چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

تۈزگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋۇدۇن

غەنىزات غەيۇرانى

ئىسمائىل قادىر

ئابلىمىت ئەھەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

察哈台语详解词典/艾尼扎提,买买提吐尔逊巴吾东编著
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.3
ISBN7—228—07052—6

Ⅰ.察… Ⅱ.①黄… ②买… Ⅲ.①突厥语族—词典②词典—突厥语族、维吾尔语 （中国少数民族语言）
Ⅳ.H510.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 016183 号

责任编辑：艾尼扎提·艾如拉尼
买买提吐尔逊·巴吾东,艾克巴尔· 艾力
责任校对：艾尼扎提·艾如拉尼
封面设计：王洋
美 术 字：吾布力哈斯木·毛明

察哈台语详解词典 （维吾尔文）

买买提吐尔逊·巴吾东，艾尼扎提·艾如拉尼
斯马义·卡迪尔,阿布里米提·艾海提 编著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编 830001）
新 疆 新 华 书 店 发 行
新 疆 新 华 印 刷 厂 印 刷
787×1092 毫米 16 开本 51.75 印张 2 插页
2002 年 4 月第 1 次印刷 2002 年 4 月第 1 版
印数:1—5,000

ISBN7—228—07052—6/H.483 定价： 100.00 元

كىرىش سۆز

چاغاتاي تىلى XI V ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن X X ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقلەر بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان تىل بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خاقانىيە ژانىرىدىن بىلەن ئىدىقۇت ژانىرىدىكى قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. شۇڭا بۇ تىل قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ داۋامى، يەنى ئۇنىڭ بىر تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي چىڭگىزخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى. چىڭگىزخان ھايات ۋاقتىدا موڭغۇل ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق جايلارنى ئۆز ئوغۇللىرىغا مىراس تەرىقىسىدە تەقسىم قىلىپ بەرگەندە ھازىرقى شىنجاڭ، ماۋارەئۇننەھر، يەنتە سۇ قاتارلىق جايلارنى چاغاتايغا بەرگەن. چاغاتاي بۇ كىشى زېھىنىدا 1224 — 1242 ـ يىللىرى ھاكىمىيەت تۇتقان ۋە بۇ ھاكىمىيەت تاكى 1370 ـ يىللارغىچە داۋاملىشىپ، چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن 37 كىشى خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان. چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئورناتقان ئەنە شۇ «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالغان. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى خېلىدىن بېرى بۇ تىلنى «چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى» دېگەن مۇڭاپىق نام بىلەن ئاتاش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تىل تەتقىقات قىلىنىشىغا باشلىغاندىن بېرى (مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئۆتكەن ئەسىردە باشلانغان) ئىلىم ئەھلى بۇ نام بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدۇ، دەپ قارىغانلىقى ھەم بۇ تىل شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ ئادەتتىلىنىلگەنلىكى ئۈچۈن ئىلىم ساھەسىدە يەنىلا «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتاش داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

چاغاتاي تىلى فونېتىكا، گرامماتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاش بىلەن بىللە ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور تەسىرىگە ئۇچراپ، نۇرغۇنلىغان ئەرەبچە ـ پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ قوللىنىلغانلىقى ۋە بىرمۇنچە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئوقۇش ـ يېزىش ئىشلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاساسەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلمىگەن زىيالىيلار نەدرىجىي كۆپەيدى. ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئەنە شۇنداق كۆچلۈك تەسىرى ئاستىدا ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئائىت ئۇقۇملار ئەرەبچە ياكى پارسچە ئاتىلىشقا، ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە بار سۆزلەرنىڭ ئورنىغىمۇ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىشكە، ھەتتا ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر نوللاراق ئەرەبچە ياكى پارسچە يېزىلىشقا يۈزلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ـ پارس تىللىرىغا چوقۇنىدىغان بىر قىسىم تۈركىي تىللىق زىيالىيلار ئېچىدە «تۈركىي تىل شېئىر يېزىشقا يارىمايدۇ»، «ئەرەب تىلى ھەسەل تىل»، «پارس تىلى شېكەر تىل»، «تۈركىي تىل قوپال، تىكەنلىك تىل» دەيدىغان تۈركىي تىلدىن يۈز ئۆرۈشتەك ئىنتايىن

خاتا پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى. بۇ چاغدا لۇتفى، سەككاكى، خارەزمى، ئاتايى قاتارلىق شۇ زاماننىڭ تۈركىي تىللىق مەشھۇر شائىر ـ ئەدىبلىرى تۈركىي تىل بىلەن مۇنەۋۋەر شېئىرلارنى يېزىپ، دىۋانلار تۈزۈپ يۇقىرىدىنقىدەك خاتا پىكىر ئېقىمىغا زەربە بەردى. نەتىجىدە XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ گرامماتىكا قانۇن ـ قائىدىلىرىنىڭ ئىختىيارىدا مىكلاپ ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەر ئىشلىتىلىدىغان بىر باسقۇچ يەنى «چاغاتاي تىلى» شەكىللەندى.

XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چاغاتاي تىلىنىڭ ئەلشىر نەۋائىينى يادرو قىلغان ھۇسەيىن بايقارا، مۇھەممەت سالىھ، بابۇر، ئۇبەيدى، شىكەستە قاتارلىق ۋەكىللىرى مەيدانغا كېلىش بىلەن بۇ تىل زور دەرىجىدە مۇكەممەللەشتى ۋە تۇراقلاشتى. بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋائىنىڭ زور ئىستىداد ۋە تالانت بىلەن يېزىلغان ئالەمشۇمۇل ئەسەرلىرى بۇ تىلنى كلاسسىك دەۋرگە ئېلىپ كىردى ھەم بۇ دەۋردە چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر ئالدىنقىغا نىسبەتەن سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ ئىككى باسقۇچىدا ئەلشىر نەۋائىي، لۇتفى قاتارلىق مەشھۇر شائىر ۋە ئەدىبلەر تۈركىي تىل بىلەن يۇقىرى سۈپەتلىك نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ، تۈركىي تىلنىڭ ھەممىگە قادىر پاساھەتلىك تىل ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە نەزەقىي قىلدۇرغان، بۇ ئارقىلىق تۈركىي تىلنى تۆۋەن كۆرۈشتەك خاھىشلارغا ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ، ئىسلام مەدەنىيىتى غالىب تۇرۇۋاتقان ئاشۇ تارىخىي شارائىتتا ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ كۆپىلەپ ئىشلىتىلىش ۋەرىيىتىنى تىزگىنلىيەلمىدى. بەلكى نەۋائىي دەۋرىدە ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىشلىتىلىش سالمىقى تېخىمۇ ئۆرلىدى. شۇنىڭدەك ئەلشىر نەۋائىي قاتارلىقلار ئۆزلىرىمۇ ئەسەرلىرىدە ئەرەب ـ پارس تىلى سۆزلىرىنى كۆپىلەپ ئىشلىتىشنىڭ خالىي بولالمىدى.

چاغاتاي تىلى XVII ئەسىردىن ئېتىبارەن ئەرەب ـ پارس تىللىرى سۆزلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى تەدرىجىي ئازىيىپ، بارغانسېرى ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك بىر خىل يۆنىلىش بويىچە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. بۇ ھال XIX ئەسىردىن باشلاپ تېخىمۇ ئوچۇق گەۋدىلەندى. XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تاكى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا خاراباتى، خىرقىتى، زەلىلى، نىزارى، زىيائى، ھىجران، موللا شاكىر، بىلال نازىم، ناقىس، موسا سايرامى، ئەرشى، خەستە، شەھىدى، شەۋقى، سالاھى، مەھزۇن، نۆبىتى، قەلەندەر، سەبۇرى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، گۇمنام، موللا سىدىق يەركەندى، مۆجىزى، زۇھۇرى، مەشھۇرى، ئابدۇقادىر دامولا قاتارلىق يۇزلەپ شائىر، ئەدىبلەر مەيدانغا كەلدى. بۇلار ئىجاد قىلغان مەيلى نەزمى مەيلى نەسرىي ئەسەرلەر ياكى تەرجىمە ئەسەرلىرى بولسۇن بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ نەۋائىي مىسرالىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ نەۋائىي ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى كۆرسەتسە. يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنىڭ ئۇيغۇر جانلىق تىلىغا يېقىنلىشىشتەك يۆزلىنىشىنىڭ بۇ باسقۇچىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، چاغاتاي تىلىنىڭ بۇ 300 يىلدىن ئارىقۇراق تەرەققىيات جەريانى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش جەريانى بولدى. شۇنداق قىلىپ، 6110 يىلغا يېتىن تارىخىي تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتكەن چاغاتاي تىلى XX ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغا كەلگەندە تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئاساسەن تاماملاپ، ئۆزىنىڭ بىۋاستە راۋاجى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ

سەھنىسىگە چىقىشىغا يول بەردى.

زامانىڭ تەرەققىياتى، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەتنىڭ تېز يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ خەلقىمىز ئارىسىدا ئۆزىنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىنى، بولۇپمۇ ئالتە ئەسىر داۋام قىلغان چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ئاجايىپ مول ئەدەبىي مىراسلىرىنى ئۆگىنىش، بىلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلمەكتە. بىراق، چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىش، بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ۋە بۇ تىلغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشىنىشكە يارەدەم بەرگۈدەك سىستېمىلىقراق تۈزۈلگەن قورال كىتابلار (لۇغەتلەر) نىڭ كەملىكى بۇ قىزغىنلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا پايدىسىز ئامىل بولۇپ تۇرماقتا. شۇڭا بىز بۇ نۆۋەتتىنى نەزەرگە ئېلىپ، چاغاتاي تىلىنى ئۆگەنگۈچى ۋە بۇ تىل بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا قىزىقىدىغانلارغا (ئومۇمەن ھاجەتمەنلەرگە) ئازراق بولسىمۇ ياردىمى بولار دېگەن مەقسەت بىلەن بۇ لۇغەتنى تۈزۈپ چىقتۇق. كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە پايدىلانغۇچىلارنىڭ لۇغەت ھەققىدىكى تەنقىدىي پىكىرلىرىنى قارشى ئالىمىز.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. بۇ لۇغەتكە چاغاتاي تىلىدا يېزىلغان ۋە چاغاتايچىگە تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەردە ئىشلىتىلگەن ئەرەبچە، پارسچە ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلمەيدىغان ياكى ناھايىتى كەم ئىشلىتىلىدىغان كونا ئۇيغۇرچە سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىدىن 21 مىڭدىن ئارتۇقراق كىرگۈزۈلدى.

2. سۆزلەر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى.

3. سۆزلەر قۇرنىڭ بېشىغا ھازىرقى ئىملادىكى يېزىلىشى بويىچە قارا ھەرپ بىلەن يېزىلىپ، يېنىغا (ئوتتۇرا ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) چاغاتايچە يېزىلىشى، ئۇنىڭ يېنىغا (كىچىك ئىسكوپكىنىڭ ئىچىگە) ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار يەنى ئەرەبچە سۆزلەرگە «ئە»، پارسچە سۆزلەرگە «پ»؛ ئەگەر بىرىككەن ياكى ياسالما سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىي ئەرەبچە، ئىككىنچى تەركىبىي پارسچە بولسا «ئە + پ»؛ بىرىنچى تەركىبىي پارسچە، ئىككىنچى تەركىبىي ئەرەبچە بولسا «پ + ئە» شەكلىدە بېرىلدى. مەسىلەن:

ئابدەست [آبدست] (پ) ئەپچىل، چاققان؛ ئۆتكۈر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما.

ئابۋاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەمسۇز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن.

بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە؛ نادان.

4. ھەربىر سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ رەقەم بىلەن ئايرىلغان مەنىلىرىگە بىر - ئىككىدىن نەزمىي ياكى نەسرىي مىساللار كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن:

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا، شېرىن سۇ:

كىمكى ئىچتى رەھمەتنىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.

— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:

لەبنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېپىنىڭ شېرىن زۇلالىغنى ئىشتىتىم.

— خىرقەتى.

3) شاراب، مەي:

ھەمىيەت داغى مانېئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.

— نەۋايى.

زەۋجە [زوجه] (ئە) ئايال، ئايالى، خوتۇن، خوتۇنى، جۇپتى:

بۇ خېنىم سۆلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجەلەرى ئېردى.

— مۆجىزى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ ئۆرۈمى: ئىشىق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلەن باغلايدۇر، ئۆكتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇقۇل نەزىيان ئەتمىش.

— ۋەفايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ تۇزىقى:

كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نەچاغ سەييادلەرغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.

— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ - يۈز:

ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

5. ئەرەبچە ياكى پارسچە سۆزلەرگە ئۇيغۇرچە قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلىشى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بولسا، ئۇنداق سۆزلەرگە ئېتىمولوگىيىلىك (تىل تەۋەلىكىنى بىلدۈرىدىغان) قىسقارتمىلار بېرىلمىدى. مەسىلەن:

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، ياردار.

رەڭلىغ [رنک ليغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزبىلىك.

6. ھەربىر سۆزدىن كېيىن تەركىبىيده شۇ سۆز بار سۆز بىرىكمىلىرى ھازىرقى ئىملايىمىزدىكى يېزىلىشى ۋە ھازىرقى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە بېرىلدى. چاغاتايچە يېزىلىشى بېرىلمىدى. مەسىلەن:

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.

ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى؛ قاتتىق يامغۇر.

ئەبرى بالا — ئاپەتلىك بۇلۇت.

جاھ [جاه] (ئە) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە. 2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان - شەرەپ.

ئالىي جاھ — يۇقىرى مەرتىۋە.

جاھ بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.

جاھۇجەلال — شان - شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.

7. پېئىللارنىڭ ئاساسەن نۆل دەرىجىسى ئېلىنىدى. مەسىلەن:

ئاۋۇچلاماق [اوچلاماق] ئوچۇملىماق، سىقىملىماق.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىدىغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر

1. «ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تاشكەنت، 1985 ـ يىل نەشرى.
2. «نەۋايى ئەسەرلىرى لۇغىتى»، تاشكەنت، 1972 ـ يىل نەشرى.
3. شەيخ سۈلايمان بۇخارى «لۇغەتى چاغاتاي»، ئىستانبول مىھران مەتبەئەسى، ھىجرىيە 1300 ـ يىل.
4. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن قىسقىچە سۆزلۈك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.
5. «تۈركچە قامۇس»، ئىستانبول، مائارىپ كۇتۇبخانىسى.
6. «پارسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
7. «ئەرەبچە ـ خەنزۇچە لۇغەت»، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1981 ـ يىل نەشرى.
8. «تۈركچە سۆزلۈك»، ئەنقەرە. 1959 ـ يىل نەشرى.
9. نەۋايى «خەمسە»، قولىيازما.
10. نەۋايى «چاھار دىۋان»، قولىيازما.
11. «دىۋانى ئەرشى»، قولىيازما.
12. «دىۋانى نەۋبەتى»، قولىيازما.
13. «دىۋانى مەشھورى»، قولىيازما.
14. ئىبراھىم ئىبن يۈسۈپ خوتەنى «مەنتىقۇت ـ تەير»، قولىيازما.
15. نەۋايى «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
16. نەۋايى «تاپمادىم»، غەزەللەر، تاشكەنت، 1989 ـ يىل.
17. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
18. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسقىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
19. «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
20. «نىزارى داستانلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى.
21. «بولاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1 ـ سانىدىن تاكى 1993 ـ يىلغىچە بولغان بارلىق سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان كلاسسىك ئەسەرلەر.

لۇغەتتىكى «ئا، ئە، ت، ج، د، ر، ز، ژ، ف، غ، ك، گ، ل، ھ، ۋ، ئې، ئى، ي» ھەرپلىرىنى مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن، ئابلىمىت ئەھەتلەر؛ «ب، پ، چ، خ، س، ش، ق، م، ن، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» ھەرپلىرىنى غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرلار ئىشلىدى.

هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى هەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

№	ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى هەرپلەر	چاغاتاي يېزىقىدا ئىپادىلىنىشى		مىسالار
1	ئا	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	آ ا ۋا	آدەم (ئادەم) عالىم (ئالىم) سۇئال (سوئال)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا ا ى	صدا (سەدا) مسافىر (مۇساپىر) هدى (هۇدا)
2	ئە	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ا، ۇ، ۆ ئو ئە ئا ئە	ابد (ئەبەد) قرائت (قىرائەت) بدعت (بىدئەت) رۆوساء (رۇئەساء) جمعه (جۇمئە) جرأت (جۇرئەت) نشئه (نەشئە)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	(ـ)	بدل (بەدەل) خبر (خەبەر)
3	ب	ب		بازار (بازار) باطل (باتىل)
4	پ	پ		پاسىبان (پاسىبان) پاشنه (پاشنە)
5	ت	ت، ط ة		تاج (تاج) خط (خەت) صلاة (سەلات)
6	ج	ج		جنايت (جىنايەت) جهالت (جەهالەت)
7	چ	چ		چرخ (چەرخ) چشم (چەشم)
8	خ	خ		خاتمه (خاتىمە) خجل (خەجىل)
9	د	د		دريا (دەريا) دوست (دوست)
10	ر	ر		رحمت (رەھمەت) رخسار (رۇخسار)
11	ز	ذ ز ض ظ		ذليل (زەلىل) زبان دراز (زەبان دەراز) ضعيف (زەئىپ) ظالم (زالىم)
12	ژ	ژ		ژاله (ژالە)
13	س	ث س ص		ثابت (سابىت) سعادت (سەئادەت) صحنه (سەھنە)
14	ش	ش		شادمان (شادمان) شربت (شەربەت)
15	غ	غ		غبار (غۇبار) غلام (غۇلام)
16	ف	ف		فخر (پەخر) فرمان (پەرمان)
17	ق	ق		قبر (قەبر) قرعه (قۇرئە)

81	ك	ك		كريم (كەريم) كلام (كەلام)
19	گ	گ		گلنار (گۈلنار) گياه (گىياھ)
20	ڭ	نگ		رنگ (رەڭ) جنگ (جەڭ)
21	ل	ل		لازم (لازىم) لشكر (لەشكەر) لغت (لۇغەت)
22	م	م		ماهيت (ماھىيەت) مدرسه (مەدرەسە)
23	ن	ن		ناطق (ناتىق) نتيجه (نەتىجە)
24	ھ	ح ھ ه		حاكم (ھاكىم) حق (ھەق) هجران (ھىجران) پادشاه (پادىشاھ)
25 26 27 28	ئو ئۇ ئۆ ئۈ	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	او، عو، ئو، ۇو ا ع	اوتاجى (ئوتاجى) عود (ئود) مسئول (مەسئۇل) رۇووف (رەئوف) الفت (ئۇلپەت) عشر (ئۆشر)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	-و (ـُ)	روح (روھ) خوب (خوب) حصول (ھۇسۇل) سرور (سۇرۇر) غصون (غوسۇن)
29	ۋ	و		وكيل (ۋەكىل) دوۋاء (دەۋاء) دولت (دەۋلەت)
30 31	ئې ئى	سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	اې، ئې، عې، ا، ە، ۇ	ايجاد (ئىجاد) جبرائىل (جەبرائىل) عيش (ئىيش) اسراف (ئىسراف) عشق (عىشق) مسائل (مەسائىل)
		ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمدا	ـې (ـِ ې، ى) (ـِ)	جيل (جىل) زير (زىر) غبارى (غۇبارى) بشارت (بىشارەت) مسكين (مىسكىن)
		سۆز ئاخىرىدا	ئي عي	جزئى (جۈزئى) شافعى (شافئى)
32	ي	ى		يار (يار) يزدان (يەزدان)

چاغاتاي يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ا ب پ ت ث ج چ ح خ د ذ ر ز ژ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك گ نگ ل م ن و ھ ى

ئىزاهات

1. چاغاتاي يېزىقى ئېلىپبەسىدە 33 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى بار. سوزۇق تاۋۇشلارغا مەخسۇس ھەرپ بەلگىلەنمىگەن ۋە ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمىگەن.

2. بۇ جەدۋەلدىكى «ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش غ ف ق ك گ ل م ن و ھ ى» قاتارلىق 23 ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىدىكى بىلەن ئوخشاش. لېكىن «ۋ» چاغاتاي يېزىقىدا چېكىتسىز يېزىلىدۇ، «ھ» نىڭ سۆز ئاخىرىغا ئۇلىنىدىغان «ە» شەكلىمۇ قوللىنىلىدۇ. بۇ شەكىل بەزى سۆزلەردە مۇشۇ شەكىل قوشۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنىڭ «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: خانە (خانە)، حلقە (ھەلقە)، شىشە (شىشە)، لېكىن «ە» نىڭ ئالدىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش «ئى» تەلەپپۇز قىلىنغان بەزى سۆزلەردە ۋە باشقا ئايرىم سۆزلەردە «ھ» ئېنىق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

سە (سىھ) مە (مەھ) سىياە (سىياھ) كوتاە (كوتاھ)

3. جەدۋەلدىكى «نگ» سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە «ڭ» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ، سۆز ئوتتۇرىسىدا بەزىدە «ن» ۋە «گ»گە ۋەكىللىك قىلىدۇ:

رەنگ (رەڭ) رنگى (رەنگى)

جنگ (جەڭ) جنگاور (جەنگاۋەر)

4. «ث ح ذ ص ض ط ظ ع» قاتارلىق سەككىز ھەرپ ئەرەب تىلىغا خاس ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر بولۇپ، چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىش ئادەتلىنىلگەچكە بۇ ھەرپلەر ساقلاپ قىلىنغان. لېكىن بۇلار ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا مۇستەقىل فونېما بولمىغانلىقتىن «ث ص» تاۋۇشلىرى «س» بىلەن؛ «ح» تاۋۇشى «ھ» بىلەن؛ «ذ ض ظ» تاۋۇشلىرى «ز» بىلەن؛ «ط» تاۋۇشى «ت» بىلەن؛ «ع» تاۋۇشى بوغۇم بېشى بولغاندا شۇ بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش بىلەن، يېپىق بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ۋ» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ: علم (ئىلىم)، ممنوع (مەمنۇ).

5. ئەلىف (ا) ئېلىپبە جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلگەن بولسىمۇ ئايرىم ھېر ئۈزۈك تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. ئۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك روللىرى بار: 1) سۆز بېشىدا كېلىپ سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئى، ئۇ»نى ئىپادىلەيدۇ: اثر (ئەسەر)، استاذ (ئۇستاز)، اسم (ئىسىم). 2) ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە «ا»نى ئىپادىلەيدۇ: كامل (كامىل)، جسارت (جەسارەت). 3) سۆز بېشىدا «ي، و»دىن ئىلگىرى كېلىپ ھەمزىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: ايجاد ← إيجاد (ئىجاد)، اولى ← أولى (ئۇلا)، «اي» «ئى»نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتى ۋە «ئې»نى ئىپادىلەيدۇ؛ «او» «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ»نى ياكى ئۇنىڭ سوزۇلما ۋاريانتىنى ئىپادىلەيدۇ. 4) يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ھەمزە (ء)نىڭ تەگلىك ھەرپى بولىدۇ: شأن (شەئن)، بأس (بەئس).

6. بۇ جەدۋەلدىكى «و، ى» ھەرپلىرى «ۋ، ي» ئۈزۈك تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە ئورنىدا كېلىدۇ. «و» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ بۇ بوغۇمنىڭ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ: نوگ (نوگ) نفوس (نوفۇس) منقول (مەنقۇل) وقوف (ۋۇقۇف).

«ى» ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدە كېلىپ، شۇ بوغۇمنىڭ «ئى (ئې)» تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ:

تسليم (تەسلىم) مجيد (مەجىد)

سلبى (سەلبى) فارسى (فارسى)

«ى» بەزى ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ئەلىپقا ئوخشاش «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ: صدى = صدا (سەدا) معنى (مەئنا).

7. بۇ جەدۋەلگە كىرگۈزۈلمىگەن لېكىن يېزىقتا ئۇچرايدىغان «ة» ئالامىتى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىپ «ت» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. حلاقة (ھەلاقەت) زكاة (زەكات) «وا» مەخسۇس پارسچە سۆزلەردە قوللىنىلىپ، ئىككى ئۈزۈك ئارىسىدا كەلگەندە «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ:

خواجه (خاجه) خوار (خار)

خواست (خاسەت) خواب (خاب)

8. چاغاتاي يېزىقىدا ئەرەب ـ پارس يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇم تەركىبىدىكى سوزۇق تاۋۇشلار كۆپ ھاللاردا ئايرىم ھەرپ بىلەن ئىپادىلەنمەي دىئاكرىتىك بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن، بۇ بەلگىلەر مۇقەددەس كىتاب (قۇرئان) دىن ئېلىنغان نەقىل، باشلانغۇچ دەرسلىكلەر، بەزى شېئىرلار ئەسەرلەردە بېرىلگەندىن باشقا ئادەتتىكى كىتابلاردا قويۇلمىغان، لېكىن ئوقۇش جەريانىدا تولۇقلاپ ئوقۇش تەلەپ قىلىنغان. بۇ بەلگىلەر تۆۋەندىكىچە:

1) «ـَ» (زەۋەر ياكى پەتھە) «ئە» نى ئىپادىلەيدۇ:

بدن (بەدەن)، بشر (بەشەر).

2) «ـِ» (زىر ياكى كەسرە) «ئى» نى ئىپادىلەيدۇ:

جسم (جىسىم)، تمثال (تىمسال)

3) «ـُ» (پىش ياكى زەممە) «ئۇ» نى ئىپادىلەيدۇ:

كتب (كۇتۇب)، بقعه (بۇقئە)

4) «ـَا» (سۇكۇن) شۇ ھەرپنىڭ يېپىق بوغۇم ئاخىرىدىكى ئۈزۈك تاۋۇش ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ: ابر (ئەبر)، خصلت (خىسلەت)

5) «ـّ» (تەشدىد) ئۇستىگە مۇشۇ بەلگە قويۇلغان ئۈزۈك تاۋۇشنى تەكرارلاشنى ئىپادىلەيدۇ: معلم (مۇئەللىم) مدرس (مۇدەررىس)

6) «ـٓ» (مەد) ئەلىپنىڭ ئۇستىگە قويۇلۇپ (آ) «ئا» ئوقۇلىدۇ: اب (ئاب)، آسار (ئاسار)

7) «ـَ» (قوش زەۋەر) رەۋىشنى ئىپادىلەش ئۈچۈن سۆز ئاخىرىدىكى ھەرپ ئۇستىگە قويۇلىدۇ ھەم «ا» (ئەلىپ) قوشۇلۇپ «ئەن» ئوقۇلىدۇ: تماما (تەمامەن) ابدا (ئەبەدەن). ئەگەر سۆز ئاخىرىدا (ة) بولسا قوش زەۋەر شۇنىڭ ئۇستىگە قويۇلىدۇ، ئەلىپ قوشۇلمايدۇ: نسبةً (نىسبەتەن)، حقةً (ھەقىقەتەن).

8) «ء» (ھەمزە) بۇ بەلگىنىڭ سۆز ئوتتۇرىسى، سۆز ئاخىرىدا كېلىشى ئەرەب تىلىغا خاس ئادەت. ئۇ ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكىدەك قوللىنىلغان: ① بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ئ، ؤ ؤا» ياكى «ئى، ؤو، ئۇ» شەكىلدە:

تأمل (تەئەممۇل) مسئله (مەسئەلە)

مؤيد (مۇئەييد) رئيس (رەئىس)

مسئول (مەسئۇل)، دقائق (دەقائىق)

رءووف (رەئۇف) قرائت (قىرائەت)

② بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەندە «ؤا ؤو ئ ؤ» شەكلىدە كېلىدۇ: مأيوس (مەئيۇس) مؤمن (مۇئمىن) هجائ (ھەجائ) ماء (مائ).

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە 4
لۇغەتنى تۈزۈشتە پايدىلىنىلغان لۇغەتلەر ۋە مىسال ئېلىنغان مەنبەلەر 5
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن چاغاتاي يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى 7
لۇغەت تېكىستى 1

ئا 1
ئە 23
ب 75
پ 119
ت 136
ج 177
چ 202
خ 214
د 243
ر 291
ز 332
ژ 370
س 371
ش 414
غ 443
ف 460
ق 488
ك 512
گ 545
ل 572
م 587
ن 656
ھ 698
ئو 733
ئۇ 735
ئۆ 741
ئۇ 743
ۋ 744
ئې 762
ئى 766
ي 798

ئا

ئا [آ] 1) ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۇندەش: ئەي! ، ھەي! . 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قاراتمىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئا يىگىت — ئەي يىگىت.

بۇلبۇلا — ھەي، بۇلبۇل.

«دېدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»

— خىرقەتى.

نىگارا — ھەي نىگار:

يافەلىك جەۋرى نېگارا، يا سېنىڭ دەردىڭ ماڭا.

— ئاتايى.

ئاب [آب] (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.

ئاب جۇش— قاينىاق سۇ.

ئاب دىيىدە — 1) كۆز يېشى. 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن.

ئاب رەھا — سۇ يولى، ئېرىق.

ئاب زىلال — سۈزۈك سۇ.

ئابى ئاتەش رەڭ — كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس.

ئابىي بەقا — مەڭگۈلۈك سۇيى، ھاياتلىق سۇيى:

ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئاغىز خىيالىن مەن،
كى مۇندە خىزىردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم

— لۇتفى.

ئابى جارى — راۋان ئېقىۋاتقان سۇ.

ئابى چەشىم — كۆز يېشى.

ئابى چەشمە — بۇلاق سۇيى.

ئابى رەۋان — ئېقىن سۇ.

ئابى زەمزەم — مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۇيى؛ تەۋرۈك سۇ.

ئابى زىندەگانىي — «ئابى ھەيات» قا قارالا.

ئابى كەۋسەر — جەننەتتىكى كەۋسەر نامىلىق بۇلاقنىڭ سۇيى:

ئۇد، ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇيى،
دۇررى ـ مارجان تاشلىرىدۇر كۆھسارى كاشغەر.

— گۈمىنام.

ئابى ھەيات — ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۇيى، تىرىكلىك سۇيى؛ بۇ سۇنى ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ياشايدۇ، دەپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن ھەم بۇ بۇلاق سۇيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، «خىزىر سۇيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساب ئەيلىگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات.

— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان — «ئابى ھەيات» قا قارالا:

خىزىر يەڭلىغ ئۇمىر ئۆچۈن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،
بىزنى ئۆلتۈرمەككە مەھۋەش يارنىڭ زەھەر ئابى بار.

— گۈمىنام.

ئابى ھىرۋان — رەھمەت سۇيى:

قىلما پىرسىز ئابى ھىرۋاندىن خىيال،
پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال.

— خەراباتى.

ئابا[آبا] 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد[آباد] (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان. 2) ئوبدان، ياخشى. 3) چىرايلىق، ئېسىل.

خانەئى ئاباد — پاراۋان ئائىلە (ئۆي):

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يىمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.

— زەلىلى.

كىشۋەر ئاباد — گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئاباداڭ[آباداڭ] (پ) «ئاباد» غا قارالا.

ئاباداڭ نەۋكەر — ۋەزىپىسىنى ياخشى بېجىرگۈچى نۆۋكەر.

ئابادگەر[آبادگر] (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۈتكۈچى.

ئابادى[آبادى] (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد[آباواجداد] (ئە) ئاتا ـ بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا — ئاتا ـ بوۋا.

يەتتە ئابا — يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئاباۋ[آباء] (ئە) [بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد. 2) ئابرۇي، قەدىر ـ قىممەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر. 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش[آب پاش] (پ) 1) سۇ سەپكۈچى. 2) سۇ سەپكۈچ؛ ۋارونكا.

ئابتابه [آبتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا، چۆگۈن. 2) سۇ كوزه‌سى (كومزىكى). 3) سەپەرده ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور [آب خور] (پ) 1) سۇغىرىش ئورنى. 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق. 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت. 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد [آبخورد] (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، هاردۇق ئېلىش ئورنى، قونالغۇ. 2) تەقدىم؛ 3) ئامەت، تەلەي. 4) سۇ ئېچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخورىش [آبخورش] (پ) سۇ ئېچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار [آبدار] (پ) 1) مول سۇ. 2) كۆچمە م: سۇزۇك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق:

چەشمەئى خۇرشىد نۇر ئەۋاجى بىرلە دەھرىنىڭ —
يۈپ يۇزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار.

— تەجەللى.

3) توغرا، ئېنىق. 4) ئۆتكۈر.

ئابدار نوكته — ئوچۇق، روشەن (تورا، ئېنىق) ھېكمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۆتكۈر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر:

پۇتىغا كىيىپ مۇزەئى ھەككەدار،
بىلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار.

— موللا شاكىر.

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل. 2) كۆچمە م: يارنىڭ لېۋى.

ئابدان [آبدان] (پ) «ئابادان» غا قارالسۇن.

ئابدان كاغەز — ياخشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I [آبدست] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چېۋەر؛ قولى گۈل. 2) ئۆتكۈر.

ئابدەست II [آبدست] (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III [آبدست] (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق. 2) تەرەتكە ئىشلىتىدىغان سۇ. 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV [آبدست] (پ) 1) توغرا، تۈز، تۈپتۈز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى. 2) ئوچۇق ـ ئاشكارا.

ئابدەھان [آب دهان] (پ) 1) سېرىق سۇ، شۆلگەي. 2) ئاغزى ئىتتىك ئادەم.

ئابرومەند [آبرومند] (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرۇيلۇق؛ غۇرۇرلۇق. 2) سالاپەت؛ مەرتىۋە. 3) يۈز، ئابرۇي، شۆھرەت. 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو (ي) [آبرو (ى)] (پ) 1) نام، ئابرۇي، ئاتاق، شۆھرەت، ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر ـ قىممەت؛ غۇرۇر.

ئابشار [آبشار] (پ) شارقىراش، شارقىراتما:

دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئۇمىد ئابشار
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلكۈن ئەيلەدى پەسلى بەھار.

— دىۋان قارى

ئابكار [آبكار] (پ) 1) سۇچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، ساتقۇچى.

ئابكەش [آبكش] (پ) 1) دەرەخنىڭ ياش نوتىسى، چۈنۈق. 2) دەرەخنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى. 3) سۇ توشىغۇچى، سۇچى.

ئابگەرم [آبگرم] (پ) 1) ئارىشاڭ، ئارىشاڭ سۇبى. 2) ئىسسىق سۇ. 3) كۆز يېشى. 4) شاراب، مەي.

ئابگۇن [آبگون] (پ) 1) پارقىراق، ئۇنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان. 2) كۆكۈچ رەڭ. 3) شىشە، ئەينەك.

پەردەئى ئابگۇن — ئاسمان مەنزىرىسى.

چەرخى ئابگۇن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر [آبگير] (پ) 1) كۆل، كۆلچەك. 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 3) قاينام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەڭ) قىرغىقىدىكى رايون. 5) ھاممام (مۇنچا) غا يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن [آبگين] (پ) 1) نەملىك، ھۆللۈك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە [آبگينه] (پ) شىشە، ئەينەك؛ ئىدىش؛ ئەينەك قاچا (ئىستاكان). 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي. 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات [آب نبات] (پ) ناۋات؛ قەنت ـ گېزەك.

ئاب نەمەك [اب نمک] (پ) تۇز ئېرىتمىسى، تۇز سۇبى.

ئابنۇس [آبنوس] (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇش پۇراقلىق دەرەخ.

تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۇس.

ئابۇتاب [آب وتاب] (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك. 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلدىماقلىق.

ئابۇخاك [آب وخاک] (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن. 2) ۋەتەن.

ئابۇدانه [آب ودانه] (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك. 2) تۇرمۇش ۋاستىلىرى، تىرىكچىلىك يولى. 3) يېمەكلىك، يېمەك ـ ئىچمەك. 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ [آب ورنک] (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق.

2) جامال، ھۆسن.

ئابۇشقە [آبوشقە] 1) ئاتا. 2) بوۋاي. 3) ئەر. 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇننىڭ ئېرى. 5) دوست:

پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خابلىق.

— ئا، نىزارى.

ئابۇگۈل [آب وگل] (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ - تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە). 2) تۇغما تەبىئەت. 3) يەر بۆلىكى. 4) ئۆي.

ئابۇ ھەۋا [آب وھوا] (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم. 2) سۇ ۋە تۇپراق.

يۇزۈڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

ئابۇاب [آبواب] (ئە) ئىشىك، دەرۋازا:

ئابۇاب شادىمەنلىك دايىم كۈشادە بولسۇن،
دۇنيادە باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل.

— دىۋان قارى.

ئابى جۇ [آب جو] (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ:

قەددىڭنى سەۋرى رەۋانۇ لەئلىڭنى ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەفئىغە ئابى جۇ ئىكەننى بىلمەدىم.

— گۈمنام.

2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

ئابىد [عابد] (ئە) 1) تائەت - ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى:

تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۇملە ئالەم مەست شەيدادۇر.

— سادايى.

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I [عابدە] (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداغا سېغىنىدىغان، تەقۋادار ئايال. 2) ئابىدە (خوتۇن - قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II [آبدە] (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق. 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فىرىب [عابدفريب] (ئە + پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار [آب دنار] (پ + ئە): شىپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى:

ئېرۇر ئابى دىنار پاكىم بۇزۇر.
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چاينەك ھۇزۇر

— موللا شاكىر.

ئابىر [عابر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئابىرەين] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى.

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك، يۈرگۈزمەك.

ئابى رو [آب رو] (پ) ئابرۇي، نومۇس.

ئابى روكناباد [آب روكناباد] دەريا ئىسمى (ئىرانىڭ شىرازى ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جايىنىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا):

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۇمەنمىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئابىلە [آبلە] (پ) (تىب) 1) چېچەك. 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما. 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالىقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما:

يۈزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە.

— ئا. نىزارى.

4) داغ.

ئابىي I [آبى] (پ) بەھى.

دەرەخت ئابىي — بەھى دەرىخى.

شەربەتى ئابىي — بەھى شەربىتى.

ئابىي II [آبى] (پ) 1) ھۆل، نەملەنگەن. 2) ھاۋارەڭ. 3) كۆچمە م: خىجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابىيار [آبيار] (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابەك ~ ئاتەبەك [اتابيک] 1) تەربىيىچى. 2) ئابباسىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئاتار - تۇتار [آتار توتار] 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك. 2) چاققانلىق؛ تېزلىك. 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك. 4) شىددەت. 5) زورلۇق. 6) قىزىققانلىق، غەزەپ. 7) توپ تۇرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ [آتاغ] 1) بىرەرسىگە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز). 2) ۋەدىلىشىلگەن نەرسە. 3) نەزەردىن ئۆتكەن. 4) ۋەدە، قارار. 5) ھەسسە، قىسمەت.

ئاتاغلاماق [آتاغلاماق] ۋەدە بەرمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ [آتاغليغ] 1) بېشى باغلاغلىق، ۋەدىلىشىلگەن (قىز):

مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئىدى،

گۈيىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىنغ ئىدى.

— نەۋايى.

2) يېقىنلىق.

ئاتالا [آتالا] بىر خىل تاماق تۈرى:
ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
فەقر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماچ.

— مۇنىس.

ئاتەش [آتش] (پ) ئوت:
ئاتىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۈشۈپ گۈل ھۇسنىدىن جانغە ئاتەش.

— خىرقەتى.

ئاتەش ئالود [آتش الود] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفرۇز [آتش افروز] (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق. 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئويناشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن [آتش افزون] (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۆچلۈك ئوت. 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەنداز [آتش انداز](پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالىغۇچى. 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز [آتش انگىز] (پ) ئوت كۆچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق:
لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر يۈز مىڭ كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.

— لۇتفى.

ئاتەشبار [آتشبار] (پ) ئوت چاچقۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە [آتاش پارە] (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م:
مەڭزى قىزىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:
تۈرغالى بىرلە ئاتەشپارەدۇر ئۇل شوخكىم،
يوقۇ باربىنى ئانىڭ ئايىغى كۆيدۈرۈر.

— نەۋايى.

ئاتەشپەرەست [آتش پرست] (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى:
ئەي نەۋايى، بولدى ئۇل بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ ـ ۋەھ گەر ئۇرسا جانىڭە زۇننار نار.

— نەۋايى.

ئاتەشتاب [آتشتاب] (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۈچى. 2) ئوت ياققۇچى. 3) ئوت ئوچىقى.

ئاتەشخانە [آتاشخانە] (پ) 1) مەش، ئوت ئوچىقى. 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي)، ئوتخانا. 3) ئاتەشپەرەسلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان [آتشدان] (پ) ئوتخانا.

ئاتەشدانلىغ [آتشدانليغ] كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش.

ئاتەشرىز [آتش ريز] (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رىزە [آتش ريزه] (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان [آتش زبان](پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە [آتش زده] (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن، ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن [آتش سخن] (پ) تۆھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان [آتش فشان] (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى. 2) يانار تاغ، ۋولقان.

ئاتەش فىشانلىغ [آتش فشانليغ] ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن [آتش فگن] (پ) ئوت سالغۇچى، قاقشاتقۇچى:
يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شۇئلە زەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.

— نەۋايى.

ئاتەشكارلىغ [آتشكارليغ] 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتتا قىزىتىش؛ ئوت يېقىش. 2) تۆمۈرچىلىك.

ئاتەشكەدە [آتشكده] (پ) ئوت پەرەسلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا:
ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ۋىساقىن كۆيدۈرۈر، بىزنى ۋىساقى كۆيدۈرۈر.

— نەۋايى.

ئاتەشگاھ [آتشگاه] (پ) 1) ئوتخانا، ئوچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەسلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ [آتشگه] (پ) «ئاتەشگاھ» قا قارالسۇن.

ئاتەشگۇن [آتشگون] (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك [آتش ناک] (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن:
مېھىر ئەمەس، مەشئەل يارۇتقان قەلبىنى ئەفلاكدىن،
كىم فەلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكدىن.

— نەۋايى.

كۆچمە م: 1) يارنىڭ لەۋزى. 2) قىزىل مەي.

ئاتەشناك ئىشق — قىزغىن مۇھەببەت.
لەئلى ئاتەشناك — قىپقىزىل چوغدەل لەئەل.
ئاتەشۋار [آتش وار] (پ) ئوتقا ئوخشاش، ئوتتەك، ئاتەشتەك.
ئاتەشىن [آتشين] (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق:
ئۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۈل بولسام، تۇزۇلسام.
— خىرقەتى.
2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.
ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەڭزى قىزىل.
ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:
لەئلى گۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
يالغۇز ئېردى، يوق ئېردى ھەمراھى.
— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.
ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئەل.
ئاتەشىن ئۈزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قارالسۇن.
ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل.
ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئلى» گە قارالسۇن.
لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتماق، قىزارتماق.
ئاتقاماق [آتقاماق] قىرائەت قىلماق، يادلاپ ئوقۇماق.
ئاتىشلىغ [آتيشليغ] ئوق ئېتىشقا ماھىر، مەرگەن.
ئاتىغەت [عاطفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۋۋەت.
ئاتىقماق [آتيقماق] نامى چىقماق، مەشھۇر بولماق، شۆھرەت قازانماق، داڭق چىقارماق.
ئاتىل [عاطل] (ئە) 1) ھۇرۇن، بوشاڭ. 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز. 3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.
ئاتىم [آتيم] مەنزىل، بىر ئوق يەتكۈچە ئارىلىق:
قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي.
— بابۇر.
ئاج [عاج] (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.
ئەي فۇزۇلى، بەن مالامەت مۇلكىنىڭ سۇلتانى يىم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج.
— فۇزۇلى.
2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.
ئاجور [آجور] تەرخەمەك.
ئاجوز [آجوز] ئەرزان.
ئاجۇر [آجور] (پ) «ئاجىر» غا قارالسۇن.
ئاجۇرپەز [آجرپز] (پ) خىش پىشۇرغۇچى.

ئاجۇن [آجون] دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر:
سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەين بەلا قانى،
مەندەك ئانىڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟
— لۇتفى.
ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىنىق.
ئاجى I [آجى] موماي، چوڭ ئانا.
ئاجى II [آجى] بىئاراملىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خۇشياقماسلىق.
ئاجىر [آجر] (پ) خىش.
ئاجىر پارە — خىش پارچىسى.
ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم ـ شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.
ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ. 2) كۈچسىز، بوش:
ئول دۇكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.
3) كۆچمە م: ئىلاجسىز، ناتەۋان:
تەلەپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىزسە ياشىنى شىكەستە ئانام.
— ئا. نىزارى.
4) كەمبەغەل، پېقىر. 5) قارىغۇ.
ئاجىزانە [عاجزانه] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتەۋانلارچە. 2) ئىتائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.
ئاجىزە [عاجزه] (ئە) 1) ئاجىز ئايال. 2) قىز بالا، قىز.
ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.
ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قارالسۇن.
ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق، ئازابلانماق؛ ھاياجانلانماق.
ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك. كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ ـ ئەلەملىك.
ئاجىغماق [آجيغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلاماق.
ئاچار [آچار] 1) مېۋە ـ چېۋە. 2) كۆكتات. 3) مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.
ئاچمالىق [آچمالىق] سوپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان. 2) كەشپ قىلىنغان. 3) بوشىتىلغان. 4) ھاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قارالسۇن.

ئاچىتماق [آچىتماق] جاننى قىينىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرد، ئەلەم؛ غەم ـ غۇسسە؛ (كۆڭلى) غەش، خىرە:

تىلسم ئاچىغ، دىلسم قاتىغ، ئۆزۈم زالسم،
قۇرئان ئوقۇپ، ئەمەل قىلماي يالغان ئالسم.

— ئەھمەد يەسەۋي.

ئاچىغ باش [آچيغ باش] 1) بەكئاۋاش، چېچىلاڭغۇ، باش ـ باشتاق. 2) يالاڭ باش.

ئاچىغلىق [آچيغليق] ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەردلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك، خىرەلىك، قايغۇلۇق:

ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتىغلىق،
ھەم ئەندىشە بار ئىدى ئاچىغلىق.

— نەۋايى.

ئاچىقگۈي [آچيق گوي] توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق [آچيقماق] ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا [آختا] پىچىۋېتىلگەن، جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.

ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات.

ئاختا قۇل — جىنسىي بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قۇل، خادىم.

ئاختاچى [آختاچى] ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا ساراي ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم [آخسوم] 1) مەست، بەك مەست. 2) پۇشايمان. 3) يۇتۇم. 4) ھەمىلە. 5) ئاداۋەت، گىنە؛ غۇم.

ئاخسۇملاماق [آخسوملاماق] 1) قىلىقسىزلىق قىلماق. 2) يۇتۇم ـ يۇتۇم ئىچمەك. 3) ئاداۋەت ساقلىماق. 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخور [آخور] (پ) 1) ئوقۇر. 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند [آخوند] (پ) ئۇقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ موللا، ئوقۇتقۇچى.

ئاخىر [آخر] (ئە) 1) سۇڭ. 2) تۈگىگەن، پۈتكەن.

ئاخىر ئولماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.

ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەر ۋاقىت.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاخىرەت [آخرەت] (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقىي دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم). 2) قىيامەت. 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك [آخرتليک] 1) ئۇ دۇنيالىق، باقىي دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك. 3) كۆچمە م: كېپەنلىك. 4) دىنىي چۈشەنچىدە كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھاياتلىق.

ئاخىر زامان [آخرزمان] (ئە) دىنىي چۈشەنچىدە دۇنيانىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

بوسۇغەدىن كۆتكۈرە قوپتى راۋان،
دېدى: مەنەم فىتنەئى ئاخىر زامان.

— ئەھمەدى.

ئاخىرگەھ [آخركه] (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر [آخرالامر] (ئە) ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئەڭ ئاخىرى، ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن [آخرين] (ئە + پ) كېيىنكىلەر.

ئاداب [آداب] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەب] ئىنسانىي قائىدە-لەر، خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۈرۈش ـ تۇرۇشتىكى ياخشىلىقلار:

ئۆتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى ئىچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب.

— سەدائى.

ئادات [عادات] (ئە) [بىرلىكى: ئادەت] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش ـ ھەرىكەتلەر، ئەنئەنە-لەر.

خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەت-كە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش [آداش] 1) ئاخىر، ئاياغ، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭتۇشلار.

ئاداق [آداق] ئاياغ، ئاخىر؛ نىھايەت:

قۇرقەتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يەتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۇشۇپ، ھالىنى ئېيتسا تۈت قۇلاق.

— لۇتفى.

ئادەم [آدم] (ئە) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆز-لەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا [آدم اتا] دىنىي چۈشەنچىدە: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا ئانىنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام [آدم عليه السلام] (ئە) «ئادەم ئاتا» غا قارالسۇن.

ئادەم سەفى [آدم صفى] (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئادەم كۆش [آدم كش] (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات. 2) كۆچمە م: رەھىمسىز؛ شەپقەتسىز.

ئادەمىي [آدمى] (ئە) ئادەمزات، ئادەم بالىسى. 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە [آدميانه] (ئە + پ) ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت [آدميت] (ئە) ئىنسانىيەت، ئادەملىك.

ئادەمىيۇەش [آدمى وش] (ئە + پ) ئادەمگە ئوخشاش، ئادەم سۈپەت.

ئادى [عادى] 1) ئۇتتۇرىدىكى بىر قۇۋۇم بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ. 2) ئىسمى، ئېتى:

بوتۇڭنى سەرۇ ئوقۇماق ئەلگە ئادەت ئولدى ۋەلي،
ئەرەم نىھالى نې نىسبەت بۇ دېۋەچە ئادى بىلەن.

— ئاتابى.

ئادىل [عادل] (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي.

ئادىل نىھاد — تۈپتىن ئادالەتلىك.

ئادىم [آديم] قەدەم.

ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق. 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق.

ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق.

ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۈرمەك. 2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە [آدينه] (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار [عار] (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى. 2) ئابرۇي، پەخر.

ئارا I [آرا] (پ) «بېزەك، زىننەت؛ بېزىگۈچى، زىننەتلىگۈچى» دېگەنگە ئوخشا ئۇقۇملارنى ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرنى ياسايدىغان قوشۇمچە.

ئارا ئەيلەمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك.

ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى.

جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى.

خۇد ئارالىغ — مەغرۇرلۇق، شۆھرەتپەرەسلىك.

دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك.

مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى.

ئارا II [آرا] ئارا، ئوتتۇرىلىق.

ئاراغا كىرمەك — ۋاستە بولماق.

ئارالاردا — ئوتتۇرىلىرىدا.

شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۇھلەت ئىچىدە.

ئاراست [آراست] (پ) «ئاراستە» گە قارالسۇن.

ئاراستە [آراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياسىتىغلىق:

ھەمە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

ئاراستەلىق [آراستەليق] ئاۋات، تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەلگەنلىك.

ئارام [آرام] (پ) 1) تىنچ، سۈكۈنات؛ قارار. 2) راھەت، ئىستىراھەت، ھۇزۇر. 3) ئولتۇرۇپ قىلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قىلىش.

ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستىراھەت قىلماق.

ئارامبەخش [آرام بخش] (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھۇزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي [آرام جوي] (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قېدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خالىغۇچى.

ئارامگاه [آرامگاه] (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر [آرامگير] (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان [آرامى جان] (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش [آرامش] (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب [آرام ياب] (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي [آراي] (پ) «ئارا I » گە قارالسۇن.

ئارايىش [آرايش] (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز:

سۈرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۈرۈر.
ھەيئەتىم كۆركەنگە ئاسايىش دۈرۈر.

— نەۋايى.

ئارايىش تاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك. 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك.

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى.

ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت.

ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلىماق، زىننەتلىمەك.

ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قارالسۇن.

ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش، بەت زىننەتلەش تار-غىقى.

ئاره [آرا] «ئارا II » گە قارالسۇن.

ئارەز I [عارض] (ئە) يۈز، بەت چېھرە، چىراي، جامال

ئاتەشسىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چېھرە، گۈزەل يۈز:

يا رەب، ئول ئارەزمىدۇر يا لالە ئەرئەر ئۇستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۋى سەنەۋۋەر ئۇستىنە.

— ئاتابى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بويى خانلارغە لايىق.

— لۇتفى.

ئارەز II [عارض] (ئە) 1) يۈز بېرىش پەيدا بولۇش. 2) ۋەقە، ھادىسە. 3) توسالغۇ.

ئارەز III [عارض] (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرد تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيىبلىگۈچى.

ئارەستەگى [آراستگى] (پ) بېزەلمەكلىك، سەرەمجالاشماقلىق.

ئارەمىدە [آرمىده] (پ) تىنچ، ئارام ئالغان.

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج [آرنج] (پ) جەينەك.

ئارتانماق [آرتانماق] «ئارتىنماق» قا قارالسۇن.

ئارتۇقسى [آرتوقسى] ئارتۇقچە، كۆپ، زىيادە:

يۈز ئۆزرە خال سىياھىڭ كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زىبۇ فەرلالە.

— لۇغەتى چاغاتاي.

ئارتۇقسلىغ [آرتوقسليغ] ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق [آرتيلماق] مىنمەك.

ئارتىنماق [آرتينماق] ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق.

ئارد [آرد] ئارقا، كېيىن.

ئاردىچە [آردىچه] كەينىچە، ئارقىچە، ئارقىسىدىن.

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ [آرزو] (پ) 1) ئىستەك، خاھىش. 2) ھەۋەس، مەيل.

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خالىماق. 2) ھەۋەس قىلماق.

ئارزۇ قىلماق — «ئارزۇ ئەتمەك » كە قارالسۇن.

ئارزۇ خاھ [آرزوخواه] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۈمىدۋار.

ئارزۇ دارىي [آرزوداری] (پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند [آرزومند] (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى؛ ئىنتىزار:

دىدى: ۋەسلىغە بارسەن ئارزۇمەند؟
دىدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند.

— نەۋايى.

ئارسىز [عارسيز] نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق [آرغاداماق] 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك. 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى [آرقەخطى] كىشىنىڭ ئۇمۇرتقا سۆڭىكى.

ئارمان [آرمان] (پ) 1) ئارزۇ، غايە. 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئارۇق [آروق] 1) پاكىز، تازا. 2) ئورۇق، يادائغۇ. 3) كەم.

ئارىتماق [آريتماق] كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز [عارض] (ئە) تەبئىي بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان.

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛

ئارىز ئولماق — «ئارىز بولماق» قا قارالسۇن.

ئارىزە [عارضه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك.

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئاربغ I [آربغ] «ئەربخ» كە قارالسۇن.

ئاربغ II [آربغ] ئۇرۇق، ئازغىن.

ئاربغسىزلىق [آربغسزلىق] ناپاكلىق.

ئاربف [عارف] (ئە) بىلگۈچى، تونىغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا، بىلىمدان:

مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئېدى پاك،
بىمىسلى ئېردىلەر مانەندى مەنسۇر.

— سەدائى.

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۇك.

ئاربلماق [آربلماق] ئايرىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئاربماق [آربماق] «ئاربلماق» قا قارالسۇن.

ئاربي I [آری] ھە، شۇنداق، توغرا، راست، شۇبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:

يۇزۇڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۇندىن،
كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئاري تارازۇ.
— لۇتفى.

ئاري Ⅱ [عارى] (ئە) 1) يالىڭاچ. 2) بوش، خالي؛ تىنىق، تازا.
ئاري ئەتمەك — خالاس قىلماق.
ئاري قىلماق — تازىلىماق.
ئاري ئولماق — خالي بولماق، بوشانماق.

ئاردى - ئاردى [آرى آرى] (پ) ھە - ھە، راست - راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئاريەت [عاريت] (ئە) 1) ئار - نومۇس، ئىززەت - نەپس. 2) ئۇيات، شەرم. 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىرەر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش.
ئاريەت دەۋلەت — قولدىن - قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق.
ئاريەت ئىستەمەك — ئاريەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز [آز] 1) ئاچ كۆزلۈك، ھېرىسلىك:
قاراغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرىس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.
— زەللى.
2) بېرىلگەنلىك.

ئازاد [آزاد] (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە [آزادە] (پ) 1) ئازاد، ئەركىن. 2) توغرا، ئەيىبسىز. 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد.
ئازادە سەرۋ — تىك ئۆسكەن سەرۋ؛ كۆچمە م: قەددى - قامىتى كېلىشكەن يار.
ئازادئى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەركىسى:
تابۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۇشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.
— قەلەندەر.

ئازادەكىش [آزادەكيش] (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.
ئازادگان [آزادگان] (پ) «ئازادە» گە قارالسۇن.
ئازادەلىغ [آزادەليغ] ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.
ئازادەۋەش [آزادەوش] (پ) ئازادە سۆپەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىز.
ئازادى [آزادى] (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد:
ئەي گۈل يۈزىگە ھۇر پەرى بەندەئى جانى،
تالتەك بۇيۇڭ ئازادى ئېرۇر سەرۋى رەۋانى.
— سەبۇرى.

ئازارى [آزارى] (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاب چەكىكەن، ئېزىلگەن.
ئازارى جان [آزارى جان] (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.
ئازاغلاق [آزاغلاق] «ئازالماق» قا قارالسۇن.
ئازاق [آزاق] ئاياغ (پۇت):
ئەي سەككاكى بۇ شاھ قاپقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھېچ ھەۋا قىلما.
— سەككاكى.

ئازالماق [آزالماق] 1) ئازايتماق، كېمەيمەك. 2) يېتىشمەسلىك. 3) سىقىلماق.
ئازەر [آذر] (پ) 1) ئوت، ئالاۋ. 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى. 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.
ئازەر پەرەست [آذرپرست] (پ) ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى.
ئازەرم [آزرم] (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا. 2) مېھرى، مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق. 3) غەزەپ.
ئازغاشماق [آزغاشماق] يولدىن چىقماق، ئازماق:
مۇبارەك ئوغلى بىر كۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇ ساغانده كۆردى بىر چاھ.
— لۇغەتى چاغاتاي.
ئازغۇرماق [آزغورماق] ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.
كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەر كۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.
— مەھزۇن.
ئازغۇن [آزغۇن] 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئاينىغان:
خالىقا كۆڭلۈمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.
2) ئاسىي. 3) ئۇرۇق.
— سۇپى ئەللەيار.
ئازمايىش [آزمايش] (پ) سىناش، ئىمتىھان.
ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك.
ئازمايىش قىلماق — «ئازمايىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئازمۇده [آزموده] (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن:
ئۆلەر كىشى سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفاده ئازمۇده.
— ئاتابى.

ئازمۇن [آزمون] (پ) «ئازمايىش» قا قارالسۇن:
شاھغە مەلۇم بولغان ئول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشقنى قىلماق ئازمۇن.
— نەۋايى.

ئازمۇنلۇق [آزمونلۇق] سىناشلىق.

ئازۇردە [آزرده] (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىينالغان؛ ئازابلانغان.
ئازۇردە جان — جېنى قىينالغان:
ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان فەلەك،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.
ئازۇردە خاتىر — كۆڭلى ئازار يېگەن.
ئازۇردە دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق [آزوقلاماق] ئوزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق [آزتماق] 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق. 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك:
ئۆركۈرەپ يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر ـ ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.
— نەۋايى.

ئازىقماق [آزيقماق] ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم [عازم] (ئە) 1) بىرەر ئىشنى بېجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى. 2) يۈرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى.
ئازىم بولماق — كەتمەك، جۆنەپ كەتمەك؛ سەپەرگە يول ئالماق.
ئازىمى دەشتى ئادىم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنە [آذينه] (پ) جۇمە، جۈمە كۈنى.

ئاس [آس] 1) يۇڭى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىر خىل ھايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىبىرىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.
ئاس ـ ئاس [آس آس] تىب: سەۋدا كېسىلى، مالخوليا.

ئاسا [آسا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تىنچىتقۇچى، راھەتلەندۈرگۈچى، راھەتلىك. 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.
— ئا. نىزارى.
جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش.
دەريا ئاسا — دەريادا ئوخشاش، ناھايىتى كۆپ.
دىل ئاسا — كۆڭۈل راھىتى.
سۇبھى ئاسا — تاڭغا ئوخشاش، يورۇق.
سۇبھى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق.
قەترە ئاسا — تامچىدەك، ناھايىتى ئاز:
ئۆزىدىن ئەلگە دەريا ـ قەترە ئاسا،
ۋەلى ئەلدىن ئۆزىگە قەترە ـ دەريا.
— نەۋايى.

ئاسار [آثار] (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر. 2) نىشانلار، بەلگىلەر. 3) تەسىرلەر. 4) ھادىسىلەر؛ ۋەقەلەر:
ھىكايەت قىلىپ دەھرى ئاسارىنى،
ئىكەۋلەن دىبان قەۋلى ئەخبارىنى.
— ئا. نىزارى.
ئاسارئەتىقە — قەدىمكى يادىكارلىقلار.
نەسىمى قۇدسىي ئاسار — 3) كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ [آساو] شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات):
مىنسەڭ ئەي شاھى فەلەك مەركەبىنى كۇن يەڭلىغ،
بولما مەغرۇر گاھى ئول ئەشھەب ئېرۇر ئەسرۇ ئاساۋ.
— مۇنىس.

ئاسايىش [آسايش] (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.
ئاسايىش تاپماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشتە [آسايشته] (پ) «ئاسايىش» قا قارالسۇن.

ئاسايىشگاھ [آسايشگاه] (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان [آستان] (پ) «ئاستانە» گە قارالسۇن.
ئاستان خاكى — پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانە [آستانه] (پ) 1) بوسۇغا. 2) ساراي. 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى:
بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بېرۇرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەگى مەئشۇقى ياستانونى نىيەت تۇت.
— زەلىلى.
4) پايتەخت. 5) ئوردا.
ئاستان بوس — ئاستانە سۆيۈش، خىزمەتكارلىق.
ئاستانى قەبۇل — قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر [استر] (پ) ئەستەر (كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن [استين] 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى. 2) پەس، تۆۋەن، تەرىپى، ئاستى، كەسىر.

ئاسرامىش [آسراميش] 1) قوغداش، ئاسراش. 2) ئىگىدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرو [آسرو] (پ) «ئەسرو» غا قارالسۇن.

ئاسمان [آسمان] (پ) كۆك، سما، پەلەك.

ئاسماني تۆرت دەفتەر — كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ [آسمان دەۋ] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇده [آسوده] (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.

ئاسۇده خاتىر — كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق [آسودەليق] تىنچلىق، خاتىرجەملىك:

ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۈلزارى چەمەن.

— نەۋابى.

ئاسىب [آسيب] (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت، تىنچسىزلىق:

سەھەرى مەتلۇبى، پۇر مېھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۇر ئاسىبى راھى ئازمۇن.

— فۇزۇلى.

ئاسىبى زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ [آسيغ] پايدا، نەپ:

ھاسىلى خىزمەت ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆرده نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەر مەتاۋ.

— زەلىلى.

ئاسىغلانماق [آسيغلانماق] ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي [عاصى] (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسياڭكار:

بەختسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۇرمەن بۇ كۈن،
تاكىلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئادىي خىجلىتىم.

— مەھزۇن.

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قوۋم.

ئاسىيۇ ئابىي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا [آسيا] (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى. 2) تۇغمەن:

خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۇچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۇر باشىم.

— زەلىلى.

ئاش ـ ئاش [آش آش] مۆجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى.

ئاشارى [آشارى] ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I [آشام] (پ) 1) يېيىش، ئىچىش:

قىلىپ تەلبەلىك، خوردۇ ئاشام يوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام يوق.

— ئا. نىزارى.

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك.

ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دۇرد ئاشام — مەي ساقىنىدىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II [آشام] تەبىقە، مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق [آشاماق] «ئاشام I» غا قارالسۇن.

ئاشامە [آشامه] «ئاشام II» گە قارالسۇن.

ئاشكار [آشكار] (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ ئوپئوچۇق، ئايدىڭ.

ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، ئوچۇق كۆرسەتمەك.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشنا [آشنا] (پ) دوست، بۇرادەر:

جەمالۇ جاھ ئېلىدىن يۇز فەراغەتىم باردۇر،
ئورامۇك ئىتى ماكا ئاشنا، كېرەك بولسا.

— لۇتفى.

ئاشناروي [آشناروى] (پ) تونۇش ـ بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۇپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان:

فەلەك ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلۇس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.

— سەبۇرى.

2) داد ـ پەرياد؛ قورقۇنچ. 3) كۆچمە م: ئويغىنىش، قوزغىتىش.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غوۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 ـ كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا ئاشۇر، ئاشۇرا ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «ئاشۇر» غا قارالسۇن.

ئاشۇفته [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان؛ چۈۋۈلغان. 2) بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا:

ماكا مۇشكۇل كۆرۈندى ئەي، پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

ئاشۇفته دەستار — سەللىسى چۈۋۈلغان؛ ئۆزىگە ئېتىبار بەرمىگۈچى.

ئاشۇفته دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەك مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى توزاققە بىزنى گۇل لەئل ئۆزرە خال.
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتە نېھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام.

ئاشۇفتە ھالى — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتەخۇ [آشفتەخو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان:
پانىي، دىۋانىي، ئاشۇفتەخۇ،
نېچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۇپتى گۇ.
— نەۋايى.

ئاشۇفتە دىماغ [آشفتەدماغ] (پ) مەجنۇن سۈپەت:
پەرىشاندۇر كۆڭۈل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بۇ ئەتەن ئەلبەتتە، ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

ئاشۇفتەلىغ [آشفتەلیغ] پەرىشانلىق؛ مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.

ئاشۇفتەۋار [آشفتەوار] (پ) «ئاشۇفتەۋەش» كە قارالسۇن.

ئاشۇفتەۋەش [آشفتەوش] (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.

ئاشۇقماق [آشوقماق] ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرىماق؛ ھولۇقماق، بىسەرەمجان بولماق:
چۇ ئۇل دايە ئولدەم يۈگۈردى قۇپۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە ئول ئاشۇقۇپ.
— ئا. نىزارى.

ئاشۇلە [آشوله] بىر تۈرلۈك كۈي ـ نەغمىنىڭ ئىسمى.

ئاشىق [عاشق] (ئە) ئىشقىغا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەتكە بېرىلگۈچى، سۆيگۈچى، خۇشتار.
ئاشىقى بىچارە — بىچارە ئاشىق.

ئاشىقانە [عاشقانه] (ئە + پ) ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە؛ مۇھەببەتلىك.

ئاشىق پىشە [عاشق پیشه] (ئە + پ) بېرىلگەن ئاشىق.

ئاشىقنەۋاز [عاشق نواز] (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى، شەپقەت قىلغۇچى.

ئاشىيان [آشیان] (پ) 1) ئۇۋا. 2) ئۆينىڭ يۇقىرى قەۋىتى. 3) ئۆي ـ جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چىقىپ ئاشيان.
— ئا. نىزارى.

بىر ئۆينى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشيان،
كى ئول ئاشياندا تۇتتى مەكان.
— ئا. نىزارى.

ئاشيانە [آشیانه] (پ) «ئاشيان» غا قارالسۇن.

ئاغ [آغ] 1) ئاق. 2) ئاغ (شىمنىڭ).

ئاغا [آغا] 1) ئاكا. 2) چوڭ ئاكا. 3) ھۆرمەتلىك زات. 4) باشلامچى. 5) جامائەت يېتەكچىسى:
شاھىكى ئاتاڭ ئاكا ئاغادۇر،
ئول ساڭا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر.
— نەۋايى.

ئاغاچ [آغاچ] 1) دەرەخ، ياغاچ:
پەھلىۋانلار، بادپالار سەكرە دەندە ھەر نېگە،
تىغل ھەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاجدەن ئاتى ۋار.
— فۇزۇلى.
2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەڭ (ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى):
ئابادى، خەرابى، دەرياسى، دۇزى،
يۈز قىرىق ئالتە ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا.
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە [آغاچه] چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئايالىرىغا قارىتا ھۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.

ئاغاچ قاۋۇنى [آغاچ قاونى] 1) تەرخەمەك. 2) لىمون.

ئاغاچلىق [آغاچلق] ئورمانلىق.

ئاغارماق [آغارماق] ئاقارماق:
ساچۇ ساقالىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرىڭ فىروزەدەك.
قول ـ ئاياغىڭ قىپقىزىل،
خۇمداندا پىشقان كۈزەدەك.
— لۇغەتى چاغاتاي.

ئاغاز [آغاز] (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئېپتىدا.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئېچىپ يانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بىنەۋا ئەھلىن ھەمراز ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق.
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاغازۇئەنجام — بىرەر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.
شەرھى ئاغاز — شەرھى قىلىشنى باشلاش.

قىسسه ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.
ئاغالىغ [آغاليغ] بۇيۇكلۈك، قېرىنداشلىق.
ئاغسەقال [آغسقال] ئاقساقال، مويسىپىت، مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى.
ئاغۇ [آغو] ئوغا، زەھەر:
پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمە،
بىر يېتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمە.
— غېرىب ـ سەنەم.
ئاغۇش [آغوش] (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.
ئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلىماق، قوينىغا، باغرىغا ئالماق:
سەرۋ قامەتى گۈل پۇش، زۇلفى كاكۇلى پەردۇش،
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىمگ ئولسە ئىبرەت تۇت.
— زەلىلى.
ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېتىشماق:
ياغىپ غەم باشىغە چۇ بىھۇش ئولۇپ،
كۆزى ياش ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
ئاغۇشته [آغوشته] (پ) «ئاغىشته» گە قارالسۇن.
ئاغىر [آغير] 1) ۋەزمىن، ئېغىر. 2) قىممەت. 3) سالماقلىق. 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان.
ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.
ئاغىرلاماق [اغيرلاماق] 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلەمەك. 2) ئەركىلىمەك. 3) باھالىماق.
ئاغىشته [آغشته] (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن:
بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشته سەن،
قان بىلەن تۇپراقغە ئاغىشته سەن.
— نەۋايى.
ئافات [آفات] (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.
ئافاق [آفاق] (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۇپۇقلار؛ دۇنيا، ئالەم.
ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى:
ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەگ،
مەھتاب ئەمەس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەلىلى.
ئافاقسۇز [آفاق سوز] (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى:
لىگ تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
شەيخنى ئول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.
— نەۋايى.
ئافاقگەرد [آفاق گرد] (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەچتى.
ئافاقگىر [آفاقگير] (ئە + پ) دۇنيانى ئىگىلىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.
ئافەت [آفت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايىئاپەت؛ مۇسىبەت. 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.
ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى.
ئافەت زەدە — زور بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان.
ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.
ئافەرىدە [آفريده] (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.
ئافەرىدگار [آفريدگار] (پ) ياراتقۇچى، تەڭرى.
ئافەرىن I [آفرين] (پ) ياخشى، ياشا، باركاللا (ئۇندەش):
ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۋى يەڭلىغ قامەتىڭغە ئافەرىن.
— سەدائى.
ئافەرىن II [آفرين] (پ) ياراتقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.
ئافەرىنى سۇنئ — يارىتىش سەنئىتى.
جان ئافەرىن — جان ياراتقۇچى؛ خۇدا.
جەھان ئافەرىن — جاھاننى ياراتقۇچى.
سۇخەن ئافەرىن — سۆز ياراتقۇچى.
ئافەرىنەندە [آفرينده] (پ) ياراتقۇچى، ئاللا.
ئافەرىنەندەئى زەمىن — زېمىننى ياراتقۇچى.
ئافەرىنىش [آفرينش] (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:
زەررە ـ زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۇ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئولمىشىم.
— زەلىلى.
ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رېجەسى.
ئافتاب [آفتاب] (پ) قۇياش، كۈن نۇرى.
ئافتاب كۆرەسى — قۇياش شارى.
ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:
سايەئى ئۇممۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.
— فۇزۇلى.
ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.
ئافتابه [آفتابه] (پ) 1) ئاپتۇۋا. 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى [آفتابەچى] ئوردا ـ سارايلاردا، مېھمانلارغا ئاپتوۋۇا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست [آفتاب پرست] (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت [آفتاب طلعت] (ئە + پە) گۈزەل، مېھرى ئىسسىق.

ئافتابرو [آفتاب رو] (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە. 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زەدە [آفتاب زده] (پ) كۈندە كۆيگەن، قارايغان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافىيەت [آفيت] (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش تىنچلىق؛ ئامان ـ ئېسەن، بەختلىك:

بەرەھنە بولمايىن بۇ قۇلۇمنى ۋەھدەتتە سۇ يەكلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋزارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە گەنجىدە،
مۇبارەك مۇلۇكدر ئول، مۇلكى ۋەيران ئولمىسۇن يا رەب.

— فۇزۇلى.

ئافىيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىز، كىشىلەر.

ئاق I [اق] ئاق (زىت مەنىسى: قارا). 2) تازا، پاك.

ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالىنىڭ ئاقارغان قىسمى:

ساقال ئاقى ئۆلۈمگە پىشرەۋدۇر،
كى ياشلىق سەبزەسىگە چۈشكەن قىرەۋدۇر.

— نەۋائى.

كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II [عاق] (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.

ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى لەنەت ئوقۇغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن. 2) لەنىتى.

ئاق قىلماق — (ئۆز پەرزەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەتلىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار [آقار] 1) تۇرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. 2) ئاقىدىغان، دائىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش [آق باش] 1) يالاڭ باش. 2) قوناق.

ئاقبالداق [آق بالداق] قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرغان دان (يېمەكلىك).

ئاق تۇيغۇن [آق تويغون] بوز قارچىغا.

ئاقچە [اقچه] 1) ئاغىچا (ئانا):

ئاقچە ئانا ـ مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجانىنى كەلتۇر.

— غېرىب ـ سەنەم.

2) پۇل؛ 3) قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى:

دېدى: كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟
دېدىكىم: بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.

— مەھزۇن.

ئاق خەت [آق خط] ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك [آق سونكاك] ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم [آقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.

ئاقسۇملاماق [آقسوملاماق] «ئاخسۇملاماق» قا قارالسۇن.

ئاقشام [اق شام] 1) كۈنپېتىش بىلەن تۇن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۈگۈم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە [عاق نامه] (ئە) مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۈتۈك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاقئۆي [آق اوى] كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك [اق اويلوك] مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىلغان، سۈرگۈن قىلىنغان.

ئاق ئۆيلۈك قىلماق — خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب [عاقب] ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت [عاقبت] (ئە) [كۆپلۈكى: **ئەۋاقىب**] 1) ئاخىر، بىرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە. 2) ئاخىرىدا، نەتىجىدە.

ئاقىبەت ئەندىش — ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت مەھمۇد — ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش [عاقبت انديش] (ئە + پ) ئالدىن كۆرەلەيدىغان، ئالدىن بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىن كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بىخەير [عاقبت بخير] (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۇلئەمر [عاقبت الامر] (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا [عاقرقرحا] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى، ئېقىلقارا.

ئاقىزماق [آقيزماق] ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل [عاقل] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا. 2) ئەقىل بىلەن ئىيتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا):
دۇناكۇن بىر فەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۇن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.
— ئاتابى.

ئاقىلانە [عاقلانە] (ئە + پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە [عاقلە] (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىلە زەن [عاقلەزن] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىل فەرىب [عاقل فريب] (ئە + پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت. 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزىبىلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد [عاقل مرد] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك. 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

ئاكا [آكا] چوڭ قېرىنداش، ئاغا.

ئاكە [آكە] «ئاكا» غا قارالسۇن.

ئاكەچە [آكەچە] ئايلا، ئاچا، خانىئاچا، ئاغچا؛ («بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكا ـ ئاكاچە ...).

ئاكچى [آكچى] «ئاكاچە» گە قارالسۇن.

ئاكو [آكو] شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف [عاكف]1) تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش. 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەئىرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئىبتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاه [آگاه] (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ:
كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاه سەن ـ سەن.
— ئاتابى.
2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھوشيار؛ زېرەك، سەگەك.

دىل ئاگاه — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاهلىغ [آگاەليغ] «ئاگاھى» غا قارالسۇن:
ئەيله ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيله تاپ ئاگاھلىغ.
— نەۋائى.

ئاگاھۋار [آگاەوار] (پ) ھوشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۋەش [آگاەوش] (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق. 2) ھوشيارراق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى [آگاھى] (پ) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق. 2) ھوشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ [آگه] (پ) «ئاگاھ» قا قارالسۇن.

ئاگەھى [آگهى] (پ) «ئاگاھى» غا قارالسۇن.

ئاگىن [آكين] (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش. 2) نەقىشلىك.
گۈل ئاگىن — گۈلدار، بېزەلگەن.

ئاڭ I [آنک] 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم. 2) چۈشەنچە، سېزىم. 3) ئاڭ.

ئاڭ II [آنک] ئوۋ (ئوۋلانغان ياكى ئوۋلىنىدىغان جان ـ جانىۋارلار).

ئاڭا [آنكا] ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن:
ئاڭا سوردى: نىچۈكدۇر ئول غەربىيم،
مۇھىببىدىن ياد ئېتەرمۇ ئول ھەبىبىم.
— لۇتفى.

ئاڭاچە [آنكاچه] ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان [آنكديبان] تاسادىپىي، تۇيۇقسىزلا، ئۇشتۇمتۇت.

ئاڭدىماق [آنكديماق] تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق:
خىلۋەتده ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەمىنده ئېرمىش.
— نەۋائى.

ئاڭدىنماق [آنكدينماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.

ئاڭلاماق [آنكلاماق] 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك، يادلىماق. 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئاڭماق [آنكماق] 1) ئۇقماق، چۈشەنمەك، پەملىمەك. 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك:
دۇر تىشىڭۇ گۈل يۈزۈڭنى ئاڭىپ ئانچه يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىڭ نەۋھه بىرله ئەبرى نەيسان يىغلادى.
— سەككاكى.

ئاڭىز [آنكيز] ئېڭىز.

ئال I [آل] 1) ئالدى تەرەپ، ھۇزۇرى. 2) ئۇدۇل، قارشىسى. 3) چېكە، پېشانە. 4) جامال، چىراي:
ئال بىرله سالدى ئالمه ياڭاقىڭ كۆڭۈلگه تار،
بىر بۇرقه ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

ئالتىنه — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
بۇ شۇھ بىله سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن ئىچره،
ھۆر يۈرۈمىگەي ئالتىنه رىزۋان چەمەنىنده.
— ئاتابى.

ئاللىدا — ئالدىدا.

ئاللىغە — ئالدىغا:
بەزى ئاللىغە كېلىپدۇر مۇشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئىيڭدىن ئىستەرلەر نىجات.
— نەۋايى.

ئالىدا — «ئاللىدا» غا قارالسۇن.

ئالىغە — «ئاللىغە» گە قارالسۇن.

ئالىندە — «ئاللىدا» غا قارالسۇن:
ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزۇلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە مۇشرىكدۇركى، ئىمان ئارزۇلار.
— ئاتايى.

ئال II [ئال] (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغۇچ:
گۈلىستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گۈل خىجىل رۇخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.
— نەۋايى.

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق.
ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك» گە قارالسۇن.
بادەئى ئال — قىزىل مەي.
ھۇللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

ئال III [ئال] (ئە) ھىيلە، نەيرەڭ.

ئال IV [ئال] (ئە) ئائىلە، خانىدان، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداش.

ئالى ئەبا — «ئالى نەبي» گە قارالسۇن.
ئالى ئەسھاب — سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى.
ئالى رەسۇل — «ئالى نەبي» گە قارالسۇن.
ئالى نەبي — پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زۆھرا، كۈيئوغلى ھەزرەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا [ئالا] «ئالاي» غا قارالسۇن.

ئالات [ئالات] (ئە) [بىرلىكى: ئالەت] ئەسۋابلار، قوراللار، ياراغلار.
چىننىنى ئالات — چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان [ئالا توپىلان] غەلۋە ـ ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك، ئالىتوپىلاڭ.

ئالاچوغ [ئالاچوغ] چەللە، كەپە، ئۇۋا.

ئالاچوق [ئالاچوق] «ئالاچوغ» قا قارالسۇن.

ئالاچى [ئالاچى] قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار [ئالار] ئۇلار:
مەسىھا خىزر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئولدەمدە ـ يۇ، بۇ دەمدە سەن ـ سەن.
— لۇتفى.

ئالارتماق [ئالارتماق] ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قارائۇغۇلاشماق.

ئالاقماق [ئالاقماق] تارمار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاڭ [ئالانكۆ] تۆپىلىك، ئېدىر، داۋان، ئېگىز ـ پەسلىك:
قەتئى قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈزمىلىك ئالاڭ.
— نەۋايى.

ئالامان [ئالامان] مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى [ئالامانچى] بۇلاڭچى، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچى؛ باشباشتاق، ياربماس.

ئالاۋ [ئالاو] 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت:
كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىر نىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.
— ئا. نىزارى.
2) ئىسسىقلىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرىتى يۇقىرى، جۇشقۇن.

ئالاۋلىماق [ئالاولىماق] يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي [ئالاى] (پ) بۇلغىغۇچى، مىلىگۇچى؛ بويىغان.
چېھرى ئالاي — يۈزىنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى، ھىيلىگەر.
مەي ئالاي — مەي يۇقتان، مەي ئارىلاش.

ئالايمىش [ئالايش] (پ) بۇلغىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالاڭ [ئالاء] (ئە) نازۇنېمەتلەر، يېمەك ـ ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپكە [ئالەپكە] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت [ئالەت] (ئە) «ئالات» قا قارالسۇن.

ئالەم [عالم] (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات.
2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.
ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:
ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.
— سەدائى.
ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى.
ئالەمى فانى — يوقالغۇچى دۇنيا.
ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى.
پادىشاھى ئالەم — جاھانىڭ شاھى.

ئالەم ئارا [عالم ارا] (ئە + پ) ئالەمنى بېزىنگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي [عالم ارای] (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قارالسۇن.

ئالەم ئەفرۇز [عالم افروز] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ [عالم پناه] (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب [عالم تاب] (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە م: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز [عالم سوز] (ئە + پ) جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى:

ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۈفر، ئىمان سوز ھەم.

— نەۋايى.

ئالەمشۇمۇل [عالم شمل] (ئە + پ) خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفۇرۇز [عالم فروز] (ئە + پ) «ئالەم ئەفرۇز» غا قارالسۇن.

ئالەم گەرد [عالم گرد] (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك [عالم گردلیک] دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر [عالمگیر] (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولىغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۇبرا [عالم کبرا] (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، پۈتكۈل، بارلىق، كائىنات. 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمەين [عالمین] (ئە) ئىككى ئالەم (باقي ۋە فانى دۇنيا) .

ئالبان [آلبان] زورلۇق بىلەن يۇكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق، ئالۋان.

ئالپ [آلپ] باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پالۋان.

ئال تامغا [آل تمغا] قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلغان تامغا.

ئالتايى I [آلتایی] قىزىل تۇلكە، ئالتاي تۇلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا:

قىزىلگۈل تابى توق ئانچەكى سىماب،
يوق ئالتايىچە يانغان شۇئلەغە تاب.

— نەۋايى.

ئالتۇن بىلگە [آلتون بیلکا] يارلىق، پەرمان، تۇرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن [آلتونلوغ چیبین] تىللا چۈشەن، يالتىراق چۈشەن.

ئالتۇن مۇغ [آلتون موغ] كىمخاب، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق [آلتون رورق] قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۈرتىدىغان بىر خىل قارا بوياق) .

ئالچى [آلچی] 1) ئۇشۇق ئويۇنىدىكى ئۇشۇقنىڭ ئوڭ يۈزىنىڭ ئاسمانغا قاراپ تۇرغان ھالىتى (ئۇنقانغا بېشارەت) . 2) ئەلچى. 3) تاغ چوققىسى. 4) ئۇستۇن، غالىب.

ئالچىق [آلچق] جاسۇس، ئىشپىيون، ئەيىار.

ئالداراماق [آلداراماق] 1) ئالدىرىماق، ئالمان ـ تالمان ھەرىكەت قىلماق. 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ [آلداغ] ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

ئالداغچى [آلداغچی] ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق [آلداغلیق] ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن [آلغون] تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى [آلغینچی] توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق [آلقاماق] دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق:

سەندە ناز ئولدى نەۋايىدا نىياز ئەرمەس ئەجەب،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.

— نەۋايى.

ئالمە باش [آلمەباش] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇج [آلوج] ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە) .

ئالۇد [آلود] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغانغان، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىزلىق، ئۇيقۇ ئارىلاش.

خۇن ئالۇد — قان ئارىلاشقان، يۇققان، قانلىق، قانغا بويالغان:

ئېردى باشىدىن ئاياغى خۇن ئالۇد،
كۆڭۈل ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.

— تۆت ئىمام تەزكىرىسى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك.

مەي ئالۇد — مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەگكەن.

ئالۇده [آلوده] (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.
ئالۇده دامەن — 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق. 2) ئېتىكى بۇلغانغان.
خاك ئالۇده — توپىغا مىلەنگەن:
يىقىتمىش ئانى ئىشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۇده راھەت قىلىپ.
گەردە ئالۇده — چاڭ باسقان.
ئالۇدەلىق [آلودەليق] ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.
ئالۇفته [آلفته] (پ) 1) بېرىلگەن، ئاشىق، ھەيران. 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەڭ.
ئالۇفتەۋار [آلفتەوار] (پ) ئالىغتىلارچە، ئالىغتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.
ئالىجەناپ [عالى جناب] (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل. 2) ئالىي ھىممەت. 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.
ئالىغته [آلفته] (پ) «ئالۇفته» گە قارالسۇن.
ئالىم [عالم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلەما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، يېتۇك، چوڭقۇر ئىلىملىك.
ئالىمۇلغەيب [عالم الغيب] (ئە) غايىب سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.
ئالىمن [آلين] پېشانە، ماڭلاي.
ئالىھى [آله] (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.
فانۇسى ئالىھى — ئىلاھى پانۇس:
كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گويا كى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.
ئالىي [عالى] (ئە) 1) يۇكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەن. 2) ياخشى.
ئالىي بۇرۇج — ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان.
ئالىي جاھ — ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي دەرگاھ — يۇقىرى دەرىجىلىك قەسىر، ساراي.
ئالىي سىفات — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك.
ئالىي شان — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، ئەڭ قەدىرلىك.
ئالىي مەقام — يۇكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
ئالىي مەكان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
ئالىي نەژاد — يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق.
ئالىي نىھاد — زاتى ئۇلۇغ.
ئالىي ھەسەب — يۇكسەك پەزىلەتلىك.
فەرمانىي ئالىي شان — ئالىي ۋە مۆتىۋەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.
ئالىيە [عالىيە] (ئە) 1) يۇكسەك، ئۇلۇغ، بۇيۇك (ئايالالارغا قارىتا). 2) ئالىيە (ئىسىم).
ئام [عام] (ئە) ئامما، كۆپچىلىك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):
ئاتاي خاسلىق دەئۇيى قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭۈلدە ساقلاكىم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.
— ئاتايى.
ئام بولماق — ئومۇمىي بولماق، كۆپچىلىككە يېيىلماق.
بارى ئام — ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.
ئاماچ I [آماچ] (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشق قىلىش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قارا، نىشان تاختىسى):
سەن بولۇپ تىرتەئنە ئاماچى،
تاپدى ئەلتاق شاھنى راجى.
— كامىل.
ئاماچ ئەيلەمەك — مۆلچەرلىمەك، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.
ئاماچ II [آماچ] يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان بىر خىل سايمان، بۇسۇقا.
ئاماچخانا [آماچخانه] (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.
ئاماده [آماده] (پ) تەييار، تەييارلانغان:
كى ئاماده قىلدى توي ئەسبابىنى،
زىيادەتكە ئاچتى ھەم ئەبۋابىنى.
— ئا. نىزارى.
ئاماده ئەتمەك — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئاماده ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
ئاماده تۇتماق — تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ ئورنىغا قويماق.
ئاماده قىلماق — «ئاماده ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئامال [آمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئۇمىدلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.
ئامان [آمان] (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.
ئامەد [آمد] (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.
ئامراغ [آمراغ] يېقىن، ئۇلپەت.
ئامراق [آمراق] «ئامراغ» قا قارالسۇن.
ئاممە [عامه] (ئە) «ئام» غا قارالسۇن.
ئامۇ [آمو] ئامۇ دەريا.
ئامۇده [آموده] (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن. 2) بېزدىتىلگەن؛ يېپقا تىزىلغان (لەئل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزش [آمرزش] (پ) «ئامرزش» قا قارالسۇن.
ئامۇرزىكار [آمرزگار] (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرۈم قىلغۇچى.
ئامۇز [آموز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى.
ئامۇزگار [آموزكار] (پ) 1) ئۆگەتكۈچى، 2) تەجرىبەكار، بىلىمدان:
ھەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
ھەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.
— نەۋائى.
ئامى [عامى] (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.
ئامىختە [آميخته] (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۈرۈلگەن، قوشۇلغان.
ئامىر I [آمر] (ئە) ئەمر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ ھۆكۈمدار.
ئامىر II [عامر] (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.
ئامىرزىش [آمرزش] (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەچۈرۈلمە قىلىش.
ئامىز [آميز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىكىكەن، قوشۇلغان، مىلەنگەن، . . . لىق، . . . دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:
كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىپ،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.
— ئا. نىزارى.
رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.
ئامىزىش [آميزش] (پ) ئارىلىشىش، بېرىش - كېلىش.
ئامىل I [عامل] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىشلىگۈچى، ئىشچى. 2) ئەمەلدار، ھاكىم.
ئامىل II [عامل] (ئە) سەۋەب.
ئامىن [آمين] (ئە) پاتىھەدە: «ئىلاھا شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، دۇئايىمىزنى قوبۇل قىلسۇن» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.
ئان [آن] (پ) ۋاقىت، پەيت، لەھزە، دەم.
بىر ئان — بىردەم.
ئانت [آنت] ۋەدە، قەسەم:
ئانت ئىچىپسەن گويىياكىم ئەھدۇ ھۆسنۈڭدە بېگىم،
قىلماغايسەن بىر جەراھەتلىك كۆڭۈل دەرماننى.
— لۇتفى.

ئانتخور [آنت خور] قەسەمخور.
ئانجاق [آنجاق] شۇنچە، شۇنچىلىك:
لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىنە تەبئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۇخەندەن يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.
ئانچە [انچه] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى:
قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.
— سەككاكى.
ئانچىنان [انچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا: *بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان، كى ئول شۇئلە — سارىغە بولدى رەۋان.*
— ئا. نىزارى.
ئاندىماق [انديماق] «ئاڭدىماق» قا قارالسۇن.
ئانقەدەر [انقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.
ئاھ [اه] 1) مېھىر، خۇشاللىق، سېغىنىش قاتارلىق ھېس - تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ. 2) دەرد - ئەلەم، ناله - پىغان ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ:
ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ.
ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ:
ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:
گورىستانغا بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىغان - نەۋھە ئەيلەپ ئۇرۇپ ئاھى سەخت.
— ئا. نىزارى.
ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:
كۆرۈپ لەيلى ئولدەم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.
— ئا. نىزارى.
ئاھە [آھه] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.
ئاھەڭ I [آهنگ] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش. 2) باشلاش. 3) يۆنىلىش.
ئاھەڭ II [آهنگ] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.
ئايىنە ئاھەڭ ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.
ئاھەڭ III [آهنگ] (پ) ئاھاڭ، كۈي، تاۋۇش ئېقىمى.
ئاھەن [آهن] (پ) تۆمۈر.
ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.
ئاھانجامە [آهن جامه] (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر

ئىش كىيىمى.

ئاھەنرەبا [آھن ربا] (پ) 1) ماگنىت. 2) كۆچمە م: ئۆزنىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر [آھنكر] (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۈداز [آھن كداز] (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى، تۆمۈرچى. 2) تۆمۈر (چويۇن) نى ئېرىتىدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن [آھنين] (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەك [آھنين چنک] تۆمۈر پەنجە، پەنجە، پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۈچلۈك.

ئاھەنىن دىز [آھنين دز] (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I [آھو] (پ) كېيىك.

ئاھۇ II [آھو] (پ) ئەيىب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان [اھوافغان] ئاھ ـ پىغان، ناله ـ پىغانلار:

تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماق ئىنتىزارىمغە.

— ئا. نىزارى.

ئاھۇبەچچە [آھوبچە] (پ) كېيىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە [آھوبره] (پ) «ئاھۇبەچچە» گە قارالسۇن.

ئاھۇچەشىم [آھوچشم] (پ) بوتا كۆز.

ئاھۇزار [آھوزار] (پ) «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇفىغان [آھوفغان] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇگىرلىك [آھوكيرليک] ئەيىب تاپماقلىق، ئەيىب ئىزدىمەكلىك.

ئاھۇنالە [آھوناله] «ئاھۇ ئەفغان» غا قارالسۇن.

ئاھۇۋاۋەيلا [آھوواويلا] (پ) ئاھ، ئېھ، ۋاي (ھەسرەت چېكىش، ئازابلىنىشقا ئوخشاش ئىچكى ھېس ـ تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

ئاھۇۋاۋايلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىيو پىنھانلارىم بىر ـ بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.

— سەدائى.

ئاھۇيى خوتەن [آھوىختن] خوتەن كېيىكى.

ئاھۇيى مۇشك [آھوىمشک] (پ) ئىپار كېيىك:

ئايا دىلبەر ئەگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسىمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئىۋە ـ ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.

— سەدائى.

ئاھىستە [آھسته] (پ) 1) ئاستا، تىۋىشسىز. 2) ئالدىرىماستىن. 3) بىلىنەر ـ بىلىنمەستىن، سەل ـ پەل. 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن. 5) بىلدۇر-مەي، بىلىندۇرمەي، ئاشكارا قىلماي، يوشۇرۇنچە. 6) ئېھتىياتلىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە ـ ئاھىستە [آھسته آھسته] (پ) ئاستا ـ ئاستا، تىۋىشسىز، تىنچ، جىمجىت، يەڭگىل:

تۈن ئاقشام كەلدى كۈلبەمگە مېنىڭدەك دىلرەبا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە ـ ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.

— سەدائى.

ئاھىستە خو(ي) [آھستەخو (ى)] (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ [آھستەرو] (پ) ئاستىلىق، سۈسلۇق؛ ئاستا، سۈس (يول ماڭغاندىكى ھەرىكەت)، روھسىز:

ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلىدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

ئاۋ [او] شىكار، ئوۋ:

كۆزى ـ قاشىندىن ئوق ـ يانى كېتەرمەس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.

— ئاتابى.

ئاۋارە [اواره] (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز:

بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۈپەت،
يۈرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانمانىم قايدا سەن؟

— ئا. نىزارى.

ئاۋازە [آوازه] (پ) 1) خەۋەر، دېرەك. 2) داڭق، نام، شۆھرەت:

چىقمادى ئاۋازەئى ئۇمر ئىچىدە سەندىن ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.

ئاۋان [اوان] (ئە) [بىرلىكى: ئان] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋخ [اوخ] ئا! ۋاي! ئاھ ـ ۋاھ! (ئۇندەش سۆز).

ئاۋەر [آور] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۈرىدىغان، كەلتۈرگەن، كەلتۈرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

پەيام ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى.

رەشك ئاۋەر — قىزغانچۇقلۇق.

نۇكتە ئاۋەر — 1) چوقۇر مەنىلىك. 2) پاساھەتلىك. 3) چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە [اورده] (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋرىنماق [اورينماق] 1) ئىتتىرىلمەك. 2) بىر نەرسىگە قول تەگكۈزمەك. 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق [اووتماق] 1) يىغدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك:

ئەل ئارا شۆھرەت فەساھەتتىن بولۇپ،
نۇكتە بىرلە غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.

— نەۋايى.

ئاۋۇچ [آوج] 1) ئوچۇم، چاڭگال؛ سقىم، ئالىقان. 2) چاۋاك.

ئاۋۇچ ئاچماق — چاڭگال ئاچماق.

ئاۋۇچ خاك — (بىر) سقىم تۇپراق.

ئاۋۇچ قاقماق — چاۋاك چالماق:
كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،
جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.

— نەۋابى.

ئاۋۇچلاماق [آوجلاماق] ئوچۇملىماق، سقىملىماق.

ئاۋۇرت [آورت] قۇۋۇز.

ئاۋۇنتۇرماق [آوونتورماق] «ئاۋۇتماق» قا قارا‌ڭ.

ئاۋىز [آويز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىقلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

دەست ئاۋىز — 1) قولدا ئېسىلغان. 2) ۋاستە؛ قۇتۇلۇش ۋاستىسى. 3) سوۋغا، ھەدىيە.

ئاۋىزە [آويزە] (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىقلىق، ئاسما. 2) ھالقا، ئىسىرغا، زىرە.

ئاۋىزە قىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.

ئائىد [عائد] (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.

ئائىدە [عائدە] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، باغلىق بولغان (بىرەر نەرسىگە).

ئائىلە [عائلە] (ئە) 1) خوتۇن. 2) ئاتا ـ ئانا ۋە بالا ـ چاقىلار.

ئائىنە [ائينە] (پ) «ئاينە» گە قارا‌ڭ.

ئايا [آيا] (پ) 1) ئەي! . . . ھەي! . . . 2) سوراق ۋە ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرگۈچى يارەمچى سۆز: «ئەجەبا، ئۇنداقمۇ؟ ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئايا بىلمەي — نېمە دېيىشنى بىلمەي.

ئايامەھۇەشا — ئەي ئاي يۈزلۈك!

ئايات [آيات] (ئە) [بىرلىكى: ئايەت] 1) نىشانلار، بەلگىلەر. 2) قۇرئان جۈملىلىرى:
جەمالىڭ مۇسەھەفىنىڭ ئاياتىدىن،
ھەدىسى يۈسۇفى كەنئان بولۇپدۇر.

— ئاتابى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخش ئايەتلەر.

ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز [آياز] 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ. 2) كېچىنىڭ سوغۇقى. 3) كۆچمە م: ئادىللىق:
سەيد بى پەرۋا يۈرۈرگە شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

ئاياغ [آياغ] «ئاياق» قا قارا‌ڭ.

ئاياق [اياق] 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام. 2) ئاياغ، پۇت.

دەۋىر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى:
تۇتار ئېردى ساقىي دەما ـ دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.

— ئا. نىزارى.

ئاياقچى [آياقچى] 1) شاراب قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقىي. 2) مەي ساتقۇچى:
ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھابا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.

— ئا. نىزارى.

ئايالغۇ [آيالغو] «ئەيالغۇ» غا قارا‌ڭ.

ئايان [آيان] (ئە) كەلگۈچى.

ئايان بولماق — كەلمەك.

ئايەندە [آينده] (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.

خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.
ئولكى يېقىمايدۇر ۋۇجۇدى قەسرىن ئىشق ئايەندەئى،
ۋەسلى خىلۋەتگاھ دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.

— مەھزۇن.

ئايتمان [آيتمان] ئېيتمايمەن.

ئايدىن [آيدين] ئايدىڭ (كېچە).

ئايرو [آيرو] 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا. 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.

سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز:
ئاندىن ئايرو ئاشقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبىردىن بىگانەمەن.

ئايرى [آيرى] باشقا، غەيرى؛ بۆلۈنۈش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش.

ئايرى ـ ئايرى [آيرىآيرى] باشقا ـ باشقا.

ئايرىلىق [آيريليق] ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.

ئاي زەۋرەقى [آيزورقى] ئېگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى.

ئايىردۇك [ئەيىردوك] ئايرىسۇن.

ئايىرماق [ئەيىرماق] ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملىمەك؛ چاچماق.

ئايرمان [ئەيرمان] ئايرمايمەن.

ئايرمان ساچىمنى بەندىدىن مەن كۆتكۈلىنى.

— نەۋايى.

ئايىقماق [ئەيىقماق] 1) ھېيىقماق. 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق [ئەيىلدورماق] 1) ئايرىلدۇرماق. 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق [ئەيىلماق] ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۇزۇلمەك.

ئايىم [ئەيىم] 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا. 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۇزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام. 3) ئانا:

دەۋلەتىڭدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىڭدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار.

— ئاتايى.

ئايىن I [ئەيىن] (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل، مۇراسىم. 2) ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش.

ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى.

ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋشى.

ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى.

ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئادىتى.

ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى.

ئايىنى ۋىفان — مۇھەببەت بىرىكىش.

شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:

شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھگە نە ئۇچۇن تابىئ بولاي.

— نەۋايى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II [ئەيىن] (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق پەردازلىماق. 2) ياسانماق. 3) رەتلىمەك.

ئايىننەما [ئەيىنەما] (پ) چىرايلىق بېزەلگەن.

ئايىنە [ئەيىنە] (پ) ئەينەك:

ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك.

ئايىنە سېنىڭ يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا يۈزۈندە يوق سەفاسى.

— سەككاكى.

ئايىنە بەند [ئەيىنەبند] (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردازلاش:

دىلئارانى ئانداغ تۇتۇپ ئەر جۇمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.

— ئا. نىزارى.

ئايىنەدار [ئەيىنەدار] (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى:

لېكىن ئولمىش كۆزلەرىمدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۇيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغەدۇر ئايىنە دار.

— تەجەللى.

ئايىنە سان [ئەيىنەسان] (پ) ئەينەكتەك، سۇزۇك.

ئايىنە فام [ئەيىنەفام] (پ) «ئايىنە گۇن» غا قارالسۇن:

رەھىم ئېيتىپ ھالىمغە ئول، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفەس تەھقىقىغە ئايىنە فام.

— مەھزۇن.

ئايىنەكىردار [ئەيىنە كىردار] (پ) «ئايىنە سان» غا قارالسۇن.

ئايىنە گۇن [ئەيىنەگون] (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق، سۇزۇك.

ئايىنە ۋار [ئەيىنەوار] (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش:

ئول قىلىبان جىلۋەئى ھۆسن ئاشكار،
سەن كۆتكۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.

— نەۋايى.

ئە

ئەئادي [اعادی] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇڭ] دۇشمەنلەر.

ئەئالمي [اعالی] (ئە) [بىرلىكى: ئالی] يۇقىرى دەرىجە-لىكلەر، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر، ئۇلۇغلار، ئالمي زات-لار.

ئەئەزز [اعز] (ئە) ئەڭ ئەزىز، ئەڭ ئىززەتلىك، ئەزىز-راق.

ئەئەززى ئەسھاب — سۆھبەتداشلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەھباب — دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى، ھۆر-مەتلىكى.

ئەب [اب] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەباۋ] ئاتا، پەدەر:

«ئاتاڭ ئايۇ ئاناڭ خۇرشىد ئىدى ئەركىنكى سەن تۇغدۇڭ، ژەلپ ھۆسنۇ لەتافەتدە نې ئەب ئوخشار ساڭا ئۇممى.»

— نەۋائى.

ئەبا [عبا] (ئە) دەرۋىش ۋە قەلەندەرلەر كىيىدىغان، يۇڭ چەكمەندىن تىكىلگەن كالتا، يەڭسىز ئۇست كىيىم (يە-پىنچا).

ئەبابىل [ابابیل] (ئە) تاغ قۇشى؛ ئۇزۇن قانات، قارلى-غاچلار.

ئەباتىل [اباطیل] (ئە) 1) ئىغۋا، ئۇششاق سۆز، پىتنە ـ پاسات، پىتنە ـ ئىغۋا، مىش ـ مىش گەپ، ئۆسەك سۆز، سۆز ـ چۆچەك، قۇرۇق گەپ؛ 2) «باتىل» غا قارالسۇن.

ئەباۋ [اباء] (ئە) رەت قىلىش، باش تارتىش.

ئەبەد [ابد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئاباد] پايانى يوق كېلەچەك زامان («ئەزەل» نىڭ قارشىسى): مەڭگۈلۈك؛ ئەبەدي؛ دائىمي؛ ئەبەد؛ چەكسىزلىك، دائىملىق.

ئەبەد نۇقتەسى — يېگانە خال، گۈزەللىكنىڭ دائىمي ۋە ئۆزگەرمەس بەلگىسى.

ئەبەد ھەيات — تۇغمەس، مەڭگۈ ھايات.

ئەبەد ئۇمىدى — تۇغمەس، باقي ئۆمۈر.

ئەبەدا [ابدا] (ئە) دائىما، ھەمىشە.

ئەبەدۇلئەبەد [ابدالابد] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ئەبەدي؛ ئاخىرى، پايانى يوق؛ ئۇزلۇكسىز، چەكسىز.

ئەبەدي [ابدی] (ئە) دائىمي، دائىملىق، مەڭگۈلۈك.

ئەبەس [عبث] (ئە) بىھۇدە، پايدىسىز، ئورۇنسىز، كې-رەكسىز، بىكار، بىكارغا:

ئەبەس بىرلە دىلنى بېرىپ دەھرىگە،
كىمە ئۆزرە چىقتۇق تۇشۇپ بەھرىگە.

— ئا. نىزارى.

ئەبەن [اباً] (ئە) «ئەبەن ئەن جەددەن» گە قارالسۇن.

ئەبەن ئەن جەددەن — ئاتا بوۋىدىن تارتىپ، بوۋىدىن بوۋىغا، نەسلىدىن نەسلىگە (قالغان).

ئەبەۋى [ابوی] (ئە) ئاتا:

رىزا بولسا فەرزەندلەردىن ئەبەۋى،
تۇغار باشىغە بەختىنىڭ كەۋكەبى.

— ئا. نىزارى.

ئەببەدەت [ابدت] (ئە) «ئەببەدەت ئەھسانەھۇ» غا قارالسۇن.

ئەببەدەت ئەھسانەھۇ — ياخشىلىقنى (ئېھسانلىرىنى) ئەبەدىيلەشتۇرسۇن، ياخشىلىقى (ئېھسانى) ئەبەدي بول-سۇن! (دۇئا).

ئەبتەر [ابتر] (ئە) 1) كالتە، قىسقا، ئۇزۇلگەن؛ خۇ-نۇك، نۇقسانلىق. 2) ئەرزىمەس، كېرەكسىز، بىكار، پاي-دىسىز. 3) تىنچسىز. 4) ۋەيران، خاراب:

ئۆلۈمغە چارە يوقدۇر ئەي بەرادەر،
ئۆلۈم ۋەھىمىدە ھەرجان بۇلغاي ئەبتەر.

— خەراباتى.

5) خەستە، ناتۇغان. 6) پەرىشان، بەختسىز:

سۇنبۇل ئۇلسۇن يا زىرە يا زەئفران يا ئۇدكىم،
بارچەنى ئەبتەر قىلۇر ئول سۇنبۇلى ئەنبەر شىكەن.

— گۇمنام.

7) ئاروز ئىلمىدىكى بىر خىل ئاتالغۇ.

ئەبتەر شېۋە [ابتر شیوه] (ئە + پ) ھەردەم خىيال.

ئەبتەرۇەش [ابتروش] (ئە + پ) بەختسىزرەك، خارا-لاشقاندەك، پەرىشانغا ئوخشاش.

ئەبتەرى [ابتری] (ئە + پ) 1) ئەڭ بەختسىز؛ دۇئانە؛ 2) ئەخلاقسىز.

ئەبجەد [ابجد] (ئە) قەدىمكى ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سىرە (تەرتىپ) كۆرسەتكۈچى سەككىز ئۇيدۇرما سۆزنىڭ بىرىن-چىسى ۋە شۇ ئويدۇرما سۆزلەر مەجمۇئەسىنىڭ نامى (بۇنىڭ-دىكى ھەربىر ھەرپ بەلگىلىك سان قىممىتىگە ئىگە). ئە-رەبچە تەرتىپى، ئەبجەد ھېسابىغا ئوخشاش.

تەختەئى ئەبجەد — ئەبجەد تاختىسى:
ئەيلەر مېنى لەۋھى قەلەم سىرىدىن ئاگاھ،
ئىلكىمگە ھەنۇز ئالمايىن ئول تەختەئى ئەبجەد.
— زەلىلى.

ئەبجەدخان [ابجدخوان] (ئە + پ) مەكتەپكە يېڭى كەلگەن بالا، ئېلىپبەنى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئوقۇغۇچى.
تىنفلى ئەبجەدخان — ئەبجەد ئۆگەنگۈچى بالا.

ئەبد [عبد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبىد/ ئىباد] قۇل، بەندە.

ئەبدال [ابدال] (ئە) 1) ۋەلىيلىكنىڭ (ئەۋلىيالىقنىڭ) بەلگىلىك بىر دەرىجىسىگە ئېرىشكەن گۇرۇھ؛ ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار. 2) تائەت ـ ئىبادەت قىلغۇچىلار، دەرۋىشلەر؛ 3) قەلەندەر، دىۋانە.

ئەبدالۋەش [ابدال وش] (ئە + پ) ئەۋلىيا تەبىئەت؛ دەرۋىش سۈپەت؛ قەلەندەر سۈپەت.

ئەبدان [ابدان] (ئە) [بىرلىكى: بەدەن] بەدەنلەر، تەنلەر، كىشىنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەبر [ابر] (پ) بۇلۇت.
ئەبرى باران — يامغۇر بۇلۇتى، قاتتىق يامغۇر:
تۆكۈپ ئەشكىنى ئەبرى باران كەبى،
ئاقىپ ياشلار لەئلى رۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەلا — بالا بۇلۇتى، ئاپەتلىك بۇلۇت، پالاكەت بۇلۇتى.
ئەبرى بەھار — باھار بۇلۇتى؛ كۆكلەم بۇلۇتى:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.
ئەبرى بەھاران — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى بەھارىي — كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى پۇربا — «ئەبرى بەھارىي» غا قارالسۇن.
ئەبرى خىرام — بۇلۇتقا سەكرەيدىغان؛ بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.
ئەبرى رەھمەت — رەھمەت يېغىنىنى كەلتۈرىدىغان، بەھرىمەن قىلىدىغان بۇلۇت.
ئەبرى غۇررەن — گۈلدۈرماملىق بۇلۇت.
ئەبرى قىيرمانەندە — قارا بۇلۇت.
ئەبرى كافۇربېز — قار ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى كەرەم — كەرەم بۇلۇتى؛ ساخاۋەت بۇلۇتى.
ئەبرى گەۋھەربار — 1) گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت. 2) ساخاۋەتلىك كىشى، مەنپەئەتدار ۋە بەھرىمەن قىلغۇچى شەخس.
ئەبرى گەۋھەر سەنج — گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇت.
ئەبرى گىريان — ياش تۆككۈچى بۇلۇت:
ئىشق بەھرىدىن ۋۇجۇدۇم قەترەلەر جەزب ئەتمەسە،
نې ئۈچۈن ئۇششاق ئىچىدە ئەبرى گىرياندۇر كۆزۈم.
— گۇمنام.
ئەبرى مۇتىر — يامغۇر بۇلۇتى؛ كۆپ يېغىنلىق بۇلۇت.
ئەبرى نەۋبەھار — باھار مەۋسۇمىنىڭ باشلىنىش دەۋرىدىكى كۆك يېغىن بۇلۇتى.
ئەبرى نەيسا — «ئەبرى بەھار» غا قارالسۇن.
ئەبرى ھەسرەت — زەرەر يەتكۈزگۈچى، ھەسرەت بۇلۇتى.
ئەبرى ئېسىھان — كۆچمە م: سېخىيلىق، مەردلىك، ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن ساخاۋەت قىلغۇچى.

ئەبرار [ابرار] (ئە) ياخشىلار، ياخشىلىق بىلەن تونۇلغانلار، پاك كىشىلەر، ياخشىلىق ئىگىلىرى، ئەدەپ ـ ئەخلاقلىقلار.

ئەبر ئاسا [ابرآسا] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

ئەبرەس [ابرص] (ئە) 1) بەدىنىگە ئاق چۈشكەن؛ تېرىسى ئاقارغان. 2) پېسە كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم.

ئەبرەش [ابرش] (ئە) 1) قىزىل ئالا ياكى قارا ئالا تۈس. ئاق ۋە قىزىل رەڭ ئارىلاش، رەڭگارەڭ. 2) ئالا ـ بۇلا ئات، خالدار ئات:
تاڭ يوقىكى ئۆزگە مەھۇەش ھەر نەچچە بولسە دىلكەش،
سەكرەتكەنىگدە ئەبرەش گەر بولسە پايمالىڭ.
— مەھزۇن.

ئەبرىخرام [ابرخرام] (پ) بۇلۇتقا ئۆرلەيدىغان (سەكرەيدىغان)، بۇلۇتتەك تېز چاپىدىغان.

ئەبركەف [ابركف] (پ) كۆچمە م: قولى ئوچۇقلۇق، سېخىيلىق.

ئەبركىردار [ابر كردار] (پ) بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتلۇق.

ئەبرۇ [ابرو] (پ) قاش:
مۇھەببەت ياسىدىن كىرپىك بەس ئوقىنى بەلەند ئەتتى،
مېنىڭ جانىمنى قۇربان ئەتكەلى پەيۋەستە ئەبرۇيى.
— زەلىلى.
كەمان ئەبرۇ — قېشى كامانەك، ئەگمە قاش، قايرىلما قاش.

ئەبرىشىم [ابريشيم] (پ) 1) يىپەك. 2) يىپەك گەزلىمە، شايى.

ئەبكار [ابكار] (ئە) [بىرلىكى: بىكر] قىزلار؛ يېڭى، تازا، نازۇك.

مەئنى ئەبكارى — كۆچمە م: نازۇك پىكىرلەر، ساپ پىكىرلەر.

ئەبكەم [ابكم] (ئە) 1) تىلسىز، كېكەچ: گاچا. 2) لال (خىجالەتتىن تىلى تۇتۇلغان، دۇدۇقلىماق).

ئەبكەم قىلماق — خىجالەت قىلماق، كېكەچلەندۇرمەك.

ئەبكەملىق [ابكم ليق] تىلسىزلىق؛ كېكەچلىك؛ لال بولماق؛ ئاجىزلىق.

ئەبلەغ [ابلغ] (ئە) ئەقلى بالاغەتلىك؛ بالاغەتلىكرەك، يېتۇكرەك.

ئەبلەق [ابلق] (ئە) 1) ئالا ـ بۇلا، ئاق ـ قارا تۇس. 2) ئالا پوستىن. 3) يۇڭلىرى ئالا يوللۇق ئات، ئالا ـ چىپار ئات، زىراپە. 4) كۆچمە م: كېچە ـ كۈندۈز، دەۋر.

زەمانە ئەبلەقى — كېچە ـ كۈندۈز:

زەمانە ئەبلەقى قالغاي رەۋىشدىن،
ئول ئاشۇبى زەمان سەكرەتسە ئەبرەش.

— نەۋابى.

ئەبلەھ [ابله] (ئە) نادان، تەنتەك، ئەقىلسىز؛ پەمسىز، دۆت، ئەخمەق:

خەلقىغە مەردۇد ئەبلەھدۇر بىلىك،
ھەق قاتىدە مەلئۇن گۇمرەھدۇر بىلىك.

— خەراباتى.

ئەبلۇك [ابلوك] (ئە) پەسكەش، مۇناپىق؛ ئىككى يۈزلىمە.

ئەبنا [ابنا] (ئە) [بىرلىكى: ئىبن] ئوغۇللار، بالىلار، پەرزەنتلەر، ئەۋلاد.

ئەبنايى ئەمم — ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ پەرزەنتلىرى.

ئەبنايى جىنس — جىنسداشلار، تەڭتۇشلار؛ ئىنسانلار، ئادەملەر؛ پىكىرداشلار.

ئەبنايى دەھرى — دۇنيا ئەھلى. «ئەبنايى دەۋران» غا قارالسۇن.

ئەبنايى دەۋران — دەۋر پەرزەنتلىرى؛ زامانداشلار، تەڭتۇشلار.

ئەبنايى روزگار — بىرگە كۈن كەچۈرگۈچىلەر.

ئەبنايى زەمان — زامان ئەھلى.

ئەبھاس [ابحاث] (ئە) [بىرلىكى: بەھس] 1) تالاش ـ تارتىش، مۇنازىرە، بەس ـ مۇنازىرە، پىكىر يۈرگۈزۈش. 2) ماۋزۇ، تېما.

ئەبھەر [ابهر] (ئە) بوتاكۆز گۈل، نەرگىس.

ئەبھەر شەمىم — نەرگىس پۇراقلىق، بوتاكۆز ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەبۇ [ابو] (ئە) ئاتا؛ ئادەتتە ئاتاقلىق ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ كېلىدۇ:

ئەبۇ بەكر — بەكرنىڭ ئاتىسى.

ئەبۇتتۇرك [ابوالترک] (ئە) 1) تۈرك ئاتىسى، تۈرك خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى. 2) يافەسنىڭ كونا ئىسمى، لەقىمى.

ئەبۇس [عبوس] (ئە) خۇنۇك، بەتبەشىرە، كۆرۈمسىز.

ئەبۇشقە [ابۇشقه] ئەر، قېرى ئەر (خوتۇننىڭ ئېرى)، بوۋاي:

فەلەكدىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئەبۇشقە بىلە قىلدى ھەمخابلىق.

— ئا. نىزارى.

بىر ياندىن ئوغۇل غەمۇ شىكەنجى،
بىر ياندىن ئەبۇشقە دەردۇ رەنجى.

— نەۋابى.

ئەبۇلبەشەر [ابولبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئەجدادى، ئادەم ئەلەيھىسسالام.

ئەبۇلغازىي [ابوالغازى] (ئە) سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا-نىڭ لەقىمى.

ئەبۇلفورس [ابولفرس] (ئە) پارسلارنىڭ ئاتىسى؛ پارس خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبولھىند [ابوالهند] (ئە) ھىندى ئاتىسى، ھىندى خەلقىنىڭ بوۋىسى، ئەجدادى.

ئەبۋاب [ابواب] (ئە) [بىرلىكى: باب] 1) ئىشىكلەر، دەرۋازىلار، بۆلەكلەر، قىسىملار. 2) كىتاب بابلىرى، بۆلۈملىرى:

ئاڭا تاپشۇرۇپ بوردى ئاداب ئۇچۇن،
ئۇكۇش ئىلمىغە فەتھى ئەبۋاب ئۇچۇن

— ئا. نىزارى.

ئەبۋابۇلمەئانىي [ابواب المعانى] (ئە) مەنە ئىشكىلىرى، يوللىرى.

ئەبىد [عبيد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار، بەندىلەر.

ئەبىر [عبير] (ئە) خۇشبۇي ماددىلار بىرىكمىسى، خۇشبۇي ماددا (ھىد)، ئەنبەر، ئىپار.

ئەبىرى جەننەت — جەننەتكە مەنسۇپ ئەنبەر، خۇشبۇي ھىد.

ئەبىر ئاسا [عبيرآسا] (ئە + پ) ئىپار ھىدلىق، خۇشپۇراق تارقاتقۇچى؛ خۇش ھىدلىق؛ تەبئىي يېقىملىق، ئىپاردەك، ئىپارغا ئوخشاش:

ئەبىرەفشان [عبيرافشان] (ئە + پ) 1) ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) چېچىلغان («ئەبىر» گە قارالسۇن)، ئەبىر (ئىپار ياكى خۇشبۇي ماددىلار) بىلەن خۇش-

بۇي قىلىنغان؛ ئىپار بويلۇق. 2) يېقىملىق ھىد تارقاتقۇ-
چى، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى، ئەبىر چاچقۇچى.

ئەبىربىز [عبيربيز] (ئە + پ) «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبىر سىرىشىت [عبيرسرشت] (ئە + پ) 1) ئىپار ئارىلاش، خۇشبۇي. 2) كۆچمە م: ئەلگە قارالغۇ؛ «ئەبىر ئاسا» غا قارالسۇن.

ئەبيات [ابيات] (ئە) [بىرلىكى: بېيت] بېيىتلار، شېئىرلار:

ئەبياتلاڭ ئەي زەلىلى بوستان ئىچىدە ئەيتۇر،
سەرۇى بەلەندى ئۆزرە، قۇمرىئى بى نەۋايى.

— زەلىلى.

ئەبيات ئەتمەك —بېيىت (شېئىر) ئىجاد قىلماق.

ئەبياز [ابيض] (ئە) ئاق، ئاپئاق.

ئەبياز پۇش [ابيض پوش] (ئە + پ) ئاق كىيگەن، ئاققا ئورالغان، ئاق رەغان.

سۇبھى ئەبياز پۇش — كۆچمە م: تاڭ، ئاپئاق تاڭ، ئاقارغان تاڭ.

ئەپپانىي [اپپانى] (ئە + پ) كاچاتلاش، مۇشت بىلەن ئۇرۇش؛ تۇرتكە.

ئەتا [عطاء] (ئە) بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ئىنئام، ھەدىيە، ساخاۋەت.

ئەتائەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام بەرمەك؛ تۆھپە قىل-
ماق، ساخاۋەت كۆرسەتمەك.

ئەتا ئەيلىمەك —«ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتا قىلماق — «ئەتا ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەتابىك [اتابيک] «ئاتابىك» كە قارالسۇن.

ئەتاربىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى يۇلتۇزى (ئەپسانىلەردە بۇ يۇلتۇز يازغۇچىلارنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىدۇ. پارسچە-
سى: دەبىر).

ئەتاكىش [عطاكيش] (ئە + پ) ئاتا قىلغۇچى، بەخش ئەتكۈچى.

ئەتالىق [اتاليق] ئاتىلىق، ئاتا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش.

ئەتايا [عطايا] (ئە) تۆھپىلەر، ھەدىيىلەر، ئىنئام - ئېھسانلار.

ئەتەش [عطش] (ئە) 1) تەشنالىق. 2) خۇمار، بىرەر نەرسىگە ھەۋەسلەنمەك:

مەستى مەي مۇھەببەتىڭ بادەنى ئىچتى ھۇنۇز،
نالەئى ئەل - ئەتەش قىلۇر بولماسا بىر زەمان قەدەھ.

— زەلىلى.

ئەتەكە [اتكه] تەربىيىچى، مۇرەببىي.

ئەتباق [اطباق] (ئە) [بىرلىكى: تەبەق] تەبىقىلەر؛ قەۋەتلەر، قاتلاملار.

ئەتباڭ [اتباع] (ئە) تەۋەلەر، پۇقرالار، ... قاراشلىق كىشىلەر؛ تەرەپدارلار؛ ئەگەشكۈچىلەر.

ئەتتار [عطار] (ئە) ئۇپا - ئەتىلىك، دورا - دەرمان ۋە تۇرلۇك خۇشبۇي نەرسىلەرنى ساتقۇچى؛ تەنزىكەش؛ 2) «مەنتىقۇتتەير» نىڭ مۇئەللىپى - فەرىدىددىن ئەتتارنىڭ لەقمى:

ئەھلى ئىرفان سالىكى ئەتۋارى ئول،
مەئرىفەت بازارىنىڭ ئەتتارى ئول.

— نەۋايى.

ئەتتارلىق [عطارليق] خۇش پۇراقلىق، خۇرسەن قىلغۇ-
چى يېقىملىق سۆزلەر:

تارتىبان گاھ ئىنزەتۇ گاھ خارلىق،
ئەيلەبان ئەقشامغىچە ئەتتارلىق.

ئەتر [عطر] (ئە) ئەتىر، خۇشبۇي ماددا؛ خۇشبۇيلۇق.
ئەتر ئەنگىز — ئەتىر ھىدلىق؛ خۇش پۇراق.
ئەترى رۇھ ئەفزا — جانلاندۇرغۇچى ئەتىر.

ئەتراك [اتراک] (ئە) [بىرلىكى: تورك] تۇركلەر (ئەرەبلەر تۇرك سۆزىنىڭ ئەتراك قىلىپ، كۆپلۈك ئۇچۇ-
ۋۇن قوللىنىدۇ).
ئەتراكى فەقىر — كەمبەغەل، بىچارە تۇركلەر.

ئەتىرەفزاي [عطر فزای] «ئەترفيزاي» غا قارالسۇن.

ئەترفىزاي [عطرفيزاي] (ئە) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇ-
چى.

ئەتشان [عطشان] (ئە) تەشنا.

ئەتف [عطف] (ئە) 1) گرامماتىكىلىق ئاتالغۇ، سۆزلەرنىڭ بىرىكىشى. 2) يۇزلەنمەك، ئاغماق؛ بۇرۇلۇش.

ئەتفال [اطفال] (ئە) [بىرلىكى: تىفل] گۆدەكلەر، ياش بالىلار:

بۇ ھەنگامەدە لەيلى رەنجۇر ئىدى،
كى ئەتفاللار سىلكىدىن دۇر ئىدى.

— ئا. نىزارى.

ئەتفالى جۇنۇن — بالىلىق سارىڭلىقى، ياشلىق تەلۋە-
لىكلىرى.

ئەتفالى غەم — كۆچمە م: تۇرلۇك - تۇمەن غەم - قايغۇلار.

ئەتفالى نۇجۇم — كىچىك يۇلتۇزلار.

ئەتقىيا [اتقيا] (ئە) تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلا-
نغۇچى كىشىلەر.

ئەتكە [اتكه] «ئەتەكە» گە قارالسۇن.

ئەتلال [اطلال] (ئە) ئەسكى بىنا ۋە ۋەيرانلىقلار (خارابىلىكلەر) نىڭ نىشانلىرى (ئىزلىرى).

I **ئەتلەس** [اطلس] (ئە) 1) ئەتلەس، گەزلىمە. 2) پەردە، توسۇق، توسۇقتىكى نەرسە.

ئەتلەس II [اطلس] (ئە) كۆك، ئاسمان.
ئەتلەسى چەرخ — ئاسمان.
ئەتلەسى فەلەك — ئاسمان؛ ئاسمان رەڭدارلىقى؛ ئەتلەسى گەردۇن — ئاسمان، ئاسمان بەزىكى، رەڭدارلىقى.

ئەتناب [اطناب] (ئە) چۇلۇڭلار، ئارقانلار، (ئارغامچىلار)؛ كەمەند؛ تۇزاق.

ئەتۋار [اطوار] (ئە) [بىرلىكى: تەۋر] 1) يۈرۈش ـ تۇرۇش، خۇلق، ھەركەت، قىلىقلار، پېئىللار. 2) يول، ئۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت. يوسۇن. 3) باب (بابىدا) يول (يولىدا)، ساھە (ساھەسىدە).
ئەتۋارى پەسەندە — ياخشى، يېقىملىق خۇلق ـ ئەتۋار؛ يېقىملىق قىلىقلار.
سالىكى ئەتۋارلىق قىلماق — سوپىلىق يولىنى تۇتماق.

ئەتىبائ [اطباء] (ئە) [بىرلىكى: تەبىب] تېۋىپلار، ھەكىملەر، داۋالىغۇچىلار:
ھەكىمۇ ئەتىبانى جەمئ ئەتتى شاھ،
كى شەھزادە رەنجىگەن بول چارە خاھ!
— ئا. نىزارى.

ئەتئىمە [اطعمه] (ئە) [بىرلىكى: تەئام] تائاملار؛ يېمىشلەر.

ئەتىيە [عطيه] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق قىلىنغان نەرسە.

ئەجايىبول ـ مەخلۇقات [عجايب المخلوقات] (ئە) 1) ئاجايىپ مەخلۇقلار. 2) تۇرلۇك مەخلۇقلار ھەققىدىكى بىر كىتابنىڭ نامى.

ئەجەب [عجب] (ئە) قىزىق؛ تەئەججۇپ، ئاجايىپ ـ غارايىپ، ھەيرەتكە سالىدىغان.
ئەجەب قالماق — ھەيرەتتە قالماق، تەئەججۇپلەنمەك.

ئەجەب ـ ئەجەب [عجب ـ عجب] (ئە) قىزىق ـ قىزىق؛ يېڭى ـ يېڭى؛ ئاجايىپ — ئاجايىپ؛ ھەيرەتلىك.

ئەجەبلىق [عجب ليق] ئاجايىپلىق، تەئەججۇپلىك، چۈشەنمەسلىك.

ئەجەبۇەشلىك [عجب وشليک] ئەجەبلەنمەكلىك، تەئەججۇپلەنمەكلىك.

ئەجەل [اجل] (ئە) ئەجەل، ئۆلۈم؛ ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم مۇھلىتى.
ئەجەل پەيكى — ئۆلۈم ئەلچىسى.
ئەجەل پەيمانەسى — ئەجەل مۇددىتى، ئۆلۈم پەيتى.
ئەجەل تاشى — ئۆلۈم تېشى.
ئەجەل تىيغى — ئۆلۈم خەنجىرى؛ ئۆلۈم تىغى.
ئەجەل جەمى — ئۆلۈم پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.
ئەجەل چابوكى — ئۆلۈم چەۋەندازى؛ ئۆلۈم ئالامەتلىرى.
ئەجەل خارى — ئۆلۈم تىكىنى؛ ئۆلۈم ئازابى.
ئەجەل خەيلى — ئۆلۈم لەشكىرى؛ ئۆلۈم غالىبلىقى.
ئەجەل دامى — ئۆلۈم تۇزىقى، ھالاكەت تۇزىقى.
ئەجەل دەرۋازەسى — ئۆلۈم دەرۋازىسى، ئىشكى؛ ئۆلۈم يولى، ئۆلۈم ۋاقتىنلىك يېقىنلىشىشى.
ئەجەل دەۋزەخى — ئۆلۈم دوزىخى، ئازابلىق، مۇشەققەتلىك ئۆلۈم.
ئەجەل زەھرى — ئۆلۈم ئوغىسى، زەھىرى.
ئەجەل سەررىشتەسى — ئۆلۈم يىپىنىڭ ئۇچى؛ ئۆلۈم ۋاستىلىرى.
ئەجەل سەرسەرى — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم قۇيۇنى.
ئەجەل شامى — ئۆلۈم ئاخشىمى، ئۆلۈم قارانغۇلۇقى، ئۆمۈر تۇگىگەن پەيت.
ئەجەل قەسرى — ئۆلۈم قورغىنى، يوقلۇق ئالىمى.
ئەجەل قەفەسى — ئۆلۈم قەپىسى، گۆر.
ئەجەل قۇللابى — ئۆلۈم تانىپى، ئۆلۈم چاڭگىلى.
ئەجەل گورى — ئۆلۈم گۆرى.
ئەجەل مەيى — ئۆلۈم شارابى.
ئەجەل نەخلى — ئۆلۈم دەرىخى.
ئەجەل ئۇيقۇسى — ئۆلۈم ئۇيقۇسى.
ئەجەل ئىلكى — ئۆلۈم قولى.
ئەجەل يېلى — ئۆلۈم شامىلى؛ ئاخىرقى نەپەس، ئۆلۈم نىشانىسى.

ئەجەم [عجم] (ئە) ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى؛ ئىران (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىنى ئېيتىلىدۇ):
مەرھەبا سۇلتان ساتۇق بۇغرائى خانىم مەرھەبا،
مەشھەدىگىنى مەككەئى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.
— زەلىلى.
ئەجەم تىلى — پارس تىلى؛ ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل.
ئەجەم شۇئەراسى — پارس شائىرلىرى.
ئەجەم مۇلۇكى — ئىران پادىشاھلىرى.

ئەجەمىي [عجمى] (ئە) پارسىي.
ئەجداد [اجداد] (ئە) [بىرلىكى: جەد (د)] ئاتا - بوۋىلار، بوۋا، ئەجداد.
ئەجدەر [اجدر] «ئەۋزەر» گە قارالسۇن.
ئەجر [اجر] (ئە) ئەجىر؛ مۇكاپات.
ئەجرام [اجرام] (ئە) جىسىملار، ئاسمان جىسىملىرى.
ئەجز [عجز] (ئە) 1) كۈچسىز، زەئىپلىك، ئاجىزلىق، بىچارىلىق، ئىقتىدارسىزلىق؛ 2) بىمارلىق؛ 3) ئاجىزلىقىنى، تۆۋەنلىكنى تەن ئېلىش:

زىيارەت قىلىپمەن چۈ ئەيلەپ دۇئا،
تۇمەن ئەجز ئىلە كۆرگۈزۈپ ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ئەجز ئەتمەك — ئاجىزلىق قىلماق.
ئەجز كېتۈرمەك — زەئىپلىك كۆرسەتمەسلىك.
ئەجزۇ تەھەييۇر — ئاجىزلىق ۋە ھەيرەتلىنىش.
ئەجزۇ نىياز — ئاجىزلىق ۋە يالۋۇرۇش؛ ئىلتىجا.
ئەجزا [اجزا] [بىرلىكى: جۈزۇ/ جۈز] 1) بىر نەرسىنىڭ بۆلەكلىرى، بۆلەكلەر، پارچىلار. 2) مۇقاۋىلانمىغان كىتاب ياكى دەپتەرنىڭ بۆلەكلىرى، پارچىلىرى، كىچىك رىسالە (بروشور).
قۇياش ئەجزاسى — قۇياش زەررىلىرى.
ئەجز پەيۋەندە [عجزپيوند] (ئە + پ) ئاجىزلىق، زەئىپلىككە مۇپتىلا؛ مادارسىز، ماغدۇرسىز.
ئەجزكەش [عجزكيش] (ئە + پ) ئاجىز، ئاجىزلىق؛ ئاجىزلىق كۆرسەتكۈچى.
ئەجساد [اجساد] (ئە) [بىرلىكى: جەسەد] جەسەتلەر، گەۋدىلەر، ئۆلۈكلەر.
ئەجلاف [اجلاف] (ئە) ساددا ۋە گول كىشىلەر، بىلىمسىزلەر، قوپال كىشىلەر.
ئەجلال [اجلال] (ئە) ئېھتىرام، ھۆرمەت، ھۆرمەتلىك؛ ھۆرمەت قىلماق، ھۆرمەتلىمەك؛ قەدىرلىك.
ئەجمەل [اجمل] (ئە) ياخشى، گۈزەل، ئەڭ گۈزەل، بەك چىرايلىق.
ئەجناس [اجناس] (ئە) [بىرلىكى: جىنس] 1) جىنسلار، تۈرلەر؛ 2) تاۋارلار، مالىلار:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ئەجنا سۈتەقدىر — مال ۋە مەبلەغ.
ئەجنەبىي [اجنبى] (ئە) باشقا، يېگانە، يات، يات كىشى.
ئەجنەبىي سۆز — باشقا سۆز، يات سۆز.
ئەجۇبە [عجوبه] (ئە) ئاجايىپ؛ ئەجەبلەندۈرگۈچى؛ ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ - غارايىپلار.
ئەجۇبە پەيكەر — ئاجايىپ قامەتلىك، ئاجايىپ چىرايلىق، كىشىنى ناھايىتى ھەيران قالدۇرغۇچى جامال.
ئەجۇز [عجوز] (ئە) 1) قېرى خوتۇن (ئايال)، كەمپىر. 2) كۆچمە م: كونا ئالەم؛ 3) جادۇگەر، مەككار.
ئەجۇزە [عجوزه] (ئە) «ئەجۇز» غا قارالسۇن.
ئەجۇبە [اجوبه] (ئە) [بىرلىكى: جەۋاب] جاۋابلار.
ئەجىب [عجيب] (ئە) 1) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق. 2) ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان؛ ئاجايىپ ياخشى.
ئەجىللە [اجله] (ئە) [بىرلىكى: جەلىل] ئۇلۇغلار، كاتتىلار، بۇيۇك زاتلار.
ئەجىللەئى ئەسھاب — ئۇلۇغ سۆھبەتداشلار.
ئەجىللەئى ئەھباب — ئۇلۇغ دوستلار، مۆتىۋەر قەدىردانلار.
ئەخا [اخا] (ئە) تۇغقانلار، دوستلار.
ئەخەسس I [اخص] (ئە) خاسراق، مەخسۇسراق؛ ئەڭ خاس. ئەڭ مەخسۇس؛ ئەڭ خاسلار، ئالىي تەبىقىلەر، ئەڭ يېقىنلار:

«..... ئەگەر چەندە ئۇلار ئەخەسسى ئەرباب ۋە ئەئەززى ئەھباب ئىدىلەر، .....»

— قىدىرى.

ئەخەسسى ئەسھاب — ئەڭ يېقىن سۆھبەتداشلار.
ئەخەسس II [اخس] (ئە) 1) ئەڭ پىخسىق، ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل. 2) پەس، خار - كىچىك (كىشىلەر).
ئەشرەف ئەخەسس — چوڭ - كىچىكلەر.
ئەخەۋىي [اخوى] 1) ھەمنەپەسلىك، بۇرادەرلىك، دوستلۇق. 2) ئەخەۋىي (تەسەۋۋۇپ ئاتالغۇسى).
ئەخبار [اخبار] (ئە) خەۋەرلەر، مەلۇماتلار، ئۇچۇرلار.
ئەخبار راۋىيلەرى — خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.
ئەخباس [اخباث] (ئە) يامان خۇسۇسىيەتلەر، پەسكەشلەر، يارىماسلىقلار؛ ناپاكلىقلار.
ئەخبەس [اخبث] (ئە) ئەڭ ئىپلاس، يامان، پەسكەش، يارىماس؛ ناپاك.
ئەختەچى [اختەچى] 1) ئات باقار، ئاتقا قارىغۇچى، ئاتلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى. 2) خەۋەرچى، ئەلچى، خەت توشۇغۇچى. 3) كىشىلەرنىڭ لەقىمى.

ئەختەر [اختر] (پ) 1) يۇلتۇز:
تۇلۇۋ ئەيلەدى چۇنكى ئەختەر كەبى،
كى سامبۇ قۇلاقىدا گەۋھەر كەبى.
— ئا. نىزارى.
2) تەقدىر، قىسمەت، بەخت. 3) يۇز، جامال، چىراي، ھۆسن. 4) بايراق، تۇغ. 5) مەنزىل، ماكان؛ شولا.
ئەختەر چېچەكلەرى — چاقنىغان يۇلتۇزلار.
ئەختەر قارا بولماق — بەختسىزلىككە يولۇقماق.
ئەختەر يارۇتماق — يۇلتۇز كۆلۈپ باقماق.
ئەختەرى بەخت — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى بەلەند سايە — كۆچمە م: شاھزادە ئۇلۇغلار.
ئەختەرى پۇرتاب — پارلاق يۇلتۇز؛ ئەگ پارلاق يۇلتۇز.
ئەختەرى تابناك — تاۋلىنىپ تۇرىدىغان (يالتىراق) يۇلتۇز.
ئەختەرى تالېئ — ئىقبال يۇلتۇز.
ئەختەرى جەھانتاب — جاھانغا نۇر بەرگۈچى يۇلتۇز؛ جاھاننى نۇرلاندۇرغۇچى يۇلتۇز.
ئەختەرى سەئد — بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى سۇئۇگە تۇشمەك — بەختسىز بولماق، نابۇت بولماق.
ئەختەرى سۇئەيلى — سۇئەيلى يۇلتۇزى.
ئەختەرى فەر خۇندە — بەخت يۇلتۇزى، ئىقبال يۇلتۇزى.
ئەختەرى مەسئۇد — مۇبارەك يۇلتۇزى، بەخت يۇلتۇزى.
ئەختەرى مۇنخەسىف — تۇتۇلغان يۇلتۇز، قۇياش نۇرىغا يوشۇرۇنۇپ، ئۆز نۇرىنى يوقاتقان يۇلتۇز.
ئەختەرى نەھىس — شۇم يۇلتۇز، بەختسىزلىك يۇلتۇزى.
ئەختەرى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت يۇلتۇزى.
ئەختەر شۇناس [اخترشناس] (پ) مۇنەججىم، ئاستىرونوم.
ئەختەرفشان [اخترفشان] (پ) كۆز يېشى؛ يىغا.
ئەخرەب [اخرب] (ئە) ئاروز ئۆلچەملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
ئەخز [اخذ] (ئە) ئېلىش.
ئەخز ئەتمەك — «ئەخز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەخز ئەيلەمەك — ئالماق، تارتىۋالماق؛
ئەخز مالى ھەرام — مەنئى قىلىنغان مالنى ئېلىش ھارام.

ئەخزەر [اخضر] (ئە) كۆپكۆك، يېشىل، سەۋزە رەڭ:
كۆرۈنۈر سپېھرى ئەخزەر، سەمەن چۇ سۇنبۇلە تەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر، تالۇ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.
ئەخزەر بولماق — كۆكەرمەك، كۆپكۆك بولماق.
ئەخزەر خىلئەت — يېشىل تون.
ئەخزەر گىياھ — يېشىل ئۆسۈملۈك.
سپېھرى ئەخزەر— كۆپكۆك ئاسمان.
ئەخزەرپۇش [اخضرپوش] (ئە + پ) يېشىل كىيىملىك، يېشىل كىيىم كىيگەن؛ كۆك كىيىم كىيگەن؛ دەرۋىش، سوپى.
ئەخزەرگون [اخضركون] (ئە + پ) يېشىل رەڭلىك، يېشىل رەڭ.
ئەخزەرۇەش [اخضروش] (ئە + پ) يېشىل، يېشىلغا مايىل.
ئەخزەرى [اخضرى] (ئە) يېشىل رەڭلىك، كۆپكۆك بويالغان؛ ھاۋارەڭ.
ئەخسوم [اخسوم] «ئاخسوم» غا قارالسۇن.
ئەخسۇملەماق [اخسوملاماق] «ئاقسۇملاماق» قا قارالسۇن.
ئەخگەر [اخكر] (پ) 1) يېنىپ تۇرغان ئوت؛ چوغ:
داغى پەرزەنت جىسىم ئارا جانىمنى ئۆرتەپ قىلدى كۇل،
نەچچە يىغلاپ ئۆچمەدى خاكستەر ئىچرە ئەخگەرىم.
— مەھزۇن.
2) ئاشىق.
ئەخگەر قىلماق — ياندۇرماق، ئوتقا سالماق.
ئەخگەر كۆڭلى — چوغدەك يېنىپ تۇرغان يۇرەك.
ئەخگەر ئولماق — چوغلانماق، يانماق.
ئەخگەرنىشىن [اخكرنشين] (پ) چوغدەك تۇرغۇچى، كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ چوغقا چۈشكەن؛ ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغان.
ئەخلات [اخلاط] (ئە) [بىرلىكى: خىلىت] 1) خىلتىلار، ئارىلاشمىلار. 2) ئەخلەتلەر. 3) كۆچمە م: ھەر خىل پىكىرلەر.
ئەخلاق [اخلاق] (ئە) خۇلق، قىلىق، پېئىل؛ ئەدەپ، ئەخلاق.
ئەخلاقى ھەمىدە — ياخشى، ماختاشقا ئەرزىيدىغان خۇلق، ئەدەپ.
ئەخى I [اخى] (ئە) «ئەخمي» گە قارالسۇن.
ئەخى II [اخى] ئاخىر (يارەمچى سۆز)؛ نەتىجە.
ئەخمي [اخى] (ئە) 1) ئالىي ساخاۋەت ئىگىسى، ئەگ

سېخىي كىشى. 2) ئاكا ـ ئۇكا دوست، ئاغىنە، ھەمنەپس؛ 3) كىشى ئىسمى؛ لەقەم.

ئەد(د) [عد] 1) سان، ساناق، ھېساب. 2) قاتار؛ 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە؛ 5) مەرتەم، قېتىم.

بىھەددۇ ئەد(د) — سان ـ ساناقسىز.

ھەددۇ ئەد — سان ـ ساناق، چەك ـ چېگرا؛

I **ئەدا** [ادا] (ئە) 1) بايان، ئىپادىلەش. 2) ئۆتەش؛ تۆلەش، بېجىرىش. 3) تەلەپپۇز؛ مەنە. 4) سۆز؛ ئىبارە. 5) بىرەر ئىشنىڭ ئىجراسى، بېجىرىلىش يوسۇنى؛ تەلەپپۇزغا سېلىش. 6) سۆز ئاخىرى، قوشۇمچە.

ئەدا ئەيلەمەك — بېجىرمەك.

ئەدا بولماق — بەجا كەلتۈرۈلمەك؛ ئەمەلگە ئاشماق؛ ئاخىرىغا يەتكۈزۈلمەك، تۈگىمەك.

ئەدا تاپماق — ئىپادىلىمەك.

ئەدا قىلماق — يېزىپ تۈگەتمەك.

ئەدا تۈزمەك — 1 بەجا كەلتۈرمەك، بېجىرمەك، ئۆتەمەك. 2) ئورۇنلاشتۇرماق. 3) يەتكۈزمەك. 4) باشتىن ساقىت قىلماق؛ 5) بايان ئەتمەك، ئىپادىلىمەك.

ئەدا يەتمەك — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگەتمەك، تامام بولماق.

ئەدائى قەرز قىلماق — بۇرچىنى ئۆتىمەك.

ئەدائى مەئنەۋي — ئىچكى روھى، قەلبنى سۆزسىز بايان قىلىش.

ئەدا II [ادا] (پ) ناز ـ كەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدالە [عدالە] (ئە) ئادىللىق.

جامى ئەدالە — ئادىللىق قەدەھى؛ ئىنساپ يۈزىسىدىن تۇتۇلغان جام.

ئەدالەت [عدالت] (ئە) ھەققانىيەت؛ ئىنساپلىق، شەپقەتلىك، ئادىللىق.

ئەدالەت ئالەمى — ئىنساپ، رەھىمدىللىك دۇنياسى؛ دەۋرى.

ئەدالەت ئەۋجى — ئادالەت، ئاسمىنى؛ ياشاش يۈكسەكلىكى.

ئەدالەت پەرتەۋى — ئادالەت نۇرى، شولىسى، يالقۇنى.

ئەدالەت تەرقى — ئىنساپ، ئادىللىق يولىورۇقى، قانۇنى.

ئەدالەت جەھانى — ئادىللىق دۇنياسى، ئالىمى، دەۋرى.

ئەدالەت چەمەنى — ئادالەتنىڭ پەيتى.

ئەدالەت سېپېرى — ئادالەت ئاسمىنى، يۈكسەك ئادىللىق.

ئەدالەت گۈستەر — ئادالەتنى كېڭەيتكۈچى، يايغۇچى.

ئەدالەت ھەۋاسى — ئىنساپ يولىورۇقى.

ئەدالەت ئۈيىدىن سەددى ئىسكەندە ئەتمەك — ھەققانىيلىك تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىمەك.

ئەدالىق [ادالىق] 1) جاراڭلىق. 2) ئىپادىلىك.

ئەدامەئۇمرەھۇ [ادامەعمرە] (ئە) تەڭرى ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزاق قىلسۇن!

ئەدانىي [ادانى] (ئە) [بىرلىكى: ئەدنا] ناھايىتى تۆۋەن كىشىلەر، خارلار.

ئەداۋەت [عداوت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت، قارىمۇقارشىلىق، ئۆزئارا زىددىيەت.

ئەداۋەت ئەبۋابى — ئاداۋەت، دۇشمەنلىك ئىشكى.

ئەداۋەت كۆرگۈزمەك —قارشىلىق قىلماق.

ئەداۋەت ئەييامى — دۇشمەنلىك دەۋرى، مۇددىتى.

ئەداۋي [اداوى] (ئە) دورىلار، ئوق ـ دورىلار، پارتلاتقۇچ دورىلار؛ دورا ـ دەرمانلار.

ئەدەب [ادب] (ئە) 1) ياخشى تەربىيە، مۇڭاپىق ھەرىكەت، ياخشى خۇلق. 2) ئىلىم، بىلىم، پەزىلەت ۋە كامالەت. 3) تەلىم ـ تەربىيە. 4) تەنبىھ؛ جازا.

ئەدەب ئەتمەك — جازاسىنى تارتماق.

ئەدەب ئەھلى — ئەدەپلىكلەر؛ دانىشمەن كىشىلەر.

ئەدەب بۇيرۇماق — جازا بەلگىلىمەك.

ئەدەب بىناسى — ئەدەپ ۋە ئەخلاق چېگراسى، پەردىسى.

ئەدەب تەركى — ئەدەپسىزلىك.

ئەدەب رەسمى — ئەدەپ ـ ئەخلاق قائىدىسى، تەرتىپى.

ئەدەب قىلماق — 1) تەربىيە بەرمەك، ئەدەپ ئۆگەتمەك؛ 2) جازا بەرمەك، جازالىماق؛ ئاگاھلاندۇرماق.

ئەدەبگاھ [ادبگاه] (ئە + پ) تەربىيە ئورنى، مەكتەپ.

ئەدەد [عدد] (ئە) 1) سان؛ مىقدار؛ ساناق، ھېساب:

قەدەمنى ئەدەد بىرلە باسغىل ساناپ،
كى ئاگاھلىق بىرلە ھەريان قاراپ.

— ئا. نىزارى.

2) قاتار. 3) باش، دانە، نەپەر. 4) بۆلەك، پارچە. 5) مەرتەم.

ئەدەددىن فۇزۇن — ھەددىدىن زىيادە، سان ـ ساناقسىز:

ئەدەددىن فۇزۇنراق ئىدى لەشكەر،
شۇ جاڭگىتدە يەكتا ئىدى ھەر بىرى.

— ئا. نىزارى.

ئەدەد كەسرەتى — سانىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەدەد مەخلەسى — ساناش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سان؛ يىغىندى.

ئەدەدسىز [عددسيز] سان ـ ساناقسىز، ھېسابسىز، كۆپ.
ئەدەدلىغ [عددليغ] سانلىق.
ئەدەس [عدس] (ئە) ماشنىڭ بىر خىلى، يېسمۇق، ئاق ماش.
ئەدەش [عدش] (ئە) نامى ئوخشاش، ئىسمداش.
ئەدەم [عدم] (ئە) 1) يوق، يوقلۇق. 2) نابۇت، ئۆلۈم.
ئەدەم ئەتمەك — يوقاتماق، يوق بولماق؛ ھالاكەتكە يېقىنلاشتۇرماق.
ئەدەم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، نابۇت قىلماق.
ئەدەم بولماق — 1) يوقالماق، يوق بولماق؛ 2) ئۆلمەك، يەر يۈزىدىن يوقالماق. 3) يامان ئەھۋالغا قالماق.
ئەدەم تەرىقى — يوقلۇق يولى.
ئەدەم تۇنى — پەيدا بولۇشتىن ئاۋۋالقى يوقلۇق.
ئەدەم خانە قاھى — ئۆزىنى (خۇدادىن ئۆزگىنى) ئۇنتۇش جايى.
ئەدەم دەرياسى — يوقلۇق دەرياسى؛ يوقلۇق ئېقىمى.
ئەدەم دۇرجى — ئۆزلۈكسىز يوقىتىدىغان جاي.
ئەدەم رىشتەسى — يوقلۇق يېپى، يوقلۇق تۇزىقى.
ئەدەم سەھراسى — يوقلۇق سەھراسى.
ئەدەم شامى — يوقلۇق قارائۇغۇلۇقى، يوقلۇق تۇنى.
ئەدەم قىلماق — يوق قىلماق.
ئەدەم كۇنجى — يوقلۇق بۇرجىكى.
ئەدەم كۇيى — يوقلۇق كوچىسى، مەنزىلى.
ئەدەم كىشۋەرى — يوقلۇق مەملىكىتى، ئۇ دۇنيا.
ئەدەم مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى.
ئەدەم مىسرى — يوقلۇق شەھىرى؛ يوقلۇق مەملىكىتى.
ئەدەم نىھانخانەسى — يوقلۇق، يوشۇرۇنلۇق؛ كۆرۈنمەسلىك؛ يوقتىن بار بولۇش، تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش.
ئەدەم ۋىلايەتى— يوقلۇق، نابۇتلۇق ۋىلايىتى.
ئەدەم ئىقلىمى — يوقلۇق مەملىكىتى.
ئەدەم يولىن تۇتماق — يوقىتىشقا كىرىشمەك.
ئەدەمى تەئەييۇن — تايىنى يوق؛ ئىشەنچسىزلىك؛ بەكۆڭۈلسىزلىك.
ئەدەمى تەربىيە — تەربىيىلىمەسلىك.
ئەدەمى تەمەئ — تەمەسىزلىك، تەمە قىلماسلىق.
ئەدەمى مۇناسىۋەت — باغلانمىغان، باغلانماي قالغان.
ئەدەمى ئۇلفەت — كۆڭۈل يېقىنلىقىنىڭ بولماسلىقى، ئاشناسىزلىق، ئۆزئارا قەدىرسىزلىك.
ئەدەمگام [عدم كام] (ئە + پ) قەدەم قويمىغان، ئۇچرىمىغان؛ بار بولمىغان.
ئەدەمۇار [عدم وار] (ئە + پ) يوققا ئوخشاش، يوقتەك، يوقلۇق.
ئەدەمۇار ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۇنتۇماق.
ئەدەن [عدن] (ئە) يەمەنده ئەك ياخشى مەرۋايىتلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان بىر ئارالنىڭ نامى.
دۇررى ئەدەن — ئەدەن ئۇنچىسى:
مىڭ ساغەر ئىچىلسە ئۇيلەكسىم ئابى ھەيات،
يەرنىڭ تېھدا دۇررى ئەدەن بولسا كېرەك.
— قىدىرى.
ئەدەۋات [ادوات] (ئە) [بىرلىكى: ئەدات] ئەسۋابلار، قوراللار.
ئەدل [عدل] (ئە) 1) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق، ھەققانىيلىق؛ ھەقلىق:
ئەگەر ئەدل ئىلە چىقسە ئاتى ئانىڭ،
جەھان ئىچرە ياخشى سىفاتى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.
2) ئىنساپ.
ئەدل ئاياغى — مۇرۇۋۋەت، جامى؛ ياخشىلىق؛ مەرھەمەت.
ئەدل ئەمرى — ئادىللىق يولىيورۇقى؛ ئادىللىق كۆرسىتىمىسى.
ئەدل ئەھلى — ئادالەتلىكلەر، ئادىللار.
ئەدل ئەۋزانى — ھەقىقەت ئۆلچىمى، مىزانى.
ئەدل ئەيلەمەك — ئىنساپ، ھەققانىيلىق كۆرسىتىمەك، ئادالەت يولىنى تۇتماق.
ئەدل بارۇسى — ئادالەت قولى؛ ئىرادە.
ئەدل بوستانى — ئادالەت باغى؛ ئادالەتنىڭ گۈللىنىشى، ياشنىشى.
ئەدل بۇنيادى — ھەققانىيلىقنى ئورنىغا قويۇش، ئادالەتنى تىكلەش.
ئەدل تەرىقى — ئادالەت يولىيورۇقى.
ئەدل جويبارى — ئادالەت، ئىنساپنىڭ يولغا قويۇلۇشى.
ئەدل زەنجىرى — ئادالەت زەنجىرى.
ئەدل سازىنى تۇزمەك — ئادالەت ئورناتماق.
ئەدل قانۇنى — ئادالەت يولىيورۇقى.
ئەدل قۇياشى — ئادىللىق، ئادالەتچىلىكنىڭ پارلاق ئەنئەنىسى.
ئەدل قىلماق — ئادالەت يۈرگۈزمەك.
ئەدلۇداد — ئادالەت، ئىنساپ، ھەققانىيلىق بىلەن ئەرز سوراش.

ئەدل ئۆيىنى مەئمۇر ئەيلەمەك — ئادالەتلىك، ھەقـ
قانىيلىقنى ئورنىغا قويماق؛ ئادالەتلىك بۇرچىنى ئادا قىلـ
ماق.

ئەدلچە [عدلچە] ئادالەتكە ئوخشاش؛ ئادالەتچىلىك، ئادىلـ
لىقچە.

ئەدن [عدن] (ئە) جەننەت، باغ.

ئەدنا [ادنا] (ئە) 1) تۆۋەن، ئەڭ پەس. 2) ئازغىنا.
3) كىچىككىنە، ئەرزىمىگەن:
بۇ دېھقانچىلىق كەسبى ئەئلا دۇرۇر،
كى ئاندىن بۆلەك بارچە ئەدنا دۇرۇر.
— غەربىي.
4) تۆۋەن تەبىقە ئادەملىرى، جەمئىيەتنىڭ تۆۋەن تەبىقىسى؛
خار ـ زار كىشىلەر:
ئەدنازادە — تۆۋەن ئادەملەر پەرزەنتى، ئەۋلادى.
ئەدنا مەقام — ئەڭ پەس ئورۇن؛ ئەڭ تۆۋەن ئورۇن.
ئەۋ ئەدنا — پەسرەك، يېقىنراق (قۇرئاندىكى بىر ئايەتكە
ئىشارە).

ئەدھان [ادھان] (ئە) خۇشبۇي ماددا؛ ياغلار.

ئەدھەم [ادھم] (ئە) 1) قارا؛ قارا تورۇق ئات. 2)
ئىسىم (پادىشاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، تەسەۋۋۇپ ـ سوپىلىق
يولىغا كىرگەن بەلخ پادىشاھى ئىبراھىمنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىس-
مى):
چۈ ئىبراھىمى ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۈزەر ئەيلەپ، ئۆزىنى
ئاجىز بىچارەۋۇ بىخانمان قىلغانى.
— زەلىلى.

ئەدۇ [عدو] (ئە) «ئەدۇۋ» غا قارالسۇن.

ئەدۇۋ [عدو] (ئە) دۈشمەن، ياۋ، رەقىب:
يېقىلدى دەپ زەلىلنى ئەدۇۋ شا ئولماغىل ھەرگىز،
مەدەدكارى ئانىڭ سۇلتان ساتۇن بۇغرا خانىم بار.
— زەلىلى.

ئەدۇۋ دامى — دۈشمەن تۇزىقى؛ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە
گىرىپتار بولۇش.
ئەدۇۋدىن مۇبەررا قىلماق — دۈشمەندىن خالىي قىلـ
ماق، قۇتۇلدۇرماق.
ئەدۇۋ قەسدى قىلماق — دۈشمەننى يوقىتىشقا بەل
باغلىماق.

ئەدۇبەند [عدوبند] (ئە + پ) دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇ-
چى، قولغا چۈشۈرگۈچى.

ئەدۇەش [عدووش] (ئە + پ) دۈشمەنلەرچە قىلىق،
دۈشمەنلىك قىلىش؛ دۈشمەنگە ئوخشاش ئىش تۇتقۇچى، دۈش-
مەن سۈپەت.

ئەدۋار [ادوار] (ئە) [بىرلىكى: دەۋر] 1) دەۋرلەر،
ئايلىنىشلار. 2) مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر ساھەسى. مۇزىكا
نەزەرىيىسى، شەرق مۇزىكىسىنىڭ كونا نوتا ئۇسۇلى. 3)
مۇزىكىشۇناسلىق؛ مۇزىكىغا ئائىت كىتابلار.

ئەدۋار ئىلمى — مۇزىكىشۇناسلىق ئىلمى، مۇزىكا نەزە-
رىيىسى.

ئەدۋىيە [ادويە] (ئە) [بىرلىكى: دەۋا] داۋالار،
دورىلار.

ئەدىب [اديب] (ئە) 1) تەربىيىچى، مۇئەللىم (ئو-
قۇتقۇچى). 2) ئەدەبىياتچى.

ئەدىل [عديل] (ئە) 1) قەدر ـ قىممەتتە بىر ـ بىرى
بىلەن باراۋەر بولغان ئىككى نەرسە ياكى ئىككى ئادەمنىڭ ھەر
بىرى. 2) تۆگە ئۈستىدە ئىككى كاجىۋاندا ئولتۇرغان ئىككى
ئادەمنىڭ ھەر بىرى. 3) ئوخشاش، تەڭ، باراۋەر.

ئەدىلسىز [عديل سيز] (ئە) مىسلىسىز، ئوخشىشى
يوق، تەڭداشسىز؛ يېگانە.

ئەدىم [عديم] (ئە) يوق، بولمىغان، تېپىلماس.
مىسلىڭ ئەدىم — ئوخشىشىڭ، تەڭدىشىڭ يوق.

ئەدىمۇلمىسل [عديم المثل] (ئە) تەڭدىشى يوق،
ئوخشىشى يوق.

ئەدئىيە [ادعيه] (ئە) [بىرلىكى: دۇئا] دۇئالار.

ئەديان [اديان] (ئە) [بىرلىكى: دىن] دىنلار.

ئەر [ار] (پ) 1) «ئەگەر» باغلىغۇچىسىنىڭ قىسقارتىلغان
شەكلى (كلاسسىك ئەدەبىياتتا ۋەزىن ئېھتىياجى بىلەن «ئە-
گەر» سۆزى «ئەر» شەكلىدە قىسقارتىلىپ ئىشلىتىلگەن).
2) خاھ، خاھى:
ئەگەر مۇسلىھەمەن ئەر مۇفسىد، ۋەگەر ئاشىقمەن ئەر ئابىد،
نې ئىشىڭ بار سېنىڭ زاھىد، مېنىڭكى ئىختىيارىم بار.
— بابىر.

ئەرابە [عرابه] (پ) ھارۋا.

ئەراجىف [عراجيف] (ئە) بىھۇدە سۆزلەر، مىش ـ مىش
گەپلەر.

ئەرازى [اراضى] (ئە) [بىرلىكى: ئەرز] يەرلەر،
زېمىنلار، جايلار، ماكانلار.

ئەرازىل [اراذل] (ئە) ئەڭ رەزىللەر، پەسكەشلەر؛ ئەڭ
تۆۋەن (پەس) تەبىقە ۋەكىللىرى؛ ناكەسلەر:
سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

ئەرايىس [عرايس] (ئە) [بىرلىكى: ئەروس] كېلىنلەر،
كېلىنچەكلەر؛ گۈزەللەر.

ئەرەب [عرب] (ئە) 1) ئەرەب خەلقى؛ ئەرەب كىشىسى. 2) ئەرەبستان، ئەرەب مەملىكتى.
ئەرەب بەررى — ئەرەب مەملىكتى، ئەرەبستان.
ئەرەبچە [عربى] (ئە) 1) ئەرەبچە؛ ئەرەبكە، ئەرەب تىلىغا تېگىشلىك؛ ئەرەب، ئەرەب خەلقىگە مەنسۇپ.
ئەرەبىيات [عربيات] «ئەرەبىيەت» كە قارالسۇن.
ئەرەبىيە [عربيه] (ئە) ئەرەب تىلى ئىلمى.
ئەرەبىيە ئۇلۇمى — ئەرەب تىلى گرامماتىكىسى، ئەدەبىيات قائىدىلىرى، مەنتىق، ئاروز، قاپىيە ئىلمىلىرى.
ئەرەبىيەت [عربيت] (ئە) ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى؛ ئەرەب تىلىغا ئائىت، ئەرەبچە.
ئەرئەر [عرعر] (ئە) قارا ئارچا، تاغ سەرۋ دەرىخى:
قاشى مېھراب تا مۇنبەر، كۆزىدۇر چەشمەئى كەۋسەر،
قەدى چۇن سەرۋ يا ئەرئەر يۇرۇشى كەبكى خۇشرەفتار.
— نەۋبەتى.
ئەرز [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلىدە بولماي، كېيىن پەيدا بولغان ۋاقىتلىق سۇپەتى.
ئەرەس [ارس] (ئە) ئەزەربەيجاندىكى بىر دەريانىڭ نامى.
ئەرەسات [عرصات] (ئە) [بىرلىكى: ئەرسە] 1) بوش مەيدان مەنسىدىكى ئەرسە سۆزىنىڭ كۆپلۇكى؛ 2) غوۋغا، توپىلاڭ، قىيامەت.
ئەرەستۇ [ارسطو] (يۇنانچە + ئە) يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئارىستوتېل ئىسمىنىڭ ئەرەبچە شەكلى.
ئەرەش [ارش] (ئە) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (50 ـ 60 س. م).
ئەرەفات [عرفات] (ئە) ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرى ئەتراپىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.
ئەرەق I [عرق] (ئە) تەر.
ئەرەقى پىشانىي — پېشانە تەرى.
ئەرەق II [عرق] (ئە) ئىچىملىك، ھاراق.
ئەرەق رىز [عرق ريز] (ئە + پ) تەر تۆككۈچى؛ مېھنەتكەش، مېھنەت سۆيەر.
ئەرەقناك [عرقناک] (ئە + پ) تەرلىك، تەرلىگەن.
ئەرەقنىشىن [عرقنيشين] (ئە + پ) تەرگە چۆمۈلگەن، تەرگە پاتقان.
ئەرەقنىشىن گۈل — مەھبۇبەنىڭ قىزىرىپ تەرلىگەن يۈزى.
ئەرباب [ارباب] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا لايىق كىشىلەر، ئىش ئىگىلىرى، پەزىلەت ئىگىلىرى. 2) ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلار:
كەئبەئى ئەربابى ھاجەت قاشلارىڭ مېھرابىدۇر،
قىبلەئى ئەھلى مۇھەببەت خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.
— ئاتايى.
ئەربابى بىينىدىش — كۆرگۈچىلەر، بىر ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى كۆرەلەيدىغانلار.
ئەربابى تەغافۇل — غەپلەت ئىگىلىرى، غاپىللار، غەپلەتتە قالغانلار.
ئەربابى دىن — دىن ئەربابلىرى:
دېدى: *ئەي ماڭا پىر ئەربابى دىن،*
ئەمانەت سۆزۈمنى تۇتۇڭ مۇتمەئسن.
— ئا. نىزارى.
ئەربابى مەئانىي — مەنە بىلگۈچى كىشىلەر؛ ئالىملار.
ئەربابى ھەقىقەت — ھەقىقەت يولىنىڭ ئىگىلىرى؛ ھەقىقەت كۆزلىگۈچىلەر.
ئەربابى ۋەزايىف — ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت ئەربابلىرى.
ئەرباغ [ارباغ] سېھىر، كۆز بويىاش، ئەفسۇن؛ ئۇرۇلۇپ ـ چىرمىشىپ تۇرۇش.
ئەربەدە [عربده] (ئە) شاۋقۇن ـ سۈرەن، توپىلاڭ، قىيچۇ (چۇقان)، غوۋغا؛ مەستانە ۋارقىراش.
ئەربەدە ئەيلەمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن سالماق، ۋارقىراپ ـ جارقىرىماق، قىيا ـ چىيا قىلماق؛
ئەربەدە بۇنياد ئەتمەك — شاۋقۇن ـ سۈرەن كۆتۈرمەك، توپىلاڭ، تەرتىپسىزلىك قىلماق.
ئەربەدە قىلماق — «ئەربەدە ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەبرىكى جۇنۇن بېشەسىن ئەربەدە قىلدى،
رۇباھ سۈفەت ئەقىل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.
— زەلىلى.
ئەربەدەجو [عربده‌جو] (ئە + پ) غوۋغا قوزغاتقۇچى، توپىلاڭچى.
ئەربەدەگەر [عربده‌كر] (ئە + پ) جاڭجالكەش، غوۋغاچى، ماجىراچى.
ئەربەئسن [اربعين] (ئە) 1) چىللە، قىرىق كۈن؛ قىرىق كۈن ئىبادەت قىلىش:
ئەربەئسن ئولتۇردى بولغايكىم رىيادىن شەيخلەر،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس نىيازى بولماسا.
— زەلىلى.
2) جامىي ئەسىرىنىڭ نامى. 3) قىرىق ھەدىس (ئەسەر نامى).
ئەربەئسن ئەھلى — قىرىق ھەدىس يازغانلار.
ئەربەئسن ھەدىس — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەشھۇر قىرىق ھەدىسى، قىرىق سۆزى، نەسىھىتى.

ئەرتەنماق [ارتانماق] «ئەرتىلماق» قا قارالسۇن.

ئەرتىلماق [ارتيلماق] 1) ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك. 2) پاكلانماق، ئېرتىلماق.

ئەرجۈمەند [ارجمند] (پ) 1) ئېزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، قىممەتلىك، ھۆرمەتلىك، شەرەپلىك، مۆتىۋەر، دانىشمەن، ئەقىللىق:

ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرىمەند،
كى ھەمدۇل سەنا بىرلەردۇر ئەرجۈمەند.

— غەربى.

2) ئەرزىيدىغان، لايىق، سازاۋەر. 3) مەشھۇر، ئۇلۇغ-ۋار. 4) يېتىشىش قىيىن بولغان نەرسە.

ئەرجۈمەند ئەتمەك — سازاۋەر قىلماق؛ ئىززەتلىك قىلماق، ئېزىزلىمەك؛

ئەرجۈمەند ئەيلەمەك — ئىززەتلىك، ئابرۇيلۇق قىلماق، ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىك.

ئەرجۈمەند بولماق — ئىززەتلىك، قەدىرلىك بولماق؛ بەھرىمەن بولماق.

ئەرجۈمەند تۇتماق — ئۆزىنى چوڭ تۇتماق؛

تۇتار ئېردىم ئانداغ بەسى ئەرجۈمەند،
بارى مۇلكلەردىن ئىدى دىل پەسەند.

— ئا. نىزارى.

ئەرجۈمەند قىلماق — «ئەرجۈمەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرچە [ارچه] (پ) «ئەگەرچە» نىڭ قىسقارغان شەكلى؛ ئەگەر، ئەگەرچە، گەرچە.

ئەردەۋان [اردوان] (پ) قەدىمكى ئىراندىكى ئەپسانىۋى بىر پادىشاھنىڭ نامى؛ 2) ئىراندىكى قەدىمكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئەردەۋىل [اردويل] ئاقسۇنىڭ قەدىمكى نامى:

شەھرى ماچىندىن زەللى تەلبە ئەيلەپدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۆچارۇ سەير تۇرپاندۇر تەمەئ.

— زەللى.

ئەرراس [عراس] (ئە) ھاڭراش، ھۆركىرەش (يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ۋارقىرىشى).

ئەرراس ئىزھار قىلماق — ھاڭرىماق.

ئەرراف [عراف] (ئە) 1) پالچى، رەمبال، يۇلتۇزغا قاراپ پال باققۇچى، مۇنەججىم. 2) داخان، باخشى، پېرىخون. 3) سەنئەتكار، سەنئەت ئەھلى.

ئەررە [اره] 1) ھەرە (ياغاچ كېسىشتە ئىشلىتىدىغان سايمان). 2) لەھەڭ بېلىقنىڭ ئارقا قانىتىنىڭ چىشلىرى:

باشىغە قويۇپ ئول زەمان ئەررەئى،
دەمىن ئاسۋادى، چىقمادى، زەررەئى.

— ئا. نىزارى.

ئەررەفىق [الرفيق] (ئە) «ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق» قا قارالسۇن.

ئەررەفىقۇ سۇممەتتەرىيق — «ئاۋۋال يولداش بول، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئەرەبچە ئىبارە (ماقال).

ئەرز I [ارض] (ئە) يەر، زېمىن، يەر يۈزى:

ئاسمانو ئەرزۇ ئەبرۇ ئاقتاب،
ئافەرىنىش بەھرىدىن گويا ھۇباب.

— زەللى.

ئەرز سەتھى — يەر يۈزى، يەر ئۈستى.

ئەرزۇ سەما — يەر ۋە ئاسمان؛

ئىشق بىر ئوتدۇركى ئۆچمەس تۇنۇ كۈن سوزانەدۇر،
ئۇچقۇنى تۇشمەس ساڭا ئەرزۇ سەمادا ئىستەگىل.

— گۈمنام.

ئەرزى ساكىن — جىمجىت تۇرغان يەر، بە قارار تۇرغان يەر.

ئەرزى ۋە سېئ — كەڭ يەر، دۇنيا.

ئەرزىي كۇتۇب — يەر كىتابلىرى، دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرز II [عرض] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئېنى، كەڭلىكى.

ئەرز III [عرض] (ئە) 1) بايان، مەلۇمات؛ ئىزھار، مۇراجىئەت، ئىستەك، ئىلتىماس؛ شىكايەت. 2) كۆرسەتىش، نامايىش قىلىش؛ ھاۋالە قىلىش.

ئەرز ئەتمەك — 1) بايان قىلماق، (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق. 2) كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، قوبۇل قىلىشقا ھاۋالە قىلماق.

ئەرز ئەيلەمەك — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق؛ ئىزھار قىلماق.

ئەرز قىلماق — «ئەرز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەرزگە يەتكۈزمەك — بايان ئەتمەك.

ئەرز ئولماق — بىلدۈرمەك؛ مەلۇم قىلماق.

ئەرزى پەيام — خەۋەر يەتكۈزۈش، دېرەك بېرىش.

ئەرزى تەزەللۇم — زۇلۇم كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىش.

ئەرزى دۇئا ئەيلەمەك — دۇئايى سالام ئېيتماق، بىلدۈرمەك.

ئەرزى رۇخسار — يۈز كۆرسىتىش، بەت ئېچىش.

ئەرزى فەساھەت — پاساھەت مەيدانى، بايى، ساھەسى.

ئەرزى كارامەت ئەيلەمەك — مۆجىزە كۆرسەتمەك.

ئەرزى كەرەم قىلماق — سېخىيلىق كۆرسەتمەك.

ئەرزى مۇسقىي — مۇزىكا ئاڭلىتىش.

ئەرزى نىياز — 1) سالام، دۇئا. 2) زارلىنىش، يالۋۇرۇش.
ئەرزى نىياز ئەتمەك — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئەيلەمەك — 1) موھتاجلىق دەردىنى بايان قىلماق، ھاجەتمەنلىكنى بىلدۈرمەك. 2) دۇئايى سالام ئېيتماق؛ ھاجەت مەقسىتىنى بىلدۈرمەك؛
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قۇللۇغدا ئەرزى نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.
ئەرزى نىياز قىلماق — «ئەرزى نىياز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزى نىياز ئولماق — زارلانماق، يالۋۇرماق، ئىلتىجا قىلماق.
ئەرزى نىياز ئىزھارى بولماق — موھتاجلىقنى ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھال ـ ھال — ئەھۋال بايانى.
ئەرزى ھال ئەيلەمەك — (مەقسىتىنى) ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ھۇنەر — ھۇنەر كۆرسىتىش.
ئەرزى ئىخلاس ئەيلەمەك — ئىخلاس، سەمىمىي دوستلۇق كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق.
ئەرزى ئىمان ئەتمەك — ئىمانغا دەۋەت قىلماق، مۇسۇلمانلىققا دەۋەت قىلماق.
ئەرزاق [ارزاق] (ئە) [بىرلىكى: رىزق] رىزقلار، ئوزۇقلار.
ئەرزال [ارذال] (ئە) [بىرلىكى: رەزىل] 1) پەسكەشلەر؛ رەزىللەر؛ پەس ئادەملەر؛ تۆۋەن؛ قەبىھ، پەس. 2) تۆۋەن تەبىقە، تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى، ئاۋام خەلق.
ئەرزال تەمەللۇقى — پەس كىشىلەرنىڭ خۇشامىتى.
ئەرزالۇ ئەشراب — تۆۋەن ۋە يۇقىرى تەبىقىلەر.
ئەرزالۇ دۇرد ئاشام — مەي ساقىندىسىنى ئىچكۈچى تۆۋەن كىشىلەر.
ئەرزانىي [ارزانى] (پ) بەرىش، بېغىشلاش، لايىق كۆرۈش؛ سازاۋەر؛ مۇيەسسەر؛ لايىق، مۇۋاپىق.
ئەرزانىي ئەتمەك — «ئەرزانىي ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەرزانىي ئەيلەمەك — لايىق كۆرمەك، بېغىشلىماق.
ئەرزانىي تۇتماق — مۇيەسسەر قىلماق.
ئەرزە [عرضە] (ئە) ئەرز؛ ئىلتىماس؛ ئىزھار؛ شىكايەت.
ئەرزە قىلماق — بايان قىلماق، بىلدۈرمەك.
ئەرزەداشت [عرضەداشت] (ئە + پ) ئەرز قىلىش، ئەرز تۇتۇش؛ ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش؛ ئىستەك، مەقسەتنى خەت ئارقىلىق بىلدۈرۈش.
ئەرزە داشت قىلماق — ئەرز قىلماق، بايان قىلماق، مەقسەتنى ئېيتماق.
ئەرزەندە [ارزنده] (پ) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:
بېگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
2) ئەركە، سۆيۈملۈك.
ئەرسە [عرصه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەرسات] 1) مەيدان، سەھنە، بىنا قۇرۇلىدىغان كەڭ مەيدان؛ كەڭلىك:
بولدى چۇن زەررىن لەۋا سۇيغە ئاقلىغىدىن نۇرى بار.
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.
2) شاھمات تاختىسى. 3) ئالەم، دۇنيا:
ئەرسەئى ئاسمان — ئاسمان بوشلۇقى؛ يۇزى.
ئەرسەئى ئافاق — ئۇپۇقلار كەڭلىكى؛ كۆك، ئاسمان:
شورىشى جۇنۇنۇڭدىن تولدى ئەرسەئى ئافاق،
رەقس قىل زەلىلى سەن تابەكەي فەراموشى.
— زەلىلى.
ئەرسەئى ئالەم — ئالەم بوشلۇقى، يەر يۇزى.
ئەرسەئى باگەھ — پادىشاھ زىياپەتخانىسىنىڭ سەھنىسى.
ئەرسەئى بەزم — بەزم مەيدانى، سەھنىسى.
ئەرسەئى خاك — كۆچمە م: دۇنيا، يەر يۇزى، يەر مەيدانى.
ئەرسەئى شەترەنج — شاھمات تاختىسى.
ئەرسەئى مەھشەر — قىيامەتتە بارچە ئىنسانلار توپلىنىدىغان مەيدان، قىيامەت مەيدانى.
ئەرش [عرش] (ئە) 1) ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى، يۇقىرى قەۋىتى. 2) ئەڭ يۇقىرى جاي، يۇكسەك جاي. 3) تەخت.
ئەرش بۇرجى — ئاسمانىنىڭ يۇقىرى چوققىسى.
ئەرش جەنان — ئەڭ يۇقىرى ئورۇن.
ئەرش سۇتۇنى — ئاسان تۇۋرۇكى، دۇنيا تايانچى.
ئەرش قەندىلى — كۆچمە. م: قۇياش ياكى ئاي.
ئەرشى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئەرش؛ ئۇلۇغۋار.
ئەرشى ئەئلا — ئەڭ يۇكسەك ئەرش:
كى شەھزادە كەۋنەين ئارا شەھسەۋار،
بۇلار ئەرشى ئەئلاغەدۇر گۇشۋار.
— ئا. نىزارى.
ئەرشى بەرىن — يۇقىرى، يۇكسەك ئاسمان.

ئەرشى سەيىر — (ئاسمان) تەختى كۆتۈرۈلگەن، يۇقىرىلىغان؛ يۇكسەلگەن.

ئەرشى مۇئەللا — ئەرشئەلا.

ئەرش ئاسا [عرش آسا] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن؛ باغرى كەڭ.

ئەرشايىن [عرشايين] (ئە) ئەرشئەلا دەرىجىسىدىكى، ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدىكى.

ئەرشەد [ارشد] (ئە) ئەڭ يېتۈك، دانا.

ئەرش پەرۋاز [عرش پرواز] (ئە + پ) يۇكسەك، يۇقىرى پەرۋاز، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگۈچى.

ئەرشسا (ي) [عرش سای] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش يۇكسەك؛ ئاسمانغا يەتكەن، ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چوققىسىغا تەڭ، ئەرشكە ئوخشاش.

ئەرش فەرسا [عرش فرسا] (ئە + پ) ئەرشكە ئوخشاش يۇكسەك، ئاسماندەك ئېگىز.

ئەرشى ئەئزەم ئىلى [عرش اعظم ايلی] (ئە) كۆچمە م: پەرىشتىلەر.

ئەرغەدال [ارغدال] تۆپە؛ تاغ ۋە تاغدەك ئېگىزلىكنىڭ باغرى:

باز نيادىن قىلىبان ئىنتىقال،
قۇمغە كىرىپ يۇردۇك ئاشىپ ئەرغەدال.

— زەلىلى.

ئەرغەدەماق [ارغداماق] ئالدىماق، ھىيلە بىلەن يەڭمەك.

ئەرغەنۇن [ارغنون] (يۇنانچە) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى.

نە ھاجەت نالەگى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى ئەرغەنۇندىن شورىشى پەيمەندۇرپەيدا.

— زەلىلى.

ئەرغەۋان [ارغوان] (پ) باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىلگۈلۈلۈك دەرەخ، قىزىلگۈل، قىزىل.

ئەرغەۋان بولماق — قىزارماق.

ئەرغەۋانى مەي — قىزىل مەي.

ئەرغەۋان خەد [ارغوان خد] (پ) قىزىل يۈزلۈك، گۈزەل مەڭىزلىك.

ئەرغەۋان رىز [ارغوان ريز] (پ) قان ـ ياش تۆككۈچى، قاتتىق يىغلىغۇچى.

ئەرغەۋان گۈن [ارغوان كون] (پ) كۆچمە م: قىزىل تۈسلۈك.

ئەرغەۋانى [ارغوانی] (پ) قىزىل رەڭلىك، توق قىزىل.

ئەرغەۋانى تون — قىزىل تون.

ئەرغۇشتەك [ئەرغوشتک] مۇزىكىلىق بىر ئۇسسۇل، ئويۇن.

ئەرغۇۋان [ارغوان] (پ) «ئەرغەۋان» غا قارالسۇن:

بولۇپ چېھرىسى زەئفدىن ئەرغۇۋان،
نەدۇر ئەرغۇۋان ئۇل، دېگىن زەئفەران.

— ئا. نىزارى.

ئەرفەئ [ارفع] (ئە) ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك، يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.

ئەرفەئى دەرەجات — دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.

ئەرقام [ارقام] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] 1) رەقەملەر، سانلار. 2) يېزىقلار.

ئەرقەم [ارقم] (ئە) 1) ئالىچىپار. 2) ئالىچىپار يىلان.

ئەرك [ارک] ساراي، قەسىر، ئېگىز قورغان، ئىچكى قەلئە؛ پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.

ئەركان [ارکان] (ئە) [بىرلىكى: رۇكن] 1) تۈۋرۈكلەر، تايانچلار. 2) تەركىبىي قىسىملار، ئاساسلار. 3) بۇرجەكلەر. 4) رۇكىنلار (ئارۇزدا).

ئەركانى دەۋلەت — دۆلەت تايانچلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى؛ ئەمەلدارلار، ئەربابلار.

ئەرلات [ارلات] تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

ئەرمەنۇار [ارمن وار] (پ) ئەرمەنچە.

ئەرمەنى [ارمنی] (پ) ئەرمەنىستانلىق.

ئەرمەنىي ساز [ارمنی ساز] (پ) ئەرمەنچە، ئەرمەنىستانلىقلار ئىشلىگەن.

شەرابى ئەرمەنىي ساز — ئەرمەنچە شاراب، ئەرمەن مەيى، شارابى.

ئەرمۇغان [ارموغان] تارتۇق، ھەدىيە.

ئەرنەب [ارنب] (ئە) توشقان.

ئەرۇز [عروض] (ئە) 1) شېئىر ۋەزىنلىرى ھەققىدىكى پەن، شەرق پوئېزىيىسىدىكى شېئىر ئۇلچىمى. 2) ئارۇز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىر، ئەسەر. 3) ئەرەبىستاندىكى بىر ۋادىنىڭ نامى.

ئەرۇز ئەھلى — ئارۇز ئىلمىگە ئائىت تۈرلۈك ئەسەرلەر يازغان ئالىملار.

ئەرۇز فەنى — شېئىر ۋەزىنلىرى، ئۇلچەملىرى ھەققىدىكى پەن.

ئەرۇس [عروس] (ئە) [بىرلىكى: ئەرائىس] 1) كېلىن، كېلىنچەك. 2) باھار چېچەكلىرى:

ھەر تەرەپى چىقتى سەدائى خۇرۇس،
جىلۋە بېرىپ گۈلشەن ئىچىندە ئەرۇس.
— زەلىلى.

ئەرۇسى پەردەنىشىن — پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرغان ئىپپەتلىك كېلىنچەك.

ئەرۇسى گەردۇن — ئاسمان كېلىنى؛ ئاي.

ئەرۇسانە [عروسانه] (ئە + پ) كېلىنلەرچە، كېلىنلەرگە خاس؛ گۈزەل.

ئەرۇسەك [عروسک] (ئە + پ) ئويۇنچۇق، قورچاق.

ئەرۋاھ [ارواح] (ئە) [بىرلىكى: روھ] روھلار.

ئەرۋاھى قۇدۇسى — مۇقەددەس روھلار (پەرىشتىلەر).

ئەرى [ارى] 1) ھەرە، ھەسەل ھەرىسى:
لەب ئارا ئاغزىڭ چۈچۈك تىل بىرلە گويا ئاڭلاسام،
شەھدلىغ نىشى بىلە گۈل بەرگىنى تەشمىش ئەرى.
— نەۋابى.

2) تازا، ساپ، پاك.

ئەرىتماق [اريتماق] 1) تازىلىماق، پاكلىماق؛ 2) كۆتۈرمەك، بىر تەرەپ قىلماق.

ئەرىز [عريض] (ئە) ئەنلىك، كەڭ.

ئەرىغ [اريغ] 1) پاكىز، ساپ، تازا، تىنىق. 2) يېڭى. 3) ياخشى، دۇرۇس. 4) ئۇزاق. 5) مەھرۇم. 6) پايدىسىز. 7) ئېرىق (سۇ ئاقىدىغان):
گۈرۈھى ئېردى دەردۇ داغ ئىچىندە،
ئەرىغ قازماقغە شاغىل تاغ ئىچىدە.
— نەۋابى.

8) كۆز يېشىنىڭ ئېقىشى؛ «ئارىغ» قا قارالڭ.

ئەرىغلىغ [اريغ ليغ] 1) پاكىزلىق، تىنىقلىق؛ پاكلىق. 2) ئېرىقتا ئاقىدىغان، ئېرىقتىكى.

ئەرىق [اريق] 1) «ئەرىغ» گە قارالڭ. 2) باشقىچە؛ ساپ.

ئەرىماق [اريماق] تازىلانماق، پاك بولماق.

ئەرىن [عرين] (ئە) ئورمان، توقاي، جاڭگاللىق؛ يىرتقۇچلار، ھايۋانلار؛ يىرتقۇچ ھايۋان ياشايدىغان توقاي، جاڭگال.

ئەز [از] (ـــ) سۆز ئالدى قوشۇمچە؛ ئۇيغۇر تىلىدا چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» رولىدا كېلىدۇ.

ئەزتەھى دىل — ئەستايىدىل، چىن كۆڭۈلدىن.

ئەزرويى لۇتف — ياخشىلىق يۈزىسىدىن، ياخشىلىقتىن.

ئەزا [عزا] (ئە) 1) ماتەم، مۇسىبەت، ھازا. 2) داد ـ پەرياد، ۋارقىراش.

ئەزا تۇتماق — ماتەم تۇتماق، يىغلىماق، ھازا تۇتماق.

ئەزا سورەماق — كۆڭۈل سورىماق، تەسەللى بەرمەك، تەزىيە بىلدۈرمەك.

ئەزاب [عذاب] (ئە) مۇشەققەت، ئازار، دەرد، ئەلەم، ئازاب.

ئەزاب ئايەتلەر — ئازاب توغرىسىدىكى (قۇرئان) ئايەتلىرى (جۈملىلىرى)، ئازاب ئالامەتلىرى.

ئەزاب ئەتمەك — ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك.

ئەزابى ئەلىم — تاقەتسىزلىك ئازابى.

ئەزاب يەتكۈزمەك — ئازابلىماق، ئازاب بەرمەك، قىينىماق.

ئەزازىل [عزازل] (ئە) 1) شەيتاننىڭ ئەسلى ئىسمى. 2) كۆچمە م: ئەسكى، يامان؛ نەيرەڭ، ئۇۋاز.

ئەزامەت [عزامت] (ئە) شۇملۇق؛ غەرەز، خۇسۇمەت؛ يامانلىق.

ئەزەب [عزب] (ئە) بويتاق، ئۆيلەنمىگەن.

ئەزەل [ازل] (ئە) ئەڭ ئاۋۋال، باشلىنىش، باشلىنىشى نامەلۇم بولغان قەدىمكى زامان.

ئەز ئەزەل — ئەزەلدىن، قەدىمدىن.

ئەزەل خەتتى — تەقدىر، ئەزەلدە پۈتۈلگەن (يازمىش).

ئەزەل دېۋانى — قىسمەت، تەقدىر، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەلەي.

ئەزەلدىن تائەبەد — ئەڭ ئاۋۋالدىن ئەڭ ئاخىرغىچە؛ پۈتۈن، بارلىق، داۋاملىدا؛ باشتىن ـ ئاياغ.

ئەزەل ساقىيىسى — كۆچمە م: تەقدىر پۈتكۈچى؛ تەڭرى، خۇدا.

ئەزەل سۇبھى — ئەزەل تېڭى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېڭى.

ئەزەل قەسسامى — قىسمەت پۈتكۈچى، يارالتقۇچى، خۇدا.

ئەزەل قىسمەت — ئەڭ ئاۋۋالقى نېسىۋە، تەقدىر، تەقسىمات.

ئەزەل نەققاشى — 1) تەقدىر سۈرەتچىسى؛ 2) كۆچمە م: يارالتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

رۇزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، مەۋجۇدىيەتنىڭ ئەڭ دەسلەپكى كۈنى.

ئەزەلل [ازل] (ئە) ئاروز ۋەزنى زىھافلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەزەلي [ازلى] (ئە) ئەزەلگە تەۋە، ئەزەلي، دائىمي.

ئەزەمەت [عظمت] (ئە) 1) ئۇلۇغۋارلىق، ئۇلۇغلۇق؛ بۈيۈكلۈك. 2) سەلتەنەت، ھۆكۈمرانلىق، ئەمەلدارلىق.

ئەزەمەت كۆرگۈزمەك — چوڭچىلىق قىلماق، كىبرلىمەك.

ئەزبەر [ازبر] (پ) ياد، ياددىكى، يادلانغان.

ئەزبەر ئەيلەمەك — يادلىماق؛ ئېسىدە تۇتماق.

ئەزبەر قىلماق — «ئەزبەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەزبەر ئوقۇماق — يادقا ئوقۇماق.

ئەزبەس [ازبس] (پ) چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن؛ ھەر ھالدا، ھەر قاچان، قانداقتۇ.

ئەزبەسكى [ازبسكه] (پ) «ئەزبەس» كە قارالسۇن.

ژادەئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشسەم،
سايە بەخش ئولغاي مېنىڭ باشىمغە گويا كى ھۇما.

— زەلىلى.

ئەزداد [اضداد] (ئە) [بىرلىكى: زىد] زىتلار، مۇخالىپلار، زىددىيەتلەر، قارىمۇ قارشىلىقلار.

ئەزرا [عذرا] (ئە) پاك قىز. 2) ژامىق ئاشىق بولغان قىز («ئۇزرا» غا قارالسۇن).

ساقىئى ئەزرا ئۇزار — نەپىس كىيىم كىيگەن گۈزەل ساقىي.

ئەزرائىل [عزرائيل] (ئە) ئۆلۈم پەرىشتىسى، جان ئالغۇچى پەرىشتە، ئەزرائىل.

ئەزرەق [ازرق] 1) (ئە) كۆك، كۆك تۈس، يېشىل؛ ھاۋا رەڭ؛ 2) كۆچمە م: ئاسمان.

سىپىھرى ئەزرەق — كۆك ئاسمان.

ئەززەشەئنۇھ (ۇ) [عزشاء نه] (ئە) ئاللا ئەزىزدۇر؛ ئۈلۈغ، شانلىق.

ئەززەمەن قەنەئ [عزمن قنع] (ئە) قانائەت قىلغان (قانائەتچان) كىشى ئىززەتلىك بولىدۇ؛ قانائەتلىك كىشى ئەزىزدۇر.

ئەزفەر [اذفر] (ئە) ئۆتكۈر ھىد؛ ئۆتكۈر ھىدلىق؛ تازا؛ خالىس.

مۇشكى ئەزفەر — ئىنتايىن خۇشبۇي ئىپار.

ئەزكىيا [ازكيا] (ئە) [بىرلىكى: زەكي] زېرەكلەر، زەكىيلەر.

ئەزل [عذل] (ئە) بوشىتىش، چەتلىتىش، ئۇزاقلاشتۇرۇش؛ مەنسەپتىن چۈشۈرۈش.

ئەزل ئەتمەك — بوشاتماق، ۋەزىپىدىن چۈشۈرمەك؛ ھەيدىمەك؛ ئۇزاقلاشتۇرماق، يوقاتماق.

ئەزل قىلماق — 1) يىراقلاشتۇرماق، سۈرگۈن قىلماق؛ ئەمەلدىن بوشاتماق. 2) رەت قىلماق؛ ئىستېپا بەرمەك.

ئەزلۇ فەۋت — چەتلىشىش ۋە يوقىتىش.

ئەزم I [عزم] (1) بىرەر ئىشقا نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، مېڭىش:

گويدەك بولدى ئاتايى ھەرتەرەف سەرگەشتە ھال،
ئول سەنەملەر شەھسەۋارى ئەزمى چەۋگان قىلغالى.

— ئاتايى.

2) ئىرادە، قەتئىي، قارار:

ۋەلي ئەمدى ئەزمىم بۇ دۈركىم خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۆمرۈمگە مۇھلەت فىزاي.

— نەۋايى.

ئەزم ئەتمەك — بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئاتلىنىش؛ كېتىش، جۈنەش؛

دېدى شەھەر ئىچىنى سەرەنجام ئېتىپ،
چېرىك بىرلە جامغا يۈرۈك ئەزم ئۆتىپ.

— مۇللا شاكىر.

ئەزم ئەيلەمەك — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەزم قىلماق — «ئەزم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەزم كوسىن ئۇرماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەرگە تەييارلانماق.

ئەزمى ئەسەر — زور تەسىر؛ ھەددىدىن ئارتۇق تەسىر.

ئەزمى بېداد ئەيلەمەك — زۇلۇمنى مەقسەت قىلماق؛ ياۋۇز نىيەت بىلەن ئاتلانماق.

ئەزمى تەسبىھۇمۇسەللا قىلماق — تەسۇي ۋە جاينامازغا ئىنتىلمەك. تەسۇي ۋە جاينامازنى قولىغا ئالماق؛ نامازغا ئوقۇپ، تىلاۋەت قىلىشقا كىرىشمەك.

ئەزمى تەۋاف قىلماق — زىيارەتكە بېرىشنى نىيەت قىلماق.

ئەزمى جەۋلان ئەيلەمەك — كەزمەك، قەست، نىيەت قىلماق.

ئەزمى خىلۋەت قىلماق — خىلۋەتكە كىرمەك، يوشۇرۇنماق.

ئەزمى دەير قىلماق — بۇتخانا تەرەپكە بارماق؛ ئاتلانماق.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.

ئەزمى زۇننار ئەيلەمەك — باشقا دىنغا ئۆتمەك؛ بۇتپەرەس بولماق، بۇتقا چوقۇنماق.

ئەزمى سەفەر ئەيلەمەك — سەپەرگە ئاتلانماق؛ نىيەت قىلماق.

ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.

ئەزمى سەما ئەتمەك — ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

ئەزمى ھەرەم قىلماق — ھەجگە بارماق؛ ئىختىيار قىلماق؛ كەئبە يولىغا قەدەم قويماق.
ئەزم ۋەتەن — ۋەتەنگە يول ئېلىش، ۋەتەنگە يۈزلىنىش.
ئەزم ۋىسال ئەيلەمەك — ۋىسالغا ئىنتىلمەك، بارماق، ۋىسالغا يەتمەك؛ مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

II ئەزم [عظم] (ئە) سۆڭەك، ئۇستىخان.
ئەزمى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەك، ئەسكى سۆڭەك.
ئەزم ساز [عزم ساز] (ئە + پ) تەييارلىق كۆرگۈچى؛ بىر ئىشنى يولغا قويغۇچى.
ئەزھا [اضحى] (ئە) قۇربانلار.
ئەزھا ئېيدى — قۇربان ھېيتى.
ئەزھار [ازھار] (ئە) چېچەكلەر، گۈللەر؛ گۈزەللىك؛ زىننەتلىك.
ھەدايىقى نامەتەناھىي ئەزھارى — پايانسىز باغلارنىڭ گۈللىرى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ سۆز بايلىقى؛ رەڭمۇرەڭلىكى.
ئەزھارۇمىننەششەمس [ازھار من الشمس] (ئە) قۇياشتىن يورۇقراق، روشەنرەك، ناھايىتى ئېنىق، مەلۇم؛ ئەڭ مەشھۇر.
ئەزھان [اذھان] (ئە) [بىرلىكى: زېھىن] زېھىنلەر، پەم - پاراسەتلەر.
ئەزھەر [اظھر] (ئە) ناھايىتى ئوچۇق، ئەڭ پارلاق، ياخشى كۆرۈنەرلىك.
ئەزۇبەت [عذوبت] (ئە) شېرىنلىك، تاتلىقلىق؛ يېقىملىق.
ئەزۋاج [ازواج] (ئە) [بىرلىكى: زەۋج / زەۋجە] زەۋجلەر (خوتۇنلارنىڭ ئەرلىرى؛ نىكاھ بىلەن باغلانغان ئەر - خوتۇنلار، ئەرلەرنىڭ خوتۇنلىرى).
ئەزۋاق [اذواق] (ئە) [بىرلىكى: زەۋق] زوقلار، سۆيۈنۈشلەر.
ئەزىتماق [ازيتماق] «ئازىتماق» قا قارالسۇن.
ئەزىز [عزيز] (ئە) 1) تېپىلماس. 2) ئۇلۇغ، قەدىر - قىممەتلىك، مۆتىۋەر، مۆھتەرەم. 3) سۆيۈملۈك. 4) تەڭدىشى ئاز، تەڭداشسىز؛ ئۇلۇغۋار. 5) شاھ؛ كائىنات ئىمپېراتورى؛ ئۇلۇغ زات. 6) قەدىر - قىممىتى يۇقىرى، تەۋرۈك.
ئەزىز بىلمەك — ئەزىزلىمەك، قەدىرلىمەك؛
ئەزىز تۇتماق — ئەزىزلىمەك، ھۆرمەتلىمەك، قەدىرلىمەك.
ئەزىقماق [ازيقماق] «ئازىقماق» قا قارالسۇن.
ئەزىم [عظيم] (ئە) 1) ئۇلۇغ، كائىنات، بۈيۈك، زور. 2) مۇھىم. 3) ئېغىر، قىيىن. 4) ئىنتايىن كۆپ، ھېسابسىز. 5) باي، مەرتىۋىلىك.
ئەزىم شانى — ئۇلۇغ، شانلىق، مەرتىۋىلىك.
ئەزىمۇ جۇسسە — گەۋدىسى زور.
ئەزىمۇششەئن — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئېتىبارلىق، ھۆرمەتلىك.
ئەزىمە [عزيمه] (ئە) «ئەزىمەت» كە قارالسۇن.
ئەزىمەت [عزيمت] (ئە) 1) كائىنات. 2) قەست، نىيەت، جەزم؛ ئىنتىلىش:

تۇت ئەي ساقىي ئىچمەك ئەزىمەت قىلاي،
چۇ شامى تىرىكلىك غەنىيمەت قىلاي.

— ئا. نىزارى.

3) يۆنىلىش؛ سەپەرگە مېڭىش.
ئەزىمەت ئەتمەك — سەپەرگە ماڭماق، كەتمەك.
ئەزىمەت بولماق — يېتىپ بارماق؛ يوللانماق.
ئەزىمەت قىلماق — 1) قارار، ئەھد قىلماق، بىرەر يەرگە بېرىشقا ئاتلانماق، كەتمەك؛ سەپەرگە ماڭماق. 2) ئىنتىلمەك؛ يول ئالماق. 3) قوشۇن تارتىپ بارماق؛ يۈرۈش قىلماق؛ جۆنمەك. 4) ۋاپات قىلماق، ئۆلمەك؛ يوللانماق؛ ئۆتمەك.
ئەزىمۇششان [عظيم الشان] (ئە) ئۇلۇغ، كائىنات، يۈقىرى مەرتىۋىلىك؛ ئەتىۋارلىق، ھۆرمەتلىك.
ئەزىيەت [ازيت] (ئە) ئازار، ئازاب، ئوقۇبەت.
ئەژدەر [اژدر] (پ) ھەيۋەتلىك چوڭ يىلان، ئەپسانىۋى يىلان، ئەجدىھا.
ئەژدەرئاسا [اژدرآسا] (پ) ئەجدىھادەك، ئەجدىھاغا ئوخشاش.
ئەژدەرمار [اژدرمار] (پ) بوغما يىلان، چوڭ يىلان.
ئەژدەرھا [اژدارھا] (پ) «ئەژدەھا» غا قارالسۇن.
ئەژدەۋرەش [اژدروش] ئەجدىھاغا ئوخشاش، ئەجدىھادەك؛ قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك.
ئەژدەھا [اژدھا] (پ) 1) ئەجدىھا؛ ئاغزىدىن ئوت پۈركىگۈچى ۋە كىشىگە ھەيۋە قىلغۇچى، دەم تارتقۇچى ئەپسانىۋى ۋەھشىي مەخلۇق. 2) قەست قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى؛ بالا؛ ئاپەت، دۈشمەن. 3) قورۇقچى، كۈچلۈك كۆزەتكۈچى.
ئەژدەھاسىنى مور ئەيلەمەك — 1) ئەجدىھاسىنى چۈمۈلە قىلىۋەتمەك. 2) كۆچمە م: زوراۋانلىققا زەربە بەرمەك، كۈچسىزلەندۈرمەك.
ئەژدەھا ئۆيى — ئەجدىھا ماكانى.
ئەژدەھاكۇش [اژدھاكش] (پ) ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، قورقماس، باتۇر:

قەتلىم ئەتمەسلەر غەمنو دەردىڭ ژەلپ تەھقىرىدىن،
مور قەتلىن ئەژدەھا كۇشلار قاچان ئەيلەر پىسەند.
— نەۋايى.

ئەژدەھالىق [اژدھاليق] زوراۋانلىق.
ئەژدەھالىق قىلماق — زوراۋانلىق قىلماق.
ئەژدەھاۋەش [اژد هاوش] (پ) ئەجدىھا سۇپەت، ئەجدىھاسىمان، ئەجدىھاغا ئوخشاش؛ غەم ـ ئەندىشە يەتكۇزگۇچى.
ئەژىر [اژير] (پ) ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق.
ئەسا [عصا] (ئە) ھاسا تاياق:
ناگەھانى زاھىر ئولدى مۇستەفا،
بەردىلەر بۇ يەتتە تەنگە بىر ئەسا.
— زەلىلى.

ئەسا تۇتماق — ھاسا تايانماق.
ئەسايى كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ تايىقى، ھاسىسى.
ئەساپقۇر [اساپقور] (ئە) «ئەسەپقۇر» غا قارالسۇن.
ئەساتىر [اساطير] (ئە) ئەپسانىلەر، ئويدۇرمىلار.
ئەسارەت [اسارت] (ئە) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق.
ئەساس [اساس] (ئە) تايانچ، ئۇل. 2) ئاساس؛ زېمىن. 3) تەرتىپ، تۇزۇم. 4) كۆركەملىك، يېتۇكلۇك. 5) مۇستەھكەم بىنا. 6) سەۋەب، نېگىز؛ باھانە:
چۇ شەۋكەتىدە گەردۇر ئەساس ئىپردى ئول،
كى تەخت ئۆزرە زەررىن لىباس ئىپردى ئول.
— ئا. نىزارى.

ئەساس تۇزمەك — «ئەساس سالماق» قا قارالسۇن.
ئەساس سالماق — بىرەر نەرسىنى ئورناتماق؛ مەيدانغا كەلتۇرمەك. مۇستەھكەملىمەك؛ ئىش باشلىماق، قول سالماق.
ئەساس كەلىسا — خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى؛ مەنزىلى، ئۇلى.
ئەساسى ئىختىلال — پەرىشانلىق سەۋەبى.
ئەساغىر [اصاغر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسغەر] كىچىكلەر، ئەڭ كىچىكلەر، نارەسىدىلەر.
ئەكابىردىن ئەساغىرغىچە — كاتتىلاردىن كىچىكلەرگىچە.
ئەسافىل [اسافل] (ئە) [بىرلىكى: ئەسفەل] پەسلەر، تۆۋەن تەبىقىدىكى كىشىلەر، نادانلار.
ئەساكەش [عصاكش] (ئە + پ) ھاسىغا تايانغۇچى، ھاسىلىق.
ئەساكىر [عساكر] (ئە) [بىرلىكى: ئەسكەر] ئەسكەرلەر.
ئەساكىرى مەنسۇرە — غالىب ئەسكەرلەر، يېڭىلمەس قوشۇن.
ئەسالەت [اصالت] (ئە) ئېسىللىق، ئېسىلزادىلىك، ئۇلۇغلۇق، زاتى (نەسلى) پاكلىق.
ئەسالىق [عصاليق] ھاسىلىق، تاياقلىق.
ئەسالىق قىلماق — ھاسا، ياراغ ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەك.
ئەسامىي [اسامي] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] ئىسىملار، نامىلار، ئاتالمىلار.
ئەسامىي كۇتۇب — كىتاب نامىلىرى.
ئەسەب [اصب] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەئساب] 1) نېرۋا جىددىيلىكى. 2) قىيىن، قىيىنچىلىق، دىشۋارچىلىق.
ئەسئەب [اصعب] (ئە) ناھايىتى قىيىن، ئىنتايىن مۇشكۇل، كۆپ مۇشەققەتلىك؛ قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك؛ قەيسەر؛ قىيىنراق، قاتتىقراق.
ئەسەپقۇر [اساپقور] (ئە) قوينىڭ يەلكە سۆڭىكى، ئۇچەسى.
ئەسەد [اسد] (ئە) 1) شىر، ئارسلان. 2) شەمسىيە يىلنىڭ بەشىنچى ئېيى.
ئەسئەد بۇرجى — 1) ئەسەد ئېيى. 2) كۆچمە م: پادىشاھ دەرگاھى، ئوردىسى، تەختى. 3) غەلىبە.
ئەسەد بېشەسى — ئەسەد بۇرجى (نۇقتىسى: قەدىمكى ئاستىرونومىيە ئىلمىدا قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت دائىرىسى ئون ئىككى نۇقتا بويىچە ھېسابلىنىدۇ).
ئەسەد كىردارلىق — شىرەڭ، شىر قىلىقلىق؛ زوراۋانلىق.
ئەسەدۇللاھ [اسدالله] (ئە) خۇدانىڭ شىرى. (ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىبقا بېرىلگەن نام).
ئەسەر [اثر] (ئە) 1) ئالامەت، نىشان، ئىز، بەلگە؛ نىشانە. 2) كىتابلار، داستانلار، ئىجادىيەتلەر. 3) تەسىر:
ئاڭا كىم، ئىشق، ھالى بولدى غالىب،
ئەسەر قىلماس نەسىھەتگۇي پەندى.
— ئاتاي.

ئەسەر ئەتمەك — تەسىر يەتكۇزمەك.
ئەسەر ئەيلەمەك — تەسىر قىلماق.
ئەسەر قىلماق — «ئەسەر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەسەر ئولماق — مەۋجۇت بولماق؛ تەسىر تاپماق.
ئەسەر يەتكۇزمەك — 1) تەسىر قىلماق؛ 2) خەۋەر كەلتۇرمەك؛ نىشانە كۆرسەتمەك.
ئەسەرلىق [اثرليق] تەسىرچان، جەلپ قىلارلىق.
ئەسەس [عسس] (ئە) مىرشەپ؛ كېچە قاراۋۇلى، پاسىبان، ساقچى:
قۇرقۇبان خاجە ئەسەسدىن قاچتىلا،

مەسجىدى ئۇچرادى، ئىشكىن ئەچتىلا.
— زەلىلى.

ئەسئەسە [عصعصه] (ئە) داغدۇغا.

ئەسەف [اسف] (ئە) ئەپسۇسلانماق، قايغۇ.

ئەسەفا [اسفا] (ئە) ئەپسۇس، ئىچىنىش، نادامەت.

ئەسەم [اصم] (ئە) قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاڭ؛ ساراڭ.

ئەسەن [اسن] (ئە) يېشى چوڭ، ئەڭ قېرى.

ئەسەھ [اصح] (ئە) ئەڭ توغرا؛ توغرىراق، دۇرۇسراق.

ئەسەب [اسب] (ئە) ئات.

ئات ئوغلىغە بەرمەدى ئىختىيار،
كى بىر ياخشى ئەسبىغە ئەيلەپ سەۋار.

— نىزارى.

ئەسبى ئەرەب — ئەرەب ئېتى.

ئەسبى راۋان — يۈگۈرۈك ئات.

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسبى رەۋان،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دۇۋان.

— خەراباتى.

ئەسبى سىياھ — قارا ئات.

ئەسباب [اسباب] (ئە) [بىرلىكى: سەبەب] 1) سەۋەبلەر، باھانىلەر؛ ياراغلار؛ ۋاستىلەر. 2) ئەسۋاب، ئۇسكۇنە جاھازلار، كېرەكلىك ياراقلار. 3) مال ـ دۇنيا، قىممەت باھا نەرسىلەر، بېزەك بۇيۇملىرى. 4) داستىخان، نازۇ نېمەتلەر. 5) ئېلاج. 6) كىشەنلەر، بەند قىلىش ۋاستىلىرى. 7) ئەمگەك، سۆيۈش. 8) قابىلىيەت؛ بەرداش، تاقەت:

ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كېرەكلىكنى جەزم.

— نىزارى.

ئەسبابى ئالەت — قورال ـ سايمانلار.

ئەسبابى ئەيش — ئەيش ـ ئىشرەت، كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك زۆرۈرىي نەرسىلەر.

ئەسبابى سەئادەت — بەختلىك بولۇش ۋاستىلىرى، يوللىرى.

ئەسبابى سۇۋارىي — باشقا سەۋەبلەر؛ دۇنياۋى مەشغۇلاتلار.

ئەسبابى مۇرە — كۆڭۈل تارتقان (خالىغان) بۇيۇملار.

ئەسبابى نەجات — قۇتۇلۇش ۋاستىلىرى، نىجاتلىق يوللىرى.

ئەسبابى نەغەمات — مۇزىكا سايمانلىرى.

ئەسبابى ھەرب — ھەربىي قوراللار، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسباق [اسباق] (ئە) [بىرلىكى: سەباق] ساۋاقلار، دەرسلەر، تەلىملەر؛ تەجرىبىلەر.

ئەسباھ [اصباح] (ئە) سۈبھىلەر، ئەتىگەنلەر، چۈشتىن بۇرۇن.

ئەستار [استار] (ئە) [بىرلىكى: سەتر] پەردىلەر.

ئەستەغفىرۇللاھ [استغفرالله] (ئە) خۇدادىن ياخشىلىق، كەچۈرۈم سورايمەن («تووۋا! ئۆزۈڭ كەچۈر! خۇدا ساقلىسۇن!») غا ئوخشاش مەنە ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش سۆز.

ئەسىر [عصر] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) كۈنپېتىشقا يېقىن ۋاقىت؛ پېشىن ۋە شام نامازلىرى ئارىلىقىدىكى ۋاقىت.

ئەسىر قىيامى — ئەسىر نامىزىغا تۇرۇش.

ئەسرار [اسرار] (ئە) [بىرلىكى: سىر] سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر:

گۈلشەندە خىرام ئەيلەپ ئىدى ئۇل قەدى قامەت،
ئەي دوست بەيەكبار،
ئالەم ئېلىغە تۇشتى چۇ ئەشۇبى قىيامەت،
فاش بولدى بۇ ئەسرار.

— زەلىلى.

ئەسرارى تاب — كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام سىرلىرى.

ئەسرارى شگەرف — ئاجايىپ سىرلار.

ئەسرارى قۇدس — ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرى.

ئەسرارى ھەقىقەت — ھەقىقەت سىرلىرى، ئىلاھى سىرلار.

ئەسرارى ۋەھدەت — تەنھالىق، بىرلىك، يېگانىلىق سىرلىرى.

ئەسرارى ئىرفان — بىلىم سىرلىرى.

ئەسرارى ئىشق — ئىشق سىرلىرى:

نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.

— ئا. نىزارى.

ئەسرارى ئىلاھى — تەسەۋۋۇپقا ئائىت دىنىي سىرلار.

ساھىب ئەسرار — سىرداش.

ئەسرەئ [اسرع] (ئە) سۈرئىتى تېز، ئەڭ تېز يۈرۈشلۈك.

ئەسرۇ [اسرو] (پ) 1) ناھايىتى كۆپ، ھەددىدىن زىيادە، غايەت كۆپ، تالاي، ھېسابسىز:

بادەئى ھۇسنۇڭ بىلە مەغرۇر بولما ئەسرۇكىم،

ئاقىبەت غەم شەربەتىن ئىچرۇر فەلەك پەيمانەسى.
— ئاتايى.
2) تېز. 3) قاتتىق.

ئەسسار [عصار] (ئە) جۇۋازچى، ياغچى.
ئەسسار ئۈيى — جۇۋازچى ئۆكۈزى (ئۈي، كالا).

ئەسغەر [اصغر] (ئە) كىچىكرەك؛ ناھايىتى كىچىك، ئەڭ كىچىك.

ئەسفار [اسفار] (ئە) [بىرلىكى/: سفر/ سەفەر]كىتابلار؛ مەكتۇپلار.
ئەسفارى سەما — كۆكتىن چۈشكەن كىتابلار؛ ئاسمان سەپەرلىرى.
ئەسفارى سەھاۋي — «ئەسفارى سەما» غا قارالسۇن.

ئەسفەر [اصفر] (ئە) سېرىق، ساپسېرىق، ناھايىتى سېرىق.

ئەسفەل [اسفل] (ئە) ئەڭ پەس، ئەڭ تۆۋەن؛ پەسرەك.
جانىبى ئەسفەل — تۆۋەن تەرەپ، پەس تەرەپ.

ئەسفەلنىشىن [اسفل نشين] (ئە + پ) پەستە، تۆۋەندە ئولتۇرىدىغان، پەس ئورۇنلۇق؛ پەس، تۆۋەن مەرتىۋىلىك.

ئەسفەندان [اسفندان] (پ) قىچا.

ئەسفىيا [اصفيا] (ئە) [بىرلىكى؛ سەفي] پاكلار، تاللانغانلار.

ئەسقال [اثقال] (ئە) ئېغىرلىقلار، يۈكلەر؛ ئېغىر يۈكلەر، نەرسىلەر.
كېلىپ ئەسمەئى كۆردى ئەھۋالنى،
بولۇپدۇر نەدامەت ۋە ئەسقالنى.
— ئا. ئىزارى.

ئەسكى [اسكى] كونا، قەدىمكى:
كى ئەسكرگەن ئېردى دەرەختى ھەيات،
ئاڭا بولدى لازىم لىباس مەمات.
— ئا. ئىزارى.
ئەسكى رەبات — كونا لەگگەر (كونا دۇنيا).

ئەسلا [اصلا] (ئە) ھېچ، ھېچ ۋاقىت، ھېچقاچان؛ مۇتلەق.

ئەسلاف [اسلاف] (ئە) [بىرلىكى: سەلەف] ئالدىنقىلار، ئاتا ـ بوۋىلار.

ئەسلەم [اسلم] (ئە) ئاروز ۋەزىنلىرىدىن بىرى.

ئەسلەن [اصلاً] (ئە) ئەسلىدە، ھەقىقەت، تۈپ ماھىيىتى بىلەن.

ئەسلەھە [اسلحه] (ئە) [بىرلىكى: سىلاھ] قوراللار، قورال ـ ياراغلار؛ ھەربىي ھازىرلىقلار.

ئەسما [اسما] (ئە) [بىرلىكى: ئىسىم] 1) ئىسىملار، ئاتلار، ناملار. 2) ئاتاش، نام قويۇش.

ئەسمار [اثمار] (ئە) [بىرلىكى: سەمەر/ سەمەرە] 1) مېۋىلەر:
بۇ ئاقشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخلى ئەسماردىن بىر ئاتاي.
— ئا. ئىزارى.
2) كۆچمە م: نەتىجىلەر.

ئەسماۋ [اسماع] (ئە) ئىشىتكەن، ئاڭلىغان.
ئەسماۋ ئەتمەك — ئىشىتمەك، ئاڭلىماق.

ئەسنا [اثنا] (ئە) زامان، پەيت، چاغ، ۋاقىت؛ ئارا، ئوتتۇرا؛ ھالەت.

ئەسناف [اصناف] (ئە) [بىرلىكى: سىنىف] سىنىپلار، تۈرلەر، خىللار، ژانىرلار.

ئەسنام [اصنام] (ئە) [بىرلىكى: سەنەم] بۇتلار، سەنەملەر.

ئەسھاب [اصحاب] (ئە) [بىرلىكى: ساھىب] سۆھبەتداشلار، ئۇلپەتلەر، دوستلار؛ ئاغىنىلەر، مەجلىس، زىياپەت ئەھلى:
كى تەسلىم ئېتەر يار ـ ئەھبابلار،
يىغىلغان بۇ مەجمەئدە ئەسھابلار.
— غەربىي.
ئەسھابى جاۋىنداندي — دائىمدي، ئەبەددي سۆھبەتداشلار، دوستلار.
ئەسھابى دىن — دىندارلار، دىن ئەھلىلىرى.
ئەسھابى رىسالەت — دوستلۇق ئەلچىلىرى، رىسالە ئېگىلىرى.
ئەسھابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەرنىڭ ھەمسۆھبەتلىرى.
ئەسھابى كەھنۇجۇم — مېنىڭ سۆھبەتداشلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشاشتۇر.
ئەسھابى كەھف — يەتتە ئەسھاب (قىسسىسى)؛ غار دوستلىرى:
ئەي زەلىلى، سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇ كۈن،
جەئفەرى تەييار ئىشكى بولدى غارى ئاشقان.
— زەلىلى.
ئەسھابى ھۈنەر — ھۈنەر ئېگىلىرى، سەنئەتكارلار:
تەۋەققۇ ئولدۇر ئەسھابى ھۈنەردىن،
كى چۈن فەيز ئالسالار بۇ مۇخەتەمەردىن.
— لۇتفى.
ئەسھابى يەمىن — ئىشەنچلىك سۆھبەتداشلار.

ئالۇ ئەسھاب — بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە سۆھبەتداشلار.
ئەسھەل [اسهل] (ئە) ئەڭ ئاسان، قۇلاي، ئاسانراق.
ئەسھەل قىلماق — ئاسان قىلماق.
ئەسۋاب [اثواب] (ئە) [بىرلىكى: سەۋب] كىيىملەر، كىيىم ـ كېچەك؛ تونلار.
ئەسۋات [اصوات] (ئە) [بىرلىكى: سەۋت] تىۋىشلەر، ئاۋازلار، سادالار.
ئەسۋەد [اسود] (ئە) قارا.
ئەسۋىلە [اسوله] (ئە) [بىرلىكى: سەۋال] سوئاللار، سوراقلار.
ئەسىر I [اسير] (ئە) 1) تۇتقۇن، ئەسىر، بەند. 2) مۇپتىلا، ئىختىيارسىز، ئاشىق. 3) موھتاج، قاراشلىق، تەۋە.
ئەسىر ئەتمەك — ئۆزىگە قاراتماق؛ مەھلىيا، رام قىلىۋالماق.
ئەسىر ئەيلەمەك — 1) بەند قىلماق، مۇپتىلا قىلماق. 2) نەپسىنى يەڭمەك، غالىب كەلمەك. 3) مەجبۇر قىلماق، مەجبۇرلىماق.
ئەسىر بولماق — 1) قولغا چۈشمەك، تۇتقۇن بولماق؛ قارام بولماق. 2) مۇپتىلا بولماق، ئىختىيارسىز ئاشىق بولماق، يولۇقماق، گىرىپتار بولماق. 3) غەرق بولماق، پاتماق.
ئەسىر قىلماق — 1) تۇتماق، قولغا چۈشۈرمەك، بەند قىلماق. 2) ئۆلتۈرمەك، ھالاك قىلماق.
ئەسىرى ئەندۇھ — دەرد، غەمگە مۇپتىلا بولغان.
ئەسىر فىراق — جۇدالىقتا قالغان؛ پىراق ئەسىرى؛ ئايرىلغان، ھىجران (ئايرىلىش) تۇتقۇنى.
ئەسىرى كۇفر — مەپتۇن بولغان؛ ئىشق يولىدا ھەر قانداق نەرسىنى تەرك قىلماق؛ مۇھەببەتكە بېرىلگەن.
ئەسىرى مېھەن — مۇشەققەتلەرگە دۇچار بولغان.
ئەسىرى ئىزتىراب — ئازاب، قايغۇ، ئەلەمگە يولۇققان.
ئەسىرلا [اسّر] (ئە) ئالىي، يۇقىرى، ئېگىز؛ ئاسمان، پەلەك.
چەرخى ئەسىر — ئېگىز ئاسمان؛ ئاسمانىنىڭ يۇكسەك قەۋىتى.
سىپىھرى ئەسىر — «چەرخى ئەسىر» گە قارالسۇن.
ئەسىرانە [اسيرانه] (ئە + پ) ئەسىرلەرچە، تۇتقۇنغا ئوخشاش.
ئەسىرلىك [اسيرليک] مەھبۇسلۇق، بەندىلىك، تۇتقۇنلۇق.
ئەسىغ [اسيغ] پايدا، بەھر، نەپ.

ئەسىل [اصل] (ئە) ھەقىقىي؛ نەسلى پاك؛ شەرەپلىك.
ئەش [اش] شېرىك، دوست، ئۇلپەت، جۇپ.
ئەشئار [اشعار] (ئە) [بىرلىكى: شېئىر] شېئىرلار، غەزەللەر:

چۇ مايىل بولۇپ تەبئى ئەشئارغە،
تىزار ئېردى سۆز جەۋاھىرىن تارغە.

— ئا. نىزارى.
ئەشئە [اشعه] (ئە) [بىرلىكى: شۇئاڭ] شولىلار، نۇرلار:

... مۇلك شەبىستانى بەر دەۋلەتى مەشئەلى بىرلە رەۋشەن بولدى، ئۇچقۇنى ئەشئەسىدىن بەدرى مۇنىر سۇھادەك ياشۇرىندى.

— قىدىرى.
ئەشئەئى زات — نۇرانە زات؛ تەڭرى نۇرى.
ئەشئەئى لەمەئات — پارقىرىغان نۇرلار.
ئەشئەئى مىھر — مېھىر نۇرلىرى.
ئەشەد (د) [اشد] (ئە) ئەڭ قاتتىق؛ قاتتىقراق.
ئەشەرات [عشرات] (ئە) [بىرلىكى: ئەشەرە] ئونلار.
ئەشەرە [عشره] (ئە) ئون، ئون دانە.
ئەشەرەئى كامىلە — كامالەتكە يەتكەن ئون قىز.
ئەشئەرىيە [اشعريه] (ئە) كالام (ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئېتىقاد قائىدىسى توغرىسىدىكى ئىلمىدە) بىر ئېقىم.
ئەشباھ I [اشباه] (ئە) [بىرلىكى: شىبھە / شەبھە] ئوخشاشلىقلار.
ئەشباھ II [اشباح] (ئە) 1) ئۇزاقتىن كۆرۈنگەن بىرەر شەكىلنىڭ قارىسى، شەپە؛ 2) گەۋدىلەر.
ئەشبەھ [اشبه] (ئە) ناھايىتى ئوخشاش؛ ئوخشاشراق.
ئەشتۇر [اشطر] (ئە) [بىرلىكى: شەتر] 1) يېرىم، بىر قىسىم. 2) شېئىرنىڭ يېرىم مىسراسى. 3) يۆنىلىش.
ئەشجار [اشجار] (ئە) [بىرلىكى: شەجەر] دەرەخلەر:

تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارىنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارىنى.

— غەربىي.
ئەشجار تەربىيەتى — دەرەخلەر پەرۋىشى.
ئەشجارۇ ۋەرد — گۈل، ئەتىرگۈل كۆچەتلىرى.
ئەشرار [اشرار] (ئە) يامان ئادەملەر، بۇزۇقلار.
ئەشراف [اشراف] (ئە) [بىرلىكى: شەرىف] شەرەپلىك ۋە ئەتىۋارلىق كىشىلەر، شەرەپ ئىگىلىرى، ئالىي تەبىقە، ئالىي زاتلار.
ئەشراف ئىنبىساتى — ئۇلۇغلار سۆھبىتى، شادلىقى، خۇش چاقچاقلىقى.

ئەشرەف [اشرف] (ئە) شەرەپلىكرەك، ئەڭ شەرەپلىك؛ ئۇلۇغ، ئىززەتلىك، ئالىي زات:
تۆشۈپ بارگاھىغە قىلدى خىيال،
كى ئەشرەفلەرنغە دېدى ئەرزھال.
— ئا. نىزارى.

ئەشرەفى ئەۋساف — ئەڭ ئالىي، شەرەپلىك سۈپەت، خۇسۇسىيەت.

ئەشرەفى خەلق — يارىتىلغان مەۋجۇداتنىڭ ئەڭ ئىززەتلىكى، ئەڭ ئۇلۇغى.

ئەشرەفىي [اشرفى] (ئە) ئاقچا نامى (قەدىمكى ئىران تىللاسىنىڭ نامى).

ئەشرەبە [اشربە] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسىلەر، ئىچىملىك، ئىچىملىكلەر.

ئەشغال [اشغال] (ئە) [بىرلىكى: شۇغل] مەشغۇلاتلار، ئىشلار:
گۈلىستان ئارا كەلدى ئەتغاللار،
قىلىپ چۈن سەياھەتكە ئەشغاللار.
— ئا. نىزارى.

دېدى ئەي بۇرادەر نېچۈك ھالدۇر،
ۋۇقۇئ ئەيلەگەن تۇرفە ئەشغالدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئەشغال كەسرەتى — ئىش (مەشغۇلات) نىڭ كۆپلۈكى.

ئەشقىيا [اشقيا] (ئە) [بىرلىكى: شەقي] 1) يارىماس؛ ياۋۇز كىشىلەر، زالىملار، ياۋۇزلار. 2) بەختسىزلەر:
كۆڭۈلدىن چىقار بەئزى ئوجب رىيا،
داغى قىلماغىل زۇمرەئى ئەشقىيا.
— ئا. نىزارى.

ئەشك [اشك] (پ) 1) كۆز يېشى. 2) نۇر زەررىچىلىرى. 3) كۆز.

ئەشك ئارتماق — يېشىنى ئېرتماق.

ئەشك ئاقماق — يېشى ئاقماق.

ئەشك ئەختەرى — ياش تامچىلىرى.

ئەشك ئەفشان — ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى.

ئەشك بەھرى — كۆز يېشى دېگىزى، ياش دېگىزى.

ئەشك تۇخمى — كۆز يېشى؛ ياش تامچىسى؛ يىغا سەۋەبلىرى، ۋاستىلىرى.

ئەشك جۇيبارى — كۆزدىن ئاققان ياشلار.

ئەشك خۇنابى — قانلىق كۆز يېشى.

ئەشك دانەسى — ياش تامچىسى.

ئەشك دەرياسى — كۆز يېشى دەريا سى.

ئەشك دۇرلەرى — «ئەشك ئەختەرى» گە قارالسۇن.

ئەشكدىن ئەنجۇم تۆكۈش — ناھايىتى ئەلەملىك يىغلاش.

ئەشك ژالەسى — ياش مۆلدۈرلىرى؛ شەبنەملىرى.

ئەشك ساچماق — ياش تۆكمەك.

ئەشك سەيلى — كۆز يېشى سېلى؛ تىنىمسىز كۆز يېشى، قاتتىق يىغا.

ئەشك سۇۋى — كۆز يېشى.

ئەشك سۇۋىي — «ئەشك سۇۋى» غا قارالسۇن.

ئەشك سېلابى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.

ئەشك سېلى — «ئەشك سەيلى» گە قارالسۇن.

ئەشك سابى — كۆز يېشىنىڭ يىرتىلىنىشى (يىرتىلىق كۆز يېشى).

ئەشك فىشان — «ئەشك ئەفشان» غا قارالسۇن.

ئەشك قانى — قانلىق كۆز ياش.

ئەشك قانىن ئاقىزماق — ياش ئاققۇزماق، قان يىغلىماق.

ئەشك كەسرەتى — كۆز يېشىنىڭ كۆپلۈكى.

ئەشك گەۋھەرى — كۆز يېشى دانىلىرى، تامچىلىرى؛ كۆز گۆھىرى.

ئەشك مەۋجى — كۆز يېشى دولقۇنى.

ئەشكنى رەۋانە ئەيلەمەك — ياش ئاققۇزماق.

ئەشك ئېۋرۇلماق — كۆزنىڭ ياش كەلمەك.

ئەشكى ئاب — كۆز يېشى:
تولا نالە ئەيلەپ ئورۇپ پېچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

ئەشكى ئەنجۇمرىز — تامچە ـ تامچە ياش تۆكۈش.

ئەشكى تەھەسسۇر — ئەپسۇس، ھەسرەت يىغىسى.

ئەشكى جىگەرگۇن — جىگەررەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى رەۋان — ئېقىۋاتقان كۆز يېشى.

ئەشكى رىيازەت — ئىبادەت يىغىسى.

ئەشكى سىيم ئەندۇد — ئاق ساقالغا تامچىلىغان كۆز يېشى.

ئەشكى سىيمىن — «ئەشكى سىيم ئەندۇد» غا قارالسۇن.

ئەشك شەفەقگۇن — شەپەق رەڭگىدىكى قىپقىزىل كۆز يېشى.

بز ئەشكى غەلتان — تامچىلاپ ئاققۇچى كۆز يېشى؛ توختاۋسىز ئاققان كۆز يېشى.

ئەشكى گۈلرەڭ — گۈل رەڭ كۆز يېشى.

ئەشكى گۈلگۇن — تاقەتسىز يىغا نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كۆز يېشى؛ قانلىق ياش.

ئەشكى گۈلنار — قانلىق ياش؛ قان يىغلاش.
ئەشكى لەئلىگۈن — لەئلى رەڭلىك كۆز يېشى.
ئەشكى نەدامەت — پۇشايمانلىق كۆز يېشى.
ئەشكى نىشات — خۇرسەنلىك يېشى، خۇشاللىق يىغىسى.
ئەشكى نىياز — ئۈمىدۋارلىق نەتىجىسىدە يالۋۇرۇپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز ياشلىرى.
ئەشكى نىياز ئەيلەمەك — ياش تۆكۈپ يالۋۇرماق.
ئەشكى نىياز تۇفانى — موھتاجلىقتا، زارلىنىپ يىغلىغاندا تۆكۈلىدىغان كۆز يېشى؛ موھتاجلىق كۆز يېشى؛ ئۈمىدۋارلىق كۆز يېشى.
ئەشكى ھەسرەت — ئەپسۇسلىنىش، ھەسرەت يېشى؛ نادامەت يىغىسى.
ئەشك ياغدۇرماق — يىغلىماق، ياش ئاققۇزماق.
ئەشك ياغماق — ياش تۆكمەك، ياش ئاقماق.
ئەشك يامغۇرى — ناھايىتى كۆپ ئاققان كۆز يېشى تامچىلىرى.
ئەشك يولىن تۇتماق — يىغىنى توختاتماق، يېشىنى توختاتماق.

ئەشكال [اشكال] (ئە) [بىرلىكى: شەكىل] 1) شەكىللەر، تۈرلەر، جىنسلار، خىللار. 2) گېئومېتىرىك شەكىللەر، سۈرەتلەر. 3) قىياپەت، كۆرۈنۈش. 4) مۇشۇكۇللۇكلەر، چىگىشلىكلەر. 5) ئاسمان جىسىملىرىنىڭ مەلۇم بىر پەيتتە ھاسىل قىلغان ئالاھىدە گېئومېتىرىك شەكلى.

ئەشكالى سىپىھر — ئاسمان شەكىللىرى.

ئەشكانىي [اشكانى] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ بىر سۇلالىسى.

ئەشكەستە [اشكسته] (ئە) شىكەستە، سۇنۇق.

ئەشكەستەلىغ [اشكستەليغ] شىكەستىلىك، سۇنۇقلۇق.

ئەشكبار [اشكبار] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكبار ئەتمەك — يىغلاتماق.
ئەشكبار ئەيلەمەك — «ئەشكبار قىلماق» قا قارا؛
ئەشكبار قىلماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك.

ئەشكپاش [اشک پاش] (پ) كۆپ يىغلىغۇچى.

ئەشكرىز [اشكريز] (پ) ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغۇچى.

ئەشكرىز بولماق — يىغلىماق، ياش تۆكمەك، يىغلاڭغۇ بولماق.

ئەشكرىزان [اشک ريزان] (پ) «ئەشكرىز» غا قارا.

ئەشكرىزان ئولماق — ياش تۆكمەك، يىغلىماق.

ئەشكرىزلىغ [اشک ريزليغ] ياش تۆكمەكلىك، يىغلىماقلىق.

ئەشكفشان [اشک فشان] (پ) كۆز يېشىنى چاچقۇچى، يىغلىغۇچى.

ئەشكناك [اشكناک] (پ) ياش ئاققۇزغۇچى (تۆككۈچى)، ياشلىق، يىغلىق.

ئەشكناك ئەيلەمەك — كۆزىدىن ياش ئاققۇزماق، كۆزدىگە ياش ئالماق، يىغلىماق.

ئەشمە [اشمه] 1) قول بىلەن ئىشلىگەن، ئارغامچا. 2) جاي ئىسمى:

ئۇشبۇ سۆز ئۇستىنده يېتىپ ئەشمەگە،
دەلۈەرسەن بىرله سالىپ چەشمەگە.

— زەلىلى.

ئەشھەب [اشهب] (ئە) 1) ئېقىمتۇل، كۈل رەڭ ۋە شۇخىل رەڭدىكى ئات. 2) بوز ئات؛ ئاق، ئېقىش بوز ئات.

ئەشھەبىنىڭ تۇياغى — ئاتىنىڭ تۇيىقى.

ئەشھەر [اشهر] (ئە) ئەڭ مەشھۇر.

ئەشىر [عشر] (ئە) ئوندىن بىر.

ئوشرى ئەشىر — يۈزدىن بىر.

ئەشيا [اشيا] (ئە) [بىرلىكى: شىيئە] 1) دوستلار توپى. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، مەۋجۇدات (جانسىز).

ئەغراز [اغراض] (ئە) [بىرلىكى: غەرەز] غەرەزلەر، مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

ئەغزىيە [اغذيه] (ئە) [بىرلىكى: غىزالار] غىزا، يېمەكلىكلەر؛ ئوقەتلەر، تائاملار.

ئەغلات [اغلاط] (ئە) [بىرلىكى: غەلەت] سەۋەنلىكلەر، خاتالىقلار، يېڭىلىشلار.

ئەغلاتى ئامىمە — خەلق ئاممىسىنىڭ خاتالاشتۇرۇشى:

... شۇنىڭدىن بۇيان ئول يۇرت ئاقسۇن ئاتالدى،
كېيىن ئەغلاتى ئامىمە بىرله ئاقسۇ ئاتالىپ قالدى.
ئەسلىده بۇ شەھەرنى ئەردەۋىل دەر ئېردىلەر.

— موللا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەغلال [اغلال] (ئە) [بىرلىكى: غول] بويۇنتۇرۇقلار، زەنجىرلەر، كىشەنلەر:

چۇبىدىلنى كەلتۇردى خۇسرەۋغه پات،
سالىپ بەند ئەغلالنى قاتمۇ قات.

— ئا. نىزارى.

ئەغلالۇ سەلاسىل — زەنجىر ۋە كىشەنلەر.

ئەغلەب [اغلب] (ئە) كۆپ؛ كۆپچىلىك؛ كۆپرەك.

ئەغلەز [اغلظ] (ئە) ئەڭ كەپسىز، ئەڭ قوپال.

ئەغنەماق [اغنماق] ئېغىنماق، يەردە يېتىپ دومىلىماق.

ئەغنىيا [اغنيا] (ئە) [بىرلىكى: غەنى] بايلار، دۆلەتمەنلەر:

بۇ كەشمىردىن بىر ئۇلۇغ سوداگەر،
ئۆزى ئەغنىيا ئېردى مالى گۆھەر.

— موللا شاكىر.

ئەغيار [اغيار] (ئە) [بىرلىكى: غەير] بىگانىلەر، يادلار، باشقىلار، غەيرىيلەر؛ رەقىبلەر، دۈشمەنلەر:

ۋۇجۇدىغە دۈشمەن ئوقى كار ئەمەس،
خۇدا يار ئىدى، ئەسلە ئەغيار ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

ئەفئا [افعا] (ئە) «ئەفئى» گە قارالسۇن.

كى ئىشرەت قۇرۇپ، مەي ئىچمەي دەمبە دەم،
چېكەردىن بۇرۇن ئۇمر ئەفئاسى دەم

— ئا. نىزارى.

ئەفازىل [افاضل] (ئە) [بىرلىكى: ئەفزەل] پەزىلەتلەر؛ پەزىلەت ئىگىلىرى، كامالەت ئىگىلىرى؛ ئەڭ پەزىلەتلىك كىشىلەر.

ئەفازىلى دەۋران — زامان ئۇلۇغلىرى.

ئەفئال [افعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] 1) ئىش ـ ھەرىكەتلەر؛ ئىشلار، قىلىقلار؛ قىلمىشلار؛ 2) ئادەت، ئەخلاق:

كۆرۈپ شەيخ سەئىدى بۇلار ھالىنى،
بۇ بىگانىلەر فېئىل ـ ئەفئالىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەفئالى تەبەئ — بويسۇنۇش، قارىغۇلارچە ئەگىشىش يوسۇنى، ئادىتى.

ئەفائىل [افاعل] (ئە) ئارۇز ۋەزىن رۇكنىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ئەفەن [عفن] (ئە) ئەڭ بەتبۇي، سېسىق پۇراقلىق.

ئەفتاده [افتاده] (پ) 1) يىقىلغان، دەرمانسىز، زەئىپ، تاشلاندۇق؛ ئېزىلگەن، قىينالغان:

كەرەم قىل خۇداۋەند مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئەسرۇ بىمارغە.

— ئا. نىزارى.

2) كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەفتاده ئەتمەك — قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفتاده بولماق — ئېزىلمەك، قىينالماق.

ئەفتادەئى ئىشق — ئىشق قۇربانى؛ ئىشقتا مۇپتىلا بولغان؛ ئىشقتا (يولىدا) ئېزىلگەن.

ئەفتادەلىغ [افتادەليغ] ئاجىزلىق، بىچارىلىك، زەئىپلىك، مەيۈسلۈك، چۈشكۈنلۈك.

ئەفتادەلىغ ئەييامى — قىينىچىلىق، خار ـ زارلىق پەيتلىرى.

ئەفتادەۋەش [افتادەۋش] (پ) دەرمانسىزلارچە، زەئىپلەرچە؛ ئاشىق سۈپەت؛ بىچارە ھال؛ كەمبەغەلگە ئوخشاش، غېرىبانە.

ئەفتانۇ خىزان [افتانو خيزان] (پ) يېقىلا ـ قوپا، يېقىلىپ ـ قوپۇپ.

ئەفراد [افراد] (ئە) [بىرلىكى: فەرد] كىشىلەر، شەخسلەر.

ئەفراد بىلمەك — قاتارغا كىرگۈزمەك، سەپداش بولماق.

ئەفراز [افراز] (پ) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش.

ئەفراشته [افراشته] (پ) «ئەفراز» غا قارالسۇن:

دېدى: ئەيلەئىز بەزم ئاراستە،
مۇزىييەن بىساتىنى ئەفراشتە،

— ئا. نىزارى.

ئەفرەنج [افرنج] (ئە) يەرەڭ، ياۋروپا.

ئەفروختە [افروخته] (پ) لاۋۇلداپ تۇرغان، يالقىراق، پارلاق، پارلىغان، قىزىرىپ يانغان؛ ياندۇرۇلغان؛ ئوت ياقىلغان.

ئەفروز [افروز] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: «كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى، روشەن قىلغۇچى، ئايدىڭلاشتۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئەدل نۇرى تۇرۇر جەھان ئەفروز،
پەرتەۋى مۇلك ئىچىدە زۇلمەت سۇز.

— موللا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەفريدۇن [افريدون] (پ) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى.

ئەفزا [افزا] (پ) كۆپىنچە سۆزگە قوشۇلۇپ «ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

ئىشق ئەسرارىن ئىشتىمەك ئىستەمەك ئەي ئەھلى دەرد،
نۇكتەئىدۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى تۇفان خۇروش.

— سەبۇرى.

دەۋلەت ئەفزا — بايلىق كۆپەيتكۈچى.

راھەت ئەفزا — راھەتنى ئاشۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى.

روھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى.

ئەفزار [افزار] (پ) ئەسۋاب، ئىش قورالى.

ئەفزاي [افزای] (پ) «ئەفزا» غا قارالسۇن:

ۋەزىرى ئەنىك مۇلىك ئارايى چىن،

ئانىڭ ئەقلىدە زىيىە ئەفزايى چىن.
— ئا. نىزارى.
ئەفزايىش [افزايش] (پ) زورايتىش، كۆپەيتىش؛ ئارتۇتۇرۇش.
ئەفزۇد [افزود] (پ) كۆپىيىش، ئارتىش، ئۇلغىيىش.
ئەفزۇن [افزون] (پ) 1) ئارتۇق، زىيادە، كۆپ؛ كۆپرەك. 2) ئەۋزەل، يۇقىرى، ئۈستۈن:
غەمزىلەرىم بارچەدىن ئەفزۇن ئىكەن،
لەيلى مېنىڭ غەمزەمە مەجنۇن ئىكەن.
— ئەھمەدى.
ئەدەددىن ئەفزۇن — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز.
ئەفزۇن ئەتمەك — ئاشۇرماق، كۆچەيتمەك.
ئەفزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق؛ كۆپەيتمەك؛ كۆپەيتتۇرمەك.
ئەفزۇن بولماق — ئارتماق، زىيادە بولماق؛ ئارتۇقراق بولماق.
ئەفزۇن قىلماق — ئارتتۇرماق، كۆپەيتۇرمەك.
ئەفزۇن ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.
ئەفزۇنلۇغ [افزون لوغ] «ئەفزۇنلىغ» قا قارالسۇن.
ئەفزۇنلىغ [افزون ليغ] ئارتۇقلۇق، زىيادىلىك، كۆپلۈك.
ئەفسار [افسار] (پ) نوختا، تىزگىن.
ئەفسار ئۇرماق — نوختا سالماق؛ ئۆزىگە رام قىلىۋالىشقا ھەرىكەت قىلماق.
ئەفسانە [افسانه] (پ) 1) ھېكايە، ئەقىل، داستان؛ رىۋايەت:
ۋۇجۇدۇم خىرمەنىدىن ھاسىلىم بىر دانەدۇر پەيدا،
ۋەلىي ئول دانەدىن، ئالەمدە يۇز ئەفسانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
2) يالغان، ئويدۇرما، بىمەنە سۆز. 3) مەشھۇر، ھەممىگە تونۇلغان. 4) ماختالماق؛ داۋراڭ.
ئەفسانە ئەيلەمەك — ھېكايە قىلماق، چۆچەك سۆزلەمەك؛ ئەقىل كەلتۈرمەك؛
ئەفسانە بولماق — كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چۈشمەك، تۈرلۈك رىۋايەتلەرگە سەۋەب بولماق.
ئەفسانە سەنج — 1) ئەفسانە ئېيتقۇچى، ھېكايە قىلغۇچى؛ 2) سۆزگە ئەزەر سالغۇچى، تەنقىدىي ئەزەر بىلەن ئاڭلىغۇچى.
ئەفسانە قىلماق — رىۋايەتلەر توقۇماق.
ئەفسانەئى دەرد — دەردلىك ئەپسانە، غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان ھېكايە.
ئەفسانەئى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەر.
ئەفسانە پەرداز [افسانه فرداز] (پ) ھېكايە توقۇغۇچى، ھېكايىنى (چىرايلىق قىلىپ) ئېيتقۇچى.
ئەفسانە سەراي [افسانه سراى] ئەقىل قىلغۇچى، ھېكايىچى.
ئەفسانە گۆزار [افسانه كزار] (پ) ھېكايە ئېيتقۇچى، سەرگۈزەشتىلەر سۆزلىگۈچى.
ئەفسانەلىغ [افسانه ليغ] مەشھۇرلۇق؛ ئەپسانىلىق؛ كۆپ سۆزلىمەكلىك.
ئەفسانەۋەش [افسانەوش] (پ) ئەپسانۋى؛ ناتوغرا؛ يالغان.
ئەفسەر [افسر] (پ) پادىشاھلىق تاجى، جىغا؛ تاج؛ تەخت؛ بىرەر ئەرسىنىڭ بېشى، ئۈچى.
ئەفسەررۇم — رۇم شاھلىقى، پادىشاھلىقى.
ئەفسەر نىگار — تاج ئەقىش بىلەن بېزىتىلگەن.
ئەفسەرى رىئىەت — يۈكسەكلىك، مەرتىۋىلىك تاج.
ئەفسەرى گەردۇندىن ئۆتمەك — شاھلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى چوققىغا كۆتۈرۈلمەك.
ئەفسەھ [افصح] (ئە) ئېنىق گۈزەل (فەسىھ) سۆزلىگۈچى، سۆزگە چېچەن (ئۈستا).
ئەفسەھۇلكەلام [افصح الكلام] (ئە) 1) ئېنىق گۈزەل، فەسىھ سۆز ئىگىسى، سۆزگە چېچەن (ئۈستا)، ناتىق. 2) ماھىر يازغۇچى، روشەن بايان قىلغۇچى.
ئەفسۇردە [افسرده] (پ) روھسىزلانغان، سۇلغان، سۇلغۇن، چۈشكۈن، بوشاشقان؛ غەملىك:
ۋىلايەت بولۇپ ئىبرەتى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
— ئا. نىزارى.
ئەفسۇردە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، چۈشكۈن.
ئەفسۇس [افسوس] (ئە) پۇشايمان، ئېچىنىش، ئەپسۇس.
ئەفسۇن [افسون] (پ) 1) سېھىر، نەيرەڭ، ھىيلە، مىكىر. 2) جادۇ، نەيرەڭ دۇئاسى؛ جادۇگەرلەرنىڭ سېھىرى. 3) ئەپسانە، ھېكايە؛ نەيرەڭ.
ئەفسۇن ئەيلەمەك — ئالدىماق، ھىيلە ـ نەيرەڭ ئىشلەتمەك؛ سېھىرلىمەك.
ئەفسۇن تىراز — قارا جادۇ، ئىشق سەۋداسىغا سالىدىغان تۇمار.
ئەفسۇنى كەشمىر — كەشمىر جادۇسى.
ئەفسۇنساز [افسۇن ساز] (پ) 1) سېھىرلىگۈچى،

سېھىر بىلەن ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى، ھەيران قالدۇرغۇچى. 2) ماھىر ھېكايىچى، ئاجايىپ داستانچى.

ئەفشان [افشان] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى؛ تارتقۇچى؛ چېچىش؛ چېچىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. 2) كىتاب بېتىگە چېچىلغان زەر؛ نەقىشلىك بېزەك؛ يېزىق؛ تەۋسىپ:

ئاھ ئۇرارمەن ھەر زامان ئالەمگە مۇشك ئەفشان تولۇر، چۈنكى زۇلفۇڭ بۇيىدىن كۆڭلۈم بولۇپدۇر مۇشكدار.

— گۇمنام.

زەرۇەرق ئەفشان قىلماق — ئالتۇن زەررىسىنى چاچماق (كىتاب ۋاراقلىرىغا).

مۇشك ئەفشان بولماق — مۇشك (ئىپار) چاچماق، خۇش پۇراق تارقاتماق.

ئەفغان [افغان] (پ) 1) قايغۇ ـ ئەلەمدىن ناله قىلىش، پەريات قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش؛ ئاۋاز، سادا. 2) يىغانلار، پەريادلار، نالىلەر.

ئەفغان ئەتمەك — «ئەفغان قىلماق» قا قارا.

ئەفغان ئەيلەمەك — يىغلىماق، داد ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تارتماق — ناله ـ پەريات قىلماق.

ئەفغان تۇزمەك — داد ـ ۋاي سالماق، پەريات، ناله قىلماق.

ئەفغان چەكمەك — پەريات، يىغان چەكمەك، ناله قىلماق.

ئەفغان قىلماق — يىغان چەكمەك، ناله قىلماق.

ئەفغان ئوتى — ئاھۇ ـ پەريات ئوتى؛ ئىشق ئوتى.

ئەفغانلىق [افغان ليق] ئاھۇ پەريات چېكىۋاتقان، يىغانلىق.

ئەفقەر [افقر] (ئە) يوقسۇلراق؛ ئەڭ يوقسۇل، ئەڭ كەمبەغەل.

ئەفكار [افكار] (پ) «ئەفگار» غا قارا.

ئەفكەن [افكن] (پ) «ئەفگەن» گە قارا.

ئەفكەندە [افكنده] (پ) «ئەفگەندە» گە قارا:

ئارەزىنىڭ ئۈستىدە قاشلار كۆك ئانىڭ ئەفكەندەسى، ئاي يۈكۈنۈپ، كۈن ساغىنىپ سەجدە ئەيلەر بەندەسى.

— ئەرشى.

ئەفكەندەلىغ [افكندەليغ] «ئەفگەندەلىك» كە قارا.

ئەفگار [افكار] (پ) 1) يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ. 2) ئۆرتەنگەن؛ ئېزىلگەن؛ ناچار؛ غەملىك.

ئەفگار ئەتمەك — يارىلاندۇرماق، جاراھەتلەندۇرمەك.

ئەفگار ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق، قىينىماق، ئازابلىماق.

ئەفگار قىلماق — «ئەفگار ئەيلەمەك» كە قارا.

ئەفگار كۆڭۈل — دەردلىك يۈرەك.

ئەفگار ئولماق — جاراھەتلەنمەك، ئېزىلمەك.

ئەفگار ئىستەمەك — قىينىماق، جەبىر ـ جاپا قىلماق.

ئەفگارلىغ [افكارليغ] ئاجىزلىق، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق، يارىدارلىق.

ئەفگەن [افكن] (ئە) كۆپىنچە باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاشلىغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ يىقىتقۇچى؛ چۈشۈرگۈچى؛ سالغۇچى؛ تارتقۇچى؛ چاچقۇچى؛ ياغدۇرغۇچى؛» مەنىلەردە كېلىدۇ.

خەدەڭگ ئەفگەن — ئوق ئاتقۇچى.

زۇلمەت ئەفگەن — قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى.

شەمئى نۇر ئەفگەن — نۇر چاچقۇچى شام.

لۇئبەت ئەفگەن — ھېيلىگەر.

ئەفگەندە [افكنده] (پ) 1) تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق؛ يىقىلغان؛ بەختسىز، بىچارە، ئاجىز، موھتاج. 2) تەۋە، قارام.

ئەفگەندەئى بىئىختىبار — نەزەردىن قالغان كىشى، لاياقەتسىز كىشى.

بەندەئى ئەفگەندە — تاشلاندۇق بەندە (يېزىقتا كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن» ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

ئەفگەندەلىك [افكنده ليک] چۈشكۈنلۈك، زارلىق، يېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك؛ زەئىپلىك.

ئەفلاك [افلاک] (ئە) [بىرلىكى: فەلەك] پەلەكلەر، ئاسمان؛ ئاسمان قەۋەتلىرى:

يەتتە ئەفلاك ئۆزرەكىم مېئراج ئۈچۈن قويدۇڭ قەدەم، گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.

— زەلىلى.

ئەفلاك جامى — ئاسمان گۈمبىزى؛ بەخت ـ سائادەتتىن بەھرىمەن بولۇش.

ئەفلاك جىرمى — كۆكتىكى يۇلتۇزلار.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەفلاك سىفەت — ئالىي سۈپەت.

ئەفلاك شاھى — شاھلار شاھى؛ قۇياش.

ئەفلاك شەھرىستانى — بېزەكلىك پەلەكلەر.

ئەفلاكئ ئەنجۇم — ئاسمان ۋە يۇلتۇزلار.

ئەفلاك ئېلى — پەلەكلەر يۈرتى، ئېلى؛ پەلەك ھەرىكىتى.

ئەفلاكى ئالىي — ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئەفلاكى بەلا — بالا ئاسمىنى، بەختسىزلىك ئاسمىنى.

ئەفلاكى كەجرەفتار — ئەگرى، تەتۈر ئايلانغۇچى پە-

لەك.

ئەفلاكى مەشئەل ئەفرۇزىي — يورۇقلۇق بەرگۈچى ئاسمان قەۋەتلىرى.

پەردەئى ئەفلاك — ئاسمان پەردىسى.

يەتتى ئەفلاك — يەتتە قات ئاسمان.

ئەفلاكچە [افلاكچە] ئالىي، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، يۈكسەك ئاسمان.

ئەفلاك رەۋ [افلا ك رو] (ئە + پ) ئاسمان كېزەر.

ئەفلاك سۈز [افلاك سوز] (ئە + پ) كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى.

ئەفلەج [افلج] (ئە) پالەچ كېسىلىگە يولۇققان كىشى.

ئەفن [عفن] (ئە) «ئەفەن» گە قارالڭ.

ئەفۇ [ءفو] (ئە) كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش؛ ئۆز رىزقىنى قوبۇل قىلىش.

ئەفۇ ئەتمەك — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

ئەفۇ ئەيلەمەك — گۇناھىدىن كەچمەك، كەچۈرمەك.

ئەفۇ قىلماق — «ئەفۇ ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

ئەفۇ كۆرگۈزمەك — ئىلتىپات قىلماق، كەچۈرمەك.

ئەفۋاج [افواج] (ئە) [بىرلىكى: فەۋج] گۈرۇھلار، توپلار.

ئەفۋاھ [افواه] (ئە) ئېغىزلار.

ئەفۇەللاھ [افوالله] (ئە) تەڭرى ئەپۇ قىلسۇن، خۇدا ساقلىسۇن!

ئەفئى [افعى] (ئە) 1) يىلان، كاتتا يىلان، زەھەرلىك يىلان:

مەلامەت ئاتەشگە باقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
چۇ ماري ئەفئى يەڭلىغ چاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.

— زەلىلى.

2) كۆچمە م: چاچ، سۆيگىنىنىڭ چېچى؛ چاچ ئۆرۈمى:

ئەفئى مۇئەنبەر — خۇشبۇي قارا يىلان؛ كۆچمە م: سۆيگىنىنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى؛

ئەفئى مۇشكىن — 1) قارا يىلان. 2) كۆچمە م: قارا، خۇشبۇي چاچ.

ئەفىف [عفيف] (ئە) ئىپپەتلىك (نومۇسلۇق)، پاك، پاكىز، تازا؛ يارامسىزلىقلاردىن خالىي.

ئەفيون [افيون] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن؛ قارا دورا.

ئەفيون كەسرەتى — ئەپيۇننىڭ كۆپلۈكى، موللۇقى.

ئەفيونىي [افيونى] (پ) ئەپيۇنكەش.

ئەقاسىي [اقاصى] (ئە) ئۇزاقلار.

ئەقاقىر [عقاقر] (ئە) بىر خىل دورىنىڭ نامى (ئۆسۈمۈلۈك يىلتىزى).

ئەقالىم [اقاليم] (ئە) [بىرلىكى: ئىقلىم] ئىقلىملار، مەملىكەتلەر، قىتئەلەر، ئۆلكىلەر.

ئەقالىمى جەھان — پۈتۈن دۇنيا، دۇنيا مەملىكەتلىرى.

ئەقالىمى سەبئە — يەتتە ئىقلىم، پۈتۈن يەر يۈزى؛ بارچە قىتئەلەر.

ئەقەبە [عقبه] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەبات] 1) قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، توسۇق؛ مۇشەققەتلىك، خەتەرلىك يوللار، تاغ يوللىرى. 2) كاتتا ۋە ئېغىر ئىش.

ئەقەللى [اقل] (ئە) ئەڭ ئاز.

ئەقەبە [عقبا] (ئە) «ئەقەبە» گە قارالڭ.

ئەقەبەھ [اقبح] (ئە) [بىرلىكى: قەبىھ] ئەڭ يامان، ئەڭ خۇنۇك.

ئەقتاب [اقطاب] (ئە) 1) قۇتبىلار. 2) پېشۋالار، ئەۋلىيالار. 3) كۆچمە م: بىرەر گۈرۇھ ياكى قوۋمنىڭ يېتەكچىلىرى (باشلىقلىرى):

ئاندا باردۇر قىرىق مەردانى خۇدا،
قۇتبۇلئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.

— زەلىلى.

ئەقتابى زەمان — زامانە ئۇلۇغلىرى.

ئەقتار [اقطار] (ئە) [بىرلىكى: قۇتر] 1) چەت ـ ئەتراپلار. 2) ئايلانمىلار، دائىرىلەر.

ئەقتائ [اقطاع] (ئە) پارچە ـ پارچە نەرسىلەر، نان بۆلەكلىرى، پارچىلىرى.

ئەقد [عقد] (ئە) 1) باغلاش، تۇگۈن، بەند. 2) نىكاھ، جۈپلىشىش. 3) تاللاش، ئىختىيار قىلىش.

ئەقد ئەتمەك — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

ئەقد ئەمر — نىكاھقا دائىر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار.

ئەقد ئەيلەمەك — نىكاھ قىلماق؛ نىكاھقا ئالماق؛ تاللىماق؛ ئىگىلىمەك، قولغا ئالماق.

ئەقد بەزمى — نىكاھ توبى.

ئەقد تەزۋىج — نىكاھلاش.

ئەقد سىلكى — باغلاش يېپى.

ئەقد بولماق — «ئەقد ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

ئەقد مىساھى — نىكاھ شەرتلىرى.

ئەقدۇ كابىن — نىكاھ ۋە تويلۇق.

ئەقدام [اقدام] (ئە) [بىرلىكى: قەدەم] قەدەملەر؛ ھەرىكەت؛ ئەگىشىش:

چۇ لەيلى ئىشىكىغەچە گام ئۇرۇپ،
زەمان تىنمايىن يەرگە ئەقدام ئۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەربىكەت قىلماق؛ يول يۈرمەك.
ئەقداھ [اقداح] (ئە) [بىرلىكى: قەدەھ] قەدەھلەر، كاسىلار، مەي پىيالىلىرى.
ئەقدەس [اقدس] (ئە) ئەڭ مۇقەددەس؛ ئەڭ مۇبارەك.
ئەقدەم [اقدم] (ئە) ئەڭ ئىلگىرى، ئەڭ مۇقەددەم؛ ئىلگىرىرەك، ئالدىنراق؛ يۇقىرى، ئالىي.
ئەقدەم كۆرمەك — يۇقىرى بىلمەك.
ئەقران [اقران] (ئە) [بىرلىكى: قەرىن] تەڭتۇشلار، تەڭ ياشتىكىلەر؛ يېقىنلار.
ئەقرەب [عقرب] (ئە) چايان، چايان بۇرجى.
ئەقرەبا [اقربا] (ئە) [بىرلىكى: قەرىب] ئۇرۇغ - تۇغقانلار، ئەڭ يېقىن كىشىلەر.
ھەمە ئەقرەبا بىرلە بولدى رەۋان،
چۈ ئول قەرىە ئەشجارى بولدى ئەيان.
— ئا. ئىزارى.
ئەقسا [اقصا] (ئە) 1) ئەڭ ئۇزاق (يىراق) قىرغاق؛ بىرەر ئۆلكە ياكى شەھەرنىڭ يىراق بۇرجىكى. 2) چەت، ئۇزاق؛ يۇقىرى، تۆر.
ئەقسا بىلاد — ئەڭ يىراق مەملىكەتلەر.
ئەقسايى رۇم — رۇمنىڭ ئەڭ چەت جايى.
مەسجدى ئەقسا — قۇددۇس شەھىرىدىكى كاتتا مەسچىت.
مەقسەدى ئەقسا — ئەڭ ئاخىرقى مەقسەت.
ئەقسام [اقسام] (ئە) قىسىملار، ئۆلۈشلەر، بۆلەكلەر.
ئەقسۇم [اقسوم] «ئاخسۇم» غا قارالسۇن.
ئەقشام [اقشام] كەچقۇرۇن، كەچكى پەيت؛ تۇن، ئاخشام.
ئەقشام زۇلمەتى — تۇن قارانغۇسى.
ئەقشام كۇلى — ئاخشام خىرە - شىرەلىكى، تۇگىشى.
ئەقشامغى [اقشام غى] تۇندىكى، كېچىدىكى، ئاخشامقى.
ئەقشام قۇرۇن [اقشام قرون] كەچقۇرۇن.
ئەقل [عقل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇ قۇل] 1) ئەقىل، ئىدراك، زېھىن. 2) دانالىق، بىلىمدانلىق؛ پەم - پاراسەت.
ئەقل ئەللىدە — ئاڭلىق چۈشىنىش بويىچە؛ ئەقلەن.
ئەقل ئالماق — مەجبۇن قىلماق، ھەيران قالدۇرماق.
ئەقل ئەھلى — ئەقىللىقلار، ھوشيارلار.
ئەقل پىرى — تەپەككۇر ئۇستازى؛ پاراسەتلىك كىشىلەر.
ئەقل چىرى — ئەقىل كۆچى، ئەقىل قۇۋۋىتى.
ئەقل خىرمەنى — ئەقىل مۇجەسسەملىكى، يىغىندىسى.
ئەقل دۇن — ئەقلى پەس.
ئەقل دېھقانى — ئاڭلىق چۈشەنچە، مۇلاھىزە؛ تەجرىبەلىك، ئاڭلىق كىشى.
ئەقل سەررافى — ئەقىل زەرگىرى، ئەقىل باھالىغۇچىسى.
ئەقل كۆيى — ئەقىل - ئىدراك يولى.
ئەقل كۇل — 1) كاتتا ئەقىل؛ ئىلاھىي ئەقىل (تۇغما ئەقىل). 2) جىبرىئىل.
ئەقل مۇھەندىسلەرى — دانىشمەنلەر، ئالىملار، بەلىمدانلار.
ئەقل مىزانى — ئاڭ، ئەقىل ئۆلچىمى، تارازىسى.
ئەقل نام ئاۋەرى — نام قويغۇچى ئەقىل.
ئەقل ھېسابى — ئاڭ دائىرىسى، چېگرا سى.
ئەقل ئوتى — زېھىن ئۆتكۈرلۈكى، ھوشيارلىق.
ئەقلۇ فەھمى خۇردەدان — نازۇك، تولغان ئەقىل.
ئەقل ئۆيى — مېڭە، پىكىر - خىيال.
ئەقل ۋەسۋاسى — ئەقىل ۋەسۋەسىسى؛ مەپتۇنلۇق؛ ئەقىل دولقۇنى.
ئەقل ئىشىگى — ئەقل ئىشىكى؛ ئەقىل يولى. ئاڭلىق يول.
ئەقلى جەۋھەرشۇناش — يېتۈك، كامىل ۋە سۆزنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى كىشىلەرنىڭ ئىدراكلىرى.
ئەقلى خۇردەبىن — ئەقلى ئۆتكۈر، سەزگۈر، پەم - پاراسەتلىك.
ئەقلى خۇدبىن — پەقەت ئۆزىنى ئويلىغۇچى، ئۆزى ھەققىدىلا پىكىر قىلغۇچى شەخس.
ئەقىلدىن بىگانە — ئەقىلدىن ئازغان، تەلۋە.
ئەقلى زايىل — ئەقلى كەتكەن؛ ئەقىلدىن ئېزىش، ئەقىلسىز بولۇپ قېلىش.
ئەقلى زۇلمانىي — ئەقىلسىز، دۆت.
ئەقلى سەركەش — ئىتائەتسىز، قەيسەر ئەقىل.
ئەقلى سەلاھ — توغرا، ساغلام پىكىر.
ئەقلى سىتەمكار — جەبىر - زۇلۇم قىلغۇچى، جاپا يەتكۈزگۈچى ئەقىل؛ ئىشق يولىنى توسىدىغان ئەقىل.
ئەقلى كۇلل — «ئەقل كۇل» غا قارالسۇن.
ئەقلى مەسلەھەتىن — مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول، توغرا پىكىرگە ئۈندىگۈچى ئەقىل.
ئەقلى مۇجەررەد — ساپ ۋە ئۆتكۈر ئەقىل؛ ئابستراكت ئەقىل.
ئەقلى مۇستەقىم — ئېغىشمايدىغان، ئىككىلەنمەيدىغان،

مۇستەقىل ئەقىل؛ بىر پىكىرلىك ئادەم.
ئەقلى مۇھاسىب — پەم ـ پاراسەتكە قايىل بولغۇچى؛ ئاڭ، ئەقىل ـ ئىدراك.
ئەقلام [اقلام] (ئە) [بىرلىكى: قەلەم] قەلەملەر.
ئەقلايىن [عقلايين] (ئە) ئاقىللانە، ئاقىللارچە، دانالىق بىلەن.
ئەقلەن [عقلاً] (ئە) ئەقىل يۈزىسىدىن.
ئەقىل زۇدا [عقل زدا] (ئە) ئەقلىنى ئىلغۇچى، ھوشسىزلاندۇرغۇچى؛ ئەقىلنى يوقىتىدىغان، ئەقلىدىن ئايرىيدىغان.
ئەقل كۇش [عقل كش] (ئە + پ) ئەقلىنى يوقاتقۇچى، ئەقىلگە نۇقسان يەتكۈزگۈچى.
ئەقلىيات [عقليات] (ئە) ئەقىلگە ئائىت، ئەقلىي بىلىملەر.
ئەقمىشە [اقمشه] (ئە) [بىرلىكى: قۇماش] ھەرخىل توقۇلما ماللار، ماتالار.
ئەقۋال [اقوال] (ئە) [بىرلىكى: قەۋل] سۆزلەر، گەپلەر، رىۋايەتلەر:
چۇ مەردۇملۇق ئەقۋالى پەيان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
ئەقۋام [اقوام] (ئە) [بىرلىكى: قەۋم] قوۋملار.
ئەقۋيا [اقويا] (ئە) [بىرلىكى: قەۋي] كۆچلۈكلەر، قاۋۇللار، قۇۋۋەتلىكلەر؛ چوڭلار.
ئەقىدە [عقيده] (ئە) 1) ئېتىقاد، ئىشەنچ؛ ئىخلاس. 2) چۈشەنچە، پىكىر، بىلىش.
ئەقىدە قىلماق — 1) ئىشەنچ ھاسىل قىلماق؛ ئېتىقادلىق بولماق. 2) گۇمان قىلماق:
تەڭرى خانىن ئەچۈق ئەقىدە قىلىپ،
خەلقدىن روزى ئىستەگەن گومراھ.
— نەۋائى.
ئەقىق [عقيق] (ئە) قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق:
لەئلى لەبلىك كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىگنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
ئەقىق ناب — ساپ، سۈزۈك، ھېقىق.
ئەقىقى بەغەش — تازا، ساپ ھېقىق؛ كۆچمە م: قىزىل مەي، مەينىك قىزىلراقى.
ئەقىقى ناب — «ئەقىق ناب» قا قارا.
ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەن ھېقىقى؛ قىپقىزىل ھېقىق. 2) كۆچمە م: قىپقىزىل لەۋ.

لەب ئەقىقى — لەۋ قىزىللىقى.
ئەقىلە [عقيله] (ئە) باشچى، يولباشچى. 2) ئەقىللىق ئايال؛ پەرەنجىگە ئورالغان ئايال. 3) زەئىپ، ئاجىز.
ئەقىم [عقيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەقەيىم] تۇغماس، پەرزەنتسىز؛ نەتىجىسىز، مېۋىسىز.
زەنى ئەقىم — «ئەقىمە» گە قارا.
مەردى ئەقىم — پەرزەنتسىز ئادەم.
ئەقىمە [عقيمه] (ئە) تۇغماس ئايال.
ئەكابىر [اكابر] (ئە) [بىرلىكى: ئەكبەر] ئەڭ ئۇلۇغلار، ئەڭ كاتتىلار؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر، مەنسەپدارلار.
ئەكابىرۇ ئىزام — ئەڭ كاتتا، چوڭ كىشىلەر.
ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەتىۋارلىق زاتلار.
ئەكابىرە [اكابره] (ئە) ساسانىيلار سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ لەقىمى.
ئەكاسىرە [اكاسره] (ئە) «ئەكابىرە» گە قارا.
ئەكباد [اكباد] (ئە) جىگەرلەر.
ئەكباد پەيۋەند — جانجىگەرلەر، تۇغقانلار.
ئەكبەر [اكبر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكابىر] ئۇلۇغ، كاتتا؛ ئەڭ كاتتا.
ئەكتاف [اكتاف] (ئە) [بىرلىكى: كتف] يەلكىلەر.
ئەكرەم [اكرم] (ئە) ئەڭ ئالىيجاناب، ئەڭ سېخىي، ئەڭ ياخشى، تولىمۇ ھىممەتلىك.
ئەكرەمۇلئەكرەمىن — كەرىم (ياخشى، ئالىيجاناب، ھىممەتلىك) لەرنىڭ كەرىمى؛ تەڭرى، خۇدا.
ئەكرىمۇززەيفە [اكرم االضيفه] (ئە) «مېھمانىنى ھۆرمەت قىلىڭلار» دېگەن مەنىدىكى بىرىكمە.
ئەكس [عكس] (ئە) 1) سۇرەت، تەسۋىر، شەكىل؛ ئىنكاس. 2) شولا، يالقۇن. 3) (بىرەر نەرسىنىڭ) ئەكس تەرىپى، ئەكسى، قارىمۇ قارشى، زىت.
ئەكس ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، تەسۋىر قىلماق، تەسۋىرلىمەك.
ئەكس تاپماق — ئەكسى تەسۋىرىنى كۆرمەك، قوبۇل قىلماق.
ئەكس تۇتماق — قارشى، زىت ئىش قىلماق.
ئەكس تۇشمەك — سۇرىتى، تەسۋىرى چۈشمەك.
ئەكس سالماق — تەسۋىرىنى سىزماق، ئەكس ئەتتۈرمەك.
ئەكس كۆرگۈزمەك — شولىسى چۈشمەك، ئەكس كۆ-

رۇنمەك.

ئەكسەر [اكثر] (ئە) 1) كۆپ، كۆپچىلىك، كۆپ ساناقلىق. 2) ئىنتايىن نۇرغۇن. 3) دائىملىق. 4) كۆپىنچە، ئومۇمەن. 5) كۆپرەك، ئوشۇقراق.

ئەكسەريىەت [اكثريت] (ئە) كۆپچىلىكى، يېرىمدىن كۆپرەكى.

ئەككە [عكه] (ئە) سېغىزخان.

ئەكل [اكل] (ئە) يېمەكلىك؛ يېمىش؛ تاماق:

فەراغەت تاپىپ ئەكل ـ ئاشامدىن،
چىقاردى سۆزىن سەرۇ گۈلفامدىن.

— ئا. نىزارى.

ئەكلۇ شورب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەكمەل [اكمل] (ئە) ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ يېتۈك، ئەڭ كامىل؛ ئەۋزەل:

ھەر كىشىكىم ئىلىمدە ئەكمەل دۇرۇر.
بەلكى مەلائىكدىن ئول ئەفزەل دۇرۇر.

— مۇللا مۇھەممەد تۆمۇر.

ئەكمەلى دەۋران — دەۋرنىڭ يېتۈك كىشىسى.

ئەكمەلى ئىنسان — ئەلا ئىنسان، ئىنسانىيلىقنىڭ ئەڭ ياخشىسى:

گۈمنام، يۈگۈر ئەكمەلى ئىنسان كەتتى.
كۆڭلۈڭ سەدەفىن تۇت لەبى نەيسان كەتتى.

— گۈمنام.

ئەكمەھ [اكمه] (ئە) تۇغما كور.

ئەكناف [اكناف] (ئە) ئەتراپلار، تەرەپلەر، تۆت ئەتراپ، ئۆپچۆرە، چېگرا.

ئەكنۇن [اكنون] (پ) ئەمدى؛ ئەمدىلىكتە؛ شۇ ۋاقىت، شۇ پەيت، شۇ دەم:

چەكتىم جەفانى ئەكنۇن تەندە ھالەت قالمادى،
كەزدىم شەھرۇ بەيابان دىلدە ھەسرەت قالمادى.

— مەشرەپ.

ئەلا I [الا] (ئە) ھاي، ئاگاھ بول، ئاڭلا! (ئۇندەش سۆز).

ئەلا II [على] (ئە) ..... ئۇستىگە، ..... گە؛ يۈكسەكلىك، ئالىي دەرىجە.

ئەلا قەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.
ئەلا كۈللى ھال — ھەر ھالدا.
نۇرەن ئەلا نۇر — نۇر ئۇستىگە نۇر.
ئىنزۇ ئەلا — ئىنزىەت ۋە يۈكسەك مەرتىۋە، دەرىجىگە ئىگىلىك:

تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئىلىنىڭ بەزمىدە ئىنزۇ ئەلا بىزگە.

— مەھزۇن.

ئەلاچە [الاجه] ئەلا، ئالا ـ بۇلا، چىپار؛ سەگەز (ماتا).

ئەلاچە ھاشىيەلىك تون — ئالا ـ بۇلا جىيەكلىك تون.

ئەلاچۇغ [الاجوغ] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەقل ئەلاچۇغى — ئەقىل ئۇۋىسى، مېڭە؛ كۆڭۈل.
ئەلاچۇغ ئىلى — كۆچمەنچى خەلق.

ئەلاچۇق [الاجوق] «ئالاچۇق» قا قارالسۇن.

ئەلاخان [الاخان] خانۇەيران.

ئەلاخان ئەيلەمەك — خانۇەيران قىلماق؛
ئەلاخانۇ ئەلامان — ئۆي ـ جايسىز، ماكانسىز، خانۇەيران؛ ھايات تەشۋىشلىرى.

ئەلاقە [علاقه] (ئە) 1) مۇناسىۋەت، باغلىنىش؛ مۇئامىلە، ئالاقە. 2) سەللىنىڭ ئۇچى، ھالاقىسى.

ئەلالا [علالا] (ئە) 1) شاۋقۇن ـ سۇرەن؛ غوۋغا، قىيا ـ چىيا. 2) ئاۋاز؛ 3) ماجىرا؛ گەپ:

يامان ئادەمىيلەر چۇ غوۋغا قىلىپ،
جەھان ئىچرە تۇرفە ئەلالا قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

ئەلالا ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق. شاۋقۇن كۆتۈرمەك.
ئەلالا تۇشمەك — غوۋغا، توپىلاڭ باشلانماق.
ئەلا سالماق — شاۋقۇن ـ سۇرەن سالماق، غوۋغا كۆتۈرمەك.

ئەلامان [الامان] «ئەلاخان» غا قارالسۇن.

ئەلامەت [علامت] (ئە) 1) بەلگە، نىشان، ئىز. 2) ھادىسە.

ئەلئان [الان] (ئە) ھازىرلا، شۇ پەيتىدە.

ئەلانىيە [علانيه] (ئە) ئاشكارا، ئوچۇق.

ئەلاھازەلقىياس [على هذاالقياس] (ئە) شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ ئېھتىمال:

كۆزۇ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.

— ئەرشى.

ئەلايق [علايق] (ئە) [بىرلىكى: ئەلاقە] 1) باردى ـ كەلدىلەر، ئالاقىلەر، باغلىنىشلار، مۇناسىۋەتلەر. 2) دۇنيا ـ مالغا ھەۋەس قىلىش:

ئاتايى، كەچ بۇ دۇنيادىن، ئەلايىق تەركىنى قىلكىم،
سەلاتۇ سەۋم ئاشىقغە بۇ كۇن تەركى ئەلايىقدۇر.

— ئاتايى.

ئەلەپەكە [الاپكه] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.
ئەلەپۈكە [الاپوكه] «ئەلەپەكە» گە قارالسۇن.
ئەلئاتەش [العطش] (ئە) ئۇسساش، ئۇسسۇزلۇق، تەشنالىق.
ئەلەددەۋام [علي الدوام] (ئە) دائىما، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت، ئۈزلۈكسىز:
ئەسبابى ئەيىش بولسا مۇھەييا ئەلەددەۋام،
ئەلەمدە يوق مۇغەننى، دانا سۇخەنۋەرى.
— سەبۈرى.
ئەلئەدل [العدل] (ئە) ئادالەت، ئادىللىق.
ئەلەر [الار] (ئە) 1) ئۇلار. 2) ئۇ (ھۆرمەت مەنىسىدە).
ئەلەز (زە) [الذ] (ئە) ئەڭ لەززەتلىك.
ئەلەست [الست] (ئە) 1) مەن ئەمەسمۇ؟ 2) ئەزەلىيەت، ئىپتىدائىي زامانىنىڭ دەسلەپكى پەيتى.
جامى ئەلەست — تەقدىر نېسىۋىسى.
گۈلزارى ئەلەست — دۇنيانىڭ باشلىنىشى.
ئەلەسسەباھ [على الصباح] (ئە) ئەتىگەن تاڭدا، ئەزاندا، ئەتىگەنلەپ.
ئەلەسسەۋىيە [على السويه] (ئە) باراۋەر، باپباراۋەر، تەڭ.
ئەلئەسمائ [الاسماء] (ئە) ئەلئەسمائۇ تەنزىلۇ مىنەسسەمائ — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.
ئەلەف [علف] (ئە) ئوت، كۆكات (كۆكتات)، زىرائەت، يېمىش.
ئەلەف بەھا — زىرائەتلەرنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن سېلىق.
ئەلەلخۇسۇس [على الخصوص] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.
ئەلەلئىتلاق [على الاطلاق] (ئە) مۇتلەق ئومۇمىيەتلىك بىلەن، ئومۇمىي رەۋىشتە.
ئەلەلئىجمال [علي الاجمال] (ئە) قىسقا قىلىپ ئېيتقاندا، يىغىپ ئېيتقاندا.
ئەلەلئېھتىمال [على الاحتمال] (ئە) ئېھتىمالغا يېقىن:
بارىپ ئول شەھەرگە قىلىڭلار سوئال،
بىلۇر ئادەمى بار ئەلەلئېھتىمال.
— ئا. نىزارى.
ئەلەم I [علم] (ئە) 1) ئالامەت، بەلگە، نىشان. 2) بايراق، تۇغ. 3) كۆتۈرۈلگەن؛ كۆچمە م: يالقۇن:
ئوت ئەلەم تارتار ئىمىش ئەفلاككە،
بەرق تۇشكەندەك خەسۇ خاشەككە.
— نەۋايى.
ئەلەم ئەيلەمەك — كۆچمە م: مەشھۇر قىلماق، ھەممىگە تونۇتماق؛ بايراق قىلىپ كۆتۈرمەك.
ئەلەم بولماق — كۆچمە م: مەشھۇر بولماق، نام چىقارماق، تونۇلماق.
ئەلەم تارتماق — «ئەلەم چەكمەك» كە قارالسۇن.
ئەلەم چەكمەك — 1) بايراق تىكمەك؛ بايراق كۆتۈرمەك. 2) يۈرۈش قىلماق؛ گۈزەللىك كۆرسەتمەك. 3) يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك؛ ئۆرلىمەك:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.
ئەلەم سۇتۇنى — بايراق دەستىسى؛ غەلبە بەلگىسى.
ئەلەم قىلماق — «ئەلەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەلەم كۆتۈرمەك — بايراق كۆتۈرمەك؛ كۆتۈرۈلمەك؛ چىقماق (قۇياش)؛ نۇر تاراتماق.
ئەلەم ئۇرماق — 1) بايراق تىكمەك؛ جەزم قىلماق، مەقسەت قىلماق. نام چىقارماق؛ يېگانە بولماق. 2) كۆتۈرۈلمەك؛ زورايماق، كۆچەيمەك، ئەۋج ئالماق؛ مەرتىۋىگە ئېرىشمەك. 3) نىشانە، بەلگە بەرمەك.
ئەلەمى زەركەش — زەرلەنگەن بايراق؛ قۇياش.
ئەلەمى نىگۇنسار بولماق — تەسلىم بولماق. تەن بەرمەك؛ يەر بىلەن يەكسان بولماق.
ئەلەمى يىقۇق — كۆچمە م: ئاجىز، قولى قىسقا؛ مەغلۇپ.
سۇتۇنى ئەلەم — «ئەلەم سۇتۇنى» غا قارالسۇن.
ئەلەم II [علم] (ئە) ئاتاقلىق ئات.
ئەلەم III [الم] (ئە) 1) ئاغرىق، دەرد، ئەلەم؛ رەنج، غەم، قايغۇ، ئازاب، ھەسرەت.
ئەلەم چەكمەك — دەرد تارتماق، قىينالماق، ئازاب تارتماق.
ئەلەم قويماق — غەم ـ ئەندىشىگە سالماق، خاپا قىلماق.
ئەلەم يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئاغرىتماق.
ئەلئەمان [الامان] (ئە) ئۇندەش سۆز: ياردەم بېرىڭ! قۇتقۇزۇڭ!
لەھزە ـ لەھزە باش چېكەر ئىشقىم شەرابى، ئەي رەفىق،
ئەلئەمان، شەۋقى مۇھەببەت شۇئلەسىدىن ئەلئەمان.
— نەۋايى.
ئەلەم ئەنگىز [الم انكيز] (ئە + پ) 1) ئەلەم قوزغاتقۇچى، ئەلەمگە سالغۇچى. 2) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك.

ئەلەم پەرۋەرد [الم پرورد] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەملىك، ھەسرەتلىك.

ئەلەمتىراز [علم طراز] (ئە) سۇرىتى بايراقنى بېزىگۇچى.

ئەلەمسەنج [الم سنج] (ئە + پ) غەم ۋە ھەسرەتلىك؛ ئازاب تارتقۇچى.

ئەلەمشوي [الم شوي] (ئە + پ) دەرد ـ ئەلەمنى كەتكۈزىدىغان.

ئەلەمكەش [علم كش] (ئە + پ) بايراقچى، بايراق كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار:

كى مەھزۇن دېدى: «بۇ نە يەڭلىغ ئۇمۇر؟
ئەلەمكەش باشمدا تاپىپدۇر زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

ئەلەمكەش ئولماق — كۆچمە م: يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەلەن [علن] (ئە) ئاشكارا، ئايان، ئوچۇق.

ئەلەن ئەتمەك — ئاشكارا قىلماق.

ئەلەيھىسسەلام [عليه‌السلام] (ئە) ئۇنىڭغا سالاملار بولسۇن! (پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەتنامە: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، دېگەنگە ئوخشاش).

ئەلباس [الباس] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] «ئەلبىسە» گە قارالسۇن.

ئەلبورز [البرز] (پ) ئىران مازەندەرانىدىكى تاغنىڭ نامى.

ئەلبىسە [البسه] (ئە) [بىرلىكى: لىباس] لىباسلار، كىيىملەر، ئۇستۇاشلار.

ئەلتاف [الطاف] (ئە) [بىرلىكى: لۇتف] 1) ئىلتىپاتلار، مەرھەمەتلەر، يۇمشاقلىقلار، ياخشىلىقلار؛ 2) يېقىملىق.

ئەلتەف [الطف] (ئە) ئەڭ ئىلتىپاتلىق، ئەڭ نازۇك، ئەڭ مۇلايىم.

ئەلدەلدەغە [الدالداغه] ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئەلسىنە [السنه] (ئە) [بىرلىكى: لىسان] تىللار.

ئەلغەرەز [الغرض] (ئە) خۇلاسە، نەتىجە (شۇكى):

تۇرمادۇق ئول لەنگەر ئارا، ئەلغەرەز،
يول يۇرۇمەك بولدى قەلەندەرگە فەرەز.

— زەلىلى.

ئەلف [الف] (ئە) مىڭ (1000).

ئەلفە ـ ئەلفە — مىڭ ـ مىڭ، مىڭلاپ.

ئەلفۇ ئەلف — «ئەلفە ـ ئەلفە» گە قارالسۇن.

ئەلفاز [الفاظ] (ئە) [بىرلىكى: لەفز] 1) لەۋزلەر، سۆزلەر، ئىبارىلەر، جۇملىلەر. 2) سۆز قىلىش ئۇسۇلى، تەلەپپۇز. 3) تىل:

زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.

— ئا. نىزارى.

ئەلفازى شىرىن — تاتلىق (شېرىن) سۆزلەر.

ئەلفازى فەسىھ — گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

تۈرك ئەلفازى — تۈرك سۆزلىرى.

چىن ئەلفاز — راست سۆزلەر.

ئەلفەقىرۇلھەقىر [الفقيرالحقير] (ئە) پېقىر ۋە كەمتەرىن، پېقىر ۋە كەمتەر.

ئەلفىراق [الفراق] (ئە) ئايرىلىش، ئاجرىلىش ئالدىدا ئېيتىلىدىغان «ئەلۋىدا» رولىدىكى ئۇندەش سۆز:

يىراقلىقدىن ئانداغ يىراقتىن يىراق،
زېھى ئۇن چېكىپ: ئەلفىراق، ئەلفىراق.

— ئا. نىزارى.

ئەلقاب [القاب] (ئە) [بىرلىكى: لەقەب] 1) لەقەملەر، ناملار، تەخەللۇسلار. 2) سۈپەتلىگۈچى، ماختىغۇچى سۆزلەر.

ئەلقەماق [القماق] ئالقىشلىماق (قارغىماقنىڭ زىت مەنىسى)، كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق.

ئەلقىسسە [القصه] (ئە) خۇلاسە؛ ھېكايىمىزغا كېلەيلى؛ شۇنداق قىلىپ؛ خالاس.

ئەلكاسىب [الكاسب] (ئە) ھۇنەرۋەن، كاسىپ.

ئەلكاسىبۇ ھەبىبۇللاھ — كاسىپ (بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى) ئاللانىڭ دوستىدۇر.

ئەلكەن [الكن] (ئە) تىلسىز؛ كىكەچ؛ گاچا؛ لال.

ئەلكىن [الكن] مېھمان:

ئارپا، بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ،
ياخشى بىلەن يامانلارنى ئەلكىن ئايرىيدۇ.

— خەلق قوشىقى.

ئەللاف [علاف] (ئە) 1) ئاشلىق سودىگىرى. 2) تۇگمەنچى؛ 3) ئۇن بازىرى.

ئەللام [علام] (ئە) ئەڭ بىلىملىك، ئالىم؛ تەڭرى.

ئەللامە [علامه] (ئە) ئاتاقلىق، بۇيۇك ئالىم:

جۇنۇن دەرسىنى ئېيتۇرمەن مەگەر پىرى مۇغان بىلگەي،
زەلىلى سۆزنى نازۇك ئەيلەدىڭ، ئەللامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئەللامەئى كىشۋەر — مەملىكەتنىڭ يېتۇك ئالىمى.

ئەللامۇل غۇيۇپ — غايىبنى بىلگۈچى:

يەنە غايىبغە ئەللامۇل غۇيۇبسەن،
قۇلۇڭ ئەيبىگە سەتتارۇل ئۇيۇبسەن.
— خەراباتى.

ئەللان [علان] (ئە) تۆھپىكار.

ئەللاھ [الله] (ئە) ئاللا (خۇدانىڭ نامى) ؛ خۇدا، تەڭرى.
ئەللاھ — ئەللاھ! خۇدا ـ خۇدا؛ كۆچمە م: ئەي! ئەجەبا! (ھەيرەت، تەئەججۇپنى ئىپادىلەيدىغان ئۇندەش).

ئەلماس [الماس] ئالماس، قىممەت باھا قېزىلما مېتال.

ئەلمۇتەخەللۇس [المتخلص] (ئە) تەخەللۇسلۇق، تەخەللۇس قويغان، نام ئالغان، لەقەملىك.

ئەلمۇتەكەللىم [المتكلم] (ئە) سۆز ئىگىسى، سۆزلەگۈچى.

ئەلمۇلەققەب [الملقب] (ئە) لەقەملەنگەن، لەقەملىك.

ئەلمۇلكۇلەھۇ [الملكله] (ئە) مۇلۇك ئۇنىڭغا (خۇدا غا) تېگىشلىك.

ئەلمىننەتۇ [المنة] (ئە) شۈكۈر، تەشەككۈر.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — خۇداغا شۈكۈر.

ئەلھان [الحان] (ئە) [بىرلىكى: لەھن] 1) ياخشى، يېقىملىق ئاۋازلار، تاۋۇشلار؛ قۇشلارنىڭ سايرىشى. 2) كۈي، ئاھاڭ، نەۋا:
مۇغەننى دەرد مەندانە غەزەلخان،
تۇزۇپ بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى ئەلھان.
— لۇتفى.

ئەلھانسەرا [الحان سرا] (ئە + پ) سايرىغۇچى؛ ناخشىچى.

ئەلھاننەماي [الحان مای] (ئە + پ) تۇرلۇك ئاھاڭدا كۈيلىگۈچى، شېرىن تىل بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

ئەلھەزەر [الحذر] (ئە) 1) ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق. 2) كۆپىنچە ئۇندەش مەنىسىدە ئىيتىلىپ: «ھەزەر قىل! ساقلان! پەخەس بول! ساقلا!» غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
جەفايۇ جەبر يەتكۇر گەچ سىپېھرى نىلۇفەر تەنھا،
قەدىم دەرۋازەئى فەقر ئۆزرە قويدۇم ئەلھەزەر تەنھا.
— زەلىلى.

ئەلھەق [الحق] (ئە) ھەقىقەتەن، توغرىسى، راستتىن.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحمدلله] (ئە) 1) بارلىق مەدھىيە تەڭرىگە خاس؛ خۇداغا ھەمدىلەر بولسۇن. 2) خۇداغا شۈكۈر:
كەلدىم ئىشىككە دەپ «شەيئى لىللاھ»،
كۆردۈم يۈزۈڭنى، ئەلھەمدۇلىللاھ.
— مەشرەب.

ئەلھەمدۇلىللاھ [الحكم لله] (ئە) ھۆكۈم قىلىش ئاللانىڭ ئىشىدۇر، خۇدانىڭ ھۆكۈمى شۇنداق.

ئەلۋان [الوان] (ئە) [بىرلىكى: لەۋن] رەڭلەر، بوياقلار، رەڭگارەڭ، تۈرلۈك ـ تۈمەن.
ئوتۇن گەر نەچچە ئەلۋاندۇر، كۆيۈپ ئوت بولسە يوق فەرقى،
ئەدەد مەئدۇم ئولۇر ئول ئوت كەبى سوزۇ جەلالىڭدىن.
— گۈمنام.

ئەلۋاھ [الواح] (ئە) [بىرلىكى: لەۋھە] لەۋھەلەر، تېكىست تاختىلىرى.

ئەلۋىدائ [الوداع] (ئە) كېتەر (ئايرىلىش) ۋاقتىدا خەيرلىشىش (خوشلىشىش) ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان: خەير، قېلىڭ ... مەنىلىرىدىكى سۆز؛ خەير ـ خوش، ئەلۋىدا، ياخشى قېلىڭ:
قىلىپ ئول زەمان پىر ئىلە ئەلۋىدائ،
چۇ شەھزادە بارماقغە قىلدى شۇجائ.
— ئا. نىزارى.
ئەلۋىدا قىلماق — خەيرلەشمەك؛ تەرك ئەتمەك؛ ۋىدالاشماق.
ساغەرى ئەلۋىدا — كېتىش، خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.

ئەلى [على] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن تۆتىنچىسى ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ كۈيئوغلى.
ئەلى زۇلفىقارى — ئەلىنىڭ قىلىچى.

ئەلىف [الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى بىرىنچى ھەرپ «ا» نىڭ نامى:
كى مىژگان ئوقىنى قاش ياسىدىن ئول ماھ رۇخسار،
ئەلىف ئىرمەس ئوقىدۇر «جان» ئىچىندە جانغە ئاتاغاندۇر.
— ئەرشى.
2) ئوق، نەيزە؛ ھايات ۋاستىسى. 3) «ئەبجەد» ھېسابىدا بىر. 4) كۆچمە م: تىك شەكىل، تىك قامەت:
ئەلىف ئىردى قەدىم، ئەي شاھى خۇبان، ئەمدى نۇن يەڭلىغ،
ستەمگەرلىق مۇرۇۋۋەت كۆرمەدىم دۇنيايى دۇن يەڭلىغ.
— زەلىلى.
5) كۆچمە م: كىشىنىڭ بەدىنىگە چېكىلگەن خال (داغ) نىڭ تىك تۇرغاندىكى شەكلى. 6) ئاھ، ناله، ئىز، نىشانه؛ ئەكس.
ئەلىف چەكمەك — ئېلىپ شەكلىده سىزماق، يازماق.
ئەلىف كەسمەك — 1) بەدەنگە يۈزگە ئېلىپ شەكلىده خال ئويماق. 2) مۇشەققەت چەكمەك.

ئەلىق [اليق] (ئە) «لايىق» نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى. (ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇۋاپىق).

ئەلىل [عليل] (ئە) ئىللەتلىك، نۇقسانلىق كېسەل؛ بىمار

(ئاغرىق) ؛ غەش؛ دەردەمەن، ئاجىز.
ئەلىل قىلماق — خار قىلماق؛ تارتىنماق؛ ھەزەر قىلماق؛ ئاغرىتماق؛ ئاجىزلاشتۇرماق.
ئەلىم I [عليم] (ئە) بىلەرمەن (بىلگۈچى) ، دانا، خەۋەردار.
ئەلىم II [اليم] (ئە) ئەلەملىك؛ ئەلەم قىلغۇچى، مۇشەقەتلىك؛ ئېغىر.
ئەزابى ئەلىم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق ئازاب.
ئەلىيۇلئەزىم [علي العظيم] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ يۇكسەك:
ئىلاھا، سىفاتىڭ، ئەلىيۇلئەزىم،
كى ئەللاھ زاتىڭ، سىفاتىڭ قەدىم.
— ئا. نىزارى.
ئەلىيەق [ئەلىيەق] (ئە) ئەڭ لايىق، ئەڭ مۇناسىپ؛ مۇناسىپراق، لايىقراق؛ ئوخشاشراق؛ كېلىشكەن.
ئەما [عمى] (ئە) كور، قارىغۇ، ئەما؛ كورلۇق.
ئەمارەت [امارت] (ئە) ئەمىرلىك، ھاكىملىق، بەگلىك، ئەمىرگە قاراشلىق، مەنسەپدارلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ بۇيرۇق قىلىش.
ئەمارەت دىۋانى — مەھكىمە.
ئەمارەت سىيتى — ئەمىرلىك، ھاكىملىق شان ـ شۆھرەتتى.
ئەمارەت مەئاب [امارت مآب] (ئە) ئەمىرلىك مەنسەپىدىكى (ئەمىرنىڭ ئۇنۋانى) ؛ ئەمىرلىك مەنسىپىدە تۇرغۇچى؛ ئەمىرلىكنى كۆزەتكۈچى.
ئەمارىي [عمارى] (ئە) 1) ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىلغا ئارتىلغان كاجىۋا، بالداق. 2) كۆچمە م: جىنازا، تاۋۇت:
چۈبىر نەئش ئەمارىغە كىردى ئىكەۋ،
كى ئۆلگەن كىلىن بىرلە جانسىز كۆيەۋ.
— ئا. نىزارى.
ئەماسىل [اماثل] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار؛ «ئەمسال 1» گە قارالسۇن.
ئەمامە [عمامه] (ئە) سەللە، دەستار:
ئەفەندى سەن مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ شەھىرىدە ئەلھاق،
باشىڭدا بىر قۇچاق ئەمامەئى جۇجى زەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.
ئەمان [امان] (ئە) 1) خەۋپسىزلىك، ئاسايىشلىق؛ نىجات، قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
ئەمان تاپماق — 1) تىنچلىق، پاراغەتتە بولماق. 2) نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.
ئەمان ھىرزى — سېھىر ۋە جادۇغا قارشى يازدۇرۇلغان تۇمار.
ئەمانىي [امانى] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
خەتتى ئەمانىي — كەچۈرۈم خېتى، ئازادلىق خېتى.
ئەمەد [عمد] (ئە) ياغاچ، تۈۋرۈك.
ئەمەل I [عمل] (ئە) 1) ئۇمىد، ئىستەك، تىلەك، ئارزۇ. 2) ئىش، ھەرىكەت؛ ئىجرا. 3) مەنسەپ؛ خىزمەت؛ ۋەزىپە.
ئەمەل ئەھلى — ئەمەلدارلار.
ئەمەل ئەيلەمەك — 1) (بىرەر ئىشنى) بېجىرمەك، ئىجرا قىلماق. 2) رىئايە قىلماق؛ ئىش تۇتماق.
ئەمەل قىلماق — «ئەمەل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئەمەل مۇفلىسلىغى — ياخشى ئىشلارنىڭ بولماسلىقى.
ئەمەل مىزانى — ئەمەل ئۆلچىمى.
ئەمەل ھىرىسى — ئەمەلگە بېرىلىش.
ئەمەل II [امل] (ئە) كۈي، ناخشا، ئاھاڭ.
ئەمەل ئەھلى — كۈيچى، كۈيلىگۈچى.
ئەمەلۇ قەۋل — كۈي ـ ئاھاڭ.
ئەمەلە [عمله] (ئە) 1) ئەمەلدارلار. خىزمەتچىلەر. 2) ئىش بېجىرگۈچىلەر. 3) پائالىيەت؛ ئىشلىنىش.
ئەمتار [امطار] (ئە) [بىرلىكى: مەتەر] يامغۇرلار، ھۆل ـ يېغىن؛ تامچىلار.
ئەمجاد [امجاد] (ئە) يۇكسەك دەرىجىلىك، شۆھرەتلىك، ئالىي نەسەب.
ئەمدا [عمدا] (ئە) قەستەن، بىلىپ تۇرۇپ، ئەتەي، ئەتەيلەپ.
ئەمدەن [عمداً] (ئە) «ئەمدا» غا قارالسۇن.
ئەمر [امر] (ئە) 1) بۇيرۇق، ھۆكۈم، پەرمان. 2) ھەققىدە، خۇسۇسىدا، توغرىسىدا. 3) ئىش، ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە.
ئاۋ ئەمرى — ئوۋ ئىشى.
ئەمر ئەتمەك — «ئەمر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەمر ئەيلەمەك — بۇيرۇق بەرمەك، بۇيرۇماق، پەرمان قىلماق.
ئەمردىن غەيرى — بۇيرۇقتىن تاشقىرى.
ئەمر قىلماق — بۇيرۇماق، پەرمان بەرمەك.
ئەمرۇنەھىي — بۇيرۇش، ئۇندەش (ياخشى يولغا) ۋە قايتۇرۇش (يامان يولدىن).
ئەمرۇنەئى — قىلىشقا بولىدىغان ۋە بولمايدىغان ئىشلار.
ئەمرى خىلاف — بۇيرۇققا خىلاپ ئىش قىلىش.

ئەمرى غەرىب — دىققەتنى جەلپ قىلغۇچى ھادىسە.
ئەمرى مەھال — قىيىن، بېجىرىش مۇشكۈل بولغان ئىش:
ئانىڭ خىزمەتىنى چۇ قىلسام خەيال،
كى ئەجرىنى ياندۇرماق ئەمرى مەھال.
— ئا. نىزارى.
ئەمرى مەئرۇف — ياخشىلىققا ئۈندەش.
ئەمرى ھىدايەت — توغرا بۇيرۇق، ھەققانىي بۇيرۇق؛ توغرا يول.
ئەمرى ئىتتىفاقىي — بىر ـ بىرىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىر خىل ئىش قىلىپ قويۇش، ئەينەن بىر خىل شېئىر يېزىش؛ تۇيۇقسىز بىرەر ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشى.
ئەمراز [امراض] (ئە) [بىرلىكى: مەرەز] كېسەللىكلەر.
ئەمراغ [امراغ] (ئە) ئۆزىگە تارتىش، خۇشال قىلىش، بەزلەش.
ئەمراغ ئەتمەك — ئۆزىگە تارتماق، خۇشال قىلماق، بەزلىمەك.
ئەمرەد [امرد] (ئە) ياش، يىگىت.
ئەمرەق [امرق] (ئە) دوستلۇق، ئۇلفەت؛ ئامراق.
ئەمرود [امرود] (پ) نەشپۈت، ئامۇت.
ئەمرىبەدىئ [امربديع] (ئە + پ) گۈزەل، يېقىملىق ئىش، قىزىق ئىش.
ئەمرى مەئھۇم [امر موهوم] (ئە) ھاياتىي گەپ.
ئەمرى مەئھۇد [امر معهود] (ئە) ئادەتتىكى ئىش.
ئەمسار [امصار] (ئە) [بىرلىكى: مىسىر] كاتتا شەھەرلەر.
ئەمسال I [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مىسل] ئوخشاشلار، تەڭتۇشلار، تەڭداشلار.
ئەمسال II [امثال] (ئە) [بىرلىكى: مەسەل] مەسەللەر، ماقاللار، مىساللار؛ دەلىللەر.
ئەمسىلە [امثله] (ئە) [بىرلىكى: مىسال] مىساللار، ئۆرنەكلەر.
ئەمكىنە [امكنه] (ئە) [بىرلىكى: مەكان] تۇرار جايلار، ئورۇنلار.
ئەملاك [املاک] (ئە) [بىرلىكى: مۇلك] مۇلۇكلەر، بايلىقلار، يەر ـ سۇلار، كىشىنىڭ ئىختىيارىدىكى بۇيۇملار.
ئەملاك ئەتمەك — ئۆز مۇلكىگە ئايلاندۇرماق.
ئەملەھ [املح] (ئە) ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن، ئەڭ يېقىملىق.
ئەملەھ ئولماق — گۈزەللەشمەك، ئەڭ گۈزەل بولماق.
ئەمم [عم] (ئە) قېرىنداش.
ئىبن ئەمم — ئىككى تۇغقان بۇرادەرلەر:
ئەندەلىبى مەن ھەمىشە بوستانى ھەمدىدىن،
نەغمە پاكى ئىبن ئەمم مۇستەفا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.
ئەمما بەئد [امابعد] (ئە) مەقسەتكە كەلسەك، شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن.
ئەممار [امار] (ئە) بۇيرۇغۇچى، ئۈندىگۈچى (يامان يولغا).
نەفسى ئەممار — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس.
ئەممارە [اماره] (ئە) «ئەممار» غا قارالسۇن.
ئەممارە نەفس — «نەفسى ئەممارە» گە قارالسۇن.
نەفسى ئەممارە — يامان يولغا ئۈندىگۈچى نەپس:
مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبرىدەكتۇر بۇكى ئەفعال ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر ئىستەر ئەمارەت نەفسى ئەممارە.
— نەۋائى.
ئەممال [ئمال] (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى، ئىش كۆرگۈچى؛ 2) سىلىق سالغۇچىلار.
ئەمن [امن] (ئە) 1) ئامانلىق، تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق. 2) تىنچ؛ خىلۋەت؛ راھەت.
ئەمنى مەنزىل — تۇرار جاينىڭ خاتىرجەملىكى، خەۋپسىزلىكى؛
مەنزىل ئەمن — تىنچ جاي.
ئەمن ئاباد [امن آباد] (ئە + پ) 1) تىنچلىق جايى؛ تىنچ جاي، راھەت ـ پاراغەتلىك جاي؛ 2) تىنچ ـ ئامانلىق تىلىكى؛ ئالقىش.
ئەمنۇ ئەمان [امن وامان] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق ۋە راھەت.
ئەمنىيەت [امنيت] (ئە) تىنچلىق، ئامانلىق؛ خەۋپسىزلىك؛ خاتىرجەملىك.
ئەمنىيەت رۇب [امنيت روب] (ئە + پ) تىنچلىقنى بۇزغۇچى، تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
ئەمۋات [امواات] (ئە) [بىرلىكى: مەييىت] ئۆلۈكلەر.
ئەمۋات ئەتمەك — كۆچمە م: خازان قىلماق؛ قىشلىق ئۇيقۇغا كىرگۈزمەك (دەرەخلەرنى).
باخ ئەمۋاتى — كۆچمە م: قىش ئۇيقۇسىدىكى دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر.
ئەمۋاج [امواج] (ئە) [بىرلىكى: مەۋج] مەۋجلەر، دولقۇنلار.

ئەمۋال [اموال] (ئە) [بىرلىكى: مال] مالىلار، ئەشيا-
لار، مال - مۈلۈك، مال - دۇنيا، بايلىقلار:
ئەمۋالى بولسا ھەددى ئەدەددىن فۇزۇن داغى،
ئەئزازى بولسە ھەمەدىن ئارتۇق ھەمە مەھەل.
— سەبۇرى.

ئەمىر [امير] (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇمەرا] پادىشاھ،
رەئىس، ھۆكۈمدار، ھاكىم، باشلىق، بەگ، پېشۋا.

ئەمىرزادە [اميرزاده] (ئە + پ) پادىشاھنىڭ ئوغلى،
شاھزادە.

ئەمىرۇلمۇئمىنىن [اميرالمؤمنين] (ئە) 1) مۇ-
سۇلمانلار ئەمرى؛ 2) خەلىپىلەرگە بېرىلگەن نام؛ (ئەمىر
سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى ئادەتتە «مىر» شەكلىدە ئىپادىلىنە-
دۇ.)

ئەمىرۇلئۇمەرا [اميرالاُمراء] (ئە) ئەمىرلەرنىڭ ئە-
مىرى، شاھلارنىڭ شاھى:
ئەيلەدىلەر ۋەسپى ئەمىرانە چىن،
بەلكى ئەمىرۇلئۇمەرا خانە چىن.
— زەلىلى.

ئەمىق [عميق] (ئە) چوڭقۇر، تىرەن:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھىچ فەرشتە يۇ پەرى،
يۇسۇف مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبنىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

ئەمىق ئەيلەمەك — ئەتراپلىق پىكىر قىلماق.
ئەمىق زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن، تىرەن (چوڭقۇر) پىكىر.
ئەمىق ئولماق — چوڭقۇر بولماق.
جەھالەت ئەمىقى — جاھالەتنىڭ چوڭقۇرلۇقى:
ئەقىدە يولىدىن كىمەرسە چىقار،
جەھالەت ئەمىقىغە ئۆزىنى تىقار.
— ئا. نىزارى.

فىكرى ئەمىق — چوڭقۇر پىكىر:
تەئەمۇل بىلە قىلدى فىكرى ئەمىق،
خىيالات بەھرىدە بولدى غەرىق.
— ئا. نىزارى.

ئەمىن [امين] (ئە) 1) ساقلىغۇچى؛ ئامانەتكە خىيانەت
قىلمىغۇچى، سادىق، ئىشەنچلىك؛ توغرا؛ خەزىنىچى. 2)
خەۋپسىز، تىنچ، سالامەت:
بەلايۇ فىتنەدىن دايىم ئەمىندۇر،
مۇرەببىئى بۇ تۇركىستان زەمىندۇر.
— زەلىلى.

3) ۋەكىل.

ئەمىيىم [عميم] (ئە) ئومۇمى؛ ئاما؛ ھەممىگە يېيىلغان،
بارچىگە تەگ.

ئەمىيى لۇتف — بارچىگە تەگ ئىلتىپات.
لۇتفى ئەمىيىم — «ئەمىيى لۇتف» غا قارالسۇن.

ئەنا [عنا] (ئە) 1) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب؛
ئوقۇبەت، كۈلپەت؛ رەنج. 2) ھەسەت؛ ئىغۋا.
ئەھلىئەنا — ھەسەتخورلار، ئىغۋاگەرلەر، خاپىلىق كەل-
تۈرگۈچىلەر.
رەنجۇ ئەنا — رەنجىش ۋە مۇشەققەت.

ئەنادىل [عنادل] (ئە) [بىرلىكى: ئەندەلىب]
بۇلبۇللار.

ئەناسىر [عناصر] (ئە) ماددىلار، ئېلېمېنتلار، بىرەر
نەرسىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرى؛ ئۇنسۇرلار:
ئەناسىردىن قىلىبسەن ئادەمنزاد،
بىراۋنى دىۋىدەك، بىرنى پەرنزاد.
— خەراباتى.

ئەناسىرى ئەربەئە — تۆت ئۇنسۇر، ئېلېمېنت (سۇ،
ھاۋا، تۇپراق، ئوت).
ئەناسىرى ئەفلاك — پەلەك جىنسلىرى، ئۇنسۇرلىرى.

ئەنام [انام] (ئە) كىشىلەر، خەلق.
بەينەل ئەنام — خەلق ئارىسىدا.
كافىفەئى ئەنام — بارچە ئادەملەر، بارچە خەلق.

ئەنامىل [انامل] (ئە) پەنجە ئۇچلىرى.

ئەنان [عنان] (ئە) بۇلۇت.

ئەنانىيەت [انانيت] (ئە) 1) مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق،
ئۆزۈمچىلىك. 2) ئىززەت نەپسى، غۇرۇرى.
ئەنانىيەت خاشاگىن ساۋۇرماق — كىبىر ۋە تەكەب-
بۇرلۇقنى يوقاتماق، يەڭمەك.

ئەناۋىن [عناوين] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنۋان] نام -
نىشانلار، بەلگىلەر، ئۇنۋانلار.

ئەنە [انا] (ئە) مەن.
ئەنە ئەفسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.
ئەنە ئەفسەھ — «ئەنەئەفسەھ» كە قارالسۇن.

ئەنەس [انس] (ئە) پەيغەمبەر ساھابىلىرىدىن بىرىنىڭ
نامى.

ئەنەلھەق [اناالحق] (ئە) مەن ھەقمەن:
مەستانە ئەنەلھەق ئۇزە ئەسرارنى كۆردۇم،
مەنسۇر بولۇپ باش ئالىبان دارنى كۆردۇم.
— گۇمنام.

ئەنبار [انبار] (پ) 1) خامان، ئامبار. 2) ئەخلەت،
سۈپۈرۈندى.
ئەنبار ئەيلەمەك — يىغماق، جەملىمەك.

ئەنبارکەش [انبار کیش] (پ) ئەخلەت توشۇغۇچى، يىغقۇچى.

ئەنباز [انباز] (پ) 1) شېرىك، ئۇلپەت؛ جۇپ، ئەش: *گەھى قەتر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،*
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۇن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

ئەنباز كەلمەك — ماس كەلمەك، مۇۋاپىقلاشقاق.

ئەنباز ئولماق — شېرىك، ئورتاق بولماق.

ئەنبانچە [انبانچه] (پ) خالتا، توۋرا.

ئەنبە [انبه] (پ) ئىران ۋە ھىندىستان مېۋىلىرىدىن بىرى.

ئەنبەر [عنبر] (ئە) 1) خۇش پۇراقلىق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەييارلانغان خۇشبۇي قارا ماددا؛ خۇش پۇراق. 2) كۆچمە م: يارنىڭ قارا، خۇشبۇي چېچى.

ئەنبەر سارا — ساپ ئەنبەر، ئەڭ خۇش پۇراق ئەنبەر؛ ناھايىتى يېقىملىق پۇراق.

ئەنبەر نەسىم — ئەنبەر ھىدىنى كەلتۇرگۇچى، خۇش پۇراق تارقاتقۇچى.

ئەنبەرى سۇنبۇل — ئەنبەر پۇرايدىغان چاچ:
نې سەرۋ بىلە گاھدا بۇ شەكلى شەمايىلدۇر،
نې ئەنبەرى سۇنبۇلدا بۇ نەۋئىي سەلاسىلدۇر.
— گۇمنام.

ئەنبەر ئاسا [عنبر آسا] (ئە + پ) ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر دەك.

ئەنبەر ئالۇد [عنبر آلود] (ئە + پ) ئەنبەر ئارىلاش: ئەنبەر دەك قاپقارا.

ئەنبەر ئەفشان [عنبرافشان] (ئە + پ) ئەنبەر (خۇش پۇراق) چېچىلغان؛ ئەنبەر چاچقۇچى، تارقاتقۇچى.

ئەنبەر ئەفشان ئەيلەمەك — خۇش پۇراق تارقاتماق، يايماق.

ئەنبەر بار [عنبر بار] (ئە + پ) ئەنبەر ياغدۇرغۇچى، يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى.

ئەنبەر بىز [عنبر بیز] (ئە + پ) ئەنبەر چېچىلغان، خۇشبۇي.

ئەنبەرسا [عنبرسا] (ئە + پ) «ئەنبارساي» غا قارالسۇن.

ئەنبەرساي [عنبرسای] (ئە + پ) 1) ئەنبەر سۇرتۇلگەن خۇشبۇي؛ 2) تاك قارالڭغۇلۇقى.

ئەنبەر سىرىشت [عنبرسرشت] (ئە + پ) ئەنبەرلىك، ئەنبەر ئارىلاش، خۇشبۇي.

ئەنبەر شەمىم [عنبر شمیم] (ئە) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي.

ئەنبەرفشان [عنبرفشان] (ئە + پ) خۇش پۇراق تاراتقۇچى، ئەنبەر چاچقۇچى.

ئەنبەرۇەش [عنبروش] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەر پۇراقلىق.

ئەنبەرىن [عنبرین] (ئە + پ) 1) ئەنبەر ھىدلىق، خۇشبۇي؛ ئەنبەر ئارىلاشقان؛ 2) قارا نەرسە:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما ـ دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

ئەنبەرىن ئەفئى — قارا يىلان؛ كۆچمە م: ئۆرۈلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.

ئەنبەرىن تەناپ — كۆچمە. خۇشبۇي پۇرايدىغان، ئەمبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن خال — قارا خال، مەك.

ئەنبەرىن دۇد — كۆچمە م: خۇشبۇي، ئەنبەر پۇرايدىغان قاپقارا چاچ.

ئەنبەرىن زۇلف — 1) خۇشبۇي، ئەنبەر ھىدلىق قارا چاچ؛ 2) قارائۇغۇ كېچە.

ئەنبەرىن فام — ئەنبەر تۇسلۇك، ئەنبەر ھىدلىق چاچ.

ئەنبەرىن ھىلال — (ھىلال: ئۇچ كۇنلۇك ئاي) كۆچمە م: قاراقاش.

ئەنبۇر [انبور] (پ) ئامبۇر، قىسقۇچ.

ئەنبۇھ [انبوه] (پ) 1) ئۇيۇشقان، توپلانغان. 2) تولا، ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز. 3) جامائەت، گۇرۇھ:
نەمايان كۆرۈپ بېستۇن كۇھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

ئەنبۇھ ئولماق — كۆپەيمەك، ئارتماق.

ئەنبىيا [انبیا] (ئە) [بىرلىكى: نەبي] پەيغەمبەرلەر، نەبىيلەر، ئەلچىلەر: تاڭدا ئۇزۇن ئۆمۈر شۇماری ئاخر، تاپقىدابىل ئەنبىيا شىئارى ئاخر.
نەۋايى

ئەنبىيا ھەلقەسىنىڭ خاتىمى — پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرى (مۇھەممەد پەيغەمبەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ):

ئەنبىيائى مۇرسەلىن — ئەلچىلەر، كىتاب ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەرلەر.

ئەنجام [انجام] (پ) 1) ئاقىۋەت، ئاخىر، تۈگەش؛ نەتىجە، بېجىرىش؛ تۈگەللىنىش:
ئەزەلدىن جەھان رەسمى ئەنجامىدا،
ئەمەس ئىنسۇجىن ئەسلە ئارامىدا.
— ئا. نىزارى.

ئەنجام ئەيلەمەك — كۆچمە م: قەست قىلماق؛ لايىق كۆرمەك.
ئەنجام بەرمەك — تۈگەتمەك، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.
ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجامۇ ئاغاز — ئاخىر ۋە باشلىنىش.
ئەنجامى ئەدل — ئادالەت نەتىجىسى.
ئەنجامىغا يەتكۈزمەك — تۈگىمەك، تامام بولماق.
ئەنجۇم [انجم] (ئە) [بىرلىكى: نەجم] 1) يۇلتۇزلار. 2) ئۇنچە، مەرۋايىتلار:
يىغلىدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، يىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.

ئەنجۇم ئەنجۇمەنى — يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم تۆكمەك — كۆچمە م: ياش تۆكمەك.
ئەنجۇم تىرناغى — يۇلتۇز قىرلىرى.
ئەنجۇم خەيلى — يۇلتۇزلار لەشكىرى؛ يۇلتۇزلار توپى.
ئەنجۇم دۇررى — يۇلتۇزلار.
ئەنجۇم دىرەملەرى — يۇلتۇز تەڭگىلىرى؛ يۇلتۇز نۇرلىرى، كۆرۈنۈشلىرى.
ئەنجۇم ساچماق — كۆچمە م: بەخت ـ سائادەت بەرمەك.
ئەنجۇم سىپاھ — سانسىز، ساناقسىز، ھېسابسىز قوشۇنلار؛ ئەسكىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم سىپاھى — يۇلتۇزلار لەشكىرى.
ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.
ئەنجۇم كۆزى — يۇلتۇزلار يورۇقلۇقى، نۇرلۇق كۆرۈنۈش.
ئەنجۇم گۈرۇھ — كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەنجۇم گۈلى — يۇلتۇزلار گۈلى؛ ھېسابسىز گۈل.
ئەنجۇمى ئەشك — ياش تامچىلىرى.
ئەنجۇمى پەيكان — ھېسابسىز نەيزىلەر، تىغلار؛ كۆز ئوقى.
ئەنجۇمى رەخشان — پارلاق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى سىپىھرنىشىن — ئاسمانغا تاقالغان يۇلتۇزلار؛ ئېگىز، يورۇق يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى شەبگەرد — «ئەنجۇمى شەبگىر» گە قارالسۇن.
ئەنجۇمى شەبگىر — تۈندە سەير قىلغۇچى (ئايلىنىپ يۈرگۈچى) يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمۇ نەھس — يامانلىق كەلتۈرگۈچى يۇلتۇزلار.
ئەنجۇمى ئۇلۇۋۋى رىفئەت — يۇكسىلىشىنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى؛ ئەڭ ئېگىز، يۇكسەك يۇلتۇزلار.

ئەنجۇمەن [انجمن] (ئە) 1) يىغىلىش، مەجلىس، يىغىن، بەزمە، مەرىكە. 2) كۆپچىلىك، جامائەت:
ھەمراھ ئىدى يەتتە قەلەندەر بىلەن،
سۇھبەتىمىزدىن ھەمەيەر ئەنجۇمەن.
— زەلىلى.

ئەنجۇمەن ئەھلى — بەزمىدىكىلەر؛ مەجلىس، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.
ئەنجۇمەنى غەم — خاپىلىق، ماتەم يىغىنى؛ دەرد ـ ئەلەمنىڭ كۆپلۈكى، كۈلپەتلەر يىغىندىسى.
ئەنجۇمەن ئاراي [انجمن آرای] (ئە + پ) يىغىلىشقا ھۆسن بەرگۈچى، بېزىگۈچى.
ئەنجۇمەن پەردازلىغ [انجمن پردازلیغ] مەجلىسنى قىزىتماقلىق.
ئەنجۇمەن دىيدە [انجمن دیده] (ئە + پ) مەجلىس كۆرگەن، كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك.
ئەنجۇمەن ساز [انجمن ساز] (ئە + پ) 1) مەجلىس قۇرغۇچى؛ 2) كېڭەش بىلەن ئىش قىلغۇچى.
ئەنجۇمەن رەباي [انجم ربای] (ئە + پ) يۇلتۇزنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ يۇلتۇزلارنى نىشانغا ئالغۇچى:
ھەم ئوقى تىرە كېچە ئەنجۇم رەباي،
ھەم قىلىچى زەھەر بولۇپ يېڭى ئاي.
— نەۋائى.

ئەنجۇم رىز [انجم ریز] (ئە + پ) 1) يۇلتۇزلارنىڭ نۇر ياغدۇرۇشى، يۇلتۇزلارنىڭ ئۇچۇشى. 2) يامغۇرغا ئوخشاش كۆز يېشى.
ئەنجۇم سان [انجم سان] (ئە) يۇلتۇزدەك، يۇلتۇزغا ئوخشاش؛ ئەتراپىنى يۇلتۇز ئورىغاندەك.
ئەنجۇمشۇناس [انجم شناس] (ئە + پ) يۇلتۇزشۇناس، ئاسترونوم، مۇنەججىم.
ئەنجۇم گۈرۇھ [انجم کروه] (ئە + پ) كۆپ پۇقرالىق (شاھ)، كىشىلىرى يۇلتۇزدەك كۆپ.
ئەندار [انداز] (پ) 1) تاشلىغۇچى، ئاتقۇچى؛ سالغۇچى. 2) تاشلاش، ئېتىش. 3) قەست، دۈشمەنلىك. 4) مۆلچەر؛ ئىنتىلىش؛ نىشانغا ئېلىش.
خارە ئەنداز — تاش ئاتقۇچى.
ئەندازە [اندازه] (پ) 1) ئۆلچەم، قېلىپ، ئەندىزە. 2) نەمۇنە؛ قىياس؛ سىلىشتۇرۇش؛ ئوخشاش. 3) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك.
ئەندازەسىز [اندازەسىز] ئۆلچەمسىز، چەكسىز، چېگرىسىز، ھېسابسىز؛ قىياسسىز.

ئەندام [اندام] (پ) 1) بەدەن، بوي، گەۋدە، قەددى ـ قامەت، تەن؛ جىسىم:
چۈ خۇسرەۋ كۆرۈپ بۇ سىفەت يالپال،
ئەجەب شىر ئەندامۇ ساھىب جەمال.
— ئا. نىزارى.
2) ئەپت ـ بەشىرە؛ قىياپەت. 3) زىننەت؛ تەرتىپ؛ يارد-شىقلىق؛ كۆركەملىك. 4) كۆرۈنۈش.
ئەندام بەرمەك — زىننەت بەرمەك؛ تەرتىپكە سالماق.
ئەندامى رۇھئەۋزا — روھلاندۇرغۇچى قىياپەت.

ئەندەر [اندر] (پ) ئىچىدە، ئارىسىدا؛ ... ـ دا، ... ـ دە.
زەر ئەندەر زەر — ئالتۇن، ئالتۇن ئىچىدە.

ئەندەرز [اندرز] (پ) پەند ـ نەسىھەت؛ ۋەسىيەت.

ئەندەك [اندک] (پ) بىرئاز، ئازغىنا؛ جىندەك:
ئەندەك ئاھىم، قورقەمەن، توققۇز فەلەكنى ئۆرتەگەي،
گەر قوبى يۈزلەنسە بىللە تا سەمەكنى ئۆرتەگەي.
— ئەرشى.

ئەندەلىب [عندليب] (ئە) بۈلبۈل:
ئەندەلىبى بىنەۋا يەڭلىغ قاچانغە يىغلايىن،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە بىردەم بەختى بىدار ئولماسا.
— زەلىلى.
ئەندەلىبى خۇشنەۋا — يېقىملىق كۈيلىگۈچى بۈلبۈل؛ كۆچمە م: پەيغەمبەرلىك بەلگىسى.
ئەندەلىبى سۇخەنۋەر — سۆزلىگۈچى (گەپ قىلغۇچى) بۈلبۈل، شېرىن سۆز بۈلبۈل؛ بىلىمدانلىق كۈيچىسى.
ئەندەلىبى نەغمە سەراي — كۈيلىگۈچى بۈلبۈل؛ كۆچمە م: بىلىدىغان، دانىشمەن.

ئەندەلىبۋار [عندليب وار] (ئە + پ) بۈلبۈلغا ئوخشاش، بۈلبۈلدەك، بۈلبۈل سۈپەت:
چېكىپ ئەندەلىبۋار ئاھۇ فىغان،
ئوقۇپ ئىشق ھەرفى بىلەن داستان.
— ئا. نىزارى.

ئەندۇختە [اندوخته] (پ) ھاسىل قىلىنغان، توپلانغان، يىغىلغان، نەتىجە.
ئەندۇختەئى ئىشتىياق — زوق ـ شوق، ئىستەك يىغىندىسى، دولقۇنى.

ئەندۇد [اندود] (پ) سۇۋالغان؛ قاپلانغان؛ سۈرتۈلگەن؛ (كۆپىنچە مۇستەقىل سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ.)
سىيمى زور ئەندۇد — كۈمۈش ئۈستىگە ئالتۇن قاپلانغان.

ئەندۇز [اندوز] (پ) كۆپىنچە سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) ئالغۇچى؛ ھاسىل قىلغۇچى؛ قازانغۇچى. 2) ئېلىش، ھاسىل قىلىش؛ قازىنىش، ... قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
ئىشرەت ئەندۇرز — راھەتلىك، پاراغەتلىك.

ئەندۇھ [اندوه] (پ) غەم، قايغۇ، ئەلەم، دەرد، رەنج.
ئەندۇھ تۇفراغى — قايغۇ، ئەلەم تۇپرىقى.
ئەندۇھ غىزاسى — غەم يېيىش، ئەلەم چېكىش.
ئەندۇھ يەئجۇجى — غەم لەشكىرى.
ئەندۇھ يېلى — غەم شامىلى.
ئەندۇھى دەۋران — دەۋر، زامان، غەم ئەلەملىرى.
ئەندۇھى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، دەردى، قايغۇسى.
ئەندۇھى فىراق — پىراق قايغۇسى.
ئەندۇھى ھىجران — ئايرىلىش قايغۇسى.

ئەندۇھ ئاسا [اندوه‌آسا] (پ) غەم ئارىلاش، قايغۇ ـ غەم بىلەن.

ئەندۇھ ئەفزا [اندوه‌افزا] (پ) غەم، قايغۇ كەلتۈرگۈچى؛ مۇڭلۇق، قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەندۇھزا [اندوه‌زا] (پ) قايغۇ، غەم كەلتۈرگۈچى، ئارتتۇرغۇچى.
ئەندۇھزا خەيلخانەسى — غەم ـ قايغۇلار ئۆيى.

ئەندۇھگىن [اندو ه‌كين] (پ) غەملىك، قايغۇلۇق.

ئەندۇھلىغ [اندوه‌ليغ] قايغۇلۇق.

ئەندۇھناك [اندوه‌ناک] (پ) قايغۇلۇق، غەملىك، دەردلىك:
ھىدايەت زەماندا ئول زاتى پاك،
كىرىپ كەئبە يولىغە ئەندۇھناك.
— ئا. نىزارى.

ئەندىش [انديش] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال؛ مۇلاھىزە. 2) پىكىر قىلغۇچى، ئويلىغۇچى. 3) مۇلاھىزىلىك.

ئەندىشە [انديشه] (پ) 1) پىكىر، ئوي، خىيال، مۇلاھىزە. 2) خەۋپ، قورقۇنچ. 3) مەقسەت، قەست:
ئالىپ قولغە مىتىن بىلە تىشەنى،
سۇ ئاچماق ئۈچۈن قىلدى ئەندىشەنى
— ئا. نىزارى.
ئەندىشە قىلماق — ئويلىماق، پىكىر قىلماق.
ئەندىشەئى گۈمراھ — كۆچمە م: ئېتىقاد.
ئەندىشەئى نۇر — چوڭقۇر خىيال، پىكىر.

ئەندىشەۋار [انديشه‌روار] (پ) مۇلاھىزىلىك پىكىر؛ مەقسىتى ئوخشاش.
ئەندىشەۋار بولماق — پىكىر، مەقسەت جەھەتتىن ئوخ-

شماق، پىكىر، مەقسىتى ئوخشاش بولماق؛ مۇلاھىزىلىك بولماق.

ئەنزار [انظار] (پ) قاراشلار، نەزەرلەر؛ بېقىشلار؛ تەكشۈرۈش.

كەۋكەب ئەنزارى — يۇلتۇزلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتى.

ئەنساب [انساب] (ئە) [بىرلىكى: نەسەب] نەسەبلەر، نەسىللەر.

ئەنسار [انصار] (ئە) ياردەمچىلەر؛ ياردەم بەرگەنلەر؛ مەدەت بەرگۈچىلەر، تەرەپدارلار؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرگە مەدەت بەرگەن مەدىنە ئاھالىسى، ئەنسارلار.

ئەنسەب [انسب] (ئە) ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق؛ مۇناسىپراق، لايىقراق.

ئەنشى [انشى] (ئە) ئىنشا، يېزىق، خەت، ئىجاد.

ئەنشى ئەتمەك — ئىنشا قىلماق، يازماق، ئىجاد قىلماق.

ئەنفاس [انفاس] (ئە) [بىرلىكى: نەفەس] 1) نەپەسلەر، تىنىقلار؛ دەملەر. 2) تىل، ئاۋاز، سۆز؛ سۆزلەش ئاھاڭى.

ئەنفاسى جان بەخش — «ئەنفاسى مەسىھا» غا قارالسۇن.

ئەنفاسى رۇھۇللاھى — ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپىسى، جان بەخش ئەتكۈچى، تىرىلدۈرگۈچى نەپەسلەر؛ ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى فەسىھ — يېقىملىق نەپەسلەر.

ئەنفاسى قۇدسى — «ئەنفاسى مۇقەددەس» كە قارالسۇن.

ئەنفاسى مەسىھ — ئەيسا نەپەسلىرى.

ئەنفاسى مەسىھا — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر:

سۈرەتى يۈسۈف، نىگارا سەندەدۇر،
دايىم ئەنفاسى مەسىھا سەندەدۇر.

— لۇتفى.

ئەنفاسى مۇقەددەس — پاك، مۇقەددەس نەپەسلەر.

ئەنفاسى نەفھەئى سەندەل — سەندەل دەرىخىنىڭ ئىسى كېلىدىغان نەپەسلەر.

ئەنفاسى ئىساسىرىشت — ئەيسا دېمى بىلەن يۇغۇرۇلغان؛ ھاياتبەخش، جانلاندۇرغۇچى.

ئەنفەئ [انفع] (ئە) ئەڭ پايدىلىق؛ پايدىلىقراق، پايدىلىق.

ئەنفۇس [انفس] (ئە) [بىرلىكى: نەفس] شەخسلەر، جانلار.

ئەنقا [عنقا] (ئە) 1) قاپ تېغىدا ياشايدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى، ئەنقا. 2) تېپىلماس، نادىر، يېگانە:

كۆزلەرنىڭدەك بەسكى تۇتتۇم گۈشە ئۇزلەت قاقىدە،
فەرق ئېتە ئالماي دۇرۇرلار زەررە ئەتقارىن مېنى.

— ئاتايى.

ئەنقەرىب [عن‌قريب] (ئە) يېقىندا، يېقىن كۈندە، يېقىن ئارىدا؛ ئېھتىمال:

ئەي گۆرستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.

— زەلىلى.

ئەنكەبۇت [عنكبوت] (ئە) ئۆمۈچۈك:

قارا زۇلفۇڭ خەيالى چىرمادى باشدىن ئايىغىمنى،
مەگەر بىر ئەنكە بۇتىغە مەگەسدەڭ سەيدى تار ئولدۇم.

— گۈمنام.

ئەنكە بۇتى پەردەدارى — ئۇۋا ياسىغۇچى ئۆمۈچۈك.

ئەنكەر [انكر] (ئە) ناھايىتى يېقىمسىز (ئاۋاز ھەققىدە)؛ خۇنۇك؛ يېقىمسىزراق.

ئەنكەرۇلئەسۋات — ئەڭ يېقىمسىز، خۇنۇك ئاۋاز، تاۋۇش.

ئەنكەل [عنكل] (ئە) گىرىپتار، باغلىنىپ قالغان، بېرىلىپ قالغان، ئاشىق.

ئەنگەبىن [انكبين] (پ) «ئەنگۈبىن» غا قارالسۇن:

زەھر ئىچەر يار ئىلكىدىن ھەرزار رىندى مەيپەرەست،
ھۇرى جەننەت ئەنگەبىندىن ئەيلەگەن ھەلۋا بىلۇر.

— گۈمنام.

ئەنگەچە [انكچە] ئۇنئىغچە؛ ئۇ پەيتكىچە؛ ئۇ ۋاقىتقىچە.

ئەنگەل [انكل] (پ) دەخلى يەتكۈزگۈچى؛ ئارتۇقچە، بىگانە؛ يېقىمسىز كىشى.

ئەنگۈبىن [انكيبن] (پ) ھەسەل، بال:

لەئلى ھەدىسىدە دىمانكىم، سىفەت ئۇيلە كىرپىگىن،
ئەغزىمە چۈنكى سانچىلۇر نىش بۇ ئەنگۈبىن ئارا.

— نەۋايى.

ئەنگۈر [انكور] (پ) ئۈزۈم:

ياپۇرماغى ئارا ئەنگۈر شاھى،
سىپەر تارتىپ يۈزىگە چۈن سىپاھى.

دانەئى ئەنگۈر — ئۈزۈم دانىسى:

كەچكۈل ئىچرە دانەئى ئەنگۈر ئىدى،
دانە ئېرمەس ئېردى، ئەينى نۇر ئىدى.

دەرەختى ئەنگۈر — ئۈزۈم تېلى، تال.

ئەنگۈرىستان [انكورستان] (پ) ئۈزۈمزارلىق، ئۈزۈملۈك باغ.

ئەنگۈشت [انكشت] (پ) بارماق (قول ياكى پۇتنىڭ.)

ئەنگۈشتخاي [انكشت خاى] (پ) ھەيرەتتە قالغان،

ھەيران؛ ئەپسۇسلىنىش.

ئەنگۈشتىنەما [انكشت نما] (پ) بارماق بىلەن سانىغۇ-دەك؛ ئەتىۋارلىق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك؛ شۆھرەت، داڭق چىقارغان؛ ئابرۇيلۇق؛ ھەممىنى قايىل قىلدىغان.

ئەنگىز [انكيز] (پ) 1) قوزغىتىش؛ قوزغاتقۇچى، ئويغاتقۇچى. 2) قەست. 3) باشلاش؛ مەشغۇل بولۇش:

سەن ئانداق نازۇ ئىشرەت بىرلە ئەنگىز،
مەن ئۇش مۇنداق سېرىشكىم بىرلە خونرېز.

— لۇتفى.

ئەنگىز ئەيلەمەك — باشلىماق، بايان قىلماق؛ كۆتۈر-مەك.

ئەنگىز قىلماق — «ئەنگىز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىپ زەمانە،
يەنە ئەنگىز قىلدى مىڭ باھانە.

— لۇتفى.

فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى؛

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى.

ئەنھار [انهار] (ئە) دەريالار؛ قانىللار، ئېقىن سۇلار:

سالىپ تەرھى مېئمار ئىشغە بۇلار،
قىلىپ جارى ئەنھار ئىچرە سۇلار.

— ئا. نىزارى.

ئەنھى [انهى] (ئە) خەۋەر، مەلۇمات.

ئەنۋار [انوار] (ئە) [بىرلىكى: نۇر] 1) نۇرلار، يورۇقلۇقلار، روشەنلىكلەر. 2) كۆچمە م: چېھرە، نۇرلۇق چېھرە:

ئەنۋارى تەجەللىيى ئىلاھاغا تولۇپدۇر،
تاسەر سەرى ئالەمگە زەلىلى چۇ نەزەر قىل.

— زەلىلى.

ئەنۋارۇلھۇدا — توغرا يول نۇرلىرى:

«ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئىسى ئەنۋارۇلھۇدا»
(قۇياشتەك چاقناپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن توغرا يول نۇرلىرى پارلايدۇ.)

يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

— نەۋايى.

ئەنۋارى شاھەنشەھ — ئۇلۇغ شاھلىق بەلگىسى، شاھ-لىق نۇرلىرى؛ ئۇلۇغ كۆرۈنۈش.

ئەنۋارى قۇدس — مۇقەددەس نۇرلار.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلىغان نۇر.

ئەنۋاء [انوء] (ئە) [بىرلىكى: نەۋئ] تۈرلەر، خىللار؛ خىلمۇ خىل، ھەر خىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن.

ئەنۋائى بەلىيەت — تۈرلۈك خاپىلىقلار؛ ھەر خىل كۆر-گۈلۈكلەر.

ئەنۋائى زەرەر — تۈرلۈك ـ تۈمەن زەرەرلەر.

ئەنۋائى قىسق — تۈرلۈك ـ تۈمەن يامان ئىشلارنى قىلماق.

ئەنۋائى نېئمەت — خىلمۇ خىل نېمەت:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت.
كېلىپ قىلسا بۇلۇر تۈرلۈك مەئىشەت.

— لۇتفى.

ئەنۋائى نىيازمەندلىغ — تۈرلۈك ـ تۈمەن ھاجەتمەن-لىك.

ئەنۋائى ئىزا ۋە زەرەر — ناھايىتى كۆپ، تۈرلۈك كۈلپەتلەر ۋە زىيانلار، ئەزىيەتلەر.

ئەنۋەر [انور] (ئە) ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ روشەن، پارلاق:

باقىبان ئەل ساری جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۇن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.

— زەلىلى.

ئەنىس [انيس] (ئە) 1) ئۇلپەت، دوست، يېقىن، ئۇر-تاق، ئاشنا، ھەمدەم، ھەمدەرد، ھەمسۆھبەت، سىرداش؛ 2) يېقىملىق.

ئەنس بولماق — ئۇلپەت بولماق.

ئەنىسى ئەنجۇمەن — مەجلىس ئۇلپىتى؛ كۆڭلىگە يېقىن دوست، ھەمسۆھبەت؛ سىرداش.

ئەنىسى جاۋىدانىي — مەڭگۈلۈك دوست؛ ئايرىلماس ئۇلپەت.

ئەنىسى خىلۋەت — يالغۇزلۇقتىكى ھەمدەم، سىرداش دوست.

ئەنىف [عنيف] (ئە) 1) قوپال، رەھىمسىز؛ قەھرلىك. 2) ئۆچەكەشكۈچى.

ئەنىن [انين] (ئە) ناله قىلىش.

ئەھادىس [احاديث] (ئە) [بىرلىكى: ھەدىس] پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى؛ ھەدىسلەر؛ سۆزلەر، گەپلەر.

ئەھادىس رەسۇل — پەيغەمبەر سۆزلىرى، ھەدىسلىرى.

ئەھادىسى مۇستە فاۋي — پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەدىسلە-رى.

ئەھالى [احالى] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر، ئادەملەر، ئاھالە.

ئەھەب (ب) [احب] (ئە) ناھايىتى سۆيۈملۈك، ئەڭ ياخشى.

ئەھەد [احد] (ئە) بىر، يالغۇز؛ بىرەركىم، بىرسى.

باغى ئەھەد — جەننەت، خۇدانىڭ بېغى.

ھېچ ئەھەد — 1) ھېچكىم. 2) كۆچمە م: خۇدا، تەڭرى.

ئەھەقق [احق] (ئە) ئەڭ لايىق، مۇناسىپ؛ ھەقلىقراق.
ئەھەم (م) [اهم] (ئە) ناھايىتى مۇھىم.
ئەھباب [احباب] (ئە) [بىرلىكى: ھەببب] دوستلار، يارانلار، سۆيۈملۈكلەر؛ سىرداشلار:
دۇرۇدۇ سەلام ئالى ئەسھابىغە،
كى تەسلىم ئەۋلادۇ ئەھبابىغە.
— ئا. نىزارى.
ئەھباب مۇلاقاتى — دوستلار سۆھبىتى.
ئەھبار [احبار] (ئە) دانىشمەنلەر، دانالار، ئالىملار.
ئەھد I [عهد] (ئە) ۋەدە، ۋەدە بېرىش، سۆز بېرىش، قەسەم، شەرت؛ ئۇستىگە ئالغان مەجبۇرىيەت.
ئەھد ئەتمەك — قەتئىي قارار قىلماق، سۆز بەرمەك، ئەھدۇ پەيمان قىلماق.
ئەھد ئەيلەمەك — ۋەدىلىمەك، بىر سۆزدە بولماق.
ئەھد باغلاماق — قەتئىي قارار قىلماق، ۋەدە بەرمەك.
ئەھد شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
ئەھد مىساق — ئەھدۇ پەيمان، قەتئىي ۋەدە بېرىش.
ئەھدۇ قەۋل — شەرتلىشىش، قول باغلىشىش.
ئەھدى مەھكەم — ئۆز سۆزىدە تۇرغۇچى، ۋەدىسىنى ئەملگە ئاشۇرغۇچى.
ئەھدى يالغان — ئالدامچى؛ ۋاپاسىز. ۋەدىسى يالغان.
ئەھد II [عهد] (ئە) 1) دەۋر، زامان، ئەسىر. 2) ھايات، ئۆمۈر.
ئەھدى پەئىد — ئۇزاق مۇددەت؛ يىراق زامان، قەدىم زامان.
ئەھرار [احرار] (ئە) [بىرلىكى: ھۆر] 1) ئازاد، ئەركىن. 2) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك؛ ئالىيجاناب ۋە ھىممەتلىكلەر؛
يەنە ھەزرەتى خاجە ئەھرارنى،
مۇھىبى خۇدا، پاك ئەبرارنى.
— ئا. نىزارى.
ئەھرەمەن [اهرمن] (پ) ئەڭ دەھشەتلىك دېۋە:
مەنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇلئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نىچۇن بوينۇمدا زۇلفى تارى چىرماشقان تۇماربم بار.
— گۇمنام.
ئەھزان [احزان] (ئە) غەملەر، قايغۇ ـ ئەلەملەر، قايغۇلار.
ئەھسەن [احسن] (ئە) 1) ناھايىتى ياخشى، ئەڭ گۈزەل؛ ياخشىراق، گۈزەلرەك. 2) ماختاش، ئاپىرىن.
ئەھسەن ئەيلەمەك — ياخشىلىماق، تۈزەتمەك.
ئەھسەنۇلقەسەس — قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى، قىسسە ۋە ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى.
ئەھسەنى تەقۋىم — ئەڭ چىرايلىق سۈرەت، ئىنسان سۈرىتى.
ئەھسەنتە [احسنت] (ئە) 1) قايىل، تەھسىن، ئاپىرىن، بەللى! 2) ياخشى قىلدىڭ:
ھەمە دېدى: ئەھسەنتە ئەي نەۋجەۋان،
كى قىلماس بۇ ئىشنى جەھان پەھلەۋان.
— ئا. نىزارى.
ئەھشا [احشا] (ئە) ئىچكى ئەزالار (قېرىن، يۈرەك، جىگەر، بۆرەككە ئوخشاشلار).
ئەھشام [احشام] (ئە) خادىملار، تەۋەلەر، قاراشلىقلار.
ئەھفاد [احفاد] (ئە) ئەۋلاد، ئەۋلادلار؛ نەۋرىلەر.
ئەھقەر [احقر] (ئە) ناھايىتى قەدىرسىز، ناھايىتى ئېتىبارسىز، ناھايىتى خار؛ كۆچسىز.
ئەھكام [احكام] (ئە) [بىرلىكى: ھۆكم] 1) ھۆكۈملەر، يولىيورۇقلار، نىزاملار، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار؛ نەتىجىلەر. 2) ئاستىرونومىيىدە يۇلتۇزلار ھەرىكىتى ۋە ھالىتىنى تەتقىق قىلىش. 3) گەپ؛ مەسىلە.
ئەھكامى نامەئىدۇد — سان ـ ساناقسىز ھۆكۈملەر؛ ھادىسىلەر.
نۇجۇم ئەھكامى — يۇلتۇزلار ھەققىدىكى تەتقىقاتلار.
ئەھل [اهل] (ئە) 1) ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك. 2) ئائىلە، ئايال. 3) ئاھالە. 4) ئاشىق؛ ساداقەتلىك، لايىق.
ئەھلۇ ئەۋلاد — ئائىلە ۋە پەرزەنتلەر، ئۇرۇق ـ ئەيماق.
ئەھلى ئالەم — ئالەم ئاھالىسى، بارچە ئادەملەر.
ئەھلى ئەدەب — ئەدەب ئەھلى، ئەدەبلىك كىشىلەر.
ئەھلى ئەدەم — يوق بولغان؛ نابۇت بولغان.
ئەھلى ئەزا — ھازىدار كىشىلەر، ماتەملىك كىشىلەر.
ئەھلى ئازاب — ئازاب چەككۈچىلەر، مەزلۇملار.
ئەھلى ئەزىمەت — يولغا، سەپەرگە چىققان كىشىلەر.
ئەھلى ئەس — زامانداشلار.
ئەھلى ئەقل — ئەقىل ئىگىلىرى، دانالار، ئەقىللىقلار.
ئەھلى ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم تارتقۇچىلار، ئازاب تارتقۇچىلار.
ئەھلى ئەنا — مۇشەققەتتە، قىيىنچىلىقتا قالغانلار.
ئەھلى ئەيان — ئىمانى كامىللار، ھەقىقىي ئىشەنچ ئىگىلىرى.
ئەھلى ئەيش — مەئىشەتپەرەسلەر، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلەر.
ئەھلى ئەييام — زامانە كىشىلىرى.
ئەھلى باتىن — يوشۇرۇن سىرلارنى بىلگۈچىلەر، كەبلە-

چەكنى كۆرگۈچىلەر، ئۆلىيالار؛ تەسەۋۋۇپ ئەھلىلىرى؛ بىلىمدانلار. دانىشمەن كىشىلەر؛ كۆڭلىنى خۇداغا باغلىغانلار.

ئەھلى بەزم — زىياپەتتىكىلەر، بەزمىدە ھازىر بولغانلار.

ئەھلى بەقا — باقىيلار، ئەبەدىيلەر؛ ئەبەدىي تىرىكلەر؛ تەڭرىگە يېقىن كىشىلەر.

ئەھلى بەلىيىەت — رەنج، مۇشەققەت، ئازاب چەككۈچىلەر؛ بالاغا قالغانلار.

ئەھلى بەيئ — ئۆي ئىگىلىرى؛ دەللاللار.

ئەھلى بىنىش — كۆزى ئۆتكۈر كىشىلەر؛ يىراقنى (ئۇزاقنى) كۆزلىگۈچىلەر؛ دانا، دانىشمەنلەر؛ زېرەك، ھوشيارلار.

ئەھلى پەرخاش — جەڭچىلەر.

ئەھلى تاج — شاھلار، تاج ئىگىلىرى.

ئەھلى تەبئ — ئىقتىدارلىق كىشىلەر، شائىرلار، ئەدىبلەر.

ئەھلى تەجاھۇل — جاھالەت ئەھلى، جاھىللار.

ئەھلى تەختۇتاج — پادىشاھلار.

ئەھلى تەرەب — بەزم ئەھلى، خۇش چاقچاق كىشىلەر.

ئەھلى تەرىق — مەلۇم بىر مەسلەك كىشىلىرى، سوپىلىققا مەنسۇپ كىشىلەر، مۇرىت.

ئەھلى تەرىق بولماق — زاھىد ۋە سوپىلار قاتارىغا كىرمەك.

ئەھلى تەزەللۇم — مەزلۇملار، ئېزىلگەنلەر.

ئەھلى تەسەۋۋۇف — سوپىلار، خۇدا كۆيلار، نەپسىدىن كەچكەنلەر.

ئەھلى تەقۋا — «ئەھلى تەقۋى» گە قارالسۇن.

ئەھلى تەقۋى — تەقۋادارلار.

ئەھلى تەلەب — ئۇمۇمەن بىرەر تىلەك، ئىستەك ئارقىسىدا يۈرگۈچىلەر.

ئەھلى تەلەۋۋۇن — تۇرلۇك تۇستە كۆرۈنگۈچىلەر، شائىرانىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرغۇچىلار.

ئەھلى تەمكىن — سۆلەتلىك كىشىلەر؛ ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن كىشىلەر.

ئەھلى تەمىز — ئاجراتقۇچى، پەرقلەندۈرگۈچىلەر؛ زېرەك كىشىلەر.

ئەھلى تەنەئىئۇم — نېمەت ئىگىلىرى، پالۋان ياشىغۇچى كىشىلەر.

ئەھلى تەھقىق — بىلىمدانلار، ھەقىقەتنى ئىزدىگۈچىلەر؛ شېئىرشۇناسلار.

ئەھلى تەئرىخ — تارىخچىلار، تارىخشۇناسلار.

ئەھلى تەئىيىد ئولماق — قۇۋۋەتلىك، ئىرادىلىك بولماق.

ئەھلى تۇزاب — تۇپراقتا قوشۇلغانلار، ئۆلۈكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — 1) كەسىپداشلار. 2) سوپىلارغا ئەگىشىدىغان كىشىلەر.

ئەھلى جاھ — مەنسەپدارلار، يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەر، بايلار.

ئەھلى جەدەل — بەسلەشكۈچىلەر، بەس تالاشقۇچىلار.

ئەھلى جافا — جاپاكەشلەر، جاپا چەككۈچىلەر.

ئەھلى جەھان — بارچە ئادەملەر، پۈتۈن دۇنيا ئەھلى.

ئەھلى جۇد — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى جۇلۇس — مەجلىستىكىلەر، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى.

ئەھلى جۇنۇن — شەيدالار، ئاشىقلار؛ دىۋانىلەر، سەۋدالىيلار.

ئەھلى خانەقاھ — نامازخانلار.

ئەھلى خەرابەت — 1) مەيخانا ئەھلى. 2) كۆچمە م: ۋەھدەت مەيى بىلەن مەست بولغانلار.

ئەھلى خۇراسان — خۇراسان خەلقى، ئاھالىسى.

ئەھلى خىرەد — ھوشيارلار، ئەقىل ـ ئىدراكلىقلار، زېرەكلەر.

ئەھلى خىزمەد — خىزمەت كۆرسەتكەنلەر، خىزمەتتىكىلەر.

ئەلى دانىش — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى دەرد — دەردمەنلەر، ئاغرىقلار؛ ئاشىقلار.

ئەھلى دەرك — چۈشەنگۈچىلەر، بىلگۈچىلەر.

ئەھلى دەرۋىش — دەرۋىشلەر.

ئەھلى دەقىق — دىققەت قىلغۇچىلار، ئېتىبار بەرگۈچىلەر.

ئەھلى دەۋر — دەۋر، زامان كىشىلىرى.

ئەھلى دەۋران — دەۋر، زامان كىشىلىرى؛ زامان ئەھلى، زامانداشلار.

ئەھلى دەۋزەخ — دوزەخىيلار.

ئەھلى دەۋلەت — دۆلەتمەنلەر؛ بايلار.

ئەھلى دەير — بۇتخانا ئەھلى.

ئەھلى دۇنيا — ھەممە ئادەملەر، دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر؛ دۇنيانى دوست تۇنۇچىلار:

كافىر بولساڭ ئىشقى بول، ئەھلى دۇنيا بولماغىل،
زاھىد سۇپەت دۇنيا دەپ، ھەرگىز مۇردار بولماغىل.

— مەشرەب.

ئەھلى دىل — 1) پاكىز كىشىلەر؛ سوپىلار. 2) يۈرەك

سىرلىرىنى سەزگۈچى، سىرداش، غەمخور؛ كۆڭۈل بەرگەن، ئاشىق.

ئەھلى دىن — 1) دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار، دىندارلار. 2) زاھىدلار.

ئەھلى دىيار — ۋەتەن، ئۆلكە خەلقى.

ئەھلى رەھمەت — مېھرىبانلار، شەپقەتچىلەر، غەمخورلار، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچىلەر؛ گۈناھى كەچۈرۈلگەنلەر.

ئەھلى رۇزگار — زامان كىشىلىرى.

ئەھلى رىيا — مۇناپىقلار، مەككارلار.

ئەھلى زاھىر — 1) يۈزەكى نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر، يۈزەكى كۆرۈنۈشنى بايقىغۇچىلار؛ يۈزەكى قارىغۇچىلار. 2) روشەن، ئېنىق پىكىر قىلغۇچىلار، دانىشمەنلەر.

ئەھلى زەڭ — ھەبەشتەك قاپقارا.

ئەھلى زەمان — زاماندىشلار، زامانە ئەھلى؛ زامان كىشىلىرى.

ئەھلى زۇلۇم — زالىملار؛ زالىم تەبىئەتلىك كىشىلەر.

ئەھلى زۇھد — دىندارلار، سوپىلىققا بېرىلگەن كىشىلەر.

ئەھلى زىندان — زىندانداىكىلەر، تۇتقۇنلار.

ئەھلى سەئادەت — سائادەتمەنلەر، بەختىيارلار.

ئەھلى سەخا — ساخاۋەتلىك كىشىلەر، سېخىيلار.

ئەھلى سەفا — كۆڭلى ساپ كىشىلەر، پاك كىشىلەر.

ئەھلى سەفەر — يولۇچىلار، سەپەر قىلغۇچىلار.

ئەھلى سەلامەت — ساق ـ سالامەت قېلىشنى ئىزدىگەنلەر؛ سالامەتلەر، ساقلار، پاكلار، ياخشى كىشىلەر.

ئەھلى سەلاھ — ياخشى كىشىلەر، تەقۋادارلار، پاكلار.

ئەھلى سەۋال — سوئال بەرگۈچىلەر، سورىغۇچىلار.

ئەھلى سەۋدا — ئىشق سەۋداسىغا يولۇققان كىشىلەر، سەۋدايىلار، شەيدالار.

ئەھلى سۇرەت — يۈزەكى، نادان ئادەملەر، تېشى پال ـ پال، ئىچى غال ـ غال كىشىلەر.

ئەھلى سۇلۇك — تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى سۇننەت — سۇننىيلەر، سۇننىي مەزھىپىگە ئەگەشكۈچى مۇسۇلمانلار.

ئەھلى سىدق — توغرا سۆزلۈك كىشىلەر، سادىقلار، ساداقەتلىكلەر، توغرىلار؛ راستچىللار.

ئەھلى شەست — سالغا، سىرتماق تاشلىغۇچىلار.

ئەھلى شەقاۋەت — بەدبەختلەر؛ بەختى قارىلار.

ئەھلى شۇھۇد — شاھىدلار، گۇۋاھلار، گۇۋاھچىلار.

ئەھلى غۇرۇر — مەغرۇرلار، غۇرۇرغا بېرىلگەنلەر.

ئەھلى غىننا — 1) سازەندىلەر، ناخشىچىلار. 2) بايلار. 3) ھېچنەرسىنى نەزىرىگە ئىلمايدىغان ھىممەتلىكلەر.

ئەھلى فەزەڭ ۋە نەفىر — قورقۇنچ، ۋەھىمىدىن نالە قىلغانلار.

ئەھلى فەزل — پەزىلەت ئىگىلىرى، ئىلمىي كىشىلەر.

ئەھلى فەزلۇكەمال — پەزىلەتلىك، پېتۇك كىشىلەر؛ ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھلى فەساد — يول توسارلار، قاراقچىلار.

ئەھلى فەن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى، پېتۇك، بىلىملىك، ماھىر كىشىلەر.

ئەھلى فەنا — ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ئىلاھىيغا بېرىلگەن ئادەملەر، تەسەۋۋۇپچىلار.

ئەھلى فۇزۇن — پەن، ھۈنەر ئىگىلىرى؛ بىلىمدانلار.

ئەھلى قەبۇل — خۇلق ـ مىجەزى ياخشى كىشىلەر، خەلققە ياقىدىغانلار، خەلق ياقتۇرىدىغانلار.

ئەھلى قەلەم — قەلەم ئىگىلىرى، ئەدىبلەر، شائىرلار؛ كاتىپلار.

ئەھلى قۇبۇر — قەبرىدە ياتقانلار، ئۆلۈكلەر:

ھەر بېتىمى كى بۇ جەھان ئىچرەدۇر،
يېغلار ئانىڭ ھالىغە ئەھلى قۇبۇر.

— زەلىلى.

ئەھلى قۇلۇب — كۆڭلى ساپ، ۋىجدانى پاك كىشىلەر؛ قەلب ئىگىلىرى.

ئەھلى كەرەم — سېخىي، قولى ئوچۇق كىشىلەر:

گەدادۇر جەنابىڭدا ئەھلى كەرەم،
ئەتا قىلماغاي بەرمەسەڭ سەن دەرەم.

— ئا. نىزارى.

ئەھلى كەلام — سۆز ئۇستىلىرى، ئەدىبلەر، ناتىقلار.

ئەھلى كەمال — ھېكمەت، كامالەت ئىگىلىرى، ئالىملار.

ئەھلى كەمىن — ئۆزىنى چەتكە ئالغۇچىلار.

ئەھلى كۇفرۇدىن — كاپىرلار، دىنسىزلار.

ئەھلى گۇناھ — گۇناھكارلار.

ئەھلى ماتەم — ماتەم تۇتقانلار.

ئەھلى مەئانىي — مەنە ئىگىلىرى، مەنە ۋە بايان ئالىملىرى.

ئەھلى مەجلىس — ئۇلپەتلەر، سۆھبەتداشلار؛ يىغىنغا توپلانغانلار.

ئەھلى مەززەللەت — خار، تۆۋەن كىشىلەر.

ئەھلى مەشرەب — ئىچىملىك مۇخلىسلىرى.

ئەھلى ماقالەت — سۆز، نۇتۇق ئەھلى؛ گەپدانلار.

ئەھلى مەكتەب — مەكتەپتىكىلەر؛ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتۇ-

قۇچىلار.
ئەھلى مەلامەت — مالامەت، تاپا ـ تەنە قىلغۇچىلار.
ئەھلى مەئرىفەت — مەرىپەت، ئىلىم ئىگىلىرى.
ئەھلى مەئنى — مەنە ئىگىلىرى، بىلىمدانلار؛ سۆزخەدانلار.
ئەھلى مۇتېئ — ئىتائەتكارلار؛ بويسۇنغۇچىلار، باش ئەگكۈچىلەر.
ئەھلى مۇسىبەت — غەم، ئەندىشە، قايغۇ ـ ئەلەم چەككۈچىلەر.
ئەھلى مۇناجات — يېلىنىپ يالۋۇرغۇچىلار.
ئەھلى مۇھەببەت — ئاشىقلار؛ دوستلار؛ مۇھەببەتلىكلەر.
ئەھلى نامۇس — نومۇسلۇق، نومۇسچان كىشىلەر.
ئەھلى نەجات — قۇتۇلغانلار، نىجات تاپقانلار، خالاس بولغانلار.
ئەھلى نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچىلار، ئەپسۇسلانغۇچىلار.
ئەھلى نەزەر — ياخشى قارىغۇچىلار، نەزەر سالغۇچىلار.
ئەھلى نەسىم — يەل، يېقىملىق شامالدىن بەھرىمەن بولغۇچىلار.
ئەھلى نەشات — ۋاقتىنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگۈچىلەر، خۇشاللىق ئىزدىگۈچىلەر.
ئەھلى نۇجۇم — مۇنەججىملەر، ئاستىرونوملار.
ئەھلى نۇقسان — جاھىللار؛ نادانلار؛ نۇقسانلىقلار.
ئەھلى ھال — تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىسىدە: ئىشق يولىدا ئۆزىنى يوقىتىش ھالىتىگە چۈشكەن سوپىلار.
ئەھلى ھەربى — ھەربىيلەر، سپاھىلار، ئەسكەرلەر.
ئەھلى ھەق — تەڭرىگە يېقىنلار.
ئەھلى ھەقىقەت — سوپىلىقتا، سوپىلىق مەسلەكلىرىدە خۇداغا يېتىشكەن كىشىلەر.
ئەھلى ھەيا — ھايالىقلار، ئېپىتلىكلەر؛ ئەندىشە بىلەن يۈرگۈچىلەر.
ئەھلى ھۇزۇر — ھازىرلار، ئاگاھلار، ھوشيارلار.
ئەھلى ھۇش — ھوشيارلار، زېرەكلەر.
ئەھلى ھۇسن — گۈزەللەر، زىبالار.
ئەھلى ھۇنەر — ھۇنەر ئىگىلىرى، ھۇنەرۋەنلەر.
ئەھلى ھىجاز — ھىجاز خەلقى، ئاھالىسى.
ئەھلى ھىجران — ئايرىلىش ئازابىدا كۈن كەچۈرۈۋاتقانلار.
ئەھلى ھېكمەت — بىلىمدانلار، دانىشمەنلەر؛ پەيلاسوپلار.
ئەھلى ئوقۇل — ئاقىللار، دانالار، ئەقىل ئىگىلىرى.
ئەھلى ئۇبۇر — كەزگۈچى، سایاھەتچى، ئۆتكۈنچى، كېزىپ يۈرگۈچىلەر؛ سودىگەرلەر، سایاھەتچىلەر.
ئەھلى ئۇسۇل — دىنىي قانۇن ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار.
ئەھلى ۋەرەئ — تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار؛ پاكلار: *ئەگەر ئىشق ئافەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ۋەرەئ بىلكىم، تىلىڭنى ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.*
— گۈمنام.
ئەھلى ۋەسل — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەنلەر.
ئەھلى ۋەفا — ۋاپادارلار، ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلار.
ئەھلى ۋەھدەت — خۇدانىڭ بىرلىكىنى تەن ئېلىپ، ئۇنىڭغا بويسۇنغان كىشىلەر.
ئەھلى ۋەيل — دوزاختىكىلەر، دوزاخ ئەھلى.
ئەھلى ۋۇسۇل — يېتىشكەن، ئېرىشكەنلەر.
ئەھلى ۋۇقۇف — خەۋەردار كىشىلەر، بىلگەنلەر، خەۋەردارلار.
ئەھلى ۋىداد — دوستلار.
ئەھلى ۋىسال — يېتىشكەنلەر، ئېرىشكەن ئاشىقلار.
ئەھلى ۋىفاق — ھەمكارلىق، دوستلۇققا ئىنتىلگۈچىلەر.
ئەھلى ئېھتىدا — توغرا يولدا ماڭغۇچىلار؛ يول تاپقانلار.
ئەھلى ئېھتىياج — موھتاج كىشىلەر.
ئەھلى ئېئتىبار — ئىبرەت ئالغۇچى كىشىلەر، ئىبرەت ئىگىلىرى.
ئەھلى ئىدراك — ئەقىللىقلار، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ پاراسەتلىك، زېرەك كىشىلەر.
ئەھلى ئىرادەت — مۇرىتلار، مۇخلىسلار.
ئەھلى ئىرتىداد — دىندىن قايتقانلار؛ مەسلەكتىن يانغانلار؛ ھەيدەلگەنلەر.
ئەھلى ئىرفان — بىلىم، مەرىپەت ئەھلى.
ئەھلى ئىسلام — مۇسۇلمانلار.
ئەھلى ئىسيان — ئىتائەتسىز كىشىلەر، قوزغىلاڭچىلار، ئىسيانكارلار.
ئەھلى ئىشق — ئاشىقلار.
ئەھلى ئىلىم — ئىلىم ئىگىلىرى؛ ئالىملار.
ئەھلى ئىمان — مۇسۇلمانلار، مۆمىنلەر، دىنغا ئېتىقاد

قاد قىلغۇچىلار.

ئەھلى ئىيادەت — ھال ـ ئەھۋال سورىغۇچىلار.

ئەھلى يەقىن — خۇدانى تونۇغانلار، خۇداكۆيلار.

ئەھلەن [اهلاً] (ئە) ئەھلەن ۋە سەھلەن (بەزىدە «مەرھا-با» سۆزى ھەم قوشۇلىدۇ): «خوش كېلىپسىز، ياخشى كېلىپسىز، مەرھەمەت!» كە ئوخشاش ياخشى تىلەكلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئەھلىلىق [اهل ليق] ئىگىلىك، ساھىبلىق؛ مەھرەملىك (دوستلۇق، بۇرادەرلىك؛ چورىلىق)، بىر دىللىق.

ئەھلىللاھ [اهل الله] (ئە) ئەۋلىيالار، خۇداغا يېقىنلار:

يەتتە تەن كەلتۇر ئۇ ئەھلىللاھدىن،
بەئدەزان ھاجەت تىلە ئەللاھدىن.

— زەلىلى.

ئەھلىيەت [اهليت] (ئە) يېقىن بولۇش، يېقىنلىق.

ئەھمال [احمال] (ئە) [بىرلىكى: ھەمل] يۈكلەر.

ئەھمال ۋە ئەسقال — يۈكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر.

ئەھمەر [احمر] (ئە) قىپقىزىل، قىزىل:

سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمنىڭ مەھى ئەنۋەرى.

— ئا. نىزارى.

لالەئى ئەھمەر — قىزىل لالە:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

ئەھمەرىي [احمري] (ئە) قىزىل؛ قىزىلغا مەنسۇپ.

ئەھمەق [احمق] (ئە) گول، نادان، ئەخمەق.

ئەھۋال [احوال] (ئە) [بىرلىكى: ھالەت] ھالەتلەر، ھاللار، ئەھۋال.

ئەھۋالى مەسەل — خار ـ زارلىقتا نەمۇنە.

ئەھۋەل [احول] (ئە) ئالغاي، ئەلەس كۆز (كۆزى بىرەر نەرسىنى ئىككى ياكى ئۈنگىدىن ئارتۇق قىلىپ كۆرىدىغان)، غىلاي:

كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋەل، تەگرى تەجەللى نەبەل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ـ ماھ ئەمەسمۇ.

— زەلىلى.

ئەھىبا [احبا] (ئە) [بىرلىكى: ھەبىب] ئەھبابلار، دوستلار، سۆيۈملۈكلەر، جورىلار.

ئەھىبايى دەۋران — دەۋران، زامانە دوستلىرى.

ئەھيا [احيا] (ئە) 1) قايغۇلار، مىسكىنلىكلەر. 2) ۋۇجۇدقا چىقىش؛ تىرىك؛ جانلاندۇرۇش، تىرىلدۈرۈش:

كۆڭۈل ئارەزىن مەيدە ھەمرا قىلاي،
ئانىڭ كەيفىدە دىلنى ئەھيا قىلاي.

— ئا. نىزارى.

ئەھيانەن [احياناً] (ئە) بەزەن؛ بەزى ۋاقىتتا، گاھى ـ گاھى.

ئەۋ [او] ئۆي، خانا:

گۈل نەۋرۇزنى كۆتەرىپ ئەۋگە ئېلىتكەنى.

— لۇتفى.

كۆز ئەۋى — كۆز چانىقى.

ئەۋاخىر [اواخر] (ئە) [بىرلىكى: ئاخىر] ئاخىرلار، كەينىلەر؛ بىرەر دەۋرنىڭ ئاخىرلىرى، كەينىكى بەتلەر.

ئەۋارىز [عوارض] (ئە) [بىرلىكى: ئارىزە] پەيدا بولغان نەرسىلەر، ھادىسىلەر؛ تۇرلۇك تاسادىپىيلىقلار، ئىشلار، مەشغۇلاتلار؛ يامانلىقلار، ئىللەتلەر.

ئەۋاسىت [اواسط] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسەت] ئوتتۇرىلار؛ ئوتتۇرا ھاللار؛ ئوتتۇرا زامان.

ئەۋام [عوام] (ئە) ئومۇم، ئامما؛ خەلق، خالايىق؛ ئاددىي كىشىلەر.

ئەۋام ئەرازىلى — ئاددىي خەلقنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىلىرى.

ئەۋامۇننىاس [عوام الناس] (ئە) خەلق ئاممىسى، ئومۇم خەلق، ئاددىي خەلق، پۇقرا.

ئەۋامىر [اوامر] (ئە) [بىرلىكى: ئەمر] ئەمرلەر، بۇيرۇقلار.

ئەۋان I [اوان] (ئە) ۋاقىت، پەيت، زامان، مەۋسۇم.

شەباب ئەۋانى — ياشلىق پەيتى.

ئەۋان II [عوان] (ئە) 1) ئۆي ئىشى بىلەن مەشغۇل ئايال. 2) ئەرلىك ئايال. 3) دۆلەت پاسىبانى، مىرشاب؛ قاتتىق قوللۇق، جازالىغۇچى جاللات.

ئەۋانىي [اوانى] (ئە) [بىرلىكى: ئىنا] ئىدىشلار؛ قاپلار.

ئەۋانىيى سىيمىن — كۈمۈش ئىدىشلار.

ئەۋائىل [اوائل] (ئە) [بىرلىكى: ئەۋۋەل] ئاۋۋاللار، ئىلگىرىلەر، دەسلەپ، بىرەر نەرسىنىڭ باشلىنىش دەۋرى، ئېپتىدائىيىسى؛ ئاۋۋالقى دەۋرلەر.

ئەۋايىل [اوايل] (ئە) «ئەۋائىل» غا قارالسۇن.

ئەۋباش [اوباش] (پ) بەتقىلىق، بەكۈش، تەرسا، ساياق:

ھەردەم يېتىبان پەلەككە ھۇيۇم،
ئەۋباش ئىلە بارچە گۇفتۇ گۈيۇم.

— قىدىرى.

ئەۋباشلىق [اوباش ليق] تەرتىپسىزلىك، تەربىيسىز-لىك، ئۆز بېشىمچىلىق.

ئەۋتاد [اوتاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەد] 1) قوزۇقلار، تايانچلار. 2) قەبىلە پېشۋالىرى، بىرەر جامائەتنىڭ ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك كىشىلىرى؛ ئەۋلىيالار؛ تۆت ئەۋلىيانىڭ باشلى-قى؛ خۇداغا يېتىشكەنلەر. 3) ئىككى ھىجالىق ئاروز رۇك-نى.

ئەۋتار [اوتار] (ئە) چالغۇ تارلىرى.

ئەۋتان [اوطان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەتەن] ئورۇن، ماكان؛ ۋەتەنلەر؛ ئىستىقامەت جايلىرى.

ئەۋج [اوج] (ئە) 1) ئېگىز، يۇقىرى. 2) بىرەر نەرسە-نىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى؛ چوققا. 3) ئېگىزلىك. 4) ئاسمان، پەلەك:

مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالەسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.

— زەلىلى.

ئەۋج ئالماق — كۆچەيمەك، زورايماق.

ئەۋج بەرمەك — يۇقىرى دەرىجىگە، يۇكسەك مەرتىۋىگە يەتكۈزمەك، مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك.

ئەۋج تاپماق — يۇكسەك ئورۇن ئالماق، يۇقىرى دەرىجە ۋە مەرتىۋىگە يەتمەك؛ تەرەققىي قىلماق.

ئەۋج تۇتماق — يۇكسەك دەرىجىگە، يۇقىرى ئورۇنغا، ئېگىز چوققىلارغا كۆتۈرۈلمەك.

ئەۋج تىلەمەك — يۇقىرى مەرتىۋە ۋە يۇكسەك ئورۇنغا ئىنتىلمەك، مايىل بولماق.

ئەۋجى رىفئەت — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇكسەك دەرىجە.

ئەۋجى سەلتەنەت — پادىشاھلىق ئورنى.

ئەۋجى سىپېھر — ئاسمان چوققىسىنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئورنى.

ئەۋجى شەرەف — ئۇلۇغلۇق مەرتىۋىسى، بۇيۇكلۇكنىڭ يۇقىرى چوققىسى.

ئەۋج كەمال تاپماق — كامالەت چوققىسىغا ئېرىشمەك.

ئەۋجى مۇقەرنەس — ئاسمان، ئاسمان گۇمبىزى.

ئەۋجى ھەقىقەت — ھەقىقەت ئاسمىنى؛ ھەقىقەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

ئەۋجى ۋەلا — ئەڭ يۇكسەك:

مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەئنى شەمسۇز زۇھا.

— ئا. نىزارى.

ئەۋجىگاھ [اوجى كاه] (ئە + پ) يۇقىرىسى، يۇقىرى ئورۇن، يۇكسەك جاي:

ئۆتۈپ بۇ كېچە بولدى خۇرشىد فاش،
سەما ئەۋجىگاھىدا تۇردى قۇياش.

— ئا. نىزارى.

ئەۋد [عود] (ئە) قايتىش، ئارقىغا قايتىش.

ئەۋد ئەتمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك؛ قايتىلماق.

ئەۋد ئەيلەمەك — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋد قىلماق — «ئەۋد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئەۋر [عور] (ئە) يالىڭاچ.

ئەۋر ئولماق — يالىڭاچ بولماق.

ئەۋراد [اوراد] (ئە) [بىرلىكى: ۋىرد] بامدات، تاڭ نامىزىدىن كېيىن ئوقۇلىدىغان دۇئا ياكى ئايەت؛ دۇئالار؛ ۋەزىپىلەر («ۋىرد» قا قارالسۇن).

مەنۇ رۇخسارۇ زۇلفۇڭ زىكرۇ فىكرى،
خەلايىق سۇبھۇ شام ئەۋراد ئوقۇرلەر.

— ئاتابى.

ئەۋراق [اوراق] (ئە) [بىرلىكى: ۋەرەق] 1) ۋاراقلار، سەھىپىلەر. 2) بەرگلەر؛ ياپراقلار:

لالە يافراغى ۋەيا ئەۋراقى گۇلدىن دەفتەرى،
مىسرەئى شوخىنى تەھرىر ئەتكەلى دىۋان كېرەك.

— زەلىلى.

3) بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسىملار. 4) قەغەزلەر، ھۆججەت-لەر. 5) يازمىلار (شېئىر، رىسالە ۋە باشقىلار)، كىتابلار. 6) بىرەر نەرسىلەر مەجمۇئەسى، قامۇسى، يىغىندىسى.

ئەۋراقى سىيم — كۈمۈش ۋاراقلار؛ كۆچمە م: قۇياش نۇرلىرى.

جەمال ئەۋراقى — كىشىنىڭ يۈزى (مەجىزى).

ئەۋرەت [عورت] (ئە) ئەۋرەت، جىنسىي ئەزا، ئۇياتلىق جاي، نامەھرەمگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان ئەزالار (دىنىي چۈشەنچىدە: ئەرلەر ئۇچۇن كىندىكتىن تىزىغىچە بولغان قىسىمى؛ خوتۇن ـ قىزلار ئۇچۇن جەينەكتىن بوينىغىچە ۋە بوينىدىن تۆۋەنگىچە بولغان قىسمى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

سەتىرى ئەۋرەت — ئەۋرىتىنى يېپىش (يوشۇرۇش).

ئەۋرەڭ [اورنگ] (پ) 1) تەخت، ئوردا:

چىقارسام بۇ ئەۋرەڭگە شەھزادەنى،
كۆزۈم نۇرى دىلبەند فەرھادنى.

— ئا. نىزارى.

2) تاج. 3) شەرەپ؛ گۈزەللىك. 4) ئەقىل: بىلىم. 5) ئاسمان. 6) ھۆكەر يۇلتۇز (يۇلتۇزلار تۇركۈمىدىن بىرىنىڭ نامى). 7) شەۋكەت (ئەل ئىچىدە قازانغان كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان ـ شۆھرەت).

ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە تەخت:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۇررەڭ،

يا مىسسۇ نۇقرەۋۇ دەك، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەۋرۈلمەك [اورولماک] 1) ئايلانماق، ئۆرۈلمەك. 2) مەشغۇل بولماق؛ قايغۇرماق.

ئەۋزار [اوزار] (پ) ئەسۋاب، قورال («ئەفزار» غا قاراڭ).

ئەۋزان [اوزان] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزن] 1) ۋەزىنلەر؛ ئۆلچەملەر (شېئىرىي ئۆلچەم)؛ ئاروز ۋەزىنلىرى. 2) مۇزىكىدىكى ئۆلچەم.

ئەۋزائ [اوضاع] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزئ] ھالەتلەر؛ ئەھۋاللار؛ شارائىتلار.

ئەۋزەھ [اوظح] (ئە) روشەن؛ روشەنرەك، ئوچۇقراق؛ ئەڭ روشەن، ئەڭ ئوچۇق.

ئەۋساف [اوصاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەسف] سۈپەتلەر، تەرىپلەر، ماختاشلار.

ئەۋسافى پەسەندىدە — يېقىملىق سۈپەتلەر، مۇڭاپىق ھالەتلەر.

ئەۋسافىن بىتمەك — تەرىپ ـ تەۋسىپنى يازماق.

ئەۋسافى ھەمىدە — ياخشى سۈپەتلەر مەدھىيىسى.

ئەۋسافى ھىلىم — تاقەت، بەرداش؛ يۇمشاقلىق سۈپەتلىرىنىڭ ماختىلىشى.

ئەۋسەت [اوسط] (ئە) 1) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىچە. 2) قىسقا، ئىخچام.

ئەۋسەت سۆز — قىسقا سۆز، ئىخچام سۆز.

خەيرۇلئۇمۇرى ئەۋسەتۇھا — ھەممە ئىشلارنىڭ ئوتتۇرىچىسى ياخشى.

ئەۋسەتۇننىاس [اوسطالناس] (ئە) ئوتتۇرا تەبىقىدىن بولغان كىشىلەر.

ئەۋسەئ [اوسع] (ئە) كەڭرەك؛ ناھايىتى كەڭ.

ئەۋقات [اوقات] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقت] 1) ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر. 2) ئۆمۈر، ھايات؛ زامان، دەۋر. 3) ئۆمۈر كەچۈرۈش، ۋاقىت ئۆتكۈزۈش:
تەلىبەۋۇ رەسۇلىي خەرابات ئوچۇن،
ئاشىقى بەدنام ھەر ئەۋقات ئوچۇن.
— زەلىلى.

ئەۋقات جامى — ۋاقىتلار جامى؛ ۋاقىت جەريانى؛ ۋاقىتنىڭ سىغدۇرۇش ھەجمى.

ئەۋقات سۈرمەك — ھايات كەچۈرمەك، ئۆمۈر ئۆتكۈزمەك.

ئەۋقاف [اوقاف] (ئە) [بىرلىكى: ۋەقف] ۋەخپىلەر، ۋەخپە قىلىنغان مۈلۈكلەر (مەسچىت، مەدرىسە، قارىيخانا، خانىقا تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلەر — سۇ ۋە باشقا مۈلۈكلەر، «ۋەقف» گە قاراڭ).

ئەۋلا [اولا] (ئە) ياخشىراق، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلاد [اولاد] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلەد] پەرزەنتلەر، ئوغۇللار؛ ئوغۇل ـ قىزلار؛ نەسىل.

ئەۋلادى كىرام — ياخشى ئەۋلاد.

ئەۋلادلىغ [اولادلیغ] پەرزەنتلىك، تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق.

ئەۋلاد مانەند [اولاد مانند] (ئە + پ) ئوغلىدەك، پەرزەنتىدەك، قېرىنداشتەك.

ئەۋلى [اولى] (ئە) ياخشىراق، ئەۋزەلرەك، تۈزۈكرەك؛ ئەڭ ياخشى.

ئەۋلىيا [اولیا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەلىي] ۋەلىيلەر، دوستلار؛ ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر؛ مۇقەددەس، ئەزىز ئادەملەر؛ روھانىيلار.

ئەۋلىيائى مۇرسەلىن — خۇدا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلەر.

ئەۋلىيائى ئىزام — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك ئەۋلىيالار.

ئەۋلىيائۇللاھ [اولیاءاللّٰه] (ئە) خۇدانىڭ دوستلىرى، يېقىنلىرى؛ خۇداغا يېقىن كىشىلەر.

ئەۋن [عون] (ئە) ياردەم، مەدەت، كۆمەك.

ئەۋھام [اوھام] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھم] ۋەھىمىلەر، قورقۇنچلار، ئويلار، تۇيغۇلار، بىھۇدە خىياللار.

ئەۋۋارە [اواره] (ئە) ئاۋارە، ئامالسىز؛ سەرگەردان، تېنىمگەن:
بەيابانى فىراق ئىچرە بەسى ئەۋۋارەلەر سىزمۇ؟
قايۇ ئەۋۋارەلەر، دەرد ئىچرە باغرى پارەلەر سىزمۇ؟
— ئەرشى.

ئەۋۋارەئى بېخانۇمان — ئۆي ـ جايسىز، سەرگەردان؛ تېنىمگەن.

ئەۋۋەل [اول] (ئە) 1) بىرىنچى، ئاۋۋالقى، دەسلەپ؛ ئالدىن، ئىلگىرى. 2) باشلانغۇچ؛ ئىپتىدائىي، باش.

ئەۋۋەلى ئافەرىش — يارىتىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى).

ئەۋۋەلى جۇلۇس — مەجلىس، مۇراسىمنىڭ باشلىنىشى.

ئەۋۋەلى ھال — دەسلەپ، ئاۋۋال.

ئەۋۋەلا [اولا] (ئە) بىرىنچىدىن؛ ئالدىدىن، باشتىن.

ئەۋۋەلئاقشام [اول آقشام] كەچقۇرۇن، تۇن باشلىنىش پەيتى.

ئەۋۋەلەن [اولن] (ئە) بىرىنچىدىن؛ دەسلەپ، باشتىن،

ئاۋۋالدا، دەسلەپكى ۋاقىتتا.

ئەۋۋەلغى [اولغى] «ئەۋۋەلگى» گە قارالسۇن:
كۆڭلۈم ئىچرە دەردۇ غەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس،
كىم ئۇل ئاينىڭ ھەجرى ھەم ئەۋۋەلغىلەرغە ئوخشاماس.
— نەۋابى.

ئەۋۋەلگى [اولكى] بىرىنچى، دەسلەپكى، ئالدىنقى، ئاۋۋالقى، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى.

ئەۋۋەلىن [اولين] (ئە) ئالدىنقى، ئالدىنقىلار.
ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن — ئالدىنقى (ئاۋۋالقى) لار ۋە ئاخىرقىلار «باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش.»

ئەۋۋەلىيەت [اولىيت] (ئە) ئىلگىرىلىك، بىرىنچىلىك؛ قەدىمكىلىك؛ ئەزەلدىن بارلىق.

ئەئادى [اعادى] (ئە) دۈشمەنلەر.

ئەئتاف [اعطاف] (ئە) مېھرىبانلىقلار، مەرھەمەتلەر.

ئەئجەم [اعجم] (ئە) 1) كۆچمە م: نادان، ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن. 2) ياخشى سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىقتىدارى تۆۋەن

ئەئجەمىي [اعجمى] (ئە) «ئەئجەم» گە قارالسۇن.

ئەئجۇبە [اعجوبە] (ئە) «ئەجۇبە» گە قارالسۇن.
ئەئجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىزگاھىدىر بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئەئجۇبەلىق [اعجضبەليق] ئاجايىبلىق، غارايىبلىق.

ئەئدا [اعدا] (ئە) [بىرلىكى: ئەدۇۋ] دۈشمەنلەر.
ئەئدا سىپاھى — دۈشمەن لەشكىرى.

ئەئداد [اعداد] (ئە) [بىرلىكى: ئەدەد] سانلار، سانالغانلار، ھېسابلار.
ئەئدادىدە تۈتماق — سانغا قوشماق، قاتاردا سانىماق، ھېسابقا قوشماق.

ئەئراب [اعراب] (ئە) ئەرەبلەر، كۆچمەنچى ئەرەبلەر؛ سەھرايى ئەرەبلەر:
سوردىلەر ئەئرابلەردىن كىم قايان،
رەۋزەئى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەلىلى.

ئەئرابىي [اعرابى] (ئە) بەدەۋىي (سەھرادا كۆچمەنچى)، ئەرەبلەر.

ئەئراز [اعراض] (ئە) [كۆپلۈكى ئەرەز] «ئەرەز» گە قارالسۇن.

ئەئزا [اعضاء] (ئە) 1) تەن ئەزالىرى، قىسىملىرى؛ 2) بەدەن، تەن، گەۋدە.

ئەئزەم [اعظم] (ئە) ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ ئۇلۇغ:
كى فارۇقى ئەئزەم ئەدالەت سىرىشت،
ھەياكانى ئوسمان ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

ئەسسەۋادول ئەئزەم — ئەڭ زور كۆپچىلىك، مۇتلەق كۆپ سانلىقلار.

ئەئزەم سەۋاد — كاتتا شەھەر، كاتتا ئۆلكە.

ئەئقەل [اعقل] (ئە) ئەقىللىقراق؛ ئەڭ ئەقىللىق.

ئەئقەلى دۇزگار — زامانىسىنىڭ ئەڭ ئەقىللىق كىشىسى.

ئەئلا [اعلا] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى؛ ئۈستۈن؛ يۇكسەكرەك، ئالىيراق:
بولسا جەننەتدە ئاتابى سەنسىزىن قىلغاي فىغان،
سالدىلار دەۋزەخكە دەپ فىردەۋسى ئەئلادىن مېنى.
— ئاتابى.

ئەئلا مەقام — يۇقىرى، يۇكسەك مەرتىۋە، دەرىجە.

ئەئلام [اعلام] (ئە) [بىرلىكى: ئەلەم] 1) بايراقلار؛ 2) ئاتاقلىق ئاتلار (ئىسىملار). 3) مەلۇم قىلىش، ئۇقتۇرۇش:
خوجەغە قىلدى سەلام ئىكرام ئېتىپ،
بارچە ئەھۋالاتىنى ئەئلام ئېتىپ.
— زەلىلى.

ئەئلەم [اعلم] (ئە) زور ئالىم، بۈيۈك ئالىم؛ ناھايىتى دانا، كاتتا ئىلىم ئىگىسى، دانىشمەن.
ئەئلەمى ئۇلەما — ئالىملارنىڭ ئەڭ بىلىمدانى.

ئەئما [اعما] (ئە) 1) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ؛ 2) بىلىمسىز، نادان؛ خەۋەرسىز.
ئەئما كەلمەك — بىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق قىلماق.

ئەئمال [اعمال] (ئە) [بىرلىكى: ئەمەل] ئەمەللەر، ئىشلار، قىلمىشلار.
ئەئمال نامەسى — قىلىنغان ئىشلار خاتىرىسى.
ئەئمالى خەير — ياخشى ئىشلار.
ئەئمالى قەبائىھ — يامان، رەزىل، قەبىھ قىلمىشلار.

ئەئۋاد [اعواد] (ئە) قۇرۇق سۆلەت.
زۇمرەئى ئەئۋادۇ تەكاسۇل — بىر توپ بىكارچى، مېھنەتتىن باش تارتقۇچىلار.

ئەئۋام [اعوام] (ئە) يىللار، زامانلار.

ئەئۋان [اعوان] (ئە) ياردەمچىلەر.

ئەئززە [اعزه] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىز] ئەزىزلەر، ھۆرمەتلىكلەر؛ چوڭلار؛ دانىشمەنلەر.

ئەئىزەئى ئەھباب — ئەزىز دوستلار؛ ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك جورىلار؛ كۆڭلى يېقىن كىشىلەر.

ئەئىممە [ائمە] (ئە) [بىرلىكى: ئىمام] ئىماملار، پېشۋالار.

ئەئىممەئى ئىسلام — ئىسلام ئىماملىرى، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋالىرى.

ئەئيان [اعيان] (ئە) 1) ئاقسۆڭەكلەر، ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىكلەر، تونۇلغان، ئاتاقلىق كىشىلەر. 2) كۆزگە كۆرۈنگەن، ئاشكارا، ئوچۇق، چۈشىنىشلىك؛

پادىشاھا، يوقتۇر ھېچ پىنھان ساڭا،
زاھىرۇ باتىن ھەممە ئەئيان ساڭا.

— خەراباتى.

ئەئيانى ھەزرەت — (پادىشاھ) ھۆزۈرىدىكى مەنسەپدارلار.

ئەيالەت [ايالت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەيالات] ۋىلايەت، بىرەر مەمۇرىي دائىرە.

ئەيالغۇ [ايالغو] 1) مۇزىكا ئەسۋابلىرىدىن بىرى. 2) ئۇلەن، كۈي، ئاھاڭ، تەسىرلىك قوشاق.

ئەيالغۇچى [ايالغوچى] مۇزىكانت.

ئەيب [عيب] (ئە) نۇقسان، خاتا، كەمچىلىك، گۇناھ.

ئەيىب كۆزى — نۇقسان ئىزدىگۈچى، كۆز.

ئەيىبپوش [عيب پوش] (ئە + پ) ئەيىب يوشۇرغۇچى، سىر ساقلىغۇچى، بىراۋنىڭ كەمچىلىكىنى كۆرمەسلىككە سالغۇچى، ئەيىب كەچۈرگۈچى.

ئەيىبجو [عيب جو] (ئە + پ) ئەيىب ئاختۇرغۇچى، كەمىستكۈچى؛ قارا نىيەت؛ پىتنە ـ پاسات تارقاتقۇچى.

ئەيىبجوى [عيب جوى] (ئە + پ) «ئەيىبجو» غا قارالسۇن.

ئەيىبجويلىق [عيب جويلىق] ئەيىب تېپىش، كەمچىلىك ئىزدەش؛ قارا نىيەتلىك، پىتنە ـ پاسات تارقاتماقلىق.

ئەيىبجويلىك [عيب جويلىك] «ئەيىبجويلىق» قا قارالسۇن.

ئەيىبگو [عيب كو] (ئە + پ) چېقىمچى، يامانلىغۇچى، بىراۋنىڭ ئەيىبىنى يايغۇچى، يۈزىگە سالغۇچى.

ئەيىبگوى [عيب كوى] (ئە + پ) «ئەيىبگو» غا قارالسۇن.

ئەيىبىنلىغ [عيبين ليغ] بەتنىيەتلىك، قارا كۆڭۈللۈك، تىرناق تېگىدىن كىر ئىزدەش.

ئەيىبىنلىق [عيبين ليق] «ئەيىبىنلىغ» گە قارالسۇن.

ئەيىت [ايت] 1) ئېيتماق، سۆزلىمەك. 2) يازماق، پۈتمەك. 3) ئوقۇماق. 4) كۈيلىمەك.

ئەيتام [ايتام] (ئە) [بىرلىكى: يەتىم] يېتىملار.

ئەيتىكلىك [اعتيكليك] چېقىمچىلىق، ئېغىزا؛ گەپ ـ سۆز؛ تەنە.

ئەيزەن [ايضاً] (ئە) يەنە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇنىڭدىن باشقا.

ئەيش [عيش] (ئە) تۇرمۇش، ياخشى تۇرمۇش؛ ھايات. 2) خۇشاللىق، كۆڭۈللۈك؛ خۇشال ـ خۇراملىق، شادلىق، راھەت ـ پاراغەت، كۆڭۈل خۇشلۇقى:

كەتتى چۇ سەرسەرى جەھان، كەلدى نەسىمى نەۋ بەھار.
تەلبە زەلىلى ئەيشىدىن كۆڭلىدە نائۈمىد ئەمەس.

— زەلىلى.

ئەيش ئەتمەك — خۇرسەنچىلىك، كەيپ ـ ساپا قىلماق، كۆڭلىنى خۇش قىلماق.

ئەيش ئەھلى — ئەيش ـ ئىشرەت قىلغۇچىلار، بەزمىدە كىلەر.

ئەيش ئەيلەمەك — ئەيش ـ ئىشرەت قىلماق، كەيپ ـ ساپا سۈرمەك.

ئەيش بەزمى — ئويۇن ـ كۈلكە، خۇرسەنچىلىك، خۇشاللىق بەزمىسى.

ئەيش تەھرىسى — ئەيش ـ ئىشرەت ئىستىكى.

ئەيش جامى — شادلىق قەدەھى.

ئەيش خەتى — خۇشاللىق خېتى.

ئەيش دەۋرانى — خۇشاللىق ۋاقتى؛ خۇشاللىق چاغلىرى.

ئەيش سازى — ئەيش ـ ئىشرەتكە لازىمەتلىك جابدۇق ۋە ئوزۇقلار.

ئەيش سۇبھى — ۋىسال ئۈمىدى؛ خۇشاللىقنىڭ باشلىنىشى.

ئەيش كامى — ھالاۋەت؛ ھايات تەمى.

ئەيش گۈلبۇنى — شادلىق گۈللەپ ـ ياشنىغان چاغ.

ئەيش گۈلى — خۇشاللىقنىڭ ياشنىغان پەيتى.

ئەيشۇ تەرەب — شادلىق، خۇرسەنلىك، ئويۇن ـ كۈلكە:

ئەيشۇ تەرەبدە ئەي پەرى سەن كەبى دىلرەبا كىرەك.
دەردۇ غەمسىزدە ئۆلگەلى مەن كەبى مۇبتەلا كىرەك.

— گۈمنام.

ئەيشۇ كام — خۇشاللىق ئىستىكى؛ پاراغەت، مەقسەتكە ئېرىشىش.

ئەيشۇ مۇراد — مەقسەتكە، شادلىققا يېتىش.

ئەيشۇ نەشاد — شاد ـ خۇراملىق، خۇشۇاخلىق.

ئەيشۇ ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا.

ئەيشى خلۇەت — خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش:

دىلىمرا ھۇسنۇڭ شىكارى نەقشى تابدۇر فەلەك،
ئەيشى خىلۋەت ئىچرە ھەمتارىڭ ئەمەس ئىبرىدى مەلەك.
— گۇمنام.

ئەيشى سۇرۇر — ئەيش ـ ئىشرەت خۇشاللىقى، ھايات سۆيۈنچىسى، شاد تۇرمۇش.

ئەيشى مۇدام — دائىملىق راھەت ـ پاراغەت مەبى، شادلىق كەيپى.

ئەيشى مۇستەدام — دائىمىي خۇرسەنچىلىك؛ ئۇزلۇكسىز ئەيش ـ ئىشرەت.

ئەيش پەرداز [عيش پرداز] (ئە + پ) تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۇر ئۆتكۈزگۈچى.

ئەيشساز [عيش ساز] (ئە + پ) ئەيش ـ ئىشرەتساز، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەيشساز بولماق — ئەيش ـ ئىشرەتكە مەشغۇل بولماق.

ئەيش گۇزىن [عيش كوزين] (ئە + پ) ياخشى كۆن كەچۈرگۈچى، ياخشى مەئىشەت، ئىشرەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەيلەدىك [ايلاديک] ئەيلىدۇق، قىلدۇق، (پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان شەكلى).

ئەيلەيۇ [ايلايو] ئەيلەپ، قىلىپ (پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكلى).

ئەيماق [ايماق] ئېيتماق، دېمەك.

ئەيمان [ايمان] (ئە) 1) ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ. 2) قەسەملەر؛ ۋەدىلەر:
ئاشق ئولمايدۇر كىشى تا كەچمەگۈنچە جانىدىن،
زۇلفىغە مەھرەم بولۇرمۇ ئۆتمەسە ئەيمانىدىن.
— زەللى.

ئەيمەن [ايمن] (ئە) 1) ئەرەبىستاندىكى بىر جايىنىڭ نامى؛ 2) دەرەخ نامى:
ئەيمەن دەرەختىدىن كىم مۇساغە ئوت كۆرۈندى،
ئىننى ئەنەللاھ ئەيتۇر ئەسرارى جان ئەمەسمۇ؟
— زەللى.

ناری ئەيمەن — ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان دەرەخ.

ئەين I [عين] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ع» ھەرپىنىڭ نامى.

ئەين II [عين] (ئە) 1) كۆز قارىچۇقى. 2) بۇلاق. 3) بەلگە؛ ئەينەك، كۆزگۈ. 4) ماھىيەت؛ جەھەت. 5) مەنبە سەۋەب:
تۇرفەتۇل ئەين ئىجرە رو بولدى بەلا،
ئارى ـ ئارى مۇستەجاب ئولدى دۇئا.
— زەللى.

ئەينەن تۇسەممىا سەلسەبىل — سەلسەبىل نامىلىق بۇلاق.

ئەينى ببباكلىك — ئىتائەتسىزلىكنىڭ ئەينى ئۆزى.

ئەينى بىنىش — ئۆتكۈر كۆز، چوڭقۇر چۈشەنگۈچى، بىلىملىك كىشىلەر.

ئەينى تەلەتتۇف — نازۇك مۇئامىلىدە بولۇش تۇپەيلى، بىرلا ياخشىلىق ئۇچۇن.

ئەينى جەلادەت — ئەزىمەتلىك يۈزىسىدىن، چاققانلىق، تېزلىك.

ئەينى رەسۇالىق — ئۆتە رەسۇالىق؛ رەسۇالىقنىڭ ئۆزى.

ئەينى رەشك — رەشك تۇپەيلى، رەشك تەقەززاسى بىلەن، رەشكلىك قاراش (نەزەر).

ئەينى زەمان — زامانىنىڭ ياخشىسى، ئۇلۇغى.

ئەينى سەفا — ساپ ئىرادە، گۈزەل ئارزۇ.

ئەينى كەرەم — ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئەينى كەسافەت — كاساپەت مەنبەسى؛ ناھايىتى كاساپەت.

ئەينى مەقسۇد — ئەسلى مەقسەت، ھەقىقىي مەقسەت.

ئەينى مۇھەببەت — مۇھەببەت تۇپەيلى؛ خالىس مۇھەببەت.

ئەينى ناز — ناز تۇپەيلى؛ نازلىق كۆز؛ پەقەت ناز قىلماقلىق.

ئەينى نەزاھەت — ھەقىقىي پاكلىق، ئەسلى پاكلىق.

ئەينى نۇر — نۇرنىڭ دەل ئۆزى، ئۆز يورۇقلۇقى.

ئەينى ھەيات ئەفزا — ھايات بېغىشلىغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى، ئىلتىپاتلىق كۆز.

ئەينى ئىززەت — ئىززەت يۈزىسىدىن، ۋەجىدىن.

ئەينى ئىفلاس ۋە فەلاكەت — ئىنتايىن چۈشكۈنلۈك ۋە پالاكەت.

ئەينى ئىنايەت — ئىنايەتنىڭ ئەينى ئۆزى؛ خالىس مېھرىبانلىق.

ئەينى يەرەقان — سېرىق كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغان كىشىنىڭ كۆزى.

ئەينە [اين] (ئە) قەيەردە؟

ئەينەلمەفەر — قاچىدىغان جاي قەيەردە؟

ئەينەين [عينين] (ئە) ئىككى كۆز.

ئەينۇلكەمال [عين الكمال] (ئە) كامالەت، بالاغەت، پەقەت كامالەت سەۋەبىدىن.

ئەينۇلھەيات [عين الحيات] (ئە) 1) ھايات بۇلىقى، ھايات سۇبى؛ 2) ئەسەر نامى:

ئەرىقنى دەبان ئىسمى «نەھرۇننەجات»،
كى سەرشارىنىڭ ئاتى «ئەينۇلھەياتى».
— ئا. نىزارى.

ئەينۇلىيەقىن [عين اليقن] (ئە) بىرەر نەرسىنى ماھىيىتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش، بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئېنىق مەلۇمات:
كۆفرۇ ئىمان ئايەتىنىڭ شەرھىنى ساھىب نەزەر،
كۆزلەرنىڭ ئاقۇ قاراسىندەك كۆرەر ئەينۇلىيەقىن.
— ئاتايى.

ئەينۇلىيەقىن ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ چىن، ھەقىقەتنى بىلگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى كىشىلەر.

ئەينىيەت [عينيت] (ئە) ئەينى ئۆزى؛ ئۆزلۈك.

ئەيۋان [ايوان] (ئە) 1) ئالدى ئوچۇق يۇكسەك بىنا، قەسىر. 2) ئالتىنچى قەۋەت ئاسمان، پەلەك؛ ئالتىنچى قەسىر:
بۇساغاڭدا كۆك تىرەر ئېردى باشىم لۇتفۇڭ بىلە،
يەرگە چالدىڭ شىشەدەك ئەيۋانى مىنادىن مېنى.
— ئاتايى.
3) قۇياشنىڭ 12 بۇرجىكىدىن بىرى.

ئەيۋانى رىئىسەت — يۇكسەك (قەسىر)؛ ئاسمان.

ئەيۋانى مۇنەققەش — بېزەكلىك، نەقىشلىك قەسىر، پەلەك، چەرخ.

ئەيۋانى مىينا — كۆك ئاسمان.

ئەيىبانە [عيبانه] (ئە) جەرىمانە، تۆلەم.

ئەيىغ [ايغ] ئېيىق.

ئەيىقماق [ايقماق] ئايرىلماق؛ ئويغانماق؛ ھوشيار بولماق، ھوشىغا كەلمەك؛ چۈشەنمەك؛ پەملىمەك.

ئەيىلدوماق [ايلدورماق] ئويغاتماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك؛ ئاجراتماق.

ئەيىلماق [ايلماق] «ئەيقماق» قا قارا‌ڭ.

ئەييا‌ب [عياب] (ئە) ئەيىبلىگۈچى.

ئەييار [عيار] (ئە) ھىيلىگەر، مەككار؛ سېھىرگەر.
ئەييار كۆز — ھىيلىگەر كۆز.
دىلبەرى ئەييار — سېھىرلىگۈچى دىلبەر.

ئەييارە [عياره] (ئە) مۇناپىق، ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار؛ كونا دۇنيا.

ئەييا‌ش [عياش] (ئە) مەئىشەتكە بېرىلگەن، مەئىشەتپەرەس، ئەيش ـ ئىشرەتنى سۆيگۈچى.

ئەييام [ايام] (ئە) [بىرلىكى: يەۋم] كۈنلەر، دەۋر؛ پەيت، چاغلار، زامانلار، ۋاقىتلار.
ئۇيقۇسىز ئۆتكەزكى سەن ئەييامنى،
بېھۇدە ئۆتكەزمە سۇبھى ـ شامنى.
—خەرابا‌تى.

ئەييامى ئەدل كۆرگۈزمەك — ئادالەت، ئىنسا‌پ كۆرسەتمەك؛ ھەققانىيلىك دەۋرى، زامانى بولماق.

ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى، ياشلىق دەۋرى.

ئەييامى فاتىي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر.

ئەييامى ۋىسال — يېتىشىش كۈنلىرى، ئۇچرىشىش پەيتلىرى.

زەئىف ئەييامى — كۈچسىزلىك پەيتلىرى، ئاجىزلىق دەۋرى.

ئەييۇھەسساقىي [ايهاالساقى] (ئە) ئەي ساقىي.

ئەييۇھەننا‌س [ايهاالنا‌س] (ئە) ئەي ئادەملەر، ئەي خالايىقلار!
بىلمەك ئەييۇھەننا‌س يېتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغا بەرگۈم غۇلام.
— ئا. نىزارى.

ب

ب چاغاتاي ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى.

با [با] (پ) 1) بىرەر سۇپەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆز ئالدى قوشۇمچە، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۇپەت ياسىغۇچى «لىق، چى، دار» قوشۇمچىلىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ:
سۈلۈكەتتە ماھىر ئەجەب باغەدەب،
تەكەللۇم قىلۇر سەۋتكە غۇنچە لەب.
— ئا. نىزارى.
2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: با قەلەم ـ قەلەم بىلەن، با تەرتىپ ـ تەرتىپ بىلەن، با مەسلىھەت ـ مەسلىھەت بىلەن. 3) «به I» گە قارالسۇن.

باب I [باب] (ئە) 1) ئىشىك، دەرۋازا، قوۋۇق:
كى شاھزادە ئاچتى كەرەم بابىنى،
كۆرۈپ شاھى فەغفۇر بۇ ئېنئامىنى.
— ئا. نىزارى.
2) بۆلۈم، قىسىم، باب:
سۆزلەشىبان ھەربىرى بىر بابىدىن،
تىز رەۋان ئۆتتىلەر تىزنابىدىن.
— زالىلى.
3) جەھەت، ساھە، مەسىلە:
پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سېنىڭدەك دەھرئارا،
كىم يۈزۈڭنى كۆردى دەر: مەريەمدىن ئېرمىشدۇر ئەفىق.
— ئۇبەيدى.

باب II [باب] (پ) ماس، مۇۋاپىق، لايىق، باب.

بابا [بابا] بوۋا؛ مويسىپىت؛ قېرى؛ بۇرۇن ياشىغان كىشىلەر، ئەجدادلار.

بابەت [بابت] (ئە) جەھەت؛ توغرىسىدا، ھەققىدە؛ تۇر، خىل.

بابەركەت [بابركت] (پ + ئە) بەرىكەتلىك، مول.

بابەھا [بابها] (پ) باھالىق، قىممەت.

بابەھاۋ [بابهاء] (پ + ئە) ھۆسن، جامال، گۈزەللىك، روشەنلىك.

بابزەن [بابزن] (پ) كاۋاپ زىخى.

بابۇل خىلاپ [باب الخلاق] (ئە) ئەگرىلىك، ناتوغرىلىق.

بابىل [بابل] (ئە) ئىراقتا قەدىمكى زاماندا مەشھۇر بولغان بىر شەھەر.

باپەندە [بافنده] (پ) باپكار، توقۇمىچى:
ۋۇجۇدىغە باپەندەنىڭ تۇشتى تاب،
زەبان چەرخىغە ئەشتى سۆزدىن تەناب.
— غەربى.

بات [بات] (پ) تېز، ئىلدام، ئىتتىك، پات:
قارا ساچىڭ كۆڭۈلگە كەلسە دەرمەن،
قەرارىمغەكى بات بول باشىڭ ئال، قاچ.
— ئاتابى.

بات ئەيلەمەك — تېز قىلماق، قەتئىي بەرمەك:
گەر مالنى ئەسبابى نىجات ئەيلەگەسەن،
دەرۋىشكە سەدقىسىنى بات ئەيلەگەسەن.
— نەۋائى.

باتەئەب [باتعب] (پ + ئە) 1) ھارغان، ھاردۇق يەتكەن، چارچىغان. 2) مادارسىز، كۈچسىز:
يەنە خاجە سوربىدىكى، ئەي باتەئەب،
ھەلەب شەھرىگە كەلمەكىڭ نې سەبەب.
— ئا. نىزارى.

باتەرتىب [باترتيب] (پ + ئە) تەرتىپ بىلەن، تەرتىپلىك.

باتەنەززۇل [باتنزل] (پ + ئە) چۈشكۈنلۈك بىلەن، ئۆزىنى پەس كۆرسىتىش.

بات ـ بات [بات ـ بات] (پ) تېز ـ تېز، پات ـ پات.

باتراغ [باتراغ] تېزرەك، پاتراق.

باتماق [باتماق] 1) چۆكمەك، غەرق بولماق، پاتماق؛ 2) يوشۇرۇنماق، كۆمۈلمەك، يوقالماق:
فەلەك ياتىب ئاياغ ئىلگىن ئۈزاتىپ،
ئېشەك يەڭلىغ قارا بالچىققا باتىب.
— نەۋائى.

باتمان I [باتمان] ئېغىرلىق ئۆلچىمى، پاتمان.

باتمان II [باتمان] پاتمايمەن.

باتىل [باطل] (ئە) 1) بۇزۇق، بۇزۇلغان؛ بوش،

قۇرۇق:
... ئىلاھا باتىل ئىشلاردىن ماڭا بەرگىل پۇشەيمانلىق.
— ئەھمەد يەسەۋى.
2) ئاساسسىز، بىھۇدە؛ ناتوغرا، ناھەق:
قازىلار پەتۋايى بەريان ھەقنى باتىل قىلدىلار،
كۇفر ئېتىپ ئىمانە كەلمەس، كەلمەكىكە ئار ئەتتىلەر.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.
3) يالغان، ساختا:
تەمبۇرەنىڭ باتىلە پەرۋەردەسىن،
يىرتايىن ئول باشتىن ـ ئاياغ پەردەسىن.
— ئەھمەدى.

باتىل ئەتمەك — بۇزماق.
باتىل بولماق — بۇزۇلماق.
باتىل خەيال — بىھۇدە، بۇزۇق خىيال.

باتىن [باطن] (ئە) 1) ئىچ، ئىچكى دۇنيا، كۆڭۈل:
قىلىب باتىننىدە خۇدادىن تەلەب،
خالاس ئولماقنىغە نېچۇكدۇر سەبەب.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرۇن، مەخپىي، پىنھان:
خۇدانىڭ خەلقىغە كۆپ جەبر ئەيلەر،
كى باتىن كۆزلەرنى كور ئەيلەر.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

باتىن ئەئما — زېھىنسىز، ئوقۇشسىز.
باتىن ئۆي — كۆڭۈل ئۆيى.
باتىنى قارا زاھىرى ئاق — ئىچى قارا كۆرۈنۈشى ئاق، ئىككى يۈزلىمچى.

باتىنەن [باطناً] (ئە) ئىچىدىن، يوشۇرۇن.
باتىنەن ۋە زاھىرەن — ئىچىدىن ۋە تېشىدىن.

باج [باج] (پ) پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ تەرىپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق جايلاردىن ئالىدىغان سېلىقى؛ باج، ياساق:
چۇ شاھلارغا قىلساڭ ئەگەر تاجىنى،
كى ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ئالىپ باجىنى.
— غەربى.

باجۇد [باجود] (پ + ئە) مەرھەمەتلىك، ھىممەتلىك، سېخىي.
ۋۇجۇدى باجۇد — مەرھەمەتلىك شەخس.

باخەبەر [باخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋىرى بار:
بۇلاردىن سوراب مەن، ئايا راھبەر،
بۇ ئىشدىن ئەقىرنى قىلىڭ باخەبەر.
— ئا. نىزارى.

باختەر [باختر] (پ) 1) غەرب، كۈنپېتىش.
باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربدىن شەرققىچە.
2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.

باختەن [باختن] (پ) يېڭىلمەك، ئۇتتۇرماق؛ زىيان تارتماق.

باخسۇم [باخسوم] تېرىق، بۇغداي ياكى قوناق ئۇنىدىن قىلىنغان بوزىغا ئوخشاش ئىچىملىك.

باخنامە [باخنامه] (پ) 1) لەقەم. 2) نام، ئۇنۋان، ئاتاق.

باخۇسۇس [باخصوص] (پ + ئە) 1) مەخسۇس قىلىنغان، خاس. 2) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

باخىرەد [باخرد] (پ) ئەقىل، ھوشقا ئىگە؛ ئەقىللىق، دانا.

باد [باد] (پ) يەل، شامال:
قىلىب باد يەڭلىغ جەھاننى گۈزەر،
خەبەر ئالماقنىغە شەھەرمۇ شەھەر.
— ئا. نىزارى.

بادى ئەجەل — ئەجەل شامىلى، ئۆلۈم خەۋىرى:
بولۇپ غەرق كىشتى، فۇرۇ كەتتى ئەل،
كى تەقدىر ئىلە ئەستى بادى ئەجەل.
— ئا. نىزارى.

باد پەنەھ — شامالدىن پاناھلىنىدىغان جاي.
بادى خەزان — كۈز شامىلى:
دەر ئېردىكى تىترەپ چۈبادى خەزان،
كى ئۆچتى چىداغىم نېتەي، ئاھ، جان.
— ئا. نىزارى.
بادى سەبا — تاڭ شامىلى، مەيىن شامال.
بادى سەرسەر — ئىتتىك شامال، قاتتىق شامال، بوران:
بولۇپ بادى سەرسەر مەسەللىك ئېتى،
قاباتىپ تۇرار جۇرغا تىڭنىڭ ئېتى.
— موللا شاكىر.
بادى سۇبھ — سەھەر شامىلى:
كىم ئايغاي شەرھى ھالىمنى قاتىڭدە،
چۇ بادى سۇبھ يەتمەس ھەزرەتىڭدە.
— لۇتفى.
بادى مۇخالىف — تەتۇر شامال:
چۇ قوزغالدى بادى مۇخالىف شەددىد،
خەلايىق جانىدىن ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

بادام [بادام] (پ) بادام؛ بادام شەكىللىك:
كاكۇلىنىڭ تارى داغى بادامدۇر،
كۆزلىرى گۈياكى چۈن بادامدۇر.
— زەلىلى.

بادامە [بادامه] (پ) بادام شەكىلدىكى، بادام نۇسخا.

بادامە مۇھر — بادام شەكىلدىكى مۆھۈر.

باد ئاۋەرد [باد آورد] (پ) يەل كەلتۈرگەن، شامال ئېلىپ كەلگەن؛ مۇشەققەتسىز قولغا كەلگەن.

بادە [باده] (پ) مەي، شاراب:

ھەمە قاچتى مەندىن ھەرامزادەلەر،
چەراكىم فەقىردا تۇگەپ بادەلەر.

— ئا. نىزارى.

بادە ئاشام — مەيپەرس، شارابخور.

بادە بەزمى — مەي زىياپىتى، ئىچىملىك ئولتۇرۇشى.

بادەئى ئەسفەر — سېرىق مەي.

بادەئى تەھۇرا — ساپ، تازا مەي.

بادەئى سەندەل — سەندەل پۇراقلىق مەي.

بادەئى گۈلپام — قىزىل، ياقۇت رەڭ مەي.

مەدەئى گۈلگۈن — قىزىل رەڭلىك سۈزۈك مەي.

بادەئى ناب — تازا، تىنىق، ساپ مەي:

ئىلىنىدە بىر پىيالە بادەئى ناب،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گۈلبەرگى سىيراب.

— لۇتفى.

بادەئى ھۈمرا — قىزىل مەي.

بادەئى ئىشرەت — خۇشاللىق شارابى، ئىشرەت شارابى:

نەسىب ئەتمىش فەلەك خۇنابەئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كۆرەرمۇ بادەئى ئىشرەتنى ئول ھەرگىز رەۋا بىزگە.

— مەھزۇن.

بادەئى ئىشق — ئىشق، سۆيگۈ، ۋىسال مەيى:

بادەئى ئىشقىڭدىن ئەت كۆڭلۈمنى مەست،
لېك ئول يەڭلىغكى بولغاي مەي پەرەست.

— نەۋائى.

بادەپالا [بادەپالا] (پ) مەينى سۈزۈشتە ئىشلىتىدىغان لاتا، داكا، مەي سۈزگۈچ.

بادە پەرەست [باده پرست] (پ) مەيپەرەس، مەيگە بېرىلگەن.

بادە پەيماي [باده پیمای] (پ) مەي قۇيغۇچى؛ مەي ئىچكۈچى:

بۇ بەزمى غۇسسە ئىچرە بادە پەيماي،
بولۇر ھەرلەھزە مۇنداق مەجلىسئارای.

— نەۋائى.

بادە پۇرۇش [باده فروش] (پ) مەي ساتقۇچى.

بادە كەش [باده کش] (پ) مەيخور، شارابخور:

سەن ئەمدى غەم يېمە كۆڭلۈڭنى خۇش تۇت،
تەرەب بىرلە ئۆزۈڭنى بادەكەش تۇت.

— نەۋائى.

بادە نۇش [باده نوش] (پ) مەي ئىچكۈچى، مەي ئىچكەن، مەيگە ئۆگەنگەن.

باد بان [بادبان] (پ) يەلكەن، يەلكەنلىك كېمە، كېمە چېدىرى:

خىرەد كىشتى ئۆزرە تىكىب بادبان،
قىلۇر بەھر ئىچرە قۇيۇندەك رەۋان.

— ئا. نىزارى.

بادپا [بادپا] (پ) يەلتاپان، تېز يۈرەر؛ چاپقۇر ئات:

يەنە ئەمر قىلدى پەرى ئەي ئاتا،
يەنە كەلتۈرۈڭ تېزرەك بادپا.

— ئا. نىزارى.

باد پاي [باد پاي] (پ) «بادپا» غا قارالغ:

چاپىپ ھەر تەرەپ بادپايى سەمەند،
شىكار ئەيلەبان بارچە پەستۇ بەلەند.

— ئا. نىزارى.

بادنەما [بادنما] پ) شامال يۆنىلىشىنى كۆرسەتكۈچى ئەسۋاب.

بادىنجان [بادنجان] (پ) پېدىگەن (چەيزە).

بادىيە [بادیه] (ئە) چۆل، بایاۋان، سەھرا:

كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجىب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئۇشول ۋادىيە.

— ئا. نىزارى.

بار I [بار] دۇر، ئېرۇر (كېسىملىك جۈملە ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىدىغان قوشۇمچە):

شوخلۇقتىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەستۇر جان بىرۇردە لەئلى شەككەر بارى بار.

— مەھزۇن خوتەنى.

بار II [بار] (پ) يۈك.

بارى ئەندۇھ — غەم يۈكى.

بارى دىل — كۆڭۈل يۈكى، كۆڭۈلدىكى تەشۋىش.

بار III [بار] (پ) 1) مېۋە؛ ھوسۇل. 2) قورساقتىكى بالا:

بولۇپ ھامىلەدىن شىكەم ئىچرە بار،
تۇغارغە بۇ يەرنى قىلىپ ئىختىيار.

— زەلىلى.

بار IV [بار] مەررە، قېتىم، نۆۋەت:

قىلىب نەغمىنى ئۇچ قاتار،
بۇ نەخش غەزەلنى نەچچە بار.

— موللا شاكىر.

بار ئەۋۋەل — دەسلەپكى قېتىم، بىرىنچى قېتىم، تۇنجى قېتىم.
باردىگەر — كېيىنكى قېتىم، ئىككىنچى قېتىم.
بىر بار — بىر قېتىم:
مەيخانەسىگە يول بەرسە بىر بار،
ئۆزلۈكسىز تاشلاپ بولسام سەبەبكار.
— خەستە.

بار V [بار] (پ) ئىجازەت، رۇخسەت، ئىزن؛ قوبۇل.
بار ئەھلى — ساراي مەمۇرلىرى.
بار بەرمەك — كىرىشكە رۇخسەت بەرمەك، قوبۇل ئەتمەك.
بار تاپماق — كىرىشكە ئىجازەت ئالماق، قوبۇل ئېتىلمەك.
بارى ئام — ئومۇمىي قوبۇل.
بارى ئام بەرمەك — ھەممىنى قوبۇل قىلماق.
بار ئىستەمەك — رۇخسەت، ئىجازەت سورىماق.

بار VI [بار] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: ياغدۇرغۇچى، تۆككۈچى، تارقاتقۇچى، ، ياغقۇچى مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەنبەر بار — ئەنبەر تارقاتقۇچى، گۈزەل ھىدلىق.
بارىد بار — سوغۇق تارقاتچۇچى.
كافۇر بار — كافۇر ياغدۇرغۇچى.

باراب [باراب] (پ) سۇغىرىلمىدىغان يەر.
باراج [باراج] (پ) تۇغۇت ئانىسى.
بارئاغۇش [بارآغوش] بىر باغلام، بىر قۇچاق، بىر يۈدە (ئوتۇن).
باران [باران] (پ) يامغۇر:
نە نامازۇ رۇزىيۇ نە ئەيلەدىم ھەججۇ ـ زەكات،
بولدى ئەمدى كۆز ياشىم چۇن مىسلى باران ئەلۋىدا.
— سەدائى.

تىير باران — ئوق ياغدۇرۇش.
سەڭگى باران — تاش ياغدۇرۇش.

باره I [باره] (پ) مەررە، قېتىم؛ «بار IV» غا قارالسۇن.
باره II [باره] (پ) ھەق...، خۇسۇس...،
بارەسىدە [بارەسىدە —] خۇسۇسىدا، ھەققىدە:
بىزنىڭ بارەمىزدە چېكىپ رەنجىمىسۇن،
ئاڭا ئەرزىمەس بەرسە مىڭ گەنجىمىسۇن.
— ئا. نىزارى

باره III [باره] (پ) قەلئە، قورغانىنىڭ تېمى.
باره IV [باره] (پ) ئات، ئۇلاغ.
بارە-بارە [بارە-بارە] (پ) بىر قېتىم ـ بىر قېتىم، ئاستا ـ ئاستا، بارا ـ بارا.
بارەندە [بارندە] (پ) ياغقۇچى.
بارەندە ئەبىر — يامغۇرلۇق بۇلۇت.
باربار [باربار] (پ) قايتا ـ قايتا، تەكرار ـ تەكرار.
باربەست [باربست] (پ) يۈك تېڭىش.
بارخانە [بارخانە] (پ) چېدىر؛ مال ئامبىرى، ئامبار.
باردار [بار دار] (پ) 1) مېۋىلىك. 2) ھامىلدار، ئېغىر ئاياغ. 3) يۈك كۆتۈرگۈچى هاممال.
بارسىپ [بارسيب] سىلكىپ، ئوينىتىپ:
ساچ باغ ئۈچىنى بارسىپ،
مۇنساكىنى يۆرگەنىپ،
يولغا كىردى تەبرەنىپ،
يۈگۈرۈپ يۈرۈر ئېردىيا.
— مولا مۇھەممەت نىيازى.
بارکەش [بار كەش] (پ) يۈك توشۇغۇچى، هاممال.
بارگاه [بارگاه] (پ) 1) پادىشاھ قوبۇلخانىسى، قەسىر، ساراي:
تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاهلار،
مۇۋاڧىق بولدى ئىككى پادىشاهلار.
— لۇتفى.

2) چېدىر، ئۇتاق:
پەقىر نامراتلارغا هەم بەردى ئات،
ئاق ئۆي چادىرۇ بارگاه بىرله كات.
— مولا شاكىر.

3) مازار، قەسىر:
خەلق تاۋاب ئەتمەك ئۈچۈن بارگاه،
بارماقىنى بەرمەس ئىلكىدىن رەها.
— زەلىلى.

فەلەك بارگاهى — ئاسمان قەسىر، يۈكسەك ئاسمان.
بارها [بارها] (پ) بىرنەچچە قېتىم، بىرنەچچە مەررە.
بارۇت [باروت] (پ) مىلتىق دورىسى، پۇرۇخ.
بارۇت ساز [باروت ساز] (پ) مىلتىق دورىسى ياسىغۇچى.
بارۇتگەر [باروت كر] (پ) مىلتىق دورىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئۇستا.
بارۇر I [بارور] (پ) مېۋىلىك، هاسىل بولغان.
بارۇر II [بارور] بارىدىغان:
قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشىق ئىلىنىڭ بولۇپدۇرۇر سەجدەگاهى بۇ بابىگىز.
— ئۇبەيدى.

بارۇھ [باروح] (پ + ئە) روھلۇق، جانلىق، ياشناپ

تۇرغان.

باربي [باری] (ئە) يارانقۇچى، ئاپىرىدە قىلغۇچى ئاللا.

باربىان [باربيان] بەرىپ.

باربد [بارد] (ئە) سوغۇق.

باربد رەتىب — ھۆل سوغۇق.

باربد يابىس — قۇرۇق سوغۇق.

باربقە [بارقە] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، چاقنايدىغان.

باربقەئى زىيا — نۇرنىڭ پارلىشى.

باربقەئى سەرمەدىي — ئەبەدىي روشەنلىك.

باربقەئى لەتاپەت — يارقىن، ئىللىق گۈزەللىك.

باربك [باريک] (پ) ئىنچىكە، نازۇك.

باربكەللاھ [بارك الله] (ئە) ئاللا بەرىكەت بەرسۇن!

خۇدا مۇبارەك قىلسۇن! :

دېدى باربكەللاھ مۇرادىڭغا يەت،

نەئىش خاتىرەڭگە يېتەر، قىل ئەبەت.

— ئا. نىزارى.

باربكبىن [باريك بين] (پ) نازۇك نەرسىلەرنى كۆرۈپ بىلەلەيدىغان، ئۆتكۈر، زېرەك.

باربكبىنلىك [باريك بين ليك] زېرەكلىك، ئۆتكۈر زېھىنلىك.

بارىندەك [بارندەك] (پ) يامغۇرلۇق بۇلۇتتەك:

جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىندەك،

سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مابى مايىنتەك.

— لۇتفى.

بارەۋاج [بارواج] (پ + ئە) راۋاجلانغان، ئىشى ئالغا باسقان:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،

تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ - خەراج.

— موللا شاكىر.

بارياب [باریاب] (پ) قوبۇل قىلىنغان، كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنغان.

باز I [باز] (پ) لاچىن:

چۇ ناز ئۇل تەزەرۇ ئاشكار ئەيلەبان،

بەسى بازۇ شاھىن شىكار ئەيلەبان.

— نەۋائى.

باز II [باز] (پ) يەنە، قايتا:

چۇ بىر جامنى باز مەملۇ ئېتىپ،

ماڭا تۇتتى جامنى خۇشبۇ ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

باز III [باز] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئوينىغۇچى، ئوينات-قۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: مەيمۇنباز - مايمۇن ئويناتقۇچى، ئىشقىباز - ھەقىقىي ئاشىق.

باز ئەتمەك — ئويناتماق:

كەبكدېك رەفتار ئىلە ھەر ساری ئەيلەپ جىلۋەلەر،

بەندى زۇلفىن باز ئېتىپ ئەنبەر فىشانلىقلار مۇدۇر.

— گۈمنام.

باز IV [باز] (پ) ئېچىش، ئېچىلىش؛ ئوچۇق:

ئۆتۈپ ئېبردى ئول كۇن بۇ يەڭلىغ ئۇمۇر،

ئەجەب ژاقىئە باز تاپتى زۇھۇر.

— ئا. نىزارى.

بازار [بازار] (پ) سودا - سېتىق قىلىنىدىغان جاي، بازار.

بازارگان [بازارگان] (پ) بازارچى، سوداگەر، ئېلىپ - ساتار.

بازارى [بازارى] (پ + ئە) بازارلىق، بازار ئەھلى.

بازئاۋەرد [باز آورد] (پ) قايتا كەلتۇرۇش؛ ھەدىيە، سوۋغا.

بازەۋق [با ذوق] (پ + ئە) زوقمەن، زوقمەنلىك بىلەن.

بازبان [بازبان] (پ) لاچىنژاز، لاچىننى شىكارغا ئۆگەتكۈچى، لاچىن بىلەن شىكار قىلغۇچى.

بازبىن [بازبين] (پ) بېلەت سانقۇچى.

بازجۇست [بازجست] (پ) ئاختۇرۇش، تەكشۈرۈش.

بازجۇست ئەيلەمەك — قىدىرماق.

بازگەشت [بازگشت] (پ) قايتىش، يېنىش.

بازگەشت ئەيلەمەك — قايتماق، قايتىپ كەلمەك.

بازگۇن [بازگون] (پ) ؛ 1) تەتۇر، چەپ، ئەكس. 2) بەختسىز.

بازگۇنە [بازگونه] (پ) «بازگۇن) غا قارالسۇن.

بازگۇي [بازگوي] (پ) ناخشا، غەزەلدە بىر سۆزنى ياكى بىر بېيىتنى قايتىلاپ تەكرار ئېيتىش.

بازۇ [بازو] (پ) بىلەك:

كى بازۇسىدۇر مىسلى شاخى چىنار،

يۇزى ئاي مەسەللىك ئۆزى تاجدار.

— ئا. نىزارى.

بازۇيى ئەدل — ئادالەت قۇلى.

بازۇلۇق [بازولوق] 1) بىلەكلىك. 2) كۆچمە: كۆچلۈك:

چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،

كېلىپ لەرزىگە كۇھ ئاندىغكى بېد.

— ئا. نىزارى.

بازی [بازی] (پ) ئويۇن؛ ئالداش.
بازی بەرمەك — ئالدىماق.
بازی يېمەك — ئالدانماق.
بازىچە [بازيچە] (پ) 1) ئويۇنچۇق؛ قوچاق؛ 2) چاقچاق.
بازىچەئى ئەتفال — بالىلار ئويۇنچۇقى.
بازىگەر [بازيگر] (پ) ئويۇنچى، مەسخىرىۋاز.
باسەفا [باصفا] (پ + ئە) ساپالىق، تازا، يېقىملىق:
كۆرۈپمەن ئەجەب گۈنبەزى باسەفا،
كى ئۇستاد ئىلكىدە تاپمىش بەنا.
— ئا. نىزارى.
باسرۇغ [باسروغ] 1) ئاق ئۆي ئۈستىگە ياپىدىغان كەگىز. 2) باسقۇچ (باسىدىغان).
باسقۇن [باسقون] تاجاۋۇز، ھۇجۇم.
باسۇت [باسوت] ياردەم، قوللاش، مەدەت، يارەمچى، يۆلىگۈچى، كۆيۈنگۈچى.
باسىبان [باسيبان] بېسىپ:
ئون كىشىدە ئالتە ئېشەك، ئىككى قوي،
گاھ باسىبان يۇقارى، گاھىدا ئوي.
— زەلىلى.
باست [باسط] (ئە) 1) ئېچىلغان، يېيىلغان. 2) كۆڭۈل ئاچقۇچى.
باسىرە [باصره] (ئە) كۆرۈش قۇۋۋىتى، كۆرۈش سەزگۈسى؛ كۆز.
باسىق [باسيق] بېسىملىق، چىداملىق.
باسىن [باسن] باسما، مەتبەئە.
باسىنج [باسنج] زۇلۇم، ئېزىش.
باسەۋەللاھ [باسوى الله] (ئە) ئاللادىن باشقىسى:
ئاھىكىم ئول بادەدىن نۇش ئەيلەسەم،
باسەۋەللاھنى فەرامۇش ئەيلەسەم.
— خەراباتى.
باشەرەف [باشرف] (پ + ئە) شەرەپكە ئىگە، ئالىيجاناب، ئېسىل:
تىلەر ئەردى ھەقدىن كى قابىل خەلەف،
مۇناجات ئەيلەپ شەھى باشەرەف.
— ئا. نىزارى.
باشەفىق [باشفيق] (پ + ئە) شەپقەتچى، ھېسداشلىق قىلغۇچى:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،

نەچۈك كەل دۇرۇر سىزگە بولغان رەفىق.
— ئا. نىزارى.
باشۇكۇھ [باشكوه] (پ) شەۋكەتلىك، سەلتەنەتلىك؛ تەنتەنىلىك؛ تەمكىن، سالماق:
شەھەنشاھ ئانداغ ئېرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ ـ كوھ،
— ئا. نىزارى.
باشارماق [باشارماق] باشقۇرماق، يولغا سالماق.
باشام [باشام] (پ) پەردە، ئىشىك ياكى دېرىزە پەردىسى.
باشامە [باشامه] (پ) ئايالالارنىڭ چۈمپەردىسى.
باشقان [باشقان] باشلىق، يۇرت چوڭى.
باشقالىق [باشقاليق] ئىختىلاپ، ئايرىمىلىق، جۇدالىق.
باشى [باشى] (پ) رەھبەر، باشلىق، سەردار.
باشىر [باشير] سۈت بىلەن:
ئانىڭدەك ئەتتىلەر بارچەسى تەدبىر،
كى بىر ـ بىرىگە قاۋۇشقاي شەھدۇ باشىر.
— لۇنقى.
باغ [باغ] (پ) گۈلزار، گۈلشەن، باغ.
باغۇ بوستان — باغ ۋە گۈلزارلار، ياشىنغان باغ:
يەنە ئەيلەدى باغۇ ـ بوستانلار،
كى پەيدا قىلىبان گۈلىستانلار.
— غەربى.
باغۇراغ — باغ ۋە دالا، باغ ۋە ئوتلاق:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەئكىم سەرۋىيۇ ھەم باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گۈشەئى دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.
باغى ئىرەم — جەننەت بېغى؛ كۆچمە: ناھايىتى ياخشى باغ:
يا پەرى يا ھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتىتار بولۇر ھەرىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.
باغى ۋىسال — ۋىسال بېغى.
باغى جەننەت — جەننەت بېغى، بوستان.
باغى جىنان — «باغى جەننەت» كە قارالسۇن:
مەلامەت ئوقىدىن جىسمىمدە ھەدسىز يارەلەردۇر كىم،
بولۇرمۇ ئىشق ئېلىگە يارەلەر باغى جىنان بىر كۇن.
— گۇمنام.
باغى رەھمەت — رەھمەت بېغى.
باغى رىزۋان — جەننەت.
باغات [باغات] (پ) باغلار، باغلىق جايلار.
باغى [باغى] (ئە) باش تارتقۇچى؛ ئازغۇنلۇق.

باقی [باقی] (ئه) 1) ئەبەدی، دائمىي، مەڭگۈ:
ئەلقىسسە، بۇ شاهلارغا ھەياتلىق باقى بولماي، جەھان سەلتە-
نەتنى بېرىپ، بۇ فەلەكنى غەددار پات فۇرسەتتە ياندۇرۇپ
ئالدى.
— موللا سىدىق.
2) قالدۇق، ئېشىپ قالغان نەرسە:
نېچۈك جان بەرمەسۇن ۋەسلىڭ تىلەپ دەردۇ فىراقىدىن،
قەلەندەرغە ۋىسالۇ دەۋلەتۇ ھەم ئۆمرى باقىدۇر.
— ئۈبەيدى.

باقىئى ئۆمر — قالغان ئۆمۈر:
قەدەھگەردان قىلىبان ساقىئى ئۆمر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىئى ئۆمر.
— لۇتفى.

باقىمەندە [باقى ماندە] (پ) قالدۇق، قالدۇق قەرز؛ باقىمەندە.

باك [باك] (پ) 1) قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە:
دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۈرەكىنى چىقارىپ باك قىلسا.
— لۇتفى.
2) زەرەر:
جان ئەگەر ئول ئارەز ئۈچۈن بارسا يوق، كۆڭلىدە رەھىم،
سۈسىزىن يۈز بالىغ ئۆلسە بەھرىغە نې باك ئېرۈر.
— لۇتفى.
3) ئەندىشە، يىغا ـ زار:
ئاقىل ھۇۋەيدا بولۇپ ئەيلەدى باك،
بەرەھنە سەبر باقاسىنى قىلدى چاك.
— ئەھمەدى.

باكاۋۇل [باكاول] پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىدىغان خىزمەتچى، ئاشپەز:
باكاۋۇل پادىشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دىۋانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

باكەمال [باكمال] (پ + ئه) كامالەتكە يەتكەن، پىتىلگەن؛ مۇكەممەل؛ تالانتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھۇنەرمەنلىكتە ئەجەب باكەمال،
ۋە لېكىن ئاڭا ئەردى ئون ئىككى سال.
— ئا. نىزارى.

باكى [باكى] (ئه) يىغلىغۇچى.

باكىر [باكر] (ئه) تاڭ، ئەتىگەن.

باكىرە [باكره] (ئه) توي قىلمىغان قىز.

بانك [بانک] (پ) قىچقىرىلغان، ۋارقىرىغان ئاۋاز، سادا، پەرياد:
بۇ ۋەسۋاس ئىلە تۇن ئۆتۈپ ئاتتى تاڭ،
كى مۇرغى سەھەر ئول زەمان ئۇردى بانك.
— ئا. نىزارى.

باڭى بەلەند — يۇقىرى ئاۋاز:
بەيت ئوقۇپ ئوچ كىشى باڭى بەلەند،
يۈردۇكۇ قالدى سىپىلى يارىكەند.
— زەلىلى.

بال I [بال] (پ) قانات.
بالۇ پەر — قانات ـ قۇيرۇق:
دېمە قىرغول، كەبۇتەر بىرلە ئۇرمىش بالۇ پەر،
شۇڭقار ئىلە ھەم خىرام ئولمىش ھەۋا ئۇستىدە قار.
— سەبۇرى.

بال II [بال] (ئه) كۆڭۈل، دىل، خاتىرە.

بال III [بال] ھەسەل.

بالا [بالا] (پ) ئېگىز، يۇقىرى، ئۇستۇن:
گۈلشەن گۈلى تازە، قەدى سەرۋ ئولمەقى بالا،
قەدىڭ تۇز ئۇلۇپ تازە ئاچىلغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۈمنام.

بالىباس [بالباس] (پ + ئه) كىيىم كىيگەن، كىيىملىك:
رەسۇلى خۇدا دېدى ئولدۇركى ناس،
جەھان مەجلىسىدە بولۇر بالىباس.
— غەربى.

بالىق [بالق] بېلىق:
گەھى قەئر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۇن بىرلە ئەنباز.
— لۇتفى.

بالىن [بالين] (پ) ئورۇن ـ كۆرپە، چۇشەك:
ئانى ياتقۇزۇپ ئۆيدە بالىن ئۆزە،
نە بالىن ئۆزە فەرش قالىن ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بام [بام] (پ) 1) سۇبھى، تاڭ. 2) ئۆگزە، ئۆگزە ئۇستى:
كى بىر ھۇجرا تەئىين قىلىپ بام ئۆزە،
چىكىپ ئاھۇ ـ ئەفغان چىقىپ تام ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

بامەسلەھەت [بامصلحت] (پ + ئه) مەسلىھەت بىلەن، پىكىرلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ.

بامداد [بامداد] (پ) ئەتىگەن؛ ئەتىگەنلىك نامازى.

بامىدە [بامیده] ئۆگزىدە:
تىڭلادىم ئول ھالىنى ھەيرەت تۇنى،

يەتتى فەلەك بامىدە غەۋغا ئۇنى.
— ئەھمەدى.

بامىقدار [بامقدار] (پ + ئە) مىقدارلىق، باھالىق، قەدرى بار.

بان [بان] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، شۇ ئىسىم بىلدۇرگەن شەيئىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچىنىڭ نامىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىم ياسايدۇ:
باغبان ـ باغۋەن، پاسبان ـ پاسۋان، دەرۋازەبان ـ دەرۋازەۋەن:
بۇلار ھەر بىرى بىر جەھانبان ئىدى،
جەھان مۇلكىگە خانۇ خاقان ئىدى.
— ئا. نىزارى.
2) قاراۋۇل، قاراۋۇللۇق قىلغۇچى:
سىپەند ئېرمەس ئوت ئۆزرە ئول سەنىڭكى دانەئى خالىڭ،
ئەسىرىڭ بەند ئەتمەكلىككە ئول بانى زەنەخداندۇر.
— گۈمنام.

بانەۋا [بانوا] (پ) ئاۋازى ياخشى، ئاۋازلىق: باي، بەختلىك.

بانو [بانو] (پ) ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئاياللارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ قوللىنىلىدۇ: خانىم، ئايىم:
تاماشا قىلىپ سائەتى ماھۇمش،
كى بانۇبى ئالى نەسەب شاھۇمش.
— ئا. نىزارى.

بانى [باني] (ئە) بىنا قۇرغۇچى، بىناكار.

باھ [باه] (پ) جىنسىي مۇناسىۋەت، جىنسىي قۇۋۋەت.

باھەسرەت [باحسرەت] (پ + ئە) ھەسرەتلىك:
مۇنىڭدەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۇنىچە روبەرو باھەسرەتۇ غەم.
— لۇتفى.

باھەم [باهەم] (پ) بىرلىكتە.

باھەيات [باحيات] (پ + ئە) ھاياتبەخش، جانلىنىپ تۇرغان.

باھۇزۇر [باحضور] (پ + ئە) ھۇزۇر قىلىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال:
كىلىپ تاغۇ تاغدىن بۇ نەزرى نۇزۇر،
بۇ لەشكەر ھەمە ياتدىلار باھۇزۇر.
— مۇللا شاكىر.

باھۇنەر [باهنر] (پ) ھۇنىرى بار، كەسپى بار.

باھىر [باهر] (ئە) روشەن، ئېنىق، ئاشكارا.

باھىس [باحث] (ئە) ئىزلەنگۈچى، تەتقىقاتچى.

باۋەفا [باوفا] (پ + ئە) ۋاپادار، ئىشەنچلىك، سادىق.

باۋەر [باور] (پ) 1) ئىشەنچ، ئېتىقاد:
كى باۋەر قىلمىسا ئۇشبۇ سۆزۈمگە بېۋەفا دىلبەر،
يېرىپ بۇ كۆكرىكىم خەنجەر بىلەن باغرىمنى كۆرسەتسەم.
— ئا. نىزارى.
2) توغرا، ھەقىقەت.

باۋەر ئەتمەسلىك — ئىشەنمەسلىك، چىنپۇتمەسلىك؛ گۇمان، شۇبھە بىلەن قارىماق:
باۋەر ئەتمەس نەچچە قان يۇتسام يۇزىڭنىڭ يادىدا،
كۆرمەدىم دەپ كۆزلەرىڭدىن ئىشقىڭنىڭ ئاشارىنى.
— ناقىس.

باۋەر ئەيلەمەك — ئىشەنمەك، چىنپۇتمەك.

باۋەر بولماق — ئىشەنچلىك بولماق:
بەرمەپ ئېركەن ھەقتەئالا ساڭا ھەرگىز ئېتىقاد،
مىڭ دېدىم ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساڭا.
— ئۇبەيدى.

باۋەر قىلماق — ئىشەنچ قىلماق:
مەنىڭ ئىشقىمنى باۋەر قىلمادى، قاشىمغە كەلتۇرگىل،
كۆرۈپ ھالىم قولىن تىشلەپ نەچاغلىق شەرمسار ئولسۇن.
— گۈمنام.

باۋۇرچى [باورجى] ئاشپەز:
باۋۇرچى قىلدىلەر تويدى قېرىنىنى،
قوغۇنلار ئاراسدا بېھتەرىنىنى.
— مەھزۇن.

باۋۇرچىخانە [باورجى خانه] ئاشپەزخانا.

باۋۇجۇد [باوجود] (پ + ئە) 1) مەۋجۇتلۇققا ئىگە، ۋۇجۇدقا كەلگەن. 2) شۇنداق بولسىمۇ، شۇنداق بولۇپ تۇرۇپ:
باۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دونخسال،
تونىگە تىكمىش ئىدى گەردۇن مىسال.
— نەۋائى.

بائېتىقاد [بااعتقاد] (پ + ئە) ئېتىقاد بىلەن، ئېتىقادى بولغان ھالدا:
دېدى: ئاندا شاپۇرى بائېتىقاد،
قىلاي كارىڭنى فەقىر ئېتىمباد.
— ئا. نىزارى.

بائىس [باعث] (ئە) 1) سەۋەب، ۋەج، باھانە:
چۇ بائىس بولۇپ دەردى سەرگە خاجە،
كى فائىل بولۇپ دەردى سەرگە خاجە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاساس، مەنبە:
سەنسىز بىلمەم ئۆزۈم بەلكىم ئۆلۈك مەن يا تىرىك،

بائىسى ئۇمرى ئەزىزۇ ئىفتىخارىم قايداسەن؟
— ئۇبەيدى.

بائىسى ئەفگارلىغ — غەمكىنلىك، كۆڭلى غەشلىكىنلىك سەۋەبى.

بائىسى تەھەييۇر — ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنىڭ ئاساسى.

بائىسى دەرد — غەم، دەردنىڭ سەۋەبى.

بائىسى غەمكەش — غەم يېيىشنىڭ سەۋەبى:
ئىشق ئارا جانۇ دىلىم ھەردەم كەشاكەشلىقدادۇر،
بائىسى غەمكەشلىك ئول دىلجۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

بائىسى قۇۋۋەت — قۇۋۋەت مەنبەسى.

بائىسى ئىفتىخار — ئىپتىخارلىنىشنىڭ سەۋەبى.

بائىجازەت [بااجازت] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن؛ رۇخسەت بىلەن.

بائىدراك [باادراك] (پ + ئە) ئىدراكلىق، زېھنى ئۆتكۈر، پاراسەتلىك.

بائىلم [باعلم] (پ + ئە) ئالىم، ئىلىملىك.

بائىمتىياز [باامتياز] (پ + ئە) ئىمتىيازغا ئىگە، ئىمتىيازلىق.

بايەد [باید] (پ) 1) جەزمەن، چوقۇم، زۆرۈر. 2) مۇمكىن، ئېھتىمال:
كى بايەدكە شايەد ئاتا ئەيلەگىل،
بۇ ئېھسان ئىشىن بى خەتا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى.

بە [به] (پ) 1) ئىسىملارنىڭ ئالدىغا ئۇلىنىپ سۈپەت ياسايدۇ:
بەقۇۋۋەت ـ قۇۋۋەتلىك، بەھۇزۇر ـ ھۇزۇرلۇق.
2) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ ئورۇن، يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:
كى ئاندىن يۇرۇپ تېز ئەيلەپ سەمەند،
كى داخىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.
3) جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا كېلىپ «مۇ، ۋە، ھەم» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
يارنى سۇراغلاپ دەشت بەدەشت، كۆھ بەكۆھ يۈرەي،
مەجنۇن سىفەت دىلبەر ئۈچۈن ئەيلە ئارىسىز.
— مۇللا بىلال.
4) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلەن، ئارقىلىق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
بەجانۇ دىل ئەتتىكى ئەمرىن قوبۇل،
دېدىكىم، قىلايىن قىزىمنى دوخۇل.
— ئا. نىزارى.

بەئەين [بەعين] (پ + ئە) ئاجرىتىپ بولمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش، ئۇنىڭ ئوخشىشى، خۇددى ئۆزى:
ماڭا بۇ سەفەرنىڭ ئىشىدۇر زەدۇر،
بۇ يولنىڭ غەمىدۇر بەئەينى سۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

بەباد [بباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ بىكارغا.
بەباد بەرمەك — بىكارغا كەتكۈزمەك، ھاۋاغا ئۇچۇرماق.
بەباد ئولماق — بىكارغا كەتمەك، سورۇلماق.
بەباد ئولماغاي — بىكار كەتمىگەي، يوق بولمىغاي.

بەبر [ببر] (پ) يولۋاس:
بۇ بېشەكىم ئۆتەردە ۋەھىم ئېتىپ لال،
سالۇر بەبر ئاندا پەنجە شىر چەڭگال.
— نەۋايى.

بەبرى خۇنرىز — قان تۆككۈچى، يىرتقۇچ يولۋاس.
بەبرى بەيابان — سەھرا يولۋىسى.

بەت I [بط] (ئە) ئۆردەك.
بەت كەباب — ئۆردەك گۆشىدىن تەييارلانغان كاۋاپ.

بەت II [بت] (پ) «بەد» گە قارالسۇن:
ئاران قويدى ئېسە تاتماغە قۇرسەت،
تاتار ـ تاتماستىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
— لۇتفى.

بەتائەت [بطائت] (ئە) ئاستىلىق، سۆرەلمىلىك.

بەتالەت [بطالت] (ئە) 1) بىكار تەلەپلىك، ئىشسىزلىق.
2) باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق؛ دادىل.

بەتەر [بتر] (پ) «بەدتەر» گە قارالسۇن:
فۇرقەتىدە كىم ئۆلۈمدىندۇر خەتەر،
سەككىز ئۇچماق، يەتتى دەۋزەختىن بەتەر.
— لۇتفى.

بەتەڭ [بتنگ] (پ) تار، سىقىلغان.
بەتەڭ كەلمەك — سىقىلماق، تويماق:
كەلدىم ئوشۇل ھالدە جاندىن بەتەڭ،
چىقتى خارابەتتە غەۋغايى جەڭ.
— ئەھمەدى.

بەتەمام [بەتمام] (پ + ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن، تۈلۈقى بىلەن:
ئالدى سەبرىم ئول پەرىزاد، دىلىم ئالدى قەددى شەمشاد،
مېنى كۆرۈپ بولدى ناشاد بەتەمامى خەيلى ئەفلاك.
— مۇللا بىلال.

بەتتال [بطال] (ئە) 1) كېرەكسىز، ئىشتىن چىققان،

قىممىتى يوق. 2) بىكارچى، ئىش قىلمايدىغان. 3) باتۇر، قەھرىمان.

بەتلان [بطلان] (ئە) پايدىسىز؛ يالغان، ساختا، ئىشەنچسىز.

بەتن [بطن] (ئە) قورساق، ئىچ:
چۇ ئىزھار ئېتىپ مەزھەرى ئىشقىنى،
سەدەپ بەتندىن گەۋھەر ئىشقىنى.
— ئا. نىزارى.

بەچە [بچە] (پ) گۆدەك، بالا خىزمەتكار، بالا ئويۇنچى:
ئالىپ كىردى ئول قەسر ئەيۋانغە،
كى ئول بەچە ئولتۇرغۇزۇپ يانىغە.
— ئا. نىزارى.

بەچچە [بچە] (پ) «بەچە» گە قارالسۇن.

بەخت [بخت] (پ) شادلىق، مەمنۇنىيەتلىك، ئارمانسىزلىق؛ ئامەت، تەلەي؛ ئىقبال، تەقدىر؛ بەخت.

بەخت ئەختەرى — بەخت يۇلتۇزى.

بەختى بەد — بەختى قارا:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۇرەردۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۇرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.

بەختى بەلەند — بەختلىك، ئامەتلىك.

بەختى بىدار — ئويغاق بەخت، دائىمىي بەخت.

بەختى كامران — بەختكە ئېرىشكەن، مەقسىتىگە يەتكەن، بەختلىك.

بەختى گۇمراھ — ئاداشقان، بەختسىز.

بەخش [بخش] (پ) بەرمەك، بېغىشلىماق؛ ھەدىيە قىلماق؛ ئىگە بولماق:
ئاتام ئېردى ئول شەھر ئارا تاج بەخش،
كى شەھلىق بىلەن نەچە يىل سۈردى رەخش.
— ئا. نىزارى.

بەخشايىن [بخشاين] (پ) 1) كەچۈرۈم قىلماق. 2) تۆھپە، ھەدىيە، ئىنئام.

بەخشەندە [بخشندە] (پ) بەرگۈچى، بەخش قىلغۇچى.

بەخشىش [بخشش] (پ) ھەدىيە، سوۋغا؛ ئېھسان، سەدىقە.

بەخۇسۇس [بەخصوص] (پ + ئە) مەخسۇس، ئالاھىدە؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بەخىل [بخيل] (ئە) پىخسىق، بېخىل؛ ئىچى تار، ئاچكۆز.

بەخىيە [بخيە] (پ) تىكىش، كىيىمنىڭ تىكىشى، جەيەك.

بەخىيەساز — جىيەك تىككۈچى.

بەد [بد] (پ) 1) يامان، يارىماس، بۇزۇق:
كېلىپ ئىشكىگە دائىم گەدادەك تەلمۈرۈپ تۇردۇم،
گەدالىق بەد ئىدى دوستلار، گەدادىن بەلكى خار بولدۇم.
— موللا بىلال.
2) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە كېلىپ «يامان، بۇزۇق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
قىلسە مەدەد بۇ بەختى بەد ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كۆيدۇرەدۇر بۇ نازىڭىز، ئۆلتۇرەدۇر ھىجابىڭىز.
— ئۇبەيدى.
3) بەزى ئىسىملارنىڭ ئالدىغا قوشۇلۇپ، ئىسىم بىلدۈرگەن مەنىنىڭ يامانلىق تەرەپتىكى سۈپىتىنى بىلدۈرىدىغان سۆپەت ياسايدۇ:
بەد بەشىرە — سەت چىراي؛ بەدھال ـ ھالسىز؛ بەدخۇي ـ قىلىقى يامان.

بەدئامۇز [بدآموز] (پ) 1) يامانلىققا ئۆگەنگەن. 2) يامانلىقنى ئۆگەتكۈچى.

بەداھەت [بداهت] (پ) 1) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ 2) تاسادىپىي ۋەقە.

بەد ئاۋاز [بدآواز] (پ) ئاۋازى خۇنۇك، ئۇنى يېقىمسىز.

بەدايەت [بداىت] (ئە) باشلىنىش، دەسلەپ:
شەبابەت زەمانى بەدايەت ئىدى،
مېنىڭ ۋەرزىشىم كۆپ سايا ھەت ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەدئايىن [بدآيين] (پ) 1) قانۇن ـ شەرىئەتنى ئىنكار قىلىدىغان، گۇناھكار. 2) دىنسىز، دىنغا ئىشەنمەيدىغان.

بەدئەختەر [بداختر] (پ) بەختسىز، بەختى قارا، تەلەيسىز.

بەدەخشان [بدخشان] (پ) ئابغان تۈركلىرى ئورۇنلاشقان بىر ناھىيىنىڭ نامى ۋە ئۇ يەر لەئەل بىلەن تونۇلغان، بەزىدە لەئەل مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدۇ:
بارچە خوش قامەت سەفا تەلئەت ۋە لېكىن باتىنى،
ئاق قوناق شەخى، سۇنۇق شىشە، بەدەخشان كورسى.
— ناقىس.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشانىنىڭ قىزىل تېشى؛ قىپقىزىل لەۋ؛ سۆيگىنىنىڭ قىزىل لېۋى:
مۇنچە كۆيدۈرمەك نەدۇر، خۇرشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۈرەكىم قان ئەيلەدىڭ لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.
— ئۇبەيدى.

بەدئەدا [بدادا] (پ) 1) قوپال سۆزلۈك، ئاچچىق تىللىق؛ 2) خۇنۇك، يېقىمسىز تاۋۇش.

بەدەر [بەدر] (پ) قويۇقۇپتىلگەن؛ قاچقان.

بەدەر كەتمەك — نام ـ نىشانسىز، ئىز ـ دېرەكسىز كەتمەك، قارىسىنىمۇ كۆرسەتمەي كەتمەك:
بەيابان تەرەپكە بەدەر كەتتى ئول،
يۈگۈرماق بىلە باقمايىن ئوك ۋە سول.
— ئا. نىزارى.

بەدئەفئال [بدافعال] (پ + ئە) قىلىقى سەت، خۇلقى يامان، قىلىقسىز.

بەدەل [بدل] (ئە) ئالماشتۇرۇش: ئالماشتۇرۇلىدىغان نەرسە:
دېدى: *ئون بەرابەر كۈمۈشتۇر بەدەل،*
بېرىڭ دەرمەھەل ئەسلە قىلماي جەدەل.
— ئا. نىزارى.

بەدەل قىلماق — ئالماشتۇرماق.

بەد ئەمەل [بدعمل] (پ + ئە) يامان قىلىق، بۇزۇق ھەرىكەت.

بەد ئەندام [بداندام] (پ) خۇنۇك، سەت.

بەدئەھد [بدعهد] (پ + ئە) ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان، ۋاپاسىز، تۇراقسىز.

بەدئەھدۇپەيمان [بدعهدپيمان] (پ + ئە + پ) ۋەدىسى يالغان، يالغانچى، ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان:
بۇكى ئانىڭ ئەھدۇ پەيمانىدا مەن ئولسام داغى،
ياخشى پۇرسەت تاپسالڭ، ئول بەدئەھدۇ پەيمانىمغا ئايت.
— نەۋايى.

بەدئەھل [بداهل] (پ + ئە) بۇزۇق، پەسكەش، يامان، ناچار.

بەدەۋلەت [بەدولت] (پ + ئە) چوڭ دۆلەتكە، بايلىققا ئىگە، دۆلەتمەن.

بەدەۋى [بدوى] (ئە) كۆچمەن خەلق؛ نادان، مەرىپەتسىز.

بەدەۋىيەت [بدويت] (ئە) كۆچمەنلىك؛ نادانلىق، مەرىپەتسىزلىك.

بەدبار [بدبار] (پ) قوپال، كېلەڭسىز، ئېغىر.

بەدبەخت [بدبخت] (پ) بەختسىز، تەلەيسىز؛ بەختى قارا.

بەدبەشىرە [بدبشره] (پ + ئە) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدبەيەن [بدبيەن] (ئە + پ) يامان مەلۇمات، خاتا دەلىل؛ زىيانلىق پىكىر؛ ناتوغرا مۇلاھىزە:
ۋەزىر بەدبايانغا ھاجەت ئەرمەس،
مىسال ئەتمەك ئايانغا ھاجەت ئەرمەس.
— زەلىلى.

بەدبۇ [بدبو] (پ) ھىدى يامان، يېقىمسىز پۇراق، سېسىق پۇراق.

بەدبىن [بدبين] (پ) باشقىلارغا يامانلىق سېغىنغۇچى.

بەدتەر [بدتر] (پ) يامانراق، بەتەر:
ھەم ئول يەردە يېقىلدى زار ـ مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەدتەر ماھى قەسەبپۇش.
— لۇتفى.

بەدتەرىن [بدترين] (پ) ناھايىتى يامان، ئەڭ يامان:
ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زىھى بەدتەرىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

بەدتەئىم [بدطعم] (پ + ئە) تەمسىز، تەمى يوق.

بەدجەھل [بدجهل] (پ + ئە) پەيلى يامان، ئاچچىقى تېز كېلىدىغان.

بەدخاھ [بدخواه] (پ) يامانلىق سېغىنغۇچى، يامان نىيەتلىك.

بەدخور [بدخور] (پ) ئېغىزغا تېتىمايدىغان، تەمسىز.

بەدخۇ [بدخو] (پ) مىجەزى يامان، يامان خۇيلۇق؛ قوپال، يامان ئادەتلەنگەن:
بارچەغە لۇتف ئەيلەرۇ قىلماس ماڭا ھىچ ئىلتىفات،
بۇ مەنىڭ ھالىمغە ئول بەدخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

بەدخۇلق [بدخلق] (پ + ئە) خۇلقى، قىلىقى يامان.

بەدخۇي [بدخوي] (پ) «بەدخۇ» غا قارالسۇن:
نەقىلدىم يارەب ئول بەدخۇي جەۋاب بەرمەس سەلامىمغە،
ئاچىغ سۆز بىرلە دەشنام ئەيلەدى شىرىن كەلامىمغە.
— مەھزۇن.

بەددىل [بددل] (پ) يامان نىيەت، شۇبھىلىك، گۇماناق.

بەددىل بولماق — شۇبھىلەنمەك، بەتگۇمان بولماق.

بەددىيانەت [بددیانت] (پ + ئە) دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:
گەر مۇسۇلمان زادە بولسالڭ ئەي مەھى نامېھربان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— ئۇبەيدى.

بەدر [بدر] (ئە) تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئۆزىن كۆرگىلى نې يەرگە يەتكۈزۈر ھەر ماھ ـ ماھ.
— ئەتائى.

بەدرى كەۋاكەب — يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئاي:
ئۇشبۇ جەمائەت بەدرى كەۋاكەب بىز،

مەئنىسى يوق باتىلۇ ببباك بىز.
— ئەھمەدى.

بەدرى ماھ — تولۇن ئاي، ئون تۆت كۈنلۈك ئاي:
لەببك ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،
يۈزۈك كۆرگەچ نېچۈك كۆز ئاچمايىن ئول بەدرى ماھسمدۇر.
— گۈمنام.

بەدرى مۇنىر — نۇرلۇق تولۇن ئاي:
سەئادەت سىپېھرىدە بەدرى مۇنىر،
دىيانەت ئېلى ئىچرە رەۋشەن زەمىر.
— ئا. نىزارى.

بەدرەگ [بدرک] (پ) تېگى پەس، ناپاك، ئىپلاس:
بەرىپ قىممەتىنى كەنىزەك ئۇچۈن،
فوسۇنساز پۈرمەكر بەدرەگ ئۇچۈن.
— ئا. نىزارى.

بەدرەڭ [بدرنگ] (پ) 1) رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى بەدرەڭ.
— مەھزۇن.
2) رەڭگى سەت بىر خىل قوغۇن.

بەدرۇددۇجا [بدرالدجى] (ئە) تۇندىكى تولۇن ئاي:
ئايا شاھى لەۋلاك بەدرۇددۇجا،
شەفائەت مەيىدىن ماڭا قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى.

بەدرۇز [بدروز] (پ) يامان كۈن، بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.

بەدزاد [بدزاد] (پ) يامان، ياراماس ئادەم:
يەنە قول ئۇزاتتى پەرنزادغە،
يەنە ئۇردى خەنجەرنى بەدزادغە.
— ئا. نىزارى.

بەدزەبان [بدزبان] (پ) تىلى يامان، يامان سۆزلۈك.

بەدسىگال [بدسگال] (پ) نىيىتى يامان، نىيىتى بۇزۇق:
قەزار كىرىپ باغ ئارا پىرى زال،
بۇبى زاھىرى، باتىنى بەدسىگال.
— ئا. نىزارى.

بەدشەكل [بدشكل] (پ + ئە) كۆرۈنۈشى سەت، خۇنۈك.

بەدفەرجام [بدفرجام] (پ) ياخشى نەتىجە بەرمەيدىغان، يامان ئاقىۋەتلىك.

بەدكار [بدكار] (پ) ئەخلاقسىز، ياراماس، يامان ئىش قىلغۇچى:
ناقىساكىم قەدرى كەمدۇر ئەھل ئىلىم، قارىيۇ، دەرۋىشنىڭ،
فاسقۇ بەدكار، بەدخۇ مۇھتەرەم ئىنسان ئارا.
— ناقىس.

بەدكەردار [بدكردار] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يامان قىلىقلىق:
قىلۇرمەن شىكۇەلەر مەككارەلەردىن،
نە بەدكەردار بەد خۇنخارەلەردىن.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدكارلىق [بدكارليق] ئەخلاقسىزلىق، بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق:
ساڭا كەسىب بەد فېئىل بەدكارلىق،
ماڭا كەسبدۇر ئەبرىشىمكارلىق.
— غەربى.

بەدگۇمان [بدگمان] (پ) گۇمانخور، يامان نىيەت؛ شۇبھە.
بەدگۇمان ئەيلەمەك — گۇمان قىلماق، شۇبھىلەنمەك.
بەدگۇمان بولماق — شۇبھە بىلەن قارىماق، گۇمانلاماق:
نېتىپ قاشىمدا كۆرەي دېۋلەركى، باردۇر ئىشىم،
مەلايىك ئۆتسە ئانىڭ ساري بەدگۇمان بولماق.
— نەۋائى.

بەدگۇمانلىق [بدگمانليق] ئىشەنمەسلىك، گۇمانخورلۇق.

بەدگۇي [بدگوي] (پ) يامان سۆزلىگۈچى؛ قوپال سۆز؛ تۆھمەتچى، غەيۋەتچى.

بەدگۇيلۇق [بدگويلۇق] تۆھمەتچىلىك، غەيۋەتچىلىك:
كىشىدىن ساڭا يەتسە بەدگۇيلۇق،
ئاڭا ئەيلەسەڭ ئۆزنى خوشخۇيلۇق.
— غەربى.

بەدگەۋھەر [بدگوهر] (پ) ئەسلى يامان، ئەسلى پەس.
بەدگەۋھەرلىغ [بدگوهرليغ] ئەسلى يامانلىق، ئەسلى - زاتى پەسلىك.

بەدلەھجە [بدلهجه] (پ + ئە) قوپال سۆزلۈك، سۆزى يېقىمسىز، سېپىق گەپ قىلىدىغان.

بەدمەسلەھەت [بەدمصلحت] (پ + ئە) يامان مەسلەھەت بەرگۈچى، بۇزۇق نىيەتلىك:
ئەداۋەت سارىگە بەد مەسلەھەتلەر،
ئىلاج كوردەن كاج مەسلەھەتلەر.
— مۇھەممەد سادىق.

بەدمېھر [بدمهر] (پ) شەپقەتسىز، مېھرسىز، كۆيۈمسىز:

كۆڭۈلنى باغلىما مېھرىغە ئول ئېرۇر بەدمېھر،
دەمى بۇزال نېچە ئەلنى ناتەۋان قىلادۇر.
— غەربى.

بەدنام [بدنام] (پ) يامان نام چىقارغان، نامى بۇلغانغان، نامىغا داغ چۈشكەن، يامان ئاتلىق:
چىقاردى يۆلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدنامىلار.
— ئا. نىزارى.

بەدنەپەس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى سوغۇق، يامانلىق كۈتكۈچى.

بەدنەپس [بدنفس] (پ + ئە) نەپسى يامان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان.

بەدنەما [بدنما] (پ) سەت چىراي، ئەپتى بۇزۇق.

بەدنەماي [بدنماي] (پ) «بەدنەما» غا قارالسۇن:
بۇ كەسىب ئىچرە ئۇمر ئۆتسە ھالىڭغا ۋاي،
داغى بەخر ئېتەر سەنمۇ، ئەي بەدنەماي.

بەدنىھاد [بدنهاد] (پ) يامان تەبىئەتلىك، يىرگىنچلىك، سەت، كۆرۈمسىز:
كېچە چېقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

بەدھال [بدحال] (پ + ئە) 1) ئەھۋالى يامان، ناچار؛ بەختسىز:
چۇ تەببىھ قىلىپ بارچە جۇھالغە،
كى ئىبرەت قىلىپ جۇملە بەدھالغە.
— ئا. نىزارى.
2) جانسىز. كۈچسىز، مادارسىز:
ۋەلې نەۋرۇز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال.
كۆز ئاچمادى تاڭ ئاتقۇنچە قالىپ لال.
— ئا. نىزارى.

بەدھال ئولماق — ھالسىزلانماق، يامان ئەھۋالغا قالماق، كۆڭلى بۇزۇلماق:
زەمانى تۇرۇپ ئانچە بەدھال ئولۇپ،
ئاڭا سۆز قىلىشقە تىلى لال ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بەدھەيبەت [بدهيبت] (پ + ئە) كىشىنى قورقۇنچقا سالىدىغان، ۋەھىمىلىك؛ سەت، قوپال.

بەدھۇش [بدهوش] (پ) ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىزلانغان، بىھوش:
ساقىيا، ھىجران خۇمارى لالۇ بەدھۇش ئەيلەمىش،
بەرمەگەيسەن بىزگە يەتسە دەۋرى ساغەر ئىنتىزار.
— نەۋائى.

بەدۇك [بدوك] بۇيۇك، چوك؛ ناھايىتى.

بەدىماغ [بەدماغ] (پ + ئە) 1) دىمىغى ئۇستۇن، كىبىرلىك، تەكەببۇر. 2) يۇقىرى پەرۋاز:
بەلكى بۇ فەسلى باغ ئۆتەر، قۇمرىيۇ ـ تۇتى، زاغ ئۆتەر،
سەرۋ يەنە بەدىماغ ئۆتەر، بەلكى بۇ نەۋبەھار ئۆتەر.
— مۇللا بىلال

بەدىھە [بديهه] (ئە) ھازىر جاۋابلىق؛ ئۇشتۇمتۇت، بىر-دىنلا ئېيتىلغان سۆز.

بەدىئ [بديع] (ئە) نەپىس، گۈزەل، نادىر؛ تازا، ساپ.

ئىلمى بەدىئ — ئەرەب تىلى ئىستىلىستىكىسىنىڭ 3 ـ قىسمى؛ ئىستىلىستىكا.

بەدىئ خۇبى مەنزەر — ناھايىتى گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك:
يەمەن خانى رەفئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.
— لۇتفى.

بەدىئ ئولماق — گۈزەل، نەپىس بولماق، گۈزەللەشمەك.

بەدىئە [بديعه] (ئە) 1) گۈزەللىك، نەپسىلىك، كۆركەملىك. 2) كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، ماختاشقا سازاۋەر بەدئي ئەسەر.

بەدىئۇەش [بديعوش] (ئە + پ) مۇكەممەل، ئاجايىپ نادىر يېزىلغان شېئىرلار.

بەدىئى [بديعي] (ئە) سەنئەتلىك، ئىستېتىكىلىق.

بەر I [بر] (پ) 1) سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «قا، غا؛ دا، دە؛ ئۈستىدە، توغرىسىدا...» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. 2) بەزىدە «بە» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

بەركەمال — تولۇقى بىلەن؛ بەردەۋام ـ داۋاملىق.

بەر II [بر] (پ) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە، پايدا، مەنپەئەت:
كىشى ھەنزەل ئېكسە ئاچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەككەر تاپار.
— نەۋائى.

بەر تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرە ئالماق:
قەدىمنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر،
مېنى كۆرمەس پەرىتەك ئادەمىلەر.
— لۇتفى.

بەر يېمەك — لەززەتلەنمەك، پايدىلانماق:
سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىن غەمخار،
ۋىسالىڭدىن يېسۇن بەر ئاخىرى كار.
— لۇتفى.

بەر Ⅲ [بر] (پ) بەدەن، گەۋدە؛ كۆكرەك.

بەر Ⅳ [بر] (ئە) قۇرۇقلۇق، يەر؛ دەشت، چۆل.

بەررۇ بەھر — قۇرۇقلۇق ۋە سۇ، يەر يۈزى.

بەرابەر [برابر] (پ) تەڭ، بىر خىل؛ بىر ـ بىردىن قېلىشمايدىغان:

كىم ئۆرتەي دېدى ئالەمنى سەراسەر،
تىلەدى كۆرمەدى گۈلنى بەرابەر.

بەرات [برات] (ئە) 1) يارلىق؛ ئازارلىق خېتى:

مۇشكىن خەتكى چەشمەگى ھەيۋان نەباتىدۇر،
بىر دانە جان ئۈچەكى تىرىكلىك بەراتىدۇر.

— ئاتابى.

2) قەمەرىيە يىلى ھېسابىدا 8 ـ ئاينىڭ نامى، شەبان؛ بايرام:

ئەي قەلەندەر، گەر تاپىشسام ئۇل پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىبغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.

— ئۇبەيدى.

بەرئامەد [برآمد] (پ) چىقىش، كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش.

بەراي [براي] (پ) ئۈچۈن؛ چۈنكى، ... لىقتىن؛ ھەققىدە.

بەرايى خۇدا — خۇدا ھەققىدە، خۇدالىق ئۈچۈن:

مەنى ئاندا يەتكۈر بەرايى خۇدا،
قۇدۇمىڭغە ياران، بۇ جانىم فىدا.

— ئا. نىزارى.

بەرايا [برايا] (ئە) خالايىق؛ مەخلۇقات:

رەئاياغا قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايانغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

بەرەس [برص] (ئە) ئاق كېسەل؛ پېسە.

بەرەنداز [برنداز] (پ) بۇزغۇچى، بەربات قىلغۇچى، ۋەيران قىلغۇچى:

چۈن ئەمەلى بىرلە نەۋاساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.

— نەۋايى.

بەرەندە [برندە] (پ) ئىگە بولغان، ئېرىشكەن، ئالغان؛ ئىگە بولغۇچى؛ يەڭگۈچى، غالىب.

بەرەھنە [برھنە] (پ) 1) قىپيالىڭاچ، كىيىم ـ كېچەكسىز:

بولۇپ سەر بەرەھنە بارىپ مەن يەقىن،
سالام ئەيلەدىم يەرگە سۈرۈب جەبىن.

— ئا. نىزارى.

2) كەمبەغەل، يوقسۇل.

بەرباد [برباد] (پ) شامالغا، ھاۋاغا؛ شامال بىلەن؛ سورۇلغان، يوقالغان؛ ۋەيران، خاراب، يوق:

نەسىمى يار قويىنىدىن تاپىلسە،
سۇلەيمان مۇلكىنى بەرباد ئوقۇرلەر.

— ئەتايى.

بەرباد ئەتمەك — «بەرباد قىلماق» قا قارالسۇن.

نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەپ ئول ئوتقە كۈلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.

— گۈمنام.

بەرباد قىلماق — يوق قىلماق، تۈگەتمەك، شامالغا ئۇچۇرۇۋەتمەك.

بەربەت [بربط] (ئە) بەربەت، ئۆردەك شەكىلدىكى چالغۇ ئەسۋابى:

كى قانۇنۇ تەنبۇرۇ بەربەت، غەجەك،
يەنە چەڭۇ سەمتۇر ياشىل چەمبەرەك.

— ئا. نىزارى.

بەربەتزەن [بربطزن] (ئە + پ) بەربەتچى.

بەربەتنەۋاز [بربطنواز] (ئە + پ) بەربەت چالغۇچى.

بەربەر [بربر] (پ) 1) ئافرىقىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قەبىلە خەلقى. 2) ۋەھشىي، ياۋۇز. 3) تەييار، تەييارلانغان، ھازىرلانغان:

ئايرىلار بولساڭ مېنىڭدىن، ئەي دىلاۋەر، ئەلۋىدا،
مەنمۇ ھەم ئەمدى كېتەرمەن سۇيى بەربەر، ئەلۋىدا.

— موللا بىلال.

بەرتەرەپ [برطرف] (پ + ئە) چەتتە، ياقتا؛ ياقلىق؛ بىر ياقلىق، بىر تەرەپتە.

بەر تەرەپ قىلماق — بىر ياقلىق قىلماق؛ تازىلىماق؛ تۈگەتمەك:

كەلدى سەفا لەشكەرىيۇ تۇزدى سەف،
قىلدى ئەدالەت چېرىكىن بەر تەرەف.

— ئەھمەدى.

بەرجا [برجا] (پ) مۇناسىپ، ئورۇنلۇق.

بەرجامەندە [برجامندە] (پ) بىر جايدا ئولتۇرۇپ قالغان، سەپەرگە چىقمىغان.

بەرجاي [برجاي] (پ) جايغا، ئورۇنغا:

تۇرۇپ تويلاپ ئول ئەلدە بىر ـ ئىككى ئاي،
كېتۈردىلەر تەرەب شەرتىنى بەرجاي.

— لۇتفى.

بەرجەستە [برجستە] (پ) چوقچىيىپ تۇرغان، كۆزگە كۆرۈنەرلىك، گەۋدىلىك.

بەرخ [برخ] (پ) هەسسە، نېسىۋە، ئۇلۇش؛ قىسمەت.

بەرخەبەر [برخبر] (پ + ئە) خەۋەردار، خەۋەر تاپقان، بىلگەن:
دېمەكنز كىم، بەرخەبەر بول، تەلبە كۆڭلۇمدىن چۈشۈل،
قايدە كىم بارسە نەۋايىنى خەبەردار ئەيلەمەس.
— نەۋايى.

بەرخوردار [برخوردار] (پ) 1) بەھرىمەن، پايدىلانغۇچى. 2) بەختىيار، خۇشال، شاد ـ خۇرام.

بەرخوردارلىغ [برخوردارلىغ] 1) بەھرىمەنلىك. 2) بەختىيارلىق، شادلىق، خۇشاللىق.

بەرخى [برخى] (پ) بىرئاز، قىسمەن.

بەرد [بەرد] (ئە) سوغۇق:
ساچىپ ئول كىشى يۈزۈمە ئايى سەرد،
ھەرارەت كېتىپ تەندەكى، بولدى بەرد.
— ئا. نىزارى.

بەردار [بردار] (پ) پايدا ئالغۇچى؛ بېجىرگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى.

بەردە [بردە] (پ) قۇل، ئەسىر، تۇتقۇن:
چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەر كەردەسى.
— ئا. نىزارى.

بەردەدار [بردەدار] (پ) قۇلدار، قۇل ئىگىسى.

بەردەم [بردم] (پ) قاۋۇل، كۈچلۈك، ساغلام، تېتىك.

بەردەۋام [بردوام] (پ + ئە) داۋاملىق، توختاۋسىز.

بەردۇش [بردش] (پ) يەلكە، مۇرە، ئۇچا.

بەرروي خاك [برروى خاك] (پ) تۇپراقتا، توپىدا؛ تۇپراق ئاستىدا:
قالمىدىن رۇھ بارىپ ئېرىدى پاك،
ياتىپ ئۆلۈكلەر كېبى بەرروي خاك.
— ئەھمەدى.

بەررە [برە] (پ) 1) پاقلان، قوي. 2) كېيىك بالىسى:
كى ئاھۇ بەررە لەھمەسى جانۇەر،
ئىزافە ئاڭا شەھدۇ شەكەر.
— ئا. نىزارى.
3) ئاجىز، دەرمانسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بەرزەخ [برزخ] (ئە) 1) ئىككى نەرسىنىڭ ئارىلىقى؛ بوغۇز. 2) جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى. 3) قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك ھالەت.

بەرزەڭگى [برزنكى] (پ) قاپقارا ئادەم؛ ھەيۋەتلىك.

بەرزگەر [برزكر] (پ) دېھقان، يەر تېرىغۇچى، ئۇرۇق چاچقۇچى.

بەرش [برش] (پ) ئۇمىد، ئارزۇ.

بەرغئاب [برغ آب] (پ) تۇغان، توسما.

بەرف [برف] (پ) قار:
ئەجەب گىرىيە ئاغاز ئېتىپ مەن شىگەرف،
چېكىپ ئاھى سەردۇ تۆكۈپ ئەشك بەرف.
— ئا. نىزارى.

بەرق [برق] (ئە) 1) چاقماق، چېقىن، يېشىن:
غەم كۈنجىدە ھىجران تۇنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۇن بەرق يانىپ ۋەئىدەئى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۈمنام.
2) ئوت:
سېنىڭ يادىڭ دىلىم ئارامىدۇر، زىكرىڭ ئېرۇر قەندىم.
كۆڭۈل يورۇتقۇچى شەمئىمۇ جان كۆيدۈرگۈچى بەرقىم.
— موللا بىلال.
3) شولا، نۇر:
ئىشق ئوتىدىن ئاشقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقىدىن مەدھى نۇبۇۋۋەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

بەرق ئەيلەمەك — «بەرق ئۇرماق» غا قارالسۇن.

بەرق ئۇرماقا — 1) چاقنىماق، پارقىرىماق. 2) نامايان بولماق، كۆرۈنمەك:
دۇدى ئاھىم بەرق ئۇرۇپ ھەردەم فەلەكنىڭ ئۇستىدە،
بۇ ئەزىز جىسمىم كۆيۈپ كۈل بولدى كەلمەيدۇ ھەنۇز.
— سەدائى.
3) كۆچمە: گۈللەپ ـ ياشنىماق، رونىق تاپماق.

بەرقۇ شەرار — چاقماق ۋە ئۇچقۇن:
گۈمنامغە جەننەت گۈلى، دەۋزەخ ئوتى تەڭدۇر،
ئىشق ئوتى فەنا قىلدى نە بەرقۇ نە شەرارمەن.
— گۈمنام.

بەرقى شەرەر نەما — چاقماق چاقتۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى:
چىقسە باشىغە تاج تاقىپ كۆيدۈرۈر ئەلنى ئوت ياقىپ،
چەر سارىغە قاراپ باقىپ بەرقى شەرەر نەما كۆرۈڭ.
— گۈمنام.

بەرقى ئاپەت — ئاپەت چاقمىقى، جان ئاپىتى، تېز كەلگەن ئاپەت:
تىيرى بارانى غەمىڭ كۆڭلۈمگە كىم ياغدى، ئېرۇر،
ھەر تەرەفدىن ئافەت لەمئەئى پەيكان ئاڭا.
— نەۋائى.

بەرقى ئەجەل — ئۆلۈم چاقمىقى:
بەرقى ئەجەل چاپۇكىگە مەركەبى تېز،

سالىبان رۇھ خەيلى ئىچرە گۈرىز.
— نەۋابى.

بەرقى خاتىف — كۆز قاماشتۇرغۇچى چېقىن.
بەرقى خۇ — چاقماقتەك تېز ماڭغۇچى، چاپقۇر.
بەرقى خىز — «بەرقى خۇ»غا قارالسۇن.
بەرقى رەخشان — پارلىغان چاقماق، چېقىن؛ كۆچمە: سۈزۈك مەي.
بەرقى ھەۋا — چاقناق، پارلاق ھاۋا.
بەرقى ۋىسال — ۋىسال نۇرى، ۋىسال ئوتى.
بەرقى ئىشق — ئىشق چاقمىقى، ئىشق ئوتى:
دەردۇ ئەلەم بەھرىدە مەن غەرقى ئىشق،
شۇئىلە ۋۇجۇدۇمدىن ئۇرار بەرقى ئىشق.
— ئەھمەدى.

بەرقەرار [برقرار] (پ + ئە) قەتئىي، تۇرغۇن، دائىمىي، قارار تاپقان.
بەرقرەۋ [برق رو] (ئە + پ) چېقىندەك تېز يۈرگۈچى.
بەرقۇەش [برق وش] (ئە + پ) چاقماققا، چېقىنغا ئوخشاش، چېقىنسىمان:
... بۇراقى بەرقۇەش ئۆزرە چىققانى.
— نەۋائى.

بەرقئاسا [برق آسا] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش.
بەقئاسار [برق آسار] (ئە + پ) «بەرقئاسا» غا قارالسۇن.
بەرق رەفتار [برق رفتار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماقتەك تېز يۈرىدىغان.
بەرق مىسال [برق مثال] (ئە) 1) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش. 2) شاد ـ خۇرام، كۆركەم:
رۇتبەسى ئانداكى يۇز پەيكى خايال،
ئۇرسا يۇز مىڭ قەدەمى بەرق مىسال.
— نەۋائى.

بەرقۇار [برقوار] (ئە + پ) چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش:
چاپار ئېردى ھامۇن ئارا بەرقۇار،
قىلىپ ھەۋزگە يەتكەلى ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

بەرقىن [برقين] (ئە + پ) قەتئىي، قايتمايدىغان، ئىرادىلىك.
بەركە [بركە] (ئە) كۆل.
بەركەئى ماھىيان — بېلىقلىق كۆل.
بەركەمال [بر كمال] (پ + ئە) كامالەتكە يەتكەن، كەمكۈتسىز، مۇكەممەل، يېتىلگەن:
ئانى سۆيگۈل ھۇسنى بولغاي بەر كەمال،
بولماغاي مۇمكىن قۇياشسىغا زەۋال.
— سەبۇرى.

بەركىتمەك [بركيتماك] تەييارلىماق، تەخ قىلماق:
غەزەلچىغە جەرمەندە تەييار ئېتىپ،
دەغى باخشىلار داپلىرىن بەركىتىپ.
— غەربىي.

بەرگ I [برگ] (پ) 1) يوپۇرماق؛ مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە. 2) ياخشىلىق:
بەرگىم قانى يەر يۈزىنى لالە رەڭ قىلۇر،
كۆرسە كىشى دېگەي ئەجەب لالە زاردۇر.
— مولا بىلال.

بەرگى ئەسفەر — سېرىق يوپۇرماق:
خەزان ئىچرە چۈن بەرگى ئەسفەر ساچىپ،
فەلەك ھەر ساري يۈزمىڭ ئەختەر ساچىپ.
— نەۋائى.

بەرگى سەمەن — ياسمەن يوپۇرمىقى، ياسمەن مېۋىسى:
ئىشق ئەسرارىنى ھەر چېھرەسى زىبا بىلمەس،
بۇلبۇل ئەفغانىنى ھەر بەرگى سەمەنسا بىلمەس.
— ناقىس.

بەرگى شەجەر — دەرەخ يوپۇرمىقى.
بەرگى كاھ — سامان پارچىسى.
بەرگى گۈل — گۈل يوپۇرماقلىرى.
بەرگى لالە — لالە يوپۇرمىقى.
بەرگى ئۇمىد — ئۇمىد يوپۇرمىقى، ئۇمىد مېۋىسى.
بەرگى نەي — قوغۇنىڭ بىر تۈرى، ناشپىكەر:
قوغۇن كەلدى بۇ يەردە بەرگى نەي دەپ،
سۆزۈمنى ئەيتىبان تۇرماي كېتەي دەپ.
— مەھزۇن.

بەرگ II [برگ] (پ) 1) ئەسۋاب، جاھاز، بېزەك. 2) زۆرۈر نەرسىلەر؛ مەجلىس، سەپەر ئەنجاملىرى.
بەرگەسەن [برگاسن] بەرگەيسەن:
كۆزگۈ ئول بولغايكى تارتىپ يۈز بەلا،
بەرگەسەن لەۋھى زەمىرىگە جۈلا.
— نەۋائى.

بەرگەران [برگران] (پ) ساقىت.
بەرگەران بولماق — ساقىت بولماق، قۇتۇلماق:
كى ئەي فەرزەند، غەمدىن بەرگەرن بول،
بۇ ئىشكىم كامىڭ ئولمىش كامران بول.
— نەۋائى.

بەرگەشتە [برگشته] (پ) 1) ئارقىغا قايتقان، ئايلانغان،

2) ئامىتى قايتقان.
بەرگەشتە بەخت — بەختى قارا، بەختسىز، تەلەيسىز.
بەرگەشتەلىك [برگشتەليك] قايتقانلىق، كەينىگە كەتكەنلىك، يۇز ئۆرۈگەنلىك:
فەلەكدىن زېھى يەتتى سەرگەشتەلىك،
بولۇرمۇ بۇ رەڭ بەخت بەرگەشتەلىك.
— ئا. نىزارى.
بەرگىرىز [برگ ريز] 1) يوپۇرماق تۆككۈچى؛ خازان، خازان بولۇش:
بەس يوق ئىدى باغ ئارا بۇ رۇستەخىز،
كى ئېتىبار سەرسەردەي بەرگىرىز.
— نەۋايى.
2) قېرىلىق؛ ئامەتسىزلىك، بىتەلەيلىك.
بەرگىرىز بولماق — خازان بولماق.
بەرگىرىزان [برگ ريزان] (پ) يوپۇرماق تۆكۈلۈش؛ كۈز.
بەرگۇ [برگو] سېلىق تارتۇق، سوۋغا.
بەرگۈزىدە [برگزيده] (پ) تاللانغان، تاللاپ ئېلىنغان؛ ئالاھىدە:
بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى،
مۆئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.
— نەۋبەتى.
بەرگۈزىن [برگزين] (پ) تاللاپ ئېلىنغان.
بەرگۈزىن ئەۋقات — ياخشى يېمەكلىكلەر.
بەرگۈم [برگوم] بېرىمەن:
دېدى شاھغە: شەيخ ئالىيجاناب،
بۇ مەئنى ھۈسۈلىغە بەرگۈم جەۋاب.
— ئا. نىزارى.
بەرگۈەش [برگوش] (پ) يوپۇرماقسىمان.
بەرنا [برنا] (پ) 1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ 2) ياش يىگىت:
يۈزى شەمسى قەمەر يەڭلىغ قەدى شەمشاد گۈل بەرنا،
ئەگەر بىلسەڭ مېنىڭ يارىم ھەمەئلدىنكى سەدرەدۇر.
— سەدائى.
بەرنامە [برنامه] (پ) پىلان، پروگراممما.
بەرھەم [برهم] (پ) يوقىلىش: يوقىتىش؛ نابۇت قىلىش:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەڭى چەشمىڭ،
ئانى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىكىڭ خەيلى سىپاھىدۇر.
— گۈمنام.
بەرھەم بەربەك — توختاتماق، خاتىمە بېرمەك؛ يوق قىلماق:
ئەگەر يەلدا تۇنىدە ئاي يۈزۈڭدىن پەردەنى ئالساڭ،
بۇ يەلداغا بېرىپ بەرھەم ئوشۇل شەبنى زىيا ئەيلەر.
— موللا بىلال.
بەرھەم قىلماق — پاراكەندە، پەرىشان قىلماق، يوقاتماق.
بەرھەم زەدە [برهم زده] (پ) يوقالغان، ئۆچكەن:
تولا قەھر ئىلە رەڭگى بەرھەم زەدە،
سەلافەت بىلە قىلغۇسى ئەربەدە.
— ئا. نىزارى.
بەرھەق [برحق] (پ + ئە) ھەق، ھەققانىي، چىن، راست، توغرا.
بەرئەفتاد [برافتاد] (پ) يىقىلغان، يىقىلىپ چۈشكەن:
تا ھىسسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئەفتاد ئولماس.
— سەبۇرى.
بەرى I [برى] ھەممە، ھەممىسى، بارى، بارچىسى:
قىز مەئنىسىگە چەندان ئەسرارى ھەمە مەئنا،
شەرھ ئەيلەسە ئاشقلار ئالەم بەرى ھەيران قىز.
— سەدائى.
بەرى II [برى] (ئە) خالىي، خالىس، پاك، تازا.
بەزە [بزه] (پ) گۈناھ، جىنايەت، ئەيىب:
يوقسە يالغان دېمەكدەكىم بەزەدۇر،
چۈن ئۇزاق چەكتى ئەسرۇ بىمەزەدۇر.
— نەۋايى.
بەزەك [بزك] بېزەك، ياسىنىش، زىننەت.
بەزەكدار [بزكدار] ياسانغۇچى، زىننەتلەنگۈچى، بېزەكلىك؛ بېزەك ئىگىسى:
بەزەكدارلارغە ياساپ سىخلار،
كى زەنجىر ئىشكەل بىلەن مىخلار.
— غەربى.
بەززاز [بزاز] (ئە) رەخت، گەزلىمە سودىگىرى.
بەزل [بذل] (ئە) ئىنئام، ھەدىيە، سوۋغا:
چىقىپ تەختكە ئەيلەگىل دادى ئەدل،
ئۇلۇغلار بىلەن ئەيلە ئىجلاس بەزل.
— ئا. نىزارى.
بەزل ئەتمەك — بەخش قىلماق.
بەزل ئەيلەمەك — ھەدىيە، ئىنئام قىلماق:
كۆڭلىدە ئۇمىد ئېردى بۇ شاھغە،
كى بەزل ئەيلەسەم تەختىم ئول ماھغە.
— ئا. نىزارى.

بەزلە [بذلە] (ئە) لەتىپە، چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆز؛ شېئىرنى بەدئىي ئوقۇش.

بەزلەگۇ [بذلەگو] (ئە + پ) لەتىپە ئېيتقۇچى، كۈلدۇر-گۇچى، ھېكايىچى.

بەزلەگۇي [بذلەكوي] (ئە + پ) «بەزلەگۇ» غا قارالسۇن.

بەزلەسەنچ [بذلەسنچ] (ئە + پ) بەدئىي سۆز ئۇستە-سى، ماھارەتلىك شائىرە.

بەزلۇجۇد [بذل وجود] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

بەزم [بزم] (پ) ئويۇن - كۈلكىلىك سۆھبەت، ئولتۇ-رۇش:

باردۇرۇر كۆڭلى ئانىڭ دەردۇ ئەلەمنىڭ مەسكەنى،
كىمنىكىم ناقابىلۇ بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

— ئۇبەيدى.

بەزمئاراي [بزم آرای] (پ) بەزمنى قىزىتقۇچى، قىزىقچى:

مېزبان يەنە بولدى بەزم ئاراي،
دېدى ئوت ھۇر ئۇلۇپ نىشان ئەفزاي.

— نەۋائى.

بەزم ئەفرۇز — بەزمنى قىزىتقۇچى.

بەزم ئەھلى — ئۇلپەتلەر، ئەيش - ئىشرەت قاتناشچىلە-رى.

بەزمى دىلفەرىز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچ-ىدىغان بەزمە.

بەزمى شەۋق — ئەيش - ئىشرەت ئارزۇسى.

بەزمى ئىشرەت — ئۇيۇن كۈلگە، كەيپ - ساپا.

بەزمى ۋىسال — يارغا يېتىش، يار بىلەن ئۇچرىشىش بەزمىسى.

بەزمگاھ [بزمگاه] (پ) بەزمە جايى.

بەس [بس] (پ) 1) كۇپايە، يېتەرلىك. 2) كۆپ، غايەت؛ دېمەك، بولدى؛ چۈنكى:

يېتىلۇر بەس لەتىف ئەنۋائى نېئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

— لۇتفى.

بەس بولدى — يېتەرلىك بولدى، كۇپايە قىلدى.

بەس ئەيلەمەك — تەرك قىلماق، توختاتماق.

بەس قىلماق — تۇگەتمەك.

بەسا [بسا] (پ) كۆپىنچە: دائىم.

بەسارەت [بصارت] (ئە) 1) ئۆتكۈر كۆزلۈك، ئالدىن كۆرەرلىك. 2) ئەقىللىق، دانا، ھوشيار:

يەمەن سۇلتانى چۈن كۆردى جەمالىن،
بەسارەت بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.

— لۇتفى.

بەسارەت ئەھلى — ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر:

بەسارەت ئەھلى ئەيلەدى ئىتتىپاق،
ھەرەم جانىبىغە چۇ قويغىل ئاياق.

— ئا. نىزارى.

بەساغا [بساغا] مازار، قەبرە، قەبرىستان.

بەسالەت [بسالت] (ئە) باتۇرلۇق، چوڭ يۈرەكلىك.

بەساتىن [بساتين] (ئە) «بوستان» نىڭ كۆپلۈكى، بوستانلار، گۈلباغلار.

بەسەر I [بصر] (ئە) 1) كۆز، كۆرۈش، كۆرۈش قۇۋۋىتى. 2) بىلىم مەلۇمات:

يۈزۈڭدىن گەر يىراق سالسام نەزەرنى،
نېتەرمەن كۆزدە بۇ نۇرى بەسەرنى.

— ئاتابى.

بەسەر II [بسر] (پ) سەرەنجام، تامام.

بەسەل I [بسل] (پ) تېرىق؛ مەلۇم بىر نەرسىنىڭ كىچىك بىر پارچىسى.

بەسەل II [بصل] (ئە) پىياز.

بەست I [بسط] (ئە) 1) يېيىش، ئىچىش. 2) خۇرسەن-لىك.

بەست ئەتمەك — شادلانماق؛ يايماق.

بەست II [بست] (پ) باغلىنىش، بىرىكىش؛ باغلىق، بەنت.

بەستە [بسته] (پ) باغلانغان، بەنت:

ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۈزىددىن بىرىنى جەستە - جەستە دېدىم.

— نەۋائى.

بەستەئى دام ئەيلەمەك — تۇزاققا ئىلىنىدۇرماق.

بەستەئى دامى فىراق — ئايرىلىش تۇزىقىغا ئىلىنغان، ھىجران تۇزىقى:

ئىش تەرىقىدىن يىراق ئەتمىش بەسى،
بەستەئى دامى فىراق ئەتمىش بەسى.

— نەۋائى.

پاي بەستە — ئايىغى باغلانغان، تۇتقۇن.

بەست فىزاي [بسطفزای] (ئە + پ) شادلىقنى، خۇر-سەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى.

بەسى [بسی] (پ) 1) كۆپ، ناھايىتى كۆپ، بەك نۇر-غۇن:

ئەدۇۋ خەيلىگە سالىپ شور غەۋغا،
بەسى جانلارنى ئايرىپ تەندىن ئاندا.

— مۇھەممەد سادىق.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك، غايەت، تولىمۇ:

تاڭ ئاتقۇنچە مۇنىڭنەك باش تۆتتى،
بەسى غەم يىدى - يۇ خۇنابە يۇتتى.
— لۇتفى.

بەسى مۇشكىل — ئىنتايىن قىيىن، ناھايىتى مۇشەققەتلىك.

بەسىت [بسيط] (ئە) 1) كەڭ، يېيىلغان. 2) ئاددىي، مۇرەككەپ بولمىغان.
3) ئارۇز ژەزدە بىر بەھرىنىڭ نامى:
بارچەسىغە بار ئانىڭ ئىلمى مۇھىت،
گەر مۇرەككەپ بولسۇن ئول شەي، گەربەسىت.
— نەژايى.

بەسىر [بصير] (ئە) كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك: سەزگۈر.

بەسىرەت [بصيرت] (ئە) كۆزى ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزە بارچە مەسنەد نېشىن.
— ئا. نىزارى.

بەسىرەت كۆزى — ئۆتكۈر كۆز.
كۈھلى بەسىرەت — كۆز سۈرمىسى.

بەشاشەت [بشاشت] (ئە) خۇش چىراي، خۇشال، تەبەسسۇم:
سۈمۈردۇم ئانى كۆپ بەشاشەت بىلە،
كى ئىلكىگە سۆيدۇم بەشارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بەشەر [بشر] (ئە) ئىنسان، ئادەمزات؛ ئىنسانىيەت:
بەشەرنىڭ بارچەسى ياربم ئۇچۇن ژابەسە ھەيراندۇر،
كى بەرداش قىلا ئالغايمۇ مەلائىك كۆرسەلەر، ئايا.
— مولا بىلال.

بەشەرى جىنس — ئادەم ئەۋلادى، ئادەمزات.

بەشەرە [بشره] (ئە) چىراي، ئەپت، تۇرق.

بەشەرىيەت [بشريت] (ئە) ئىنسانىيلىك، كىشىلىك.

بەشەرى [بشرى] (ئە) ئىنسانى، ئىنسانغا مەنسۇپ:
ھۇر، يوق، يوق، نەھۇر، بەلكى پەرى،
نە پەرى، بەلكى ئافەتى بەشەرى.
— نەژايى.

بەشەك [بەشك] (پ + ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

بەشەگو [بەشەگو] بەش، بەش دانە.

بەشىر [بشير] (ئە) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

بەشىك [بشيك] بۆشۈك.

بەغايەت [بەغايت] (پ + ئە) ئاەدتتىن تاشقىرى، ناھايەتى.

بەغەير [بەغير] (پ + ئە) باشقىچە، بۆلەك، ئۆزگە.

بەغىر [بغر] جىگەر؛ بېغىر؛ قەلب، كۆڭۈل؛ يۈرەك، كۆكس.
بەغىر پارىسى — جىگەر پارىسى.
بەغىر چاكى — قەلب يارىلىرى، كۆڭۈل دەردلىرى.
بەغرى سۇۋ — مەيۈس، غەمكىن، قايغۇلۇق.

بەغياز [بغياز] (پ) ئىنئام، ئېھسان، مۇكاپات.

بەقا [بقا] (ئە) 1) باقىيلىك، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك؛ بارلىق:
ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئەغىز خەيالىنى مەن،
كى مۇندا خىزىردەك ئابى بەقا تىلەپ كەلدىم.
— لۇتفى.
2) ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت:
تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىيزبان،
قەزا يەتتى بولدى بەقاغە رەۋان.
— ئا. نىزارى.
بەقا ئالەمى — ئۇ دۇنيا، ئاخىرەت.
بەقا دەشتى — مەڭگۈلۈك سەھرا، ئەبەدىيلىك باياۋىنى.
بەقا گۈلشەنى — جەننەت گۈلزارى.
بەقا مۇلكى — ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك ئالىمى، ئۇ دۇنيا.
بەقا نەقدى — مەۋجۇتلۇق دەۋرى.
بەقايى ئەبەد — ئەبەدىي بارلىق.
بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي، دائىمىي.
بەقايى سەرچەشىم — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەسى، ئەبەدىيلىك بۇلىقى.
بەقايى كامىل — تۇگىمەس باقىيلىق.

بەقاسىز [بقاسيز] تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئەبەدىي تۇرمايدىغان؛ ژاقىتلىق، ئۆتكۈنچى:
بەقاسىز جەھاننىڭ ئىشىن فەھم قىل،
فەقىر بىنەۋا ھالىغە رەھم قىل.
— ئا. نىزارى.

بەقەر [بقر] (ئە) كالا، سىيىر:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشىڭ،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشىڭ.
— غەربىي.

بەقەم [بقم] (ئە) قىزىل بوياق ئېلىنىدىغان دەرەخ؛ قىزىل بوياق؛ بەقەمنىڭ غولىغا ئوخشاش قىزىل:
كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قاينىاپ تۇرار مىسلى ئابى بەقەم.
— ئا. نىزارى.

بەگسىگ [بگسيگ] بەككە ئوخشاش، بەگدەك، بەگ كەبى.

بەك [بنک] (پ) نەشە:
ئۆزىنى ئەرز قىلدى، كەلدى بەدرەك،
چىرايى سارغايىپ يىگەن كەبى بەك.
— مەھزۇن.

بەكا [بنكا] ماكا، مەن ئۇچۇن:
شەرھى ئەھۋالىم ساكا يەتسە نەسىھەت كەبى تەلخ،
تەلى گۇفتاريك بەكا مەخمۇرە ساغەرتەك لەزىز.
— فۇزۇلى.

بەل [بل] (ئە) 1) بەلكى، ئېھتىمال:
ماكا ھەم كەبابىنى قىلدى كەرەم،
ياكى جان كىرىپ بەل كېتىپ ئەسلى غەم.
— ئا. نىزارى.

2) ئەكسىچە:
يوقسا يول بىر كۇن ئىككى كۇنلۇك ئەمەس،
بەل كىشى پايانىخە يەتتۇك دېمەس.
— نەۋايى.

بەلا [بلا] (ئە) قايغۇ، مۇسىبەت؛ ئاپەت، بالا، بالا ـ قازا:
دەشت ئارا نەۋئى بەلالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بەلالار چېكىپ.
— زەلىلى.

بەلا ئەسىرى — ئاپەتكە، بالا ـ قازاغا ئۇچرىغۇچى.
بەلائەھلى — ئاپەتكە ئۇچرىغۇچى، مۇسىبەتكە دۇچار بولغۇچى.
بەلا بەرقى — ئاپەت چاقمىقى.
بەلا خاراسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، كۇلپەت تېشى.
بەلا دەشتى — ئاپەت، مۇسىبەت بالا ـ قازا سەھراسى.
بەلا سەيلى — بالا ـ قازا، ئاپەت سېلى، مۇسىبەت ئېقىمى.
بەلا سىپىھرى — بالا ئاسمىنى، ئاپەت كۆكى.
بەلا غۇبارى — بالا ـ قازا، ئاپەت، مۇسىبەت، غەم ـ قايغۇ توزىنى.
بەلا كۇلبەسى — بالا ـ قازا، ئاپەت، بەختسىزلىك ئۆبى.
بەلا لىۋاسى — بالا ـ قازا، ئاپەت بايرىقى، مۇسىبەت تۇغى.
بەلا مەزرەئى — بالا ـ قازا، ئاپەت مەيدانى، ئاپەت ئېكىنزارى.
بەلا مەسكەنى — غەمخانە؛ كۇلپەت، بەختسىزلىك ئۆبى.
بەلا مەكتۇبى — ئايرىلىش ـ ھىجران خەۋىرى، دەرد ـ ئەلەم دېرىكى.
بەلا مۇغىلانى — بالا ـ قازا، ئاپەت تىكىنى:
ئاياققا كىرسە نې بوشقاي بەلا مۇغىلانى،
گەر ئولسا بادىيەدىن كەئىبەئى سەفا مەلھۇز.
— نەۋايى.

بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويى — بالا ـ قازا، دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت كوچىسى، يولى:
تەنمنى ئۆرتەگەن ئول دىلبەرمنىك ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مېھنەت كويىگە سالغان قىراقىدۇر.
— قەلەندەر.

بەلاۋۇ ۋەھشەت — بالا ـ قازا ۋە قورقۇنچ، خەۋپ ـ خەتەر.
بەلايى ياغدۇرماق — بالا ـ قازا، كۇلپەت، بەختسىز ـ لىك كەلتۇرمەك.
بەلايى خۇمار — كەيپتىن كېيىنكى باش ئاغرىقى، خۇمارلىق دەردى.
بەلايى ئاسمان — تەقدىر، پېشانىگە پۈتۈلگەن مۇسىبەت.
بەلايى ناگەھان — ئۇشتۇمتۇت، تاسادىپىي ئۇچرىغان بالا ـ قازا، كۇلپەت.
بەلايى ئىشق — سۆيگۇ، مۇھەببەت، ئىشق دەردى.

بەلا ئەنگىز [بلاانكيز] (ئە + پ) بالا كەلتۇرگۇچى، پالاكەتكە سالغۇچى، بالاغا قالدۇرغۇچى.

بەلابىل [بلابل] (ئە) [بىرلىكى: بۇلبۇل] بۇلبۇللار.

بەلاجو [بلاجو] (ئە + پ) «بالاجوي» غا قارالسۇن.

بەلاجوي [بلاجوي] (ئە + پ) بالا ـ قازا تىلىگۇچى، پىتنە سېلىشنى ئىزدىگۇچى.

بەلارەك [بلارك] (پ) يالتىراق تىغ، ئۆتكۇر قىلىچ.
بەلارەك زەربەتى — ئۆتكۇر قىلىچ زەربىسى.

بەلاشۇر [بلاشور] (ئە + پ) بالا تاپقۇچى، بالاغا قويغۇچى.

بالاغەت [بلاغت] (ئە) 1) ۋايىغا يېتىش، يېتىلىش، بالىغلىق. 2) سۆزنى دەل جايىدا ئىشلىتىش، بەدىئىي ئىپادە.
بەلاغەت ئەھلى — يېتىلگەن كىشىلەر، سۆز سەنئىتىنى ئىگىلىگەن كىشىلەر.
بەلاغەت بابى — بەدىئىي ئىپادىلەش، سۆزنىڭ يېتەرلىكلىكى.
بەلاغەت بۇرجى — بالاغەت چوققىسى.
بەلاغەت جەۋاھىرى — سۆز ئۇنچىلىرى، چىرايلىق سۆزلەر.
بەلاغەت تەزىينى — سۆز زىننىتى.

بەلاكەش [بلاكش] (ئە + پ) جەبرى ـ جاپا تارتقۇچى، ئازاب چەككۈچى، بالاغا قالغان.

بەلاگەردان [بلاگردان] (ئە + پ) بالانى قايتۇرغۇچى؛ سەدىقە، قۇربانلىق.

بەلاھەت [بلاهت] (ئە) ساددىلىق، مۇلاھىزىسىزلىك:
ئون جۇزۇ تۇرۇر ئېردى بارى ھۇسنۇڭ بەلاھەت،
قىسمەت كۇنى ھەق توققۇز ئۇلۇش سىزگە بېرىپدۇر.
— لۇتفى.

بەلەد I [بلد] (ئە) (كۆپلۈكى: بىلاد) : يۇرت، شەھەر، مەملىكەت:
خەزايىن يىغىپ لەشكەرى بىئەدەد،
تەسەررۇف قىلىپ دىيارى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

ئەھلى بەلەد — شەھەر خەلقى، شەھەرلىكلەر:
بولار روھىدىن يەتكۇسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

بەلەد II [بلد] (پ) 1) يول باشلىغۇچى؛ ھەمراھ. 2) كەسىپ ئەھلى، بىلگۈچى.

بەلەدىيە [بلدىيە] (ئە) شەھەرلىك ھۆكۈمەت.

بەلەند [بلند] 1) يۇقىرى، ئېگىز:
چۇ بەردىڭ ئاڭا رۇتبە مۇنداغ بەلەند،
قىلىپ كۆڭلىنى سېۋىمەكىڭ ئەرجۇمەند.
— نەۋائى.

2) ئۇستۇن، ئەۋزەل:
كۆرۈندى جەزىرە ھەۋاسى بەلەند،
كى قۇشلارنىڭكىم نەۋاسى بەلەند.
— ئا. نىزارى.

3) مۆتىۋەر، ئالىيجاناب:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق

بەلەند ئەختەر — خۇش بەخت.

بەلەند پەرۋاز — 1) يۇقىرى، يۇكسەك پەرۋاز. 2) ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

بەلەندۇ پەست — ئېگىز ـ پەس، ياخشى ـ يامان.

بەلەند چىقماق — داڭق چىقارماق.

بەلەند ئىدراك — ئاڭلىق، زېھىنلىك، زېھنى ئۆتكۈر.

بەلدە [بلده] (ئە) شەھەر.

بەلدەئى فاخىرە — پەخىرلىك، كۆركەم شەھەر.

بەلكى [بلكه] (ئە + پ) بەلكى، ئەمما، ياكى؛ ھەتتا؛ ئېھتىمال:
تېرىپ ئۇندۇرۇپ نەچچە ئەشجارنى،
كى پەيدا قىلىپ بەلكى ئەنھارنى.
— غەربىي.

بەلى [بلى] (پ > ئە) 1) ھە، خوش، شۇنداق؛ بەلكى:
داغى بىر كېلىپ كۆرگەنىم يارنى،
تاپىپ مەن بەلى بەختى بىدارنى.
— ئا. نىزارى.

2) ئەلۋەتتە:
كەنت ـ بەكەنتىنى تەماشا قىلىپ،
تۇشەۋۇ تالقان بەلى پەيدا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەليغ [بليغ] (ئە) ياخشى سۆزلەيدىغان، سۆزمەن.

بەلىيات [بليات] (ئە) [بىرلىكى: بەلىيە] بالالار، قېينىچىلىقلار، كۈلپەتلەر:
خۇدا ساقلاسۇن بارچە ئافاتدىن،
مۇبارەك تېنىڭنى بەلىياتدىن.
— ئا. نىزارى.

بەلىيە [بليه] (ئە) بالا، ئاپەت، بەختسىزلىك.

بەلىيەت [بليت] (ئە) «بەلىيە) گە قارالسۇن.
ئەقلى ـ ھوشۇمدىن جۇدا ئەيلەپ، قىلىپ دىۋانەۋار،
تىيرى ـ بارانى بەلىيەتكە نىشان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

بەمەۋلا [بەمولى] (پ + ئە) ياخشى دوست:
قوپتى قەلەندەرلەر تەماشا قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۇلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

بەنات [بنات] (ئە) [بىرلىكى: بنت] قىزلار.

بەناگاھ [بناگاھ] (پ) تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت:
يۇرۇر ئېردى دەريا ئارا بارچە خەلق،
بەناگاھ مۇخالىپ بوران ئوردى ھەلق.
— ئا. نىزارى.

بەناگاھ قىلىپ قوپتى زەرگەر جەدەل،
سېنىڭ سۆزلەرىڭ بىزنى قىلدى كەسەل.
— غەربىي.

بەناگۇش [بناگوش] (پ) قۇلاقنىڭ يۇمشاق قىسمى، قۇلاق تۈۋى:
دەمىنى چىقارماي بولۇپ دەرغەزەب،
بەناگۇشىمە بەردى قاتىغ ئەدەب.
— ئا. نىزارى.

بەند [بند] (ئە) 1) تۇگۇن، بوغۇنچە:
پەيكەرىم ئۇل يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

2) توسۇلۇش، توسۇق:
يەنە دۆانەلىك باشلاپ خىرەدىمەندە،
بولۇپ دۆانەلەرغە مەۋسۇمى بەند.

— لۇتفى.

3) ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالەت:
بۇلبۇلى خامۇش بولۇپ تابۇكەي،
بەند ئەسىرى غەزەلۇ چەكمۇ نەي.

— زەلىلى.

4) مەپتۇنلۇق، بېرىلگەنلىك.
بەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتقۇن قىلماق:
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساری ئالىپ كەتتىلەر.

— ئا. نىزارى.

بەند ئەيلەمەك — 1) باغلىماق، ئەسىر قىلماق، ئىختىيارىنى يارسىزلاندۇرماق. 2) توختاتماق، 3) قولغا كەلتۇرمەك، ئىختىيارىنى ئالماق:
دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.

— نەۋايى.

4) ئىلىندۇرماق، تۇزاققا چۈشۈرمەك.
بەند بولماق — ئىگىلەنمەك، ئىشغال قىلىنماق.
بەند ئولماق — باغلانماق، يېپىشماق.
بەندى ئەزىم — يىرتىك كىشەن، چوڭ كىشەن.
بەندى جۇنۇن — سارائىنى باغلايدىغان:
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.

— گۈمنام.

بەندى زۇلف — چاچ ئۆرۈمى.
بەندى زىندان — زىندانغا ئېلىش:
تۆمۈردىن تۇزاق ئەتتىڭ ھەيۋان ئۈچۈن،
سەلاسىل ياساپ بەندى زىندان ئۈچۈن.

— غەربىي.

بەندۇ كۈشاد — ئەسىرلىك ۋە ئازادلىق.

بەندە [بندە] (پ) 1) قۇل، ئەركسىز كىشى:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتىبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.

— قەلەندەر.

2) تۇتقۇن، ئەسىر:
ئۇلۇستا مۇستەھكەملەرنى قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد.

— لۇتفى.

3) مەھلىيا:
نۇش قىلىپ جامى مەيى لالە گۇن،
بەندە قىلاي پارەئى بىزور جۇنۇن.

— زەلىلى.

4) كەمىنە، پېقىر.
بەندەئى ئەمر — بۇيرۇقنا بويسۇنغان، ئۆز ئىختىيارىدىن چىققان:
بەشىنچىگە چۈن يەتكۈزۈپ گامنى،
قىلىپ بەندەئى ئەمرى بەھرامنى.

— نەۋايى.

بەندەئى بىئار — نومۇسسىز، ئۇياتسىز قۇل:
كۆندە مىڭ سەۋت ئەيلەسەڭ كەتمەس قاشىڭدىن،
سۇبھى شام، ئىشىكىڭدە بۇ سەدائى بەندەئى بىئار كەچ.

— سەدائى.

بەندە پەرۋەر — ئىنسانپەرۋەر، ساخاۋەتلىك.
بەندەئى چاكار — خىزمەتكار قۇل.
بەندەئى چاۋۇش — خىزمەتكار ئىشىك ئاغىسى.
بەندەئى خاكسار — بىچارە، پەقىر قۇل.
بەندە خانە — قۇلنىڭ ئۆيى.
بەندەئى خاس — مەخسۇس قۇل، ئالاھىدە قۇل:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەست،
ئەللاھ بىرلە قەۋلى راست.
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەندە زادە — قۇلدىن تۇغۇلغان، قۇل بالىسى.
بەندەئى فەرمان — بۇيرۇقنا بويسۇنغۇچى، ئىتائەتكار.
بەندەئى مۇخلىس — ئىخلاسمەن، ساداقەتلىك قۇل.
بەندەئى نەفىس — نەپس بەندىسى، ، نەپسى بۇزۇق، ئاچكۆز.
بەندە نەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان.

بەندەلىك [بندەلىك] قۇللۇق، خىزمەتكارلىق؛ ئەسىرلىك:
خۇداغا بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقتۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋافىقدۇر.

— نەۋبەتى.

بەندەۋار [بندەوار] (پ) قۇللارچە، قۇل كەبى:
كېلىپ باشىدىن ئۆيرۇلۇپ بەندەۋار،
ياقامنى تۇتۇپ يىغلادىم زار ـ زار.

— ئا. نىزارى.

بەندلىغ [بندلغ] باغلاقلىق، باغلىنىغلىق.

بەند ـ بەند [بندبند] (پ) پارچە ـ پارچە، ئۇگە ـ ئۆگۈ:
يارىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سېنىڭ ئىشقىڭدىن، ئەي دىلبەر،

ئەگەرکسم سۆئەکسمنی بەند ـ بەندىدن جۇدا قىلسائ.
— قەلەندەر.

بەندی تار [بندتار] (پ) تور، قىلتاق:
ئەي سابا، يەتكۇز بۇگۇن، مەندىن نىگارىمغا دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ چۇشكەن بەندی تارىمغە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

بەنی [بنی] (ئە) ئەۋلاد، بالىلار.
بەنی ئادەم — ئادەم بالىلىرى، ئادەم ئەۋلادى:
ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدە زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنی ئادەم.
— ئەرشى.
بەنی ئەسفەر — سېرىق جىنس، سېرىق تەنلىكلەر.
بەنی ئىسرائىل — يەھۇدىيلار.

بەھ [به] (پ) 1) ياخشى، ياخشىراق:
قەزارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.
— ئا. نىزارى.
2) ئەڭ ياخشى.

بەھا [بها] (ئە) 1) قىممەت. 2) ھۆسن، گۈزەللىك. 3) روشەنلىك. 4) ئەھمىيەت، قەدىر ـ قىممەت.

بەھادۇر [بهادر] باتۇر، پالۋان، قۇدرەتلىك:
كېلىپ تۇشتى ئاندىن بەھادۇر جاۋان،
جەنازە باشىدە قىلىپ كۆپ فىغان.
— ئا. نىزارى.

بەھار [بهار] (پ) ئەتىياز، باھار، كۆكلەم:
تۇگەندى ئەشكى گۇلگۇن، ئەمدى قالمىش زەفەرانى يۇز،
فەلەك زۇلمى بەدەل قىلدى خەزان بىرلە بەھارىمنى.
— نەۋائى.
بەھارى جەمەل — گۈزەل چىراي.
بەھارى ھۇسن — مەھبۇبە، گۈزەل.
بەھارى ۋەسىل — يېتىشىش باھارى، ۋىسال كۆكلىمى.
بەھارى ئىشق — سۆيگۈ باھارى، ئىشقىي ـ مۇھەببەتنىڭ باشلىنىشى.

بەھاران [بهاران] (پ) باھار، باھار پەسلى.
بەھارىستان [بهارستان] (پ) يېشىللىققا پۈركەلگەن گۈلزارلىق، باغچا.
بەھارگاھ [بهار گاه] (پ) ئەتىياز، ئەتىياز كۈنلىرى.
بەھاسىز [بهاسز] باھاسى يوق، قىممەتلىك، بىباھا:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دىرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

بەھانە [بهانه] (پ) ئۆزرە، ئاساسسىز سەۋەب، باھانە:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لۇتفى.
بەھانە قىلماق — ئاساسسىز سەۋەب كۆرسەتمەك، ساختا دەلىل كۆرسەتمەك:
تەرزى نىگاھىدا بەھانە قىلىپ،
روبى زەمىن خانەئى خانە قىلىپ.
— زەلىلى.

بەھەم I [بهم] (پ) 1) بىرلىكتە، بىرگە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مۇدام.
— موللا شاكىر.
2) بىللە، يانمۇ يان:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرەھەم،
يۇرتى خىتاي بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.
بەھەم بولماق — 1) بىللە بولماق، ئېرىشمەك:
ھەركىمكى بەھەم بولمادى بەندى خەم زۇلفۇڭ،
قەسدى ھەممەنىڭ ھەلقەئى چىرماشىڭ ئولۇپدۇر.
— گۈمنام.
2) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق:
ئەگەر بەرسە ھەق سىزگە قابىل خەلق،
تاڭ ئېرمەس بەھەم بولسا ئۇشبۇ شەرەف.
— ئا. نىزارى.

بەھەم II [بهم] (پ) يوقلىش، نابۇت قىلىش:
سىزگە بەھەم يەتمەگەي ئول نازەنىن،
سۇرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.
بەھەم يەتمەك — يوقلىش، خاراب بولۇشقا يۇز تۇتماق، كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىماق:
بۇمۇ ھەم يەتمەي بەھەم ئەل دېسە ئول ئاينىڭ ئىتى،
ھەرنەچە تاش تۇشسە باشىمدۇر بەلىيەت تاغىدىن.
— گۈمنام.

بەھەمدۇللاھ [بحمدالله] (پ + ئە) ئاللاغا ھەمدۇ ئېيتىش بىلەن، ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانا ئېيتىپ:
بەھەمدۇللاھ، كۆردۇم جەمالىڭنى مەن،
قىلاي ئەمدى دەفى مەلالىڭنى مەن.
— ئا. نىزارى.

بەھر I [بحر] (ئە) [كۆپلۈكى: بىھار/بۇھۇر] دەريا، چوڭ دەريا؛ دېڭىز.
بەھر ئەخزەر — يېشىل دېڭىز.

بەھر نەۋەرد — دەريا كەزگۈچى.
بەھرۇبەر — 1) ھۆل ـ قۇرۇق، دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق. 2) پۈتۈن دۇنيا:
بولغۇدەكسەن دەھر ئارادا پادىشاھى بەھرۇبەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سەئادەت بولسە گەرياۋەر ساڭا.
— قەلەندەر.
بەھرى جەھەل — كۆز يېشى دەرياسى.
بەھرى ئەمىق — چوڭقۇر دېڭىز.
بەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ دېڭىز، چوڭ دەريا.
بەھرى بىپايان — چەك ـ چېگرىسىز دېڭىز.
بەھرى بەقا — جەننەت دەرياسى، ئەبەدىيلىك دەرياسى.
بەھرى جۇد — «بەھرى كەرەم» گە قارالسۇن.
بەھرى خاك — سۇ ـ تۇپراق:
ئىرمەس ئۇلار تۇپراغ ۋە سەن نۇرى پاك،
خىلقەت ئۇلارغە، ساڭا بەھرى خاك.
— سەبۇرى.
بەھرى رەھمەت — ئىلتىپات، مەرھەمەت دەرياسى.
بەھرى غەم — غەم دېڭىزى.
بەھرى كەرەم — ھىممەت، مەرھەمەت دەرياسى.
بەھرى كەمال — كامالەت دېڭىزى، تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك يەتكۈزىدىغان دەريا.
بەھرى گەردۇن — ئاسمان، پەلەك.
بەھرى گۈزەشت — ئاقار دەريا:
بۇ يار ئۇستىنى دامەنى كوھى رەست،
ئۇ يار ئاستى دەريايى بەھرى گۈزەشت.
— مۇللا شاكىر.
بەھرى مەۋج — مەۋجلىك دەريا، دولقۇنلۇق دېڭىز:
بۇ ھەيندە يامانلار ئىشى تۈتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا ربيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.
بەھرى ۋاسىئ — كەڭ دېڭىز.
بەھرى ئىرفان — ئىلىم ـ مەرىپەت دېڭىزى.
بەھرى ئىشق — ئىشق دېڭىزى.

بەھر Ⅱ [بحر] (ئە) (شېئىردا) ۋەزىن، ئۆلچەم مەنىسىدە.
بەھرە [بهره] (پ) قىسمەت، نېسىۋە؛ ئۈلۈش؛ پايدا:
تۇغۇلمىش ئىدى كاشغەر شەھرىدە،
جەھانغا كېلىبان ئاتا بەھرىدە.
— ئا. نىزارى.
بەھرە يەتكۈزمەك — پايدا يەتكۈزمەك، پايدىلاندۇرماق.
بەھرە تاپماق — پايدىلانماق.
بەھرەدار [بهره‌دار] (پ) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى.
بەھرەمەند [بهرمند] (پ) بەھرە ئالغۇچى، پايدا ئالغۇچى:
ھەمە جاندارلار بولۇپ بەھرەمەند،
كى ھەمدۇ سەنا بىرلەردۇر ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر [بهره‌ور] (پ) پايدىغا ئىگە بولغۇچى، مەنپەئەتلەنگۈچى:
ھەمانا چىقىپ مۇلك مەيدانىدىن،
مېنى بەھرەۋەر قىلدى چەۋگانىدىن.
— ئا. نىزارى.
بەھرەۋەر بولماق — بەھرە تاپماق:
جەھان ئىچرە بول ئىلىم ئىلە بەھرەۋەر،
ھەۋايۇ ھەۋەس يولىدىن قىل ھەزەر.
— ئا. نىزارى.
بەھرەياب [بهره‌ياب] (پ) «بەھرەۋەر» گە قارالسۇن.
بەھرەين [بحرين] (ئە) 1) ئىككى دەريا (رۇم ۋە پارس دەرياسى):
ئەي نەۋابى، مەجمەئۇلبەھرەين بولغاي ئاشكار،
مەيلى قىلسە سېلى ئەشكىم ناگاھان جەيھۇن ساري.
— نەۋابى.
2) شەھەر نامى.
بەھرۇلئەبرار [بحرالابرار] (ئە) ياخشىلىق دەرياسى، ياخشىلىق، ساخاۋەت.
بەھرۇننەجات [بحرالنجات] (ئە) 1) نىجاتلىق دەرياسى، قۇتۇلۇش دەرياسى. 2) پەرھاتنىڭ شېرىن ئۇچۇن قازغان كۆلنىڭ نامى:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.
بەھرىنە [بحرنه] دېڭىزغا:
يولۇڭدا قاش ئىرۇر كۆز بەھرىنە يول،
ساڭا ھەر نېچەكىم مۇنداق گۈزەر بار.
— لۇتفى.
بەھس [بحث] (ئە) تالاش ـ تارتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، ئىزدىنىش.
بەھس ئەتمەك — پىكىر يۈرگۈزمەك، مۇنازىرە قىلماق، تارتىشماق:
بەھس ئېتەر ئەردى مۇنەججىم سەفەر ئاغزىم نۇقتەسىن،
ھاسىلى مەبھەسنى سوردۇم ئەرسە، ئايتۇر ھېچ، ھېچ.
— قەلەندەر.
بەھمەن [بهمن] (پ) 1) شەمسىيە يىلى ھېسابىدىكى

11 ـ ئاي. 2) قىش ئېيى (يانۋار). 3) ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ نامى.

بەھىل [بەحل] (پ + ئە) رازىلىق، رازى:
كۆزۈم نۇرى كەتتى جەھان بولدى داج،
بەھىلدۇرمەن ئەكنۇن جان ئەتسە خىراج.
— ئا. نىزارى.

بەئۇلۇ [بەعلو] (پ + ئە) يۇكسەك، يۇقىرى.

بەۋادى [بوادى] (ئە) [بىرلىكى: بادىيە] چۆللەر، سەھرالار.

بەۋاريق [بوارق] (ئە) [بىرلىكى: بارىقە] چاقماقلار، يېشىنلەر.

بەۋاسىر [بواسير] (ئە) بوۋاسىر كېسەللىكى، گېمورروي.

بەۋەجھ [بوجه] (پ + ئە) يۈز بىلەن.
بەۋەجھى ئەھسەن — چىرايلىق يۈز بىلەن.

بەۋەقت [بەوقت] (پ + ئە) ۋاقتىدا.
بەۋەقتى بەھار — باھار ۋاقتىدا.

بەۋۋاب [بواب] (ئە) دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى.

بەئىد [بعيد] (ئە) يىراق:
جەھان ئەھلى باردۇر شەقى يا سەئىد،
بىرى يارىغە قۇرب، بىرىدۇر بەئىد.
— غەربىي.

بەئىدۇلفەھم [بعيدالفهم] (ئە) چۈشەنچىدىن يىراق، چۈشىنىش قىيىن.

بەيابان [بيابان] (پ) سەھرا، چۆل:
تىكىپمىز بەيابان ئارا كۆپ شەجەر،
كى ئول نەخلەردىن بولۇپ كۆپ سەمەر.
— غەربىي.

بەيات [بيات] 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىردىن بىرى. 2) ئون ئىككى مۇقامدىن بىرىنىڭ نامى:
زىلەيخائى جۇنۇن لەشكەر چىكىپ ئەيلەر سىياسەت كۆپ،
بەيات ئاھەڭگىدىن تاشلارمۇ سەن كۆڭلۈمنى زىندانە.
— ناقىس.

بەياد [بەياد] (پ) ياد قىلىش بىلەن، سېغىنىش بىلەن؛ سېغىنىپ، ياد قىلىپ:
ئەدا ئەيلەدىم ھەر كۈنى بامداد،
قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردىم ھەقنى بەياد.
— ئا. نىزارى.

بەياز [بياض] (ئە) 1) ئاق، ئاقلىق:
ساچىڭ شاھى سەۋادى لەيلەتۈلقەدر،
يۈزۈڭ سۇبھى بەيازى لەيلەتۈلبەدر.
— سەبۇرى.

2) شېئىرلار توپلىمى.
بەياز بولماق — ئاقارماق، يورۇماق:
يەنە ئول سەنەم ئەيلەدى ئېئتىراز،
چۇ يەتتى سەھەر بولدى سۇبھى بەياز.
— ئا. نىزارى.

بەيازۇ سەۋاد — ئاق ـ قارا، ئاق ـ قارىلىق:
بۇ ھىرقە ئارا ھەم سەلاھۇ ـ فەۋاد،
كى فېئلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ ـ سەۋاد.
— غەربىي.

بەيازۇل بەيز [بياض البيض] (ئە) تۇخۇمنىڭ ئېقى.

بەيازۇل ئەين [بياض العين] (ئە) كۆزنىڭ ئېقى.

بەيان [بيان] (ئە) سۆز، ئىپادىلەش، تەسۋىر؛ تەرىپ، ئىزھار قىلىش: مەلۇمات، دەلىل:
بىھىشت دەۋزەخ تالاشۇر، تالاشماقتا بەيان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە ئىرئەۋن، ھامان بار.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بەيان ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، ئېيتماق، ئىپادىلىمە:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەئرىفەت،
خەرىدار بولۇپ، قىلمادىڭ مەرھەمەت.
— غەربىي.

بەيانى فەسىھ — گۈزەل، راۋان بايان.

بەيئەت [بيعت] (ئە) ۋەدە بېرىش؛ بويسۇنۇش:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

دەستى بەيئەت — قول بېرىش، تەۋە بولۇش:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھالى پۈرسىش نەسىھەت قىلىپ.
— موللا شاكىر.

بەيەك [بيك] (پ) بىرلا، بىرغىنا:
كۈنىكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئۆزرە گۈزار ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

بەيەكبار [بيك بار] (پ) بىرىۋلى؛ توساتتىن:
ئوشۇل مەجلىسدەكى ئەل كۈن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— لۇتفى.

بەيت I [بيت] (ئە) [كۆپلۈكى: بۇيۇت] ئۆي، خانا،

جاي:
بىلمەدىم مەن نە ئىش بولدى بۇ كۈن بۇ تۇندە،
يوق ئول پەرى رەھنەمايىم بۇ بەيت ئىچىندە.
— سەككاكى.

بەيت كاشانە — ئۆي، خانا.

بەيتى ۋەيرانە — ۋەيرانە، خارابە ئۆي.

بەيت Ⅱ [بيت] (ئە) ئىككى مىسرا شېئىر.

بەيتۇللاھ [بيت الله] (ئە) مەككە شەھىرىدىكى كەئىبىنىڭ نامى؛ ئاللانىڭ ئۆيى.

بەيتۇلمال [بيت المال] (ئە(1) دۆلەت ئىختىيارىغا ئالىدىغان مال - مۈلۈك. 2) دۆلەت خەزىنىسى.

بەيتۇلھەزەن [بيت الحزن] (ئە) غەم ئۆيى، غەمخانا:
سەككاكىنىڭ ئورنىنى ئوشۇل يۇسۇفى سانىن،
يەئقۇب بىكىن ھەجرىدە بەيتۇلھەزەن ئەتتى.
— سەككاكى.

بەيتۇلمەئمۇر [بيت المعمور] (ئە) ئاۋات ئۆي، (دىنى رىۋايەتتە: تۆتىنچى ئاسماندىكى كەبىگە ئوخشاش مۇقەددەس ئۆي):
غەنىلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتۇلمەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇلمۇقەددەس [بيت المقدس] (ئە) قۇددۇس شەھىرى؛ قۇددۇستكى زىيارەتگاھ.

بەيتۇلھەرام [بيت الحرام] (ئە) بەيتۇللا ۋە كەئىبىنىڭ يەنە بىر نامى:
كى تەختى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام،
ئەجەم مۇلكىدە ئىبردى بەيتۇلھەرام.
— ئا. نىزارى.

بەيتۇل ئىنتىزام [بيت الانتظام] (ئە) ئىنتىزاملىق، تەرتىپلىك ئۆي؛ ئىنتىزامغا سالغۇچى ئۆي.

بەيرەم [بيرم] 1) ھېيت، بايرام، شادلىق كۈنى. 2) بىر خىل نازۇك، يۇپقا بۆز.

بەيزا [بيضا] (ئە) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ نۇرلۇق:
مۇبەددەل بولۇر كۈنگە ھەم ئۇشبۇ تۇن.
شۇئائى يۇزۇڭدەكى بەيزا، ئىشق.
— موللا بىلال.

يەدى بەيزا — ئاق قول، پارلاپ تۇرىدىغان قول:
ئۇلۇسقا توي بېرۇر بولسانىڭ قويۇپ ئالتۇن - كۆمۈش گىردە،
يەدى بەيزا بىكىن ئىلكىنىڭ جەھانغە زەرفىشان كەلدى.
— سەككاكى.

بەيزە [بيضه] (ئە) تۇخۇم:
بۇ تاۋۇسغە بەيزە خۇرشىدۇ ماھ،
قىلۇر رەڭ - بەرەڭ چۇجەسىن جىلۋەگاھ.
— ئا. نىزارى.

بەيزەئى زەر — ئالتۇن تۇخۇم.

بەيزەدار [بيضەدار] (ئە + پ) تۇخۇملۇق، تۇخۇمى بار، ئۇرۇقلۇق.

بەيزەۋار [بيضەوار] (ئە + پ) تۇخۇمدەك، تۇخۇم كەبى.

بەين [بين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
ئوقۇپ بەينىنى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

بەين - بەين [بين بين] (ئە) ئارا - ئارىسىدا؛ ياخشىمۇ ئەمەس - يامانمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال؛ باراۋەر.

بەينەلئەخبار [بين الاخبار] (ئە) خەۋەرلەر ئارىسىدا، خەۋەرلەردە.

بەينەلمەنزىلەين [بين المنزلين] (ئە) ئىككى مەنزىل ئارىسى.

بەينەلمىلەل [بين الملل] (ئە) خەلقئارا، جاھان ئەچى.

بەينەھازەلفىراق [بين هذاالفراق] (ئە) بۇ ئايرىلىشتا، بۇ جۇدالىقتا:
ئىرادە قىلىپ خىزمەتىڭدىن يىراق،
كى ئىزھار ئېتىپ بەينە ھازەلفىراق.
— ئا. نىزارى.

بەيۇ [بيع] (ئە) سېتىش، سودىلىشىش:
كى بەيۇ ئەتكەمەن ئانى بولدى زەرۇر،
كى نەقدىنەلەرگە بېتەدۇر فۇتۇر.
— ئا. نىزارى.

بەيۇ ئەتمەك — ساتماق:
دېدى: ئۇشبۇ گەۋھەرنى بەيۇ ئەتكەمەن،
ئەگەر ئالماساڭ سەن، يانىپ كەتكەمەن.
— ئا. نىزارى.

بەيئى ۋەسىل — ۋەسلىگە يېتىش سودىسى، ۋەسلىنى سېتىۋېلىش:
بارماغىم كۆكسۈمنى يارماغلىققە دايىم بارماغى،
بەيئى ۋەسلىڭغە سانارغە ئاندا ئىبردى يارماغىم.
— گۈمنام.

بەيۇ شەرا [بيع شرا] (ئە) سېتىش - سېتىۋېلىش، سودا.

بەيۇ شەرا ئەيلەمەك — سودا قىلماق:

بىردەمى خوشلۇق يۇزىنى بۇ جەھاندا كۆرمەدىم،
سەن پەرى پەيكەر بىلەن تاڭەيلەدىم بەيئو شەرا.
— قەلەندەر.

بەييەنە [بينە] (ئە) دەلىل، ئىسپات، ھۆججەت.

بەئد [بعد] (ئە) كېيىن، ... دىن كېيىن.

بەئدە [بعد] (ئە) «بەئد» گە قارالا:
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

بەئدەز [بعداز] (ئە + پ) ... دىن كېيىن:
نە ئېردى ئانىلا مەقسەدىنى تاپىلا،
كى بەئدەز ئانى خاك بىرلە ياپىلا.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزان [بعدازان] (ئە + پ) ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭ-دىن كېيىن:
بۇ كۆڭلۇمدەكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەئدەزان مۇندا قايىم مەقام.
— ئا. نىزارى.

بەئدەزىن [بعدازين] (ئە + پ) ئاشۇنىڭدىن كېيىن:
ئەمدىكىم لەئلىلا خەيالى بىرلە ئۇسرۇكمەن مۇدام،
بادەگەر ئابىھەيات ئولسە، كېرەكمەس بەئدەزىن.
— ئاتابى.

بەئزەن [بعضاً] (ئە) بەزى، بەزىدە، ئايرىم پەيتتە، گاھى ـ گاھىدا.

بەئزى [بعضى] (ئە) ... نىلا بەزىسى، ... نىلا بىر قىسمى، بىرئاز.

بەئىس I [باس] (ئە) 1) قورقۇش. 2) ئازاب. 3) قاتتىقلىق. 4) باتۇرلۇق.

بەئىس II [بعث] (ئە) 1) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش؛ 2) ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش.

بوتە I [بوته] ئالتۇنچىلارنىلا ئالتۇن ئېرىتىدىغان قاچ-سى:
ئەي كۆڭۈل، ئول سىيمتەن ژەسلىن قىلۇر بولسالا ھەۋەس،
قىل يۇزۇلا ئالتۇنىنى غەم بوتەسىندە ئىمتىھان.
— ئاتابى.

بوتە II [بوته] (1) بوتا، بوتلاق. (2) كۆچمە م: پەرزەنت، ئوغۇل.

بورچى [بورچى] ئاشپەز:
مىراخور، بەكاۋۇل، بورچى، ئۆيچىسى،
يەنە ناغرا كارنايۇ سۇرنايچىسى.
— موللا شاكىر.

بوريا [بوريا] (پ) بورا:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشىدىن بىسات ئەيلەدى خەلقئارا.
— غەربى.

بوريابا‌ف [بوريابا‌ف] (پ) بورا توقۇغۇچى.

بوساغە [بوساغە] بوسوغا، پەس يەر.

بوستان [بستان] (پ) باغ، گۈلزار، چىمەن:
ئانى جىلۋەگەر قىلدى ئىنسان ئارا،
شەممىنى ئانداغكى بوستان ئارا.
— ئا. نىزارى.

بوستان ئەفرۇز — گۈلتاجى خوراز.
بوستان سەرا — بوستاندا سايرىغۇچى، بۇلبۇل.

بوقۇرسا [بوقورسا] بوقۇسا (يەر ھەيدەيدىغان سايمان):
ئەگەر ئەتمەسەك بىز بوقۇرسائغا تىش،
كى ھەيرەتتە يازىلا بولۇر ئېردى قىش.
— غەربى.

بولجاب [بلجاب] مۆلچەرلەپ، ئېنىقلاپ:
كۇنىن بولجاب ھەم ئول كۇن يولغە تۇشتى،
ئۇرۇپ فەرخار مۇلكىنە ياۋۇشتى.
— لۇتفى.

بولجار [بلجار] مۆلچەر، نىشان:
تۆگىلەر جايى تاغ باشى،
بولجارىمىز يار باشى.
شۇ بولجارغا يەتكەندە،
توختىمايدۇ كۆز ياشى.
— موللا بىلال.

بولغامەن [بولغامن] بولغايمەن، بولىمەن:
گۇل يۇزۇلا سەرۇ قەدىلا قىلسام خەيال،
سەرۇ يەئلىغ بولغامەن سەرگەشتە ھال.
— گۇمنام.

بولۇبان [بولوبان] بولۇپ:
شام ئىدى ئاھستە قوپۇپ ناگەھان،
يۇردۇم ئوشۇل يولغا بولۇبان رەۋان.
— زەلىلى.

بۇ I [بو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
چۇ مۇھرى ئانىڭا بەردى پىر يادكار،
كى بۇ مۇھرىدە تۇرفە ئەسرار بار.
— ئا. نىزارى.

بۇ دەم — شۇ ۋاقىت، شۇ ۋاقىتنىلا ئۆزىدە:
مىھمانانۇ بىرلە قىلىپدۇر ياراش،

ئانىڭ بىرلە بۇ دەم تۇرۇپدۇر مەئاش.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇر — مۇنداق، مۇنۇلار:
ۋەسىيەت بۇدۇر، شاھلار قەۋلىدىن،
فەنا ئىستە ئاخىرەتكى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

بۇدۇركىم — شۇنداقكى، ... بولسا مۇنداق:
تىرىكلىك كېرەكمەس سېنىڭسىز ماڭا،
مۇرادىم بۇدۇركىم يېتىشسەم ساڭا.
— ئا. نىزارى.

بۇ يەڭلىغ — شۇ كەبى، شۇنىڭغا ئوخشاش:
نەچە ئاي بۇ يەڭلىغ قىلىپ پەرۋىش،
كى سۇتدىن كېچىپ ئاغزىغە چىقتى تىش.
— ئا. نىزارى.

بۇ باڭ — بۇنداق سادا، بۇنىڭغا ئوخشاش سادا.

بۇ II [بو] (پ) «بۇي» غا قارالسۇن.

بۇبەك [بوبک] (پ) 1) كەپتەر. 2) ئاچا ـ سىڭىل:
ھەر تۇنكى قىلسام ئول بۇبەكى فىتنە يادىنى،
يۇرمەن ياشىمدىن ئىككى كۆزۈمنىڭ سەۋادىنى.
— ئاتابى.

بۇت I [بت] (پ) 1) بۇتپەرەسلەر چوقۇنۇپ ئىبادەت قىلىدىغان سۈرەت ياكى ھەيكەل، بۇت:
ناز ئىلە چىقساڭ ئۆيۈڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،
سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.
— قەلەندەر.

بۇت ئەيلەمەك — بۇت ياسىماق:
شەھەر خەلقىنىڭ ئەسلى بازارى يوق،
كى بۇت ئەيلەمەكدىن بۆلەك كارى يوق.
— ئا. نىزارى.

2) سەنەم، گۈزەل:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چەۋكان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

بۇتى نەبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم:
بۇتى نەبۇد مەگەر ھۇرى پەرىزاد،
لەبى نازۇك، بۇيى چۇن سەرۋى ئازاد.
— لۇتفى.

بۇت II [بوت] پۇت، ئاياغ:
قەتل قىل نەفسىڭ ھەۋاسىن ئىستەسەڭ ئازادەلىغ،
بۇت ئوشاتماي ئازەر ئوغلىغە قاچان تەگدى بەرات.
— ناقىس.

بۇتا [بتا] (پ) ئەي بۇت؛ ئەي گۈزەل.

بۇتتەراش [بت تراش] (پ) بۇت ياسىغۇچى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

بۇتپەرەست [بت پرست] (پ) بۇتقا سەجدە قىلغۇچى، بۇتپەرەس:
ئۇلايەت ھەمە كافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەبى بىرلە مەست.
— ئا. نىزارى.

بۇتخانە [بتخانه] (پ) بۇتپەرەسلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى:
مەگەر ئىسلام ئېلىنىڭ نالىسى ئەۋجىگە يەتمەيدۇر،
بەرەھمەن باش كۆتەردى كۇفردىن بۇتخانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

بۇتراماق [بوتراماق] توزۇماق، تارقىماق، پاراكەندە بولماق:
ئانىڭ ۋەھشەتىدىن ئەجەب تىترەدىم،
سەراسىمەۋار ھەر تەرەف بۇترادىم.
— ئا. نىزارى.

بۇتكەدە [بتكده] (پ) «بۇتخانە» گە قارالسۇن.

بۇتگەر [بتگر] (پ) «بۇتتەراش» غا قارالسۇن.

بۇتۇن [بطون] (ئە) [بىرلىكى: بەتن] قورساقلار، قېرىنلار.

بۇ جەھل [بوجهل] (ئە) 1) ئەبۇجەھل سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، مۇھەممەت پەيغەمبەرگە قارشى بولغان بىر ئەرەبنىڭ نامى. 2) كۆچمە م: ناھايىتى جاھىل.

بۇخار [بخار] (ئە) پار، تۇمان.

بۇخل [بخل] (ئە) بېخىللىق، پىشىقلىق، پىخسىقلىق:
مەنى گۇمنامغە بەرمەي زەكانى ھۆسن قايتاردىڭ،
كۆرەرمۇ بۇ خىلىڭارا بىر شەھرى يارىمەن كەبىھەركىز.
— گۇمنام.

بۇخۇر [بخور] (ئە) خۇش پۇراقلىق ئىسرىق.

بۇخۇرات [بخورات] (ئە) [بىرلىكى: بۇخۇر] ئىسرىق.

بۇد [بود] (پ) بارلىق، مەۋجۇتلۇق:
گۇل ئاي ئوتتىدا بۇد بولدى نابۇد،
جان جانغە كىردى جانانە بولدۇم.
— گۇمنام.

بۇدۇ نابۇد — بار ۋە يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى، بارلىق، ھەممە:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دەرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى گۇل پەيۋەستە قاشىمدۇر.
— گۇمنام.

زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يەر، ۋەتەن:
سۇراردا ھەر بىرىنىڭ زادۇ بۇدىن،
كىنەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.

بۇدى يوق — بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى يوق.
نابۇدىكىنى قىلدى بۇد — سېنى يوقتىن بار قىلدى.
بۇدۇم — بارلىقىم:
ئۆزۈمدىن كېتىپ مەن چۇ بىخۇد ئولۇپ،
كى بۇدۇم ئانىڭ بىرلە نابۇد بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بۇراق [براق] (ئە) ئىسلام دىنىنىڭ قارىشچە، مۇھەممەت پەيغەمبەر مىراج كېچىسى ئاسمانغا چىققاندا مىنگەن ئات؛ چاپقۇر ئات:
ياش فەرزەندىن يۈگۈرتۇپ يۈز ساری ھەردەم كۆزۈم،
چۇن سېنىڭ ئىزىڭنى تاياي چاپتۇرۇپ گۇلگۇن بۇراق.
— لۇتفى.

بۇرج [برج] (ئە) 1) قۇياشنىڭ يىللىق ھەركەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇز تۇركۇمىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر بىرى:
تەۋسەنى دەۋلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

2) سېپىلنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان تۆت بۇرجىكى، مۇنار:
ئۆزۈڭ بىرلە تونىنى سالىپ دۇرج ئارا،
ھەمەل دۇرجىنى ھەم قويۇپ بۇرج ئارا.
— ئا. نىزارى.

بۇرجۇ بارۇ — قەلئەنىڭ مۇنارى ۋە تاملىرى.
بۇرجۇ كاھ — مۇنار ۋە ساراي.
بۇرجى ئاب — جەدى، دەلۋە، ھۇت بۇرجلىرى (قىش ئايلىرى).
بۇرجى ئاتەش — سەرەتان، ئەسەد سۇنبۇل بۇرجلىرى (ياز ئايلىرى).
بۇررا [برا] (پ) ئۆتكۈر، كەسكىن.
خەنجەرى بۇررا — ئۆتكۈر قىلىچ:
ئۆلۈمنى خوش قىلىپ ھىجران ئېلىندىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىندىن.
— لۇتفى.

بۇرران [بران] (پ) «بۇررا» غا قارالسۇن:
ئۆزۈپ باشىنى تىغى بۇرران بىلە،
سۆكۈپ جىسمىنى تىيرى پەرران بىلە.
— ئا. نىزارى.

بۇررانلىغ [برانليغ] ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك.

بۇرقەئ [برقع] (ئە) يۈزگە تارتىدىغان پەردە، چۈمبەل:
يۈزىدىن بۇرقەئىن ئالسا يارۇتۇر مىسلى كۈن شەبنى،
قاماشسىپ كۆزلەرى ئولدەم ئۇچالماس مۇرغىكى شەبگار.
— مۇللا بىلال.

بۇرقەئ ئالماق — نىقابنى، چۈمبەلنى ئاچماق:
ئال بىرلە سالدى ئالما ياڭاقىنىڭ كۆڭۈلگە تار،
بىر بۇرقەئ ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازۇك ئالىنى.
— سەككاكى.

بۇرنا [برنا] بۇرۇن، ئىلگىرى:
شاقاۋۇل يوق ئىدى بۇرنا خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۇك ئۆز ۋەتەندە.
— مەھزۇن.

بۇرناغى [برناغى] بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى:
يازىپ بۇرناغى كاتىپ ئانداغ رەقەم،
سوئالى ئاندىن ئابغە بۇردەردۇ غەم.
— ئا. نىزارى.

بۇرھان [برھان] (ئە) دەلىل، ھۆججەت.
بۇرھانى ساتېئ — روشەن، ئېنىق دەلىل.
بۇرھانى قاتېئ — كەسكىن دەلىل.
بۇرۇج [بروج] (ئە) [بىرلىكى: بۇرج] بۇرجلار.
بۇرۇدەت [برودت] (ئە) سوغۇقلۇق.
بۇرىدە [بريده] (پ) كېسىلگەن، كېسەك.
بۇزۇغ [بزوغ] 1) بۇزۇق، ۋەيرانە:
بۇ فەرخى بۇزۇغ كۆسەنى تاپىپ،
ياتى باشىغە ئەسكى شالىن ياپىپ.
— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، قايغۇلۇق (كۆڭۈل ھەققىدە).

بۇس [بوس] (پ) «بۇسە» نىڭ قىسقارتىلمىسى؛ «بۇسە» گە قارالسۇن:
كېچە ـ كۈندۈز خەيالىم ئاستان بۇسىنى قىلماغلىق،
ئۇسالى دەۋلەتىن تاپماقتە سەگلەر سانى راھىمدۇر.
— گۇمنام.

بۇسە [بوسه] (پ) سۆيۈش، ئۆپۈش:
قىلىپ بۇسەلەر چۇن كەفۇ پايىغە،
سۇرۇپمەن يۈزۈمنى يۈزى ئايىغە.
— ئا. نىزارى.

بۇسە قىلماق — سۆيمەك، ئۆپمەك:
كى مەھۇۇننى بۇسە قىلىپ دىلبەرى،
كى لەئلى لەبدىن تاتىپ شەككەرى.
— ئا. نىزارى.

بۇسۇ كەنار — قۇچاقلاپ سۆيۈش:

ھەكسىم ئەھلى ئەمر ئەتتى بۇسۇ كەنار،
ۋەلې ئۆزگە ئىشىدىن قىلىڭىز قەرار.

— ئا. نىزارى.

بۇش [بوش] غەزەپ، ئاچچىق:
ھەجر ئوتى نېچە مەجرۇھ ئېتىپ بۇزدى جىگەرنى،
ۋەسلىڭ بۇشىغە مەرھەمى نې خۇش ياقە كەلدىما.

— سەككاكى.

بۇشۇرغانماق [بوشورغانماق] ئىچى پۇشماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك:
بۇشۇرغانىپ تۇمەن مىڭ سۆز بىرلە،
كېچىشتى ئولتۇرۇپ نەردۇز بىرلە.

— لۇتفى.

بۇغز [بغض] (ئە) دۇشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
بۇغزى ھەسەد — ئىچى تارلىق، كۆرەلمەسلىكتىن بولغان دۇشمەنلىك:
بىرەۋ كىم سائىا قىلسا بۇغزى ھەسەد،
سىپارىش قىل ئانى جەنابى ئەھەد.

— ئا. نىزارى.

بۇغز بولماق — دۇشمەنلىكنى، ئۆچمەنلىكنى كەلتۇرمەك:
ھەرنە تاپسە ھەق يولىغە ئېھسان قىلۇر،
بېخىللارنىڭ ئەداۋەتى بۇغز بولماي.

— يەسەۋى.

بۇقئە [بقعه] (ئە) جاي، ئورۇن، زېمىن؛ خانىقا:
قەدەم بىرلە جەھانبان بەنا ئەيلەگەن،
كى بۇ بۇقئەنى جا ـ بەجا ئەيلەگەن.

— ئا. نىزارى.

بۇقەئ [بقع] (ئە) [بىرلىكى: بۇقئە] جايلار، ئورۇنلار؛ ئۇمىد ئىلە باردىم مەدەد ئىستەبان،
مۇبارەك بۇقەئدىن سەنەد ئىستەبان.

— ئا. نىزارى.

بۇقرات [بقراط] قەدىمكى گرېك تېبابەت ئالىمى:
مەئانى ھەرىمىدە سۇقرات ئولاي،
كى سوقرات يوق، بەلكى بۇقرات ئولاي.

— ئا. نىزارى.

بۇڭ [بونک] مۇڭ، غەم:
زەكاتى بىرلە بۇڭدىن دېسەم، ئايتۇر،
قاۋۇڭ، كەتسۇن، بۇ سەككاكى گەدانى.

— سەككاكى.

بۇلئەجەب [بوالعجب] (ئە) ئەڭ قىزىق، تەئەجۇپلىنەرلىك، ئاجايىپ.

بۇلەغائ [بلغاء] (ئە) [بىرلىكى: بەلىغ] سۆزمەنلەر.

بۇلبەشەر [بوالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى، ئادەم ئاتا:
كېلىپ دەھر ئارا ھەزرەتى بۇلبەشەر،
سەمادىن تۇزۇپ مەنزىلى بولدى يەر.

— غەربى.

بۇلبۇل [بلبل] (ئە) 1) بۇلبۇل:
مەۋسۇمى بەھار ئولدى گۇل رەڭگىنى ئال ئەيلەر،
بۇلبۇلنى چەمەن ئىچرە شورىدە مەقال ئەيلەر.

— زەلىلى.

2) ئاشىق:
سەھەر تەرفى چەمەندە گۇل بىلە تەنھا شەراب ئىچتى،
ئەجايىب باغبانى سىنەئى بۇلبۇل كەباپ ئەيلەب.

— زەلىلى.

بۇلبۇلى گۇيا — سايرىغان بۇلبۇل.
بۇلبۇلى شەيدا — پىغان قىلغۇچى بۇلبۇل؛ بېرىلگەن ئاشىق.

بۇللۇر [بلور] (ئە) ئەينەكنىڭ بىر تۈرى:
كۇمۇشدىن فىيالە بۇللۇرى سۇراھ،
كى بۇتۇن سۇراھىدا گۇلرەڭ راھ.

— ئا. نىزارى.

بۇلھەۋەس [بوالهوس] (ئە) ھەۋەسكار، ھەۋەس قىلغۇچى:
كەتكۈڭ ئاخىر رېھلەت ئاھەڭگىن تۇزۇپ، ئەي بۇلھەۋەس،
بارچە قالغاي ئايرىلىپ، بارغاي نەدامەت بىرلە غەم.

— سەبۇرى.

بۇلۇغ [بلوغ] (ئە) يېتىشىش، بالاغەتكە يېتىش.

بۇنياد [بنياد] (پ) 1) ئاساس، ئۇل:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىراغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.

— لۇتفى.

2) سەۋەب:
تۇغيان ئېتەر جۇنۇنۇم زەنجىرى ئىشق كەلتۇر،
ئەفسۇنگەران ئەزايىم بۇنياد ئەگەر قىلماسا.

— زەلىلى.

بۇنياد ئەتمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۇرمەك:
ئۇلار قاشىدا دەفمە بۇنياد ئېتىپ،
بۇزۇلغان بىقائىنى ئاباد ئېتىپ.

— ئا. نىزارى.

بۇنياد قىلماق — مەۋجۇت قىلماق، پەيدا قىلماق:
ياقاسىن چاك ئېتىپ فەرياد قىلدى،
كۆيۈكلۈك نەۋھەرلەر بۇنياد قىلدى.

— لۇتفى.

بۇي [بوي] (پ) پۇراق، هىد:
دېدى: «ئەي بالام، مەن سۆزۈڭگە قۇلاق ـ
سالسېمەن، كېلۇر بۇيى دەردۇفىراق» .
— ئا. نىزارى.

بۇي تاماق — هىدى دىماغقا ئۇرۇلماق:
ۋەسلى باغىدىن دىماغىغە ئانىڭ بۇيى تامار،
كىم سارىغ تا يۈزىنىيۇ كۆزنى تا قان ئەيلەمەس.
— قەلەندەر.

بۇي كەلمەك — پۇراق چېچىلماق:
كۆرۈپمەنكى گۈلشەن ئېرۇر بىنەزىر،
كېلۇر بۇيى ئاندىن مۇشكى ئەبىر.
— ئا. نىزارى.

بۇيى خۇش — خۇش پۇراق:
بۇيى خۇش مۇشكى خوتەندىن زىياد،
خارى، خەسى مۇشكى سەمەندىن زىياد.
— زەلىلى.

بۇيى خۇن — قان هىدى، قان پۇرىقى:
سەبا سەھرايى غەمدىن لالەگۇن جامى جۇنۇن كەلتۇر،
كى دەۋران ساغەرىدىن مەي كېرەكمەز بۇيى خۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

بۇيى ۋەفا — ۋاپادارلىق ئالامىتى، ۋاپا قىلىش بەلگىسى:
جەھاندىن هىچ ئادەم تاپمادى بۇيى ۋەفا، يىغماڭ،
ئانى جەمئ ئەيلەگەنلەر كۆرمەدى غەيرى جەفا ئاخىر.
— زەلىلى.

بۇيله [بويله] بۇنىڭ بىلەن، بۇنداق:
دېدىلەر هۇد هۇدغا كىم پىشۋا،
بۇيله شاها فۇرقەتى ئەرمەس رەۋا.
— سەبۇرى.

بۇرك [بورك] بۆك، باش كىيىم، قالپاق.

بۇركە [بوركە] كىچىك قۇل:
بۇ شەھزادەنىڭدۇر ئاتام كۆركەسى،
مۇخادىملاردىن فەقىر بۆركەسى.
— ئا. نىزارى.

بۇركلۈك [بوركلوك] بۆكلۈك، قالپاقلىق؛ يۆگەكلىك، ئوراقلىق:
بۇركلۈك يۈرگەن قىز ئەردى،
ئۆزى خەلقتىن ئۇز ئەردى.
— موللا مۇھەممەت نىياز.

بۇز [بوز] توقۇلغان ماتا، خام؛
كى بۆز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەهان مۇلكىدە بۆز بىلە قىلدى كار. — غەربى.

بۇزۇرگ [بزرك] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ هۆرمەتلىك.
بۇزۇرگۇ كۇچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق:
گۈلى پەردە نېشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۇچەك ئىچرە خارئەتمە.
— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزركوار] (پ) ئۇلۇغۋار، هۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نېچۈك ئورنى بار.
— موللا شاكىر.

بهه [به] (پ) ياخشى، خوپ، ماقۇل:
مۇشكىن ساچىڭغا ئەنبەرە ئۆزنى تۇتارسەن بهه،
سەۋدايى خام فاسىل ئېتىپدۇر دىماغىنى.
— لۇتفى.

بهبۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى هالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بىهۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشىقغە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاهلىق بىزگە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

بهتەر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بهتەرىدۇرسەن،
يۈزۈڭ يۇلتۇزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— موللا بىلال.

بهتەرىن [بهترين] (پ) ناهايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.
بهجەت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.
بهراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرهەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەسىز داغ،
ئېرۇر هەرقايسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بهراغ.
— گۇمنام.

بهزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.
بىئاب [بي اَب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بۇررەندە [براندە] (پ) بۇرەندە (موزدۇزلۇق ئىسۇابى):
ئۆتۈكچىنغە بۇررەندە بىزدىن دۇرۇر،
كى نەججارغە رەندە بىزدىن دۇرۇر.
— غەربى.

بۇزۇرگ [بزرك] (پ) ئۇلۇغ، زور؛ هۆرمەتلىك.
بۇزۇرگۇ كۇچەك — چوڭ ـ كىچىك، ئۇلۇغ ـ ئۇششاق:
گۈلى پەردە نېشىننى زار ئەتمە،
بۇزۇرگۇ كۇچەك ئىچرە خارئەتمە.
— لۇتفى.

بۇزۇرگۋار [بزركوار] (پ) ئۇلۇغۋار، هۆرمەتلىك، ئاتاقلىق:
تەرەددۇد قىلىپ ئول زەمان بۇزۇرگۋار،
بىنايى شەھەرگە نېچۈك ئورنى بار.
— موللا شاكىر.

بهبۇد [بهبود] (پ) 1) ياخشىلىق، ساغلاملىق، ياخشى هالەت، خاتىرجەملىك:
چۇ بىهۇدە سۆزلەر، ئاڭا سۇد ئەمەس،
بۇ ئەفغانە ئاشىقغە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) پايدا، نىجات، ئاسايىشلىق:
خىجالەتكە سالماق مېنى سۇد ئەمەس،
شەھىنشاهلىق بىزگە بهبۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

بهتەر [بهتر] (پ) ياخشىراق:
لەتافەت گۈلشەنىنىڭ گۈللارىنىڭ بهتەرىدۇرسەن،
يۈزۈڭ يۇلتۇزنى بەيزالىق، ساچىڭ شەبنى قارا ئەيلەر.
— موللا بىلال.

بهتەرىن [بهترين] (پ) ناهايىتى ياخشى، ئەڭ ياخشى.
بهجەت [بهجت] (ئە) شادلىق، خۇشاللىق.
بهراغ [بهراغ] ياخشىراق، ئەڭ ياخشى:
ساڭا قۇل بولغالى بەرهەم ئەمەس قويدۇڭ ئەدەسىز داغ،
ئېرۇر هەرقايسى داغىڭ مىڭ ئاچىلغان لالەدىن بهراغ.
— گۇمنام.

بهزاد [بهزاد] (پ) ئەسلى زاتى ياخشى.
بىئاب [بي اَب] (پ) سۇسىز، قۇرۇق.

بىئابرۇ [بى آبرو] (پ) ئابرۇيى يوق، ئابرۇيسىز.
بىئابۇتاب [بى اب وتاب] (پ) نۇرسىز، پارلاپ، يالتىراپ تۇرمايدىغان، خىرە.
بىئار [بى عار] (پ + ئە) ئار ـ نومۇسسىز، ئۇياتسىز.
بىئارام [بى آرام] (پ) ئارامسىز، تىنچسىز؛ ھالاۋەتسىز، بىقارار.
بىئازار [بى آزار] (پ) كىشىگە ئازار بەرمەيدىغان، دىلىنى ئاغرىتمايدىغان، مۇلايىم.
بىئازەرم [بى آزرم] (پ) ھاياسىز، ئۇياتسىز.
بىئاقىبەت [بى عاقبت] (پ + ئە) ئاقىۋىتى ياماڭ.
بىئەبا [بى ابا] (پ + ئە) تارتىنماي:
سورارمەن سوئال ئەزبەرابى خۇدا،
جەۋابىنى ئايتىلا ماڭا بىئەبا.
— ئا. نىزارى.
بىئەدەپ [بى ادپ] (پ + ئە) ئەدەپسىز، تەرتىپسىز، ھاياسىز، نادان:
كى تەفتىش ئېتىپ شاھ قىلدى غەزەپ:
«نىدىن مۇنكەر ئولدۇڭ، ئايابىئەدەپ.»
— ئا. نىزارى.
بىئەدەد [بى عدد] (پ + ئە) ھېسابسىز، نۇرغۇن:
شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەبدىن بىئەدەد.
— قەلەندەر.
بىئەدىل [بى عديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، ئوخشىشى يوق.
بىئەمەل [بى عمل] (پ + ئە) ئەمەل قىلمايدىغان، ئەمەلسىز.
بىئەندازە [بى اندازە] (پ) ئۆلچەمسىز، ئەندىزىسىز.
بىئەۋن [بى عون] (پ + ئە) يارەمسىز، مەدەتسىز.
بىباك [بى باك] (پ) بىپەرۋا، ھېيىقمايدىغان، قورقماس.
چەرخى بىباك — بىپەرۋا پەلەك.
بىباكلىق [بيباكليق] بىپەرۋالىق، ھېيىقماسلىق:
كىبرەكدۇر بۇ ۋەرتە ئارا پاكلىق،
داغى قىلماسۇن ئەسلە بىباكلىق.
— ئا. نىزارى.
بىبەدىل [بى بديل] (پ + ئە) تەڭدىشى يوق، مىسلسىز:
كى شالگەر ئىشىنى ئالىپ بىبەدىل،
تىرەنى سۇنۇچ بىرلە ئەيلەپ ياشىل.
— غەربىي.

بىبەر [بى بر] (پ) مېۋىسىز، ھوسۇلسىز.
بىبەرلىك [بى برليك] مېۋىسىزلىك.
بىبەرگ [بى برگ] (پ) يوپۇرماقسىز، بەرگسىز؛ مېۋىسىز:
ۋۇجۇدۇم گۈلىستانى بىبەرگدۇر،
بۇ ھەسرەت بىلە پەيكەرىم مەرگدۇر.
— ئا. نىزارى.
بىبەسەر [بى بصر] (پ + ئە) كۆزى يوق، كور؛ قارىغۇلارچە، نادان:
تولا يىغلادى بىبەسەر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دايىم نەھىق ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.
بىبەقا [بى بقا] (پ + ئە) ئەبەدىي بولمىغان، ۋاقىتسىنچە، قىسقا، ئامانەت.
بىباھا [بى بها] (پ + ئە) باھاسى يوق، قىممەتلىك.
بىباھانە [بى بهانه] (پ) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، باھانەسىز.
بىبەھر [بى بهر] (پ) بەھرىسىز، پايدىسى يوق.
بىبۇنياد [بى بنياد] (پ) ئاساسسىز، تۇپسىز، ھۇلسىز:
دەمى مەھبۇبەسىز ئاشىق ھەياتىن،
ئەگەر خىزىر ئېرسە بىبۇنياد ئولۇرلار.
— ئاتايى.
بىبى [بيبى، بى بى] (پ) خانىم، خوجايىن ئايال.
بىبىزائەت [بى بضاعت] (پ + ئە) مال ـ مۇلۇكسىز، بىساتسىز، كەمبەغەل.
بىبىم [بى بيم] (پ) قورقۇنچسىز، خەۋپسىز.
بىبىمۇ ۋەھىم — خەۋپ ـ خەتەرسىز.
بىپايان [بى پايان] (پ) چەكسىز، پايانسىز، ئاخىرى يوق.
بىپەدەر [بى پدر] (پ) ئاتىسىز:
گەر كىشى پىر سىزكى گويا بىپەدەر،
بىپەدەر كۆپ يۇرسە يول كۆرگەي خەتەر.
— خەراباتى.
بىپەرتەۋ [بى پر تو] (پ) نۇرسىز، شولىسىز، يالقۇنسىز.
بىپەرۋا [بى پروا] (پ) پەرۋاسى يوق، ئېتىبارسىز، بىغەم:
سەيدى بىپەرۋا يۇرۇر گەر شاھبازى بولماسە،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسە.
بىپەيۋەند [بى پيوند] (پ) باغلىنىشسىز، بىرىكمىگەن،

ئۇلانمىغان.

بىپىر [بى پر] (پ) پىرسىز، رەھبەرسىز، يېتەكچىسىز.

بىتاب I [بى تاب] (پ) 1) بىتاقەت، بىئارام:
جەھان كارى بارىغە بىتاب ئولۇپ،
كى شاھى فەرىدۇنغە ھەمخاب ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.
2) كۈچسىز، دەرمانسىز:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەيكىم ئىشقى تىيرەڭگى،
جەھاندا بارمىدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.
بىتابۇ تەۋان — كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز.
3) كېسەل.

بىتاب II [بى تاب] (پ) 1) نۇرسىز، ھارارەتسىز. 2) تاۋلانمىغان، خام.

بىتابلىغ I [بى تابليغ] كېسەللىك.

بىتابلىغ II [بى تابليغ] نۇرسىزلىق، خىرەلىك، ھارارەتسىزلىك.

بىتاقەت [بى طاقت] (پ + ئە) سەۋرسىز، تاقەتسىز، بىئارام.

بىتەئەب [بى تعب] (پ + ئە) مۇشەققەتسىز، قىينالماستىن.

بىتەئەمەل [بى تامل] (پ + ئە) ئويلانماستىن، مۇلاھىزىسىز.

بىتەئەييۇن [بى تعين] پ + ئە) مۇئەييەن بولمىغان، ئېنىقسىز، بىتايىن.

بىتەخەللۇق [بى تخلق] (پ + ئە) خىلاپسىز، ئۆزگەرىشسىز، ئېنىق.

بىتەكەللۇف [بى تكلف] (پ + ئە) تەكەللۇپسىز، مۇشەققەتسىز.

بى تەمكىن [بى تەمكين] (پ + ئە) بىقارار، سەۋرسىز.

بىتەمىز [بى تميز] (پ) پاك بولمىغان، پاسكىنا، مەينەت:
ئۇچاسىدا بىر ژەندە بولغان لىباس،
كى ئول كەل دۇرۇر بىتەمىز بىقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىتەھاشى [بى تحاشى] (پ + ئە) تارتىنماستىن، قورقماي:
چۇ ئول ئاستانەغە يېتىپ ئەردى باش،
كىرىپ ئۆي ئىچىگە كى ئول بىتەھاش.
— ئا. نىزارى.

بىتەھەررۇك [بى تحرك] (پ + ئە) ھەرىكەتسىز.

بىتەھەررۇك بولماق — قىمىرلىيالماس بولماق، ھەرىكەتسىز بولماق.

بىتەھەممۇل [بى تحمل] (پ + ئە) 1) كۆتۈرەلمەيدىغان، چىدامسىز، سەۋرسىز. 2) توختىماي، تېزدىن.

بىتەۋەققۇف [بى توقف] (پ + ئە) توختاپ تۇرماستىن.

بىتەۋەككۇل [بى توكل] (پ + ئە) تەۋەككۇلسىز، تەۋەككۇل قىلماستىن.

بىتەۋەھھۇم [بى توھم] (پ + ئە) قورقۇنچسىز، ۋەھىمگە چۈشمەي.

بىتەۋجىيە [بى توجيه] (پ + ئە) يۈزىنى بىر تەرەپكە بۇرىماسلىق، مەنىنى باشقىچە چۈشەندۈرەلمەسلىك.

بىتۇش [بى توش] (پ) مادارسىز، كۈچسىز.
بىتۇشو تاب — كۈچ ـ قۇۋۋەتسىز.

بىتۇشە [بى توشه] (پ) ئۇزۇقسىز، تەمىناتسىز.

بىتىمەك [بيتمک] يازماق، پۈتمەك.

بىتىك [بيتيك] خەت، مەكتۇپ، نامە.

بىتىكچى [بيتيكجى] خەت يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا.

بىج [بيج] ئەمچەك، كۆكس:
ئىككى قۇلاقى گۈلدە ياپۇرماغدەك،
ئىككى بىجى سىنىدە قايماغدەك.
— زەللىلى.

بىجا [بى جا] (پ) نامۇۋاپىق، ئورۇنسىز.

بىجان [بىجان] (پ) 1) جانسىز، ئۆلۈك:
لەئلى يادى بىر نەفەس كۆڭلۈمدە ئانىڭ بولماسا،
يۈز نەفەس سۈرسە مەسىھادانى بىجاندۇر تەنىم.
— مەھزۇن.
2) كۆچمە: ئاجىز، نازۇك.
بىجان قىلماق — ئۆلتۈرمەك، جانسىزلاندۇرماق:
تۆمۈردىن يەنە ئوققا پەيكان قىلىپ،
ئەدۇ ـ خەيلىنى ئاندا بىجان قىلىپ.
— غەربىي.

بىجامە [بى جامه] (پ) كىيىمسىز.

بىجەدەل [بى جدل] (پ + ئە) جاڭجالسىز، جېدەل قىلماي، تالاشماي.

بىجەزب [بى جذب] (ث + ئە) تارتىش قۇۋۋىتى يوق؛ يېقىمسىز.

بىجۇرم [بى جرم] (پ + ئە) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىجۇرئەت [بى جرات] (پ + ئە) جۈرئەتسىز، قورقۇنچاق.

بىجىن [بجين] مايمۇن.

بىجىھەت [بى جهت] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئورۇنسىز.

بىچارە [بى چاره] (پ) چارىسىز، تەدبىرسىز، ئىلاجسىز.

بىچارەلىك [بى چارەليک] چارىسىزلىك، ئىلاجسىزلىق:
چۇشافۇر بىلدى بۇ ئەۋۋارەلىك،
كى ھىجران ئىلىكىدە بىچارەلىك.
— ئا. نىزارى.

بىخاب [بى خواب] (پ) ئۇيقۇسىز، ئويغاق:
مۇئەللىمغە تاپشۇردى ئاداب ئۇچۇن،
سەبەب قىلدى ھېكمەتدە بىخاب ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

بىخابۇ خور — ئۇيقۇسىز ۋە تاماقسىز:
تەشنەلەب باغرىم قىزىپ بىخابۇ خور خۇبنار ئولۇپ،
ۋەسلىگە ئۇممىدى بىلە غەمدىن قۇرۇپ سارغارماغىم.
— گۇمنام.

بىخار [بى خار] (پ) تىكەنسىز:
گۈلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جەھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.
— لۇتفى.

بىخاست [بى خواست] (پ) 1) توساتتىن، ئىختىيارسىز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.

2) سورىماستىن:
مۇخالىف سۆز بىلەن، ئەي قەۋلى ناراست،
مېنى سالدىڭ بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.
— لۇتفى.

بىخانۇمان [بى خان ومان] (پ) 1) ئۆي ـ جايسىز، سەرسان ـ سەرگەردان:
مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر،
بۇلبۇلى بىخانۇمانغە گۈشەئى گۈلزار خۇب.
— قەلەندەر.

2) ۋەيران بولغان، سورۇلغان:
كېزىپ كۈچىلەر مېھمان ئىستەبان،
بۇزۇغ ئىچرە بىخانۇمان ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

بىخەبەر [بى خبر] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى بولۇپ بىخەبەر،
تولا سۆز دېدىڭ ئەلگە سالماي نەزەر.
— غەربىي.

بىخەتا [بى خطا] (پ + ئە) خاتاسىز، توغرا.

بىخەسارەت [بى خسارت] (پ + ئە) زىيانسىز، زەرەرسىز.

بىخەلەل [بى خلل] (پ + ئە) نۇقسانسىز، بېجىرىم، مۇستەھكەم:
فەراغەت تاپىپ بولدى ئاسۇدە ھال،
بولۇپ ئەيش ئارا بىخەلەل، بىمەلال.
— ئا. نىزارى.

بىخەۋف [بى خوف] (پ + ئە) خەۋپسىز، خەتەرسىز.

بىخەيال [بى خيال] (پ + ئە) خىيال قىلماستىن، ئويلىماستىن.

بىخۇد [بيخود] (پ) 1) ھوشسىز، ھوشىنى يوقاتقان:
ئول زەمان كۆردۈم يۈزۈڭنى ئەيلەدى ئىشقىڭ ئەسىر،
بۇ جىھەتتىن سەرۋىدەڭ بىخۇد گەھى ھوشيارمەن.
— موللا بىلال.

2) مەست:
ئىچىپ مەينى بىخۇد بولۇپ دەربەدەر،
چۇ دىلبەرنى ئىزدەپ قىلايمەن سەفەر.
— ئا. نىزارى.

بىخۇد ئولماق — ھوشىنى يوقاتماق، ھوشسىزلانماق:
تۇش بىلەن قۇش لەنگەرىگە يەتمىشىم،
بىخۇد ئولۇپ ھۇش ئېلىدىن كەتمىشىم.
— زەلىلى.

بىخۇدانە [بيخودانه] (پ) ھوشسىزلارچە.

بىخۇمار [بى خمار] (پ + ئە) خۇمارسىز.

بىخۇن [بى خون] (پ) قانسىز؛ رەڭگى تاتارغان:
يۈزۈندە بېلگۈلۈك فەررى فەرىدۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.
— لۇتفى.

بىخىرەد [بى خرد] (پ) ئەقىلسىز، ھوشسىز:
قوپالماي ئورۇندىن ئەقلىدىن بىخىرەد،
ئالىپ ئەقل ھوشىنى ئول سەرۋىقەد.
— ئا. نىزارى.

بىخىلاف [بى خلاف] (پ + ئە) خىلاپسىز، قارشىلىقسىز.

بىد [بيد] (پ) تال، تال دەرىخى:
چۇكىم زور بازۇلۇق ئەيلەپ پەدىد،
كېلىپ لەرزىگە كۈھ ئاناغكى بىد.
— ئا. نىزارى.

بىدى لەرزان — مەجنۇنتال:
بۇ باشىم ئايلاندۇرۇر ھەجرىڭ شامالى ھەر تەراف،
گۈلشەنى ئىشقىڭدا قىلغان بىدى لەرزان سەنمۇسەن.
— گۇمنام.

بىداد [بيداد] (پ) جەبىر — زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نا مېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.
— قەلەندەر.

بىداد ئەيلەمەك — جەبىر ـ زۇلۇم قىلماق.

بىدادفەن [بىيدادفن] (پ + ئە) جەبىر ـ زۇلۇمغا ئۆگەنگەن.

بىدادگەر [بىيدادكر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، جەبىر سالغۇچى.

بىدادلىق [بىيدادلىق] زالىملىق:
قىلىپ ئىشق ئەھلىغە بىدادلىق،
زەمانى ئاڭا بەرمەيىن شادلىق.
— ئا. نىزارى.

بىدار [بىيدار] (پ) ئويغاق؛ ھوشيار، سەگەك:
چۇ نەمرۇد جانىدىن بىزار بولغاي،
يارانلار ئۇيقۇدىن بىدار بولغاي.
— مۇھەممەد سادىق.

بىدار بولماق — 1) ئويغانماق، ھوشيار بولماق:
چۇ گۇل ناز ئۇيقۇسىدن بولدى بىدار،
كۆرەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.
— لۇتفى.

2) دائىمىي بولماق:
ماڭا بەخت بىدار بولدى نەسىب،
تۇمەن شۇكرى دىلبەرغە بولدۇم قەرىب.
— ئا. نىزارى.

بىدارلىغ [بىيدارلىغ] ئويغاقلىق، ھوشيارلىق.

بىداۋ [بىيداو] چاپقۇر ئات:
مۇرەسسە قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر،
پەرى ئەڭلىك سىلىق بويلۇق بىداۋلەر.
— لۇتفى.

بىدايەت [بىدايت] (ئە) باشلىنىش، ئىپتىدا، ئاۋۋال:
ئەيب ئەتمەڭىز جەفادىن ئەگەر ئىڭرەسە كۆڭۇل،
مەئلۇم ئەمەس مۇرىدقا بۇ ھالەت بىدايەتى.
— سەككاكى.

بىدئەت [بىدعت] (ئە) 1) يېڭى پەيدا بولغان ئادەت:
مېنى قويمادى باققالى ھەر قايان،
بولۇپ فېئىلى بىدئەتكە تۇرلۇك زىيان.
— ئا. نىزارى.

2) دىنغا خىلاپ يېڭىلىق ۋە كېيىن قوشۇلغان، ئۆرپ ـ ئادەت:
شەرىئەتكە مۇنكىر بولغان بىدئەتلىرى،
كۆزگە ئىلماي مۇبتەدېئىدىن قاچار بولغاي.
— ئەھمەت يەسەۋى.

بىدرەڭ [بى درنگ] (پ) تېز، دەرھال، توختاۋسىز:
چۇمۇشكىن ساچىم بولدى كاپۇررەڭ،
بۇگۈن ـ ئەرتە يەتسە قەزا بىدرەڭ.
— ئا. نىزارى.

بىدەرد [بى درد] 1) دەردسىز، ئاغرىقى يوق. 2) ئىشقسىز، مۇھەببەتسىز.

بىدەرمان [بى درمان] (پ) كۇچسىز، قۇۋۋەتسىز.

بىدەريغ [بى دريغ] (پ) 1) ئايىماستىن، شەپقەتسىز، قورقماستىن:
مەلىكە قوپۇپ ئالدى ئىلكىگە تىغ،
كېسەي يارنىڭ باشىنى بىدەريغ.
— ئا. نىزارى.

2) ئويلىماستىن:
بۇ سائەتتە سابىت ئالىپ قولغە تىغ،
ئۆزۈمگە ئۇرارمەن دېدى بىدەريغ.
— ئا. نىزارى.

بىدەست [بى دەست] (پ) قولسىز.
بىدەستۇ پاي — قول ـ ئاياغسىز.

بىدەۋا [بى دوا] (پ + ئە) داۋاسى يوق، ئىلاجى يوق، چارىسىز:
ئوشۇل كۇندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى، ئەي پەرى ـ پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.
— قەلەندەر.

بىدرۇد [بدرود] (پ) ۋىدالىشىش، تاشلاپ كېتىش:
دېدىم: مەھۋەشا، ئىشقىڭ ئەتتى خەراب،
كى بىدرۇدغە قويمادى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى.

بىدرۇد ئەتمەك — ۋىدالاشماق:
كى بىدرۇد ئېتىپ قالدىلار جايىدا،
كۆڭۈلنى ئالىپ قالدى مەئۋايىدا.
— ئا. نىزارى.

بىدرەم [بى درم] (پ) پۇلسىز، يوقسۇل:
قىنچقۇرۇرسەن سىيمۇ زەرلىكلەرنى كۆرسەڭ قاشىڭە،
زەررە ياد ئەتمەي بىلالنى بەلكى بىلدىڭ بىدرەم.
— موللا بىلال.

بىدىل [بى دل] (پ) 1) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى يېرىم:
دېدى: ئەي نىگارا، خەبەردار بول،
كى بىچارە بىدىلغا دىلدار بول.
— ئا. نىزارى.

2) مەپتۇن، مەھلىيا:
كېچە قايغۇدىن ئەسرۇ بىدىل ئىدى،
تۇشى كۆردى پىرى بۇ نۇكتە ئىدى.
— ئا. نىزارى.

3) دەردلىك ئاشىق:
توشۇپ بەردى ئالدىن ھەمۇل ئاتنى،
ئوقۇر ئېردى بەدىل بۇ ئەبياتنى.
— ئا. نىزارى.

بەدىماغ [بى دماغ] (پ) روھى چۈشكۈن، سۈلغۇن، ھەسرەتلىك:
كى ناز ئەھلىدەك كىم ئۇزاتىپ ئاياغ،
قىلۇر ئاشىقنى ئەجەب بەدىماغ.
— ئا. نىزارى.

بەدىن [بى دين] (پ + ئە) دىنسىز، غەيرىي دىن.

بەدىيانەت [بى ديانت] (پ + ئە) ۋىجدانسىز، ئىنساپسىز، نومۇسسىز.

بىر [بر] (ئە) ياخشىلىق.
بىررۇ ئەھسان — ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق.

بىراھ [بيراه] (پ) يولسىز؛ ئاداشقان، يولدىن ئازغان:
قويغىن ئوشۇل دەئۇنئى بىراھىنى،
مات قىلايىن سەن كەبى يۈز شاھىنى.
— ئەھمەدى.

بىراھ بەيدا — يولسىز چۆل، يولى يوق دەشت:
نەچە يىلدۇر ئول مېنىڭ جانىمغە قەست ئەيلەر، مۇدام،
شەمشەرى ھەجرى ئىلە بىراھ بەيدا قىلدى ئىشق.
— سەدائى.

بىراۋ [براو] باشقا بىر كىشى، كىمدۇر:
بىراۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

بىرەتە [بيرته]بىرەر، بىر دانە، بەزىدە:
بىرەتە كېمىلەرنى چايقاپان يېل،
يوۋار ئەردى زۇھەل ئۆز يۈرتىدىن ئەل.
— لۇتفى.

بىرەنج [بى رنج] (پ) مۇشەققەتسىز، ئەلەمسىز؛ جاپا چەكمەي:
كۆڭۈل گەنجىدە ئانچە بار ئىدى گەنج،
كى قىلغاي ئەردى يىللار سەرف بىرەنج.
— لۇتفى.

بىرەھىم [بى رحم] (پ + ئە) شەپقەتسىز، رەھىمسىز:
سەلابەت بىرلە ئول بىرەھىم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن سوردى بىر ـ بىر.
— لۇتفى.

بىرلە [بيرله] بىللە، بىلەن:
ئول ئاندىن نالەلەر بىرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىنده بەريان.
— لۇتفى.

بىرلەھزە [بيرلحظه] بىردەم، بىرمۇددەت، قىسقا بىر ۋاقىت:
ئەي بېگىم، ئىيد بولدى كەل، بىرلەھزە سەيران قىلغالى،
ئىيدگاھ خەلقىن مېنىڭدەك جۇملە ھەيران قىلغالى.
— ئاتايى.

بىشەرم [بى شرم] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، نومۇسسىز:
بىشەرمۇ ھەيا — ئار ـ نومۇسسىز:
بىھەمدۇللاھ، كىشى بىلمەس سەداىين قايسى مەزھەپتە،
كۆرۈپ بۇ زاھىرىمنى تۇرفە بىشەرمۇ ھەيا دەرلەر.
— سەدائى.

بىشەۋەر [بيشەور] (پ) جاڭگالدا ئۆسكەن، ياۋايى.

بىشۇمار [بيشمار] (پ) ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز، كۆپ:
بار ئەردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

بىشۇمارە [بيشماره] (پ) «بىشۇمار» غا قارالسۇن.

بىشكەمب [بى شكب] (پ) سەۋرسىز، تاقەتسىز، سارا-سىم:
دېدىكىم: *كۆتەر باشىڭ ئەي غەم نەسىب،*
بەيان ئەيلە ھالىڭ ماڭا بىشكەمب.
— ئا. نىزارى.

بىغايەت [بى غايەت] (پ + ئە) چەكسىز، تۇگىمەس:
قاتار كىرپىكى ئوق، قاشى ئەردى يا،
كۆزى جادۇ، ساچى بىغايەت قارا.
— ئا. نىزارى.

بىغەش [بى غش] (پ + ئە) پاكىز، تازا، باشقا نەرسىلەر ئارىلاشمىغان:
خۇمار ئالۇدە مەن لۇتف ئەيلەگىل، ئەي دىلبەرى رەئنا،
تەرەھھۇم قىل يەنا كەلتۇر ماڭا سەن بادەئى بىغەش.
— سەدائى.

بىغەم [بى غم] (پ + ئە) غەمسىز، ئەندىشىسىز، دەردسىز.
— بىغەمۇغەش غەم ـ ئەندىشىسىز:
يېتىشتىلەر ھەرەمغە بىغەمۇغەش.
— لۇتفى.

بىغەۋس [بى غوص] (پ + ئە) سۈغا شۇڭغۇماستىن، شۇڭغۇماي.

بىغەۋسۈ غەۋۋاس— غەۋۋاس سۈ ئاستىغا چۈشمەستىنلا:
ئۇغان تەقدىردىن بىغەۋسۈ غەۋۋاس،
تېڭىزدە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.

— لۇتفى.

بىغۇبار [بى غبار] (پ) چاڭ ـ توزانسىز؛ كىرسىز.

بىقائىدە [بى قاعده] (پ + ئە) قائىدىسىز، تەرتىپسىز، قائىدە ئۇقمايدىغان:
ئول شۇخى شەكەر غەبغەب كۆرمەغۇ ئىدى مەكتەپ،
بىقائىدە زۇر يارەب، ھەر نەۋئى كەلام ئەتتى.

— ناقىس.

بىقەرار [بى قرار] (پ + ئە) 1) قارارسىز؛ بىئارام، تۇرالمايدىغان:
كېلىپ كۈلبەسىگە بولۇپ بىقەرار،
بولۇپ يانە كۆرمەك ئۈچۈن ئىنتىزار.

— ئا. نىزارى.

2) بىتاقەت، ئىنتىزار:
سېنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدەك بولماغايمەن بىقەرار ھەرگىز،
ئەگەر دەۋزەخ ئوتىدەك ئىچىمە يۈز مىڭ شەرەر بولغاي.

— قەلەندەر.

بىقەيد [بى قيد] (پ + ئە) باغلاقسىز، كىشەنسىز.

بىقۇسۇر [بى قصور] (پ + ئە) قۇسۇرسىز، نۇقسانسىز.

بىقىياس [بى قياس] (پ + ئە) چەكسىز، مۆلچەرلىگۈسىز:
ئاڭا كەيدۈرۈپ ئانچە فاخىر لىباس،
مەلاھەتتە ئانچە بولۇپ بىقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىكام [بى كام] (پ) ئۇمىدسىز، مەھرۇم:
قىلىپ ئەسفەلەرغە توقۇم خاسۇ ئام،
كى رەختىم بىلە ئەيلەدىم ھەم بىكام.

— غەرىبى.

بىكەران [بيكران] (پ) چەكسىز، سان ـ ساناقسىز، پايانسىز:
كى لەشكەر ئاڭا بىسھەدۇ بىكەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۈتۈلغان جەھان.

— ئا. نىزارى.

بىكەس [بيكس] (پ) 1) ھېچكىمىسى يوق، يېگانە، يالغۇز:
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۈرسە، خوپ كەس بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئىگىسىز، يېتىم، پېقىر:
بۇ بىكەس كېلىپ يانقالى ئالتە ئاي—
بولۇپدۇر، ئايا پىرى خاجە سارای.

— ئا. نىزارى.

بىكەسۈ مىسكىن — يېتىم ـ مىسكىن:
غەرىبۇ بىكەسۈ مىسكىنمەن، ئەي جان،
غەرىبۇ ئاشقۇ غەمكىنمەن، ئەي جان.

— لۇتفى.

بىكەسلىك [بيكسليك] يالغۇزلۇق، تەنھالىق؛ غېرىبلىق، يېتىملىك:
شاھ زەربەفتى ۋەفاسىزدۇر تەرقى فەقر تۇت،
تاپتى بىكەسلىك بىلە كۆڭلى بۇزۇلغان ئاندا سۇد.

— سەبۇرى.

بىكىر [بكر] (ئە) قىز بالا، ئىپپەتلىك، پاك:
ئېيتىپ خاجە كۆڭلىدە كۆپ شۇكرلەر،
جەھاندا تاپىلغاي دەبان بىكرلەر.

— ئا. نىزارى.

بىكىن [بيكين] ... دەك، كەبى؛ ... مىكىن:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۇمىز غەمناك ئېرۇر،
گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىندىن چاك ئېرۇر.

— لۇتفى.

بىگانە [بيكانه] (پ) 1) يات كىشى، ناتونۇش:
چىلتەن ئىدى جەنانە، بامۇ ھەمراھ ـ ھەمخانە،
يولۇقتىمۇ بىگانە، يولىڭىزدە دېدىيا.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

2) ئايرىلغان، ئازغان، نادان:
گەرچە شەرىئەتتە چۇ بىگانە مەن،
ئەھلى تەرىقەت بىلە ھەمخانە مەن.

— ئەھمەدى.

3) باشقا يۇرتلۇق، چەت ئەللىك:
قالۇر، ئاكىم، تەخت بىگانەگە،
خەلەف بىزدە يوق قالغۇسى يىگانە.

بىرۇبار [بيروبار] يەككە ـ يېگانە، دائىمىي:
خۇش قۇدرەتلىك پەرۋەردىگار بىرۇبارىم،
قولۇم تۇتۇپ يولغا سالغىل ئەنتەلھادى.

— سەبۇرى.

بىرىئايەت [بى رعايت] (پ + ئە) ئەندىشىسىز؛ ئېھتىياتسىز؛ رىئايە قىلماسلىق.

بىرىلمەمىش [برلاميش] بېرىلمىگەن، بېرىلمىگۈدەك:
زېھى سەئادەت ئېرۇر سائەتى خەيالى غەمىن،

بىرىلمەمىش ئانى كەۋنەين خۇشلۇغىنغە ئىۋەر.
— سەبۇرى.

بىرىنج I [برنج] (پ) گۇرۇچ:
ئۇنچ نەرخىدىن بىرىنج قىممىتى بەس بەستدۇرۇر،
گەرچە يوق مۇندىن مۇكەرەمراق نېمەرسە دان ئارا.
— ناقىس.

بىرىنج II [برنج] (پ) مىس ۋە قوغۇشۇننىڭ ئارىلاشمىسى، برونزا:
يەنە نۇقرە تىللا بىرىنج شەمئىدان،
ياقىپدۇر ئانى بارچە بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

بىرىنجىنە [برنجينه] (پ) سىرىق مىس؛ برونزلىدىن ياسالغان؛ كۆچمە: سارغىيىش.

بىريا [بى ريا] (پ + ئە) راستلىق بىلەن، قىلچىمۇ ساختا قىلماستىن:
تەرەھۇم قىلىپ بىزگە قىلغىل دۇئا،
دۇئانى ماڭا ئەيلەگىل بىريا.
— ئا. نىزارى.

بىريان [بريان] (پ) كۆيۈپ قورۇلغان، كاۋاپ بولغان؛ كاۋاپ:
قېرىنغە ئىچى كۆيدى رەھىم ئەيلەبان،
ئىكى مۇرغى بىر يان بېرىپ نەچچە نان.
— ئا. نىزارى.

بىريان ئەيلەمەك — كۆيدۇرمەك، كاۋاپ قىلماق:
مەقسەدىڭ نېدۇر سېنىڭ ئەي مەھۇش ساھىبجەمال،
يۇرەكىمنى قان ھەم سىينەمنى بىريان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

بىريان قىلماق — كۆيدۇرمەك، ئۆرتەندۇرمەك:
ئوتلۇق كۆزۈڭ ئالىنده كۆپ بىريان قىلدىم جانۇدىل،
ئۇسرۈك ئول كافىر نەدىن مەيل ئەتمەدىلەر يانمە.
— سەككاكى.

باغرى بىريان — يۇرىكى كاۋاپ، ئۆرتەنگەن:
بىخۇد بولۇپ يۇرۇر بولغاي مەستۇ ھەيران،
ئەللاھ، دەيۇ كۆزده ياشى باغرى بىريان.
— ئەھمەد يەسەۋى.

بىزائەت [بضاعت] (ئە) مال ـ مۇلۈك، ئەسۋاب، سەرمايە:
بۇ نېچۈك ئەلەمدۇر، ئەي يار، كۆرەردۇر يۈزۈڭنى ئەغيار،
مېنى سورغالى قىلىپ ئار كۆرەر سەنمۇ بىزائەت.
— مۇللا بىلال.

بىزار [بى زار] (پ) پەريادسىز، زارلىماي.

بىزەبان [بى زبان] (پ) تىلسىز، گاچا.

بىزەرەر [بى ضرر] (پ + ئە) زەرەرسىز، زىيانسىز.

بىزەۋال [بى زوال] (پ + ئە) يوق بولماس، دائىمىي.

بىساط [بساط] (ئە) پالاس، گىلەم؛ يەرگە سېلىنغان نەرسە:
بىراۋ ئىختىيار ئەيلەدى بوريا،
قومۇشتىن بىساط ئەيلەدى خەلقئارا.
— غەربى.

ئالەم بىساتى — يەر يۈزى.

بىسەئادەت [بى سعادت] (پ + ئە) سائادەتسىز، بەختسىز، ئىقبالسىز.

بىسەبات [بى ثبات] (پ + ئە) قارارسىز، تۇراقسىز؛ ئۆتكۈنچى:
مەگەر ئەللىك ئۇچ تەن قالىبدۇر ھەيات،
بەقاسىز جاھاننىڭ ئىشى بىسەبات.
— ئا. نىزارى.

بىسەبەب [بى سبب] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز.

بىسەبر [بى صبر] (پ + ئە) سەۋرسىز، بىتاقەت، چىدىغۇسىز:
نەچە بىسەبر سەن قىلمە تەكەللۇم ئىشقىدىن ھەرگىز،
كىشىكىم بۇلھەۋەسدۇر مەھز ئەسرار ئېتىپ بولماس.
— گۇمنام.

بىسەبرۇ تەھەممۇل — سەۋر ـ تاقەتسىز:
چۇ ئول ھالەت بىلە كۆردى ئانى گۇل،
يېرىندىن قوپتى بىسەبرۇ تەھەممۇل.
— لۇتفى.

بىسەد [بى صد] (پ) يۈز ئەمەس، تالاي، نۇرغۇن:
مەلىكەمگە لايىق مەتاۋ مۇندا بار،
بۇلەككە يۈگۈرمەك بىسەد زىنھار.
— ئا. نىزارى.

بىسەر [بى سر] (پ) باشسىز، بۇاش.
بىسەرۇ سامان — بىچارە، ھېچنەرسىسى يوق:
مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم كۆرگەن جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي ماڭا ئوخشاش بىسەرۇ سامان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىسەرمايە [بى سرمايه] (پ) سەرمايىسىز، مەنبەسىز؛ قولى بوش.

بىسەرۇپا [بى سروپا] (پ) باش ـ ئاياغسىز؛ چارىسىز، تەمتىرىگەن:
يۈرۈپ نەچچە كۈن بىسەرۇپا بولۇپ،
ھەمە دەردۇ غەمگە مۇھەييا بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

بستەر [بستر] (پ) ئورۇن - كۆرپە، تۆشەك، ياستۇق:
بېقىتتى مېنى بستەرى خابغە،
قويۇپ باشنى گۈمبەزدە مېھرابغە.
— ئا. نىزارى.

بىسسەۋاب [بالصواب] (ئە) توغرىسى، ئېنىقى.
ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — ئاللا توغرىسىنى ياخشراق بىلگۈچىدۇر.

بىسمىل [بسمل] (ئە) سويۇش، باش كېسىش؛ سويۇلغان.

بىسمىل قۇش — بېشى كېسىلگەن قۇش:
فەنا تىغىدا بىسمىل قۇش كەبى ئەندۇھى دەۋراندىن،
تىنىمدا پېچتا بۇ جانىم ئىچرە ئىزتىراپ ئىبردى.
— ناقىس.

بىسمىل قىلماق — سويماق، ئۆلتۈرمەك:
ئوق ئاتىبان قولىغە ئىشكەل سالىپ،
داغى ئوق بىلە ئانى بىسمىل قىلىپ،
— ئا. نىزارى.

نىم بىسمىل — چالا بوغۇزلانغان:
ماتەمىدە نىم بىسمىل قۇش كەبى باشىم ئۇرۇپ،
تىغلاماي نەيلەي مەنى بىچارە سەندىن شەھىپەرىم.
— مەھزۇن.

بىسۇتۇن [بستون] (پ) پەرھات قازغان تاغنىڭ نامى:
نەمايان كۆرۈپ بىسۇتۇن كۆھىنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھىنى.
— ئا. نىزارى.

بىسيار [بسيار] (پ) كۆپ؛ مول:
دامەنەئى بىيشەدە بىر ساي ئىكەن،
مەددى قەد بىسيار ئەجەب جاي ئىكەن.
— زەلىلى.

بىش [بيش] (پ) كۆپ، ئارتۇق.

بىشەبىھ [بى شبيه] (پ + ئە) ئوخشىمايدىغان، ئوخشاشلىقى يوق.

بىگانەۋەش [بيگانەوش] (پ) بىگانە سۈپەت، يانقا ئوخشاش:
دەھرىنىڭ بىگانەۋەش زالىغا بولما ئاشنا،
كىم سېنى تا ئاشنا ئەتتى ئۆزى بىگانە دۇر.
— سەبۇرى.

بىگاھ [بيگاه] (پ) ۋاقىتسىز.
گاھۇ بىگاھ — ئۇزلۇكسىز، ھەمىشە:
كېچە - كۈندۈز خەيالى بىرلە ھەمراھ،
ئىشى كۆچى بۇئەردى گاھۇ بىگاھ.
— لۇتفى.

بىگەران [بى كران] (پ) چەكسىز، ھېسابسىز، كۆپ:
يىغىلسا ئەگەر لەشكەرى بىگەران،
قۇتۇلماس بۇلاردىن قاچىپ ھېچقاچان.
— موللا شاكىر.

بىگۇمان [بى گمان] (پ) گۇمانسىز، شۈبھىسىز، شەكسىز:
ھەزرەتى سۇلتان سۆزىدۇر بىگۇمان،
قالدى گۇمان ئىچرە دېدىلەر گۇمان.
— زەلىلى.

بىگۇناھ [بى گناه] (پ) گۇناھسىز، ئەيىبسىز.

بىلاد [بلاد] (ئە) [بىرلىكى: بەلەد] شەھەرلەر، مەملىكەت:
سەپەر مۇددەتىچە ئىلىپ زادىنى،
بىلادىغە يەتكۇر بۇ دامادنى.
— ئا. نىزارى.

بىلادى ئەزىم — ئۇلۇغ شەھەر، چوڭ مەملىكەت:
كى قۇستەنتەنىيە بىلادى ئەزىم،
ئىبرۇر ئاندا كۆپراقى نازۇ - نەشىم.
— ئا. نىزارى.

بىلادى جەھان — دۇنيادىكى شەھەرلەر، ئەللەر:
سەمەرقەند بىلادى جەھان سەيقەلى،
نە سەيقەلكى پەرتەۋشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

بىلازەرۇر [بلاضرور] (ب) زۆرۇرىيەتسىز، كېرەكسىز.

بىلە [بيله] بىلەن، بىللە:
بۇ كاسبغە مەۋجۇد ئىدى بىر ئوغۇل،
كى دەريا لەبگە بىلە كەلدى ئول.
— ئا. نىزارى.

بىلئەدەد [بالعدد] (ئە) سان بىلەن، رەقەم بىلەن:
چىراغىن ھۇرۇفىنكى ئەھلى خىرەد،
كى تارىخى سالىن دېمىش بىلئەدەد.
— ئا. نىزارى.

بىلئەكس [بالعكس] (ئە) ئەكسىچە.

بىلئەين [بالعين] (ئە) كۆز بىلەن.

بىلخاسسە [بالخاصه] (ئە) خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

بىلخاسسىيە [بالخاصيه] (ئە) خاسىيىتى جەھەتتىن، ئالاھىدىلىكى بىلەن.

بىلفېئىل [بالفعل] (ئە) ئەمەلدە، ئەمەلىيەتتە، راستىن.

بىلقۇۋە [بالقوه] (ئە) كۈچ بىلەن، كۈچىگە قاراپ.

بىلقىس [بلقس] (ئە) سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن، ئۇنىڭغا تېپىشماقلارنى ئېيتقان ۋە ئۇنىڭ ھېكمەت-

لىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سەبانىڭ ئايال پادىشاھى:
يا پەرى يا ھۇر ياردۇر يا بىلقىسى ئالى نەسەب،
يا ئۆيىدىن قىلدى ئول خۇرشىدى دەۋرانىم تۇلۇدۇ.
— قەلەندەر.

بىلكۇل [بالكل] (ئە) پۈتۈنلەي، تامامەن.

بىللاھ [بالله] (ئە) ئاللاغا قەسەمكى، خۇدا ھەققى:
ھېچكىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا سەرگەردان ئەمەس،
باشكىنەڭدىن ئۆرگىلەي، بىللاھ سۆزۈم يالغان ئەمەس.
— قەلەندەر.

بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم قىلمەنكى:
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئورما،
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما.
— لۇتفى.

بىلمان [بيلمان] بىلمەيمەن:
قايسى بىر دەردىم بەيان ئەيلەيكى قايسى كۆلفەتى،
بىلمان يا كەلمەگەي مۇنداق بىراۋغا مېھنەتى.
— مۇھەممەت سادىق.

بىلمەين [بيلماين] بىلمەي، بىلمەستىن:
ئاتاسىغە يەتتىكى سۇرئەت بىلە،
ئۆزىن بىلمەين دەردۇ فۇرقەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

بىلھەقىقەت [بالحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، راستتىن.

بىلھەم [بيل هم] شۇنى بىلگىنكى...

بىلئىتتىفاق [بالاتفاق] (ئە) ئىتتىپاقلىق بىلەن.

بىلىك [بيليك] ئىلىم، بىلىم:
كۆيمە بۇ سۆزگە چۇ بىلۇرسەن بىلىك،
باس يۈرەكسىڭ، قارىنىڭغە قويغىن ئىلىك.
— ئەھمەدى.

بىم [بيم] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، ۋەھىمە:
بۇ خوشلۇقدىن كەتتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفۇ قالمادى بىم.
— لۇتفى.

بىم ئەيلەمەك — قورقماق.
بىم سالماق — قورقۇتماق:
ئۆلۈم يادى كۆڭلۈمگە بىم،
داغى جان بېرۈر خەۋفى دىلدا مۇقىم.
— غەربى.

بىمۇ ناكال — خەۋپ ـ خەتەر.
زىرى بىم — قورقۇنچ، ۋەھىمە ئاستىدا.
بىھەد ئەندازەئى بىم — چېكى بولمىغان قورقۇنچ، چەكسىز ۋەھىمە:
ئالدىمىزدا يەتتە ۋادىدۇر ئەزىم،
ھەر بىرىدە بىھەد ئەندازەئى بىم.
— سەبۇرى.

بىمار [بيمار] (پ) 1) ئاغرىق، كېسەل. 2) دەردكە مۇپتىلا ئاشىق:
كۆرىنۇر ئۇشبۇ جەھان سەنسىز ماڭا بەيتۇل خەزان،
ھەردەمى سەنسىز ئۆتۈپدۇر ئول دەمى بىمارمەن.
— موللا بىلال.

بىمانەند [بى مانند] (پ) ئوخشىشى تېپىلمايدىغان، تەڭداشسىز.

بىمايە [بى مايە] (پ) ھېچنەرسىسى يوق، سەرمايىسىز.

بىمەجال [بى مجال] (پ + ئە) كۈچسىز، ئىقتىدارسىز، ماجالى يوق:
باشىغا قويۇپ ئەردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.
— موللا شاكىر.

بىمەدار [بى مدار] (پ + ئە) دەرمانسىز، ھالسىز:
كۆڭۈلنىڭ كارى يادلانماق، يۈرەكنىڭ پېئىلى ئۆرتەنمەك،
بۇ ئىشلاردىن بىلىڭلار، بۇ زەئىف تەن بىمەدار بولماق.
— موللا بىلال.

بىمەدارا [بى مدارا] (پ + ئە) مۇرەسسەسىز، كېلىشمەسلىك.

بىمەر [بيمر] (پ) ھېسابسىز، ئۆلچەپ بولمايدىغان.

بىمەرام [بى مرام] (پ) مەقسەتسىز؛ ئۈمىدسىز:
كى مەئشۇق ـ ئاشىق سۆزىدۇر تەمام،
كېتىپدۇر جەھاندىن بۇلار بىمەرام.
— ئا. نىزارى.

بىمەزە [بى مزه] (پ) تەمسىز، مەزىسى يوق؛ تۇتۇرۇقسىز.

بىمەغز [بى مغز] (پ + ئە) مېڭىسىز، ئەقىلسىز؛ مەنىسىز، مەنىسى يوق:
كى ئەي پۇرگۇئى بىمەغزى پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئۇشبۇ داستان.
— لۇتفى.

بىمەكان [بى مكان] (پ + ئە) ماكانسىز، جايسىز، ئورۇنسىز.

بىمەلال [بى ملال] (پ + ئە) مالال بولماي، ئەركىن، توسقۇنسىز.

بىمەلاھەت [بى ملاحت] (پ + ئە) كۆرۈمسىز، چىرايسىز.

بىمەنزىل [بى منزل] (پ + ئە) ماكانسىز، تۇرار

جايسىز.

بىمەھار [بىيمھار] (پ) يۇگەن، چۇلۇۋۇر:
ئۇچ كىشى گويا شۇتۇرى بىمەھار،
قوندۇق ئوشۇل كېچە باربان يەسار.

— زەلىلى.

بىمەھاسىل [بى محاصل] (پ + ئە) ئۇنۇمسىز، پايدىسىز.

بىمەھەل [بى محل] (پ + ئە) ۋاقتى، پەيتى ئۆتكەن؛
پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەغيانلىرىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.

— قەلەندەر.

بىمەئنا [بى معنى] (پ + ئە) مەنىسىز، مەزمۇنسىز.

بىمۇرۇۋۋەت [بى مروت] (پ + ئە) ھىممەتسىز، ئادەمگەرچىلىكى يوق.

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرەسىز، ھەسسىسى يوق:
رەقىب تەئنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەپان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.

— ئاتابى.

بىنەفشە [بنفشه] (پ) 1) بىنەپشەرەڭ. 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، ناماز ئۆتمەيدىغان:
دەۋرەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بويىندا يىلان بىلەن چايان بار.

— ئەھمەد يەسەۋى.

بىنەمەڭ [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەززىسىز:
نەلەر كەلتۇرۇپ باشىغە بۇ فەلەڭ،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلم ئىلە بىنەمەڭ.

— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:
غەربىۋ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۇمىد تۇتتۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىپارەئى زارى.

— مۇللا مۇھەممەد نىيازى.

2) بەھرىسىز، مەھرۇم، بىچارە:
تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.

— غەربىي.

بىنەۋالىغ [بى نواليغ] بىچارىلىك، مەرھۇملۇق:
ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋزارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسىھ،
فەنا دەيرىدە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.

— مەھزۇن.

بىنەۋۇم [بى نوم] (پ + ئە) ئۇيقۇسىز:
ئۆزى پەنج ۋەقت دائىما سەۋۇم ئىدى،
كېچىلەرد بىدارۇ بىنەۋۇم ئىدى.

— مۇللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئاياغلاشمىغان، پايانى يوق:
قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چىرىگى بىنىھايەت مۇلكى مەئمۇر.

— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:
كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىماي، ئۇيقۇسىز:
شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۈندۈز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىيا.

— مۇللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھە» گە قارالسۇن.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:
گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.

— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۇلچەر بىلەن، بۇ سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:
ئەرۇر چۇن تەفاۋۇت بىلە ئۇل ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.

— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:
نېچۈك سەن بۇ ئۇزۇن يول ئەمگەكسىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ئېلىندىن.

— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۈس:
بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسىنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسىنى.

— ئا. نىزارى.

كى ئالتۇن كۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
كى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇرەد ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

2) ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:

كى ئەتراپىدا غار بىھەد تولا،
مۇئەييەن ئەمەس پىر يانقان خەلا.
— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ بىگەران — ھەددى ـ ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز:
كى لەشكەر ئاڭا بىھەددۇ بىگەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۆتۈلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.

بىھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:
مەن قېرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تاڭ ئەمەس،
باردۇر ياش قۇللار ساڭا ئالەمدە بىھەددۇ قىياس.
— قەلەندەر.

بىھەددۇ ھېساب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز:
قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بىھەددۇ ھېساب،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.
— لۇتفى.

بىھەد بەئىد — ناھايىتى يىراق:
سىز تۇشۇپ ئول شاھدىن بىھەد بەئىد،
ئول ياۋۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەددىد.
— نەۋايى.

بىھەمدەم [بى ھەمدەم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۇلپەتسىز.

بىھەمدىكە [بحمدك] (ئە) ماڭا ھەمدۇ (ئاللاغا ئېيتىلىدۇ)، شان ـ شەرىپىڭ بىلەن.

بىھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
بىھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر كۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم.
— ئا. نىزارى.

بىھەمىيەت [بى حميت] (پ + ئە) 1) غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۈس:
نەدۇر ئەي بىھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.
— لۇتفى.

2) پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بىھەنگام [بى ھنكام] (پ) ۋاقىتسىز، پەيتسىز.

بىھەيا [بى حيا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار ـ نومۇسسىز:
ئۆتەر بىر ـ بىر باسىپ شۇم بىھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ ـ شەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.
— نەۋبەتى.

بىھۇدە [بى ھودە] (پ) 1) نەتىجىسىز، پايدىسىز:
بىلدىم ئەھدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بىھۇدە كۆيمەك ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.
— قەلەندەر.

2) بىكاردىن، بولار ـ بولماس:
ئۆبى فەلان يەردە ۋەلىي بارماغىل،
بىھۇدە بۇ يولدا يۈرۈپ ھارماغىل.
— زەلىلى.

بىھۇزۇر [بى حضور] (پ + ئە) بىئارام، ھالاۋەتسىز.

بىھۇش [بى ھوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:
تەھەممۇل قىلىپ سۆزدە خامۇش بول،
كى خامۇش بولۇپ بەلكى بىھۇش بول.
— غەربى.

بىھۇكمى [بحكم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.

بىھۇكمى للاھ — خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن:
شەھى مىرزەبانكىم، بىھۇكمى للاھ،
كى مەسئۇدى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.
— ن. زىيائى.

بىھى I [بىھى] (پ) 1) بىھى (مېۋە نامى):
يۈزۈمدىن تىنغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر سارى ئېرۇر، نې ۋەجھ،
بىھىنى تىغ بىلەن چۈن قەتل قىلماي رەسىم ئەمەس ئەسلا.
— نەۋايى.

2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:
بىھى رەڭگىدەڭ ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.
— نەۋايى.

بىھى II [بىھى] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:
ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،
ئاناسىنىڭ ئولغان ئىدى چوڭ بىھى.
— ئا. نىزارى.

بىھىجاب [بى حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوۋۇق؛ يالىڭاچ:
ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بىھىجاب،
دۇئالار ئەدا ئەيلەدى بىھىساب.
— ئا. نىزارى.

بىھىراس [بى حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.

بىھىس [بى حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.

بىھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:
ماڭا بىھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چىكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.
— مەھزۇن.

بهمشت ئاسا — جەننەت كەبى.
بهمشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالمدىغان جەننەت.
بهمشتى جاۋىدان — ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك جەننەت:
كۆرمەگەي ھەرگىز بهمشتى جاۋىداندا گۈل يۈزمەن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.
— گۈمنام.

بهمل [بحل] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:
بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىگىچە ـ سىڭىل،
رىزالىق ئالىپ بىر ـ بىرىدىن بهمل.
— موللا شاكىر.

بهمل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:
دوستلار، بهمل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىداۋ،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىداۋ.
— نەۋبەتى.

بهمل قىلماق — كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلماق:
تۆكسە قانىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بهمل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋ قانىنى.
— سەككاكى.

بهۋە [بيۋە] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بهۋە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

بهۋەجه [بى وجه] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.

بهۋەزن [بى وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدىر ـ قىممەتسىز.

بهۋەفا [بى وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.

بهۋەهم [بى وهم] (پ + ئە) ۋەھىمسىز، قورقۇنچسىز.

بهۋۇجۇد [بى وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان. گەۋدىلەنمىگەن:
قەرى ھەم بۇۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭغاچ.
— لۇتفى.

بهۋۇقۇف [بى وقوف] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.

بهۋۇھۇم [بى وهوم] (پ + ئە) «بهۋەھم» گە قارالسۇن:
گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بهۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

بهئىتىبار [بى اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:
ئەجەب زىرە نازۇك ھۇنەر بىزدە بار،
ھۇنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بهئىتىبار.
— غەربىي.

بهئىتىدال [بى اعتدال] (پ + ئە) مۆتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.

بهئىتىماد [بى اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۆڭگان خۇنرىزى بهئىتىماد.
— موللا شاكىر.

بهئىتىنا [بى اعتنى] (پ + ئە) ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دىققەت قىلماي.

بهئىبا [بى ابا] (پ) 1) تارتىنماي، ئۇيالماي:
بۇچاڭدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،
بۇ مەنچىلار كۆپ يىغلاشىپ بهئىبا.
— موللا شاكىر.
2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بهئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بهئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم ـ پاراسەتسىز؛ بىلىپ يەتمەي:
كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىغەمۇ بهئىدراكۇ بىجان.
— سەدائى.

بهئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بهئىشتىباھ [بى اشتباه] (پ + ئە) شۈبھىسىز، شەكسىز:
كى سەنسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بهئىشتىباھ.
— ئا. نىزارى.

بهئىكراھ [بى اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.

بهئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.

بهئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجرالمايدىغان، كۆچمەيدىغان.

بهئىنتىها [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.

بيارند [بيارد] (پ) دوست بولماق:
جەنانەئى مەن بەمەن بيارند،

ۋىن مۇرده تەنىم بەئۇسپارىد.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بى يقين] (ئە) شۇبھىسىز، ئىنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنائ قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىنائ بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تېز:

جىلۇە سالىپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيىشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال:

مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىيشەگە،
تەرەددۇد بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.

— ئا. نىزارى.

بىيىك [بييك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:

بار ئەردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ.

— ئا. نىزارى.

بىيىك بارگاھ — كاتتا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسىر:

چۇھىندۇ ئارا بار ئىدى پادىشاھ،
كى ئۆز ۋەقتىدە ئول بىيىك بارگاھ.

— نىزارى.

پ

پا I [پا] (پ) «پاي» غا قاراڭ:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقوت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:
يوق ئىپرىسە ئىپرۇر بۇ قەۋى، ئول زەئىف،
ئاڭا ھېچ پا بىرلە ئىپرەمەس ھەرىف.
— نەۋايى.

پا بەرەھنە [پابرھنە] (پ) 1) يالاڭ ئاياغ. 2) كەمبەغەل:
پا بەرەھنە، باش يالاڭ، يىرتىپ ياقە، فەرياد ئېتىپ،
تەلبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانمۇ ئېكسىن.
— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

پا بەست [پابست] (پ) «پا بەستە» گە قاراڭ.

پا بەستە [پابستە] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاقتا چۇشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۇشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كېپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۇسە قىلىش؛ ھۆرمەت، تەزىم.
پابۇس ئەتمەك — زىيارەت قىلماق.

پاپۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پاپۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياماش.

پاچە [پاچە] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار» غا قاراڭ.

پاداش [پاداش] (پ) 1) بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان نەرسە، بەدەل؛ مۇكاپات:
ئەگەر ئەيلەسە ئول ژەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى.

2) ھەمراھ
پەلەكتىن نەلەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئاڭا ئۇشبۇ پاداشىمە.
— ئا. نىزارى.

پاده [پاده] (پ) پادا، توپ.

پاده ـ پاده [پاده پاده] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ ـ توپ.

پادەست [پادست] (پ) توختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزهر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ» قا قاراڭ:
بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۇمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۇن ئىككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇمەيا.
— نەۋايى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ:
خىرامان چىقىپ تەختقە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

پادشاھىب [پادشاشب] (پ) كېچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:
سېرىغ ھىرىنى قىلدى پادشاھىب،
كېچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.
— مەھزۇن.

پادشالىغ [پادشاليغ] پادىشاھلىق.

پادشاھانە [پادشاهانه] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاهزاده] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاهوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پاره] (پ) 1) پارچە، بۆلەك:
ۋە لېكىن تاپالماي ئاڭا چارەئى،
ئۇرۇپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.
— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:
جەبەلىنىڭ يۇرىكىم بەسى پارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.
— ئا. نىزارى.

3) كىتابنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:
شەۋكەتى ھۈسنۈڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقمىپ،
دەفتەرى پەرھاد ـ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.

پاره ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق.
پاره بولماق — يانچىلماق.
پاره جىگەر — كۆڭلى ئېزىلگەن، كۆڭلى يېرىم:
دەبان: «كەلسە مۇندا ئەگەر ئاشىقىم،
كۆزى ياشۇ پاره جىگەر ئاشىقىم.»
— ئا. نىزارى.

تەختە پاره — بىر پارچە تاختاي:
قالىپمەنكى بىر تەختە پاره ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەڭگىخارە ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

جىگەر پاره — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت:
جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئەلەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.
— ئا. نىزارى.

پاره ـ پاره [پارەپارە] (پ) پارچە ـ پارچە:
قىلىپ پاره ـ پاره بۇلار سالىنى،
كى دەريا غە غەرق ئەيلەبان مالىنى.
— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسىز] پۇتۇن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان.
پارەنج [پارنج] (پ) خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە بېرىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە.
پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۇي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۇسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

پارساۋۇ كۆبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار:
ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇلدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۆبراغە غەلىز.
— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.
پارسالىغ [پارسالىغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۇيلۇق:
كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈڭ سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۈككىم پاره ئەيلەپ خىرقە تارىدىن رىدا قىلدىم.
— ئەرشى.

زوھدى پارسالىغ — مال ـ دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:
ئاتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئېلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايدەسى زوھدى پارسالىغىڭ.
— گۇمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۈپۈرۈندى.
پارۇ II [پارو] (پ) كۈرەك؛ پالاق.
پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:
ئۆتۈپ ئېردى تۇندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.
— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.
پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقمن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۇمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:
گەر مۇسۇلمانسەن پەيەمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئىدۇر ئىمانىئى دىلگە غىلاف.
— نەۋبەتى.

پاسبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرنى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسبان ئاندا.
— ئەرشى.

پاسبانلىق [پاسبانلىق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:
ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،
تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسبانلىق قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.
پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى»، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
نۇر پاش — نۇر چاچقۇچى.
ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.
پاشەندە [پاشندە] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.
پاشكەستە [پاشكستە] (پ) 1) پۈتى سۇنۇق، توكۇر. 2) كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز.
پاشنە [پاشنە] (پ) 1) پاشنا، سوك؛ تاقا. 2) كۆچمە م: ئاستانە.

پاغۇندە [پاغندە] (پ) پاختا، ئېتىلغان پاختا.
پاغۇر [پاغر] (پ) قىل قۇرت كېسىلى.
پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۆچلۈك.
پاك [پاك] (پ) 1) پاك، تازا، ساپ:
قىلىپ سۇبھ ئول دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋاردىن قىلدى زۇلمەتنى پاك.
— ئا. نىزارى.
2) بىگۇناھ:
ئىكى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.
3) خالىس:
مەجازىدا كىم بولسا چۇن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.
پاك ئايىن — پاكىز، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.
پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:
يا رەب، مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.
پاكباز [پاك باز] (پ) ساداقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:
زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېھرىبان قەدەھ.
— زەلىلى.
پاكدامەن [پاك دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.
پاكدەست [پاك دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.
پاكراي [پاك راى] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.
پاكرۇ [پاك رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.
پاكى [پاكى] (پ) پاكىز، تازا.
پاكىزە [پاكيزە] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.
پالا [پالا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۆزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.
باده پالا — مەي سۆزگۈچ.
پالەھەڭ [پالهنک] (پ) نوختا.
پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۆزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.
پامال [پامال] (پ) «پايمال» غا قارالسۇن.
پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:
گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.
— گۈمنام.
پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:
كېلىپ چۈست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.
2) ئاست، تەگ، ئاساس:
ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.
پاياب [پاياب] (پ) تېينىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.
پايان [پايان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:
ئەي جەفاچى تۇت غەنىمەت كۆركىنىڭ دەۋراننى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.
— مەھزۇن.
پايان ئابە — سۇنۇق تەكتى.
پايان تاپماق — تامام بولماق.
پايە [پايه] (پ) 1) ئاياغ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۈزقاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.
2) باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:
سەرۋ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىندە ھەر كىشىنىڭ پايەسى.
— سەككاكى.
3) ئاست، تەگ:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئېرىدى نەبىيىرى ئەئزەم ئەمەس.
— ئەرشى.
پايە تاپماق — مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.
پايەندە [پايىنده] (پ) دائىمىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:
رەھىم قىل گۈمنامغە بىر خەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،

دەۋلەتنىڭ پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

پايبەست [پايبست] (پ) «پابەستە» گە قارالڭ:
ئۆتەر ئەردىم ببال ئەفسانەئى ئەتقايى مەغربىدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايبەست ئولدۇم.
— زەللى.

پايبەستە [پايبستە] (پ) «پابەستە» گە قارالڭ.

پايبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس» قا قارالڭ.

پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائىمىي.
پايدار بولماق — بەرقارار بولماق، دائىمىي بولماق:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قەرار،
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.
— ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (ت) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.

پايگاە [پايگاە] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئاڭى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.
— گۇمنام.

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:
جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالمدا خەسدېك پايمالدۇر.
— گۇمنام.

پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:
مەن خەستە خەستەڭ تاڭ ئەمەس بولسام يولدا پايمال،
ئول گۇل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان
ئېرۇر.
— مەھزۇن.

پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:
كۆڭۇلنى قىلماڭ ئىشق ئارا پايمال،
ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.
— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] (پ) ئاتا، دادا:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدرانە] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرک] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشش، خەيرلىشش.

پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:
كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.

پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:
ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،
ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.
— نەۋايى.

پەدىد [پدید] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:
ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،
ئۇرۇپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق:
ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەببەن بىساتىنى ئەيلەپ پەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد بولماق — زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد قىلماق — كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:
ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەڭلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.
— ئا. نىزارى.

پەدىد ئولماق — زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:
روبى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.
— زەللى.

پەدىدار [پدیدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:
بارۇ خەزان پەدىدار، قالماس جەھاندا گۇلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەللى.

پەدىدار بولماق — پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك،
نەۋ بادەئى فىردەۋس ۋە سەرۋى خىرامان، ياخىنچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەڭ بولدى پەدىدار، يا قامەتى زىبا.
— ئەرشى.

پەدىدار قىلماق — پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:
نىگارىم كۆڭلى مۇلكىن ئالغالى ھاجەت ياراغ ئېرمەس،
نىگۇن قەد بىلە ئاھىم بەس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر ھەم.
— گۇمنام.

پەر ئاچماق — قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكندە] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان:
پەراكەندىلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ.
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

بادە پەرەست — ئىچىملىككە بېرىلگەن.

ئاتەش پەرەست — ئوتقا چوقۇنغۇچى.

مېھمان پەرەست — مېھماندوست.

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى. 2) خىزمەتكار، چۆرە. 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستندە] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى. 2) خىزمەتچى، چۆرە. 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېۋىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند» گە قارالسۇن.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەۋرىشىم.

پەرەندە [پرندە] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق ھەققىدە).

پەرتاب ئەتمەك — ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:
تۇرى پاكىلىك پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىلىك،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق — نۇر چاچماق:
چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىتتىنىلىك ھەرنەچچەسى يۇز نەچچەئى مەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:
مەھۋەشىم رۇخساردىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتولىغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:
پەرتەۋى ھۇسنۇلىك قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل بىگىت.
— ئەرشى.

پەرخاش [پرخاش] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.

پەرخاش قىلماق — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بېزەك.

پەرداخت قىلماق — زىننەتلىمەك.

پەرداز [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

ئەفسانە پەرداز — ھېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.

چارە پەرداز — چارە تاپقۇچى.

خارە پەرداز — تاش يونغۇچى، تاشتىراش.

سېھر پەرداز — سېھىر قىلغۇچى، سېھىرگەر؛ سەنئەتكار.

كىنە پەرداز — دۇشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.

نۇكتە پەرداز — مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پردە] (پ) پەردە، توسۇق:
خەلاس ئولماق ئۇمىد ئەتسەك بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

پەردە سالماق — پەردە چۇشۇرمەك، پەردە ياپماق:
مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇالار ئەيلەپ، مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

پەردە كۆپمەك — پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.

پەردەئى ئابگۈن — ئاسمان مەنزىرىسى.

پەردەئى زار — سىر پەردىسى، سىر.

پەردەئى شام — تۈن، كېچە.

پەردەئى شەرم — ھايا پەردىسى، ئۇيات.

پەردەئى مۇشكىن — 1) قارا پەردە. 2) كۆچمە م: قاراڭغۇ كېچە. 3) دۇتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەددەسى.

پەردەئى ئىسمەت — پاكلىق پەردىسى.

پەردە باف [پردە باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۇش [پردەپوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:
قىلدى دەريا غە بۇ خارىلىك پەردە پۇش،
مېھرى ئوتىدىن تۇشمەسۇن دەپ سۇغا جۇش.
— نەۋائى.

پەردەدار [پردەدار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:

پەردەداری ھەزرەتی ھەق بولغانىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىڭ تۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەللى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەكى] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان ھالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى:
ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقدەك پەررانمۇ سەن؟
ئوت ساچىپ ھەريان يۇزۇڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۆتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتمەك:
چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۇنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئۆتۈپ ئوق يىلان.
— ئا. نىزارى.

پەرزەدە [پرزده] (پ) 1) قانات قاققان. 2) قانىتى قىرقىلغان. 3) چەككۈچ بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1) كۈچلۈك، قابىل. 2) شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال:
پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەللى.

پەركاھ [پر كاه] (پ) شال پاخىلى:
دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەھلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەھلى قاشىڭدا بىر پەركاھ.»
— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پركەجى] تاج تىككۈچى:
باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دۇنيانى ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەھزۇن.

پەركەند [پر كند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند ـ پەركەند — پارچە ـ پارچە.

پەركەندە [پر كنده] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پر گار] (پ) دۇگىلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پر گاله] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك.

پەرگالە ـ پەرگالە — پارچە ـ پارچە، پارە ـ پارە؛ ژەيران:
چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،
ئۆزىنى قىلدى پەرگالە ـ پەرگالە كۆپ.
— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنيان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:
ئىشىكىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

پەرھىز [پرهيز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:
مەيى لەئلىڭ خەيالى چەشمەسى كۆڭلۇم سارى ئاقتى،
يۇدى پەرھىز تۇپراغىنى ھەرنەچچە غۇبارىم بار.
— گۇمنام.

پەرۇبال [پروبال] (پ) قانات ـ قۇيرۇق:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇبال ئىلەكسىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

پەرۇبال ئاچماق — قانات ـ قۇيرۇقىنى يايماق، ئۇچماق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر ـ تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:
نەچچە بىپەرۋا ئېسەڭ گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېرىدىڭ گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا بېگىت.
— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:
مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىرنەچە راز ئېيتەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇچقاندەك تېز:
گەر ئالسە قولىغە شەمشىرى جانباز،
سالىپ كۇفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.
— مولا پازىل.

پەرۋانە [پروانه] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:
چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزىيا.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىگە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:
يۇزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،

كى پەرۋانەدەك ھەرزەمان يانەمەن.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەدەك — پىرقىراپ، ئايلىنىپ:
چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرۋانە كەبى، پەرۋانىدەك؛ بېرىلگەن:
ئۆرتەدى شەمئىغە دائىم پەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋبەھار.
— خەراباتى.

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلىگۈچى، قوللىغۇچى، ئۆستۈرگۈچى، قۇۋۋەتلىگۈچى، سۆيگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
جان پەرۋەر — جانلاندۇرغۇچى.
خىرەد پەرۋەر — ئەقىللىق.
سىفلە پەرۋەر — تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۈچى:
ئېرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمەسدۇركى ئەمىن ئانىڭدىن كىشى.
— ئا. نىزارى.
غەم پەرۋەر — غەم بىلەن ئۆسكەن، غەمكىن.
ناز پەرۋەر — نازلىق قىلغۇچى:
تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئول ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىيۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.
— ئەرشى.
نەقىش پەرۋەر — نەقىشنى سۆيگۈچى:
قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۈل مەشامىن ئەيلەدى، سۇمبۇل مۇئەتتەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

پەرۋەرد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيەلەنگەن، ئۆسكەن دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.
دەرد پەرۋەرد — دەرد بىلەن ئۆسكەن، دەردمەن.
ناز پەرۋەرد — ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيىلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.
پەرۋەردە تاپماق — تەربىيىلەنمەك.
پەرۋەردە قىلماق — تەربىيىلىمەك.

پەرۋەردىگار [پرودگار] (پ) بارلىقنى ياراتقۇچى، خۇدا:
چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساڭادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

پەرۋىش [پرورش] (پ) تەربىيىلەش، ئۆستۈرۈش.
پەرۋىزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەلگەك.
پەرۋىن [پروين] (پ) ئۇكەر يۇلتۇز:
كى خۇرشىد خاۋەر يۇزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۇنجۇسى.
— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1) پەرى. 2) گۈزەل، چىرايلىق:
قاچىپ كىردى تەخت ئاستىغە ئول زەمان،
پەرى ئول زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.
— ئا. نىزارى.
پەرى پەيكەر — پەرى سۇرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.
پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.
پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.
پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:
چەشىم گىريانىم ژۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خەيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرىزاد [پرى زاد] (پ) پەريدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:
خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»
— ئا. نىزارى.
پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:
ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟
— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرى زاده] (پ) «پەرىزاد» قا قارالسۇن.

پەرىسان [پرى سان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1) چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:
سۈبلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) پاراكەندە:
ئويقىدا ئېركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،

كىم بىلەن بىرەر ئۇيۇسام كۆزۈم) چۈشۈم پەرىشان كۆرۈنۈر.

— لۇتفى.

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:

جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يىتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:

كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.

— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:

بۇ ئىشغە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.

— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئارامىلىق:

يۈزىگە ساچتىم ئۇگۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى ئول تۇنۇر كۇن نېچە مۇپتەلا قىلسا.

— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:

پەرىۋەش بىلە ئۇچتى ئانداغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.

— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياقتۇچى، تاپقۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبىئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.

دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:

كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئەت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.

— ئەرشى.

دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياقتۇچى، يېقىملىق.

سېھھەت پەزىر — ساغلام:

چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئول ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۈن بولدى سېھھەت پەزىر.

— ئا. نىزارى.

نەسىھەت پەزىر — نەسىھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسىھەتنى ئاڭلىغۇچى:

كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.

— زەلىلى.

نەقش پەزىر — نەقىشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذيره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.

پەزىرە كەلمەك — ماقۇل بولماق.

پەزمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سۇلغۇن؛ بىئارام.

جانى پەزمان — غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.

پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سۇلغۇن، بۇزۇلغان، خاراب بولغان:

ۋەلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەگى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەگى.

— ئا. نىزارى.

2) غەمكىن، غەم باسقان:

قەبىلە بارى بىلدى ئول ھالنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالنى.

— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە بولماق — غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:

كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەممەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر ئول ئۆزى.

— ئا. نىزارى.

پەژمۇردە قىلماق — سۇلدۇرماق، ۋەيران قىلماق:

فەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزبەس سوزى ئەففانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.

— ئەرشى.

پەژمۇردە ھال — ۋەيران، بىئارام:

ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە خەيال.

— ئا. نىزارى.

پەژۇھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەنقىق قىلغۇچى.

دانىش پەژۇھ — ئىلىم تەنقىق قىلغۇچى.

دىن پەژۇھ — دىن تەنقىق قىلغۇچى.

پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.

پەست قىلماق — پەسەيتمەك، توختاتماق:

تۇگەتتى سۆزىن، يۈمدى ئول كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.

— ئا. نىزارى.

پەسۇپىش [پس‌وپش] (پ) ئىلگىرى ـ كېيىن، ئىلگىرى ـ ئاخىر:

غەمىكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۈنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۇپىش.

— شەۋقى.

پەسىچ [پسيچ] (پ) 1) تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۇك. 2) قىممەتلىك.

پەشمىن [پشمين] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.

پەشمىن كىسۋەت — يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىيىم.

پەشمىنە [پشمينه] (پ) 1) يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. 2) يۇڭ كىيىم:
يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:
ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.
— ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي.

پەشنەد [پشند] (پ) يېقىمسىز.

پەشىز [پشيز] (پ) 1) ئەرزىمەس. 2) پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل.

پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.

پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتتىگەن، سەھەر، تاڭ.

پەلەك [پلنک] (پ) قاپلان:
مەئانى بىشەسىدە شىرۇ ئەژدەھالار بار،
پەلەكنى جەڭگەرى سادىقنى ئىستىخاره قىلاي.
— زەلىلى.

پەلىد [پليد] (پ) ناپاك، نىجس:
كۆرۈڭ قەتره پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— موللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپاناھ:
ھەقايق پەناھ نەچچە قۇتبى ژەلى،
چۇ كاشغەر نەژاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا، نىزارى.

2) سېغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:
كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.

پەناھ ئەيلەمەك — سېغىنماق، پاناھلانماق:
تاپاي چۈن فەنا قاپىغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرىمنى ئەيلەي پەناھ.
— ئا. نىزارى.

پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش.

پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم، بەناگاھ،
قىلغۇمدۇر خەيال ئەللاھ.
— ئەرشى.

پەنجە خۇرشىد — كۆچمە. م: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.

پەنجاھوھەفت — ئەللىك يەتتە:
ژەرەقغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
ھەزارۇ دۇسەدباز پەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:
ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەك قەندىغە.
— خەراباتى.

پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.

پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:
كېلىپ چۈست پەرھادنىك قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:
ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قابۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قۇبۇلقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلەۋان [پهلەوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادەمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

پەھلەۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، بېقىن؛ قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:
بۇغەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى مەي،
ھاياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

2) ئىز:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكاره.
— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزىغا چۈشمەك.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، نېرۋا يىپلىرى:
ئەز پەي كۈشىغە كىرگەيلەر ھەمە،

ھەربىرىنىڭ كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.
— زەلىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.
شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:
سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيامآور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى.
پەيابەي [پيابى] (پ) قاتمۇقات، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ، ئارقىمۇئارقا:
سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەيابەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاڭ فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە بەياد ئەيلەپ،
— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ.
پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ:
پەيەمبەر ئىدى ھەزرەتى زىكرىيا،
ئىبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بەلا.
— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:
يېتىسىلەرچى ئەجەپ پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بىھەققى ھۈرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.
— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزدىدىن ماڭغۇچى:
مەداىىن ئىلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.
پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزدىدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.
پەيرەۋلىق [پيرولىق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:
ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
يولىنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسەتمەگەي.
— بابىر.

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزدىدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش. 2) تەۋەلىك.
پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:
لىسانى غەيبىگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۈتتى مەرھابا قىلايىن.
— زەلىلى.
پەيرەۋىدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۈزۈرىدا قىلماق:
مېنى پەيرەۋىدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.
— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
يارنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئىسە ئەجزى مەگەر مۇزمەر دۈرۈر پەيغامدا.
— بابىر.
پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاڭلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاڭلانماق.

پايغامگەر [پيغام كر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجدارۇ ھۇد ـ ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق:
ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيدۈر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنمغە جان ئوشۇل پەيكان بېرۈر.
— بابىر.
2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:
كۆز ئۇچى بىلەن باقتى، تەگدى تىيرى مژگانى،
سىينەم ئۆزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ۋەيران، قىز.
— نەۋبەتى.
تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:
تىگىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.
— ئا. نىزارى.
ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۈر:
نەگە تۈردۈڭ دەرسىلەر مەھشەردە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدىغى ناۋەكلەرنىڭ پەيكانىنى.

پەيكەر [پيكار] (پ) 1) گەۋدە، بوي:
يەپابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۈدۈر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.
2) سۈرەت، شەكىل:
تەن ئىچىدىن بەلگۈرۈر جانىڭ سەنىڭ،

شىشە يامىرئات ئولۇپتۇر پەيكارىك.
— گۇمنام.
3) يۇز، چىراي. 4) كۆرۈنۈش، قىياپەت:
غەرق ئېتىبدۇر پەيكەرىمنى، ئاھكىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ توپان بىلە.
— ئا. نىزارى.
پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك.
دىۋ پەيكەر — بەتھەيۋەت، دېۋە سۈرەت.
كۆھ پەيكەر — تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك:
بولۇپ كۆھ پەيكەر ئاتىغە سەۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.
ماھ پەيكەر — ئاي يۈزلۈك.
پەيما [پيما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «تارتقۇچى، ئۆلچىگۈچى؛ يۈرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
باده پەيما — مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.
بەھر پەيما — دەريا كەزگۈچى، دېڭىز سايياھەتچىسى.
قەدەھ پەيما — قەدەھ تۇتقۇچى:
مەستمەن بىر باقماغىنىدىنكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامي بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يىگىت.
— ئەرشى.
پەيمان [پيمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:
بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۈم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇنقى ئەھدو پەيماننىدەدۇر.
— لۇتفى.
پەيمان شىكەن — ۋەدىنى بۇزغۇچى.
پەيمان قىلماق — ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.
پەيمانە [پيمانە] (پ) 1) پىيالە، قەدەھ:
مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
2) ئۆلچەم، قاچا:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.
پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.
پەيمانەئى ئۇمر — ئۆمرى تۈگىگەن.
ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيمودە] (پ) يول يۈرگۈچى، سەييا ھ:
زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.
— بابىر.
پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.
پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.
پەيۋەستە [پيوستە] (پ) 1) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:
قاراقچى بولمىسا ئەييار كۆزى،
نەغمۇ پەيۋەستە ھەربىر دەمدە سەنسەن.
— ئا. نىزارى.
2) ھەمىشە، دائىم:
جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىڭ فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شېۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.
— ئاتايى.
پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:
كۆڭۈل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دېرمەن باغرى تاشمدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشمدۇر.
— گۇمنام.
پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى، تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:
مۇشارۇن ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.
بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇف ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.
پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئونسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.
پەيۋەند ئەنگۈشت — بارماق ئۈگىلىرى.
پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.
پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.
چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.
دەرد پەيۋەند — دەردلىك.
فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.
قەيد پەيۋەند — بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.
ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە

بېرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پيوندليق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2) قېرىنداش-لىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پۇتراتماق] (پ) تارقاتماق؛ ئۇركۈتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماق] (پ) تارقىلىشماق:
سۇزۇلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.
— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماق] (پ) تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.
— ئا. نىزارى.

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.
تارۇ پۇد — ئۆرۈش ۋە ئارقاق.

پۇر [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول:
كى سەئدىن شىكەستە ئاڭا پۇر ئىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:
يۇزۇڭ ئۆزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۇمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قىلىپ دەرد ئىچرە دەرمانمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

پۇر ئافەت — ئاپىتى كۆپ، ئاپەتلىك.
پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، يېتەرلىك قىلماق:
نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەبى لەئلىڭگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:
بىر مەھۋەشى پۇر جافا قۇلىدىن،
ھەردەم ماڭا يۇز بەلا نېدىندۇر.
سەن رەھىم نىگاھى بىرلە باقماي،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.
پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.
پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.
پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.
پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.
پۇر زىيا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:
جەھان رەئنالاردىن كۆزلەرىم شەھبازدەك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۆندەك يۇزۇڭدىن پۇرزىيا بىر كۆن.
— گۈمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسداق.
پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:
چىقتى داغى سىينەئى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فېئلىڭ تەباھ.
— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارمەن ياڭلىغ.
— گۈمنام.

پۇر گۈي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.
پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.
پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:
مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۆلبەم ئىچرە جىلۋەئى ماھى جەھانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.
پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.
پۇر ھەزىن — مەيۇس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ:
مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇئ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كېيىن باشىغە ھەرنە كەلگەنىن.
— غەربى.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.
تۇھفەئى پۇر — نۇرغۇن تۆھپە، ئىنئام:
كى تەئىين قىلىپ تۇھفەئى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىتئە ئەدا.
— ئا. نىزارى.

پۇر II [پر] (پ) پەرزەنت، بالا:
زەمانى كۆڭۈل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.
پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.
پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قاينىاق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.
پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.
پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.
پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام - بۇرام، كۆپ ئېگىلگەن.
پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:
ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىينە پۇر خۇن قىلمىساڭ.
— خەراباتى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۇچى، بىلىملىك.
پۇر سو [پرسو] (پ) يورۇق، نۇرلۇق.
پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.
پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك.
پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭ‌ژاز، ھىيلىگەر:
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇر فەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.
پۇر فۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:
ئاتا يەڭگۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.
— ئا. نىزارى.
پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.
پۇزىش پەزىر — ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.
پۇش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى، كىيگەن» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.
ئەخزەر پۇش — يېشىل كىيىملىك.
پەردە پۇش — پەردە يېپىنغان.
پۇست پۇش — تېرە كىيگەن؛ كۆچمە. م: دىۋانە.
زۇمرەد پۇش — يېشىل كىيىم كىيگەن.
زىرەھ پۇش — ساۋۇت كىيگەن.
سىياھ پۇش — قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.
2) كىيىم، لىباس:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پۇشى پەرنزادى،
كى ئاندىن تۇرده سۆزىنى يەزەدگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.
زەررىن پۇش — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:
نەكاپىر، نەمۇسۇلمان، تاك ئاتتى زەررىن پۇش،
كىيەر يەنە كېچەلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.
— زەلىلى.
پۇشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:
كۆزدىن پەرئۇش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.
2) سىرت، تېرە:
سەرۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئېرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.
پۇشت پا ئۇرماق — تەرك ئەتمەك، كەچمەك.
پۇشت II [پشت] (پ) ئەۋلاد:
كى ئول مۇلك ئالارغا قالىپ نېچە پۇشت،
چىقارماي ئالاردى سىپېھرى دۇرۇشت.
— نەۋايى.
پۇشتى پەناھ — يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:
زۇھد ئېلىدىن ئىشق ئىلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
بۇ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.
پۇشته [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.
پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.
پۇشىده [پوشيده] (پ) 1) مەخپىي، يوشۇرۇن، بىكىتىكلىك:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشىده تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ژەر نە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.
2) كىيىنگەن، يېپىنغان.
پۇيە [پويه] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.
پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:
گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.
— ئا. نىزارى.
پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.
پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.
پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:
ئول ئىتدەك بەيابانىدا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول ساری بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.
پۇيەزەن [پويەزن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.
پۇيەسىز [پويەسز] ھەرىكەتسىز، يۈرۈشسىز.
پۇيەگەر [پويەگر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:
ئۇمر ئىچى باشۇ ـ ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.
پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.
پۇتكۇرمەك [پتكورماك] (پ) تاماملىماق، پۈتكۈزمەك:
ماڭا مۇشكىل سېپىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۇتكۇرمەسەڭ مەندە نەئىمكان.
— موللا پازىل.
پىتمەس [پتماس] (پ) پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:
نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
تاتىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.
— نەۋبەتى.

پىچ [پىچ] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش، بۇرىلىش.
پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.
پىچ دەر پىچ — ئۇستى ـ ئۇستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.
پىچ ئۇرماق — تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ — قولغا ئورىماق، چىڭ تۇتماق.

پىچاپىچ [پىچاپىچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئورالغان.
2) كۆچمە. م: مۇشكۈل، قىيىن.

پىچان [پىچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان.

ئىشقپىچان [عشق پىچان] (ئە + پ) ھەشقپىچەك (بىر خىل سامان غوللۇق گۈل):
رەھىم ئەيلە، ئەي مەھۇش، تۇشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نىھالىڭغە بولدى ئىشقپىچان قىز.
— نەۋبەتى.

پىچ ـ پىچ [پىچ پىچ] (پ) بۇرام ـ بۇرام؛ ئۆرۈم:
ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۇز مىڭ پىچ ـ پىچ،
سورماساڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كېچ ـ كېچ.
— ئاتابى.

پىچۇتاب [پىچو تاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:
كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراپ،
كى مۇ ئوتغە تۇشكەن كەبى پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.
2) ھاياجانلىنىش:
كۆڭۈلگە تۇشۇپ ئول زەمان پىچۇتاب،
كى رەئشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.
— ئا. نىزارى.
3) قىينىلىش، ئازابلىنىش:
يۇزۇڭ مېھرىدە كۆڭلۇم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىڭ يادىدا تۇنلەر تولغانۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

پىچۇتاب ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق:
فەلەكدە مېھرو گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۇ تاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

پىچۇتاب سالماق — لەرزىگە سالماق؛ سىلكىتمەك:
كېتەر بۇ چەمەندىكى رۇزى شەباب،
چۇ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

پىچۇتاب ئۇرماق — تولغانماق، پەرياد ئۇرماق:
تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۇتاب،
تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.
— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پىچىدە] (پ) ئورالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.
پىچىش [پىچىش] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش؛ ئېگىلىش.
پىچىن [پىچىن] (پ) چىگىش، مۇرەككەپ، قىيىن.

پىر [پىر] (پ) 1) قەبرى، ياشانغان، پىشقەدەم:
كۆرەرلەر بىرنى ئىككى پىرى گۇمراھ،
شەياتىن سەپلەرنگە زەردىۋال شەيخ.
— شەۋقى.
2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۇرۇھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:
بېرۇر ئېردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.
— ئا. نىزارى.
3) بىرەر كەسپىنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئاقساقال:
ئاتام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كاردىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.
— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قەبرى ـ ياش:
ئىلىمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلىم ئىستەپ كۇنۇ تۇن يۇرگىل رەۋان.
— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيىچى، ئۇستاز:
كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.
— ئا. نىزارى.

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:
كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا ئىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇن نادان كىشى.
— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:
ئۆلگۈدەك دۇرمەن خۇماريم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھىم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.
— مەھزۇن.

پىرى زال — كەمپىر، قەبرى خوتۇن:
دېدىم: «نەۋئەرۇسكى، ئېرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۇيدۇر ئەفسۇن سىگال.»
— ئا. نىزارى.

پىرى زال ئەتمەك — قەبرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:
بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ۋەبال،
ئىلىق قەددىن ئەتتى فەلەك پىرى زال.
— ئا. نىزارى.

پىرى سەييات — پىشقەدەم ئوۋچى:

بۇ مەۋزېئ ئارا پىرى سەييادە مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستاد مەن.
— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىنلۇركى، قىلماس،
خەلاس ئول زەھىردىن، گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

پىرى نۇر — پېشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ ئەقىل ـ پاراسەتلىك قېرى كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبە كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.
— خەراباتى.

پىرى ئۇستاد — پېشقەدەم ئۇستاز، تەربىيىچى:
تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈك سەرۋى ئازادغە!»
— ئا. نىزارى.

پىراستە [پيراستە] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە سالماق:
... گاھى قەدەم كىسۈەتىن پىراستە قىلىپ، تەختەئى تابۇت سەرئەنداز قىلماق...
— ئا. نىزارى.

پىران [پيران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار:
ئەي گۇمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشە گىران كەتتى.
ياتما، قوپاقوي، نەجىس جەھان ئۇستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ ـ تەننى پىران كەتتى.
— گۇمنام.

پىراھەن [پيراهن] (پ) كۆڭلەك:
گۇلىستاندا چىقار پىراھەنىڭنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئوينا سۇيماچ.
— ئاتايى.

پىرايە [پيرايه] (پ) بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇك سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۋ بويلۇقلار يۇزىنىڭ گۇل يۇزۇڭ پىرايەسى.
— گۇمنام.

پىرەھەن [پيرهن] (پ) «پىراھەن» گە قارالسۇن:
فانۇس كەبى شۇئلەسىدىن كېچەلا كۆيدۇم،
تا كىيدى قەددى قامەتىڭە پىرەھەنى شۇخ.
— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۋالىغ ئوتىنكىم ماڭا ئۇچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

پىرزەن [پيرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەن،
چىقىپ باشىغە گۇل كەبى سىيمتەن.
— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پيرليق] (پ) 1) قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

2) شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پيرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلبە زەلىلى ھۇش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكسىن ـ سېكسىن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىزدىلەر ھەر قايان قەدەھ.
— زەلىلى.

پىسە [پيسه] (پ) ئالىچىپار، ئالا ـ بۇلا.
پىسە يىپەك — ئالىچىپار يىپەك.
پىسە تەناب — ئالا ـ بۇلا يىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئۆسمۇر، ياش:
ئىرادە بۇ ئېركەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالمىپدۇر پەدەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:
بىرى دەپ: پەردىن يېتىپدۇر ئەسەر،
بىرى دەپكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.
— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۈل بېرىش؛ ئېتىبار:
بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۇرمەند.
— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:
رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىڭزنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەڭكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.
— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۈل بەرمەك:
كىشىكىم جەھاندا ئېرۇر دەرد مەند،

كى بۇ نەزمىنى كۆرسە قىلغاي پسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇد پسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:
نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پسەند.
ھەۋا قەيدى بولمىش يولىغە كەمەند.
— ئا. نىزارى.

ناپسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پسەندە [پسندە] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پسەندىدە [پسندىدە] (پ) تاللانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پستە [پستە] (پ) پستە ۋە پستە دەرىخى.

پستەئى دىلرەبا — مەھبۇبنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پستە (مەھبۇبنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):
تۇرسە كەرەشمىلەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلانىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.
— گۇمنام.

پش [پىش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:
ھەر بەلايى پش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نەۋبەتى.

پش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:
نەچە كەلسە مۇندا پش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

پش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.
پش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.
پش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى.

پشاب [پىشاب] (پ) سۈيدۈك.

پشاپىش [پىشاپىش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.

پشانى [پىشانى] (پ) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) تەقدىر، تەلەي:
تەلەي:
ئولدى بىر نۇرۇڭ ركابىن نەرگىسى رۇھۇل ـ ئەمىن،
رەھمەتلىك پشانەسىدە دائىما يوق ئەردى ھېچ.
— ئەرشى.

پشە [پىشە] (پ) ھۈنەر، كەسىپ؛ ئادەت:
دېدى شاھزادە: «كېتۇر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»
— ئا. نىزارى.

پشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:
ئادەمىيلىق پىشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.
— ئەرشى.

پشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۈنەر قىلماق:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پىشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

ئافەت پىشە — ئاپەت كەلتۈرگۈچى، ئاپەتخور:
چىن چىنىدىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۈل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پىشە، ناگاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دام پىشە — دامغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:
مىكر ئايىن دام پىشە ئەنبەرىن كاكۈللارىڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.
— ئەرشى.

خىرەد پىشە — ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.
ھەم پىشە — ھەم كەسىپ.
ۋەفا پىشە — ۋاپادار:
گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىنە،
بولدى ماڭا ھەم مېھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.
— ئاتايى.

پىشەسىز [پىشەسىز] ھۈنەرسىز، كەسپى يوق:
خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز سەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۈلفەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

پىشەۋۇر [پىشەور] (پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

پىشباز [پىشباز] (پ) كۈتۈۋېلىش، قارشى ئېلىش.
پىشباز چىقماق — قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:
ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇنىياز.
— ئا. نىزارى.

پىشخانە [پىشخانە] (پ) قوبۇلخانا.

پىشكار [پىشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غوجىدار.

پىشكەش [پىشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:
كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۈرۈپ نەچچە ھەمالنى.
— ئا. نىزارى.

پىشگاھ [پىشگاھ] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پىشۋا [پىشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پىشۋاز [پىشواز] (پ) «پىشبازغا» غا قارالسۇن.

پىشىن [پيشين] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى. 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنھان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي:

چۈ زېھرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەھرۇر،
كى پىنھان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇھۇر.»

— ئا. نىزارى.

پىنھان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:

خىزمەتىڭدە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پىنھان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:

ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۇكى ئىچرە ۋاي،
گويىيا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنھان تولۇن ئاي.

— ئەرشى.

پىنھان تۇتماق — سىر تۇتماق:

چۇ ساندۇقنى ئېلىتىپ ئۆيگە جۇھۇد،
كى پىنھان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن ھۇسۇد.

— ئا. نىزارى.

پىنھان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:

ئالىپ باردى پىنھان قىلىپ خاك ئارا،
يانىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

پىنھانى [پنهانى] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن ھالدىكى.

ت

تا [تا] (پ) 1) تا، تاكى:
تا سەھەر قىلماققە ئەزىم، ئەي ماھىتابان، ئەيلەدىك،
ئىلچىلىككە ئىلچىنى گويا كى زىندان ئەيلەدىك.
— قەلەندەر.
2) ـ غىچە، ـ گىچە:
كىمسە گەر ئىشكىڭنى ياستاناقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجرىڭە تا رۇزى مەھشەر قىلمە ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

تائات [طاعات] (ئە) [بىرلىكى: تائەت] «تائەت» كە قارالغ.

تائەبەد [تاابد] (پ + ئە) ئەدەبىي، مەڭگۇ:
تا ئەبەد مەردۇدۇ مەلئۇن ئەيلەبان،
ئىبرەتۇ ئافاقۇ گەردۇن ئەيلەبان.
— نەۋايى.

تائەت [طاعت] (ئە) [كۆپلۈكى: تائات] ئىتائەت قىلىش، بويسۇنۇش؛ تائەت ـ ئىبادەت، دىنىي بۇيرۇقلارنى بەجىرىش:
زاھىدلەرىكى، تائەتۇ تەقۋاسىدۇر رىيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.
— سەبۇرى.

تاب I [تاب] (پ) 1) تاقەت، چىدام؛ كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، قۇدرەت:
تاب كەلتۈرمەس نەزەر ھۇسنى جەھان ئاراسىغە،
ياشۇرۇن كۆپ پەردە كەينىدىن قارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
يۈرەدۇرمەن چىمەندە زارى يىغلاپ،
كۆڭۈلدە سەبر يوق، جىسمىمدەدۇر تاب.
— خىرقەتى.
تابۇ تەۋان — قۇۋۋەت، دەرمان؛
تاۋۇ تەۋانالىغ — قادىرلىق، قۇدرەتلىك؛
2) ئېشىلىش، تولغىنىش:
قۇش بالاسى ئاشيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.
تاب ئاچىلماق — تارقالماق (ئېشىلگەن نەرسە ھەققىدە)؛
تاب بەرمەك — 1) يىپ ئەشمەك. 2) كۆچمە م: يەڭمەك.

تاب تاپماق — جىپسلاشماق، چىرماشماق.
تاب ئۈرماق — چىرمالماق، تولغانماق، بۇرالماق.
رىشتە تاب — ئېشىلگەن، ئېشىپ پىشۇرۇلغان يىپ، «رىشتە» گە قارالغ.
3) نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت، ئىسسىتما:
تاپىپ ئايتەك يۈزى كۈن تابىدىن تاب،
تۈتۈپ كۆزلەرى ياش ئورنىندە خۇناب.
— لۇتفى.
ھەر يۈرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابەك سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.
تاب سالماق — ئىسسىتماق، قىزىتماق.
جەھانتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى، غايەت قىزدۇرغۇچى.

تاب II [تاب] (پ) تەڭ:
كافىر ئەھلى تاب كېلەلمەسلەر ئانىڭ بىر تىغىغا،
قاتىلۇ جەللاد ئاتالغان نۇرى ئىمانىم كېلۇر.
— موللا بىلال.

تابان I [تابان] تاپان، پاشنا.

تابان II [تابان] (پ) نۇر، يورۇق، يارقىن، پارلاق، يالتىراق؛ شولا:
قايسى بەزم ئولمىش مۇنەۋۋەر بەرقەدىڭدەك شەمئىدىن،
قايسى شەمئىنىڭ شۇئلەسى رۇخسارى تابانىڭچە بار؟
— گۇمنام.
تەخت ئۆزە چىقىپ، ئەي جان، بىگە ھۆكم سۇلتان قىل،
تىرە تۈن ئاراسىدا گۈل يۈزۈڭنى تابان قىل.
— موللا بىلال.
بەرقى تابان — پارلاق چاقماق، يالتىراق چاقماق.
تابان ئەختەر — يورۇق يۇلتۇز.
خۇرشىدى تابان — قۇياش نۇرى، قۇياشنىڭ شولىسى:
لەبلەرىڭە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.
ماھى تابان — ئاي نۇرى.
مېھرى تابان — «خۇرشىدى تابان» غا قارالغ:
يۈزمۇ بۇ يا مېھرى تابان يا يادى بەيزامۇدۇر،
يا كۆڭۈللەر كۆزگۈسى يا بىر گۈلى ھەمراھمۇدۇر.
— ئەرشى.

تابه [تابه] (پ) تاۋا، لېس (نان، قۇيماق قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە).

تابەدان [تابدان] (پ) تۆكۈلۈك، ئىشىك رۇجىكى.

تابەقەننەئلۇ [طابق النعل] (ئە) ماس كەلدى، ماسلاشـتى.

تابەكەي [تابكى] (پ) قاچانغىچە:
كائىناتى بى مەدارانىك ئىچىدە تابەكەي،
بەرقى يەكلىنغ ئۆتكەرۇرمەن ھەيف ئۆمرۇمنى ئەبەس.
— زەلىلى.

تابەندە [تابندە] (پ) تاۋلانغۇچى، پارلىغۇچى، نۇر تارقاتـقۇچى:
گويا يۇزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەئ،
تابەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.
— زەلىلى.

تابدار [تابدار] (پ) 1) چىداملىق، سەۋرچان. 2) پۇختا، چىنىك، مۇستەھكەم. 3) پارلاق، يالتىراق. 4) دولـقۇنسىمان، ئورالغان، يۆگەلگەن، چىرماشقان. 5) بۇدۇر، بۇژغۇن:
بىنەفشە تابدارۇ بەرگى سۇنبۇل ھەم پەرىشاندۇر،
كۆتۈرمەي گۇل يۇزىدىن پەردەئى بادى سەبا ئاخىر.
— زەلىلى.

تابسىز [تابسىز] چىدامسىز، تاقەتسىز:
جىسمى گۇلگۇن، كۆڭلەكنى گۇل ئۇزرە گۇل،
كۆرمەگىدىن تابسىز يۇزمىك كۆڭۇل.
— نەۋايى.

تابناك [تابناك] (پ) نۇرلۇق، پارلاق؛ مۇنەۋۋەر.

تابۇت [تابوت] (ئە) تاۋۇت، جىنازا:
كى تابۇتلارنىك ئالىپ مىخلارىن،
نە مىخلارنى ئالدىم تۆمۇر سىخلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تابۇتپوش [تابوت فوش] (پ) تاۋۇت ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق.

تابۇغ [تابوغ] ئىبادەت قىلماق، باش ئەگمەك، تېۋىنماق.

تابۇق [تابوق] 1) بويسۇنۇش، ئىتائەت. 2) ھۆزۈر؛ خىزمەت:
نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.
— لۇتفى.

تابۇق ئەتمەك — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تابۇق ئەيلەمەك — تەزىم قىلماق، يۈكۈنمەك؛

تابۇق قىلماق — «تابۇق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تابۇلغە [تابولغه] دوبۇلغا.

تابۇلغۇ [تابولغو] «تابۇلغە» گە قارالسۇن.

تابىئ [تابع] (ئە) [كۆپلـۈكـى: تەبەئە، تەۋابىـئ، تابىئـىـن] باشقىـلارغا ئەگەشكۈچى، بويسۇنغۇچى؛ تەۋە، تەۋەلىكى:
شاھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.
— سەبۇرى.

تابىئ بولماق — ئەگەشمەك، بويسۇنماق؛

تابىئى شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرىئىتىگە تەۋە.

تابىستان [تابستان] (پ) ياز.

تابىستانى [تابستانى] (پ) يازلىق، يازغا تېگىشلىك؛ يازدىكى.

تابىش [تابش] (پ) 1) نۇر، پارلاقلىق، يالتىراقلىق. 2) تەپتى، ھارارىتى. 3) ئىسسىقلىق ھارارەت. 4) كۆچمە م: كۈچ، مادار، قۇۋۋەت:
قىزارتۇر ئۇت يېقىن بولغان كىشىنى،
قۇيارمۇ سالمايىن ئۇت تابىشىنى.
— خىرقەتى.

تاپاك [طاپاك] تېپىرلاش، بىزەۋىتە بولۇش.

تاپان [تاپان] «تابان I» گە قارالسۇن.

تاپو [تاپو] ئىتائەت، سەجدە قىلىش، باش ئېگىش؛ ئەگىشىش.

تاپىرجىمەك [تاپيرجيماك] ھەركەتلەنمەك، قىمىرلـماق، تېپىرلىماق.

تاپىنماق [تاپينمق] تېۋىنماق، باش قويماق، سەجدە قىلماق.

تاتار [تاتار] «مۇشك» كە قارالسۇن؛

مۇشكى تاتار — تازا ۋە ئەلا خۇشبۇي ئىپار.

تاتلاماق [تاتلاماق] 1) تاتلىماق؛ 2) ئاغدۇرماق (يەرنى)، ئارىلاشتۇرماق.

تاتماچ [تاتماچ] «تۇتماچ» قا قارالسۇن.

تاتماق [تاتماق] تېتىماق، تېتىپ باقماق:
ئوخشاماس كەئسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتقان گەدا.
— ئەرشى.
ئاران قويدى ئېسە تاتماغە فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسدىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
— لۇتفى.

تاتۇ [تاتو] تاي، تايچاق؛ قەشقەر ئېتى.

تاتۇرماق [تاتورماق] 1) تارتقۇزماق، تارتقۇزۇپ قويماق.

2) تېتىتماق.

تاج [تاج] (ئە) شاهلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق بەلگىسى بولغان، قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن باش كىيىم:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھنى جۈنۈد،
باشىغە بىلىپ تاج دۈررى شۇھۈد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجى دەۋلەت — دۆلەت تاجىنىڭ ئېگىسى:
تاجى ـ دەۋلەت، تېغى نۇسرەت بىرلە بولغايسەن مۇدام،
كۆز قاراقىدەك سەرىرى ئىززەت ئۈزرە پايدار.
— تەجەللى.

تاجانماق [تاجانماق] 1) باش تارتماق، قايتۇرماق، رەت قىلماق. 2) غۇرۇرلانماق، كىبىرلەنمەك.

تاجدار [تاجدار] (ئە + پ) «تاجۋەر» گە قارالسۇن.

تاجدەپ [تاج دە] (ئە + پ) تاج بەرگۈچى؛ كۆچمە م: زور ۋە قۇدرەتلىك پادىشاھ.

تاجىخۇرۇس [تاج خروس] (ئە + پ) تاجىگۈل.

تاجىر [تاجر] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇججار] سودىگەر، تىجارەتچى:
ئاتام تاجىر ئىدى بەغايەت غەنى،
مۇسافىرلىق ئىدى ئۇلارنىڭ فەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاجۋەر [تاجور] (ئە + پ) تاج كىيگەن، پادىشاھ، تاجدار.

تار [تار] (پ) 1) يىپ؛ ئارقان؛ تالا. 2) تار (سازنىڭ تارى):
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىر ـ بەم چەكتى.
— ئەرشى.

3) چاچ، كىرپىك تالاسى:
ھۇماگەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئىردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.
— ئەرشى.

4) شام پىلىكى. 5) ئۈزۈش. 6) قاراڭغۇ. 7) ھەسەت، ئىچى تارلىق. بەسلەشمەك. 8) تار («كەك» نىڭ قارشىسى):
ئىككى غۇنچەڭ ئىرمەس ئەي گۈلچىھرە تەڭ،
ئاغزىڭ ئەسرۇ تار، كۆڭلۈڭ ئەسرۇ كەك.
— نەۋائى.
زۇلمۇ ستەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەك جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

9) تور:
دەردىدىن چىقار جانىم، ھىجۇر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكەبۇتنىڭ تارى چىرماشىپ ئاياغىمغە.
— مەھزۇن.

تارموي — چاچ تالاسى:
گاھى سۇفىلاردەك ئەيلەسەم ھەق،
ھەر تار مويۇم دېمىش ئەنەلھەق.
— موللا سالىھ.

تارۇپۇد — ئۈرۈش، ئارقاق:
لەشكەرى شەيتان ھۇجۇم ئەتكەندە كۆپ بەردى شىكەست،
تارۇ پۇدى خىرقە دۇشمەنگە سىپاھىنگدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

تارى ھەيات — تىرىكلىك يىپى، جان، نەپەس؛ تىرىكچىلىك:
ئۇرۇپ شەمئ ئوتىغا گاھى قاناتىن،
ئۆزەي دەپ دۇنيادىن تارى ھەياتىن.
— خىرقەتى.

شەبى تار — قاراڭغۇ كېچە:

مۇھەببەت تارى — مۇھەببەت رىشتىسى، مۇھەببەت يىپى:
جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىكرى تارى — قىلتاق يىپى (مىكرى قىلتىقسىنىڭ يىپى):
مىكرى تارىدىن يۈزىگە سالىبان تۇرلۇك تۇگۈن،
ئۆزىگە ئازادەلەر قەيدىنى مۇئتاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تاراج [تاراج] (پ) 1) بۇلاش، تالان ـ تاراج:
ئەرشى، يارىڭ نەقدى ئىمانىنى تاراج ئەيلەدى،
نېگە بەس ئول شوخ زالىم نامۇسۇلمان بولماسا.
— ئەرشى.

2) كۆچمە م: ئىشغال، ئىشغال قىلماق:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غاپىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.
— زەلىلى.

تاراج قىلماق — بۇلىماق، تالان ـ تاراج قىلماق.

تاراغ [تاراغ] تارغاق.

تارام [تارام] بۆلەك، ھەسسە.

تارەك [تارك] باشنىڭ تۆپە قىسمى، باش؛

تاجى تارەك — باش ئۇستىگە قويۇلغان تاج.

تارەم I [طرم] (ئە) 1) ئۇستى گۈمبەزلىك ئېگىز ئۆي، گۈمبەز؛ قۇببە. 2) كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى ئەئلا — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەمى مىينۇ — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تارەم II [طارم] (ئە) «تارەم I » گە قارالا.

تارتار I [تارتار] يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش:

شۇئلە تارتار بۇ كېچە ئاھىم فەلەككە، يا مەگەر،
شەمئى نەزرى ئېلتەدۇر ئىيسا پەيەمبەر ساری بىل.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تار ـ تار II [تار تار] (پ) تالا ـ تالا، تارقاق:

بىراۋ قىلدى نەسساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار ـ تار.

— غەربىي.

تارى [طارى] (ئە) توساتتىن كۆرۈنۈش، كۈتۈلمىگەندە پەيدا بولۇش؛

تارى بولماق — توساتتىن پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك.

تارى قىلماق — كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق.

تاريق [تاريق] تېرىق (دان).

تاريق ـ تاريق — كۆچمە م: ئۇششاق.

تاريقماق [تاريقماق] زېرىكمەك، سىقىلماق:

مەن قۇشى دۇرمەن چەمەندىن چىقماغان،
دەشتۇ ژادى سەيرىدىن تارىقماغان.

— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تارىماق [تاريماق] چاچماق، سەپمەك؛ تارىماق؛ پەيدا بولماق:

قىسىق تۇخمىن نەفس ئارا ئۇلكىم تارىر،
سۇۋ ئارا ھەر غۇتەكىم، ئۇردى ئارىر.

— نەۋايى.

تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يانە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تازە [تازە] (پ) 1) يېڭى:

ئول ئاي ھايات چەشمەسىدىن تازە جان قىلۇر،
ھەرلەھزە قاشى ياسى ماڭا قەسدى جان قىلۇر.

— گۈمنام.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:

ئەگەر رىغبەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

3) پاك، پاكىز، ساپ، تازا؛ ئازادە:

يۈزۈڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشىيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى.

— سەككاكى.

تازە تاپماق — روھلانماق، جانلانماق:

تازە تاپىپ تەندە دىلۇ جان، ھەيات،
يول يۈرۈدۈك تا تەرەپى قۇم رەبات.

—زەلىلى.

تازە جانلىق — يېڭىدىن جانلانغان؛ روھلىنىپ كەتكەن.

تازە دەملىق — يېقىملىق سۆزلۈك.

تازەلىغ [تازەلىغ] يېڭىلىق، ياشناپ تۇرغانلىق.

تازى [تازى] (پ) 1) ئەرەبىي، ئەرەبچە، ئەرەب خەلقىگە ۋە ئەرەب، جىنسىغا ئائىت. 2) ئەرەبىي ئات، ئەرەب ئارغامىقى، چاپقۇر ئات، تۇلپار. 3) ئوۋ ئىتى.

تازيانە [تازيانە] (پ) قامچا:

ھەر شۇئلەكى ئاھىم ئوتىدىن زەبانەدۇر،
ئەھلى جۇنۇنغە شۇئلە ئەمەس تازيانەدۇر.

— زەلىلى.

تازيانە چەكمەك — قامچا ئۇرماق، قامچىلىماق.

تاس I [تاس] (پ) داس، جام،

ھەۋادىس راھىغە ئەل نۇشى ئوچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.

تاسى نىگۇن — كۆمتۇرۈلگەن داس؛ كۆچمە م: ئاسمان، كۆك.

فەلەك تاسى — كۆچمە م: كۆك، ئاسمان.

تاس II [طاس] (پ) «تاس I » گە قارالا.

تاسباز [طاس باز] (پ) نەيرەڭباز، كىچىك جاملارنى ئىشلىتىپ ئويۇن كۆرسەتكۈچى سېھىرگەر.

تاسكەش [طاس كش] (پ) 1) قولغا سۇ قۇيغۇچى، ئاپتوۋېچى. 2) ھاممال.

تاش [تاش] 1) تاش. 2) سەككىز چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتىكى مۇساپە. 3) تاشقىرى، تاشقى:

تاۋۇشكىم ئوي تاشىدىن كەلسە دەرمەن: باغرى تاشمدۇر،
ئىشىكدىن سايە كىرگەچ ساغىنۇرمەنكىم، قۇياشمدۇر.

— نەۋايى.

تاغىتماق [تاغيتماق] يەلپۈتمەك، يېيىلدۇرماق:

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتتى مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.

— سەككاكى.

ئەي ھۇسن گەنجى، بۇ زەئىف كۆڭلۇمنى ۋەيران ئەيلەمە،
يۈز ئۆزە زۇلفۇڭ تاغىتىپ، ئۇمرىم پەرىشان ئەيلەمە.

— سەككاكى.

تاغمي [طاغى] (ئە) ھەددىدىن ئاشقۇچى؛ ئىسيانچى، قوزغىلاڭچى؛ بويۇن تولغىغۇچى.

I **تاق** [طاق] (ئە) 1) ئىشىك ۋە بىنالارنىڭ ئۈستىدىكى، ئېگىز قىلىپ يېرىم دائىرە شەكلىدە ئىشلەنگەن جاي؛ گۈمبەز:

تائەت بىلە تا بولماسا ئىيسايى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۈنگىرەئى تاقى زەبەرجەد.

— زەلىلى.

2) مېھراب، تەكچىلەرنىڭ تۆپىسىدىكى قايرىلما قىسىم:

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۈزرە كۈلباڭگى سەمەد ئۈردى،
بەرەھمەن دەير ئايۋانىدا ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

— نەۋابى.

3) كۆچمە م: قاش ئەگمىسى:

ئوقتەك بويۇمىز ئىگىلدى ياتەك،
ئول فىتنەلىك ئىككى تاقىڭزدىن.

— لۇتفى.

تاقى ئەبرۇ — قاش ئەگمىسى؛ ئەگمە قاش:

يوق ئېردى سەجدە گاھىم ئىچرە تاقى ئەبرۇيۇڭ،
قاشىڭ كۆرۈنسە نەمازىم بارى قەزا قىلايىن.

— گۈمنام.

تاقى ئەفلاك — ئاسمان يۈكسەكلىكى.

كۆك تاقى — كۆك (ئاسمان) گۈمبىزى، ئاسمان (ئاسمانىنىڭ گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

تاق II [طاق] (ئە) 1) تاق، يالغۇز، يەككە، يېگانە، بىردىنبىر. 2) ئەرسىز ياكى خوتۇنسىز كىشى تۇل ياكى بويتاق:

قىش كۈنىدە ئالما، چىلان قاقىدۇر،
مېۋە مەھەللىدە چىرە تاقىدۇر.

— زەلىلى.

قاچان بولغاي سېنىڭدەك يارى بېھراق،
ياراتىپدۇر سېنى ھەق ھۇسن ئارا تاق.

— خىرقەتى.

تاقى ئافاق — دۇنيادا يەككە ـ يېگانە.

تاقاشماق [تاقاشماق] تەڭلەشمەك، بەسلەشمەك:

قاچان كۈن چىقسا ئاي، ئەختەر ئۈزىنى ئاشكار ئەتمەس،
ئانىڭدەك دىلبەرىم بىرلە قايۇ خۇبلار تاقاشىبدۇر.

— گۈمنام.

تاقاۋۇتقە [تاقاووتقە] تاقا، ئات تاقىسى.

تاقەت [طاقت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت، چىدام، بەرداش، سەۋر:

كۆرمەسەم بىردەم ئانى ئارامۇ تاقەت يوق ماڭا،
نەۋبەتى قىلسام جانىم باشىغە ئىسار ئالدىدا.

— نەۋبەتى.

تاقچە I [تاقچە] 1) ئۆي تەكچىسى. 2) ئۇۋا؛ كاتەك.

تاقچە II [طاقچە] «تاقچە 1»گە قاراڭ.

تاقىيە فۇرۇش [تاقيەفروش] (پ) دوپپىچى.

تاڭ [تانگ] 1) ئەتىگەن، سەھەر، سەھەر ۋاقتى:

ئەي ۋاي، قاچان شامى ھىراقىڭ تاڭى ئاتقاي،
كىم بولدى ماڭا ئۇشبۇ ياروق دۇنيا قارائغۇ.

— ئاتايى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش:

ھەرنەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۈلكۇ كۆرۈب.

— ئەرشى.

تاڭ يېلى — تاڭ شامىلى، سەھەر شامىلى:

كۆر نەزاكەت گۈل كەبى تاڭ يېلىدىن گۈلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.

— ئەرشى.

تاڭلا [تانكلا] ئەتە، ئەتىسى:

چىقار تاڭلا شاھى بۇتى قاشىغە،
خەبەر ھەم بېرۈرلەر قارى ـ ياشىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاڭلاغى [تانكلاغى] ئەتىكى، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلالىق [تانكلاليق] ئەتىلىك، ئەتىگە (ئەتىكى كۈنگە) تېگىشلىك.

تاڭلاماق [تانكلاماق] 1) ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق، ئۇقماق. 2) ئەجەبلەنمەك، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق.

تاڭىرغاماغ [تانكيرغاماغ] تېڭىرقىماق:

ئىلىكدىن ئىچقىنىب بالىقنى سالدى،
تاڭىرغاب بارماغىن تىشلەدى قالدى.

— لۇتفى.

تاڭىزغاماق [تانكيزغاماق] ئەجەبلەنمەك، تاڭ قالماق.

تالاز [تالاز] بوران، قۇيۇن.

تالغاماق [تالغاماق] تاللىماق، ئاجراتماق، پەرق قىلماق.

تالغۇم [تالغوم] دولقۇن، مەۋج، قاينام.

تالۇن [تالون] تولۇن، تولغان:

سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۈزە كۆرگەچ بەدەل قىلمان،
تالۇن ئاي شۇئلەلىغ چولپان ۋە يا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.

— ئەرشى.

تالىھ [طالح] (ئە) يامان، ياۋۇز.

تالىبۇ [طالع] (ئە) 1) كۆتۈرۈلگۈچى، چىققۇچى، كۆرۈ-

گۇچى (كۇن، ئاي ۋە يۇلتۇز ھەققىدە) :
فەلەكدىن مېھرى ئەنۋار بولدى تالېئ،
قاراڭغۇلۇقنى كۆزدىن قىلدى راجېئ.
— لۇتفى.

2) بەخت، ئىقبال، قىسمەت؛ تەلەي:
بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالېئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۇن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.

سەرنەۋشتىم ئېردىمۇ يا تالېئىمنىڭ دونلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرويلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

تالېئ بولماق — چىقماق، كۆرۈنمەك.

تالىب [طالب] (ئە) تەلەپ قىلغۇچى، ئىزلىگۈچى؛ خالىغۇچى، ئاختۇرغۇچى؛ تالىپ:
ئىلاھا خىرقەتىنى ئەيلە تالىب،
ۋىسال ئىستەرگە قىل ئىشقىنى غالىب.
— خىرقەتى.

تالىب بولماق — ئىستىمەك، خالىماق.

تالىبى ئىلىم — ئوقۇغۇچى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى.

تالىقماق [تالیقماق] تالجىقماق (ئۇزۇلۇپ قالماق) ، ئاغرىماق، كېسەل بولماق.

تام [تام] (ئە) 1) تولا، تولۇق، پۈتۈن. 2) كەمچىلىكسىز.

تامات [طامات] (ئە) بىھۇدە، تۇتۇرۇقسىز سۆزلەر، لاپ.

تامشالماق [تامشالماق] تەمشەلمەك، ئۇرۇنماق:
ى ۋاپادۇر، ئەي قەلەندەر، بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نېچە قىلساڭ باغىنىۋ ئەيۋان سەرا.
— قەلەندەر.

تامغا [تمغا] تامغا، مۆھۈر، نىشانە، بەلگە.

تامغاچى [تمغاچى] 1) تامغا باسقۇچى، مۆھۈردار. 2) ئانقا تامغا سالغۇچى. 3) باج ئالغۇچى، باجگىر.

تامغە [تمغە] «تامغا» غا قارالسۇن.

تامۇغ [تموغ] دوزاخ:
بولۇر كۇفرى ئەھلى ئېھىشتىدىن يىراق،
تامۇغدا مۇئەببەد چېكەر ئېھتىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تامېئ [طامع] (ئە) تەمەگەر، بىراۋدىن بىرەر نەرسە ئۈمىد قىلغۇچى، بىراۋنىڭ نەرسىسىگە كۆز تىككۈچى.

تامىئە [طامعە] (ئە) «تامېئ» غا قارالسۇن.

تامىزماق [تامیزماق] تېمىتماق، تامغۇزماق:
ئۇرۇب جانىغە نەيزە گۇل تىكەندىن،
تامىزىب قەترە ـ قەترە قان بەدەندىن.
— خىرقەتى.

تانۇغ [تانوغ] گۇۋاھ، شاھىد؛ بەلگە، نىشانە، ئىسپات، دەلىل؛
يالغان تانۇغ — يالغان گۇۋاھ.

تانۇغلۇغ [تانوغ لوغ] گۇۋاھلىق؛ بەلگىلىك.

تانۇق [تانوق] «تانۇغ» قا قارالسۇن.

تانۇقلاماق [تانوقلاماق] مۇۋاپىق كۆرمەك، ئېتىراپ قىلماق؛ ئىشەنمەك.

تانۇماق [تانوماق] تونۇماق، بىلمەك، ئۇقماق:
قىلۇر ئېردىم ئانداغ ئاڭا ئىزتىراب،
تانۇي دەپ بۇ جاننىڭ يۇزىگە قاراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تانماق [تانیماق] «تانۇماق» قا قارالسۇن.

تائۇن [طاعون] (ئە) ۋابا:
تائۇن مەرەزى — ۋابا كېسىلى.

تاۋاچى [تواچى] پادىشاھنىڭ بۇيرۇق ۋە تاپشۇرۇقلىرىنى تېگىشلىك يەرلەرگە يەتكۈزگۈچى ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەمەلدار.

تاۋشالماق [تاۋشالماق] ئېزىلمەك، يانجىلماق، زەئىپلەشمەك، كېسەل بولماق؛ دەردلىك:
تاقەتىم گەر قالمادى تارتارغە مېھنەت تاغىنى،
نە ئەجەب بۇ يۈكنى گەر ئەفلاك چەكسە تاۋشالۇر.
— نەۋائى.

تاۋۇس [طاوس] توز:
كى تاۋۇس پەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ،
نە پەردىن كى زەردىن قىلىپ يەلپۈگۈچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاۋۇس پەيكەر — توز شەكىللىك، گۈزەل كۆرۈنۈشلۈك.

تاۋۇشقان [تاووشقان] توشقان.

تاۋۇشماق [تاووشماق] 1) توشماق، كامالەتكە يەتمەك؛ ئاخىرىغا يەتمەك. 2) سەكرىمەك، يۈگۈرمەك، تېز ماڭماق.

تاۋۇق [تاووق] توخۇ:
مۇرغ، تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۇن سېنىڭ ئىشقىڭدا كىم،
بۇ غەرەزدىن تەلپىنۇرمەن ئاي يۇزۇڭدە دان كۆرۈپ.
— مۇللا بىلال.

تائىب [تائب] (ئە) توۋا قىلغۇچى، توۋا قىلغان.
تائىپ ئولماق — توۋا قىلماق.

تائىر [طائر] (ئە) «تايىر» غا قارالسۇن.

تائىفە [طائفە] قەبىلە؛ كىشىلەر توپى، گۇرۇھ:

خۇبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلار،
ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گويياكى پەرىزاد.
— زەلىلى.

تاياغ [تاياغ] تاياق، كالتەك؛ چۈنۈق.
تاياغلاماق [تاياغلاماق] ئۇرماق، تاياق سالماق.
تاياق [تاياق] «تاياغ» غا قارالسۇن:
ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئايال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تايىب [تايب] (ئە) «تائىب» غا قارالسۇن.
تايىر [طاير] (ئە) 1) قۇش. 2) ئۇچقۇچى.
تايىرى دەۋلەت — دۆلەت قۇشى.
تايىرى قۇدس — كۆچمە م: روھ، جان.
ئوق تايىرى — كۆچمە م: ئېتىلغان ۋە ھاۋادا كېتىۋاتقان ئوق.
تايىي [طايى] (ئە) تاي ناملىق قەبىلىگە مەنسۇپ.
تە [ت] ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بەشىنچى ھەرپى ۋە ئۇنىڭ ئاتىلىشى:
«ت» تولۇن ئايدەك يۈزۈڭگە بەندەمەن، شاھى جەھان،
تاقەتىم يوق تەلمۈرۈپ، ئارزۇم قاناردىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.
تەئادۇل [تعادل] (ئە) بىر - بىرىگە تەڭ كېلىش، باراۋەرلىك، تەڭلىك.
تەئادۇل ئەتمەك — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.
تەئادىي [تعادى] (ئە) ئۆزئارا دۈشمەنلىشىش، دۈشمەنلىك، ئۆچمەنلىك.
تەئارۇز [تعارض] (ئە) ئۆزئارا قارشىلىشىش، زىددىيەت، قارشىلىق.
تەئاشۇق [تعاشق] (ئە) بىر - بىرىگە مۇھەببەت باغلىماق، بىر - بىرىنى ياخشى كۆرمەك.
تەئاقۇب [تعاقب] (ئە) ئىز بېسىپ كېلىش، كەينىگە كىرىش، بىر - بىرىنى نازارەت (تەقىب) قىلىش، سۈئىددىشىش.
تەئاللاھ [تعالى الله] تەڭرى، بىرلا ئاللا:
ئۇلۇغ زاتىدۇرۇر بىچۇن، بى مىسل،
تەئاللاھ، ئاندىن بارچە ئەسغەر.
— ئەرشى.
تەئام [طعام] (ئە) يېمەكلىك، تاماق:
تەئامىنى ئالدىم يېدىم ئەندەكى،
كېتىپ ئەقلۇ ھۇشۇم ھەمە تەندەكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەب [تعب] (ئە) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
مەن ئولسام فەرەھلىك بىلە رۇز - شەب،
ساڭا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
يۈرۈپ سال ئارا چۈن قىرىق رۇز - شەب،
بۇ مۇددەتدە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
تەئەب تارتماق — قىينالماق.
تەئەبناك [تعيبناک] (ئە + پ) 1) مۇشەققەتتە قالغان، قىينالغان. 2) مۇشەققەتلىك، قىيىن.
تەئەججۇب [تعجب] (ئە) ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىش:
ئايا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەڭ بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭىز ئىشق ئىچرە قىلغان كار باربغە.
— ئا. نىزارى.
تەئەججۇب ئەنگىز [تعجب انگيز] (ئە + پ) كىشىنى ھەيران قالدۇرماق، ئەجەبلەندۇرىدىغان.
تەئەددۇب [تعدب] (ئە) ئەدەپلىك، تەرتىپلىك، ئەخلاقلىق:
كى مەكتەپكە بەردى ئانى ئىلىم ئۇچۇن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلىم ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.
تەئەددۇد [تعدد] (ئە) ساناق؛ سانلىش، سانى كۆپەيىش؛ كۆپەيتىش.
تەئەددى [تعدى] (ئە) زۇلۇم قىلىش، تاجاۋۇز قىلىش؛ ھەددىدىن ئېشىش.
تەئەددى پىشە [تعدى پيشه] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، تاجاۋۇز قىلغۇچى.
تەئەررۇز [تعرض] (ئە) 1) تېگىش، تاقىلىش. 2) قارشىلىق كۆرسىتىش.
تەئەررۇز قىلماق — (1) تەگمەك، تاقالماق. (2) قارشىلىق قىلماق.
تەئەززۇم [تعظم] (ئە) ئۇلۇغلىنىش، كىبىرلىنىش، ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىش.
تەئەسسۇف [تاسف] (ئە) ئېچىنىش، ئەپسۇسلىنىش؛ كۆيۈنۈش:
كۆرۈپ رەڭگى رۇيۇم تەئەسسۇف قىلىپ،
ئالىپ باردى ئۆيگە تەكەللۇف قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئەسسۇف يېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.
تەئەششۇق [تعشق] (ئە) ئاشىق بولۇش، ئاشىقلىق، سۆيۈش:

تەئەششۇق قىلىپ ساقىئى دىلفىگار،
كەرەم ئەيلە ساغەر قىلاي جان نىسار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەققۇل [تعقل] (ئە) ئەقلىگە كەلتۈرۈش، ئەقىل يۈرگۈزۈش.

تەئەققۇل ئەيلەمەك — ئەقلىگە كەلتۈرمەك، ئەقىل يۈرگۈزمەك.

تەئەققۇل قىلماق — «تەئەققۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەئەللۇق [تعلق] (ئە) 1) ئالاقە، باغلىنىش، مۇناسىۋەت؛ تەۋە، ئىگىلىك، تېگىشلىك:
فەرەڭگە تەئەللۇق، ھەۋاسى بەلەند،
بار ئېردىكى شاھى بەسى ئەرجۈمەند.
—ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مال ـ دۇنيا، بايلىق:
قىلىپ يولدا ئانچە تەمەللۇقلارىن،
ئالىپ كەلدى بارچە تەئەللۇقلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەللۇل [تعلل] (ئە) 1) ئىللەتلىنىش، كېسەل بولۇش، يۇقۇملىنىش. 2) باھانە قىلىش، سەۋەب كۆرسىتىش.

تەئەللۇل قىلماق — باھانە قىلماق.

تەئەللۇم [تعلم] (ئە) ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش.

تەئەممۇل [تأمل] (ئە) چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش:
گۈلىستان ئىرەمنى تەئەممۇل قىلىپ،
يۈرۈپ سۇ ئىچىدە تەۋەككۈل قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەممۇلسىز [تامل مسيز] ئويلانماستىن، مۇلاھىزەسىز.

تەئەننى [تأنى] (ئە) ئاستىلىق، سۈسلۇق، بىرەر ئىشتا تېز بولماي، سۈس، ئاستا ۋە ئېغىرلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش:
تەئەننىلەر ئەتتى يەنە لاجەرەم،
كى رۇمغە ئەزىيمەت قىلىپ بىشەكەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئەھھۇد [تعهد] (ئە) ئەھد قىلىش، زىممىسىگە ئېلىش، سۆز بېرىش.

تەئەھھۇد ئەتمەك — ئەھدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

تەئەھھۇد قىلماق — «تەئەھھۇد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەئەھھۇل [تأهل] ئۆيلىنىش، خوتۇن ئېلىش.

تەئەييۇن [تعين] (ئە) بەلگىلىك بولۇش، كۆزگە كۆرۈنۈش؛ ئېنىقلىنىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ شۆھرەتلىنىش.

ئەدەمى تەئەييۇن — «ئەدەم» گە قارالسۇن.

تەئەييۇنات [تعينات] (ئە) [بىرلىكى: تەئەييۇن]بارلىق، مەۋجۇدات، دۇنيادا بار نەرسىلەر؛ «تەئەييۇن» غا قارالسۇن.

تەب [تب] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك:
ئەزابىڭدىن ئېتىمپ خەۋف، ساھىبى تەبدەك كى تىترەرمەن،
بۇ ۋەجھىدىن بولۇپتۇركىم، چىرايىم ھەم سامان يەڭلىغ.
— مۇللا بىلال.

ساھىبى تەب — بەزگەك، كېسەلمەن.

تەبار [تبار] (پ) قېرىنداش، ئەۋلاد؛ نەسىل، نەسەب.

خېش تەبار — قېرىنداش، ئۇرۇق.

تەبان [تبان] (پ) تۆلەم، ئىشتىراپ.

تەباھ [تباه] (پ) خاراب، بۇزۇق، ۋەيران:
ئەمەسدۇر ئۇستۇخانى خەر ئىتىڭ ئاستىدا سۆدرەڭگەن،
غەمىڭ رەنجى بىلە ئۆڭگەن مېنىڭ جىسمى تەباھمدۇر.
— گۈمنام.

تەباھ بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق.

تەباھ روزغار — تۇرمۇشى بۇزۇلغان.

فېئلى تەباھ — بۇزۇق ئىش، قىلىق:
كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

تەبايىئ [طبايع] (ئە) [بىرلىكى: تەبئەت] «تەبئەت» كە قارالسۇن:
چۈن كۇدۇراتى تەبايىئدىن نېچۈك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىيا ئەشكىدە تا سۇزى گۇدازى بولماسا.
— زەلىلى.

تەبەئە [تبع] (ئە) تەۋە كىشىلەر، قاراشلىق كىشىلەر.

تەبەر I [تبر] (پ) پالتا:
ياساپ ئوغرىنى بەلكى تىغۇ تەبەر،
سېنىڭ خەنجەرىڭ بىرلە تامنى تېشەر.
— غەربى.

تەبەر II [طبر] (پ) «تەبەر I» گە قارالسۇن.

تەبەر جەڭگى [تيرچنكى] (پ) ئايپالتا.

تەبەرخۇن I [طبرخون] (پ) 1) چىلان، چىلان دەرىخى؛ 2) كۆچمە م: قىزىل رەڭلىك.

تەبەرخۇن II [تبرخون] (پ) «تەبەرخۇن I» گە قارالسۇن.

تەبەررا [تبرا] (ئە) چەتلىشىش، يۈز ئۆرۈش، ئۆزىنى قاچۇرۇش.

تەبەررا ئەيلەمەك — چەتلەشمەك، يوز ئۆرۈمەك، ئۆزدىنى قاچۇرماق.

تەبەررى [تبرى] (ئە) «تەبەررا» غا قارالسۇن.

تەبەسسۇم [تبسم] (ئە) مىيقىدا كۈلۈش:
ئول پەرىزادىم ماڭا باقىپ تەبەسسۇم ئەيلەدى،
ئىلتىفات ئەتتى قۇلىغە، ئەي رەقىبلەر سىز ئۆلۈڭ!
— قەلەندەر.

تەبەق [طبق] (ئە) 1) تاۋاق، ئاياق:
بۇ يەڭلىغ تەبەقدە غىزالار يىدۈك،
ياراتقان خۇداغە سەنالار دىدۈك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) قات، قەۋەت:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.

تەبەقات [طبقات] (ئە) [بىرلىكى: تەبەقە] قاتلاملار، قەۋەتلەر، دەرىجىلەر.

تەبەقچى [طبق چى] تاۋاق (تاماق) توشۇغۇچى.

تەبەھ [تبه] (پ) «تەباھ» قا قارالسۇن.

تەبەھكار [تبەكار] (پ) جىنايەتچى، گۇناھكار، يولدىن ئازغان، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى:
دېدى: *تاجىر ئىبرەمس بۇ ئەيىاردۇر.*
قەۋافىل ئىچىدە تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەگەرچە بۇ بەندەڭ گۇنەھكاردۇر،
يۈتۈرگەن يولىنى، تەبەھكاردۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەبباخ [طباخ] (ئە) ئاشپەز، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى.

تەبخ [طبخ] (ئە) پىشۇرۇش، يېمەكلىك پىشۇرۇش.

تەبخالە [تبخاله] (پ) ئوچۇق.

تەبخى [طبخى] (ئە) پىشۇرغۇچى، يېمەكلىك پىشۇرغۇچى، «تەببا خ» قا قارالسۇن.

تەبدىل [تبديل] (ئە) ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش:
ھۇسنى گۈل يەڭلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جانمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

تەبرىز [تبريز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەرنىڭ نامى:
بىر شىر مەرتنى بار دەپ ئىشتىتىم،
تەبرىز ئىچىندە ئىسمى خۇدا داد.
— موللا بىلال.

تەبل [طبل] (ئە) كاتتا ناغرا، دۇمباق:
گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۇلشەنىڭدە يوقتۇرۇر ئەسرار مەندەك بۇلبۇلۇڭ.
— قەلەندەر.

تەبلەك [طبلك] (ئە + پ) كىچىك ناغرا.

تەبۇغ [تبوغ] «تابۇق» قا قارالسۇن:
كۆز ياشى يىغلايۇ تۇشەيىن دەر ئاياغىڭە،
بىلمان نەدۇر تەبۇغدە، بۇ سائىل سەۋالىنى.
— سەككاكى.

تەبۇق [تبوق] «تابۇق» قا قارالسۇن.

تەبئ [طبع] (ئە) تەبىئەت، مىجەز، خاراكتېر، تالانت:
تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر كۆڭ چاي،
تەبئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆڭ چاي.
— ئەرشى.

مەندە تەبئى شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسراردىن.
— ئەرشى.

بىتتەبئ — ئۆز خاھىشى بىلەن؛
تەبئ ئەھلى — شائىر، سەنئەت ئەھلى؛ زەكىي كىشىلەر:
ئۇرۇج ئەيلەر فەلەككە زارلىقدىن يىغلاغان ياشىم،
تەماشا قىلغالى تەبئ ئەھلىگە پەۋۋارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.

تەبئى ئاجىز — خاراكتېرى بوش.
تەبئى سەلىم — ساق تەبىئەت، ساپ خاراكتېر.
تەبئى مۇلايىم — بىرەر نەرسىنى تېز ئۆگىنىدىغان، زېھنى راۋان.
تەبئى نامەۋزۇن — كېلىشمىگەن خاراكتېر، شېئىر ئېيتىشقا لاياقەتسىز.
شوخ تەبئى — شوخ تەبىئەتلىك:
بىلمىڭ ئارمانىدا مەندە نېچۈككىم قالمادى دەرمان،
كى سەندەك شوخ تەبئى شوخ جەۋلانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

تەبئىپەرەست [طبع پرست] (ئە + پ) شېئىرغا بېرىلگەن، شائىر.

تەبىئەت [طبيعت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، پەيل، ئەتۋار، مىجەز.

تەبىب [طبيب] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر:
يۇرۇپ سوردۇم تەبىبلەردىن: «نەدۇر بۇ دەردىمە دەرمان؟»
تەبىب ئايتۇركى: «*ئەي نادان، بۇ دەردى بىداۋا دەرلەر*».
— زەلىلى.

تەببيرى [تبيرى] (پ) دۇمباق، ناغرا:

تەبىيرى بېشەئى مەيدان دىۋانى سۇخەندۇرمەن،
كۆڭۈلدىن ماسەۋا قەتئ ئەتكەلى تىغى دۇدەم تەنها.
— زەللى.

تەپ [تب] (پ) «تەب» كە قارالغۇ.

تەپانچە I [تبانچە] (پ) شاپىلاق، تەستەك.

تەپانچە II [طبانچە] (پ) «تەپانچە I» گە قارالغۇ.

تەتار [تتار] «تاتار» غا قارالغۇ.

تەتەببۇئ [تتبع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەتەببۇئات] بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىغا (ئىزىغا) چۈشۈش، ئىز قوغلاپ تەكشۈرۈش، ئىزلاش؛ تەتقىق قىلىش، مۇھاكىمە قىلىش.

تەتەببۇئ ئەيلەمەك — ئەگەشمەك، ئىزدىن بارماق، تەكشۈرمەك.

تەتەببۇئ قىلماق — «تەتەببۇئ ئەيلەمەك» كە قارالغۇ:
خاجە سالمانىڭ قەسدەسىغە تەتەببۇئ قىلىبدۇر.
— نەۋايى.

تەتەممە [تتمە] (ئە) ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش، تۈگەش.

تەتبىق [تطبيق] (ئە) سېلىشتۇرۇش؛ مۇڭاپىقلاشتۇرۇش، ئۇيغۇنلاشتۇرۇش.

تەتبىق قىلماق — سېلىشتۇرماق، مۇڭاپىقلاشتۇرماق.

تەتمىيم [تتميم] (ئە) «تەتەممە» گە قارالغۇ.

تەتۋىل [تطويل] (ئە) سوزۇش، ئۇزارتىش.

تەتىممە [تتمە] (ئە) داۋامى، قالغان قىسمى.

تەجاھۇل [تەجاھل] (ئە) خۇپسەنلىك قىلىش، بىلمەسلىككە سېلىش.

تەجاۋۇز [تجاوز] (ئە) ئۆتۈش، چېگرادىن ئۆتۈش؛ تاجاۋۇز.

تەجاۋۇز ئەيلەمەك — ئۆتمەك، چېگرىدىن ئۆتمەك، تاجاۋۇز قىلماق.

تەجەددۇد [تجدد] (ئە) يېڭىلىنىش.

تەجەررۇد [تجرد] (ئە) ئالاقىسىزلىق، چەتلىنىش، ھەممە نەرسىدىن كېچىش، يالغۇزلۇق.

تەجەررۇئ [تجرع] (ئە) غورتۇلداپ ئىچىش.

تەجەززى [تجزى] (ئە) ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈش.

جۇزئى تەجەززى پەزىر — پارچىلىنىشچان، بۆلۈنىدىغان بۆلەك.

تەجەللى [تجلى] (ئە) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش:
پەرتەۋى ھۇسنى تەجەللى يا يەدى بەيزا ئىبرۇر،
كەئبەئى كويىنى كۆركىم لامەكان ئىماسى بار.

تەجەللىيات [تجليات] (ئە) [بىرلىكى: تەجەللى] كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىشلەر.

تەجەممۇل [تجمل] (ئە) بېزەك، زىننەت، پەرداز:
سۇلەيمان ھەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىرى ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.
— زەللى.

تەجەممۇل ئەھلى — دۆلەتمەنلەر، زىبۇ زىننەتلىك كىشىلەر.

تەجدىد [تجديد] (ئە) يېڭىلاش، يېڭىدىن پەيدا قىلىش.

تەجرىد [تجريد] (ئە) ئارتۇقچە نەرسىلەردىن خالىي بولۇش، چەتلىشىش، ئاجراش، يەككىلىك، تەنھالىق:
يەتكۇرۇر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.
— زەللى.

تەجرىد ئەھلى — ئارتۇقچە نەرسىلەردىن ئۆزىنى خالىي قىلغان كىشىلەر:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بىمەدد.
— ئەرشى.

تەجنىس [تجنيس] (ئە) 1) ئەدەبىياتتا ئوخشىمىلار (شەكىلداش سۆزلەر) ئارقىلىق سۆز ئويۇنى قىلىش، تۇيۇق.
تەجنىسى تام — تولۇق تەجنىس؛ ئوخشىمىلارنى شېئىر قاپىيىلىرىدە ئىشلىتىش.
2) مۇزىكىدىكى ئاھ ئېغىر ۋە مۇرەككەپ كۈيلەردىن بىرى.

تەجھىز [تجهيز] (ئە) 1) جاھازلاش. 2) تەييارلاش، مېيىتنى يەرلىككە قويۇش ئۇچۇن تەييارلاش.

تەجھىل [تجهيل] (ئە) نادان، جاھىل دەپ ھۆكۈم قىلىش؛ نادانلىققا تەن بېرىش.

تەجۇىز [تجويز] (ئە) ماقۇل كۆرۈش، راۋا كۆرۈش، ئىجازەت.
تەجۇىز ئەتمەك — راۋا كۆرمەك، لايىق تاپماق.

تەجۇىف [تجويف] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىنى كاۋاك قىلىش.
تەجۇىف سالماق — كاۋاك قىلماق.

تەخەششۇئ [تخشع] (ئە) كەمتەر، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق؛ ئەدەپلىك، تاۋازۇلۇق؛ تەكەللۇپ:
ياساۋۇل ئايدى ئولدەم تەزەررۇئ بىلە،
قىلىپ كۆپ تەمەللۇق، تەخەششۇئ بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەخەلخۇل [تخلخل] (ئە) بۆلۈنۈش، بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش، بىر - بىرىدىن جۇدا بولۇش.
تەخەلخۇلپەزىر — ئاجرالغان، ئاجرىلىدىغان.

تەخەلخۇل تاپماق — بۆلۈنمەك، ئاجرالماق، جۇدا بولماق.

تەخەللۇت [تخلط] (ئە) 1) ئارىلاشتۇرۇش، بىرىكتۈرۈش. 2) ئۇچرىشىش، يېقىنلىشىش.

تەخەللۇج [تخلج] (ئە) 1) قورقماق، چۆچۈمەك؛ تەمتىرىمەك، هودۇقماق. 2) هەيران قالماق، تاڭ قالماق.

تەخەللۇس [تخلص] (ئە) 1) خالاس بولۇش، قۇتۇلۇش. 2) تەخەللۇس (ئۆز ئىسمىدىن باشقا ئىككىنچى بىر نامنى قوللىنىش).

تەخەللۇف [تخلق] (ئە) 1) خىلاپلىق قىلىش. 2) ئىختىلاپ، نامۇۋاپىقلىق، توغرا كەلمەسلىك. 3) ئارقىدا قېلىش.

تەخەللۇق [تخلق] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق. 2) سالاپەت، سىپايە؛ كەمتەر.

تەخەللۇل [تخلل] (ئە) ئىناقسىزلىق، كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق.

تەخەييۇل [تخيل] (ئە) خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش.

تەخەييۇل قىلماق — خىيال قىلماق، خىيالىغا كەلتۈرمەك.

تەخت [تخت] (پ) پادىشاهنىڭ مۇراسىملاردا ئولتۇرىدىغان مەخسۇس ئورۇندۇقى، تەخت:

كى تۇججار بەچچە چىقىپ تەختكە،
سەزاۋەر بولدى ئۇلۇغ بەختكە.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

تەختە [تخته] (پ) تاختا، دوسكا؛ پارچە:

ۋەقتىلىك ئولسۇن خۇشكى مەيدەك، تۆھپە قىلغان بۇۋرەق،
بىر قارا چايى مۇئەنبەر تەختەسىدۇر خۇشگۇۋار.

— تەجەللى.

تەختە كىيىز — كىگىز پارچىسى.

تەختەيى رەمل — رەممال (پالچى) لارنىڭ مەخسۇس تاختىسى (پالچىلار پال ئاچقاندا ئۇنىڭدىكى چېكىت ۋە سىزىقلارغا قاراپ ئىش كۆرىدۇ).

تەختەسەك [تخته سنک] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تاشتاختا، تاختا تاش. 2) قىرغاق.

تەخت پا [تخت فا] (پ) 1) تەختىنىڭ پۇتى. 2) تەختىنىڭ ئاستى:

ئانىڭ تەخت پايىن يۇزۇمگە سۇرۇپ،
يۇزۇم يوقكى بەلكى كۆزۇمگە سۇرۇپ.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

تەختگاھ [تختكاه] (پ) تەخت قۇرۇلغان جاي، پايتەخت، پادىشاھ ياشايدىغان شەھەر، پادىشاھ سارىيى.

تەختگىر [تخت گير] (پ) 1) تەخت ئالغۇچى. 2) كۆچمە م: كۆچلۈك پادىشاھ؛ مۇستەقىل پادىشاھ.

تەخسىس [تخصيص] (ئە) مەخسۇسلاش؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش؛ بېكىتىش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېيتەر،
ئۆزىن كۇفر ئېلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. ئىزارى.

بەتەخسىس — خۇسۇسەن.

تەخفىف [تخفيف] (ئە) 1) يەڭگىللىشىش؛ ئاجىزلىشىش. 2) ئازىيىش، كېمەيىش.

تەخفىف ئەيلەمەك — يەڭگىللەتمەك.

تەخلىس [تخليس] 1) خالاس قىلىش، قۇتقۇزۇش. 2) تازىلاش.

تەخلىس بەرمەك — قۇتقۇزماق؛ تازىلىماق.

تەخلىئ [تخليع] (ئە) سېلىش؛ سالدۇرۇۋېلىش (كىيىمنى).

تەخمىر [تخمير] (ئە) كىرىشتۈرۈش، ئارىلاشتۇرۇش، خېمىر قىلىش.

تەخمىر ئەيلەمەك — كىرىشتۈرمەك، خېمىر قىلماق.

تەخمىنشۇناس [تخمين شناس] (ئە + پ) تەخمىن قىلغۇچى؛ هېسابلاپ چىققۇچى:

نەزمۇ نەسرىم كاتىبى تەخمىنشۇناس،
يازسا يۈز مىڭ بەيت ئەگەر ئەردى قىياس.

— نەۋايى.

تەخۋىف [تخويف] (ئە) قورقۇتۇش؛ تەھدىد.

تەخۋىف ئەتمەك — قورقۇتماق.

تەدارۈك [تدارک] (ئە) 1) ئورۇنسىز (خاتا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تولۇقلاش. 2) ئىلاج، چارە.

تەدبىر [تدبير] (ئە) تەدبىر، چارە، ئۇسۇل، ئامال؛ پىلان، لايىھە:

بۇ تەدبىرنى ئايتىپ مەنى ئامەغە،
داغى چۆلغاغايكىم ياڭى جامەغە.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

تەدرىج [تدريج] (ئە) ئاستا ـ ئاستا، ئاستىلىق، تەدرىجىي.

تەدقىق [تدقيق] (ئە) پارچىلاپ، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش.

تەدۋىر [تدوير] (ئە) 1) قورشىماق، مۇھاسىرە قىلماق،

ئورناق. 2) ئايلانماق، پىرقىرناق، ئايلاندۇرماق، پىرقىراتماق.

تەدۇن [تدوين] (ئە) 1) تۇپلەش، جەملەش. 2) شېئىر ۋە باشقا ئەسەرلەرنى تۇپلەپ، تەرتىپلەپ كىتاب ھالىتىگە كەلتۈرۈش، دىۋان تۈزۈش.

تەدۇن قىلماق — تۇپلەپ تەرتىپلىمەك، تۇپلىمە ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

تەر [تر] (پ) 1) ھۆل؛ نەم، تەر:
تۇرۇپ ئېردىم ئاندا ئاقىپ تەرلەدىم،
بۇ ھالەتنى كۆردى بۇرادەرلەرىم.
— ئا. نىزارى.
2) يېڭى، ساپ، تازا. 3) ئۇچار قاناتلار.

تەر ئەيلەمەك — 1) ھۆل قىلماق، ھۆللىمەك. 2) ئۇيالدۇرماق؛ ئۇيالدۇرۇپ تەرلەتمەك.

تەردامەن — كۆچمە م: گۇناھكار، يارىماس ئىشلارنى قىلغۇچى.

تەرۇ تازە — ياشىنغان، يېڭىلانغان، گۈللىگەن:
تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمەن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرۇ تازە ئەيلەمەك — ياشناتماق، گۈللەتمەك.

تەرازۇ [ترازو] (پ) 1) ئۆلچەم، ئۆلچەش ئەسۋابى. 2) ھەق، ھەققانىي، توغرا:
يۈزۈڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
«كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ» .
— لۇتفى.

تەرازىي [تراضى] (ئە) بىر ـ بىرىدىن رازى بولۇش، شاد بولۇش، خۇشاللىنىش.

تەرازىي قىلماق — رازىلاشماق.

تەراش [تراش] (پ) 1) يۇنۇغۇچى، تاراشلىغۇچى. 2) قىرىندا.

خارا تەراش — تاش يونۇغۇچى.

تەراكىب [تراكيب] (ئە) [بىرلىكى: تەركىب] «تەركىب» كە قارالسۇن.

تەراكىمە [تراكمە] (ئە) [بىرلىكى: تۇركمەن] تۇركمەنلەر.

تەرانە [ترانە] (پ) 1) ناخشا؛ ئاھاڭ؛ مۇقام:
مۇغەننى ئەيلەگەچ مۇنداق تەرانە،
چەمەن چەكتى شەرابى ئاشقانە.
— زەلىلى.
2) سۆزلىمەك:
دېدىمكى: بۇ قىزغە فەسانە قىلاي،
كۆڭۈل خاھىشىنى تەرانە قىلاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سايرىماق:
تەرانە بىرلە كېلىپ گۈلغە ھەر سەھەر بۇلبۇل،
فىراق خارىنىڭ ئازارىنى بەيان قىلادۇر.
— مەھزۇن.
4) ئاروز ئىلمىدا رۇبائىي ۋەزنىنىڭ نامى.

تەرانە تۇزمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك.

تەرانە چەكمەك — «تەرانە تۇزمەك» كە قارالسۇن.

تەرانە سۇرمەك — كۈيلەپ ئوقۇماق؛ سۆزلىمەك.

تەرانغۇ [ترانغو] تاغتېرىكىگە ئوخشاش بىر تۇرلۇك ياۋايى دەرەخ.

تەراۋەت [طراوت] (ئە) يېڭى، تازا، ساپ، پاكىز؛ ساپلىق، يېڭىلىق:
بەھارى ئارەزىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن،
بە رەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.
— زەلىلى.

تەراۋىش [تراوش] (پ) سىزىپ چىقىش، تېمىش.

تەراۋىش ئەتمەك — «تەراۋىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛

تەراۋىش ئەيلەمەك — سىزىپ، تېمىپ چىقماق.

تەرەب [طرب] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
خوشال، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەپ جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى.

تەرەب ساغەرى — شادلىق پىيالىسى، خۇشچاقچاقلىق.

تەرەب شەمئىن — خۇشاللىق شېمى، چىرىقى:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىك ئەل.
— زەلىلى.

تەرەبخىز [طرب خيز] (ئە + پ) شادلىق قوزغىغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى.

تەرەبفىزا [طرب فزا] (ئە + پ) شادلىقنى ئاشۇرغۇچى، شادلاندۇرغۇچى.

تەرەبلىق [طربلىق] خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق.

تەرەبناك [طربناک] (ئە + پ) خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۈن كۆڭلۈم تەرەبناك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

تەرەددۇد [تردد] (ئە) بىرەر مەسىلىدە بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
سەۋەبلىك ئىشىنى تەرەددۇد قىلىپ،
ئىتتى ھەم بۇرادەرلەرنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەرەششۇھ [ترشح] (ئە) 1) سويۇقلۇقنىڭ سىزىپ ئېقىشى. 2) كۆچمە م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلىشى.
تەرەششۇھ قىلماق — 1) سىزماق؛ 2) بىلىنىپ قالماق.

تەرەففۇئ [ترفع] (ئە) يۇقىرى كۆتىرىلىش، يۇقىرىلاش، يۇكسىلىش.

تەرەققۇس [ترقص] (ئە) ئۇسسۇل؛ تولغىنىش؛ تەۋرىنىش؛ قوزغىلىش، چاچراش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئاداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

تەرەككۇب [تركب] (ئە) بىر نەرسىنىڭ باشقا بىر نەرسە بىلەن بىرىكىشى؛ بىر نەچچە ماددىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولۇش.

تەرەنجەبىن [ترنجبين] (پ) يانتاق شېكىرى، تەرەنجىۋىل.

تەرەننۇم [ترنم] (ئە) [كۆپلۈكى: تەرەننۇمات] كۆيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش؛ يېقىملىق سۆزلەش.
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلخەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم-بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

تەرەننۇم ئەيلەمەك — كۆيلىمەك؛ سايرىماق؛ چىرايلىق سۆزلىمەك؛
تەرەننۇم تۇزمەك — «تەرەننۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرەننۇمگەر [ترنم گر] (ئە + پ) چالغۇچى، سازەندە، كۆيلىگۈچى، قوشاقچى.

تەرەھھۇم [ترحم] (ئە) رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت:
ماڭا تەرەھھۇم ئېتىپ بەرمەسە مۇرادىمنى،
قىيامەت ئولسا سېنىڭ ياقاڭدا دۇر بىلەكىم.
— گۈمنام.

تەرەھھۇم ئەيلەمەك — رەھىم قىلماق.

تەرىبئ [تربيع] (ئە) 1) تۆتكە يەتكۈزۈش، تۆتلۈك قىلىش. 2) تۆتكە بۆلۈش. 3) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە — بىر پىلانېتىنىڭ باشقا بىر پىلانېتا بىلەن توقۇنۇشىشى.

تەرجۈمە [ترجمه] (ئە) بىر تىلدىن ئىككىنچى تىلغا ئاغدۇرۇش، تەرجىمە:
كىم، بۇ دەفتەرغە بېرىپ تەۋفىق ھەق،
تەرجۈمە رەسمى بىلە يازسام ۋەرەق.
— نەۋائى.

تەرجىھ [ترجيح] (ئە) بىر نەرسىنى ئىككىنچى بىر نەرسىدىن ئارتۇق كۆرۈش.
تەرجىھ ئەيلەمەك — ئۈستۈن (يۇقىرى) كۆرمەك.
تەرجىھ تاپماق — ئۈستۈن (يۇقىرى) بولماق.
تەرجىھ قىلماق — «تەرجىھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەرجىئ [ترجئ] (ئە) قايتۇرۇش، تەكرارلاش.

تەرخان [ترخان] 1) سېلىقتىن ۋە ئەيىبلىنىشتىن ئازاد قىلىنغان؛ ئىمتىيازلىق كىشى. 2) شۇنداق ئىمتىيازغا ئىگە بولغان مەنسەپدار.

تەردامانلىق [تردامانليق] كۆچمە م: ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق.

تەردامەنلىق [تردامن ليق] «تەردامانلىق» قا قارالسۇن.

تەردىد [ترديد] (ئە) رەت قىلىش، قايتۇرۇش؛ قەتئىي بىر پىكىر قىلماسلىق.

تەرراز [طراز] (ئە) ئوغرى، يانچۇقچى:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەرراز زەھرىگە،
كۆڭۈل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

تەرراھ [طراح] (ئە) 1) نەقىشلىگۈچى، نەققاش، بىنالارنى بېزىگۈچى. 2) ئارخىتېكتور.

تەرراھلىغ [طراح ليغ] 1) نەققاشلىق. 2) ئارخىتېكتورلۇق.

تەررە [تره] (پ) تاماققا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كۆكتات («تەرۋە تازە/تەرۇ تازە» شەكلىدىمۇ كېلىدۇ).

تەررە فۇرۇش [تره فروش] (پ) كۆكتاتچى.

تەرز [طرز] (ئە) ئۇسۇل، چارە؛ يوسۇن، شەكىل:
ئانى شاھەنشەھ بىلىكىڭ كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۈزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندىسى.
— ئەرشى.

سەبا ئوشبۇ ساڭا بۇ قۇلنىڭ ئەرزى،
بىلۇرسەن جۇملە ئىشنىڭ ھەرنە تەرزى.
— خىرقەتى.

تەرس [ترس] (پ) قورقۇش، قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە.

تەرسا [ترسا] (پ) خرىستىئان، نەسرانىي، ئىساۋىي (ئىسا دىنىدىكى):

كۆپ مۇسۇلماندىن قويۇپ تەرسا بولۇرنى قاۋلاساڭ،
سەن بۇ كۇندىن سۇڭرە ھېچ زۇلفۇڭنى زۇننار ئەيلەمە.
— سەككاكى.

تەرسان [ترسان] (پ) قورقۇش، ۋەھىمە قىلىش:
ھەر كىشى ھەق قەھرىدىن تەرسان بولۇر.
ئول كىشىدىن بارچە خەلقلەر زان بولۇر.
— خەراباتى.

تەرسگار [ترسكار] (پ) پەرھىز تۇتقۇچى، ئۆزىنى ساقلىغۇچى.

تەرسناك [ترسناک] (پ) 1) قورقۇنچلۇق؛ 2) قورقۇنچاق.

تەرسىئ [ترصيع] (ئە) 1) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بىرەر نەرسىنى زىننەتلەش، بېزەش. 2) شېئىردا بىرىنچى مىسرا بىلەن ئىككىنچى مىسرانى بىر - بىرىگە ئاھاڭداش، ۋەزىنداش ۋە قاپىيىداش قىلىپ كەلتۇرۇش.

تەرغىب [ترغيب] (ئە) قىزىقتۇرۇش، ئۇندەش، رىغبەتلەندۇرۇش.

تەرفىھ [ترفيه] (ئە) تىنچلىق، خاتىرجەملىك، ئاسايىشلىق.

تەرفىئ [ترفيئ] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۇش، يۇكسەلدۇرۇش؛ مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇش.

تەرق [طرق] (ئە) 1) ئۇرماق، سوقماق. 2) ھۇجۇم قىلماق، زەربە بەرمەك:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمەدىن تەرق.
— زەلىلى.

تەرك I [ترک] ئۇرۇشتا باشقا كىيىلىدىغان مىس ۋە تۆمۈر قېتىشمىلىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم.

تەرك II [ترک] (ئە) تاشلاش، تاشلىۋېتىش؛ ۋاز كېچىش؛ قارىماي قويۇش:
يوقۇ بارىن تەرك قىلماي يار تاپماق يوقدۇرۇر،
تۇرفەدۇركىم بۇ زەماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
جەفا تەركىن تۇتۇپ، ئەي چەرخى زالىم، بىر تەرەھەۋەس قىل،
جەھان كۇل بولغىدەك بولدى مېنىڭ ئاھۇ پىغانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەركى ئەدەب — ئەدەپ (ئەخلاق) قا زىت قىلىنغان ئىش - ھەرىكەت.
تەركى خاب — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
كىشىكىم تەشنە كۆرسە ئول پەرىنى، جىلۋەگەر يۈرمەس،
نېگە ئەرشى كەبى تا روزى مەھشەر تەركى خاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

تەركى دۇنيا — دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، يەككە ھالدا تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش.
تەركى ھۇش ئەتمەك — «تەركى ھۇش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
قويۇپ لەبىمنى مەي ئۆزرە تەركى ھۇش ئەتتىم،
تۇشۇپ ئاياغىغە سەرمەست ئەجز پەرۋەر ھەم.
— سەبۇرى.

تەركى ھۇش ئەيلەمەك — ھوشىدىن كەتمەك، ھوشىنى يوقاتماق.

تەركىب [ترکيب] (ئە) بىرىكتۇرۇش؛ بىرىكمە، تەركىب:
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل - بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەڭ يوق ھەرقايان ئاندا.
— ئەرشى.

تەرلىك [ترليک/تيرليک] ئىچ كۆڭلەك.

تەرھ [طرح] (ئە) 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش:
چەككەندە نەققاشى قەزا ئول سەرۋ كۇلرۇخ سۇرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئەيلەپ ئاي - كۇن ھەيئەتىن.
— نەۋائى.
2) قۇرۇلۇش، تۇزۇلۇشى، قۇرۇلۇش ۋە ئىمارەتلەرنىڭ پىلان - خەرىتىسى، لايىھە:
يوق پەرقلەر ئىچرە جانا سەن كەبى شېرىن دەھەن،
كۆزلەرنىڭ تەرھىغە نەچۇك ئوخشاتاي نەرگىسنى مەن.
— گۇمنام.
4) تەرتىپ، تۇزۇم.
تەرھى ئەجەب — ئاجايىپ بىنا لايىھىسى.
تەرھى ئەجەب سالماق — ئاجايىپ لايىھە تۇزمەك، ئاجايىپ ئىش قىلماق.
تەرھى تەئەب — قىينىچىلىق، مۇشكۇللۇك.
تەرھى رەقەم قىلماق — لايىھە سىزماق.

تەرۋىج [ترويج] (ئە) راۋاجلاندۇرۇش؛ قىممىتى ۋە ئەتىۋارىنى ئاشۇرۇش.

تەرۋىھ [ترويح] (ئە) خۇشبۇي قىلىش؛ راھەتلەندۇرۇش، دەم بېرىش.

تەرىد I [طريد] (ئە) 1) خىتاب؛ نەرە؛ سۇرەن، شاۋقۇن. 2) كۆچمە م: قاتتىق ھۇجۇم:
تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇنتەك گۆكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
— لۇتفى.
تەرىد ئەتمەك — «تەرىد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەرىد ئەيلەمەك — قاتتىق ھۇجۇم قىلماق.

تەرىد II [ترید] (ئە) توغرام، توغرالغان نان.

تەربد قىلماق — توغرىماق، توغراپ يۈمشاتماق (ناننى).

تەربي [طرى] (ئە) 1) يېڭى. 2) كۆچمە م: گۈزەل، تازا.

تەربىق [تربق] (ئە) [كۆپلۈكى: تۈرۈق] 1) يول، ئىز. 2) ئۇسۇل، يوسۇن، قائىدە، رەسىم. 3) مەسلەك. 4) ۋاستە، سەۋەب:

بۇ خىلۇەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەربقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.

— ئەرشى.

ساھىب تەربىق — مەلۇم بىر مەسلەككە ئىگە كىشى (سوپىيلىقتا).

ھەمتەربىق — يولداش، ھەمراھ.

تەربىقەت [تريقەت] (ئە) ئۇسۇل، يول، مەسلەك، سوپىيلىق يولى.

تەربىقەت ئەھلى — سوپىيلار.

تەرياق [ترياق] 1) ئەپيۇن. 2) زەھەر قايتۇرۇش دورىسى.

تەرياك [ترياک] «تەرياق» قا قارالسۇن:

ئەيلەمىش دەم سەرد ئېتىمپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

تەزەررۇئ [تضرع] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش:

بۇ دەريا لەبگە كېلىپ شاھزاد،
تەزەررۇئلار ئەتتى، قىلىپ ھەقغە داد.

— ئا. نىزارى.

تەزەررۇئ ئەتمەك — «تەزەررۇئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەزەررۇئ ئەيلەمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق، ئىلتىجا قىلماق.

تەزەرۇ [تزرو] (ئە) قىرغاۋۇل، ياۋا توخۇ:

بارۇر تەرفى چەمەنگە سەيرئۈچۈن بىر شوخ رەئنايى،
خىرامىدىن سالىپ كىبكۇ تەزەرۇ ئىچرە غەۋغايى.

— زەلىلى.

تەزەلزۇل [تزلزل] (ئە) 1) قىمىرلاش، تىترەش. 2) ئەھۋال ئۆزگىرىش. 3) ھولۇقۇش.

تەزەلزۇل تاپماق — قىمىرلىماق؛ تىترىمەك:

فەلەكدە مېھر گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پېچتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

تەزەللۇل [تذلل] (ئە) ئۆزىنى خار تۇتۇش، ئۆزىنى پەس (تۆۋەن) تۇتۇش.

تەزەللۇم [تظلم] (ئە) زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىش، زۇلۇمدىن زارلىنىش؛ داد ـ پىغان:

بۇ سۇئ ئىچرە ناكەس تەزەللۇم قىلىپ،
ماڭا باقتى ئول شۇم تەكەللۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەھلى تەزەللۇم — زۇلۇمدىن پەرياد قىلغۇچىلار، مەز. لۇملار.

تەزەللۇم ئەتمەك — «تەزەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

خەلق ھالىغە تەرەھھۇم ئەيلەبان،
دىلبەرىغە كۆپ تەزەللۇم ئەيلەبان.

— نەۋائى.

تەزەللۇم ئەيلەمەك — زۇلۇمدىن شىكايەت قىلماق، داد ـ پىغان كۆتۈرمەك.

تەزەۋۇج [تزوج] (ئە) جۈپ بولۇش، ئۆيلىنىش.

تەزكىر [تذكير] (ئە) خاتىرىگە كەلتۈرۈش، ئەسلەش، زىكىر قىلىش.

تەزكىرە [تذكيره] (ئە) 1) خاتىرە، ئەسلەش، ئەسكە ئېلىش ئۈچۈن ۋاستە بولغۇچى يازما قەغەزلەر. 2) خاتىرىلەر. 3) كۆچمە م: شائىرلار، ئالىملارنىڭ تەرجىمەھالى ۋە ئەسەر نەمۇنىلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام.

تەزمىن [تضمين] (ئە) بىراۋنىڭ مەلۇم بىر شېئىرنى ئايرىم مىسرالىرىنى ئۆز شېئىرى ئىچىگە كىرگۈزۈش؛ نەقىل كەلتۈرۈش.

تەزھىب [تذهيب] (ئە) زەرلەش، ھەل بېرىش، ئالتۇن يالىتىش، ئالتۇن قاپلاش، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەش.

تەزۋىج [تزويج] (ئە) ئۆيلەندۈرۈش؛ نىكاھ.

تەزۋىر [تزوير] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر:

بۇ ئالەم زالىدىن تۇتغىل كەنارە،
ئىبرۇر تەزۋىرى ئانىڭ بىشۇمارە.

— ئەرشى.

تەزئىف [تضعيف] (ئە) بىرنى ئىككى قىلىش (بىرنى ئىككىگە كۆپەيتىش)، ئىككى باراۋەر قىلىش.

تەزئىف ئولماق — ئىككىگە كۆپەيمەك؛ ئىككى باراۋەر بولماق.

تەزىين [تزيين] (ئە) زىننەتلەش، بېزەش:

قاچان ئولسە ئول ھەم بۇ ئايىن بىلە،
بىرەۋ ئولتۇرۇپ تەخت تەزيىن بىلە.

— ئا. نىزارى.

ئاسمان تەزيىن — ئاسمانغا ئوخشاش بېزەلگەن، ئاسمانىدەك بېزەلگەن.

تەزيىن بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

تەزىين تاپماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك.

تەسامۇئ [تسامع] (ئە) ئۆزىنى ئاڭلىغانغا سېلىش.

تەسانىف [تصانيف] (ئە) [بىرلىكى: تەسنىف] «تەسنىف» كە قارالسۇن.

تەساھۇل [تساهل] (ئە) بېپەرۋالىق، بىخەستەلىك، سەل قارىماق، ئېتىبارسىزلىق:

خەت يازغۇچىغە بۇ تەساھۇل باغىسى سەندىن نېدۇر،
قېلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.

— تەجەللى.

تەسەددۇق [تصدق] (ئە) سەدىقە قىلىش، بىرەر نەرسىنى سەدىقە يولى بىلەن باشقىلارغا بېرىش.

تەسەددۇق قىلماق — سەدىقە قىلماق، سەدىقە قىلىپ بەرمەك.

تەسەررۇف [تصرف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسەررۇفات] 1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش. 2) شېئىردا ئايرىم سۆزلەرنىڭ گراماتىك شەكلىنى شائىر ئۆز رايىغا ئۆزگەرتىش:

يۇز تۇمەن ئەرمان زىمىنىكىم مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف، غەم ئۇنىڭ ئورتاغىدۇر.

— تەجەللى.

تەسەلسۇل [تسلسل] (ئە) زەنجىر ھالقىلىرىغا ئوخشاش بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىش، ئارقىمۇئارقا تىزىلىش:

سېنىڭ زاتىڭ تەسەۋۋۇردىن مۇنەززە،
ساماۋاتىڭ تەسەلسۇلدىن مۇنەززە.

— خەراباتى.

تەسەللۇف [تصلف] (ئە) ماختانچاقلىق، ئۆزى بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلىمەن دەپ دەۋا قىلىش، بىلەرمەنلىك قىلىش.

تەسەۋۋۇر [تصور] (ئە) بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، زېھنىدە گەۋدىلەندۈرۈش:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

تەسەۋۋۇف [تصوف] (ئە) سوپىلىق، سوپىزىم.

تەسبىھ [تسبيح] (ئە) تەسۋى:

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۇفرىن ئىماندىن كېچىپ،
بوينىدا تەسبىھنى بېلىگە زۇننار ئەيلەدى.

— سەككاكى.

تەسبىھۇ نەماز — تائەت ـ ئىبادەت قىلماق، نامار ئوقۇماق:

تەكىيە گاھى زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتفى ئەيلەيدۇر خۇدايى ئاشقان.

— زەلىلى.

تەسبىھى يۇسىر — دېگىزدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن تەسۋى.

تەسخىر [تسخير] (ئە) 1) ئىستىلا قىلىش (ھەربىي كۈچ بىلەن)، بېسۋېلىش، قولغا ئېلىش، ئىگىلەش:

كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر.
شەھرى دىل ئالماققە دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.

— گۇمنام.

2) ئىلىندۇرۇش، رام قىلىش. 3) ماقۇل كەلمەك، تەسلىم بولماق.

تەسخىر ئەيلەمەك — رام قىلماق، قولغا ئالماق؛ تەسلىم قىلماق، ماقۇل كەلتۈرمەك.

تەسخىر بولماق — «تەسخىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

مەگەرکىم ئول پەرى تەسخىر بولغاي،
زىلەيخا بىرلە يۇسۇف بىر بولغاي.

— لۇتفى.

تەسرىھ [تصريح] (ئە) ئوچۇق ۋە ئېنىق ئىپادىلەش.

تەسرىھ ئەيلەمەك — ئوچۇق ئىپادىلىمەك، ئېنىق سۆزلىمەك.

تەسفىيە [تصفيه] (ئە) ساپلاشتۇرۇش، تازىلاش، روشەنلەشتۇرۇش، تىندۇرۇش.

تەسفىيە تاپماق — ساپلانماق، روشەنلەشمەك.

تەسكىن [تسكين] (ئە) توختاش؛ توختىتىش، تىنچىتىش؛ ئارام:

ۋائىزا، مەنئ ئەتمەگىل ئىلتىتىپ پەرى ئەيلەپ جۇنۇن،
يوق بۇ دەۋر ئوتنىغە تەسكىن يا كۆڭۈل سەۋداسىغە.

— موللا سالىھ.

تەسكىن بەرمەك — ئارام بەرمەك.

تەسكىن تاپماق — توختىماق، ئارام ئالماق، ئارام تاپماق:

بۇ سۆزدىن تاپتى بۇلبۇل كۆڭلى تەسكىن،
تىكەنگە رەشكىدىن كىم ئەيلەدى كىن.

— خىرقەتى.

تەسكىن تۇتماق — بىر يەردە تۇرماق، تىنچلانماق.

تەسلىم [تسليم] (ئە) تاپشۇرۇش؛ بىرەر پىكىرنى قوبۇل قىلىپ كۆنۈش؛ بويسۇنۇش؛ تەن بېرىش، قايىل بولۇش.

ئېرۇر ئالتىنچىنىڭ مەنسى تەسلىم،
ئەگەر ئالساڭ دىلۇ جان بىرلە تەئلىم.

— خىرقەتى.

تەسمىيە [تسميه] (ئە) ئات (ئىسىم) قويۇش، نام قويۇش، ئاتاش؛

تەسمىيە قىلماق — نام قويماق، ئاتىماق.

تەسنىف [تصنيف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەسانىف] 1)

تۇرلەرگە ئاجرىتىش، كلاسسىفىكاتسىيە. 2) بىرەر ئەسەر يارىتىش. 3) مۇزىكىدا بىرەر كۈي يارىتىش.

تەسۋىر [تصوير] (ئە) سۈرەتلەش، بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتىنى سىزىش ياكى خىيالىغا كەلتۈرۈش.

تەشەببۇھ [تشبه] (ئە) ئوخشاشلىق، ئوخشاپ قېلىش.

تەشەددۇد [تشدد] (ئە) شىددەتلىنىش، قاتتىقلىشىش، قاتتىقلىق پەيدا قىلىش؛ ئىغىرلىشىش.

تەشىبئ [تشبيع] (ئە) 1) تولماق، لىق تولماق، قاپلىماق. 2) تويماق، تويۇنماق.

تەشبىھ [تشبيه] (ئە) 1) ئوخشىتىش، دوراش، تەقلىد قىلىش. 2) ئوخشىماق، ئوخشىشىپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك. 3) خۇددى شۇنداق، شۇنداق.

تەشبىھ ئەتمەك — ئوخشاتماق:

گۈلىدۇركىم قىزىل ساچباغ ئۈچىغا سەرىنگۈن ئەيلەپ،
ئۆزىن تەشبىھ يۇزۈڭگە ئەيلەمەكلىك بىرلە ئاسقاندۇر.

— گۈمنام.

تەشت [طشت] (پ) لىگەن؛ ئىدىش.

زەررىن تەشت — ئالتۇن لىگەن.

تەشخىس [تشخيص] (ئە) تونۇشلىش، ئاجرىتىشلىش، ئېنىقلاش؛ كېسەللىكنى ئېنىقلاش، دىئاگنوز قويۇش:

كىشىكىم قىيامەتنى تەخسىس ئېتەر،
ئۆزىن كۇپر ئىلىگە تەشخىس ئېتەر.

— ئا. نىزارى.

تەشدىد [تشديد] (ئە) 1) شىددەتلەندۈرۈش، ئېغىرلاشتۇرۇش. 2) ئۈزۈك تاۋۇشلارنى ئىككى قېتىم قايتىلاپ (تەكرارلاپ) ئوقۇش؛ ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ تەكرار ئوقۇلۇشىنى كۆرسىتىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە.

تەشرىھ [تشريح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئۇقتۇرۇش، ئىزاھلاش، شەرھلەش؛ تەھلىل قىلىش.

تەشرىف [تشريف] (ئە) ئۇلۇغلاندۇرۇش، شەرەپلەندۈرۈش؛ مەرھەمەت قىلىپ كېلىش:

مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈڭ مەئۇالار ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.

— ئەرشى.

تەشرىف ئەتمەك — مەرھەمەت قىلىپ كەلمەك.

تەشرىف كەلتۈرمەك — «تەشرىف ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەشرىفات [تشريفات] (ئە) پادىشاھ تەرىپىدىن بىرەر كىشىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بېرىلگەن ئۇستىباش.

تەشنە [تشنه] (پ) 1) ئۇسسىماق، ئاغزى قۇرۇماق، چاڭقىماق. 2) تەشنا بولماق؛ ئارزۇ قىلماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق:

قوپۇپ ناننى ئالدىم ئۇمەن شۈكرى دەپ،
بەسى تەشنە بولدۇم قۇرۇق ناننى يەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەشنەلەپ [تشنەلب] 1) (پ) ئۇسساش، تەشنا، چاڭقاش:

ھەركىم ئېردى تەشنەلەب نۇش ئەيلەدى،
سۆز دېمەكدىن تىلنى خامۇش ئەيلەدى.

— نەۋائى.

گۈمنام ئەگەرچە تەشنەلەب يانسا بۇ چەشمە ساريدىن،
بولماسا گەر قەترە نەسىب، بارما دېگەنچە بارادۇر.

— گۈمنام.

2) سېغىنىش، ئارزۇ، ئىنتىزارلىق:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەيى رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەب ئىچمەيى مەي رۇخسارىدىن.

— ئەرشى.

تەشنىئ [تشنيع] (ئە) مالامەت قىلىش؛ ئەيىبلەش.

تەشھىر [تشهير] (ئە) شۆھرەتلەندۈرۈش، مەشھۇر قىلىش، ھەممىگە بىلدۈرۈش.

تەشھىز [تشحيذ] (ئە) ئۆتكۈرلىتىش، بىلەش، چاقلاش.

تەشھىز خاتىر — خاتىرىسىنى، زېھنىنى ئۆتكۈرلىتىش.

تەشۋىر [تشوير] (ئە) 1) دولقۇن. 2) پالاكەت.

تەشئىر [تشعير] (ئە) چاچ، ساقال قويۇش.

تەغار I [تغار] چوڭ يۇمىلاق ئىدىش، چوڭقۇر كۇپ.

تەغار II [طغار] «تەغار I» گە قارالسۇن.

تەغارە [تغاره] «تەغار I» گە قارالسۇن:

تەرەب ئۇقتىنى، ئەرشى، مۇغتەنەم بىل،
سۇمۇر گەردۇنغە ئۆلچەپ بىر تەغارە.

— ئەرشى.

تەغارى I [تغارى] «تەغار I» گە قارالسۇن.

كەتۇر، ساقى، تەغارى بەھرى تىمسال،
قەدەھ كىشتىسىن ئول مەي بەھرىغە سال.

— نەۋائى.

تەغارى II [طغارى] «تەغارى I» گە قارالسۇن.

تەغافۇل [تغافل] (ئە) 1) بىلمەسلىككە سېلىش، كۆرمەسلىككە سېلىش. 2) بىپەرۋالىق، بىخۇدلۇق، بىخەستەلىك:

ئەيلەپ ئىستىغنا ئۇنۇتساڭ مەن گەدانى تاڭ ئەمەس،
كىم تەغافۇل كىشۋەردە سەن قاراخان ئەي نىگار.

— تەجەللى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى:

چۇ شەب رەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،

*ھەمايىلدار ئېتىپ گويا*كى زەنجىرى *تەغافۇل سەن.*
— زەللىلى.

تەغايى [طغايى] تاغا (ئانىنىڭ ئاكا ياكى ئۇكىسى).

تەغەللۇب [تغلب] (ئە) يەڭمەك، غەلىبە قىلماق؛ بويسۇندۇرماق، بېقىندۇرماق، ئىستىلا قىلماق.

تەغەننىي [تغنى] (ئە) 1) كۈيلەش؛ ناخشا، ناخشا ئېيتىش. 2) بېيىش.

تەغەييۇر [تغير] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش؛ بۇزۇلۇش.

تەغەييۇر تاپماق — ئۆزگەرمەك.

تەغرىب [تغريب] (ئە) سۈرگۈن قىلماق؛ قوغلاپ چىقارماق، ھەيدىمەك.

تەغلىت [تغليط] (ئە) 1) تەشۋىشلەنمەك. 2) خاتالاشماق.

تەغلىز [تغليظ] (ئە) 1) قويۇقلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق. 2) كۈچەيتمەك؛ چوڭقۇرلاشتۇرماق. 3) قوپاللاشتۇرماق، يىرىكلەشتۈرمەك؛ دارتمىلاپ تىللىماق.

تەغيىر [تغير] (ئە) ئۆزگەرتىش:
ياراغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغير.
— لۇتفى.

تەغيىر ئەتمەك — ئۆزگەرتمەك.
تەغيىر تاپماق — ئۆزگەرمەك.
تەغيىر قىلماق — «تەغيىر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

تەف [تف] (پ) ئىسسىتما، بەزگەك.

تەفاخۇر [تفاخر] (ئە) پەخىرلىنىش.
تەفاخۇر قىلماق — پەخىرلەنمەك.

تەفاسىر [تفاسير] (ئە) [بىرلىكى: تەفسىر] تەفسىرلەر؛ «تەفسىر» گە قارالسۇن.

تەفاۋۇت [تفاوت] (ئە) ئايرىماق، پەرق:
كارۇ بارى دەھر ئارا يوقدۇر تەفاۋۇت، ئەي خىرەد،
غەم يېمە كۆپ، غەم غۇباربىدىن ئۆزۈڭ مەسرۇر تۇت.
— ئەرشى.

تەفاۋۇت ئەيلەمەك — ئايرىماق، پەرقلەندۈرمەك.

تەفەررۇج [تفرج] (ئە) سەيلە، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكسىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۈن كېچىلەردە گۈنبەزى خۇزرا.
— زەللىلى.

تەفەررۇس [تفرس] (ئە) پاراسەت بىلەن بىلۈۋىلىش، بايقۇۋىلىش.

تەفەرئۇن [تفرعون] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلىنىش.

تەفەققۇد [تفقد] (ئە) 1) يوقالغان نەرسىنى ئاختۇرۇش، سۈرۈشتۈرۈش. 2) مېھرىبانلىق، مېھرىبانچىلىق كۆرسىتىش.

تەفەھھۇس [تفحص] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفەھھۇسات] ئەتراپلىق تەكشۈرۈش، سۈرۈشتۈرۈش، ئاختۇرۇش:
باقىپ ھەرسە ھەريان تەفەھھۇس قىلىپ،
كېلىپ خەشمى ئانداغ تەرەققۇس قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەفەھھۇس ئەيلەمەك — سۈرۈشتۈرمەك، تەكشۈرمەك.

تەفەھھۇم [تفهم] (ئە) ئۇقماق، چۈشەنمەك، بىلمەك، ئۆزلەشتۈرمەك؛ چۈشىنىشلىك، ئېنىق.

تەفەئۇل [تفال] (ئە) 1) تەخمىنلەش؛ پال كۆرۈش، پال ئېچىش. 2) ياخشىلىققا ئۆرۈش.

تەفتىك [تفتيک] 1) قوي يۇڭى (باھاردا قىرقىلغان پاكىز يۇڭ)؛ ئىنچىكە قىل؛ تىۋىت.

تەفرىھ [تفريح] (ئە) خۇرسەن قىلىش، شادلاندۇرۇش:
قارا ئەنگۈر ئابىدىن ئەتكەن مۇئەنبەر بادەنىڭ،
ئۆزگە بىر تەئسىرۇ خاسى، باشقا بىر تەفرىھى بار.
— تەجەللى.

تەفرىھ ئەتمەك — شادلاندۇرماق.

تەفرىت [تفريط] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا سۈسلۈق بىلەن قاراش، نورمال ھەرىكەتتىن ئارقىدا قېلىش، كەمچىلىك سادىر قىلىش. 2) نورمالسىزلىق.

تەفرىد [تفريد] (ئە) يالغۇزلۇق، يەككىلىك، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتتە تۇتۇپ، يالغۇزلۇقتا ياشاش.

تەفرىق [تفريق] (ئە) 1) ئايرىش، بۆلۈش. 2) ئايرىلىش، بۆلۈنۈش. 3) پەرقلىنىش.

تەفرىقە [تفريقه] (ئە) ئايرىلىش؛ پەرىشان بولۇش؛ ئاجرىتىش.

تەفزىھ [تفضيح] (ئە) بىراۋنىڭ ئەيبىنى ئاشكارىلاپ رەسۋا قىلىش، شەرمەندە قىلىش.

تەفزىل [تفضيل] (ئە) ئاشۇرۇش، ئەۋزەل بىلىش.

تەفسان [تفسان] (پ) ناھايىتى قىزىق، ناھايىتى ئىسسىق، تاۋلانغان.

تەفسەندە [تفسنده] (پ) قىزىغان، ئىسسىق، قاينىق، قىزغىن.

تەفسىر [تفسير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەفاسىر] 1) شەرھ، ئىزاھ، بىرەر تېكىستنىڭ مەنىسىنى ئېچىش. 2) قۇرئان

ئايەتلىرىنى ئىزاھلاش ۋە شۇ توغرىدا يېزىلغان كىتاب:
سۈرەئى ئىشقىنى تەفسىر ئەتكەلى بار كىمدە تىل،
مەكتەبى خامۇشلۇقغە كىردى ئەربابى بەيان.
— ئەرشى.

تەفسىل [تفصيل] (ئە) بىرەر نەرسىنى ئەتراپلىق، ئوچۇق ۋە ئېنىق بايان قىلىش، كېڭەيتىپ سۆزلەش.
تەفسىل ئەيلەمەك — كېڭەيتىپ سۆزلىمەك.

تەفھىم [تفهيم] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئاڭلىتىش.

تەفۋىز [تفويض] (ئە) تاپشۇرۇش، ئىشنى باشقىلارغا يۈكلەش.
تەفۋىز ئەتمەك — تاپشۇرماق.

تەقابۇل [تقابل] (ئە) 1) ئۇچراشماق، يولۇقماق. 2) قارىمۇقارشى. 3) سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك.
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۈرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلەر،
خۇتەن رەئنالارنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلما تەقابۇل سەن.
— زەلىلى.

تەقازا [تقاضا] (ئە) خالاش، ئىستەش، تەلەپ قىلىش.
تەقازا قىلماق — ئىستىمەك، خالىماق، تەلەپ قىلماق.

تەقەببۇل [تقبل] (ئە) قوبۇل قىلىش.
تەقەببۇل ئەيلەمەك — قوبۇل قىلماق.
تەقەببۇل قىلماق — «تەقەببۇل ئەيلەمەك» كە قارالغا.

تەقەددۇم [تقدم] (ئە) ئىلگىرىلەش، مۇقەددەم بولۇش:
كۈن تۇرسا دائىم، ئولماسا پىنھان، ماڭا قاراپ،
كۆز تىرەلىككە قالغۇسى تەقەددۇمۈك.
— گۈمنام.

تەقەررۇب [تقرب] (ئە) يېقىنلىشىش.

تەقەييود [تقيد] (ئە) باغلىنىش.

تەقبىھ [تقبيح] (ئە) يامانلىقنا تارتىش، يامانلاش.

تەقتىئ [تقطيع] (ئە) 1) كېسىش؛ بۆلەكلەرگە بۆلۈش، پارچىلاش. 2) شېئىردا مىسرالارنى ئايرىم بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ، ۋەزننى ئۆلچەش.

تەقدىر [تقدير] (ئە) 1) پەرەز، ئېھتىمال، ھال. 2) باھالاش. 3) پېشانىدىن كۆرۈش:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

تەقدىس [تقديس] (ئە) پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش.

تەقدىم [تقديم] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى بىرسىگە بېرىش. 2) بىرسىنى ئىككىنچى بىرسى بىلەن تونۇشتۇرۇش.

تەقدىمۇ تەئخىر — ئالدى ـ كېيىن، مۇقەددەم ـ ئاخىر.

تەقرىر [تقرير] (ئە) قارار قىلىش؛ مەقسەتنى (ئاغزاكى) ئاڭلىتىش، بايان قىلىش:
جەفا مەكتۇبىنى ھىجران ئېلىگە شەرھ ئېتە ئالماي،
تىلىم تەقرىر ئېتەرگە ئاجىز ئولدى ھەم قەلەم تەنھا.
— زەلىلى.
تەقرىر ئەتمەك — «تەقرىر ئەيلەمەك» كە قارالغا.
تەقرىر ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، تىلغا كەلتۈرمەك:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقرىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تەقسىر [تقصير] (ئە) [كۆپلۈكى: تەقسىرات] كەمچىلىك سادىر قىلىش؛ كەمچىلىك، نۇقسان:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نېچۈن تەقسىرلەر،
ۋەسلىڭە، ئەي شاھى خۇبان، بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.
تەقسىر ئەتمەك — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالغا.
تەقسىر ئەيلەمەك — كەمچىلىك سادىر قىلماق؛ بىر ئىشنى ئاخىرغا يەتكۈزەلمەسلىك.
تەقسىر قىلماق — «تەقسىر ئەيلەمەك» كە قارالغا.

تەقسىرات [تقصيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەقسىر] كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

تەقلىل [تقليل] (ئە) ئازايتىش؛ كېمەيتىش.
تەقلىل قىلماق — ئازايتماق، كېمەيتمەك.

تەقۋا [تقوى] (ئە) دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.
تەقۋا ئەھلى — تەقۋادار كىشى.

تەقۋى [تقوى] (ئە) «تەقۋا» غا قارالغا:
تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىم [تقويم] (ئە) 1) توغرىلاش، تىكلەش. 2) بىرەر نەرسىنىڭ سۈرىتى. 3) پىلانېتىلارنىڭ ھال ۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار، توپلام.

تەقۋىيە [تقويه] (ئە) «تەقۋىيەت» كە قارالغا:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۈز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلف ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسمى دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

تەقۋىيەت [تقويت] (ئە) قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، كۈچەيتىش؛ يارەدەم بېرىش:
نەچە كۈن بۇلارنى قىلىپ تەربىيەت،

ساقايدى ياراسى قىلىپ تەقۋىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەقى [نقى] تېخى، تېخىمۇ:
ياراشۇر باغ ئىچىگە غۇنچە بۇ گۈل،
تەقى خۇشلۇق باغىشلار ساقىئى مۇل.
— خىرقەتى.

يەنە، يەنىمۇ:
ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيلە مېنى ۋامىق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— مۇللا بىلال.

تەك I [تك] (پ) يورغىلاش، يۈگۈرۈش، چېپىش:
نە مۇمكىن سەئىيى ئىلە كوبى سارىغە نەچچە ئۇرسام تەك،
تەمەننا ھەلقەسىدۇر ئول قۇياش ئىشكىدە سالىنچەك.
— ئەرشى.

تەكۇ پوي — يۈگۈرۈش:
ئانىڭ نەشئەسىدە تەكۇ پوي ئۇراي،
بۇ مەنزىلدىن ئۆزگە ۋەتەندە تۇراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەكۇ پوي ئەتمەك — «تەكۇ پوي ئۇرماق» قا قارالسۇن.
تەكۇ پوي ئۇرماق — يۈگۈرمەك، چاپماق.
تەكۇ تىز — يۈگۈرۈش، چېپىش.
تەكۇ دەۋ — يۈگۈرۈش.
تەك ئۇرماق — يورغىلىماق، يۈگۈرمەك، چاپماق؛
تىز تەك — چاپار، چاپىدىغان، ئىلدام.

تەك II [تك] تەگ، تېگى، تۈۋى، ئاستى:
جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدەدۇرۇر،
فەيزى فۇتۇھى جان رەگىدەدۇرۇر.
— زەلىلى.

تەكاسۇل [تكاسل] (ئە) سۇسلۇق، پەرۋاسىزلىق.
تەكاۋەر [تكاور] (پ) يورغا ئات:
شاھانە نەسىھەتىمدۇر گويا كى نۇش دارۇ،
ئاھىستە سۇر تەكاۋەر ھەر گۈشە داد خاھى.
— زەلىلى.

تەكاۋەر سۇرمەك — ئات سالماق، چاپماق، ئاتلىق كىرىپ كەلمەك.
تەكە [تكە] تاغ ئۆچكىسى، تېكە.
تەكەسسۇر [تكسر] (ئە) سۇنۇش، قايرىلىش، جاراھەتلىنىش.
تەكەففۇل [تكفل] (پ) كېپىل بولۇش.
تەكەففۇل قىلماق — كېپىل بولماق.
تەكەللۇف [تكلق] (ئە) 1) ئۆزىنى كۈلپەتكە سېلىش، ئۆزىنى قىيناش، قىينىلىش ۋە ئازابلىنىش ئارقىلىق بىر ئىشنى بېجىرىش؛ 2) ھەشەمەت، بېزەك.
تەكەللۇفلار ئەتتى تەۋازۇئ بىلە،
شەھەر ئىچىدە تۇشتى تەۋابىئ بىلە.
— ئا. نىزارى.

تەكەللۇفلىق [تكلف ليق] ھەشەمەتلىك، بېزەكلىك.
تەكەللۇم [تكلم] (ئە) سۆزلەش، پاراڭ سېلىش، سۆزلىشىش:
ئاشىق ئولغان چاغدا ئۆرتەب ئانى بەرباد ئەيلەدىم،
قىلما ئەي ناسىھ، تەكەللۇم يوقۇ بارمىدىن ماڭا.
— مەھزۇن.

تەكەللۇم ئەتمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، سۆزلەشمەك، پاراڭلاشماق.
تەكەللۇم سۇرمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكەللۇم كۆرگۈزمەك — «تەكەللۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەكبەند [تكبند] (پ) 1) كەمەر. 2) تۆشلۇك، تۆشتارتقۇ.
تەكبىر [تكبير] (ئە) خۇدانى ئۇلۇغلاپ، «ئاللاھۇ ئەكبەر» ئىبارىسىنى ئېيتىش:
كۆرەرلەركىم مەلەك سىيرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھۇ نالىش بىرلە تەكبىر.
— لۇتفى.

تەكبىرى تەھرىم باغلاماق — نامازدا خۇدادىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن كېچىپ، قول قوۋۇشتۇرماق.
تۆرت تەكبىرى فەنا — پانىيلىقنىڭ تۆت تەكبىرى؛ كۆچمە م: پانىيلىقنىڭ تۆت يولى.
تەكزار [تكزار] ئۇزۇملۇك، ئۇزۇمزار:
ھەر تەرەپىدە چەمەنۇ تەكزار،
لەبالەب ساي ئۆزرە ياتىپتۇر ھەزار.
— زەلىلى.

تەكزىب [تكذيب] (ئە) بىراۋنىڭ سۆزىنى يالغانغا چىقىرىش.
تەكزىب قىلماق — يالغانغا چىقارماق.
تەكسىر I [تكسير] (ئە) 1) سۇندۇرۇش، جاراھەتلەندۇرۇش. 2) سۇنۇش. 3) قىرىش، يونۇش (تاشقا كۆپتۇرمە سۇرەت چىقىرىش ئۈچۈن).
تەكسىر II [تكثير] (ئە) كۆپەيتىش.
تەكفىر [تكفير] (ئە) كاپىر (دىنغا ئىشەنمىگۈچى) دەپ ھۆكۈم قىلىش.

تەكفىن [تكفين] (ئە) مېيىتنى كېپەنلەش.
تەككە [تكه] «تەكە» گە قارالسۇن.
تەكمىل [تكميل] (ئە) كامالىغا يەتكۈزۈش، كامىل قىلىش، تولدۇرۇش، مۇكەممەللەش.
تەكىيە [تكيه] (ئە) 1) ياستۇق، تەكىيە؛ يۆلەنچۈك، تايانچ. 2) دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس تۇرار جايى، ئومۇمىي ياتاقخانا.
تەكىيە خارا — تاش ياستۇق، قاتتىق ياستۇق.
تەكىيەدار [تكيەدار] (ئە + پ) «تەكىيە» گە قارالسۇن:
ئەي زەلىلى، تەكىيەدارى كىشىۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سېنى شۇكرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.
تەكىيەگاھ [تكيەگاه] (ئە + پ) 1) يۆلەنچۈك، يۆلىنىدىغان جاي؛ تايانچۇق. 2) كۆچمە م: ياردەم بەرگۈچى، مۇداپىئە قىلغۇچى:
كۈسەندىنىڭ ئاتى بولدى ئاندىن كۈچا،
كۈچادا بولۇر مەنزىلى تەكىيەگاھ.
— موللا شاكىر.
تەگ [تگ] «تەك I » گە قارالسۇن.
تەگەرگ I [تكرك] (پ) خامپا.
تەگەرگ II [تكرك] مۆلدۈر.
تەگرە [تكرا/تيكرا] ئەتراپ؛
ئانىڭدەك چىرقىراب سەسكەندى ناگاھ،
كىم ئول تەگرەدەگى ئول بولدى ئاگاھ.
— لۇتفى.
تەگرەسىدە — ئەتراپىدا.
تەگرۇ [تكرو/تيكرو ...]غىچە، ...گىچە، ...گە، قەدەر؛
ئوشانغە تەگرۇ — شۇنىڭغىچە.
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئېرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.
تەگۈرمەك [تكورماك/تيكورماک] تەگكۈزمەك، يەتكۈزمەك.
كۆز تەگۈرمەك — كۆز يەتكۈرمەك؛ تىكىلمەك، ئېتىبارغا ئالماق.
تەك [تنک] (پ) 1) تار، قىستاك، زىچ. 2) بىر ئېشەكلىك يۈك؛ تاي، توپ، بىر باغلام (يۈك). 3) تۆش تارتقۇ، تۆشلۈك.
تەك شەرابلىغ — مەي كۆتۈرەلمەسلىك، مەيدىن يېڭىلىش.
تەك نەفەس — زىققى نەپەس، نەپەس سىقىلىش.
دىلتەك — يۈرىكى، دىلى سىقىق.
تەكەشتۈرمەك [تينكاشتورماک] تەكىلەشتۈرمەك.
تەكىبەستە [تنک بسته] (پ) 1) مۇستەھكەم. 2) تۆشىبىغى، تۆشلۈك تارتىلغان (ئات ھەققىدە):
كېچە شەبدىزىن ئەيلەب تەكىبەستە،
ياكى ئايدىن كېلىپ سەتلىغە دەستە.
— نەۋائى.
تەك ـ تەك [تنک تنک] (پ) توپ ـ توپ، تاي ـ تاي.
تەكدىل [تنک دل] (پ) يۈرىكى سىقىلغان.
تەكرى [تنكرى] ئاللا، خۇدا:
دېدى: ئەي شەھەنشاھ گەردۇن نەما،
سېنى تەكرى قىلمىش مىسالى ھۇما.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەكباي [تنكباى] (پ) 1) تار يول. 2) بوغۇز، ھەلقۇم.
تەل [تل] (ئە) تۆپە، دۆڭ، ئېگىزلىك:
تەرزى قاراساي تۇشۇپ تەل كەبى،
ساي يۈزى چۈن قارا بەخمەل كەبى.
— زەلىلى.
تەلاتۇم [تلاطم] (ئە) ئۇرۇلۇش، دولقۇنلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشى.
پۇر تەلاتۇم — دولقۇنلۇق، غايەت زور دولقۇنلۇق.
تەلاج [تلاج] (ئە) ئالغاي.
تەلافى [تلافى] (ئە) قولدىن كەتكەن نەرسىنى قايتىدىن قولغا كىرگۈزۈش:
نە بولغاي، ئەي سەبا، گەر ساڭەتى تەركى جەفا تۇتساڭ،
تەلافى كاش يۈز نەۋمىد ئېتىپ بىر مۇددەئا تۇتساڭ.
— سەبۇرى.
تەلافى ئەيلەمەك — قولغا كىرگۈزمەك.
تەلافى ماقەت — يوقالغان نەرسىنى قولغا كىرگۈزۈش.
تەلالا [تلالا] (ئە) 1) ئاھاڭ؛ كۈي. 2) ھايقىرىق:
كى تۇججار بىرلە تاماشا قىلۇر،
ئىچىپ مەينى ئانداغ تەلالا قىلۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەلايە [طلايه] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار قىسمى، ھەمايىچى ئەترەت.
تەلە [تله] لاي؛ تۇزاق.
تەلەب [طلب] (ئە) سوراش، ئىستەش، خاھىش، مەيل:
ئۆلگۈچە قىلسام تەلەب ۋەسلى مۇيەسسەرمۇ ئىكىن،
ئەسلىنى تاپماق بەسى مۇشكىلكى، ئاسان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

تەلەب ۋادىيسى — سوپىلىق مەسلىكىدىكى يەتتە ۋادىي (يەتتە دەرىجە) نىڭ بىرىنچىسى.

تەلەبە [طلبه] 1) تەلەپ قىلغۇچىلار. 2) تىلەمچىلەر. 3) ئىلىم ئالغۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار.

تەلئەت [طلعت] (ئە) يۈز، بەت، چىراي؛ كۆرۈنۈش، ھۆسن، گۈزەللىك:

بىرىنىڭ ئىككى قاشىدۇر ياڭى ئاي،
بىرىنىڭ تەلئەتىدۇر ئىيدى ئەكبەر.

— ئاتابى.

قەمەر تەلئەت — ئاي يۈزلۈك:

قاشىدا جەۋانى قەمەر تەلئەتى،
بەئەينى پەرىدۇر ئانىڭ خىلقەتى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ماھى تەلئەت — «قەمەر تەلئەت» كە قارالار:

كەلگۈسى بىر ـ بىر بېسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىب قەددىگە گىيسۈبى ھەبىب.

— مۇللا بىلال.

تەلەتتۈف [تلطف] (ئە) سىلىق ۋە يۇمشاقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش، ئەركىلەش:

دېدىمكى: *تەلەتتۈف بىلە باقساڭىز،*
مېنىڭدەك غەرىبغە نەزەر قىلساڭىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەلەززۇز [تلذذ] (ئە) لەززەتلىنىش.

تەلەززۇزات [تلذذات] (ئە) [بىرلىكى: تەلەززۇز] لەززەتلىنىدىغان نەرسىلەر، «تەلەززۇز» غا قارالار.

تەلەف [تلف] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلەفات] نابۇت، ھالاك، يوق بولۇش.

تەلەف بولماق — نابۇت بولماق، يوق بولماق، يىتمەك، تۈگىمەك.

تەلەففۇز [تلفظ] (ئە) سۆزلەش، ئېيتىش، دېيىش.

تەلەققي [تلقى] (ئە) ئېلىش، قوبۇل قىلىش.

تەلەققي قىلماق — قوبۇل قىلماق.

تەلەممۇز [تلمذ] (ئە) شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

تەلەۋۋۇن [تلون] (ئە) 1) رەڭگارەڭ بولۇش، ئۆزگىرىپ تۇرۇش؛ تاۋلىنىش. 2) كۆچمە م: تۇتۇرۇقسىز (بولۇش)، ساۋاتسىز (بولۇش).

تەلەۋۋۇنلۇغ [تلون لوغ] 1) رەڭگارەڭ، ئۆزگىرىشچانلىق. 2) كۆچمە م: ساۋاتسىزلىق.

تەلەئلۇ [تلاٴلو] (ئە) پارلاش، پارقىراش، يالتىراش.

تەلبە [تلبه] (پ) 1) تەلۈە، سەۋدا، مەجنۇن. 2) پەرىشان؛ گاڭگىرىغان. 3) ئاشىق، مەپتۇن، ئىشققا گىرىپتار بولغان:

زەلىلى تەلبەنى دىلبەر كويىدىن قوغلاغانلاردا
چۇ بۇتخانە ئىچىدىن كافرۇ تەرسانى يىغماغلىق.

— زەلىلى.

تەلبەراي [تلبەراى] (پ) ساراڭلارچە، تەلۈىگە ئوخشاش:

تەلبەراي ئەتتى كۆڭۈل يادى بىلە مەجنۇن كەبى،
ئەيلەدى ئالەم ئىچىدىن بىزنى پىنھان سۈرەتى.

— ئا. نىزارى.

تەلبەرەتمەك [تيلباراتماك] ساراڭ قىلماق، تەلۈە قىلماق، ئازدۇرماق.

تەلبىس [تلبيس] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ، يالغان:

بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.

— لۇتفى.

تەلتىف [تلطيف] ئەركىلەش، ئەركىلىنىش، شېرىن سۆزلەرنى قىلىش.

تەلتىفى مەقال ئەيلەمەك — ئەركىلەپ سۆزلىمەك.

تەلخ [تلخ] (پ) ئاچچىق:

ھەمىشە گۈل يۈزىن تەدبىرىن ئەتكەي،
لەبىدىن تەلخ ئۇمرىن شىرىن ئەتكەي.

— خىرقەتى.

تەلخ ئەيلەمەك — ئاچچىقلا ئايلاندۇرماق، يېقىمسىز قىلماق.

تەلخ گۈفتار — ئاچچىق سۆزلەش.

تەلخ يىغلاماق — ئەلەملىك يىغلىماق، ئاچچىق يىغلىماق.

تەلخكام [تلخ كام] (پ) قايغۇلۇق، قىينىلىپ ئۆتكۈنچان؛ ئۇمىدسىز.

تەلخكام ئولماق — قايغۇرماق، قىينىلىپ كۈن كەچۈرمەك.

تەلخىس [تلخيص] (ئە) يەكۈنلەش، خۇلاسىلەش.

تەلقىن [تلقين] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلقىنات] 1) تەلىم، بىرەر مەسلىنى باشقىلارغا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش:

ھۇسن ئەتفالىغە لەۋھى ئارەزىدىندۇر سەبەق،
ئايغە تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئلە مېھرى خاۋەرى.

— ئەرشى.

2) مېيىت دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ئىمام تەرىپىدىن «كەلىماتى مەئلۇمە» نىڭ تەكرارلىنىپ كېلىشى.

تەلقىن ئەيلەمەك — ئېنىق چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرماق، يادىغا سالماق، ئۇندىمەك.

تەلقىن ئوقۇماق — چۈشەندۈرمەك، ئۇقتۇرۇلماق، يادىغا

غا سېلىنماق.

تەلىئە [طليعه] (ئە) قوشۇننىڭ ئالدىدا مېڭىپ يول ئاچقۇچى ۋە دۇشمەننىڭ ئەھۋالى، تۇرغان جايى ھەققىدە مەلۇمات ئېلىپ كەلگۈچى ئەسكەر؛ ئىلغار.

تەمام [تمام] (ئە) 1) ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك:
دېدى: خاجە: شاھا، يوق ئېردى بالام،
يېتىشتىكى ئۇمرۇم بولۇرغە تەمام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھەممە، ھەممىسى، بارلىقى، پۈتۈنلەي:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەمام ئاڭلادىم،
كى جانىم قۇلاقى بىلە تىڭلادىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن.
— ئەرشى.

تەمەتتۇئ [تمتع] (ئە) [كۆپلۈكى: تەمەتتۇئات] بەھرلىنىش، پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش.
تەمەتتۇئ تاپماق — بەھرلەنمەك، پايدا تاپماق، مەنپەئەت ئالماق.

تەمەسخۇر [تمسخر] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش.
تەمەسخۇر قىلماق — مەسخىرە قىلماق، مازاق قىلماق.

تەمەسسۇك [تمسک] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات. 2) تۇتماق، تۇتۇۋالماق، يېپىشماق.
پۈتۈن بىزگە بەرگىل تەمەسسۇك خەتى،
داغى ئاندا تۇشسۇن ئۇلۇغلار ئاتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇق [تملق] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش؛ ساختا تەزىم:
تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئوردى بىر كاج مېنى چوك ئاغام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەمەللۇك [تملك] (ئە) ئىگە بولغانلىق، بىرەر مۇلۈكنى ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا ئالغانلىق.

تەمەننا [تمنا] (ئە) تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ:
ئاتابى خۇد قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.
— ئاتابى.

تەمانىنا ئەتمەك — «تەمەننا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
تەمەننا ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق.
تەمەنناي خام — ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئۇمىد، خام تەمە.

تەمەۋۇج [تموج] (ئە) دولقۇنلىنىش، چايقىلىش.
تەمەۋۇج سالماق — دولقۇنلاندۇرماق، چايقالدۇرماق.

تەمەۋۇل [تمول] (ئە) مالدارلىق، بايلىق، باي بولماقلىق.

تەمەئ [طمع] (ئە) 1) خام خىيال، تەمە. 2) ئارزۇ، ئىستەك، ئۇمىد (غايىۋى). 3) ئاچ كۆزلۈك، نەپسانىيەتلىك، تويماسلىق:
ۋەسلىڭ تەمەئىدە زاردۇرمەن،
سەرگەشتەئى بىقەرارىدۇرمەن.
— ئەرشى.

تەم ـ تەم [تەم تەم] تامچە ـ تامچە، قەترە ـ قەترە:
سەر ـ بەسەر سۇرئەتىدىن ئول ئارەز ئۆزە تەم ـ تەم ئەرەق،
نەۋنىھال ئۇستىدە قۇدرەت يېلىدىن شىرىن سەمەر.
— ئەرشى.

تەمسىل [تمثيل] (ئە) مىسال كەلتۇرۇش، ئوخشىتىش.

تەمكىن [تمكين] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام؛ ئېغىر تەبىئەتلىك، سۆلەت، ھەيۋەت.
تەمكىن تاپماق — ئېغىر بولماق، بىر جايدا قارار تاپماق.
جەلال تەمكىن — ئەزىمەت، سۆلەتلىك، بۇيۇك، ھەيۋەتلىك.
سىپىھر تەمكىن — ئاسماندەك ۋەزمىن، ھەيۋەتلىك.

تەملىك [تمليک] مۇلۇكلۇك، مۇلۇك قىلىپ بېرىش:
مەغفىرەت گەنجى سەڭا تەملىك ئېرۇر، مانىڭ ئەمەس،
ئەيلەسەڭ ئىسيانى كۆپ ئۇممەتكە ھەر مىقدار خەرج.
— نەۋائى.

تەمە [تم] (ئە) ئاخىرلاشتى، تامام بولدى، تۈگىدى (كۆپىنچە كىتابلارنىڭ ئاخىرىغا يېزىپ قويۇلىدۇ).
تەمە بىل خەير — ياخشىلىق بىلەن تامام بولدى.
تەمە چەكمەك — تامام قىلماق، تامام بولدى دەپ يازماق.

تەمھىد [تمهيد] (ئە) 1) يېيىش. 2) تۈزۈش، تەرتىپلەش، رەتلەش، تۈزىتىش.

تەمۇز [تموز] (پ) شەمسىيە يىلنىڭ مارت ئېيىدىن باشلاپ بەشىنچى ئېيىغىچە بولغان ئۇچ ئاينىڭ ئوتتۇرىسى (سەرەتان، ئىيۇل).

تەمۇغ [تموغ] «تامۇغ» غا قارالسۇن:
كى ئەھلى زوھد قىلۇر تاڭلا ئىشرەتى جەننەت،
تەمۇغ ئارا نەچە مەيخانەلەر بەنا قىلايىن.
— گۈمنام.

تەمىز [تميز] (ئە) 1) ئاجرىتىش (ياخشىنى

ياماندىن) ، ئايرىش، پەرقلەندۈرۈش. 2) ئېنىق، روشەن، مەلۇم:
تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىنزدۈرۈر،
فىل يۈكىنغە مورچە كۆپ ئاجىزدۈرۈر.
— خەراباتى.

تەمىنز قىلماق — 1) ئاجراتماق، پەرق قىلماق. 2) بىلمەك، سەزمەك.

تەن [تن] (پ) 1) تەن، بەدەن، جىسىم. 2) ئادەم، شەخس:
بۇ سائەت ئىچىندە بەرەھمەن كېلىپ،
مۇنىڭ ئارقاسىدىن نەچە تەن كېلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەناب [طناب] (ئە) ئارغامچا؛ تاناب؛ يىپ؛ چۈلۈۋۈر:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تەنابى سەيد ئول گىيسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۇمنام.

تەناسۇب [تناسب] (ئە) بىر ـ بىرىگە ماس ۋە ئۇيغۇن بولۇش، كېلىشمەكلىك؛ نىسبەت پەيدا قىلىش.

تەناقۇز [تناقض] (ئە) بىر سۆزنىڭ ئىككىنچى سۆزگە قارشى قويۇلۇشى، ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى كېلىشى، زىتلىق، ئانتونىملىق.

تەنان [تنان] (پ) 1) تەنلەر، بەدەنلەر، گەۋدىلەر، جىسىملار. 2) ئادەملەر، شەخسلەر، كىشىلەر توپى:
دېدى ئاتىلانىپ چىقتى نەچچە تەنان،
بالىلار بىللە بولدى تاغقا رەۋان.
— موللا بىلال.

تەناۋۇل [تناول] (ئە) 1) يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق:
كېلۈر ئالدىڭىزغە كى ئاندىن تەئام،
تەناۋۇل قىلۇرسەن ئىشىڭ تۇرفە خام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېرىشمەك.

تەنەززۇل [تنزل] (ئە) 1) تۆۋەنلەش، پەسكە چۈشۈش. 2) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇش، كىبىرسىزلىك، كەمتەرلىك:
چۇ مەسئۇد بولماس ئىدى تەندۇرۇست،
تەنەززۇللۇق ئولدى بولۇپ ھالى سۇست.
— ن. زىيائى.

تەنەففۇر [تنفر] (ئە) يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش.

تەنەققۇل [تنقل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەنەققۇلات] ئىچىملىك بىلەن بىللە قەنت ـ گېزەك، يەل ـ يېمىش يېمەك؛ زاكوسكا.

تەنەند [تنند] (پ) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس.

تەنەۋۋۇڭ [تنوع] (ئە) تۇرلىنىش، خىلمۇ خىل بولۇش، تۇرگە ئايرىلىش.

تەنەئئۇم [تنعم] (ئە) نازۇ ـ نېمەتلەر ئىچىدە ياشاش، راھەتتە ياشاش:
ئاۋ ئاۋلاپ، قۇش سالىپ چىرغاپ ھەمىشە،
كېچە ـ كۈندۈز تەنەئئۇم قىلدى پىشە.
— لۇتفى.

تەنەئئۇمات [تنعمات] (ئە) [بىرلىكى: تەنەئئۇم] «تەنەئئۇم» غا قارالسۇن.

تەنبەل [تنبل] (پ) 1) ھۇرۇن، ئىش خۇشياقماس. 2) كۆچمە م: سېمىز.

تەنبۇرە [طنبوره] (ئە) تەنبۇرنىڭ كىچىك بىر تۈرى.

تەنبۇل [تنبول] تاتامغا سېلىنىدىغان بىر خىل خۇشبۇي ياپراق (ھىندىستاندا ئۆسىدۇ).

تەنبىھ [تنبيه] (ئە) ئەيىبلەش، كايىش، تاپا ـ تەنە قىلىش، ئاگاھلاندۇرۇش؛ جازالاش:
بەشىنچى مەنسىدۇر، ئاتىلا، تەنبىھ،
بارلىبەر قايدا بولسۇن باغ ئىلە تېھ.
— خىرقەتى.

تەنپۇش [تن پوش] (پ) كىيىم، يېپىنچا.

تەندۇرۇست [تن درست] (پ) ساغلام، سالامەت.
تەندۇرۇست ئولماق — ساقايماق، تۈزەلمەك.

تەنزىھ [تنزيه] (ئە) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش:
ئىككىنچى مەنسى تەنزىھدۇر بىل،
كۆڭۈلدىن خار خەشەكنى سەن ئېرىتقىل.
— خىرقەتى.

تەنسىف [تنصيف] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنى تەڭ ئىككىگە بۆلۈش؛ 2) ھېساب ئىلمىدا بەلگىلىك سانىنىڭ يېرىمىنى بەلگىلەش.
تەنسىف قىلماق — ئىككىگە بۆلمەك، يېرىمىنى ئاجراتماق.

تەنقال [تنقال] بەلگىلەنگەن جايغا يىغىلىش توغرىسىدا ئەسكەرگە خەۋەر بېرىش ياكى بۇيرۇق قىلىش.

تەنقىر [تنقير] (ئە) ئويۇش، كولاش.
تەنقىر ئەيلەمەك — كولىماق.

تەنقىس [تنقيص] (ئە) كېمەيتىش، ئازايتىش، كەم كۆرسىتىش؛ يېتىشمەسلىك، سەقىلىش.
تەنقىس بەرمەك — سەقماق، كېمەيتمەك.
تەنقىس تاپماق — تۇگەللەنمەك، تۇگىمەك؛ تۇگەپ قالماق.

ماق.

تەنكىر [تنكير] (ئە) 1) ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش. 2) ئەرەبچىدە بىرەر ئىسىمنى «نەكرە» يەنى ئېنىقسىز ھالغا كەلتۈرۈش (ئىسىم ياكى سۈپەتنىڭ ئالدىغا «ئەل /ال» نى قوشماسلىق).

تەنگە [تنكە] تەڭگە، پۇل.

تەنگەئى بەيئانە — زاكالەت، سودا ئۈستىدە ئالدىن بېرىلگەن پۇل.

تەنگۈداز [تن كداز] (پ) بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى.

تەناز [طناز] (ئە) نازلىق، كېلىشكەن، گۈزەل، نازىنىن:

كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
نازى شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەنازلىق.

— ئەرشى.

تەنھا [تنها] (پ) [بىرلىكى: تەن] 1) يالغۇز، تەنھا، يەككە، يىگانە، بىردىنبىر. 2) پەقەت، پەقەتلا. 3) كىشىلەر توپى:

بادە ئىچتىم زەۋقىدە مەي ئەكسىنى كۆردۈم،
ھۇسن باغىدا تەنھا ئولتۇرۇر خىرامان قىز.

— نەۋبەتى.

تەنۇرە [تنوره] (پ) پەرتۇق (تۆمۈرچىلەر كىيىدىغان)؛

چەرمىن تەنۇرە — تېرىدىن ياسالغان پەرتۇق:

تېمۇرچىدىن تىلەب دەم بىرلە كۆرە،
بېلىگە باغلەبان چەرمىن تەنۇرە.

— نەۋابى.

تەنۇمەند [تنومند] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك؛ ساغلام؛ سېمىز، گەۋدىلىك.

نا تەنۇمەند — كۈچسىز، ساقسىز، ھالسىز.

تەنۇر [تنوير] (ئە) نۇرلانماق، يورۇماق، نۇر چاچماق:

كۆزۈم تۇشتى ناگاھ بۇ تەسۋىرغە،
كى تەسۋىر ئەمەس، بەلكى تەنۇرغە.

— ئا. نىزارى.

تەنۋىن [تنوين] (ئە) «ن» لەشتۇرۇش (ئايرىم ئەرەبچە ئىسىملارنىڭ ئاخىرىنى «ن» بىلەن ئېيتىش).

تەھ [ته] (پ) تەگ، ئاست، ئەڭ ئاستى، قەۋەت:

بار ئېردىكى دەريا سۇيى ئانچە ئەۋج،
مېنى تەھكە تاشلاپ ئۇرار ئېردى مەۋج.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھادى [تهادى] (ئە) ئۆزئارا سوۋغا ئەۋەتمەك، ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلماق.

تەھارەت [طهارت] (ئە) 1) پاكلىق، پاك بولماقلىق، يۇيۇنۇپ تازىلىنىش.

2) ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن پۇت، قول، يۈز قاتارلىق ئەزالارنى يۇيۇش.

تەھاشى [تحاشى] (ئە) بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ چەتلىشىش، چېكىنىش؛ تارتىنىش.

تەھالۈك [تهالک] (ئە) 1) تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، ئارزۇ قىلماق؛ بېرىلمەك، ئىزدىمەك. 2) تىرىشماق. 3) جان تىكمەك، جېنىنىڭ بارىچە.

تەھەتتۈك [تهتک] (ئە) پەردە يىرتىلىش، شەرمەندە بولۇش، رەسۋالىق.

تەھەتتۈك بولماق — رەسۋا بولماق، شەرمەندە بولماق.

تەھەررۈك [تحرک] (ئە) قىمىرلاش، ھەركەتلىنىش:

يىگىرمە كۈن ئىچرە بۇ ئەتۋاردا،
تەھەررۈك بىلە يۈردى ئەبھاردا.

— ئا. نىزارى.

تەھەررۈك ئەھلى — ھەركەت قىلىپ تۇرغۇچى كىشىلەر.

تەھەررۈك ئەيلەمەك — قىمىرلىماق، ھەركەت قىلماق.

تەھەررۈك تاپماق — ھەركەتلەنمەك.

تەھەررۈكسىز [تحرک سيز] ھەركەتسىز، قىمىرلىمايدىغان.

تەھەرمۇز [تحرمز] (ئە) ھارامزادىلىك، ئالدامچىلىق، ھىيلىگەرلىك؛ شەخسىيەتچىلىك.

تەھەسسۇر [تحسر] (ئە) ھەسرەت چېكىش، ئەپسۇسلىنىش.

تەھەككۈم [تحكم] (ئە) 1) ھۆكۈم يۈرگۈزۈش، زورلۇق بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىش:

ئەل بەختى ئاقلىغى نېتەيىن يەتتى ۋەسلىگە،
بەختىم قارالىغى ماڭا قاتتىش تەھەككۈمۈڭ.

— گۈمنام.

2) غالىب كېلىش. 3) بىرەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمنى خالار ـ خالىماس قوبۇل قىلىش.

تەھەمتەن [تحمتن] (پ) 1) باھادىر، پالۋان. 2) رۇستەمنىڭ لەقىمى:

شۇجائەت بابىدا بولسالىڭ تەھەمتەن،
بولۇبان زىر دەستىڭ دىۋە ئەسۋەد.

— ئەرشى.

تەھەمۇل [تحمل] (ئە) تاقەت، سەۋر، چىدام، تەمكىنلىك، ۋەزمىنلىك:
تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى كۆل،
تەھەمۇل قىل، تەھەمۇل قىل، تەھەمۇل.
— لۇتفى.

تەھەمۇل ئەيلەمەك — چىدىماق، تەمكىن بولماق، ئېغىرلىق قىلماق، سەۋر قىلىپ تۇرماق.

تەھەمۇل پىشە قىلماق — تەمكىنلىكنى كەسىپ قىلماق، ئېغىرلىقنى ئادەت قىلماق:
يانا ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۇرەتدىن تەھەمۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.

تەھەمۇل كۆرگۈزمەك — «تەھەمۇل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھەمۇللىق [تحمل ليق] چىدامليق، سەۋرلىك، ئېغىرلىق، تەمكىنلىك.

تەھەۋۋۇر [تهور] (ئە) غەزەپ ۋە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، مەسىلىگە چۈشەنمەي تۇرۇپ، بىردەملىككە قىزىشىپ، غايەت ئاچچىقلىنىش، غەزەپلىنىش، ھولۇقۇش:
ئۆتۈپ نەچچە مۇددەت تەھەييۇر بىلە،
تەھەييۇر دېمەنكىم تەھەۋۋۇر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇر [تحير] (ئە) ھەيران بولۇش؛ ھەيرانلىق:
قولىن تىشلەدى قىز تەھەييۇر قىلىپ،
ئوقۇغان نەمازنى تەمەسخۇر قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھەييۇرات [تحيرات] (ئە) [بىرلىكى: تەھەييۇر] «تەھەييۇر» غا قارالسۇن.

تەھبەتەھ [تەبتە] (پ) قاتمۇقات:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكسىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلۇم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋبەتى.

تەھت [تحت] (ئە) ئاست، تەگ:
ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە سەيرى بولغاي شاخۇ رەگ.
— گۇمنام.

تەھتى فەرماندە — ھۆكۈم ئاستىدا، ئىختىياردا، قارمىقىدا:
تەھتى فەرماندە ئالەم كىشۋەرى.
— نەۋابى.

تەھتەس ـ سەرا [تحت الثرى] (ئە) يەر ئاستى:
نەماز ۋاقتىدىن تا بولۇپ چاشتگاھ،
بۇ مەنچىڭ سەپەر قىلدى تەھتەس ـ سەرا.
— موللا شاكىر.

تەھتۇش ـ شەرىن [تحت الشرين] (ئە) دوزاخنىڭ ئەڭ ئاستى:
سېنىڭ بىرلە تامۇغ خۇلد بەرىندۇر،
بېھىشتىم سەنسىزىن تەھتۇش ـ شەرىندۇر.
— لۇتفى.

تەھدىد [تهديد] (ئە) قورقۇتۇش، دوق قىلىش، تەھدىت.

تەھدىد ئەتمەك — قورقۇتماق، تەھدىت سالماق.

تەھرىر [تحرير] (ئە) يېزىش، ئەسەر يېزىش:
يىراقراقدىن تۇرۇپ نەۋرۇزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھريرىن ئىرشاد.
— لۇتفى.

تەھرىر ئەتمەك — «تەھرىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھرىر ئەيلەمەك — يازماق، ئەسەر يازماق.

تەھرىس [تحريص] (ئە) ھېرىسمەن قىلىش، ھېرىسىنى ئويغىتىش، تەمە قوزغىتىش.

تەھرىس ئەيلەمەك — ھېرىسمەن قىلماق.

تەھرىك [تحريک] (ئە) ھەرىكەت، ھەركەتكە كەلتۈرۈش، قىمىرلىتىش، قوزغىتىش.

تەھرىكە [تحريک] (ئە) «تەھرىك» كە قارالسۇن:
قالىپ تەھرىكەدىن ياتىپ مۇردەدەك،
كۆزىن ھەر بىرىگە چاتىپ مۇردەدەك.
— ئا. نىزارى.

قولى بىرلە سالنى قىلىپ تەھرىكە،
يۈرۈر ئېردى، تۇزدى شامال مەئرىكە.
— ئا. نىزارى.

تەھرىم [تحريم] (ئە) مەنئى قىلىش، ھارام قىلىش، قايتۇرۇش، ياندۇرۇش:
...سەبا بۇلبۇلنىڭ كۆڭلىنى گۈلى قەھقەھدىن تەھرىم
قىلىپ، قىزىل گۈل قاشىغە تەكلىف قىلغانى.
— خىرقەتى.

تەھزىب [تهذيب] (ئە) تازىلاش، پاكلاش؛ تازىلىق، پاكلىق.

تەھزىر [تحذير] (ئە) 1) ھەزەر قىلدۇرۇش، قاچۇرۇش؛ چەتلەشتۈرۈش. 2) قورقۇتۇش.

تەھزىل [تهزيل] (ئە) ئاجىز، زەئىپ؛ قۇۋۋەتسىز.

تەھسىل [تحصيل] (ئە) ئوقۇش، بىلىم ئېلىش، بىلىم ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش.

تەھسىل ئەتمەك — «تەھسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىل ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، ئوقۇماق.

تەھسىن [تحسين] (ئە) ئاپىرىن ئوقۇش، تەقدىرلەش، ماقۇللاش، ماختاش:

سەبا ئايدى گۈل بولماس مۇنچە ياخشى،
ئەجەب تەھسىن بۇ گۈلنىڭ تۇرفە نەقشى.

— خىرقەتى.

تەھسىن ئەتمەك — «تەھسىن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھسىن ئەيلەمەك — ماختىماق، ماقۇللىماق.

تەھقىق [تحقيق] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش، تەكشۈرۈش، ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش، ھەقىقەتلەش؛ ھەقىقەتەن:

تەھقىقى جەھەننەم بولۇر مەنزىلى،
ئەزابلارنى كۆرگەي بۇ يولنىڭ ئېلى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەقىقەتلىك، راستلىق:

ئاغزى تەھقىقىدە كۆپدىن بار ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگەھان شەكدىن چىقاردى لۇتف بىرلە خەندەسى.

— ئەرشى.

تەھقىق ئەتمەك — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تەھقىق ئەيلەمەك — تەكشۈرمەك.

تەھقىق قىلماق — «تەھقىق ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئەھلى تەھقىق — ھەقىقەت ئەھلى؛ راستچىللار، راست سۆزلىگۈچىلەر:

يەنە گۈل خاتەمى تەينىككى دەۋرەخ ئىچرە كۆيمەسلىك،
دېمىشلەر ئەھلى تەھقىقلەر سەخاۋاتى ئېرۇر بائىس.

— موللا بىلال.

تەھلىل [تحليل] (ئە) 1) ئانالىز. 2) ئېرىتىۋېتىش. 3) مۇرەككەپ بىر نەرسىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىپ تەكشۈرۈش. 4) تەڭرىنىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىش.

تەھنۇقىرە [تەقره] (پ) تېگى كۇموش، يۈزى ئالتۇن.

تەھنىيەت [تهنيت] (ئە) قۇتلاش، تەبرىكلەش، مۇبارەكلەش:

سەرىر ئۆزرە چىقتىم تۇزۇپ سەلتەنەت،
خەلايىق كېلىپ ئەيلەدى تەھنىيەت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەھۇر [طهور] (ئە) ناھايىتى تازا، ئىنتايىن پاك:

ئول غار ئىچرە چىلتەندۇر، ئىچكەنلەرى تەھۇردۇر،
كاسەلەرى دۇر دۇرۇر، شەراب ئىچەر ئىردىيا.

— م. نىيازى.

تەھۇرا [طهرا] (ئە) «تەھۇر» غا قارالسۇن.

تەھۇرا بادەسى — پاكىز شاراب؛ ئۆتكۈر شاراب.

تەھۇرا شەربەتى — ئەڭ شېرىن شەربەت.

تەھۇل [تحويل] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆز ھالىتىدىن باشقا بىر ھالەتكە كەلتۈرۈش، ئايلاندۇرۇش، ئۆزگەرتىش. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە قۇياشنىڭ بىر بۇرجىدىن باشقا بىر بۇرجىغا ئۆتۈشى.

تەھۇلدار [تحويل دار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

تەھىيات [تحيات] (ئە) [بىرلىكى: تەھىيە] «تەھىيە» گە قارالسۇن:

كى بىر نامەئى يازدى شاھى بۇخار،
كى بىزدىن تەھىيات ھەزاران ـ ھەزار.

— موللا شاكىر.

تەھىيە I [تحيه] (ئە) 1) سالام، دۇئا، ماختاش. 2) تىرىكلىك (ھايات) بېرىش.

تەھىيە II [تهيه] (ئە) ھازىرلاش، تەييارلاش.

تەۋابىئ [طوابع] (ئە) [بىرلىكى: تابىئ] ئەگەشكۈچىلەر.

تەۋاتۇر [تواتر] (ئە) ئېغىزدىن ئېغىزغا يېيىلىش، تارقىلىش؛ ئاشكارىلىنىش (خەۋەرگە ئائىت).

تەۋاجىر [تواجر] (ئە) «تاجىر» غا قارالسۇن:

چۇ دەريا سارىغە گۈزەر ئەيلەدىم،
تەۋاجىرنى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاچى [تەواجى] جارچى، ئېلانچى؛ مۇخبىر.

تەۋارىخ [تواريخ] (ئە) [بىرلىكى: تارىخ] تارىخلار.

تەۋارۇد [توارد] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقا ـ ئارقىدىن، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ؛ ئىككى ئىش تەڭ كەلمەك.

تەۋارى [توارى] (ئە) يوشۇرۇنماق، مۆكۈنمەك.

تەۋازۇئ [تواضع] (ئە) 1) ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتۇش، كەمتەرلىك. 2) ھۆرمەت، ئىززەت، ئېھتىرام:

ئانىڭ بىرلە ھەمراھ نەچە ئادەمى،
تەۋازۇئدا تۇردى نەچە خادەمى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) كۆچمە م: ئىتائەتمەنلىك، بويسۇنۇش.

تەۋازۇئ ئەيلەمەك — ئۆزىنى ئەدەپلىك تۇتماق، تۆۋەن تۇتماق، ھۆرمەت قىلماق.

تەۋاف [طواف] (ئە) زىيارەت.

تەۋاف قىلماق — مۇقەددەس ھېسابلانغان كىشى، نەرسە، جايلارنى زىيارت قىلماق.

تەۋافۇر [توافر] (ئە) يېتەرلىك، تولۇق، كۆپ، مول؛ باياشات، مولچىلىق، مەمۇرچىلىق.

تەۋان I [توان] (پ) قۇۋۇەت، كۈچ، قۇدرەت؛ تاقەت، چىدام.
ناتەۋان — كۈچسىز، قۇۋۇەتسىز، قۇدرەتسىز:
ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتلىك دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.
— ئەرشى.

تەۋان II [توان] «تەبان» غا قارالغۇ.
تەۋانا [توانا] (پ) كۈچلۈك، قۇۋۇەتلىك، قۇدرەتلىك، ساغلام؛
بىرى ئايتۇركى: ئەي ھەييۇ تەۋانا،
ئىرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
— لۇتفى.

تەۋانا پەيكەر [توانا پيكر] (پ) تېنى قۇۋۇەتلىك.
تەۋانالىغ [توانالىغ] «تەۋانا» غا قارالغۇ.
تەۋانگەر [توانكر] (پ) 1) كۈچلۈك، قۇۋۇەتلىك، قۇدرەتلىك. 2) باي؛ دۆلەتمەن، پۇلدار:
بار ئىردىكى ئاندا ئەجەم خەيلىدىن،
غەنىيۇ تەۋانگەر كەرەم خەيلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋاب [تواب] (ئە) 1) قوبۇل قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى. 2) ئاللا، تەڭرى.
تەۋايىف [طوايف] (ئە) [بىرلىكى: تايىفە] گۇرۇھلار، قەبىلىلەر، تائىپىلەر.
تەۋەججۇھ [توجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، يۈزىنى بۇراش، ئىخلاس؛ ھۆرمەت، ئېھتىرام:
بەسىر پادىشاھى مىرزەبان پەرزەندى يوق جەھەتىدىن ئۇزلەت ئىختىيار ئەيلەپ، جەناب ھەزرەتى ئىززەتكە تەۋەججۇھ بىرلە يۈز كەلتۈرگەنى،...
— ئا. نىزارى.
2) دىققەت ـ ئېتىبار. 3) تەڭرىگە يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش.
تەۋەججۇھ ئەتمەك — يۈزلەنمەك، يالۋۇرماق.
تەۋەججۇھ كۆرسەتمەك — ئىلتىپات قىلماق.
تەۋەسسۇل [توسل] (ئە) ۋاستە قىلىش، تايىنىش؛ باھانە، سەۋەب.
تەۋەسسۇئ [توسع] (ئە) كېڭىيىش، كېڭەيتىش، ئاشۇرۇش.
تەۋەققۇف [توقف] (ئە) توختاش، جىم تۇرۇش، ئىككىلىنىش:
دېدى: سىزنى چىرلار ئەمىرى زەمان،
تەۋەققۇفنى تاشلاپ بولۇڭلار رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەققۇف ئەيلەمەك — توختىماق، جىم تۇرماق.
تەۋەققۇئ [توقع] (ئە) ئۈمىد بىلەن قاراش؛ ئىنتىزار بولۇش:
تەۋەققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.
— لۇتفى.

تەۋەققۇئ ئەتمەك — «تەۋەققۇئ ئەيلەمەك» كە قارالغۇ؛
تەۋەققۇئ ئەيلەمەك — ئۈمىد بىلەن قارىماق، كۈتمەك، كۆز تۇتماق.
تەۋەققى [توقى] (ئە) چېكىنمەك.
تەۋەككەل [توكل] (ئە) 1) پۈتۈن ئۈمىدىنى تەڭرىگە باغلاش، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىگە ئىشىنىش. 2) تەۋەككۈل قىلىش، كۆپ ئىككىلەنمەي قىلىنغان ھەرىكەت.
تەۋەللا I [تولا] (ئە) 1) يېلىنىپ سوراش؛ يالۋۇرۇش، ئىلتىجا قىلىش؛ ئۈمىد، ئۈمىدلىنىش. 2) دوست تۇتۇش:
شەھەرگە ياقىن بىر مەكان راستلادى،
تەۋەللا قىلىپ ئۆي ساری باشلادى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋەللا قىلماق — 1) يېلىنماق، يالۋۇرماق؛ ئۈمىد قىلماق. 2) دوست تۇتماق.
تەۋەللا II [تولى] (ئە) «تەۋەللا I » گە قارالغۇ.
تەۋەللۇد [تولد] (ئە) تۇغۇلۇش، پەيدا بولۇش:
...مۇھەببەتدىن نە ئىشلار تەۋەللۇد قىلۇر... ئول سىرنى ئەيان ۋە ئول سۆزنى بەيان قىلماق.
— خىرقەتى.

تەۋەللۇد تاپماق — تۇغۇلماق.
تەۋەمان [توامان] (ئە) قوشكېزەك، ئىككېزەك:
مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.
— ئەرشى.

تەۋەھھۇم [توهم] (ئە) ۋەھىمگە چۈشۈش، قورقۇش:
كى سابىت تەۋەھھۇم بىلە قىلدى زار،
بولۇپ تەختى پارە ئۆزە بەر قەرار.
— ئا. نىزارى.

تەۋەھھۇم ئەيلەمەك — قورقماق، ۋەھىمگە چۈشمەك.
تەۋبە [توبه] (ئە) 1) يامان قىلمىشقا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن قىلىنغان قارار، بېرىلگەن ۋەدە:
كۇفر زۇلفىدىن يانارغە تەۋبە قەسدىن ئەيلەسەڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ تەۋبەلەردىن قىلمە ئىستىغفار بەس.
— ئەرشى.

2) ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ.
تەۋبە شىكەن — تۆۋىسىنى بۇزغۇچى، ۋەدىسىدىن يانغۇچى؛
تەۋبە نەسۇھ — سەمىمىي ۋە ھەقىقىي تۆۋا.
تەۋدىئ [توديع] (ئە) خوشلىشىش، خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش.
تەۋدىئ قىلماق — خەيرلەشمەك، خوشلاشماق.
تەۋر [طور] (ئە) 1) يوسۇن، رەۋىش، ئۇسۇل، تەرز؛ ئادەت، قىلىق، تەرتىپ:

كى بۇ ھەركۇندەكى ئەشئار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى بىلە گۇفتار ئەمەستۇر.

— لۇتفى.

تەۋر ئەتمەك — بىرەر نەرسىگە ئۆگەنمەك، ئادەت قىلماق.
تەۋر ۋەزئ — رەۋىش ۋە تۈزۈلۈش.
تەۋرات [تورات] (ئە) يەھۇدىيلارنىڭ دىنىي كىتابى (مۇسا پەيغەمبەرگە نازىل بولغان، دېيىلىدۇ).
تەۋرىت [توريت] (ئە) مۇسا ئەلەيھىسسالامغا نازىل بولغان كىتاب، تەۋرات.

تەۋرىت كەلىمەسىدىن تاپتى تەراۋەت ئىنجىل،
فۇرقانى ئەمەدىدە ھەرفى زەبۇر ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

تەۋزىھ [توضيح] (ئە) ئىزاھلاش، روشەنلەشتۇرۇش.
تەۋزىھ بەرمەك — روشەن قىلماق، ئايدىڭلاشتۇرماق، ئىزاھلىماق.
تەۋزىھ قىلماق — «تەۋزىھ بەرمەك» كە قاراڭ.
تەۋزىئ [توضيع] (ئە) تارقىتىش، بۆلۈپ تارقىتىش، تەقسىملەپ بېرىش.
تەۋسەن [توسن] (پ) شوخ ئات، ئويناق ئات:

مىندى چۇ تەۋسەن جۇنۇن كۇندە شەھ سۇۋار ئىشق،
قەتئ بۇ ماسەۋا ئۇچۇن ئىلكىدە زۇلفىقار ئىشق.

— زەلىلى.

تەۋسەنى تەخەييۇل — خىيال ئېتى، خىيال.
تەۋسەنلىغ [توسن ليغ] كۆچمە م: شوخلۇق، شاشلىق.
تەۋسىئ [توسيع] (ئە) كېڭەيتىش؛ كەڭچىلىك، كەڭلىك.
تەۋسىف [توصيف] (ئە) سۈپەتلەش، ماختاش:

تەۋسىفى ھۇسنۇڭ تۇگەنمەكلىك مەھال ئېرمىش مەھال،
مېڭدىن بىرنى بەيان ئەتسەم بولۇر يۈز مىڭ كىتاب.

— قەلەندەر.

تەۋف [طوف] (ئە) ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۈرتۈش؛ زىيارەت:

تەۋف قىلىپ ئەرتەسى بولدۇم رەۋان،
بولدى ئەجەب گەرم زەمىنۇ زەمان.

— زەلىلى.

تەۋفى ۋىدا ئ — خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى كۆرۈشۈش.
تەۋفگاھ [طوف كاه] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي؛ «تەۋف، تەۋاف» لارغا قاراڭ.
تەۋفىر [توفير] (ئە) ئاشۇرۇش، چوڭايتىش؛ كۆپەيتىش؛ پايدا:

ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئەردى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋفىر.

— لۇتفى.

تەۋفىر ئەتمەك — كۆپەيتمەك.
تەۋفىق [توفيق] (ئە) 1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق. 2) ياردەم، مەدەت.

گۇلشەنى تەۋفىقدىن ئالغان نەسىم،
كۆڭلىگە تەئسىر ئېتىپ ئەردى ئەزىم.

— نەۋايى.

تۆكۇلدى گۆھەردەك كۆزىدىن ياشى،
بولۇپ تەۋفىق ئاخىر ئانىڭ يولداشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەۋفىق ئەھلى — تەلىپىگە يەتكەن، ياخشىلىققا ئېرىشكەن كىشىلەر.
تەۋق [توق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتۋاق] 1) گۇناھكارنىڭ بوينىغا جازا تەرىقىسىدە سېلىپ، قۇلۇپلاپ قويۇلىدىغان گۈندا، تاقاق؛ گەدەنلىك. 2) كۆچمە م: باشقا چۈشكەن ئېغىر تەشۋىش، دەردىسەر. 3) قۇشلارنىڭ بوينىدىكى ھالقا شەكىللىك سىزىق؛ قۇشلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاسما. 4) بويۇنغا باغلايدىغان باغ، مارجان يىپى:

گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋنىدىن ئازاد.

— ئەرشى.

تەۋقى غەبغەب — ئېڭەك ئاستى گۆشىنىڭ ئايلانمىسى.
تەۋقى لەئن — لەنەت تاختىسى، تاقىقى، ھالقىسى:

بويىنىنى سۇنماي ئەيان ئەتكەندە تەئن،
سالىبان بوينىغە ئانىڭ تەۋقى لەئن.

— نەۋايى.

تەۋقىر [توقير] (ئە) ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، تەزىم قىلىش.
تەۋقىف [توقيف] (ئە) 1) توختىتىش، توختىتىپ قويۇش. 2) بەند قىلىش.
تەۋقىف گاھ [توقيف كاه] (ئە + پ) توختىتىپ قويۇش ئورنى، بەند قىلىش ئورنى؛ زىندان.

تەۋقىئ [توقيع] (ئە) 1) شاھنامىڭ يارلىقى، بۇيرۇق ۋە پەرمانلىرىغا قويۇلغان مەخسۇس بەلگە. 2) شۇنداق بەلگە قويۇلغان بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق.

تەۋلە [طوله] «تەۋلە» گە قاراڭ.

تەۋلىيەت [توليت] (ئە) ۋەخپە يەرلەرنى باشقۇرۇش، مۇتەۋەللىلىك باشقۇرماقلىق.

تەۋھىد [توحيد] (ئە) 1) يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇقىغا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش. 2) ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى، سوپىلىقنىڭ بەشىنچى دەۋرى:

كىمگە كىم، تەۋھىددىن بەردىڭ كۇشاد،
مىدھەتىدە كۇفر قىلدىڭ ئىتتىھاد.

— نەۋايى.

قىسمى تەۋھىد ئەيلەمەك — ئەزەلدە يەككە قىلىپ ياراتماق:

ھەر كىشىكىم، قىسمى تەۋھىد ئەيلەدىڭ،
بائىسى تەجرىدۇ تەفرىد ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

تەۋئ [طوع] (ئە) رىغبەت، مەيل، خاھىش.

تەۋئ ئەيلەمەك — خالىماق، مەيل (ئىختىيار) قىلماق.

تەۋىل [طويل] (ئە) ئۇزۇن.

تەۋىلە [طويله] (ئە) ئاتخانا، كاتتا ئاتخانا.

تەئىب [تعب] (ئە) 1) مىجەز، خۇلق، خاراكتېر، تەبىئىي خۇسۇسىيەت.
2) خاھىش.

تەئبىر [تعبير] (ئە) بايان قىلىش، ئىزاھلاش، مەنىسىنى ئېچىش.

تەئبىر ئەيلەمەك — مەنىسىنى ئاچماق، بايان قىلماق.

تەئبىيە [تعبيه] (ئە) 1) تۇزۇش، تەرتىپكە سېلىش، جاي ـ جايىغا قويۇش (سەپ ھەققىدە). 2) پىستىرما، بۆكتۇرمە:

رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇر،
رەۋشەن ئېتىپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.

— زەلىلى.

تەئبىيە باغلاماق — تىزماق، تەرتىپكە سالماق، بېزەمەك:

تەئبىيە باغلاپ بەسى ئەھلى ھۇنەر،
تاپىپ ئاندىن مۇلكۇ كىشۋەر زىيبۇ زەر.

— نەۋايى.

تەئتىر [تعطير] (ئە) خۇشپۇراق قىلىش، خۇشبۇيلاندۇرۇش.

تەئتىل [تعطيل] (ئە) بىكار تۇرۇش، ئىشنى ياكى ئوقۇشنى توختىتىش، تەتىل:

كى ئۇن تارتماقنى بېرىڭ يارغۇچاق،
جۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.

— ئا. نىزارى.

تەئتىل ئەيلەمەك — ئىشنى توختاتماق.

تەئجىل [تعجيل] (ئە) 1) ئالدىراش، تېزلەشتۇرۇشكە ئىنتىلىش، سۈرئەتنى تېزلىتىشكە تىرىشىش. 2) ھولۇقۇش، ھاياجانلىنىش:

سەبا تەئجىل ئېتىپ تا كىردى يولغا،
قىلىپ سۈرئەت قاراماي ئوڭ ۋە سولغا.

— خىرقەتى.

تەئجىل ئەيلەمەك — ئالدىرىماق.

تەئخىر [تاخير] (ئە) 1) كېچىكتۇرۇش. 2) كېچىكىش.

تەئخىر ئەتمەك — كېچىكتۇرمەك.

ئەرشىيا، مەي ئىچ دەما ـ دەم، قىلماغىل تەئخىركىم،
«ئەشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان» كېلۇر ھەردەم ندا.

— ئەرشى.

تەئداد [تعداد] (ئە) 1) سان، ھېساب، ئەدەت. 2) ساناش، ھېسابلاش:

ماڭا قىلغانلارنى تەئداد ئېتەرگە،
يوق ئەختەر، تۆكتى كۆك سەڭكى شۇمارە.

— ئەرشى.

تەئدىب [تاديب] (ئە) ئەدەپ بېرىش، جازا بېرىش.

تەئرىز [تعريض] 1) كىنايە بىلەن سۆزلەش. 2) ئېتىراز بىلدۈرۈش.

تەئرىف [تعريف] (ئە) نەرسە، ۋەقە، ھادىسە، چۈشەنچە قاتارلىقلارنىڭ ئىخچام ۋە ئېنىق ئىپادىسى، تەسۋىرى، خاراكتېرىستىكىسى:

كېلىپ ئېردى رۇمغە فەرەڭ ئەلچىسى،
بۇ تەئرىفنى ئاڭلاپ كۆلەر ئول بەسى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىب [تعذيب] (ئە) ئازابلاش، رەنجىتىش.

تەئزىر [تعذير] (ئە) كايىش، ئازار بېرىش؛ جازالاش.

تەئزىز [تعزيز] (ئە) ئىززەتلەش، ئەزىز كۆرۈش، ھۆرمەتلەش، ئېھتىرام بىلدۈرۈش.

تەئزىم [تعظيم] (ئە) ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش.

تەئزىم تاپماق — ئۇلۇغلانماق، ھۆرمەتلەنمەك.
ئاڭا تەئزىم ئەتتىم قوپۇپ نۇن كەبى،
قىلىپ سەيھە ئاندىغكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئزىيە [تعزيه] (ئە) ماتەملىك كىشىگە تەسەللى بېرىش، ئەھۋال سوراش.

تەئزىيەت [تعزيت] (ئە) «تەئزىيە» گە قارالسۇن.
بۇرادەرلەر ئاندىغ قىلىپ مەشۇرەت،
تۇگەشتى ئاتاغە تۇتۇپ تەئزىيەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تەئلىف [تاليف] (ئە) 1) سازلاش، تەڭشەش. 2) تۇزۇش، ئەسەر يېزىش، ئاھالىڭ يارىتىش:
دەدى تەئلىف ئەتكىل بۇ يەڭلىغ كىتاب،
خەلايىق دىماغىغە يەتكۇز گۇلاب.
— غەربى.

3) ئەسەر؛
سەۋەت تەئلىف ئەتمەك — كۇي، ئاھالىڭ ياراتماق.

تەئلىق [تعليق] (ئە) 1) ئېسىش، ئېسىپ قويۇش؛ ئېسىلىپ تۇرۇش. 2) ھۆسنىخەتنىڭ بىر تۈرى (خەتتى تەئلىق)؛ تەئلىق نۇسخا.

تەئلىم [تعليم] (ئە) 1) ئىلىم. 2) ئەدەپ ـ ئەخلاق، تەربىيە. 3) تەلىمات، نەزەريە. 4) كۆرسەتمە، يولىيورۇق. 5) ئۆگىتىش، بىلىم بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تەئمىر [تعمير] (ئە) بۇزۇلغان جاينى ياساش، ئىمارەت سېلىش، بىنا قىلىش.
تەئمىر ئەيلەمەك — بۇزۇلغان جاينى ياسىماق، ئىمارەت (بىنا) قىلماق.

تەئمىق [تعميق] (ئە) چوڭقۇر پىكىر قىلىش، ئەتراپلىق ئويلاش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش.
تەئمىق قىلماق — چوڭقۇر پىكىر قىلماق، ئەتراپلىق ئويلىماق.

تەئمىم [تعميم] (ئە) ئومۇملاشتۇرۇش، كۆپچىلىك ئارىسىغا تارقىتىش.
تەئمىم ئەيلەمەك — ئومۇملاشتۇرماق، تارقاتماق، يايماق.

تەئمىيە [تعميه] (ئە) يوشۇرۇن، سىرلىق ھالغا كەلتۈرۈش.
تەئمىيە ئامىز — تېپىشماققا ئوخشاش، سىرلىقراق.

تەئن [طعن] (ئە) 1) ئېتىش، ئىرغىتىش (تاش ۋە ئوقنى). 2) تەنە قىلىش، كىشىنىڭ نۇقسان ۋە كەمچىلىكىلىرىنى يۈزىگە سېلىش.
تەئن ئەھلى — تەنە قىلغۇچىلار، گەپ ئوينىتقۇچىلار.

تەئنە [طعنه] (ئە) «تەئن» گە قارالسۇن.
فەلەك ئەشكىن تۆكۈپ ھەر سۇبھ ھالىمغە تۇتار ماتەم،
كۈلەر خۇرشىد قىلىپ تەئنە بۇ چېھرە زەئفىرانىمغە.
— ئا. نىزارى.

تەئنە ساز [طعنه ساز] (ئە + پ) تەنە قىلغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مەسخىرىلىك كۈلگۈچى.

تەئۇىز [تعويذ] (ئە) تۇمار (كۆز تېگىش ۋە باشقا يامانلىقلارنى قايتۇرۇش ئۈچۈن پۈتۈلگەن دۇئا):
تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەئۇىزگە باغ،
يا ئۆزۈك بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— موللا بىلال.

تەئۇىق [تعويق] (ئە) 1) قايتۇرۇش، كېچىكتۇرۇش، مەنئى قىلىش. 2) بەند قىلىش.

تەئۇىل [تاءويل] (ئە) [كۆپلۈكى: تەئۇىلات] 1) سۆزنى ئۆز مەنىسىدىن باشقا مەنىگە بۇراش؛ بايان قىلىش، چۈشەندۈرۈش:
...ئاتاسى ئوغلىغە ئول سۇرەتنىڭ تەئۇىلىنى ئايتىپ، ئوغلىنى سەفەر ئىشىدىن مانىئ ئەيلەگەنى...
— ئا. نىزارى.

2) چۈش ئۆرۈش، چۈشكە تەبىر بېرىش.

تەئىىد [تاييد] (ئە) قۇۋۋەتلەش، مۇستەھكەملەش، تەكىتلەش.

تەئىين [تعيين] (ئە) تەيىن، تەينىلەش، بەلگىلەش:
دەدى: باشلاڭىزلار مۇنى ئىچكەرى،
قىلىڭ جاي تەئىين سارايدىن ناري.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تەئىين ئەيلەمەك — تەينىلىمەك، بەلگىلىمەك.

تەي [طى] (ئە) يۇرۇش، كېزىش؛ ئۆتۈش:
ئىكى مۇشىفىق يۇرۇپ تەي قىلدىلار يول،
كېتىپ غەم كۈنلەرى چۆللەر بولۇپ گۇل.
— خىرقەتى.
تەي ئەتمەك — «تەي ئەيلەمەك» گە قارالسۇن.
تەي ئەيلەمەك — يۇرمەك، كەزمەك.
تەييى ئەرز — يەر يۈزىنى ياكى ئۇزاق يولنى ئاز ۋاقىت ئىچىدە كېزىپ چىقىش.

تەير [طير] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇيور] 1) ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش:

سەبا ئېردى جەهان ئىچرە سەبۇك سەير،
قىلۇر ئېردى جەهان گۈلزاردا تەير.
— خىرقەتى.

2) ئۆتۈش، كېزىش:
ئول كۈنى يولچاق لەبىنى سەير ئېتسەڭ،
تاڭلاسى دەريا يۈزىدىن تەير ئېتسەڭ.
— زەلىلى.

3) قۇش، ئۇچار قانات:
قىلۇر ئېردىم ھەر كۈنى بۇ ئالەمنى سەير،
كېزىپ ھەر تەرەفنى ئۇچۇپ مىسلى تەير.
— ئا. نىزارى.

تەير قىلماق — ئۇچماق.

مەنتىقۇتتەير — «قۇشلار سۆھبىتى» (ئەسەر نامى).

تەيران [طيران] (ئە) ئۇچۇش، پەرۋاز:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەئى داغدار ئۇندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.

تەيران قىلماق — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق:
چۈن نېچە كۈن بۇيلە تەيران قىلدىلار.
— نەۋائى.

تەيلەسان [طيلسان] (ئە) ردا (باشقا ئارتىپ ياكى بويۇنغا سېلىپ يۈرۈلىدىغان، رومالغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۇستباش):
كىيمىش ئېردى قارا ئەتلەسدىن ھەۋا بىر تەيلەسان،
ئانى مېھر ئەتتى زىيا تىرناغى بىرلە تار ـ تار.
— تەجەللى.

تەييار [طيار] (ئە) ئۇچقۇر، قاناتلىق:
زەلىلى جەئفەرى سادىقنى دەيدۇر مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھانى كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

تەييب [طيب] (ئە) «تەييبە» گە قارالسۇن.

تەييبە [طيبە] (ئە) 1) پاك، پاكىز، تازا. 2) ياخشى. 3) خۇشبۇي، خۇش پۇراق:
چىلتەن ئىدى ھەببە، بەرگىل ئانا نەسىبە،
بارچە ئەرۋاھ تەييبە، ئاندا ھازىر ئەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

ئەرۋاھى تەييبە — پاك ئەرۋاھلار.

توبەتو [توبتو] (پ) «توبەرتو» غا قارالسۇن.

توبەرتو [توبرتو] (پ) قاتمۇقات، ئۇستى ـ ئۇستىگە:
غەمى ئىشقىڭ كۆڭۈلدە باغلانىپ ئانداغكى توبەرتو،
بولۇپدۇر كۆڭلۇم ئىچرە بەستە ـ بەستە غۇنچە يەڭلىغ قان.
— ئا. نىزارى.

توبىرە [توبرە] توۋرا:
كى غەلبارغە ئالسىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

توبۇلغا [توبولغا] «داۋۇلغا» غا قارالسۇن.

توده [توده] (پ) توپ، توپلام، دۆۋە؛ گۇرۇھ:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تودەئى خەسدۇر.
— زەلىلى.

تور [تور] 1) قۇش ۋە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تور. 2) قۇش قونىدىغان ياغاچ، قونداق.

تورسۇق [تورسوق] تۇلۇم.

تورقە [تورقە] كەتان ناملىق ماتادىن تىكىلگەن قىممەت باھا كىيىم («كەتان» غا قارالسۇن).

توز [توز] چاڭ، توزان، غۇبار.

توزاق [توزانك] يۇمشاق توپا، شورلۇق.

توس [توس] 1) قېيىن ياغىچى، قېيىن ياغىچىنىڭ پوستى. 2) تۇپراق.

توستەغان [توستاغان] قىمىز قۇيۇپ ئىچىدىغان ياغاچ كاسا، ئاياق، جام؛ كوزا.

توسقال [توسقال] «توسقاۋۇل» غا قارالسۇن.

توسقاۋۇل [توسقاوول] 1) يول ئېغىزلىرىغا مەسئۇل قاراۋۇل، كۆزەتچى؛ مۇھاپىزەتچى؛ توسۇپ، تۇتۇپ تۇرغۇچى. 2) مەدەتكار.

توشۇق I [توشوق] قەدىمكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىي شەكىللىرىدىن بىرى، قوشاق:
ئاڭلامايىن سۆزدە تويۇق بەھرىنى،
قايسى تويۇق بەلكى توشۇق بەھرىنى.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

توشۇق II [توشوق] يۈك:
بۇ قالغانلىرى ئىككى يۈزدىن ئوشۇق،
كۆچۈپ ئۆيدىن ئۆيگە توشۇپدۇر توشۇق.
— موللا شاكىر.

توقۇشماق [توقوشماق] توقۇنۇشماق، دۇچ كەلمەك؛ تەگمەك.

توك [تونك] سوغۇق، قاتتىق سوغۇق؛ مۇز:
ئاھۇ ئەشكىدىن ئېرۇر ئوتۇ سۇ ئىچرە ئاشىق،
زاھىدا، نې غەم ئاڭا گەر قىزىغ ئولغىل گەر توك.
— نەۋائى.

توڭراغۇ [تونكراغو] قوڭغۇراق:

تۇڭراغۇ ئاۋازىدىن مەھمىلدە يار ئولماق كېرەك،
كۆپ نىشات ئاۋەر كېلۇر ئول گۈزار ئولماق كېرەك.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تۇڭۇر [تونكور] پەرى؛ جىن، ئالۋاستى.

تۇڭۇز [تونكوز] 1) تۇڭگۇز، چوشقا:
قىز ئايتتى: «بولماسە شەيخى كىبار،
قىل تۇڭۇز كۈتمەكنى بىر يىل ئىختىيار.»
— ئىبنى يۈسۈپ خوتەنى.
2) تۈركىي خەلقلەر مۆچىلىنىڭ ئون ئىككىنچىسى.

تۇڭۇلماق [تونكولماق] ئۈمىدسىزلەنمەك، غەمكىن بولماق، كۆڭلى سۇنماق:
ۋەفا قىلغاي دەپان يۈزمىڭ يۇگۇردۇم،
ۋەفانى كۆرمەدىم، ئەمدى تۇڭۇلدۇم.
— خىرقەتى.

تولاشىق [تولاشق] تولغاشقان؛ ئەگرى ـ بۈگرى، ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، تۈگۈلگەن؛ چىرماشقان.

تولان [تولان] بەش ياشلىق (بەش ياشار) ئات.

تولاي [تولاى] كۆپ، تولا، نۇرغۇن؛ توپلانغان، جەملەنگەن:
ئېرۇرمەن بەندەلەرنى سەرنىگۇنى،
تولاي يارۇ بەرادەرنىڭ زەبۇنى.
— سوفى ئاللا يار.

تولغاماق [تولغاماق] قايرىماق، بۇرىماق، ئەشمەك؛ تولغىماق.
باش تولغاماق — بويۇن تولغىماق، تەكلىپنى رەت قىلماق، باش تارتماق:
شەپەق بىرلە فۇرۇزىن تولغاماي باش،
تاشىپ ئىش باشىغە ئاقۇ قىزىل تاش.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولغامە [تولغامە] پىستىرمىدا يانقان ئەسكەر، بۆكتۈرمە؛ پاناھلانماق، يوشۇرۇنماق.

تولغاندۇرماق [تولغاندورماق] ئايلاندۇرماق، چايقالدۇرماق، دولقۇنلاتماق:
چۇن قۇيۇننى دەشت ئارا ئايلاندۇرۇپ،
سۇۋدە ئىگرىمنى داغى تولغاندۇرۇپ.
— نەۋائى.

تولقاماق [تولقاماق] دەرد ـ ئەلەم چەكمەك، غەم ـ ئەندىشە قىلماق.

تولقۇم [تولقوم] دولقۇن، مەۋج؛ تاشقىن:
ئىشقىكىم بىر بەھرى بىپايان ئېرۇر، تۇشتىڭ ئاڭا،
نەچچە بىر گىردابى تولقۇملار كۆرەرسەن بىگۇمان.
— «لۇغىتى چاغاتاي» دىن.

تولۇ [تولو] كەمچىلىكسىز، پۈتۈن، تولۇق.

تولۇن [تولون] تولغان، تولۇق، لىپمۇلىپ:
ئون تولۇن ئاينىڭ قىراغىدىن چۇ ئالدىڭ ئون ھىلال،
كىردى تۇپراغە ھىلال، ئاچتى تولۇن ئايغە جەمال.
— نەۋائى.

تون [تون] كىيىم، تون، لىباس:
ئېرۇر سەرگەشتە خاكى تەن ئارا مەھزۇن كۆڭۇل ھەريان،
تون ئەتكەندەك قويۇندىن جىسمىغە مەجنۇنى سەرگەردان.
— نەۋائى.

تونغۇز [طونغوز] «توڭۇز» غا قارالسۇن.

تونلۇق [تونلوق] تونلۇق، تون كىيگەن.

تۇبا [طوبى] (ئە) «تۇبىي» غا قارالسۇن:
سال سايە مېنىڭ باشىمە، ئەي رەشكى سەنەۋبەر،
كىم غەيرەتى تۇبا داغى رىزۋان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

تۇبۇچاق [توبوچاق] يۇگۇرۈك، چاپقۇر ئات.

تۇبى [طوبى] (ئە) 1) دىنىي ئېتىقادتا جەننەت دەرىخى دەپ پەرەز قىلىنغان گۈزەل دەرەخ. 2) كۆچمە م: كېلىشكەن قامەت:
سايەئى تۇبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.

تۇتەگمي [طوطكى] (پ) يېشىل؛ زەڭگەر.
تۇتەگمي رەڭ — يېشىل رەڭ، سەۋزە رەڭ، زەڭگەر رەڭ.

تۇتروق [توتروق] 1) تۇتۇرۇق، تۇتاندۇرۇق. 2) ئىشەنچ ـ سۇبات.

تۇتقۇن [توتقون] ئەسىر، بەند:
تەلەب قىلدى تۇتقۇننى مەجلىس ئارا،
كى سۇرگەي ئانىڭ بىرلە بىر ماجەرا.
— نەۋائى.

تۇتماچ [توتماچ] ئۇنئاش، ئۇگرە ئاش.

تۇتماق [توتماق] 1) ئۇشلىماق. 2) بەرمەك، تەقدىم قىلماق؛ ئۇزاتماق. 3) قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر قىلماق، رام قىلماق؛ ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق؛ قاپلىماق. 4) ھېسابلىماق؛ بىلمەك؛ پەرەز قىلماق. 5) قوللىماق؛ قوللانماق. 6) ساقلىماق، ئاسرىماق. 7) چىدىماق. 8) ئەمەل قىلماق. 9) كۆنمەك.
ئاتىنى تۇتماق — نامىنى ئاغزىغا ئالماق، ئاتىماق، تىلغا ئالماق؛
ئارام تۇتماق — ئارام ئالماق، جىم تۇرماق.

ئەۋج تۇتماق — كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرىلىماق؛
خەبەر تۇتماق — خەۋەر تاپماق، بىرەرسى ھەققىدە دېرەك ئالماق.
خۇش تۇتماق — شاد قىلماق، شادلىقتا ئۆتكۈزمەك.
رەنج تۇتماق — كېسەل بولماق.
قەدەمنى سابىت تۇتماق — ئەھدىدە مەھكەم تۇرماق.
ئورۇننى تۇتماق — ئورۇن باسماق، بىراۋنىڭ ئورنىنى باسماق.
ئورۇن تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ۋىسال تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
ئېتەك تۇتماق — كۆچمە م: 1) بېرىلمەك. 2) ئۇستاز، پىر ۋە ئىشانغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىگە كىرمەك.
ياد تۇتماق — ئېسىدە ساقلىماق.
يول تۇتماق — 1) توسماق. 2) يولغا چۈشمەك، يوللانماق.

تۇتۇق [توتوق] 1) پەردە، توسۇق. 2) تۇتۇق.

تۇتىيا I [توتيا] (پ) مىسنىڭ دېتىدىن پەيدا بولغان كرىستال (قەدىمكى زامانىدىكى كۆز ئاغرىقىنىڭ دورىسى):
نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئۇيناتىپ ئول چابۇكى چالاك،
ئىزىنىڭ تۇفراغىن كۆزۈمگە ئەيلەپ تۇتىيا كەتتى.
— ئەرشى.

تۇتىيا II [طوطيا] (پ) «توتيا I »گە قارالسۇن.

تۇججار [تجار] (ئە) [بىرلىكى: تاجىر] سودىگەرلەر، تىجارەتچىلەر:
مەتائۇ جەۋاھىر ئالىپ ئاقىلە،
كى تۇججارلاردەك قىلىپ ئامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇخم [تخم] (پ) 1) ئۇرۇق، تۇخۇم. 2) مەنبە، نېگىز:
ۋەھشەتىم چۈن قەبر دەھشەت گىردىدىن ھەر باربار،
باۋۇجۇدى تۇخمى تائەتدىن تىجارەت قىلمادىم.
— زەلىلى.

تۇخمە [تخمه] (پ) نەسىل، ئەۋلاد، ئۇرۇق.

تۇخمىيانە [تخميانه] (پ) دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن بىرىنىڭ ئۇرۇقى.

تۇد [تود] ئۇجمە دەرىخى ۋە مېۋىسى.

تۇر [طور] (ئە) تۇر تېغى (ئەرەبىستاندا).

تۇراب [تراب] (ئە) تۇپراق، يەر:
نەۋائىيا، كېلىبان پىرى دەير ئاچسا ئىشىك،
كۆتەرمە باش ئاياغىدىن باشىڭ گەر ئولسا تۇراب.
— نەۋائى.

ئەھلى تۇراب — كۆچمە م: ئۆلگەن، ۋاپات بولغان كىشىلەر.

تۇربە [تربه] (ئە) 1) تۇپراق، يەر؛ 2) كۆچمە م: قەبرە، مازار. 3) ئۇلۇغ زاتلارنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە قۇرۇلغان بىنا، مەقبەرە.

تۇربەت [تربت] (ئە) «تۇربە»گە قارالسۇن.
زەلىلى تۇربەتىدە مۇتربىا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئەسىدە ھەمدەمى چاڭنۇ رەباب ئېردى.
— زەلىلى.

تۇررە [طره] (ئە) كوكۇل، ئۆرۈلگەن چاچ، چاچنىڭ بۇدۇرى:
قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوشى پەرنزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يازارغە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

تۇررەئى پۇرخەم — بۇدۇر كوكۇل، چاچ.

تۇررەئى سۇنبۇل — سۇمبۇل شاخلىرى:
سەھەركىم، گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلغاي،
گۈل ئۆزرە تۇررەئى سۇنبۇل ساچىلغاي.
— نەۋائى.

تۇررەھات [ترهات] (ئە) [بىرلىكى: تۇرھە] تېتىقسىز سۆزلەر، بىھۇدە سۆزلەر.

تۇرشروي [تورش روی] (پ) سۆرۈن چىراي، قوشۇمسى تۇرۇلگەن، قاپىقى سېلىنغان.

تۇرغۇ [تورغو] ھۆكۈمنامە ۋە يارلىققا ئوخشاش ھۆججەتلەرنىڭ ياخشى ۋە ئۇزاق ساقلىنىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا يېپىشتۇرۇلىدىغان داكا، بۆز.

تۇرفە [طرفه] (ئە) يېڭى؛ يېڭىلىق؛ قىزىق، ئەجەبلىنەرلىك، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ نادىر؛ كەم ئۇچرايدىغان:
قوزغالىپ ئەھلى جەھان تۇرلۇك تەماشا ئەيلەڭىز،
ئوت ساچىپ ئاھىمدىن ئەيلەي تۇرفە ئاتەشبازلىق.
— ئەرشى.

تۇرفەتۇل - ئەين [طرفةالعين] (ئە) كۆز ئېچىپ يۇمغىچە، دەقىقە، ئەڭ قىسقا مۇددەت:
تۇشتى ئول مەھۋەش يۇزىگە تاكۆز ئاچتىم ھەر كېچە،
ئىستەمەسمەن تۇرفەتۇل - ئەين كۆز ئاچماق ئۇيقۇدىن.
— نەۋائى.

تۇرفەراق [طورفەراق] ئاجايىپراق، قىزىقراق.

تۇرناچى [تورناچى] قاتارلىغۇچى، سەپ تۇزگۈچى (قوشۇننى).

تۇرۇر [تورور] «-دۇر، - تۇر» قوشۇمچىسىنى ئىپادىلەيدىغان (كېسىم بەلگىسى).

تۇرۇق [طرق] (ئە) [بىرلىكى «تەرىق»] يوللار؛ مەسلەكلەر.

ئەھلى تۇرۇق — دەرۋىشلەر.

تۇرۇنج [ترنج] (ئە + پ) لىمون (لىمون دەرىخى ۋە مېۋىسى).

تۇرىسىنا [طورسينا] (ئە) «تۇر» غا قارالسۇن.

تۇزاق [توزاق] 1) دام، تۇزاق، قاپقان، قىلتاق. 2) كۆچمە م: ھىيلە ـ مىكىر، نەيرەڭ؛

رەھىمسىز كېتەرگە ئىرۇر يول يىراق،
ماڭا بۇ پەرىۋەش بولۇپدۇر تۇزاق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇزلاق [توزلاق] تۇز كانى.

تۇزلۇق [توزلوق] تۇز ئىدىشى، تۇز قاچىسى، تۇز قاپىقى.

تۇش [توش] تەرەپ، ئەتراپ، تامان؛ ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ تۇشمۇتۇشتىن؛ ھەر تەرەپتىن.

تۇش ـ تۇشىدىن — ھەر تەرەپتىن، تۇشمۇتۇشتىن.

تۇشلۇق تۇشى — ھەر كىشى ئۆزىچە، ھەر كىم ئۆز ئالدىغا.

تۇغ [توغ] بايراق:

غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىمن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەرىكىم تېڭىرقاپ قاراشۇر.

— ئەرشى.

تۇغدارى [توغدارى] دۇغداق (بىر خىل قۇش).

تۇغرا [طغرا] (ئە) 1) گىربە، دۆلەت نىشانىسى، پادىشاھنىڭ يارلىق، پەرمان ۋە قارارلىرى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن مەخسۇس بېزەكلىك بەلگە. 2) مەكتۇپلارنىڭ تۆپىسىگە يېزىلىدىغان مەخسۇس سۆز. 3) كىتابلارنىڭ بېشىغا چۈشۈرۈلگەن سىزىقلىق رەسىم:

خەتتى لەۋھى ھۇسنىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.

— زەلىلى.

تۇغرايى سەئادەت — بەخت، ئىقبال بەلگىسى.

خۇجەستە تۇغرا — مۇبارەك (قۇتلۇق) بەلگە.

تۇغماچ [توغماچ] تۈركىي ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تۇغماق [توغماق] 1) تۇغۇلماق. 2) چىقماق، كۆرۈنمەك (قۇياش ۋە ئاي ھەققىدە).

تۇغۇرماق [توغورماق] تۇغماق.

تۇغيان [طغيان] (ئە) تېشىش، ھاياجانلىنىش، ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ بويۇن تولغاش؛ قوزغىلىش، ئىسيان كۆتۈرۈش:

جۇنۇن تۇغيانىدىن دىۋانەمەن زەنجىرى يەتكۈزگەي،
مۇرۇۋۋەتتىن چۇ زۇلفى پۇرشىكەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.

— زەلىلى.

تۇفان [طوفان] (ئە) 1) كۈچلۈك سۇ تاشقىنى، توپان؛ 2) كۆچمە م: زور غوۋغا، توپىلاڭ.

بەلا تۇفانى — زور ۋە دەھشەتلىك ئاپەت:

قىلدى مەگەر ئول نۇھ سىفەت دەۋرىنى پۇرشور،
تۇفانى بەلا ئىچرە بەناگەھ ئاقا قالدىم.

— ئەرشى.

تۇفەيل [طفيل] (ئە) 1) سەۋەب، باھانە، ۋاستە. 2) چاقىرىلمىغان مېھمان.

تۇفراغ [تغراغ] تۇپراق، يەر؛ چاڭ، غۇبار:

مۇسىبەتلەر يېتىپ ئاخىر ئاتادىن،
قايۇ فەرزەند ساچماي باشقە تۇفراغ.

— ئەرشى.

تۇفراغ ئەجزاسى — تۇپراق زەررىلىرى.

تۇفراق [تغراق] «تۇفراغ» قا قارالسۇن.

تۇفۇلىيەت [طفوليت] (ئە) ياشلىق؛ ياشلىق پەيتى، بالىلىق:

يادىمە مۇنداق كېلۇر بۇ ماجەرا،
كىم، تۇفۇلىيەت چاغى مەكتەب ئارا.

— نەۋايى.

تۇل I [طول] (ئە) 1) ئۇزۇن، ئۇزۇنلۇق؛ بوي. 2) ئۇزۇن مۇددەت؛

تۇل بەرمەك — سوزماق، ئۇزارتماق.

تۇل تاپماق — سوزۇلماق، ئۇزارماق.

تۇلى ئەمەل — بىھۇدە خىيال، بىھۇدە ئۇمىد؛ كۆچمە م: دۇنياغا ھېرىس بولۇش.

تۇلى دەۋران — ئۇزاق دەۋر سۈرۈش.

تۇلى ھەيات — ئۆمۈرنىڭ ئۇزۇنلۇقى، ئۇزاق ياشاش.

تۇل II [تول] تۇل (تۇل ئايال).

تۇلانى [طولانى] (ئە + پ) ئۇزۇنسىغا؛ ئۇزۇن تەرەپ، ئۇزۇنچاق.

تۇلۇئ [طلوع] (ئە) چىقىش، كۆرۈنۈش (قۇياش، ئاي):

بىلە ئالمان بۇ تۇلۇئ تالىئىمدۇر قايسى كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

تۇلۇئ ئەتمەك — قۇياش ياكى ئاينىڭ چىقىشى، كۆرۈنۈشى.

تۇمار [طومار] (ئە) 1) ئۇچ بۇرجەك قىلىپ پۈكلەنگەن

نامە، خەت؛ مەكتۇب. 2) دۇئا يېزىلغان قەغەز:
ئىككى جادۇ كۆزلەرنگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

ھىجا تۇمارى — «ھىجا» غا قارالسۇن.

تۇماغە I [تۇماغە] يېڭىدىن ئۆگىتىلگەن قۇشنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويۇلىدىغان قېيىش تۇماق.

تۇماغە II [طوماغە] «تۇماغە I» گە قارالسۇن.

تۇمتەراق [طمطراق] (پ) 1) تەنتەنە، دەبدەبە؛ شاۋقۇن - سۇرەن. 2) چىرايلىق كىيىنىپ يۈرگۈچى:
سوزى دىل تەقرىر ئېتەر چاغ ئاغزىدىن ئوتلار ساچىپ،
تۇمتەراقى سىنە بىرلە نۇكتەرانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

تۇمۇشماق [توموشماق] دومسايماق؛ شۇمشەيمەك، بىر چەتتە ئۆكسۈگەن قىياپەتتە ئولتۇرماق.

تۇنبان [تنبان] (پ) ئىشتان، شىم.

تۇند [تند] (پ) 1) تېز، شىددەتلىك، قاتتىق. 2) ئاچچىق؛ غەزەپ؛ غەزەپلىك. 3) ئاساۋ، بوي بەرمەيدىغان؛ شوخ.

تۇند بادى — «تۇند سەرسەر» گە قارالسۇن.
چەمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر، نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

تۇند سەرسەر — قاتتىق بوران، سوغۇق شامال، شۇرغان.

تۇند سەمەند — چاپقۇر، توسۇن ئات.

تۇند سەيل — كۆچلۈك سەل، قاتتىق سەل (قىيان).

تۇند گىرداب — شىددەتلىك قاينام، كۆچلۈك قاينام؛ ئىلاجسىزلىق.

تۇند مەي — كۆچلۈك مەي، ئۆتكۈر مەي.

تۇند مىزاجلىق — باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالماقلىق، قەيسەرلىك؛ ئىتتىكلىك.

تۇند ئولماق — غەزەپلەنمەك، ئاچچىقلانماق، قىزىشماق.

تۇندۇ تىز — تېز سۈرئەت بىلەن.

تۇند باد [تند باد] (پ) بوران، كۆچلۈك شامال؛ توپىلاڭ:
بەھردىن زەۋرەقنى تارتارلار تۇتۇپ ساھىل ساری،
كىم ئانى غەرق ئەتكەلى يەتكۈرمىش ئولغاي تۇند باد.
— نەۋابى.

تۇندخو [تندخو] (پ) 1) بىر سۆزلۈك، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرغۇچى، جاھىل.

2) نازۇك تەبىئەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخو سەخت بىمەھتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

تۇندلىغ [تندلىغ] تېزلىك، ئىتتىكلىك؛ قوپاللىق، توكۇلۇق، سوغۇق مۇئامىلىلىك.

تۇنقال [تونقال] «تەنقال» غا قارالسۇن.

تۇھفە [تحفە] (ئە) [كۆپلۈكى: تۇھەف] تۆھپە، سوۋغا، تارتۇق:
ئەجايىب تۇھفە بۇ مېھمانغە چۇنكىم شەھ چېكىپ خۇشراق،
يوق ئىرمىش جۇز مەتائى فەقر بەھرى ئەرمۇغان ئاندا.
— ئەرشى.

تۇھفە چەكمەك — سوۋغا (تارتۇق) قىلماق؛ تارتۇق تەقدىم قىلماق.

تۇۋاغ [تواغ] تۇۋاق:
يۇزۇمدۇرۇر ئەشھەبنىڭ تۇۋاغى،
باشمدۇرۇر مەركەبنىڭ ئاياغى.
— نەۋابى.

تۇۋۇرلۇغ [تۇورلوغ] ئاقئۆينىڭ تۇخۇلۇكىگە يېپىلىدىغان كىگىز.

تۇئمە [طعمە] (ئە) ئوزۇق، تائام، بىر ۋاخلىق يېمەكلىك؛ يەم:
ئىتنى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇئمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئىبلى يەخلىغ خۇماريم بار.
— گۇمنام.

تۇيناغ [تويناغ] «تۇياق» مەنسىدە («تۇۋاغ» قارالسۇن):
ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىل كۆپ.
— لۇتفى.

تۇيناق [توياق] «تۇيناغ» قا قارالسۇن.

تۇيۇر [طيور] (ئە) [بىرلىكى: تەير] قۇشلار:
زەمىنىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربى.

تۇيوغ [تويوغ] «تەجنىس» گە قارالسۇن.

تۇيۇق [تويوق] «تۇيۇغ» قا قارالسۇن.

تۆبە I [توبە] تۆپە، ئېگىز يەر:
قويۇپ، ئەي فەلانى، يېشىپ ئال مۇنى،
تۆبەمىزدە مۇنداغ كېبلۇر بىر ئۇنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆپه II [توپه] «تۆبه I» گه قاراڭ.

تۆر [تور] تۆپه، يۇقىرى، يۇقىرى ئورۇن، تۆر (ئۆينىڭ تۆرى):
مەگەركى مەسجىد ئىكەندۇركى، بولدى بۇتخانە،
يۇزۈڭكى، ئىككى قاشىڭدىن تۆرىدەدۇر مېھراب.
— نەۋايى.

تۆره [توره] 1) قائىدە، قانۇن، ئىنتىزام؛ ئادەت. 2) ئادەم بويى باراۋىرىدە ياسالغان قالقان. 3) خانزادە، پادىشاھ-زادە، خان ئەۋلادىغا مەنسۇپ كىشى:
تۆره بارچە قۇللاب ئىله بەندۇ بەست،
كەمىن ئەيلەبان كەينىدە ئەھلى شەست.
— نەۋايى.

تۆره ئايىنى — تۆره ئادىتى، تۆره بەلگىلىگەن قائىدە:
غەم غىزاسى ئاراسىندە قانى تۈركانە ئاياغ،
تۆره ئايىنى بىله تامسا توقۇر، ئاقسا ئوتۇز.
— نەۋايى.

تۆرتەر [تورتار] تۆتتىن.
تۆرتەر مىلك — تۆت مىلك تالدىن.

تۆرت زىدد [تورت ضد] تۆت قارىمۇقارشى ماددا (ئوت، سۇ، ھاۋا ۋە تۇپراق):
سۇنئىدىن كۆرگىلكى مۇنداق تۆرت زىد،
بولۇپ ئىنسان خىلقەتىدە مۇتتەھىد.
— نەۋايى.

تۆرت ئۇنسۇر [تورت عنصر] «تۆرت زىدد» گه قاراڭ:
تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك ئالتى جىھات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.
— نەۋايى.

تۆرمە [تورما] ئىنچىكە يۇڭدىن توقۇلغان تون.
تۆرمە تون — يۇڭدىن تىكىلگەن تون، چاپان.

تۆرمەك [تورماک] يىغماق، ئورىماق؛ ياپماق.

تۆزمەك [توزماک] چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك، تاقەت قىلماق:
كۆڭۈلگە شەمئى جەمالىڭ سالىبدۇرۇر بىر ئوت،
كى تۆزمەگەي ئاڭا پەرۋانە بەل سەمەندەر ھەم.
— نەۋايى.

تۆشه [توشه] ئوزۇق - تۇلۇك؛ يول (سەپەر) ئوزۇقى:
مۇسافىرانى خوتەندىن دۇڭا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۆشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.
— زەلىلى.

تۆشەك [توشک] 1) ياستۇق، تەكىيە. 2) ئورۇن - كۆرپە:
بۇ بەخمەل تۆشەكدە ياتىپدۇر بىر ئىت،
تۇرار خىزمەتىدە بەش - ئالتە يىگىت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۆكه [توکا] قەبرە، گۆر؛
تۆكه تاشى — قەبرە تېشى (ئۆلگەن كىشىنىڭ كىملىكىنى خاتىرىلەپ، ئۇنىڭ نام - ئەملىنى يېزىپ قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان تاش).

تۆكۈز [توکوز] تەلتۆكۈس؛ تولا:
كى تەييار بولدى كېمە يەتتە يۇز،
بەش - ئون كۈن ئىچىدە بارىسى تۆكۈز.
— ئا. نىزارى.

تۆڭۈلمەك [تونکولماک] قايتماق، بەزمەك، تەزمەك، ئۇمىد ئۇزمەك؛ تۆڭۈلمەك، سوۋۇماق.

تۇبەن [توبن] تۆۋەن، پەس، تەگ:
سالىپ ئەلچى لەھزە باشىنى تۇبەن،
دېدىكىم نە تەدبىر دەيىن سىزگە مەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇرك [ترک] 1) تۇرك، تۇركىي خەلق. 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل.
كىم كۆرسە ئانىڭ يۇزىنى ئايتۇر:
نە تۇرفە ئېرۇر بۇ تۇرك بالاسى.
— سەككاكى.

تۇركى ئەنجۇم — قۇياش.
تۇركى خوتەن — «تۇركى خىتا» غا قاراڭ؛
تۇركى خىتا — كۆچمە م: 1) گۈزەل. 2) قۇياش.
تۇركىچە خەت — ھۆسنخەتتىڭ بىر تۈرى، تەئلىق ئۇسۇلىدا.
تۇركى چىن — «تۇركى خىتا» غا قاراڭ.
تۇركى فەلەك — كۆچمە م: مارس پىلانېتاسى.
تۇركى ھىجاز — مۇزىكىدىكى بىر كۈي نامى.

تۇركانه [ترکانه] تۇركلەرچە، تۇركلەرگە خاس، تۇركلەرنىڭكىدەك، تۇركىي، ساددا.
تۇركانه ئايىاق — تۇركلەر ئادىتىچە ئىچىلىدىغان مەي، تۇركلەرچە مەي ئىچىش.
تۇركانه ساز — تۇركچە ساز (چالغۇ)، تۇركچە كۈيلەش.

تۇركتاز [ترکتاز] (پ) ئات سېلىپ، توساتتىن باستۇرۇپ كېلىش، تالان قىلىش ۋە تالان قىلغۇچى:
ئات ئايىاغدا قالۇر فەرھاد - مەجنۇن خۇبلاشىپ،
ئىشق مەيداندا قىلساڭ نەچچە تۇركتازلىق.
— ئەرشى.
تۇركتاز ئەيلەمەك — 1) تالان قىلماق، تالىماق. 2)

كۆچمە م: ھۇجۇم قىلماق:
نازەنىن چۈن كەلدى ئەيلەپ تۈركتاز،
ئەيلەبان ئول خەستەغە زاھىر نىياز.
— نەۋايى.

تۈركىگۈي [تركى كوى] (شېئىر ۋە قوشاقلارنى) تۈرك تىلىدا يازغۇچى، تۈرك تىلىدا سۆزلىگۈچى.

تۈرمەك [تورماك] «تۆرمەك» كە قارالسۇن.

تۈز [توز] 1) توغرا، تۈز، كېلىشكەن. 2) تەكشى يەر، دالا.

تۈز بولماق — توغرا بولماق.

تۈزلەنمەك — مۇڭاپىقلاشماق، كېلىشمەك.

تۈزرەك [توزراك] 1) توغرىراق، راستراق. 2) تەكشىرەك، تۈزرەك.

تۈزلۈك [توزلوك] توغرىلىق، ھالاللىق.

تۈزمەك [توزماك] 1) تۈزمەك، تۈزەتمەك، توغرىلىماق؛ بىنا قىلماق، ياراتماق:
يۈز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن ھەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
2) كېلىشتۈرمەك. 3) سازلىماق؛ تەرتىپكە سالماق. تەيياراللىماق.

ئەنجۈمەن تۈزمەك — مەجلىس قۇرماق.

مەئاش تۈزمەك — تىرىكچىلىك قىلماق، ھايات كەچۈرمەك.

تۈزۈك [توزوك] تۈز، تۈپتۈز:
چۈ مەسئۇدنى غەم خەيلى ئەتتى زەبۇن،
تۈزۈك قەددى كۆكدىن بولۇپ سەرنىگۇن.
— ن. زىيائى.

تۈزۈكلۈك [توزوك لوك] ياخشىلىق، توغرىلىق، دۇرۇسلۇق.

تۈشلەنمەك [توشلاناك] ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل كەلمەك، دۇچ كەلمەك.

تۈشمەك [توشماك] يۈز بەرمەك، كەلمەك.

ئاچچىغ تۈشمەك — ئاچچىق بولماق.

ئەگرى تۈشمەك — ناتوغرا ئورۇنلاشماق.

پىسەنده تۈشمەك — ماقۇل بولماق.

شىگۈفت تۈشمەك — ھەيران بولماق.

مەست تۈشمەك — مەست بولماق.

تۇگەن [توكان] داغ؛ ئىز، بەلگە؛ جاراھەتنىڭ دېغى.

تۇگەن قۇيدۇرماق — داغلىماق، تۆمۈرنى قىزىتىپ تامغا قىلىپ باسماق.

تۇگەن ئۆرتەمەك — «تۇگەن قويدۇرماق» قا قارالسۇن.

تۇگەنمەك [توكانماك] تامامىلانماق، تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك:
تىلەپ ئول گۈلنى ياشىم ئاققۇزۇپ مەن،
تۇگەندىم رەشك دەردىدىن سىزىپ مەن.
— خىرقەتى.

تۇگۇشمەك [توكوشماك] باغلاشماق، تۇگۇن قىلىشماق.
سۆز رىشتەسىن تۇگۇشمەك — سۆزنى بىر يەرگە قويماق، بىر قارارغا كېلىشمەك، گەپ بىرىكتۈرۈشمەك.

تۇگۇن [توكون] تۇگۇن، ھالقا:
سۇنۇق كۆڭلۈم ئۈزارلىك شەۋقىدىن تاپمىش تۇگۇنلۇككىم،
ھىلال ئانداغكى ئولمىش مېھرىدىن ئون تۆرت كۈنلۈك مەھ.
— ئەرشى.

تۇگۇنگىنە [توكون كنه] تۇگۇنچە، كىچىككىنە تۇگۇن.

تۇمەن [تمان] 1) ئون مىڭ. 2) يېزا، رايون.
يۈز تۇمەن ۋاي — مىڭ ئەپسۇس.

تۇن [تون] كېچە:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۈنى گەردۇن،
يۈزى بىھەد يارالىغ بۇ كۆڭلۈدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.

تۇن ئاقشام — كەچقۇرۇن.
تۇن پەردەسى — تۇن قاراڭغۇلۇقى.
تۇن مۇشكى — «تۇن پەردەسى» گە قارالسۇن.

تۇنقاتار [تونقاتار] پادىشاھ تۇرغان جاينىڭ تۇن قاراۋۇلى، كېچىلىك قاراۋۇل.

تۇنمەك [تونمك] تىنماق، تىنچلانماق، تىنچىماق، توختىماق.

تېپۈك [تيپوك] 1) تېپىش، تېپىك؛ تەپكۈ. 2) قىزىل، تەپ (بىر خىل بالىلار كېسەللىكى):
تاپىپ تەسكىن جەفاكارلار ھۇجۇمى،
تېپۈكدىن تىنسا كۆڭلۈم مەرزۇ بۇمى.
— نەۋايى.

تېپىنگۇ [تيپينكو] ئۇزەڭگە:
شەھسەۋارىمنىڭ ئاياغىن ئۆپكەلى رازى دۇرۇر،
ئاي بىلە كۈن ھەر بىرىسى بىر تېپىنگۇ ئورنىدا.
— نەۋايى.

تېشە [تيشه] (پ) مېتىن:
تاغ ئۆزرە چىقىپ ئېردى تاماشا بىلە شىرىن،
كۆرگۈزدى نەۋا نالەسىدىن تېشەئى فەرھاد.
— زەلىلى.

تېشەۋەر [تيشەور] (پ) 1) ياغاچچى. 2) كۆچمە م: تاش كەسكۈچى:
كېزەر ئېردى باقمىپ ھەر پېيشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تېشەۋەرنى.
— نەۋايى.

تېك [تيك] 1) جىم. 2) پەقەت؛ يالغۇز، بىرلا، تاق (جۈپنىڭ قارشىسى)؛
تېك تۇرماق — جىم تۇرماق.

تېكىن [تيكين ...]، گىچە، قەدەر:
مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتكە تېكىن ھەرگىز بۇ دەردىمغە داۋا قىلماس.
— سەككاكى.

تېگىن [تيكين] «تېكىن» گە قارالسۇن.

تېڭىز [تينكيز] دېڭىز:
ئۆزىنى تېڭىزغە ئۇرۇپ ئاقىبەت،
ئۆزىنى سۇ يۇزىدە سۈرۈپ ئاقىبەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تېڭىشتۇرمەك [تينكيشتوراماک] «تەڭەشتۈرمەك» كە قارالسۇن:
چۈن ئانىڭ بىرلە تېڭىشتۇردى ئۆزىنى،
نالە قىلدى ئەشكبار ئەيلەپ كۆزىنى.
— نەۋايى.

تىب [طب] (ئە) 1) تېبابەت، مېدىتسىنا، داۋالاش:
ھەزرەتى نۇھدەك ئۇمىر كۆرسە بىراۋ ئول ھەم نېدۇر،
تىب ئارا خەلقى جەھاننىڭ بولسەلەر لوقمانى ھېچ.
— موللا بىلال.
2) يېقىملىق پۇراق؛ پاكىزلىك، پاكلىق.
تىب ئىلمى — تېبابەت ئىلمى.

تىترەتمەك [تيتراتماک] تىترەك، بەزگەك كېسىلى.

تىترەگۈچ [تيتراكوچ] كېلىنلەرنىڭ بېشىغا سانجىپ قويۇلىدىغان بېزەك، جىغا:
ئول بۇتى چابۇكسەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكراتۇر،
تىترەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.

تىر [تير] (پ) 1) ئوق، كامان ئوقى، يا ئوقى. 2) ئاتارۇد (مىركۇرىي) پىلانېتىسى. 3) ئۇزۇن، تىك ياغاچ، ماچتا (كېمە ۋە باشقىلارنىڭ).

تىراز [طراز] (ئە) 1) بېزىگۈچى؛ يارانقۇچى. 2) يىپەك جىيەك. 3) زىننەت، بېزەك، نەقىش. 4) ئۇسلۇب، رەۋىش، تەرز.
شەمئى تىراز — شامدەك، شامغا ئوخشاش، شامسىمان:
گۈلمۇ ھەم سەن، غۇنچەۋۇ ھەم سەرۋى ناز،
بەزمى ئۇششاق ئىچرە ھەم شەمئى تىراز.
— گۈمنام.

تىرەنداز [تيرانداز] (پ) مەرگەن.

تىردان [تيردان] (پ) ئوقدان.

تىش [تيش] چىش:
ئارەزى شەمس يا قەمەر، تىشلارى دۇرر يا گۇھەر،
خىفچەئى گۈلمۇدۇر بۇ يا كۆرسەم ئانىڭكى قامەتى.
— ئەرشى.
تىش بېرىكتىمەك — جەزم قىلماق؛ ئەستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق.
تىش قىرچىللەتماق — 1) چىش غىچىرلاتماق. 2) كۆچمە م: غەزەپلەنمەك.
تىشنى بەغرىگە بېرىك قىلماق — چىشنى چىشىغا قويماق.
تىش ئۇرماق — چىشلىمەك.
تىش ئىرجەيتماق — ھىجىيىپ كۈلمەك.

تىفل [طفل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەتفال] 1) بالا، گۆدەك. 2) ياش، بويىغا يەتكەن:
جەفا تىغىنى دەۋران تىفل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.
— ئەرشى.

تىفلۈەش [طفل وش] (ئە + پ) بالا تەبىئەت، نازۇك، نازىنىن، گۈزەل.

تىلا [تلا] (ئە) پارلاقلىق.

تىلاۋەت [تلاوت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ قىرائەت قىلىش.

تىلسىم [طلسم] (ئە) تىلسىم، جادۇ.

تىلسىمات [طلسمات] (ئە) تىلسىملار، جادۇلار:
ئېرۇر بۇ شەھەرنىڭ ئىچى تىلسىمات،
كىشى كىرسە ھەرگىز تاپالماس نىجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تىلمىز [تلميذ] (ئە) [كۆپلۈكى: تەلامىز] 1) شاگىرت، ئوقۇغۇچى. 2) تەۋە، ئەگەشكۈچى.

تىلۈك [تيلوک] 1) كېسىك، تىلىنغان. 2) يىرتىق.

تىم I [تيم] (پ) ئۇستى يېپىلغان بازار، رەستە؛ كارۋان ساراي.

تىم II [تيم] تامچە، قەترە.

تىمار [تيمار] (پ) غەم، قايغۇ، غۇسسە.

تىمتەراق [تمتراق] دەبدەبە؛ زەرەر:

چۇ بۆربدىن قويغه يەتسه تمتەراق،
ئول شۇباندىن ئاندا بىر ئىت ياخشىراق.
— نەۋايى.

تمچه [تيمچه] تامچه.

تمسال [تمثال] (ئە) [كۆپلۈكى: تەماسل] 1) سۈرەت، رەسىم. 2) مىسال؛ ئوخشاش. 3) تەسۋىر؛ يولـ يورۇق، پەرمان.

تمساه [تمساه] تمساه (يۇلتۇز نامى).

تمن [تين] هالاۋەت؛ دەم.

تمن تاپماق — تىنچماق، تىنماق، دەم ئالماق.

تمهى [تهى] (پ) خالي، بوش؛ بەھرىسىز.

تمۇه [تيوه] تۆگە:
سەلاتىن رۇسۇمى بىلە شىيۇەنى،
تۆزۇپ راست قىلدى نەچە تىۇەنى.
— ئا. نىزارى.

تمي [تى] توختىماق، بەس قىلماق.
تىيەرمەن ئاھۇ ئەشكىمنى ئۇلۇس بىدادىدىن يۇقسە،
ئالۇر دادىم ئالاردىن ئۇشبۇ سەرسەر بىرلە تۇفانىم.
— نەۋايى.

تميب [طيب] (ئە) «تىيبەت» كە قارالسۇن.

تميبەت [طيبت] (ئە) ياخشىلىق، خۇش تەبىئەتلىك؛ خۇش ھىدلىق.

تمير [تير] (پ) «تىر» غا قارالسۇن؛
قولۇمغه ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تمير بەلا — بالا ئوقى:
شەھادەتگاھى كۆكلۈم ئۆزرە يۇز تىيرى بەلا تەگدى،
سپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

تمىره [تيره] (پ) 1) قارالغۇ؛ قارا. 2) غەم ـ غۇسسىلىك؛ قايغۇلۇق. 3) خىرە، نۇرسىز:
جەھانغا شەمئى تولسا، چىقسىمۇ كۇن تىيرەلىك كەتمەس،
بۇ رەڭ ئالەمغە، ئەي گۇمنام، جانان نۇرى تۇتاشىپتۇر.
— گۇمنام.

تمىره ئەختەر — بەختسىز، تەلەيسىز.

تمىره ئەنجۇم — خىرە يۇلتۇزلۇق.

تمىره ئەۋقاتلىغ — غەم ـ غۇسسىلىك، قايغۇلۇق، بەختسىزلىك.

تمىره بولماق — قارايماق.

تمىره تۇتماق — قارالغۇلۇقتا قالدۇرماق.

تمىره تۇفراق — قارا يەر.

تمىره جەبىن — خىرە يۇزلۇك.

تمىره چاھ — قارالغۇ زىندان.

تمىره خاك — قارا تۇپراق.

تمىره دۇد — قارا تۇتۇن.

تمىره راي — يامان نىيەتلىك، قارا پىكىرلىك.

تمىره رو — قارا يۇزلۇك.

تمىره روز — قايغۇلۇق.

تمىره روزگار — بەختى قارا؛ بەدبەخت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۇ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

تمىره روي — نادان، كالتە پەم.

تمىره زات — جاھالەتتە، قارالغۇلۇقتا قالغان كىشى.

تمىره شام — قارالغۇ كېچە.

تمىره گەرد — قويۇق چاڭ، توزان؛ قارالغۇلۇق.

تمىره مىزاج — قارالغۇلۇقنى خالىغۇچى.

تمىره نىھاد — غەملىك، يامان تەبىئەتلىك؛ كۆڭلى قارالـ غۇ.

تمىره ھال — يامان ئەھۋال.

تمىرەڭ [تيرنک] چوڭقۇر، تېرەن.

تمىردان [تيردان] (پ) «تىردان» غا قارالسۇن.

تمىرى باران [تيرباران] (پ) ئوق يامغۇرى؛ ئوق ياغدۇرۇش:
تىيرى بارانى مەلامەتكە ھەدەف بولدى باشىم،
باشنى باشقۇرماق بەسى مۇشكۇلكى بۇ باران بىلە.
— ئا. نىزارى.

تمىرى دەۋران [تيردوران] (پ) قارالغۇ زامان:
تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ـ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۇچۇن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزارىمغه.
— ئا. نىزارى.

تمىز پەي [تيزپي] (پ) يۇگۇرمەك، ئىلدام؛ چاپقۇر.

تمىزتەك [تيزتک] (پ) چاپقۇر، ئىلدام.

تمىز تۇند [تيزتند] (پ) تېز سۇرئەت، تېز سۇرئەت بىلەن، ناھايىتى چاپسان، چاپسانلا:
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند رەھمانغه قۇل،
گاھى بولغاي تىيزۇ تۇند شەيتانغه قۇل.
— خەراباتى.

تمىزرەۋ [تيزرو] (پ) يۇگۇرۇك، چاپقۇر.

تمىزكۇش [تيزكوش] (پ) تېز ھەرىكەت قىلىدىغان،

چاققان.

تیز گەرد [تیزکرد] (پ) تېز یۈرگۈچی، چاپقۇر:
تا نېچە مىڭ یىل سىپېھرى تیز گەرد،
جەھدۇ جىد بىرلە بولۇپ گېتى نەۋەرد.
— نەۋایی.

تیز ھۇش [تیزھوش] (پ) ھوشیار، پەملىك.

تیغ [تیغ] (پ) 1) قىلىچ، خەنجەر، پىچاق. 2) چوققا. 3) نەشتەر:
بۇجان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تیغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

تیغى كىن — ئاداۋەت، دۈشمەنلىك قىلىچى، نەپرەت خەنجىرى:
قاراقچىغا تەييار ئېتىپ تیغى كىن،
كى تۈججار يولىدا تۈتارلار كەمىن.
— غەربىي.

تیمىن [طین] (ئە) لاي.

تینەت [طینت] (ئە) خاراكتېر، خۇلق، تەبىئەت، پېئىل، يارىتىلىش؛
ئىشىتىلدى ئانداغ ئۇلۇغ تینەتىڭ،
داغى مەئلۇم ئۆزلدى يەنە سىيرەتىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تاریخ تینەتلىغ — پاكىز تەبىئەتلىك.

ج

جا [جا] (پ) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر:
ئىشقىڭ ھەۋەسىدە گەر يۈرۈرمەن،
دىيدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

جا بولماق — سىغماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق.

جا بەجا [جابجا] (پ) جاي ـ جايىدا، رەتمۇ ـ رەت، تەخمۇ ـ تەخ:
ھەممە كارىڭنى قىلاي جا بەجا،
كۆڭۈلدە نە كەچسە ئانى ھەم ئەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابدۇغ [جابدوغ] جابدۇق، ئۇسكۇنە، ئەسۋاب، ئۆي سەرەمجانى، ئىشلەپچىقىرىش قورالى:
قىلىپ مەشۇرەت ئەلچى بىرلە بۇ قىز،
سەفەر جابدۇغىن ئەيلەدى رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جابىر [جابر] (ئە) جەبىر قىلغۇچى؛ زالىم:
ئول بەغايەت زالىم ۋە جابىر ئىردى،
ئەمما باناكەتتي مۇنىڭ ئەكسى بىتىپتۇركىم.
— نەۋائى.

جادە [جادە] (ئە) «جاددە» گە قارالسۇن.

جادەئى شەرئ — دىن، شەرىئەت يولى؛ تەرتىپ، نىزام:
يول ئىرۇر جادەئى شەرئ داغى توشەۋۇ سۇۋۇ،
ساڭا ئايىنى ئۇبۇدىيەت؛ ئاڭا فەرزۇ سۇنەن.
— نەۋائى.

جاددە [جادە] (ئە) 1) يول، كاتتا يول؛ كوچا:
تا قايسى ئارىغ تىنىنەتلىغ بولدىن ئازمىش بولغاي ۋە قايۇ پاك،
خىلقەتلىك جاددەدىن چىقىپ قىلۇر ئىشىن يازمىش بولغاي.
— نەۋائى.

2) قائىدە، نىزام، تەرتىپ. 3) يولىورۇق:
جەننەتكە بارۇرغە ئىستەسەڭ يول،
بۇ جاددە بىرلە مۇستەقىم ئول.
— نەۋائى.

جاددەئى شەرئ — «جادەئى شەرئ» گە قارالسۇن.

جاددەئى نافەرمانلىغ — يولىورۇققا بويسۇنماسلىق يولىنى تۇتۇش.

جادۇ [جادو] (پ) 1) سېھىر، جادۇ. 2) جادۇ قىلغۇچى، جادۇگەر، سېھىرگەر:
ئىككى جادۇ كۆزلەرنگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەئزەم ساچلارى بويىندا تۇمار ئەيلەگەچ.
— نەۋائى.

جادۇ قىلماق — سېھىرلىمەك؛ مىكرى قىلماق، كۆز باغلىماق.

جادۇيى دانىشۋەر — بىلىمدان سېھىرگەر.

جادۇيى ھىندى — ھىندى سېھىرگەرى.

نەرگىسى جادۇ — شوخ كۆز، ئويناق كۆز، سېھىرلىك كۆز:
كۆز ياشىم بولدى رەۋان بىر نەرگىسى جادۇ كۆرۈپ،
تىنغلى يەڭلىغكىم يۈگۈرگەي ھەر تەرەپ ئاھۇ كۆرۈپ.
— نەۋائى.

جار [جار] (پ) سادا، ئېلان، ئاۋاز، نەرە؛ بىرەر ئىش توغرىسىدا ۋارقىراپ خەۋەر بېرىش.

جار يەتكۈزمەك — ئېلان قىلماق، ۋارقىراپ خەۋەر قىلماق، جار سالماق:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ،
يۈرۈش ھۆكمىنى ئەلگە جار يەتكۈزۈپ.
— «لۇغەتى چاغاتاي» دىن.

جارچى [جارچى] جارچى، ئېلان قىلغۇچى، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

جاروب [جاروب] (پ) سۈپۈرگە:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەڭ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

جاروبكەش [جاروب كش] (پ) تازىلىق خادىمى (سۈپۈرگۈچى)؛ خىزمەتكار:
فەقىر ھەم ئول ئاستانە جارۇبكەشلەرىدىنمەن.
— نەۋائى.

جارۇبۇلجار [جارو بولجار] (پ) ۋەدە جايى، چاقىرىلغان جاي، تەكلىپ قىلىنغان جاي؛ جەڭ كۇنى يىغىلىدىغان ئورۇن.

جاربي [جارى] (ئە) 1) يۈرگۈچى، يۈرىدىغان؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان. 2) ئاققۇچى، ئاقىدىغان؛ ئېقىپ تۇرغان:
سۇبى جارى جەننەتنەما باغى بار،

ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) تەسۋىرلىنىش، نىشانلىنىش. 4) نامايان بولۇش، كۆرۈنۈش. 5) تىلغا ئالماق:
تىلەرمەن كېچە ـ كۈندۈز زار بىرلە،
تىلسمغە جارى ئەيلەپ «رەببەنا» نى.
— خىرقەتى.
جاري بولماق — 1) ئاقماق، ئېقىپ تۇرماق. 2) داۋام قىلماق. 3) تەقەززا قىلماق. 4) يۈرۈشمەك، ئەمەلگە ئاشماق.
جاري بۇلاغ — ئاقار بۇلاق.
جاري ئولماق — «جارى بولماق» قا قارالسۇن.
جاريە [جاريه] (ئە) 1) چۆرە، خىزمەتچى ئايال:
مېنىڭ بىرلە ھەمراھ ئېرۇر جاريە،
يەنە ساندۇقۇم بار، بىر ئىت ساريە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قۇل، تۇنقۇنلۇقتىكى ئايال.
جازب [جاذب] (ئە) 1) تارتقۇچى، رام قىلغۇچى؛ سۆيۈملۈك. 2) مايىل:
مۇندا كىم يەتسە سادىقۇ كازىب،
تەبئى بولغاچ سۇۋ ئىچگەلى جازىب.
— نەزىرى.
جازبە [جاذبه] (ئە) تارتىش كۈچى، تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى كۈچ.
جازىم [جازم] (ئە) جەزمەنلەشتۈرگۈچى، مۇقەررەرلەشتۈرگۈچى، قەتئىي قارار قىلغۇچى، بىرەر ئىشقا مەھكەم بەل باغلىغۇچى.
جازىم ئەيلەمەك — قەتئىي نىيەت قىلماق، ئېنىق ئىشەنچ ھاسىل قىلماق.
نىيەت جازىم بولماق — نىيىتى، ئىنتىلىشى ئېنىق (مۇقەررەر) بولماق.
جاسۇس [جاسوس] (ئە) سىر ئالغۇچى، ئايغاقچى.
جاسۇسۇل ـ قەلب — دىل سىرىنى ئوغرىلىغۇچى، بىراۋنىڭ دىلىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىشكە ئىنتىلگۈچى.
جافي [جافى] (ئە) جاپا قىلغۇچى، جاپاكار (ئاساسەن: ئاسي ـ جافي شەكلىدە كېلىدۇ):
ئاسىيۇ جافي پەرىشانمەن بەسي.
— نەزىرى.
جالىس [جالس] (ئە) 1) پىكىرداش، دوست، ئۇلپەت. 2) ئولتۇرغان، بىر جايدا ئولتۇرغان.
جام [جام] (پ) 1) قەدەھ، مەي پىيالىسى:
قويۇپ ئالىغە كۈنە ـ كۈنە تەئام،
ئىگەچ ـ ئوق تۇتتىلەر تولا ـ تولا جام.
— نەزىرى.
جامى ئەلەست — تەقدىر شارابى؛ ئەزەل جامى؛ ئەزەل كۈنى.
جامى بەقا — جەننەت قەدەھى، شارابى.
جامى بىللۇرى — بىللۇر (خروستال) قەدەھ.
جامى تەرەب — شادلاندۇرغۇچى مەي.
جامى جەم — جەمشىت جامى، پادىشاھ جەمشىت ياساتتۇرغان تىلسىملىق جام (نەزىرىنىڭ تەرىپىچە: جەمشىت ھېكمەلەرگە بۇيرۇپ ئىككى جام ياساتتۇرغان. بىرىنىڭ ئىسمى «جامى ئىشرەتفزاي» — بۇ جامدىكى مەي ئىچكەن بىلەن تۇگىمەس، تولۇق تۇرۇۋېرەر ۋە قىيپاش قىلىنسىمۇ ھەم تۇكۇلمەس ئىكەن؛ ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى «جامى گىتىينە ماي» — بۇ جامدىن مەي ئىچكەن پەيتتە دۇنيادا يۇز بەرگەن ھادىسىلەر كۆرۈنۈپ تۇرار ئىكەن. بۇ جام يەنە «جامى جەھان-نىما، جامى جەھەننەما» دەپمۇ ئاتىلىدۇ):
كىشىكىم كويىدا كۇل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمەن تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.
جامى جەھانبىن — «جامى جەم» گە قارالسۇن.
جامى جەھاننەما — «جامى جەم» گە قارالسۇن.
جامى دۇردئاشام — مەي دۇغىنى (قالدۇقىنى) ئىچكۈچى.
جامى شەبانە — كەچقۇرۇن ئىچىلىدىغان مەي:
كۆز ئاچقايمەن مەگەر مەھشەر سەباھى،
كى ئىچىشمەن ئەجەب جامى شەبانە.
— نەزىرى.
جامى مۇھەببەت — مۇھەببەت شارابى، قەدەھى:
تەشنەلەپ جامى مۇھەببەتدىن نوغا سەرشار ئەمەس،
چۈن ئەزەل ساقىسىدىن ھەردەم ماڭا پەيمانەدۇر.
— ئەرشى.
جامى ھىلالي — يېرىم ئاي شەكلىدە ياسالغان قەدەھ.
جامى ۋەھدەت — 1) يەككە ـ يېگانە، خۇدا، 2) بىرلىك (بىرلىشىش) يولى.
جامى ئىشرەت — ئەيش ـ ئىشرەت جامى، قەدەھى:
كېلىپ گۈلشەندە نۇش ئەت جامى ئىشرەت،
ھەمىشەم مەن بولاي ئالدىڭدا ساقىڭ.
— خىرقەتى.
جامى ئىشرەتفزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ئارتتۇرغۇچى قەدەھ (مەي).
جامە [جامه] (پ) تون، كىيىم، لىباس:
ساڭا گۈل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،

يۇزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

جامه باف [جامه باف] (پ) توقۇغۇچى، توقۇمىچى، باپكار:
جامه باف ئاماده قىلدى كارگاه،
قىلغالى زەربەفت ئانى كىيمەككە شاھ.
— نەۋائى.

جامه چاك [جامه چاک] (پ) 1) يىرتىق تون؛ يىرتىق چاپان. 2) قەدەھ؛ كوزا:
گەر نەۋائىي بولسە مۇغ دىيرىدە مەستۇ جامه چاك،
كىم تىرىكلىكدىن بۇ سۇلتانلىغ ئانىڭ مەقسۇددۇر.
— نەۋائى.

جامگىر [جام كير] (پ) جام ئالغۇچى؛ مەيگە ئىنتىلگۈچى؛ مەي ئىچكۈچى.

جامىئ [جامع] (ئە) 1) جەملىگۈچى، توپلىغۇچى؛ ئۆز ئىچىگە قاپسۇالغۇچى:
ۋە بۇ جەمئىيەتنى «بەش گەنج» جامىئى ۋە ھىند شەكەر ـ رىزى، بەلكى شىرىن كەلامىغە مۇسەللەم تۇتماق.
— نەۋائى.
2) ئادەملەر توپلىنىدىغان جاي؛ مەسچىت.
مەسجىدى جامىئ — كاتتا مەسچىت.

جامىئىيەت [جامعيت] (ئە) 1) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك. 2) قورشۇالغان؛ قاپلىغان. 3) ئەكس ئەتتۈرگەن، ئىپادىلىگەن. 4) مۇجەسسەملىك؛ مۇجەسسەملەشتۈرگەن.

جان I [جان] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.

جان II [جان] (پ) 1) روھ، تىرىكلىك، ھايات:
ئانسىزىن جانسىز كۆرەرمەن گەر تېنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغە دەرمانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.
2) ۋۇجۇد. 3) ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ئىمكانىيەت. 4) كۆڭۈل:
چۇ مېھمان ئۇزاتىپ قولىن خانىغە،
قويۇپ مىزبان مىننەتىن جانىغە.
— نەۋائى.

جان بەلاسى — تىرىكلىك ئاپىتى.
جان تەركى ئەتمەك — ئۆلمەك.
جان رىشتەسى — قان تومۇرى؛ كۆڭۈل، ئارزۇ ـ ئۇمىدى، ئىستەكى:
نازۇك بىلىك ئەر خەيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.
جانغا يەتمەك — جېنىدىن تويماق.
جان كاھى — جاننى ئۆرتەيدىغان.
جان مۇلكى — كۆڭۈل:
ھۇسنىدىن ئافاق ئارا غەۋغا ئىدى،
زۇلمىدىن جان مۇلكىگە يەغما ئىدى.
— نەۋائى.
جان ھىرزى — جان ساقلىغۇچى، جانغا مەدەت بەرگۈچى (دۇئا).
جانۇ تەن — مادار ۋە قۇۋۋەت.
جانۇ جەھان — پۈتۈن دۇنيا، پۈتۈن بارلىق، مەۋجۇدلۇق:
مەي لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
جان ئۆرتەمەك — جاننى قىينىماق.
جانى ئاغىزغا يەتمەك — قاتتىق ساراسىمگە چۈشمەك، ئۆرلەر ھالەتكە كەلمەك.
جانى ئەزىز — ئەزىز، شېرىن جان.
جانى زار — بىچارە جان.

جانان — [جانان] (پ) 1) مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيۈملۈك يار:
لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۇن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.
2) ناھايىتى گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن قىز، نازىنىن. 3) يېقىملىق؛ ئالىيجاناب.

جان ئەفرۇز [جان افروز] (پ) جانغا راھەت بەرگۈچى، ياشىناتقۇچى:
سۇبى كەۋسەر سۇيىدەك جان ئەفرۇز،
ئوقى دەۋزەخ يەلىندەك پور سوز.
— نەۋائى.

جان بەخش [جان بخش] (پ) جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
قوپماغى مۇمكىن ئەمەستۇر بەلكى تەبرەنماغى ھەم،
تاپماسا جان بەخش لەئلىڭ نۇكتەسىدىن جان سەبا.
— نەۋائى.

جانباز [جانباز] (پ) جېنىنى تىككۈچى، بىرەر ئىشتا غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار:
زىرىھۇ قالغان كىبرەك ئىسلام، بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازلىڭ ئىستەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

جانپەرۋەر [جان پرور] (پ) جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەت بەرگۈچى؛ راھەت كەلتۈرگۈچى.

جان خاكسار [جان خاكسار] (پ) كەمستىلگەن، يامان هالەتكە چۈشكەن؛ غېرىب:
خاكى پايى بولدى جانى خاكسارىم قان يۇتۇپ،
كىم چىقىپ لەئلىگنى ئۆپكەي رىشتەئى زۇلفىن تۇتۇپ.
— نەۋايى.

جاندار [جاندار] (پ) 1) جان ئىگىسى، هاياتلىق، تىرىك جان، جانلىق. 2) جانۋار.

جانسوز [جان سوز] (پ) جان ئۆرتىگۈچى، جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى:
بېدىل چېكىبان بىر ئاهى جانسوز.
— نەۋايى.

جانسپار [جان سپار] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى، جېنىنى قۇربان قىلغۇچى، قېنىنى ئايىمىغۇچى، ساداقەتلىك.

جانستان [جان ستان] (پ) جان ئالغۇچى، هالاك قىلغۇچى.

جانفۇرۇز [جان فروز] (پ) جانغا هۆسن بەرگۈچى؛ روهلاندۇرغۇچى:
كىم دەردۇ گۇدازۇ سوز بىرلە،
يۇز شۇئلەئى جانفۇرۇز بىرلە.
— نەۋايى.

جانفزا [جانفزا] (پ) 1) جاننى قۇۋۋەتلەندۇرگۈچى، جانغا راهەت، ئارام بەرگۈچى؛ شادلاندۇرغۇچى:
جانفزا لەئلىك بىلەن شىرىن سۆزۈك، سۈزۈك كۆزۈك،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇرئاب.
— ئەرشى.
2) يېقىملىق.

جانفزاي [جانفزاى] (پ) «جانفزا» غا قارالسۇن.

جانفشان [جان فشان] (پ) جېنىنى پىدا قىلغۇچى.

جانكاه [جانكاه] (پ) جاننى قىينىغۇچى، جانغا ئازاب بەرگۈچى؛ ئۆمۈرنى قىسقارتقۇچى:
يارنى كۆڭلۈمدە جان يەڭلىغ نىهان قىلغاي ئىدىم،
ئەيبى كۆڭلۈمنىڭ بۇدۇركىم، نالەئى جانكاهى بار.
— نەۋايى.

جانگۇداز [جان كداز] (پ) 1) جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى. 2) كۆڭۈلگە هارارەت سالغۇچى.

جانلىغ [جانليغ] «جانلىق» قا قارالسۇن.

جانلىق [جانليق] جانۋار، هايۋان.
جانلىق قىلماق — جان كىرگۈزمەك، تىرىلدۈرمەك.

جانن [جانن] (پ) دىۋە؛ پەرى:
گەر ئاتى ئولۇب زەمان بەدئىي،
زاتى كېلىپ ئىنسۇ جانن بەدئىي.
— نەۋايى.

جاننەۋاز [جان نواز] (پ) 1) ئەركىلىگۈچى؛ يېقىملىق؛ 2) كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، خۇرسەن قىلىدىغان سۆز.

جان نىسار [جان نثار] (پ) جان پىدا قىلغۇچى:
«نۇن» نىيازمەدۇر مېنىڭ جانىمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن جانىنسارىم سەنمۇ سەن.
— موللا سالىهى.

جان نىسار ئەتمەك — جاننى پىدا قىلماق، باشقىلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلمەك.

جانىب [جانب] (ئە) 1) تەرەپ:
شەهەر جانىبىغە ئالىپ يۈردىلەر،
بۇ قىز گۈلشەنىغە بارىب تۇردىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) هۆرمەت، ئېهتىرام. 3) سەۋەب.
جانىب تۇتماق — باشقا كىشى تەرىپىگە ئۆتمەك؛ كىشىدىن يىراقلاشماق.
جانىبى ئەسفەل — پەس، تۆۋەن تەرەپ:
فەزلەرى دەفىي ئۇچۇن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەلدىن ئولۇپ زاهىر ئول.
— نەۋايى.
جانىبىنى تۇتماق — تەرىپىنى ئالماق. ياقلىماق، همايە قىلماق.

جانىي [جانى] (پ) جانغا تېگىشلىك، كۆڭۈلگە ئەڭ يېقىن دوستلار.

جاه [جاه] (پ) 1) مەنسەپ، ئەمەل، مەرتىۋە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن:
بىل مۇنىكىم ئۇمىز ۋەفاسىزدۇرۇر،
دەۋلەت ئىلە جاه بەقاسىدۇرۇر.
— نەۋايى.
2) دۆلەت، بايلىق. 3) بۇيۇكلۇك، شان ـ شەرەپ، شەۋكەت.

ئالىي جاه — يۇقىرى مەرتىۋە.
جاه بەزمى — ئۇلۇغلۇق دەرىجىسى، يۇقىرى مەنسەپ.
جاهۇ جەلال — شان ـ شەۋكەت، مەرتىۋە ۋە ئۇلۇغلۇق.
جاهۇ مۇلك — مەرتىۋە، بايلىق.
جاهى رەفىئ — يۇكسەك مەرتىۋە؛ ئەڭ ئۇلۇغ مەنسەپ.
جەمشىد جاه — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ پادىشاه.

جاهدوست [جاه دوست] (پ) ئەمەلپەرەس.

جاهىل [جاهل] (ئە) نادان، بىلىمسىز:

قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

جاھىل سىرىشت — نادان تەبىئەت، جاھىل.

جاھىلى خۇدكامە — ئۆزىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان ئىلىمسىز كىشى.

جاھىلى ناخشەدىمەند — ئەقىلسىز، نادان.

جاھىلىيەت [جاھلىيت] (ئە) جاھىللىق، ئىلىمسىزلىك؛ ئەرەب جەمئىيىتىدە ئىسلامغىچە بولغان دەۋر.

جاۋزە [جاوزە] (ئە) جاۋزەل - ئىسنەينى شاۋ — ئەرەبچە ئىبارە: «كۇللۇسىررىن جاۋزەل - ئىسنەينى شاۋ» مىسرا- سىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، مەنىسى: «ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (ھەممىگە) يېيىلىدۇ» دېمەكتۇر.

جاۋىد [جاويد] (پ) ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۇ، ھەمىشە.

بەقايى جاۋىد — ئەبەدىي ساقلىنىش، ئۆزگەرمەسلىك.

جاۋىد بولماق — دائىمىي بولماق؛ ئەبەدىي قىلماق.

جاۋىد ئولماق — «جاۋىد بولماق» قا قارالسۇن.

جاۋىدان [جاودان] (پ) «جاۋىد» قا قارالسۇن:
خەدەڭگىڭ تەئىنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋدانىمدۇر.
— ئەرشى.

جاۋىدان فۇرقەت — ئەبەدىي ئايرىلغان.

جاۋىدانە [جاودانە] (پ) دائىمىي رەۋىشتە؛ «جاۋىد» قا قارالسۇن.

جاۋىدانىي [جاودانى] (پ) 1) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك. 2) دائىمىي، ئەبەدىي.

جائىز [جائز] (ئە) مۇمكىن بولغان، رۇخسەت قىلىنغان.

جائىز تۇتماق — ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلىماق؛ رۇخسەت بەرمەك.

جائىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جاي [جاى] (پ) «جا» غا قارالسۇن:
قىلىپ ھەمنىشىنلىق ئاڭا ئىككى ئاي،
ياندا بېرىپ تۇرغالى ياخشى جاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جايگىر [جايكىر] (پ) ئورۇن ئالغۇچى، ئورناشقۇچى، ئورۇن تۇنقۇچى:
مۇررۇۋۋەتكە ھەسەد بولمىش جايگىر،
زىھى خۇش، ئەلۋە مەملەكەت دىلپەزىر.
— نەۋائى.

جايگىر تۇشمەك — ئورۇنغا چۈشمەك.

جايىز [جايز] (ئە) «جائىز» غا قارالسۇن.

جايىزۇل - خەتا [جايزالخطا] (ئە) خاتا قىلىش مۇمكىن بولغان:
ئادەمى جايىزۇل - خەتا بولمىش،
بۇ خەتا بارچەغە رەۋا بولمىش.
— نەۋائى.

جايىزۇل - خەتا بولماق — خاتا قىلىشى مۇمكىن بولماق.

جەب [جب] (ئە) ئارۋۇز قائىدىلىرىدىن بىرى.

جەبەرۇت [جبروت] (ئە) 1) ئەزىمەت؛ بۇيۇك، ئۇلۇغ؛ بۇيۇكلۇك، ئۇلۇغلۇق. 2) كىبىرلىك.
نې ئەزىمەت ئىچرە ئاڭا سۇد ئولۇب،
نې جەبەرۇتىغە زىيان بۇد ئولۇپ.
— نەۋائى.

جەبەل [جبل] (ئە) [كۆپلۈكى: جبال] تاغ.

جەببار [جبار] (ئە) 1) قۇدرەتلىك؛ قۇدرەت ئىگىسى. 2) جەبر قىلغۇچى، غەزەپ قىلغۇچى؛ تەڭرى:
كىبرىيا ۋە جەبەرۇت ئاساسى خالىقى جەببارىدۇر،
بۇ سىفەتكە ئول سەزا ۋە بۇ سىفەت ئاڭا سەزاۋەردۇر.
— نەۋائى.

جەببار سىفەت — قەھرلىك.

دەرگەھى جەببار — تەڭرىنىڭ دەرگاھى:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەي تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

شاھى جەببار — قۇدرەتلىكلەر شاھى، تەڭرى:
سىياسەتلەرنى ئەيلەر شاھى جەببار،
مېنىڭ ساڭى دۇرۇر ھەر سىرفەكىم بار.
— نەۋائى.

قۇدرەتۇل - جەببار — تەڭرىنىڭ قۇدرىتى:
ھەرنە كەلسە باشىڭە تارتماسغە سالبھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل - جەببار ئىشىق.
— موللا سالبھ.

جەبر [جبر] (ئە) ئازاب، زۇلۇم؛ ئادالەتسىزلىك:
كۆڭلۇم يۇزىنى جەبر ئىلە چۇن سەندىن ئۆيۈرمان،
ئاخىر نەچە بۇ جەبرۇ ستەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

جەبر - جەفا — «جەبر - ستەم» گە قارالسۇن:
قاچان يۇز قايتۇراي جەبرۇ جەفادىن،
غەمىڭ بارۇ ھەم يوق يۇز مىڭ بەلادىن.
— خىرقەتى.

جەبر - ستەم — ئېغىر ئازاب، قاتتىق جاپا:

لۇتفۇ كەرەمىڭنى سەن ئەگەر مەندىن ئايىساڭ،
جەبر ستەمىڭ لۇتفۇ كەرەمدۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتابى.

جەبرەئىل [جبرائيل] (ئە) تەڭرى بىلەن پەيغەمبەر ئوتتۇرىسىدا ۋەھيي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە نامى.
جەبرەئىلى ئەمىن — ئىشەنچلىك پەرىشتە.

جەبرەئىل ئاسا [جبرائيل اسا] (ئە + پ) جەبرائىلغا ئوخشاش، جەبرائىل سۈپەت:
جەبرائىل ئاسا ئەيان راز ئاڭا،
قۇرب ئەرشى ئەۋجىدە پەرۋاز ئاڭا.
— نەۋايى.

جەبھە [جبهه] (ئە) 1) پېشانە، ماڭلاي. 2) يۈز؛ ئاي يۈزلۈك:
شۇكۇھىڭ جەبھەسىدىن چۈن سۈرەييا،
يەتتى قەتىرە ئارىقدەك يەتتى دەريا.
— نەۋايى.

جەبھە تەگۈرمەك — تەزىم قىلماق، يەر ئۆپمەك:
ئاچقاچ ئۇستادىنىڭ ئاتىن كۆردى،
ئۆپۈبان يەرگە جەبھە تەگۈردى.
— نەۋايى.

جەبھەچىنى - پېشانە قورۇقى.
جەبھەئى ھۇر - ھۆر يۈزلۈك، گۈزەل.

جەبىن [جبين] (ئە) 1) ماڭلاي، پېشانە:
جەبىنىدە ئەنۋارى شاھەنشاھى،
كەلامىدە ئەھيايى رۇھۇللاھى.
— نەۋايى.

2) يۈز، بەت؛ جامال.
جەبىنلەرى گۈل - گۈلۈ كىرپىكلەرى خار،
قاپاغلارى كەڭ - كەڭۈ ئاغىزلارى تار.
— نەۋايى.

3) باش:
قويدۇم ئاتىمىڭ ئايىغىغا جەبىن،
دېدىم ئەيا ناسىرى شەرئى مۇبىن.
— نەۋايى.

4) ياۋۇز، پەسكەش، رەزىل.
تىيرە جەبىن — پېشانىسى تەتۇر، شور پېشانە، بەختسىز.
مەھجەبىن — پېشانىسى ئايغا ئوخشاش يالتىراق؛ كۆچمە م: گۈزەل، سۆيۈملۈك؛ سۆيۈملۈكى.

جەت [جت] (ئە) [كۆپلۈكى: جەتۇت] 1) ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق. 2) ھايۋان ئوينىتقۇچى:
ئەيغ لەئبىدىن جەتفەكىم نان ئېرۇر،
ئانى ئىتتىغە سالماق نې ئىمكان ئېرۇر.
— نەۋايى.

جەتۇت [جتوت] (ئە) «جەت» كە قارالسۇن.

جەدەل [جدل] (ئە) 1) تارتىشىش، بەسلىشىش، مۇنازىرە. 2) غەيرەت قىلىش، ئۇرۇنۇش، تىرىشىش. 3) تېز، تېز سۈرئەت.
بەھسۇ جەدەل — ئۇرۇش - جاڭجال.
جەدەل ئەتمەك — جۇشقۇنلۇق بىلەن كىرىشمەك؛ تىرىشماق، ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق.
جەدەل قىلماق — ئالدىرىماق.

جەدد [جد] (ئە) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاتىسى، بوۋا؛ ئەجداد.
بۇزۇرگۋار جەدد — «جەددى بۇزۇرگۋار» غا قارالسۇن.
جەددۇ ئابا — ئاتا بوۋىلار، ئەجدادلار.
جەددۇ ئەب — بوۋا ۋە ئاتا.
جەددى ئەئلا — نەسەب جەھەتتىن ئالىي تەبەقە.
جەددى بۇزۇرگۋار — چوڭ بوۋا، ھۆرمەتلىك بوۋا.

جەددە [جده] (ئە) 1) ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئانىسى، چوڭ ئانا؛ 2) بۇۋى.

جەدۋەل [جدول] (ئە) 1) سىزىق. 2) گرافىك. 3) تۇسۇق، تام. 4) ئېرىق. 5) رىشتە، ئۇمىد رىشتىسى، يىپ. 6) پىلان.
جەدۋەل تارتماق — كىتاب بەتلىرىنى سىزماق، زىننەتلىمەك.

جەدىد [جديد] (ئە) 1) يېڭى؛ 2) ئارۇز ۋەزىنىدىكى بەھرىلەردىن بىرىنىڭ نامى.

جەدى [جدى] (ئە) 1) تاغ ئۆچكىسى؛ كېيىك. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە: ئون ئىككى بۇرجدىن بىرىنىڭ نامى. 3) ئاي نامى (شەمسىيە ‹ قۇياش) يىلى ھېسابىدا قىش پەسلى ئايلىرىنىڭ بىرىنچىسى بولۇپ، 22 - دېكابىر — 12 - يانۋارغا توغرا كېلىدۇ).

جەر [جر] (ئە) «جار» غا قارالسۇن:
چۇ ئەل فىكرىدىن كۆڭلىنى تىندۇرۇپ، يۇرۇش ھۆكمىنى ئەلگە جەر يەتكۈرۈپ.
— نەۋايى.
جەر يەتكۈزمەك — خەۋەر بەرمەك.

جەراھەت [جراحت] (ئە) 1) يارا، جاراھەت. 2) ئازار، رەنج. 3) ئەلەم. قايغۇ:
نەچچە كۈن بولدى جەراھەت قىلدى جىسمىمنى زەئىف.
ئەيلەبان يار كويىدا شامۇ سەباھ بىدادلىق.
— نەۋبەتى.

4) ئاجىزلىق.
... *لەئلى شەھۋاردەك ئەلفازى كۆڭۈل جەراھەتىغە جەۋھەرى رۇھ يەتكۈزدى.*
— نەۋايى.

جەراھەت ئەنگىز — جاراھەتلىگۈچى، جاراھەتلەندۈرگۈچى؛ ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەراھەتلىغ [جراحتليغ] جاراھەتلىك، ياردار.

جەراھەتلىق [جراحتليق] «جەراھەتلىغ» قا قارالسۇن.

جەراھەتئوار [جراحت وار] (ئە + پ) ياردارلارچە، جاراھەتلەنگەنگە ئوخشاش:
سىنەم ئۆزرە تەگدىكىم نەزارەسىدىن تىيرى ئىشق،
ناۋەكى پەيكانەدىن بولدۇم جەراھەتئوارلىق.
— نەۋبەتى.

جەرايىم [جرايم] (ئە) [بىرلىكى: جۈرم] گۇناھلار.

جەرەس [جرس] (ئە) قوڭغۇراق، كارۋان تۆگىسىنىڭ قوڭغۇرىقى:
كارۋانى دەرد ئىلە قىلۇ مۇھەببەت دەشتىنى،
كىم نىدائى مۇجدەئى ۋەسل ئەيلەر ئاندا ھەر جەرەس.
— نەۋايى.

جەريان [جريان] (ئە) ئېقىش، ئېقىم، ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىشى، جەريانى.

جەرچى [جرجى] «جارچى» غا قارالسۇن.

جەردە [جرده] (پ) جەدە، جەدە ئات؛ تورۇق ئات.

جەرار [جرار] (ئە) 1) ئۆز تەرىپىگە تارتقۇچى. 2) كاتتا گۇرۇھ (توپ). 3) ئۇرۇشقاق، قورقماس كىشىلەر توپى.

سىپاھى جەرار — جەڭگىۋار قوشۇن.

جەرارلىق [جرارليق] جەڭگىۋارلىق، باتۇرلۇق.

جەراھ [جراح] (ئە) تېۋىپ، دوختۇر، ۋىراچ:
بىرىنىڭ غەمزەسى جەرراھى ئۇستاد،
بىرىنىڭ كىرپىگى ئالماس خەنجەر.
— ئاتابى.

جەررە [جره] (ئە) «جۇررە» گە قارالسۇن.

جەررەباز [جرەباز] (ئە + پ) قۇش نامى:
قەلەك جەۋھىدە غەرق ئولۇپ جەررە باز،
پەرۇ بال ئۇرار چۇن نىشەبۇ قەراز.
— نەۋايى.

جەرف [جرف] (پ) 1) چوڭقۇر. 2) بىپايان.

جەرگە [جركە] 1) ئايلانما، دائىرە، سەپ، قاتار. ئورۇنلىش (ئوۋدا). 2) ئەسكەر، قوشۇن. 3) مەرتىۋە.

ئۇلۇغ جەرگەلىك — ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك.

جەرۇھ [جروح] (ئە) «جۇرۇھ» قا قارالسۇن.

جەرۇھناك [جروح ناک] (ئە + پ) جاراھەتلىك، يارىلىق:
ئىكەۋلەن بەرەھنە جەرۇھناك ئىدى،
قولى ۋە فۇتى ھەم باشى چاك ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەرىب [جريب] (پ) يەر ئۆلچىمى (تەخمىنەن بىر تاناپ):
مەساھەت بىلە بىفۇسۇنۇ فەربىم،
بىلىپ ھەۋزەككىم، ئېرۇر بىر جەرىب.
— نەۋايى.

جەرىدە [جريده] (ئە) 1) دەپتەر. 2) يەككە، تەنھا.

جەرىمە [جريمه] (ئە) 1) گۇناھ، جىنايەت. 2) جەرىمانە.

جەزا [جزا] (ئە) 1) جازا، چارە:
ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۆلۈس غەۋغاسىغە.
— موللا سالىھ.
2) بەدەل؛ مۇكاپات:
... *جەمئى مەزاھىب ۋە مىللەل ئەھلى قاشىدە سابىتدۇركىم،*
ياخشىلىق جەزاسى يوقتۇر يەجۇز ياخشىلىق.
— نەۋايى.

جەزالەت [جزالت] (ئە) 1) موللۇق، ئارتۇقلۇق؛ مۇستەھكەملىك. 2) سۆزگە چېچەنلىك؛ پاساھەت.

جەزائ [جزاء] (ئە) «جەزا» غا قارالسۇن.

جەزايىر [جزاير [ ] بىرلىكى: جەزىرە] «جەزىرە» گە قارالسۇن.

ئەھلى جەزايىر — ئاراللاردا ياشىغۇچى:
قاراقچىلار دۇرۇر ئەھلى جەزايىر،
بولۇرلار بىگەران بەھر ئىچرە سايىر.
— نەۋايى.

جەزئ [جزع] (ئە) بىتاقەتلىك؛ دادۇ پەرياد، غوۋغا:
ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزئ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەزئ ئەيلەمەك — بىتاقەتلىك قىلماق؛ دادۇ پەرياد قىلماق؛

جەزئى ئەكبەر — دىنىي تەلىمات بويىچە، قىيامەت كۈنىدە بولىدىغان دادۇ پەرياد:
مەھشەر كۈنىدە كىم، جەزئى ئەكبەر ئولغۇسى،

ھەجرىگدە كەلدى كۆڭلۇمە يۇز ئانچە رۇستەخىز.
— نەۋايى.

جەزەئى مەھشەر — قىيامەت غوۋغاسى.

جەزەئكار [جذعكار] (ئە + پ) دادۇ پەرياد قىلغۇچى، تاقەتسىز، سەۋرسىز:
بۇ دەرد ئىچرە ئولكىم، جەزەئكارراق،
رىزا بەرمەگەن دەردى دۇشۋارراق.
— نەۋايى.

جەزب [جذب] (ئە) تارتىش، جەلپ قىلىش، ھاياجانغا چۈشۈش (تەرىقەت ئەھلىنىڭ ئۆزىدىن كەتكەن ھالىتى):
كۈشاد ئەيلەپ يارىپ گۈل پەردەسىنى،
تېنىگە جەزب ئېتىپ گۈللار ئىسىنى.
— خىرقەتى.

جەزب ئەيلەمەك — 1) تارتماق. 2) شۇمۇرمەك.

جەزب قىلماق — كۆڭۈلنى ئۆزىگە جەلپ قىلماق:
ئانىڭدەككى مەي جەزبى ئانىڭ ئىشى،
ئالا ئالماغاي جەزب قىلماي كىشى.
— نەۋايى.

جەزبى نەزەر — جەلپ قىلىش نەزىرى، تارتىش، ھايا-جانلاندۇرۇش نەزىرى:
ھۇر پەرى بولغان بىلەن كۆزىدە يوق جەزبى نەزەر،
بىر نەزەردە قۇل قىلۇر پەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

جەزبە [جذبه] (ئە) «جەزب» گە قارالسۇن.

جەزم [جزم] (ئە) 1) قەتئىي، مۇقەررەر؛ ئېنىق، قارار، نىيەت:
كى بىلدىم بۇ قىزنىڭ خەيالىنى جەزم،
ئىكەۋلەن قاچارغە قىلىپ يولنى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەقىرگە دەپ ئېردىلەركىم: «ئۇلچە مۇمكىن بار، بۇ يۇرتـ-نىڭ مەنئىغە سەئى قىلغايسەن ۋە ئول مەتلۇب سۇرەت باغلاما-غاي، ئەزمەت جەزم بولسە، بىزگە بىتىپ يىبەرگەيسەن.»
— نەۋايى.

2) ئەرەب ئېلىپبەسىدە يېپىق بوغۇم بەلگىسى، سۇكۇن.

جەزم ئەتمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم ئەيلەمەك — «جەزم قىلماق» قا قارالسۇن.

جەزم قىلماق — بەل بەغلىماق، قارار قىلماق، بىرەر ئىش ياكى پىكىرنى مۇقەررەر قىلماق.

جەزۋەل [جدول] (ئە) «جەدۋەل» گە قارالسۇن.

جەزئ [جزع] (ئە) مۇنچاق؛ كۆز، كۆز ساقىسى:
... قىزىل ئالتۇن قارا توغراغچە كۆرۈنمەي، كۆزى جەزئى بىللۇرىي دۇرۇجىغا تۇشۇپ...
— نەۋايى.

جەزىرە [جزيره] (ئە) [كۆپلۈكى: جەزائىر] 1) ئارال، جۇغراپىيىلىك جاي نامى:
ئالىپ يۇردى دەريا جەزىرە ساری،
بەناگاھ چىقىپ مەن قىراقدىن ناری.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) جائگال:
ھەم تەنۇمەندۇ ھەم شۇجائۇ دەلىر،
ئول سىفەتكىم جەزىرە ئىچرەكى شىر.
— نەۋايى.

جەسەد [جسد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىجساد] 1) گەۋدە، جىسىم، تەن، بەدەن. 2) سۆڭەك. 3) تۇپراق:
مەجازى ئاپتابدا قۇرۇتغىل بۇ جەسەدنى پاك،
كى ئاندىن سوختە ئەيلە ئىشق ھەقىقەت ئىچرە ئەي شاھا.
— موللا بىلال.

جەستە [جسته] (پ) 1) سەكرىگەن، ئىرغىپ چىققان. 2) «جەستە ـ جەستە» گە قارالسۇن.

جەستە ـ جەستە [جستەجسته] (پ) 1) ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن؛ پارچە ـ پارچە. 2) كەم ـ كەم. 3) ئاستا ـ ئاستا؛ 4) ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:
ئىشلەرىن گەر شىكەستە بەستە دېدىم،
يۇزىدىن بىرنى جەستە ـ جەستە دېدىم.
— نەۋايى.

جەسىم [جسيم] (ئە) يىرىك، كاتتا، گەۋدىلىك.

جەشن [جشن] (پ) ئويۇن ـ كۆلكە مەجلىسى، بەزمە، زىياپەت.
جەشن تۇزمەك — مەجلىس قۇرماق.
جەشنى ئەزىم — كاتتا مەرىكە.
جەشنى ئەزىم ئەيلەمەك — كاتتا بەزمە قۇرماق، كاتتا توي قىلماق.
جەشنى خۇسرەۋانە — كاتتا شاھلارغا مۇناسىپ يىغىن:
تۇزۇپ مەن ياڭلا جەشنى خۇسرەۋانە،
قىلاي ئەلچىنى ئۇزرى دەپ رەۋانە.
— نەۋايى.

جەفا [جفا] (پ) جاپا، زۇلۇم، ستەم، ئازار:
ھەر كۇنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەندىن فەقىر ئول بۇۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.
جەفا ئەيلەمەك — جەبىر ـ زۇلۇم قىلماق، قىينىماق.
جەفا تىيغى — جاپا خەنجىرى، جاپا قىلىچى:

ۋەفا ئىلىگە ئۇرار دەم - بەدەم جەفا تىيغىن،
فەلەك ئىشىنى كۆرۈك شوخ بىۋەفاغە باقمىك.
— ئەرشى.

جەفا قىلماق — «جەفا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەفائى روزگار — زامانە زۇلۇمى.

جەفا پەرداز [جفاپرداز] (پ) جاپا قىلغۇچى، ستەم قىلغۇچى، زالىم.

جەفاجو [جفاجو] (پ) جاپا (ستەم) قىلغۇچى، جاپا قىلىش يولىنى ئىزدىگۈچى، زالىم.

جەفاكار [جفاكار] (پ) 1) جاپا قىلغۇچى زالىم:
يەنە كىنغە تۇردى بۇرادەرلەرىم.
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۆز ئاشىقىنى قىينىغۇچى مەشۇقە:
نې جەفاكەشمەن كۆرۈڭكىم، بار ئاڭا قىلماق جەفا،
سۆز ۋەفادىن زاھىر ئەتسەم ئول جەفاكار ئاللىدا.
— نەۋائى.

جەفاكەش [جفاكش] (پ) قىينالغان، جەبىر - جاپا تارتقان، ئەرزىيەت چەككەن، ئىزىلگەن.

جەفاكوش [جفاكوش] (پ) جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى.

جەفاكىش [جفاكيش] (پ) 1) جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن:
ئول بىر ئۇرۇبان كۆڭۈلگە يۈز نىش،
بۇ بىر بولۇبان داغى جەفاكىش.
— ئەرشى.
2) ئەرزىيەت، جاپا قىلغۇچى؛ مەھبۇبە.

جەفاگەر [جفاكر] (پ) «جەفا گۇستەر» گە قارالسۇن.

جەفاگۇستەر [جفاكستر] (پ) جاپا قىلغۇچى، جاپاچى، ئازار يەتكۈزگۈچى.

جەففەل - قەلەم [جف‌القلم] (پ) 1) قەلەمنىك قۇرۇشى، قەلەمنىك يېزىشتىن توختىشى؛ 2) چۇشەنمەستىن؛ بىردىن.

جەك [جنک] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
كى ئىماننى ئايتىمپ دىلۇجان بىلە،
قىلىپ جەك ئاغاز شەيتان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەكجۇ [جنكجو] (پ) «جەڭجوي» غا قارالسۇن.

جەكجوي [جنكجوى] (پ) 1) ئۇرۇشقاق، ئۇرۇش - جاڭجال ئىستىگۈچى. 2) جەڭگىۋار:
بۇ ھەيئەت بىلە چاپۇكى جەكجوي،
تۇرۇپ ئورتادە باشلادى گۇفتۇگۇي.
— نەۋائى.

جەكچى [جنكى] (پ) 1) «جەكجوي» غا قارالسۇن. 2) زوراۋان:
ئاڭا كىرگەلى شەرى جەكچى كىرەك،
مۇڭا ھەم دىلاۋەر نەھەكچى كىرەك.
— نەۋائى.

جەلا [جلا] (ئە) 1) ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش، ۋەتەندىن ئايرىلىش؛ غۇربەتچىلىككە قېلىش:
ئول لەھزە ئەجەب بولۇر ئىش،
يا ئولماغۇ يا جەلا بولۇر ئىش.
— نەۋائى.

جەلا ئەتمەك سۆرمەك، كۆچۈرمەك (بىر جايدىن يەنە بىر جايغا)، قوغلىماق.

جەلا بولماق — 1) كەتمەك، تاشلاپ كەتمەك، تەرك ئەتمەك؛ ھىجرەت قىلماق، كۆچمەك. 2) قوغلانماق.

جەلا قىلماق — «جەلا ئەتمەك» كە قارالسۇن:
جارى بەلا بىرلە ئېتىپ مۇبتەلا،
ئۇزدىيۇ ساۋۇردى، قىلدى جەلا.
— نەۋائى.

جەلا ئىختىيار قىلماق — ۋەتەننى تەرك قىلماق؛ غۇربەتچىلىكنى ئىختىيار قىلماق؛

جەلايى ۋەتەن — ۋەتەندىن جۇدا بولۇش.

جەلاجىل [جلاجل] (ئە) قوڭغۇراق.

جەلادەت [جلادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ مەردلىك، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق، دادىللىق، جاسارەتلىك؛ چاققانلىق.

جەلادەت ئەيلەمەك — باتۇرلۇق قىلماق، جاسارەت كۆرسەتمەك.

جەلادەت قىلماق — «جەلادەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەلال [جلال] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك؛ ئەزىمەت، ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ جەلال — بۇيۇكلۇك ۋە ئەزىزلىك:
دېدىم: ئەي جۇداۋەند ئىززۇ جەلال،
ساڭا ئاشكارا ئېرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەلالەت [جلالت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، ئۇلۇغۋارلىق، بۇيۇكلۇك.

جەلالىيەت [جلاليت] (ئە) «جەلالەت» كە قارالسۇن:
تا ئەگەر ئوت سالسا جەلالىيەتى،
لۇتف ئىلە ئۇرغاي سۇۋ جەمالىيەتى.
— نەۋائى.

جەلاير [جلاير] جەلائىر (قەبىلە نامى).

جەلد [جلد] (ئە) چاققان؛ زېرەك؛ ئەپچىل:
نەچە مىڭ جەلد مەللاھى ھۇنەرۋەر،

بەلىغ يەڭلىغ سۆۋ ئىچرە مەۋجىپەرۋەر.

— نەۋايى.

جەلدۇ [جلدو] (ئە) مۇكاپات، ئىنئام:

نەۋائىي، ئويىنادى جان، جەلقدىن بۇرۇن رەھىم ئەت،
چۇ قىلدى جەلدلىك، ئەمدى كېرەك ئاڭا جەلدۇ.

— نەۋايى.

جەلل [جل] (ئە) «جەللە» گە قاراڭ.

جەللاب [جلاب] (ئە) سودىگەر، ئېلىپ ـ ساتار.

جەللاد [جلاد] (ئە) جان ئالغۇچى، ئۆلۈم ھۆكۈمىنىڭ ئىجراچىسى، جاللات:

دېمەي ئەسلە ھەرقىنى قىلدىم سۆكۈت،
دېدى شاھ: جەللاد! بارىپ قۇلنى تۇت.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەللادى فەلەك — ئەزرائىل.

جەللادى مەغبۇن — دەرغەزەپ جاللات:

ئېرۇر مەشھۇركىم، جەللادى مەغبۇن،
چۇ مىڭ قان تۆكسە ئەيلەر تىغ مەدفۇن.

— نەۋايى.

جەللە [جلە] (ئە) بۇيۇك، ئۇلۇغ، ئالىي.

مەلىكى ئەللام جەللە ۋەئەلا — بۇيۇك ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك زور ئالىم.

جەللەت [جلت] (ئە) جەللەت ئەلا ئۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ — (ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە قەدرى ئارتسۇن) مەنسىدىكى دۇئا.

جەلىس [جليس] (ئە) بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت، مەجلىسداش؛ ئورتاق:

بولۇپ جۇزۇدانى ئەنىسى ئانىڭ،
كىتابى رەفىقۇ جەلىسى ئانىڭ.

جەلىل [جليل] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك.

جەلىلۇل — قەدر [جليل‌القدر] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قەدرى يۇقىرى، ھۆرمىتى يۇقىرى:

... شەيخى كۆپ جەلىلۇل ـ قەدر ۋە كەبىر ئۇششان ئىكەندۇر.

— نەۋايى.

جەلىي [جلى] (ئە) 1) روشەن، ئوچۇق، يورۇق؛ كۆزگە كۆرۈنەرلىك. 2) يىرىك يېزىلغان خەت.

جەم [جم] (پ) «جەمشىد» نىڭ قىسقارتىلمىسى («جەمشىد» كە قاراڭ):

ئاتابى خود قىلۇر ۋەسلىڭ تەمەننا،
ۋەلى مىسكىنگە مۇلكى جەم تاپىلماس.

— ئاتابى.

جەم جەنان — «جەم قەدر» گە قاراڭ.

جەم شۇكۇھ — دەبدەبىلىك، جەمشىتتەك سۆلەتلىك.

جەم قەدر — جەمشىت مەرتىۋىلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەم ئىقتىدار — زور ئىقتىدارلىق، جەمشىتتەك قۇدرەتلىك.

جەمائەت [جماعت] (ئە) 1) جەمئىيەت. 2) ئادەملەر، كۆپچىلىك، جامائەت، كىشىلەر توپى؛ گۈرۈھ.

جەمائەتى ئەزىزلەر — ئەزىز جامائەت؛ ئۇلۇغلار، چوڭلار گۈرۈھى.

جەمەئاتى فۇزەلا — پازىللار، ئالىملار گۈرۈھى.

جەمائەتى قەلەندەرلەر — بىر گۈرۈھ، بىر توپ قەلەندەرلەر:

بىر كۈن جەمائەتى قەلەندەرلەر ھەمەدانغا يېتىپتۇرلەر...

— نەۋايى.

جەمائەتى كەسىر — كاتتا گۈرۈھ، كۆپچىلىك.

جەمائەتى مەشايىخ — شەيخلەر توپى، گۈرۈھى.

جەمائەتخانە [جماعت خانه] (ئە + پ) يىغىلىش جايى، مەجلىسخانا.

جەماد [جماد] (ئە) تاش، جانسىز نەرسە، مىنېرال:

سېنىڭ تەختىڭ بىرنەچە جەمادۇر.

— نەۋايى.

جەمادات [جمادات] (ئە) جانسىز نەرسىلەر، جانسىز تەبىئەت.

جەمازە [جمازه] (ئە) تېز يۈرەر، چاپقۇر تۆگە، يۈگۈرۈك تۆگە:

رۇھىن قىلىب ئول ئۇمىد تازە،
ھەر ساری سۇرەر ئىدى جەمازە.

— نەۋايى.

جەمال [جمال] (ئە) 1) ھۆسن، چىراي، يۈز، بەت، چېھرە:

ئەي نىگارا، كاشكى كۆرسەم جامالىڭ ئەكسىنى،
كۆيدۈما فانۇسدەك شەمئى شەبىستانىم ساڭا.

— نەۋەبتى.

2) گۈزەللىك. 3) ياخشىلىق، ياخشى خۇسۇسىيەت:

... يەئنى خەلقىنىڭ جەمالى ئەسبابىنىڭ ئىبساتىدادۇر ۋە فەقر جەمالى ئەسبابى تەئەييۇن ۋە مۇسەببىب ئىسباتىداۋە ئاڭا رۇجۇئدا ۋە رىزا ئانىڭ ئەھكامىغە.

— نەۋايى.

تىيرە جەمال — قايغۇلۇق چىراي:

دېدىم: ئەي پەرىۋەش مەلال ئولماغىل،
بۇ غەم بىرلە تىيرە جەمال ئولماغىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەمال ئاچماق — يۈز كۆرسەتمەك؛ چىراي ئاچماق.

جەمال ئەفزا — گۈزەللەشتۈرگۈچى، ھۆسن ئارتتۇرغۇ-

چى؛ ھۆسنى ئارتقان.
جەمال ئەھلى — ھۆسندارلار، گۈزەللەر.
جەمال تۇتماق — يۈز كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك.
جەمەل دەۋرى — ھۆسنلىك پەيتلىرى، ياشلىق.
شەمئى جەمال — نۇرلۇق چىراي:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۈلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشاتۇر.
— ئەرشى.
جەمالىيەت [جمالیت] (ئە) «جەمالىييەت» كە قارالسۇن.
ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغى تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەمالىيەت قىلدى، قەھھارلىغى داغى بۇلارنىڭ ئەكسى مۇقتەزي قەھرۇ جەمالىيەت بولدى.
— نەۋايى.
جەمالىييەت [جمالیت] (ئە) مەرھەمەت، ئىلتىپات، مېھرىبانچىلىق.
جەمان [جمان] (ئە) «جۇمان» غا قارالسۇن.
جەمەل [جمل] (ئە) تۆگە، ئەركەك تۆگە.
جەمرىي [جمری] (ئە) تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ.
جەمشىد [جمشید] (ئە) 1) ئۇلۇغ پادىشاھ. 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (ئەدەبىياتتا قىسقارتىلىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.
جەمشىد جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئۇلۇغ پادىشاھ.
جەمشىد شۇكۇھ [جمشید شکوه] (پ) جەمشىتكە ئوخشاش؛ شانۇشەۋكەتلىك.
جەمشىدۋەش [جمشیدوش] (پ) جەمشىت كەبى، جەمشىتكە ئوخشاش:
ئۆزى بىر تەخت ئۈستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەۋايى.
جەمازە [جمازه] (ئە) «جەمازە» گە قارالسۇن:
بۇ قافىلە ئەھلىغە ھەرەم شەۋقى تەمام،
جەمازەلەرى پويە بىلەن ئەبر خىرام.
— نەۋايى.
جەمال [جمال] (ئە) تۆگىلەرنى يولدا يېتىلەپ ماڭغۇچى، تۆگىچى.
جەمالۇ شۇتۇر — تۆگىچى ۋە ئات ـ ئۇلاغ.
جەمئ [جمع] (ئە) 1) يىغىندى، توپلام؛ قوشۇلما؛ يىغىش، توپلاش؛ توپلانغان، يىغىلغان. 2) بارچە، ھەممە. 3) يىغىن، مەجلىس ئەھلى:
ياپار فانۇس بىرلە شۇئلەسىن شەمئ،
كۆرەرلەر پەردەدىن ئول شۇئلەنى جەمئ.
— نەۋايى.
4) گۈرۇھ، جامائەت.
جەمئ ئەتمەك — 1) يىغماق، توپلىماق، قوشماق؛ 2) تۇزمەك:
ئەمىر ئىقبال سىيىستانىي شەيخ ئەلائۇد دەۋلەدىنكى، ئانىڭ پىرىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەرىدىن بىر كىتاب جەمئ قىلىپتۇر.
— نەۋايى.
جەمئ ئەيلەمەك — يىغماق، توپلىماق؛ «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ بولماق — يىغلىماق، توپلانماق.
جەمئ قىلماق — «جەمئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
جەمئ ئولماق — «جەمئ بولماق» قا قارالسۇن:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساريدىن خۇشھۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
جەمئى بەسر — ھوشيارلار، دانالار.
جەمئى كەسىر — كاتتا گۈرۇھ؛ كۆپ كىشى.
دىل جەمئ — خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارام‌لىقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقمىسا شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.
جەمئىيەت [جمعیت] (ئە) 1) توپلانغان، جەم بولغان. 2) ئادەملەر گۈرۇھى، مەجلىس ئەھلى. 3) خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
ئۇمىد ئۇلكىم، بارچە مېھنەتلەر دەۋلەتكە ۋە··· بارچە پەرىشانلىغلار جەمئىيەتكە بات مۇبەددەل بولغاي.
— نەۋايى.
4) مال ـ مۇلۇك.
ۋە يەقۇب ئەلەيھىسسەلامغە بۇ فەزەندلەر مۇيەسسەر بولغاندىن سۇڭ، قوي ۋە ساير مەۋاشي ۋە ئۇبەيددىن كۆپ جەمئىيەت ھاسىل بولدى.
— نەۋايى.
جەمئىيەتى زاھىر — توپلانغان جامائەت، گۈرۇھ.
جەمىل [جمیل] (ئە) 1) چىرايلىق، گۈزەل، نازىنىن، 2) ياخشى، كۆركەم.
جەمىلە [جمیله] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال:
ئىففەت ھەرەمىدە ئول جەمىلە،
سەۋداسىدە زار يۈز قەبىلە.
— نەۋايى.

جەمبۇ [جەمیع] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئي، پۈتۈن:
بۇ ئۆي ئىچرە جەمبۇى پىرۇ بەرنا،
مۇغەننى بىرلە مۇترىب، زىشت رەئنا.
— خىرقەتى.

جەناب [جناب] (ئە) 1) ئاستانە، بوسۇغا، دەرگاھ؛ ھۆزۇر:
ئىلاھا، بىلۈرسەن قۇلۇك دەردىنى،
جەنابىڭغە قويدۇم يۈزۈم زەردىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى. 2) مەرتىۋە (لىك)، دەرىجە (لىك). 3) ھۆرمەت، ئىھتىرام ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

جەنابى گەردۇن ئىنتىساب — ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.

گەردۇن جەناب — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.

جەنابەت [جنابت] (ئە) غۇسۇل قىلىش، چۆمۈلۈش؛ ناپاكلىق:
نې جەنابەتدۇر بۇيۇ بىباكلىق،
كىم چۆمۈپ تۇن - كۈن يېتىشمەس پاكلىق.
— نەۋايى.

جەنازە [جنازه] (ئە) 1) مۇردا. 2) تاۋۇت.

جەناق [جناق] ئېگەرنىڭ قېشى.

جەناھ [جناح] (ئە) قانات، قۇشلار قانىتى:
بۇ قۇشلار جەناھى بىلە چۈن يېتىپ،
شەياتىن غۇبارىنى بەربات ئېتىپ.
— نەۋايى.

جەناھەين [جناحين] (ئە) ئىككى قانات.

جەنب [جنب] (ئە) يان، يان تەرەپ.

جەندە [جنده] (پ) دەرۋىشلەر تونى، جەندە:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كىيدى جەندە، باشىغە كۈلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

جەندە پوش [جنده پۇش] (پ) دەرۋىش:
بىر كۈن ئەيلەر ئېھردى جامى ئەيش نوش،
كۆردىكىم بارۇرلەر ئىككى جەندە پوش.
— نەۋايى.

گەدايى جەندە پوش — جەندە كىيگەن گاداي:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىنزۇ غۇرۇر ھەشمە جەلال،
گۈلخەنۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پوش.
— سەبۇرى.

جەندەرە [جندره] (پ) 1) مۇقاۋىچىلارنىڭ پرېسسى (ماتېرىياللارنى بېسىم بىلەن قىسىدىغان ماشىنا)، ئىسكەتە جە. 2) قولباغ.

جەندەلىغ [جندەليغ] جەند كىيىملىك، قۇراق تونلۇق.

جەننات [جنات] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەتلەر. 2) باغلار، بوستانلار.

جەننەت [جنت] (ئە) «جەننات» قا قارالسۇن:
زەمىنىڭ يۈزىن قىلدى جەننەت مىسال،
ۋۇھۇشۇ تۈيۇر تاپتى ئاندىن نەۋال.
— غەربىي.

جەننەت ئەھلى — ياخشى ئادەملەر، ئۇلۇغلار.

جەننەت سەرىر — شادلىق تەختى.

جەننەتنەما — جەننەتكە ئوخشاش:
سۇبى جارى جەننەتنەما باغى بار،
ئانى كۆرمەگەننىڭ يۈرەك داغى بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەننەتى نەئىم — ئەڭ نېمەتلىك باغۇ بوستان.

جەننەتئاسا [جنتآسا] (ئە + پ) جەننەت كەبى، جەننەتكە ئوخشاش.

جەننەتئاسار [جنتآسار] (ئە + پ) ئاۋات، مەمۇر؛ جەننەت مىسال:
ۋەلىي چۈنكى مەنزۇرى ئولغاچ بۇ نەھر،
ياساپ ئاندا بىر جەننەتئاسار شەھر.
— نەۋايى.

جەنىبەت [جنيبت] (ئە) 1) پادىشاھلار سەپەرگە ئىھتىياتىن ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، (« جەنىبەت ») كە قارالسۇن:
دېدى: گۆدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەزادەم مېنىڭ.
— نەۋايى.

2) ھەمراھلىق، بىرگە يۈرۈشلۈك.

جەنىبەت سۈرمەك — بىرلىكتە ئاتلىنىپ بارماق:
دېدىلەر ئول يان جەنىبەت سۈرگۈلۈكدۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقىئ ئولسا، كۆرگۈلۈكدۇر.
— نەۋايى.

جەنىبەتكەش [جنيبت كش] (ئە + ب) ئىھتىياتىن ئاتنى يېتەكلەپ بارغۇچى غۇلام، (« جەنىبەت ») كە قارالسۇن:
دېدى: گۆدەكى بەندە زادەم مېنىڭ،
جەنىبەتكەشى خانەزادەم مېنىڭ.
— نەۋايى.

جەھالەت [جهالت] (ئە) جاھىللىق، نادانلىق، بىلىمسىزلىك؛ غەپلەت.

جەھان [جهان] (پ) ئالەم، دۇنيا؛ بارلىق:
خەزان بولسە ھەرگەھ جەھانىڭ گۈلى،

تۇرارمۇ ئۇ يەردە غەرىب بۇلبۇلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جەهان ئەهلى — بارچە خەلقلەر، ئادەملەر.
جەهان باغى — ئالەم؛ بارلىق؛ تەبىئەت.
جەهان دەر جاهان — جاهان ئىچىدە جاهان.
جەهاندىن بارماق — ئۆلمەك.
جەهاندىن كەچمەك — هايات بەھرىدىن كەچمەك.
جەهاندىن نىهان بولماق — دۇنيادىن يوشۇرۇنماق؛ ئۆلمەك.
جەهان غەمىنى يېمەك — دۇنيانى غەنىيمەت بىلمەك، توۋا ـ تەزەررۇ قىلماق.
جەهانغە ۋىدا ئەتمەك — دۇنيا بىلەن ۋىدالاشماق، ئۆلمەك.
جەهان كىشىۋەردى — دۇنيا مەملىكەتلىرى، ۋىلايەتلىرى.
جەهان مۇلكى — دۇنيا، شاھلىق؛ يەر ـ يۇزى.
جەهانى بىگەران — چەكسىز ئالەم.
جەهانى فانىي — ئۆتكۈنچى دۇنيا.
ئىككى جەهان — بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيا.
جەهان ئارا [جهان ارا] (پ) جاھاننى بېزىگۈچى، دۇنياغا روشەنلىك بەرگۈچى.
جەهان ئاراي [جهان ارای] (پ) «جەهان ئارا» غا قارالسۇن:
مېھرى جاهان ئاراي — جاھاننى بېزىگۈچى قۇياش.
جەهان ئەفرۇز [جهان افروز] (پ) ئالەمنى يورۇتقۇچى؛ ئاۋات قىلغۇچى.
جەهانبان [جهان بان] (پ) جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى، ھۆكۈمدار، پادىشاھ.
جەهانبانلىغ [جهان بانليغ] پادىشاھلىق، ھۆكۈمدارلىق.
جەهانبانلىق [جهان بانليق] «جەهانبانلىغ» قا قارالسۇن:
كى چۇن ھەق ئەيلەپ زاھىر ھىدايەت،
ماڭا قىلدى جەھەنبانلىق ئىنايەت.
— نەۋايى.
جەهانبانلىق ئايىنى — پادىشاھلىق يولىيورۇقى.
جەهانبىن [جهان بين] (پ) «جەهانبىنىن» غا قارالسۇن.
جەهانبىنىن [جهان بين] (پ) جاھاننى كۆرسەتكۈچى، ئۇزاقنى كۆرگۈچى قىز.
جامى جاهانبىن — جاھاننى كۆرسەتكۈچى جام:
ساقىيا، جانى جاهانبىن تۇتكى، ئاندىن كەشف ئېتەي،
كىم كۆپ ئىش بۇ كارگەھ ۋەزئىدە مۇبھەمدۇر ماڭا.
— نەۋايى.
چەشمى جاهانبىنىن — ئۇزاقنى كۆرگۈچى كۆز؛ يەنە تۇتۇك، ئەقىللىق.
جەهان پەناھ [جهان پناه] (پ) جاھان ھامىيسى، جاھاننى ئۆز پاناھىغا ئالغان كىشى، پادىشاھ.
جەهان پەھلەۋان [جهان پهلوان] (پ) دۇنيادىكى ئەڭ زور پالۋان:
رۇستەمغە جەھان پەھلىۋانلىغ لەقەبىن بېرىپ، سىپاھسالار قىلدى.
— نەۋايى.
جەهان پەيما [جهان پيما] (پ) 1) جاھاننى كەزگۈچى، جاھانكەشتى. 2) ئۇچقۇر ئات:
تىلەپ ھىممەت، دۇئا بىرلە قوپۇپ تېز،
جەھان پەيماسى ئۆزرە ئەيلەدى خېز.
— نەۋايى.
جەهان پەيماي [جهان پيمای] (پ) «جەهان پەيما» غا قارالسۇن.
جەهانتاب [جهان تاب] (پ) جاھاننى يورۇتقۇچى؛ قىزدۇرغۇچى.
شەمئى جەهانتاب — گۈزەل سۆيۈملۈكى.
مېھرى جەهانتاب — ئالەمنى روشەن قىلغۇچى، جاھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.
ھۇسنى جەهانتاب — جاھاننى روشەنلەشتۇرگۈچى ھۆسن:
كۆرۈپ شېرۇيا ئۇل ھۇسنى جەھانتاب،
ئىچىگە ئىشق ئوتى سالدى نىھانتاب.
— نەۋايى.
جەهان خۇسرەۋ [جهان خسرو] (پ) جاھان پادىشاھى.
جەهاندار [جهاندار] (پ) 1) جاھاننى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى؛ زور شاھ. 2) قۇدرەتلىك.
جەهان سوز [جهان سوز] (پ) 1) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى؛ قۇياش. 2) مەھبۇبە. 3) زالىم، ستەم قىلغۇچى.
جەهان سۆز ئەيلەمەك — جاھاننى كۆيدۈرىدىغان، جاھانغا پىتنە (غوۋغا) سالىدىغان قىلماق:
ۋە لېكىن ھۇسن ئوتىن ئەيلەپ جەھان سوز،
بۇلارنى ئاندىن ئەتتى ئالەم ئەفرۇز.
— نەۋايى.
جەهان كۇشاي [جهان كشای] (پ) جاھاننى بويسۇندۇرغۇچى، جاھاننى بەسۋالغۇچى، زور پادىشاھ.

جەھانگەرد [جهان كرد] (پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانكەزدى، جاھانكەشتى:
تۇن ـ كۈنكى قىلۇر سىپەرى ناۋەرد،
سېنىڭ تەلەبىڭدەدۇر جەھانگەرد.
— نەۋايى.

بەرقى جەھانگەرد — چاقماقتەك تېز يۈرگۈچى.

جەھانگەشتە [جهانكشته] (پ) سایاھەتچى، دۇنيانى كەزگۈچى.

جەھانگىر [جهانكبر] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى؛ غالىب:
خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

جەھاننەما [جهان نما] (پ) جاھاننەما، جاھاننى كۆرسەتكۈچى.

جەھاننەماي [جهان نماى] (پ) «جەھاننەما» غا قارالسۇن.

جەھەننەم [جهنم] (ئە) دوزاخ:
ئۇرۇپ ئېردىم ئانىڭ باشىغە تاياق،
جەھەننەمگە قويدى بۇ كەمپىر ئاياق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەھەننەم خىتتەسى — دوزاخ مەملىكتى.

جەھد [جحد] (ئە) 1) ئىنكار، تېنىش، رەت قىلىش؛ بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلىش. 2) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت.

جەھد ئەتمەك — 1) ئىنكار قىلماق، تانماق. 2) «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھد ئەيلەمەك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
جەھد ئەيلەپ، ئەي سابا، بىر نامە كەلتۇرگىل ماڭا،
ئول پەرىۋەش نەزدىدىن پەيغامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— مۇللا بىلال.

جەھد قىلماق — «جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەھدۇ تەئجىل — تىرىشىش ۋە ئالدىراش (بىرەر ئىشنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن).

جەھدۇ جىد — ئەستايىدىل تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ سۈرئەت — سەمەنى ئۇرۇنۇش؛ تىرىشىش ۋە ھەرىكەت قىلىش.

جەھدۇ شىتاب — «جەھدۇ تەئجىل» گە قارالسۇن.

جەھر [جهر] (ئە) 1) ئوچۇق؛ ئاشكارا. 2) ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلەش.

جەھر ئەتمەك — ئاۋازنى چىقىرىپ سۆزلىمەك.

جەھل [جهل] (ئە) 1) بىلىمسىزلىك، نادانلىق؛ بىلىمسىزلىك. 2) غەپلەت؛ جاھالەت. 3) ئاچچىق قىلىش. 4) ئاتاقلىق ئات، نام.

جەھل ئەتمەك — نادانلىق قىلماق، بىلىمسىزلىك قىلماق؛ ئاچچىق قىلماق.

جەھل ئەھلى — نادانلار، بىلىمسىزلەر.

جەھل مەيى — نادانلىق، ئىلىمسىزلىك مەيى (شارابى):
... ھۇشيارلەرى جەھل مەيدىن مەست، ئۇسرۇكلەرى مەي ۋە مەئشۇقە پەرەست.
— نەۋايى.

جەھۇل [جهول] (ئە) ئىنتايىن نادان، ئۆتۈپ كەتكەن بىلىمسىز.

جەھىم [جحيم] (ئە) جەھەننەم، دوزاخ.

نىيرانى جەھىم — دوزاخ ئوتى:
كىم دوستدۇرۇر نازۇ نەئىم ئاڭلا ئانى،
دۇشمەن ئېسە نىيرانى جەھىم ئاڭلا ئانى.
— نەۋايى.

جەۋ [جو] (پ) 1) ئارپا. 2) كىچىك، ئاددىي.

جەۋ بەجەۋ — بىرمۇ بىر، ھەممە، بارلىق.

جەۋاب [جواب] (ئە) جاۋاب:
دېسەڭكىم: «يوق ھەددىڭ ۋەسفىمدە سۆز سورماق، ئەلىم تۇتماق،
جەۋابىم ئولدۇرۇركىم: «ئەركۇرۇنى ھەق گۇۋاھىمدۇر.»
— ئەرشى.

جەۋاب ئايتماق — 1) جاۋاب ئېيتماق. 2) ئەسەر يازماق؛ مەلۇم ئەسەرگە جاۋابنامە يازماق.

جەۋابى تەسدىق — تەستىق جاۋابى.

جەۋابىدە جامە سىنماق — جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلماق:
رەقەم قىلدى فەرخۇندە «شەمنامە» كى،
چۇ سىندى جەۋابىدە ھەر جامەئى.
— نەۋايى.

جەۋاد [جواد] (ئە) سېخىي، ساخاۋەتلىك، قولى ئوچۇق.

جەۋار [جوار] (ئە) «جىۋار» غا قارالسۇن.

جەۋارىھ [جوارح] (ئە) بەدەن ئەزالىرى، ئورگانلار: قول، ئاياغ، تىل ۋە باشقىلار:
بارچە جەۋارىھ بىلە ئەئزادە تەك،
سۇرەت نەئىيۇ ھەيۇلادە تەك.
— نەۋايى.

جەۋامىئ [جوامع] (ئە) [بىرلىكى: جامىئ] توپلىغۇچىلار، جەم قىلغۇچىلار.

جەۋامىئۇل ـ كەلىم [جوامع الكلم] (ئە) ئۆزى قىسقا، لېكىن چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى.

جەۋان [جوان] (پ) ياش؛ يىگىت؛ زور، «جۇۋان» غا قارالسۇن:

جەۋانلىق كېتىپ يۈزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋان دەۋلەت — بەخت ـ ئىقبال ئىگىسى.

نەۋجەۋان — ياش يىگىت، «نەۋجۇۋان» غا قارالسۇن:

بۇ ھەنگامە ئېردىم ھەنۈز نەۋجەۋان،
كى بولدۇم ئاتا ئورنىدا ھۆكمران.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جەۋانبەخت [جوان‌بخت] (پ) «جۇۋانبەخت» كە قارالسۇن.

جەۋانمەرد [جوان‌مرد] (پ) ئالىيجاناب، ھىممەتلىك، ئېسىل خىسلەتلىك؛ ئالىي ھىممەتلىك يىگىت:

كى ھەم شاھ سەن ھەم جەھان پەھلەۋان،
جەۋانمەرد ئۆزۈڭ دەۋلەتلىك نەۋجەۋان.

— نەۋابى.

جەۋانىب [جوانب] (ئە) [بىرلىكى: جانىب] تەرەپلەر، ئەتراپ، ياقلار:

... ۋە كۆڭلىنىڭ ساق ۋە كەڭلىغى بۇكىم، ئەتراق ۋە جەۋا-
نىبلاردەكى پادىشاھلار قاتتىغ ـ يىرىك ۋە ئاچچىغ ـ چۇچۇك
سۆزلەرنى قىلىپ ئەلچى كىرگۈزسەلەرمۇ، ئۇلۇغلۇق ۋە ئې-
غىرلىق قىلىپ، ... مۇلايىم، يۇمشاق شىرىن سۆزلەرنى
قىلىپ، كەڭلىك بىرلە جەۋابىنى بېرىپ، مۇراسا ۋە مۇدارا
تەرىقىنى ئۆزلەرىگە لازىم تۇتادۇر.

— م. سايرامى.

جەۋاھىر [جواھر] (ئە) [بىرلىكى: جەۋھەر] 1) گۆھەرلەر، قىممەت باھا تاشلار، جاۋاھىر:

بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،
ساچار زەررەسىنى بەئەينى قۇياش.

2) بەدىئىي يۈكسەك ئىبارە ۋە سۆزلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر:

مۇرەسسەئ جەۋاھىر بىلە بولسە جام،
ۋەلىي دەۋر ئەرا جام تاپسە خىرام.

— نەۋابى.

جەۋاھىر ئەفشان — 1) جاۋاھىر چاچقۇچى؛ 2) نۇر چاچقۇچى.

جەۋاھىر فىشان — «جەۋاھىر ئەفشان» غا قارالسۇن.

جەۋاھىر نىسار — گۆھەر بېغىشلايدىغان.

جەۋاھىرى ئەسرار — سىرلار جەۋھىرى (ئەسەر نامى).

جەۋاھىرى ئەشىك — ياش دانىلىرى، تامچىلىرى.

جەۋاھىرى سەمىن — قىممەت باھا تاشلار.

جەۋاھىرى نەفائىس — 1) نەپىس جاۋاھىرلار. 2) قىممەت باھا (ئەڭ تازا، ساپ) تاشلار. 3) چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن ئەدەبىي ئىبارىلەر. 4) كۆڭۈلگە ناھايىتى يېقىن كىشىلەر.

جەۋاھىرى نەفايىس — «جەۋاھىرى نەفائىس» قا قارالسۇن.

مەئادىن جەۋاھىرى — مەدەنلەر جەۋھىرى؛ ئاجايىپ سۆزلەر.

جەۋەك [جوك] (پ) يوللۇق ماتادىن تىكىلگەن پەرىجىنىڭ بىر تۈرى.

جەۋەك ئەتلەس — يوللۇق ئەتلەس:

جەۋەك ئەتلەس ئەيلەپ ئۆزىگە لىباس،
كىيىپ بۆرك ئورنىدا باشىغە تاس.

— نەۋەئى.

جەۋدەت [جودت] (ئە) 1) سەزگۈر. 2) نۇقسانسىز؛ كامالەتكە يەتكەن.

جەۋر [جور] (ئە) ئەرزىيەت، زۇلۇم، ستەم، جەبر، جاپا، ئازار؛ ئادالەتسىزلىك:

مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەردەمى يۈز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.

— ئەرشى.

جەۋر ئەتمەك — «جەۋر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جەۋر ئەندىش — زۇلۇم قىلغۇچى.

جەۋر ئەيلەمەك — 1) زۇلۇم قىلماق. 2) ئەقلىنى ئاداشتۇرماق، شەيدا قىلماق.

جەۋركەش [جوركش] (ئە + پ) ئەرزىيەت تارتقۇچى، جەۋر كۆرگۈچى.

جەۋزا [جوزا] (ئە) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى بولۇپ («بۇرج» غا قارالسۇن)، سەرەتان ۋە سەرۋى بۇرجلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بۇ بۇرج يانمۇ يان تۇرغان ئىككى قىز شەكلىدە تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. 2) شەمسىيە (قۇياش) يىلى ھېسابىدا باھار پەسلى ئايلىرىنىڭ ئوچىنچىسى بولۇپ، 22 ـ ماي — 21 ـ ئىيۇنلارغا توغرا كېلىدۇ.

ئەتاردۇقا زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋازنى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

جەۋزا ئاياغى — جەۋزا ئېيىنىڭ ئاخىرى.
جەۋزا تۇنى — جەۋزا ئېيى كېچىسى.
جەۋزا كۈنى — يىلنىڭ ئەڭ ئۇزۇن كۈنى، 22 ـ ئىيۇن.
جەۋزەھر [جوزهر] (پ) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە — 1) ئاينىڭ ھەربىر ئەت يولى بىلەن قۇياش ھەربىر ئەت يولىنىڭ كېسىشكەن جايى. 2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز.
جەۋزەھر دوم — ئاينىڭ ھەربىر ئەت يولى بىلەن قۇياش ھەربىر ئەت يولىنىڭ كېسىشكەن ئورنىدىن بىرى.
جەۋز بويا [جوزبويا] (پ) ھىندىستان ياغىقى؛ دورىلىق ياغاق.
جەۋز بويى [جوزبوى] (پ) «جەۋز بويا» غا قارالغا.
جەۋزبويا [جوزبويا] (پ) «جەۋز بويا» غا قارالغا.
جەۋشەن [جوشن] (ئە) ساۋۇت، قۇياق (سىمدىن توقۇلغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى):
مەرز ئۇزرە كىيەر سىبىرگە جەۋشەن،
شەشپەر كۆتەرۈر باشىغە سەۋسەن.
— نەۋايى.
جەۋشەنى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان ساۋۇت.
جەۋف [جوف] (ئە) 1) ئىچ؛ قورساق. 2) بىر نەرسىنىڭ ئىچى، بوشلۇق، كاۋاك. 3) قەلب.
فەلەك جەۋفى — كۆك (ئاسمان) بوشلۇقى.
قەلەم جەۋفى — قومۇش قەلەمنىڭ كاۋىكى.
يەتتى كۆك جەۋفى — يەتتە قات ئاسمان بوشلۇقى.
جەۋلان [جولان] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش. 2) يۈرۈش، ھۇجۇم. 3) ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ئويناش، ئويناقلاش:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.
جەۋلان ئەيلەمەك — ئايلانماق، كەزمەك؛ ئويناقلىماق.
جەۋلان بەرمەك — جىلۋە بەرمەك.
جەۋلان كۈنى — ئۇرۇش، ھۇجۇم كۈنى.
جەۋلانىن ئۆپمەك — سەيىر قىلىپ ئۆتكەن يېرىنى، ئىزىنى سۆيمەك.
جەۋلانگاھ — [جولانگاه] (پ) «جەۋلانگەھ» كە قارالغا.
جەۋلانگەھ [جولانكه] (پ) جەۋلان قىلىدىغان يەر، مەيدان:
چۈن ئادەمىدە يوق ۋەفا، كۆر ئول پەرى ئىشقى ئارا،
جەۋلانگەھىم دەشتى فەنا ۋەيرانەئى غەم مەسكەنىم.
— نەۋايى.
جەۋلەھە [جولهه] (پ) توقۇمچى، بۆزچى، باپكار.
جەۋھەر [جوهر] (ئە) 1) گۆھەر، قىممەت باھالىق تاش؛ ئېسىل ماددا:
بۇ تاغۇتلارنى ياساپ زەر بىلە،
مۇزەببەن قىلىپسەنكى جەۋھەر بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاساس، ماھىيەت. 3) نادىر، كەم ئۇچرايدىغان. 4) نازۇك ھېس ـ تۇيغۇلار. 5) ھايات. 6) تازا، ساپ.
جەۋھەرشۇناس — گۆھەرشۇناس.
جەۋھەر مىسال — گۆھەرگە ئوخشاش.
جەۋھەرى تەقۋا — تەقۋادارلىق ئاساسى.
جەۋھەردار [جوهردار] (ئە + پ) 1) يالتىراق، پارلاق؛ يالتىراپ، جىۋىرلاپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك. 2) قىلىچ.
جەۋھەرى [جوهرى] (ئە) قىممەت باھا تاشلارنى ئايرىغۇچى، پەرقلەندۇرگۈچى؛ جەۋھەرشۇناس:
قىيمەتى ھۇسنۇڭنى مەندەك ئۆزگەلەر فەھم ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر بەھاسىن گەر ئەمەسدۇر جەۋھەرى.
— ئەرشى.
جەئبە [جعبه] (ئە) ئوقدان، ساداق.
سىپىھر جەئبەسى — ئاسمان ئوقدانى.
جەئفەرى [جعفرى] (ئە) زەھەرلىك قارا يىلان:
يەتتە ئەئزا جەئفەرى تەيراندەك قىلغىل نىسار،
لالەھابى داغدار ئۇندى سەراسەر قانىدىن.
— زەلىلى.
جەيان [جيان] غەزەپلىك؛ دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەر شىرى جەيان كۆردى بېيم،
ئۇردى باشىن ئۇي سۇتى ئىچكەن ئېتىم.
— نەۋايى.
جەيب [جيب] (پ) 1) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى. 2) چۆنتەك، يانچۇق؛ قويۇن:
ساچىپ ئەبرى دەۋلەت باشىم ئۆزرە دۇر،
تولۇپ جەيب ـ دامەن گۆھەر بىرلە پۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) يان؛ يېقىنلىق:
ۋەگەر بەرسە ئۆز جەيبى ئىچرە مەھەل،
ئۆزى قەتلىغەدۇر تەنابى ئەجەل.
— نەۋايى.
4) كۆكۈل، دىل، دىلدىكى مۇددىئا.
جەۋھەرى جەيب — كۆكۈلنىڭ نازۇكلۇقى.
جەيران [جيران] كېيىك، ئاھۇ، جەرەن:

سۇرمە بىلەنمۇ ئول ئاي كۆزنى قارا ئەيلەمىش،
يوقسە خوتەن جەيرانى مۇشك ئىچىدە ئاغنەمىش.
— نەۋايى.

جەيش [جيش] (پ) ئەسكەر، لەشكەر، قوشۇن.
جەيش تۇزمەك — قوشۇن تۇزمەك:
ئۇچ ئاي بۇ قەسر ئەرا ھەم تۇزدىلەر جەيش،
سۇرۇدۇ نادە بىرلە قىلدىلەر ئەيش.
— نەۋايى.

جەيھۇن [جيحون] ئامۇ دەريياسىنىڭ قەدىمكى نامى:
نە دەيىن بەختى بەدىمدىن، ئەي مۇسۇلمانلار كۆرۈڭ،
سۇ تىلەپ جەيھۇنغا بارسام بولادۇر جەيھۇن سەراب.
— قەلەندەر.

جەيھۇن ئەتمەك — جەيھۇن كەبى ئاققۇزماق، كۆپ ئاققۇزماق (ياشنى).
جەيھۇن قىلماق — «جەيھۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

جو [جو] (پ) 1) ئېرىق:
كۆزىدىن دۇررى مەرجان ئاققۇزۇپ سۇ،
قانىدىن ئاقتى ھەرياندىن بولۇپ جو.
— خىرقەتى.
2) سۆز بىرىكمىسىدە «ئىستىگۈچى، قىدىرغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
جوبەجو — «جوي» غا قارالسۇن.
دەۋاجو — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.
رىزاجو — رىزالىق (رازىلىق) ئىزدىگۈچى.

جوب [جوب] (پ) 1) تەڭ، ماس، مۇناسىپ، لايىق:
ئىش ئەزمۇ يول يىراقۇ خەۋف كۆپ،
نىچۈك ئولغاي ئەزمىمىز بۇ يولدا جوب.
— نەۋايى.
2) ئورۇن، ماكان.

جوش [جوش] (پ) 1) قاينىش:
مۇنى كۆرگەچ غەرىپ بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
مۇھەببەت خەمرى كۆڭلىدىن قىلىپ جوش.
— خىرقەتى.
2) غۇلغۇلا، غوۋغا، توپىلاڭ:
ھۇسن دىلجوي، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھوش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جوش.
— سەبۇرى.
3) زوق، زوق - شوق:
بۇ شىرىن سۆزىدىن دىلىم ئۇردى جوش،
بولۇپ مەست ئانداغ يىراق بولدى ھوش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) غەيرەت، غەيرەت قىلماق:
سىپاھ بەھرىغە تۇشتى ئول نەۋۇ جوش،
كى ئۆتتى فەلەك لۇججەسىدىن خۇرۇش.
— نەۋايى.
5) ھارارەت. 6) قىزىقىش (پەيدا بولماق). 7) ھۇجۇم قىلماق:
مەگەر بەسكى جوش ئۇردى خەلقى كەسىر،
يەر ئەجزاسى بولدى تەخەلخۇل پەزىر.
— نەۋايى.

جوش سالماق — غۇلغۇلا سالماق، غوۋغا (توپىلاڭ) قىلماق.
جوشۇ خۇرۇش — غوۋغا، توپىلاڭ.

جوشان [جوشان] (پ) قاينىغان ھالدىكى؛ قايناپ تۇرغان؛ ئولقۇنلىنىپ تۇرغان.
بەھرى جوشان — قاينىپ، دولقۇنلىنىپ تۇرغان دېڭىز.
مەراقى جوشان — قاينىپ تۇرغان شورپا.

جوڭ — [جونگ] كېمە:
ئىكى يۈز جوڭ ھەدسىز ھەربىرى كەڭ،
فەلەك جوڭىنى ھەر بىر تۇتمايىن تەڭ.
— نەۋايى.

جولدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن.

جوي [جوى] (پ) 1) ئېرىق، ئۆستەڭ:
مەگەر شىرىنغە بولدى ئارزۇيى،
چىقارماق خارە ئىچرە تۇرفە جويى.
— نەۋايى.
2) ئېقىن سۇ:
ئۇزۇلدى تەنىدىن باشى گويدەك،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىزدىگۈچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قالدىم،
دۇنيا بىلە ئۇقبانى جويغە ساتا قالدىم.
— ئەرشى.

تۇرفە جوي — ئاجايىپ ئىرق.
دەۋا جوي — دەۋا ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى.
دىلجوي — كۆڭۈل ئىزدىمەك؛ كۆڭۈلچەكلىك:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەھلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجويلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

رىزاجوي — رازىلىق ئىزدىگۈچى.

جويا [جويا] (پ) ئىزدىگۈچى، سۇرۇشتە قىلغۇچى، ئىز - دېرىكىنى قىلغۇچى، قىدىرغۇچى.

جويان [جويان] (پ) «جويا» غا قارالڭ.

جويانى شەھ — پادىشاھ ئىزدىگۈچى:
خىلئەتى ئەخزەر بىلە جويانى شەھ،
يول ئازىققانلارغا بولغىل خىزرى رەھ.
— نەۋائى.

جويانى مەتالىب بولماق — ئىزدەلگەن نەرسىلەرنى قىدىرماق.

جويە [جويە] (پ) ئېرىق، ئېرىقچە:
تاكى بىر جويە ئارا كەسمەكتە تاڭ،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋائى.

جويەندە [جويندە] (پ) ئىزدىگۈچى، قىدىرغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇرەد تەخت ئۆزە،
بىرگەدا تەرىزدە گۈلفەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

جويبار [جويبار] (پ) 1) ئېرىق، دەريا، سايى:
نىگاھى تىيغ چەكمىش، ئەي خىزىر، ھەيۋان سۇبى تۇت تەرك،
نېدىنكىم ئول شەھادەت جويبارىدىن ئىچەرمەن سۇ.
— سەبۇرى.

2) ھەقىقەت ئېقىمى. 3) بەھرىمەنلىك.

جويبارى ئەدل — ئادىللىق، ئىنسافلىق.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك.

جۇئەل [جعل] (ئە) قارا قوڭغۇز، تېزەك قوڭغۇزى:
جۇئەلدۇر تېزەك توشۇماقدىن زەبۇن،
كى بولمىش قەرارىب يۇزى سەرنىگۇن.
— نەۋائى.

جۇببە [جبە] (ئە) 1) ھەشەمەتلىك، كەڭ، ئۇزۇن ۋە يەڭگىل تون. 2) جەڭدە كىيىدىغان كىيىم، جەڭ كىيىمى.

جۇببەۋۇ دەستار — ھەشەمەتلىك تون ۋە سەللە:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستارىدىن.
— زەلىلى.

جۇببەئى سىنجاب — سىنجاب (قىزىل تۈلكە) تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا:
جۇببەئى سىنجابىڭ ئىچرە ۋەسلە ـ ۋەسلە قاقىمى،
توغرى ھىجران شامىدا بىر ـ بىر سەئادەت ئەنجۇمى.
— نەۋائى.

جۇد [جود] (پ) 1) ئىنئام، ئېھسان. 2) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

بافەررۇ جۇد — شان ـ شەۋكەت ۋە ساخاۋەت بىلەن.

جۇد ئەھلى — سېخىيلار.

جۇدا [جدا] (پ) ئايرىلىش، پىراق:
جۇدا بولدۇم فەلەكنىڭ گەردىشىدىن،
كېتىپ ئېردىم گۈلى قەھقە قاشىدىن.
— خىرقەتى.

جۇدا ئەيلەمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق.

جۇرئە [جرعە] (ئە) بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام؛ ئىچىملىك:
غەم غۇبارى مەي خۇماردىن كۆڭۈل كۆزگۈسىدە،
ساقىيا، بىر جۇرئە تۇت ئانداغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

جۇرئە چەكمەك — بىر ئوتلام مەي ئىچمەك.

جۇرئەت [جرات] (ئە) جۇرئەت (بىرەر ئىشقا پېتىنىش)، جاسارەت، غەيرەت:
تەلەب بىرلە بولدۇم قىلىپ جۇرئەتى،
ھىساردىن چىقارغە ئېتىپ سۇرئەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇرئەت بولماق — پېتىنماق، جۇرئەت قىلماق؛ جاسارەت كۆرسەتمەك.

جۇرئەچەش [جرعەچش] (ئە +پ) مەيخور، مەي تېتىغۇچى:
بولۇپ چۇن ئانىڭ جامىدىن جۇرئەچەش،
بولۇپ چەرخ سۇفىيلەرى جۇرئەكەش.
— نەۋائى.

جۇرئەخار [جرعەخوار] (ئە + پ) مەيخور:
بولۇپ ھەم جۇرئەخار جامى ئانىڭ.
— نەۋائى.

جۇرئەخور [جرعەخور] (ئە + پ) «جۇرئەخار» غا قارالڭ.

جۇرئەدان [جرعەدان] (ئە + پ) 1) قەدەھ، رومكا. 2) ئىچىلىدىغان قەدەھنىڭ قېپى. 3) ياندا ئېلىپ يۈرۈلىدىغان سۇ ئىدىشى، سۇ قاپىقى.

جۇرئەرىز [جرعەريز] (ئە + پ) «جۇرئەدان» غا قارالڭ.

جۇرئەكەش [جرعەكش] (ئە + پ) 1) ساقىي، مىراب، مەي قۇيغۇچى. 2) مەي ئىچكۈچى، مەي تېتىغۇچى:
بۇ كۈن فەرھاد ئول ئازادە ۋەشدۇر —
كى، يوقلۇق بادەسىدىن جۇرئەكەشدۇر.
— نەۋائى.

3) مەدەت يەتكۈزگۈچى:
بولۇپ مەيغە چۇ ھوشى گەرەۋ،
ئاڭا جۇرئەكەش، يوق مەگەركىم، بىرەۋ.
— نەۋائى.

جۇرئەنۇش [جرعەنوش] (ئە + پ) «جۇرئەكەش» كە قاراڭ.

جۇررە [جرە] (ئە) ھەرقانداق قۇشنىڭ ئەركىكى.

جۇررەباز [جرەباز] (ئە) ئەركەك لاچىن، لاچىننىڭ ئەركىكى.

جۇرم [جرم] (ئە) گۇناھ، ئەيب، جىنايەت:
ئەرشى ھەم نەۋمىد ئەمەس، چۇنكىم ئىبرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.
— ئەرشى.

جۇرم ئەھلى — گۇناھكارلار؛ جىنايەتچىلەر.

جۇرم ئەيلەمەك — گۇناھ قىلماق.

جۇرمۇ ئىسيان — جىنايەت ۋە ئىسيان، ھېسابسىز گۇناھكارلىق.

جۇرمانە [جرمانە] (ئە + پ) قىلىنغان گۇناھ (جىنايەت) ئۈچۈن ئېلىنىدىغان نەرسە، ھەق، جەرىمانە، گۇناھنى، ئەيبنى ياپقۇچى.

جۇرمشوي [جرمشوى] (ئە + پ) گۇناھىنى ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرگۈچى، گۇناھىنى ياپىدىغان:
گۇناھكار بولغاچ ئاڭا ئۇزر جوي،
كەرەم بەھرىدىن بولغاي ئول جۇرم شۇي.
— نەۋايى.

جۇروھ [جروح] (ئە) [بىرلىكى: جەرھ] يارىلار، جاراھەتلەر:
بەسى ھىيلە بىرلە كىرىپ باغ ئارا،
بولۇپ باشى غەم ئىلە جۇروھدىن يارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇز [جز] (ئە) 1) باشقا، ئۆزگە، بۆلەك:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.
2) پارچە، بىرەر نەرسىنىڭ قىسمى، بىر دانىسى. 3) ئەزا، بەدەن ئەزالىرى. 4) ئازغىنە، كىچىككىنە.

جۇزجۇۋ — بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇكۇل — پارچە ۋە پۈتۈن، كاتتا ۋە كىچىك؛ بار ـ يوق؛ ھەممە نەرسە.

جۇزى لايەنفەك — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان، ئاجرالماس قىسىم.

يوق تۇرۇر جۇز تىيرەلىك — قارائىغۇلۇقتىن باشقا (نەرسە) يوقتۇر.

جۇزۇ [جزو] (ئە) «جۇز» غا قاراڭ:
مەن قەترەۋۇ سەن دەريا، زاتىڭدا فەنا بولسام،
نە ئەيب مېنىڭ جۇزۇم كۆرگەندە دېسە ئەل گول.
— گۇمنام.

جۇزۇ ئولماق — پۈتۈننىڭ بىر قىسمى بولماق؛ بىرىكمە كەتمەك.

جۇزۇ كۇل — «جۇزۇكۇل» غا قاراڭ.

جۇزۇى سەغىر — كىچىك بۆلەك.

جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەس، ئاجرالماس قىسىم.

جۇزۇى لايەنفەك — ئاجرالمايدىغان بۆلەك.

جۇزۇ ـ جۇزۇ [جزو ـ جزو] (ئە) بۆلەك ـ بۆلەك، پارچە ـ پارچە.

جۇزۇدان [جزودان] (ئە + پ) پوپكا، تېرە سومكا (خالتا):
... ئۇمىد ئەجزاسىن فەقر جۇزۇدانىغە سالىپ...
ھەر كۆن بىر مەنزىل ۋە ھەر ئاي بىر شەھەر قەتئى قىلغان مۇبتەدىيلەر.
— نەۋايى.

جۇزۇ [جزء] (ئە) قىسىم، بۆلەك، پارچە.

جۇزئى [جزئى] (ئە) بىرئاز، ئازغىنە، كىچككىنە، قىسمەن، ئەرزىمەس.

جۇزئىيات [جزئيات] (ئە) 1) پارچىلار، بۆلەكلەر، ئەھمىيەتسىز، كىچىك، خۇسۇسىي مەسىلىلەر؛ پارچە، ئەرزىمەس نەرسىلەر. 2) شېئىر، ئۆلچەملىك سۆزلەر.

جۇستۇجو [جستجو] (پ) قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش، سورىقىنى قىلىش:
مەن قاچان ئۆزلۈكدىن ئەتتىم جۇستۇجۇ ئەۋۋەلدىن ئوق،
قىسمەتىم كەلمىش زىبەس مەي بىرلەكەيفۇلمۇتتەفەق.
— ئەرشى.

جۇستۇجوي [جستجوى] (پ) «جۇستۇجۇ» غا قاراڭ:
بەس ئىدى ئول رىشتەئى كاكىل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۇچۇن تاپماقغە قىلدىڭ جۇستۇجوي ئۆزگە تەناب.
— موللا بىلال.

جۇسسە [جثه] (ئە) 1) تەن، بەدەن، گەۋدە. 2) جەسەت:
بىرى جۇسسە ئىچرە زەبەردەستىراق،
يەنە بىرى ھەقىر ئىبرديۇ پەستىراق.
— نەۋايى.

جۇغرات [جغرات] (ئە) قېيتىق؛ قايماق.

جۇڭ [جنک] 1) كېمە؛ 2) تۇرلۇك شېئىرلار ۋە تارىخلار يېزىلىدىغان دەپتەر؛ تاللانغان ئەسەرلەر؛ تەرجىمىلەر.

جۇل [جل] 1) ئات يۇپۇقى، جۇل، توقۇم:

كى زەبەرفەت جۇلنى ياپىدۇر ئاڭا،
ئون ئىككى لەئلنى ئاسىدۇر ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تېرە.

جۇلدۇ [جلدو] (ئە) «جەلدۇ» غا قارالسۇن:
تۇتۇپ جۇلدۇ ئالۇر يارماققا قالقان،
دېگىلكىم ئەيلەمشلەر تاغنى تالقان.
— نەۋائى.

جۇلگە [جلكه] (پ) 1) تاغ ئېتىكى؛ تاغ ئارىلىقى. 2) ئوتلاق، ياپلاق؛ كۆكلەمزار.

جۇللاپ [جلاپ] (پ) 1) گۇلاب. 2) گۇل سۇيى بىلەن ھەسەل ياكى شېكەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شەربەت:
لەززەت تاپار ئول نەۋئ چۇچۇك جانىم ئالۇردىن،
ئەتقالدەك ئولغان كىبى جۇللاپ ئىللە مۇتەززز.
— نەۋائى.
2) شاراب.

جۇلۇس [جلوس] (ئە) ئولتۇرۇش؛ مەجلىس.
جۇلۇس بۇيۇرماق — قامماق:
دېدىكىم قىلدىلەرنارىن مەھبۇس،
چاھ قەھرى ئارا بۇيۇردى جۇلۇس.
— نەۋائى.

جۇمادۇس ـ سانى [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادىس ـ سانىي» غا قارالسۇن.

جۇمادۇل ـ ئاخىر [جمادى الاخر] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 6 ـ ئاي نامى.

جۇمادۇل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) «جۇمادۇل ـ ئەۋۋەل» گە قارالسۇن.

جۇمادىس ـ سانىي [جمادى الثانى] (ئە) «جۇمادۇل ـ ئاخىر» غا قارالسۇن.

جۇمادىل ـ ئەۋۋەل [جمادى الاول] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا 5 ـ ئاينىڭ نامى.

جۇمان [جمان] (ئە) ئۇنچە، مەرۋايىت، مەرۋايىت شەكىلـلىك كۆمۈش دانىلىرى.

جۇمئە [جمعه] (ئە) ھەپتىنىڭ 5 ـ كۈنى، جۇمە.
مەسجىدى جۇمئە — جۇمە نامىزى ئوقۇلىدىغان كاتتا مەسچىت.

جۇمەل [جمل] (ئە) ھەرپلەر بويىچە ھېسابلاش؛ ئەبجەد ھېسابىدا ھەرپ بويىچە ھېسابلاش قائىدىسى:
بۇ تارىخدا غەرابەت بارىكى، تارىخنىڭ ئاي ۋە كۈننىڭ زىكرىدىن يىلى ھېسابى جۇمەل قائىدەسى بىلەن ھاسىل بولۇر.
— نەۋائى.

جۇملە [جمله] (ئە) 1) توپ، ھەممە، پۈتۈن، بارچە:
بولۇپ ۋەقتى بەھارى گۇل ئاچىلسا،
باغ ئىچرە جۇملە قۇشلەر نالە قىلسا.
— خىرقەتى.
2) جۇملە (گراممانتىكىدا)، گەپ.
جۇملەئى ئالەم — بارچە ئالەم.
جۇملەئى خەيل — پۈتۈن جامائەت.
ئول جۇملەدىن — شۇ جۇملىدىن.

جۇملەتۇل ـ مۇلك [جملةالملک] (ئە) 1) پۈتۈن مەملىكەت. 2) دۆلەت بېگى، خەزىنىچى.

جۇناغ [جناغ] ئېگەر، «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇناق [جناق] «جەناق» قا قارالسۇن.

جۇنبۇش [جنبش] (پ) «جۇنبىش» قا قارالسۇن.
ھەر ساڑى قارا بۇلۇتقا جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دۆلەك غۇرۇنبۇش.
— نەۋائى.

جۇنبۇشنەماي [جنبش نماى] (پ) «جۇنبىشنەماي» غا قارالسۇن.

جۇنبىش [جنبش] (پ) 1) قىمىرلاش، ھەرىكەت، قوزغىلىش:
قۇرۇغلۇق ئىچرە چۇن قالمادى ھېچ ئىش،
رەۋانى كېمەلەرگە بولدى جۇنبىش.
— نەۋائى.

جۇنبىش قىلماق — قوزغالماق؛ قىمىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق.

جۇنبىشنەماي [جنبش‌نماى] (پ) 1) ھەرىكەتچان؛ ھەرىكەتچانلىق؛ ھەرىكەتكە كىرىش. 2) قوزغالغۇچى، ھەرىكەت قىلغۇچى.

جۇنۇد [جنود] (ئە) قوشۇن، لەشكەر:
قىلاي شاھى بەندەر ئۇچۇن ھۇكىم زۇد،
يەتۇرگەي قاشىمغە ھەمىن دەم جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇنۇن [جنون] (ئە) 1) ئەقىلدىن ئازغان، سەۋدايى، ئازغانلىق، سەۋدايىلىق:
كۆڭلۈك بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد.
— زەلىلى.
2) ئاشقىلىق، بىقارارلىق.
جۇنۇن ئاياغى — ئاشىق:
سەۋداغە تۇتۇنغە ساچى مانەند،
ھر تارى جۇنۇن ئاياغنغە بەند.
— نەۋائى.

جۇنۇن ئەھلى — ئاشقىلار.

جۇنۇن تەئۈنزى — جۇنۇن، سەۋدايىلىقتىن ساقايتىدۇ، دەپ بويۇنغا ئېسىلغان دۇئا تۇمارى.

جۇنۇن دەشتى — 1) دەشت ۋە سەھراكەبى بىپايان. 2) ھېسابسىز جۇنۇن.

جۇنۇن سەھراسى — ئىشق سەھراسى، مەجنۇنلۇق چۆلى:

ماڭا مۇشكىل كۆرۈندى، ئەي پەرى، رولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يېغماغلىق.

— زەلىلى.

جۇنۇن قەيدىغە پابەست بولماق — جۇنۇنلۇق ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق، سەۋدايى ھالىتىگە چۈشۈپ قالماق.

جۇھھال [جهال] (ئە) [بىرلىكى: جاھىل] جاھىللار، نادانلار.

جۇھۇد [جهود] (ئە) «جۇيۇت» قا قارالسۇن:

جۇھۇد دېدى: *باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،*
بېرەلمەس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇۋال [جوال] (پ) قاپ، تاغار.

جۇۋالگەر [جوالكر] (پ) «قاپ تىككۈچى؛ جۇۋالدۇزۇز:

ۋە شەيخى ئەبۇ ئەسامە ۋە شەيخى ئەبۇل خەيرى ھەبەشىيۇ مۇھەممەد ساھىر جۇۋالگەر... نى كۆرۈپ ئېردى.

— نەۋابى.

جۇۋان [جوان] (پ) يىگىت، «جەۋان» غا قارالسۇن:

تاماشاغا كېلۇر پىرۇ جۇۋانلار،
قىلۇر كۇل زەۋقى بىرلە تازە جانلار.

— خىرقەتى.

نەۋجۇۋان — ياش يىگىت، يىگىتچاق.

جۇۋانە [جوانه] (پ) كەپتەر بالىسى، باچكا.

جۇۋانبەخت [جوان بخت] (پ) بەختيار، بەختلىك، تەلەيلىك؛ كېلەچىكى پارلاق.

جۇۋانغار [جوانغار] قوشۇننىڭ سول قانىتى:

جۇۋانغارغە ھەم ئالتى يۈز مىڭ ئەدەد،
بۇلار باشقە ئاندىنكى بولغاي مەدەد.

— نەۋابى.

جۇۋانمەرد [جوانمرد] (پ) ئەر، يىگىت؛ مەرد، سېخي، ئوچۇق قوللۇق؛ ئالىيجاناب.

جۇۋۇن [جوون] 1) دەريا، ساي. 2) يۇيۇنۇش، تازىلىنىش.

جۇۋ [جوع] (ئە) 1) ئاچلىق. 2) ئىشتىھا.

جۇۋ ئەھلى — ئاچلار.

جۇيۇت [جيوت] (ئە) 1) ئەسلى «جەت» بولۇپ، ھىندىستاندا ياشىغۇچى بىر خەلق نامى. 2) جوھۇت، يەھۇدىي.

جۇيۇش [جيوش] (ئە) [بىرلىكى: جەيش] 1) قوشۇنلار، ئەسكەرلەر. 2) گۇرۇھ، توپ.

جىلى [جيلى] سىرتماق، كىشەن، ئىشكال، تاقاق، قول - بويۇندىكى تۆمۈر ھالقا.

جىبال [جبال] (ئە) [بىرلىكى: جەبەل] تاغلار.

جىبە [جبه] (ئە) مېتالدىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش كىيىمى، تۆمۈر كىيىم، ساۋۇت.

جىبەچى [جبەچى] 1) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى. 2) قورال - ياراغ ئامبىرىنىڭ باشلىقى. 3) خان سارىيىدىكى مەنسەپدارلاردىن بىرسى.

جىبرىل [جبريل] (ئە) «جەبرەئىل» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، «جەبرەئىل» گە قارالسۇن:

شەھپەرى جىبرىل يا نەۋرەس نىھالى باغى ئىشق،
جىلۋەگەر يارۇھ شەكلى يا قەدى رەفتامۇدۇر.

— ئەرشى.

جىبىللەت [جبلت] (ئە) 1) خۇي. 2) يارىتىلىش، تۇغما، تەبىئىي. 3) ئۇلۇغلۇق.

جىبىللىي [جبلى] (ئە) 1) تۇغما، تەبىئىي. 2) ۋۇجۇد.

جىبىللىي خىسال — تۇغما (تەبىئىي) خىسلەتلەر.

فەنايى جىبىللىي — تۇغما پانىيلىق (ئۆزلۈكنى يوقىتىپ، ئىلاھىيەتكە سېغىنىش):

چۈن ئۇلارغا فەقرىي زاتى ۋە فەنايى جىبىللىي مەۋجۇد ئېردى.

— نەۋابى.

جىجىغ [جيجيغ] دۇمبە ياغ (ماي).

جىدال [جدال] (ئە) جەڭ، ئۇرۇش؛ نىزا، جاڭجال؛ توپىلاڭ:

تۇزەلدى يەنە ئىككى ياندىن يەسال،
يەنە ئاشكار ئولدى رەسمى جىدال.

— نەۋابى.

جىدد [جد] (ئە) 1) تىرىشىش، تىرىشچانلىق؛ غەيرەت؛ 2) ھەرىكەت.

جىدد ئەيلەمەك — تىرىشماق، تىرىشچانلىق كۆرسىتىش.

جىدد كۆرگۈزمەك — «جىدد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

جىدۇ جەھد — تىرىشىش، بىرەر ئىشقا ئەستايىدىل كىرىشىش:

كى ئولتۇردى مۇنداق ئىكى بىخىرەد،

خاجە كىردى سۆزگە قىلىپ جىددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
جىددۇ جەھد ئەتمەك — «جىددۇ جەھد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
جىددۇ جەد ئەيلەمەك — ھەركەت قىلماق، كىرىشمەك.
جىرغاماق [جرغاماق] زوقلانماق.
جىرم [جرم] (ئە) 1) جىسىم:
غەبغەت ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئاندىغكىم ئىبرۇر،
ھالە ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.
2) ماھىيەت. 3) ئىغىرلىق، ۋەزىن. 4) گەۋدە، بىر نەرسىنىڭ بارلىقى، مەۋجۇتلۇقى.
جىرمى غەبرا — يەر يۈزى، يەر شارى؛ يەر كۆرۈنۈشى.
جىرمى ماۋي — «يەتتە جىرمى ماۋي» غا قارالسۇن.
جىرمى ھىلال — ئاي شەكلى، كۆرۈنۈشى.
قۇياش جىرمى — قۇياش شەكلى، كۆرۈنۈشى.
يەتتە جىرمى ماۋي — يەتتە قات ئاسمان.
جىرىب [جريب] (پ) «جەرىب» كە قارالسۇن.
جىرىلداماق [جريلداماق] 1) ۋارقىرىماق. 2) غۇدۇڭشىماق، گەپ كۆتۈرەلمەي ئاچچىقلىنىپ سۆزلىمەك.
جىزىيە [جزيه] (ئە) سىلىقنىڭ بىر تۈرى (مۇسۇلمان ئەللىردە ياشىغۇچى باشقا دىندىكى كىشىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان سىلىق).
جىسىم [جسم] (ئە) 1) گەۋدە، ئورگانىزم، جىسىم:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھېكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.
2) ماددا. 3) شەكىل، پورما. 4) ئەسل، ماھىيەت. 5) ئاسمان يۈزى:
كۆك تەبئىغە چۇن ھەرارەت ئاشىب،
جىسمىغە شەفەقدىن ئوت تۇتاشىب.
— نەۋائى.
6) چېھرە. 7) تاقەت، سەۋر:
بىرىگە ھەجەر جىسمىدىن تۇشەدۇر،
ئاڭا نەقد بەلكىم جىگەر گۇشەدۇر.
— نەۋائى.
جىسىم پەست ئولماق — خار بولماق.
جىسىم مۇلكى — پۇتۇن بەدەن، گەۋدە.
جىسمۇ جان — گەۋدە ۋە روھ.
جىسىم ئۆيى — گەۋدە تۈزۈلۈشى.
جىسىم ۋەيران — كۆڭلى بۇزۇلغان.
جىسمى غەم ئەفسۇرد — غەم بىلەن ئىشتىن چىققان (كاردىن چىققان) گەۋدە.
جىسمى گۈلگۈن — گۈل بەدەن.
جىسمى مەمات — مۇردا:
ئاياقچى كەتۈرگىل شەرابى ھەيات،
نېتاڭكىم تىرىلسە بۇ جىسمى مەمات.
— ن. زىيائى.
جىسمى ناتەۋان — كۈچسىز گەۋدە؛ ئاشىق گەۋدىسى.
جىسمى ئۇريان — يالىڭاچ بەدەن.
جىسمانىيەت [جسمانيت] (ئە) جىسمىغا تېگىشلىك، جىسمىيلىق.
جىغ [جغ] پىغان، داد ـ پەرياد قىلىش.
فەريادۇ جىغ — پەرياد ۋە پىغان:
كىمگە كىم، دولاب پەرخىدەك سالۇر سەرگەشتەلىك،
بوغزىن ئىپ بىرلىد بوغار قىلغان سابى فەريادۇ جىغ.
— نەۋائى.
جىغان [جيغان] كەمبەغەل، ھېچنەرسىسى يوق، قولى قىسقا.
جىفە [جيفه] (ئە) «جىيفە» گە قارالسۇن.
جىك [جيك] يېقىمسىز، سىڭىمەيدىغان.
جىگەر [جكر] (پ) 1) بېغىر، جىگەر:
ئەجەب جەللاد ئىكەنسەن تاپمادىڭ مەندەك ئەسىرى ئىشق،
كەباب ئەتتىڭ يۈرەك بىرلە جىگەر قانىم شەراب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.
2) يۈرەك.
جىگەرى كەباب بولماق — كۆيمەك:
كۆڭلى ئىشى ئىزتىراب بولدى،
گويا جىگەرى كەباب بولدى.
— نەۋائى.
جىگەر پارە [جكر چاره] (پ) پەرزەنت، ئوغۇل ـ قىز.
جىگەر تاب [جكر تاب] (پ) 1) جىگەرنى ئۆرتىگۈچى. 2) ئەلەملىك، دەردلىك:
بار ئاندا غىزا غەمى جىگەر تاب،
سۇۋۇ ئورنىدا قەتره ـ قەتره خۇناب.
— نەۋائى.
جىگەرخار [جكرخوار] (پ) 1) قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى. 2) قاتتىق ئازابلانغان، قايغۇلۇق، غەمكىن.
جىگەرخوۇن [جكرخون] (پ) 1) باغرى قان؛ ئادەتتىن تاشقىرى غەم ـ قايغۇ چەككەن، ئازابتا قالغان، قىينالغان:

سەبا خارىنى ئەيلەپ نىش دىلدوز،
جىگەرخۇن غۇنچەنى ئەيلەر نىھانى.
— ئەرشى.

2) ئاشىق.

جىگەررىش [جكرريش] (پ) كۆڭلى يارا، دەرد ـ ئەلەملىك؛ باغرى پارە.

جىگەرسوز [جكرسوز] (پ) 1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى. 2) قاتتىق ئازاب بەرگۈچى، قىينىغۇچى. 3) باغرىنى كۆيدۈرگۈچى. 4) ئىچىنارلىق.

جىگەرگاھ [جكركاه] (پ) جىگەر جايلاشقان ئورۇن؛ ئوك قولتۇق:
بۇ سەۋدا كۆرۈپ تاجىرى ناتەۋان،
جىگەر گاھىدىن ئەتتى نەقدىن رەۋان.
— نەۋابى.

جىگەرگۇن [جكركون] (پ) 1) جىگەررەڭ؛ قىزىل. 2) قانلىق كۆز ياش.

جىگەرگۇنە [جكركونه] (پ) «جىگەرگۇن» غا قارالسۇن.

جىلا [جلا] (ئە) روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق:
سەرىغ كۆلاھ ئىلە ئول شوخ گۈل قەباغە باقىلىق،
كۆلاھى ئۆزرە ساچىلغان داغى جىلاغە باقىلىق.
— ئەرشى.

جىلا بەرمەك — روشەن قىلماق، روشەنلەشتۈرمەك، پارلاقلاشتۇرماق، پارقىراتماق.

جىلاتاپماق — روشەن بولماق، پارلىماق، پارقىرىماق.

جىلاۋ [جيلاو] (ئە) يۇگەن، تىزگىن، «جىلەۋ» گەقارالسۇن:
ئەل ئىنان ئىختىيارى چىقتى يەكسەر ئىلگىدىن،
پويەدە ھەر سارى ئول چابۇككى، قايتۇردى جىلاۋ.
— نەۋابى.

جىلاۋدار [جيلاودار] (ئە + پ) خان، پادىشاھ، بەگ ئاتلىق يۇرگەندە ئات تىزگىنىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭغۇچى، ئات يېنىدا يۇرگۈچى؛ ياندا ماڭغۇچى:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار.
پەتىنگان ئالدىدا لۇبيا جىلاۋەدار.
— زەلىلى.

جىلەۋ [جيلو] (ئە) 1) ئالدى، ئالدى تەرەپ. 2) يۇگەن، تىزگىن.

جىلىد [جلد] (ئە) 1) مۇقاۋا، كىتاب مۇقاۋىسى. 2) توم (كىتابقا قارىتا، مەسىلەن: بىرىنچى توم، ئىككىنچى توم ...). 3) تېرە:
قان قويماي سالسا رەكلەرىغە،
جىلدى ياپىشىپ سۆڭەكلەرىغە.
— نەۋابى.

جىلۋە [جلوه] (پ) 1) يالتىراقلىق، پارلاقلىق:
ئاغنامىش گۈلزار ئارا مەئشۇقۇ ئاشىق بىر بولۇپ،
ئىككى رەڭلىك جىلۋە قىلغان بىر گۈلى رەئنا ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسىتىش، نازلىق كۆرسىتىش. 3) گۈزەل؛ ناز، كەرەشمە. 4) رەپتار، يۈرۈش، ھەرىكەت.

جىلۋە ئەيلەمەك — ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك، نازلىق كۆرۈنمەك؛ يالتىراپ كۆرۈنمەك.

جىلۋە بەرمەك — گۈزەل، جىلۋىلىك كۆرسەتمەك.

جىلۋە قىلماق — 1) نامايىش قىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك، كۆرۈنمەك. 2) ئۆزىنى گۈزەل، پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتمەك.

جىلۋەئى زات ئايىنەسى — ئۆزىنى كۆرسىتىش ئەينەكى.

جىلۋەئى زۇھۇر قىلماق — ئۆزىنى نامايان قىلماق؛ ئاشكارا بولماق.

جىلۋەئى ھۇسن ئەيلەمەك — ھۆسىنىنى كۆز ـ كۆز قىلماق، جامالىنى كۆرسەتمەك.

جىلۋەدەھ [جلوه ده] (پ + ئە) جىلۋىلەنگۈچى يالتىرىغۇچى.

جىلۋەساز [جلوه ساز] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، يالتىراپ (پارلاپ) كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
مەلىكە ئۆيى ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جىلۋە ساز ئەتمەك — جىلۋىلەندۈرمەك، بېزىمەك.

جىلۋە ساز بولماق — خۇش كۆرۈنمەك، جىلۋە بىلەن پەيدا بولماق.

جىلۋەگاھ [جاوه كاه] (پ) 1) كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش جايى؛ نامايان بولۇش، يالتىراپ كۆرۈنۈش ئورنى:
تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر كۆك چاي،
تەبئىنىك جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

2) جاي، ئورۇن، تۇرار جاي.

جىلۋە گاھى گۈلشەنى قۇدس — پاكلىقنىڭ كۆرۈنۈش جايى.

جىلۋەگەر [جلوه كر] (پ) جىلۋە قىلغۇچى، جىلۋە بىلەن كۆرۈنگۈچى، ئۆزىنى گۈزەل ۋە پارلاق سۈرەتتە كۆرسەتكۈچى:
ئولسە گەر زۇلفۇڭ خەيالى بۇ كۆڭۈلدە جىلۋەگەر،

شانە يەڭلىغ چاك ـ چاك ئولمىش كۆڭۈل مەئۇاسىدىن.
— ئەرشى.

جىلۋەگەر بولماق — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق.

جىلۋە گۈستەر [جلوەكستر] (پ) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى.

جىلۋەنەما [جلوەنما] (پ) «جىلۋە نەماي» غا قارالسۇن.

جىلۋەنەماي [جلوەنماى] (پ) 1) جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى. 2) ياشناپ تۇرغان، كۆرۈنگەن.

جىلى [جيلى] «جېلى» غا قارالسۇن.

جىلىكار [جلى كار] (پ) 1) ئەمەلدارلىق. 2) تىزگىن.

جىم [جيم] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ج» ھەرپىنىڭ نامى:
بۆلەكلەر زۇلۇم ھەددىن ئۆل ئىكەۋغە يەتكۈرە ئالماس،
جەفانىڭ «جىم» ى گەر كۆزۈڭ، ستەمنىڭ «سىن» ى قاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

جىماد [جماد] (ئە) «جەماد» قا قارالسۇن.

جىمار [جمار] (ئە) مەيدە تاش (پارچە تاش).

جىن [جن] (ئە) جىن؛ پەرى، مالائىكە.

جىن ئەلالاسى — شاۋقۇن ـ سۇرەن:
قەسر ئۆزە تۇشتى جىن ئەلالاسى،
مېنى دىۋانە قىلدى سەۋداسى.
— نەۋايى.

جىنۇ بەشەر — جىن ۋە ئادەم.

جىنۇ مەلائىك — دېۋە ۋە پەرىشتە.

جىنان [جنان] (ئە) [بىرلىكى: جەننەت] 1) جەننەت، جەننەتلەر:
مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېيتاي ھۇر جىنان يەڭلىغ ئېرۇر،
ھۇسنى ئىقلىمىدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى.
— مۇللا بىلال.

جىنان رەزۋەسى — جەننەت بېغى.

جىنان گۈلشەنى — «جىنان رەۋزەسى» گە قارالسۇن.

جىنانۋەش [جنان وش] (ئە + پ) جەننەتكە ئوخشاش؛ باغقا ئوخشاش.

جىنس [جنس] (ئە) 1) تۈر، خىل:
خۇدا ھەر جىنس مەخلۇق ئەتتى پەيدا،
بىرىنى بىرگە ئانداق قىلدى شەيدا.
— خىرقەتى.

2) ئۇرۇق ـ ئايماق؛ جىنس. 3) رەخت، مال، كىيىملىك:
تۇھفەلەكى يۇبەردى قەيسەرى رۇم،
بولسە جىنسى فەرەڭ دىباسى.
— نەۋايى.

بەشەر جىنسى — ئادەم جىنسى، ئىنسانىيەت.

جىنسى بەشەر — «بەشەر جىنسى» گە قارالسۇن:
ۋەفا مەۋجۇت ئەمەس جىنسى بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سىرىشتىدۇر تەغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.
— ئا. نىزارى.

جىنسى بەنى — «جىنسى ئىنسان» غا قارالسۇن.

جىنسى تەير — قۇشلار تۈرى.

جىنسى خىتا — پالاس تۈرى.

جىنسى زىبا — يىپەكتىن توقۇلغان رەخت؛ پالاس.

جىنسى مەخلۇقات — ھايۋانلار جىنسى.

جىنسى مور — ھاشارات تۈرى، چۈمۈلىلەر.

جىنسى ئىنسان — ئىنسانلار، ئادەملەر.

جىنسىيەت [جنسيت] (ئە) جىنسىيىەت» گە قارالسۇن.

جىنسىيىەت [جنسييت] (ئە) ھەمجىنسلىق، جىنسداشلىق.

جىننى [جن] (ئە) «جىن» غا قارالسۇن.

جىننىۋ ئىنس — جىن ۋە ئىنسان.

جىننىاھ [جناح] (ئە) «جەناھ» قا قارالسۇن.

جىھات [جهات] (ئە) [بىرلىكى: جىھەت] 1) جەھەتلەر؛ تەرەپلەر. 2) نەرسىلەر، بۇيۇملار، ئەسۋاب، ئەشيا:
ھەم نەقدىڭ ئۇچۇن ئەۋەزدۇر ئاتىم،
ھەم ئۆزگە جىھاتىڭغە جىھاتىم.
— نەۋايى.

3) دۆلەت؛ مال ـ مۈلۈك:
تۇنۇ كۇن تارتقانچە مالۇ جىھات،
تارتتى مېھمانىنى ئالىغە بات.
— نەۋايى.

4) بارلىق:
قالماسە ئالەم مەتائېئىدىن جىھات،
ئۆزگە نەۋئ ئولغاي ساڭا ئول دەم سىفات.
— نەۋايى.

جىھاد [جهاد] (ئە) دىن يولىدا ئۇرۇشۇش، دىن ئۇچۇن كۇرەش قىلىش.

جىھاد ئەيلەمەك — ئۇرۇشماق، جەڭ قىلماق.

جىھاد قىلماق — «جىھاد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
رۇم مالىنى ئەيلەبان بەرباد،
ئەيلەر ئەھلى فەرەڭ بىرلە جىھاد.
— نەۋايى.

جىھاد كەمەرىن ئىجتىھاد بېلىگە باغلاماق — غەيرەت بىلەن جەڭ قىلماق، ئۇرۇشقا ئاتلانماق.

جىھاز [جهاز] (ئە) مال، ئەشيا، نەرسە. بۇيۇم؛ ئەسۋاب ـ ئۇسكۇنىلەر:

كىم يار ئاڭا ھۇش ئىلە خىرەددۇر،
مالىيۇ جىھازى بىئەددەدۇر.
— نەۋايى.

جىھەت [جهت] (ئە) [كۆپلۈكى: جىھات] سەۋەب، ۋەج؛ «جىھات» قا قارالسۇن:
فەلەك سەككاكىغە بۇ كۈن قۇلۇڭ سەن دەر، جىھەت زاھىر،
تۈن ئاقشام ئىتتىلەرنىڭ بىرلە ئوتۇرمىش بىر زەمان، ئەي جان.
— سەككاكى.

جىھەت كۆرمەسلىك — سەۋەب، ۋەج تاپماسلىق.

جىۋار [جوار] (ئە) 1) يان؛ قاتار؛ ئەتراپ، يېقىن يەر؛ 2) قوشنا.

جىيفە [جيفه] (ئە) ھارام، ھارام ئۆلگەن ھايۋان:
چۇ سىفلەگەنج تاپار، مۇجىبى ھەلاكى ئىبرۇر،
كى جىيفەدۇر مۇشۇك ئىلكىگە چۈن تۇشەر مەسلۇخ.
— نەۋائى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

چ

چابۇك [چابک] (پ) 1) چاققان، تېز، ئىلدام:
كېزەر ئېردى باقسپ ھەر پىشەۋەرنى،
كى كۆردى نەچچە چابۇك تىشەۋەرنى.
— نەۋائى.
ئۇشبۇ سۆزلەرنى جىنەستە ئاڭلابان دەرھال كېلىپ،
چۈشتى چابۇك ئۇجمەنىڭ سىر راھىنى ئالدى كېلىپ.
— ئابدۇقادىر داموللام.
2) شوخ:
خىزمەت چاغىدۇر چابۇك ئول، ئەي قاسىدى دانا، بول بادىيە پەيما.
تاكاشغەر ئولغۇنچە ساڭا مەنزىلۇ مەئۋا، كەز ئۆلكەۋۇ سەھرا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.
چابۇك ئەندىشە — تېز پىكىر، ئۆتكۈر زېھىن.
چابۇك پا — ئايىغى چاققان، تېز؛ تېز يۈرەر.
چابۇك خىرام — «چابۇك پا» غا قارالسۇن.
چابۇك خىز — تېز چاپار، چاققان.
چابۇك خەيال — پەملىك، پاراسەتلىك.
چابۇك دەست — چاققان، ئەپچىل.
چابۇك رەقەم — تېز يازار.
چابۇك رەقەم چەكمەك — تېز يازماق:
چۇ سەفھەگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نۇقتۇلات سەتىرىدە چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.
چابۇك رىكاب — «چابۇك سەۋار» غا قارالسۇن.
چابۇك سەۋار — ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەندار:
ئول بۇتى چابۇك سەۋار ئولغاچ سەمەندىن سەكرەتۇر،
تىتىرەگۈچ باشىغە سانجىپ ئالەم ئەھلىن تىترەتۇر.
— ئەرشى.
چابۇك سۆخەن — سۆزمەن.
چابۇك قەدەم — «چابۇك پا» غا قارالسۇن.
چابۇك مەۋزۇن — خۇش پېچىم.
چابۇك ئولماق — تېز، چاققان بولماق:
چۇن بولدى ئىجازەت ماڭا ئول ھەزرەتى پىردىن، چابۇك ئولە قاچتىم،
ئانداقكى قەفەسدىن بوشۇغان مۇرغى خۇش ئاۋاز، يا بۇلبۇلى گويا.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.

چابۇكلۇق [چابک لوق] چاققانلىق، تېزلىك:
قەدى رۇھ ئافەتى چابۇكلۇق ئىچرە،
بېلى جان رىشتەسى نازۇكلۇق ئىچرە.
— نەۋائى.
چابۇن [چابون] پەردە.
چابون ئەتمەك — پەردىلىمەك، توسماق:
ناگاھ، ئۇكۇ چەكمەگەي دەبان ئۇن،
تۇمشۇغى ئېتىپ كۆزىنى چابۇن.
— نەۋائى.
چابون قىلماق — «چابۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چاپ [چاب] (پ) بېسىش؛ باسما.
چاپ ئەتمەك — باسماق.
چاپ قىلماق — «چاپ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چاپار [چاپار] (پ) خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.
چاپان [چپان] چاپان، تون؛ جەندە:
ۋەيا كىيسەم چاپان قىلسام گەدالىق،
ئۇشۇنداغدا بولۇرمۇ ئاشنالىق.
— موللا فازىل.
چاپچى [چابجى] كىتاب باسقۇچى، باسما ئىشچىسى.
چاپخانە [چابخانه] (پ) باسمىخانا.
چادىر [چادر] (پ) چېدىر:
چىقىپ نېچۈككى قارا مەخمەلىنە چادىر ئارا،
بەرەھنە ياتسە بۇتى سىيمى پەيكەرى دىلدار.
— ئابدۇجىلىل داموللاھاجى.
چادىر شەب — چايشاپ.
چار [چار] (پ) «چەھار» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى، «چەھار» غا قارالسۇن:
چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.
چار ئەناسىر — تۆت زات: سۇ، توپا، ئوت، ھاۋا:
قىبلەنى بىر بىلمەدىم ئالتە جەھەتتىن ھەنۇز،
چار ئەناسىر بىلەن ئاڭلاماغ ئەمرۇ مەھال.
— زەلىلى.
چار باغ — شەھەر سىرتىدىكى ھاۋالىق جاي، قورغانلىق

باغ:
دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بېژە خاتۇنلار يېيىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

چارە [چارە] (پ) ئىلاج، تەدبىر:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھىم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

چارە ئەتمەك — ئىلاج قىلماق.
چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى.
چارە پەرداز — چارە قىلغۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە پەيژەند — چارە تاپقۇچى، ئىلاج قىلغۇچى.
چارە تاپماق — ئىلاجىنى قىلماق:
ھەۋس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغە كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

چارە خاھ — چارە ئىزدىگۈچى:
ھەكىمۇ ئەتىببانى جەمئ ئەتتى شاھ:
«كى شەھزادە رەنجىگە بول چارە خاھ!»
— ئا. نىزارى.

چارە رەس — ئىلاج قىلغۇچى.
چارە ساز — چارە قىلغۇچى:
بۇلار رۇھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارە ساز.
— ئا. نىزارى.

چارە سەنج — چارە قىلغۇچى.
چارە سىگال — چارە كۆرگۈچى.
چارە كۇش — چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى، جان كۆيەر.
چارە نەما — چارە كۆرسەتكۈچى.
چارە جو [چارەجو] (پ) چارە ئىزدىگۈچى، ئىلاج تاپقۇچى.
چارەگەر [چارەكر] (پ) چارە كۆرگۈچى.
چار پارە [چار پارە] (پ) تۆت پارچە؛ يىرتىق.
چارچوب [چار چوب] (پ) كىشەك، رامكا.
چارسەد [چارصد] (پ) تۆت يۈز:
يەنە مۇجتەھىدلەر ئېرۇر چار سەد،
كى ئاندا بولۇپ ئىنتىقالى جەسەد.
— ئا. نىزارى.

چارسۇ [چارسو] (پ) 1) تۆت بۇرجەكلىك. 2) تۆت كوچىنىڭ بىرلەشكەن جايى، تۆت كوچا ئاغزى.
چارگاھ [چاركاه] (پ) ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ بىرىنىڭ نامى:
چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئېرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

چارمىخ [چارميخ] (پ) گۈناھكارلارنى ئىككى قول ۋە ئىككى پۇتىنى باغلاپ ئازابلاش ئۈچۈن تۆت تەرەپكە قېقىلغان مىخ، قوزۇق.
چاريك [چاريك] قوشۇن، لەشكەر، ئەسكەر.
چاريەك [چاريك] (پ) تۆتتىن بىر ئۈلۈش، چارەك.
چاسۇ [چاسو] (پ) «چارسۇ» غا قارالسۇن.
چاش [چاش] (پ) «چاشت» قا قارالسۇن:
پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

چاشت [چاشت] (پ) چۈش ۋاقتى:
چاشت بولۇپ ئەردى باۋەر خۇدا،
بولدى نەمايان سەۋادى نىيا.
— زەلىلى.

چاشتگاھ [چاشتكاه] (پ) چۈشكىچە بولغان ۋاقىت.
چاشگاھ [چاشكاه] (پ) «چاشتگاھ» قا قارالسۇن:
نەسىب بولۇپ ئەردى مەگەر چاشگاھ،
بولدى زىياد ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

چاشنى [چاشنى] (پ) 1) لەززەت، تەم:
سۇھبەتى پىرى مۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىلكىسىدىن تەڭدۇر.
— زەلىلى.

2) بەھرە:
دىماغىم چاشنىئى تاپمادى فەريادى بۇلبۇلدىن،
چەدىسى خەتتۇ خالىڭ قىلمادىم يا ھەرفى كاكۇلدىن.
— زەلىلى.

چاغىر [چاغر] مەي، شاراب:
بەڭگۇ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالدىدا قويۇپ كوزە.
— موللا قۇربان.

چاقىر [چاقير] «چاغىر» غا قارالسۇن.
چاقىلماق [چاقيلماق] ئوت ئالماق، يانماق؛ ئۇرۇلماق،

چېقىلماق:
چاقىلۇر ئېركەن سېپىنىڭ ئىشقىنىڭ ئوتى ئاھىم بىلە،
كىنزىلەسەم جان ئىچرە سىررىڭنى كۆزۈم ياشى چاقار.
— ھافىز خارەزمى.

چاقىن [چاقين] چاقماق، چېقىن:
چاقىن ھەرياندىن ئولغاچ بولسە يەردىن تافەلەك زاھىر،
تەجەللى شەۋقىدىن ئارىغە خىلۋەت مەسكەنى جانان.
— ناقىس.

چاك [چاك] (پ) 1) يىرتىق، يېرىق، چاك:
ئۇرۇبان خەنجەرى غەم كۆكسىگە چاك،
قىلىبان ياقاسىدىن تا ئېتەك چاك.
— موللا فازىل.

2) ياراً، جاراھەت:
ھەيئەتتە چۇ قىلسە سەيرى ئەفلاك،
بۇ رەيھان سىينەسىن ئېتەر چاك.
— ئابدۇجېلىل دامۇللاھاجى.

چاك ئەتمەك — 1) يارماق، تىلماق:
قاش ئاتىپ قۇزەھ ياسىن، تەگدى تىيرى مژگانى،
چاك ئېتىپ تىلىپ باغرىم تاپمادىم چى دەرمانى.
— شەھىدى.

2) چاك قىلماق، يىرتماق. 3) ئاچماق، كولىماق.

چاك ئەيلەمەك — «چاك ئەتمەك» كە قارالسۇن:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۇكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەنجەرى ھىجران ھۇجۇمى ئەيلەدى باغرىمنى چاك،
بىر قىيا باقماق بىلە ئول غۇنچە خەندان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

چاك ئېرمەك — چاك بولماق، يىرتىلماق:
ياز فەسلى بارچە شادۇ، كۆڭلۈمىز غەمناك ئېرۇر،
گۈل بىكىن جان كۆڭلەكى ھىجران ئېلىنىدىن چاك ئېرۇر.
— لۇتفى.

چاكەر [چاكر] (پ) خىزمەتكار، چاكار:
بۇ سوفىيانى رىيايىلاردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندان دەردى نۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

چاكەر بولماق — خىزمەتچى بولماق:
بۇ يەڭلىغ كۇن ماڭا بولسە مۇيەسسەر،
ماڭا فەتھى زەفەر بولغايلا چاكەر.
— موللا فازىل.

چاكەران [چاكران] (پ) [بىرلىكى: چاكەر] خىزمەتكارلار:
كەربەلادۇر چاكەرانى ئالى مەرۋان قايداسەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سەۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

چاك ـ چاك [چاك چاك] (پ) تىلىم ـ تىلىم.
چاك ـ چاك ئەتمەك — تىلىم ـ تىلىم قىلماق.
چاكلىغ [چاكلىغ] ياراً، يارىلانغان.
چاڭگال [چنكال] «چەڭگال» غا قارالسۇن:
چاڭگالى غەمزەڭگە رەۋان جانىم قۇشى بولغاي ئەسىر،
كۆزۈڭنى باز ئەتكەن ئارا كىم ھەملەڭى بار ئەتكەسەن.
— ھافىز خارەزمى.

چال [چال] (پ) خەندەك، ئورەك.
چالاب [چالاب] (پ) سۇ ئورىكى.
چالاك [چالاك] (پ) 1) چاققان، تېز:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.
— موللا فازىل.

2) كېلىشكەن، خۇشبۇي:
مەن پاك نەزەر بىرلە ئوشۇل پاكنى سەۋدۇم،
غەمزە بىلە جان ئالغۇچى چالاكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

چالاك ئەيلەمەك — چاققانلىق قىلماق؛ شوخلۇق قىلماق:
مەي تۇتۇپ ساقى بۇ كۇن كۆڭلۇم تەرەنباك ئەيلەمىش،
بادە ئىچكەن شوخلاردەك داغى چالاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

چالماق [چالماق] 1) باغلىماق، تاقىماق. 2) ئۇرماق، يېقىتماق:
ساڭا نە بولدى بۇ نە ھالغە قالدىڭ،
مېنى باغرىم بىلەن توفراقغە چالدىڭ.
— موللا فازىل.

3) چالغۇ ئەسۋابلىرىنى چالماق.

چالىغ [چالىغ] (پ) يۇگۇرۇك، تېز؛ ئۆتكۇر.
چام [چام] مۆلچەر، قىياس؛ كۇچ، ماجال؛ قەدەم، باسقۇچ.
چاھ [چاه] (پ) 1) قۇدۇق:
تەشنەلىك قالمادى لەبلەڭ شورماي،
نى شەرابۇ نەچاھى زەمزەمدە.
— زەلىلى.

2) ئورا، يەر ئاستى گەمە:
ھەمە ھاسىلىڭنى تىقىپ چاھغە،
تۇرۇپسەن بەھاسىن تىلەپ ئاھغە.
— غەربى.

3) زىندان:

باش چېكەرسەن تا فەلەككە خەلقنىڭ ئىكرامىدىن،
ئەي ھەماقەت پىشە، ئەمدى مۇستەئىددى چاھ بول.
— ناقىس.

چاھغە سالماق — قۇدۇققا تاشلىماق؛ غەم ـ قايغۇغا سالماق:
ئەتقىيا زۇھدنى رىياغا سالىپ،
تائەتنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.
— مۇللا قۇربان.

چاھى زەقەن — ئېچەكنىڭ چوڭقۇر يېرى:
زۇلفۇڭ كەمەندى بەند ئېتەرگەر زال بولسۇن ۋەر پىژەن،
كىم قىلدى يوق ئىشق ئەھلىدىن يۇزمىڭنى ئول چاھى زەقەن.
— ناقىس.

چاھى زەنەخدان — كۇلگەندە يۇزدە ھاسىل بولىدىغان زىناق:
مېنى ئاشۇفتەيۇ مەجنۇن قىلۇر زۇلفى پەرىشانىڭ،
كۆڭۈلنى ھەم سالۇر زىندانغە ئول چ ھى زەنەخدانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

چاۋۇش [چاوش] (پ) 1) ھۆدەيچى (ئەرز ئېيتقۇچىلارنى شاھقا مەلۇم قىلغۇچى ئوردا ئەمەلدارى). 2) ئىشىك ئاغىسى، قاراۋۇل:
كارۋان مەنزىلگە يەتتى، كەلمەدى باڭگى جەرىس،
ئەي زەلىلى، بىخەبەرسەن كەتتى چاۋۇشى كېچە.
— زەلىلى.

چاي [چای]چاي.
چاي جۇش — قاينىق، قىزىق چاي:
بۇ شۇئەنى مەئزۇز تۇت، ئەي يار نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئىمەت ئەزمايى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەيىي قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چاي جۇش چىلىم.
— ئەرشى.

چەپ [چپ] (پ) سول؛ تەتۇر، كاج.
چەپۇ راست — سول ۋە ئوڭ، سولغا ۋە ئوڭغا.
چەپەر [چپر] (پ) «چاپار»غا قارالسۇن:
چەپەر سەييارەسى سەۋزاقى يۇرگىل ئۇيلە سۇرئەتدە،
كى سەيرىڭنى كۆرۈپ بادى سەبا قالسۇن خىجالەتدە.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

چەتر [چتر] (پ) 1) چىدىر:
نۇزۇل ئەيلەدى باغ ئارا نىك بەخت،
كى چەتر ئارا قۇردى زەررىنە تەخت.
— ئا. نىزارى.

2) سايىۋەن:
چۇ زەرب تىغى بىرلە تەنىم ئۆزرە سەتر،
يۇزۇمدە ياپىغلىقكى زەررىن چەتر.
— ئا. نىزارى.

چەتىرى سىياھ — قاراڭغۇلۇق؛ بەختسىزلىك:
گۇنبەزى گەردۇن سەۋاد كىم دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئەرمەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— ئەرشى.

چەترى شاھ — بەختلىك:
يار ھۇسنى پەرتەۋى تۇشكەچ كۆڭۈلدۇر چەترى شاھ،
جىلۋە قىلماڭ كېچىلەر ئەمدى ماڭا، ئەي چېھرى ماھ.
— ناقىس.

چەترى ئىقبال — بەخت، تەلەي.

چەرا [چرا] (پ) ئوتلاق، يايلاق.

چەراغ [چراغ] (پ) چىراغ؛ نۇر، يورۇقلۇق.

چەراغان [چراغان] (پ) «چىراغان»غا قارالسۇن:
زەلىلى تەلىبەگە ئالەم قارالىغۇ بولسا غەم يەرمۇ،
چەراغان ئەيلەدى ئالەمنى گويا داغى ھىجرانىم.
— زەلىلى.

چەراكىم [چراكيم] (پ) شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى:
چۇ فەرھاد كۆڭلى مۇشەۋۋەش ئىدى،
چەراكىم ۋۇجۇددا ئاتەش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

چەراگاھ [چراگاه] (پ) يايلاق، ئوتلاق.

چەرب [چرب] (پ) 1) ماي.
چەربى بادام — بادام مېيى:
كى مالەش بېرىپ چەربى بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامغە.
— ئا. نىزارى.

2) چېچەن، ئۇستا.
چەرب دەست — چەبدەس، چاققان؛ ئۇستا.
چەرب زەبان — تىلى ياغلىما؛ سۆزمەن؛ شېرىن سۆز.

چەرخ [چرخ] (پ) 1) چاق 2) ئايلىنىش:
ئەي فەلەك، چەرخىڭ بۇزۇق، كىملەرگە خار قىلدىڭ مېنى،
مەيلى بارۇ مەيلى يوققە ئىنتىزار قىلدىڭ مېنى.
— شەھىدى.

3) كۆچمە: ئاسمان، پەلەك، كۆك. 4) كۆچمە: زامان، دەۋر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر چەرخىڭ قىلمىشى،
ۋەفاسىز ئېرۇر دەھر گەردۇن ئىشى.
— ئا. نىزارى.

5) كۆچمە. تەقدىر، تەلەي، بەخت:
چۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مېھرىن كۆردىكسم،
كويى گەردىن سۈرمە ئەيلەپ، ئەرشى، كۆزۈڭنى يارۇت.
— ئەرشى.

چەرخ ئاسا — چاقسىمان؛ ئاسمانەك.
چەرخ ئاشيان — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
چەرخ ئەتمەك — ئايلانماق.
چەرخ ئەيلەمەك — «چەرخ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
چەرخ دەبىرى — مىركۈرىي يۇلتۇزى.
چەرخ دەۋايىرى — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
چەرخ دەۋران — تەلەينىڭ قايتا كېلىشى:
تۇتاشتى ۋۇجۇدىغە ھىرمان ئوتى،
نە ھىرمان ئوتى، چەرخ دەۋران ئوتى.
— ئا. نىزارى.

چەرخ فەرسا — كۆككە تۇتاشقان، ئەڭ يۇقىرى.
چەرخ قەۋسى — ئۇپۇق.
چەرخ ئۇرماق — ئايلانماق:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەكەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پەركار مەن يەڭلىغ.
— گۈمنام.

چەرخى ئەتلەس — ئاسمان، كۆك
چەرخى ئەخزەر — كۆپكۆك ئاسمان:
ئەگەرچە چەرخى ئەخزەر باشىغە خۇرشىد تاج ئولدى،
ئېرور مۇھتاج باشىن چەرخ ئېتىپ خۇرى تەجەللىغە.
— ناقىس.

چەرخى ئەرشا — ئاسمان سۆيەر.
چەرخى ئەنجۇم — يۇلتۇزلارنىڭ سەير قىلىشى.
چەرخى ئەئزەم — بۈيۈك ئاسمان.
چەرخى ئەئلا — ئەڭ ئېگىز ئاسمان.
چەرخى بەرىن — ئېگىز ئاسمان:
زەلىلى، بىسەرۇ سامانلىغىڭنى سورماغىل مەندىن،
ساڭا مەئلۇم ئەمەسمۇ گەردىشى چەرخى بەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

چەرخى بىباك — بىپەرۋا ئالەم.
چەرخى پابەرخا — قىمىرلىماس ئاسمان:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پابەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

چەرخى پەيما — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى پەيمەي — «چەرخى پەيما» غا قارالسۇن.
چەرخى پۇرفەن — ھىيلىگەر دۇنيا، مەككار دۇنيا.
چەرخى پىر — كونا دۇنيا.

چەرخى دۇن — تەتۇر ئايلانغۇچى؛ پەسكەش پەكەك.
چەرخى زالىم — زالىم پەلەك، كاج تەقدىر:
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ھالىم،
نې قىلدى ماڭا بۇ چەرخى زالىم.
— موللا نىياز.

چەرخى رەفىئ — ئېگىز ئاسمان.
چەرخى كەجرەفتار — تەتۇر ئايلانغۇچى پەلەك:
ئەي ھۇۋەيدا، بولما گول بۇ چەرخى كەجرەفتارغە،
لەھزەدە يۇز شىيۋەلەر بۇنياد ئەتتۇردى فەلەك.
— ھۇۋەيدا.

چەرخى كەيۋان — زۇھەل يۇلتۇزنىڭ زاھىر بولۇشى:
ئەئجۇبەئى ئىلاھى كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

چەرخى كۇھەن — كونا دۇنيا.
چەرخى گەردان — پەلەك چاقى، تەقدىر:
چۇ تىترەپ تېنى بىدىلى زان كەبى،
باشى ئايلانىپ چەرخى گەردان كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى گەردۇن — «چەرخى گەردان» غا قارالسۇن:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نە گەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

چەرخى مەككار — ھىيلىگەر پەلەك:
چەرخى مەككار ھىيلەسىدىنكىم كىنايەت ئەيلەيىن،
ئەھلى ئالەمدىن نەچە تەئرىف شىكايەت ئەيلەيىن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

چەرخى مۇخالىف — تەتۇر پەلەك.
چەرخى مۇدەۋۋەر — توختىماي ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك.
چەرخى مۇقەۋۋەس — يايغا ئوخشاش پەلەك.
چەرخى مۇلايىب — ئويناشقۇچى، نەيرەڭۋاز پەلەك.
چەرخى نىگۇن — تەتۇر پەلەك؛ تەلەيسىزلىك:
ئۆزىدە سەرگەشتە ئەيلەپ دەھر ئارا چەرخى نىگۇن،
ۋەھشى قىلغان ئېردى كۆڭلۇمنى بەلىيەت تاغىدا.
— ئا. نىزارى.

چەرخى نىلگۇن — كۆك ئاسمان.
چەرخى نىلۇفەر — نىلۇپەر ئاسمان.
چەرخى ۋاژگۇن — تەتۇر پەلەك، كاج پەلەك:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانى سەرەفراز ئەيلەبان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

چەرخاب [چرخاب] (پ) 1) قاينام. 2) سۇ تۇگمىنى.
چەرخپەرۋاز [چرخ فرواز] (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، پەرۋاز قىلغۇچى.
چەرخزەن [چرخ زن] (پ) ئۇسسۇلچى.
چەرخمانەند [چرخ مانند] (پ) ئاسمان كەبى.
چەرخۋار [چرخ وار] (پ) ئاسماندەك.
چەرخۋەش [چرخوش] (پ) ئاسماندەك كاتتا.
چەرگە [جر كه] (پ) دائىرە، ھالقا؛ گۇرۇھ، توپ.
چەرگە بولماق — توپ بولماق، قىسىلماق:
ئول ئاغرىق سەندە ئېرمىش بىزدە بولدى،
يۇرەك باغرىم تامامى چەرگە بولدى.
— موللا فازىل.
چەرگەر [چركر] (پ) چالغۇچى، سازەندە.
چەرم [چرم] (پ) 1) چەم:
بەقەر چەرمىنى تاسما قىلماق ئىشلىك،
بۇ ھېرفە ئارا ئۆتتى يازۇ قىشلىك.
— غەربى.
2) تېرە:
باسماغاچ ياتقان كۆڭۈللەرنى يولۇڭدا قامەتلىك،
بولدى بۇ چەرمىغە ئىككى كاكۇلۇڭدىن دەررەسى.
— ناقىس.
چەرمىن [چرمين] (پ) چەمدىن تىكىلگەن.
چەرىك [چريك] (پ) ئەسكەر؛ قوشۇن.
چەشم [چشم] (پ) كۆز:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىلىك،
ئانى بەرھەم ئۇرارغە كىرپىكىلىك خەيكلى سىپاھىدۇر.
— گۇمنام.
چەشم باز — كۆز ئويناتقۇچى:
نەزەر قىلغىل، تەقى ھالىمنى بىلگىل،
ساڭا ئوخشاش چۇ يوقدۇر چەشم بازى.
— ھافىز خارەزمى.
چەشمۇ ئەبرۇ — كۆز ـ قاش:
نەزەرغە كەلتۈرۈر جاننى ھافىز،
ئىشارەت ئەيلەسە ئول چەشمۇ ئەبرۇ.
— ھافىز خارەزمى.
چەشمى خۇن فىشان — كۆزدىن قان ئېقىش؛ قان تېمىش:
كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلمىشلار،
لەبلىرىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.
— ئەرشى.
چەشمى گىريان — يىغلىغان كۆز، دائىم يىغلايدىغان كۆز.
چەشمەئى ھۇسن — گۈزەل، چىرايلىق كۆز:
چەشمەئى ھۇسنۇڭدىن، ئەي جان، قەترەئى نۇش ئەتكەلى،
خىنزر يەڭلىغ ئالەم ئىچرە زىندەدۇر ئايۇ قۇياش.
— ھافىز خارەزمى.
زەھرى چەشم — يامان كۆز بىلەن قاراش.
چەشمە [چشمه] (پ) بۇلاق:
تاغۇ تىزلىك سۇيى كېتىپ ناري،
چەشمەلەردىن سۇھەم ئەمەس جارى.
— موللا قۇربان.
چەشمە سار — بۇلاقلار كۆپ بولغان جاي:
چەشمە ساري مەشرەبلىك ھەريان قىلۇر تۇرلۇك زۇھۇر،
ئۆزلۈكسىدىن كۆكتە كەۋسەر، يەر ئۆزە زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى
چەشمە سۇ — بۇلاق سۇيى:
رەياھىن ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكتە بۇ.
— ئا. نىزارى.
چەشمەئى دەرد — دەرد ـ ئەلەم بۇلىقى.
چەشمەئى زىندەگانىي — ھاياتبەخش بۇلاق.
چەشمەئى مېھر — قۇياش، ئاپتاپ.
چەشمەئى ھەيات — ھايات بۇلىقى.
چەشمەئى ھەيۋان — تىرىكلىك بۇلىقى، ئابىھايات.
چەشمە يەڭلىغ — بۇلاقتا ئوخشاش، بۇلاقتەك:
ئەمىرى سەرەندىب ئىشىتتى سۆزىن،
قىلىپ چەشمە يەڭلىغكى ئىككى كۆزىن.
— ئا. نىزارى.
چەشمە نەۋبەھار — ياشلىق بۇلىقى:
چەشمە نەۋبەھارىڭغە مەن نە دەپ بەھا ئايتاي،
لەبلەرىڭ قىزىلگۈلدەك ئابدانە رۇمانى.
— شەھىدى.
كۆز چەشمەسى — كۆز بۇلىقى، كۆز يېشى:
بەلايى ئىشقىدىن بولدى كۆزۈمنىڭ چەشمەسى دەريا،
ئەلىفتەك قەددىم ئول دەريانىڭ ئىچرە كۆرۈنۇر يەكتا.
— ھافىز خارەزمى.
چەشم بەند [چشم بند] (پ) كۆز باغلىغۇچى.
چەشمخانە [چشم خانه] (پ) كۆز چانقى، چاناق.
چەشن [چشن] (پ) تەنتەنىلىك يىغىلىش، بەزم.
چەشن تۇزمەك — بەزمە قۇرماق.
چەغانە [چغانه] (پ) ساپايى:

دەرياۋۇ كۆھ دەشتى جۇنۇت ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەگى ھەمدەمى چەك، چەغانەدۇر.
— زەلىلى.

چەغرە [چغر] (پ) خەۋەرچى، ئۇقتۇرغۇچى:
نە ئىمامى شەھر بولدۇم نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەچۇ سۇفىئى رىيابى نەقەلەندەران نۇكرە.
— زەلىلى.

چەك I [چك] (پ) تامچە، قەترە.

چەك II [چك] (پ) ئېگەك، مەگز:
سەن بولماساڭ جەننەت ئاراكىم ئارزۇ قىلغاي ئانى،
ھۇسنۇڭ چەكى ئاچىلمەسە ھەرگۈلكى بار بولغاي خەزان.
— ناقىس.

چەكمەك [چيكماك] 1) تارتماق، باشتىن كەچۈرمەك:
زەۋق ئېتىپ جەبرۇ جەفاسىن جان بىلە چەككەي ئىدىم،
ياد قىلسە گاھى گەھ ياڕى جەفاكارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

2) تارتماق، ئۇرماق:
چەككىل قىلىچىڭنى تەقى مەن خەستەنى چاپغىل،
سەنسىز چۇ تىرىلمەك ماڭا ئەسرى قارا قىندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

3) تىكىپ، سىزىپ، ئويۇپ، بېزىمەك:
چۇ سۆز ئۇادىسىغە سۇرۇپ رەخشىنى،
قەلەم گامى بىرلە چېكىپ نەقشىنى.
— ئا. نىزارى.

4) قىلماق، ئەتمەك:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

5) چىدىماق، بەرداشلىق بەرمەك:
نەچە بىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى،
زەماندىن كۆرۇپ تۇرفە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

6) ياسىماق، تەييارلىماق:
چۇ بىرلەمئە قەۋسى قۇزەھ چەكتى ياي،
تۇلۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

7) سۆزلىمەك:
يۇرۇبان چېكىپ ئاغزىدا ئەلفىراق،
نىگارى ئۇچۇن تارتىبان ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ئاھ چەكمەك — ئاھ ئۇرماق:
چېكىپ ئول زەمان ھەر بىرى ئوتلۇغ ئاھ،
كى بىخۇد يىقىلدى بولۇپ خاكى راھ.
— ئا. نىزارى.

ئاھى سەرد چەكمەك — سوغۇق، ئاچچىق ئاھ ئۇرماق:
كى شەھزادە قاتتىق چېكىپ ئاھى سەرد،
دېدى: «دۇشمەن ئېرمەس، ئېرۇر شىرى مەرد.»
— ئا. نىزارى.

ئەفغان چەكمەك — پىغان قىلماق، ناله قىلماق:
ئەجەب نۇكتەكەر بىرلە ئەفغان چېكىپ،
ئۇرۇپ باشىغە دەردى ھىجران چېكىپ.
— ئا. نىزارى.

ئەلەم چەكمەك — ئەلەم تارتماق.

پەركار چەكمەك — دائىرىسىنى سىزماق، بەلگىلىمەك:
نە قەرىە يوقكى سەۋادىدا سۇرمەدەك مەركەب،
نە شەھر يوقكى مەداردا چەكمەدەك پەركار.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

تىغ چەكمەك — تىغ تارتماق، تىغ ئۇرماق.

تىل چەكمەك — سۆزلىمەك:
تۇرۇپ بەزم چەكتى رىۋايەتكە تىل،
جەھان ۋاقىئاتىن قىلىپ قالۇ قىل.
— ئا. نىزارى.

جام چەكمەك — ئىچكۈلۈك ئىچمەك، مەي ئىچمەك:
ھەمول زار فەرھاد فەرخۇندە فام،
چېكىپ يار يادى بىلە نەچچە جام.
— ئا. نىزارى.

رەقەم چەكمەك — يازماق، پۈتمەك:
رىۋايات نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفھەسگە سۇرۇپدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

ساز چەكمەك — ساز چالماق.

سەلا چەكمەك — چاقىرماق، دەۋەت قىلماق.

سىپاھ چەكمەك — ئەسكەر تارتماق.

ستەم چەكمەك — زۇلۇم كۆرمەك، ئېزىلمەك.

فىراق چەكمەك — ئايرىلىش، جۇدالىق دەردىنى تارتماق:
ئۇرۇپ ئاھ لەيلى چېكىبان فىراق،
مۇھەببەت نەۋاسىغە سالدى قۇلاق.
— ئا. نىزارى.

فىغان چەكمەك — زارلانماق، ئىڭرىماق:
ئول ئىتدەك بەياباندا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پويە ئول ساڕى بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قول چەكمەك — قولىنى تۇتماق؛ قوللىماق:

قول بەردى ئىنايەت بىلە ئەمدى ماڭا جانان،
گويا ئۆزىنە چەكدى قولىن لۇتف ئىلە سۇلتان.
— ھافىز خارەزمى.

قۇللاب چەكمەك — بەند قىلماق، باغلىماق.

نالە چەكمەك — نالە قىلماق، ئاھ ئۇرماق:
فىغان بىرلە نالە چېكەر ھەمدەمى،
مۇشۇ ھەم چىقار چۇن سەدايۇ دەمى.
— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:
دىلئارا نەۋا چەكتى مۇنداغ كەلام،
چۇ مەسئۇد دىماغىغە يەتتى مەشام.
— ئا. نىزارى.

ئۇن چەكمەك — ئاۋاز چىقارماق، ئۇن چىقارماق؛ نالە قىلماق، يىغلىماق:
دېدى قىز: «تەۋەھھۇم بىلە چەكمە ئۇن،
يەنە بىر كېلۇرغە ئاڭا تۆرت كۇن!»
— ئا. نىزارى.

ئىشتىياق چەكمەك — سېغىنماق:
چىقىپ تۇندە لەيلى چېكىپ ئىشتىياق،
سەدا جانىبىغەكى قويدى ئاياق.
— ئا. نىزارى.

چەكۈ I [چىنك] (پ) ئۇيغۇر سوقما تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، چاكۈ:
گۈلىستان بولۇبان غۇنچە دىلتەكۈ،
سەداغا كەلدىلەر قانۇن ئىلە چەكۈ.
— موللا فازىل.

چەكۈ زۇلفى — چاكۈ تارى.

چەكۈ II [چىنك] (پ) چاكىگال، قول پەنجىسى.

چەلىپەك [چلپك] (پ) سۇت، ماي بىلەن تەييارلانغان نان.

چەلچەلە [چلچلە] (پ) قارلىغاچ:
چەلچەلە كۆڭلۈكىدە ئولتۇردۇكۈ خەلايىق بىلمەدى،
ئافتابى ماھى ئەختەر يا گۈۋاھىكدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

چەلىپا [چلىپا] (پ) بۇت؛ خرىستىئانلارنىڭ مۇقەددەس بەلگىسى، كرېست.

چەم [چم] (پ) تۆكۈلگەن؛ چۇۋۇلغان:
ھىچ تەببب كەلمەدى باشىم ئۆزە بەرادەران،
سۇرەتى چەم موي ئېرۇر رەنج چېكىپ ئەلەددەۋام.
— زەلىلى.

چەمەن [چمن] (پ) گۈللۈك، باغ، چىمەن، ئوتلاق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

فەسلى گۈل يەتمىش چەمەندە بۇلبۇل ئەيلەر زەمزەمە،
رەقس قىل، ناقىسكى بۇدۇر نەغمەئى زەۋقى ژىسال.
— ناقىس.

چەمەنزار [چمن زار] (پ) ئوتلاق، چىمەنلىك، يېشىلىق:
ئايا غۇنچە، كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.

چەمبەر [چمبر] (پ) دۈگىلەك، ھالقا، چەمبەر، گەردىش.

چەمبەرە [چمبرە] (پ) چەمبەرسىمان.

چەمدان [چمدان] (پ) كىيىم ساندۇقى، تېرە ساندۇق، چامادان.

چەند [چند] (پ) 1) بىرئاز. 2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
قىلۇر جانئوارنىڭ تەنى ئىچرە بەند،
ئۆزى ئۆلمەس ھەرگىز زەخم ئەتسە چەند.
— ئا. نىزارى.

3) بۆلۈم.
4) قاچان:
ھەر چەند ئىشىكىنگدە سەھەرلەر قىلامەن داد،
دادىمغە قەنى يەتكەنلىك، ئەي زالمۇ بىداد.
— زەلىلى.

چەند ھەزار — نەچچە مىڭ:
بارغۇسى ئەھلى زەمان ئەييامىلاردا چەند ھەزار،
يولغە سالسە قۇۋۋەتى بولسە كېمە يولدىن ئازار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

ئەگەر چەند — گەرچە:
ئەگەر چەندىكى بولساممۇ سەبەبدىن ئافەرىنەندە،
ۋەلىك خەلق ئەتكۈچى سەن ـ سەن بېرىپ جاننى نەھىس تەندە.
— شەھىدى.

روز چەند — بىرنەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانىكى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى.

ھەر چەند — گەرچە:
خوشلامام ئەغيارلار ھەرچەندە قىلسا ئىززەتىم،
جاھىلان سۆز قىلسالار تاپماس قولاقدە لەززەتىم.
— شەھىدى.

چەندان [چندان] (پ) 1) كۆپلىگەن، نۇرغۇن:

مېنىڭ بىرلە چەندان لىشى بار ئىدى،
مۇھىم ئىشلىرىمدە ماڭا يار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) بىرقانچە قېتىم، كۆپلەپ:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
«قىيامەتغىچە يوقتۇر ئاڭا خەندان» .
— مۇللا فازىل.

3) ھەسسە، باراۋەر:
ئىلاھا، قىلغاسەن بۇ دەھر ئارا ئۇمرىنى جاۋىدان،
بەلەند ئەيلەپ تەقى ھەم شەۋكەتۇ شەئنىنى يۇز چەندان.
— مۇھەممەد سادىق قەشقەرى.

چەھ [چە] (پ) «چاھ» قا قارالڭ:
كىرپىكلەرنىڭ چەھلەر قازار، گويا كۆڭۈللەرگە ياسار،
غەمدىن قۇتۇلماي ئولگىلى، ئەي ماھۇەش، بەيتۇل ـ ھەزەن.
— ناقىس.

چەھى غەبغەب — ئېچىكىنىڭ چوڭقۇر يېرى، زىناق:
تاپمادى بۇ مەلاھەتنىڭ ھېچ فەرشتەيۇ پەرى،
يۈسۇفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

چەھار [چھار] (پ) تۆت.
چەھار داڭ — ئالتىدىن تۆت ھەسسە.
چەھار يار — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى تۆت خەلىپە: ئەبۇبەكرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلى:
يا رەب مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھاريارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

چەھار ياك — تۆتتىن بىر.
چەھارپا [چھارپا] (پ) چارۋا.
چەھارۇم [چھارم] (پ) تۆتىنچى:
شەمسى چەھارۇم ئاسمان داغ ئولۇبان خىجىل ھەنۇز،
رۇيى زەمىنىدە ئۇنگەلى سەبزۇ لالەزار ئىشق.
— زەلىلى.

چەۋرۇلمەك [چورولماك] چۆرۇلمەك، ئايلانماق:
فارىغ ئولسە ئالتەدىن مەردانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئوڭۇ خاھى سول چەۋرۇلسە گەر يەتتى فەلەك.
— ئەرشى.

چەۋگان [چو كان] «جەۋلان» غا قارالڭ:
ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بوتى چەۋگان سىكەلەك،
غارەتى دىنىم ئۇچۇن قىلدى پەرىشان سىكەلەك.
— مەھزۇن.

چەۋگان [چوكان] (پ) 1) ئاتلىق ئويناىدىغان توپ (گوي) نى دومىلىتىدىغان ۋە توختىتىدىغان ئۇچى ئەگرى ئۇزۇن تاياق:
مەيداندا قىلسۇن گوي دەپ باشىمنى قىلدىم خاكى رەھ،
ئىلكىڭگە ئالساڭ نې بولۇر چەۋگانۇ گويىڭنداڭنى.
— ناقىس.

2) ئات توپى ئويۇنى.

چوب [چوب] (پ) ياغاچ، تاياق:
غەزەب قىلدى مەسئۇد نىگەھبانغە كۆپ،
قىساسىغە ئاندىن تۇتۇپ ئۇردى چوب.
— ئا. نىزارى.

چوبان [چوبان] (پ) «چوپان» غا قارالڭ.

چوبدار [چوبدار] (پ) 1) تاياق تۇتقۇچى، توقماقچى:
جۇنۇندىن يەتتە ئەزا لەشكەرى غەمنىڭ ھىساربدۇر،
بەلى ھەر ئۇستىخانىم ئىشق ئېلىنىڭ چوبداربدۇر.
— زەلىلى.

2) پادىچى.

چوبدەست [چوب دست] (پ) ھاسا، تاياق.

چوبەك [چوبك] (پ) تاياقچە؛ چۈنچ.

چوبىن [چوبين] (پ) ياغاچ، تاياق.

چوپان [چوپان] (پ) قوي باققۇچى، مالچى، پادىچى:
مەنئ قىلدى زەكاتنى چوپانلار،
ئۆشرەنى ھەم ئۇنۇتتى دېھقانلار.
— مۇللا قۇربان.

چوق [چوق] تولا، كۆپ.

چۇ [چو] (پ) «چۈن» نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۈملە بېشىدا «چۈنكى، شۇڭا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۈلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

2) جۈملە بېشىدا: «شۇنان، شۇ چاغ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
چۇ دەريا رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

3) ئىككى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرى ئارىسىدا «كى» باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ:
بۇ مۇنچە توق بولغانىنى چو قىلدى سۇنئى بارى بار،
بۇ قۇدرەتنى كۆرۈپ ھەق ھەزرەتىنىدىن كارۇبار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

4) كېيىنكى جۈملىنى ئالدىنقى جۈملىنىڭ بېقىندى جۈملە سىگە ئايلاندۇرىدۇ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،

چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.
5) بەزى سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ «...تەك، دەك» قوشۇمچىسى ۋە «كەبى، ئوخشاش» تىركەلمىلىرى رولىدا كېلىدۇ:
ئالىپ كىردى قەسرى ئارا ئىچكەرى،
تۇرۇپ نەچچە خادىم چۇ كۆك ئەختەرى.
— ئا. نىزارى.

چۇجۇق [چۇجق] تاتلىق، شېرىن، سەرخۇش:
كۇندۇزى ھەم كۆڭلۈم چۇجۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزۈم ئاچۇقدۇر.
— موللا نىياز.

چۇست [چست] (پ) 1) تېز، چاققان:
كېلىپ چۇست فەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

چۇست دەست — چاققان.
چوستى چابۇك — چاققان، ئەپچىل.
2) تەييار، ھازىرلاندى.
چۇست ئەيلەمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
بۇ خۇشتانچ جابدۇقىنى ئەيلەدى چۇست،
بەنى ئۇزرا ساری بەل باغلادى رۇست.
— موللا فازىل.
3) مەھكەم، پۇختا.
چۇست ئەتمەك — مەھكەملىمەك.

چۇغز [چغز] (پ) 1) ھۇۋقۇش، بايقۇش:
نالەئى بۇلبۇل جۇداۋۇ نەئرەئى ئاۋازە چۇغز،
ۋائىزا، سەن قايداۋۇ تەرزى كەلامى ئاشقان.
— زەلىلى.
2) يامانلىق، ئاپەت:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۇغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

چۇغزى يەڭلىغ — بايقۇشتەك:
چىقاردى غەربىنى بۇ يەردىن سوقۇپ،
زەغەن، چۇغزى يەڭلىغ باشىغە چوقۇپ.
— ئا. نىزارى.

چۇغۇل [چغول] غەيۋەتچى، ئىغۋاگەر.
چۇقەھ [چوقە] چوققا؛ دۆۋە:
كۆردى كۆزۈمكىم مېنىڭ نەچچە قۇرۇغان چۇقەھ،
خەت كەبى پەيدا ئىكەن جەبھەسى ئۆزرە رەقەم.
— ناقىس.

چۇلغاشماق [چولغاشماق] ئارىلاش يىغىلماق، چۇلغاشماق:
چۇلغاشىپ بىر ئۆيىگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە ـ ناۋالار ھەم.
— موللا قۇربان.

چۇن [چون] (پ) 1) ئوخشاش، كەبى:
قاشىمدە تۇرۇپدۇركى بىر نەۋ جەۋان،
بولۇپ خەۋف بىرلە يۇزۈم چۇن سامان.
— ئا. نىزارى.
2) چۇنكى:
بىگىملەرگە يەتتى چۇ ئەرزەندەلىك،
ماڭا چۇن يېتىپ ئەسرۇ شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.
3) شۇ چاغ، ۋاقتىكى:
ئۇشبۇ قىسسە نەسرى ئەردى،
چۇن ماڭا بېشارەت قىلدى.
نەزم قىل دەپ ھەم ئايدى،
تۇركى تىلگە دېدىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.
5) ئۇنداقتا:
قىرانى سەئد بولغاي ئاشىق ئۇچۇن،
يۇزۈك چۇن ماھۇ قاشىقدۇر تارازۇ.
— ھافىز خارەزمى.

چۇنۇ چەرا — 1) ئۇزۇلمەس دەتالاش، بەس ـ مۇنازىرە:
ھەر قوپال باشسىز ئېرۇر قوپمىش نىفاقۇ ماجەرا،
تۇتسە مەھكەم بىر ئۇلۇغنى چەست ئولۇر چۇنۇ چەرا.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا:
ئول خالىقى ئەفلاكغە ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا.
— ناقىس.

چۇنان [چنان] (پ) 1) شۇ قەدەر، شۇنچە:
باقىپ چېھرەسىگە چۇنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.
2) ئاشۇنداق، شۇنداق:
چۇنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇتاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.
3) خۇددى ... گە ئوخشاش:
بۇ مەزمۇننى قىلدى زەباندا ۋەرد،
كى سەرگەشتە بولدى چۇنان بادى گەرد.
— ئا. نىزارى.

چۇنانكى [چنانكه] (پ) شۇنچىۋالا، ئاشۇنچىلىك:
غەمكى دىن غەمىدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۇنانكى چوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ پەسۇ پىش.
— شەۋقى.

چۇنانكىم [چنانكيم] (پ) «چۇنانكى» گە قاراڭ:
چىقىپ نەززارەگە كۆكدىن كەۋالىب،
چۇنانكىم لەيلىگە بولدىلا تالىب.
— موللا فازىل.

چۇنكى [چون كە] (پ) چۇنكى، سەۋەبى شۇكى؛ خۇددى ... غا ئوخشاش:
ئۇرتەدى شەمئىغە دائىم چەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋ بەهار.
— خەراباتى.

چۇنكىم [چونكيم] (پ) «چۇنكى» گە قاراڭ:
سەناخان بولسە بۇلبۇلتەك قەمۇ جانلار ئەجەب ئىرمەس،
گۈلى ئەيشۇ تەرەب چۇنكىم ئانىڭ ئەھدىنده خەندانۇر.
— هافىز خارەزمى.

چۆرگىمەك [چوركيماك] ئورماق:
ياپىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
— ئا. نىزارى.

چۆرى [چورى] بالا خىزمەتچى:
چۆرى كىردى، مەھزۇننى قىلدى خەبەر،
«ئاتا بىرلە ھەجگە قىلىپدۇر سەفەر».
— ئا. نىزارى.

چۆل [چول] سۇسىز يەر، دەشت.
نەكىم يوللاردا دېگىز، تاغ ئىرۇر،
گەھى چۆل - بەيابان توفراغ ئىرۇر.
— ئا. نىزارى.

چىغ [چيغ] (پ) داد - پەرياد:
چىنى تۇركىستان زەمىنىڭ خەلقىغە چىغىم كىلۇر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋقى ئىمامان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

چىكىبان [چيكيبان] چەككەندىن كىيىن، چىكىپ:
كى جەدۋەل چىكىبان، رىجە تارتىبان،
قىلىپ ئاندا ئەنھار شەكلىن ئەيان.
— ئا. نىزارى.

چىھر [چهر] (پ) «چىھرە» گە قاراڭ.

چىھرە [چهره] (پ) 1) يۈز، چىراي:
كۆرۈب قەيس ئول دەم چىكىپ ئوتلۇغ ئاھ،
بولۇپ ئەرغەۋان چىھرەسى مىسلى كاھ.
— ئا. نىزارى.
2) سىياق، كۆرۈنۈش:
باقىپ چىھرەسىگە چۆنان يىغلادى،
كى ئىشق ئوتىدا ئانچە ئىسسىغلادى.
— ئا. نىزارى.

پەرى چىھرە — تۈرقى گۈزەل، پەرىزاتقا ئوخشايدىغان:
پەرى چىھرە ساقى تۇتۇپ پەي - بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.

چىھرە [چيره] (پ) 1) ئەپچىل، چاققان. 2) باتۇر، غالىب.
چىھرەكۆن — غەلىبىدىن دېرەك بېرىلگەن؛ قورشالغان:
ئەترافى باغ چىھرەگۈن ئەجەب لالەگۈن بۇ كۈن،
قەبرى ئىمامۇ جەئفەرى ئەييارخۇن بۇ كۈن.
— زەلىلى.

چىبىن [چبين] چۈرۈن:
ياتىپدۇر بىر ئىت كۆپ زەئىفو نەھىف،
بولا ئالماغان ئول چىبىنغە ھەرىف.
— ئا. نىزارى.

چىرا [چرا] (پ) «چەرا» غا قاراڭ.

چىراغ [چراغ] (پ) چىراغ:
بۇ ئالەمنىڭ چىراغى مەن ئىرۇرمەن،
كى خاتىرلەر فەراغى مەن ئىرۇرمەن.
— موللا فازىل.

چىراغان [چراغان] (پ) 1) رەڭگارەڭ چىراغلار:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەراۋان،
كەۋاكىبلارنى مانەندى چىراغان.
— زەلىلى.
2) رەڭگارەڭ چىراغ يېقىلغان جاي.
چىراغان بولدى — رەڭگارەڭ چىراغلاشتى:
سەماۋات ئۆزرە قىلدى كەۋكەبستان،
چىراغان بولدى ئول شەمئى شەبستان.
— موللا فازىل.

چىراكىم [چراكيم] (پ) «چەراكىم» گە قاراڭ:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

چىراي [چهره‌ای] (پ) گۈزەللىك، جامال.

چىرغاماق [چيرغاماق] شاد - خۇرام ياشىماق:
چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى شاد،
كۆڭۈل باغلاپ ئول ئەلگە سالدى بۇنياد.
— لۇتفى.

چىرىك [چرك] (پ) 1) بۇزۇقلۇق، چىرىكلىك. 2)

بۇز ۇقچىلىق:
كىمنى فۇھشۇ قىلسە خالى غەفلەت،
قىلۇر شەيتان چىركى بىرلە ئۇلفەت.
— موللا فازىل.

چىركى [چركى] (پ) 1) پاسكىنىچىلىق، ئىپلاسلىق، بۇز ۇقلۇق:
قىلۇر ۋەسۋاس ئول شەيتان چىركى،
بولۇر ئەلگە ھەمە ھاسىل چىركى.
— موللا فازىل.
2) پاسكىنا، ئىپلاس، بۇز ۇق.

چىركىن [چركين] (پ) ئىپلاس، چىرىك:
ناقىسا، دەۋراندا دەۋر ئەتتىمكى ئىستەپ ئوخشاشلىق،
ھېچ تەن مۇلكىدە سەندەك تاپمادىم چىركىن كۆڭۈل.
— ناقىس.

چىرلاماق [چرلاماق] چاقىرماق، قىچقارماق:
ئالىپ كىردى چىرلاپ ئۇنى شول زەمان،
سەلام قىلدى، شەھنى كۆرۈپ نەۋجەۋان.
— ئا. نىزارى.

چىرماماق [چيرماماق] ئورىماق، ئايلاندۇرۇپ ئورىماق.

چىز [چيز] (پ) نەرسە؛ ئىش:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھاردۇر،
نەسايىھ سىفەت بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

چىگىل [چيكيل] قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كېچىلەر ئەنجۈم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

چىلتەن [چهل تن] (پ) قىرىق ئەۋلىيا، ماشايىخ:
ئۆزى بېھىشت ھۆرىدۇر،
چىلتەنلەرگە قوشۇلۇر.
ئىچەر شەراب ئەنتەھۇر،
خاس ئەۋلىيا ئېردىيا.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

چىللە I [چىله] (پ) 1) دەرۋىشلەرنىڭ قىرىق كۈنگىچە تاشقىرىغا چىقماي ئىبادەت قىلىشى:
چىقىپ ئەلدىن چىللەدىنۇ بەشەردىن،
خەيالات ئەيلەبان بارچە خەتەردىن.
— موللا فازىل.

چىللە ئولتۇرماق — ئىبادەت ئۈچۈن بىر جايدا قىرىق كۈن ئولتۇرماق.
2) قىش ۋە ياز پەسىللىرىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى قىرىق كۈن.

چىللە تابىستان — يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.

چىللە زىمىستان — قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق قىرىق كۈنى، مەۋسۈمى.

چىللە II [چله] (پ) كامالەكنىڭ كىرىچى.

چىللە فۇرۇش [چلەفروش] (پ) كامالەك كىرىچىنى ساتقۇچى.

چىللە خانە [چلەخانه] (پ) چىللە ئۆتكۈزىدىغان ئۆي.

چىللە نىشىن [چلەنشين] (پ) چىللە ئۆتكۈزگۈچى:
پىرى مۇغان ئىشقىدىن مىسرەئى شوخ تازەمەن،
چىللە نىشىن شەيخ ئۆتەر كۆڭلۈم ئاڭا مۇرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

چىمگىن [چم كن] (پ) سۇ لېيشىدەك؛ لەشلىك:
ئاشقانە نالەڭۇ گۈلباڭ ئىتىپ چىمگىن ئارا،
بۇلبۇلى ئاشۇفتەنى ئۆزۈڭ بىلەن دەمساز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

چىن I [چين] (پ) راست، ھەقىقىي:
گەھى ھەزل بىرلە گەھى چىن ئويۇن —
قىلۇر، بەرمەدىم مەن ئاڭا ھىچ بويۇن.
— ئا. نىزارى.

چىن II [چين] (پ) چۈرۈم؛ چىگىلەك:
چىن قىلماق — تۇرمەك، پۇرۇشتۇرمەك:
نېدىن مۇنچە قورقارسەن، ئەي نازەنىن؟
ماڭا قىلما ھەرگىز قاباغىڭنى چىن!
— ئا. نىزارى.

چىنى زۇلف — چىگىلەك چاچ:
ئانىڭكىم چىنى زۇلفى پۇرشىكەندۇر،
لەبى شىرىنى شەككەر شىكەندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

چىن III [چين] 1) قەدىمكى شەرقىي تۈرك ئەللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ زېمىن. 2) جۇڭگو.

چىن IV [چين] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «تەرگۈچى» مەنىدە كېلىدۇ:
گۈل چىن — گۈل تەرگۈچى.

چىن - چىن [چين چين] (پ) تال - تال، پۈرۈم - پۈرۈم:
سەييارەمەن سۆزۈم چىن، ئىلكىمدە ھەلقە چىن - چىن،
ئاھۇبى دەشتى ماچىن، تاپتىم شىكار ئىچىدە.
— زەلىلى.

چىنان [چنان] (پ) «چۈنان»غا قارالسۇن:
كۆرۈپ بىر - بىرىنى چىنان يىغلاشىپ،
فەلەكدىن نە ئۆتكەننى مۇڭداشىپ.
— ئا. نىزارى.

خ

خاب [خواب] (پ) 1) ئۇيقۇ:
ھەرام بولسۇن سېنىڭسىز ھۇر ئىلە خاب،
نەسىبەم بولماسۇن بىر قەترەئى ئاب.
— موللا فازىل.

2) چۈش:
قۇلاغى گىلەمدەك، كۆزى چۇن ركاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.

خاب ئالۇد — ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇ باسقان ھالدا.

خابۇ خەيال — خام خىيال:
سەدقەئى دەردىڭ قىلۇرمەن دۇنيانى ئەيشى خۇشىن،
ئەيشى ئېرۇر خابۇ خەيال دەرد يولداشسىم مېنىڭ.
— ھۇۋەيدا.

خاب جامە — ئۇخلاش كىيىمى.

خاب خانە — «خابگاھ» قا قارالسۇن.

خابى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسىنىڭ ئۇيقۇسى، ئۆلۈم

ئۇيقۇسى:
بۇلبۇلى بىنەۋا ئىدىم يوق ئىدىكىم چەمەن ھەنۇز،
خابى ئەدەمدە ئەردىلەر سۇنبۇلى ياسەمەن ھەنۇز.
— زەلىلى.

خابى خەرگۇش — يالغان ئۇيقۇ؛ پەرۋاسىزلىق:
تاۋۇشقان ئۇيقۇسى ئاندىن ئالىپ ھۇش،
ساغىنىپ دىلبەرىنى خابى خەرگۇش.
— نەۋايى.

خابى شىرىن — شېرىن ئۇيقۇ:
سەھەر دەردلىك كىشىنى كۆزىغە ئۇيقۇ بولۇر ئاچچىغ،
بولۇر بىدەردلەرغە خابى شېرىن سۇبھىدەم پەيدا.
— ھۇۋەيدا.

خابى غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى:
بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئېرۇر، فېئىلۇكارى بەھ.
— موللا قۇربان.

تەركى خاب ئەيلەمەك — ئۇيقۇنى تاشلىماق:
سېپىپ يۇزىگە بوبى ئەنبەر گۇلاب،
پەرى گۇل زەمەن ئەيلەدى تەركى خاب.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خاب — شېرىن ئۇيقۇ، تاتلىق ئۇيقۇ:
خىتابى يا مۇزەممىل قۇم شەھەنشەھ گۇشۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ گۇلمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدەپا.
— شەۋقى.

خابگاھ [خواب كاه] (پ) ئۇخلاش ئورنى، ياتاق.

خابگەھ [خاب كه] (پ) «خابگاھ» قا قارالسۇن.

خاتەم [خاتم] (ئە) 1) تامغا، مۆھۈر: تامغىلىق ئۇزۇك:
فەتھىل ـ ئەبۋابى فۇيۇزاتىڭدىن ئېردى ئىنزۇ جاھ،
مايەئى مۇئجىز سۇلەيمان ئىلكىدە خاتەم گەمەس.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇك؛ ئۇزۇكنىڭ كۆزى:
بۇتون بىرلە خاتەم ساڭا تۇھفەدۇر،
تونى ھۇللە، خاتەم ئېرۇر بەلكى نۇر.
— ئا. نىزارى.

3) ئاخىر، ئەڭ ئاخىرقىسى:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

4) «خاتەمۇل ـ ئەنبىيا» نىڭ قىسقارتىلمىسى:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇركىم سەخاۋەت پىشەقىل،
روزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

خاتەمۇس ـ سەلتەنەت — پادىشاھلىق مۆھۈرى.

خاتەمۇل ئەنبىيا — ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ نامى بىلەن قوللىنىلىدىغان تەرىپ سۆزلەرنىڭ بىرى) ؛

خاتەمى نەبۇۋۋەت — ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇك.

خاتەمى بۇۋۋەت — پەيغەمبەرلىك مۆھۈرى.

نەققاشى خاتەم — مۆھۈر ئويغۇچى.

خاتۇن [خاتون] خانىم، خېنىم؛ ئايال:
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەككىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە.
— موللا نىياز.

خاتىب [خاطب] (ئە) سۆزلىگۈچى، سۆزلەشكۈچى.

خاتىر [خاطر] (ئە) 1) خىيال، ئوي، پىكىر:
بەياباننى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،

چۈدۈر بار روشەن گۈلدى خاتىرىم سەيرى جەھان گەتكەچ.
— زەلىلى.

2) كۆڭۈل:
تۈرۈپ سائەت ئاندا تەماشا قىلىپ،
ئانىڭ كارى خاتىرنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

خاتىر ئازار — كۆڭلى ئازار يېگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.
خاتىر بەست — كۆڭۈل باغلىغان، بېرىلگەن.
خاتىر پەزىر — يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.
خاتىر فەراغ — كۆڭلى تىنچ، خاتىرجەم:
داغى ھەربىر مەھرەمگە فەزل گۈپتىپ بەشدىن ياراغ،
بۇ ياراغ بىرلە ئۈلارنى گەيلەبان خاتىر فەراغ.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خاتىر مەلۈل — كۆڭلى زېرىككەن، رەنجىگەن:
كى خاتىر مەلۈل باقتى پەرزەندىغە،
تەسەللى بېرىپ نۇرى پەيۋەندىغە.
— ئا. نىزارى.

خاتىر نەۋاز — كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، مېھرىبان.
خاتىر نىشان — ئەسكە سالىدىغان، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان.
خاتىر نىشان قىلماق — ئەسكە سالماق.
خاتىرى تەسكىن تاپماق — كۆڭلى تەسەللىگە ئېرىشمەك، كۆڭلى خاتىرجەم بولماق:
مۇنىڭ بىرلە تەسكىن تاپىب خاتىرى،
فىراقى دىلىدىن بولۇر ھەم ناري.
— ئا. نىزارى.

خاتىرى غەمناك — كۆڭلى، دىلى غەملىك:
غەمناك كۆڭۈلگە ئۇشانىڭ كۆپ نەزەر بار،
بۇ مەئنا بىلەن خاتىرى غەمناكنى سەۋدۇم.
— ھافىز خارەزمى.

خاتىرى مەھزۇن — دىلى غەملىك، كۆڭلى قايغۇلۇق.
پەرىشان خاتىر — ئېسى جايىدا ئەمەس، كۆڭلى پەرىشان.
يورۇق خاتىر — كۆڭلى ئوچۇق، ئوچۇق پىكىرلىك.

خاتىرات [خاطرات] (ئە) [بىرلىكى: خاتىر] «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرە [خاطرە] (ئە) «خاتىر» گە قارالسۇن.

خاتىرخاھ [خاطر خواه] (ئە + پ) كۆڭلى چۈشكەن، كۆڭلىگە ياققان.

خاتىر شۇناس [خاطر شناس] (ئە + پ) ئېسىدە ساقلىغۇچى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى تاپقۇچى.

خاتىمە [خاتمه] (ئە) 1) ئاخىرى، تاماملىنىشى. 2) كىتابنىڭ تۈگىگەن، تاماملانغان قىسمى.

خاج [خاج] (پ) كرېست، سەلىب.

خاج پەرەست — خرىستىئان.

خاجە [خواخه] (پ) 1) بەگ، خوجا، خوجايىن؛ ئەپەندى:
يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

2) باي، تۇرە:
تىيالماي ئۆپكەسىنى خاجە نۇئمان،
بارۇر ئېردى ياشى چۈن ئەبر باران.
— موللا فازىل.

خاجەئى باشەفىق — شەپقەتلىك خوجايىن، باي:
مەلىكە دېدى: خاجەئى باشەفىق،
نەچۈك كەلدۇرۇر سىزگە كىم بول رەفىق.
— ئا. نىزارى.

خاجە سەرا [خواجه سرا] (پ) ھەرەم ئاغىسى.

خاجە ۋار [خواجەوار] (پ) خوجايىنلارچە، باشلىق كەبى.

خاجىگان [خواجكان] (پ) [بىرلىكى: خاجە] «خاجە» گە قارالسۇن.

خادە [خاده] ئۇزۇن ۋە سىلىق، تۇز ياغاچ، خادا:
بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادە بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئوڭلار.
— موللا نىياز.

خادىم [خادم] (ئە) خىزمەتكار، مۇلازىم، مالاي:
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلەۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

خەسۇل ـ خاس خادىم — ئەڭ يېقىن خىزمەتكار.

خادىمان [خادمان] (ئە) [بىرلىكى: خادىم] خىزمەتكارلار، مۇلازىملار:
مېھىنبانۇ فەرمانغە سۇردى زەبان،
يىغىلدى ھەمە چوڭ ـ كىچىك خادىمان.
— ئا. نىزارى.

خادىمە [خادمه] (ئە) خىزمەتكار خوتۇن ۋە قىز.

خادىملىق [خادم ليق] خىزمەتكارلىق، مۇلازىملىق.

خادىئ [خادع] (ئە) ئالدىغۇچى، ئالدامچى.

خار I [خوار] (پ) قەدىرسىز، ئېتىبارسىز، خار.

خار ئەتمەك — كەمسىتمەك، خارلىماق:
بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشقلارنى زار ئەتتى،

كى نادانىنى سەرئەفراز ئەيلابان دانانى خار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

خار بولماق — پەس كۆرۈلمەك، خارلانماق:
مەردئول كەددى يەمەن ئەيلەپ شەبەن رۇز ياتماسە،
مېهنەت ئىلە قول - پۇتى گەرچە ئۇزۇلسە قاتماسە،
تارتمايىن مىننەت كىشىدىن ئابرويىن ساتماسە،
ئافەرىن مۇنداغ كىشىگە كۆلفەت ئەلدىن تارتماسە،
ئەھلى ھىممەت بولسە مۇنداغ خار بولماس ھېچ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار — ناھايىتى ئېتىبارسىز، قاتتىق خارلانغان:
باغ ئىچىدە مېۋىلەردىن سەن ئېرۇرسەن خارۇزار،
ئەينى كۆلفەتدىن بولۇرسەن كەچ كۆز ئىچرە زارۇزار.
— ئابدۇقادىر داموللا.

خارۇزار ئەتمەك — قاتتىق خارلىماق.
مۇقەممەر، ئوغرى، يالغانچى، ھەرامخور تىنچى راھەتدە،
بېرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنى خارۇ زار ئەتتى.
— موللا قۇربان.

خار II [خورا] (پ) سۆز ياسىغۇچى ئارقا قوشۇمچە، بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يېگۇچى» ، «ئىچكۈچى» مەنىلىرىدىكى سۆز ياسايدۇ:

ھەرام خار — ھارام يېگۈچى.
قەدەھ خار — مەي ئىچكۈچى.

خار III [خار] (پ) تىكەن:
ئەدەمنى مەن ۋۇجۇدە نىسبەت ئەتمەن،
گۈلىستان ئۆزگە ئېرۇر، خار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

خار ئەفشان — 1) تىكەنلىك. 2) كۆچمە م: قوپال سۆزلۈك.
خار مۇغلان — چۆلدە ئۆسىدىغان بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك:
دولدىن ئۇيان خار مۇغلان ئىكەن،
چۆل جەزىرەئى بەبەيان ئىكەن.
— زەلىلى.

خارى ئەزاب — 1) ئازابلىغۇچى تىكەن. 2) قىيناق.
خارى خەسەك — تىكەنلىك ئوت.
خارى مىژگان — تىكەنگە ئوخشاش كىرپىك:
خەمالىك گۈلىستانىندىن قاچان خۇشۇەقت بولغايمەن،
جىگەرنى گۈل بىكىن چۇن پارە ئەيلەر خارى مىژگانىك.
— ھافىز خارەزمى.

خارى ھەلاك — ھالاك قىلغۇچى تىكەن، زەھەرلىك تىكەن.

خارا I [خارا] (پ) ئۇيۇل تاش، گرانىت:
سىتەم تىغىن ئۇرارىدا بىدەرىغ ئول،
فەزاي ئورنىغە دۇر خارا ۋە فۇلاد.
— ئەرشى.

خارا تەراش — تاش كەسكۈچى، تاشچى.
خارا شىكەن — تاش قازغۇچى، تاش يارغۇچى.
كى مىتىنى زەربىدە خارى شىكەن،
قىلىپ رەخنە خارانى ئول كۇھكەن.
— ئا. نىزارى.

خارا كەسمەك — تاش يونىماق، تاش پارچىلىماق:
كى خارا كېسىشكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قۇللەلەرىن كېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

خارا يىرىك — يىرىك، قاتتىق:
ئەگەر بولسا مەسئۇد قاشىندا تىرىك،
يانىم ئاستىدا گەرچە خارا يىرىك.
— غەربى.

مەڭگى خارا — چوڭ قاتتىق تاش، قۇرام:
گۈلۈ بۇلبۇل قىلمادى كۆڭلۈڭگە گويا سەڭگى خارايى.
— زەلىلى.

خارا II [خارا] (پ) پارقىراپ تۇرىدىغان قىممەت باھالىق بىر خىل يىپەك:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئەڭنىدە كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئانداغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

خاراۋەش [خاراوش] (پ) تاشقا ئوخشاش، مۇستەھكەم.

خاراكەن [خاراكن] (پ) تاش يونغۇچى، تاش قازغۇچى:
جۇنۇن تاغىدا خاراكەن كەبى ھەردەم قىلۇر گەفغان،
بۇلۇتدەك كۆزلەرىم ئاقۇ قاراسى ئالىشىپ گىريان.
— ئەرشى.

خاراكوب [خاراكوب] (پ) تاش قازغۇچى، تاش چاققۇچى.
خاراكوب قىلماق — تاش چاقماق.

خاران [خاران] (پ) خار بولغۇچىلار، خارلانغانلار:
يول بىلمىگەن ئالىملار،
سىر تۇتمىغان زالىملار،
ئەرۇ خاتۇن ئامىيلار،
بارى خاران ئەردىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خارە [خارە] (پ) «خارا» گە قارالسۇن.
خارە ئەنداز — تاش قويۇرغۇچى، تاش ئاتقۇچى.
خارە ئەفكەن — تاش ئاتقۇچى، تاش قازغۇچى.

خارە بۇر — تاش كەسكۈچى:
كى ئۇچ يىل ئىككى يۈز خارە بۇر ئۇستاد،
ئالە ئالماي ھەم ئانچە خارەدىن راد.
— نەۋايى.

خارە پەيماي — تاغ ـ تاشلارنى كەزگۈچى.

خارەزم [خارزم] ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر شەھەر:
ھافىزغە نەۋا تەگمەسە خارەزمدە، ئاندىن،
قىلار ئىدى ئاھەڭگى شىراز ئىلە سىپاھان.
— ھافىز خارەزمى.

خارەندە [خارندە] (پ) 1) تاتلىغۇچى، قاشلىغۇچى.
2) تاتلىغۇچ، قاشلىغۇچ.

خار خار [خار خار] (پ) 1) غەم ـ قايغۇ، تەشۋىش.
2) قاتتىق ئارزۇ تۇپەيلى پەيدا بولغان ھاياجان.

خار ـ خەس [خار خس] (پ) ئۇششاق تىكەن، تىكەن باسقان، تىكەنلىك:
يول باشلىغۇچى كەئبە تەۋافىغە نەھاجەت،
ھەر خارى خەسى دەشتى سەۋاد ھەرەمىدۇر.
— زەلىلى.

خاركەش [خار كەش] (پ) ئوتۇنچى.

خاربج [خارج] (ئە) چىققۇچى؛ تاشقىرى، سىرت:
چۇن ئەزە قىسمەتىدىن ھېچنېمە خاربج ئەمەس،
ئەيلەمەس فاقەسىدىن ۋاقىفى ئەسرار گىلە.
— نەۋايى.

خاربج ئەتمەك — چىقارماق، قوغلىماق:
خاربج ئەتتى بىرىنى ئەللامە،
ئىلمى ئەسبابدىن بۇ پىرى ھۇدا.
— شەۋقى.

خاربج نەۋا — ئاۋازى يېقىمسىز، ئاۋازى خۇنۇك.

خاربج روي — نىيىتى بۇزۇق، بۇزۇق نىيەتلىك.

خاربستان [خارستان] (پ) تىكەنلىك، تىكەنزار:
شەبى تارىك چۇن ئالەم زەمانى ھەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدن خارىستانكىم بار ۋادى ھەم گۇلشەن.
— موللا قۇربان.

خاربق [خارق] (ئە) غەلىتە، پەۋقۇلئادده:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسە ھەم دەۋرىشى سەن،
تاپتى شۆھرەت بىر نەچە ھەيۋانمۇ خاربقلار بىلە.
— ناقىس.

خاربقى ئادەت — ئادەتتىن تاشقىرى.

خاس [خاص] (ئە) 1) مەخسۇس، ئالاھىدە، تېگىشلىك.
2) يېقىن كىشىلەر؛ ئىمتىيازلىق تەبىقە، يۇقىرى تەبىقە.

بەندەئى خاس — يۇقىرى تەبىقىغە مەنسۇپ كىشى:
مەنسۇر ئىبرۇر ھەق پەرەست،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندە خاست،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خاس ئەتمەك — لايىق كۆرمەك، بەلگىلىمەك.

خاسۇ ئام — ھەممە، بارچە:
چۇتەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاس ـ ئام [خاس عام] (ئە) بارچە، ھەممە:
ئەلالا ئارا ئەيلەدى ئىز دىھام،
كېتىپ ھەۋز ساري باري خاس ـ ئام.
— ئا. نىزارى.

خاسە [خاصە] (ئە) 1) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك.
2) مەخسۇس؛ خۇسۇسەن، بولۇپمۇ.

خاسەلىق [خاصەلىق] ئالاھىدە، مەخسۇسلانغان:
خۇيدىن چىقتى ئارىغى،
ئاقىب كىردى چارباغى،
خاسەلىق ئەردى ئول باغى،
ھەۋز ئىچىگە توشتىيا.
— موللامۇھەممەد نىيازى.

خاستە [خواستە] (پ) 1) تەلەپ، ئۇمىد، تىلەك، تەكلىپ؛ سوراق:
كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.
— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق.

خاسلىغ [خاص لىغ] يېقىنلىق، مەخسۇسلۇق.

خاسىر [خاسر] (ئە) زىيان تارتقۇچى، زىيان تارتقان.

خاسىيەت [خاصيت] (ئە) 1) مەخسۇس سۇپەت، خۇسۇسىيەت:
كى بۇ جايغە خاسىيەت بۇدۇرۇر،
زەۋايىرغە ھەم خەيرىيەت بۇدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت:
ئۇشبۇ ئاندا مېۋەلەردىن ھەر بىرى تاپتى خەبەر،
ھەربىرى ئۆز خاسىيەت ئەۋسافىدىن بەردى خەبەر.
— ئابدۇقادىر دامۇللا.

3) نەتىجە، تەسىر.

خاسىيەت بەرمەك — نەتىجە بەرمەك، تەسىر بەرمەك.

مۇخالىف خاسىيەت — قارىمۇ قارشى خۇسۇسىيەت.

خاشاك [خاشاك] (پ) 1) ئەخلەت، سۈپۈرۈندى، خەشەك، خەس:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشنى مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم.
ھەجر ئوتى يانمدا جىسمىم خارۇ خاشاك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەرزىمەس، ياراقسىز:
ئايتەك يۈزنىڭ ئايىنە بولغالى كۆڭلۈم،
ھاشاكىم، ئۇشول كۆزگۈدە خاشاكنى سەۋدىم.
— ھافىز خارەزمى.

3) مۈردا.
خاشاك ئەتمەك — قۇرۇتماق، قاغجىراتماق.
خاشاك رۇب — كوچا سۈپۈرگۈچى، ئەخلەت يىغقۇچى.
خاشاكى خەۋاتىر — قۇرۇق، بىھۇدە خىياللار.

خاشاكۆەش [خاشاكۇش] (پ) خەشەككە ئوخشاش، خەشەكتەك.

خاشە [خاشە] (پ) «خاشاك» قا قارالسۇن.

خاقان [خاقان] پادىشاھ، شاھلار شاھى، خانلار خانى، ئىمپېراتور:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۈترادى.
— ئا. نىزارى.

خاقانى چىن — چىن پادىشاھى.
خانۇ خاقان — خان ۋە پادىشاھلار:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئىبرۇر،
ئانا ساربدىن قۇرب سۇلتان ئىبرۇر.
— ئا. نىزارى.

خاك [خاك] (پ) 1) توپا، تۇپراق؛ كۈل:
مەزەللەت خاكىغە سۈرتۈپ يۈزنى، يىغلابان مەجنۇن.
نېچۈككىم بولماغايلار سەن كەبى ئالەمدە بىرلەيلا.
— شەۋقى.

2) پەس كۆرۈلگەن، خار:
ئادەمىلىق تۇپراغىن بەرسەفەنا يېلىگە چەرخ،
ئاھكىم، يوقتۇر كىشى ئەھلى ۋەفادىن خاكىراق.
— نەۋائى.

خاك ئەرا — پۈتۈن دۇنيا، يەر يۈزى.
خاك ئەتمەك — ئۆلتۈرمەك.
خاك بولماق — 1) ئۆزىنى پەس تۇتماق. 2) كۆچمە م: ئۆلمەك.
خاك بۇس — 1) تۇپراقنى سۆيۈش. 2) كۆچمە م: قۇللۇق قىلىش، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش. 3) زىيارەت قىلىش.
خاك قىلماق — توپىغا ئوخشاش قىلماق، تۇگەتمەك، ئۆلتۈرمەك:
كۆزۈڭ قەترە پەلىدىن پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
— موللا پازىل.

خاكران [خاكران] (پ) يەر يۈزى، دۇنيا، ئالەم:
ئەھلى دىلنى بىھۇزۇر ئەيلەر فىغانى بۇلبۇلان،
خاكرانى دەھرىنىڭ ھەرگىز بەھارى بولماسا.
— زەلىلى.

خاكراھ [خاكراە] (پ) ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر؛ خار.
خاكراھ بولماق — ئۆزىنى پەس تۇتماق، كەمتەر بولماق؛ خار بولماق:
ئەگەرچە ئەۋۋەلۇ ئاخىر گەدالار ئىچرە شاھ ئولدۇم،
فىغانكىم شوخلار سەر مەنزىلىدە خاكراھ ئولدۇم.
— زەلىلى.

خاكرەھ [خاكرە] (پ) «خاكراھ» قا قارالسۇن.

خاكسار [خاكسار] (پ) 1) تۆۋەن، پەس؛ خار، ئەرزىمەس:
ئەگەر يۈرسە بىر يىلكى لەيلۇ ناھار،
سەپەر مېھنەتىدە بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: كەمتەر:
مۇلاقات بولدى ئاخا بىر كىشى،
ئۆزى خاكسارۇ گادايلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

خاكسار ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق، خارلىماق.
خاكسار ئەدۇۋ — يەر بىلەن يەكسان بولغان دۈشمەن.
خاكسار بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، خارلانماق:
چىقارسام مۇھەببەت ئوتىدىن شارار،
كۆيۈپ چۇن ۋۇجۇدۇم بولۇپ خاكسار.
— ئا. نىزارى.

خاكسارلىق [خاكسارلىغ] 1) تۆۋەنلىك، خارلىق. 2) كەمتەرلىك.

خاكسۇد [خاك سود] (پ) توپىغا مىلەنگەن، چاڭ ـ توزان باسقان:
يۈزىن مېھرەبىك ئەيلەگەچ خاكسۇد.
ھەببىغە يەتكۈردى ھەقدىن دۇرۇد.
— نەۋائى.

قەدەم خاكسۇد قىلماق — قەدەم قويماق.

خاكى I [خاكى] (پ) توپىدىن بولغان، ئەسلى تۇپراق.
خاكى پا — «خاكى پاي» غا قارالسۇن.
خاكى پا بولماق — «خاكى پاي بولماق» قا قارالسۇن:

خىرامىڭ چاغى لۇتۇق ئەيلەپ، نە بولغاي پايماقل ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

خاكى پاي — ئاياغ ئاستى توپىسى؛ بويسۇندۇرۇلغان.
تەۋە:
ئاتىڭنىڭ خاكى پايىغە زەللى يۈزىنى سۈردى،
نىدا كەلدىكى قەسرىڭدىن: كۆزۈڭ سۈر، تۇتىيا دەرلەر.
— زەللى.

خاكى پاي بولماق — ئاياغ ئاستىدىكى توپا بولماق، بويسۇنماق، تەۋە بولماق.

خاكى دەر — توپىدا، تۇپراقنىڭ ئىچىدە:
ئۆپە بىلگەيمۇ ئەزاقنى تەپ،
باشنى يولىندا خاكى دەر قىلدىم.
— هافىز خارەزمى.

خاكى راھ — «خاكراھ» قا قارىڭ:
سەرۋەرانى سەيرفىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.

خاكى رەھ — «خاكرەھ» قە قارالسۇن.

خاكى سىياھ ئەيلەمەك — قارا توپىدەك سوربماق (پۇلنى)، بۇزۇپ - چاچماق.

خاكى Ⅱ [خاكى] (پ) ئۇچىغا سۆڭەك تۇتۇلغان ۋە ئەك يىراققا كېتىدىغان ئوق (ئوقيانىڭ ئوقى).

خاكسىتەر [خاكستر] (پ) كۈل:
ئىشتىكىل، ئايا خۇبلار، سەرۋەرى،
كى ئىشقىڭ ئوتى قىلدى خاكسىتەرى.
— ئا. نىزارى.

خاكسىتەرىي [خاكسترى] (پ) كۈل رەڭ.

خاكىي I [خاكى] (پ) تۇپراقتىن بولغان، تۇپراققا مەنسۇپ:
خاكىي قەدەمىنى كۆزۈم چەككەلى سۈرمە،
كۆزۈم قاشىدە دۇرئىلە گەۋھەرگە نې ساندۇر.
— هافىز خارەزمى.

خاكىي نىھاد — ئەسلى تۇپراقتىن بولغان.

خاكىي Ⅱ [خاكى] (پ) «خاكى I » گە قارالسۇن.

خال I [خال] 1) ئادەم يۈزىدىكى قارا نۇقتا، مەك:
يۈزى ئۇستۇندىكى ئول دانەئى خال،
گۈلى لالە ئۆزە مۇشكى خوتەرندۇر.
— هافىز خارەزمى.

2) كۆزگە چۈشكەن ئاق:
خەتتۇ خالى ھەسرەتىدىن ئانچە ئەشكىم ئاقتىكىم،
بىر كۆزۈم تۇتتى غۇبادۇر بىر كۆزۈمگە تۇشتى خال.
— نەۋائى.

خالى خەتتى — ئېچەكتىكى مەك:
خالى خەتتى زۇلفى چۈن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆڭۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.
— زەللى.

خالى سىياھ — قارا خال:
زۇلفۇڭدەكىم ئول خالى سىياھ نافەئى چىنىدۇر،
يالقۇن تېمە، گەر مۇشك تېسەم ئانىڭى، چىندۇر.
— هافىز خارەزمى.

خالدار [خالدار] خاللىق، خېلى بار:
ھەردەم كۆڭۈل ھەلاكۇ كۆزۈم تىيرە بولماغىن،
بىلگەي بىرەۋكى، يارى ئېرۇر شوخۇ خالدار.
— نەۋائى.

خالىس [خالص] (ئە) 1) غەرەزسىز، سەممىي، لىللا:
ناقىسا، كۆڭلۈڭنى خالىس قىل نۇقۇشى غەيرىدىن،
ئول پەرى كويىدا جانىڭنى دېسەڭ گەر ئۇتقۇزاي.
2) ساپ، تازا:
ھەر غەشلىغدىنكى ناقىس،
بولدى بۇگۇداز بىرلە خالىس.
— نەۋائى.

3) يالغۇز، تەنھا:
كەرەمدىن جامىمە ئەفيون ئېزىپ مەي بەرگىل، ئەي ساقى،
كى باسماس بادەئى خالىس مېنىڭ ھەجر ئىچرە خۇمماربم.
— ناقىس.

خالىق [خالق] (ئە) يارانقۇچى، خۇدا:
پادىشاھا، جۇرمى ئىسيانىم كەچۈرگىل، خالىقا،
سەندىن ئولمىش ئەفۇ رەھمەت مەغفىرەت تۇرلۇك ئەتا.
— شەۋقى.

خالىقى ئالەم — ئالەمنى يارانقۇچى، خۇدا.

خالىقى ئەفلاك — ئاسمان - پەلەكنى يارانقۇچى، خۇدا:
ئول خالىقى ئەفلاكخە يۈز ھەمدۇ سەنا،
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا.
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن،
يوق كىمسەگە ھەركىم دېگەي ئول چۇنۇ چىراي.
— ناقىس.

خام [خام] (پ) 1) پىشمىغان، پىشۇرۇلمىغان:
بىر كۆرسە ئانى مەجنۇن ھۇسنىگە بولۇر مەفتۇن،
لەيلىگە كۆيۈپ نېچۇن ئىشق ئاشىنى خام ئەتتى؟
— ناقىس.

2) تەجرىبىسىز. 3) بىھۇدە، ئورۇنسىز، ئەمەلگە ئاشمايدىغان.

خامه [خامه] (پ) قەلەم:
رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەرەپا ئوت تۇتاشتى خەت يۇزىگە نامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

خامە چەكمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقىش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

خامە سۇرمەك — قەلەم تەۋرەتمەك، يازماق.
خامە ئۇرماق — «خامە سۇرمەك» كە قارالسۇن.

خامكار [خامكار] (پ) ئىش كۆرمىگەن، ئاددىي پىكىر قىلىدىغان؛ كالتە پەم.

خاموش [خاموش] (پ) ئۇندىمەس، جىم، سۆزسىز، شۇك:
شەھادەت مەيىنى بېگىم نوش ئېتىپ.
ئۆزىن شاد ئېتىپ، بىزنى خاموش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

خاموش دىماغ — سۆز قىلمايدىغان، جىم تۇرىدىغان، سۆزسىز:
كى مەسئۇد دەپدى سۆزنى باشتىن ئاياغ،
ئىشىتتى بۇلار بولدى خاموش دىماغ.
— ئا. نىزارى.

خاموش ئولماق — سۆز قىلماسلىق، جىم تۇرماق:
يىغىلدىكى پەرھاد مەدھوش ئولۇپ،
ياتىپ ياندا ياري خاموش ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خاموشلىغ [خاموش ليغ] سۇكوت ساقلاش، جىم تۇرۇش هالىتى.

خامىس [خامس] (ئە) بەشىنچى.

خامىسە [خامسه] (ئە) «خامىس» قا قارالسۇن.

خان I [خان] (پ) 1) داستىخان. 2) رىزىق، تاماق، غىزا. 3) پلانىتا.
خانى گەرەم — ساخاۋەت داستىخىنى.
خانى نەۋال — مەرھەمەت داستىخىنى.

خان II [خان] پادىشاھ، خان.
خان بىننى خان — شاھ ئوغلى، شاھ.

خانە [خانه] (پ) 1) ئۆي، ئائىلە، ماكان، خانا:
ھەمرازى ئاڭا مەلەك ئولۇردى،
ھەم خانە ئاڭا فەلەك ئولۇردى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.
2) بەزى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئورۇن، جاي» ، مەنىسىدە كى سۆزلەرنى ياسايدۇ. م: كۇتۇبخانە، قىرائەتخانە.
خانە بەرەنداز — قاتتىق ئىسراپخور، بار يوقنى سورۇپ تۇگىتىدىغان:
چۇن ئەمەلى بىرلە نەۋا ساز ئولۇپ،
ئول نەي ئۇنى خانە بەرەنداز ئولۇپ.
— نەۋايى.

خانە بەردۇش — 1) ئۆي ـ ماكانسىز، سەرگەردان:
ئەي زەلىلى تەكىيەدارى كىشۋەرى تەن بولماغىل،
كىم سەنى تەڭرى ئەزەلدە خانە بەردۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

خانە ۋادە — ئەۋلاد، سۆلالە.
خانەئى خاس — مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس ئورۇن:
كېلىپ چۇن كىرىپ خانەئى خاس ئارا،
نەۋا باشلادى مىسلى داستان سەرا.
— ئا. نىزارى.

خانەئى كەلبە — مەككىدىكى مۇسۇلمانلار تاۋاپ قىلىدىغان مۇبارەك ئۆي، تاۋاپ قىلىدىغان جاي:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزڭ ئول ئاستانى ئالى ئۆزرە سەجدەگاھىمدۇر.
— گۇمنام.

خانەقاھ [خانقاه] (ئە) چوڭ مەسچىت؛ شەيخ، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ زىكرى قىلىدىغان جايى:
بۇ دەمدە خانەقاھ كۇنجى كۆرۈنۇر كۆزگە چۇن زىندان،
چىقىپ زىنداندىن، ئەي ئاشىق، چەمەندە لالەزار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خانەقەھ [خانقه] (ئە) «خانەقاھ» غا قارالسۇن:
خانەقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى، ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

خانەندە [خواننده] (پ) 1) كىتاب ئوقۇغۇچى، كىتاب ئوقۇپ بەرگۈچى:
كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابنى يازار،
بەزى جا بولسا غەلەت راس ئەيلەمەكتۇر نىگۇكار،
قەست ئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسا غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندىلەر دۇشنام، ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.
2) ناخشىچى، غەزەلخان.

خاندان [خاندان] (پ) ئۆي، ئائىلە: ئائىلە كىشىلىرى، ئۇرۇق، نەسىل ـ نەسەب:
مۇسىبەت سالىپ خاندان ئىچرە ئول،

ئۆزى ھەم تامۇغ سارىغە تۈتتى يول.
— ئا. نىزارى.

خانمان [خانمان] (پ) ئۆي - جاي، ئۆي جاھازلىرى ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى، ئۆي - بىسات:
زەلىلى تەرك ئېتىپ ئالەمنى كەچتىم خانمانىمدىن،
تەۋافى ھەزرەتى سۇلتان ساتۇقى بۇغراخان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خانىكە [خانيكە] ئانىسى ياكى چوڭ ھەدىلىرىنى چاقىرىش-تىكى ھۆرمەت سۆزى:
ھەرەملەرنى قىچقىردى ئىقبالىغە،
چۇ خانىكەسىن كەلتۇرۇپ ئالىغە.
— ئا. نىزارى.

خانۇمان [خان ومان] (پ) «خانمان» غا قارالسۇن:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇ مانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھەلالىڭغە فىدا يۈز قاتلە جانىمدۇر.
— ئەرشى.

خاھىش [خواھش] (پ) ئارزۇ، ئۇمىد، ئىستەك.
خاھىش ئەتمەك — ئىزلىمەك، خالىماق:
ئاتا ئەيلەمىش ھەق ساڭا تەختۇ تاج،
ئەگەر خاھىش ئەتسە قىلۇرمىز ئىلاج.
— ئا. نىزارى.

خاۋەر [خاور] (پ) كۈنچىقىش، شەرق:
كۆڭلۈنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزنگە رام ئەيلەپ،
كۆزۈم ئاچتىم، كىرىپ كەۋكەبىدە پىنھان شەمسى خاۋەردەك.
— مۇللا سالىھ.

مېھرى خاۋەر — شەرق قۇياشى، قۇياش.
خاۋەرىي [خاورى] (پ) شەرقىي، شەرققە مەنسۇپ، شەرقچە.
خائىف [خائف] (ئە) يۇرەكسىز، قورقۇنچاق.
خەباسەت [خباسة] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئىپلاسلىق، يامانلىق.
خەبەر [خبر] (ئە) خەۋەر، ئۇچۇر:
ئىلگىرى ئەلچى يۇرۇتىبان قاراقاش بىلە شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە ئول كۈنى يەتتىلەر خەبەر.
— مۇللا سالىھ.

خەبەر ئالماق — خەۋرىنى ئۇقماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق؛ قارىماق، كۆيۈنمەك:
قىلىپ ئەقلىنى خىزىرەدەك راھبەر،
كۆڭۈل سىرىدىن ئاندا ئالغىل خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەرسىز ئاتماق — ئەھۋالنى بىلدۈرمەك، خەۋەردار قىلماق:
ئاقىپ مەن، ماڭا ھۇشدىن يوق ئەسەر،
كى تەقدىرى ھەق بەردى سىزدىن خەبەر.
— ئا. نىزارى.

خەبەر تاپماق — خەۋەردار بولماق، ئۇچۇرغا ئىگە بولماق:
خەبەر تاپقاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نادىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
خەبەر قىلماق — خەۋەر بەرمەك، ئەھۋالنى بىلدۈرمەك:
بېلىنى ياد ئەيلەدىم ھەردەم،
ئالەمى غەيبىدىن خەبەر قىلدىم.
— ھافىز خارەزمى.

خەبەر گۈزار — خەۋەر بەرگۈچى، مۇخبىر.
خەبباز [خباز] (ئە) نان ياققۇچى، ناۋاي.
خەبت [خبط] (ئە) ئەقلىدىن ئېزىش، ئەقلىنى يوقىتىش.
خەبت ئولماق — ئەقلىنى يوقاتماق، ئەقلىدىن ئازماق.
خەبچە [خبچه] پورەك.
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەرەن،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلغ.
— زەلىلى.

خەبىر [خبير] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەر قىلغۇچى.
خەبىس [خبيث] (ئە) ئىپلاس، ناپاك.
خەت (ت) [خط] (ئە) [كۆپلۈكى خۇتۇت - خطوط.] 1) سىزىق، يول، ئىز:
ئەگەر ئول ياش بىلە باشىڭ ئوشالغاي،
سەئادەت خەتتىدۇر، گەر زەخمى قالغاي.
— نەۋايى.

2) خەت، مەكتۇب، پۇتۇك، يېزىق:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

3) يېڭى چىققان مويلەۋ، مىيىق؛ بۇرۇت.
4) چاچ، كوكۈلا چاچ:
كۆزۈڭ تۇركۇ خەتىڭ ھىندۇيى جادۇ،
كىم ئاندىن باغلادى قان نافى ئاھۇ.
— ھافىز خارەزمى.

5) ھۆكۈم، پەرمان.
خەتتى بەرات — ئازادلىق خېتى، گۇناھسىزلىق خېتى، يارلىق:
نەمايان بولغانىدىن سۇنبۇلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزدە ئول خەتتى بەراتىمدۇر.
— زەلىلى.

خەت ـ **بەخەت** — سىزىقمۇ سىزىق.

خەتى پىشانە — پىشانىگە پۈتۈلگەن:
خەتتى پىشانەئى ئازارلەرنى سەندىن ئاغىلارمەن.
يۈزۈڭ بىرلە قاشىڭنى سەجدەدە لەۋھى قەلەم ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەتى رەيھان — 1) قەدىمكى خەتتاتلىقتىكى خەت نۇسخىلىرىدىن بىرى. 2) بويى رەيھان، رەيھان، قامەتلىك:
ئەي كۆزلەى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.
— ئەرشى.

خەتائ [خطاء] (ئە) يېڭىلىش، خاتا:
قىلىپ بىز بۇ دەرگاھىدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئاتا.
— مۇللا قۇربان.

خەتاكار [خطاكار] (ئە + پ) ئەيبكار، خاتا قىلغۇچى، گۇناھكار.

خەتاكۇش [خطاكوش] (ئە + پ) گۇناھلىق ئىشلارنى قىلمىغان يۇرگۇچى.

خەتەرات [خطرات] (ئە) خەۋپ ـ خەتەرلەر.

خەتەرناك [خطرناك] (ئە + پ) خەتەرلىك، خەۋپلىك؛
يول يىراقدۇر، كۆپ خەتەرناك يول غەمىنى تازە قىل،
شەۋقى بىلسەڭ يول غەمىنى تازە قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

خەتتات [خطاط] (ئە) خېتى چىرايلىق، خۇش خەت يازغۇچى.

خەتەم [ختم] (ئە) 1) تامامىلاش، تۈگىتىش، ئاخىرى. 2) مۆھۈر، تامغا.

خەتمى قۇرئان — ئۆلگەنلەر ئەرۋاھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم:
قالمىمەن ئاھ نېتەي ئارمان بىلە،
كى ياد ئەتكەمەن خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەتمى كەلام — «خەتمى قۇرئان» غا قارالسۇن:
بۇلاردىن تىلەپ ئىستىئانەت مۇدام،
كى خەتمى كەلام ئەيلابان سۇبھى ـ شام.
— ئا. نىزارى.

خەتمى قىلماق — 1) بىرەر ئىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەك. 2) مۇكەممەل بىلمەك.

خەتىب [خطيب] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى، ۋەز ئېيتقۇچى، ئىمام.

خەتىر [خطير] (ئە) خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق.

خەد [خد] (ئە) يۈز، مەڭز، ياڭاق:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسالىڭ،
ئەگەر يۈسۇف مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشى.

پەرى خەد — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
پەرى خەد، پەرنزاد، پەرئۆش داغى،
پەرى پەيكەران ئىسمى دىلكەش داغى.
— ئا. نىزارى.

قىرمىزى خەد — قىزىل يۈزلۈك:
ئىللا دېمىش كۆرمەي سېنى، ئەي لالەرۇخ، قىرمىزى خەد.
خۇرشىد يۈزۈ جەللاد كۆز، كاكۇللەرى مۇشكى خوتەن.
— ناقىس.

خەدەك [خد نك] (پ) ئوق، ئوقيانىڭ ئوقى:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىگدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەكدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

خەدەك ئەيلەمەك — ئوق قىلماق:
بۇنى سەبزەرەك ئەيلەپ، كەمەرىنى تەك ئەيلەپ،
مىژەسىن خەدەك ئەيلەپ، قاشىن كەمان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

خەدەك تارتماق — ئوق ئۇزمەك.

خەدەم [خدام] (ئە) [بىرلىكى «خادىم ـ خادم»] خادىملار، خىزمەتچىلەر، مالايلار.

خەددام [خدام] (ئە) «خادىم» غا قارالسۇن:
چىقاردى يۆلەپ بارچە خەدداملار،
ۋەزىرغە ھەمە قىلدى بەدناملار.
— ئا. نىزارى.

خەددامىلىق [خدام ليق] مۇلازىملىق، خىزمەتكارلىق، مالايلىق:
چۇ كىشتى ئارا قىلدى خەددامىلىق،
چىقىپ خۇشكىغە يەتتى ئارامىلىق.
— ئا. نىزارى.

خەر [خر] (پ) ئېشەك:
ناقىسى دىلخەستەدۇر قۇيرۇقى كالتە ئېشەك،
لېيك قىلالماس بۇ سۆز قۇيرۇقى يۈزگەز خەرى.
— ناقىس.

مادە خەر — مادا ئېشەك:
كى ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ فىرقەدە نامۇس يانەڭگى،
شەرئىڭ ئۇشبۇ سۇرەتلىكنى دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.
— مۇللا نىيازى.

مەردەكى خەر — ئەخمەق ئادەم.

خەراب [خراب] (پ) بۇزۇق، ۋەيران؛ يامان، ناچار:

كۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى كۆرمەي،
گۈشەئى مېھرابدە مەستۇ خەراب.
— ھافىز خارەزمى.

خەراب ئەتمەك — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كى ئوت بىرلە بىزنى خەراب ئەتكۈسى،
كېمە ئىچرە سىخلاپ كەباب ئەتكۈسى.
— ئا. نىزارى.

خەراب ئەيلەمەك — بۇزماق، ۋەيران قىلماق:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشتىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەرنە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

خەراب قىلماق — «خەراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

قىلىپ زۇلۇم ئىلە خانمانىن خەراب،
شەھىد ئەيلەدى ئانى ئەفرەسسىياب.
— ئا. نىزارى.

خەرابات [خرابات] (پ) 1) ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان جاي، خارابە. 2) مەيخانا:

ھەر نەۋىدىكىم جۇنۇندىن رەقس ئېتەر ئەيب ئەتمەكتىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

خەراباتىي [خراباتى] (پ) 1) خاراب بولغان جايدا تۇرغۇچى، دەرۋىش، تەركىيدۇنيا. 2) مەي ئىچكۈچى، مەيخانە ئەھلى:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

خەرابە [خرابە] (پ) ۋەيرانە، بۇزۇلغان، تاشلاندۇق، خارابە:

تاشىرغە تاشۇ خىشتۇ بەل ئەرابە،
تۇتۇپ چىن ئىچرە ئابادۇ خەرابە.
— نەۋائى.

خەرابى [خرابى] (پ) ۋەيرانلىق، بۇزۇقلۇق.

خەراج [خراج] (ئە) سېلىق، باج، پاراق.

خەراش [خراش] (پ) 1) يونۇش، تاراشلاش، قىرماق:

يەنە بار ئىدى قارەن سەڭگىتەراش،
قىلۇر ئېردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق:

ئانىڭ زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. نىزارى.

خەراش ئەيلەمەك — 1) يونۇماق، تاراشلىماق، قىرماق:

خەراش ئەيلەدى يەشمىنى ئول زەمان،
چۇشەھزادە بولدى بەسى شادمان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئازابلىماق، قىينىماق.

خەراش قىلماق — «خەراش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

رىزق ئۇچۇن قىلمە كۆڭۈل لەۋھىنى ھەسرەتتىن خەراش،
ئەيب ئېرۇر ئەھلى خىرەددىن ئەل بىلەن قىلماق تالاش.
— ناقىس.

خەراشىدە [خراشيده] (پ) قىرىلغان؛ خىرىلدىغان، بوغۇق.

خىراشىدە بولماق — قىرىلماق، بوغۇلماق، خىرىلدىماق.

خەرپۇشتە [خرپشته] (پ) گۈمبەز شەكلىدىكى نەرسە؛ راۋاق، چېدىر.

خەرج [خرج] (ئە) 1) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:

كەسىبدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خىراجەت قىلىنىدىغان پۇل، سەرپلىنىدىغان مەبلەغ:

ھەقدى رەھمەت خەرجىڭ ئەتسە ھەق نى تاڭ ئولكىم تاپار،
سەن كەبى مەھبۇبى ۋەسلىن ئەيلەگەي ناچار خەرج.
— نەۋائى.

خەرجۇ خەراج — خەج ۋە خىراجەت:

مۇساپىر بولۇر ئاقسۇدا بارەۋاج،
تاپۇر نامۇراد بولسا خەرجۇ خەراج.
— موللا شاكىر.

خەرجى دىرەم — يولدا لازىم بولىدىغان ئوزۇق.

خەرجى سەفەر — يول خىراجىتى.

خەرجى مەئاش — تىرىكلىكتە ئىشلىتىدىغان خىراجەت، ياشاش ئۇچۇن لازىم بولىدىغان نەرسىلەر.

خەرجلىك [خرج ليك] خەجلەشكە كېرەكلىك:

كۆز تۆكەر ۋەسلىڭ ئۇچۇن دۇررى ئەدەن، ئەي گۈلرۇخ،
خەرجلىك بولسە بۇرەڭ قالمادى ئىمساك ماڭا.
— ناقىس.

خەرچەڭ [خرچنك] (پ) قىسقۇچپاقا:

كۆڭۈل فىراقىڭە تۇشكەچ فىغان چېكەر ھەردەم،
تومۇزدا ئۆيلەكى ئەفغان تولا چېكەر خەرچەڭ.
— ناقىس.

خەرگۇش [خركوش] (پ) ياۋا توشقان.

خەرمەن [خرمن] (پ) چەمبىرەك.

خەرمۇھرە [خرمهره] (پ) ئىشەكمۇنچاق:

نەچچە ھۆسن ئەھلى كىلىپ ياداشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇھرە ئىچىدە گۈيىيا بىر گەۋھەرى.
— ئەرشى.

خەرۋار [خروار] (پ) بىر ئېشەك يۈك (ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى، تەخمىنەن 300 كىلوگرام).

خەرىد [خرید] (پ) سېتىش، ساتماق:
ئاناسى بىلەن ئول ماڭا زەر خەرىد —
دەپان، كوپ جەدەل قىلدى خاجەسەئىد.
— ئا. نىزارى.

خەرىدار [خریدار] (پ) 1) سېتىۋالغۇچى، تەلەپكار:
مەن جەفاكارى، سەن ۋە فادارىم،
يۈز تۈمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.
— موللا قۇربان.
2) كۆچمە م: بىرەۋگە مۇھەببەت قويغان، كۆڭلى چۈشكەن كىشى، ئاشىق:
مېھىنبانۇ ھەر كۈنى خەبەردار ئىدى،
ھەمول كۆھكەنگە خەرىدار ئىدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىدارلىق [خریداراق] تەلەپكارلىق؛ خېرىدارى بار، خېرىدارغا ئىگە:
كى بىزگە خەرىدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

خەرىف [خریف] (ئە) كۈز، كۈز پەسلى.

خەزان [خزان] (پ) 1) كۈز پەسلىدە تۆكۈلگەن، سارغايغان ياپراق:
رەۋابى ھۈسن ئۇچۈن چېھرەمنى گاھى ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۈل ھۈسنى زاھىر بولسەگەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.
2) كۈز، كۈز پەسلى:
خەزان بەرگىدەك سارغايىپ چېھرەسى،
تولا خەۋف ئىلە قالمادى زەھرىسى.
— ئا. نىزارى.

خەزان ئەتمەك — سارغايتماق:
ئەلا ئەي لالە يەڭلىغ گۈلئۈزارىم،
خەزان ئەتتىڭ مېنى ئەي نەۋ بەھارىم.
— موللا پازىل.
3) يانجىلغان، ئازابلانغان؛ دەردلىك:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلىرى يەكسەر خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.

خەزان بولماق — 1) سارغىيىپ، قۇرۇپ قالماق. 2) ئازاب ـ ئوقۇبەتتە ئېزىلمەك، مەجرۇھلانماق:
سېنى دەپ چېكەر بۇلبۇل ئاھۇ فىغان،
ئانى يىغلاتىپ كۆپ بولۇرسەن خەزان.
— ئا. نىزارى.

خەزان قىلماق — سارغايتماق، قۇرۇتماق:
مېنى ئىشق ئوتى قىلىپدۇر خەزان،
ھەنۇز سەبزە ئېردىم بولۇپمەن سامان.
— ئا. نىزارى.

بادى خەزان — كۈز شامىلى:
بادى خەزان پەددار، قالماس جەھاندا گۈلزار،
نى باغۇ، نى سۈمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
— زەلىلى.

فەسلى خەزان — يوپۇرماقلار سارغايغان مەزگىل، كۈز پەسلى:
بەھار كۈنلەرى كەتمىش يېتىپ بۇ پەسلى خەزان،
دەرەختى ئۆمرىنى يۇلماقغە بىخ ئىلە بۇنياد.
— شەۋقى.

خەزانە [خزانه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.
خەزانە سەنج — خەزىنە ئىگىسى.
خەزانە خاس — پادىشاھنىڭ خۇسۇسىي خەزىنىسى.

خەزانەدار [خزانەدار] (ئە + پ) خەزىنىچى.

خەزانى [خزانی] (پ) سېرىق رەڭلىك.
خازانى ئەيلەمەك — سارغايتماق.
خازانى باغ — قۇرۇپ قالغان باغ.
خازانى بەرگ — سارغايغان يوپۇرماق.

خەزايىن [خزاین] (ئە) خەزىنىلەر (بىرلىكى: خەزىنە):
سىپاھ ئايدى: «ئانداغ ئىسە مەن ئالاي،
خەزايىنغە مالىڭ تەڭگەنى مەن سالاي.»
— ئا. نىزارى.

خەزەف [خزف] (ئە) ساپال، ساپال قاچا.

خەزرا [خضرا] (ئە) يېشىل:
تەفەررۇج گاھى سۈنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە كۈنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

خەزىنە [خزینه] (ئە) خەزىنە؛ بايلىق.

خەس [خس] (پ) 1) قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، پاخال:
ئەيا غۇنچە كۈلمەكنى قىلما ھەۋەس،
چەمەنزار ئارا مەن كەبى بولما خەس.
— ئا. نىزارى.
2) ۋاپاسىز، نائەھلى؛ پەس كىشى:

ئۆچۈرمەككە ئاسان ئېرۇر دەر مەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نەقۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

3) ئىزىلگەن، يانجىلغان؛ يارىلانغان:
دېدى: «شاھزادە دىلىم خەس ئېرۇر،
بۇ قىلغان كىرامىڭ ماڭا بەس ئېرۇر» .
— ئا. نىزارى.

خەسارەت [خسارت] (ئە) زەرەر، زىيان:
قەزاغە كىشى نالە ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

خەسايىس [خصايص] (ئە) [بىرلىكى: خاسىيەت] خۇسۇسىيەتلەر، خاسىيەتلەر.

خەسايىل [خصايل] (ئە) [بىرلىكى: خىسلەت] خىسلەتلەر.

خەستە [خسته] (پ) 1) كېسەل، كېسەلمەن:
يۇزۈڭنى كۆزۈم ئاقىبەتئۈلئەمر كۆرستەر،
ھەمراھ مەنى خەستەغە چۈن نۇرى يەقىندرۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) قىينالغان، ئازابلانغان؛ دەردمەن:
بىۋەفا ئەيلەمەگەي ئول نازەنىن،
رەھىم قىلسە خەستە ئاشىقلارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) ئاجىز، كۈچسىز، زەئىپ:
ھەمىشە خەستەدۇر دەردى بىلەن جان،
بولا بىلمەدى بۇ بىمار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

4) بىچارە، مىسكىن:
يېتەرمۇ بىر كەمىنە خەستەگە بۇيى ۋىسالىڭدىن،
دېگەچ شامۇ سەھەرلەر ئەشكى خۇندىن جۇيىبار ئەيلەر.
— شەۋقى.

خەستە ئەيلەمەك — 1) كېسەل قىلماق، مەجرۇھلاندۇرماق. 2) ئازابلىماق، قىينىماق:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلەن بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب.
— ئەرشى.

خەستە جان — ئاغرىق، زەئىپ:
كى سىزدەك بىرەۋ ناتەۋانى ئىدىم،
ئانىڭ ئىشقىدا خەستە جانى ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

خەستەجان بولماق — زەئىپلەشمەك، ئاجىزلاشماق:
بۇلار ئىلكىدىن بىر بولۇپ خەستە جان،
فەلەك بىزنى ئەيلەپ ئەجەب ناتەۋان.
— ئا. نىزارى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، دەردمەن:
دېدى خەستە دىلغە شاھى: «ۋاستە —
قىلالى سەرەندىب ساری رابتە» .
— ئا. نىزارى.

خەستە ھال — قىينىن ئەھۋالدا قالغان، بىچارە:
گۇھەر سىلكى كەبى مەنزۇمە بىرلە يوقلامىشسىزلەر،
بىزىڭدەك خەستە ھالىنى بۇ يەڭلىغ ھالى غۇربەتتە.
— ئابدۇخىلىل دامۇللا ھاجى.

خەستە ئولماق — ئازابلانماق، قىينالماق:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەگكەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمە پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خەشتەۋۇ مىسكىن — ئاجىز ۋە غېرىب، دەردمەن بىچارە:
خوشلاشىبان خەستەۋۇ مىسكىن زەلىل،
بۇلبۇل ئېردى چىقتى قەپەزدىن دېگىل.
— زەلىلى.

خەستە خانە [خسته خانه] (پ) ئاغرىقلارنى داۋالايدىغان ئورۇن.

خەستە ۋار [خەستەوار] (پ) ئاغرىقتەك.

خەستەك [خستك] قۇرۇغان ئوت ـ چۆپتەك:
مەن خەستە، خەستەك تاڭ ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،
ئول گۇل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېرۇر.
— مەھزۇن.

خەسدەك [خسدك] «خەستەك» كە قاراڭ:
خەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۇل ئەتمەسمەن،
بارى گۇلشەن گۇلى ئالىندا خەسدەك پايمالىدۇر.
— گۇمنام.

خەسىم [خصم] (ئە) قارشىلىشىش؛ دۇشمەن، رەقىب:
چۇ پەيۋەند ئېتىپ شەستىگە بىر خەدەڭ،
رەھا ئەيلەدى خەسمىغە بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

خەسىم ئولماق — قارشىلاشماق، دۇشمەنلەشمەك:
بەرادەرلىرى خەسىم ئولۇپ ھەر زەمان،
كى تەدبىر ئىلە ئەيلەدى خەستە جان.
— ئا. نىزارى.

خەسى [خصى] (ئە) پىچىلغان، ئاختا.

خەسى قىلماق — پىچماق، ئاختا قىلماق.

خەسىس [خسيس] (ئە) بېخىل، پىخسىق:

ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەسىس،
زەھى بەد تەردىن ئىبنى مۇلجەم نەجىس.
— ئا. نىزارى.

خەشەب [خشب] (ئە) ياغاچ، ئوتۇن.

خەشخاش [خشخاش] (پ) كۆكنار، كۆكنار غوزىسى.

خەشم [خشم] (پ) قەھر، غەزەپ:
بولۇپ خەشم قىلدى مېنى مۇندا بەند،
بولۇبدۇر بۇ تەختە باشىمدا كەمەند.
— ئا. نىزارى.

خەشمناك [خشمناك] (پ) ئاچچىقلانغان، غەزەپلەنگەن.

خەفا [خفاء] (ئە) 1) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيلىك. 2) رەنج، كۆڭۈل ئاغرىقى:
قالمادى ئالەم ئىلىدە زەررەئى بۇيى ۋەفا،
ئالسە بەرمەس، كەتسە كەلمەسلىك بىلە سالمىش جەفا،
بارچە ئىش فەندۇ ـ فۇنۇن، مەكر ئولدىلار قالماي سەفا،
ھېچ جىھەتدىن ھېچ دىلدا شاد يوق باردۇر خەفا،
مۇنىڭ ئۈچۈن ھەممەلەرگە تەڭگو ـ تار ئولدى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

خەفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

خەفالىغ [خەفالىغ] مەخپىي، يوشۇرۇن بولغان:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئېردى ئاخۇنۇم ھامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا پازىل.

خەفەقان [خفقان] (ئە) يۈرەك سېلىش، قان بېسىمنىڭ ئارتىشىدىن بولىدىغان كېسەللىك.

خەفتان [خفتان] (پ) ئۇرۇش كىيىمى.

خەففاش [خفاش] (ئە) شەپەرەك.

خەفى [خفى] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
يەتتە فەلەك يەتتە بەھر، يەتتە يەرۇ يەتتە شەھر،
خاھى خەفى، خاھى جەھر، شەۋقۇڭدا زار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خەفىيات [خفيات] (ئە) [بىرلىكى: خەفىيە]: مەخپىيەتلەر، يوشۇرۇنلۇقلار:
سىررۇل خەفىيات — مەخپىيەتلىكلەرنىڭ سىرى، يوشۇرۇن سىرلار:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانايى سەن سىررۇل خەفىيات.
— زەلىلى.

خەفىيە [خفيه] (ئە) يوشۇرۇنلۇق، مەخپىيەت؛ مەخپىي.

خەفىيەت [خفيت] (پ) «خەفىيە» گە قارالسۇن.

خەفىف [خفيف] (ئە) يەڭگىل:
سۇرەتى پاكىزىغە بۇ جانمىنى نىسبەت ئەيلەسەم،
ئول كۆرۈنۈر بەس خەفىفۇ، بۇ كۆرۈنۈر بەس گەران.
— ھاپىز خارەزمى.

خەلاۋ [خلاء] (ئە) 1) خالىي جاي، بوش جاي:
لەئىنلەرنى كۆرسە كۆلۈپ يالبارىب،
خەلاۋ يىغلابان ئول يۈزى سارغارىب.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ بولماق — خالىي، پىنھان بولماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خەلايىق بارى ئۇيقۇغە قىلدى مەيل،
ئاتا ۋە ئانادىن خەلاۋ بولدى لەيل.
— ئا. نىزارى.

خەلاۋ ۋە مەلا — ئايرىم ۋە توپى بىلەن:
كى مىراس دۇنياسى بىھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلاۋ ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

2) تەرەتخانا.

خەلاب [خلاب] (پ) لاي، پاتقاق.

خەلاجاي [خلا جاى] (ئە + پ) خالاجاي، تەرەتخانا.

خەلاس [خلاص] (ئە) قۇتۇلۇش، ئىلاج تېپىش:
دېدى قىز: «گەر ئەتسەڭ، بۇ ئىشغە سەۋەب،
خەلاسىمغە مەن ھەم قىلايىن تەلەب».
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئەيلەمەك — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
جۇدا ئەيلەگىل ئەھلى فەسساقدىن،
خەلاس ئەيلەگىل كىبر ئەخلاقدىن.
— ئا. نىزارى.

خەلاس بولماق — قۇتۇلماق:
دېدىكىم: «قىلالى دېگىز ساري ئەزم،
بىھەمدىللا، بولدۇق خەلاس ئەمدى جەزم».
— ئا. نىزارى.

خەلاس قىلماق — قۇتۇلدۇرماق، ئازاد قىلماق:
كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە زاھىزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

خەلاس ئولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن،
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

خەلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىمدى ئايغىل ۋىلا،

مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

خەلايىق [خلايق] (ئە) خەلقلەر، كىشىلەر:
خەلايىق كۆپ ئىردى چۇ خاقان بىلە،
كى شەھزادەئى زارى ھەيران بىلە.
— ئا. نىزارى.

خەلە [خلە] (ئە) سانجىق، ئاغرىق.

خەلەف [خلف] (ئە) پەرزەنت؛ ۋارىس، ئىز باسار:
چۇ ئۆمرى ئانى سۇرئەت ئايىن ئىتتىپ،
خەلەف يوقلۇغى ئانى غەمكىن ئىتتىپ.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بەرمەك — پەرزەنت تۇغماق:
بى بى بەتتىدىن بەرمەدى بىر خەلەف،
ماڭا رۇزگار ئىردى دۇرسىز سەدەف.
— ئا. نىزارى.

خەلەف بولماق — ۋارىس بولماق، ئىز باسار بولماق:
فەنا ئەزم ساڑى يېقىن بولدى يول،
ۋەلى يوقكى فەرزەند خەلەف بولغاي ئول.
— ئا. نىزارى.

خەلەق [خلق] (ئە) يىرتىق، تۇزىغان.

خەلەل [خلل] (ئە) 1) ئەيىب، نۇقسان:
ئاخىرەت ئەسبابى ئۆزرە تۇشتى سەر تا سەر گىرىھ،
زۇھدتەقۋا رىشتەسىدىن تاپسا بىر مويى خەلەل.
2) ئەندىشە:
جانۇدىل ئولغاي خەلاس شايەد كەسىلدىن، ئەي خۇدا،
شەۋقى پەرۋانە قۇتۇلغايلار خەلەلدىن، ئەي خۇدا.
— شەۋقى.
3) زىيان، ئاپەت:
نە سۇنئۇڭدىن ئەجەب يۇز مىڭ جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇڭغە خەلەل يۇزمىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيدا.
— نەۋائى.

خەلەل بەرمەك — زىيان يەتكۈزمەك:
چۇمەسئۇد بەرمەي كىشىگە خەلەل،
كى ئىنئام، ئېھسان قىلىپ ئەلگە بەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل بولماق — زىيان بولماق:
ئۆچۈرمەككە ئاسان ئىرۇر دەرمەھەل،
نە خەسلەرگە بولغاي، نە قۇلغە خەلەل.
— ئا. نىزارى.

خەلەل يەتمەك — زىيان يەتمەك:
مەن ئۆلسەم جەھاندىن ئاتىم ئۆچمەگەي،
ۋىلايەتلىرىمگە خەلەل يەتمەگەي.
— ئا. نىزارى.

خەلخال [خلخال] (ئە) ئاياغقا تاقىلىدىغان كۈمۈش تاقا.

خەلفەت [خلفت] (ئە) 1) دىنىي جەھەتتە ئوقۇمۇشلۇق كىشى. 2) قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغانلارنىڭ نامىغا قوشۇلغان ئىلمىي مەرتىۋە نامى. 3) كونا (دىنىي) مەكتەپتە موللامغا يارەملىشىپ بالىلارنى باشقۇرىدىغان ئوقۇغۇچى:
ئەبەردى بالالەرنى مەكتەب ئۇچۇن،
كى مەھزۇن قويۇپ بەردى خەلفەت ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

خەلق [خلق] (ئە) 1) ئادەملەر، كىشىلەر، ئاممە. 2) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش:
خەلق ئەتمەك — ياراتماق:
قەترەئى ناپاك سۇدىن سۆرەتىمىز خەلق ئىتتىپ،
مادە ـ نەر، ھۇسنۇ قەبىھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خەللاق [خلاق] (ئە) يارانقۇچى، خۇدا:
خۇداۋەند خەللاق جان ئافەرىن،
كى جان ئافەرىن بەل جەھان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى.
جەھان سەفھىغە كەلتۈرمىش ئەدەم ئىقلىمىدىن خەللاق،
ھەمە زىجانغە بولمىش گاھى خوشلۇق گاھى مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.

خەللاقى ئالەم — ئالەمنى يارانقۇچى، خۇدا:
ئىنايەت قىلسەلەر خەللاقى ئالەم،
بېھىشت ئەنبەر سىرىشتىدىن چىقمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

خەلۋ [خلع] (ئە) قومۇرۇش، ئېلىپ تاشلاش.

خەلىفە [خليفه] (ئە) 1) ئىز باسار، ئورۇن باسار. 2) خەلىپە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفە كىم ئىدى ئايغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇبەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

خەلىق [خليق] (ئە) ئەخلاقلىق، ياخشى تەبىئەتلىك.

خەلىل [خليل] (ئە) 1) دوست. 2) ئىبراھىم پەيغەمبەر:
رەھمەتلىك مەۋج ئۇرسەلەر ئاتەشنى گۈلزار ئەيلەسەڭ،
نە ئەجەب قىلساڭ خەلىل يەڭلىغ ئانى بوستان ئارا.
— شەۋقى.

خەلىل ئاسا — ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش:
ئەگەر تىغى قەزا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل ئەيتماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرمانىنى مەردى خۇدا بولماق.
— زەلىلى.

خەلىلۇللاھ [خليل الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى، ئىبرا-

هىم پەيغەمبەر:
ئىشق ئوتىنى خارۇخەسىدىن دېمە ئۆركەن دۇد ئېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد ئېرۇر.
— موللا قۇربان.

خەم [خم] (پ) ئېگىلگەن؛ پۈكۈلگەن:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

2) تولغانغان، تولغىماچ:
ھەر كىشىكى كۆردى پەرىدۇر دېدى،
رىشتەئى جان پۈرخەم زۇلفى ئىدى.
— زەلىلى.

خەم ئەيلەمەك — پۈكمەك، ئەگمەك:
قامەتىم خەم ئەيلەبان جانىمنى سەكرەتمەك ئۈچۈن،
گاھى قاشىن تەبرەتىب گەھ كۆزلەرنى ئويناتۇر.
— ئەرشى.

خەم بولماق — 1) ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
كۆزدىن پەرئۇش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

2) تولغانماق، تەۋرەنمەك:
بولدى خەم كاكۇللارىڭ فىكرىدە جانلار مۇزتەرىب،
سەبرى ئۇممىدى يىراقتۇر سېھرىنىڭ مەفتۇنىدىن.
— ناقىس.

خەم قىلماق — پۈكمەك، ئەگمەك:
تۆكۈپ ئەشكىنى شاھزادە رەۋان،
بېلىن خەم قىلىپ ئۆزرە قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

خەماش [خماش] (پ) كېرەكتىن چىققان، كېرەكسىز، تاشلاندۇق.

خەمان [خمان] (پ) ئېگىلگەن، ئەگمە.

خەم بەخەم [خم بخم] (پ) تولغانغان، بۇرالغان، تولغىماچ.

خەم - خەم [خم خم] (پ) ئەگرى - بۇگرى.

خەمدار [خمدار] (پ) «خەمىدە» گە قارالسۇن.

خەمر [خمر] (ئە) شاراب، ھاراق.

خەمسە [خمسە] (ئە) 1) بەش. 2) بەشلىك. 3) بەش داستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان توپلام:
كىشى ئىستەسە نەقل تەتۇبلنى،
تاپار «خەمسە» دە كۆللى تەفسىلنى.
— ئا. نىزارى.

خەممار [خمار] (ئە) مەيپۇرۇش، ھاراق ساتقۇچى.

خەممار خانە — مەيخانا، قاۋاقخانا.

خەمۇش [خموش] (پ) جىمىغۇر، تىنچ، جىم؛ خامۇش:
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەمۇش.
— ئا. نىزارى.

خەمۇش ئەتمەك — سۆزلىمەي جىم تۇرماق، جىم بولماق:
ھەنۇز ئول نازەنىن چىقماي ھەرەمدىن نالە قىلماڭلار،
زەلىلى دىلبەرنى كۆردى نۇتقىنى خەمۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خەمۇش ئەيلەمەك — جىم قىلماق.

خەمۇش بولماق — جىم بولماق، سۆزلىمەي تۇرماق:
ئەي جان قۇلاقى، تۇتمە گۇش، يا رەب، دەۋام سەن ئەيبى پۇش،
سەتتار دەپ بولدۇم خەمۇش، يادىڭ بىلەن بولدۇم فەنا.
— غەربى.

خەمۇل [خمول] (ئە) نامسىز؛ يالغۇزلۇق، تەركىدۇنيالىق.

خەمىدە [خمىدە] (پ) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
ئەلىف قەد ئېردى ئول بولدى خەمىدە،
بۇ ھاللارغا قالىپ مەجنۇن غەمىدە.
— موللا فازىل.

خەمىر [خمىر] (پ) 1) خېمىر. 2) خېمىرغا ئوخشاش، يۇمشاق:
ھەرنەكىم كەلسە قەزادىن ئۆزنى چۇن تەسلىم ئېتەر،
ھەجرىنىڭ پامالى فۇرقەتىنىڭ خەمىرىدۇر كۆڭۈل.
— ناقىس.

خەمىيازە [خميازە] (پ) ئەسنەك:
سەفايى باتىن ئەيلەپ ھەرنەفەستە تازە بولغايسەن،
مەئانى شاھىدىغە بائىسى خەمىيازە بولغايسەن.
— زەلىلى.

خەنجەر [خنجر] (پ) ئىككى تەرىپى بىسلىق پىچاق، خەنجەر:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
— ئا. نىزارى.

خەند [خند] (پ) «خەندە» گە قارالسۇن.
ئالىپ باردى، قولۇ پۇتنى بەند،
نەسىھەتلەر ئەيلەپ قىلار ئىدى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەند قىلماق — يېقىملىق كۆلمەك:
ئالىپ باردى، زىندان ئارا قىلدى بەند

كى سابىت بۇ ئىشىغە قىلۇر ئېردى خەند.
— ئا. نىزارى.

خەندان [خندان] (پ) كۈلگەن، كۈلۈپ تۇرغان ھالەت، شاد ـ خۇراملىق:
بۇ مەجنۇن ئۆپكىلەپ يىغلادى چەندان،
قىيامەتكىچە يوقتۇر ماڭا خەندان.
— موللا فازىل.

خەندان ئەيلەمەك — كۈلدۈرمەك، شادلاندۇرماق.

خەندان بولماق — كۈلمەك، شادلانماق:
گۈلىستانى ئەيش ئىچرە بىكىن خەندان بولۇپ،
لۇتف بىرلە ھافىزى مەيخارەنى ئاۋاز قىل.
— ھافىز خارەزمى.

خەندان ئويناماق — شاد ـ خۇرام كۈلۈپ ئويىنماق:
گەر باشىڭنى جەۋر مىقرازى بىلە كەسسە نىگار،
شەمئىتەك مەجلىس ئارا گىريانۇ خەندان ئويناغىل.
— ھافىز خارەزمى.

گۈلى خەندان — ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈل:
غۇنچە تەك تار ئاغىزغە مەڭزەگەن
گۈلىستان ئىچرە گۈلى خەندان قانى؟ !
— ھافىز خارەزمى.

ناری خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى؛ يېرىلغان ئانار:
گۈلىستان بىرلە باغ ئىچرە كۈلە كىرىپ يۈزۈڭ ئاچساڭ،
سالۇر ناز ئىچرە تۇرلۇ نار ئولدەم ناری خەندانىڭ.
— ھافىز خارەزمى.

خەندانتەك [خندانتيک] كۈلۈپ تۇرغاندەك؛ ئېچىلغاندەك:
ناری خەندانتەك كۆرۈنگەلى ئۇشانىڭ گۈل يۈزى،
ئوتغە ئۆرتەر ھەرنەفەس بۇ جانى ئەفگارىم مېنى.
— ھافىز خارەزمى.

خەندە [خندە] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم:
ئېرۇر ئول خۇجەمەن بىچارە بەندە،
خوشى بار شاد ئەيلەر خاھ خەندە.
— موللا فازىل.

خەندە ئەيلەمەك — يېقىملىق كۈلمەك:
بۇ گۈلشەن ئىچىدىن چىقار بىر فىغان.
ئاڭا خەندە ئەيلەر ھەمە بولبۇلان.
— ئا. نىزارى.

شەكەر خەندە — شېرىن، يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش:
نە خىزمەتلەر ئەتتى شەكەر خەندىغە،
كى شاھى سەرەندىب جىگەر بەندىغە.
— ئا. نىزارى.

گۈلى خەندە — گۈلدەك ئېچىلماق.

خەندەئى [خندەء] (پ) كۈلكە، تەبەسسۇم، قاراڭ: «خەندە» :
چۇ شەھزادە ئاڭلاپ قىلىپ خەندەئى،
كىيىپ قاتمۇ قات جامەلەر زىندەئى.
— ئا. نىزارى.

خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھات — ئەپسۇس ـ نادامەت كۈلكىسى:
گۈۋاھدۇر تەلبەئى مەجنۇن تۇغۇڭغە بارچە ئاياتلىڭ،
يېتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتلىڭ.
— موللا نىياز.

خەندەق [خندق] (ئە) ئورا، دۈشمەن ئۆتەلمەسلىك ئۈچۈن قېزىلغان چوڭقۇرلۇق؛ قانال.

خەندە ناك [خندەناك] (پ) كۈلۈپ تۇرغان؛ مەسخىرە قىلىپ كۈلگۈچى، زاڭلىق قىلغۇچى.

خەننەس [خناس] (پ) 1) ئازدۇرغۇچى، شەيتان:
ئۆزى مانەندى خەننەسى ھەمە ئىللەتدە سەننەسى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۈلتان.
— موللا نىياز.
2) يامان ئىش قىلغۇچى، شەيتان سۈپەت ئادەم:
دېدى: «ئەي دەللەسەن كاپكىيۇ ژەسۋاس،
ساڭا جىن ئولاشىپ بولدۇڭمۇ خەننەس.»
— موللا فازىل.

خەننەق [خناق] (ئە) بوغۇپ، دىمىقتۇرۇپ ئۆلتۈرگۈچى.

خەۋاتىر [خواطر] (ئە) تىنچسىزلىق، تەشۋىش:
قالماغاندىن سوڭ كۆڭۈللەردە خەتەر،
ھېچ خاتىرده خەۋاتىردىن ئەسەر.
— نەۋائى.

خەۋارىق [خوارق] (ئە) ئاجايىپ ـ غارايىپلار؛ كارامەت:
قايدە خەۋارىق ئىلە مۇئجىزدۇرۇر،
ئەقل ئانىڭ ئىدراكىدە ئاجىزدۇرۇر.
— نەۋائى.

خەۋارىقى ئادەت — كارامەت.

خەۋاس [خواص] (ئە) 1) خاسىيەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر.
2) خاس كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار.

خەۋاقىن [خواقين] (ئە) خاقانلار.

خەيال [خيال] (ئە) 1) ئوي، پىكىر، نىيەت، مۆلچەر، پەرەز. 2) گۇمان.

خەيال ئەيلەمەك — ئويلىماق، پىكىر قىلماق، مۆلچەرلىمەك، پەرەز قىلماق:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۆلار كارۇ بارىن خەيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

خەيالات [خيالات] (ئە) خيياللار، پىكىرلەر، پەرەزلەر؛ گۇمانلار:
خەيالات مەيدانىغە ئەزم ئېتەي،
كى مەزمۇن ھەرفى بىلەن بەزم ئېتەي.
— ئا. نىزارى.

خەيالاتى سەۋدا — بۇزۇق خيياللار، يامان ئويلار:
كى دەريانى سەير ئەتسە دەفئە ئولغۇسى،
خەيالاتى سەۋداكى رەفئە ئولغۇسى.
— ئا. نىزارى.

خەير [خير] (ئە) ياخشى، ياخشىلىق، ئىنئام:
مىزبانلەرگە مەلالەت يەتكەي،
خەير بىرلە ئەل ئانى ياد ئەتكەي.
— نەۋايى.

خەيرۇ بەرەكات — ئىجابىي نەتىجىلەر.
خەيرۇ سەلامەت — تىنچلىق، ئامانلىق.
خەيرۇ شەر — ياخشىلىق ـ يامانلىق.
خەيرۇ دۇئا قىلماق — ياخشىلىق تىلىمەك، ياخشى نىيەتتە دۇئا قىلماق.

خەيرات [خيرات] (ئە) ياخشىلىق؛ بەرىكەت.

خەيرئەندىش [خيراندش] (ئە + پ) ياخشى پىكىرلەر، ياخشى نىيەتلەر.

خەيرباد [خەيرباد] (ئە + پ) خەيرلىشىش، خوشلىشىش، ۋىدالىشىش.

خەيرۇلبەشەر [خيرالبشر] (ئە) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى.

خەيل [خيل] (ئە) 1) نۇرغۇن، تولا؛ گۇرۇھ، تائىپە:
نە خۇب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خەيالىم.
— موللا فازىل.

2) ئەل، جامائە:
خەيلىم ئارا سالسە بۇيلە ئەفسۇس،
تۇشسە قارا يەرگە نەڭگۇ نامۇس.
— نەۋايى.

3) ئائىلە، بالا ـ چاقا:
ھەر نېچە ئەدەب بولسە قاتىغ يەتكۇرگىل،
خەيلىڭغە ئەدەب قىلىپ ئاسىغ يەتكۇرگىل.
— نەۋايى.

خەيلۇ سىپاھ — قول ئاستىدىكى ئادەملەر ۋە ئەسكەرلەر.
خەيلى بەشەر — ئىنسانلار.
خەيلى مەۋەددەت — بىر ـ بىرىگە ئىخلاسلىق ۋە مۇھەببەتلىك كىشىلەر.
خەيلى شۇكۇفە — گۈللەر گۈرۈپپىسى، گۈللەر توپى.

خەيمە [خيمە] (ئە) كىگىز ئۆي، چېدىر:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خەيمەگە.
— ئا. نىزارى.

خەيمەدۇز [خيمەدوز] (ئە + پ) كىگىز ئۆي، چېدىر تىككۈچى.

خوب [خوب] (پ) 1) ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك:
بار ئېردى بىر ئوغلى ئانىڭ خوب دەلىر،
قىلىپ پەند بىرلە ئۇنى سەن ئەسىر.
—ئا. نىزارى.

2) ياخشى، دۇرۇس:
دېدى شاھى قۇلزەم: «سۆزۈڭ خوب ئېرۇر،
قىياس ئەيلەسەم ئانچە مەرغۇب ئېرۇر.»
— ئا. نىزارى.

3) چىرايلىق، گۈزەل:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەب ئارا خوبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

4) ئەۋزەل:
ۋەگەر خۇد ئۆزىن بىلسە مەغلۇبدۇر،
نەسىھەت بىلە ئىكتىفا خوبدۇر.
— نەۋايى.

خوب كەس — ياخشى ئادەم؛
ئاتادىن يەتىم قالدى بىكەس بولۇپ،
بۇ ئاستانەدە يۇرسە خوب كەس بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

خوبلار سەرۋەرى — ياخشىلارنىڭ باشلىقى؛ گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى:
دېدى ئول: «ئايا خوبلار سەرۋەرى،
مېنى قەيد قىلغان ئىدى بىر پەرى.»
— ئا. نىزارى.

خوبۇ جەمىل — گۈزەل ۋە كۆركەم، چىرايلىق ۋە كېلىشكەن:
جۇملەئى جانان ئارا شاھ سەن ئولساڭ نە سۆز،
كى بىرى ئېرمەسىدۇرۇر سەن كەبى خوبۇ جەمىل.
— ناقىس.

خوبان [خوبان] (پ) 1) چىرايلىق، چىرايلىقلار، گۈزەل، گۈزەللەر، كۆركەم، كۆركەملەر:
ماڭا بەس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

2) ياخشى ئادەم:
خوبانى جەھان تەلبە كۆرۈبان قاچادۇرلەر،

ئادەم ئەمەس ئول تائىفە گويا‌كى پەرىزاد.

— زەللى.

خوبلاشماق [خوبلاشماق] خوشلاشماق، خەيرلەشمەك:

كى پەدرۇد ئېتسېپ چىقتى، بولدى سەۋار،
ئىكەۋ خوبلاشسېپ، يىغلاشسېپ زار ـ زار.

— ئا. نىزارى.

خوبلۇق [خوبلوق] گۈزەللىك، ھۆسندارلىق؛ ياخشىلىق:

قىزىنىڭ خوبلۇقى بولغاي ئاتادىن،
ئىلىكلارنىڭ ئولۇر ياخشى ئىنادىن.

— موللا فازىل.

خورد I [خورد] (پ) يارىشا، مۇناسىپ، لايىق، لاياقەت.

خورد II [خورد] (پ) يېمەك ـ ئىچمەك، تائام، غىزا.

خوردۇ خاب — يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ:

بەھرە خوردۇ خابىن ئول تاپتى، بۇدۇر ئاناكسم،
قىلدى ئەھيا كېچەسىن، سايىم كېچۇردى كۈندۈزىن.

— نەۋايى.

خورما [خرما] (پ) خورما دەرىخى ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى:

كىرىپ بىشە ئىچرە يېدىلەر غىزا،
ئىدى خورما ئاندا ئەدەدسىز تولا.

— ئا. نىزارى.

خوشە [خوشە] (پ) 1) باش، باشاق:

ئوغۇرلاپ كېچە خوشەۋۇ ئۇنچەنى،
كى مەھكەم قىلىپ تولدۇرۇپ گۈشەنى.

— غەربى.

2) 12 ئاسمان بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى (سۈمبۈلا):

تۇتۇپ مەھسۇلى ھىرزىن خوشە خىرمەن،
چايانغە كەففەنىڭ ئاستىدا مەسكەن.

— نەۋايى.

خوشەچىن [خوشەچين] (پ) باشاقچى، باش تەرگۈچى:

مەلاھەتتە جەھان خوبانلارىكىم خوشەچىنىڭدۇر،
نەسىمى رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.

— زەللى.

خوشەزار [خوشەزار] (پ) باشاق كۆپ جاي، باشاقلىق:

خوشەزارى دەھر ئارا بىر ھۇسن گۈندەم گۈن كۆرۈپ،
پۇشتى پابى ئۇرماسە فىردەۋسىنى، ئادەم ئەمەس.

— ئەرشى.

خۇ [خو] (پ) خۇي، قىلىق؛ تەبىئەت، مىجەز:

مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان ساري،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن بىگىت.

— ئەرشى.

خۇي يۇمشاق — خۇشخۇي، مىجەزى ياخشى:

خۇبەسا [خبثا] (پ) قەبىھ، ئىپلاس ئادەملەر.

خۇفتەن [خفتن] (پ) ئۇخلاش ۋاقتى، كەچ:

ۋەقتى خۇپتەن كېتەدۇر،
تاڭ ئاتقۇنچە ياتادۇر،
ئۆزكە ئىشلار قىلادۇر،
دەبان خەلقلەر ئىدىيا.

— موللا مۇھەممەد نىيازى.

خۇتبە [خطبه] (ئە) 1) جۇمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا خاتىب (خۇتبە ئوقۇغۇچى) تەرىپىدىن مۇنبەرگە چىقىپ ئوقۇلىدىغان پەند ـ نەسىھەت سۆزلىرى:

ئەيلەبان ئىنشاكى مۇنبەر ئۆزرە تاڭلا خۇتبەدە،
زاھىر ئەتكەي شاھ ئاتىدىن سوڭ دۇئايۇ مىدھەتىن.

— نەۋايى.

2) نىكاھ ۋاقتىدا ئىمام تەرىپىدىن ئوقۇلىدىغان دۇئالار مۇقەددىمىسى:

خۇتبە ئەمرىنى ئىفتىتاھ ئەتتى،
خوجەغە سىگىلىنى نىكاھ ئەتتى.

— نەۋايى.

3) سۇپەتلەش، ماختاش.

4) كىتاب مۇقەددىمىسى.

خۇتۇت [خطوط] (ئە) «خەت» نىڭ كۆپلۈكى ـ خەتلەر.

خۇتۇر I [خطور] (ئە) ئويدا، خاتىرىسىدە ساقلاش، ئەسلە تۇتۇش، ئەسلەش.

خۇتۇر II [خطور] (ئە) [بىرلىكى: خەتەر] خەتەرلەر:

دىيانەت بىناسىغە يەتمىش فۇتۇر،
ئىبادەت مەكانىغە بولمىش خۇتۇر.

— ئا. نىزارى.

خۇتۇۋۇەت [خطوت] (ئە) قەدەم، چامدام، ماڭدام:

رەئاياغە قىلمىش مۇرۇۋۇەت بەسى،
بەرايا‌غە ئەيلەپ خۇتۇۋۇەت بەسى.

— ئا. نىزارى.

خۇجەستە [خجسته] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك؛ بەختلىك:

خۇجەستە زاتىڭ ئول ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئول ھادىس،
كى قىلدى خىلقەتنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس.

— موللا قۇربان.

خۇجەستە ئەسەر — تەسىرلىك ئەسەر.

خۇجەستە ئەلپاز — گۈزەل سۆزلەر.

خۇجەستە ئەۋقات — مۇبارەك ۋاقىتلار.

خۇجەستە جەمال — چىرايلىق، ھۆسندار.

خۇجەستە دەۋران — ئاجايىپ ياخشى زامان، دەۋر.

خۇجەستە كەلام — دانا، خۇش گەپ، شېرىن سۆز.

خۇجەستە مەقام — قۇتلۇق جاي.

خۇجەستە مەقدەم — قۇتلۇق قەدەم.

خۇجەستە ھەرىف — بەختلىك دوست، ياخشى ئۇلپەت.

خۇد I [خود] (پ) جەڭچىلەر كىيىدىغان تۆمۇر قالپاق:
ئاتى ئەئلىدىن تاكى خۇددا مىل،
كىرىپ كۆك تېمۇر ئىچرە ئانداقكى نىل.
— نەۋايى.

خۇد II [خود] (پ) 1) ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن:
تانماغلىق ئانى ئەھلى ئەدەبنى ئۆرتەر،
تاتماغلىق ئانى خۇد ئىككى لەبنى ئۆرتەر.
— نەۋايى.

2) يالغۇز، پەقەت:
تىنەيلى ئانىڭ بارچە جانۇ جەھان،
تاپىپ خۇد ئاندىن بۇ كەۋنى مەكان.
— ئا. نىزارى.

3) ئۆزى، ئۆزىلا:
نە تەشنە بولغانى يادىغا كېلۇر،
نە ھۇشۇ فەھم خۇد يادىغا كېلۇر.
— موللا فازىل.

4) ھېچ، ھېچقانداق:
ئىبادى ئاسى ـ جافى تاڭلا مەھشەرگاھ ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۇزرلەر خۇد غەيبكە قولغاي.
— موللا قۇربان.

خۇدا [خدا] (پ) يارانقۇچى، ئاللا، تەڭرى:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

خۇدايى زۇلمەنەن — ئېھسانلار ئىگىسى خۇدا:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىر خەستەدۇر زارىڭ سېنىڭ،
دەۋلەتىڭ پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
— گۇمنام.

خۇدايار — خۇداغا يېقىن، خۇداغا دوست:
ئايا دوستلار خۇدانىڭ يادىدىن ھېچ بولماغىل غاپىل،
خۇدا يارى بىلە بولغىن بۇ دۇنيا ئىشى بىكارى.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

بەرايى خۇدا — خۇدانىڭ رايى بىلەن، خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن:
تۇمەن رەنج ئىلە قىلدى ئاندىن خەلاس،
بەرايى خۇدا قىلدى جانىمغە خاس.
— ئا. نىزارى.

خۇداداد [خداداد] (پ) 1) سوۋغا قىلغان، ئىنئام قىلغان، بەخش ئەتكەن، ئىلتىپات قىلىنغان.
2) تەبئىي، تۇغما:
مەھبۇبەكىم بار تۇرۇر ھۇسنى خۇداداد،
بەربەستە ئوشۇل، زىينەتۇ زىۋەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇداۋەندە [خداوند] (پ) 1) خۇدا، تەڭرى، ئاللا:
نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋفە يۇئتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھەمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

2) ئىگە، خوجايىن:
خۇداۋەندى ئىنسۇ خۇداۋەندى جان،
خۇداۋەندى مۇلكۇ مەكىنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

خۇداۋەند تەئالا — ئۇلۇغ ۋە بۈيۈك خۇدا.

خۇداۋەند كەرىم — ئالىيجاناب، سېخىي خۇدا.

خۇداپەرەس [خداپرست] (پ) خۇداغا ئىبادەت قىلىدىغان.

خۇدبىن [خودبين] (پ) باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھاكاۋۇر، تەكەببۇر، مەنمەنچى:
بۇ كۇن تەبلى تەمەننا قاقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن،
مەلامەت ئاتەشگە ياقماغىل، ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

خۇدبىنلىق [خودبين ليق] ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق:
كۆرمە ئارادە ئۆزۈڭنى مىسكىنلىك ئارا،
كىم بولدى كىشى ھەلاكى خۇدبىنلىك ئارا.
— نەۋايى.

خۇدپىسەند [خودپسند] (پ) ئۆزىگە ئىشەنگەن؛ تەكەببۇر:
نەۋاساز قۇشنى قەپەس ئىچرە بەند،
چۈمەسئود قاشىدا قويۇپ خۇدپىسەند.
— ئا. نىزارى.

خۇددام [خدام] (ئە) مۇلازىملار، خىزمەتچىلەر، خادىملار:
گەر ساڭا خۇد لەبىيۇ خۇددام ئېرۇر،
قايغۇلارى كۆڭلىگە ناكام ئېرۇر.
— نەۋايى.

خۇدراي [خودراى] (پ) باشباشتاق، قەيسەر، جاھىل:
قىرقىپ ئېردى قاشىن ئول بادە نەرەستى خۇدراي،
تازە چىقمىش، نىئەجەب، گەر دېسەم ئانى يېڭى ئاي.
— نەۋايى.

خۇدرەڭ [خودرنگ] (پ) بويالمىغان، ئۆز ئەسلى رەڭگى، باشقا رەڭگە ئارىلاشمىغان رەڭ.

خۇدرۇ [خودرو] (پ) ئۆزى ئۆسۈپ قالغان، ياۋا:
تاشلاغىل ناقىس، رىزا دەشتىغە قويماي ھالىغە،
گەر سېنى تىندۇرماسا ھەريان سۇرۇپ خۇدرۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇدروي [خودرى] (پ) «خۇدرو» غا قارالسۇن.

كۆزمۇدۇر يا كافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۇزمۇدۇر يا لالەئى خۇدروي يا بەرگى سۇمەن.
— ھافىز خارەزمى.

خۇدستانلىغ [خودستان ليغ] ئۆزىنى ماختىماق.

خۇدشىگەن [خودشكن] (پ) كەمتەر، كىچىك پېئىل:
خۇدشىگەنگە يەتتى ئول ئالى مەقام،
خۇدنەما تاپتى بۇ يەئلىغ ئىنتىقام.
— نەۋايى.

خۇدكار [خودكار] (پ) ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىدىغان، ھەرىكەتچان:
خەبەر ئالدى خەددام خۇدكارلار،
يىغىلدى ھەمە يار، ئەغيارلار.
— ئا. نىزارى.

خۇدكام [خودكام] (پ) پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان:
كىمكى مەندەك ئىشق ئەرا بىسەبرۇ ئارام ئولماسۇن،
يار ئاڭا بىر سەن كەبى بەدمېھرى خۇدكام ئولماسۇن.
— نەۋايى.

خۇدكامە [خودكامە] (پ) «خۇدكام» غا قارالسۇن.

خۇدنەما [خودنما] (پ) شۆھرەتپەرەس، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئىنتىلگۈچى، ئابرۇيپەرەس:
مەرھەلەئى فەغانەكىم ئەھلى بەقا نەزەر قىلسۇن،
جەزبە ئېلى سەۋارەدۇر، زاھىد خۇدنەما يايىاق.
— زەلىلى.

خۇدنەمالىق [خودنماليغ] شۆھرەتپەرەسلىك، ئابرۇيپەرەسلىك.

خۇدنەماي [خودنماى] (پ) «خۇدنەما» غا قارالسۇن.

خۇرد [خورد] (پ) ئۇششاق، كىچىك؛ پارچە، پارچىلاغان:
تۇرالماي شەھەر ئىچرە، كەلدىم بۇيان،
كى ماتەم تۇتۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردى كەلان — چوڭ ـ كىچىك، ئۇششاق ـ چوڭ:
تۇشۇپ تاغ باشىدىن ھەمە كافىران،
توشۇپ بۇتلارىن ھەمە خۇردى كەلان.
— ئا. نىزارى.

خۇردە [خورده] (پ) «خورد» قا قارالسۇن.

خۇردەدان [خوردەدان] (پ) زېھنى ئۆتكۈر، پەملىك:
بەقاسىزدۇر جەھان مۇلكىنى شاھى خۇردەدان كەتمىش،
ۋەلى گەر كەتسە ھەركىمدەك نە بىنامۇ نىشان كەتمىش.
— ئەرشى.

خۇردەدانلىق [خوردەدانليق] ئۆتكۈرلۈك، ھوشيارلىق.

خۇررەم [خرم] (پ) خۇشال، شاد، خۇرسەند:
جەمالۇ ھۇشنى ئەكسىندىن گۈلىستان يەئلى خۇررەمدۇر،
ئانىڭ ھۆسنى جەھان ئاراسى تاكىم بولدى جان ئارا.
— ھافىز خارەزمى.

خۇررەم بولماق — خۇشاللانماق، شادلانماق:
جەھان خۇررەم بولۇپ خۇددى بارىنتەك،
سۇزۇلۇپ چەشمەلەر مابى ماينىتەك.
— لۇتفى.

خۇررەم قىلماق — خۇشاللاندۇرماق، شادلاندۇرماق:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاكلا خۇررەم سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

خۇررەملىق [خرم ليق] شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
باردۇر يامان ئەلگە ھەمنەشىنلىغدە زەرەر،
خۇررەملىق ئارا رەنجۇ ھەزىنلىغدە زەرەر.
— نەۋايى.

خۇرسەند [خرسند] (پ) رازى، مەمنۇن، خۇشال، شاد:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئېرۇر مۇڭا زىيجان.
— موللا قۇربان.

خۇرسەندلىق [خرسندليق] رازىلىق، مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق، شادلىق.

خۇرشىد [خورشيد] (پ) 1) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ:
كى خۇرشىدنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساڑى ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

2) ناھايىتى گۈزەل، بەك چىرايلىق:
ئول بار ئىكەنۇ ئۆزگە قاچان كۆزگە كۆرۈنسۇن،
خۇرشىد بارىندە مەھۇ ئەختەرگە نې ساندۇر.
— ھافىز خارەزمى.

خۇرشىدى پەرتەۋرا — نۇرلۇق قۇياش:
مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

خۇرشىدى خاۋەر — شەرق قۇياشى:
كى خۇرشىدى خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قۇلاقىغە پەرۋىن ئېرۇر ئۇنجۇسى.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد رەخشان — پارلاق قۇياش:

نەماھىكى، خۇرشىد رەخشان كەبى،
چۇ بەرپا قىلىپ خىيمەڭۇ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىدى فەر — كۆركەم، ھەيۋەتلىك قۇياش:
تەڭسەنى دۆڭلەت ئۆزە مىنسەڭ سەن، ئەي خۇرشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرج.
— قەلەندەر.

خۇرشىد ماھ — نۇرلۇق ئاي:
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىد ماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈز — گۈزەل يۈز، چىرايلىق يۈز:
خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قارىنداش،
ئول كۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

خۇرشىد راي [خورشىدراى] (پ) ئۆتكۈر، روشەن پىكىرلىك:
رەڭەن بولدى خاقانى خۇرشىدراي،
بۇ ئىلكىدە ئايىنە، ئول بىردە ئاي.
— نەڭايى.

خۇرشىد سىيما [خورشىدسيما] (پ) قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل.

خۇرشىدۋار [خورشىدوار] (پ) قۇياش كەبى، قۇياشتەك.

خۇرشىدۋەش [خورشىدوش] (پ) قۇياشتەك نۇرلۇق، يارقىن:
ئۆزى بىر تەخت ئۇستىدە جەمشىدۋەش،
يانىدا گۈلچېھرەئى خۇرشىدۋەش.
— نەڭايى.

خۇرۇج [خروج] (ئە) قارشى چىقىش، توپىلاڭ قىلىش:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

خۇرۇج ئەتمەك — قارشى چىقماق، توپىلاڭ قىلماق:
ئانى ھەم تەماشا قىلىپ نەچچە كۈن،
خۇرۇج ئەتكەلى بەلكى يۆتكەپ ئورۇن.
— ئا. نىزارى.

خۇرۇج ئەيلەمەك — «خۇرۇج ئەتمەك» كە قارالڭ.

خۇرۇس [خروس] (پ) خوراز:
ئۇچسە ئۇچقاي ئىردىلەر تاكىم قاناتىنىڭ زوربىدىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسنىڭ مادەڭۇ نەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

خۇرۇش [خروش] (پ) قىچقىرماق، چىللىماق، توۋلىماق، ھۆركىرىمەك، پىغان، پەرياد، ناله:
رەگى گۈل سىمگۈندۇر، شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر، بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خۇرۇش ئەيلەمەك — ۋارقىرىماق، ھۆركىرىمەك، قىچقىرماق، توۋلىماق؛ پەرياد چەكمەك، ناله قىلماق:
سۇ ئالىبان زەررەئى نۇش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

خۇرۇش قىلماق — «خۇرۇش ئەيلەمەك» كە قارالڭ.
مۇنچە بولۇپ باقمادى قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۈل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.
— زەلىلى.

خۇرۇشان [خروشان] (پ) پىغان، پەرياد چەككۈچى، قىچقىرغۇچى، شاۋقۇن سالغۇچى:
بولدى ھەر نەۋاكەش بىر بەھرى جۇشان،
رۇبائىي بەھرى ساز ئەيلەپ خۇرۇشان.
— نەۋايى.

خۇسرەۋ [خسرو] (پ) 1) بۇرۇنقى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ لەقىمى:
مەدايىن ئىلى شاھى خۇسرەۋ ئىندى،
كى ھۇرمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىندى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: پادىشاھ، شاھ:
باشىمغە تاپىلسە تاقىيئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

خۇسرەۋانە [خسروانه] (پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارەك، پادىشاھلارغا لايىق:
ياساپ خۇسرەۋانە چۇ ئەسبابى بەزم،
قىلىپ مۇندا بارچە كىبرەكلىكنى جەزم.
— ئا. نىزارى.

خۇسرەۋانى [خسروانى] (پ) پادىشاھلىق، پادىشاھلارغا تېگىشلىك، پادىشاھلارغا مەنسۇپ.

خۇسۇسەن [خصوصاً] (ئە) 1) بولۇپمۇ، ئەڭ مۇھىمى:
خۇسۇسەن فەقىر غەمكەشۇ ناتەۋان،
سىرىشكىمنى ھەر سۇبھى ئەيلەپ رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) ئاتايىن، مەخسۇس:
خۇسۇسەن خىسالى ھەمىدىڭ بىلىپ،
ئۇلۇغ ئېئتىماد ئىشلەرىڭگە قىلىپ.
— نەۋايى.

خۇسۇمەت [خصومت] (ئە) دۇشمەنلىك، ئاداۋەت:
خۇسۇمەت تەرەپتىن يىراق كاردۇر،
دېسەك راست سۆزنى فىراق كاردۇر.
— ئا. نىزارى.

خۇسۇسىيەت [حصوصيت] (ئە) 1) سۈپەت، بەلگىلەر.
2) خاسلىق، مەخسۇسلۇق.

خۇش [خوش] (پ) 1) ياخشى، ماقۇل:
يالغۇز بول، رەنج پەرۋەرد ئولماق،
خۇشراق چۇ يامان رەفىقدەك فەرد ئولماق.
— نەۋايى.

2) چىرايلىق، يېقىملىق:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلې خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

3) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
خۇش ئېرۇر كۆزلەرى بىمارى دائىم،
ۋەلې خۇش ئۆزگەيۇ، بىمار ئۆزگە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش ئەلھان — خۇش ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز:
سايەئى سەرۋىمەنۇ يارى گۈلۇ بوستانى،
نەغمە سەنج ئولسە دەغى بولبۇلى خۇش ئەلھانى.
— زەلىلى.

خۇش بولماق — شادلانماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق:
مەنىم بىرلە بەسى خۇش بولغاي ئېردىڭ،
قاچان كەتسە ئارادىن بۇ مەڭۇ تۇ.
— ھافىز خارەزمى.

خۇش خەبەر — ياخشى خەۋەر، خۇرسەندلىك بېغىشلىغۇچى خەۋەر، شادلاندۇرغۇچى خەۋەر:
دېدى قىز: «ئىشتىكىل ساڭا خۇش خەبەر،
ماڭا بول كۆرۈنگەن ئېرۇر سىيمبەر».
— ئا. نىزارى.

خۇش سۈلۇك — خۇش مۇئامىلە:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقرپەرۋەر تۇرۇر خۇش سۈلۇك.
— ئا. نىزارى.

خۇش نەفەس — ئاۋازى يېقىملىق، تاتلىق ـ شېرىن سۆزلەيدىغان:
ئاسىپدۇر تۇرۇسقا چۇ ئالتۇن قەفەس،
قۇشى بىر ـ بىرىدىن ئېرۇر خۇش نەفەس.
— ئا. نىزارى.

خۇش نىھاد — خۇش تەبىئەتلىك، مىجەزى يېقىملىق:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەفز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نىھاد.
— ئا. نىزارى.

خۇش ۋەقت — ۋاقتى خۇش، خۇشال ـ خۇراملىق:
سىزلەرنى داغى تۇتۇپ سەلامەت،
خۇش ۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.
— موللا نىياز.

خۇشا [خوشا] (پ) نېمىدېگەن ياخشى؛ قانداق ياخشى:
بولۇپ ھەم سەئىب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خۇشا، ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقامىدا بىردەك.
— ئەرشى.

خۇشاب [خوشاب] (پ) تازا، ساپ، تىنىق، يالتىراق:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەرلەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.

دۇررى خۇشاب — ساپ، تازا ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
فىراقى رەڭگى رۇخسارى لەبىگدە تۇنلەيۇ كۇنلەپ،
سىرىشكىم يىغلارەم ھەر قەترەسىن دۇررى خۇشاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

خۇشامەت [خوش آمد] (پ) بىرەۋغا تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، خۇشامەت:
كى مەھزۇن خۇشامەت قىلىپ دايەگە،
قىلىپ فەرش توققۇز مەتاۋ پايەگە.
— مەھزۇن.

خۇشئايەندە [خوش آينده] (پ) خۇش كەلگۈچى، گۈزەل تۇيۇلىدىغان، يېقىملىق:
ئانداغ خۇشئايەندە كۆزۈم قاشىدىن ئاشدى،
كىم گۈلشەنى جاندە يۇرۇسە سەرۋى خىرامان.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشباش [خوشباش] (پ) خۇش مۇئامىلە، خۇش ۋاقىت.

خۇشبەرنا [خوش برنا] (پ) چىرايلىق، كېلىشكەن.

خۇشبۇ [خوش بو] (پ) خۇشبۇي، ئىللىق:
دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەردە سەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساربدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

خۇشتالىئ [خوش طالع] (پ + ئە) بەختلىك، بەختيار، تەلەيلىك:
بىر سۇبھىكىم ئاڭا كىم تالىئ ئولۇر باده قويانىنى،
خۇش بەختى ھۇمايۇن بىلە خۇشتالىئىن فېرۇز.
— نەۋايى.

خۇشتەبەئ [خوش طبع] (پ + ئە) ياخشى تەبىئەتلىك، مىجەزى، خۇلقى ياخشى؛ شائىرانە مىجەزلىك، ئەدەب.

خۇشتەر [خوشتر] (پ) ياخشى، ناھايىتى ياخشى:
فۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

خۇشتەقرىر [خوش تقرير] (پ + ئە) يېزىقتا مەزمۇننى ياخشى ئىپادىلەپ بەرگۈچى، چىرايلىق، مەزمۇنلۇق جۈملە-لەرنى تۈزگۈچى.

خۇشتەۋىر [خوش طور] (پ + ئە) ھەرىكىتى يېقىملىق.

خۇشخان [خوش خوان] (پ) خۇش ئاھاڭ، خۇش ئاۋاز.

خۇشخۇ [خوش خو (ى)] (پ) خۇش تەبىئەتلىك، ياخشى مىجەزلىك، ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشخۇي، مۇلايىم:
رەنج بولماس ھەر جەفايىكسم چېكەر ئەغيارىدىن،
يار يادى بىرلە ئادەت ئەيلەگەن خۇشخۇ كۆڭۈل.
— ناقىس.

خۇشرەفتار [خوش رفتار] (پ) چىرايلىق ماڭىدىغان.

خۇشرەڭ [خوش رنگ] (پ) رەڭگى چىرايلىق، گۈزەل.

خوشسائەت [خوش ساعت] (پ + ئە) ياخشى سائەت، ياخشى پەيت.

خۇشك [خشك] (پ) 1) قۇرۇق، سۇسىز:
ياپۇشسە ئول ئوتدىن ھۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نە مۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.

2) قۇرۇق يەر:
كى خۇشكىدا ئولتۇرۇپ ئېردى ئول،
تەۋەھھۇم بىلەن باقىبان ئوخۇسول.
— ئا. نىزارى.

خۇشك رۇد [خشك رود] (پ) قۇرۇغان دەريا، قۇرۇغان ئېقىن:
كىشى كىم مۇھەببەتى يوق ئانى دەرلەر خۇشك رۇدى،
سەببى تەمام ئالەم ئەۋلانىڭ ئېرۇر ۋۇجۇدى.
— زەلىلى.

خۇشك سال [خشك سال] (پ) قۇرغاقچىلىق يىلى:
خۇشك سال ئولدى بۇ يىل ئول نەۋئىكسم گەرد ئىچرە ئەل،
بىر - بىرىن كۆرمەس ئەگەرچە ئولتارۇرلەر روبەرۇ.
— نەۋايى.

خۇشك لەب [خوشك لب] (پ) مەھرۇم، بىبەھرە، تەشنا:
چەشمەئى ھەيۋاندىن ئۆتكەن خۇشك لەب،
بەركەدىن دەفئى ئەتەش قىلغان تەلەب.
— نەۋايى.

خۇشكۇۋار [خوشكوار] (پ) 1) تاتلىق، تەملىك، پۇراقلىق:
گۈلىستان خۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۇزۇپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خوشكۇۋار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشگۇي [خوش كوى] (پ) شېرىن سۆز، چىرايلىق سۆز:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمە سەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۇلبۇلۇ خۇشگۇيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھافىز خارەزمى.

خۇشلەھجە [خوش لهجه] (پ + ئە) خۇش ئاۋاز، يېقىملىق سۆزلەيدىغان.

خۇش مەشرەب [خوش مشرب] (پ) ياخشى تەبىئەت-لىك، خۇش چاقچاق، خۇشخۇي، لەۋەن.

خۇش مەقال [خوش مقال] (پ + ئە) سۆزگە ئۇستا، گەپدان.

خۇشنەما [خوش نما] (پ) كۆركەم، چىرايلىق، گۈ-زەل:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇ بال ئىلەكسم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

خوشنەۋا [خوش نوا] (پ) ئاھاڭى يېقىملىق، خۇش ئاۋاز.

خۇشنەۋاز [خوش نواز] (پ) ياخشى چالغۇچى، ئۇستا سازەندە.

خۇشنەۋىس [خوش نويس] (پ) چىرايلىق خەت يازغۇ-چى، خۇشخەت.

خۇشنۇد [خوشنود] (پ) رازى، مىننەتدار، شاد:
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە،
مېنىڭ خۇشنۇدلۇقۇمدىن ئول بېھىشتى جاۋىدان كەتتى.
— موللا سالىھ.

خۇففاش [خفاش] (ئە) قارىغۇ ياپىلاق، شەپەرەڭ.

خۇك [خوك] (پ) توڭگۇز، چوشقا.

خۇكبان [خوكبان] (پ) توڭگۇز باققۇچى.

خۇكچەران [خوك چران] (پ) «خۇكبان» غا قارا-ڭ.

خۇلد [خلد] (ئە) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ جەننەت:
قىلىپ نۇكتە دىۋانىنى نەقشى چى،
مۇھەببەت ھەۋاسىدا خۇلدى بەرىن.
— ئا. نىزارى.

خۇلد ئاشىيان [خلد آشيان] (ئە + پ) جەننەتكە كىرىدىغان، جەننەتتىي.

خۇلد ئايىن [خلد آين] (ئە+پ) جەننەتتەك بېزەكلىك.

خىزر سۇيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.
خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.
خىزرۋەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەفەككۇر قىلىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە گۇل خىزرۋەش يارنى.
— ئا. نىزارى.
خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن گەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.
خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۇپەتلەر:
بۇشەھ (نىك) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.
خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالسۇن.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.
خىسلەت [خصلت] (ئە) سۇپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.
خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈك شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.
خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلۇم شايىئىدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.
2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈك بەئزىسىدۇر خىلاف.
— غەربى.
خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغە خىلاف ئەتمەس غەربنى شەرمىسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.
خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.
خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئېلىش.
خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.
خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىك ئەجرىغە دىيدارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئەلۋانىمنى كۆرسۇن.
— موللا فازىل.
خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— موللا قۇربان.
خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىك ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىك ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتىدىن ئىللەت،
ماددە بولسە ھەر نېچۇك زەخمەت.
— نەۋايى.
خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،
ئىلاجى مۇنىك سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.
خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىك خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.
2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكسم ئۆزگەلەرنىك خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.
خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىلەللاھ دەپ يولۇڭغە كىرىلەر شەۋقى،

خۇن پالا [خون پالا (ى)] (پ) قان يۇقى، قان تەككەن.

خۇنخار [خون خوار] (پ) قانخور، قان تۆككۈچى:
كۆيدۈرۈپ جانۇ كۆڭۈل ھەم قانسىن ئىچمەكلىك ئۈچۈن،
لەئلى ئاتەشبار ئىلە ئول نەرگسى خۇنخار بەس.
— ئەرشى.

خۇنخاره [خون خواره] (پ) «خۇنخار» غا قاراڭ.

خۇنرىز [خونريز] (پ) 1) قان تۆككۈچى، قانخور:
كەمەر باغلاپ چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە خەنجەرى تىيزى.
— زەلىلى.

2) رەھىمسىز، زالىم:
بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئىبئىتىقاد،
بۇ تۆڭگان خۇنرىزى بىئىبئىتىماد.
— مۇللا شاكىر.

خۇن رىزان [خون ريزان] (پ) قان تۆكۈشكەن، قىرغىن قىلىشقان ھالدا:
ياغىپ قان ھاۋادىنكى باران كەبى،
ئىكى كۆنغىچە خۇن رىزان كەبى.
— ئا. نىزارى.

خۇنسا [خنثا] (ئە) ئىككى جىنسىلىق:
نەيەردە ھاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى - ئۇچدىن زەن،
بۇگۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغا بەرمىش پەن.
— مۇللا قۇربان.

خۇنفشان [خون فشان] (پ) قان چاچقۇچى، قاتىل.

خۇنكار [خون كار] (پ) قان تۆككۈچى، قان ئىچەر، جاللات:
بەسكى نەرگىس بۇ چەمەندە جىلۋە خۇنكار ئەيلەدى،
يوق چەمەن نەرگىسلەرى، بەل نەرگىسى بىمارەلەر.
— ئەرشى.

خۇنىن [خونين] (پ) قانلىق، قان رەڭ، توق قىزىل:
نۇكتەئى مەۋھۇم ئەمىس كۆڭلۇمدە ئاغزىڭ ياددىن،
كىم بۇ خۇنىن غۇنچە ئىچرە داغى پىنھانمدۇر ئول.
— نەۋائى.

خىتاب [خطاب] (ئە) 1) سۆز بىلەن قىلىنغان ئىلتىماس، مۇراجىئەت:
ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىر نەفەس ئارام بەرمەس،
خىتاب زائىقەتۇل - مەۋت ئىلە لەبىل - مىر ساد.
— شەۋقى.

2) بۇيرۇق:
قىلدىم ئىبسە كىمىيا خىتابىڭ،
يىبەردى بۇ يەڭلىغ خىتاب ئەيلەبان.
— نەۋائى.

خىتاب ئەيلەمەك — ئىلتىماس، مۇراجىئەت قىلماق، بىراۋغا قاراپ سۆزلىمەك:
پۇرسىشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى.

خىتاب قىلماق — «خىتاب ئەيلەمەك» كە قاراڭ:
مېھمانىغۇ ھەر نېچە قىلدى خىتاب،
چۇ بىدىل خىجالەتدە بەردى جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

خىتتە [خطه] (ئە) مەملىكەت، ئۆلكە؛ شەھەر.

خىتتەئى پاك — گۈزەل ئۆلكە، گۈزەل شەھەر:
ئول ئايدىن يارۇمىش ئول خىتتەئى پاك،
قۇياش ئۇيلەكسىم بۇ مەركەزى خاك.
— نەۋائى.

خىجالەت [خجالت] (ئە) ئۇيلىش، ئىزا تارتىش، خىجالەت:
خىجالەت بابىدىن ھەر كۈندە مىڭ تۈرلۈك ئاچىلمىشدۇر،
بۇ رەڭگىمنى كىشى كۆرگەي دېگەيلەر كىم سەمان كاغەز.
— شەۋقى.

خىجالەتزەده [خجلتزده] (ئە + پ) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل بولغان:
سۈنبۈلى زۇلفى بىلەن گۈل يۈزىدىن،
بولدى خىجالەتزەده مۈشكۈ گۈلاب.
— ھافىز خارەزمى.

خىجلەت [خجلت] (ئە) خىجالەت، ئىزا تارتىش:
تۈنۈ كۈن ئەزم ئەيلەپ ئول ئالەمگە بولغاچ نۇر تاش،
خىجلەت ئەيلەپ ئاي قارالىق بولدى، سارغاردى قۇياش.
— ئەرشى.

خىجىل [خجل] (ئە) ئۇيالغان، ئىزا تارتقان:
خىجىل بولدى بۇ ھالدا تىيرى مىژگان،
دېدى: بۇ فېئىلدىن، كەل ئەمدى سەن يان.
— ئا. نىزارى.

خىدمەت [خدمت] (ئە) خىزمەت، ئىش.

خىدمەتكۈش [خدمت كوش] (ئە + پ) تىرىشىپ ئىشلىگۈچى، تىرىشچان، خىزمەتلەرنى بېجىرگۈچى.

خىراج [خراج] (ئە) 1) سېلىق، تۆلەم، ئۇرۇش چىقىمى:
ئەمىس سۈلتان جەھان مۈلكىن ئالىپ، ئەلدىن خىراج ئالغان،
جەھان سۈلتانى ناقىس ھالى سورغان ئەھلى ھىممەت بىل.
— ناقىس.

2) ئىشلىتىلىدىغان نەرسە، مەبلەغ، پۇل:

كى بىچارەدۇرمەن ماڭا يوق ئىلاج،
چۇ لازىم بولۇپدۇر ئاتامغا خىراج.
— ئا. ئىزارى.

خىراجەت [خراجت] (ئە) لازىم قىلىدىغان پۇل، مەبلەغ، چىقىم:
ئۆزۈم ئىزدەمەككە ئىجازەت بېرىڭ،
كى يول جابدۇقىغە خىراجەت بېرىڭ.
— ئا. ئىزارى.

خىرام [خرام] (پ) 1) كېزىش، ئايلىنىش، قايتىش:
بولۇپ مەئرىكەنىڭ ئىشى ھەم تەمام،
دېدىكىم: پەرىلەر قىلۇرمىز خىرام.
— ئا. ئىزارى.
2) ناز ـ كەرەشمە بىلەن يۈرۈش، چىرايلىق يۈرۈش:
دۇنيا قىلدى ئول پىرى ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساري قىلدى خىرام.
— ئا. ئىزارى.
3) ھەركەت، ئۇرۇنۇش، ئولتۇرماسلىق:
كى مۇرادى ئانىڭ خىرام بولۇپ،
كۆبى مەقسۇد ساري گام بولۇپ.
— نەۋايى.

خىرام ئەيلەمەك — كەتمەك، جۆنىمەك، ماڭماق:
بېگىم جەننەت ئىچرە خىرام ئەيلەدى،
بۇ دۇنيا ھۇزۇرىن ھەرام ئەيلەدى.
— ئا. ئىزارى.

خىرام قىلماق — «خىرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

خىرامان [خرامان] (پ) 1) ئۆزىنى ئوينىتىپ، ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
باغى كىسرەتدە نىھانى ۋەھدەتى كۆردى كۆڭۈل،
جىلۋە نەخلىستانىدا نەخلى خىرامانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) بىمالال، خاتىرجەملىك بىلەن:
خىرامان چىقىپ تەختكە پادىشاھ،
كۆرۈنۈش بېرىپ، ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. ئىزارى.

خىرامان بولماق — ناز بىلەن چىرايلىق ماڭماق:
گەر خىرامان بولسا ئول سەرۋى رەۋان،
جان رەۋان بولۇر ئانىڭ رەفتارىنە.
— ھافىز خارەزمى.

خىرامان تۇتماق — ئۆزىنى چىرايلىق، خاتىرجەم، بىمالال تۇتماق:
خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن (ھەر كۈن) ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت.
— موللا نىياز.

سەرۋى خىرامان — سەرۋىدەك چىرايلىق، قامەتلىك، كېلىشكەن:
بوي چەكتىڭ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

خىرە [خيره] (پ) كۆڭگا، تۇتۇق، قارائغۇ باسقان، خىرە؛ سۇنۇق:
كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

خىرەد [خرد] (پ) 1) ئەقىل، ھوش، پاراسەت:
كۆڭۈل ئىستەبان بىزگە بەردىڭ مەدەد.
قەبۇل ئەتمەگەي بۇ سۆزۈڭنى خىرەد.
— ئا. ئىزارى.
2) چۈشەنچە.
گۈيا بۇيلە ھۇكم ئېتەر خىرەدىم،
كى ساڭا ھەم يېتەر ئىمىش مەدەدىم.
— نەۋايى.

خىرەد ئەھلى — ئاقىللار، دانىشمەنلەر، ئەقىل ئىگىلىرى:
ئىنانمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپايان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قوينىدا پىنھان.
— موللا قۇربان.

خىرەد تەرىقى — دانالار ئۇسۇلى، ئاقىللار يولى:
ھەر كىمگە خىرەد تەرىقىنىڭ نىسبەتى بار،
دەۋلەتكە ئەگەر يەتسە ئانىڭ مۇددەتى بار.
— نەۋايى.

خىرەد سەفھەسى — ئەقىل كىتابى:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. ئىزارى.

خىرەد شەمئى — ئەقىل چىرىغى.
خىرەد لال بولماق — ھەيران بولماق.
خىرەد نىشانى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك بەلگىسى.
خىرەدنى زايىل ئەتمەك — ئەقىلنى يوقاتماق، مەست، بىھوش بولماق.

خىرەد پەرۋەر [خردپرور] (پ) ئەقىللىق، دانا.
خىرەد پەيۋەند [خردپيو ند] (پ) ئەقىللىق دەپ ھېسابلانغان.

خىرەد پىشە [خردپيشە] (پ) ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

خىرەد روب [خردروب] (پ) ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى، ئەقلى ـ ھۇشىنى ئالغۇچى.

خىرەدفەن [خردفن] (پ) ئەقىلنى ئىشلەتكۈچى، ئەقلىدىن پايدىلانغۇچى.

خىرەدلىغ [خردليغ] ئەقىللىق.

خىرەدمەند [خردمەند] (پ) 1) ئەقىللىق، دانا:

ئانىڭ دامىغە، ئەي قۇش، تۇشمەگىل بولساڭ خىرەدمەندى،
قۇسۇن دامىن قۇرۇپ ھەركىمگە بىر تەدبىر ئېتەي سۇلتان.

— موللا نىياز.

2) ئالىم، ئۆلىما:

سىكەندەر مەئابۇ فەردۇن ھەسەب،
خىرەدمەندۇ دانايى ئالىي نەسەب.

— ئا. نىزارى.

خىرەدنامە [خردنامە] (پ) ئەقىل ـ ھېكمەت ھەققىدىكى بايانات، ھېكمەت رىسالىسى.

خىرەدنىھاد [خرد نهاد] (پ) ئەقىللىق، ئەقلى بار، زېرەك.

خىرەكەش [خيرەكش] (پ) قارائىغۇلۇققا تارتىش، خاپىلىق كەلتۈرۈش.

خىرقە [خرقە] (ئە) ئەسكى چاپان، جەندە، دەرۋىشلەر كىيىمى:

كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.

— زەلىلى.

خىرقەئى فەقىر — مەخسۇس پەقىرلىق تونى:

ئاڭلابان ئول دەرد ئىلە ھالات ئاڭا،
خىرقەئى فەقر ئەتتى ھەۋالات ئاڭا.

— نەۋايى.

خىرقە كىيمەك — دەرۋىشلەر قاتارىغا ئۆتمەك، سوپىلار يولىدا ماڭماق.

غەم خىرقەسى — غەم تونى:

فىتنە ئەھكامىن سۇرەرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

خىرقەپۇش [خرقە پوش] (ئە + پ) خىرقە كىيگەن، دەرۋىش.

خىرقەتى [خرقتى] (ئە) يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى، دەرۋىش.

خىرگاھ [خركاه] (پ) 1) چېدىر:

فەلەكدۇر يەتتە خىرگاھىكى بىر ـ بىر ئۆزرە تىكمىشلەر،
ئاڭا قەندىل ئېتىپ خۇرشىددىن ھەي قادىرى دانا.

— زەلىلى.

2) مەنزىل:

ئەنجۇبەئى ئىلاھى، كەۋنەين پادىشاھى،
خىرگاھى بارگاھى، چەرخى كەيۋان ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

سىپىھرى خىرگاھى — ئاسمان چېدىرى، كۆك، سامانىڭ.

خىرگاھۇەش [خركاەوش] (پ) چېدىرغا ئوخشاش، چېدىر كەبى.

خىرگەھ [خركه] (پ) «خىرگاھ» قا قارالسۇن:

ئول پەرى ھۇسنى جەھان ھۇسنى ئارا شەھدۇر مەگەر،
كۆزلەرىم ئاقۇ قارالىق ئىككى خىرگەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

خىرگەھى [خركهى] (پ) تۆۋەن ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىدىغان ناخشا.

خىرمەن [خرمن] (پ) 1) ئورۇلغان زىرائەتنى توپلاپ، تېپىپ، تازىلاپ ئالىدىغان جاي، خامان:

چۇ خىرمەن يېرىدە چاچىلغان ئۇرۇق،
ھەمە مۇرلەرغە بولۇپتۇر ئوزۇق.

— غەربىي.

2) تۇپ، نېگىز، ئاساس:

ناز ئىلە ئوتلۇق كۆزى ھەريان باقىپ،
زۇھدۇ ۋەرەئ خىرمەنگە ئوت ياقىپ.

— نەۋايى.

3) كۆپ، مول:

كۆڭۈلدە ئانچە ئوقۇڭدىن تۆكۈلدى پەيكانكىم،
باشاق بىلە بۇ بەلا مەزرەئىدە خىرمەندۇر.

— نەۋايى.

خىرمەنى ئەغيار — دۇشمەن توپى، قارشى چىققۇچىلار، قارشى ھەركەت قىلغۇچىلار.

خىرمەنى بەرباد ئولماق — ھوسۇلى زايا بولماق، شامالغا ئۇچماق، يوق بولماق:

تا ھىرسۇ ھەۋەس خىرمەنى بەرباد ئولماس،
تا نەفسۇ ھەۋا قەسرى بەر ئۇفتاد ئولماس.

— سەبۇرى.

خىزاب [خضاب] (ئە) بوياق، رەڭ.

خىزاب بەرمەك — قىزارتماق، بويىماق.

خىزر [خضر] (ئە) خىزىر پەيغەمبەر، خىزىر ئەلەيھىسسالام:

ئەبھايۇان نېگە بولسە جىلۇەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىپ ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.

— ئەرشى.

خىزر سۇيى — ئابىھايات (ھايات بېغىشلىغۇچى سۇ).
خىزرى راھ — يول كۆرسەتكۈچى خىزىر.
خىزرمانەند [خضرمانەند] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش.
خىزرۋەش [خضروش] (ئە + پ) خىزىرگە ئوخشاش:
تەفەككۇر قىلىپ تاپمادى يارنى،
كى غار ئىچرە ئول خىزرۋەش يارنى.
— ئا. نىزارى.
خىسارەت [خسارت] (پ) زىيان، چىقىم؛ زەخمىلەنمەك، زىيان تارتماق:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئۆزنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.
خىسال [خصال] (ئە) (بىرلىكى: خىسلەت) خىسلەتلەر، ياخشى سۇپەتلەر:
بۇشەھ (نىك) ھەمىدە خىسالىن ئەگەر،
كى ئىقبالى بىرلە كەمالىن ئەگەر.
— ئا. نىزارى.
خىسرەۋ [خسرو] (پ) «خۇسرەۋ» گە قارالىڭ.
خىسرەۋى خۇرشىد — شەرق قۇياشى:
خىسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.
خىسلەت [خصلت] (ئە) سۇپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر.
خىشت [خشت] (پ) خىش:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.
خىلاپ [خلاف] (ئە) 1) قارشى، قارىمۇ قارشى، زىت:
كى سەرداردىن زۇلىم شايىئىدۇرۇر،
خىلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقىئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.
2) يالغان:
چۇ ماقتاپ ئۆزۈڭنى تولا ئۇرما لاف،
بۇ ئۇرغان سۆزۈڭ بەئزىسىدۇر خىلاف.
— غەربىي.
خىلاف ئەتمەك — قارشى ئىش قىلماق، خىلاپلىق قىلماق:
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جاناننم،
ۋەفاسىغە خىلاف ئەتمەس غەربىنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
خىلافەت [خلافت] (ئە) خەلىپىلىك، ئورۇنباسارلىق: خىلافەت *تالىشىپ چۇ ئالى يەزىد،*
بىرىن كەربەلادە قىلىپدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.
خىلافەتدىسار [خلافت دثار] (ئە) ئورۇنباسارلىققا مۇناسىپ.
خىلافەت كەردەن — خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىش.
خىلال [خلال] (پ) چىش كولىغۇچ.
خىلئەت [خلعت] (ئە) چاپان، تون، ھەشەمەتلىك كىيىم:
ئانىڭ ئەجرىغە دىيارىمنى كۆرسۇن،
كى خىلئەت نېئمەت ئەلۋانىمنى كۆرسۇن.
— موللا فازىل.
خىلئەت ئەخزەر — يېشىل تون.
خىلئەتى سەلتەنەت — سەلتەنەت كىيىمى، پادىشاھلىق كىيىمى:
قەددىغە ئەزەمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
— موللا قۇربان.
خىلت [خلط] (ئە) ئارىلاش، ئارىلاشما؛ تېبابەتچىلىكتە ئادەم بەدىنىدىكى ھەرخىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە ھاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلار (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.
بولسە تەبئ ئىچرە خىلتدىن ئىللەت،
ماددە بولسە ھەر نېچۇك زەخمەت.
— نەۋائى.
خىلت بولماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.
خىلتى سەۋدا — نېرۋىسى بۇزۇلغان، ئېلىشىپ قالغان:
دېدىكىم: «*بۇلار خىلتى سەۋدادۇرۇر،*
ئىلاجى مۇنىڭ سەيرى دەريا دۇرۇر».
— ئا. نىزارى.
خىلقەت [خلقت] (ئە) 1) يارىتىلىش، پەيدا بولۇش:
ئانىڭ خىلقەتىدىن جەھان ئاشكار،
كى شەمسۇ قەمەر، بەلكى لەيلۇ نەھار.
— ئا. نىزارى.
2) تاشقى قىياپەت، بەدەن، تەن، ۋۇجۇد:
ئارزۇ ئەيلەمەكىم ئۆزگەلەرنىڭ خىلقەتىنى،
تۇپراق ئولغاي، توزۇغاي ھەشرىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.
خىلۋەت [خلوت] (ئە) 1) ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق، ھېچكىم كۆرمەيدىغان، پىنھان، خالىي:
تەۋەككەلتۇ ئىللەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،

ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خلۇەتىدىن ئۆزنى خار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

2) يالغۇز، تەنها؛ يالغۇزلۇق، تەنھالىق:
بۇ رەڭ خلۇەتكى نى تاڭ بەلكى ئادەت بۇدۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىيزبان، مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

خلۇەت ئەيلەمەك — خالىي قىلماق، بوشاتماق.
خلۇەت تاپماق — يالغۇزلۇق تاپماق، قۇلاي پۇرسەتتىن پايدىلانماق؛ ئادەمسىز خالىي جاي تاپماق.
خلۇەتى خالى — باشقا نامەھرەملەر بولمىغان جاي.
خلۇەتخانە [خلوت خانه] (ئە + پ) ھېچكىم يوق ئۆي، يالغۇزلۇق ئۆيى.
خلۇەتسەرا [خلوت سرا] (ئە + پ) «خلۇەتخانە» گە قارالسۇن.
خلۇەتگاھ [خلوت كاه] (ئە + پ) ياتلاردىن خالىي جاي، دەم ئېلىش ئورنى؛ يالغۇزلۇق ئۆيى، بوش ئۆي:
بىرگە بولۇپ مەدرەسە ئارام گاھ،
بىرىگە خلۇەتگاھ بولۇپ خانەقاھ.
— نەۋائى.

خلۇەت گۇزىن [خلوت كزين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقنى، يالغۇز جاينى ياخشى كۆرگۈچى.
خلۇەتنىشىن [خلوت نشين] (ئە + پ) خلۇەتتە، يالغۇز ئولتۇرغۇچى:
بولۇپ خلۇەتنىشىن تەنھالىقمنىڭ باڭسى شولدۇر،
كىم ئىككى - ئۈچ نەفەس ئول تەبئ نازۇك بولدى مېھمانىم.
— ناقىس.

خىنا [خينا] (ئە) خېنە:
ئوسما، خىنا بىرلە قىيامەتدۇرۇر،
سۇرمەئى سۇنبۇلغە نە ھاجەتدۇرۇر.
— زەلىلى.

خىيار [خيار] (ئە) ئەرك، ئىختىيار.

د

دابىه [دابه] (ئه) مىنىشكه بولىدىغان ياكى يۈك توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان توّت ئاياغلىق هايۋان (ئومۇمىي ئىسىم).

داپقۇر [داپقور] مەرتە، كەررە.

داج [داج] (ئه) قاراڭغۇ، تۇم قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇلۇق:
كى ئاهىستە ماڭدىم تاپالماي ئىلاج،
يولۇمنى كۆرەلمەي نېدىن ئېردى داج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇن داجى — تۇن قاراڭغۇلۇقى:
كى تۇن داجى كەتتى يەنە ئاتتى تاڭ،
خورۇس بىرلە تاۋۇس يەنە ئۇردى باڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

داج ئەيلەمەك — قاپقاراڭغۇ قىلماق.

داخىل [داخل] (ئه) 1) كىرگەن، ئىچىدىكى؛ ئىچى، ئىچكىرىسى:
قەدەم تەشرىف ئەيلەپ بولدى داخىل،
كى بىر گۈلىنىڭ تۈبىگە بولدى نازىل.
— ناقىس.

2) داخىل، تېگىشلىك:
ئىچىپ گەر ئولدى كۆپ، قىلمىش پەناهىم،
بۇ ئىچكەنلەرنى ئۆلگەنلەرگە داخىل.
— ئەرشى.

داخىلى ئەۋباش — ئەقىلسىز، بەكۈاشلار بىلەن بىرگە بولماق.

داخىلى شەهەر — شەهەر ئىچى؛ شەهەرگە كىرمەك:
بولاي بىر تەرزى بىرلەن داخىلى شەهەر،
كى ئەل ئاڭلاپ بۇ ئىشدىن ئالماسۇن بەهەر.
— ناقىس.

دەيرغە داخىل — 1) بۇتخانا ئىچىدە؛ 2) قاۋاقخانا ئىچىدە.

داد [داد] (پ) 1) ئەرز، پەرياد:
سەھەرلەر ئويغىنىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقەتى.

2) ئىنساپ، ئادالەت:
قىلسام ساڭا هەر نەچە تەزەللۇم،
فەريادۇ فىغانكى، داد تاپمان.
— بابىر.

3) يارەەم:
لۇتفى دىل ئەفگار تىلەر هەجر ئېلىدىن داد،
ئەهۋالىنى ئول بېگىمۇ خانىمە ئايتىڭ.
— لۇتفى.

داد ئالماق — ئۆچ ئالماق، مەزلۇمنىڭ شىكايىتىنى ئاڭلاپ، زالىمنى جازالماق.

داد ئەيلەمەك — ئىنساپ قىلماق، ئادالەت كۆرسەتمەك.

داد بەرمەك — دادىغا يەتمەك.

داد تاپماق — ئادالەت تاپماق.

داد تىلەمەك — ئىنساپ، ئادالەت تىلىمەك.

داد دېمەك — يارەەم تىلەپ شىكايەت قىلماق:
بۇ دىۋانە يىغلاپ ئۇرۇپ بۇتغە باش،
دېمىش «داد» كۆزدىن تۆكۈب تۇرفە ياش.
— ئا. نىزارى.

داد ئىستەمەك — يارەەم سورىماق، ئادالەت تىلىمەك.

دادىغا يەتمەك — دادىنى (ئەرزىنى) ئاڭلىماق، تىڭشىماق:
هەرچەندە ئىشىكىڭدە سەھەرلەر قىلارمەن داد،
دادىمغە قانى يەتكەنىڭ، ئەي زالىمى بىداد.
— زەلىلى.

دادىن بەرمەك — بىرەر ئىشنى ئورنىغا قويماق، جايىغا يەتكۈزمەك، ناهايىتى ياخشى بېجىرمەك.

دادىنى بەرمەك — «دادىن بەرمەك» كە قارالسۇن.

دادخاه [دادخواه] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ شىكايەت قىلغۇچى،

دەۋاگەر:
ئىشكىتكە كەلدىم بولۇپ دادخاھ،
كى ئورنۇمدا قويساڭ مۇنى پادىشاھ.
— ئا. نىزارى.
2) ئەرز تىكشىغۇچى:
«غەيىن» غەۋغا، ، غۇسسە، غەم كەلسە باشىمغە چارە يوق،
غەم غۇبارىم، جان فەراغىم، دادخاھىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.
دادخاھلىق قىلماق — ئادالەت تەلەپ قىلماق؛ شىكايەت قىلماق.
... خابە ئىتنىڭ ياۋەرلىكى بىلە سۇدىن خەلاس بولۇپ، تۇرلۇك مۇشەققەتلەر بىلە ئۆزىنى بىر شەھرگە ئىلتكەنىدە، يەنە بۇرادەرلەرى تۇتۇپ، ئول شەھرنىڭ پادىشاھىغە: «بىزنىڭ ئىنىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ئەھۋالنى بۇ قۇل ئالىپ قاچىپدۇر» دەپ داد ـ خاھلىق قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دادگەر [دادگر] (پ) 1) ئادالەتپەرۋەر، ئادالەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، دادنغا يەتكۈچى، ئادىل:
پادىشاھا بۇ قۇلۇڭغە قىل نەزەر،
سەندىن ئۆزگە يوق تۇرۇر بىر دادگەر.
— خەراباتى.
2) ئەرز ئاڭلىغۇچى، ئەرز تىكشىغۇچى.
دادگەرى مۇلك پەناھ — ئادىل، ئادالەتپەرۋەر پادىشاھ:
ئەرز قىلىپ بارچەنى شاھ ئاللىدە،
دادگەرى مۇلك پەناھ ئاللىدە.
— نەۋائى.
دادگۇستەر [دادگستر] (پ) «دادگەر»گە قارالسۇن.
دار [دار] (ئە) 1) ياغاچ:
... ھەمول ئۇچۇردە بىر كارۋان ئول چاھ باشىغە تۇشۇپ، چاھغە دار سالىب، يۇسۇف ئەلەيھىسسەلامنى چاھدىن چىقاردىلەر.
— نەۋائى.
2) دار:
قىلدۇرۇڭ سىز يانە بۇ ئەرزىمنى، ئەي ئەھبابلار،
جەۋر ـ زۇلمى بىرلە ئاسسۇن شۇم رەقىبنىڭ دارغە.
— قەلەندەر.
3) ھويلا، ئۆي ـ جاي، ماكان؛ ئوچۇقچىلىق، دالا، مەھەللە؛ شەھەر، دۆلەت:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ دارىغە،
خەيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تارىغە.
— ئا. نىزارى.
دارۇس ـ سەلتەنەت — پايتەخت، مەركەز.
دارۇل ـ ئەنا — قىينىچىلىق ۋە مۇشەققەت ئۆيى.
دارۇل خىلافەت — شاھ دەرگاھى، شاھ ئوردىسى.
دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، پانىي دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتمەك.
دارۇل ـ مۇلك — مەركەز، پايتەخت.
دارى بەقا — مەڭگۈلۈك ئۆيى؛ ئەبەدىيەت، ئۇ دۇنيا.
دارى رەسەن — دارنىڭ ئارغامچىسى:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.
دارى فەنا — پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
بىلۇر مەنسۇر ئەسرارىڭ مەبى تەۋھىد ئىچكەنلەر،
چىقىپ دارى فەناغە دەرگەھى جەببارە ياستانمىش.
— ئەرشى.
دارى فەنادىن ئىنتىقال ئولماق — «دارۇل ـ فەنادىن ئەزم قىلماق» قا قارالسۇن.
دارا [دارا] (پ) 1) ئىگە، ساھىب. 2) شاھ، پادىشاھ. 3) دارا ـ داريۇس (ئىرانىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ 5 ـ پادىشاھى):
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۇلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامى جەم.
— ئەرشى.
دارايى دەۋر — «دارايى زەمان» غا قارالسۇن.
دارايى زەمان — زامان پادىشاھى.
دارايى كىشۋەر — مەملىكەت پادىشاھى.
داراپەرەست [داراپرست] (پ) شاھپەرەس، پادىشاھپەرەس؛ شاھقا سادىقلار، شاھقا سادىق كىشىلەر.
دارافەر [دارافر] (پ) ھاكىم، شەۋكەتلىك شاھ؛ دارا (ئىران شاھى) دەك شەۋكەتلىك:
قويۇپ شاھى دارافەر ئالىغە يۈز،
نى دارافەر ئىسكەندەر ئالىغە يۈز.
— نەۋائى.
دارايى [دارايى] (پ) يىپەكتىن يۇپقا، نازۇك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ماتا (رەخت).
دارايى ماۋى — ھاۋا رەڭلىك ماتا (رەخت).
دارەندە [دارندە] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى؛ خەت توشۇغۇچى، پوچتىكەش.
دارباز [دارباز] (پ) دارۋاز.
داربازان [دارىازان] (پ) دارۋازلار:
تەۋەككۇل دەپ مىسالى داربازان،

دەرەخت ئۆزرە قەدەم قويدۇم ئوشۇل ئان.
— ناقىس.

دارچينى [دارچينى] دارچىن (ھىندىستاندا ئۆسىدىغان بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى).

دارۇ [دارو] (پ) 1) دورا؛ ئىلاج:
ھېچ روبى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.
جۇنۇن دافئىگە ئىستەر ئېردى دارۇ،
بۇ دارۇ نەفئ قىلماس ئېردى بىر مۇ.
— ناقىس.
ھۇش دارۇ — ھۇشىغا كەلتۈرىدىغان دورا.
2) ئوق - دورا، مىلتىق دورىسى.

دارۇت - تەلەف [دارالتلف] (ئە) يوق بولۇش ئۆيى، غايىبلىق ئۆيى.

دارۇخانه [داروخانه] (پ) دورىخانا.

دارۇس - سەلام [دارالسلام] (ئە) 1) سالامەتلىك ئۆيى؛ تىنچ جاي. 2) ئەرەبىستاندا بىر جايىنىڭ نامى؛ باغدات شەھىرى. 3) ئۇ دۇنيا، جەننەت:
بۇ نەسىھەت ياد ئال ئەي خاسۇ ئام،
ئاقىبەت بولغاي ساڭا دارۇس - سەلام.
— خەراباتى.

دارۇس - سەلخ [دارالسلخ] (ئە) قۇشخانا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار سويۇلىدىغان جاي، قاسساپخانا.

دارۇس - سۇرۇر [دارالسرور] (ئە) شاھلىق ئۆيى، خۇرسەنلىك ماكانى؛ ئۇ دۇنيا، جەننەت.

دارۇش - شىفا [دارالشفا] (ئە) شىپاخانا، كېسەلخانا؛ داۋالىنىدىغان ۋە تېبابەت ئىلمى ئۆگىتىلىدىغان ئورۇن.

دارۇغه [داروغه] شەھەر تەرتىپىنى نازارەت قىلغۇچى مىرشەپ؛ شەھەر باشلىقى، دورغا.

دارۇگىر [داروگير] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ تالاش، تالاش - تارتىش، توقۇنۇش؛ ئىسيان:
دارۇگىرى ئىشقىنىڭ تاراجىدىن مەنسۇرۇار،
نەغمەئى جۇشى ئەنەل - ھەق چەككەلى مەردانه يوق.
— زەلىلى.

دارۇل - ئەمان [دارالامان] (ئە) تىنچلىق ئۆيى، سالامەتلىك ئۆيى، ئامانلىق ئۆيى، تىنچ ۋە ئاسايىشلىق جاي:
لەيلى باشىغه بەلا ياغدۇردى بۇ نەھار،
چۇن بەناھ بولماقغه، ئەي دارۇل - ئەمانىم، قايدەسەن؟
— ئا. نىزارى.

دارۇل - بەقا [دارالبقا] (ئە) باقىيلىق، ئەبەدىيلىك ئۆيى، ئۇ دۇنيا:
نە ھاجەت ئۆيۇ ئايۇانۇ سەرايۇ بوستان ئەتمەك،
كىرىپ قەبر ئىچرە تەنھا مەنزىلىڭ دارۇل - بەقا ئاخىر.
— زەلىلى.

دارۇل - غۇرۇر [دارالغرور] (ئە) مەغرۇرلۇق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا، بۇ ئالەم.

دارۇل - فەنا [دارالفنا] (ئە) پانىيلىق ئۆيى، بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا:
كۈنكىم بولۇپمەن ساڭا ئاشنا،
ماڭا دەۋزەخ ئولدى بۇ دارۇل - فەنا.
— ئا. نىزارى.

دارۇل - قەزا [دارالقضا] (ئە) قازىخانا؛ ھۆكۈم ئۆيى:
ماسىۋايى قەتئ ئەيلەيدۇر دامى تىغى زەبان،
روبه روبى جانىبى دارۇل - قەزا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

دارۇل - قۇرب [دارالقرب] (ئە) ئۆز يۇرت، دائىمىي تۇرىدىغان جاي.

دارۇل - ھەۋادس [دارالحوادث] (ئە) ھادىسىلەر ئۆيى؛ دۇنيا، ئالەم.

دارۇل - ھۇففاز [دارالحفاظ] (ئە) قارىيخانا، قۇرئاننى يادقا ئالدۇرىدىغان جاي.

داريماق [داريماق] 1) ھازىر بولماق، كەلمەك؛ پەيدا بولماق؛ مەيدانغا كەلمەك. 2) يولۇقماق، دۇچار بولماق.

داس [داس] (پ) ئورغاق (دېھقانچىلىق سايمىنى):
قىلمامىش كۆڭلۇمده قىرقىلماق مەئاشى سەبردىن،
ھەجرىده بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۇكمى داس.
— ئەرشى.

ئەمەل داسىنى تۇتماق — ياخشى نام - ئەمەل بىلەن بېزەنمەك.

مېھنەت داسى — مۇشەققەت، مېھنەت ئازابى؛ قىينىاق، ئازاب - ئوقۇبەت.

داستان [داستان] (پ) تارىخ؛ ھېكايە، قىسسە، داستان:
كۆلەر ئېردىم بۇرۇن فەرھادى مىسكىن داستانىغه،
بۇ شىرىندۇركى ئانىڭ بىرله - ئوق ھەم داستان بولدۇم.
— بابىر.

خەتمى داستان — ھېكايە ئاخىرى، خاتىمىسى؛ داستانىنىڭ تۆگەللىنىشى.

داستان ئاغازى — داستان، قىسسىنىڭ باشلىنىشى.

داستانسەرا [داستانسرا] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى.

داستانسەراي [داستانسراى] (پ) «داستانسەرا» غا

قاراڭ.

داستانگۇستەر [استان كستر] (پ) داستان ئېيتقۇچى، ھېكايېچى.

داستدارى [داستدارى] (پ) دەللال؛ يارەمچى:
نى دەۋرىدە خەيلى داستدارى،
نى ئالىدە سەرۋى گۈل ئۇزارى.
— نەۋايى.

داش I [داش] (پ) خۇمدان؛ ھاك، ساپال ئىدىشلار پىشۇرۇلىدىغان جاي.

داش II [داش] تاش.

داشخانە [داشخانە] (پ) «داش I» گە قاراڭ.

داغ [داغ] 1) بەلگە، نىشانە، ئىز، ئەسەر:
جانىمدە ئەلىف يەڭلىغ ئۇل سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانىمدە نىھان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

2) كۆيۈك، كۆيگەن جاي، داغ:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساری ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۈلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئۇل باغرى تاش.
— ئەرشى.

3) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، كۈلپەت؛ ھىجران؛ مۇھەببەت جاپالىرى:
تاۋۇس ئوخشە بار ئىدى ھەر داغىم ئۆزرە نەچچە داغ،
داغلىغ كۆڭلۈمگە شوخ لالەزارىم ئۆچرادى.
— قەلەندەر.

4) ئەپسۇس:
ئەزمىدە ئۇل قەۋمغە داغ ئۆزرە داغ،
قەتئىدە بۇ خەيلغە باغ ئۆزرە باغ.
— نەۋايى.

5) تاغ:
ئەي نەۋايى، تەلبە كۆڭلۈم ئايتتى، ئەمدى ئىستەمەن،
نەچچە داغۇ دەشتدىن ئىستەب كېتۈرگەيمەن ئانى.
— نەۋايى.

داغ قويماق — كۆيدۈرمەك؛ قايغۇغا سالماق، ئۆرتىمەك.

داغ كۆيدۈرمەك — قىزىتىلغان نەرسە بىلەن يۈزىگە خال قويماق.

داغى ئەلىف — زىننەت ئۈچۈن كىشىنىڭ يۈزىگە چېكىلگەن ئوسمارەك داغ، خال.

داغى فۇرقەت — ئايرىلىش غېمى، ھىجرانلىقتىن يەتكەن كۈلپەت:
مېنىڭ جانىمغە قويدۇڭ داغى فۇرقەت،
كىشى گەر كۆرمەگەن دەردۇ بەلانى.
— خىرقەتى.

داغى نىھانىي — يوشۇرۇن ئەلەم.

داغى ھىجران — ھىجران غېمى، كۈلپىتى:
ماڭا گەر قويدى بۇلبۇل داغى ھىجران،
يەنادىن كۆرمەسۇن ئۇل ھەم ۋەفانى.
— خىرقەتى.

داغى ھىرمان — تىلەك، ئارزۇ، مۇرادقا يېتەلمەسلىك دېغى (كۈلپىتى).

داغى ئۆرتەمەك — داغلىماق، كۆيدۈرمەك؛ تامغا باسماق.

داغدار [داغدار] داغ چۈشكەن، بۇلغانغان.

داغۇلى [داغولى] ئالدامچى؛ ھەييار.

داغۇلىي [داغولى] «داغۇلى» غا قاراڭ.

داغى [داغى] يەنە؛ ھەم، ھەمدە:
تاغنى ئەرىتۇر ئاھىم ئەسەر قىلغۇسى بىر كۈن،
كۆڭلۈڭ نېچەكىم بولسە تېمۇر، تاش داغى پۇلاد.
— لۇتفى.

دافېئ [دافع] (ئە) خالاس قىلماق، قايتۇرماق، يوق قىلماق؛ قايتۇرغۇچى، يوقاتقۇچى:
ئىبەرتىپ ھەر تەرەفكە نەچچە ئادەم،
دېرەكلەپ بىر مۇئالىج دافىئى غەم.
— ناقىس.

دافېئى سەۋدا — (روھىي كېسەللىك) نى يوقاتقۇچى؛ داۋالىغۇچى؛ زېرىكىشنى قايتۇرغۇچى.

دافېئى گەزەند — زەرەرنى قايتۇرغۇچى.

دەردغە دافېئى — دەردنى قايتۇرغۇچى.

رەنجغە دافېئى — كېسەللىكنى، ئاغرىقنى (داۋالاپ) يوق قىلغۇچى.

داڭ [دانگ] 1) ھەر بىر نەرسىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمى؛ مەلۇم ھەسسىسى، مىقدار:
... بۇ مەبلەغ ۋە مىقداردىن چەھار داڭىنى ئۆزى ئالغاي،
دۇ ـ داڭىنى ئۇل ئىككەۋگە يەتكۈرگەي.
— نەۋايى.

2) تاڭ قالماق، ھەيران بولۇپ جايىدا تۇرۇپ قالماق:
مەگەركىم بۇ تۈركى بولۇپدۇر سارىڭ،
باشىم يەرگە قويغاچ تۇرۇپ قالدى داڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دال [دال] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى سەككىزىنچى ھەرپ «د» نىڭ نامى. 2) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، پۈكۈك:
رەھىم ئېيتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
ھەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئانداغكى دال.
— قەلەندەر.

3) سۆيگۈنىنىڭ چېچى، ماڭلىيى (ماڭلاي چاچ)، كوكۈلا:

کاکۇلۇك ئەلگە جەھاننى تىيرە قىلغان دۇد ئېرۇر،
ھەر ساری زۇلفۇك ئىكى يانىدە تۇشكەن دال ئاتا.
— نەۋايى.
4) دەلىل، بەلگە. 5) دالالەت، دالالەت قىلغۇچى:
بارچە خەلايىق توپ بىكىن تاشلار ئاياقىك ئۆزە باش،
بۇ ئىشكە زۇلفۇك دال ئېرۇر، سەن ئانى چەۋگان ئەيلەمە.
— زەلىلى.

دال ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۇكمەك.
دال تاپماق — يولىورۇق تاپماق، دالالەتكە ئېرىشمەك.
دال ئولماق — بەلگە، نىشانە بولماق، دەلىل بولماق.
دالۇگۇل — نەقىش، بېزەك؛ ئۇست كىيىمگە چۇشۇرۇلگەن دال «د» شەكلىدىكى گۇل.
دالان [دالان] (پ) دالان، دەھلىز.
دالباي [دالباى] ئوۋ قۇشىغا بېرىلىدىغان گۆش، پارچە گۆش، دالۋاي.
دالدا [دالدا] 1) ئارقا، ئارقا جاي، دالدا (پاناھ) جاي. 2) تايانچ.
دال ـ گۇل [دال گل] (پ) 1) نەقىش، بېزەك. 2) چايشاپ ۋە رومال قاتارلىقلارغا تىكىلگەن گۇللەرنىك بىر خىلى، «دال» غا قارالسۇن.
دالۇچى [دالوچى] پالچى، قارىسىغا سۆزلىگۈچى:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۇمرەھ بولۇر.
— خەراباتى.
دام [دام] (پ) 1) تۇزاق، تور:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىشىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) مىكىر، ھىيلە:
يۇزىدە داملار شەكلىن كۆرۈپ ئول،
قىلۇر جان قۇشلارىن تۇتماقغە چارە.
— ئەرشى.
3) ئاشىق، مۇپتىلا. 4) تۇرلۇك ھايۋانلار.
ئەسىرى دام بولماق — تۇزاققا ئىلىنماق، قولغا چۇشمەك.
دامۇ دەد — 1) زۇلۇم كۆرسىتىش. 2) يىرتقۇچ ۋە يىرتقۇچ بولمىغان ھايۋانلار.
دامى راھ — يولغا قويۇلغان تۇزاق؛ توسۇق.
دام يايماق — ھىيلە قىلماق.
داماد [داماد] (پ) كۇيئوغۇل؛ باغلانغان:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر، ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.
دامان [دامان] (پ) «دامەن» گە قارالسۇن:
نى بولۇر كەلسەك بىرەر بۇ كۇلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۇرۇپ كۆزۇم ئاقاردى گەرچە دامانىك تىلەپ.
— قەلەندەر.
پاك دامان — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا:
ئولكى تەۋزابۇن رەھمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ۋادەرىغا، بۇ مۇلەۋۋەس پاك دامانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.
دامانە [دامانە] (پ) «دامەنە» گە قارالسۇن.
قاف دامانەسى — قاپ تېغى ئېتىكى.
دامە [دامە] (ئە) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «داۋام قىلسۇن، داۋام ئەتسۇن، ئۇزۇن بولسۇن» مەنىلىرىنى بېرىدۇ.
دامە ھەياتۇھۇ — ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن! (دۇئا ئىبارىسى)
دامەن [دامن] (پ) 1) ئېتەك:
ئايا پادشاھا فەقىرلەرغە باق،
سەخا دامەنىنى غەرىبلەرغە قاق.
— ئا. نىزارى.
2) ئۆڭكۈر، چوڭقۇرلۇق، ئويۇلغان، چوڭقۇر جاي. 3) ھەر نەرسىنىك ئاخىرى، چەت، ياقا:
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۇلشەن بېرۇرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.
4) سەھرا، بایاۋان:
كىم يەتدى چۇ ئول دامەنغە مەجنۇن،
كىم سەير ئېتىپ مېھرى گەردۇن.
— نەۋايى.
ئالۇدە دامەن — ئىپلاس، يارىماس، نومۇسسىز، بۇزۇق؛ ئېتىكى بۇلغانغان.
پاك دامەن — نومۇسلۇق، پاكىز؛ ئېتىكى تازا.
تەردامەن — نومۇسسىز، گۇناھكار.
دامەنى پاك — «پاك دامەن» گە قارالسۇن:
جەھاندا نازەنىن كۆپتۇر ۋە لېكىن،
سېپىنگدەك كىمدە باردۇر دامەنى پاك.
— لۇتفى.
دامەنە [دامنە] (پ) چەت، قىرغاق؛ ئېتەك.
دامەنفىشان [دامن فىشان] (پ) 1) ئېتەك يايغۇچى؛ 2) ئۆزىدىن كەتكەن، زوق ـ ئىشتىياقتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان.
دامەنكەشان [دامنكشان] (پ) 1) ئېتەك سۆرەپ

يۇرۇش، سۆرىلىش؛ 2) پېشىنى (ئېتىكىنى) قېقىش؛ ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى ئېلىپ قېچىش.

دامەنگىر [دامنگير] (پ) 1) ھەققىنى تەلەپ قىلغۇچى، دەۋاگەر. 2) ئېتىكىنى تۇتقۇچى، پېشىگە ئېسىلغۇچى.

دامەنگىر بولماق — توختاتماق، تۇتماق؛ توسۇق بولماق.

دامگاھ [دامگاه] (پ) 1) ئوۋ ئۇچۇن تۇزاق قۇرۇلغان جاي. 2) بۇ دۇنيا، پانيي ئالەم.

دامگەھ [دامگه] (پ) «دامگاھ» قا قارالسۇن.

دان [دان] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

ئۇنەرمۇ دان ئەگەر نەم ئولماسا يەر،
چۇمۇپ دان بىخ ئۇرۇپ بەس كۆرسەتۇر سەر.

— خىرقەتى.

2) يەمچۇك، دان:

چوقۇپ بۇ مۇرغ ئول داننى تۇتۇلدى،
تۇتۇپ بەند ئەتتىلەر قايدىن قۇتۇلدى.

— خىرقەتى.

3) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

مۇرغى تاۋۇقتەك ئېرۇرمەن چۇن سېنىڭ ئىشقىڭداكىم،
بۇ غەرەزدىن تىلمۇرمەن ئاي يۈزۈڭدە دان كۆرۇپ.

— مۇللا بىلال.

4) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بىلگۇچى» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:

بىسياردان — كۆپ بىلگۇچى.

خۇردە دان — ئىنچىكە (مۇرەككەپ) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۇچى.

دانا [دانا] (پ) بىلىمدان، ئەقىللىق، دانىشمەن:

تەغاپۇلدىنمۇ يا دانالىغدىنمۇ بىلەلمەنكىم،
ئالىپ ئۇيقۇنى مەندىن لەھزەئى بىدارەلىغ بىلمەس.

— ئەرشى.

دانا بولماق — دانىشمەن، ئالىم بولماق.

دانايى ئافاق — يېگانە بىلىملىك، تەڭداشسىز بىلىم ئىگىسى.

دانايى دەۋران — ئۆز دەۋرىنىڭ دانا كىشىسى.

دانايى زاھىد — زاھىدلار داناسى.

دانايى ئىشق — ئىشق ئەھلىنىڭ داناسى، دانىشمەن ئاشىق:

شۇكرىللاھ، ئىشقىڭغە دەرلەر مېنى دانايى ئىشق،
تاكى قىلدىم بۇ خوتەندە سەن بىلەن سەۋدايى ئىشق.

— قەلەندەر.

فەن دانالارى — ئالىملار.

دانامەنىش [دانامنش] (پ) دانا تەبىئەتلىك.

داناۋەر [داناور] (پ) دانا، بىلىملىك، ئالىم.

داناۋەش [داناوش] (پ) دانالارچە، دانا سۈپەت، داناسىمان، بىلىمدان.

دانە [دانه] (پ) 1) ئۇرۇق، دان:

كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىن،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.

— قەلەندەر.

2) يەمچۇك (قۇشلارنى تۇتۇش ئۇچۇن تۇزاق ئەتراپىغا چېچىلغان دان).

3) يالغۇز، يەككە، بېگانە:

گەر يىغىلسە يەر يۈزىدىن قالمايىن ساھىب جەمال،
بارچەسىن گويا سەدەفدۇر، سەن ئارادە دانە سەن.

— قەلەندەر.

4) گۈزەللەر يۈزىدىكى خال:

دانەئى ھۇسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.

— ئەرشى.

5) تامچە، تارام ـ تارام:

كۆزىدىن دانە ـ دانە ياش ئاقىزىپ،
گۈھەر خىزمەت قىلىپ بىر ـ بىر تامىزىپ.

— خىرقەتى.

6) چىش:

... بىر ـ بىرىگە قاۋۇشماي ئۆز ھالىغە كۈلۈپ، باشى كۆكسىگە تۇشۇپ، ئاغزى ھۇققەسىدىن دانەلەرى تۆكۈلۈپ، ...

— نەۋايى.

دانە خەشخاش — كۆكنار (ئەپيۇن) ئۇرۇقى.

دانە ساپماق — ئۇرۇق چاچماق.

دانەئى ئەنجۇم — يۇلتۇزلار، يۇلتۇز دانىلىرى:

فىتنە ئەھكامىن سۈرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساپىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دانە پاش [دانه پاش] (پ) 1) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچى. 2) دان (ئۇرۇق) چاچقۇچ:

دېگىل دۇددىن شۇئلە دام ئەتتى فاش،
شەرەلەردىن ئولدى ئاڭا دانە پاش.

— نەۋايى.

دانەرىز [دانه ريز] (پ) دان چاچقۇچى:

بەسى ئەل بولۇپ تام ئۆزە دانە رىز،
ئۇچۇرۇپ كەبۇتەر بېرۇر ئەردى خىز.

— نەۋايى.

دانەندە [داننده] (پ) بىلگۈچى، بىلىمدان، بىلەرمەن، ئالىم.

دانىش [دانش] (پ) بىلىم، ئىلىم، مەرىپەت؛ بىلىش؛

مەلۇمات:
بەزىدىن بازارمىدا، بەزىلەر قىلمىشلا ھېچ،
بىرگە ئەقلۇ فەھىم دانىش، بىرنى نادان ئەيلەبان.
— مولا سالىھ.

دانىش ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئالىملار:
نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۇلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپدۇر ھەيرەتىم.
— ئەرشى.

دانىش ئامۇز [دانش آموز] (پ) مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى، بىلىمدان.

دانىش ئايىن [دانش آیین] (پ) 1) «دانىشمەند» كە قارالسۇن. 2) تىلەك، ئىستەك:
قىلىپ دانىش ئايىن دۇئا ئىپتىدا،
دۇئادىن سۇڭ ئەتتى بۇ يەكىلىغ ئەدا.
— نەۋايى.

دانىشپەرۋەر [دانش پرور] (پ) ئىلىم ھامىيسى.

دانىش پۇجۇھ [دانش پجوه] (پ) تەنقىداتچى، ئىلىم ئىزدىگۈچى، ئىلىم يولىدا ئىزدەنگۈچى، ئىلىمگە ئىنتىلگۈچى.

دانىش قەرىن [دانش قرین] (پ) بىلىمنى ئۆزلەشتۈرگەن (يېتۈك) ئالىم.

دانىشمەند [دانشمند] (پ) بىلىمدان، بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا، دانىشمەن؛ پەيلاسوپ، ئالىم.

دانىشمەندانە [دانشمندانه] (پ) بىلىمدانلارچە، بىلىملىكلەرچە، ئالىملارچە.

دانىش نەۋرد [دانش نورد] (پ) بىلىم بىلەن يېتىشكەن، بىلىم جەھەتتە يېتىلگەن.

دانىشۋەر [دانشور] (پ) «دانىشمەند» كە قارالسۇن:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇ فۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.

داۋ [داو] (پ) 1) شەترەنج (شاھمات)، قىمارغا ئوخشاش ئويۇنلاردا يېڭىدىن يۇرۇش ياكى باشلاش نۆۋىتى. 2) قىماردا ئوتتۇرىغا تىكىلگەن پۇل. 3) تالىشىش (يۇرۇش ياكى باشلاش) نۆۋىتى.

داۋەر [داور] (پ) شاھ، پادىشاھ؛ ھۆكۈمدار، ھاكىم.
داۋەرى ئەئزەم — ئۇلۇغ پادىشاھ.

داۋۇد [داود] (ئە) ئىسىم، داۋۇد پەيغەمبەر:
يەھياۋۇ نۇھ، ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يىغلادى،
دوستۇڭ مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سوراغ.
— شەۋقى.

داۋۇدئاسار [داود آسار] (ئە + پ) داۋۇد پەيغەمبەرگە ئوخشاش.

داۋۇدى [داودی] (ئە) مۇزىكىدا بىر كۈينىڭ نامى:
سۇ ئەيلەي بۇ جەھان خەلقىن ئېرىتىپ،
مېنىڭ داۋۇدى يەكىلىغ ئۇد سازىم.
— خىرقەتى.

داۋۇدي [داودی] (ئە) «داۋۇدى» غا قارالسۇن.

داۋۇلغە [داولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دائىر [دائر] (ئە) 1) ئايلانغۇچى؛ ئايلاندۇرغۇچى. 2) دائىر، ئائىت، تېگىشلىك.
دائىر ئەيلەمەك — ئايلاندۇرماق.
دائىر بولماق — ئايلانماق.
دائىر ئولماق — «دائىر بولماق» قا قارالسۇن.

دائىرە [دائره] (ئە) 1) دائىرە، مەيدان، ئايلانما، ئايلانما سىزىق (چەمبىرەك). 2) چېگرا. 3) ئاسمان، ئالەم تۇزۇلۇشى.
دائىرەئى سىپىھر — ئاسمان چەمبىرىكى، دۇنيا.
دائىرەئى لاجۇۋەرد — ئاسمان.
دائىرەئى ھەقىقەت — ھەقىقەت دائىرىسى.
دائىرەئى ئۇشر — پەلەكنىڭ ئوننىچى دائىرىسى.

دائىم [دائم] (ئە) دائىم، ھەمىشە، ھەممە ۋاقىت.

دائىما [دائما] (ئە) «دائىم» غا قارالسۇن.

داي [دای] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:
كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىڭ،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىڭ.
— نەۋايى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:
چېكىپ ھىفزى ئۇچۇن دەۋرىدە دېۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.
— ناقىس.

داي [دای] 1) قۇر، سوقما تام قۇرلىرى:
كىم بارىسىن يەر بىلە ھەمۋار ئېتىڭ،
داي ئارا ئولتۇرتۇڭۇ دېۋار ئېتىڭ.
— نەۋايى.

2) لاي، سوقما، سوقما تام لېيى:
چېكىپ ھىفزى ئۇچۇن دەۋرىدە دېۋار،
قىلىپ دايىن ھىسارى ئاھەنىنۋار.
— نەۋايى.

دایه [دایه] (ئە) ئىنىكئانا، بالا باققۇچى، بالا تەربىيىلىگۈچى ئانا:
تاپىپ كەلتۈردىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزلۈككە ئانى قىلدى دايە.
— ناقىس.
دايەئى جىگەر سوز — ئىچ كۆيەر ئىنىكئانا.
دايەئى مېھرىبان — مېھرىبان، كۆيۈمچان ئىنىكئانا:
دېدىم مەن: ئايا دايەئى مېھرىبان،
ۋەتەنگە يانارمەن سەھەر بىگۈمان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دايەگانە [دايەگانە] (ئە + پ) ئىنىكئانىلارچە، ئىنىكئانىغا ئوخشاش.
دايىگەر [دايكر] سوقمىچى، سوقما تام ئەتكۈچى، تام ئەتكۈچى ئۇستا:
بولۇپ ھەر دايىگەر گەردۇنغە پەيۋەست،
قالىپ بەل ئۇرغۇچى بالچىغ ئەرا پەست.
— نەۋايى.
دايىرە [دايرە] (ئە) «دائىرە» گە قارالسۇن.
دەبان [دبان] دەپ:
كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن ھەجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
دەببابە [دببابە] (ئە) 1) شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى. 2) ئېيىق:
سەپلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە ھەم،
رۇھ بىلە دەببابەيۇ كەششافە ھەم.
— نەۋايى.
دەببىاغ [دباغ] (ئە) 1) كۆنچى، تېرە پىششىقلاپ ئىشلىگۈچى. 2) بۇقا تېرىسىدىن قاپقا ئوخشىتىپ ياسالغان، يا ئوقى ئۆتمەيدىغان قېلىن كىيىم؛ تېرە كىيىم. 3) قەدىمكى «شەترەنجى كەبىر» نامىلىق شاھماتنىڭ ئوفىتسېر دەرىجىلىك ئۇرۇقىدىن بىرىنىڭ نامى.
دەببەبە [دببە] (ئە) 1) تەنتەنە؛ سۆلەت، ھەيۋەت:
شەھى كامرانلار كەبى دەببەبە ـ
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجرىبە.
— ئا. نىزارى.
2) يۇقىرى ئاۋاز، شاۋقۇن ـ سۇرەن:
مېنىپ رەخش ئۆزرە قىلىپ يولنى تەي،
تۇزۇپ دەببەبە مىسلى كاۋۇس كەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەببەبە قىلماق — ھەيۋە قىلماق، ھەيۋە كۆرسەتمەك.
دەبقۇر [دبقور] مەرتەم، كەررە.
يەتتە دەبقۇر — يەتتە مەرتەم.
دەبۇر [دبور] غەرب شامىلى، غەربتىن شەرققە ئۇرۇلغان شامال.
دەبىر [دبير] (ئە) 1) كاتىپ، مىرزا:
دېدىكىم: دەبىرغە پۇتۇك نامەئى،
ئانى ئۆلتۈرۈرگە چېكىك خامەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئاتارۇد (مېركورىي) سەييارىسى. 3) ھېسابچى، پادىشاھلىق پۇلنى ھېساب ـ كىتاب قىلغۇچى.
دەبىرى رەقەمسەنج — تەجرىبىلىك كاتىپ.
دەبىرى مەزكۇر — ئەسلىتىلگەن، تىلغا ئېلىنغان، قەيت قىلىنغان كاتىپ.
كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىپى؛ ئاتارۇد يۇلتۇزى.
دەبىرىستان [دبيرستان] (ئە + پ) 1) يېزىقچىلىق ئۆيى. 2) مەكتەپ.
دەبىرىستان ئەھلى — مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى.
دەبىستان [دبستان] (ئە + پ) ئوقۇش (ئەدەب ـ قائىدە ئۆگىنىش) ئۆيى، تەلىم ـ تەربىيە ئۆيى؛ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ.
دەجلە [دجلە] (ئە) دەجلە دەرياسى (باغدات شەھىرى يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا).
دەججال [دجال] (ئە) 1) ئالدامچى، ھىيلىگەر. 2) ئەپسانىۋى مەخلۇق.
دەخل [دخل] (ئە) 1) كىرىش (بىر نەرسىنىڭ ئىچىگە)، ئارىلىشىش، مۇناسىۋەتتە بولۇش، ئالاقىدە بولۇش؛ بەھرىمەن بولۇش، دەخىل. 2) دارامەت، كىرىم:
خەرج قىلغىل دەخلىنىڭ ئەندازەسى،
بۇيرۇدى بۇ سۆزنى ھېكمەت قازىسى.
— خەراباتى.
دەخل ئەتمەك — «دەخل بەرمەك» گە قارالسۇن.
دەخل ئەيلەمەك — كىرىشمەك، ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتە بولماق.
دەخل بەرمەك — ئارىلاشتۇرماق، يېقىنلاشتۇرماق؛ كىرگۈزمەك.
دەخل قىلماق — 1) ئارىلاشماق، مۇناسىۋەتتە بولماق، ئالاقىدە بولماق. 2) باستۇرۇپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق؛
دەخلى بار — كېرەكلىك، پايدىلىق، زۆرۈرلۈك.
دەخلىنىڭ ئەندازەسى — كىرىم ئۆلچىمى، ئەھۋالى.
دەخمە [دخمە] مەقبەرە.
دەخى [دخى] يەنە؛ تېخى:

چارشەنبە كۈنى يار كېزە كەلدى چەمەن ئىچرە،
بۇلبۇل دەخى كۆردى يۇزىنى، تۇشدى فىغانە.
— نەسەمي.

دەد [دد] (پ) يىرتقۇچ، ياۋايى ھايۋان؛ شىر.
دەدۇ ۋەھش — ۋەھشي، يىرتقۇچ ھايۋانلار.
دەدەك [ددک] «دادەك» كە قارالسۇن.
دەدىل [ددیل] (ئە) دادىل، جەسۇر، جەسۇرانە، مەردانە.
دەر [در] (پ) ئىشىك؛
دەرۇ دېۋار — ئىشىك ۋە تام.
دەرا [درا] (پ) قوڭغۇراق:
بولسا گەر ئۆلۈك تىرىلسۇر تەۋسەنى ئۇستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇك قۇلاقىغە كىرەر ئاۋاز دەرا.
— قەلەندەر.

دەراز [دراز] (پ) ئۇزۇن، دارازا:
بىلەلمەسمەن ئۇمرۇم ئېرۇرمۇ دەراز،
كى بىر يىل ئۆتەرمۇ ۋە يا ئاندىن ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
سۆزۈڭنى تولا قىلماغايسەن دەراز،
قىلىپ مۇختەسەر ئەمدى قىل سۆزنى ئاز.
— ئا. نىزارى.

دەراز دەست — قولى ئۇزۇن؛ كۆچلۈك، قۇدرەتلىك.
دەراز نەفەس — 1) ئۇزۇن نەپەس، تىنىق 2) ئەزمە، گەپنى چاينىاپ، سوزۇپ قىلغۇچى.
دەراھىم [دراهم] (ئە) [بىرلىكى: دىرھەم] «دەرھەم» گە قارالسۇن.
دەراي [درای] (ئە) «دەرا» غا قارالسۇن.
دەرە [دره] (پ) 1) ئىككى تاغ ئارلىقىدىكى تار يول، ئاچال. 2) ئېگىز ـ پەس دەشت (چۆل) يەرلەر.
دەرەجات [درجات] (ئە) [بىرلىكى: دەرەجە] دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ ئىززەت ـ ھۆرمەت:
ئەگەرچە قوي سەرى مەھرەمنى قەلب ھەمدەمگە،
كۆتەر كەرەم بىلە ھەمنى تاپىلغۇسى دەرەجات.
— شەۋقى.

دەفئە دەرەجات — يۇكسەك دەرىجىلەر.
دەفئۇد ـ دەرەجات — يۇقىرى دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر.
دەرەجە [درەجە] (ئە) 1) مەرتىۋە، دەرىجە؛ تەرتىپ؛ «دەرەجات» قا قارالسۇن.
دەرەخت [درخت] (پ) 1) دەرەخ. 2) قامەت؛ ۋۇجۇد، بارلىق:
كىم ئەسكىرىبان ھەياتى رەختى،
مايىل ئەتسە يىقىلغەلى دەرەختى.
— نەۋايى.

3) بۆلۈم، باب:
... مەشھۇر مۇنداقدۇركى، ئالار سۆلۈك ئەييامىدە قىرىق ئەر-
بەئىن چىقارىپتۇرلەر ۋە تۆرت ئەربەئىن بىرىدەرەخت ئۇستىدە
چىقارىپتۇرلەر.
— نەۋايى.

دەرەختى بىسەمەر — مېۋىسىز دەرەخ:
دەرىغا، قىلمادىم تائەت قېرىلىق نەۋبەتى يەتتى،
ۋۇجۇدۇم باغى ئۆرۈلدى دەرەختى بىسەمەر يەتتىلىغ.
— شەۋقى.

دەرەخش [درخش] (پ) 1) يالتىراش، پارلاش. 2) چاقماق، چېقىن.
دەرەخشان [درخشان] (پ) «دەرەخشەندە» كە قارالسۇن.
دەرەخشەندە [درخشندە] (پ) روشەن، پارقىراق، پارلاق، پارقىراپ تۇرىدىغان.
دەرەخشەندە بولماق — پارقىرىماق، پارلىماق.
دەرەفش [درفش] (پ) 1) بىگىز، دەرەش. 2) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
... كاۋە ئاھەنگەرتى ئۆلۈق تەربىيەت قىلىپ، تەيەمۇن ئۇ-
چۇن ئانىڭ يىغاچقە باغلاپ ئەلەم قىلغان سەختىيانىنى مۇرەسـ-
سەئ قىلدىكىم، دەرەفشى كاۋىيانى ئانى دەرلەر.
— نەۋايى.

دەرەك [درک] (ئە) خەۋەر، دېرەك.
دەرەكسۇل ـ ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەر بېرىش.
دەرەڭ [درنگ] (پ) 1) ئاستا، ئالدىرىماي، ئېھتىيات بىلەن. 2) پۇرسەت، ۋاقىت. 3) توختىلىش، قارار تەـ-
پىش، ئارام:
بولۇپ جۇملە مۇشتاق ئاڭا ئىچكەلى،
ئۇلار قىلدى مەن يەتلىغ ئانده دەرەڭ.
— خۇشھال غەربى.

دەرەڭ ئەيلەمەك — تەخىر قىلماق؛ كېچىكمەك.
دەرەڭ بولماق — توختالماق.
دەرەڭ قىلماق — «دەرەڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
دەرەم [درم] (ئە) «دىرەم» گە قارالسۇن:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەب كويىدا ساچسام يۇز تەمەت.
— ئەرشى.

دەرەندە [درنده] (پ) «دەررەندە» گە قارالسۇن:
بۇ يەتلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

دەرەۋ [درو] (پ) بۇغداي، ئارپىغا ئوخشاش دانلىق زىرائەتلەرنى ئورۇش:
قاچان ساچسە تۇفراققە بۇغداي بىرەۋ،
يوق ئىمكان كىم ئول ئارپا قىلغاي دەرەۋ.
— نەۋايى.

دەربان [دربان] (پ) دەرۋازىۋەن، ئىشىك ساقچىسى:
نېچۈك قىلغاي ئىشكىدىن قوغلاسە ئىتلارنى دەربانىم،
بۇ غەم بىرلەن يۇزۇم ئەكسىدىن ئولغاچ زەئفىران كاغەز.
— شەۋقى.

دەربايىست [دربايست] (پ) 1) مۇڭاپىق، توغرا كېلىدىغان. 2) كېرەك، زۆرۈر.
دەربايىست بولماق — مۇناسىپ بولماق؛ لازىم بولماق، كېرەك بولماق.

دەر بەدەر [دربدر] (پ) ئۆيىمۇ ئۆيى يۇرۇش، كوچىمۇ كوچا چېپىپ يۇرۇش، سەرگەردان؛ بەكۈڭاش:
ئىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

دەربەر [دربر] (پ) 1) ئۆز ئىچىگە ئېلىش، تەركىبىدە بولۇش، ئىچىدە بولۇش. 2) ئىگە، ئىگە بولماق:
كىمكى ۋەسىڭنى ئىشىتتى، ئەي پەرىزادى زەمان،
كېچەۋۇ كۈندۈز خەيالى بۇ ئانى دەربەر قىلاي.
— قەلەندەر.
3) كىيىنمەك، ياسانماق؛ ياسىماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك:
شۇم رەقىب ئەيلەر جەفا ئانىڭگە دىلبەر قىلماسۇن،
جەۋر، سەركەشلىك كىتابىن مۇنچە دەربەر قىلماسۇن.
— قەلەندەر.

دەربەست [دربست] (پ) 1) قورشۇلمىغان، توسۇقلۇق:
ئانىڭ ئولدى تەراز ھەم دەربەست،
نەچە كىشۋەر داغى ئانا پەيۋەست.
— نەۋايى.
2) ھەممە، بارلىق، ھەممىسى.

دەربەند [دربند] (پ) 1) ئىشىك، دەرۋازا؛ ئىشىك ئالدى، بوسۇغا؛ تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈشمە، تاغ ئاغزى:
قۇتۇلماغلىق كەمەند زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكىل،
نەھەك بەھرىئى بىپايان ئىدىم دەربەندى شەست ئولدۇم.
— زەلىلى.
2) قەلئە. 3) جاي نامى (خاس ئىسىم):
... ئەرز قىلدىلاركىم، قىپچاق دەربەندغە مۇستەۋلىي بولۇپتۇر، *ئول يولغە ئۇبۇر قىلىپ، ... دەربەندنى ئالىپ ئابادان قىلىپ، ... ئانداق مەزبۇت قىلدى.*
— نەۋايى.

قەلئە دەربەندى — قورغان دەرۋازىسى.

دەربەندلىق [دربندلىق] قامال، قورشاۋدا قالماق، مۇھاسىرە ئىچىدە قالماق؛ تۇتقۇنلۇق.

دەرپەي [درپى] (پ) ئارقىمۇ ئارقا، كەينى ـ كەينىدىن، توختىماي؛ توختاتماي:
نەچچە ئىمساك ئەتكەسەن، ئەي ساقى، مەي دەرپەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يېقىت يا ياز خۇماريم جام ئىلە.
— ئەرشى.

دەرج [درج] (پ) 1) سۆزلەش، بايان قىلىش. 2) ئورالغان خەت. 3) سەدەپ قۇتىچە؛ خەزىنە. 4) ئاغىز، لەۋ؛ ئەزگۇ (ياخشى) سۆزلەر.
دەرج ئەتمەك — سۆزلىمەك، بايان قىلماق.
دەرج قىلماق — 1) «دەرج ئەتمەك» كە قارالسۇن. 2) سۆز، پاساھەت دۇرلىرىنى چاچماق.
دەرجى دەقايىق — نەپىس خەزىنىلەر.
دۇرلەر دەرج قىلماق — ياخشى سۆزلەر ئېيتماق.

دەرخاست [درخواست] (پ) ئىلتىماس، تەلەپ، ئۆتۈنۈش:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىك راست،
ئېرۇر دەرخاست بىردىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

دەرخاست قىلماق — ئىلتىماس قىلماق، سورىماق؛ تەلەپ قىلماق.

دەرخەر [درخر] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخەرد [درخرد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرخۇر [درخور] (پ) لايىق، مۇناسىپ، ئەرزىيدىغان، يارىشا:
جام دەرخۇر ئانا كەئسى خۇرشىد،
دېمە خۇرشىدكى، جامى جەمشىد.
— نەۋايى.

دەرخۇرد [درخورد] (پ) «دەرخۇر» غا قارالسۇن.

دەرد [درد] (پ) 1) كېسەللىك، دەرد، ئاغرىق. 2) غەم، قايغۇ؛ كۇلپەت، ئازاب، مېھنەت. 3) ئىشىق، سۆيگۈ، مۇھەببەت؛ ئاشىق.
دەرد ئالۇد — خەستە، دەردلىك، غەملىك، دەردكە تولغان، قايغۇلۇق.
دەرد ئەھلى — ئاشىقلار:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تىز،

ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۆھەررىز.
— خىرقەتى.
دەرد پەرۋەرد — دەرد ئىچىدە ئۆسكەن، دەردكە يولۇققان، دەردلىك.
دەرد پەيدا بولماق — تولغاق تۇتماق.
دەرد پەيۋەند — دەردكە گىرىپتار بولغان، خاپىلىققا دۇچار بولغان.
دەرد تۇشمەك — غەم چۈشمەك.
دەرد ئېلتماق — قىينىماق، ئازابلىماق.
دەردۇ ئافەت — دەرد ۋە ئاپەت.
دەردۇ ئاھ — دەرد ۋە ئاھ.
دەردۇ بەلا — دەرد ۋە بالا، بالا ـ قازا، بالايىئاپەت:
تا سېنىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.
دەردۇ بەلا تىكەنلەرى — غەم، كۈلپەت، جازا، ئاپەت تىكەنلىرى.
دەردۇ بەلا چاقمىنى — غەم ـ كۈلپەت، جاپا، ئازار چاقمىقى، چېقمىنى.
دەردۇ ئەلەم — دەرد ۋە ئەلەم، غەم ـ قايغۇ، ئازاب ـ ئوقۇبەت:
ھىجرىڭ ئوتىدىن ئاھ ئۇرۇپ شامۇ سەھەر قان يىغلابان،
دەردۇ ئەلەم بىرلە فىغان نالان قىلىپ سىزدى قاراغ.
— شەۋقى.
دەردۇ رەنج — دەرد ۋە رەنج:
قارالڭ ھالىمغە كىم ھەيرەت بىلە ئەي ۋامىقۇ ـ ئۇزرا،
كۆرۈپ ئەيلەپ تەرەھھۇم دەردۇ رەنجى بىشۇمارىمغە.
— ئا. نىزارى.
دەردۇ غەم — دەرد ۋە غەم:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرار يىغلارمەن.
— قەلەندەر.
دەردۇ مېھنەت — مېھنەت ۋە ئازاب، مېھنەت ئازابى:
ئىشق ئۇلپەت چەشمەسىدىن دەردۇ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇپراغى ھەسرەت بىلەن بىتكەن ھېسارى كاشغەر.
— گۈمنام.
دەردۇ مېھنەت تاشىغە باش ئۇرماق — كۈلپەتكە دۇچار بولماق، ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولماق، بېشىغا غەم چۈشمەك.
دەردۇ ئىشق ئاتەشكەدەسى — ئىشق مەنبەسى.
دەردى بېخۇدلۇق — ھۇشسىزلىق دەردى.
دەردى بېدەرمان — «دەردى بېدەۋا» غا قارالڭ.
دەردى بېدەۋا — ئىلاجسىز (ئامال قىلغىلى بولمايدىغان) دەرد؛ داۋالاپ، ساقايتىپ بولمايدىغان ئاغرىق.
دەردى دىل — كۆڭۈل دەردى، كۆڭۈل ئىزتىرابى، غېمى، ھەسرىتى:
قات ـ قات يۈرەكسم باغلادى قان غۇنچە مەڭزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۈلى خەندانىمە ئايتىلىڭ.
— لۇتفى.
دەردى فۇرقەت — پىراق دەردى، ئازابى:
سەبا بۇلبۇلنى كەلتۈردى گۈشۇل ۋەقت،
ئاچىلدى دەردى فۇرقەت باغلاغان بەخت.
— خىرقەتى.
دەردى فىراق — ھىجران قايغۇسى، ئايرىلىش ئىزتىرابى، ئازابى، ئايرىلىش:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى ياريم كېچىلەردە.
— ئاتايى.
دەردى مۇفرىت — ھەددىدىن زىيادە دەرد، كۈلپەت.
دەردى نايابى — كەم ئۇچرايدىغان دەرد، ئازاب.
دەردى ھال — مۇشكۈل ھال ـ ئەھۋال:
دېدى: *گۈل دەردى ھالىم سورمادىڭ* دەپ،
تىكەن ھەم جىسمى جانىم ئۆرتەدى دەپ.
— خىرقەتى.
دەردى ھىجران — ھىجران (ئايرىلىش) دەردى، ئازابى:
ئول كۆڭۈلكىم دائىما ئىشى سېنىڭلە ۋەسل ئىدى،
ياندى شەۋقىڭدىن ئەسىرى دەردى ھىجران ئولدى، كەل.
— نەسىمى.
دەردى ئىشتىياق — سېغىنغانلىق، سېغىنىش قايغۇسى؛
دەردى ئىشق — ئىشق دەردى، ئازابى:
تاش يۈرەكى كۆرۈنۈر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك بار دۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.
دەردا [دردا] (پ) ئەي، ۋاي، ۋاھ! دەرىغا! ئەپسۇس:
ھەرچەندە سەئىيى ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.
— زەلىلى.
دەرداكى [درداكە] (پ) «دەردا» غا قارالڭ.
دەردكەش [دردكش] (پ) دەردلىك، دەردمەن:
جۇنۇندىن ئەقلكۇش، بەل دەردكەش ھەم،
پەرى رۇخسارە، بەل دېۋەنەۋەش ھەم.
— نەۋائى.
دەردلى [دردلى] دەردلىك:

فەقەت ھالىنى كۆرگەنلەر ئېتىپ ئاھ،
ئۇچار ئەترافدا قۇشلار دەردلى ھەمراھ.
— سەيفى سەرايى.

دەردمەند [دردمند] (پ) 1) دەردلىك، غەملىك، قايغۇ-لۇق، مۇڭلۇق؛ كېسەل، دەردمەن:
دەردمنى تۆكەرگە دەردمەند يوق،
ھالىم ئۇلاشۇرگە مۇستەمەند يوق.
— موللا سالىھ.

2) ئاشىق، ئىشق دەردىگە مۇپتىلا:
ئاشىقمەن، ئول قىلۇر ئەغيارغە مەھبۇبلۇق،
دەردمەندمەن ۋەلي ئول ئۆزگەگە دەرمان بېرۇر.
— بابىر.

دەردمەندانە [دردمندانە] (پ) دەردلىك، غەملىك، قايغۇلۇق؛ دەردمەن كىشىلەردەك.

دەردمەندانە تۇشمەك — ئاشىقانە بولماق؛ غەملىك، قايغۇلۇق كۆرۈنمەك.

دەردمەند شىيۋە [دردمند شيوه] (پ) ئادەتتە كېسەل-گە ئوخشاش يۇرىدىغان:
... مەۋلانا سەيفي... بەغايەت دەرۋىشۋەش ۋە فانى سىفەت ۋە دەردمەند شىيۋە يىگىتدۇر.
— نەۋائى.

دەردمەندى [درمندى] (پ) «دەرمەند» كە قارالسۇن:
چەرخ ئۆزە خۇرسەدەك بارمەن جەھان ئىچرە غەرب،
دەردمەندى ياپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.

دەردناك [دردناک] (پ) 1) دەردلىك، دەردكە، سۆيگۈگە مۇپتىلا (گىرىپتار)، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەملىك:
تۇتۇپ ماتەمنى بولۇپ دەردناك،
پىچاق بىرلە قىلسام ئۆزۈمنى ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئاغرىنىشلىق، خاپا:
بۇ ئىشتىن جەھان بولماسۇن دەرناك،
چۇ قايىم مەقام ئولدى پەيدا نې باك.
— نەۋائى.

دەردسەر [دردسر] (پ) باش ئاغرىقى، قىينىلىش؛ قىينىچىلىق، تەشۋىش:
بولماسا گەر بىللە ئول شوخى پەرى پەيكەر ماڭا،
ئارتادۇر سەيرى چەمەندىن نەچچە دەردسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دەرراك [دراک] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك، ئۆتكۈر؛ سەز-گۈر.

دەرراك تەبئ — زېھنى ئۆتكۈر.

دەرران [دران] (پ) يىرتقۇچى، پارچە - پارچە قىلغۇچى؛ يىرتقۇچ:
ئەجەل خەنجەرلەرى جىسمىنى دەرران،
ئۆتۈپ ئاندىن ئەجەل غەۋغاسى نەرران.
— نەۋائى.

شىرى دەرران — يىرتقۇچ شىر.

دەررە [درە] (ئە) قامچا، دەررە.

دەررەندە [درەندە] (پ) يىرتقۇچ، ۋەھشي ھايۋان.

دەرز [درز] (پ) يېرىلغان جاي، يېرىق، دەز، چاك.

دەرز ئەتمەك — يارماق؛ دەز، چاك كەتكۈزمەك.

دەرز - بەردەرز — زىچ، بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان.

دەرز قىلماق — «دەرز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

درزابان [درزابان] دەرۋازىۋەن:
دەرۋازىغا ئول يەتدى،
دەرزابان دەم ئايتدى.
— نىيازى.

دەرزىگەر [درزى كر] (پ) قاداقچى (چىنە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى قادايدىغان ئادەم).

دەرس [درس] (ئە) دەرس، ساۋاق:

دەرس تەركىن تۇتماق — دەرس تاشلىماق، ئوقۇماس-لىق.

دەرسى سەرد — سوغۇققا توڭدۇرۇپ ئۆگىتىش، سوغۇق-تىن دەرس بېرىش:
قىشلار ئەتفالىغە توڭدۇرماق بەسى تەئلىم ئېتىپ،
دەرسى سەرد ئەيلەرگە يوقتۇر بۇ كەبى موللا ساۋۇق.
— ئەرشى.

دەرسى ئىشق — سۆيگۈ دەرسى، مۇھەببەت ساۋقى:
نى ئۇچۇن ئەھلى جەھان ئىشقىدا كامىل ئولماسۇن،
كىم ئېرىلمەي دەردسى ئىشق ئەيلەرگەدۇر قابىل يىگىت.
— ئەرشى.

دەرسگاھ [درسگاه] (ئە + پ) دەرسخانا، مەكتەپ.

دەرك [درک] (ئە) پەم، ئىدراك بىلەن تېپىش، ھېس قىلىش، سېزىش، پەملەش، پەم قىلىش، چۈشىنىش، بە-لىش، ئىدراك، ئەقىل:
بارچە ئىنسيان ئەھلىگە سەندىن دۇئا، مەندىن نەجات،
رىقئەتىڭ دەركىدە ئانداغ خەير كەلدى مۇدرەكات.
— ئەرشى.

ئەھلى دەرك — ئىدراك ۋە پاراسەت ئىگىلىرى، پەم - پاراسەتلىك كىشىلەر، ئىدراكلىق كىشىلەر؛ دانالار.

دەرك ئەتمەك — پەم - پاراسەت بىلەن تاپماق، سەزمەك، بىلمەك.

دەرك قىلماق — «دەرك ئەتمەك» كە قارالسۇن.

يېمەك ـ ئىچمەكنى ھەم قىلىپ تەرك ئول،
كى مەھۇش ۋىسالىن قىلىپ دەرك ئول.

— ئا. نىزارى.

دەركى مەئنى — مەزمۇننى بىلىش، چۈشىنىش.

دەركار [دركار] (پ) لازىم، كېرەك، زۆرۈر:

ئەگەر بەختىڭ ئۇ ياغدۇر، ئەختەرىڭ يار،
بۇ پەردىن ئۆت، بۇ تاشنى ئەيلە دەركار.

— ناقىس.

دەرگاھ [درگاه] (پ) 1) ئىشىك، بوسۇغا؛ ئاستانە:

ئۆلەرمەن دەرگاھىڭدىن كەتمەيگەيمەن،
بەغايەت شەرھى ھالىڭنى ئىشتتىم.

— خىرقەتى.

2) ئوردا، پادىشاھ قەسىرى، ساراي. 3) ئۆي؛ مەرتىۋىلىك كىشىلەر تۇرىدىغان جاي. 4) تەڭرى ھۇزۇرى.

دەرگاھى ئالىي — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي جاي.

دەرگاھى ئەزەل — ئەڭ بۇرۇنقى دەرگاھ، تەڭرىنىڭ ھۇزۇرى:

قىلىپ شۇكرانە دەرگاھى ئەزەلگە،
ئۇلەشتۇردى جەۋاھىرلارنى ئەلگە.

— ناقىس.

دەرگاھى كىبرىيان — تەڭرىنىڭ دەرگاھى.

دەرگاھى ھەق — «دەرگاھى كىبرىيان» غا قارالسۇن:

قىلىپ دەرگاھى ھەقغە شۇكرى ـ ئېھسان،
بولۇرغە ۋەئد قىلدىم ئاندا مېھمان.

— ناقىس.

دەرگەھ [درگەه] (پ) «دەرگاھ» قا قارالسۇن:

كېلىپ مەن دەرگەھىڭگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ،
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.

— شەۋقى.

دەرگەھ نىشىن [درگەه نشين] (پ) 1) ساراي ئەھلى؛ 2) پادىشاھ.

دەرگىر [درگير] (پ) ئۆزىنگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇنلىغۇچى:

بىلىپ بارچە كىشى مەنئى دەرگىر ئەمەس،
رىزادىن ئۆزگۈن ھېچ تەدبىر ئەمەس.

— نەۋائى.

دەرمان [درمان] (پ) 1) كۈچ، قۇۋۋەت:

ناتەۋان جانىمغە جانا ئۇلفەتىڭ دەرمان ئىدى،
ماڭا ئەمدى فۇرقەتىڭدىن نې تەۋان قالدى نې تاب.

— ئەرشى.

2) داۋا؛ چارە، تەدبىر، ئىلاج:

بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لوقمان ھەكىم،
ھېيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھېكمەت بىر تەرەف.

— شەۋقى.

دەرمان ئەتمەك — ئىلاج قىلماق، داۋالىماق.

دەرمان قىلماق — «دەرمان ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرمانده [درمانده] (پ) قىيىن ئەھۋالدا قالغان، ئەھۋالى ناچار، بىچارە:

يار ئەمەس دەرمانده بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يېقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.

— زەلىلى.

دەرمانده بولماق — ئامالسىزلىقتىن ئارا يولدا قالماق.

دەرمانده قالماق — «دەرمانده بولماق» قا قارالسۇن.

دەرمەھەل [درمهل] (پ + ئە) ئۆز ۋاقتىدا، تېزدىن:

مەن دېدىم: «ئەي بىئەدەپ، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە زەئف»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە كۆز ئاچىپ كۆردۈم رەقىب.

— موللا سالىھ.

دەرمىيان [درميان] (پ) ئوتتۇرىدا، ئارىدا:

ۋەقتى يەنە ئافەتى زەمانە،
كۆردى ئىكىمىزنى دەرمىيانە.

— موللا سالىھ.

دەرھەم [درهم] (پ) 1) چېتىشقان، چىرماشقان، بىرلىشىپ كەتكەن؛ توپلانغان. 2) ئوراپ ئالغان، ئورىۋالغان. 3) چېچىلغان، پەرىشان بولغان:

ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.

— بابىر.

دەرھەم ئەتمەك — قوشماق، ئارىلاشتۇرماق.

دەرھەم ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق؛ ئورىماق.

دەرھەم قىلماق — «دەرھەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەرھەم ئۇرماق — توپلىماق.

دەرۋىزە [درويزه] (پ) «دەرىيوزە» گە قارالسۇن.

دەرۋىش [درويش] (پ) 1) پېقىر، كەمبەغەل. 2) خۇداگۇي، تەسەۋۋۇپ مەسلەكىلىرىدىن بىرىگە مەنسۇپ بولغان كىشى، سوپى، زاھىد، دۇنيانى تەرك قىلغان كىشى. 3) پاك، ساپ دىل؛ 4) شەخس نامى، لەقەم.

دەرۋىش [درويش] (پ) «دەرۋىش» كە قارالسۇن:

ئول تۇنىكىم ئىككىنچى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئاتنى
بىر ـ بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە
بەخت ئۆز قەسرىگە يانىپ كېلىپ، دەرۋىشلەرنىكى ئول تاق

ئىچىدە كۆرۈپ ئىدى، ئۇلارنىڭ دەۋىتىنى قىلغالىسى كىشى ئىبەرگەنى...
— ئا. نىزارى.

دەرۇشانە [دورويشانە] (پ) 1) دەرۇشلەرگە ئوخشاش، دەرۇشىسمان، دەرۇشلەرچە. 2) دەرۇشلەرگە ئاتاپ تەييارلانغان ئاش.

دەرۇشخوي [دوريش خوى] (پ) دەرۇشلەرگە ئوخشاش، دەرۇشلەرچە:
بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقر جوي،
شەھ ئولسە ۋەلي بولسە دەرۇشخوي.
— نەۋائى.

دەرۇشدوست [درويش دوست] كەمبەغەللەرگە شەپقەت قىلغۇچى، كەمبەغەلپەرۋەر.

دەرۇشۋەش [درويشوش] (پ) «دەرۇشخوي» غا قارالسۇن.

دەرى [درى] (پ) 1) جىلغا، تاغ ئارىلىقىدىكى چوڭقۇر-لۇقتا ياشىغۇچى قۇش:
شەترەنجۇ بەختۇ بەردى سەئادەت سېنىڭ بىلەن،
كىم ئوينادى ئۇتۇلدىيۇ باغلاندى شەش دەرى.
— سەيفى سەرايى.
2) «دەرە» گە قارالسۇن:
پاسىبانى بىمۇرۇۋۇۋەت رەشكىدىن ياندۇرماغىل،
بۇ دەرى دەرگامىدىن دىدارى سۇلتاندۇر تەمەئ.
— زەلىلى.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:
مەلىكە ئۆي ئىچىدە بەئد ئىشۋەناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەريچە [دريچە] (پ) «دەرىچە» گە قارالسۇن:
مۇنىڭدىن ھەم ئاچاي يەتتە دەريچە،
كىرىپ ئىستەي، ياپاي بەختىم بارىچە.
— خىرقەتى.

دەرىچە [دريچە] (ئە) دېرىزە، كۈنگۈرە؛
دەرىچە دۇن — ئىشىك ـ دېرىزە:
ئانا ئىشىككە يەتتى،
دەرىچە دۇن ئاچىلدى.
— نىيازى.

دەرىدە [دريده] (پ) يىرتىق، يىرتىلغان:
كىيىپ جىسمىغە بىر دەرىدە چاپان،
ساپىدۇر پەتىلە، يۇرىدۇر سامان.
— ئا. نىزارى.

دەرىغ [دريغ] (پ) 1) ئەپسۇس! ئەتتەڭ! نادامەت:
دەرىغ، ئول كۆڭلۇم ئىچرە پارە قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.
2) قىزغىنىش، ئاياش، كۆزى قىيماسلىق:
... فەرزەندىم بەھا ئۇددىن ھەقىدە تەربىيەت ۋە شەفقەتنى
دەرىغ تۇتماغايسەن.
— نەۋائى.

دەرىغا بولماق — ئىچىنارلىق، ئەپسۇسلىنارلىق بولماق.
دەرىغ تارتماق — ئەپسۇس قىلماق، ئەپسۇسلانماق.
دەرىغ تۇتماق — ئايىماق، قىزغانماق.

دەرىغا [دريغا] (پ) دەرىغا، ھەي ئەتتەڭ، ئەپسۇس، ئىسىت! » مەنسۇرنى بېرىدىغان ئۇندەش سۆز:
دەرىغا! ھېچكىم بىلمەس ئىسە ئەفتادە ھالىمنى،
نىگارىم لۇتفۇ قەھرىدىن ئۆزۈم كۆرسەم ئەيان كاغەز.
— شەۋقى.

دەرىي [درى] (پ) «دەرە» گە قارالسۇن.

دەريا [دريا] (پ) 1) دەريا. 2) دېڭىز:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل ـ مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغە گۆھەر بولماسا.
— زەلىلى.
3) ئېقىن، مۇھىت. 4) چەكسىز، چېگراسىز. 5) ئەسەر، كىتاب («مەنتىقۇت ـ تەير» گە ئىشارە):
دۇرغە گەرچە ياپماسە ھەم دەسترەس،
يىغسە دەريا مەۋجىدىن خاشاكۇ خەس.
— نەۋائى.
6) مەنە دەرياسى، ئىلىم:
قەلەندەر سەيرىنى ۋەقتى سەپەردە كىمكى مەنئ ئەيلەر،
ئېرۇر زەنجىر ئىلە باشىدىن ئاياغ دەريانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.
7) بەھرە ئېلىش، سايا‌ھەت قىلىش:
دەريا ئاتا — ئالىي ھىممەت، ناھايىتى ھىممەتلىك، مۇرۇۋۋەتلىك.
دەريايى ئافەت — ئاپەت كەلتۈرگۈچى دەريا.
دەريايى ئەبرار — 1) ياخشىلار دەرياسى. 2) خىسرەۋ دېھلەۋىي قەسىدىسىنىڭ نامى.
دەريايى ئەئزەم — ئۇلۇغ دەريا، كاتتا دەريا:
ئېرۇر ئول دىۋە ـ دۇشمەن خەسمى مەلئۇن،
ئېرۇر دەريايى ئەئزەم ـ خىزرى مەيمۇن.
— ناقىس.
دەريايى جەيھۇن — جەيھۇن دەرياسى (ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى):
ۋەسل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،

سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

دەريايى خۇنخار — قان ئىچكۈچى دەريا، قانخور دەريا:
ئېرۇرھەر بۇرجىدا دەريايى خۇنخار،
داغى ھەر ياندا تاغى چەرخى دىۋار.
— ناقىس.

دەريايى رەھمەت — رەھىم ـ شەپقەت دەرياسى، رەھمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرلە ھەق دەريايى رەھمەتدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،
تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەئجۇز.
— شەۋقى.

دەريا زەمىر — كەڭ بىلىم دولقۇنىغا ئىگە بولغان كۆڭۈل؛ كۆڭلى كەڭ؛ بىلىملىك:
مۇئەللىم ئىدى ئانچە دەريا زەمىر،
ئانىڭدىن بۇ شەھزادە ئەئلا زەمىر.
— ئا. نىزارى.

دەريايى ساھىل — دەريانىڭ قىرغىقى، ساھىلى:
خۇدايا يەتكۈزۈپ ئول مەغفىرەت دەريايى ساھىلغە،
بېھەققى ھۇرمەتى «تاھا» گۇنەھدىن ئەيلەگەيسەن پاك.
— شەۋقى.

دەريايى شاھى — شاھلىق دەرياسى:
بىلىپ ئول خەستە ھالاتىن كەماھى،
كى بار ئېرمىش دۇرى دەريايى شاھى.
— نەۋائى.

دەريايى شەۋق — دەريا ۋە دېڭىزغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلىنىپ تۇرغان زوق ۋە ئىستەك.

دەريايى ئۇممان — ئۇممان دېڭىزى، ئوكيان:
*تۆكۈپ ياشىنى قەيس *باران* كەبى،*
*نە *بارانكى*، دەريايى *ئۇممان* كەبى.*
— ئا. نىزارى.

دەريايى ئىلىم — بىلىم ئېقىمى، ئىلىم دەرياسى.

غەربىقى دەريايى رەھمەت قىلماق — رەھمەت دەريا‌سىغا پاتماق؛ كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق.

دەريا بار [دريابار] (پ) دەريالار، دېڭىزلار، كاتتا دېڭىز، ئوكيان.

دەريا جەناب [دريا جناب] (پ + ئە) كەڭ، پايانسىز دەرگاھ:
سۆز ئاندىن سۈرۈپ شاھى دەريا جەناب،
بېرىپ بۇيلە سۇقراتى دەنا جەۋاب. — نەۋائى.

دەريادىل [دياىدل] (پ) 1) دىلى دەريا، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ. 2) زور ئالىم، يېتۈك ئالىم.

دەريا زەدە [دريازده] (پ) دەريا پالاكىتىگە ئۇچرىغان؛ كونىرىغان، ئىشتىن چىققان.

دەريا ستىز [دريا ستيز] (پ) دەريادەك قەھرلىك.

دەريا شۇكۇھ [درياشكو] زىيادە، ھېسابسىز شان ـ شەۋكەتلىك:
بۇ ئايىن بىلەن شاھى دەريا شۇكۇھ،
يۈرۈپ قىلدى دەريانى يۈكدىن سۇنۇھ.
— نەۋائى.

دەريا كەش [درياكش] (پ) 1) كېمىچى، قېيىقچى. 2) كۆپ ئىچكۈچى.

دەريا گەرد [درياكرد] (پ) دەريادا يۈرگۈچى، غەۋۋاس.

دەريا مايە [دريامايه] (پ) سەرمايىسى دەريا كەبى كۆپ، ھېسابسىز باي.

دەريا نەۋال [دريانوال] (پ) 1) دۆلەت ئىگىسى، دۆلەتلىك كىشى:
يانە قەتلە دارائى دەريا نەۋال،
دېدى: ئەي ھەكىمى مەسىھا مىسال.
— نەۋائى.
2) ھېسابسىز سېخىي، زور ھىممەتلىك، خەير ـ ئېھسانى دەريا كەبى كەڭ.

دەريا نەۋەرد [دريانورد] (پ) دېڭىز ساياھەتچىسى.

دەريا ۋەش [دريا وش] (پ) دەريا كەبى، دەريادەك.

دەريە [دريه] (پ) «دەريا» غا قارالغۇ:
ئوشۇل ۋەقت مەھزۇن دېدى: «ئەي ئاتا،
سالاي تورنى مەن دەريەغە بىخەتا.
— ئا. نىزارى.

دەريوزە [دريوذه] (پ) 1) گادايلىق، تىلەمچىلىك. 2) گاداي، تىلەمچى، پېقىر. 3) دەرۋىش. 4) خاھىش، ئىستەك.

دەريوزە ئەتمەك — تىلىمەك، تىلەمچىلىك قىلماق؛ ئىستىمەك.

دەريوزە قىلماق — «دەريوزە ئەتمەك» كە قارالغۇ.

دەريوزە نەماي [دريوذەنماى] (پ) تىلەمچى، گاداي چىراي، گادايغا ئوخشاپ قالغان.

دەرموزە [درموزه] (پ) «دەريوزە» گە قارالغۇ.

دەژەم [دژم] (پ) «دىژەم» گە قارالغۇ.

دەژەمۋار [دژموار] (پ) «دىژمۋار» غا قارالغۇ.

دەساتىن [دساتين] (پ) [بىرلىكى: داستان] داستانلار؛ قوشاق، نەغمىلەر، «داستان» غا قارالغۇ:
دەساتىنى خاتىر نەۋاز — يېقىملىق داستانلار.

دەست [دست] (پ) 1) قول:
شۇجائەت بابىدا بولساڭ تەھمتەن،

بولوُبان زىرى دەستىڭ دېۋە ئەسۋەد.
— ئەرشى.
2) ھۆكوُم، پەرمان:
سۆيوُپ ھەم يەنە شاھنىڭ دەستىنى،
ئوقوُپ ئېردىم ئەۋۋەل ئېگىز - پەستىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كەررە، مەرتەم، نۆۋەت:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سوُمووُردوُم ھەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

چابوُك دەست — چاققان، چېۋەر.
چىيرە دەست — باتوُر؛ پالۋان.
دەست ئەندازلى — 1) قول ئوُزىتىش. 2) بىمالال سۆزلەش.
دەست بەدەست — قولمۇ قول؛ ھەمدەم، ھەمراھ.
دەست بەرمەك — 1) ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق؛ مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك؛ ئىش ئوڭدىن كەلمەك:
ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىندىن دەست بەرمەس چوُن سەلام،
كۆز ئوُچى بىرلە يىراقتىن مەرھەبا بولسوُن ساڭا.
— لوُتفى.
2) ئىمكان، ئىلاج، ئىمكانىيەت:
جەۋاب كوُتدى بولوُپ ئوُ ئىشق ئارا مەست،
ۋەلى تەقدىر كوُلوُپ تېر بەرمەدى دەست.
— سەيفى سەرايى.
دەست تاپماق — 1) قولغا چوُشوُرمەك؛ قولغا چوُشمەك، ئەسىر ئېلىنماق. 2) زەپەر، غەلىبە قىلماق؛ ئوُستوُن بولماق؛ غالىب كەلمەك.
چابوُك دەست — قولى ئىتتىك، چاققان، قولى ئەپلىك:
ئىدىممەن شوخ، چابوُك دەستوُ تەننار،
سەبا رەفتارى گوُلگوُن ئەيلەدىم ناز.
— ناقىس.
دەستى بەيئەت — تەۋە بولماق، تەۋەلىكىگە ئوُتمەك:
زىيارەت قىلىپ دەستى بەيئەت بېرىپ،
قىلىپ ھال پوُرسىش، نەسىھەت قىلىپ.
— مۇللا شاكىر.
دەستى تەقدىر — تەقدىر قولى، تەقدىر قىسمىتى:
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقدىر،
گەھى ئەتتى بەھانە دەستى تەقدىر.
— لوُتفى.
دەستى كوُتاھ — قولى قىسقا:
خوُش ياراشوُر سەرۋەك قەددى ئوُزە سىيم ئالماسى،
ئاھكىم، يەتمەس ئاڭا بوُ دەستى كوُتاھىم مېنىڭ.
— لوُتفى.

دەستار [دستار] (پ) سەللە:
ئەي خىرەدىمەندلەر، سۆزوُمگە فەھم - ئىمدارلىك ئەيلەلىك،
باشىغە كوُلۈك دەستار كىيىپ فەريادوُ ئەفغان ئەيلەبان.
— مۇللا سالىھ.
ئاشوُفتە دەستار — سەللىسى چوُۋوُلغان.
دەستارخان [دستارخوان] (پ) داستىخان؛ سوُپرا.
دەستاس [دستاس] (پ) قول توُگمىنى، يارغوُنچاق:
سوُھاۋەش دانەسىن دەستاسى گەردوُن،
مىلىڭ يىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئوُن.
— نەۋايى.
دەست ئاموُز [دست آموز] (پ) قولغا ئوُگىتىلگەن، رام قىلىنغان.
دەستان [دستان] (پ) 1) داستان، قىسسە، ھېكايە. 2) مىكىر، ھىيلە. 3) كوُيلەش؛ سايراش، ناۋا، نەغمە. 4) پالۋان (رۇستەمنىڭ لەقىمى):
كوُپرەك تەۋارىخدە رۇستەمى دەستانىنى ئانىڭ نەسلىدىن دەپ-
تىوُرلەر.
— نەۋايى.
دەستان سەرا [دستان سرا] (پ) «دەستان سەراي» غا قارالسۇن.
دەستان سەراي [دستان سراى] (پ) داستان ئوقوُغوُچى، داستان ئېيتقوُچى، كوُيلىگوُچى.
دەست ئاۋىز [دست آويز] (پ) تۆھپە، ھەدىيە، سوۋغا.
دەستە [دستە] (پ) 1) توُتقوُچ، دەستە، ساپ؛ 2) بىر توُتام، بىر توپ، بىر دەستە (گوُل):
قىلىپ گوُلنى يىگىتلەر بەستە - بەستە،
يېيەرۇر مەئىشوُقىغە دەستە - دەستە.
— خىرقەتى.
3) مەسخىرە:
جىلۋەگەر ئوُل كۆزگوُدە جان سوُرەتى،
دەستە بولوُپ ئاڭا ئارىغ ھەيئەتى.
— نەۋايى.
سىيمگوُن دەستە — كوُموُش ساپلىق؛ كوُموُش دەستە.
دەستەفشان [دست افشان] (پ) قول سىلكىش، ۋاز كېچىش.
دەست پېچ [دست پيچ] (پ) 1) قولغا ئوُراش، يۆگەش. 2) سەۋەب، ۋاستە؛ «دەست ئاۋىز» غا قارالسۇن.
دەستبوس [دست بوس] (پ) قول توُتوُشوُش.
دەسبوس قىلماق — قول توُتوُشماق.
دەستبوُرد [دست برد] (پ) 1) توساتتىن ھوُجوُم قىلىش؛ كوُچ ۋە قوُۋۋەت كۆرسىتىش؛ ئېلىشىش. 2)

غەلىبە، ئۈستۈنلۈك. 3) كۈچ، قۇدرەت.
دەستبۇرد ئاشكار ئەيلەمەك — توساتتىن ھەمەل (ھۇجۇم) قىلماق.
دەسترەس [دست رس] (پ) 1) قولى يېتىش، ئىمكانىيەت پەيدا قىلىش. 2) ئىمكانىيەت، پۇرسەت. 3) قۇدرەت، ئىقتىدار، كۈچ، قۇۋۋەت.
دەسترەس تاپماق — ئىمكان تاپماق؛ يېتىشمەك، ئېرىشمەك.
دەسترەسى يوق — ئىمكانى يوق، يېتىشىش مۇمكىن بولمىغان، قولى قىسقىلىق.
دەست رەنج [دست رنج] (پ) 1) قول ئەمگىكى، قول ئىشى. 2) مۇشەققەت.
دەستكار [دستكار] (پ) 1) سەنئەت؛ ھۈنەر؛ سەنئەتكار، ئۇستا. 2) قولدا ئىشلەنگەن؛ ئويمىكارلىق. 3) ياردەمچى، مەدەتكار.
دەستگاه [دستگاه] (پ) 1) ئەسۋاب، ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە، ياراغ. 2) بايلىق، دۆلەت، قۇدرەت ۋە ئىمكانىيەت؛ ئىقتىدار:
ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.
— ئا. نىزارى.
3) ئەمەل، مەرتىۋە:
دەستگاھىن بەلەندراق قىلدى،
قاشىدە ئەرجۈمەندراق قىلدى.
— نەۋايى.
4) ۋەج، سەۋەب:
بۇ دەئۋى دەستگاھىن بىر زەمان يېغ،
چۇ دەئۋى ئىچرە مەئنى يوق، نې ئاسىغ؟
— نەۋايى.
دەستگىر [دستگير] (پ) 1) ياردەمچى، قوللىغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، مەدەتكار:
ئانىڭ ئاتاسىدۇر ئاتامغە ۋەزىر،
يامان ـ ياخشى ئىشىدا ئىدى دەستگىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قولغا ئېلىش، قولغا چۈشۈرۈش؛ قولغا چۈشمەك، ئەسىر ئېلىنماق.
دەستگىر بولماق — 1) مەدەت بەرمەك، ياردەم بەرمەك:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستگىر.
— ئا. نىزارى.
3) ئەسىر بولماق، ئەسىر ئېلىنماق، قولغا چۈشمەك:
سېزىپ ئېردىكى ئول غۇربەت ئەسىرى،
ھەمانا بولدى دۈشمەن دەستگىرى.
— نەۋايى.
دەستگىر قىلماق — قولغا چۈشۈرمەك، ئەسىر ئالماق:
دېدى: «*كىرمەسۇن قاشىمە ئول ۋەزىر،*
قىلالماس جەھاندا مېنى دەستگىر.»
— نىزارى.
دەستمايە [دستمايه] (پ + ئ) سەرمايە، دەسمايە، نەق پۇل:
ئىدى دەستمايە سەراسەر ئاڭا،
يېگىرمە سەكىز تۈمەن مىلك زەر ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەستمۇزد [دستمزد] (پ + ئ) ئىش ھەققى، ماڭاش:
ئانىڭ چۈن رىشتەئى ئۈمرىنى ئۈزدۈك،
ئېرۈر بۇ گەنجى مەخفي دەستمۇزدۈك.
— نەۋايى.
دەستۇ پا [دستو پا] (پ) قول ۋە ئاياغ؛
دەستۇپا ئۇرماق — تەلپۈنمەك، ھەرىكەت قىلماق، تىرىشماق، ئىنتىلمەك.
دەستۇر [دستور] (پ) 1) بۇيرۇق؛ ئىجازەت، رۇخسەت:
نە باغلىسدىن بولۇپدۇر سىزگە دەستۇر،
داغى ئول ھۇر كىمدۇر، كىمگە مەقسۇر.
— ناقىس.
2) رەسىم، ئادەت؛ قائىدە، يوسۇن، تەرتىپ:
قەدىم دەستۇرى بىرلە ئول كالانى،
كالا ئېرمەس، جەھانغە ماجەرانى.
— ناقىس.
3) كۆرگەزمە؛ نەمۇنە، قوللانما.
دەستۇر تاپماق — ئىمكانىيەت تاپماق؛ ئىجازەت ئالماق.
دەستۇرۇل ـ ئەمەل — ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ دەستۇرى، قائىدىسى:
شاھى راھى شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەردۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.
— زەلىلى.
دەستۇرخان [دستورخوان] (پ) «دەستارخان» غا قارالسۇن:
... ئەلۋان ـ ئەلۋان تەئاملارنى تارتىپ دەستۇرخاننى يېغىپ بولغاندا بابىر شاھ مۇسىقىغە ئىشارەت قىلىپ ئېردىلار، بۇ ئەزىز تەنبۇرىنى قوللارىغە ئالىپ، «چۆل ئىراق» مۇقامىغە نەۋازىشغە كەلتۈردى.
— مۆجىزى.
دەستيار [دستيار] (پ) ياردەمچى، ھەمراھچى،

كۆمەكچى.

دەشت [دشت] (پ) 1) چۆل، سەھرا، بایاۋان:
كېزىپ دەشتلەرنى شكار ئەيلەدى،
شكارىكى ئانداغ شىئار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) جاي نامى:
بىر پەنجشەنبە كۈنى ئول ھەزرەت خىزمەتلەردە گازۇرگاھدىن
دەشت يۈزى بىلە خىيابان ساري بارىلەدۇر ئېردى.
— نەۋابى.

دەشت بەھايىمى — ياۋايى ھايۋان.
دەشت تۈتماق — دەشت، سەھرا، بایاۋاندا تۇرماق.
دەشت قەتئى — دەشت كېزىش.
دەشتنى سىپىھر مەزرەسىدەك كۆكەرتىرمەك — بېيىماق، باي بولماق، مال ـ دۇنياسى زىيادە كۆپەيمەك.
دەشتۇ جىبال — سەھرا ۋە تاغ، تاغۇ دەشت:
كى باردۇر ماڭا ئانچە مالۇ مەنال،
چۇ يايلاق ماڭا ئۇشبۇ دەشتۇ جىبال.
— ئا. نىزارى.

دەشتى بەيابان — چۆل ـ بایاۋان:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكەۋلەن تەي قىلىپ دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

دەشتى سەھرا — دەشت ۋە سەھرا، بایاۋان:
تا جەمالىڭ كەئىبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەن كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

دەشتى غەم — غەم ـ ئەلەم چۆلى، سەھراسى:
بۇ يەردىن قۇدرەتى يەتكۈنچە كەتتى،
كېزىپ بۇ دەشتى غەم بىر يەرگە يەتتى.
— خىرقەتى.

دەشتى كەربالا — ئىراقتا بىر جاينىڭ نامى:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يا رەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول نەۋئى دەشتى كەربەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

دەشتى مەلاھەت — ئىنتايىن جەزىبلىك، كۆڭۈل تارتىدىغان جاي.
دەشتى مىينۇ سىرىشت — گۈللەنگەن سەھرا.
دەشتى نەبەرد — ئۇرۇش مەيدانى:
نەسىمىيۇغا بىرسارى سۇردى گەرد،
كۆرۈندى خەلايىققە دەشتى نەبەرد.
— نەۋابى.

دەشتۇ ھامۇن — «دەشتى سەھرا» غا قارالسۇن:
كېزىپ فەرھاد يەكلىغ دەشتى ھامۇن،
ۋەزىرى ئېردى ئاقىل ئاندا مەجنۇن.
— ناقىس.

دەشتى ھىجران — جۇدالىق دەشتى، ھىجران ئازابى:
ئىشق تۇغيان ئەيلەبان بىچارەنى زار ئەيلەدى،
دەشتى ھىجران ئىچرە قىلدى بىزنى ھەريان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

فەنا دەشتى — يوقلۇق بایاۋىنى، يوقىلىش چۆلى، ئۆلۈم:
فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۇر بەقا ھاسىل ئۇمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەھشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دەشتبان [دشت بان] (پ) قورۇقچى، نازارەتچى.
دەشت پەيما [دزت پيما] (پ) دەشت كەزگۈچى، سەھرادا يۈرگۈچى.
دەشت پەيماي [دشت پيماى] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.
دەشترەۋ [دشت رو] (پ) «دەشت پەيما» غا قارالسۇن.
دەشتنەۋەرد [دشت نورد] (پ) چۆل، سەھرا، بایاۋان كەزگۈچى، دەشت ئايلانغۇچى؛ دەشتتە قالغان:
كۆردى شەھكىم سىپاھى دەشتنەۋەرد،
پاتتى ئانداقكى يوق ئالاردىن گەرد.
— نەۋابى.

دەشنام [دشنام] (پ) سۆكۈش، قارغاش؛ ئەيىبىنى ئېيىتىپ ئۇيالدۇرۇش؛ ھاقارەت:
خۇش ئېرۇر بارندەك چۇنكىم ئاچچىغ ـ چۇچۇك،
لۇتف بىرلە سورسا گەر ھالىمنى ھەم دەشنام ئىلە.
— ئەرشى.

دەشنام ئەتمەك — سۆكمەك، قارغىماق؛ ئۇيالدۇرماق.
دەشنام ئەيلەمەك — «دەشنام ئەتمەك» كە قارالسۇن.
دەشنە [دشنه] (پ) خەنجەر، ئۇچى ئۆتكۈر پىچاق:
قىلاي دەشنەئى بىرلە باغرىنى چاك،
ۋە گەرنە ئۆزۇمنى قىلايىن ھەلاك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەشنەئى خۇنرىز — قان تۆككۈچى خەنجەر.
دەشنە يېمەك — خەنجەر يېمەك؛ جاراھەتلەنمەك.
دەغا [دغا] (پ) ئالدام، ھىيلە، مىكر؛ ھەيىارلىق، ھىيلىگەرلىك:
ئىسيان ئارا قالغان ئىبتىلانمۇ دەيىن؟
مەئمۇر ئەتكەن نەفسى دەغانمۇ دەيىن؟
— نەۋابى.

دەغاباز [دغاباز] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى.

دەغەل [دغل] (ئە) مەككار، ھىيلىگەر، ئالدامچى؛ قىلـ
تاقچى؛ قوپال، نائەھلى:
مەكرىنەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ ھۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.
— نەسىمى.

دەغەلچىلىق [دغل چىلىق] (ئە) 1) مەككارلىق، ھىيلىگەرلىك. 2) قوپال، نائەھـ
لى.

دەغدەغە [دغدغه] (پ) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت. 2) تىنچسىزلىق، تەشۋىش، پەرىشانلىق. 3) دەۋا:
بۇ دەغدەغەدىن كەنارە ئىستە،
ھەم فىكر ئىلە بولسە چارە ئىستە.
— نەۋابى.
4) شەۋكەت، ئۇلۇغۋارلىق. 5) مايىللىق، خاھىش، ئىسـ
تەك، ئارزۇ.

دەغى [دغى] «داغى» غا قارالسۇن.

دەف [دف] (پ) داپ:
كى تەنبۇرۇ چەڭگۇ دەفۇ ئەرغەنۇن،
چالىپ جەمئى ئاندا كۆپ ئەھلى فۇنۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفاتىر [دفاتر] (پ) «دەفتەر» گە قارالسۇن:
كىلىپ كۆڭلىمە مەجنۇن، لەيلى يادى،
دەفاتىر ئۇستىنە سۆز سېلى ياغدى.
— سەيفى سەرابى.

دەفائىن [دفاين] (ئە) «دەفايىن» غا قارالسۇن.

دەفايىن [دفاين] (ئە) [بىرلىكى: دەفنە] كۆمۈلگەن بايلىقلار، خەزىنىلەر، كۆمۈكلۈك نەرسىلەر، مال ـ دۇنيالار:
قىلىپ راست ئانچە دەفايىن شەرەف،
سەفەر ئەزم قىلدىم بۇخارا تەرەف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەفتەر [دفتر] (پ) [كۆپلۈكى: دەفاتىر] 1) دەپتەر، تىكىلگەن (تۇپلەنگەن) قەغەزلەر:
نە تالىبئىدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.
2) كىتاب:
شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھادۇ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.
3) داستان:
شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىڭ دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.
— نەسىمى.
4) شېئىر توپلىمى. 5) ھېساب ـ كىتاب توپلىمى:
تىلەپ دەفتەر ئول شاھ دېۋانىدىن،
كى مەخزەن ئېدى جەمئى فەرمانىن.
— نەۋابى.
6) ئۇسلۇب، قائىدە ـ قانۇن كىتابى. 7) دۇنيا، ئالەم.

دەفتەرى سالۇس — مۇئامىلە قائىدە ـ قانۇنى.

دەفتەرى ھەجر — ئايرىلىش، جۇدالىق، پىراق ھەققىدە قىسسە، ھىجرانلىق داستانى.

دەفتەرى ھۇسن — گۈزەللىك مەجمۇئەسى، چىراي، بەت:
تا سېنى كۆردۇممەن، ئەي گۈلچېھرەئى نا مېھربان،
جەننىتۇ باغى ئىرەمدەك بولدى كۆزۈمگە جەھان،
دەفتەرى ھۇسنۇڭنى قىلدىم نەچچە تۈرلۇ داستان.
— قەلەندەر.

دەفن [دفن] (ئە) يەرگە كۆمۈش، دەپنە قىلىش؛ يوقـ
تىش؛ قۇتۇلۇش:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— نىزارى.

دەفن ئەتمەك — (يەرگە) كۆمەك، يەرلىككە (گۆرگە) قويماق.

دەفن ئەيلەمەك — «دەفن ئەتمەك» كە قارالغ.
دەفن قىلماق — 1) «دەفن ئەتمەك» كە قارالغ؛ 2) خەزىنە، بايلىق، مال ـ دۇنيانى يوشۇرماق، كۆممەك.
دەفئ [دفع] (ئە) قايتۇرۇش، يىراقلاشتۇرۇش. ھەيدەش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش، يوقىتىش:
يۈزلەنسە ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
دەفئ ئەتمەك — 1) ئادا قىلماق؛ ساقىت قىلماق؛ 2) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالغ:
نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەبى لەئلىگە، ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.
دەفئ ئەيلەمەك — قايتۇرماق، رەت قىلماق؛ يوقاتماق، كەتكۈزمەك:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەھم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
دەفئ قىلماق — 1) «دەفئ ئەيلەمەك» كە قارالغ. 2) ئۆزىنى ساقلاپ قالماق، ئۆزىنى قوغدىماق، قوغدانماق:
ئىزەنگۈ قامچىلاپ دەفئ قىلدى بەھرام،
ئايتتىكىم: «سەن ئەي سەرداری ئەييام...
— لۇتفى.
دەفئى ئازار ئەيلەمەك — ئازارنى يوقاتماق، كەتكۈزمەك.
دەفئى ئەتەش — تەشنالىقنى يوق قىلىش.
دەفئى بولماق — يوقالماق، ساقىت بولماق:
دەپدى: بولدى بىشەك رەۋا ھاجەتىم،
بەھەمدىللاھ، دەفئ بولۇپ ئافەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەفئى جۇنۇن — جۇنۇنلۇقنى قايتۇرۇش، تەلۋىلىكتىن شىپا تېپىش.
دەفئى خۇمار — خۇمارنى قايتۇرۇش، تەشنالىقنى قاندۇرۇش؛ مەستلىكتىن يېشىلىش:
زەھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەيالىڭ خىلۋەتىدە رۇزى ـ شەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.
دەفئى زەرەر ئەيلەمەك — زىيانىنى قايتۇرماق، زىياندىن قۇتۇلماق.
دەفئى سەۋدا — سەۋدايىلىقنى داۋالاش، سارائىلىقنى يوقىتىش:
دەفئى سەۋدايىمغا يازغىل بىر شىپانىڭ نۇسخەسىن،
كىم خىرەد بۇقراتى كۆئىلۇئىنى قارا بادىن ئاتار.
— تەجەللى.
دەفئى غەم — غەم ـ ئەلەمنى يوقىتىش، قۇتۇلۇش:
ئەمدى مەدھۇش بولدى دەپ قىلما خىيال ئەي ساقىيا،
دەفئى غەم ئەيلەپ ماڭا سەن بادەنى ئىنئامە تۇت.
— موللا بىلال.
دەفئى فىراق — ئايرىلىش ئازابىدىن قۇتۇلماق، ۋىسال تاپماق:
زەنجىر دېمەڭ، ئىلكىدىكى دىلبەرنىڭ،
كىم دەفئى فىراقىغە تۇمارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.
دەفئى مەلال — قىينىچىلىقتىن قۇتۇلماق، قۇتقۇزماق:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.
دەفئى مەلامەت — تەنە ۋە نۇقسانلارنى يوقىتىش.
دەفئى ئولماق — كەتمەك، قايتماق، يوقالماق.
دەفنە [دفينە] (ئە) [كۆپلۇكى: دەفاين] 1) بايلىق، خەزىنە، مال ـ دۇنيا؛ كۆمۈلگەن نەرسە. 2) مەنسەر خەزىنىسى؛ «دەفاين» غا قارالغ:
سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بېيتى بىر ئۆي مەئانىي
گەۋھەرلەرىدىن ئاندا [دېۋاندا] يۇز دەفنە.
— نەۋابى.
دەقائىق [دقائق] (ئە) [بىرلىكى: دەقىق] ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنسەر، نازۇك پىكىرلەر؛ «دەقىق» كە قارالغ؛
دەقايىق خەيلى — ئىلىم ـ مەرىپەت كىشىلىرى، دانىشمەنلەر، ئەدىبلەر، بىلىم ئىگىلىرى.
دەققاق [دقاق] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا دىققەت بىلەن ئىنچىكىلەپ قارىغۇچى، نازۇك پەم كىشى، زىرىپ ئادەم، چوڭقۇر چۈشەنچىلىك. 2) ئەللاپ (ئۇن سانقۇچى)، ئۇن سودىگىرى.
دەقىق [دقيق] (ئە) [كۆپلۇكى: دەقائىق] 1) نەپىس، ئىنچىكە، نازۇك، لەتىپ؛ قىيىن، چوڭقۇر مەنىلىك:
لەئلى لەبلىڭ كۆرەي دەبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.
— زەلىلى.
2) دىققەت بىلەن ئۆگىنىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش:
ھەكىملەر مىزاجىنى تەفتىش ئېتىپ،
دەقىق ئىلملار بىرلە ئەندىش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.
3) قىسقا:
... تەرىقەت ئادابى سۇلۇكىدە ئانداق دەقىق رەۋىش بىلە

تەرىقلەرىن تۈزدىلەر.
— نەۋابى.
دەقىق تەئەققۇللۇغ — ئۆتكۈر ۋە ئىنچىكە چۈشەنچىلىك، چوڭقۇر پەم.
نۇكتەئى دەقىق — نازۇك سۆز.
دەكاكىن [دكاكين] (ئە) دۇكانلار؛ «دوكان» غا قارالسۇن.
دەكلە [دكلا] «دېكلەي» گە قارالسۇن.
دەڭ [دنگ] (پ) 1) ھوشسىزلىق؛ گاراڭ، ئاڭسىز:
بىر قەلەندەر بار ئىدى مەبھۇتى دەڭ،
سۇبھۇ شام ئانىڭ غىزاسى ئىبرىدى بەڭ.
— نەۋايى.
2) ھەيران، ھەيرەت. 3) داڭ، قوڭغۇراق:
گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفىۋۇ تۆمۇررەڭ،
يا مىسىۋ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى
دەڭ ئەيلەمەك — 1) بىھوش قىلماق. 2) ھەيرەتتە قالدۇرماق.
دەڭ قالماق — ھەيران قالماق، ھەيران بولماق، نېمە قىلارىنى بىلمەسلىك.
دەڭ قىلماق — «دەڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
دەلال [دلال] (پ) قىلىق، ناز ـ كەرەشمە:
تەركى ئىشق ئەتتى نەۋائى، تۇتۇبان تەقۋىيۇ زۇھد،
ئەي سەنەملەر، ئاڭا كۆپ غەنجۇ دەلال ئەيلەمەڭىز.
— نەۋابى.
دەلالەت [دەلالت] (ئە) 1) نىشانە، ئالامەت، بەلگە؛ گۇۋاھلىق؛ شاھىدلىق. 2) كۆرسىتىش، يولغا سېلىش، ئۇندەش. 3) ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، ئۇرۇنماق.
دەلالەت قىلماق — ئىشارەت قىلماق، كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك؛ ئۇندىمەك.
دەلايىل [دلايل] (ئە) [بىرلىكى: دەلىل] دەلىللەر، ھۆججەتلەر:
يۇزۇڭدۇر شەمئ، ۋەللەيلى نىقابى ئەنبەرىڭ، جانا،
تىلەيدۇر گەر كىشى، باردۇر بۇ مەئنىغە دەلايىل كۆپ.
— ۋەفائى.
دەلايىل كۆرگۈزمەك — دەلىللەر كۆرسەتمەك.
دەلدە [دلدا] دالدا، پاناھ، پاناھ جاي:
دەۋر ئېلى جەۋرىدىن ئۆلدۈم، قېنى مەيخانە يولى،
كىم ئېرۇر قاچقالى كۆپ دەلدەسى بىر لەھزە پەناھ.
— نەۋايى.
دەلق [دلق] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىمى، جەندە:
مەخزەنى گەۋھەرى سۇخەن تەلبە زەلىلى تاپماغاچ،
دەلقى قەلەندەرى بىلەن دەر ـ بەدەر گەدا ھەنۇز.
— زەلىلى.
دەلقى پەشمىنە — يۇڭدىن توقۇلغان كىيىم.
دەلقى خىزرۋەش — كۆك تون؛ پېشىل تون.
سارىغلىغ دەلق — مەللەتون.
دەللاك [دلاك] (ئە) ھاممامدا كىشىلەرنى ئۇۋۇلاپ، تېنىنى ئىشقىلاپ يۇيۇپ قويغۇچى كىشى، خىزمەتچى، خىزمەتكار.
دەللال [دلال] (ئە) خىزمەتچى؛ كېلىشتۇرگۈچى، بىدىك:
ياراتتى ھەر خېرىدارىغە دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكىللەرگە ھەللال.
— خىرقەتى.
دەللالە [دلالە] (ئە) دەللال، ھىيلىگەر (ئايال)، ۋاستەچى، بىدىك (ئايال):
تولا تەكرار ئېتىپ ئازغۇردى ئاخىر،
ئوشۇل دەللالەئى بەدبەختى كافىر.
— ناقىس.
دەللە [دلە] (ئە) جادۇگەر، ھىيلىگەر، ھەييار (خوتۇن).
دەللەتۇل ـ مۇختالە — ئەپسانىلەردە ھىيلىگەرلىك بىلەن نام چىقارغان ھەييار خوتۇن.
دەللەئى پۇرفەن — كۆپ ھۇنەرلىك دەللە، ناھايىتى ھىيلىگەر.
دەلۇ [دلو] (ئە) 1) چېلەك، سۇغا:
قىرىق غۇلاچ سىيلى جىبورتوپ سالىپ،
دەلۇ بىلەن چەشمەسىدىن سۇ ئالىپ.
— زەلىلى.
2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون بىرىنچىسى؛ قىش پەسلىنىڭ ئۈچىنچى ئېيى:
دەلۇ چاغى، جىدد چاغى، جىلۇگەردۇر بۇلئەجەب،
يوقدۇرۇر دەۋزەخدە مۇنداغ ھەم يانا ھاشا ساۋۇق.
— ئەرشى.
دەلىر [دلير] (پ) «دەلىر» گە قارالسۇن.
دەلىر [دلير] (پ) يۈرەكلىك، شىجائەتلىك، جاسارەتلىك، جەسۇر، پالۋان، باتۇر، دادىل:
ئۆزى شوخ ئەما بەغايەت دەلىر،
جەمالىغە دەھر ئىچرە شەھلەر ئەسىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەلىرى زەمان — زامانىنىڭ پالۋان، باتۇرلىرى، جاسارەتلىك كىشىلىرى:
بۇ يەڭلىغ جەۋاب بەردى دەرۋىشلەر،
دەلىرى زەمان نىك ئەندىشلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەلىرانە [دلیرانه] (پ) جەسۇرلارچە، باتۇرلارچە، دادىل-لىق بىلەن.

دەلىل [دلیل] (ئە) 1) ھۆججەت، ئىسپات، ئاساس؛ گۇۋاھ:
يوق مەكانىڭ كۆزۈمگە پىنھان سەن،
بارلىقىڭغە دەلىل ھەمە ئافاق.
— شەۋقى.

2) باشقۇرغۇچى؛ يول باشلىغۇچى؛ يېتەكچى:
دەلىل ئولدى خىزىر يەڭلىغ تۇتۇپ قول،
ئۇ يەرىن بىر تەرەفكە باشلادى يول.
— ناقىس.

دەلىل ئەيلەمەك — شاھىد قىلماق؛ دەلىل كۆرسەتمەك.
دەلىل بولماق — يېتەكچىلىك قىلماق.
دەلىل ئولماق — ئىسپات بەرمەك، گۇۋاھ بولماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئىبرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.

دەلىلۇللاھ — ئاللانىڭ دەلىلى، تەڭرى ئەۋەتكەن يول كۆرسەتكۈچى.

دەلىل ئاۋەر [دلیل اور] (ئە + پ) دەلىل كەلتۈرگۈ-چى، ھۆججەت كۆرسەتكۈچى.

دەللە [دلیله] (ئە) «دەلىل» گە قارالسۇن:
مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەللە قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم [دم] (پ) 1) نەپەس، ھايات، ئۆمۈر:
كېچەۋۇ كۈندۈز تىلەر يىغلاپ قەلەندەر تەڭرىدىن،
قىلماغىل ئاخىر دەمىدە ئانى ئىماندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

2) پەيت، پۇرسەت، ۋاقىت، كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارد-لىق:
بىر دەمى ۋەسلى خەيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئىبرۇر مەھزى مەئاش.
— ئەرشى.

3) ئەھۋال، ھالەت، تۇرمۇش:
ئىشق ئىسىدىن ئەت دەمىمنى مۇشكىن،
ئىشق ئوتىدىن ئەت يۇزۈمنى رەڭگىن.
— نەۋابى.

4) ئاۋاز، ئۈن، سادا. 5) كۆيۈك، غەم، ئەندىشە. 6) ئىلھام. 7) شامال، يەل شامالنىڭ ئىسسىق ھارارىتى. 8) تۆمۈرچىلەرنىڭ كۆرىكى. 9) قىزىل رەڭلىك مەي. 10) بىس (شەمشەرنىڭ بىسى):
بىئەدەبكى تەئنە ئىلە قىلسا ئەگەر سۆزۈمگە رەد،
تىغى زەبان ئاڭا كۆرۈك چۈن دەمى زۇلفىقار ئۆتەر.
— زەللى.

دەم ئاچماق — ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق.
دەم ئەتمەك — دەم (ھاۋا) بەرمەك.
دەم تاپماق — راھەت تاپماق؛ جانلانماق.
دەم تارتماق — سۈمۈرمەك، دەم تارتماق:
دۇنيا ھەمە ئانىڭ ساڕى يۈز قويسا قەدەم،
دەم تارتار جەھاننى مىسلى ئەژدەھا.
— سەبۇرى.

دەم چەكمەك — ئاھ چەكمەك، ئىچىگە تارتماق.
دەم قىلماق — دەمىدە، دەمىدە قىلماق:
قۇلىن لام ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنىڭ ئاڭا دەم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەم ئۇرماق — نەپەس چىقارماق:
دەم ئۇرسا ئوت ئوتۇن ئۆزرە تۇتاشۇر،
ئۆچەر چوغ ھەرنەچە ئوچاقتىن ئاشۇر.
— خىرقەتى.

دەم ئۇرمان — نەپەس چىقارمايمەن، سۆز ئاچمايمەن:
يۇز ئۆيۈرسەڭ تاغى مەن يۇز چەۋۈرمەن،
غەمىڭدىن باشقا، بىللاھكىم، دەم ئۇرمان.
— لۇتفى.

دەمى پەيكان — تىنىق، نەپەس ئوقى:
خەدەڭگىڭ تەئنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم ھەياتى جاۋىدانمدۇر.
— ئەرشى.

دەمى تىغ — تىنىق خەنجىرى، نەپەس تىغى:
بۇ جان باشىغە، ئەي زالىم، دەمى تىغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.

دەمى خەش — ياخشى نەپەس؛ ئىلتىپات، ياخشى گەپ.
دەمى دۇد — نەپەس، تىنىق تۇتۇنلىرى، ئىسلىرى:
چۈنان تولغانىپ ئۇردى ئول پىچۇ تاب،
دەمى دۇدى بولدى جەھانغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى.

دەمى سۆزلەمەي — بىر دەم سۆزلىيەلمەي:
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە كېتىپ ئەقلى ھۇش،
دەمى سۆزلەمەي، بەلكى بولدۇم خەموش.
— ئا. نىزارى.

دەمى غەمناك — غەمكىنلىك تىنىقلىرى، مۇڭلۇق ئاھاڭلار:

ئەگەر گۈل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

دەمى مۇلكەش — پادىشاھلىق مېيى (شارابى)، شاھانە مەي:
قوي قىسسەئى جەمشىدنى جامى ئىلكىندىن،
گەر بولسا دەمى مۇلكەش جەندۇر ماڭا، ئەي دوست.
— ئاتايى.

دەمى نىشات — شادلىق نەپەسلىرى:
دەمى نىشات مەي ئەيشى بادەسى تۇتاڭالماس،
سىپىھر دائىر چەرخ نىگۇن گۇمبەزى دەۋۇار.
— سەبۇرى.

دەمى نەقد — ھازىرقى ۋاقىت، يېقىن پۇرسەت.

دەمى ئىيسا — «دەمى ئىيسەۋي» گە قارالسۇن.

دەمى ئىيسەۋي — ئەيسا نەپەسى (ئەپسانىلەردە بايان قىلىنىشچە: ئەيسانىڭ نەپەسى ئۆلۈكنى تىرىلدۇرەرمىش).

دەم يولى — نەپەس يولى، كېكىردەك.

دەما ـ دەم [دمادم] (پ) ئۇزلۇكسىز، ئۇزۇلدۇرمەي، ئارقىمۇ ئارقا:
ئەنبەرىن خالىڭ فىداسى قىلغالى ئۇششاقلار،
جان فۇلۇرىن ئىلكىگە ئالىپ دەما دەم ساناشۇر.
— ئەرشى.

دەم ـ بەدەم [دمبدم] (پ) «دەما ـ دەم» گە قارالسۇن:
دەم ـ بەدەم، ساڭەت ـ بەساڭەت مەينى كەلتۇر نۇش ئىتەي،
سۇبھى، شام، بەلكى دەۋام ئۆتكۈزمەيىن ئەييامە تۇت.
— موللا بىلال.

دەمار [دمار] (ئە) 1) تارمار؛ يوق قىلىش، ھالاك قىلىش. 2) يىلتىز، تومۇر. 3) تۇتۇن:
سەنەم زۇلفىدەك ئەيلەبان تارۇمار،
قوپارۇر ئىبردى بارچەمىزدىن دەمار.
— نەۋابى.

دەمار چىقارماق — ھالاك قىلماق.

دەمان [دمان] (پ) دەھشەتلىك؛ ھەمىلە قىلغۇچى، نەرە تارتقۇچى؛ قورقۇنچلۇق (كۆپىنچە پىل، شىر، ئارسلانغا ئوخشاش ھايۋانلارغا قارىتىلىدۇ).

پىلى دەمان — ھەيۋەتلىك پىل.

دەمان چەكمەك — نەرە تارتماق.

دەمەك [دمك] 1) (ئىلگىرى ئادەم ئولتۇرغان، كېيىن كۆچۈپ كەتكەن) جاي، تاشلاندۇق يەر، ۋەيرانە، ئەسكى، كونا. 2) سەھرا، دەشت.

دەمدار [دمدار] (پ) قۇيرۇق، سايە:
ئارقاسىدا نەفسى مۇردارىنلىك،
ئەرگەشىبان چۇن سەگى دەمدارمەن.
— موللا سالىھ.

دەمدەمە [دمدمه] (پ) پاراڭ، مۇھاكىمە، مەسلىھەت:
يىغىپ ئۆز سىپاھىن قىلىپ دەبدەبە،
كى شەھزادە بىرلە تۇزۇپ دەمدەمە.
— ئا. نىزارى.

دەمساز [دمساز] (پ) ھەمدەم، ھەمدەرد، ئۇلپەت، دوست، ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، سىرداش:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۇرلۇك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

دەمساز ئەتمەك — دوست تۇتماق، ئۇلپەت، ھەمدەرد بولماق.

دەمساز ئولماق — «دەمساز ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەم سەرد [دم سرد] (پ) سوغۇق نەپەس؛ يېقىمسىز سۆز قىلغۇچى:
ئەيلەمىش دەم سەرد ئىپتىپ گەر چەرخى مۇستەغنا مېنى،
ساقى ئوتلۇغ مەي ئانىڭ دەفئىگە تەرياك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەمگىر [دمكير] (پ) نەپەسنى قىسقۇچى، بوغقۇچى.

دەمىدە [دميده] (پ) كۆرۈنمەك، تۇغۇلماق:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋائى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير، بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

دەنا [دنا] (پ) «دانا» غا قارالسۇن:
ئۆزى قادىر، ئۆزى دەنايى بىئەيب،
مېنىڭ ھالىمغە لايىق قىلدى سۆز سەيب.
— خىرقەتى.

دەنائەت [دنائت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك.

دەنانىر [دنانير] «دىنار» غا قارالسۇن:
دېدىمكى دەنانىر بېرەي بىشۇمار،
ئالمىغلار خەرىدنى مەئەل ـ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەندان [دندان] (پ) چىش:
ئەنبەر ساچىلۇر زۇلفىڭنى گەر شانە قىلۇر سەن،
شەككەر تۆكۈلۇر ئەز لەبۇ دەندانى فەلانى.
— نەسىمي.

دەندانە [دندانه] (پ) 1) چىش، كۆرەك چىش:

ئەجەل دەندانەسىن يەر باشقە ئاخىر،
كىشى جەمشىددەك گەر بولسە سەرۋەر.
— ئەرشى.
2) قەلئە، قەسىر، كىممىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى بوشلۇق، ئاراچ، كۇنگۇرە:
قەسرى ئول ھۇسن شەھىنىڭ ئىبرۇر ئانداق ئالىي،
كى فەلەك كۇنگۇرەسى دەندانە ئىمىش.
— نەۋايى.

دەنىي [دنى] (ئە) پەس، پەسكەش، تۆۋەن، رەزىل، يارىماس.
چەرخى دەنىي — پەسكەش پەلەك، ۋاپاسىز پەلەك.
دەنىي ئەۋقات — يامان ۋاقىت.

دەھ [دە] (پ) ئون، رامزانىنىڭ ئاخىرقى ئون كۇنى:
دۇنيا قىزىدىن كېچەلى، ھۇر قىزىنى قۇچالى،
دەھ ئىچىدە ۋەجد ھالى مەشرەپ ئىختىيار قىلدىڭ.
— مەشرەپ.

بىر دەھ — ئون كۇن.

دەھان [دھان] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن:
سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن، غەبغەبى چىن، غۇنچەئى خەندان يەئلىغ.
— شەۋقى.

دەھانە [دھانە] (پ) 1) ئېغىز، ئاغزى:
كىرىپ كەلدى ئاندىن ۋەزىر نەھىس شۇم،
دېدى: «يىغلاما كۆپ دەھانەڭنى يۇم.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) دەرۋازا، كىرىش جايى، ئېغىزى؛ چېگرا.

دەھە [دھە] (پ) «دەھ» گە قارالسۇن.

دەھەن [دھن] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن:
ئىبرۇر زۇلفى مۇشكىن چۇ پىستە دەھەن،
كى ھەر تارى مىژگانلارى سەپ شىكەن.
— ئا. نىزارى.

دەھەنە [دھنە] (پ) «دەھانە» گە قارالسۇن.

دەھر [دھر] (ئە) زامان، دەۋر؛ دۇنيا، ئالەم:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.
2) يەر يۈزى.
سىپاھىدىن تولا كۆردىلەر يەر يۈزىن،
قارا ئەيلابان دەھر تاغۇ تۇزىن.
— نەۋايى.
3) ھايات:
گۇلىنىڭ شەمئىنى مۇنەۋۋەر قىل،
ئەتىرىدىن دەھرنى مۇئەتتەر قىل.
— نەۋايى.

دەھر ئەسبابى — جاھاندارچىلىق ئەسۋابلىرى؛ دۇنيا مۇلكى:
دەھر ئەسبابىن نېتەرسەن كۆر ھەۋادىس ئوقلارىن،
كەيگەنتىدۇر گەر ساۋۇت، پەرران ئوتەر، كۆڭلۈڭ ساۋۇت.
— ئەرشى.

دەھر ئەھلى — دۇنيا، زامانە ئەھلى:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كىبرەكمەس دەھر ئىبلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— مەھزۇن.

دەھر بازارى — دۇنيا، زامان بازىرى.

دەھر بەريان — دۇنيانى كۆيدۇرگۇچى، جاھانغا ئوت سالغۇچى:
دەھر بەريان، شوخ بەريان زۇلم ئېتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۇپ.
— ئەرشى.

دەھر دەيرى — جاھان بۇتخانىسى، خارابە دۇنيا:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداغ قايدا بىر زىيبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

دەھر زالى — دۇنيا، ئالەم؛ ھىيلىگەر دۇنيا.

دەھر غەددار — مەككار ئالەم، ۋاپاسىز دۇنيا:
بىمىھر ئىكەن بۇ دەھر شەددار،
بۇ چەرخى فەلەك ئىبرۇر ستەمكار.
— موللا سالىھ.

دەھر مەفخەرى — دۇنيانىڭ شان ـ شەۋكىتى، شۆھرىتى:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئىلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

دەھر ئىلى — ئالەم خەلقى، جاھان ئەھلى:
كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئىلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇرەسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەھر ئىشى — ئالەمنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپلىرى، دۇنيانىڭ سىر ـ مۆجىزاتلىرى:
ئىكەۋ بىرلە قالدى ھېكايەت قىلىپ،
گەھى دەھر ئىشىدىن شىكايەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەھرى باغى — دۇنيا، ئالەم؛ دۇنيا، ئالەم بېغى؛ تەبىئەت:
لەتافەت گۇلشەنىدە گۇل كەبى سەن سەبزى خۇررەم قال،

مەن ئەرچە دەھرى باغدىن خەزان يايراغدەك باردىم.
— بابىر.

دەھرى ببەقا — تۇراقسىز جاھان، ۋاقىتلىق دۇنيا:
قويۇپ بارغۇمدۇرۇر ئاخىر بۇ دەھرى ببەقا ھەرگىز،
يۈزىدۇر لەئلۇ گەۋھەر... سىيمۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.

دەھرى دەنىي — پەسكەش دۇنيا، رەزىللىك دۇنياسى.

دەھرى دۇن — ھىيلىگەر ئالەم، مەككار دۇنيا:
دەھرى دۇندىن مۇبارەك تەگمەسۇن ئازار نازۇك جىسمىگە،
دەھر ئەھلىدىن مۇبارەك كۆڭلۈڭگە غەم بولماسۇن.
— بابىر.

دەھرى دۇنپەرۋەر — «دەھرى دۇن» غا قارالسۇن:
مېنى خار ئەتتىيۇ قىلدى مۇددەئىيغە پەرۋەرىش،
دەھرى دۇنپەرۋەرنى ئۆزگە مۇددەئاسى قالدىمۇ؟
— بابىر.

دەھرى سايىم — روزا تۇتقۇچى، تەقۋادار، روزىدار كىشى:
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.

دەھرى فانى — بۇ ئالەم، يوقالغۇچى ئالەم؛ پانىي دۇنيا:
ئۆتۈپ، ئەلقىسسە، مۇنداق كۆپ زەمانى،
موما تەرك ئەتتى بىر كۇن دەھرى فانى.
— ناقىس.

دەھرى فەنا — ۋاقىتلىق دۇنيا، بۇ ئالەم:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن ھېكايەتى،
ھەمە ئەلەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.

دەھرى فىتنە ئەنگىز — پىتنە ـ پاسات قىلغۇچى دەۋر، زامان، دۇنيا.

دەھرى كۇھەن — كونا ئالەم، قەرى دۇنيا:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۇبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كۇھەن.
— ئا. نىزارى.

دەھر نەۋەرد [دەھر نورد] (پ) ئالەم كەزگۈچى، سەيياھ.

دەھسەد [دەصد] (پ) مىك (سان).

دەھشەت [دەھشت] (پ) 1) قورقۇنچ، قورقۇش، چۆچۈش. 2) قىيامەت خەۋپى. 3) تىنچسىزلىق، خەۋپ.

دەھشەتئەنگىز [دەشت انگيز] (پ) قورقۇنچلۇق.

دەھلىز [دەليز] (پ) يۆلەك؛ قازناق، كاردور، تونىل، دالان:
خادىم ۋە فەۋراشلەر ھەر كېچە... خانەقاھنىڭ گۇنبەزىدە ۋە دەھلىزلەردە شەمئ ياندۇرغايلار.
— نەۋايى.

دەھنە [دەنە] (ئە) ئېغىز، ئېقىن، سۇ ئېغىزى، سۇ چىقىش ئورنى، قاپتال، يېرىق، تۆشۈك:
مۇبارەك شەككەر ئەفشان مۇشكى ئاسا ئاب دەھنىدىن،
قۇدۇغدىن ئاب شور بىسيار تاتلىغ بولدى شىرىن ناك.
— شەۋقى.

دەھىيەك [دەيک] (پ) ئوندىن بىر.

دەۋ [دو] (پ) 1) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يۈگۈرگۈچى، چاپقۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
قىلىچ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇ دام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.

تېزدەۋ — تېز يۈگۈرگۈچى، تېز چاپقۇچى، چاپقۇر. 2) قىمار ئويۇنىدا قويۇلغان پۇل؛ تەۋەككۇل قىلىش:
دەۋۇ داملارغە بولۇپ ئۇلفەتى،
بۇلاردىن ئاڭا يەتمەيىن كۇلفەتى.
— ئا. نىزارى.

دەۋا [دوا] (ئە) 1) دورا، مەلھەم:
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭگەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭگەلمەس.
— سەيفى سەرايى.

2) قۇۋۋەت، دەرمان:
پادىشاھى ئىسلامنىڭ شەفقەت بىلە چارە سازلىغى بارچە غەمزا-
دىلەر دەردىغە دەۋادۇر.
— نەۋايى.

3) چارە، تەدبىر، ئىلاج:
كى شايەد بىر دەۋايى چىقسە ئاندىن،
بولۇپ غەمسىز ئۆتۈپ كەتسەم جەھاندىن.
— ناقىس.

دەۋا قىلماق — داۋالماق.

دەۋا كۆمەك — داۋالاناق.

دەۋاب [دواب] (ئە) ھايۋانلار.

دەۋابب [دواب] (ئە) «دەۋاب» غا قارالسۇن.

بەھر دەۋابى — دېگىز ـ سۇ ھايۋانلىرى.

دەۋات [دوات] (ئە) سىياھدان، دۇۋەت:
ئايەتى ئىشق جان ئارا سىزغالى كىرپىكى قەلەم،
بولدى يۈرەك دەۋات ئاڭا غەم خەتتىدىن سىيارەدۇر.
— گۇمنام.

دەۋاج [دواج] (پ) 1) يوتقان ـ كۆرپە؛ تۆشەك. 2) تون، يەڭسىز يېپىنچا:

سۇلتان كۆلدى... بىز ھېلى كەلسەك، دەپ لەشكەرگاھىغە بارىپ ۋەزىر ـ ئەمىرلەرنىغە كۆرگەن ۋاقىئەنى بەيان قىلدى. باشلارنىغە تاج ئۇستىلارنىغە دەۋاج يافتى.

— مۆجىزى.

دەۋاجو [دواجو] (ئە + پ) داۋالىغۇچى.

دەۋاك [دوانك] دەۋاك دەرياسى («سەددى ئىسكەندەرى» داستانىدا كۆرسىتىلگەن دەريادىن بىرى).

دەۋام [دوام] (ئە) ئۈزلۈكسىز، دائىم، داۋاملىق، ئەبەدىي، مەڭگۈ:

جەھاندا مېنىڭ ئىستەگىم بۇ ئىدى،
خۇدادىن دەۋام تىلەگىم بۇ ئىدى.

— ئا. نىزارى.

دەۋان [دوان] (پ) تۆپە، ئېگىزلىك، داۋان:

ئەي دەرىغا، خاھىشى نەفسىڭ دەۋاندىن ئۆتمەيىن،
ھەق تەرەپكە يول تاپىلماس ئۇشبۇ رەفتارىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

دەۋاۋىن [دواوين] (ئە) [بىرلىكى: دىۋان] دىۋانلار، كىتابلار، شېئىر توپلاملىرى.

دەۋائىر [دوائر] (ئە) [بىرلىكى: دائىرە] 1) دائىرەلەر، ئايلانمىلار. 2) زۇلۇم، جاپا. 3) مۇسىبەت، ئاپەت:

فەلەكدە دەۋائىركى رەسىم ئەتتى سۇنئۇك،
جەھان كۆنجىدەك ئاندا يۇزمىڭ زەۋايا.

— نەۋابى.

دەۋايىر [ئە] (ئە) «دەۋائىر» غا قارالسۇن.

دەۋەران [دوران] (ئە) «دەۋران» غا قارالسۇن.

دەۋر [دور] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدۋار] 1) ئايلانما، دائىرە، ھالقا:

ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋەدانغە نەچە تولغانىپ.

— ئا. نىزارى.

2) ئايلىنىش:

يەتتە ئىقلىمنىڭ شەھى بولغۇنچە، ئەي ساھىب جەمال،
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرسەم كاشكى.

— قەلەندەر.

3) پەيت، مۇددەت، ۋاقىت، زامان:

ئايتتىم يىغلابان دەۋرىم جەفاسىن،
بىر ئەرنىڭ قىسسەسى، ئاخچى ۋەفاسىن.

— سەيفى سەرايى.

4) ئەتراپى، يېنى، چۆرىسى:

ئول زۇھەلكىم تاپتى ئانىڭ دەۋرىدە ئادەم ۋۇجۇد،
چەرخ ئۆزرە قارا رەڭ ئىلە قىلۇر ئەئدانى خار.

— تەجەللى.

دەۋر ئەتمەك — ئايلانماق.

دەۋر ئەھلى — بىر ۋاقىت ياكى بىر زاماندا ياشىغۇچى خەلق، زامانداشلار:

ساقىيا، تۇتقىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگەكىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەكىلىگكى دەۋراندىن ۋەفا.

— خۇشھال غەربىي.

دەۋر ئاياغى — دەۋر، نۆۋەت بويىچە ئايلىنىپ تۇرغۇچى مەي قەدەھى؛ دەۋر قەدەھى؛

دەۋر ئاياقى — «دەۋر ئاياغى» غا قارالسۇن:

بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادغە يەتتى دەۋر ئاياقى.

— لۇتفى.

دەۋر بىۋەفالىرى — مەلۇم بىر دەۋردە ياشىغان زالىم ۋە جاھىل كىشىلەر، دەۋرنىڭ بىۋاپالىرى.

دەۋرى تاپماق — ئايلانماق: «دەۋر ئەتمەك» كە قارالسۇن.

دەۋر ئېلى — زامانە ئادەملىرى، كىشىلىرى.

دەۋرى تەسەلسۇل — ئۈزلۈكسىز، ئايلىنىپ تۇرىدىغان؛ ئۈزۈلمەس زەنجىر، زەنجىر ھالقىلىرى:

قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەڭ يەتكۈچە سىنماسۇن زىياد.

— زەلىلى.

دەۋرى چەرخ — پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.

دەۋرى زەمان — مەلۇم بىر دەۋرنىڭ يەككە ـ يېگانە ھۆكۈمرانى.

دەۋرى سىپىھىر — 1) ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى. 2) تەقدىر.

دەۋرى فەلەك — «دەۋرى سىپىھىر» گە قارالسۇن.

دەۋرى قەمەر — ئاينىڭ ئايلىنىشى؛ ئاينىڭ دەۋر قىلىشى:

غەمزەسىنىڭ ئالتىنە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.

— سەيفى سەرايى.

دەۋرى گەردۇن — پەلەك، ئاسمانىنىڭ ئايلىنىشى، دۇنيا.

دەۋرى مۇستەئجىل — 1) تېز ئايلانغۇچى. 2) دۇنيا.

دەۋرى نىشات — خۇرسەنلىك نۆۋىتى، شادلىق پۇرستى.

دەۋرى ئىشق — سۆيگۈ، مۇھەببەت دەۋرى.

دەۋرى ئىنسان — ئادەملەر توپى، دائىرىسى:

ھەر بىرسىنىڭ جانى مەن خەستەغە قۇربان ئىدى،
ھەمزەبانغە ھال قىلسام، دەۋرى ئىنسان ئەيلەبان.

— موللا سالىھ.

دەۋران [دوران] (ئە) ئايلىنىش، سەير قىلىش؛ پەلەك، دائىرە. 2) ئەسىر، ئۆتۈپ تۇرغان دەۋرلەر، زامان:
دىلىرەبالار قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسەتۇر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.
3) يەر يۈزى، دۇنيا؛ تىرىكلىك، ھاياتلىق:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي مەھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.
4) پادىشاھلىق، ھۆكۈمرانلىق:
كى، ئەي شاھزادەئى جەمشىدى دەۋران،
سەلاتىن نەسلىنى خاللاقى سۇلتان...
— ناقىس.
قۇلۇڭ گەر بولسەلەر شاھلىەر، تاڭ ئىرمەس، ئەي پەرى پەيكەر،
سېنىڭدەك سۈرمەگەن دەۋران جەھان ئىچرە سۇلەيمان ھەم.
— قەلەندەر.
5) نۆۋەت، دۆرەم:
گۈلخەند قىلىپ ئىلگە تۇرۇپ سۇندى ئەياق،
تەئجىل ئەيلەگىل ساقىئى دەۋران ئۆتتى.
— گۈمنام.

دەۋران ئەھلى — زامانە ئەھلى.
دەۋران باغى — دۇنيا، ئالەم، جاھان.
دەۋران بەزمى — دۇنيا، زامانە ئىشرىتى.
دەۋران بۇلەغاسى — جاھاندىكى سۆز ئۇستىلىرى، سۆز سەنئەتكارلىرى؛ ماھارەتلىك ئەدىبلەر، بۇيۇك كىشىلەر.
دەۋران تاجى — دۇنيا تەشۋىشلىرى.
دەۋران سەھىفەسى — جاھان، دۇنيا، ئالەم ۋەرەقلىرى، سەھىپىسى.
دەۋران غۇسسەسى — دەۋر قايغۇسى، جاھان غەملىرى:
نېچە دەۋران غۇسسەسى بولغاي مېنىڭ جانىمغە خاس،
كاشكى ئۆلسەم داغى بۇ غۇسسەدىن بولسام خەلاس.
— بابىر.
دەۋران مېھنەتى — دەۋران جاپالىرى، جاھان مۇشەققەتلىرى:
نېچە بولغاي يار ھىجرانىيۇ دەۋران مېھنەتى،
نەقدى ئۇمرۇم، ئاھكىم، ئۆتتى غەمۇ ماتەم بىلە.
— بابىر.
دەۋران ھەۋادىسى — زامانە ھادىسىلىرى، تۇرلۇك - تۇمەن (ناخۇش) ھادىسىلەر.
دەۋران ئۇرماق — دەۋر سۈرمەك.
دەۋران ئۆيى — دۇنيا، ئالەم.

دەۋران ئېلى — دەۋرنىڭ قولى، زامان زۇلۇملىرى:
يۇلۇپ تاشلامىش ئانى دەۋران ئېلى،
تېگىپدۇر قۇرۇنقاي خەزانىنىڭ يېلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دەۋرانى ئەفلاك — پەلەكنىڭ ئەتراپى، پەلەك ئاستى:
جەفاڭۇ شىيۋەڭۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.
— ئەرشى.
دەۋرانى دۇن — پەسكەش زامان، دەۋر.
دەۋرانى مۇشەئىبىد چەرخى پۇرفەن — سىرلىق، نەيرەڭلىقلار پەلەكنىڭ ئايلىنىشى.
دەۋرانى ھۇسن — گۈزەللىك دەۋرى، گۈزەللىك پەيتى.
دەۋرانى ۋىسال — ئۇچرىشىش پەيتلىرى، ئۇچرىشىش ۋاقىت - پۇرسەتلىرى.
دەۋرە [دورە] (پ) 1) ئايلانما، دائىرە؛ بىرەر نەرسىنىڭ گىردابى، ئەتراپى. 2) يىغىن، سۆھبەت، بەزمە:
زەقەن چاھى ئول دەۋرەنىڭ نۇقتەسى،
تۇشۇپ چاھ ئارا ئەھلى دەۋران بەسى.
— نەۋائى.
دەۋرەئى پەركار — ئايلانما، دائىرە.
دەۋرەئى خەت — يېڭى چىققان بۇرۇت ئەگمىسى، مىيىق ئەگمىسى:
دەۋرەئى خەت ئارەزى دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
مېھىر ئەترافىدا نىلى رەڭگى پەرخى چەنبەرى.
— ئەرشى.
دەۋرەئى ئىرادەت — ئايلىنىش خاھىشى، ئىرادىسى.
دەۋرىنچ [دورىنچ] (ئە) ئايلانغۇچى، ئايلىنىپ تۇرغۇچى:
پەرى چېھرە ساقى تۇتۇپ پەي بەپەي،
ھەمە بەزم ئەھلىغە دەۋرىنچى مەي.
— ئا. نىزارى.
دەۋزەخ [دوزخ] (پ) 1) دوزاخ، جەھەننەم:
ئەي خۇدايا شىددەتى مەھشەرنى ئاسان ئەيلەگىل،
يەتتە دەۋزەخ ئىچرە ئول نارى شەقاۋەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
2) ئازاب، مۇشەققەت؛ قىيىنچىلىق:
ئالار كۆپ يۇردىيۇ سەھراغە كىردى،
گۈنەشدىن سەھرا ئۇزرە دەۋزەخ ئېردى.
— سەيفى سەرايى.
3) ئاخىرەت ئوتخانىسى:
توزۇغايلار ھەممە دەۋزەخ ئوتىدىن بولغاي ئەمان،
مۇشت خاكى بەشەر ئاتەشكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

دەۋزەخى سوزان — دوزاخ ئوتلىرى، كۆيدۈرگۈچى دوزاخ:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۈر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھەجر — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش ئازابى:
دەۋزەخى ھەجرىڭدە كۆيدۈم رەھىم ئېتىپ سور ھالىمنى،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىغا زەھر ئەپيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

دەۋزەخى ھىجران — ھىجران دوزىخى، ئايرىلىش زۇلمى:
ئېرۈر بۇ شەرت ۋەسلىڭ بەزمىدە بەرسەڭ مەيى ئىشرەت،
كى ئەۋۋەل دەۋزەخى ھىجران ئىلە ھەدسىز ئازاب ئەتتىڭ.
— گۈمنام.

دەۋزەخچە [دوزخچە] دوزاخ كەبى، دوزاخقا تەڭ، دوزاخقا ئوخشاش.

دەۋلەت [دولت] (ئە) 1) دۆلەت، سەلتەنەت؛ قۇدرەت:
كېچەيۇ كۈندۈز تىلەرمەن ھەقتەئالادىن مۇراد،
بولغاسەن دەۋلەت بىلە خۇبلار ئىچىندە ئەرجەمەند.
— قەلەندەر.

2) بايلىق، مال ـ دۇنيا:
ساڭا بەرگەن بۇ دەۋلەتنى خۇدا ھېچكىمگە بەرمەپدۇر،
بېھىشتىنى ئارزۇ قىلماس كىشى كىرسە سەرايىڭغە.
— قەلەندەر.

3) بەخت، سائادەت، ئىقبال؛ تەلەي:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۈممەتى قىلدى،
ئەتايى خالىقىل ئەشيا بۇ دەۋلەتدىن ئېرۈر مەئخۇز.
— شەۋقى.

4) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق:
تەلەبدە ھەمرەھ خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەئلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۈچرار.
— شەۋقى.

5) بەھرىمەنلىك، ئۇلۇغلۇققا ئېرىشىش:
چۈنان ئاشىق ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن ئارزۇ ئەتكەچ،
چىقىپ سەۋتۇ سەداسىدىن تۈمەن تۈرلۈك فىغان پەيدا.
— شەۋقى.

6) مەدەت، ياردەم؛ مەقسەت:
سەدەفتەڭ كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل.
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.

دەۋلەت پەناھ — ھۆكۈمران پادىشاھ.

دەۋلەت قۇشى — بەخت قۇشى، بەخت بەلگىسى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىڭ ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دېمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۈمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

دەۋلەت ياب — دۆلەت ئىگىسى، ھۆكۈمران.

دەۋلەتى — ئەبەدىيلىك مەملىكىتى، مەڭگۈلۈك ئالەم:
شەۋقى دۇنيانى ئېئتىبار ئەتمە،
ئىزدەگىل دەۋلەتى بەقا جايىڭ.
— شەۋقى.

دەۋلەتى پەناھ — «دەۋلەت پەناھ» قا قارا.

دەۋلەتى جاۋىد — دائىمىي بەختىيارلىق، ئەبەدىي دۆلەت.

دەۋلەتى دىدار — نېسىپ بولۇش، ۋىسال دۆلىتىگە ئېرىشىش.

دەۋلەتى سەرمەد — يۈكسەك، ئالىي دۆلەت.

دەۋلەتى مەفخەر — پەخىرلەنگۈدەك دۆلەت، سۆيۈنەرلىك دۆلەت:
بۇ كۈن يۈسۈف جەمالىنى قىلىپتۇر ھەق ساڭا بەخشىش،
نە بەخشىش، بەخشىشى دەۋلەت، نە دەۋلەتى مەفخەر.
— سەيفى سەرايى.

دەۋلەتى ۋەسل — ۋىسال دۆلىتى، قوشۇلۇش راھىتى:
دەۋلەتى ۋەسلىڭ بىلە بىرنەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىڭ ئىجتىناب؟
— ئەرشى.

دەۋلەتى ۋىسال — «دەۋلەتى ۋەسل» گە قارا:
ئەگەرچە لازىم ئېسە دەۋلەتى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كېچە، كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

دەۋلەتخاھ [دولتخواه] (ئە + پ) خەيرخاھ؛ دوست.

دەۋلەتخاھانە [دولتخواهانه] (ئە + پ) خەيرخاھلىق، دوستانە:
خەيالىڭغە كەلگەن دەۋلەتخاھانە سۆزۈڭ بولسە ئايت.
— نەۋايى.

دەۋلەت سەرا [دولتسرا] (ئە + پ) پادىشاھلىق قەسرى، ئوردا.

دەۋلەتمەند [دولتمند] (ئە + پ) 1) باي، مۇلۇكدار.
2) بەختىيار، بەختى كۈلگەن، پارلىغان.

دەۋۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارا.

دەۋۋار [دوار] (ئە) دەۋر قىلغۇچى، ئايلانغۇچى.
چەرخ دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۈمبەز، ئاسمان، ئايلانغۇچى پەلەك:
باشىدىن ئايلانىپ چۈن چەرخ دەۋۋار،
يېقىلىپ شەمئ ئالدىغە نىگۈن سار.
— خىرقەتى.

گۈنبەزى دەۋۈار — «چەرخى دەۋۈار» غا قارالسۇن.
قايسى كۈن كۆردۈم ئول ئاينى مەن بولۇپ دئوانەۋەش،
گۈنبەزى دەۋۈارغە يەتتى ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.

دەۋۈلغان [دولغان] «دەۋۈلغە» گە قارالسۇن.

دەۋۈلغە [دولغە] دۈبۈلغا، ئۇروش كىيىمى، باش كىيىم.

دەۋ [دع] (ئە) تاشلا، يوق قىل (پېئىل).

دەئب [دأب] (ئە) ئادەت، قىلىق، خىسلەت (بۇ سۆز كۆپىنچە: «دەئبۇ پېشە، دەئبۇ فەن، دەئبۇ خىسال، دەئبۇ خو، دەئبۇ شىئار» قاتارلىق شەكىلدە كېلىپ «ئادەت، پېئىل، ئەتىۋار، رەۋىش، خىسلەت» كە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ).

دەئب ئەتمەك — ئادەت قىلماق.

دەئب بولماق — ئادەتلەنمەك؛ ئادەت بولماق.

دەئب ئولماق — «دەئب بولماق» قا قارالسۇن.

دەئۇ [دعو] (ئە) «دەئۇە» گە قارالسۇن:
سەرۇ ئىلە شەمشاد تۇرلۇك دەئۇ قىلسە، سەن كېلىپ،
قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل، سەرۇى رەۋانىم قايداسەن؟
— ئەرشى.

دەئۇا [دعوا] (ئە) دەۋا، دەۋا ـ دەستۇر؛ دەۋا قىلىش، ھەق تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، دە تالاش:
يۈزۈڭ تا پەردەدىن زاھىر بولۇپتۇر،
سەنەملەر ھۇسن دەئۇاسىن قويۇپتۇر.
— ئاتابى.
ئىشقلىغ دەئۇاسى قىلسە ھەركىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەڭ تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— موللا سالىھ.

دەئۇا ئەيلەمەك — تالاشماق، تارتىشماق، دەۋا قىلماق؛ ئىسپاتلىماق.

دەئۇا قىلماق — 1) دەۋا قىلماق. 2) ئۆزىنى ئۇلۇغ كۆرسەتمەك.

دەئۇايى ئاشىق — ئاشىقلىق دەۋاسى، مۇھەببەت دەۋاسى؛ سۆيگۈ تەلىپى:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۇايى ئاشىقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۈز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دەئۇايى شەرئى — شەرئىەت يولى بىلەن دەۋا قىلىش.

دەئۇات [دعوات] (ئە) «دەئۇەمگە» كە قارالسۇن.
خەيالى، ئاندادۇر گەرچە ئۆزى دەئۇات ئولمىشكىم،
نى تاڭ ئېردى ئەگەر بولسە ئۆزى ھەم ھەرقاچان ئاندا.
— ئەرشى.

دەئۇادار [دعوادار] (ئە + پ) دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى.

دەئۇە [دعوە] (ئە) دۇئا، تىلەك، ئىستەك.

مۇستەجابۇد ـ دەئۇە — دۇئاسى قوبۇل بولىدىغان:
ئىشق زۇلمى ھەددىدىن ئۆتتى كۆڭلۇمى، ئەي پارسا،
گويىيا پىر مۇستەجابۇد ـ دەئۇە ئانى قارغامىش.
— نەۋايى.

دەئۇەت [دعوت] (ئە) چاقىرىش؛ چاقىرىق، تەكلىپ:
قاشىمغە يەتۈرسۇن ياساۋۇل ئانى،
دېسۇن شاھ دەئۇەت قىلادۇر سېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دەئۇەت قىلماق — چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق؛ ئۇندەمەك، دەۋەت قىلماق.

دەئۇەت مەقامى — تەكلىپ ۋە ئۇندەش ھوقۇقىغا ئىگە.

دەئۇى [دعو] (ئە) «دەئۇا» غا قارالسۇن:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۇىسىن قىلسەڭ غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

دەئۇىئى ئىشق — سۆيگۈ دەۋاسى. سۆيگۈ تەلىپى، مۇھەببەت تەلەپ قىلىش:
چۇ قىلدىم دەئۇىئى ئىشقىڭ مۇڭا لازىم گۇۋاھ ئولدى،
سارىغ چېھرەمدە قان ياشىمنى كۆر، تەسدىقى قىل جانا.
— فىراقى.

دەئۇي [دعوى] (ئە) «دەئۇا» غا قارالسۇن.

دەي [دى] (پ) قىش مەۋسۇمى (قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق ئېيى)؛ سوغۇق؛ قاتتىق سوغۇق:
ئۆرتەدى ساۋۇغلىغدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.
— قەلەندەر.

دەي سەرسەرى — قىشنىڭ سوغۇق شامىلى.

دەي شىددەتى — قىشنىڭ قاتتىق سوغۇقى، زىمىستان.

دەيجۇر [ديجور] (ئە) ئەڭ قاراڭغۇ (كېچە)، قاراڭغۇلۇق؛ زۇلمەت.

شامى دەيجۇر — قاپقاراڭغۇ تۇن:
ئاڭا تەگرۇ تۇردىكى كەچ بولدى كۇن،
يېتىپ شامى دەيجۇر ئارا كىردى تۇن.
— ئا. نىزارى.

دەير [دير] (ئە) 1) بۇتخانا، راھىبلار تۇرىدىغان جاي؛ مۇناستىر.
2) مەيخانا، قاۋاقخانا:
سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۇمنام.
3) دۇنيا، جاھان، بۇ دۇنيا:

چار فەسل دەير ئىچىدە فارىغ ئىبرىمەس غۇسسەدىن، چەك مۇغەننى چارگاھىنىڭ، كەل، بۇ كۆڭلۈمنى ئاۋۇت.
— ئەرشى.

ئەھلى دەير — 1) بۇتخانا ئەھلى. 2) مەيخانا ئەھلى.

پىرى دەير — «دەير پىرى» گە قارالسۇن:
قانىئ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير، جۇرئەتى غەم سافدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

دەير ئەھلى — «ئەھلى دەير» گە قارالسۇن.

دەير پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانچى، خوجايىن: مەھزۇنا، مەي ئىستەسەك سىندۇر كۆڭۈلنى بۇ گەداي، دەير پىرى مەي بېرۇر سىنغان ساپالىكنى كۆرۈپ.
— مەھزۇن.

دەيرى خەراب — خاراب بولغان، بۇزۇلغان بۇتخانا، ئىبادەتخانا، چېركاۋ.

دەيرى فەنا — دۇنيا لەززىتىدىن ۋاز كېچىپ، پانىي بولغانلار دۇنياسى.

دەيرى مەكر — ھىيلە ـ مىكىر دۇنياسى.

دەيرى مېھنەت — مېھنەت، مۇشەققەت دۇنياسى.

فەنا دەيرى — «دەيرى فەنا» غا قارالسۇن:
مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە، فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

دەين [دين] (ئە) قەرز، (ئادا قىلىشقا تېگىشلىك) بۇرچ:
شەھر ئاھالىسىدىن ساداتى ئالىيشان ۋە ئۇلەمائى ئالىي مەكان ... تەئزىيە تۇتۇپ، لىباسغە تەغىير بېرىپ، مەرسىيە ۋە تارىخلەر ئايتىپ، دەينىنى ئۆزلەرىغە ئىقرار قىلدىلەر.
— نەۋائى.

دەيۇپ [ديوب] دەپ، سوراپ:
دەيۇپ ئاڭا سۇھەيل: «نې ئۈل تېرۇرسەن، ئۆزۈڭ ئۈلۈشەندە كۆركلى ئۈل ئىرۇرسەن؟
— سەيفى سەرايى.

دەيىار [ديار] (ئە) 1) تۇرغۇچى؛ ئىستىقامەت قىلغۇچى؛ مۇناخ. 2) ئۆي ئىگىسى؛ ھەمشەھەر.

دوبۇلغا [دوبولغا] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دوزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زۇھدە ـ تەقۋا گويىيا بىر شەب چىراغ، بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دوزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دوست [دوست] (پ) 1) دوست، يېقىن، ئاشنا، يار (يار ـ بۇرادەر). 2) مەھبۇبە، مەشۇق. 3) خۇدا، تەڭرى:
كىم ئاڭا جۇز دوست زۇھۇر ئەتمەگەي،
بەلكى ئانىڭ غەيرى خۇتۇر ئەتمەگەي.
— نەۋائى.

دوستدار [دوستدار] (پ) دوست، ئاشنا؛ دوست تۇتقۇچى.

دوستداران [دوستداران] (پ) «دوستدار» غا قارالسۇن:
ئايا دوستداران ساھىب خىرەد، مەنۇ زارغە ئەيلەڭىزلەر مەدەد.
— ئا. نىزارى.

دوستگانىي [دوستكانى] (پ) 1) ئىچكۈلۈك ئىچىلىۋاتقان چاغدا، ئۆزى ئىچىشكە تېگىشلىك بولغان مەينى مۇھەببەت ۋە ئىخلاس بىلەن باشقا بىر كىشىگە تەقدىم قىلىش، تۇتۇش، ئۆتۈنۈش، كۆڭۈل ئۆتەش؛ تەقدىم قىلىنغان قەدەھ، دوستلۇق قەدەھى، دوستلار بىلەن ئىچىلىدىغان مەي. 2) كاتتا جام، قەدەھ.

دوستگانىي تۇتماق — دوستلۇق يۇزىسىدىن قەدەھ تەقدىم قىلماق.

دوش [دوش] (پ) 1) يەلكە، مۇرە، تاغاق:
ئالسىپ دوشىغە ئاينى گەردۇن كەبى، بولۇپ باشىدە تاجى فەرىدۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

2) ئۆتكەن كېچە، ئۆتكەن كۇن، ئاخشام.

دوش بەردوش [دوش بردوش] (پ) مۇرىمۇ مۇرە، يانمۇيان؛ پەيدىنپەي:
بولۇپ مەھۇ ياريمغە مەدھۇش ئولاي، نىگارىم بىلە دوش بەردوش ئولاي.
— ئا. نىزارى.

دوكان [دكان] (پ) [كۆپلۇكى: دەكاكىن] 1) دۇكان:
دوكاندا مەتائى ئىبرۇر بىشۇمار، گۇمان بىرلە سالى ئىبرۇر قىرىق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئىشخانا؛ ئىجادىيەت ئۆيى:
بۇ ئىككى نەرسەنىڭ دۇككانى ئولدۇر، دوكان ئىبرەمس، دېگىلكىم كانى ئولدۇر.
— ناقىس.

دوكاننى يۇرۇتمەك — قەلبىدىكى (كۆڭلىدىكى) ئىشلارنى ئورنىغا قويماق.

دوكانچە [دكانچە] بوتكا، كىچىك دۇكان.

دوككان [دوكان] (پ) «دۇكان» غا قارالسۇن:
ئالسىپ بەردى ئۇلار دوككانى مەھفۇز، بولۇر ئىبردىم تىجارەت بىرلە مەھزۇز.
— ناقىس.

دولبوغە [دولبوغە] «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دولتۇ [دولتو] سىرتلان (بۆرىگە ئوخشاش بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان).

دولاب [دولاب] (پ) چاق، چىغرىق؛ دائىم بىر يۆنىلىشتە ئايلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە:

چۇ نەسىمىي جاۋدانى يار ئىلە بولدى ۋىسال،
قوي نەچە ئايلانسە كەزسۇن بۇ ياشىل دولابلەر.

— نەسىمىي.

دون [دون] (پ) رەزىل، پەس، پەسكەش؛ خار، مەرتىۋىسى ئەڭ تۆۋەن. «دۇن» غا قارالسۇن:

بۇ نە تالېئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختى ۋازگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىمپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

دونان [دونان] «دونەن» گە قارالسۇن.

دونەن [دونن] تۆت ياشار ئات، تۆت ياشلىق ئات:

بىر قۇلۇننى «كۇررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غونان ۋە دونەن ۋە تۇلەن ۋە چىرغە ۋە لەنغە دېگۇنچە فەسىلىسىگە تۇركچە دەرلەر ۋە كۆپرەگى مۇنى ھەم بىلمەسلەر.

— نەۋايى.

دۇ [دو] (پ) ئىككى (سان).

دۇ ئاشامە — ئىككى قەۋەتلىك.

دۇ ئالەم — ئىككى ئالەم، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا:

چۇن دەلىل سانىئى دۇ ئالەمگە،
سابىت ئولمىش ھەقايىقى ئەشيا.

— شەۋقى.

دۇ ئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات:

قويۇپ ھەر قافىلە ئۆز مۇلكىنە يۈز،
دۇ ئەسپە ئىلگىرۇ تۇشتى قۇلاۋۇز.

— لۇتفى.

دۇپارە — ئىككى پارە، ئىككى بۆلەك:

رىيا كۇلاھىنى باشدىن زەلىلى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سېھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇجەھان — «دۇ ئالەم» گە قارالسۇن:

ئىشىكىڭدە گەدالىقە ئالماس دۇ جەھان گۇمنام،
شەھلىق ماڭا ئول جانا سىز بولماساڭىز مەنسىز.

— گۇمنام.

دۇسالە — 1) قوش يىل، قوش ئاي. 2) قوشۇش، قوشۇلۇش:

خۇمار ئول لەب مەيگۇن خەراب ئەتتى مېنى،
يۈرەك قانىنى زەلىلى مەي دۇسالە قىلاي.

— زەلىلى.

دۇسەرا — ئىككى ئالەم، ئىككى دۇنيا:

ئىبتىدا ئەيلەدىم بەنامى خۇدا،
رەمز كۇن بىرلە خەلق ھەر دۇ سەرا.

— شەۋقى.

دۇ مىژگان — جۈپ كىرپىك، قوش كىرپىك:

كۆڭلۇم قۇشى كۆپ خەستە دۇ مىژگان ئوقىدىنكىم،
سەيدىگە ئانىڭ ئېرىدى مەگەر كۆزلەرى جەللاد.

— ئەرشى.

دۇئا [دعاء] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەدئىيە] 1) سالام؛ تىلەك، ئىستەك؛ تەلەپ. مەقسەت؛ خۇدادىن يالۋۇرۇپ ياخشىلىق تىلەش؛ ئۇزاق ئۆمۈر تىلەش:

ئەي، سەبا، يەتكۇز بۇگۇن مەندىن نىگارىمغە دۇئا،
نەچچە ئايدىن ئايرۇ تۇشكەن بەندى تارىمغە دۇئا.

— موللا بىلال.

ئىلاھا، رەھىم ئېتىمپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەماسەنسەن ئاڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.

— ئەرشى.

2) تۇمار:

ماڭا يازدىڭ دۇئاكىم، ئول پەرىنى كۆرگەمەن ناگاھ،
يازار ئۇچۇن پەرى كۆزگە ئەيان بولغان زەمان تەئۇنز.

— نەۋايى.

دۇئا ئەيلەمەك — ياخشىلىق تىلەمەك:

ۋە لېكىن رەھىم شەفقەت بىرلە بىر خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزرۇللاھ بېرىڭلار ئاش.

— شەۋقى.

دۇئا تىلەمەك — مەدەت تىلەمەك، دۇئاسىنى تىلەمەك:

مۇسافىرانى خوتەندىن دۇئا تىلەيدۇرمەن،
ئەدەم يولىدا نە تۇشە، نە بىر ئۇلاغىم بار.

— زەلىلى.

دۇئا خەتمى — ياخشى تىلەكلەرنىڭ ئادا ئېتىلىشى.

دۇئا قىلماق — «دۇئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

ياز ئەگەر ناگاھ كېزەر بولساڭ چەمەندە ناز ئىلە،
گۇل ئاياغىڭغە تۇشۇپ، بۇلبۇل دۇئالار قىلغۇسى.

— لۇتفى.

دۇئايى خەير — بىراۋغا ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان دۇئا.

دۇئايى دەئۋەتى — دەۋەت قىلىش، چاقىرىق قىلىش دۇئاسى:

ئوقۇيدۇ ھەر نەپەس ئەھلى زەمانە،
دۇئايى دەئۋەتى بۇ ئاستانە.

— زەلىلى.

دۇئاخان [دعاخوان] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن:

ئەتتىبانى كەلتۇردى كۆرمەك ئۇچۇن،
دۇئاخاننى كەلتۇردى ھۇرمەك ئۇچۇن.

— ئا. نىزارى.

دۇئاگو [دعاكو] (ئە + پ) «دۇئاگوي» غا قارالسۇن.

ئاجۇندە تا ئانئىتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.

— سەيىد ئەھمەت.

دۇئاگوي [دعاكوى] (ئە + پ) دۇئا قىلغۇچى، ياخشى تىلەك تىلىگۇچى؛ تىلەكداش، يېقىن ئادەم؛ ئاشىق:

يۈزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر يارىغىم،
دۇئاگويىمەن ساڭا تا جان بارىنچە.

— سەيىد ئەھمەت.

دۇبارە [دوباره] (پ) ئىككى مەرتىم:

تۇنۇ كۇن شۇھۇڭ ئولسۇن ئىشق بارى،
دېسەڭكىم، كۆرگەمەن ئۇمرى دۇبارە.

— ئەرشى.

دۇبدورۇن [دوبدورون] (پ) چۇقان - سۇرەن، دۇپۇر - دۇپۇر، دۇپۇرلىگەن ئاۋاز.

دۇبۇلغا [دوبولغا] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا تىغ ياكى ئوقتىن قوغدىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان، تۆمۇر - پولاتتىن ياسالغان باش كىيىم).

دۇتا [دوتا] (پ) «دۇتاھ» غا قارالسۇن.

دۇتارە [دتاره] (پ) دۇتار، قوش تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:

دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇتربىغە قۇلاق تۇتكى، نى دەر نەغمەدە سازى.

— بابىر.

دۇتاھ [دوتاه] (پ) ئىككى پۇكۇلگەن، پۇكۇك؛ ئېگىلگەن، ئېگىك؛ غەم تارتىپ پۇكۇلگەن:

قەمەر ھەر ئاي باشى مۇئجىز نەماي ئىلكىگدىن،
قاچىپ باشىنى ئوغۇرلاركى، بولۇر ئويلە دۇتاھ.

— نەۋايى.

قەددى دۇتاھ — غەم بىلەن پۇكۇلگەن قەد.

دۇتەھ [دوته] (پ) «دۇتاھ» غا قارالسۇن:

ئاي كەبى ئەلبەسكىڭ ئۆپەي قەسدە چەرخ ئولدى دۇتەھ،
شەيخلىق دەئۋاسىن ئەيلەپ قەددى ئانىڭ خەم ئەمەس.

— ئەرشى.

دۇججاج [دجاج] (پ) توخۇ:

چۇ سۇبھ ئولدى شەبنىڭ قاراسى كېتىپ،
كى دۇججاجلارنىڭ ئىغانى يېتىپ.

— ئا. نىزارى.

دۇججاجە [دجاجه] (پ) «دۇججاج» غا قارالسۇن:

كى دۇججاجە فەرياد ئېتەر ھەر زەمان،
دەرىغا، ئۆتەر دەپ بەقاسىز جەھان.

— ئا. نىزارى.

دۇچار [دوچار] (پ) ئۇچراش، يولۇقۇش، دۇچ كېلىش:

ياپەرى، ياھۇرى يا باغى ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەر كىم دۇچارى كاشغەر.

— گۇمنام.

دۇچار بولماق — يولۇقماق، دۇچ كەلمەك.

دۇچار ئولماق — «دۇچار بولماق» قا قارالسۇن:

دۇچار ئولماس ئېردىم ساڭا كاشكى،
سەن ھەم باقماس ئېردىڭ ماڭا كاشكى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇچوبە [دوچوبه] چېدىر:

دۇچۇبە ئەۋجى بۇ فېرۇزە خىرگاھ،
ئانىڭ ئىككى كۆمەچى مېھر ئىلە ماھ.

— نەۋايى.

دۇخان [دخان] (ئە) تۇتۇن، دۇت.

دۇختەر [دختر] (پ) قىز، قىز بالا:

جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى.

— موللا بىلال.

دۇخۇل [دخول] (ئە) داخىل، داخىل بولۇش، كىرىش:

ئاتاسى سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدى،
دەلالەتكە ئۆزنى دۇخۇل ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

دۇخۇل ئەيلەمەك — كىرمەك، كىرىپ كەتمەك.

دۇد [دود] (پ) 1) تۇتۇن، ئىس:

قارا قۇيۇندەك چىقار خەسىدەك تېنىمدىن دۇد ئاھ،
كىم خەيالىن ئەيلەسەم ئوتلۇق ئىگاھى ئوت ياقار.

— تەجەللى.

دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

2) ئاھ، ئاھۇ ناله؛ ساراسىم؛ پۇشايمان:

ئۆز قىلغان ئىشىنىڭ قەباھەتى خاتىرىگە كېلىپ، دۇد باشىغە ئاشتى.

— نەۋايى.

3) توزان، چاڭ - توزان؛ خىرە، خىرەلىك. 4) زۇلۇم.

5) غەم، ئەلەم:

رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.

— ئەرشى.

6) ئىسرىق:

دۇد سالدىم كىرفىك ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساربدىن خۇشبۇ كۆرۇپ.

— ئەرشى.

ئاھى دۇد ئالۇد — ئادەتتىن تاشقىرى قايغۇلۇق ئاھ؛ تۆتۈن ئارىلاش ئاھ.

تۈن دۇدى — تۈن قارائكغۇلۇقى، قارائكغۇلۇق.

دۇدى ئاھ — ئوتلۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ؛ ئاھ تۆتۈنى؛ پىراق مۇشەققىتى:

يۇزى مەيگۈن ئەمەس قانلىغ ياشىم تەئسىرىدۇر، بىلكىم،
قارا كاكۇل ئەمەس باشىمدا پۈتكەن دۇدى ئاھىمدۇر.

دۇدى غەزەب — غەزەپ ئاھى؛ پىراق ئوتى.

دۇدى گۈناھ — ئىسيان تۆتۈنى.

دۇدى ھىجران — پىراق ئوتى، ھىجران، ئايرىلىش ئازابى:

ئەۋجىدىن تا ئەۋجىگە سالماق نەزەر مۇمكىن ئەمەس،
يا ئىبرۇر بۇ دۇدى ھىجران [يا] ئۈزۈن ساچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

دۇداغ [دوداغ] لەۋ، كالپۇك:

ئەسلى ئالچىن، سۆزلەرى چىن، كۆزلەرى تاتار ئىبرۇر،
مىلك ياشار ھەركىم دۇداغى شەربەيىن تاتار ئىبرۇر.

— سەيفى سەرايى.

دۇدە [دودە] (پ) 1) كۆيە، قۇرۇم؛ ئىس، تۆتۈن. 2) ئۇرۇق، ئەۋلاد:

تۇت ئاڭاكىم، ئىبرۇر ئىش ئاگاھى،
مەفخەرى دۇدەئى مىرانشاھى.

— نەۋايى.

3) تاك قارائكغۇلۇقى؛ قارائكغۇلۇق نىشانىسى. 4) تەخت، دەرگاھ.

دۇدەئى كەيقۇباد — كەيقۇباد دەرگاھى؛ تەخت.

دۇدمان [دودمان] (پ) خانىدان؛ قەبىلە، ئائىلە.

دۇر I [دۇرر] (ئە) غا قارالسۇن:

لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئىبرۇر خىجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىك نەزاكەتى.

— ئەرشى.

دۇرى راز — سىر ئۇنچىلىرى، سىر جاۋاھىرلىرى:

دەپدى ئەۋۋەل نەدىمى نۇكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.

— ناقىس.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئۇنچىسى، رەھمەت گۆھىرى:

ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئىبرۇر ھاسىل،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابىھەيات.

— شەۋقى.

دۇرى سىيراب — «دۇرى سىراب» قا قارالسۇن:

بۇ كۆكۈلنىك سەيدىغە ھەر تارىدۇر تۇللابلار،
خۇب ياراشىپدۇر قۇلاغىمغە دۇرى سىيرابلار.

— قەلەندەر.

دۇرى مەقسۇد — «دۇررى مەقسۇد» قا قارالسۇن:

قولغە كەلتۈرمەك مەھال ئىبرمىش دۇرى مەقسۇدىنى،
كىم مېنىڭدەك ئوشۇرۇپ قويسە قەدەم ئۈرچاغىدىن.

— قەلەندەر.

دۇرى ناب — «دۇررى ناب» غا قارالسۇن:

مۇلاقات بولدۇمكى بەۋۋابغە،
قاراپ مەن كەتۈرگەن دۇرى نابغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرى ئۇممان — «دۇررى ئۇمماني» غا قارالسۇن:

دېدى: «بۇ ئىلتىفات ئۇبدان بولۇپدۇر،
مېنىڭدەك تاش دۇرى ئۇممان بولۇپدۇر.

— ناقىس.

دۇرى يەكتا — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:

دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگويو كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.

— ئەرشى.

دۇر II [دور] (پ) ئۇزاق، يىراق؛ يىراقلاشقان:

چۇ سەن سالدىك مېنى نەۋرۇزدىن دۇر،
ئانى ماڭا، مېنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.

— لۇتفى.

دۇرەخش [در خش] (پ) «دەرەخش»، «دەرەخشان» لارغا قارالسۇن.

دۇرەخشان [درخشان] (پ) يالتىراق، پارلاق، يالت ـ يۇلت قىلىپ تاۋلانغۇچى، نۇرلۇق، يورۇق:

يەر ئۆزە پەيدا ئەمىس خىزر، فەلەك ئۆزرە مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

بەرقى دۇرەخشان — يالت ـ يۇلت قىلىپ چاقنىغۇچى چاقماق، ئەتراپنى يورۇتقۇچى چاقماق، چېقىن.

دۇرەخشان ئەيلەمەك — يورۇتماق.

دۇرەخشان بولماق — روشەن بولماق، نۇرلۇق بولماق:

جۇۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.

— خىرقەتى.

دۇرەخشان قىلماق — «دۇرەخشان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

مېھرى دۇرەخشان — پارلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش.

دۇرەخشەندە [در خشندە] (پ) «دۇرەخشان» غا قارالسۇن.

دۇرەر [درر] (ئە) [بىرلىكى: دۇرر] دۇرلار، ئۇنچە-لەر، مەرۋايىتلار؛ «دۇرر» غا قارالسۇن.

دۇرەر ساچماق — 1) ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچماق. 2) ئاجايىپ سۆز ئېيتماق.

دۇرەربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك، مەنىلىك، نازۇك ۋە نەپىس سۆز ئېيتقۇچى؛ شائىر.

دۇرەفشان [درفشان] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى:

قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۆسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈل بەرگى لەبى لەئلى دۇرەفشانىڭچە بار؟

— گۈمنام.

2) چىرايلىق شېئىرلار تۇزگۇچى؛ گۈزەل سۆزلىگۈچى:

قۇلاق سالغىل ساڭا بىر سۆز ئايتاي،
دۇرەفشانلىق قىلىپ كۆڭلۈڭنى ئاۋتاي.

— خىرقەتى.

دۇرەڭ [دورنگ] (پ) 1) ئىككى خىل، ئىككى خىل رەڭ. 2) ئىككى يۈزلىمچى. 3) ساۋاتسىز.

دۇرئەندىش [دوراندىش] (پ) يىراقنى كۆزلىگۈچى، مۇلاھىزىلىك، ئاقىۋەتنى ئويلاپ ئىش قىلغۇچى:

ئەما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ۋەززانى بىلە ۋە ئەقلى
دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمەس.

— نەۋايى.

دۇربار [دربار] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت ياغدۇرغۇچى. 2) چوڭقۇر مەنىلىك، قىممەتلىك ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر قىلغۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى:

كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغا سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇربارى يەنە.

— ئەرشى.

دۇربار ئەلفاز — 1) نازۇك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر. 2) كۆز يېشى.

دۇربارلەفز — مەنىلىك سۆز، شېرىن سۆز.

دۇربار يىغلاماق — يىغلىماق، كۆز يېشى تۆكمەك:

سەھابىكىم بولۇپ دۇربار يىغلاپ،
ئاڭا كىرگەن كىشىگە زار يىغلاپ.

— نەۋايى.

دۇرباش [دورباش] (پ) يىراقلاش، قېچىش، ئۇزاقلىشىش؛ چەتكە چىقىۋېلىش.

دۇرباش ئەيلەمەك — يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، چەتلەتمەك.

دۇربىن [دوربين] (پ) 1) دۇربۇن. 2) يىراقنى كۆرىدىغان، ئۇزاقنى كۆرەلەيدىغان:

مۇئەييەن كۆرگەنىڭدىن ھەر نەزەردە جەننەتۇ دەۋزەخ،
كەرامەت قۇلزۇمىنىڭ كۆشتەسىدە دۇربىن دەرلەر.

— زەلىلى.

دۇربىين [دوربين] (پ) «دۇربىن» غا قارالسۇن.

دۇرپاش [درپاش] (ئە + پ) 1) دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت چاچقۇچى. 2) قىممەتلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى. 3) ياش تۆكۈچى؛ 4) كۆز ياشلىرى.

دۇرج [درج] (ئە) 1) سەدەپ، قىممەت باھا تاشلار ساقلىنىدىغان قۇتا، جاۋاھىر قۇتىسى:

يەنە يول كىراسى بىلە خەرجىغە،
بېرىپ نوقرەلەرنى سالىپ دۇرجىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېغىز، كاۋاك.

دۇرجى دەقايىق — گۈزەل سۆزلەر يىغىندىسى.

دۇرجى لەب — لەۋ قۇتىسى؛ گۈزەل لەۋ:

كۆزى نەچچە قەتلىڭ ئىستەر، بولماغىل نەۋمىدكىم،
دۇرجى لەبدىن تىرگۈزۈرگە خەستە سۇپ ئىمانى كۆر.

— ئەرشى.

دۇرجى لەئل — ئېغىز، ئاغزى، لەۋ ياقۇتى؛

دۇرجى مۇھەببەت — سۆيگۈ جاۋاھىرى، ئۇنچىسى:

مۇھەببەتنىڭ ئۇچىنچى ھەرپى «ب» دۇر،
قاچان دۇرجى مۇھەببەت ئېردى بە دۇر.

— خىرقەتى.

دۇرجى ياقۇت — ياقۇت قۇتىسى، گۈزەل لەۋ، ئېغىز:

لەئلى نابىڭ چەشمەسىنده ئابھەيۋان ياشىرىن،
دۇرجى ياقۇتىڭده، ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.

— نەسىمى.

دۇرد [درد] (پ) ھەر نەرسىنىڭ قالدۇقى، دۇغى، لايقىسى.

بادە دۇردى — مەي دۇغى.

دۇردى ئامىز — دۇغ ئارىلاشقان:

شەرابى نىخۇدى ئاينە يەڭلىغ سافدۇر كۆڭلۇم،
بۇ مەيخانە مەيىدىن ئىچمەڭلەر دۇردى ئامىزى.

— زەلىلى.

دۇردى جامىن سۇمۇرمەك — جام، پىيالىدىكى قالدۇق، ساقىندى (مەينى) سۇمۇرمەك.

دۇرد ئاشام [درد آشام] (پ) مەي دۇغىنى، ساقىندىسىنى ئىچكۈچى.

دۇردان [دردان] (ئە + پ) 1) ئۇنچە قۇتىسى، دۇر ساقلىنىدىغان قۇتا؛ 2) ئۇنچە، مەرۋايىت:

قاشى مېھرابىغە يۈز قويسام كۆزى چولپانچە بار،
لەبلەرى مانەندى لەئلۇ تىشلارى دۇردانچە بار.

— موللا سالىھ.

دۇردانه [دردانه] (ئە + پ) 1) يۇلتۇز ۋە سەييارىلەر:
ھەمۇل چەرخ باغرىغە دۇردانەدۇر،
ھەمۇل بەھرۇ گەۋھەرغە ئەفسانەدۇر.
— نەۋابى.
2) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.
3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
چۇ بەرنا ئىشىتتى بۇ ئەفسانەنى،
تۆكەر بولدى كۆزدىنكى دۇردانەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇردكەش [دردكش] (پ) مەي دۇغنى، ساقىندىسىنى ئىچكۈچى، مەيخور؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

دۇردنوش [دردنوش] (پ) «دۇردكەش» كە قارالسۇن.

دۇرر [در] (ئە) [كۆپلۈكى: دۇرەر] 1) دۇر، ئۇنچە، مەرۋايىت:
ساڭا قۇل بولغانىغە فەخر ئېتەرلەر بارچە سەرۋەرلەر،
تىشىڭنى ھەسرەتىدىن قان يۇتارلار دۇررۇ گەۋھەرلەر.
— قەلەندەر.
2) مەنىلەر، سۆزلەر؛ چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:
قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇ كان بېرۇر.
— بابىر.
3) كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەشك دۇررىن تىزغالى جىسىم ئۆزرە كۆزلەر ھىكمەتى،
گويىيا كەۋكەب ساچىلغان يەر ئۆزە يەتتى تەبەق.
— ئەرشى.
4) پەرزەنت:
مۇكەللەل مېھر دۇرى بىرلە تاجى،
ئانىڭ بىر ئۆزگە دۇرغە ئېھتىياجى.
— نەۋابى.
5) سۆيگۈ، ئىشق:
بولۇپ قىزغە مەۋجۇد چۇ دۇررى مۇراد،
كۈلۈپ غۇنچە يەڭلىغ چۇنان بولدى شاد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇت ـ تاج — «دۇررى تاج» غا قارالسۇن؛

دۇررى ئەدەن — ئەڭ تازا، ساپ ئۇنچە:
ۋەسلىڭ بىلە دەشت ئۆزرە خارا دۇرۇ گەۋھەردۇر،
مانەندى ئۇشاق تاشدۇر ھەر دۇررى ئەدەن سەنسىز.
— گۇمنام.

دۇررى ئەشك — كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
ئەيا مەھبۇب يولۇڭغە دۇررى ئەشكىمنى نىسار ئەيلەپ،
تەسەددۇق ئەيلەسەم مۇڭلۇغ باشىمنى خار ـ زار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

دۇررى ئەمانەت — قىممەتلىك تاپشۇرۇقلار.

دۇررى ئەنجۇم — يۇلتۇز دۇرداىنلىرى:
يۇگۇرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

دۇررى بەخت — بەخت گۆھىرى، بەختىيارلىق جاۋاھىرى:
بۇ سەرھەد ئېرۇر ھەم ئاڭا پايى تەخت،
فەلەك ياغدۇرۇپدۇر بەسى دۇررى بەخت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇررى بىبەھا — باھاسىز ئۇنچە، قىممەتلىك بايلىق:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى بىبەھا كەتتى.
— ئەرشى.

دۇررى پاك — 1) ساپ، تازا، گۆھەر. 2) نازۇك تەبىئەت. 3) شاھزادىگە ئىشارە:
ۋە ئۇلچە سەلتەنەت دۇرجىنىڭ دۇررى پاكى... سۇلتان مۇ-
ھەممەدمىرزا ... بابىدا بىتىلىپ ئېردى.
— نەۋابى.

دۇررى تاج — تاجغا ئورنىتىلغان ئۇنچە.

دۇررى جەۋاھىر — ئۇنچە ـ مەرۋايىت، قىممەت باھا خەزىنە:
نىسار ئەفشان قىلىپ دۇررى جەۋاھىر،
تابۇقدا قىلدىلەر ئىخلاس زاھىر.
— لۇتفى.

دۇررى جەۋھەر — «دۇررى جاۋاھىر» غا قارالسۇن:
سەيفى سەرابى خىزمەتىگە مەدھ ئوقۇپ تۆكەر،
بەھرى ئېرۇر ئىچىندىن ئالىپ دۇررى جەۋھەرى.
— سەيفى سەرابى.

دۇررى خۇشاب — يالتىراق، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇر شەككەر، تىشلەرىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايىغە ئاي يۇزۇڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.

دۇررى زات — ئەسلى نەسەب.

دۇررى ژالە — ياش، كۆز يېشى، ياش ئۇنچىلىرى:
دېدى: *كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە؟*
دېدى: *ئىشقىڭ تېگىپتۇر ئاھۇ نالە.*
— خىرقەتى.

دۇررى سەفىد — 1) ئاق ئۇنچە. 2) قورغان نامى:
... ۋەئۆز ئوغلى ئىسفەندىيارنىكىم، دۇررى سەفىد قورغاندا

مەھبۇس قىلىپ ئېردى، چىقارىپ... ئەرجەسپ ئىنتىقامىغە يېتەردى.
— نەۋابى.
دۇررى سەمەن — قىممەت باھا تاش؛ بىباھا گۆھەر تاش.
دۇررى سىيراب — تازا، پاكىز گۆھەر.
دۇررى شاھانە — شاھلارغا مۇناسىپ، كەم تېپىلىدىغان گۆھەر.
دۇررى شەب ئەفرۇز — كېچىسى يورۇيدىغان، كېچىنى يورۇتىدىغان گۆھەر.
دۇررى شەب چىراغ — كېچىسى چىراغقا ئوخشاش يورۇيدىغان گۆھەر، پارىلداپ يېنىپ تۇرىدىغان گۆھەر.
دۇررى شۇھۇد — سىرە گۆھەر، چوڭ مەرۋايىت:
كۆرۈپ ئانچە ياخشى سىپاھۇ جۇنۇد،
باشىغە بىلىپ تاج دۇررى شۇھۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دۇررى غەلتان — يۇمىلاق گۆھەر:
مەقدەمىڭغە ساچقالى يۇزدىن ئۇگۈن يوق ئالتۇنۇم،
بار ۋەلى كۆز بەھرىدە كۆپ دۇررى غەلتانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.
دۇررى گەرانمايە — 1) قىممەت باھا ئۇنچە. 2) شاھزادىگە ئىشارە:
ئول دۇررى گەرانمايەنى تەڭرى تەئالا مىرزا بىلەن بېگىم ئۇچۇن پايەندە تۇتسۇن.
— نەۋابى.
دۇررى گەۋھەرخانە — گۆھەر ۋە ئۇنچىلەر خەزىنىسى:
ھەق تەلەب سەن تىنمايىن ھەق ساڑى قاچ،
دۇررى گەۋھەر خانەگە دەرۋازە ئاچ.
— شەۋقى.
دۇررى گۇھەر — گۆھەر ئۇنچىلىرى، مەرۋايىت:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۇھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.
دۇررى گىرامى — 1) قىممەت باھا گۆھەر؛ 2) مەھبۇب، گۈزەل جانان.
دۇررى لايەنزۇر — تەڭدىشى يوق گۆھەر، ساپ گۆھەر، ئاز ئۇچرايدىغان گۆھەر.
دۇررى مائەۋھا — ۋەھىي (خەۋەر) دۇرلىرى؛ قىممەتلىك خەۋەرلەر.
دۇررى مەقال — سۆز ئۇنچىلىرى؛ سۆزلەش قابىلىيىتى.
دۇررى مەقسۇد — مەقسەت گۆھىرى، ئىنتىلىشكە سەۋەبچى بولغان نەرسە:
بەھرىڭغە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.
دۇررى مەكنۇن — تازا، ساپ مەرۋايىت:
لەبلەرىڭدەك لەئلى يوقتۇر، ئاغزىڭ ئوخشە غۇنچەئى،
تىشلەرىڭغە، ئەي پەرىۋەش، دۇررى مەكنۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.
دۇررى مەنزۇم — شېئىر ئۇنچىلىرى، نەزم تىزمىسى.
دۇررى مەئنى — دۇر كەبى قىممەت باھا مەنىلەر، چىرايلىق، چوڭقۇر مەنىلىك، نازۇك پىكىرلەر.
دۇررى ناب — 1) تازا، تىنىق، ساپ، سۈزۈك، مەرۋايىت؛ قىممەت باھا تاش. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز.
دۇررى ناياب — 1) كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان مەرۋايىت. 2) مەنە دۇرلىرى، ئۇنچىلىرى.
دۇررى نەزمى — نەزم، شېئىر ئۇنچىلىرى:
سېھر قىلغاي سۆزدە لۇتفى ساھىرى كەشمىرتەك،
دۇررى نەزمىغە قۇلاق گەر سالسە ماھى كەبۇلى.
— لۇتفى.
دۇررى ھەقايىق — ھەقىقەت سۆزلىرى.
دۇررى ئۇممانىي — ئوكيان، دېڭىز مەرۋايىتى.
دۇررى ئېھسان — ساخاۋەت ئۇنچىلىرى:
دوستلار مەندىن ئىشىت ئەفسانە ئەئيان ئەيلەبان،
بىر ـ بىرىمىزگە ھەقىقەت دۇررى ئېھسان ئەيلەبان.
— موللا سالىھ.
دۇررى يەتىم — سەدەپتە يالغۇز يېتىشكەن مەرۋايىت، قىممەت باھا مەرۋايىت، يېگانە گۆھەر:
سەن كەبى چىقماس نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،
توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.
دۇررى يەكتا — دۇنيادا يېگانە، قىممەت باھا، تەڭدىشى يوق گۆھەر:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.
دۇررى يەكدانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
نىھان ئولدى سەدەفدە گەۋھەرى بىر دۇررى يەكدانە،
بۇ دەھر ببەقا دەپ، خۇشلامای ئول لامەكان كەتتى.
— موللا سالىھ.
دۇررى يېگانە — «دۇررى يەكتا» غا قارالسۇن:
تەلقىنى ئىشقى پىرى تەرىقەتكى ئەيلەدى،
سالدىم بۇ جان قۇلاقىغە دۇررى يېگانەدۇر.
— زەلىلى.

دۇرراج [دراج] (ئە) 1) قىرغاۋۇل، بۆدۈنە تۈرىدىكى بىر خىل قۇش:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۈزۈپ دۇررراجۇ كەكلىك تۈرلۈك ئەلھان.
— لۇتفى.
2) شەخس نامى (خاس ئىسىم):
ئەبۇلھەسەن دۇررراج ئۇچىنچى تەبەقىدىندۇر.
— نەۋايى.

دۇررەتۇت ـ تاج [دەرەلتاج] (ئە) تاجغا قادالغان ئۇنچە؛ ئەك يۇكسەك، ئەك ئالىي سۇپەت.

دۇرفشان [در فشان] (ئە + پ) «دەرافشان» ، «دۇرەفشان» لارغا قارالسۇن:
چىقىپ ساھىلغە ئەيلەپ دۇرفشانلىغ،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەمىشدۇر نۇكتە دانلىغ.
— ناقىس.

دۇرنىسار [درنثار] (ئە) دۇر چېچىش؛ دۇر چاچقۇچى، بەھرە بەرگۈچى ياماغۇر:
قىلدى بۇلۇت ئەشكى بىلەن دۇرنىسار،
بولدى چاقىن كۈلكۈسىدىن خاكسار.
— نەۋايى.

دۇرود [درود] (ئە) دۇئا، سالام، ئالقىش، مەدھىيە؛ ياخشىلىق تىلەش:
دۇرۇد ئايغىل مۇھەممەد جانىبىغە تىنمايىن، شەۋقى،
ئۇمىدى ۋەسل ئىلە قورقۇنجى فۇرقەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

دۇرۇدى نامەئىدۇد — سانسىز ـ ساناقسىز ماختاش.

دۇرۇ دەراز [دورودراز] (پ) ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن، سوزۇلغان.

دۇرۇر [دورور] دۇر (ھۆكۈم يازدەمچىسى):
ئۆرتەنمەكۇ كۆز ياشىمى تۆكمەكدۇرۇر ئىشىم،
بۇ غۇسسە نى ئول شەمئى شەبىستانىمە ئايتىلىڭ.
— لۇتفى.

دۇرۇست [درست] (پ) 1) تولۇق، كامىل، پۈتۈن. 2) ياخشى، توغرا، راست؛ ئورۇنلۇق. 3) ساغلام، سالامەت. 4) خالىس، سەمىمىي:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يارى نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

دۇرۇست ئەيلەمەك — قەتئىي كىرىشمەك، جەزم قىلماق.

دۇرۇست قىلماق — توغرا قىلماق؛ ئاساس سالماق.

دۇرۇغ [دروغ] (پ) ئالداش، ئالدىماق؛ ساختا، يالغان:
ئەگەرچە ۋەزىرىنىڭ سۆزىدۇر دۇرۇغ،
سېنىڭ ئەمرىڭ ئاندىغ تونۇر ئىچرە چوغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇرۇشت [درشت] (پ) قوپال؛ قوپاللىق بىلەن.

دۇرۇشتخوي [درشتخوى] (پ) قوپال قىلىقلىق، قوپال خاراكتېرلىك.

دۇرۇشتگوي [دروشگوى] (پ) قوپال سۆزلۈك؛ قوپال مۇئامىلىلىك:
ئەكسەرى فاھىق ۋە بەدخۇي، ۋە قالغانى كاج تەبئۇ دۇرۇشتگوي.
— نەۋايى.

دۇزد [دزد] (پ) ئوغرى:
زوھدۇ تەقۋا گوييا بىر شەب چىراغ،
بولسە ھەر ئۆيدە چىراغ دۇزد ھەم يىراغ.
— خەراباتى.

دۇشاب [دوشاب] (پ) شىرنە، ئۈزۈم شىرنىسى.

دۇشمەن [دشمن] (پ) رەقىب، ياۋ، دۇشمەن.

دۇشمەن تۇتماق — دۇشمەن، رەقىب دەپ بىلمەك، دۇشمەن، رەقىب دەپ ھېسابلىماق.

دۇشنام [دشنام] (پ) تىل، ھاقارەت؛ تىللاش، ھاقارەتلەش، كەمسىتىش، دەشنەم، «دەشنام» غا قارالسۇن:
ئەلگە كۆپ ئىنئامىم ئېتەرسەن، دەم ـ بەدەم دۇشنامنى،
قەدىر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېسھان قىلماغىل.
— لۇتفى.

دۇشۋار [دشوار] (پ) قىيىن، ئېغىر، مۇشكۈل:
ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.

دۇشۋاردىن دۇشۋار — ناھايىتى قىيىن.

دۇشۋار قىلماق — قىيىنلاشتۇرماق، مۇشكۈللەشتۈرمەك.

دۇشىزە [دوشيزه] (پ) قىز.

دۇشىزەدىن نىقاب ئالماق — غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

دۇك [دوک] يىڭ.

دۇكتەراش [دوک تراش] يىكچى.

دۇگانە [دو كانه] (پ) جۈپ، ئىككىزەك؛ ئورتاق:
يوق، يوق، دېمە ئانى ئىككى دانە،
ئول دانە ئەمىس ئېدى دۇگانە.
— نەۋايى.

دۇلاب [دولاب] (پ) 1) چىغرىق (قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىدىغان چاق) ؛ 2) ئىشكاپ، يەشىك، ساندۇق.

دۇلدۇل [دلدل] (ئە) جەرەن؛ دۇلدۇل:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر ـ رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇلۇغە [دولوغە] دۇبۇلغا (ئۇرۇشتا كىيىدىغان، تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم)، «دۇبۇلغا» غا قارالسۇن.

دۇم [دم] (پ) «دۇمسىن» غا قارالسۇن:
كى بۇ دۇمنى قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋۇجۇدۇمنى ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

دۇمار [دمار] (پ) «دەمار» غا قارالسۇن.

دۇمۇئ [دموع] (ئە) [بىرلىكى: دەمئ] كۆز ياشلىرى:
لالەگۈن دۇمۇئ — لالىدەك (قىپقىزىل) كۆز ياشلىرى.

دۇمسىن [دمين] (پ) ئاخىرى؛ ئىككىنچى؛ قۇيرۇقى:
تاشلاسە ھەر ئىت ئەۋۋەلغى ئىشكىن،
ھەر ئىشكىنىڭ ئىتلارى تۇتقاي دۇمسىن.
— خەراباتى.

دۇن [دون] (پ) 1) پەس، پەسكەش، رەزىل، ناكەس:
كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي ھۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلەرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.

2) خار؛ لاياقەتسىز. 3) كاج، بىتەلەي:
سەرنەۋىشتىم ئىبرىدىمۇ يا تالىئىمنىڭ دۇنلۇغى،
بۇ ھەمە مەھرۇيلاردىن بىر دەۋايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

دۇن سىفەت — پەسكەش، ئەخلاقسىز، يارىماس سۈپەتلىك ئادەم.
دۇن شىئار — رەزىل نىيەتلىك، ياۋۇز.
دۇن مەرتەبە — مەرتىۋىسى پەس، تۆۋەن.
دۇنى لەئىم — لەنىتى؛ زاتى، نەسلى پەس.

دۇنبال [دنبال] (پ) دۇم، ئارقا؛ ئارقا تەرەپ؛ بىرەر نەرسىنىڭ داۋامى، ئاخىرى:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىزى ئالىدە،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنبالىدە.
— ئا. نىزارى.

دۇنباله [دنباله] (پ) 1) ئارقا، ئارقا تەرەپ. 2) قويرۇق، قويرۇق قىسمى. 3) داۋاملىق، ئۈزلۈكسىز.

دۇنپەرەست [دون پرست] (پ) پەسكەش، يارىماس، ئەخلاقسىز، رەزىل، ناكەسلەرنى دوست تۇتقۇچى:
بىرەۋكىم ئىبرۇر دەھر ئارا دۇنپەرەست،
تەئەللۇق مەيگە قىلىپ ئۆزنى مەست.
— ئا. نىزارى.

دۇنپەرۋەر [دون پرور] (پ) 1) يامان، پەس كىشىلەرنى تەربىيە قىلغۇچى:
بۇ دۇنپەرۋەرلەر ئىچرە ئېئتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيەمبەر مۇئجىزى ئوخشە ئەگەر شەققۇل ـ قەمەر قىلسام.
— قەلەندەر.

2) چەرخ، پەلەك؛ تەقدىر.

دۇنخسال [دون خصال] (پ + ئە) پەسكەش، پەس تەبىئەت؛ زاتى، نەسلى پەس؛ يامان، ناچار خۇلق:
بار ۋۇجۇدى مۇنچە نەقد ئول دۇنخسال،
تونىغە تىكمىش ئېدى گەردۇن مىسال.
— نەۋايى.

دۇنسىرىشت [دون سرشت] (پ) پەس خۇلق، ناكەس، يامان تەبىئەت.

دۇنۇۋ [دنو] (پ) «دۇنۇۋ» غا قارالسۇن.

دۇنۇۋۇ [دنو] (پ) «دۇنۇۋ» غا قارالسۇن.

دۇنۇۋ [دنو] (پ) پەسلىك، تۆۋەنلىك (تۆۋەن دەرەجە، مەرتىۋىدە).

دۇنيا [دنيا] (ئە) 1) جاھان، ئالەم، بارلىق:
ئەي كۆڭۈل، ياخشى ئىككى دۇنيادىن،
بىر نەزەر قىلسا ساڭا دىلدارىڭ.
— بابىر.

2) دۇنيا، بايلىق:
«سوفى مەن» دەپ، زاھىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكىر دۇنيا دسوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

تەركى دۇنيا قىلماق — 1) ئالەم تەشۋىشلىرىنى تەرك ئېتىپ، ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماق. 2) مال ـ دۇنيادىن ۋاز كەچمەك:
سالىھى يار كەيدە گوۋھەرنى جۇستىجويدە،
تەرك ئېتىبانكى دۇنيانى دەر ـ بەدەر گەدا بولاي.
— موللا سالىھ.

دۇنيا ئەرۇسىبى تەلاق قىلماق — دۇنيادىن كەچمەك، دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزمەك.
دۇنيادىن بارماق — ۋاپات بولماق، ۋاپات قىلماق.
دۇنيادىن چىقماق — «دۇنيادىن بارماق» قا قارالسۇن.
دۇنيا غەمى — مال ـ دۇنيا، بايلىق غېمى، مال ـ دۇنيا يېغىش ئىستىكى:
تاشلاغىل دۇنيا غەمىنى ئەسلى غەمدۇر ئاخىرەت،
بادى سەر ـ سەردەك ئۆتەر ئۇمرۇڭ بۇ تۇرغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

دۇنياۋۇ ماھىفا — دۇنيا ۋە دۇنيادىكى بارلىق نەرسە ۋە ھادىسىلەر.

دۇنيايى دۇن — پەسكەش دۇنيا:
بولماغاي ھەرگىز گەدالار ئەل ئالىندا ئېئتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى ئەي، قەلەندەر، زەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

دۇنياپەرەست [دنيا پرست] (ئە + پ) «دۇنيا دوست» قا قارالغا.

دۇنيا دوست [دنيا دوست] (ئە + پ) دۇنيانى دوست تۇتقۇچى، بايلىقنى ياخشى كۆرگۈچى.

دۇنيا گۈزىن [دنيا كزين] (ئە + پ) دۇنيانى (بايلىقنى) خالىغۇچى.

دۇنيالىغ [دنياليغ] 1) دۇنيالىق، بايلىق، مال ـ ئەشيا. 2) ئاخىرەتلىك.

دۇنيە [دنيى] (ئە) «دۇنيا» غا قارالغا:
تۇتۇپتۇر دۇنيەنى ھۇسنىڭ سەراپاي،
جەمالىڭ چۈن بولۇپتۇر ئالەمئاراي.
— سەيد ئەھمەد.

دەۋات [دوات] (ئە) دۇۋەت، سىياھ قۇتىسى:
كىيىپدۇركى خەلقى فەرەڭ جامەسىن،
ئالىپ قوللارىغە دەۋات خامەسىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۇۋەت [دوت] (پ) «دەۋات» قا قارالغا:
كېتۇر ساقىكى، تۇت بادە، ماڭا ئانداغ مۇھىت ئىچسە،
قەلەم ساقى بولۇپ جامى دۇۋەتتىن گەر دىھان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

دۇۋاج [دواج] (پ) «دەۋاج» غا قارالغا.

دۇيۇم [دويم] (پ) ئىككىنچى، ئىككىنچى نۆۋەت، مەرتەم:
يەنە زەرب ئۇردى دۇيۇم بارەئى،
يىقىلدىم تاپالماي ئاڭا چارەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىبەق [ديبق] (پ) قىممەت باھالىق ماتا، ئىسىل رەخت.

دىر [دير] (پ) ئۇزاق (ۋاقىت).
دىر ئەتمەك — ئۇزاققا سوزۇلماق.

دىرەك [ديرك] (ئە) ئىز، بەلگە؛ خەۋەر.
دىرەكلىمەك — ئىزدىمەك:
دىدىكىم: «*ئۇستا بىر نەققاش تاپسۇن،*
ھايال بولماي دىرەكلەپ رەخش چاچسۇن».
— ناقىس.

دىكلەي [ديكلای] قىسقا يەڭلىك ئۇست كىيىم.

دىگۈل [ديكول] ئەمەس.

دىگۈلۈك [ديكولوك] ئىيتقۇلۇق؛ ئىيتىشقا تېگىشلىك گەپ.

دىگۈنچە [ديكونجه] دىگۈچە، ئىيتقۇچە؛ ... غىچە، ... گە قەدەر.

دىگىن [ديكين] «تېگىن» گە قارالغا.

دىگىنىچە [ديكينجه] «دىگۈنچە» گە قارالغا.

دىمەمەك [ديماماک] دىمەسلىك، ئىيتماسلىق.

دىمەن [ديمان] دىمەيمەن:
ئۆزنى لايىق لۇتفۇ ئىھسانغا دىمەن،
كىم سىياسەت قىلغالى ھەم ئىدىمەن.
— نەۋائى.

دىھ [ديه] (پ) قىشلاق، يېزا.

دىھدار [ديهدار] (پ) قىشلاق ئاقساقىلى (مەنسەپ نامى).

دىھقان [ديهقان] (پ) 1) دىھقان. 2) قىشلاق باشلىقى. 3) تەجرىبىلىك كىشى، ئىش بىلەرمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى. 4) ئىگە، يارانقۇچى، خالىق.
دىھقانى ئەزەل — ئاللا، تەڭرى؛ تەقدىر:
ئەزەل دىھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زىھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
دىھقانى قەزا — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالغا.
دىھقانى سۇنئ — «دىھقانى ئەزەل» گە قارالغا.

دىھقانلىغ [ديهقانليغ] دىھقانچىلىق.

دىبا [ديبا] (پ) نەپىس يىپەك ماتا؛ يىپەك كىيىم:
ياپىپ نەئش ئۇزرە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئىردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.
دىبايى بىنەفش — بىنەپشە رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى چىنى — چىندا توقۇلغان نەپىس رەخت.
دىبايى گۈل رەڭ — ئاچ قىزىل رەڭلىك، شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك يىپەك رەخت.
دىبايى زەركار — زەر بىلەن توقۇلغان شايى.
دىبايى چىن — چىن شايىسى.
سەفھە دىباسى — نەپىس زىننەتلەنگەن بەت، زىننەتلىك سەھىپە.

دىباچە [ديباچه] (پ) 1) كىرىش سۆز، مۇقەددىمە. 2) كىتابنىڭ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن بىرىنچى سەھىپىسى. 3) ھەر نەرسىنىڭ باشلىنىش قىسمى.

دىدبان [ديدبان] (پ) قاراۋۇل، نۆۋەتچى.
دىدەك [ديدک] (پ) چۆرە، خىزمەتچى قىز، چاكار:
كى زالىم قاشىدىن قۇتۇلدى ئۇلەر،
بولۇپ شادۇ خۇررەم دىدەكلەر كۆلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىرا [درا] (پ) «دەرا» غا قاراڭ.
دىرايەت [درايت] (ئە) ئاڭ، ئەقىل ۋە تەجرىبە ئارقىلىق بىلىش، خەۋەردارلىق.
دىرايەت ئاسا [درايت اَسا] (ئە + پ) 1) ئەقىللىق، دانىشمەن، ئۇستاز.
دىرەفش [درفش] (پ) 1) چاقماق. 2) پارقىراق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان. 3) بىگىز، دەرەش. 4) ئۇچ بۇر-جەكلىك ۋە زىننەتلىك بايراقچە؛ بايراق.
دىرەفشى كاۋىيانى — قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىر-سى بولغان زەھھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىللىگەن ئىسپاھانلىق مەشھۇر تۆمۇرچى كاۋەنىڭ چەم بايرىقى.
دىرەم [درم] (ئە) تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە؛ تىيىن:
كىلىپ بۇتپەرەستلەر تىزىنى پۈكۈپ،
ئالىپ ھەم بارۇرلار دىرەملەر تۆكۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىرەمپاش [درم پاش] (پ) تەڭگە چاچقۇچى، سېخىي.
دىرەمسەنج [درم سنج] (پ) پۇل ئۆلچىگۈچى.
دىرەمسىز [درم سيز] پۇلسىز؛ كەمبەغەل، پېقىر.
دىرەمسىز ئەل — كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.
دىرھەم [درهم] (ئە) «دىرەم» گە قاراڭ.
دىرئ [درع] (ئە) ساۋۇت (قەدىمكى ئۇرۇش كىيىملىرىدىن بىرى).
دىز [دز] (پ) قورغان، قەلئە.
ئاھەنىن دىز — تۆمۈر قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.
دىزەم [دژم] (پ) 1) ئېزىلگەن، ئازاب چەككەن؛ خار، غەمكىن، سۇلغۇن، خاراب. 2) غەزەپلىك، قەھرلىك.
دىزەم ئەھلى — ئازاب چەككەن، ئېزىلگەن كىشىلەر، خار ـ زار ئادەملەر:
دېدى: ئىككى مەرھۇم ئەجەم ئەھلىدىن،
ئوغۇرلۇق قىلىپدۇر دىزەم ئەھلىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىزەمۋار [دژموار] (پ) خارلارچە، غەمكىن ھالدا، سۇلغۇن قىياپەتتە.
دىسار [دثار] (ئە) سۆز بىرىكمىسىدە «مول، تولۇق» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
بۇقەلەمۇن دىسار — ئۆزگىرىدىغان، ئۆزگىرىشچان؛ ئىرادىسى ئاجىز، سۆزىدە تۇرالمايدىغان؛ ۋاپاسىز.
فەساھەت دىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن تولغان.
مۇسىبەت دىسار — مۇسىبەت (بەختسىزلىك) بىلەن تولغان.
خىلافەت دىسار — ئالىي مەنسەپلىك، يۇقىرى مەرتىۋە-لىك.
دىققەت [دقت] (ئە) 1) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق:
قان يۇتۇپ دىققەت بىلە ۋەسىگىنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىك قەدىمنى سەن، ئەي ماھ رۇھ ئەفزا، دەرىغ.
— قەلەندەر.
2) نازۇك تەبىئەتلىك. 3) ھوش. 4) ئېھتىيات. 5) ئوي، پىكىر، تەپەككۇر:
مەھۇ ئولدى مىيانىگدە خەيالىم بۇ سەبەبدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۆخەن ئىستىر.
— تەجەللى.
6) چۈشىنىش ھەددىدىن تاشقىرى قىيىن بولغان مەزمۇن.
دىققەت شىرا — چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك.
دىققەتى گىرىنھاك — پىكىر ـ خىيالى چىگىش.
دىققەت تۇتماق — ئىنچىكىلەپ كۆزەتمەك؛ ئېتىراپ قىلماق.
دىققەت پىشە [دقت پيشه] (ئە + پ) ھەربىر نەرسىگە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان، ئىنچىكە كۆزەتكۈچى.
دىققەتسازلىغ [دقت سازليغ] مەسىلىگە ئەتراپلىق قارا-يدىغان؛ قاتتىق ئېتىبار بېرىدىغان.
دىگەر [ديكر] (پ) ئۆزگە، باشقا.
دىگەرگۇن [ديكر كون] (پ) باشقا رەڭدىكى؛ باشقىچە، ئۆزگىچە:
بۇ سۆزنى دەر ئىندى، ئەما جىگەر خۇن،
بۇرۇنغى ھالىدىن بولدى دىگەرگۇن.
— خىرقەتى.
دىگەرگۇن ئەيلەمەك — باشقىچە ھېس قىلماق.
دىگەرگۇن تاپماق — «دىگەرگۇن ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
دىل [ديل] (پ) 1) يۈرەك، كۆڭۈل، قەلب:
تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتىڭنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
— تەجەللى.
2) خاتىرە؛ روھ، مەيل، خاھىش، ھەۋەس.
دىل ئەينەسى — 1) كۆڭۈل ئەينىكى؛ ئەينەكتەك كۆ-ڭۈل:
بولۇپ مەست مەئشۇق جەمالىن كۆرەي،

دىل ئاينەسىنىڭ غۇبارىن سۈرەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆچمە م: خاتىرىسى، تەسەۋۋۇرى، خىيالى.

دىلۇ جان — دىل ۋە جان، بارلىق، پۈتۈن ۋۇجۇد:
مېنىڭ ھالىم ئانىڭ يادى خەرابى،
دىلۇ جانىم ئانىڭ ئىشقى كەبابى.
— خىرقەتى.

دىلى گىريان — يۇرىكى يىغلىغان، قايغۇلۇق، غەمكىن، پىغانلىق:
پاكدۇرسەن ھەمە ئىنسان سىفەتىدىن، يا رەب،
مۇنچەلىك بىرلە تەسەللى دىلى گىريان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

ئەھلى دىل — پاك كىشىلەر، پەزىلەتلىك كىشىلەر:
ياد قىلسۇن بۇرقەئىن ئەسمەك نەسىمى سۇنبۇلى،
دېسە گەر ئەھلى دىلى ھەرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي.
— ئەرشى.

تىيرە دىل — كۆڭلى قاراڭغۇلاشقان؛ كۆڭلى خاپا، دىلى غەش:
كېتىپ شام رەنجۇر ئاتىپ ساڭا تاڭ،
دىلى تىيرە دىلدۇر ئاتاۋۇ ئاناڭ.
— ئا. نىزارى.

جانۇ دىل — «دىلۇ جان» غا قارالا:
كۆزۈ قاشىڭغە جانۇ دىل بارىن ئىسار قىلىشلار،
لەبىڭ يادىدا گەۋھەر بار چەشمى خۇن فىشانىمدۇر.
— ئەرشى.

خەستە دىل — كۆڭلى سۇنۇق، پەرىشان، خاپا:
ئىلاھا، ئاچقاسەن بەختىم ئىشىكىن،
كۆتەرگىل خەستە دىلدىن غەم چېرىكىن.
— خىرقەتى.

خۇنى دىل — يۈرەك قېنى:
خۇنى دىلدىن تۇشە ئەيلەپ، ئەرشى، قىل قەتئى تەرىق،
ئىشىق ئەتۋارىندا يوقتۇر مۇندىن ئارتۇغراق مەمەر.
— ئەرشى.

سوزى دىل — 1) يۈرەك ئوتى، قەلب ھارارىتى:
سوزى دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسىنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوزى ھىجرانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) كۆيگەن يۈرەك، ئۆرتەنگەن قەلب.

شەھرى دىل — دىل مەملىكىتى، كۆڭۈل ئېلى:
كىشۋەرى ئالەمنى شەھلەر ئەل بىلە تەسخىر ئېتەر،
شەھرى دىل ئالماقىا دىلبەرنىڭ سىپاھى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

دىلئارا [دل ارا] (پ) 1) كۆڭۈلنىڭ بىزىكى، كۆڭۈلنى زىننەتلىگۈچى؛ كۆڭۈلنى يۇمشىتىدىغان، ئوۋلايدىغان. 2) يار، مەشۇق، گۈزەل جانان، سۆيۈملۈك مەھبۇب. 3) كىشى ئىسمى:
دىلئارانىڭ دىلىنى ئالدى دىلبەركىم نەۋا ئەيلەپ،
ئانىڭ يادى بولۇپدۇر بۇ كۆڭۈل تەختى ئۆزە سۇلتان.
— ئا. نىزارى.

دىلئاراي [دل ارای] (پ) «دىلئارا» غا قارالا.

دىلئارام [دل آرام] دىلغا ئارام بەرگۈچى، مەھبۇبە، مەشۇق، يار، جانان:
دىلئارام كۆپ ئېرۇر، دىلدار كەمدۇر،
بۇ ئىشتىن جانغە پۇر دەردۇ ئەلەمدۇر.
— خىرقەتى.

دىلئازار [دل ازار] (پ) دىلغا ئازار بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان؛ كۆڭۈلنى رەنجىتكۈچى، قىينىغۇچى:
بېرىپ كۆڭلۇم، ئانى دىلبەر دەبان سەھۋ ئەتكەن ئىرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك غەيرى دىئازارلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

دىلئازۇردە [دل آزوردە] (پ) كۆڭلى ئازار تاپقان، رەنجىگەن.

دىلئاسا [دل آسا] (پ) كۆڭۈلگە خۇشياقىدىغان، يېقىملىق، غەمخور:
كىرىپ ئۇي ئىچىگە تاپىپ خاجەنى،
دىلئاسالىق ئەتتى سۆيۈندى جېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلئاساي [دل آسای] (پ) «دىلئاسا» غا قارالا.

دىلئاشۇب [دل اشوب] (پ) كۆڭۈلنى تىنچسىزلاندۇرغۇچى، غەش قىلغۇچى، رەنجىتكۈچى' پىتىنخور:
ئاشىقكى بولۇر ھۇسن ئىلە يوق مۇنچە دىلئاشۇب،
ئاندىن داغى بىر ئۆزگە لەتافەتدۇرۇر ئۇشبۇ.
— لۇتفى.

دىلاۋەر [دلاور] (پ) 1) باتۇر، قەھرىمان، پالۋان؛ يۈرەكلىك. 2) خۇش پېئىل، چىقىشقاق. 3) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، خۇرسەن قىلغۇچى:
ئانچەغە تەگرۇ ئەدگۇ ئاتاڭ خەير ئۆزە قالىپ،
سۆزلەنسۇن ئەل تىلىندە جەھاننىڭ دىلاۋەرى.
— سەيفى سەرايى.

دىلئاۋنز [دل اویز] (پ) كۆڭۈلنى بەند قىلماق؛ مەپتۇن قىلماق؛ يېقىملىق:
قىلۇر تۇرلۇك نەۋا بەھەد دىلئاۋنز،
بولۇر ئانىڭ نىداسىدىن شەكەررىز.
— خىرقەتى.

دىل ئەفرۇختە [دل افروخته] (پ) 1) دىلنى كۆيدۈرۈ- گۈچى، ئۆرتىگۈچى. 2) دىلنى شادلاندۇرغۇچى، بەھرىمەن قىلغۇچى.

دىل ئەفكار [دل افكار] (پ) دىلى سۇنۇق، كۆڭلى ۋەيران، ئاشىق؛ مەھبۇب:
تىيرە قىلغان روزگارىمنى بۇ كۆزى قارەدۇر،
مەئلۇم ئولكىم يوقتۇرۇر مەندەك دىل ئەفكارى يەنە.

دىلبەر [دلبر] (پ) 1) كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى. 2) گۈزەل، جانان، مەشۇق، مەھبۇب:
ئەي يىنجۇ تىشلىق دىلبەرىم، لەئلى گۈھەر بارمۇ ھەقى،
سەككاكىنىمۇ ئىككى كۆزىن ھەر لەھزە ئۇممان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

دىلبەرى تەرراز — كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى گۈزەل، مەشۇق:
نېگە بولدۇم ئانىڭدەك دىلبەرى تەرارغە مايىل،
لەبى لەئلى بەدەخشانۇ يۈزى گۈلزارغە مايىل.
— قەلەندەر.

دىلبەرى تەرسا — خرىستىئان (ناسارا) گۈزىلى.

دىلبەرى تۇرپان — تۇرپان گۈزىلى، تۇرپان قىزى:
خۇشلاشۇرمەن كاشغەردىن، چىنۇ ماچىن سەير ئېتەي،
ئانداكى كۆڭلۇم قالمىتۇر دىلبەرى تۇرپاندىن.
— زەلىلى.

دىلبەرى خۇنخار — قان ئىچكۈچى مەشۇق، قانخور جانان:
زۇلم كۆرگۈزدى ماڭا ئول شوخ گۈلرۇخسار شەمۇ،
قىلمادى رەھمى ماڭا ئول دىلبەرى خۇنخار شەمۇ.
— قەلەندەر.

دىلبەرى سەرمەستان — خۇش كەيپ گۈزەل؛ سۆيگۈ شارابىدىن مەست بولغۇچى مەشۇق؛ شوخ؛ بىپەرۋا:
ئەي بۇبى بەھەرىستان، ۋەي ھۇرى نىگارىستان،
ۋەي دىلبەرى سەمەرىستان دىدارىڭغە مۇشتاقمەن.
— نەسىمى.

دىلبەرى رەئنا — گۈزەل مەھبۇب، تەڭداشسىز يار:
نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپمەن ژالەئى شەيدا، تۇشۇپسەن شاھى خۇبانىم.
— فىراقى.

دىلبەرى گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك دىلبەر، گۈلدەك گۈزەل يار:
سەن ھۇسن ئېلىنىڭ خانىسەنۇ بەندە تىلەنچى،
سەن دىلبەرى گۈلرۇخسەنۇ مەن بۇلبۇلى مەھجۇ.
— لۇتفى.

دىلبەرى مەھۋەش — ئاي يۈزلۈك گۈزەل، ئايدەك گۈزەل يار، جانان:
ئۇ دىلبەرى مەھۋەشغە، غەمزە بىلە دىلكەشكە،
چېھرەم ئۆزە قان ـ ياشىم ھالىمنى بايان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

دىلبەرى نادىر — تەڭداشسىز گۈزەل، تەڭدىشى يوق جانان:
بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمەگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.
— قەلەندەر.

بۇتى دىلبەر — دىلنى مەھلىيا قىلغۇچى سەنەم؛ گۈزەل سىيما؛ يار، جانان:
بارغالى ئەزم ئەيلەسەم ئول جەننەتى كوبى ساری،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.
— قەلەندەر.

دىلبەرا [دلبرا] (پ) ئەي گۈزەل، ھەي جانان:
سېنى مەن، دىلبەرا، ئول كۇندە كۆردۇم،
ئىكى ئالەم ئارا جان بىرلە سۆيدۇم.
— خىرقەتى.

دىلبەستە [دلبسته] (پ) كۆڭلى باغلانغان، مەپتۇن بولغان، ئاشىق بولغان، قاتتىق بېرىلگەن؛ ئاشىق.

دىلبەند [دلبند] (پ) 1) بىراۋغا كۆڭۈل قويغان، كۆڭۈل بەرگەن، كۆڭلى باغلانغان؛ ئاشىق. 2) كۆڭلىنى رام قىلىۋالغان كىشىسى، سۆيگىنى. 3) جىگەر پارىسى، پەرزەنتى:
بۇلار دېدىكى: ئەي فەرزەندى دىلبەند،
غىزا يەپ ئولتۇرۇڭ خۇررەمۇ خۇرسەند.
— ناقىس.

دىلپەزىر [دلپزير] (پ) يېقىملىق، گۈزەل، كۆڭۈلدە- كىدەك:
چۇ ئەسباب ئالىدە تاشدۇر خەمىر،
ھەجەرنى ياغاچدەك ياساپ دىلپەزىر.
— ئا، نىزارى.

دىلپەزىر بولماق — كۆڭۈلگە ياقماق.

دىلپەزىر تەبئىلىق — خۇش تەبىئەتلىك، خۇش مۇئامىلە- لىك.

دىلپەزىز تۇشمەك — ماقۇل كەلمەك، ياقماق.

دىلپىسەند [دلپسند] (پ) 1) كۆڭۈلگە خۇش كېلىدە- غان، كۆڭۈل تارتىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان؛ يېقىملىق:
بولماسە ئېردى نارەنجى ئىگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئىگىننى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

2) پەرزەنت، بالا:

دېدىكسىم ئاناسى: «ئايا دىلپىسەند،
ئاتاڭنى مەلىك چاھ ئارا قىلدى بەند».
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلتەڭ [دلتنک] (پ) 1) تەڭلىكتە قالغان، سقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا. 2) ئىچى تار.

دىلتەڭ ئولماق — سقىلماق، ئازابلانماق، قايغۇرماق.

دىل جەمئ [دل جمع] (پ + ئە) خاتىرجەملىك، كۆڭۈل ئارامليقى:
قاچان پەرۋانە كۆيمەي بولدى دىل جەمئ،
قاچان ئوت ياقماسە شەمئ ئۆزرەدۇر شەمئ.
— خىرقەتى.

دىلجۇ [دل جو] (پ) كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى؛ ئەركىلىگۈچى.

دىلجۇي [دل جوی] (پ) «دىلجۇ» غا قارالسۇن.

دىلجۇيلۇق [دل جوی لوق] كۆڭلىنى ئېلىش، خۇرسەن قىلىش، كۆڭۈل ئوۋلاش، كۆڭۈل ئىزدەش، ھېسداشلىق قىلىش:
گەرچە كۆپدۇر دىلرەبالار ۋەسلىن ئەتمەن ئارزۇ،
دەھر ئارا دىلجۇيلۇق ئەتكەن دىلىستانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

دىلجۇيلۇق ئەيلەمەك — 1) ھال ـ ئەھۋال سورىماق. 2) مېھرىبان بولماق. 3) يېقىملىق، سۆيۈملۈك بولماق.

دىلخاھ [دل خواه] (پ) 1) كۆڭۈل ئىستىكى، ئارزۇ، ئىنتىلىش. 2) كۆڭۈلگە يېقىن، كۆڭۈل تارتقان، يېقىملىق:
تىلەر كۆڭلۈم سېنى ئالەمدەۋۇ بەس،
بۇ نىسبەتدىن سېنى دىلخاھ دەرمەن.
— لۇتفى.

دىلخاھۇەش [دل خواهوش] (پ) «دىلخاھ» قا قارالسۇن.

دىلخەراش [دل خراش] (پ) كۆڭۈل دەردلىرىنى قوزغىغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.

دىلخەستە [دل خسته] (پ) يۈرىكى دەردلىك، دىلى ئېزىلگەن، كۆڭلى ۋەيران؛ ئاشىق:
دىلخەستە ۋەفائىنى ئول كۆزلەرى مەستانە،
باغرىنى كەباب ئەيلەپ كۆڭلىن تولا قان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن؛ كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى:
ئۇ يەردە بار ئىكەندۇر ياخشى بىر قۇش،
ئۆزى غەمكەش ئىكەن، ئاۋازى دىلخۇش.
— خىرقەتى.

دىلخۇش [دل خوش] (پ) يۈرەككە سانجىلغۇچى ئوق:
ئەي فەلەك، كۆكسۈڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۆزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:
خۇش ئىشۋە نەماۋۇ دىلرەباسەن،
ئەما نېدىنكى بىۋەفاسەن.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، ساھىبجامال:
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

دىلخۇن [دل خون] (پ) يۈرىكى قان، زەرداپ؛ قاتتىق ئەلەم چەككەن، قاتتىق ئازابلانغان.

دىلدار [دلدار] (پ) 1) كۆڭۈلنى رام قىلغۇچى؛ ئوۋلىغۇچى. 2) يېقىملىق، تەسىرلىك:
تەكەللۇمدىن ئېتىپ تۇرلۇك شەكەررىز،
كۆڭۈل دىلدار ھېكايەت قىلدى ئەنگىز.
— لۇتفى.

3) گۈزەل، جانان:
ساڭا كۆڭلۈمنى ئالدۇردۇم جەھاندا،
كۆرۈپمەن گەرچە كۆپ دىلدارلارنى.
— بابىر.

4) يار، دوست، ئاشنا:
ئەي نىگارا، سەن ئىدىڭ بۇ خەستە كۆڭلۈم خۇشلۇغى،
ئەمدى بۇ غۇربەت ئىچىدە كىمسەنى دىلدار ئېتەي؟
— موللا بىلال.

دىلدارى مۇساھىب — كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلغۇچى سۆھبەتداش.

دىلدارلىق [دلدارلیق] غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، ھېسداشلىق:
رەئىيەتكە قىلدىم ۋەفادارلىق،
فەقىر ناتەۋانلارغە دىلدارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلدوز [دلدوز] (پ) 1) كۆڭۈلدىن قايغۇنى يوقاتقۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى؛ كۆڭۈلنى ياسىغۇچى، تەسەللى بەرگۈچى. 2) باتۇر، مەرد:
ئاتى ئول يىگىتنىڭكى بېھروز ئىدى،
يىگىتلىكدە گويياكى دىلدوز ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) دىلنى يارا قىلغۇچى، قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى:
ئاتار بولسە كىشىگە ناۋەكى خۇنرىزى دىلدوزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋسەن كىيسەكىم سۇدەك گۈزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

تىيرى دىلدوز — يۈرەككە سانجىلغۇچى ئوق:
ئەي فەلەك، كۆكسۈڭدە زەخمىن گەرچە كۆپدۇر، ھەزەر،
تىيرى دىلدوز ئۆزگەدۇر، بۇ ناۋەكى ئاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دىلرەبا [دل ربا] (پ) 1) كۆڭۈلنى تارتقۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى:
خۇش ئىشۋە نەماۋۇ دىلرەباسەن،
ئەما نېدىنكى بىۋەفاسەن.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، ساھىبجامال:
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،

بىر نىگاھى غەمزەسىدىن گۈلئۇزارى كاشىغەر.
3) يار، مەشۇق، جانان:
كۆرۈپدۇر بۇ خوتەندە ئاي يۈزۈڭنى، ئەي ماھى تابان،
فىراقۇ ھەجرىڭە، ئەي دىلرەبا خۇنخار، يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

ساقى دىلرەبا — دىلنى تارتقۇچى ساقى:
تەكەللۇم قىلىپ ساقىئى دىلرەبا،
كى مەي دۇردىنى لۇتف ئىلە قىل ئەتا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىلرەبايەندە [دل رباينده] (پ) كۆڭۈلنى جەلپ قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈل ئالغۇچى.

دىلرىش [دل ريش] (پ) كۆڭلى يارا، قايغۇغا چۆككەن، كۆڭلى ۋەيران بولغان:
ئالۇر ئېردى دۇئا دەرۋىشلەردىن،
تەجەررۇد پىشەلىق دىلرىشلەردىن.
— ناقىس.

دىلسوز [دل سوز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ دىلى كۆيگەن، يۈرىكى ئۆرتەنگەن. 2) جانكۆيەر، غەمخور، مېھرىبان:
قالۇرلار ئەھلى فەرزەند بىغلاشىپ قەۋمۇ قارىنداشلىق،
كىم ئولغاي ئۇندا يولداشلىق نەماز ـ روزە ئىلە دىلسوز.
— شەۋقى.

دىلسۇختە [دلسوخته] (پ) يۈرىكى كۆيگەن، ئۆرتەنگەن.

دىلسۇختەۋار [دلسوخته‌وار] (پ) يۈرىكى كۆيگەندەك غەمكىن، ئەلەملىك.

دىلستان [دلستان] (پ) دىلنى تارتقۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، دىلبەر، مەھبۇب:
بەھارۇ باغ سەيرىن نې قىلايكىم، دىلستانسىزلىق،
يۈزى گۈل، زۇلفى سۇنبۇل، قامىتى سەرۋى خىراماندۇر.
— بابىر.

دىل سۇۋەيدا [دل سويدا] (پ + ئە) يۈرەكتىكى داغ، جاراھەت، كۆيۈك ئىزى، يارا:
دىل سۇۋەيداسى قارادۇر، ھەق نەزەرگاھى ئوشۇل،
شاھىدى سىررى ئىلاھى ئول قاراغە ياری غار.
— تەجەللى.

دىلشاد [دل شاد] (پ) كۆڭلى شاد، خۇرسەن، مەمنۇن، خۇشال:
ئەلگە ئىشرەت باغىدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەربىڭ غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.

دىلشىكەستە [دل شكسته] (پ) كۆڭلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن، غەمكىن، مەيۇس.

دىلشىكەن [دل شكن] (پ) كۆڭۈلنى سۇندۇرغۇچى، خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى.

دىلفەزا [دل فزا] (پ) كۆڭۈلنى كۆتۈرگۈچى، شادلاندۇرغۇچى، روھلاندۇرغۇچى:
ئەجەن دىلفەزا بەيتى ئەشئارنى،
كى مەزمۇنىدا ياد ئېتىپ يارنى.
— ئا. نىزارى.

دىلفۇروز [دل فروز] (پ) 1) يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى؛ كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى:
ھىدايەت چىراغى قىلىپ دىلفۇروز،
كى زۇلمەت سەراسى بولۇپ مىسلى روز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى، يېقىملىق.

دىلفىرىب [دل فريب] (پ) 1) كۆڭۈلنى ئالدىغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ئۆزىگە تارتقۇچى:
قارەلىقدىنىدۇر سەنەملەر ساچۇ قاشى دىلفىرىب،
قارەلىقدىن تاپتى قىممەت ئەنبەرۇ مۇشكى تاتار.
— تەجەللى.

دىلقىگار [دلفگار] (پ) دىلى يارا، خەستە، مەجرۇھ:
مۇنچە نېگە ئەيلەدىڭ دىلفىگار؟
يوقتۇر يەنە سەن كەبى ستەمكار.
— ئەرشى.

دىلكەش [دلكش] (پ) دىلنى تارتقۇچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك:
مېنىڭ بەزمەمدە بولسە نەغمە پەرداز،
مۇھەببەتدىن چىقارسە دىلكەش ئاۋاز.
— خىرقەتى.

دىلكەش نەۋا — دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى مۇقام، كۆڭلۈلىنى مەھلىيا قىلغۇچى كۈي.

دىلكەش سۇرۇد — يېقىملىق ناخشا؛ ئاۋاز.

ئايىنى دىلكەش — ياخشى ئادەت، يېقىملىق مىجەز، ئېسىل پەزىلەت:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداغ شوخ بىپەرۋا يىگىت،
خۇلقى خۇش، ئايىنى دىلكەش، ھەيئەتى زىبىبا يىگىت.
— ئەرشى.

سەۋتى دىلكەش — «دىلكەش سۇرۇد» قا قارالسۇن.

دىلكۇشا [دلكشا] (پ) كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، شادلاندۇر-

غۇچى؛ يېقىملىق:
كاشغەر شەھرىن بىلىك گۈزەللىك يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەتفەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.
— گۈزەل.
نەۋائى دىلكۇشا — يېقىملىق كۈي.
نۇتقى دىلكۇشا — دىلغا ياقىدىغان سۆز، يېقىملىق نۇتۇق.
دىلكۇشادە [دلكشاده] (پ) 1) ئوچۇق كۆڭۈل. 2) شاد، خۇرسەن.
دىلكۇشادە ئولماق — شاد بولماق، كۆڭلى ئېچىلماق، غەمدىن قۇتۇلماق.
دىلكۇشاي [دلكشای] (پ) «دىلكۇشا» غا قارالسۇن.
دىلگىر [دلگیر] (پ) يۈرىكى سقىلغان، بوغۇلغان؛ ئازار يېگەن، رەنجىگەن؛ خاپا، غەمكىن:
قىلىپ ھۇسنى ئاتى بۇلبۇلغە تەئسسر،
غەرىب بىچارە بۇلبۇل بولدى دىلگىر.
— خىرقەتى.
دىلمۇردە [دل مرده] (پ) كۆڭلى ئۆلۈك، ئارزۇ ـ ھەۋىسى يوقالغان، بوشاشقان.
دىلنەۋاز [دل نواز] (پ) 1) دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى يايراتقۇچى؛ يېقىملىق؛ يار، جانان، مەشۇق:
مېنىڭ سەن ئىككى ئالەم دىلنەۋازىم،
سېنىڭ ئۇچۇن ئېرۇر سوزۇ گۇدازىم.
— خىرقەتى.
دىمار [دیمار] (ئە) 1) تۇتۇن. 2) ھالاكەت، نابۇت. 3) «دەمار» غا قارالسۇن.
دىمار چىقارماق — ھالاك قىلماق:
ئالى ئەبباس ئەيلەبان كىسۋەتلەرىنى قاپقارا،
قارا باسقاندەك مۇخالىفتىن چىقارمىشلار دىمار.
— تەجەللى.
دىماغ [دماغ] (پ) 1) بۇرۇن. 2) مېڭە:
كۆزدىن پەرۋەش ئۇچتىلەر، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلەر مەستانە ئەۋرۇلدى دىماغ.
— شەۋقى.
3) كەيپىيات، روھىي ھالەت. 4) تەبىئەت، كۆڭۈل. 5) ئارزۇ ـ ئىستەك، خاھىش. 6) خىيال، ئەقىل، ھوش.
دىماغ زەئفى — نېرۋا ئاجىزلىق.
دىماغ خۇش ئولماق — شاد بولماق، خۇشاللانماق.
دىماغ قىزىغ ئولماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.
دىماغ گەرم ئەتمەك — مەست قىلماق.
دىماغ ئۆيى — مېڭە قاپقىقى.
دىماغى فۇلاد — جاھىل، قەيسەر، گەپكە كىرمەيدىغان.
دىماغى مۇشەۋۋەش — پەرىشان ھالەت.
دىن [دین] (ئە) ئېتىقاد، ئىشەنچ:
خار كۆرسەڭ بايغە ئىززەت ئەيلەبان فەقر ئەھلىنى،
دىننى بەرباد ئەيلەگەيسەن، دىنۇ ئىمانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.
دىنار [دنار] (ئە) 1) ئالتۇن تەڭگە. 2) پۇل بىرلىكى. 3) قىپقىزىل، چاقناپ تۇرغان:
قويار سەدقەلەر دەپ بۇ دىنارنى،
بىلىپ مۇئتەبەر ئول نىگۇنسارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىنپەرۋەر [دین پرور] (ئە + پ) دىن ھامىيسى.
دىنسىز [دینی] دىنغا مەنسۇپ، دىنغا ئائىت.
دىۋ [دیو] (پ) 1) دىۋە، شەيتان؛ ھەيۋەتلىك، ناھايىتى زور، كۆچلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇق:
قازىپ ئېردى دىۋلەر قىلىپ ئېھتىمام،
پامەردى سۇلەيمان ئەلەيھىسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى. 2) مۇغەمبەر، ئالدامچى، مەككار، ھىيلىگەر. 3) بالا ـ قازا. 4) دەھشەت. 5) تېز، چاپقۇر، ئىلدام يۈرەر.
دىۋى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق، شەيتانلىق، زوراۋانلىق.
دىۋى لەئىن — لەنەتلەنگەن دىۋە:
كىمكى سۇجۇد ئەيلەمەدى ھۇسنۇگە،
دىۋى لەئىن ئولدىيۇ شەيتانمىز.
— نەسىمى.
مىدھەتى دىۋ — دىۋىنىڭ مەدھىيىسى:
ئىستەمە قەددىڭ جەھاندىن بەسكى ئەفرىدۇن ئەسىر،
مىدھەتى دىۋ ئەيلەبان سۇلىبى پەرنزاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
دىۋار [دیوار] (پ) 1) تام. 2) چېگرا؛ توسۇق:
ئەجەب باغىكى ھەر دىۋارى ئانىڭ،
شەرافەت سايەسى يەتكىنى ھۇمانىڭ.
— ناقىس.
سايەئى دىۋار — تام سايىسى، كۆلەڭگىسى:
دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۇن كوبى ساری سايەئى دىۋار بەس.
— ئەرشى.
سەرى دىۋار — تامنىڭ بېشى، كوچىنىڭ بېشى:
مەنى ھەيران باشىغە سايەسى تۇشسە ئەجەب ئېرمەس،
نېتاڭ، خۇرشىدى شەۋكەتكىم سەرى دىۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.
دىۋان [دیوان] (پ) [كۆپلۈكى: دەۋايىن] 1) دەپتەر؛

دۋان، توپلام؛ مەجمۇئە:
بىلمەسلىك ئەھلى جۇنۇننىڭ ھالەتىنى، زاھىدا،
ھەسىبى ھال ئاچقىل زەلىلى تەلىبەنىڭ دۋانىدىن.
— زەلىلى.
2) دۆلەت مەھكىمىسى، ھۆكۈمەت ئىدارىسى:
كى دۋانغا باردىم تەمەللۇق ئۈچۈن،
ئالار سەرۋەرىغە تەئەللۇق ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) دۆلەت ھېسابات مەھكىمىسى:
دۋاندا موللالاركى پۈتۈپ دەفتەرى ھىساب،
ئىنسابۇ ئەدل چېھرەسىگە ياپسا ئول نىقاب.
— سەبۇرى.
4) ئوردا، ساراي، قەسىر:
مەجالىس تۈزۈپ بىللە دۋان ئارا،
ئىكەۋ ئولتۇرۇپ قەسرۇ ئەيۋان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۋان باشى — دۋان باشلىقى، مەھكىمە باشلىقى، ۋەزىر.

دۋان بېگى — ۋەزىر؛ باش كاتىپ:
دېدىكىم: ئاتام شەھقە دۋان بېگى،
نە دۋان بېگى، بەلكى ئەيۋان بېگى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەفھەئى دۋان — دۋان بېتى، سەھىپىسى:
گۈلىستانى سۇخەننى سەير ئېتەردە سەفھەئى دۋان،
چېكەر باشىغە گۈلدەك مىسرە ئىنى ئىنتىخاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ھۇسۇن دۋانى — گۈزەل چېھرىسى، رۇخسارى.

دۋانە [دىۋانە] (پ) 1) ئەقىلدىن ئازغان، سەۋدايى:
يارىنىڭ كويىدا مەن دۋانە بولدۇم ئاقىبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىبەت.
— نەۋبەتى.
2) سەرسان، سەرگەردان؛ گاداي. 3) ئاشىق:
ئەي سەنەملەر سەرۋەرى، جانىم ساڭا دۋانەدۇر،
كىم چىراغى ھۇسنۇڭغە كۆڭلۈم قۇشى پەرۋانەدۇر.
— ئەرشى.
4) دۋانە، تىلەمچى:
بۇ دۋانە ئالسۇن يىغىپ پۇللارىن،
خەزايىن، دەفايىن بىلە قۇللارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دۋانە پەيۋەند — دۋانىلەرچە.
دۋانە كىردار — دۋانە مىجەز، سەۋدايى.
دۋانە شىئار — دۋانە سۈپەت، سەۋدايى مىجەز.
دۋانە مانەند — دۋانىگە ئوخشاش، سەۋدايىلاردەك.
دۋانە مىسال — «دۋانە مانەند» كە قارالسۇن.
دۋانەئى ئاشۇفتە — ئاشىق، شەيدا، سەرسان ـ سەرگەردان.
دۋانەئى ئالىي سىفەت — پاك ھەقىقىي ئاشىق.
دۋانەئى خۇمارى ئەبتەرىي — دائىم ئىچىپ، مەست ـ ئەلەست بولۇپ يۈرگۈچى كىشى.
دۋانەئى سىياھپۇش — 1) ئەل نەزىرىدىن قالغان كىشى. 2) ئۆزىنى كەمتەر قىلىپ كۆرسىتىش.
دۋانەئى شەيدا — ئەقىلدىن ئاداشقان ئاشىق.
دۋانەئى فاسىقى ئەبتەرىي — يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى سارالسۇن.
دۋانەئى فەرزانە — دانىشمەن، بىلىمدان دۋانە.
دۋانە ئولماق — 1) سەۋدايى، تەلۋە بولماق. 2) ئاشىق بولماق، گىرىپتار بولماق.

دۋانەسار [دىۋانەسار] (پ) سەۋدايى سۈپەت، سارالسۇغا ئوخشاش، تەلۋىلەردەك، دۋانىلەر كەبى.

دۋانەگان [دىۋانەكان] (پ) سەۋدايىلار، دۋانىلەر:
جان بېرۈرده زررە تەغىير ئولمادى،
ئەي پەرى رو، ھالەتى دۋانەگان.
— زەلىلى.

دۋانەۋار [دىۋانەوار] (پ) «دۋانەسار» غا قارالسۇن:
ئەرشىيا، گەرچە نەۋائى ھەم ئەسىر بولمىش ئىكەن،
بولماغاي مۇنداغ ئانى دۋانەۋار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

دۋانەۋەش [دىۋانەوش] (پ) «دۋانەسار» غا قارالسۇن.

دۋانخانە [دىۋان خانە] (پ) دۆلەت كاتىبات مەھكىمەسى.
فەلەك دۋانخانەسى — ئاسمان.

دۋانىي [دىۋانى] (پ) دۋانغا تېگىشلىك، مەھكىمىگە تەۋە.
دۋانىي قىلماق — مۇسادىرە قىلماق، دۆلەت ئىختىيارىغا ئالماق.

دۋائىين [دىۋاين] (پ) 1) دۋنگە ئوخشاش، دۋنسىمان. 2) ھىيلىگەر، مەككار، قۇۋ.

دۋباد [دىۋباد] (پ) 1) چاك ـ توزان. 2) قۇيۇن. 3) كۈچلۈك، پالۋان.

دۋبەند [دىۋبند] (پ) دۋە بىلەن ئېلىشقۇچى، دۋنىي يەڭگۈچى، دۋنىي باغلىغۇچى؛ زور، جەسۇر، كۈچلۈك، پالۋان.

دۋپەيكەر [دىۋ پىكر] (پ) دۋندەك؛ ھەيۋەتلىك، بەتشەكىل.

دىۋزاد [ديوزاد] (پ) 1) دىۋدىن تۇغۇلغان، دىۋە ئەۋلاد ى، دىۋە بالىسى. 2) دىۋدەك. 3) زور گەۋدىلىك، يۇگۇرۈك ئات.

دىۋزادە [ديوزادە] (پ) «دىۋزاد» قا قارالسۇن.

دىۋزەدە [ديوزدە] (پ) دىۋە ئۇرغان، جىن ئۇرغان.

دىۋسار [ديو سار] (پ) دىۋە شەكىللىك، دىۋنگە ئوخشاش.

دىۋسان [ديو سان] (پ) دىۋسىمان، دىۋە كەبى؛ زور.

دىۋسىرەت [ديو سيرت] (پ) دىۋە خۇيلۇق، دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، بۇزۇق مىجەزلىك.

دىۋكۆش [ديو كش] (پ) 1) دىۋنى ئۆلتۈرگۈچى. 2) كۈچلۈك، پالۋان، باتۇر.

دىۋلاخ [ديولاخ] (پ) دىۋە كۆپ جاي، دىۋلەر ماكانى.

دىۋمانەند [ديومانند] (پ) دىۋسىمان، دىۋنگە ئوخشاش؛ زور، كۈچلۈك؛ قوپال.

دىۋنەژاد [ديو نژاد] (پ) دىۋە نەسەب، دىۋە ئەۋلادى، دىۋدىن تۆرەلگەن؛ دىۋدەك قەبىھ.

دىۋنىھاد [ديونهاد] (پ) دىۋە تەبىئەت؛ كۆڭلى قارا، قەبىھ.

دىۋۇەش [ديو وش] (پ) «دىۋ مانەند» كە قارالسۇن.

دىۋۇەش خەلق — دىۋنگە ئوخشايدىغان كىشىلەر.

دىۋە [ديوه] (پ) «دىۋ» گە قارالسۇن:

كىم ئول پەرىسىز قىلغۇسىدۇر دىۋە تەسەۋۋۇر،
ئەرشكى ئانىك بولسە چۇ ھەمخانە پەرىزاد.

— ئەرشى.

دىۋە ئەبتەر — بەتھەيۋەت؛ يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى دىۋە؛ قورقۇنچلۇق ئادەم:

بار ئىردىكىم ئاڭا يەتتە بەرادەر،
زەخامەتلىك، يوغان باش دىۋە ئەبتەر.

— ناقىس.

دىيار [ديار] (ئە) 1) ئۆلكە، مەملىكەت؛ ئۆلكىلەر، مەملىكەتلەر. 2) يۇرت، ۋەتەن، ئۆي، ماكان:

زەھى ئازادەئى مەن ئىشق ئارا مەجنۇن ئەمەس ھەمراھ،
نە مەندە خانۇمانۇ نە ماڭا يارۇ دىيار ئولغاي.

— سەبۇرى.

دىيارى ئەجەم — ئەجەم مەملىكىتى، ئۆلكىسى:

تاپاي مەنفەئەت دەپ سەفەر ئەيلەدىم،
دىيارى ئەجەمغە گۇزەر ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دىيارى خاۋەر — شەرق مەملىكىتى، ئۆلكىسى.

دىيارى كاشغەر — قەشقەر دىيارى، ۋىلايىتى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئىلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.

— گۇمنام.

دىيارى ھۇسن — 1) گۈزەللىك دىيارى. 2) چىراي، يۈز، چىھرە:

دىيارى ھۇسندىن ئەزم ئەيلەسەم كۆلبەم سارى ناگاھ،
يۇلىنە كۆزلەرىم سەردا بەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

غەم دىيارى — غەم ـ قايغۇ دىيارى، دەرد ـ ئەلەم ماكانى:

سەبا ھەم قىلدى بۇلبۇلنى پۇرستىش،
ساڭا بۇ غەم دىيارىدا بەدۇر ئىش.

— خىرقەتى.

دىيانەت [ديانت] (ئە) 1) دىندارلىق، دىن تۇيغۇسى. 2) كۆچمە م. ۋىجدان، ئىنساب. 3) ھەقىقەت. 4) ئېتىقاد، ئىشەنچ.

بەددىيانەت [بددىانت] (پ + ئە) 1) دىنسىز. 2) ئېتىقادسىز. 3) ئىنساپسىز، ۋىجدانسىز:

مېنىڭ چىقمايدۇ دەردىم، ئەي قەلەندەر، زەررەچە ھەرگىز،
رەقىبى بەددىيانەتنى ئەگەر ئوت ئىچرە كۆيدۈرسەم.

— قەلەندەر.

دىيەت [ديت] (ئە) خۇن باھاسى، خۇن پۇلى (بىراۋنى ئۆلتۈرگەنلىك ئۈچۈن تۆلىنىدىغان قان باھاسى).

ھۆكمى دىيەت — خۇن ھەققى تۆلەش ھۆكۈمى، خۇن ھەققى توغرىسىدىكى كېسىم.

دىيدار [ديدار] (پ) 1) يۈز، چىھرە. 2) ۋىسال، يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش:

سەبا گۈلىنىڭ دىيدارىغە خەرىدار ئىستەپ بارىپ، بۇلبۇلنى تاپقانى.

— خىرقەتى.

دىيدار كۆرمەك — كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.

جىلۋەئى دىيدار — چىراي جىلۋىسى:

گۈلنى نەيلەي، گۈلشەن ئىچرە بولسە گۈلرۇخسار بەس،
شىيۋەئى ھۇسنى مەلاھەت، جىلۋەئى دىيدار بەس.

— ئەرشى.

مەستى دىيدار ئولماق — كۆرۈشۈش ئىشتىياقىدا مەست بولماق، قاتتىق سېغىنماق.

نېئمەتى دىيدار — ئۇچرىشىش نېمىتى، ۋىسال:

ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددەئاڭۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىيداردۇر.

— شەۋقى.

دیده [دیده] (پ) کۆز:
ئىشقىنىڭ ھەۋەسىدە گەر يۇرۇرمەن،
دىدەم ئۆزەسىدە جا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

دیده بىخاب — ئۇيقۇسىز كۆز.
دیدەئى پۇرخۇن — قانغا تولغان كۆز.
دیدەئى جان — جان كۆزى:
تەۋاف ئەيلەدىم دىدەئى جان بىلە،
بارىپ ئالدىغە خەتمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دیدەئى جەھانبىن — جاھاننى كۆرەلىگۈچى كۆز، ئۆتكۈر كۆز.
دیدەئى خۇنبار — قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز:
ئىلتىفاتى كۆرمەدىم ئول دىلبەرى تەرراردىن،
كەلمەدى رەھمى ئانىڭ بۇ دىدەئى خۇنباردىن.
— قەلەندەر.

دیدەئى رەۋشەن — نۇرلۇق، ئۆتكۈر كۆز.
دیدەئى گىريان — يىغلاپ تۇرغان كۆز، ياشقا تولغان كۆز.
دیدەئى ئىبرەت — ئىبرەت كۆزى، ئىبرەت ـ ساۋاق ئالغۇچى كۆز.
نۇرى دیده — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت، سۆيۈملۈك كىشىسى:
كى ئەي نۇرى دىدەم قايان باردىڭىز؟
سەفەردىن بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

دیده‌بان [دیده‌بان] (پ) پايلاقچى، نازارەتچى، كۆزەتچى، قاراۋۇل، ساقچى، مۇھاپىزەتچى.
دیدبان [دیدبان] (پ) «دیده‌بان» غا قارالسۇن.
دینار [دینار] «دىنار» غا قارالسۇن.

ر

رازجو [رازجو] (پ) سىر، مەخپىيەتلىك ئىزدىگۈچى:
كەيفىيەت سوردىكى نە ھال ئېردى بۇ،
شەيخ ئايتدى: كى ئەي رەفىقى رازجو.
— نەۋايى.

رازدار [رازدار] (پ) 1) سىرداش، مۇڭداش:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۈم بىرلە بەرسەك مۇژدەئى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.
2) خەۋەردار. 3) ئىشەنچلىك.

رازۇلۇغ [راضولوغ] رازىلىق، «رازى» غا قارالسۇن:
بەرمەگەلى نەھەد تۇرۇر كەلسە قەزاغە رازۇلۇغ،
قانغالى ئارزۇسىغە كۆرمەدىلەر رەۋا چېچەك.
— موللا سالىھ.

رازى [راضى] (ئە) باش ئەگكەن، قوبۇل قىلغان، ئىتائەت قىلغان:
ئەندەلىبغە خاردىن مەجۇنغە ئەتقال تاشىدىن،
رازىدۇر يۇز جەۋرى يەتسە خار ئىلە خاراسىغە.
— موللا سالىھ.

رازى بولماق — كۆنمەك، قانائەت قىلماق، باش ئەگمەك، ئىتائەت قىلماق:
ئەرزى دىلىمنى ئىشتىبان رەھىم ئەيلەسە مەن زارغە،
گۈل سۆيگەلى بولسە بەھەم رازى بولۇرمەن خارغە.
— موللا سالىھ.

رازىق [رازق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى، تويدۇرغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
جەمئى جەھاننىڭ ئېرۇر خالىقى،
ھەمە زى نەفەسنىڭ ئېرۇر رازىقى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رازىيانە [رازيانە] (پ) ئارپابەدىيان.

راست [راست] (پ) 1) چىن، ھەقىقەت؛ توغرا؛ ئوڭ:
...فەرەڭ ئەلچىسى ژەۋرىنىڭ سۆزى راست چىقىپ ژە ئانى ئىفشا قىلىپ، شاھ ژەۋرنى زىندانىدىن خەلاس قىلىپ ژە شاھ قەفەسدەكى ئىككى كىشىنىڭ ھالىنى تەجەسسۇس قىلغانىدا، خاجە نائىلاجلىقىدىن باشىغە كەلگەن سەرگۈزەشتىن بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۇدۇل، تۈپتۈز:
كېلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست.
— لۇتفى.
3) لايىق، مۇناسىپ؛ ئوخشاش، ماس؛ خۇددى:
ئەگەر راست بولساڭ ئاڭا مۇئتەقىد،
كى زىندانغە بارغىل بولۇپ مۇستەئىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) تازا، پاكىز:
خىزىردىن ئىبلىس ئېرۇر ئەمما كەبى،
راست زۇمۇررەد بىلە ئەفئا كەبى.
— نەۋايى.
5) مۇزىكا كۈيلىرىدىن بىرى.

راست ئەيلەمەك — راسلىماق، تەييارلىماق:
بۇ شەھ ئەمر قىلدى تەبەھكارنى،
ئاسىڭ راست ئەيلەپ ئېگىز دارنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راست قىلماق — 1) سازلىماق (چالغۇ ئەسۋابلىرىنى):
سەن مەي ئىچىبۇ راست قىلىپ ساز ئىلە ئاھەڭ،
مەن قان يۇتۇبۇ تارتىبان ئەفغان ئىلە نالە.
— نەۋايى.
2) تەييارلىماق، راسلىماق، «راست ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىڭ راست،
ئېرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

راست كەلتۈرمەك — توغرىلىماق، توغرا كەلتۈرمەك.

راست كەلمەك — ماس كەلمەك، توغرا كەلمەك؛ راست چىقماق.

راستى - رەستى — «توغرا بولساڭ قۇتۇلسەن» مەنىسىدىكى ئىبارە.

راست بەسەر [راست بصر] (پ + ئە) توغرا كۆڭۈل:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست بەسەر.
— نەۋايى.

راست رەۋ [راست رو] (پ) توغرا يۈرگۈچى، توغرا، ھالال.

راست رەۋلىق [راست رو ليق] توغرىلىق، ھاللىق.

راستگار [راست كار] (پ) قۇتۇلۇش؛ ئاقلىنىش، پاكلىنىش:
ئاڭا راستىي ـ رەستىي كەلگەي بەكار،
قاچان راست بولماي بولۇر راستگار.
— نەۋايى.

راستگار بولماق — قۇتۇلماق.

راستگام [راست كام] (پ) توغرا يۇرگۈچى، توغرا قەدەم تاشلىغۇچى.

راستگو [راستكو] (پ) توغرا سۆزلۈك، توغرىسىنى، ھەق گەپنى قىلغۇچى:
راستگو كىرسە بولماغاي ئاڭا جۇش،
سۇيى بەرگەي ھەۋاسى چەشمەئى نۇش.
— نەۋايى.

راستگوي [راستكوي] (پ) «راستگو» غا قارالسۇن:
تاپىلماي ئالەم ئىچرە بىر مۇۋافىق يار، مەگەر تاپتىم،
ئۆزى سافۇ سۆزى ساف راستگويلىغدە ئەيان كاغەز.
— خۇشھال غەربى.

راست مانەند [راست مانند] (پ) راستقا ئوخشاش.

راسۇ [راسو] (پ) سۆسەرلەر ئائىلىسىدىن بولغان يىرتقۇچ كىچىك ھايۋان.

راسىخ [راسخ] (ئە) [كۆپلۈكى: راسخىن] 1) مۇستەھكەم، تەۋرەنمەس، بەرقارار، دائىمىي، مەھكەم تۇرىدىغان. 2) بىلىدىغان، ياخشى بىلگۈچى.

راسىخ بولماق — بەرقارار بولماق، مۇستەھكەم بولماق.

راسىخ تۇتماق — مۇستەھكەم قىلماق، بەرقارار تۇتماق.

راغ [راغ] (پ) 1) ئوتلاق، ياپلاق؛ دالا:
نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قىلىپ راغنى باغ ئىلە بوستان،
كى جارى قىلىپ ئاندا ئابى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

2) باغ، باغچە؛ باغ ـ بوستان:
يەتتى سۇلتانغە بۇ سۆز باشىدىن ـ ئاياغ،
تىيرە بولدى كۆزلەرگە باغۇ راغ.
— زەلىلى.

راغىب [راغب] (ئە) خالىغۇچى، تەلەپ قىلغۇچى؛ مايىل؛ خاھىش:
ئەگەر راغىب ئىسەم دىل باغىغە ئۆسلى قەدەم قىلماق،
بەكىت كۆڭلۈڭگە ئىتلار مېھرىنى راغىب قۇياشمىدۇر.
— گۈمنام.

راغىب بولماق — خالىماق، مايىل بولماق:
بۇلبۇل سەبادىن گۈلىنىڭ ئۆسىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى گۈلغە تالىب بولۇپ، بارۇرغە راغىب بولۇپ، سەبادىن بىرنەچچە سوئال سوراغانى.
— خىرقەتى.

راغىب ئولماق — تەلەپ قىلماق، «راغىب بولماق» قا قارالسۇن.

رافەت I [رافت] (ئە) ئەسلى «رەئفەت» بولۇپ، ئۆزن ئېتىبارى بىلەن «رافەت» بويىچە ھەم ترانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن:
بولدى سەركەشلىكدىن ئانىڭ ئافەتى،
ئەجزۇ تۇفراغلىق يۇ بىرىنىڭ رافەتى.
— نەۋايى.

رافەت II [رافت] (ئە) يېقىنلىق؛ «رەئفەت» كە قارالسۇن.

رافىئ [رافع] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرگۈچى، يۇكسەلدۈرگۈچى.

راقىم [راقم] (ئە) خەت يازغۇچى، كاتىپ:
... دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ئۆ يەنە داغى لەتافەت شىئار نازىملار زەرىفى ئۆ زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان ئىستىمئ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇ ئۆ مەقبۇل ئۆ مەئنى دەرياسىدا مۇنچە غەۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قېدىرخان يەركەندى.

راقىي [راقى] (ئە) دۇئاخان؛ سېھىرگەر، سېھىر قىلغۇچى:
يانە راقىيۇ ساھىرى ھۇنەرى،
دەفئ ئېتەردۇك زىيانى دېۋۇ پەرى.
— نەۋايى.

راك [راك] ئۇيغۇر مۇقاملىرىدىن بىرى:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەغمە،
بەلكى نەۋادا قىلچىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— موللا سالىھ.
راك، ئوشاق ۋە ئوشاقنىڭ مەرغۇلەلارىنى ئىجاد ۋە كەشف قىلىپ ئالەمگە يايغان، شاگىردلارىغە تەئلىم قىلغان ئېردى.
— مۆجىزى.

راكىب [راكب] (ئە) ئاتلىق، ئات (ئات، تۆگە، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى) مىنىپ يۈرگۈچى:
مىنسە ئەبرەش ئول قۇياش، كۆيمەي نېتەيكىم، بابىرا،
مېنى كۆيدۈرمەككە يەلدۇر مەركەب، ئوتدۇر راكىبى.
— بابىر.

راكىب بولماق — «راكىب ئولماق» قا قارالسۇن:
چۇ شەھ باد پەيماغە راكىب بولۇپ،
تەقى قاھ بارماقغە راغىب بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

راكىب ئولماق — بىرەر ئۇلاغقا مىنمەك؛ ئاتلانماق.

راكېئ [راكع] (ئە) رۇكۇ قىلغۇچى، بېشىنى ئەگكۈچى، ئىككى پۇكۇلگۈچى:

ئەي نەۋائى، ئىستەسەڭ بەرگۈ نەۋا بۇ باغ ئارا،
گۈلدەك ئول راكېئ، كېچە بۇلبۇل كەبى بىدار سۇبھ.

— نەۋابى.

راكېئ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك.

رام [رام] (پ) پەرمانبەردار، بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش:

كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلە بولدى بەسى رام،
نى يەرگە يەتكۈسى ئاخىر سەرەنجام.

— سەيىد ئەھمەد.

رام ئەيلەمەك — 1) جەلپ قىلماق، ئۆزىگە تارتماق:

دانەنى ئادەمگە سەن دام ئەيلەدىڭ،
نەفسىنى ئول دانەغە رام ئەيلەدىڭ.

— خەراباتى.

2) ئىتائەت قىلماق، ئىتائەتكار بولماق.

رام بولماق — مايىل بولماق، بويسۇنماق:

تەسەللى خاتىر دېدىم ياخشى سۆز،
بولۇپ ئەندەكى رام بۇ قىز ئاچتى كۆز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رام قىلماق — «رام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

رام ئولماق — «رام بولماق» قا قارالسۇن:

نېتكۈڭ، ئەي جان، گەرچە ئىستەر بۇتى ئارامىڭ سېنىڭ،
رام ئولغان كۆپدىن ئوق ئارامى جانىم بولسە بەس.

— ئەرشى.

رامىش [رامش] (پ) 1) پاراغەت؛ رەھمەت قىلىش. 2) ناخشا، مۇزىكا:

كى ئول ئۇن بىلە ئەيلەگىل رامىشى،
كى يەتكەي ماڭا بىردەم ئارامىشى.

— نەۋابى.

رامىش ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، مۇزىكا چالماق.

رامىشگەر [رامشكر] (پ) ناخشىچى؛ مۇزىكانت:

زۇھرە داغى فەخر ئېتىپ بولمىش ئىدى رامىشگەرى،
خىزمەتىدە خەم قىلىپ قەددىنى چەرخى چەنبەرى.

— ئەرشى.

رامىشى [رامشى] (پ) كۈيلىگۈچى، (مۇزىكا) چالغۇچى.

رامىھ [رامح] (ئە) 1) (ھەربىرىكەتتىكى) ئاتلىق ئەسكەر. 2) نەيزە تۇتقان، نەيزىلىك. 3) يۇلتۇز نامى.

سىماقى رامىھ — ئەسەد بۇرجى (ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرى) دىكى بىر يۇلتۇزنىڭ نامى؛ «بۇرج» قا قارالسۇن:

ئوتاغەلەردىن نەسرى تايىرغە رەم، نەيزەلەردىن سىماقى رامىھ يۇزى دەرھەم.

— نەۋابى.

ران [ران] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۇرگۈزگۈچى، ماڭغۇزغۇچى، كەتكۈزگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

زەئفران — كۈچسىزلىكنى، ماغدۇرسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى؛ كۈچكە، ماغدۇرغا كىرگۈزگۈچى.

راه [راح] (ئە) 1) شادلىق. 2) كۆچمە م: مەي، شاراب:

ئىچۈرگەچ غۇسسە راھىن مېھر ئەياغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.

— ئەرشى.

راھى رەيھانىي — كۆكۈش ۋە خۇشبۇي مەي.

راھىٔ گۈلفام — گۈل رەڭ، ئەتىرگۈل رەڭلىك مەي، قىزىل مەي، قىزىل رەڭلىك شاراب:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

راھى نەھرۇن ـ نىجات — نىجاتلىق دەرياسىنىڭ شارابى، ئاسايىشلىق مېيى:

كى بولسۇن ماڭا راھى نەھرۇن ـ نىجات،
تاپاي زەۋقىدىن جاۋدانى ھەيات.

— ئا. نىزارى.

راھى ۋەسل — ۋىسال شارابى، ئۈچرىشىش مېيى:

ئايا ساقىيا، تۇت ماڭا راھى ۋەسل،
بولاي زەۋقى ـ شەۋقىدە مىسباھى ۋەسل.

— ئا. نىزارى.

راه II [راه] (پ) يول؛ مەسلەك؛ ئېتىقاد:

يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە راھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم خەتەر بولماسا.

— زەلىلى.

راھى ئەدەم — يوقلۇق يولى:

ئەي گۆرىستان ئەھلى بىر ـ بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇ كۇن تاڭلا قىيامەت ئەقەرىب.

— زەلىلى.

راھى راست — توغرا يول:

يا رەبا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىلكى، ەفاسىق بولماغاي.

— خەراباتى.

ئەزمى راه — يولغا چىقىش:

زەمىن تۇفراغى ھەم بەغايەت سىياھ،
ئانىڭدىن تۇشۇپ ئەيلەدىم ئەزم راھ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

تۇشە راھى — سەپەر ئوزۇقى، يول ئوزۇق ـ تۇلۇكلە-

رى:
ياشلىقىمدا گەۋھەرى تاغىتنى بەرباد ئەيلەدىم،
تۇشە راهى ئاخىرەت بىلكۇل ئەدا بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

تۇشەئى راھ — «تۇشە راهى» غا قاراڭ:
كېتەر يولۇڭغە نە لازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۇركى تۇشەئى راهىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

خاكى راھ — يولنىڭ توپا ـ تۇپرىقى؛ يولنىڭ چاڭ ـ توزىنى:
خارلىق ھەددىن ئاشۇرماڭ، چۈنكى ئىززەت يولدادۇر،
ئاتىڭىز نەئلىنىدە بىزنى خاكى راھ ئەيلەپ ئۆتۈڭ.
— لۇتفى.

شاھ راھ — پادىشاھلىق يول، خان يولى؛ كاتتا يول:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۈممەتكە دەستۇرۇل ـ ئەمەل.
— زەلىلى.

راھەت [راحت] (ئە) تىنچلىق، ھۇزۇر، لەززەت، دەم ئېلىش:
يا كۆڭۈلنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— مولا سالىھ.

راھەت سىرىشت — راھەت ئارىلاش:
رەۋزەئى فىردەۋس ئىچرۇر ھەرقانچە كىم راھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدە جۇز ئازرۇيى ۋەسلى بار.
— مەشھۇرى.

راھەتۇ ئىشرەت — راھەت ۋە ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
مىلك دېدىم ئەرزىمنى، بىرى بولمادى باۋەر ساڭا،
كۆرمەدى ھەرگىز جەھاندە راھەتۇ ئىشرەت يۈزىن.
— قەلەندەر.

راھەتى دەۋران — دەۋرنىڭ راھەت پاراغىتى:
تا كۆڭۈل بەردىم ساڭا، ئەي موھۋەشى ھۇرى زەمان،
راھەتى دەۋران يۈزىنى بىر زەمانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

راھەتەين [راحتين] (ئە) ئىككى راھەت.
ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين — ئۇمىدسىزلىك ئىككى راھەتنىڭ بىرى:
ساقىيا، كۆپ ۋەئدە قىلدىڭ، راھ ئىلە راھەت بېتۇر،
يوقسە قىل مەئيۇسكىم، ئەل ـ يەئسۇ ئىھدەر ـ راھەتەين.
— نەۋائى.

راھبەر [راهبر] باشقۇرغۇچى؛ يول كۆرسەتكۈچى، يولباشچى، يېتەكچى:
دېدىم: يەتسە ناگاھ بۇلاردىن زەرەر،
مەنى ناتەۋانغە بولۇڭ راھبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھرەۋ [راەرو] (پ) يولۇچى، سايياھەتچى:
كۇفرۇ ئىمان راھرەۋغە كىش ئەمەس،
ئەسل يولدا بەند راھى بىش ئەمەس.
— نەۋائى.

راھزەن [راهزن] (پ) ئوغرى؛ يول توسار، قاراقچى:
مەستانە نەۋا بىرلە قويايى كەئبە سارى يۇز،
كىم يولدە مېنى مۇغبەچەئى راھزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

كى بىر ئوق بىلە ئەلنى قىلدى خەلاس،
ھەمە راھزەنلەردىن ئالدى قىساس.
— ئا. نىزارى.

راھشۇناس [راەشناس] (پ) يول تونۇغۇچى، يول بىلگۈچى:
بولدۇڭ چۇ بەلادە راھشۇناسىم،
باردۇر ساڭا مۇنچە ئىلتىماسىم.
— نەۋائى.

راھنەما [راەنما] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.
راھنەمۇن [راەنمون] (پ) «رەھنەما» غا قاراڭ.
راھنەۋەرد [راەنورد] (پ) «رەھنەۋەرد» كە قاراڭ.
راھۋار [راهوار] (پ) 1) يولۇچى، يول يۈرگۈچى:
ئايدى يەتتىم: ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.
— زەلىلى.

2) يول يۈرمەك، ئاتلانماق، ماڭماق:
كى ئاندىن بولۇپمىز يەنە راھۋار،
قىلىپ ئىختىيارۇ ۋىدائۇ دىيار.
— ئا. نىزارى.

راھىب [راهب] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇھبان] خرىستىئان دىنىدىكى تەقۋادارلار، زاھىد، موناخ؛ تەركىي دۇنيا قىلغانلار:
ياراماس قۇلغە ئالۇر ساھىبى،
كېتەر ئۆز يېرىگە ئەمەس راھىبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

راھىبى جاۋىد ئەتمەك — يولباشچىلىق قىلماق:
كۆڭلۈڭنى زەمان بەھرەسىدىن نەۋمىد ئەت،
نەفسىڭگە بۇ ئىشنى راھىبى جاۋىد ئەت.
— نەۋائى.

راھىلە [راحله] (ئە) ئات ـ ئۇلاغ، يۈك ھايۋانلىرى:
كىم قىلسە سەفەر يۈك بىلە، خەۋفۇ خەتەرى بار،
نې مال، ئۇزۇقۇ راھىلە، بىخەۋفۇ خەتەرمەن.
— گۇمنام.

راهىم [راحم] (ئە) باشپاناە، مېهرىبان، شەپقەتچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت، ئەي راهىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە بۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

راۋەنىد [راوند] (پ) بىر تۇرلۇك دورا ئۆسۈملۈكى:
بىلە دورى، راۋەند، نىلپەر، كۆن دورى،
سۆرۈنجان، خۇللەنجان، كىبابە، سەلىخ.
— موللا بىلال.

راۋي [راوى] (ئە) رىۋايەت قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى، نەقىل كەلتۈرگۈچى؛ خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋي،
ئىشتىكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

راۋىيى نۇكتەدان — ھېكمەت سۆزلىگۈچى، رىۋايەتچى:
رىۋايەت قىلۇر راۋىيى نۇكتەدان،
كى ئۆتكەن زەماندىن نەچە داستان.
— ئا. نىزارى.

راۋىيان [راويان] (ئە) [بىرلىكى: «راۋي»] 1) «راۋي» غا قارالسۇن. 2) رىۋايەت، قىسسە:
كەل، ئەي ۋەئىزگوي، ئەيلەگىل راۋىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.
— موللا شاكىر.

رائىز [رائض] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، ئۆگەتكۈچى؛ مەشىق قىلدۇرغۇچى؛ «رايىز» غا قارالسۇن:
كۆڭۈلكىم، ئەسرۇ تەۋسەن ئېردى زۇھد ئايىنىدە، كۆڭۈل،
كى ئىشقىڭ رائىزىدىن نې زەبۇنلەردەك يۇۋاشىپدۇر.
— نەۋائى.

رائي [راعى] (ئە) باشچى، سەركەردە، ھۆكۈمران:
رائي ئول دېھقانكى نان بەرگەي رىيا،
بولغاي ئول مەھشەر كۈنىدە روسىيا.
— خەراباتى.

رائىيە [رائيە] (ئە) ئاخىرى «ر» ھەرپلىك سۆز:
رائىيە قەسىدەسى — قاپىيىسى ياكى رادىپى «ر» بىلەن تۈگىگەن قەسىدە.
قەسىدەئى رائىيە — «رائىيە قەسىدەسى» گە قارالسۇن.

راي I [راى] (ئە) 1) پىكىر، ئوي، قاراش؛ ئەقىل، پەم، پاراسەت:
ئانىڭ رايى بىرلە تۇزەلدى جەھان،
كى ئاباد بولدى بۇزۇلغان مەكان.
— ئا. نىزارى.

2) ئىرادە، خاھىش؛ ئىختىيار:
كېرەك ئۆلتۈر، كېرەك ئەرسە قۇلۇڭمەن،
مۇبارەك بۇيرۇغۇڭدۇر قۇتلۇ رايىم.
— سەيفى سەرايى.

3) قارام، تەۋە:
فەلەك شەمئى رايى مۇنىرى ئانىڭ،
مەلائىك چىراغى زەمىرى ئانىڭ.
— نەۋائى.

4) يول:
سەھەر ۋەقتى بىر راي تاپتى سەۋاب،
ئالىمپ غەيب دوشىزەسىدىن نىقاب.
— نەۋائى.

رايى ئەلەم ئاراي — ئالەمنى بېزىگۈچى (بېزەتكۈچى) پىكىر.
رايى ئەلىل — خاتادىن خالىي بولمىغان چۈشەنچە، قاراش.
رايى ئەئزەم — ئۇلۇغ پىكىر؛ كاتتا ئىختىيار، چوڭ ھوقۇق:
خاجەنى رايى ئەئزەم پادىشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان ھالەتدە پادىشاھغە كېسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگىلى بۇيرۇغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رايى پاك — توغرا پىكىر.
رايى خىرەد — ئەقىل، ئىدراك ئىلاجى:
دىماغ ئىچرە خەبت ئولدى بېھەددۇ ئەد،
فۇتۇر ئولدى ئايىنى رايى خىرەد.
— نەۋائى.

رايى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان سۆز، پىكىر.
رايى رەفىئ — يۇكسەك، ئۇلۇغۋار پىكىر.
رايى سايىب — توغرا پىكىر، ھەققانىي پىكىر.
رايى سەۋاب — توغرا ئوي، توغرا قاراش، پىكىر.
رايىغە كىرمەك — بىراۋنىڭ پىكرىگە قوشۇلماق، سۆزىگە كىرمەك.
رايى گەردۇن — قىسمەت، تەقدىر:
رايى گەردۇنغە دەست تاپقۇسىدۇر،
كۆكنى ئالىدە پەست تاپقۇسىدۇر.
— نەۋائى.

راي مەزبۇت — خاتىرىسى ياخشى؛ ئەستە مەھكەم ساقلانىدىغان ئوي - پىكىر:
بىگىچكە فىكر بىرلە رايى مەزبۇت،
خوتۇنى ھۇسن بىرلە خەتتى مەتقۇت.
— ناقىس.

خۇد راي — بىر سۆزلۈك، ئۆز پىكرىنى راست قىلىدىغان؛ ئۆز بېشىمچى.

ھۇمايۇن راي — قۇتلۇق پىكىر، ياخشى ئوي.

راي II [راى] ھىندى پادىشاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

رايەت [رايت] (ئە) [كۆپلۈكى: رايات] بايراق:

رايەتى گەردۇنسايي — ئاسمانغا، كۆككە تۇتاشقان بايراق.

رايزەن [راى زن] (ئە + پ) 1) پىكىر قىلغۇچى؛ بىلدۈرگۈچى؛ سۆزنى ئۆتكۈزگۈچى، سۆزى ئۆتكۈر:

تۇزۇپ ھېكمەت ئەھلى بىلە ئەنجۇمەن،
بولۇر ئىبردى بۇ ئەمرده رايزەن.

— نەۋايى.

2) دانا، ئەقىللىق؛ مەسلىھەتگوي.

رايزەن بولماق — پىكىرلەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك، پىكىر ئالماشتۇرماق.

رايگان [رايكان] (پ) پۇلسىز؛ تېپىۋالغان، بىكارغا كەلگەن نەرسە:

بېرۇرسەن ئاندا قۇشنى رايگانە،
تاپالماي بەرمەشكگە ھېچ بەھانە.

— ناقىس.

رايىج [رايج] (ئە) ئىستېمالدىكى، قوللىنىلىۋاتقان؛ ئۆتەدىغان (پۇل، ئاقچا):

ئۆز سۆلۈكىغە نەتايى ئىستەدى،
قىلماق ئۆ نەقدىنى رايىج ئىستەدى.

— نەۋايى.

رايىجە [رايجه] (ئە) «رايىج» غا قارالا.

رايىز [رايض] (ئە) ئات چاپتۇرغۇچى، ئات ئۆگەتكۈچى، چەۋەنداز؛ «زائىز» غا قارالا.

رايىھە [رايحه] (ئە) ھىد، ئىس، بۇي.

رەئايا [رعايا] (ئە) [بىرلىكى: رەئىييەت] «رەئىييەت» كە قارالا:

تۇرغۇزۇبان شەھر ئىچىدە تۆرت ئاي،
خىزمەت ئېيتىپ بەگۇ رەئاياۋۇ باي.

— زەلىلى.

رەب [رب] (ئە) «رەببى» گە قارالا:

تەلەبدىن قالما شەۋقى ئىزده رەبدىن،
دەرى رەھمەت ئاچىلغاي ئىرتىھال شەيخ.

— شەۋقى.

قەزاراكى بىر كۈن ئىدى نىمشەب،
قىلىپ بەندىلىك مەن بەدەرگاھى رەب.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەبا [ربا] (پ) سۆز بىرىكمىسى تەركىبىدە «تارتقۇچى، ئالغۇچى، كۆتۈرگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:

دېدى پىر: *بۇ بەچچە ماڭا ئەقرەبا،*
كۆرۈپ خۇب بۇت ئەتمىش دىلنى رەبا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

پەردە رەبا ئولماق — پەردىنى كۆتۈرمەك.

رەباب [رباب] (ئە) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى):

قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارنى.

— قەلەندەر.

رەبات [رباط] (ئە) [كۆپلۈكى: رەباتات] مۇساپىرخانا، كارۋان ساراىيى، يولۇچىلار قونالغۇ قىلىدىغان ئۆتەك:

تازە تاپىپ تەنده دىلدۇجان، ھەيات،
يول يۈردۈك تا تەرەفى قۇم رەبات.

— زەلىلى.

رەباتى ئالىي — ئالىي قونالغۇ جاي، ئالدىي كارۋان ساراي:

ئەسكى رەبات — كۆچمە م: دۇنيا.

رەباي [رباى] (پ) «رەبا» غا قارالا.

ھۇشرەباي — ھوشسىزلاندۇرغۇچى.

رەبايەندە [رباينده] (پ) ئۆزىگە تارتىدىغان، جەزبىلىك: ئىككىنچى قىسىم ئولدۇركى، جەمئى ھالەتى ۋەناخۇش خەيالاتى ئۆزىگە پىسەندىدە ۋە رەبايەندە، مۇستەھسەن ۋە خۇشايەندە كۆرۈنگەي.

— نەۋايى.

رەبب [رب] (ئە) تەڭرى، خۇدا، پەرۋەردىگار، ئاللا:

ئەجەب ئىبرەمەس كەرەمىدىن ئەتائى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇ ھەسبى قازىيۇل ـ ھاجات.

— شەۋقى.

رەببى رەھىم — ناھايىتى شەپقەتلىك تەڭرى، پەرۋەردىگار:

ئاسراغاي بارچە يامانلىقدىن سېنى رەببى رەھىم،
تەر چېكىپ ئوتەك يانىپسەن مەي ئىچىپ مەستانە سەن.

— قەلەندەر.

رەببى غەفۇر — (گۇناھلارنى) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى ئاللا.

رەببانىي [ربانى] خۇداغا مەنسۇپ:

ئۇلۇمى فەيزى رەببانىي ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇك ئىبرىلەركىم ئىلىم ھېكمەت بابىدىن يەنبۇغ.

— شەۋقى.

رەببەنا [ربنا] (ئە) ئەي، بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز؛ تەڭرى:

نەچچە كۈن ياتتىم پۇتۇم ئاغرىق بولۇپ، يالغۇز خەفا،

ره‌ببه‌نا، دۇشمه‌نگه كۇلكۇ قىلماغىل، دوستغه ته‌فا.
— موللا سالپھ.
تىله‌رمه‌ن كېچه ـ كۇندۇز زار بىرله،
تىلىمغه جارى ئەيلەپ «ره‌ببه‌نا» نى.
— خىرقەتى.

ره‌ببۇل ـ جەللل [رب الجليل] (ئە) ئۇلۇغ تەڭرى:
«زەلەمنا» دېيان يىغلادى نەچچه يىل،
كەرەم ئەيلەدى باز ره‌ببۇل ـ جەللل.
— غەربى.

ره‌ببۇن [ربون] (ئە) تەڭرى، ئاللاھ:
زىيارەتكه سەبەبدۇر نېئىمەتى كۇبراغه شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن ره‌ببۇن» فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

ره‌ببىكه [ربك] (ئە) ئىگەك، پەرۋەردىگارىك، تەڭرىك:
بۇيى گۇلىنىك ئانھەزرەتى ره‌ببىكه ئەلادۇر،
بۇ گۇلنى قىلاي تۇھفه ئۇ زىبىا سەنەمىگه.
— موللا سالپھ.

ره‌ببىل ـ فەلەق [رب الفلق] (ئە) سۇبھىنىك پەرۋەردىگارى، تاڭ سەھەرنىك يارانقۇچىسى:
يۇز گىرپھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كوتلۇم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم ره‌ببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.

ره‌ببىل ـ ئىززەت [رب العزة] (ئە) قۇدرەت ئىگەسى؛ شەرەپ ئىگەسى:
باشىدىن ئەۋرۇلۇپ قىلسام ئىكەنمەن جانىمە قۇربان،
كېلىپدۇر ره‌ببىل ـ ئىززەتدىنكى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان».
— موللا سالپھ.

ره‌ببىئۇل ـ ئەئلا [رب الاعلى] (ئە) ھەممىدىن يۇقىرى خۇدا، مەرتىۋىلىك ئاللا، خۇدا:
تەلبە مەشرەب يىغلايۇر يا رەببەنا،
«ره‌ببىئۇل ـ ئەئلا» دېسەم بولغايمۇكىن.
— مەشرەب.

رەبت [ربط] (ئە) 1) باغلىنىش، تۇتىشىش. 2) ئالاقە، ئالاقىدارلىق:
تۇز كۆرگۈچى پاك نەزەر، ھۇنەر كۆرگۈچى راست،
بەسەر، ئولكىم، دىماغىدا خەبت ـ سۆزىدە يوق رەبت.
— نەۋايى.
3) قائىدە، ئىنتىزام:
مۇلك ئىشى زەبتۇ رەبتسىز بولدى،
سەلتەنەت ئەمرى زەبتسىز بولدى.
— نەۋايى.

رەبت ئەيلەمەك — باغلانماق؛ ئالاقە قىلماق.

رەبھ [ربح] (ئە) ① پايدا، ئۆسۈم، جازانە. ② كىرىم، مەنپەئەت.

رەبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك سائەت.

رەبىت [ربيط] (ئە) 1) زاھىت. 2) باغلانغان، چىگىلگەن.

رەبىئ [ربيع] (ئە) ياز بېشى، كۆكلەم چېغى، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ:
كۆرۈب ئارەزلىك يىغلاسام يوق بەددئ،
كېلور سەيل بولغەندە سەيل رەبىئ.
— نەۋايى.

ربىئۇلئاخىر [ربيع‌الآخر] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 4 ـ ئاينىڭ ئاتىلىشى. («رەبىئوسسانى») دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

رەبىئۇل ئەۋۋەل [ربع‌الأول] (ئە) ھىجرىيە يىل ھېسابىدا 3 ـ ئاينىڭ نامى.

رەت [رت] (پ) يالىڭاچ، يالاڭۇاش؛ قۇرۇق.

رەتەب [رطب] (ئە) ھۆل، قۇرۇمىغان، نەم.

رەتل [رطل] (ئە) قەدەھ، كاسا، پىيالە، سۇيۇقلۇق ئۆلچىمى — لېتىر:
چۇ بىر رەتل نۆش ئەيلەبان مەست ئولۇب،
كى ساقىي ئەياغىدە — ئوق پەست ئولۇب.
— نەۋايى.

رەج [رج] (پ) بوشىشىپ كەتكەن؛ ئەزمە كىشى.

رەجائ [رجائ] (ئە) ئۇمىد، ئارزۇ، تىلەك.

رەجاھەت [رجاحت] (ئە) ئاشماق، ئېشىپ كەتمەك، ئۇستۇنلۇك.

رەججالە [رجاله] (ئە) جەمئىيەت داشقىلى؛ يالاقچى؛ پىيادە يۇرگۈچى.
رەججالە بازى — لۇكچەكلىك ھەركىتى، مۇتەھەملىك.

رەجە [رجه] (ئە) قاتار، تىزىق، سەپ، تەرتىپ:
تارەجە چەكمەس يەرنگە باغبان،
باغ ھەمان زىبىدە جائگال ھەمان.
— نەۋايى.

رەجەب [رجب] (ئە) قەمەرىيە ھېسابىدا 7 ـ ئاينىڭ نامى — رەجەب ئېيى.

رەجەز [رجز] (ئە) ئۆزىنى ماختىماق.

رەجئەت [رجعت] (ئە) قايتىش، ئارقىغا يېنىش:
بۇ تەئەججۇبلىق سەفەردىن چۇن تەئەققۇل قىلدى ئۇد،
سەيرئە ئارا قىلغەن كىبى زاھىر ئەتارۇد رەجئەتىن.
— نەۋايى.

رەجۇلىيەت [رجولیت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك،

باتۇرلۇق، يېتىلگەنلىك، بالاغەتكە يەتكەنلىك.

رەخ [رخ] (پ) 1) چاك، يېرىق، سىزىق. 2) چېگرا.

رەخت [رخت] (پ) 1) ئۆي جابدۇقلىرى، مال ـ مۈلۈك؛ كىيىم ـ كېچەك، يوتقان، يېپىنچا. 2) سەپەر يۈكى.

رەخت ئاۋىز — كىيىم ئاسقۇچ.

رەخت باغلاماق — يۈك باغلىماق، سەپەر جابدۇقلىرىنى يىغىشتۇرماق، يولغا ھازىرلانماق؛ كېتىشكە تەييارلانماق:

باغلاغىل رەختى سەپەر بارماق ئۈچۈن ئامادە بول،
قالماغاي ئۇشبۇ جەھان ئىچىندە ئاخىر ھېچ شەي.

— قەلەندەر.

رەختى سەپەر باغلاماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.

رەخش [رخش] (پ) 1) يۈگۈرۈك ئات، ئالا ئات، تۇلپار:

ئىتتەك ئىرىشىپ رەخش ئىزىن سۈرمە قىلىپ،
باش ئىشكىگە قويغان يارى غارىم كېلەدۇر.

— گۇمنام.

2) نۇر، يورۇقلۇق؛ چاقماق:

ئاياغىمىڭ رەخشىنى فەرخۇندە ئۆزەر كۆزلەرىم سۈرتۈپ،
ھەياتى تازە تاپمىش نۇشىدىن سامى گۈلاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

رەخش خىرامى — ئاتنىڭ يورغىلاپ يۈرۈشى.

رەخش سۈرمەك — ئات سالماق، ھۇجۇم قىلماق.

رەخشى تېزتەك — چاپقۇر ئات، يۈگۈرۈك ئات.

رەخشى گەۋھەر — پارلاق، نۇرلۇق گۆھەر.

رەخشان [رخشان] (پ) جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان، يالتىراق، پارلاق:

كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى رەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يېگمت.

— قەلەندەر.

رەخشان بولماق — پارلىماق، يالتىرىماق، نۇر چاچماق.

رەخشان شىھاب — جۇلالىق چېقىن:

قارا تۇن كەلدى كۈلبەم سارى ئول گۈلرۇخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەتىرە ـ قەتىرە خۇبلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.

— مەشھۇرى.

رەخشان قۇياش — پارلاق قۇياش.

رەخشان ياساماق — يورۇتماق؛ كۆركەم قىلماق، پارقىراتماق.

خۇرشىد رەخشان — نۇرلۇق قۇياش، پارلاق قۇياش:

تەلئەتىڭ چۈن ۋەززۇھادۇر ساچلارىڭ مانەندى شەب،
ھەم شەرافەت ئەۋجىدە خۇرشىد رەخشان سەنمۇسەن.

— مولا سالىھ.

شەمئى رەخشان — نۇرلۇق چىراغ، نۇرلۇق شام:

ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يا رەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.

— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — يالتىراق گۆھەر، نۇرلۇق ياقۇت:

سېلى ئەشكىم لالەگۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

— ئەرشى.

مېھرى رەخشان — كۆڭلى نۇرلۇق:

كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇ سەن؟

— ئەرشى.

رەخشەندە [رخشندە] (پ) «رەخشان» غا قارالسۇن:

قۇياش ئېرمەس فەلەكدە يارنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسىكىم، شۇئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.

— زەلىلى.

رەخشەندە بەرق — يالتىراق، پارلاق چاقماق.

رەخشەندە كۆزگۈ — مەشۇقەنىڭ پارلاق جامالى.

رەخشەندە مېھر — پارلاق قۇياش، يورۇق ئاپتاپ.

مەھى رەخشەندەسى — ئاي جىلۋىسى، ئاي نۇرى:

فەرش ئولغان خىشتلارىكىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۆزىن كۆكنىڭ مەھى رەخشەندەسى.

— ئەرشى.

رەخنە [رخنە] (پ) 1) دەز، يېرىق، تۆشۈك، چاك:

ۋەسل قەسرىدۇر بەلەند، ئانداغ فەلەكنىڭ رەخنەسى،
يارنى قايدىن كۆرەر ئاشىق ئىنايەت بولماسا.

— مەشھۇرى.

2) زەرە، جاراھەت:

كۆز ئۇچى بىرلە باقتى تەگدى تېرە مىژگانى،
سىنەم ئۆزرە پەيكانى رەخنە قىلدى ۋەيران قىز.

— نەۋبەتى.

رەخنە تۇشمەك — زەرەرلەنمەك.

رەخنە سالماق — 1) بوشاشتۇرماق، سۇسلاشتۇرماق. 2) تەشمەك، دەز كەتكۇزمەك.

رەخنە ـ رەخنە [رخنە رخنە] (پ) دەز، يېرىق، چاك ـ چاك:

ئىشق ئېلىنىڭ تۆزىمەسى غەم تىدىن قانمۇ ئېكىن،
رەخنە ـ رەخنە ھەر تەرەف چۈن لالە خەندانمۇ ئېكىن.

— گۇمنام.

رەد [رد] (ئە) قايتۇرۇش، ئىنكار قىلىش؛ قوبۇل قىلماسلىق:

بۇ ئالەم زىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،

فەنا ئەھلی قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
«يېرىم ئىقلىم» دەپتۇر بىخىرەددۇر،
ئەگەر «بىر» دېسە ھەم يۈز قاتلا رەددۇر.
— ناقىس.

رەد ئەتمەك — «رەد ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.
رەد ئېيلەمەك — قايتۇرماق؛ ئىنكار قىلماق.
رەد قىلماق — «رەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋىتى رۇھى رەۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رەدد [رد] (ئە) «رەد» كە قارالسۇن:
قەبۇلىدۇر نە يەئنى بەسكى سور دەپ،
ئانىڭ رەددىدە تەجرىد ئەھلى بېھەد.
— ئەرشى.

رەددۇ بەدەل — رەت قىلىش ۋە ئالماشتۇرۇش:
ھەسەددىن بۇلار ئىچرە بولدى جەدەل،
بۇلار سۆزلەرى بولدى رەددۇ بەدەل.
— غەربى.

رەددۇ قەبۇل — رەت قىلىش ۋە قوبۇل كۆرۈش:
ئالمىنى زالىم ئېيلەدى، فاسقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

رەددى باب — ئىشكتىن قايتۇرۇش، ئىشكتىن كىرگۈزمەسلىك:
سېنى مەئشۇقلاردىن سۆيمەكىم تاڭلاپ گۈناھ ئېركەن،
نېدۇر ئوششاقلار سىلكىدىن ئايرىپ رەددى باب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

رەددى بەلا — بالانى قايتۇرۇش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۇھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.

رەدىف [رديف] (ئە) 1) ئالقا مىنگەشكۈچى، ئەگىشىپ، سۈڭدىشىپ بارغۇچى. 2) شېئىر تۇزۇلۇشىدە مىسرا ۋە بېيتلاردا قاپىيىدىن كېيىن تەكرارلىنىدىغان سۆز، رادىف:
بۇ قائىدە ۋە رەدىف سۇلتان ساھىبقىرانىنىڭ ئىختىرائىدۇر.
— نەۋائى.

رەز [رز] (پ) تەك، ئۇزۇم:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىنىڭ شىرەسىدىن رەز چىقاربىدۇر قانات.
— قەلەندەر.

رەز چەمەنى — تەكزار، ئۇزۇمزار.

رەز سۈيى — مەي، مۇسەللەس.
رەز فەرزەندى — مەي، شاراب.
رەز قىزى — ئۇزۇم، تەك قىزى؛ مەي، مۇسەللەس:
مەشھۇرى يۇرۇر خۇمار تارتىپ،
رەز قىزىغە ئىنتىزار تارتىپ.
— مەشھۇرى.

فەرزەندى رەز — «رەز فەرزەندى» گە قارالسۇن.

رەزالەت [رذالت] (ئە) پەسلىك، پەسكەشلىك، تۆۋەنلىك، پەس تەبىئەتلىك، رەزىللىك:
بىلۇركى، روزى ئاڭا ھەق بېرۇر، ئۆزىدەكىنىڭ،
بولۇر چۇ بەندەسى، بائىس ئېرۇر رەزالەت ئاڭا.
— نەۋائى.

رەززاق [رزاق] (ئە) رىزق بەرگۈچى، رىزقلاندۇرغۇچى:
كەرەمىڭ كەڭرۇ ئەھلى ئالەمگە،
لۇتف ئېھسان بىلەن ئەجەب رەززاق.
— شەۋقى.
بەندە ئاجىزغە يېتىشسە نامە ئەئمال ئوڭ تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەزم [رزم] (پ) ئۇرۇش، جەڭ؛ غوۋغا:
چۇ بەندەر ئىچىدە تۇگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن ساری يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ماڭا قەتل ئىشىنى قىلىپدۇركى جەزم،
تاپىپ خالى يەرنى ئىكەۋ تۇزسە رەزم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەزم ئېيلەمەك — جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.
رەزم تۇزمەك — ئۇرۇشماق، ئۇرۇش قىلماق، جەڭ قىلماق.
رەزم سالماق — ئۇرۇش ئاچماق.
رەزم مەيدانى — جەڭ مەيدانى.
رەزمۇ كىن — ئۇرۇش ۋە جاڭجال (ئاداۋەت).
رەزم ئىچىندە تەلەف ئولماق — جەڭدە نابۇت بولماق، قۇربان بولماق؛ يوقاتماق.

رەزمساز [رزمساز] (پ) 1) جەڭچى. 2) جەڭگىۋار:
تۇمەن مىڭ قانىنىڭ ئولسام رەزمسازى،
سېنىڭ قانىڭغە بولغايمۇ مۇۋازى.
— نەۋائى.

رەزمگاھ [رزم گاه] (پ) ئۇرۇش جايى، جەڭ مەيدانى:
بۇ يەڭلىغ سىپاھ باشىن بان ئىككى شاھ،
كى بىر كۈنچىلىك قالدى يول رەزمگاھ.
— نەۋائى.

رەزمگەھ [رزم كه] (پ) «رەزمگاھ» قا قارالڭ.

رەزىل [رذيل] (ئە) پەس، تۆۋەن؛ قەبىھ، ناكەس.
رەزىلى دەنىي — پەس، پەسكەش، بىۋاپا دۇنيا.
رەزىلى دۇنىي — «رەزىلى دەنىي» گە قارالڭ.

رەزىلۋەش [رذيل وش] (ئە + پ) پەسكەش، يىرگىنچ-لىك.

رەزىن [رزين] (ئە) مەھكەم، قەتئىي؛ مۇھىم:
رايى رەزىن — قەتئىي پىكىر.

رەس [رس] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قىلغۇچى، يەتكۈ-چى، يېتىشكۈچى؛ كۆرگۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەي-دۇ:
چارە رەس — بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ يەتكۈچى، ئىلاجىنى قىلغۇچى.
فەرياد رەس — (بىراۋنىڭ) داد ـ پەريادىنى ئاڭلىغۇچى، رەھىم قىلغۇچى؛ قۇلاق سالغۇچى:
نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رەسا [رسا] (پ) يېتەرلىك، يېتىشەرلىك (يېتىشىش-لىش):
گەرچە تەرىقەتتە ئەمەسمەن رەسا،
تۇشە قىلاي سەبۇر تەۋەككۇل ئەسا.
— زەلىلى.
نەھەددى كىمسەنىڭ باردۇر بىلىشدە ساڭا تەڭ ئولغاي،
فلاتون ئافەرىن ئەيلەر سېنىڭ ئەقلى رەسايىڭغە.
— قەلەندەر.
رەسا ئولماق — يەتمەك، يېتىشمەك.

رەساس [رصاص] (ئە) 1) قوغۇشۇن. 2) ئوق:
گەر شىكەستىم بولسا پەست ئەغياردىن تەئن ئەتمەڭىز،
كىم، شىكەستىغە سەبەب ئالماسىنىڭ باردۇر رەساس.
— بابىر.

رەسان [رسان] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «يەتكۈزگۈچى، كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
مۇجدە رەسان — خۇش خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئېلىپ كەلگۈچى.
نەفئ رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى.

رەسائىل [رسائل] (ئە) «رەسايىل» غا قارالڭ:
ھەر يەردەكى ئول دەبان مەسائىل،
ئاندىن فۇقەھا يازىپ رەسائىل.
— نەۋائى.

رەسايىل [رسايل] (ئە) [بىرلىكى: رسالە] رىسالىلەر، كىتابچىلار؛ مەكتۇپلار.

رەسەد I [رسد] (پ) ئۆلۈش، ھەسسە:
ۋە ئاساربدىن رەسەددۇركىم، بابىلدە ياساپتۇركىم، ھالا تەل-لى ئەقەرقۇن دەرلەر.
— نەۋائى.

رەسەد II [رصد] (ئە) كۆزىتىش جەدۋىلى تۈزۈش؛ ئاستىرونومىيىلىك جەدۋەل:
رەسەد باغلاماق — ئاستىرونومىيىلىك جەدۋەل تۈزمەك، سەييارىلەرنى ھېسابقا ئالماق.
رەسەد قىلماق — كۆزەتمەك.

رەسەد بەند [رصد بند] (ئە + پ) ئاستىرونوم؛ مۇنەج-جىم:
سۇ ھەيلا ھىكمەت ئايىنى رەسەد بەند،
كى ئول بولغۇسى مەندىن سوئغى فەرزەند.
— نەۋائى.

رەسەن [رسن] (پ) 1) ئارقان، ئارغامچا؛ تاسما، يىپ:
بەرابەر ئەيلەدىڭ قاشىڭ بىلە زۇلفۇڭنى، ئەي دىلبەر،
قانى مەنسۇرى ۋەقتى كۆرگەلى دارى رەسەن پەيدا.
— زەلىلى.
2) ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى؛ كۆچمە م: يار:
دۇد سالدىم كىرفىڭ ئىلە كەلمەكىن ئىستەر رەسەن،
جەمئ ئولۇپ كەلمىش پەرى ھەر ساربدىن خۇشبۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
رەسەن ئالماق — تاسما، يىپ ئالماق.

رەست [رست] (پ) قۇتۇلۇش، نىجات، نىجات تېپىش.

رەستە [رسته] (پ) 1) قۇتۇلغان، نىجات تاپقان؛ خالاس قىلىنغان. 2) سەپ، قاتار:
شەيخۇل ـ ئىسلام دەپتۇركى، يەر ـ كۆك ئەھلىدە ھەركەم-دىن رەستە بولغايسەن، سۇد قىلغايسەن.
— نەۋائى.
رەستە بولماق — قۇتۇلماق؛ خالاس بولماق.

رەستگار [رست كار] (پ) قۇتۇلغۇچى، خالاس تاپقۇچى؛ خالاسلىق؛ قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.
رەستگار بولماق — قۇتۇلماق، خالاس تاپماق.

رەسىم [رسم] (ئە) قائىدە، قانۇن؛ يولىيورۇق:
نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
بۇ ئالەم رەسمى بىرلە ئول چېكەر باش،
تەئەززۇرسىز بولۇر ئىش بولغۇسى پاش.
— ناقىس.

رەسمۇ ئايىن — قائىدە ـ يوسۇن:
جەھاندا قويدى ياخشى رەسمۇ ئايىن،
تۇزەتتى دۇنيىنى سەر تا بەپايىن.
— لۇتفى.

رەسمى ئادەت — ئەدەپ ـ قائىدە، قائىدە ـ يوسۇن:
ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان ھادىس.
— شەۋقى.

رەسمى ئىسلام — ئىسلام دىنى قائىدە ـ يوسۇنى، ئىسلام دىنى ئەدەپ ـ قائىدىسى:
كېلىپ بەردى سەلامى رەسمى ئىسلام،
سەلامىغە جەۋابىن ئەيلەدۇك خام.
— ناقىس.

رەسۇل [رسول] (ئە) [كۆپلۇكى: رۇسۇل] ئەلچى، پەيغەمبەر:
بەھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ـ ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

رەسۇلى ئەرەب — ئەرەبلەردىن چىققان ئەلچى.

رەسۇلى ئەمىن — ئىشەنچلىك، راستچىل ئەلچى (پەيغەمبەر سۇپىتى).

رەسۇلى خىرەد پېشە — ئەقىل ـ ئىدراكلىق دانا ئەلچى.

رەسۇلى مۇستەفا — تاللانغان ئەلچى، پەيغەمبەر:
يوق ئىدۇك بار ئەيلەدىك لۇتفۇڭنى ئىزھار ئەيلەدىك،
ئەۋۋەلا خەلق ئەيلەدىك نۇرى رەسۇلى مۇستەفا.
— شەۋقى.

ئەسھابى رەسۇل — پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرى:
بەندە ئەجىزغە شەفېئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

رەسۇلانە [رسولانه] (ئە + پ) پەيغەمبەرانە، ئەلچىلەرگە خاس؛ ئەلچىلىككە يارىشا.

رەسۇلانە نۇزۇل — ئەلچىلەرگە ئوخشاش بېرىش.

رەسۇلۇللاھ [رسول الله] (ئە) ئاللانىڭ ئەلچىسى، پەيغەمبەر؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر:
رەسۇلۇللاھ بىلەن زىينەت بېرىپ ئول ئەنبىيالارغە،
تەمامى ئەھلى جەننەتلەرگە سەرۋەر باغىبان كەلمىش.
— شەۋقى.

رەسۋا [رسوا] (پ) رەسۋا، شەرمەندە؛ رەسۋالىق، شەرمەندىلىك:
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لىك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئالەم — پۈتۈن ئالەمنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
گەرچە ئاشىق لازىمى ئالەمدە رەسۋالىقدۇرۇر،
ئىشق ئارا بابىر كەبى رەسۋايى ئالەم بولماسۇن.
— بابىر.

رەسۋايى جەھان — جاھاننىڭ رەسۋاسى، جاھاننىڭ شەرمەندىسى:
ئىشق ئارا قاچتىم خالايىقتىن داغى مەجنۇن بولۇپ،
كىم مەلامەت بىرلە رەسۋايى جەھان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

رەسۋايى دەھر — زامان، دەۋرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم، كۆردۈم ئەگەرچە نەچچە شەھر،
ئاقىبەت مەندەك بولۇر شەك يوقتۇركىم رەسۋايى دەھر.
— قەلەندەر.

رەسۋايى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ رەسۋاسى، شەرمەندىسى:
ھەر زەمان يۈز ناز ئىلە، ئەي شوخ، جەۋلان ئەيلەمە،
ئىشق ئېلىنى دەھر ئارا رەسۋايى دەۋران ئەيلەمە.
— قەلەندەر.

رەسۋايى ئىشق — سۆيگۈ رەسۋاسى، مۇھەببەت شەرمەندىسى:
ماڭا ئوخشە يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر شەيدايى ئىشق،
بولماغان مەندەك كىشى دۇنيادا بىر رەسۋايى ئىشق.
— قەلەندەر.

رەسىدە [رسيده] (پ) يېتىشكەن، ئېرىشكەن، يېتىلگەن:
نارەسىدە — ۋايىغا يەتمىگەن، بويىغا (بالاغەتكە) يەتمىگەن، نارەسىدە.
نەۋرەسىدە — يېگىدىن يېتىلگەن، ئۆسمۇر.

رەشاد [رشاد] (ئە) توغرا يول تېپىپ، شۇ يولدىن مېڭىش.

رەشاشە [رشاشه] (ئە) 1) شەبنەم. 2) يامغۇر تامچىسى.

رەشەھات [رشحات] (ئە) [بىرلىكى: رەشھە] تامچىلار:
..... ئول چەشمە رەشەھاتىدەك ئەشكى رۇدىن.
— نەۋايى.

رەشك [رشک] (پ) ھەسەت، قىزغىنىش:
سەبا بۇلبۇلغە نەسىھەت قىلىپ ئاۋۇتقانى، رەشك ئوتنى ساۋۇتقانى.
— خىرقەتى.

لەبلەری رەشکی لەئل ئولۇپ، لالە داغی ئېرۇر خجىل،
سۆزلەرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.
— ئەرشى.

رەشك تەرىقى — ھەسەت يوللىرى.

رەشكى جەننەت — جەننەتنىڭ رەشكى:
كويىدۇرمۇ رەشكى جەننەت يا مەلائىككە مۇتەۋف،
يا كۆڭۈللەر خىلۋەتى يا مەسجىدى ئەقسامۇدۇر.
— ئەرشى.

رەشكى قەمەر — ئاينىڭ قىزغىنىشى.

رەشە [رەشح] (ئە) سىزىش، تېمىش.

رەشھە [رشحە] (ئە) [كۆپلۈكى: رەشھەات] تامچە، سىزىپ چىققان سۇ تامچىلىرى:
ئۆزى دەريابى رەھمەتتۇر خىرامى مەۋجى رەھمەتتۇر،
ئىكى ئالەم لەببدە رەشھە لۇتفى ئاتاسىدۇر.
— مەشھۇرى.

رەشىد [رشيد] (ئە) 1) مەرد، باتۇر؛ كامالىغا يەتكەن، ۋايىغا يەتكەن:
يەنە فەرھاد بولمىش نەۋجۇۋان ھەم،
خىرەدمەندۇ رەشىدۇ پەھلەۋان ھەم.
— نەۋايى.

2) توغرا يول تاپقان 3) خاس ئىسىم.

رەغبەت [رغبت] (ئە) خاھىش، مەيل، قىزىقىش، ئارزۇ:

رەغبەت ئەتمەك — خالىماق، قىزىقماق؛ ئۇرۇنماق؛ ئارزۇ قىلماق.

رەغبەت ئەيلەمەك — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەت قىلماق — «رەغبەت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەغبەتنەماي [رغبت نماى] (ئە + پ) رىغبەتلەنگۈچى، خالىغۇچى، قىزىققۇچى:
نې مەنزىلغە كىم بولسە ئىشرەتفەزاي،
تەبئەت كېرەك بولسا رەغبەتنەماي.
— نەۋايى.

رەغم [رغم] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ ئەكسىنى قىلىش، ئەكسىچە ئىش كۆرۈش؛ قارىماستىن، ئېتىبار بەرمەستىن، ھېسابلاشماستىن.

رەغمىغە — قارشىسىغا، ئەكسىگە.

رەف [رف] (پ) كۆچمە م: قىسىلىش، سىقىلىش، تۇنجۇقۇش:
قويمە يۈزىڭنى نىقاب ئىچىنىدە،
رەف ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىنىدە.
— نەسىمى.

رەفاقەت [رفاقت] (ئە) 1) دوستلۇق، يولداشلىق؛ مېھرىبانلىق؛ ئېتىبار بېرىش، كۆيۈنۈش:
چىقىپ ئالدىغە مەرھەبا ئەيلەدى،
رەفاقەت روسۇمىن ئەدا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

ئەگەر ئىككى كىشى تاپسە رەفاقەت،
بۇ ئىككەۋدىن ئىدى نەقلى ھېكايەت.
— ناقىس.

2) سەپداش، دوست:
چۇ بەندەر بارۇرغە خەيال ئەيلەدىم،
رەفاقەتلەرىمگە سىگال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفاقەت ئەيلەمەك — دوستلۇق، مېھرىبانلىق كۆرسەتمەك؛ ئېتىبار بەرمەك، كۆيۈنمەك:
ئايا فەرھادۇ شېرىن، ئەيلەڭىز بىزگە رەفاقەتلىك،
كى ھىجران ئوتى ھەرگىز بەرمەدى تەسكىن قەرارىمغە.
— ئا. نىزارى.

رەفاھىيەت [رفاھيت] (ئە) پاراۋانلىق، تۇرمۇش بايلىقى؛ چىلىقى؛ ياخشى ئەھۋال.

رەفئەت [رفعت] (ئە) يۇكسەكلىك، ئېگىزلىك:
ھەم رەفئەت ئەرشى بارىندە مەكان،
ھەم بۇراقىڭغە خۇلدى بارىندە چەرا.
— نەۋايى.

رەفتار [رفتار] (پ) 1) ئادەت، رەسىم:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۇزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.
— موللا سالىھ.

2) يۈرۈش، يۈرگۈچى:
قايسى كۆز بىرلە سىنىڭدىن ئۆزگىنى مەن كۆزلەيىن،
قايسى پايىم بىرلە سەنسىز كوچىدا رەفتار ئېتەي.
— موللا بىلال.

رەفتار ئەتمەك — يۈرمەك.

رەفتار ئەيلەمەك — «رەفتار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۆر نەزاكەت گۇل كەبى تاڭ يېلىدىن گۇلبەرگىكىم،
مەيلى رەفتار ئەيلەسە زاھىر قىلۇر يۈزدە ئەرەق.
— ئەرشى.

باد رەفتار — شامالدەك يۈرەر.

تېز رەفتار — تېز يۈرەر، يۈگۈرۈك:
ياكى ئات بىرلە ئېشەك بولسە ئىدى تېز رەفتار،
مىنىبان ئۇستىگە ئەل سەيرىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

خۇش رەفتار — خۇش يۈرەر؛ ئەۋرىشىم:

بەندەلىكنى تەۋقىنى بويىنىغە سالغاي شول زەمان،
كىمكى كۆردى قامەتى گول سەرۋ خۇش رەفتار شەمئ.
— قەلەندەر.

رەفرەف [رفرف] (ئە) پەلەمپەي، شوتا؛ باسقۇچ؛ يۇقىرىغا چىقىش ياكى تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ياسالغان قۇرۇلما:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋاربم رۇزى مەھشەردە،
ئۇممەددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەفز [رفض] (ئە) 1) تاشلاپ كېتىش. 2) رەت قىلىش، ئىنكار قىلىش.

رەفئ [رفع] (ئە) 1) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ يۇكسەلتىش:
نەدۇر مەندىن تەمەننايىڭ بۇ مۇشتاقانە بەزم ئىچرە،
قولۇم سۇندۇم سوراھى بويىنىغە رەفئى ھىجاب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

2) يۇقىرى، ئېگىز:
مۇھەببەت غەيرەتى گۈلگۈن ھەربىرىن قىلمىش ئاناداغ رەفئ،
تۇن ئاقسام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

3) يوق قىلىش:
ئانى سېپقاراي ئەيلەي ئەندۇھ دەفئ،
داغى نەشئەسى ئەيلەسۇن غەمنى رەفئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفئ ئەتمەك — «رەفئ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رەفئ ئەيلەمەك — كۆتۈرمەك، يوق قىلماق.
رەفئ ئولماق — 1) كۆتۈرۈلمەك، يۇكسەلمەك. 2) يوق بولماق، غايىب بولماق.
رەفئى بولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.
رەفئى رەۋاق — يۇقىرى، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەشتاق، راۋاق.
رەفئى مەقام — يۇقىرى جاي، يۇكسەك ماكان.
رەفئى ھىجاب ئەيلەمەك — ئارىدىكى ئۇياتنى يوق قىلماق؛ پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق.
رەفئى ئولماق — «رەفئ ئولماق» قا قارالسۇن.

رەفىق [رفيق] (ئە) ھەمراھ، يولداش، دوست؛ بۇرادەر؛ مەھبۇبە، سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى؛ ھەمدەرد، سىرداش، سۆھبەتداش:
تەقۋى ئەيلەپ دەير ئارا يول تاپمادۇق، كەل، ئەي رەفىق،
مەست ئولۇپ مەيخارەلەر يەڭلىغ بارالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
ئىشتىڭ دوستلار، بۇ كۈن جۇدا بولدۇم نىگارىمدىن،
رەفىقىم، ھەمدەمىم، ئول مېھرىبانىم، گۈلئۇزارىمدىن.
— مولا سالىھ.

رەفىق بولماق — ھەمراھ، دوست بولماق، ئورتاقلاشماق:
دېدى: كۆڭلىڭىزدۇر مەلال، ئەي شەفىق،
تەماشا قىلىڭكى، بولالى رەفىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىقۇ ئاشنا — دوست ۋە ئاشنا:
بىلە ئالمان بۇ تۇلۇۋ تالىئىمدۇر كەۋكەبدىن،
جەھان ئىچرە ماڭا ھەرگىز رەفىقۇ ئاشنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

رەفىقۇ ھەمدەم — ھەمراھ، دوست؛
رەفىقى جاۋىدانىي — ئۆمۈرۋايەت ئورتاق، دائىمىي يار.
رەفىقى رازجو — سىرداش.
رەفىقى زىبا چېھر — گۈزەل سىمالىق (كۆرۈنۈشلۈك) ھەمراھ.
رەفىقى مەھرەم — سىرداش دوست؛ سۆيگۈنى، سۆيۈملۈكى.
رەفىقى مەۋەددەت — مېھر ـ مۇھەببەتتە ئورتاق.

رەفىئ [رفيع] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز، بۇيۇك:
بار ئېردىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى مەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەفىئ مەكان — يۇكسەك ئورۇنلۇق، يۇقىرى دەرىجەلىك.
رەفىئۇد ـ دەرەجات — يۇكسەك، بۇيۇك دەرىجىلەر.

رەقەبە [رقبه] (ئە) 1) گەدەن، بويۇن. 2) قۇل، چۆرى.

رەقەم [رقم] (ئە) 1) سان؛ بەلگە؛ يېزىق؛ يېزىش:
كۆرۈپ بارچەسىنىڭ گۈناھىن ئۆتۈپ،
ئەۋلارغە بىر ـ بىر رەقەملەر پۈتۈپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەكتۇپ، نامە:
كاشىفۇل ـ ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەرە،
ئەھسەنەت ـ تەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.
باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسىگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

3) تەقدىر:
تىيىر ئىلگىدە نە قەلەم، نە رەقەم،
بەلكى رەقەم ئايەتى جەففەل ـ قەلەم.
— نەۋائى.

رەقەم ئەتمەك — «رەقەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رەقەم ئەيلەمەك — يازماق، پۈتمەك.
رەقەم تاپماق — يېزدلماق، پۈتۈلمەك؛ كۆرستىلمەك.
رەقەم چەكمەك — ھۆكۈم چىقارماق؛ يازماق؛ يېزىشقا باشلىماق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بە ئەمەل ھەممە،
فەتىۋا ئۆزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.
— زەلىلى.

روزى رەقەم — تەقدىر قىلىنغان كۇن:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزىنى فەقىر، قىلما ھەسەدخورلۇق،
بىرىگە كۆپ، بىرىگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

رەقەمخان [رقم خوان] (ئە + پ) سىرداش:
يەنە بىر يان ئۇستادۇ پىرىك سېنىمك،
رەقەمخانى لەۋھى زەمىرىك سېنىمك.
— نەۋايى.

رەقەمزەد [رقم زد] (ئە + پ) رەقەم چېكىش، يېزىش:
رەقەمزەد قىلماق — يازماق.

رەقەمزەدە [رقم زده] (ئە + پ) يېزىلغان، ئىنشا قىلىنغان:
لاجەرەم بۇ شەرىف سلسىلەنىك مەناقىبى شەرھىن ۋە ئەھۋالىن ئالارنىك بەئزى قۇدسىيا كەلىماتلارى بىلەكى، مەئارىف نىگارخانەلەرنىك رەقەمزەدەسى بولۇپتۇر، مىسكىيەتۇل - خىتام قىلىلدى.
— نەۋايى.

رەقەمزەن [رقم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ:
چىقاردى سەفھەيۇ كىلكىم قەلەمزەن،
ھەمۇل يەر سۇرەتىن بولدى رەقەمزەن.
— نەۋايى.

رەقەمسەنج [رقم سنج] (ئە + پ) دانىشمەن، بىلىمدان.

رەقەمكار [رقم كار] (ئە + پ) 1) يېزىلغان، سىزىلغان. 2) رەقەم چەككۇچى.

رەقەمكەش [رقم كش] (ئە + پ) يازدىغان، پۈتۈددىغان.

رەقەمى [رقمى] (ئە) رەقەملىك؛ يېزىلغان:
يا رەب، چېكىبان كۆپ رەقەمى جۇرمۇ گۇناھ،
نامەمنى قارا قىلدىمۇ ئۇمرۇمنى تەباھ.
— قىدىرخان يەركەندى.

رەقبە [رقبه] (ئە) ئېرىق، ئۆستەڭ بويىدىكى يەر، سۇغا يېقىن يەر.

رەقس [رقص] (ئە) ئويۇن (تۇرلۇك شەكىلدىكى سەنئەت ئويۇنلىرى)؛ ئۇسسۇل:
جەننەت مەكىنز بىزە دېسە ئولدەم ئۆزىن جەھان،
رەقس ئۇردى ئاشىقانە يۇرۇپ چەرخ چەنبەرى.
— سەيفى سەرايى.

رەقسان [رقصان] (ئە + پ) ئۇسسۇلچى، ئۇسسۇل ئوينىغۇچى:
ئۈمىدى ۋەسل بولماس بەھەم ئىشقىڭدا قۇربان بولمايىن،
جان قۇشۇڭ تاغىڭ ھەۋاسى ئۆزرە رەقسان ئولمايىن.
— مەشھۇرى.

رەققاس [رقاص] (ئە) 1) ئويۇنچى؛ ئۇسسۇلچى:
سەماڭ ئەيلەپ ئۇچۇپ تا بولدى رەققاس،
ئىكى قولدەك پەردىن چىقتىلار قاس.
— خىرقەتى.

قىلۇر ھەركىم بىلۇر ياخشى قىلىقلار،
غەزەلخانلىق بىلە ھەم رەققاسلىقلار.
— خىرقەتى.

2) تەشۋىشكە ياكى ھاياجانغا، ئىزتىراپقا چۈشكەن؛ تىنچسىز، تىنىمسىز؛ كۆڭلى غەش؛ بىتاقەت، بىئارام:
مېھمان بولماق ئېمىش جان ئۆيىدە،
يۆركۈم، كۆڭلۈم ئولۇپتۇر رەققاس.
— نەۋايى.

رەقىب [رقيب] (ئە) كۆزىتىپ يۈرگۈچى، پايلاقچى، دۈشمەن:
رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى ھاسىل،
ئەلىفدەك قەددىمى ئول سالدى دالە.
— نەسىمي.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

رەقىق [رقيق] (ئە) مېھرىبان، شەپقەتلىك:
كىم قەلبى رەقىق ئېرۇر، ئاڭا مۇھتاج ئول،
توقلۇق چۇ كۆڭۈلنى قاتىق ئەيلەر ئاچ ئول.
— نەۋايى.

رەك [رک] (پ) «رەگ» كە قارالسۇن:
ھېچ ئۇزۇيىم خالى ئېرمەس غۇنچە لەئلىڭ فىكرىدىن،
سۇ شەجەر تەھتىگە يەتسە، سىر بولغاي شاخۇ رەك.

— گۈمنام.
جەننەت ئەگەر بولسا تەكىدە دۇرۇر،
فەيزى فۇتۇۋ جان رەكىدە دۇرۇر.
— زەلىلى.

ره‌كه‌ئات [ركعات] (ئە) [بىرلىكى: رەكئەت] «رەكئەت» كە قارالڭ.

ره‌كئەت [ركعت] (ئە) ئۆتۈلۈۋاتقان نامازنىڭ بىر قىسمى، يەنى بىر قىيام (تىك تۇرۇپ ئوقۇش) ، بىر رۇكۇ (ئېگىلىپ ئوقۇش) ، سۇجۇت (يېتىپ باش قويۇپ ئوقۇش) قاتارلىقلار، مەسىلەن: پېشىن نامىزى ئون رەكئەت، شام نامىزى بەش رەكئەت دېگەندەك:
ئوقۇغىل تۆرت رەكئەت، ئەي بۇرادەر،
كى ھەر رەكئەتكە بىر قۇليا بەرابەر.
— «فەۋزۇن ـ نىجات» .

ره‌كىك [ركيک] (ئە) سۇس، زەئىپ:
رەكىك گەپتار — سۇس، خۇنۈك سۆز، گەپ.

ره‌گ [رگ] (پ) تومۇر، قان تومۇر:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چەمەن گويا مۇسىبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

رەگ ئۆزمەك — تومۇر ئۆزمەك؛ ئالاقە ئۆزمەك.

ره‌گ ـ به‌ره‌گ [ركبرگ] (پ) تومۇر ـ تومۇرلىرى:
قىلىچ زەخمى ئانداغ ئۆتۈپ رەگ ـ بەرەگ،
بۇ ئەھۋالنى كۆرەى بىچارە سەگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌گزەن [رگ زن] (پ) 1) تومۇرغا نەشتەر ئۇرۇپ قان ئالغۇچى. 2) چالغۇ تارىنى چەككۈچى، مۇزىكا ئورۇنلىغۇچى، مۇزىكانت.

ره‌ڭ I [رنگ] (پ) 1) رەڭ، بوياق، تۈس:
زىبىبا سەنەمۇ بادەئى گۈل رەڭسىز ئولماس،
ھەركىمدەئى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.
2) خىل، تۈر. 3) نەپ، پايدا:
رەڭگى يوقتۇر چۇن قىزىل گۈلدىن ساڭا، ئەي ئەندەلىب،
ئەل قولاغىن ئەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىڭ بىلە.
— نەۋائى.
4) يۈز، چىراي، بەشىرە؛ كۆرۈنۈش، ھالەت:
مەي ئىچكەن قىز كەبى تۇرسا قىزارىپ،
كېتەر ئۆزگە سۇچۇڭ رەڭگى قاۋارىپ.
— خىرقەتى.
ئەزدى كۆڭلۈم جىلۋەگەر كۆرگەچ بۇ رەڭ ئاقىل يىگىت،
بەرقدەك جەۋلان قىلۇردا ھەر تەرەف مايىل يىگىت.

رەڭ ئامىز [رنگ اميز] (پ) 1) رەڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) رەڭمۇ رەڭ، رەڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.
رەڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بوياملىقى، ھىيلىگەرلىك.

رەڭ ـ بەرەڭ [رنگ برنگ] (پ) رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۈرلۈك:
جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەڭرىز [رنگ ريز] (پ) بوياقچى.
— ئەرشى.
5) ئىنتىزام، يۈرۈش ـ تۇرۇش، تەرتىپ:
بۇ رەڭ بارماغلىقۇ كەلمەگلىك ئاڭلاپ تىشلەبان بارماغ،
تەجەللى جىلۋە قىلدى باربان خۇرشىدى سان ئاندا.
— ئەرشى.
6) بايلىق؛ مەنسەپ، ئەمەل، ھۆكۈم؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئابرۇي:
ھەم ھۇسەينى سۆزىدىن رەڭى غەرىب،
ھەم غەرىبى دەمىدىن بەيتى ئەجەب.
— نەۋائى.
7) كۆز بوياش، ئالداش؛ ئالدامچىلىق؛ 8) خىل، تۈر، قىسىم، يوسۇن:
ھىيلەگەر زاھىدنى كۆرگەچ ئىشق ئىلى بولمىش بۇ رەڭ،
قەسدى جان ئانداغكى بۇركۈت ئەيلەگەي تۈلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رەڭ ئەتمەك — بويماق، پەردازلىماق.
رەڭ ئەيلەمەك — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالڭ.
رەڭ تۇتماق — رەڭلەنمەك، بويالماق، قىزارماق.
رەڭ قىلماق — «رەڭ ئەتمەك» كە قارالڭ.
رەڭگارەڭ — ھەرخىل تۈسلۈك، رەڭمۇ رەڭ.
رەڭگى كافۇرى — ئاپئاق رەڭلىك.
رەڭگى گۈلنار ئولماق — ئانار گۈلىگە ئوخشاش رەڭدە بولماق.
رەڭگى مەلبۇسات — ھەر خىل رەڭلىك كىيىم؛ نەپىس قىشلىك.
رەڭگىنى ياقۇت ئەتمەك — قىزارتتۇرماق، پەدازلىماق، ياشناتماق.

رەڭ II [رەنک] (پ) تاغ ئۆچكىسى:
بەلىغ سەيد ئەيلەبان ھەر يان نەھەڭى،
نېچۈككىم رەڭ سەيد ئەتكەي پەلەڭى.
— نەۋائى.

رەڭ ئامىز [رنک اميز] (پ) 1) رەڭ، بوياقلارنى ئارىلاشتۇرغۇچى، نەققاش. 2) رەڭمۇ رەڭ، رەڭ ئارىلاشقان، تاۋلىنىدىغان.
رەڭ ئامىزلىق — 1) نەققاشلىق، بوياقچىلىق. 2) كۆز بوياملىقى، ھىيلىگەرلىك.

رەڭ ـ بەرەڭ [رنک برنک] (پ) رەڭگارەڭ، خىلمۇ خىل، تۈرلۈك:
جەھان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر ھېچ بىرى گۈلبەرگىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

رەڭرىز [رنک ريز] (پ) بوياقچى.

رەڭرىزلىق — بوياقچىلىق:
كۆرۈپ ئول رەڭرىزلىق ئىشلەرىنى،
تەراغ كۈلمەككە ئاچىپ تىشلەرىنى.
— نەۋايى.

رەڭگىن [رەنگىن] (پ) 1) رەڭدار، تاۋلىنىپ تۇرىدىغان؛ رەڭلىك؛ گۈزەل؛ رەڭمۇ رەڭ:
خەيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.
2) بېزەكلىك، نەقىشلىك. 3) شېرىن، دىلكەش، يېقىملىق:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇگۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

رەڭگىن بولماق — بويالماق، قىزارماق.
رەڭگىن قىلماق — رەڭدار قىلماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك.
رەڭگىنلىغ — گۈزەللىك، رەڭدارلىق:
لەئل يەڭلىغ رەڭگىنلىغ چىقمىش ئۆيىدىن ئافتاب،
بادەئى رەڭگىن مەي ئىچتى ئول لەبى سەرشارىدىن.
— ئەرشى.

رەڭگىنلىق — «رەڭگىنلىغ» قا قارالسۇن.
رەڭلىغ [رەڭ لىغ] چىرايلىق، رەڭلىك؛ مەنىلىك؛ جەزبلىك.
رەم [رەم] (پ) قورقۇش، چۆچۈش، ئۇركۈش، ئۇركۈپ قېچىش:
رەم ئۇرما زەلىلى مەئرىفەتدىن ھەرگىز،
دەرۋىش دۇنيايى ساھىب خەير ئەيلەر.
— زەلىلى.
رەم ئەتمەك — چۆچۈپ قاچماق، چۆچۈمەك، ئۇركىمەك.
رەم بەرمەك — چۆچۈتمەك، ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق.
رەم قىلماق — «رەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەم قىلىپ قاچماق — ئۇركۈپ قاچماق.
رەم يېمەك — «رەم ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رەمان [رەمان] (پ) ئۇركۈگەن، ئۇركۈپ قاچقان:
ۋەھشەتىم دەشت ئۆزرە زاھىردۇر جۇنۇندىن ئانچەكى،
ۋەھشكىم مەجنۇنغە رام ئىرۇر مەندىن رەمان.
— نەۋايى.

رەمە [رەمە] (پ) توپ، پادا (ئادەملەر توپى، قوي پادىسى دېگەندەك)؛ گۈرۇھ، جەمئىيەت، خەلق:
مۇلك ئەھلىغە مېھرىبانلىغ ئەيلە،
ئانداقكى رەمەغە شۇبانلىغ ئەيلە.
— نەۋايى.

رەمز [رەمز] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇمۇز] 1) ئىما، ئىشارەت، ئالامەت؛ ئۆز ئارا كېلىشىلگەن يوشۇرۇن بەلگە، شىفىر:
خىلافى رەسم ئۇچۇن بۇ رەمزىدىن بومىش كىشى ئاگەھ،
پەرىزادى پەرى ئاسىمىدىن تەئۇنز تاپغاي ۋەھ.
— ئەرشى.
2) كىنايە:
شوخنىڭ تەبئىدە چۇ دىققەت ئىمدى،
رەمز ئىلە نۇكتەئى دەقىق دېدى.
— نەۋايى.
3) مەخپىيەت، مەخپىيەتلىك:
كى ئىشتەرمەن بۇ رەمزىڭ ئاشكارا،
مەنى يارىڭغە ئايغايسەن، نىگارا.
— ناقىس.

رەمل [رمل] (ئە) [كۆپلۈكى: رىمال] قۇم، قۇم بىلەن پال ئېچىش؛ پالچىلىق.
رەمل مەشقى — پال ئېچىش ئۇچۇن قەغەزگە تۇرلۇك سىزىق ۋە نۇقتىلارنى سىزىپ مەشق قىلىش، پالچىلىق مەشقى.
رەممال [رمال] (ئە) پالچى، قۇم (تاش) بىلەن پال ئاچقۇچى.
رەمۇز [رموز] (ئە) ئىما ـ ئىشارەتلەر؛ «رەمز» گە قارالسۇن:
ناز قىلىپ رەمۇز ئىلە قىلدى كۆڭۈلنى پۇر جۇنۇن،
بارمىدى ياكى بىلمەدىم لەيلى بىلەن قەرابەتى.
— ئەرشى.

رەمۇزات [رموزات] (ئە) «رەمز» گە قارالسۇن.

ره‌مىدە [رميده] (پ) ئۇركۈگەن، چۆچۈگەن، قورققان؛ چۆچۈپ قالغان، قورقۇپ قالغان؛ ئۇركۈپ قاچقان.
ره‌مىدە ئەيلەمەك — ئۇركۈتۈپ قاچۇرماق؛ چۆچۈتمەك.
ره‌مىدە بولماق — يىراقلاشماق، قاچماق.
ره‌مىدە خاتىر — خاتىرى، كۆڭلى پەرىشان.
ره‌مىدە هۇش — هوشىدىن ئايرىلغان، بىهوش.
ره‌مىم [رميم] (ئە) كونا، ئەسكى، قەدىمكى؛ ئەسكىرىگەن، چىرىگەن:
كەتمەگەي مېهرىڭ مېنىڭ باشىمدىن، ئەي هۇرى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سۆڭەكلىرىمنى گەر رەمىم.
— قەلەندەر.
ئەزمى ره‌مىم — چىرىگەن سۆڭەك.
ره‌نج [رنج] (پ) 1) مۇشەققەت، قىينىچىلىق؛ مېهنەت:
سودىگەرگى يامبۇ بولسا نەچە تۇمەن،
بىرلەھزە يەتمەسە ئاڭا هېچ رەنج ـ لەھەن.
— سەبۇرى.
يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.
2) زەخمەت؛ ئازاب، ئازار، دەرد، ئەلەم؛ ئاغرىق:
بۇ دەردنىڭ هېچ دەۋاسى يوقتۇر،
بۇ رەنجنىڭ هېچ سىفاسى يوقتۇر.
— موللا سالىھ.
بەرمەگىل قولدىن قەنائەت گەنجىنى،
بولغۇسى ئول گەنجى رەنجىگە ئىلاج.
— شەۋقى.
ره‌نج پەرۋەرد — مۇشەققەت بىلەن ئۆسكەن، كېسەلمەن.
ره‌نج پەيماي — مۇشەققەت تارتقان، رەنجىگەن.
ره‌نج پەيمۇدەلىغ — قىينالغانلىق، مۇشەققەت تارتقانلىق.
ره‌نج تاپماق — قىينالماق، مۇشەققەت چەكمەك.
ره‌نج فەرساي — قايغۇلاندۇرغۇچى، غەم ـ قايغۇغا سالغۇچى.
ره‌نج فەرسۇد — جاپا ـ مۇشەققەتتىن هارغان، دەرد ـ ئەلەمدىن هالسىزلانغان.
ره‌نج كۆرمەك — «رەنج تاپماق» قا قارالسۇن.
ره‌نجگە سالماق — ئازار بەرمەك، خاپا قىلماق.
ره‌نجۇ ئەلەم — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
ماڭا مۇنچە رەنجۇ ئالەم قىلغۇچە،
تومۇغدىن فۇزۇنراق ستەم قىلغۇچە.
— ئا. نىزارى.
ره‌نجۇ ئەنا — ئازاب ـ ئوقۇبەت، مېهنەت ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم.
ره‌نجۇ تەئەب — كېسەللىك ۋە هارغىنلىق:
مەن ئۆلسەم فەرەھلىك بىلە روز ـ شەب،
سائا يەتسە مۇنداقكى رەنجۇ تەئەب.
— ئا. نىزارى.
ره‌نجۇ ريازەت — دەرد ـ ئەلەم، جاپا ـ مۇشەققەت:
نېكىم تەقدىر بولسا، ئول بولار تەھقىق بىلگەيسىز،
ئېرۇر مەڭگۇ جەدەل، رەنجۇ ريازەت بارچە بىھۇدە.
— بابىر
ره‌نقۇ زەلەل — مۇشەققەت ۋە خارلىق.
ره‌نجۇ مۇشەققەت — جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
يۇزلەنىپ ئەمنۇ فەراغەت غۇسسەۋۇ غەم بولدى دەفئ،
ئەيشۇ ئىشرەت قىلدىيۇ رەنجۇ مۇشەققەت قالمادى.
— بابىر.
ره‌نجۇ مېهنەت — غەم ـ غۇسسە، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەم:
ساڭا بولدى شامى هەجرىڭ ئاقىبەت سۇبهى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.
ره‌نجى خۇمار — خۇمار ئاغرىقى:
ئولتۇرۇر هەردەم مېنى مەي ئىچمەسەم رەنجى خۇمار،
مەن نېچۈك بولماي هەمىشە كۇلبەئى خۇممار ئارا.
— مەشھۇرى.
ره‌نجى ره‌ۋان — جان ئازابى.
ره‌نجى زەخمەت — جاراھەت، زەخمەت ئاغرىقى، دەردى:
ۋا دەرىغا، بىر كۇنى كەلگەي كەمىنگاھىدىن ئۆلۈم،
جان هىسارى تەنگە ئۇرغاي رەنجى زەخمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
ره‌نجى هادىس — تۇيۇقسىز بالا ـ قازانىڭ دەرد ـ ئەلىمى:
ۋەلى بىر ئۆمۇر، بۇ گۇلشەندىن هەۋادىس،
قىلىپ جانىمغە هىجران رەنجى هادىس.
— قىدىرخان يەركەندى.
ره‌نجان [رنجان] (پ) رەنجىگەن:
ئەزاسىدىن بولۇپ هەر خەيل رەنجان،
يەنە هەق مەۋهىبەت ئەيلەپ يېڭى جان.
— نەۋائى.
ره‌نجه [رنجه] (پ) رەنجىگەن، قىينالغان، ئازابلانغان، سقىلغان؛ خاپا.
ره‌نجه ئەيلەمەك — قىينالماق، ئازابلانماق.
ره‌نجه قىلماق — «رەنجه ئەيلەمەك» كه قارالسۇن.

رەنجۇر [رنجور] (پ) كېسەلمەن، دەردمەن؛ ئېزىلگەن؛ كېسەل، كۇچسىز، ماغدۇرسىز:
ھەببىلىك ھۇرمەتتىدىن شەۋقى ئىمانىنى مەھكەم قىل،
ئۆلەر ۋەقتىدە شەيتان غارەتىدىن قىلماغىل رەنجۇر.
— شەۋقى.

تاشىدۇر ھۇققەئى ياقۇت ئارا دۇر،
كۆرۈپ سېھھەت تاپار گەر بولسا رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇر بولماق — ئازابلانماق، قىينالماق؛ كېسەل بولماق، سقىلماق.
دېدى گۇل بىزددىن ئۆتكەن بولسا مەئزۇر،
مەنى بېچارەدىن كۆپ بولما رەنجۇر.
— خىرقەتى.

رەنجۇرلۇغ — كېسەللىك، بىمارلىق.

رەنجۇر ئولماق — «رەنجۇر بولماق» قا قارالسۇن:
يار رەنجۇر ئولدى مەن ئاندىن داغى رەنجۇررىاق،
ھالەتىم دىشۋار، ئەي پەرۋاردىگارا، بول تەبىب.
— زەللىلى.

رەنجىدە [رنجيده] (پ) رەنجىگەن، مۇشەققەت تارتقان، ئازاب چەككەن:
قەدەم رەنجىدە قىل كۆڭلۇم ئۇچۇن، ئەي يارىنىڭ ئوقى،
مېنىڭ بۇ ناتەۋان كۆڭلۇمگە چۇن دەرماندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

رەھ [ره] (پ) يول، ئىز؛ «راھ» گە قارالسۇن:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم، خەتەرى بولماسا.
— زەللىلى.

ئىت كەبى تەلمۇرۇبان خاك رەھنىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

رەھ ئاۋەرد — 1) سوۋغا. 2) مەسلەك، ئۇسۇل.

رەھ رەۋان — يولغا راۋان بولۇش، يۇرۇپ كېتىش:
ئەلىپ رۇخسەت ئاندىن بولۇپ رەھ رەۋان،
بۇ مەجمۇئغە ياپماق ئۇچۇن بىر مەكان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەھا [رها] (پ) خالاس بولغان، قويۇپ بېرىلگەن، بوشىتىلغان؛ قويۇپ بېرىش، بوشىتىش؛ ئازاد، ئەركىن:
نىشانغە ئوقىنى رەھا ئەيلەگەي،
كۆڭۈل مەقسەدىنى ئەدا ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.

دېدى: «پۇت ـ قولىنى قىلىڭلار رەھا،
كى ئەمرىمنى فىلھال كېتۇرسۇن بەجا».
— ئا. نىزارى.

رەھبە [رحبه] (ئە) سەھنە، ئويۇن ـ كۇلكە جايى؛ سۇپا:
مەۋلانا شەرەفىددىن ئەلى يەزدىي ... بىر رەھبەدە ئولتۇرۇپ ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

رەھبان [رهبان] (ئە) بۇتپەرەسلەر ئۇستازى، رەھبىرى، باشلىقى:
ئاندا نې رەھبان ئىدى نې بەرەھمەن،
لېك بارى بۇتلەر ئىدى سىيمتەن.
— نەۋايى.

رەھبەر [رهبر] (پ) يول كۆرسەتكۇچى، يېتەكچى؛ ئۇستاز:
رىزا باشىنى سۇئالىڭغە ئەيلەسەڭ رەھبەر،
سۇئال ئىچىندە كۆتۇر سەرۇى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۇمرۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رەھدار [رەدار] (پ) يول ساقچىسى، يول نازارەتچىسى، يول كۆزەتچىسى.

رەھرەۋ [رەرو] (پ) يول يۇرگۇچى؛ مۇساپىر، «راھرەۋ» گە قارالسۇن:
نەچە تەشنە رەھرەۋنى سىيراب ئېتەر،
ئۇنىڭ سايەسىدە تېخى خاب ئېتەر.
— زەللىلى.

رەھرەۋى جەھان پەيما — تېز يۇرگۇچى جاھانكەشتى.

رەھرەۋى فەرزانە — دانىشمەن يولۇچى.

رەھزەن [رەزن] (پ) قاراقچى، يول توسار؛ «راھزەن» گە قارالسۇن:
كېلىپ تەگدى رەھزەن بورقن ياكى چاڭ،
پۇلىن بەردى ئەمما قۇتۇلدى ئاغاڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ نېچۇك كۆز، بۇ نېچۇك تەرز، بۇ نېچۇك نازۇ نىگاھ،
ھەر بىرى يۇز كارۋانى ئەقلىنىڭدۇر رەھزەنى.
— مەشھۇرى.

رەھشۇناس [رەشناس] (پ) يول تونۇيدىغان، بىلىدىغان؛ يول بىلگۇچى، يول تونۇغۇچى:
بولۇپ ئەنجۇم ئەھۋالىغە رەھشۇناس،
تەبىئەتلەرنى داغى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋايى.

رەھ فىكەندە [رەفكنده] (پ) يولغا، يەرگە تاشلانغان.

رەھكاۋ [رەكاو] (پ) «راھرەۋ» گە قارالسۇن.

رەھكۇب [رەكوب] (پ) يول باسقۇچى، يول يۇرگۇچى.

ره‌هگۇب بولماق — يول باسماق، يول يۈرمه‌ك.

ره‌هگۇزار [ره‌گزار] (پ) 1) قاتناش يولى، كاتتا يول، ئاده‌ملەر ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يول. 2) يولۇچى، ئۆتكۈنچى:
دېمه كويىدا هەر ساری ئاچىلغان نەرگىسى شەهلا،
سەراسەر ره‌هگۇزارىن لەشكەرى نەززاره ياستانمىش.
— ئەرشى.

ره‌هگۇزه‌ر [ره‌گزار] (پ) «ره‌هگۇزار» غا قارالسۇن:
تەرىقەت ئەهلى بۇ كۇن بەردىلەر ئەجەب خەبەر،
قەلەندەرانه ئۆتۈكلەر جەهان چۇ ره‌هگۇزەرى.
— زەللى.

ئۇشبۇ ئالەم گويىيا بىر ره‌هگۇزەر،
قىلماغىل زىنهار ئاڭا ئەندەك نەزەر.
— خەراباتى.

ره‌هل [رحل] (ئە) 1) ئەسۋاب؛ يول (سەپەر) جابدۇقلىرى (يۈكى). 2) سەپەرگە چىقىش؛ كۆچۈش. 3) ئوقۇش ۋاقتىدا كىتاب قويىدىغان تاختا، ئورۇندۇق.

ره‌هم I [رحم] (ئە) ره‌هىم، شەپقەت، جان كۆيدۈرۈش؛ ئىچىنىش:
ره‌هىمسى كەلمەس غەربنىڭ ئاهىغه،
كىرگەلى قويماس ره‌قىب دەرگاهىغه.
— غەيرەتى.

ره‌هم ئەتمەك — «ره‌هم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
داغدىن جىسمىم ئارا هەر ساری ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسه، ره‌هم ئەتكەي كۆلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

ره‌هم ئەهلى — قەبرىنداشلار، ره‌هىمدىللار؛ جان كۆيەرلەر.

ره‌هم ئەيلەمەك — ره‌هىم قىلماق؛ ئىچىنماق:
لۇتف ئېتىپ مىسكىن رىزائى هالىغه ره‌هم ئەيلەگىل،
بر نەزەر قىلساڭ ماڭا هېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

ره‌هم قىلماق — «ره‌هم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئىجابەتكه بولدى دۇئايىم قەبۇل،
ماڭا ره‌هم قىلدى جەهان ئافەرىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ره‌هم II [رحم] (ئە) بالىياتقۇ؛
ره‌هم ئىچره غىزا هەم ئولكى مەئكۇم،
هەۋايى دىلكۇشا هەم ئولكى مەئلۇم.
— نەۋايى.

ره‌همان [رحمان] (ئە) ره‌هىم ـ شەپقەت قىلغۇچى، ئاللا:
يۇزىڭده سۇره‌تى ره‌هماننى كۆردۇم،
قاشىڭده قاف ژەل ـ قۇرئاننى كۆردۇم.
— نەسىمى.

بەنده ئاجىزغه ئاغىر كەلتۇرسه مىزان پەللەسى،
ياخشى ئەمال بىرله شايەد زات ره‌همانىمغه ئەرز.
— شەۋقى.

ره‌هماني [رحماني] (ئە) خۇداغا، تەڭرىگه تېگىشلىك، خۇدانىڭ، خۇدادىن.

ره‌همه‌ت [رحمت] (ئە) مەرھەمەت، ره‌هىمەت، تەشەككۇر:
مۇهەببا ئەيلەگەيلەر ئانچۇنانكىم ئابۇ نېئمەتدىن،
ئوشۇل ره‌همه‌ت ئىله ماهى مۇبارەك ره‌مەزان كەلمىش.
— شەۋقى.

ئىلاها، قىل مېنى ره‌همه‌ت سىرىشته،
سالىپ بوينۇمغه مېهرىڭ بىرله رىشته.
— خىرقەتى.

ره‌همه‌تەن لىل ئالەمىن — ئالەم ئۇچۇن ره‌هىمەت:
چۇن ژۇجۇدى ره‌همه‌تەن لىل ئالەمىن،
سەجدەگەھ بولدى ماڭا روبى زىمىن.
— خەراباتى.

ره‌همه‌ت شەرابى — ئىلتىپات، تەشەككۇر شەرابى:
بوستان ئىچىنده تۇرلى چەچەك ئەنجۇمەن قۇرۇپ،
ره‌همه‌ت شەرابى بىرله بولۇپ مەست هەر بىرى.
— سەيفى سەرايى.

ره‌همه‌ت قىلماق — شەپقەت قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.

ره‌همه‌تىغه بارماق — «ره‌همه‌تىغه ۋاسىل بولماق» قا قارالسۇن.

ره‌همه‌تىغه ۋاسىل بولماق — دۇنيادىن ئۆتمەك، قازا قىلماق.

ره‌همه‌تى هەق — هەقتائالانىڭ ره‌همه‌تى، ئاللانىڭ مەرھەمىتى:
تەۋبه ئوت، ره‌همه‌تى هەق بىرله ئوتۇن بارچه گۇناه،
تەۋبه ره‌همه‌ت ئوتىنىڭ شەرهىده قىلسۇن نه ئىلاج.
— شەۋقى.

ئايه‌تى ره‌همه‌ت — ره‌هىم قىلىش، مەرھەمەت قىلىش توغرىسىدىكى ئايەت:
نەسەب ئەتكىل، ئىلاها، ئول پەرىغه ئەيش ئىله ئىشره‌ت،
ئانىڭ هەققىده نازىل بولدى گويا ئايه‌تى ره‌همه‌ت.
— قەلەندەر.

ئەهلى ره‌همه‌ت — ره‌همه‌تكه لايىق كىشى:
ئېرۇر تالىبغه تەڭ ئەيش ئولسا نېئمەت،
بارىغه شۇكر ئېتەر بىل ئەهلى ره‌همه‌ت.
— خىرقەتى.

دەريايى ره‌همه‌ت — مەرھەمەت دەرياسى:
شەفائەت بىرله هەق دەريايى ره‌همه‌تدىن ئۇمىد ئەتسەڭ،

تەكەببۇر قىلماغىل شەۋقى ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل مەنجۇز.
— شەۋقى.

دۇرى رەھمەت — رەھمەت ئونچىسى، تەشەككۇر ئونچىسى:
ئەخىر ئىشقۇ فەنادىن بەقا ئېرۇر ھاسىل،
ئولانسەلەر دۇرى رەھمەتكە ئاندا ئابى ھەيات.
— شەۋقى.

رەھمەتفىزاي [رحمت فزای] (ئە + پ) رەھىم - شەپقەتلىك؛ مەرھەمەت قىلغۇچى.

رەھمەتۇللاھ [رحمة الله] (ئە) رەھمەتلىك، خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مۆمىن (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە):
ۋەئدەئى لاتەقنەتۇمىن رەھمەتۇللاھدىن ئۈمىد،
شەۋقى، نالان بولماغىل بەس فېئلى شەيتانىڭغە ھەيق.
— شەۋقى.

رەھن [رهن] (ئە) رەنە، گۆرۈ:
رەھن ئەتمەك — گۆرۈگە، رەنگە قويماق.
رەھن ئەيلەمەك — «رەھن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

رەھنەما [رهنما] (پ) يول باشلىغۇچى، يولباشچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ رەھبەر، «راھنەما» غا قارالسۇن:
مېنى خەلق ئەيلەگەن قادىر خۇداسەن،
يولىن يوق ئەيلەگەنگە رەھنەماسەن.
— ناقىس.
تەلەبدە بولساڭ ئەگەر ياخشى رەھنەما ئۇچرار،
كۆڭۈلنىڭ زەڭگىنى ئاچغۇندەك ئاشنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

رەھنەماي [رهنامای] (پ) «راھمەما» غا قارالسۇن.

رەھنەمۇن [رهنمون] (پ) يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ «راھنەمۇن» غا قارالسۇن:
تاپىپ دانا مۇئەللىم زۇفۇنۇنى،
جەمئى ئەھلى دانىش رەھمەمۇنى.
— ناقىس.

رەھنەۋەرد [رهنورد] (پ) يول يۈرگۈچى، يولۇچى، سايامەتچى، كەزگۈچى:
دېدىمكى، سۈرمە قىلاي گەردى رەھنەۋەردىڭنى،
فىغانكى، تاپمادى كۆز تۇتىياغە گەردىڭنى.
— نەۋايى.

رەھۋار [رەوار] (پ) تېز، راۋان:
ئول ئەشھەب گەردى پەست ئېردى رەھۋار،
نېچۈككىم بولسە غەلتان دۇررى شەھۋار.
— نەۋايى.

رەھىق [رحیق] (ئە) ساپ، سۈزۈك (تىنىق) مەي، ياخشى مەي.

رەھىم [رحیم] (ئە) مەرھەمەتلىك؛ رەھىملىك، رەھىم قىلغۇچى، مېھرىبان؛ مېھرىبان ئاللا:
ئەگەر يەتسە شەھدىن ماڭا بۇ ستەم،
رەھىم سەن بۇ بەندەڭغە قىلغىل كەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىلاھا، رەھىم ئېتىپ ئەرشى دۇئاسىن مۇستەجاب ئەيلە،
رەھىمى رەھنەما سەنسەن، ماڭا قىل مەغفىرەت ئەرھەم.
— ئەرشى.

رەھىمەھۇللا [رحمه الله] (ئە) ئاللا ئۇنى ئەپۇ قىلسۇن، كەچۈرسۇن، گۇناھىدىن ئۆتسۇن:
... ۋە مەۋلانا ئەبدۇسسەلام شىرازىي رەھىمە ھۇللاھكى، ئول زەماننىڭ ماھىر ھەكىمى ۋە ھازىق تەببى ئېردى — بۇ زەئىفغە مۇئالىج ئېردى.
— نەۋايى.

رەۋ [رو] (پ) قوشما سۆز تەركىبىدە «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
رەھرەۋ — يول يۈرگۈچى، كەزگۈچى، سايامەتچى.

رەۋا I [روا] (پ) 1) لايىق، مۇناسىپ، ماس، مۇۋاپىق. 2) چىقىرىش. 3) يەتمەك، ئېرىشمەك.
رەۋا ئەيلەمەك — مەقسەتكە يەتمەك (يەتكۈزمەك)، ئېرىشمەك (ئېرىشتۈرمەك)؛ ھەل قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
مېنىڭ بۇ دەردىمە، يا رەب، دەۋا قىل،
ماڭا لۇتفۇڭ ئىلە ھاجەت رەۋا قىل.
— خىرقەتى.
رەۋا بولماق — لايىق كەلمەك؛ مۇمكىن بولماق.
رەۋا تۇتماق — لايىق كۆرمەك، مۇناسىپ كەلمەك.
رەۋا كۆرمەك — «رەۋا تۇتماق» قا قارالسۇن.

رەھىل [رحیل] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش؛ 2) ئۆلۈش.
رەھىل ئاغاز قىلماق — كۆچۈشكە باشلىماق؛ كېتىشكە تەمشەلمەك.
رەھىل ئەتمەك — كۆچمەك، كەتمەك؛ يولغا چىقماق.
رەھىل تۇتماق — كۆچمەك، سەپەر قىلماق.

رەھىلكوش [رحیل کوش] (ئە + پ) 1) يولۇچى. 2) يولغا سالغۇچى:
سۆز ناقەسىنىڭ رەھلىكوشى،
بۇ نەۋئ چېكەر ھۇدى خۇرۇشى.
— نەۋايى.

بۇ گۈلشەندە مېنىڭ كۆڭلۈم خۇشى سەن،
نېچۈك مېھنەت رەۋا كۆرسەم ساڭا مەن.
— خىرقەتى.

رەۋا II [روا] (پ) «رەۋان» سۆزىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى، يۈرگۈچى، ماڭغۇچى، كەتكۈچى.

رەۋاتىب [رواتب] (ئە) [بىرلىكى: راتبە] بەلگىلەنگەن ھەق؛ مائاش، نەپەقە.

رەۋاج [رواج] (ئە) 1) ئېتىبار:
تاپماغاي ئېردى رەۋاجى قىسسەئى ئابى ھەيات،
زۇلمەت ئىچرە نەچچە يىل خىزرۇ سىكەندەر بولماسا.
— زەللى.

2) قوللىنىۋاتقان پۇل. 3) ئامال، چارە:
تاپالمام كېتەرنىڭ ئىلاجىنى ھەم،
بىلەلمەم تۇرارنىڭ رەۋاجىنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەۋاق [رواق] (پ) پېشايۋان؛ ئايۋان؛ راۋاق.

رەۋان I [روان] (پ) 1) مېڭىش، يۈرۈش، كېتىش:
چىقىپ مەن بۇ يەردىن تاڭ ئاتقان زەمان،
يۈرۈپ ئەھلى تۈججار قاشىغە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئېقىش، تامچىلاش، تۆكۈلۈش (كۆز يېشى):
ناۋەكى ئىشقىڭ تېگىپ ئانداغ كۆڭۈل مەجرۇھدۇر،
ھەر قايان بولدى رەۋان ھەر قەتىرە قانىمدىن قىيان.
— ئەرشى.

3) دەرھال، دەررۇ، تېز. 4) سىلىق، سىپايە. 5) قىممەتلىك، قىممەت باھا.

رەۋان ئايتماق — پاساھەت بىلەن سۆزلىمەك، سىللىق ئېيتماق.

رەۋان ئەتمەك — بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇنلىماق.

رەۋان ئەيلەمەك — «رەۋان ئەتمەك» كە قارالغا.

رەۋان ئولماق — يۈرمەك، ماڭماق، يولغا چىقماق. 2) كەتمەك، قايتماق.

رەۋان قەد — خۇش قامەت، بوي ـ تۇرقى كېلىشكەن.

رەۋان قىلماق — 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق:
گەردى باد ئايلەپ ۋۇجۇدۇمنى ئەدەم ۋادىسىدا،
كوھى غەم سەر مەنزىلى ساری رەۋان قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

2) ئۇرماق، سالماق:
غەزەب بىرلە خەنجەرنى قىلدى رەۋان،
تېگىپ دالۇسغە، كېسىلدى چاپان.
— ئا. نىزارى.

رەۋان II [روان] (پ) جان، روھ؛ ھايات، تىرىكلىك.

رەۋان بەخش — جان بېغىشلىغۇچى، روھلاندۇرغۇچى.

رەۋان تاپماق — جان تاپماق، تىرىلمەك.

رەۋانى پۇر ئەنۋار — نۇرلۇق، پاكىز روھ.

رەۋان كىرگۈزمەك — جانلاندۇرماق.

رەۋانى ھەشىمەت — ئۇلۇغلۇق، ھەشەمەتلىك، دەبدەبە.

رەۋان ئاسا [روان آسا] (پ) راھەتبەخش؛ ناھايىتى راۋان.

رەۋانە [روانە] (پ) «رەۋان I » گە قارالغا:

رەۋانە ئەيلەمەك — كۆز يېشى قىلماق، تۆكمەك، ئاققۇزماق.

رەۋانپەرۋەر [راوان پرور] (پ) ھاياتبەخش.

رەۋان سۇ [راوان سو] ئېقىن سۇن.

رەۋانى [روانى] (پ) دەرھال، تېزدىن، تېز سۈرئەت بىلەن.

رەۋايىھ [روايح] (ئە) يېقىملىق، خۇش پۇراق ھىدلار؛ «رايىھە» گە قارالغا.

رەۋەندە [روندە] (پ) 1) يۈرگۈچى، كەزگۈچى؛ كەتكۈچى. 2) مۇساپىر. 3) خەت توشۇغۇچى؛ چاپارمەن.

رەۋەندەئى سەما — ئاسمان كېزەر.

رەۋزە [روضە] (ئە) 1) باغ، باغچا؛ گۈلشەن. 2) جەننەت:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەئلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

3) قەبرە، مازار، زىيارەتگاھ:
رەۋزەسىدە تەئبىيە قەندەلى نۇھۇر،
رەۋشەن ئەيلەپ مىسلى تەجەللى زۇھۇر.
— زەللى.

4) باب، بۆلۈم، پەسىل.

رەۋزە بوستانى — جەننەت بوستانى.

رەۋزە پاك — مۇقەددەس مەقبەرە، پاك قەبرە.

رەۋزە مانەند — گۈلباغ، جەننەتتەك.

رەۋزەئى جان — جان گۈلشىنى.

رەۋزەئى جەننەت — جەننەت بېغى:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئكى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

رەۋزەئى جىنان — جەننەت باغلىرى.

رەۋزەئى خەزرا — ياپيېشىل باغ، يېشىل بوستان.

رەۋزەئى خۇلد — ئەبەدىي جەننەت، دائىم كۆكلەپ تۇرد-

ىدىغان باغ.
رەۋزەئى دارۇل ـ بەقا — «رەۋزەئى خۇلد» قا قارالسۇن.
رەۋزەئى رۇھ ئەفزا — دىلنى شادلاندۇرغۇچى باغ؛ جان بېغىشلىغۇچى گۈلشەن.
رەۋزەئى رىزۋان — «رەۋزەئى جىنان» غا قارالسۇن:
مەئمىز يا رەۋزەئى رىزۋانىدۇر بۇ؟
ئاغىز يا غۇنچەئى خەندانىدۇر بۇ؟
— ئاتايى.
رەۋزەئى زەركار — ئالتۇن بېزەكلىك بىنا.
رەۋزەئى فىردەۋس — جەننەت بېغى:
رەۋزەئى فىردەۋس ئېرۇر ھەرقانچە كىم رەھەت سىرىشت،
يوقتۇرۇر مەشھۇرىدا جۇز ئارزۇيى ۋەسلى يار.
— مەشھۇرى.
رەۋزەئى نەزم — شېئىرىيەت بېغى، نەزم گۈلشىنى.
رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى (ئەپسانىۋى گۈزەل بىر باغنىڭ نامى).
رەۋزەن [روزن] (پ) تۆشۈك؛ تۆشۈك؛ دېرىزە:
قىلىپدۇرمەن دىلۇ جانىم نىسارىڭ،
تېنىمنى قىلدى رەۋزەن نىش خارىڭ.
— خىرقەتى.
رەۋزەن ئەيلەمەك — تەشمەك، تۆشۈك ئاچماق؛ دېرىزە ياكى تۆشۈك ئاچماق.
رەۋزەن ـ رەۋزەن — تۆتمىتۆشۈك.
رەۋزەن ئۆزرە رەۋزەن — تۆتمىتۆشۈك ئۈستىگە تۆشۈك.
رەۋزەنە [روزنە] (پ) 1) «رەۋزەن» گە قارالسۇن؛ 2) ئۈزۈم باردىغا ئىشلىتىلىدىغان بادرا.
رەۋشەن [روشن] (پ) 1) روشەن، يورۇق، يارقىن. 2) سۈزۈك، غۇبارسىز، پاك. 3) غەمسىز؛ شاد ـ خۇرام:
چىراغى تىيرە ئولسە ياغ قۇيماق،
كېلىپ رەۋشەن قىلىپ ئورنىغە بارماق.
— خىرقەتى.
رەۋشەن ئەتمەك — بېزەك بەرمەك، زىننەتلىمەك.
رەۋشەن ئەيلەمەك — مەلۇم قىلماق، ئاشكارىلىماق.
رەۋشەن چەراغ — نۇر چاچقۇچى؛ پەيز بەرگۈچى.
رەۋشەن دىل — پاك قەلب؛ ئوچۇق كۆڭۈل.
رەۋشەن قىلماق — يورۇتماق.
رەۋشەن گۈۋاھ — ئوچۇق دەلىل.
رەۋشەن ئولماق — نۇرلانماق، روشەنلەشمەك، پارلىماق.
رەۋشەن راي [روشن راى] (پ) مۇتەپەككۇر، دانا، پىكرى روشەن.
رەۋشەن رەۋىش [روشن روش] (پ) گۈزەل ئەخلاقلىق، شان ـ شەرىپىگە داغ تەگكۈزمىگەن.
رەۋنەق [رونق] (ئە) 1) جىلۋە قىلىش، يالتىراش، پارلاش. 2) كۆركەم، گۈزەل:
مەي ئىچەردە گۈل ۋەقتى رەۋنەقى چەمەن ياخشى،
تازە بولدى ھەر مەجلىس شەمئى ئەنجۇمەن ياخشى.
— زەلىلى.
3) رونىاق، راۋاج، تەرەققىيات:
گۈلىستانى چەمەندە رەۋنەقى ئابى تەراۋەت يوق،
تەرەننۇم ئەيلەگەيمۇ بۇلبۇلى باغى خىتا ئاخىر.
— زەلىلى.
رەۋنەق تاپماق — تەرەققىي قىلماق، يۇكسەلمەك، يۇقىرىغا ئۆرلىمەك، راۋاجلانماق، رونىاق تاپماق.
رەۋنەقلىق [رونقلىق] كۆركەملىك، گۈزەللىك.
رەۋھ [روح] (ئە) ئارام، راھەت.
رەۋىش [روش] (پ) 1) يولىورۇق. 2) ئادەت، قىلىق، مىجەز:
كىچىك ـ چوڭغە مۇنداغ رەۋىش خۇب ئەمەس،
ئىشتىمەي سۆزۈمنى ساڭا ئەرزىمەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) رەسىم ـ يوسۇن، قائىدە:
قىلىپ ئىشلارىمدا ئول ئاگاھلىق،
ئۆتۈپ بۇ رەۋىشدە شەھەنشاھلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
4) ئىش:
ئېرۇر ئالتىنچى ھازىرلىق بۇ ئىشدە،
رىزا جويەندەلىقدۇر ھەر رەۋىشدە.
— خىرقەتى.
رەئد [رعد] (ئە) 1) چېقىن ـ چاقماق ئاۋازى؛ گۈلدۇرماما:
ياقام يىرتىپ، كۆكىس تىرناپ، ساچىپ ئوت سوزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۈمنام.
2) ئوت چاچقۇچى قورال؛ توپ.
رەئد ئەسبابى — ئوت چاچقۇچى قورال، توپ.
رەئد تاشى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ تېشى، ئوقى.
رەئد يايى — ئوت چاچقۇچى قورالنىڭ يايى.
رەئس [رأس] (ئە) باش، باشلىق.
رەئسەن ـ بەرەئس — باشمۇ باش؛ تەڭ.
رەئشە [رعشە] (ئە) تىترەك، لەرزە.

رەئشە قىلماق — تىترەتمەك، لەرزىگە كەلتۈرمەك.

رەئفەت [رافت] (ئە) مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەيرخاھلىق، دوستلۇق؛ ھېسداشلىق:
ماڭا مەئلۇم ئولدى ئانىڭ ھىممەتى،
كۆڭۈلگە پەددار ئولۇپ رەئفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئنا [رعنا] (ئە) 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ زىبا، زىننەتلىك:
دىلبەرنىم، سەندەك جەھاندە ھېچكىم رەئنا ئەمەس،
فۇرقەتىڭدە ھېچكىم مەندەك سائىا شەيدا ئەمەس.
— نەۋبەتى.

2) بىر خىل گۈلنىڭ نامى:
ئەبىرۇ ئەنبەرۇ رەئنايۇ سەۋسەن،
خۇخاگۈل، ياسۇمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.
— خىرقەتى.

رەئنايى جەھان — جاھان گۈزىلى:
كى رەئنايى جەھان مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۇمىد ئەتكەچ،
قىزىلگول ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

رەئنايى خوتەن — خوتەن گۈزىلى:
خىتا ئىقلىمى گەرچە مۇرغىزارى ھۇسن دەيدۇرلار،
كى رەئنايى خوتەنغە، ئەي كۆڭۈل، قىلمە تەقابۇل سەن.

رەئنا سىفەتلىك — خۇشپېچىملىق، گۈزەللىك، زىبالىق؛ يېقىملىق.

رەئنا قەد — گۈزەل قامەت، سەۋرى قەد:
قىلىپ رەئنا قەدنىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلارمەن،
كۆزۈمنىڭ جويىبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.
— سەككاكى.

رەئنالىغ [رعناليغ] خۇش قامەتلىك، گۈزەللىك؛ يېقىملىق؛ مەغرۇرلۇق.

رەئنالىغ قىلماق — ئۆزىنى خۇش قامەت قىلىپ كۆرسەتمەك.

رەئنالىق [رەئنالىق] «رەئنالىغ» قا قارالسۇن.

رەئنا نىھال — گۈزەل قامەت، خۇش قامەت.

رەئىس [رئيس] (ئە) باش؛ باشلىق، سەردار؛ بىر دۆلەتكە ياكى بىرەر جەمئىيەتكە رىياسەتچىلىك قىلغۇچى:
ئەكابىر رەئىسلەر چىقىپ سەيرىگە،
ئويۇن تۇزدى باقماي شەرۇ خەيرىگە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىسى شەرىف — ئەزىز رەئىس، شەرەپلىك رەئىس:
تۇتۇپ جامى زەررىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزغا غىزايى لەتىف.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەئىيە [رعيه] (ئە) «رەئىيەت» كە قارالسۇن:
تەزۇىر بىرلە بىرنى ئىكى، ئوننى يۈز پۇتۇپ،
سالسە رەئىيەلەرغە دەما ـ دەم تۇمەن ئەزاب.
— سەبۇرى.

رەئىيەت [رعيت] (ئە) 1) پۇقرا، خەلق:
ئەي مەلىك، سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىر بەرلە ھەم دادىنى.
— خەراباتى.

2) بىرەر چارۋىدارنىڭ ئىلكىدىكى مال ـ ۋارانلار.

رەئىييەت [رعيت] (ئە) [كۆپلۈكى: رەئايا] «رەئىيەت» كە قارالسۇن.

رەئىيەتنەۋاز [رعيتنواز] (ئە + پ) خەلقپەرۋەر، پۇراقپەرۋەر، ئەل سۆيەر:
ئۆزى ئادىل ئىبردى رەئىيەتنەۋاز،
ئانىڭ لۇتفى بىرلە ئۇلۇس سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

رەئىي [رأى] (ئە) ئوي، پىكىر، خىيال؛ ئەندىشە؛ تەدبىر:
نېچە مەقدۇر بار، نېچە ئانىڭ رەئىيىچە بارغايسەن،
نېچە بارغانچە سەن ئۆزۈڭنى بىمىقدار تاپغايسەن.
— بابىر.

رەياسەت [رياست] (ئە) 1) رەئىسلىك، يېتەكچىلىك، رىياسەت. 2) ئەمەلپەرەسلىك.

رەياسەت مەسنەدى — ھۆكۈمرانلىق تەختى.

رەياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] رەيھانلار، خۇشبۇي ئۆسۈملۈكلەر، گۈللەر، گىياھلار.

رەيب [ريب] (ئە) شۇبھە، گۇمان، شەك:
مېنىڭ تەييىبلىكىمدىن كۆپدۇر ئەيبىم،
بۇ سۆزگە يوق ئىبرۇر ھېچ شەك ۋە رەيبىم.

رەيھان [ريحان] (ئە) «رەياھىن» غا قارالسۇن:
بىنەپشە، سۇنبۇلۇ رەيھان دېسەك بار،
گۈلى ئەبباس، نا پەرمان دېسەك بار.
— خىرقەتى.

رەيھانە [ريحانه] (ئە) رەيھانزار، گۈلزار.

رەيھانى [ريحانى] (ئە) 1) رەيھان ھىدلىق، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى. 2) رەيھان رەڭلىك.

رو [رو] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چېھرە؛ «روي» غا قارالسۇن:
ئانىڭ بىرلە مۇندا كىرەر ئىبردى سۇ،
يېتەردى يۇيۇرغە ئىلىك بىرلە رو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) توغرىسىدا، ھەققىدە، قارىتا.
رو قىلماق — مايىل قىلماق، قىزىقتۇرماق.
پەرى رو — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھرە، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يىگىت.
— ئەرشى.

روب [روب] (پ) سۆز تەركىبىدە «كەتكۈزگۈچى، يوق قىلغۇچى؛ يۇيۇپ، سۈپۈرۈپ تاشلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
تاش ئۆزرە قىلىپ تەننى سەركوب،
مۈژگانىنى ئەيلەبان زەمىن روب.
— نەۋايى.
ئەمنىيەت روب — تىنچلىقنى كەتكۈزگۈچى، بۈزغۇچى؛ تىنچسىزلاندۇرغۇچى.
خىرەد روب — ئەقىلنى ئالغۇچى، ئەقىلدىن ئازدۇرغۇچى.
سەلامەت روب — تىنچسىزلاندۇرغۇچى، تىنچلىقنى بۈزغۇچى.
روباب [رباب] (پ) راۋاب (چالغۇ ئەسۋابى)، «رەباب» قا قارالسۇن:
مەن چەك كەبى ئىككى قات ئولۇپ،
نەۋھە قىلۇرەم روباب ئىچىندە.
— نەسىمى.
روباھ [رباه] (پ) تۈلكە:
بەبرىگە جۇبۇن بېشەسىدىن ئەربەدە قىلدى،
روباھ سىفەت ئەقل قىلىپدۇر ھەزەر ئىشق.
— زەلىلى.
روبەراھ [روبراه] (ئە) «روبەرەھ» كە قارالسۇن:
جەزايىرنى تا فەتھ قىلغۇنچە شاھ،
ھىسابىن ھەكىم ئەيلەبان روبەراھ.
— نەۋايى.
روبەرەھ [روبره] (پ) يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش.
روبەرەھ قىلماق — سەپەرگە چىقماق:
بولغىل نەۋايى روبەرەھ، قىلغىل فەنا كويىن پەناھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خاتەھ، قىل دەير پىرى خىزمەتىن.
— نەۋايى.
رو بەرو [روبرو] (پ) يۈزمۇ يۈز، روبىرو، مۇقابىل، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل؛ قارشى، قارىمۇ قارشى:
فەرەك شاھى شاھ بەندەرنى كەلتۈرۈپ روبەرو قىلماقچى بولغا-
نىدا، بەرەھمەن تەئەررۇز قىلىپ پادىشاھنىك قاشىدىن چىققا-
نى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روبەرو ئەيلەمەك — مۇقابىل قىلماق، كۆرۈشتۈرمەك، يۈزلەشتۈرمەك:
رەسۇلى خۇدا ئارزۇ ئەيلەدى،
كى رۇھۇل - ئەمىن روبە رو ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
روبەرو قىلماق — «روبە رو ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بەرەھمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتىگۇ،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي رو بەرو.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
روبەروي [روبروى] (پ) «روبەرو» غا قارالسۇن:
ئاغزىنە رو بەروي قىلۇر لۇتفىغە مەنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىك ھەۋالەسى.
— لۇتفى.
روپوش [روپوش] (پ) يۈزى يېپىقلىق، شەرم - ھايالىق؛ يۈزىنى ياپقان، روپاش:
بەرگى ياپراغى بىلەن تا گۈلنى روپۇش ئەيلەمىش،
بۈلبۈلانى باغىنى گويىاكى خامۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.
روتازە [روتازه] (پ) تازا، پاكىز يۈز (چىراي)؛ گۈزەل، چىرايلىق.
رود [رود] (پ) ئېرىق، ئۆستەڭ؛ دەريا؛ جىلغا؛ «رۇد» قا قارالسۇن:
گاھ ئايتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى،
گاھ ئاقىزار سېرىشكى بىرلە رودى.
— لۇتفى.
رود ئولماق — ئېقىن بولماق، ئاقماق:
نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفانى سىرىشكىم، چەشمە - چەشمە بولدى رود ئولدۇم.
— زەلىلى.
رودى جەيھۇن — جەيھۇن (ئەمۇ) دەرياسىنىڭ ئېقىنى:
ئارادە بۇلبۇلۇ سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىپ كۆزلەرىندىن رودى جەيھۇن.
— لۇتفى.
رودە [رودە] (پ) ئىچ - قارىن، ئۇچەي - باغىر.
قۇي رودەسى — قوي ئۇچىيى؛ قوينىڭ ئىچ - قارنى، ئۇچەي - باغرى:
تېشىپ بەھەد تەنى ئاسۇدەسىنى،
كەباب ئەتكەن كەبى قوي رودەسىنى.
— نەۋايى.

رود باد [رودباد] (پ) سۇ بۇيى، سۇ ئېقىپ تۇرغان جاي:
ئاندا كەتتىمكى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.

رود بار [رودبار] (پ) 1) ئاقار سۇ؛ دەريا. 2) جىلغا، قانال. 3) دېڭىز؛ دېڭىز قىرغىقى. «رۇدبار» غا قارالسۇن.

رودخانه [رودخانه] (پ) دەريا؛ ئېرىق؛ ساي، جىلغا، قانال؛ «رۇدخانه» گە قارالسۇن.

روز [روز] (پ) كۈن؛ كۈندۈز:
يۇرۇپ سال ئارا چۈن قىرىق روز - شەب،
بۇ مۇددەتتە يەتمەي ئاڭا ھېچ تەئەب.
— ئا. نىزارى.

روز ئەفزۇن — كۈنسايىن ئارتماق، كۆپەيمەك:
گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمدىن كىشۋەر كۈشا-
لىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەقشىن زاھىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

روز چەند — نەچچە كۈن:
قىلىپ ئېردىم ئانى كى زىندانغە بەند،
خەبەر ئالغانىم يوق ئۆتۈپ روز چەند.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

روزۇ شەب — كېچە ۋە كۈندۈز؛ ھەمىشە، ھەر دائىم:
شاھى كەنئان ئىشقىدا ھەمچۈن زىلەيخا نەچچە يىل،
يۈسۈفىم دەپ روزۇ شەب قان يىغلابان بىداردۇر.
— شەۋقى.

روزى ئەزەل — ئەزەل كۈنى، ئەڭ دەسلەپكى كۈن:
روزى ئەزەل كۆي دېدى، كۆيدۈم - ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا يانقان خار ئېردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم.
— مەشرەپ.

روزى رەخشان — كۈندۈز كۈن، يورۇق كۈن، پارلاق كۈن:
تونۇماس خۇشرۇي بىلەن بەدرۇينى سوفىئى شەھر،
ئەئماغە تۇندىن نە مېھنەت روزى رەخشاندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.

روزى رەقەم — ئەزەل كۈندىكى تەقسىمات خېتى، قىسمەت:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى فەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق،
بىرنگە كۆپ، بىرنگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

روزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:
كىمسە گەر ئىشكىنى ياستانماقدىن ئولمىشتۇر مەلۇل،
ھەجر ئىلە تا روزى مەھشەر قىلما ھىرماندىن خەلاس.
— ئەرشى.

روزى نەۋروز — باھارنىڭ بىرىنچى كۈنى، نوروز كۈنى:
يېڭى يىلنىڭ باشىندە روزى نەۋروز،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۇررى شەب ئەفروز.
— لۇتفى.

روزى ھەشر — «روزى مەھشەر» گە قارالسۇن:
خۇشرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۈنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

تىرە روز — قارا كۈنگە قالغان، قايغۇلۇق:
نېگە ۋەسلىڭ فۇرقەتىدىن مېنى قىلغۇڭ تىرە روز،
كىم شىئار ئەيلەپ ئۆزۈڭگە مۇنچە ئىستىغنا يىگىت.
— ئەرشى.

نىم روز — يېرىم كۈن:
شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىم روز،
قۇشتەك ئۇچۇبان يېتىبان تاربوغۇز.
— زەلىلى.

روزانه [روزانه] (پ) 1) كۈندۈزى، كۈن بويى، ھەر كۈنى:
ھەي - ھەي، نې گۇناھكار زەلىلدۇرمەن،
شەب مەست، سەھەر بەڭگىۋۇ روزانه جۇنۇب.
— زەلىلى.
2) رىزق، ئوزۇق - تۇلۇك؛ كۈندىلىك تىرىكچىلىك كىرىمى:
بېھىشتىن چىقاردى نېچە دانەنى،
تېرىپ ئەيلەگىل رىزقى روزانەنى.
— غەربىي.
تىلەمچى گەدالارغە روزانەئى،
تويۇپ شادلىق بىرلە مەستانەئى.
— غەربىي.

روزه [روزه] (پ) روزا، رامزان ئېيىدا روزا تۇتۇش:
يېتىشتى بەيرەمۇ رەفئ ئەتتى روزه قايغۇسىن،
ھىلال مۇسقىلى يورۇتتى بادە كۆزگۈسىن.
— نەۋايى.

روزه ئەلەست — ئەزەل كۈنى، ئەڭ بۇرۇنقى كۈن، قىسمەت كۈنى:
زەلىلدىن رەمۇزى مەئىنئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى ئەقل روزه ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

روزه دار [روزەدار] (پ) روزا تۇتقۇچى، روزا تۇتقان كىشى:
ئەقل ئىلە شۇرب ئەيلەمەگەي روزەدار،
لېك ئىككىنچىگە بۇدۇر ئېئتىبار.
— نەۋايى.

روز گار [روزگار] (پ) 1) تۇرمۇش؛ تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش:
مېنىڭكى روزگارىمغە ئەجەل چاڭگالىنى ئاچتى،
كى غۇنچە ئاچىلۇر ۋەقتىدە ئەزرائىل ئۇزۇپ قاچتى.
— مولا سالېھ.

مۇنىڭ بىرلە ئۆتۈپ روزگارى،
بولۇپ مەقبۇل قىلغان ئاھۇ زارى.
— ناقىس.

2) تەقدىر، قىسمەت؛ تەلەي، بەخت:
كۆزۈمنىڭ نۇرى ھۇسنۇڭ شەمئى ئىدى،
جۇدا بولدۇم، قارادۇر روزگارىم.
— خىرقەتى.

3) دەۋر، زامان:
بولماسا نامۇ نىشانىم، ئەيب قىلماڭكىم، فىراق،
روزگار ئەۋراقىدە نامۇ نىشانىم ئۆرتەدى.
— نەۋايى.

روزگار ئەھلى — دەۋر، زامان كىشىلىرى.
روزگار ھاۋادىساتى — دەۋر ھادىسىلىرى، ھايات ھاۋادىساتى:
تا روزگار ھەۋادىساتى بىرلە ئول شاھاندا سەلتەنەتى ئاساسىن بەرھەم ئۈردى، ...
— قىدىرخان يەركەندى.

روزگار ئېلتمەك — ۋاقىت ئۆتكۈزمەك، ۋاقىتنى سوزماق؛ ھاياتنى ئۇزارتماق.
روزگار كۆھەن — قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان ھايات، قېرى دەۋر:
زەمان ئىنقىلابىغە قىلدى سۇخەن،
گۈزەر ئەيلەگەي روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

تىيرە روزگار — يامان تۇرمۇش؛ قاراكۈن؛ جاپالىق شارائىت:
نېگە يادىدا، ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.

روزنامە [روزنامە] (پ) كۈندىلىك دەپتەر (خاتىرە):
مىرزام دەۋلەت بىلە دېۋاندا ئولتۇرغاندا، ھەر ئىشكىم ۋاقېئ بولۇر، قەلەمىي قىلىپ، روزنامەدە سەبت قىلىلسە.
— نەۋايى.

روزى [روزى] (پ) رىزق، نېسىۋە؛ «رۇزى» غا قارالسۇن:
ئاقار ياش كۆزىدىن ئۇنىڭ دەم بەدەم،
بېرىپ روزى كۆرگەن كىشىلەر دەرەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

روزى ئەيلەمەك — «روزى قىلماق» قا قارالسۇن.

روزى بولماق — نېسىپ بولماق، نېسىۋىگە مۇيەسسەر بولماق، (بىرەر نەرسىگە) ئېرىشمەك.
روزى قىلماق — نېسىپ قىلماق، ئېرىشتۈرمەك.
روزى ئولماق — «روزى بولماق» قا قارالسۇن.

روسىياھ [روسياھ] (پ) گۇناھكار: قارا يۈز:
تىترەتىپ ئەرزۇ سەمانى بىر باقىپ ئول نامۇەر،
ئولدى خالىس دەرگەھىگە كەلسە يۈز مىڭ روسىياھ.
— ئەرشى.

روسىيەھ [روسيە] (پ) «روسىياھ» قا قارالسۇن:
گۇناھىم زەڭگى بىرلەن روسىيەھ شەرمەندە قۇلدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

روشناس [روشناس] (پ) 1) رەممال، مۇنەججىم. 2) مەشھۇر، داڭدار، تونۇلغان، كۆزگە كۆرۈنگەن:
لۇتفىئى گۇمنامنى ئالەمدە قىلغان رۇشناس،
داغى ئىشقىڭدۇركى دەۋلەتلىق ئىشق دەرلەر ئانى.
— لۇتفى.

رۇفتە [روفتە] (پ) سۈپۈرۈلگەن، پاكىزلانغان، تازىلانغان؛ پىشقىلانغان.
روفتە قىلماق — سۈپۈرمەك، پاكىزلىماق، تازىلىماق.

روكەش [ركش] (پ) 1) قاپلىما، ياسىما، ساختا، باشقا نەرسە ئارىلاشقان:
مىسىدۇر ئالتۇن بىلە روكەش، تاشى خۇشنەما ۋە ئىچى ناخۇش.
— نەۋايى.

2) ئۇياتلىق، شەرمەندىلىك:
جەزم ئېدىلەردىكى تەختى گەردۇنۇەش،
ئايدۇر، ئەما كۇنەش بىلە روكەش.
— نەۋايى.

روگەردان [روكردان] (پ) يۈز ئۆرۈگەن، تەتۇر قارىۋالغان، قارشىلاشقان.
روگەردان بولماق — يۈز ئۆرۈمەك، قارشىلاشماق.

روي [روى] (پ) 1) يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ «رو» غا قارالسۇن:
رويۇڭ بىلەن قاشىڭغە تەشبېھ ئەيلەسەم مەن،
دېسەم مۇنى خاتادۇر شەمسۇ قەمەر مىسالىڭ.
— خۇشھال غەربى.

2) قوغۇشۇن ۋە قەلەي ئارىلاش مېتال قېتىشمىسى:
ئىچىندە نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول ھۇفرە كۇنجىدە بىر روي جىسىم.
— نەۋايى.

رويى ئانار — ئانار يۈزلۈك، يۈزى ئانارەك قىزىل:

بەختى قاچقان بولماسام ھەم تالمئىم شۇم بولماسا،
بولغاي ئېردىمۇ بۇ كۈن روبى ئانارىمدىن جۇدا.
— مولا بىلال.

رويى ئەندۇد — قاپلىما، ساختا؛ سىرتى باشقا، ئىچى باشقا.

رويى تەۋەككۈل — تەۋەككۈل قىلىش، تەۋەككۈل ساھەسى:
قوپتى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
روبى تەۋەككۈلنى بە مەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

رويى خاك — يەر يۈزى، زېمىن يۈزى:
بولۇپ سۇبھىنىك سىينەسى ئەمدى چاك،
ھەمە مەستى خاب ئېردىلەر روبى خاك.
— مولا شاكىر.

رويى رەخشان — نۇرلۇق يۈز، چىراي:
ھۇسنىكىم ئول ئايدادۇر مەئزىگە كىمنى مەئىز ئېتەي،
كۈندۈز ئۆزنى كېچە كۆردى روبى رەخشانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رويى رىيا — رىياكارلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، سەمىمىيەتسىز:
مۇرادىم بولمادى ھاسىل، قەلەندەر، بۇ جەھان ئىچرە،
مەگەركىم تەئىرىمە مەن تائەتى روبى رىيا قىلدىم.
— قەلەندەر.

رويى زەرد — چىرايى سېرىق:
روبى زەردۇ ئاھى سەردىم كىمگە تەقدىر ئەيلەيىن،
ئۆزىدە بۇ سۇرەت ئولغاچ رازدارىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

رويى زەمىن — يەر يۈزى:
ھېچ روبى زەمىندە يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

رويى سىياھ — قارا يۈز، گۇناھكار؛ يارىماس؛ بەختسىز، بەختى قاچقان:
رەھمەتلىك ئىشكىنى ئاچىپ قەھر ئەتمەي ئەمدى، ئەيلەكىم،
قىلغان ئۇشبۇ جۇرمدىن روبى سىياھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

رويى لالە ئەھمەر — چىرايى قىزىل لالىدەك، قىزىل يۈزلۈك:
شەھلا كۆزى، روبى لالە ئەھمەر،
سەرۇ قەد ئول سىيمىن بەدەن يوق.
— مولا سالىھ.

رويى نىگار — يار جامالى:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

پاك روي — تازا، توغرا، نومۇسچان.

پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل.

تازە روي — پاك، غۇبارسىز:
مەئانى گۈلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەئگۇ بۇي.
— ئا. نىزارى.

زىشت روي — خۇنۇك چىراي:
كۆردى كىم ئالەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇند خو سەخت بىمەھتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

سىياھ روي — «روبى سىياھ» قا قارالغ.

گۈل روي — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل چېھرىلىك:
بىر سەرۇ ئېرۇر بويۇك، سەرۇ ئۆزرە گۈل رويۇك،
لەئلىگنى خەيال ئەتتىم، گۈل شاخىدىكى بۇلبۇل.
— گۇمنام.

رويكەش [ری كش] (پ) «روكەش» كە قارالغ.

رويىنتەن [روين تن] (پ) «شاھنامە» دە تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردىن ئىسپەندىيانىك لەقىمى؛ تۆمۇر تەنلىك:
قېنى دارا داغى قېنى بەھمەن،
قېنى ئىسفەندىيارى رويىنتەن.
— نەۋايى.

كۆك تۆمەردىن ساۋۇت كىيگەن، ئۆتكۇر قىلىچ ئوينىتقۇچى،
رويىنتەندەك توققۇز مىڭ بەش يۈز پالۋاننى ..... شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى.
— «ئىسكەندەرنامە».

رۇباۋ [رباع] (ئە) تۆتتىن، تۆت دانىدىن.

روبائي [رباعی] (ئە) تۆتلۈك (بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى ياكى ھەممە مىسراسى قاپىيىداش بولغان بىر خىل شېئىر تۈرى):
تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋايى.
— ئابدۇجىلىل دامولا ھاجى.

رۇبائىيات [رباعيات] (ئە) تۆتلۈكلەر:
سالدى شەرھى رۇبائىيات ئاندىن،
رۇبئى مەسكۇن ئارا ھەيات ئاندىن.
— نەۋايى.

رۇبائىيە [رباعيه] (ئە) رۇبائي بەھرىدە ئېيتىلغان شېئىر پارچىسى، تۆتلۈك، «رۇبائي» غا قارالغ.

رۇبئ [ربع] (ئە) تۆتتىن بىر، چارەك.

رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىك ئىنسان ياشايدىغان،

ئاۋات قىسمى؛ يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق:
بۇ رۇبئى مەسكۇن خەلايىقى فەراغەت مەسكەندە مۇ-
شەرىپۇل - ھال ئۆز ئەمنىيەت مەئمەندە فارىغۇل - بال
بولۇپ، ...
— قەدىرخان يەركەندى.
بولۇپ كۆڭلى ئارا بۇ نەۋئى پىندار،
كى بولمىش رۇبئى مەسكۇنغە جەھاندار.
— ناقىس.

رۇتەب I [رطب] (ئە) 1) ھۆل، نەم. 2) يېڭى پىشقان مېۋە، ھۆل مېۋە:
لەئلىك ئاسا چاكلىك بىمار كۆڭلۈمنى نېتاك،
ئەي مەلاھەت نەخلى، چۈنكىم خەستەسىز بولماس رۇتەب.
— نەۋايى.

رۇتەب II [رتب] (ئە) «رۇتبە» گە قارالسۇن.

رۇتبە [رتبە] (ئە) [كۆپلۈكى: رۇتەب] ئۇنۋان، مەرتە-
ۋە، دەرىجە:
دېمەگىل شەھلەرچە يوقتۇر سۆز ئىلىنىڭ رۇتبەسى،
بولسە مۇشكىل سۆز ئەگەر سەن سەددى ئىسكەندەر دېگىل.
— قەلەندەر.

رۇتبەئى ئەئلا — يۇقىرى ئورۇن، ئالىي مەرتىۋە:
نېتەي، نەيلەي، مۇسۇلمانلار كېتىپدۇر ئول شەھى ئەئلا،
دەرىغ، ئول خۇلقى شىرىنۇ دەرىغ، ئول رۇتبەئى ئەئلا.
— ئەرشى.

رۇتۇبەت [رطوبت] (ئە) ھۆل، نەم؛ نەملىك، ھۆللۈك:
نەفەس بولىغە قىلدى كۆزگۈنى سەد،
چۇ كۆزگۈ يۈزىگە رۇتۇبەت رەسەد.
— ئا. نىزارى.

رۇجۇلىييەت [رجولیت] (ئە) ئەرلىك، ئەركەكلىك؛ باتۇر، قەيسەر.

رۇجۇئ [رجوع] (ئە) 1) قايتىش:
خەلايىق ئۆيىگە رۇجۇئ ئەيلەدى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە شۇرۇئ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مۇراجىئەت قىلماق؛ يۈكلىمەك، تاپشۇرماق.

رۇجۇئ ئەتمەك — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» گە قارالسۇن.

رۇجۇئ ئەيلەمەك — قايتماق:
يەنە شاھ پەرىغە قىلىپ شەفقەتى،
رۇجۇئ ئەيلەمەككە بېرىپ رۇخسەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇجۇئ قىلماق — «رۇجۇئ ئەيلەمەك» گە قارالسۇن:
شەۋقى، ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۇي،
ئىشق بىرلە زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۇركار ئەمەس.

— شەۋقى.

رۇخ I [رخ] (پ) 1) يۈز، بەت، بەشىرە، چىراي، «رو» غا قارالسۇن:
باقىبان ئەل ساری جانا يۈزۈڭدىن بىر نىقاب ئالساڭ،
رۇخۇڭنى چۈن مەھى ئەنۋەر تەجەللىئى خۇدا دەرلەر.
— زەلىلى.

رۇخى تابان — تاۋلىنىپ تۇرغان يۈز، نۇرلۇق يۈز؛ ئىللىق چىراي:
ھىجران تۇنى كۆزگە نەچە بىمەد قارا بولسا،
چۈن سۇبھ ئۇمىدىم رۇخى تابانىڭ ئۇچۈندۇر.
— گۇمنام.

رۇخى زەرد — سېرىق يۈز، يۈزى سارغايغان:
ئەغيار ئىلە جۇفت بەرمە فەردىم بار،
كىم فۇرقەتى زەئفىدە رۇخى زەردىم بار.
— نەۋايى.

ئايىنە رۇخ — چىراي ئەينىكى، يۈز، چىراي، بەت:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساری،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈز مىڭ تۇتىئى گويا سى بار.
— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق:
ئىدىم ناگاھ گۇشۇل ئەيۋاندا تەنھا،
ھەرەمدىن بىر پەرى رۇخ بولدى پەيدا.
— ناقىس.

گۈلرۇخ — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل.

رۇخ II [رخ] (ئە) شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
خۇبلارنى رۇخ بىلە قىل ماتكىم،
شاھ كۆرمەيدۇر سېنىڭدەك بۇ بىسات.
— نەۋايى.

رۇخام [رخام] (ئە) مەرمەر تاش:
بارچە ياشىمۇ سەماغ ئىزارە،
لېك فەرشى رۇخام يەكپارە.
— نەۋايى.

رۇخەس [رخص] (ئە) [بىرلىكى: رۇخسەت] رۇخسەتلەر، ئىجازەتلەر، «رۇخسەت» كە قارالسۇن:
تەقۇئىنى ئىشق ئارا چۇ ئەزىمەت تىلەر كۆڭۈل،
ئەۋۋەل كېرەككى، بىر تەرەف ئەتسەڭ بارى رۇخەس.
— نەۋايى.

رۇخرۇخ [روخ روخ] (پ) ۋاي - ۋۇي! (ئۇندەش):
سوردۇم مەگەر بۇ دۇرجى دەھەندۇر دېدىم، دېدى:
رۇخرۇخ دەۋايى دەردى نىھانىڭ ئېرۇر سېنىڭ.
— مەشھۇرى.

روھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھىنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي روھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەنىدە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

روھى رەۋان — تىرىك جان، ھەربىرىگە تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋىتى روھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئەي رەياھىن راھىمۇ روھى رەۋانىم، لۇتف ئىلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمى.

روھىغە قۇت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى روھىغە قۇت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇت.
— نەۋايى.

روھى قۇدسىي — ئىلاھىي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە روھى قۇدسىي سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

روھى مۇجەسسەم — كونكرېت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم روھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

روھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

روھى نەۋائىي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر روھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

روھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە روھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋايى.

روھانە [روحانە] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچكەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۇك روھانە كىرسە ئوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋايى.

روھانىي [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى روھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

روھانىيەت [روحانىيت] (ئە) «روھانىيەت» كە قارالسۇن.

روھانىيەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

روھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەننىڭ ھەۋاسى،
نە روھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.

سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر روھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

روھ ئەفزاي [روح افزاى] (ئە + پ) «روھ ئەفزا» غا قارالسۇن:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ ئىيساڭۇ روھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

روھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالسۇن.

روھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆركۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك روھ بەخش.
— نەۋايى.

روھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىگدۇر،
نەسىمي روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى،

روھ گۈستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۈللارى بىلە روھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە روھ گۈستەر.
— نەۋايى.

روھۇل - ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى روھۇل - ئەمىن ھەم لال گۇلۇپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

گۈلى رۇخسارە — «گۈلى رۇخسار» غا قارالسۇن.

نە ئەنبەر بۇي خەتدۇر ئول گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.

— ئەرشى.

رۇخسەت [رخصت] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت، «رۇخس» كە قارالسۇن.

تامام قىلدى ئايتىپ ئەرز سۆزىنى گۈمنام،
بۇدۇر: بېرىلگۈ رۇخسەت، بولماسا كېرەكسىم.

— گۈمنام.

سەبا ئول دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوپۇپ ژەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.

— خىرقەتى.

رۇخۇت [رخوت] (پ) [بىرلىكى: رەخت] رەختلەر، «رەخت» كە قارالسۇن.

رۇد [رود] (پ) 1) مۇزىكا ئەسۋابى، بىر خىل چالغۇ:

گاھى مەجالسىدە تۇزۇپ چاڭى زۇد،
گاھى مۇغەننىيلەر بىلەن ئەيلە رۇد.

— زەلىلى.

2) ئېرىق؛ دەريا؛ سايى، جىلغا، «رود» قا قارالسۇن:

فەزاسىدە كۆپ چەشمەيۇ رۇد بار،
بارى يۇب كۆڭۈل كۆزگۈسىدىن غۇبار.

— نەۋائى.

رۇد ئاقىزماق — «رۇد تۆكمەك» كە قارالسۇن:

بۇ سۆز بىلە كۆزىدىن ئاقىزىپ رۇد،
دېۋانەسى بىرلە قىلدى پەدرۇد.

— نەۋائى.

رۇد تۆكمەك — كۆز يېشى قىلماق:

تۆكۈپ ئەشكىدىن بارچە يۇزلەرغە رۇد،
دېدىلەر ئانىڭ جانىغە كۆپ دۇرۇد.

— نەۋائى.

رۇدۇجام — دولقۇنلۇق دەريا، دەريا (قەلبىنىڭ) مەۋج ئۇرۇشى:

بۇرۇنراق كىشكىم چوزۇپ رۇدۇ جام،
جەھاندارلىق تەختىن ئەتتى مەقام.

— نەۋائى.

رۇدۇ راھ — نەغمە بىلەن راھەتلىنىش.

رۇدى سىند — سىند دەرياسى:

شىمالىدا بۇ بېشەنىڭ رۇدى سىند،
جەنۇبىدا زاھىر بولۇپ شەھرى ھىند.

— نەۋائى.

رۇدبار [رودبار] (پ) ئاقارسۇ، «رودبار» غا قارالسۇن:

يەنە يۇزدىن ئارتۇق ئېرۇر رۇدبار،
كى ئالۇر ئۇلاردىن ئۇلۇس ئېتىبار.

— نەۋائى.

رۇدخانە [رودخانە] دەريا، ئېرىق، سايى، «رودخانە» گە قارالسۇن.

رۇست [رست] (پ) مەھكەم، قاتتىق، مۇستەھكەم، پۇختا:

تۆتۈپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە چۈست،
كى زەرىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇست ئەتمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن:

كى رۇست ئەتتى ئاتنى كېلىپ كوھكەن،
قىلىپ شۇستۇشۇ پاك ئەيلەپ بەدەن.

— ئا. نىزارى.

رۇست ئەيلەمەك — «رۇست قىلماق» قا قارالسۇن.

رۇست قىلماق — مۇستەھكەم قىلماق.

رۇست گام — قاتتىق، پۇختا قەدەم، تەۋرەنمەس قەدەم؛ دادىل:

ھەر بىرىگە بىر ژەبرى رۇست گام،
يانە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاج خىرام.

— نەۋائى.

رۇستاخىز [رستاخيز] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ. 2) قىيامەت، مەھشەر؛ «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇستائىي [رستائى] (پ) «رۇستايى» غا قارالسۇن:

ئايا رۇستائىيكى سەھرا نىشىن،
نىدىن مۇنچە سۆزلەرگە بولدۇڭ قەرىن.

— غەربىي.

رۇستايى [روستايى] (پ) قىشلاق؛ قىشلاقتا ياشىغۇچى، سەھرالىق.

رۇستەخىز [روستخيز] (پ) «رۇستاخىز» غا قارالسۇن:

نەزەر قىلدى خاجە مۇڭا تېز ـ تېز،
تېگىپ ئىشق ئوتى بولۇپ رۇستەخىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇستەخىز سالماق — غوۋغا سالماق، توپىلاڭ قىلماق:

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رېز،
ئايتماقتا فەزلى سالىپ رۇستەخىز.

— غەربىي.

رۇستەم [رستم] (پ) «شاھنامە» دە بايان قىلىنغان مەشھۇر شەخس:

بىرىنى گەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشىرۋان،
بىرىنى گەيلەدى ھاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.

— شەۋقى.

رۇستەمى داستان — «رۇستەم» گە قارالسۇن:

ئەگەر بولسە كىم رۇستەمى داستان،
بۇ يەڭلىغ قىلا ئالماغاي پەھلەۋان.
— ئا. نىزارى.

رۇستەمى زەمان — زامانىنىڭ رۇستىمى، ئۆز دەۋرىنىڭ پالۋانى:
مەشرىقى، مەغرىبى، جەنۇب بولسۇن شىمالىغە ئەيان،
كەلدى بالالاغە چېچەك ئافەتى رۇستەمى زەمان.
— موللا سالىھ.

رۇستەم ئاسا [رستم آسا] (پ) رۇستەمگە ئوخشاش، رۇستەمدەك، رۇستەم كەبى:
رۇستەم ئاسا سالغۇسى خۇنخارەلەرغە ئىزتىرار،
قانىمىزنى ئالمۇغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار.
— ئەرشى.

رۇستەملىق [رستم ليق] قەھرىمانلىق، پالۋانلىق (رۇستەم كەبى).

رۇستخىز [روستخيز] (پ) «رۇستەخىز» گە قارالسۇن.

رۇسۇخ [رسوخ] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ مەھكەملىك، بەرقارارلىق، ئىغىشماسلىق.
رۇسۇخ تاپماق — ئورناشماق، بەرقارار بولماق.

رۇسۇل [رسل] (ئە) ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر؛ «رەسۇل» غا قارالسۇن:
رۇسۇل پەيغامى — پەيغەمبەرلەر خەۋىرى، دېرىكى.

رۇسۇم [رسوم] (ئە) [بىرلىكى: رەسم] ئادەتلەر، قائىدىلەر، ئۇدۇملار، تەرتىپلەر:
ئەي، كاشكى ئول ئەدىبى دانا،
تەرك ئەتسە رۇسۇمى ئەھلى دۇنيا.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.
رۇسۇم ئايىنى — ئۆرپ ـ ئادەت، رەسم ـ قائىدە:
مۇڭا خوب كۆرۈنمىش فەرەڭلەر دىنى،
داغى مەرغۇب ئولمىش رۇسۇم ئايىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
رۇسۇم بولماق — ئادەت بولماق، ئۇدۇم بولماق:
چىقىپ ئوترۇ خاقانغە ئەيلەپ ھۇجۇم،
ئانىڭدەككى ئول چاغدا بولغاي رۇسۇم.
— نەۋائى.
رۇسۇمى مىزبانلىق — مېھمان كۈتۈش قائىدىلىرى، ئادەتلىرى:
قىلىپ تۈرلۈك رۇسۇمى مىزبانلىق،
ئانامدىن ياخشى قىلدى مېھرىبانلىق.
— ناقىس.

رۇسى [روسه] (پ) سەھرايى:
كۈندۈز ساڭا بىر گەدايى رۇسى،
خۇرشىددىن ئىگىنىدە كەدۇسى.
— نەۋائى.

رۇشد [رشد] (ئە) 1) توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا چۈشۈش. 2) يېتىلىش؛ يېتۈكلۈك.
رۇشد ئاساري — يېتۈكلۈك بەلگىلىرى.
رۇشد تاپماق — يول تاپماق، يېتىلمەك.

رۇفۇ [رفو] (پ) ياماش، توقۇش، توقۇپ ياماش.
رۇفۇ قىلماق — توقۇپ يامىماق، ياماق سالماق.

رۇفەقا [رفقا] (ئە) [بىرلىكى: رەفىق] «رەفىق» كە قارالسۇن.

رۇقئە [رقعه] (ئە) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»
— ئا. نىزارى.

پۇتۇپ رۇقئە بەردىم قولىغە ئەمەل،
كىشى بەرمەيىن ھېچ سۆزۈمگە خەلەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ياماق:
چۇ شەيخ خىرقەسىغە رۇقئە تىكتى، جىسمى تۇتاشتى،
سەمۇم ھۇللەسىدەك كۆڭلەكىم يورۇنمۇ ئېركىن؟
— نەۋائى.

رۇقئە ھاملى — خەت، مەكتۇپ كەلتۈرگەن كىشى.
رۇقئەيى نامە — خەت، پۇتۇك، مەكتۇپ:
بۇ مۇنشى يازىپ رۇقئەيى نامەنى،
ئىشتىسۇن دېدى ئوقۇيىن نامەنى.
— موللا شاكىر.
رۇقئەيى نىياز — ھاجەت سورالغان خەت، ئىلتىماسنامە.

رۇقئەئى [رقعه] (ئە) خەت، مەكتۇپ يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان؛ «رۇقئە» گە قارالسۇن:
ئەكابىرلاردىن ئالىپ رۇقئەئى،
ئېرۇركىم خۇراسان ئۇلۇغ بۇقئەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇقۇم [رقوم] (ئە) [بىرلىكى: رەقەم] يېزىقلار، رەقەملەر، سىفىرلار:
بىرى مەنتىق رۇسۇمىدە رەقەمكەش،
بىرى ھەيئەت رۇقۇمىغە قەلەمكەش.
— نەۋائى.

رۇكن [ركن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەركان] ئۇستۇن؛

ئاساس، تايانچ؛ «ئەركان» غا قاراڭ.

رۇكناباد [روكناباد] (پ) جاي ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە).

ئابى رۇكناباد — ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتىدىغان دەريا:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھەل ئېرۇر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالە زارى كاشغەر.

— گۇمنام.

رۇكۇڭ [ركوع] (ئە) پۇكۇلۇش، نامازدا پۇكۇلۇپ تۇرۇش:

قەئدەئى ئىشقىڭدە ئوتروُ كۆزلەرىم نەززارەسى،
نې قىيامۇ نې رۇكۇڭ، يوق ئوڭۇ سولغە باقماغىم.

— گۇمنام.

رۇكۇڭ ئولماق — ئېگىلمەك، پۇكۇلمەك.

رۇم [روم] (ئە) قەدىمكى رىم:

ئىسفەندىيارى رۇم چېقىپ تىكتىسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ ھەزىمەت، ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

سەندىن يەنە تاپمايىن جەھاندا،
كىردىم يەنە رۇم ئىلىل يەمەن، يوق.

— مۇللا سالىھ.

رۇم سىپاھى — رۇم لەشكىرى، رۇم قوشۇنى:

مەگەر ئەلچى كەلدى ياقا شەھردىن،
ئەمەس رۇم سىپاھى يانا شەھردىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇمۇ ئىراق — رۇم ۋە ئىراق:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۈلرۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇگىلۇ يۈز مىڭ ئەجايىب تۇمتەراق.

— مۇللا سالىھ.

رۇمى شەھۋار — رۇمنىڭ يىرىك (چوڭ) گۆھىرى:

پىلەك ئىچرە ياتار خەرۋار ـ خەرۋار،
كى سۇرەت بىرلە بەندى رۇمى شەھۋار.

— زەلىلى.

رۇم ئەھلى [روم اھلى] 1) ئاق تەنلىك؛ رۇم ئەھلى:

بولۇپ ئەمرىم ئىچرە ھەمە ئەھلى رۇم،
سىپەھلەر قاشىمدا تۇزۇپ چۇن نۇجۇم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) شەترەنج (شاھمات) نىڭ ئۇرۇقلىرى.

رۇممان [رمان] (ئە) ئانار:

غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مېۋەنى كۆردۇم،
ياكى ساڭگۇلاچ ئالما، ياكى ئىككى رۇممان قىز.

— نەۋبەتى.

لەئلى رۇممان — ئاناردەك ياقۇت لەۋ، قىپقىزىل لەۋ:

لەئلى رۇممان، ساچى سۇمبۇل، قەددى شامشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەئلىغ.

— شەۋقى.

رۇمانىي [رمانى] (ئە) ئانار رەڭ، قىپقىزىل، توق قىزىل.

لەئلى رۇمانىي — قىپقىزىل ياقۇت، ئانار دانىلىرىدەك، ئاناردەك ياقۇت:

زەھىلىق كۆڭلۇم لەبىڭ شەۋقىدە بولمىش قان ئارا،
لەئلى رۇمانىي بىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدە.

— نەۋائى.

رۇمھ [رمح] (ئە) نەيزە:

«ھا» لەر ئۇچى قەتل ئىشىدە تېز ئولۇپ،
رۇمھ ئۇچىدەك ھەر بىرى خۇنرىز ئولۇپ.

— نەۋائى.

رۇموز [رموز] (ئە) [بىرلىكى: رەمز] شەرەتلەر، ئىما ـ ئىشارەتلەر.

رۇموزى ئىشق — ئىشق سىرلىرى؛ ئۆزئارا بىلىشىدىغان شەرەت، يوشۇرۇن بەلگىلەر:

تۇشۇپدۇر باشىمە سەۋدا، رۇموزى ئىشقىدىن غەۋغا،
ئۆزۈمگە ئەيلەدى شەيدا، مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ.

— مەشرەپ.

رۇمىي [رومى] (ئە) رۇملۇق.

رۇمىي چېھر — ئاق يۈزلۈك.

رۇھ [روح] (ئە) 1) ئەرۋاھ؛ خاتىرە:

تاپىپ ئىشقىم كەمال ئانداغكى رۇھى ۋامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەئلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.

— ئەرشى.

2) تەبىئەت، مىجەز؛ ئەھۋال:

رۇھۇمغەكى مەيدىن ئېردى ھەر لەھزە فۇتۇھ،
ناسىھ تىلى نېشى قىلدى ئانى مەجرۇھ.

— نەۋائى.

3) جان، نەپس.

رۇھ تاپماق — تىرىلمەك:

ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.

— بابىر.

رۇھ كۆزگۈسى — دىل، كۆڭۈل ئەينىكى.

رۇھۇ كۆڭۈل — جان ۋە كۆڭۈل:

بولدى فىدايى رۇھۇ كۆڭۈللەر مۇفەررەھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.

— سەيفى سەرايى.

رۇھى پەيغەمبەر — پەيغەمبەرنىڭ روھى، ئەرۋاھى:
شەھىنشاھىم ساڭاكى شاد بولغاي رۇھى پەيغەمبەر،
جەۋاھىر خىرمەنىدە دۇررى يەكتا يادىكارى سەن.
— قەرارى.

رۇھى رەۋان — تىرىك جان، ھەركەتلىنىپ تۇرغۇچى روھ:
دۇدنى تارتىپ ئانى رەد قىلماسام يوقتۇر ئەجەب،
قۇتى دىل ھەم قۇۋۋەتى رۇھى رەۋانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئەي رەياھىن راھىمۇ رۇھى رەۋانىم، لۇتف ئىلە،
سەر فەرازىم، سەركەشىم، شوخۇ سەئادەت ئەختەرىم.
— نەسىمى.

رۇھىغە قۇۋت بولماق — روھلاندۇرماق، شادلىق كەلتۈرمەك:
ھۇسنىدىن ئالەم ئەھلى رۇھىغە قۇۋت،
يۈزى خۇرشىدى ئالەمى بەرقۇۋت.
— نەۋايى.

رۇھى قۇدسىي — ئىلاھىي روھ، مۇقەددەس روھ:
ھەيرەت ئىلە رۇھى قۇدسىي سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىبباسى بىلەن سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

رۇھى مۇجەسسەم — كونكرېت، جىسىمغا ئىگە بولغان روھ:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەرسەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

رۇھى مۇسەۋۋەر — تەسەۋۋۇردىكى روھ، مەرھۇم روھ.

رۇھى نەۋائىي — نەۋايىنىڭ روھىناتى، ئەرۋاھى:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

رۇھ ئاسا [روح آسا] (ئە) روھنى كۆتۈرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى؛ كۆڭۈل ئاچقۇچى:
روزى ئەتتى ئەلگە رۇھ ئاسا شەمىم،
كىم شەجەرغە تاپتى جان ئەزمى رەمىم.
— نەۋايى.

رۇھانە [روحانە] (ئە + پ) روھلۇق، روھ بىلەن، روھقا ئىگە:
تا ئانى ئىچكەچ نەۋائىيغە ئاچىلغاي گۈلىستان،
گەر سەبۈك رۇھانە كىرسە ئوتغە ئانداقكىم خەلىل.
— نەۋايى.

رۇھانىي [روحانى] (ئە) روھقا مەنسۇپ؛ دىندار؛ دىنىي ئەرباب:
تەئالەللاھ، زىھى سۇرەت، زىھى مەھبۇبى رۇھانىي،
كىم ئانىڭ ھۇسنى شەۋقىدىن كۆڭۈللەر بولدى نۇرانىي.
— سەيفى سەرايى.

رۇھانىيەت [روحانىيت] (ئە) «رۇھانىيەت» كەقارالغا.

رۇھانىيەت [روحانيت] (ئە) روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق.

رۇھ ئەفزا [روح افزا] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، جانلاندۇرغۇچى، تىرىلدۈرگۈچى:
نە راھەت سەير گۈلشەنىنىڭ ھەۋاسى،
نە رۇھ ئەفزا مۇغەننىلەر نەۋاسى.
— خىرقەتى.

سەھنى گۈلشەن يا تەجەللى يا مەگەر ئەينى جەمال،
مەشئەلى خۇلدى بەرىن يا مېھر رۇھ ئەفزامۇدۇر.
— ئەرشى.

رۇھ ئەفزاي [روح افزای] (ئە + پ) «رۇھ ئەفزا» غا قارالغا:
دەھر ئارا گۈل چېھرەڭۇ ئىيساڭۇ رۇھ ئەفزايسەن،
نې بولۇر بەرسەڭ ئۆلۈك جىسمىمگە سەن جان كاشكى.
— قەلەندەر.

رۇھبان [رهبان] (ئە) «راھىب» قا قارالغا.

رۇھ بەخش [روح بخش] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى، جان كىرگۈزگۈچى:
كۆرگۈزۈبان بەرق بۇلۇتدىن دەرەخش،
قەترە خىزر چەشمەسىدەك رۇھ بەخش.
— نەۋايى.

رۇھپەرۋەر [روح پرور] (ئە + پ) روھلاندۇرغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى؛ يېقىملىق:
مەلاھەتدە جەھان خوبانلارىكىم خوشە چېنىڭدۇر،
نەسىمىي رۇھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈل سەن.
— زەلىلى،

رۇھ گۈستەر [رح گستر] (ئە + پ) روھ بەرگۈچى، جان كىرگۈزگۈچى:
ماڭانىي سەرۋى گۈللارى بىلە رۇھپەرۋەر ۋە مەقاسىدى شەمشاد سۇنبۇللەرى بىلە رۇھ گۈستەر.
— نەۋايى.

رۇھۇل ـ ئەمىن [روح الامين] (ئە) پەرىشتە جىبرائىل:
مەقدەمى سۇرەت بىلە بەزمىگەكىم قويدۇڭ قەدەم،
شەھپەرى رۇھۇل ـ ئەمىن ھەم لال ئولۇپ ھەمدەم ئەمەس.
— ئەرشى.

رۇھۇل - قۇدس [روح القدس] (ئە) جىبرائىل؛ مۇقەددەس رەھ:
سۇبھ ئاندىن خىلۋەتىمغە نەفھەئى رۇھۇل - قۇدس،
شام مۇندىن كۇنجى فەقرىم رەۋزەئى دارۇس - سەلام.
— نەۋايى.

رۇھۇللاھ [روح الله] (ئە) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
ئەمەس بۇت بۇ ئىشىدىن ئەگەر ئەگاھى،
بېتەر دادىمە ئىيسا رۇھۇللاھى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ «رۇئۇنەت» كە قارالسۇن.
شۇھرەت تونى كىيمەگىلىك رۇئۇنەتتىندۇر،
كىمي خىرقەئى فەقرۇ خاتىرىڭنى تىندۇر.
— نەۋايى.

رۇئۇنەت [رعونت] (ئە) تەنتەكلىك، يەڭگىللىك، يېنىكلىك؛ سەۋرسىزلىك، سەۋر - تاقەتسىزلىك، «رۇئۇنەت» كە قارالسۇن.

رۇئيا [رؤيا] (ئە) چۈش، چۈش كۆرۈش (ئۇيقۇدا كۆرگەن غايىب نەرسىلەر):
دېدىم: *ئىشق ئالەمى خۇب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،*
دېدى: *مەن بولماسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئيادۇر.*
— نەسىمي.

رۇئيەت [رؤيت] (ئە) كۆرۈش، قاراش؛ كۆزدىن كەچۈرۈش:
تۇرى ھەقنۇ كىتاب مەستۇرى ئول،
رۇئيەتنۇ مەئرىفەتلە ئايت مەئلۇم.
— تەجەللى.

ريھ [ريح] (ئە) يەل؛ شامال؛ ھىد:
سەندەل ئاسا شەمىمۇ ريھ ئاندا،
ئەلگە بارىپ دەمى مەسىھ ئاندا.
— نەۋايى.

رىھلەت [رحلت] (ئە) 1) كۆچۈش، كېتىش؛ يولغا چىقىش، سەپەرگە ئاتلىنىش. 2) ئۆلۈش، ۋاپات بولۇش.
رىھلەت سەھابى — كۆچۈش بۇلۇتى:
غەم تۇنى رىھلەت سەھابى جالەسىدۇر، يا ئىرۇر،
ماتەمىمغە چەرخ ئەنجۇم جەۋھەرىدىن ئەشكرىز.
— نەۋايى.
رىھلەت كوسىن چالماق — ئۇ دۇنياغا كەتمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك.

رىئايەت [رعايت] (ئە) 1) ئېتىبارغا ئېلىش، ھۆرمەتلەش، رىئايە:
يەنە بىرى بۇ كىم، ھەر ھەرف غەزەلياتى ئول پۇتكەن غەزەل
بىرلە غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلما-
يىن تۇرۇرلار، ...
— قىدىرخان يەركەندى.
2) ئەندىشە؛ ساقلاش، ساقلىنىش:
بۇ تائىفەنىڭ شەرىئەت رىئايەتى ۋە سۇننەت،
مۇتابەئىتىدىن ئۇلۇغراق ئىشلەرى يوقتۇر.
— نەۋايى.
رىئايەت ئەتمەك — «رىئايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
رىئايەت ئەيلەمەك — 1) ھۆرمەتلىمەك، ئېتىبارغا ئالماق، نەزەردە تۇتماق، رىئايە قىلماق. 2) ساقلانماق:
خوجە مەيدىن رىئايەت ئەيلەب ئىدى،
ئېھتىياتىن بەغايەت ئەيلەب ئىدى.
— نەۋايى.

ربقە [ربقه] (ئە) سىرتماق.

رىجال [رجال] (ئە) [بىرلىكى: رەجۇل] ئەرلەر، ئەركەكلەر:
بۇ دەئۋا بىرلە چىقمىش بىر تەرەفدىن،
خاتۇنلار كەلتۇرۇپ ھەلقە رىجال شەيخ.
— شەۋقى.

رىجائ [رجاع] (ئە) قايتىش، بۇرۇلۇش، يېنىش:
بەندە ئاجىز دائىما خەۋفۇ رىجانىڭ ئۇستىدە،
ھەق بىلۇر، مەن بىلمەگەيمەن ئاقىبەت كارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
رىجائ ئەتمەك — قايتماق، يانماق، بۇرۇلماق:
تارىخىنى بەئدە رىجائ ئەت دېدىم،
ھەيف مۇبارەك يۇزىنى كۆرمەدىم.
— زەلىلى.
رىجائ سۇلكى — قايتىش يولى، يانىدىغان يول:
شەۋقى مەستانەنى گاھ قورقۇتۇبان خەۋف ئىلە بىيم،
كى ئۇمىد بىرلە رىجائ سۇلكىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

ردا [ردا] (ئە) ئۇست كىيىم، يېپىنچا؛ شەيخلەر ۋەزۋشلەر كىيىمى، ئۇستىدىن يېپىپ يۇرىدىغان يەڭسىز تون:
ردىاغە تارىنى بەرمەم كۆرۈپ تەنىازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارىن بويۇنغە شەيخ سەنئانىم.
— مەشھۇرى.
ھەۋايى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن ردا بولماق.
— ئەرشى.

رىز [ريز] (پ) 1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ ئاققۇزغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئېيتماقتا پەزلىن سالىپ رۇستەخىز.
— غەربىي.

2) پارچە، ئۇۋاق:
ئەگەر تاشلاسە ئەل بىرەر رىزە نان،
ۋەيا ئاش ئىلە سۇ ۋەيا ئۇستىخان.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

رىز ئەتمەك — تۆكمەك:
بۇ كۆڭۈل ئايىنەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىپ ئول ئەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئەرەق رىز — تەر تۆككۈچى.
ئەشك رىز — ياش تۆككۈچى.
كېمە يۇردى يىلدام بوراندىنمۇ تېز،
چۆمۈپ سۇ ئىچىدە قىلىپ ئەشك رىز.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

بەرگ رىز — بەرگ، يوپۇرماق تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ كۈز:
بۇ كۈن باغى گۈلىستان گۈللارى خۇش بەرگ رىز ئولدى،
سەھەر ھۇيى چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

خارىز ئەتمەك — تاش پارچىلىماق.

رىزان [ريزان] (پ) چېچىلغۇچى، تۆكۈلگۈچى:
گۈلشەنغە خازان بولۇپ ستىزان،
ئەشجارىغە سالدى بەرگ رىزان.
— ئەۋابى.

رىزە [ريزه] (پ) «رىز» غا قارالسۇن:
ئانىك زەربىدە ساچراغان رىزە تاش،
چىقىپ ئەيلەگەي چەرخ جىسمىن خەراش.
— ئا. ئىزارى.

رىزەچىن [ريزەچين] (پ) پارچە ـ پۈرات ئەرسىلەرنى، قالدۇق ئەرسىلەرنى تەرگۈچى:
بىز فەقىرلەركىم، بۇ جەمائەتنىك رىزە چىنى خانى ۋە خۇشە-چىنى خىرمەنى تۇتەربىز.
— ئەۋابى.

رىزە ـ رىزە [ريزه ريزه] (پ) «رىز ـ رىز» غا قارالسۇن:
گۈفتارغە كەلدى ناگاھ ئۇچۇپ لەئلى نۇش خەند،
بىر پىستە كۆردۇم ئۇندا تۆكەر رىزە ـ رىزە قەند.
— مەشھۇرى.

رىز ـ رىز [ريز ريز] (پ) پارچە ـ پارچە:
رىز ـ رىز ئەيلەمەك — «رىز ـ رىز قىلماق» قا قارالسۇن.
رىز ـ رىز قىلماق — پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇۋاق-ماق.

رىزۇ پاش [ريزوپاش] (پ) (بىرەر ئەرسىنى يونۇش ياكى قىرىشتىن چىققان) قىرىندى، چېپىندى، كېپەك.

رىزا [رضا] (ئە) 1) رازىلىق، بويسۇنۇش، كۆنۇش:
بولماس رىزا بۇ مەرتىبەسىن پەست ئېتەر خەيال،
ھەم مەنسەبى كۆرۈنۈر ئۇنىك كۆزىگە كەم.
— سەبۇرى.
قايتا ئالمان بويۇن ئاندىن ئەچە زۇلم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

2) بۇيرۇق، پەرمان:
بويۇن سۇنغاي رىزايى ھەقغە بەندە،
لەبىن زاھىر يۇمار باتىنىدە خەندە.
— خىرقەتى.

رىزا ئەھلى — قانائەتلىك ئادەملەر، رازىلار:
يىغى زار قىلماق ئاڭا خۇب ئەمەس،
كى ئەھلى رىزاغە بۇ مەرغۇب ئەمەس.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

رىزا بەرمەك — رازىلىق بېرىش، بويسۇنۇش:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزا بەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پال ئەيلەپ ھەسەددىن قىلماق ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

رىزا بولماق — «رىزا بەرمەك» كە قارالسۇن:
شۇم رەقىبى سەگكە قىلدىك تا سەن، ئەي گۈل، ئىلتىفات،
ئۆلمە كىمگە رەشكىدىن، جانا، رىزا بولدۇم بۇ كۈن.
— قەلەندەر.

رىزا يولى — رازىلىق يولى، رىزالىق يوسۇنى:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

رىزاجوي [رضا جوى] (ئە + پ) رازىلىق ئىزدىگۈچى:
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزا جوي،
سەندىن جەفا مۇناسىب، مەندىن ۋەفا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىزامەند [رضامند] (ئە + پ) رازى، كۆنگەن:
رىزامەند يوق ئولسا ئەگەر بۇ جەھان،
جەھان يوقكى بەلكى بەدەن ئىچرە جان.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

رىزق [رزق] (ئە) ئوزۇق ـ تۇلۇك، نېسىۋە، ھايات ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر:
رىزقىنى تەڭرىم بېرۈر بەرمەكلىكى يەردىن ئەمەس،
قىنز ـ ئوغۇل فەرزەند تاپماق يا خوتۇن، گەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

رىزقۇ روز — كۈندىلىك يېمەك ـ ئىچمەكلەر:
سۇبھ ئۇيقۇسىن ئۇلكى ئەيلەر تەرك،
رىزقۇ روزىن ئۆزىگە توش كۆرگەي.
— نەۋايى.

رىزقى بابى — رىزق توغرىسىدىكى باب، نېسىۋە ھەققىدىكى بايان:
خۇدانى زىكرىنى تەرك ئەيلەبان زەھى غافىل،
ئوقۇرسە نەفسىگ ئۈچۈن رىزقى بابىدىن ئەۋراد.
— شەۋقى.

رىزقى تەييب — ئەلا نېسىۋە، مول رىزق:
رىزقى تەييبكە قەنائەت مەندە يوق،
يەتسە خەيرىدىن سەرايەت مەندە يوق.
— خەراباتى.

رىزقى فەراۋان — مول نېسىۋە، يېتەرلىك رىزق؛
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

رىزالىق [رضالىق] «رىزا» غا قارالسۇن:
نىدا كويۇڭدا ئۇرمىش «سەۋقە يۇڭتىكە فەتەرزا» نى،
رىزالىق ئىزدەبان مەئشۇق ھىمىن ئاشىق خۇداۋەندا.
— شەۋقى.

رىزۋان [رضوان] (ئە) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ رازىلىق، مەمنۇنىيەت جەننىتى؛ سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
سەن ئاي پەرىلەر ئەختەرىڭدۇر،
رىزۋان ئىلە بارچە چاكەرىڭدۇر.
— ئەرشى.

ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.

ھۇرى رىزۋان — جەننەتتە خىزمەت قىلىدىغان گۈزەل قىز، ھۆر:
جەننەتى فىردەۋس ئاراگەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

رىسالە [رساله] (ئە) [كۆپلۈكى: رەسايىل] خەت، مەكتۇپ؛ كىتابچە؛ «رەسايىل» غا قارالسۇن:
ئىشىت، سامىئا، بۇ ناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسە گەر كۆز.
— ناقىس.

رىسالە بىتمەك — ئەسەر يازماق:
مەۋلانا مۇھەممەد بەدەخشىي ... مۇئەممانى فەنىدە رىسالە بىتمىپ ئىدۇر.
— نەۋايى.

رىسالەت [رسالت] (ئە) 1) پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك:
بۇ دۇر گۈلدەستەئى باغى رىسالەت تۆرت زىيباكىم،
گەبا بەكرى، ئۇمەر، ئۇسمان، ئەلىيۇ مۇرتەزاسىدۇر.
— مەشھۇرى.

2) نامە، مەكتۇپ:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىنەئگى يارمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

رىسالەت قىلماق — ئەلچى ئەۋەتمەك.

رىسالەت ئايىن [رسالت آيين] (ئە + پ) ئەلچىلەرگە ئادەت، ئەلچىلەرگە ئوخشاش:
ئۇيلەكىم، سەدرە كەبى مىنبەر ئۆزە گاھى ھەدىس،
يىغلۇر ھەر ساری ئەسھابى رىسالەت ئايىن.
— نەۋايى.

رىش I [ريش] (پ) ساقال؛ قىل.
رىش باغلاماق — كېلىشمەيدىغان، قاملاشمىغان ئىش قىلماق؛ ساقالغا ياماشماق.

رىش II [ريش] (پ) يارا، جاراھەت؛ ھەسرەت، نادامەت؛ رەنجىش؛ ناتىۋان، زەئىپ؛ «رىش I» گە قارالسۇن:
كىرپىك نەدىنكى بەلكى بولۇپ نىش،
ئەل كۆڭلىنى ھەردەم ئەتكەلى رىش.
— ئەرشى.

ئەگەر يەتسە تىكەندىن جانىغە نىش،
بىرەر قىلغان ئىكەن ھالىڭنى ئول رىش.
— خىرقەتى.

رىش ئەتمەك — ياردار قىلماق، جاراھەتلەندۈرمەك:
ئاڭا پويە رىش ئەتمىش ئېردى جىگەر،
كى بىر تۇرفە كىشۋەرغە قىلدى گۈزەر.
— نەۋايى.

رىش ئەيلەمەك — «رىش ئەتمەك» كە قارالسۇن.
رىش بولماق — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.
رىشى قازى — 1) قىلدىن توقۇلغان ياكى شۇندىق نەرسىلەردىن ياسالغان مەي سۈزگۈچ. 2) قازى ساقىلى.
رىشى گاۋ — 1) ئەخمەق، نادان؛ خامتاما؛ تەمەخور. 2) پاخماق ساقال، داپ ساقال.

رىشە [ريشه] (پ) يىلتىز، كۆتىچەك:

چۈن كىياھ بۇتمىش ئۈيلەكىم بىشە،
تۈبىنى مەھكەم ئەيلەمىش رىشە.
— نەۋايى.

رىشت [رشت] (پ) 1) ئېگىرىش (يىپ ئېگىرىش).
2) ئادەت، تەبىئەت.

رىشتە [رشته] 1) يىپ، تاناپ؛ تار؛ پىلىك:
يەنە بولدى تانۇشلۇق ھۈكمى مەزبۇت،
ئۇزۇلگەن رىشتە تاپتى ئەقدى مەربۇت.
— ناقىس.
كۆز ئۇچى بىرلەن ئېگىردى شەۋقى نەئتىك رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۇتمەس بۇدۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.
2) جان؛ تومۇر:
زىنھارکى زۇلم رىشتەسىن ئۇز،
ئىنساف ئىلە ئەدل قەسرىنى تۇز.
— نەۋايى.
3) كىشەن:
ئىلاھا، قىل مېنى رەھمەت سەرىشتە،
سالىپ بوينۇمغە مېھرىك بىرلە رىشتە.
— خىرقەتى.
سېنى، جانا، ھەمە كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبا دەرلەر،
مېنى دائىمكى زۇلفۇڭ رىشتەسىغە مۇتەلا دەرلەر.
— ئەرشى.

رىشتە تابى — يىپ ئۆرۈمى، ئېشىپ تەييارلانغان يىپ.
رىشتەئى ئەنكەبۇت — ئۆمۈچۈك توري.
رىشتەئى جان — جان رىشتىسى، ھاياتلىق رىشتىسى، يىپى:
ئىككى زۇلفى سايەسىغە ئاي يۈزىدۇر ئافتاب،
كىم يۈزىنى كۆرسە تۇشمىش رىشتەئى جانىغە تاب.
— قەلەندەر.

رىشتەئى دۇر — قىممەت باھادۇر (ئۇنچە ـ مەرۋايىت)
ئۆتكۈزۈلگەن يىپ:
ھەر بىرسى رىشتەئى دۇرمۇ ئىكىن،
يا لۇئلۇئى دەريائى تەفەككۇرمۇ ئىكىن.
— نەۋايى.

رىشتەئى رەنج — قىزىتما ۋە بەزگەكنى بەند قىلىش ئۈچۈن دۇئاخان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان يىپ.
رىشتەئى زۇننار — زۇننار رىشتىسى (چۈلۈۋۇر ياكى بەلۋاغ تانىسى، يىپى):
سۇجۇد كەئبە دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەئى زۇننار.
— سەبۇرى.

رىشتەئى كاكۈل — چاچ تارلىرى، كوكۈلا رىشتىسى:
بەس ئىدى ئۇل رىشتەئى كاكۈل مېنى بەند ئەتكەلى،
نە ئۈچۈن تاپماقغە قىلدىك جۇستىجوي ئۆزگە تەناب.
— موللا بىلال.

رىشتەئى مەرىيەم — مەريەمنىك يىپى؛ ئاق ئىنچىكە، نازۇك تالا:
زۇلفىدە سەر رىشتەئى ئىمان بەدەلدۇر كۇفر ئىلە،
نې تەفاۋۇت تۇشسە مەرىيەم رىشتەسى زۇننار ئارا.
— نەۋايى.

رىشتەئى مەقسۇد — مەقسەت رىشتىسى، مۇرادقا يېتىش ۋاستىسى:
تاپار ئەبھار سەيرىسىز رىشتەئى مەقسۇد ئۇل سائەت،
كى رەھى ئەجز، تەرىقى فەقر، ئايىنى فەنا تۇتسا ئاك.
— سەبۇرى.

رىشتەئى نەئت — مەدھىيە، ماختاش رىشتىسى:
ئىگىردى رىشتەئى نەئتىڭنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇر چاغ.
— شەۋقى.

رىشتەئى ئۇلفەت — ئۇلپەتچىلىك، دوستلۇق رىشتىسى:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرساك مەن قاچان كەتكۇم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىمكىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.

رىشتەئى ھىجران — ئايرىلىش يىپى، ھىجران رىشتىسى:
رىشتەئى ھىجرانمۇ بۇ يا سۇنبۇلى باغى بېھىشت،
ئاھ دۇددىن نىشان يا زۇلفى ئەنبەر سامۇدۇر.
— ئەرشى.

رىشتەئى ئىشق — مۇھەببەت رىشتىسى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

جان رىشتەسى — «رىشتەئى جان» غا قارالسۇن:
نازۇك بىلىك ئەر خەيال قىلغۇم،
قان رىشتەسىغە مىسال قىلغۇم.
— ئەرشى.

مۇھەببەت رىشتەسى — «رىشتەئى ئىشق» قا قارالسۇن:
ئۇنىك ئالدىدا مەن ۋەسفىڭنى سىزدىم،
مۇھەببەت رىشتەسىغە دۇرنى تىزدىم.
— خىرقەتى.

رىشتەتاب [رشته‌تاب] (پ) ئېشىپ تەييارلانغان يىپ، يىپ ئۆرۈمى:
قىلىپ ھۆكمىكم ئەل قىلىپ ئىزتىراب،
كىشىدىن تەمەئ قالماسۇن رىشتە تاب.
— نەۋايى.

ریشتەکەش [رشته كش] (پ) كەشته تىككۇچى، كەشتىچى.

ریشخەند [ریشخند] (پ) مەسخىرە قىلىش، كۈلكە قىلىش، زاكلىق قىلىش؛ مەسخىرە.

ریشخەند ئەتمەك — مەسخىرە قىلماق، كۈلكە قىلماق، زاكلىق قىلماق.

ریشۋە [رشوه] (ئە) پارا:

ریشۋە بار یەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلار،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، ھەققىنى قاچارلار.

— تەۋفىق.

بىر شۇە بەرمەسە كىشىگە بىر قوشۇمچە سۇ،
بىتۈھپە ھېچكىم ئىشىغە بەرمەسە نىزام.

— سەبۇرى.

ریشۋە بەرمەك — پارا بەرمەك:

بېرىپ ئېردى ریشۋە ئەمىرغە تولا،
كى ریشۋە ئەمىرغە بولۇبان بەلا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ریشۋە یېمەك — پارا یېمەك، پارا ئالماق:

ریشۋەلەر یەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەك،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىك غەلەت.

— شەۋقى.

ریشۋەت [رشوت] (ئە) «ریشۋە» گە قارالىك.

ریشۋەتخور [رشوتخور] (ئە + پ) پارىخور، پارا ئالغۇچى، پارا یېگۈچى:

قازىئى ریشۋەتخور ئىسلام ھىسارىغە رەخنەگەر ئولكى ریشۋەت
بېرىپ قۇزات ئالە ئالغاي.

— نەۋائى.

ریفئەت [رفعت] (ئە) یۇكسەكلىك، یۇقىرىلىق، یۇقىرى مەرتىۋىلىك:

ریفئەت ئارا ئاسمانچە قەدرىك،
ۋۇسئەتدە جەھان ـ جەھانچە سەدرىك.

— ئابدۇجېلىل دامۇللا ھاجى.

ئەگەر ریفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر یازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

ریفئەت تاپماق — یۇكسەلمەك، ئېتىبارغا، یۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

ریفئەتى شان — یۇكسەك شۆھرەت، یۇقىرى شەۋكەت:

فەراخى ھەۋسلەۋۇ ریفئەتى شان،
تەمامىيەۋۇ قارۇ فەرتى ئېھسان.

— ناقىس.

ریفق [رفق] (ئە) مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، یۇمشاقلىق.

ریفق ئەیلەمەك — مېھرىبانلىق قىلماق:

ریفق ئەیلەمەگى ھەر ئىشتا ئەۋلا ئاخىر،
كىم، ئەقل دەللىدۇر مەدارا ئاخىر.

— نەۋائى.

ریقاب [رقاب] (ئە) [بىرلىكى: رەقەبە] قۇللار.

مالىك ریقابى — قۇل ئىگىسى، خوجىسى:

ئايا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك ریقابى دۇ ئالەم.

— تەجەللى.

ریققەت [رقت] (ئە) نازۇكلۇق، ئىنچىكىلىك؛ یۇمشاقلىق، مۇلايىملىق.

ریققەت ئەیلەمەك — كۆڭلى یۇمشاقلىق قىلماق، مۇلايىملىق كۆرسەتمەك.

ریكاب [ركاب] (ئە) 1) ئۇزەڭگە:

كۆز یاشىمدىن بار شەرابىم، بار یۇرەكىمدىن كەباب،
ئاتلانۇر بولساڭ قىلاي كۆزۈم چەناقىنى ریكاب.

— قەلەندەر.

قاچان ئالسا ئاتماق ئۈچۈن قولىغە یا،
قویۇر رەخش ئۆزرە ریكابىغە پا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەرمان، ھۆكۈم:

ئەي جەھانى ھۇسن زىيبالىق نىقابىڭ ئاستىدە،
دىلرەبائى ئاتى دەۋلەتلىك ریكابىڭ ئاستىدە،

— لۇتفى.

3) بەند (كويزا ـ كىشەن، تاقاق):

بوینۇڭ ئارا شوخلار تەنابى،
باشىڭ ئۆزە شاھلار ریكابى.

— نەۋائى.

4) شاھ ھۇزۇرى:

دېدى: «لاتەزكۇرۇ مەۋتاكۇنۇ ئىللا بىخەیرىن» نى،
ئوشۇل شەھىنىڭ ریكابىدا ئىدى روھىل ـ ئەمىن پەرراش.

— شەۋقى.

ریكۆە [ركوه] (ئە) تېرە، چەمدىن ئىشلەنگەن سۇ ئىددىشى، تۇلۇم.

ریكىب [ركيب] (ئە) ئۇلاغ (ئات، تۆگىگە ئوخشاش ھایۋانلار).

ریگ [ریگ] (پ) قۇم.

ریگزار [ریگزار] (پ) قۇملۇق، قۇم ـ شېغىللىق:

تەي قىلىبان مۇجى بىلەن ریگزار،
زاھىر ئولۇپ گاھى دەرەختى جۇدار.

— زەلىلى.

ریگىستان [ریگستان] (پ) «ریگزار» غا قارالىك:

بۇ تۇشكەن يېرىمىر رىگىستان ئېرۇر،
كى ئوك قول تەرەفدە گۈلىستان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رىند [رند] (پ) 1) مەيپەرەس؛ ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) بىغەم، بىپەرۋا؛ قورقماس:
بادە شىشەگە قولدى، خۇنى دىل بەجۇش ئوردى،
مۇھتەسىب يېقىن بولدى، رىند بىرلە سۇھبەت تۇت.
— زەلىلى.

گۈنبەزى دەستاربىدىن قورقۇتمىغىن، ئابىد، مېنى،
رىندلەرنىڭ گۈنبەزى دۇئاربىدىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.

رىند ئەھلى — مەيخور، ئىچەرمەن كىشىلەر، بىغەم، بىپەرۋا ئادەملەر:
سايەئى توبىيدىن ئارتۇق خۇم تۇبى رىند ئەھلىغە،
دەير ئارا ياتسە تىكەندە جەننەتۇل ـ مەئۋا بىلۇر.
— گۈمنام.

رىند ئېلى — «رىند ئەھلى» گە قارالسۇن:
ئەيلەكى تەماشا رىند ئېلى باشىدىن ھەردەم، چۈن ياستانىبانكىم،
مەيخانە ئۇچۈن جامى ئەگەر بولسە مۇدەۋۋەر، كىم مەيغەگەدادۇر.
— خۇشھال غەربى.

رىندى باخەبەر — بىپەرۋا مەيپەرەس:
دېدى ساھىب دەردى رىندى باخەبەر،
كى ئەي ھەمىيەتدە تۇڭگۈزلەردىن بەتەر.
— نەۋابى.

رىندى شىراز — شائىر خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ لەقىمى.

رىندى فەنا — تۇگەشكەن، يوقالغان، بىغەم كىشى:
ئەرشى، گەر رىندى فەناسەن كەي لىباسى فەقرىكىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

رىندى ئىشق پىشە — ئىچىملىك، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگۈچى:
سەن شەيخ زۇھد شىۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

رىندانە [رندانە] (پ) مەيپەرەسلەردەك؛ «رىند» گە قارالسۇن:
بۇ سوفيانى رىيايىلەردىن سەفا تاپماي،
غۇلامى چاكەرى رىندانە دۇردى نۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

رىندانە بولماق — مەيپەرەس بولماق، مەيگە ئامراق بولماق:
يۇمدۇم كۆزۇمنى سەندىن بۆلەكتىن،
كەچتىم باربىدىن، رىندانە بولدۇم.
— مەشرەپ.

رىندەۋەش [رندوش] (پ) مەيپەرەسلەرگە ئوخشىغان، تەبىئىتى بىغەم، بىپەرۋا؛ مەيپەرەسلەردەك:
مەۋلانازادەئى ئەبھەرىيكىم، شەھەرنىڭ مۇفتىيسى ۋە رىندەۋش كىشى ئېردى.
— نەۋابى.

رىندى [رندى] (پ) ھىيلىگەر، قۇۋ، تادان؛ «رىند» گە قارالسۇن:
ئىشق ئارا قەدر ئىستەسەك بىباك بولكىم، ئۆزگەدۇر،
ئەھلى تەقۋا ئاندا، رىندى لاۋۇ بالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

رىۋ [ريو] (پ) مىكىر، ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ:
چەرخ ئۇرۇبان رىۋ ئىلە نەيرەڭ ساز،
ئويلەكى كۆك خىرقە بىلە تاسباز.
— نەۋابى.

رىۋ ئەيلەمەك — ھىيلە قىلماق، ئالدىماق.
رىۋ كۆرسەتمەك — ھىيلە ئىشلەتمەك.
رىۋ كۆرگۈزمەك — «رىۋ كۆرسەتمەك» گە قارالسۇن.
رىۋۇ ئەفسۇن — مىكىر ۋە ھىيلە؛ ئالداش، كۆز بوياش.
رىۋۇ تەزۋىر — مىكىر ۋە ھىيلە.
ھەم ئاخىر بويلە بولدى ئىشغە تەدبىر،
قايۇ تەدبىر، مەكر رىۋۇ تەزۋىر.
— نەۋابى.

رىۋۇ رەڭ — ھىيلە ۋە نەيرەڭ.

رىۋايات [روايات] (ئە) [بىرلىكى: رىۋايەت] سۆز؛ سۆزلەش، ھېكايە ئېيتىش، نەقىل كەلتۇرۇش:
بۇ تۇتى ھەم قىلىپ شىرىن ھىكايات،
داغى رەڭگىن سۇخەنلەردىن رىۋايات.
— ناقىس.

دەبان ھەر كېچە بىر رىۋاياتنى،
قارا باشىدىن ئۆتكەن ھىكاياتنى.
— ئا. نىزارى.

رىۋايات ئەتمەك — ھېكايە قىلماق، نەقىل قىلماق.
رىۋايات ئەيلەمەك — سۆزلىمەك؛ «رىۋايات ئەتمەك» گە قارالسۇن.

ریۋایەت [روایت] (ئە) «ریۋایات» قا قارالسۇن.

ئەمدی قىلاي بۇ دەھری فەنادىن ھىكايەتى،
ھەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي ریۋایەتى.

— سەبۇرى.

ریۋایەت گۇداز — ریۋایەت سۆزلىگۈچى، سۆزمەن، ناتىق:

سۇخەندان شىرىن ھىكايەت گۇداز،
تىزىپ سۆزنى مۇنداق ریۋایەت گۇداز.

— ئا. نىزارى.

ریيا [ریا] (ئە) ئىككى يۈزلىمىلىك؛ مۇناپىق، ئىككى يۈزلىمىچى؛ ئۆزىنى يامانلىقلاردىن ساقلانغان قىلىپ كۆرسىتىش:

زاھىد سۇپەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۈرغۇسى،
قوللاردە تەسبىھى ریيا تاڭدا قورغۇسى.

— مەشرەپ.

زاھىدلەرىكى، تاڭدىن تەقۋاسىدۇر ریيا،
كەلسە قولىغە ھەرنە ئاڭا بولسە مۇددەئا.

— سەبۇرى.

ریيا ئەھلى — ریياكارلار، ئىككى يۈزلىمىچى كىشىلەر:

تاڭ ئەمەس گەرمەست يۈرسەڭ دەھر ئارا، چۈنكىم نەسىب،
با ریيا ئەھلىگە مەسجىدۇ ماڭا مەيخانەدۇر.

— ئەرشى.

ریيا بەھرى — يالغانچىلىق دەریاسى، ساختىپەزلىك ئېقىنى:

بۇ ھەينده يامانلار ئىشى تۈتتى ئەۋج،
كى ئوردى جەھاندا ریيا بەھرى مەۋج.

— ئا. نىزارى.

ریيا چەرخى — ئالدامچىلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك چەرخى (دەۋر، پەلەك).

ریيا كۆلاھى — ساختىپەزلىك كۆلاھى، ئۆزىنى تەقۋادار زاھىد قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن كىيگەن كۆلاھ:

ریيا كۆلاھىنى باشىدىن زەللى تەرك ئەيلەپ،
چۇ غۇنچەئى سەھرى خىرقەنى دۇپارە قىلاي.

— زەللى.

ریياۋۇ ئۇجب — ریياكارلىق، شەخسىيەتچىلىك، مەنمەنلىك:

سەلاھىن گەر كۆرەر زۇھد ئىچرە زاھىد،
ریياۋۇ ئۇجبىدىن كۆرمەس فەسادىن.

— نەۋابى.

ریياۋۇ زۇھد ئېلى — ساختىپەز ۋە زاھىد كىشىلەر:

مەيۇ مەيخانەنىڭ داۋىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
ریياۋۇ زۇھد ئېلى فەریاد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.

— ئەرشى.

تەركى ریيا — ساختىپەزلىكىنى تاشلاش، يالغاندىن قول ئۈزۈش:

يۈز قويدى خانەقاھدىن مەيخانەغە تەجەللى،
جامى شەراب بىرلەن تەركى ریيا مۇبارەك.

— تەجەللى.

مەكرۇ ریيا — ھىيلە ۋە ساختا:

ئەلگە بەردى بەختۇ دەۋلەت، ئىشرەتۇ راھەت تەمام،
ماڭا يەتكەندە مەگەر مەكرۇ ریيا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

ریياز [ریاض] (ئە) [بىرلىكى: رەۋزە] باغلار، جەننەت:

يۈزۈم قىسر ئولۇپدۇر بەياز ئەيلەگىل،
مەقاممنى رەۋزە ریياز ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ریيازى بەھىشت — جەننەت باغلىرى.

ریيازى ئىرەم — ئىرەم (ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى) بېغى:

ئول ئاچىپ يۈز گۈلى ریيازى ئىرەم،
گۈللار ئۆزرە بۇ ياغدۇرۇپ شەبنەم.

— نەۋابى.

ریيازات [ریاضات] (ئە) قىينىچىلىقلار، مۇشەققەتلەر، ئازابلار، «ریيازەت» كە قارالسۇن.

ریيازەت [ریاضت] (ئە) قىينىچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت:

ریيازەتنى ئاشۇرمىشلار پەيغەمبەرلەر تەمامىدىن،
مەقام ئاشىماق بىلەن بۇ ئالىي ھىممەتدىن ئېرۇر مەئخۇز.

— شەۋقى.

تەلەب ئەيلەر خۇدابى لامەكانىنى،
ریيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جانىنى.

— ناقىس.

ریيازەت چەكمەك — قىينىچىلىق تارتماق، ئازاب چەكمەك:

تا ریيازەت چەكمەيىن تاپماسكى ۋەسلى يارنى،
تا تىرىكمەن ئەيلەسەم ئالدىدا خىزمەتكارلىق.

— نەۋبەتى.

ریيازەت فۇتەسى — ریيازەت پوتىسى، جەبىر - جاپا لۆڭكىسى:

ریيازەت فۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

ریيازي [ریاضی] (ئە) 1) ریيازەتلىك، جاپاكەش ئادەم؛ ریيازەت، مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بەرگۈچى:

ريازي بولسا قازى، بەس ئەجەبدۇر،
كېرەككىم فىقھ ئىلمى بىلسە قازى.

— نەۋايى.

2) ھېساب ئىلمى، ماتېماتىكا:
تەبكىيۇ ريازىيۇ ئىلاھي،
«ئەلىف» ، «بە» ، «تە» دەك ئالىنىدە كاماھي.

— نەۋايى.

ريياسەت [رياست] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ رەئىسلىك، باشلىقلىق؛ «رەياسەت» كە قارالسۇن.

ريياكەش [رياكش] (ئە + پ) ريياكار، ئىككى يۈزلىمە:
زاھىد سەنۇ كەۋسەر، بىزۇ مۇغ دەيرى نېدىنكىم،
بىر زەھرى بەلاكەش بىزۇ سەن نوشى ريياكەش.

— نەۋايى.

ريىالىق [ريالىق] ئىككى يۈزلىمچىلىك، مۇناپىقلىق، كۆز بويامچىلىق، ريياكارلىق:
نە مۇمكىن جان قۇشى تاپماق ريىالىق ئۇمىر ئىچى بەسكىم،
كى باشدىن - ئوق ئاڭا قىسمەت ئىمىشدۇر مۇبتەلا بولماق.

— ئەرشى.

ريياھ [رياح] (ئە) [بىرلىكى: رېھ] شامالالار؛ يەللەر؛ ھىدلار، «رېھ» قا قارالسۇن:
ئاڭا تەگرۇكى شەبىستانى سىپېھر،
يەتكۇرۇر رۇھ دىماغىغە رياھ.

— نەۋايى.

ريياھىن [رياحين] (ئە) [بىرلىكى: رەيھان] ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ:
تۇپراقتىن تۇرلۇك رياھىنلەر ھۇۋەيدا قىلغاندەك خاتىرىم
بوستانلىرىنى لەتايىف گۈللارى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.

— قىدىرخان يەركەندى.

ريبائي [ريائى] (ئە) ئىككى يۈزلىمچىلىك؛ ئالدامچىلىق؛ رياكار؛
زاھىدۇ شەيخى ريبائىيغە قىلىپ لۇتفۇ كەرەم،
ئىشق ئېلىنىڭ ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

تائەتۇ خەيرى سەخا بۇ ئەل ريبائي ئەيلەمىش،
ئەھلى تەقۋا ئولدۇرۇر تەقۋاسىنى بىلدۇرمەسۇن.

— قەلەندەر.

ز

زابىت [ضابط] (ئە) زەبت ئەتكۈچى، ئىدارە قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى.
زابىت سپەھدار — باشقۇرغۇچى، قوشۇن باشلىقى:
سۈرۈپ ئەلنى زابىت سپەھدارلار.
سىياسەت تەرىقىدە غەددارلار.
— نەۋابى.
زابىتە [ضابطە] (ئە) قائىدە، قانۇن، تەرتىپ، نىزام؛ قانۇن ـ قائىدە، نىزامنامە:
ئىشىم بولدى كۈندىن قەۋزى زابىتە،
تۈتار بولدى چوڭلار ماڭا رابىتە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زابىتەئى دىن — دىن قائىدىسى، دىنىي قائىدىلەر:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەدەتكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.
زابىتەئى رۇسۇمى شاھىي — شاھلىق ئىدارىسىنىڭ تەرتىپ قائىدىلىرى.
زات [ذات] (ئە) 1) ئەسل، ماھىيەت، ئاساس. 1) تەڭرى ئىگە، ساھىب:
خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەپەئ،
چۈنكى، شەيئىللاھ چېكىپ شائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.
بار مەلەك نىشانىدۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربىدىن.
— ئەرشى.
3) جىسىم، گەۋدە:
دېدىلىك ۋەيرانە خۇبدۇر گەنجى زاتىم ئاسراماقىمغە،
بۇ ئەرمەسمۇ ئىدى مۇلكى ۋۇجۇدۇمنى خەراب ئەتتىلىك.
— گۈمنام.
4) ئىنسان تەبىئىتى، شەخسىيەت؛ كىلىپ چىقىش، نەسىل ـ نەسەب:
سەبا سوردى سېنىلىك ئاتىلىك نە بولغاي،
خەبەر بەرگىن ماڭا زاتىلىك نە بولغاي.
— خىرقىتى.
زاتى ئەللاھ — تەڭرى، ئاللا، خۇدا:
پەنجەئىنى كۆرەر ئىسەم بەناگاھ.
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.
زاتى بەشەر — بەشەرىيەت، ئىنسانىيەت، ئىنسانلار؛ كىشىلىك.
زاتى پاكى — «زاتى پاكىي» غا قارالسۇن:
ئاقار ھەردەم سۇخەنگەھ تۇتى يەئىلىغ ئاغزىدىن شەككەر،
ۋۇجۇدى زاتى پاكىلىك دۇررى ھەققىي شاھ جەھان پەرۋەر.
— قەرارى.
زاتى پاكىي — زاتى پاك، خۇدانىلىك سۈپىتى.
زاتى فەرد — يېگانە شەخس.
زاتى مەلەك — ئەسلى مەلەك، پەرىشتە.
زاتى ۋاھىد — «زاتى فەرد» كە قارالسۇن.
ۋەفا ئىستەر ئىسىلىك جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.
زاتۇل بۇرۇج [ذاتالبروج] (ئە) بۇرچلار ئىگىسى، يەنى سەككىزىنچى پەلەك (كۆرسى):
بۇرجىغە بۇ يەتتى فەلەكدىن ئۇرۇج،
بەلكى ئانىلىك بابىدە زاتۇل ـ بۇرۇج.
— نەۋابى.
زاتى [ذاتى] (ئە) بىر زات، يېگانە زات، ئۇلۇغ زات:
ۋۇجۇدلەر خوبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى نايابى ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.
زاتىي [ذاتى] (ئە) تەبىئىي، ئەسلى، شەخسىي، تۇغما.
ئىلتىفاتىي زاتىي — شەخسىي، خۇسۇسىي ئىلتىپات.
زاخىر [زاخر] (ئە) دولقۇنلۇق؛ دولقۇنلانغان، كۆتۈرۈلگەن؛ ھاياجانلانغان؛ ھاياجانلىق.
بەھرى زاخىر — دولقۇنلانغان، مەۋج ئۇرغان دەريا:
كېلىپ كۆڭلى ئانىڭدەك بەھرى زاخىر،
كى ئاندا زاخىر ئەۋۋەل تا بەئاخىر.
— نەۋابى.
زاد I [زاد] (پ) بالا، پەرزەنت، ئەۋلاد.
زادۇ بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت:
سورارىدا ھەر بىرىنىلىك زادۇ بۇدىن،
كىبەتتە كۆردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن.
— لۇتفى.
زادى شەكەررېز — شېرىن سۆزلۈك، يېقىملىق

پەرزەنت.

زادى ئىففەت — پاكلىق سەۋەبلىرى.

زادى ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك خوتۇن، ئايال.

زاد II [زاد] (پ) «ئازاد» نىڭ قىسقارتىلمىسى.

زاد سەرۇ — ئازاد سەرۇ، تىك ئۆسكەن سەرۇ (قىش - ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، ھىدى يېقىملىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ).

زاد III [زاد] (ئە) ئوزۇق، ئوزۇق - تۈلۈك، دەسمايە:

سەپەر مۇددەتىچە ئېلىپ زادنى،
بىلادىغە يەتكۈر بۇ دامادنى.

— ئا. نىزارى.

زاد راھ — «زادى راھ» قا قارالسۇن:

دېدى ئەي ئاتا، راست قىل زاد راھ،
كى بىچارە فەرزەندىڭە بول تەباھ.

— ئا. نىزارى.

زادى ئەبەد — مەڭگۈلۈك ئوزۇق.

زادى راھ — يول ئوزۇقى، سەپەر جابدۇقلىرى.

زادى راھىلە — «زادى راھ» قا قارالسۇن.

زادە [زادە] (پ) پەرزەنت؛ «زاد I» گە قارالسۇن:

گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساف ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئاڭا ھەيات.

— قەلەندەر.

زادەئى تەبئ — 1) كۆڭۈللۈك؛ خۇش پەم. 2) قابىلىيەتلىك، پاراسەتلىك:

نېچە زادەئى تەبئ ئېرۇر ناپسەند،
كىشىنىڭ ئۆز ئاللىدە بار ئەرجۇمەند.

— نەۋايى.

زار [زار] (پ) 1) پەرياد، يىغا، پىغان، ئاھ:

بەقالىق يار ھۆسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇڭ ئاڭا قىلساڭ نەزارە.

— ئەرشى.

يەتسۇ قايدىن نالەئى زارىم قۇلاغىغە ئانىڭ،
چالدۇرۇر غەۋغا بىلەن بەزمىغە ئول چەڭگۇ - رەباب.

— قەلەندەر.

2) يىغلىغۇچى، پەرياد چەككۈچى، ئاھ تارتقۇچى:

زار كۆڭلۈم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكۇ كۆرۈپ،
ئەندەلىبى خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇ كۆرۈپ.

— مەشھۇرى.

3) غەمكىن، دەردلىك، ھەسرەتلىك: بىچارە، ئاجىز، كۈچسىز، ناتۋان، خار:

كۆردۈم نۇرىنىكى زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.

— موللا سالىھ.

سېنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەپ ئەي گۈل،
يىلاندەك تولغانۇر بۇ جىسمى زارىم.

— خىرقىتى.

4) موھتاج، تەشنا:

كى يەئنى ئاتا ۋە ئانام باردۇر،
مېنى كۆرگەلى ھەم ئۇلار زاردۇر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

5) ئىسىملارغا قوشۇلۇپ يەر، جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: گۈلزار؛ بىنەفشەزار؛ سەبزەزار، دېگەندەك.

زار ئەيلەمەك — يىغلاتماق، سېغىندۇرماق، موھتاج قىلماق:

گۈل يۈزۈڭنى ئەندەلىب يەڭلىغ قىلىپ زار ئەيلەدىڭ،
گۈلمۇسەن، رەيھانمۇسەن، يا ھۇرمۇسەن، غۇلمانمۇسەن.

— موللا بىلال.

زار بولماق — 1) ئاجىز، ناتۋان بولماق، غەمكىن بولماق؛ دەرد، ھەسرەت چەكمەك. 2) موھتاج، تەشنا بولماق.

زار - زار يىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، پەرياد ئۇرۇپ يىغلىماق.

«قاق» قاراقسم سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇڭدا زار - زار،
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمۇ فىكرىم، قىيلۇ قالىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

زار قىلماق — ئاجىز، ناتۋان قىلماق؛ غەمكىن، پەردىشان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويماق؛ خار، موھتاج، تەشنا قىلماق:

يارەب سەھەر بىدار قىل، ئىشقىڭ غەمىدە زار قىل،
زىكرى شەرىفىڭ جارى قىل ھۇ - ھۇ دەبان قويسام ئاياغ.

— شەۋقى.

زار ئولماق — «زار بولماق» قا قارالسۇن.

زارۇبىقەرار — سەۋر - تاقەتسىز موھتاجلىق:

مەن فەقىر دىلخەستەگە رەھىم [ئەيلە] ئەي شاھى جەھان،
كۆرگەلى ۋەسلىڭغە زارۇ بىقەرار بولدۇم نېتەي.

— موللا سالىھ.

زارۇ بىنەۋا — موھتاج ۋە غەمكىن:

جەھاندا بىر مېنىڭدەك يانە زارۇ بىنەۋا يوقتۇر،
مۇھەببەت تارىغە دائىم ئەسرۇ مۇبتەلا يوقتۇر.

— ئەرشى.

زارۇ زار — ناله، پىغان، قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىماق:

بۇ سالىھ زارۇزار يىغلاپ، باشىغە گەردلەر ساچتى،
ئانىڭكى ئاھۇ فەريادۇ فىغانى ھەددىدىن ئاشتى.

— موللا سالىھ.

زارۇ زەلىل — خار ۋە خەستە.

زارۇ غەرىب — خار ۋە غېرىب بىچارە:

ئاجىزۇ بىچارەيۇ دەرماندەۋۇ زارۇغەربب،
سەن ئاخىر دەمدە ئەتا قىلغىل ئاڭا ئىمانىنى.
— قەلەندەر.

زارۇ غەمناك — خار ۋە غەمكىن:
دېدى: بولدۇڭ نە دەپ سەن زارۇ غەمناك؟
دېدى: جانىمنى قىلدى بۇ نازىك چاك.
— خىرقىتى.

زارۇ مۇستەمەند — خارۇ زارلىق، موھتاجلىق:
بولمىشىم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

زارۇ مىسكىن — خار ۋە غېرىب، سولغۇن:
ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

زارۇ نىزار — خارۇزار، پېقىر، مىسكىن:
ئولدۇمكى مېنى زارۇ نىزار ئەيلەدى ئىشق،
غەم تىغىدا كۆڭلۈمنى فىگار ئەيلەدى ئىشق.
— ئەرشى.

زارۇ ھەيران — خارلىق ۋە بىچارىلىك:
يارۇ يار دەپ بېھۇدە، ئەي سالىھى، جان چەكمەگىل،
يوقسە مەقسۇدۇڭ ئۇچۇنكىم زارۇ ھەيران سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

زارى ئەبتەر — خارلىق، پېقىرلىق:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقىتى.

زارى بىبىزائەت — ئاجىز، بىچارە، كەمبەغەل.

زارى غەمكەش — زار ۋە غەملىك:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۆنىدىن جانغە ئاتەش.
— خىرقىتى.

زاريىغلاماق — قاتتىق يىغلىماق، ھۆكۈرەپ، ھۆركىرەپ يىغلىماق:
سەھەرلەر ئويغانىپ فەرياد ئېتەرمەن،
خۇداغا زار يىغلاپ داد ئېتەرمەن.
— خىرقىتى.

زارىب [ضارب] (ئە) ئۇرغۇچى، زەربە بەرگۈچى:
ئانىڭ خاسىيەتى بۇ كىم مۇھاربب،
ئەگەر بۇ تىغ بىرلە بولسە زاربب.
— نەۋائى.

زاربب بولماق — ئۇرماق، ئۇرۇلماق.

زاغ [زاغ] (پ) قاغا؛ سېغىزغان:
جەھاننىڭ قۇشلاردا فەرق نېدۇر؟
ئانىڭدۇر زاغى بۇلبۇل، بۇلبۇلى زاغ.
— ئەرشى.

زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن:
بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.
گۇمنام.

زاك [زاک] (پ) زاك، بوياق (چەم قارايتىش، چەكمەن بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بوياق):
كەبر، كەرەفشەيۇ سەندال، سەپىت،
كى ئاسفىر، زاك چانتىيانا، خەدىت.
— موللا بىلال.

زاكىر [ذاكر] (ئە) تىلغا ئالغۇچى، ھەمدۇ ـ سانا ئېيتقۇچى؛ ئىبادەتكە قىلغۇچى ئىبادەتكە مەشغۇل بولغۇچى مەشغۇل بولغۇچى:
رەۋاجى ئىزدەسەڭ بازار مەھشەرنىڭ مەتائىدىن،
ھەمىشە زاكىر ئول، شەۋقى، نە شىرىن زىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

زال I [ذال] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ذ» ھەرپىنىڭ نامى:
نېچۈككىم بولسا دىل لەفزىغە نۇقتە «زال» بولۇر ھاسىل،
مەزەللەت ئىككى ئايرىلغان كۆڭۈلگە يەتتى خالىئىدىن.
— نەۋائى.

زال II [ذال] (پ) قېرى، كەمپىر، چال:
بار ئېردى شەھەرگە ياقمىن پىرى زال،
قارىلىقدا ئېردى بويى مىسلى دال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زال مەككارە — مەككار كەمپىر:
كى ھەر كۈن ناز بىرلە جىلۋە قىلسە زال مەككارە،
يۈزىنى كۆرسەتىپ كۆڭلىن ئالىپ، ئۇمرىنى قىلغاي كەم.
— ئەرشى.

زالى ئافاق — ئاسمان.
زالى چەرخ — 1) پەلەك. 2) بىر كۈنلۈك ئاي، ھىلال.
زالى خىرەد — ئەقىللىق، ئەقىللىق چال، پىر.
زالى دەھر — دۇنيا، ئالەم، جاھان:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.
زالى سەرا — خىيال قەسىرى، خىيالىي قەسىر، كونا ساراي:
گەرم رەۋلەر زەررەلەر دەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۇمنام.

زالى فەلەك — ئاسمان، پەلەك.
زالى گەردۇن — ئاسمان، كۆك، پەلەك:
ۋەفاسىزدۇر جەھان ئىشىت بۇ موزمۇن،
تېگەر ھەر كۇن بىرەۋگە زالى گەردۇن.
— قەلەندەر.

زال Ⅲ [ضال] (ئە) 1) ئاداشقان، يولدىن ئازغان، گۇمراھ. 2) يامانلىققا ئۇندىگۇچى؛ ئازدۇرغۇچى، ئازدۇرۇش:
يوق ئېركەن، ئەي قەلەندەر ئەقلۇ ھۇشۇم،
كى دۇنيا زالىغە داماد بولدۇم.
— قەلەندەر.
چەرخ زالىن كۆركى، يۇزۇك مىكر بونياد ئەيلەمىش،
يۇز جەھان شاد ئەھلىنى بىر دەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زالىكە [ذالك] (ئە) بۇ (ئالماش).
غەيرى زالىكە — ۋە بۇنىڭدىن باشقىلار:
... ۋە قازان ۋە ئەياق ۋە تەبەق ۋە پىيالە ۋە قاشۇق،
ۋە غەيرى زالىكە كېرەك بولسا تەرتىب قىلىپ بەرگەي.
— نەۋايى.

زالىم [ظالم] (ئە) زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم؛ ئادالەتسىز:
تا ساڭا بەردىم كۆڭۈل ئەي مىسلى ئالەم يوق ئارا،
يۇرەكسىمنى ئەيلەدىڭ، زالىم، يارا ئۇزرە يارا.
— قەلەندەر.
زالىم تەبئ — زالىم تەبىئەتلىك.
زالىم سىرىشت — زالىم تەبىئەت، ئادالەتسىز.
زالىمۇش — زالىم كەبى، زالىملارچە.
زالىمى ئالىم نەما — ئۆزىنى ئالىم كۆرسەتكۈچى زالىم:
فەلەك يەتلىغ جەھاندا زالىمى ئالىم نەما يوقتۇر،
قولىدا تىغدۇركىم كېچە باشىدا دەستارى.
— مەشھۇرى.

زامىن [ضامن] (ئە) كېپىل بولۇش؛ كېپىل:
مۇۋاپىق، يارلار بىرلە بۇ دەمنى خۇش كەچۇر، بابىر،
نې ئۇچۇنكىم كېلۇر دەمگە بۇلا ئالماس كىشى زامىن.
— بابىر.
زامىن تىلەمەك — كېپىللىك تىلىمەك.
زامىن ئولماق — كېپىل بولماق.

زانۇ [زانو] (پ) 1) يېقىن. 2) تىز (ئادەمنىڭ تىزى):
قىلىپ ئېردى قۇفلىن خەتا مانۇسى،
يوغانلىقدا گويا تېۋە زانۇسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زانۇ بەزانۇ — ناھايىتى يېقىن، يانمۇيان؛ يېقىن ئۇلپەت.
زانۇيۇ ھەمدۇش — تىزى تىزىغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش.
— لۇتفى.

زانۇيى ھەبىب — ئەڭ يېقىن دوست:
چۇن قەدەم رەنجىغە باشىڭنى بىلال قىلغىل نىسار،
گەر كېلىپ كۇلبەڭ ئارا ئولتۇرسا زانۇيى ھەبىب.
— موللا بىلال.

زانىي [زانى] (ئە) زىنا قىلغۇچى، پاھىشۋاز؛ «زىنا» غا قارالسۇن.

زاھىد [زاھد] (ئە) 1) تەركىدۇنيا قىلىپ، يەنى دۇنياۋى ئىشلاردىن قول ئۇزۇپ، تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن دىندار، تەقۋادار، تەقۋادار كىشى، شەيخ:
مېنى مەنئ ئەتمە، ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سوفى،
كى سەن مەغرۇرسەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىيدار.
— نەسىمى.
زاھىد سىفەت شەيخلەرنىڭ مەسجىد سەرى يۇرغۇسى،
قوللاردە تەسبىھى رىيا تائەت قۇرغۇسى.
— مەشرەپ.
2) پەرھىزچى، ئۆزىنى كۆپ نەرسىدىن چەكلىگۇچى:
زاھىد تۇتۇپ ئۆزىنى، كىيىپ سوفى خىرقەسىن،
كۆزىن يۇمۇپ فۇسۇن بىلە باشىن تەبرەتىپ.
— سەبۇرى.

زاھىدا — ھەي زاھىد، ھەي شەيخ:
زاھىدا، فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۇلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.

زاھىد ئەھلى — شەيخلەر، تەقۋادارلار.
زاھىدۇش — زاھىد تەبىئەتلىك، «زاھىد» قا ئوخشاش.
زاھىد ئېلى — «زاھىد ئەھلى» گە قارالسۇن:
قەدرى تاجى مەئرىفەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئېلى،
خاتىرى خۇشدۇر ھەمىشە جۇببەۋۇ دەستاربىدىن.
— زەلىلى.

زاھىدى پەرسۇدە — قېرىغان زاھىد، ھارغان، چۈشكۈنلەشكەن سوپى:
ئىشق ئەتۋارىنى ئايتمام زاھىدى پەرسۇدەگە،
كىم قۇرۇق بەرگى گىياھغە ئابى باراندىن نەھەز.
— مەشھۇرى.

زاھىدى تەرزار — ئوغرى زاھىد، ئوغرى شەيخ:
مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەرزار زەھرىگە،

كۆڭۈل ئەھلىن بەلائي ناگەھاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

زاهىدى خۇدبىن — ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى زاهىد، رىيا-كار سوپى:
مەغرۇر نەماز ئولماغىل، ئەي زاهىدى خۇدبىن،
مىكر ئىلە رىيادىن.
دېھقان سەمەندەر قاشىدا تۇدەئى خەسدۇر،
مانەند پۇچەك پۇل.
— زەلىلى.

زاهىدى زەرق بەرەست — ئۆزىنى زاهىد قىلىپ كۆر-سەتكۈچى ھىيلىگەر، رىياكار.

زاهىر [ظاهر] (ئە) 1) روشەن، پارلاق، يورۇق:
رەۋاجى ھۇسن ئۇچۇن چېھرەمنى كاھى ئەيلەمىش ئەزبەس،
بولۇر گۈل ھۇسنى زاهىر بولسە گەر رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.
2) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق ـ ئاشكارا، ئايان:
نەچچە ئەرزى ھال قىلسام باۋەر ئەتمەس، ۋايكىم،
داغى دىل زاهىر قىلۇرغە ئەمدى كۆكسۇمنى يارايى.
— ئەرشى.
3) تاشقى كۆرۈنۈش، بەرەر نەرسىنىڭ سىرتى، تېشى:
«سوفى مەن» دەپ، زاهىرىڭ ئاراستە ئەيلەپ سۇف ئىلە،
باتىنىڭدىن فىكر دۇنيا سوفى ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

زاهىر ئەتمەك — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
گەنج بەخشكىم، روز ئەفزۇن جەناب ئىسمىدىن كىشۋەر كۇشا-لىق سىككەسىنىڭ مىرئاتى بەھبۇدى نەخشىن زاهىر ئەتتى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زاهىر ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك، ئاشكارا قىلماق.

زاهىر بولماق — كۆرۈنمەك، مەلۇم بولماق، بىلىنمەك، ئاشكارا بولماق:
يۇزۇڭ تا پەردەدىن زاهىر بولۇپدۇر،
سەنەملەر ھۆسن دەئۋاسىن قويۇپدۇر.
— ئاتايى.

زاهىر قىلماق — «زاهىر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
كاشفۇل ـ ئەسرارلىق زاهىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئىنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

زاهىر ئولماق — «زاهىر بولماق» قا قارالسۇن:
زاهىر ئولغاي ھەر نەفەس بىر تۇن ساچىڭىنىڭ ھەجرىدە،
ئوتلۇق ئاھىم دۇد يەڭلىغ چىقسا پىچۇ خەم بىلە.

زاهىر ئۇلۇمى — «زاهىر ئىلمى» غا قارالسۇن.

زاهىر ئىلمى — مەلۇم پەن، مەۋجۇت پەنلەر.

زاهىرە [ظاهره] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
ئالارغە ئالىي مەقامات ۋە زاهىر، كەرامات كۆپ ئىركەندۇر.
— نەۋايى.

زاهىرەن [ظاهراً] (ئە) كۆرۈنۈشى؛ كۆرۈنۈشچە، ئاش-كارا، «زاهىر» گە قارالسۇن:
زاهىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.

زاهىرى [ظاهرى] (ئە) ئاشكارا، ئايان، «زاهىر» گە قارالسۇن.

زاهىرى سەفا — تاشقى كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكلىق.

زاۋىيە [زاويه] (ئە) [كۆپلۈكى: زەۋايا]1) بۇرجەك، ئۆي بۇرجىكى؛ بۇلۇڭ. 2) چەت جاي، شەھەردىن يىراق بولغان جاي:
ۋائەرەئى قىسمەتتۇر ئۇ سەرگەشتەئى تەقدىر،
كىم سەيرگەھى بادىيەۋۇ زاۋىيەلەردۇر.
— مەشھۇرى.

زاۋىيەئى خاك — يەر يۈزى، دۇنيا.

زائىدە [زائده] (ئە) ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە؛ كېرەك-سىز.

زائىد قىلماق — قوشماق، ئارتتۇرماق.

زائىدە [زائده] (ئە) «زائىد» قا قارالسۇن:
سىكەندەرگە چۇن يەتتى بۇ قائىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋايى.

زائىر [زائر] (ئە) «زايىر» غا قارالسۇن:
خەيلى مەلەك قۇببەسىنىڭ زائىرى،
ئۇيلەكى سەرۇ ئۆزرە چەمەن تائىرى.
— نەۋايى.

زاي [زای] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۇغدۇرغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ۋەھشەتزاي — ۋەھشەت تۇغدۇرغۇچى؛ قورقۇنچلۇق.

زايەندە [زاينده] (پ) تۇغۇلغۇچى، تۇغقۇچى، كۆپەيگۈ-چى.

زايەندە بولماق — تۇغۇلماق، پەيدا بولماق، كۆپەيمەك.

زايەندە ئولماق — «زايەندە بولماق» قا قارالسۇن.

زايچە [زايچه] (پ) مۇنەججىم ۋە رەممال يەنى پالچىلار پال ئېچىشتا ئەمەل قىلىدىغان دۇئالار يېزىلغان جەدۋەل:
يەنە نۇجۇم ئىلمىن ئانچە بىلۇر ئىپردىلەركىم، ھەر مۇۋەللەد

ئۇچۇن زايچەئى تالېئ بىتىي ئالۇر ئېردىلەر.
— نەۋايى.

زايېئ [ضايع] (ئە) «زايىئ» قا قارالسۇن.
قىلماغىل ئۇمرۇڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

زايىر [زايىر] (ئە) زىيارەت؛ زىيارەتچى، زىيارەت قىلغۇچى.

زايىقە [ذايقە] (ئە) مەزە (تائام) نىڭ تەمىنى بىلىش ئىقتىدارى:
سەن كېتىمپ ئەيۇ جانجان، جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

زايىل [زايل] (ئە) 1) يوق بولغۇچى، يوقالغۇچى، پانىي؛ يوقىلىدىغان:
بۇ رەڭ زەھر ئىچكەن ئېرىمىش ھۇشمەند ئول،
كى بەل بىلمەك ئانىڭ ھۇشىنى زايىل.
— ئەرشى.

2) ئۇزۇن، تۇگىمەيدىغان:
نې مېھر ئىلە ماھ ئىچرە بۇ قىسسىم يارۇغلۇق بار،
ھەجرىڭ كېچەسى بىلمەم نې ۋەجھ ئىلە زايىلدۇر.
— گۇمنام.

زايىل ئەتمەك — «زايىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى ھەجرى فىراقىڭ، ۋايكىم،
زايىل ئەتكەن ئەقلىمە شىرىن زەبانىم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

زايىل ئەيلەمەك — يوقاتماق، يوق قىلماق، بىر تەرەپ قىلماق.

زايىل بولماق — يوقالماق، يوق بولماق؛ سۇنماق.

زايىل قىلماق — «زايىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زايىل ئولماق — «زايىل بولماق» قا قارالسۇن:
دەۋر ئۇزاردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بىس پەرىشان مەن بۇ كۇن.
— مەھزۇن.

زايىئ [ضايع] (ئە) يوقالغان، يوق بولغان؛ يوقىتىلغان، نابۇت بولغان؛ زەرەر، زىيان؛ بىكارغا كېتىش، بىھۇدە:
بۇلارنى سەفەرگە ئىبەرگەندە، بارغان يېرىدە مال ـ ئەھۋاللارىنى زايىئ قىلغاندىن خەبەر تاپىپ، خاجە ئىستەپ بارىپ،
... ئىككىنچى دەفئە سەفەر ئىختىيار ئەتكەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زايىئ ئەتمەك — يوقاتماق، نابۇت قىلماق؛ بىھۇدە كەتكۇزمەك:
دەردىم كۆرۈپ مۇئالەجەدە زايىئ ئەتمە ئۇمىر،
كىم جاندا دەردى ئىشقىدۇرۇر بىدەۋا ماڭا.
— بابىر.

زايىئ بولماق — يوقالماق، نابۇت بولماق، بىكارغا كەتمەك.

زايىئ قىلماق — «زايىئ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

زايىئ كەچۇرمەك — بىھۇدە ئۆتكۇزمەك:
زۇلفۇڭ يۇزۇڭ فىراقىندە تۇمەن ھەسرەت بىلە،
ھەيفكىم، زايىئ كەچۇردۇم مۇنچە سالۇ ماھنى.
— نەۋايى.

زايىئ ئولماق — «زايىئ بولماق» قا قارالسۇن.

زەبان [زبان] (پ) تىل، نۇتۇق:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلارنى لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شىيۋەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

زەبانى ھال — كۇي ئارقىلىق ئىپادىلەش؛ ھالىنى بايان قىلىش:
ئىشتىكەن ئىسە زەبانى ھالىن،
چىقماس ئىدىيۇ قومۇشدا شەككەر.
— موللا سالىھ.

زەبان ئاۋەر [زبان آور] (پ) سۆزمەن، سۆزگە ئۇستا، ناتىق:
ئەلقىسسە، پەھلەۋاننىڭ بارچە نەۋئ ئىشلارىنىڭ خۇشلۇغى بەياندا ۋە ھەر تەۋر سىيرەت ۋە سۇرەتىنىڭ دىلكەشلىغىنىڭ شەرھىدە زەبان ئاۋەرلەر تىلى قاسىر ۋە داستان گۇستەرلەر نۇتقى ئاجىزدۇر.
— نەۋايى.

زەبان ئاۋەرد [زبان آورد] (پ) «زەبان ئاۋەر» گە قارالسۇن.

زەبانە [زبانە] (پ) ئۇچقۇن، يالقۇن:
كۆيەر بۇلبۇل مەئانى ئەۋجىدە گەر بولسا ھەم پەرۋاز،
چۇ بەرقى ئاھىدىن ھەربىر زەبانە بىر قەناتىمدۇر.
— زەلىلى.

زەبانە تارتماق — ئۇچقۇنلىماق، يالقۇنلىماق، يالقۇنجىماق.

زەبانە چەكمەك — ئەۋج ئالماق، دولقۇنلىماق.

زەبانە ئۇرماق — 1) «زابانە تارتماق» قا قارالسۇن:
زەبانە ئۇردى ئىشق ئوتى، ئۇنىڭ ھەر زەخمىدىن گۇمنام،
كىشى كۆرگەنمۇ ئېركىن مېھر پۇر ئەنۋار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

2) سۆزلەشمەك، بايان قىلماق، ئېيتىپ ئۆتمەك.

زەبان بەست [زبان بست] (پ) سۆكۈت ساقلىغۇچى،

خامۇش قىلغۇچى، جىملىگۇچى؛ خامۇش، جىمغۇر.
مۇتەكەللىمكى، ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلبانگىن سەپىھر گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا ئانىڭ بۇلبۇل نۇتقى تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبان بەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.
— نەۋايى.

زەبان بەند [زبان بند] (پ) 1) تىلى تۇتۇق، تىلى بەند قىلىنغان، سۆزلىيەلمەيدىغان، سۆزلەش ئىمكانىيىتى بولمىغان. 2) تىلنى بەند قىلىش، جادۇگەرلىك.
زەبان بەند ئەيلەمەك — تىلنى بەند قىلماق، گەپ قىلالمايدىغان قىلىپ قويماق.
زەبان بەند قىلماق — «زەبان بەند ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەباندان [زبان دان] (پ) تىل بىلگۇچى، تىلشۇناس:
كېرەك، مەخفىي فەھمىغە زەباندانى،
يوق، زەباندانكىم كېرەك سۆلەيمانى.
— نەۋايى.

زەبەر [زبر] (پ) 1) ئۈست، ئۈستى؛ ئۈستىدە، تۆپىسىدە:
بارچە قارا قاش ئەھلىغە ئول كۆنى يەتتىلەر خەبەر،
كەلدى بالالارغە غەزەب، ئەيلەدى زىر ئىلە زەبەر.
— مۇللا سالىھ.
2) ئېگىز، يوقىرى:
بارچەلەرى خادەمى مەشھەد بولۇپ،
مەشھەدى ئەئلاي زەبەر ئولۇپ،
— زەلىلى.
3) ئەرەبچە «فەتھە» دەپ ئاتىلىدىغان دىئاكرىتىك بەلگە. بۇ بەلگە تاۋۇشلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلى ئاۋازىغا «ئە» تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

زەبەرجەد [زبرجد] (پ) قىممەت باھا تاش:
ھەمىن سائەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەبەرجەد فىشان [زبرجد فشان] (پ) قىممەت باھا تاشلارنى چاچقۇچى، تۆككۈچى:
بېرى سەبزە بىرلە زۇمۇرەد نىشان،
ئاڭا چەرخى مىينا زەبەرجەد فىشان.
— نەۋئى.

زەبەردەست [زبردست] (پ) 1) كۈچلۈك، پالۋان، زوراۋان. 2) قولى گۈل، ماھىر؛ ئىستېداتلىق، ئىقتىدارلىق:
ھەر كىمكى، ئالەمدە زەبەردەست ئەتتىلەر،
ئاخىر ئەجەل ئىلكىدە ئانى پەست ئەتتىلەر.
— نەۋايى.

زەبەردەست ئەيلەمەك — كۈچلۈك، مەرتىۋىلىك قىلماق.

زەبت [ضبط] (ئە) 1) ئىگىلىش، قولىغا ئېلىش، ئىشغال قىلىش؛ تۇتۇش:
جەھان ئىچرە زەبتىم سالىپ تۇمتەراق،
كېلۇر بولدى رۇمغە ياقىنۇ يىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) نازارەت، تەكشۈرۈش؛ ساقلاش:
ھەمە ئالىي نەسەب ئەۋلادى ئەئيان،
ئۇمۇرى مەملەكەتكە زەبتى ئەركان.
— ناقىس.

زەبت ئەتمەك — «زەبت قىلماق» قا قارالسۇن.
زەبت ئەيلەمەك — «زەبت قىلماق» قا قارالسۇن.
زەبت ئالماق — 1) ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق، قولىغا ئالماق. 2) تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.
زەبت قىلماق — ئىگىلىمەك، تۇتماق.
زەبتۈئايىن — ئىنتىزام ۋە تەرتىپ.

زەبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش:
ساڭا گەر بولماسا ئاشىق مەھى تىغى مۇھەببەتدىن،
نە ئۈچۈن شەمئ سەر ـ تاپا بولۇر بىسمىل زەبھ ئاسا.
— مەشھۇرى.

زەبھ بولماق — بوغۇزلانماق.
زەبھ قىلماق — سويماق، بوغۇزلىماق.

زەبۇر [زبور] (ئە) دىنىي كىتاب، داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ كىتابى:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇ جان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.
— شەۋقى.

زەبۇن [زبون] (پ) 1) ئاجىز، ناتۇۋان، زەئىپ، كۈچسىز، بىچارە، ئېزىلگەن، خارلانغان:
لەيلىنىڭ ھالى زەبۇندۇر يار ئۈچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل، يارەب، ماڭا مۇشكىلىنى ئاسان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناھار ئىشق.
— مۇللا سالىھ.
2) مەغلۇپ، يېڭىلىش، يېڭىلگەن؛ ئەرزىمەس:
مېنى قىلدى ئانداغ فراقى زەبۇن،

كېتىپ ھۇش ـ ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

زەبۇن ئەتمەك — ئەقلىنى ئاجىز قىلماق، زەئىپلەشتۈرمەك؛ بىچارە ھالغا چۈشۈرمەك:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

زەبۇن ئەيلەمەك — غەلبە قىلماق، يەڭمەك.

زەبۇن بولماق — مەغلۇپ بولماق، يېڭىلمەك:
يارىنىڭ كويىدا ئۆلمەكلىك سەئادەتدۇر ماڭا،
بەلكى ئىشقىدا زەبۇن بولماق ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— مۇللا بىلال.

زەبۇن قىلماق — يەڭمەك، مەغلۇپ قىلماق، غالىب كەلمەك.

زەبۇنكۇش [زبون كش] (پ) ئاجىزلارنى ئۆلتۈرگۈچى؛ رەھىمسىز، زالىم:
بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلكىم، بۇ بەندە باشىغە ھەۋادىسى روزگار-
دىن يۇز نەۋئ بەلا ۋە ئىشقى زەبۇنكۇش بىدادىن يۇز تۇرلۈك ئىبتىلا يۇزلەندى.
— نەۋايى.

زەبۇنكۇشلۇق [زبون كشلوق] پەس، ئەرزىمەس خارۇزارلىق، ناتۇانلىق، زەئىپلىك.

زەبۇنۇەش [زبون وش] (پ) ئاجىزلارچە، خارلارچە، بىچارىلەرچە:
ھەق ئاندىن ئاسراسونكىم ئول زەبۇنۇەش،
بىراۋنىڭ ئىشقىدىن بولغاي مۇشەۋۇەش.
— نەۋايى.

زەججاج [زجاج] (ئە) كۆلالچى؛ شىشە، ئىدىش ياسىغۇچى؛ شىشە، ئىدىش ساتقۇچى.

زەجر [زجر] (ئە) 1) قىيناش؛ ئازابلاش، ئازاب بېرىش. 2) (پەند ـ نەسىھەت بىلەن) قايتۇرۇش. مەنئى قىلىش؛ توسۇش. 3) زۇلۇم، ئازاب، زورلۇق. 4) بىچارىلىك.

زەخامەت [ضخامت] (ئە) يوغان:
يۇز ئەللىك قارى ئەۋجى رىفئىمت ئاڭا،
يەنە مۇنچە داغى زەخامەت ئاڭا.
— نەۋايى.

زەخخار [زخار] (ئە) دولقۇن، دېڭىز سۈيىنىڭ شاۋقۇن سېلىپ دولقۇنلىنىشى:
زەمىرى لۇججەئى زەخخارى مەئنى،
كەلامى گەۋھەرى شەھۋارى مەئنى.
— نەۋايى.

زەخم [زخم] (پ) يارا، جاراھەت:
غەمزەسىدىن تەگدى كۆپ جانىڭغە نەۋئ ئوقلارى،
زەخم بولدى زار جىسمىڭ تاڭمادىڭ باشىدىن ـ ئاياغ.
— ئابىد قۇمۇلى.
نېدۇر ئولكىم سوقۇپ تەرتىب بۇڭەلمەس،
باشى زەخمى دەۋا بىرلەن ئوڭەلمەس.
— سەيفى سەرايى.

2) ئازار، رەنجىش؛ خاپىلىق، مەلامەت؛ كۆڭۈل غەشلىكى؛ دىل ئاغرىقى:
ھەر نەچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۇريان سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىدە بۇ كۈلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

3) زەربە، ئۇرۇش كۈچى:
تىكەننىڭ زەخمىدىن ئەۋۋەل قۇتۇلغىل،
كېلىپ گۈل قاشىدا ئىشرەتدە بولغىل.
— خىرقىتى.
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۋۇ ۋەھمىدىن،
ئەمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك. 5) ئاشقىلىق:
نەچە بولغاي زەخملىق كۆڭلۇمنى مەھزۇن ئەيلەمەك،
زەخمى قانىدىن كۆزۈم ياسىن جىگەر گۈن ئەيلەمەك.
— نەۋايى.

زەخم ئەيلەمەك — جاراھەتلەندۇرمەك، ياردار قىلماق؛ گىرىپتار قىلماق:
قاشىغە باردىم ئول سائەت، قىلىپ تەئزىم ئول پۇرسەت،
ئاتىپ ئول تىيرى مژگانىن باغىر زەخم ئەيلەدى ئەييار.
— نەۋبەتى.

زەخم ئۇرماق — «زاخم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
خۇداغە كۆپ يېقىن بولماق، شەياتۇنلارغە زەخم ئۇرماق.
بىلىڭ ئەھلى سۇلۇكنىڭ نەفئى ئىسباتى ئىبرۇر بائىس.
— مۇللا بىلال.

زەخمى پەيكان — ئوق بىلەن جاراھەتلەنگەن يارا، جارا-ھەت:
قاشلارى ياسى ئوقىنىڭ تەككەنىنى بىلدى ئەل،
خەستە ئولغان جاندا ھەريان زەخمى پەيكانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زەخمى تەرەننۇم — كۆچمە م: چالغۇ ئەسۋابىنىڭ تارى:
بەزمىگە لايىق ئولمادى چەڭۇ رەبابى ساز،
ئىشق ئەھلى جان رىشتەسى زەخمى تەرەننۇمۇڭ.
— گۇمنام.

زەخمى زەبان — تىلدىن (گەپتىن) يەتكەن ئازار، تىل ئازارى.

زەخمى نىھان — يوشۇرۇن يارا، پىنھان دەرد:

ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

زەخمى ھىجران — ھىجران يارىسى، ئايرىلىش ئازابى:
كۆرۈپ ئول ئىشتىياقى زەخمى ھىجران،
كى ئىستەپ ۋەسل تاپقاي جانۇ جانان.
— لۇتفى.

زەخمە [زخمە] (پ) 1) ئۇرۇش، زەربە. 2) يارا، زەخمە. 3) ناخۇن (تەمبۇر چېلىش ئۈچۈن سىمدىن تەييارلانغان زەخمەك). 4) كۈي، چالغۇ كۈيى.

زەخمە پەرداز [زخمەپرداز] (پ) كۈيلىگۈچى، چالغۇچى.

زەخمەك [زخمک] (پ) «زەخمە» گە قارالسۇن.

لەززەتى فەقر ئاڭلادىم شەۋكەت ئۆيىن ئەيلەپ ھەبا،
زەخمەكى غەم بىرلە كۆڭلۈم سازىدىن چەكتىم نەۋا.
— ئەرشى.

زەخمناك [زخمناک] (پ) «زەخمىن» گە قارالسۇن.

خەنجەرى ھىجران ۋۇجۇدۇمنى قىلىپدۇر زەخمناك،
كۆز يولىدىن جارى ئەيلەپ قانىنى يۇپمەن قان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زەخمىن [زخمین] (پ) ياردار، جاراھەتلىك؛ غەمدىن ئېزىلگەن:
سەنسىز ئاچىلماس تەجەللى خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنەغەم تىرناغىدۇر.
— تەجەللى.

زەخىرە [ذخیره] (ئە) ئېھتىياج ئۈچۈن يىغىپ قويۇلغان مال، ئوزۇق ـ تۇلۇك:
بېرىپ تەرتىب ئەۋۋەل فەقىرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخىرەلەرگە.
— ناقىس.

زەخىم [ضخیم] (ئە) كاتتا، زور، ھەيۋەتلىك، گەۋدەلىك:
ۋە ئول تائىفە بەغايەت زەخىم ۋە جەسىم ئەل ئېردىلەر. مەۋلانە قەۋسىي... زەخىم ۋە كۆچلىدۇر.
— نەۋابى.

زەد [زد] (پ) ئۇرۇش، جېدەل.

زەدۇ خورد قىلماق — بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلماق، ئۇرۇش، جېدەل قىلىشماق، سېلىشماق.

زەدا [زدا] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «كەتكۈزگۈچى، ئېرىتكۈچى، تازىلىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «غەمزەدا» غا قارالسۇن.

زەداي [زدای] (پ) «زەدا» غا قارالسۇن:
ئاياقچى بەر ئول ساغەرى غەمزەداي،
دېمە غەمزەداي، جامى ماتەمزە داي.
— نەۋابى.

زەدە [زده] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «ئۇرۇلغان، ئېزىلگەن، يانجىلغان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛ «سەۋدا-زەدە» گە قارالسۇن:
تەرك ئەيلەرگە جەھان ئىقلىمىنى ئەر كېبرەك،
چۈن مۇسىبەت زەدە خاتىر دىلگىر كېبرەك.
— زەلىلى.

زەر [زر] (پ) زەر، ئالتۇن:
ياساپ تىترەگۈچ شەھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلەدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەربى.

زەر ئەندەرزەر — زەر ئۈستىگە زەر، ئالتۇن ئىچرە ئالتۇن.

زەر پەيكەر — ئالتۇن يىپ، ئالتۇن قاپلانغان زەرلىك.

زەر قۇماشى — زەردىن توقۇلغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق رەخت:
گەرشى، گەر رىند فەناسەن كىي لىباسى فەقركىم،
زەر قۇماشىدىن مۇرەججەھ كەلدى فەقر ئىچرە لىباس.
— ئەرشى.

زەرقىزى — ئالتۇن قىزى، ئالتۇندەك پاك قىز؛ قۇياش؛ گۈزەل يار، سۆيۈملۈك قىز:
زەر قىزى، ھەڭگامەسىدىن گەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى، مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

زەرۇ سىيم — ئالتۇن ۋە كۈمۈش، دەپسىنە ـ دۇنيا:
زەرۇ سىيم تاپقان كەبى شاد ئولۇر،
نېدىن ئىتتىغە ئانداغ لەئلنى ئاسۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك، مال ـ مۈلۈك ۋە يېمەك ـ ئىچمەك:
كى ئەلقىسسە، پۈتتى سەفەر جابدۇغى،
زەرۇ نۇقرە بىرلە مەتاۋ ساندۇقى.
— ئا. نىزارى ن. زىيائى.

زەرى مەغرىبىي — تازا، ساپ ئالتۇن؛ ھالال ئالتۇن.

زەرىن ساغەر — ئالتۇن قەدەھ:
بىر ئىلكىدە سەبۇھى مەي، بىر ئىلكىدە زەرىن ساغەر،
كىرىپ ئولتۇردى يانمدا مېنىكىم نەشئەياب ئەيلەپ.
— مەشھۇرى.

زەرائەت [ضراعت] (ئە) ئاجىزلىق، كەمتەرلىك، ئىتاەتكارلىق؛ بويسۇنۇش.

زەرافەت [ظرافت] (ئە) 1) پاكىز، پاكىزلىق؛ گۈزەل-

لىك، نازۇك تەبىئەتلىك:
بۇ كۇن ھۆسن ئوردەسىندە پادىشاھسەن،
زەرافەت ئالەمىندە مەھلىقاسەن.
— سەيىد ئەھمەد.

2) خۇش چاقچاقلىق؛ چاقچاق سۆزلەر:
دىۋان تەكمىلىغە مايىل بولغاي ۋە يەنە داغى لەتافەت شىئار
نازىملار زەرىفى ۋە زەرافەت دىسار راقىملار لەتايىفى ھەريان
ئىستىماڭ تۇشەركىم، كۆپرەك مەتبۇئ ۋە مەقبۇل مەئنى ۋە
دەرياسىدا مۇنچە غەۋۋاس ئاراسىدا بەيابانغا خۇي قىلغان دىۋانە
لىساندىن داغى بىگانە بولدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

3) ماھىرلىق، ئۇستىلىق:
كى بىزلەردە ئانچە زەرافەت دۇرۇر،
ھۇنەر ئىلكىمىزدە لەتافەت دۇرۇر.
— غەربى.

زەرافەت ئاسار — نازۇك پەملىك؛ خۇش چاقچاق.

زەرافەت ئەندىشە — نازۇك پەملىك، ساپ، پاك كۆڭۇللۇك، ساپ دىل:
بۇ دىققەت پىشە ۋە زەرافەت ئەندىشە ئەزىزلەردىن ئەگەرچە
بەئزى ئەجدل مەيىدىن مەست ۋە بىخەبەردۇرلار.
— نەۋائى.

زەرافەت دىسار [ظرافت دثار] (ئە) نازۇك پەم، خۇش چاقچاق.

زەراگىن [زراكين] (پ) ئالتۇن قاپلانغان.

زەرايىر [زراير] (ئە) [بىرلىكى: زەرىر] 1) «زەرىر» گە قارالسۇن. 2) زەررەلەر.

زەرايىر ساچماق — سارغۇچ تاۋلانماق، سارغۇچ پارقىرىماق.

زەرايىف [ظرايف] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] زىبا، گۈزەل لەتىپ؛ «زەرىف» گە قارالسۇن:

زەرايىف باش ئۇرماق — نازۇك مەنلىك سۆزلەرنى ۋۇجۇدقا، بارلىققا كەلتۈرمەك.

زەر ئەفشان [زرافشان] (پ) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى:
مەشئەلى خۇرشىدۇ رەخشان بولۇپ،
روبى زەمىن يەئنى زەر ئەفشان بولۇپ.
— زەلىلى.

زەرئەندۇد [زراند] (پ) ئالتۇن قاپلانغان، ئالتۇن ئارىلاشتۇرۇلغان، ئالتۇن كەبى يالتىرايدىغان:
كۆرەركىم، شەھەرنىڭ ھەمە قەلئەسى،
زەر ئەندۇد قىلغانكى شۇدۇر بەسى.
— ئا. نىزارى.

زەرب [ضرب] (ئە) 1) ئۇرۇش، زەربە:
ئالىپ قوللارىغە كى ئەسباب ھەرب،
كى قۇبلىغە قاتتىق قىلىپ ئىردى زەرب.
— ئا. نىزارى.

2) كۈچ، قۇدرەت:
كى زەرنى سوقۇپ زەرب ئىلە پەخش ئېتىپ،
ياساپ تۈگمەلەر يۈزىگە نەقىش ئېتىپ.
— غەربى.

3) شېئىرىيەتكە ئائىت تېرمىن؛ بەيىتنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنىڭ ئاخىرقى رۇكنى ياكى سۆزى.

زەربى ئازار — زەربە، رەنجىش، ئازار، ھاقارەت:
جەبىن ئۆزرە تەغەييۇر ئەيلەپ ئىزھار،
بېرىپ باتىن قولىدىن زەربى ئازار.
— ناقىس.

زەربى دەست — قول كۈچى؛ قاتتىق كۈرەش، جەڭ.

زەربافت [زربافت] (پ) «زەر بەفت» كە قارالسۇن:
ئەسكى چاپان بىلە فارىخ توفراغدا ئولتۇرماق ياخشىراقكى،
زەربافت خەفتان كىيىپ بىراۋ ئالىدە تۇرماق...
— نەۋائى.

زەربەت [ضربت] (ئە) ئۇرۇش، ئۇرماق، زەربە:
ئەجايىب بىمەدار ئەتتىگكى ھەجرىڭ زەربەتى بىرلە،
نەھىف بولدۇم كەلامىڭ داغى شىرىن ھەسرەتى بىرلە.
— موللا بىلال.

زەربەفت [زربفت] (پ) زەردىن توقۇلغان ماتا (رەخت)، تەتىللا، كىمخاب:
خىلئەتى زەربەفت كۆرگەچ ئىگنىدە، كۆڭلۈمگە ھۆسن،
بولدى ئاناغكىم زەرۇ ياقۇتغە خارا لىباس.
— ئەرشى.

زەربخانە [ضربخانه] (ئە+پ) پۇل ياسىلىدىغان جاي؛ ئالتۇن، تەڭگە، چاقا پۇل قاتارلىقلار سوقۇلىدىغان كارخانا.

زەرپاش [زرپاش] (پ) 1) زەر چاچقۇچى؛ ساخاۋەتلىك، سېخىي:
ئىمارەت سەئىيدەكىم بولسا زەرپاش،
بىنا ئانىڭ ئاتى بىرلە بولۇر پاش.
— قىدىرخان يەركەندى.

2) قۇياش.

زەرپەيكەر [زرپيكر] (پ) زەر تۆسلۇك، ئالتۇن رەڭ-لىك:
ئانى ئۇلۇپ تۈگمەئى زەر پەيكەرى،
ئاقۇ قىزىل ئالما دۇرۇ گەۋھەرى.
— نەۋائى.

زەرخەرىد [زرخريد] سېتىلغۇچى، قۇل، مالاي:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب

ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

زەرد [زرد] (پ) سېرىق، سېرىقلىق؛ سارغايغان:
كېچىلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايلىك غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشىم تەر يوق ئىشق سەۋدايلىك غەلەت.
— شەۋقى.

زەرد رۇخسار — چىرايى سارغايغان، چېھرى سۇلغان:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شەفتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەرداب [زرداب] (پ) جاراھەتتىن ئاققان سېرىق سۇ، زەرداب:
ئىچىپدۇر سۇ تىكەن گويا زەھەردىن،
تىگەر زەرداب ئاقار جانۇ جىگەردىن.
— خىرقىتى.

زەردار [زردار] (پ) پۇلدار، باي؛ كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
زىيادە ئەيلەگىل ئىشقىمنى، يارەب قىلما ھەرگىز ئاز،
مۇھەببەت ئەھلى ئىچرە شۇئلەئى ھىجراندا زەردار ئەت.
— ئا. نىزارى.

زەرد ئالۇ [زردآلو] (پ) ئۆرۈك:
زەرد ئالۇ زەرد رۇخسار مانەندى ئاشىقى زار،
شافتالۇ شەھد ئەفشان چۈن لەئل شەككەر ئەفشان.
— مەشھۇرى.

زەردە [زردە] (پ) 1) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇك، سارغايغان. 2) ئوت، سەپرا.

زەردەشت [زردشت] (پ) «زەردۇشت» قا قارالسۇن.

زەردەك [زردک] (پ) زەردەك، سەۋزە:
گوشەئىدىن ئاچچىغ ئېتىپ ئىياز،
فەررەكچىنلىك زەردەكى فىل ـ فىل دەراز.
— زەلىلى.

زەردوز [زردوز] (پ) زەرلىك كەشتە تىككۈچى.

زەردوزلۇق [زردوزلوق] زەردىن تىكىلگەن كەشتە:
ئەگەر شۇنقارەدەك باشىڭدا زەردوزلۇق تۇماغىدىن تاج ئەمەستۇر،
شۇكۇر قىلكىم كۆزۈڭ يارۇق دۇنيانى كۆرەرگە موھتاج ئەمەستۇر.
— نەۋائى.

زەردۇشت [زردشت] (پ) قەدىمكى ئىراندا ئوتپەرەسلىك دىنىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان كىشى (بۇ دىن شۇ نام بىلەن «زەردۇشت دىنى» دەپ ئاتالغان)؛
زەردۇشت ئايىنى — زەردۇشت دىنى.

زەرر I [زر] (پ) «زەر» گە قارالسۇن:
نەرگىس ئۇرۇندى تاجى زەررىنى،
كىيدى سەۋسەن لىباسىنى چىنى.
— شەيخ.

زەرر II [ضر] (ئە) زەرەر، زىيان:
سەفەر نەفئۇ زەررى — سەپەرنىڭ پايدا ۋە زەررى (زىيىنى).

زەررابخانە [زراب خانه] (پ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش تەڭگە لەر ساقلىنىدىغان جاي:
... كەۋاكىبى سەييار دۇرۇستى سېككە خۇتۇتىدىن مۇئەررادۇر، رۇر، ئول ساده سىيملەر ئاچقان كىشۋەر زەررابخانەسىده سېككەئى ئەدلىڭغە سوقۇلسۇن.
— نەۋائى.

زەررات [ذرات] (ئە) [بىرلىكى: زەررە] «زەررە» گە قارالسۇن.

زەررراتى ئالەم — ئالەم زەررىچىلىرى، دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇدىيەت:
ھەمە زەررراتى ئالەم ئىچرە يوقتۇر سەندىن ئۆزگە شەي،
كى سەنسەن جىلۋەگەر ھەر سارى پىنھانۇ ئەيان ئىچرە.
— ئابىد قۇمۇلى

زەررراتى جەھان — «زەررراتى ئالەم» گە قارالسۇن:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بولسا لامېئ،
زەررراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابېئ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررراتى كەۋن — بارلىق زەررىلىرى، پۈتكۈل مەۋجۇدىيەت:
ئاسمانى ئەرشى كۈرسى بىرلە بۇ زەررراتى كەۋن،
جەزبە مەيدانى ئۆزە گەردۇ غۇبارى ئاشقان.
— زەلىلى.

زەررافە [زرافه] (ئە) 1) زىراپە (بوينى ئۇزۇن، بويى ئېگىز، تاغىل ھايۋان). 2) «شەترەنجى كەبىر» دەپ ئاتىلىدىغان قەدىمكى شاھمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرى.

زەررە [ذره] (ئە) 1) ئەڭ ئۇششاق بۆلەك، زەررە، ئاتوم:
ئاھلار كىم ئارەزلىك مېھرىدە چەكسەم، زەررەدەك،
ئايۇكۇن بەلكىم توقۇز چەرخى بەرىننى تىترەتۇر.
— ئەرشى.
2) ئازغىنە، كىچىككىنە؛ قىلچە؛ ناھايىتى ئاز:
ئاتەشى ئىشق ئىچرە قالدىم مەن سەمەندەردەك بولۇپ،
زەررە قالماي پاك قۇرۇپدۇر تەندىكى قانىم مېنىلك.
— موللا بىلال.
3) نۇر، قۇياش نۇرلىرى:
بۇ يەڭلىغ قىلىپدۇر جەۋاھىرنى پاش،

ساچار زەررەسىنى بەگەينى قۇياش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررە - زەررە — پارچە - پارچە، ناھايىتى ئۇششاق.

زەررەئى دەردۇغەم — دەرد - ئەلەم. غەم - غۇسسە زەررىلىرى:
نەسىب گەت زەررەئى دەردۇ غەمىڭدىن بۇ پەرىشانغە،
قالمىدۇر ھەجر ئارا ۋەسلىڭ تەماننا سىدا بۇ شەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەررەئى دىيدار — ئازغىنە ئۇچرىشىش، بىردەملىك كۆرۈشۈش، ۋىسال زەررىچىسى:
جىلۋە سالىپ ئۆتتى بەيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.
— زەلىلى.

زەررەئى سەبرۇ قەرار — ئازراق سەۋر - تاقەت، كىچىككىنە چىدام:
تاكى نارەنجى ئېگىننى كىيدىڭ ئەي سۇلتانى ھۇسن،
قالمادى ئىشق ئەھلىدە بىر زەررەئى سەبرۇ قەرار.
— قەلەندەر.

زەررەئى سۇ — بىر تامچە سۇ، بىر زەررە مىقدارىدىكى سۇ:
ئوترا قىردا چىغ ئاۋازە ئەلھەزەر،
زەررەئى سۇ تاپمادى ئەيلەپ گۈزەر.
— زەلىلى.

زەررەئى كەم سەرمايە — 1) كەمىنە (ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىك يۈزىسىدىن ئۆزىنى زەررىگە ئوخشىتىش)؛ 2) ھېچقانداق قىممىتى يوق نەرسە.

زەررەئى گەردى غۇبار — 1) چاڭ - توزان زەررىلىرى. 2) ئاداۋەت:
ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېئتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالىھ.

زەررەئى مېھرۇۋەفا — ئازغىنە مېھر - ۋاپا، مېھر - ۋاپانىڭ زەررىچىسى:
سىتەمگەر بىمۇرۇۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.

زەررەئى نوش — ئازراقلا، بىر تامچە ئىچىش:
سۇ ئالىبان زەررەئى نوش ئەيلەدىم،
جۇش قىلىپ بەسكى خۇرۇش ئەيلەدىم.
— زەلىلى.

زەررەئى يەڭلىغ — زەررىچىلەردەك، زەررىگە ئوخشاش:
يۈزۈڭ مېھربىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەپ،
ساچىلىڭ يادىدا تۈنلەر تولغانۇرمەن پىچۈتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

زەررەڤار [ذەرەوار] (ئە+پ) زەررىدەك، زەررە كەبى، زەررىگە ئوخشىغان:
... تۈتىئى شىرىن گۈفتارىڭ نەفەسى سۈبھ ئاساری نەسىمى بىلە ئافتابى ئالەم سور ئىشق بەھرەۋەر بانۇ باتىنى مەشرىقىدىن باش چىقارىپ زەررەڤار ئىزتىرابغە تۈشكەنى.
— موللا سابىر بىننى ئابدۇلقادىر.

زەررىشتە [زررشتە] (پ) زەر يىپ، ئالتۇن كەبى يالتىراق يىپ: نۇر:
كۆرۈنۈپ كۆزگە ئايدىندەك نەمۇدى،
قۇياش زەررىشتەسىدىن تارۇ پۇدى.
— نەۋايى.

زەررىشتە كەش — زەر بىلەن تىكىلگەن، زەر يىپ بىلەن ئىشلەنگەن:
ياغلىقى ئول ھۇللەئى زەررىشتە كەش،
كىم ئاڭا جانلار چېكىبان رىشتەكەش.
— نەۋايى.

زەررىن [زرين] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىڭدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەررىن ئۆزە ئاندىغكىم يارا شقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، ئالتۇن ئەلەم، زەر بايراق:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.

زەررىن تاج — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن تاج، ئالتۇن تاج:
كى خۇشخۇيلۇقدا يەكتا ئېردى زەررىن تاجدىن ئارتۇق،
ئانىڭ ھۇسنى ماڭا ئېردى جەھان ئىراجىدىن ئارتۇق.
— موللا سالىھ.

زەررىن فىيالە — ئالتۇن پىيالە، ئالتۇن قەدەھ:
مەنى قىلسە تاڭلا ھەۋالە ئاڭا،
ئەسىر بولسە زەررىن فىيالە ئاڭا.

زەررىن غەزال — 1) ئالتۇن كېيىك. 2) قۇياش، ئاپتاپ:
ياشۇندى مۇشك ئىچىندە چىن غەزالى،
دېمە چىنكىم، فەلەك زەررىن غەزالى.
— نەۋايى.

زەررىن قەدەھ — ئالتۇن قەدەھ:
تۈتۈپ ئەمرىنى مەن قويۇپ ئانچە بۇست،
كى زەررىن قەدەھنى ئالىپ قولغە رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەررىن قەفەس — ئالتۇن قەپەس، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن قەپەس:
تۇتىئى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيىب ئەمەس.
— ئەرشى.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كەمەر. 2) پالۋان، باتۇر:
بىلمەن گەرچە كەمەر تاپماي كەماھى،
ۋەلې زەررىن كەمەرلەردۇر سىپاھى.
— نەۋائى.

زەررىن كۇلاھ — ئالتۇن كۇلاھ، ئالتۇن تاج:
چىقسىپ ئۇچغۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشىمغە چىرماشغان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.
— گۇمنام.

زەررىن لىۋا — ئالتۇن تۇغ، زەر بايراق:
بولدى چۇن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقىدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

زەررىن لىباس — ئالتۇن يىپلىق، زەرلىك رەختتە تىكىلگەن كىيىم:
كى سوزەن قىلۇرغە قىلىپمىز قىياس،
ئۇنىڭدىن پۇتەر بارچە زەررىن لىباس.
— غەربى.

زەررىن مەھافە — ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن مەپە، زەر پەيتۇن:
كى زەررىن مەھاگا قىلىپ ئۇستۇۋار،
ئىچىگە كىرىپ دىلبەرى تاجدار.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە [زرينه] (پ) ئالتۇندىن ئىشلەنگەن؛ ئالتۇن بېزەك، ئالتۇن ئەسۋاب؛ ئالتۇن تۇسلۇك، ئالتۇنغا ئوخشاش:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۇچۇن ياخشى ئات،
كى زەررىنە زىن پۇش ئىدى قاتمۇقات.
— ئا. نىزارى.

زەررىنە تاج — ئالتۇندىن ئىشلەنگەن تاج، ئالتۇن تاج:
باشىغە قويۇق ئېردى زەررىنە تاج،
بۇ بۇت بىمەجال ئولتۇرۇپ نائىلاج.
— موللا شاكىر.

زەررىنە رەڭ — زەر، ئالتۇن رەڭلىك؛ سېرىق.

زەررىنۇەش [زرين وش] (پ) ئالتۇنسىمان، ئالتۇنغا ئوخشىتىلغان:
جۇزۇئى ئالتۇن بىلە قىلىپ روكەش،
كى كۆرۈنگەي نەزەرغە زەررىنۇەش.
— نەۋائى.

زەرف [ظرف] (ئە) ئىدىش، كوزا، كاسا:
كىيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پەسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يىقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.
— خىرقىتى.

زەرفۇ مەزرۇف — ئىدىش ۋە ئىدىش ئىچىدىكى نەرسە.
زەرفۇ ئىنا — ئىدىش ۋە ئاياق (كاسا).
زەرفى چىنىي — چىنە (ساپال) ئىدىش.

زەرفشان [زرفشان] (پ) 1) زەر، ئالتۇن چاچقۇچى، «زەر ئەفشان» غا قارالسۇن. 2) نۇر چاچقۇچى، نۇر تارانقۇچى.

زەرق [زرق] (ئە) 1) ئالدام، ھىيلە، كىمىر. 2) مۇناپىقلىق، ئىككى يۇزلىمىلىك. 3) غەيۋەت ـ پىسقى ـ پاسات. 4) قەھر ـ غەزەپ.
زەرق ئەھلى — ئالدامچىلار، ھىيلىگەرلەر؛ ئىككى يۇزلىمچى، مۇناپىق كىشىلەر.
زەرقۇربىا — ئالدامچىلىق، ساختىلىق، ھىيلە ـ نەيرەڭ.
زەرقۇ رىياۋۇ شور — «زەرقۇربىا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ گەزاف — «زەرقۇربىا» غا قارالسۇن.
زەرقۇ مەكر — «زەرقۇربىا» غا قارالسۇن.

زەرقىپەرەست [زرق پرست] (ئە+پ) رىياكار، ھىيلىگەر:
ھەق رەھمەتى ئۆمىدى بىلە تۇن ـ كۇن مەست،
كۆپ ئارتۇغراقكى، زاھىدى زەرقىپەرەست.
— نەۋائى.

زەرقساز [زرق ساز] (ئە+پ) «زەرقىپەرەست» كە قارالسۇن.

زەركار [زركار] (پ) 1) نەرسىلەرنىڭ يۇزىگە، سىرتىغا زەر بىلەن ھەل بەرگۈچى، زەر سۇرتكۈچى، پەرداز قىلغۇچى، زەر سۇيى بىلەن نەقىش سالغۇچى، زەرگەر. 2) زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

زەركەش [زركش] (پ) 1) رۇدىدىن ئالتۇن ئاجراتقۇچى. 2) ئالتۇن تۇسلۇك (رەڭلىك) بېزەك تارتىلغان؛ زەر (ئالتۇن) بىلەن ئىشلەنگەن زەرلەنگەن.
زەركەش تەناب — زەردىن ئۆرۈلگەن (ئېشىلگەن) يىپ، ئارغامچا، ئارقان.
زەركەش لىباس — زەر كىيىم.

زەرگەر [زركر] (پ) زەرگەر، ئالتۇن، كۈمۈش بېزەكلەر ياسىغۇچى، ئالتۇنچى:

زەرنى سىيەھ تابىدە زەرگەر تانۇر،
ئەرنى تانۇر بولسە يانە ئەر تانۇر.
— زەللى.

زەرگەرى ھەققانى — تەڭرى، ئاللا:
مىسسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زەر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەللى.

زەرنىشان [زرنشان] (پ) ئالتۇن قادالغان، زەرلىك؛ زەرگە ئوخشاش:
كۆڭۈلكىم زەرنىشان پەيكانلارنىڭدىن ناتەۋان بولمىش،
مەگەر بۇ باغ ئارا ئول بەرگلەر بىرلە خەزان بولمىش.
— نەۋايى.

زەرنىگار [زرنگار] (پ) ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن، زەرلەنگەن، ئالتۇن سۇيى بىلەن ھەل بېرىلگەن:
بىر قەسرى زەرنىگار ياسىغاندەك بىرەر بەيتغە دەخل قىلۇر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.
خۇسرەۋى خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەللى.

زەرھەل [زرحل] (پ+ئە) زەر بىلەن بېزەش، زىننەتلەش؛ ئالتۇن ھەل.
زەرھەل ئەتمەك — زەر بىلەن بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛ ئالتۇن ھەل بەرمەك.
زەرھەل ئەيلەمەك — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالغا.
زەرھەل قىلماق — «زەر ھەل ئەتمەك» كە قارالغا.
زەرھەل ئۆتۈك — زەرلەنگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۆتۈك.

زەرھەلقە [زرحلقە] (پ+ئە) ئالتۇن ھالقا:
ئارەزىڭ زەر ھەلقەلەردىن، ئەي مەلاھەت مەشئەلى،
مۇسھەفىدۇر لاجۇۋەردۇ ئالتۇن ئانىڭ جەدۋەلى.
— نەۋايى.

زەرۋر [ضرور] (ئە) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر:
بولۇپدۇركى شەھگە كەنىزەك زەرۋر،
ئۆزى سەرۋى قەد بولسا، رۇخسارى ھۆر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەرۋرەت [ضرورت] (ئە) 1) لازىم، كېرەك، ۋاجىب، زۆرۈر. 2) چارسىزلىك، نائىلاجلىق، ئامالسىزلىق:
يانە ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرۋرەتدىن تەھەممۇل پىشە قىلدى.
— لۇتفى.
زەرۋرەت بولماق — كېرەك، لازىم بولماق.
زەرۋرەت يۇزىدىن سورىماق — ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن سورىماق، ۋارىسىزلىقتىن، ئامالسىزلىقتىن سورىماق.

زەرۋرەتەن [ضرورةً] (ئە) زۆرۈرىيەتتىن؛ چارىسىز، ئامالسىز، نائىلاج:
خۇسۇسەن ئالاردەك بۇزۇرگەۋارغە زەرۋرەتەن قۇرئان ئوقۇماق بۇنياد قىلىپتۇرلەر.
— نەۋايى.

زەرۋەرەق [زرورق] (پ) ئالتۇن قەغەز، يۇپقا (نېپىز) ئالتۇن ياپراق؛ تىللا قاداق (ئايالالار پىشانىسىگە تاقايدىغان نېپىز زىننەت بۇيۇمى)؛ زەرلىك نېپىز رەخت:
زەر ۋەرەقتەك بولمىشەم سىيمىن ساقالىڭ شەۋقىدىن،
كۆركى، نەزەردۇ نىزار ئەتتى مېنى سەۋدايى خام.

زەرۋەش [زروش] (پ) زەرلىك، زەر بىلەن ھەل بېرىلگەن، زەرگە ئوخشاش.

زەرگ I [زرع] (ئە) ئېكىن، دېھقانچىلىق:
ئورماقدا ئەمەل زەرئى فەنا داسىنى تۇت،
ئىبلىس بۇ يولدا ئەقل ۋەسۋاسىنى تۇت.
— نەۋايى.

زەرگ II [ذرع] (ئە) گەز، ئۆلچەم:
سۇۋنىڭ سەتھىغە چۇن بولۇپ رەھشۇناس،
نەچە زەرئ ئېركەننى ئەيلەپ قىياس.
— نەۋايى.

زەرىر [زرير] (ئە) رەخت ۋەيېپ بوياش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سېپىق ئۆسۇملۇك.

زەرىف [ظريف] (ئە) 1) پاك، پاكىز؛ گۈزەل؛ خۇش مىجەز؛ خۇش چاقچاق. 2) ھوشيار، زېرەك، دانا:
شائىر تەبئى ھەمە فەھمۇ زەرىف،
شائىرى غەيبى خۇداغە ھەم قەرىب.
— خەراباتى.

زەرىفۋەش [ظريف وش] (ئە + پ) «زەرىف» كە قارالغا:
مەۋلانا مۇھەممەد ئاملىي ـ زەرىفۋەش ۋە نازۇكىشىۋە كىشى ئېردى.
— نەۋايى.

زەغەن [زغن] (پ) قۇزغۇن:
كۆڭۈل ئەگرىش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل، زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.
زاغۇ زەغەن — قاغا ـ قۇزغۇن.

زەفەر [ظفر] (ئە) 1) غەلىبە، غەلىبىلىك، زەپەر:
تۇرۇپ ۋەئدىسىگە ئاڭا بەردى زەر،
بەلا ھادىسىدىنكى تاپتىم زەفەر.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.

2) بەخت، ئىقبال:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەفەر بولماق — غەلىبە قىلماق، مەقسەتكە يەتمەك.

زەفەر تاپماق — «زەفەر بولماق» قا قارالغۇ.

زەفەر دۇرلارى — غەلىبە گۆھەرلىرى:
ۋە مۇلك ستانىكىم، ئەزم ئەسىرىدىن بەزمە چەمەنىدە ئىنايەت
سەھابىدىن زەفەر دۇرلارى ساچىلدى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەفەر ئولماق — «زەفەر بولماق» قا قارالغۇ.

زەفەر پەيكەر [ظفرپيكر] (ئە+پ) غالىب، يېڭىلمەس.

زەفەر پەيكەر رايەت — غالىبانە كۆتۈرۈلگەن بايراق.

زەفەر نامە [ظفرنامە] (ئە+پ) زەپەرنامە (غەلىبە ھەققىدە يېزىلغان پۈتۈك).

زەقەن [ذقن] (ئە) ئېڭەك، زاڭاق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شۇۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

زەقۇم [زقوم] (ئە) 1) زەھەر، ئوغا:
ئانچە نەزەر سالسە سەراسەردۇر قۇم،
ئابى تەئام ئاندا بەجايى زەقۇم.
— زەلىلى.
2) دەرەخ نامى (مېۋىسى ئاچچىق بىر خىل دەرەخ).

زەقۇمى جەھىم — دوزاختا ئۆسىدىغان دەرەخ.

زەكا [ذكا] (ئە) ئۆتكۈر، ئەقىللىق، زېھىنلىك، زېرەكلىك، سەزگۈرلۈك:
ئالارنىڭ تۇفۇلىيەتدە بۇ نەۋئ زېھىن ۋە زەكاسىدىن مۇتەبەسسىم بەلكى مۇتەئەججىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋائى.

زەكا خەيلى — ئەقىللىق، ئۆتكۈر زېھىنلىك كىشىلەر، ئەقىل ئىگىلىرى.

زەكات [زكات] (ئە) مۇسۇلمانلاردا ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىدىن شەرئىئەت ھۆكمى بويىچە پەقىرلەرگە بېرىلىدىغان قىسمى، زاكات:
جەمالۇ ھۇسن ئىلە سەن بايۇ لۇتفى ئەسرۇ فەقىر،
زەكات ئۇچۇن سەدىقەڭدىن نەۋا تىلەي كەلدىم.
— لۇتفى.

زەكاتى ھەيۋان — ھايۋانلاردىن (تۇياق سانى بويىچە) بېرىلىدىغان زاكات.

زەكاتى ھۇسن — چىراي كۆرسىتىش، ھۆسنى بىلەن خۇرسەن قىلىش:
بىر دەرەم چاغلىق زەكاتى ھۇسنىدىن قىلمىش دەرىغ،
دۇررى ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچسام يۈز تەمەت.
— ئەرشى.

زەكاتچى [زكاتچى] زاكات، سېلىق يىغقۇچى ئەمەلدار.

زەكاۋەت [ذكاوت] (ئە) «زەكا» غا قارالغۇ.

زەكي [ذكى] (ئە) ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، سەزگۈر:
... ئەمما بەغايەت زىيرەك ۋە زەكي ۋە زاھىد ۋە مۇتتەقي كىشى ئېرمىش.
— نەۋائى.

زەك [زنک] (پ) 1) چاڭ، غۇبار؛ كىر، دات:
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەگەر بولسا زەك،
سىفاتىن ئىشتىمپ تاپار يۈز سەفا.
— مەشھۇرى.
2) قارا، قارىلىق. 3) قوڭغۇراق:
زەخمىدىن كۆپ قان بارۇردىن قالدى چاھ ئولغان كۆڭۈل،
زەڭگىدەك ئەفغان چېكىپ خەيلىدە بولغاي ئېرىدى كاش.
— نەۋائى.

زەك ئەھلى — ھەبەش، قارا تەنلىكلەر.

زەك تۇتماق — داتلاشماق، كىرلەشمەك:
يا قاشىڭغا ئوسما چەككەچ ئايدى ئەل،
قاندا زەك تۇتقان قىلىچدۇر يا قاشاق.
— زەلىلى.

زەڭۈەش — قوڭغۇراق تەبىئەت، بىھۇدە ئاۋاز چىقىرىدىغان.

زەڭبار [زنكبار] (پ) ھەبەشىستان (زەڭگىلەر ئولايىتى).
زەڭبار شاھى ـ كۆچمە م: كېچە، تۇن.

زەڭگ [زنگ] (پ) قارا، قارىلىق؛ چاڭ ـ توزان، غۇبار، كىر، دات.

زەڭگۇغەم — غەم كىرلىرى، غەم ۋە بۇغار:
بۇ كۆڭۈل ئاينەسىنى گەرچە تۇتسە زەڭگۇ غەم،
بادە سافىن رىز ئېتىمپ ئول نەۋئىكىم باك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زەڭگى ھەۋا — ھەۋىسىنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى، داتلىرى:
ئىشق سەيقەل ئۇرۇپ زەڭگى ھەۋالارنى چىقاردى.
ئاينە بولۇپ تەلئىتى بازارنى كۆردۇم.
— گۇمنام.

زەڭگار [زنگار] (پ) يېشىل، زەڭگەر؛ غۇبار، دات:
سىينە زەڭگارىنى تەقۋا سەيقەلىدە پاك قىل،
پاكلىق بىرلە قارا ئاينەدە جانانەغە.
— ھافىز شىرازى.
سەفالىغ ھەم سەفاسىزلەر بىلەن يۈرسەڭ نە پەرۋايىم،

ئەگەر ئاينىنىڭ رەۋشەن ژەگەر زەڭگار بولساڭ بول.
— مەشھۇرى.

زەڭگارگۈن — كۆك تۈسلۈك، كۆك رەڭلىك:
سەرۋلەرى سەركەشۇ زەڭگارگۈن،
ھەربىرى كۆك بارگاھىغە سۈتۈن.
— نەۋائى.

زەڭگارى [زانگارى] (پ) 1) سارغۇچ يېشىل رەڭ، سۈس يېشىل رەڭ. 2) داتلاشقان، دات باسقان:
قويارمەن ئەيب ئۆزۈمگە يار ئەگەر بولسا ماڭا بىمېھر،
ئۆزارى ئەكسىنى سالماس كۆرۈپ كۆزۈمدە زەڭگارى.
— مەشھۇرى.

زەڭگى [زنگى] (پ) قارا، قارىلىق؛ قارا تەنلىك، ھەبەش، نېگىر:
گۈناھىم زەڭگى بىرلەن رۈسىيەھ شەرمەندە قولدۇرمەن،
ئۇمىدىم روزى مەھشەردە يۈزۈم بولغاي قەمەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

يېتىپ كەلدى فىلھال بەش ـ ئون زەڭگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمۇل زەڭگىلەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى تۈن زەڭگىسى — قاراڭغۇلۇق، تۈن، كېچە.

زەڭگى دىل — كۆڭۈل قارىلىقى، كۆڭۈل غۇبارلىرى:
ئىشىتتى سۆزۈمنى ھەمۇل سەنگى دىل،
جىلا تاپتى ئاندىن كېتىپ زەڭگى دىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەڭگى شىئار — زەڭگىگە ئوخشاش، قاپقارا.

زەڭگىئى خۇنخار — قانخور زەڭگى، ۋەھشىي قارا تەنلىك:
بار ئېردى ئاندا بىر زەڭگىئى خۇنخار،
زۇھەلدىن نەھسراق مىررىخ كىردار.
— لۇتفى.

زەڭگىئى دېۋسىيرەت — ھەربىكەت ۋە ئىشلىرى دېۋىگە ئوخشاش قارا ئادەم؛

زەڭگىئى شەبرەڭ — تۈن قاراڭغۇسىدەك قاپقارا، قاپقارا. را زەڭگى.

زەڭگبار [زنگبار] (پ) ھەبەشىستانلىق، زەڭگىلەر؛ «زاڭبار» غا قاراڭ:
ئاچماساڭ بۇ غەم قاراڭغۇسىن جەۋابى خەت يازىپ،
بىر قارانى يۈز قارا ئەيلەپ مەن ئاچقۇم زەڭگبار.
— تەجەللى.

زەلال [ضلال] (ئە) توغرا يولدىن ئادىشىش، ئېزىش، خاتالىشىش، يولدىن چىقىش، گۇمراھ:
كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.
— خەراباتى.

زەلال ئەھلى — ئاداشقانلار، يولدىن ئازغانلار.

زەلالەت [ذلالت] (ئە) خارلىق، پەسلىك:
زەلالەت كويىنىڭ مەئزۇنلارىغە،
جەھالەت دەشتىنىڭ مەجنۇنلارىغە.
— قىدىرخان يەركەندى.

زەلالەت تۈنى — ئىسيان، گۇمراھلىق قاراڭغۇلۇقى.

زەلەمە [ظلمه] (ئە) [بىرلىكى: زالىم] زالىملار:
فۇقەرا ۋە ناتەۋانلار ئانىڭ رىقابىدىن ئاسۇدە،
زەلەمە ۋە ئاۋانلار ئانىڭ تىغى سىياسەتىدىن فەرسۇدە.
— نەۋائى.

زەللەت [ذلت] (ئە) «زەلالەت» كە قاراڭ:
تەۋەھھۇم ئەيلەگىل ھەقدىنۇ خۇدپىسەند گولما،
كى قەھرى زەللەت ئېرۇر تۈخمى خۇد نەمالىغنىڭ.
— گۇمنام.

زەلۇم [ظلوم] (ئە) ئارتۇقچە زۇلۇم قىلغۇچى، ناھايىتى زالىم؛ «زۇلۇم» غا قاراڭ:

زەلۇمۇ جەھۇل — ئۆتۈپ كەتكەن زالىم ۋە جاھىل.

زەلىيا [زلبيا] بىر خىل تاتلىق، مايلىق يېمەكلىك:
شائىرانى شەھرى تۈركىستان بەسى نازۇك ئۇچۇن،
شام ئىچىدىن شېشە ـ شېشە زەلىيا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

زەلىل [ذليل] (ئە) خار، تۆۋەن، پەس:
بۇخارادا ئانداغ بولۇپدۇر زەلىل،
يۈزىگە دېمەي سۆز بولۇر دەپ خىجىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەلىل ئەتمەك — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەلىل ئەيلەمەك — خار قىلماق، خارلىماق.

زەلىل قىلماق — «زەلىل ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

زەلىلۇ ناتەۋان — خار ۋە ئاجىز، بىچارە، ناتىۋان:
فىراقىڭ ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم ھەمرەڭگى نەبى، نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.
— ئەرشى.

زەلىلانە [ذليلانه] (ئە) بىچارىلەرچە، خارلارچە، خارلىق بىلەن:
زەلىلانە غەۋغاۋۇ فەرياد ئېتىپ،
چۇ شەھنىڭ ۋەسىيەتلەرىن ياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

زەم I [ذم] (ئە) خورلىماق، سۆكمەك؛ خورلانغۇچى.

زەم II [ضم] (ئە) جەملەش، قوشۇش، قوشۇلغان، جەم-

لەنگەن:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يامەگەر ھەيۋان سۆيىدۇر ئابى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.
قابۇغنىڭ قەناتى چىنان زەم ئىدى،
سالىپ قۇفلى ئانداغكى مەھكەم ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زەم ئەتمەك — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
زەم ئەيلەمەك — قوشماق، جەملىمەك؛ يۇكلىمەك.
زەم قىلماق — «زەم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئاي يۇزۇڭگە ۋالە بولغاندىن بېرى شاد بولمادىم،
بەلكى بۇ سەۋدايى ئىشق شادلىقىنى غەمگە قىلدى زەم.
— مۇللا بىلال.

زەمان [زمان] (ئە) 1) ۋاقىت، دەۋر، زامان:
چاپۇكسكىم قەتل ئۈچۈن سۈردى يەنە مەيدانغە ئات،
ئادەمى قالماس تىرىك سالغان زەمان جەۋلانغا ئات.
— نەۋايى.
2) مۇددەت، پۇرسەت:
ۋە يالاشنىڭ پادىشاھلىغىنىڭ زەمانى بەش يىل جۇزۇيى ئۆكسۈكدۇر،
— نەۋايى.
زەمان ئەبناسى — زامان پەرزەنلىرى، دەۋر كىشىلىرى:
ھەر نېچە قىلدىم ۋە يا كۆڭگۈزدىلەر جەبر، ئەي كۆڭۈل،
ئەيب قىلما گەر زەمان ئەبناسىدىن ياد ئەيلەمان.
— نەۋايى.

زەمانە [زمانە] (ئە) دەۋر پەلەك، تەقدىر:
دېسەڭ زەمانە ستېزىنى ھەر زەمان كۆرمەي،
زەماننى خۇش تۇتۇ قىلما زەمانە بىرلە ستېز.
— نەۋايى.

زەمانى [زمانى] (ئە) بىر ئاز ۋاقىت.

زەمزەم [زمزم] (ئە) 1) توختاتقان؛ توختا. 2) مەككىدە كەبە شېرىپ يېنىدىكى بىر بۇلاق.

زەمىر [ضمير] (ئە) كۆڭۈل، يۈرەك، قەلب؛ ئىچ سىر، ئىچكى دۇنيا؛ ۋىجدان:
مەزمۇن بىلە كۆڭلۈم ئوق كەبى بولدى،
ئەلفازى بىلە زەمىر خۇررەم بولدى.
— نەۋايى.

زەن I [زن] (پ)1) ئايال، خوتۇن:
بېۋە زەنى ئايدى: ماڭا مۇژدە بەر،
مەن بېرەيىن سىزگە سەنەمدىن خەبەر.
— زەلىلى.

2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇرغۇچى، چالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
كىمنى كۆرسە ئاقىتادۇر قانىنى دەريا قىلىپ،
قايسى جەللاد ئولغۇسى قاشىڭ كەبى شەمشەرى زەن.
— گۇمنام.
ئىشق ئارا رەسۋالىقمدۇر تەلبە مەجنۇندىن زەبۇن،
مەۋجى زەن بولدى كۆڭۈلدە ھەر نەفەس دەريايى خۇن.
— زەلىلى.
زەنۇ فەرزەند — ئايال ۋە پەرزەنت، ئائىلە، بالا ـ چاقا:
بولغاي ئۆز شەئنىڭ غۇرۇرىغە بەند،
زەنۇ فەرزەند، دېرەم بىلە خۇرسەند.
— ن. زىيائى.
زەنۇ مەرد — ئەر ۋە ئايال:
فۇزۇللاردا ئانداغ ئېرۇر تۇمتەراق،
كىچىك ـ چوڭ، زەنۇ مەرد ئىچەرلەر ئەراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زەنى كامىلە — كامىل ئايال:
ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە
— ئا. نىزارى.

زەن II [ظن](ئە) ئوي، پىكىر؛ تەخمىن، گۇمان، شۇبھە:
يەقىن بولماسە غالىبى زەن كېرەك،
كىشى بارچە ئىشتا خىرەد فەن كېرەك.
— نەۋايى.

زەنان [زنان](پ) «زەن I » گە قارالسۇن:
يىراق قاچساڭ ئېردى تۇغالماس كىشى،
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇر زەنانلار ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەنانە [زنانە] (پ) ئايالچە، ئايالدەك:
ئەي كۆڭۈل تاكى ئۆي ئىچرە ئولتۇرۇرسەن زەنانە،
كوچەۋۇ بازار ئىچرە ئەيلەگىل مەردانە رەقس.
— زەلىلى.

زەنەب [ذنب] (ئە) 1) قۇيرۇق:
دېمە تەرەب ئەيلەردە زەنەبدۇر ياخشى،
كىم، ئاندىن ئەل ئىستەرگە ئەدەبدۇر ياخشى.
— نەۋايى.
2) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز:
ئول ئاي جەمالى ئارا زۇلفىدىن ئەجەب قالدىم،
كى ئاي ئاراسىدا قىلمىش ئەيان زەنەب سۇۋرەت.
— نەۋايى.

زەنب [ذنب] (ئە) [كۆپلۇكى: زۇنۇب] گۇناھ، ئەيب.

زەنەخ [زنخ] (پ) زىناق؛ ئېگەك، ساقاق:
قىلماغىل ئۆزۈڭگە زۇلۇم، ئولتۇرماغىل نادان بىلە،
ئەررە تارتار پىرقىڭە ھەر بىر زەنەخ ئۇرغان بىلە.
— مەشھۇرى.

زەنەخ چاھى — زىناق چوڭقۇرلۇقى.

زەنەخ ئۇرماق — كۆچمە م: بىھۇدە سۆزلەرنى ئېيتماق، لاپ ئۇرماق؛ ھىجايماق.

زەنەخدان [زنخدان] (پ) «زەنەخ» كە قارالڭ:
كۆڭۈللەر يۇسۇفتىن ھەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۇچۇن، ھەيھات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۈلكۇ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

زەنبەق [زنبق] (ئە) پىياز گۈل:
زەنبەق ئاندا لالەگۇن بۇتكەي، شەجەرلەر سۇرخ بىد،
ھەر چەمەنغە بارچە سۇۋ قانلىغ سىرىشكىم ياغىنى.
— نەۋايى.

زەنبەل [زنبل] (پ) زەمبىل؛ كاجۇۋا.

زەنبەل باق — زەمبىل توقۇغۇچى، سېۋەت، كاجۇۋا توقۇغۇچى.

زەنبەل بافلىغ — «زەنبەل باق» قا قارالڭ:
ۋە ئاقشام ئۆيىگە ئەزىمەت قىلغاچ، زەنبەل بافلىغدىن ھاسىل
قىلغان نېمە بىلە روزا ئاچار ئېردى.
— نەۋايى.

زەنبۇر [زنبور] (پ) «زەمبۇر» غا قارالڭ:
سەن ئانىڭ ۋەسلىن تىلەپ تەرك ئەتمە ئاجىزلىق سۆزىن،
ھەجر زەنبۇرىن تۇتارغە نالە يەڭلىغ يوق ئەسىل.
— گۇمنام.

زەنبۇر نىشى — ھەرە نەشتىرى.

زەنبورەك [زرنبوک] (پ) توپ، زەمبرەك:
توپەڭلەر بىلە زەنبورەك ساز ئېتىپ،
شىكار ئەيلەدى ھەر كىشى غاز ئېتىپ.
— نەۋايى.

زەنبۇرخانە [زنبورخانه] (پ) ھەرە ئۇۋىسى، ھەرە كۇنىكى:
بولۇپ مىلڭ غۇسسە ئوقىغە نىشانە،
زەمىرىم بولماسە زەنبۇرخانە.
— نەۋايى.

زەنج [زنج] (پ) ئاھ ئۇرماق، ھەسرەت چەكمەك، خورسىنماق، دەرد تۆكمەك:
چېكىپ يۇز زەنج نەۋايى قايىم ئولدۇم،
ۋەلې تۇرغان يېرىمدە دائىم ئولدۇم.
— ناقىس.

زەنجەبىل [زنجبيل] (پ) زەنجىۋىل، بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى:
ئەگەر قارچىغە توڭماسۇن دېسە، بىل،
كۇنۇن ئەرتە بەرمەك كېرەك زەنجەبىل.
— مولا ئەلى قۇشچى.
مېۋەلەرنى خونغە تىزىپ خىل ـ خىل،
بويى قەلەمفۇر، يېرى زەنجەبىل.
— زەلىلى.

زەنجىر [زنجير] (پ) زەنجىر، كىشەن:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۇز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردمەندىغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

زەنجىر ئەتمەك — زەنجىرلىمەك، كىشەنلىمەك:
ئەيلەمىش تۇغيان مېنىڭ دىۋانەئى كۆڭلۇم مېنىڭ،
زەنجىر ئەتسەڭ بوينۇمە ئول تۇررەئى تەرار جوب.
— قەلەندەر

زەنجىر مانەند — زەنجىرگە ئوخشاش، زەنجىر كەبى.

زەنجىرى ئاھەن — تۆمۇر زەنجىر:
مېنى دىۋانەگە ھاجەت ئەمەس زەنجىرى ئاھەندىن،
خەيالىڭ رىشتەسى جان بويىغە مەھكەم تەناب ئەتتىڭ.
— گۇمنام.

زەنجىرى پا — پۇتقا سېلىنغان زەنجىر:
كۆرۈبان بەئزى ئاشقلاركى ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنى،
ئەزەلدىن بىرىگە سالغان بۇ ھەم زەنجىرى پا دەرلەر.
— زەلىلى.

زەنجىرى تەغافۇل — غاپىللىق زەنجىرى، بىخۇدلۇق كىشىنى:
چۇ شەب رەڭ ئەزدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گويياكى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەلىلى.

زەنجىرى جۇنۇن — ئىشق مۇپتىلالىقى.

زەنجىرى زۇلف — زەنجىرگە ئوخشىتىپ ئۆرۈلگەن چاچ ئۆرۈملىرى؛ زەنجىرسىمان چاچ ئۆرۈمى:
دىلبەرا زەنجىرى زۇلفۇڭ شانە قىلدىڭ، قىلماغىل،
سەن ھەزاران ئاقىلى دىۋانە قىلدىڭ، قىلماغىل.
— ئىبنى قەمبەر.

زەنجىرى قۇللاب — زەنجىر تۇتقۇسى، گىرە:
بۇكى مەجنۇنلۇقدە تۇشتى كۆڭلۇمە سەۋدايى زۇلف،
قىلغان ئېرمىشمەن مەگەر زەنجىرى قۇللاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

زەنجىرى ئىرادەت — ئۆز ئىرادىسگە بويسۇندۇرۇش، تەۋە قىلىش.

زەند [زند] (پ) زەردۇشلارنىڭ دىنىي كىتابى؛ «زەر-دۇشت» قا قارالسۇن.

زەنن [ظن] (ئە) «زەن I » گە قارالسۇن:
ۋەقتىلىك چۈن كۆڭلۈڭنى مەشغۇل قىلساڭ ھەر زەنن ۋە گۇ-مانغە، كى، خاتىرىڭنى كىرگەي، زايىئ قىلغايسەن.
— نەۋايى.

زەھەب [ذهب] (ئە) ئالتۇن، تىللا:
مۇشتەرى قىلدى يەرنى ھەمۋارە،
چىقتى يەردىن زەھەب نەچە پارە.
—ن. زىيائى.

زەھەب نەقرەسى — ئالتۇن ـ كۈمۈش، پۇل ـ مال:
چۇ بەندەر شەھىنى بارىپ ئۆلتۇرۇڭ،
زەھەب نەقرەسىنى ماڭا كەلتۇرۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەھەبۇ نۇقرە — ئالتۇن ۋە يېمەكلىك:
زەھەبۇ نۇقرە ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بېشۇمارراق ئىكرام.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زهر] (پ) «زەھەر» گە قارالسۇن:
كىشى يارى بىلە دايىم زەھەر يەر،
ئانى ئىشق ئەھلى زەھەر ئىچمەس شەكەر دەر.
— خىرقىتى.

زەھەر تۇئمى — زەھەرنىڭ تەمى:
ئەي تەبىب ئىلاج ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەپ،
زەھەر تۇئمىنى بەرمىش شەربەتىڭ تەماغمىغە.
— مەھزۇن.

زەھەر فشان — زەھەر چاچقۇچى، زەھەرلىك:
گاھى دىۋاندا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.
— ن. زىيائى.

زەھەر [زهر] (پ) 1) زەھەر، ئوغا:
قاچان ئاقىل كۆرۈپ ئىچمىش تولا زەھەر،
كى جاھىللىقدۇر ئولماق ئاڭا مايىل.
— ئەرشى.

2) ئاچچىق ئاغرىق:
قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھەردىن گەر پىرى كامىل.
— ئەرشى.

3) مەي، شاراب:
كى فەرسۇدەلىكنىڭ ئىچمىپ زەھرىنى،
يۇرۇپسىز كېزىپ يەر ئىلە بەھرىنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

رەقىبدۇر رۇسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،
ھەياتىم مۇژدەسى لەئلىڭ خەيالى جام ئىچرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

زەھر ئاب — زەھەرلىك سۇ:
شىرىن لەبىدىن شەھىدى ھەلاۋەت قاچان ئىچكۈم،
زەھر ئابىئى ئەندۇڭ ئىچرۇر قىسمەتى فەرھاد.
— مەشھۇرى.

زەھر ئاشام — زەھەر ئىچكەن.

زەھر ئاغۇش — زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان، زەھەرلىك:
قايسى ھەلقۇمدۇرۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش؟
— ن. زىيائى.

زەھر ئالۇد — زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك، زەھەرلەن-گەن.

زەھر ئەژدەرھا — ئەجدىھانىڭ زەھىرى:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئىچرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

زەھر ئەسرارى — ئاچچىق سەرگۈزەشت، قايغۇ ـ ھەس-رەت:
بۇ زەھر ئەسرارىدىن بىرنەچچە سۆز كىم،
دىدىممەن، ئاڭلا ئەي مەغرۇر غافىل.
— ئەرشى.

زەھر بەرمەك — پىيىنى قىرقماق، ئۆمرىنى قىسقا قىلماق.

زەھر تاپماق — زەھەرلەنمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

زەھر فراق — ئايرىلىش زەھىرى، جۇدالىق ئازابى:
سىنۇق سەفال ئىلە ئىچسەم ھەمىشە زەھر فراق،
نە ئارزۇيى مەي جام ئىچرۇر نە مىننەتى جەم.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەھر كۈملىغ — بەختسىزلىك.

زەھر گىياھ — زەھەرلىك ئۆسۈملۈك.

زەھر ھىجران — چىدىغۇسىز ھىجران، ئايرىلىش.
ھۇسنى گۈل يەئلىغ قىزارماي زەھر ھىجران سالقىنى،
زەئفىرانغە تەبدىل ئەيلەب كاھىشى جامۇ ئىكىن.
— گۇمنام.

زەھرى ئەفيۇن — ئەپيۇن زەھىرى:
دەۋزەخى ھەجرىڭغە كۆيدۈم رەھىم ئىتتىپ سۇردۇربىر،
فۇرقەتىڭنىڭ ئاچچىغىدا زەھرى ئەفيۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زەھرى جۇش — قاينىاپ تۇرغان زەھەر:
ئەگەر قىلساڭ ئىرادى نەسىھەتنى گۇش،

ساڭا ئۇرماس ئېردى فەلەك زەھرى جۇش.
— ئە. نىزارى، ن. زىيائى.
زەھرى چەشىم — زەھەرلىك كۆز قاراش.
زەھرى غەم — غەم ـ غۇسسە زەھىرى، قايغۇ ـ ئەلەم:
كېچە ـ كۈندۈز كەمىتمەي قىلدى نالە،
ئېزىپ كۈل زەھرى غەم تۇتقاچ پىيالە.
— خىرقىتى.
زەھرى قاتىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.
زەھرى مۇھلىك — ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى زەھەر.
زەھرى ناب — ئۆتكۈر، كۈچلۈك زەھەر.
زەھرى ھەلاك — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن.
زەھرى ھەلاھىل — «زەھرى مۇھلىك» كە قارالسۇن:
سەمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۈنمەي ئىنسان ۋۇجۇدىنى زەھرى ھەلاھىلدەك ھەيات نەسىمدىن ئىفتىراق ئەيلەر.
— ن. زىيائى.
زەھرە [زهره] (پ) 1) ئۆت، سەپرا:
قۇلاقى گىلەمدەك، كۆزى چۇن رىكاب،
بولۇر زەھرە پارە كىشى كۆرسە خاب.
— ئا. نىزارى.
2) كۆچمە م: جۇرئەت، شىجائەت، جاسارەت:
لېك ئانىڭ ساڭا باقارغا زەھرە يوق،
كۆزگە ئول جانىب تەزەردىن بەھرە يوق.
— نەۋائى.
3) ئىنتىلىش، بېرىلىش؛ مايىل، ھەۋەس:
ۋەفا ئىزدە شەۋقى ۋەفادارىدىن،
كۆڭۈل بەرمە دۇنياغە ئوي زەھرە تۇرش.
— شەۋقى.
زەھرە يارىلماق — ئۆتى يېرىلماق؛ قورقماق، قورقۇپ كەتمەك:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتايى.
زەھر خەند [زهرخند] (پ) ئاچچىق كۈلۈش؛ زەھەرخەند:
دەھر ھەرچەند كۈلسە، ئەرشى، سەن ساڭا بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
زەھر خەند ئەيلەمەك — ئاچچىق كۈلمەك.
زەھر نوش [زهر نوش] (پ) زەھەر ئىچىدىغان.
زەھر نوش ئەيلەمەك — 1) زەھەر ئىچمەك. 2) قىينىچىلىق تارتماق، قىينالماق.
زەھم [زحم] (ئە) قىيناش، ئازابلاش:
ۋە پەراكەندە زەھملەر بىلە ئانى ئاخىر قىلدىلار ۋە ئاياغىغە ئىنپ تاقىب مەھەللەتقە سۇدرەدىلەر.
— نەۋائى.
زەھمەت [زحمت] (ئە) قىينىچىلىق، ئازاب، مۇشەققەت، ئازار، ئەلەم، كۈلپەت، رەنج:
يامان بىرلە ھەر كىم تۇتار سۇھبەتى،
ئەمەس نەغئى ھەرگىز بېتەر زەھمەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
زەھمەت تارتماق — «زەھمەت چەكمەك» كە قارالسۇن.
زەھمەت چەكمەك — ئازار (ئەلەم، مۇشەققەت) چەكمەك، كۈلپەت تارتماق.
زەھمەت يەتكۈزمەك — ئازار بەرمەك، ئازار يەتكۈزمەك.
زەھى [زهى] (ئە) تېخى؛ ئەجەبمۇ؛ ھەقىقەتەن، راستتىنلا؛ ھەقىقىي، چىن:
ئۇممىدۇركىم سۇ بەرگەيلەر دەرەختى نەۋ نىھالىڭغە،
چۇنان دەريايى رەھمەتدىن زەھى كىم مېۋەدار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
زەھى ھۇسنۇڭ زۇھۇرى كەئبە ھەم بۇتخانەدە پەيدا،
بۇ رەئناغە مۇسۇلمان بىرلە كاپىر ۋالە ھەم شەيدا.
— مەشھۇرى.
بىر قاراپ ۋەلىي تاراج ئېتەر ئەقلۇ شەكىب،
ئىشۋەلەر ئەيلەپ قاراقچىدەك زەھى مەستانە يار.
— تەجەللى.
زەۋ [ضو] (ئە) نۇر؛ روشەنلىك:
زەۋ سالماق — نۇر چاچماق، يورۇتماق، روشەنلەشتۇرمەك.
زەۋال [زوال] (ئە) 1) يوقلىش، يوق بولۇش، ئاخىرلىشىش، تۈگەللىنىش؛ سۇنماق، سۇنۇش، ھالاكەت:
خۇدايا ساقلا بىز مۇئمىنلەرنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەترۇد.
— شەۋقى.
2) زاۋال، زاۋال ۋاقتى (كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرگەن پەيت):
گەر تاپار خۇرشىد چۇش ۋەقتى كەمال،
شول زەمان ئەيلەر يەنە مەيلى زەۋال.
— ئەھمەدى.
زەۋال بولماق — كۈن پاتماق، كەچ كىرمەك.

زەۋال تاپماق — يوق بولماق، پاتماق (قۇياش):
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ھېچكىم نىگارى بەر كەمال،
دەۋلەتۇ ئىقبالۇ ھۇسنۇڭ تاپماغاي ھەرگىز زەۋال.
— قەلەندەر.

زەۋال چاغى — كۈن ئولتۇرۇپ كەچ كىرىش ئالدىدىكى پەيت.

زەۋال يەتكۈرمەك — نابۇت قىلماق؛ تۆۋەنلەتمەك.

زەۋاھىر [ظواھر] (ئە) [بىرلىكى: زاھىر] «زاھىر» غا قارالسۇن.
فەساھەت زەۋاھىرى بىلە مۇكەللەل نۇكاتلەرىن ئول مەھبۇبى
ئاقىبەت مەھمۇد نەۋتى بىلە مۇزەييەن ۋە مۇھەللا قىلۇرلار.
— نەۋايى

زەۋائىد [زوائد] (ئە) كۆپ، زىيادە، ئارتۇق؛ كۆپلۈك، زىيادىلىك، ئارتۇقلۇق:
ھەم ئانىڭ ئەنجامىن تەئەققۇل قىلسا ئول ھەم مۇجىبى زەۋائىدلەر بولۇر.
— نەۋايى.

زەۋايا [زوايا] (ئە) [بىرلىكى: زاۋىيە] بۇرجەكلەر، بۇرجلار، «زاۋىيە» گە قارالسۇن:
فەلەكدە دەۋائىرىكى رەسىم ئەتتى سۇنئۇڭ،
جەھان كۈنجىدەڭ ئاندا يۈز مىڭ زەۋايا.
— نەۋايى.

زەۋج [زوج] (ئە) جۈپى، جورىسى؛ ئەر:
دىلئاراكى تاپتى ھەرەملىقتە ئەۋج،
بۇ مۇددەتدە مەسئۇد ئاڭا بولدى زەۋج.
— ن. زىيائى.

زەۋج ئەيلەمەك — جۈپلەشتۈرمەك، ئەر ـ خوتۇن قىلماق، قوشماق (بېشىنى).

زەۋجە [زوجە] (ئە) ئايال، خوتۇن؛ جۈپى، خوتۇنى، ئايالى:
بۇ خېنىم سۇلتان ئابدۇرەشىدخان پادىشاھنىڭ زەۋجەلەرى ئىدى.
— مۆجىزى.

زەۋرەق [زورق] (پ) 1) قېيىق، كېمە:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم ھەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

2) سۈرەت:
يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىدى،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سېلى ئەشكىم بولدى سەت.
— ئەرشى.

زەۋرەق سۈرمەك — باشلىماق، قەدەم قويماق.

زەۋرەقى مەي — (قېيىق شەكلىدە ياسالغان) مەي قەدەھى.

زەۋرەقچە [زورقچە] (پ) كىچىك قېيىق، كىچىك كېمە، قېيىقچە:
ئەيلەدى مەشھۇرىنى نەۋئى گىريان ئول قۇياش،
چەخلەر زەۋرەقچەئى ئەشكى رەۋانمدۇر مېنىڭ.
— مەشھۇرى.

زەۋق [ذوق] (ئە) 1) خۇرسەنلىك، شادلىق:
خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمر ئەساسى يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم ـ بەدەم چەكتى.
— ئەرشى.

2) لەززەت، مەززە، ھۇزۇر، كەيپ:
چۇ بىدار بولدۇم بەسى زەۋق ئىلە،
ئالىپ جابدۇقىنى بەسى شەۋق ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
بۇ دەير ئىچرە نېچە يۈرگەمەن خۇمار ئالۇد،
سەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راسا قىلايىن.
— ئەرشى.

3) ھەۋەس، خاھىش، مەيل:
تۇشۇپ كىرمە كىمگە كۆڭۈل ئىچرە شەۋق،
تەماشا قىلۇرغە بەسى ئىبرىدى زەۋق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

4) ئىستېدات، ماھارەت:
بەسى سۇلتانى ئالەم سەن غۇرۇر ئەتمە ئەمەس دەۋلەت،
خۇدانىڭ شەۋقى زەۋقىدىن ئۇ كۈنلەر بارچە ئەفسانە.
— ھۇزۇرى.
شەفائەتى نەبىۋىيىدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئايتقىلكى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

5) ئىشق:
ئەگەر رىفئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەر چەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

زەۋق تاتات — تائەت ـ ئىبادەت ئىشتىياقى، زوقى:
بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەۋق تاتات.
— ئابىد قۇمۇلى.

زەۋق تاپماق — لەززەتلەنمەك، مەززە قىلماق.

زەۋق سەھبا — شاراب ھەۋىسى، كەيپى:
تۇشتى ئادەم يەرگە يىغلادى بېھىشت ئەيۋانىدا،

نە ئۇچۇن مەخمۇر مەھزۇن زەۋق سەھبا قىلماسۇن.
— مەشھۇرى.

زەۋقۇ تەئەججۇپ — ئىشتىياق ۋە ئەجەبلىنىش، مەھ-
لىيا بولۇش:
كۆرسە بىلقىس دەۋلەتى ھۇسنۇڭنى ھەسرەتدە قالۇر،
ئەيلەمىش زەۋقۇ تەئەججۇب بەلكى ھەيرەتدە قالۇر.
— قەلەندەر.

زەۋقۇ ھالەت — لەززەت ۋە خۇشاللىق، خۇش كەيپلىك.

زەۋقۇ ھال ئەھلى — لەززەت، خۇشاللىق ئەھلى.

زەۋق ئىنبىسات — شاد ـ خۇراملىق.

زەۋق ئەتمەك — لەززەت تاپماق؛ لەززەت بەرمەك، خۇر-
سەن قىلماق.

زەۋقناك [ذوقناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد:
تەنى يول گەردىدىن چۇن پاك ئولدى،
چىقىبان خاجە زەۋقناك ئولدى.
— نەۋايى.

زەۋلانە [زولانە] (پ) كويزا، كىشەن:
زۇلفى سەۋداسى نەۋائىنى چىقاردى ئەلدىن،
تەلبە ئەتتىيۇ ئاياغىدە ئانىك زەۋلانە.
— نەۋايى.

زەۋۋ [ضوء] (ئە) يورۇقلۇق، نۇر، جىلۋە:
فەيز كۆز تۇتما رىيازەتدە تېشىلمەي يۇرەگىك،
ئاچمايىن رەۋزەنە ئۆي ئىچرە قۇياش سالمادى زەۋۋ.
— نەۋايى.

زەۋىل [زول] (ئە) سېخىيلىق، مەردلىك.

زەئىف [ضعف] (ئە) قۇۋۋەتسىز، كۈچسىز، قۇۋۋەتسىز-
لىك، كۈچسىزلىك، ھالسىزلىق؛ كېسەللىك:
كويۇڭدا مەن كەبى ئەۋۋارە بولغان زەئىفلىغ ئىتلەر،
سورارسەنمۇ گەھى ھالىن بۇ ئايتقان ئىتنى ياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

زەئىف تارىي بولماق — ئاجىزلىق، خەستلىك پەيدا
بولماق، ئاجىزلاشماق، زەئىپلەشمەك.

زەئىفى جۇنۇن — روھىي كېسەللىكتىن، سەۋدايىلىقتىن
بولغان ھالسىزلىق.

زەئىفى جىسمانىي — بەدەن زەئىپلىكى.

زەئىفى ھال — زەئىپ ھالەت، يامان ئەھۋال:
دەردىخا، دەردى ھىجران زەئىفى ھالىمنى خەراب ئەيلەپ،
مۇرادىمغە قاچان يەتكۈم بۇ كۆڭلۈم ئىزتىراب ئەيلەپ.
— موللا سالىھ.

زەئىف يەتكۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك، زەخمىلەندۈر-
مەك:
مەن دېدىم: «ئەي بىئىدەب، سەن غۇنچەغە يەتكۈرمە
زەئف»،
دەرمەھەل كەلدىم ھۇشۇمغە، كۆز ئاچىپ كۆردۈم
رەقىب.
— موللا سالىھ.

زەئفەر [زعفر] (ئە) زەپەر؛ سېرىق، «زەئفەران»غا قا-
راڭ:
يۈزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزار، ن. زىيائى.

زەئفەران [زعفران] (ئە) زەپىران، بىر تۈرلۈك سارغۇچ
خۇشبۇي ئۆسۈملۈك؛ سېرىق رەڭ:
شەھىدى كەربەلا يەڭلىغ تۆكۈپ خۇن، بۇزغالى چېھرەم،
گەھى ئەخزەر گاھى ئەسفەر، بە مىسلى زەئفەراندۇرمەن.
— موللا سالىھ.

زەئفەران ئەتمەك — «زەئفەران ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

زەئفەران ئەفشانىي — زەپىران چاچقۇچى، سېرىق رەڭ
بەرگۈچى.

زەئفەران ئەيلەمەك — سارغايتتۇرماق؛ سارغايتماق.

زەئفەران چېھر — سېرىق يۈز، سارغايغان چىراي.

زەئفەران دۇكانىن ئاچماق — يۈز سارغايتماق.

زەئفەرانزار [زعفران زار] (ئە+پ) زەپە ئۆسۈملۈكى
تىكىلگەن باغ؛ ئىشقتىن سارغايغان يۈز:
كۆرمە سارىغ بەرگۇ قىل نەززارە رۇخسارىم ساری،
قوي خەزان باغىن، گۈزەر قىل زەئفەرانزارىم ساری.
— نەۋايى.

زەئفەرانىي [زعفرانى] (ئە) 1) زەپىران رەڭ، سېرىق
رەڭ، سېرىق. 2) سارغايغان، سولغان.

زەئفەرانىي ئەيلەمەك — سارغايتماق، سولدۇرماق،
سولاشتۇرماق.

زەئفران [ضعف ران] (ئە+پ) ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈ-
چى، ماغدۇرىغا كىرگۈزگۈچى؛ داۋا:
سەندەلۇ مۇشكۇ ئەبىرۇ زەئفەران،
تەبىئ جەھلىدىن سەراسەر زەئفران.
— نەۋايى.
لەئلى رۇممان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

زەئقە [زعقە] (ئە) تىترەش.

زەئقە ئۇرماق — تىترىمەك.

زەئم [زعم] (ئە) پەرەز قىلماق؛ پەرەز، قىياس، مۆلچەر؛
پىكىر؛ ئىشەنچ، ئېتىقاد:
بۇسە سۇئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،

زەئمىدەدۇر «نەئەم» شۇم ئاندىغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

زەئىف [ضعيف] (ئە) قۇۋۇەتسىز، كۈچسىز، ئاجىز، ناتىۋان؛ بىچارە، ئىلاجسىز، «زەئىف» كە قارالسۇن:
يا فىراقىنىڭ شىددەتى ياكىم ئەجەلنىڭ مۇددەتى،
ھەم بەدەننىڭ قۇۋۇەتى قالماي ئەجەب بولدۇم زەئىف.
— موللا سالىھ.

زەئىف ئەھلى — بىچارىلەر، ئىلاجسىزلار.

زەئىف ئولماق — ھالىدىن كەتمەك، ماغدۇرسىز بولماق:
زەئىف ئولدى گۈشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زەئىفۇ ناتەۋان — ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە:
نىگارا، ئىشتىياقىڭدا زەئىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

زەئىفى خاكسار — «زەئىفى نامۇراد» قا قارالسۇن.

زەئىفى خەستە — ئىلاجسىز، كۈچسىز بىمار.

زەئىفى شەيدا — ئاشىقى مۇپتىلا، مۇپتىلا بولغان ئاشىق.

زەئىفى غەمناك — غەملىك، پېقىر، خەستە.

زەئىفى ناتەۋان — بىچارە، كۈچسىز، خەستە:
ھەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۇرمەس داغى پەرۋاسىغە،
— موللا سالىھ.

زەئىفى نامۇراد — كەمتەرلىك يۈزىسىدىن «مەن»، «پېقىر» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز:
... ۋە بۇ زەئىفى نامۇراد ھەزرەتى شارايىھ خىزمەتىغە مۇشەررەف بولۇپ ئېردىم.
— نەۋائى.

زەئىفە [ضعيفه] (ئە) ئايال، خوتۇن كىشى:
تۇشۇپ بىر زەئىفە ھەۋا ساردىن،
سەلام ئەتتى بىزگە كۆرۈپ ناردىن.
— ئا. نىزارى.

زەيتۇن [زيتون] (ئە) بىر تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخ، زەيتۇن دەرىخى:
چۇ زەيتۇن بولۇپ چەرخ ئىلە مۇتتەسىل،
بولۇپ چەرخ زەيتۇنى ئاندىن خىجىل.
— نەۋائى.

زەيف [ضيف] (ئە) مېھمان:
يەنە بىر بۇ كىم ھەر قاچان كەلدى زەيف،
ئاڭا قىلغاسىن بەرمەيىن تۇغمە ھەيف.
— نەۋائى.

زەيل [ذيل] (ئە) 1) ئېتەك؛ چەك، بىرەر نەرسىنىڭ تۆگىللىنىش (ئاخىرلىشىش) جايى، ئاخىرى:
كى شەھبالغە لەفزىن دېدى ئاشكار،
سۆزىن زەيلى ئاندىغ ئىبرۇر بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.
2) داۋامىدا، قاتارىدا، شۇنىڭ بىلەن بىرگە. 3) ئاخىرقى قاتار، مەخسۇس ئورۇن. 4) ئىلاۋە، قوشۇمچە. 5) ئەتراپ، ئۆپچۆرە.

زەيلۇچە [زيلوچه] (پ) كىچىك گىلەم، پايانداز، پالاس:
ئىپەك زەيلۇچە ھەم سالدۇردى فىلھال،
دېدى: *ئولتۇرسۇن ئول شوربده ئەھۋال.*
— نەۋائى.

زەين [زين] (ئە) 1) زىننەت، بېزەك. 2) ھۆسن، يارىشىق.

زەينۇل ـ مىللەت — مىللەتنىڭ بېزىكى ھۆسنى، يارىشىقى.

زور [زور] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ پالۋان، كۈچلۈك؛ زوراۋان:
بادە زوربەندۇر ئەل ئىچرە باسى ئوتلۇغ فىغان،
يوقسە مەي گەر ئەرغەنۇن قاندىن چېكەر تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشور،
نەچە تىيغان سايۇ ئانچە قىلۇر زور.
— لۇتفى.

زور ئەتمەك — «زور ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
گاھى گۇل ئىشقى زورئەتسە قۇچاغلار،
گاھى سانجار تىكەن قاچماقنى چاغلار.
— خىرقىتى.

زور ئەيان قىلماق — كۈچىنى نامايىش قىلماق، كۈچىنى كۆرسەتمەك.

زور ئەيلەمەك — كۈچ كۆرسەتمەك، ھەرىكەت قىلماق؛ غەلىبە قىلماق؛ غالىب كەلمەك.

زور پەنجە — پەنجىلىرى كۈچلۈك، پەنجىسى يوغان.
ئىبرۇر زور پەنجە قۇۋۋەتلىك يوغان،
بۇ ھەم سەيدگە مىسىل تۇيغۇن دۇرۇر.
— موللا ئەلى قۇشچى.

زور قىلماق — تەئەددى قىلماق، مەجبۇر قىلماق، ئىشلەتمەك.

زورئازمۇن [زورازمون] (پ) كۈچ سىناش؛ كۈچ سىنىغۇچى.

زوربازۇ [زوربازو] (پ) كۈچلۈك بىلەك؛ كۈچ، قۇۋۋەت؛ بىلەك كۈچى.

زورخانە [زورخانه] (پ) ھەربىي مەشق قىلىنىدىغان بىنا، جاي.

زوردەست [زوردست] (پ) قولى كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت:
قولۇڭدىن مەيلۇ شەستىڭدىن داغى ھەيلى،
شۇكۈھۇ زور دەستىڭدىن داغى ھەيلى.
— نەۋايى.

زورسەنج [زورسنج] (پ) كۈچ ئۆلچەش؛ كۈچ ئۆلچىگۈچى، «زور ئازمۇن» غا قارالسۇن.

زورگەر [زورگر] (پ) زوراۋان، زورلۇق قىلغۇچى، زورلۇق كۆرسەتكۈچى:
زورگەر ھەم ئەيلەدى ھەمراھلىك،
يوق ئاڭا يول رەنجىدىن ئاگاھلىك.
— نەۋايى.

زورمەند [زورمند] (پ) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك:
مۇسھىلى ساز ئەتتى بىھەد زورمەند،
بەردىكىم ئانى سۈمۈردى مۇستەمەند.
— نەۋايى.

زۇ [ذو] (ئە) ئىسمىنىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئىگە، ساھىب» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ «زى» گە قارالسۇن.

زۇئەفا [ضعفا] (ئە) [بىرلىكى: زەئىف] زەئىپلەر، كۈچسىزلەر؛ ئاياللار؛ «زەئىف» كە قارالسۇن:
ئول زۇئەفانىڭ كەيفىيىتى ھالىن سورۇپ، ئالار دېدىلەر
كىم، بىز شۇئۇنىڭ پەيغەمبەر قىزلەرى بىز.
— نەۋايى.

زۇباب [ذباب] (ئە) چىۋىن؛ پاشا:
تاقنى قويكى، ئەنبەرنى مېھراب،
ئۇستىدە خالى ئەنبەرنە زۇباب.
— نەۋايى.

زۇبدە [زبده] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، ياخشى نەتىجىسى.
قايان كەتتى، دەرىغا، زۇبدەئى ئەسلى بەنى ئادەم،
كېتىپ ئانداغكى تەئخىر ئەتمەدى بىردەم مەسىپمادەم.
— ئەرشى.

زۇجاج [زجاج] (ئە) «زۇجاجە» گە قارالسۇن.

زۇجاجە [زجاجه] (ئە) جام؛ شىشە؛ قەندىل:
مۇلەۋۋەن زۇجاجە نىشانى بولۇپ،
كۆك ئەيۋاننىڭ تابەدانى بولۇپ.
— نەۋايى.

زۇخر [ذخر] (ئە) ئارتۇق ساقلاش، زاپاس قىلىش، «زەخىرە» گە قارالسۇن.

زۇد [زود] (پ) تېز، تېزدىن، تېزلىك بىلەن:
يېتىپتۇر بۇ نامە چۇ بەندەرگە زۇد،
كېلىپ شاھى بەندەر ئالىپ كۆپ جۇنۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇدا [زدا] (پ) «زەدا» غا قارالسۇن.

زۇدا ـ زۇد [زودا زود] (پ) تېز ـ تېز، تېزلىك بىلەن، تېزدىن:
كى ۋىلايەتدە شاھ ئولۇپ مەئسۇد،
ئول يېتىشسۇن ئىشككە زۇدا ـ زۇد.
— نەۋايى.

زۇداي [زدای] (پ) «زەداي» غا قارالسۇن.

زۇرەفا [ظرفا] (ئە) [بىرلىكى: زەرىف] ئەقىللىكلەر، زېرەكلەر، دىت ئىگىلىرى؛ نازۇك پەم:
ۋە زەماننىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرە فاسىدىن ئالارنىڭ
ۋىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.
— نەۋايى.

زۇررافە [زرافه] (ئە) «زەررافە» گە قارالسۇن.

زۇرريات [ذريات] (ئە) ئەۋلادلار، نەسىللەر، پەرزەندلەر:
بەنى ئىسرائىل يەتقۇب ئەلەيھىسسەلام زۇرريياتىدۇر ۋە ئىسبات ئون بىر ئوغلى.
— نەۋايى.

زۇروب [ضروب] (ئە) [بىرلىكى: زەرب] «زەرب» گە قارالسۇن.

زۇروف [ظروف] (ئە) [بىرلىكى: زەرف] «زەرف» گە قارالسۇن.

زۇزەنابە [ذوذنابه] (ئە) قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز؛ كومېتا:
ئول سەرۋ ئەمەس ئېردى زۇزەنابەك،
تەھسىيەتىدىن جەھان خەرابەك.
— نەۋايى.

زۇزەنب [ذوذنب] (ئە) «زۇزەنابە» گە قارالسۇن.

زۇغال [زغال] (پ) كۆمۈر.

زۇفۇنۇن [ذوفنون] (ئە) ئىلىم، پەن، ھۈنەرلەر ئىگەسى؛ بىلىملىك، دانىشمەن؛ پەم ـ پاراسەتلىك:
يىغىلدى مەسلەھەتدان زۇفۇنۇنلار،
ھەمە دانىشۋەرى ساھىب ئورۇنلار.
— ناقىس.
ئىشق ئىلە دېۋانەلىكتە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

زۇكۇر [ذكور] (ئە) ئەركەكلەر، ئەرلەر.

زۇگال [زكال] (پ) «زۇغال» غا قارالسۇن.

زۇل [ذل] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەقىرلىق:
ئېرۇر زىيىب ئىچىرە ئول بىمىسىل مەن ھەم زۇل ئارا كەمسىز،
ئانىڭ ھۇسنىغە مەن ھەيران، مېنىڭ ھالىمغە دىلبەر ھەم.
— گۇمنام.

زۇلال [زلال] (پ) 1) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ:
كىمكى ئىچتى رەھمەتىڭ دەرياسىدىن بىر جۇرئەئى،
بارچە ئالەمدىن مۇنەززەھ بولدىيۇ بولدى زۇلال.
— مەنسۇر باخشى.

2) مەنبە؛ تەرىپ:
لەبئىنىڭ قەندىدىن قىلدىم تەمەننا،
سېنىڭ شېرىن زۇلالىڭنى ئىشتىتىم.
— خىرقىتى.

3) شاراب:
ھەمىيەت داغى مانېئ ئولدى بەسى،
كى ئەلدىن زۇلالىغە تۇشگەي خەسى.
— نەۋائى.

زۇلال تاپماق — 1) شېرىنلىك تاپماق، لەززەتلەنمەك. 2) تىنماق، سۈزۈلمەك، تازىلانماق.

زۇلالى خۇرۇشان — شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاق.

زۇلالى خىزىر — تىرىكلىك سۈيى، ھاياتبەخش سۇ، ئابى ھايات.

زۇلالى زىندەگانىي — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى كەۋسەر — كەۋسەر (جەننەت بۇلىقى) سۈيى، تىنىق ۋە سوغۇق سۇ.

زۇلالى ھەيات — «زۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالى ھەيۋان — «سۇلالى خىزىر» غا قارالسۇن.

زۇلالىي [زلالى] (پ) ساپ، تىنىق، تازىغا مۇناسىپ.
كۆزنى ئارىغ ئەشكى زۇلالىي قىلىپ،
بەلكى كۆڭۈلنى داغى خالى قىلىپ.
— نەۋائى.

زۇلانە [زولانە] (ئە) «زەۋلانە» گە قارالسۇن.

زۇل ـ ئەكتاف [ذوالاكتاف] (ئە) لەقەم: ئاتاش:
مەشھۇر مۇنداقدۇركىم، ئېگىنلەرىن يارىپ، باغرلەرىن سۆكـ
تۇرۇپ ئەزاب بىلە ئۆلەرلەر ئېـردى. بۇ جىھـەتتىـن ئانى
زۇل ـ ئەكتاف دېدىلەر.

زۇلەل [ذلل] (ئە) خارلىق، پەسلىك (تۆۋەنلىك)، «زۇل» غا قارالسۇن.

زۇلەما [ظلما] (ئە) ناھەق، ناھەقچىلىك، ھەققانىي بولمىغان، پايدىسىز:
زۇلامالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.
— ن. زىيائى.

زۇلجەلال [ذوالجلال] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۇيۇكلۇك ئىگىسى؛ تەكرىنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يا غىياسۇل ـ مۇستەغىس، سەن بەرچەغە فەريادرەس،
ئالىمۇل ـ ئەسرارى ئالەم، يا ئەلىمى زۇلجەلال.
— مەنسۇر باخشى.

تەكرىدىن ھەركىم تىلەر مالى ھەلال،
شول زەمان يەتكۈرگۈسدۇر زۇلجەلال.
— خەراباتى.

زۇلخافىقەين [ذوالخافقين] (ئە) شەرق ۋە غەربنىڭ ھۆكۈمدارى:
ئەببەدەت ئېھسانەھۇ سۇلتان ھۇسەين،
شاھ ئەبۇلغازى مالا ـ زۇلخافىقەين.
— نەۋائى.

زۇلف [زلف] (پ) چاچ، چاچ ئۆرۈمى:
ئىشق ئوتىدا داغلايدۇر، زۇلفى بىلە باغلايدۇر،
ئۆلتۈرگەلى چاغلايدۇر، بۇ قۇل نە زىيان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

ئىشقىنىڭ ئەلچىسىنە كۆڭلۈم مۇنەققەشدار ئېرۇر،
زۇلفىنە تۇشكەن كۆڭۈللەرنىڭ مەقامى دار ئېرۇر.
— سەيفى سەرايى.

زۇلف دامى — چاچ قىلتىقى، چاچ توزىقى:
كۆڭۈل ۋەھشىسىن ئول بىر زۇلف دامىغە ئەسىر ئەتكىل،
نە چاغ سەييادلارغە بىر كىيىك ئۆزرە تالاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

زۇلف رۇخسار — چاچ ۋە چىراي، چاچ ـ يۈز:
ئاي يۈزىنى كۆرگەلى قويماسكى ئول ئەغيارلار،
ئاي بۇلۇتقا بولدى پىنھان زۇلف رۇخسار ئالدىدا.
— نەۋبەتى.

زۇلف زەنجىرى — چاچ ئۆرۈمى، ئاشىقلارنى باغلىۋالغۇچى چاچ، زەنجىرەك چاچ:
خەيالى ۋىسال ئىلە خۇرسەند ئولۇپ،
ئانىڭ زۇلف زەنجىرىغە پەند ئولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلف قۇللابى — چاچ ئۆرۈمى، چاچ بېغى، بېغىشى:
زۇلف قۇللابىغە بۇ جانۇ كۆڭۈل بولدى ئەسىر،
تەلبە قۇشتەك تەلپۈنۇر ھەردەم نەۋا ئەفغان بىلە.
— ئا. نىزارى.

زۇلفۇ چەشمى — چاچ ۋە كۆز:
ئۇششاقە زۇلفۇ چەشمىڭ بولسا بەلاۋە فىتنە،

بول فىتنە ھەم ھۇمايۇن ھەم ئۇل بەلا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇلفۇ خالى — چاچ ۋە خال، چاچ بىلەن مەڭ:
بىرىنىڭ زۇلفۇ خالى دانەۋۇ دام،
بىرىنىڭ قامەتى سەرۋۇ سەنەۋبەر.
— ئاتابى.

زۇلفۇ كاكۇل — چاچ ئۆرۈمى ۋە قىرقىمى، چېچى ۋە كوكۇلىسى:
ئەنبەرى زاراغە خۇش بۇيلۇقنى بېرۇر سۇنبۇلۇك،
كىم ئايىغىغە تۇشۇبدۇر ساچۇ زۇلفۇ كاكۇلۇك.
— قەلەندەر.

زۇلفى ئەرۇسان — كېلىنلەرنىڭ چېچى:
يايىپ بەرگىنى چۈن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپدۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

زۇلفى ئەنبەر بار — ئىپارھىدلىق چاچ، خۇش پۇراق قاپقارا چاچ:
باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئولدەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەر بار ناگەھ پىچۇ خەم چەكتى.
— ئەرشى.

زۇلفى ئەنبەرى سارا — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا ڭ:
ئولتۇرۇر ئەتىر ئەنبەرستان ئىچرە ئول خۇش دىماغ،
خەتتى مۇشكى ناب زۇلفى ئەنبەرى سارا يىگىت.
— مەشھۇرى.

زۇلفى ئەنبەرىن — «زۇلفى ئەنبەر بار» غا قارا ڭ:
پەرى رويىكى ئىسمەت پەردەسىدە ئافتاب ئېردى،
كى زۇلفى ئەنبەرىن رۇخسارەسىدە چۈن نىقاب ئېردى.
— زەلىلى.

زۇلفى پەرىشان — چۇۋۇلغان چاچ، چېچىلىپ تۇرغۇچى چاچ:
سېلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلفى تابدار — ئۆرۈلگەن چاچ.

زۇلفى تابى — چاچ ئۆرۈمى:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.

زۇلفى تارى — چاچ تالاسى.

زۇلفى تەرسا — ناسارا دىنىدىكى قىزلارنىڭ چېچى:
كى ھەر مەرغۇلەسى بىر زۇلفى تەرسا،
بولۇر ئاندىن خىجىل گۇشى نەگىسا.
— ناقىس.

زۇلفى زەمبەر — بۇدۇر چاچ:
چىنۇ ماچىنۇ خىتايدا بولماغاي مانەندىڭىز،
سىزلەيىن بىر قەددى سەركەش زۇلفى چەمبەر بولماغاي.
— قەمبەر ئوغلى.

زۇلفى چەۋگان — چېچى چەۋگان ئوينايدىغان تاياقتەك، چېچى چەۋگاندەك؛ ئۇزۇن چاچ:
كەس باشىمنى گۇيىتەك خەيلىڭ ئاداقى ئىچرە سال،
قويما سەرگەردان مېنى، ئەي زۇلفى چەۋگانىم مېنىڭ.
— لۇتفى.

زۇلفى دال — پۇكۇلگەن چاچ، قايرىما چاچ:
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر، ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.

زۇلفى دەرھەم — چىگىش چاچ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچ:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۋ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

زۇلفى دىلاۋىز — كۆكۈلنى باغلىۋالغۇچى چاچ، كۆكۈلىنى مەپتۇن قىلغۇچى چاچ:
كۆزى، قاشى قىلىپ مېنى ئەنگىز،
لەبى پۇر شۇھەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.

زۇلفى سەۋداسى — مەھبۇبنىڭ چاچلىرىنىڭ ئىشتىياقى، سەۋداسى:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىپ ھەددىن، كۆكۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تاڭ ئولدى سەھەر ئۆتكەنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

زۇلفى سۇمەنسا — خۇشبۇي چاچ.

زۇلفى سۇمبۇل — سۇمبۇل چاچ، خۇشبۇي قارا چاچ:
كىم كۆرۈپدۇر دەھر ئارا سەندەك پەرىزادى زەمان،
زۇلفى سۇنبۇل، خالى مۇشكىن، ئارەزى رەخشان يىگىت.
— قەلەندەر.

زۇلفى سىلسىلى — «زۇلف زەنجىرى»گە قارا ڭ:
زۇلفى سىلسىلىنى ئول ئاي يۈزىگە نىقاب ئېتەر،
غەمزە قولىغا ئالمايىن نازۇ كەرەشمە دىن تەرق.
— زەلىلى.

زۇلفى سىياھى — قاپقارا چاچ:
يۇزىن مېھرى خەيال ئەتمەك ئەسىرى ئىشقىغە گويا،
پەرىشان ھەر تەرەف زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر.
— گۇمنام.

زۇلفى قۇللاب قاتتىق چاڭگاك چاچ؛ يالغان چاچ:
تاپماغۇڭدۇر ئىستەسەڭ مەشھۇرى شەيدادىن كۆكۈل،

كىم ھەمە شەيدا كۆڭۈل زۇلفى قۇللابىدەدۇر.
— مەشھۇرى.

زۇلفى مۇسەلسەل — «زۇلف زەنجىرى» گە قارالغ:
كاكۇلىن ئەژدەرھاسى دەي، زۇلفى مۇسەلسەلىنمۇ دەي،
نەرگىسى جادۇسىنمۇ دەي، كۆڭلۈم ئالۇرغە ئافەتى.
— ئەرشى.

زۇلفى مۇشكىن — قاپقارا چاچ، ئىپارەك قارا ۋە خۇش پۇراق چاچ:
نې ئۇچۇن ئالەمنى خۇشبۇيۇ مۇنەۋۋەر قىلماسۇن،
ئەنبەر ئاسا زۇلفى مۇشكىنۇ قۇياش رۇخسارى بار.
— قەلەندەر.

زۇلفى يار — يارنىڭ چېچى، مەھبۇبنىڭ چېچى:
مېنى كۆرسە قاچادۇر شەيخۇل ـ ئىسلام ئەھرەمەن يەڭلىغ،
نېچۇن بوينۇمدا زۇلفى يار چىرماشقان تۇماردىم بار.
— گۇمنام.

زۇلفى يەلدا — قاپقارا چاچ، كېچىدەك قارا چاچ:
ئەي شەھەنشاھى جەھان ئالدىڭدا بۇ ئاجىز غۇلام،
سۇبھى «ۋەششەمسى» يۈزۈڭنى زۇلفى يەلدا قىلدى شام.
— موللا سالىھ.

زۇلفەين [زلفين] (ئە) ئىككى ئۆرۈمە چاچ، ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچ.

زۇلفىقار [ذوالفقار] (ئە) ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تارتۇق قىلغان):
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سەۋار،
ئەلىيۇر رىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. نىزارى.

مۇنافىقلارغا بۇ مەيدان ئىچىدە،
تىلمىدۇر رۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.
— زەلىلى.

زۇلفىن [زلفين] (پ) ئىشىك، ساندۇقلارنىڭ قۇلۇپ سالىدىغان ھالقىسى، قاغىتۇمشۇق:
تۇتۇپ قۇلۇق ئاغزى زۇلفىنى مەھكەم،
ئېتىپ ئىما ئانى ئاچماسقا ئول ھەم.
— نەۋائى.

زۇلقافىيەتەين [ذوالقافيتين] (ئە) ئىككى قاپىيىلىك، قوش قاپىيىلىك بەيىت.

زۇلقەرنەين [ذوالقرنين] (ئە) ئىككى مۇڭگۈزلۈك (دۇنيا قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخس ـ ئىسكەندەرنىڭ لەقىمى):
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرى-
نى ئۆزىگە بويسۇندۇرغانى.
— ئىسكەندەر نامە.

زۇلقەئدە [ذوالقعده] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي نامى.

زۇلل [ذل] (ئە) «زول» غا قارالغ.

زۇللىسانەين [ذواللسانين] (ئە) ئىككى تىل ئىگىسى، ئىككى تىللىق، ئىككى تىل بىلگۈچى.

زۇلۇم [ظلم] (ئە) جەۋر، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم؛ ئازاب، دەرد:
كۆڭۈل ئالۇردا ماڭا لۇتف بىھىساب ئەتتىڭ،
يەنە نە ئىبرىدىكى بۇ زۇلۇم ئىلە ئىتاب ماڭا.
— ئابىد قۇمۇلى.

فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇلۇم ئەتمەك — ئۇستۇن كەلمەك؛ زوراۋانلىق قىلماق:
دەرھر بەريان، شوخ بەريان زۇلۇم ئىتەر گەردۇن داغى،
كۆرمەدىم مۇنداغ جەفا ئەھلىنى مەن ئەسرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

زۇلۇم ئەيلەمەك — «زۇلۇم ئەتمەك» كە قارالغ:
قايىتا ئالمان بويۇن ئاندىن نەچە زۇلۇم ئەيلەسە كۆپ،
قۇلدا يوق ئاچچىغلاسە خاجە رىزادىن غەيرى.
— ئەرشى.

زۇلۇم بىداد — ئازاب ـ ئوقۇبەت، ئادالەتسىزلىك:
غۇنچە يەڭلىغ يۈرەكسىمنى تەھبەتەھ قان ئەيلەبان،
مەن يەتىمغە رەھم قىلماي زۇلۇم بىداد ئەتتىڭىز.
— نەۋائى.

زۇلۇم پەرران قىلماق — زۇلۇم يەتكۈزمەك.
زۇلۇم چەكمەك — جەۋر ـ ستەم كۆرمەك.
زۇلمۇ ستەم — زۇلۇم ۋە ئازاب، ئېغىر كۈلپەت:
زۇلمۇ ستەمنى زۇلفۇڭۇ كافىر كۆزۈڭگە ئۆگرەتىپ،
بۇ كەڭ جەھاننى سەن ماڭا بىر تار زىندان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

زۇلۇم ئېلى — زۇلۇم قىلغۇچىلار، جاپا سالغۇچىلار:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بەلا قۇتىن،
نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلۇم ئېلىدىن غەمگۈزاردىم بار.
— گۇمنام.

زۇلمى گەردۇن — پەلەك زۇلمى، ئالەم (جاھاننىڭ) كۈلپىتى:
ئەي مۇسۇلمانلار، نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەۋرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

زۇلمى نەمايان — زۇلۇم كۆرسەتمەك، كۈلپەت سالماق:
ئەي ئەجەل ئاھىستەرەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،

قىبىلە گاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەيدىگ.
— ئا. نىزارى.

زۇلمات [ظلمات] (ئە) 1) «زۇلمەت» كە قارالغ:
ئول تەرەفنى تۇرفە زۇلمات ئىكەن،
ھەر دۇبە قۇمسىز سۇمۇلات ئىكەن.
— زەلىلى.
2) ئەپسانىۋى جاي نامى:
ھەزرەتى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىگ «ئابى ھەيات» ئىزدەپ زۇلماتقا كىرگەنى.
— «ئىسكەندەرنامە».

ساچ زۇلماتى — قاپقارا چاچ.

زۇلمانىي [ظلمانى] (ئە) 1) قارائغۇ، قارائغۇلۇققا مەنسۇپ؛ زۇلمەتلىك. 2) قارا، قاپقارا.

زۇلمانىي ھىجاب — 1) قارائغۇلۇق پەردىسى. 2) نەپس خاھىشى.

زۇلمەت [ظلمت] (ئە) [كۆپلۈكى: زۇلۇمات] قارائغۇلۇق، زۇلمەت:
قۇتۇلدى ھەجرىدىن ياپتى فەراغەت،
يانىپ ۋەسلى چىراغى، كەتتى زۇلمەت.
— خىرقىتى.

زۇلمەت ئاسا — قارائغۇلۇق، قاپقارائغۇ زۇلمەتكە ئوخشاش؛ زۇلمەتلىك:
ساقىيا، ئابى ھەياتى مەي بىلە كۆلبەم يارۇت،
كىم فىراق ئوتىدىن ئاندا زۇلمەت ئاسا بولدى دۇد.
— نەۋايى.

زۇلمەت ئامىز — قارائغۇلاشقان، قارائغۇ چۈشكەن.

زۇلمەت ئەفگەن — 1) قارائغۇ. 2) قارائغۇلۇق چۈشۈرگۈچى

زۇلمەت ئەفگەن بولماق — قارائغۇلۇق چۈشمەك.

زۇلمەت ئەندۇد — قاپقارائغۇ، ناھايىتى قارائغۇ، زۇلمەت؛ قارائغۇلۇق قاپلىغان.

زۇلمەت ئەھلى — گۇمراھلار؛ غەيرىي دىندىكىلەر؛ جاھىللار.

زۇلمەت زەدا — قارائغۇلۇقنى كەتكۈزىدىغان، يوق قىلىدىغان.

زۇلمەت زۇدا — «زۇلمەت زەدا» غا قارالغ.

زۇلمەت فىشان — قارائغۇلۇق چاچقۇچى، پەيدا قىلغۇچى؛ تۇم قارا، قاپقارا.

زۇلمەت كىردار — قارائغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى؛ دۇنيا، جاھان.

زۇلمەت نىشىن — زۇلمەت ئىچىدە ئولتۇرغۇچى، قارائغۇلۇقنى ماكان قىلغۇچى.

شەمئىنى دەرمەن تۇتۇن ئىچرە ئىبرۇر زۇلمەت نىشىن،
گەر كۆرەر ئىبرسەم يۇزىنى زۇلفى ئەنبەر بار ئارا.
— مەشھۇرى.

زۇلمەتى كۇفر — گۇمراھلىق زۇلمىتى، قارائغۇلۇقى.

زۇلمەتى مىھر — يورۇقلۇق يېنىدىكى زۇلمەت:
بۇ گەرد ئەۋاجىدۇركىم زۇلمەتى مىھر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۇز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

زۇلمەت ئىسيان — گۇناھكارلىق.

زۇلم پىشە [ظلم پيشه] (ئە + پ) زالىم، ستەمكار:
مۇنچەمۇ بولغاي ستەم چۇن زۇلم پىشە سەڭگىدىل،
ھەر دەمى يۇز جەۋرى قىلسە ئول قىلۇر ھەم ئازلىق.
— ئەرشى.

زۇلمكار [ظلمكار] (ئە + پ) ئەزگۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى؛ زالىم:
ئۇ نە يوقدۇر زۇلمكارلاردا پەرۋا،
كىمە مۇڭغايسۇن ئايتىپ دەردۇ دەئۋا.
— سەيفى سەرايى.

زۇلمكىش [ظلم كيش] (ئە + پ) زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن، زۇلۇمكار:
بارچەغە ئەيلەپ ستەم ھەم ئەيلەپ ئازارتۇغراق ماڭا،
زۇلمكىشلىك بابىدا ئەرشنى ئۇستاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

زۇلم گۇستەر [ظلم گستر] (ئە + پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.

زۇلمىنەن [ذوالمنن] (ئە) كۆپ ياخشىلىقلار قىلغان زات؛ تەڭرى؛ ياخشىلىق ۋە ئېھسانلار ئىگىسى؛ ئېھسانلار:
زىبا سەنەمۇ بادەئى گۇل رەڭسىز ئولماس،
ھەر كىمسەكى لۇتفۇ كەرەمى زۇلمىنەن ئىستەر.
— تەجەللى.

زۇلھەججە [ذوالحجه] (ئە) ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي نامى.

زۇلھىججە [ذوالحجه] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالغ.

زۇلۇم [ظلوم] (ئە) «زۇلم» غا قارالغ:
جوھۇد دېدى: باردۇر بۇلاردا پۇلۇم،
بېرەلمىس پۇلۇمنى قىلۇرمەن زۇلۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زۇلۇمات [ظلمات] (ئە) «زۇلمەت» كە قارالغ.

زۇلئىقتىدار [ذوالاقتدار] (ئە) ئىقتىدار ئىگىسى؛ ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك.

زۇمرە [زمره] (ئە) توپ، جامائەت، گۇرۇھ؛ بۆلەك،

قىسىم؛ خىل، تۈر؛ جىنس:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ۋاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد قۇمۇلى.
قاندا شادان زۇمرەسى مەقبۇلى دانا بولغۇسى،
قاندا نابىنا كىلىپ مەنزۇرى بىنا بولغۇسى.
— مەشھۇرى.

زۇمرەئى ئەۋباش — بەكۈاشلار.
زۇمرەئى تەھقىق — ھەققەتچىلەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى كۇففار — كۇپپارلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى مەھرەم — مەھرەملەر توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ھۇججاج — ھاجىلار توپى، گۇرۇھى.
زۇمرەئى ئىشق — ئاشىقلار.

زۇمرەد [زمرد] (پ) «زۇمۇررەد» كە قارالسۇن.

زۇمۇخت [زمخت] (پ) 1) بىر خىل ئاچچىق ئۆسۈملۈك؛ ئاچچىق. 2) قوپال، سوغۇق چىراي، سۆرۈن تەلەت.

زۇمۇختۇەش [زمخت وش] (پ) «زۇمۇخت» قا قارالسۇن:
ئۆز ئىلگىدە بىر ئانار بولسا بىلمەسكى، نېچە پەردە ۋە نېچە خانەسى بار ۋە ھەر پەردە ۋە ھەر خانەسىدە نېچە دانەسى بار. ئۇل دانە ئاچچىغمۇدۇر يا زۇمۇختۇەش يا چۇچۇكمۇدۇر ۋە يا مەيخۇش.
— نەۋابى.

زۇمۇررەد [زمرد] (پ) يېشىل؛ يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش، زۇمرەت:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۆزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۇلخەن ئىچىدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.
تۇشۇپ گۇل ئەكسى بۇلبۇل بولدى چۇن ئوت،
زۇمرۇررەد ئىردە بۇلبۇل بولدى ياقۇت.
— خىرقەتى.

زۇمۇررەد پوش [زمرد پوش] (پ) چىرايلىق، قىممەت باھا كۆك لىباسلىق، يېشىل كىيىملىك:
ئۇل ئىكى رەھرەۋى زۇمۇررەد پوش،
رەھنەمايى ئانىك، نېچۇككى سۇرۇش.
— نەۋابى.

زۇمۇررەد فام [زمرد فام] (پ) «زۇمۇررەد گۇن» غا قارالسۇن.

زۇمۇررەد گۇن [زمر كون] (پ) زۇمرەت رەڭلىك، يېشىل رەڭلىك:
گوييا توتى خەتلىك بىرلە لەبنىدىن سۇردى نۇتق،
كىم لىباس ئولدى زۇمۇررەد گۇن ئاڭا مىنقار لەئل.
— نەۋابى.

زۇننار [زنار] (پ) 1) خرىستىئان دىنىدىكىلەرنىڭ بېلىگە باغلايدىغان بەلۋېغى، بەلۋاغ:
شەيخ سەنئاندەك ماڭا ئول مەھۋەشى تەرسا سىفەت،
قاشلارىنى بۇت قىلىپ زۇلفىنى زۇننار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.
سۇجۇدى كەئبەگى دەير ئەيلەسەم ئەگەر ئەجەب ئېرمەس،
قولۇمدا ساغەرى سەھبا، بېلىمدە رىشتەگى زۇننار.
— سەبۇرى.
2) بۇت؛ ئۆزنىگە چوقۇندۇرغۇچى، تارتقۇچى:
ھەۋابى كاكۇلى كۇفرۇڭنى ئەيلەبان زۇننار،
ساچىڭ سەۋادى خىيالىنى مەن رىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
3) (بوينىغا ئاسىدىغان) زىننەت بۇيۇمى:
يولدا بىر مەھۋەشنى كۆردۇم ئۆزگەچە رەفتارى بار،
باشىدا گۇلگۇن جەلاسى ئۆشىنده زۇننارى بار.
— مەھزۇن خوتەنى.

زۇنۇب [ذنوب] (ئە) [بىرلىكى: زەنب] گۇناھلار، ئەيىبلەر، »زەنب» كە قارالسۇن.

زۇھا [ضحى] (ئە) يېڭى چىققان كۇن، چاشگاھ ۋاقتىدىكى قۇياش:
مەھۋەشى خاتىر كەشۇ شىرىن سۇخەن نازۇك ئەدا،
پاكلىق بابىدا مەرىيەم، ھۇسن ۋەششەمسۇ زۇھا.
— قەلەندەر.

زۇھەل [زحل] (ئە) زۇھەل يۇلتۇزى، ساتۇرن يۇلتۇزى:
ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۇن جەۋزانى يىغماقلىق.
— زەلىلى.
زۇھەل رەڭ — يۇلتۇز رەڭلىك، چىرايلىق.
زۇھەل رەڭ بولماق — يۇلتۇز رەڭگىدە بولماق.

زۇھەلۇەش [زحل وش] (ئە + پ) زۇھەلگە، ساتۇرن يۇلتۇزىغا ئوخشاش.

زۇھد [زهد] (ئە) دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەقۋادارلىق:
تاكى تاپسە سەلاھ تائەتكە،
ئەيلەسە زۇھد ئىلە ئىبادەتكە.
— ن. زىيائى.
زۇھد ئەھلى — دۇنيادىن ۋاز كەچكەنلەر، دەرۋىشلەر:
زۇھد ئەھلىن قويكى، ھەرچەند نۇش ئىبتەر كەۋسەر سۇيىن،
بىردەمى ھەم بولسە بولغىل رىندى دەرد ئاشام ئىلە.
— ئەرشى.
زۇھد ئەيلەمەك — تەقۋادار بولماق، تائەت ـ ئىبادەت

قىلماق:
قۇربى ھەقدىن ئىنزدەسەك ئىلمۇ ئەمەل زۇھد ئەيلەگىل،
دەۋلەتى دۇنياۋۇ ئۇقبا سىيم ئىلە زەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

زۇھد تارۇپۇدى — پەرھىزكارلىق، سوپىلىققا دالالەت قىلغۇچى ئەسۋابلار.
— نەۋايى.

زۇھد شىيۋە — تائەت ـ ئىبادەتنى ئادەت قىلغۇچى، تەقۋادار:
سەن شەيخ زۇھ شىيۋە، مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
— تەجەللى.

زۇھدفۇرۇش — تائەت ـ ئىبادىتىنى، تەقۋادارلىقىنى سۇيىئىستېمال قىلغۇچى؛ رىياكار سوپى.

زۇھدۇ تائەت — تەقۋادارلىق ۋە ئىبادەت:
كۆرمەسەم يۈزۈڭ، ئەي جان، رەقبۇ ئۇستىخانلار بولۇر خەشەك،
تەرك ئولۇر بۇ ۋەجھدىن كىم ھەمە زۇھدۇ تائەت.
— موللا بىلال.

زۇھدۇ تەقۋا — ئىبادەت ۋە تەقۋادارلىق.

زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ — زاھىدلىق، تەقۋادارلىق ۋە دىيانەت:
تا تېرىكسەن تەگرى يادىنى ئۇنۇتما بىر دەمى،
ئەيلەگىل پىشە بۇ يولدا زۇھدۇ تەقۋايۇ سەلاھ.
— ئابىد قۇمۇلى.

زۇھدۇ رىيا — زاھىدلىق ۋە ساختىپەزلىك، ساختا تەقۋادارلىق:
تەۋبە قىل زۇھدۇ رىيايىغە بۇرۇنراق، ھافىزا،
بەسكى ئاچماسدا ئىشىكنى بۇ كېچە مەيخانەغە.
— ھافىز شىرازى.

زۇھد ئېلى — زاھىدلار، تەقۋادارلار:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھىمدۇر.
— ئەرشى.

زۇھدى بەكەمال — كامالەتكە يەتكەن تەقۋادار.

زۇھدى پارسا — يامان ئىشلاردىن ساقلىنىپ تائەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
ئەتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئەلگە بولماسا، يارەب،
يوق ئاندا فايدەسى زۇھدى پارسالغىنىڭ.
— گۈمنام.

زۇھدى رىيا — يالغان سوپىلىق، ساختا تەقۋادارلىق:
نېتەي بۇ زۇھدى رىيانى مەسجىدى ئىچرە مۇدام،
بارىپ سەنەمكەدەگە زىكرى رەببەتا قىلايىن.
— ئەرشى.

زۇھر [ظهر] (ئە) چۈش ۋاقتى، قىيام ۋاقتى.

زۇھر رەكەئاتى — چۈش ۋاقتى ئوقۇلىدىغان نامازرەكەتلىرى.

زۇھرە [زهره] (پ) چولپان يۇلتۇز، زۆھرە، ۋېنېرا:
بۇ سۆز ئەنگىز مەنى ئەفسانە پەرداز،
نەۋادا زۇھرەيۇ زۇھراغا دەمساز.
— لۇتفى.

زۇھرەۋۇ جىبىن — زۆھرە يۇلتۇزىدەك جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق يۈز، جامال؛ جۇلالىنىپ تۇرغان، زۆھرە يۇلتۇزىدەك:
ئەي زۇھرە جەبىن ماھ پەيكەر،
يوقدۇر ساڭا ھۇسنىدە بەرابەر.
— مەشھۇرى.

زۇھرەۋۇ ئاي — زۆھرە يۇلتۇز ۋە ئاي:
سېنىڭ بەزمىڭدە، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئاياقچى مېھرۇ ساقى زۇھرەۋۇ ئاي.
— سەيىد ئەھمەد.

زۇھرەۋەش [زهره‌وش] (پ) زۆھرە، چولپان كەبى؛ چىرايلىق، پارلاق:
ئۇدۇ سەندەل بىلە ياساپ ئاڭا چەك،
زۇھرەۋەش چالماغ ئەيلەبان ئاھەك.
— نەۋابى.

زۇھھاد [زهاد] (ئە) [بىرلىكى: زاھىد] زاھىتلار، «زاھىد» قا قارالىڭ:
ھەيف يۈز ھەيفكى ئۇمر ئۆتتى ئىبادەت قىلماي،
زۇھھاد سەر چەشمەسىدە ھېچ تەھارەت قىلماي.
— مەشھۇرى.

زۇھھاد كۇش — زاھىدلارنىڭ قاتىلى، زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى:
تاپىپ ئاتەشگاھ ئىشقىن ئەھلى ھۇش،
پارسا سوزەندەيۇ زۇھھاد كۇش.
— نەۋايى.

زۇھۇر [ظهور] (ئە) كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
خۇشا، ھۇسنۇڭ زۇھۇرى مەسجىدۇ مەيخانەدە پەيدا،
بولۇيدۇر ئىشقىدا ھەيرانۇ بىخۇد مۇئمىنۇ تەرسا.
— ئەرشى.

زۇھۇر ئەتمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، بىلىنمەك، پەيدا بولماق:
ھەرگىز سەلاتىنى ئالى مىقدار مۇلازىمەتى خاتىرىمغە خۇتۇر قىلمايدۇر ئېردى ۋە خەۋاقى سىپىھر ئىقتىدار تەمەننا سى باتىنىمدا زۇھۇر ئەتمەيدۇر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

زۇھۇرغه كەلمەك — پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا كەلمەك.
زۇھۇر قىلماق — «زۇھۇر ئەتمەك» كە قارالسۇن.
زۇھۇرى بىدايەت — دەسلەپ پەيدا بولۇش، تۇنجى كۆرۈنۈش.
زۇۋاله [زوالە] (پ) زۇۋۇلا (خېمىرنىڭ راسلانغان بىر بۆلىكى):
... خادىملەرى سۇفراسىدە ئاي گىردەسى ۋە قۇياش قۇرسى ئىككى فەتىر ۋە تەبياخلارى تەختەسىدە كەھكەشان شەكلى ئۈ سەپكەن بىر زۇۋاله خەمىر.
— نەۋايى.
زۇئۇم [زعم] (ئە) گۇمان، شۈبھە.
زى [ذى] (ئە) ساھىب، ئىگە، «زۇ» غا قارالسۇن.
زى ھەيات — ھايات ئىگىسى؛ جانلىق، تىرىك:
زى ھەيات ئۆلمەك ئۈچۈندۇر ئاقىبەت،
بۇيلە تەھقىق ئەتتى ئەھلى مەئرىفەت.
— نەۋايى.
زىبەبەس [زى بس] (پ) بەس، كۇپايە، بولدى:
نېگە يادىدا ئەرشى، روزگارىڭ بولماسۇن تىيرە،
زىبەسكىم دەھر ئارا ئانداق كۆزۈ قاشى قارا يوقتۇر.
— ئەرشى.
ئەبەس گەرچە يۇرۇرمەن ئاھ ئۇرۇپ ئىشقىڭدا قان يىغلاپ،
زىبەس مەھبۇبلار ئىچرە سېنىڭدەك بۆۋفا يوقتۇر.
— ئەرشى.
زىبەك [زيبک] (ئە) سمام.
زىبھ [ذبح] (ئە) سويۇش، بوغۇزلاش؛ قۇربان قىلىش.
زىبھ بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك، سويۇلماق.
زىبھ قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قۇربان قىلماق.
زىج [زيج] (ئە) ئاسترونومىيە جەدۋىلى؛ تەقۋىم:
چۇ بەخت گەختەرى سەئد ئولمادى نەسۇد، ئەيكىم،
سىپىھر زىجىنى ھەل قىلغالى رەسەد قىلدىڭ.
— نەۋايى.
زىج بىتماق — ئاسترونومىك جەدۋەل تۈزمەك.
زىجان [ذي جان] (پ + ئە) جانلىق نەرسىلەر، جانلىقلار، جان، ھايات ئىگىلىرى:
تەئرىنىڭ رەھمەتىگە زىجانغە،
ئەنبيا ھېھرى ياخشى ئىنسانغە.
— ن. زىيائى.
زىد [ضد] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى؛ ئەكسى:
بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كۆپ ئىلتىفات،
كۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
زىد تۆرت زىد — بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى تۆت ئۇنسۇر (تۇپراق، سۇ، ھاۋا، ئوت).
زىدد [ضد] (ئە) «زىد» كە قارالسۇن.
زىددەين [ضدين] قارىمۇ قارشىلىق، ئىككى قارىمۇ قارشى ئېلىپبېنت:
ھەمىشە تا ئەناسىر تۆرت زىددەين،
قىلۇر تەركىبى ئىنسانىنى مۇۋافىق.
— نەۋايى.
زىددىيەت [ضديت] (ئە) قارشىلىق، قارىمۇ قارشىلىق، كېلىشەلمەسلىك، زىددىيەت.
زىر [زير] (پ) 1) ئاست، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، ئاستى:
مەسىسى ۋۇجۇدۇڭنى سېنىڭ زىر قىلۇر،
زەرگەرى ھەققانى چۇ مەنزەر قىلۇر.
— زەلىلى.
2) مۇزىكىدا ئەڭ ئىنچىكە، يېقىملىق ئاۋاز، نازۇك تاۋۇش:
ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.
— ئەرشى.
3) سىڭىش، ئولتۇرۇش، ئۆزلىشىش:
سۇھبەتى ئالىم كۆڭۈلغە زىر ئېتەر،
ئول كىشى ھەق بۇيرۇغاننى تېز ئېتەر.
— خەراباتى.
زىرۇ بەم — ئەڭ ئىنچىكە ۋە ئەڭ بوم، نازۇك تاۋۇش:
چالدى مەگەر مۇغەننىيلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىر مۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇ بەم.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر — ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ ئاغدۇرۇلغان، تىنچسىز:
زىرۇ زەبەر خەتىگىنىڭ مەزمۇنىدىن بىلۇرمەن،
ھەر ھەرفىدۇر رىسالە، ھەر نۇكتەسى رىۋايەت.
— زەلىلى.
زىرۇ زەبەر قىلماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق، خارۇزار قىلماق:
نە مۇشكىلدۇر، مۇسۇلمانلار، ئىشتىمەسدۇر پەرىزادىم،
فىغانۇ نالەدىن ئالەمنى گەر زىرۇ زەبەر قىلسام.
— قەلەندەر.
زىرۇ زەبەر ئولماق — ئاستىن ـ ئۈستۈن بولماق؛ تۇرلۇك ھالەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەك؛ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشمەك، قاتتىق ئازابنى باشتىن كەچۈرمەك.
زىرى تۇراب — تۇپراق ئاستىدا:
بۇ سەھرا شەھەر ئەھلى زىرى تۇراب،

بولۇپ گەردەۋىل شەھرى خاكى تۇراب.
— موللا شاكىر.

زىرى خاك — توپا ئاستىدا:
دۇئا بىرلە گەيلەك ئۇلارنى ھەلاك،
ھەمە قەۋمى بەد قاغۇسى زىرى خاك.
— موللا شاكىر.

زىرى نىگىن — بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى، قارام، تەۋە.

زىرائەت [زىراعت] (ئە) تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق؛ زىرائەت:
زىرائەت گۈشىدا رىيازەت قىلىپ،
رىيازەت گۈشىدا زىرائەت قىلىپ.
— غەربىي.

زىرە [زيرە] (پ) «زىر» گە قارالسۇن:
ئانىڭ ھەربىر سۆزى كەلدى قۇلاقىمغە بولۇپ زىرە،
بۇ كۆڭلۇم دەر بەدەر گۈزدەر تاپائالماي قايان كەتتى.
— موللا سالىھ.

زىردەست [زير دست] (پ) تەۋە، قارام، بىراۋنىڭ قول ئاستىدا ياشىغۇچى؛ بىراۋنىڭ قولى ئاستىدىكى؛ مەغلۇپ، زەئىپ:
تاكى بەردى، گەي قەلەندەر، لۇتفىدىن جامى مۇراد،
تالىئىمنىڭ زىردەستى چەرخى گەردۇندۇر بۇ كۇن.
— قەلەندەر.

زىردەست قىلماق — ئۆزىگە بويسۇندۇرماق، تەۋە قىلماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم قىلماق.

زىردەست ئولماق — تەۋە بولماق، مەغلۇپ ۋە مەھكۇم بولماق، بويسۇنماق.

زىرىھ [زىرە] (پ) 1) زىرە، ھالقا. 2) ساۋۇت، تۆمۇردىن ئىشلەنگەن ئۇرۇش كىيىمى:
زىرىھۇ قالقان كېرەك ئىسلام بىدىن ئەھلىغە،
ئاشىقى جانبازنىڭ ئىشتەر سەلاھى ئۆزگەدۇر.
— گۈمنام.

زىرىھ ئۆزرە زىرىھ — زەنجىر، ھالقا ـ ھالقا.

زىرىھپۇش [زرە پوش] (پ) ساۋۇت كىيگەن:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جۇش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپۇش.
— لۇتفى.

زىرىھگەر [زرەگر] (پ) 1) زىرە، ھالقا ياسىغۇچى، زەرگەر. 2) ساۋۇت، تۆمۈر كىيىم ياسىغۇچى.

زىست [زيست] (پ) ھايات، تىرىكلىك.

زىست قىلماق — ياشىماق، تىرىكچىلىك قىلماق:
نە ئۇچۇنكى، ھەرگىز نەفسىم مۇرادى بىلە زىست قىلمايدۇرمەن.
— نەۋائى.

زىشت [زشت] (پ) سەت، خۇنۇك يامان:
كى تەقدىر ئۆزگە بولمايدۇر بىتىلگەن سەرنەۋشت ئىچرە،
قارىغان چاغدا ئەل ئاغزىدا قالدىم ئىچرە زىشت ئىچرە.
— موللا سالىھ.

زىشت خۇي — خۇيى سەت، خۇيى يامان:
بىر دىرەم بەرسە ساڭا بىر زىشت خۇي،
دېمەگىن يۇسۇف مەسەللىك خوب روي.
— ئەھمەدى.

زىشت روي — چىرايى سەت، كۆرۈمسىز، سۆرۈن تەلەت:
كۆردى كىم ئەلەمدە مۇنداق قاتىلى يەكتا ساۋۇق،
زىشت رويۇ تۇندخۇ سەخت مەھمتا ساۋۇق.
— ئەرشى.

زىفاف [زفاف] (ئە) توي، نىكاھ:
زىفاف كېچەسى ئەسھابغە بۇيۇردىلەركى، ...
— نەۋائى.

زىكر [ذكر] (ئە) سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش؛ شەرھلەش:
يۇزۇڭنى كۆرمەگەننى كۆز دېمەسمەن،
سېنىڭ زىكرىڭ ئەمەسنى سۆز دېمەسمەن.
— خىرقىتى.

بارى ئەلنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئۇل گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەر كىم ئۇل پەرىغە خىزىر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

زىكر ئايتماق — خۇدانىڭ نامىنى تەكرارلىماق، تىلغا ئالماق، ئەسلىمەك:
زىكر ئايتقىل، شۈكرى ئايتقىل، يىغلاغىل شەۋقى مەدام،
بارچە ئەئزا روزى مەھشەردە گۈۋاھ بولدى، دەرىغ.
— شەۋقى.

زىكر ئەتمەك — سۆزلىمەك، تىلغا ئالماق، بايان قىلماق.

زىكر ئەيلەمەك — «زىكر ئەتمەك» كە قارالسۇن:
جامۇمەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.
— ئەرشى.

زىكر بولماق — تىلغا ئېلىنماق، بايان قىلماق.

زىكر قىلماق — تىلغا ئالماق، بايان قىلماق، ئەسلەمەك؛ يازماق.

زىكر بالى — قىزغىن ماختاش؛ خىيال قانىتى:
بىكىتمەس دىلرەباسى زىكرى بالىن،
گەگەر ئىستەر دىلئارامى جەمالىن.
— خىرقىتى.

زىكرى جەھر — ئاشكارا سۆزلەش، ئاشكارا تىلغا ئېلىش.

زىكرى زەبان — سۆز، سۆز قىلىش، زۇۋان سۈرۈش:
جەمال شاھى جەھان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانە دان قىل، ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

زىكرى مەھبۇب — يارنىڭ سۆزى، مەھبۇبنىڭ بايانى:
ئەللاھ ـ ئەللاھ دەپ گۈناھ دەردىڭ دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مەھبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى، دەرىخ.
— شەۋقى.

زىكرى ھەق — راست گەپ؛ خۇدانى ئەسلەش:
شەۋقى ھالىڭغە رۇجۇئ قىل بولماغىل ئەفسانە گۈي،
ئىشق بىرلەن زىكرى ھەقدىن ئۆزگەسى پۈركار ئەمەس.
— شەۋقى.

زىل [ظل] (ئە) سايە؛ ھامىي:
تەۋانايى بەدەن ھەم قۇۋۋەتى دىل،
چىرايلىغ سۈرەتۇ رەۋشەن چىراي زىل.
— ناقىس.

زىلى رەئىەت — مېھرىبانلىق سايىسى.
زىلى شەفقەت — رەھىمدىللىك، شەپقەت ھامىيلىقى.
زىلى ھەق — «زىلى ئىلاھ» قا قارالا.
زىلى ئىقبال — بەخت ئىگىسى.
زىلى ئىلاھ — 1) خۇدانىڭ سايىسى، خۇدانىڭ ھامىيلىقى. 2) پادىشاھ:
شەھرىيارى بار ئىدى شاھلارگە شاھ،
ئالەم ئەھلى باشىدە زىلى ئىلاھ.
— نەۋايى.

زىلى ئىلاھىي — «زىلى ئىلاھ» قا قارالا.
زىلال [زلال] (ئە) 1) تىنىق، تازا، سۈزۈك. 2) تىنىق، سۈزۈك، تازا شېرىن سۇ.
زىلالى سافىي — مەنىلىك، مېغىزلىق گەپ.
زىلزىلە [زلزلە] (ئە) قىمىرلاش، تىترەش، زىلزىلە:
رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتار سەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

زىلقەئدە [ذى القعدە] (ئە) «زۇلقەئدە» گە قارالا.
زىلل [ظل] (ئە) «زىل» گە قارالا.
زىللى ئاتىفەت — «زىللى رەئىەت» گە قارالا:
تانۇماس ئەسلى ئۆز سىفەتلەرىنى،
بۇ ئۇلۇغ زىللى ئاتىفەتلەرىنى.
— ن. زىيائى.

زىللى جاھ — مەرتىۋە سايىسى، كۆلەڭگىسى؛ ئۇلۇغۋارلىق.
زىللى رەھمەت — مېھرىبانلىق، شەپقەت سايىسى.
زىللى ئىقبال — بەخت، ئىقبال سايىسى.
زىللى ئىلاھ — خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ.
زىللەت [ذلت] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك، پەسلىك:
قانى دىلغە ئىرادەڭ تۇشتى قويدى لالە يەڭلىغ دىل،
كىشى سادىق ئەمەس ئىشقىڭدا زىللەت يەتتى خالىڭدىن.
— گۈمنام.

زىللۇللاھ [ظل الله] (ئە) خۇدانىڭ سايىسى؛ پادىشاھ:
يانە مۇنداغ دېدى ھەببى ئىلاھ،
شاھلار بارەسىدە زىللۇللاھ.
— ن. زىيائى.

زىلھىججە [ذى الحجە] (ئە) «زۇلھەججە» گە قارالا.
زىمام [زمام] (ئە) 1) يۈگەن، تىزگىن. 2) ئىختىيار.
زىمامى خىيال — خىيال تىزگىنى، پىكىر يۈگىنى:
كېتىپدۇر قولىدىن زىمامى خىيال،
بولۇپدۇر ئاڭا ئارزۇيى ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىمان [ضمان] (ئە) كېپىل، كېپىللىك؛ كېپىل بولۇش:
چۇ شەھ خەلق رىزقىغە بولمىش زىيان،
ئېرۇر ئارتۇق ئۆكسۈك يېتۇرمەك يامان.
— نەۋايى.

زىممە [ذمە] (ئە) مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيەت، بۇرچ؛ قەرز:
ئەما ئەل زىممەسىدە ئېردى ۋە ئون مىڭنى، ئەلگە كەچتى
ۋە ئون مىڭنى ئالدى.
— نەۋايى.

زىمن [ضمن] (ئە) 1) ئارا، ئوتتۇرا، ئىچ؛ ئارىسىدا، ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە. 2) مەقسەت، ئىستەك.
زىن [زين] (پ) ئېگەر:
كى ئەكسەر كۈنلەرى رەخش ئەيلەبان زىن،
ئالىپ كۆپ نەۋجەۋانى ئىلفەت ئايىن.
— ناقىس.

ۋەلەددىن زىرا بولماسا ۋالىدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدە زەين.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىن پوش — يوپۇق، ئېگەرنىڭ يوپۇقى:
ئالىپ كەلدى مىنمەك ئۈچۈن ياخشى ئات،
كى زەررىنە، زىن پوش ئىدى قاتمۇ قات.
— ئا. نىزارى.

زىنا [زنا] (ئە) جىنسىي ئالاقە (ھارام، قانۇنسىز

مۇناسىۋەت).

زىندان [زندان] (پ) 1) قاماقخانا:
كى زىندان ئىچىدە گۇنەھكارلار،
كۆپ ئېردى ئىچىدە تەبەھكارلار.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
2) قاراڭغۇلۇق، قاراڭغۇ جاي، زىندان:
ئىككىنچى دەپئە پادىشاھنىڭ ئەرز قىلىپ چاھغە تاشلاڭلار دەپ بۇيرۇغانىدا، زىندانىدا ئىتتىنىڭ ۋەفادارلىقى بىرلە روزگار كەچۈرۈپ، يەنە بىر پەرۋىش سەئىيى بىرلە چاھدىن خەلاس بولۇپ، خاجە باشىدىن ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى مەلىكەغە تەئرىف قىلغانى.
— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.
3) غەم، قايغۇ:
كۆز ئاقارىپ سىزغۇدەك بولدى كۆزىنىڭ مەردۇمى،
گەرچە ئەيشى ـ راھەتنى مېھنەتى زىندان قىلىپ.
— مولا سالىھ.

زىندان ئەھلى — مەھبۇسلار.

زىندانى [زندانى] (پ) قامالغان، مەھبۇس:
چىن دەپ كەلسە، ئانى ئەمدى،
ئەيلەي كۆڭسۇمدە زىندانى.
— ئا. ئىزارى.

زىندە [زنده] (پ) تىرىك، جانلىق، ھاياتلىق:
ئايدى: ئەي مەردى خۇدا خۇب كەلدىڭىز،
بولدى ئۈچ يۈز يىل بىلىڭكىم، زىندە بىز.
— زەلىلى.
مۇنچە كىم زىندەلەرغە بەردى جان،
ئانى ئۆلتۈرمەيىنكى قويدى ئەمان.
— ن. زىيائى.

زىندە پىلى — ھەيۋەتلىك پىل.
زىندە پىلى دەمان — گەۋدىلىك، زور پىل، ھەيۋەتلىك پىل.
زىندە دىل — دىلى روشەن، شاد، دىلىدا كىرى يوق، خۇش چاقچاق.
زىندە قىلماق — تىرىلدۈرمەك، ھاياتلىق بەرمەك:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلىي زىندە قىلماق ئېرۈر كۆپ بەسىر.
— ئا. ئىزارى.
زىندەئى پۇش — ھاياتلىق، تىرىكلىك كىيىمى، لىباسى:
زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەئى پۇش،
فىلھەقىقەت ئەمىرى زىندەئى پۇش.
— ن. زىيائى.
زىندەئى جاۋىد — ئەبەدىي تىرىك.

زىندەكار [زندكار] (پ) تىرىكلىك، ھاياتلىق، ياشناش:
پادىشاھلار زىكرىدەكىم ئەگەر ئادىل بولسە، ئادالەت جۇيىبارىدىن لەب تەشنەلەرنى سىيران ئېتەر، ۋە گەر دادخاھلىق مۇددەئاسىغە ئۆزى ئامىل بولسە، لەتافەت سەرشارىدىن قۇرۇغان شەجەرلەرغە زىندەگارلىق ھاسىل قىلۇر.
— ن. زىيائى.

زىندەگان [زندكان] (پ) «زىندەگانىي» غا قاراڭ:
كى تەھسىلى ۋۇجۇھى زىندەگانلىغ،
زەرۇرەتدۇر كىشىكىم بولسە جانلىغ.
— ناقىس.

زىندەگانىي [زندكانى] (پ) ھايات، ئۆمۈر، تىرىكلىك، تىرىكلىككە دائىر:
زۇلمەتكە سەۋادى گەر نىشانى ئېردى،
مەزمۇن ئاڭا ئابى زىندەگانىي ئېردى.
— نەۋابى.

زىندىق [زنديق] (ئە) دىنسىز، خۇداسىز، مۇناپىق:
ھەر كىشىكىم ئەھلى سىدىق، سىددىق بولۇر،
ھەر كىشىكىم ئەھلى جەھل زىندىق بولۇر.
— خەراباتى.

زىندىقە [زنديقه] (ئە) خۇداسىز، دىنسىز ئايال:
مانىي نەققاشنىڭ مىللەتىكىم زىندىقە ئېردى، ئانىڭ زەمانىدە شائېئ بولدى.
— نەۋابى.

زىنھار [زنهار] (ئە) 1) زىنھار، ئەسلا، ھەرگىز، ھېچ:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن زىنھار،
كى، بىردەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.
2) ئىلتىجا، ئىلتىماس، يېلىنىپ سوراش:
زىنھار، ئەي مۇسافىر، شام ئولدى بىر دۇئا قىل،
رەددى بەلا دېدىلەر ھەر سۆھبەتى خۇدايى.
— زەلىلى.
3) ئېھتىياتتا بولۇش، ئاگاھ بولۇش؛ دىققەت، ھوشيار:
ھوشيار بولۇپ بارما بەيابان ساری دەۋرىش،
— بۇ ۋادەدە زىنھار.
يول كۆرگۈزۈر ئەلنىڭ ئۇنى ئاۋاز جەرەسدۇر،
— چۇن سەيھەئى دۇلدۇل.
— زەلىلى.
4) ئەلۋەتتە، چوقۇم:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەفن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئۆلدى، ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

زىنھارۇ زىنھار — زادى، ھەرگىز:
ئايا، سەيدى سەنەملەر مەشرەبىنده،

تەمەئ تۇتما ۋەفا زىنھارۇ زىنھار.
— سەيىد ئەھمەد.

زېھ [زە] (پ) 1) ئاپىرىن، تەھسىن. 2) كامانىنىڭ يېپى، كىرىچى. 3) قىرغاق، ساھىل، چەت؛ جىيەك.

زېھ ئاتماق — 1) ئاپىرىن ئېيتماق، تەھسىن ئوقۇماق. 2) كامانىدىن ئوق ئۇزمەك، ئاتماق.

زېھ قىلماق — كامانىنىڭ يېپىنى تارتماق.

زېھن [ذەن] (ئە) زېھىن.

زېھنۇ فىكرى — زېھىن ۋە پىكىر، ئەقىل ـ ھوش:
راست يولدىن كىشىكى قىلدى خۇرۇج،
زېھنۇ فىكرى ھەۋاغە ئەتسە ئۇرۇج.
— ن. زىيائى.

زېھنى سالىم — ساغلام زېھىن.

زېھاف [زەحاف] (ئە) 1) قىمىرلاش، ئۆملەش. 2) ئارۇزدا بىر بەھىر (ۋەزىن) نىڭ بۆلەكلىرىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش:
ئانىڭ شەرھى بۇدۇركى، ئول دېۋانىدە ھەر غەزەل باشىدا ئول غەزەل نە بەھردە ۋە نە ۋەزنىدە ئېيتقانىن ۋە ئەركانىغە قايسى زېھاف كىرىپ، نە نەۋئ تەغەييۇر تاپقانىن بىتكەيلەر.
— نەۋايى.

زېھافات [زەحافات] (ئە) «زېھاف» نىڭ كۆپلۈكى، «زېھاف» قا قارالغا.

زېھى [زەھى] (پ) 1) ياخشى، ئوبدان، جايىدا. 2) گۈزەل، يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان. 3) خۇددى، ئۆزى؛ تولىمۇ، ئەڭ. 4) قانداق، قانداقچە، ھەقىقەتەن:
زېھىكىم ئەنبەر ئەفشان كاكۇلۇڭ دەفئى خۇمار ئەيلەپ،
خەياللىڭ خىلۋەتىدە روزۇشەب ۋەقتىمنى قىلمىش چاغ.
— شەۋقى.

زېھى ئازاد — تولىمۇ ئازادە، ئاجايىپ ئەركىن:
زېھى ئازاد تەبئ ئېرمىش سەبۇرى دوستلار بەسى،
غەربىۋ خاكسار ئاشىق پەژمۇردەھەل ئەسرو.
— سەبۇرى.

زېھى دەۋا — ئاجايىپ داۋا، ياخشى دورا، تولىمۇ شىپالىق:
رىزا، قەزاغە بەلاسىغە سەبرى كەلتۇرگىل،
كى ھەمچۇ يۇنۇسۇ ئەييۇب زېھى داۋا ئۇچرار.
— شەۋقى.

زېھى دەۋلەتلى — ئەقىدىر دۆلەتلىك، نېمىدېگەن بەختلىك:
زېھى دەۋلەتلى ئاشىقكىم سېنىڭ بىرلە قىلۇر ئىشرەت،
نە ئىشرەت، ئىشرەتى جەننەت، نە جەننەت، جەننەتى گەۋھەر.
— سەيفى سەرايى.

زېھى سائىل — ئاجايىپ تىلەمچى، بەختلىك سايىل:
ھەق تەرەفدىن ھەرنەكىم ئىزدەپ تاپىق بەخشىش ئەتا،
ئەي زېھى سائىل، زېھى بازىل، زېھى رىغبەت نىھاج.
— شەۋقى.

زېھى شەقاۋەت — قانداق بەختسىزلىك.

زېھى غافىل — غاپىل، غەپلەتتە قالغان كىشى.

زېھى غەباۋەت — قانداق ئەخمەقلىق.

زېھى لۇتف — ئاجايىپ ياخشىلىق، ئاجايىپ مەرھەمەت:
زېھى لۇتفۇڭ نەسىمىدىن ئاچىلمىش بىر گۈلى رەئنا،
تەرەننۇم چەكتىلەركىم ھەر تەرەفدىن بۇلبۇلى شەيدا.
— شەۋقى.

زېھى ئىشرەت — نەقەدەر ئىشرەت، قانداق راھەت:
زېھى ئىشرەت سېنىڭ ئۆسرۇك كۆزۈڭگە،
كى گۈلزار ئىچرە خۇش مەجلىس تۇزۇپدۇر.
— ئاتايى.

زېۋەر [زىيور] (پ) بېزەك، زىننەت:
بۇ زېۋەر بىرلە يۇزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.

زېۋەر بەرمەك — بېزىمەك؛ بېزەتمەك.

زېۋەر تاپماق — بېزەنمەك، ياسانماق.

زېۋەر كۆرگۈزمەك — چىرايلىق كۆرۈنمەك.

زىيا [ضىيا) (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ روشەنلىك؛ پارلاق:
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۈر دەمادەم تىيرە كۆڭلۈمگە،
كۆڭۈلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇر زىيا پەيدا.
— ئابىد قۇمۇلى.

زىيا ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، يورۇتماق، روشەن قىلماق:
مېنى بۇ بەلادىن رەھا ئەيلەگىل،
مۇكەددەر دىلىمنى زىيا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىيا تۇتماق — يورۇتماق.

زىيايى چەشم — كۆز روشەنلىكى:
نەھاجەت ھەججى ئەكبەر كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىمە خاكى دەرىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

زىياد [زىياد] (پ) ئارتۇق، كۆپ:
بولۇپ ئول كىشىدىن كۆڭۈل ئانچە شاد،
كى ئىنئام قىلدىم ئەددىدىن زىياد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

زىياد ئەتمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك.

زىياد قىلماق — «زىياد ئەتمەك» كە قارالغا.

زیاده [زیاده] (ئه) ئارتىش، كۆپىيىش ئارتۇق، كۆپ، ئارتۇقچە، ئارتقان:
زیاده خۇش بولۇپ كەلدى يەقىنراق،
سەلام ئەتتى ئاڭا سۇلتانى ئافاق.
— ناقىس.

زیاده ئەتمەك — «زیاده ئەيلەمەك» كە قارالڭ.

زیاده ئەيلەمەك — كۆپەيتمەك، ئارتتۇرماق.

زیاده‌ت [زیادت] (ئه) «زیاده» گە قارالڭ.
بولغان ساری زیاده‌ت تەلەپ قىلۇر،
تويماس مۇرادى ھەر نەچە بولسا مۇيەسسەرى.
— سەبۇرى.

زیاده‌ت بولماق — ئارتماق، كۆپەيمەك.

زیاره‌ت [زیارت] (ئه) بىرەر شەخس ياكى بىرەر مەشھۇر جاينى بېرىپ كۆرۈش، زیاره‌ت:
زیاره‌تكە سەبەبدۇر نېئمەتى كۇبراغە شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غە فۇرمەزكۇر.
— شەۋقى.

زیاره‌تگاه [زیارنكاه] (ئه + پ) زیاره‌ت جايى، تاۋاپ قىلىنىدىغان مەشھۇر ئورۇن، زیاره‌تگاه:
قويۇپ تۇغ ـ ئەلەملەر مەزاره‌تگاه،
بولۇپ ئىشق ئىلىگە زیاره‌تگاه.
— ئا. نىزارى.

زیاریز [ضیاریز] (ئه + پ) روشەنلىك، نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى:
گەھ يەسرىب ئۆزە بۇ پەرق ئىنىب تېز،
زۇلمەتقە ئەشېئىسى زیاریز.
— نەۋايى.

زیافەت [ضیافت] (ئه) مېھماندارچىلىق، مېھمان كۇتۇش، زیاپەت:
بۇ بىچارەلەرغە ئېئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋۋارەلەرگە زیافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زیائى.

زیان [زیان] (پ) زەرەر؛ چىقىم، زیان:
بۇ تەدبىر بىرلە تاپارسەن ئەمان،
سېنى كۆرسە ھەركىم يەتۇرمەس زیان.
— ئا. نىزارى، ن. زیائى.

زیان قىلماق — زەرەر، زیان كەلتۇرمەك.

زیان ـ بۇد [زیان بود] (پ) زیان ـ زەرەر:
نە نەۋئ ئىش بىرلە تاپتى دىن ئىشى سۇد،
نە ئىشدىن ئاخىرەت تاپتى زیان ـ بۇد.
— نەۋايى.

زیانزەده [زیان زده] (پ) زیان كۆرگەن، زیان تارتقان:
فاسىق ۋە خەممار زیانزەده ۋە زیانكار.
— نەۋايى.

زیانكار [زیانكار] (پ) زیان يەتكۈزگۈچى، بۇزغۇچى.

زیاڭ [ضیاع] (ئه) 1) يوقىتىش؛ يوقىلىش، نابۇت بولۇش:
قەرقەف ئاتەشىن بىلە ساقى نەۋنەھار ئىشق،
دەۋرى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زیاڭ.
— زەلىلى.
2) مۇلۇكلەر؛ تېرىلغۇ يەرلەر، «زەيئە» گە قارالڭ:
ۋە ئول خەلىلغە دېدىكىم، گۇۋاھ بولۇڭكىم، ھەر نېمە مەندىن باردۇر زیاڭ ۋە ئەملاكدىن، بارىن ۋەقف قىلدىم.
— نەۋايى.

زیبىب [زیب] (پ) 1) بېزەك، زىننەت:
بۇ ئالەم زیبىبدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.
— ئەرشى.
2) كۆرك، ھۆسن، چىراي. 3) پەرداز بېرىش؛ ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىش. 4) گۈزەل؛ گۈزەللىك:
ۋەرەق ھۇسن ئەھلى زیبىبغە تازۇنقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۆزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۈمنام.

زیبىب ئەنگىز — گۈزەللىكى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان، گۈزەللىكى ئاپئاشكارا:
زیبىب ئەنگىز شۇخى تۇركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.
— زەلىلى.

زیبىب ئەمىلى — گۈزەللەر.

زیبىب بەرمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك، گۈزەللەشتۇرمەك:
زیبىب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەرى شەب چەراغ.
— زەلىلى.

زیبىب تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زیبىب تۇتماق — «زیبىب تاپماق» قا قارالڭ.

زیبىبۇ ئارايىش — «زیبىبۇزەين» گە قارالڭ.

زیبىبۇ زەيىن — زىبۇ زىننەت ۋە پەرداز.

زیبىبۇ زىۋەر — «زیبىبۇ زەين» گە قارالڭ:
سەن لەتافەت سۇبى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇر سەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا زیبىبۇ زىۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

زیبىبۇ زىنەت — «زیبىبۇ زەين» گە قارالڭ:

سالمك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋ-ۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالمككە كەشىف ئىزھار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
نەۋايى ئاللىڭە يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— نەۋايى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالليۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارىدەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇرگەر، سېھىرگەر.

سامىرىيى [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانبەخش لەبدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆئجىزىن ئىزھار قىل.
— نەۋايى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇ-چى:
ئىشىت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشتىمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇننىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— موللا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، ياراتقۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارالتتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — ياراتقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشيادە كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبدىن قۇدرەتىن.
— نەۋايى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
ياراتماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بېرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتا قىلىنغان:

سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— نەۋايى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [ساحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۆلۈس ئەلالاسى.
— نەۋايى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرستىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلەك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۇيى سۇخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

زىينەت ئەيلەمەك — «زىينەت بەرمەك» كە قارالسۇن.

زىينەت بەرمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك:

ھۇسنىغە زىينەت بېرىپ قىلدى يۇرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇئى مەرجانىمغە ئايت.

— خۇشھال غەربىي.

زىينەت تاپماق — بېزەلمەك، زىننەتلەنمەك.

زىينەت فىزاي — بېزىتىلگەن، زىننەتلەنگەن.

زىينەتى باغ — باغنىڭ زىننىتى، باغنىڭ گۈزىلى؛ قىزىلگۈل:

سەبا ئەيدى ئاڭا، ئەي زىينەتى باغ،
ساڭا قۇل تاپقالى جاندا ئىدى داغ.

— خىرقىتى.

زىينەتى دۇنيايى دۇن — مەككار دۇنيانىڭ زىننىتى، ھىيلىگەر جاھاننىڭ پەردازلىرى:

بولماغاي ھەرگىز گەدالەر ئەل ئالىندا ئېتىبار،
زىينەتى دۇنيايى دۇننى، ئەي قەلەندەر، زەر كېلىپ.

— قەلەندەر.

زىينەتى گۈلشەن — گۈلشەننىڭ گۈزەللىكى، گۈلشەننىڭ كۆركى:

دامەنى سەھرا دېمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىينەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.

— زەللىلى.

زىينەتى ھۇرى پەرى — ھۆر ـ پەرىلەرنىڭ زىننىتى:

تىشلەپ ئىلكىڭنى تەماشا قىلغۇچە رەسۋالىغىم،
زىينەتى ھۇرى پەرى ئول ھۇسنى گۈلزارىمغە باق.

— گۈمنام.

ژ

ژاله [ژاله] 1) ھۆللۈك، شەبنەم؛ يامغۇر، مۆلدۈر، يامغۇرسىمان مۇز پارچىلىرى:
تەۋەھۈمدا باغرىم بولۇپ لالەدەك،
ئاقار ئېردى كۆزدىن ياشىم ژالەدەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
نەۋائىدەك نىشانە ئورنىغە باشىن تۆتار ئەرشى،
ئەگەر ئىشقىڭ ھەۋاسىدىن ياغار ھەرژالە تاش ئولسۇن.
— ئەرشى.
2) ياش، كۆز يېشى، ياش تامچىلىرى:
دېدى: كۆزدىن تۆكەرسەن دۇررى ژالە،
دېدى: ئىشقىڭ تېگىپدۇر ئاھۇ ناله.
— خىرقەتى.
ژاله ھىجران — ئايرىلىش ئازابى، جۇدالىق مۆلدۈرى:
ھەۋايى ئىشقىدىن باشىمغە ياغقان ژاله ھىجراندۇر،
كى بۇ بارانغا ئاھىم گەردى بادى چۈنكى قالقاندۇر.
— ئا. نىزارى.
ژالەئى ناب — يالتىراق مۆلدۈر، مۇز پارچىلىرى.
ژەرف [ژرف] (پ) چوڭقۇر، تېرەن؛ ئۇزۇن، ئۇزاق، بىپايان:
قايۇ قەتىرە سۇۋۇ بەلكى دەريايى ژەرف،
كى قىلمىش ئاڭا ھەق دەۋاتمىنى زەرف.
— ئەرشى.
دەريايى ژەرف — چوڭقۇر ۋە بىپايان دەريا؛ دېڭىز:
يانە بەردىلەر جىلۋە جامى شىكەرف،
تولا مەيدىن ئاندىغكى دەريايى ژەرف.
— نەۋائى.
ژەندە [ژندە] (پ) «جەندە» گە قارالسۇن:
قامەتىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەۋركىم،
باشىدا شەكلى كۆلەھ، بەرگىدىن ئولدى ژەندەسى.
— ئەرشى.
ژەيان [ژيان] (پ) غەزەپلىك، قەھرلىك، دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق:
قەھرىدىن ئەرشىرى ژەيان كۆردى بىيم،
ئۇردى باشىن ئۇيۇ سۇتى ئىچكەن يەتتىم.
— نەۋائى.
شىرە ژەيان — قەھرلىك شىر، قورقۇنچلۇق مەخلۇق:
ئىشق كويىدە ئەگەر شىرى ژەياندۇر ئىنتىدۇر،
تاڭ يوق ئەر فەخرۇ مۇباھات ئىلە بۇ نۇقتە سۇرەيى.
— نەۋائى.
قىلىپ ژەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋۇدام، شىرى ژەيان.
— ئا. نىزارى.
ژولىدە [ژوليده] (پ) پەرىشان، غەش؛ چۈۋۈق، چۈۋۈلغان، چېچىلغان، يېيىلغان.
ژولىدە مو — چېچى چۈۋۈلغان، پاخماق چاچ:
ھويى بۇ ژولىدە مولاردىن چۇ دىلگىر ئولماڭىز،
زاھىر ئولماس زىينەتى شەھرى، قەلەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

س

سائەت [ساعت] (ئە) ۋاقىت، مەزگىل، سائەت:
كى داخىل بولۇپ ياخشى سائەت بىلە،
چۇ ئاندا تۇرۇپمىز ئىبادەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

سابان [سبان] ساپان، قوش.

سابۇن [صابون] (ئە) سوپۇن.

سابىت [ثابت] (ئە) تۇرغۇن، مۇقىم، تەۋرەنمەس، ئۆز سۆزىدە، مەيداندا مەھكەم تۇرىدىغان:
بەيان ئولمىش يۈزۈڭ خۇرشىددىدىن ۋەششەمسى تەفسىرى،
ساچىڭ سەۋداسىغە ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.
— شەۋقى.

سابىت ئەتمەك — ئىسپات قىلماق.

سابىت بولماق — قەيد قىلىنماق، يېزىلماق.

سابىت قەدەم — ئۆز گېپى، ئۆز مەيداندا چىڭ تۇرىدىغان، بىر سۆزلۈك، ئۇجەر:
تەلەبدە ھەمچۇ زىلەيخا سابىت قەدەم بولغىل،
مەدەد بېرىلسە بۇ بەختىگە مىسىر شاھ ئۇچار.
— شەۋقى.

سابىت قىلماق — «سابىت ئەتمەك» كە قارالسۇن.

سابىت ئولماق — «سابىت بولماق» قا قارالسۇن.

سابىتات [ثابتات] (ئە) تۇرغۇن يۇلتۇزلار:
يانە بىردە سابىت ئەيلەدىڭ سابىتات،
ئاڭا سەير، ئەمما بۇلەرگە سەبات.
— ئەۋلى.

سابىر [صابر] (ئە) سەۋر قىلغۇچى، سەۋرلىك، چىداملىق، تاقەتلىك:
جەھانكىم بولسە مۇنداغ جانغە جابىر،
نە ئىمكاندۇر بۇتەن بولماقغە سابىر.
— ناقىس.

سابىق [سابق] (ئە) ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن، پېشقەدەم:
ئەمەسمەن بەئز ـ بەئز ئولماققا لايىق،
ئەمەسدۇر ھېچنېمە زاتىغە سابىق.
— ناقىس.

ساتىر [ساتر] (ئە) پەردە؛ يوشۇرغۇچى، سۇققۇچى:
بار ئىردى ۋەسئۇ خەلق سايىر،
ئەشجار گۈلۈسى ئەلگە ساتىر.
— نەۋائى.

ساتىڭ [ساطع] (ئە) يالتىرايدىغان، پارقىراق:
جەبىندا ساتىڭ رۇ نۇرى سەفا،
جەھەت بۇكى قويماقغە ئات مىرۋەفا.
— ئا. نىزارى.

ساجىد [ساجد] (ئە) سەجدە قىلغۇچى، تەزىم قىلغۇچى:
ھەر سارى بىنا قىلىپ مەساجىد،
ئادەمگە مەلايىك ئانىدە ساجىد.
— نەۋائى.

ساچ [ساچ] چاچ، مويى:
ئول پەرىۋەشنىڭ ۋىسالىن تەگىرىدىن قىلدىم تەلەب،
تەلئىكى چۇن «ۋەززۇھا» دۇر ساچلارى مانەندى شەب.
— موللا سالىھ.

ساچباغ [ساچ باغ] چاچۋاغ:
ساچباغ ئىبرىمەستۇركى، ئول كافىرغىلاف ئەيلەبدۇر،
ئەلەم ئىچرە كۇفر تەئزىمى ئۇچۇن زۇننارىغە.
— نەۋائى.

ساچماق [ساچماق] 1) سەپمەك، چاچماق؛ تاراتماق، يايماق:
فىتنە ئەھكامىن سۇرۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

2) ئەكمەك، تېرىماق:
مەززەئى ئىشق ئىچرە ساچماق قابىلىيەت دانەسىن،
ئەيلەدى كۆڭ تاسىدىن گويا قەزا دېھقانى قابىل.
— نەۋائى.

ساچىق [ساچيق] تارتۇق؛ چاچقۇ:
ساچىق بىرلە نەۋائۇ سازى ئانىڭ،
خىتابى جىنس پايەندازى ئانىڭ.
— نەۋائى.

ساخت [ساخت] (پ) تەييارگەرلىك؛ بېزەك.

سادات [سادات] (ئە) ئابرۇيلۇق، مۆتىۋەر ئادەملەر.

سادە [ساده] (پ) ساددا، ئاددىي، توغرا:
شاھىدى سادە كىرەك فايز تەلەب موللاغە،
مۇتربىۇ بادە كېرەك رىندەئى بىپەرۋاغە.
— ناقىس.

ساده سۆز — توغرا، راست سۆز:
كى پىچىده قىلماي، قىلىپ ساده سۆز،
تەكەللۇف ئۇمۇرىدىن ئازاده سۆز.
— ئا. نىزارى.

سادەلىغ [سادەلىغ] ساددىلىق، تۇزلۇك، گوللۇق.

سادەۋەش [سادەوش] (پ) ساددىغا ئوخشاش، ساددا بولۇپ كۆرۈنگەن:
سادەۋەش يارىم بەغايەت نۇرغەن ئىرمىش ئاڭلادىم،
ئاشكارا دوست، پىنهان دۇشمەن ئىرمىش ئاڭلادىم.
— نەۋائى.

سادىر [صادر] (ئە) پەيدا بولغۇچى، يۈز بەرگۈچى.
سادىر بولماق — يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.
سادىر ئولماق — «سادىر بولماق» قا قارالسۇن.
سادىر ئولۇپ جۇمله يامان ئىشلارىم،
يەندۇرۇپ ئەلنى نەچە، ئەبيارمەن.
— موللا سالىھ.

سادىس [سادس] (ئە) ئالتىنچى.

سادىق [صادق] (ئە) راست گەپ قىلغۇچى، توغرا ئىش قىلغۇچى؛ ساداقەتلىك، ۋاپادارلىق:
دېدى شەيخ: «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
هەقىقەت هەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

سادىقانه [صادقانه] (ئە + پ) سادىقلىق، توغرىلىق، ۋاپادارلىق بىلەن:
كى هۇسن شۇئله سىدىنكىم يارۇت كۆزۈڭ، ئەرشى،
كى شاهى هەجرىنى تا سۇبهى سادىقانه قىلاي.
— ئەرشى.

سار [سار] (پ) غەم، قايغۇ، هەسرەت، ئازاب:
بار مەلەك نشانىدۇرلەر ئىشق زاتىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل، مۇهەببەت ساردىن.
— ئەرشى.

سارا [سارا] (پ) خالىس، ساپ، تازا:
ئەي گۈلشەنى رۇخسارىڭ ئولۇب دەهرغه ئارا،
رۇخسار ئۆزە ساچىڭ گۈل ئۆزە ئەنبەرى سارا.
— نەۋائى.

ساربان [ساربان] (پ) تۆگىچى، تۆگە يېتىلگۈچى:
قوينى قويچىيۇ شۇتۇرنى ساربان،
ئوي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئوستىخان.
— زەلىلى.

سارت [سارت] پارس، تاجىك.

سارغارماق [سارغارماق] سارغايماق:
قۇياش رەڭگىغه ئەكسىمدىن قىزارماق گاهى سارغارماق،
تەلەتتۇف بىرله قەهرىڭدىن قىزارماق زەئفران پەيدا.
— شەرقى.

سارۇلماق [سارولماق] سورۇلماق، ئۇچماق:
رەسم ئاڭاكسىم دەفتەرى هۆسنىن كۆڭۈل قىلسه هەۋەس،
يەلده سارۇلغان ۋەرەقلەردىنمۇ ئەفكار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

سارۇن [سارون] ئورۇن، مەرتىۋىلىك ئورۇن:
ئۆزىن ئالىم ساناپ سارۇن تالاشىپ بىرنەچه نادان،
ئانىڭ جاهىللىقى گويا قۇياشدىن هەم داغى تابان.
— موللا قۇربان.

ساری [ساری] 1) تەرەپ، تامان، ياق:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسه چەمەن ساری، بولۇر گۈللار،
بىرى مەستۇ، بىرى بىخۇد، بىرى ۋالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

2) سىرى، ... . يغانچه:
مەن ۋەفاۋۇ مىهر ئايىننى خۇ قىلغان ساری،
سەن جەفاۋۇ جەۋ رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ئانا ساری — ئانا تەرەپ:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئىرۇر،
ئانا ساردىن قورب سۇلتان ئىرۇر.
— ئا. نىزارى.

ساريغى [سارغى] تەرەپتىكى، ياقتىكى، تاماندىكى.

ساز I [ساز] (پ) سۆز بىرىكمىسىده «قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:
بۇلار روهىغه كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغه بولۇپ چارەساز.
— ئا. نىزارى.

ساز II [ساز] (پ) 1) چالغۇ قورالى، مۇزىكا ئەسۋابى، ساز. 2) سازلانغان، سېزى تۇزۇلگەن. 3) ياخشى، دۇرۇست.

سازەنده [سازەنده] (پ) ساز چالغۇچى، سازچى، مۇزىكانت.

ساف [صاف] (ئە) تازا، پاكىز، ساپ:
كۆڭۈلنى مۇهەببەت بىلەن ساف قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغه كەششاف قىل.
— ئا. نىزارى.

ساف ئەيلەمەك — ساپ قىلماق، پاكىزلىماق:
ئۇلارنى داغى مەن تەۋاف ئەيلەدىم،
تەۋاف ئەيلەبان دىلنى ساف ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سافى [صافى] (ئە) 1) ساپلىق، تازىلىق، روشەنلىك. 2)

ساپ، تازا، كىرسىز.
سافى مەشرەب — پاك تەبئىتلىك، ساپ ۋىجدانلىق.
ساف تەبئ [صاف طبع] (ئە) تەبئىتى پاك، ياخشى خۇلقلۇق.
ساف چەش [صاف چش] (ئە + پ) ساپ، سۈزۈك مەي ئىچكۈچى.
سافي ۋەش [صافي وش] (ئە + پ) پاك، ساپ، خالىس:
بۇ سۈپەت سافي ۋەشى ئالىي نەسەب،
كىم سەفي كەلدى ئاڭا ھەقدىن لەقەب.
— نەۋائى.
ساغ [ساغ] 1) كېسەل ئەمەس، ساغلام، ساق، سالامەت.
2) ئەس ـ ھوشى جايىدا، ھوشيار:
قالۇرلار ئاغزىن ئاچىپ ئىشق ئەھلى بۇيىاندىن،
ساغ ئەلگە كۈلگۈ ئېرۈر تەلبە ئەيلەگەن ھەرەكەت.
— نەۋايى.
ساغەر [ساغر] (پ) مەي، شاراب پىيالىسى، قەدەھ:
مەرھەبا ساقى بۇگۈن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۈلگۈن شاراب.
— زەلىلى.
ساغەرى ياقۇت فام — ياقۇت رەڭ مەي.
ساغەركەش [ساغركش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
سۈۋدىن ئولغان زەماندا ساغەركەش،
ئەيلەگەي مەنئى جۇئۇ دەفئى ئەتەش.
— نەۋايى.
ساغداق [صاغداق] ئوقدان، ئوق خالتىسى:
قاشۇ مژگان يوق، يامان كۆز تۇشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
ساغۇ [ساغۇ] سۇغا، تۇڭ، چېلەك:
بۇ دىدەكنىڭ ئىلكىدە دەستۇخان،
بىر ساغۇدا جوپپەردە، بىردەستە نان.
— زەلىلى.
ساق [ساق] (ئە) 1) بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن:
سەندىن ئېرۈر مەرتەبەئى ساق ئەرش،
سەندىن ئېرۈر غۇلغۇلەتا تەھتى فەرش.
— زەلىلى.
ساقي [ساقى] (ئە) مەي، شاراب قۇيغۇچى:
كەل، ئەي ساقي، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.
ساقىيا [ساقيا] (ئە + پ) ئەي ساقي:
ساقىيا كەلتۇر مېيى گۈلگۈننى خۇش دەمدۇر بۇگۈن،
بارچەدىن مەجلىستە مەي ئەھلى مۇقەددەمدۇر بۇگۈن.
— ئاتايى.
ساكىت [ساكت] (ئە) جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈت:
جەۋان شول تەرزى ئەۋۋەل قىلدى ساكىت،
ئىدى لەب باغلاماق بابىدا سابىت.
— ناقىس.
ساكىن [ساكن] (ئە) 1) بىر جايدا تۇرغۇچى، تۇرغۇن ياشىغۇچى:
كىرىپمىز ھەمە كارۋان كېمەگە،
كى ساكىن بولۇپ كېمەدە خىيمەگە.
— ئا. نىزارى.
2) سۈكۈن بەلگىسى (O) قويۇلغان ھەرپ.
ساكىنلىك [ساكن ليك] تۇرغۇنلۇق، بىر جايدا تۇرۇشلۇق، ۋەزمىنلىك:
تەدرىج ئىلە تىغل ئولۇر خىراد مەند،
ساكىنلىك ئىلە قامىش بولۇرقەند.
— نەۋايى.
سال I [سال] ياغاچتىن دەريا، كۆللەردە يۈك توشۇش ئۈچۈن ياسالغان قاتناش قورالى.
سال II [سال] (پ) 1) يىل:
مەيف تەمام ئولدى ئۆمۇر فىسق بىلەن ماھۇسال،
غافىل ئىدىم بىلمەدىم تەۋبە ئايا زۇل زىلال.
— زەلىلى.
2) ياش:
يېتىپ يەتتەگە سالى ئول ماھنىڭ،
بولۇپ ساھىبە دەرد ئىلە ئاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.
سالۇماھ — يىل ۋە ئاي:
يارەب، ئەتكىل خەستە ئەرشى بىردەم ئاگاھ ئولمايىن،
غەپلەت ئىچرە ئۆتكەن ئۇشبۇ سالۇ ماھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.
سالۇس [سالوس] (پ) ئالدامچىلىق، تىل ياغلىمىچىلىق، يالغانچىلىق، ھىيلە:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇدبىل،
زاھىدا سالۇسغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.
سالس [ثالث] (ئە) ئۈچىنچى:
بولۇر تىيرە كۆزگۈڭ، تولار زەھر جامىڭ،
تۇتايكىم بول ئىسكەندەرۇ جەمگە سالىس.
— نەۋايى.

سالىك [سالك] (ئە) يولۇچى، سەپەر قىلغۇچى؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرگەن، مۇساپىر:
ئۆزلۈكسىز سەلب ئەيلەمەي سالىككە كەشىف ئىسرار ئېتەر،
ئول ئېرۇر خاتۇنكى ھەيز ئىچرە قىلۇر ئىزھار خۇن.
— ناقىس.

سالىم [سالم] (ئە) 1) ئامان، ساق، سالامەت. 2) ئارۇز ۋەزنى بەھرلىرىنىڭ بىرى.

سالىنماق [سالينماق] تاشلانماق، قالدۇرۇلماق.

سالىھ [صالح] (ئە) توغرا ئىش قىلغۇچى، ياخشى ئىش قىلىدىغان، پاك:
نەۋايى ئاللىنى يازغانىن كۆرمەيىن بولماس،
ئېرۇر ھەق ئالدىدىن ئەر سالىھ ئول ۋەگەر تالىھ.
— نەۋايى.

سالىھە [صالحه] (ئە) پاكىز، توغرا، ساپ ئايال.

سام [سام] (پ) ئىششىق، يالليۇغ.

سامان [سامان] (پ) ئىمكانىيەت؛ ئامال، ئىلاج؛ يارەەم:
كۆرەر بولسام ئەگەر كىم دىلبەرى يۈسۈف نىشانىمنى،
تاپا ئالماي يۈرۈپدۇرمەن جەھاندا بىسەرۇ سامان.
— قەلەندەر.

سامىئە [سامعه] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش.

سامىت [صامت] (ئە) جىم تۇرغۇچى، سۈكۈت قىلغۇچى.

سامىر [سامر] (ئە) جادۇرگەر، سېھىرگەر.

سامىرىيى [سامرى] (ئە) «سامىر» غا قارالسۇن.
كۆزىن ئەفسۇنساز ئېتىپ جانىبەخش لەبدىن نۆكتە ئەيت،
سامىرىي سېھرىن مەسىھا مۆئجىزىن ئىزھار قىل.
— نەۋايى.

سامىئ [سامع] (ئە) ئىشتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇچى:
ئىشىت، سامىئ، بۇناقىس ئۆزىدىن سۆز،
داغى كۆر بۇ رىسالە، بولسەگەر كۆز.
— ناقىس.

سامىئ بولماق — ئاڭلىماق، تىڭشىماق، ئىشىتمەك:
بولۇر سامىئ بۇدۇر مەجنۇننىڭ جانى،
چىقاردى كۆكسىدىن تۇرلۇك فىغانى.
— موللا پازىل.

سانى [ثانى] (ئە) ئىككىنچى.

سانىئ [صانع] (ئە) ياسىغۇچى، ياراتقۇچى، خۇدا:
نە چۈككىم سانىئى ئىمكانى ئالەم،
يارانتتى قۇدرەتىدىن جىنسى ئادەم.
— ناقىس.

سانىئى غەيب — يارانتقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشيادە كۆرسە كشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىئى غەيبدىن قۇدرەتىن.
— نەۋايى.

سانىئى قۇدرەت — قۇدرەتلىك خۇدا، قۇدرەت ئىگىسى:
يارانماپدۇر ئانىڭدەك بۇ جەھاندا سانىئى قۇدرەت،
نەسىب ئەتكىل، ئىلاھا ئول پەرىغە ئەيش ئىلە ئىشرەت.
— قەلەندەر.

سانىھ [سانح] (ئە) بېرىلگەن، قولغا كىرگەن، ئاتالغان:

سانىھ بولماق — پەيدا بولماق، قولغا كىرمەك:
سەن ئېتىرازنى قويغىلكى، بارچە ھەقدىندۇر،
چۇ غەيب مەكمەنىدىن ھەرنەكىم بولۇر سانىھ.
— نەۋايى.

سانىيەن [ثانِيةً] (ئە) ئىككىنچىدىن.

ساھەت [صاحت] (ئە) مەيدان، كەڭ جاي، دەرگاھ:
ساھەتى ئىچرە خەلق غەۋغاسى،
ئارزۇخاھ ئۇلۇس ئەلالاسى.
— نەۋايى.

ساھىب [صاحب] (ئە) ئىگە، مۇئەللىپ:
ئۇلار كىم ئىردى پەيغەمبەرغە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

ساھىبۇل مېئراجى — مېئراجقا چىققۇچى، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ:
بەردىلەر ئەلفەقرۇ فۇخرىدىن خەبەر،
ساھىبۇل مېئراجى ئول لاۋلەك تاج.
— شەۋقى.

ساھىبى ئەفئال — ئىش ئىگىسى.

ساھىبى خۇرۇج — قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى. توپىلاڭچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇج غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ.
— زەلىلى.

ساھىبى نەزم — شېئىر، نەزم ئىگىسى، شائىر:
ئەيا ساھىبى نەزم گۇيى سۇخەن،
مۇشەۋۋەش خىيالات، ئەفسۇردە تەن.
— ئا. نىزارى.

ساھىبى دەۋلەت — دۆلەت ئىگىسى، دۆلەت باشلىقى، پادىشاھ.

ساھىب ئەزا [صاحب عزاء] (ئە) ھازا ئىگىسى، ھازىدار.

ساھىب ئەسرار [صاحب اسرار] (ئە) سىرلەر

ئىگىسى، يوشۇرۇن سىرنى بىلگۈچى، سىرداش.

ساهىب بەيت [صاحب بيت] (ئە) ئۆي ئىگىسى، ئۆي - جايلىق.

ساهىب تاج [صاحب تاج] (ئە) تاج - دۆلەت ئىگىسى.

ساهىب تەخت [صاحب تخت] (ئە + پ) تەخت ئىگىسى، شاھ:

ۋەسل ئۇممىددە ساهىب راهلەر،
بەلكى ساهىب تەخت ئالىي شاهلەر.

— نەۋايى.

ساهىب تەرىق [صاحب طريق] (ئە) تەرىقەت يولىغا كىرگەن، يول تاپقان، يولغا چۈشكەن.

ساهىب جاه [صاحب جاه] (ئە) ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك:

چۇ دەۋران بىۋەفادۇر نەچچە ساهىب جاه ئىسەڭ، ئەي شەيخ،
گەدالەر خاتىرىن ئاسرەي مەغرۇر ئولماغىل ئەسرۇ.

— نەۋايى.

ساهىب جەمال [صاحب جمال] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل:

چۇ تۇرپان نەۋاهىدا تاپمىش كەمال،
كى ئەفرىدۇن ئول شاه ساهىب جەمال.

— ئا. نىزارى.

ساهىبخانه [صاحب خانه] (ئە + پ) ئۆي ئىگىسى:

ئۇمىد ئولدۇركى ساهىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېهمان رەسمى ئادەت خۇبى شان هادىس.

— شەۋقى.

ساهىب خەير [صاحب خير] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، ئىنئام - ئېھسان قىلغۇچى:

گويىيا ئول كۇن ئەخىيى ساهىب خەير،
شەهر ئەتراپىنى قىلۇر ئېدى سەير.

— نەۋايى.

ساهىب خىرەد [صاحب خرد] (ئە + پ) ئەقىللىق، دانا:

نە قىلدۇڭكى دارايى ساهىب خىرەد،
بارىمىزغە مۇنداق چېكىپ خەتتى رەد.

— نەۋايى.

ساهىبدار [صاحب دار] (ئە + پ) ئىگىدار:

بەندى زەنجىرى جۇنۇندىن ساهىبدار ئولمىشەم،
بادەپۇر زۇر ئەردى بىر ساغەردە سەرشار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

ساهىب دەلى [صاحب دلى] (ئە + پ) خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىدار:

يانا هەم سىياۋۇش ئېردى ۋەلى،
كى ئۆز ۋاقتىدا ئېردى ساهىب دەلى.

— ئا. نىزارى.

ساهىب دەۋلەت [صاحب دولەت] (ئە) دۆلەتمەن، ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك:

مىسرده بار ئېردى ئالىي هىممەتى،
ئالەمىي مەئمۇره ساهىب دەۋلەتى.

— ناۋايى.

ساهىب دۇئا [صاحب دعا] (ئە) دۇئا قىلغۇچى، خۇدادىن ياخشىلىق تەلەپ قىلغۇچى:

قىلىپ ياد ياران ساهىب دۇئا،
ئۇلار روهىغە ئەيلەيىن ئىلتىجا.

— ئا. نىزارى.

ساهىب دىل [صاحب دل] (ئە + پ) ساپ دىللىق، كۆڭلى پاك:

ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيو ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساهىب دىلى.

— ئا. نىزارى.

ساهىب راي [صاحب راى] (ئە) پىكىر ئىگىسى، دانا.

ساهىبقران [صاحب قران] (ئە) جاھانگىر؛ بەختىيار، بەختكە ئېرىشكەن، بەختى ئېچىلغان:

ئاتاب ئاتىنى ئىسيان ئەهلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يارۇقلار سەپلەرىن سىندۇرغالى ساهىبقران ئاندا.

— ئەرشى.

ساهىب كەرەم [صاحب كرم] (ئە) سېخىي، مەرد، مەرھەمەتلىك، شەپقەتلىك:

بۇ ساهىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىداع،
يەنە گەشت قىلماقغە قىلدىم شۇجاع.

— ئا. نىزارى.

ساهىب كەمال [صاحب كمال] (ئە) بىرەر ھۈنەر ياكى كەسپىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن ئادەم، كامالەتكە يەتكەن، ئالىم:

ئەگەرچى فەننىده ساهىب كەمال ئېرۇر سەييياد،
قاچان بالىغ تۇتا ئالغاي سۇ مەۋجى دامى بىلە.

— نەۋايى.

ساهىب مەقالەت [صاحب مقالت] (ئە) سۆز ئۇستىسى، ناتىق:

فىلاتۇنغە لېكىن هەۋالەتدۇرۇر،
كى هىكمەتده ساهىب مەقالەتدۇرۇر.

— نەۋايى.

ساهىب مۇرەۋۋەت [صاحب مروت] (ئە) ساخاۋەتلىك،

ئادەمگەرچىلىك قىلغۇچى.

ساهىب نەزەر [صاحب نظر] (ئە) ئالدىن كۆرگۈچى، ئۇزاقنى كۆرىدىغان، كارامەت ئىگىسى:

نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھىرىدىن ساهىب نەزەر تەنها.

— زەلىلى.

ساهىب نىساب [صاحب نساب] (ئە) پۇل ۋە مال ـ مۈلكىدىن زاكات بېرىشكە قادىر كىشى.

ساهىب هال [صاحب حال] (ئە) ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكىدىن خەۋەردار، ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغان.

ساهىب هۇنەر [صاحب هنر] (ئە + پ) هۇنەرۋەن، كاسىپ:

ئېرۇرسەن سەئدۇۋەققاس ساهىب هۇنەر،
ئاڭا هەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.

— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋىقار [صاحب وقار] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن، تەمكىن:

شەفائەت سەربىرىدە ئول تاجدار،
هىدايەت تەرىقىدە ساهىب ۋىقار.

— ئا. نىزارى.

ساهىب ۋۇقۇف [صاحب وقوف] (ئە) خەۋەردار، بىلىملىك، تەجرىبىلىك.

ساهىب ئىهسان [صاحب احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلغۇچى، هەدىيە، ئىنئام ئىگىسى:

كى مۇندا داغى ساهىب ئىهسان ئېرۇر،
مۇسەممما ئاڭا مىر قۇربان ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

ساهىر [صاحر] (ئە) سېهىرگەر، جادۇگەر، هىيلىگەر؛ ئالدامچى، نەيرەڭ:

نەچە بىمەزە سۆزى كافىر دىبان،
بۇلارمۇ ئىجزاتىنى ساهىر دىبان.

— ئا. نىزارى.

ساهىل [صاحل] (ئە) دەريا، دېڭىز، كۆللەرنىڭ بويى، قىرغاق:

باشلەبان ئول چېرىكنى ساهىل ئىلە،
سۇ ياقاسىدەغى مەنازىل ئىلە.

— نەۋائى.

ساۋۇتماق [صاووتماق] سوۋۇتماق:

گەهى يادى بىلە ئۆزنى ئۇنۇتۇپ،
گەهى ئىشق ئوتىنى ئولدەم ساۋۇتۇپ.

— موللا پازىل.

ساۋۇرماق [ساوورماق] سورۇماق، ئۇچۇرماق:

فەنا يەلىگە ساۋۇرمىش ۋۇجۇد خىرمەنىنى،
تەمامى ئەلگە نەدامەت بىلە پۇشەيمان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇغ [ساووغ] «ساۋۇق» قا قارالسۇن:

ساۋۇغ ئاهلار چەكتى دەم ـ دەم ياتىپ،
كى هىجران بەلاسىدا مىلك غەم يېتىپ.

— ئا. نىزارى.

ساۋۇق [ساووق] سوغۇق:

بەهار كۈنلەرى كەلمىش كېتىپ زىمىستان چەرخ،
ساۋۇقنى شىددەتىنى يوق قىلىپ تابىستان چەرخ.

— شەۋقى.

ساۋۇماق [ساووماق] سوۋۇماق، ئىسسىقلىقنى يوقاتماق:

ساۋۇسا پەرهادۇ مەجنۇن قىسسەسىدىن كۆڭلۈڭنز،
بەس، مېنىڭ ئىشق ئىچرە ئوتلۇغ داستانىمنى تىلەڭ.

— نەۋائى.

سائىر [سائر] ـ (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سائىر ئەفراد — باشقا ئادەملەر، قالغان كىشىلەر:

سائىر ئەفراد ئىشى بۇ بولسە ئولكىم فەرد ئېرۇر،
بارچە ئەلدىن هۇسن ئارا ئازدۇر ئاڭا يۈزمۇنچە هەم.

— نەۋائى.

سائىر ئەئزا — بەدەننىڭ هەممە ئەزاسى، ئىنسان بەدىنىنىڭ ئەزالىرى.

سائىقە [صاعقه] (ئە) چاقماق، يېشىن:

ئېسىپ سائىقە چىقتى بادى خىلاف،
تەلاتۇم قىلىپ كېمەنى ئىنهىراف.

— ئا. نىزارى.

سائىل [سائل] (ئەل) 1) تىلەمچى، قەلەندەر:

كەرەم سائىلنى مەهرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلە،
كېلىپمەن دەرگەهىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

2) سوئال قىلغۇچى، سورىغۇچى، ئىزدىگۈچى:

بولسە ئىكىنچى هۇسنىگە مايىل،
بولغۇسىدۇر هەكىم ئاڭا سائىل.

— نەۋائى.

سائ [صاع] (ئە) ئاشلىق كەملەيدىغان چارەك.

سائىد [صاعد] (ئە) بىلەك:

ئانىڭدەك تاپتى سىيمىن سائىدىڭ يادى بىلە ئۇلفەت،
كى دەستامۇز قۇشدەك ئانسىز ئولماس هەر زەمان كۆڭلۈم.

— نەۋائى.

سائىي [صاعى] (ئە) هەرىكەت قىلغۇچى، تىرىشچان.

سایه [سایه] (پ) 1) سایه، کۆلەگە:
گۈلشەنۇ گۈلبەرگی ساقی، سایەئی بەرگی کەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئىبرۇر ئەترافىدا کەنارەلەر.
— ئەرشی.
2) راھەت، شادلىق:
قايدىن تاپقاي ھەيات سەدمايەسىنى،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئۆمرىن سايەسىنى.
— نەۋايى.

سایه سەۋادی — زۇلمەت نىشانى.
سایەئی چەرخ — يۇكسەكلىك.
سایەئی دىۋار — ئازراق دەم ئېلىش، ئازراق راھەتلەنىش:
دەۋلەت ئىستەب ئىستەمەن دەۋلەت قۇشىنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كويى ساری سايەئی دىۋاری بەس.
— ئەرشی.

سایه ئەفگەن [سايەافكن] (پ) ھىمايە قىلغۇچى، پاناھ بولغۇچى.
سایەبان [سايەبان] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى، سايە چۈشۈرىدىغان، كۈنلۈك، ساتما، چېدىر:
بۇ قۇلنى شەررى دۇشمەندىن ئەمان تۇت،
باشىمغە ئۆز پەناھىڭ سايەبان تۇت.
— ناقىس.

سایەۋەر [سايەور] (پ) سايە چۈشۈرگۈچى.
سایەۋەش [سايەوش] (پ) سايىگە ئوخشاش.
سایىب [صايب] (ئە) توغرا، توغرا يۆنىلىشلىك، نىشانغا توغرا يۆنىلىش بىلەن ماڭغۇچى:
گەھی سايىب، گەھی نازىم، گەھی خاك،
گەھی ھافىز، گەھی تەنزىمی ئەفلاك.
— ناقىس.

سایىر [سایر] (ئە) «سائىر» غا قارالسۇن.
دېدى: *ئاي بىرلە كۈنگە «بولمە سايىر»،*
دېدى: *«پەر ئۈرماغىل، ئەي نەسرى تايىر».*
— ناقىس.

سەئادەت [سعادت] (ئە) بەخت، ئىقبال، تەلەي، بەختيارلىق:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەخت يار ئولسا،
كېلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غۇلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقی.
سەئادەت سىرىشت — بەختيار، تەلەيلىك يارىتىلىش:
كى بۇدۇمنی قىلغىل سەئادەت سىرىشت،
ۋجۇدۇمنی ئەيلە ئىبادەت سىرىشت.
— ئا. نىزارى.

سەئادەت يۇلدۇزی — بەخت يۇلتۇزى:
سۇبھی دەۋلەت تەلئەتی باشىدە دۇررى شەبچەراغ،
تالئ باشىدە كۆر تولۇئ ئەتكەن سەئادەت يولدۇزىن.
— نەۋايى.

سەئادەتلىغ [سعادت ليغ] بەختلىك، تەلەيلىك.
سەئادەتمەند [سعادت مند] (ئە + پ) بەختلىك، تەلەيلىك، بەختيار:
قىلدى ئەلقابىڭ ئەزەلدە ھەق شەفئۇلمۇزنەبىن،
كەلمەدى ئالەمگە بىر سەندەك سەئادەتمەند شاھ.
— ئەرشی.

سەبا [صبا] (ئە) 1) يېقىملىق شامال، تالئ شامىلى:
سەبا خادىنی ئەيلەپ نىش دىلدۇر،
جىگەر خۇن غۇنچەنی ئەيلەر نىھانی.
— ئەرشی.
2) ئەتىگەن، سەھەر:
دەشت ئۆزرەكی سەير ئۇلەر سەباغە،
بەرگی تازالەر ئۇچار ھەۋاغە.
— نەۋايى.

سەبات [ثبات] (ئە) مەھكەم تۇرۇش، مۇستەھكەم، چىداملىق:
سەباتی ئانىڭ ئەسلە جاۋىد ئەمەس،
زەۋالی داغی غەير ناھىد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.
سەبات ئولماق — مۇستەھكەم، پۇختا بولماق، چىلئ تۇرماق:
شەھىد ھۆكمىدە ئايەت ئولمىش سەبات،
دەلىل ئولدى ئولكىم ئىبرۇرلەر ھەيات.
— ئا. نىزارى.

سەباغ [سباغ] يۇڭ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋايدىغان ئىككى تال بارماقتەك ئۇزۇن ياغاچ، ساۋىغۇچ، ساۋاغ.
سەباھ [صباح] (ئە) ئەتىگەن، ئەتىگەنلىكى، تالئ سەھەر:
سەباھدا مۇرغی سۇلەيمان كەبی سەبا يۇرگىل،
مەسادا مەتلۇبی جان ئەينی مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقی.
سەباھۇ مەسا — ئەتە ـ كەچ، دائىم:
تا بولايىن مەست مەسا،
نەچە رىيا بىرلە بولاي پارسا.
— نەۋايى.

سەباھەت [صباحت] (ئە) يورۇقلۇق، پارلاقلىق، گۈزەللىك:
سەباھەتدە جەھان مەشھۇرى ئولسالئ،
ئەگەر يۈسۈپ مەسەللىك كۆرگۈزۈپ خەد.
— ئەرشی.

سەبەب [سبب] (ئە) ۋەج، باھانە، ئاساس، سەۋەب:
قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەپ،
مەجازمت قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

سەبەب بولماق — ئاساس بولماق، باھانە بولماق:
سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.
— ئا. نىزارى.

سەبەد [سبد] نەرسە ـ كېرەك سېلىش ئۈچۈن دەرەخنىڭ ئۇششاق تېلى (چۈيۈق) دىن ياسالغان قاچا، سېۋەت:
بىر سەبەدكە قويىنىڭ ئىچ ئالەتىنى،
سەلىبان ئەھشاۋۇ قازۇراتىنى.
— نەۋائى.

سەبەق [سبق] (ئە) 1) دەرس، تەلىم:
سۆزى دانىش كىتابىدىن سەبەقدۇر،
يۈزى ھۈسن ئاتىدىن كەم ۋەرەقدۇر.
— زەلىلى.

2) مەنە، چۈشەنچە:
ھەر كىمسەگە ئۆلچە قابىلىيەت،
كۆرسۈن سەبەتى غەمنو بالىيەت.
— نەۋائى.

سەبەبەتەكەللاھ [ثبتك الله] (ئە) «ئاللا سېنى مۇسەتەھكەم قىلدى» دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.
ۋەفا يولىدەكى سابىت قەدەم ئېرۇر ناقىس.
دېگەيكى «سەبەبەتەكەللاھ» كەمال ئەربابى.
— ناقىس.

سەبەت I [ثبت] (ئە) 1) يېزىلغان، قەيت قىلىنغان:
ۋەرەقفە كىتاب ئىشى بولدى سەبەت،
ھەزار دوسەد باز پەنجاھنو ھەفت.
— ناقىس.

2) يازماق، پۈتمەك:
دېدىم: ئەي كۆڭلۈمغە ئوق ئۇرغان، نەدۇر ئاتىڭ دېگىل،
دېدى: باقكىم ئەيلەمىشلەر ئانى پەيكانىمدە سەبەت.
— نەۋائى.

سەبەت ئەتمەك — مەھكەم قىلماق، مۇستەھكەملىمەك.
سەبەت ئەيلەمەك — «سەبەت ئەتمەك» كە قارالغ.
سەبەت قىلماق — «سەبەت ئەتمەك» كە قارالغ.

سەبەت II [سبت] (ئە) شەنبە (شەنبە كۈنى).

سەبر [صبر] (ئە) تاقەت، چىدام، بەرداش:
ئەگەر سەبر بىرلە رىزا بولسا ئول،
قىلۇر مۇددەئاسىن خۇدايىم قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

سەبر قىلماق — چىدىماق، تاقەت قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك:
ئاتا سۆگىدا سەبر قىلماق كېرەك.
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سەبرپەيۋەند [صبرپيوند] (ئە + پ) چىداملىق، تاقەتلىك:
ئاڭا ھاجەت ئېرمەس بىزنىڭ پەندىمىز،
ھەمۇل نوكتەئى سەبرپەيۋەندىمىز.
— نەۋائى.

سەبرخاھ [صبرخواه] (ئە + پ) سەبر ـ تاقەتلىك، چىداملىق.

سەبز [سبز] (پ) يېشىل، يېشىل رەڭ:
ئۆتۈپ نەچچە ۋەقت بولدى فەسلى بەھار،
چەمەن سەبز ئولۇپ، بولدى چۈن لالەزار.
— ئا. نىزارى.

سەبزە [سبزه] (پ) 1) يېشىل كۆك، كۆكات، كۆكلەم، مايسا:
دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەنددىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

2) يارنىڭ قېشى:
سەبزەئى خەتتىڭ سەۋادى لەئلى خەندان ئۈستىنە،
خىزر گويا سايە سالمىش ئابى ھەيۋان ئۈستىنە.
— نەۋائى.

سەبزە بولماق — كۆكەرمەك، ياپيېشىل بولماق:
قايدا كەچ بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئويۇڭ.
— زەلىلى.

سەبزەئى خەت — ئىنچىكە سىزىق، مىنىق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

سەبزەزار [سبزەزار] (پ) مايسلىق، ئوتلاق، كۆكلەم:
دامەنى سەھرا دىمەسلەر لالەزارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

سەبزەزار ئەيلەمەك — ئوتلاق، مايسىزارغا ئايلاندۇرماق:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر سەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتدىن بېرىپ ئىسلاھ زەھى كىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەبز پۇش [سبزپوش] (پ) 1) كۆك لىباسلىق، پۇر-
كەلگەن:
ئۆل ئىبرۇر شاھى سەبزپۇش قىنزى،
كى قۇياش كۇھلىدۇر ئاياغى ئىنزى.
— نەۋابى.
2) شەيخ، زاھىد، سوپى:
كۆتەرگەچ باشنى كۆردى سەبز پۇشى،
يۇزى نۇرانە ئاندىغكىم سۇرۇشى.
— نەۋابى.

سەبقەت [سبقت] (ئە) ئىلگىرىلىك، ئالدىغا ئۆتۈش:
غەمزە كافىر كۆزلەرنىڭنى نەقد تاراجى ئۇچۇن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن، بىر ـ بىرىنى ماراشۇر.
— ئەرشى.

سەبھە [سبحە] (ئە) تەسۋى.

سەبۇ [سبو] (پ) كوزا، مەي كوزىسى:
بۇگۇنكى ساقىنىڭ مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۇ شىشەنىڭ گۇلگۇن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

سەبۇت [ثبوت] (ئە) ئىسپات، تەستىق؛ ئىسپاتلىماق،
تەستىقلىماق، ئاقلىماق:
ئالەمۇ ئادەمگە دۇر نۇرى سىفاتىدىن سەبۇت،
مەھۇ مۇتلەق ئولغۇسى كۆرسەتسەگەر دىيداردىن.
— ئەرشى.

سەبۇر [صبور] (ئە) سەۋرلىك، تاقەتلىك، چىداملىق،
بەرداشلىق:
چۇن بولدى سەبۇر تەگرى دادىغە يېتەر،
سابىر كىشى ئاقىبەت مۇرادىغە يېتەر.
— نەۋابى.

سەبۇر بولماق — سەۋر ـ تاقەتلىك، چىداملىق بولماق.

سەبۇرىيى [صبوري] (ئە) سەۋر ـ تاقەتلىك، چىدام-
لىق.

سەبۇك [سبک] (پ) ئېغىر ئەمەس، يەڭگىل، يېنىك:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلماق نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

سەبۇكەش [سبوكش] (پ) مەي قۇيغۇچى، مەي كوزىسى-
نى توشۇغۇچى.

سەبۇكەشلىك [سبوكش ليك] ئىچىشۇازلىق، مەيخور-
لۇق؛ مەي توشۇش.

سەبۇكبار [سبكبار] (پ) يۇكى يېنىك، يەڭگىل يۇك:
تاشلاپ ئۆزلۇكنى زەلىلى سەن فەنا يولىغە كىر،
چۇن مۇشەققەتدۇر سەپەر ئۆزرە سەبۇكبار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەبوكبار ئولماق — چاققان، يەڭگىل بولماق، خاتىر-
جەم بولماق:
ئەي نەۋابى، سەفاغە تەييار ئول،
تاكى مۇمكىندۇر سابۇكبار ئول.
— نەۋابى.

سەبۇكپەر [سبكپر] (پ) تېز ئۇچار، ئۇچقۇر:
بولۇپ بىر ـ بىرلەرىدىن ھەم سەبۇكپەر،
ئالۇرغە قىرغاۋۇل بىرلە كەبۇتەر.
— ناقىس.

سەبۇكپەي [سبك پی] (پ) تېز يۇرگۇچى؛ بىۋاپا:
كى مەندىن سوڭرە گەردۇنى سەبۇكپەي،
چۇمىلىك يىل ئەيلەسە يەر دەۋرەسىن تەي.
— نەۋابى.

سەبۇكرەۋ [سبكرو] (پ) تېز يۇرگۇچى، چاققان:
فەنا جامىن ئىچىپ بولغىن سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسىلىك گەرچە گىرانباز.
— ئەرشى.

سەبۇكروھ [سبكروح] (ئە + پ) خۇشخۇي، خۇش
چاقچاق.

سەبۇكسەلىك [سبك سنگ] (پ) يېنىك تاش؛ يەڭگىل؛
قەدىرسىز:
قۇرۇدى ئول ياغاچ، بولدى سەبۇكسەلىك،
بۇ قىلدى لامەكان سارىغە ئاھەلىك.
— ناقىس.

سەبۇكسەير [سبك سير] (پ) تېز ئۆتەر، تېز يۇرگۇ-
چى:
كېلىپ رەلىك تىگرەسىدىن ژەھش ئىلە تەير،
بارىپ قاشىغە ئول پەيكى سەبوكسەير.
— نەۋابى.

سەبۇكگام [سبك گام] (پ) قەدىمى يېنىك، تېز يۇرىدە-
غان.

سەبۇھ [صبوح] (ئە) 1) تاڭ سەھەر، تاڭ ئاتار ۋاقتى.
2) مەي قەدەھى، تاڭ سەھەر باش ئاغرىقىغا ئىچىلىدىغان
مەي:
سوبھ راھ ئىستەب ئېتتى مەيلى سەبۇھ،
ياندىن غايىپ ئېردى راھەتى روھ.
— نەۋابى.

سەبۇھ ئەھلى — سەھەردە مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇمى يامغۇر — سەھەردە ياغىدىغان يامغۇر.

سەبۇھ گەشان [صبوح كشان] (ئە + پ) تاڭ سەھەر

مەي ئىچىدىغانلار.

سەبۇھىي [صبوحى] (ئە) تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي:

چالغىنىپ مىھر سەبۇھىدەك ئەجەپ مەستانەسەن،
تەلبەسەن، ببباكسەنمۇ ياكى ئوتتەك يانەسەن.

— ئەرشى.

سەبۇھىي جام — «سەبۇھىي مەي» گە قارالسۇن.

سەبۇھىي مەي — تاڭ سەھەردە ئىچىلىدىغان مەي، شاراب.

سەبۇھىي قىلماق — تاڭ سەھەردە مەي ئىچمەك.

سەبۇئ [سبع] (ئە) ۋەھشىي، يىرتقۇچ ھايۋان.

سەبۇئىيەت [صبوعيت] (ئە) ۋەھشىيلىك، يىرتقۇچلۇق.

سەبئە [سبعه] (ئە) «سەبئى» گە قارالسۇن.

سەبئى [سبع] (ئە) يەتتە (سان):

زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى ساماۋات.

— زەلىلى.

سەبئى سەييار — يەتتە پلانېتا (يەتتە سەييارە يۇلتۇز).

سەبى [صبى] (ئە) بالا، گۆدەك:

كى فەرزەند يەھيا ھەم ئىبردى نەبى،
كى سىينى سەلابەتدە ئىبردى سەبى.

— ئا. نىزارى.

سەبىل [سبيل] (ئە) يول، سەپەر:

جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭلۇمگە ئاچتىلەر چەشمە جويى سەلسەبىل.

— زەلىلى.

سەبىل قىلماق — بەخش ئەتمەك، قۇربان قىلماق:

قازان ئاستۇرۇپ قىلدى قويلەر قەتىل،
كى مالىن زىيارەتكە قىلغاي سەبىل.

— نەۋايى.

سەبىھ [صبيح] (ئە) گۈزەل، چىرايلىق، ئاق يۈزلۈك؛ بالاغەتكە يەتكەن مەھبۇبە.

سەتەرۋەن [سترون] (پ) تۇغماس ئايال.

سەتەرۋەنلىك [سترونليك] تۇغمايدىغان، تۇغماسلىق.

سەتتار [ستار] (ئە) 1) ياپقۇچى، خالاس قىلغۇچى:

ئەي خۇدايا، روز مەھشەر قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيبىن مەھۇ ئىتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.

— شەۋقى.

2) ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

سەتىر I [ستر] (ئە) پەردە، يېپىش، يوشۇرۇش:

كەرەم ئەيلەپ نىگارىم سەتر قىلغان ئەيبۇ نۇقسانىم،
ئۆزىدىن ئۆزگىگە كۆرسەتمەگەيلەر دەپ نىھان كاغەز.

— شەۋقى.

سەتر ئەتمەك — ياپماق، يوشۇرماق.

سەتر ئەۋرەت — ئۇياتلىق جايىنى ياپماق.

سەترى ھال — ئەھۋالىنى، ئىچكى سىرىنى يوشۇرماق، بىلدۈرمەسلىك.

سەتىر II [سطر] (ئە) يېزىق، يېزىقنىڭ ھەربىر قۇرى، سەتر:

چۇ سەفھىگە چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نە قۇلات سەتردە چاپتى رەقەم.

— ئا. نىزارى.

سەتھ [سطح] (ئە) يۈز (ھەرقانداق نەرسىنىڭ يۈزى):

قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.

— نەۋائى.

سەتھى خاك — يەر يۈزى.

سەتھلىغ [سطح ليغ] يۈزەلىك:

تايىب ۋادى ئارا ھەر سەتھلىق مەرز،
سىرىشكى خەيلىدىن ھەرسارى يۈز دەرز.

— نەۋائى.

سەججادە [سجاده] (ئە) جاينامаз:

بىز ۋەلى دەپ ئولتۇرۇپ سەججادە دە،
كۆزلەرى كېلىن ھەمىشە مادەدە.

— زەلىلى.

سەجدە [سجده] (ئە) نامازدا پېشانىنى بىر قېتىم يەرگە تەككۈزمەك:

كېچەۋۇ كۈندۈز يۈرۈپدۇرمەن سۇراغىدا دېدىم،
تۇغنى پېشانەڭگە كۆرگەچ سەجدە چاغىدا دېدىم.

— قەلەندەر.

سەجدە قىلماق — تەزىم قىلماق، تېپىنماق:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچىلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

سەجدەگاھ [سجدەگاه] (ئە + پ) سېغىنىدىغان جاي، مەسچىت، مەسچىت مېھرابى:

پەلەك دېدىكى: «مەن ئالەم پەناھى»،
دېدى يەر: «مەن ئەرەنلەر سەجدەگاھى».

— ناقىس.

سەجئ [سجع] (ئە) نەسرىي شېئىر.

سەخاۋ [سخاء] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەرد-

لىك:
فۇقەرا ھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
— موللا قۇربان.

سەخا ئەھلى — سېخىيلەر، قولى ئوچۇقلار.

سەخاسىز [سخاسيز] بېخىل، پىخسىق.

سەخالىق [سخاليغ] قولى ئوچۇق، سېخىي:
بۇلۇتەك سەخالىق كېرەك مىزبان،
كى تەڭدۇر ئاڭا مەرز ئىلە مەرزبان.
— نەۋايى.

سەخاۋەت [سخاۋەت] (ئە) «سەخاء» غا قارالسۇن:
كى ئاجىزغە بول لۇتف ئىلە مېھرىبان،
سەخاۋەت بىلە ئۆزنى قىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

سەخاۋەت كۆرگۈزمەك — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق:
بۇ خىل ئەيلەسە نەفسىڭغە ئەداۋەت كۆرگۈز،
ھەرنىمەنكى تاپىلسە سەخاۋەت كۆرگۈز.
— نەۋايى.

سەخەت [سخط] (ئە) قىيىن، تەس؛ غەزەپ، ئاچچىق:
شور ـ شورى دەرياۋۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخەت.
— زەلىلى.

سەخت [سخت] (پ) قاتتىق، قېتىپ قالغان؛ مۇستەھكەم:
كى دۇنيا تالاشىپ بۇرەك ئەيلەدى،
ئىمامىلار بىلەن سەخت جەڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەختكۇش [سخت كوش] (پ) ئۇجەر، قەيسەر؛ تىرىشچان.

سەختگىر [سخت كىر] (پ) كەك ساقلايدىغان، ئاداۋەتخور، ئۆچ ئالغۇچى.

سەد I [سد] (ئە) توسۇق، تام، سېپىل، ئىستىھكام، قورغان، قەلئە:
تولا چەكتىم جەفاۋۇ جەرى بېھەد،
ئوقۇشنىڭ يولىغە باغلاندى بىرسەد.
— ناقىس.

سەددى چىن — جۇڭگو قورغىنى.
سەددى راھ — يول توسۇقى.
سەددى سىكەندەر — ئىسكەندەر سالدۇرغان ئېگىز قورغان:
ھەۋارىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۇ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

سەددى يەئجۇج — ئەڭ چوڭ دەرۋازا؛ تۆمۈر دەرۋازا:
گەھى سەددى يەئجۇج قىسىم ئەيلەبان،
گەھى يۈز ئەجايىب تىلىسىم ئەيلەبان.
— نەۋايى.

سەد II [صد] (پ) 100 (سان):
سۇبھەئى سەد دانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سومنات ئىچرە بەرەھمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەد پارە — يۈز پارچە:
گۇل ۋەرەق ئاچىپ چەمەندە مۇسفەھى ۋەسفىن ئوقۇر،
غۇنچەلەر شەرھى گۇلى ھۇسنى ئۇچۇندۇر سەد بەيان.
— ئەرشى.

سەد دانە — يۈز دانە:
ئەي زەلىلى زاھىدى خىلۋەت نىشىن دۇر بىخەبەر،
كۆركى ئەيلەيدۇر قولىدا سۇبھەئى سەددانە رەقس.
— زەلىلى.

سەد ھەزار — يۈز مىڭ:
دىدى خاتۇنغە ئۆتكەن سەرگۈزەشتىن،
دەرىغا سەد ھەزار دەردا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەد ھەزاران — يۈز مىڭلاپ:
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن،
سەد ھەزاران بەندەئى يەتكۇر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سەداء [صداء] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش، ئۈن:
ئول شەفىئولمۇزنەبىن ئىسمى قىلۇر مۇنداق ندا،
چىقتى داغى سىينەئى پۇرغۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا.
— ئەرشى.

سەدايى رەشاد — ھەقىقەت، ئادالەت ئاۋازى.
سەدايى شىۋەن — مۇڭلۇق ئاۋاز، پىغانلىق ئاۋاز:
مۇختەلىف تاپىب سەدايى شىۋەنىن،
قىلدى ئاندىن ۋەزئى مۇسىقى فەنىن.
— نەۋايى.

سەدارەت [صدارت] (ئە) رەئىسلىك، ۋەزىرلىك؛ چوڭ مەنسەپ.

سەداغ [سداغ] ئوقيا خالتىسى، ساداق:
سەداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇ بىر بۆلەك قاتىل،
جەھان خەرابىغە ئول كافىرى بەلاغا باقماق.
— ئەرشى.

سەداق [سداق] «سەداغ» قا قارالسۇن.

سەداقەت [صداقت] (ئە) سادىقلىق، ۋاپادارلىق:
سىدىق ئىچىرە قاچانكى چىقسە ئاتى ئەرنىك،
فاش ئولسە سەداقەتدە سىفاتى ئەرنىك.
— نەۋايى.

سەدەد [صدد] (ئە) مەقسەت، نىيەت، قەست، كۆزلەش:
ياركەند ئىچىرە زەلىلى تەلبە قويمايدۇ قەدەم،
تا سەدەد كۈھۈ كۈچاۋۇ سەيرى تۈرفان ئەيلەمەس.
— زەلىلى.

سەدەف [صدف] (ئە) 1) سەدەپ:
زەمانە ئەتا قىلدى ھەق بىر پىسەر،
سەدەفا بەتىنىدىن چىقتى ئوتلۇق گۆھەر.
— ئا. نىزارى.

2) ئىدىش، قاچا؛ ساقلىغۇچى:
ئەگەر ئاشىيانە خۇد خەزەفدۇر،
ۋەلى ئول دۇرغە مەخزەندەك سەدەفدۇر.
— ناقىس.

سەدەف پارە [صدف پارە] (ئە + پ) سەدەپ، ئاق تاش پارچىلىرى.

سەدەپ رىزە [صدف ريزە] (ئە + پ) سەدەپ سۇنۇقى، ئۇششاق سەدەپ.

سەدەپ سان [صدف سان] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەف كار [صدف كار] (ئە + پ) سەدەپ يونغۇچى، سەدەپ قادالغان.

سەدەفگۈن [صدف گون] (ئە + پ) سەدەپ كەبى، سەدەپ رەڭ.

سەدەف ۋار [صدف وار] (ئە + پ) سەدەپتەك، سەدەپكە ئوخشاش.

سەدەقە [صدقە] (ئە) خەير ـ ئېھسان، قۇربان:
نە ئۇچۇنكىم رەسۇل قەۋلى بىلەن،
ياخشى سۆز باردۇر ئويلەكىم سەدەقە.
— نەۋايى.

سەدەقە قىلماق — پىدا قىلماق، بېغىشلىماق، قۇربان قىلماق.

سەد بەرگ [صد برگ] (پ) يۇز ياپراق:
گۈل سۇرۇخۇ سارىغ سەدبەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەيتۇر بىزنى سەۋ سەن.
— زەلىلى.

سەددەق [صدق] (ئە) راست، توغرا، ھەقىقەت:
چۇنكى ئانىڭ بارچە سۆزى ھەقدۇرۇر،
ئوترۇسىدا ئەل سۆزى «سەددەق» دۇرۇر.
— نەۋايى.

سەدر [صدر] (ئە) 1) ئۇلۇغ، چوڭ (مەنسەپ)؛ باشلىق. رەئىس:
دەۋردۇر سەدر بەدەر كائىنات ئەيلەي بۇگۇن،
ئەۋدەھاسەر ئوتلۇغ ئاھىمدىن ئەلەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

2) كۆكرەك، مەيدە.
سەدرى سۇدۇر — ئەڭ تۆر، ئەڭ يۇقىرى ئورۇن؛ ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايە رەمىنگە سالمايىن بالۇپەر ھۇماھۇنۇز.
— زەلىلى.

سەدرە [سدرە] (ئە) سېدە، قارىياغاچ:
خىزمەت ئەيلەپ چۇن رىگابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن،
سەدرەدىن ئاشماقغە جەبرەئىل تاپمادى ھەرگىز ئىلاج.
— شەۋقى.

سەدرەمۇنتەھا [سدرەمنتها] (ئە) جەننەتتىكى ياكى ئەرشىدىكى بىر دەرەخ:
ئېتىپ پەرۋاز سەدرە مۇنتەھاغا،
يېتىپ قەۋسەيىن ئەۋئەرنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سەدقە [صدقە] (ئە) كەمبەغەللەرگە قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەير ـ ئېھسان؛ قۇربان:
نىچۈك دىسە قىلساق ئاڭا بىر ئىلاج،
باشى سەدقەسىدۇر كىم ئولماس خىراج.
— ئا. نىزارى.

سەدىيەك [صديك] (پ) يۇزدىن بىر:
يىغلەرىمنى، ئەيكى، كۆپ مەنئ ئەيلەدىڭ، يوقتۇر شەكىم،
ئەشكىڭ ئولماقدە سەدىم، گەر بولسە دەردىڭ سەدىيەكىم.
— نەۋايى.

سەر [سر] (پ) باش، ھەر قانداق نەرسىنىڭ بېشى؛ ئۇچ، چوققا:
ئانىڭدەك خاركىم تەرك ئەيلەگىل سەر،
ئۇرۇپ تىل بىرلە دائىم تامغە خەنجەر.
— ناقىس.

سەرى مو — «سەرى موي» غا قاراڭ.
سەرى موي — باشتىكى تۈكىنىڭ ئۇچىچىلىك، قىلچە، ئازغىنا، بەك ئاز:
چۇ ئىستىغنا يۇزىدىن بۇرقەئى ھۇسىنىنى ئاچمايدۇر،
ۋۇجۇد ئەسبابىدىن ئاشىقدە بولسە گەر سەرى مويى.
— زەلىلى.

سەرا I [سرا] (پ) ساراي، قەسىر:
باغۇ سەرا بارچە بولۇپ يەرگە تۇز،

زۇلمۇ تەمەدە بولدى ۋەلي بىرگە يۇز.
— نەۋايى.
2) دۇنيا:
كى تەنبەھ ساڭا بۇ سەرانلىق ئىشى،
ئەزەلدىن ئەبەدكە خۇدانلىق ئىشى.
— ئا. نىزارى.

سەرا II [سرا] (پ) سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «كۆيلىگۇچى، ئېيتقۇچى، سۆزلىگۇچى...» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
سەراۋۇ سەھنى گۈلشەندە بولۇپ نەغمەسەرا ھەردەم،
ئۆزۈڭگە بۈلبۈلۇ خۇشگۈيلارنى دەستيار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

سەرا III [ثرا] (ئە) 1) يەر. 2) گۆر، قەبرە.
تەھتەسسەرا — يەر ئاستى.

سەراب [سراب] (ئە) ئىسسىق كۈنلەردە دالىدا سۇغا ئوخشاش ۋىلىلداپ كۆرۈنىدىغان نەرسە، ئېزىنتقۇ:
بۇ قانكى ۋادىئىي ئىشق ئىچرە ئاقتى بولسە نې تاڭ،
ساموم رەڭگىدەك ئول دەشت ئارا سەراب قىزىل.
— نەۋايى.

سەرابوستان [سرابوستان] (پ) باغلىق ھويلا، ئۈي ئەتراپىدىكى باغ، شاھانە قەسىر.

سەراپا [سراپا] (پ) باشتىن ـ ئاخىر، باشتىن ئاياغ ـ پۈتۈنلەي:
پەردەپۇش بولغاچ چېمەنده جەئفەرى كەلدۈك چېپىپ.
مەن سەراپا ھايى ھۇبى نالەدىن چۈن ئەندەلىپ.
— زەلىلى.

سەراپەردە [سراپرده] (پ) چوڭ پەردە؛ پادىشاھ چېدىرى.

سەراسەر [سراسر] (پ) ئۇ باشتىن ـ بۇ باشقىچە، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممەيەر؛ پۈتۈنلەي:
كى مۇنداغ تەرزده بۇلسە سەراسەر،
بىزىڭدەكلەر ئوقۇپ: «قايداغ كىتاپ» دەر.
— موللا سابىر.
كى تاكەلدىم جەھانغە، ئەي بەرادەر،
كۆرەر مەنكىم ھەمە غەمدۇر سەراسەر.
— ناقىس.

سەراسىمە [سراسيمه] (پ) ھودۇقۇش، تەمتىرەش، ئالاقزادە، سەراسىم.

سەراغاز [سراغاز] (پ) باشلىنىش، ئەڭ ئاۋۋال، يېڭىدىن.

سەرافەت [صرافت] (پ) ئورۇنسىز، ئارتۇقچە قىلىنغان خەج، ئىسراپ.

سەرافەت بولماق — ئىسراپ بولماق.

سەراي I [سراي] (پ) «سەرا I » گە قارالسۇن.
كى داخىل بولۇپمىز چۇ ئاندا بارىپ،
تۇشۇپمىز سەراي ئىچرە يولدا ھارىپ.
— ئا. نىزارى.

سەراي II [سراي] (پ) «سەرا I » گە قارالسۇن.

سەرايەت [سرايت] (ئە) كۆچمەك، يوقىماق؛ ئۇنۇم، نەتىجە:
قىلاي ئۆز كۆرگەنىمدىن بىر ھىكايەت،
ئۇمىد ئولدۇركى بۇ قىلغاي سەرايەت.
— ناقىس.

سەرايەندە [سرايندە] (پ) ئېيتقۇچى، ناخشا ئېيتقۇچى، غەزەلخان.

سەرەتان [سرطان] (ئە) 1) قىسقۇچ پاقا (راك). 2) ئاستىرونومىيىدە 12 بۇرجنىڭ تۆتىنچىسى؛ يازنىڭ بىرىنچى ئېيى (ئىيۇن):
ئەتارۇ، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان① بىلە زۇھرايى خۇش فام.
— ناقىس.

سەرەفراز [سرافراز] (پ) بەختىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن، مەغرۇر، ؛ يۇقىرى، يۇكسەك؛ خۇرسەند، خۇشال:
ئول قۇش سەفەر ئەيلەپ نې تەرەف گۈلبۇنىن ئاچقاي،
كىم باغ ئارا بىر سەرۋى سەرەفرازى قالمىتۇر.
— نەۋايى.

سەرەفراز ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سەرەفراز ئەيلەدى ھەددىن زىيادە،
بۇلار يانماق ئۈچۈن قىلدى ئىرادە.
— موللا سابىر.

سەرەفراز بولماق — خۇشال، مەمنۇن بولماق، ئېرىشمەك.

سەرەفراز قىلماق — ھۆرمەتلىمەك، خۇشال، خۇرسەند قىلماق:
سوردى ھالىنى قىلىبان سەرەفراز،
بەردى شەۋقىغە بۇ كەلتۇرگەن نىياز.
— زەلىلى.

سەرەفرازلىق [سرافرازليق] ئۇلۇغۋارلىق، يۇكسەكلىك، خۇرسەندلىك.

سەرەفكەندە [سرافكنده] (پ) بەختى ئېگىلگەن، ئۇياتقا

① شېئىردا «سەرەتان» سۆزى «سەرتان» قىلىپ يېزىلغان. شائىر بوغۇم ئېتىبارى بىلەن شۇنداق ئىشلەتكەن بولسا كېرەك.

قالغان؛ خىجالەتتە قالغان:
كى ئىسيان بىلە بارچە شەرمەندە بىز،
سېنىڭ دەرگەھىڭدە سەرەفكەندە بىز.
— ئا. نىزارى.

سەرەفكەندەلىك [سرافكندەليك] بويسۇنۇشلۇق، ئىتائەتمەنلىك:
زۇھۇرىدىن ئەتتى ساڭا بەندەلىك،
تۇمەن قۇللۇق ھەم سەرەفكەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

سەرەنداز [سرانداز] (پ) 1) بېشى چۇشكەن، غەمكىن، خاپا:
گەر خەسىم جەفاسىدىن سەرەنداز ئولغۇڭ،
دائىم تەئەبۇ ئەلەمگە ئەنزاب ئولغۇڭ.
— نەۋايى.
2) باتۇر، غەيرەتلىك، شجائەتلىك؛ ئەپچىل، چاققان.

سەرەندازلىق [سراندزليق] ئاشقىلىق، سۇكۇتلۇك.

سەرەنجام [سرانجام] (پ) 1) بېجىرىلىش، تاماملىنىش:
بارىپ دەۋلەت ئەركانى شەھ كامىغە،
تاپىپ شوغل ئول ئىش سەرەنجامىغە.
— نەۋايى.
2) ئاقىۋەت، ئاخىر:
جەمىكى ئىزنى تانىپ سەرەنجام،
لەيلى ھەشەمى سەرى ئورۇپ گام.
— نەۋايى.

سەرەنجام ئېيلەمەك — تۇگەتمەك، بىر تەرەپ قىلماق.
سەرەنجام بولماق — تۇگىمەك، بىر تەرەپ بولماق.
سەرەنجام ئولماق — «سەرەنجام بولماق» قا قارالغ.

سەربار [سربار] (پ) باش يۇكى، باشقا قويۇلىدىغان يۈك؛ باشقا چۇشكەن ئېغىرلىق.

سەربارلىق [سربارليق] ئېزىش، قىيناش.

سەرباز [سرباز] (پ) ئەسكەر، چېرىك.

سەربەرەھنە [سربرهنه] (پ) بېشى ئوچۇق، يالاڭباش:
كۆردىلەر كىم ئاندا قىرىق تەن ئولتۇرۇر،
سەربەرەھنە، پابەرەھنە، غەرقى نۇر.
— زەلىلى.

سەربەسەر [سربسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چارىيارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

سەربەستە [سربسته] (پ) يېپىق، يوشۇرۇن، مەخپىي.

سەربەلەند [سربلند] (پ) يۇكسەك، ئاتاقلىق، مەشھۇر، داڭدار:
كى شەمشادى بولسۇن بەسى سەر بەلەند،
چۇ ئاشۇپ ئىلە يەتمەسۇن ھېچ گەزەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئېيلەمەك — خۇش ۋاقىت قىلماق؛ داڭقىنى، شۆھرىتىنى چىقارماق:
بىرىن سەربەلەند ئېيلەدى بىرنى خار،
بىرىن جابەجا قىلدى بىرنى فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند بولماق — ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماق، شۆھرەت قازانماق:
چۇن ئىلىم ئىلە ئەرجمەند بولغاي،
ئافاق ئارا سەربەلەند بولغاي.
— نەۋايى.

سەربەلەند قىلماق — «سەربەلەند ئېيلەمەك» كە قارالغ:
تەفەككۇر بابىدا قىل سەربەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

سەربەلەند ئولماق — «سەربەلەند بولماق» قا قارالغ.

سەرپەنجە [سرپنجه] (پ) قول بارماقلىرى، چاڭگال.

سەرپۇش [سرپوش] (پ) قاپقاق، تۇڭاق:
ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزرەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايىنە خەرىدار ئولماسا.
— زەلىلى.

سەرتاب [سرتاب] (پ) بويسۇنمايدىغان، گەپ ئاڭلىمايدىغان، جاھىل، كاج.

سەرتاسەر [سرتاسر] (پ) باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈن، پۈتۈنلەي:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسا بالايى توفان،
ئەي قەۋمي قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سەرتاراش [سرتراش] (پ) ساتىراش.

سەرجۇش [سرجوش] (پ) راسا قاينىماق، قاينام:
سەرجۇش بەھار ئەيلەدى زەررىن چىمەنى شوخ،
بۇلبۇل قىلىبان نالەسىدىن ئەنجۇمەنى شوخ.
— زەلىلى.

سەرچە [سرچه] (پ) شىشە.

سەرچەشمە [سرچشمه] (پ) بۇلاق، بۇلاق بېشى:
يۈرۈپ سەرچەشمە ئىگە قىلدى فائىز،
كى گەرچەننەت دېسەم ھەم ئېردى جائىز.
— ناقىس.

سەرخەت [سرخط] (ئە + پ) ھۆسن خەت مەشىق

قىلغۇچىلار ئۇچۇن يېزىپ بېرىلگەن خەت ئۇلگىسى:
تاجۇ توغرايى مۇھەببەتنامە تا كەلتۈرمىشەم،
سەرخەتى مەشقى جۇنۇندىن ئىپتىدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

سەرخەم [سرخم] (پ) هالقا، ئەگمە.

سەرخەيل [سرخيل] (پ) باشلىق، رەھبەر، يولباشچى:
سەرخەيلى سەگى دىلبەر ئەي تەلبە زەلىلى سەن،
يول بەرمەي ئىشكىدە بىللاھ كى ۋەبال ئەيلەر.
— زەلىلى.

سەرخىل [سەرخيل] (پ) باشلىق، قوماندان:

سەرخۇش [سرخوش] (پ) كەيپ، مەست:
ئالەمىن ئەگەر قوزغەبان ئوت سالسە تاك ئىرمەس،
ئول شۇككى سەرخۇش چىقىبان سېكرىتۇر ئەربىش.
— نەۋايى.

سەرد [سرد] (پ) سوغۇق:
ئارادىن كۆتەردى غەمۇ دەردنى،
كى ئاھىدىن ئولغان دەمى سەردنى.
— ئا. نىزارى.

سەردابە [سردابە] (پ) سۇ ساقلاش ئۇچۇن كولانغان ئۇستى يېپىق كۆلچەك:
دىيارى ھۇسنىدىن ئەزم ئەيلەسە كۇلبەم ساري ناگەھ،
يولىنە كۆزلەرىم سەردابەلەر قىلغۇم پۇرئاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەردار [سردار] (پ) باشلىق، يېتەكچى، يولباشچى:
كى سەرداردىن زۇلم شايئىدۇرۇر،
خلاف ئەمر ئىش ئانچە ۋاقئىدۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

سەردار بولماق — باشلىق، رەھبەر بولماق.

سەردەفتەر [سردفتر] (پ) ئەك باشتا بولۇش، ئۇلۇغ بولۇش، ئېتىبارغا ئىگە بولۇش؛ دەپتەرنىك ئەك بېشىغا يېزىلغان:
سەرۋەرى سەردەفتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان.
— زەلىلى.

سەرراج [سراج] (ئە) ئېگەر ـ جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا.

سەرراست [سرراست] (پ) تۇز، تۇز كۆڭۈل، ئاق كۆڭۈل.

سەررااف [كراف] (ئە) 1) پۇل ئالماشتۇرغۇچى، پۇل پارچىلىغۇچى.
2) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن:
خەبەر بەرگۈچى سەررافى گۆھەر پاش،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى نەقدى خەبەر فاش.
— نەۋايى.

سەررىشتە [سررشته] (پ) يىپىنىك ئۇچى؛ ئىشنىك ئاساسى:
بىر نەزەر ئاندىن ئېرۇر سەررىشتەئى نۇر شادلىغ،
كۆرسە ھالىمنى ئۇ تۇفەتدىن پۇتەر ئېردى كەمىم.
— ناقىس.

سەرزەمىن [سرزمين] (پ) يەر ـ جاي، ئۆلكە، مەملەكەت.

سەرزەنىش [سرزنش] (پ) تىل، ئازار، تەنە، تەنبىھ؛ كايىش:
پەلەكدىن يېتىپ ئول زەمان سەرزەنىش،
تەۋەققۇدۇ تاپىپ باشىغە تۇرفە ئىش.
— ئا. نىزارى.

سەرزەنىش قىلماق — كايىماق، تەنبىھ بەرمەك.
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.

سەرسام [سرسام] (پ) جۆيلۇمەك، ئېگىز ـ پەس سۆزلىمەك.

سەرسەبز [سرسبز] (پ) كۆكەرگەن، دائىم كۆپكۆك؛ خۇرسەند، شاد.

سەرسەر [صرصر] (ئە) 1) كۈچلۈك ۋە سوغۇق شامال، دەھشەتلىك بوران:
قەدى سەرۋ باغى بەھاربدا بار،
قەزا سەرسەرى قىلماغاي تارمار.
— ئا. نىزارى.

2) توپلاڭ، تىنچسىزلىق:
ئانچە كوفر ئەيتە باشلەدى فەرفەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەرسەر.
— نەۋايى.

سەرسەرى ئافەت — بالايىئاپەت بورىنى.
سەرسەرى ئاھ — قانتىق ئاھ، كۈچلۈك پىغان:
بۇگۈن باغى گۈلىستان گۈللەرى خۇش بەرگ دېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سەرسەرى مېھنەت — مۇشەققەت بورىنى.
سەرسەرى خىرام — شامالدەك يۈگۈرۈك (ئات).
سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران بورىنى.

سەرسەرمانەند [صرصرمانند] (ئە + پ) كۈچلۈك بورانغا ئوخشاش.

سەرسۇخەن [سرسخن] (پ) سۆز بېشى، باشلانما،

مۇقەددىمە، كىرىش سۆز.

سەرشار [سرشار] (پ) لىق، لىپمۇلىپ، تولا، سىراپ:
ۋىسال جامىدىن بىر نەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇكۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇماردا خۇمار ئەيلەپ.
— ئەرشى.

سەرشار ئەتمەك — لىقلىماق، تولدۇرماق؛ قاندۇرماق:
يۈز نىگاھى لۇتف ئىلە ئەغيارنى سەرشام ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

سەرىشكەن [سرشكن] (پ) تەك چېچىش، تەك تەقسىم قىلىش؛ بىر ئۇلۇش:
يەنە ئەئدىيۇ ئەسمۇئى سەرىشكەن،
كى مەجنۇن، ۋاقىت بىلە كۈھكەن.
— ئا. نىزارى.

سەرف I [سرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم، سەرپ:
ئۇستاد ئول شاھ ئىلە خەيلىن تېرىپ،
سەرفلەرىغە زېبۇ ئارايىش بېرىپ.
— نەۋايى.

سەرف ئەتمەك — خىراجەت قىلماق، ئىشلەتمەك، چىقىم قىلماق.

سەرف II [صرف] (ئە) تۈرلەش، مورفولوگىيە.

سەرفەراز [سرفراز] (ئە) ئۈلۈغ، بەختىيار، ھۆرمەتلىك:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەك سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

سەرفەراز ئەيلەمەك — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق، ھۆرمەتلىمەك، ئۇلۇغلىماق.

سەرفەراز قىلماق — «سەرفەراز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

سەرفىكەندە [سرفكنده] (پ) ئىتائەت، بويسۇنۇش:
قەۋمۇ ھەيلىكى بەندەم ئېردىڭلەر،
نې دىسەم سەرفىكەندەم ئېردىڭلەر.
— نەۋايى.

سەرفى [صرفى] (ئە) ئەرەب گراممانتىكىسىغا ئائىت.

سەركار [سركار] (پ) ئىش بېشى، نازارەتچى:
ھەمە ئەترافى ئالەمدىن خەبەردار،
ئانىڭ خەيلى ئىچىدە ئەقلى سەركار.
— ناقىس.

سەركەش [سركش] (پ) 1) باش بەرمەيدىغان، ئىتائەتسىز، ئۇجەر، باش تارتقۇچى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) ئەركەيار:
شوخى سەركەش دېدى: ئەي جاھىل سىرىشت،
رازى ئولسالىڭ ھەرنە ئولسە سەرنەۋىشت.
— نەۋايى.

سەركەش نىھال [سركش نهال] (پ) چىرايلىق، ئېگىز دەرەخ.

سەركۇب [سركوب] (پ) دۇشمەنگە نەيزە ئاتىدىغان ئېگىز جاي؛ قەلئە، قورغان ئەتراپىدىكى ئېگىز توپا دۆۋىسى.

سەركۇفتە [سركوفته] (پ) بېشى يانجىلغان.

سەرگەران [سرگران] (پ) بېشى ئايلانغان، مەست.

سەرگەردان [سركردان] (پ) بېشى ئايلانغان، قەيەرگە بېرىشنى بىلمەيدىغان، سەرسان، سايات:
تىلەر سەندىن بۇ سەرگەردان كەمىنە،
بويول قەتئىگە رەخشى يا سەفىنە.
— ناقىس.

سەرگەرم [سركرم] (پ) بېشى قىزىغان، مەست.

سەرگەشتە [سركشته] (پ) بېشى ئايلانغان، گاڭگىراغان، سەرگەردان، ئاۋارە، پەرىشان:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋارە،
يۈزۈمنى سۇرتۇبان دەرگاھىڭغە بەس ناتىۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

سەرگەشتە ئاشىق — بېشى ئايلانغان، سەرسان بولغان يار:
خەس ئىمەس گىرداب ئاراكىم باشىڭغە ئېتۈرۈلغەلى،
سۇ ئۈزە سەرگەشتە ئاشىق جىسمىنىڭ خاشاكىدۇر.
— نەۋايى.

سەرگەشتەھال — ئەھۋالى ناچار، بىچارە، ئاۋارە:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

سەرگەشتەلىك [سركشتەليك] سەرسانلىق، سەرگەردانلىق.

لىق، ئاۋارىلىك؛

سەرگۈزەشت [سرگذشت] (پ) بېشىدىن ئۆتكەنلەر، بېشىدىن كەچۈرگەنلەر:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۆي،
دېگەي سەرگۈزەشت ماڭا مۇيەمۇي.
— ئا. نىزارى.

سەرلەۋھە [سرلوحە] (پ + ئە) تاختىنىڭ بېشى؛ گېزىت ـ ژۇرناللاردا ماقالىنىڭ ماۋزۇسى.

سەرمايە [سرمايه] (پ) 1) ئاساس، سەۋەب. 2) دۆلەت، بايلىق، مەبلەغ:
قەتر كېرەك ئاڭلاسا ئۆزپايەسى،
بەھر ئىلە تەڭ تۇتماسە سەرمايەسى.
— نەۋايى.

سەرمەد [سرمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم، داۋاملىق:
دۇرۇدى بىئەدەد ئىقبالى سەرمەد،
ئەزەل سۇبھى ئەبەد شامى بولۇپ ھەد.
— ناقىس.

سەرمەدىي [سرمدى] (ئە) مەڭگۈ، ئەبەدىي، دائىمىي.

سەرمەست [سرمست] (پ) كەيب، خۇش كەيب، مەست:
كېتۈر جامى، ياغاچ ئولغاي ئاڭا تاج،
مەيىن ئىچكەچ بولاي سەرمەستى مېئراج.
— ناقىس.

سەرمەستان [سرمستان] (پ) كەيپلىك، خۇش كەيپلىك، مەستلىك.

سەرمەنزىل [سرمنزل] (پ + ئە) كارۋانلار ۋە يولۇچىلارنىڭ بىرىنچى قونالغۇسى:
يوق ئاغىزدىن سورۇبان نۇكتە ئاقىبەت قىلدى،
مېنى موسافىرى سەرمەنزىلى فەنا ئول شوخ.
— نەۋايى.

سەرنەۋشت [سرنوشت] (پ) پېشانىگە يېزىلغان، تەقدىر:
سەئادەت سەرنەۋشتى فەزلى ھەقدىن بەختىيار ئولسا،
كىلەر ئالدىڭغە جەننەت ھۇرۇ غۇلمان ئىنتىزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

سەرنىگۇن [سرنكون] (پ) بېشى تۆۋەن؛ دۇم كۆمتۇلگەن، ئاستىن ـ ئۈستۈن:
بىرسى ئىستىغنا ئىچىدە سەرنىگۇن،
بىرلەرنى مەست ئەيلەپدۇر جۇنۇن.
— زەلىلى.

سەرھ [صرح] (ئە) قەسىر.

سەرھەد [سرحد] (پ + ئە) چېگرا، ئاخىرقى چېگرا، ئاخىرقى چەك؛
سەرۋى ئىلە سەنۇبەرچۇن بوستاندا خىجىل بولدى،
قەددىنى بۇگۇن ئۇ شۇخ سەرھەدى كەمال ئەيلەر.
—زەلىلى.

سەرھەڭ [سرهنگ] (پ) ھەربىي باشلىق، قوماندان:
گەر فەتىلە ساچلەر تۇغ ئەيلەسە ئاشىق نېتەڭ،
ئىشق شەھرىدە گەدالەر ساھىدەڭ سەرھەڭدۇر.
—زەلىلى.

سەرھەلقە [سرحلقه] (پ + ئە) ھالقا شەكلىدە تىزىلغان نەرسىلەرنىڭ (مارجان، مەرۋايىتقا ئوخشاش) ئەڭ چوڭى؛ باشلىق، يېتەكچى:
بۇدەۋردە يوق سەن كېبى خۇشخان ھافىز،
ھۇففاز ئارا سەرھەلقەئى دەۋران ھافىز.
— نەۋايى.

سەرۋپا [سروپا] (پ) ئۇستباش:
سەرۋپا بەرھەنەلىكدىن بولماس كىشى قەلەندەر،
دۇنياۋۇ ئاخىرەتنى بەرباد ئەگەر قىلماسا.
— زەلىلى.

سەرۋسامان [سروسامان] (پ) ئەسۋاب ـ ئۈسكۈنە، نەرسە ـ كېرەك؛ لازىمەتلىك، ياردەم:
زەلىلدىن سەرۋسامان خىتا ئىلى سورما،
موسافران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئېردىم.
— زەلىلى.

سەرۋ [سرو] (پ) 1) تىك ۋە تۇز ئۆسىدىغان، قىش ـ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، چىرايلىق، خۇش قامەت دەرەخ، سەرۋ:
قەدىڭگە سەرۋ ئىلە تۇبى، ساچىڭگە سۇنبۇلى خۇبى،
يۈزۈڭگە ئايۇكۇن، گۈل بىرلە شەمئى ئەنجۇمەن ئاشىق.
— قەلەندەر.
2) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل مەشۇق:
مۇيەسسەر بولسە ئۇمرۇمغە ئەگەركىم بىر يۈزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۋىگە بۇتەندە جانىمنى.
— قەلەندەر.

سەرۋى ئازاد — چىرايلىق، لەتاپەتلىك يار:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەنىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

سەرۋى بوستان — سەرۋدەك چىرايلىق، كېلىشكەن مەشۇق:
بەرمەدى پۇرسەتكى بىردەم ھەمنەشىن بولسا ئاڭا،

ئول گۈلى باغى جىنانۇ سەرۋى بوستانىم بىلە.
— قەلەندەر.

سەرۋى چالاك — چىرايلىق سەرۋ:
كەنەپ شاخى يوق گەرچى خاشاكچە،
قەلەندەرغە دۇر سەرۋى چالاكچە.
— نەۋايى.

سەرۋى خىران — سەرۋدەك چىرايلىق، قامەتلىك جانان:
بوي چەكتىگو ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نەبالا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

سەرۋى دىلجوي — مېھرىبان، كۆيۈمچان دىلبەر:
يۇرۇر ئېرمىش كېچەلەر كوچەۋۇ كوي،
كېزىپ ئالەم ئارا ئول سەرۋى دىلجوي.
— موللا پازىل.

سەرۋى رەۋان — كېلىشكەن مەھبۇب، قەلبى گۈزەل يار؛
قىلمەدىم جانىم پىدا ئالدىڭدا ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى ئەدامەت، سەھسۇئارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

سەرۋى رەئنا — خۇش پېچىم، كېلىشكەن، گۈزەل:
ھۇكم قىلدىكى، سەرۋى رەئنانى،
ئالەم ئەھلىغە شۇرۇ ياغمانى.
— نەۋايى.

سەرۋى سايە — گۈزەل، قامەتلىك جانان:
تاپىپ كەلدىلەر بىر سەرۋى سايە،
بۇ گۈل يۈزۈلۈككە ئانى قىلدى رايە.
— موللا سابىر.

سەرۋى سەھى — بويى كېلىشكەن، گۈزەل مەشۇق:
باقمە ھەقارەت بىلە مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋى سەھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سەرۋى قامەت — كېلىشكەن، گۈزەل قامەت:
رىزا باشنى سوئالىڭغە ئەيلەسەك رەھبەر،
سوئال ئېچىندە كۆتەر سەرۋى قامەتىڭنى پات.
— شەۋقى.

سەرۋ گۈلرۇ — سۆيۈملۈك مەشۇق:
كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئول سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.
— نەۋايى.

سەرۋى مەۋزۇن — گۈزەل سەرۋ:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭغە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

سەرۋەر [سرور] (پ) يېتەكچى، يولباشچى، باشلىق:
تۇمەن جىلۋە بىرلە كىرىپ ئول پەرى،
كى مەكتەپ ئارا خۇبلار سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

سەرۋەقت [سروقت] (پ) يوقلاش، يوقلاپ كېلىش، زىيارەت.

سەروبۇن [سروبون] (پ) قەددى كېلىشكەن، خۇش قامەت.

سەرۋستان [سروستان] (پ) سەرۋ كۆپ ئۆسكەن جاي، سەرۋزارلىق:
كىچىك بىرلە ئۇلۇغلار سان ئىچىندە،
نېچوككىم سەبزە سەرۋستان ئىچىندە.
— نەۋايى.

سەرۋ قامەت [سروقامت] (پ) قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، زىلۋا بوي.

سەرۋ قەد [سروقد] (پ) قامىتى سەرۋدەك مەھبۇبە.

سەرىر [سرير] (ئە) تەخت، ئورۇندۇق، كارىۋات:
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.

سەرىە [صريح] (ئە) ئاشكارا، ئېنىق، ئوچۇق، ئايدىڭ.

سەرىئ [سريع] (ئە) تېز سۈرئەتلىك:
رەمىم ئوتى كۆككە چىقار ئويلا تېز،
كى بەرق ئىنمەگەي يەرگە ئانداق سەرىئ.
— نەۋايى.

سەزا [سزا] (پ) جازاغا لايىق، جازاغا تېگىشلىك.

سەزاۋار [سزاوار] (پ) لايىق، مۇۋاپىق:
بۇيۇرماغىل يەنەن سەبر، ئەي تەببب تەڭرى ئۇچۇن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئەمەس ئەمدى سەزاۋار ماڭا.
— نەۋايى.

سازاۋار ئولماق — لايىق، مۇناسىپ بولماق.

سەس [سس] تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، سادا.

سەغ [سغ] (پ) تورۇس، ئۆگزە؛ گۈمبەز.

سەغانە [سغانە] (پ) ئارىلىق، دەلىز ئۆي.

سەغر [ثغر] (ئە) چېگرا، چەك.

سەغىر [صغير] (ئە) كىچىك، ياش بالا (ئوغۇل):
سىزدىن ئەر بولسۇن ئەزىم، ئەرخۇد ھەقىر،

تەۋرۈ ۋەزىن ئىچىرە سەغىر، ئەرخۇد كەبىر.
— نەۋايى.

سەغىرە [صغيره] (ئە) قىز بالا.

سەف [صف] (ئە) رەت، قاتار، سەپ.

سەفا [صفا] (ئە) 1) پاكلىق، ساپلىق، تازىلىق:
چۈ تۈفراغى ۋۇجۇدۇك بۇتەگى مېھنەتتە كۆيدۈرگىل،
سەفايى زاھىدۇ باتىنىدە شەرتى كىميا بولماق.
— زەلىلى.

2) تىنچلىق، ئاسايىشلىق:
گۈلىستان غۇررەمۇ خۇش بولدى، ئەمدى بىر نىگار ئىزدە،
تۈزۈپ زەۋقۇ سەفا سازىن شەرابى خۇشكۈۋار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

3) گۈزەللىك:
سەفا بەرگاھىدا سۈلتان ئولۈپ،
ۋەفاكارگاھىدا بۈرھان بولۈپ.
— ئا. نىزارى.

سەفايى ئاسمان — سۈزۈك ئاسمان:
ئۈمىد ئەتكەچ تۈشەردەپ تارى زەردىن تىيرە كۈلبەمگە،
جەمالى ئافتابىدىن سەفايى ئاسمان كاغەز.
— شەۋقى.

سەفال [سفال] (پ) سافال قاچا، ئىدىش:
گۆھەر ئورنىغا قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۈردار كۆزى ئەھۋەل شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

سەفالەت [سفالت] (ئە) خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك:
زەمىننى ئەيلەبان سەبزى سەفالەت،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەفاھەت [سفاهت] (ئە) ئەخمەقلىق، ئەقىلسىزلىق، يەڭگىلتەكلىك.

سەفاھەت ئامىز [سفاهت آميز] (ئە) ئەخمەقلەرچە، نادانلىق بىلەن، قەبىھلەرچە.

سەفاياب [صفاياب] (ئە) پەيزلىك بولۇش، مۇنەۋۋەر، نۇرلۇق بولۇش:
گاھ سالىپ ئابۇقۇبايىس ئۆزە تاب،
ئاندىن بولۇبان ھەرەم سەفاياب.
— نەۋايى.

سەفاين [صفاين] (ئە) كېمىلەر.

سەفايىھ [صفايح] (ئە) سەھىپىلەر، ۋاراقلار؛ لەۋھەلەر.

سەفەر [سفر] (ئە) ساياھەت، يول، سەپەر:
كى مۇندىن يەنە تەبرەدۇك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.
— ئا. نىزارى.

سەفەرگەشتە [سفركشته] (ئە + پ) سەپەر قىلغۇچى:
دەر بەدەر شەھەر بەشەھەر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەييارە سەفەرگەشتە غەربىان يەئلىغ.
— شەۋقى.

سەفەرىي [سفرى] (ئە) سەپەر قىلغۇچى.

سەفدەر [صفدر] (ئە) باتۇر، جەسۇر:
كۆرسە ئىردى گەر يۈزۈئنى بولۇر ئىردى ساڭا قۇل،
رۇستەمۇ بەرزو بىلە ئىسكەندەر سەفدەر ساڭا.
— قەلەندەر.

سەفرا [صفرا] (ئە) سېرىق؛ جىگەر ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېرىق ياكى كۆكۈش سېرىق ئاچچىق سۇيۇقلۇق؛ زەردە، ئاچچىق:
ئىچ قەبز تاپار تەرەنجەبىندىن،
سەفرا ئارتار سىكەنجەبىندىن.
— نەۋايى.

سەفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، رەڭگى ئۆچكەن.

سەفسەتە [سفسطه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، قۇرۇق سۆز.

سەفشىكەن [صف شكن] (ئە + پ) سەپ بۇزغۇچى، باتۇر، قەھرىمان.

سەفھە [صفحه] (ئە) 1) قەغەز، ۋاراق، سەھىپە، بەت:
چۇ سۆز داستانىغە چەكتى رەقەم،
خىرەد سەفھەسىگە چۈشۈردى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

2) جامال، يۈز، چېھرە:
سەفھە يۈزى دەرد جىلۋەگاھى،
مىستەر خەتى ھەجر شاھراھى.
— نەۋايى.

3) كىتاب، يېزىق، سۆز:
قىلاي سۆز، بۇ سۆزۈم پايانغە يەتسۇن،
پۈتۈلسە سەفھەگە ھەريانغە كەتسۇن.
— ناقىس.

سەفھە ئاچماق — كىتابنى ئاچماق؛ بىر - بىر ۋاراقلاماق.

سەفھەئى ھۇسن — چىرايلىق يۈز، گۈزەل چېھرە:
ساچى سەرفىتىنەئى دەۋرانەلىقنى ئەيلەدى ئىزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۇسنىدە مىسرەئۇار.
— زەلىلى.

سەفىد [سفيد] (پ) ئاق، ئاق تۇسلۇك:

سەندىن ئېرۇر شام غەربىانە سەفىد،
سەندىن ئېتەر بارچە ئەسرانى ئۇمىد.
— زەلىلى.

سەفىر [سفير] (ئە) باش ئەلچى.

سەفىل [سفيل] (ئە) بەك نامرات، كەمبەغەل، موھتاج-لىقتىكى كىشى.

سەفىنە [سفينه] (ئە) كېمە:
سەفىنەگە ئولتۇردى چۇن كارۋان.
ئانىڭ بىرلە دەريادا بولدى رەۋان.
— ئا. نىزارى.

سەقاغ [سقاغ] ئىگەك:
كەلگىل، سەنەما، قۇچۇب دۇداغىگە ئۆپەي،
مەگزىگنى شۇرۇپ ـشۇرۇپ قاپاغىگە ئۆپەي.
ئېسلەپ داغى سەقاغىگە ئۆپەي.
بەس ئەمدى، دېسەڭ، تۇشۇپ ئاياغىگە ئۆپەي.
— ئەرشى.

سەقەر [سقر] (ئە) دوزاخ، جەھەننەم، تومۇغ:
بۇ ئالەم كۆرگۈزۈر گەر لالەۋۇ باغ،
ئېرۇر باغى سەقەر ھەر لالەسى داغ.
— ئەرشى.

سەقەرلات [سقرلات] (ئە) نەپس يۇڭ رەخت:
ياز يامغۇرى يەتكەچ ئەيلەدىڭ بات،
يەر چەكمەننى يەشىل سەقەرلات.
— نەۋايى.

سەققا [سقا] (ئە) سۇ بەرگۈچى؛ سۇ سەپكۈچى، سۇ توشۇغۇچى.

سەئقە [صعقه] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش.

سەقىل [ثقيل] (ئە) ئېغىر، ۋەزمىن.

سەقىم [سقيم] (ئە) كېسەل، ئاغرىق، بىمار، خەستە.

سەگ [سک] (پ) 1) ئىت، ئوۋ ئىتى:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەفا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىمەيا.
— ئا. نىزارى.

2) پەسكەش، رەزىل، ئىت مىجەز:
سەگ رەقىب بىلمەسدۇرۇر، جانا، يۇزۇڭنىڭ قەدرىنى،
گۈلنى رەڭگو بويىدىن نې بەھر تاپمىشدۇر گۈلاب.
— قەلەندەر.

سەگباز [سگباز] (پ) ئىت ئۆگەتكۈچى، ئىت ئويناتقۇچى.

سەگبان [سگبان] (پ) ئىت باقار.

سەگسار [سگسار] (پ) ئىتقا ئوخشاش؛ ئاچ كۆز، شەخسىيەتچى.

سەلا [صلا] (ئە) چاقىرىق، مۇراجىئەت، دەۋا:
كى كەلدى ئۆي ھەرەمىدىن نىدائى،
نىدا كىرمەك ئۇچۇن ئېردى سەلائى.
— نەۋائى.

سەلا سالماق — جار سالماق، مۇراجىئەت قىلماق.
سەلا ئۇرماق — جار سالماق، ئۇندىمەك.

سەلابەت [صلابت] (ئە) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىك، ئۇلۇغلۇق؛ قەتئىيلىك، شجائەتلىك؛ سالاپەت:
كى فەرزەند يەھيا ھەم ئېردى، نەبى،
كى سىنى سەلابەتدە ئېردى سەبى.
— ئا. نىزارى.

سەلات [صلات] (ئە) نامار، ئىبادەت:
سەلات خەمسە — بەش ۋاخ نامار.

سەلاتىن [صلاطين] (ئە) سۇلتانلار، پادىشاھلار:
شەيخان شەھرەباتىن، ئاچ مەگرىفەت قاناتىن،
جانىم بۇگۈن سەلاتىن، تەن قەسرى شاھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

سالاتىنى كامگار — قۇدرەتلىك سۇلتانلار.
سالاتىنى مەسنەدىنىش — يۇقىرى مەرتىۋىلىك سۇلتانلار.
سالاتىنى مازىن — ئۆتكەن سۇلتانلار، قەدىمىي شاھلار.

سەلاتىنزادە [صلاطين زاده] (ئە + پ) شاھزادە.

سەلاس [ثلاث] (ئە) ئۈچ (3).

سەلاسەت [سلاست] (ئە) ئوچۇقلۇق، روشەنلىك، راۋانلىق.

سەلاسىل [سلاسل] (ئە) زەنجىرلەر، كويزىلەر، كىشەنلەر:
شەياتىن لەشكەرىگە داد قىلدى،
سەلاسىل تەبرەتنب پەرياد قىلدى.
— ناقىس.

سەلام [سلام] (ئە) سالام بېرىش، سالام:
تۇمەنمىڭ سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

سەلام بەرمەك — سالام قىلماق:
كېلىپ رۇھۇل ـ ئەمىن بەردى سەلامى،
يەتۇردى ھەقتە ئالانىڭ پەيامى.
— ناقىس.

سەلامەت [سلامت] (ئە) ساغلاملىق، ئامانلىق، تىنچلىق:

ئىنشائەللاھ، تۆتۈپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.
— موللا نىياز.

سەلاھ [صلاح] (ئە) 1) ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك، تىنچلىق:
كى مەقسەد تىلەپ ئاندا شامۇ سەباھ،
بىھەمدۈللا يەتكۈردى بىزگە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.

2) توغرىلىق، ئەخلاقلىق، ئەدەپلىك، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلاش:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.

3) پەرھىزكارلىق، تەقۋادارلىق، شەيخلىق:
سەلاھ خەيلى يەكسان ئەرازىل بىلە،
فەساد ئەھلى خۇرسەند ئەزازىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

سەلاھ ئەھلى — توغرا ئادەملەر، تەقۋادار ئادەملەر.
سەلاھ سۆزى — توغرا سۆز، ھەق گەپ:
گەر يوشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىنى،
بارچە سەلاھ ئەھلىغە ھاسىلدۇرۇر.
— نەۋايى.

سەلاھەتفزاي [صلاح افزای] (ئە + پ) ھەقىقەتپەرەسلىك، توغرىلىق.
سەلاھىيەت [صلاحيت] (ئە) قابىلىيەت، لايىقەت.
سەلايە [سلايه] (ئە) دورا ياكى سىياھنى ئېزىدىغان تاش.
سەلەۋات [صلوات] (ئە) رەھمەتلەر، دۇئالار:
دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.

سەلەف [سلف] (ئە) ماختانچاق.
سەلەب I [صلب] (ئە) ئاسماق، ئېسىپ ئۆلتۈرمەك.
سەلەب II [سلب] (ئە) تانماق، ئىنكار قىلماق، يوققا چىقارماق، يوق قىلماق:
چۇ سەلەب ئېردى ئىشىدە ئارزۇ خاھ،
نەسھەتكۈيغە بولدى ئارزۇ گاھ.
— نەۋايى.

سەلەب ئەتمەك — تاشلىماق، كەتكۈزمەك، يوق قىلماق.
سەلەب قىلماق — «سەلەب ئەتمەك» كە قارالسۇن.
سەلبى مەئرۇم — يوقاتماق، يوق قىلماق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلىمدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل ـ ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

سەلبى ۋۇجۇد — ئۆزلۈكىدىن ۋاز كېچىش.
سەلبىي [سلبی] (ئە) نامۇۋاپىق، مۇۋاپىق ئەمەس، ئىنكار قىلىنغان.
سەلتەنەت [سلطنت] (ئە) 1) ھۆكۈمرانلىق، پادىشاھلىق، سۇلتانلىق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۈتۈپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.

2) دەبدەبە، تەنتەنە:
ئەي نەۋايى، فەقر مۇلكىن تۇت غەنىمەت زىنھار،
كى غىنائۇ سەلتەنەتنىڭ كونتۇرۇر دەردى سەرى.
— نەۋايى.

سەلتەنەت بەھرى — ھۆكۈمرانلىق مۇقامى.
سەلتەنەت بۇرجى — ھۆكۈمرانلىق چوققىسى.
سەلتەنەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق.

سەلسەبىل [سلسبيل] (ئە) تازا، تىنىق، مۇزدەك ئېقىن سۇ؛ جەننەت بۇلىقى:
جان ئەزىزىم ئەيلەگەچ يار ئىشكىدە سەبىل،
كۆڭۈلگە ئاچتىلەر چەشمەجوي سەلسەبىل.
— زەلىلى.

سەللە [سله] (ئە) نامازغا ئوقۇشتا باشقا ئورايدىغان داكا، سەللە.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللام [صلي الله عليه و سلم] (ئە) ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.
سەللە مەھۇمۇللاھ [سلمهم الله] (ئە) ئاللا ئۇلارنى ساق ـ سالامەت قىلسۇن.
سەلىب [صليب] (ئە) خرىستىئانلار بۇتى، كرېست.
سەلىتە [سليطه] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز، ناپاك.
سەلىس [سليس] (ئە) روشەن، ئوچۇق، راۋان، سىلىق.
سەلىسەلفاز [سليسا لفاظ] روشەن، سىلىق، راۋان سۆزلۈك، ناتىق.
سەلىقە [سليقه] (ئە) قابىلىيەت، تەبىئەت؛ زەۋق؛ ئۇسلۇب.
سەلىم [سليم] (ئە) ساغلام، سالامەت، ئامان:
مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم بولدى نەسىھەت سۇبھۇ شام،
كىمگە بولسە ئەي قەلەندەر دانىشۇ تەبئى سەلىم.
— قەلەندەر.

سەم [سم] (ئە) 1) ئوغا، زەھەر:
ئەسەلدۇر زىكرى ھەق لەززەت تاپار كامۇلەبىلگە ئاندىن،
ئۆزۈڭنى ئورماغىل شەككەر يىدىم دەپ ئۆلتۈرۇر سەمگە.
— ناقىس.

2) ھەييارلىق، ئالدامچىلىق:
ھىممەتى ئېلى كۆزدە قۇرۇتۇپ نەملەرنى،
نەچە قىلۇر ئاشام فەلەك سەملىرنى.
— نەۋايى.

سەما [سما] (ئە) ئاسمان، كۆك:
كېلىپ كېمە بىرىيەردە تۇتتى قەرار،
قىلىبان خەلايىق سەماغە فىرار.
— ئا. نىزارى.

سەمان [سامان] سامان:
قەدەم يۆتكەر ئىدىكىم ئاندا ئول نۇر،
سەمانغە كەھرەبا قىلغان كەبى زور.
— ناقىس.

سەماۋات [سماوات] (ئە) «سەما» نىڭ كۆپلۈكى (ئاسمانلار):
زەمىننى ئەيلەبان سەبرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

سەماۋات پەيما [سماوات پيما] (ئە + پ) سامالارنى، ئاسمانلارنى كەزگۈچى.

سەماۋەش [سماوش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش، ھاۋارەڭ:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.
— نەۋايى.

سەماۋي [سماوى] (ئە) ئاسمانغا تېگىشلىك، ئاسمانغا ئالاقىدار، ھاۋارەڭ، كۆك.

سەمائ I [سماع] (ئە) تىڭشاش، ئاڭلاش، ئىشىتىش.

سەمائ II [سماع] (ئە) زىكر قىلىش:
بىر كۈن ئولغاچ سوفىلار سەۋتى سەمائدىن مەلۇم،
چالدۇرۇپ چەڭگۇ چەغانە، ئويناىدىم ئەسنام ئىلە.
— ئەرشى.

سەمەد [صمد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈلۈك؛ خۇدانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى:
يۈزىن كەلتۇردى دەرگاھى ئەھەدگە،
مۇناجات ئەتتى ئەللاھى سەمەدگە.
— ناقىس.

سەمەر [ثمر] (ئە) 1) مېۋە، ھوسۇل؛ نەتىجە:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) پايدا، مەنپەئەت، نەپ.
سەمەر بەرمەك — ھوسۇل بەرمەك.

سەمەر تاپماق — پايدا تاپماق، نەپ ئالماق.
سەمەر ساچماق — ياخشىلىق قىلماق.

سەمەرات [ثمرات] (ئە) «سەمەرە» نىڭ كۆپلۈكى:
مۇراد ھوسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۈچلا ئانادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

سەمەرە [ثمره] (ئە) مېۋە، ھوسۇل، نەتىجە.

سەمەرقەند [سمرقند] ئۆزبېكىستانىنىڭ بىر شەھىرى، سەمەرقەنت.

سەمەك [سمك] (ئە) بېلىق، بېلىق تۇرىدىكىلەر؛ يەر ئاستى.

سەمەن [سمن] (پ) ئاق، سېرىق رەڭلىك بىر خىل خۇش پۇراق گۈل:
نەچچە قامچى تۇشۇپتۇر ئول قەدى سىيمىن بەدەن، ئۆزرە،
پەيابەي ساقە تۇشكەن كەبى سەرۇۇ سەمەن ئۆزرە.
— نەۋايى.

سەمەند [سمند] (پ) رەڭگى سېرىق، يايلى ۋە قۇيرۇقى ئاق ئات؛ چىرايلىق ئات؛ دۇلدۇل، ئارغىماق:
كى ئاندىن يۈرۈپ تىز ئەيلەپ سەمەند،
كى داغىل بولۇپمەن بەجايى خوقەند.
— ئا. نىزارى.

سەمەندى قەلەم — تېز يازىدىغان، چاپقۇر قەلەم:
قىلىپ ئانچە جەۋلان سەمەندى قەلەم،
نەقۇلات سەتھىگە قويدى قەدەم.
— ئا. نىزارى.

سەمەندەر [سمندر] (پ) ئوتتىن پەيدا بولغان ۋە ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى ھايۋان؛ قۇش:
كوھ ئىلە سەھرادا تەڭ يۈرگەي سەمەندەر پەيزى ئام،
فەرقى يوق ناقىس، گەدا بول ياكى ساھىب جاھ بول.
— ناقىس.

سەمەندەرلىق [سمندرليق] سەمەندەردەك كۆيۈش، جان پىدا قىلىش.

سەمەندەرۋەش [سمندروش] (پ) سەمەندەرگە ئوخشاش، سەمەندەر كەبى.

سەمۇر [سمور] (ئە) قۇندۇز؛ قۇندۇز تېرىسىدىن تىكىلگەن كىيىم:
بۇ تۇپراقكى مۇنۇڭدەك تامۇغ ئارا تۇشمىش،
سەمۇرۇ قاقسم ئۈچۈن ئالەم ئاھىغە تەكۈتاز.
— نەۋايى.

سەمۇم [سموم] (ئە) 1) ھەممە نەرسىنى قۇرۇتىدىغان، ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال:

سەھەردە نالەۋۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى ئويغاتتىم.
— زەللى.

2) زەھەر، ئاچچىقلىق؛
مەرگ سەمۇمدى گەر ئەتسە بىيىم،
بىل ئانى ئىسا نەفەسىدىن نەسىم.
— نەۋايى.

سەمەن [ثمين] (ئە) قىممەت باھا، قىممەتلىك:
ئەھلى ئەۋلادنىڭ غەمىن قىلمە،
نەفسنى لاغىرئەت سەمىن قىلمە.
— ناقىس.

سەمەن گەۋھەر — قىممەتلىك تاش، گۆھەر.
سەمەن كالا — قىممەتلىك مال ـ مۇلۈك.

سەمىئ [سميع] (ئە) ئىشىتكۈچى، ئاڭلىغۇچى، قۇلىقى ئوچۇق:
بەنامى خۇداۋەند ھەيىي قەدىم،
سەمىئو، بەسىرۇ غەفۇرۇر رەھىم.
— ئا. نىزارى.

سەنا [ثنا] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، داڭلاش:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

سەنائىي [صنعانى] (ئە) ئۇستا ھۇنەرۋەن؛ سەنئالىق (يەمەننىڭ مەركىزىدىن)
شەيخى سەنائىدەك كى بۇزۇرگ شەيخىنى.
بۇتغە سەجدە قىلدۇرۇر سەۋدايى ئىشق.
— زەللى.

سەناچ [سناچ] تېرە خالتا، تولۇم مەش.
سەناخان [ثناخوان] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدداھ، سەنا ئېيتقۇچى.
سەنائىي [ثنائي] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، ئالقىش.
سەنايىئ [صنايع] (ئە) «سەنئەت» نىڭ كۆپلۈكى (سەنئەتلەر، ھۇنەرلەر).
سەنئەت [صنعت] (ئە) ھۇنەر، كەسىپ، ئۇستىلىق؛ ماھارەت:
زەمانىكى خاقان قىلىپ يارلىغ،
قىلىپ ئەھلى سەنئەتكە دىلدارلىغ.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت قىلماق — ئۇستىلىق قىلماق، ماھىرلىق قىلماق:
تۇت ھەق تەرەفى كەسبى سەنئەت قىلماق،
ھەقدىن نە يۇزلەنسە قەنائەت قىلماق.
— نەۋايى.

سەنئەت ئايىن [صنعت آيين] (ئە + پ) سەنئەتكە ئوخشاش.
سەنئەتفاش [صنعت فاش] (ئە + پ) مەشھۇر ھۇنەرۋەن، سەنئەتكار.
سەنئەتپەرداز [صنعت پرداز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ئۇستا ھۇنەرۋەن.
سەنئەتساز [صنعت ساز] (ئە + پ) سەنئەتكار، ماھىر ئۇستا.
سەنئەت نەما [صنعت نما] (ئە + پ) سەنئەتچى، سەنئەتكار:
كى سەير ئەتكەلى باشىغە تۇشتى ھەۋا،
چىقىپ گەشت ئېتىپ نەچچە سەنئەت نەما.
— ئا. نىزارى.

سەنە [سنه] (ئە) يىل.
سەنەد [سند] (ئە) 1) تايانچ؛ دەلىلى؛ سەۋەب؛ بەرەر نەرسىنىڭ رەنجىرسىمان بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كېتىشى:
مۇڭا تەگرۇكىم يوق ئىدى بىر ۋەلەد،
بۇ ئىقبال ئەۋجىدە قىلسە سەنەد.
— ئا. نىزارى.

2) ئەۋلاد، ئەجداد، ئۇلۇغ ئەۋلادلىق:
تا نەجاتىمغە ئول مەدەد بولغاي،
نەمەدەد كىم ئۇلۇغ سەنەد بولغاي.
— نەۋايى.

سەنەم [صنم] (ئە) 1) بۇت:
چەراكىم بۇلەر بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچدىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە. گۈزەل مەھبۇبە، مەشۇقە، يار:
مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلە گۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرناغىدا رەڭگى ھىنا يوقتۇر.
— ئەرشى.

سەنەمكەدە [صنم كده] (ئە + پ) ئىبادەتخانا، بۇتخانا:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

سەنەۋبەر [صنوبر] (ئە) 1) قارىغايغا ئوخشاش خۇش قامەت دەرەخ:
قىلىپ سەرۋۇ سەنەۋبەر بويىدىن قەد،
ھىنارەڭگى بىلەن ئەيلەپ قىزىل خەد.
— ناقىس.

2) كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت، بوي:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۈل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

سەنج [سنج] (پ) بىرىككەن سۆزنىڭ ئىككىنچى تەركىبىدە كېلىپ، تارتقۇچى، چەككۈچى، قىلغۇچى قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلىتىدۇ:
سايەئى سەرۋ مەنۇ يار گۈلۈ بوستانى،
نەغمەسەنج بۇلسە دەغى بۇلبۇل خۇسىلھانى.
— زەلىلى.

سەنجاب [سنجاب] (پ) «سنجاب» قا قارالسۇن.

سەنجەق [سنجق] بايراق، ئەلەم، تۇغ، سانجاق.

سەنچماق [سنچ ماق] 1) سانجىماق، قادىماق، تاقىماق:
چىقتى گۈلگۈن تون كىيىپ، گۈل سەنچىبان دەستارىغە،
قىلدى ئالەمنى گۈلىستان، ئولكى گۈلگۈن رەخش ئۆزە.
— نەۋايى.

2) چاقماق:
تاكى بىر جويا ئارا كەسمەكتە تاك،
ئەيلەدى ئانى يىلان سانچىپ ھەلاك.
— نەۋايى.

سەنچىق [سنچىق] ئاغرىق.

سەندان [سندان] (پ) تۆمۈرچى، زەرگەرلەرنىڭ سەندىلى.

سەندەرۇس [صندروس] (پ) 1) سېرىق يېلىم. 2) كۆچمە، سېرىق تۈس.

سەندەل [صندل] (ئە) ياغىچى قارا ـ سېرىق رەڭلىك، ياغىچىنى كۆيدۈرسە بىرخىل خۇش پۇراق چىقىدىغان دەرەخ:
ۋائىز ئاقىل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۈرۈڭ تۈتتى مېنى ئەجەب سۇراڭ.
— زەلىلى.

سەندەل ئاسا [صندل آسا] (ئە + پ) سەندەل دەرىخى كەبى، سەندەل دەرىخىگە ئوخشاش.

سەندەل ئايىن [صندل آيين] (ئە + پ) خۇش ھىدلىق دەرەخكە (سەندەل دەرىخىگە) ئوخشاش.

سەندەل بۇ [صندل بو] (ئە + پ) سەندەل ھىدلىق، خۇشبۇي.

سەندەل بۇي [صندل بوى] (ئە + پ) «سەندەل بۇ» غا قارالسۇن.

سەندەل پۇش [صندل پوش] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭلىك كىيىم كىيگەن.

سەندەل گۇن [صندل گون] (ئە + پ) قارا سېرىق رەڭ.

سەندەل نەسىم [صندل نسيم] (ئە) خۇشبۇي، يېقىملىق شامال.

سەنگ [سنك] (ئە) تاش:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئىركەن گەران سەنگ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.

سەنگى بەلا — بالا ـ ئاپەت تېشى.

سەنگى خارا — قاتتىق، گرانىت تاش:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەنگى خارا.
— ناقىس.

سەنگى مۇشەققەت — مۇشەققەت تېشى، قىيىنچىلىقلار.

سەنگى مالامەت — مالامەت تېشى؛ ئابرۇيسىزلاندۇرۇش.

سەنگ ئەنداز [سنک انداز] (پ) تاش ئاتقۇچى؛ قەلئە تاملىرىدىن ئوق، تاش ئېتىش ئۈچۈن چىقىرىلغان مەخسۇس تۆشۈك.

سەنگ باران [سنک باران] (پ) تاش بوران، تاش يېغدۇرۇش:
يۇز ئۆردى ئويلاكىم ئەبرى بەھاران،
كى فەرھاد ئۆزرە قىلغاي سەنگ باران.
— نەۋايى.

سەنگ بەست [سنک بست] (پ) مۇستەھكەم.

سەنگ بۇر [سنک بور] (پ) تاش كېسەر.

سەنگ پارە [سنک پارە] تاش پارچىسى، ئۇششاق تاش.

سەنگ دىل [سنک دل] (پ) باغرى تاش، رەھىمسىز.

سەنگ تەراش [سنک تراش] (پ) تاشتاراش ئۇستا، تاش يونغۇچى:
يەنە بار ئىدى قارۇن سەنگ تەراش،
قىلۇر ئىبردى تاشنى ياغاچدەك خەراش.
— ئا. نىزارى.

سەنگسار [سنكسار] (پ) تاش بوران قىلىش؛ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ئادەمنى بېلىگىچە كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن تاش بوران قىلىپ ئۆلتۈرۈش:
ئەگەرچە تىغلى تاشى باشىم ئۆزرە سەنگسار ئەمدۇر،
ۋەلى پىنھان ئالۇرغە ئەل كۆزىدىن كۆھسار ئەمدۇر.
— زەلىلى.

سەنئ [صنع] (ئە) ساخاۋەت؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:

ئۇلار كەتتى، قويدى مېنى يادكار،
ھەيات ئولماقسم - سەنئى پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەنئەت ئەتمەك — ساخاۋەت قىلماق؛ ياخشىلىق، ئىلتىپات، شەپقەت، مەرھەمەت:
ئەدەددە قازاقلار ئېرۇر بىشۇرمار،
تولا خەلق ئېتىپ سەنئەت پەرۋەردىگار.
— ئا. نىزارى.

سەھ [سە] (پ) توغرا، خاتاسىز، دۇرۇس.

سەھاب [سحاب] (ئە) بۇلۇت؛ تۇمان:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۇرۋەش،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

سەھابە [صحابە] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەر بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان، نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان كىشىلەر؛ ئۇرۇق - تۇغقان، يېقىنلىرى:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

سەھاب نەما [سحاب نما] (ئە + پ) بۇلۇتقا ئوخشاش.

سەھايىف [صحايف] (ئە) ۋاراقلار، سەھىپىلەر، بەتلەر. (كىتاب بەتلىرى.).

سەھەر [سحر] (ئە) تاڭ، ئەتىگەن، سەھەر، سۈبھى.

سەھەرگاھ [سحرگاه] (ئە + پ) سەھەر ۋاقتى، تاڭ پەيتى:
تاشى ئانىڭ تەقۋىيى جانگاھىدىن،
ئۇقلادى ھەم ئاھى سەھەرگاھىدىن.
— نەۋايى.

سەھەرگەھ [سحرگه] (ئە + پ) «سەھەرگاھ» قا قارالسۇن.

سەھبا [صهبا] (ئە) قىزىل مەي، ئۈزۈم سۈيى، ئالىي سۈپەتلىك مەي:
ئارەزىن جانان ئاچىپدۇر مەھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.
— ئەرشى.

سەھرا [صحرا] (ئە) دەشت، چۆل، بياۋان:
يەنە غالجە، سەيرەت، بەدەقشان ئېلى،
كى سەھرادا يۈرگەن، بەيابان ئېلى.
— ئا. نىزارى.

سەھرانەۋەرد [صحرانورد] (ئە + پ) چۆل - بياۋان كەزگۈچى.

سەھرانىشىن [صحرانشين] (ئە + پ) سەھرانى ئۆزىگە ۋەتەن قىلىپ ئالغان، سەھرادا ئولتۇرغۇچى.

سەھرائىي [صحرائى] (ئە) سەھرادا ياشىغۇچى، دائىم سەھرادا يۈرگۈچى.

سەھل [سهل] (ئە) ئاسان، ئوڭاي، قىيىن ئەمەس، يەڭگىل:
چۇ قارۇن دىدى: «شاھ ئالىجەناب،
سەھل ئىشمۇدۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب».
— ئا. نىزارى.

سەھھم I [سهم] (ئە) ئوق، كامان ئوقى.
سەھمى قەزا — تەقدىر ئوقى.

سەھھم II [سهم] (ئە) قورقۇش، خەۋپ، ۋەھىمە؛
نې ۋەفاسىز يار ئىكەن ھالىم كۆرۈپ رەھىم ئەتمەدى،
ئۆزگەلەردەك قاشۇ مىژگاندىن ماڭا سەھىم ئەتمەدى.
— ناقىس.

سەھن [صحن] (ئە) مەيدان، بوش جاي، ھويلا، سەھنە:
ئېرۇر بۇ سۆز زەھى نازۇك ئىشارەت،
كى ئەتكەي تارلىق سەھنى ئىبارەت.
— ناقىس.

سەھۇ [سهو] (ئە) خاتا، يېڭىلىش، ئۇنتۇش:
بېرىپ كۆڭلۇم ئانى دىلبەر دەبان سەھۇ ئەتكەن ئېرمىشمەن،
غەلەت دىلبەر دېمەكلىك، غەيرى دىل ئازارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

سەھۇلقەلەم [سهوالقلم] (ئە) قەلەم خاتاسى، يېزىقتىكى يېڭىلىش، خاتالىق:
يوق، يوق ئەمەس بۇيلەكى قىلدىم رەقەم،
بەلكى ئېرۇر بارچەسى سەھۇلقەلەم.
— نەۋايى.

سەھى [سهى] (پ) تىك، تۇز:
قەبر ئىچىدە تا بەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسۇمى نەۋ بەھار ئېرۇر خەبچەئى نەۋنىھال ئاچىلىك.
— زەلىلى.

سەھى كامكار — بەختىيار، قۇدرەتلىك، ھۆكۈمران:
خىسرەۋى خۇرشىد سەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

سەھىفە [صحيفه] (ئە) 1) بەت، ۋاراق؛ كىتاب بېتى.
2) ئالەم، دۇنيا، يەر يۈزى:
مەقسۇدكى بۇيلە تۇرفە مەقسۇد،
يوق دەھر سەھىفەسىدە مەۋجۇد.
— نەۋايى.

سەھىفەئى كاپۇر — ئاق قەغەز؛ ساپ دىل.

سەھىە [صحيح] (ئە) ساغلام، توغرا، خاتاسىز.
سەھىە ئاھەڭ — توغرا يۇرۇش.
سەھىە قىلماق — تۈزەتمەك.
سەھىەننەسەب [صحيح النسب] (ئە) كىلىپ چىقىشى، نەسلى ياخشى، ساپ:
كى ئول سەيد ئىرمىش سەھىەننە سەب،
ۋۇجۇددا بىسيار فەزلى ھەسەب.
— ئا. نىزارى.

سەئۇبەت [صعوبت] (ئە) قىينىچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ئارا چەككەن سەئۇبەتنى ئەگەر نەزم ئەتمەدىم،
رىشتەئى جانىمغە ئىشكىم دانەسىن بىر - بىر تىزاي.
— ناقىس.

سەۋاب I [ثواب] (ئە) خەيرلىك، ياخشى ئىش؛ ياخشى ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن مۇكاپات.

سەۋاب II [صواب] (ئە) ئەۋزەل؛ راست، توغرا، خاتاسىز:
بۇرۇنراق كىتۈرسەڭ جەۋابى سەۋاب،
سەۋاب ئولغۇسى بىزگە داغى جەۋاب.
— نەۋابى.

سەۋابىت [ثوابت] (ئە) 1) پىلانىتىلار، يۇلتۇزلار. 2) تۆمۇر قوزۇق.

سەۋاد [سواد] (ئە) 1) قارا، قاراتۇس، قارىلىق:
سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا ئىكى يۇزۈمە قارقىلايىن.
— ئەرشى.

2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت:
شەبى يەلدە بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فىراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىنكىم شۆئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.

3) ئەتراپ، تامان، جاي:
مەككەتۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.

4) شەھەر، ئۆلكە، دىيار، تېررىتورىيە، مەملىكەت:
ئەي ساچىڭ شەيدا كۆڭۈللەرنىڭ سەۋادى ئەئزەمى،
ھەلقە - ھەلقە روھىڭ سەرمەنزىلىدۇر ھەر ھەمى.
— ناۋابى.

5) خەت - يېزىق، ساۋات.
سەۋاد ئەيلەمەك — خەت يازماق.
سەۋادى رەۋان بولماق — ساۋاتى چىقماق، خەت يېزىش، ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالماق.

سەۋار [سوار] (پ) ئۇلاغ مىنگەن، ئاتلىق؛ مىنمەك:
دىگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىددۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

سەۋاش [سواش] ئۇرۇش، جەڭ، ئېلىشىش.

سەۋال [سوال] (ئە) سوئال، سوراق:
فەراغىدىن كېيىن گەپ سوردى مەندىن،
سەۋال ئىلە جەۋابلار ئۆتتى چەندىن.
— ناقىس.

سەۋالات [سوالات] (ئە) [«سوئال» نىڭ كۆپلۈكى] سوئاللار، سوراقلار.

سەۋامىئ [صوامع] (ئە) تەكرىگە ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا، (خرىستىئانلارنىڭ) مۇناستىر:
مەساجىد، خانەقاھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەپتە تۇرفە رافىئ.
— ناقىس.

سەۋاھىل [سواحل] (ئە) ساھىللار، قىرغاقلار:
بارى مەنزىل بولۇپ سەۋاھىل ئاڭا،
ساھىلى بەھر بولۇپ مەنازىل ئاڭا.
— نەۋابى.

سەۋەللاھ [سوالله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە:
ئىسىستىپ «كۇللۇ شەيئىن ھالىكۇن» نى،
كى بولغايسەن سەۋەللاھدىن كەنارە.
— شەۋقى.

سەۋب [صوب] (ئە) تەرەپ، تامان، ياق.
سەۋەب [ثوب] (ئە) كىيىم.
سەۋت [صوت] (ئە) ئاۋاز، تاۋۇش؛ كۈي، ئاھاڭ:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئىگىز پەرۋازلىقنى قەست ئېتىپ باز.
— ناقىس.

سەۋتى ئەلھان — يېقىملىق كۈيلەر، كۈيلەش، سايراش:
چەك نەۋا، ئەي بۇلبۇلى گۈلزارى شەۋق،
سەۋتى ئەلھانىڭ كېلىپ ئەسرارى شەۋق.
— نەۋابى.

سەۋدا I [سودا] (ئە) 1) ئىشق - مۇھەببەت، شەيدالىق:
ئۆزۈڭ سالدىڭ بۇ سەۋدانى باشىمغە،
تەرەھھۇم قىل ئاقۇزغان كۆز ياشىمغە.
— ناقىس.

2) خىيال، ھەۋەس، ئارزۇ:
زۇلفى سەۋداسى ئاشىب ھەددىن، كۆڭۈلگە كېچەكىم،
كۆزگە تەڭ ئولدى سەھەر ئۆتكۈنچە تۇندىن نەچچە پاس.
— ئەرشى.

3) مەجنۇنلۇق، ئەقىلدىن ئېزىش:

بەيان ئولمىش يۈزۈك خۇرشىددىن ۋەششەمسى تەفسىرى، ساچىلىق سەۋداسىغا ۋەللەيلى سابىت ئەيلەمىش سەۋدا.

— شەۋقى.

سەۋدا II [سود] (پ) 1) ئالدى ـ ساتتى، تىجارەت، سودا:

تۆگەپ نەچچە كۈندە بۇ سەۋدا ئىشى،
يەقىن بولدى ئول كېمەنلىك يانىشى.

— ئا. نىزارى.

2) مەنپەئەت، بايلىق:

بارۇر ئېردى بىر كېچە شەبگىر ئېتىب،
بەسى سۇدۇ سەۋدانى تەدبىر ئېتىمپ.

— نەۋايى.

سەۋدا III [سودا] (ئە) كېسەللىك نامى؛ ئىنسان ئەزاسىدىكى تۆت خىلتىنلىك بىرى:

ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەك ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمىس.

— ئەرشى.

سەۋدا ئامىز [سوداآمىز] (ئە + پ) ئاشىقلىق، شەيدالىق.

سەۋدا ئەفزاي [سودا افزای] (ئە + پ) غەم ـ تەشۋىش ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتتۇرگۈچى.

سەۋدا پېشە [سودا پېشە] (پ) سودىگەر، سودىگەرچىلىك.

سەۋدائىي [سودائی] (ئە) ئەقىلدىن ئازغان، سارىق، تەلۋە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار سەۋدائىي ئىشقىلىق تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پۇشتىلار مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.

— شەۋقى.

سەۋر [ثور] (ئە) ئۆكۈز؛ قەدىمكى ئاستىرونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئاسماندىكى ئون ئىككى بۈرجنىڭ ئىككىنچىسى:

رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغا،
سەۋر ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتادىل غىياس.

— شەۋقى.

سەۋسەن [سوسن] (پ) بىر خىل ئۆسۈملۈك، گۈلسۆسەر:

چېكىپ سەۋسەن تىلى بىرلە فىغانلار،
ئوقۇپ ھەرلەھزە تۇرلۇك داستانلار.

— ناقىس.

سەۋسەنىي [سوسنی] (پ) گۈلسۆسەر رەڭ، يېشىل رەڭ:

سەۋسەنى ئازادە چۈن قامەت چېكىپ ئاچتى كۆزىن،
نەرگىسى پەتتانە يەتكۈزمەس بەلاسى قالمادى.

— ناقىس.

سەۋ [سەوف] (ئە) تېرە، يۇڭ:

سەۋ رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.

— زەلىلى.

سەۋلەت [صولت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سالاپەت، ئۇلۇغۋار-لىق. 2) سىياسەت، قەھر ـ غەزەپ.

سەۋلەجان [صولجان] (ئە) چەۋگان (ئۇچى ئەگرى تاياق بىلەن ئاتلىق ئويناىدىغان توپ ئويۇنى).

سەۋم [صوم] (ئە) روزا.

سەۋم ئەھلى — روزا تۇتقانلار، پەرھىزكارلار:

كۆپ تۆئمە يەر ئەل ئاراسىندىن ئىخراج ئول،
سەۋم ئەھلى ئارا باش قويۇ ساھىب تاج ئول.

— نەۋايى.

سەۋمەئە [صومعه] (ئە) خرىستىئانلار ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر:

شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئېرۇر.
ھەرسوفى سەفا تاپماغۇچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لائىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.

— زەلىلى.

سەۋمەك [سومك] سۆيمەك:

گۈلسۇرۇخۇ سارىغ سەد بەرگ، سەۋسەن،
گۈلى رەئناغە ئەتيۇر بىزنى سەۋسەن.

— زەلىلى.

سەئىب [صعب] (ئە) قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك:

بولۇپ ھەم سەئب ھالەت بولماغاي ھىجران بەلاسىدىن،
خوشا ئىككى كۆڭۈللۈك بولسە ۋەسل ئاقشامىدا بىردەك.

— ئەرشى.

سەئىبھال [صعب حال] (ئە) قىيىن ئەھۋال:

گەرنەۋائىغە يېتەرمىلىك سەئىبھال ئاندىنىدۇرۇر،
كىمم خەبەرسىزلەرنى ھالىدىن خەبەردار ئەيلەدى.

— نەۋايى.

سەئد [سعد] (ئە) 1) بەخت، تەلەي، ئىقبال:

ئاڭا سەئد ئەكبەر بولۇپ مۇشتەرى،
كى بەخش ئەيلەسۇن ھۆكىم ئەنگۈشتەرى.

— ئا. نىزارى.

2) ئادەم ئىسمى.

سەئقە [صعقه] (ئە) ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش؛ ھاۋانىڭ گۈلدۇرلىشى.

سەئۆە [صعوه] (ئە) بىر خىل قۇش:

ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى زار ئەيلەدۇك،
سەئۇەنى گويياكى شەھباز ئەيلەرۇك.
— زەللى.

سەئىي [سعى] (ئە) ھەرىكەت، تىرىشىش، ئۇرۇنۇش، كىرىشىش:
قىلىپ مۇلك سەئىينى رادۇلئەمان،
ئانىك سەئىيدىن بولدى ياخشى، يامان.
— ئا. نىزارى.

سەئىي ئەتمەك — ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق:
دەۋران قىزغىنىك ھۇسنىدە بىرچىنى يوق،
گەرچە كۆپ دىسە ئەل بىرىدە ھەم چىنى يوق.
بۇغۇسسەنى دەفئ ئېتەرگە سەئد ئەتسە كىشى،
مۇشكىلدۇر ئاڭا چايى بىلەن چىنى يوق.
— ئەرشى.

سەئىي قىلماق — قاتتىق تىرىشماق:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئىي مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

سەئىد [سعد] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك، بەختىيار.

سەيد [صيد] (ئە) ئوۋ، شىكار، ئوۋلانغان نەرسە:
سەيد بىپەرۋا يۈرۈر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شاھنىك ئايازى بولماسا.
— زەللى.

سەيد ئەتمەك — ئاشق قىلماق، گىرىپتار قىلماق:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۈم فىگار،
مىلك كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەننىك مەررەسى.
— ناقىس.

سەيد قىلماق — ئوۋلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرىن قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋاتائىرلارىن ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.
— ناقىس.

سەيدگەر [صيدگر] (ئە + پ) ئوۋچى:
نەچە بولسە چۈمچۇققە جادۇ لەقەب،
كۆپىدىن قىلۇر سەيدگەر كۆپ تەرەب.
— نەۋايى.

سەيدگەھ [صيدگاه] (ئە + پ) ئوۋ قىلىدىغان جاي، شىكارگاھ:
يانىپ كەلگۈنچە ناگەھ سەيدگەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— ناقىس.

سەير [سير] (ئە) يۈرۈش، تاماشا، سايا ھەت:
مەلائىكدىن دېمەسمىز بىز داغى سۆز،
سەيرنى كۆر بارىپ، ئەي ساھىبى كۆز.
— ناقىس.

سەير ئەيلەمەك — سايا ھەت قىلماق:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز فەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.

سەير قىلماق — تاماشا، سايا ھەت قىلماق:
چۇ قىلدۇرسە بولغاي خەزايىننى سەير،
خەزايىن ئىچىدە دەفايىننى سەير.
— ئا. نىزارى.

سەيران [سيران] (ئە) كېزىپ، تاماشا قىلىپ يۈرمەك.

سەيرفۇرۇش [سيرفروش] (ئە + پ) قۇرۇق ۋەدە بىلەن ئالداش، قۇرۇق گەپ سانقۇچى.

سەيف I [صيف] (ئە) ياز، ياز مەۋسۇمى.

سەيف II [سيف] (ئە) قىلىچ.

سەيفى [صيفى] (ئە) يازلىق.

سەيفۇر [سيفور] (پ) نېپىز رەخت، ئەتلەس:
كەفەن ئەيلەپ ھەربىر ئىلە سەيفۇر،
سېپىبان ئول كەفەن ئارا كافۇر.
— نەۋايى.

سەيفۇلمەلىك [صيف الملك] (ئە) بايا شات ۋاقىت:
فىراقىنىك شىددەتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەلىك يىللار،
بەلا دەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

سەيقەل [صيقل] (ئە) پەرداز، جۇلا؛ پەردازلىماق، يالتىراتماق، جۇلا بەرمەك:
سىنە تا ئايىنە ياڭلىغ قىلماسالىك سەيقەلدە ساق،
ئەي بۇرادەر تۇتىيا شەكەر شىكەندەك ئۇرمالاق.
— زەللى.

سەيقەلى ئايىنە — پارقىراق، جۇلالىق ئەينەك:
كاشغەرنى سەيقەلى ئايىنەئى ئىسلام ئېتىمپ،
ھەببەتىگدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىك نىدا.
— زەللى.

سەيقەل ئەندۇز [صيقل اندوز] (ئە + پ) پەرداز، جۇلا بەرگۈچى:
ئەي ئىلىم يۈزىگە مەشئەل ئەفرۇز،
فەيز ئايىنەسىگە سەيقەل ئەندۇز.
— نەۋايى.

سەيل [سيل] (ئە) 1) سەل، قاتتىق يېغىن:
كىم ئەلگە جەفا چەھىن تامۇغ زەيلى قىلۇر،
كەۋسەر سۇيىن ئۆزىگە ئۆلۈم سەيلى قىلۇر.
— نەۋايى.

2) كۆچلۈك سۇ ئېقىمى، دولقۇن:
ژەفا كەلمەدى كاشغەر خەيلىدىن،
باربان قۇتۇلدى بەلا سەيلىدىن.
— ئا. نىزارى.

سەيل ئەيلىمەك — ئاقتۇرماق:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غېرىبلىقدا ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

سەيهە [صيحە] (ئە) قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراش، نەرە.

سەيھۇن [سيحون] (ئە) سەردەريا (سۇۋېت ئىتتىپاقىدا):
فىراقىدا ئاقار بەھەد ئىكى كۆزۈم ياشى تۇرماي،
ئانى كۆرگەن گۇمان ئەيلەر بىرى سەيھۇن، بىرى جەيھۇن.
— قەلەندەر.

سەيد [سيد] (ئە) باشلىق، رەھبەر، خوجايىن، ئىگە:
بەھەقكى سەيد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھاريار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم بولماس.
— شەۋقى.

سەييات [صياد] (ئە) ئوۋچى:
نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۆئلە ئۇرغان،
نە بىر سەييات ئىدى ئول دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

سەييادى لەئىم — پەسكەش، لەنىتى ئوۋچى:
شاھ ئاياغىنىڭغە سالىپ بەندى ئەزىم،
يوقكى شاھ، ھەر قايسى سەييادى لەئىم.
— نەۋائى.

سەييادلىق [صيادليق] ئوۋچىلىق.

سەييار [سيار] (ئە) كەزگۈچى، سەير قىلغۇچى:
ئۇلارغا دىدى: مەن تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم.
— ئا. نىزارى.

سەييارە [سيارە] (ئە) يۇلتۇز، پىلانېتا:
قۇياش ئەرمەس فەلەكتە يارىنىڭ رۇخسارەسى دەرلەر،
كۆزى رەخشەندەسى كىم شۆئلەدىن سەييارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

سەيياھ [سياح] (ئە) ساياھەتچى.

سەييىد [سيد] (ئە) «سەيىد» كە قارالسۇن:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— زەلىلى.

سەييىدلىق [سيدليق] باشلىقلىق، رەھبەرلىك، خوجايىنلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

سەييىدىلئەنبىيا [سيدالانبيا] (ئە) پەيغەمبەرلەرنىڭ مۆتىبەرى:
رەسۇلى خۇدا سەييىدىلئەنبىيا،
كېلىپ زاتى تاجى سەرى ئەۋلىيا.
— ئا. نىزارى.

سوغان [سوغان] پىياز.

سوق [سوق] ئاچ كۆز:
ئۆزىگە ئاشق ئىردى گاھى مەئشۇق،
مەتائى ھۇسنىگە ئۆز خىلۋەتى سوق.
— ناقىس.

سوقتۇر [سوقتور] ئۆرەكنىڭ بىر خىلى؛ سوخسۇر.

سوقماق [سوقماق] تار يول، كىردى ـ چىقتى يول.

سوكۇل [سوكول] قارغىشقا قالماق، قارغىشقا قالغان.

سوڭ [سونگ] كېيىن:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
— ناقىس.

سوڭرا [سونگرا] «سوڭ» غا قارالسۇن:
ئانىڭدەك ئۇردى ئول تاش بىرلە ئانى،
كى ئەۋۋەل مەغزى سونگرا چىقتى جانى.
— موللا سىدىق.

سو(ي) [سو، سوى] (پ) تەرەپ، ياق، تامان:
دۇنيا يەتكۇر سەبا يارىمغە سەن ئەلىبەتتە ـ ئەلىبەتتە،
سەھەر سەير ئەيلەسەڭ سوبى چېمەن ئەلىبەتتە ـ ئەلىبەتتە.
— زەلىلى.

سويۇرغال [سويورغال] ئىنئام، بەخش.

سۇبات [ثبات] (ئە) مۇستەھكەم، مۇقىم، پۇختا، چىڭ:
جەھان بەقاسىغە يوقتۇر بۇ گۇلشەن ئىچرە سۇبات،
ئەجەب سەئادەت ئېرۇر چىقسە ياخشىلىق بىلەن ئات.
— شەۋقى.

سۇببۇھ [سبوح] (ئە) خۇدانىڭ سۇپەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، «ھەممە ئەيىبلەردىن خالىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

سۇببۇھىيان [سبوحيان] (ئە) ھەممە ئەيىبلەردىن خالىيلار، پاكلار:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،

ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

سۇبھ [صبح] (ئە) 1) تاڭ، تاڭ پەيتى، تاڭ سەھەر:
ياشىم ئاقىنزىپكى ژالە ـ ژالە،
تا سۇبھ قىلىپ فىغانۇ نالە.
— مۇللا نىياز.
2) يۇزنىڭ يورۇقلۇقى، چىراينىڭ پارلاقلىقى، گۈزەللىك:
كۆرگۈزمەدى ئانى چەرخىنىڭ ھەر سۇبھى،
جۇز شەنبەئۇ پەنجشەنبەئى ئەنۋەر سۇبھى.
— نەۋايى.

سۇبھ جۇيبەرى — تاڭ دەرياسى، يورۇقلۇق.
سۇبھ سەۋبى — تاڭ تۇنى، تاڭ قاراڭغۇسى.
سۇبھ سۇپۇرگۈسى — تاڭ شامىلى.
سۇبھۇ شام — ئەتە ـ كەچ، ئەتىگەن ۋە كەچ:
قۇللارىڭدەك ئىشىكىڭە سۇبھۇ شام،
تاتىرىكمەن دەۋر سۇرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.

سۇبھى ئەنۋەر — يورۇق تاڭ، نۇرلۇق تاڭ.
سۇبھى دەم — تاڭ پەيتى.
سۇبھى سادىق — ھەقىقىي تاڭ، تاڭ ئېتىش پەيتى:
تولۇۋ ئەتمەككە ھۇسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلەدى مەتلەۋ مۇژاپىق.
— ناقىس.

سۇبھى ئۇمىر — ياشلىق مەزگىلى:
زىھى سۇبھى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل ھۇش.
— شەۋقى.

سۇبھى ژىسال — ژىسال تېڭى، ئۇچرىشىش پەيتى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ژىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

سۇبھان [سبحان] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش (ئاللانىڭ سۇپەتلىرىدىن:)
قايسى ژەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ يارا تاپمايدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يىگىت.
— قەلەندەر.

سۇبھاسار [صبح اثار] (ئە) تاڭغا ئوخشاش يورۇقلۇق:
كۆلۈپ چۈن سۇبھ مېھر ئىزھار قىلدى،
غەمىم شامىنى سۇبھاسار قىلدى.
— نەۋايى.

سۇبھانەللاھ [سبحان اللە] (ئە) ئاللا ھەممە نۇقسانلاردىن خالىي، پاكدۇر.

سۇبھانەللەزى ئەسرا [سبحان الذي اسرى] (ئە) شۇل كېچىدە مىراجغا چىققۇچى پاكتۇر:
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمېئراجى ژۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

سۇبھانىي [سبحانى] (ئە) ئاللا، تەڭرى.

سۇبھە [سبحه] (ئە) تەسۋى:
سۇبھەئى سەددانە سۇفىلەر فەرامۇش ئەيلەگەي،
سۇمنات ئىچرە بەرەھمەنلەردە زۇننار ئولماسا.
— زەلىلى.

سۇبھگاھ [صبح گاه] (ئە + پ) سۇبھ ژاقتى، تاڭ پەيتى، تاڭ ئاتار چاغ:
ھىجران تۇنى زەلىلى رەقس ئەيلەمەي بولۇرمۇ؟
نالەڭگە ئۇن قوشارلەر مۇرغان سۇبگاھى.
— زەلىلى.

سۇبھنىشان [صبح نشان] (ئە + پ) تاڭ خەۋەرچىسى؛ پاكىز:
بارى كىيگەن ھەرىرى سۇبھنىشان،
كۆزى تاڭ ئاتقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

سۇبۇ [سبو] (پ) سۇ قاچىسى، ساپال چۆگۈن.

سۇبۇت [ثبوت] (ئە) قەتئىيلىك، پۇختىلىق، مۇستەھكەملىك:
سىفاتى سۇبۇتىغە يۇزمىڭ لىسان،
كى بولسا قىلالماس بىرىنى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

سۇتۇر [ستور] (پ) ئات، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغ.

سۇتۇن [ستون] ئۇستۇن:
فەلەڭ ئىقبالى تەختىڭ سۇتۇنى،
زەمان شەمشىرى ئەمرىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

سۇتۇھ [ستوه] (پ) يۇرىكى سىقىلغان؛ خاپا؛ ئاجىز؛ چارچىغان، ئازابلانغان.

سۇجۇد [سجود] (ئە) سەجدە (نامازدا ئوقۇغاندا ئېگىلىپ يەرگە باش قويۇش):
ژۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريابى رەھمەتدىن ئېرۇر مەئخۇر،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلابى ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇر.
— شەۋقى.

سۇجۇدات [سجودات] (ئە) سەجدىلەر، چوقۇنۇشلار:
بۇگۈن مىھرابى مۇنبەر ھەرفىدىن دەم ئۇرماغىل زاھىد،

سۇجۇداتىم سەنەم قاشىغە يەتنى تەركى ھۇش ئەتكەچ.
— زەللى.

سۇچۇك [سوچوك] تاتلىق، مەززىلىك، شېرىن:
يەدى قۇدرەت بىلە مەي تۇتتى بىر جام،
مۇھەممەد بولدى نۇش ئەتكەچ سۇچۇك كام.
— ناقىس.

سۇخەن [سخن] (پ) سۆز، نۇتۇق، ئىپادە:
تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۇل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۇلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۇل يەكتا.
— ئەرشى.

سۇخەنئەدا [سخن ادا] (پ) گەپكە چېچەن، ئەدىب، شائىر.

سۇخەنپەرداز [سخن پرداز] (پ) ناتىق، شېرىن سۆز.

سۇخەندان [سخندان] (پ) سۆز ئۇستىسى، ناتىق، سۆزمەن:
بەرمەس تەتۇل چۇن سۇخەندان سۆزگە،
قىل مۇھتەسەر ئولچە بولغاي ئىمكان سۆزگە.
— نەۋايى.

سۇخەنرەس [سخن رس] (پ) سۆز قىلغۇچى، نۇتۇق سۆزلىگۈچى:
بېرىپ تەرتىپ ئەۋۋەل فەقرەلەرگە،
سۇخەنرەسلەركى قويغان زەخرەلەرگە.
— ناقىس.

سۇخەنسەرا [سخن سرا] (پ) «سۇخەنپەرداز» غا قارالسۇن:
بۇنەزم تارىخە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسەرالە يۇزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

سۇخەنسەنج [سخن سنج] (پ) سۆزمەن، گەپچى، سۆزگە چاققان:
شەبىستانى كۆڭلۇمدە تەھرىر ئېتەي،
سۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەللى.

سۇخەنگۇي [سخن گوى] (پ) سۆزمەن، گەپچى:
سەنەم شەھر ئىچرە گۇيا خىرمەنى گۇل پەردەپۇش ئولغاچ،
زەللى خاكى رەنزى قەلئەدە مۇرغى سۇخەنگۇيى.
— زەللى.

سۇخەنۇەر [سخن ور] (پ) سۆزمەن، گەپدان:
ئەي ۋائىزى سۇخەنۇەر، گويا چۇ ساز ئولدۇڭ،
ئاچماس دەرىنى مەقسۇد مىفتاھى قىيلۇ قالىڭ.
— غەربى.

سۇختە [سختە] (پ) يانغان، كۆيگەن؛ كۆيۈك:
ئەيدى بۇ سۆزنىيۇ فەرۋاز ئەيلەدى،
شۇرشى سۇختەنى ئاغاز ئەيلەدى.
— زەللى.

سۇخرە [سخرە] (ئە) مەسخىرە، كۈلكە.

سۇخسۇر [سخسر] ئۆردەكتىن كىچىكرەك بىر جانىۋار، قوشاق ئۆردەك:
بىر ئاتىم تىيۇەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقۇم لاچىنۇ ۋەيا سۇخسۇر.
— موللا نىياز.

سۇد [سود] (پ) پايدا، نەپ، مەنپەئەت:
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدا يالماس ئوسمە بىرلە خال.
— موللا نىياز.

سۇد ئەتمەك — پايدا يەتكۈزمەك، نەپ بەرمەك:
زەللى شەرمسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بېدەرگاھى خۇدا ھەرھاجەتلىك بولسە بۇگۈن كەلتۇر.
— زەللى.

سۇدۇ زىيان — پايدا ـ زىيان:
زەمزە مەسۇرۇددىن ئەيلەدى بىخەبەر مېنى،
كۆڭلۇم ئىچىدە قالمادى سۇدۇ زىيان بېشۇكەم.
— زەللى.

سۇداۋ [صداع] (ئە) باش ئاغرىقى:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداۋ.
— زەللى.

سۇدە [سوده] (پ) پارچىلانغان، مايدىلانغان، ئېزىلگەن:
نەسىمى سۇبھى خەيلى سۇنبۇلى زۇلفۇڭنى تارقاتقاچ،
سەۋادى تۇنچە مۇشكى سۇدادىن ھەريان غۇبار ئېلتۇر.
— نەۋايى.

سۇدە ئەيلەمەك — مايدىلماق، پارچىلماق.

سۇدەئەندىشە [سوداندیشه] (پ) پايدا قوغلاشقۇچى.

سۇدەرەمەك [سودرامك] سۆرىمەك:
بويۇن ئارغامچى سالدى سۇدرەدىلەر،
رەسۇلۇللاھ سارى رەئنا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

سۇدۇر I [صدور] (ئە) باشلىقلار، رەھبەرلەر: كاتتا ئەمەلدارلار، مەنسەپدارلار.

سۇدۇر II [صدور] (ئە) پەيدا بولۇش، كېلىپ چىقىش.
سۇدۇر تاپماق — پەيدا بولماق، سادىر بولماق.

سۇدۇس [سدوس] (ئە) ئۇزۇن چاپان، تون:
بۇراق ئەيلەر ئىندى يۇرمەكتە تەتجىل،

جىلاۋىدا سۈدۈس گويىاكى جىبرىل.
— ناقىس.

سۈر I [سر] (ئە) توي، بەزم، شادلىق يىغىلىشى:
ئايدىن ئايرۇ ئەيشدىن غەم ياخشىراق،
سۈردىن يۈز قەتلە ماتەم ياخشىراق.
— نەۋايى.

سۈر بولماق — توي بولماق، خۇرسەن بولماق.
سۈر ئولماق — «سۈر بولماق» قا قارالسۇن.

سۈر II [صور] (ئە) مۈڭگۈزدىن ياسالغان كانايى، سۈناي:
ماڭا يۈزمىڭ قىيامەت جىلۋە قىلدى بىلمەيىن زاھىد،
نەسىھەتدە بەيانى ھەيبەتى ئەۋازى سۈر ئەيلەر.
— زەلىلى.

سۈراخ [سوراخ] (پ) تۆشۈك، ئۆڭكۈر:
كىرپىك ئوتىدىن سىينەم ئېرۇر ھەردەمى سۈراخ،
ئوخشاتقان ئۇچۇن ئىككى قاشىڭ سۈرەتى ياغە.
— زەلىلى.

سۈران [سران] شاۋقۇن ـ سۈرەن، غوۋغا؛ ۋارقىراش.

سۈراھى [صراحى] (ئە) قەدەھ، جام، مەي قۇيۇلىدىغان قاچا:
سۈراھىڭ كەنارىدە مۈسەففا بادەنى كۆرۈپ،
خىجالەتتىڭ نىقابى ئىچرە پىنھان ئايى ھەيۋاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

سۈرە [سورە] (ئە) قۇرئاننىڭ 114 بابىنىڭ ھەربىرى:
تىلاۋەت ئەيلە ئۇشبۇ سۈرە «كەھف» ئاخىرىدىن،
«لىقا ئەرەببىھى فەلىيەئمەل ئەمەلەن» دۇرۇش.
— شەۋقى.

سۈرئەت [سرعت] (ئە) تېزلىك، ئىتتىكلىك، چاپسانلىق.

سۈرەت [صورت] (ئە) 1) سۈرەت، رەسىم:
سۈرەتىڭدىن ئاجىز ئېرسە مانىي ئېرمەستۇر ئەجەب،
قايدا نەققاش ئەيلەگەي كەلكى ھەزا تەسۋىرىنى.
— نەۋايى.
2) تاشقى كۆرۈنۈش، شەكىل. 3) يوق، تەرىقە، ھىلە.

سۈرەت ئەھلى — رەسساملار، نەققاشلار.
سۈرەتى دىۋار — دىۋارنىڭ كۆرۈنۈشى، شەكلى.
سۈرەتى زاھىر — تاشقى كۆرۈنۈش.

سۈرئەتئايىن [سرعت آيىن] (ئە + پ) تېزلىك بىلەن، جېدەللەپ.

سۈرەتئەنگىز [صورت انگيز] (ئە + پ) سۈرىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش، جامالىنى نامايان قىلىش.

سۈرەتگەر [صورتگر] (ئە + پ) سۈرەتچى، رەسسام.

سۈرئەتنەما [سرعت نما] (ئە + پ) تېز ھەرىكەت قىلغۇچى، چاپسان يۈرگۈچى، ئىتتىك ماڭغۇچى.

سۈرەتنەماي [صورت نماى] (ئە + پ) سۈرەت كۆرسەتكۈچى.

سۈرەيىا [ثريا] (ئە) ئۆكەر يۇلتۇزى:
خاكسار ئول دەھر ئارا ئىستەر ئېسەك بولماق بەلەند،
تاپتى شەبنەم ئەجرىدىن ۋەسلى سۈرەيىادىن نىشان.
— ناقىس.

سورخ [سرخ] (پ) قىزىل:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمەتى،
خۇدا نەزدىدە سۈرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

سۈرخاب [سرخاب] (پ) قىزىل سۇ.

سۈرخ بىد [سوخ بيد] (پ) قىزىل تال:
زەنبەق ئەندە لالەگۈن بۇتكەي، شەجەرلەر سۈرۇخ بىد،
ھەرچەمەنگە بېرسە سۇۋ قانلىغ سىرشكىم ياغىنى.
— نەۋايى.

سۈرۇخ رو [سرخ رو] (پ) قىزىل يۈز؛ شاد، خۇشال.

سۈرخ رولۇق [سورخ رولوغ] قىزىل يۈزلۈك، شادلىق.

سۈرۇد [سرود] (پ) ناخشا، قوشاق، كۈي؛ كۈيلەش، چېلىش:
نەھاجەت نالەئى نەي، يارەبابۇ، بەربەتۇ قانۇن،
سۈرۇدى ئەرغەنۇندىن شۇرۇشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

سورۇد چەكمەك — ناخشا ئېيتماق، كۈيلىمەك:
يۈز نەۋئى نالەئى نەي يۈز سەدايى ئەرغۇنۇن،
بىرسەھەر چەككەن سۈرۇد ئۆزرە خاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

سۈرۇدى ئەرغەنۇن — ئەرغەنۇن كۈيى، ئەرغەنۇن ئاۋازى:
سۈرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
فىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

سۈرۇدى دەردناك — غەمكىن كۈي:
مۇترىبا، تۇز بىر سۈرۇدى دەردناك،
ساقىيا، بىدەردلىغدىن مەن ھەلاك.
— نەۋايى.

سۈرۇر [سرور] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق، خۇشاللىق:
تا يۈزۈڭ مېھرى تۇلۇۋ ئەيلەپ جەھاننى تۇتتى نۇر،

تاپتى ئالەم ئول يورۇغلۇق ئىچرە جەننەتتەك سۇرۇر.
— ناقىس.

سۇرۇش [سروش] (پ) پەرىشتە، جەبرائىل:
مۇھتەسىبدىن ھېچ ۋەھم ئەتمەيدۇ گويا مەيفۇرۇش،
بەردى ئىشرەتدىن خۇمار ئەھلىغە پەيغامى سۇرۇش.
— زەلىلى.

سۇز [سوز] (پ) 1) كۆيدۇرۇش، ئۆرتەش؛
سۇز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سۇز ھىجرانىن كۆرۇب.
— ئەرشى.
2) سۆز بىرىكمىسىدە «كۆيدۇرگۇچى، ئۆرتىگۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
ئەي ئىشق ئوتىن ئەيلەگەن جەھانسۇز،
ھەربىر شەرەرىنى خانۇمانسۇز.
— نەۋايى.

سۇزان [سوزان] (پ) كۆيگەن، يېنىپ تۇرغان، يالقۇنلۇق:
ئەلھەزەر، مۇنداغ بەلايى ناگەھاندىن ئەلھەزەر،
بەرق جىلۋە، شوخ پەيكەر، ئاتەشى سۇزانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

سۇزىش [سوزش] (پ) كۆيدۇرمەك، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق:
تەۋەككۇل ئەيلە خۇدا دەرگەھىغە باش قويغىل،
باغىرقانىن ئاقىزىب ئىشق بىرلە جان سۇزىش.
— شەۋقى.

سۇساماق [سوساماق] ئۇسسىماق، سۇسىرماق:
فىراقىڭ چۆلىدە ئۆلەر قەلەندەر سۇساب، ئەي دىلبەر.
مۇھەببەت بادەسىدىن زەردەئى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

سۇست [سوست] (پ) بوش، كۈچسىز، ئاجىز، سۇس:
پىرلىق ۋەقتى يېتىشتى سۇست بولۇپ ئەندامىلار،
تەن زەئىفۇ، جان زەئىفۇ دىل گەدا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

سۇف [صوف] (ئە) يۇڭ، ماموق.

سۇفار [سوفار] (پ) يا ئوقىنىڭ ئۇچى:
ئوقى سۇفارى كۆڭۈلدە گەرقىزاردى، نې ئەجەب،
كىم بەغىر پەرگالەسى ھەردەم غىزاسىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

سۇفرە [سفره] (ئە) داستىخان.

سۇفرەت [صفرت] (ئە) سېرىقلىق، سېرىق تۇسلۇق.

سۇففە [صفه] (ئە) ئايۋان، سۇپا:
سەفايى سۇففەئى ئەھلى سەفادىن تازەدۇر جانىم،
چىراغى مەئرىفەتدىن نۇر ئالۇر قەندىلى ئىمانىم.
— زەلىلى.

سۇفى [صوفي] (ئە) سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى، سوپى.

سۇفىيانە [صوفيانه] (ئە + پ) سوپىلار روھى بىلەن، سوپىلىق يولى بىلەن، سوپىلارچە:
قىلسامكى ئۆزۇمنى پارە ـ پارە،
ئەمدى بولايىن گەھ سوفىيانە.
— مولا سالىھ.

سۇكر [سكر] (ئە) مەستلىك، كەيپلىك:
خۇدانىڭ بەرگەنگە قىلمادىم شۇكر،
يېيىشىم بولدى غەدۇر تەغمان بىلە سۇكر.
— قەلەندەر.

سۇككان [سكان] (ئە) تۇرغۇچىلار، بىر جايدا ياشاپ تۇرغۇچىلار، («ساكىن» نىڭ كۆپلۈكى).

سۇكۇت [سكوت] (ئە) جىم تۇرۇش، ئۇندىمەسلىك، سۇكۇت.

سۇكۇن [سكون] (ئە) تىنچىش، ئاسايىش، ھەركەتسىزلىك، سەۋر:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدىق ئەتۇارنىدا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

سۇكۇنات [سكونات] (ئە) جىمجىتلىق:
خىتاب ئەتتى فەلەككە: ئەي فەلەك، تۇر،
تەھەررۇكنى سۇكۇنات خاكىغا ئۇر.
— ناقىس.

سۇگ [سوگ] (پ) ماتەم، ھازا، ئۆلۈم قايغۇسى، مۇسىبەت:
ئاتا سۇگىدا سەبر قىلماق كېرەك،
كى ئانىڭ رىزاسىنى ئالماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

سۇگۋار [سوگوار] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق:
بالا دەردىدە بولدىلەر سۇگۋار،
قىلىپ دەم بەدەم نالەئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

سۇلەيمان [سليمان] (ئە) قەدىمكى يەھۇدىي دۆلىتىنىڭ پادىشاھى داۋۇتنىڭ ئوغلى (ئەقىللىقتا مەشھۇر):
بىر كۈنى ھەزرەتى سۇلەيمانى،
يىغدىلەر جەمئ بولدى ھەيۋانى.
— زەلىلى.

سۇلەيمانۇەش [سليمان وش] (ئە + پ) سۇلەيمان كەبى، قۇدرەتلىك، ئەقىللىقلەرگە ئوخشاش:

سۇلەيمانۇمش چېكىپ ئول يەرگە پايە،
كى قۇشلەر تارتىبان باشىغە سايە.
— نەۋايى.

سۇلب [صلب] (ئە) قاتتىق، مۇستەھكەم.

سۇلتان [سلطان] (ئە) سۇلتان، شاھ، ھۆكۈمران:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئېرۇر،
ئانا ساربدىن قۇرب سۇلتان ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

سۇلتانى رەزراق — نېمەت بەرگۈچى سۇلتان:
بەندە ئاجىزغا يېتىشسە نامە ئەئمال ئولۇك تەرەف،
چەپ تەرەفدىن ساقلاغان سۇلتانى رەززاقىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى رۇسۇل — پەيغەمبەرلەر ئۇلۇغى.

سۇلتانى ساھىبقىران — جاھانگىرلار سۇلتانى.

سۇلتانى غەففار — شەپقەتچىلەر سۇلتانى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يېتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

سۇلتانى ۋەقت — زامان، دەۋر سۇلتانى.

سۇلتانزادە [سلطان زادە] (ئە + پ) پادىشاھ، سۇلتان ئوغلى.

سۇلتانىي [سلطانى] (ئە) ھاكىم، ھۆكۈمدار.

سولس [ثلث] (ئە) ئۈچتىن بىر ($\frac{1}{3}$):
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس روبئى مەسكۇن سۇلسىغە تەڭ.
— ناقىس.

سۇلسان [ثلثان] (ئە) ئۈچتىن ئىككى ($\frac{2}{3}$).

سۇلھ [صلح] (ئە) يارىشىش، مۇرەسسە:
سالسىپ سۇلھدىن سۆز، يۈبەرگەي رەسۇل،
بارىشماق تەرىقىنى قىلغاي قەبۇل.
— ناۋايى.

سۇم [سم] (پ) 1) تۇياق:
پەتھ قىلدىڭ لەشكىرى بىسيارى ھارۇن بۇغراخان،
دۇلدۇلۇڭنىڭ سۇمىدىن دەريادەك ئاقتى قان رەۋان.
— زەلىلى.

2) ئاياغ، پۇت:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە توكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

سۇمەن [سمن] (پ) خۇشبۇي ئاق گۈل، ياسىمەن گۈلى:
كۆز مۇدۇر ياكافىرى خۇنرىز يا جادۇيى ھىند،
يۈزمۇدۇر يا لالەئى خۇدرۇي يا بەرگى سۇمەن.
— ھاپىزخارەزمى.

سۇمەنبەر [سمنبر] (پ) ئاق بەدەن، گۈزەل يار:
ئاشۇفتە مېنى ئەيلەدى، ئول شوخ بستەمگەر جانىمغە بەلادۇر،
سىيمىن تەنۇ رەئنالىغدا ئولدى سۇ مەنبەر چۇن زوھرى سەفادۇر.
— خۇشھال غەربى.

سۇمەنبۇ [سمنبو] (پ) ياسىمەنگە ئوخشاش خۇش ھىد؛ يېقىملىق، گۈزەل مەھبۇبە.

سۇمەنبۇي [سمنبوى] (پ) «سۇمەنبۇ» غا قارالسۇن.

سۇمەنبىز [سمنبيز] (پ) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

سۇمەنسا [سمنسا] (پ) ياسىمەنگە ئوخشىغان:
ھەم سۇبھ شەمامەسى سۇمەنسا،
ھەم شام نەسىمى سۇنبۇلاسا.
— ناۋايى.

سۇمەنساي [سمنساى] (پ) «سۇمەنسا» غا قارالسۇن:
چېھرە تاماشا قىلىڭ تەرزى گۈلى ياسىمەن،
زۇلفى سۇمەنسايىنى سۇنبۇلى تەر ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

سۇمىمە [ثم] (ئە) كېيىن، سۇڭرە؛ يەنە.

سۇمنات [سمنات] (پ) بۇتخانا، بۇت نامى.
بەرەھمەن زادە دەۋرى سۇمناتىم ئىچرە يۈرسۇن دەر،
مېنى بۇتخانەئى تەرسا ئىچىدە ئول سەنەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.

سۇمناتپەرەست [سمنات پرست] (پ) بۇتپەرەس.

سۇنەن [سنن] (ئە) يول، تۇتۇلغان يول، رەۋىش، ئادەت.

سۇنباده [سنباده] (ئە) ئەسۋاب بىلەيدىغان تاش، بىلەي.

سۇنبۇل [سنبل] (ئە) 1) بىر خىل خۇشبۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك:
ئىدى سۇنبۇل بىلە گۈل دەممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

2) كۆچمە، سۆيگەن يارنىڭ چېچى:
يەتكەچ ئوق بۇنامە بەرگىل سۇنبۇلۇڭدىن نەچچە تار،
قىلسە خۇش كۆڭلىنى ئەرشى يىغلابان گاھى بۇزاب.
— ئەرشى.

سۇنبۇلى پېچان — قايرىما كۆكۈلا.
سۇنبۇلى دىلكەش — چاچلىرى كۆڭۈل ئوۋلايدىغان.
سۇنبۇلى سېراب — پۇراقلىق گۈل.
سۇنبۇلى زۇلف — زۇلف چاچلىرى:

سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۈل يۇزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۈ گۈلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

سۇنبۇلە [سنبلە] (ئە) ئاستىرونومىيىدە، ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى، ئاي نامى (ئاۋغۇستقا توغرا كېلىدۇ):
شەھر يولىدىن تۇتۇبان گۈشەئى،
سۇنبۇلە رەخشىغە بولۇپ تۇشەئى.
— نەۋائى.

سۇنبۇلئاسا [سنبل آسا] (ئە + پ) سۇنبۇلغا ئوخشاش.

سۇنبۇلئامىز [سنبل آميز] (ئە + پ) سۇنبۇل ئارىلاش، سۇنبۇل قوشۇلغان.

سۇنبۇلستان [سنبلستان] (ئە + پ) سۇنبۇللۇق، سۇنبۇل ئۆسكەن جاي، باغ:
ئەنبەرى مۇشكىن خوتەن خالىغە بولمىش پايمال،
كاكۇلۇ زۇلفۇڭغە جانا سۇنبۇلستانىم پىدا.
— قەلەندەر.

سۇننەت [سنت] (ئە) يول، ئادەت؛ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يولى ۋە قىلغان ئىشلىرى.
سۇننىتى مىشكان — مىشكان كىتابىدىكى سۇننەتلەر:
كىتابى سۇننەتى مىشكاندۇرلەر ئىلمىنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇنۇمغە ئىلىم رەببانى.
— مۇللا نىياز.

سۇننىي [سنى] (ئە) سۇننىي مەزھەبىدىكى؛ سۇننەت ئەھلىگە مەنسۇپ.

سۇنئى [صنع] (ئە) ياساش، يارىتىش؛ ئىش؛ ھۈنەر:
لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن ياۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

سۇھا [سها] (ئە) 1) ئۆكەر توپىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ كىچىك كۆرۈنىدىغىنى.
2) ناھايىتى كىچىك، ئەرزىمەس:
كى بىر قەترە قىلدى دەريا نىھان،
سۇھازىمىنىدە چەرخى ئەئلا ـ نىھان.
— نەۋائى.

سۇھاكىردار [سهاكردار] (ئە + پ) سۇھاغا ئوخشاش، كۆزگە غىرە ـ شىرە كۆرۈنىدىغان.

سۇھان [سهان] (ئە) ئېكەك؛ ھەرە.

سۇھبەت [صحبت] (ئە) سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش، سۆھبەت:
ھارام ئېرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باشى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۇھبەتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.
— موللا نىياز.

سۇھبەت تۇزمەك — مەجلىس ئاچماق، سۆھبەتلەشمەك.

سۇھەيدائ [سويداء] (ئە) قارا چېكىت، نۇقتا (بۇ نۇقتا يۇرەكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولارمىش):
بۇ مەھۋەشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۇم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.
— ناقىس.

سۇۋۇرماق [سوورماق] سۇغۇرماق، يۇلماق.

سۇرمە [سرمە] (پ) قاش ۋە كىرپىكنى بويايدىغان بىر خىل قارا گىرىم، سۇرمە:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەينى ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.
— شەۋقى.

سۇرمە ئەيلەمەك — سۇرمە قويماق:
جۇن نەزەرگە تىيرەلىك يوق چەرخ مىھرىن كۆردىكىم،
كوبى گەردىن سۇرمە ئەيلەپ، ئەرشى كۆزۈڭى ياروت.
— ئەرشى.

سۇرمەئى ھەيا — ھايا سۇرمىسى:
نەزەركى ئاشقى مەفتۇنفە ھېچ سالمايدۇ،
بۇ شوخ كۆزلەرىدە سۇرمەئى ھەياغا باقمىڭ.
— زەلىلى.

سۇرمە ئالۇد [سرمە آلود] (پ) سۇرمە قويۇلغان، سۇرمە سۇرتۇلگەن:
ئوتلۇغ ئىكى كۆزى سۇرمە ئالۇد،
ئول ئوتتىغە داغى بۇ سۇرمەدىن دۇد.
— نەۋائى.

سۇرمە ئەندۇد [سرمەاندود] (پ) سۇرمىلەنگەن، سۇرمە قويۇلغان (كۆز)؛ تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان.

سۇرمەدان [سرمەدان] (پ) سۇرمە سالىدىغان قۇتا.

سۇرمەگۈن [سۇرمەگون] (پ) سۇرمەرەڭ.

سۇرمەگىي [سرمگى] (پ) سۇرمەرەڭ، قارا.

سۇرۇك [سوروك] پادا، توپ:
زەمان دەبئى بولدى دىل ئازارلىق،
سۇرۇك ناتەۋانلارغا دىشۋارلىق.
— ئا. نىزارى.

سېپ [سيب] (پ) ئالما (مېۋە).

سېپىمەك [سيپماك] سەپمەك، چاچماق.

سېپىچ [سەپىچ] (پ) باشقا ئىككى ـ ئۈچ ئايلاندۇرۇپ ئورايدىغان سەللە.

سېراب [سيـراب] (پ) 1) يېتەرلـىك دەرىجـىده كۆپ، مول - كول:
ھىجران ئوتىدىن ئوزارىده تاب،
كۆل بەركى شىرشىك بىرله سېراب.
— نەۋايى.
2) سۇلۇق، ھۆل، نەم.

سېرپىمەك [سيرپمك] سەپمەك، چاچماق، پۈركىمەك.

سېشەنبە [سەشنبە] (پ) سەيشەنبە.

سېگاە [سيگاه] (پ) ئاھاك، كۈي.

سېل [سيل] (ئە) قار ئېرىش، قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن ھاسىل بولغان شىددەتلىك سۇ ئېقىنى، تاشقىن، سەل:
ئىشق سېلى يىقەردە كاشانە،
تەڭدۇر ئاباد بىرله ۋەيرانە.
— نەۋايى.

سېلاب [سيلاب] (پ) 1) سەل سۇيى، تاشقىن. 2) كۆز يېشى:
ئەلف ئېرمەس، تاك ئېرمەس بولسە ئەمدى دال يەڭلىغ خەم،
بەس ئېرمەس، ئېردى مۇنداغ كۆزلەرىم سېلابىدىن پۈرنەم.
— ئەرشى.

سېل ئەندۇز [سيل اندۇز] (پ) سەلگە ئايلىنىدىغان، سەلگە ئوخشاش.

سېلگىنچەك [سيلگنچاك] تۇمار.

سېھر [سحر] (ئە) نەيرەڭ، كۆز باغلاش، جادۇ، سېھىر:
سېھرلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەڭى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەڭى خۇنخارىدىن.
— ئەرشى.

سېھرئەنگىز [سحرانگيز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

سېھرپەرداز [سحرپرداز] (ئە + پ) سېھىر قىلغۇچى، سېھىر قىلىشقا ئۇستا.

سېھر پەيۋەند [سحرپيوند] (ئە + پ) سېھىر باغلاش؛ ماھارەت كۆرسىتىش.

سېھر ساز [سحرساز] (ئە + پ) مەپتۇن قىلغۇچى، سېھىرلىگۈچى؛ چىرايلىق سۆزلىگۈچى.

سېۋىمەك [سيوماك] ياخشى كۆرمەك، كۆڭۈل بەرمەك.

سېۋىنمەك [سيونماك] سۆيۈنمەك، خۇرسەن بولماق.

سى [سى] (پ) ئوتتۇز (سان).

سئايەت [سعايت] (ئە) چېقىمچىلىق، تۆھمەت، بۆھتان.

سبا [صبا] (ئە) ياشلىق، بالىلىق دەۋر.

سبائ [سباع] (ئە) يىرتقۇچ ھايۋانلار.

سپارىش [سپارش] (پ) ھال - ئەھۋال سوراش، ھۆرمەت، مېھرىبانلىق:
ھەر نۆكتەكى ئەيلەبان گۈزارىش،
مەجنۇننى قىلۇر ئېدى سپارىش.
— نەۋايى.

سپارىش قىلماق — 1) تاپشۇرماق:
ئانى چۈن سپارىش قىلىپ دايەگە،
قىلاۋاتقۇ يەرۋەرىش يەتكۈزۈك ۋايەگە.
— ئا. نىزارى.
2) ھۆرمەتلىمەك، مېھرىبانلىق قىلماق.

سپاس [سپاس] (پ) ماختاش، مىننەتدارلىق، رەھمەت:
ھەمدۇ سپاس لايىقى پەرۋەردەگار ئېرۇر،
پەرۋەردەگار ئالەمنى ھەژدە ھەزار ئېرۇر.
— زەلىلى.

سپاە [سپاه] (پ) 1) ئەسكەر، چېرىك، قوشۇن:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سپاھىمدۇر.
— زەلىلى.
2) ئىقتىدار، قۇۋۋەت:
مىننەتىنىڭ ئاستىدا مۇلكۇ سپاە،
مۇلكۇ سپاە قايسى بولۇر، بەلكى شاھ.
— نەۋايى.

سپاە ئەھلى — ئەمەلدارلار، قوماندانلار، ئەسكەر باشلىقلىرى:
قىلۇر خىزمەتىده گويياكىم سپاە ئەھلىغە بىر نادان،
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇ داغى نالان.
— موللا نىياز.

سپاە تارتماق — لەشكەر ماڭغۇزماق.

سپاھى غەم — غەم قوشۇنى، غەم لەشكىرى:
كۆڭۈل كەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بى تىغۇ سپەر تەنھا.
— زەلىلى.

سپاە ئىلمى — ھەربىي ئىلىم، جەڭ ئىلمى:
كۆڭۈل ئاڭلادى ھەرب ئەسبابى جەڭ،
سپاە ئىلمىنى ئۇرگەنىپ بىدەرەڭ.
— ئا. نىزارى.

سپاھىي [سپاهى] (پ) ھەربىي خىزمەتچى، ئەمەلدار.

سپاھىيلىغ [سپاهى ليغ] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيلىق [سپاهى ليق] ھەربىيلىك، لەشكەرلىك، ئەمەلدارلىق.

سپاھىيلىك [سپاهى ليك] «سپاھىيلىق» قا قارالسۇن.

سپاھىيشېۋە [سپاهى شيوه] (پ) ئەسكەرگە ئوخ-

شاش، ئەسكەر سۈپەت.

سپەر [سپر] (پ) قالقان:
سەدابى نالەپۇر دەشتۇ بەيابان ئىچرە زىرۇ بەم،
قەنى مەجنۇن ۋەقتى ھال ئولۇپ رەقس ئەيلەگەي بىردەم؛
مېنىڭ توفانى ئەشكىم مەۋج دەريادىن ئەمەسدۇركەم،
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەي دەپ سپاھى غەم؛
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سپەر تەنھا.
— زەللى.

سپەرى [سپرى] (پ) ئاخىرىغا يەتكۈزۈلگەن، تۈگەللەنگەن، تۈگەل:
ئىچتى بەھرام قامۇ نىلۇپەرى،
تۇنەدىكىم ياسالغان ئول سپەرى.
— نەۋايى.

سپەھ [سپە] (پ) «سپاھ» قا قارالسۇن.

سپەھبەد [سپهبد] (پ) ئەسكەر باشلىقى، لەشكەر باشلىقى.

سپەھدار [سپهدار] (پ) ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە؛ ھۆكۈمران.

سپەھسالار [سپەسالار] (پ) باش قوماندان.

سپىقارماق [سيپقارماق] شۇمۇرمەك، بىر تامچە قالدۇرماي ئىچمەك:
ئەرشى، كەل، ئەمدى خەرابات ئەھلىدىن دەر يۈزەئەت.
جامى بىخۇدلۇقدىن ئانى سىپقارىپ پىرى ھەرى.
— ئەرشى.

سپىھر [سپهر] ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك، تەقدىر؛ زامان:
ۋەجىد بىلەن ئۇچقالى قانچە يىراقدۇر سپىھر،
سەدرە ساري ئاچتىلەر مۇرغى كۆڭۈل پەرۇبال.
— زەللى.

سپىھر ئەتلەسى — ئاسمان، پەلەك.
سپىھر خىرگاھى — كۆك، ئاسمان، پەلەك.
سپىھر زەرگەرى — قۇياش.
سپىھر لۇججەسى — پەلەك، ئاسمانلىق قەھرى.
سپىھر مەزرەئەسى — كۆك، ئاسمان، كائىنات.
سپىھرى ئەخزەر — كۆك ئاسمان:
كۆرۈنۈر سپىھرى ئەخزەر سەمەن چۇ سۇنبۇلۇتەر،
كېچىلەردە ئاي ئەختەر تالغ ئېتىپ قايان قىلۇرسەن.
— زەللى.

سپىھرى بەرىن — ئېگىز ئاسمان، ئەرشى ئەلا:
يەنە ئوردۇيىكىم سپىھرى بەرىن،
كېلىپ ئاندە بىر چادىرى كەمتەرىن.
— نەۋايى.

سپىھرى پۇرفەن — ھىيلىگەر چەرخ.
سپىھرى تېزگەرد — زامانىنىڭ تېز يۈرەرگەردىشى.
سپىھرى دەنىي — پەسكەش، نامەرد پەلەك.
سپىھرى دۇن — بەختسىز تەقدىر، بەختى قارا.
سپىھرى دىجەم — غەمكىن تەقدىر.
سپىھرى غەددار — ۋاپاسىز پەلەك، كاج تەقدىر:
ھەيھات، نېتەي بۇ سپىھرى غەددار،
ھىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.
— مۇللا نىياز.

سپىھرى كەھكەشان — سامانيولى.

ستارە [ستاره] (پ) يۇلتۇز:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش ستارە،
دەر ئېردى بىر ئاتىنى «ماھبارە».
— ناقىس.

ستارە سەھرى — سەھەر يۇلتۇزى.
فىراق كېچىلەرى كۆركى ئوتلۇق ئاھىمدىن،
ستارە سەھرىدەك ئەجەب چىراغىم بار.
— ناقىس.

ستارەپشان [ستارەفشان] (پ) يۇلتۇز چاچقۇچى، كۆز ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى:
بارى كىيگەن ھەرىرى سۇبھىنشان،
كۆزى تالغ ئاتقۇچە ستارەفشان.
— نەۋايى.

ستام [ستام] (پ) ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى.

ستان [ستان] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئالغۇچى، ئىگىلىگۈچى، بويسۇندۇرغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. م:
جانىستان — جان ئالغۇچى، كىشۇەرستان ـ مەملىكەتنى بېسىۋالغۇچى.

ستايىش [ستايش] (پ) ماختاش، مەدھىيە:
سەناۋۇ ستايىش ساڭا يا ئەھەد،
كى ھامىد جەنابىڭغە جانۇ خىرەد.
— ئا. نىزارى.

ستەم [ستم] (پ) جەبر، زۇلۇم:
قايدادۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
يا ستەم ئىلكىدە بولغان سىنەچاك.
— زەللى.

ستەمدىدە [ستمديده] (پ) ئازاب چەككەن، قىينالغان.

ستەمكار [ستمكار] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، جەبر سالغۇچى، زالىم، زومىگەر:

بىمىھر ئىكەن بۇ دەۋرى غەددار،
بۇچەرخى فەلەك ئېرۇر ستەمكار.
— موللا سالىھ.

ستەمكەش [ستمكش] (پ) زۇلۇم چەككەن، ئازاب تارتقان، دەردمەن.

ستەمكەر [ستم كر] (پ) زۇلۇم قىلغۇچى، زومىگەر، زالىم:
مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
ستەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.
— موللا نىياز.

ستتە [ستە] (ئە) ئالتە (سان).

سىددىق [صديق] (ئە) راست، توغرا سۆزلىگۈچى، چىن سۆزلۈك؛ ئەبۇ بەكرىنىڭ لەقىمى.

سىدرە [سدرە] (ئە) ئاچچىق چىلان؛ دىنىي ئېتىقادقا كۆرە يەتتىنچى ئاسماندىكى بىر دەرەخ:
كۆردى نەبى جەبرەئىل بىر قەدەمى بارالمادى،
سىدرەدىن ئول نىچۈك ئۆرتەر بولماسا پەرۋبال ئىشق.
— زەلىلى.

سىدراسا [سدرآسا] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندىكى ئەڭ ئېگىز دەرەخقە ئوخشاش.

سىدرەفەرساي [سدرەفرساي] (ئە + پ) ئاسمانىنى، پەلەكنى بۇزغۇچى.

سىدرەنىشىن [سدرەنشين] (ئە + پ) يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى:
ئەرش پەرۋاز ئولدىيۇ سىدرەنىشىن،
ئەلگە زاھىر ئەيلەمەي پەرۋاز ئىشىن.
— نەۋايى.

سىدق [صدق] (ئە) توغرىلىق، توغرا سۆزلۈك؛ راستلىق؛ پاكلىق:
ئۇلار سەندىن ئەمەسدۇر، مەن يارانتقان،
ئۇلار كەلتۇرسە سىدقى بىرلە ئىمان.
— ناقىس.

سىدق ئەھلى — راست سۆزلۈك كىشىلەر؛ توغرا يولدىكى كىشىلەر:
چىن بۇ مەقسۇدىغە سادىق ئېردى ئول،
سىدق ئەھلىغە مۇۋافىق ئېردى ئول.
— نەۋايى.

سىدقۇ سەفا — توغرىلىق، پاكلىق:
شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇ سەفا.
— زەلىلى.

سىدقى سەفا — ھەقىقىي، چىن يورۇقلۇق:
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپىھرىدە ماھ،
ئەي، سىدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
— موللا نىياز.

سىدقى مەزىد — ناھايىتى توغرىلىق؛ راستچىللىق:
كىمە بولدى دەريا ئارا ناپەرىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

سىر [سر] (ئە) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ سىر.

سىرات [صراط] (ئە) كۆۋرۈك، يول؛ دوزاخ ئۈستىگە سىلىنغان ئىنچىكە كۆۋرۈك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەۋئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئىي مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

سىراج [سراج] (ئە) چىراغ؛ يورۇقلۇق، نۇر:
ئاياغىدا بەشەرلىك ھۆل ياغاچى،
بۇ زۇلمەتخانەنىڭ ئېردى سىراجى.
— ناقىس.

سىرايەت [سرايت] (ئە) ئىچىگە ئۆتۈش، يوقۇش، تەسىر:
ئەلەم ئېلى سەراسەر غافىل ئەگەر ئەمەسدۇر،
بۇنالەئى جۇنۇنۇم قىلماسمىدى سىرايەت.
— زەلىلى.

سىرايەت ئەيلەمەك — يۇقماق، ئىچىگە كىرىپ، سىڭىپ كەتمەك، ئۆتمەك:
غەمىڭ قاتتىغلىغىن قىلسا ھىكايەت،
ئىشىتسە تاش، ئاڭا ئەيلەر سىرايەت.
— نەۋايى.

سىرايەت قىلماق — «سىرايەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
بى رەھىملىكىڭدىن ساڭا قىلمايدۇ سىرايەت،
ئەرگەۋدە ئەسەر ئەيلەدى تەسخىرى فۇسۇنۇم.
— زەلىلى.

سىردار [سردار] (ئە + پ) سىرلىق.

سىرر [سر] (ئە) «سىر» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل قايسى، خىيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئېرۇر سۆزلەتكۈچى سىررىغە مەھرەم.
— ناقىس.

سىررى ئىشق — مەخپىي، يوشۇرۇن ئىشق:
نېچەكىم سىررى ئىشقىنى كۆڭۈلنىڭ كېزەرمەن.
ھەدىسى سوزناكىمدىن بولۇر خۇرشىد تەك پەيدا.
— ھاپىز خارەزمى.

سىرفە [صرفه] (ئە) جەبىر، زۇلۇم، جاپا:
نەچە سىرفەدىن شاھ كېرەكتۇر يىراق،

بۇ يەردە ۋەلى سىرقەسى ياخشىراق.
— نەۋايى.

سىرمەمەك [سيرماماك] ئىلىۋالماق، يۇلۇۋالماق؛ ئوغرىلىماق.

سىرىش [سريش] (پ) يېپىشتۇرۇش.

سىرىشت [سرشت] (پ) يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق؛ خىسلەت:
قىلىپ سەن جەھاندا مەنى غەم سىرىشت،
كەرەم بىرلە قىل تاكلا خۇررەم سىرىشت
— ئا. نىزارى.

سىرىشك [سرشك] (پ) كۆز يېشى:
سەۋدا ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرىشك قىرمىزىدىن مەتتەسىل فەۋۋارە قىلاي.
— زەلىلى.

سىغار [صغار] (ئە) ياش بالىلار، گۆدەكلەر.

سىغىر [صغر] (ئە) ياشلىق، كىچىكلىك.

سىغىرىقماق [سيغريقماق] يوشۇرۇنماق؛ چاقماق (چېقمچىلىق قىلماق)؛ خەۋەر بەرمەك.

سىغماق [سيغماق] سىغماق، جايلاشماق.

سىغۇرماق [سيغورماق] 1) تەزىم بىلدۇرمەك، تەزىم قىلماق. 2) سىكىدۇرمەك.

سىغىنماق [سيغينماق] تېۋىنماق، سەجدە قىلماق؛ ئۈمىد بىلدۇرمەك، ئىخلاس قىلماق:
ياقىنىراق سىغىنىدى ۋىسال ئىستەبان،
ۋىسال ئەۋجىغە ئىتتىسال ئىستەبان.
— نەۋايى.

سىفات [صفات] (ئە) سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر:
كى مەشھۇر ئىدى ياخشى ئاتى بىلەن،
ئاتاپ ھەر بەلەد ۋە سىفاتى بىلەن.
— ئا. نىزارى.

سىفاتۇللاھ [صفات الله] (ئە) ئاللانىڭ سۈپەتلىرى.

سىفاتلىغ [صفات ليغ] ياخشى سۈپەتلىك، خۇسۇسىيەتلىك.

سىفاھان [صفاھان] ئىراندىكى بىر شەھەر، ئىسفەھان:
ئىجازەت بولسا، ئەي سۇلتانى خۇبان،
ئوقۇيىن بۇ غەزەلنى دەر سىفاھان.
— سەيىد ئەھمەت.

سىفەت [صفت] (ئە) 1) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، خىسلەت:
داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتدىن پاك زاتى.
— ناقىس.

2) ئوخشاش:
ھەمايىل سىفەت تارتىبان قويىنىغە،
ئىلىگىن ھەمايىل قىلىپ بويىنىغە.
— نەۋايى.

سىفىرە [سفره] (ئە) يولچى، سەپەر قىلغۇچى:
مېنى كوچەئى گەدايى نە فەرىبى شەيخ سىفىرە،
نەفسى خۇدا تەلەبلەر رەۋىشىدە بارمادىم رە.
— زەلىلى.

سىفلە [سفله] (ئە) پەس، پەسكەش؛ پىخسىق:
سۆھبەتى پىرمۇغاندىن چاشنى تاپقاچ كۆڭۈل،
ئۇلفەتى دۇنيا پەرەستى سىفلەسىدىن تەگدۇر.
— زەلىلى.

سىفلىي [سفلى] (ئە) پەس، تۆۋەن.
سىفلى مەقام — ئەسلى پەس، پەسكەش.
سىفلىي مەكان — پەس ئورۇن، پەستىكى جاي.

سىكەنجەبىن [سكنجبين] (پ) سىركە مۇرابا.

سىكەندەر [سكندر] (پ) ئالىكساندىر ماكادونىسكى:
سىكەندەر جەھاندىن قىلۇردا گۈزەر،
ئاناسىغە بىر نامە قىلدى بەدەر.
— ئا. نىزارى.

سىككە [سكه] (ئە) ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىقلاردىن قۇيۇلغان پۇل، ئاقچا، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن پۇل قۇيۇش:
ئىشىدە ئول ئون ئىككى ھەر بىرىدۇر دىنار،
كى ئەدل سىككەسىدىن يۈزلەردە زىۋەر دۇر.
— نەۋايى.

سىككەئى ئەدل — ئادالەت تېغى.
سىككەئى بەھبۇد — ياخشىلىق.
سىككەئى ئىشق — چىن سۆيگۈ، ھەقىقىي مۇھەببەت:
كەچمەدى تا مەگگو نامۇسدىن قەلەندەر دەھر ئارا،
سىككەئى ئىشقى مۇھەببەت نەفسى بەرجا بولمادى.
— قەلەندەر.

سىكىن [سيكين] ئاستا، ئالدىرىماي، ئاۋايلاپ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكىن ماگدى، قىلدى دىلئاراغە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

سىگاھ [سيگاه] (پ) ئۈيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
چېقىپ قاتىپ نەفەس چېقماقغە باگىس بىلمەسلىك نېدۇر،
تەرەننۇم قىل سىگاھ ئاھەڭگى بىرلە نەغمە رىندانە.
— ناقىس.

سىكار [سينكار] يايىنىڭ ئوچىغا باغلايدىغان پەي.

سىڭەك [سينكاك] چۈن، پاشا.

سىڭىرەمەك [سينكراماك] ئاستا، پەس ئاۋاز بىلەن يىغلىماق.

سىڭقۇرمەك I [سينكورماك] قايغۇرماق، غەم قىلماق؛ ناله قىلماق:

كۆپ مەدەددۇر ھەجر ئەندۇمىدە ساۋۇغ ئاھلەر،
كىم سىڭقۇرسە مەن كەبى ئۆزنگە قەستى جان قىلۇر.

— نەۋايى.

سىڭقۇرمەك II [سينكورماك] سىغدۇرماق، ھەزىم قىلماق.

سىلاھ [سلاح] (ئە) قورال ـ ياراغ؛ ئەسلىھە، ئەسۋاب.

سىلاھشۇر [سلاح شور] (ئە + پ) قورال تۈتۈشقا ماھىر، باتۇر، جەڭچى.

سىلان [سيلان] (ئە) ئېقىش، ئېقىپ كېتىش

سىلان دەم — قان ئاقماق، قان چىقماق.

سىلە [صله] (ئە) ئىنئام؛ ياخشىلىق؛ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش.

سىلىك [سلك] (ئە) 1) بىر نەرسىنى ئۆتكۈزۈپ تىزىدىغان يىپ.

2) تىزىق، قاتار، سەپ.

سىللى [سيلى] (ئە) شاپىلاق؛ مۇشت.

سىلىغ [سيليغ] سىلىق.

سىلسىلە [سلسله] (ئە) 1) زەنجىر:

بەندە زەلىلى سەگى ئەسھاب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قوللاب ئېرۇر.

— زەلىلى.

2) ئاتا ـ بوۋىلار تىزىمى، ئەۋلاد؛ سۇلالە:

سىلسىلەئى مەشايخان سۇننەتى تەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رېيايى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.

— زەلىلى.

سىلسىلە ئەھلى — تەبقىلەر، گۇرۇھلار.

سىلسىلەئى زۇلف — چاچ ئۆرۈملىرى.

زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەرقەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاغە.

— زەلىلى.

سىم [سيم] (پ) كۈمۈش، تەڭگە؛ مېتال يىپ، ئېلېكتر سىمى، تار (چالغۇنىڭ).

سىماب [سيماب] (پ) سىماب:

قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەرتاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.

— قەلەندەر.

سىمابىي [سمابى] (پ) سىمابقا مەنسۇب، سىماب رەڭ:

كىردى سىمابى لىباس ئىچرە يانە ئۇ گۈلئۇزار،
گول قۇياشدەككىم ئاڭا ماندىئ بولۇر ئەبرى بەھار.

— نەۋايى.

سىمائ [سماع] (ئە) 1) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش.

2) سايراش، كۈيلەش.

سىمۇرغ [سيمرغ] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك قۇش، سۇمۇرۇغ:

ئەجەپ سىمۇرغ سەن قانى بەدەنگە،
قانائەت مۇلكىگە ئەنقا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

سىمۇرغ زال — ئازغان قۇش:

فەيز مۇرغى چۈن قانات ياپتى ئىشىك پۈتتى سېنىك،
ئۇمرۇ دانىش تاپتى شەپقەت ئەيلەگەچ سىمۇرغ زال.

سىمۇرغ بىن [سيمورغ بين] (پ) سۇمۇرۇغنى كۆرگۈچى، كۆزى ئۆتكۈر:

كۆزلەرلىك سىمۇرغ بىن گەر بولماغاي،
كۆرگۈدەك كۆڭلۈك مۇنەۋۋەر بولماغاي.

— نەۋايى.

سىن I [سين] چىراي، شەكىل، تۇس.

سىن II [سين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «س» ھەرپىنىڭ نامى؛ ئادەمنىڭ چىشىغىمۇ ئوخشىتىلىدۇ.

سىنان [سنان] (ئە) نەيزە، نەيزە ئۇچى؛ يارنىڭ كىرپىكلىرى:

كىرپىكلىرى سەف تۇزۇپ سىنانەك،
ھەر قايىسىسى بىر جانىمغە نەشتەر.

— موللا سالىھ.

سىنانى قەلەم — قەلەم ئۇچى.

سىنانۋەر [سنان ور] (ئە + پ) نەيزىلىك جەڭچى.

سىنتاش [سنتاش] مەڭگۈتاش، ئابىدە.

سىنچ [سنج] چىلدىرما چۆرىسىگە ئۆتكۈزۈلگەن قوڭغۇراقلار.

سىند [سند] ھىندىستاننىڭ بىر ئۆلكىسى:

گەرچە كۆردۇم ھىندۇ سىند، تۇرانۇ ئىرانۇ بوخار،
مەھۋەشى دىلكەش سېنىڭدەك دىلىستانى كۆرمەدىم.

— قەلەندەر.

سىندۇرماق [سيندۇرماق] سۇندۇرماق، ئوشتۇماق؛ بۇزماق.

سىنىقماق [سينيقماق] شىكەست يېمەك؛ رەڭگى ئۆچمەك.

سەھەت [صحت] (ئە) ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلام-
لىق:
مېنى، ئەي دوستلار، ھەرىەردە بولسام ياد ئەيلەڭلەر،
تىلەپ ھەقدىن مېنىڭ سەھەتلىكىم فەريادىغا ئەيلەڭلار.
— ئەرشى.

سەھەت تاپماق — داۋالانماق، ساقايماق.

سەھەتى زات — تەن ساقلىقى.

سەھەتسىز [صحت سيز] كېسەل، ساقسىز، ئاغرىق.

سەھەي [صحى] (ئە) توغرا؛ ئېگىز:
ياد ئەيلەمەڭىز باغداغى سەرۋى سەھەينى،
چۈن جان بىلەن ئول سەرۋى خىراماننى سەۋەرمەن.
— ھاپىز خارەزمى.

سەھەي سەرۋ — چىرايلىق ۋە سەرۋ قامەتلىك يار:
ئاچىلدى چەمەن، گۈلئۈزارىم قەنى،
سەھەي سەرۋ بويلۇغ نىگارىم قەنى؟
— نەۋائى.

سەھەي قەد [صحى قد] (ئە) قەددى ـ قامىتى كېلىش-
كەن، خۇش قامەت.

سەۋا [سوى] (ئە) باشقا، ئۆزگە.

سەۋەللاھ [سوى الله] (ئە) ئاللادىن ئۆزگە، باشقا.

سەۋۇق [سيووق] سوغۇق، يېقىمسىز:
جانفەزا لەئلىڭ بىلە شىرىن سۆزۈڭ، سەۋۇق كۆزۈڭ،
قىلغۇسىدىن نەچچە كۈندۈز كۆزلەرىم بولدى پۇر ئاب.
— ئەرشى.

سىياەت [سيادت] (ئە) ئۇلۇغلۇق، باشچىلىق؛ پەيغەم-
بەر ئەۋلادىغا مەنسۇپلۇق:
كى تۈرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

سىياسەت [سياست] (ئە) 1) سىياسەت؛ ھۆكۈمرانلىق
قىلىش؛ باشقۇرۇش. 2) قەتل:
تولغاسە بويىنىنى بۇ ئالەمدە ئەمرىڭدىن كىشى،
قىل سىياسەت تىغ ئىلە رىشتەئى ئومرىن ئەدا.
— قەلەندەر.

3) تەدبىر، چارە؛ ھۆكۈمرانلىق قىلىش؛ ھۆكۈمرانلىق قە-
لىشتا قول ئاستىدىكىلىرىنى جازالاش، قورقۇتۇش يوللىرى
بىلەن ئىتائەت قىلدۇرۇش:
رىسالەتىڭ دەمىدىن شەرئى كۆزگۈسىگە جىلا،
سىياسەتىڭ ئوتىدىن كۇفر راكىبىغە جەلا.
— نەۋائى.

سىياسەت قىلماق — قانتىق جازالماق، قورقۇتماق،
پوپوزا قىلماق:
چۈ فەرمان قىلىپ ئول پەرى مەرگىگە،
سىياسەت قىلىپ بەلكى ئول بەرگىگە.
— ئا. نىزارى.

سىياسەتگاھ [سياست گاه] (ئە + پ) جازا مەيدانى،
ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدىغان جاي.

سىيانەت [صيانت] (ئە) غەمخورلۇق، ساقلاش، مۇھاپە-
زەت؛ ئاسراش؛ ساقلىنىش، ئاسرىلىش.

سىياق I [سياق] ھېساب، ئارىفمېتىكا؛ ئىپادە
شەكلى.

سىياق II [سياق] (ئە) تەرز، يوسۇن؛ تەرتىپ؛ چىراي،
كۆرۈنۈش:
يەتتە باش سەكسەن ئاياغ، ئوتتۇز بەدەن ماري سىياق،
خەم بولۇپ گۈل ئۇستىدە تەلپۈنمىشىن كۆردۈم بۇ كۈن.
— خۇشھال غەربىي.

سىياە [سياه] 1) (پ) قارا:
بۇلۇت ئېرمەس فەلەكنىڭ ئۇچى ئۆزرە جىلۋەگەر بولغان،
باشىمغە سايە قىلغان ھەردەمى بەختى سىياھمدۇر.
— زەلىلى.

2) خەت يازىدىغان سىياھ.

سىياھبەخت [سياەبخت] (پ) بەختى قارا.

سىياھپۇش [سياەپوش] (پ) قارا كىيىم، قارا كىيىم-
لىك:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفزۇر رەۋان ئولمىش،
سىياھپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

سىياھجەردە [سياەجرده] (پ) قارامتۇل.

سىياھگىلىم [سياەگليم] (پ) بەتبەخت، پالاكەت
باسقان.

سىياھى [سياهى] (پ) قارا رەڭ.

سىيەر I [سير] (ئە) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەھۋالى
بايان قىلىنغان كىتاب:
داغى دەبدۇر «سىيەر» دانلارى سۆز،
بۇ يەڭلىغكىم ئىشىت، سامېئ قويۇپ يۇز.
— ناقىس.

سىيەر II [سير] (ئە) خىسلەت، خۇلق ـ مىجەز؛ ئادەت،
تەبىئەت؛ كۆرۈنۈش، يۈرۈش ـ تۇرۇش:
لۇقمانىنىكى بەئزى دىدىلەر پەيغەمبەر،
بەئزى دىدىلەر ھەكىمى پاكىز سىيەر.
— نەۋائى.

سىيەر III [سير] خەت يازىدىغان سىياھ:
زالىمى مەزلۇمىغە قىلسە ستەم،

تىغى باتسۇن بىرلە قىلغاي سىيەر قەلەم.
— زەلىلى.

سىيەھ [سيە] (پ) «سياھ» قا قارالسۇن.

سىيەھپۇش [سيەپوش] (پ) «سياھپۇش» قا قارالسۇن.

سىياھتاب [سيەتاب] (پ) قارا تاۋلىنىدىغان؛ قارامتۇل.

سىيەھچال [سيەچال] (پ) قۇرۇق، زىندان.
بۇيۇردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىيەھچال ساري ئالسۇن كەتتىلەر.
— نەۋائى.

سىيەھ رو [سيەرو] (پ) يۈزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھ روي [سيەروي] (پ) «سىيەھ رو» غا قارالسۇن.

سىيەھ روز [سيەروز] (پ) ئېغىر كۈندە قالغان، بېشىغا ئېغىر كۈن چۈشكەن، جەبىر ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالغان.

سىيەھستارە [سيەستارە] (پ) يۇلتۇزى قارا؛ بەختسىز.

سىيەھفال [سيەفال] (پ) بەختسىز.

سىيەھكار [سيەكار] (پ) ئىچى قارا؛ قارا نىيەت.

سىيەھلىك [سيەليك] پۈتكۈچىلىك، كاتىپلىق:
بۇ يەردە ئىككى يىل قىلدىم سىيەھلىك،
ھەممە قىلغان ئىشىم ئېردى تىبەتلىك.
— ناقىس.

سىيەھنامە [سيەنامە] (پ) گۇناھكار، جىنايەتچى.

سىيىت [صيت] (ئە) ئەل ئارىسىغا تارالغان گەپ ـ سۆز، خەۋەر.

سىير [سير] (پ) تويۇش، قېنىش:
كىشكى مەي بىرلە سىير ئولسە ئاب ئىستەرمۇ،
چۇ تاپسە باغ ئارا گۈلنى گۈلاب ئىستەرمۇ؟
— خۇشھال غەربى.

سىيرەت [سيرت] (ئە) يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئادەت، ئەخلاق:
سۈرەتى ئادەم ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

سىيغە [صيغه] (ئە) پورما، شەكىل؛ گراماتىكىلىق شەكىل.

سىيم [سيم] (پ) 1) كۈمۈش، تەڭگە، پۇل:
قىنالسۇپ يۈرگۈچە ئاچلىققە بۇ بىر قىسىم ھۈنەر،
قەدرى بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سىيم ئىلەزەر.
— موللا نىياز.

2) ئاقلىق، ئاق بەدەن:
تەنىم سىيمى ئىچىڭنى قىلسە مەھزۇن،
بولۇر ئېركىن يۈزۈڭ ئول غەمدىن ئالتۇن.
— نەۋائى.

سىيمۇزەر — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
گەر سېنى كۆرسەم، نىگارا، باشىمە ئەفسەر قىلاي،
ھەم نىسار، ئەي دىلرەبا، باشىڭغە سىيمۇزەر قىلاي.
— قەلەندەر.

سىيمۇ زەھەب — كۈمۈش ۋە ئالتۇن، ئالتۇن ـ كۈمۈش:
بولدى كۈلكۈڭدىن جەمئى كان ئارا سىيمۇ زەھەب،
ساكىنى مەيخانەڭۇ مەسجىد سېنى ئەيلەر تەلەب.
— ناقىس.

سىيمى ناب — ساپ كۈمۈش.

سىيما [سيما] (ئە) يۈز، چىراي، تەلەت، كۆرۈنۈش، بەت، ئەپت، تۇرۇق:
ساچار ئېردى مەئانى دۇرلاردىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

سىيمەندام [سيم اندام] (پ) كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.

سىيمەندود [سيم اندود] (پ) كۈمۈش قاپلانغان، كۈمۈش بىلەن ئورالغان.

سىيمبەر [سيم بر] (پ) كۈمۈش بەدەن، ئاق بەدەن؛ گۈزەل مەھبۇب:
مۇنىڭ ھالىدىن شەھ ئىندى بىخەبەر،
نىھان ئاھ ئۇرار ئېردى ئول سىيمبەر.
— ئا. نىزارى.

سىيمپاش [سيم پاش] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى.
سىيمپاش ئەيلەمەك — كۆز يېشى تۆكمەك:
سىيمدەك ئەشك كۆزى فاش ئەيلەپ،
بەرى ئالەمگە سىيمپاش ئەيلەپ.
— نەۋائى.

سىيمپا شەندە [سيم پاشنده] (پ) كۈمۈش چاچقۇچى؛ كۆز ياش تۆكۈش.

سىيمتەن [سيم تن] (پ) كۈمۈش بەدەن؛ گۈزەل، زىبا:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۋ بويلۇق، گۈل مەڭزلىك سىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

سىيم قەلب [سيم قلب] (پ + ئە) ساختا پۇل.

سىيمكەش [سيم كش] (پ) كۈمۈش يۈكلەنگەن، كۈمۈش ئارتىلغان.

سىيمگۇن [سيم گون] (پ) كۈمۈش رەڭ، ئاق

تۇسلۇك:
رەگى گۈل سیمگۈندۇر ششەئى شەنبەمنى نوش ئەتكەچ،
چىمەن گویا مۇسبەتخانادۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

سیمىن [سیمین] (پ) كۈمۈشتەك ئاپئاق، كۈمۈش رەڭ:
نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقئى سیمىن بەدەنكىم ماھتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

سیمىن بەدەن — ئاق بەدەن، تېنى ئاپئاق:
قەدەھ تۇت ساقئى سیمىن بەدەنسەن،
قیامەت قامەتى گۈلى پىرھەن سەن.
— زەلىلى.

سیمىن زەقەن — ئاق يۇزلۇك؛ چىرايلىق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شۇھسى سەییادلىق،
سەرۋى قەد، سیمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئۆتلۈككىنە.
— ئەرشى.

سیمىنبەر [سمین بر] (پ) ئاق بەدەن، زىبا.

سینە [سینه] (پ) كۆكرەك، كۆكس؛ يۇرەك:
سینەپۇر دەردى يۇرەكدىن خۇ چىكان،
ئەيدىلەر: «بىزلەرگە بۇ يەردۇر مەكان».
— زەلىلى.

سینەئى ئەفكار — كۆكسى جاراھەتلەنگەن، قەلبى يارا:
ئوتلۇغ ئاھىمنى چىقارغان سینەئى ئەفكاردىن،
گۈل جەفاسىنى چېكىپ گۈلشەن ئىچىدە خاردىن.
سابىتى سەبىيارە يەڭلىغ كۆزلەرى بىداردىن،
پايمالى غەم بولۇپ قالغان زەلىلى زاردىن.
سەد ھەزاران بەندەكى يەتكۈر ئەگەر يەتسەڭ سەبا.
— زەلىلى.

سینەئى پاك — ساپ قەلب، پاك يۇرەك:
چۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب خىلئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سینەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

سینەبەند [سینەبند] (پ) ئاشىق يۇرىكىنى ئۆزىگە بەنت قىلغۇچى.

سینەرىش [سینەریش] (پ) كۆكرىكى تېشىلگەن، كۆڭلى يېرىم.

سینەسۇز [سینەسوز] (پ) يۇرەكنى كۆيدۇرگۈچى، ئۆرتىگۈچى:
ھەرلالە بىر ئەخگەر ئىبرۇر، لېك سینەسۇز،
قاي كۈھى دەرد ئارا بۇ سىفەت لالە باردۇر.
— نەۋابى.

ش

شاب [شاب] (ئە) ياش كىشى، يىگىت، نەۋقىران:
ئاقىپ كۆزلەردىن چۇ خۇنابەئى،
يىقىلدى ئۆزىدىن كېتىپ شابەئى.
— ئا. نىزارى.

شاباش [شاباش] (پ) ئاپىرىن، ياشا، بەللى.
بۇ قىچقىرغاچ ئىتىنى لەيلى «باش، باش!»،
تۇرۇپ قالدى بۇ مەجنۇن ئاندا شاباش.
— ئا. نىزارى.

شاپتالۇ [شاپتالو] (پ) شاپتۇل:
دېدى شاپتالۇ: «مەندۇرمەن ئەئلا،
لەززەتىمنىڭ ھېسابى يوق ئەسلا».
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاتۇ [شاتو] شوتا:
ئىشىكىنى باغلاسە تۆشۈككە بارغاي،
قويۇپ شاتۇ، باشىن ئاندىن چىقارغاي.
— ناقىس.

شاتىر [شاطر] (ئە) پادىشاھ، خان ۋە باشقا ئەمەلدارلار ئاتلىق يۈرگەندە ئۇلارنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ماڭىدىغان ۋە باشقا خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان چاقچاق، يۈگۈرۈك خىزمەتچى؛ شاتۇر.

شاتىرانە [شاطرانە] (ئە + پ) شاتۇرغا ئوخشاش، شاتۇركەبى:
مىسالى شاتىرانە چۈستۇ چالاك،
ئېتەكنى قىستۇرۇپ يۈردۈمكى ببباك.
— ناقىس.

شاخ [شاخ] (پ) 1) دەرەخ شېخى، پۇتاق:
مۇنى ئاڭلاپ دەرەخت ئۈستىگە چىقتىم،
ياشۇنۇپ شاخ ئارا باشىمنى تىقتىم.
— ناقىس.

2) ھايۋان ياكى ئەپسانىۋى مەخلۇقلارنىڭ مۈڭگۈزى.

شاخى رەيھان — رەيھان گۈلىنىڭ شېخى:
گۈلشەنى ئىمكاندا بويى ئىشقىدىن تەيب ئەت دىماغ،
بۇ فەنا باغ بويى شاخى رەيھاندىن ئۆزۈل.
— ناقىس.

شاخە [شاخە] (پ) كىچىك شاخ، شاخچە.

شاخسار [شاخسار] (پ) شاخ ـ شۇمبىلار، شاخ ـ پۇتاقلار:
سەيلى ئەشكىمدىن ئۆتەرگە ئاجىز ئۇلساڭ كېسكىمەن،
باغى ئۇمرۇم شاخسارىن قىلغىلى ئامادە پۇل.
— نەۋابى.

شاد [شاد] (پ) خۇشال، خۇرسەن:
قىلىپ قۇللۇقنى سۇلتان تۇت، كۆڭۈلنى بارچەدىن كەم تۇت،
كۆزۈڭنى كېچە لازىم تۇت، ئۆزۈڭنى شاد ـ خۇررەم تۇت.
— موللا نىياز.

شاد ئەتمەك — خۇشال، خۇرسەن قىلماق.
دۇنيا بىرلە ھەركىم ئانى ياد ئېتەر،
كى تەۋسىن ئىلە روھىنى شاد ئېتەر.
— ئا. نىزارى.

شاد ئەيلەمەك — «شاد ئەتمەك» كە قارالسۇن.

شادۇ خۇررەم — خۇش ۋاقىت، خۇش چاغ:
ئەندىن چىقتىم چۇ شادۇ خۇررەم،
قويىنۇم تولا جەيب ھەم ئېتەك ھەم.
— نەۋابى.

شاداب [شاداب] (پ) مول، سىراپ؛ قانغان، بەھرىمەن بولغان:
شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىتى مەستانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

شادان [شادان] (پ) خۇشال ھالدا، خۇرسەنلىك بىلەن:
تۇرار ئېردۈككى غەمسىز ئەسرۇ شادان،

يىراقتىن بىر يىگىت بولدى نەمايان.
— ناقىس.

شادان بولماق — خۇشال، خۇرسەن بولماق:
كۆرۈپ ئانى قارى بولدى شىتابان،
قوچاغىغە ئالىبان بولدى شادان.
— ناقىس.

شادكام [شادكام] (پ) شاد، خۇرسەن:
كىم دېگەيكىم، قوي بىزىنىڭ مەنزىلغەغام،
ناتەۋان ئەزىم ئەتتى ئول يان شادكام.
— نەۋابى.

شادلىغ [شادليغ] «شادلىق» قا قارالسۇن.

شادلىق [شادليق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
كى دەرد ئەھلىغە يەتتى بىدادلىق،
چۇمۇلۇك ئەھلىدە يوقتۇرۇر شادلىق.
— ئا. نىزارى.

شادمان [شادمان] (پ) شاد، خۇشال، خۇرسەن:
چۇ پەرھاد ئاندا تۇرۇپ بىر زەمان،
كى تاش سەنئەتىگە بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان بولماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن بولماق:
بەناگاھ بۇخارا بولۇپدۇر ئەيان،
فەقىر ناتەۋانلار بولۇپ شادمان.
— ئا. نىزارى.

شادمان قىلماق — شاد، خۇشال، خۇرسەن قىلماق:
قىلىپ شادمان داغى شاھ ئەيلەدى،
خەلايىققە پۇشتى پەناھ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

شادمانە [شادمانە] (پ) خۇشال، شاد، مەمنۇن:
ئۇمىد ئىلە بارچە شادمانە،
ئۆيلەر ساڑى بولىلەر رەۋانە.
— نەۋابى.

شادمانلىق [شادمانليق] خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:
ئۆلۈك ئېردىمىكىم تىرىلدىم، شادمانلىقدىن دېدىم،
باشىمە گويا بۇ كۈن ئىيسايى پەيغەمبەر كېلىپ.
— قەلەندەر.

شادىيانە [شاديانە] (پ) شادلىق كۈيى:
ئول تاق ئۇزە دەردى جاۋىدانە،
چالسۇن بۇ تەرەپتە شادىيانە.
— نەۋابى.

شارىب [شارب] (ئە) ئىچكۈچى؛ مەي ئىچكۈچى:
بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسىدىن قەترە شارىپ.
— مۇللا پازىل.

شاردئ I [شارع] (ئە) توغرا يول، چوڭ كوچا.

شاردئ II [شارع] (ئە) دىنىي قانۇن چىقارغۇچى، قانۇنشۇناس.

شاغىل [شاغل] (ئە) شۇغۇللانغۇچى، مەشغۇل، ئىجرا:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

شاغىل ئەيش — كەيپ ـ ساپا. ھۇزۇر ـ ھالاۋەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
ئىدى بىر خىلۋەت ئىچرە شاغىلى ئەيش،
يوق دېدى ئاندا خادىملار بىلەن جەيش.
— ناقىس.

شافي [شافى] (ئە) قېنىقارلىق، يېتەرلىك:
ھەر بىرى بىر ئۆزرىكىم قىلدى خىتاب،
بەددى چۇن ھۇد ـ ھۇد ئاڭا شافي جەۋاب.
— نەۋابى.

شاقاقۇل [شقاقل] (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

شاقۇل [شاقول] (ئە) تامچىلىقتا تامنىڭ تۈز ياكى ئەگرىلىكىنى بىلىشكە ئىشلىتىلىدىغان، ئۇچىغا قوغۇشۇن بېكىتىلگەن يىپ.

شاكىر [شاكر] (ئە) شۇكۇر قىلغۇچى، كۆرگەن ياخشىلىقى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتقۇچى، مىننەتدار:
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

شاگىرد [شاگرد] (پ) ئوقۇغۇچى، ئۆگەنگۈچى، شاگىرت:
مېۋىلەر ئىچرە مەندۇرمەن ئەفزۇن،
ماڭا شاگىرد ۋامىقۇ مەجنۇن.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.

شاگىردكردار [شاگردكردار] (پ) ئۆزىنى شاگىرتتەك تۇتقۇچى، شاگىرت تەبىئەتلىك.

شاگىردلىق [شاگردليق] شاگىرتلىق، ئوقۇغۇچىلىق.

شال [شال] يۈڭ رەخت؛ يۈڭ رەختتە تىكىلگەن كىيىم؛ رومال.
دىدىكىم بىنەزىرى: «*قالمادى مال،*
ئالىپ كەلدىم ھەمە كىمخاب ئىلە شال».
— ناقىس.

شام [شام] (پ) كەچقۇرۇن، شام؛ قاراڭغۇلۇق، تۇن،

كېچە:
ربهى سۇبهى ئۇمرۇم يېتىپ شام ئارا،
بۇ سەۋدا بىلەن قالمادى ئەقل هۇش.
— شەۋقى.

شامۇ سەھەر — كېچە ـ كۇندۇز، دائىم، ھەمىشە:
ياتىپدۇر ئىشىكىڭنى ياستانىپ، شامۇسەھەر يىغلاپ.
يۇرەكمن قان ئېتىپ، كۆزلەرىنى خۇنبار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

شامۇھەبەش — قاراڭغۇ، قاپقاراڭغۇ؛ قاراڭغۇ كېچە، شام:
شامۇ ھەبەش ئەسىر ئېرۇر ھەرخەمى كاكۇلىدە كۆر،
زۇلفى سلىسلى دەغى چىن ئېلىنى قىلۇر غۇلام.
— زەلىلى.

شامى ئەجەل — ئەجەل كېچىسى، ئەجەل شامى:
بولمىش ئول شامى ئەجەل ئۇمرۇڭ كۇنى ئولتۇرغۇسى،
بولماغايكىم ئۇشبۇ ۋەقتدە مېھرى تاباندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەربى.

شامى ئەندۇھ — غەم كېچىسى، قايغۇلۇق تۇن:
بۇ يەڭلىغ ھال ئىلە ئول شامى ئەندۇھ،
ئاڭا ئەندۇھ يۇكلەپ كۇھ تاكۇھ.
— نەۋائى.

شامى دەيجور — ئەڭ قاراڭغۇ تۇن، قاراڭغۇ كېچە.
شامى دۇدەندۇد — قاپقارا تۇن؛ زۇلمەت.
شامى ماھتاب — ئايدىڭ كېچە.
شامى مېھنەت — قىينىچىلىق، مۇشەققەت كېچىسى.
شامى مېئراج — كۆككە كۆتۇرۇلۇش تۇنى.
شامى نىفاق ئەھلى — مۇناپىقلار، بۆلگۇنچىلىك تەرەپـ
تارلىرى، قارا نىيەتلەر، ئىچى قارىلار.
شامى ھەجر — ھىجران قاراڭغۇلۇقى، ئايرىلىش تۇنى:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبهى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ ئەي قەلەندەر، رەنجۇ مېھنەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شامگۇن [شام گون] (پ) قارا، قارا رەڭ.

شامە [شامە] (ئە) پۇراش قۇۋۇتى، ھىدلاش؛ بۇرۇن:
سەباگۇلزار ئىچىدىن نەكھەتى زۇلفۇڭنى كەلتۇردى،
دىماغ ئاشۇفتەلىكدىن بۇي ئالۇرنى شامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

شامىل [شامل] (ئە) تېگىشلىك؛ يېتەرلىك، ئورۇنلۇق:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مۇزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

شامىيانە [شامىيانە] (پ) چېدىر:
تىكىلگەن ھەر تەرەف بىر شامىيانە،
تىلىسماتى سىكەندەردىن نىشانە.
— ناقىس.

شان [شان] (ئە) 1) قەدىر ـ قىممەت، مەرتىۋە، دەرىجە:
ھەر كىشى شانىنكى رەفىئ ئەيلەدى،
ئەمرىغە ئالەمنى موتىئ ئەيلەدى.
— نەۋائى.

2) ھۆرمەت، ئىززەت:
رىئايە قىلاي ئولچە ئىمكانىدۇر،
ئانىڭدەك سەرەفرازلەر شانىدۇر.
— نەۋائى.

شانە [شانە] (پ) تارغاق:
بارى ئىشقىڭنى تەھەممۇل قىلغالى كاشانە يوق،
تارى زۇلفۇڭنى يەزەرگە تاقەتى ھەرشانە يوق.
— زەلىلى.

شانەدان [شانەدان] (پ) تارغاقدان.

شاه [شاھ] (پ) 1) پادىشاھ، خان، شاھ:
كى سەن ـ سەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.
— ئا. ئىزارى.

2) ئاللاھ، تەڭرى:
ئىش ئۇلۇقدۇر، شاھ ئۇلۇق، دەرگاھ ئۇلۇق،
يول قاتتىق، ۋادى ئۇزۇن، دىلخاھ ئۇلۇق.
— نەۋائى.

شاھۇ گەدا — ھەممە، بارچە:
بۇخاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۇسى شاھۇگەدا ئاخىر.
— زەلىلى.

شاھى ئالەم — پۈتۈن دۇنيانىڭ، ئالەمنىڭ شاھى:
شىكۆھ قىلمە بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەرىكىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

شاھى ئالەمگىر — دۇنيانى ئىگىلىگۈچى شاھ، جاھانـ
گىر.
شاھى ئالي سەرىر — ئالي مەرتىۋىلىك شاھ.
شاھى ئالي سىفەت — يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك شاھ.
شاھى ئالي نەجاد — ئېسىل شاھ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمۇ
شاھ بولۇپ تۇغۇلغان پادىشاھ.
شاھى ئەبرار — ياخشى كىشىلەر، پاك ئادەملەر شاھى:
بۇ سۆزدىن ئول شاھى ئەبرار،
فىراقۇ دەردى ئۇممەتكە گىرىفتار.
— ناقىس.

شاهی ئەنجۇم گۇرۇھ — كۆپ پۇقرالىق شاھ.
شاهی باتەمىز — پاك، ئېسىل شاھ:
ئويۇن قىلدىم ساڭا مەن ئەي ئەزىزىم،
جەھان ئىچرەكى شاھى باتەمىزم.
— موللا پازىل.
شاهی بەندەنەۋاز — رەھىمدىل، مېھرىبان شاھ:
كىم بۇ سۆزلەركى شاھى بەندەنەۋاز،
قىلدى بۇ قولغە مۇجۇبى ئەئزاز.
— نەۋايى.
شاهی بىداد — زالىم، ئادالەتسىز شاھ:
ھەمە سەرزەنىش قىلدى جەللادغە،
كى لەئنەت قىلىپ شاھى بىدادغە.
— ئا. نىزارى.
شاهی جەم جاھ — ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئالىي شاھ:
دېدى يىغلاپ تۇرۇپ: «ئەي شاھى جەم جاھ،
چۇ كۆردى بۇ غەزەپنى نەفسى بەدخاھ.»
— ناقىس.
شاهی جەھان — جاھانىنىڭ شاھى:
سەرىكىم سەجدەنىڭ تۇفراغىدىن گەردى غۇبار ئەرمەس،
ئەگەر شاھى جەھاندۇر تەختسىز يا تاجدار ئەرمەس.
— زەلىلى.
شاهی جەھانە — جاھانىنىڭ شاھى:
جەھان ئىچرە ئىدىم مەن بىر يىگانە،
بولۇپ ئالەم ئارا شاھى جەھانە.
— موللا پازىل.
شاهی جەھاندار — جاھانىنى ئىگىلىگۈچى، جاھانىنى سوڭ
رىغۇچى، قۇدرەتلىك شاھ:
يۇزىدىن بەھرىۋەر بولغاچ نەمۇدار،
ئېرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.
شاهی چالاك — كېلىشكەن، قاملاشقان شاھ:
بۇ بىچارە داغى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شاھى چالاك.
— موللا پازىل.
شاهی خۇبان — گۈزەللەر شاھى:
نەچە مۇددەتدۇرۇر كىم مەن ساڭا، دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۇشۇب سەن شاھى خۇبانىم.
— فىراقى.
شاهی خۇردەدان — ئۆتكۈر، ئەقىللىق، دانىشمەن شاھ:
سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇردەدان پەيدا.
— ئەرشى.

شاهی خۇرشىدۋەش — قۇياشتەك قۇدرەتلىك شاھ:
ئۇرۇپ شاھى خۇرشىدۋەش بارگاھ،
چېكىپ دەشت ئۆزە سەبزە يەڭلىغ سىپاھ.
— نەۋايى.
شاهی خىرەد — دانا، ئەقىللىق شاھ.
شاهی دانىشقەرىن — كۆپ پەنلەرنى ئۆزلەشتۈرگەن، بىلىملىك شاھ.
شاهی دەريائەتا — ئالىي ھىممەتلىك شاھ.
شاهی دەريا جەناب — ناھايىتى مۆتىۋەر شاھ.
شاهی دەريا نەۋال — سېخىي شاھ.
شاهی دەلىر — دۆيۇرەك، شىجائەتلىك شاھ.
شاهی دەۋران — يەر يۈزىنىڭ شاھى؛ زامان شاھى:
بەندە ئاجىز فۇلىسىرات مۇشكۈلنى ئاسان ئەيلىگەي،
ساقلابان دەۋزەخ ئوتىدىن شاھى دەۋرانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
شاهی دۇلدۇل — ھەممە نەرسىنى تېز بىلگۈچى، تېز خەۋەر تاپقۇچى شاھ:
داغى ئايدى مۇھەممەددىن خەبەر ئول،
ئىشىتكەچ كۆپ سۆيۈندى شاھى دۇلدۇل.
— ناقىس.
شاهی زەمانە — زامانىنىڭ شاھى:
بارىپ تاپقۇم سېنى با ھەر بەھانە،
بولۇر مەن ئول زەمان شاھى زەمانە.
— موللا پازىل.
شاهی غازی — غالىب شاھ، غەلىبە قىلغۇچى پادىشاھ.
شاهی غالىب — غەلىبە قىلغۇچى، غالىب شاھ:
قىلىپ نۇرىنى پەيدا شاھى غالىب،
ئىدى زاتى بىلە ۋەسلىغە تالىب.
— ناقىس.
شاهی غەددار — خىيانەتكار، مەككار شاھ:
چۇ مۇنداق ۋەئدە قىلدى شاھى غەددار،
ئۆپۈپ يەر تەبرەدى گۇمراھى مەككار.
— نەۋايى.
شاهی غەمخار — غەمخور، مېھرىبان شاھ:
جەھان ئىچرە مېنى ئول شاھى غەمخار،
بۇ يەڭلىغ ھالغە ئەيلەپ گىرىفتار.
— موللا پازىل.
شاهی فەررۇخبەخت — بەختلىك شاھ.
شاهی فەررۇخفال — بەختىيار، كېلەچىكى پارلاق شاھ.
شاهی فەغفۇر — شاھلار شاھى:
كىرىپ يا ئۆيىگە ئانداغ قىلىپ زور،
كى كۆرسە ئافەرىن دەر شاھى فەغفۇر.
— ناقىس.

شاهی فىروزىن — بەختلىك شاھ:
كىشىكىم ئۆزگەدىن كور ئەتسە كۆزىن،
كۆرەر ھەقنى بولۇپ شاھى فىرۇزىن.
— موللا پازىل.
شاهی كىشۋەر خۇدا — مەملىكەتنى ئىداره قىلغۇچى شاھ، ھۆكۈمران.
شاهی كىشۋەرخىدىۋ — مەملىكەت شاھى، ھۆكۈمران.
شاهی كىشۋەر كۇشاي — باشقا مەملىكەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى قۇدرەتلىك شاھ، جاھانگىر.
شاهی گەردۇن جەۋاب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك شاھ:
تەئەققۇل بىلە شاھى گەردۇن جەناب،
قىلىپ ئول رەقەم ئىنتىھابىن ھىساب.
— نەۋايى.
شاهی گەردۇن فىراش — پۈتۈن يەر يۈزىنىڭ شاھى، جاھان شاھى.
شاهی گەردۇن شۇكۇھ — ئىنتايىن داڭلىق، شان ـ شەۋكەتلىك شاھ.
شاهی گۇشۋاره — شاھانە ھالقا؛ ئەتىۋارلىق:
ئىبرۇرلار ئىكى شاھى گۇشۋاره،
ھەسەن بىرلە ھۇسەيىن خوشكۇاره.
— موللا پازىل.
شاهی گۇلئۇزار — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل شاھ:
كۆزۈم كور ئەيلەبان كۆردۈم نىگارىم،
جەھان ئىچره شاھى گۇلئۇزارىم.
— موللا پازىل.
شاهی لەۋلاك — ھەممىنىڭ ھاجىتى چۈشىدىغان، بولۇشقا تېگىشلىك شاھ:
ئويانىدى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.
شاهی مەخزەنفىشان — ساخاۋەتلىك، سېخىي شاھ.
شاهی مەغفۇر — مەرھۇم شاھ، گۈناھى كەچۈرۈلگەن شاھ.
شاهی مۇزەفاەر — غالىب، زەپەر قوچقۇچى شاھ:
بىلىپ خەلق شاھى مۇزەففەر ئانى،
ھەكىمۇ ۋەلىيۇ پەيغەمبەر ئانى.
— نەۋايى.
شاهی نەقىشبەند — ھەممىگە قادىر شاھ؛ نەقىشبەندلەرنىڭ شاھى:
بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شاھى نەقىشبەند،
ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئىھسانىم.
— فىراقى.

شاها [شاها] (پ) ئەي شاھ، (مۇراجىئەت بورمىسى):
شاها نەسىھەتىمدۇر گويا كى نوش دارۇ،
ئاھىستە سۆرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھ.
— زەلىلى.

شاهانه [شاهانه] (پ) پادىشاھلارچە، شاھلارغا خاس:
مەگەر تەشرىف ئەتسە ئەرشىيا، سال پەردەسىدىنكىم،
كۆزۈك مەئۋالەر ئەيلەپ مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.
شاهانه سەنئەت — دەبدەبلىك، ماھارەت بىلەن تەييارلانغان، گۈزەل سەنئەت:
قىلىپ قەسىر شاھانە سەنئەت بىلە،
زەرۇ سىيمۇ جەۋھەردە زىينەت بىلە.
— ئا. نىزارى.
شاهانه بەزم — كاتتا بەزمە، داغدۇغلىق زىياپەت:
تۈزدىلەر شاھانە بەزمى دىلپەزىر،
بادە ئىچتى ئىشق ئار بولغان ئەسىر.
— نەۋايى.

شاهەنده [شاھنده] (پ) 1) پەرھىزكار.
2) ياخشى، دۈرس:
جۈملەجان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزره كۆر
شۇئلە گۈلگۈن پوش ئىبرۇر سىينەمده داغى ئۆزره كۆر،
سەرۋلەر ئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزره كۆر.
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۈماغى ئۆزره كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەنده ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى.

شاهەنشەه [شاھنشه] (پ) شاھلار شاھى، ئۇلۇغ شاھ:
يەنە ھەم مەزارى ئەمىرى جەھان،
كى شاھەنشەھى مىر تۆمۈر كورگان.
— ئا. نىزارى.

شاهباز [شاھباز] (پ) لاچىن:
كەبۈتەر لەيلىيۇ، شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۈرخۇن.
— موللا پازىل.

شاھ بەيت [شاەبيت] (پ + ئە) ئاساسي بېيىت.

شاھراھ [شاھراە] (پ) چوڭ يول، خان يولى:
شاھراھ شەرئىنى تا ئۆلگۈچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

شاھزادە [شاەزادە] (پ) شاھ ئوغلى، شاھزادە:
بەيان ئەيلەپ ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشتىسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.
— ناقىس.

شاھسۇۋار [شاھسوار] (پ) ئات مىنىشكە ماھىر، چەۋەندار:
كى شەھزادە كەۋنەيىن ئارا شاھسۇۋار،
بۇلار ئەرش ئەئلاغە گۇشۋار.
— ئا. نىزارى.

شاھلىغ [شاھليغ] «شاھلىق» قا قارالسۇن.

شاھلىق [شاھليق] شاھ ئىگىدارچىلىقىدىكى، شاھقا مەنسۇپ:
بولۇر ئاقىبەت بىر كۈنى ئاشكار،
بولۇپ شاھلىق تەختىدە بەرقەرار.
— ئا. نىزارى.

شاھۋار [شاەوار] (پ) 1) شاھانە، شاھلارغا يارىشىدىغان:
ھەر تەرەپدىن بىر شەھ ئولدى ئاشكار،
بارچە ئايىنۇ سىپاھى شاھۋار.
— نەۋايى.

2) قىممەتباھا، ئۇلۇغۋار:
ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇدۇردەك مەۋجدار ئەمدى.
— موللا نىياز.

شاھۋەر [شاەور] (پ) «شاھۋار» غا قارالسۇن.

شاھۋەش [شاەوش] (پ) شاھقا ئوخشاش، شاھلاردەك:
ھەببەزا، ئەي شاھبازى شاھۋەش،
ھەيئەتلىك ھەم خۇش، جەمالىك داغى خۇش.
— نەۋايى.

شاھى [شاھى] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان بىرخىل گۈلدار نېپىز رەخت، شايى:
تىلەرسەن ئافىيەت ئالەمدە ھاسىدلار جەفاسىدىن،
لىباس ئەتمە تەنىگە شاھىيۇ كىمخابلار بىرلە.
— ناقىس.

شاھىد I [شاھد] (ئە) گۇۋاھ، ئۇستىدە قاراپ تۇرغۇچى:
قازىئى مەھشەرتكە شاھىدسىز كىرامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەلىلى.

شاھىدى دەۋران — دەۋرلەرنىڭ، زامانلارنىڭ گۇۋاھى:
دىلرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا كۆرسەتۇر بادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

شاھىد II [شاھد] (پ) گۇزەل دىلبەر، سۆيۈملۈك يار:
بادەمىر ئاتىدە شاھىد ئەكسى زاھىد بولمادى،
بادە ئۇ شاھىدقا بولماي نەقد پىنداربم فىدا.
— نەۋايى.

شاھىد ۋەش [شاھدوش] (پ) گۇزەل مەھبۇبە، چىرايلىق يار:

شاھىن [شاھين] (پ) قارچىغا
كەبۇتەر لەيلىيۇ شاھباز مەجنۇن،
بولۇپ شاھىن يەڭلىغ جىسمى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

شائىر [شاعر] (ئە) شېئىر يازىدىغان كىشى، شائىر:
كۆرەر ئىبردىم تولا شائىر كىتابىن،
ئوقۇر ئىبردىم ۋەرەقلاپ بابۇبابىن.
— ناقىس.

شائىرانە [شاعرانە] (ئە + پ) شائىرلارغا ئوخشاش، شائىرلاردەك، شائىرلارچە؛ شائىرلارغا خاس.

شائىرۋەش [شاعروش] (ئە + پ) شائىرغا ئوخشاش، شائىردەك.

شايەد [شايد] (پ) ئېھتىمال، بەلكىم، ئەجەب ئەمەس، چېنى:
ئەزەل دېھقانى كەلگەيلەر زەمىنى شور ئۆزە شايەد،
ئىنايەتتىن بېرىپ ئىسلاھ زەھىكىم سەبزەزار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شايىست [شايست] (پ) لايىق، مۇۋاپىق، مۇناسىپ.

شايىستە [شايستە] (پ) «شايىست» كە قارالسۇن:
خىزمەتى شايىستە قىلغىل ھىممەتلىك تۇتغىل بەلەند،
بىر كىيافەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببادىل غىياس.
— شەۋقى.

شايئ [شايع] (ئە) يېيىلغان، تارالغان، مەشھۇر بولغان، ھەممىگە مەلۇم بولغان:
نەدىن بۇ كىشى مۇنچە زايئ قىلۇر،
جەھان ئىچرە بۇ ئىشنى شايئ قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەئامەت [شعامت] (ئە) نىيىتى بۇزۇقلۇق، شۇملۇق، يامانلىق.

شەئەبناك [شعب ناك] (ئە + پ) زوق ـ شوخ بىلەن سايرىغۇچى.

شەئەف [شعف] (ئە) چىن سۆيگۈ، ھەددىدىن ئارتۇق سۆيۈش.

شەب [شب] (پ) كېچە، تۈن:
سەندەگۈ كىيگەن شەب ئەندەررۇز ھۇللەڭدەك ئېمەس،
كېچەڭۈ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەش.
— نەۋايى.

شەباب [شباب] (ئە) ياشلىق، يىگىتلىك.
شەباب ئەۋانى — ياشلىق دەۋرى.
شەباب ئەييامى — ياشلىق دەۋرى، ياشلىق كۈنلىرى.

شەبانە [شبانە] (پ) كېچىلىك، تۈندىكى.

شەب ئاۋىز [شب اويز] (پ) مۇشۇكياپىلاق ئائىلىسىدە-كى بىر قۇش.

شەبە [شبە] (پ) قارا؛ قارىلىق.

شەبەفرۇز [شب افروز] (پ) كېچىنى يورۇتقۇچى.

شەبەندۇز [شب اندوز] (پ) كېچىنى قاپلىغۇچى.

شەبەھ [شبە] (پ) قاراتاش؛ قاراڭغۇلۇق.

شەبەھگۇن [شبەگون] (پ) قارا رەڭلىك، قارا تۈسـ-لۇك.

شەب پەرەك [شب پرك] (پ) شەپەرەڭ.

شەب پەرەڭ [شب پرنك] (پ) ئەسلىسى: شەب پەرەك.
«شەب پەرەك» كە قاراڭ:
قاراغىل شامۇسەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ.
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

شەبتاب [شب تاب] (پ) كېچىسى يورۇيدىغان، تۈندە پارلايدىغان.

شەب چەراغ [شب چراغ] (پ) كېچىسى چىراغدەك يورۇقلۇق بېرىدىغان، تۈننى يورۇتقۇچى.

شەبخىز [شب خير] (پ) تۈندە ئويغانغۇچى، تۈن بويى ئۇخلىمايدىغان:
ئەگەر مەنسۇر بولماقلىق تىلەر بولساڭ مۇھەببەتدە،
ھەمىشە ھافىزى شەبخىز يەڭلىغ زىندەدار ئىزدە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەبدىز [شبديز] (پ) قارا ئات.

شەبرەڭ [شب رنك] (پ) قاپقارا، توم قارا، تۈندەك قارا؛ قارا ئات:
چۇشەبرەڭ ئەژدەھادەك ھەلقە قىلدىڭ چىنى كاكۇل سەن،
ھەمايىلدار ئېتىپ گويا كى زەنجىرى تەغافۇل سەن.
— زەلىلى.

شەبگەرد [شب گرد] (پ) تۈندە ئايلانغۇچى، تۈن قاراۋۇـ-لى؛ ئاي.

شەبگۇن [شبگون] (پ) قارا رەڭلىك، تۈن كەبى قارا، قاپقارا:
كۆزۈمنى تاكى قىلمىش ئول سەئادەت ئەختەرى مەتلەئ،
قەراغ ئەرمەسكى سەبگۇن ھۇلدەلىن قىلدىم ئاڭا بۇرقەئ.
— نەۋايى.

شەبگىر [شبگير] (پ) تۈندە ئۇخلىمايدىغان، كېچىچە مېڭىپ چىققۇچى:
ئەي بەساقۇمكى بىر كۈندە يول ئۆزرە قالدىڭ،
رەخش بۇ بادىيەدە سۈرگەلى شەبگىر كېرەك.
— زەلىلى.

شەبنەم [شبنم] (پ) شەبنەم:
بىلۈرمەن ئىككىڭىز ھەيران ئېرۈرسىز،
كۆزى شەبنەم كەبى گريان ئېرۈرسىز.
— موللا پازىل.

شەبنەم زەدە [شبنم زده] (پ) شەبنەم چۈشكەن، شەبنەم قاپلىغان.

شەبنەم ئەنگىز [شبنم انگيز] (پ) كۆز ياش ئاققۇزـ-غۇچى، يىغلىغۇچى:
پەرىۋەش دېۋزادىن سۈردى چۈن تېز،
گۈل ئۆزرە سەرسەر ئولدى شەبنەم ئەنگىز.
— نەۋايى.

شەبىخۇن [شبخون] (پ) كېچىسى تۇيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇم:
نەكافىر كۆزلەرنىڭ ئالەمنى تەنھا ئەيلەدى تاراج،
شەبىخۇن كەلتۈرۈرغەم جانىمە يۇزمىڭ ئىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

شەبى رۇز [شبى روز] (پ) كېچە ـ كۈندۈز؛ دائىم، ھەمىشە:
ئانىڭ ئۈچۈن كۆيەدۇرمەن شەبى رۇز،
تىلىغە جارى بولدى لەيلى فىرۇز.
— موللا پازىل.

شەبىستان [شبيستان] (پ) 1) كېچە قاراڭغۇلۇقى، قاراڭغۇ تۈن:
شەبىستاننى كۆڭلۈمدە تەھرىر ئېتەي،
شۇخەنسەنج ئولۇپ سۆزنى تەقرىر ئېتەي.
— زەلىلى.

2) كېچىسى قونىدىغان جاي، ياتاق:

تىلەر ئېردى خۇدادىن سۈبھ ئىلە شام،
شەبىستانىغە بىر شەمئى سەفا فام.
— موللا سابىر.

شەبەھ [شبيه] (ئە) ئوخشاش، كەبى:
بۇيۇ باشى ماڭا شەبەھ ئېرمىش،
كۆزۈ قاشى ماڭا شەبەھ ئېرمىش.
— نەۋابى.

شەبى يەلدا [شبى يلدا] (پ) قاراڭغۇ؛ قىشنىڭ ئەڭ ئۇزۇن، قاراڭغۇ كېچىسى:
جەھان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۈسۈلمانلار،
شەبى يەلدا دېمەڭ كىم كاكۈلىنىڭ قارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

شەت (ت) [شط] (ئە) دەريا ۋە دېڭىز قىرغىقى.

شەتات [شتات] (پ) تارىغان، تارقالغان، چېچىلغان؛ تارقالماق، چېچىلماق؛ ھەر خىل، ئارىلاش:
بۇ جەھاننىڭ ئىشىكىگە بىر زەررەچە يوقتۇر شەتات،
ھەر سەھەر ۋەقتىدە قىلساڭ يىغلاپ ئىستىغپار خوپ.
— قەلەندەر.

شەتارەت [شطارت] (ئە) شوخلۇق، خۇش چاقچاقلىق، چاققانلىق.

شەترەنج [شطرنج] (ئە) شاھمات؛ قاتار:
داغى شەترەنج ئىلە كاغەز قىمارى،
چاپىقۇ بۆرى، قوي بىرلە قاتارى.
— ناقىس.

شەجەر [شجر] (ئە) 1) دەرەخ، ياغاچ:
بۇ گۈلشەن ئىچرە ھەريان جىلۋەگەر بەرگى شەجەر ئېرمەس،
ۋەرەقلەردۇر يازىلغان خەتلەرى يەكسان خەزان مەزمۇن.
— ناقىس.
2) كېلىشكەن قەددى ـ قامەت:
قەددى ھەۋاسىدىن گەھى شەجەر سەرى نەزەر قىلاي،
يۈزى خەيالىدىن گەھى چەمەن سارى گۈزەر قىلاي.
— نەۋابى.

شەجەرە [شجره] (ئە) مەلۇم بىر ئۇرۇق ـ ئەۋلادنىڭ كېلىپ چىقىش ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت تارىخى.

شەخس [شخص] (ئە) ئادەم، كىشى، بىراۋ:
چۇ بۇ شەخس قىلدى تەھىيەت ئەدا،
«كى قارۇن ئاتتىم» مەرد سەنئەت نەما.
— ئا. نىزارى.

شەخس دەھرشەخس — ئادەملەر، خالايىق.
شەخس ئىسلام شەخس — مۇسۇلمان.
شەخس نەشاد — ئۆمرىنى كەيپ ـ ساپا بىلەن ئۆتكۈزگۈچى كىشىلەر.

شەخسىي [شخصى] (ئە) ئۆزىگە، خاس، ئۆز.

شەددات [شداد] (ئە) 1) قەدىمكى يەمەن ئۇلايىتىدىكى «ئاد» دېگەن بىر قوۋمنىڭ پادىشاھى. 2) كۆچمە: زالىم، شەپقەتسىز، مۇستەبىت ھاكىم.

شەددە [شده] (ئە) 1) قىممەت باھالىق مارجانلار ئۆتكۈزۈلىدىغان باغلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ بىرىككىنى؛ شەدە. 2) تۇغ، بايراق.

شەدىد [شديد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق، ئېغىر:
بىلمەگەي رەنج شەدىد ئولغاي.
سىھھەت ئەسبابى ناپەدىد ئولغاي.
— نەۋابى.

شەر [شر] (ئە) يامانلىق، گۇناھ:
كى گويا ئاسماندىن يەرگە چۈشتۈم،
ئەمەس يەركىم، ئەزابى شەرگە چۈشتۈم.
— ناقىس.

شەراب [شراب] (ئە) ئىچىملىك، مەي، شاراب، ھاراق:
بىھەد خۇمار ئولدۇم، ساقى، شەراب سۈنغىل،
بولدى ئۆزۈڭگە ئوخشاش ئول بادەئى كەمالىڭ.
— خۇشھال غەربى.

شەرابى ئەرغەۋان — قىزىلگۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:
شەرابى ئەرغەۋان شىشەئى گۈلگۈنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاداب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟
— رەلىلى.

شەرابى ئەنتەھۇر — پاك، تازا سۇ، كەيپ قىلمايدىغان شاراب:
تاپماغاي ھەرگىز شەرابى ئەنتەھۇرنىڭ لەززەتىن،
بىر پەرى پەيكەرلەبدىن بىرگىنە سۆيدۇرمىسۇن.
— قەلەندەر.

شەرابى بىخۇدانە — ھوشسىز قىلىدىغان شاراب:
كېتۈر ساقى، شەرابى بىخۇدانە،
كى سەئىب ئىش سالدى ئالىمغە زەمانە.
— نەۋابى.

شەرابى شەۋق — زور ئىستەك، ئۆتكۈر ئىشتىياق شارابى:
بۇدەير ئىچرە نېچە يۈرگە مەن خۇمار ئالۇد،
شەرابى شەۋق ئىچىپ زەۋقنى راس قىلايىن.
— ئەرشى.

شەرابى گۈل — گۈل سۈيى، گۈلدىن ئىشلەنگەن شاراب:
بۇ يەڭلىغ كۈلپەتۇ تارتىپ ئەلەملەر،
شەرابى گۈل بولدى رەنجۇغەملەر.
— موللا پازىل.

شەرابى لەئل — يارنىڭ لېۋىدەك قىزىل شاراب:

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنەلەپ ئىچمەي مەي رۇخساريدىن.
— ئەرشى.

شەرابى ناب — تازا شاراب، سۈزۈك مەي:
چۈن ئەزمى شەرابى ناب ئىتەرلەر،
جەيران قوزىسىن كەباب ئىتەرلەر.
— نەۋابى.

شەرابى ئىرتىبات — دوستلۇق، يېقىنلىق شارابى:
قاياساسا خۇمىمى مۇھەببەتدە شەرابى ئىرتىبات،
سۈركەلى مەھبۇب ساريدىن يېتىشكەي رويمال.
— ناقىس.

شەرابى ئىشق — ئىشق شارابى:
شەرابى ئىشق ئىچكەنلەر يۇرۇر دۇنيادە مەستانە،
كى ھەركىم ئىچسە بۇ مەيدىن بولۇر ئول مەردۇمەردانە.
— ھۇزۇرى.

شەراب ئالود [شراب الود] (ئە + پ) مەي، شاراب يۇققان، شاراب يۇقى.

شەرار [شرار] (ئە) يالقۇن، ئۇچقۇن:
مۇمكىن ئىرمەستۇركى سەندىن بىر زەمان قالسام تىرىك،
فۇرقەتۇ ھەجرىڭدە باردۇر ئىچمە يۇزمىڭ شەرار.
— قەلەندەر.

شەرار ئۇچۇرماق — يالقۇنلاتماق:
يەنە مولك ئوزە تۇتتى بەھمەن قەرار،
ئۇچۇردى زەلالەت ئوتىدىن شەرار.
— نەۋابى.

شەرارى شىددەت — شىددەتلىك يالقۇن:
نىھايەت ئىشتىھابى شەھۋەتىدىن،
يامان نەفسى شەرارى شىددەتىدىن.
— ئەرشى.

شەرارى ئىشق — يالقۇنلۇق ئىشق:
ۋامىق ـ ئۇزرانىڭ شەرارى ئىشقىدىن ئورتەندىلەر،
ھەم سەنەۋبەر گۇل پەرى ئىشقىدا چەندان خاردۇر.
— شەۋقى.

شەرارە [شرارە] (ئە) 1) يالقۇن، ئۇچقۇن. 2) دەرد، ئەلەم.

شەرارەت [شرارت] (ئە) يامانلىق، بۇزۇقلۇق:
دېدى دەۋزەخقە: «يوق قىلغىل ھەرارەت،
بۇ كېچە كۆيمەسۇن ئەھلى شەرارەت.»
— ناقىس.

شەرافەت [شرافت] (ئە) خاسىيەت، پەزىلەت؛ ئابرۇي، شەرەپ، ئالىيجانابلىق:
ئەي گەۋھەرى مەھزەنى شەرافەت،
ئەي جەۋھەرى مەئدەنى سەئادەت.
— مۇللا نىياز.

شەرائىت [شرائط] (ئە) ئەھۋال، ۋەزىيەت:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائىتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋابى.

شەرە [شرە] (پ) ئاچ كۆز، تويماس، نەپسى يامان.

شەرەر [شرر] (ئە) شولا، ئۇچقۇن، يالقۇن:
چۇ شەھزادە سالماي بىرىگە نەزەر،
چېكىپ ھەر زەمان ئاھ ئوتلۇق شەرەر.
— ئا. نىزارى.

شەرەرلىك [شررلىق] يالقۇنلۇق، ئوتلۇق:
خەيالىڭدىن ئېرۇر مەسجىدلەر ئىچرە،
شەرەرلىك ئاھ ئىلە تۇرلۇك غۇلاغۇل.
— ناقىس.

شەرەف [شرف] (ئە) 1) ئۇلۇغلۇق؛ مەرتىۋە؛ پەخىر؛ ئابرۇي:
مۇلازىملەر چىقىپ ئىستەپ، دىرەكلەپ،
شەرەفنى ھەر بىرى ئۆزگە كېرەكلەپ.
— ناقىس.

2) قەدىر ـ قىممەت، يۇكسەكلىك:
بولدى تەمسىل ھاسىلىم تاپماي شەرەفتىن قەترەنى،
چۇن تەبىب جەھل ئولدى كۆرۇپ ئەفئالىمنى شەيخ.
— خۇشھال غەربى.

3) ئەۋزەللىك:
ھەمەلغە قۇياش بەرگەي شەرەف،
يۇرۇش ئەزمى گەر بار ئېسە ھەر تەرەف.
— نەۋابى.

4) بەختىيارلىق:
بۇ خاتۇن باردى بۇرجى شەرەفكە،
شۇرۇئى بەندەلىك ئەيلەر تەرەپكە.
— ناقىس.

شەرەڭ [شرنك] (پ) ئاچچىق تاۋۇز:
ئەگەرچە سۇرەتىدە سەرۋرەڭدۇر،
قوغانلىق ئىچرە پىشقان بىر شەرەڭدۇر.
— ناقىس.

شەرئەن [شرعا] (ئە) شەرىئەت بويىچە، قانۇنغا ئاساسەن، قانۇنىي:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

شەربەت [شربت] (ئە) 1) تاتلىق ئىچىملىك:
ئۇسسىغان يىسەلەر نە راھەتدۇر،
شەربەتنى ئىچسە ھەلاۋەتدۇر.
— ئەخمەتشا قاراقاشى.
2) كېسەلگە بېرىلمىدىغان سۇيۇق دورا:
بۇ يۇرماغنىل يەنە سەبر، ئەي تەبىب، تەكرى ئۇچۇن،
كى ئۇشبۇ شەربەت ئېمىس ئەمدى شەزاۋەر ماڭا.
— نەۋائى.
3) لەززەت، بەھرە ئېلىش:
ئىشى دائىم ۋىسالىمنى تەلەبدۇر،
جەمالىم شەربەتىگە تەشنەلەبدۇر.
— ناقىس.

شەربەتى زىندەگانى — ھايات سۈبى، ھاياتنى ئۇزارتىدىغان ۋە بەھرە بېرىدىغان شەربەت.

شەربەتى مەرگ — ئەجەل، ئۆلۈم شەربىتى.

شەربەتى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران شەربىتى:
ئىچەرمەن شەربەتى ھىجران ھەمىشە،
فىراقىدا كۆزۈم گىريان ھەمىشە.
— موللا پازىل.

شەرت [شرط] (ئە) 1) بېجىرىلىشى تەلەپ قىلىنغان ئىش؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن لازىم بولغان ئەھۋال، شارائىت:
قۇلاق، باش، قول، ئاياغدىن ئادەم ئولغان مۆئتەبەر ئېرمەس،
بۇ يول قەتئىدە بىھەد شەرت ئېرۇر مەشرۇتى ئىنسانغە.
— ناقىس.
2) لازىم، كېرەك:
ئانداداۋر شەرت تەۋازۇئ ساڭا،
ئۇتروسىدە قەتئىي تەۋەققۇئ ساڭا.
— نەۋائى.

شەرتى ئەھسان — ياخشىلىق شەرتى، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش شەرتى.

شەرتى ئىرادەت — خاھىشقا مۇۋاپىق.

شەرتى ئىكرام — سىخىيلىق، ساخاۋەتلىك ئادىتى.

شەرر [شر] (ئە) «شەر» گە قارالسۇن.

شەرزە [شرزه] (پ) غەزەپلىك، دەھشەتلىك.

شەرفە [شرفه] (پ) 1) بوش ئاۋاز، شاۋقۇن، شەپە:
شەرفەئى كەلدى ئىشكدىن ناگەھان،
كۆردىلەر نۇرانەئى مەردى كەلان.
— زەلىلى.
2) كۆلەكچە.

شەرم [شرم] (پ) ئۇيات، نومۇس:
ئەدا قەھىم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۇرەت، رەقاسە، شەرم چەشمە.
— ناقىس.

شەرمۇھەيا — ئۇيات ۋە نومۇس، ئار ـ نومۇس:
يوق ئۇچۇن خەلق ئىچىدە شەرمۇ ھەيا،
مۇنداغ ئىشلار بولۇپدۇر ئەلگە رەۋا.
— موللا قۇربان.

شەرمەندە [شرمنده] (پ) ئۇياتتا قالغان، شەرم ـ ھايانى يوقاتقان، ھاياسىز، رەسۋا:
ئۇشبۇ خارلىق ھەمىشە بار سەندە،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى شەرمەندە.
— موللا نىياز.

شەرمەندە بولماق — ئۇيانقا قالماق، رەسۋا بولماق.

شەرمەندە قىلماق — ئۇيانقا قالدۇرماق، رەسۋا قىلماق:
لەبى لەئلىڭ ئۆزە ئول سەبزەئى خەتتىڭنى كۆرگۈزسەڭ،
قىلۇر ياقۇتنى شەرمەندە شەكسىز خەتتى رەيھانىڭ.
— ھاپىز خارەزمى.

شەرمەندەلىك [شرمندەليك] خجالەتچىلىك، رەسۋالىق:
ئۆلۈمدىن بەتتەررەك ماڭا زىندەلىك،
ئۇلاردىن قالىپ يەتتى شەرمەندەلىك.
— ئا. نىزارى.

شەرمسار [شرمسار] (پ) ئۇياتلىق، شەرمەندە:
زەلىلى شەرمسار ئاخىرەتدە ئۆزرە سۇد ئەتمەس،
بېرەرگاھى خۇدا ھەر ھاجەتىڭ بولسا بۇگۈن كەلتۇر.
— زەلىلى.

شەرمسار ئەتمەك — ئۇياتتۇرماق، رەسۋا قىلماق:
ئەيلەر ئېردىم بىر ئۆزۈم دەئۋايى ئاشقلىق ساڭا،
ئاقىبەت يۇز مۇنچە مەندىن شەرمسار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شەرمسار ئەيلەمەك — «شەرمسار ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ۋەفاغە ۋەئدە بەرگەندۇر كەرىمدۇر جانى جانانىم،
ۋەفاسىغا خىلاف ئەتمەس غەرىبنى شەرمسار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شەرمسار قىلماق — «شەرمسار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي ئىختىيارسىزنامە،

دەمادەم ئەل ئىچرە شەرمسار قىلما مېنى.
— نەۋابى.

شەرھ [شرح] (ئە) ئىزاھ، يەشمە:
مىڭدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەرھ ئەيلەمەك — ئىزاھلىماق، يەشمەك، بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك:
بۇ نۇقسانىنامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

شەرھ ئەتمەك — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

شەرھ قىلماق — «شەرھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

شەرھى رۇبائىيات — رۇبائىيلار يەشمىسى.

شەرھى ماجەرا قىلماق — ماجىرا سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەك.

شەرھى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئىستەك شەرھى.

شەرھى موللا — ئەرەبلەرنىڭ گراماتىكىسى:
ئوقۇپ «كافىيە» يەتكەچ «شەرھى موللا»
بولۇپمەن بىر پەرى ھۇسنىگە شەيدا.
— ناقىس.

شەرھى ھال — ھال ـ ئەھۋال بايانى:
گاھى چېھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرھى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېيتلام ئىلە.
— ئەرشى.

شەرھى ۋەقايە — ۋەقەلەر شەرھى:
شەرىكلەر باشلاسە «شەرھى ۋە قايە»،
چىقىپمەن ئارقەسىدىن تايە ـ تايە.
— ناقىس.

شەرھە [شرحە] (ئە) 1) جاراھەت، يارا:
نە شەرھىن ئېشتىگەچ قىلىپ ئەي نالە، سېنى ياد،
كۆز شەرھەلەرىنى كۆرسە، خەراشلىق ساغىنۇرمەن.
— نەۋابى.

2) پارچە، تىلىم:
يار كەلمەسكە دىلىمنى شەرھە ـ شەرھە ئەيلەدىم،
ئەي سەبا، چاكى دىلىم ھالىنى جانانىمغە ئايت.
— خۇشھال غەربىي.

شەرئ [شرع] (ئە) 1) شەرىئەت، ئىسلام دىنى قائىدە ـ قانۇنلىرى:
نەچە ئىش بولۇپ شەرئىدىن تاشقارى،
كى ئىنسافدىن ئەيرۇ ياشۇ قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) يول، مەسلەك:
ئەي نەۋابى، ئالما يار ئاللىدە يۈز تۇفراغدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شېۋەسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋابى.

شەرئى ئەمرى — شەرىئەت بۇيرۇقى:
شەرئى ئەمرىدىن چىقىپ ئابىد ئەگەر تاپسە كەمال،
ئىشق ئەينىدىن نەسىبە ئالماغاندۇر ئول جۇنۇن.
— ناقىس.

شەرئى مۇھەممەد — مۇھەممەد شەرىئىتى:
شەرئى مۇھەممەدىگە سەن بىردەم سۇنماساڭ بويۇن،
قىلغان ئىشىڭ خەتا ئېرۇر پىرۇ پەدەر رېزا ئەمەس.
— زەلىلى.

شەرىئەت [شريعت] (ئە) دىنىي قانۇن، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى:
ئۆزۈم قىلماي ئەمەل، ئەلگە شەرىئەت ھۆكمىن ئايتۇرمەن،
ئەمەل ئەيلەپ ئەتا، ھاجەتلىرىمنى ھەم كىفايەت قىل.
— ناقىس.

شەرىئەت شىئار — شەرىئەت يولى، شەرىئەت يولىنى تۇتقۇچى:
ئەدەپ بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.
— ئا. نىزارى.

شەرىك [شريك] (ئە) شېرىك:
تولا ئېردى ئاڭا باقماقدا مەن بىرلە شەرىك، ئەمما،
مېنىڭ بوينۇمغە تۇشتى بىر نەزەر، دەر زۇلفىنىڭ تارى.
— ناقىس.

شەرىف [شريف] (ئە) شەرەپلىك، ئۇلۇغ، قەدىرلىك، ئەزىز:
ھۇسن ئېلى ئىچرە سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز شەرىف،
بارچە مەھۇشلەر سېنىڭ ئالدىڭدا باردۇرلار كەشىف.
— قەلەندەر.

شەرىف ئەلقاب — ياخشى نام، ياخشى لەقەملىك:
قاچان ئاندىن گۇم ئەتسەڭ دەھرۇدارا،
شەرىف ئەلقابى بولغاي ئاشكارا.
— نەۋابى.

شەرىف ئەنفاس — مۇبارەك نەپەس، مۇبارەك ۋاقىت.

شەرىف ئەۋقات — ۋاقىتنى ئەڭ ياخشى مەشغۇلاتلار بىلەن ئۆتكۈزگۈچى.

شەرىف سىفەت — ئۇلۇغ سۈپەت.

شەرىف مەقال — ئۇلۇغ، باھاسىز، تەڭدىشى يوق سۆزلەرنى قىلغۇچى.

شەرىفۇل كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيانىڭ ئۇلۇغ كىشىسى.

شەرىفى مەككە — ئۇلۇغ، شەرەپلىك مەككە:
ھەم شەرىفى مەككە بولدى بىقەرار،
تاغ ئوستىنىدە تۇرۇپ ئۇشتۇر سۇئال.
— زەلىلى.

شەرىفە [شريفه] (ئە) «شەرىف» كە قارالسۇن.

شەرئىي [شرعى] (ئە) شەرىئەتكە (ئىسلام دىنى قائىدىلىرىگە) تېگىشلىك.

شەرئىيات [شرعيات] (ئە) شەرىئەت مەسىلىلىرىنىڭ مەجمۇئى.

شەست I [شست] (پ) بېلىقنى سانجىپ ئالىدىغان نەيزە؛ بېلىق تۇتىدىغان قارماق:
قۇتۇلماغلىق كەمەد زۇلفىدىن كۆڭلۈمگە دۇر مۇشكۇل،
نەھەڭ بەھرىكى بى بايان ئىدىم دەربەند شەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

شەست II [شست] (پ) ئالتىش.

شەش [شش] (پ) ئالتە.

شەشپەر [ششپر] (پ) ئالتە قىرلىق گۈرزە:
يەتتى گەر دۇنغە ئاپەت شەشپەردىن،
بولۇپ سۇ ھۇت باغرى خەنجەردىن.
— نەۋائى.

شەشدەرى [ششدرى] (پ) دۇنيا؛ ئالتە قاناتلىق ئىشىك:
چەردىن تاپماس مۇرەۋۋەت يامغۇرى مىڭ يىلغىچە،
گەر بۇ يەڭلىغ ياغدۇرۇر ئوتلار فراقىڭ شەشدەرى.
— ناقىس.

شەغەب [شغب] (ئە) غوۋغا، توپىلاڭ.

شەفائەت [شفاعت] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوللاش:
دېگەيلەر ئۇممەتى رەفرەف سەۋارىم رۇزى مەھشەردە،
ئۇمىتدۇر بىنەسىب ئەتمەس شەفائەت رەمزىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شەفائەت ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق، قوللىماق؛ ۋاستىلىك قىلماق:

شەفائەت قىلماق — «شەفائەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
شەفائەت قىلىپ ئاسى ئۇممەت ئۇچۇن،
قىلىپ جامى كەۋسەرنى پۇر لەبلەپ.
— ۋەفائى.

شەفائەتخاھ [شفاعت خواه] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، شاپائەت كۆرسەتكۈچى:
بۇ دەۋلەت بىزگە يەتمەسمۇ مۇھەممەد ئۇممەتى قىلدىڭ،
شەفائەتخاھىمىزنى ئاقىبەت مەھمۇد.
— شەۋقى.

شەفائەتگەر [شفاعت گر] (ئە + پ) ئىسلاھ قىلغۇچى، ئوتتۇرىغا كىرگۈچى، ۋاستىچى:
ۋەگەر ھۇرمەت ئەھلىنى قىلسە شەفىئ،
شەفائەتگەر ئەمىرغە بولسە مۇتېئ.
— نەۋائى.

شەفائەت پەزىر [شفاعت پذير] (ئە + پ) شاپائەت قىلغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى.

شەفەق [شفق] (ئە) كۈن پېتىش ۋاقتىدا ئۇپۇقتا پەيدا بولىدىغان قىزىللىق؛ شەپەق.

شەفەق گۇن [شفق گون] (ئە + پ) شەپەق رەڭ، قىزىل؛ سارغۇچ قىزىل.

شەفەق مىسال [شفق مثال] (ئە) شەپەقتەك؛ قىزىل.

شەفقەت [شفقت] (ئە) رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق، ياخشىلىق:
سېنىڭ شەفقەتلىرىڭدىن قىلدىم ئۇممىد،
مۇرادىمنى بېرىپ، ياندۇرما نەۋمىد.
— موللا پازىل.

شەفىق [شفيق] (ئە) شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك.

شەفقانە [شفيقانه] (ئە + پ) مېھىر ـ مۇھەببەت بىلەن.

شەفىئ [شفيع] (ئە) ھىمايىچى، ۋاستىچى؛ شاپائەت قىلغۇچى:
خالىن ئىزدەپ داغ تاپتىم، زاتىن ئەيلەپ كۆپ شەفىئ،
چۇنكى شەيئۇللاھ چېكىپ سائىل دەرەم ئۆزرە تىلەك.
— ئەرشى.

شەفىئ ئەتمەك — ھىمايە قىلماق، ۋاستە قىلماق:
شەفىئ ئەتتى تەمام پەيغەمبەرىنى،
ئەۋەل ئادەم، ئاخىر خاتەم نەبىنى.
— موللا پازىل.

مۇقەسسەر شەفىئ ئەتسە تەقسىرىنى،
تەلەتتۇف بىلە قىلسا تەدبىرىنى.
— نەۋائى.

شەفىئ ئولماق — ھىمايىچى، ۋاستە بولماق:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىن ئەفۇ ئېتەردە ئول شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

شەفىئولئۇممەم [شفيع‌الامم] (ئە) ئۇممەتلىرىگە شاپائەت قىلغۇچى:
مەئەلقىسسە ئول زاتى ئالىجەناب،
شەفىئولئۇممەم شاھى يەۋمىلھىساب.
— ئا. نىزارى.

شەق [شق] (ئە) يېرىش، سۇندۇرۇش، يىرتىش، ئىككى

پارچە قىلىش:
ئۇشبۇدەم قىرىق تەنگە ئەمدى ھەق بولۇپ،
تىترەدى دۇنيا گۇنبەز شەق بولۇپ.
— زەلىلى.

شەقۋل ـ قەمەر — ئايىنى ئىككىگە بۆلدى (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە بېرىلگەن سۆپەت):
بۇرۇن پەرۋەرلەر ئىچرە ئېتىبارىم بولماغاي ھەرگىز،
پەيغەمبەر مۇئجىزى ئوخشىسە ئەگەر شەققۇل ـ قەمەر
قىلسام.
— قەلەندەر.

شەقاۋەت [شقاوت] (ئە) بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك؛ يامانلىق، ياۋۇزلۇق، ئادەملىك سۆپىتىنى يوقاتقانلىق:
مۇقەددەرگە ھەركىم ئاداۋەت قىلۇر،
ھەسەد بىرلە ئۆزنى شاقاۋەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شەقاۋەت ئەھلى — يامانلار، ياۋۇزلار:
ئۇمىد شەۋقى خۇدادىن بۇسايە راھەتدۇر،
شەقاۋەت ئەھلىگە مەھشەردە ھېچ كەرەم بولماس.
— شەۋقى.

شەقىي [شقى] (ئە) بەختسىز، گۇناھكار:
كىم يۇزىن ئەيلەپ قارا غەمناك ئېرۇر،
شەقىي ئېمەس، كىم ياقاسى چاك ئېرۇر.
— نەۋائى.

شەك [شك] (ئە) شۇبھە، گۇمان، شەك:
ئاڭا شەك قىلدىلەر بىر مەردخامى،
ئانى مەسخ ئەيلەدى گويا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شەكەر [شكر] (پ) شېرىنلىك، شېكەر:
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگە بۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرخاب [شكرخواب] (پ) شېرىن ئۇيقۇ:
خىتابى يامۇ زەممىل قۇم شەھىنشەھ گۇشۋار ئەيلەپ،
شەكەر خابىن بۇزۇپ ئولمىش ۋەرەم ئۇممەت غەمىدە پا.
— شەۋقى.

شەكەرخاي [شكرخاى] (پ) شېرىن سۆز:
قىلىپ توي جابدۇغىن بىر ئاي، يېرىم ئاي،
ئاخىردەم لەئلىدىن بولدۇم شەكەر خاي.
— ناقىس.

شەكەرخەند [شكرخند] (پ) چىرايلىق تەبەسسۇم قىلغۇچى؛ شېرىن تەبەم ئىگىسى:
ھەببى ھەق ئېرۇركىم ئول شەكەرخەند،
تىشى دۇررى، لەبى لەئلى، سۆزى قەند.
— موللا پازىل.

شەكەرشىكەن [شكرشكن] (پ) شېرىن سۆز قىلغۇچى:
تۇتىنى مەن قاچان تىلىگە نىسبەت ئەتكەمەن،
بۇ سۇچى سۆز تۇتىنى شەكەرشكەن يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرلەب [شكرلب] (پ) لېۋى شېرىن، شېرىن سۆز، تىلى شېرىن:
ئول شەكەرلەب قاشىدە جان نې بولۇر،
سۆزگە كەلسە ئايى ھەيۋان نې بولۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكەرىستان [شكرستان] (پ) شېكەرلىك، شېكەر قومۇشى كۆپ ئۆسكەن جاي؛ سۆيۈشكەنلەر سۆھبىتى:
شىرىن لەبى سورغىلۇ سۆزىن جاندىن ئىشتىكىل،
تۇتىي تىلەكىنى شەكەرىستاندىن ئىشتىكىل.
— ھاپىز خارەزمى.

شەكسىز [شك سيز] چوقۇم، ئىككىلەنمەي:
ئېيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىشىكىندە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككاك [شكاك] (ئە) گۇمانخور، شەك كەلتۈرگۈچى:
نەچچە شەككاكۇ مۇنافىق بار ئىدى،
ئەۋلىياغە ئىشلەرى ئىنكار ئىدى.
— زەلىلى.

شەككاكلىق [شكاك ليق] گۇمانخورلۇق، ئىشەنمەسلىك:
خۇدا كارىغە قىلمە شەككاكلىق،
ئەقىدەڭدە بولسە كېرەك پاكلىق.
— ئا. نىزارى.

شەككەر [شكر] (پ) «شەكەر» گە قارالسۇن. (ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن بەزىدە «شەككەر» ئوقۇلىدۇ):
شەكەرنى نىسبەت ئەتمەسمەن لەبىنگە،
شەكەر ئۆزگەيۇ شەككەر بار ئۆزگە.
— ھاپىز خارەزمى.

شەككەر ئەفشان [شكرافشان] (پ) شېكەر چاچقۇچى؛ شېرىن سۆزلۈك:
بىرەمى ئولتۇرمادىم ئول ماھى تابانىم بىلە،
تۇتىنى شىرىن زەبانۇ شەككەر ئەفشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

شەككەرخاب [شكرخواب] (پ) «شەكەرخاب» قا قارالسۇن:

ئوڭدا تاپماي تۇشده كۆرگەچ ئارەزىلىك بىر يول كۆزۈم،
قىلدى كۆزلەر قىلماغاي مۇنداغ شەككەر خاب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەككەرشىكەن [شكرشكن] (پ) «شەكەرشكەن» گە قارالسۇن.

شەككەرفىشان [شكرفشان] (پ) «شەككەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
كۆڭۈل تۇتسىن ئەيلەگىل خۇش زەبان،
كى بولسۇن كەلام ئىچره شەككەر فىشان.
— ئا. نىزارى.

شەككەرىستان [شكرستان] (پ) «شەكەرىستان» غا قارالسۇن:
چۇن مەگەس قەندۇشكەرنى خۇش كۆرەر ئالەم ئىلى،
لەئلى سىيرابلىك ماڭا كىم شەككەرىستاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەربى.

شەكۇر [شكور] (ئە) شۇكۇر ئېيتقۇچى.

شەكۋەھ [شكوه] (ئە) شىكايەت، زارلانماق.

شەكىل [شكل] (ئە) 1) قەد، قامەت:
زىۋەر بىلە شەكلى خوب بولماس،
ھەر قىزكى ئېرۇر يامان لىقالىغ.
— نەۋايى.

2) كۆرۈنۈش، قىياپەت، تۇس، سۇرەت.

شەكلۇ ھەيئەت — شەكىل ۋە كۆرۈنۈش، تەقى ـ تۇرۇق:
ۋەيا دىۋە ئېرۇركىم شەكلۇ ھەيئەت،
قىلىپ تەبدىل بولمىشدۇر بۇ سۇرەت.
— ناقىس.

شەڭ [شنك] (پ) شوخ، ئويناپ تۇرىدىغان؛ گۈزەل، نازىنىن:
خەراب قىلمەدى ئانچه مېنى مەيى گۈلرەڭ،
كى قىلدى ئارەزمى گۈلرەڭ بىرلە ساقى شەڭ.
— نەۋايى.

شەڭ ئەيلەمەك — نازلانماق، شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇرماق.

شەڭ ئۇرماق — «شەڭ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مۇنىڭدىن سوڭ ئاكالارى قىلىپ نەڭ،
ھالاك ئەتمىش ئۇ مەلئۇننى ئۇرۇپ شەڭ.
— ناقىس.

شەڭرف [شنگرف] (پ) قىزىل سىماب، توق قىزىل سىياھ:
مۇھەممەد سەئىد گەۋھەرنغە سەدەف،
چىقىپ بۇ سەدەفدىن بۇ دۇررى شەڭرف.
— ئا. نىزارى.

شەڭرف گۈن [شنگرف گون] (پ) قىزىل سماب رەڭلىك، قىزغۇچ.

شەماتەت [شماتت] (ئە) بىراۋنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىيىنچىلىقتا باشقىسىنىڭ خۇش بولۇشى.

شەمال [شمال] (ئە) شامال:
ئىشكىلەردە شەمال يەڭلىغ كېرىپ بولمە ھەۋاپەيما،
ئەدەب كۈنجىدە بولغىل مۇئتەكىف زىب ئەيلە ئىمانغە.
— ناقىس.

شەمامە [شمامه] (ئە) ياخشى ھىد، خۇشبۇيلۇق.

شەمايىل [شمايل] (ئە) پېئىل ـ ئېتىبار، خۇلق؛ سۇرەت، قامەت، تۇزۇلۇش:
بار ئېردى بىر جەۋانى خۇش شەمايىل،
ۋەتەن ئەيلەپ ئىدى شەھرده ھاسىل.
— ناقىس.

2) خىسلەت، ئادەت:
چۇن ئاڭا بۇ سىفەت شەمايىل ئېدى،
دەشت سەيرىغە ئەسرۇ مايىل ئېدى.
— نەۋايى.

شەمايىم [شمايم] (ئە) يېقىملىق ھىدلار.

شەمەت [شمط] (ئە) قارا نەقىش:
نەچچە غەم چەكسەم خەتىگىدىن بولدى چېھرەم زىينەتى،
لەۋھى زەردىن ئۆزره ئاندىغكىم يارىشقاندەك شەمەت.
— ئەرشى.

شەمەي [شمەى] ھازىرقى قازاقىستاندىكى بىر شەھەر:
تۇشۇپ يولغە، ھەردەم قىلىپ ئاھۇ ۋەي،
كى بىزگە كۆرۈندى بىناگاھ شەمەي.
— ئا. نىزارى.

شەمس [شمس] (ئە) قۇياش، كۈن، ئاپتاپ.

شەمسۇز زۇھا — تاڭ قۇياشى، ئەتىگەن چىققان كۈن:
مەقامى ئانىڭ بولدى ئەۋجى ۋەلا،
ۋەلا ئەۋجىدە يەتتى شەمسۇز زۇھا.
— ئا. نىزارى.

شەمسۇ قەمەر — قۇياش ۋە ئاي:
پەرىلەرنىڭ ساڭا قۇل بولماقىدىن ئۆزگە يوق چارە،
ئەگەر قەدلەرى سەرۋى، يۈزى شەمسۇ قەمەر بولغاي.
— قەلەندەر.

شەمسى ئەنۋەر — قۇياش نۇرى:
غۇلامى دەرگەھىڭدۇر شەمسى ئەنۋەر،

ئېرۇر سەن پادىشاھى مېھر پەرۋەر.
— ناقىس.

شەمس خاۋەر — شەرق قۇياشى:
قارىلىق چاغنىم دۇرۇر، ئەي شەمسى خاۋەر، رەھم قىل،
زەرخەردە قىلدۇرۇر مىسكىن قەلەندەر، رەھم قىل.
— قەلەندەر.

شەمسە [شمسه] (ئە) ئىمارەتنىڭ تاملىرىغا ۋە پەشتاقلىرىغا قۇياش شەكلىدە چۇشۇرۇلگەن نەقىش؛ ھەل بېرىلگەن، پارقىراق قۇببە:
مۇنەۋۋەر بولۇپ لەۋھ ئەنۋارىدىن،
قىلىپ شەمسە خۇرشىد رۇخساريدىن.
— نەۋايى.

شەمشاد [شمشاد] (پ) قامەتلىك، چىرايلىق بىر خىل دەرەخ:
ئەي ئەجەب ساچلارى سۇنبۇل قاشى مېھرابى كەمان،
قەدى شامشادى جەھان، مۇنجاقى ئالتۇن ئىغاناق.
— شەۋقى.

شەمشەر [شمشير] (پ) شەمشەر، بىر خىل ئۆتكۈر قىلىچ:
فەلەك ئىقبالى تەختىنىڭ سۈتۈنى،
زەمان شەمشەرى ئەمرىنىڭ زەبۇنى.
— ناقىس.

شەمئ [شمع] (ئە) شام، چىراغ، يورۇق:
مېنى مەكتەبدىن ئەمدى مەنئ قىلدى،
كى پانۇس ئىچرە گويا شەمئ قىلدى.
— موللا پازىل.

شەمئى ئەنجۇمەن — يىغىن، مەجلىستە يورۇتىدىغان شام:
تاكى ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيى سەن،
نېدىنكىم دەھرنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

شەمئى ئەنۋەر — ئەڭ يورۇق، نۇرلۇق شام:
يا غەم تۇنى ئۆچسە شەمئى ئەنۋەر،
پەرۋانەدىن ئولماس ئۆيى مۇنەۋۋەر.
— نەۋايى.

شەمئى پىرانۇر — ئەڭ ئەقىللىق، ئەقىل ـ پاراسەتلىك ياشانغان كىشى:
ئەي ئوغۇل بۇ يولغا رەھبەر كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرانۇر كېرەك.
— خارابائى.

شەمئى تابان — نۇرلۇق يورۇق شام:
تىلاۋەت ئەيلەسەڭ دائىم ئاقىزىپ ئەشكى خۇنبارىڭ،
گۆر ئىچرە شەمئى تابانىڭ تەبارەك فاتىھە شەب ـ رۇز.
— شەۋقى.

شەمئى جەمال — نۇرلۇق، پارلاق جامال:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلار مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جامالىغە بولۇر مامەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

شەمئى جەھان — جاھاننى يورۇتقۇچى چىراغ:
ئۇزارى شەۋقى ئولغاچ جىلۋەگەر بۇ خىلۋەت ئىچرە، ۋاھ!
كۆيەر شەمئى جەھان ھەر تۇن داغى پەرۋانە ئاندىن كۆب.
— ئەرشى.

شەمئى چىگىل — چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان كىشى:
كېچىلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۇز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

شەمئى دىلپەزىر — گۈزەل دىلبەرنىڭ كۆركى، چىرايى:
جان شەبىستاندا شەمئى دىلپەزىر،
شەمئ يوقكىم، مەشئەلى مېھرى مۇنىر.
— نەۋايى.

شەمئى رۇخسار — نۇرلۇق چىراي:
فۇرقەت ئوتىغە يانىپ ـ يانماي رەۋان جاندىن كېچىپ،
شەمئى رۇخسارى ئۈچۈن پەرۋانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

شەمئى سەفا — نۇرلۇق چىراغ.

شەمئى شەبىستان — قاراڭغۇ ئۆيىنى يورۇتقۇچى چىراغ:
تاپتى مىلك فەرمانىلە شەمئى جەمالىدىن قۇرۇغ،
يوقمەنۇ پەرۋانىغە شەمئى شەبىستانىغە ئايت.
— خۇشھال غەربى.

شەمئى فىروز — يورۇق، نۇرلۇق شام، چىراغ:
گەھى فەرياد ئەيلەپ زار ئۆزىن،
دەمادەم ياندۇرۇپ شەمئى فىرۇزىن.
— موللا پازىل.

شەمئى مۇنخەسىف — نۇرى توسۇلغان، خىرە يورۇتۇلغان شام:
دېمەيكى شەمئى مۇنخەسىفدەك،
ئاشىق تەنىدە ئىكى ئەلىفدەك.
— نەۋايى.

شەمئى ھەيات — ھايات شامى.

شەمئى ھىدايەت — توغرا يول كۆرسەتكۈچى شام.

شەمئى ۋەسىل — ۋەسىل شامى:
بىر كېچە كۈلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسىل ماھۇش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شەمئون [شمعون] (ئە) خرىستىئان دىنىدىكى 12 مۇرىتىنىڭ بىرسى:
گۈل يۈزۈڭ مۇشتاقى بولماقدۇر سەبەب ۋەسلىڭگە كىم،
بولدى شەۋقىيۇ بەلاكەشلەر يىراق شەمئۇن كەبى.
— ناقىس.

شەممم [شميم] (ئە) خۇشبۇي ھىد، خۇش پۇراق:
سەبا ئەنبەر شەممى زۇلفىدىن جانىمغە يەتكۈزدۈڭ،
كى رىنزۇانۇ بېھىشتى تاپماغايكىم مۇنچە خۇش بۇيى.
— زەلىلى.

شەمئۇار [شمع وار] (ئە + پ) شام كەبى، شامغا ئوخشاش:
مېنۇ قارا كېچە، يوق نىسبەتىم ساڭا، ئەي سۇبھ،
كى سەن ئۆلەرسەنۇ مەن شەمئۇار يىغلارمەن.
— نەۋابى.

شەمئۇەش [شمع وش] (ئە + پ) شام تەبىئەت، كۆيدۈرگۈچى:
بولۇپ ھۇسنۇڭگە زارۇ ئىشقىڭە ئارامسىز ھەردەم،
يۇرۇرلەر شەمشۇەش ھەر بىر ساچىڭ باشىدا يۈز غەۋغا.
— ئەرشى.

شەمىانە [شميانه] (پ) چېدىر، سايىۋەن:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى ستارە ھەر بىرى بىر شەمىانەدۇر.
— زەلىلى.

شەنئ [شنيع] (ئە) يامان، خۇنۇك، يارىماس.

شەنئە [شنيعه] (ئە) «شەنئ» گە قارالسۇن.

شەھ [شه] (پ) شاھ، پادىشاھ:
كى شەھلەرنى قىلسۇن غۇلامى ئانىڭ،
چۇ ئىنزىرەتدە بولسۇن مەقامى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ئادىل — ھەقىقەتپەرۋەر شاھ، ئادىل شاھ:
ھۇسن سەرىرى ئۆزە بولدى جۇلۇسۇڭ سېنىڭ،
بىر شەھى ئادىلكى سەن، يوق ساڭا ئەسلا ئەدىل.
— ناقىس.

شەھى ئالىي — يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇلۇغ شاھ:
بويلە مەشئۇق ساڭا شەھى ئالىي،
ۋەسلۇ ھەجرىدە بۇ ئىدى ھالى.
— نەۋابى.

شەھى پاكزات — ئېسىلزادە شاھ.

شەھى پۇرخىرەد — دانا، ئاقىل شاھ.

شەھى بېدىل — روھسىز، قايغۇلۇق شاھ.

شەھى دەھر —جاھان، ئالەم شاھى.

شەھى دىلجوي — كۆڭۈل ئوۋلىغۇچى، ئەركە شاھ:
كىمكى باشىن بۇ ئىشتا گوي قىلسە،
خەيالى ئول شەھى دىلجوي قىلسە.
— موللا پازىل.

شەھى زەمانە — زامان، دەۋرى شاھى.

شەھى كاردان — ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك شاھ.

شەھى كامران — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى كامياب — بەختىيار، مەقسىتىگە يېتىشكەن شاھ.

شەھى كەۋنەيىن — پۈتۈن بارلىقنىڭ، ئىككى دۇنيانىڭ شاھى:
خانىقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەيىن مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەلىلى.

شەھى نامۇەر — داڭلىق، مەشھۇر شاھ.

شەھى نەۋجۇۋان — ياش پادىشاھ.

شەھى نۇكتەگۇي — چوڭقۇر سۆزلىگۈچى، دانا شاھ.

شەھى نىكبەخت — بەختلىك، بەختىيار شاھ.

شەھى نىككخاھ — ياخشى نىيەتلىك، ساپ دىل شاھ:
بار ئىردىكى ھىندۇ دىيارىدا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىككخاھ.
— ئا. نىزارى.

شەھى ھۇشمەند — ھوشيار شاھ.

شەھادە [شهاده] (ئە) شاھىدلىق، گۇۋاھلىق.

شەھادەت [شهادەت] (ئە) گۇۋاھلىق:
فۇرۇغى مەشئەلى ۋەھدانىيەت ئەيلەپ ئەسەر تەنھا،
شەھادەت ئالەمگە فەيز تولدى سەربەسەر تەنھا.
— زەلىلى.

شەھادەت مەيى — گۇۋاھلىق شارابى:
شەھادەت مەينى بىگىم نۇش ئىتىپ،
ئۆزىن شاد ئىتىپ، بىزنى خامۇش ئىتىپ.
— ئا. نىزارى.

شەھان [شهان] (پ) شاھلار، پادىشاھلار:
بەيان ئىتەي ھەمە ئۆمرۇم بەناسى ئان تارىخ،
مىڭ ئىككى يۈز ئۆتۈبان ھىجرەتى شەھان تارىخ.
— شەۋقى.

شەھەنشاھ [شهنشاه] (پ) شاھلار شاھى، پادىشاھلار پادىشاھى:
شەھەنشاھ ئانداغ ئىرۇر باشۇكۇھ،
خەزايىن ئاڭا بار ئىدى كوھ ـ كوھ.
— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھى جەلالەت — داغدۇغلىق، ئۇلۇغ شاھ:
ئاتا قىلدى شەھەنشاھى جەلالەت،
ئاڭا بىر ئەختەرى بۇرجى كەرامەت.

— ناقىس.

شەھەنشاھى كەۋنەيىن — ئىككى دۇنيا شاھلىرىنىڭ شاھى:
زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇد دۇجا.

— ئا. نىزارى.

شەھەنشاھلىق [شەھنشاەلىق] ئۇلۇغ شاھلىق:
بىرەۋگە بېرىپدۇر شەھەنشاھلىق،
شەھەنشاھلىق ئىچرە ئاگاھلىق.

— ئا. نىزارى.

شەھباز [شەھباز] (پ) «شاھباز» غا قارالسۇن:
سەيد بىپەرۋا يۈرۈرگەر شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.

— زەلىلى.

شەھباز قىلماق — ئۇچماق:
مۇيەسسەر يوق ئىدى پەرۋاز قىلماق،
ئۆزىن ئەفلاك ئارا شەھباز قىلماق.

— ناقىس.

شەھبال [شەھبال] (پ) چوڭ قانات:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەرغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خۇش نەھاد.

— ئا. نىزارى.

شەھپەر [شەھپر] (پ) قۇش قانىتى، چوڭ قانات، قاناتتەكى ئەڭ ئۇزۇن تۈكلەر:
بارغالى ئەزم ئەيلەسەم، ئول جەننەت كوبى سارى،
بولغۇسى شەھپەر خەيالى ئول بۇتى دىلبەر ماڭا.

— قەلەندەر.

شەھد [شەھد] (ئە) 1) بال، ھەسەل:
لەئلىنىڭ بىر ـ بىر ھەدىسى شەھددەك شېرىن ئېرۇر،
ئاڑى ـ ئاڑى دائىما گۈل بەرگىدىندۇر ئەنگۈسىن.

— نەۋابى.

2) شېرىنلىك، لەززەت؛ 3) شېرىن سۆ.

شەھدۇ شەكەر — ھەسەل ۋە شېكەر:
بېھىشتىم ئولدۇرۇر، جانا، ئەگەر ئالدىدا ئولتۇرسام،
نەچە شەھدۇ شەكەر سۆزلەر قىلىپ لەئلىڭنى كۈلدۇرسەم.

— قەلەندەر.

شەھد ئالۇد [شەھدآلود] (ئە + پ) ھەسەل ئارىلاشقان، شېرىن.

شەھدرېز [شەھدرىز] (ئە + پ) ھەسەل تۆككۈچى.

شەھر [شەھر] (پ) شەھەر:
سەرۋى رەۋاندەك چىقسە ئول شەھر ئىچرە غەۋغا بولغۇسى،
بىر غەمزەسىندىن ھەر زەمان يۈز فىتنە پەيدا بولغۇسى.

— ھاپىز خارەزمى.

شەھرى بەلخ — بەلخ شەھرى:
گۈلشەنى ئالەم ئىچىندە گۈلىستانىم شەھرى بەلخ،
گۈلىستانىم دېمەيىنكىم بوستانىم شەھرى بەلخ.

— قەلەندەر.

شەھرۇررەسۇل [شەھرالرسول] (ئە) پەيغەمبەرنىڭ ئېيى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلە شەئبان شۇئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇررەسۇل دەرلەر رەجەبكە تەۋ ئامان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرۇللاھ [شەھرالله] (ئە) ئاللانىڭ ئېيى:
رەجەب تەئزىم مەئنى بىرلە شەھرۇللا ئەسەمدۇرلەر،
كىشى جەڭگۇ جېدەلنى ئېشتىمەگەندىن ئەل ئەمان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرىستان [شەھرستان] (پ) شەھەر قورغىنىنىڭ ئىچى، شەھەر ئىچى:
ئېرۇر تەن مۇلكى شەھرىستانى ئەئزەم،
ئىچىدە يۈز تۈمەن دەريابى قۇلزەم.

— ناقىس.

شەھرىل مۇئمىنىن [شەھرالمؤ منين] (ئە) مۆمىنلەرنىڭ ئېيى:
كۆرۈڭ بۇ ئىلتىپاتى ھەقنى مۇئمىنلەرگە سۇلتانىم،
ئىزافەت بىرلە شەھرىل مۇئمىنىن ئاندىن بەيان كەلمىش.

— شەۋقى.

شەھرىيار [شەھريار] (پ) بۆيۈك پادىشاھ:
سەدرى سۇدۇرى فەقرى ئۇزە ئەيلەپ ئىدىلەر شەھرىيار،
سايەرەمنىگە سالمايىن بالۇپەر ھۇما ھۇنۇز.

— زەلىلى.

شەھزادە [شەھزادە] (پ) شاھ ئوغلى:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قارار،
ھەمە خاندانلار بولدى پايدار.

— ئا. نىزارى.

شەھزادەئى كەۋنەيىن — ئىككى ئالەم شاھزادىسى:
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى، شەھزادە كەۋنەيىن ئەلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.

— شەۋقى.

شەھزادەئى خۇرشىد — گۈزەل شاھزادە:
بۇ سۆزگە بەيىنە بۇدۇركى بىر كۈن،
كى ئول شەھزادەئى خۇرشىد مەزمۇن.

— ناقىس.

شەھزادەئى بېدىل — ئاشىق، مەپتۇن شاھزادە:

بۇ تەرەپ شەھزادەئى بەدىل،
چۈن ۋۇقۇب ئانچە ئەيلەدى ھاسىل.
— نەۋابى.

شەھزادەئى مەئدەلەت شىئار — ئادالەتلىك، ئادالەتپەرۋەر شاھزادە.

شەھسۇۋار [شهسوار] (پ) 1) ئات مىنىشكە ئۇستا، چەۋەندаз:
ئافتابى ئاسمانى مەئرىفەت چەكمىس ئەلەم،
لامەكان سەر ھەددىدە بىر شەھسۇۋارى بولماسا.
— زەلىلى.

2) مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
قىلمادىم جانىم فىدا ئالدىڭدا، ئەي سەرۋى رەۋان،
ئىچىمە قالدى نەدامەت، شەھسۇۋارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شەھلا [شهلا] (پ) چوڭ قارا كۆز:
بۇ كۆڭۈل ئاشۇفتە يارنىڭ كۆزلەرى شەھلاسىغە،
نەھەدىم بار كىرگەلى ئىزدەپ ئانىڭ مەئۋاسىغە.
— موللا سالىھ.

شەھلىغ [شەليغ] پادىشاھلىق:
سەئادەتتە مېھرى تۇلۇۋ ئەيلەسۇن،
ئاڭا شەھلىغ ھۆكمى تۇلۇۋ ئەيلەسۇن.
— ئا. نىزارى.

شەھناز [شهناز] (پ) مۇزىكىدا بىر كۇينىڭ نامى.

شەھنە [شحنه] (ئە) قاراۋۇل باشلىقى، پاسىبان:
بىر تەرەفدىن شەھنە فەرياد ئەيلەدى،
فىتنەئى غەۋغايى بۇنياد ئەيلەدى.
— زەلىلى.

شەھنەتۇن ـ نەجەف — مەملىكەت پاسىبانى:
شايەد نەۋائى ئەيلەگەي ئۇل تۆھفەلەر بىلە،
تەرتىبى نەزم مەنقەبەتى شەھنە تۇن ـ نەجەف.
— نەۋابى.

شەھنشان [شەنشان] (پ) شاھقا ئوخشاش، ئۇلۇغ.

شەھۋار [شهوار] (پ) بۇيۇك ۋە ئەلا:
كېلۇر ئېردى بۇ يولدا پادىشەھۋار،
قۇلاقلارندا ئېردى دۇررى شەھۋار.
— موللا پازىل.

شەھۋانى [شهوانى] (ئە) شەھۋەتكە ئائىت.

شەھۋەت [شهوت] (ئە) نەپس تىلىگەن نەرسە، نەپس ئىستەكى:
قىزىدى مەي ئوتىدىن چۈن دىماغى،
تۇلۇپ تاشتى چۇ شەھۋەتنىڭ ئاياغى.
— ناقىس.

شەھۋەتى جەماۋ — جىنسىي تەلەپ:
كىينەۋۇ كىبۇ قىلماغىل، شەرت قەلەندەرى بۇدۇر،
تەلىبە زەلىلى تەرك ئېتىپ لەززەتى شەھۋەتى جەماۋ.
— زەلىلى.

شەھۋەتپەرەست [شهوت پرست] (ئە + پ) جىنسىي تەلەپكە قاتتىق بېرىلگەن.

شەھىد [شهيد] (ئە) دىن، مەزھەب ياكى ۋەتەن، ھەققانىيەت يولىدا جېنىنى پىدا قىلغان كىشى، قۇربان:
كۆپ ئېرمىش شەھىد قانىنىڭ ھۆرمىتى،
خۇدا نەزدىدە سۇرخ ئېرمىش بەتى.
— ئا. نىزارى.

شەھىد ئەيلەمەك — قۇربان، پىدا قىلماق:
بۇزۇپ نىيەتىن جاھىلى بىۋەپا،
شەھىد ئەيلەدى ئول سەگى بىھەيا.
— ئا. نىزارى.

شەھىد قىلماق — ئۆلتۈرمەك:
خىلافەت تالىشىپ چۇ ئال يەزىد،
بىرىن كەر بەلادا قىلىبدۇر شەھىد.
— ئا. نىزارى.

شەھىد ئولماق — قۇربان، پىدا بولماق:
شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغۇسى ئول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

شەھىدى ئىشق — ئىشق ـ مۇھەببەت قۇربانى:
ئۆزىن ئۆلتۈردى ئاشىق ئىشق بىرلە،
شەھىدى ئىشق ئېرۇر ئىشق ئىچرە غازى.
— ھاپىز خارەزمى.

شەھىدان [شهيدان] (ئە + پ) شەھىدلەر:
فەردايى قىيامەتتە كۆرۈڭ بارچە شەھىدان،
غەيرەتىدىن ئېتەر چاك گىرىبان كەفەنى شوخ.
— زەلىلى.

شەۋاھىد [شواهد] (ئە) گۇۋاھلار، ھۆججەتلەر.

شەۋق [شوق] (ئە) زور ئىستەك، ئۆتكۈر خاھىش، ئىشتىياق:
ئانىڭ كەيفىدە جان بېرەي شەۋق ئىلە،
بولاي ۋەسل چۇن ئاندا مەئشۇق ئىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋقۇ نىياز ئەھلى — ئاشىقلار، موھتاجلار.

شەۋقى ۋەسل — يارغا يېتىشىش ئارزۇسى.

شەۋق ئەنگىز [شوق انگيز] (ئە + پ) قاتتىق ئارزۇ ـ ھەۋەس ئويغاتقۇچى؛ كۆڭۈلگە مۇھەببەت ۋە ئىشتىياق سالغۇچى:

ساقىيا، تۇت قەدەھى شەۋق ئەنگىز،
سۇ كەبى سافۇ ئوت يەڭلىغ تىز.
— نەۋايى.

شەۋق ناك [شوق ناك] (ئە + پ) شەۋقلىق، خۇرسەن.

شەۋقى [شوقى] كلاسسىك ئۇيغۇر شائىرى (18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن) مۇھەممەد رەسۇلنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى:
تەۋەككەلتۇ ئەللاھ دەپ يولۇڭغە كىردىلەر شەۋقى،
ئۇمىد ئەتكەچ ۋىسالىڭ خىلۋەتىدىن ئۆزنى ئەيلەپ.
— شەۋقى.

شەۋكەت [شوكەت] (ئە) كاتتا ئابرۇي، ھۆرمەت، شان ـ شۆھرەت؛ سەلتەنەت:
بۇلار شەۋكەتى پادىشاھلىق بىلە،
زىيارەت قىلىپمەن گەدالىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

شەۋال [شوال] (ئە) ھىجرىيە كالېندارىدا 10 ـ ئاي:
ئەشەلتۇل كەلبە ئەي ئەرسەلتەدىن مۇشتەق ئېرۇر شەۋۋال،
«قەبائىلۇل ئەرەب فىھى تەشۇلۇ تەبرىھان» كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبان [شعبان] (ئە) قەمەرىيە يىل ھېسابىدا 8 ـ ئاي نامى:
مۇنى بىلگىل بۇ مەئنى بىرلەن شەئبان شۆئبىدىن مۇشتەق،
ئانى شەھرۇر رەسۇل دەرلەر رەجەبگە تەۋ ئامان كەلمىش.
— شەۋقى.

شەئبەدە [شعبده] (ئە) نەيرەڭ، ھىيلە، ئالدامچىلىق، كۆز بويامچىلىق:
گۈلزارى دەھر شەئبەدەسىن گۈبى ئاڭلامىش،
ئىچىندە زەئفەراندىن ئېمىس غۇنچە كۈلگۈسى.
— نەۋايى.

شەئشەئە [شعشعه] (ئە) شولا، نۇر، يورۇقلۇق، قۇياش شولىسى، ئاپتاپ:
ھەلقەزۇلف ياردىن شۆئلە نۇر ئېرۇر بىلىڭ،
تۇن كېچەلەردە يارۇغان شەئشەئە ئەچراغ ئەمەس.
— زەلىلى.

شەئشەئەئى جەمال — نۇرلۇق جامال، نۇرلۇق چىراي:
خارەتى كۈفردىن ئېتەر كەۋكەبۇ جەلال ئىشق،
پەردە كۆتەرمەيىن دەغى شەئشەئى جەمال ئىشق.
— زەلىلى.

شەئن [شأن] (ئە) يۈكسەك ئىنسانىي پەزىلەت، قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت ـ ئابرۇي؛ شەرەپ؛ داڭق، شۆھرەت:
ۋەھ، غەلەت قىلدىم تەكەللۇم دە سېنىڭ شەئنىڭدەكىم،
فەيز سەندىن فەيزدۇر، ھال ئولسە ھەم سەن بىرلە ھال.
— ناقىس.

شەياتىن [شياطين] (ئە) 1) شەيتانلار، ئىبلىسلەر:
رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەر ساری يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەر سەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

2) يولدىن ئازدۇرغۇچىلار:
بىرەۋ ھەققىدە بولماغىل بەدگۇمان،
شەياتىن بىلە بولماغىل تەۋ ئامان.
— ئا. نىزارى.

شەيب [شيب] (ئە) چاچ ـ ساقال ئاقىرىش، قېرىلىق؛ مويسىپىتلىك:
ئەي نەۋايى، سەندەك ئەتكەن زايىئ ئەييامى شەباب،
سۈردى يوق ئەنجۇم كەبى ئەشكى نەدامەت شامى شەيب.
— نەۋايى.

شەيبال [شيبال] (ئە) يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردە.

شەيبە [شيبه] (ئە) قېرىلىق، ياشانغانلىق.

شەيتان [شيطان] (ئە) شەيتان، مەككار، ھىيلىگەر، يولدىن ئازدۇرغۇچى:
بۇ لەندىنىڭ فىغانى مىسلى شەيتانىنىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مامەندى خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى.
— موللا نىياز.

شەيتان پەرەست [شيطان پرست] (ئە + پ) شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرگۈچى، ئازغۇن:
ئۇ شول ھەين ئارا ئېردى يەزدان پەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتان پەرەست.
— ئا. نىزارى.

شەيتانۇەش [شيطان وش] (ئە + پ) شەيتان كەبى، شەيتانغا ئوخشاش، شەيتاندەك:
ئۆز يولىدا تەڭرى تۇتسۇن ئەلنى دۇشمەندىن يىراق،
شەھ قاشىدە كىمكى شەيتانۇەشدۇرۇر ئاندىن يىراق.
— نەۋايى.

شەيخ [شيخ] (ئە) 1) قېرى، مويسىپىت:
دېدى شەيخ «بۇ پاك ئاشىق ئىكەن،
ھەقىقەت ھەرىمگە سادىق ئىكەن.»
— ئا. نىزارى.

2) تەسەۋۋۇف يولىنىڭ باشلىقى: مازار باققۇچى: شەيخ:
جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆركىچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مىھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

شەيخ چالاك — تېتىك، چاققان شەيخ؛ كېلىشكەن شەيخ:
بۇ بىچارە تەخى سۆزدە ئىدى پاك،
قاراپ قالدى يۈزىگە شەيخ چالاك.

— موللا پازىل.

شەيخۇ شاب — قېرى ـ ياش، ھەممە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادۇر بەھەد،
ئەجەب گۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

شەيخۇل ئىسلام — ئىسلام دىنىدا ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە:
فەقىر ئىلىم ئەھلىدىن ياخشى كۆرەر، بۇ تۇرفە جاھىلنى،
كى قىلدى شەيخۇل ئىسلامكىم ئىبادەت ئىچرە كاھىلنى.
— موللا نىياز.

شەيخى زەمان — زامان شەيخى:
سۈلۈكى فەقىر ئارا دەرۋىشلەرنىڭ خاكى راھى بول،
تەمەننا قىلمە خۇدبىنلەر ئارا شەيخى زەمانلىقنى.
— ناقىس.

شەيخان [شيخان] (پ) شەيخلەر:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئىبرۇر،
مىسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئىبرۇر.
— زەلىلى.

شەيخزادە [شيخ زاده] (ئە + پ) شەيخ ئەۋلادى، شەيخ پەرزەنتى.

شەيخ مانەند [شيخ مانند] (ئە + پ) شەيخقە ئوخشاش، شەيخدەك:
ھادى قىلىبان نەچە خىرەد مەند،
ئەفسانە گۈزارۇ شەيخ مانەند.
— نەۋائى.

شەيخۇخەت [شيخوخت] (ئە) قېرىلىق.

شەيدا [شيدا] (پ) ئاشىق، مەپتۇن:
ئەگەر ئول گۈل گۈزەر قىلسە چەمەن ساری، بولۇرگۈللار،
بىرى مەستۇ برى بىخۇد، بىرى ژالە، بىرى شەيدا.
— ئەرشى.

شەيدا ئەيلەمەك — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن قىلماق:
كەلمەسەڭ ئۆزۈڭ ئەگەر تۇشۇمدە ھەم كۆرسەم يېتەر،
ئەيلەمە ئەي بىۋەفا، بۇ قۇلنى شەيدا بۇ كېچە.
— قەلەندەر.

شەيدا بولماق — ئاشىق، گىرىپتار، مەپتۇن، دىۋانە بولماق:
دەرەختىنىڭ ئۇستۇنىدىن بولدى پەيدا،
دېدىم: «بولدى ئەجەب جانىمغە شەيدا.»
— ناقىس.

شەيدا قىلماق — «شەيدا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

تا جەمالىڭنى جەھاندا ئاشكارا قىلدىلار،
جۇملە ئالەمنى ساڭا جان بىرلە شەيدا قىلدىلار.

— ھاپىز خارەزمى.

شەيدايى [شيدايى] (پ) شەيدا بولغان، گىرىپتار، مەپتۇن:
ساقى، تۇت قەدەھى مېنايى،
كى ئۇلۇس ئەقلى نېتەر شەيدايى.
— نەۋائى.

شەيئ [شيء] (ئە) بىرەر نەرسە.

شەيئۇللاھ [شيء الله] (ئە) خۇدانىڭ نەرسىسى:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تا ھەفتەم تەبەق.
— زەلىلى.

شوخ [شوخ] (پ) 1) شوخ، ئويناق، چاققان:
ئەگەر ئول شوخلارکىم كەلسە ھەرياندىن خرام ئەيلەر،
ئىبرۇر بۇ لەشكەرى كافىر ۋەيا جەمئى بەلادەرلەر.
— ئەرشى.

2) گۈزەل، گۈزەل مەھبۇبە، سۆيگەن يار:
نېتەيكى يولىدا ئول شوخ زار قىلدى مېنى،
بۇزار بىرلەر گەھى يوقۇبار قىلدى مېنى.
— خۇشھال غەربى.

شوخ تەنناز — نازىنىن، خۇش چاقچاق، كېلىشكەن يار:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەننار،
شاد ئىبردىم دەھر ئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

شوخ سىيمىنبەر — ئاق بەدەنلىك گۈزەل:
نې قىلىپدۇرمەن دىگىل ئەي شوخ سىيمىنبەر ساڭا،
قۇلۇڭا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۇچۇن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

شوخى پەرىزاد — گۈزەل پەرىزات، پەرىزاتتەك گۈزەل يار:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي، شوخى پەرىزادىم،
جەھانىنىڭ مەھۋەشى مەئمۇر سەنسەن بارچىگە ئامىر.
— قەلەندەر.

شوخى تەرسا — غەيرىي دىندىكى گۈزەل، جوھۇت قىزى:
شوخى تەرسا سۆز بۇ نەۋئ ئەتتى بەيان،
كىم شەرائەتدىن بەرى بولدى ئەيان.
— نەۋائى.

شوخى جادۇ — گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى خۇدراي — ئۆز بىلەرمەن، ئۇجەرياز.

شوخى دىلفىرىپ — يولدىن ئازدۇرىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان گۈزەل.

شوخى ستەمكار — باغرى تاش، تاش يۈرەك گۈزەل:

مەن ۋەفا ئەھلى دۇرۇرمەن بىر ۋەفادار ئىستەسەم،
يوق سېنىڭدەك بىۋەفا شوخى ستەمكار ئىستەسەم.
— قەلەندەر.

شوخى سىيمتەن — كۆمۈش بەدەن گۈزەل:
بىر سېنىڭدەك كۆرمەدىم ئالەمدە شوخى سىيمتەن،
سەرۋ بويلۇق، گۈل مەڭىزلىك شىرىنۇ نازۇك بەدەن.
— قەلەندەر.

شوخى شەكەرخەند — چىرايلىق ۋە نازلىنىپ كۈلگۈچى؛ گۈزەل سۆيۈملۈك.

شوخى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك جانان، سۆزى تاتلىق مەھبۇبە.

شوخى قاراقاش — قاراقاش گۈزەل:
ئىشقىڭدە كېتەر باشىم، لەئلىڭ غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

شوخى شىرىنگو — شېرىن سۆز گۈزەل.

شوخى مەرغۇب — گۈزەل، يېقىملىق يار.

شوخانەچە [شوخانەچە] (پ) چىرايلىق، گۈزەل، كېلىشكەن.
سالدى باشىغە ئۇلۇغ فىتنەلەر ئەل قەتلى ئۇچۇن،
گەرچى شوخانەچە پېچىڭ كۆرىنۇر ئەسرۇ كىچىك.
— نەۋائى.

شوخ تەبئ [شوخ طبع] (پ + ئە) ھازىر جاۋاب، زېرەك.

شوخ تەبئلىغ [شوخ طبع ليغ] مىجەزى ئوچۇق، خۇشخۇي.

شوخ زېھنلىك [شوخ ذهن ليك] زېھنى ئۆتكۈر، قابىلىيەتلىك.

شوخگىن [شوخ گين] (پ) چاقچاقچى، خۇشخۇي، شوخ.

شوخ شەڭ [شوخ شنگ] (پ) جەزبىلىك، خۇش چاقچاق، جىلۋىلىك:
ئېيتىمپ دەير بۇنياد ئۇچۇن باده نۇش،
ئاڭا كىردى ئول مۇغبەچە شوخ شەڭ.
— خۇشھال غەربى.

شور I [شور] (پ) تۇزلۇق يەر، تۇزلۇق، ئاچچىق.

شور II [شور] (پ) غەلۋە، غوۋغا، چۇقان، توپىلاڭ:
نەۋائى زەئفى غالىب ئېردى بۇ كۇي ئىچرە ئول ئاقشام،
ئەگەر ئۆلمەيدۇرۇر، نە ئېردى ئىتلار شورۇغەۋغاسى.
— نەۋائى.

شورۇ شەئب — چۇقان ـ سۆرەن، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، پاراكەندىچىلىك، قالايمىقانچىلىق، توپىلاڭ:
خۇداۋەندە بۇ سۆزگە قىلدى غەزەب،
كى دەريا ئارا تۇشتى شورۇ شەئەب.
— ئا. نىزارى.

شورشەر — توپىلاڭ، پاتىپاراقچىلىق، پاراكەندىلىك:
بەرگەسەن، يارەب، بارى ئەلنىڭ مۇرادى مەقسەدىن،
دىن ئېلىگە قىلماغىل دۇنيادا شورۇ شەر نەسىب.
— قەلەندەر.

شورۇ شەغەب بۇنياد قىلماق — پىتنە ـ پاسات قىلماق، غوۋغا چىقارماق.

شورۇ شەيىن — شاۋقۇن ـ سۆرەن، توپىلاڭ.

شورابە [شورابه] (پ) كۆز يېشى.

شورە [شوره] (پ) شور يەر، شور يەردە ئۆسىدىغان ئوت:
گۈلشەن ئىچرە چۇن بۇتەرگۈل، شور يەردىن شورە زار،
غەيرى غەرد ئەھلى نە بولغاي ئالەمى غەددار ئارا.
— نەۋائى.

شورەزار [شورەزار] (پ) شورلىشىپ كەتكەن يەر.

شورئەفگەن [شورافگن] (پ) غوۋغا چىقارغۇچى، توپىلاڭ قىلغۇچى، پاراكەندىچىلىك سالغۇچى.

شورەپۇشت [شورەپشت] (پ) شورلاشقان، ئېگىز ـ پەس.

شوربەخت [شوربخت] (پ) بەختسىز، بەختى قارا.

شوربىدە [شوريده] (پ) پەرىشان، گاڭگىرىغان، پاراكەندە؛ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان:
بۇلبۇلى شوربىدە قايدىن كەسىب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورىش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

شوربىدە بۇلبۇل — پاراكەندە، پەرىشان بولبۇل:
جەھان ئەھلىغە قوي بۇ فانى دەۋران ماجەراسىنى،
ئەمەل قىل ئاڭلا بۇ شوربىدە بۇلبۇلنىڭ نەۋاسىنى.
— موللا نىياز.

شوربىدە ھال — پەرىشان ھالەت، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ئەھۋال:
كۆرۈپ شەيخنى شاھ شوربىدە ھال،
مەھابەتلەردىن بولۇپ ئەقلى لال.
— ئا. نىزارى.

شوريش [شورش] (پ) غوۋغا، توپىلاڭ، ئىسيان؛ ھاياجان:
كۆڭلۈمە شورش دەمادەم كەلتۇرۇر ئېرمەس ئەجەب،
خەتلەرىڭ يادىدا قوزغالماق خەيالى مۇرنىڭ.
— موللا پازىل.

شوريشى ئىشق — ئىشق غوۋغاسى:

سىرشت ئولسه چۇ بىزگه شورىشى ئىشق،
نىچۈك قىلغايمىز ئاندىن ماجەرا بەس.
— ئەرشى.

شول [شول] شۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
دۇنيا قىلدى شول ئەسنادا بۇ لەيلى،
ئۇرۇق - تۇغقان يىغىلدى بارچە خەيلى.
— موللا پازىل.

شويىنى [شوينى] شوينا:
دېدى: «ئوغلۇڭ بەنى ئوزرا ئېلىنده،
كىيىپ ئەسكى چاپان، شويىنى بېلىنده».
— موللا پازىل.

شۇئائ [شعاع] (ئە) نۇر:
نەزات نۇرى ئېرۇر سەنكى فىكرى شۇئلەلى،
شۇئائىڭا نەزەر ئەتكەچ قوياشقه بولمىش تەڭ.
— ناقىس.

شۇئائى بەرق — چاقماق، چېقىن نۇرى:
شۇئائى بەرق ئىله بىر كۆردۇڭ شۇئلەئى بەردىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىله قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرۇن.
— موللا نىياز.

شۇئەب [شعب] (ئە) شۆبىلەر، تارماقلار، بۆلۈملەر.

شۇئەرا [شعرا] (ئە) شائىرلار:

شۇبان [شبان] (پ) پادىچى، قويچى، چوپان:
ئالى قاچتى ئەشيالىرىم كارۋان،
كى قوينى شۇبان، تىۋەنى ساربان.
— ئا. نىزارى.

شۇبانى چارە ئەندىش — چارە ئىزدىگۈچى چوپان:
سەھرادە قالىپ غەربىۋ بېخىش،
ھەيرەتده شۇبانى چارە ئەندىش.
— نەۋايى.

شۇبھه [شبهه] (ئە) شەك، گۇمان:

شۇتۇر [شتر] (پ) تۆگە:
قوينى قويچىيۇ شۇ تۇرنى ساربان.
ئۇي سامانلىقنى تونۇر، ئىت ئۇستىخان.
— زەلىلى.

شۇتۇرمادە [شترماده] (پ) چىشى تۆگە، قايمال، ھىڭگان.

شۇتۇرمۇرغ [شترمرغ] (پ) تۆگە قۇش.

شۇجائ [شجاع] (ئە) باتۇر، قورقماس، يۈرەكلىك:
باش ئالىپ كېتەرگه قىلىبان شۇجائ،
سەمەرقەند دىيارىغه قىلدىم ۋىدائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائ قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق، جۈرئەت قىلماق:
بۇ ساھىب كەرەمدىن قىلىبان ۋىدائ،
يەنه گەشت قىلماقغه قىلدىم شۇجائ.
— ئا. نىزارى.

شۇجائەت [شجاعت] (ئە) باتۇرلۇق، دادىللىق، جاسارەت:
شۇجائەت شەۋقى، ھىممەت بولدى يارى،
سەخاۋەت بىرله شەفقەت كارى بارى.
— موللا پازىل.

شۇجائەت قىلماق — باتۇرلۇق قىلماق:
قىيامەتده قولداپ شەفائەت قىلۇر،
شەفائەت قىلۇرغه شۇجائەت قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

شۇدرۇن [شودرون] (پ) شەبنەم، قىرو، نەم:
شۇئائى بەرق ئىله بىر كۆردۇڭ شۇئلەئى بەدرىن.
مۇزەھھەب خىشت ئىله قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرۇن.
— موللا نىياز.

شۇرب [شرب] (ئە) 1) ئىچىش، ئىچمەك:
نەكۆندۇز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇدامىمدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بەدەنكىم ماھىتاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

2) نېسىۋە، ئۇلۇش:
ئىچەر جامى ئەجەلدىن شۇربى «كۇللۇمەن ئەلەيھافان»
بۇ مەينى نۇش ئېتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكه يۇز تۇتقان.
— موللا نىياز.

شۇرب قىلماق — ئىچمەك:
نەتەفاۋۇت شۇرب قىلسه دۇرد ياخۇد سافىن،
دۇردكەشكىم ئىشق ئارا ساني قىلىبتۇر مەشرەبىن.
— نەۋايى.

شۇرتە [شرطه] (ئە) شامال، دەريا شامىلى.

شۇرھه [شرحه] (ئە) ئىزتىراپلار، غۇلغۇلىلار.

شۇروت [شروط] (ئە) شەرتلەر.

شۇرۇر [شرور] (ئە) ياۋۇزلۇقلار، يامانلىقلار، ناچارلىقلار.

شۇرۇئ [شروع] (ئە) باشلاش، ئىشقا كىرىشىش:
خۇدا تەۋفىق ئىله نه ئىتىڭگه شەۋقى،
شۇرۇئ قىلمىش نەھەد ئەسلا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

شۇرۇئ ئەيلەمەك — «شۇرۇئ قىلماق» قا قارالسۇن:
خۇدا ئىسمى بىرله شۇرۇئ ئەيلەدىم،
نەچه ئەمرلەرنى ۋۇقۇئ ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

شۇرۇڭ قىلماق — باشلماق، كىرىشمەك:
چۇ كەلتۇردۇڭ بۇ سۆزلەرنى بەيانغە،
بولۇپ فارىغ شۇرۇڭ قىل داستانغە.
— ناقىس.

شۇرۇھ [شروح] (ئە) شەرھلەر، يەشمىلەر، ئىزاھلار:
ئەي مۇدەررىس، ئىشق سىررى دەفتەرى بىر نۇكتەدۇر،
گەرچى مىڭدىن بىر يازىلمايدۇر يازىپ يۈزمىڭ شۇرۇھ.
— نەۋايى.

شۇشتۇشۇ [شست شو] (پ) يۇيۇنۇش، تازىنىش:
سەگ رەقىبنى قانچە باقسا ئۆرمەس ئادەم سانىدا،
ئاقارارمۇ گەر قارا كىگىزنى قىلسا شوستۇشۇ.
— قەلەندەر.

شۇشە [شوشە] (پ) سۇ ئاقىدىغان نوكەش، ئىرىقچە؛ چوكا مۇز.

شۇغل [شغل] (ئە) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، مەشغۇلۇق:
ئۇمۇرى دۇنيەۋى شۇغلىن كۆرۈپ ئەلنى دىمە ھۇشيار،
كى جۇش ئەيلەر ئۇلار مەغزىدە ھىرسۇئار ئىلە مەئجۇن.
— ناقىس.

شۇغل قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق، ئىش ـ خىزمەت بىلەن بولماق:
مەنى قىلدى شاگىردلىككە قەبۇل،
ئانىڭ خىزمەتىگە قىلىپمەن شۇغۇل.
— ئا. نىزارى.

شۇققە [شقە] (ئە) 1) بايراق ياغىچىنىڭ ئۇستىگە باغلاپ قويۇلىدىغان لاتا، پۆپۈك:
ئەلەم شۇققەسى دەغى جىنسى فەرەڭ،
ھەم ئۇل بارچە زەربافتۇ ھەم يەتتى رەڭ.
— نەۋايى.

2) پەردە.

شۇكر [شكر] (ئە) مىننەتدارلىق بىلدۇرۇش، رەھمەت، تەشەككۇر، شۈكۈر:
شۇكر، كۆردۇم سېنىڭ ئايدەك يۈزۈڭنى،
ئىشىتتىم مەن سېنىڭ شېرىن سۆزۈڭنى.
— موللا پازىل.

شۇكرى قىلماق — رەھمەت ئېيتماق، شۈكۈر قىلماق:
دەۋلەتى ئۇزما ئىكەن ۋەسلىڭ، نىگارىم، بىلمەدىم،
ۋەسلىڭگە شۇكر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم، بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

شۇكرى قىلماق — «شۇكرى ئەتمەك» كە قارالسۇن.

شۇكرى قىلدىلەر كۆرۈبان مۇستەفا،
ئەنبىيالەر سەرۋەرى سىدقۇس سەفا.
— زەلىلى.

شۇكرانە [شكرانە] (ئە + پ) شۈكۈر ئېيتىش، مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىش:
كېلىپ شۇكرانە قىلدى خۇداغە،
قويۇپ يۈز ئاستانى كىبرىياغە.
— ناقىس.

شۇكرلىللاھ [شكرلله] (ئە) خۇداغا شۈكۈر:
كۈلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇدەم، شۇكرلىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

شۇكۇرچى [شوكورچى] پادىشاھنىڭ سايىۋەن تۇنتۇچىسى.

شۇكۇفە [شكوفە] (پ) گۈل، چېچەك، غۇنچە، پورەك:
قان يىغلادى چۇن لالە گۈلگۇن شۇكۇفە ئەيلەپ،
دەرد ـ ئەلەم گۈلىدىن كۆڭلۇمدە داغ غۇربەت.
— زەلىلى.

شۇكۇفت [شكفت] (پ) ئېچىلغان، ياشنىغان.

شۇكۇفتەدىل [شكفتەدل] (پ) ئوچۇق كۆڭۈل.

شۇكۇفتەۋەرد [شكفتەۋرد] (پ) ئېچىلغان گۈل.

شۇكۇھ [شكوه] (پ) 1) ئۈلۈغۋارلىق، پەخىرلىنىش.
2) شان ـ شۆھرەت، سۆلەت:
ئۇمىد ئولكى ئەئداغە سالغاي شىكەست،
شۇكۇھىنى قىلغاي قارا يەرگە پەست.
— نەۋايى.

3) كۆركەملىك، ھەيۋەتلىكلىك.

شۇكۇھ ئەتمەك — پەخىرلەنمەك، مەغرۇرلانماق.

شۇم [شوم] (ئە) نىيىتى بۇزۇق، يامان، يارىماس، شۇم:
سالىپ بۇ بەلاغە سېنى نەفس شۇم،
قىلىپ باشىغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

2) بىتەلەي، بەختسىز:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بەشەرم قۇلىغىنە يۈزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رويلارىن بۇزۇپ پارە ـ پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىرئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— موللا سالىھ.

شۇمار [شمار] (پ) ساناق، ھېساب:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرتىپەت مەئانى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

شۇمارە [شماره] (پ) «شومار» غا قارالسۇن.

شۇم بەخت [شوم بخت] (پ) بەتبەخت بەختى قارا.

شۇمداغ [شومداغ] شۇنداق:
خۇدايا لەيلىنى كۆرمەي كينەرمەن،
بۇ ئەلەمدىن تەخى شۇمداغ كېتەرمەن.
— موللا پازىل.

شۇملۇق [شوملوق] بۇزۇق پېئىللىق، بېخىللىق:
دىن ـ دىيانەتتە قالماغاچ خۇبلۇق،
يەتتى بولغاي جەھانغا چۈن شۇملۇق.
— موللا قۇربان.

شۇمۇل [شمول] (ئە) ئورنۇلۇش، ئۆز ئىچىگە ئېلىش، جايلىشىش:
ئەگەر خۇد بۇنۇڭ ئەيلەمەسسەن قەبۇل،
نە يەتكىنكى كۆڭلۈڭگە ئەيلەر شۇمۇل.
— نەۋايى.

شۇھرەت [شهرت] (ئە) مەشھۇرلۇق، مەلۇملۇق؛ داڭق، شۆھرەت:
ئاتىدۇر «بەھرەۋەر» خۇرشىد سۇرەت،
چىرايلىقلىق بىلە ئالەمگە شۇھرەت.
— ناقىس.

شۇھرەت تاپماق — مەشھۇر بولماق، داڭق چىقارماق:
كۆرمە ئۆزدىن كەم قوتۇر ئىت بولسەھەم، دەرۋىشى سەن،
تاپتى شۇھرەت بىرنەچە ھەيۋانمۇ خارنقلار بىلە.
— ناقىس.

شۇئبە [شعبه] (ئە) تارماق، بۆلۈم، پۇتاق؛ تائىپە، گۇرۇھ:
تۇغۇلمىشدۇر مۇھەببەت ھەق سارىغە شۇئبە ئىماندىن،
تەلەبدىن قالماساڭ ئىخلاس ئىلە بۇزىكرىدىن ھەرگىز.
— شەۋقى.

شۇئبەدە [شعبده] (ئە) ئويۇن، نەيرەڭ:
بىۋەفا ئالەم ئۇچۇن چەكمە بەلا ئەي ئاقىل،
دىل بېرىپ جاھ تىلەپ شۇئبەدە بۇ دۇنياغە.
— ناقىس.

شۇئبەدەباز [شعبدەباز] (ئە + پ) مەسخىرىۋاز، نەيرەڭ ۋاز، سېھىر قىلغۇچى:
بۇ كېچەكىم سىپېھرى شۇئبەدە باز،
ئالەم ئەھلىغە بولدى شۇئبەدە ساز.
— نەۋايى.

شۇئبەدەساز [شعبدەساز] (ئە + پ) سېھىر بىلەن كۆڭۈلنى ھاياجانلاندۇرغۇچى.

شۇئبەدەفەن [شعبدەفن] (ئە + پ) نەيرەڭگە ئۇستا.

شۇئبەدەگەر [شعبدەگر] (ئە + پ) ھەرخىل ئويۇن كۆرسەتكۈچى.

شۇئلە [شعله] (ئە) نۇر، يالقۇن، ئوت، شولا:
نە ئۆچمەس ئوت ئېرۇر بىر شۇئلە ئۇرغان.
نە بىر سەبىياد ئىدى ئو دام قۇرغان.
— موللا پازىل.

شۇئلە ئۇرماق — نۇرلانماق، يالقۇنلانماق، ئوت ئالماق:
نىھان ئېردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەئى جانفۇدۇز — كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى نۇر.

شۇئلەئى چىراغ — چىراغ نۇرى، يورۇقلۇق.

شۇئلەئى رۇخسار — يۈز، چىراي نۇرى.

شۇئلەئى سۇزناك — ئوتلۇق شولا.

شۇئلەئى گېتىسفۇروز — دۇنيانى يورۇتقۇچى نۇر.

شۇئلەئى فىراق — پىراق، ئايرىلىش ئوتى.

شۇئلەئى شەۋق — كۆچلۈك سۆيگۈ، ئىشق ئوتى.

شۇئلەئى نار — ئوتلۇق، ئىسسىق شولا.

شۇئلەئاسا [شعلەآسا] (ئە + پ) پارقىراق، يالتىرىغان.

شۇئلەئەفگەن [شعلەافگن] (ئە + پ) قىزىتقۇچى، يورۇتقۇچى.

شۇئلەئەنگىز [شعلەانگىز] (ئە + پ) نۇرلاندۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى:
دېدى قاي دەرد ئوتىدىن شۇئلە ئەنگىز،
دەمىڭ قىلغاي ئوتۇمنىڭ شۇئلەسىن تېز.
— نەۋايى.

شۇئلەپەرۋەر [شعلەپرور] (ئە + پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، ئوت ئېلىشقا باشلىغان تۇتۇن.

شۇئلەپەيۋەست [شعله پيوست] (ئە + پ) شولىلىق، يالقۇنلۇق.

شۇئلەزەن [شعلەزن] (ئە + پ) يالقۇنلاتقۇچى، نۇرلاندۇرغۇچى:
چۇ شىرىن سۆزىدە بولۇپ شۇئلەزەن،
ۋۇجۇدىنى پاك ئۆرتەدى كۆھكەن.
— ئا. نىزارى.

شۇئلەكەش [شعلەكش] (ئە + پ) ھارارەتنى كۆچلەندۇرگۈچى.

شۇئلەلىغ [شعلەليغ] ئوتلۇق، يېنىپ تۇرغان، پارلاپ تۇرغان:
ئەي، شۇئلەلىغ ئاراز بىلە كەۋنەيىن ئارا پەرتەۋ فىشان،
سەن جىلۋەگەر ئەھلى نەزەر قىلسە نەزارە ھەر قايان.
— ناقىس.

شۇئلەلىق [شعلەليق] «شۇئلەليغ» قا قاراڭ:
سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۇئلەلىق چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

شۇيۇخ [شيوخ] (ئە) شەيخلەر، قېرىلار، ياشانغانلار.
كەمالدىن نەكى ئۆتتى، يەنە تاپار نۇقسان،
كى كۆپ ياشاپ كىشەر ئەتفال چەرگەسىگە شۇيۇخ.
— نەۋايى.

شۇيۇن [شيون] (ئە) مەرتىۋىلەر، دەربجىلەر.

شۇيۇئ [شيوع] (ئە) تارقىلىش، يېيىلىش.

شىپتە [شفته] (پ) ئاشىق، مۇپتىلا، مەپتۇن بولغان:
ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شىپتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋاپەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇنۇز.
— زەلىلى.

شىپتە بولماق — ئاشىق بولماق.
شىپتە قىلماق — ئاشىق قىلماق.

شىپتەلىغ [شفتەليغ] ئاشىقلىق، مۇپتىلالىق، مەپتۇنلۇق.

شىپتەلىك [شفتەليك] «شىپتەلىغ» قا قاراڭ.

شىپتەھال [شفتەحال] (پ) ھالى پەرىشان، دىۋانە، ئاشىق.

شىۋە [شيوه] (پ) 1) ئادەت، رەۋىش، يوسۇن:
بۇ شىۋە بىلە سەن يۇرۇسەك ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆز يۇرۇمەگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.
— سەككاكى.

2) ھۇنەر:
چۇن ھاكىمى كامىلى ھىندۇ نەجاد،
پىلبالىغ شىۋەسىدە ئۇستاد.
— نەۋايى.

3) ناز، ئەركىلەش، شوخلۇق:
شوخ جەۋلان جىلۋە كافىر شىۋەسى سەييادلىق،
سەرۋى قەد، سىيمىن زەقەن ھەم ئارەزى ئوتلۇككىنە.
— ئەرشى.

شىۋە ئەيلەمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك، شوخلۇق قىلماق:
نەزەردىن ئۆتسە ناگاھ جىلۋە ئەيلەپ،
ئالۇر يۇزىڭ كۆڭۈلنى شىۋە ئەيلەپ.
— مۇللا پازىل.

شېئىر [شعر] (ئە) غەزەل، نەزمە:
ناقىس ئايتۇر شېئىر ئارا ھەرلەھزە، ئەي ئەقلى كامال،
تەگىيەگاھىم سۆزدە ئاياتى مۇفەسسەردۇر مېنىڭ.
— ناقىس.

شېئىر ئەھلى — شائىرلار:
ۋەلى بىلمەس ئىدىم بىر ئىستىلاھى،
كى ئولغاي شېئىر ئەھلىنىڭ سەلاھى.
— ناقىس.

شىئاب [شعاب] (ئە) ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى ئۆتۈش قىيىن بولغان يوللار.

شىئار [شعار] (ئە) 1) ئادەت، ھايانتا تۇتقان يول:
شەرىئەت شىئار ھەزرەتى زۇلفەتا،
تەرىقەت تەرىقىغە ئول رەھنەما.
— ئا. نىزارى.

2) نىشان، بەلگە؛ غايە، مەقسەت:
ئايىنى ۋەفا شىئارىڭ ئولسۇن،
بار ئەمدىكى تەگرى يارىڭ ئولسۇن.
— نەۋايى.

شىئار ئەتمەك — ئۆزىنى تونۇتماق، ئادەت قىلماق، ئادەتلەنمەك:
مەن ۋەفاۋۇ مېھر ئايىنىنى خۇ قىلغان ساري،
سەن جەفاۋۇ جەۋر رەسمىنى شىئار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىئار ئەيلەمەك — «شىئار ئەتمەك» كە قاراڭ:
كىشى شاھلىق ئىختىيار ئەيلەگەي،
ئەدالەت تەرىقىن شىئار ئەيلەگەي.
— ئا. نىزارى.

شىئار ئولماق — ئادەت بولماق:
پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بېۋەفا بولماق،
ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.
— ئەرشى.

شىبل I [شبل] (ئە) بىر ئەۋلىيانىڭ نامى:
سەرۇپا بەرەھنە بارە بۇگۈن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبل لىباسى كەئىبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.
— زەلىلى.

شىبل II [شبل] (ئە) شىرنىڭ بالىسى.

شىبھى [شبه] (ئە) ئوخشاش، مىسالى، كەبى:
شىبھەسى، گەر يوق ئىھتىمالى ئانىڭ،
مىسلى سەن گەرچە يوق مىسالى ئانىڭ.
— نەۋايى.

شىتائ [شتاء] (ئە) قىش.

شىتاب [شتاب] (پ) ئالدىراش، ئاشىقىش، سۈرئەت، تېزلىك:
كىمىڭ سەھرا يولىن كۆزلەپكى چاپتى،
شىتابىدىن كۆزۈمگە بەرق چاقتى.
— ناقىس.

شتاب ئەيلەمەك — 1) ئالدىرىماق، بىرەر ئىشنى تېز-لىك بىلەن بېجىرمەك:
چېقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چېقىمىش بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

2) يۈگۈرمەك.

شتاب قىلماق — «شتاب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
يەنە ئەسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.
— ئا. ئىزارى.

شتابان [شتابان] (پ) ئالدىرىغۇچى، يۈگۈرگۈچى:
مۇنى كۆرگەچ بىرى قاچتى بەيابان،
كېلىپ ئات چۇلبۇرىن تۇتتى شىتابان.
— ناقىس.

شتابەندە [شتابىندە] (پ) ئالدىراپ، تېز يۈرگۈچى، ئالدىرىغۇچى:
دېدى: قاي دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جۇيەندە كەلدى يابەندە.
— ئەۋابى.

شتابلىغ [شتابلىغ] ئالدىراقسان، ئالدىراڭغۇ.

شتايى [شتاى] (پ) قىشلىق، قىش مەۋسۇمىگە ماسلاشقان.

شجائەت [شجاعت] (ئە) ئېغىر ۋە قىيىن شارائىتتا كۆرسىتىلىدىغان مەردلىك، غەيرەت، جاسارەت.

شددەت [شدت] (ئە) 1) قاتتىقلىق، قىيىنچىلىق، مۇشەققەت:
ھەجر ـ فۇرقەت شىددەتىدىن بېھىساب،
جانىدىن ھەرلەھزە تويغان بارمۇمكىن.
— قەلەندەر.

2) كۈچ؛ زور غەيرەت، جاسارەت:
مۇھەببەت ئوتى شەۋقىنىڭ شىددەتى،
ئاراغە ئالىپ قالماسە تاقەتى.
— ئا. ئىزارى.

شددەتلىك [شدت ليق] دەھشەتلىك، كۈچلۈك؛ شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان.

شر I [شير] (پ) سۈت.
شىرۇ شەكەر — سۈت ۋە شېكەر.

شر II [شير] (پ) شىر، ئارسلان:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە شىر ھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.

شىرى خۇدا — خۇدانىڭ شىرى:
كى شىرى خۇدا شاھ دۇلدۇل سۇۋار،
ئەلىيۇررىزا ساھىبى زۇلفىقار.
— ئا. ئىزارى.

شىرى دەلىر — جاسارەتلىك، قورقماس، باتۇر شىر:
سىپىھرى ھەقىقەتدە بەدىرى مۇنىر،
كى قافى شەرىئەتدە شىرى دەلىر.
— ئا. ئىزارى.

شىرى غەززان — ھۆركىرىگۈچى شىر:
مېنى كۆرمەي يۈگۈرۈر ئېردى ھەريان،
كى بولسە ئۇرغان ئېردى شىرى غەززان.
— ناقىس.

شىرى نەر — ئەركەك شىر:
بەلادەشتى ئەگەرچە پۇر خەتەردۇر يانماغىل زىنھار،
قەدەم مەردانە قوي بۇ ۋادىغە چۇن شىرى نەر تەنھا.
— زەلىلى.

شىرى يەزدان — ئاللانىڭ شىرى.
كى باردۇر بىرلا شاھىمەردان،
پەيغەمبەر سۆزلەردۇر شىرى يەزدان.
— موللا پازىل.

شىرا [شرا] (ئە) سېتىۋېلىش.

شىراز [شيراز] (پ) ئىراندىكى بىر شەھەر:
كى ئاندىن يۈرۈپ كەلدى شىرازغە،
قوشۇلدى كېلىپ يار ھەمرازغە.
— ئا. ئىزارى.

شىرازە [شيرازە] (پ) كىتابنى مۇقاۋىلىغاندا ئۇنىڭ ۋاراقلىرىنىڭ سۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يېپ بىلەن تىكىش:
كەرەم رىشتەسى بىرلە شىرازەلىك،
مۇغۇلىيە ئىچرە پۇر ئاۋازەلىك.
— زەلىلى.

شىراك [شراك] ئايىغ كىيىمنىڭ بوغقۇچى، تاسما بوغقۇچ.

شىرالغە [شرالغه] ئوۋلاپ ئېلىنغان ھايۋان ياكى قۇشنىڭ بويۇندىن يۇقىرى قىسمى.

شىرام [شرام] ئورۇن، ئارامگاھ؛ ۋەتەن.

شىران [شران] تېز، پات، دەررۇ؛ يۈگۈرۈك.

شىرە I [شيره] (پ) شەربەت؛ مەينىڭ بىر تۈرى:
كۆلبەمە قويساڭ قەدەم گەرلۇتف ئىلە، تەييار ئېتەي.
مەي جانىم شىرەسىدىن، شەمئىنىڭ كۆز ياغىدىن.
— قەلەندەر.

شىرە II [شيره] (پ) شىرە، جوزا:

مۇزەھھەب شىرەدە ئالتۇن سۇراھى.
بولۇپ ئالتۇن سۇبى لەۋن ئىچرە راھى.
— نەۋايى.

شىرەفكەن [شيرافكن] (پ) شىرنى يوقاتقۇچى.

شىرەمەرد [شيرمەرد] (پ) باتۇر، پالۋان، ئۆكتەم.

شىربۇزەن [شيربوزن] (پ) شىرنى يەڭگۈچى، شىرنى مەغلۇپ قىلغۇچى.

شىرپەيكەر [شيرپيكر] (پ) شىر كۆرۈنۈشلۈك؛ ھەيـ
ۋەتلىك پالۋان.

شىردار [شيردار] (پ) سۇتلۇك (كالا).

شىرداغ [شيردار] ئۇست كىيىم.

شىردان [شيردان] (پ) سۇت قاچىسى.

شىركەت [شركت] (ئە) قوشۇلۇش، شېرىكلىك:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەئۋەسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۈنكىم ئېرۇر ئەسلى مەلەك.
— ئەرشى.

شىرىن[شيرين] (پ) 1) تاتلىق، لەززەتلىك:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بۇلۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

2) مەنىلىك، مەزمۇنلۇق:
سەبت ئەيلەمەسەڭ ئەلەرگە رەڭىن،
مەئنىسى دەقىقۇ لەفزى شىرىن.
— نەۋايى.

3) ئادەم ئىسمى؛ پەرھاتنىڭ مەشۇقى.

شىرىن تەكەللۇم [شيرين تكلم] (پ + ئە) شېرىن سۆز.

شىرىن زەبان [شيرين زبان] (پ) شېرىن سۆز:
فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجراندا مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن لېكىن ئېرۇر شىرىن زەبان.
— قەلەندەر.

شىرىن سۆخەن [شيرين سخن] (پ) سۆزى تاتلىق، شېرىن سۆز:
قىلىپدۇر ھىكايات شىرىن سۆخەن،
خەبەر بەردى سۆز روزگارى كۆھەن.
— ئا. نىزارى.

شىرىن كەلام [شيرين كلام] (پ + ئە) شېرىن سۆز، خۇش ئاۋاز، خۇش مۇئامىلە:
ئوشول تاۋۇس يەڭلىغكىم چەمەندە خۇش خىرام ئەيلەر،
ھەمىشە تۇتىئى گويا بىكىن شىرىن كەلام ئەيلەر.
— ھاپىز خارەزمى.

شىرىن گو [شيرين گو] (پ) شېرىن سۆز، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
ۋەزئى ئوبدان ناھايىتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.
— مۇللا قۇربان.

شىرىن گۇفتار [شيرين گفتار] (پ) شېرىن سۆز، يېقىملىق گەپ قىلغۇچى:
ئاي پۇتۇن سەرۋقەدۇ گۇل رۇخسار،
غۇنچەڭ ئەيتۇر چاغى شىرىن گۇفتار.
— نەۋايى.

شىرىنۋەش [شيرين دش] (پ) شىرىندەك، شىرىنگە ئوخشاش:
ئانىڭدەك مەھۋەشى دىلكەش جەفا ئەندىشە شىرىنۋەش،
قىلىپ ناقىس كەبى سەركەش كىشىگە بولماسۇن ئوترۇ.
— ناقىس.

شىش [شيش] (پ) زىخ؛ بىگىز، جۇۋالدۇرۇز:
ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاخشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەرمىژگان بىلە جانىم فىكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

شىشە [شيشه] (پ) 1) ئەينەك:
چىقتى كۆڭۈل ھىساربدىن دۇنيابى دۇن بۇگۇن،
ساقى سۇراھى شىشە بىلە سەرنىگۇن بۇگۇن.
— زەلىلى.

2) ئەينەكتە ياسالغان قەدەھ؛ شېشە، بوتۇلكا:
قولىغە شىشەنى ئالدى بەيەكبار،
ئىچىپ بولماي ھەيال ئولدى نىگۇنسار.
— ناقىس.

شىشەئى ساغەر — ئەينەك قەدەھ، ئەينەكتىن ياسالغان رومكا:
مەرھەبا ساقى بۇگۇن خۇمارىمنى دەفئ ئەيلەسەڭ،
شىشەئى ساغەرنى تولدۇرغىل قۇيۇپ گۇلگۇن شاراب.
— زەلىلى.

شىشەپۇش [شيشه‌پوش] (پ) شېشە كىيىپ دەريا‌غا چۈشۈپ، گۆھەر ئالغۇچى؛ شېشە مۇنچاقچى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشەپۇشى تۇشمەگەي دەريا‌غە گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

شىشەدار [شيشه‌دار] (پ) پارقىراق، نۇرلۇق.
شىشەدار ئەيلەمەك — نۇرلاندۇرماق، پارقىراتماق:
رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ شىشەدار ئەيلەب.
— شەۋقى.

شىغال [شغال] (پ) 1) چىلبوّره. 2) ۋەھشي، يالما-ۋوز:
گوّھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار كوّزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

شىغاۋۇل [شغاول] پادىشاھ ساربيدا تەنتەنىلىك مۇرا-سىملارنى باشقۇرىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان چوڭ ئەمەلدار.

شىفائ [شفاء] (ئە) كېسەلدىن ساقىيىش، تۇزىلىش:
سەھەرتىم بولسا تاپىبمەن لەئلى يادىدىن شىفائ،
ناتەۋان ھەم بولسام ئانىڭ كوّزلەرى بىمارىمەن.
— نەۋايى.

شىفاخانە [شفاخانە] (ئە + پ) كېسەلخانا، دوختۇرخانا.

شىكار [شكار] (پ) ئوۋ؛ ئوۋلاش؛ ئوۋلانغان نەرسە:
كۇنىكىم بۇ يەڭلىغ شىكار ئەيلەبان،
بەيەك پۇشتى ئوّزرە گۇزەر ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

شىكار قىلماق — ئوۋ ئوۋلىماق:
ئانىڭكى ئىسمى ئىبردى شاھ بەھرام،
شىكار قىلۇر ئىدى ھەر سۇبھى، ھەر شام.
— موللا پازىل.

شىكارى [شكارى] (پ) ئوۋچى، ئوۋ قىلغۇچى.

شىكاف [شكاف] (پ) يىرىق، دەز، چاك، تۆشۈك.

شىكايەت [شكايت] (ئە) 1) نالىش؛ ئەرز، ھال ئېيتىش، شىكايەت:
قىلاي ئازراق شىكايەت، ئەي بەرادەر، بۇ جەھان كارى،
خەلايىقغە ئوّزىنى كوّرسەتۈرلەر موللا بازارى.
— موللا نىياز.

2) غەيۋەت:
كى ئىجلاس قىلمە شىكايەت بىلە،
زەبۇن ئەتمە ئوّزىنى خىسارەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

شىكايەت ئەيلەمەك — نالىماق، ئەرز ـ ھال ئېيتماق:
باقىپ دەرمەن، شىكايەت ئەيلەيىن كوّرچاغ ئانى، قالماس،
كوّزۈمگە تابى نەزرادە، تىلمىگە قۇۋۋەتى تەقدىر.
— نەۋايى.

شىكايەت قىلماق — نالىماق، ئەرز ئېيتماق، شىكايەت قىلماق:
شىكايەت قىلمە، ناقىس، لەبنى باغلاپ رازىلىق كىرگوّز،
كى ھەر تۈرلوّك ھەۋادىسكىم كېلۇر ھەق ساربدىن مېھمان.
— ناقىس.

شىكەست [شكست] (پ) سۇنۇق، مەجرۇھ:
قارا زۇلفوّك بىلە چىن مۇشكى قايدا تەك بولا بىلسۇن،
شىكەستى مۇشكى چىن ئەيلەر چۇ زۇلفى ئەنبەر ئەفشانىك.
— ھاپىز خارەزمى.

شىكەست بەرمەك — زەربە بەرمەك:
سەرۇى ئازادىغە بەردى قامەتى تەنها شىكەست،
باغبانى بىھۇدە ئېيتۇر سەنەۋ بەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

شىكەست قىلماق — سۇندۇرماق، مەجرۇھلاندۇرماق:
خۇدا قىلماسۇن گەۋھەرنى شىكەست،
جەھان خەلقىنى ئەيلەگەي زىردەست.
— ئا. نىزارى.

شىكەست يەتمەك — زىيان يەتمەك:
كى ئاندىن يېتىپ شەۋكەتىغە شىكەست،
بولۇر زىردەستىغە ئول زىردەست.
— نەۋايى.

شىكەستە [شكسته] (پ) 1) سۇنغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ:
— مەنى شىكەستەنى دەۋران شىكەستەرەك قىلدى،
كوّزۈم ياشىنى ئاقىزدى، تامار ئېردى تەم ـ تەم.
— ناقىس.

2) ئاجىز، زەئىپ:
ئوّزۈڭدىن بوّلەك بەندە يوق پەناھ،
شىكەستە قولوّك بارچەسى ئوّزرخاھ.
— ئا. نىزارى.

شىكەستە بەستە — كەم ـ كۇتە، چولتا:
شىكەستە بەستەۋۇ سەرگەشتەۋۇ دىلخەستە ئەۋزارە،
يۇزۇمنى سۇرتۇبان دەرگاھىغە بەس ناتەۋان كەلدىم.
— زەلىلى.

شىكەستە بولماق — جاراھەتلەنمەك، مەجرۇھلانماق؛ ئاجىزلىماق:
ئەگەر بەندەسەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولوّپ ئوّزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.

شىكەستە خاتىر — جەبرلەنگەن، ئەلەم تارتقان؛ كوّڭلى يېرىم:
يات ئىلە ئوّزدىن شىكەستە خاتىرە ئانداقكى مەن،
يار ئىلە ئەغياردىن ئازۇردە جانې مەن كەبى.
— نەۋايى.

شىكەستەبال [شكستەبال] (پ) قانتى سۇنغان؛ روھى سۇنۇق، كوّڭلى يېرىم.

شىكەستەپا [شكستەپا] (پ) ئايىغى سۇنۇق، توكۇر؛ ناتۋان، قۇدرەتسىز.

شىكەستەمەقال [شكستەمقال] (پ + ئە) نۇتۇق

قابىلىيىتى يوق، دۈدۈقلاپ سۆزلىگۈچى.

شىكەم [شكم] (پ) قېرىن، قورساق.

شىكەن [شكن] (پ) 1) سۇنۇقلۇق، پۈكۈكلۈك، بۇرۇ-لۇش:

داغى مەن كەبى بولمە پەيمان شىكەن،
كۆڭۈل مۈلكىغە ئالمە تۈرلۈك تۈمەن.

— ئا. نىزارى.

2) بىرىككەن سۆز تەركىبىدە كېلىپ، «بۇزغۇچى، سۇندۇر-غۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

بۇت شىكەن — بۇتنى سۇندۇرغۇچى.

شىكەنج [شكنج] (پ) پۈكۈلۈش، بۇرۇلۇش.

شىكەنجە [شكنجه] (پ) ئازاب، ئوقۇبەت، قىيناق.

شىكۇە [شكوه] (پ) ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛ تەنتەنە، تەنتەنە-لىك:

شىكۇە قىلغان خەلق ھەيران قالدىلەر،
بەدگۇمانلىقدىن پۇشەيمان قىلدىلەر.

— زەلىلى.

شىكۋە [شكوه] (ئە) نارازىلىق، شىكايەت، نالىش:

مېنىڭدەك بىۋەفانى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
سىتەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم.

— موللا نىياز.

شىكۋە قىلماق — شىكايەت قىلماق، نارازىلىق بىلدۈر-مەك، نالىماق:

شىكۋە قىلما، بەختى بەددىن، ئەي قەلەندەر كىم، ئەزەل،
بىرنى شاھى ئالەمۇ بىرنى گەدا قىلدى فەلەك.

— قەلەندەر.

شىكىب [شكيب] (پ) 1) سەبىر، تاقەت، چىدام:

تامۇمكىن ئۆزۈڭگە سەبر يار ئەت،
تەسكىنۇ شىكىب ئىختىيار ئەت.

— نەۋائى.

شىكىبا [شكيبا] (پ) سەبرىلىك، چىداملىق، تاقەتلىك.

شىكىل [شكيل] (پ) يىپ، ئارقان.

شىكىل ئەتمەك — باغلىماق، بەند قىلماق.

شىگەرف [شگرف] (پ) ئۇلۇغ، كاتتا؛ كۆچلۈك. 2) ئاجايىپ گۈزەل، كېلىشكەن.

شىن [شين] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ش» ھەرپىنىڭ نامى.

شىنا [شنا] (پ) سۈدا ئۈزۈش.

شىناخت [شناخت] (پ) تونۇشلۇق، بىلىشلىك.

شىناسا [شناسا] (پ) تونۇش، بىلىش، تونۇپ بىلگەن، مەرىپەت ھاسىل قىلغان:

كۆشايانى تىلسىمى گەنجىنى ئەسرار،
شىناسا ھەزاجى نەبزى ئەسمار.

— ناقىس.

شىناسنامە [شناسنامه] (پ) پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى.

شىناۋەر [شناور] (پ) سۈدا ئۈزگۈچى:

ھەقايىق بەھرىگە چۈمگەن شىناۋەر،
جەمالى ئىشقىنى كۆرگەن دىلاۋەر.

— ناقىس.

شىناۋەرلىك [شناورليك] سۈ ئۈزۈشلۈك، سۈ ئۈزۈش ھەرىكىتى:

قىلۇرسەن نەسەبەبدىن فىسق ئارا مۇنداغ دىلاۋەرلىك،
چېكەرسەن ھەر زەمان دەريايى غەفلەتتە، شىناۋەرلىك.

— موللا نىياز.

شىنگەرف [شنگرف] (پ) قىزىل بوياق، قىزىل رەڭ:

گەردۇنى ھەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرف ئۇ تۆمۇررەڭ،
يامىسسۇ نۇقرەۋۇدەڭ، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟

— زەلىلى.

شىنگەرف گۈن [شنگرف گون] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭلىك:

ئىشق ئەبۋابىن چېكەر دەفتەرلەرىنده ئەھلى دەرد،
بۇيله شىنگەرف گۈن بولدى، شەھىدىنلىك تۈپراغى.

— نەۋائى.

شىنگەرفىي [شنگرفى] (پ) قىزىل تۈسلۈك، قىز-غۇچ:

يۈزى ئاقۇخەتى لەئلۇ لەبىدە ئول خەتى رەيھان،
كى سۈرخى بىرله شىنگەرفى زىھى مەئشۇق جەھان كاغەز.

— خۇشھال غەربى.

غ

غاب [غاب] (ئە) ئورمان، توقاي:
ئول خىلافەت بېشەسىنىڭ شېرى غابى تاققا يۈزلەنگەن شادماڭ-
لىغىڭ تەھنىيەتىن سورغالى...
— نەۋابى.

غاجىر [غاجير] بۇركۈتسىمان، بۇركۈتكە ئوخشاش بىر خىل كاتتا يىرتقۇچ قۇش.

غار [غار] (ئە) غار، ئۆڭكۈر:
تىيز تون ئالغىل پەنا غارىغا ئۆزنى ئەي بىلال،
دېدى - يۇ، قىلدى نەسىھەت نەزم گۈفتارىم ماڭا.
— موللا بىلال.

غارى ئاشىقان — ئاشقلارنىڭ غارى، تۇرار جايى:
ئەي زەلىلى سەن سەگى ئەسھابى كەھف ئولدۇڭ بۇگۈن،
جەئفەرى تەييارى ئىشكى بولدى غارى ئاشقان.
— زەلىلى.

غارى فەنا — پاناھلىنىدىغان غارى، جاي:
خەلق ئۇزرە پەردەئى غەفلەت نەدىندۇر بىلمەدىم،
مەن دەغى غارى فەنادىن ئەمدى بىدار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

غارەت [غارت] (ئە) [كۆپلۈكى: غارات] تالان - تاراج، تالان - تاراج قىلىپ بىرەر نەرسىنى ئېلىپ كەتمەك:
قىلسە كۆز غارەت كۆڭۈلنى، يۈز قىلۇر ئۆرتەرگە جەھد،
زۇلف ئاڭا تەقۋىيە ئەيلەپ جىسىم دالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

غارەت ئەيلەمەك — تالان - تاراج قىلماق:
كۆز ئۇچى بىرلە باقىپ كۆڭلۈمنى غارەت ئەيلەدى،
ئوقى تەگدى باغرىمە قىلدى يارا ئۆلتۈرگىدەك.
— نەۋبەتى.

غارەت ئېلى — تالان - تاراج قىلغۇچىلار:
ئىشق بارىنى غارەت ئەتكەي،
غارەت ئېلىگە ئىشارەت ئەتكەي.
— ئەرشى.

غارەتى دىن قىلماق — دىننى ئاياغ ئاستى قىلماق.

غارەتى شور — ئىشق - مۇھەببەتنى بۇلاڭ - تالان قىلماق:
كۆزۈم جادۇسىدىن كەشمىرى پۇرشور،
ساچمىدىن چىن ئىچىدە غارەتى شور.
— لۇتفى.

غارەتكەر [غارتكەر] (ئە + پ) ئوغرىلىغۇچى، تالان - تاراج قىلغۇچى:
تىكىلمىش كۆزلەرى كۆڭلۈمدە تاڭەت نەقدىن ئەتسەم جەمئ،
ستەبز ئانداغكى غارەتگەرلەر ئەيلەر خانمان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

غارەتگەرى ئىمان — ئىمانغا چاڭ سالغۇچى، ئىمانغا زەرەر (شىكەست) يەتكۈزگۈچى؛ ئىماننى بۇلغىغۇچى:
نە مۇئمىنمەن، نە كاپىرمەن ئىكاۋگە بولۇبان ئاشىق،
كۆزۈڭ غارەتگەرى ئىمان، قاشىڭ مىھرابى ئىمانىم.
— مەشھۇرى.

غارنىشىن [غارنشين] (ئە + پ) غاردا ياشىغۇچى:
ئۆزلەتايىن ھەكىمى غارنىشىن،
ئاڭا تەئبىدىن ئەيلەسە تەلقىن.
— نەۋابى.

غاربى [غارب] (ئە) سۇنۇش، سۇنماق، پاتماق، سۇنغۇچى.
غاربى ئەيلەمەك — پاتۇرماق، سۇندۇرماق.
غاربى بولماق — پاتماق، سۇنماق.

غازە [غازه] (ئە) ئۇپا - ئەڭلىك.
غازە سۇرتمەك — ئۇپا - ئەڭلىك قويماق، سۇرتمەك.
غازە ئۇرماق — ئىز قالدۇرماق.

غازى [غازى] (ئە) غازات قىلغۇچى، ئۇرۇشلاردا غالىب:
يەتتىلەر مىيل ئۆزرە كەلدىلەر بېرى،
ھەم ۋەلى ھەم غازىلەرنىڭ سەرۋەرى.
— زەلىلى.

غازىي [غازى] (ئە) «غازى» غا قاراڭ.
غازىي نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشكەن، غالىب.

غاسىل [غاسل] (ئە) ئۆلۈك يۇيىدىغان، ئۆلۈك يۇيغۇچى.

غاشىيە [غاشيه] (ئە) ئېگەر ئۈستىگە يېپىلىدىغان يوپۇق، يېپىنچا:
شەيخ خاھىي ۋە نەخاھىي ھۆكىم قىلدى ۋە غاشىيەنى ئېگنىگە
سالىپ ئانىڭ جىلاۋىدا باردى. ئەبۇ جەئفەر خىجىل بولۇپ
ئاتدىن تۈشدى.
— نەۋابى.

غافىل [غافل] (ئە) غەپلەتتە قالغان، بىلمەي قالغان؛

خەۋەرسىز:
كېتەر يولۇڭغە نەلازىم كۆزۈڭنى ئاچ غافىل،
نەدۈركى تۇشەئى راھىلىڭ ئاخىرنى قىلغىل ياد.
— شەۋقى.

غافىل بولماق — غەپلەتتە قالماق، بىپەرۋا بولماق:
قىماغىل ئۇمرۇڭنى رازىيۇ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.
— ئابىت.

غافىل قالماق — خەۋەرسىز قالماق، غەپلەتتە قالماق.

غافىل ئولماق — بىخەۋەر قالماق.

غافىلۈەش [غافىل وش] (ئە + پ) ئۆزىنى بىلمەسلىككە سالغۇچى، بىپەرۋا، بىخەۋەر:
ئايتمان شاھىمنى يا ماھىمنى يەتكۈر باشىمە،
ھەم مەھى غافىلۈەشمنى، شاھى ئاگاھىمنى ھەم.
— نەۋايى.

غافىلىي [غافلى] (ئە) غاپىللىق.

غالىب [غالب] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، يەڭگۈچى، غالىب:
ئەگەر مەئشۇق ئېرۈر ئاشىققا جازىب،
بولۇرلار ئەھلى ئىشق ئىشقىغە غالىب.
— خىرقەتى.

غالىب كەلمەك — غەلىبە قازانماق، يەڭمەك، ئۇستۇن كەلمەك.

غالىبى مەھز — مۇتلەق ئارتۇق، ئەۋزەل.

غالىيە [غالىيە] (پ) 1) قاش ۋە چاچقا سۈرتۈش ئۈچۈن مۇشك، ئەنبەردىن ياسالغان خۇشبۇي قارا ماددا:
بۇلبۇلى نەغمەسەنج ئولۇپ كەلمەدى بىر نەسىم گۈل،
تەلبە زەلىلىگە سەھەر غالىيەئى سەبا كېرەك.
— زەلىلى.

2) قارا؛ ھىد:
تۇن ئاقشام تولغانۇپ سۇنبۇل بىكىن زۇلفۇڭدىن ئاھ ئۇر دۇم،
ھەۋانى غالىيە تۇتتى، جەھان مۇشكى خوتەن بولدى.
— سەككاكى.

غالىيەساز [غالىيەساز] (پ) غالىيە (خۇش ھىد) تارقاتقۇچى.

غالىيەساز ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق، خۇشبۇي ھىدلار چاچماق.

غامىز [غامض] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل، نا ئېنىق.

غامىز مەسئەلە — قىيىن مەسىلە، نا ئېنىق مەسىلە، چۈشىنىكسىز مەسىلە.

غايەت [غايت] (ئە) 1) چەك، ئاخىر، چېگرا:
چوڭ ـ كىچىك بۇ ھالى كېلۇرنى بىلۇر، ۋەلى ـ ئارمان ـ ئارزۇسىغا يوق ھەددى غايەتى.
— سەبۇرى.

2) جۈدا، غايەت، ناھايىتى:
غايەتى بىلمەسلىكىندىن مۇددەئى كافىر بولۇر،
گەرسۇجۇد ئەيلەر ئاتايى سىزگە ھەق نۇرىن كۆرۈپ.
— ئاتايى.

غايەتسىز [غايت سىز] چەكسىز، چېگراسىز:
شامى ھىجرانىكى، غايەتسىز ئېرۇر تىيرەلىغى،
ئەدەم ئىقلىمىغە ئول كەلدى سەۋادى ئەئزەم.
— نەۋايى.

غايەتلىغ [غايت لىغ] چېگراسى بار، چەكلىك:
ئول جۇملەدىن مەئشۇق ھۇسن ۋە جەمالىنىڭ بىنھايەتلىغى
ۋە نازۇ ئىستىغناسىنىڭ بىھەددۇ غايەتلىغى.
— نەۋايى.

غايىب [غايب] (ئە) 1) يوق، كۆرۈنمەيدىغان، مەۋجۇت ئەمەس.
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلۈنى شاد ئەيلەرمەن.
— موللا سالىھ.

2) كىلەچەك:
ماڭا ئۆز غايىبىمدىن بىر نىشان ئەت،
دىسەڭكىم، ھەجردىن ئۆلمەي، رەۋان ئەت.
— نەۋايى.

غايىب ئەيلەمەك — يوقاتماق، (جاندىن) ئايرىماق؛ مەھرۇم قىلماق.

غايىب قىلماق — «غايىب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غايىبانە [غايبانە] (ئە + پ) چەتتىن، سىرتتىن، كۆرمەي تۇرۇپ:
بولۇپ ئاشىق ئانىڭغە غايىبانە،
ئۆزى قالدى كۆڭۈل بولدى رەۋانە.
— ناقىس

غەباۋەت [غباوت] (ئە) ئەقىلسىزلىك، كالتە پەملىك، تەنتەكلىك:
ئولكى ئۆزىن بىگەنگەي زىھى غەباۋەت ۋە ئولكى ئۆز سۆزىن بىگەنگەي، زىھى شەقاۋەت!
— نەۋايى.

غەبرا [غبرا] (ئە) يەر، زېمىن، تۇپراق:
نەدىن گەردۇن ئېرۇر سەرگەشتەئى ئىشقىڭ قەرار تاپماي،
نەدىن بىخۇد ياتار شەۋقىڭدە، مەينى ئىچمەيىن غەبرا.
— مەشھۇرى.

غەبغەب [غبغب] (ئە) ئېڭەك، ساقاق، زاڭاق:
يېڭى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھەلقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،

نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۆزە خالۇ خەتلىك.
— ئەرشى.

سىيم تەن لەئلى لەبۇ پىستە دەھان دۇردانە،
مەھجەبىن غەبغەبى چىن غۇنچەئى خەندان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

غەبن [غبن] (ئە) ھىيلە ـ مىكىر، ئالدام:
ئەينى شەرئىمەت بارى غەبنى بەلا،
تۇزلۇك ئىلە ھەرخەتى ئانىلىك خەتا.
— نەۋائى.

غەددار [غدار] (ئە) 1) ھىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى، خىيانەتچى، نەيرەڭۋاز، مېھرىسىز، ۋاپاسىز، رەھىمسىز، زالىم:
ئەي بۇرادەر بۇ جەھان غەددارىدۇر،
گويىيا بىر ئەۋرەتى مەككارىدۇر.
— خەراباتى.

2) خائىن، خائىنلىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان:
بەل ئاڭا يوق ئىبرىدى تۇش ھەم كۇننىلىك خىشتى غەددار سىپاھى
تۇننىلىك زەنگىشتار چېرىكى شەبىخۇنىدىن فارىغ...

غەددار فەلەك — رەھىمسىز، زالىم پەلەك:
ئەي ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەج رەفتار فەلەك،
ئۇزدى بۇ غۇنچەمنى كۆردى بىۋەفا غەددار فەلەك.
— مۇللا سالىھ.

غەددار قەدەم — زالىم، رەھىمسىز تەقدىر.

غەدر [غدر] (ئە) 1) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ. 2) بىۋاپالىق، زالىملىق، رەھىمسىزلىك. 3) خائىنلىق، خىيانەت.

غەدر ئەھلى — خىيانەت قىلغۇچى كىشىلەر، زالىملار، رەھىمسىز كىشىلەر.

غەدرۇ بىداد — خىيانەت ۋە رەھىمسىزلىك.

غەدركەش [غدركيش] (ئە + پ) خىيانەتچى، ئالدامچى؛ ۋاپاسىز:
شەھر تىھى سەۋداگەرى غەدركەش، ئۆزىغە سۇد ۋە مۇسۇلماڭلارغە قەھەت ئەندىش.
— نەۋائى.

غەدۇد [غدود] (ئە) ئىللەت، مەرەز؛ يامان:
يوقدۇر بۇ خىلقەتدە قۇسۇرۇ غەدۇد،
قۇدرەت ئىلكىدە قىلىپ تار ـ پۇد.
— زەلىلى.

غەدىر [غدير] (ئە) كۆل، تۇرغۇن سۇ.

غەدىرى ۋەھشەتئەنگىز — دەھشەتلىك دېڭىز، قورقۇنچلۇق دېڭىز.

غەرابەت [غرابت] (ئە) 1) ئاجايىپلىق، قىزىقلىق، نادىرلىق، غەلىتىلىك:
غەرابەت مۇندا بىھەددۇ نىھايەت،
تاپىلماي بۇل ئەجەب سەنئەتقە غايەت.
— نەۋائى.

2) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق.

غەرامەت [غرامت] (ئە) پۇشايمانلىق، ئازاب، قىيناق.
غەرامەت يەتمەك — ئازاب يەتمەك، قىينىچىلىق كەلمەك.

غەرايىب [غرايب] (ئە) ئاجايىپ، ھەيران قالارلىق؛ قىزىق نەرسىلەر، قىزىقچىلىقلار:
بۇ رەڭ داخىللىغىن تەئسىرىن ئاڭلاپ،
غەرايىبكىم بولۇرلار ئاڭا شاغىل.
— ئەرشى.

غارايىب كۆرۈنمەك — قىزىق، ئاجايىپ، يېگانە بولۇپ كۆرۈنمەك:
قويۇپ ئېردىم ئاندا باشىم قىبلەغە،
غەرايىب كۆرۈندى ئوشۇل سىفلەغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرەز [غرض] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغراز] 1) مەقسەت، نىيەت، مۇددىئا:
غەرەز بۇ شەمئىنى ئۆيگە يارۇتسا،
بىرى ـ بىرسى بىلەن كۆڭلىن ئاۋۇتسا.
— خىرقەتى.

2) يوشۇرۇن (مەخپىي) دۇشمەنلىك.

غەرەزئامىز [غرض آميز] (ئە + پ) غەرەزلىك، باشقا بىر مەقسەتنى كۆزلىگەن؛ غەرەز ئارىلاشقان:
بارچە كەلىماتى ھىيلەتئەنگىز ۋە مەجمۇئ ھەرەكاتى غەرەزئامىز.
— نەۋائى.

غەرەزگو [غرض كو] (ئە + پ) غەرەز بىلەن سۆز ئېيتقۇچى، ئەسلى مەقسىتىنى يوشۇرۇپ گەپ سورىغۇچى، غەرەزگۇي:
ئەي نەۋائى، ۋاقىف ئول ھالىڭغا كىم يار ئاللىدە،
بىس، فەراۋاندۇر غەرەزگو ئەسرۇ پەراندۇر غەرەز.
— نەۋائى.

غەرەۋ [غرو] (پ) 1) قەلەم ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان قومۇش، خەت يېزىش ئۇچۇن قەلەم قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان قومۇش. 2) ۋارقىراش، جار سېلىش، ناله، پەرياد، «غەرەۋ» گە قارالسۇن:
كىرىپ شەھەر ئىچىگە سالايىن غەرەۋ،
بولۇر ئابرۇ كەلسە ئىستەپ بىرەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرباش [غرباش] تارغاق، «غەرۋاش» قا قارالسۇن.

غەربال [غربال] (ئە) غەلۋىر؛ ئەلگەك:
سايىسلىغىغە زۇھەل ئۇرۇپ فال،
گەز دەستە بىلە قولىدا غەربال.
— نەۋايى.

غەررا [غرا] (ئە) پارلاق؛ جۇشقۇن؛ يارقىن، يېقىملىق:
ئايدى رەۋان قەسىدەنى غەررا قىلىپ بۇ كۇن،
ئېلتكىل ئانىڭ قاتىنەكىم ئول دەھر مەفخەرى.
— سەيفى سەرايى.

غەررا قەسىدىلەر — پارلاق ۋە جۇشقۇن قەسىدىلەر.
غەررا نەزم — يارقىن، جۇشقۇن شېئىر.

غەرران [غران] (پ) ھۆركىرىمەك، گۇرۇلدىمەك، خىرس قىلماق:
تەرىد ئەتكەچ بىلە كۆرگۈزدى جەۋلان،
تېبىندى ھوي ئېتىپ چۇن شىرى غەرران.
— لۇتفى.

غەررە [غرە] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ (بىرەر بىھۇدە نەرسىگە ئارتۇقچە بېرىلىش ئارقىسىدا) ئالدىنىش، ئالدىنىپ قېلىش:
بولماغىل مەشھۇرى غەررە گەرتاپارسەن ئىزىزۇ جاھ،
تەخت ـ بەخت بىلەن قىلۇركىم ئاقىبەت سۇلتان ۋىداھ.
— مەشھۇرى.

غەرق [غرق] (ئە) غەرق بولۇش، سۇدا ئېقىش، غەرق بولغان، سۇدا ئاققان:
بولۇپ غەرق گويا بەلا بەھرىغە،
ياقىن ئېردى بىشە فەرەڭ شەھرىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرق ئاب ئەتمەك — سۇغا چۆكتۇرمەك، پاتۇرماق:
ئانىڭ ئىشقى خەراب ئەتتى، يۇرەك ـ باغرىم كەباب ئەتتى،
كۆزۇمنى غەرق ئاب ئەتتى، ياشىمدا بولدى سىر ئاشكار.
— نەۋبەتى.

غەرق ئەيلەمەك — كۆيۈپ كۇل بولماق؛ كۆيدۇرمەك؛ چۆكتۇرمەك، پاتۇرماق.

غەرق ئولماق — پېتىپ كەتمەك، چۆممەك، چۆكمەك:
بىھۇدە غەۋغاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.
— موللا سالېھ.

غەرقى لۇججەئى نۇر — نۇر دەرياسىغا چۆممەك.
غەرقى ھەۋا — ھاۋاغا غەرق بولۇپ؛ ھاۋغا غەرق بولغان؛ ھاۋغا غەرق بولماق.

غەرقاب [غرقاب] (ئە + پ) 1) سۇغا پاتقان، سۇدا ھالاك بولغان؛ غەرق بولغان. 2) گىرداب:
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۇم ياشى بىلەن غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەلىلى.
شەيخ دەستۇرلىككە قولىن ئۇزاتدى، ئىلكىن تۇتۇپ چەكتى
بەھر ساھىلىغە ۋە مەھلەكە غەرقابىدىن سۇدرەدى ئەمن مەنزىلىغە.
— نەۋايى.

غەرقە [غرقە] (ئە) پېتىپ كەتكەن، چۆكۈپ كەتكەن:
گەر قىلماساڭ غەرقەئى دەريايى شەپائەت،
مەشھۇر ھەزىن ئۆلگۈسىدۇر تەشنە سەراپا.
— مەشھۇرى.

غەرقەئى خۇناب ئولماق — قانغا پېتىپ كەتمەك.

غەرۋاش [غرواش] «غەرباش» قا قارالسۇن:
جەۋلەھە غەرۋاشىدا ئاھاردەك،
يوقكى زەغەن پەررىدە مۇردارەك.
— نەۋايى.

غەرىب [غريب] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇرەبا] 1) بىچارە، ناتىۋان؛ ھالسىز، ئىگە ـ چاقسىز؛ خارلانغان، ئاياغ ئاستى قىلىنغان:
چەرخ ئۆزە خۇرشىددەك بار مەن جەھان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا ھەمرازلىق.
— ئەرشى.
رەھمىسى كەلمەس غەرىبنىڭ ئاھىغە،
كىرگەلى قويماس رەقىب دەرگاھىغە.
— غەيرەتى.
2) ئاجايىپ، قىزىق، تەئەججۇپلىنەرلىك، ھەيران قالارلىق نەرسە:
ۋە غەرىبدۇركىم، زاھىر ئۇلۇمنىڭ تەكمىلى ۋەقتىدە نېچە
ئىش ئالارغا مۇيەسسەر بولۇپدۇركىم، بۇ ئۇممەتدە ئۆتكەن
ئەكابىر ۋە ساھىب كەمالەردىن ھېچ قايسىغا ۋاقېئ بولغانى
زاھىر ئەمەس.
— نەۋايى.
3) ئەۋزەل، ئۇلۇغ؛ بەختىيار:
بۇكى كەلامۇللاھ ئاڭادۇر نەسىب،
كىم يوق ئاڭا مۇئجىزە ئاندىن غەرىب.
— نەۋايى.

غەرىب ئاسار — ئاجايىپ نىشانلار.
غەرىب ئەل — مۇساپىرلار، بىچارىلەر:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسم ـ ئايىنلارى،
غەرىب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەرىب ماۋانىلىق — ئاجايىپ مەنىلىك.
غەرىب مىسال — مۇساپىرغا ئوخشاش، مۇساپىركەبى.
غەرىب ھال — ئاجايىپ ئەھۋال، ھەيران قالىدىغان

ئەھۋال.

غەرىب ھالەت — «غەرىب ھال» غا قارالسۇن.

غەرىب ئۇمۇر — ياخشى، ئاجايىپ ئىشلار، قىزىق، ئاجايىپ ۋەقەلەر.

غەرىبى مۇستەمەند — غېرىب، مۇساپىر بىچارىلەر:

غەرىبى مۇستەمەندىدىن بىھەمدىللاھ يىراقماسدۇر،
غەمۇ دەردىدىن ئۆلدۈم ئول پەرى ھەلمغە باقماسدۇر.

— قەلەندەر.

غەرىبانە [غريبانه] (ئە + پ) غېرىبلارچە؛ غېرىبلىق بىلەن؛ «غەرىب» كە قارالسۇن.

غەرىب ئەندام [غريب اندام] (ئە + پ) ئاجايىپ - غارايىپ بەدەن، بوي:

تۇش كۆرەر ھېچ شەكسىزىن ئول شام،
كى ئىكى سۇرەتى غەرىب ئەندام.

— نەۋائى.

غەرىبخانە [غريب خانه] (ئە + پ) 1) مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، غېرىبلار ئۆيى. 2) ئاجايىپخانا، مۇزېي. 3) دۇنيا.

غەرىبلىغ [غريب ليغ] 1) بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق؛ مۇساپىرلىق، غۇربەتتە قالغانلىق. 2) ئاجايىپلىق، ھەيران قالارلىق.

غەرىبنەۋاز [غريب نواز] (ئە + پ) غېرىبپەرۋەر، مۇساپىرپەرۋەر:

ۋە غەرىبنەۋاز ئەھلى جاھلەر سەرمايەئى جاھۇ جالالىن غەرىب-
لەر سەرۋەقىتغە بەردەۋام تۇتسۇن.

— نەۋائى.

غەرىبىستان [غريبستان] (ئە + پ) غېرىبلار تۇرىدىغان جاي، مۇساپىرخانا، غېرىبخانا، «غەرىبخانە» گە قارالسۇن.

غەرىبىستان ئەھلى — غېرىبلار، مۇساپىرلار.

غەرىزە [غريزه] (ئە) تەبىئەت، خۇلق، مىجەز، خاراكتېر.

غەرىزە ھەرارەت — تەبئىي ھارارەت.

غەرىزى [غريزى] (ئە) تەبئىي؛ تۇغما.

غەرىزى ھەرارەت — ئىنسان ۋە ھايۋاندا نەپەس ئېلىشتىن پەيدا بولغان ئىچكى ھارارەت.

غەرىق [غريق] (ئە) غەرق بولغان، سۇدا ئېقىپ ھالاك بولغان؛ پاتقان، چۆمگەن: «غەرق» كە قارالسۇن:

دېبان غەرىق بولدى بۇلبۇل كۆز ياشىغە،
نىچۈك بارغۇم گۈلى قەھقەھ قاشىغە.

— خىرقەتى.

غەرىق ئەيلەمەك — پاتۇرماق، غەرق قىلماق.

غەرىن [غرين] (پ) ئورمان، توقاي.

غەرىۋ [غريو] (پ) ۋارقىراش، جار سېلىش، ناله، پەرياد، «غەرەۋ» گە قارالسۇن.

غەزا [غزا] (ئە) دىنىي ئۇرۇش.

غەزا مەيدانى — جەڭ مەيدانى، جەڭگاھ.

غەزات [غزات] (ئە) «غەزا» غا قارالسۇن:

نەفس كافىرنى غەزات ئەيلەرگە بىر سۇلتان كېرەك،
كىم ئەمەس دادىنى بەرمەكلىككە ئازى خان كېرەك.

— زەلىلى.

غەزال [غزال] (ئە) كېيىك، ئاھۇ.

غەزالى چابۇكخېز — چاققان، چاپقۇر كېيىك.

غەزالى مۇشكبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قارالسۇن.

غەزالى مۇشكىن — مۇشكىن كېيىك؛ مۇشك ھىدى بەرگۈچى كېيىك، تىبەت كېيىكى.

غەزالى مۇشكىنبو — «غەزالى مۇشكىن» گە قارالسۇن.

غەزلان [غزلان] (ئە + پ) كېيىكلەر، «غەزال» نىڭ كۆپلۈكى.

چۆرەلەرى كۆھ، بەيابانى دەشت،
جۇش قىلۇر تۇرفە غەزالانى دەشت.

— زەلىلى.

سۇرمەئى سۇنبۇل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزالانى خوتەن كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

غەزالە [غزاله] (ئە) 1) چىشى كېيىك، چىشى ئاھۇ. 2) ئاپتاپ، نۇر (قۇياش نۇرى):

خەتتىڭ ئارا ئۇزارىڭ سەبزە ئىچىندە لالە،
ئول چەشمە پۇر خۇمارىڭ لالەداغى غەزالە.

— بابىر.

غەزالە كىردار — ئاھۇ كۆرۈنۈشلۈك، كېيىكتەك.

غەزالەئى چىن — چىن كېيىكى.

غەزەب [غضب] (ئە) قەھر، غەزەپ؛ ئاچچىق؛ «غەزابات» قا قارالسۇن:

قىلىپدۇر بۇ ئىشنى ئاتامغە خەبەر،
غەزەب ئوتى ئانداغ ئۇرۇپدۇر شەرەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزەبات [غضبات] (ئە) غەزەپلەر، «غەزەب» نىڭ كۆپلۈكى.

غەزەبرىز [غضب ريز] (ئە + پ) ئاچچىقلىنىش، غەزەپ چېچىش، قەھر - غەزەپكە كېلىش:

جان قەسدى ئېتەر كىمسە غەزەبرىزلىگى،
ئەلقىسسە كىشىنى ئۆلتۈرۇر تېزلىگى.

— نەۋائى.

غەزەبناك [غضبناک] (ئە + پ) قەھرلىك، غەزەپلىك، غەزەپلەنگەن؛ قىزىشقان:
بولۇپ فەرھاد ئول سۆزدىن تەرەبناك،
كۆلۈپ دېدىكى: ئەي شاھى غەزەبناك.
— نەۋايى.

غەزەل [غزل] (ئە) [كۆپلۈكى: غەزەلىيات] بەيىت، شېئىر، غەزەل:
ھەجرىدە مەن ئوقۇپ غەزەل راك ئىلە مۇختەلىف نەئىن،
بەلكى نەۋادا قىچقىرىپ خەلق ئارا بىنەۋا بولاي.
— موللا سالىھ

لەبى پەيماندىن تۆكتى ئەسەلنى،
ئوقۇپ گۈل فۇرقەتىدە بۇ غەزەلنى.
— خىرقەتى.

غەزەل تەرزى — شېئىرىيەت.
غەزەل تەسنىف قىلماق — غەزەل ئېيتماق؛ لىرىك شېئىر ياراتماق.

غەزەلخان [غزل خوان] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى:
چەمەندە بۇلبۇلۇ قۇمرى غەزەلخان،
تۈزۈپ دۇرراج كەكلىك تۈرلۈك ئەلھان.
— لۇتفى.

بەيت ئوقۇپ شۇدەم بولدى غەزەلخان،
ئۆلۈك تەنگە نەۋاسى كىرگۈزۈر جان.
— خىرقەتى.

غەزەلسەرا [غزل سرا] (ئە + پ) غەزەل، شېئىر ئېيتقۇچى، شائىر:
چەك بىرلە تەرەبفىزا داغى ئول،
نەغمە بىرلە غەزەلسەرا داغى ئول.
— نەۋايى.

غەزەلسەراي [غزل سراي] (ئە + پ) «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن.

غەزەلگۈي [غزل كوي] (ئە + پ) غەزەل ئېيتقۇچى، غەزەل ئىجاد قىلغۇچى، شائىر، «غەزەلسەرا» غا قارالسۇن:
غەزەلگۈي ئەكابىر ۋە شۇئەرا ئاللىدە مۇنداق مۇقەررەردۇر-
كى، غەزەل تەۋرىغە شەيخ مۇختەر ئىدۇرلەر.
— نەۋايى.

غەزەلىيات [غزليات] (ئە) «غەزەل» گە قارالسۇن:
يەنە بىرى بۇكىم، ھەر ھەرف غەزەلىياتى ئول پۈتكەن غەزەل
بىرلە،
غەزەللەر ئاراسىدا ئۇسلۇب خاسىيەتىدىن رىئايەت قىلمايىن
تۇرۇرلار،...
— قىدىرخان يەركەندى.

غەزەنفەر [غضنفر] (ئە) شىر، ئارسلان:
دېدىكى بۇ تۇرغان بۇرادەرلەرىم،
جەفا بىشەسىدە غەزەنفەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەزل [غزل] (ئە) ئېگىرىلگەن، ئېگىرىپ تەييارلانغان يىپ.

غەزلفۇروش [غزل فروش] (ئە + پ) ئېگىرىلگەن يىپ ساتقۇچى.

غەزلفۇروشلۇق دوكانى — ئېگىرىپ تەخ قىلىنغان يىپ ساتىدىغان دۇكان.

غەزۇ [غزو] (ئە) دىنىي ئۇرۇش، «غەزا» غا قارالسۇن.
غەزۇ مەسافى — جەڭ مەيدانى.

غەزۋە [غزوه] (ئە) غازات، ئۇرۇش:
ۋە ھەزرەتى رىسالەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇتەبەئەتـ-
غەكسىم ئۇھۇد غەزۋەسىدە مۇبارەك تىشلەرى شەھىد بولۇپ
ئېردى.
— نەۋايى.

غەسسال [غسال] (ئە) يۇيغۇچى، ئۆلۈك يۇيىدىغان كىشى:
ھەردىرەمكى تۇگۈپ، غەسسالدىن ئۆزگە كىشى ئاچماق
مەھال،
ھەر سىيكىم كۆمۈپ، تۇفراغدىن ئۆزگە بىراۋ ئانى يېمەككە
يوق ئېھتىمال.
— نەۋايى.

غەسسانىي [غسانى] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ غەسسان قەبىلىسىگە مەنسۇپ، غەسسانلىق.

غەسل [غسل] (ئە) يۇيۇش؛ يۇيۇنۇش؛ غۇسل، «غۇسل» غا قارالسۇن.

غەش [غش] (ئە) غەم، ھەسرەت؛ كۆڭۈلدىكى ناخۇشلۇق، غەشلىك:
تارىپ تۇخمى كىننى بولۇپ يەنە غەش،
مېنى ئۆلتۈرەرگە قىلىپدۇر كەڭەش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) بىھوشلۇق، ھوشسىزلىق، ھوشسىزلىنىش:
كۈن - تۈن بەزم ئىچرە ئول ئىككى سىتەمكەش،
يىقىلدىلەر تەنەئىئۇمدىن قىلىپ غەش.
— نەۋايى.

3) ئارىلاشتۇرۇش، قوشۇش (مەيگە سۇ قوشۇش، ساپ ئالـ-تۇنغا باشقا مېتال قوشۇش)؛ خىيانەت، ئالداش، ھىيلە قىلىش:
دەۋر ئەھلىدە يوق سافكى، ئانىڭ غەشى يوقتۇر،
جۇز ساقىي دەۋر ئىلگىدە سافىي مەي بىغەش.
— نەۋايى.

4) بۇلغانغان، ئىپلاس:
سۈرەتى دەرۋىشۇەش ۋە مەئنىسى سەراسەر غەش.
— نەۋايى.

غەشلىغ [غش ليغ] نۇقسان، كەمچىلىك، ئارىلاشما.

غەشلىق [غش ليق] «غەشلىغ» كە قارالسۇن.

غەشىي [غشى] (ئە) كۆڭۈل ئېزىش، ئۆزىدىن كېتىش، هوشىدىن كېتىش.

غەشىي قىلماق — كۆڭۈل ئازماق، ئۆزىدىن كەتمەك.

غەشيان [غشيان] (ئە) «غەشىي» گە قارالسۇن:
سۈپۈر كۆڭلۈڭ ئۆيىدىن خارۇ خەسنى،
كۆڭۈل غەشيان بولۇر، كەتكۈز مەگەسنى.
— خىرقەتى.

غەففار [غفار] (ئە) كەچۈرگۈچى؛ شەپقەت قىلغۇچى (تەڭرىنىڭ سۈپىتى):
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزابى يەتسەلەر،
رەهىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

غەففارۇل ـ زۇنۇب — گۇناهدىن ئۆتكۈچى:
يەنە ئاسىيغە غەففارۇل ـ زۇنۇبسەن،
كەرە كۆڭلۈمغە كەششافۇل ـ قۇلۇبسەن.
— خەراباتى.

غەفلەت [غفلت] (ئە) هوشيارسىزلىق، هەر نەرسىگە بىپەرۋا قاراش، بىخۇدلۇق:
غەفلەت ئىلە هەر زەمان يادىڭنى قىلماي، قىل بۇدەم،
تارتقان ئىشقى مەجازى ئىچرە ئاهىمنى كەرەم.
— ئەرشى

غەفلەت ئايىن — غەپلەتتە قالغان، بىپەرۋا.
غەفلەت دامى قويماق — غەپلەت تۇزىقىغا چۈشمەك؛ غەپلەت تۇزىقى قويماق.
غەفلەت ئۇيقۇسى — سەگەكلىكنى يوقاتقۇچى ئۇيقۇ، بىخۇدلۇق ئۇيقۇسى.
غەفلەت ئېلى — بىپەرۋا، بىخۇد كىشىلەر:
غەفلەت ئېلىنى بۇ ئىسيان بىلە يەر يۈتقاي ئىدى،
بىر نەپس مەردۇ خۇدانىڭكى نامازى بولماسا.
— زەلىلى.

غەفلەتى دۇنيا — بىخۇدلۇق دۇنياسى:
كۆزۈمنى ئاچغالى قويماس مېنى بۇ غەفلەتى دۇنيا،
بولۇرمەن لايىقى خىزمەت ئەگەر تائەت سەهەر قىلسام.
— قەلەندەر.

غەفلەتپەرەست [غفلت پرست] (ئە + پ) غەپلەتتە قالغان، خەۋەرسىز، بىلمەي قالغان:
كى، نە تىلەپ فەهم ئەتتىم ئانى، نە مەست،
خۇد ئېرمەس يەنە تىغلى غەفلەتپەرەست.
— نەۋايى.

غەفۇر [غفور] (ئە) كەچۈرگۈچى، مەغپىرەت قىلغۇچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
بۇلبۇل باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامدىن جام ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

مېنى سۇغە ئاتتى بۇرادەرلەرىم،
كەرەم ئەيلەدى ئول غەفۇرۇ رەهىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلال [غلال] (ئە) «غۇل» غا قارالسۇن:
تۇتۇپ ئۇشبۇ چاڭ موزىنى دەرمەهال،
ئاياققا سالدى كىشەن، قولغا غەلال.
— موللا بىلال.

غەلەبات [غلبات] (ئە) غەلىبە، زەپەر، غالىبلىق، ئۇستۇنلۈك.
غەلەباتى غەزەبات — غەزەپنىڭ ئۇستۇن كېلىشى.
غەلەباتى ۋەقت — (نەپسى) غالىب كەلگەن ۋاقىت.

غەلەبە [غلبه] (ئە) غەلىبە، زەپەر:
هەركىم شەيتانىي ۋەساۋىس ۋە نەفسانىي مەۋاجىز غەلەبەسىدىن دەلىل تىلەمەككە زەلىل ۋە بۇرهان ئىستەمەككە ئەلىل بولسا، ئالار كۇنەشىدىن رەۋشەنراق مۇئجىزە بابىدا بەيزا كۆرگۈزگەيلەر.
— نەۋايى.

غەلەت [غلط] (ئە) [كۆپلۈكى: غەللات / ئەغلات] يېڭىلىش؛ خاتا، ناتوغرا، يالغان:
باش ـ ئاياغمىدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسا خەت،
ئول خەتى مەۋهۇمدەك باشىدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

ئارغۇماق ئاتلارغا مىنگەن خەلقە ئىشان نام ئىلە،
دام تەزۋىر مىكر ئەيلەپ ياخشى ئەتۋارلىق غەلەت.
— شەۋقى.

غەلەت بىيمى — يېڭىلىش خەۋپى، خاتا قىلىش ۋەهىمىسى.
غەلەتگە سالماق — يېڭىلىشتۇرمەك، خاتالاشتۇرماق.
غەلەت قىلماق — خاتا يازماق، يېڭىلىشمەك.
غەلەت نەما — خاتا قىلغۇچى، يېڭىلگۈچى.

غەلەيان [غليان] (ئە) قاينىش، كۆتۈرۈلۈش؛ هاياجان؛ غەلىيان:
بەهرامنىڭ ئىشق توفانى تۇغيانىدىن بىخەبەد ۋە مەي ئوتى هەرارەتى غەلەيانىدىن بىخۇد بولغانى...
— نەۋايى.

غەلبار [غلبار] (ئە) «غەربال» غا قارالسۇن.
كى غەلبارغە ئالسىپ ئانى تاسقاغىل،
نە قالسا ئانى توبرەغە تاشلاغىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەلبىر [غلبير] (ئە) «غەربال» غا قارالسۇن.

غەلتان [غلتان] (پ) يۇمىلاق، يۇمىلىغۇچى:
بۇ ياش قەترەلىرىن كۆر يۈزۈم ئۈزە غەلتان،
مۇنىڭ بىكىن يۈرمەس ھېچ قەلەكدە سەييارە.
— سەككاكى.

تىشلارىن يادىدا ھەردەم دۇررى غەلتان يىغلادىم،
بولماغاي ئىشقىڭدا مۇنداغ چەشىم خۇنبارى يەنە.
— ئەرشى.

غەلتان ئەيلەمەك — يۇمىلاتماق.
غەلتان بارماق — يۇمىلىماق، ئاقماق (كۆز يېشى).

غەلىز [غليظ] (ئە) قويۇق، قېلىن؛ قوپال:
ئىلىم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

خۇن جىگەردىن تاپتىڭ كەيفى شەراب غەلىز،
داغ دىلى سىنەدىن بۇيى كەباب غەلىز.
— زەلىلى.

غەم [غم] (ئە) [كۆپلۈكى: غۇمۇم] 1) قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم، تەشۋىش، كۈلپەت، غەم:
غەمدە سارۇلغان تەنىم گەردىن كۆرۈپ شاشماس كۆزىن،
تۇغ كۆرۈپ ئانداغ كىيىكلەرىكىم تىكىرقاپ قاراشۇر.
— ئەرشى.

2) ئىشق، مۇھەببەت:
بۇل ھەۋەسلەر غەمىنى ئەيلەپ كېلىڭ ئەھبابكىم،
تەلمۈرۈپ ئوتروسىدا ئانىڭ تۇرالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

غەم ئەھلى — دەردلىكلەر، دەردمەنلەر، ئاشىقلار.
غەم خەيلى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر توپى:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قېلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

غەم خىرقەسى — غەمكىنلەر، دەردمەنلەر جەندىسى:
فىتنە ئەھكامىن سورۇرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

غەم دەشتى — ھېسابسىز قايغۇ ـ ئەلەم، غەم تەشۋىشى:
نى ئاسىغ ئوتلۇغ كۆڭۈلدىن مۇنچە ئۆرلەمەك تۇتۇن،
مۇنچە سورۇلماق نېدۇر غەم دەشتىدە گويا قۇيۇن.
— ئەرشى.

غەم دۇدى — قىيىنچىلىق، غەم تەشۋىشى، ئەلەمى.
غەم رەختى — قايغۇ ـ ئەلەم كىيىم ـ كېچەكى:
ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۇز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.
— خىرقەتى.

غەم سەيلى — غەم ـ قايغۇ يىغىسى:
كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلى شەرھى ماجرا تۇتساڭ.
— سەبۇرى.

غەم شامى — غەم قاراڭغۇلۇقى.
غەم شۇئلەسى — غەم ـ ئەلەم شولىسى؛ قايغۇنىڭ زورىيىشى.
غەم فەرسۇد — غەمدە يانجىلغان، قايغۇدا ئېزىلگەن.
غەم قىلىچى — غەم ـ قايغۇ زەربىسى، دەردى:
فىراقى ئوتىدا كۆيدۈم تۈگەندىم،
ئايىردى غەم قىلىچى بەندى ـ بەندىم.
— خىرقەتى.

غەم كۇنجى — غەم بۇلۇڭى:
غەم كۇنجىدە ھىجران تۇنى مەن يىغلاماقىم قان،
چۇن بەرق يانىپ ۋەئدەئى يالغانىڭ ئۇچۇندۇر.
— گۇمنام.

غەم كىشۋەرى — قايغۇ مەملىكىتى، ھېسابسىز غەم ـ ئەلەملەر.
غەم مۇرغى — ھەددىدىن ئاشقان غەم ـ قايغۇ:
قىلىپ گۇل خارى جىسمىن مىسلى گۇلشەن،
تېشىپ غەم مۇرغىنغە ھەر يەردە رەۋزەن.
— خىرقەتى.

غەم ئوتى — غەم ـ قايغۇ، ھىجران ئوتى.
غەم ئۆزەغەم — غەم ئۇستىگە غەم؛ ناھايىتى غەمكىن.
غەم ئۆزرەغەم — «غەم ئۆزەغەم» گە قارالسۇن:
مېنىڭ جانىمدا بىل غەم ئۆزرە غەمدۇر،
مېنىڭكى ئاھۇ نالىم دەمبەدەمدۇر.
— خىرقەتى.

غەم ئېلى — دەردمەنلەر؛ ئاشىقلار:
ئىشق ئېلىنىڭ ئاھىدىن ئول سەرۇ قەد خەم بولماسۇن،
غەم ئېلىدىن ئول مۇئەنبەر زۇلفى دەرھەم بولماسۇن.
— بابىر.

غەم ئىچىن يارماق — 1) غەملىك، تەشۋىشلىك بولماق؛ 2) شىكايەت قىلماق.
غەمى ھىجران — ئايرىلىش، ھىجران قايغۇسى، جۇدالىق ئەلىمى:
قاچار ئاندىن فىراقۇ مېھنەتۇ دەردى غەمى ھىجران،

كىشكىم ئىشق ئوقىغە سىنەيۇ جانىن سۈفەر قىلدى.
— قەلەندەر.

غەمى ئىشتىياق — غەم ـ قايغۇلۇق سېغىنىش:
ئىشىم قىلدى مۇشكۈل غەمى ئىشتىياق،
ماڭا غالىب ئولدى ھۇجۇمى فىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئاباد [غم آباد] (ئە + پ) غەملىك، غەمگە باي، غەمگە تولغان:
مەدرەسە كۈنجىنى غەم ئاباد ئېتىپ،
تاڭدىن ئاقشامغىچە فەرياد ئېتىپ.
— نەۋائى.

غەم ئەفرۇز [غم افروز] (ئە + پ) غەم ـ غۇسسىنى يايغۇچى، غەم ۋە ھەسرەتنى تارقاتقۇچى.

غەم ئەندۇد [غم اندود] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق.

غەم ئەندۇز [غم اندوز] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، دەردلىك، ئەلەملىك:
قەزارا خاجەنىڭ جۇفتى بۇ غەم ئەندۇز سۆزنى ئاڭلاپ ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنى ۋە يەنە بىر مەلىكە شىكارغە چىقىپ ئول بىشەدە خاجەنى كۆرۈپ ئۆز جايىغە يەتكۈزۈپ دەئۋا قىلغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەم ئەنگىز [غم انگیز] (ئە + پ) غەم قوزغاتقۇچى، غەم سالغۇچى، قايغۇغا سالغۇچى:
مېنى ھىجراندا ئۆكەر خەلق ۋە لېكىن ئاجىز،
زار كۆڭلۈمگە ئېرۇر بادە غەم ئەنگىز يەنە.
— نەۋائى.

غەمپەرۋەر [غم پرور] (ئە + پ) «غەم پەرۋەرد» گە قارالسۇن:
غەمىدىن ئايرو ئىمانكىم، تۇتمىش،
ئۇنىس بۇ خاتىرى غەمپەرۋەر ئاڭا.
— نەۋائى.

غەمپەرۋەرد [غم پرورد] (ئە + پ) غەم ئىچىدە ئۆسكەن، دائىم غەم ئىچىدە يۈرگەن، ئۆمرى غەم بىلەن ئۆتكەن.

غەمخار [غم خوار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان؛ غەم يېگۈچى؛ غەمكىن:
غەرەز ئولكىم سۇئاللاھدىن كۆڭۈل ئۈز،
كى چىز ئول يوقتۇرۇر بىر يار غەمخار.
— ئەرشى.

غەمخارى ھەق — ئادىل غەمخور:
پادشاھا قىلماغىل مۇھتاج خەلق،
سەندىن ئۆزگە يوق ماڭا غەمخارى ھەق.
— خەراباتى.

غەمخار [غم خوار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان؛ غەم يېگۈچى؛ غەمكىن:
غەرەز ئولكىم سۇئاللاھدىن كۆڭۈل ئۈز،
كى چىز ئول يوقتۇرۇر بىر يار غەمخار.
— ئەرشى.

غەمخارلىق [غم خوارليق] غەمخورلۇق.

غەمخارلىق قىلماق — غەمخورلۇق قىلماق، مەدەت قىلماق، ئىچىنماق.

غەمخانە [غم خانه] (ئە + پ) غەم ئۆيى، قايغۇ خانىسى:
ئېتىپ ئىشرەتگەھنى غەمخانەلەرغە،
قۇلاغ سالۇر ئېدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋائى.

غەمزە [غمزه] (ئە) كۆز قىسىش، كۆز بىلەن ئىشارە قىلىش:
قاراكۆز بىرلە بىر غەمزە قىلىپ يۈزمىڭ جەفا قىلما،
كەرەشمە بىرلە ئالەمنى مەنئىتەك مۇبتەلا قىلما.
— سەككاكى.

غەمزە چاغى — ناز ـ كەرەشمە ۋاقتى.

غەمزە ئوقى — ناز ۋە دىلبەرانە كەرەشمە بىلەن كىرپىك سوزۇپ قاراش:
غەمزە ئوقى بىرلە ئېتىپ ئېردى يۈرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

غەمزەئى بىباك — نازۇ كەرەشمە، ئۆتكۈر غەمزە ۋە ئەركىلىك.

غەمزەئى جادۇ — ناز ـ كەرەشمىلىك ئويناق كۆز:
سېھرىلەر كۆرگۈزدى ئول يۈز غەمزەئى جادۇ بىلە،
مەن نېچۈك جان ئىلتەيىن بىر غەمزەئى خۇنخارىدىن.
— ئەرشى.

غەمزەئى چەشم — كۆز قىسىپ قاراش:
رەقىبلەردىن غەمىم يوق، بەرسە راھەت غەمزەئى چەشمىڭ،
ئۇنى بەرھەم ئۇرارغا كىرپىگىڭ خەيلى سىپاھىمدۇر.
— گۇمنام.

غەمزەدا [غمزدا] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قارالسۇن:
قىلىپ شەھ سۆزىنى بۇ يەڭلىغ ئەدا،
ئىشىتتى بۇلار بارچەسى غەمزەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەمزەداي [غمزدای] (ئە + پ) «غەمزۇدە» گە قارالسۇن:
رىزاڭ ئۆلمەسە كۆڭلۈمە غەمزەداي،
بۇ دەرماندەغە ۋايۇ يۈز قەتلە ۋاي!
— نەۋائى.

غەمزەدە [غمزده] (ئە + پ) غەمكىن، قايغۇلۇق:
تەكاۋەرلىكىنە باغىر قانىدىن ھىنا باغلا،

ئىتتىڭغە غەمزەدە جان رىشتەسىن رەسەن قىلغىل.
— نەۋائى.

غەمزۇدا [غمزدا] (ئە + پ) قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن قۇتقۇزغۇچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى.

غەمسىرىشت [غم سرشت] (ئە + پ) غەمكىن تەبىئەت، غەمگە پاتقان:
بۇ ھادىس بولۇپدۇر ماڭا سەرنەۋشت،
ۋۇجۇدۇمنى ھەق ئەيلەمىش غەمسىرىشت.
— ئا. نىزارى.

غەمسىرىشتە [غم سرشته] (ئە + پ) «غەمسىرىشت» كە قارالسۇن.

غەم فەرسا [غم فرسا] (ئە + پ) غەمنى كەتكۈزگۈچى، بىغەم قىلغۇچى.

غەم فەرسۇد [غم فرسود] (ئە + پ) غەمدە ئېزىلگەن، قايغۇدا قالغان.

غەمفىزا [غم فزا] (ئە + پ) غەمنى ئارتتۇرۇش، غەمنى كۆپەيتىش:
گەر ئىكاۋلان كەلسەلەر ھەم باك ئەمەستۇر، نېچەكىم،
بۇ بىر ئەتسە غەمفىزالىق، ئول بىر ئولغاي غەمزۇداي.
— نەۋائى.

غەمكەدە [غم كده] (ئە + پ) غەمكىن دۇنيا، قايغۇلۇق زامان:
بەھرە ئالۇر ئېردى يىبان ھەر بىرىدىن ئەھلى جەھان،
روزى مەھشەردە نىھان غەمكەدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

غەمكەش [غمكش] (ئە + پ) غەم تارتقۇچى، غەم قىلغۇچى، ئەلەم چەككۈچى، ئاشىق، مۇپتىلا:
ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زارى غەمكەش،
تۇشۇپ گۈل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش.
— خىرقەتى.

غەمگۇزار [غمگزار] (ئە + پ) «غەمگۇسار» غا قارالسۇن:
ماڭا قىسمەت ئەزەلدىندۇر يېمەك دەردۇ بالا قۇتىسىن،
نە ئىشرەت گۈلشەن ئىچرە، زۇلم ئېلىدىن غەمگۇزارىم.
— گۇمنام.

غەمگۇسار [غمكسار] (ئە + پ) غەمخور، مېھرىبان، غەم ـ قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، غەمدىن خالاس قىلغۇچى، خۇرسەن قىلغۇچى، كۆڭۈل كۆتۈرگۈچى، كۆڭۈل ئاچقۇچى:
شاد ئېرۇرمەن جانۇ كۆڭلۇم بىرلە بەرسەك مۇژدەئى،
رازدارىم، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىمدىن ماڭا.
— مەھزۇن.
ئىستەدۇك ئالەمدە ئۇمرى غەمگۇسارى تاپمادۇق،
غەم كۆنىنده يارۇ ھەمدەم، جامۇ ساغەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

غەمگىن [غمكين] (ئە + پ) غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا، غەمكىن:
بۇ ئىشتىن بولدى بۇلبۇل كۆڭلى غەمگىن،
دېدى نە دىلرەبادۇر كۆڭلى سەنگىن.
— خىرقەتى.

غەمگىن ئەيلەمەك — قايغۇغا سالماق، خاپا قىلماق.
غەمگىن كۆڭۇل — قايغۇلۇق دىل، دەردلىك كۆڭۇل.

غەمماز [غماز] (ئە) چېقىمچى؛ سۆز تارانقۇچى؛ پاش قىلغۇچى (سىر ۋە مەخپىيەتلىكنى):
ئەي ئەسىرى غەيرىدىن راز دىلىڭنى ئاسراغىل،
غەمنى غەمخارىڭغە ئايماغىل غەممازغە.
— ئەسىرى.
ئەي خىرامى قامەتىڭگە مۇبتەلا تەننازلەر،
غەمزەگەر ئاھۇلەرىڭگە ۋالەدۇر غەممازلەر.
— مەشھۇرى.

غەمناك [غمناک] (ئە + پ) غەمكىن، غەملىك، قايغۇلۇق، غەم چەككۈچى، ئاشىق:
بۇ غەم بىرلە ئىدىم مەن زار غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۇم قىلىپ چاك.
— خىرقەتى.

غەمناك ئەيلەمەك — غەمگە سالماق، خاپا قىلماق؛ غەم، قايغۇ، ھەسرەت چەكمەك:
ئەگەر گۈل بىرلەن ئولتۇرسام دەمى غەمناك ئەيلەرمەن،
ۋەگەر غۇنچە بىلە بولسام گىرىبان چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

غەنايىم [غنايم] (ئە) غەنىيمەتلەر، ئولجىلار، «غەنىمەت» گە قارالسۇن:
سىڭىللەرىن ئەسىرلىكىدىن چىقارىپ، ئەزىم غەنايىم بىلە كەلدى.
— نەۋائى.

غەنەم [غنم] (ئە) قوي:
بىراۋ بولدى قاسساپ كۆپ قىزىدى جان،
غەنەم ئۆلتۇرۇپ ھەر كۇنى تۆكتى قان.
— غەربى.

غەنج [غنج] (ئە) ناز، كەرەشمە.
غەنج ئەيلەمەك — ناز ـ كەرەشمە قىلماق، ئەركىلەمەك.
غەنجۇ دەلال — ناز ـ كەرەشمە.

غەنجۇغە [غنجوغه] غانجۇغا.
ۋە ئاتىنىڭ ئىيارىن ئەگەرچە «زىن» دەرلەر، ئەمما كۆپرەك

ئەجزاسىن، مىسلى: جىببىلگىر ۋە ھەنا ۋە تۇقۇم ۋە جەزلىغ ۋە غەنجۇغە ۋە چۈبچۈرغەسىن تۈركچە ئايتۇرلار.
— نەۋايى.

غەنچى [غنچى] يىپ (ئارغامچا) نى چىشلەپ ئۈزۈۋۈەتمەسلىك ئۈچۈن ئىتنىڭ بوينىغا باغلانغان ياغاچ.

غەنى [غنى] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغنيا] 1) باي، دۆلەتمەن؛ موھتاج ئەمەس، ئېھتىياجسىز؛ ھېچنەرسىدىن قىسلايدىغان:
كۆرۈپ بىرنى غەنى ئۆزنى پەقىر، قىلماغىل ھەسەدخورلۇق، بىرنگە كۆپ، بىرنگە ئاز ئەتا روزى رەقەمدىندۇر.
— مەشھۇرى.

2) بىغەم، تەشۋىشسىز:
كام يەتكۈرمەك غەنىمەت ئاڭلا دەۋران ئەھلىغە،
ئەي غەنى، بۇ دەمكى كامىڭ بىرلەدۇر دەۋران ھەنۇز.
— نەۋايى.

غەنى بولماق — بېيىماق، ئېھتىياجسىز بولماق.
غەنى تۇتماق — باي قىلىپ كۆرسەتمەك.
غەنى لايەزال — ئەبەدىي بىھاجەت، ئېھتىياجسىز:
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
ئەھەدسەن، سەمەدسەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غەنىئى بەخىل — بېخىل باي، گىرى باي.

غەنىم [غنيم] (ئە) دۈشمەن، رەقىب:
قىلۇر بېخىل ئۆزنىگە غەنىم يارلەرىن،
مەن ئۆزنىگە جود بىلە دۈشمەننى ئاشنا قىلايىن.
— مەشھۇرى.

غەنىملەر تەرەفىن تۇتماق — دۈشمەن تەرىپىنى تۇتماق، ھىمايە قىلماق.
غەنىم ئىستەمەك — رەقىب قىدىرماق، ئىستىمەك.

غەنىمەت [غنيمت] (ئە) [كۆپلۈكى: غەنايىم] 1) قۇلاي پۇرسەت، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن يارىتىلغان قۇلاي پۇرسەت:
ساقىيا تۇتغىل غەنىمەت دەۋرى ئەھلىن نېگە كىم،
دەۋرىڭ ئولغايدۇر ساڭا يەكلىغكى دەۋراندىن ۋەفا.
— خۇشھال غەربى.
2) دۈشمەندىن ئېلىنغان مال، ئولجا، قىممەتلىك نەرسىلەر؛ غەنىيمەت؛ بايلىق؛ مال ـ دۇنيا.
غەنىمەت ئەيلەمەك — پۇرسەتتىن پايدىلانماق، قۇلاي پۇرسەت دەپ قالماق:
خۇداكىم سىزگە بەرمىش مۇنچە دەلەت،
غەنىمەت ئەيلەمەك دەۋلەتدە ئىشرەت.
— ناقىس.

غەنىمەت بىلمەك — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غەنىمەت تۇتماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غەنىمەت ئولماق — «غەنىمەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

غەنىي [غنى] (ئە) «غەنى» گە قارالسۇن:
ھەر كىمسەكى بۇ خىل ئىرتىكابىدۇر ئانىڭ،
گەر بولسا غەنىي، بۇ خىل ئەزابىدۇر ئانىڭ.
— نەۋايى.

غەنىيزادە [غنى زاده] (ئە + پ) بايۇەچچە، باينىڭ بالىسى:
گەدازادەئى خىرەدمەند ئەكابىر ھەمرازى، غەنىيزادەئى لەۋەند ئەرزال دەمسازى.
— نەۋايى.

غەۋر [غور] (ئە) 1) ھەرقانداق چوڭقۇرلۇقنىڭ ئاستى، تۈۋى، تەكتى. 2) بىرەر نەرسىنىڭ ھەقىقىتى، ماھىيىتى، تېگى ـ تەكتى. 3) تەلەپ.
غەۋر ئەيلەمەك — تەلەپ قىلماق، خالىماق.
غەۋر تاپماق — تېگىگە يەتمەك، چوڭقۇر چۈشەنمەك.
غەۋرىغە يەتمەك — تېگىگە يەتمەك، ھەقىقىتىنى بىلمەك؛ دادىغا يەتمەك.

غەۋس I [غوث] (ئە) ياردەم، مەدەت؛ مەدەتكار، ياردەم كۆرسەتكۈچى:
مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ تەبەرىينىڭ مۇرىدىدۇر ۋە ئول ئەبۇ ئەھمەد ھەربىرىنىڭ ئەزىم كەرامات ۋە تېز فەراسەت ساھىبى ئىردى ۋە ئۆز زەماننىڭ قىبلە ۋە غەۋسى.
— نەۋايى.

غەۋس II [غوص] (ئە) چۆمۈش، شۇڭغۇش، سۇغا چۆمۈلۈش:
بۇ كۈنلەر غەۋس ۋەقتى يەتمىش ئىردى،
ئەدەن سۇلتانى سەيتىن ئەتمىش ئىردى.
— لۇتفى.

غەۋس ئەتمەك — 1) سۇغا شۇڭغۇماق، چۆممەك.
2) سۆز مەنىلىرىنى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلماق.
غەۋس قىلماق — «غەۋس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
غەۋسى لۇججەئى ھىلاج ئەتمەك — ئۆمۈر بۇلىقىنىڭ ئەڭ تۈۋىگە يەتمەك.

غەۋغا [غوغا] (ئە) 1) توپىلاڭ؛ شاۋقۇن، شاۋقۇن ـ سۈرەن؛ جاڭجال؛ تەشۋىش؛ غوۋغا:
بۇ شۇرىش ئىلە سالاي ئالەم ئىچرە يۈز غەۋغا،

كى تىيرە ئاھ ئىلە كۆك كۆكسىنى يارا قىلايىن.
— ئەرشى.
ئىشقىلىغ دەئۋاسى قىلسە ھەر كىشى بۇدۇر جەزا،
قەتل ئېتىپ ئەيلەك تەماشانى ئۇلۇس غەۋغاسىغە.
— موللا سالىھ.
2) خۇرسەنچىلىك، ئەيشۇ ئىشرەت؛ قىزىق (قىزغىن) بەزمە:
كېچىلەر ئول بۇت لەبالەب مەي ئىچەر غەۋغا بىلە،
گەر ئىشتىمەس نې ئەجىب دەرد ئەھلى يارەب - يارەبىن.
— نەۋايى.

غەۋغا ئەتمەك — داد - پەرياد كۆتۈرمەك؛ شاۋقۇن سالماق.
غەۋغا قىلماق — «غەۋغا ئەتمەك» كە قارالسۇن.
غەۋغا ياۋۇشماق — غوۋغا، توپىلاڭ كۆتۈرۈلمەك، يېيىلماق (كېڭەيمەك).
غەۋۋاس [غواص] (ئە) سۇ ئاستىدىن نەرسە سۈزگۈچى، غەۋۋاس:
بەھرىڭە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.
— مەشرەپ.
كىرىپ دەريايى ئىشقە مىسلى غەۋۋاس،
كى لەئلۇ گەۋھەرۇ ئۇممانىنى كۆردۇم.
— نەسىمىي.

غەۋۋاسى ئەزەل — ئاللاھ، تەڭرى.
غەۋۋاسى دۇن — پەسكەش غەۋۋاس:
بەرسەلەر بەش - ئون دىرەم غەۋۋاسى دۇن،
بەھر ئىچرە سالۇر ئۆزنى سەرنىگۇن.
— نەۋايى.

غەيب [غيب] (ئە) ھېچكىم بىلمەيدىغان، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان، غايىب؛ سىر:
تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

غەيب مەكمەنى — يوشۇرۇن جاي، خۇدا دەرگاھى.
غەيب ھەززى — غايىبلىق ھالاۋىتى، كۆزگە كۆرۈنمەسلىك لەززىتى.
غەيبەت [غيبت] (ئە) بىراۋنىڭ ئارقىسىدىن سۆزلىمەك، بىراۋنى بىراۋغا چاقماق.
غەيبدان [غيب دان] (ئە + پ) مەخپىي نەرسىلەرنى بىلگۈچى، ھەر تۈرلۈك سىرلىق نەرسىلەرنىڭ سىرىنى ئاچقۇچى، خۇدا:
چۇ ئەشىيادە كۆرسە كىشى سەنئەتىن،
بىلۇر سانىڭ غەيبدان قۇدرەتىن.
— نەۋايى.

غەيبى [غيبى] (ئە) غايىبقا خاس، غايىبتىن كەلگەن:
دېدىمكىم مۇبارەك خاتىرغەكم مەۋرىدى فۇيوزى غەيبىيدۇر،
چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تاپغايمەن.
— نەۋايى.

غەيبىيە [غيبيه] (ئە) يوشۇرۇن، پىنھان:
بەسا ئەسرارى غەيبىيە ۋە مەئانىيى ھەقىقىيەكى، سۇرەت كىسۋەتىدە ۋە مەجاز لىباسىدە ئەدا قىلىبدۇرلەر.
— نەۋايى.

غەير [غير] (ئە) باشقا، ئۆزگە، يات؛ بىگانە:
كۆزلىمەي ھۇسنۇڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرە كىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.
مۇھەببەت پەيزىدىن يەتكۇر دەمادەم تىيرە كۆڭلۇمگە،
كۆڭۇلدىن غەيرى زىكرىن ئەيلەگەي ئول نۇرزىيا پەيدا.
— ئابىد.

غەير خەيالى — ئۆزگىلەرنى ئويلاش.
غەيرى ئەزغۇلام — غۇلامدىن باشقىلىرى:
شەھىنىڭ ئالدىدە يوق غەيرى ئەز غۇلام،
تۇردى ئول قۇل خىزمەتىدە سۇبھ - شام.
— خەراباتى.

غەيرى دۇرەڭلىك — ئىككى خىل رەڭلىنىشتىن باشقا.
غەيرى رىزا — رازىلىقسىز.
غەيرى زالىكە — ئۇنىڭدىن (شۇنىڭدىن) باشقا، بۇنىڭدىن تاشقىرى.
غەيرى زىيان — زىيانسىز.
غەيرى سالىم — سالامەت ئەمەس، ساغلام بولمىغان.
غەيرى غەزا — غازات قىلماي، غازاتسىز.
غەيرى مەۋقىئ — ئورۇنسىز؛ مەۋقەسىز.

غەيراز [غيراز ...] (ئە) ىن باشقا:
يىغلادى ھالىمغا يەر ئالتىندا جۇت،
سايە ماڭا سالمادى غەيراز بۇلۇت.
— زەلىلى.
ساڭا كۆڭلۇمدە يوق ھەرگىز يامانلىق،
ئىككى ئالەمدە غەيراز مېھرىبانلىق.
— خىرقەتى.

غەيرەت [غيرت] (ئە) 1) ھەرىكەتچانلىق، جىددىيلىك، بىرىلىپ ھەرىكەت قىلىش؛ غەيرەت:
بۇلارنى كۆرۈپ جۇش ئۇرۇپ غەيرەتىم،
قىيامىغە ئاندىغ يېتىپ جۇرئەتىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) رەشك، ھەسەت، قىزغىنىش:
نارتەك ياڭاقلىك شۇئلەسىن سەن كۆرگۈزۈپ ئەغيارغە،
غەيرەت ئوتى ئىچرە يانە باغرىمنى بىريان ئەيلەمە.
— سەككاكى.

غەيرەت ئايىن — غەيرەتلىك.

غەيرەت تىغى — ھەسەت، رەشك زەربىسى:
مەئشۇق دېدى: باۋەر ئەمەسدۇر ماڭا ئىشقىڭ،
غەيرەت تىغى بىرلە يۈرەكىمنى يارا قىلدىم.
— ئەرشى.

غەيۇر [غيور] (ئە) باتۇر، پالۋان، قورقماس، غەيرەتلىك:
يەنە كۆپرەك ئىردى سىبائۇ تەيۇر،
كى ئىنسان يېمەككە قىلۇرلەر غەيۇر.
— ئا. نىزارى.

غوتە [غوطە] (ئە) شۇڭغۇش؛ سۇدىن شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقىش:
غوتە ئۇردۇم ئىلىمنىڭ دەرياسىغە،
قىلدى ھەق مەئمۇردۇر يەكتاسىغە.
— خەراباتى.

غوتە تاپماق — «غوتە ئۇرماق» قا قارالسۇن.

غوتە ئۇرماق — شۇڭغۇماق، سۇغا شۇڭغۇپ چۆمۈلۈپ چىقماق؛ پاكلانماق، تازىلانماق.

غور [غور] زور تالانغان، باسقۇنغا ئۇچرىغان قەدىمىي بىر شەھەر نامى.

غارەتى غور سالماق — غور شەھىرىنى تالان قىلغاندەك تالان قىلماق.

غۇبار [غبار] (ئە) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
ئىرۇر ئېردى ئەسا ئەقدادىدىن گام،
ياغىنغە غۇبارى يول ئىدى دام.
— ناقىس.

2) خىيرەلىك؛ خاپىلىق:
يارۇتتى دىلىمنى چىنان سۇبھۇار،
كېتىپ ساق بولدى ئىچىمدىن غۇبار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياش ئىدىم، يۈزلۈك ئىدىم، دوستلارغە ئېردىم ئېتىبار،
ئارامىزدا يوق ئىدى بىر زەررەئى گەردى غۇبار.
— موللا سالىھ.

3) تىنچسىزلىق، غوۋغا:
جەھان ئىشلارىغە بولۇپ مۇشتەغىل،
غۇبارى ھەۋەسنى قىلىپ مۇكەھىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇبار ئەيلەمەك — چاڭ ـ توزان پەيدا قىلماق، (توپا) سورۇماق.

غۇبار ئەنگىز [غبارانگيز] (ئە + پ) چاڭ ـ توزان پەيدا قىلغۇچى؛ توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى؛ پىتنە ـ پاسات پەيدا قىلغۇچى:
تاشلادى ھەريان ئۇلۇس جاننى سەرگەردان قىلىپ،
گىردبادى فىتنە گويياكىم غۇبار ئەنگىز ئېرۇر.
— نەۋائى.

غۇجغاق [غجغاو] ئېشەكنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان مۇنچاق ۋە باشقا نەرسىلەر:
ساقالى شەيخى رىيانىيغە گەرچە كەلدى ھەرام،
ۋەلىي كۇلەرگە ئىشەك بوينىغە كېرەك غۇجغاۋ؟
— نەۋائى.

غۇربا [غربا] (ئە) [بىرلىكى: غەرىب] غېرىبلار، مۇساپىرلار، بىچارىلەر.
غۇرەبا خەيلى — غېرىبلار گۇرۇھى، بىچارىلەر توپى.
غۇرەبا قۇتى — بىچارىلەر ئۇزۇقى، يېمەكلىكى.

غۇربەت [غربت] (ئە) 1) مۇساپىرلىق، غېرىبلىق، بىچارىلىك، يالغۇزلۇق، ۋەتەنسىزلىك:
غۇربەت ئىچرە، ئەي كۆڭۈل، ئەلدىن ۋەفا ئىستەرنى قوي،
چۇن ۋەفاسىن كۆرمەدىڭ ھەرگىز دىيارۇ يارىڭ.
— بابىر.

2) ئۇ دۇنيا:
بارچە غۇربەتغە خىرام ئەيلەدىلەر،
خۇلد باغىنى مەقام ئەيلەدىلەر.
— نەۋائى.

غۇربەت تارتماق — ۋەتەندىن يىراقتا بولماق.
غۇربەت غەمى — مۇساپىرلىق، يالغۇزلۇق غەم ـ قايغۇسى:
گەر ئەزىزى مىسر ئولسا بار دۇرۇر غۇربەت غەمى،
يۇسۇفى دىلخەستەنى سەن قىلما كەنئاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

غۇربەت ئىختىيار ئەتمەك — دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتماق، تەركىدۇنيا بولماق.

غۇربەتكەش [غربت كش] (ئە + پ) غېرىبلىق تارتقان، مۇساپىرلىق دەردىنى تېتىپ كۆرگەن، غۇربەتتە قالغان:
ئىشق دەشتىن ھېچ غۇربەتكەش مۇسافىر كۆرمەسۇن،
مەن غەرىب ئول دەشت ئارا كۆرگەننى كافىر كۆرمەسۇن.
— نەۋائى.

غۇربەتگەراي [غربت كراى] (ئە + پ) غېرىبلىقنى، غۇربەتتە ياشاشنى خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى:
ساڭا لايىق ئېرمەس بۇ سەراي،

كى بولدۇك قويۇپ بىرنى، غۇربەتكەراي.
— نەۋايى.

غوررا‌ن [غران] (پ) هايقىرىغۇچى، ۋارقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى؛ «غۇررەندە» گە قاراڭ.

غۇررا‌ن هىزەبر — هۆركىرىگۈچى ئارسلان:
نىچۈككىم تېڭىز ساڕى غۇررەندە ئەبر،
ۋەيا گور خەيلىغە غۇررا‌ن هىزەبر.
— نەۋايى.

غۇررە [غرە] (ئە) ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى، بىر كۈنلۈك ئاي:
ئاي كۆرۈنۈپ غۇررە كەبى تىغلىزاد،
تىغلى راهىڭ چەرخى قەدىمي نىهاد.
— نەۋايى.

غۇررەندە [غرندە] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى؛ گۈلدۈرلىگۈچى.

غۇررەندە ئەبر — گۈلدۈرماملىق قارا بۇلۇت.

غۇرفە [غرفە] (ئە) بالىخانا، بالىخانا ئايۋىنى؛ ئۆي:
غۇرفەلەردىن فىتنەلەر نەززارەگەر،
قىلغالى بىچارەگە يوق چارەگەر.
— نەۋايى.

غۇرۇب [غروب] (ئە) قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنىڭ پېتىشى؛ زاۋال بولۇش.

غۇرۇب قىلماق — 1) پاتماق (قۇياش، ئاي، يۇلتۇز قاتارلىقلار).
2) ۋاپات بولماق، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلماق.

غۇرۇر [غرور] (ئە) مەغرۇرلىنىش؛ ۋاقتىنچە كەلگەن دۆلەت ياكى مەنسەپ بىلەن ئالدىنىش، تەكەببۇرلۇق:
بۇ نەۋبەت جامنى قويماس ئىچۈرمەي ساقىئى دەۋران،
غۇرۇر ئەتمەي تەۋاناكسم بىرىنى ناتەۋان كۆرگەچ.
— مەشھۇرى.

مۇنچە هەم بولمىش غۇرۇرى هۇسن شەيدا تۇرفەكسم،
دېمەگەيسەن هەرساردىن يۇز گىرىفتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

غۇرۇر زەهرى — مەغرۇرلۇق لەززىتى، هۇزۇرى.

غۇرۇر ئولماق — ئۆتكۈنچى نەرسىلەر بىلەن مەغرۇرلانماق.

غۇرۇرەت [غرورت] (ئە) «غۇرۇر» غا قاراڭ:
ئۆتۈپ روزگارىڭ غۇرۇرەت بىلە،
هەمە ۋەقت ئەيشۇ سۇرۇرەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

غۇرۇنبۇش [غرنبش] (پ) ۋارقىراش، هۆركىرەش، هايقىرىق:
هەر ساڕى قارا بۇلۇتقە جۇنبۇش،
ئەيلەپ قارا دېۋەڭ غۇرۇنبۇش.
— نەۋايى.

غۇرۇنبۇش نەماي [غرنبش نماي] (پ) ۋارقىرىغۇچى، هايقىرىغۇچى، هۆركىرىگۈچى:
قەلىن كىشتى ئولگەندە جۇنبۇش نەماي،
تېرەڭ بەهرى بولدى غۇرۇنبۇش نەماي.
— نەۋايى.

غۇرۇنبىش [غرنبش] (پ) «غۇرۇنبۇش» قا قاراڭ.

غۇرۇنبىش ئەيلەمەك — هۆركىرىمەك، دەهشەتلىك ئاۋاز چىقارماق، نەرە تارتماق.

غۇسسە [غصه] (ئە) غەم، قايغۇ:
بەيان ئەيلەسەم مەن ئەگەر قىسسەنى،
ماڭا ۋە ساڭا كەلتۇرۇر غۇسسەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇسسە بەندى — غەم ـ قايغۇغا پېتىش، غەم زىنداندا قېلىش.

غۇسسە تۇغيانى — قايغۇنىڭ زورىيىشى، خاپىلىقنىڭ هەددىدىن ئېشىشى.

غۇسسە راهى — غەم شارابى، غەم، قايغۇ مېيى:
ئىچۈرگەچ غۇسسە راهىن مىهر ئاياغى،
شەفەق يۈزىگە چىقمىش كۆڭلى قانى.
— ئەرشى.

غۇسسە سەنج — غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى.

غۇسسە كەش — غەم، ئەلەم، قايغۇ چەككۈچى.

غۇسسە گاھ — غەم ـ غۇسسىلىك جاي، غەم ـ ئەلەم ماكانى.

غۇسسەئى زەڭ — غەم ـ قايغۇ چاڭ ـ توزانلىرى:
نە ياخشى زىب ئېرۇر ئول گۈلغە بۇ رەڭ،
كېتەر ئەلىنىڭ ئىچىدىن غۇسسەئى زەڭ.
— خىرقەتى.

غۇسسە يۇتماق — قايغۇرماق، قاتتىق غەمكىن بولماق.

غۇسسە يۇكى — غەم ـ غۇسسە يۈكى، ئېغىرلىقى.

غۇسسە پەرداز [غصه فرداز] (ئە + پ) قايغۇرغۇچى (بىراۋ ئۈچۈن)، غەمخور؛ هەمدەرد:
دايە بىلە نەچە مەهرەمى راز،
بار ئېردىلەر ئاڭا غۇسسە پەرداز.
— نەۋايى.

غۇسل [غسل] (ئە) چۆمۈلۈش؛ پۈتۈن بەدەنگە سۇ تەگكۈزۈپ يۇيۇنۇش:
غۇسل ئېتەرمەن دەمبەدەم، ئەي ئەهلى راز،
سۇ ئۆزەسىدە سالۇرمەن جاينەماز.
— يۈسۈف خوتەنى.

غۇسل ئەتمەك — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسل ئەيلەمەك — چۆمۈلمەك، يۇيۇنماق.
غۇسل بەرمەك — يۇيماق، غۇسل قىلدۇرماق.
غۇسل قىلماق — «غۇسل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇسلى پاك — چۆمۈلۈپ تازا بولۇش، پاك بولۇش.
غۇفران [غفران] (ئە) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش؛ شەپقەت؛ كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى:
تەۋبە قىلغىل پىتنەگە بول ھەقشۇناس،
قىلغاي ئول غۇفران جەھەننەمدىن خالاس.
— خەرابا تى.

غۇل I [غول] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغلال] زەنجىر ھالقا، كىشەن؛ بويۇنتۇرۇق:
قاسسىم شەيخ، دەرۋاقۇل شەيخنى ھەم،
تۆتۈپ قەددىنى غۇل بىلەن قىلدى خەم.
— مۇللا بىلال.

بىلۈرسەنمۇ مېنىڭ ھالىمنى ئەي گۈل،
فىراق زەنجىرىدىن بوينۇمدادۇر غۇل.
— خىرقەتى.

غۇل II [غول] (ئە) 1) دېۋە؛ جىن. 2) مەركەز، قوشۇن مەركىزى:
قىلىپ غۇلىنى بارچە رۇمىي سىپاھ،
تاپىپ زىنىنەت ئول غۇل ئىلە رەزمگاھ.
— نەۋا يى.

غۇلى بىيابان — دەشت ـ باياۋانلاردا ئادەملەرنى يولدىن ئازدۇرىدىغان جىن، دەشت ـ باياۋان دېۋىسى:
كويىدىن رەختى سەفەر باغلاسە ئەغيار، نې تاڭ،
باغۇ گۈلشەندە كۆرەر غۇلى بىيابان تەنقىس.
— نەۋا يى.

غۇلى بىيابانىي — «غۇلى بىيابان» غا قارالسۇن.
غۇلام [غلام] (ئە) قۇل؛ خىزمەتكار، مۇلازىم، مۇلازىم بالا:
كەر بالادۇر جەكەرانى ئالى مەرۋان قايدا سەن،
مەن غۇلامۇ ھەيدەرۇ دۇلدۇل سۈۋارى ئاشقان.
— زەلىلى.

بۇ قاتىل غۇلامدىن تىلەرمىز قىساس،
چاپىلىڭ سىز، بولۇرمىز بەلادىن خەلاس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلب [غلب] (پ) تۇرۇبا، سۇ ئۆتكۈزۈلىدىغان ساپال تۇرۇبا:
بىر ئىنىڭ مۇمدەك ئىلگىدە خارە،
قىلىپ سۇۋ غۇلبىغە شېر ئاشكارە.
— نەۋا يى.

غۇلبەند [غول بند] (پ) دېۋىنى بەند، ئەسىر قىلغۇچى پالۋان:
بارى دېۋىپەيكەر، بارى غۇلۇمش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋا يى.

غۇلغۇل [غلغل] (پ) «غۇلغۇلە» گە قارالسۇن:
چىمەندە بارچە قۇشلار سالدى غۇلغۇل،
بارىدىن ياخشى سۆزلەر ئېردى بۇلبۇل.
— خىرقەتى.

غۇلغۇلە [غلغلە] (پ) شاۋقۇن، سۇنىڭ شارقىرىشى؛ شاۋقۇن ـ سۇرەن، داۋراڭ:
قۇلاقىمغە ئاڭلاندى بىر غۇلغۇلە،
ھەۋا شەرفە بولدى، زەمىن زىلزىلە.
— ئا. نىزارى.

ئۇلۇس ئىچرە ئاداغكى غەۋنا ئىدى،
غەرەز غۇلغۇلەدىن بۇ رەئنا ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غۇلۇ [غلو] (ئە) «غۇلۇۋ» غا قارالسۇن:
ئەقل سەررافى بۇ غۇلۇ ئىچرە،
ئاچتى دوكانىن چارسۇ ئىچرە.
— نەۋا يى.

غۇلۇلە [غلولە] (ئە) 1) يۇمىلاق نەرسە، شار؛ ئورالغان ئورام. 2) غوۋغا، غەلۋە:
زەمانە جاھى ئۇچۇن ھەر غۇلۇلەئى تەشۋىش،
كى كەلسە كۆڭلۈڭ ئويىنى ئاڭا قىلۇرسەن خەنج.
— نەۋا يى.

غۇلۇلەبەند [غلولەبند] (ئە + پ) پۈكۈلگەن، ئېگىلگەن؛ ئورالغان.
غۇلۇلە بەند تاشلاماق — دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.
غۇلۇۋ [غلو] (ئە) قىيا ـ چىيا، غوۋغا، غەلۋە، توپىلاڭ.
غۇلۇۋ ئەيلەمەك — 1) يوپۇرۇلماق، ھۇجۇم قىلماق. 2) ھەددىدىن ئاشماق، چېگرىدىن، چەكتىن چىقماق.
غۇلۇۋ قىلماق — «غۇلۇۋ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
غۇلۇەش [غول وش] (پ) دېۋىگە ئوخشاش، دېۋىدەك ھەيۋەتلىك:
بارى دېۋپەيكەر، بارى غۇلۇمش،
بارى غۇلبەندۇ بارى دېۋكەش.
— نەۋا يى.

غۇنچە [غنچە] (پ) 1) غۇنچە:
مىژەڭ چۇن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەڭ غۇنچەدىن ئاغزىڭ،
بېلىڭ چۇن خىنچەئى گۈلدۇر، قەدىڭ سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

قىزىل گۈل غۇنچەسىن خەندان ئېتەرگە،
يۈزىن سەبىر ئەھلىگە تابان ئېتەرگە.
— خىرقەتى.

2) گۈزەللەر ئاغزى، چىرايلىق، خۇشپىچىم ئېغىز:
ھەر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچرە سېنىڭدەك گۈل،
ھەم غۇنچە ئېرۇر لەئلىڭ، ھەم ھوققە ئىچىندە مۇل.
— گۈمنام.

غۇنچە كۈلمەك — ئېچىلماق.

غۇنچەئى خەندان — ئېچىلغان، ئېچىلىپ، كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە، مەھبۇبنىڭ كۈلۈپ تۇرغان ئاغزى:
ئاغزىنى ئىستەپ ئەدەم يولىدا كۆڭلۈم بولدى خاك،
دەھر باغىدا ئاچىلغان غۇنچەئى خەنداندىن ئۇز.
— مەھزۇن.

غۇنچەئى دەرد — ئىشق غۇنچىسى.

غۇنچەئى رەيھان — خۇش پۇراق چاچىدىغان غۇنچە، ئېغىز:
گۈل سۇرخ يەڭلىغ يۈزۈڭگە بۇ بىلال بىچارەنى،
ئەيلەدىڭ مانەندى بۇلبۇل غۇنچەئى رەيھانمۇ سەن.
— موللا بىلال.

غۇنچەئى نىھال — ياش نوتىنىڭ غۇنچىسى:
غۇنچەئى نىھالىدا ئىككى مىۋەنى كۆردۈم،
ياكى ساڭگۈلاچ ئالما، ياكى ئىككى رومان قىز.
— نەۋبەتى.

غۇنچەئى ۋەھدەت — يەككە ـ يېگانە، يالغۇز دەپ ئېتىقاد قىلىشنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ئاۋۋالقى.

غۇنچە ئەندام [غنچەاندام] (پ) غۇنچە شەكىللىك، غۇنچىغا ئوخشاش:
ھۇسن باغىدا قەدىڭ بولمىش لەتافەت گۈلبۇنى،
تونىنى گۈلگۈن، تۇگمەنى تا غۇنچە ئەندام ئەيلەدىڭ.
— نەۋايى.

غۇنچەكىردار [غنچەكردار] (پ) غۇنچە تەرىزلىك، غۇنچە كۆرۈنۈشلۈك:
ئول پەردەلەر ئىچرە غۇنچە كىردار،
بۇ تاشقارى بولدى ئاڭا سىردار.
— نەۋايى.

غۇنچەۋەش [غنچەوش] (پ) غۇنچىغا ئوخشاش، غۇنچە كەبى، غۇنچىدەك، گۈزەل؛ «غۇنچە ئەندام» غا قارالسۇن:
غۇنچەۋەش نازۇك بەدەننىڭ ئاي يۈزىن كۆرگەن ھامان،
بۇ بىلال ئايتۇر: بولۇرمەن ئاھ ـ زارىمدىن جۇدا.
— موللا بىلال.

غىرىۋ [غريو] (پ) شاۋقۇن ـ سۇرەن، توپىلاڭ، غوۋغا، قىقاس ـ چۇقان:
چۇ بولدى تۇغماغانتەك بىر زەماندا،
غىرىۋۇ زىلزىلە تۇشدى جەھاندا.
— لۇتفى.

غىرىۋ چەكمەك — ناله قىلماق، پىغان چەكمەك، داد ـ پەريات كۆتۇرمەك.

غىرىۋ سالماق — شاۋقۇن ـ سۇرەن كۆتۇرمەك، توپىلاڭ، غوۋغا قىلماق:
جەنگى نەقارەۋۇ دۇھۇل چالدىلەر،
دەشتى بەيانغە غىرىۋ سالدىلەر.
— زەلىلى.

غىرىۋ يەتمەك — ئاھ ـ ۋاھ كۆتۇرۇلمەك، داد ـ پەريات ئىشىتىلمەك.

غىزا [غذا] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەغزىيە] ئوزۇق، يېمەكلىك، تائام، غىزا؛ ئىچىملىك:
كى ئاندىن كەتۇردى ئۆزىگە غىزا،
قىلۇر ئېرمىش ھەر كۈن بۇ يەڭلىغ سەزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەدرىنى نامۇناسىپ ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

غىزا تاپماق — غىزا، يېمەكلىك تاپماق.

غىزايى رۇھ — روھ ئوزۇقى، مەنىۋى ئوزۇق؛ روھقا قۇۋۋەت بەرگۈچى.

غىزايى لەتىف — كۆڭۈلگە ياقىدىغان يېمەكلىك:
تۇتۇپ جامى زەردىن رەئىسى شەرىف،
قويۇپ ئالدىمىزدا غىزايى لەتىف.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

غىلزەت [غلظت] (ئە) قوپاللىق، قوپال تەبىئەتلىك:
كۆپرەگىدە تەبئ غىلزەتى ۋە تەمەئ ئىللەتى پەدىدار ۋە ئەقل قىللەتىغە گىرىفتار.
— نەۋايى.

غىلمان [غلمان] (ئە) [بىرلىكى: غۇلام] غۇلاملار، خىزمەتكارلار:
دىلبەرىڭدەك كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

غىلمانۋەش [غلمان وش] (ئە + پ) خىزمەتكارەك، غىلمان (غۇلاملار) كەبى:
خىتاي چىنىدە تەنلەب نازەنىنلەر،
بارى غىلمانۋەشۇ ھەۋرا جەبىنلەر.
— نەۋايى.

غىنا [غنا] (ئە) بايلىق؛ مالدارلىق؛ ئېھتىياجسىزلىق.

غىنا ئەھلى — بايلار، دۆلەتمەنلەر.
غىنا بىلمەك — ئارتۇق، ئەۋزەل دەپ بىلمەك.
غىنا ھاسىل ئەتمەك — قولىغا بايلىق كىرمەك (كىر-گۈزمەك)، بايلىققا ئېرىشمەك.
غىنا ئىزھارى قىلماق — مەمنۇنلۇق نىشانىسىنى بىلدۈرمەك.
غىيبەت [غيبت] (ئە) غەيۋەت، سۆز - چۆچەك.
غىيبەت قىلماق — ئارقىدىن گەپ قىلماق، غەيۋەت قىلماق؛ چېقىمچىلىق قىلماق.

ف

فاتىهه [فاتحه] (ئه) 1) باشلىنىش؛ قۇرئاننىڭ بىرىنچى سۈرىسى. 2) قول ئېچىپ، بىرەر نەرسىنى سوراپ دۇئا قىلىش؛ ياخشىلىق تىلەش.

پاتىهەتۇش ـ شەباب — ياشلىقىنىڭ بېشى (دەسلىپى)، ياشلىق دەۋرىنىڭ ئاۋۋىلى.

فاتىهەسىدىن خاتىمەسىغىچە — باشتىن ـ ئاخىرغىچە، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممىسى.

فاتىهە ئوقۇماق — دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك.

فاختە [فاختە] (پ) پاختەك، قۇمرى:

فاختە قەندىلىدە خىلۋەت نىشىن،
ئەرشدە ئول نەۋئ كى رۇھۇل ـ ئەمىن.

— نەۋائى.

فاخىرە [فاخره] (ئه) پەرخىرلەنسە ئەرزىيدىغان، ھەشەمەتلىك، دەبدەبىلىك.

بەلدەئى فاخىرە — چىرايلىق، گۈزەل، ئاۋات شەھەر.

فار [فار] (پ) پەنەر؛ پانۇس؛ مايماك:

ئىچكەلى سوزان كۆڭۈل قانىن ئوقۇڭ ئاچتى ئاغىز،
ئوت تۇشۇپ سۇۋ فارىدىن كۈل بولدى پەيكانىغەچە.

— نەۋائى.

فارسىي [فارسى] (پ) 1) پارسچە، پارسلارغا خاس. 2) پارس تىلى. 3) پارس تىلىدا يېزىلغان.

فارسىيدان [فارسى دان] (پ) پارس تىلىنى بىلىدىغان شەخس:

فارسىيدانلەر ئەيلەبان ئىدراك،
ئارىي ئېردى بۇ نەقدىن ئەتراك.

— نەۋائى.

فارۇق [فاروق] (ئه) ھەق ـ ناھەقنى ئاجرانتۇچى؛ ئادالەتلىك.

فارسگوي [فارس كوي] (پ) پارسچە سۆزلىگۈچى، پارس تىلىدا سۆزلىگۈچى.

فارىغ [فارغ] (ئه) تىنچىغان؛ بوشىغان، قۇتۇلغان؛ بوش، خالىي:

بىرەمى ۋەسلى خىيالىدىن كۆڭۈل فارىغ ئەمەس،
سۇھبەتىم ئەھلى جەھان بىرلە ئېرۇر مەھز مەئاش.

— ئەرشى.

فارىغ ئەتمەك — بوشاتماق، قۇتقۇزماق.

فارىغ بولماق — قۇتۇلماق، بوشىماق، ئازاد بولماق:

چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ بولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.

— زەلىلى.

فارىغ تۇفراغ — قۇرۇق، بوش يەر.

فارىغ قىلماق — «فارىغ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

فارىغ ئولماق — «فارىغ بولماق» قا قارالسۇن.

فارىغ بال [فارغ بال] (ئه) خاتىرجەم، كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز.

فارىغ دىل [فارغ دل] (ئه + پ) خۇشال، بىپەرۋا:

چۇ مەن بۇ چاققا تېگرۇ غافىل ئېردىم،
بۇ ئىش تەكلىپىدىن فارىغ دىل ئېردىم.

— نەۋائى.

فارىغ ـ بال [فارغ البال] (ئه) «فارىغ بال» غا قارالسۇن.

فازىل [فاضل] (ئه) 1) ئالىي، دانىشمەن. 2) ئارتۇق، ئارتۇقچە.

فازىل كەلتۇرمەك — ئارتۇق (قالدۇق) چىقارماق.

فاسىد [فاسد] (ئه) بۇزۇلغان، بۇزۇق.

فاسىد ئەتمەك — بۇزماق، يوق ئەتمەك.

فاسىد ئەخلات — بۇزۇقلار بىلەن ئارىلىشىش.

فاسىد خەيال — يامان پىكىر، بۇزۇق ئىشلارنى نىيەت قىلغۇچى.

فاسىد خەيالات — بۇزۇق خىياللار.

فاسىق [فاسق] (ئه) پاسىق، يامان ئىشلارنى قىلغۇچى، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئەخلاقسىز:

ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پەرسا،
رەددۇ قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخانەدۇر.

— زەلىلى.

فاسىقى بىنەدامەت — ئەپسۇسلانمايدىغان، پۇشايمان قىلمايدىغان؛ ئەشەددىي.

فاسىل [فاصل] (ئه) ئاجرىتىپ تۇرغۇچى ئارىلىق، پاسىل.

فاسىل بولماق — ئارىنى ئاچماق، ئاجرالماق.

فاش [فاش] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا، مەلۇم:

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيىدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انگيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:
ھەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئەسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انگيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:
فەسادئەنگىز ئىبرۇر ئالەم، جەفا ئەندىش ئىبرۇر ئادەم،
ئۆتەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:
تۇرۇپ ئىبردى ناگاھ فەسانە تۇزۇپ،
تۆمۇرچى يۇگۇردى تەرانە تۇزۇپ.

— غەربى.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۇرگۇچى، خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېيتماق، سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانەئى ئىشق — ئىشق داستانى:
ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانەوار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:
كىم نەچچە نۇكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋابى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئوچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:
فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋايىغە مۇسەللىم ئىبردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسخ [فسخ] (ئە) بۇزۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):
كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋابى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسىس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۇزۇك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۇزۇك.

فەسل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:
چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئىبرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىمىك، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:
شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىك دەفتەرىدىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىك فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۈز، كۈز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.
گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:
فەسلى نەۋباھاردا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

ئەدەبسىزلىك:
ۋە لېكىن تىللاردا كەمال ۋە نۇقسان ھەيىسيەتىدىن فاھىش تەفاۋۇتلاردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەزۋ قىلۇردا تۇرك سارتقا فائىق كېلىپدۇر.
— نەۋائى.

فاھىشە [فاحشە] (ئە) پاھىشە، پاھىشە ئايال.
فاھىشەئى قەھبە — بۇزۇق ئايال، پاھىشە.

فائىدە [فائدە] (ئە) پايدا، بەھرە، نەپ؛ نەتىجە:
دەۋا قىلمادى ھېچ ئاڭا فائىدە،
كى تىترەپ تۇرالماي ھەكىم جائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دېدى پىر: بۇلارغە ئېرۇر قائىدە،
ئانى قىلسا ھەركىم تاپار فائىدە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فائىدە بەرمەك — نەپ بەرمەك، مەنپەئەتلەندۇرمەك، پايدا يەتكۈزمەك.
فائىدە يەتكۈرمەك — ياردەم قىلماق.

فائىز [فائض] (ئە) بەرىكەتلىك؛ تولۇپ تاشقان، مول.
فائىزى جۇد — ئىنئام ـ ئېھسان، ساخاۋەتتە يېگانە (خۇدانىڭ سۈپىتى).
فائىزى مەئانىي — مەنىلەر كانى.

فائىزۇل ـ ئەنۋار [فائض الانوار] (ئە) نۇر يايغۇچى، نۇر تاراتقۇچى.

فائىق [فائق] (ئە) 1) غالىب، زەبەردەست؛ يۇقىرى، ئۈستۈن، ئەۋزەل:
دېدىم: سەن بارچەدىن فائىق ئىكەنسەن،
قىزىل گۈل بەزمىگە لايىق ئىكەنسەن.
— قىرقەتى.
2) مۇناسىپ:
شائىركى، ھەرزەسى كۆلمەككە لايىق،
ئۆز خىيالىدا سەئدىي ۋە خىسرەۋغە فائىق.
— نەۋائى.
فائىق بولماق — ئەۋزەل بولماق.
فائىق تاپماق — ئەۋزەل، مۇناسىپ كۆرمەك.
فائىق كەلمەق — يۇقىرى، ئۈستۈن بولماق.

فائىل [فاعل] (ئە) ئىشلىگۈچى، بېجىرگۈچى، قىلغۇچى.
فائىل ئەتمەك — ئىشلەشكە، بېجىرىشكە قابىلىيەتلىك قىلماق.

فايدە [فايدە] (ئە) «فائىدە» گە قارالسۇن:
ئىشتىسەڭ ۋە كۆرسەڭ ئىچىڭ ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ۋاي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فايدەمەند [فايدەمند] (ئە + پ) پايدا كۆرگۈچى؛ پايدا كەلتۈرگۈچى:
... بۇ ئەبرى بەھاردۇركى، مەرتەبەدە ئاندىن، بەلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدە مەندراقدۇركى، ئانىڭ ئۈستىگە سايە سالۇرغا يايىلە ئالۇر.
— نەۋائى.

فايىز [فايض] (ئە) «فائىز» غا قارالسۇن:
كۆڭۈلنى تۇز، تىلەسەڭ فايىز ئولسا تۇز مەئنى،
نېدىنكى، ئەگرى ئىسە ئەگرى كۆرگۈزۇر كۆزگۈ.
— نەۋائى.

فايىق [فايق] (ئە) «فائىق» قا قارالسۇن:
مۇئەييەن قىلىپ نەچچە لايىق كىشى،
نە لايىق كىشى، بەلكى فايىق كىشى.
— ئا. نىزارى.

فەئال [فعال] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشىدىغان، ئەستايىدىل ئىشلەيدىغان؛ ئىشچان، ئاكتىپ. 2) قىلىق، ھەرىكەت:
كۆڭۈلنى ئالدۇرۇپ ئېردىم ئانىڭكى ئىككى خالىغە،
رىزالىق ئەيلەرەم ھەردەم ئانىڭ ياخشى فەئالىغە.
— موللا سالىھ.

فەئەينە [فاعين] (ئە) قەيەردە، قېنى:
نە بولدى ياسرىبو بەتھا ئارا ئوقۇتسامكىم،
ئايا مەنازىلە سالما فەئەينە سالماكى.
— نەۋائى.

فەبھا [فبها] (ئە) كۆڭۈلدىكىدەك، ناھايىتى ياخشى، مەقسەتكە، ئويلىغىنىغا مۇۋاپىق.
فەبھەل ـ مۇراد [فبها المراد] (ئە) «فەبھا» غا قارالسۇن.

فەتا [فتا/فتى] (ئە) 1) يىگىت. 2) شىجائەتلىك.

فەتانەت [فطانت] (ئە) ئۆتكۈر زېھىن، زېرەكلىك؛ خۇشپەملىك، ئەقلىي قابىلىيەت.

فەتتان [فتان] (ئە) پىتنە سالغۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى؛ جەزىبىلىك:
غەمزەسىنىڭ ئالىتە ئالەم ئەسىر،
كۆزلەرى دەۋرى قەمەر فەتتانىدۇر.
— سەيفى سەرايى.

فەتتاھ [فتاح] (ئە) ئاچقۇچى، بەند ئىشكىلىرىنى ئاچقۇچى؛ مۇشكۈل ئىشلارنى ئاسان قىلغۇچى؛ ئاللاھ، خۇدا.
فەتتاھى باب — ئىشىكنى ئاچقۇچى:

فەتنە قىل بۇ يولنى ئەي، فەتناھى باب،
ئۆتتى ئۇمرۇم فىسق ـ ئىسيان بىرلە خاب.
— خەراباتى.

فەتراك [فتراک] (پ) غانجۇغا:
ئۆلۈمدۇر ياخشىراق ئەي دىل تىرىكلىك دەۋلەتىدىن كىم،
ئاسىلىپ رەخش فەتراكىغە سەيدى شەھسۇۋار ئولدۇم.
— گۇمنام.

فەتھ [فتح] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇتۇھ / فۇتۇھات] 1) ئېچىش، ئېچىلىش:
قۇفلى دىل فەتھىغە ئەبرۇ دىلكۈشايىشىدۇر سېنىڭ،
ئۆلمەكىم قەسىدىدە چەشمى غەمزەدايىشىدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.
2) ئىشغال قىلىش، ئىگىلەش (شەھەر ياكى مەملەكەتنى). 3) غەلىبە، زەپەر.

فەتھ ئەتمەك — ئىشغال قىلماق، ئىگىلىمەك.
فەتھ باب — ئىشكىنىڭ ئېچىلىشى؛ ئوچۇق ئىشىك.
فەتھ بەرمەك — ياردەم بەرمەك.
فەتھ بولماق — قارام، تەۋە بولماق.
فەتھ قىلماق — ئالماق، قولغا كىرگۈزمەك.
فەتھ نامە — غەلىبىلىك يۈرۈشلەر ھەققىدىكى سالنامە.
فەتھ ھاسىل قىلماق — تەۋەلىكىگە ئالماق، قارام قىلماق.
فەتھ ئولماق — «فەتھ بولماق» قا قارالسۇن.
فەتھۇ ئىقبال — بەخت، ئامەت.
فەتھى بىلاد — شەھەر، ئۆلكىلەرنى بېسىۋېلىش.
فەتھى بىھار ئەيلەمەك — دېڭىزغا يۈرۈش قىلماق.
فەتھى جامە — غەلىبە، زەپەر كىيىمى:
شەھادەتگاھى كۆڭلۈم ئۆزرە يۈز تىيرى بەلا تەگدى،
سىپاھى غەم نە بىلگەيلەركى فەتھى جامە بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

فەتھى زەفەر — غەلىبە، زەپەرنىڭ ياردىمى:
خۇداۋەندە بەردى چۇ فەتھى زەفەر،
نىگاھىمغە تۇشتى يەنە بىر شەھەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەتھە [فتحه] (ئە) زەبەر، ئەرەب يېزىقىدا ھەرب ئۇستىگە قويۇلۇپ «ئە» سوزۇق تاۋۇشىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە:
يەنە تۇركچە ئەلفازدۇركىم، ئاندا «ئەلىف» ۋە «ۋاۋ» ۋە «يا»
فەتھە ۋە زەممە ۋە كەسرە ھەرەكەتى ئورنىغا بىتىلۇر...
— نەۋائى.

فەتۋا [فتوا/ فتوی] (ئە) 1) دىنىي قانۇن يۈزىسىدىن بىرەر مەسىلە ياكى دەۋانىڭ توغرا ياكى ناتوغرىلىقى، ھالال ياكى ھارامىلىقى ھەققىدە بېرىلگەن يازما ياكى ئاغزاكى پىكىر؛ دىنىي كىتاب بويىچە ئىسپاتلاش ئاساسى، كۆرسەتمە. 2) ئىجازەت، رۇخسەت:
بەييەنۇدەر، بەيان قەنى ئالىم، بەئەمەل ھەممە،
فەتۋا ئۆزرە رەقەم قىلۇر مۇفتى ئەگەرچە تۇجرۇ.
— زەلىلى.
مۇفتى ئىشق قۇتۇب ئېرۇر بەردىلەر فەتۋا جۇنۇن،
قازى ماڭا چەكارىھدۇر مۇھتەسىبۇ نە خان ـ بەگ.
— زەلىلى.

فەتىر [فطير] (ئە) 1) پېتىر، پېتىر نان. 2) چەمبەر، چەمبىرەك؛ كۆڭگۈرە:
قۇم قەتئى بولۇپ مېنىڭ سەرىرىم،
كۆڭ قۇرسى بولۇپ مېنىڭ فەتىرىم.
— نەۋائى.

فەتىلە [فتيله] (ئە) پىلىك، پىلتە:
يارەم فەتىلەسى زەخمىمنى كۆيدۇرۇر ھەر دەم،
مەگەركى قان ئاڭا خاسىيەت ئىچرە بولمىش ياغ.
— نەۋائى.

فەتىلەكەش [فتيلەكش] (ئە + پ) پىلىك تارتقۇچى، شام، جىنچىراغنىڭ پىلىكىگە قارىغۇچى خىزمەتكار.

فەجەرە [فجره] (ئە) بۇزۇقلار، پاسقلار:
ئول ئىسلام فەجەرەسى دەفئىغە كوشىش قىلغايلار.
— نەۋائى.

فەجر [فجر] (ئە) تاڭ، سۇبھى، تاڭ يورۇقلۇقى.
فەجر تولۇئىشى — تاڭ ئېتىشى، سۇبھى ۋاقتى.

فەخ [فخ] (ئە) قىسماق، تۇزاق؛ ئالدام:
فەخ نەمادۇر سوفىي سالۇسكىم ئىشقىدۇر،
كىمكى ئاشىق بولسا باردۇر سۇرەتى رىندانەسى.
— مەشھۇرى.

فەخر [فخر] (ئە) پەخىر، ئىپتىخار؛ پەخىرلىنىش، ئىپتىخارلىنىش:
دەۋلەتۇ فەخرۇ سەئادەتدۇر ماڭا،
خىزمەتىگە قانچە يۈرسەم مەھۋەشىم.
— قەلەندەر.
فەخر ئەتمەك — «فەخر ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئايىنە رۇخدىن ھەر ساری،
ۋەسف ئېتەرگە گەرچە يۈزمىڭ تۇتىئى گويا بار.
— ئەرشى.
فەخر ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك:
مەقسۇدى شەۋقى قىشۇياز ئىشقىڭ ئوتى كۆپ خاھ ئاز،
فەخر ئەيلەگەيلەر ئاڭا ناز، قويغىل يۈرەككە داغ ـ داغ.
— شەۋقى.
فەخرى كىرام — كەرەملىك كىشىلەرنىڭ پەخرى.

فەخرى ئىزام — ئۇلۇغلار پەخرى، ئىپتىخارى.

فەر [فر] (پ) سۆلەت، ھەشەمەت؛ بېزەك؛ پارلاقلىق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار [فرار] (ئە) قېچىش، ئايرىلىش، كېتىش:
غەنى ئېردى ئانداغ پۇلى بىشۇمار،
ئاللىپ بارچەسىنى قىلىپدۇر فەرار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرار ئەيلەمەك — قاچماق، ئايرىلماق، كەتمەك:
بۇ مالنىڭ بەھاسىن قارار ئەيلەدى،
جەۋاھىر تىگىشتى فەرار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراز [فراز] (پ) 1) يۇقىرى، ئېگىز، يۇكسەك. 2) ئېچىش.

فەراز ئەيلەمەك — ئاچماق.

فەراس [فراس] (ئە) ھايۋانلار، ئۆي ھايۋانلىرى:
بىر لەھزەدىن سۇڭرە ئەل گەلە فەراسىن ئول چاھ باشىغە
سۇۋارغالى كەلتۈرۈپ، چاھ باشىدىن ياپقان تاشنى ئېلىپ،
قەلىن قوي ۋە مەۋاشىيغە سۇۋ بەردىلەر.
— نەۋائى.

فەراسەت [فراست] (ئە) پاراسەت، سەزگۈلۈك، ئەقىل ـ ئىدراك:
فەراسەت بىلە ئەيلەدى بۇ خىيال،
رەسۇلغە بارىپ ئايتايىن ئەرزۇھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراش [فراش] (ئە) زىلچە، گىلەم؛ پالاس:
ماڭا بىر گۈشەئى فەقر فەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بوريا بەس.
— ئەرشى.

فەراغ [فراغ] (ئە) 1) تىنچلىق، خاتىرجەملىك؛ خۇرسەنلىك؛ بوشاش، ئازادلىق؛ راھەت، پاراغەت:
ئىشق ئەھلىنىڭ كى دەردۇ ئەلەمدۇر فەراغەتى،
ئىشق ئاتى تۈتماسۇن كىشى، گەر ئىستەسە فەراغ.
— گۈمنام.

نە مەشرىق، نە مەغرىب، نە شەھرۇ نە راغ،
كى بىر سائەت ئولماي بۇ ئىشتىن فەراغ.
— ئا. نىزارى.

2) يورۇقلۇق:
مېھر ئىستەدى چۈن ھەمەل فەراغى،
دەشت ئۆزرە بۆتەر كۆزى قۇلاغى.
— نەۋائى.

فەراغ تاپماق — راھەت، خۇرسەنلىككە ئېرىشمەك.

فەراغ بولماق — خاتىرجەم بولماق؛ قۇتۇلماق.

فەراغ قويماق — تىنچلاندۇرماق، راھەتلەندۈرمەك.

فەراغ كەمبۇدەلىغى — راھەت كەملىكى.

فەراغ ئولماق — «فەراغ بولماق» قا قارالسۇن.

فەراغ ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەراغ يەتمەك — خاتىرجەملىككە يېتىشمەك، خاتىرجەملىك، يېتىشمەك، يەتمەك.

فەراغەت [فراغت] (ئە) «فەراغ» قا قارالسۇن:
دۇتارە ئۇنى ئەيشۇ فەراغەتنى بېرۇر ياد،
مۇتربىغە قۇلاق تۇتكى، نې دەر نەغمەدە سازى.
— بابىر.

فەراغەت تاپماق — راھەتلەنمەك، لەززەت ئالماق:
كۇدۇرات غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراغەت دوست — خاتىرجەملىكنى خالىغۇچى كىشى.

فەراغەت گەنجى — خاتىرجەملىك.

فەراغەت سەنج — پاراغەت، راھەت كۆرگۈچى، تىنچ، خاتىرجەم، راھەت قىلغۇچى.

فەراغەت ئىستەمەك — راھەت ئىستىمەك.

فەراموش [فراموش] (پ) ياددىن چىققان، ئۇنتۇلغان:
ئەگەر نەچچە تۇتساڭ تامىزماي ئىچەي،
نە ئىش ئۆتسە سەندىن فەراموش ئېتەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەراموش بولماق — ئۇنتۇلماق، ئېسىدىن چىقىرىلماق.

فەراموش ئولماق — «فەراموش بولماق» قا قارالسۇن:
ئۇلۇسنىڭ غارەتى ئىمانغە گەر چىقسە ئول كافىر،
فەراموش ئولماسۇن ئەرشىكىم، ئاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

فەراموشخانە [فراموش خانه] (پ) ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدىغان جاي، ئۇنتۇلۇش ئۆيى؛ گۆر:
... ۋۇجۇد بەزمگاھىدىن سۇردى ۋە ئەدەم فەراموشخانەسىغە كىيۈردى.
— نەۋائى.

فەراھەم [فراهم] (پ) يىغىلغان، توپلانغان.

فەراھەم قىلماق — توپلىماق.

فەراۋان [فراوان] (پ) كۆپ، مول، پاراۋان:
بېرىپ رىزقى فەراۋان كىبرۇ تەرسا، ھىندى، كافىرغە،
قاچان مەھرۇم ئېتەر دوستلارنى خەللاقى جەھان ھادىس.
— شەۋقى.

فەراۋان ئەيلەمەك — مول، بايلىق قىلماق.
فەراۋان سۆز — ئارتۇقچە گەپ ـ سۆز، ھەددىدىن ئارتۇق سۆزلەش.
فەراۋان قىلماق — «فەراۋان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
فەرايىز [فرايض] (ئە) [بىرلىكى: فەرىزە] زۆرۇرىي ئىشلار، پەرىزلەر، خۇدا تەرىپىدىن بۇيرۇلغان ئىبادەتلەر (مۇسۇلمانلار بېجىرىشكە تېگىشلىك بولغان روزا، نامار، ھەج، زاكات قاتارلىق مەجبۇرىيەت).
فەرايىزلىرى [فرايضها] (ئە) ئۇنىڭ پەرىزلىرى:
دەر بەيان فەزىلەتى فەرايىزلىرى.
— خەراباتى.
فەرەج [فرج] (ئە) نىجات؛ خالاس بولۇش، يەڭگىللىك؛ قۇتۇلۇش:
چۇ ھەق دېدىكى، مەئەل ئۇسر يۇسر مۇجدە ساڭا،
نە شىددەت ئولسا ئەيان قىل تەلەب سوڭىچە فەرەج.
— نەۋائى.
فەرەخ [فرخ] (پ) «فەررۇخ» قا قارالسۇن:
خەلاس ئەيلەگەيسەن ئانىڭ دامىدىن،
ئىچۇرگىل شەرابى فەرەخ جامىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرەس [فرس] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراس / فۇرۇس] ئات:
مەئرىفەت مەيدانى چۇن ئايىنە بىگەردى غۇبار،
ئەي زەلىلى جەزبىدىن جەۋلان ئېتىپ مىنگىل فەرەس.
— زەلىلى.
فەرەس سۈرمەك — ئات قويماق، ئات بىلەن يۈرمەك.
فەرەڭ [فرنگ] (پ) ياۋروپا؛ ياۋروپالىق، پەرەڭ:
نەچچە يىل فەرەڭدە كۆرۈپ دەۋلەتى،
كېيىپ ئېردى قولغە فۇزۇن شەۋكەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىچىك ـ چوك فەرەڭلەركى زەھرىن ساچىپ،
ئالىپ كىردى بىزنى قابۇغنى ئاچىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرەڭ ئەھلى — ياۋروپالىقلار:
بۇ ئەندىشە بىرلە ياتىپ ئاتتى تاڭ،
فەرەڭ ئەھلى يۈردى سالىپ چۇن پاراڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرەڭگى [فرنگى] (پ) ياۋروپالىقلارغا خاس:
كى ئېگىنىدە ئېردى فەرەڭگى لىباس،
كى چىرلاپ قاشىغە مېنى تۇتتى پاس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يا زەڭگى يا فەرەڭگى بولسۇن دەر ئەي مۇسۇلمان،
باغلاپ قەدىن خەم ئەتتى يۇز ئۆزرە زۇلفى دالىڭ.
— مەھزۇن.
فەرەڭستان [فرنكستان] (پ) «فەرەڭ» گە قارالسۇن.
فەرەڭشۇەش [فرنكى وش] (پ) ياۋروپاچە، ياۋروپالىقلارغا خاس:
تەك:
كەشمىرىسى سېھرسازلىغدا دىلرەبا ۋە دىلكەش ۋە رۇمىيسى
تۇركستازلىغدا كافىرايىنۇ فەرەڭشۇەش.
— نەۋائى.
فەرەھ [فرح] (ئە) خۇرسەنلىك، شادلىق؛ كۆڭۈل خۇشلۇقى:
ئەرشىنىڭ باشى فەرەھدە ئەرشىدىن ئۆتكۈسىدۇر،
گەر دېسەڭ، بۇ زارۇ مىسكىن خاكى دەرگەھىدۇر مەگەر.
— ئەرشى.
فەرەھ تاپماق — خۇرسەن بولماق:
سەير قىلسە ھەركىشى تاپقاي فەرەھ،
كۆڭلى بولغاي گويىيا قەۋسى قەزەھ.
— خەراباتى.
فەرەھ ئامىز [فرح آمىز] (ئە + پ) خۇرسەنلىك ئارىلىش؛ خۇرسەنلىك:
مەسدۇر ـ ئاچچىغ ۋە نەشئەسى تەرەب ئەنگىز،
يولىدۇر ـ قاتتىغ، ئەمما مەنزىلى فەرەھ ئامىز.
— نەۋائى.
فەرەھ بەخش [فرح بخش] (ئە + پ) خۇرسەنلىك بېغىشلىغۇچى:
ئىشتىتى چۇ خاقان سەراسەر ھەدىس،
فەرەھ بەخش، بەل رۇھ پەرۋەر ھەدىس.
— نەۋائى.
فەرەھزا [فرح زا] (ئە + پ) خۇشلۇق تۇغدۇرغۇچى:
ئاندىغ ھەۋا فەرەھزا جانبەخش رۇھ ئەفزا،
گويا دەمى مەسىھاكىم جىسمىغە بېرۇر جان.
— مەشھۇرى.
فەرەھناك [فرحناك] (ئە + پ) خۇرسەن، شاد ـ خۇرام:
ئېتىپ يۇز جەۋھەرى پاكىزەنى خاك،
كى ئاندىن بەڭگىپ بولغاي فەرەھناك.
— نەۋائى.
فەرت [فرط] (ئە) ئارتۇقلۇق، ھەددىدىن تاشقىرى.
فەرتى مۇھەببەت — سۆيگۈ، مۇھەببەتنىڭ ئارتۇقلۇقى، كۆچلۈكلۈكى.
فەرتى ئىشتىھا — ئىشتىھانىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۆچلۈكلۈكى.
فەرتوت [فرتوت] (پ) 1) قېرى، ناھايىتى قېرى،

ئىشتىن چىققان؛ 2) يىرتىق.

فەرتۇتلۇغ [فرتوت لوغ] «فەرتۇتلۇق» قا قارالسۇن.

فەرتۇتلۇق [فرتوت لۇق] قېرىلىق، كېسەللىك؛ ئەسكىرىگەنلىك، كونىرىغانلىق.

فەرجام [فرجام] (پ) ئاقىۋەت، تۈگەللىنىش؛ بىرەر ئىشنىڭ نەتىجىسى، ئاخىرى.

فەرخۇندە [فرخنده] (پ) قۇتلۇق، بەختلىك، سائادەتلىك:

كىمسەنى گەردەر ماڭا بىر كەمتەرىن قۇل تۇغدىكىم،
قايسى تالېئ بۇرجىدىن بۇ ئەختەرى فەرخۇندەسى.

— ئەرشى.

فەرخۇندە ئەختەر — قۇتلۇق، بەختلىك يۇلتۇز؛ بەختلىك، تەلەيلىك:

ئاتى فەررۇخ ئۆزى فەرخۇندە ئەختەر،
ئانىڭ ھۆكمىنىدە ئول ئىقلىمۇ كىشۋەر.

— لۇتفى.

فەرخۇندە ئەۋقات — بەختلىك، سائادەتلىك ۋاقىتلار، پەيتلەر.

فەرخۇندە بەخت — بەختى كېلىشكەن، بەختى بار بولغان، بەختلىك، سائادەتلىك.

فەرخۇندە پەي — قۇتلۇق، سائادەتلىك قەدەم:

ئۆرتەدى ساۋۇغلىغىدىن جىسىم ئىلە جانىمنى دەي،
تۇت ماڭا بىر جامى مەي، ئەي ساقىئى فەرخۇندە پەي.

— قەلەندەر.

فەرخۇندە تالېئ — «فەرخۇندە فال» غا قارالسۇن.

فەرخۇندە خو — خۇش خۇلق، خۇش پېئىل.

فەرخۇندە راي — دانا، ئاقىل.

فەرخۇندە روزگار — بەختلىك ھايات، تۇرمۇش.

فەرخۇندە زات — بەختلىك كىشى، بەختلىك، قۇتلۇق زات، شەخس.

فەرخۇندە سىفات — قۇتلۇق سۈپەتلىك، بەختلىك خۇسۇسىيەت ئىگىسى.

فەرخۇندە فال — بەختىيار، بەختلىك.

فەرخۇندە فەر — سائادەتلىك، بەزەك، قۇتلۇق سۆلەت.

فەرخۇندە كىشۋەر — بەختلىك، سائادەتلىك مەملىكەت، ئۆلكە، ۋىلايەت.

فەرخۇندە مەئاش — تۇرمۇشى بەختلىك.

فەرخۇندە مەئال — نەتىجىسى خەيرلىك، ئاقىۋەتلى ياخشى.

فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، بەختلىك، سائادەتلىك نەپەس.

فەرخۇندە ھال — ياخشى كەيپىياتلىق؛ بەختىيار.

فەرد [فرد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفراد] 1) يالغۇز، يەككە، تەنھا؛ ئاجرىغان؛ خالىي.

مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسۋايى ئىشقىدىن فەرد.

— گۇمنام.

بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر بېيىت:

ئول جۇملەدىن بۇ مەتلەئدۇركىم، فەرد:
فۇرقەتىڭدىن زەئفەران ئۆزرە تۆكەرمەن لالەلەر،
لالەلەر ئېرمەسكى، باغرىمدىن ئېرۇر پەرگالەلەر.

— نەۋايى.

فەرد ئەيلەمەك — ئايرىماق، ئاجراتماق؛ ئۇزاقلاشتۇرماق.

فەرد بولماق — ئاجرالماق.

فەرد قىلماق — ئاجراتماق، خالىي قىلماق.

فەردى زەمان — دۇنيادا يېگانە؛ زاماندا تەڭداشسىز.

فەردى فەردۇن — فەردۇنچە ئۇلۇغۋارلىق:

يۇزۇندە بىلگۇلۇك فەردى فەردۇن،
جەمالىندىن قامۇلۇر سۇنئى بىخۇن.

— لۇتفى.

فەردا [فردا] (پ) «فەردای» غا قارالسۇن.

فەردای [فردای] (پ) ئەتە، تاڭلا:

مۇستەفا فەردایى مەھشەردە نېچۈك قىلغاي ئىدى،
يەئنى ئۇممەتكە شەفائەتدىن ھىسارى بولماسا.

— زەلىلى.

فەردگوي [فردكوی] (ئە + پ) (مەنە جەھەتتىن مۇستەقىل يەككە بىر) بېيىت ئېيتقۇچى:

تەھەررۇكدىن ئول باش ئېسە گەرمپوي،
نې تاڭ ئىككى چەۋگاندۇرۇر فەردگوي.

— نەۋايى.

فەرر [فر] (پ) «فەر» گە قارالسۇن.

فەررۇ شەۋكەت — ھەيۋەت، سالاپەت، سۆلەت.

فەررى تاج — تاج بېزىكى؛ قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت.

فەررى شاھىيى — شاھلىق سۆلىتى.

فەررى شۇكۇھ — نۇرانىيلىق، ئۇلۇغۋارلىق؛ قۇدرەت؛ سۆلەت.

فەرراش [فراش] (ئە) سۈپۈرگۈچى (مازار، مەدرىسە، مەسچىتلەرنى سىيرىپ سۈپۈرگۈچى)؛ يېغىشتۇرغۇچى؛ خىزمەتكار:

فەرراشى غۇبارى ئاستانەڭنىلگ،
ھۇرمەتدە چۇ شەھ پەرى ھۇمادۇر.
— زەلىلى.

... سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن،
نە يەرگە بارسا گۇل يولداشىدۇرمەن.
— لۇتفى.

فەرران [فران] (ئە + پ) راۋان، تېز.
فەرران ئوقۇماق — (تۇتۇلماي، تېنىمەي) تېز، راۋان ئوقۇماق.
فەررەست [فرست] بىرەر نەرسىنى ئۇرغاندا ياكى ئاتقاندا ئۇنىڭدىن چىقىدىغان ئاۋاز:
ئۇچۇپ يەتكەندە زەربى دەستى ئانىلگ،
كى بارىپ ئون يىغاچ فەررەستى ئانىلگ.
— نەۋايى.

فەررۇخ [فرخ] (پ) بەختىيار، ئۇلۇغ؛ مۇبارەك؛ گۈزەل:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىلگ لەئلى نا پەيداسى بار.
— ئەرشى.

فەررۇخ ئايىن — بەخت كەلتۈرگۈچى؛ بەختىيار قىلغۇچى.
فەررۇخ ئايىن قىلماق — بەختىيار قىلماق، خۇرسەن قىلماق.
فەررۇخ بەخت — بەختىيار، قۇتلۇق، بەختلىك.
فەررۇخ بولماق — شاد بولماق، بەختىيار بولماق.
فەررۇخ پاي — قەدىمى قۇتلۇق، قۇتلۇق قەدەم؛ ئەسلى پاك زات.
فەررۇخ جەمال — گۈزەل، چىرايلىق، گۈزەل يۈزلۈك؛ ھۆسنلۈك؛ يېقىملىق.
فەررۇخ دىدار — ئوچۇق يۈزلۈك، چىرايى يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق؛ بەختلىك، بەختىيار.
فەررۇخ رەسۇل — شاد ـ خۇرام، خۇشخۇي ئەلچى.
فەررۇخ سىپەر — گۈزەللىك، شادلىق بېغىشلىغۇچى:
تۇھفەئى رەئنايى چۇ فەررۇخ سىپەر،
ئادەم ئاتانىلگ قاشىدە قويدىلەر.
— زەلىلى.

فەررۇخ فال — 1) بەختىيار، قۇتلۇق. 2) ياخشى نىيەتلىك، ساپ كۆڭۈل.
فەررۇخ نىھاد — مۇبارەك ۋۇجۇد؛ ئەسلى پاك، ياخشىدىن تارقالغان.

فەرز [فرض] (ئە) 1) بېجىرىلىش زۆرۈر بولغان ئىش، پەرىز. 2) تەخمىن، مۆلچەر، پەرەز:
ھەممە فەرز ۋاجىب سۇنەن مۇستەھەب،
ئىبرۇر راست بارچە مۇباھۇ ئەدەب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بۇ ۋەجھىدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكسىم فەرز.
— ئەرشى.

فەرز ئەيلەمەك — لازىم قىلماق؛ ۋەزىپە قىلماق:
بەنى ياخۇد مەلەك فەرز ئەيلەدىم گەرچە مەكان تاپمىش،
زەمانى ئول مەكان تاپتى بىجىز ئول ھەر زەمان ئاندا.
— ئەرشى.

فەرز بولماق — لازىم بولماق.
فەرزۇ سۇنەن — خۇدا ۋە پەيغەمبەر بۇيرۇقلىرى.
فەرزى ئەين — ئەڭ، ناھايىتى زۆرۇر، لازىم.

فەرزانە [فرزانە] (پ) 1) ئاقىل، دانا؛ دانىشمەن. 2) يېگانە، تەڭداشسىز.
فەرزانە تەبئ — دانىشمەن، ئاقىل.

فەرزانەۋار [فرزانەوار] (پ) ئاقىلانە، زېرەكلەرچە:
قوپۇپ گام ئۇرۇپ فەدۇ فەرزانەۋار،
قىلىپ دەشت قەتئىنى دېۋانەۋار.
— نەۋايى.

فەرزەن [فرضا] (ئە) تەخمىنەن؛ مۇبادا، ئەگەردە:
ئەگەر فەرزەن ئۆزى بولسا رىزامەند،
بولۇرمۇ رازى ئول شوخى شەكەرخەند.
— نەۋايى.

فەرزەند [فرزند] (پ) ئوغۇل ـ قىز، بالا؛ ئەۋلاد:
يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇرەڭ ھۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرشتەھ دۇر مەگەر.
— ئەرشى.

فەرزەند بولماق — پەرزەنت تۇغۇلماق.
فەرزەند كەلتۈرمەك — تۇغماق.

فەرزىن [فرزين] (پ) 1) پەرزىن، شاھمات ئۇرۇقىدىن بىرى:
شەھ يانىپ فەرزىن كەبى كاجلار مەقام ئەتمىش نې تاڭ،
راستىرەۋلەر ئارىسىدىن گەر تۇتسەلەر رۇھدەڭ قىراق.
— نەۋايى.

2) قولى ئۇزۇن، ھەر ئىشنى قىلالايدىغان، ھەممىدىن كۆچلۈك:
ھەر بىرىگە بىر ۋەزىرى راستگام،
يەنە بىر فەرزىنۇ لېكىن كاجخىرام.
— نەۋايى.

فەرسا [فرسا] (پ) سۆز تەركىبىدە «بۇزغۇچى؛ پۈتتۈر-

گۈچى، ھالسىزلاندۇرغۇچى، چارچاتقۇچى» قاتارلىق مەنىلەر-نى ئىپادىلەيدۇ.
ئانىڭ قەلبىسى كۈھ ئاسا ئېغىر،
دېمەي كۈھكىم چەرخ فەرسا ئېغىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
چېھرە فەرسا — يۈزىگە داغ سالغۇچى.
قەدەم فەرسا — چارچاتقۇچى.
فەرساي [فرساى] (پ) «فەرسا» غا قارالسۇن.
فەرسەڭ [فرسنگ] (پ) ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى (بىر فەر-سەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتىرغا توغرا كېلىدۇ):
كى بىر فەرسەڭ ئولغان بىر يەردىن يىراق،
ئانى كۆرگەنىڭدۇر تولا ياخشىراق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرسۇدە [فرسوده] (پ) 1) توزۇغان، تىتىلغان، ئەس-كىرىگەن:
ئۆزۈڭنى شاد تۇتقىل، غەم يېمە دۇنيا ئۈچۈن، زىنھار،
كى، بىرەدەم غەم يېمەككە ئەرزىمەس دۇنيايى فەرسۇدە.
— بابىر.
2) ھارغان، چارچىغان:
كى فەرسۇدىلىكىڭ ئىچىپ زەھرنى،
يۇرۇپمىز كېزىپ بەرر ئىلە بەھرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرسۇدە قىلماق — ئازار بەرمەك، خاراب قىلماق.
فەرسۇدە ھال — ھېرىپ ـ چارچاپ قالغان.
فەرسۇدەئى ھىجران — ھىجران سەۋەبىدىن ھالسىزلان-غان، زەئىپلەشكەن.
فەرسۇدەلىغ [فرسودەليغ] «فەرسۇدەلىق» قا قارالسۇن.
فەرسۇدەلىق [فرسودەليق] ھارغىنلىق، ھالسىزلىق.
فەرش [فرش] (ئە) 1) تۆر، يۇقىرى تەرەپ:
مېنى قىلدى تەكلىق ئىگىز فەرش ئارا،
مۇغەننى ۋە مۇترىب تۇزۇپ ماجەرا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تۆشەك، گىلەم، پالاس، يەرگە سېلىنغان نەرسە:
تۇرار فەرش ئۈزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىغ ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرش ئولغان خىشتلارىكىم كويىدا قىلمان بەدەل،
ئەيلەسە گەر ئەرز ئۈزىدىن كۆكىنىڭ مەھى رەخشەندەسى.
— ئەرشى.
فەرشۇ ئىزارە — (ھاممام، مۇنچا تاملىرىغا قويۇلغان) تاش پىلىت، مەرمەر تاشلار.
فەرشى خەيال — كۆڭۈلگە ئورناشقان پىكىر.
فەرشى رەھى — يولغا يېيىلغان، يولغا سېلىنغان، پایانداز:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسۇيى چەمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.
فەرشى رۇخام — يەر، زېمىن.
فەرشى سەراپەردە — گىلەم سېلىنغان چېدىر.
فەرشى غەبرا — يەر يۈزى.
فەر ـ فەر [فرفر] (پ) تېز ـ تېز؛ قايتا ـ قايتا:
ئانچە كۈفر ئايتا باشلادى فەر ـ فەر،
كى دەمىدىن ئەيان بولۇپ سەر ـ سەر.
— نەۋايى.
فەرفى [فرفى] (پ) نەپىس:
شەرپەرتى دەستارىن باشىغە بۇرۇنچەك قىلغايلاركى، ئەرۇسى مەستۇرەدۇر ۋە كەردىز نامەستۇردۇر كەشىدەلىغ ياغلىغ فەر-فىغە لەچەك سالغايلار...
— نەۋايى.
فەرق [فرق] (ئە) 1) باش، پېشانە؛ باشنىڭ قاق تۆپىسى؛ دەرىجە. 2) پەرق:
رەھىم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە زەئىمدىن قوبى،
فەرق ئېتە ئالمان فەلەكدۇر يوقارى يا يەر قوبى.
— قەلەندەر.
فەرقەد [فرقد] (ئە) قۇتۇپ يۇلتۇزى يېنىدىكى ئىككى يورۇق يۇلتۇزلارنىڭ بىرى.
فەرما [فرما] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «بۇيرۇغۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ.
كار فەرما — ئىش بۇيرۇغۇچى، ئىشقا سالغۇچى.
فەرمان [فرمان] (پ) بۇيرۇق؛ ھۆكۈم:
ماڭا بەس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.
كى فەرمان ئىشىتتى يېتىپ كەلدى چۈست،
ئەمىرنىڭ قاشىغە ھەمە كۆڭلى رۇست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەرمانبەر [فرمانبر] (پ) بويسۇنغۇچى، بۇيرۇقنا ئىتا-ئەت قىلغۇچى.
فەرمانبەردار [فرمانبردار] (پ) بۇيرۇقنى (شەرت-سىز، قارشىلىقسىز) بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.
فەرمان پەزىر — بۇيرۇقنى بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى.
فەرماندېھ [فرمانده] (پ) ھاكىم، شاھ؛ پەرمان

بەرگۈچى:
يانە سۈردى فەرماندىھى روزگار،
كى ئەي دانىش ئەھلىغە ئامۈزگار.
— نەۋايى.

فەرمان رەۋا [فرمان روا] (پ) بۈيرۇقى ھەممە يەردە بېجىرىلىشى شەرت بولغان شەخس.

فەرھاد ئاسار [فرھاد اسار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، «فەرھادۋەش» گە قارالسۇن.

فەرھاد كۆش [فرھاد كش] (پ) پەرھادنى ئۆلتۈرگۈچى؛ ھەرقانداق زەبەردەست پالۋاننى ئۆلتۈرگۈچى.

فەرھادۋار [فرھادوار] (پ) پەرھادقا ئوخشاش، پەرھادتەك، «فەرھاد ئاسار» غا قارالسۇن.

فەرھادۋەش [فرھادوش] (پ) پەرھادقا ئوخشاش:
تاغدىن ئاقشامغىچە غەم تاغىن قازىپ فەرھادۋەش،
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە دەشت ئۆزرە ئازىپ مەجنۇن مىسال.
— نەۋايى.

فەرھەڭ [فرھنگ] (پ) قامۇس؛ لۇغەت؛ ئىلىم، بىلىم، ھۇنەر، مەرىپەت؛ بىلىمدانلىق، ئاقىللىق:
بۇ نەۋئ مۇغبەچە مەي تۇتسا دەير ئارا كىشىگە،
كىشى ئەمەس، گەر ئاڭا قالسا دانىشۇ فەرھەڭ.
— نەۋايى.

كۆرۈپ ئول خىسرەۋانە تەختۇ ئەۋرەڭ،
ئاڭا لايىق شۇكۇھۇ ھۇشۇ فەرھەڭ.
— نەۋايى.

فەرئ [فرع] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇئ/فۇرۇئات] شاخچە، شاخابچە، تارماق؛ قىسىم، بۆلەك:
بىئەسلىغە يوق فەھمى مۇيەسسەر نىمەنىڭ،
فەرئ بېرۇر ئەسلىدىن خەبەر ھەر نىمەنىڭ.
— نەۋايى.

فەرىب [فريب] (پ) ئالداش؛ ھىيلە، ھىيلە ـ مىكىر؛ ئالدىغۇچى:
فەرىب ئەنگىز كافىر كۆزلەرى مەستانەلىك ئەيلەپ،
مۇسەلسەل ھەر خەمى كاكۈلدە يۈزمىڭ بېجتاب ئەردى.
— زەلىلى.

فەرىد [فريد] (ئە) بېگانە، تەڭدىشى يوق:
ئالىپ ئانچە مىقدار مەتائۇ خەرىد،
يەنە دۇرجلاردا جەۋاھىر فەرىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەرىدى زەمان — زامانىنىڭ بېگانىسى، تەڭداشسىزى، داناسى.

فەرىدى شەكەرگەنج — شېرىن سۆزلۈك (سۆزمەن) لىكتە بېگانە.

فەرىدۇن [فريدون] بېگانە، مەشھۇر؛ ئىرانىنىڭ ريۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ ئالتىنچى پادىشاھى:
شەھەنشاھى جەھان دارايى ئەئزەم،
فەرىدۇن سىيرەتۇ جەمشىد مەقدەم.
— سەيىد ئەھمەد.

كىشكىم كويىدا كۇل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىزدەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمان تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەرىدۇن ھەسەبلىق — ئەسىرنىڭ بېگانىسى.

فەرىسە [فريسه] (ئە) پەيلىرى چىرايلىق (تېۋىپلارنىڭ چۈشەنچىسىدە كۆك يۆتەلگە دورا بولىدىغان) ئوۋ قۇشى:
تىيىننىڭ ئۆزى تۇكى ـ يوق بولدى جانىغە ئافەت،
فەرىسەنىڭ پەرىدىن كەلدى ئۆز باشىغە بەلا.
— نەۋايى.

فەرىشتە [فرشته] (پ) خۇدانىڭ پەرمانلىرىنى بېجىرگۈچى، ياخشى ئىش قىلغۇچى، پەرىشتە؛ پاك، پاكىز:
تاپمادى بۇ مەلاھەتىڭ ھېچ فەرىشتەيۇ پەرى،
يۇسۇفى مىسرى رەشك ئېتەركىم چەھى غەبغەبىڭ ئەمىق.
— زەلىلى.

فەرىشتە خىسال — نۇرانىي، پاكىز.
فەرىشتە زاتلىغ — تەبىئىتى پاك.
فەرىشتە كىردار — پەرىشتە كەبى، پەرىشتىگە ئوخشاش ئىش قىلغۇچى.

فەرىشتەۋەش [فرشتەوش] (پ) پاكلىقتا تونۇلغان، ماختالغان:
ھەم كەلدى فەرىشتەۋەش سىفەتلىك،
ھەم بولدى مەلەكسىفەت زاتلىك.
— نەۋايى.

فەرىفتە [فريفته] (پ) 1) ئالداش، ئالدىنىش:
سەن فەرىفتە بولماغىل ئەي خام رىش،
ئاقىبەت ئۇرغاي ساڭا ۋاقتىدا نىش.
— خەراباتى.

2) تەكلىپ:
بۇ سۆزلەرنى ئايتىڭكى شەھزادەگە،
يەنە ھەم فەرىفتە قىلىڭ بادەگە.
— ئا. نىزارى.

فەرىق [فريق] (ئە) پىرقە، گۇرۇھ، توپ، مەزھەب:
يەتمىش ئۇچ زەبان بىلە قىلدى زەلىلىدىن سوئال،
ئەيلەگەلى چۇ ئىمتىھان قىرىق يىل ئىچرە ھەر فەرىق.
— زەلىلى.

فەرىھ [فره] (پ) گۈزەل؛ كۆڭۈللۈك:
يانە بىرنى بىر رەۋزە قىلدىڭ نەزىھ،

مۇقىمى ئانىڭ ھۇردىن ھەم فەرىھ.
— نەۋايى.

فەرياد [فرياد] (پ) داد ـ ژاي، پەرياد:
فىراقىڭ زۇلمىدە داد ئىستەرەم داد،
رەقىبىڭ دەستىدىن فەريادۇ فەرياد.
— سەيىد ئەھمەد.

فەرياد ئەتمەك — ژاي ـ داد قىلماق؛ سايرىماق:
ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۇمنام.

فەرياد ئەيلەمەك — ئاھ ـ ژاي قىلماق، پەرياد قىلماق:
مەيۇ مەيخانەنىڭ دائىم رەۋاجى مەندىن ئولغاندىن،
رىياۋۇ زۇھد ئېلى فەرياد ئەيلەپ دادخاھمدۇر.
— ئەرشى.

فەريادىغا يەتمەك — ياردەمگە كەلمەك.

فەرياد رەس [فرياد رس] (پ) مەدەت بېرىشكە يېتىپ كەلگەن؛ ياردەمچى:
نەچچە شامى غەمدە ئولسام، بولمايىن فەرياد رەس،
شاد ئولۇپ ئىلكىن قاقار بىللاھ ئول مەھرو كۆرۈپ.
— ئەرشى.

فەريادگەر [فريادكر] (پ) مەدەت سوراپ ژارقىرىغۇچى، مەدەتكە موھتاج:
كى ئەي خىسرەۋى ئادىلى دادگەر،
نېگە ئەيلەدىڭ بىزنى فەريادگەر؟
— نەۋايى.

فەزا [فضا] (ئە) ئاتموسفېرا، بوشلۇق؛ كائىنات بوشلۇقى؛ مەيدان، كەڭلىك، ئوچۇقچىلىق يەر:
ۋەلەددىن رىزا بولماسا ژالىمدەين،
تاپالماس قىيامەت فەزاسىدا زىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزائى زەمان — زامان ساھەسى، زامان ئەھلى:
ئاڭا مۆھرى ئۇرسۇن فەزائى زەمان،
ئانى بىزگە بەرسەڭ تاپارمىز ئەمان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزايى ۋەسئ — كەڭ مەيدان.

فەزايى ئىرەم — ئىرەم بېغى ھاۋاسى.

فەزايىل [فضايل] (ئە) [بىرلىكى: فەزىلەت] پەزىلەتلەر، ياخشى خىسلەتلەر:
مەۋلانا ساھىب بەلخىي... ئۆز غەزەللەرىنى ئۆز ئەمەللەرىغە باغلاپدۇركىم، ئانىڭ فەزايىلىغە دەلالەت قىلغاي.
— نەۋايى.

فەزايىھ [فضايح] (ئە) [بىرلىكى: فەزىھەت] رەسۋالىقلار، شەرمەندىلىكلەر؛ «فەزىھەت» كە قارالسۇن.

فەزە [فزع] (ئە) قورقۇنچ، ۋەھىمە، دەھشەت؛ پەرياد؛ غۇلغۇلا:
تۇرۇپمەن قاشىدا بۇ يەڭلىغ جەزەڭ،
كى يىغلاتتىم ئانى قىلىپ كۆپ فەزەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەممە ئەھلى بەيتى قىلىپدۇر جەزەڭ،
كى خادىملارى ھەم چېكىپدۇر فەزەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزل [فضل] (ئە) 1) ئارتۇقلۇق، ئۈستۈنلۈك؛ يېتۈكلۈك؛ تالانت، كامالەت. 2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:
چۇ دېھقان كى سۆزدىن بولۇپ دانە رىز،
ئايتماقتا فەزلىن سالىپ رۇستەخىز.
— غەربى.

فەزل ئەربابى — كامالەت ئىگىلىرى، بىلىملىكلەر.

فەزل ئەھلى — بىلىملىكلەر، ئالىملار.

فەزلۇ دانىش — يېتۈكلۈك:
ئەھلى فەزلۇدانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دون ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

فەزلۇكەمال — يېتۈكلۈك، كامالەتلىك.

فەزلۇھۈنەر — ھۈنەردىكى ماھارەت، ئۈستۈنلۈك:
مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇھۈنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.
— نەسىمى.

فەزلى دەۋلەت — يېتەرلىك دۆلەت، بەخت:
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،
ئەتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

فەزلى شەرافەت — بۈيۈكلۈك، ئۈلۈغلۇق سەۋەبىدىن:
مەكان گەر لامەكان ئېرىدى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئىكىم قەۋسەيندىن تاپتى مەكان ئاندا.
— ئەرشى.

فەزلى ھەق — ھەق تائالانىڭ پەزىلەتلىدىن:
چېقىلىڭ تۆشۈكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەزلە [فضله] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزەلات] ئارتۇق، ئارتۇقچە، زىيادە، كېرەكسىز، قالدۇق:
فەزەلەلەرى دەفئى ئۇچۇن ئىككى يول،
جانىبى ئەسفەددىن ئولۇپ زاھىر ئول.
— نەۋايى.

فەزلىيات [فضليات] (ئە) 1) دانالىقلار، ئارتۇقچىلىق-

لار، ئارتۇقلۇقلار. 2) ئىلىم.

فەزىلەت [فضيلت] (ئە) پەزىلەت، ئىلىم، دانىش؛ ياخشى خىسلەت.

فەزىھەت [فضيحت] (ئە) [كۆپلۈكى: فەزايىھ] يامانلىق، رەسۋالىق، شەرمەندىلىك.

فەزىھەت قىلماق — رەسۋا، شەرمەندە قىلماق؛ ئابرۇيىدىن كەتكۈزمەك.

فەزىھەت ئاسا [فضيحت آسا] (ئە + پ) شەرمەندىلەرچە، رەزىلانە.

فەزىھەت ئەنگىز [فضيحت انگيز] (ئە + پ) ئۇيالدۇرىدىغان، رەسۋا، شەرمەندە قىلىدىغان.

فەساد [فساد] (ئە) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق؛ چىرىش:

ھەر فەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.

— خەراباتى.

فەساد ئالەتى — بۇزۇقلۇق ئەسۋابى، بۇزۇقلۇق ۋاستىسى.

فەساد تۇخمىن ئەكمەك — بۇزۇقلۇق تارقاتماق.

فەساد ئەنگىز [فساد انگيز] (ئە + پ) بۇزۇقلۇق، بۇزۇقچىلىق قوزغىغۇچى، تارقاتقۇچى:

فەسادئەنگىز ئىبرۇر ئالەم، جەفا ئەندىش ئىبرۇر ئادەم،
ئۆتەرمەن شادلىق دىدارىنى كۆرمەي زەمان ئىچرە.

— مەشھۇرى.

فەسانە [فسانه] (پ) ھېكايە، داستان، سەرگۈزەشت؛ ئەپسانە، ئويدۇرما:

تۇرۇپ ئىبردى ناگاھ فەسانە تۇزۇپ،
تۆمۇرچى يۈگۈردى تەرانە تۇزۇپ.

— غەربىي.

فەسانە ئاۋەر — خەۋەر كەلتۈرگۈچى، خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

فەسانە ئايتماق — ھېكايە ئېيتماق، سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلىمەك.

فەسانە پەرداز — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى؛ داستانچى.

فەسانە تىراز — ياخشى ھېكايىچى.

فەسانە سىنگال — «فەسانە پەيۋەند» كە قارالسۇن.

فەسانەئى ئىشق — ئىشق داستانى:

ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.

— ئەرشى.

فەسانەۋار [فسانەوار] (پ) ئەپسانىگە ئوخشاش:

كىم نەچچە نۇكتە ئاشكار دېسۇن،
سەرگۈزەشتىن فەسانەۋار دېسۇن.

— نەۋايى.

فەساھەت [فصاحت] (ئە) پاساھەت، سۆز ئوچۇق، روشەن، راۋان، يېقىملىق، قائىدىگە مۇۋاپىق بولۇش:

فەساھەت كىشۋەرى ئىچرە ئەگەرچەند،
نەۋايىغە مۇسەللىم ئىبردى گۇفتار.

— ئەرشى.

فەساھەت ئايىنى — چىرايلىق سۆزلەش ئۇسلۇبى.

فەساھەت زىۋەرى — چىرايلىق نۇتۇق بېزىكى.

فەساھەت شىئار — پاساھەتلىك نۇتۇق تەرەپدارلىرى.

فەساھەت ئىسار — چىرايلىق، ئورۇنلۇق، پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن تولغان.

فەسەقە [فسقه] (ئە) پاسىقلار، بۇزۇقلار.

فەسەقە خەيلى — پاسىقلار گۇرۇھى، بۇزۇقلار توپى.

فەسخ [فسخ] (ئە) بۇزۇش، بىكار قىلىش (بىرەر قانۇن ـ قائىدە ياكى ئادەت ھەققىدە):

كۆرەر تۇرفە بەرنانى مەبھۇتۇ مەسخ،
كى قىلمىش ئىدى زۇھد زەمىنى فەسخ.

— نەۋايى.

فەسد [فصد] (ئە) تومۇردىن قان ئېلىش.

فەسد قىلماق — تومۇردىن قان ئالماق.

فەسىس [فص] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇس] 1) ئۈزۈك كۆزىگە قويۇلغان قىممەت باھا تاش. 2) ئۈزۈك.

فەسىل [فصل] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇسۇل] 1) مەۋسۇم:

چار فەسل دەير ئىچىدە قارىغ ئىبرمەس غۇسسەدىن،
چەك مۇغەننى چارگاھىمىك، كەل، بۇ كۆڭلۇمنى ئاۋۇت.

— ئەرشى.

2) بۆلۈم، باب:

شەرھ ئەگەر قىلسام جەمالىمىك دەفتەردىن بىر ۋەرەق،
ھەر سۆزى مىڭ فەسل ئولۇر، ھەر فەسلى نەچچە بابلەر.

— نەسىمى.

فەسلۇل ـ خىتاب — تەسەۋۋۇپقا ئائىت كىتاب نامى.

فەسلى بەھار — كۆكلەم، باھار پەسلى.

فەسلى خەزان — كۈز، كۈز پەسلى.

فەسلى رەبىئ — باھار پەسلى.

گويىيا يەر ئۆزرە گۈللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.

— ئەرشى.

فەسلى نەۋبەھار — باش باھار پەسلى:

فەسلى نەۋباھاردا گۈل كەبى ئاچىلغان قىز،

مىسلى كاكۇلى سۇنبۇل ھەر تەرەپ ساچىلغان قىز.
— نەۋبەتى.

فەسىھ [فصيح] (ئە) 1) چىرايلىق، ئېنىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى؛ سۆز ئۇستىسى. 2) پاساھەتلىك (نۇتۇق):
فەسىھ لەفزى بىرلە دېدى ئول شەباب،
تەلەتتۇفلار ئەيلەپ يۇزۇمگە قاراب.
— ئا. نىزارى.

فەسىھ زەبان — نۇتقى پاساھەتلىك؛ چىرايلىق، ئېنىق ۋە روشەن سۆزلىگۈچى.

فەسىھ كەلاملىق — پاساھەتلىك نۇتۇق ئىگىسى، چىرايلىق ۋە توغرا سۆزلىگۈچى.

فەسىھ گۈفتارلىغ — چىرايلىق سۆزلەش؛ روشەن ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىشىش.

فەش [فش] (پ) سەللىنىك ئۇچى (پەتلىسى)، سەللىنىك يەلكىگە چۈشۈپ تۇرغان قىسمى؛ پەش:
يۇرەك ئاغدى فىلھال قارادىم ئاڭا،
قىسىپ فەشلەرنى يۈگۈردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەشان [فشان] (پ) ئوچۇق، ئاشكارا:
گاھى شەررۇ شۇرىدىن مارۇ چەيان،
گاھى خۇشخۇي تىلى شۇكرۇ فەشان.
— خەراباتى.

فەفەم [فافهم] (ئە) «بەس، (ئەگەر شۇنداق بولسا) ئاڭلا! چۈشەن!» مەنىلىرىنى بىلدۇرگۈچى ئۇندەش سۆز.

فەقە [فقه] پاقا:
فەقە فىغانىنى سۇ ئىچرە سالىپ،
پەشە مەقامى بىلەن سۇرناي چالىپ.
— زەلىلى.

فەقەت [فقط] (ئە) پەقەت، يالغۇز:
ماڭا دېمە مۇنداق بەلا مەئنى سۆز،
بۇ قىلمىشلارىڭدىن فەقەت كۆڭۈل ئۈز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەقەد [فقد] (ئە) [كۆپلۈكى: فىقدان] يوقىلىش؛ يوقتىش.

فەقىر [فقر] (ئە) كەمبەغەللىك، يوقسۇللۇق؛ بىچارىلىك؛ پېقىرلىق؛ كەمتەرلىك:
فەقر دەردىگە چۈنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.
— شەۋقى.

فەقر ئەھلى — بىچارىلەر، كەمبەغەللەر، يوقسۇللار.
فەقر پايمالى — ئېزىلگەن، ئاياغ ئاستىدا قالغان؛ كەمبەغەل.

فەقر تەرىقى — «فەقر يولى»غا قارالسۇن.
فەقر جانىبى — دۇنيادىن ۋاز كېچىش.
فەقر كويى — «فەقر يولى»غا قارالسۇن:
ئەيلە، يا رەب، فەقر كويى لەززەتىن بىلدۇرمەيىن،
ئىلتكەن كۆڭلۈمنى ئانداغ ئىززۇ جاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە يوقلۇق (سوپىيلىقتا) بىچارىلىك ۋە يوقلۇق، كەمتەرلىك ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇغانلىق.
فەقرۇغىنا — كەمبەغەللىك ۋە بايلىق.
فەقر ئېلى — سوپىيلار.
فەقرى زاتىي — دۇنيانى ۋە ئۆزىنى ئۇنتۇشقا تەبئىي مايىللىق (تەسەۋۋۇپتا).
فەقر يولى — بىچارىلىك، يوقسۇللۇق يولى:
ئىشمدۇر فەقر يولىن تەي قىلىپ قەتئ تەئەللۇقدۇر،
ئىچىپ مەي تۇنۇكۇن مەن تالىبى مەيخانە مەشرەب مەن.
— گۇمنام.

فەقر يۇزىدىن — موھتاجلىق تۇپەيلىدىن، سەۋەبىدىن.

فەقرئەندىش [فقراندىش] (ئە + پ) پېقىرانە، كەمبەغەل ئەل سۇپەتلىك:
ۋە فارىغى فەقر ئەندىشىنىڭ ياۋغان ئۇماچى ئالغۇچى غەنىنىڭ
نەباتىي كۆلاچىدىن مەرغۇبراق.
— نەۋائى.

فەقرپېشە [فقرپيشه] (ئە + پ) كەمتەر؛ كەمتەرلىك، ئاددىي يول تۇتۇش.

فەقرجوي [فقرجوى] (ئە + پ) پېقىرلىقنى ئىزدىگۈچى:
بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە فەقرجوي،
شەھ ئولسە ۋەلى بولسە دەرۋىش خوي.
— نەۋائى.

فەقىر [فقير] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەرا] 1) كەمبەغەل، موھتاج، بىچارە:
كەل ئەي مىيانچى كەرىم خۇش خەبەر نىشان كەلتۇر،
فەقىرغە مەرد خۇدانى رەۋان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.
2) پېقىر ـ كەمتەرلىك يۇزىسىدىن بىرىنچى شەخس كىشىلىك ئالمىشى «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ:
ھەر كۇنى مەندىن ۋەفا، ئاندىن جەفا ئۆزرە جەفا،
مەن فەقىر ئول بىۋەفاغە مۇبتەلا بولدۇم نېتەي.
فەقىرى تىرەراي — نادان، كالتە پەم.
فەقىرى مۇتەھەييىر — ھەيران بولغان بىچارە.
فەقىرى ھەقىر — «مەن، كەمىنە» مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

فەقىرانە [فقيرانه] (ئە + پ) پېقىرلارچە، كەمتەرلىك بىلەن:
ئەياقچى، ماڭا جامى پىيرانە تۇت،
دېمان خىسرەۋانە، فەقىرانە تۇت.
— نەۋايى.

فەقىر شېۋە [فقير شيوه] (ئە + پ) ئاددىي كۆرۈنۈش-لۈك:
مىر ھۇسەيىن ئەلى جەلايىر... فەقىر شېۋە ۋە فانىيۋەش ۋە بىتەكەللۇف ۋە خۇشتەبئ كىشىدۇر.
— نەۋايى.

فەقىرۋەش [فقيروش] (ئە + پ) كەمتەرىن، ئاددىي:
مەۋلانا غۇبارىي... فەقىرۋەش كىشى ھەم بار.
— نەۋايى.

فەقىھ [فقيه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇقەھا] ئالىم، بىلىم-دان؛ دىنىي ھوقۇق ئىلمىنىڭ بىلىمدانى.
فەقىھى ماھىر — يولىورۇقنى ياخشى بىلىدىغان، فەقىھى ئىلمى ئۇستازى.

فەك [فنک] (ئە) «فەن» گە قارالسۇن:
چىداغانچە قىلىپ ئەفسۇنۇ نەيرەڭ،
بارىپ ئەفسۇن ئېتەيىن مىسڭ تۇمەن فەك.
— لۇتفى.

فەلاخەن [فلاخن] (پ) «فەلاخۇن» غا قارالسۇن:
كوھىستان ئەھلى كۆپ ئاتقاي فەلاخەن،
جۇنۇن ئەھلى كۆپ ئايتقاي ياۋا سۆز فەن.
— نەۋايى.

فەلاخۇن [فلاخون] (پ) پالاقمان، تاش ئېتىش قورالى:
بۇ باشۇ تاش ئارا ھەر كۇن نەچاغ، يا رەب، تالاش ئولسۇن،
فەلاخۇن گەر ئاتار ئول يار تاش ئورنىغە باش ئولسۇن.
— ئەرشى.

فەلان [فلان] (ئە) پالانى، پالانچى، كىمدۇر، كىمدۇر بىرسى:
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.
بارى ئەلگە ياخشىلىغ قىلغىنكى، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر: «دەھر ئارا قالدى فەلاندىن ياخشىلىغ.»
— بابىر.

فەلاھ [فلاح] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس تېپىش؛ نىجات.
فەلاھ تاپماق — نىجات تاپماق، قۇتۇلماق.

فەلاھەت [فلاحت] دېھقانچىلىق؛ تېرىقچىلىق:
فەلاھەت فەنىدە بولساڭ بۇ يەتكىلىغ،
كەلامىڭ ئەيلەسە ئەيسانى بىخۇد.
— ئەرشى.

فەلەج [فلج] (ئە) بىرەر ئەزانىڭ ئىشتىن (كاردىن) چىقىشى، پالەچ:
خۇشنەۋىس ھەمكىم، سەھۋى كۆپ بولغاي ـ ئىلگى فەلەج ئىللەتىغە جۇب بولغاي.
— نەۋايى.

فەلەق I [فلق] (پ) پالاق (دىنىي مەكتەپلەردە بالىلارنى جازالاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ياغاچ پالاق).

فەلەق II [فلق] (ئە) تاڭ يورۇقلۇقى؛ سۈبھى ۋاقتى:
كاننىڭ ياقۇتى شام ئولغان شەفەق،
سۈبھى ئەنۋار ساری ئانداقكىم فەلەق.
— نەۋايى.

فەلەك [فلک] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفلاك] 1) ئاسمان، كۆك، پەلەك:
فەلەك ئۇستىدە مىھرۇ يەر ئۈزە مەھۋەشلە مەھۋ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.

2) تەقدىر، بەخت، تەلەي:
ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىب يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۇزارىمدىن جۇدا.
— مۇللا بىلال.
تا سېپىڭدەك نازەنىنغە ئاشنا قىلدى فەلەك،
مېھنەتۇ دەردۇ بەلاغە مۇبتەلا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

فەلەك ئاشۇبى — فەلەك غوۋغاسى:
فەلەك ئاشۇبىدىنكىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئولۇس بىدادىدىن بىئېئتىبار ئولغاي.
— سەبۇرى.

فەلەك ئەختەرى — ئاسمان يۇلتۇزى.
فەلەك ئەھلى — پەرىشتىلەر.
فەلەك ئەۋجى — ئاسمان، پەلەك چوققىسى.
فەلەك ئەۋراقى — تەقدىر ـ قىسمەت سەھىپىلىرى:
نە تالېئىدۇر ماڭاكىم ئەختەرى بەختىم تاپىلمايدۇر،
فەلەك ئەۋراقىنى ھەر نېچەكىم دەفتەردەك ئاختاردىم.
— بابىر.

فەلەك ئەيۋانى — پەلەك قەسرى؛ يۇكسەك پەلەك، ئاسمان:
فەلەك ئەيۋانىنە باش ئۇندۇرۇرمۇ،
قاشىڭ مېھرابىنىڭ تاقىنە مۇشتاق؟
— ئاتايى.

فەلەك بىدادى — تەقدىر، پەلەك زۇلمى:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىدادىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.
— ئەرشى.

فەلەك پىلى — قۇياش.
فەلەك تاجىرى — تەقدىر سودىگىرى؛ تەقدىر بىلەن سو-
دىلاشقۇچى.
فەلەك تاقى — ئاسمان گۈمبىزى، ئاسمان.
فەلەك تۈركى — مىررىخ (مارس).
فەلەك جامى — ئاسمان؛ پانىي دۇنيا.
فەلەك جەۋرى — تەقدىر، پەلەك جاپاسى:
فەلەك جەۋرى دۈ ئەسپە قىلدى تەئجىل،
كۆز ئاچقۇنچە سېنى ھەم قىلدى تەبدىل.
— لۇتفى.

فەلەك خانى — پەلەك داستىخىنى:
بۇ فەلەك خانى ئۆزە قىلما گۈمان ئەختەر دەپ،
سەدقەئى ھۈسنۈڭە تولدۈردى دۈرۈ مەرجان قىز.
— گۈمنام.

فەلەك دۈرجى — ئاسمان ساندۇقى، ئاسمان.
فەلەكدىن ئۆتمەك — يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك.
فەلەك زالى — ئاسمان، پەلەك.
فەلەك سەبزەسى — ئاسمان قاراڭغۇلۇقى.
فەلەك سەيرى — ئايلىنىپ تاماشا قىلىش.
فەلەك سىررى — پەلەكتىكىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى.
فەلەك شەبىستانى — تۈن، كېچە.
فەلەك شەمئى — قۇياش.
فەلەك قەدر — يۇكسەك مەرتىۋىلىك، شانۇ شەۋكەتلىك.
فەلەك قەزاسى — تەقدىر ھۆكمى.
فەلەك قەلئەسى — ئاسمان، كۆك، پەلەك.
فەلەككە باش تېگىرمەك — ئەڭ يۇقىرىغا كۆتۈرۈل-
مەك.
فەلەككە خۇرۇش چەكمەك — پىغان قىلماق.
فەلەككە يەتكۈرمەك — ھەددىدىن ئاشۇرماق.
فەلەك گەردىشى — چەرخ، دۇنيا.
فەلەك گۈنبەزى — ئاسمان گۈمبىزى.
فەلەك مۇشكىلاتى — پەلەك، ئاسمان قىينىچىلىقلىرى.
فەلەك نەۋەردى — ئاسماندا يۈرگۈچى سەييارە.
فەلەك نىفاقى — چەرخ مۇناپىقلىقى؛ تەلەينىڭ پەسلىكى.
فەلەك ھادىساتى — «فەلەك ھەۋادىسى» غا قارالسۇن.
فەلەك ھەۋادىسى — دۇنيا ھادىسىلىرى.
فەلەك ھەيئەتى — پەلەكنىڭ تۈزۈلۈشى، كۆرۈنۈشى.
فەلەك ھىسارى — ئاسمان قەلئەسى.

فەلەك ھىيلەسى — چەرخ مەككارلىقى.
فەلەكى مۇدەۋۋەر — ئايلىنىپ تۇرغۇچى ئاسمان.
فەلەكى نەقشباز — بېزەكلىك ئاسمان.
فەلەكى نەقشبەن — نەقىشلىك ئاسمان، يۇلتۇزلار بىلەن
بېزەلگەن كۆك، پەلەك.

فەلەكانە [فلكانه] (ئە + پ) يۇقىرى، يۇكسەك:
... قۇلۇمدىن كەلسەكسەم ئەفلاكنىڭ توقۇز ھەۋاسىدا كەۋاكىب
جەۋاھىرىن ۋە ئەنجۇم لەئالىسىدىن ئول ھەزرەت ساچقان دۇر-
لار ئالىدا نە كۆرۈنگەي ۋە ئانىڭ ھىممەتى جەنابىدا بۇ فەلەكانە
مۇھرىق نە بولا ئالغاي.
— نەۋايى.

فەلەك پەيماي [فلک پیمای] (ئە + پ) ئاسماندا
يۈرگۈچى، ئاسماندا كەزگۈچى؛ دانىشمەن، پەيلاسوپ.
فەلەك پەيۋەند [فلک پیوند] (ئە + پ) ئاسمانغا
ئۇلاشقان، يۇكسەك گۈزەللىك چوققىسىنى ئىگىلمىگەن مەھبۇ-
بە؛ يۇكسەك.
فەلەك پەيۋەند قىلماق — ئەڭ يۇقىرى دەرىجىگە،
چوققىغا يەتكۈزمەك.
فەلەك تەزيىن [فلک تزیین] (ئە) ئاسمان كەبى بېزەل-
گەن:
بۇ يەڭلىغ فەلەك تەزيىن دەرگاھدىن ۋە بۇ نەۋئ ئەرشايىن
بارگاھدىن خىتابى سەدمەت ئامىز ۋە ھۆكمى ھەيرەت ئەنگىز
ئېتىشتى.
— نەۋايى.

فەلەكجاھ [فلک جاه] (ئە + پ) يۇكسەك مەرتىۋىلىك.
فەلەكرەۋ [فلک رو] (ئە + پ) پەلەكتەك تېز يۈرىدىغان:
گاھ دەۋلەتلىق باشىڭدىن كەتمەيىن چەتر سەھاب،
گاھ فەلەكرەۋ مەركەبىڭغە ئەتمەيىن پەيكى سەبا.
— نەۋايى.

فەلەكسا [فلک سا] (ئە + پ) ئەڭ يۇقىرى، يۇكسەك.
فەلەكساي [فلک سای] (ئە + پ) «فەلەكسا» غا قارالسۇن.
فەلەك سەرىر [فلک سریر] (ئە) يۇقىرى، يۇكسەك
تەختلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
فەلەك سۈرئەت [فلک سرعت] (ئە) تېزلىك چاققان-
لىق.
فەلەك شىگاف [فلک شکاف] (ئە + پ) دۇنيانى
ئۆرتەش، لەرزىگە كەلتۈرۈش.
فەلەك فەرسا [فلک فرسا] (ئە + پ) پەلەككە يېتىدە-
غان، پەلەكنى ئارقىدا قالدۇرىدىغان.
فەلەك مانەند [فلک مانند] (ئە + پ) ئاسمانەك،
ئاسمانغە ئوخشاش، كۆك كەبى.

فەلەك نىشانلىغ [فلک نشانليغ] ئالىي مەقسەتنى كۆزلىگەنلىك.

فەلەكۋار [فلک وار] (ئە + پ) ئاسماندەك.

فەلەكۋەش [فلک وش] (ئە + پ) ئاسمانغا ئوخشاش؛ چەكسىز.

فەلەك ئىشتىباھ [فلک اشتباه] (ئە) پەلەككە ئوخشاش ئالىي دەرىجىلىك دەرگاھ.

فەلەكىيات [فلکيات] (ئە) ئاسترونومىيە.

فەللە [فله] (پ) ئوغۇز سۈتى، يېڭى تۇغقان ھايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى.

فەم [فم] (ئە) ئاغىز:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق ساری ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

قامەتىڭ كۆرگۈزمەدى تا قىلمادى مەۋزۇن خىرام،
جۇز تەكەللۇم فەھم ئولماس ئاڭا رۇخسار ئىچرە فەم.

— ئەرشى.

فەن [فن] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇنۇن] 1) ئىلىم، ھۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ:

ئانىڭ پەيرەۋلىغىنى لازىم ئەيلەپ،
بۇ فەندە سەنھەم ئولدۇڭ نەچچە دۇر بار.

— ئەرشى.

جەفايۇ شۇھەيۇ فەن ئىلمى ئىچرە،
كۆزۈڭ شاگىردىدۇر دەۋرانى ئەفلاك.

— لۇتفى.

2) ھىيلە، نەيرەڭ:

قىلۇر قان غەمزەسى كۆزلەرنى باغلاپ،
ھالال ئولسۇنكى سىھر ئەيلەر بۇ فەندە.

— لۇتفى.

3) مەقسەت:

چۇن ساڭا كەئبە تەۋافى ئېردى فەن،
دەير ئىشگىنىدە نېدىن تۇتتۇڭ ۋەتەن.

— نەۋائى.

فەن ئەسھابى — پەن ئىگىلىرى، ئالىملار، بىلىمدانلار.

فەن ئەھلى — بىلىمدار ھۈنەرۋەنلەر؛ ھۈنەر ئىگىلىرى.

فەن ئەيلەمەك — كەسىپ، ئادەت قىلماق.

فەن قىلماق — «فەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەن ئولماق — دائىمىي بولماق، ئادەت بولماق.

فەنا [فنا] (ئە) 1) ئۆلۈم، ئەجەل؛ يوقلۇق، يوق بولۇش، ئۆلۈش، تۆگەللىنىش:

نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.

— ئەرشى.

تۆكۈلدى جان سۇيى تەن زەرفى سۇندى،
فەنا بولدى، يېقىلدى ھەم كۆڭلى تىندى.

— خىرقەتى.

2) ئۆزلۈكتىن كېچىش، ئۆزىنى ئۇنتۇش؛ تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرىش:

تا جەمالىڭ كەئبەسىدىن ئارزۇ ئەتكەچ كىشى،
دەشتى سەھرالارنى قەتئ ئەيلەپ فەنا بولدى دەرىغ.

— شەۋقى.

فەنا ئەندىشىلىك — خۇدا گويلۇق.

فەنا ئەھلى — يوقلۇق ئىختىيار قىلغانلار:

بۇ ئالەم زىيىبىدىن بولغىل مۇجەررەد،
فەنا ئەھلى قىلىپدۇرلار ئانى رەد.

— ئەرشى.

فەنا بارانى — يوقلۇق يامغۇرى، يوق بولۇش يامغۇرى:

مېنى ئۆلتۈردۈڭۇ ئىشقىڭ ئوتىدا نەچچە كۆيدۇردۈڭ،
فەنا بارانىغە خاكىستەرى جىسمىم سەھاب ئەتتىڭ.

— گۇمنام.

فەنا بەرمەك — ئەجەل بەرمەك.

فەنا تابۇتى — پانىيلىق جىنازىسى:

ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ ئاخىر سۇۋارى يوق.

— مەشھۇرى.

فەنا تەرىيقى — پانىيلىق يولى، بۇ دۇنياغا ئېتىبار بەرمەسلىك.

فەنا تۇفراغىغە يېقىلماق — ئۆلۈش ھالىغا كەلمەك، جان بەرمەك.

فەنا جاددەسى — يوقلۇق كوچىسى.

فەنا جامى ئىچمەك — ۋاپات ئەتمەك، ئۆلمەك:

فەنا جامىن ئىچىپ بولغىل سەبۇكرەۋ،
تەئەللۇقدىن ئېسىڭ گەرچە گىرانبار.

— ئەرشى.

فەنا دارى — يوقلۇق، پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا.

فەنا دارىغە ئاسماق — ھالاكەت دارىغا ئاسماق.

فەنا دەشتى — يوقلىش، پانىي بولۇش بايابانى:

فەنا دەشتىغە يۈز كەلتۈر بەقا ھاسىل ئۈمىد بىرلەن،
بارۇرسەن تاڭلا مەھشەر ئىززۇ نازۇ ئىفتىخار ئەيلەپ.

— شەۋقى.

فەنا دەيرى — يوقلىش، پانىي بولۇش مەيخانىسى:

مۇيەسسەر ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.

— شەۋقى.

فەنا شەھرى — يوقلۇق شەھرى:
فەنا شەھرىدەكى ئەۋارە بولغان خەلقنى كۆردۈم،
جۇنۇن تۇغيان ئېتىپدۇر ھەر بىرىنى دەربەدەر تەنها.
— زەلىلى.

فەنا شىرويەسى — شجائەتلىك باتۇرنى يوق قىلىش:
فەنا شىرويەسى ئۆلتۈرمىش ئولكىم،
كى خىسرەۋدەك جەھان قىلمىش مۇسەخخەر.
— ئەرشى.

فەناغە ياۋۇق بولماق — يوقىلىشقا يېقىنلاشماق، ئۆمرى تۈگەپ قالماق:
قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق،
ۋەلى مۇنچە ياشداكى فەرزەندى يوق.
— ئا. نىزارى.

فەنا فەرراشى — خىزمەتكارنىڭ تازىلىقى:
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەۋ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.
— ئەرشى.

فەنا قاپى — ھالاكەت تېغى:
ئۆزىنى بىنىشان قىلماي، ئۆزى تاپماس نىشان سەندىن،
فەنا قاپىدە پەرۋاز ئەتمەيمىن تاپماس كىشى ئەنقا.
— مەشھۇرى.

فەنا قۇشلەرى — يوقلۇقتا پەرۋاز قىلغۇچىلار.

فەنا گەردى — ھالاكەت توزانلىرى:
بۇ ئالەمگە بەقا قاندىن مۇيەسسەر،
فەنا گەردى بىلە بولسە مۇخەممەر.
— ئەرشى.

فەنا مۇلكى — يوقلۇق مەملىكىتى:
ۋەلى پىنھان فەنا مۇلكىدە ئول شاھ،
تەئەللۇقدۇر ئاڭا يەتمەككە ھايىل.
— ئەرشى.

فەنا ئوتىغە ئاتماق — يوقاتماق؛ ۋاز كەچمەك.

فەنا ۋادەسى — ھالاكەت ۋادىسى:
تاپاي مەيپەرەستنىڭ قولىدىن ئەمان،
فەنا ۋادەسىغە بولايىن رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فەنا يولى — پانىيلىق يولى، ھالاكەت يولى:
كىشكى يا خەبەر ئولدى بۇ يول خەتەرلەردىن،
فەنا يولىدا بەقانىڭ ئۇمىدىدە جان داد.
— شەقى.

فەنا يېلى — يوقلۇق شامىلى، ئازاب ـ ئوقۇبەت دولقۇنلىرى.

فەنايى كامىل — سوپىيلىقتا مۇكەممەللىككە ئېرىشىش.

فەھمش [فحش] (ئە) ئەدەپسىزلىك، بۇزۇقلۇق، زىنا، پاھىش.

فەھش ئايتماق — سۆكمەك، ھاقارەتلىمەك.

فەھم [فهم] (ئە) پەم، ئىدراك، ئەقىل ـ ھوش؛ بىلىش، چۈشىنىش:
كىم كۆرۈپ نەرگىس بىكىن كۆز بىلە گۈلتەك يۈزىنى،
يەلگە بېرىپ ئەقلۇ فەھمىن مەستۇ ھەيران قالمادى.
— سەككاكى.

فەھم ئەتمەك — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەھم ئەيلەمەك — ئۆگىنىش؛ چۈشىنىلمەك؛ سېزىلمەك.

فەھم قىلماق — «فەھم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

فەھمۇ ئىدراك — چۈشىنىش ۋە ئاڭلاش.

فەھمى خۇرد — نازۇك پەم؛ سۆزمەن، زېرەك.

فەھىم [فهيم] (ئە) پەم ـ پاراسەتلىك، چۈشەنگۈچى، زېرەك، ئەقىللىق:
جالىنۇسنىڭ شاگىردىدۇر ۋە ئانىڭ سۆزلەردىن بۇ كىم،
قابىلنىڭ سەئادەتى بۇ دۇركىم، فەھىم بولغاي.
— نەۋايى.

فەۋاسىل [فواصل] (ئە) پاسىللار، بۆلۈملەر، ئايرىملار، «فاسىل» غا قارالسۇن.

فەۋاكىھ [فواكه] (ئە) [بىرلىكى: فاكىهه] مېۋىلەر.

فەۋاكىھلىغ باغ — مېۋىلىك باغ.

فەۋائىد [فوائد] (ئە) پايدىلار، نەپلەر:
ئانداقكى، ئانىڭ فەۋائىدى ئەتراك ئاراسىدە مەشھۇردۇر.
— نەۋايى.

فەۋايىد [فوايد] (ئە) [بىرلىكى: فايده] «فەۋائىد» غا قارالسۇن.

فەۋت [فوت] (ئە) 1) قولدىن بېرىش، ئۆتكۈزۈۋېتىش. 2) يوقىتىش، يوقىلىش؛ يوقىتىپ قويۇش. 3) ئۆلۈم، ۋاپات قىلىش.

فەۋت ئەتمەك — ئۆتكۈزۈۋەتمەك، قولدىن چىقارماق، قولدىن بەرمەك.

فەۋت بولماق — 1) ئۆلمەك، ۋاپات بولماق. 2) ئۆتۈپ كەتمەك (ۋاقىت).
فەۋت قىلماق — «فەۋت ئەتمەك» كە قارالسۇن.
فەۋت ئولماق — «فەۋت بولماق» قا قارالسۇن.
فەۋج [فوج] (ئە) 1) گۇرۇھ، توپ:
يوق كەبۇتەر قەسرىگە قونغان بۇ خۇش سۇرەت بىلە،
تۇشتى بىر فەۋجى فەرىشتە چەرخىدىن ئىززەت بىلە.
— مەشھۇرى.
2) قوشۇن، چېرىك:
ھىسارى غەم دەرى دەرۋازەسىنى مەھكەم ئەيلەپدۇر،
زەلىلى پاسبانى زېرەكى فەۋجى ئەلەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.
فەۋج بەرفەۋج — گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ.
فەۋج ـ فەۋج — گۇرۇھ ـ گۇرۇھ، توپ ـ توپ:
غەزەب بەھرىم ئاناغ ئاڭا ئۇردى ئەۋج،
بار ئېردى سىپەھلەر يەنە فەۋج ـ فەۋج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەۋجى فىرار — توپى بىلەن قېچىش، يوقىلىش:
بولدى چۇن زەررىن لەۋا سۇبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەسەسىدىن قاراتۇن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.
فەۋجى گۇنەھكار — بىر گۇرۇھ گۇناھكارلار:
زاھىر ئولۇپ زار نىگۇن نىسارلەر،
ھازىر ئولۇپ فەۋجى گۇنەھكارلەر.
— زەلىلى.
فەۋجى لەشكەر — توپ ـ توپ لەشكەرلەر:
سەربىرۇ دەۋلەتىڭ ئىلكىدە بولغاي،
كى فەۋجى لەشكەرىڭ ئالەمگە تولغاي.
— زەلىلى.
فەۋر [فور] (ئە) تېز، «فەۋرەن» گە قارالسۇن.
بۇ فەۋردە — شۇ زاماندا:
بۇ فەۋردە ئول كەنىزەك ئاڭا خەبەر بەردىكىم، ئەردۇۋان بىر
مۇدھىش تۇش كۆرۈپ، بىلۇر ئەلدىن تەئبىرىن سوردى.
— نەۋائى.
فەۋرەن [فورا] (ئە) تېزدىن، دەرھال.
فەۋق [فوق] (ئە) ئۈستۈن، يۇقىرى.
فەۋقەس ـ سۇرەييا — سۇرەييا (ھۇكەر) نىڭ تۆپسىدە؛ سۇرەييادىن يۇقىرى، ئەڭ يۇكسەك.
فەۋقۇل ـ فەلەك — ئاسمان ئۈستىدە؛ ئاسماندىن يۇقىرى؛ ئەڭ يۇكسەك.
فەۋۋارە [فواره] (ئە) ئېتىلىپ چىقىدىغان بۇلاق، فونتان:
كۆزۈمدىن قەترە ـ قەترە ئەشك گۈلگۈنۈمنى ساچقاندىن،
جۇنۇن خەيلى تەماشا قىلغالى فەۋۋارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.
مەۋجلەردىن — دولقۇن قوزغىلىپ ئۇرغۇپ چىقىش:
مەۋجلەردىن دامىلەر قوي ئىستەسەڭ مۇرغى ۋىسال،
ياش سۇيىدە ئىشتىياقىدىن ئىكى فەۋۋارە قىل.
— مەشھۇرى.
فەيەكۇن [فيكن] (ئە) بەس، بولدى:
كىم بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۇۋەيدا،
بولدى «فەيەكۇن» غۇلۇسى پەيدا.
— نەۋائى.
فەيز [فيض] (ئە) 1) ئىنئام ـ ئېھسان. 2) بەرىكەت، مول‌لۇق. 3) كۆركەملىك، نۇرانىيلىق. 4) دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ، بەھرە:
زىيائىيغە لۇتف ئەيلەبان قىل كەرەم،
يەتۇر فەيز رەھمەت ئاڭا دەمبەدەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
...تەۋققۇئ ئولدۇر ئەسھابى ھۇنەردىن،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.
— لۇتفى.
فەيز ئاسار — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق؛ بەرىكەت؛ ئىنئام ـ ئېھسان) بېغىشلىغۇچى، كۆرسەتكۈچى:
قۇلاق سالدى ئانداغ دىلۇجان بىلە،
بولۇپ فەيز ئاسار گىريان بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فەيز ئەھلى — ساخاۋەتلىكلەر؛ ساخاۋەتچىلەر، قولى ئوچۇق ئادەملەر.
فەيز بەخش — ئىنئام قىلغۇچى؛ ئىنئام بەخش ئەتكۈچى.
فەيز تاپماق — بەھرىمەن بولماق، ئارزۇ ـ ئىستەككە يېتىشمەك؛ دىلخۇشلۇق، قۇۋانچ تاپماق.
فەيز رەسان — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان)، يەتكۈزگۈچى، بېغىشلىغۇچى.
فەيز گۇستەر — فەيز (بەھرە، دىلخۇشلۇق، بەرىكەت، ئىنئام ـ ئېھسان) تارقاتقۇچى.
فەيز ئېلتماق — بەھرە يەتكۈزمەك.
فەيزى تاپماق — «فەيز تاپماق» قا قارالسۇن:
مەندە تەبئىي شائىرى يوقتۇر نىشانى ئاشىقى،
ھەرنە فەيزى تاپمىشەم مەن مەھرەمى ئەسراردىن.
— ئەرشى.
فەيزى جۇش — ئىنئام ـ ئېھسان بۇلىقى:
ئەيكى، «ئەررەھمان» سىفاتىڭ قۇلزۇمىدۇر فەيزى جۇش،
ئەررەھىم ئىسمىڭ تەزەۋرى دائىما رەھمەت خۇرۇش.
— ئەرشى.
فەيزى رەببانىي — پەرۋەردىگار ئىنئام قىلغان ياخشى-

لىق، رەھىمدىللىق:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز،
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم ئىلمى ھىكمەت بابىدىن يەنبۇ.
— شەۋقى.

فەيزى غەفۇر — مەغپىرەت (ئەپۇ) قىلغۇچى ئاللانىڭ ئىسمى:
بۇلبۇلى باغى سىيادەت مەنبەئى فەيزى غەفۇر،
جامدىن ئىزدەگەن يا ئەرشىئى گويامۇدۇر.
— ئەرشى.

فەيزى فۇتۇھ — ياردەم ئېھسان ، ئىنئاملىرى:
تاپغۇسىدۇر ھۇسن ئېلى ئىشق ئەھلىدىن فەيزى فۇتۇھ،
تا قانىنى تۆكمەدى ئول لەئلى گويا بولمادى.
— قەلەندەر.

فەيزى فىغان — ھېسابسىز ناله ـ پەرياد:
قونۇپ سۆز شاخىغە بۇلبۇلدەك ئەتسەم ناله شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەيزى فىغانىمدىن سەر ـ سەر بەرگىلەر گويا.
— ئەرشى.

فەيزى كامىل — موللۇق، بايقاتلىق، يېتەرلىك.

فەيزى مەسىھ — جانبەخش ئەتكۇچىنىڭ دىلخۇشلۇقى:
ئوخشاماس كەئسىغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتقان گەدا.
— ئەرشى.

فەيز يامغۇرى — بەرىكەت، كۆپ ياخشىلىقلار.

فەيز يەتمەك — بەھر ئالماق، بەھرىلەنمەك.

فەيسەل [فيصل] (ئە) ئايرىش، ئاجرىتىش؛ ھەل قىلىش.

فەيسەل بەرمەك — ئاجراتماق، ئايرىماق؛ ھۆكۈم چىقارماق.

فەيلەسۇف [فيلسوف] (ئە) ئىلىم ـ مەرىپەت ئىگىسى، پەيلاسوپ، دانىشمەن.

فەيلەسۇفۇەش [فيلسوف وش] (ئە + پ) پەيلاسوپقا ئوخشاش، پەيلاسوپ تەبىئەتلىك.

فەيياز [فياض] (ئە) ناھايىتى پەيزى، لۇتف ۋە كەرەم قىلغۇچى، پەيز بېغىشلىغۇچى، بەرگۇچى.

فەييازى جۇد — كەرەمبەخش.

فەييازى ۋۇجۇد — پەيز بېرىپ تۇرغۇچى ۋۇجۇد؛ خۇدا، تەڭرى.

فوتە [فوته/فوطه] «فۇتە» گە قارالسۇن:
بېرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فوتەئى زەربەفت — زەر قوشۇپ توقۇلغان پوتا، بەلۋاغ.

فورات [فرات] (ئە) فۇرات دەرياسى (ئاسىيادا):
چۆرۈلۇرمەن باشىدىن ئول شوخنىڭ پەرۋانەدەك،
سەگ رەقىبنىڭ قانىدىن ئاقىزسا دەريايى فورات.
— قەلەندەر.

كەئبەئى كويۇڭدا قىلدىم كۆزلەرىمنى فەرش كىم،
ئەھلى ئالەم بىرىنى دەرنىل، بىرىنى دەجلە، فورات.
— مەشھۇرى.

فۇئاد [فؤاد] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەفئىدە] يۇرەك، قەلب، دىل، كۆڭۈل:
ئول كىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەر غۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.
— نەۋايى.

فۇتە [فوته/فوطه] پوتا، بەلۋاغ، بەلگە ئورىلىپ باغلىنىدىغان ماتا؛ لوڭگە (ھاممامدا بەل تۆۋەينىگە ئورايدىغان).

فۇتۇر [فتور] (ئە) 1) ھالاكەت؛ شىكەست؛ زەرەر؛ ۋەيران، خاراب. 2) جاراھەتلىك، ۋەيرانلىق، خارابلىق؛ كۇچسىزلىك، زەئىپلىك. 3) ناپاكلىق، ئىپلاسلىق. 4) كەمچىلىك، نۇقسان.

فۇتۇر تۇشمەك — «فۇتۇر يەتمەك» كە قارالسۇن.

فۇتۇر سالماق — ۋەيران (خاراب) قىلماق، شىكەست بەرمەك.

فۇتۇر ۋاقىئ بولماق — كەمچىلىك، نۇقسان يۈز بەرمەك.

فۇتۇر يەتمەك — زەرەر يەتمەك.

فۇتۇھ [فتوح] (ئە) [بىرلىكى: فەتھ] «فەتھ» گە قارالسۇن:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىيدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

فۇتۇھۇ زەفەر — غەلىبە ۋە زەپەر:
تاپىپ ھەر كۇنىدە فۇتۇھۇ زەفەر،
بولۇپ ئەھلى تۇججار ئارا مۇئتەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فۇتۇھ يېتىشمەك — مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشمەك، پايدا كۆرمەك، ساۋاب ئىشقا يېتىشمەك.

فۇتۇھات [فتوحات] (ئە) خۇرسەنلىك؛ مۇۋەپپەقىيەتلەر؛ «فۇتۇھ» قا قارالسۇن.

فۇتۇھاتى مەككىي — مەككە شەھىرىنىڭ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى (ئەسەر نامى).

فۇتۇۋۇەت [فتوت] (ئە) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق، مەرتلىك، يىگىتلىك.

فۇتۇۋۇەت ئەھلى — ساخاۋەت، مەرھەمەت ئىگىسى.

فۇجۇر [فجور] (ئە) توغرا يولدىن ئېزىش؛ بۇزۇقلۇق، يارىماسلىق، ئەخلاقسىزلىق.

فۇرجاھ [فرجاه] (ئە) كەم؛ ئەرزىمەسكەن:
يەنە ئوغلانلارنى مىسىرغا بارۇرنى تەكلىف قىلدى. ئۇلار بىزا-ئەتى فۇرجاھ بىلە كەلدىلەر.
— نەۋايى.

فۇرجە [فرجه] (ئە) 1) يېرىق، تۆشۈك، بوش ئورۇن. 2) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت.

فۇرزە [فرضه] (ئە) كېمىلەرنىڭ دەريادا كىرىش جايى؛ كېمىگە چىقىدىغان جاي، پورت:
يەمەننىڭ فۇرزەسىغە قىلدىلەر مەيل،
سۇدىن تۇفراققە چىقتىلەر بارى خەيل.
— نەۋايى.

فۇرس [فرس] (ئە) پارسلار:
...فۇرس فۇسەھاسى ھەرقايسى ئۇسلۇبداكسم، سۆز ئەرۇسىغە جىلۇە ۋە نامەيىش بېرىپ ئېردىلەر.
— نەۋايى.

فۇرقان [فرقان] (ئە) ئاجراتقۇچى، ياخشى - ياماننى پەرق قىلىپ (پەرقلەندۈرۈپ) كۆرسىتىپ بەرگۈچى، قۇرئان.

فۇرقەت [فرقت] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق:
كۆيدى جانىم فۇرقەتىڭدىن يۇرەكسىم ھەم بولدى سۇ،
يەتمەدى زۇلفۇڭ نەسىمىدىن دىماغىم ئىچرە سۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت ئەزابى — جۇدالىق ئازابى.
دوستلار فۇرقەت ئەزابى شىددەتىن ئەيلەي بەيان،
ئاھ، نېتەي مەن بەندەنى قىلدى زەبۇن ناچار ئىشق.
— مۇللا سالىھ.

فۇرقەت تۇنلەرى — جۇدالىق كېچىلىرى.
تولغانىپ تۇشكەن ساچىڭ يادىدا فۇرقەت تۇنلەرى،
ياد قىلسام تولغانىپ بىلگىل بەسى مەن پىچۇ تاب.
— ئەرشى.

فۇرقەت خۇمارى — جۇدالىق باش ئاغرىقى.
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۇن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۇن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇماردا خەراب ئەيلەب.
— ئەرشى.

فۇرقەت دەشتى — جۇدالىقنىڭ بياۋانى.
سالسە فۇرقەت دەشتىدە بۇ گەردۇنى دۇن رەشكىدىن،
گۇلشەنى ۋەسلىڭنى ھەردەم مەن قىلۇرمەن ئارزۇ.
— قەلەندەر.

فۇرقەت نامەسى — ئايرىلىش خېتى:
ساڭا گۇل بەردى فۇرقەت نامەسىنى،
يۇزىن قان قىلدى يىرتىپ جامەسىنى.
— خىرقەتى.

فۇرقەت ئۇتى — جۇدالىق ئوتى:
ئول ئاناسىنىڭ بالا ھەجرىدە چەككەن فۇرقەتىن،
ھەم تۇتاشقان جانىغە فۇرقەت ئوتىنىڭ ھىرقەتىن.
— موللا سالىھ.

فۇرقەتۇ ھىجران — جۇدالىق ۋە ھىجران:
بىر گۇلنى كۆرمەدىم بۇلبۇلنى دىلشاد ئەيلەسە،
فۇرقەتۇ ھىجرانىدىن بىر لەھزە ئازاد ئەيلەسە.
— قەلەندەر.

فۇرقەتى خۇنخار — قانخور جۇدالىق:
قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرماندىن ۋەفاسىز ۋەسلىنىڭ،
قايسى مېھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارىنىڭ.
— بابىر.

فۇرقەت نەما [فرقت نما] (ئە + پ) ئايرىلغاندەك، جۇدالىقتەك:
سەفەر ئەزمىدە مۇسافىرىدىن ئايرىلۇر چاغدا خەيرباد مەزمۇن-لۇق ئەلفازنى رادىف قىلىپ ئايتقان شېئىرنىڭ مەتلەئى فۇر-قەت نەما كېلىپدۇر.
— نەۋايى.

فۇرود [فرود] (پ) تۆۋەنلەش، چۈشۈش؛ ئولتۇرۇش، پېتىش:
ئەدەم بولدى پەرتەۋ بولۇپ كۇن فۇرود،
سىيە جۇرمى باشتىن كۆتەردى سەئۇد.
— ئا. نىزارى.

فۇرۇتەن [فروتن] (پ) كەمتەر؛ ئۆزىنى تۆۋەن تۇتىدىغان:
قەدىنىڭ جىلۋەسى ئاللىنىدە سەرۋى نازنى كۆردۇم،
بۇ بىر ئەسرۇ فۇرۇتەن، ئول بەغايەت سەرفەراز ئېرمىش.
— نەۋايى.

فۇرۇدەست [فرودست] (پ) كۆچسىز، مەغلۇپ:
يەتتى كۆكنى ھەق ئەيلەسۇن نەستىڭ،
يەتتى كەۋكەبنى ھەم فۇرۇدەستىڭ.
— نەۋايى.

فۇرۇز [فروز] (پ) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «يورۇتقۇچى، ياندۇرغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.
دىل فۇرۇز — كۆڭۈلگە ئوت ياقىدىغان؛ يېقىملىق.
شەب فۇرۇز — كېچىنى ياندۇرغۇچى، يورۇتقۇچى.

فۇرۇزان [فروزان] (پ) پارلاق، يالتىراق؛ نۇر چاچقۇچى:
ئىشقىڭدا تامام خەلق سوزان،
شەۋقىڭ ئوتى ھەر تەرەپ فۇرۇزان.
— مەشھۇرى.

فۇرۇزەندە [فروزنده] (پ) شولا چۈشۈرگۈچى، يورۇ-

قۇچى، ياندۇرغۇچى.

فۇرۇش [فروش] (پ) 1) سانقۇچى:

بارىپ ئول شەھەرگە كەنىزەك ئالاي،
بار ئېردى كەنىزەك فۇرۇش نەچچە باي.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) خېرىدار:

مۇنچە بولۇپ باقمادى، قىلدىم خۇرۇش،
بىلمەدى گۇل قەدرىنى بوستان فۇرۇش.

— زەلىلى.

فۇرۇغ [فروغ] (پ) يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ نۇر:

بەسكى مەن پەرۋانەدۇرمەن چۆرۈلۈپ يار ئىشقىدا،
پۈر فۇرۇغ ئەتسە تاڭ ئېرمەس شۇئلەبى ئىمان مېنى.

— مەشھۇرى.

ھاجەت ئېرمەسدۇر فۇرۇغى مەشئەلى فانۇسى ماھ،
سۇبھى سادىقدىن نە رەۋشەندۇر بۇ ناگۇشى كېچە.

— زەلىلى.

فۇرۇغ ئەفشان — نۇر چاچقۇچى:

فەيزى خۇرشىدى تولۇھ ئەيلەپ فۇرۇغ ئەفشان بولۇر،
دەير - پىرى جەبھەسىن بىر سۇبھى رەخشان كۆرمىشەم.

— مەشھۇرى.

فۇرۇغى مەئرىفەت — مەرىپەت يورۇقى، مەرىپەت نۇرلىرى:

ئاچار ھەق جويلەر كۆڭلىن فۇرۇغى مەئرىفەت بىرلە،
كەۋاكىبدىن سپېھرى نىلگۇن زىنھار زار ئەيلەر.

— مەشھۇرى.

فۇرۇكەش [فروكش] (پ) بىرەر جايدا تۇرۇش، ئىستىقامەت قىلىش.

فۇرۇكەش قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق؛ ياشىماق.

فۇرۇگۇزاشت [فروكذاشت] (پ) ئارقىغا تاشلاش؛ بېپەرۋالىق، ئېتىبارسىزلىق.

فۇرۇگۇزاشت قىلماق — ئارقىغا تاشلىماق، تاشلاپ قويماق، بېپەرۋالىق قىلماق، ئېتىبار بىلەن قارىماسلىق.

فۇرۇمايە [فرومايە] (پ) ئەسلى (تېگى) پەس؛ بىچارە، ئېتىبارسىز:

ئاندىن ئۆتمىش كەلامىگە نايە،
كى دېگەن نۇكتە ھەر فۇرۇمايە.

— نەۋائى.

فۇرۇئ [فروع] (ئە) [بىرلىكى: فەرئ] شاخچىلار، شاخابچىلار، تارماقلار، بۆلەكلەر، بابلار.

فۇزەلا [فضلا] (ئە) دانىشمەنلەر، پەزىلەت ئىگىلىرى، ئالىملار:

ۋە زەماننىڭ شۇئەرا ۋە فۇزەلا ۋە زۇرەفاسىدىن ئالارنىڭ
ۋىساقى خالى ئېرمەس ئېردى.

— نەۋائى.

فۇزۇدە [فزوده] (پ) ئارتۇق، كۆپ:

كى بىرار بەيت بېشۇ كەم بولدى،
گەر كىم ئولدى فۇزۇدە ھەم بولدى.

— نەۋائى.

فۇزۇل [فضول] (ئە) 1) كىبىرلىك، ئۆز بېشىمچى، سەپسەتىچى؛ تەنتەك. 2) رەقىب.

فۇزۇللۇق قىلماق — ھەددىدىن ئاشماق، يۇزسىزلىك قىلماق:

ئاتىڭدىن تۇش، ئاتىم تۇيناغىنى ئۆپ،
ئۆزۈڭنى بىل، فۇزۇللۇق قىلماغىن كۆپ.

— لۇتفى.

فۇزۇلي [فضولى] (ئە) ئۆزىگە تېگىشلىك بولمىغان ئىشلارغا ئارىلاشقۇچى، ئارتۇقچە ۋە بىھۇدە سۆزلىگۈچى؛ ئەدەبىي تەخەللۇس، لەقەم:

تىزغاندا لۇئالىئى رۇبائىي،
مىڭلارچە فۇزۇلىيۇ نەۋائى.

— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

فۇزۇن [فزون] (پ) زىيادە، كۆپ، ئارتۇق:

ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست - بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر ھەددىدىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.

— ئەرشى.

دەۋلەتلىك بولسۇن فۇزۇن دەپ، ئەي پەرى پەيكەر، سېنىڭ،
دۇشمەنلىكىڭ قەتلىغە ئۆزۈمنى تەييار ئەيلەدىم.

— قەلەندەر.

فۇزۇن ئەيلەمەك — ئارتتۇرماق، كۆپەيتتۇرمەك.

فۇزۇن كۆزگە فۇزۇن قىلماق — كۆزگە ئارتۇقراق كۆرسەتمەك.

فۇسھا [فصحا] (ئە) [بىرلىكى: فەسىھ] چىرايلىق سۆزلىگۈچىلەر؛ ئېنىق، روشەن گەپ قىلغۇچىلار، چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسھايى ۋاجىبۇل - ئىھتىرام — ھۆرمەت - ئېھتىرامغا لايىق سۆزلىگۈچىلەر.

فۇسھەت [فسحت] (ئە) 1) ئوچۇقلۇق، كەڭلىك:

ئاندىن ئەئلادۇر جەناب ئول شاھغە،
ئاندىن ئەۋسەئ فۇسھەت ئول دەرگاھغە.

— نەۋائى.

2) ئىمكانىيەت:

چۇن بۇ لەفزدە مۇنچە ۋۇسئەت ۋە مەيداندا مۇنچە فۇسھەت

تاپىلۇر.
— نەۋايى.

فۇسۇرده [فسرده] (پ) روھسىزلانغان، سولغۇن؛ چۈشكۈن.

فۇسۇس [فصوص] (ئە) «فەسىس»گە قاراڭ.

فۇسۇل [فصول] (ئە) [بىرلىكى: فەسل] 1) پەسىلەر. 2) بۆلۈم، باب، بۆلەك.

فۇسۇلى ئارەستە — تەرتىپ بىلەن جايلاشتۇرۇلغان قەسىملار، بۆلۈملەر.

فۇسۇلى بۇقرات — كىتاب نامى:
ۋە فۇسۇلى بۇقرات ئول جۇملەدىندۇركىم،
ئەتببا قاشىدا بەغايەت مۇئتەبەردۇر.
— نەۋايى.

فۇسۇن [فسون] (پ) سېھىر، ھىيلە، نەيرەڭ؛ «ئەفسۇن»غا قاراڭ:
سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇر مەن،
كىم فۇشەيمان ئولماغاي، يا رەبكىم، ئول قاتىل يىگىت.
— ئەرشى.

فۇسۇن پەرداز [فسون پرداز] (پ) ئەپسۇنچى، ھىيلەگەر.

فۇسۇن پەرداز شۇئەرا — ماھىر، يۇكسەك سەنئەتلىك شائىرلار.

فۇسۇن رېز [فسون ریز] (پ) ئالدامچى، يالغاننى تارقاتقۇچى، ئەپسانە يازغۇچى.

فۇسۇنگەر [فسون کر] (پ) 1) ھىيلىگەر، جادۇگەر، ئالدامچى، كۆز بۇيامچى. 2) مەپتۇن قىلىدىغان، ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان گۈزەل.

فۇسۇنساز [فسون ساز] (پ) نەيرەڭچاز، ئەپسۇنچى، ئەپسۇن ئوقۇغۇچى:
ئەي كۆزلەرى ساھىرى قۇسۇنساز،
ئەي باشتىن ئاياغ ئىشۋە پەرداز.
— مەشھۇرى.

فۇقەرا [فقرا] (ئە) [بىرلىكى: فەقىر] پېقىرلار، كەمبەغەللەر؛ خەلق، ئامما؛ «فەقىر» گە قاراڭ:
زۇلەمالارنى بىر تەرەف قىلسە،
فۇقەرالارنى كۆزىگە ئىلسە.
— ن. زىيائى.
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.

فۇقەها [فقها] (ئە) [بىرلىكى: فەقىھ] فىقھ ئىلمىنىڭ ئالىملىرى، دىنىي ھوقۇق بىلىمدانلىرى:
ھەر يەردىكى ئول دەبان مەسايىل،
ئاندىن فۇقەها يازىپ رەسايىل.
— نەۋايى.

فۇلاد [فولاد] (ئە) 1) پولات. 2) ئۆتكۈر:
قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۇس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.
— موللا سالىھ.

فۇلاد بازۇ — قولى (بىلىكى) كۈچلۈك، پالۋان.

فۇلك [فلک] (ئە) كېمە:
تېڭىز قەتئ ئېتىپ فۇلكى سايىر بىلە،
گاھى قەتئى ۋادىي جەزايىر بىلە.
— نەۋايى.

فۇللە [فله] (پ) يېڭى تۇغقان ھايۋاننىڭ دەسلەپكى سۈتى، ئوغۇز تەييارلىنىدىغان سۈت:
قەۋس تۇتۇپ چىللە دۇئاسى ئوچۇن،
جەدىي بېرىپ فۇللە غىزاسى ئوچۇن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) پەنلەر، بىلىملەر:
بۇقرات ھەكىم ساھىبى تەدبىر ئىدى، ئۆتتى،
جاماس فۇنۇن بابىدا بىر ئەر ئىدى، ئۆتتى.
— زەلىلى.

فۇنۇن كەسبى — بىلىم، ئىلىم ھاسىل قىلىش.

فۇھش [فحش] (پ) دەشنام، ئاغزى بېزەپ، بەدگۇي.

فۇھش سۆكمەك — دەشنام بەرمەك، سۆكمەك.

فۇيۇز [فیوض] (ئە) [بىرلىكى: فەيز] «فەيز»گە قاراڭ. لۇتف، كەرەم، ئېھسان:
دېدىمكىم، مۇبارەك خاتىرىغەكىم مەۋرىدى فۇيۇزى غەيبىيدۇر، چۇن زاھىردۇر نە نەۋئ تانغايمەن.
— نەۋايى.

فېئل [فعل] (ئە) [كۆپلۈكى: فىئال / ئەفئال] 1) ئىش، قىلىق، ئادەت. 2) ئىش ـ ھەرىكەتنى بىلدۇرگۈچى

سۆز تۈركۈمى، پېئىل (گراماتىكىدا).
فېئىلى تەباھ — يامان ئىش ـ ھەرىكەت:
كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.
فېئىلى زەمايىم — يامان ئادەت، ناشايان قىلىقلار.
فېئىلى زىشت — يامان قىلىق:
كى دەريا قاشىدا ئىكەن گۈل كىنىشت،
يېتىپ باردى ئاندا ھەمە فېئىلى زشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فېئىلى شەنئ — خۇنۇك ئىش؛ يامان ئادەت.
فېئىلى شەيتان — شەيتانلارچە قىلىق:
ۋەئدەئى لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتۇللاھدىن ئۈمىد،
شەۋقى نالان بولماغىل بىس فېئىلى شەيتانىڭغە ھەيف.
— شەۋقى.
فى [فى] (ئە) ـ دا، ـ دە (ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى).
فى سەبىللاھ — 1) خۇدا يولىدا، ئاللاھ ئۈچۈن:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل ـ مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەلىلى ئۆزلۈكسىنى فى سەبىللاھ كۆيدۈردى.
— زەلىلى.
2) خۇدا يولىدا ھەدىيە ياكى سەدىقە قىلىش:
مەسجىدۇ كۆلۈ زىرائەتگاھ ئېتىپ،
بارچەسىنى فى سەبىللاھ ئېتىپ.
— زەلىلى.
فىللاھ — ئاللا ئۈچۈن، خۇدا ئۈچۈن، تەكرى ھەققىدە:
سەۋەرانى سەير فىللاھ بارچەسىغە رەھبەر ئول،
جۇملە خەيلى ئىشقى ئىرفان دەرگەھىدە خاكى راھ.
— ئەرشى.
فىئال [فعال] (ئە) [بىرلىكى: فېئىل] قىلمىش، ئادەتلەر، قىلىقلار؛ «فېئىل» گە قارالسۇن:
خەتى ھەم فىئالى، سۆزى ئۆزگەچە،
كى ئەھۋالى باشقا يۈزى ئۆزگەچە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فىتادە [فتاده] (پ) چۈشكۈن:
گەرچە بولغاي فىتادەلىك چەكمەك،
چارەدىن بولماغاي ئىلىك چەكمەك.
— نەۋائى.
فىتەن [فتن] (ئە) [بىرلىكى: فىتنە] پىتنىلەر، غوۋغالار، توپىلاڭلار، ئىغۋالار.
فىتر [فطر] (ئە) روزا تۈتۈشنى توختىتىش؛ پەرھىزنى بۇزۇش.

فىتراك [فتراک] (پ) «فىترەك» كە قارالسۇن:
فىتراكىغە باغلاپ ئۆيىگە ياندى، ئۆزى ۋە قۇشى قىلغانلارنىغە قۇۋاندى.
— نەۋائى.
فىترەت [فطرت] (ئە) تەبىئەت، تۇغما تەبىئەت؛ يارىتىلىش.
جۇملە ئالەملارغە مەن ئەئلەم ئىدىم،
فىترەتى دانىشۋەرى ئالەم ئىدىم.
— زەلىلى.
فىترەك [فترک] (پ) غانجۇغا؛ ئېگەرنىڭ ئىككى يېنىدىكى ياغاچ تاسما.
فىتنە [فتنه] (ئە) 1) پىتنە، غوۋغا، توپىلاڭ، ئىغۋا.
2) مەپتۇنكارلىق، ئۆزىگە رام قىلىش:
كەلدى يەنە بىزگە فىتنە باشلاپ،
ئول باغى چەمەنگە ئوتنى تاشلاپ.
— موللا سالىھ.
چەمەنگە نەرگىسدىن فىتنە تۇشكەن،
ئۇزارىنىڭ بەھارى رەشكى گۈلشەن.
— ناقىس.
فىتنە ئاسار — توپىلاڭ، غوۋغا، جاڭجال.
فىتنە ئەنگىز — پىتنە قوزغىغۇچى، غوۋغا سالغۇچى؛ ئۆزىگە شەيدا قىلغۇچى:
كۆزى، قاشى قىلىپ مىلىك فىتنە ئەنگىز،
لەبى پۇر شۇھەيۇ زۇلفى دىلاۋىز.
— لۇتفى.
فىتنە ئەھكامى — ھۆكۈملەرنى بۇزۇش، بىكار قىلىش:
فىتنە ئەھكامىن سۆرۈرگە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە فۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
فىتنە ئەيلەمەك — بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا قىلماق:
ۋۇسئەتى كۆڭلۈمدە سالسام شادلىغدىن يۇز بەنا،
فىتنەلەر ئەيلەپ دەما ـ دەم، جۇملە بەرباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.
فىتنە بولغان — مەپتۇن بولغان، بېرىلگەن.
فىتنە جۇش — مەپتۇن قىلىش، رام قىلىش:
ھۇسن دىلجويى، كۆزى يەغماگەرى ئىقلىمى ھۇش،
لەئل جان بەخشى، قاشى تىغى، نىگاھى فىتنە جۇش.
— سەبۇرى.
فىتنە خىز — ناتىنچ، تىنچسىز:
چۇنكى فىكر ئەتتى جان ئەزىز ئېردى،
ئول مەقام ئەسرۇ فىتنە خىز ئېردى.
— نەۋائى.

فىتنە رەز — پىتنە سالغۇچى، تارقاتقۇچى؛
فىتنە ساز — پىتنە قىلغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى:
ياقسىن كۆندە بىزگە بولۇپ فىتنە ساز،
ئاتا مالى ئەرمەس ئىدى مۇنداغ ئاز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
فىتنەفىكەن — پىتنە سالغۇچى؛ مەپتۇن، گىرىپتار قىلغۇچى.
فىتنە قىلماق — 1) بۇزغۇنچىلىق قىلماق، غوۋغا كۆتۈرمەك. 2) ئاشقىلارنى ھاياجانغا كەلتۈرمەك، مەپتۇن قىلماق.
فىتنە ئوتىن ياقماق — جاڭجال، توپىلاڭ، غوۋغا سالماق؛ ئىغۋا پەيدا قىلماق.
فىتنەئى ئاخىر زەمان — ئاخىر زاماندا بولىدىغان پىتنە، غوۋغالار:
جەھان مىكرىغە خۇرسەند ئولمايىن ئاھىستە باسغىلكىم،
بۇ دەھر ئىچرە بولۇپدۇر فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم — ئالەمگە پىتنە ـ غوۋغا سالغۇچى، ئالەمدە پىتنە قوزغاتقۇچى:
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئىكەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەنىنى بىلمەدىم.
— گۈمنام.
فىتنەئى جەھان ئەيلەمەك — جاھانغا غوۋغا سالماق.
فىتنەئى دەۋران — شۇ دەۋردىكى ئۆزنىگە مەپتۇن قىلغۇچى:
ھەم رۇھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم رۇھى مۇجەسسەم،
بۇ لۇتف ئىلە سەن فىتنەئى دەۋران يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.
فىتنەئى ئىمان — ئىمانىنى قاچۇرغۇچى:
كۆزۈڭ سەر فىتنەئى ئىمان نىگاھىڭ ئافەتى جاندۇر،
قاشىڭ ئىتتىك قىلىچمۇكسىم، قىلۇر ئول قەسدى قۇربانىم.
— ئەرشى.
فىتنەگەر [فتنەكر] (ئە + پ) پىتنىچى، پىتنە قىلغۇچى؛ گۈزەل مەشۇقە.
فىتنەلىق [فتنەلىق] غوۋغالىق؛ مەپتۇنكارلىق:
زەمانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن ئۆچۈردى فىتنەلىق ئەل.
— لۇتفى.
فىدا [فدا] (ئە) پىدا، پىدا قىلىش، قۇربان، بېغىشلاش:
ئول پەرى رۇخسارىغە بولسۇن ئەگەر يۈزجان فىدا،
جانىمغە بىردۇر ئەگەر، يۈزجان فىدا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.
فىدا ئەيلەمەك — قۇربان قىلماق، بېغىشلىماق:
بەسى كۆڭلۈمنى ئالدىڭ بىر نىگاھى بىرلە، ئەي جانى،
ساڭا ئەمدى فىدا ئەيلەي بۇ جانىم، بەلكى ئىمانىم.
— ئەرشى.
فىدا بولماق — قۇربان قىلىنماق، بېغىشلانماق:
بۇ جان باشىغە ئەي زالىم دەمى تىنغىڭ تەمەننادۇر،
زىبەس جان باشىغە مېئراج تىنغىڭغە فىدا بولماق.
— ئەرشى.
فىدا قىلماق — «فىدا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
مەيى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ساڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.
فىدايى [فدايى (ئە) پىدايى، ئۆزىنى قۇربان قىلغۇچى، بىرەر مەسلەك يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار كىشى:
بولدى فىدايى روھۇ كۆڭۈللەر مۇئەررىھى،
كۆركلى سىفاتلارىڭ بىلە دىۋانۇ دەفتەرى.
— سەيفى سەرايى.
فىدايى جان — ھايات بەھرىدىن كېچىپ جان كۆيدۈرگۈچى.
فىد ـ دارەين [فدارين] (ئە) ئىككى دۇنيادا، ئىككى ئالەم:
«ۋەلا مەۋجۇد فىد ـ دارەين قەتتى،
فەقەلتە ئەسمەئۇ يا ئەييۇھەننىاس.»
— ئەرشى.
فىرات [فرات] (ئە) «فۇرات» قا قارالسۇن:
كۆزۈڭ كۆزۈمە چۇ شۇئلە سىزدى،
كۆزۈم كۆرۈبان فىرات ئاقىزدى.
— ئەرشى.
فىرار [فرار] (ئە) قېچىش:
قانىمىزنى ئالماغۇنچە بولماغايلار بەرقەرار،
جۇملەئى خۇنخارەلەر ئۆز شەھرىدىن ئەتكەي فىرار.
— ئەرشى.
فىرار ئەتمەك — «فىرار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
فىرار ئەيلەمەك — چېكىنمەك، قاچماق:
دېدىكىم بۇ يەردىن فىرار ئەيلەيىن،
يەنە بىر مەكانغە قەرار ئەيلەيىن.
— ئا. نىزارى.
فىرار تاپماق — قاچماق، چېكىنمەك.
فىرارىي [فرارى] (ئە + پ) قاچاق، قاچقۇچى، قاچاقتا مەنسۇپ:
كى شاھ سەۋلەتىدىن فىرارىيدۇرۇر،
فەلان قەلئە ئىچرە ھىسارىيدۇرۇر.
— نەۋائى.

فىراش [فراش] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرش] تۆشەك، ئورۇن - كۆرپە:
بىر كۈھەن بوريا فىراش ئېردى،
مۈتتەكا گوشە ئۇزرە تاش ئېردى.
— نەۋايى.

فىراق [فراق] (ئە) ئايرىلىش، جۈدالىق:
فىراقى خەستەدىل ئاشۇفتە بولدى ئايرىلىپ سەندىن،
فىراقىڭ دەردىگە مەھرەم جەفاغە ھەمزەبان بولدۇم.
— فىراقى.

فىراق ئامىز — ئايرىلىش، يىراقلىق دەردىدىن خەۋەر بەرگۈچى.
فىراق تىيرەلىغى — ئايرىلىش قارائغۇلۇقى.
فىراق داغىغە مۇبتەلا قىلماق — جۈدالىق ئىزتىرابىغا سالماق.
فىراق دەشتى — ئايرىلىش جۈدالىقى:
فىراق دەشتى ئارا زۇلمەت ئىچرە سەرگەردان،
مەدىنە، مەككە، ھەرەم شامىيان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

فىراق شىددەتى — ئايرىلىش مۇشەققىتى.
فىراق مۇبتەلاسى — ئايرىلىشتا ئىزتىراب چەككۈچى.
فىراق نامە — جۈدالىق مەكتۇبى؛ بىرەر ئەسەرنىڭ نامى:
فىراق نامە پۈتۈپ بۇلبۇلغا ئول گۈل،
سەبادىن بەردى كەل دەپ مەن ساڭا قۇل.
— خىرقەتى.

فىراق ھەيسىيەتى — ئايرىلىش مەنىسى؛ جۈدالىق، پىراق سەۋەبلىرى.
فىراق ئوتى — ئايرىلىش ئازابى:
ئۇنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەپن ئەيلەگىل زىنھار،
كۆيۈپ فىراق ئوتىدا مەھزۇن ئولدى ئەي ئەھباب.
— مەھزۇن.

فىراق ئوتىغە سۇۋ ئۇرماق — جۈدالىق ئەلىمىنى پەسەيتتۇرمەك.
فىراق زەبۇن — ئايرىلىش ئازابى:
مېنى قىلدى ئاداغ فىراقى زەبۇن،
كېتىپ ھۇش - ئەقلىم كېلىپدۇر جۇنۇن.
— ئا. نىزارى.

فىراق ئىستىمەسى — جۈدالىق ئەلىمى.
فىراقى ھەجر — ئايرىلىش ئازابى:
«بە» بەلا باشىمغە كەلتۇرگەن فىراقى ھەجرىدىن،
پارە قىلغان باغرىمە نازۇك نىھالىم سەنمۇسەن؟
— موللا سالىھ.

فىرئەۋن [فرعون] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرائىنە] قەدىمكى مىسىر شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى؛ مۇستەبىت، تەكەببۇر، زوراۋان؛ زالىم:
يا رەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

فىردەۋس [فردوس] (ئە) [كۆپلۈكى: فەرادىس] جەننەت، باغ؛ سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر ھۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغەيمەن بىر سېنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

فىردەۋس ئاسا — جەننەتتەك، جەننەتكە ئوخشىغان.
فىردەۋس ئايىن — جەننەتكە ئوخشىغان، جەننەتكە ئوخشاش.
فىردەۋس ۋەش — جەننەتتەك، جەننەت مىسال، جەننەت كەبى.
فىردەۋسى ئەئلا — ئەڭ يۇقىرى جەننەت، ئالىي جەننەت، سەككىزىنچى جەننەتنىڭ نامى:
دېگىلكىم جەننەتى فىردەۋس ئەئلانى ماكان تۇتتى،
ئىشىكىڭنى سېنىڭ، ئەي دىلرەبا، ھەركىمكى ياستانسۇن.
— قەلەندەر.

فىردەۋسى بەرىن — «فىردەۋسى ئەئلا»غا قارالسۇن.
فىرفىرەك [فرفرک] (پ) پىرقىرىغۇچى، پىرىلداق:
ياۋە كۆپ ئايتۇردە بىرى چىرچىرەك،
چەرخ كۆپ ئورماقدە بىرى فىرفىرەك.
— نەۋايى.

فىرقە [فرقه] (ئە) [كۆپلۈكى: فۇرۇق] گۇرۇھ، بۆلەك؛ جامائەت؛ مەزھەب.
فىرئون [فرعون] (ئە) «فىرئەۋن» گە قارالسۇن:
بۇلار پادىشاھىكى مەلئۇن ئېرۇر،
يامانلىقدا ئاداغكى فىرئون ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىرۇز [فيروز] (پ) بەختلىك، تەلەيلىك:
چۇ نەۋرۇز بولدى نەۋرۇز ئىچرە فىرۇز،
ئاتادى ئوغلىنىڭ ئاتىنى نەۋرۇز.
— لۇتفى.

فىرۇز بەخت — تەلەيلىك، بەخت - سائادەتلىك.
فىرۇزە [فيروزه] (پ) كۆك رەڭلىك قىممەت باھا تاش:
دەۋزەخى سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

فىرۇزه بەخت — كۆچمە م: بەختيار؛ بەخت ـ ساۋادەتـلىك.

فىرۇزه تاق — كۆچمە م: ئاسمان.

فىرۇزه رەڭ — ھاۋارەڭ، كۆك.

فىرۇزه فام — «فىرۇزه رەڭ» گە قارالسۇن.

فىرۇزه گۇن — كۆك تۈسلۈك، ھاۋارەڭ.

فىرىب [فريب] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ئالداش:

ماڭا مەتلۇبى دەرد سوز ئېرۇر، زاھىدغە ئاسايىش،
نېچۈككىم مەن ئېرۇرمەن ئاشىق، ئول ھەردەم فىرىب ئىلەھ.

— ئەرشى.

فىرىب ئەنگىز — ھىيلە ـ مىكىر پەيدا قىلغۇچى:

فىرىب ئەنگىز شوخ تۈركىيلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خوبان كابۇل.

— زەلىلى.

فىرىب بەرمەك — ئالدىماق، ھىيلە قىلماق.

فىرىب يەتمەك — ئالدانماق.

فىرىفته [فريفته] (پ) مەپتۇن، بېرىلگەن؛ ئالدانغان.

فىرىفتە بولماق — مۇپتىلا، مەپتۇن بولماق؛ ئالدانماق؛

فىرىفته قىلماق — ئۆزىگە تارتماق، جەزب قىلماق، مەپتۇن قىلماق.

فىرە [فره] (پ) زىيادە، ئارتۇق، كۆپ.

فىرە كەلمەك — ئۈستۈنلۈك، ئارتۇقلۇق قىلماق.

فىزا [فزا] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «ئارتتۇرغۇچى، كۆپەيتكۈچى؛ بېغىشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

جان فىزا — جانلاندۇرغۇچى، جانغا راھەت بەرگۈچى.

فەرەھ فىزا — شادلاندۇرغۇچى.

فىزاي [فزای] (پ) «فىزا»غا قارالسۇن:

مەبى ھۇش ئەھلى جان فىزايى ھەم،
جامىدىن بەھرەۋەر نەۋائىي ھەم.

— نەۋايى.

فىساغۇرس [فيثاغورس] (ئە) قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى پىفاگور.

فىسق [فسق] (ئە) بۇزۇقلۇق، ئەخلاقسىزلىق؛ يامانلىق قىلىش، ئاداۋەت كۆرسىتىش:

بىلمىگكىم ئادەمىدۇر ئەھسەنى خەلق،
بولۇپدۇر فىسق ئىچرە ئادەمى غەرق.

— خەراباتى.

فىسق ئەھلى — ئەخلاقسىزلار، گۇناھ قىلغۇچىلار.

فىسقۇ زەلال — بۇزۇقلۇق ۋە ئازغۇنلۇق:

كۆپ تەئام نەفسىگە بەرمەكلىك ۋەبال،
بەرسەڭ قىلدۇرغاي سېنى فىسقۇ زەلال.

— خەراباتى.

فىسقۇ فۇجۇر — پاسىقلىق ۋە ئەخلاقسىزلىق:

قىلمىشىم ئول ھەر كۇنى فىسقۇ فۇجۇر،
بەلكى تەمۇغ ئىچىدە فىننارمەن.

— موللا سالىھ.

فىسقى مۇفرىت — ئۆتۈپ كەتكەن پاسىقلىق؛ بۇزۇقلۇق.

فىشان [فشان] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاچقۇچى، تۆككۈچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

گاھى دىۋانىدا نىشان قىلماق،
گاھى ئەلگە زەھەر فىشان قىلماق.

— ن. زىيائى.

فىغان [فغان] (پ) ناله، پىغان، داد ـ پەرياد، ئاھۇ زار:

قاچار بۇلبۇل گۈلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۇسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.

— ئەرشى.

فىغان ئەيلەمەك — داد ـ پەرياد قىلماق، ئىڭرىماق، ھۇۋلىماق؛ ھاڭرىماق:

چۇ كىشتىنى مەللاھ رەۋان ئەيلەدى،
كېلىپ ئىت قىراقدا فىغان ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىغان تارتماق — دەرد چەكمەك، ئەلەملىك، ئېچىنىشلىق ۋايسىماق.

فىغان چەكمەك — ناله قىلماق، پەرياد چەكمەك.

فىغان ھەجرى — جۇدالىق نالىسى، پىغانى.

فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنغۇ ھەم ئارتار،
نېچۈككىم گۈل ۋىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ ـ چەھ.

— ئەرشى.

فىغانۇ خۇرۇش — ئېچىنارلىق ۋاي ـ داد، ناله.

فىغانى ئاتەشناك — ئوتلۇق، ئەلەملىك ۋاي ـ داد، ناله.

فىغانى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ئەلەملىك ناله، پىغان.

فىقەرات [فقرات] (ئە) [بىرلىكى: فىقره] پارچىلار، بۆلۈملەر.

فىقھ [فقه] (ئە) قانۇن؛ دىنىي قانۇن؛ دىنىي قانۇن ھەققىدىكى ئىلىم.

فىقھ ئېلى — قانۇنشۇناسلار، دىنىي قانۇن ـ قائىدە

مۇتەخەسسىسلىرى.

فىقھ ئىلمى — دىنىنىڭ يوليورۇقلىرى، قائىدىلىرى توغرىسىدىكى ھوقۇق ئىلمى.

فىكەن [فكن] (پ) «فىگەن» گە قارالسۇن.

نالە فىكەن — نالە قىلغۇچى.

فىكەندە [فكندە] (پ) تاشلاندۇق؛ بەندىكە چۈشكەن:

قەتل ئەگەر قىلسا ھەم فىكەندەسى مەن،
ئەفۇ ھەم ئەيلەر ئىرسە بەندەسى مەن.

— نەۋايى.

فىكر [فكر] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەفكار] ئوي، خىيال، پىكىر؛ مۇلاھىزە؛ ئەندىشە؛ غەم، تەشۋىش:

جان ئۈتماق فىكرىدە غەم كەئىبەتتىن،
يۈز ئاچسا كىشىگە بەرمەس يۈزدە بىر تاس.

— ئەرشى.

«قاف» قاراقسام سىزغۇرۇپ، يىغلاپ يولۇئىدا زار ـ زار،
بۇ مېنىڭ كۆئىلۈمە فىكرىم، قىيلۇ قالسام سەنمۇ سەن؟

— موللا سالىھ.

فىكر ئەتمەك — «فىكر ئەيلەمەك» گە قارالسۇن.

فىكر ئەيلەمەك — ئويلىماق، خىيالىغا كەلتۈرمەك؛ مۇلاھىزە قىلماق.

فىكر قىلماق — «فىكر ئەيلەمەك» گە قارالسۇن:

كى تۇندە كېلىپ ئول لەئىنم دارىغە،
قاراپ فىكر قىلدىمكى ھەر سارىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىكرى ئەمىق — تىرەن، چوڭقۇر پىكىر.

فىكرى سەھىھ — توغرا ئەندىشە؛ ياخشى ئوي، نىيەت.

فىكرى مەھال — ئەملگە ئاشمايدىغان پىكىر.

فىكرەت [فكرت] (ئە) 1) بىلىم، ئىدراك. 2) ئويلاش، پىكىر قىلىش، خىيال. 3) تەخمىن، پەرەز.

فىكرەت ئەندىش — پىكىر قىلغۇچى، خىيالغا چۆمگۈچى.

فىكرەت ئەندىش بولماق — پىكىر قىلماق، خىيالغا چۆممەك.

فىكرەت ئەنگىز — «فىكرەت ئەندىش» گە قارالسۇن.

فىكرەت پەرەست — پىكىرگە بېرىلگۈچى، خىيالغا پاتقۇچى.

فىكرەت ساز — «فىكرەت ئەندىش» گە قارالسۇن.

فىكرەت نەما — ئويلاپ ئىش قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش كۆرگۈچى، مۇلاھىزىلىك.

فىكرەت ئويى — تەسەۋۋۇر، خىيال.

فىكرەتى نىھان — مەخپىي ئويلاش، يوشۇرۇن خىيال قىلىش.

فىگار [فكار] (پ) جاراھەت؛ جاراھەتلىك، يارىلىق، مەجرۇھ؛ دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن:

ئاھكىم، كەتتى بۇ ئاقشام مېنى زار ئەتكەن يىگىت،
شىش پەر مژگان بىلە جانىم فىگار ئەتكەن يىگىت.

— ئەرشى.

فىگار قىلماق — جاراھەتلەندۇرمەك، يارىدار قىلماق.

فىگەن [فكن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «سالغۇچى؛ ئاتقۇچى؛ تاشلىغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

خارا فىگەن — تاش ئاتقۇچى.

فىل [فيل] (ئە) پىل:

جەفا تىغىنى دەۋران تىغل، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۈردى فىل ئۆزىگە ھەم چەكتى.

— ئەرشى.

تالىبى ھەقلەرگە بۇ تەمىز دۇرۇر،
فىل يۇكىغە مورچە كۆپ ئاجىز دۇرۇر.

— خەراباتى.

فىلاتۇن [فلاطون] ئەفلاتۇن (يۇنان پەيلاسوپى):

لۇتفىدىن ئەز بەسكى قىلدى دىلبەرىم كۆڭلۈمنى شاد،
ئادىلمە شاگىردىم ئوخشە يۈز فىلاتۇندۇر بۇ كۈن.

— قەلەندەر.

فىل ـ بەدىھە [فى البديهه] (ئە) دەرھال، ئويلىماستىن، بىردىنلا؛ نەق مەيداندا:

فىل ـ بەدىھە دەپ بۇ مەتلەئنى ئوقۇپ يۈز ئافەرىن،
خىسرەۋۇ سالمانۇ جامىي رۇھى ئاڭلاپ نەدرەتىن.

— نەۋايى.

فىل ـ جۈملە [فى الجمله] (ئە) يىغىپ ئېيتقاندا؛ خۇلاسە؛ ھەممىسى بىر بولۇپ، يىغىچاقلىغاندا.

فىل ـ مەسەل [فى المثل] (ئە) مەسىلەن، مىسال ئۈچۈن:

ئالىمكى بولسا ئىلىمدا بىمەسەل، بىبەدەل،
ئەفلاتۇن ئولسا ئالدىدا بىر تىفل فىل ـ مەسەل.

— سەبۇرى.

فىل ـ ھال [فى الحال] (ئە) توختاۋسىز، دەرھال، شۇئاندا:

يېتىپ كەلدى فىل ـ ھال بەش ـ ئون زەنگىلەر،
ئۇرۇپ تەنتەنە چاڭ ھەمول زەنگىلەر.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

فىل ـ ھەقىقەت [فى االحقيقت] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرھەقىقەت:

زاھىرەن كەلدى گەرچە زەندەگى پۇش،

فىل ـ هەقىقەت ئەمىرى زىندەگى پۇش.
— ن. زىيائى.

فىلۇر [فلور] (پ) ئالتۇن ئاقچا، تەڭگە:
بىراۋ ئاڭا دېدىكىم، ئەگەر ساڭا بىر فىلۇرى بەرسەم، نېچۈك بولغاي؟
— نەۋائى.

فىل ـ ۋاقىئ [فى الواقع] (ئە) ھەقىقەتتە:
داغ ئۆزە داغدىن ئاۋارە كۆڭۈلدۇر زايىئ،
نې قارا كۈنلەر ئاڭا ۋاقىئ ئېرۇر فىل ـ ۋاقىئ.
— نەۋائى.

فىلىززات [فلزات] (ئە) [بىرلىكى: فىلىززە] مېتاللار؛ رۇدىلار:
فىلىززات ئارا زاھىر ئەيلەپ تىلسىم،
مۇنەۋۋەر نامۇدار ئېتتىپ ئىككى جىسىم.
— نەۋائى.

فىهرەست [فهرست] (پ) كىتاب مۇندەرىجىسى، كىتاب مۇقەددىمىسى؛ ستاتىستىكا جەدۋىلى.

فىهرىست [فهرست] (پ) مۇندەرىجە، بىرەر كىتاب ئىچىدە مەۋجۇت بولغان بابلار ۋە پاراگرافلار رويخېتى؛ «فىهرەست» كە قارالسۇن.

ق

قائان [قاآن] خانلار خانی، خاقان، بۇيۇك پادىشاھ:
كى چىن مۇلكىدە ئېردىلەرخان بارى،
قايۇ خانكى قائانۇ خاقان بارى.
— نەۋابى.

قاب [قاب] (ئە) ئوقيانىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر ئۇچىغچە بولغان ئارىلىق.

قاباب [قباب] قاماپ، قامال قىلىپ، قاپساپ:
ئالدىلەر بۇ كۈھسار ئىچرە قاباب،
ئوق ئىچىدە كەتتى قىرغىز بىھىساب.
— زەلىلى.

قابارغان [قبرغان] قاپارتقۇ.

قاباق [قاباق] سۇ ئالىدىغان قاپاق:
چىقىپ ئالدى فىلھال قولىغە قاباق،
دېدى: كەلتۇرەي سۇ بارىپ تىزراق.
— ئا. نىزارى.

قابالماق [قابالماق] قامالماق، تۇرمىگە چۈشمەك:
ئۇسال باغىنى سورماڭكى، مەن نە بىلگەيمەن،
فىراق مۇلكىدە زىندانى ھەجر ئارا قابالىپ.
— نەۋابى.

قاباماق [قاباماق] قامىماق؛ ئوراپ ئالماق.

قابان [قابان] قاۋان، ياۋا توڭگۇزنىڭ ئەركىكى:
چىقتى ئۇتروسىدىن سۇھەيلى دەلىر،
ئول سىفەتكىم، قابان مەسافىغە شىر.
— نەۋابى.

قابەقەۋسەيىن [قابەقوسين] (ئە) ئىككى ياي ئارىلىقى، يېقىن ئارىلىق:
ئول ئاخشام بولدىلار ئاي كۈن يۈزۈڭ خوشىدىدىن مەھروم،
ئورۇج ئەيلەپ مەقامىڭ قابى قەۋسەيىن تاكى ئەۋ ئەرنا.
— شەۋقى.

قابتورغاي [قابتورغاي] قوتا، ساندوقچە، زىبۇزىننەت ساندوقى؛ پوسۇلكا.

قابتورقاي [قابتورقاي] «قابتورغاي» غا قارالسۇن.

قابقە [قابقە] چېلەكسىمان ئىدىش، تۇڭ.

قابۇ [قابۇ] نىشان.

قابۇرغا [قابۇرغا] قوۋۇرغا.

قابۇز [قابۇز] مۇزىكا ئەسۋابى، قوۋۇز.

قابۇغ [قابۇغ] نەرسىلەرنىڭ ئوستىنى قاپلاپ تۇرغان قاتتىق قىسمى، پوستى.

قابۇق [قابۇق] «قابۇغ» قا قارالسۇن.

قابزىيەت [قابضيت] (ئە) ئىچ قېتىش، چوڭ تەرەتنىڭ راۋان يۈرۈشمەسلىكى.

قابىز [قابض] (ئە) ئالغۇچى، چاڭگال سالغۇچى.
قابىزىل ئەرۋاھ — جان ئالغۇچى، ئەزرائىل:
قابىزىل ئەرۋاھىدىن بولماي ئەمىن،
جۈملە ئىمان ئەيدىلەر جان ۋەھمىدىن.
— زەلىلى.

قابىل [قابل] (ئە) قابىلىيەتلىك، لاياقەتلىك، ئىقتىدارلىق:
تەسەۋۋۇف ئىلمىي فىقھ، ئىلمي نەھۋىدە بەسى كامىل،
ھەدىسۇ ئايەتۇ ئىلمىدە ئىدىلەر ھەممىدىن قابىل.
— موللا قۇربان.
قابىل ئەيلەمەك — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق قىلماق:
خۇدايىم قابىل ئەيلەپ جەۋھەرىنى،
قىلار ئېركەن گەران سەڭ گەۋھەرىنى.
— ناقىس.
قابىلى بىداد — جەبر ـ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەرگۈچى، چىداملىق:
زۇلمۇ بىدادىڭنى ئەلگە ئاھو ئەفغان سالما كۆپ،
زۇلم ئەگەر سەن ئەيلەگۈڭ مەن قابىلى بىداد مەن.
— نەۋابى.
قابىلى لۇتفۇ كەرەم — سېخىي.

قاپ [قاپ] كىچىك تاغار، قاپ.

قاپاماق [قاپاماق] «قاباماق» قا قارالسۇن.

قاپان [قاپان] (پ) تارازا، قاداق.

قاپاندار [قاپاندار] (پ) تارازىچى، تارازا تارتقۇچى.

قاپقۇچى [قاپقوچى] چىشلىگۈچى؛ پاسىبان.

قاپلان [قاپلان] ① يولۋاس؛ ② ئاي، ئەسەد — ئىيۇل ئېيىغا ئىشارە.

قاپماق [قاپماق] ① تاشلانماق، ھەملە قىلماق. ② چىشلىمەك، چىشلەپ يېمەك (ئىت ھەققىدە).

قاپۇ [قاپو] ئىشىك، دەرۋازا؛ يار، چوڭقۇرلۇق.
قاپۇچى [قاپوچى] ئىشىك باقار، دەرۋازىۋەن.
قاپۇق [قاپوق] جازا مەيدانى؛ قارا، نىشان (ئوق ئاتىدىغان).
قات I [قات] 1) تەرەپ، تامان، يان:
كى جاڭجۇن قاتىغە خىيال ئەيلەدى،
ئىلى مۇلكىگە ئىنتىقال ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.
2) ھۇزۇر، ئالد:
دىدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەقبۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.»
— موللا پازىل.
قات II [قات] قەۋەت.
قاتۇن [قاتىن] خوتۇن، خېنىم ئاغىچا، خانىش.
قاتىر [قاتىر] قېچىر.
قاتىش [قاتىش] ئارىلاش، قېتىشقان، ئارىلاشقان.
قاتىشتۇرماق [قاتىشتۇرماق] ئارىلاشتۇرماق، قوشماق.
قاتىغ [قاتىغ] قاتتىق؛ مۇشكۇل، قىيىن:
فەرھادۇ مەجنۇن كۆرمەگەن، ھىجرانىدە مەندەك كۆيمەگەن،
كۆڭلى قاتىغراق خارەدىن، كېلىن ئېرۇر شىرىن زابان.
— قەلەندەر.
قاتىغ كەلمەك — قاتتىق تۇيۇلماق.
قاتىغلاشماق [قاتىغ لاشماق] كەسكىنلەشمەك.
قاتىق I [قاتىق] قېتىق، ئايران.
قاتىق II [قاتىق] «قاتىغ» قا قارا ڭ.
قاتىل [قاتىل] (ئە) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى:
كى ئەل جانىغە ئانچە قاتىل بولۇپ،
چۇ تاراج قىلماقغە مايىل بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
قاتىلى چابۇكسۇۋار — ئاتلىق قاتىل.
قاتىلى گەردۇن — دۇنيا قاتىلى.
قاتىلماغلىغ [قاتىلماغلىغ] قوشۇلماقلىق:
ياردىن ئايرىلسا، قاتىلماغلىغىن بىلمەس كىشى.
بىلسەكىم چۇن ئايرىلۇر، ئايرىلماس، قاتىلماس كىشى.
— نەۋائى.
قاتىلماق [قاتىلماق] 1) قوشۇلماق، ئارىلاشماق. 2) دۇچ كەلمەك، تېگىشمەك.
قاتىلۇەش [قاتىل وش] (ئە + پ) قاتىلغا ئوخشاش، قاتىلدەك.
قاتىئ [قاتىع] (ئە) كەسكىن، قەتئىي، ئۇزۇل ـ كېسىل:
تۆرت كىتاب مەشھۇردۇر تەۋراتۇ ئىنجىل ھەم زەبۇر،
ئەفزەلى قۇرئان تەمام ئول نەسسى قاتىئ ھەمچۇ تىغ.
— شەۋقى.
قاتىئىيەت [قاتىعىيەت] (ئە) قەتئىيلىك، كەسكىنلىك، قەتئىيەت.
قاچ [قاچ] (پ) 1) پارچە، كېسىم، تىلىم. 2) يېرىق، دەز. 3) ئېگەرنىڭ بېشى.
قاچىر [قاچىر] بىر خىل قۇش.
قادىر [قادىر] (ئە) 1) ھەر قانداق نەرسىگە كۈچى يېتىدىغان، قۇدرەتلىك:
بەزۇرى نەئمەۋۇ ھەم نىشامەي،
بىئەمرى قادىرى پەرۋەيدىگارەي.
— زەلىلى.
2) ئاللا، خۇدا:
قۇربى ئەيۋانىغە تەقۋي بولىدىن گام ئۇرغان،
ۋاسىلي بارگاھى قادىرۇ غەپپارقەنى؟
— نەۋائى.
قادىر پاك — نۇقسانسىز، قۇدرەتلىك خۇدا.
قادىرى مۇتلەق — ئىنتايىن قۇدرەتلىك خۇدا.
قارا [قرا] 1) قارا، قارارەڭ:
قارا زۇلفى بىلە كۆزى خۇش ئېرۇر،
چۇ تەرار ئىلە دۇر ئەييار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.
2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق:
ئويۇن ئويناپ تەمامى جەمئ بولۇپ،
قارا تۇندە بىرى چۇن شەمئ بولۇپ.
— موللا پازىل.
قارا ئەيلەمەك — قارا قىلماق؛ ۋەيران قىلماق، بۇزماق:
قارا زۇلفۇڭ ئالدى قارارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.
قارارماق [قارارماق] قارا ھالەتكە كەلمەك، قارايماق:
ئايدا كۆرگەچ داغ تىمسالىن دىمەڭ ئىشق ئەھلىدىن،
دۇدى ئاھىمدىن قارارىپدۇر يۈزى سەۋدا ئەمەس.
— ئەرشى.
قاراغ [قراغ] كۆز، كۆز قارىچۇقى:
مېنىڭ ھەم بۇ كۆزۈم ئىچرە قاراغىم،
جەھان ئىچرە ئېرۇر خاتىر فەراغىم.
— موللا پازىل.
قاراق I [قراق] «قاراغ» قا قارا ڭ:
يۈزۈمنىڭ نۇرىيۇ كۆزدە قاراقىم،
كى بولمىش سەن مېنىڭ خاتىر فەراغىم.

قاراق II [قراق] «قاراقچى» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:
هاجەتى تۇشسە دەپ ئەلدىن كۆپ ئالۇرسەن فۇللارىن،
يول قاراق قىلغاندىن ئارتۇقدۇر بۇ شۇغۇڭ، ئەي قاراق.
— ناقىس.

قاراقچى [قاراقچى] يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچى، قاراقچى:
گۇشەئىنى ئىختىيار ئەيلەپ هوزۇر ئىزدەر ئىدىم،
ئول قاراقچى كۆزلەرىندىن تاپسام ئېردى مەن ئەمان.
— هاپىز خارەزمى.

قاراقۇش [قراقوش] ئەتقا، هۇما، سۇمۇرۇغ، دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش چوڭ قۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

قارە [قارە] 1) قارا (رەڭ):
جەهان گەرتىيرە بولسا بىر نەفەسدە ئەي مۇسۇلمانلار،
شەبى يەلدا دەمەڭكىم كاكۇلىنىڭ قارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

2) قارىچۇق، كۆزنىڭ قارىچۇقى:
ئەي، نەبولغاي كېلىبان كۆزۇمگە قۇيىساڭ قارە رەڭ،
سىزدى كۆزۇم قارەسى كەتكەن يولۇڭ سارى قاراپ.
— ئەرشى.

قاربىچى [قاربىچى] ئوقدان، ساداق:
ۋەجىبە ۋە جەۋشەن ۋە كۇهە ۋە قالغاندۇرۇق ۋە قارىچى ۋە ئاهە يوسۇنلۇق ئۇرۇش ئەسبابىنى هەم تۇرك تىلى بىلەن ئەيتۇرلەر.
— نەۋايى.

قارلاغۇچ [قارلاغۇچ] قارلىغاچ.

قارماتماق [قارماتماق] تۇتقۇزماق، ئۇشلاتماق.

قارماماق [قارماماق] تۇتماق، ئۇشلىماق:
پىرى مۇرشىدىنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەفسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارماغان.
— زەلىلى.

قارۇ [قارو] قىساس؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، تۆلەم، بەدەل:
كام ساقىي لەبلەرىدىن تاپتىم ئەما ئالدى جان،
ئەيكى دەۋراندىن قوش ئىچتىڭ غافىل ئولما قارۇدىن.
— نەۋايى.

قارۇرە [قارورە] (ئە) ئىچىگە ياندۇرغۇچى ماددا قاچىلاپ دۇشمەنگە ئاتىدىغان شىشە قۇتا؛ بومبا.

قارۇرە ئەفكەن [قارورە افكن] (ئە + پ) قارۇرەنى ئاتقۇچى.

قارۇرە ئەنداز [قارورە انداز] (ئە + پ) «قارورە ئەفكەن» گە قارالا.

قارۇن [قارون] (ئە) باي، ناھايىتى باي كىشى:
چۇقارۇن دېدى: «شاھ ئالىمجەناب،
سەھىل ئىشمودۇر ئەيلەگىل ئىكتىساب.»
— ئا. نىزارى.

قارۇڭغۇر [قارووڑ] ھەق، تۆلەم ئالغۇچى؛ مۇكاپات ئالغۇچى:
چۇن نەۋائىگە ئىكى لەئلى مەيىدىن تۇتسە قوش،
قارۇڭغۇر جان ئىستەسەكىم، جان بېرىپ تاپتى مۇنى.
— نەۋايى.

قارى [قارى] ياشانغان، قېرى:
چەراكىم بۇلار بارچەسى بۇتتەراش،
ياغاچتىن سەنەم قىلغۇچى قارى ـ ياش.
— ئا. نىزارى.

قاريش [قاريش] غېرىچ.

قاريشماق [قاريشماق] يېقىنلاشماق، يېتىشمەك.

قاريغ [قاريغ] قېرىلىق؛ كۇچسىزلىك.

قاريقماق [قاريقماق] كۆز قاماشماق.

قاريماق [قاريماق] قېرىماق، ياشانماق:
باردۇرۇر ئىچىڭدە سۆزۇڭ گەرچە بىھەددى ھىساب،
قارىدىڭ ئەمدى، قەلەندەر، قىسسەنى كۇتاھ قىل.
— قەلەندەر.

قارىن [قارىن] قېرىن؛ نەپس، ئاچ كۆزلۇك:
خوجەستەنىڭ بويى ئاغدىر بولدى،
قارىن، قورساقى ھەم ئاغدىر بولدى.
— موللا پازىل.

قاز [قاز] غاز.

قازارا [قضارا] (ئە + پ) «قەزارا» غا قارالا:
قازارا ۋەزىر زەخمىسى بولدى بەھ،
بولۇپ ئىشقىدىن باغرى قان تەھ ـ بەتەھ.
— ئا. نىزارى.

قازچى [قازچى] غاز باققۇچى.

قازغاماق [قازغاماق] قازماق، كولىماق.

قازغانماق [قازغانماق] قازانماق، قولغا كەلتۇرمەك.

قازناغ [قازناغ] قازناق:
خاتۇنىكىم ئۆيى ئارا پەرداز ئېتىپ ئەلدىن قاچار،
بولمەگول ئەلبەتتە باردۇر ئويناشى قازناغ ئارا.
— ناقىس.

قازى [قاضى] (ئە) ھۆكۇم قىلغۇچى، سوتچى:
ھەمە زاھىد بىلە ئالىمۇ قازى،
بادىن قىلدى بۇلار راغىبۇ رازى.
— موللا پازىل.

قازئى مەھشەر — قىيامەت قازىسى:
قازئى مەھشەرگە شاھىدسىز كىدامۇل كاتىبەين،
ئۆزگە ئادەمنىڭ گۇناھىنىڭ گۇۋاھى بولمادىم.
— زەلىلى.

قازۇرات [قاذورات] (ئە) ئىپلاسلىقلار، ئەخلەتلەر:
ئۇچقۇن ئولدى ئازىمى چەرخى بەرىن،
قالدى قازۇرات ئۇزە ئىشىنەر چىبىن.
— نەۋايى.

قازۇغ [قازۇغ] 1) قوزۇق. 2) ئالتۇن قوزۇق يۇلتۇزى.

قازۇق [قازۇق] «قازۇغ» غا قارالسۇن.

قازى كەلان [قاضى كلان] (ئە + پ) قازىلارنىڭ چوڭى، باش سوتچى:
شەئن ـ شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئېرۇر مۇڭازىيجان.
— موللا قۇربان.

قازىئۇلقۇززات [قاضى القضات] (ئە) قازىلارنىڭ قازىسى، باش قازى.

قازىئۇلھاجات [قاضىالحاجات] (ئە) ھاجەتتىن چىقار-غۇچى؛ خۇدا:
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن ئەتايى شەۋقىغە،
خۇدايى رەببىيۇھەسىبى قازىيۇل ھاجات.
— شەۋقى.

قاسىد [قاصد] (ئە) 1) ئەلچى، خەۋەرچى:
مۇستەفا ئەندىشە ئىچرە ئەردىلەر
خانەداندىن قاسىدى بەردى خەبەر.
— زەلىلى.

2) قەست قىلغۇچى:
بۇ يەردىكى قاسىدنى بەند ئەتتىلەر،
سىياھ چال ساری ئالىپ كەتتىلەر.
— ئا. نىزارى.

قاسىر [قاصر] (ئە) 1) كەم، قىسقا، كالتە، كوتا:
قاسىرەنىڭكى ھەمدىگەدۇر بولسە مىلك زىيان،
ھەم بارگاھ سەلتەنەتى يەتتە ئاسمان.
— زەلىلى.

2) كۇچسىز، ئاجىز:
قايسى ۋەسفىنى بەيان ئەيلەي بۇ قاسىر تىل بىلە،
ھېچ ياراتماپدۇر ئانىڭدەك خالىقى سۇبھان يېگىت.
— قەلەندەر.

قاسىر ئولماق — ئاجىز بولماق:
فىغانىكى ئىشق ھەدىسى دەقىق ئېرۇر ئانداق،
كى قاسىر ئولمىش ئانى ئاڭلاماقدىن ئىدراكىم.
— نەۋايى.

قاش [قاش] ھۇزۇر، ئالد (ى)، قارشىسى:
چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەب،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىشى بۇ جىسمىمدىن شىتاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

قاششاق [قاشاق] كەمبەغەل، يوقسۇل، پېقىر.

قاشۇق [قاشوق] ئاش ئىچىدىغان قوشۇق.

قاغۇن [قاغون] قوغۇن:
ئەگەرچە نەي شېكەر كىم نازەنىندۇر،
شەھىنشاھى قاغۇن بېشەكشىرىندۇر.
— زەلىلى.

قاف [قاف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدە «ق» ھەرپىنىڭ نامى:
ئەلىف قەددىنى ئەيلەپ «قاف» ئىلە «نۇن»
جىگەرنى نىش ئەيلەپ كۆزنى پۇرخۇن.
— موللا پازىل.

2) ئەپسانىلەردىكى ئەڭ يىراق، ئەڭ ئېگىز تاغ، يەنى كوھ-قاپ تېغى:
بىر ھىمايۇن قۇش كېچە سەدقەڭ بولۇر، ئەي مۇغبەچە،
قاف ئەتقاسىمۇدۇر يا دەير خۇپپاشىمۇدۇر.
— نەۋايى.

قافىلە [قافله] (ئە) كارۋان، سەپەر قىلغۇچىلار توپى:
مەنسۇر ئەنەل ھەق سىرىنى ئەيلەدى زاھىر،
ئول قافىلەدىن ئىلگەرى يولنى تۇغۇتۇپدۇر
— زەلىلى.

قافىلە باشى — كارۋان بېشى:
ھەمە قافىلە باشى ئېردى ئاتام
نەباشىكى، زەرفاشى ئېردى ئاتام.
— ئا. نىزارى.

قاقۇم [قاقوم] (پ) «قاقىم» غا قارالسۇن.

قاقىم [قاقم] (پ) 1) سۆسەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر ھايۋان — بۇلغۇن:
تېخى قاتىل تارتىبان يۇزمىڭ چېرىك.
كۆزگە كەلمەي ئانده قاقىمچە ئېرىك.
— نەۋايى.

2) شۇ ھايۋاننىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا.

قال I [قال] (ئە) گەپ، سۆز؛ ۋارقىراش:
تەرەننۇم تۇزۇپ بەيت ئۆز ھالىغە،
كى ئىنشا قىلىپ نۇكتە ئۆز قالىغە.
— ئا. نىزارى.

قال II [قال] (ئە) سىناق، سىنىماق:
بۇ رىيازەت بىرلە تاپتىلەر كەمال،

ھاسىل ئەيلەپ ئىلمى ھالۇ ئىلمى قال.
— زەلىلى.

قالباغ [قالباغ] قالپاق، كۆلا، بۆك، تەلپەك.

قالبۇر [قالبور] غەلۋىر، ئۆتكەمە.

قالتاغاي [قالتاغاى] ئالدامچى، ئوغرى، ھىيلىگەر.

قالتاق [قالتاق] «قالتاغاي» غا قارالسۇن:
تاشى چىرايلىق ئىرۇر باتىنىكى زەھەر ئالۇد،
مىسال پىرەزەنى زاھىرى جەۋان قالتاق.
— شەۋقى.

قالتبان [قالتبان] ئوغرى، قاراقچى، يول توسار.

قالتماق [قالتماق] ئەدەپسىز، ھاياسىز، نومۇسى يوق، يۈزسىز.

قالتۇق [قلتق] ياۋا كالىنىڭ مۈڭگۈزى.

قالدۇرغۇچ [قلدورغاچ] قارلىغاچ.

قالقان [قلقان] قىلىچ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۈنلۈكسىمان قوغدىنىش قورالى:
گەر جەفا شەمشىرىنى چەكسە ئوشۇل سۈلتان ساڭا،
سىينەنى قالقان قىلىپ، ئەي سىينە قالقان، ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قالقاندۇرۇق [قلقاندرق] قالقان؛ بىر خىل ئۇرۇش قورالى.

قالماش [قلماش] سەپسەتە، بىھۇدە گەپ:
دىمە، ئەي ناسىھكى، «قىلمايسەن سۆزۈم بىرلە ئەمەل»،
خاتىرىمدە قايدا قالمىش مۇنچە قالماشلىڭ سېنىڭ.
— نەۋائى.

قالۇن [قالون] ئۇيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى:
چالسىپ نەققارەڭۇ بۇ چەڭ ئىلە نەي،
كى ئۇدۇ بەربەتۇ قالۇنۇ سۇرنەي.
— موللا پازىل.

قالىب [قالب] (ئە) 1) قېلىپ. 2) كۆچمە، بەدەن، تەن.

قالىب ساز — قېلىپ ياسىغۇچى.

قالىن I [قالين] قېلىن، كۆپ؛ زىچ، قويۇق:
ئانى ياتقۇزۇپ ئۆيدە قالىن ئۇزە،
نەقالىن ئۇزە فەرش قالىن ئۇزە.
— ئا. نىزارى.

قالىن II [قالين] كېلىننىڭ تويلۇقى.

قامەت [قامت] (ئە) قەد، بوي؛ بەدەن تۇزۇلۇشى:
كۆندۇزۇمدۇر كېچە، ئول خۇرشىدى تابان بولماسا،
قامەتىم خەمدۇر، ئەگەر سەرۋى خىرامان بولماسا.
— ئەرشى.

قامەتى زىبا — گۈزەل قامەت، تەن تۇزۇلۇشى كېلىشكەن:
جان مۇسەۋۋەر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش ـ كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

قامەتى مەۋزۇن — چىرايلىق، كېلىشكەن قامەت:
ماقەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزلىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.
— ئەرشى.

قامەتلىغ [قامتليغ] گەۋدىلىك، قامەتلىك:
ھەم گۈلىستان بەزمى ئىچرە سەرۋ قامەتلىغ گۈلى،
ھەم شەبىستان بەزمە ئىھياسىدە شەمئى ئەنۋەرى.
— نەۋائى.

قامۇغ [قاموغ] پۈتۈن، ھەممە، بارچە، بارلىق، جەمى:
بەناگەھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇردۇڭ ئول تەختتە،
قامۇغ دۇشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتتە.
— قەرارى.

قان [قان] قان:
مەششاتى ھۇسنۇڭ كۆزگۈسىن سەيقەل قىلۇر كافۇر ئىلە،
مەن خۇد ئۆلەرمەن رەشكىدىن قانىم ھىنا بولسە نېتاڭ.
— ناقىس.

قان قىلماق — قان چىقارماق؛ ئۆلتۈرمەك:
قۇربان قىلۇرغە كۆڭلى بار تىيغى فىراقىندىن مېنى،
ئول تۈركى كافىر كىشكىم، بىرەمدە يۇزمىڭ قان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قان يۇتماق — دەردى ئىچىگە تولۇپ كەتمەك، قاتتىق ئازابلانماق.

قانۇن I [قانون] (ئە) قائىدە، تەرتىپ، قائىدە ـ تۈزۈم، قانۇن:
ئەدەم بولدى قانۇنى گۈشتەسنى،
ئانىڭدەككى، ئايىنى لۇھدەسنى.
— نەۋائى.

قانۇن II [قانون] ئۇيغۇرلارنىڭ بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى، قالۇن:
تەر غەربى ناتەۋاننى مۇنچە كۆيدۇرمەك نەدۇر،
نالەئى ئەفغانىمە سەرتارۇ قانۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

قانىئ [قانح] (ئە) قانائەت قىلغۇچى، رازى بولغۇچى:
شىئارى ئىشق ئارا كامىل ئىسەڭ يادى ساڭا بەسدۇر،

كى قانىئدۇر دماغ ئەھلى دىلى گۈل ۋەسلىدىن بۇغە.
— ناقىس.

قانىئ بولماق — قانائەت قىلماق، سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
دىمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستىئداد،
سەدەف بىر قەترىگە قانىئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

قانىئى دەرۋىش — قانائەتلىك دەرۋىش:
شەھ چۇ تەمەئ قىلدى ئىبرۇر لوقمەخاھ،
قانىئى دەرۋىش ئىبرۇر پادىشاھ.
— نەۋايى.

قانىئ ئولماق — سەبرى قىلماق، رازى بولماق:
قانىئ ئولغىل دەردىنگەكىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۇرئەئى غەم سافىدىن بەرمەككە ئىمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

قانى [قانى] قېنى (سوراق ئالماش):
دېدى قىز: «جەھاننىڭ ۋەفاسى قانى؟
كۆڭۈل باغلانغانغە سەفاسى قانى؟»
— ئا. نىزارى.

قاھىر [قاھىر] (ئە) 1) قەھر ـ غەزەپ قىلغۇچى. 2) يەڭگۈچى، غالىب:
سىنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە ھەرگىز زالىمى جابىر،
مەگەر زۇلم ئەتكەلى خەلق ئەتتى جانا خالىقى قاھىر.
— قەلەندەر.

قاۋارماق [قاۋارماق] قاپارماق (پۇت، قول):
سېنى ئىزدەپ تاپارغە يوقدۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمادى مەندە مەجالىم.
— موللا پازىل.

قاۋرۇلماق [قاۋرولماق] قورۇلماق، پىشماق:
بۇغداي كەبى نەچە قاۋرۇلايىن،
سامان كەبى نەچە ساۋرۇلايىن.
— نەۋايى.

قاۋغۇن [قاوغون] قوغلىغۇچى، تەقىپ قىلغۇچى.
قاۋغۇنچى [قاوغونچي] تەقىپ قىلغۇچى، قوغلىغۇچى.
قاۋماق [قاوماق] قاۋىماق، ھاۋشىماق:
كېچە ئىڭرانسام سەرى كوي كويۇڭدا ئىتدەك، قاۋماكسم،
ناله قىلماق ئول سەرى كوي ئىچرە راھەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قاۋۇرچاق [قاورچاق] قورچاق (بالىلار ئويۇنچۇقى).
قاۋۇشتۇرماق [قاوشتورماق] بىر يەرگە قىلماق، بەرىكتۇرمەك؛
قاۋۇشتۇردى بۇ ئىككى پەيغەمبەرنى،
كۆرۈشتۇردى ئاخىر بولار ھەم بەرنى.
— ئا. نىزارى.

قائىدە [قاعدە] (ئە) نىزام، قانۇن، تەرتىپ، قائىدە.
قائىل [قائل] (ئە) «قايىل» غا قارالسۇن.
قائىم [قائم] (ئە) «قايىم» غا قارالسۇن.
قاي [قاي] قايسى:
ساڭا قاي پەرىدىن بۇ ئازاردۇر،
ئەيت، قايسى دىلبەر ساڭا ياردۇر؟
— ئا. نىزارى.

قاياش [قاياش] ئۇرۇق، نەسىل، قېرىنداش؛ دوست:
ئەي قاياشىم قۇلاق سال بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئىرشاد ئىرسەك قەندىغە.
— خارابائى.

قايان [قايان] قايسى تەرەپ، قەيەر؛ قايسى تەرەپكە، قەيەرگە:
نە كۆردى جەھانبىن يۈزى تىرەدۇر،
قايان باقسە ئاندا نەزەر خىرەدۇر.
— ئا. نىزارى.

قايدا [قايدا] قەيەردە، قاچان.

قايداغ [قايداغ] قانداق:
ئۇ شول ۋەقت رۇزە غەمىنى يىدىمكىن،
تەرەددۇددا قايداغ قىلورمەن دىدىمكىن.
— ئا. نىزارى.

قايراغ [قاعراغ] بىلەي:
يەنە ھەزرەتى شەيخ ھەببىي ئەجەم،
كى قايراغدا قىلمىش ۋۇجۇدىن ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

قايماغ [قايماغ] قايماق:
قىل ھەزەر سىماسى ئاق شىرىن سۇخەن ئەييارىدىن،
باردۇرۇر ئەلبەتتە ئەخلەت ئۇستى ئاق قايماغ ئارا.
— ناقىس.

قايۇ [قايۇ] قايسى:
قايۇ ناخىرەد بولسە مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغىير ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

قايىد [قايد] (ئە) 1) يولباشچى، يېتەكچى. 2) ھەربىي باشلىق.

قايىل [قايل] (ئە) 1) ئىيتقۇچى، سۆزلىگۈچى:
ھەركىمكى خىرەد يولى سارى مايىل ئىسە،
بۇ دوست ئاڭا ھەر نەچەكىم قايىل ئىسە.
— نەۋايى.

2) ئىقرار:
ئەي نەۋايى گەر كۆڭۈل كەتتى، مەلالەت كۆرمە كۆپ،
سەنچو بېدىللىككە قايىل كۆرۈر ئول تەلبە تەڭ.
— نەۋايى.

قايىل ئەتمەك — قايىل قىلماق، ئىشەندۈرمەك:
لىسانىمنى مەدھىڭ ئارا قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى كى فىكرىڭ ئارا مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.

قايىم [قايم] (ئە) 1) قارار تاپقان، قەتئىي ئورناشقان، ئۆزگەرمەس، دائىم بىردەك تۇرىدىغان:
چۇ ئەۋرەڭگى شاخلىغىدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
2) ئۇخلىماسلىق؛ كېچىلىرى ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش:
سۇبى كۆزۈ كۆڭۈلنى پاك ئەتمەس نە ئاسىغ،
ئۆتكەرسە تۇننى قايىم يا بولسە كۈندە سايىم.
— نەۋايى.

قايىم مەقام [قايم مقام] (ئە) ئورۇنباسار، ئورننى باسقۇچى؛ يارەمچى:
بۇ كۆڭلۈمدىكى ئىشنى قىلدىم تەمام،
بولۇپ بەندىلەر خان كېلىپ، قىلدى قەبۇل.
— مۇللا پازىل.

قەبر [قبر] (ئە) گۆر، قەبرە.

قەبرپۇش [قبرپوش] (ئە + پ) قەبرە، ئۇستىگە ياپىدىغان رەخت، پەردە:
سىپىھر ئەتلەسىن قەبرپۇش ئەتتىلەر،
كېچە ـ كۈن فىغانۇ خۇرۇش ئەتتىلەر.
— نەۋايى.

قەبز [قبض] (ئە) 1) قولغا ئالماق، تۇتماق، تۇتاملىماق، ئۇشلىماق. 2) ھۆججەت، تالون، تىلخەت.
قەبزرۇھ — جان بەرمەك، جان ئۈزمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك، ئۆلۈم:
قەبزرۇھ ئەتمەك ئەجەل زەئىمىدە مەخسۇسى ئىدى،
دېدى: بار ئىرمىش شىرىكىم ئىككى قەتتالىن كۆرۈپ.
— ناقىس.

قەبزە [قبضه] (ئە) چاڭگال، ئوچۇم، تۇتام، سىقىم؛ دەستە:
قەبزەسىدىن چىققۇچە بۇ ئافتاب،
لەشكەرى سۇلتاننى قىلدىلەر خەراب.
— زەلىلى.

قەبۇل [قبول] (ئە) 1) ماقۇل بولۇش، رازى بولۇش، مۇۋاپىق تېپىش:

قەبالماق [قبالماق] «قابالماق» قا قارالسۇن.

قەباھەت [قباحت] (ئە) ياۋۇزلۇق، قەبىھلىك، ئۇسالىلىق، يامانلىق:
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇكەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر.
— موللا نىياز.

قەبائىل [قبائل] (ئە) «قەبايىل» غا قارالسۇن.

قەبائىھ [قبائح] (ئە) «قەبايىھ» غا قارالسۇن.

قەبايىل [قبايل] (ئە) قەبىلىلەر، تۇرلۇك ئۇرۇقلار:
مەساكىنلەرىدۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللىرىدۇر سەبىلدىن سەبىل.
— ئا. نىزارى.

قەبايىھ [قبايح] (ئە) «قەباھەت» نىڭ كۆپلۈكى.

قەبەسە [قبەسه] (ئە) شەھەرچە:
خوجەئى بۇزۇرگۋار قارغالىقدە قەبەسە بۇنياد قىلغانلەرى.
— موللا پازىل.

قەبەل [قبەل] قامال، دالدا.
قەبەل قىلماق — قامىماق، دالدىغا ئالماق:
خاھى پىرۇ خاھى بەرناۋۇ گۈزەل،
بەركىدىلەر خان كېلىپ، قىلدى قەبەل.
— موللا پازىل.

قەبر [قبر] (ئە) گۆر، قەبرە.

قەبرپۇش [قبرپوش] (ئە + پ) قەبرە، ئۇستىگە ياپىدىغان رەخت، پەردە:
سىپىھر ئەتلەسىن قەبرپۇش ئەتتىلەر،
كېچە ـ كۈن فىغانۇ خۇرۇش ئەتتىلەر.
— نەۋايى.

قەبز [قبض] (ئە) 1) قولغا ئالماق، تۇتماق، تۇتاملىماق، ئۇشلىماق. 2) ھۆججەت، تالون، تىلخەت.
قەبزرۇھ — جان بەرمەك، جان ئۈزمەك، ۋاپات بولماق، ئۆلمەك، ئۆلۈم:
قەبزرۇھ ئەتمەك ئەجەل زەئىمىدە مەخسۇسى ئىدى،
دېدى: بار ئىرمىش شىرىكىم ئىككى قەتتالىن كۆرۈپ.
— ناقىس.

قەبزە [قبضه] (ئە) چاڭگال، ئوچۇم، تۇتام، سىقىم؛ دەستە:
قەبزەسىدىن چىققۇچە بۇ ئافتاب،
لەشكەرى سۇلتاننى قىلدىلەر خەراب.
— زەلىلى.

قەبۇل [قبول] (ئە) 1) ماقۇل بولۇش، رازى بولۇش، مۇۋاپىق تېپىش:

قەبا [قبا] (ئە) تون، پەرىجە:
غەزەپ بىرلە چىقىپدۇرسەن، قەلەندەر قورقادور بىھەد،
ئەجەب كۈلگۈن قەبانى قەتل شەيخۇشاب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

قەبا قىلماق — تون، پەرىجە قىلماق:
جەھاندا تاپمادىم، ئەي سەرۋى ئازادىم، دەمى راھەت،
نەچە پىراھەننىمنى ھەجرۇ فۇرقەتدىن قەبا قىلدىم.
— قەلەندەر.

قەباب [قباب] (ئە) ئۆزىنى چىرايلىق ۋە ئېسىل كۆرسىتىش:
ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەلى زەلىلى تەلبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

قەباپەيۋەست [قباپيوست] (ئە + پ) تون كىيگەن، تونلۇق:
ماھى كافۇرگۈن قەبا پەيۋەست،
بولۇپ ئول ھۆجرەدە خۇداپەرەست.
— نەۋايى.

قەبال [قبال] قورشاۋ، قامال.

ئالمىنى زالىم ئەيلەدى، فاسقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەپ كارخانەدۇر.
— زەلىلى.

2) ئىلتىپات نەزىرى بىلەن قاراش ۋە تەلىپىگە يەتكۈزۈش.

قەبۇل ئەتمەك — رازى بولماق، رەت قىلماسلىق، مۇۋاپىق تاپماق:
قەبۇل ئەتكىل خۇدايا بۇ مۇناجات،
كى سەن دانابى سىررۇل خەفىييات.
— زەلىلى.

قەبۇل تۇتماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن:
بۇ خىزمەتنى جان بىرلە تۇتتۇم قەبۇل،
قىلا ئالماغاي بولسەكىم ئۆزگە قۇل.
— ئا. نىزارى.

قەبۇل قىلماق — «قەبۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن:
مەدەد قىلغۇچى ئىككى ئالەمدە ئول،
كى ھەركىم دۇئاسىنى قىلغاي قەبۇل.
— ئا. نىزارى.

قەبۇلىيەت [قبولیت] (ئە) لایاقەتلىك، لایىقلىق، مۇناسىپلىق.

قەبىل [قبیل] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى، ئەينى:
سابىقەن ھەم قىسسە ئۆتمىش بۇ قەبىل،
سىدقىنغە ئەسھابى كەھف ئەتتى دەلىل.
— نەۋايى.

2) گۇرۇھ، قىسىم؛ جىنس:
مەساكىنلەربدۇر قەبىلدىن قەبىل،
قەبايىللەربدۇر سەبىلدىن سەبىل.
— ئا. نىزارى.

قەبىلە [قبیله] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق:
ئاتايۇ ئانايۇ قەبىلە بارى،
تاپىپ ئانى ئىلتىپ قەبايىل سارى.
— ئا. نىزارى.

قەبىھ [قبیح] (ئە) سەت، يامان، كۆرۈمسىز، ناچار:
قەبىھ ئەتمەك — يامان قىلماق، يامان قىلىپ ياراتماق:
قەبىھ ئەتتى نەۋايى، ھەق جەھاننى،
ئىلىدىن ئۆتماغىل كۆز جۇز قەباھەت.
— نەۋايى.

قەپپان [قپان] (پ) چوك گىر.

قەپتان [قپتان] ئۇرۇشتا ساۋۇت (پولات كىيىم) ئىچىگە كىيىدىغان پاختىلىق تون.

قەتار [قطار] (ئە) قاتار، تىزىلغان، تىزىلىق:
يۈرەكىم قان بولۇپ ئاقتى، بىرەر ھالىمنى سورمايسەن،
رەقىبلەرنىڭ قەتاردا مېنى، ئەي شوخ، سورمايسەن.
— قەلەندەر.

قەتاران [قطاران] (ئە) قاتارلىشىپ، نۇرغۇن قاتار:
كۆڭۈل كۆرگەن زەمان مۇرغى سۇخەنگۈي،
تېرەكلەر دۇرۇر قەتاران لەبى لەب جۇي.
— زەلىلى.

قەتتىغ [قتغ] قاتتىق.

قەتتىق [قتق] قاتتىق.

قەتىرە [قطره] (ئە) تامچە، تېمىم:
بۇ ئىشقىم بىرلە ئەقلىم بولسە جارىپ،
بولايىن جۇرئەسىدىن قەتىرە شارىب.
— موللا پازىل.

قەتىرەئى بەھر — دەريادىن تامچە، ناھايىتى ئاز:
نېچەكى پەيزى بىلە ئالەم تولۇپ،
قەتىرەئى بەھرىدىن ئەنىڭ كام بولۇپ.
— نەۋايى.

قەتىرەئى سۇ — سۇ تامچىسى:
يۇزۇڭ كۆرۈپ قىزاردى گۇل چەمەندە،
چۇبار ئانىڭ يۇزىندە قەتىرەئى سۇ.
— ھاپىز خارەزمى.

قەتىرەئى شەبنەم — شەبنەم تامچىسى:
ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلەسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەتىرەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

قەتىرەئى ناران — كىچىككىنە شولا:
رەھىم ئەيلەدى ھالىمغە ۋۇ كۆز ياشىن ئاقتىدى،
ئاندافكى تۇشەر گۇلىنىڭ ئۆزە قەتىرەئى ناران.
— ھاپىز خارەزمى.

قەتىرەبار [قطرەبار] (ئە + پ) قەتىرە تۆككۈچى، قەتىرە ياغدۇرغۇچى.

قەتىرەئەفشان [قطرەافشان] (ئە + پ) قەتىرە چاچقۇچى، زەر چاچقۇچى.

قەتىرەپاش [قطرەپاش] (ئە + پ) تامچە چاچقۇچى.
لىك قاچان قەھرى ئوتى چەكسە باش،
ئەفۇى سەھابى ئېتىبان قەتىرەپاش.
— نەۋايى.

قەتىرەرىز [قطرەریز] (ئە + پ) قەتىرە تۆككۈچى، تامچىلىغۇچى.

قەتل [قتل] (ئە) ئۆلتۈرۈش، قىرغىن:
نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شۇخ سىيمىنبەر ساڭا،
قولۇڭا باردۇر سېنىڭ قەتلىم ئۇچۇن خەنجەر ساڭا.
— قەلەندەر.

قەتل ئەتمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالغ:
قەتل ئەتتى كۆزۈڭ كەرەشمە بىرلە،
تىرگۈزدى لەبلىك يەنە بەھادۇر.
— زەلىلى.

قەتل ئەيلەمەك — «قەتل قىلماق» قا قارالغ.
يادلىك ئەتتىم ھەجدى جەللادى يېتىپ قەتل ئەيلەدى،
تىغىدىن ھەرلەھزە يۈز تۈرلۈك ھەلاۋەتدۇر ماڭا.
— ناقىس.

قەتل قىلماق — ئۆلتۈرمەك، قىرغىن قىلماق:
سەداقەت قىلىچىن قىلىپ تېزرەك،
كى ئول دۇنى قەتل قىلماق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

قەتلۇ ياغما — تالان ـ تاراج:
ئېلىمكىم بولۇپ قەتلۇ ياغماغە تۇش،
كېلىپ ئون ئۇلۇشتىن بويان بىر ئۇلۇش.
— نەۋايى.

قەتلى ئام قىلماق — قىرغىن قىلماق، ھەممىنى ئۆلتۈرمەك:
ئىشق تىغى قىلسە يۈزمىڭ قەتلى ئام،
نە قىساسۇ نەدىيەت، نە ئىنتىقام.
— نەۋايى.

قەتلە [قتلە] قېتىم، مەرتە، كەررە.

قەتلىپەيۇەنىد [قتل پيوند] (ئە + پ) قەتل قىلغۇچى، ھالاك قىلغۇچى.

قەتلگاھ [قتلگاه] (ئە + پ) جىنايەتچىگە ئامما ئالدىدا ئاشكارا ئۆلۈم جازاسى بېرىدىغان جاي، مەيدان.

قەتىغ [قتغ] «قەتتىغ» قە قارالغ.

قەتىق [قتق] «قەتتىق» قە قارالغ.

قەتئ [قطع] (ئە) 1) كېزىش، يۈرۈش، بېسىش؛
چۈدەريا رەۋشەن ئولدى خاترم سەير جەھان ئەتكەچ،
ھەياتى خىزىر تاپتىم قەتئ مەنزىل تەرك جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) ئۇزمەك، كەسمەك:
خىلۋەتى خاس كۆڭۈلدىن سۆھبەتى جان ئۆكسۈمەس،
جان ئەگەر قەتئ ئەللۇق قىلسا جانان ئۆكسۈمەس.
— زەلىلى.

قەتئ ئەتمەك — كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
چۈ كەزگەن يولۇمدىن يۈز ئانچە بەئىد،
مۇنى قەتئ ئېتەرگە ئۈزۈلدى ئۈمىد.
— ئا. نىزارى.

قەتئ ئەيلەمەك — «قەتئ ئەتمەك» كە قارالغ:
فىراقىڭ دەشتىدىن قان يۇتۇپ سەيفۇلمەسلىك يىللار،
بەلادەشتىنى قەتئ ئەيلەپ، كېچىپ جاندىن تاپىپ جانا.
— شەۋقى.

قەتئ قىلماق — 1) كەزمەك، بېسىپ ئۆتمەك:
كېزىپ قەتئ قىلماقغە يول ئېھتىمال،
بۇ دەشتى دۇرۇر كىم قىيامەت مىسال.
— زەلىلى.

2) ئۇزمەك (ئۇمىد ئۇزمەك):
ئۇشبۇ مۆھلىك ۋەرتە ئىچرە گەرچى ئەلدىن قالمەمىش،
ھېچ ئۇمىدىم قەتئ قىلمان دوستىدىن ئەما ئۇمىد.
— نەۋايى.

قەتئى مەنازىل — سەپەر قىلماق، يول يۈرمەك:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇززەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

قەد [قد] (پ) بەدەن تۇزۈلۇشى، بوي، قەد، قامەت:
سەۋادى سايەئى سەرۋى قەدىڭ ئەگەر تۇسسە،
ئىكى جەھاندا يۇزۇمە قارا قىلايىن.
— ئەرشى.

قەددى ئەرئەر — سەرۋىدەك كېلىشكەن قەد:
قاش ھىلالى، ئېيدى كىرپىك، ناۋەكى دىلدۇر ئېرۇر،
قەددى ئەرئەر، لەئلى شەككەر، كۆزلەرى شەھلا يىگىت.
— ئەرشى.

قەددى جانان — جاناننىڭ قەددى:
قەددى جاناننى خىرامان بوستان ئىچرە كۆرۈپ،
يادى شەمشاد ئەيلەمەيۇ تەركى سەرۋ ناز قىل.
— ھاپىز خارەزمى.

قەددى شەمشاد — چىرايلىق قەد، كېلىشكەن قامەت:
قەددى شەمشادە شۇخى ئەنبەردىن پوشى پەرنزادى،
كى ئاندىن تۇررە سۆزىنى يەزەرگە شانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

قەددى قامەت — كېلىشكەن، چىرايلىق قامەت:
فانوس كەبى شۆئلەسىدىن كېچە ـ لاكۆيدۇم،
تاكىيدى قەددى قامەتىغە پىراھەن شوخ.
— زەلىلى.

قەدەر [قدر] (ئە) 1) مىقدار، دەرىجە:
ئىسلام دىنىنى كۇفىر كۆزىگە نىسار ئېتەي،
يۇز مۇشتەرىچە قەدەر تاپىپدۇر بەھاسىدىن.
— زەلىلى.

2) تەقدىر، يازمىش، پۇتمۇش، ئاللانىڭ ئىرادىسى:
ئەگەر ھەرنە بولسا خۇدانىڭ ئىشى،
تاپالماس قەدەرنىڭ ئىلاجىن كىشى.
— ئا. نىزارى.

قەدەرگىر [قدرگير] (پ) ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن.

قەدەری [قدری] (ئە) تەقدىرده پۈتۈلگەن، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن؛ تەقدىرچىلىك تەرەپدارى، تەقدىرچى.

قەدەم [قدم] (ئە) چامدام، ئاياغ، قەدەم:
گۈلشەنى دۇنيادا تا قويدۇم قەدەم يۈز شۇكرىكىم،
رەشك، ھەسرەتدىن رەقىبنىڭ يۈرەكى قاندۇر بۇگۈن.
— قەلەندەر.

قەدەم بەرقەدەم — قەدەممۇ قەدەم، كەينى ـ كەينىدىن:
ئولكى قويۇپ بادىيادە ھەر قەدەم،
بۇ ھەم ئېتىپ پۈيە قەدەم بەر قەدەم.
— نەۋايى.

قەدەم تافەرق — باشتىن ـ ئاياغ:
نە ئەجەب باشدىن ئاياغىم دەرد بولسە، ئەي قەزا،
كىم نىگارىمنى قەدەم تا فەرق مەغرۇب ئەيلەدىڭ.
— نەۋايى.

قەدەم سۈرمەك — ماڭماق، قەدەم باسماق:
كى مۇندىن يەنە تەبرەدۈك يۈرگەلى،
سەفەر مېھنەتىدە قەدەم سۈرگەلى.
— ئا. نىزارى.

قەدەم قويماق — 1) بېرىپ يەتمەك:
يول بارۇرلەر ئېدى تۈنۈكۈن ھەم،
قويغۇچە ھىند كىشۋەرىغە قەدەم.
— نەۋايى.
2) قەسد قىلماق. 3) ئاتلانماق. 4) ئىراده باغلىماق، نىيەت قىلماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

قەدەمفەرساي [قەدم فرسای] (ئە + پ) مېڭىشتىن ئايىغى زەخمىلىنىش؛ قەدەم قويۇش.

قەدەمكەش [قدم كش] (ئە + پ) قەدەم باسقۇچى، يول يۈرگۈچى.

قەدەھ [قدح] (ئە) پىيالە، ئىچىملىك قاچىسى، رومكا، قەدەھ:
نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانى ژابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئۆزنى ئۇنۇت.
— ئەرشى.

قەدەھى خۇشگۇۋار — تەمى ياخشى، يېقىملىق مەي:
ساقى ئالىپ كەل قەدەھى خۇشگۇۋار،
بىرگە ئالىپ تارتاي ئانى خاجەۋار.
— نەۋايى.

قەدەھى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، تەملىك مەي:
ساقى، ئالىب كەل قەدەھى دىلپەزىر،
ئەيلە مېنى جۇرئەسىدىن شېرگىر.
— نەۋايى.

قەدەھپايما [قدح پیما] (ئە + پ) مەي تۇنقۇچى، مەي قۇيغۇچى، ساقى:
مەستمەن بىر باقماغىدىنكىم ، جەھەنغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلەن مۇنداغ قەدەھپايما يىگىت.
— ئەرشى.

قەدەھخار [قدح خوار] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى، مەيخور.

قەدەھچەش [قدح چش] (ئە + پ) قەدەھ كۆتۈرگۈچى، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھكەش [قدح كش] (ئە + پ) مەيخور، مەي ئىچكۈچى.

قەدەھنۇش [قدح نوش] (ئە + پ) مەي ئىچكۈچى.

قەدەھلىك [قدح لیك] قەدەھكە قۇيۇلغان:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۈتسا شەكەر گۈفتاره دۇر.
— ئەرشى.

قەدخەم [قدخم] (ئە + پ) قەددى پۈكۈلگەن، قەددى ئېگىلگەن.

قەدر [قدر] (ئە) قەدر كېچىسى — رامزاننىڭ 27 ـ كېچىسى (خاسىيەتلىك كېچە) :
فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدر ئىدى،
خەيلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەر تەرەپ سەلام.
— زەلىلى.

قەدىر I [قدر] (ئە) 1) جەمئىيەتتە، كىشىلەر ئارىسىدا تۇتقان ئورۇن، ئابرۇي، نوپۇز، ھۆرمەت:
كى يوق ئادەمى خەيلىگە ئېتىبار،
بۇ ھەيىنده فەساد ئەھلىنىڭ قەدرى بار.
— ئا. نىزارى.

قەدىر II [قدیر] (ئە) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك، ھەر نەرسىگە قادىر (خۇدا).
2) قىممەت، دەرىجە:
بادەئى لەئلىڭ ئۈچۈن ئەزمى خەرابات ئەتكەلى،
رىندلەر ئىچره ئېرۇر قەدرىم بىيىك، شانىم ئەزىز.
— نەۋايى.

قەدىردان [قدردان] (ئە + پ) ئەڭ يېقىن، ھۆرمەتلىك؛ مېھرىبان:
فەقىر ئەھلىگە لۇتف ئىلە مېھرىبان،
ئەزىز قەدىرلەرگە تەخى قەدىردان.
— ئا. نىزارى.

قەدىردانلىق [قدردانلق] ئەڭ يېقىنلىق، مېھرىبانلىق:
تەۋاف ئەتمەدىڭ قەدىردانلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

قەدىم [قديم] (ئە) ئىلگىرى، بۇرۇن:
قەدىم ئېردۈك باري مەۋجۇدلەردىن،
ئېرۇرمىز بىز ئۇچار شەھۋەتلەردىن.
— موللا پازىل.

قەرا [قرا] «قارا» غا قارالسۇن.

قەرابە [قرابه] (ئە) قېرىنداش، تۇغقان:
رەسۇلى خۇداغە سەھابە بۇلار،
ئەرەب سەييىدىگە قەرابە بۇلار.
— ئا. نىزارى.

قەرابەت [قرابت] (ئە) يېقىنلىق، قېرىنداشلىق، تۇغقانلىق.

قەرار I [قرار] (ئە) 1) تىنچلىق، ئارام، جىملىق، خاتىرجەملىك:
قارازۇلغۇك ئالدى قەرارىم مېنىڭ،
قارا ئەيلەدى رۇزگارىم مېنىڭ.
— ئا. نىزارى.

2) ئىلاج:
سەفھەغە يازماي قەرارىم يوق ئىدى،
بۇ رەقەمدە ئىختىيارىم يوق ئىدى.
— نەۋائى.

3) بىرەر ئىش، مەسىلە ھەققىدە قوبۇل قىلىنغان توختام، ھۆكۈم، قارار.

قەرار بەرمەك — 1) ئېنىق پىكىرگە كەلمەك. 2) مۇقەررەر قىلماق.

قەرار تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ ئورۇنلىشىپ قالماق، تۇرۇپ قالماق:
بولۇپ ئارزۇ بىزگە ئەمدى يار،
كى ئۆز شەھرىمىز ئىچرە تاپساق قەرار.
— ئا. نىزارى.

قەرار تۇتماق — جايلاشماق، ماكان تۇتماق:
سەفىنە ۋىساقىدا تۇتتى قەرار،
چىقاردى تەنەئىئۇم ھەزاران، ھەزار.
— ئا. نىزارى.

قەرار قىلماسلىق — خاتىرجەم بولماسلىق، تىنچلىنالماسلىق:
سەنسىز قەرار قىلماسمەن، ئەيب قىلمەكسىم،
ئارامۇ سەبر سەندىن ئۈكسۈن جانۇ تەندە يوق.
— ھاپىز خارەزمى.

قەرارۇ سەبر — سەۋر ـ تاقەت:
قەرارۇ سەبرى قىلماسلەر مۇھەببەت شەربەتىن ئىچكەن،
ئانىڭ شەمئى جەمالىغە بولۇر مانەندە پەرۋانە.
— ھۇزۇرى.

قەرار II [قرار] (ئە) ئىدىش، خالتا، قاپ:
ھەر نە بۇتكۇم بار ئېردى غار ئىچرە،
ئىككىسىدىن سالدى بىر قەرار ئىچرە.
— نەۋائى.

قەرارتماق [قرارتماق] قارايتماق.

قەرار تۇرماق [قرارتورماق] قارايتۇرماق.

قەرارماق [قرارماق] «قارارماق» قا قارالسۇن.

قەراغ [قراغ] «قاراغ» قا قارالسۇن.
ئەسھابۇ ئەۋلادى نەبى شەھزادە كەۋنەين ئەيلى،
جەننەت گۈلىنىڭ بۇلبۇلى قىلسام ئەنى سۇرمە قەراغ.
— شەۋقى.

قەراغات [قراغات] بىر خىل ئۆسۈملۈك — قارىقات:
ھەمە چۆل بولدى ياخشى باغ باغات،
بۇلارنىڭ ئورنىغە ئۇندى قەراغات.
— موللا پازىل.

قەراقچى [قراقچى] قاراقچى، يول توسار.

قەرانفۇل [قرنفل] (ئە) ئۇششاق مىخقا ئوخشايدىغان بىر خىل خۇشبۇي دورا، قەلەمپۇر مۇنچاق:
گەھ ئول سۇنبۇلى تەر قەرانفۇل ساچىپ،
قەرەنفۇل دەغى گاھى سۇنبۇل ساچىپ.
— نەۋائى.

قەربان [قربان] (ئە) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قاشى بۇ چاك كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەسەل يابى ئېرۇر قەربانسىز.
— نەۋائى.

قەرچىغاي [قرچيغاى] قارچۇغا:
كۆزۈمدىن ئۇچتى ئول ئاي، پەرىمۇ ۋەيا بىر قۇش،
كەبۇ تەرمەن ـ ئۇنىڭ ئاۋى، ئول قاچىغاي ـ ئۇقاب.
— بىلاي نازىم.

قەرداش [قرداش] دوست، بۇرادەر، يېقىن؛ تۇغقان:
چۇ كۆرمەي ۋاڤا يار، قەرداشىدىن،
كى تاشلاپ بارىنى كېچىپ باشىدىن.
— ئا. نىزارى.

قەرزخاھ [قرض خواه] (ئە + پ) قەرز بەرگۈچى ۋە قەرزنى تەلەپ قىلغۇچى:
ئەيلەدى چۇن ۋەجھنى خاكى سىياھ،
ۋەئدە ئېتىپ قىلدى غۇلۇ قەرزخاھ.
— ئا. نىزارى.

قەرغە [قرغە] قاغا.

قەرقەف [قرقف] (ئە) مەي؛ سوغۇق سۇ.
قەرقەف ئاتەشسن بىلە ساقى نەۋ بەھار ئىشق،
دەرۋى تەسەلسۇل ئەيلەمەك يەتكۈچە سىنماسۇن زىياۋ.
— زەلىلى.

قەرن [قرن] (ئە) ئەسىر، دەۋر:
تارتسە يۈز قەرن خىرەد خازىنى،
چەكمەگەي ئانىڭ كۆپىدىن ئازىنى.
— نەۋائى.

قەرنە [قرنە] (ئە) ئەسىر:
كوچەۋۇ بازاركوي ئىچرە تاپىلماس ئىستەمەك،
قەرنەلەر ئۆتتى زەلىلىدۇر گەدايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

قەرى I [قرى] ياشانغان، قېرى:
بەرشىم ئەيلەبان ئەۋقات قىلغاي،
قەرى، قىزۇ جۇۋان سىيماپ قىلغاي.
— موللا پازىل.

قەرى II [قرى] قولنىڭ ئۇچىدىن جەينەككىچە بولغان ئارىلىققا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى؛ گەز:
مەشەققەتتىن يىگىتنى ئەل قەرى دەر،
كى قازىلمىش ئىككى - ئۈچ يۈز قەرى يەر.
— نەۋائى.

قەرىب [قريب] (ئە) يېقىن، قېرىنداش:
كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىب،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب بولماق — يېقىنلاشماق:
نەزارىغە ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىب قىلماق — يېقىنلاشتۇرماق:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكسىز بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

قەرىش [قريش] غېرىچ (قول بارماقلىرىنى ئاچقاندا باش بارماقتىن چىمچىلاققىچە بولغان ئارىلىق):
زۇلفى ئېگىنگە يېتەر گەر سەچى يەرگە سۆدرەلۈر،
تېڭدۇرۇر قەيدىم ئۇچۇن گەر بىر قەرىش، بىر يۈز قۇلاچ.
— نەۋائى.

قەرىن [قرين] (ئە) 1) يېقىن، يېقىن ئادەم، ھەمسۆھبەت:
يەنە «ھا» سى ھىجرانغە بولدى قەرىن،
«ئەلىف» دە قەددۇر ئەلەمگە يەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) باغلىق، كىرىشكەن، مەشغۇل:
كىم مېنى ئەل ئەھلى يەقىن ئاڭلاغاي،
تەقۋىيۇ تاقەتقە قەرىن ئاڭلاغاي.
— نەۋائى.

قەرىن بولماق — يېقىنلاشماق:
كى ھۇبى دىگەنگە بولۇپمىز يەقىن،
ۋە بەلكىم شەھەرگە بولۇپمىز قەرىن.
— ئا. نىزارى.

قەرىنداش [قرينداش] بىر تۇغقان (ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىل)؛ قېرىنداش:
كى ئەسرارىن ئەندەك كىچىك ياشىغە،
قىلىپ ئاشكارا قەرىنداشىغە.
— ئا. نىزارى.

خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قەرىنداش،
ئول كۇن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
— موللا نىياز.

قەرىە [قريه] (ئە) يېزا، كەنت، مەھەللە، قىشلاق:
نەچە قەرىە ۋە كەنتلەرنى باسىپ،
ئۆرە تۆپە مۇلكىگە باردىم يېتىپ.
— ئا. نىزارى.

قەزا I [قضا] (ئە) 1) بالا، قازا، ئەجەل، ئۆلۈم:
قەزا سۆدرەبان ھەربىرىن ھەرقەيان،
بىرىنى بۇيان قويدى، بىرىنى ئۇيان.
— ئا. نىزارى.

2) ئەزەلدىن بەلگىلەنگەن تەقدىر:
فىراق ئىلكىدە ئەي يەقۇب جانىم بولماغىل دىلگىر،
قەزاغا رو بېرىپ قىلغان ئەمەستۇر ھېچكىم تەغىير.
— زەلىلى.

3) تەڭرى ئىرادىسى:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گۆر ئەزابى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفئ ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قەزا كەلمەك — ئەجەل يەتمەك، ئۆلمەك:
تۇت ئەي ساقىيا بىزگە جامى رىزا،
ئانى سىپقاراي كەلسە نەچچە قەزا.
— ئا. نىزارى.

قەزاۋۇ قەدەر — بالا - قازا، تاسادىپىي ۋەقە:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۇك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

قەزائى مامەزا — بېجىرىلمەي قالغان ئىشلارنى

بېجىرىش:
قەزائى مامىزاچۇن فەۋتى ھال ئەيلەر، زىھى ھەسرەت،
مۇۋەففەق ئولكى ئەۋۋەلدىن بولۇر ئۆز ۋاقتىدىن ئاگەھ.
— نەۋايى.

قەزا يەتمەك — ئۆلمەك، ۋاپات بولماق، ئالەمدىن ئۆتمەك:
قەزا يەتسە كەتسەم ئىدى ئالمىدا،
قالىپمەن نېتەي ئەمدى دۇنيالمىدا.
— ئا. نىزارى.

قەزايى ۋۇدۇد — ئىرادە قىلىنغان ئۆلۈم:
قىلىپ ئىشنى سوئىرە پۇشەيمان نەسۇد،
بۇ ئىبرىمىش قىزىققە قەزايى ۋۇدۇد.
— ئا. نىزارى.

قەزا II [قضا] (ئە) قازىلىق.

قەزارا [قضارا] (ئە + پ) ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي، توساتتىن:
قەزارا كىرىپمىز سەفىنە ئارا،
كىرىپ مال ئانداغ خەزىنە ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەزايا [قضايا] (ئە) بۇيرۇقلار، ھۆكۈملەر؛ دەۋالار:
كى دارغە چۇن يەتتى بارغان رەسۇل،
سىكەندەر قەزاياسىغە بەردى تۇل.
— نەۋايى.

قەس [قس] (ئە) پوپ (خرىستىئانلارنىڭ).
بۆشوككە سالدىلار بۇ قەيس قەسنى،
ياتا ئىبردى شوراپ ھەردەم لەبىنى.
— موللا پازىل.

قەساس [قصاس] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس:
قەساسىغە ئاستى ئانى دارغە،
بالا دەردىدە تۇردى ئۇ زارغە.
— ئا. نىزارى.

قەساۋەت [قساوت] (ئە) رەھىمسىزلىك، زالىملىق، قاتتىقلىق:
قارا بەختىم ئۇشول مەھبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئىبرىمايدۇر قەساۋەتدىن ھەجەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

قەسايىد [قصايد] (ئە) قەسىدىلەر:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەسايىد بىلە نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

قەسەب [قصب] (ئە) زەر ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان نېپىز رەخت.

قەسەبە [قصبە] (ئە) چوڭ قىشلاق، شەھەرچە:
كەشمەگەن شەھرۇ قەسەبە قالمادى،
بىر خەبەر ھېچكىم ئۇلاردىن ئالمادى.
— زەلىلى.

قەسەبپۇش [قصب پوش] (ئە + پ) 1) پەردە:
شەھد ئىككى لەبى، ۋەلى رەتەبنۇش،
بەدر ئىككى يۈزى، ۋەلى قەسەبپۇش.
— نەۋايى.

2) زەرباپ تون كىيگەن:
سۈمۈردى ئۇيلە شەمشادى قەسەبپۇش،
كى مۇندىن ئالدى ئانىڭ ئىچىگە ھۇش.
— نەۋايى.

قەسد [قصد] (ئە) مەقسەت، نىيەت:
قىزىغ بولغانچە سەۋتى تەبلى پەرداز،
ئېگىز پەرۋازلىقنى قەسد ئېتىپ باز.
— ناقىس.

قەسد قىلماق — مەقسەت قىلماق، نىيەت قىلماق:
بەسى شىرىن ئىشدۇركى ئەفسانەسىن،
ئەگەر قەسد قىلسە ئانىڭ دانەسىن.
— ئا. نىزارى.

قەسىر [قصر] (ئە) ئوردا، ساراي؛ قورغان:
قەرىدون تەختى بىرلە كىسراۋ تاقىن مىننەتىن چەكمەم،
مەجازى شاھلەر قەسرۇ رەۋاقىن مىننەتىن چەكمەم.
— زەلىلى.

قەسرى تاقى — ساراي گۈمبىزى:
كېچىلەر ئەنجۇم فەلەكلەر دادىمە، رەۋشەن دېگىل،
كىم يۈز ئاچمىش قەسرى تاقى ئۆزرە ئول شەمئى چىگىل.
— ناقىس.

قەسرى دەۋلەت — ھۆكۈمرانلىق بىناسى:
رەزم مەيداندىن يانىپ شادان،
قەسرى دەۋلەتنى قىلساڭ ئابادان.
— نەۋايى.

قەسرى سەندەل — سەندەل دەرىخىدىن قۇرۇلغان قەسىر.

قەسرى كافۇرى — ئاپئاق، چىرايلىق بىنا.

قەسرنىشىن [قصرنشين] (ئە + پ) قەسىردە تۇرغۇچى.

قەسسام [قسام] (ئە) تەقسىم قىلغۇچى، ئۈلەشتۈرگۈچى، رىزىق بۆلگۈچى:
قەسسامى ئەزەلكىم بۇ جەھاننى ياراتىپدۇر،
بەئزىنى فەقىر، بەئزىنى ئەزىز ياراتىپدۇر.
— مىسكىن.

قەسسامە [قسامە] (ئە) قەسەم، ئانت:
*مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئول ئىككى قەۋمىغە كىتم، مەقتۇل ئەلەر-
نىڭ ئاراسىدە تاپىلىپ ئېردى، قەسسامەغە ھۆكۈم قىلدى.*
— نەۋايى.

قەسۇر [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر:
*جەمال گەۋھەرى يەكتاغا مۇنتەزىر بولۇبان. بېھىشت ھۇرى
قەسۇر باغى ئالى رىزۋان چەرخ.*
— شەۋقى.

قەسىدە [قصيده] (ئە) بىراۋنى ماختاپ، مەدھىيىلەپ يازغان شېئىر، مەدھىيە:
*ئوقۇپ بىر قەسىدە چۇ باغقە قاراپ،
ئىشىتتى بۇ سۆزنى ئاتاسى ماراپ.*
— ئا. نىزارى.

قەسىدەگۇي [قصيدەگوى] (ئە + پ) قەسىدە يازغۇچى شائىر.

قەقنۇس [ققنوس 〃 ققنس] (پ) ئەپسانىۋى چوڭ قۇش:
*سۆز دىلدىن پەيكەرى قەقنۇسنىڭ كۆيگەنلەرىن،
فەھم ئېتەرمەن بۇ كۆڭۈلدە سوز ھىجرانىن كۆرۈپ.*
— ئەرشى.

قەقنۇسۋار [ققنسوار] (پ) قەقنۇسەك، قەقنۇس كەبى:
*چۇنكى قەقنۇسلىق ئەيلەبان ئىزھار،
ئوت سالىپ ئالەم ئىچرە قەقنۇسۋار.*
— نەۋايى.

قەقشال [ققشال] قاقشال.

قەلاۋۇز [قلاوز] يېتەكچى، يول باشلىغۇچى:
*غەزەپدۇر بىر قاراقچى سەختكىرى،
ئەلەمچىيۇ قەلاۋۇزۇ بورنىيدى.*
— موللا پازىل.

قەلئە [قلعه] (ئە) قورغان، ئوردا؛ شەھەر:
*تۇرۇسكە دىگەن قەلئە ساری يۇرۇپ،
يېتىپ مۇندا ھەم تۇرفە ئىشلار كۆرۈپ.*
— ئا. نىزارى.

قەلئەبەندان [قلعەبندان] (ئە + پ) قامال، مۇھاسىرە:
*كېلىپ بۇ شەھر بولدى قەلئەبەندان،
كىرىپ قورغانغە ئول گۇل بەرگى خەندان.*
— نەۋايى.

قەلئەدار [قلعەدار] (ئە + پ) قەلئە باشلىقى، قەلئە بېگى.

قەلئەۋار [قلعەوار] (ئە + پ) قەلئەگە ئوخشاش، قەلئە كەبى.

قەلەم [قلم] (ئە) خەت يېزىش قورالى، قەلەم:
*ئالىپ ئىلكىگە ئەژدەرژەش قەلەمنى،
يازىپدۇر سەفھەگە مۇنداغ رەقەمنى.*
— ناقىس.

قەلەم ئەھلى — يازغۇچى، شائىر، ئەدىب؛ خەتتات، نەققاش.

قەلەم بەقەلەم — تامامەن، پۈتۈنلەي، تۈگەل.

قەلەم چەكمەك — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەم سالماق — يازماق.

قەلەم سۇرمەك — خەت يازماق.

قەلەم ئۇرماق — يازماق، قەيد قىلماق.

قەلەمدان [قلم دان] (ئە + پ) قەلەم سالىدىغان قاچا، قەلەمدان:
*قەلەمدان ئىچرە مەن بولدۇم گىرىفتار،
ژەگەر نە ئورنۇم ئېردى تاقى دەستار.*
— موللا پازىل.

قەلەمرەۋ [قلم رو] (ئە) مۇلك، قول ئاستىدىكى يەرلەر.

قەلەمزەن [قلم زن] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىب؛ مەنسەپدار:
*قەلەمزەنگە بولۇپ سۇرمەك قەلەم فەن،
يانىدە كارفەرما ھەم قەلەمزەن.*
— نەۋايى.

قەلەم گۇن [قلم گون] (ئە + پ) قارا.

قەلەمكەش [قلم كش] (ئە + پ) يازغۇچى، كاتىپ.

قەلەندەر [قلندر] (پ) تەركىي دۇنيا قىلغان كىشى، دەرۋىش.

قەلەندەران [قلندران] (پ) قەلەندەرلەر:
*ئالتۇن ئاياغىدىن غۇرۇر ئەيلەسە ئەغنىيابى دۇن،
تەرز قەلەندەران كۆرۈڭ كەللەئى ئۇستىخان قەدەھ.*
— زەلىلى.

قەلەندەرخانە [قلندرخانه] (پ) قەلەندەرلەرنىڭ جەم بولىدىغان جايى، قەلەندەرلەر چۈشىدىغان ئۆي.

قەلەندەرپىشە [قلندرپيشه] (پ) قەلەندەرلىكنى ئادەت قىلغان كىشى، قەلەندەر.

قەلەندەرۋار [قلندروار] (پ) قەلەندەرلەرچە، قەلەندەر-گە ئوخشاش، قەلەندەر كەبى:
*قەلەندەرۋار ئولۇبان كوچەئى تەرك ئىچرە سەير ئەتكىل،
كى ئەيسادەك كىشىگە ئىگنەدىن ماجرا ئاخىر.*
— زەلىلى.

قەلەندەرۋەش [قلندروش] (پ) قەلەندەر تەبىئەت،

پەرۋاسىز، ھەممە نەرسىگە ئېتىبارسىز قارايدىغان:
كىم ئېرۇر ئۇشبۇ ئىشى قەللاشلىق،
رىندۇ قەلەندەرۋەشۇ ئەۋباشلىق.
— نەۋايى.

قەلب I [قلب] (ئە) 1) يۈرەك، دىل؛ ھەر نەرسىنىڭ مەركىزى، ئوتتۇرىسى:
ئەي خۇدا رەھىم ئەيلەگىل بىچارە ئۇممەت ھالىغە،
رۇشدى ئىرفاندىن كېيىن يارەببى قەلبى لاتۇزىغ.
— شەۋقى.

قەلب ئارا تۇرماق — ئوتتۇرىدا تۇرماق.

قەلب II [قلب] (ئە) 1) ھەرقانداق نەرسىنىڭ تەتۇرى؛ يالغان، ساختا. 2) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ناپاك:
گەر ياشۇردى بىلىپ سەلاھ سۆزىن،
ئۆزىنى قەلبۇ ھىلەساز ئەتدى.
— نەۋايى.

قەلبەكى [قلبەكى] (ئە + پ) ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق مەقسەتلىرى بىلەن ئەسلىدىكىگە ئوخشىتىپ قىلىنغان؛ ساختا، ياسالما، يالغان.

قەلبگاھ [قلب گاھ] (ئە + پ) ئارىلىق، ئوتتۇرىلىق، مەركەز.

قەلتەبان [قلتبان] (پ) 1) ئەر ـ ئاياللارنى پاھىشە قىلىشقا تونۇشتۇرغۇچى. 2) ئىپلاس، رەزىل ئادەم.

قەللاب [قلاب] (ئە) ساختا، ئالدامچى، ھىيلىگەر (ئادەم):
مېنىڭ كۆڭلۈمنى بەند ئەتتى سېنىڭ ئول زۇلفى قەللابىڭ،
نەچۈك قىلساڭ قىل ئەمدى چارە يوقدۇر ئەمدى مەن قايىل.
— موللا ئەلەم.

قەللاش [قلاش] (ئە) ھېچنەرسىسى يوق، مۇقىم بىر يەردە تۇرمايدىغان، ماكانسىز، لاماكان:
فەقىرۇ مىسكىنۇ مۇھتاجلارنى،
گەداۋۇ مۇفلىسۇ قەللاشلارنى.
— موللا پازىل.

قەلىل [قليل] (ئە) ئاز، كەم:
كى خەمسە كالامىد باردۇر تەۋىل،
قىلىپ شىمەئى سۆزنى مۇندا قەلىل.
— ئا. نىزارى.

قەمار [قمار] (ئە) قىمار.

قەمەر [قمر] (ئە) ئاي:
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل بىكىت.
— ئەرشى.

قەمەر چېھر [قمرچهر] (ئە + پ) چىرايى ئايدەك، ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

قەمەرسىما [قمرسيما] (ئە) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
فەلەك قالىب بۇراقىتكىدىن ئېمەس ۋەسفى فەلەك سۈرئەت،
قەمەر يارۇب جەمالىتكىدىن ئېمەس نەئتىڭ قەمەرسىيما.
— نەۋايى.

قەمەرۋەش [قمروش] (ئە + پ) ئايغا ئوخشاش، گۈزەل.

قەمبەر [قمبر] (ئە) كوكۈلا، خورازنىڭ تاجى:
قەدەم قويدۇڭ ئۆزۈڭنى چاغلاماي مەقسۇد ئالىيغە،
رەفىق ئولماقغە يول قەتئىيدە رۇخسەت قۇركى قەمبەرتاپ.
— ناقىس.

قەمچى [قمچى] قامچا.

قەمىس [قميص] (ئە) كۆڭلەك، ئىچ كىيىم.

قەمىش [قميش] قومۇش.

قەنا [قنا] ئايالالار تىرنىقىغا سۈرتسە تىرناقنى قىزارتىدىغان بىر خىل ئوت، خېنە.

قەناەئەت [قناعت] (ئە) 1) ئازغا ياكى بارىغا كۆنۈش، بارى بىلەن كۆپايىلىنىش:
فەقىرلىق بىناسىنى قىلغىل بەلەند،
قەناەئەت تەرىقىدە قىل ئەجۇمەند.
— ئا. نىزارى.

2) تەمەسىزلىك:
ھەر كىشى بول زەنجىدىن ئولسە يىراق،
سەبرۇ قەناەئەت بەردىن ياخشىراق.
— نەۋايى.

قەناەئەت ئەيلەمەك — كۆپايىلەنمەك، سەبرى قىلماق، بەرداشلىق بەرمەك.

قەناەئەت قىلماق — «قەناەئەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

قەنات [قنات] قانات:
ئېرور قۇمرى بوينى ئۆزە تەۋقىدار،
كى ئاۋاز ئەيلەپ قەناتىن ئۇرار.
— ئا. نىزارى.

قەند [قند] (پ) قەنت، شېكەر:
بىرى شەربەت قىلىپ قەندۇ شەكەرنى،
كەباب ئەيلەپ بىرى جانۇ جىگەرنى.
— موللا پازىل.

قەندىل [قنديل] (ئە) نۇرغۇن شام قادايدىغان ئاسما شامدان:
شەرىئەت قەندىلىنى رەۋشەن ئەيلەپ رەھنەمۇن بولدۇڭ،
تەرىقەد مەسنەدىدە مەھدى ئاخىر زەمان ئەيلەر.
— زەلىلى.

قەندىلى جەھان تاب — جاھاننى يورۇتقۇچى قەندىل:
ئاي كېچە قەندىلى جەھان تاب ئاڭا،
قەۋسى قۇزەھ ھەيئەتى مېھراب ئاڭا.
— نەۋايى.

قەنى [قانى] قېنى (سوئال ئالماش):
ھەر سۇبھىدەم بۇ خەستەجان ئىڭراپ چىكەر تۇرلۇك فىغان،
ئىمكان قەنى يۇتماسقە قان يوق بولسەگەر ئول لەئل لەب.
— ناقىس.

قەھەت [قحط] (ئە) ئاچارچىلىق، ئاچلىق.

قەھەت ئەندىش [قحط انديش] (ئە + پ) قەھەتچىلىكىنى، قىممەتچىلىكنى خالىغۇچى.

قەھبە [قحبە] (ئە) بۇزۇق، پاھىشە ئايال.

قەھبەۋار [قحبەوار] (ئە + پ) پاھىشە كەبى، بۇزۇق خوتۇندەك.

قەھەر [قهر] (ئە) غەزەپ، ئاچچىق:
نىزارىنى زار ئەتمەگىل دەھەر ئارا،
داغى تائلا كۆيدۇرمەگىل قەھەر ئارا.
— ئا. نىزارى.

قەھرى خۇدا — خۇدانىڭ غەزىپى:
قەۋمى ئادنى ھەلاك ئەتمىش ئۇشول قەھرى خۇدا،
ئەسلى بىلسەڭ ئۇشبۇ سۆزنى بار سەرسەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

قەھقەھە [قهقهه] (ئە) قاھ ـ قاھ (ئاۋاز تەقلىد):
بىر كۈنى قىلدى تەكەللۇم ناز ئېتىپ يارىم ماڭا،
قەھقەھە بىرلە كۈلۈپ ئول يارى دىلدارىم ماڭا.
— بىلال نازىم.

قەھھار [قهار] (ئە) غەزەپلەنگۈچى؛ زالىم؛ ئۆلتۈرگۈچى؛ مۇتلەق ھاكىم؛ خۇدا:
قەدەم ھەمدىڭە قويغايمەن بەيەكبار،
كى سەن سەن ۋاھىدەل قەھھارۇ جەببار.
— زەلىلى.

قەھھارلىغ [قهارليغ] قەھرلىك، غەزەپلىك.

قەۋافىل [قوافىل] (ئە) «قافىلە» نىڭ كۆپلۈكى:
ھەمە كارۋان باشى ئېردى ئاتام،
ئىدى زىردەستى قەۋافىل تەمام.
— ئا. نىزارى.

قەۋائىد [قواعد] (ئە) «قائىدە» نىڭ كۆپلۈكى.

قەۋس [قوس] (ئە) 1) ياي، كامالەك، ياچاق:
قەۋسۇ قۇزەھكە مەشقدۇر قاشى ھىلالىدىن نىشان،
غەمزە ئوقىنى گەزلەگەچ جانۇ كۆڭۈل شىكارمەن.
— مىسكىن.

2) ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرچىدىن توققۇزىنچىسى:
قەۋس بولدى يولىدا چىللەنىشىن،
جەدىي نەززارەسىدە قۇللەگۈزىن.
— نەۋايى.

قەۋسەيىن [قوسين] (ئە) 1) «قەۋس» نىڭ كۆپلۈكى:
مەكان گەر لامەكان ئېردى بەسى فەزلى شەرافەتدىن،
يەقىن ئول نەۋئەكسىم قەۋسەيىندىن تاپتى مەكان ئاندا.
— ئەرشى.

قەۋس مانەند [قوس مانند] (ئە + پ) يايدەك، كامانىدەك، كامالەك كەبى ئېگىلگەن.

قەۋل [قول] (ئە) گەپ، سۆز؛ ھەدىس:
تەۋەككۈلغە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكىر ئەتمەدىڭ ئاخىر ھەۋلەدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ئەيلەمەك — سۆزلىمەك، گەپ قىلماق:
چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

قەۋلى پەيغەمبەر — پەيغەمبەر سۆزى:
شاھ راھ شەرئىنى تا ئۆلگۈنچە تەرك ئەتمەگىل،
قەۋلى پەيغەمبەر دۇرۇر ئۇممەتكە دەستۇرۇل ئەمەل.
— زەلىلى.

قەۋلى راست — راست گەپ، ھەق گەپ:
مەنسۇر ئېرۇر ھەق پەرەس،
ئاللا بىرلە قەۋلى راست،
ئۆزىنى قىلىپ بەندەئى خاس،
ئەقىل ھەيران ئەردىيا.
— «داستانى مەنسۇر» دىن.

قەۋلى كەززاف — يالغانچى، ئالدامچىنىڭ سۆزى:
غەرىش چىقماغىل ئەدل ئىنسافدىن،
كى پەرھىز قىل قەۋلى كەززافدىن.
— ئا. نىزارى.

قەۋل ـ گۇفتار [قول گفتار] (ئە + پ) گەپ ـ سۆز:
دېدى ئول كىشى تۇرفە ئەسرارنى،
خەتا ئەيلەدىڭ قەۋل ـ گۇفتارنى.
— ئا. نىزارى.

قەۋم [قوم] (ئە) 1) كىشىلەر توپى، گۇرۇھى؛ خەلق:
ھەمە گۇمراھلارنىڭ پىشەۋاسى،
يېتەلمەس قەۋمىغە قىلغان خەفاسى.
2) ئۇرۇق:
كەلسە ھەفتاد دۇ مىللەت فىرقەسىدىن قەۋملەر،

ئېئتىرازۇ مەزھەبۇ ئايىن ئۈچۈن قىلماق جەدەل.
— زەللىلى.

قەۋمۇخەيل — ئەل ۋە جامائەت:
قەۋمۇخەيلى بارى قالىپ غافىل،
ئول قارا تۇندە ھەستۇ لايەقتىل.
— نەۋايى.

قەۋمى زىيارەتى — كىشىلەردىن ھال ـ ئەھۋال سوراش، كىشىلەرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش، زىيارەت قىلىش.

قەۋمى نادان — نادان كىشىلەر، نادان، جاھىل ئەل.

قەۋمى نۆھ — نۆھ ئەلەيھىسسالام قەۋمى:
سەرتاسەر جەھانغە ياغسە بەلاي توفان،
ئەي، قەۋمى نۆھ قورقماڭ، ھەق كىشتىبان ئەمەسمۇ؟
— زەللىلى.

قەۋماغ [قاوماغ] قوغلىماق، سۈرمەك.

قەۋۋالە [قوالە] (ئە) خۇش سۆھبەت؛ غەزەلچى:
سەدايى شىشە كۆڭلۈمدە ھەردەم يۇز تەرەننۇم بار،
نەھاجەت نەغمە قىلماق بۇ كېچە مەجلىسدە قەۋۋالە.

قەۋي [قوى] (ئە) 1) كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك:
ئوفالدا ياتىپدۇر ھەزرەت مەۋلەۋى،
كى موللام ئاتاپ ھەر زەئىفنۇ قەۋى.
— ئا. نىزارى.

2) مەھكەم؛ سەممىي؛
لىسانىمنى زىكرىڭغە قىلغىل قەۋى،
بولاي ياد ئېتىپ ساھىبى مەئنەۋى.
— ئا. نىزارى.

قەئدە [قعده] (ئە) ئولتۇرۇش.

قەئدەئى سۇجۇد — ئىبادەتكە، سەجدىگە ئولتۇرۇش:
يوقدۇر سەخاۋۇجۇدۇڭ ھەم قەئدەئى سۇجۇدۇڭ،
مەھۋە ئولماي ۋۇجۇدۇڭ، بوسۇكەنار ئىچىدە.
— زەللىلى.

قەئدۇ قىيام — ئولتۇرماق ـ قوپماق:
بولسا نەماز ئاشقان خەلق ئىچىدە تەرك ئەگەر،
باتىنىدىن زۇھۇر ئېتەر سەجدەۋۇ قەئدۇ قىيام.
— زەللىلى.

قەئر [قعر] (ئە) 1) تەگ، تۈۋ، ئاست:
گۆھەر ھايى مەئانى قەئرى دەريادىن ئالغايمۇ،
شىناۋەر شىشە پۇشى قۇلزۇمى ئايى رەۋان ئولماس.
— زەللىلى.

2) دەريا تۈۋى:
فۇرۇكەتتى ئەشيا تۇشۇپ قەئرىگە،
بۇلار ئاقتى تەختەبىلە بەھرىگە.
— ئا. نىزارى.

قەي [قى] قايسى، قاچان.

قەياش [قياش] «قاياش» قا قارالسۇن.

قەياسىرە [قياصره] (ئە) قەيسەرلەر، رۇم پادىشاھلىرى.

قەيان [قيان] «قايان» غا قارالسۇن.

قەيتۇر [قايتور] قايتىش، قايتىپ كېتىش:
بەناگاھ پەرى چىقتى قەيتۇر ئۆزە،
سەياھەت قىلىپ قەسرى مەشھۇر ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

قەيد [قيد] (ئە) 1) كىشەن، ھەپسە؛ باغلانغان، بېكىتىلگەن، بەند:
تۇشۇب شول زەمان بىر بالىق سەيدگە،
كىرىپ تور ئارا تۇشتى ئول قەيدگە.

قەيد ئەتمەك — كىشەنلىمەك، كىشەن سالماق، بەند قىلماق، باغلىماق:
زەمىن ۋەھشىلەرنى قىلماق ئۈچۈن سەيد،
ھەۋا تائىرلارنى ئەتمەك ئۈچۈن قەيد.
— ناقىس.

قەيد ئەيلەمەك — «قەيد ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سەرۇننىڭ بويىنغە زۇلفۇڭنى ئەگەر قەيد ئەيلەدىڭ،
قامەتىڭ نەخلىغە ئاشقلىق گۇناھىدۇر سېنىڭ.
— ناقىس.

قەيدى جۇنۇن — بەند قىلىنغان، باغلانغان ئاشىق:
زەنجىرى مۇھەببەت بىلە دەر قەيدى جۇنۇن مەن،
تا تۇشتى كۆزۈم سىلسىلەئى زۇلفى دۇتاھغە.
— زەللىلى.

2) يېزىش، كىرگۈزۈش.

قەيد قىلماق — يازماق، پۈتۈپ قويماق، كىرگۈزمەك.

قەيدپەيۋەند [قيدپيوند] (ئە + پ) بەند قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى:
تاڭىپ دەردىغە چەرخى قەيد پەيۋەند،
كەمەند ئۆزرە كەمەندۇ بەند ئۆزە بەند.
— نەۋايى.

قەيسەر [قيصر] (ئە) 1) قەدىمكى رۇم پادىشاھى، پادىشاھ:
مۇقىم كويۇڭ ئالۇرغە ئەگەركى يەتسە بەھەم،
نەچەكى قەيسەر خاقان ئولسە گەر گەدا بولسۇن.
— مىسكىن.

2) باتۇر، قەھرىمان، ئىرادىلىك.

قەيش [قيش] قېيىش، چەم.

قەيماغ [قيماغ] قايماق.

قەييۇم [قيوم] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي، مەڭگۈ:
ئەگەر ھىممەت قىلىپ ئىچسەڭ بۇ مەيدىن،
ئىنايەت تاپقۇڭ ئول قەييۇمى ھەيدىن.
— موللا پازىل.

قەييۇمى مۇتلەق — خۇدانىڭ سۈپىتى؛ دائىم مەۋجۇت بولۇپ تۇرغۇچى.

قەييۇمى مەقىمى — خۇدا، ئاللا.

قوتان [قوتان] ئايىغى، بوينى، تۇمشۇقى ئۇزۇن بىر خىل يىرتقۇچ قۇش.

قوخلۇق [قخلوق] قورقۇنچلۇق:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئىردى،
ھەمەخاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئىردى.
— موللا پازىل.

قورغاشۇن [قورغاشۇن] قوغۇشۇن:
نېكىم نۇقرە بىلە ئالماس كانى،
كى قەرھۇ قورغاشۇن، ئالماس كانى.
— موللا پازىل.

قورۇقچى [قوروقچى] ھىمايە قىلغۇچى، قاراۋۇل.

قوشۇق [قوشوق] قوشاق، شېئىر:
دىبان نەقش ئۇزرا دەڭىز يار - يار،
قوشۇق ئەيتىبان ئەيتىڭىز يار - يار.
— ئا. نىزارى.

قولداماق [قلداماق] قوللىماق، ياردەم بەرمەك، ھېسداشلىق قىلماق:
چۇ تۇرپان ئىلىنىڭ يولىن يولداغاي،
قىيامەتدە قولىن تۇتۇپ قولداغاي.
— ئا. نىزارى.

قويى [قويى] تۆۋەن، تۆۋىنى، ئاستى:
باشىن قويى سالىپ، ئەيدى قەلەمشاھ:
مېنىڭ ھالىمغە بولغىل ئەمدى ئاگاھ.
— موللا پازىل.

قوۋاد [قباد] قەدىمكى ئىران شاھلىرىنىڭ بىرسى:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى موھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قوۋاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

قۇببە [قبە] (ئە) گۇمبەز، يېرىم شار شەكلىدىكى يېپىق جاي:
چەرخ ئۇششاق ئاھى ئوقىدىن مەگەر ۋەھم ئەتتىكىم،
قۇببە قىلدى مېھرىنى ئۆز ھەيئەتى قالقان بولۇپ.
— نەۋايى.

قۇببەتۇل ئىسلام — بەلغ شەھىرىگە بېرىلگەن ئونۋان:
ساقىيا كەلدى سادايى جامىدىن،
ياد قىلغىل قۇببەتۇل ئىسلامىدىن.
— زەلىلى.

قۇبۇر [قبور] (ئە) قەبرىلەر، گۆرلەر:
ئۆمۇر ئۆتتى بو ھەۋەسدە، جان بۇلبۇلى قەفەسدە،
كامىلغە ھەر نەفەسدە، كەشفى قۇبۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قۇبۇغ [قبوغ] گۇناھكارلارنىڭ بوينىغا سالىدىغان تاختا:
قىلىپ قۇللۇغۇڭ سەيلەسەم جان نىسار،
قۇبۇغۇڭدا تۇرسام زىھى بەندەۋار.
— ئا. نىزارى.

قۇت I [قوت] (ئە) 1) يېمەك، ئوزۇق، تاماق:
ئەل غۇلۇسى قىلىپ مېنى مەبھۇد،
غەم كۆڭۈلگە غىزائۇ جانىمە قۇت.
— نەۋايى.

2) روھ، جان:
يىراقتىن كۆرۈپ ئوغلى تابۇتىنى،
ئۇزۇپ چەرخ ئانىڭ ئۇمرىنىڭ قۇتىنى.
— نەۋايى.

قۇت ئەتمەك — ئىچمەك، ئوزۇقلانماق.

قۇت ئولماق — ئوزۇق بولماق، تاماق بولماق.

قۇتى تەئەييۇد — ئۇزۇلدۇرمەي بېرىلگەن ياردەم:
مۇساغە بېرىپ قۇدرەتىدىن قۇتى تەئەييۇد،
كۆرگۈزگۈچى دۇشمەن يانىدا ئىلكىنى بەيزا.
— ناقىس.

قۇتى روھ — جان ئوزۇقى.

قۇتى ھايات — كۈندىلىك ئوزۇق، تاماق.

قۇت II [قت] بەخت، سائادەت، تەلەي.

قۇتب [قطب] (ئە) ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسى، مەركىزى؛ ئېتىبار ۋە ھۆرمەت مەركىزى بولغان ئالىم؛ پېشۋا، يولباشچى:
يەنە قوتبىلەرنى زىيارەت قىلىپ،
كى ھاجەت تىلەپمەن زىيارەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى ئالەم — ئالەمنىڭ پېشۋاسى:
نەزەر تا قۇتبى ئالەم قىلماغۇنچە بىگۇمان بىلگىل،
نەچۈك ئالغاي جەۋاھىر بەھرىدىن ساھىب نەزەر تەنها.
— زەلىلى.

قۇتبى ئەۋلىيا — ئەۋلىيالار باشلىقى، يولباشچىسى:
مۇرشىدى ئەتۋارۇ قۇتبى ئەۋلىيا،
كۆڭلىدە شەمئى ھىدايەتىدىن زىيا.
— نەۋايى.

قۇتبى زەمان — زامان ئالىمى، زامان يولباشچىسى، پېشۋاسى:
ئىلاھا، كى قۇتبى زەمان ھۆرمەتى،
بۇ رەۋزە شەرىفدە نىھان ھۆرمەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبى قەلەندەر — قەلەندەرلەرنىڭ باشلىقى، پېشۋاسى:
قۇتبى قەلەندەرلەر تاماشا قىلىپ،
رۇبى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

قۇتبى قىيامەت — ئاجايىپ ئىش:
بوي چەكتىگۈ ئافاق ئىچىدە قۇتبى قىيامەت،
ھەي ـ ھەي، نە بەلا سەرۋى خىرامان يېتىلىپسەن.
— لۇتفى.

قۇتبى مۇتلەق — ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم:
مەئنى ئەھلىغە ئىمامى بەرھەم،
ھەقدىن ئىسلام ئارا قۇتبى مۇتلەق.
— نەۋائى.

قۇتبى ۋەلى — پېشقەدەم يولباشچىلار، ئالىملار؛ دوستلار:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۈكاشغەر نۇاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.

قۇتبۇل ئەقتاب [قطب الاقطاب] (ئە) يولباشچىلارنىڭ يولباشچىسى:
ئاندابارداۋۇر قىرىق مەردانە خۇدا،
قۇتبۇل ئەقتابى جەھانى ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

قۇتر [قطر] (ئە) 1) تامان، تەرەپ. 2) دىئامېتىر.
قۇترىن قىياس ئېيلەمەك — ئىچكى تەرەپتىن مۆلچەرلىمەك.

قۇتتاۋ [قطاع] (ئە) يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغۇچىلار، قاراقچىلار.

قۇتقارماق [قوتقارماق] قۇتقۇزماق، قۇتۇلدۇرماق:
بەندە ئاجىز مۇبتەلادۇر نەفسى شەيتان دامىگە،
قۇتقارىپ ئالساڭ نە بولغاي شۇم ئەھۋالىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

قۇتلۇغ [قوتلوغ] مۇبارەك؛ مۇقەددەس:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.
— ئا. نىزارى.

قۇتلۇغلۇغ [قوتلوغ لوغ] مۇبارەكلەش، مۇبارەكلەپ مەلۇم نەرسە ئېلىپ بېرىش، تەقدىم قىلىش:
بۇلار ھەم پىشكەشلەر قىلدى سۇۋغات،
ھەمە قۇتلۇغلۇغنغە تىيۇۋۇ ئات.
— مۇللا پازىل.

قۇتۇز I [قوتوز] قوتاز.

قۇتۇز II [قوتوز] قۇترىغان.

قۇتۇز بولماق — قۇترىماق:
تەلىبەدۇر ناكەس رەقىبىڭ، قەتل ئېرۇر ۋاجىب ئاڭا،
مۇندىن ئۆزگە يوق ئىلاجى، ئىتتكى ئول بولغاي قۇتۇز.
— نەۋائى.

قۇتۇق [قوتوق] قۇچاقلىنىدىغان، قۇچاقلاشقا ئەپلىك، قۇچاققا سىغىدىغان.

قۇچماق [قۇچماق] قۇچاقلىماق:
تۇشدە كۆرسەم سېنى قۇچۇپ دىلبەرىم،
رەڭگى رويۇم كەتتى ئۆچۇپ دىلبەرىم.
— قەلەندەر.

قۇدەما [قدما] (ئە) ئۆتمۈش ئەۋلادلار، قەدىمكىلەر، بۇرۇنقىلار.

قۇددۇس [قددس] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
شەبىستانىڭ ئار سۇببۇھلەرىدىن يۇز تۇمەن تاۋۇس،
گۈلىستانىڭ ئەرا قۇددۇسلەرىدىن يۇز تۇمەن دەرراج.
— نەۋائى.

قۇددۇسىيان [قددسيان] (ئە) پەرىشتىلەر:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

قۇدرەت [قدرت] (ئە) كۈچ، قۇۋۋەت؛ قادىرلىق:
ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،
ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نۆبىتى.

قۇدس [قدس] (ئە) پاك، مۇقەددەس:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

قۇدسي [قدسى] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىق، پاكىزلىققا مەنسۇپ.

قۇدسي سىرشت [قدسي سيرشت] (ئە) پاك تەبىئەت، خۇلق.

قۇدسىيە [قدسيە] (ئە) مۇقەددەس، پاك؛ كىتاب نامى.

قۇر I [قور] بەلۋاغ، پوتا:
بېلىگە باغلاپ ئېردى بىر كەمەر بەند،

يانىدا كوشتىكارى قور بىلە بەند.
— موللا پازىل.

قۇر II [قر] (پ) قورال، قورال - ياراغ، ئوق دورىسى.

قۇراق [قراق] ياماق، ھەر خىل پارچە - پۈرات لاتىلار ۋە شۇنداق لاتىلاردىن قۇراشتۇرۇپ تىكىلگەن چاپان.

قۇرئان [قران] (ئە) مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى، قۇرئان:
بۇ ئەمرىن ئىشتىتىم دىلۇ جان بىلە،
قىلىپ سۆزنى مەن ھۆكمى قۇرئان بىلە.
— ئا. نىزارى.

قۇرئانىي [قرانى] (ئە) قۇرئانغا مەنسۇپ.

قۇرئە [قرعە] (ئە) شەرتلىك بەلگە، چەك؛ پال:
كىشتەئى تالىئىم بۇگۈن بەھرى فەنا ئىچىدە غەرق،
يولنى ستارەدىن تانۇر قۇرئە ناخۇدا ھۇنۇز.
— زەلىلى.

قۇرئەنداز [قرانداز] (پ) پالچى، پال باققۇچى.

قۇرب [قرب] (ئە) 1) يېقىنلىق:
ئاتا جانىبى خانۇ خاقان ئىبرۇر،
ئانا ساربدىن قۇرب سۇلتان ئىبرۇر.
— ئا. نىزارى.
2) قابىلىيەت. 3) لايىقلىق.

قۇرباغە [قورباغە] «قۇربەقە» غە قارالسۇن.

قۇربان [قربان] (ئە) بىرەر ئۇلۇغ، مۇھىم ئىش تۇپەيلى جان پىدا قىلغان، ھالاك بولغان كىشى:
ئىيدى جەمالىن كۆرگۈزە جىلۋە قىلۇر بولسە دەمى،
ھافىز ئىششكىنىدە ئانىڭ شەكسىز ئۆزىن قۇربان قىلۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

قۇربانىي [قربانى] (ئە) قۇربانلىق، قۇربانلىق قىلىنغان، قۇربانلىققا سويۇلىدىغان.

قۇربەت [قربت] (ئە) يېقىنلىق:
كىمكى قۇربەت زەمانە شاھىغە، تاپايىن دەپسە كىرسە راھىغە.
— نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى.

قۇربەت تاپماق — يېقىنلاشماق.

قۇربەقە [قربقە] پاقا.

قۇررائ [قرا ء] (ئە) قارىيلار؛ قۇرئاننى قىرائەت بىلەن يادقا ئوقۇيدىغانلار.

قۇررەتۇلئەين [قرة العين] (ئە) پەرزەنت، كۆز نۇرى.

قۇرس [قرص] (ئە) دۇگىلەك، تۆرۇك نەرسە؛ نان، كاكچا.

قۇرسۇ جەۋىن — ئارپا نان:
نەفس شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئىمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.
— زەلىلى.

قۇرسۇلداق [قورسولداق] چوڭ ئاممىۋى يىغىن، كېڭەش، قۇرۇلتاي.

قۇرۇلتاي [قورولتاى] چوڭ ئاممىۋى يىغىن، كېڭەش، قۇرۇلتاي.

قۇزەھ [قزح] (ئە) كامان، ياي، كامالەك:
ئانىڭدا كەملىكى گويا كى بىريا،
بولۇپ قەۋسى قۇزەھ ئالدىدا گويا.
— موللا پازىل.

قۇزات [قضات] (ئە) قازىلار، سودىيىلەر.

قۇزۇغ [قزغ] قۇرۇق.

قۇسۇر I [قصور] (ئە) كەمچىلىك، نۇقسان، ئەيىب، ئېۋەن:
بوستانۇ باغ جايىڭ، كۆشكى ھەرەم سارايىڭ،
ھەرقايسى بىر خۇدايىڭ، ئەقلىڭ قۇسۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

قۇسۇر II [قصور] (ئە) «قەسىر» نىڭ كۆپلۈكى — قەسىرلەر، سارايلار:
چۇ بولدى تۆرت يىل گەردۇن مۇرۇرى،
ياسالدى تۆرت فىردەۋسۇ قۇسۇرى.
— نەۋايى.

قۇفل [قفل] (ئە) قۇلۇپ:
شەھەر تىلسىمدۇر بەدەن قوفل ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۈشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.
— زەلىلى.

قۇفل ئەتمەك — قۇلۇپلىماق، مەھكەملىمەك.

قۇفل قىلماق — «قۇفل ئەتمەك» كە قارالسۇن.

قۇفلگەر [قفلگر] (ئە + پ) قۇلۇپ ياسىغۇچى.

قۇل [قول] خىزمەتچى، مالاي، قۇل:
بۇ نۇقساننامەنى شەرھ ئەيلەگەن قۇل،
تۆكەر مۇنداغ كۆڭۈل مىناسىدىن مۇل.
— ناقىس.

قۇلەماق [قولاماق] غۇلىماق، يىقىلماق:
چۇ ئەھلى دەرد ئۇچۇن پەيۋەستە قاش ياسىنى تارتىپ سەن،
ماڭا يوق ناۋەكىنى خۇش كۈشاد ئەتكىم قولاپدۇرمەن.
— نەۋايى.

قۇلزۇم [قلزم] (پ) چوڭ، چوڭقۇر دەريا، دېڭىز:
ئەي سەبۈك بارانە ھاسىل بمۇدە قىلماڭ نىدا،

قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا.
— زەلىلى.

قۇلسىغ [قلسغ] قولسىمان، قولغا ئوخشايدىغان.

قۇلقۇل [قلقل] (ئە) مەينىك شىشە (بوتۇلكا) ئاغزىدىن چۈشكەن ۋاقتىدىكى ئاۋاز:
سەنەم ساقى بولۇپ يەتكۈزمەدى دەۋرى قەدەھ بىزگە،
خەبەردار ئول سۇراھى مەي تۆكەردە ۋەقتى قۇلقۇل سەن.
— زەلىلى.

قۇللاب [قلاب] (ئە) قارماق، چاڭگاق، ئىلگەك:
بەندە زەلىلى سەگى ئەھساب ئېرۇر،
سىلسىلەسى بوينۇمە قۇللاب ئېرۇر.
— زەلىلى.

قۇللابى [قلابى] (ئە) يالغان، ساختا، ياسما، ئالدامچى؛ ئىلمەك شەكىللىك؛ ئاساسسىز:
كى ئەھسەن قىلىپ ئىلكىنى قاقىبان،
كى قۇللابى ئىشق بوينىغە تاقىبان.
— ئا. نىزارى.

قۇللاب ۋەش [قلاب وش] (ئە + پ) قارماقتەك، ئىلگەكتەك:
«ھې» سى ھەلاك ئەتگەلى قۇللاب ۋەش،
مەھلەكى قەلبى ئارا قۇللابكەش.
— نەۋابى.

قۇللە [قلە] (ئە) چوققا، تاغ چوققىسى:
كى خارەكېسىشكە ئويۇن باشلادى،
نەچە قوللەلەرنى كېسىپ تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

قۇللەئى زۇلۇم — زۇلۇم چوققىسى.

قۇللەئى قاف — تاغ چوققىسى:
ئىقلىمى مۇھەببەتنىڭ سۇلتانى قەنائەتدۇر،
سىمرۇغ سىفەت مەنزىل چۈن قۇللەئى قاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

قۇللۇغ [قوللوغ] قۇللۇق، ئىتائەتمەنلىك:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،
كى قوللۇغدا ئەرزۇ نىياز ئەيلەبان.
— ئا. نىزارى.

قۇلۇب [قلۇب] (ئە) «قەلب» نىڭ كۆپلۈكى — قەلبلەر، يۈرەكلەر، دىللار:
يوقكى يالغۇز شەررىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى يۇز پۇتۇھ.
— نەۋابى.

قۇلھۇۋەللاھۇ ئەھەد [قل ھوالله احد] (ئە) ئېيتقىنى كى ئاللا بىردۇر:
ۋەھدەت ئاباد ئىچرە سۇلتانى سەلاتىن سەن ئۆزۈڭ،
قۇلھۇ ۋەللاھۇ ئەھەد ئالتۇنىدىن ئەفسەر ساڭا.
— ناقىس.

قۇمارغال [قمارغال] ئورالغان، قورشالغان جاي؛ مۇھاسىرە، قەلئە؛ قورغان.

قۇماش [قماش] رەخت، ماتا؛ كىيىم.

قۇمەلاغ [قوملاغ] تېزەك.

قۇمران [قمران] (ئە) كۇن ۋە ئاي:
يىگىتلەر بار ئىدى قۇمران يەڭلىغ،
يېتىپ سەيدىغە ئول ۋەيران يەڭلىغ.
— موللا پازىل.

قۇمرى [قمرى] (ئە) تورغاي تىپىدىكى قۇش، بۇلبۇل:
قۇمرى تاماشا ئەتكەلى كەلدى كۆرۈڭ بۇ باغ ئارا،
بالۇ پەرى نەچۈك يېتەر شاخ سەنۇبەرىم ئىگىز.
— زەلىلى.

قۇۋا [قوا] (ئە) قۇۋۋەتلەر، كۈچلەر.

قۇۋانچۇق [قوانچوق] خۇش قىلىدىغان، خۇشاللاندۇرىدىغان نەرسە:
بۇ قەيس ئېردى ئاناسىغە ئويۇنچۇق،
بەنى ئامىرغە ئېردى بىر قۇۋانچۇق.
— موللا پازىل.

قۇۋانماق [قوانماق] خۇش بولماق، خۇرسەن بولماق:
بەنى ئامىر بۇ نۇئمانغە قۇۋاندى،
بۇلار گويا كى بىر تاغقە قۇۋاندى.
— موللا پازىل.

قۇۋۋە [قوه] (ئە) 1) كۈچ، مادار، دەرمان. 2) ئىقتىدار، ئىمكانىيەت. 3) زوراۋانلىق، چىدام.

قۇۋچى [قوچى] قۇشچى، ئوۋچى، تۇزاق ياسىغۇچى.

قۇياش [قياش] 1) قۇياش، كۈن:
سەمەندى نەقش پايىن يەر ئۆزە كۆرگەچ بەدەل قىلماق،
تالۇن ئاي شۆئلەلىغ چولپان ۋەيا كۆكدە قۇياش ئولسۇن.
— ئەرشى.

2) جامال، كۆرك:
چۇ ئىشقىڭ ئوتى سالدى كۆڭۈلگە تاب،
قۇياشىڭ يۈزىدىن كېتەردى سەھاب.
— نەۋابى.

3) گۈزەل، مەشۇقە:
نە قۇياشكىم، يۇز قۇياش دىۋانەسى،
ھۇسن شەمئى دەۋرىدە پەرۋانەسى.
— نەۋابى.

قىبەل [قبل] (ئە) تەرەپ، تامان.

قىبلە [قبلە] (ئە) مۇسۇلمانلار ئىبادەت قىلغاندا يۈزلىنىپ (ئالدىنى قىلىپ) تۇرىدىغان تەرەپ، مەككە تەرەپ:
سەدرى بابادىن بىرى دەرجۇش ئېرۇر،
روبى قىبلە بىرلەرى خامۇش ئېرۇر.
— زەلىلى.

قىبلەتۇلئەبرار [قبلەالابرار] (ئە) ياخشىلار، ئۇلۇغلارنىڭ قىبلىسى؛ شەيخ فەرىدىددىن ئەتتارغە بېرىلگەن سۆپەت.

قىبلەتۇلھاجات [قبلەالحاجات] (ئە) ھاجەتمەنلەرنىڭ قىبلىسى.

قىبلەتولكۇتتاب [قبلەالكتاب] (ئە) كىتابلار مۇراجەئەتگاھى.

قىبلەگاھ [قبلەگاه] (ئە + پ) 1) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، قىبلە تەرەپ، سېغىنىش جايى:
ئەي، يۈزۈڭ قىبلە گاھى ئەسلى سەفا،
ئاستانەڭ چۇ جەننەتولمەئۋا.
— ھاپىز خارەزمى.
2) ئاشقىلار تېپىشىدىغان جاي، زىيارەتگاھ:
ئەي، سەئادەت مەتلىئى ئول ئارەزى ماھىڭ سېنىڭ،
ئەھلى بىينىش قىلبەگاھى خاكى دەرگاھىڭ سېنىڭ.
— نەۋائى.

قىبلەنەما [قبلەنما] (ئە + پ) قىبلىنى كۆرسىتىدىغان ئەسۋاب، كومپاس.

قىپچاق [قيپچاق] قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى.

قىپچە [قپچه] ئۆسۈملۈكلەرنى ئۇلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نوتا ياكى بىخ، قىپچا.
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىپچە ئول.
— ئا. نىزارى.

قىتال [قتال] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ.

قىتئە [قطعه] (ئە) پارچە، بۆلەك:
قىتئەئى ئابۇ زەمىنىم بار ئىدى،
نەفئى ھەر يىلدا ماڭا بىسيار ئىدى.
— زەلىلى.

قىتمىر [قطمير] (ئە) سوقۇ، ئاخىر.

قىدەم [قدم] (ئە) مۇقەددەم، قەدىملىك، ئىلگىرىلىك.

قىدەمىيەت [قدميت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىدەمەت [قدمت] (ئە) قەدىمكى، ئەڭ ئىلگىرىكى.

قىرائەت [قراءت] (ئە) ئوقۇش، ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇش.
گەر قىيامۇ گەر قىرائەت، گەر رۇكۇئۇگەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىنده سادىر بولماغاي.
— نەۋائى.

قىراغ [قيراغ] قىرغاق، چەت، ياقا:
ھەمەلازىم ئامەدنى سالغە سالىپ،
بۇدەريا قىراغىدا ئاتلار قالىپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغراق [قيراغراق] چەتەك، قىرغاقراق:
ئانى جانىبىدا يىراغراق قويۇپ،
كى ۋەھمۇ گۇماندىن قىراغراق قويۇپ.
— ئا. نىزارى.

قىراغلاتماق [قيراغلاتماق] يىراقلاتماق، چەتلەتمەك.

قىراق [قيراق] «قىراغ» قا قارالسۇن:
كېزىپ سۇ قىراقىن كېچە ئۇيقۇلۇق،
ئۆتۈپ كېچە بولدى سەھەرگە ياۋۇق.
— ئا. نىزارى.

قىران [قيران] يېقىنلىشىش، بىرلىشىش؛ ئىككى سەييارە يۇلتۇزنىڭ بىر بۇرجىدا توقۇنۇشى:
كۆزلەرنىڭ ئەژدەردۇر باقما ھەر ساڭى،
بارچەنى ئەيلەر قىران بىر باقىشىڭ.
— زەلىلى.

قىربان I [قربان] (ئە) خوتۇنى بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەتتە بولۇش، جىما.

قىربان II [قربان] (پ) ئوقدان، كامالەك ئوقىنىڭ خالتىسى:
قانشى بۇچاك كۆڭۈلدىن ئەيرۇ،
فىل مەنبەل يابى ئېرۇر قربانسىز.
— نەۋائى.

قىرتىش [قرتش] يىلتىز؛ تېرىنى قىرغاندا چىققان قىرىندىدى.

قىرغۇي [قيرغوى] قۇرغۇي.

قىرمىز [قيرميز] (پ) قىزىل، قىزىل رەڭ.

قىرمىزي [قيرميزى] (پ) قىزىل رەڭ، قىزىل رەڭگە مەنسۇپ.

قىز I [قز] قىممەت.

قىز II [قز] چۆرە، دېدەك.

قىزغۇت [قزغت] ئىبرەت، ئىبرەت جازاسى.

قىساس [قصاص] (ئە) ئىنتىقام، ئۆچ، قىساس:
دېدى: *قىساس ئەيلەسەڭ ئالىڭدا باش،*
سىمنى ئال، گەر غەرەزىڭدۇر مەئاش.
— نەۋائى.

قىسسە [قصه] (ئە) ھېكايە، ۋەقە، سەرگۈزەشت:

باغلا لەب، ناقىس، تەكەللۇمدىن ئۇزاتمە قىسسەنى،
كىم دېگىل ھەر بىر نەپەس ئەيشى سۆلايماندۇر ماڭا.
— ناقىس.

قىسسەئى داستان — داستان بولغۇدەك قىسسە:
زۇھۇرىددىن ئەيلەپ چۇ ھالىن بەيان،
بۇ ۋاقىئدۇرۇر قىسسەئى داستان.
— ئا. نىزارى.

قىسسەخان [قصەخوان] (ئە + پ) ھېكايىچى، داستانچى.

قىسسەساز [قصاساز] (ئە + پ) «قىسسەخان» غا قاراڭ.

قىسمەت [قسمت] (ئە) بۆلۈش، تەقسىم؛ ئۇلۇش:
رازى بول قىسمەتى قەزاۋۇ قەدەر،
كەم ئېرۇر بۇ جەھاندا ئىقبالىڭ.
— شەۋقى.

قىسمەتى رەززاق — ئاللانىڭ تەقسىماتى، خۇدانىڭ بۆيرۇغىنى:
ھەرنە ھالەتدۇر رىزابەر قىسمەتى رەززاقغە،
دىلنى پاك ئەيلەپ ھەسەددىن قىلمە ئەئلاغە غەلىز.
— شەۋقى.

قىلادە [قلاده] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بوينىغا باغلايدىغان باشباغ؛ تۇياق (مىقدار — ھايۋانلارنى سانىغاندا):
قىلادەڭ تەۋقىدىن ھەردەم تاپىپ زەۋق،
ساغىنۇرلارمۇ تۇشكەن بوينۇمە تەۋق.
— نەۋايى.

قىلاۋ [قلاع] (ئە) «قەلئە» نىڭ كۆپلۈكى — قەلئەلەر، قورغانلار.

قىللەت [قلت] (ئە) ئازلىق، ئازچىلىق، كەمچىلىك.

قىلماغۇ [قلماغو] خاتا ئىش، ئەيىب، گۇناھ.

قىمىرداماق [قيميرداماق] قىمىرلىماق، مىدىرلىماق، ھەربىرىكەتكە كەلمەك.

قىن [قين] 1) غىلاپ. 2) قىيىن، مۇشەققەت، ئازاب.

قىناۋ [قناع] (ئە) ئۇستىدىن ياپىدىغان پەردە.

قىيا [قيا] قىر، ئۆڭ؛ تىك.
قىيا باقماق — كۆز قىرى بىلەن قاراپ قويماق.

قىياس [قياس] (ئە) ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش؛ مۆلچەر، چەر، تەخمىن، پەرەز:
داغى «تاھا» ۋۇ «ياسىن» دۇر سىفاتى،
قىياس ئەت بۇ سىفەتتىن پاك زاتى.
— ناقىس.

قىياس ئەتمەك — «قىياس قىلماق» قا قاراڭ.

قىياس قىلماق — پەرەز قىلماق، مۆلچەرلىمەك؛ سېلىشتۇرماق:
ھەمە ئەھلى دانىش قىلىپ ئىختىراس،
كى شەھزادىغە ئىسىم قىلدى قىياس.
— ئا. نىزارى.

قىيام [قيام] (ئە) تىك تۇرۇش؛ قۇياشنىڭ تىكلىنىشى؛
گەر قىيامۇ گەر قىراۋەت، گەر رۇكۇئۇ گەر سۇجۇد،
ھەرنە قىلغاي بىرى ئۆز يېرىنىدە سادىر بولماغاي.
— نەۋايى.

قىيام ئەيلەمەك — مەشغۇل بولماق، ئىبادەتكە كىرىشمەك:
ئويياندى شول زەمان ئول شاھى لەۋلاك،
قىيام ئەيلەپ تەھارەت ئەيلەدى پاك.
— ناقىس.

قىيامەت [قيامت] (ئە) 1) ئاخىرقى كۈن، ئاخىرەت كۈنى؛ دىنىي چۈشەنچىدە بۇ دۇنيا ئاخىرلىشىپ، ئۇ دۇنيادا ھەممە تىرىلىپ، سوراق قىلىنىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان كۈن:
تۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە بىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

2) توپىلاڭ، غوۋغا:
كىرىپ سۇ تۇبىگە سەلامەت كۈنى،
بولۇپ ئاشكارا قىيامەت كۈنى.
— نەۋايى.

قىيامەتغەچە — دۇنيا يوقالغانغا قەدەر، دائىم؛
كى ئىمان چىراغىنى قىل رەۋشەنا،
قىيامەتغەچە ئەيلەگىل ئاشنا.
— ئا. نىزارى.

قىيامەتقەچە — «قىيامەتغەچە» گە قاراڭ.

قىيامەت قىلماق — توپىلاڭ چىقارماق، غوۋغا كۆتۈرمەك:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەممە يىغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

قىيامەت قايىم ئولماق — توپىلاڭ، بىسەرەمجان بولماق،
سۇرۇدى ئەرغەنۇن ئالەمگە تولسۇن،
ئىغانىدىن قىيامەت قايىم ئولسۇن.
— زەلىلى.

قىيل [قيل] (ئە) ئېيتىلغان سۆز.

قىيلۇقال [قيل وقال] (ئە) گەپ ـ سۆز، بىر ـ بىرىگە

قارشى سۆزلەر:
بادەئى مەئرىپەت كېچە يېقىنراق ئىدى،
تۇتتى يولۇمنى بۇگۈن ۋەسۋەسەئى قىيلۇقال.
— زەلىلى.

قيماچ [قيماچ] قىيىق، قىيسىق كۆز:
نەرگىس ئول كۆزدەك ئېمەس، ئەي باغۇبان، باقىپ كۆز
ئاچ،
نە ئۇچۇنكىم ئول پەرى قىيماچ ئېرۇر، بۇبىر تەلاچ.
— نەۋائى.

قيمەت [قيمت] (ئە) باھا؛ قىممەت، قەدىر:
كى بۇ دۇرجىنىڭ ئەيلەگىل بەيئەتىن،
رىزالىق بىلە مەن بېرەي قىيمەتىن.
— ئا. نىزارى.

ك

كابۇل [كابول] ئافغانستاننىڭ قەدىمكى ئەڭ چوڭ شەھەرى. بۇ شەھەر 1773 ـ يىلىدىن باشلاپ ئافغانستاننىڭ مەركىزى بولغان:

فىرىبئەنگىز شوخى تۇركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.

— زەلىلى.

كابىن [كابين] (پ) نىكاھتىن ئىلگىرى ئەر تەرەپتىن تويلىشىش شەرتى بىلەن ئايال تەرەپكە بېرىلىدىغان مال ـ پۇل:

ئەي نەۋابى، دەھر شوخى ئاشىقى بولدۇڭ، ۋەلىك،
بىلكى، كابىن نەقدى جاندۇر گەر بولۇرسەن كەدخۇداي.

— نەۋابى.

كاتىب [كاتب] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇتتاب] كاتىپ، يېزىقچى؛ خەتتات:

قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.

— ئا. نىزارى.

كاتىبى ئەمسال — مىسالىار كاتىپى؛ تەقدىر:

زىن مەشھۇرىغە يازماي جەفالەر مەشقىن ئەيلەرسەن،
مەگەركىم كاتىبى ئەمسال يامايدۇر ۋىسالىڭنى.

— مەشھۇرى.

كاتىبى قەزا — تەقدىر، پەلەك، چەرخ.

كاج [كاج] (پ) شاپىلاق، «كاچات» سۆزىنىڭ قىسقارتىلمىسى:

تەمەللۇقدا قىلدىم بۇلارغە سەلام،
كېلىپ ئۇردى بىر كاج مېنى چوڭ ئاغام.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كاج ئۇرماق — كاچاتلىماق، شاپىلاقلىماق.

كاخ [كاخ] (پ) 1) ساراي، قەسىر؛ ئېگىز بىنا. 2) پەلەك، ئاسمان.

كاخى ئالىي — يۇكسەك قەسىر، ئالىي بىنا.

كاخى بەلا — بالا (ئاپەت) قەسىرى، بىناسى.

كاخى رەفىئ — «كاخى ئالىي» غا قارالسۇن.

يەتتى كاخى رەفىئ — يەتتە قات ئاسمان.

كار [كار] (پ) 1) ئىش، ھەرىكەت:

ئۇلۇس كارىنى ئېيتمىدال ئەيلەدىم،
كېچە ئۆتكەن ئىشنى خىيال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەسىر؛ زەخمەت:

ئاتتى مىژگان ئوقلارىن ئىككى قاراقچى كۆزلەرى،
بولدى بۇ جىسمىم زەئىف باغرىمغا ئۇ كا ئەيلەگەچ.

— نەۋبەتى.

كار ئازماي — سىنالغان، تەجرىبىدىن ئۆتكەن؛ تەجرىبەكار، ئىش بىلگۈچى.

كار فەرما — ئىش بېشى، ئىش ئىگىسى، پەرمان بەرگۈچى، بۇيرۇغۇچى.

كار فەرماي — «كار فەرما» غا قارالسۇن.

كارۇ بار — ئىش، ھەرىكەت، ئىش ۋە ھەرىكەت:

ئەيا بۇلبۇلكى، زار ئەيلەڭ بۇ تويكى بولدى شاھانە،
تەئەججۇب ئەيلەڭنىز ئىشق ئىچرە قىلغان كارۇ بارىمغە.

— ئا. نىزارى.

كارى بەد — يامان ئىش، يامان ھەرىكەت، تەتۇر قىلىق:

بىناگاھ قىلسا ئاغام كارى بەد،
ۋەيا نىش ئۇرسا بولۇپ ماري بەد.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى دەھر — دۇنيانىڭ ئىشى:

مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا، ئەي لەيلىيۇ شىرىن كارى دەھر،
مەجنۇن ئوخشە سۆزلەمەككە بىئىبا بولدۇم بۇ كۇن.

— قەلەندەر.

كارى رەزم — جەڭ، جېدەل، ماجىرا:

چۇ بەندەر ئىچىدە تۆگەپ كارى رەزم،
ۋەتەن ساري يانماق ئىشىن قىلدى ئەزم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كارى نىھان — مەخپىي ئىش، سىرلىق ھەرىكەت:

بىناگاھ كېلىپ بىر تۇنى پاسىبان.
ئاڭا پاش ئولۇپدۇر بۇ كارى نىھان.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كار ئاگاھ [كاراگاه] (پ) ھوشيار، دانىشمەن، دانا:

بولۇپ بانۇبى كارئاگاھغە پېشە،
ھىسار ئەھلىنى زەبىت ئەتمەك ھەمىشە.

— نەۋابى.

كار ئاگەھ [كاراگه] (پ) «كار ئاگاھ» قا قارالسۇن:

دېدى: *ئەي رەھنەۋەردى كارئاگەھ،*

نە ھەدىس ئېردىكىم دېدىك ناگەھ.
— نەۋايى.

كاربەند [كاربند] (پ) ئەمەل قىلغۇچى، بويسۇنغۇچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى.

كاربەند ئولماق — ئەمەل قىلماق؛ بويسۇنماق؛ ئەمەلگە ئاشۇرماق.

كارخانە [كارخانە] (پ) 1) ئىشخانا. كارخانا. 2) دۇنيا، دەۋر، زامان:
ئالىمنى زالىم ئەيلەدى، فاسىقنى پارسا،
رەددى قەبۇل بىرلە ئەجەب كارخەنەدۇر.
— زەلىلى.

كاردار [كاردار] (پ) مەسلىھەتچى؛ ياردەم بەرگۈچى؛
كى ھەركىم تاپىپ ئۆز يېرىدە قەرار،
كى تەسكىن تاپىپ ھەم شەھى كاردار.
— ئا. نىزارى.

كاردان [كاردان] (پ) ئىش بىلەرمەن، تەجرىبىلىك:
كى مەسئۇدغە ھەمراھ ئىدى بىر كىشى،
ئۆزى كاردانۇ ئۇلۇغ بىر ئىشى.
— ئا. نىزارى.

كاردىدە [كاردىدە] (پ) ئىش كۆرگەن.

كارزار [كارزار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ، جاڭجال، ماجىرا.

كارساز [كارساز] (پ) ئىش بېجىرگۈچى؛ مەدەتكار، مۇشكۈلنى ھەل قىلغۇچى، ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزگۈچى؛ ئىشلىگەن، ئىش كۆرگەن؛ ئىشلىگۈچى:
قىلۇر ئۇ شەمئى بىرلە ئىشق بازلىق،
مۇڭا جان ئويناماقدۇر، كارسازلىق.
— خىرقەتى.

كارگاھ [كارگاھ] (پ) 1) ئىشخانا، كارخانا. 2) دۇنيا؛ پەلەك؛ تەقدىر؛ مەنزىل، قارارگاھ؛ ئۇمىد ئۆيى:
سەفا بارگەھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

3) ئىنسانلارنىڭ بەدەن (ئەزا) تۈزۈلۈشى.

كارگاھ ۋەزئى — دۇنيا تۈزۈلۈشى.

كارگاھى مانەۋي — رەسسام مانىينىنىڭ سۈرەتخانىسى.

كارگاھى ۋەسىئ — كەڭ دۇنيا.

كارگەر [كارگر] (پ) 1) ئىشچى، خىزمەتچى. 2) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى:
ھەر مۇغەننىيكى، دەردمەندانەراق نەغمە چېكەر، ئانىڭ زەخمەسى زەخملىك يۈرەككە كارگەرراق تېگەر.
— نەۋايى.

كارگەھ [كارگە] (پ) «كارگاھ» قا قارالسۇن:
تۇتۇپ بىر قەدەھ ئاڭلات، ئەي دەير پىرى،
كى بۇ كارگەھ سىررى مۇبھەم بولۇپتۇر.
— نەۋايى.

كارىھ [كارە] (ئە) ياقتۇرمىغۇچى، خالىمىغۇچى؛ يېقىمسىز، يىرگىنىشلىك:
خانە قەھ ئىچرە نەۋايىيغە يېتەر كۆپ مەكرۇھ،
دەيردىن ئول سەرى بارماققە ھەم ئېردى كارىھ.
— نەۋايى.

كاري [كارى] (پ) تەسىرلىك، تەسىر قىلغۇچى.

كاز [كاز] (پ) كەپە، چەللە؛ «كازە» گە قارالسۇن:
قىلىپ نەججارى گەردۇن ھىيلەسازى،
قويى يېرىدە فەرش ئورنىغە كازى.
— نەۋايى.

كازە [كازە] (پ) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئورا؛ تۈزاق: «كاز» غا قارالسۇن:
ۋاقىف ئولكىم، بېشەئى جەھل ئىچرە جىسمىڭ ھۇجرەسى،
نەفىس سەييادى ھەۋا سەيدىن تۇتارغە كازەدۇر.
— نەۋايى.

كازۇر [كازور] (پ) «گازۇر» غا قارالسۇن.

كازب [كاذب] (ئە) يالغانچى، كاززاپ:
فۇل تەمە ئەيلەپ گەدا يەڭلىغ مۇرىدلار ئىشكىدە،
پىرى كازىب ئول كىشىدۇر، ئۇشبۇ رەفتارىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

كازىبۋەش [كاذب وش] (ئە + پ) يالغانچىدەك، يالغانچىغا ئوخشاش:
بار ئېرمىش بۇرۇن چاغدا كازىبۋەشى،
ئۆيگە تۇشۇپ شۇئلەئى سەركەشى.
— نەۋايى.

كاس [كاس] (ئە) 1) كاسا، قەدەھ، قاچا:
ئەمىس قان، بادەدۇركىم، بىخۇد ئەيلەپ،
يېقارغە ئەلنى قىلمىش چەرخدىن كاس.
— نەۋايى.

2) تاشپاقا قېپى.

كاسە [كاسە] (پ) «كاس» قا قارالسۇن:
نە خۇش بادەكىم كاسەسى تولۇنتاي،
ئۆزى ئاپتابى لەۋامېڭ فىزاي.
— مەشھۇرى.

كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كاسەسىغە.
— نەۋايى.

كاسەدار [كاسەدار] (پ) قەدەھ سۇنغۇچى:

داغى يۇزىن قاناتماغىل تەلبە زەلىلى سەن بۇگۈن،
جامى جۇنۇن تۇتار ئۇچۇن لالەئى كاسەدار ئۆتەر.
— زەلىلى.

كاسەگەر [كاسەگر] (پ) كاسا ياسىغۇچى، كۆلالچى:
مەۋلانا سەئىدىي ... كاسەگەرلىك سەنئەتىغە مەنسۇپ ئىردى.
— نەۋائى.

كاست [كاست] (پ) كەمسىنىشى، ئازىيىشى، يېتىشمەسلىك:
غەلەت، كەمنى يارانلار سىز قىلىنغاي راست،
ئىرۇر دەرخاست بىزدىن قويماڭىز كاست.
— خىرقەتى.

بىكەمۇ كاست — كەمچىلىكسىز، نۇقسانسىز.

كاسىب [كاسب] (ئە) كەسىپ قىلغۇچى، قولغا كىرگۈزگۈچى، ئىرىشكۈچى؛ ھۈنەرۋەن:
ئىرۇر كاسىب ھەببۇللا، ۋەلى قىلغان فەنا كەسبى،
يوق ئول كاسىبكى دۇنيا مالۇ جاھىن ئىكتىساب ئەيلەر.
— نەۋائى.

كاسىد [كاسد] (ئە) كاسات، راۋاج تاپمايدىغان؛ مالنىڭ ئۆتمەي قېلىشى.

كاش [كاش] (پ) كاشكى، ئەپسۇسكى، نىھايەت:
مۇيەسسە ئولسەلەر جامى ئەزەلدىن كاش شەۋقىغە،
فەنا دەيرىدە كۆرگەيكىم ھەياتى جاۋىدان پەيدا.
— شەۋقى.

كاشانە [كاشانە] (پ) كۆلبە، ئۆي، خانا؛ تۇرار جاي، ئاشيان (ئۇۋا)؛ ماكان؛ ئىمارەت:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زىيب ئولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەڭ نە بولغاي دىلكۈشا كاشەنەدۇر.
— ئەرشى.

كاشانەئى ئىشق — ئىشق ئۆيى.

كاشى [كاشى] (پ) بەزەكلىك، زىننەتلىك؛ كاھىش.

كاشى كارلىغ — كاھىش پىشۇرۇش؛ كاھىش بىلەن نەقىشلەش، بېزەش.

كاشىف [كاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، ئاچقۇچى، تاپقۇچى:
تۇرفەكىم سىررى نىھانىم بارىغە كاشىفسەن،
غەيب ئىشىن بىلمەس ئىدى كىمسە خۇدادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كاشىف بولماق — ئاچماق، كەشىپ قىلماق.

كاشىفى ئەسرار — پىنھان، يوشۇرۇنۇش سىرلارنى ئاچقۇچى.

كاشىفى ئەسرارى پىنھان — «كاشىفى ئەسرار» غا قارالسۇن.

قارالسۇن:

كاشىفى ئەسرارى ھەقايىق — ھەقىقەت سىرلىرىنى ئاچقۇچى.

كاشىفى ئەسرار — «كاشىفى ئەسرار» غا قارالسۇن:
كاشىفى ئەسرارلىق زاھىر قىلۇر نەرگىسلەر،
ئەھسەنۇتتەقۋىم ئانىڭ شەئنىگە بىر مۇختەس رەقەم.
— ئەرشى.

كاغەز [كاغز] (پ) 1) ۋاراق، قەغەز:
خەت يازۇرغە بۇ تەساھۇل بائىسى سەندىن نىدۇر،
قىلدى كاغەزنى قارا دەپ خاندىن ئىشتىتىڭمۇ جار.
— تەجەللى.

2) خەت، نامە، مەكتۇپ:
دەرىغا! قاسىدى كەلتۇرسە يارىمدىن نىشان كاغەز،
تەلەتتۇف بىرلە مېھر ئەڭگىز ساۋدىدىن بەيان كاغەز.
— شەۋقى.

كاف [كاف] (ئە) ئەرەب ئېلىپبە تەرتىپىدە «ك» ھەرپىنىڭ نامى:
ۋە بۇ مەنزۇر بولغان ئەلفازنىڭ كافلارىدۇركىم، كاف ئورنىغە بىتىلۇر، ئەمما ئەتەللەففۇزغە كاف ئورنىغە كىرمەس.
— نەۋائى.

كافە [كافە] (ئە) «كاففە» گە قارالسۇن:
... ۋە سايىر خەلايىق پادىشاھىدىن گەداغە دېگىنچە ئەلىنىڭ مۇھر ۋە تانۇغلۇغى بىلە مۇكەممەل بولۇپدۇر ۋە كاففەئى ئەنام ھۇزۇرىدا كافەغە ھۇكم تاپىپدۇر.
— نەۋائى.

كاففە [كافە] (ئە) ھەممە، بارچە، پۈتۈن.
كاففەئى ئەنام — بارچە كىشىلەر، بارچە ئادەملەر.
كاففەئى خەلايىق — «كاففەئى ئەنام» غا قارالسۇن.

كافۇر [كافور] (پ) ئاق، خۇشبۇي ماددا؛ ئاق، ئاقلىق؛ ئاپئاق تۈس؛ نۇر، يورۇقلۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە گۈلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمئ ئولغان [دەك] ئوفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.
قارا دەرلەر ئاق كۆرۈپ ئانى بۇ مەئنى بىرلە كىم،
مۇرەتى كافۇر يەڭلىغ، سىرەتى دۇرمىش ئىپار.
— تەجەللى.
ساچىپ يەر يۈزىگە چۇ كافۇرنى،
نە كافۇر بەلكى ساچىپ نۇرنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كافوربار [كافوربار] (پ) ئاپئاق قار ياغدۇرغۇچى؛ «كافۇربىز» غا قارالسۇن:
تاغۇ سەھراغە كافۇربار بولغانى ...
— نەۋائى.

كافۇربىز [كافۇربيز] (پ) 1) خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇ-چى. 2) قار ياغدۇرغۇچى؛ روشەنلىك پەيدا قىلغۇچى.

كافۇر پاش [كافور پاش] (پ) نۇر چېچىش، يورۇتۇش:
سۇبھ چۇن ئەيلەرگە تۇن رازىنى فاش،
بولدى يەر مۇشكى ئۆزە كافۇرپاش.
— نەۋايى.

كافۇر كىردار [كافور كردار] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاپئاق:
... باغ لىباسىن كافۇركىردار قىلىپ ...
— نەۋايى.

كافۇرگۇن [كافوركون] (پ) كاپۇر رەڭلىك، ئاق تۇسلۇق، ئاق رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.
بادەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك مەي.

كافۇرىي [كافورى] (پ) كاپۇر تۇسلۇق؛ ئاق رەڭلىك؛ كاپۇرغا ئوخشاش.
كافۇرىي ئەسۋاب — ئاق تۇسلۇق، ئاق رەڭلىك كىيىم-لەر.

كافى [كافى] (ئە) «كافىي» غا قارالسۇن.

كافى [كافى] (ئە) «كافىي» غا قارالسۇن:
مەيگە تەرغىب ئەتمەكىم كافىدۇرۇر، ئەي پىرى دەير،
مۇندىن ئۆزگە ئىشنى ئەيلەرسەن ماڭا ئىرشاد ئېتىپ.
— نەۋايى.

كافىر [كافر] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇففار] 1) ئىسلام دىنىنى ئىنكار قىلغۇچى، دىنسىز. 2) باغرى تاش، تاش يۈرەك، جاپا سالغۇچى، رەھىمسىز:
ئۇرار كافىر كۆزۈڭ زۇلفۇڭغە باغلاپ كۇندە مىڭ خەنجەر،
قاچان ئىشق ئافەتىدىن كۆردى مەنسۇردارمەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.

كافىرى قاتىل — رەھىمسىز.
كافىرى نېئمەت — نېمەتنى قەدىرلىمىگۇچى، ياخشىلىق-نى بىلمىگۇچى؛ تۇزكور.

كافىرۇەش [كافروش] (ئە + پ) كاپىرغا ئوخشاش؛ نا ئەھلى؛ رەھىمسىز:
چىقتى ساغەر تولدۇرۇپ كافىرۇەشى مەھ پەيكەرى،
نەفدى دىن ئالىپ ئىچىمغە سالدى مەيدى ئازەرى.
— نەۋايى.

كافىئ [كافع] (ئە) لايىق، مۇناسىپ:
ئىشق ئارا كافىئ ئەمەس ئاقىلۇ فەرزانەغە پەند،
قايدە بەس نەفىئ يەتۇرگەي مېنى دىۋانەغە پەند.
— نەۋايى.

كافىي [كافى] (ئە) 1) يېتەرلىك، كۇپايە قىلارلىق. 2) قابىلىيەتلىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، ئىش بىلەرمەن.

كاكۇل [كاكول] (پ) چاچ، ماڭلاي چاچ، كوكۇلا:
جىلۋەگەر بولدى ماڭا بىر كەنزەكى نازۇككىنە،
كاكۇلى ھەريان ساچىلغان، قاپقارا كۆزلۇككىنە.
— ئەرشى.

كالا [كالا] (پ) مال - مۈلۈك، بايلىق، ئەشيا؛ ئەسۋاب - ئۇسكۇنە:
قىيمەتى ئەجناسىدىن چۇن شەددە باغلار ھەفتەرەك،
ھۇسنى بازارى ئارا زاھىر بولۇر كالاسى چوخ.
— نەۋايى.

كالبەد [كالبد] (پ) گەۋدە، جىسىم، تەن، ۋۇجۇد:
كېتىپ مەغزىدىن فەھمۇ ھۇشۇ خىرەد،
قالىپ روھسىز بىر قۇرۇق كالبەد.
— نەۋايى.

كالبۇد [كالبد] (پ) «كالبەد» كە قارالسۇن.

كام I [كام] (پ) 1) تىلەك، ئىستەك، مەقسەت:
ئەھلى فەزلۇ دانىش ئەلگە بەردى رەنجۇ دەردۇ غەم،
دۇن ئېلىن ئالەم ئارا كامىن رەۋا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.

2) بەھرە، پايدا، بەخت:
مەبى لەبىدىن ئەگەر ئەيلەسەم رەۋا كامىم،
كى نەقد، جانۇ جەھاننى ئاڭا فىدا قىلايىن.
— ئەرشى.

كام ئەتمەك — تىلەمەك، مەقسەت قىلماق.
كام تاپماق — مەقسەتكە يەتمەك.
كام رەۋا قىلماق — مەقسەتكە يەتكۈزمەك.
كام سۈرمەك — دەۋر سۈرمەك؛ پاراغەتلىك ھايات كە-چۈرمەك.
كامى شۇھۇد — تەسەۋۋۇپتا خۇدانى كۆرۈش، ھەممە شەيئىدە خۇدانى كۆرۈش:
كىم ئاڭا يول تاپماغاي رەڭگۇ جۇد،
قالماغاي ۋەسل ئىچرە جۇز كامى شۇھۇد.
— نەۋايى.

كامۇ فەراغ — تىلەك ۋە تىنچلىق.
كامۇ ناكام — خالار - خالىماس.
كامى بۇتمەك — ئۆمرى تامام بولماق، ئۆمرى ئاخىرلاش-ماق.
كامى دىل — كۆڭۈل ئىستىكى، بەھرە، لەززەت:
كىم قىلىپدۇر كامى دىل ھاسىل بۇ زالى دەھردىن،
سەن تەلاق ئەتمەي ئانىكىم نەدۇرۇر ئەقدى نىكاھ.
— ئابىد.

كام II [كام] (پ) تاڭلاي، ئېغىز:
رەقىبىدۇر روسىيەھ كامىمغە ھىجران زەھر تولدۇرسە،

هەياتىم مۇژدەسى لەئلىك خىيالى جام ئېرۇر مۇل ھەم.
— گۇمنام.

كامه [كامه] (پ) «كام» غا قارالسۇن:
ئالارنىك تۇزۇپ خاتىرى كامەسىن،
ئالىبان قويۇپ كۆزگە شەھ نامەسىن.
— نەۋايى.

كامجو [كامجو] (پ) مەقسەتكە يېتىشنى ئىستىگۈچى، مەقسەتكە يېتىشكە ئىنتىلگۈچى؛
كامجو بولماق — مەقسىتىگە يېتىشنى ئىستەمەك، مەقسىتىگە يېتىشكە ئىنتىلمەك.

كامجوي [كامجوى] (پ) «كامجو» غا قارالسۇن:
خەبەر بۇ سىفەتدۇركىم، ئول كامجوي،
چۇ بولدى مۇھىت ئىچرە ئارامجوي.
— نەۋايى.

كامجوي ئولماق — ئارزۇ، مەقسەتكە يېتىشىشنى ئىستەمەك، تىلەمەك.

كامران [كامران] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
ئول پەرى ئوخشە بولۇر دۇنيا ئىچىندە كامران،
كىمگە كىم بەختۇ سەئادەتنى خۇدا يار ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى:
شەھى كامرانلار كەبى دەبدەبە،
تۇزۇپدۇر، دېدىكىم قىلاي تەجربە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كامرانه [كامرانه] (پ) 1) مەقسەتكە يەتكەن كىشىلەرەك؛ ئۇمىد، مەقسەتكە يېتەكلىگۈچى (دەك):
قويۇپ يەر ئۇيۇپ بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامرانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كام رەسان [كام رسان] (پ) مەقسەتكە يەتكۈزگۈچى:
تەنغە ھەيات جامىدۇر كام رەسان،
بول تەنغە نىشان كامىدىن جام رەسان.
— نەۋايى.

كام رەۋا [كام روا] (پ) 1) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك:
شاھ خىزمەتىنى تۇزلىك ئىلە ئەيلەغىل ئەدا،
تا ئىككى جەھاندا بولغاسەن كام رەۋا.
— نەۋايى.

2) خەۋاردار بولماق:
ھۇكەما بولدىلەر چۇ كام رەۋا،
دېدىلەر كىم: بۇ ئىشتۇر ئەمدى دەۋا.
— نەۋايى.

كامكار [كام كار] (پ) «كامكار» غا قارالسۇن:
خۇسرەۋي خۇرشىد شەھى كامكار،
تىكتى جەھانغە ئەلەمى زەرنىگار.
— زەلىلى.

كامكارانه [كامكارانه] (پ) پادىشاھانە، ھۆكۈمرانلارچە:
قويۇپ يەر ئۇيۇپ، بەردى قاسىد جەۋاب،
يەنە كامكارانە قىلدى خىتاب.
— نەۋايى.

كامگار [كام گار] (پ) بەختلىك؛ قۇدرەتلىك؛ ھۆكۈمران:
فىكر ئېتىپ كامگارى دەۋلەتمەند،
دېدى: «ھەركىم كى جابىر ئەتمىش بەند.»
— نەۋايى.

كامگاه [كام گاه] (پ) مەقسەت جايى، بارار جايى؛ قەبرىستان.

كامگىر [كامگير] (پ) 1) بەھرە ئالغۇچى، شادلانغۇچى.
2) تارتىنغۇچى.

كامىل [كامل] (ئە) يېتۈك؛ تولۇق، نۇقسانسىز، كەمچىلىكسىز، مۇكەممەل:
چۇ شافئۇر نەققاشى كامىل ئىدى،
خىيالىغە كەلگەنگە ئامىل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

كامىله [كامله] (ئە) «كامىل» غا قارالسۇن:
ئانام ئېردى ئانداغ زەنى كامىلە،
كىچىك سىڭلىمىزغە بولۇپ ھامىلە.
— ئا. نىزارى.

كامياب [كامياب] (پ) مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختيار:
كېچە ـ كۈندۈز تىلەكىم بۇدۇر، ئەي سۇلتانى ھۇسن،
ئۇمرى دەۋلەتدىن خۇدايىم سىزنى قىلسۇن كامياب.
— قەلەندەر.

كامياب بولماق — مەقسىتىگە ئېرىشمەك:
ئول پەرىنىڭ ۋەسلىدىن ھەركىمگە بولسۇن كامياب،
ھەر دۇئا قىلسۇن شەك ئېرمەسدۇركى بولسۇن مۇستەجاب.
— قەلەندەر.

كان [كان] (پ) مەدەن، خەزىنە، يەر ئاستى بايلىق؛ بايلىق مەنبەسى؛ مەنبە؛ «كانى» غا قارالسۇن:
تۇمەن گۈلدۇر، ئەدەبسىز سانى يوقتۇر،
بۇ يەردىن ئۆزگە گۈلىنىڭ كانى يوقتۇر.
— خىرقەتى.

دەۋزەخى سوزاندەسەن، غۇربەت نېچۇن ھەم ئاز ئېرۇر،

ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

كان ئەيلەمەك — تولدۇرماق.

كان بولماق — باي بولماق.

كانى گەنج — خەزىنە كانى؛ ئۇلۇغ ئىنسان:
بىر كۇن ئېگىنىدە ئوتۇن، جىسمىدە رەنج،
شەھەرغە بارۇر ئېردى ئول كانى گەنج.
— نەۋابى.

كانى لەتافەت — گۈزەللىك، نازۇكلۇق، ياخشىلىق، مۇلايىملىق، ماھىرلىقنىڭ مەنبەسى:
سەككاكىتەك ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۇل غۇنچە گىرىبان چەمەنىندە.
— سەككاكى.

كانى مەئرىفەت قىلماق — ئىلىمگە باي قىلماق، ئالىم بولماق؛

كانى نەبات — ناۋات كېنى؛ شىرنىلىك مەنبەسى:
لەبلەرىڭدۇر شەھدۇشەككەر يادۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىنىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىپدۇر قەنات.
— قەلەندەر.

كانىي [كانى] (پ) كانغا تېگىشلىك، كان بايلىقى قېزىۋېلىنىدىغان نەرسىلەر.

كاھ [كاە] (پ) سامان، سارغايغان، ئاجىزلاشقان؛ «كەھ» كە قارالسۇن:
يەقىنلىق ئەيلەمەگىل ئەسلە پىرى ناقىسغە،
كى نىم دانە تاپالماي قولۇڭغە كاھ ئۇچرار.
— شەۋقى.

كاھۇەش [كاھوش] (پ) سامانغا ئوخشاش، سامان رەڭ، سامانەڭ سېرىق.

كاھۇەش قىلماق — سامان قىلماق، سارغايتماق.

كاھىل [كاھل] (ئە) سۇس، بوش؛ ھۇرۇن؛ بىپەرۋا:
ھەر كىشى ھەق ئەمرىغە كاھىلدۇرۇر،
بىگۇمان بىلگىل ئانى جاھىلدۇرۇر.
— خەراباتى.

كاھىل خىرام — سۇس ھەركەت قىلغۇچى، سۇس يۈرگۈچى.

كاھىن [كاھن] (ئە) غايىبتىن خەۋەر بەرگۈچى، ئەۋلىيا؛ سېھىرگەر:
تەفسىلى بۇ كىم، كاھىنلەر دېدىلەر، فىرئەۋنغەكىم، ئول مەۋلۇد فەلان كېچە ئىسكەندەرىيەدە ئاتا پۇشتىدىن رەھمغە بارۇر.
— نەۋابى.

كاھىي [كاھى] (پ) سامان تۇسلۇك، سامان رەڭلىك، سېرىق:
رەۋابى ھۇسن ئۇچۇ چىھرەمنى كاھىي ئەيلەمىش ئەز بەس،
بولۇر گۇل ھۇسنى زاھىر بولسەگەر. رەڭگى خەزان پەيدا.
— ئەرشى.

كاھىي ئەتمەك — سارغايتماق.

كاھىيۇەش [كاھىوش] (پ) سېرىق رەڭلىك:
سامانغە گەر بېرىپ رەنجى نىھانى،
ھەمۇل كاھىيۇەش ئەيلەپ كەھرەبانى.
— نەۋابى.

كاۋ [كاو] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
خارەكاۋ — تاش قازغۇچى، تاش كولىغۇچى.

كاۋ ـ كاۋ [كاوكاو] (پ) كولاش، قېزىش؛ ئىنچىكە تەكشۈرۈش، قېدىرىش:
كۆڭلۈمۇ باغرىمنى غەمزەڭ تىيغى ئەيلەر كاۋ ـ كاۋ،
يوق ئەجەب، گەر قان ئاقار ئىككى كۆزۈمدىن ناۋ ـ ناۋ.
— نەۋابى.

كاۋۇرگا [كاوركا] چوڭ ناغرا:
يانە كارنايۇ كاۋۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋابى.

كاۋىش [كاوش] (پ) كولاش، قېزىش؛ چوڭقۇرلىتىش:
رەقەمكەشكى پىكرىن قىلىپ كاۋشى،
بۇ يەڭلىغ بېرۇر سۆزگە ئارايىشى.
— ئا. نىزارى.

كاۋياني [كاويانى] (پ) «دىرەفش» كە قارالسۇن.

كائىنات [كائنات] (ئە) ئالەم، دۇنيا، جاھان، كائىنات:
قىلمادى زات ئىقلىمىدىن جىلۋەسىدەڭ ھېچ زات،
تاپتى جۇدۇڭدىن ۋۇجۇد ئانداغ جەمئى كائىنات.
— ئەرشى.

كايىنات [كاينات] (ئە) «كائىنات» قا قارالسۇن:
كايىناتى بىمەدارانىڭ ئىچىدە تابەكەي،
بەرق يەڭلىغ ئۆتكەرۇرمەن، ھەيف ئۇمرۇمنى ئەبەس.
— زەلىلى.

كەباب [كباب] (پ) كاۋاپ؛ ئۆرتىنىش، كۆيۈش:
ھەر يۇرەكنىڭ ئىشق ئوتىنىڭ سوزىشىدىن تابى بار،
سىخ بىلە پىشقان كەبابدەڭ سىچقىراپ خۇنابى بار.
— گۇمنام.

يادىڭدا بەسى خەراب ئولدۇم،
ئىشقىڭ ئوتىدا كەباب بولدۇم.
— ئەرشى.

كاباب ئەتمەك — «كەباب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

كاباب ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك، ئازابلىماق:
تۈغمىش ئېردى ئىلگەرى مەشرىق ساربدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىمك سەن ئول ساري، مېنى ئەيلەپ كەباب.
— ئەرشى.

كەبك [كبک] (پ) كەكلىك، خۇش ئاۋاز قۇش:
ئەيب ئەمەسدۇر سەرۋدىن ئار ئەتسە مەۋزۇن قامەتى،
جىلۋەئى تاۋۇس ئاڭاۋۇ كەبكىنىڭ رەفتارى بار.
— قەلەندەر.

كەبكى دەرى — تاغ كەكلىكى:
مەلىكە ئۆي ئىچرە بەئىد ئىشۋە ناز،
كى كەبكى دەرىدەك بولۇپ جىلۋە ساز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەبۇتەر [كبوتر] (پ) كەپتەر:
گەر كەبۇتەردەك ئۇچۇرسالىڭ مەن قاچان كەتكۈم ئۇچۇپ،
باغلانىپ بالۇ پەرىم كىم رىشتەئى ئۇلفەت بىلە.
— مەشھۇرى.

كەبۇتەرباز [كبوترباز] (پ) كەپتەرۋاز:
ساقىيا، تارتاي كەبۇتەر دەم، كېتۈر بىر بادەكىم،
بىر كەبۇتەرباز ئۇچۇن ئولدۇم غەمۇ مېھنەت بىلە.
— نەۋائى.

كەبۇد [كبود] (پ) كۆك؛ كۆكۈش (رەڭلىك):
كەبۇد ئېرمىش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۈنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئېرۇر ئافاقى بەھرۇ بەر.
— زەلىلى.

چەرخى كەبۇد — كۆكۈش ئاسمان.

كەبىر [كبير] (ئە) [كۆپلۈكى: كىبار /كۇبەرا] 1) ئۇلۇغ، بۇيۇك، كاتتا، چوڭ، زور؛ يۇقىرى. 2) چوڭ ياشلىق:
ئۇمىد ئولكىم، سەغىر ۋە كەبىر، شەيخۇ شابىنىڭ خاتىرەلەرىغە دىلپەزىر ۋە كۆڭۈللەرىغە ناگۇزىر بولغاي.
— نەۋائى.

كەبىرە گۇناھ — چوڭ گۇناھ، زور گۇناھ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ.

كەبىرۇش ـ شان — ئۇلۇغۋار، مەرتىۋىسى يۇقىرى.

كەپ [كپ] (پ) قول، ئالىقان:
چىقىپ ئالدىغە چۇن مەلىكە كۆرۈپ،
دىلئارا كەپنى كۆزىگە سۈرۈپ.
— ئا. نىزارى.

كەپەنەك [كپنک] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان تاشقى كىيىم، دەرۋىشلەرنىڭ چەكمىنى:
سەلتەنەت خىلئەتىدىن ئارتۇق ئېرۇر دەيرده مەست،
سۇدراسام باده گەدالىغده بىرتۇق كەپەنەك.
— نەۋائى.

كەتارە [كتاره] (پ) ئۆتكۈر قىلىچ ۋە خەنجەر:
يولى بىر سوقماق ئىككى ساري خاره،
ئىتىمك ھەر خاره ئانداغكىم كەتاره.
— نەۋائى.

كەتان [كتان] (پ) كاناۋىتسىن توقۇلغان كىيىملىك:
كەتانىنى كى زەردىن قىلىپ بافته،
ئۇچاسىن سىلاپدۇر تۇتۇپ تەھبەته.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەتانى [كتانى] (پ) كاناب رەختتىن تىكىلگەن كىيىم.

كەتم [كتم] (ئە) يوشۇرۇش؛ يوشۇرۇنلۇق؛ پەردە؛ سىر ساقلاش، بېكىتىش.

كەتمى ئەدەم — يوقلۇق، يوقلۇق پەردىسى:
كەتمى ئەدەمدىن نەكىم مەۋجۇد ئولۇپ،
ساجىد ئۇلۇپ سەن ئاڭا مەسجۇد ئولۇپ.
— نەۋائى.

كەتۇن [كتون] (ئە) بىر تۇرلۇك گەزلىمە؛ «كەتان» غا قارالسۇن.

كەتۇرمەك [كيتورمك] كەلتۇرمەك، ئېلىپ كەلمەك؛ ئۇزاتماق، سۇنماق، بەرمەك:
مۇيەسسەر بولسەگەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كەتۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچەۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

كەتىف [كتف] (ئە) يەلكە، مۇرە:
قولنى قولتۇغلار ئىچرە مۇئتەكىف ھەم،
قۇلاغلاردىن ئۆتۈپ ئىككى كەتىف ھەم.
— نەۋائى.

كەج [كج] (پ) ئەگرى، قىڭغىر:
بولماغىل كەجلەر ئىشكىده گەدا،
راستلىقنى پېشە قىل ساھىب رەۋاج.
— شەۋقى.

كەج تەبئ — تەتۇر مىجەزلىك، بەتقىلىقلىق؛ كاجلىق؛ تەتۇر پىكىرلىك.

كەج خىرام — تەتۇر ماڭغۇچى.

كەج دەھەن — قىڭغىر ئېغىز:
ئەجەب شۇم تەلئەت قەرى پىرە زەن،
كۆزى گەجگەسىدە، داغى كەج دەھەن.
— ئا. نىزارى.

كەجەك [كجک] (پ) پالچىلارنىڭ تاياقچىسى:
بىنەفشە ئانداكىم گەردۇن كۆكەرتىپ،
كەجەك يەڭلىغ خىرەد بوينىنى تارتىپ.
— نەۋائى.

كەججە [كجە] (پ) تىلسىز، گاچا:
ھەرزە نۇتقۇنۇنى فەساھەت ساغىنىپ،
كەججە لەفزىنۇنى بەلاغەت ساغىنىپ.
— نەۋايى.

كەجرەفتار [كج رفتار] (پ) تەتۇر ماڭغۇچى، ئايلانغۇچى:
ستەمگەر بىمۇرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مىھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
— ئەرشى.
2) مەككار، ھىيلىگەر:

كەجرەۋ [كجرو] (پ) «كەجرەفتار» غا قارالسۇن:
ئەي فەلەك، كەجرەۋلىغىڭ قوي، بىر زەمان ھالىمغە باق،
غۇنچەدەك كۆڭلۈم بولۇپدۇر تەھ ـ بەتەھ قان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

كەجكۈلاھ [كج كلاه] (پ) 1) دوپپىسىنى قىڭغىر كىيگەن. 2) يار، مەھبۇب:
نەززارەدىن ھۇش ئەقلىنىڭ دەستارى تۇشمەك نە ئەجەب،
مۇندا قكى سەرخۇش سەكرەتۇر ھەريان سەمەنىد ئول كەجكۈلاھ.
— نەۋايى.

كەچچە [كچە] (پ) «كەججە» گە قارالسۇن.

كەچكۈل [كچكول] قەلەندەرلەرنىڭ يېنىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپىقى.

كەد [كد] (ئە) ئىش، مېھنەت، مۇشەققەت؛
كەد ئەيلەمەك — مېھنەت قىلماق، جاپالىق ئىشلىمەك:
تەمەۋۈل كەسرەتىدىن بولساڭ ئانداغ،
كى قارۇن دەرگەھىڭدە ئەيلەگەي كەد.
— نەۋايى.

كەدبانۇ [كدبانۇ] (ئە + پ) ئەرلىك ئايال؛ روزغارلىق خوتۇن؛ ئۆي خوجايىنى، خېنىم:
مۇۋافىق تۇشسە كەدبانۇ، دەۋلەت ۋە جەمئىيەتغە بولماقدۇر ۋۇ
ھەمزانۇ، ئۇنىڭ ئارايىشى ئاندىن ۋە ئۆيلۈكنىڭ ئاسايىشى ئاندىن.
— نەۋايى.

كەد خۇدا [كدخدا] (پ) 1) ئۆي ـ ئوچاقلىق ئەر، ئائىلە باشلىقى. 2) ھۆكۈمران، شاھ:
بۇ خاكى تىيرە ئۆزرەكىم قالۇر، ئەي كەدخۇدا ئاخىر،
ئەدەم يولىغە بىر ـ بىر كىرگۈسى شاھۇ گەدا ئاخىر.
كەدخۇدا بولماق — ئائىلىلىك بولماق، ئۆيلەنمەك.

كەدخۇداي [كدخداى] (پ) «كەدخۇدا» غا قارالسۇن:
ئول دەفىنەنى ئول ئىككى كەدخۇداي بولغانلارغە مۇسەللەم تۇتتىلەر.
— نەۋايى.

كەدد [كد] (ئە) «كەد» گە قارالسۇن.

كەدۇ [كدو] (پ) 1) قاپاق، سۇ قاپىقى؛ قەلەندەرلەرنىڭ قاپىقى؛ «كەچكۈل» غا قارالسۇن.
كەدۇئەمرۇد — يۇمىلاق (قاپاق شەكلىدىكى) ئامۇت.
كەدۇ كەچكۈلى — قەلەندەرلەرنىڭ تىلەپ تاپقان پۇلىنى سېلىش ئۈچۈن بوينىغا ئېسىۋالىدىغان قاپىقى.
كەدۇ ناك — يۇمىلاق نەشپۈت.

كەرام [كرام] (ئە) «كەرەم» گە قارالسۇن:
بۇلار نەسلىدىن نەچچە ساھىب كەرام،
كى بىر رەۋزەدە ئەيلەمىشلەر مەقام.
— ئا. نىزارى.

كەرامات [كرامات] (ئە) مۆجىزىلەر، بېشارەتلەر؛ ئالدىن كۆرەرلىك:
كۇنىيەتى ئەبۇ ـ ئابدۇللادۇر ... كۆپ ھەدىسى بار ۋە زاھىر كەراماتى ۋە تەسانىفى داغى بار.
— نەۋايى.

كەرامەت [كرامت] (ئە) [كۆپلۈكى: كەرامات] مۆجىزە، (بولغۇسى ئىشلار توغرىسىدا ئالدىن بېرىلگەن) بېشارەت، ئالدىن بىلىش:
كەرامەت يوقكى مۇئجىز پەرۋەر ئولغاچ،
چۇ مۇسا كۆرگۈزۈپ گەر ئەلگە يۈز يەد.
— ئەرشى.

كەرامەتگوى [كرامت كوى] (ئە + پ) كارامەت كۆرسەتكۈچى.

كەران [كران] (پ) چەت، قىرغاق، چېگرا.
بىكەران — چەكسىز، چېگراسىز.

كەرانە [كرانه] «كەران» غا قارالسۇن:
تۇن ئەتلەسىغە كى يوق كەرانە،
خەيلىدە بىر ئەسكى خەيلىخانە.
— نەۋايى.

كەرانبار [كران بار] (پ) ئېغىر يۈكلۈك، يۈكى ئېغىر.

كەرەت [كرت] (ئە) كەررە، مەرتەم.

كەرەشمە [كرشمه] (پ) ناز، جىلۋە، نازلىق بېقىش:
ماڭا ھەر بارە قىلسا ئول كەرەشمە،
كۆزۈمدىن ياش ئاقادۇر چەشمە ـ چەشمە.
— خىرقەتى.

كەرەگ [كرک] (پ) بۆدۈنە:
بىر تەرەفى جانگالى نەيزار ئىكەن،
رويەۋۈ كەرەگ ئاندا تۇمەن بار ئىكەن.
— زەلىلى.

كەرەم [كرم] (ئە) ياخشىلىق، ئېھسان، ئالىي جانابلىق،

مېهرىبانلىق، سېخىيلىك، مەرھەمەت:
ماڭا مول كەرەم قىل ئەيا پىرى دەير،
قىلاي چۈن مۇھەببەت ھەۋاسدا سەير.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كەرەم ئەھلى — سېخىيلار، ئالىي جانابلار.
كەرەم ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، سېخىيلىك قىلماق، مەرھەمەت قىلماق.
كەرەم فەرتى — ياخشىلىق، سېخىيلىكنىڭ زىيادىلىكى.
كەرەمكېش [كرم كيش] (ئە + پ) كەرەم (ياخشىلىق) قىلغۇچى، ئېھسان قىلغۇچى، مېهرىبانلىق كۆرسەتكۈچى:
بەس ئول فىل ھەقىقەت كەرەمكېش ئەمەس،
ئۆزۈڭ مۇكرىم ئول بىر سەببەب بېش ئەمەس.
— نەۋائى.
كەرباس [كرباس] (پ) پاختىدىن يەرلىك ئۇسۇلدا توقۇلغان ماتا، بۆز.
كەردە [كرده] (پ) قىلىنغان.
كەردە نا كەردە — قىلىنغان ـ قىلىنمىغان.
كەرار [كرار] (ئە) بىرەر ئىشنى تەكرار ئىجرا قىلغۇچى؛ تەكرار، قايتا ـ قايتا:
كۇفر مەيدانىن نە ئارا بەردىلەر بۇ كافىران،
زۇلفىقارى ھەيدەرى كەررادىن جەۋلان كېرەك.
— زەلىلى.
كەررەمنا [كرمنا] (ئە) مۇكەررەم قىلدۇق (قۇرئاندا ئىنسان ھەققىدىكى بىر ئايەتكە ئىشارەت قىلىنىدۇ).
كەررەناي [كراناى] (پ) كاناي (چالغۇ ئەسۋابى):
يەنە كەررەنايۇ كاۋۇرگا ئۇنى،
قىلىپ ئاشكارا قىيامەت كۇنى.
— نەۋائى.
كەررۇفەر [كروفر] (پ) 1) دەبدەبە، ھەشەمەت؛ كىبرى، مەنمەنلىك، مەغرۇرلۇق:
قىلىپ دەستمايە بولۇپ سەۋداگەر،
چىقىپ بىر دۇكانغە قىلىپ كەررۇ فەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) شاۋقۇن ـ سۇرەن، داغدۇغا.
كەررۇفەر سالماق — شاۋقۇن سالماق، داغدۇغا قىلماق.
كەررۇفەر قىلماق — دەبدەبە قىلماق، زورلۇق قىلماق.
كەركەس [كركس] (پ) تاپ يەيدىغان، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش بىلەن شۆھرەت تاپقان بىر خىل قۇش:
ۋە ئول نادان تەكرىنى ئوقلادىم دەپ كەركەسلەرنى ساندۇق يۇقىرى يانغە باغلاپ، ئىتلارنى قوي يانغە باغلاپ يەرگە ئىندى.
— نەۋائى.

كەرگ [كرك] (پ) كەركىدان.
كەرگەدان [كركدان] (پ) «كەرگ» كە قارالسۇن.
كەرگەس [كركس] (پ) «كەركەس» كە قارالسۇن.
كەرم [كرم] (ئە) ئۇزۇم تېلى، تەك.
كەرھ [كره] (ئە) يېقىمسىزلىق، نا خۇشلۇق؛ يامانلىق، نارازىلىق:
... ۋە مۇجىبى كەرھ ۋە مەلالەت بولغايكىم، بۇ نا تەۋان بۇ ھالەت ۋۇقۇئىدىن سۇنۇڭ فەرراشلەرى سۇبھىنىڭ سىمىن سۇ-پۇرگۈسى بىلە ... سۇپۇرۇپ.
— نەۋائى.
كەرى [كرى] (پ) ياراملىق، ئەرزىيدىغان.
كەرى قىلماس — ئەرزىمەس.
كەرىم [كريم] (ئە) سېخىي، ئالىيجاناب، كەرەملىك:
كەرىم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.
كەرىم خىلقەت — نەسلى پاك.
كەرىمۇل ـ ئەخلاق — ياخشى ئەخلاقلىق.
كەرىمۇل ـ خۇلق — «كەرىمۇل ـ ئەخلاق» قا قارالسۇن.
كەرىمى مۇتەئال — ئۇلۇغ ـ مەرھەمەتلىك، ھۆرمەتلىك.
كەرىھ [كريه] (ئە) خۇنۇك، يىرگىنىشلىك، يېقىمسىز:
بۇ كىم دەپتۇر كەرىھ ئانىڭ جەمالىن،
نە تىل بىرلە دەپ ئېركىن بۇ مەقالىن.
— نەۋائى.
كەرىھۇز ـ زات [كريه‌الذات] (ئە) يېقىمسىز، خۇنۇك، يىرگىنىشلىك؛ تېگى پەس.
كەز [كز] (پ) يىپەك:
سەنئەتىڭ سابباغىدىن كۆڭ زالى كىيگەن ھۇللەئى ماۋىي،
ھاشىيە بولغان شەفەقدىن زەيلىغە رەڭى گۇل كەز.
— نەۋائى.
كەزا [كذا] (ئە) شۇنداق، شۇ كەبى.
كەزاف [كذاف] (پ) «گەزاف» قا قارالسۇن:
بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاف،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.
— سالېھى.
كەززاب [كذاب] (ئە) يالغانچى؛ مەككار:
دېدىم چەھكە تاشلاڭ بۇ كەززابنى،
داغى بەرمەڭىز نان بىلە ئابنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كەزلەمەك [كيزلاماك] كەزمەك، سەيلە قىلماق، ئايلىنىش

نىپ يۇرمەك.

كەس [كس] (پ) كىشى، شەخس:
بەرەھمەن بارلىق دەپ قوشۇپ نەچچە كەس،
يەنە خىزمەتىمگە يېتىشكۈنچە بەس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

بىكەس [بيكس] (پ) ھېچكىمى يوق، ئىگىسىز، يېتىم.

كەسمەك [كيس ماك] 1) كەسمەك؛ قىرقىماق. 2) تىلماق؛ نەقىش ئويماق. 3) ئۇزمەك؛ يەشمەك؛ ئاجراتماق.

كەسكەن نەئىل — تاقا شەكلىدە ئويۇلغان تامغا:
دەردۇغەم بوستانىنىڭ تاۋۇسىدۇر كۆڭلۈم قۇشى،
گۈل بولۇپ جىسمىدە كەسكەن نەئىل ھەرياندىن ئاڭا.
— نەۋائى.

كەسكۈلەتمەك — پارچىلاپ كەسمەك، قىيمىلىماق.

كەساد [كساد] (ئە) كاسات، بازىرى يوق، خېرىدارى يوق؛ «كاسىد» قا قارالسۇن:
ئىلىپ بارغىل ۋۇجۇدۇڭ رەختىنى بازارى مەھشەرگە،
كەساد ئولماسدا رەختىڭ ئانچۇنانكىم ئېيتىبار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

كەسافەت I [كثافت] (ئە) 1) تولۇقلۇق؛ قويۇقلۇق. 2) قوپاللىق، يىرىكلىك؛ 3) ئىپلاسلىق، يامانلىق:
ھەياتىڭىز زۇلالى ئەبەدغە دېگىنچە جارىي ۋە دەۋلەتىڭىز قۇيا-شى قىيامەتغىچە زەۋال كەسافەتىدىن ئارىي بولسۇن، ئامىن.
— نەۋائى.

كەسافەت II [كسافت] (ئە) 1) خىرەلىك، تۇتۇقلۇق، گۇڭگا. 2) تۇتۇلۇش (ئاي ياكى قۇياشنىڭ تۇتۇلۇشى).
كەسافەت ئەتمەك — تۇتۇلماق (ئاي ياكى قۇياش ھەققە-دە).

كەسالەت [كسالت] (ئە) سۇسلۇق، بوشاڭلىق، لەقۋا-لىق:
تەبىئەتكى خۇبى كەسالەت دۇرۇر،
تەرەددۇد ئاڭا سەئب ھالەت دۇرۇر.
— نەۋائى.

كەسب [كسب] (ئە) 1) ئۆگىنىش، ھاسىل قىلىش، ئىگىلەش. 2) ھۈنەر، مەشغۇلات:
بۇلبۇلى شورىدە قايدىن كەسىب ئېتەر ئېردى نەۋا،
گەر بۇ شورش ئىلە كۆڭلۈم ئۆيى ۋەيا بولماسا.
— ئەرشى.

كەسب ئەيلەمەك — ئۆگەنمەك، بىلىمەك، ئىگىلىمەك.
كەسب ئولماق — ھاسىل بولماق، قولغا كەلمەك.
كەسبى ئايىنى سەئادەت قىلماق — بەخت ـ سائادەت-كە ئېرىشمەك.
كەسبى ھەۋا — سەير قىلىش، يايراش، راھەتلىنىش.
كەسبى ئۇلۇم — ئىلىم ھاسىل قىلىش، بىلىم ئېلىش.

كەسىر [كسر] (ئە) سىنىش، ئوشتۇلۇش؛ سۇنغان، ئوشتۇلغان؛ زەئىپلەشكەن.
كەسىرى نەفىس — 1) نەپسى زەئىپلەشكەن. 2) كەم-تەرلىك.

كەسرەت [كثرت] (ئە) كۆپلۈك، موللۇق، كەڭلىك؛ كۆپچىلىك؛ نۇرغۇنلۇق، جىقلىق:
غەمىڭنىڭ كەسرەتىدىن چۇن كەبۇتەرخانەدۇر كۆڭلۈم،
گەر ئۇچسا، قايدىن ئىزدەپ كۆز قاتىدىن دانەزار ئولدۇم.
— گۇمنام.

كەسرەتى ھەسەب — شەرەپ ۋە پەزىلەتنىڭ كەڭ ۋە موللۇقى.

كەسمە [كيسمه] كوكۇلا، چاچ:
قاشىنى سەبزە ئەيلەپ ئوسما بىرلە،
يۈزىگە زىب ـ زىننەت كەسمە بىرلە.
— خىرقەتى.

كەسىر [كثير] (ئە) كۆپ، مول، جىق، تولا:
ھېچكىم كەسىرى تىغى زەبان سۇخەنۋەران،
ھەرفى بەيان ئېتەلمەگەي ھەمد سەناسىدىن.
— نەۋائى.

كەسىرۇل ـ ۋۇقۇئ [كثيرالوقوع] (ئە) تېز ـ تېز (كۆپ) يۈز بېرىدىغان.

كەسىف [كثيف] (ئە) 1) تولۇق؛ قويۇق. 2) قوپال، يىرىك؛ ئىپلاس.
جىرمى كەسىف — يوغان، قوپال گەۋدە.

كەش [كش] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «تارتقۇچى، ئالغۇ-چى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
جەفاكەش — جاپا چەككۈچى.
بەلاكەش — ئازاب تارتقۇچى.

كەشان [كشان] (پ) تارتىدىغان:
ئىتلەر ئىدى ھەرتەرەفى كەش ـ كەشان،
قالماپ ئىدى مەندە ۋۇجۇدى نىشان.
— زەلىلى.

كەشان ئەيلەمەك — تارتماق.

كەشەف [كشف] (ئە) تاشپاقا؛
كەشەف ئەيلەپ تەۋەججۇھ بەيزەسىغە،
يارار كۆز بىرلە باسماي كەسەسىغە.
— نەۋائى.

كەششاف [كشاف] (ئە) 1) ئاچقۇچى، تاپقۇچى، يەشكۈ-چى، كەشىپ قىلغۇچى:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلە ساف قىل،

كى مەزمۇن قۇلۇبىغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.
2) مەشھۇر خارەزملىك ئالىم زەمەخشەرىنىڭ قۇرئانغا يازغان تەفسىرىنىڭ نامى.

كەششافە [كشافه] (ئە) هايۋان نامى؛ قەدىمىي شاهمات ئۇرۇقلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
سەفلەر ئىچرە پىل ئىلە زۇررافە هەم،
رۇھ بىلە دەببابەۋۇ كەششافە هەم.
— نەۋائى.

كەششەمس [كالشمس] (ئە): كەششەمسى نىسىفۇن نە هار — چۇش مەزگىلىدىكى قۇياشتەك.

كەشف [كشف] (ئە) ئېچىش، تېپىش، ئىجاد قىلىش.
كەشف ئەتمەك — ئاچماق، ئىجاد قىلماق؛
كەشفى راز — سىرنى ئېچىش.

كەشنىز [كشنيز] (پ) يۇمغاقسوت:
بولۇپ مەي شىرەسىدىن ئاتەشئەنگىز،
بىرىپ ئول ئوتقا تەسكىن قۇرسى كەشنىز.
— نەۋائى.

كەشىدە [كشيده] (پ) كەشتە، گۈل تىكمەك.
كەشىدەلىغ ياغلىغ — كەشتە تىكىلگەن تارتۇق، كەشتە تىكىلگەن ياغلىق، كەشتىلىك ياغلىق:
كەشىدەلىغ ياغلىغىدىن فەرفىغە لەچەك سالغايلاركىم،
جۇۋانى مۇخەددەرە ۋە هۇللە نازۇكلۇغى نامەقدۇردۇر.
— نەۋائى.

كەشىش I [كشيش] (پ) تارتىش، جەلپ قىلىش:
كۆرگەلى ئاشۇفتە زۇلغۇڭنى قەمەرنىڭ دەۋرىدە،
خاتىرىم قىلمىش كەشىش قەتئەن سەرۇ سامان ساری.
— لۇتفی.

كەششىش II [كشيش] (پ) مۇناخ، تەركىدۇنيا قىلغۇچى (خرىستىئان دىنىدىكى).

كەف I [كف] (پ) كۆپۈك:
نە ئاچچىغ سۇكى مەستى ۋەهشەت ئايىن،
لەبىدە كەف، يۇزىدە مەۋجدىن چىن.
— نەۋائى.
كەف ساچماق — 1) ئېغىزدىن كۆپۈك چاچراتماق. 2) جاۋىلدىماق.

كەف II [كف] (ئە) ئالقان؛ تاپان:
كەفىن ئاغزى بىلە مۇفلىس دەم ئەيلەپ،
ئىكى تىز كۆكسى ئىچرە مەهكەم ئەيلەب.
— نەۋائى.
گەر نەۋائى هەجر دەشتىدىن ئۆتە ئالماس، نە تاك،
يول يۇرۇپ ئالماس كەفى غەم تاشىدىن ئەفگار ئۇچۇن.
— نەۋائى.

كەف ئۇرماق — چاۋاك چالماق.
كەفى پاي — تاپان، پۇتنىڭ ئاستى.

كەفارەت [كفارت] (ئە) قىلىنغان گۇناهىنىڭ يۇيۇلۇشى ئۈچۇن تۆلەيدىغان بەدەل:
دۇنيا مالىدىن ئۇشبۇ كەنزەكىم بار. ئەگەر قەبۇل قىلساڭ ئول رەنجىم كەفارەتىگە ساڭا بەردىم ۋە ئەگەر قەبۇل قىلماساڭ، ئازاد قىلدىم.
— نەۋائى.

كەفاف [كفاف] (ئە) تويار ـ تويماس مىقدارىدىكى تاماق، ئېھتىياجغا مۇۋاپىق يېمەكلىك.

كەفەن [كفن] (ئە) كېپەن، مۇردىنى ئورايدىغان ئاق ماتا:
مەن مۇندا بۇ كۇن تاڭلا كېتەرمەن ۋەتەنىمگە،
بۇ گۇلنى سېپىڭلار مېنىڭ ئول كۇن كەفەنىمگە.
— موللا سالېھ.

كەفچە I [كفچه] (پ) بىر خىل ياپىلاق باشلىق زەھەرلىك يىلان:
قىزىق كەفچەنى ئىلكىدىن ئالىپتۇر ۋە باشىغە سۇرۇپدۇركى، مەغزى چىقىبدۇر، ئەياغىدىن سۇدرەپ، گۇلخاندىن تاشقارى تاشلاپدۇر.
— نەۋائى.

كەفچە II [كفچه] (پ) كۆسەي، كەپكۇر.
كەفچە ئۇرار باشلاماق — كەپكۇر، كۆسەي بىلەن تىتماق، ئۇرماق:
... ئۆزى گۇلخانغە كەفچە ئۇرا باشلاپتۇ.
— نەۋائى.

كەفش [كفش] (پ) كەش:
بارىپ كەفشلەرنى پۇتۇمغە كىيىپ،
يەنە ئول گىلىمنى باشىمغە ياپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەفشدوز [كفش دوز] (پ) كەش تىككۇچى، موزدۇز:
كىچىكىدە كەفشدوزلۇققا مەنسۇپ ئىردى.
— نەۋائى.

كەففە [كفه] (ئە) 1) تارازىنىڭ پەللىسى. 2) قەدىمكى ئاستىرونومىيىنىڭ قارىشىچە، ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى دەپ پەرەز قىلىنغان مىزان بۇرجى.
كەففەئى مىزان — تارازا پەللىسى:
كەففەئى مىزان ئاڭا ئەفلاك ئولۇپ،
پاتمانى تاشى كۇرەئى خاك ئولۇپ.
— نەۋائى.

كەفلىز [كفليز] (پ) كەپكۇر؛ چۆموچ، ساپلىق:

قازان يوقكى ئول ئاندا كەفلىز ئەمەستۇر،
كى بولسۇن يۈزىگە قازانلار قاراسى.
— نەۋايى.

كەفىل [كفيل] (ئە) كېپىل بولغۇچى، كاپالەتلىك قىلغۇچى:
ئاۋارە كۆڭۈل ئىستەپ جان تەندىن ئالۇر ئىشقىلىڭ،
ئول تەلىبەگەكىم ئىتمىش گيا بۇ كەفىل ئېرمىش.
— نەۋايى.

كەلابە [كلابه] (ئە) غالتەك (يىپ ئورايدىغان):
بىر كەلابەئىپ — بىر غالتەك يىپ.

كەلاغ [كلاغ] (پ) ئالىقاغا:
بارمىپ ئاندا كۆك قارغە — زاغى كېلىپ،
كېتىپ تۇتى، ئەما كەلاغى كېلىپ.
— نەۋايى.

كەلال [كلال] (ئە) چارچاش، ھارغىنلىق؛ مالاللىق؛ ئېغىرچىلىق:
كۆرەردىن بۇ ئۆلۈم ئولغاچ كەلالى،
مۇبارەك تەبئىڭگە يەتسە مەلالى.
— نەۋايى.

كەلالە [كلاله] (ئە) «كەلالەت» كە قارالسۇن:
ئەي قامەتى سەرۋۇ كۆزى نەرگىس، ئېڭى لالە،
زۇلفۇڭ ئېرۇر ئول لالە ئۆزە مۇشكى كەلالە.
— سەككاكى.

كەلالەت [كلالت] (ئە) «كەلال» غا قارالسۇن.

كەلام [كلام] (ئە) سۆز، گەپ؛ نۇتۇق:
ئەي يارانلار بىز ئۆلەرمىز، يادكار قالدى كەلام،
كىشىدىن قالغاي جەھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.
— نەۋبەتى.

كەلامى جانفىزا — ئىلھامبەخش سۆز.
كەلامى خەيرى مەئال — ياخشىلىققا باشلىغۇچى سۆز.
كەلامى دىلئەفروز — دىلنى يورۇتقۇچى، كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى؛ مەپتۇن قىلغۇچى سۆز.
كەلامى رەببانىي — تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان.
كەلامى سەلا ئەفزاي — ياخشىلىققا دەۋەت قىلغۇچى سۆز.
كەلامى فاسىھ — پاساھەتلىك سۆز؛ ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك سۆز.
كەلامى مۇختەسەر — قىسقا سۆز.

كەلام ئاۋەر [كلام آور] (ئە + پ) سۆز كەلتۈرگۈچى.
كەلام ئاۋەر ئەيلەمەك — نۇقتىدىن سۆزلىمەك.

كەلامۇللاھ [كلام الله] (ئە) تەڭرىنىڭ سۆزى، قۇرئان:
ئېشەك سەۋزى كەلامۇللاھدا كەلدى ئەنكەرۇل ـ ئەسۋات،
ئانىڭ سەۋتىغە تەقرىبۇ تەخاشى ئىستەمەك بولماس.
— نەۋايى.

كەلئەدەم [كالعدم] (ئە) يوقتەكلا، يوققا ئوخشاش:
قەزا كاتىبى چەكتى ئانداغ رەقەم،
ھەمە شەيئ ئەجناسىدۇر كەلئەدەم.
— ئا. ئىزارى.

كەلبەك [كلبک] (ئە) كۆچۈك، ئىت.

كەللەپۇش [كلەپوش] (پ) دوپپا.

كەلىد [كليد] (پ) ئاچقۇچ، كېلىت:
كۆڭۈل مەخزەنىنىڭ قۇفلى تىل ۋە ئول مەخزەنىنىڭ كەلىدىن سۆز بىل.
— نەۋايى.

كەلىز [كليز] (پ) ھەسەل ھەرىسى:
نىھايەتىدىن ئارتۇق كېلىپ بۇ كەلىز،
بولۇپ بارچە بۇ تاغ ئارا شەھد زىر.
— نەۋايى.

كەلىسا [كليسا] (ي) خرىستىئانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى، چېركاۋ:
شەھ دەۋلەتىدىن يىتتى بۇ دەيرۇ كەلىسا،
ئورنىدا بولدى مەدرەسەيۇ مەسجىدى بىنا.
— نەۋايى.

كەلىم [كلم] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] 1) سۆزلەر، كەلىمىلەر:
رىيابى خانىقاھدە چۈن كەلىمى مەئرىفەت يوقتۇر،
مۇھەببەت ئەھلىنىڭ ئىشكىدە نەقشى بورىيا بولماق.
— زەلىلى.
2) سۆزلىگۈچى، سۆھبەتداش (كەلىم — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى. دىنىي رىۋايەتلەردە، تۇر تېغىغا چىقىپ تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ. ئۇنى «كەلىمۇللاھ» دەپمۇ ئاتايدۇ).

كەلىمات [كلمات] (ئە) [بىرلىكى: كەلىمە] سۆزلەر، جۈملىلەر، گەپلەر، كەلىمىلەر.
كەلىماتى — ئاجايىپ، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر.

كەلىمە [كلمه] (ئە) [كۆپلۈكى: كەلىم / كەلىمات] سۆز، نۇتۇق؛ «كەلىم» گە قارالسۇن.

كەلىمۇللاھ [كلم الله] (ئە) تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن (مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى، «كەلىم» گە قارالسۇن):
مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرىنىزۇر ئىلەيك»،
ئىشقى مۇھەببەت زوربىدىن تىترەر ئىتمىشلەر لاغ ـ لاغ.
— شەۋقى.

كەمال [كمال] (ئە) [كۆپلۈكى: كەمالات] مۇكەممەللىك، تولۇقلۇق، يېتۈكلۈك، نۇقسانسىزلىق؛ تالانت؛ پەزىلەت:
تاپىپ ئىشقىم كەمال ئاندا غكى رۇھى ژامىقۇ فەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەكلىغ ئۆيرۈلۈر شەمئى مەزارىمنى.
— ئەرشى.

كەمال ئەھلى — ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار؛
كەمال تۈتماق — كامالەتكە يەتمەك.
كەمال دەرىجىسى — پادىشاھلىق.
كەمالى باتىنى — ئىچكى يېتۈكلۈك.
كەمالى خىرەد — ئەقىل ـ ئىدراك ئۆتكۈرلۈكى.
كەمالى پەرىپەت — ئىلىم ـ ئەخلاقتا مۇكەممەللىك.
كەمالى ئىشق — ئىشقنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى.
كەمالى ھۈسىن — نۇقسانسىز گۈزەل يۈز، چىراي:
كەمالى ھۈسنۈڭە «ئەلھەمد» ئىلە دۇئا قىلايىن،
يۈزۈڭ سىفاتىنى «ۋەششەمس» ئىلە ئەدا قىلايىن.
— ئەرشى.

كەمالات [كمالات] (ئە) [بىرلىكى: كەمال] 1) مۇكەممەللىكلەر. 2) پەزىلەتلەر. 3) ئالىي دەرىجە:
ھەر كىمدەكى بار ئىسە خىيالى،
كەسىب ئەتمەك ئىشق ئارا كەمالى.
— نەۋائى.

كەمان [كمان] (پ) ياي؛ ئەگمە:
قولۇمغە ئالىپ مەن چۇ تىيرۇ كەمان،
بۇلار بىرلە بولدۇم پىيادە رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قاشىنى دېسەم كەمان سىيەھ تۈس،
جان ئالغالى فۇلاد شەمشەر.
— سالمەي.

كەمان ئەبرو — قىيشى يايدەك، ئەگمە قاش.
كەمانخانە [كمان خانه] (پ) ياي ئېتىشنى مەشق قىلىدىغان ئۆي.
كەمانكەش [كمان كش] (پ) مەرگەن، ئاتقۇچى:
يىقىلغاچ بۇ ھەمۇل يۈز روبىنتەنۇمش،
كى بارۇ ئۆزرە ئېردىلەر كەمانكەش.
— نەۋائى.

كەمانگەر [كمانگر] (پ) ياي ياسىغۇچى ئۇستا.
كەماھى [كماھى] (ئە + پ) بېلىقتەك، بېلىققا ئوخشاش.
كەماھي [كماھى] (ئە) خۇددى شۇنداق، ئۆز پېتى، ئەينەن، تولۇق؛ ماھىيىتى بىلەن.
كەماھي ئاڭلاماق — تېگى ـ تەكتىدىن ئېنىق بىلمەك.

كەمەر [كمر] (پ) 1) بەلۋاغ، تاسما بەلۋاغ، كەمەر، بەل:
ياساپ تىترەگۈچ شاھقە تاج زەر،
تېخى ئىشلىدۈك بەلكى زەردىن كەمەر.
— غەربىي.

2) تاغ ئارىلىقى، تاغ يولى:
بېلىك سەررىشتەسىغە مۇبتەلا بولغان كۆڭۈل سەيدى،
كىيىكدەكدۇركى، مەھكەم ئەيلەمىش يولىن كەمەر ھەريان.
— نەۋائى.

كەمەر باغلاماق — بەل باغلىماق، تەييارلانماق.
كەمەربەند [كمربند] (پ) 1) كەمەر. 2) خىزمەتكار، خادىم.
كەمەربۇر [كمربر] (پ) كارىز كولىغۇچى:
كۆرەردىن يوق كەمەربۇرلەرگە تويماق،
نې ھەددى يەرگە پۇشتى دەست قويماق.
— نەۋائى.

كەمەرگاھ [كمركاه] (پ) تاغ ئېتىكى، بەل:
كەمەرگاھىدە خەيلى بىنھايەت،
يەسال تارتىپ ھۇجۇم ئەيلەپ بەغايەت.
— نەۋائى.

كەمەند [كمند] (پ) 1) سىرتماق، ھالقا، تۇزاق، بەند؛ ئارغامچا:
ئەگەر بوينۇمغە زەنجىرى قولۇمغە يۈز كەمەند ئولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندىغە تەرەف نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

2) يارىنىڭ چېچى، رىشتە؛ سەۋەب، ۋەج.
كەمەندى زۇلف — چاچ تۈزىقى، سىرتماقتا ئوخشىغان چاچ ئۆرۈملىرى.
كەمەندى ھەم ـ بەھەم — قايتا ـ قايتا ئىشلىگەن.
كەمبۇدەلىغ [كمبودەليغ] كەملىك، يوقلۇق:
دەۋران ئاراكىمسە رەنج پەيمۇدەلىغى،
بۇشماس گەر ئەمەس فەراغ كەمبۇدەلىغى.
— نەۋائى.

كەمتەرىن [كمترين] (پ) ئەڭ كەمتەر، تۆۋەنچىلىك:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

كەمپىر [كمپير] (پ) موماي، قېرى ئايال:
ساچىدا قارا يوق ئاغزىدا تىشى،
قاتىغ پىشماق ئېردى بۇ كەمپىر ئېشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەم سۆخەن [كم سخن] (پ) كەم سۆز، خاموش:

مەۋلانا ھۆمائىي ... بەغايەت فەقىر ۋە كەمسۇخەن ۋە نامۇراد كىشى كۆرىنۈر.

— نەۋابى.

كەمم [كم] (ئە) مىقدار، قانچىلىك.

كەممى بىلە كەيفى — بىرەر نەرسىنىڭ مىقدارى بىلەن ھالىتى (قانچىلىك ۋە قانداقلىقى).

كەمىن I [كمين] (ئە) خىلۋەت جاي، پىستىرما؛ قاپقان، تۇزاق:

تەرۇ تازە بولدۇم بەغايەت سەمىن،
كى ئامادە ئەيلەپ قويارغە كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇرۇر يوللارنىڭ شەيتان لەئىن،
ئاڭا سىھرى بىرلە قويارلار كەمىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەمىن ئەتمەك — يوشۇرماق، مەخپىي تۇتماق.

كەمىن II [كمين] (پ) كەم، ئازغىنا، نۇقسان، ئەيىب؛ كىچىك.

كەمىن خادىم — ئەڭ كىچىك خادىم.

كەمىن ئىش — كىچىككىنە ئىش، ئازغىنا ئىش.

كەمىنە [كمينه] (ئە) تۆۋەن، ئەرزىمەس، پەقىر:

قەبۇل ئەتسەڭ تابۇقچىمەن كەمىنە،
تەرەھھۇم قىل تابۇقچىلار كەمىنە.

— لۇتفى.

كەمىنە كەنىز — تۆۋەن دەرىجىلىك چۆرە.

كەمىنگاھ [كمين كاه] (پ) يوشۇرۇنىدىغان جاي، پاناھلىنىش ئورنى، پىستىرما جاي:

كەمىنگاھىدە بەش مىڭ نەبەرد ئازماي،
نىھانىي قويۇپ شاھى فەرخۇندەراي.

— نەۋابى.

كەمىيەت [كميت] (ئە) «كەمم» گە قارالسۇن.

كەن [كن] (پ) سۆز بىرىكمىلىرىدە «كولىغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كۆھكەن — تاغ قازغۇچى.

كەنار [كنار] (پ) 1) قىرغاق، چەت؛ ساھىل؛ يان، يېنى:

تاماشا ئەيلەڭكى بۇ توي ئارا، ئەي ھۇرۇغۇلمانلار،
قىغانۇ نالەلەر ئەيلەپ كېلىڭ ئەمدى كەنارىمغە.

— ئا. نىزارى.

2) تەرەپ، تامان؛ تۆۋەن. 3) قۇچاق، قۇچاقلاش:

نەۋائىيىا، مېنى ئول مەست بەزمىدىن سۈردى،
يوق ئىرسە كام ئىلە ئاندىن كەنارە ئەيلەمەدىم.

— نەۋابى.

كەنار تۆتماق — چەتلەشمەك، يىراقلاشماق، خالىي بولماق.

كەنارە [كناره] (پ) «كەنار» غا قارالسۇن:

گۈلشەنۇ گۈلبەرگۇ ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئىرۇر ئەترافىدا كەنارەلەر.

— ئەرشى.

كەنارە قىلماق — قىرغاققا چىقماق، چەتكە چىقماق.

كەنارە قىلدىرماق — چەتلەشتۈرۈلمەك.

كەنارە ئىستەمەك — چەتلىشىشنى خالىماق.

كەنبۇرە [كن بوره] (پ) ھىيلە، مىكىر، ئالدامچىلىق:

كىشىنىڭ بۇ نەۋئ پەردەداري كەنبۇرەئى ئەسكى سەناچغە غازە
سۇرتكەي ۋە تىترەيدۇرغان باشىغە تىترەگۈچ سانچقاي.

— نەۋابى.

كەنز [كنز] (ئە) [كۆپلۈكى: كۇنۇز] خەزىنە، توپلانغان مال ـ دۇنيا.

كەننافە [كنافه] (ئە) ھايۋانلارنىڭ بىر تۈرى.

نەۋابى «شەترەنجى كەبىر» ئۇرۇقلىرىدىن بىرى دەپ كۆرسەتكەن.

كەنىز [كنيز] (پ) 1) چۆرە، خىزمەتكار ئايال، دېدەك:

كى ئول چاغ ئىدى كەلدى ئىككى كەنىز،
كىرىپ گۈلشەن ئىچرە ئىكى گۈل مەئىنز.

— ئا. نىزارى.

2) تەۋە، ئىتائەتلىك:

گەر زۇلف ئىلە مۇشكبىز ئىدىلەر،
ئىككىسى ئاڭا كەنىز ئىدىلەر.

— نەۋابى.

كەنىزەك [كنيزك] (پ) ياش چۆرە، ياش خىزمەتچى ئايال؛ ئىگىسى تەرىپىدىن ياخشى كۆرۈلگەن دېدەك:

بار ئىبرەتكى ئەلنىڭ، كەنىزەكلەرى،
لەتافەتدە گۈلدەك قىزىل رەڭلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەھ [كه] (پ) سامان؛ «كاھ» قا قارالسۇن:

ئەگەر كەھ بولسە لۇتفۇڭ ئەيلەدى كۆھ،
لەبىڭدىن روھ بولدى جىسمى مەكروھ.

— گۈمنام.

كەھدۇد [كهدود] (پ) سامان تۆتۈنى، سامان ئىسى.

كەھرەبا [كهربا] (پ) 1) سېرىق رەڭلىك تاش، كەھرەبا:

ئىبرىنىڭ ئەقىقى گەرچە جەھاندا يىگانەدۇر،
چېھرەم مەڭزىلى ھەم يەنە بىر كەھرەبا قېنى؟

— سەككاكى.

2) سېرىق:

بولۇپ بارماقلارى قاندىن خىنا رەڭ،
ۋەلې لەئلى قۇرۇردىن كەھرەبا رەڭ.

— نەۋابى.

كەھرەباگۇن [كەرباگون] (پ) كەھرىۋا رەڭلىك، سېرىق رەڭلىك؛ كەھرىۋاسسمان:
چۇ قەددى كەھرەباگۇن، مېھرى گەردۇن،
يېغاچلار بەرگى رەڭگىن كەھرەباگۇن.

— نەۋابى.

كەھرەبالىق [كەربالىق] تارتماقلىق، جەلپ قىلماقلىق؛ سېرىقلىق.
بىجەزب سەرىغ ئېرۇر رىيالىق،
سەمغ ئەيلەي ئالۇرمۇ كەھربالىق.

— نەۋابى.

كەھرەباۋەش [كەرباوش] (پ) كەھرىۋادەك سېرىق:
سەنەملەر جىلۋەگەر مېھرى سەماۋەش،
ئاياغدىن باش لىباسى كەھرەباۋەش.

— نەۋابى.

كەھف [كەھف] (ئە) غار، ئۆڭكۇر:
كەھف ئىچلى يەڭلىغ ياتىپ مەن، ئىشقدىن بىر جام ئىچىپ،
ئول ئويياندى، مىلك قىيامەت بولسە يوق ئويغانماقىم.

— گۇمنام.

كەھفى فەنا — يوقىلىش غارى، ئۆزىدىن كېتىش غارى:
كەھفى فەنا ئىچرە ئالار بولسە گۇم،
مەن ھەم ئولاي رابىئۇھۇم، كەلبۇھۇم.

— نەۋابى.

كەھف ئىچلى — غاردا ياشايدىغانلار.

كەھفۇل ـ ئەنام [كەھف الانام] (ئە) كىشىلەرنىڭ تايانچىسى، باشپاناھى.

كەھكەشان [كەھكشان] (پ) ئاسماندىكى ئۆزۈنسىغا كۆرۈنىدىغان ئاق يول، سامانيولى:
جەھاندا ئەجەب كوھدۇر سەركە شان،
كى ئەۋجى تەقابىل بولۇپ كەھكاشان.

— ئا. نىزارى.

كەھگىل [كەھكل] (پ) سامانلىق لاي، كاكىل:
ماھۇەش ۋەسىل ئىچرە بولغاچ كامياب،
دېدىكىم، كەھگىلگە ئۇردىلار گۇلاب.

— نەۋابى.

كەۋاكىب [كواكب] (ئە) [بىرلىكى: كەۋكەب] يۇلتۇزلار:
كۆيۈپ ئەفلاك، ئۆرتەنگەي مەلەك، تىترەر كەۋاكىبلار،
چېكىپ ئەفغان غەم سەيلىيۇ شەرھى ماجەرا تۇتسالك.

— سەبۇرى.

كەۋدەن [كودن] (پ) 1) پەمسىز؛ ئەخمەق؛ دېۋەك؛ تەنتەك. 2) ئورۇق، نىمجان (ئات).

كەۋسەر [كوثر] (ئە) جەننەت بۇلىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى توقلۇق:
ئۇدۇئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇبى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.

— گۇمنام.

كەۋسەر ئاسا — جەننەت بۇلىقىغا ئوخشاش، كەۋسەرسىمان؛ تازا:
نەقد جەننەتدۇر، نەۋابى، كەسۆەر ئاسا مەي ئىچىپ،
ئۆزنى زارۇ ۋالەئى بىر سەرۋى ھۇرىزادە ئەت.

— نەۋابى.

كەۋكەب [كوكب] (ئە) [كۆپلۇكى: كەۋاكىب] يۇلتۇز، سەييارە:
كەلدى ئەخبار ئىچرە شەنبە سەئد ئانىك كەۋكەبى،
سەئد ئەكبەر ئۆزرە رەڭگى قارادۇر ساھىب شىكار.

— تەجەللى.

كەۋكەب ئايىن — يۇلتۇزغا ئوخشاش، يۇلتۇزدەك؛ چاقناغان، پارلاق.

كەۋكەب ئەفشان — 1) يۇلتۇز چاچقۇچى 2) كۆز يېشى.

كەۋكەب ئەفشان قىلماق — ياش تۆكمەك.

كەۋكەب ئەنزارى — ئاسترونومىيىدە: يۇلتۇزلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەت دەرىجىلىرى.

كەۋكەب گۇن — يۇلتۇزلارغا ئوخشاش، پارلاق، تىنىق، چىرايلىق.

كەۋكەبى جەلالەت — پارلاق يۇلتۇز، ئۇلۇغ يۇلتۇز.

كەۋكەبى جەمانتاب — جاھاننى يوتۇرتقۇچى يۇلتۇز.

كەۋكەبى رەخشەندە — نۇرلۇق يۇلتۇز.

كەۋكەبى سەييار — ئايلانغۇچى يۇلتۇز، سەييارە، پىلانېتا.

كەۋكەبى ئىقبال — بەخت يۇلتۇزى.

كەۋكەبە [كوكبه] (ئە) 1) يۇلتۇز، يۇلتۇزلار توپى. 2) نۇر، يورۇقلۇق، پارلاقلىق:
مېھرى جەمالى كەۋكەبەسى بىلە ئەنجۇمەننى رەۋشەن قىلماغ-لىغى ... ...

— نەۋابى.

كەۋكەبستان [كوكبيستان] (ئە + پ) يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان تىنىق ئاسمان؛ يۇلتۇزلار ماكانى:
بۇ لەيلۇ بەدر ئولۇپ شەمئى شەبستان،
ئۇزاردىن خەي ئاندا كەۋكەبستان.

— نەۋابى.

كەۋن [كون] (ئە) مەۋجۇتلۇق، بارلىق؛ دۇنيا:
گەر تۇشسە سېنىڭ بەندەلىكىڭ تەۋقى بويۇنغە،
بولغۇمدۇر بۇ ھالەتدە ئىكى كەۋندىن ئازاد.
— ئەرشى.

كەۋنۇ فەساد — بارلىق ۋە يوقلۇق؛ بارلىققا كېلىش ۋە يوقىلىش.

كەۋنۇ مەكان — بارلىق، كائىنات؛ دۇنيا، ئالەم:
خۇداۋەندى كەۋنۇ مەكانغە سەنا،
دېدىم، كۆپ سۆيۈندۈم يېدىم ھەم غىزا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەۋنەين [كونين] (ئە) ئىككى دۇنيا؛ جىسمانىي ۋە روھىي ئالەم؛ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەت:
ئەرشى، كەۋنەين ئىچىدىن ئىستەمە جۇز فەقر ھۇسۇل،
يوق ئىمىش ئەھلى شەرافەت فۇقەرادىن غەيرى.
— ئەرشى.

كەۋنەين شاھى — پۈتۈن بارلىق شاھى، ئىككى جاھان پادىشاھى.

كەئىب [كعب] (ئە) ئوشۇق، توپۇق.

كەئىبە [كعبە] (ئە) 1) مەككە شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ، مۇقەددەس جاي؛ مۇسۇلمانلار قىبلىسى:
دەيچۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئىبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.

ئانى كەئىبەگە يەتكۈزۈڭ بۇ زەمان،
كى مەقسەدنى تەكرىگە ئەيلە ئەيان.
— ئا. نىزارى.

2) كۆكۈل؛ مۇرات ـ مەقسەت:
كەئىبەكى ئالەمنىڭ ئولۇپ قىبلەسى،
قەدرى يوق ئانداق كى كۆكۈل كەئىبەسى.
— نەۋائى.

كەئىبەنى بۇزماق — كۆكۈل بۇزماق:
بۇ خۇسران بەسكى، چۇن غەم رۇدى تۇزدۇم،
سىرىشكىم سەيلىدىن كەئىبەمنى بۇزدۇم.
— نەۋائى.

كەئىبەتەين [كعبتين] (ئە) ئىككى كەئىبە: 1) مەككە ۋە قۇددۇس شەرىپتىكى زىيارەتگاھ. 2) نەرد ئويۇنىدىكى سۆڭەك، تاش:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،
قالدى جىسمى كەئىبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا.
— قەلەندەر.

كەئىس [كأس] (ئە) قاچا، جام، مەي پىيالىسى:
ئوخشاماس كەئىسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تانغان گەدا.
— ئەرشى.

كەي I [كى] (پ) [كۆپلۇكى، كەيان] بۇيۇك پادىشاھ، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك:
مەگەر يادىڭدا يوقتۇركىم، ساڭا مەن،
دېدىم يۇز قەتلە كەي، مەجنۇنى غافىل.
— نەۋائى.

كەي II [كى] شېئىردا ۋەزىن تەلىپىگە ئاساسەن «كى ئەي» نىڭ قىسقارتىلغان شەكلى:
كۆرۈپ تۆرتىنچى مەنزەرنى چۇ خالىي،
دېبان، كەي مېھرىسىز گەردۇنى ئالىي.
— نەۋائى.

كەياسەت [كياست] (ئە) زېرەكلىك، ھوشيارلىق، زېھنى ئۆتكۈرلۈك:
سۆزىدىن فەھىم ئولۇپ ئەقلۇ كەياسەت،
يۆزىدىن بىلگۈرۈپ فەھمۇ فەراسەت.
— نەۋائى.

كەيانى [كيانى] (پ) ئىرانىنىڭ كەيان سۇلالىسىگە مەنسۇپ بولغان شاھلارنىڭ لەقىمى.

كەيانى تەخت (تەختى كەيانى) — كەيانىيلىق تەخت.

كەيانى نەژاد — كەيانى سۇلالىسى نەسلىدىن.

كەيبۇر [كيبر] (پ) 1) كەڭ، ئۇچلۇق نەيزە، يانىڭ ياپىلاق ئوق بېشى. 2) جادىھەرە:
نە پەررە غەم سىپاھى كەيبۇرى ئول،
بەلىيەت قەلئەسىنىڭ كۈنگۈرى ئول.
— نەۋائى.

كەيد [كيد] (ئە) مىكىر، ھىيلە، نەيرەڭ، ھەييارلىق، ئالدامچىلىق.

كەيد قىلماق — ئالدىماق.

كەيدۇ راي — ھىيلە ۋە تەدبىر.

كەيف [كيف] (ئە) كەيپ، مەستخۇشلۇق:
ئىچىپ كەيفى بىرلە بولاي ئەقلى لال،
تاپاي يار ئىلە خىلۋەت ئىچرە ۋىسال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كەيفە [كيف] (ئە) قانداق، قانداقراق؛ قانداقچە؛ قانچە:
كەممى بىلەن كەفى مۇبەرھەن — قانچىلىكى ۋە قانداقلىقى ئېنىق.

كەيفىيەت [كيفيت] (ئە) 1) ھەقىقىي ئىش. 2) خۇر-سەنلىك. 3) سۈپەت، خۇسۇسىيەت، كەيپىيات، ھال، ئەھ-ۋال، ھالەت:

فەلەك كەجرەفتار ۋە سىپىھر نا پايدار ئالەمگە گىرىفتار بولغان ئەنبىيا ۋە ئەۋلىيا ۋە دۇنيا ۋە دۇن ۋە چەرخى بۇ قەلەمۇن ھەۋادىسىغە مۇبتەلا بولغان سەلاتىن ۋە ئۇمەرالار كەيفىيەتىدە.

— ئا. نىزارى.

كەيقۇبادي [كيقبادى] (پ) كەيقۇبادقا مەنسۇپ، شەھـ
نە:

قىش بولدى بەھار چەمەن، بىد قېنى،
مۇرغان سەھەر تىلىدا تەۋھىد قېنى.
شاھان كەيانى زىرى خاك ئولماسالار،
كەيخۇسرەۋۇ كەيقۇبادي، جەمشىد قېنى.

— زەلىلى.

كەيل [كيـل] (ئە) ئاشلىـق ئۆلچـەيدىغـان كۇرە،
چارەك:

شاھىكى فەلەك ساری چۇ مەيل ئولدى ئاكا،
كۆك زەرفى ساچارغا نۇر كەيل ئولدى ئاكا.

— نەۋايى.

كەيۋان [كيوان] (پ) 1) زۇھەل (ساتورن) يۇلتۇزى.
2) ئېگىز ئاسمان؛

مۇنشىي كۆرۈپان خەتى سەۋادىن،
كەيۋان يۆزىغە ساچىپ مىدادىن.

— نەۋايى.

كوب [كوب] (پ) كۆپىنچە سۆز بىرىكمىسىدە «ئۇرغۇچى، تەپكۈچى، يەنچىگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

كوب تاپماق — زەربە يېمەك؛ چارچىماق.

كوتاه [كوتاه] (پ) «كوتەھ» كە قارالسۇن:

دېدى: غەم سىررىنى، ئەي قۇش، ئەيان قىل،
دېدى: بۇ سۆزگە، بىل، كوتاه ئېرۇر تىل.

— خىرقەتى.

كوتەھ [كوته] (پ) كالتە، قىسقا:

قۇللۇقى يەتسە بەھەم بىچارە ئاجىز بەندەغە،
ياتىبان يار كويىدا، ھەجرىدە كوتەھ زارلىغ.

— نەۋبەتى.

كوتەھ ئەتمەك — قىسقا قىلماق.

كوتەھ ئەندىش — قىسقا ئويلايدىغان، كالتە پەم، يىراقـ
نى كۆرەلمەيدىغان.

كوتەھ نەزەر — كالتە پەم، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، قىسقا ئويلايدىغان.

كوچەك [كوچك] (پ) كىچىك، كىچىككىنە؛ پارچە.

كوچەكدىل [كوچك دل] (پ) 1) قورقاق، يۈرەكسىز.
2) خۇش خۇلق، خۇش مۇئامىلە؛ كۆڭۈلچەك، خۇشخۇي:

ماڭا بۇ قىسسە بەس مۇشكىل تۇشۇپدۇر،
كىم ئول مەزلۇم كوچەكدىل تۇشۇپدۇر.

— نەۋايى.

كور [كور] (پ) كور؛ كۆزى ئاجىز؛ كۆرمەس، قارىغۇ.

كور چەشمە — سۇ چىقماس بولۇپ قالغان بۇلاق، سۇسىز بۇلاق.

كورەگان [كوركان] 1) ئاتا ھەم ئانا تەرىپىدىن پادىشاھزادە بولغان كىشى لەقىمى. 2) ئەمىر تېمۇرنىڭ لەقىمى:

ئاڭلادىڭ شاھلىغ ئەھۋالىنى ھەم،
كورەگان تەختىيۇ ئىقبالىنى ھەم.

— نەۋايى.

كورەگانىي [كوركانى] خان كۈيۈسى، كۈيۈ؛ كورەگان پادىشاھلار نەسلىدىن:

بىلىپ بۇ نەۋئ ئىلمى ئاسمانىي،
كى، ئاندىن يازدى زىچى كورەگانىي.

— نەۋايى.

كوزە [كوزه] كوزا؛ ساپال ئىدىش؛

قويۇپ كوزەغە سۇ يەنە بىر مىھار،
ئالىپ كەلدى يىلدام بۇ كەمىپر زار.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كوژ [كوژ] ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن، مۈكچەيگەن.

كوژ ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

كوس [كوس] (پ) كاتتا ناغرا، پادىشاھ قەسىرىدە چېلىنىدىغان غايەت زور ناغرا:

ئىشقى دەئۋاسىدا چالدىڭ كوسۇ نەققارەلەر،
ئۇشبۇ تەقلىد بىرلە قىلغان ئىشقى دەئۋايىڭغە ھەيف.

— شەۋقى.

كوسى دەۋلەت چالىنماق — دۆلەتكە ئىگە بولماق.

كوسى رەھىل — كارۋان يولغا چىقىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ناغرا.

كوسى رەھىل چالماق — يولغا چىقىش ناغرىسىنى چالماق، سەپەر ناغرىسىنى چالماق.

كوسى رىھلەت چالماق — «كوسى رەھىل چالماق» قا قارالسۇن.

كوسى ئىسلاھ ۋە ئىمداد چالماق — تۆزىتىش ۋە ياردەم ناغرىسى چالماق، تۆزىتىش ۋە ياردەملىشىش خەۋىرىنى تارقاتماق.

كوسەۋ [كوساو] كۆسەي، ئوت كولىغۇچ:

تىيرەلەر لۇتف ئەيلەبان تۇتماس سەفا ئەھلى ئېرىن،
يارىغان بىرلە ئۇچى، شەمئ ئۆزىنى تۇتماس كوسەۋ.

— نەۋايى.

كوسزەن [كوس زن] (پ) ناغرا چالغۇچى:

يەنە كوسزەن تۇشتى جۇنبۇش ئارا،
يەنە كوس تۇشتى غۇرۇنبۇش ئارا.
— نەژايى.

كوفت [كوفت] (پ) زەربە، ئۇرۇش؛ ئۇرۇلۇش، يانچىلىش، ئېزىلىش؛
كوفت تاپماق — زەربە يېمەك، ئۇرۇلماق؛ يانچىلماق، زېدە بولماق.

كوفتە [كوفتە] (پ) يانچىلغان، ئۇرۇلغان چارچىغان، زىدە بولغان.

كوفتەگەرلىك [كوفتەكرلىك] تۆمۈرچىلىك:
مىر ھاشىمىي ... ... كوفتەگەرلىك بىلە مەشھۇردۇر.
— نەژايى.

كولاك [كولاك] (پ) دولقۇن؛ قاتتىق شامال، بوران:
بەھرغە ناز ئىلە چۇ كۆز سالىبان،
دېمە كولاك، بەھر قوزغالىبان.
— نەژايى.

كونام [كنام] (ئە) 1) ئوتلاق. 2) دالا قۇشلىرىنىڭ ئۇۋىسى.

كوھ [كوه] (پ) 1) تاغ:
ئانىڭ قەلئەسى كوھ ئاسا ئېرۇر،
دېمەي كوھكىم، چەرخ فەرسا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئېگىز، يۇقىرى.
كوھ پارە — تاغ بۆلىكى.
كوھ تا كوھ — تاغدىن تاغقا؛ كۆپ، تاغلارچە.
كوھ ـ كوھ — تاغ ـ تاغ، توپ ـ توپ.
كوھ ۋىقار — ئېغىر تەبىئەتلىك، چىداملىق.
كوھى ئەندۇھ — غەم تېغى:
قافى كېلىبان چۇ كوھى ئەنبۇھ،
ئەنبۇھ نە مەئنى كوھى ئەندۇھ.
— ئەرشى.
كوھى بەلا — بالا تېغى.
كوھى غەم — غەم تېغى، تاغدەك غەم، ئېغىر قايغۇ:
يېغى زارى بىرلە بويۇم بولدى خەم،
مەگەر كىم يېقىلدى ماڭا كوھى غەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كوھى قاف — ئەپسانىۋى تاغ نامى.
كوھى مەئاني — مەنىلەر خەزىنىسى.

كوھان [كوھان] (پ) ئۆركەش؛ ئېگەر:
ئۇرۇپ تېغى فەلەك جىسمىغە سۇھان،
ئۆتۈپ ئول جىسمىدىن ئانداغكى كوھان.
— نەژايى.

كوھە [كوھە] (پ) ئۇرۇش ئەسۋابى؛ ساۋۇت:
تۇشۇپ ئېردى بىر كوھە ئاچتى ئانى،
ئۇزالى ھەمۇل كوھە ئۆزرە تەنى.
— نەژايى.

كوھ ئەفكەن [كوەافكن] (پ) تاغ غۇلاتقۇچى؛ پالۋان؛ «كوھكەن» گە قارالغ.

كوھەك [كوھك] (پ) سەمەرقەند ئەتراپىدىن ئاقىدىغان زەرەپشان دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى.

كوھەن [كھن] (پ) «كوھان» غا قارالغ:
تۇتار بىر مەجنۇن باشىنى تۆبەن،
ئانى غەمكىن ئەتمىش بۇ دەھرى كوھەن.
— ئا. نىزارى.

كوھپەيكەر [كوەپيكر] (پ) كاتتا گەۋدىلىك، بەھەيۋەت، ھەيۋەتلىك (ئات).

كوھپەيۋەندى [كوەپيوند] (پ) تاغقا تۇتاشقان؛ يۇكسەك:
... ئەساسى كوھپەيۋەند بىنا قىلىپ .....
— نەژايى.

كوھتەن [كوھتن] (پ) يوغان، كاتتا، گەۋدىلىك، تاغ كەبى:
پويە چاغى رەخشى ئولۇپ كوھتەن،
ئۇستىدە قاپلان كەبى ئول پويەزەن.
— نەژايى.

كوھسار [كوھسار] (پ) تاغلىق، تاغلىق جايلار:
ئۇدۇ ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۇبى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.
— گۇمنام.
كوھسارى فىراق — پىراق تېغى.

كوھكەن [كوھكن] (پ) 1) تاغ قازغۇچى (پەرھادنىڭ لەقمى):
بىناگاھ يېتىپ كەلدى خۇرشىدماھ،
يىراقدىن كۆرۈپ كوھكەن چەتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.
2) زوراۋان، غالىب:
ئەگەر شىرىن ئۇچۇن فەرھاد ئىشقى كوھكەن بولسا،
نېتاڭ سەككاكى ھەم جانا يولۇڭدا جانكەن بولدى.
— سەككاكى.

كوھكەنژار [كوھكن وار] (پ) تاغ قازغۇچىدەك، تاغ قازغۇچىلار كەبى، پەرھاد كەبى:
كى مېھر ئەتكەچ ئەيان تاغ ئۆزرە ئەنژار،

چىقاي تاغ ئۆزره مەن ھەم كوھكەنۋار.
— نەۋايى.

كوھ ـ كوھ [كـوەكـوه] (پ) تاغ ـ تاغ، ناھايىتـى كۆپ.

كوھنه [كهنه] (پ) كونا، قەدىمىي، قەدىمكى:
نەچچه كۇن بۇ كوھنه دىۋارى شەھەرده تۇرمىسام،
نېگه ھەقنىڭ تەقدىرى قويمايدۇ رىزقىم بار ئۇچۇن.
— سالېھى.

كوھنه دەير — «كوھنه سەرا» غا قارالسۇن.
كوھنه سەرا — دۇنيا.

كوھىستان [كوھستان] (پ) تاغلىق يەر، تاغلىق ئۆلكه، تاغلىق مەملىكەت؛ خۇراسانىنىڭ جەنۇبىدىكى «كوھىستان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ۋىلايەت:
دەپ ئېردىگلار نەسىھەتنى ماڭا، ئەي ئەھلى كوھىستان.
مەن ھەم سىزلەرگه دەپ ئېردىمكى شوخى بىھەيادۇربۇ.
— مۇللا بىلال.

كوھىستانىي [كوھستانى] (پ) كوھىستانلىق، تاغدا، تاغلىق شەھەردە ياشايدىغان؛ تاغدا ياشىغۇچىلار:
ھاكىم ... تۇشداغى يوللارغا كىشىلەر چاپتۇرۇپ ئوغرىلارنى تۇتۇپ، بىر ئۇلۇغ نەۋكەردىن خاجە خىزمەتىغه يىبارۇر. ئىككى كوھىستانىي ئوغرى بىلەن.
— نەۋايى.

كوھىي [كوھى] (پ) تاغلىق، تاغلىق ئادەم، تاغدا ياشىغۇچى؛ ياۋايى:
بۇلاردىن كوھىيۇ دەشتىي قىلىپ رەم،
ئالار ئورنىن تۇتۇپ بىردەم بۇلار ھەم.
— نەۋايى.

كوي [كوى] (پ) 1) كوچا، يول، چوڭ يول:
ئانىڭ كويىدا كى ئىتلارغه قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۇمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغه.
— ئا. نىزارى.

گەر ئاشىق ئولۇپسه نەگدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىده ھەيا نېدىنىدۇر.
— ئەرشى.

2) مەھەللە، قىشلاق. 3) سۇ ئېقىنى، سۇنىڭ ئېقىشى. 4) مەسلەك، مەزھەپ، يول.

كوي بەكوي — كوچىمۇ كوچا؛ مەھەللىمۇ مەھەللە.
كويى خەممار — مەيخانا.
كويى فەقر — دەرۋىشلەر مەنزىلى، كارۋان ساراي.

كۇب [كوب] (پ) 1) كۆپ، مەي قاچىلىنىدىغان كاتتا ساپال ئىدىش. 2) ئاسمان، كۆك:
ئانىڭ گەنجىدىن ھەر دىرەم ئەختەرى،
ياشىل كۇب ئاڭا گۇنبەزى ئەخزەرى.
— نەۋايى.

كۇبەرا [كبرا] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] كاتتىلار، ئۇلۇغلار؛ «كۇبرا» غا قارالسۇن:
سۇفىيىه تەرىقىنىڭ شۇ ئەراسىنىڭ كۇبەراسىدىندۇر.
— نەۋايى.

كۇبرا [كبرا] (ئە) ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ بۇيۇك، ئەڭ كاتتا:
زىيارەتكه سەبەبدۇر نېمىتى كۇبراغه شۇكر ئەتمەك،
بەسەندەست «ئۇممەتۇن مۇزنىبەتۇن رەببۇن» غه فۇر مەزكۇر.
— شەۋقى.

كۇپ [كوب] (پ) «كۇب» قا قارالسۇن:
بىر كۇن خىلۋەت تاپىپ، ئول خۇمخانەنى ئىچكەرىدىن باغلاپ، كۇپلەرنى ئۇشاته باشلادى.
— نەۋايى.

كۇتتاب [كتاب] (ئە) [بىرلىكى: كاتىب] كاتىپلار؛ كىتاب كۆچۈرگۇچىلەر؛ «كاتىب» قا قارالسۇن.

كۇتۇب [كتب] (ئە) [بىرلىكى: كىتاب] كىتابلار ئەسەرلەر.
كۇتۇبى ئاسمانىي — تەقدىر كىتابى.
كۇتۇبى مۇتەداۋىلات — قوللىنىلىۋاتقان، ئىشلىتىلىۋاتقان كىتابلار.

كۇتۇبخانه [كتب خانه] كۇتۇپخانا؛ كىتابخانا، قىرائەتخانا.

كۇتۇن [كتون] (ئە) ئىنچىكه كاناپ ياكى كەندىردىن توقۇلغان كىيىملىك.

كۇتۋال [كوتوال] (ھ) قورغان، قەلئە باشلىقى؛ قورغان، قەلئە ساقچى ئەتىرەتلىرى باشلىقى:
قەلئەنىڭ كۇتۋالى ئول زەڭگى،
كۇتۋالى سىپىھرەدەك رەڭگى.
— نەۋايى.

كۇدۇرەت [كدورت] (ئە) خىرەلىك؛ غەشلىك؛ غەم، قايغۇ؛ غۇبار:
كۇدۇرەت غەمىدىن فەراغەت تاپىپ،
چەمەنزارلىقدەك تەراۋەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇدۇرەت مۇرتەفىئ بولماق — غەشلىك كۆتۈرۈلمەك.
كۇدۇرەت يەتكۇرمەك — غەم، قايغۇ يەتكۈزمەك.

كۇدۇرەتئاسار [كدورت آسار] خىرە كۆرۈنۈشلۈك؛ خىرە، لايقا؛

ۋە ئول تېگىزلەر سۇغالىپ، بىرنەچە كۈدۈرەتئاسار خەيدەك مۇلەۋۋەسلىكغە فاشلەر نەخۇەت ئېلىدىن زۇلالئاسار تەھەر-رۈك ۋە بەھركىردار تەمەۋۋۇج نۇقۇشى كۆركۈزۈرلەر.

— نەۋايى.

كۇره I [كره] ئۆلكە، ۋىلايەت، بىرەر نەرسىنىڭ كۆپ چىقىدىغان جايى، كانى، مەنبەسى:

قىلىبان ئىشق «ئەينى»ن ھەلقەئى بوينۇمغە مۇستەھكەم،
كى «شىن» نى شۇئلەسى بىرلە كۆڭۈلنىڭ كۇرەسىن نارئەت.

— ئا. نىزارى.

كۇره II [كره] (ئە) «كۇررە I » گە قارالسۇن.

كۇرته [كرته] كۆڭلەك، كىيىم، ئەستەرسىز كىيىم.

كۇرته جۇببه — كەڭ يەڭلىك، ئەستەرسىز تون.

كۇرد [كرد] (پ) سۇ، كۆل.

كۇرد دار — سۇ بويى؛ كۆل بويى:

بولدى نامايان يول ئۆزره كۇرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن ھەم مازار.

— زەللى.

كۇررە I [كره] (ئە) يۇمۇلاق، تۆرۈك، دۇگىلەك.

كۇررەئى ئەرز — يەر شارى، يەر كۇررەسى.

كۇررەئى خاك — يەر يۈزى.

كۇررە II [كره] (پ) 1) تەخەي، خوتەك. 2) تاي، تايچاق:

بىر قۇلۇننى «كۆررە» دەرلەر. ئۆزگە: تاي ۋە غۇنان ۋە دۇنان ..... دەرلەر.

— نەۋايى.

3) بوتا، بوتىلاق.

كۇرسى [كرسى] (ئە) 1) كۇرس، تەخت، ئورۇندۇق؛ مۇنبەر. 2) ئاسمان:

ئەرش كۆرسىيۇ زەمىنۇ ئاسمان زاتىڭغە غەرق،
سەھۇ ئىكەندۈك ھەرسارى ئىستەپ سېنى ئاختارماغىم.

— گۇمنام.

كۇرسىي نۇھپايە — توققۇز پەلەمپەيلىك مۇنبەر؛ توققۇز قات ئاسمان.

كۇروخ [كروخ] مۇساپە ئۆلچىمى، بىرلىكى (تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر ئارىلىق):

چۇ فەيز ئېرۇر مۇتەفاۋىت تاپىلماغاي مەئرۇف،
ئەگەرچە كۇرھ كەبى كەلدى سۇۋۇرەت ئىچرە كۇروخ.

— نەۋايى.

كۇرۇك [كوروك] كۇرۇك، كۇرۇك مېكىيان.

كۇرىز [كوريز] قېرىلىق، كۇچ ـ قۇۋۋەتتىدىن قالغان، ماغدۇرسىز.

كۇسۇف [كسوف] (ئە) تۇتۇلۇش (كۇننىڭ تۇتۇلۇشى):

تاپار چاغدا ئۇمرۇم قۇياشى كۇسۇف،
ساڭا خۇد بار ئۆز قىلغانىڭدىن ۋۇقۇف.

— نەۋايى.

كۇش [كش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۆلتۈرگۈچى، سويغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

ئادەمى كۇش — ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.

خەسىم كۇش — دۈشمەننى ئۆلتۈرگۈچى.

كۇشا [كشا] (پ) «كۇشاي» غا قارالسۇن:

زۇلفۇڭ، سەنەما، گىرىھ كۇشادۇر،
كىم مۇشكى خىتا دېدى خەتادۇر.

— زەللى.

چېھره كۇشا — چېھرىنى (چىرايىنى) ئاچقۇچى؛ شاد ئەتكۈچى.

كۇشاد [كشاد] (پ) 1) ئوچۇق، ئېچىلغان، بوشىتىلغان؛ يېشىلگەن؛ ئېچىلىش:

ئەفۇ ئەت گۇناھىنى، شاد قىلغىل،
جەننەت ئىشىكىن كۇشاد قىلغىل.

— سالېھى.

2) ئامەت، مۇۋەپپەقىيەت:

ساڭا داغى بولسا كۇشادى ھەۋەس،
بۇ ئالەمدە تاپماق مۇرادى ھەۋەس.

— نەۋايى.

3) ئىمكانىيەت، ئازاد بولۇش، ئاسانلىق.

كۇشاد ئەتمەك — ئاچماق، بوشاتماق:

نەۋا ئەيلەپ كۇشاد ئەتكىل گىرىھلەر،
ئۆلۈك جىسمىم ئارا رۇھى رەۋان بول.

— خىرقەتى.

كۇشاد ئەيلەمەك — ئاچماق؛ ئىجاد قىلماق:

مۇھىم ئىشلارىمنى كۇشاد ئەيلەگىل،
بۇزۇغ خاتىرىمنى شاد ئەيلەگىل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇشاد بەرمەك — ئاچماق؛ ئوقۇماق؛ شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

كۇشاد تاپماق — ئىش ئوڭدىن كەلمەك، ئامەت كەلمەك.

كۇشاده [كشاده] (پ) ئوچۇق، ئېچىلغان؛ كەڭ؛ ئازادە؛ «كۇشاد» قا قارالسۇن:

كېتىپ ئەل، كۇشاده بولۇپ چارسۇ،
چىقىپ ئاقساقالغە بولۇپ روبەرۇ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇشاده بولماق — ئېچىلماق؛ شادلانماق.

كۇشادىي [كشادى] (پ) ئېچىلىش؛ خۇرسەن بولۇش، خۇرسەنلىك؛ ئېچىلغان:
بەھەمدۇللاھ بولدى كۇشادىي ئىشىك،
سېنى تاپتىم ئاخىر جەھاندا تىرىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇشاي [كىشاى] (پ) ئاچقۇچى؛ ھەل قىلغۇچى.
بال كۇشاي — قانات يايغۇچى، قانات قاققۇچى، ئۇچقۇچى.

كۇشايىش [كشاييش] (پ) 1) ئېچىلىش، روشەنلىشىش؛ روشەنلەشتۇرۇش؛ خۇرسەنلىك، خۇرسەنچىلىك:
تا بۇ ۋەقتىغەچەكىم، ئارسلانبېك ئاختاچى فەتھ نىشانلەرى بىلە مەزكۇر بولغان ئىنايەتنامەنى يەتكۇردى. كۆڭۈلگە ئاندىن ئايىش ۋە كۆزگە كۇشايىش يېتىشتى.
— نەۋائى.

قويا بەردى سۇنى بۇ ئەنھارغە،
بېرىپ چۇن كۇشايىش سەرشارغە.
— ئا. نىزارى.

2) مۇۋەپپەقىيەت، ئامەت:
ئاڭا قىلغاچ نەزەر ئىستەپ كۇشايىش،
جەھان تىمسالىغە تاپتى نەمايىش.
— نەۋائى.

كۇشتە [كشتە] (پ) ئۆلتۇرۇلگەن، ئۆلۈك:
ئۆلۈكلەر ياتۇر كۇشتەدىن پۇشتىلەر،
ياتۇر نىمجان، پۇت سۇنۇق بەزىلەر.
— مۇللا شاكىر.

كۇشتە ئەيلەمەك — ئۆلتۇرمەك، نابۇت قىلماق.

كۇشتى [كشتى] (پ) يەككىمۇ يەككە ئېلىشىش، كۇرەش:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەندەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر .....
— نەۋائى.

كۇشتىدانلىغ [كشتى دان ليغ] كۆرەش ئۇسۇلىنى، جەڭ ماھارىتىنى ياخشى بىلىش، پالۋانلىق.

كۇشتىگىر [كشتى كير] (پ) كۇرەشچى، پالۋان:
باۋۇجۇدى ئولكى، ئۆز فەندەكى، كۇشتى بولغايكىم، شۆھرەتى ئول ئىسىم بىلەدۇر ۋە ئانچە يەكفەنلىغدە ۋە مەردۇمئەفكەنلىغدە كىچىك ياشلىق ئېركەندۇركىم، شاگىردى كۇشتىگىر ئېركەندۇر.
— نەۋائى.

كۇشىف [كشيف] (ئە) ئېچىلىش، كەشپ قىلىنىش، ئاشكارا بولۇش؛ «كەشف» كە قارالسۇن.
لەۋ كۇشىف — ئەگەر ئېچىلسا، ئەگەر كەشپ قىلىنسا، ئەگەر ئاشكارا بولسا.

كۇف [كف] (پ) بايقۇش؛ بايۋەچچە:
زاھىر ئەتتى ئەجر ئەھۋالىنى كۇف،
كىم ئېرۇرمەن مەن زەئىفۇ يول مەخۇف.
— نەۋائى.

كۇفر [كفر] (ئە) كاپىرلىق، دىنسىزلىق:
ئۇلار شاھى مۇندا مۇقەررەر ئىدى،
دىلى كۇفر بىرلە مۇكەددەر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر ئەھلى — كاپىرلار:
يۇرۇپ كۇفر ئەھلى ئارا كۆپ تەمىز،
فەرەڭ خاندىن بەلكى بىلگەي ئەزىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر دەيرى — كاپىرلىق ئىبادەتخانىسى.

كۇفر زەنگى — كاپىر نېگىر:
بولۇپ كۇفر زەنگى دىلىدىن ئەدەم،
قىلىپ ئۆتكەن ئىشىدىن تەئەسسۇف نەدەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۇفر زۇلفى — قارا چېچى:
چۇ تاراج سەۋادى كۇفر زۇلفۇڭ ئەيلەدى ئاجىز،
نە قۇدرەتدۇر سىپاھى لەشكەرى دارانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

كۇفرنى فەن قىلماق — بىباش، بەئۇاشلىققا كىرىشمەك، ئادەتلەنمەك.

كۇفران [كفران] (ئە) نېمەت قەدرىنى بىلمەسلىك، تۇزكورلۇق.

كۇفرانى نېئمەت — مىننەتدار بولماسلىق، شۇكۇر قىلماسلىق:
ئۆيۈمگە كەلگەن ئېردى نەچچە كۇن بىر خۇشلىقا مېھمان،
ئانىڭكى قەدرىنى بىلمەي بولۇپمەن نېئمەتى كۇفران.
— مۇللا سالىھ.

كۇففار [كفار] (ئە) [بىرلىكى: كافىر] كاپىرلار، دىنسىزلار:
بىرىنىڭ ئارەزى خۇرشىدى تابان،
بىرىنىڭ كۆزلەرى كۇففارى خەيبەر.
— ئاتايى.

كۇفۇ [كفو] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش:
جۇرمى ئىسيان چاھىدىن چىقماق، نەۋائى ئىلتىماس،
سەندىن ئەيلەر، نەچەكىم يوقتۇر ساڭا كۇفۇەن ئەھەد.
— نەۋائى.

يوقتۇر ساڭا كۇفۇەن ئەھەد — ساڭا ھېچبىر تەڭ ئادەم يوقتۇر.

كۆل [كل] (ئە) ھەممە، بارچە، جەمئىي، بارلىق، پۈتۈن، ھەممىسى، بارچىسى؛ ھەربىرى؛ «كۆلل» غا قارالسۇن:
ئەقلى كۆل گويا كى قورسى ئافتاب،
ەقلى جۇز كەمتەردۇر ئەز زەھرى شەھاب.
— خەراباتى.

كۆلاچ [كلاچ] ھالۇنغا ئوخشاش بىر تۈرلۈك يېمەكلىك، ھالۋا:
لۇقمە ئاگەھلىغ ئىلە سالىك ئەگەر ئەيلەسە نوش،
ياخشىراق ئارپاكۆمەچىكى تەغافىلدە كۆلاچ.
— نەۋايى.

كۆلاغ [كلاغ] (پ) «كەلاغ» قا قارالسۇن:
ئەمما ئول سەفىھە رەقەمىن ئۆزلەردىن ئۆزگە كىشى بىلمەس
ۋە ئول كۆلاغپالەرنى ئول سەۋاد ئەھلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەھم قىلماس.
— نەۋايى.

كۆلالە [كلالە] (پ) ئۆرۈلگەن چاچ، ئۆرۈپ تۈرمىلەنگەن، ئورالغان چاچ:
سانچىلمامىش گەجەككىم جانۇ كۆڭۈل چېكەرگە،
ئايىردى ئىككى قوللاب ئول ئەنبەرىن كۆلالە.
— نەۋايى.

كۆلاھ [كلاه] (پ) كۆلاھ، باش كىيىم؛ تاج:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى جەندە، باشىغە كۆلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.
چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ بىلەن باشىمغە چىرماشقان،
گەدالىق شەھلىقىغە باشىمە زەررىن كۆلاھمدۇر.
— گۈمنام.

كۆلەھ [كله] (پ) «كۆلاه» قا قارالسۇن.

كۆلەھدار [كلەدار] (پ) شاھ؛ ئەمەلدار؛ كۆلاھ كىيگەن؛ سۈكۈن تاپىپ ئەۋۋەل كۆلەھدارلار،
ئالاردىن قۇيىراق سىپەھدارلار.
— نەۋايى.

كۆلبە [كلبه] (پ) ھۈجرا، ئۆي؛ ماكان؛ خارابە:
زاھىدا فىردەۋس ئارا جەۋرۇڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۆلبەم ئىچرە گەر خىيالى ھۈسنى جانان بولماسا.
— ئەرشى.

كۆلبەئى ئەنا — مۇشەققەت ئۆيى، مۇشەققەتلىك ئۆي.

كۆلبەئى ئەھزان — غەم ئۆيى؛ غەم، مۇشەققەت چېكىلگەن، خاپىچىلىقنى كۆرگەن ئۆي؛ غەمخانا:
ئى بولۇر كەلسەڭ بىرەر بۇ كۆلبەئى ئەھزانىمە،
تەلمۇرۇپ كۆزۈم ئاقاردى گەرچە دامانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

كۆلبەئى خەممار — مەيخانا، مەي دۇكىنى.

كۆلبەئى خەممار — مەيخانا، مەي دۇكىنى.

كۆلفەت [كلفت] (ئە) كۆلپەت، مۇشەققەت، رەنج:
يۇرۇر ئېردۇك ئانداغ تۇتۇپ ئۆلفەتى،
يىراق بولدى بىزدىن جەھان كۆلفەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆلل [كل] (ئە) «كۆل» غا قارالسۇن.

كۆللى شەيئىن — ھەممە نەرسە.

كۆللى ياۋمىن — ھەر كۈنى.

كۆللىيو جۇزۇي — ھەممە نەرسە، بارچە مەۋجۇدات.

كۆللي [كلى] (ئە) 1) تولۇق، كامىل، يۇقىرى دەرىجىدە؛ كاتتا؛ يىرىك؛ كۆپ. 2) ئومۇمىي، ئاساسىي، مۇھىم؛ پۈتۈنلەي، تامامەن:
كۆللي روۋۇ كىرفىچلارى بارچە سەڭ،
ئانىڭ تۆرت ھەددى باسا ئېردى كەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆللىيۇ جۇزۇي — يىرىك ۋە پارچە؛ بار ۋە يوق.

كۆللىيۇ ئۇمۇر — ئومۇمىي ئىشلار.

كۆللىيات [كليات] (ئە) 1) بىر تۈردىكى نەرسىلەرنىڭ يىغىندىسى. 2) شائىرلارنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. 3) بۆلەكلەرگە بۆلۈنمىگەن كۆپلۈكلەر؛ ھەممە نەرسە.

مۇردىكى كۆللىيات — ھەممە نەرسىنى بىلگۈچى.

كۆللىيە [كليه] (ئە) 1) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي. 2) ئومۇمىيلىق، پۈتۈنلۈك.

كۆلۇخ [كلوخ] (پ) كېسەك:
جەھانى خاكى ئېرۇر بىر كېسەك، ۋەلىي ناپاك،
ئېتەك يېتۈرمەمەك ئەۋلا مۇلەۋۋەس ئولسا كۆلۇخ.
— نەۋايى.

كومەيت [كميت] (ئە) تورۇق ئات، چاپقۇر ئات:
چۇ سۆز كىشۋەرىغە بېرىپدۇر نىزام،
تەكەللۇم كۆمەيتىغە ئەيلەپ خىرام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆممەل [كمل] (ئە) يېتۈك، كامىل، مۇكەممەل (كىشىلەر):
ئول جۇملەدىن، ئەزىزى ئېردى، بۇ تائىفەنىڭ كۆممەللىدىن
ۋە ھەزرەتى مەۋلانا مۇھەممەد تەبادگانىي كىبار ئەسھابىدىن
ئېردى .....
— نەۋايى.

كۇن [كن] (ئە) «بول، پەيدا بول» مەنىسىدىكى بۇيرۇق سۆز:

كى بولدى چۇ ئەمرى «كۇن» ھۇۋەيدا،
بولدى «فەياكۇن» غۇلۇسى پەيدا.
— نەۋايى.

كۇنتۇ [كنت] (ئە) ئىن، ئۇۋا، يوشۇرۇنغان جاي.
كۇنتۇ كەنزەن — «مەن خەزىنىمەن ...» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە.
كۇنتۇ نەبىيىەن — «مەن پەيغەمبەرمەن» دەپ باشلىنىدىغان ھەدىسكە ئىشارە:
ياشۇرۇن بىلمەگىل ۋاجىب تەئالا ئاشكارادۇر،
كى مەزمۇنى ھەدىس «كۇنتۇكەنزەن» دىن زۇھۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

كۇنج [كنج] (پ) بۇرجەك، بىرەر نەرسىنىڭ بۇرجىكى، چېتى:
رەھىم ئېتىپمەن ناتەۋان ھالىغە، كىردى كۇنج ئارا،
پەردەسىن ياپىپ جەھانغە ماھى تابان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
ئۇزلەت كۇنجى — چەتتە، يالغۇزلۇقتا.

كۇنجايىش [كنجايش] (پ) سىغدۇرۇش؛ سىغىش؛ جايلاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى:
نۇفۇسى قۇدسلەر ئەۋجىگە يوق بىر زەررە كۇنجايىش،
ئەجەب ئولدۇركى، بۇ سۇرەت بىلە بولدى ئەيان ئاندا.
— ئەرشى.

كۇند [كند] (پ) ئۆتمەس، كەسمەس؛ ئۆتمەيدىغان، كەسمەيدىغان؛ بېخىل.
كۇند بولماق — ئۆتمەس، ئۆتمەيدىغان بولماق.
كۇند زەبان — تىلى تۇتۇلىدىغان، راۋان سۆزلىيەلمەيدىغان؛ كېكەچ.

كۇن ـ فەياكۇن [كن فيكون] (ئە) پۈتۈن، بارلىق:
يەتتى ئىقلىم ئىلە توقۇز گەردۇن،
بەلكى بۇ دەبدەبەئى كۇن ـ فەياكۇن.
— نەۋايى.

كۇنگۇر [كنكور] (پ) دەرۋىشلەرنىڭ مەلۇم بىر توپى:
مىر سەربەرەھنە ... يىگىتلىكدە ئاقىل كۇنگۇرغە مۇتەئەللىق بولۇپ يۇرۇردە ئايىتقان ئەيباتىدىن بۇ رۇبائىيدۇر.
— نەۋايى.

كۇنگىر [كنكير] (پ) «كۇنگۇر» غا قارالسۇن.
كۇنھ [كنه] (ئە) ئەسلى، ھەقىقەت، ماھىيەت؛ ھەربىر نەرسىنىڭ تومۇرى، يىلتىزى.
كۇنھى زات — بىرەر كىشىنىڭ ئەسلى، ماھىيىتى.

كۇنۇز [كنوز] (ئە) خەزىنىلەر، يوشۇرۇن بايلىقلار، دەپىنىلەر، گەنج:
ۋە ئانىڭ مال ۋە تەجەممۇلى ئول يەرگە يەتتىكسەم، خەزايىن ۋە كۇنۇزنىڭ كەلىدلەرىنى قىرق خەچىر كۆتەرۈر ئىردى.
— نەۋايى.

كۇنىشت [كنشت] (پ) يەھۇدىيلارنىڭ ئىبادەتخانىسى:
كىمسەگە مەئۇا ھەرەمدۇر يا كۇنىشت،
كۆرمەي ئولماس ئۇلچە بولمىش سەرنەۋشىت.
— نەۋايى.

كۇنىيە [كنيه] (ئە) «كۇنىيەت» كە قارالسۇن.

كۇنىيەت [كنيت] (ئە) ئەرەبلەردە ھۆرمەت يۈزىسىدىن بىرىلىدىغان لەقەم:
كى ئالەمدە مەشھۇر ھەزرەت دىبان،
كۇنىيەتدە خاجە ھىدايەت دىبان.
— ئا. نىزارى.

كۇھان [كوهان] (پ) ئۆركەش، تۆگىنىڭ ئۆركىشى.

كۇھەن [كهن] (پ) 1) كونا، قەدىمكى. 2) ئەسكى، تىتىلغان، كونىرىغان.
كۇھەن پىر — «كۇھەن سال» غا قارالسۇن.
كۇھەن تاق — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.
كۇھەن دەير — 1) كونا، قەدىمكى ئالەم، دۇنيا. 2) مەيخانا.
كۇھەن سال — قېرى، ياشانغان، يېشى چوڭ.
كۇھەن غەمخانە — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.
كۇھەن لەك — ئېغىر، قىمىرلىمايدىغان.
كۇھەن مەرز — قەدىمىي دۇنيادىن كىنايە.
كۇھەن مەھد — «كۇھەن مەرز» گە قارالسۇن.

كۇھەنگەرد [كهن كرد] (پ) قەدىمدىن سەير ئەتكۇچى، كەزگۇچى:
ئانىڭدەك فەرد ئېتىپ چەرخى كۇھەنگەرد،
كى بىر فەرزەنددىن ھەم ئەيلەبان فەرد.
— نەۋايى.

كۇھل [كحل] (ئە) سۇرمە.
ئەينۇل ـ يەقىن كۇھلى — ھەقىقەتنى كۆرۈش سۇرمەسى.
كۇھلۇل ـ جەۋاھىر — ئۇنچىلەر سۇرمىسى؛ قىممەتلىك تاش قوشۇپ (ئارىلاشتۇرۇپ) ئىشلەنگەن سۇرمە.
كۇھلى بەسىرەت — كۆزنى روشەن قىلىدىغان سۇرمە؛ كۆرۈش سۇرمىسى، كۆزنى روشەن قىلغۇچى.

كۇھنە [كهنه] (پ) كونا، ئەسكى؛ «كۇھەن» گە قارالسۇن:
كۇھنە رەباتىدۇر جەھان سەربەسەر،
ئادەمى بىر كېچە قونۇبان ئۆتەر.
— زەلىلى.

كۇھنە سال — ياشانغان ئادەم:
بار ئىردىكى چىنده بىراۋ كۇھنە سال،
ئەرەم باغىن ئەتتى ئانىڭدىن سوئال.
— ئا. نىزارى.

كۇھۇلەت [كھولت] (ئە) ئوتتۇرا ياش، 30 بىلەن 50 نىڭ ئارىلىقى؛ چاچ ئاقىرىشقا باشلىغان پەيت:
يەنە چۈن شەبابۇ كۇھۇلەت داغى،
ئىرۇر ئەلگە ئەيشۇ فەراغەت چاغى.
— نەۋائى.

كۇھۇن [كھن] (ئە) «كۇھەن» گە قارالسۇن:
نەھەڭگى دۇرۇر سالخوردى كۇھۇن،
بۇ دەريانغە سەير ئەيلەگەن ئەۋجۇ بۇن.
— نەۋائى.

كۆب [كوب] 1) كۆپ، ئارتۇق؛ كۆپچىلىك، ئاساسىي قىسىم؛ ھەممە:
ھەرفەساد ئالەمدە ئالىمدىن چىقار،
ئول سەبەبدىن كۆپراغى دىندىن چىقار.
— خەراباتى.
2) ئۇزاق، داۋاملىق. 3) ناھايىتى، ئىنتايىن؛ ئارتۇق دەرىجىدە؛ غايەت.
كۆبدىن كۆب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز.

كۆپ [كوپ] «كۆب» كە قارالسۇن:
قاچان بولدۇڭ كۆزۈمگە جىلۋەگەرسەن،
نىسار ئەتتىم ئوشۇلدەم كۆپۈ ئازىم.
— خىرقەتى.

كۆپەلەك [كوپالاك] كەپىنەك:
كەلدى زېب ئەھلىغە رەئنالىغۇ ئۇششاقغە سوز،
ئول بىرى چۈن كۆپەلەكدۇر، بۇ بىرى پەرۋانە.
— نەۋائى.

كۆچ [كوچ] يۈك، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا ئېلىپ كېتىلىدىغان رۇزغار ئەشيالىرى.
كۆچ بەركۆچ — سەپەر ئۇستىگە سەپەر؛ يۈك ئۇستىگە يۈك، ناھايىتى كۆپ يۈك.

كۆچۈنمەك [كوچوناك] كۆچمەك، يۆتكەلمەك:
خەلايىق كۆچۈندى سالىپ قوزغالان،
مۇبادا قاراقچى قىلۇر دەپ تەلان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۆرە [كورە] 1) نىسبەتەن، كۆرە. 2) ئوچاق، زەرگەر ۋە تۆمۈرچىلەرنىڭ مېتال ئېرىتىدىغان ئوچىقى.
كۆرەئى گۈداز — تاۋلىغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، قىزدۇرغۇچى ئوچاق.

كۆرە ئالماي [كورە الماى] كۆرەلمەي:
كۆرە ئالماي ئافىيەتدىن دەھر ئېلى خۇررەملىغىن،
شادلىغ مەئمۇردىسىنى فىتنە ئاباد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

كۆرەكە [كوركا] پالاس، كىگىز:
ئاق ئۆيگ ئىشىك رۇست، تۆگلۈك داغى،
بولۇپ كۆرەكە ئەۋ دەۋرىغە تۈك داغى.
— نەۋائى.

كۆرەگە [كوركا] 1) «كۆرەكە» گە قارالسۇن. 2) سۇناي.

كۆرك [كورك] چىراي، ھۆسن، كۆرۈنۈش:
لالە كەبى زاھىر ئەيلەبان كۆرك،
ئەگرى قويۇبان قىزىل تېرى بۆرك.
— نەۋائى.

كۆركەباي [كوركەباى] چىرايلىق، ھۆسنلۈك، گۈزەل:
گەر زەكاتى ھۇسن ئۇلەشمەك ئىستەسەڭ، ئەي كۆرەكە باي،
بىل ياقىنكىم، ئۇشبۇ مۇڭلۇغدەك تاپىلماس مۇستەھىق.
— نەۋائى.

كۆركەتمەك [كوركاتماك] 1) ياخشىلاتماق، كۆرۈملۈك قىلماق. 2) كۆرسەتمەك:
مەنزىلىم بۇ يەردە دەپ كۆركەتتىلەر،
كۆزلەردىن غەيب ئولۇبان كەتتىلەر.
— زەلىلى.

كۆركەمەك [كوركاماك] پالاسقا ئوراملىق، پۈركەنمەك:
باغ ئارا خەت ئىچرە ئاغزىڭدىن قىزارىپ، سارغارىپ،
غۇنچە زەڭگارى لىباسى بىرلە باشىن كۆركەدى.
— نەۋائى.

كۆركەيمەك [كوركايماك] 1) كۆركەملەشمەك، كۆرۈنۈشلۈك بولماق. 2) ئەسكىرىمەك، كونىرىماق؛
ياشاغان سايى دانىش ئىچرە ياتمې،
كەتاندەك نەچە ئەسكىرىپ كۆركەيمې.
— نەۋائى.

كۆرگە [كوركا] 1) مەي ئىدىشلىرى قويۇلىدىغان مەخسۇس تەكچە، ئويۇقچە. 2) مەي ئىدىشى، كۇپ، تۇك:
گىلەمى سالىنىپ گۈلگۈنۇ زېبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۈلرەگۇ دېبا.
— نەۋائى.

كۆرگۈزمەك [كوركوزماك] كۆرسەتمەك، نامايىش قىلماق، نامايان قىلماق، بىلدۈرمەك؛ يوللىماق.

كۆرگۈلۈك [كورگولوك] تەقدىر، پېشانىگە يېزىلغىنى، كۆرگۈلۈك:
دېدى: ئول يان جانىبەت سۈرگۈلۈكتۇر،
بۇ ئىش گەر ۋاقېئ ئولسا كۆرگۈلۈكتۇر.
— نەۋائى.

كۆرگىزمەك [كورگزماك] «كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.
كۆرمان [كورمان] كۆرمەيمەن.
كۆرمەمەك [كورماماك] «كۆرمەك» پېئىلىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى: كۆرمەسلىك.
كۆز [كوز] 1) كۆز. 2) كۆرۈش قابىلىيىتى؛ كۆز قاراش، دۇنيا قاراش؛ نۇقتىئىينەزەر؛ پىكىر.
كۆز ئاچماق — ئويغانماق، هوشيار بولماق.
كۆز ئەسرەمەك — ئېهتىيات قىلماق، ئاۋايلاپ ساقلىماق.
كۆزتەك كەلمەك — كۆز قىسىلماق.
كۆز تۇتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق، ئۈمىد قىلماق، تەمە قىلماق.
كۆز تۇشمەك — 1) كۆرمەك، قارىماق. 2) قوبۇل بولماق، ماقۇل بولماق، مەنزۇر بولماق. 3) كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.
كۆز تىكمەك — 1) ئۈمىد قىلماق. 2) ئۇيالماق، هايا قىلماق.
كۆز خانەسى — «كۆز ئۆيى» گە قارالسۇن.
كۆزدىن يىراق تۇشمەك — ئۇزاقلاشماق، كۆزدىن نېرى كەتمەك.
كۆز سالماق — 1) قارىماق، تىكىلمەك. 2) ئېتىبار بەرمەك.
كۆز سەۋادى — كۆز قارىسى.
كۆزگە تۇتىيا بولماق — دەردكە داۋا بولماق.
كۆزگە كەلمەك — ئۇچرىماق.
كۆزگە كىرمەك — ئېتىبارىنى تارتماق، دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىماق.
كۆزگە كىيۈرمەك — كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك.
كۆز مەردۇمى — كۆز قارىچۇقى.
كۆزنى رەۋشەن ئەتمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاهلاندۇرماق، هوشيار قىلماق.
كۆز ئۆيى — 1) كۆز كاسىسى، چانىقى؛ كۆز ئەتراپى. 2) كەيپىيات؛ هەسەت.
كۆز ئۇچىدىن باقماق — بېپەرۋا قارىماق، سەل قارىماق.
كۆزى ئۇچماق — كۈتمەك، تەقەززا بولماق.
كۆز يارۇماق — شادلانماق.
كۆز يۇمماق — 1) ئۇخلىماق. 2) يۇز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.
كۆزگۇ [كوزكو] 1) ئەينەك، كۆزگۈ:
ئۆزى ئۆز. هۇسنىگە ئول مەهۋ مەيل ئېتەر كۆزگۇ كۆرۈپ،
سۇدا گويا تەلپىنۈر قۇش ئەكسىنى ئۇتىرۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.
2) يالتىراقلىق؛ چاقناش، جىلۋە:
قاتلىم تىيغى كۆزگۈسى زەڭ ئولماسۇن،
ئەي مەسىھ، ئۆلگەنىم كۆرسەڭ ئاسرا نەفەس.
— نەۋائى.
كۆش [كوش] (پ) هەربىكەت قىلىش، بىر ئىشنى بېجىرىش، كەسىپ.
كۆش قىلماق — هەربىكەت قىلماق؛ قايتا ـ قايتا ئېيتماق.
كۆشك [كوشك] (پ) هەشەمەتلىك بىنا؛ قەسىر:
ۋە بۇ مەرغەنى كۆشكى بۇ هەۋلى مۇهەۋۋەتئەسىنىڭ هەددى
جەنۇبى بىلە هەددى غەربىيسىنىڭ مابەينىدە ۋاقېئ ئېردى ۋە
ئول ئىمارەتنى ئېردى — بۇرۇن چاغدا تەرهۇ سالغان ۋە قەدىمدە
ياسالغان بىناسى تاشدىن ئېردى.
— نەۋائى.
كۆشىش [كوشش] (پ) ئۇرۇنۇش، هەربىكەت قىلىش، تىرىشىش.
كۆشىش قىلماق — هەربىكەت قىلماق، تىرىشماق:
بۇ يەڭلىغ مېنىڭ كەلگەنىم تۇرفە ئىش،
گۇمانكىم، بېگىم رۇهى قىلدى كۆشىش.
— ئا. نىزارى.
كۆك [كۆك] 1) ئاسمان، پەلەك، كۆك:
چەمەندەگۈل، فەلەكدە ئەختەر ئېرمەس قان يۇتۇپ ئەففان،
يۇرەكدۇر يەرۇ كۆكتىن هۇسن ئاختارغان نىگاهىمدۇر.
— گۇمنام.
2) چەرخ، تەقدىر:
قاچان يەتسە كۆكدىن بۇلارغە مۇهىم،
ۋەيا بىر هەۋادىس بىلە خەۋفۇ بىيم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) پىلانېتا:
تۆرت ئۇنسۇر، يەتتى كۆك، ئالتى جىهات،
نادىرۇ ئالىي ئەساسى كائىنات.
— نەۋائى.
4) كۆك (رەڭ، تۇس):
ئەي خىرەدىمەندلەر، سۆزۈمگە فەهىم ـ ئىدراك ئەيلەلىڭ،
باشىغە كۆك دەستار كىيىپ فەريادۇ ئەففان ئەيلەبان.
— سالېهى.
5) ئوت، ئوت ـ چۆپ، مايسا:
كۆك سەبزەسى كۆككە يەتكۈزۈپ باش،
ئول كۆكدە بولۇپ نۇجۇم ئۇشاق تاش.
— نەۋائى.
6) مۇزىكىدا تاۋۇشلارنىڭ مۇۋاپىقلىقى؛ كۇي، ئاهاڭ:

يىغلاڭ، ئەي شەمئۇ سۇراھىكى، ئۆلەرمىنى بىلىپ،
مۇتربىي نەغمە سەرا نەۋھە كۆكسىن چالدى يەنە.
— نەۋايى.

كۆك دەبىرى — ئاسمان كاتىبى؛ يۇلتۇز.

كۆك ھىسىنى — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.

كۆكەلتاش [كوكلتاش] بىر ئەمچەك ئەمگەن، ئېمىلداش، قېرىنداش:
قويۇپ نام سابىت ژەزىر زادەغە،
كۆكەلتاشى قىلدى بۇ شەھشادەغە.
— ئا. نىزارى.

كۆكتالغۇ [كوكتالغو] توك ـ توك قۇش:
چۈكۈكتالغۇ سەۋدا بولۇر ھەرساباھ،
تاپالماي جەھاننىڭ ئىشىغە سەلاھ.
— ئا. نىزارى.

كۆكدەتمەك [كوكداتماك] 1) كۆكلەتمەك، كۆكەرتمەك. 2) كۈيگە، ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتماق.

كۆكرەمەك [كوكراماك] قانىتىنى ئاۋاز بىلەن ژاركىرىماق، گۈركىرىمەك، گۈلدۈرلىمەك.

كۆكس [كوكس] كۆكرەك، سىينە:
دېدى: كۆكسىڭ نە قىلدىڭ پارە ـ پارە،
دېدى: ئىشقىڭ جەفاسىغە نە چارە.
— خىرقەتى.

كۆكنار [كوكنار] (پ) ئەپيۇن، كۆكنار:
مەلامەت قىلماڭىز ياران ئەگەر بولسام خەراباتى،
گەھى كىم يار كويىدا ئىچىپمەن بادەئى كۆكنار.
— نەۋبەتى.

كۆكۈس [كوكس] «كۆكس» گە قارالسۇن:
ياقام يىرتىپ، كۆكۈس تىرناپ، ساچىپ ئوت سۆزى جانىمدىن،
گەر ئۆلسەم رەئد يەڭلىغ مەنئى فەرياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۈمنام.

كۆڭلەكچە [كونكلاكچە] كۆڭلەكچان:
نە فۇتۇر ئىسلام ئارا تۇشگەيكى، ئول كافىر يەنە،
مەست ئولۇپ كۆڭلەكچە چىقتى سەكرەتىپ مەيدان ساری.
— نەۋايى.

كۆڭۈل [كونكول] 1) قەلب، دىل، كۆڭۈل. 2) خاتىرە، پىكىر، خىيال. ئىختىيار. 3) كۆڭۈلدىكى.

كۆڭلى بەھر ئالماق — شاد بولماق، خۇرسەن بولماق.

كۆڭلى بۇزۇلماق — غەمكىن بولماق.

كۆڭلى تىلەمەك — ئىستىمەك، خالىماق.

كۆڭلىدىن كەتمەك — خىيالىدىن كەتمەك، كۆڭلىدىن چىقماق.

كۆڭلىگە شىفا ئىستەمەك — دىل، كۆڭۈل خاتىرجەملىكىنى خالىماق.

كۆڭلىدىن چىقارماق — ئۇنتۇماق، ژاز كەچمەك.

كۆڭلىگە كىرمەك — كۆڭلىگە كەلمەك.

كۆڭلىگە ئۆتمەك — ئويلىماق، خىيالىدىن ئۆتكۈزمەك.

كۆڭۈل بەرمەك — مۇھەببەت باغلىماق.

كۆڭۈلگە ئالماق — ئەسلىمە؛ قوبۇل قىلماق.

كۆڭۈلنى بىر قىلماق — توغرا بولماق، سۆز ۋە ئىشى بىر بولماق.

كۆڭۈلنى باغلاماق — كۆڭۈل قويماق، بىرەر نەرسىگە ئەستايىدىل، قانىتىق كىرىشمەك.

كۆڭۈلنى يارۇتماق — خاتىرىنى، كۆڭۈلنى روشەن قىلماق.

كۆڭۈل ئۆلمەك — ئۈمىدسىزلەنمەك.

كۆلەكە [كولاكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن.

كۆلەڭگە [كولانكا] سايە، كۆلەڭگە.

كۆلكە [كولكا] «كۆلەڭگە» گە قارالسۇن:
ئۈمىد ئولكىم، زەفەر پەيكەر رايەتىڭ ھۇمايۇنفال كۆلكەسىدىن فىراق دەشتىدە ھىجران سەمۇمىدىن مەھرۇر بولغان زەئىفلەر ئاسۇدەھال ... بولغايلار.
— نەۋايى.

كۆمەك [كومك] 1) ياردەم. 2) ساقلاش، قۇرۇقلاش، بېقىش:
قويدۇم غەمى ئىشقىمنى ئەيان ئەيلەمەكىمدىن،
چەككەي ئېدىلەر كاش تىلمىنى كۆمەكىمدىن.
— نەۋايى.

كۆيدۈرمەك [كويدۇرماك] 1) كۆيدۈرمەك، ئۆرتىمەك، ياندۇرماق. 2) ئىشقا مۇپتىلا قىلماق. 3) يوق قىلماق، بۇزماق، ۋەيران، نابۇت قىلماق.

كۆڭۈل كۆيدۈرمەك — ھەيرەتكە سالماق، لال قىلماق.

كۆيكەنەك [كويكنك] كۆكسىنەك؛ شۇڭقار:
ئۇقابۇ كۆيكەنەكنى قىلسالار سەيد،
قاچان قىلغاي ئانىڭ سەيدىنى بۇ سەيد.
— نەۋايى.

كۆيمەك [كوى ماك] 1) يانماق، ئۆرتەنمەك، كۆيمەك؛ كۈل بولماق:
گەر مۇيەسسەر بولماسە ۋەسلى تەلەب ئوتىدا كۆيى،

ئىشق تىللاسىنى ئالماق ئېرسە مېھنەتدۇر مەھەك.
— گۈمنام.

2) ئازابلانماق، ئىزتىراب چەكمەك:
كۆمەسەم جانىم كۆيەدۇر بارغالى يوق تاقەتىم،
يەتكەلى دىيدارىڭ ھېچ يوقتۇر بۇ ئىمكانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

كۆيمەنمەك [كويماماك] ئۇرۇنماق؛ كۆيۈنمەك.

كۆيۈك [كويوك] 1) كۆيگەن، ئۆرتەنگەن؛ ئىشق دەردىنى تارتقان. 2) داغ؛ كۆيۈك. 3) غەم، قايغۇ. 4) ئوت.

كۈچ [كوچ] 1) كۈچ، قۇۋۋەت؛ زوراۋانلىق، غالىبلىق.
كۈچ كەلتۈرمەك — زورلۇق قىلماق، ھەمله قىلماق.
كۈچ يەتمەك — زورلۇق قىلماق، قۇۋۋەت كۆرسەتمەك.

كۈچۈن [كوچون] 1) كۈچ بىلەن؛ 2) كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك.

كۈسەند [كوسند] كۆسەن (كۈچانىڭ ئىلگىرىكى نامى):
كۈسەندنىڭ ئاتى بولدى ئاندى كۈچا،
كۈچادا بولۇر مەنزىلى تەكىيەگاھ.
— مولا شاكىر.

كۈكرەمەك [كوكرەمك] گۈرۈلدىمەك، گۈلدۈرلىمەك، گۈركىرىمەك.

كۈڭرەنمەك [كونكرەنمك] ۋايسىماق، قىينىماق، ئىگرىماق:
لازىمە ئىشق ئولدى ھىجران، بولما ئاشىق كىمسەگە،
ئەندىكسىم بولدۇڭ، تەھەممۇل ئەيلەبان كۈڭرەنمەغىل.
— نەۋائى.

كۈل [كل] كۈل، ئوتنىڭ كۆيگەندىن كېيىنكى قالدۇقى:
كۆزۈڭ شەۋقى سالىپ ئالەمگە ئوتلار ئانچەكىم كۆيگەچ،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلغۇسىدۇر سۆزى ئەفغانىم.
— ئەرشى.

كۈل ئەتمەك — قورالسىزلاندۇرماق، يالىڭاچلاپ قويماق؛ يوقاتماق، كۈل قىلماق.
كۈل ئەيلەمەك — كۈل قىلماق، كۈلگە ئايلاندۇرماق:
كۆيدۈرۈپ كۈل ئەيلەدى جىسمىمنى ئانداغ ئىشقىكىم،
ئۇمىر ئىچى بولدۇم نە بىر ئاغىز نې ئەنجام ئىلە.
— ئەرشى.

كۈل بولماق — يوق بولماق، كۆيۈپ كەتمەك:
دىلبەرىما، فىراقىدا سىزدى كۆزۈم قاراغىدا،
كۈل بولۇپ ئىشتىياقىدا بىر يولى مەن ئەدا بولاي.
— سالىھ.

كۈل قىلماق — «كۈل ئەتمەك» كە قارالسۇن.
كۈل ئولماق — «كۈل بولماق» قا قارالسۇن.

بۇ يەڭلىغ قىلۇرمەن ئۇلۇغ بۇتغە داد،
ئانىڭ فۇرقەتىدە كۈل ئولدى نىھان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۈلەگەچ [كولاكاچ] كۈلدىغان، كۈلگۈنچەك.
كۈلەگەچ يۈز — كۈلۈپ تۇرىدىغان يۈز، كۈلگۈنچەك يۈز، ئوچۇق چىرايلىق، مەرى ئىسسىقلىق.

كۈلكۇ [كولكو] كۈلكە، تەبەسسۇم:
ھەر نەچچە زەخمىم ئارا بولغانسارى ئۆرياں سۆڭەك،
تاڭ قالۇر ئالەم ئېلى جىسمىمدە بۇ كۈلكۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

كۈلكى [كولكى] «كۈلكۇ» گە قارالسۇن:
دېدى «شەھ قاشىدا ئىشىڭ تۇت نىھان.
كى بىھۇدە كۈلكى ئېرۈرۇ كۆپ ياماں.»
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كۈلۈمسۈمەك [كولومسومك] كۈلۈمسىرىمەك:
داغدىن جىسمىم ئارا ھەر ساڭى ئاچىلغان سۆڭەك،
كۆرسە، رەھىم ئەتكەي كۈلۈمسۈپ، شاد ئولۇر ئول باغرى تاش.
— ئەرشى.

كۈن [كون] 1) كۈن، كۈندۈز، يورۇقلۇق؛ ۋاقىت، پۇرسەت، پەيت، زامان؛ بىر كۈن. 2) قۇياش، كۈن:
ۋىسالى جامىدىن بىرنەچچە كۈن سەرشار ئىدىم، يارەب،
بۇ كۈن كەتتى مېنى فۇرقەت خۇماردا خەراب ئەيلەپ.
— ئەرشى.

كۈن غەمگىن ئولماق — يورۇقلۇق قاراڭغۇلۇققا ئۆتمەك.

كۈنۈتۈن — كۈندۈز ۋە كېچە:
نەكىسم بولسە زىندان ئارا نەچچە كۈن،
زىيازەتدە بولسە ئاڭا كۈنۈ تۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قاراكۈن — كۈلپەت، ماتەم، قىينىچىلىق.

كۈنەس [كونس] «كۈنەش» كە قارالسۇن:
سەندەگۈ كىيگەن شەب ئەندەر روز ھۇللەڭدەك ئەمەس،
كېچەيۇ كۈندۈز لىباسىن كىيسەلەر ئايۇ كۈنەس.
— نەۋائى.

كۈنەش [كونش] قۇياش، كۈن:
ئەمىر دەۋلەتشاھ ... ئالەم ئەھلى قاشىدە كۈنەشدىن رەۋشەنراقدۇر.
— نەۋائى.

كۈنتۈش [كون توش] چۈش ۋاقتى. چۈش پەيتى، قىيام پەيتتى.

كۈنگۈرە [كنكره] (پ) «كۈنگىرە» گە قارالسۇن:

كۇنگۇرەئى خىيال ئۆزە قوندى كەبۇتەرى ھەرەم،
بال - پەرى زىھى - زىھى فىكر ئۆزە مۇھتەرەم ئىمىش.
— زەلىلى.

كۇنگىر [كنكر] (پ) «كۇنگىرە» گە قارالغ.

كۇنگىرى ھىممىەت — چوقا؛ ئەك يۇقىرى تەبىقە.

كۇنگىرە [كنكرە] (پ) تام، قەلئە؛ پەنجىرە.

كۇيەۋ [كويۇ] كۇيۆ، ئايالنىڭ كۇيۆسى:
دېدىم: قورغىنا ئىچرە يۇرەلى ئىكەۋ،
سۆزۈم باۋەر ئەتسەك بولاي ھەم كۇيەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىپ - كىپ [كىب كىب] كىلىپ - كىلىپ، كىتىپ - كىتىپ:
تاپشىتىلار چۇ بىر - بىرىنى سورۇشۇپ،
بەسى يىغلاشتىلار كىپ - كىپ كۆرۈشۇپ.
— نەۋايى.

كىتەرمەك [كيترماك] كەتكۈزمەك؛ يوقاتماق:
دەير پىرى قۇلى مەنكىم مەي ئىلە،
غەير نەقشىنى كۆڭۈلدىن كىتەرىپ.
— نەۋايى.

كىتۈرمەك [كيتورماك] كەلتۈرمەك:
بەھار ئاييامىدۇر داغى يىگىتلىكنىڭ ئەۋاندۇر،
كىتۈر ساقى، شەرابى نابكىم، ئىشرەت زەماندۇر.
— بابىر.

كى مەردانەلىكنى كىتۈردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۈتتى زەمىن ئىچرە جا.
— ئا. نىزار.

كىجىم [كيجم] جەڭ ۋاقتىدا ئاتقا كىيدۈرۈلىدىغان ئوق ئۆتمەس مەخسۇس يوپۇق:
كىجىملەر داغى بارچە پولاددىن،
تاپىپ لەمئە سۇھانى بېداددىن.
— نەۋايى.

كىچىم [كيجم] «كىجىم» گە قارالغ.

كىد [كيد] (ھ) ھىندى راجىسى (پادىشاھى) نىڭ نامى.

كىرىش [كيريش] ياينىڭ يىپى، كىرىچى؛ كىرىچ:
تۈز بول ئوقدەك گەر تىلەرسەن ئەۋج ياكىم ئەگرىدۇر،
دەۋر ھەر بىر گوشەدىن بوغزىغە سالىپدۇر كىرىش.
— نەۋايى.

كىزە [كيزە] يوشۇرۇن، پىنھان:
چارشەنبە كۈنى يار كىزە كەلدى چەمەن ئىچرە،

بۇلبۇل دەخى كۆردى يۇزىنى، تۈشتى فىغانە.
— نەسىمي.

كىزلەمەك [كيزلاماك] يوشۇرماق:
ۋە لېكىن ئۇچادىن ئۆتۈپ تىزلەدى،
يوق ئىمكان ئاچۇق ئۇزۇنى كىزلەدى.
— نەۋايى.

كىسە [كيسە] (پ) يانچۇق، پۇل قاپچۇقى، ھەميان:
قارار ئىبردى ساندۇقغە ئول دەم - بەدەم،
ئالاي دېسە يوق كىسەسىدە دەرەم.
— ئا. نىزارى.

كىفتە [كيفتە] (پ) ھېرىش، چارچاش؛ زېرىكىش؛
كىفتە ئولماق — چارچىماق، زېرىكمەك.

كىمە [كيمە] (پ) كىمە، قېيىق:
زىمىستان ئىدىكىم بغايەت ساۋۇق،
يېتىپ كەلدى ئاخىر كىمەگە ياۋۇق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىمە تىيرى — كىمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىك ئورنىتىلغان ئۇزۇن خادا (ماچتا).

كىموخت [كيمخت] (پ) چەم، كۆن؛ تاسما:
قىلىچ سالسا خارانى ئەيلەپ شىكان،
ئولۇپ ئاڭا خارا كىمۇخت غىلاف.
— نەۋايى.

كىمۇختى غەبرا — يەرنىڭ چەمى.

كىمۇر [كيمو] كۆمۈر:
كىمۇر شامۇ دەم ئاندا سۇبھىدەم بىل،
شىھاب ئول كۆرەدىن چىققان ئەلەم بىل.
— نەۋايى.

كىن [كين] كىيىن؛ ئارقا؛
كىنىدە — ئارقىسىدا؛
كىنىچە — كەينىدىن، ئارقىسىدىن، كەينىچە:
مىھنىبانۇ ئانىڭ كىنىچە راكىب،
سۇرۇب ئەتبائى بىپايان مەۋاكىب.
— نەۋايى.

كىبر [كبر] (ئە) تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، مەنمەنلىك؛ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق:
ھىرىسنى تەرك ئەت قەناەئەت پىشە قىل،
كىبرنى تەرك ئەت ئۆلۈم ئەندىشە قىل.
— خەراباتى.

كىبار [كبار] (ئە) [بىرلىكى: كەبىر] چوڭلار، ئۇلۇغ كىشىلەر:
ئۇلۇل - ئەبسار، بەلكى سىفار ۋە كىبار مۇغەننىيلەرغە، خاس

ئاملارغە، بەلكى شاھ ۋە گەدالار زەمىرلارىغە نامەئلۇم قالماغايكى، ...

— مۆجىزى.

كىبەر [كبر] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك؛ قەبرىلىق، چوڭلۇق:

كى چۇن قىلدى كۈھۈلاتدىن تەجاۋۇز،
كىبەر مېھرابىغە قويمىش ياشى يۈز.

— نەۋايى.

كىبرىت [كبريت] (ئە) 1) قىزىل ياقۇت؛ ئالتۇن:

بۇ خەيلدۇر ھەقىقەت تەرىقىنىڭ سۈخەنۋەرى، بەلكى كىمياگەرى ۋە كىبرىتى ئەھمەرى.

— نەۋايى.

2) ئۇلۇغلۇق:

دېمەيكىم رۇسۇل، ھەر نەكىم تاپتى رۇھ،
بۇ كىبرىتتىن بارچە تاپىپ فۇتۇھ.

— نەۋايى.

كىبرىيا [كبريا] (ئە) ئۇلۇغلۇق، بۈيۈكلۈك:

زىھى تاجىڭغە گەۋھەرى كىبرىيا،
بۇ گەۋھەردىن ئافاق تاپىپ زىيا.

— نەۋايى.

كىتاب [كتاب] (ئە) 1) كىتاب. 2) خەت، مەكتۇپ، رىسالە:

كۆڭۈلنى ئەيلەدىم يۈز چاك ئىشقىڭدىن، مەن مەھزۇن،
كى ھۇسنۇڭ ۋەسفى يازغايمەن كىتابى كاغەزى گۈلگۈن.

— نەۋايى.

3) ئەسەر:

مەدھىنى بېھىساب يازغايلار،
بەلكى مەۋزۇن كىتاب يازغايلار.

— نەۋايى.

كىتابە [كتابه] (ئە) 1) يېزىق، يېزىلغان، پۈتۈلگەن. 2) ئويۇلغان يېزىق، بىنالارنىڭ پەشتىقىغا، تاملىرىغا ئويۇلغان ۋە يېزىلغان ھۆسنىخەت:

ئوقۇغان ئەلنى ھەلاك ئەيلەگەي كىتابەسىدە،
ئىچىمدەكىنى ئەيان قىلسە قەبرىم ئۆزرە تاشىم.

— نەۋايى.

كىتابەت [كتابت] (ئە) يېزىش، پۈتۈش؛ خەت، يېزىق:

لەئلى لەبىڭ كۆرەي دېبان كۆز ياشىم ئەيلەدىم ئەقىق،
خالى خەتتىڭنى بىلمەدىم تۇرفە كىتابەتى دەقىق.

— زەلىلى.

كىتابەت فەنى — يېزىش، كۆچۈرۈش مەشغۇلاتى.

كىتابەت قىلماق — يازماق، كىتاب تۈزمەك.

كىتابدار [كتاب دار] (ئە + پ) كىتابخانا مۇلازىمى؛ كىتابخانا مۇلازىمەتچىسى:

مەۋلانا سالېھىي ـ ئەگەرچە خۇراسانلىقدۇر، ئەمما كۆپ يىلدۇركى، ھىساردادۇر. ئانداق ئىشتىلۇركىم، ھىساردا پادىشاھنىڭ كىتابدارىدۇر.

— نەۋايى.

كىتپاۋۇل [كيتپاول] قەلئە قاراۋۇلى، ساقچىسى؛ قەلئە باشلىقى:

ئانداغكى، ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە يانكاۋۇل ۋە سوناۋۇل ۋە پاتاۋۇل ۋە كىتپاۋۇل ...

— نەۋايى.

كىتىف [كتف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەكتاف] يەلكە، مۇرە:

كىتفى بىرلە تامنى ۋەيران ئەيلەدى،
خىشتلارنى يەرگە يەكسان ئەيلەدى.

— زەلىلى.

كىتمان [كتمان] (ئە) يوشۇرۇن، سىر ساقلاش، پىنھان تۇتۇش.

كىتمان ئەيلەمەك — يوشۇرماق، پىنھان تۇتماق:

ھەردەم ئىستەر تەلبە كۆڭلۇم ئىشق كىتمان ئەيلەمەك،
بەرقى لامېئىنى قاراڭغۇ ئۆيدە پىنھان ئەيلەمەك.

— نەۋايى.

كىتىف [كيتف] (ئە) «كىتف» گە قارالسۇن.

كىرام [كرام] (ئە) [بىرلىكى: كەرىم] 1) ئۇلۇغلار. 2) ئەزىزلەر:

قىلدى پەيغەمبەرگە تەئزىمۇ سەلام،
سۆڭرە ئەرز ئەتتىكى: ئەي فەخرى كىرام.

— نەۋايى.

3) كېرەملىك، ساخاۋەتلىك؛ بۈيۈك، مۆھتەرەم.

كىرامەند [كرامند] (پ) قىممەتلىك؛ ئىززەتلىك؛ ئۇلۇغۋار، ئەزىز:

كۆپ ئۇزر قىلىپ سۆزىگە پەيۋەند،
نەقدىنە بەسى تاپىپ كىرامەند.

— نەۋايى.

كىرامۇل ـ كاتىبىن [كرام الكاتبين] (ئە) ئىسلام چۈشەنچىسى بويىچە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى مۇرىسىدە تۇرىدىغان ئىككى پەرىشتە (ئوڭ مۇرىسىدىكى ساۋابلىق ئىشلارنى، سول مۇرىسىدىكى گۇناھلىق ئىشلارنى يېزىپ تۇرغۇدەك).

كىرامۇەشلىغ [كرام وش ليغ] ئەزىزلىك، ھۆرمەتكە سازاۋەر بولماقلىق:

دېدىكىم: «ئولدۇر كۆڭۈلنىڭ خۇشلۇقى،
فەقر يولىندا كىرامۇەشلىغى.»

— نەۋايى.

كىرامىن ـ ناس [كرام الناس] (ئە) كىشىلەرنىڭ

ھۆرمەتلىكى.

كىرامىي [كرامى] (ئە) ئۇلۇغ، ئالىيجاناب، ساخاۋەتلىك، كانتا:

ھەركىمكى تەۋازۇ ئەمرى كامى بولغاي،
ئول فېئىل ئىلە خەلق ئارا كىرامىي بولغاي.

— نەۋايى.

كىرامىي سىفەت — سېخىيلىق خىسلەتلىرىنىڭ ئىگەسى.

كىرامىي بولماق — ساخاۋەتلىك، ئالىيجاناب بولماق.

كىرايە [كرايە] (پ) 1) كىرا؛ ياللاش. 2) يالليىنىش ھەققى، ئىجارە ھەققى.

كىرايەندەلىق [كرايندەليق] لايىقلىق، ئەرزىمەكلىك.

كىرباس [كيرباس] (پ) «كەرباس» قا قارالسۇن.

كىرپىچ [كرپيچ] خىش (پىششىق كېسەك):

فەلەك باشىڭنى كىرپىچ مۇتتەكاسى قىلغۇسى گەر خۇد،
بۇ دەم خۇرشىد خىشتىدىن باشىڭغە مۇتتەكا يەتكەي.

— نەۋايى.

كىردار [كردار] (پ) قىلىق، ئىش، ئادەت، ئەمەل؛ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تەرز، رەۋىش، كۆرۈنۈش» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ:

كىردارىغە باقمىپ ئەسل ھالىن ئاڭلا،
ئەسلىغە دەلىل ئانىڭ خىسالىن ئاڭلا.

— نەۋايى.

دېدى: *ئەي يىگىت ياخشى كىردارلىق،*
قىلىپ رەھمەتتىدىن ئۇمىدۋارلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىردىگار [كردكار] (پ) يارانقۇچى (تەڭرى):

دېدىلەركىم: *كىردىگارنىڭ كىم دۇرۇر،*
خالىقۇ پەرۋەردىگارنىڭ كىم دۇرۇر.

— نەۋايى.

كىردىگارا [كردكارا] (پ) ئەي يارانقۇچى! (ئەي تەڭرى):

كىردىگارا، لۇتف ئېتىپ قىلغىل گۇناھىمنى كەرەم،
كۆپ يازۇقلار ئەيلەگەن فېئىلى تەباھىمنى كەرەم.

— ئەرشى.

كىرم [كرم] (پ) قۇرت، قۇرت ـ قوڭغۇز.

كىرمى شەبتاب — قاراڭغۇدا يالتىراپ كۆرۈنىدىغان قۇرت.

كىرى [كرى] (پ) ئەرزىگۇدەك.

كىرى ئەيلەمەس — ئەرزىمەس.

كىرياس [كرياس] (پ) 1) بارگاھ، قەسىر:

يەتتىيۇ كۆردى بىر بىيىك كىرياس،
تاقۇ ئەيۋان ئاڭا سىپىھر ئەساس.

— نەۋايى.

2) دەرۋازا؛ ئاستانە. 3) ئاسمان:

بىر ئەجەب يەر قالماغى ئافاق ئارا،
بەلكى بۇ كىرياسى بىلمي تاق ئارا.

— نەۋايى.

كىز [كيز] كىگىز، تەڭلىمات:

ھەر بىر بەسى كەرەشمەدىن جىلۋە قىلۇر چېمەن ـ چېمەن،
خىلئەتى سەبزە بىتەدۇر بىستەرى زەڧران كىز.

— زەلىلى.

كىزب [كذب] (ئە) يالغان، نەيرەڭ.

كىزب ئالايىش — ئىپلاس يالغانچىلىق.

كىزب كەتۇرمەك — ئىشەنمەسلىك.

كىزب مەھز — پۈتۈنلەي يالغان.

كىسە [كيسه] (پ) 1) «كېسە» گە قارالسۇن. 2) سىپاھلارنىڭ خەت سىلىشى ئۈچۈن بەلۋاغلىرىغا ئېسىپ يۈرىدىغان قاپچۇقلىرى:

گەر كىسە ئارا تولا جەھان مالى ئېسە،
خۇشراق ئاندىن ئەگەر كۆڭۈل خالى ئېسە.

— نەۋايى.

كىسەدۇز [كسەدوز] (پ) خەت قاپچۇقى.

كىسەدوزلۇق [كيسەدوزلوق] خەت سىلىنىدىغان قاپچۇق توقۇمىچىلىق:

مەۋلانا زەين كىسەدوزلۇق سەنئەتىغە مەنسۇپ ئېردى.

— نەۋايى.

كىسسە [كيسسه] (پ) «كىسە» گە قارالسۇن.

كىسۈەت [كسوت] (ئە) 1) كىيىم، كىيىم ـ كېچەك، ئېگىن، ئۇستۇاش:

جىبرەئىل ئايدىلار: ئەيا ھۇشيار،
كىسۈەتى مەردان رىيازەت شىئار.

— زەلىلى.

2) يانچۇق، قاپچۇق، خالتا، توڭرا:

ھەر ساری مەخفي تۇگەنلىك جىسىم ئىلە مۇڭلۇغ كۆڭۈل،
سايىلىدۇركىم ئېرۇر مىلۇ دىرەمدىن كىسۈەتى.

— نەۋايى.

3) گۈزەللىك، بايلىق:

سالىپ كۆڭلۈمە سۆز دېمەك نىيەتىن،
كىيىپ ئەگنىمە داغى سۆز كىسۈەتىن.

— نەۋايى.

كىش I [كيش] (پ) ئادەت، خۇلق؛ يول، مەسلەك؛ دىن.

ۋەفاكىش — ۋاپالىق، ۋاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

كىش II [كيش] (پ) قۇندۇزنىڭ بىر تۈرى؛ قۇندۇز تېرىسى:
مەجنۇننى ياساپ لىباس بىرلە،
تۈن - كۈن كەبى كىشۇ ئاس بىرلە.
— نەۋائى.

كىش III [كيش] (پ) ئوقدان.

كىشت [كشت] (پ) تېرىلغۇ يەر؛ زىرائەت:
ئەي بۇرادەر ئۇشبۇ سۆزنى ئاڭلاغىل،
كىشت - كارىنى كۈن ئولتۇرماسدە قىل.
— خەراباتى.

كىشتى [كشتى] (پ) كېمە:
دېدى چوڭ ئاغام: كۆر خۇدا سۆنئىنى،
ئالىپ باردى كىشتى لەبىگە مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىشتى بەھر پەيما — دېڭىز كېمىسى:
گەھى ساز ئېتىپ بەزم دەريا ئارا،
كىرىپ كىشتىئى بەھر پەيما ئارا.
— نەۋائى.

كىشتى ھىلالى — 1) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمە، قېيىق. 2) ئىنچىكە ئاي شەكىللىك كېمىگە ئوخشايدىغان قەدەھ، قېيىق شەكىللىك قەدەھ.

كىشتىيى بادە — قېيىق شەكىللىك مەي قەدەھى.

كىشتىبان [كشتى بان] (پ) كېمىچى، كېمىنى باشقۇرغۇچى:
نەھەڭى قۇلزۇمى ۋەھدانىيەدىن غەرق بولدىلەر،
نە كىشتى قالدىيۇ نە كىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

كىشتىبانلىغ [كشتى بان ليغ] كېمىچىلىك.

كىشۋەر [كشور] (پ) 1) مەملىكەت؛ ئۆلكە؛ ۋىلايەت:
شەھىكى بولسە تابىئىدە نەچچە كىشۋەرى،
تەييار بولسە نەزدىدە يۈز لەكچە لەشكەرى.
— سەبۇرى.

2) ئىقلىم:
يەتتە ئىقلىم ئۆزرە كۆپ شەھلەر ماڭا مەنزۇر ئەمەس،
كىشۋەرى ھۈسنى مەلاھەت ئۆزرە جانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

كىشۋەرى دەرى — ئۆلكە، ئىقلىم دەردى.

كىشۋەر ئارا [كشور ارا] (پ) مەملىكەتنى زىننەتلىگۈچى، ئاۋاتلاشتۇرغۇچى؛ پادىشاھ:
مۇقەررەردۇركى شاھى كىشۋەر ئارا،
زەمانى قىلمايىن سەبرۇ مەدارا.
— نەۋائى.

كىشۋەر پەناھ [كشور پناه] (پ) مەملىكەتنىڭ ھامىيسى، پادىشاھ:
ئول ئىكەۋدىن بىرى رۇم ئەھلىغە شاھ،
يانە بىر زەڭ ئەھلىغە كىشۋەر پەناھ.
— نەۋائى.

كىشۋەر خۇدا [كشورخدا] (پ) «كىشۋەر خۇداي» غا قارالسۇن.

كىشۋەرخۇداي [كشور خداى] (پ) مەملىكەت ئىگىسى؛ ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ئەردەشىر ئولدى كىشۋەر خۇداي،
جەھان ئەھلىغە بولدى رەھمەت فىزاي.
— نەۋائى.

كىشۋەرخىدىۋ [كشورخديو] (پ) مەملىكەت ئىگىسى، ھاكىم، ھۆكۈمدار، پادىشاھ:
يەنە ھورمۇز ئولدى چۇ كىشۋەر خىدىۋ،
سىياسەتلەرى سالدى ئەلگە غىرىۋ.
— نەۋائى.

كىشۋەر دېھى [كشور دهى] (پ) مەملىكەتنى تاپشۇرغۇچى، بويسۇنغۇچى:
موغۇل قۇللار كەبى ئالىنىدە خانلەر،
بولۇپ كىشۋەر دېھى كىشۋەرىستانلەر.
— نەۋائى.

كىشۋەرىستان [كشورستان] (پ) «كىشۋەرگىر» گە قارالسۇن:
نەزىم كىشۋەرىستانى ھەم سەن - سەن،
بەلكى ساھىبقىرانى ھەم سەن - سەن.
— نەۋائى.

كىشۋەرىستانلىغ [كشورستان ليغ] جاھانگىرلىك.

كىشۋەر كۈشا [كشر كشا] (پ) مەملىكەتنى ئىشغال قىلغۇچى، جاھانگىر؛ غالىب:
بۇ مۇددەتدە كەمەنكى ئاسار ئىدى،
كى كىشۋەر كۈشا بەل جەھاندار ئىدى.
— نەۋائى.

كىشۋەر كۈشاي [كشور كشاي] (پ) «كىشۋەر كۈشا» غا قارالسۇن.

كىشۋەرگىر [كشوركير] (پ) 1) غالىب. 2) يۇرت ئالغۇچى؛ جاھانگىر.

كىفايەت [كفايت] (ئە) كۈپايە، يېتەرلىك، يەتكۈدەك:
كىفايەت قىلىپ مۇندا تەقسىرغە،
ھەۋالە قىلىپ مىرئەلى شىرغە.
— ئا. نىزارى.

كىفايەت ئولماق — كۈپايە بولماق، يەتمەك.

كىفتە [كيفتە] (پ) چەتلىشىش، يىراقلىشىش:
بولدى ئول مەھۇشغە ئاندا شىفتەئى،
كىم سەبەق بەھىسسىدىن ئولدى كىفتەئى.
— نەۋايى.

كىفتە ئولماق — چەتتە قالماق، ئايرىلىپ قالماق.

كىفل [كفل] (ئە) 1) بىرەر نەرسىنىڭ ھەسسىسى. 2) ئات، تۆگە قاتارلىق مىنىلىدىغان ھايۋانلارنىڭ ئۇستىگە يېپىلىدىغان گىلەمچە، يوپۇق.

كىلك [كلك] (پ) قومۇش قەلەم:
ھەۋايى سەيرى چىن ئەيلەر زىھى بۇ كىلكى نەققاشىم،
خۇدا بىلگەي مېنىڭ ماچىن ئىچىدە ئەمدى توختاشىم.
— زەلىلى.

قىلىپ سۆز رىۋايەت خىرەدىمەندلەر،
ساچىپ كىلكى نۇگى بىرلە قەندلەر.
— ئا. نىزارى.

كىلكى تەقدىر — تەقدىر قەلىمى، ئەزەلدە پۈتۈلگىنى:
بىھەمدىللاھكى، ئاللىمدە ئەزەلدىن،
جۇنۇ ئىشقدىن يازدى كىللى تەقدىر.
— نەۋايى.

كىلكى سۇنۇش — يارىتىش قەلىمى؛ خۇدانىڭ قۇدرىتى.

كىلكى قۇسۇنپەرداز — ئاجايىپ سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىلكى قەزا — «كىلكى تەقدىر» گە قارالسۇن.

كىلكى نۇكتەپاش — چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنى يازغۇچى قەلەم.

كىم I [كيم] (سوراق ئالمىشى):
ئاندىن سوراپدۇرلاركى، بۇ كىشىنى كىم ئۆلتۈردى؟
— نەۋايى.

كىم II [كيم] كى، كىم (باغلىغۇچى):
كىم بوز توقۇماقنى ئالىپ باپكار،
جەھان مۇلكىدە بوز بىلە قىلدى كار.
— غەربىي.

ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى كىم قىلدىكى، جەزا كۆرمەدى،
سەلاھ ۋە فەساد تۇخمىن كىم ئەكتىكىم، ئۇرمادى.
— نەۋايى.

كىمخا [كمخا] (پ) كىمخاب، يىپەكتىن توقۇلغان رەخت:
... ۋە مۇتەئەخخىر مەشايىخىدىن زەماننىڭ يېگانەسى ھەزرەتى خاجە بەھاۋۇددىن نەقشبەندكى، كىمخا نەقشىنى باغلاماقتە مەشھۇردۇرلەر.
— نەۋايى.

كىمخاب [كمخاب] (پ) «كىمخا» غا قارالسۇن:
ئەتلەسۇ كىمخاب ئۆزە فەسلى زىمىستان ئىچرەدۇر،
قارا قۇندۇز، قارا شىرازىغە قەدرۇ ئىفتىخار.
— تەجەللى.

كىمسان [كيمسان] ئالتۇنغا ئوخشاش پارقىراق سېرىق رەڭلىك ماددا بولۇپ، ئۇنى ئۇۋۇتۇپ، نەرسىلەرگە ئالتۇن رەڭ (ھەل) بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ؛ (ئالتۇن) ھەل:
كى كىمساندىن ئالتۇننى فەرق ئەيلەگەي،
قىزىل تابەدىن كۇننى فەرق ئەيلەگەي.
— نەۋايى.

كىمسە [كيمسە] بىرەر شەخس، ئادەم، بىراۋ:
كەئبەۋۇ خۇلدى بەرىننى كۇلبەئى ئەھزان دېمىش،
كىمسە گەر شەمئى جەمالىڭنى قۇياشقە ئوخشىتۇر.
— ئەرشى.

كىمىيا [كيميا] (ئە) 1) خىمىيە؛ قەدىمكى چۈشەنچىدە: مىس، قەلەيگە ئوخشاش مەدەننى ئالتۇنغا ئايلاندۇرماق:
يۇزۇمنى ئالتۇن ئەتتى، سېنىڭ ئىشقىڭ، ئەي سەنەم،
مۇنداغ باقىرنى ئالتۇن ئېتەر كىمىيا قېنى؟
— سەككاكى.

بۇ جۇملىدىن كىمىيا ئىلمىدۇركىم،
— نەۋايى.
2) ئاجايىپ قىممەتلىك، نادىر نەرسە؛ پاكىز، ساپ.

كىمىيا ئەسەر — چوڭقۇر تەسىر كۆچىگە ئىگە بولغان سۆزلەر.

كىمىياگەر [كيمياكر] (ئە + پ) خىمىيە بىلەن شوغۇللانغۇچى، ئالىم (خىمىك):
بۇ بولدا دەردۇ غەمدۇر كىمىياگەر،
بۇ ئىشتىن ئىشق ئېلىمدۇر غەمگە چاكەر.
— خىرقەتى.

كىمىياۋەش [كيمياوش] (ئە + پ) خىمىيىگە ئوخشاش، نادىر، قىممەت باھا:
چۇن خالىسۇ پاكۇ بىغەش ئولدى،
ئالتۇن نې كى كىمىياۋەش ئولدى.
— نەۋايى.

كىن [كين] (پ) ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك، قىساس؛ كۆرەلمەسلىك؛ نەپرەت؛ جەڭ:
يەنە كىنغە تۇردى بۇرادەرلەرىم،
ۋەفاسىز جەفاكار بەد ئەختەرلەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىنۇ جىدال — ئۇرۇش، جاڭجال، غوۋغا.

كىنۇ رەزم — «كىنۇ جىدال» غا قارالسۇن.

كىنايە [كنايە] (ئە) مەسخىرە، زاڭلىق قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياپتا گەپ، دارتما؛ كىنايە.

كىنايەت [كنايت] (ئە) «كىنايە» گە قارالسۇن:

تۈمەن ناز ئىلە بۇ مەقال ئەيلەدى،
كىنايەت بىلە كۆپ سوئال ئەيلەدى.

— نەۋايى.

كىنە [كينە] (پ) «كىن» گە قارالسۇن:
ئەيلەبان رەزمۇ كىنە ئىزھارى،
كەلسە جابىر جەزائىرى سارى.

— نەۋايى.

كىنەپەرەست [كينەپرست] (پ) ئاداۋەتخور، دۈشمەنلىشىش بەل باغلىغۇچى:
ئۆچۈڭ ئولكى گەر ئول بولۇپ كىنەپەرەست،
تەئەددى بىلە تاپسە مۈلكۈمگە دەست.

— نەۋايى.

كىنەپەرداز [كينەپرداز] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
تۈتۈپ فەرھادنى غەدر ئەيلەپ ئاغاز،
تىكىپ ئەۋۋەل دار ئولدى كىنە پەرداز.

— نەۋايى.

كىنەخاھ [كينەخواه] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
ئانچە ئايىندىن تولا بۇ رەزمگاھ،
كىم ئۇرۇشتا ئىككى شاھى كىنەخاھ.

— نەۋايى.

كىنە سەنج [كينە سنج] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:

كىنەكەش [كينەكش] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن:
يولىن تۈتتى بارىقنىڭ ئاشۇفتەۋەش،
ئاڭا سۈردى بارىق داغى كىنەكەش.

— نەۋايى.

كىنە گۈزار [كينەگزار] (پ) «كىنەۋەر» گە قارالسۇن.

كىنەۋەر [كينەور] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى، دۈشمەنلىك قىلغۇچى؛ ئۆچ ئالغۇچى؛ قىساسكار، ھەسەتخور.

كىن خاھ [كين خواه] (پ) «كىنەخاھ» قا قارالسۇن.

كىن سىگال [كين سكال] (پ) ئاداۋەت ساقلىغۇچى:
ھەم بورانغا، ھەم جۇۋانغار كىن سىگال،
ھەم يەنە گۈلۈ ھىراۋۈلدا بۇ ھال.

— نەۋايى.

كىياسەت [كياست] (ئە) زېھىنلىك؛ ئۇلۇغلۇق؛ ھوشيارلىق، زېرەكلىك:
ۋەلى شاھغە نۇرى فەراسەت كېرەك،
شۇناسالىغ ئىچرە كىياسەت كېرەك.

— نەۋايى.

سىكەندەر تەرىقى كىياسەت بىلە،
قىلىپ فەھم ئول ئىشنى فەراسەت بىلە.

— نەۋايى.

كىيىد [كيد] (پ) ھىيلىگەر، ئالدامچى، ساختىپەز:
مېھىر ـ مۇھەببەت ئانىڭ ئېرمەس بەجۇز غەزەب،
جۇز كىيد ئەمەس بۇ قەلەمۇننىڭ ئىنايەتى.

— سەبۇرى.

كىيگۈلۈك [كيگولوك] كىيىملىك، لىباس:
نەفىس كىيگۈلۈك ئولسا يالاڭ تەنىمغە ھەۋاس،
ھەسىر نەقشى ھەسىرى لىباس ئورنىغە بەس.

— نەۋايى.

كىيۈرمەك [كيورماك] كىرگۈزمەك؛ كەلتۈرمەك:
بۇ يۈردى يىلقىچى يىلقى كىيۈردى،
تەكەللۈفلار بىلە گۈلنى كۆچۈردى.

— لۈتفى.

يىغىشتۇردىلار ئەلنى تەكلىف ئىلە،
كىيۈرمەككە خەندەقغە تەخۈنف ئىلە.

— نەۋايى.

«گ»

گازۇر [گازور] (پ) كىر يۇغۇچى:
سۇبىھ سەۋبىنى گازۇرى ئەفلاك،
مېھر سابۇنى سۇرتۇپ يۇدى پاك.
— نەۋايى.

گاژ [گاژ] (پ) ئورۇن، جاي.

گام [گام] (پ) 1) قەدەم، يۇرۇش:
مەنازىلنى كەزدۇك قويۇپ گام تېز،
بۇلار بىرلە يەتتۇككى بەندەرگە بىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يۆنىلىش، قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش.
3) ئاياغ:
كى مىنمەكدىن بولۇپ ئارامى ئانىك،
دەمى تىنغاي قاپارغان گامى ئانىك.
— نەۋايى.

گام بەرگام — «گام بەگام» غا قارالسۇن.
گام بەگام — قەدەمۇ قەدەم؛ توختىماي.
گام رەنجە ئەيلەمەك — قەدەم تاشلىماق، يۇرمەك؛ قاتنىماق.
گام قويماق — قەدەم قويماق، يۇرمەك؛ كىرىشمەك.
گام ئۇرماق — يۇرمەك، قەدەم تاشلىماق:
زىيادەت ئىشى ھەم قىلىنىدى تەمام،
كى سالىھ ئەمىرنىڭ ساڭا ئۇردى گام.
— ئا. نىزارى.

گاھ [گاه] (پ) 1) گاھ، گاھى، گاھىدا؛ بەزى، بەزىدە؛ ۋاقىت:
ئەرشىنى ئۇنۇتمە گاھ ياد ئەت،
ۋەسلىگىدىن بەلكى ئانى شاد ئەت.
— ئەرشى.
2) سۆز تەركىبىدە كېلىپ «جاي، ماكان، ئورۇن» مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
جىلۋەگاھىڭ گاھ باغۇ گاھ راغ،
مۇقتەخىر زىبالىغىگىدىن راغۇ باغ.
— نەۋايى.
3) باغ، دەم ئالىدىغان جاي.
ئارامگاھ — ئىستىراھەت جايى.
كارگاھ — ئىش ئورنى، ئىشخانا.
گاھ ـ گاھ — بەزەن، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.
گاھ ـ گاھى — «گاھ ـ گاھ» قا قارالسۇن.
گاھلەر — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا.

گاھى [گاهى] (پ) بەزەن، بەزى ۋاقىت، گاھى. «گاھ» قا قارالسۇن:
بىناگاھ تارتىپ ئۇزۇن ئاھى سەرد،
مۇناجات قىلدى بەدەر گاھى فەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گاھى ـ گاھى — بەزى ـ بەزىدە، ئاندا ـ ساندا:
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۇەئى شىرىن زەبانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

گاۋ [گاو] (پ) ئۆكۈز، ئەپسانۋى ئۆكۈز:
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر ئەسىبى رەۋان،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گاۋى دەۋران.
— خەراباتى.

گاۋمىش [گاوميش] (پ) قوتاز:
ئۇشبۇ ئالەم قىلمادىم بىر ياخشى ئىش،
ياخشىراقدۇر بارچە مەندىن گاۋمىش.
— خەراباتى.

گەبر [گبر] (پ) ئاتەشپەرەست، ئوتقا چوقۇنغۇچى، ئوتقا تېۋىنغۇچى، مەجۇسىي:
نى گەبر، نى تەرسا مەن، نى بەرەھمەنۇ، نى شەيخ،
ھەفتاددۇ مىللەتدە بىر نۇقتە خىلاف ئەتتىم.
— زەلىلى.
ھەر بەلا كەلسە ئىلاجى سەبرىدۇر،
كىمكى سەبر ئەتمەسە ئول گەبرىدۇر.
— خەراباتى.

گەبرەك [گبرک] (پ) غەيرىي دىندىكى قىز (بالا)، مەجۇسىي قىز؛ ساقىي:
ئولتۇرۇپ بىر گەبرەكى جام ئەتتى نوش،
كىم كۆرۈپ شەيخ ئەتتى تەركى ئەقلۇ ھۇش.
— نەۋايى.

گەبرەكىي [گبرکی] (پ) مەي ئىدىشى.

گەج [گج] (پ) گەچ، مەخسۇس سۇۋاق ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گەچ، ھاك:

ئىككى رەخنە ساری رەۋان باردىلەر،
گەجۇ خىشىت ئىلە رۇست بۇتكەردىلەر.
— نەۋابى.

گەجەك [گجك] (پ) 1) پىشانىگە چۇشۇپ تۇرغان بۇدۇر چاچ تالالىرى، ماڭلاي چاچ. 2) ئىلمەك، مەخسۇس تاياق.

گەجكارلىق [گجكارليق] گەج بىلەن ئىشلەنگەن، گەجلەنگەن:
ھەم كىربىان ھەم چىقىپ ئاندىن نەسىم،
تاشىدە گەجكارلىقى ساده سىيم.
— نەۋابى.

گەجىم [گجم] «گىجىم» گە قارالسۇن.

گەچە [گچە] (پ) گاچا، تىلى راۋان ئەمەس.

گەچچە [گچە] «گەچە» گە قارالسۇن.

گەچكارلىغ [گچ كارليغ] «گەجكارلىق» قا قارالسۇن:
بولۇپ گەچكارلىغ سىيمىن رەۋاقى،
نېچۇككىم، قاش ئىچىندە كۆزنىڭ ئاقى.
— نەۋابى.

گەدا [گدا] (پ) 1) تىلەمچى، سايىل؛ گاداي، پېقىر، كەمبەغەل، بىچارە:
ئابىدا، كەلتۇر بەجا سەن قۇللۇغۇڭنى سىدق ئىلە،
يەتكۈسى قۇل بولسا شەھلىغە ئۇلاردىن ھەر گەدا.
— ئابىد.
ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتف نىشانىنى قىلغاي قەتىرەئى شەبنەم.
— ئەرشى.
2) بېخىل، چىڭگىز. 3) ئاشىق. 4) تالىپ، ئىزدىگۈچى.
گەدا پېشە — گادايلىققا ئۆگەنگەن.
گەدا زادە — گاداي بالا.
گەدا زادەئى خىرەدىمەند — ئەقىللىق گاداي بالا.
گەدا شېۋە — گادايغا ئوخشاش، تىلەمچىگە ئوخشاش.
گەدالىغ ئەتمەك — تىلىمەك، ئىزدىمەك، ئارزۇ قىلماق.
گەدالىغ ئەشكى ساچماق — موھتاجلىق يىغىسى، تىلەمچىلىك كۆز يېشى تۆكمەك.
گەداۋۇ شاھ — ھەممە، بارلىق، بارچە.
گەدايى مۇۋەھىش — ۋەھشەتكە، قورقۇنچقا سالغۇچى گاداي؛ قورقۇنچلۇق سايىل (تىلەمچى).
گەدايى نىيازمەند — ھاجەتمەن، موھتاج گاداي.

گەر [گر] (پ) ئەگەر؛ خاھ، خاھى، يا، ياكى؛ گەرچە، ئەگەرچە:
كۆزلەرىم چۇن شىشە ھايى قىرمىزىدەك بولماغاي،
تەلبە كۆڭلۈم گەر جامالىغە گىرىفتار ئولماسا.
— زەلىلى.
گەر ۋەتەن لۇتفى كۆزىندە تۇتمادىڭ، يوقتۇر ئەجەب،
ئەۋ قوپارماغلىق ئىبرۇر دۇشۋار جەيھۇن ئۇستىنە.
— لۇتفى.

گەران [گران] (پ) 1) ئېغىر، ۋەزمىن:
كېمەچىگە دېدىم: بۇ ئىتنى تۇتۇڭ،
گەران كەلسە سۆز ھەم بۇ سائەت يۇتۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قىممەت باھا، قەدىرلىك، قىممەتلىك؛ مۇھىم:
قويۇپ تېۋەلەرگە چۇ بارى گەران،
خاجە بىرلە بولدى بۇلار ھەم رەۋان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) مول، كۆپ مىقداردىكى.
گەران سەنگ — ۋەزنى ئېغىر، ۋەزمىنلىك؛ ئېغىر، ئېغىر تاش.

گەرانە [گرانە] (پ) ساھىل، قىرغاق، چەك، چېگرا:
ئىھاتە ئەيلەدىڭ، ئەي بەھرى ئەشىك، يەر كۆرەسىن،
ئەجەب ئەمەستۇر، ئەگەر يوق تۇرۇر گەرانە ساڭا.
— نەۋابى.

گەرانجان [گران جان] (پ) ۋەزمىن، ئېغىر، ئېغىر ـ بېسىق؛ تەبىئىيتى، مىجەزى ئېغىر.

گەرانخاب [گران خواب] (پ) ئويغانماس، ئۇيقۇسى قاتتىق، قاتتىق ئۇيقۇدىكى:
كۆپ ئۇردى بۇ نەۋ پېچ ئىلە تاب،
كۆز ئاچمادى مەھۋەشى گەرانخاب.
— نەۋابى.

گەرانخىز [گران خيز] (پ) ھۇرۇن، سۇس، ئىلمان، قولىدىن ئىش چىقماس.

گەرانمايە [گرانمايە] (پ) قىممەت باھا، قىممەتلىك؛ ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق؛ ئەسلى، نېگىزى.
دۇررى گەرانمايە — قىممەت باھا دۇر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
... كېچە تاجىرلەرى ئانىڭدەك دۇررى گەرانمايە تاپقانلاردىن سېۋۈنۈپ.
— نەۋابى.

گەراۋ [گراو] (پ) 1) شەرت، ئەھدە باغلاش؛ شەرتلىشىش:
ئەجەب زىرەككى، دانالىق يۇزىدىن،
گەراۋ ئالغان سۆلەيمان ھۇدھۇددىن.
— ناقىس.
2) گۆرۇ.

گەراۋ ئەيلەمەك — گۆرۈ قويماق، گۆرۈ قىلماق (پۇل ياكى قىممەت ئورنىغا بىرەر نەرسىنى گۆرۈگە قويماق).
گەراۋ بولماق — ئامانەت بولماق، گۆرۈ بولماق.

گەراي [گراى] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «خالىغۇچى، ئىختىيار قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
سەن چۇ بولۇپ سەرخۇشۇ خىلۋەت گەراي،
ئاندا قىلىپ ھەرنە تىلەپ نەفسۇ راي.
— نەۋايى.

گەرەۋ [گرو] (پ) «گەراۋ» غا قارالسۇن:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇۋەگى خۇش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

گەرچى [گرچى] (پ) گەرچە، ئەگەر:
گەرچى ئىكى نەۋ ئۆتتى رازى،
ئەۋۋەلغىنى ئاڭلاغىل مەجازى.
— نەۋايى.

گەرد I [گرد] (پ) 1) چاڭ، توزان، غۇبار:
نەسىم ئەتكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،
ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.
— ئەرشى.

2) يۇرگۈچى. كەزگۈچى:
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.
— زەلىلى.

3) غەم، ھەسرەت:
مەنى دەرد ئەيلەدى ۋەسلىڭ تىلەپ گەرد،
بولۇپمەن ماسۋايى ئىشقىدىن فەرد.
— گۇمنام.

4) ئەسەر، نىشانە، ئىز؛ پايدا، بەھرە، نەپ. 5) توپراق زەررىچىلىرى:
ئىشكىڭ تۇزى جانلار تۇتىياسى،
بۇسۇغاڭ گەردى خانلار خۇن بەھاسى.
— لۇتفى.

6) قالدۇق، يۇك. 7) پەردە، ئەمەلدارلىق لىباسى.
گەردە ئالۇد — چاڭغا پاتقان، چاڭ باسقان، چاڭ ـ توزان قاپلىغان.
گەرد ئالۇدە — «گەرد ئالۇد» قا قارالسۇن:
غۇبارى خاكسارى گۇلخەنى ئىشقىڭغە مەن لايىق،
بۇ گەرد ئالۇدەلەرنى دەرگەھىڭغە مۇھتەرەم كۆرگەچ.
— زەلىلى.
گەرد ئەتمەك — ئەزمەك، غەم، ھەسرەتتە قويماق.
گەرد ئەمۇاجى — غەم ـ ھەسرەت دولقۇنى:
بۇ گەرد ئەمۇاجىدۇركىم زۇلمەتى مېھىر،
سۇ ئىستەپ ئاندا ئۆلمىش يۇز ئىسكەندەر.
— ئەرشى.

گەرد ئەيلەمەك — قاراڭغۇ قىلماق.
گەرد باد — تېز شامال، قۇيۇن:
ئاندا كەتتىم كى يەتتىم رودباد،
يەتمەدى گەردىگە ئانىڭ گەردباد.
— زەلىلى.

گەردى ئەنبەر — ئەنبەر زەررىسى؛ خۇشبۇي، قارا چاچ، چاچ تالالىرى.
گەردى بەلا — بالا غۇبارى، كۈلپەت.
گەردى تەئەب — دەرد، غەم.
گەردى راھ — يول چېڭى، يولنىڭ چاڭ ـ توزانلىرى.
گەردى سۇرمە — سۇرمە چېڭى؛ نەزەر، ئېتىبار.
گەردى فەنا ئولتىرماق — يىمىرىلمەك. خاراب بولماق.

گەرد II [گرد] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئايلانغۇچى، كەزگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
ئالەمگەرد — ئالەمنى ئايلانغۇچى.
شەبگەرد — 1) تۇندە كەزگۈچى، تۇندە ئايلانغۇچى؛ تۇن قاراۋۇلى. 2) ئاي.

گەردان [گردان] (پ) ئايلىنىدىغان، ئايلانما:
جەمالىڭ شەمئىگە پەرۋانە ئابىد،
ئانىڭدەك كىم يۇرۇر گەردان بولۇپ نەرخ.
— ئابىد.

گەردان بولماق — ئايلانماق، ئەتراپىدا پەرۋانە بولماق؛ خىزمەتتە بولماق.
گەردان سىپىھر — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.
گۇنبەزى گەردان — ئايلانغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان.

گەردەن [گردن] (پ) گەدەن، بويۇن:
سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۇردى مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردەنبەستە [گردن بستە] (پ) بوينى باغلانغان.
گەردەنبەستە قۇل — بوينى باغلانغان قۇل.

گەردەندە [گردندە] (پ) ئايلانغۇچى؛ كەزگۈچى.
گۇنبەزى گەردەندەئى ئالىي بۇنياد — ئايلانغۇچى ئاسمان، پەلەك.

گەردەنفەراز [كردن فراز] (پ) ئۇزۇن بويۇنلۇق، بوينى ئۇزۇن؛ مەنمەنچى، تەكەببۇر:
قىلىپ جىلۋە ھەريان ۋەلىي مەستى ناز،

سۇراھى كەبى مەستۇ گەردەنفەراز.
— نەۋابى.

گەردەنكەش [گردن كش] (پ) بويۇن تولغىغۇچى، بويسۇنمىغۇچى، ئىتائەتسىز.

گەردەنى [گردنى] (پ) مۇشت ئۇرماق، مۇشت قويماق:
ئارقاغە دەستارى ئۇچى تەككەنى،
تەبرەنۇرى بىرلە ئۇرۇپ گەردەنى.
— نەۋابى.

گەردنامە [گردنامە] (پ) دۇئا تومارى (بىراۋنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يېزىلغان پۈتۈك).

گەردۇن [گردون] (پ) 1) ئاسمان، پەلەك، چەرخ، كۆك:
مۇسىبەتلەركى سالدى كۆڭلۈمە ھىجران تۇنى گەردۇن،
يۇزى بىھەد يارالىغ بۇ كۆڭۈلدىن ھەم خەراش ئولسۇن.
— ئەرشى.
گەردۇندىن ئۆتەر نالەڭۇ زارىم كېچەلەردە،
بىلمەس نېتەي ئول ماھ ئۇزارىم كېچەلەردە.
— ئاتابى.

2) دۇنيا، ئالەم، جاھان:
سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەڭ ساچىپ گەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.
— ئەرشى.
ئەي مۇسۇلمانلار نېتەي ئانىڭ بۇ دەردىغە ئىلاج،
ئول پەرىنىڭ جەڭرىغە بۇ زۇلمى گەردۇن ئوخشاماس.
— قەلەندەر.

3) يۈكسەك، ئېگىز:
ئارىق كۆزىگە دۇررى دۇن، ئىقلىمى يۇ فەرىدۇن،
توققۇز رەڭاقى گەردۇن، گەردۇ غۇبار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

گەردۇن ئەساس — يۈكسەك، يۇقىرى، ئالىي.
گەردۇن بەھرى — ئاسمان دېگىزى؛ دۇنيا، ئالەم.
گەردۇن جەناب — يۇقىرى دەرىجىلىك، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك، قۇدرەتلىك.
گەردۇن خەراش — ئاسمانغا تاقاشقان، ئاسمانغا تىرەلگەن.
گەردۇن خىرام — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇن سەرىر — يۈكسەك تەختلىك؛ قۇدرەتلىك شاھ.
گەردۇن سىفەتلىغ — بىۋاپالىق، تەرسالىق، كاجلىق.
گەردۇن شۇكۇھ — ئەڭ يۇقىرى، يۈكسەك شان-شەۋكەتلىك.
گەردۇن شىكاف — ئۆتكۇر، كۆكنى تېشىدىغان.
گەردۇن كوب — كۆكلەرگە كۆتۈرۈلگەن.
گەردۇن مەئاب — ئاسماندا بولىدىغان، ئاسمانغا تېگىشلىك.
گەردۇن مەسنەدا — يۈكسەك تەخت ئىگىسى.
گەردۇن مەقام — يۇقىرى مەرتىۋە، يۇقىرى ئورۇن.
گەردۇن نەما — ئالەمنى باشقۇرغۇچى؛ ئۇلۇغ:
دېدى: *ئەي شەھىنشاھ گەردۇن نەما،*
سېنى تەڭرى قىلمىش مىسالى ھۇما.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەردۇن نەماي — ئايلانما، دومىلاق، شارغا ئوخشاش (قۇياشقا ئىشارە)؛
گەردۇن نەۋرەد — كۆكتە كەزگۈچى، كۆكتە پەرۋاز قىلغۇچى.
گەردۇنى ئالىي ئەساس — ئەڭ يۈكسەك ئاسمان.
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ — يەتتە قات ئاسماندىكى تەخت:
گەردۇنى ھەفتە ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۇررەڭ،
يا مىسىۇ نۇقرەۋۇ دەڭ، يا كۈھىسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

گەردۇن ئىھتىشام — زور، ھەشەمەتلىك.
گەردۇنى ۋالا — يۈكسەك ئاسمان.

گەردۇنساي [گردون سای] (پ) كۆككە، ئاسمانغا تەگكۈچى، ناھايىتى يۈكسەك، يۇقىرى؛ كۆكتە يۇرگۈچى:
ھەمۇل ۋادىيۇ گەردۇنساي خارا،
كى كۆرمىش ئېردىم ئولدى ئاشكارا.
— نەۋابى.

گەردۇنۋار [گردون وار] (پ) كۆك، ئاسماندەك، ئاسمان كەبى.
گەردۇنۋار قەد — كۆك، ئاسماندەك يۈكسەك قەد.

گەردۇنۋەش [گردون وش] (پ) پەلەككە ئوخشاش، ئاسماندەك يۈكسەك:
تىلسىم ئەيلەپ بۇ گەردۇنۋەش ھىسارىن،
قىلىپ مەھزۇن ھىسارى ئىچرە بارىن.
— نەۋابى.

گەردىش [گردش] (پ) يۇرۇش، ھەرىكەت، ئايلىنىش، سەير قىلىش، چەمبىرەك، ئايلانما، دائىرە:
گەردىش رۇزگارىدىن تۇلكىنى دەي قېيىن ئاتا،
تار زەماندىن داغى خەرس ئىلە خۇكنى ئەمەك.
— زەلىلى.
ساقىيائى سىيمتەن گەردىشكە كەلتۇرگىل ئاياغ،
ئەرغەنۇن چالغىل مۇغەنىلەر زەلىلى زار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

گەردىش نەماي — ئايلانما، ئايلىنىشنى كۆرسەتكۈچى.
گەردىشى ئەييام — زاماننىڭ ئۆتۈشى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى چەرخ — ئايلىنىش.
گەردىشى دەۋران — زاماننىڭ ئۆزگىرىشى، دەۋرنىڭ ئۆتۈشى؛ ئۆتكۈنچى دۇنيا.
گەردىشى زەمان — ئۆزگىرىش، خىلمۇ خىللىق.

گەردیەزدي [گردیزدی] (پ) گەرد يەزدي مېنجەز — ئايالار سالىدىغان تور رومالغا ئوخشاش بىر خىل نەپىس رومال، بۆرتمە شال.

گەررای [گرای] (پ) 1) قان ئالغۇچى (تومۇردىن). 2) ساتىراش.

گەرم [گرم] (پ) 1) ئىسسىق، قىزىق، قايناق؛ قىزغىن؛ جەزبىلىك، جۇشقۇن:
يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ۋەر جۇنۇن.
— زەلىلى.
سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خىرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.
— زەلىلى.
دىماغىمكى بولدى شەراب ئىلە گەرم،
كى سىماب يەڭلىغ بولۇپ كۆڭلى نەرم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تېز، چاققان. 3) قاتتىق، قەتئىيلىك بىلەن.
گەرم ئەتمەك — ھارارەتلىك قىلماق.
گەرم ئەيلەمەك — ئىسسىتماق، قىزىتماق؛ كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتماق.
گەرم بولماق — قىزىماق؛ چاققان بولماق؛ شوخلاشماق.
گەرم پوي — تېز يۈرەر، تېز چاپار، يۈگۈرۈك، چاپقۇر.
گەرم خويلۇق — 1) سەپرا مىجەز، ئاچچىقلانغۇچى، ئاچچىقچان. 2) قىزغىنلىق، كۆچلۈك ھارارەت.
گەرم خېز — تېز يۈرەر، ھەربكەتچان.
گەرم دېماغ — دېمىقى (كۆڭلى) چاغ، خۇرسەن، شات.
گەرم رەۋ — يورغا، چاققان، تېز يۈرەر:
گەرم رەۋلەر زەررەلەردەك چەرخ ئۇرار مېھر ئالدىدا،
كىم دېدى دىۋار ئارا زالى سەرادا ئىستەگىل.
— گۈمنام.
گەرم رەۋ ئەشك — ئىللىق كۆز يېشى.
گەرم رو — ئىسسىق يۈزلۈك (مېھرى ئىسسىق)؛ ئاشىق.
گەرم سەير — ئىسسىق جايلاردا يۈرگۈچى (قۇشلار).
گەرم سېر — ئىقلىمى ئىسسىق مەملىكەت.

گەرم شىكار — قىزغىن ئوۋ.
گەرم كىن — قاتتىق ئاداۋەت، غەزەپ، دۇشمەنلىك.
گەرم نەفەس — يۈرەكتىن (چىن كۆڭۈلدىن) چىقىدىغان تەسىرلىك سۆزلەر.
گەرم ھەنگامە — قىزغىن ئېچىلغان يىغىن.
گەرم ئولماق — جەزبىلىك بولماق؛ ئەۋج ئالماق؛ ياخشى كەيپىياتلىق بولماق:
سۇھبەتى ساھىب دىلان گەرم ئولدى زاھىد تۇرماغىل،
خەرمەنى ئاتەشكە كىم كىرگەي سەمەندەر بولماسا.
— زەلىلى.

گەری [گری] (پ) 1) ئەرزىيدىغان، لايىق، مۇناسىپ:
بەرسەلەر ئىشق ئەھلى يۇزجان ھەربىرى،
ھۇسنى يۇز مىڭ مۇنچەغە قىلغاي گەری.
— نەۋائى.
2) گۈرۈھ، توپ:
زەبان سەيقەل گەری ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننىى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.

گەز [گز] (پ) 1) يۇلغۇن؛ ئىلمەك، تاياق. 2) كامانىڭ پەيسىز ئوقى:
بۇ گەز نەۋرۇز غەيرەتىدىن ئۇرۇپ جوش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپوش.
— لۇتفى.

گەزاف [گزاف] (پ) 1) يالغان، بىمەنە، ئاساسسىز، ئويدۇرما، ساختا. 2) رىياكارلىق.
لافى گەزاف ئۇرماق — يالغان سۆزلىمەك، بىھۇدە، ئاساسسىز گەپ قىلماق، بىھۇدە ۋالاقلىماق.

گەزەك [گزک] 1) مەي ئىچىلگەندىن كېيىن يېيىلىدىغان يېنىك تائام، گېزەك، زاكۇسكا. 2) يارا ياكى جاراھەتنىڭ سوغۇق تېگىپ قىزىرىشى، ئېغىز ئېلىشى:
ھەمۇل ئۇچ ـ تۆرت كۈندە گويا بىر ئۇزۇنغە تۇگەن قوپۇپ،
ئول جەراھەت گەزەك بولۇپ، ئاخىر بولدى.
— نەۋائى.

گەزەند [گزند] (پ) زەرەر، زىيان، زىيان ـ زەخمەت، ئاپەت؛ ئازار:
سۇكر ئېتىمپ دەرمەن ماڭا بۇ دەۋلەتى ئەتادۇرۇر،
يەتسە سەندىن ھەر زەمان جانىمغە گەر يۇزمىڭ گەزەند.
— قەلەندەر.
راست ئۇچۇن قامەتى سەرۋ بەلەند،
تىغل تاشىدىن ئاڭا يوقدۇر گەزەند.
— زەلىلى.
گەزەند تېگۈرمەك — زىيان يەتكۈزمەك.

گەزەند يەتكۈرمەك — زەرەر كۆرسەتمەك، ياردار قىلماق.

گەزەند يەتمەك — زيان كۆرمەك، زەخمەت چەكمەك.

گەزەندە [گزندە] (پ) نەشتەر ئۇرغۇچى؛ چاقىدىغان، كىشىگە زيان ـ زەخمەت يەتكۈزىدىغان ھاشارات (ھەرە، چايان قاتارلىقلار):

ئاسۇدە ھەرەندەڭۇ پەرەندە،
ئۇيقۇدا گەزەندەڭۇ دەرەندە.

— نەڭايى.

گەزدەستە [گزدستە] (پ) قامچا:

سايىسلىغىغە زۇھۇل ئۇرۇپ فال،
گەزدەستە بىلە قولىدا غەربال.

— نەڭايى.

گەزىستان [گزستان] (پ) يۇلغۇنزار، يۇلغۇنلۇق.

گەژدۇم [گژدم] (پ) «كەژدۇم» غا قارالسۇن.

گەشت [گشت] (پ) ئايلىنىش، سەير قىلىش، كېزىش؛ سەپەر؛ يۇرۇش ـ تۇرۇش، ھەركەت؛ ئەتراپ، ئايلانما يول:

كېلىپ تەفتىش ئەتدۇك ئەرەم باغىنى،
نە گەشتى، نە گۈل بىرلە يەفراغىنى.

— ئا. نىزارى.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇممان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتابى.

گەشت ئەتمەك — سەير قىلماق، كەزمەك.

گەشت قىلماق — ئايلانماق، كەزمەك، سەير قىلماق.

گەشت ئەيلەمەك — كەزمەك، سەير قىلماق.

گەلە [گلە] (پ) توپ، گۈرۈھ، پادا.

گەلىم [گليم] (پ) جۇلجۇل كىيىم:

بەلدە ئاغرامچىنۇ تەندە بىر گەلىم،
خەلقى ئالەمغە سالىپ شورى ئەزىم.

— زەلىلى.

گەنج [گنج] (پ) 1) خەزىنە، بايلىق، گەنج، مال ـ دۇنيا:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىرگەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار؟

— گۈمنام.

2) ئىلىم، بىلىم؛ قىممەت باھا سۆزلەر، توپلام.

3) مەقسەت، مۇددىئا. 4) بەخت قۇشى، سۇمۇرۇغ.

گەنج تۇتماق — خەزىنە، بايلىق توپلىماق.

گەنج رەۋان — راۋان بولغۇچى (ئېقىپ تۇرغۇچى) بايلىق، «گەنجى رەۋان» غا قارالسۇن:

ئافاق ئارا قالمادى بىر مۇخلىسى ھەرگىز،
سۆز مەخزەنىدىن گەنج رەۋان بەردىمۇ كەتتىم.

— زەلىلى.

گەنج ھۇسن — ھۇسۇن خەزىنىسى، «گەنجى ھۇسن» گە قارالسۇن:

قايسى يەردە تاپىلۇر نىسبەت ساڭا بىر گەنج ھۇسن،
قايسى گەنجىنىڭ ئەژدەرى زۇلفى پەرىشانىڭچە بار.

— گۈمنام.

گەنجى باداۋەرد — شامال كەلتۇرگەن بايلىق، خەزىنە (خىسرەۋى پەرۋىزنىڭ سەككىز خەزىنىسىدىن ئىككىنچىسىنىڭ نامى. رىۋايەت قىلىنىشچە، رۇم قەيسەرى پەرۋىزدىن قورقۇپ بايلىقلىرىنى كېمىلەرگە بېسىپ ئارالغا يۆتكەۋاتقاندا، دېڭىزدا قاتتىق بوران چىقىپ، كېمىلەرنى پەرۋىز تەرەپكە سۈرگەن، پەرۋىز بۇ بايلىقنى قولغا چۈشۈرۈپ «گەنجى باداۋەرد» دەپ ئاتىغان).

گەنجى بەقا — مەنىۋى تىرىكلىك؛ ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك بايلىق.

گەنجى بىنىنتىھا — تۈگىمەس خەزىنە.

گەنجى راز — سىرلار خەزىنىسى.

گەنجى رەۋان — ھەركەتتىكى خەزىنە، «گەنجى قارۇن» غا قارالسۇن.

گەنجى شىنگەرف — تاتلىق، لەززەتلىك ھايات.

گەنجى قارۇن — قارۇن بايلىقى، خەزىنىسى (مۇسا پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئەڭ كاتتا بەدەۋلەت ئادەم):

بۇ زىۋەر بىرلە يۇزمىڭ گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىنفاس.

— ئەرشى.

گەنجى قەنائەت — قانائەت خەزىنىسى؛ قانائەتلىك بولۇش، قانائەتكە باي بولۇش.

گەنجى گىران — تۈگىمەس خەزىنە، بايلىق:

بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر گەنجى گىران،
بەزىلەرنىڭ كۆڭلىدۇر رەنجى گىران.

— خەراباتى.

گەنجى مەخزەن — دۆلەتمەنلىك.

گەنجى مەقسۇد — مەقسەت خەزىنىسى، مۇددىئا.

گەنجى ھەقىقى — ھەقىقىي بەخت:

كۆڭلۇل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئارا گەنجى ھەقىقىي ئىنزەرسەڭ مەۋجۇد.

— شەۋقى.

گەنجى ھۇسن — ھۆسن بايلىقى، خەزىنىسى.

گەنجى ئىرفان — ئىلىم بايلىقى، ئىلىم خەزىنىسى:

ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىنەڭنى يازمىشكىم،

خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

گەنجى ئىشق — ئىشق ماكانى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ۋاقىنى ئەمەس چەگمەگۇچە رەنجى ئىشق.
— زەلىلى.

گەنجى ئىقبال — بەخت، ئىقبال خەزىنىسى.

گەنجى ئىلىم — ئىلىم ماكانى، ئىلىم خەزىنىسى.

گەنجپاش [گنج پاش] (پ) 1) ئالتۇن، دۇرلار چاچقۇ-چى؛ 2) قىممەتلىك سۆز ئېيتقۇچى:
ئانىڭ بۇ گەنجىدىن تاپماي كىشى كام،
نېچۇككىم گەنجپاشى گەنجە ئارام.
— نەۋايى.

گەنج رېز [گنج ريز] (پ) 1) خەزىنە تۆككۈچى. 2) قىممەتلىك، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى.

گەنج سەنج [گنج سنج] (پ) خەزىنە ئۆلچىگۈچى.

گەنج فىشان [گنج فشان] (پ) خەزىنە چاچقۇچى:
بۇ تىل بىلە كىمسە تاپمادى كام،
جۇز گەنج فىشانى گەنجە ئارام.
— نەۋايى.

گەنجۇر [گنجور] (پ) خەزىنچى، خەزىنە ساقلىغۇچى:
ئالار ئول خەزاينىغە گەنجۇر ئولۇپ،
ئالارنىڭ نىگاھبانى بۇ مور ئولۇپ.
— نەۋايى.

گەنجىنە [گنجينه] (پ) خەزىنە؛ كان، «گەنج» گە قارالسۇن:
سۆزۈڭ دۇررۇ جەۋاھىردۇر، كۆڭۈللەر گەنجىنە لايىق،
نە لايىق، لايىقى خۇسرەۋ، نەخۇسرەۋۇ، خۇسرەۋى كىشۋەر.
— سەيفى سەرايى.
كۆڭۈل گەنجىنەسىنى غارەت ئەيلەپدۇر سىپاھى غەم،
تاماشا قىل بۇ جەۋلانىمنى بىتىغۇ سىپەر تەنها.
— زەلىلى.

گەنجىنەئى دىل — دىل، كۆڭۈل خەزىنىسى:
دېدى ئەۋۋەل نە دىمى نۆكتە پەرداز،
تۆكۈپ گەنجىنەئى دىلدىن دۇرى راز.
— ناقىس.

گەندە [گنده] (پ) ياماق، ياربماس، نىجاسەت.
گەندە دىماغ — تەكەببۇر، دىمىغى ئۇستۇن.

گەندەرەمەك [كنداراماك] (بەتبۇيلۇقتىن، نىجاسەتتىن) ئايىنماق، ھوشىدىن كەتمەك:
ھەر كىشى زەمزەم سۇيىدىن كەلتۇرۇپ،
گەندەرەبان شىشىدە بەسكىم تۇرۇپ.
— نەۋايى.

گەندۇم [گندم] (پ) بۇغداي:
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

گەندۇم گۇن — بۇغداي ئۆڭلۈك (رەڭلىك):
خەرابى چېھرە گەندۇم گۇنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەربار،
قەرار ئەتمەي چۇ چەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۇر باشىم.
— زەلىلى.

گەھ [گه] (پ) گاھ، گاھى، بەزەن، بەزىدە، بەزەندە:
نەچچە كويىدا يۇردۇمۇ گەھ يىقىلىپ گەھى قوپۇپ،
بىر نەزەرنى سالمادى ئاشقى بىنەۋاسىنە.
— ئەرشى.

گەھكى — ۋاقتىكى، قاچانكى، ھەرقاچان.
گەھ ـ گەھ — گاھى ـ گاھى، بەزى ـ بەزىدە.
گەھۇ بىگاھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى؛ ۋاقىتلىق ـ ۋاقىتسىز.
گەھۇ بىگەھ — ۋاقتى ـ ۋاقتىدا، ۋاقتى ـ ۋاقتى بىلەن.

گەھۋارە [گهواره] (پ) بۆشۈك، بۆلىگۈچى:
بولماسا بۇ مەرھەلەدە بەس لەۋەند،
پۇشتى چۇ گەھۋارەئى شەرئىگدە بەند.
— زەلىلى.

گەھى [گهى] (پ) «گەھ» كە قارالسۇن:
يۇزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇۋ ـ چىقا-رۇر،
كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.
— سەككاكى.

گەۋاھىر [گواهير] (پ) «گەۋھەر» گە قارالسۇن:
تېرىپ كىسەلەرگە جەۋاھىرلارىن،
ئالىپ تۇرفە ـ تۇرفە گەۋاھىرلارىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گەۋەزن [گوزن] (پ) ياۋايى تاغ بوقىسى:
گەۋەزن ئولتۇرۇپ چۇن سۇرۇپ گورتەك،
قىلىپ مەي ئارا نەيشەكەردىن گەزەك.
— نەۋايى.

گەۋھەر [گوهر] (پ) 1) گۆھەر، دۇر، قىممەت باھا تاش؛ «گۆھەر» گە قارالسۇن:
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسىدۇر،
بارچە بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋھەرى.
— موللا بىلال.

2) پەرزەنت. 3) ئەسل، نەسىل ـ نەسەب؛ كېلىپ چىقىشى؛ 4) كۆز يېشى. 5) تۆت ئاناسىر؛ يەر، سۇ، ئوت، ھاۋا. 6) گۈزەل، چىرايلىق، مەھبۇبە:

جەمال گەۋھەری يەكتاغە مۇنتەزىر بولۇبان،
بېھىشت ھۇری قەسىر باغی ئالىي رىزۋان چەرخ.

— شەۋقى.

7) سۆز، گەپ، ئىبارە؛ پىكىر، ئوي؛ مەنىلەر، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر، چىرايلىق، نازۇك پىكىرلەر:

قان ياشىمنى ھەجرىدە، شېئىرىمنى ۋەسفىدە كۆرۈڭ،
كىم بۇ يەڭلىغ دۇررۇ گەۋھەر قايسى بەھرۇكان بېرۇر.

— بابىر.

8) ئەتىۋارلىق، ئۈلۈغ، ھۆرمەتكە لايىق. 9) ئاساسىي خۇسۇسىيەت.

گەۋھەر ئارا — گۆھەر بىلەن زىننەتلەنگەن.

گەۋھەر ئارای — مەنىلەرنى بېزىگۈچى، بېزەتكۈچى؛ گۆھەر بىلەن زىننەتلىگۈچى.

گەۋھەر ئايىن — گۆھەرلىك، گۆھەر قادالغان.

گەۋھەر ئەفشان — گۆھەر چاچقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى.

گەۋھەر بار — «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر پاش — نۇر چاچقۇچى؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر زای — گۆھەر يارانقۇچى، قىممەت باھا، نادىر مەنىلەر ئىپادە ئەتكۈچى (قىلغۇچى).

گەۋھەر ساچماق — چىرايلىق سۆزلەرنى ئېيتماق.

گەۋھەر شەمايىل — گۆھەر سۈپەت، گۆھەر كەبى ئېسىل.

گەۋھەر فىشان — 1) پايدىلىق، بەرىكەتلىك، قىممەت باھا يامغۇر؛ ھۆل ـ يېغىن؛ نەپ يەتكۈزگۈچى، بەھرىمەن قىلغۇچى. 2) بېزەك بەرگۈچى؛ دۇر چاچقۇچى؛ خەتتات؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار — ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختاش؛ «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن.

گەۋھەر نىسار قىلماق — 1) ياخشى سۆزلەر بىلەن ماختىماق، گۆھەر چاچماق، گۆھەر ياغدۇرماق. 2) كۆز يېشى تۆكمەك، يىغلىماق.

گەۋھەر نىشان — ئۈلۈغ مەقسەت:

بۇ جەھان ئىچىندە ھەركىز بولماغاي گەۋھەر نىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىڭ بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادی.

— قەلەندەر.

گەۋھەر نىگار — گۆھەر بېزەكلىك، قىممەت باھا بېزەكلەر بىلەن بېزىتىلگەن؛ گۆھەر بىلەن بېزەلگەن.

گەۋھەر ھەسەب — «گەۋھەر شەمايىل» غا قارالسۇن.

گەۋھەر ئولماق — ئۈلۈغ بولماق، ھۆرمەتلىك بولماق.

گەۋھەری ئابدار — يېنىپ، يالتىراپ تۇرغۇچى، ببباھا گۆھەر.

گەۋھەری ئالىي مىقدار — قەدىرى يۇقىرى، ئۇستۇن، ئالىي قەدىر ـ قىممەت.

گەۋھەری ئەرجۇمەند — يۈكسەك، ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، شەرەپلىك.

گەۋھەری ئەشئار — چوڭقۇر مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلار:

نە مەۋج ئۇردی بۇگۈن سۆز مەخزەنىدىن گەۋھەری ئەشئار،
زەلىلی مەئرىفەتدە ئادەمنىڭ كۆڭلی دەريابی.

— زەلىلی.

گەۋھەری ئەنجۇم — يۇلتۇز گۆھىری، گۆھەر كەبى يۇلتۇزلار.

گەۋھەری پاك — ئۈلۈغلۇق، ئىنسانىڭ پاكلىقی، چىن ئىنسان.

گەۋھەری جەيب — ككۈل، دىل، دىلدىكی (كۆڭۈلدىكی) مۇددىئا.

گەۋھەری زىبەندە — يارىشىدىغان، چىرايلىق قىلىدىغان، لايىق، يارىشىملىق، مۇناسىپ.

گەۋھەری شەب چەراغ — كېچىسی چىراغتەك يېنىپ نۇر بەرگۈچی گۆھەر؛ كۆڭۈلنی يورۇتقۇچی، بەھرىمەن قىلغۇچی:

زىيب بېرىپ باشىدە مولۇن تۇماغ،
چېھرە مۇنەۋۋەر گەۋھەری شەب چەراغ.

— زەلىلی.

گەۋھەری شەھۋار — شاھلارغا مۇناسىپ گۆھەر؛ ئەڭ ئۈلۈغ، قىممەتلىك.

گەۋھەری كانی — ھەقىقی گۆھەر؛ چىن ئىنسان.

گەۋھەری مەئانی — مەنىلەر گۆھىری، مەنىلىك سۆزلەر، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىلەر.

گەۋھەری مەقسۇد — ئەڭ قەدىر ـ قىممەتكە ئىگە بولغان بۇرج؛ مەقسەتنىڭ ئەسلی، ئاساسی مەقسەت؛ مەقسەتنی قەدىرلىگۈچی:

گەۋھەری مەقسۇدىنی ئول تاپمادی بۇ بەھر ئارا،
كىمگە كىم ئىشقی مۇھەببەت دەردی پەيدا بولمادی.

— قەلەندەر.

گەۋھەری مەقسۇد تاپماق — مەقسەت گۆھىرىگە يېتىشمەك، ئەسلی مەقسەتكە ئېرىشمەك.

گەۋھەری مەقسۇد تىلەمەك — ئەسلی مەقسەتنی خالىماق.

گەۋھەرى مەئنى — مەنىلىك سۆز، قىممەتلىك گەپ، يېتۈك مەزمۇنلۇق سۆز.
گەۋھەرى مېھر — قۇياش.
گەۋھەرى نايار — تەڭدىشى يوق، ئاز ئۇچرايدىغان:
ۋۇجۇدلەر خۇبى ئېردى ۋۇجۇدى ئالەم ئاراسى،
بەھاسىز گەۋھەرى نايار ئېردى زاتى يەكتاسى.
— مەشھۇرى.
گەۋھەرى ئۇلۇغ — يۇقىرى مەرتىۋىلىك، يۇقىرى دەرىجىلىك.
گەۋھەرى ئۇممانىي — دېڭىز گۆھىرى.
گەۋھەرى ۋەلا — قىممەت باھا تاش.
گەۋھەرى ئىشق — ئىشق ئاساسى، ئىشقىنىڭ ماھىيىتى، ئەسلى:
سەدەفتەك كۆكسۈم ئىچرە گەۋھەرى ئىشقىڭ قىلىپ مەنزىل،
ۋىسالىڭ دەۋلەتىنى ئارزۇ ئەيلەپ كۆڭۈل جويا.
— فىراقى.
گەۋھەرى يەكتا — قىممەت باھا تاش؛ ئۇلۇغ زات، ئېسىلزادە، يەككە ـ يېگانە.
گەۋھەرى يەكدانە — يەككە ـ يېگانە، ئاز ئۇچرايدىغان.
گەۋھەرلىك [گوھرلىك] دانىشمەن كىشىلەر، ئىلىم ئەھلى، ئۇلۇغلار:
سۆزۈمگە پاك مەئانىي گەۋھەرى تاج ۋە ئۆزۈمگە پاك گەۋھەرلىك ئەھلى مەئانىي مۇھتاج بولدى.
— نەۋائى.
گەيبۇر [گيبور] ئوق:
چۈن كى سالدى ئىكى قولىغە ئىشكال،
گەيبۇر ئاتىپ بوغۇزلادى فىلھال.
— نەۋائى.
گور [گور] (پ) 1) قەبرە، مازار، لەھەت، گۆر، يەرلىك:
بەندە ئاجىزغە قەزادىن گور ئەزالى يەتسەلەر،
رەھىم ئېتىپ دەفنىگە ئەيلەگەن سۇلتانى غەففارىمغە ئەرز.
— شەۋقى.
ھەرەم بولسا، يانە پەرى بىر لەھۇر،
بولۇر ئاقىبەت ھەم ئاڭا جايى گور.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ياۋايى ئېشەك؛ قۇلان:
... *بەزى دەپتۇرلاركى، گور ئاۋغە كۆپ مايىل ئېردى.*
جاپىبان قوھى دەشت ساڭى سەمەند،
گور بوينىغە سالۇر ئېردى كەمەند.
— نەۋائى.
گورتەك [گورتک] (پ) «گوردەۋ» گە قارالسۇن.
گورخانە [گورخانه] (پ) مەقبەرە:
مىرئەلى دوست... ئاڭا مەئرۇف مەدرەسە ۋە گورخانە ۋە رەباتى بەسدۇر.
— نەۋائى.
گوردەۋ [گوردو] (پ) چاپقۇر، ياۋايى ئېشەك:
مىلكى ئات — بارچە ئاھۇ تاقۇ گوردەۋ،
بارى گورۇ ئاھۇدىن ئېلىتتىپ گەرەۋ.
— نەۋائى.
گوركەن [گوركن] (پ) گۆر كولىغۇچى، گۆر، يەرلىك قازغۇچى:
ئولكى كىشى ئۆلمەكىدىن شاد ئېرۇر،
گوركەنۇ غاسىلۇ جەللاد ئېرۇر.
— نەۋائى.
گورستان [گورستان] (پ) گۆرستان، قەبرىستان، مازار:
تەكيە گاھى خەلق گورستاندۇرۇر،
شاھۇ گەدا قەبرده يەكساندۇرۇر.
— زەلىلى.
مېنى بىر خەچىرغە سۇۋار ئەيلەدى،
گورستان ئارا ئىختىيار ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گوش [گوش] (پ) قۇلاق:
ئەي ئوغۇل ھەر تۇنۇ كۇن ساجىد كېرەك،
چەشمە گوش دەستۇ، پا زاھىد كېرەك.
— خەراباتى.
دەرىغ دەردكە ئەۋۋەل نە چەشم گوش ئېردىم،
يوق ئېردى گىردۇ ئەناسىر چۇ بىنەقۇش ئېردىم.
— زەلىلى.
گوش ئەيلەمەك — ئاڭلىماق، قۇلاق سالماق.
گوش سالماق — «گوش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
گوشە [گوشه] (پ) بۇرجەك، چەت، چەت جاي؛ خىلۋەت، بۇلۇڭ:
غەمىڭگە دىلبەرا جاندەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانىمدا ياڭى غارىمدۇر.
— گۇمنام.
سەنا ئايتۇرغە، يارەب، شۇئلەئى تىغى زەبان بەرگىل،
زەلىلى بۇ تەلەبدىن گوشەدە ئولتۇرۇر تەنھا.
— زەلىلى.
گوشە تۇتماق — ئۇزاقلاشماق، يىراقلاشماق، خىلۋەتتە بولماق؛ ئۆزىنى خىلۋەتكە ئالماق:
ياتار ئېردىم ئاندا تۇتۇپ گوشەئى،
تۇگەنمەسدە يانە يېتىپ توشەئى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوشەئی بۇرقەڭ — چۈمپەردە، نىقاب:
گويا يۈزىدىن ئاچتى سەنەم گوشەئى بۇرقەڭ،
تا بەندە بۇگۈن كېچە ئەجايىب قەمەر ئىشق.
— زەلىلى.

گوشەئى خاتىر — خاتىرىدە ساقلاش، ئەسلەش.

گوشە ئىختىيار قىلماق — يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلماق:
زەئىف ئولدى گوشە قىلىپ ئىختىيار،
ماڭا قالدى ئاندىن ھەمە كارۇ بار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گوشەئى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

گوشەئى دامان — ئېتەكنىڭ ئۈچى، پېشى.

گوشەئى دىۋار — ئۆينىڭ بۇلۇڭى:
ئاندا گەر قىلساڭ تەمەڭ ئىككىم سەرۇ، باغۇ راغ،
مۇندا بىر ۋەيرانە ئىچرە گوشەئى دىۋار تۇت.
— مەھزۇن.

گوشەئى زىندان — زىنداننىڭ بۇلۇڭى:
سەلتەنەت تەختى ھەمە ئۇششاقلارغە دەھر ئارا،
كىشۋەرى ئىشق ئىچرە ئىبرەس گوشەئى زىندانىدىن ئۆز.
— مەھزۇن.

گوشەئى فەقرفەنا — كەمبەغەللەر پاناھلىنىدىغان خالي جاي:
ماڭا بىر گوشەئى فەقرفەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتۇق بوريا بەس.
— ئەرشى.

گوشەئى مېھراب — مېھراب بۇرجىكى.

گوشەئى ۋەيرانە — خارابىيلىك؛ بۇزۇق، ئەسكى (كونا) ئۆي بۇرجىكى:
گوشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشىمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

گوشە تاب [گوشە تاب] (پ) چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ قۇلىقى:
چۇ مەجنۇن قىلدىڭ ئەمدى، ئەي مۇغەننىي، گوشە تابىڭنى،
كۆڭۈل سەۋداسى تەسكىنى ئۈچۈن بوينۇمغە تۇمار ئەت.
— نەۋائى.

گوشەگىر [گوشەكىر] (پ) خالىيدا ياشىغۇچى، تەركىدۇنيا ھان؛ «گوشەنىشىن» گە قارالسۇن:
ئەژدەھايى گوشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پېچىتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

گوشەگىران [گوشەگىران] (پ) «گوشەگىر» گە قارالسۇن:
قىلىپ تاجىمىز ھەممەنى تاجدار،
كى دۇرلەر بىلەن ئەيلەدۇك گوشۋار.
— غەربى.

گوشۋارە [گوشوارە] (پ) سىرغا، ھالقا، زىرە:
بىساتلاردا ئەنجۇمەڭ ساچىلغان،
نوخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گوشۋارە.
— ئەرشى.

گوي [گوی] (پ) 1) «ئېيتقۇچى، سۆزلىگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۇرگۈچى سۆز. 2) چەۋگان ئويۇنىدا ئوينىلىدىغان توپ:
ئۇزۇلدى تەندىن باشى گويدەڭ،
قىزىل قانلارى ھەم ئاقىپ جويدەڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گوي ئولۇپ كويۇڭدا باشىم ياتتى چەۋگانىڭدا كۆپ،
ئايدى ئىنساف ئەيلەسەڭ كەل ئايلانىپ ئانى كەمەر.
— ئەرشى.

گوي قىلماق — ئېگىلمەك، تەزىم قىلماق.

گوي ئۇرماق — گەپ قىلماق، سۆزلىمەك.

گويى غەلتان — يۇمىلىغۇچى توپ.

گويى مېھر — قۇياش توپ.

گویا [گویا] (پ) 1) خۇددی، گویا، گویاکی:
قونۇپ سۆز شاخنغه بۇلبۇلدەك ئەتسەم ناله شەۋقۇڭدا،
بولۇر فەیزی فىغانىمدىن سەرا ـ سەر بەرگلەر گویا.
— ئەرشی.
جەمالی شەمئىدىن سالمىش جەهانغه رەۋشەنالىقنى،
ئۆزىن ئۇردی ئوت ئىچره ئاشىقى پەرۋانەلەر گویا.
— شەۋقی.
2) سۆزلىگۇچی، گەپ قىلغۇچی، سۆزمەن؛ ئاهاڭ:
قىلىپسەن بىرنی گۇڭگۇ بىرنی گویا،
قىلىپسەن بىرنی لەنگۇ بىرنی باپا.
— خەراباتی.
فەخر ئېتەرمەن ۋەسف ئول ئایىنه رۇخدىن هەر ساری،
ۋەسف ئېتەرگه گەرچه یۇزمىڭ تۇتىئی گویاسی بار.
— ئەرشی.
گویا بۇلبۇل — سایراپ تۇرغۇچی، خۇش ئاۋاز بۇلبۇل؛ قۇش.
گویا قۇش — «گویا بۇلبۇل» غا قارالڭ.
گویایی سەنا — سانا ئېیتقۇچی:
سىفاتىن قىلماغۇچ كىمدۇر، سەناسىن دىمەگۇچ كىمدۇر،
زەمىنده هەر گىیاهی بار گویایی سەناسىدۇر.
— زەلىلی.

گویەندە [گویندە] (پ) قىسسە سۆزلىگۇچی، ئەپسانە ئېیتقۇچی؛ قوشاق ئېیتقۇچی؛ هېكایىچی:
شەهەرنىڭ سازەندە ۋە خانەندە ۋە گویەندەسی،
دائىم ئالار سۇهبەتىدە هازىر بولۇر ئېردی.
— نەۋایی.

گویئەندۇد [گوی اندود] (پ) ئىشقىا باغلانغان یۇرەك:
قەلبی گۇیئەندۇد ئىله بەیئ ئەتسه ۋەسلىن، ئەي كۆڭۇل،
داغدىن مۇنچه دىرەمكىم مەندە باردۇر، كىمده بار.
— نەۋایی.

گویی [گویی] (پ) «گویا» غا قارالڭ:
مۇدەۋۋەر گویی سىیمىن یا زەنەخدان،
مۇئەنبەر زۇلف یا چەۋگانمۇدۇر بۇ؟
— ئاتایی.

گوییا [گوییا] (پ) خۇددی، گویا؛ مىسلی:
دەهر دەیری ئىچره مۇنداغ قایدا بىر زىبا سەنەم،
گوییا بۇ هۇسنۇ خەللاقىغه مەزهەردۇر ئەتەم.
— ئەرشی.
خەتلىك پەرۋانه كەلتۇرگەچ تىرىلدی ئۇشبۇ دىۋانه،
ئانی تىرگۇزمەك ئۇچۇن گوییا كەلتۇردی پەرۋانه.
— بابۇر.

گوییا [گوییا] (پ) «گویا» غا قارالڭ:
تىنچ ئەمەسدۇرمەن ماڭا ئارام یوق،
گوییا ئازغان كۆزۇمگه تەككەن ئوق.
— زەلىلی.

گۇداز [گداز] (پ) 1) ئېرىش، كۆیۈش:
چۇن كۇدۇراتی تەبایىئدىن نىچۇك بولغاي خەلاس،
ئەۋلىیا ئەشكىده تا سوزی گۇدازی بولماسا.
— زەلىلی.
2) قاتتىقلىق، قاتتىق قوللۇق:
كی سىزلەرده یوقدۇر نەمازۇ نىیاز،
چۇ ئىنسان سۇپەت قولىڭىزدۇر گۇداز.
— غەربی.
3) دەرد، ئەلەم، ئىزتىراپ.
گۇداز ئەیلەمەك — چۇشكۇنلەشتۇرمەك؛ ئېرىتمەك؛ كۆیدۇرمەك؛ دەرد ـ ئەلەمده قویماق.
گۇداز تاپماق — ئېرىمەك، كۆیمەك، یانماق.

گۇدازىش [گدازش] (پ) ئېرىش، كۆیۈش، ئېرىتىش:
خاجه قىز بىله سەۋمەئه شەرابغه مەشغۇل بولۇپ تەۋسىف
قىلغانی ۋه خاجه ئول سەنگدىلنی ئىشق ئوتی بىرله گۇدازىش
بېرىپ، مەلىكەغه تەۋقىف هاسىل بولۇپ، بىجاندىل مۇسۇلمان بولغانی.
— ئا. نىزاری، ن. زىیائی.

گۇربىز [گربز] (پ) هىیلىگەر، مەككار:
سەن ئەمەسسەن زالىمۇ گۇربىز ۋه ئول ئەمەسدۇر مەزلۇمۇ ئاجىز.
— نەۋایی.

گۇرد [گرد] (پ) پالۋان، باهادىر، قورقماس:
گۇردی ئەنجۇمبوس — یۇلتۇزلارنی ئۇپقۇچی؛ بېشی كۆككه یەتكەن غالىب پالۋان.
گۇردی رەزم ئازمۇن — ماهىر، تەجرىبىلىك پالۋان.
گۇردی ۋەهشىي فىكىەن — یىرتقۇچلارنی قولغا چۇشۇرگۇچی پالۋان.

گۇرده [گرده] (پ) 1) بەل، بېقىن. 2) بۆرەك.

گۇرده‌گاه [گرده‌كاه] (پ) 1) بۆرەك جایی. 2) بەل، بېقىن:
بىری سۇغلۇبان گۇرده‌گاهىغه تىغ،
تۆكۈپ یەرگه قانىن ئانىڭ بىدەرىغ.
— نەۋایی.

گۇرز [گرز] (پ) گۇرزه، قەدىمىي ئۇرۇش قورالی (چویۇن توقماق)؛
گۇرزی گەرانسەڭ — كاتتا، ئېغىر گۇرزه.

گۇرزه [گرزه] (پ) 1) زەهەرلىك، كاتتا خالدار یىلان. 2) گۇرزه، ئۇرۇش قورالی؛ «گۇرز» غا قارالڭ؛

گۇرزه ماری دەمان — زەھەرلىك، يوغانباش كاتتا يىلان.

گۇرۇسنه [گرسنه] (پ) ئاچ، تەشنا:
تەكىيه قىلىپدۇرلەر غەربىان شەھەر،
گۇرۇسنەۋۇ تەشنه فەقىران شەھەر.
— زەلىلى.
ئالىپ كەلدىلەر سۇت، قاتتىق نان ـ توقاچ،
تويۇپ ھەر گۇرۇسنه ۋەيا بولسا ئاچ.
— مولا شاكىر.

گۇرۇھ [گروه] (پ) توپ، گۇرۇھ؛ جامائەت:
سۇخەن مەنبەئسىنىك خىرەدمەندلەرى،
مەئانى گۇرۇھى شەكەرخەندلەرى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇرۇھى ئاجىزۇ زارۇ زەبۇن — چارسىزلار گۇرۇھى، توپى.

گۇرۇھى بىخەبەر — خەۋەرسىز غاپىللار.

گۇرۇھى خارۇزار — بىچارىلەر گۇرۇھى.

گۇرۇھى دەردناك — دەردمەنلەر گۇرۇھى.

گۇرۇھى مۇستەمەند — غەملىك، قايغۇلۇقلار گۇرۇھى.

گۇرۇھا ـ گۇرۇھ [گروها كروه] (پ) توپ ـ توپ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ.

گۇرۇھه [گروهه] (پ) كامانغا سېلىپ ئېتىلىدىغان يۇمىلاق ئوق، ساقا:
يا بىراۋ گەز بىرله بولغاي قاتىلىك،
يا گۇرۇھه بىرله قىلغاي بىسمىلىك.
— نەۋائى.

گۇرىز [گريز] (پ) «گۇرىز» غا قارالسۇن.
كۆز ئۆيىدىن ئول پەرى رام قىلدى، مەردۇم ئەشكىدىن،
بولدى چۇن ھەمخانه تەردامەن ئىبرۇر ئەۋلا گۇرىز.
— نەۋائى.

گۇرىزان [گريزان] (پ) «گۇرىزان» غا قارالسۇن:
تەلبه ئىتدەك ھەر تەرەفكه يۇز قويۇپ باشىن ئۇرۇپ،
تاش ئۇرۇپ ئىنتقال ئاڭا ئاندىن گۇرىزانمۇ ئىكىن.
— گۇمنام.

گۇزار [گذار] (پ) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى، يول:
جان تاپار گۇمنام ئاياغىك شەرفەسىدىن ئەي مەسىھ،
جىلۋه بىله ناگىھان قەبرىم ساری قىلساڭ گۇزار.
— گۇمنام.
«ۋاۋ» ۋاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيىن،
ۋايكىم ئارامى جان يا جان گۇزارىم سەنمۇ سەن.
— مولا سالىھ.

گۇزار ئەتمەك — «گۇزار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

گۇزار ئەيلەمەك — ئۆتمەك، يۇرمەك، يول ئالماق.

گۇزاره [گذاره] (پ) ئۆتۈش؛ ئاشۇرۇش:
بۇلار ئەيلەر بىرى ـ بىرىگه نەزاره،
ئېتىپ خۇشلۇقنى ئول ھەددىن گۇزاره.
— خىرقەتى.

گۇزاره ئەيلەمەك — ئۆتمەك، بارماق.

گۇزاره قىلماق — ئۆتمەك؛ ئاشۇرماق.

گۇزاره‌نده [گذارنده] (پ) 1) تەرتىپكە سالىدىغان، بىزەيدىغان؛ تەرتىپكە سالغۇچى، بىزىگۇچى؛ بىزەتكۇچى. 2) ئۆتكۇزگۇچى؛ ئادا قىلغۇچى؛ بايان قىلغۇچى، نەقىل قىلغۇچى؛ ھېكايىچى.

گۇزاری [گذاری] (پ) يولۇچى، يول يۇرگۇچى:
كىم دەغدەغه تاپماغاي مۇھاجىر،
خاھى گۇزارىيۇ، خاھى تاجىر.
— نەۋائى.

گۇزارىش [گذارش] (پ) بايان، تەبىر، رىۋايەت؛ ھېكايه؛ نەقىل.
گۇزارىش ئەيلەمەك — ھېكايه قىلماق، بايان قىلماق، سۇرەتلىمەك.
گۇزارىش بەرمەك — بايان قىلماق، ھېكايه قىلماق، شەرھلىمەك.
گۇزارىش تاپماق — بايان قىلىنماق (ئېتىلمەك)، يېزىلماق.
گۇزارىش دېباچەسى — ھېكايىنىڭ مۇقەددىمىسى.
گۇزارىش سۇرەتى تۇتماق — خىيالىدىن كەچمەك، تەسەۋۋۇر قىلماق؛ بايان ئېتىلمەك.

گۇزارىش قىلماق — ھېكايە قىلماق.
گۇزارىش كۆرگۈزمەك — بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق.
گۇزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» قا قارالسۇن.
گۇزەر [گذر] پ) 1) كېچىش؛ قېچىش:
چۇ ئىبراھىمۇ ئەدھەم تەختۇ تاجىدىن گۇزەر ئەيلەپ،
ئۆزىنى ئاجىزۇ بىچارەۋۇ بىخانمان قىلماق.
— زەلىلى.
ئەھلى زالىمدىن كىشى قىلسە گۇزەر،
سالماغاي تەڭرىم ئانى نارۇ سەقەر.
— خەراباتى.
2) ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى؛ يول ئېلىش:
چۇ دەريا ساربغە گۇزەر ئەيلەدىم،
تەۋجىرانى كۆردۈم نەزەر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزەر ئەيلەمەك — ئۆتمەك؛ يول ئالماق، يۈرمەك؛ كەچمەك:
يەنە بىر شەھەرگە سەقەر ئەيلەسەك،
كى ھىندۇ ساربغە گۇزەر ئەيلەسەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزەر سالماق — بېرىپ كۆرمەك، خەۋەر ئالماق.
گۇزەر قىلماق — ئۆتمەك؛ خىيالىغا كەلمەك، ئەسلەمەك:
مېنىڭ مېھرىم سېنىڭ ئانداقدۇر ئۇركىم، ئەي دىلئارامىم،
مۇسۇلمان بولمايىن جەۋرۇ جەفايىڭدىن گۇزەر قىلسام.
— قەلەندەر.
گۇزەران [گزران] (پ) ئۆتكۈنچى:
مەھرۇيلەر مېھرى بىلە يۇر ئالەم ئارا دىلشاد،
سالقىن كەبى بۇ ئۇمۇر ئەزىزنىڭ گۇزەراندۇر.
— مەشھۇرى.
گۇزەرگاھ [گذرگاه] (پ) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش جايى، يول، كېچىك:
گۇزەرگاھى رۇسۇ دىيارى فەرەڭ،
قايۇ يەرگە يەتكەچ، ئۆتۈپ بىدەرەڭ.
— ئەۋابى.
گۇزەرى [گذرى] (پ) ئۆتكۈنچى، «گۇزەران» غا قارالسۇن.
گۇزىدە [گزیده] (پ) 1) ماقۇل، يېقىملىق. 2) تارىخي كىتاب نامى.
گۇزىدە ئەتۋار — تەبىئىتى يېقىملىق، ئەخلاقلىق.
گۇزىر [گذیر] (پ) چارە، ئامال، ئىلاج، تەدبىر، ياردەم:
ئىشتىكى شەھدىن بۇ سۆزنى ۋەزىر،
دېدىكىم بۇ ئىشقە قىلالى گۇزىر.
— ئا. نىزارى.
كى سۇلتان سۆزۈمنى پەزىر ئەيلەدى،
كۆڭۈل ئىللەتىغە گۇزىر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۇزىن [گزین] (پ) تاللانغان، سايلانغان؛ ماقۇل ۋە مەقبۇل (قوبۇل) بولىدىغان:
ئەيا سايىرى زارى مېھنەت گۇزىن،
سېنى قىلدى ھەق ئەمدى بەلانىشىن.
— ئا. نىزارى.
گۇزىن ئەيلەمەك — سايلىماق، خىللىماق، تاللىۋالماق.
گۇستاخ [گستاخ] (پ) بىئەدەپ، ئەدەپسىز؛ تارتىنمايدىغان، تارتىنماس؛ ئەندىشىسىز؛ ئەركە، ئەركىن:
كېلىپ نەۋرۇز بىلە يانداشتى گۇستاخ،
كۆزىن يۇمدى ـ يۇ، ئاغزىن ئاچتى گۇستاخ.
— لۇتفى.
گۇستاخانە [گستاخانه] (پ) ئەندىشىسىزلىك بىلەن؛ ئەدەپسىزلىك بىلەن:
مەۋلانا مۇھەممەد ئالىم ... بەھسىدە كۆپ گۇستاخانە سۆزلەر ۋە جەۋابلار ئايتۇر ئىدى.
— نەۋابى.
سىياسەت ئەيلەرەم مىژگان سىنانى بىرلە مۇنداقكىم،
كۆزۈم ئول يۈزگە گۇستاخانە باقىپ بەھرەمەند ئەتمىش.
— نەۋابى.
گۇستەر [گستر] (پ) كەڭ، كانتا؛ يايغۇچى، تارقاتقۇچى، كۆرسەتكۈچى.
زۇلۇم گۇستەر — زۇلۇم كۆرسەتكۈچى.
گۇستەرمەك [گوستارماک/گسترمک] كۆرسەتمەك.
گۇسفەند [گسفند] (پ) قوي، قويدەك (ياۋاش):
ئەي ئوغۇل كۆڭلۈڭدە تۆت ياخشى پەند،
ئاسىيلار گۇرگى ئولدى، مۇئمىن گۇسفەند.
— خەراباتى.
گۇسىستە [گسسته] (پ) ئۈزۈلگەن؛ ئۈزۈك، سۇنۇق.
گۇسىل [گسل] (پ) ئۈزۈلۈش؛ سۇنۇش؛ ئاجراش؛ ئۈزۈش، سۇندۇرۇش.
گۇسىل تاپماق — ئۈزۈلمەك؛ سۇنماق؛ ئاجرالماق.
گۇفت [گفت] (پ) سۆز، نۇتۇق، گەپ.
گۇفتۇ شۇنۇد — «گۇفتۇ شۇنىد» قا قارالسۇن.
گۇفتۇ شۇنىد — سۆزلەش ۋە ئاڭلاش، سۆزلىشىش، گەپ ـ سۆز.

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشىش؛ گەپ - سۆز.

گۇفتار [گفتار] (پ) سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش؛ بايان، سۆھبەت:

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىشىن ئەي قەلەندەر، خوبلۇقى،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ بىر نەچە گۇفتار خۇب.

— قەلەندەر.

توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلەر نۇتقىدەدۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر، ئارى، گۇفتار ئىستەمە.

— نەسىمى.

گۇفتار ئەتمەك — سايرىماق؛ ناله قىلماق؛ سۆزلىمەك؛ بايان قىلماق:

ئى مۇقەددەس رۇھ ياردىم مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىرىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— موللا بىلال.

گۇفتار قىلماق — ئەرز قىلماق.

گۇفتەلىغ [گفتەليغ] سۆز قىلىش، گەپدانلىق، سۆزمەنلىك:

كەلسە غەمنىڭ لەشكەرى باشىمنى ئايلاندۇرماغە،
گۇفتەلىغ قىلسا يانمىغە ئول شىكەرخارىم كېلىپ.

— موللا بىلال.

گۇفتگۇ [گفتكو] (پ) سۆھبەت، سۆزلىشىش، گەپلىشىش، پاراڭلىشىش؛ نۇتۇق؛ گەپ - سۆز:

ھەمىشە بۇلبۇلى خامۇش ئېردىم، بىلەلمەسمەن،
جەھان ئېلىگە نەدىن مۇنچە گۇفتگۇ بولدۇم.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي [گفتكوى] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

سەرۇپا بەرھەنە بارە بۇگۈن گۇفتگۇي ئىدىم،
شىبلى لىباسى كەئىبەدە ئەدھەم پالاسىدىن.

— زەلىلى.

گۇفتگۇي ئەيلەمەك — گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك.

گۇفتۇشۇنۇفت [گفت و شنوفت] (پ) سۆزلىشىش، بەس، بەس - مۇنازىرە.

گۇفتۇ شۇنۇفت قىلماق — ئېيتماق، گەپ قىلماق.

گۇفتۇ شۇنىد [گفت و شنيد] (پ) بەس - مۇنازىرە؛ تارتىشىش؛ تالاش - تارتىش:

بۇ ئېردى مۇتتەسىل گۇفتۇ شۇنىدى،
خۇدايىدىن ئوغۇل ئېردى ئۇمىدى.

— نەۋايى.

گۇفتۇگو [گفتكو] (پ) «گۇفتگو» غا قارالسۇن:

زەررەچە ئىلماس كۆزىگە، ئەي قەلەندەر، ئول قۇياش،
دىلبەرنىڭ ۋەسفىدە قىلساڭ نەچچە دەفتەر گۇفتۇگو.

— قەلەندەر.

گۇفتۇگوي [گفتكوى] (پ) «گۇفتكوى» غا قارالسۇن.

گۇفتۇ گۇزار [گفتكوزار] (پ) سۆزلىشىش، سۆھبەت؛ بەس - مۇنازىرە:

ھەمىيەت ئول ئەمەسكى، مەخدۇم يەنە بىراۋغە كۆپرەك مۇلتەفت بولغاندىن شىكايەت ئىزھار قىلغاي ۋە گىلەمەندلىغ گۇفتۇگۇزارى.

— نەۋايى.

گۇفتگو [گفتكو] (پ) «گۇڭتگو» غا قارالسۇن:

بەرھەمەنغە سۇلتان قىلىپ گۇفتگو،
ئالىپ كەلسۇن ئانى قىلاي روبەرو.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭتگۇرت [گوكرد] (پ) «گۇڭىرد» قا قارالسۇن:

نىل تارتىپ، ئارەزىڭ ئازايىشىن فەن ئەيلەدىڭ،
شۇئلەئى گۇڭتگۇرت بىرلە شەمئى رەۋشەن ئەيلەدىڭ.

— نەۋايى.

گۇڭىرد [گوكرد] (پ) گۇڭتگۇرت.

گۇڭىردى ئەھمەر — قىزىل گۇڭتگۇرت، ئالتۇن رەڭ گۇڭتگۇرت:

نې كىبرىت، گۇڭىردى ئەھمەر ھەم ئول،
نې گۇڭىرد، ئىكسىرى ئەكبەر ھەم ئول.

— نەۋايى.

گۇڭ [گنک] (پ) 1) گاچا، تىلسىز؛ كېكەچ:

تەگمەسە گۇلغە سەھەر سالقىنى خەندان ئولماس،
ئىشقىدىن يەتمەي ئەسەر گۇڭ سۇخەندان ئولماس.

— گۇمنام.

2) مەست، ھوشسىز:

گۇل توزۇغان چاغدا بۇلبۇلدەڭ بولۇپمەن گۇڭتگۇلال،
ئاھىكىم بولدى خەزان شاخمدا گۇل بەرگى تەرىم.

— مەھزۇن.

گۇڭ ئەتمەك — سۆزدىن قالدۇرماق، ھەيرەتكە سالماق.

گۇڭ مەقال — تىلى تۇتۇلغان، سۆزلەشكە ئاجىز.

گۇڭتگۇ خامۇش بولماق — ئېيتىشنى، سۆزلەشنى تەرك قىلماق؛ ئاجىز بولماق.

گۇڭتگۇ لال — تىلى تۇتۇلغان؛ ھەيرەتتە قالغان، ھوشسىز:

تەسەۋۋۇر ئېتەرگە زەبان گۇڭتگۇلال،
نە ئاقىلدا ئىمكان سۇرەرگە مەقال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۇڭتگۇ لال ئەيلەمەك — ھەيران قالدۇرماق.

گۇڭتگۇ لاللىق — ئاجىزلىق؛ بىھوشلۇق.

گۇڭرەنمەك [گنک رانماک] غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنىپ ئۆز - ئۆزىدىن سۆزلىمەك؛ دۇدۇقلانماق، سۆزلەپ قالماق،

گۈڭرىماق:
گۈڭرەنسەڭ مەريان ئۇرار ئېردى قەدەم،
غايىبىن ئىستەرگە مەجنۇنى دېڭەم.
— نەۋايى.

گۈل [گل] (پ) 1) گۈل؛ گۈزەل، جانان، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:
لەئلىڭكى ئاچىلدى سۆزگە چۈن گۈل،
ئارى چۈ نەۋادىن ئۆلدى بۇلبۇل.
— ئەرشى.
2) زاھىر (ئاشكارا) بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش:
قىلدى چۈ زىينەت بىلە بەغى سىپەھر،
ئەختەرىنىڭ ھەرگۈلىنى رەشكى مېھر.
— نەۋايى.
3) مەھسۇل، مېۋە. 4) ياشلىق دەۋرى، بالاغەتكە يېتىش؛ يېتۈكلۈك دەۋرى. 5) ھەرقانداق ياخشى نەرسىلەر؛ گۈزەللىكلەر؛ ئاجايىباتلار. 6) ئوت، ئالاۋ؛ ئىشق ئوتى، ھارارەتلىك ھالەت؛ ئوت سېلىش. 7) قان، قانلىق ياش:
قاراقچى قانى ئولسا رەختىدە داغ،
بۇ گۈل تاجىرغە ئەيلەر تاغنى باغ.
— نەۋايى.
8) پەرزەنت:
مۇرادى باغى يۇز گۈلدىن بەھرۇمەند،
ۋەلى ئول ئۆزگە گۈلغە ئارزۇمەند.
— نەۋايى.

گۈل ئاچىلغاندەك كۆرۈنمەك — خۇرسەن بولغانغا ئوخشىماق، كۆڭلىنى خۇشال قىلغاندەك بولماق.
گۈل ئەتىرى — گۈلنىڭ ئەتىر كەبى خۇشبۇي ھىدى.
گۈل ئەرۇسى — يېڭى كېلىن، يېڭى كېلىنچەك.
گۈل باشى ئۆزە گۈل ئاچىلماق — دۆلەت، بەخت ئىگىسى بولماق.
گۈل بەدەن — گۈلگە ئوخشاش، چىرايلىق، گۈزەل:
باغرىنى باسىپ تاشقا، يۈتەر قانىنى مەندەك،
ھەركىم سەنەمى سەنگدىل گۈل بەدەن ئىستەر.
— تەجەللى.
گۈل بولماق — قىزارماق، گۈل رەڭ بولماق.
گۈل چاغى — باھار پەسلى، گۈل ئېچىلىش پەيتى، گۈل مەۋسۇمى:
گۈل چاغى گۈلگۈن قەدەھلىك گۈل ئەراقىن سەۋت ئىلە،
بىخۇد ئولماي نەيلەيىن تۈتسا شەكەر گۈفتارەلەر.
— ئەرشى.
گۈل خارى ھىجرانى — گۈل تىكىنى ھىجرانى، ئايرىلىقى.
گۈل دەفتەرى — گۈل ياپرىقى، يوپۇرماق.
گۈلدەك بەدەن — تازا بەدەن، ساپ، پاك تەن.
گۈل زىكرى — گۈل ھەققىدە سۆز، گۈل ھەققىدە ھېكايە.
گۈل سەفھەسى — گۈل ياپرىقى.
گۈل كەبى خەندان ئەيلەمەك — كۈلمەك، قاقاقلىماق، خۇرسەن بولماق.
گۈل ـ گۈل — 1) چىمەن ـ چىمەن؛ قىپقىزىل؛ 2) ياشنىماق، شاد ـ خۇرام:
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى گۈل ـ گۈل ئەيلەدى ۋەقتى بەھار،
ھەر سەھەر فەيزى نەسىم سۇبھىدىن ئاغۇشلەر.
— زەلىلى.
گۈل مەۋسۇمى — «گۈل چاغى» غا قارالسۇن:
گۈل مەۋسۇمى كەتمىش تېگىبان باد ئىلە سەرسەر،
ئول بادى خەزان ئافەتى باغ جەھەنمگە.
— موللا سالىھ.
گۈل ۋەقتى — «گۈل مەۋسۇمى» گە قارالسۇن.
گۈل ئاتەشىن — قىزىلگۈل، ئاتەش رەڭ گۈل، چوغدەك قىزىلگۈل؛ جەزىبىلىك، گۈزەل جامال.
گۈلى ئەسفەر — سېرىق گۈل:
يا كۆڭلۈنىڭ راھەتى يوق يا بەدەننىڭ قۇۋۋەتى،
ئول گۈلى ئەسفەر كەبى چېھرەم قالىپدۇر سارغەرىپ.
— موللا سالىھ.
گۈلى ئەشئار — گۈزەل شېئىرلار:
گويىيا يەر ئۈزرە گۈللار كۆرسەتۈر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۈلى ئەشئارەلەر.
— ئەرشى.
گۈلى ئەھمەر — قىزىلگۈل:
مەن دېدىم ئايا دىلبەر لەبلەرىڭ گۈلى ئەھمەر،
سەدقەئى جەمالىڭدىن بىزگە ئەيلە ئىھسان قىز.
— نەۋبەتى.
گۈلى تەرىي — سۇلمىغان، تازا، يېڭى ئېچىلغان گۈل.
گۈلى خەندان — ئېچىلغان گۈل؛ مەھبۇبە:
خۇمرسەن، مەخمۇرسەن، خۇمر ئەھلىغە خۇمخانەسەن،
چەشمەئى خۇرشىد سەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.
گۈلى خەندە — ئېچىلغان گۈل:
بىلە ئالمادىم مەن نىچۈك بەندە دۇر،
بويى سەرۋى، ئاغزى گۈلى خەندە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈلى خۇشبۇي — خۇش پۇراق گۈل:
زار كۆڭلۇم سايرار ئول رۇخسارەئى نىكو كۆرۈپ،

ئەندەلىب خۇش نەۋا يەڭلىغ گۈلى خۇشبۇي كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

گۈلى رەڭنا — رەناگۈل:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەڭنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغە كىرگەن بۇ ئىكى رەڭنانى كۆر.
— ئەرشى.

گۈلى رەيھان — رەيھان گۈل:
لەئلى رۇمان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەڤىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

گۈلى رۇخسار — گۈل يۈز، گۈزەل يۈز.

گۈلى رۇخسارە — گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:
نە ئەنبەر بۇي خەتدۇر ئول گۈلى رۇخسارە ياستانمىش،
كى دۇدى ئاھى ئاشىقلار مەھى ئەنۋارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

گۈلى سەباھ — تاڭ گۈلى، تاڭدا ئېچىلغان گۈل؛ تاڭ گۈزىلى.

گۈلى سەد بەرگ — ئەتىرگۈل:
گۈلى سەدبەرگ، قامچاگۈل، ھېيدان،
تىۋە قۇيرۇق، قەلەقەگۈل، خوبان.
— خىرقەتى.

گۈلى سەرۋي — ھەرقانداق قىزىل رەڭلىك گۈل.

گۈلى سۇرخ — گۈلسۇرۇخ:
گۈلى سۇرخۇ سارىغ سەدبەرگ سوسەن،
گۈلى رەڭناغە ئايتۇر بىزنى سۆي سەن.
— زەلىلى.

گۈلى سۇسەنبەر — مەھبۇبە.

گۈلى سۇنئۇڭ — گۈل يۈزۈڭ:
نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.
— زەلىلى.

گۈلى سېراب — نەم گۈل، يېڭى ئېچىلغان گۈل.

گۈلى شەمس — نۇرلىنىپ تۇرىدىغان گۈل:
گۈلى ئەھمەش، بەھارى، گۈلى نەرگىس،
خورۇبس، تاجىگۈل، قەھقە، گۈلى شەمس.
— خىرقەتى.

گۈلى ئىشقى — گۈلگە يېتىش ئارزۇسى، گۈل سۆيگۈسى، يار ۋەسلى.

گۈلى قەھقەھ — شادلىق گۈلى:
ھەر ئىش قىلدىم ئانىڭ كۆڭلىن ئاۋۇتتۇم،
گۈلى قەھقەھ دېگەن گۈلدىن ساۋۇتتۇم.
— خىرقەتى.

گۈلى مەقسۇد — ئەسلى نېگىزى، نەتىجە، چىن مەقسەت.

گۈلى مۇراد — مەقسەت گۈلى.

گۈلى نەۋخاستە — ياش، گۈزەل مەھبۇبە.

گۈلى ھۇمرا — قىزىلگۈل:
ئەگەرچە دىلرەبادۇر نەچچە رەنا،
ئانىڭ بىل زىننەتىدۇر گۈلى ھۇمرا.
— خىرقەتى.

گۈلاب [گلاب] (پ) 1) گۈل سۈيى، ئەتىرگۈل ياپراقلىرىدىن ئېلىنىدىغان خۇشبۇي ئىچىملىك:
يىراق ئەتتى سۇنى ئىچۇردى گۈلاب،
زەرەر يەتكۈسى دەپ قىلىپ ئىنتىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زوربىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئىمداد ئەيلەگىل.
— موللا بىلال.

گۈلاب ئامىز — گۈل سۈيى ئارىلاشتۇرۇلغان.

گۈلابخانە [گلاب خانه] (پ) گۈل سۈيى، خۇشبۇي ئىچىملىك (گۈل سۈيىدىن) چىقىرىلىدىغان جاي؛ گۈل سۈيى خۇشبۇي ئىچىملىك ساقلىنىدىغان جاي (ئۆي).

گۈلئارايلىق [گل ارای لیق] گۈل بىلەن بېزەلگەن؛ خۇش ئاۋاز سايراپ تۇرغان.

گۈلئارايلىق قىلماق — گۈل بىلەن بېزىمەك؛ خۇش ئاۋازدا سايرىماق.

گۈلئاگىن [گل اکین] (پ) گۈلدار، گۈل بىلەن بېزىلگەن، گۈل بىلەن بېزەلگەن:
دېگەيلەر سەرۋ قەددۇ خىلئەتىگنى،
ۋە لېكىن سەرۋ كىم كۆرمىش گۈلئاگىن.
— نەۋائى.

گۈلئامىز [گل امیز] (پ) گۈل ئارىلاش، گۈل ھىدلىق:
نە تەراۋەتدۇرۇر ئول يۈزدەكى، خەيدىن قىلمىش،
گۈلنى شەبنەمزەدە، شەبنەمنى گۈلئامىز يەنە.
— نەۋائى.

گۈلئەفشان [گل افشان] (پ) گۈل چاچقۇچى؛ خۇرسەن ۋە شاد قىلغۇچى، گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:
كۆزلەرىم باغى ساچاردا ئەشك گۈلگۈن، ئەشتىلەر،
بۇ بىرى ئەينۇل ـ ھەيات، ئول بىرى گۈلئەفشاندىن داغى.
— نەۋائى.

گۈلئەندام [گل اندام] (پ) گۈل بەدەن، گۈزەل قامەتلىك، خۇش پېچىم، نازىنىن.

سەرۋى گۈلئەندام — گۈل قامەتلىك سەرۋ؛ گۈزەل

يار.

گۈلبار [گلبار] (پ) گۈل ياندۇرغۇچى، گۈل تۆككۈچى؛ گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى:
بىر پەرىزادى پەرى رۇخسارە گۈلبار كىم ئۇچۇن،
بۇ تەرەننۇمنى چۇ مۇرغانى چەمەن كەلتۇرمىشەم.
— زىملى.

گۈلباك [گلبانک] (پ) يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ناله قىلىش، پەرياد چېكىش؛ خۇش ئاۋاز بىلەن سايراش؛ يېقىملىق ئاۋاز؛ بۇلبۇل ئاۋازى:
كى هاجەت ئىلاجىندا مۇزتەر ئېسە،
چۇ گۈلباك بىرلە تەلەب ئەيلەسە.
— ئا. نىزارى.

گۈلباك چەكمەك — يۇقىرى ۋە خۇش ئاۋاز بىلەن ناله قىلماق، سايرىماق.

گۈلبەرگ [گل برک] (پ) 1) گۈل ياپرىقى، گۈل:
جەهان ئەيۋانى ئىچرە باش چىقارمىش رەڭ ـ بەرەڭ گۈللار،
سېنىڭدەك چىقماغاندۇر هېچ بىرى گۈلبەرگىدىن هەرگىز.
— شەۋقى.

2) گۈزەل چىراي، كۆركەم يۈز؛ دىلبەر، مەشۇقە:
قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

گۈلبەرگى تەرى — يېڭى ئېچىلغان گۈل ياپرىقى:
ئەۋۋالا سيراب ئىتتىنىڭ ئىزلارىن ئۆپ، ئەرشىكىم،
ئۆچمەك ئىستەرسەن جەهاندىن نەچچە گۈلبەرگى تەرى.
— ئەرشى.

گۈلبەرگى خەندان — كۈلگۈچى، كۈلۈپ تۇرغۇچى گۈلبەرگى:
نەزاكەت بوستاندا قەدىڭ سەرۋى خىراماندۇر،
نەزاكەت گۈلىستاندا يۈزۈڭ گۈلبەرگى خەندان‌دۇر.
— زەلىلى.

گۈلبوي [گلبوی] (پ) ئەتىرگۈل هىدلىق، خۇشبۇي:
ساقىيا، تۇت ماڭا گۈلبوي قەدەھ،
خەلق كۆڭلىدىن ئەلمەشوي قەدەھ.
— نەۋايى.

گۈلبۇن [گلبون] (پ) گۈل، گۈل توپى؛ گۈل دەرىخى، گۈل بەدەن:
ئول پەرى هۇسن ئەهلىنىڭ گۈلبۇنى نەۋ باهاربدۇر،
خەندەئى دىلكۈشا لەبى ئىشق ئەهلىنىڭ ئاناربدۇر.
— گۈمنام.

گۈلبۇن نىشىن — ئىشق، هەۋەس، گۈزەل مەهبۇبىگە قارار تېپىش.

گۈلبۇنى خۇجەستە — سېرىق گۈلنىڭ بىر تۈرى؛ ياخشىلىق، خەيرلىك ئىش؛ ساۋابەتمەنلىك.

گۈلبىز [گل بیز] (پ) گۈل هىدى چاچقۇچى، گۈل هىدى تارقاتقۇچى:
باغ ئارا ئېردىڭمۇ كىم، بۇ كېچە گۈلبىز ئىستە ئەل،
بادە ئىچتىڭمۇ كىم، بىهەد ئىشرەتئەنگىز ئىستە ئەل.
— نەۋايى.

گۈلپاش [گل پاش] (پ) گۈل چاچقۇچى:
ئەلگە رۇخسارۇ تەنىڭ ئاچىپ، مەگەر بەردىڭ هەيات،
كىم ئۇمىد ئەهلىغە گۈلپاشۇ سەمەندىز ئىستەئەل.
— نەۋايى.

گۈلچەبەن [گل جبین] (پ + ئە) گۈل پېشانە، ئوچۇق پېشانە، هۆسندار:
گۈلچەبەنىن كۆزگە كۆپ سۇرتەر ئېسەم، ئەيب ئەتمەڭىز،
نەچەكىم بىر گۈلچەبەنلىقدىن بېرۇر هەر لەهزە ياد.
— نەۋايى.

گۈلچەبەنلىغ [گل جبین لیغ] هۆسندار، چىرايلىق:
هۇر سۇرەتلىغ پەرىزادى ئەجەب،
گۈلچەبەنلىغ سەرۋى ئازادى ئەجەب.
— نەۋايى.

گۈلچە [گلچه] گۈل كەبى، گۈلدەك:
قارا ئۆ زەرد، سۇرخ، كۆك گۈل ئېرۇر كۆپ،
ئۆ لېكىن بىل قىزىل گۈلچە ئەمەس خوپ.
— خىرقەتى.

گۈلچېهر [گل چهر] (پ) چېهرىسى گۈلدەك، گۈزەل، ساهىبجامال:
يەنە بىر بۇكى دەپتۇر سەرۋى گۈلچېهر،
ئەرەنلەرگە ئەگەر بار ئېرسە بىمېهر.
— نەۋايى.

گۈلچېهرە [گل چهره] (پ) «گۈلچېهر» گە قارالسۇن.
سالېهى گۈلچېهرەنىڭ كويىدا بولمىش بىنەۋا،
دەردۇ هىجرانغە گىرىفتارى بەلا بولدۇم نېتەي.
— مۇللا سالېه.

گۈلچېهرەئى خۇرشىدۇەش — قۇياشقا ئوخشاش گۈزەل، مەشۇقە.

گۈلچېهرەئى شىرىن زەبان — شېرىن سۆزلۈك مەشۇقە، شېرىن سۆزلۈك گۈزەل:
لايىقى ئىلزەم ئېرۇر قىلسام سىفاتىڭنى بەيان،
بىر سېنىڭدەك يوقتۇرۇر گۈلچېهرەئى شىرىن زەبان.
— قەلەندەر.

گۈلچىن [گل چین] (پ) گۈل تېرىغۇچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، گۈلچى:

فىكرىڭ چەمەنىدە كۆپ رەياھىن،
لېكىن بولۇپ ئاندا خالىق گۈلچىن.
— نەۋايى.

گۈلخەد [گل خد] (پ) گۈل يۈز، كېلىشكەن جامال، گۈزەل:
يۈگۈرمەكلىكدە ھەر گۈنبەزكى سەكرەر ئول مەھى گۈلخەد،
گۈلى مېھر ئالدارار بىھەد ئۇيالۇر گۈنبەزى ئەخزەر.
— نەۋايى.

گۈلخەن [گلخن] (پ) 1) گۈلخان، ئوت، ئالاۋ:
خاكسارى ئاتەشى گۈلخەن نىشىن ئىشقلار،
ئارزۇبى دەۋلەتى مۇلكى سۇلەيمان ئەيلەمەس.
— زەللى.
2) ئوت يېقىلىدىغان جاي، ئوتخانا:
ئانى شاھەنشەھ بىلىك كۆرگەچ زۇمۇررەد تەخت ئۆزە،
بىر گەدا تەرزىدە گۈلخەن ئىچرەدۇر جويەندەسى.
— ئەرشى.

گۈلخەنغە يۈز قويماق — ئوتقا چۈشمەك، گۈلخانغا يېقىلماق.

گۈلخەنىي [گلخنی] (پ) 1) ئوت ياققۇچى، ئوت ياندۇرغۇچى. 2) گاداي، بىچارە؛ بىقارار ئاشىق.

گۈلخەنىي مەجنۇن — ئاشىقلىقتا دەۋانە بولغان.

گۈلخەنىي مېھنەتكەش — مېھنەتكەش ئوت ياققۇچى، ھال ـ كۈنى ناچار، پېقىر.

گۈلدەستە [گلدستە] (پ) گۈل باغلىمى، گۈل ئورىمى؛ گۈلدەستە؛ ياخشىلىق، بەختلىك، سائەدەتمەنلىك مەجمۇئەسى:
بارىپ تاپتى ھاجىپ بۇ دىلخەستەنى،
نە دىلخەستە بەلكى گۈلدەستەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
قەددىگۈدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەئى يا نىھالى شەمشاد.
— ئەرشى.

گۈلدەستەبەند [گلدستەبند] (پ) 1) گۈل دەستىلەگۈچى، گۈل تىزغۇچى. 2) ئالىملار، شائىرلار، ئىلىم ئەھلى. 3) قۇياش.

گۈلرەڭ [گل رنک] (پ) گۈل رەڭ، گۈل تۈسلۈك؛ قىزىل:
گۈل كەبى جىسمىڭغە، ئەي ساقىي، بىنەفش ئايىن تۇتۇڭ،
ئۇيلەدۇركىم، بادەئى گۈلرەڭ ئۇچۇن ساغەر بىنەفش.
— نەۋايى.

گۈلرو [گل رو] (پ) گۈل يۈزلۈك؛ گۈزەل، چىرايلىق؛ گۈل چىراي:
كىم تەبەقدەك ئوت ئارا خالىق سېپەندى دانەدۇر،
چەشمى بەد دەفئىغە ئول گۈلرو ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

گۈلروي [گل روی] (پ) «گۈلرۇ» غا قارالسۇن:
نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئول گۈلرويىنىڭ،
ھەر تەرەفدە يۈز سېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.
— ئەرشى.

گۈلروخ [گل رخ] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق؛ مەھبۇبە، مەشۇقە:
نېچۈك ئەي ئاشىقى شەيدا، دېمەسسەمەن ۋەسفىدە گۈلروخ،
كىم ئول ئەكسى تۇشەر گۈللار گۈلىستان ئىچرەدۇر رەئنا.
— ئەرشى.
قاراتۇن كەلدى كۈلبەم ساری ئول گۈلروخ شىتاب ئەيلەپ،
ئېرۇركىم قەتره ـ قەتره خۇيلارىن رەخشان شىھاب ئەيلەپ.
— مەشھۇری.

گۈلروخسار [گل رخسار] (پ) گۈل يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل:
بۇلبۇلى كۆڭلۈڭنى سەدقە قىل، قەلەندەر، دەھر ئارا،
خار زۇلفى، ئارەزى ئول شوخ گۈلروخسار خوب.
— قەلەندەر.

گۈلرىز [گل ریز] (پ) گۈل تۆككۈچى، گۈل چاچقۇچى؛ مىشەك، ئوت ئۇچقۇنلىرىنىڭ ئاسماندىكى گۈل شەكلى.
گۈلرىز ئەيلەمەك — گۈل چاچماق، گۈل تۆكمەك.

گۈلزار [گل زار] (پ) 1) گۈلزار، چىمەن، گۈلباغ:
قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۇسنۇڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگى لەبى لەئلى دۇرئەفشانىڭچە بار؟
— گۈمنام.
2) يۈز ـ چىراي، گۈزەللىك:
ئانىڭ گۈلزارى ھۇسنىنى خەزاندىن ئاسراغىل، يارەب،
نىھالى قەددىن ئاسىبى زەماندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

گۈلزارۇ چەمەن — چىمەن ۋە گۈلزار.
گۈلزارى خەلىل — ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ گۈلزارلىقى.
گۈلزارى شەۋق — يېتىشىش، ئېرىشىش ئىشتىياقى.
گۈلزارى ۋىسال — يېتىشىش، ئېرىشىش.
گۈلزارى ئېرەم — ئېرەم بېغى، ئىرەم بېغى كەبى ئەڭ گۈزەل باغ.

گۈلشەكەر [گل شکر] (پ) گۈلقەنت، شېرىن، مەززىلىك:
خارۇ قامۇشنىڭ تۇبىدىن لۇقمەخور،

لېك بېرىپ تۆتۈم ئاڭا گۈلشەكەر.

— نەۋايى.

گۈلشەن [گلشن] (پ) 1) گۈلباغ، چىمەن، باغ:

گەرچە ئەل ساڭا قاقار مېھرۇ مۇھەببەت تەبلىنى،
گۈلشەنىڭدە يوقدۇرۇر ئەسرارى مەندەك بۇلبۇلۇڭ.

— قەلەندەر.

2) ئاۋات؛ زىننەتلىك. 3) كۆڭۈل، كۆڭۈللۈك؛ شاد، خۇرسەن؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ 4) سۆيگىنى، مەھبۇبە:

ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۈم بەسى نالان،
ئىكى نەرگىسلەرىڭ شەۋقىدە كۆڭلۈم كۆزگۈسى ھەيران.

— ئەرشى.

5) جەننەت:

خۇداجوي دېمە ئول جەننەت تەلەبدۇر،
ئۇشۇل گۈلشەن سۈيىگە تەشنەلەبدۇر.

— خىرقەتى.

گۈلشەن ئەتمەك — گۈلزار قىلماق، باغۇ بوستانغا ئايلاندۇرماق.

گۈلشەن قىلماق — «گۈلشەن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

گۈلشەن ھەرىمىدە مەقام قىلماق — باغ ئارا جايلاشماق، سەير قىلماق.

گۈلشەنى ئەخزەر — گۈلخانا، گۈلزار.

گۈلشەنى ئەسلىي — ئەسلى مەقسەت؛ ئەبەدىي، ھەمىشە باھار، باشقا ئالەم، باشقا دۇنيا، ئۇ دۇنيا.

گۈلشەنى بېھىشت — جەننەت گۈلزارى.

گۈلشەنى تەجرىد — تەركىدۇنيالىق، يالغۇزلۇق گۈلشىنى.

گۈلشەنى تەۋفىق — پاكلىقنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى.

گۈلشەنى چەرخى بەرىن — يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان ئاسمان.

گۈلشەنى دەھر — ھايات، ئالەم.

گۈلشەنى دەۋلەت — ياشنىغان، تەرەققىي تاپقان دۆلەت؛ ئىقبال، بەخت.

گۈلشەنى رەياھنى — تەل ئىمكانىيەتلىرى؛ سۆزلىرى.

گۈلشەنى فىردەۋس — جەننەت بېغى گۈلزارى.

گۈلشەنى مىينا — كۆك، ئاسمان؛ ئەڭ گۈزەل گۈلزار.

گۈلشەنى مىينا ساری ئەزم قىلماق — مىئراج، ئاسمانغا چىقماق.

گۈلشەنى ۋەسل — سۆيگىنىگە ئېرىشىش:

نەسىبىم گەر ئەمەسدۇر گۈلشەنى ۋەسلىڭ تەماشاسى،
ئېرۇر باغى ئىرەم دەۋزەخ ماڭا، فىردەۋس ئاتەشگەھ.

— ئەرشى.

گۈلشەنۋار [گلشن وار] (پ) گۈلشەن، گۈلباغ كەبى، گۈلباغدەك:

تا بېرەي، كۆڭلۈم ئولۇپ گۈلشەنۋار،
كۆزگە شەھزادە يۇزىدىن ئەنۋار.

— نەۋايى.

گۈلفاش [گل فاش] (پ) 1) گۈل تارقاتقۇچى، گۈل ھىدى تارقاتقۇچى؛ گۈلنىڭ ئېچىلىشى:

قەددىم خەمى بىلە تەبئىيەت قاشىڭ ئولۇپدۇر،
قان يىغلاماقىم سەدقەئى گۈلفاشىڭ ئولۇپدۇر.

— گۈمنام.

2) ئوت چاچقۇچى.

گۈلفام [گلفام] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىلگۈل رەڭ:

تۇمەن جىلۋە بىرلە ئالىپ جامنى،
كى پۇر ئەيلەبان راھى گۈلفامنى.

— ئا. نىزارى.

2) گۈزەل، جانان:

قۇرۇغ نان ئىسىغ سۇ قۇيۇپ جامغە،
يېدۇردۇمكى ئالداپ بۇ گۈلفامغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈلفام ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلفىشان [گل فشان] (پ) گۈل چاچقۇچى، ياخشى ھىد، ئەتىر؛ «گۈلئەفشان» غا قارالسۇن:

ۋەھ، نە بەلادۇرۇر بۇ كۈن جىلۋەگەر ئولدى بىر بەتى،
ئارەزى گۈلفىشان ئىكەن، تامىشادۇر مەلاھەتى.

— ئەرشى.

گۈلقەند [گل قند] (پ) 1) گۈلقەنت (قىزىلگۈل ياپرىقى بىلەن شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان شىرنىلىك). 2) سۆيگىنىنىڭ، مەھبۇبەنىڭ لەۋزى.

گۈلكىردار [گل كيردار] گۈلدەك، گۈل كەبى:

نامۇدار ئىچرە گۈلكىردار بولسا،
تەكەللۇم ئىچرە بۇلبۇلۇزار بولسا.

— نەۋايى.

گۈلگەشت [گلگشت] (پ) گۈلباغ، گۈزەل جاي، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن كەڭ تاماشىگاھ:

ئابى رۇكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلد دىن ئەفزۇن تۇمەن مىڭ لالەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

گۈلگەشت ئەتمەك — گۈلباغنى سەير قىلماق (ئايلىنىپ تاماشا قىلماق).

گۈلگەشت ئەيلەمەك — گۈلنى تاماشا قىلماق، گۈل-

زارنى ئايلىنىپ يۈرمەك.

گۈلگۈن [گلگون] (پ) 1) گۈل رەڭ، قىزىل، قىزىل رەڭ:

ئۇرغان ئاھىم سۇبھى چاغى بادەئى گۈلگۈن ئىچىپ،
كۆك ياقاسىن سۇبھىۋەش بىر دەمدە ئول چاك ئەيلەمىش.

— ئەرشى.

2) «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىدا بايان قىلىنغان، شىرىن مىنىدىغان ئاتنىڭ نامى:

ئۆزى گۈل رەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋائى.

گۈلگۈن ئەشك تۆكمەك — قان يىغلىماق؛ ئەلەمدىن قان ـ قان يىغلىماق.

گۈلگۈن بولماق — قىزارماق.

گۈلگۈن سۇۋ — قان؛ قىزىل رەڭلىك سۇ.

گۈلگۈن سۇۋار — گۈل رەڭلىك ئاتقا مىنگەنلەر:

بۇ مەيدان ئىچرە ھەر گۈلگۈن سۇۋارىكىم قىلۇر جەۋلان،
نەزەردىن ئۆتكۈسى تۇندۇ رەۋان بەرقى جەھان يەڭلىغ.

— مەشھۇرى.

گۈلگۈن سىرىشمك — قىپقىزىل كۆز يېشى، قان ئارىلاش كۆز يېشى.

گۈلگۈن شەراب — گۈل رەڭ شاراب، قىزىل، قىزىل رەڭ شاراب:

لەبلەرىڭ كەيفىيەتىن ھەردەم تەسەۋۋۇر ئەيلەسەم،
ئىچەرەم خۇنابە ھەسرەت گاھى ھەم گۈلگۈن شەراب.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەبا — قىزىل كىيىم:

چەمەندە نەيلەيىن ئاچىلسا يۈز گۈل،
گەر ئولسە جىلۋەئى گۈلگۈن قەبا بس.

— ئەرشى.

گۈلگۈن قەدەھ — قىزىل مەي ئىدىشى.

گۈلگۈن قىلماق — قىزارتماق، قان ـ قان يىغلاتماق.

گۈلگۈن مەڭىز —. «گۈلگۈن يۈز» گە قارالسۇن:

شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەڭىز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخساريدىن گۈلبەرگ ئۆزە ياغدۇ كۆرۈپ.

— ئەرشى.

گۈلگۈن يۈز — گۈلگە ئوخشاش، گۈل تۇسلۇك.

گۈلگۈنە [گلگونه] (پ) 1) ئۇپا، ئۇپا ـ ئەڭلىك، زىننەت:

گۈلگۈنە قويمىش ئول ماھ، سەن قانە پاتتىڭ ئى كۆز،
مىژگانىڭ ئىلگى ئۆزرە رەڭگى ھىنا مۇبارەك.

— تەجەللى.

2) قىزىل، قىپقىزىل:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزلىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

گۈلگۈنە ئەيلەمەك — يۈزنى قىزىل قىلماق.

گۈلگۈنپوش [گلگون پوش] (پ) قىزىل كىيگەن، قىزىل كىيىملىك؛ قىپقىزىل.

گۈلگۈنپوش ئەتمەك — قىپقىزىل قىلماق.

گۈلمانەند [گل مانند] (پ) گۈلگە ئوخشاش، گۈل كەبى:

ئۆزى گۈلرەڭگۈ گۈلمانەند زاتى،
بولۇپ گۈلگۈن خەلايىق ئىچرە ئاتى.

— نەۋائى.

گۈلمبخ [گل ميخ] (پ) «گۈلمىخ» قا قارالسۇن.

گۈلمىخ [گل ميخ] (پ) 1) قالپاقلىق ئۇزۇن مىخ؛ تىكەنلىك مىخ:

چاكلىك كۆكسۈم ئىشكدۇر، جىسىم ئۆبى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئول ئىشكنىڭ ھەلقەسىدۇر نەئلۇ گۈلمىخى توكەن.

— نەۋائى.

2) يۇلتۇزلار:

بۇ زەۋرەققە گۈلمىخ ئېتىپ كەۋكەبىن،
قىلىپ بادبان سۇبھە چادىرشەبىن.

— نەۋائى.

گۈلنار [گلنار] (پ) 1) ئانارگۈل، قىزىلگۈل. 2) قىزىل رەڭ، قىپقىزىل. 3) گۈزەل، يار، مەھبۇبە، مەشۇقە:

نەۋبەتى كىم يارىنىڭ كويىدا بولدى بىنەۋا،
رەھم ئەيلەپ بىرگىنە گۈلنار باقمايدۇر ماڭا.

— نەۋبەتى.

گۈلنار ئەيلەمەك — قىزارتماق.

گۈلنار قىلماق — گۈلزار قىلماق، گۈلزارغا ئايلاندۇرماق.

گۈلنارى خەندان — كۈلۈپ تۇرغان يار:

كۆلەردە كۆرسە ئاغزى بىرلە تىشىن،
بولۇر گۈلنارى خەندان پارە ـ پارە.

— سەككاكى.

گۈلنارگۈن [گلنارگون] (پ) گۈلنار رەڭلىك، ئانارگۈلى رەڭلىك:

ئالار گۈلنارگۈن قەسر ئىچرە گۈلپاش،
كۆتەرمەي لەئلگۈن مەيدىن دەمى باش.

— نەۋائى.

گۈلناري [گلناری] (پ) ئانار گۈللۈك؛ قىزىل

رەڭلىك:
... فەرھاد بىرلە گۈلنارىي قەسر مەيلى قىلىپ...
— نەۋايى.

گۈلئۈزار [گل عذار] (پ) (پ + ئە) گۈل يۈزلۈك، گۈزەل:
ژىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يا رەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۈزارىمنى.
— ئەرشى.
ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۈدا،
ئەندەلىپ يەڭلىغ بولۇپمەن گۈلئۈزارىمدىن جۈدا.
— مۇللا بىلال.

گۈلىستان [گلستان] (پ) 1) گۈلزار، گۈلباغ، باغ، چىمەنزار:
قاچار بۈلبۈل گۈلىستان ئىچرە گەر چەكسەم فىغانلار ھەم،
چەمەن ھۆسنىنى ئول سوزى فىغاندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.
2) ئىنايەت، ھىممەت، ساخاۋەت. 3) (كىشى خۇرسەن بولىدىغان) گۈزەل ئارامگاھ. 4) ياشىنىغان، بەخت.
گۈلىستان بولماق — ئاۋات بولماق، ياشىنماق.
گۈلىستان قىلماق — ئاۋات قىلماق؛ ياشناتماق.
گۈلىستانى خەلىل — ئالاۋ، گۈلخان، ئىبراھىم خەلىلۇللاھ تاشلانغان گۈلخان.
گۈلىستانى سۇخەن — نۇتۇق گۈلزارى:
تۆشۈپ مەزمۇن رەڭگىنكى، بۇ گۈل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۈلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۈل يەكتا.
— ئەرشى.

گۈم [گم] (پ) يوقلىش، غايىب، ئادىشش، يولدىن ئىزىش؛ يوق، يوقالغان:
دېمىش بەخت ـ تالىئلارىم بولدى گۈم،
كى قۇستەنتەنىيە مېنىڭ مەۋلۇدۇم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈم ئەتمەك — «گۈم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
گۈم ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق.
گۈم بولماق — يوقالماق، يوق بولماق، غايىپ بولماق؛ ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ باشقىچە تۈس ئالماق.
گۈم قىلماق — «گۈم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئىشىت بەھرى قۇدرەت تەلاتۇم قىلىپ،
بىرىن جارى ئەيلەپ بىرىن گۈم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
گۈم ئولماق — «گۈم بولماق» قا قارالسۇن.

گۈماشت [گماشت] (پ) «گۈماشتە» گە قارالسۇن:
قىلىپ ئىتتىفاقى كۆپ ئەھلى گۈماشت،
پۈتۈپ سۈندى كەمپىر ساڭى ئەرزەداشت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گۈماشتە [گماشته] (پ) گۈماشتا، بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ۋەكىل قىلىنغان كىشى، ۋەكىل، نائىب، قولچوماق:
ساسان ئەردۇۋاننىڭ فارس ۋىلايەتىدە بىر گۈماشتەسى ئېردى.
— نەۋايى.

گۈمراھ [گمراه] (پ) «گۈمرەھ» كە قارالسۇن:
بۇ گۈمراھ قۇلۇڭغە قىلىپ مەرھەمەت،
خەتا ئىشلارىمنى ئېتىپ مەغفىرەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كەرەم كۆرگۈز ئىنايەت ئەيلەبان يا ئەھمەدا قۇلغە،
سېنىڭ ئۈممەتلەرىڭدىن بىر قۇلى كىم رۇسيا گۈمراھ.
— شەۋقى.
گۈمراھ ئەتمەك — يولدىن ئازدۇرماق، ئاداشتۇرماق.
گۈمراھ بولماق — ئاداشماق؛ يولدىن ئازماق؛ سەرسان ـ سەرگەردان بولماق:
ئول مۇنەججىم خەلق ئارا ئەبلەھ بولۇر،
دالۇچى ۋە قۇرئەچى گۈمراھ بولۇر.
— خەراباتى.
گۈمراھ قىلماق — «گۈمراھ ئەتمەك» كە قارالسۇن.
گۈمراھى مەككار — يولدىن ئازغان مەككار، ھىيلىگەر.

گۈمراھۇەش [گمراهوش] (پ) ئاداشقانغا، ئازغانغا ئوخشاش؛ ئاداشقاندەك:
ئەي نەۋائىي، گەر ھىدايەت ئەتسە، يولغە كىرگەمەن،
گەرچى مۇغ دەيرىدە ھالا بار ئېسەم گۈمراھۇەش.
— نەۋائى.

گۈمرەھ [گمره] (پ) 1) بىچارە، پېقىر، سەرگەردان؛ ئاۋارە. 2) گۈمراھ، يولىنى يوقاتقان، يولدىن ئاداشقان، يولدىن ئازغان؛ مەقسىتىگە يەتمىگەن:
مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۈمرەھلەنى قۇتبى جەھان دەرلەر.
— زەلىلى.

گۈمشۇدە [گم شده] (پ) يوقالغان، يوق بولغان؛ ئاداشقان:
ھەم غەم تۇنى كۆرگۈزۈپ ۋەفا سەن،
ھەم گۈمشۇدەلەرغە رەھنەما سەن.
— نەۋائى.

گۈمنام [گم نام] (پ) نامسىز، نامى ئۆچكەن، نامى يوقالغان، ئېتىبارسىز قالغان:

شۇملۇغىدىن بەسكى بىئارام ئىدىم،
ھېچ كىشى بىلمەس ئىدى گۇمنام ئىدىم.
— زەلىلى.

گۇن [گون] (پ) دە: لەرگە قوشۇلۇپ «رەڭ، تۈس» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:

كافۇرگۇن — كاپۇر رەڭلىك؛ ئاق، ئاپئاق.

نىلگۇن — نىل رەڭلىك، كۆك.

گۇناگۇن [گوناگون] (پ) رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇخىل، تۈرلۈك ـ تۈمەن:

رەڭگى گۇناگۇن قىلىپ بىللۇرى ساق،
لەئل ئىلە ياقۇت دەپ ئايتىپ گەزاق.
— نەۋائى.

گۇناھ [گناه] (پ) «گۇنەھ» كە قارالسۇن:

تەۋبە ئوت، رەھمەتى ھەق بىرلە ئوتۇن بارچە گۇناھ،
تەۋبە رەھمەت ئوتىنىڭ شەرھىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

گۇنە [گونه] (پ) رەڭ، تۈس؛ تۈر، خىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەئنا ئىبرۇر بىر گۇنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باشى سۇنئۇڭ ئىچرە تۈرلۈك لالەئى ھومرا.
— مەشھۇرى.

گۇنە گۇنە — رەڭمۇ رەڭ، خىلمۇ خىل.

گۇنە گۇنە تەئام — خىلمۇ خىل تائام، يېمەكلىك.

گۇنەئى بەرگى خەزان — رەڭمۇرەڭ كۈز بەرگلىرى.

ھەرگۇنە — ھەرخىل، تۈرلۈك.

گۇنەش [گنش] (پ) قۇياش:

ئىبرەس بۇ ئىسىغ گۇنەشىدە چەكمەك ئىمكان،
خۇشتۇر كىشىگە بولسە ساۋۇغ سايە مەكان.
— نەۋائى.

گۇنەھ [گنه] (پ) ئەيب، گۇناھ؛ جىنايەت:

بارچەنىڭ ئول ئەيبىنى ھەم ئاچقۇچى،
نەچە گۇنەھ ئەھلى بىلە يارمەن.
— موللا سالىھ.

گۇنەۋەرد [گونەورد] (پ + ئە) ھەرخىل گۈل، تۈرلۈك گۈل:

كۆك ئۆلەڭ ئەترافىدا ھەر گۇنەۋەرد،
ئەنجۇم ئىلە دائىرەئى لاجۇۋەرد.
— نەۋائى.

گۇنبەد [گنبد] 1) گۇمبەز، ئىمارەت قۇببىسى. 2) ئاسمان، پەلەك. 3) سەييارە، پىلانېتا. 4) ئىمارەت، بىنا. 5) تەبىقە:

دېدى، ئەي سايىرى فەلەك پەيماي،
چەرخ گۇنبەدلەرىدە جىلۋە نەماي.
— نەۋائى.

گۇنبەدى ئەيۋان — ئايۋان گۇمبىزى.

گۇنبەدى بېسۇتۇن — ئاسمان، پەلەك.

گۇنبەدى خەزرا — كۆك گۇمبىزى، گۇمبەز، ئاسمان.

گۇنبەدى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.

گۇنبەدى دەۋۋارسا — «گۇنبەدى دەۋۋار» غا قارالسۇن.

گۇنبەدى گۇل — گۇمبەزگە ئوخشاش غۇنچە.

گۇنبەدى لاجۇۋەرد — «گۇنبەدى خەزرا» غا قارالسۇن.

گۇنبەدى مىينا — كۆك، ماۋي ئاسمان؛ پەلەك.

گۇنبەز [گنبذ] (پ) «گۇنبەد» كە قارالسۇن.

گۇنبەزى ئەخزەر — كۆك، ئاسمان:

كەبۇد ئىبرىمش غۇبارى ئاھدىن بۇ گۇنبەزى ئەخزەر،
كۆزۈم ياشى بىلە غەرقاب ئىبرۇر ئافاقى بەھرۇبەر.
— زەلىلى.

گۇنبەزى جەفاكوش — جاپالىق؛ جاپا سالغۇچى.

گۇنبەزى خەزرا — كۆك گۇمبىزى، ئاسمان.

تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكسىدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچىلەردە گۇنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

گۇنبەزى دەستار — گۇمبەزدەك يوغان سەللە:

گۇنبەزى دەستارىدىن قورقۇتماغىن ئابىد مېنى،
رىندلەرنىڭ گۇنبەزى دەۋارىدىن پەرۋاسى يوق.
— مەشھۇرى.

گۇنبەزى دەۋۋار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك، ئۆزگەرىپ تۇرغۇچى دۇنيا:

بۇ سەنئەت بىلە گويا كىم باشىڭدۇر گۇنبەزى دەۋۋار،
قاشىڭدۇر يا ھىلالى ئەيد يا قەۋسى ئەسراندۇر.
— گۇمنام.

گۇنبەزى گەردان — ئايلىنىپ تۇرغۇچى گۇمبەز؛ ئاسمان، كۆك، پەلەك.

گۇنبەزى گەردەندەئى ئالىي — ئاسمان؛ چەرخ، پەلەك.

گۇنبەزى گەردۇن — «گۇنبەزى گەردان» غا قارالسۇن:

گۇنبەزى گەردۇن سەۋدا دۇدى ئاھىڭدۇر سېنىڭ،
ئەبرى ئىبرەس ئۆرلەگەن چەترى سىياھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

گۇنبەزى لاجۇۋەرد — كۆك ئاسمان.

گۇنج [گنج] (پ) خەزىنە؛ ئامبار؛ «گەنج» كە قارالسۇن:

كىرگەلى كوبى مەلامەتغە ماڭا ئەي پىرى دەير،
كىم سەلامەت گۇنجىدىن چىقماقغە ئىمداد ئەيلەگىن.
— ئابىد.

گۇنجايىش [گنجايش] (پ) سىغدۇرۇشلۇق، كىرگۈ-

زۇشلۇك؛ سىغىدىغان، سىغىشلىق؛ سىغىش:
ۋە لېكىن بۇ دەفتەردە گۈنجايىشى،
ئەمەس سىققۇدەك بارچە ئارايىشى.
— نەۋائى.

گۇھەر [گەر] (پ) 1) گۆھەر؛ مەرۋايىت، قىممەت باھا تاش:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۇھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.
2) چوڭقۇر مەنىلىك سۆز. 3) ئەسلى، نېگىزى.
گۇھەر ساچماق — نۇر چاچماق.
گۇھەرى ئابدار — تازا، ساپ گۆھەر.
گۇھەرى پاك — خالىس، پاك.
گۇھەرى شەبچىراغ — كېچىنى يورۇتىدىغان پارلاق، پارقىراق گۆھەر.
گۇھەرى مەئنى — گۆھەرگە ئوخشاش قىممەت باھالىق؛ گۈزەل مەنىلىك.
گۇھەرى يەكتا — ئەڭ ئېسىل، تەڭداشسىز:
نىگارىم بىر مەجازى ھەم ھەقىقەتدۇر ئۇنىڭ ئىشقى،
مەجازى گەرچە زەردۇر كىم ھەقىقەت گۇھەرى يەكتا.
— مۇللا بىلال.
گۇھەرى يەكدانە — بىردىنبىر گۆھەر، كەم ئۇچرايدىغان گۆھەر:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گۇھەرى يەكدانەدۇر،
چۈنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

گۇھەر ئەفشان [گەرافشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
تاكى خەزان ئېلى زەرئەفشان ئېرۇر،
ئەبرى بەھارى گۇھەر ئەفشان ئېرۇر.
— نەۋائى.

گۆھەربار [گەربار] (پ) گۆھەرلەر ياغدۇرغۇچى، پايدا يەتكۈزگۈچى.
گۇھەربار ئەلفاز — ئېتىبارلىق ۋە مەنىلىك سۆزلەر ئېيتقۇچى.
گۇھەربار خامە — ئۆتكۈر قەلەم، پاساھەت بىلەن يازىدىغان قەلەم.

گۇھەرپاش [گەرپاش] (پ) 1) گۆھەر چاچقۇچى؛ چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى؛ 2) كۆز يېشى تۆككۈچى:
دېمە يالغۇز بولۇپ سۆزدىن گۇھەرپاش،
كى سۆزچە يۈز ئىكى كۆزدىن گۇھەر پاش.

گۇھەرچىن [گەرچىن] (پ) گۆھەر تېرىش، گۆھەر يىغىش؛ مەنپەئەتدار بولۇش:
گەنجىنەئى فىكرى گەۋھەر ئايىن،
ئاندىن بارى خەلق ئولۇپ گۇھەرچىن.
— نەۋائى.

گۇھەرىز [گەرىز] (پ) گۆھەر تۆككۈچى، چاچقۇچى؛ مەنىلىك سۆزلەر قىلغۇچى:
قىلىپ جارى مۇھەببەت ئوتىنى تېز،
ئېتىپ دەرد ئەھلى كۆزىنى گۇھەرىز.
— خىرقەتى.

گۇھەرفىشان [گەرفشان] (پ) «گەۋھەر ئەفشان» غا قارالسۇن:
مۇنداق دېدى سۆز گۇھەرفىشانى،
ئايتۇردا بۇ نۇكتەدىن نىشانى.
— نەۋائى.

گۇھەرۋار [گەروار] (پ) گۆھەر كەبى، گۆھەرگە ئوخشاش:
كى بىر شىشە ساز ئەتتى ساندۇرقۇمش،
گۇھەرۋار ساندۇق ئارا كىردى خۇش.
— نەۋائى.

گۇۋا [گوا] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، «گۇۋاھ» قا قارالسۇن:
ئەي قىلىپ لۇتفۇ ئەتا بىرلە ئۇلۇس كامى رەۋا،
ئەي ۋۇجۇدۇ ئەدەم ئىكىسى ۋۇجۇدىڭغە گۇۋا.
— نەۋائى.

گۇۋارا [گوارا] (پ) تېز ھەزىم بولىدىغان، يېقىملىق، سىڭىشلىك؛ مەززىلىك.
راھى گۇۋارا — تەملىك، مەززىلىك، خۇش تەم مەي.

گۇۋاھ [گواه] (پ) گۇۋاھ، شاھىد، ئىسپات:
بولۇپ زاتى رەخشەندە مىرئات ئاڭا،
گۇۋاھ ئۇشبۇ دەئۋىدە زەررات ئاڭا.
— نەۋائى.

گېتى [گيتى] (پ) ئالەم، دۇنيا، جاھان؛ رۇزگار:
كېچە كەۋاكىبنى مۇزەييەن قىلىپ،
شۇئلەسىدىن گېتىنى رەۋشەن قىلىپ.
— زەلىلى.
گېتى ئاراي — جاھاننى بېزىگۇچى، جاھاننى زىننەتلىگۈچى.
گېتى پەناھ — پادىشاھ، ھەممىگە پاناھ، سايىۋەن، پۈتۈن دۇنيا سايىۋىنى.
گېتى فۇروز — ئالەمنى، دۇنيانى يورۇتقۇچى.
گېتى نەما — جاھان ئەينىكى، جاھاننى كۆرسەتكۈچى ئەينەك.

گېتىستان [گيتى ستان] (پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى،

يەر يۈزىنى ئالغۇچى، پادىشاھ:
دېدى، كى ئەي شەھەنشاھى گېتىستان،
ئەدالەتدە دۇنياۋۇ ئۇقباستان.
— نەۋائى.

گېتىنەۋەرد [گيتى نورد] (پ) جاھان كەزگۈچى، جاھانكەچتى.

گېتىنەۋەرد بولماق — جاھان كەزمەك.

گېچ [گيچ] (پ) ھەيران، ھەيران قېلىش، تاڭ قېلىش، گاڭگىراپ قېلىش.

گېچ ئولماق — ھەيران بولماق.

مەغزىنى گېچ قىلماق — بېشىنى (مېڭىسىنى) گاڭگىرىتىپ قويماق.

گېزەرمەك [گيزارماك] (پ) ئۆڭمەك، رەڭگى ئۆچمەك.

گىزلەنمەك [گىزلاماك] (پ) بېكىتمەك، يوشۇرماق.

گىر [گير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئالغۇچى، ئىگىلەگۈچى، تارتقۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلىگۈچى ياسىغۇچى قوشۇمچە:
ھۇسن ئالەم گىرۇ زۇلفۇڭ سۇبھ شامى ئاشىقان،
ھەلقە ـ ھەلقە كاكۇلۇڭ گويياكى دامى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرامىي [گىرامى] (پ) قىممەتلىك، سۆيۈملۈك؛ ئەزىز.

گىرە [گيرە] (پ) تۇگۈن، چىگىك، ھالقا:
خۇش ھۇزۇرىدۇر كىشىگە ئىشرەت ئەيلەپ ھەر كېچە،
ئىككى ئاشىق بىر بولۇپ بەستە گىرەلەرنى ئىشىپ.
— نەۋبەتى.

گىرد [گرد] (پ) ئايلانما، ئەتراپ؛ قىرغاق:
قىلىپ كۇل ھۇجراسى گىردىنىدە جەۋلان،
نەۋائى باشلادى گىريانۇ نالان.
— لۇتفى.

گىرد بالىش — يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە.
گىرد بالىشتى — «گىرد بالىش» قا قاراڭ.
گىرد بولماق — ئەتراپقا توپلانماق، جەم بولۇپ تۇرماق.
گىرد باد — ئايلانما شامال، قۇيۇن.

گىرداب [گىرداب] (پ) گىرداپ، قاينام، قۇيۇن:
... ئۇزراغىدار ئوتى ھەرارىتىدىن ژامۇق جىسمىن ئەشك گىرـ
دابىدا غەرق قىلغانەك...
— مۆجىزى.

گىردابغە تۇشمەك — غەرق بولماق؛ قاينامغا كىرىپ قالماق؛ تەشۋىشكە چۈشمەك؛ قىيىنچىلىققا ئۇچرىماق:
چەشىم گىريانىم ژۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خىيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

گىردابى غەم — غەم قاينىمى:
غەرق ئېتىپدۇر پەيكەرىمنى، ئاھ كىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ تۇپان بىلە.
— ئا. نىزارى.

گىردە [گرده] (پ) دائىرە، چۆرە، ئەتراپ، يۇمىلاق:
... مەدرەسەنىڭ ھەر تالىبى ئىلمى ئاللىنده ئەتاربدكىم
...تىغلى ئەجەدخان، خادىملارى سۇفرەسىدە ئاي گىردەسى...
— نەۋائى.

گىردباد [گردباد] (پ) ئايلانما شامال، قۇيۇن:
ھەرفىڭ گىردباد دەشتى ھامۇن ئىچرە ھەيران سەن،
ساڭا خىزىر سىمبەر بىردەمى ئەمداد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

گىردبالىشت [گردبالشت] (پ) يۇمىلاق ياستۇق، تەكىيە (ئەتراپىغا گىجىم تۇتۇلغان ياستۇق).

گىردگاھ [گردكاه] (پ) 1) بەل؛ بېقىن. 2) كەمەر.

گىرۇدار [گيرودار] (پ) ئېلىشىش؛ جەڭ، ئېلىشماق، جەڭ قىلماق؛ ئېلىشقۇچى، تالاشقۇچى:
سەككىز ئۇجماغىكى بەرپادۇر بەھارى ئاشىقان،
يەتتە دەۋزەخ ھاي ـ ھوي گىرۇدارى ئاشىقان.
— زەلىلى.

گىرۇكار [گيروكار] (پ) ئىگىلىگۈچى، قولىغا ئالغۇچى؛ ھۆكۈمران:
سالۇ مەھۇ گەردىشى لەيلۇ نەھار،
بارچە سېنىڭ قۇدرەتىڭ ئەي گىرۇكار.
— زەلىلى.

گىريبان [گريبان] (پ) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى:
سەككاكىتەك ئاغزىڭنى كۆرۈپ كانى لەتافەت،
چاك ئەيلەدى گۇل غۇنچە گىريبان چەمەنىدە.
— سەككاكى.

چەكى گىريبان ئەتمەك — «چاكى گىريبان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

چاكى گىريبان ئەيلەمەك — 1) ياقا يىرتماق. 2) بوغۇلماق، قايغۇرماق.

چاكى گىريبان قىلماق — «چاكى گىريبان ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

گىرىفت [گرفت] (پ) ئېلىش، چاڭ سېلىش؛ دەشنام بېرىش:
يوقكى يالغۇز شەددىدىن تۇشتى قۇلۇب ئىچرە كۇشاد،
ھەر گىرىفتى داغى ئەرۋاھ ئىچرە سالدى ئۆز فۇتۇھ.
— نەۋائى.

گىرىپتار [گرفتار] (پ) 1) يولۇققان، گىرىپتار، بەند، ئەسىر، مەھكۇم:
ئىشقى مەجازىغە خەرىدارلىق،
سەددى ئىسكەندەرگە گىرىپتارلىق.
— زەلىلى.
ئالسىڭ قۇيىدى مەينى دىلىم كامىغە،
گىرىپتار بولدۇم ئانىڭ دامىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) مەپتۇن قىلغۇچى، ئاشىق:
جانىمدىن ئۆزگە يارى ژەفادار تاپمادىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم.
جانىمدىن ئۆزگە جانىنى دىلئەفكار كۆرمەدىم،
كۆڭلۈم كەبى كۆڭۈلنى گىرىپتار تاپمادىم.
— بابىر.
ژەسىڭ ئېتەي دەپ گەر ئاتىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،
يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىپتارى يەنە.
— ئەرشى.
گىرىپتار ئەيلەمەك — يولۇقماق؛ ئەسىر، بەند قىلماق.
گىرىپتار بولماق — ئەسىر چۈشمەك، قولغا چۈشمەك، يولۇقماق، ئۇچرىماق.
گىرىپتار ئولماق — «گىرىپتار بولماق» قا قارالسۇن.
مۇنچە ھەم بولمىش غۇرۇرى ھۇسىن شەيدا تۇرفەكسم،
دېمەگەيسەن ھەر ساردىن يۈز گىرىپتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
گىرىپتارى ئەسىر بولماق — ئەسىر ۋە مۇپتىلا بولماق.
گىرىپتارى نەجەند بولماق — ئىتائەت ۋە خۇشامەتچىلىك قىلماق.
گىرىپتارۇ نەقىف — ئاشىق بولۇش، ئەسىرلىك.
گىرىپتارى ئەلەم بولماق — دەردگە، ئاغرىققا يولۇقماق:
يىغلاپ ئايتۇر بۇ بىلال بولدۇم گىرىپتارى ئەلەم،
غۇنچەۋەش يارىم ئېرۇر بۇ دەردكە دەرمانىم مېنىڭ.
— موللا بىلال.
گىرىپتارى جەھان — ئەڭ ئېغىر گىرىپتار، ھەممىدىن بەك مەھكۇم:
نېتەي بۇ ئىككى رەنج بىرلە گىرىپتارى جەھاندۇرمەن،
غەمى ئەندۇھۇ كۆپدۇر، دەرد بىرلە ھەمزەباندۇرمەن.
— موللا سالىھ.
گىرىپتارى بىقەيد قىلماق — زەنجىرسىز گىرىپتار (بەند) قىلماق.
گىرىھ [گرە] (پ) 1) تۇگۇن، چىگىلگەن، چىگىش؛ ئۆرۈم، چاچ ئۆرۈمى:
ماڭا مەي نەشائىسدۇر زەۋق ئىلە خەندان ئولماق،
غۇنچەلەردەك گىرىھ ھەم ھەربىرى چەندان ئولماق.
— گۇمنام.
گىرىھ زۇلفىدىن ھەلقە سالدىلار بويىنۇمغە دام ئەيلەپ،
كۆڭۈلنى ئالدىيۇ زار ئەيلەدى ئۆزىگە رام ئەيلەپ.
— موللا سالىھ.
2) ئەگىرلىك، قىڭغىرلىق. 3) مۇشكۇللۇك، قىيىنچىلىق:
يۇز گىرىھ دەۋراندىن ئولغاچ ئەيلەمىش كۆڭلۈم قەلەق،
شايەد ئەتكەي دەفئ بۇ مۇشكىللەرىم رەببىل ـ فەلەق.
— ئەرشى.
گىرىھ سالماق — قېشىنى تۇرمەك.
گىرىھ ئۇرماق — باغلىماق، چىگمەك، تۇگمەك.
گىرىھكار [گرەكار] (پ) چىگىشلەشتۇرگۇچى، تۇگۇن پەيدا قىلغۇچى.
گىرىھ كۈشا [گرەكشا] (پ) «گىرىھ كۈشاي» غا قارالسۇن:
زۇلفۇڭ سەنەما گىرىھ كۈشادۇر،
كىم مۇشك ختا دېدى خەتادۇر.
— زەلىلى.
گىرىھ كۈشاي [گرەكشای] (پ) تۇگۇن، چىگىشلەرنى يەشكۈچى؛ قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلغۇچى:
تەسەۋۋۇف ۋە دىققەت مۇشكىلاتىنىڭ گىرىھ كۈشايى شەيخ زەھىرىدىدىن سەنائىي.
— نەۋايى.
گىرىھگىر [گرەگر] (پ) تۇگۈنلۈك، چىگىش:
زەنەخدانىم بىلە زۇلفى گىرىھگىر،
ھەزىن كۆڭلۈڭگە ئېركىن چاھۇ زەنجىر.
— نەۋايى.
گىرىھناك [گرەناک] (پ) تۇگۈن، چىگىش؛ قىيىن.
گىريان [گريان] (پ) يىغلىغۇچى؛ يىغلاپ تۇرغان:
دۇررى يەكتا تاپماس ئېردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.
كۆزى گىريان، ياقاسى چاك دائىم،
يېمەك ـ ئىچمەك يوق ئېردى دەھرى سايىم.
— ناقىس.
گىريان ئەتمەك — يىغلاتماق.
گىريان بولماق — يىغلىماق، كۆز يېشى قىلماق.
گىريان كۆز — دائىم يىغلاپ تۇرىدىغان كۆز؛ ياشلىق كۆز:

ئىككى گىريان كۆزلەرنىم كويۇڭدا يىغلاپ ئولتۇرۇر،
كەئىبەدە ئەھلى جەھان كۆرگەن چەھۇ زەمزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

گىريە [گريە] (پ) يىغا، يىغا ـ زار؛ كۆز يېشى تۆكۈش، يىغلاش:
ھاي ـ ھۇي گىريەبى مەستانەدىن بىھۇش ئۇچۇن،
ئەربەئەينى شەيخلەردە قىلمادىم جوشى خۇرۇش.
— زەلىلى.

نە گىريە قىلماي، نە زارى بولماي،
نە غەمگە قالماي، ئەي سەرۋ قامەت.
— موللا بىلال.

گىريەزار [گريەزار] (پ) «گىريە» گە قارالسۇن:
قۇچاقىغە ئالدى قىلىپ گىريە زار،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن بولۇپ سۇغۇار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كى تاغنىڭ تۆۋىنىدە قىلۇر گىريەزار،
ئىشتىكەن كىشىلەر بولۇر بىقەرار.
— موللا بىلال.

گىزاف [گزاف] (پ) «گەزاف» قا قارالسۇن.

گىسۇ [گيسو] (پ) چاچ، ئۆرۈلگەن چاچ، كوكۈلا:
ھەلقە ـ ھەلقە زۇلفۇڭنىز ھەريان پەرىشاندۇر نېتەي،
كىم تانابى سەيد ئول گىسۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

كۆڭلۈم ئېتەر ئول ھەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ھەزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

گىسۇيى ئەنبەرىن — قاپقارا خۇش ھىدلىق چاچ.
گىسۇيى پۇرتاب — بۇدۇر قىلىنغان كۆكۈلا، چاچ.
گىسۇيى سۇنبۇل — ئۆرۈلگەن سۇنبۇل (چاچ):
تاڭ سەھەرلەر تۇشتى خۇشبۇيلۇق گۈلۇ گۈلشەن ئارا،
سەرسەرى گىسۇيى سۇنبۇل بۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

گىسۇيى مۇشكبۇ — پۇراقلىق، ياخشى ھىد تارقاتقۇچى چاچ.
گىسۇيى مۇشكىن — مۇشك ھىدلىق چاچ، خۇشبۇي چاچ.
پاراكەندە بولۇپ گىسۇيى مۇشكىن،
نىھالى ئەرغۇاندەك سەرۋ سىيمىن.
— لۇتفى.

گىسۇيى ھەببە — ئۆرۈمە چاچلىق يار:
كەلگۈسى ببر ـ ببر ببسىپ ئول ماھى تەلئەت ناز ئىلە،
ھەلقە ـ ھەلقە چىرماشىپ قەددىغە گىسۇبى ھەببە.
— موللا بىلال.

گىل [گل] (پ) لاي، پالچىق:
خۇداغە باغلاغان پەيۋەندى دىلنى،
رىزا يولىغە تاشلاپ مۇشتى گىلنى.
— ناقىس.

گىلە [گله] (پ) رەنجىش، خاپا، خاپا بولۇش؛ غەيۋەت ـ شىكايەت:
قىلىپ ببر كۇنى ئول ئىستەمگەر گىلە،
ياتار ئېردىم ئول كۇن ھەرىمىم بىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

كىم گۇنە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر،
كىم گىلە قىلسە قەزا چەندان كېلۇر.
— خەراباتى.

گىلە ئەتمەك — «گىلە قىلماق» قا قارالسۇن.
گىلە ئەيلەمەك — شىكايەت قىلماق.
گىلە قىلماق — رەنجىتمەك، خاپا قىلماق.

گىلە ئامىز [گله اميز] (پ) خاپىلىق، خاپىلىق ئارىلاش؛ شىكايەت ئارىلاش:
مەھۇشى بىخەبەر ئەركەندىن ئانىڭ خاتىرى زارى ھەيرانىدىن
شەرھى ھال ۋە غەمكەشى غافىل ئەركاندىن ئانىڭ رازى پىنھا ـ
نىدىن گىلە ئامىز مەقال.
— نەۋائى.

گىلكار [گل كار] (پ) تامچى:
چۇ تامچى ئالىپ كەسپى گىلكارلىق،
جەھاننى قىلىپ قەسرۇ دىۋارلىق.
— غەربى.

گىلىم [گليم] (پ) گىلەم، پالاس:
گىلىمى سالىنىپ گۈلگۈنۇ زىبا،
ياسالىپ كۆرگەسى گۈلرەڭ دىبا.
— نەۋائى.

گىن [گين] (پ) «گىنە» گە قارالسۇن:
بۇ يەڭلىغ ئېرۇر رەسم ـ ئايىنلارى،
غەرب ئەلنى كۆرسە كېلۇر گىنلارى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

گىنە [گينه] (پ) ئۆچ، ئاداۋەت:
بولدى بەدەشتى كەربەلا ھەددىن ئاشىپ ھەرارەتى،
باشلادى بەچچەلەرگە ئول شور، گىنە ھەم ئەداۋەتى.
— موللا سالىھ.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلمەك تازە تەھارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

گىيا [گيا] (پ) 1) «گىياھ» قا قارالسۇن:
قونۇپ يۇزلەرىمغە يولۇم تۇفراغى،

غىزايىم گىيا ۋە شەجەر ياپراغى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئادەم:
ئەقلى كۈل بىر تۈتىيىدۇر گويىيا،
بىر تاۋۇغدۇر ئەقلى جۈزۈى ئەي گىيا.
— خەراباتى.

گىياھ [گياه] (پ) ئۆسۈملۈك، ئوت، گىيا:
ھېچ روبى زەمىنده يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

گىياھى مېھر — مېھرگىيا (دورا ئۆسۈملۈكى).

ل

لا [لا] (ئە) ياق، يوق، ئەمەس (ئىنكارنى ئىپادىلىگۈچى ئالدى قوشۇمچە:)
بۇسە سۆئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئمىدە دۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

لائەقەل — ھېچ بولمىغاندا، يوق دېگەندە.

لائىلاھە ئىللەللاھ — پەقەت بىر ئاللادىن باشقا ئىلاھ (خۇدا) يوق.

لابە [لابە] (پ) 1) يالۇۇرۇش، ئىلتىجا، ئۆتۈنۈپ سوراش. 2) ئالداش، ھىيلە، نەيرەڭ:
ياشلىغ ئەيلەرمۇ ۋە يا شوخلۇق قىلۇرنى بىلمەدىم،
لابىلەر كۆرگۈزمىش ئول ھەرلەھزە يۈز تۇرلۈككىنە.
— ئەرشى.

لابەگەر [لابەگر] (ئە + پ) خۇشامەت قىلغۇچى، ھىيلىگەر.
خاجەغە شەھۋەت ئېردى مۇستەۋلى،
قىلمادى سۇد لابەگەر قەۋلى.
— نەۋايى.

لابۇد [لابد] (ئە) چارىسىز، ئامالسىز؛ پەقەت؛ بار ـ يوقى:
ئىسا ئەلەيھىسسالام ئالەم ئەسبابىدىن ھېچ نېمە قەبۇل قىلمادى ۋە لابۇدلەردىن بىر پەشمىنە تون ۋە بۆرك ۋە بىر ئەساسى بار ئېردى.
— نەۋايى.

لات [لات] (ئە) 1) بۇت. 2) جاي ئىسمى:
بۇ مەنزىل ئاتىنى دەر ئېردىكى لات،
زىمىنلەردە ئالتۇن ئىكەن قاتۇ قات.
— ئا. نىزارى.

لاتۇمەنات — ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى.

لاتۇ ئۇززا — «لاتۇمەنات» قا قارالسۇن.

لاتەخەف [لاتخف] (ئە) قورقماس، ئەندىشە قىلماس، خەۋپلەنمە:
ئەي فەنا كويىغە ئاغزىم چۇن تەۋەككۇل بولدى راست،
ھەر نېچە بۇ يول مەخۇف ئولسا قەدەم ئۇر لاتەخەف.
— نەۋايى.

لاتەقۇل [لانقل] (ئە) سۆزلىمە، ئېيتما، گەپ قىلما:
دەير پىرى بىرلە مەي ئىچسەڭ، نەۋائىي، ئاسرا دەم،
بولسا فەھم ئىبرىق ئۇنىدىن گەرچە قول ـ قول لاتەقۇل.
— نەۋايى.

لاتىپەرەست [لات پرست] (ئە + پ) بۇتقا چوقۇنغۇچى، بۇتپەرەس.

لاتۇسرىغۇ [لاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار.

لاجەرەم [لاجرم] (ئە) شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ سەۋەبتىن؛ ئەلۋەتتە؛ شەكسىز، شۇبھىسىز:
مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ھۇسنۇڭ نىگارا،
تۇشۇپدۇر لاجەرەم ھۇسنى تەفابۇل.
— زەلىلى.
زەبان سەيقەل گەرى ئاينىنەئى ئىقلىمى مەئىندۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەننى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.

لاجۇرئە [لاجرعه] (ئە) بىراقلا، بىر يولى، دەم ئالماستىن، تىنماستىن، توختىماستىن:
قويۇپ قۇلاغىمە ئىلكىنى كى تۆكتى ئاغزىمە جام:
سۇمۇرمەسەم ئانى لاجۇرئە زار ئەبتەر ھەم.
— سەبۇرى.

لاجۇرئە چەكمەك — دەم ئالماي، بىراقلا، بىر يولى سۇمۇرمەك.

لاجۇرئە ئىچمەك — بىراقلا، بىر يولى قالدۇرماي ئىچمەك.

لاجۇۋەرد [لاجورد] (پ) 1) توق (قېنىق) كۆك رەڭلىك تاش. 2) كۆك رەڭ (تۇس):
قىلدى تەمەننا فەلەك لاجۇۋەرد،
بولغاي ئىدى خاجە ئىشكىدە گەرد.

بۇ نە ئەلەم، ئەي فەلەكى لاجۇۋەرد،
سىنەگى ھەردەم قويارسەن داغ ـ دەرد.
— زەلىلى.

لاجۇۋەردي [لاجوردى] (پ) توق (قېنىق) كۆك تۇسلۇك، كۆك رەڭلىك.

لاجۇۋەردي ئەتلەس — كۆچمەم: زەڭگەر ئاسمان.

لاجۇۋەردي تاق — «لاجۇۋەردي ئەتلەس» كە قارالسۇن.

لاجۇۋەردىي چەرخ — «لاجۇۋەردىي ئەتلەس» كە قارالسۇن.

لاجۇۋەردىي دەۋات — كۆك رەڭلىك ساپال سىياھدان.

لاچ [لاچ] (پ) ئالدام، ھىيلە ـ مىكىر.

لاچە [لاچە] (پ) «لاچ» قا قارالسۇن.

لادە [لادە] (پ) ئەخمەق، ئەقىلسىز، پەمسىز؛ ھاياسىز:

مېنى ئىشقىدىن مەنئ ئېتەر سادە شەيخ،
دېمە سادە شەيخ، ئايتقىم لادە شەيخ.

— نەۋايى.

لازىم [لازم] (ئە) زۆرۈر، كېرەك، لازىم:

قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى ساما پەيدا.

— شەۋقى.

لازىم كەلمەك — 1) زۆرۈر بولماق؛ ئېيتماق.
2) زاھىر (ئاشكارا) بولماق؛ كېلىپ چىقماق.

لازىمى ئىشق — دائىمىي ھەمراھ، مەنتىقىي نەتىجە.

لازىمە [لازمە] (ئە) لازىم بولغان، كېرەك بولغان نەرسە:

ھەمە لازىمەسىن مۇھەببا قىلىشقا،
كى شەھلىق رۇسۇمىنى بەرپا قىلىشقا.

— ئا. نىزارى.

لاس [لاس] (پ) ئىپەك تۇزۇندىسى، توزغىقى (قەدىمكى ۋاقىتلاردا سىياھقا قوشۇپ، پارقىرىغۇچى ماددا سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن):

ھەمانەكى يۇر چاغدا لاسىن ئانىشقا،
سىلايە قىلۇردا قاراسىن ئانىشقا.

— نەۋايى.

لاش [لاش] (پ) ئۆلۈك تەن، جەسەت:

ئۆلگەن ئىتنىن، ئەي خەستە نەۋائىيو رەقىبىن،
چۇن كۆرسەم ئىتنى ئاللىدە لاشىڭ ساغىنۇرمەن.

— نەۋايى.

لاشە [لاشە] (پ) 1) «لاش» گە قارالسۇن. 2) يېغىر ئېشەك؛ ئات:

سەرۇ يانىدە چىقارۇر خاشەسىن،
رەخش خىرامىدە سۇرەر لاشەسىن.

— نەۋايى.

لاغ [لاغ] (پ) 1) ھەزىل، چاقچاق، ئويۇن؛ ئەرمەك. 2) ھىيلە، نەيرەڭ.

لابەۋۇ لاغ — ھەزىل ۋە مازاق؛ بىھۇدە ئويۇنلار؛ ھىيلە ـ نەيرەڭلار.

لاغ ـ لاغ [لاغ لاغ] (پ) 1) لاۋۇلداش؛ چوغنىڭ لاۋۇلداپ يېنىشى:

ئەجۇزىكىم كېلىپدۇر بىكرى مانەند،
چېكەر ئاقسۇن ئۇچۇن يۇز لالە لاغ ـ لاغ.

— ئەرشى.

2) تىترەش، لاغلداپ تىترەش:

مۇسا كەلىمۇللاھ دېمىش «يارەببى ئەرنىنزۇر ئىلەيك»
ئىشق ـ مۇھەببەت زوردىن تىترەر ئىمىشلار لاغ ـ لاغ.

— شەۋقى.

لاغ ـ لاغ ئەيلەمەك — لاۋۇلدىماق.

لاف [لاف] (پ) 1) سۆز، تەرىپ؛ بايان. 2) دەۋا. 3) لاپ، ماختىنىش:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇ كەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەريا سىغە.

— موللا سالىھ.

لاف ئۇرماق — مۇبالىغە قىلماق، كۆپتۈرۈپ سۆزلىمەك:

«ئاشىقى سادىقمە» دەپ لاف ئۇرماغىل، ئەي بۇلھەۋەس،
نەھەدىڭ باردۇر، نە ئىخلاس ئىشقلىغ دەئۋاسىغە.

— موللا سالىھ.

لافى غەزاف — يالغان دەۋا قىلىش.

لافى فەنا ئۇرماق — يوقلۇق لاپىنى ئۇرماق، بايان قىلماق.

لافى ۋەھدەت — بىگانىلىق دەۋاسىنى قىلماق.

لافىز [لافظ] (ئە) سۆزلىگۈچى، تىلغا ئالغۇچى، تەلەپپۇز قىلغۇچى:

شەيخ ئەۋھەددىدىن ۋە مەئانىي ئەداسىغە لافىز خاجە شەمسۇد-
دىن مۇھەممەدۇل ـ ھافىز.

— نەۋايى.

لال [لال] (پ) 1) تىلسىز؛ تىلسىزلىق، تىلى تۇتۇلۇش:

داغى قۇدرەتى يوق ئىشىتمەككە ھەم،
زەبان گۇنگى لالۇ قولاقدۇر ئۇمەم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەيران:

ئىشىتتى سۆزۇمنى بولۇپ ئەقلى لال،
ئۆزى تۇردى ئاندىن قىلۇرغە مىسال.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال ئەيلەمەك — ھەيران قىلماق، گاڭگىرىتىپ قويماق:

بۇ يەڭلىغ خىيالى مەھال ئەيلەدىم،
ئۆزۇمنى خىيال ئىلە لال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لال بولماق — ھەيران بولماق، (ھەيرانلىقتىن قېتىپ) تىنىڭ تۇرماق.

لال ئولماق — «لال بولماق» قا قارالسۇن.

لال ئولۇپ ۋەسفىدە ئەرشى بولدى بۇدەم گەر خەمۇش،

فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسە ھەم قىل ھۇللەيۇش.
— ئەرشى.

لاله [لالـە] (پ) 1) لالـە (لالـە ناملىـق گـۈل، لەيلىگۈل):
ئېتىقاد ئەتمە گۈلۈ لاله ئۇنۇپدۇر دەشت ئارا،
ئىشق زەخىم ئەتكەن يۈرەك قانىن تامىزغاندۇر كۆزۈم.
— گۈمنام.
گۈلى كاككۈك، گۈلى نەسرىن، لاله،
گۈلى ھىندۇ، گۈلى كەشمىرۇ ژاله.
— خىرقەتى.

2) قىزىل، قان:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لاله يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

لاله ئەيلەمەك — قىزارتماق.
لاله روي — لالـە يۈزلـۈك، قىـزىل يۈزلۈك، گۈل يۈزلۈك.
لالەرۇخ — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك؛ لالىدەك گۈزەل، مەشۇقە.
لاله رۇخسار — قىزىل يۈز، گۈزەل.
ئەلا، ئەي سەرۋى بويلۇق لاله رۇخسار،
كۆزۈڭ جەيرەن مەڭگىدۇر مۇشكى تاتار.
— سەيد ئەھمەد.
لاله ئۇزار — «لاله رۇخسار» غا قارالسۇن.
چىقسام كوچىغا، گۈل شەھسۇۋارىم كېلەدۇر،
گۈل غۇنچەسىدەك لاله ئۇزارىم كېلەدۇر.
— گۈمنام.
لاله ئۇزاران — لاله يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك، چىرايلىق:
كەلسە قاشىغە قىلغالى سودا شەھ ـ گەدا،
ھەمە مەھۇەشان لاله ئۇزاران سىيم تەن.
— سەبۇرى.
لاله‌ئى ئەشك — قانلىق كۆز يېشى، ئاچچىق يىغا.
لاله‌ئى ئەھمەر — لالىگە ئوخشاش قىزىل:
گەرچە گۈل بولبۇلنى قىلدى يۈرەكنى قىلدى داغ،
تاپتى داغى يۈرەكىگە لاله‌ئى ئەھمەر نەسىب.
— قەلەندەر.
لاله‌ئى نوئمان — توق قىزىل لاله، ئەڭ چىرايلىق لاله.
لاله‌بار [لالەبار] (پ) لاله ياغدۇرغۇچى، قىزارتقۇچى:
ساقىي كېتۈر سۇراھى ئىلە لاله گۈن قەدەھ،
خاسسە بۇ دەمكى سۇبھ ئېلى لاله‌باردۇر.
— نەۋائى.

لاله‌زار [لالەزار] (پ) 1) لالىزار:
كۆرۈپ ئەھلى تەماشا نەۋبەھارى لاله‌زارى دەر،
باغىر قانىن شەفەقگۈن ئەيلەگەن گاھى ئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
دامەنى سەھرا دېمەسلەر لاله‌زارى بولماسا،
زىننەتى گۈلشەن بېرۈرمۇ سەبزەزارى بولماسا.
— زەلىلى.

2) نازاكەت، پاكىزلىك:
ئەي لۇتف جەھانىنىڭ بەھارى،
يۈزۈڭ بۇ بەھار لاله‌زارى.
— نەۋائى.

لاله‌ستان [لالىستان] [ ] (پ) «لاله‌زار» غا قارالسۇن.
لاله‌فام [لالەفام] (پ) لالىدەك، قىزىل، «لالەگۈن» غا قارالسۇن.
لاله‌كار [لالەكار] (پ) 1) لاله تىككۈچى، لاله ئۆستۈرگۈچى؛
2) قان ياش سەپكۈچى.
لاله‌گۈن [لالەگون] (پ) لالىگە ئوخشىغان، لالىرەڭ، قىزىل:
سېلى ئەشكىم لاله‌گۈندۇر لەئلى رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.
لاله‌گۈن لىباس — 1) قىزىل، لاله تۈسلۈك لىباس (كىيىم). 2) قانغا بويالغان.
لاله‌ۋار [لالەوار] (پ) لالىرەڭ، لالىدەك قىزىل:
تېگرەمده ئاھدىنكى ئېرۇر، ئەي نەۋائىي، ئوت،
كۆز قانىدىن دېمە ئېتەگىم لاله‌ۋاردۇر.
— نەۋائى.

لام [لام] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ھەرپىنىڭ نامى.
لامەكان [لامكان] (ئە)1) ماكانسىز، ماكانغا ئالاقىسى يوق:
تەلەب ئەيلەر خۇدايى لا مەكاننى،
رىيازەت ئىچرە تاشلاپ خەستە جاننى.
— ناقىس.

2) مەنىۋى ئالەم، ئۇ ئالەم:
ئوخشاماس كەئىسغە شەمسى كەيفىكى فەيزى مەسىھ،
لامەكان سەير ئولغۇسى بۇ نەشئەدىن تاتغان گەدا.
— ئەرشى.

لام‌ـئەلىف [لام الف] (ئە) 1) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ل» ۋە «ا» (ئەلىف) ھەرپلىرىنىڭ بىرىكمىسى «لا» نىڭ نامى.
2) كۆچمە م: قول قوۋۇشتۇرۇش:

قولىن لام ـ ئەلىف قەددىنى خەم قىلىپ،
ئوقۇپ ھىرزلارنى ئاڭا دەم قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لامىئ [لامع] (ئە) يالتىرىغۇچى، پارلاق؛ نۇر چېچىپ تۇرغۇچى:
خۇرشىدى ئەزەل كىمسەگە بوسا لامىئ،
زەراتى جەھان نۇرىغە بولماس تابىئ.
— ئابىت.

لامىئ بولماق — يالتىرماق، پارقىرماق، نۇر چاچماق؛ **لامىئ تۇلۇئ قىلماق** — نۇر تارقاتماق.

لاھەۋل [لاحول] (ئە) دۇئانىڭ بېشى:
يۇمۇپ ئاغزىنى قىز دېمەي قەۋلىنى،
مەگەر ئايتۇر ئېردىكى «لاھەۋل» نى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لاھەۋل دېمەك — لاھەۋل (قورققان پەيتتە ئوقۇيدىغان مەلۇم دۇئانىڭ باشلىنىشى) ئوقۇماق؛ مەدەت تىلىمەك.

لاھىق [لاحق] (ئە) قوشۇلغان؛ ئارقىسىدىن بارغان؛ ئارقىسىدىن بارغۇچى:
بۇرۇنغى ئىككى ھەرفى ھەر بىرىنىڭ داغى بىر كەلدى،
تەلەففۇز ھالەتىدە ئولكى سابىق، يوقسە لاھىقدۇر.
— نەۋايى.

لائۇبالىى [لاابالى] (ئە) بېپەرۋا، بىغەم، پەرۋاسىز:
سالىپ ھەر ساريدىن تىغى لائۇبالى،
ئەدۇۋدىن قىلغاسەن ئالەمنى خالى.
— نەۋايى.

لائۇبالىۋەش [لاابالى وش] (ئە + پ) بېپەرۋادەك، بىغەمدەك:
ھافىزى سەئىد... چۇن لائۇبالىۋەش ۋە شوخ تەبئىراق كىشى ئىپرى.
دى.
— نەۋايى.

لائۇبالىي [لاابالى] (ئە) «لائۇبالى» غا قارالا.

لائۇھسى [لااحصى] (ئە) سان ـ ساناقسىز، ساناپ بولماسلىق:
سەنائۇ زاتىڭ ئىچرە تاپىپ ئەجز ئەھلى ئىدراك،
كەھى لائۇھسى ئايتىپ زەمانى ماڭەرەفناك.
— نەۋايى.

لاۋەبال [لاوبال] (ئە) گۇناھسىز، نۇقسانسىز:
غەمىڭدىن ئۆزگەنىڭ دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىڭ،
سېنىڭ ئىشقىڭدا جانا تۇرفە رىند لاۋەبالىدۇر.
— گۇمنام.
ئەرشى، ياشلار ۋەسفىدە ياشلىقلىقىنى قويمايىن،
لاۋەبالىقدىن دېدىڭ سۆزلەر، بول ئەمدى شۇككىنە.
— ئەرشى.

لاۋۇ نەئەم [لاونعم] (ئە) «ياق ـ ھە، ئەمەس ـ شۇنداق» ، شۇنداقمۇ ياكى ئەمەسمۇ، ھەمۇ ياكى ياقمۇ:
زەلىلدىن رەمۇزى مەئنىئى لاۋۇ نەئەم سورماڭ،
كى مەن دىۋانەئى لايەقىلى روزە ئەلەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

لايە [لايە] (پ) يېپەكلىك توقۇما.

لايەتەجەززا [لايتجزا] (ئە) بۆلۈنمەس، ئىككىلەنمەس.
جۇزۇى لايەتەجەززا — بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەيدىغان.

لايەزال [لايزال] (ئە) يوق بولمايدىغان، يوقالمايدىغان، دائىمىي؛ ئەبەدىي، ئۆلمەس:
كەل ئەي مەشرەب ئۇنمد ئەتكىل، خۇدايىڭ لايەزال ئېرمىش،
مۇھەممەد مۇستەفا ھەققى مېنى ئۆسلىتگە يەتكۈزگىل.
— مەشرەپ.

غەنى لايەزال — مەڭگۇ ھەممىنىڭ ئىگىسى.
دېدىم: ئەي خۇدايى كەرىم بىمىسال،
گەھەد سەن، سەمەد سەن، غەنى لايەزال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەييۇ لايەزال — تىرىك، دائىمىي؛ خۇدا.

لايەموت [لايموت] (ئە) ئۆلمەس، تىرىك:
بارچە قۇشلار ئىچرە ھەييۇ لايەموت،
ماڭا قىسىم ئەتمىش ئۇلۇس ئىلكىدە قۇت.
— نەۋايى.

لايەنفەك [لاينفک] (ئە) ئاجرالماس، ئايرىلماس؛ ئاجرالمايدىغان دەرىجىدە جىپسىلىشىپ كەتكەن:
كۆڭلۇمە جۇزۇ ئولدى پەيكانىڭكى، چىقماس تارتىبان،
جۇزۇ ـ جۇزۇ ئولسا كۆڭۇل، ئول جۇزۇ ئېرۇرلايەنفەكىم.
— نەۋايى.

لايەئقىل [لايعقل] (ئە) ئەقىلسىز، دىتسىز، بىھوش:
مۇمكىن ئېرمەس، ئەرشىيا، ھوشىغە كەلمەك تاپەبەد،
مەستدۇر كۆرگەچ بۇ يەڭلىغ مەستى لايەقىل يىگىت.
— ئەرشى.

لايەئقىل ئەيلەمەك — ھوشسىز قىلماق.

لايۇئەدد [لايعد] (ئە) سانسىز، ساناقسىز:
لايۇئەدد ۋە لايۇھسا — ھېسابسىز، سانسىز، ناھايىتى كۆپ.

لايۇئەددۇ [لايعد] (ئە) ھېسابسىز، ساناقسىز:
لايۇئەددۇ ۋە لايۇھسا — سان ـ ساناقسىز.

لايىھ [لايح] (ئە) [كۆپلۇكى: لەۋائىھ] ئوچۇق، ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان:

بۇ كارخانەغە دەخل ئەيلەمەك ئەدەب ئېرمەس،
نە دەخل كىمسەگە، ھەر نەكى مېھر ئېتەر لايىھ.
— نەۋايى.

لايىھە [لايحە] (ئە) «لايىھ» قا قاراڭ.

لە [لە] (ئە) ئۇنىڭدىن، ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ؛ ئۇنىڭغا نىسبەتەن، ئۇنىڭ ئۈچۈن:
بۇ نەزىم تارىخە مەنىنى دۇرىن تىزىپ ئەرش،
سۆزەنسەرا لە يۈزىن مىسلى كەھرەبا قىلايىن.
— ئەرشى.

لەئالىي [لالى] (ئە) [بىرلىك: لۇلۇ] مەرۋايىتلار، ئۇنچىلەر:
لەئالىيى ئەنجۈم ئايىن — يۇلتۇزدەك چېچىلغان مەرۋايىتلار.

لەب [لب] (پ) 1) لەۋ:
لەبىنى شۇرغالى قىلدى خىيال بۇ گۈمنام،
نەسىب بولماي ئاياغ بوسىغە رىزا بولدۇم.
— گۈمنام.
لەبلەرنىڭدۇر شەھدۇ شەككەر، تىشلەرنىڭ دۇررى خۇشاب،
ئىككى زۇلفۇڭ سايەسىغە ئاي يۈزۈڭدۇر ئافتاب.
— قەلەندەر.

2) ئاغىز، تىل:
شىرىن لەبىدىن بەردى مەگەر ژەئدەئى گۈل شوخ،
جان نەقدىنى ئىلكىمگە ئالىبان بارا قالدىم.
— ئەرشى.
بەھەمدۇللاھ ئولكۈن ئاچىپ سىزگە لەب،
كى ناھەق ئۇلار دەپ گۈناھىن تىلەپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەب تىشلەمەك — ناز قىلماق؛ لەۋىنى چىشلىمەك.
لەب شور ئەيلەمەك — ئىشققا دۇچار بولماق؛ ئاشىق بولماق.
لەبنى بەند ئەتمەك — لەۋىنى باغلىماق (بەند قىلماق)؛ خاموش بولماق.
لەبنى مەي ئالۇد ئەتمەك — لەۋ مەيگە تەگمەك، لەۋنى مەي بىلەن ھۆلدىمەك.
لەبى خەندان — كۈلۈپ تۇرىدىغان.
گۈل سۈپەت گۈللۈكتە تۇرساڭ نەستەرىن بولغاي خىجىل،
كۆرمەدىم ھەرگىز مالاللىقدا لەبى خەندانمۇ سەن.
— مولا بىلال.

لەبى لەئلى — لەۋى قىزىل.
لەبى لەئلى تۇنى لەئلى سەراپا لەئل گەر كەلسە،
دېمەك بىر گۈل قەبا، بىلكىم قەزابى ئاسمانىمدۇر.
— ئەرشى.

لەبى لەئلى ئەقىق — چىنتاشتەك قىپقىزىل لەۋ:
نەمايان بولغانىدىن سۈنبۈلى تەر بولماغىل دىلگىر،
لەبى لەئلى ئەقىقىڭ ئۆزرە گۈل خەتتى بېراتىمدۇر.
— زەلىلى.

لەبى لەئلى بەدەخشان — بەدەخشان چىنتېشىدەك قىزىل لەۋ.
قايسى گۈلزار ئىچرە بىر گۈل ئاچىلۇر ھۈسنۈڭ كەبى،
قايسى گۈلبەرگ لەبى لەئلى بەدەخشانىڭچە بار.
— گۈمنام.

لەبى لۇتفى — يۈمشاق، مۇلايىم لەۋ.
لەبى لۇتفى بىلە ئوتلۇغ ئۆزارى شۆھسىن بىلدىم،
بىرىگە قەسد تىرگۈزمەك ئىكەندەك بىرگە كۆيدۇرمەك.
— ئەرشى.

لەبى مەيگۈن — لەئلى لەۋ؛ مەي، قىزىل رەڭلىك مەي.

لەبى ئۇننابگۈن — ئانار رەڭ لەۋ، قىزىل لەۋ.

لەبالەب [لبالب] (پ) لىپمۇلىق، لىق تولغان؛ يېتەرلىك، يېتەرلىك دەرىجىدە:
دېدىكىم: پىيالە كەتۇرگىل ماڭا،
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۇرگىل ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) كەم ـ كۈتىسىز؛ باراۋەر:
قويۇپ يەنە ئۇستادى بانىي ھەسەب،
قويۇپ تاشنى تاشقا لەبالەب.
— نەۋايى.

لەب ـ بەلەب [لب بلب] (پ) «لەبالەب» كە قاراڭ.

لەبتەشنە [لب تشنە] (پ) چاڭقىغان، ئۇسسىغان؛ تەشنا:
قايسى لەبتەشنەغە تۇتتى قەدەھى ساق نەشات،
كىم يەنە قىسمى ئانىڭ دۇردى فەنا ئەيلەمەدى.
— نەۋايى.

لەبرىز [لبريز] (پ) لىق تولغان، تولۇپ تېشىپ كەتكەن:
كېچە جامى نۇرغە ئاي جامى كەبى لەبرىز ئېرۇر،
بارسا گەر دەر يۈزە ئەيلەپ گىسرىي دىدارىغە
— مەشھۇرى.

لەبىب [لبيب] (ئە) ئەقىللىق، زېرەك:
دېدىكىم: تاپىڭلار ماڭا بىر تەبىب،
كى جەررەھ بولغاي بەغايەت لەبىب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەت [لت] (پ) ئۇرۇش، يانجىش؛ زەربە.
لەت يېمەك — زەربە يېمەك، شىكەستىلەنمەك:

... بەزىكى ئايتتىلەر لەت بېدىلەر.
— نەۋايى.

لەتافەت [لطافت] (ئە) گۈزەللىك، نازۇكلۇق؛ مۇلايىملىق؛ مېھرىبانلىق؛ پاكلىق:
بار ئېردىكى ئەلنىڭ كەنىزەكلەرى،
لەتافەتتە گۈلدەك قىزىل رەگلەرى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەن كېتىپ ئەي، جانجان جانىمدا راھەت قالمادى،
زايىقەمدە زەۋق، تەبئىمدە لەتافەت قالمادى.
— مەشھۇرى.

بارىقەئلى لەتافەت — گۈزەللىكنىڭ كۆركەم ۋە ياشناقلىقى.

لەتافەت جويبارى — گۈزەللىك؛ پاكلىق.

لەتافەت سۇيى — گۈزەللىك، پاكلىق سۇيى:
سەن لەتافەت سۇيى بىرلە يۇغرۇلۇپدۇرسەن تەمام،
ئۆزگەلەرنىڭ ھۇسنى بولسا، زىبۇ زىيۋەردىن لەتىف.
— ئاتايى.

لەتافەت شەھرى — گۈزەللىك، نازۇكلۇق شەھرى، پاكلىق، مۇلايىملىق شەھرى:
پەرىلەر يۇرتى، بۇتلەر كىشۋەرىدۇر،
لەتافەت شەھرى نازۇكلار بېرىدۇر.
— لۇتفى.

لەتافەت گۈلشەنى — گۈزەللىك، پاكلىق، مېھرىبانلىق گۈلشىنى:
لەتافەت گۈلشەنىدە گۈل كەبى سەبزى خۇررەم قال،
مەن ئەرچە دەھرى باغىدىن خەزان يەفراغىدەك باردىم.
— بابىر.

لەتافەت نەفلى لەتافەت مەھزەنى — گۈزەللىكلەر خەزىنىسى.

لەتايىف [لطايف] (ئە) [بىرلىكى: لەتىفە] لەتىپلەر، نازۇك مەنىلىك سۆزلەر، ئاجايىپ ھېكايىلەر:
... تۇپراقىدىن تۇرلۇك رىياھىنلەر ھۇۋەيدا قىلغانىدەك خاتىرىم
بوستانلارىن لەتايىف گۈللەرى بىرلە پىراستە ئەيلەر ئېردى.
— قىدىرخان يەركەندى.

لەتايىف تەبئ — نازۇك مىجەز، نازۇك خاراكتېر.

لەتايىف دەرج قىلماق — لەتىپلەر قەيد قىلماق، ئېيتماق.

لەتتە [لته] (پ) لاتا، رەخت؛ ماتا پارچىسى:
ئاسمان كۆك لەتتەسىغە چىرماغاندەك مەھرنى،
بىر قارا رەنگىن ئىچىدە دۇررى پىنھاندۇر كۆزۈم.
— گۇمنام.

لەتىف [لطيف] (ئە) نازۇك، مۇلايىم؛ گۈزەل، كېلىشكەن؛ نەپىس؛ يېقىملىق؛ پاكىز، پاك ـ غۇبارسىز:
ھەجرىدىن يەتتە ئاتايى نالەسى كۆككە نە ئەيب،
چۈن تاپىلماس دۇنيادا ئول ماھى پەيكەردى لەتىف.
— ئاتايى.

بېرىپ ئىككىسىگە ياكى جامەلەر،
غىزايى لەتىف خورۇ ئاشامالەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەتىفە [لطيفه] (ئە) 1) «لەتايىف» قا قارالسۇن. 2) ياخشىلىق:
ئىلاھا تەگرى قىلغاي بىر لەتىفە،
كى تاپقاي بۇ شەرەفنى ئول شەرىفە.
— لۇتفى.

لەجاج [لجاج] (ئە) مەھكەم تۇرۇش؛ جىددىيلىك:
قاققىل نەۋائىي ئۇشبۇ ئىشكنى لەجاج ئىلە،
كىم سابىت ئولدى فەقرە مەزمۇنى «مەن قەنەئى.»
— نەۋايى.

لەچەك [لچک] روماڭ، لېچەك:
تۇك ئۆزرە ئايدىنۇ ئايدىنىدە سۇبھە ئېركىنمۇ،
ۋەيا ساچىڭدە بۇرۇنچەك ئۇزە لەچەكمۇ ئىكىن؟
— نەۋايى.

لەخت [لخت] (پ) بۆلەك، پارچە.
لەخت ـ لەخت — پارچە ـ پارچە، بۆلەك ـ بۆلەك.

لەختە [لخته] (پ) پارچە-پارچە، زىدە، «لەخت» كە قارالسۇن:
ھۇسنىغە زىنىنەت بېرىپ قىلدى يۇرەكنى لەختە قان،
تۆكتى قانىم ساھىبى لۇئلۇۋ مەرجانىمغە ئايت.
— غەربىي.

لەخشە [لخشه] (پ) 1) پارچە ـ پارچە، زىدە، «لەخت» كە قارالسۇن:
يوق ئېرسە، ئاھۇ فەرياد ئەيب ئەمەس، چۈن لەخشەدۇر جىسمىم،
قەدىم تاقويدى ئىشقىڭ دۇرلارىم فاش ئەتتى كۆز بەل ھەم.
— گۇمنام.

2) ئۇچقۇن، يالقۇن، ئوت، چوغ:
بە ناگاھ كەلدى گۈلنى كۆردى بۇلبۇل،
ئاچىلىپ لەخشە يەئلىغ ھەر قىزىلگۈل.
— خىرقەتى.

لەخشەئى چوغ — كۆيۈپ تۇرغان، يالقۇنلاپ تۇرغان چوغ:
بولۇپ ئىشق ئىچرە بۇلبۇل زارى ئەبتەر،
ئىچىدۇر لەخشەئى چوغ، تاشى ئەخكەر.
— خىرقەتى.

لەدۇن [لدن] (ئە) غايىۋى، ئىلاهي، «لەدۇننى» گە قاراڭ:
نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋج ئۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.
— زەلىلى.

لەدۇننى [لدنى] (ئە) غايىب، ئىلاهي:
لەدۇننى ئۇلۇم — غايىب ئىلىم، ئىلاهي ئىلىملەر.

لەرز [لرز] (پ) تىترەش، قىمىرلاش، لەرزە:
دېدىلەركى، بىر نەۋگ يەردۇر بۇ مەرز،
كى سالۇر تەسەۋۋۇر ئانى جانغە لەرز.
— نەۋابى.

لەرزان [لرزان] (پ) تىترىگەن؛ جاراڭلىق، يېقىملىق، لەرزان:
بولۇپ گۇل بۇلبۇلى زارىغا نازان،
ئېگىلۇر ھەر تەرف چۇن بىد لەرزان.
— خىرقەتى.

لەززات [لذات] (ئە) [بىرلىكى: لەززەت] «لەززەت» كە قاراڭ؛ لەززەتلەر، خۇرسەنلىكلەر، ئەيشۇ ئىشرەتلەر:
جەھان لەززاتىنى شىرىن كۆرەرسەن لېك بەندىگدر،
گىرىفتار ئولما، ۋاقىف بولكى قەيدۇ قەند ئېرۇر مانەند.
— نەۋابى.

لەززەت [لذت] (ئە) تەملىك، تاتلىق، شىرىنلىك؛ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
يار ۋەسلىن ئىزدەسەڭ قويغىل بۇ ئالەم لەززەتىن،
رەنجى چەكمەي گەنج تاپماي كىم سەفا بولدى دەرىخ.
— شەۋقى.

لەززەت تاپماق — لەززەتلەنمەك، راھەتلەنمەك.
لەززەتى جىسمانى — جىسمانى لەززەت.
لەززەتى لەئلى شەكەر — شېكەردەك تاتلىق، شېكەر-دەك شېرىن، ئاجايىپ تاتلىق.
پەرتەۋى ھۇسنۇڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇبان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يېگمت.
— ئەرشى.

لەززەتى ۋەسلى — قوشۇلۇش لەززىتى:
گەر يىراق تاشلارسە ئول ھەم، خوب ئېرۇر، دەر ھېچكىم،
بىلمەس ئېردى لەززەتى ۋەسلىگنى ھىجران بولماسا.
— ئەرشى.

لەزىز [لذيذ] (ئە) لەززەتلىك، مەززىلىك:
ئارەزى رەخشان، ساچى سۇنبۇل، كۆزى بادامى تەر،
ھەر سۆزى قەندىن لەزىزراق، شەككەر ئەفشان سەنمۇسەن.
— موللا سالېھ.
پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلەرى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەزىز، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.
— نەۋبەتى.

لەشكەر [لشكر] (پ) ئەسكەر، قوشۇن، لەشكەر:
خالى خەتتىنىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ۋەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.

لەشكەرى نەززارە — لەشكەرلەرنى تاماشا قىلىش:
دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھگۇزارىن لەشكەرى نەززارە ياستانمىش.
— ئەرشى.

لەشكەرى يەغما — ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭى، بۇلاڭچى ئەسكەرلەر:
داغلىغ كۆڭلۇم تالاشقان ئاش ئىلە كۆزلەرگە،
پۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۇلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.

لەشكەر ئارا [لشكرآرا] (پ) غالىب، يەڭگۇچى؛ جەڭدە قوشۇن سېپىنى تەرتىپكە سالغۇچى:
چۇ كۆڭلى بولۇپ تېنچ، يۇز تىغزەن،
بارى لەشكەر ئارايۇ لەشكەر شىكەن.
— نەۋابى.

لەشكەرشىكەن [لشكرشكن] (پ) جەڭچى؛ سەپ بۇزار؛ غالىب:
بارىن ھازر ئەتتى تۇزۇپ ئەنجۇمەن،
دېدى ئەنجۇمەن سازى لەشكەرشىكەن.
— نەۋابى.

لەشكەركەش [لشكركش] (پ) لەشكەر بېشى، قوماندان سەركەردە:
مۇرىدى مۇخلىسىڭدۇر ھەر بىرى لەشكەركەشى ئەرۋاھ،
ھىدايەت قىلغالى گۇمرەھلەرنى قۇتبى جەھان دەرلەر.
— زەلىلى.

لەغۇ [لغو] (ئە) بىمەنە، بىھۇدە، بىكار؛ ئەرزىمەس، كېرەكسىز.
لەغۇ قىلماق — بىكار قىلماق.

لەفز [لفظ] (ئە) سۆز، ئىبارە؛ تىل:
ئەدەب بىرلە بانۇغە بەردى جەۋاب،
كى ھەر لەفزى ئانىڭ چۇ دۇررى خۇشاب.
— ئا. نىزارى.
ھۇر ۋەسلى بىرلە ئۇچماق قۇشلاردىن لەفزىن دېمەي،
گاھى ـ گاھى شۆەئى شىرىن زەبانىم بىلسە بەس.
— ئەرشى.

لەفز بەلەفز — سۆزمۇ سۆز.
لەفز بىناسى — سۆز تۇزۇلۇشى؛ ئۇسلۇپ.

لەفز جسمى — يېزىق كۆرۈنۈشى.
لەفزى رەڭگىن — گۈزەل، يېقىملىق سۆز، مەزمۇنلىق سۆز.
لەفزى مۇھەببەت — شېرىن سۆز.
بىلىڭ تۆرت ھەرف ئېرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ ھەر ھەرفىن ئەتتىم ھەفتە قىسمەت.
— خىرقەتى.

لەففاز [لفاظ] (ئە) 1) سۆز ئۇستىسى، سۆزمەن، ناتىق.
2) ئەزمە:
كۆڭۈل ئاللىدە غەمىن قىلما تەلەففۇز، تىلكىم،
يەتكۈرۈر ئەھلى مەئانىيغە مەلالەت لەففاز.
— نەۋايى.

لەقەب [لقب] (ئە) لەقەب، نام، ئاتاق؛ سۈپەت:
ئاتى خىسرەۋ، لەقەب ئاتىغە پەرۋېز،
بۇ ئاتۇ بۇ لەقەب شۇھرەت قىلىپ تېز.
— نەۋايى.

لەقۋە [لقوه] (ئە) لەقۋا، پالەچ؛
مەۋلانا قۇدسىي... ئاغزىدا لەقۋە مەرەزى بار ئىدى.
— نەۋايى.

لەك [لک] (پ) يۈزمىڭ:
كى ھېساب ئىچرە بار ئىدى ئون لەك،
ھەر لەكى ئون تۈمەن كېلىپ بىشەك.
— نەۋايى.

لەكەد كوب [لكدكوب] (پ) تېپىك يېيىش؛ ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش:
لەكەد كوبى زماندىن يۈز مەلالى،
بولۇپ ئالەم ئېلىنىڭ پايمالى.
— نەۋايى.

لەكەن [لكن] (پ) «لەگەن» گە قارا‌ڭ.
لەكنەت [لكنت] (ئە) دۇدۇقلاش، دۇدۇقلۇق، تىل تۇتۇلۇش، كېكەچلىك:
كى ھەر نېچەكىم دىققەتى باردۇر،
تەلەففۇز ئارا لەكنەتى باردۇر.
— نەۋايى.

لەگەد [لگد] (ئە) تېپىك:
لەگەد قىلماق — تەپمەك، تېپىپ ئەزمەك (يانجماق).
لەگەد كوب [لگدكوب] (پ) «لەكەد كوب» قا قارا‌ڭ:
بۇ نەۋائ دىماغى ئىچرە ئوتۇب،
كۆڭلىنى جۇنۇن ئېتىپ لەگەد كوب.
— نەۋايى.

لەگەن [لگن] (پ) شامدان؛ لىگەن:
قىلسە جەھاننى قارا فۇرقەتىدىن ھىجر يار،
بۇ فەلەك ئافتابى بىزگە چۇ شەمئى لەگەن.
— زەلىلى.

يېمەككە قويۇپدۇر لەگەندە تەئام،
سۈزۈك سۇ مۇھەييا قىلىپ ياخشى جام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەلەڭ [لنك] (پ) چولاق، ئاقساق.
لەڭ بولماق — ئاقسىماق.
لەڭ قىلماق — ئاقساتماق، چولاق قىلماق.

لەم [لم] (ئە) ئىنكارنى بىلدۈرىدىغان ئالدى قوشۇمچە:
ئەدەم ئەيلەسۇن زۇلم تەئللىمنى،
«لەمى» جەھد ئېتىپ، «لام» ئىلە «مىمنى»
— نەۋايى.

لەمئە [لمعه] (ئە) شولا، نۇر؛ «لەمەئات» قا قارا‌ڭ:
ئىستەدىم ھۇسنۇڭ زىياسىن، تەرك ئېتىپ كۇن لەمئەسىن،
دەھرىنىڭ كۇمنامەڭ گەۋھەرشۇناسى بارمۇكىن.
— گۇمنام.
لەمئە ئەفگەن — شولا تاشلىغۇچى، يورۇتقۇچى؛ پارلىغۇچ.
لەمئە فىگەن — شولا تاشلىغۇچى؛ پارلىغۇچى.
لەمئە كۆرگۈزمەڭ — يورۇتماق؛ شولا كۆرسەتمەڭ.
لەمئەئى دىلجوي — دىل (كۆڭۈل) ئارزۇ قىلغان پارلاقلىق.
لەمئەئى رۇخسار — يۈزنىڭ پارلاقلىقى، يورۇقلۇقى.
لەمئەئى مېھرى خاۋەرى — شەرق قۇياشى، نۇرى؛ سۆيۈملۈك يار.

لەمەئات [لمعات] (ئە) [بىرلىكى: لەمئە] يالقۇنلار، شولىلار، پارلاقلىقلار.

لەمھە [لمحه] (ئە) بىردەم، بىر پەس؛ كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت:
چۇ بىر لەمھە قەۋسى قەزاھ چەكتى ياي،
تولۇۋ ئەيلەدى كەينىدىن تولۇن ئاي.
— ئا. نىزارى.

لەمىيەزەل [لم يزل] (ئە) «لايەزال» غا قارا‌ڭ:
ئوقۇر ئېردىلەر ئاشقا غەزەل،
بۇ يەڭلىغ ياراتمىش ئانى لەمىيەزەل.
— موللا شاكىر.

لەمىيەزەلىي [لم يزلى] (ئە) دائىمىي، ئەبەدىي:
ساڭادەتى لەمىيەزەلىي — دائىمىي بەخت، ساڭادەتلىك.

لەنج [لنج] (پ) خىرامان يۈرۈش؛ نازلىق يۈرۈش:

دېسەڭكى، فەرد ئولاي ئېلدىن، كۆڭۈلنى خالى تۇت، كى، تاق دەرلەر ئەگەر خەنج ساری ئەتسەڭ لەنج.
— نەۋايى.

لەنگەر [لنكر] (پ) 1) كېمنى توختىتىش ئۈچۈن سۇغا تاشلىنىدىغان تۆمۇر ئىلمەك. 2) مېھمانخانا، غېرىبخانا؛ قونالغۇ، بېكەت:
بولدى نەمايان يول ئۆزره كۆرد دار،
لەنگەرۇ لەنگەرچى بىلەن هەم مازار.
— زەلىلى.

لەھەد [لحد] (ئە) گۆر، لەھەت، يەرلىك:
مۇكىر ـ نەكىر كىرگەندە لەھەد ئىچره ياتارمەن،
هەرنه قىلساڭ ئەي زاهىد جامى مەيدن تاتارمەن.
— مەشرەب.

لەھجە [لهجه] (ئە) ئىپاده، شېۋه؛ ئاۋاز.
بەد لەھجە — خۇنۈك، قوپال ئاۋاز.
خۇش لەھجە — چىرايلىق ئاۋاز، خۇش ئاۋاز.

لەھزە [لحظه] (ئە) بىردەم، بىرپەس، بىرئاز؛ قېتىم، دائىم:
يۈز جەفاڭۇ جەۋر ئەسبابىن تۈزەر، كۆركىم، بۇ دەھر،
خاتىرىم خۇررەملىغىن هەر لەھزەكىم ياد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

يۈرۈپ لەھزه خەلقى زەمانه بىله،
كى باردىم قاشغه بەهانه بىله.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لەھزە ـ لەھزە — بىردەم ـ بىردەم؛ هەر دائىم؛ دەممۇدەم:
لەھزە ـ لەھزە ئارتادۇر دەردۇئەلەم گۇمنامغه،
هەر نەفەسته بۇ ستەمدىن ئۇرغان ئاهى ئۆزگەدۇر.
— گۇمنام.

لەھزەئى [لحظه] (ئە) بىرقانچه مۇددەت، بىرپەس:
سوراي دېدى بارىپ ئول قۇشلىڭ هالىن،
ئىشتەي لەھزەئى شىرىن ماقالىن.
— خىرقەتى.

لەھەم [لحم] (ئە) گۆش، ئەت.
لەھەم پاره — 1) گۆش، ئەت پارچىسى. 2) يۈرەك.

لەھن [لحن] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەلھان] تاۋۇش، ئاۋاز؛ قوشاق، ناۋا، ئاھاڭ:
تەلەبده ئىزدەسەلەر هۇسنى لەھنى داۋۇددىن،
زەبۇر كەلامىدىن ئول جانفەزا سەدا ئۆچرار.
— شەۋقى.

لەھن ئەيلەمەك — كۈيلىمەك، قوشاق قاتماق.
لەھنۇ ئاھەڭ — كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.
لەھنى تەرەب — قوشاق؛ خۇش چاقچاق.
لەھنى داۋۇدي — داۋۇنقا ئوخشاش خۇش ئاۋازلىق.
لەھنى دىلنەۋاز چەكمەك — ساز چالماق؛ كۈيلىمەك.
لەھنى سۇرۇد — قوشاق تاۋۇشى (ئاھاڭى).

لەھنىپەرداز [لحن پرداز] (ئە + پ) كۈيلىگۈچى، ساز چالغۇچى:
مۇغەننىيلەر ئانىڭدەك لەھنىپەرداز،
كى جانلەر پەردەدىن رەقس ئەيلەپ ئاغاز.
— نەۋايى.

لەھنساز [لحن ساز] (ئە + پ) كۈيلەش، قوشاق قېتىش؛ سايراش.

لەھۇ [لهو] (ئە) ئويۇن ـ كۈلكە؛ بىھۇدە ئىش:
چىقىپ ئول مەكانغه بۇ ئادەت بىله،
قىلىپ لەھۇ بازى زەرافەت بىله.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئەبلەھىدۇركىم تىلەر ئالەمده لەھۇ ئىله تەرەپ،
بەر قەدەم ئولغالى كىم لەۋهى مۇجەللا قىلدىلار.
— ئەرشى.

لەۋهى ئىرشادى — رۇخسەتنامه.

لەۋهه [لوحه] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەلۋەھ] 1) لەۋهه؛ تاختا، يېزىق تاختىسى.
2) روشەنلىك؛ «لەۋھ» كه قاراڭ.

لەئب [لعب] (ئە) 1) ئويۇن، تاماشا، كۆڭۈل ئېچىش.
2) ھىيله، نەيرەڭ.
لەئب ئاۋەر — ئويۇنچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى.
لەئب ئەفكەن — ئويۇنغا چۈشىدىغان، ئويىنىتىدىغان؛ ئويىنىغۇچى، ئويۇن كۆرسەتكۈچى، نەيرەڭۈاز.
لەئب ئەيلەمەك — ئويىنىماق.
لەئب كۆرسەتمەك — ئويۇن كۆرسەتمەك؛ نەيرەڭ قىلماق.
لەئبۇ گىرىھ — نەيرەڭ ۋە چاققانلىق.

لەئل [لعل] (ئە) 1) قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ قىزىل ياقۇت؛ نادىر، قىممەتلىك، تېپىلماس:
بولۇرمۇ جەهاندا بۇ يەڭلىغ لەئل،
كى قىلماسمەن هەرگىز جەهانغه بەدل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جۇمله دۇختەر ئەختەر ئولسا، ئول پەرىۋەش شەمسدۇر،
بارچه بەلكى لەئل ئولسا، ئول سەدەپنىڭ گەۋهەرى.
— موللا بىلال.

2) قىپقىزىل لەۋ، سۆيگىنىنىڭ لېۋى:
زۇلفى ئېرۇر شىكەن ـ شىكەن كىم، يۈزىدۇر چەمەن ـ چەمەن،

كىرپىكىدۇر تىكەن ـ تىكەن، لەئلىدە چەشىم جاردۇر.
— گۈمىنام.

ھەياتى تازە ئىستەپ لەئلىگ ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۈمرى قۇتى جان تاپتىم، نە دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

3) بېزەك، بوياق:
پەردەلەرى رىشتەسى ئەل جانىدىن،
لەئلىيۇ شىنگەرفى ئۇلۇس قانىدىن.
— نەۋائى.

4) مەنپەئەت:
چۇ مېتىن ئۇزاتىپ تىلىن ئۇن سالۇر،
قاتىق خارەدىن لەئلۇ ياقۇت ئالۇر.
— نەۋائى.

5) قىزىل رەڭلىك مەي:
نېچۈك نۇشى مەي لەئلىگنى ئەيلەي ئارزۇ ئەزبەس،
ھەياتى تازە جانىمغە ئىزنىگ ئۆپكەن زەمانىمدۇر.
— ئەرشى.

مەن شەرابى لەئلىدىن سەرشاردۇرمەن، ئەي رەقىب،
سەن يۇرۇرسەن تەشنالەب ئىچمەي مەبى رۇخساردىن.
— ئەرشى.

لەئل ئەتمەك — قىزارتماق.
لەئل لەبى — «لەئلى لەب» كە قارالسۇن:
لەئل لەبدىن كام دىل ھاسىل ئېتىمپ،
مەجرۇھ كۆڭۈل شاد بولۇپ تاپسا سەھ.
— نەۋائى.

لەئل مەخزەنى — لەئلى كانى، خەزىنىسى؛ كۆز يېشى.
لەئل ئولماق — دۇر ۋە گۆھەر قادالغان تاجغا ئوخشىماق.
لەئلۇ سىيمەن — قىزىل ياقۇت ۋە كۈمۈش:
تەلەب كۆردى سابا ئۇشبۇ چەمەننى،
ساچىپدۇرلار مەگەر لەئلۇ سىيمەننى.
— خىرقەتى.

لەئلى ئابدار — تىنىق، پارلاق لەئلى، ساپ، تازا لەئلى.
لەئلى ئاتەشناك — 1) ھارارەتلىك، جەزبىلىك، ئۆتكۈر سۆز. 2) چوغدەك پارقىراپ تۇرغان لەئلى، پارلاپ تۇرغان لەئلى؛
لەئلى ئاتەشىن — ئوتلۇق، چاقناپ تۇرغان لەئلى؛ قىزىل لەئلى؛ قىزىل لەۋ:
لەئلى ئەھمەرىن — 1) قىزىل لەئلى. 2) قىزىل مەي.
لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ لەئلى، بەدەخشان لەئلىسى، قىممەت باھا تاش:
لەبلەرىڭمە باردۇرۇر لەئلى بەدەخشان ئېھتىياج،
ئارەزىڭنى كۆرگەلى خۇرشىدى تابان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

لەئلى پەيكانى — كامان ئوقىنىڭ تىغىغا ئوخشاش تاراشلانغان لەئلى.
لەئلى جانبەخش — جان بېغىشلىغۇچ، ھاياتبەخش ئەتكۈچى قىزىل لەۋ:
كۆڭۈل مىرئاتى ئىچرە جىلۋەگەردۇر لەئلى جانبەخش،
مەسىھا ئۇرما دەم يەنى مۇكەددەر ئەيلەمە كۆزگۈ.
— سەبۇرى.

لەئلى جانپەرۋەر — «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن:
لەئلى جەۋھەر — ئەڭ قىممەت ياقۇت:
كۆرگەچ لەبدىن بولۇپدۇر ھەيران،
تاغ ئىچرە قاچىپدۇر لەئلى جەۋھەر.
— موللا سالېھ.

لەئلى خەندان — مەشۇقەنىڭ تەبەسسۇملۇق لېۋى؛ كۈلۈپ تۇرغان لەۋ؛ كۈلكە يۈگۈرگەن لەۋ:
ئابى ھەيۋان نېگە جىلۋەئى خىزرى مەسىھ،
قىلماغاي ھەددىن ئاشىب ئول لەئلى خەندان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

قايسى گۈلشەن گۈلبۇنى سەرۋى خۇرامانىگچە بار،
قايسى گۈلبۇن ئۇزرە غۇنچە لەئلى خەندانىگچە بار.
— گۈمنام.

لەئلى دۇربار — ئەڭ قىممەتلىك، مەنىلىك سۆز قىلغۇچى:
كۆرمەدىم كۆڭلۈم ئالۇرغە سەن كەبى يارى يەنە،
خەستە جانىم تىرگۈزۈرگە لەئلى دۇربارى يەنە.
— ئەرشى.

لەئلى رەخشان — تازا، تىنىق مەي، قىزىل مەي:
سۆيۈنۈپ دەرمەن ئانىڭكىم رەۋزەئى جەننەتدۇرۇر،
دەۋزەخ ئەر ئىچىندە بولسام لەئلى رەخشانىم بىلە.
— قەلەندەر.

لەئلى رەۋان — ئاققان، ئېقىۋاتقان قان؛ قىزىل مەي:
خالى خەتتىكى يۈزدەدۇر جەۋھەرىدىن ساچىپ ئاڭا،
لەئل ئۆزە لەئلىلۈككە مەن لەئلى رەۋان قاراسىنە.
— ئەرشى.

لەئلى رۇمان — «لەئلى رۇمانى» غا قارالسۇن:
لەئلى رۇمان ساچى سۇمبۇل قەدى شەمشادى جەھان،
زەئفىران ئەنبەرى ئەشھەب گۈلى رەيھان يەڭلىغ.
— شەۋقى.

لەئلى رۇمانى — ئانار دانىسىغا ئوخشاش لەئلى.
لەئلى رۇھ ئەفزا — روھلاندۇرغۇچى قىزىل لەۋ؛ «لەئلى جانبەخش» كە قارالسۇن.
لەئلى رۇھپەرۋەر — «لەئلى رۇھ ئەفزا» غا قارالسۇن.

لەئلى سەيىال — قىزىل مەي.
لەئلى سىراب — مەي.
لەئلى شەكەر — «لەئلى شەككەر» گە قارالسۇن.
قان قاناتىمغە تەگۈرمەس ئېردىم ئۇشبۇ دەھر ئارا،
تۇتىدەك سەيد ئەتتى ئول لەئلى شەكەر گۇفتار شەمئ.
— قەلەندەر.
لەئلى شەككەر — شېكەردەك تاتلىق، ياقۇتتەك قىزىل:
شوخلۇقدىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كۆزلەرى،
غەم ئەمەسدۇر جان بېرۈردە لەئلى شەككەر يارى بار.
— مەھزۇن.
لەئلى شەككەر بار — شېرىن لەۋ؛ شېرىن سۆز.
لەئلى شەھۋار — يىرىك لەئلى، قىممەت باھا تاش.
لەئلى شىرىنكار — خۇش سۆزلىگۈچى ئېغىز، لەۋ.
لەئلى كانىي — بىباھا سۆز.
لەئلى گەۋھەر بار — گۆھەر چاچقۇچى قىزىل لەۋ؛ شېرىن سۆزلۈك.
لەئلى لەب — قىپقىزىل لەۋ:
قان يۇتۇپ شامۇ سەھەر لەئلى لەبىڭ ئارماندا،
بىر زەمان كىرپىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.
— ئەرشى.
لەئلى مەرجان — قانلىق ياش.
ئاڭا چىرمالىپ ئىشقى پىچان كەبى،
كى سىمىت ئەيلەگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەئلى مەسىھ — قۇتۇلدۇرغۇچى، نىجاتكار:
مەھۇەشىم رۇخساربىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.
لەئلى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل مەي؛ «لەئلى مۇزاب» قا قارالسۇن؛
لەئلى مۇزاب — 1) ئېرىتىلگەن لەئلى؛ قىزىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش. 2) قىزىل مەي.
لەئلى ناب — ساپ لەئلى؛ گۈزەل قىزىل لەۋ؛ ساپ قىزىل مەي:
لەئلى نابىڭ چەشمەسىندە ئابى ھەيران ياشىرىپ،
دۇرجى ياقۇتىڭدە ئەي جان، دۇررۇ مەرجان ياشىرىن.
— نەسىمىي.
لەئلى ياقۇت — قىممەت باھالىق قىزىل ياقۇت:
گەرچە نارەنجى كىيىپدۇر، ئەي قەلەندەر دىلبەرىڭ،
بار قۇلاقىدا ئانىڭ ھەم لەئلى ياقۇب ئابدار.
— قەلەندەر.
لەئلى يەكدانە — يىرىك، قىممەت باھا لەئلى.
لەئلى يەمەن — يەمەندىن چىقىدىغان ياقۇت، يەمەن ياقۇتى:
باغرىمغە غەمىڭ تىغى يەتكەچ كۆز ئاقىزغان قان،
ياقۇت ئىلە مەرجاندۇر يا لەئلى يەمەن سەنسىز.
— گۈمنام.
لەئل فام [لعل فام] (ئە + پ) «لەئلگۈن» غا قارالسۇن.
لەئلگۈن [لعل گون] (ئە + پ) 1) لەئلى رەڭلىك، قىزىل. 2) قانغا بويالغان:
سىنان ئوقۇڭ قولىنىدە نېچۈك كىم سۈتۈن،
سول ئېگىنىدە قالقان كېيىپ لەئلگون.
— نەۋايى.
لەئلۈەش [لعل وش] (ئە + پ) لەئلى سىمان؛ قىزىل قان ئارىلاش:
سارىغ ئۆرەڭ ئول ئابكەشىدىن،
ئاشىق يۈزى ئەشكى لەئلۈەشىدىن.
— نەۋايى.
لەئلىگۈن [لعل گون] (ئە + پ) «لەئلگۈن» غا قارالسۇن:
لەئلىگۈن لەبنى قىدىغان جام ئەگەر ئىلكىمدە دۇر،
نېگە قويغايمەن بۇ دەمدە لەئلى سىراب ئارزۇ.
— ئەرشى.
لەئلىي [لعلى] (ئە) 1) لەئلى بىلەن بېزەلگەن. 2) لەئلى رەڭلىك، قىزىل.
لەئن [لعن] (ئە) لەنەت، قارغىش؛ «لەئنەت» كە قارالسۇن:
تەۋقى لەئن — لەنەت ھالقىسى.
تەۋقى لەئن سالماق — قارغىشقا ئۇچرىماق.
لەئنەت [لعنت] (ئە) لەنەت، قارغىش:
زىشىت ئېرسە گەر ئەلدىن ياشۇرۇر رەھمەت ئاڭا،
خوب ئېرسە گەر ئەلگە كۆرگۈزۈر لەئنەت ئاڭا.
— نەۋائى.
لەئىب [لعب] (ئە) «لەئب» گە قارالسۇن.
لەئىم [لئيم] (ئە) پەس، ناكەس، خەسىس:
يەنە قەيد ئەيلەپ شەياتىن رەجىم،
خىيانەتكە تۇردى بۇ ئىككى لەئىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
لەئىمى دۇنسىرىشىت — پەسكەس، ناكەس.
لەئىمى شەختكوش — پەسكەش، ھەددىدىن ئارتۇق زوراۋان.
لەئىمى مەسخەرە — رەسۋا، شەرمەندە.
لەئىمۇەش [لئيم وش] (ئە + پ) پەسكەشلەرچە، ناكەسلەرچە:
خەسىس تەبقە دوستىدۇر لەئىمۇەش،

گەدا شېۋەلىك ۋە رەزالەت ئانىك تەۋرىغە خۇش.
— نەۋايى.

لەئىن [لعين] (ئە) لەنىتى، قارغىش ئۇرغان، مەلئۇن:
بەس تەكەببۇر ئەيلەدىك، قالدىك لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىك قېنى؟
— مەشرەب.

كى مەسئۇدنى كۆردى بۇ زەڭگى لەئىن،
دېدى: «كەلتۇرۈڭلار قاشىمغە يەقىن!»
— ئا. نىزارى.

لەيل [ليل] (ئە) كېچە، تۈن:
زۇلفىدىن ئولدى كۈن كېچە، ھۇسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىك لەيل بىلە نەھاربدۇر.
— گۇمنام.

لەيلۇ نەھار — تۈن ـ كۈن، كېچە ـ كۈندۈز:
لەيلىنىك ھالى زەبۇندۇر يار ئۇچۈن لەيلۇ نەھار،
ئەيلەگىل يارەب ماڭا مۇشكۈلنى ئاسان بۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.

لەيلەتۈل ـقەدر [ليلةالقدر] (ئە) رامزان ئېيىنىڭ 26 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى مۇبارەك كېچە ھېسابلىنىدۇ؛ قەدىر كېچىسى:
ئىككى گىسۈسى ئىككى لەيلەتۈل ـ قەدر،
بۇ يەڭلىغ ئىككى لەيل ئىچرە يۈزى بەدر.
— نەۋايى.

لەيلەتۈل ـ مېئراج [ليلةالمعراج] (ئە) مېئراج كېچىسى (مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ يەتتىنچى ئاسمانغا چىققان كېچىسى):
زېھى باشىڭ ئۈزە ۋەش ـ شەمس زېۋەردىن تاج،
ساچىڭ سەۋادىدە ئەفسەرى لەيلەتۈل ـ مېئراج.
— نەۋايى.

لەيلەن [ليلا] (ئە) كېچىسى، تۈنده:
گىسۈڭۈ يۈزۈڭ سۈنبۈلىيۇ بەرگى گۈلىدىن،
دىۋانە مېنۇ شىفتە لەيلەن ۋە نەھارا.
— نەۋايى.

لەيلىۋەش [ليلى وش] (ئە + پ) لەيلىگە ئوخشاش:
يا يولۇقۇپ ماھرۇخى دىلكەشى،
دەشتى مەلاھەت ئارا لەيلىۋەشى.
— نەۋايى.

لوقمە [لقمه] (ئە) «لۇقمە» گە قارالسۇن:
ياتىپ لوقمە قىلسۇن گۆرستان ئارا،
بولۇپدۇركى بەختى قازاندەك قارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لوك [لوک] (پ) 1) يوغان، گەۋدىلىك، قوپال. 2) ئېغىر؛ «لۇك» قا قارالسۇن. 3) تۆگە.

لوله [لوله] (ئە) بويۇن؛ ئىدىش، قاپاقلارنىڭ بوينى:
ئەي ھەكىم، ئالغىل سۇراھى لولەسىدىن پەختەكىم،
سۇد ئېرۇر قانىن نېچە دەفئ ئەتسە مەھرۇرى دىماغ.
— نەۋايى.

لولى [لولى] (ئە) 1) لولى، ھىيلىگەر، قۇۋ. 2) قارا كۆز، قارا چاچ گۈزەل، شوخ يار:
لولىيى سىياھروي — قارا يۈزلۈك لولى؛ شوخ؛ بەھا-يا.

لولىكۈش [لولى كش] (ئە + پ) لولىنى رام قىلىدىغان:
نەۋائىي بولدى لولىۋەشكى، كەلمىش ئاڭا لوكى خەش،
ئانى بىر جامى لولىكۈشكى، لولى تۇتسە بىر ساغەر.
— نەۋايى.

لولىۋەش [لولى وش] (ئە + پ) لولىغا ئوخشىغان؛ گۈزەل، شوخ:
شەمئ چاپۇكلۇك ئارا لولىۋەشمغە يەتمەدى،
دۇددىن ھەر نەچەكىم قىلدى مۇتەررا پارچەمىك.
— نەۋايى.

لوۋم [لوم] (ئە) مالامەت قىلغۇچى، مالاللىق كەلتۈرگۈچى:
كى بۇ لوۋم نەفسىگە بەندە دۇرمەن،
گۈنەھ بىسيارىدىن شەرمەندەدۇرمەن.
— خەراباتى.

لوئاب [لعاب] (ئە) تۈكۈرۈك، شال (ئېغىز بوشلۇقىدىكى سۇيۇقلۇق).

لوبيا [لوبيا] (ئە) يېسى پۇرچاق، يېسىمۇق:
پىياز ئوتياشلىق ئىچرە جىلاۋدار،
پەتىنگان ئالدىدا لوبيا جىلاۋەدار.
— زەلىلى.

لوت [لوط] (ئە) لوت (ئىسىم، لوت پەيغەمبەر)؛
لوت ئوغلى — لوت پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى.

لوتف [لطف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەلتاف] مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، رەھىمدىللىك؛ ياخشى مۇئامىله، مەرھەمەت، شەپقەت:
خاھ ئۆلتۈر، خاھ تىرگۈز لوتفۇڭۇ قەھرىڭ بىلە،
ھەرنە قىلساڭ سەن بىلۈرسەن، مەندە يوقتۇر ئىختىيار.
— گۇمنام.

لوتف ئەتمەك — «لوتف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نى ئۇچۈن مەن بولمايىن ئالەم ئىچىندە پادىشاھ،
لوتفى ئېتىپ گول دىلرەبا ئۆزىنى مېھمان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

لۇتف ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق، مەرھەمەت كۆرسەتمەك:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

لۇتف قىلماق — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

لۇتفى قىلماق — «لۇتف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ماڭا لۇتف قىلدى خۇدايى ئەزەل،
بۇ ھالەتدە يۇزلەندى شەھگە كېسەل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق، ياخشىلىق قىلماق:
ماڭا لۇتفۇ تەرەھھۇم ئەيلەپ، ئەي دىلبەر، رەقىبمىنى،
غەمۇ دەردۇ ئەلەم، رەشك ئوتىنى جانىغە قويماسسەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ تەۋەجۇھ — غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق:
«ھې» ھىدايەت، لۇتفۇ تەۋەجۇھ ھەم ئۇممىدۋار،
ھۇد ھۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەھرىم سەنمۇسەن؟
— موللا سالىھ.

لۇتفۇ شەفائەت — ھىمايە قىلىش، غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق.
ۋۇجۇدى مەجمەئۇل ـ بەھرەين رەھمەتدىن تاپىپ تەركىب،
بىجىز لۇتفۇ شەفائەت ئىستەسەڭ يوق ھەر قايان ئاندا.
— ئەرشى.

لۇتفۇ كەرەم — رەھىمدىل، مېھرىبانلىق:
بېرەر لۇتفۇ كەرەمدىن رەھىم ئېتىپ ھالىمغە باققايسەن،
نەچە دەردۇ غەمىڭدىن، ئەي مەھى تەرار، يىغلارمەن.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ مۇھەببەت — مېھرىبانلىق، ياخشى كۆرۈش:
ئېتابى شوخدا كۆردۇم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتف مېھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

لۇتفۇ ئېھسان — ياخشىلىق ۋە ياردەم:
ئۆرتەمەس ئېردى كۆڭۈلنى داغى ھىجران كاشكى،
قىلماس ئېردىڭ بۇ قۇلۇڭغە لۇتفۇ ئېھسان كاشكى.
— قەلەندەر.

لۇتفۇ ئىنايەت — مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق.

لۇتفى ئالىي — ئالىي، يۇقىرى مەرھەمەت.

لۇتفى ئەمىم — ھەممىگە تەڭ ياخشىلىق قىلىش:
ئەرشى ھەم نەمىد ئەمەس، چۈنكىم ئېرۇر لۇتفۇڭ ئەمىم،
بارچە جۇرم ئەھلىدىن ئانىڭ جۇرمى گەرچە كەم ئەمەس.
— ئەرشى.

لۇتفى تەبئ — ئوچۇق كۆڭۈللۈك، مۇلايىم.

لۇتفى خاس — ئالاھىدە، خاس مەرھەمەت.

لۇتفى دىلنەۋازى — دىل، كۆڭۈل تارتىدىغان مېھرىبانلىق.

لۇتفى مەقال — مۇلايىم، يېقىملىق سۆز.

لۇتفى مۇفرىت — ناھايىتى زور مەرھەمەت، ئالاھىدە مەرھەمەت؛

لۇتفى ئىلاھ — ئاللا مەرھىمىتى، ئىلتىپاتى.

لۇتف نەما [لطف نما] (ئە + پ) مېھرىبانلىقنى ئىزھار قىلغان خەت، پۈتۈك:
يەر ئۈپۈپ رەھرەۋى جەھانپەيما،
دېدى: كى ئەي كامرانى لۇتف نەما.
— نەۋايى.

لۇتف ئامىز [لطف آمىز] (ئە) مەرھەمەتلىك:
... لۇتف ئامىز ئەلفازغە قەھر... قاتغانى...
— نەۋايى.

لۇججە [لجە] (ئە) 1) دېڭىز، دەريالارنىڭ ئەڭ ئاستى، چوڭقۇر جايى؛ گىرداب. 2) ئەڭ ئېگىز چوققا، ئېگىزلىك. 3) گۈرۈھ، توپ؛ توپلام.

لۇغات [لغات] (ئە) [بىرلىكى: لۇغەت] «لۇغەت» كە قارالسۇن.

لۇغەت [لغت] (ئە) سۆز؛ لۇغەت (مەلۇم تىلدىكى سۆزلەرنى يىغىپ ۋە ئۇنىڭغا ئىزاھات بېرىپ، مەلۇم مەقسەت ۋە پرىنسىپقا ئاساسەن تۈزۈلگەن سۆزلەر توپلىمى).

لۇغەز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن:
ۋە ئاندا ھەر نەۋئ نەزم ئەسنافىدىن، مىسلى مۇقەتتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋىي ۋە تەئرىخ ۋە لۇغەز.
— نەۋايى.

لۇغز [لغز] (ئە) تېپىشماق، مەنىسى يوشۇرۇن سۆز.

لۇغۇز [لغز] (ئە) «لۇغز» غا قارالسۇن.

لۇقمە [لقمە] (ئە) بىر يۇتۇم (بىر قوشۇق) يېمەكلىك؛ بىر ئوتلام سۇ؛ بىر پارچە گۆش:
بۇ يەڭلىغ دەرەندە ئىچەي دېسە سۇ،
ئالىپ قۇيرۇغىدا قىلىپ لۇقمە بۇ.
— ئا. نىزارى.

لۇقمەخور [لقمەخور] (ئە + پ) ئۇزۇقلانغۇچى، يېگۈچى:
بىر لۇقمەغە مەن بولۇپ بەلاكەش،
بىر لۇقمەخور ئالىمە ئەساكەش.
— نەۋايى.

لۇقمەگاھ [لقمەگاە] (ئە + پ) قەبرىن، قورساق، ئاشقازان:
چۇ پىشتى ئەيلەگەي بىر لۇقمەئى خام،

بىرىپ ئۆز لۇقمەگاھى ئىچرە ئارام.
— نەۋابى.

لۇك [لوك] (پ) بىچارە، كۈچسىز، سۇس، ئىغىر:
يەنە بىر ئۇستادى سابۇك ئىردى،
كى ھەم لۇك، سەنئەتى ھەم نازۇك ئىردى.
— نەۋابى.

لۇل [لول] (ئە) ئۇياتسىز، ھاياسىز.

لۇئئاب [لعاب] (ئە) «لۇئاب» قا قاراڭ:
ئەرىغكىم ئابگىرىن ھەنجار ئەيلەپ،
ساۋۇغ ئاغزى لۇئئابىن خەنجەر ئەيلەپ.
— نەۋابى.

لۇئب [لعب] (ئە) «لەئب» كە قاراڭ.

لۇئبەت [لعبت] (ئە) 1) ئويۇنچۇق، قورچاق. 2) ئويۇن، ئويناش؛ خۇرسەن قىلىش. 3) ھىيلە، نەيرەڭ؛ گۈزەل يار، مەھبۇبە.
لۇئبەتى چىن — 1) چىن گۈزىلى، گۈزەل مەھبۇبە؛ 2) قۇياش.
لۇئبەتى سىيمىن بەدەن — ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.
لۇئبەتى سىيمىن بەر — ئاق بەدەن گۈزەل، ئاق بەدەنلىك مەھبۇبە.

لۇئبەتەكباز [لعبتك باز] (ئە + پ) «لۇئبەتباز» غا قاراڭ:
كۆرەيكىم بۇ ھىسارى لۇئبەتەكباز،
يەنە نە نەۋئ لەئب ئەتكەي ئاغاز.
— نەۋابى.

لۇئبەتباز [لعبت باز] (ئە + پ) قورچاق، ئويۇنچۇق ئوينىغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر:
ئىشق ئەفسۇنساز بىر ئەييار لۇئبەتباز ئىرۇر،
كىم مەلامەت سول قولى، رەسۋالىغ ئانىڭ ساغىدۇر.
— تەجەللى.

لۇئبىي [لعبى] (ئە) ئويۇنچىلىق.
لۇئبىيى سەنئەت — ئويۇنچىلىق سەنئىتى.

لۇئلۇئ [لۇلۇ] (ئە) گۆھەر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت:
يۈزۈڭ دەۋرىندە كۆزلەرىم گەھى لەئلۇ گەھى لۇئلۇئ،
چىقارۇر، كۆرسە بۇ سەنئەت، ئۇيالۇر بەھرۇكان، ئەي جان.
— سەككاكى.

كۆرمىشەم مەشھۇرى نەزمىنى سەدەفدىن قەدىرسىز،
كىم لەتافەتدە نەۋائى نەزمىنى لۇئلۇئ كۆرۈپ.
— مەشھۇرى.

لۇئلۇئ فىشان — گۆھەر، ئۇنچە ـ مەرۋايىت تارقاتقۇچى، چاچقۇچى.

لبك [ليك] (پ) ئەما؛ شۇنچىكى؛ لېكىن:
دېمەك لبك ئەبرۇلەرىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئانداغكىم ياشىم ئۇستىدە گەردۇندەك ھۇباب.
— ئەرشى.
ھېچ كىشى مەندەك سېنىڭ ئىشقىڭدا شەيدا بولمادى،
چىقتى مەجنۇن، لبك مەندەك ئەلگە رەسۋا بولمادى.
— قەلەندەر.

لبمۇ [ليمو] (پ) 1) لىمون:
فەۋاكىھ بەزم ئارا لبمۇۋۇ نارەنج،
بىھى كۆرگەچ ئانى كۆرمەي يەنە زەنج.
— نەۋابى.
2) لىمون رەڭ، سېرىق رەڭ، سېرىق.

لىباس [لباس] (ئە) 1) كىيىم، لىباس؛ سوۋغا، تارتۇق:
كىيىپ ئالا ـ يېشىل ھەررەڭ لىباسىن،
نەمايىشقا بەلەند ئەيلەپ ھەۋاسىن.
— خىرقەتى.
بىرىپ فوتە بىرلە چىرايلىق لىباس،
لىباسىمنى بىر بىر قىلىپ ھەم مىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) سۆز، ئىبارە؛ ئاجايىپ مەنىلەك سۆز:
شاھىدى مەئنىغە ئەرشى كىيدۇرۇپ تۇرلۇك لىباس،
كۆرگۈزەي ئەمدى خىرەد ئەھلىغە سېئىرئەتسازلىق.
— ئەرشى.

لىباسى ئافىيەت — ساقلىق كىيىمى؛ بەخت كىيىمى:
بەرەھنە بولغايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتدە سۇ يەكلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋزارە ئەيلەرمەن.
— زەلىلى.

لىباسى بەلەند — ئېسىل كىيىم:
كېيىپدۇر بويىغە لىباسى بەلەند،
كۆرۈنگەي زەرف ئەل كۆزىگە پەسەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

لىباسى گۈلگۈن — گۈل رەڭلىك كىيىم، قىزىل كىيىم:
كىيدىڭ نەچە كۈن لىباسى گۈلگۈن،
ئاندىن بىرى كۆزلەر ئولدى پۇرخۇن.
— ئەرشى.

لىباسات [لباسات] (ئە)[بىرلىكى: لىباس] كىيىملەر، «لىباس» قا قاراڭ:
بولماسام لايەئقىلۇ مۇنداق لىباسات ئولماسا،
تۇشمەكىم ئايرۇ نە مۇمكىن ساغەرۇ پەيمانەدىن.
— نەۋابى.

لىجام [لجام] (ئە) يۈگەن، تىزگىن:
خاجە تەئزىم ئىلە قىلدىلەر سەلام،

كۆزگە سۈرتۈبان ئۇزەنگۈ ھەم لىجام.
— زەللى.

لىسان [لسان] (ئە) تىل، سۆز.
لىسان ئاغرىغى — دىل رەنجىشى، خاپىچىلىق.
لىسانۇت ـ تەير — قۇش تىلى.
لىسانۇل ـ غەيب — غايىبتىن كېلىدىغان ئىلھام، ئىلاھىي ئىلھام.
لىسانى غەيب — غايىب تىل:
لىسانى غەيبگە سەن پەرەۋى قىلالماس سەن،
زەللى شوخلۇقۇڭ تۇتتى، مەرھەبا قىلايىن.
— زەللى.
لىسانى ئۇد — ئۇد تىلى؛ ئۇد چالغۇسىنىڭ ئاۋازى.
لىسانى ھال — تاشقى ھالىتىدىن ئىچكى مەنىسىنى بىلىش؛ ئاشكارا بولۇش؛ تاشقى ھالىتى ئارقىلىق ئىچكى ھالىتىنىڭ ئاشكارا بولۇشى.

لىف [لف] (ئە) خورما دەرىخىنىڭ پوستى (قوۋزىقى) ۋە ئۇنىڭدىن ياسالغان يىپ:
يۈزى رەڭگى خورما مەسەللىك كەسىف،
مەھاسىن نامۇدارى خورمايۇ لىف.
— نەۋابى.

لىقا [لقا] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈنۈش؛ دىدار:
مالۇ پەرزەندىنى ئول كۆرگەي بەقا،
كۆرمەگەي مەھشەر كۈنى ھەرگىز لىقا.
— خەراباتى.
لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد ھاسىل قىلمايىن، ئەرشى،
خەزان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەي ھەرنە بارىمنى.
— ئەرشى.
لىقا تاپماق — «لىقا كۆرگۈزمەك» كە قارالغ.
لىقا جۈي — ئۇچرىشىشنى، كۆرۈشۈشنى خالىغۇچى:
ھۈسنۇڭگە ھەمە ئىبرۇر دۇئاگۈي،
مىڭ كۆز ئاچىبان ھەم لىقا جۈي.
— مەشھۇرى.

لىقاسىگە مۇشەررەف بولماق — دىدار كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق.
لىقا كۆرگۈزمەك — كۆرسەتمەك؛ ئۇچراشماق.

لىللاھ [لله] (ئە) خۇدا ئۈچۈن، ئەزبىرايى خۇدا؛ خۇداغا خاس:
كۇلمۇسۇپ ئاچتى جەمالىن بىر كۈن ئول ماھ ئۆزگەچە،
دەرمەن ئۆز ھالىمغە بۇ دەم، شۈكر لىللاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.
ئەلمىننەتۇ لىللاھ — مىننەت قىلماقلىق خۇداغىلا خاس.

لى مەئەللاھ [لى معلله] (ئە) ئاللا بىلەن خاس بىللە بولۇش ۋاقتى، ئاللا بىلەن ئۇچرىشىش ۋاقتى:
باقا تاپتى فەنادىن ئەمدى ئۆلمەك مۇمكىن ئىرمەسدۇر،
بۇ گۈمنام لى مەئەللاھ ۋەقتىنى تاپتى كامالىڭدىن.
— گۈمنام.
ئەي ھەرىمكىم، ساڭا جۇز سەن ئاڭا مەھرەم ئەمەس،
لى مەئەللاھ، كەلدى شاھىد بەسكى بۇ مۇبھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

لىمۇ [ليمو] (پ) «لىمۇ» غا قارالغ.

لىھاف [لحاف] (ئە) يوتقان، يېپىنچا؛ كىيىم.
گۈلگۈن لىھاف — قىزىل كىيىم.

لىۋا [لوا] (ئە) بايراق، تۇغ، ئەلەم:
كاكۈلى لىۋايى ئەھمەدى دەپ قىلمىشىم تەۋاف،
پەيۋەستە قاشلارىڭنى ئەجەب زۇلفىقار ئوقۇپ.
— زەللى.
بولدى چۈن زەررىن لىۋا سۇبھ ئاقلىقدىن نۇرى بار،
قىلدى ئالەم ئەرسەسىدىن قارا تۈن فەۋجى فىرار.
— تەجەللى.

بەدئۇل ـ لىۋا — گۈزەل، نەپىس.

لىينەت [لينت] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق:
تىلدىن ئەزۇبەت دىلپىسەندۇر ۋە لىينەت سۇدمەند.
— نەۋابى.

م

ما [ما] (ئە) «ماۋ» قا قاراڭ.

مائەدا [ماعدا] (ئە) ... دىن باشقا، ... دىن تاشقىرى:
مەھۇ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زوربدىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى مائەدا.
— ئەرشى.

مائەرەفناك [ماعرفناك] (ئە) بىز سېنى تونۇمىدۇق.

مابەئد [مابعد] (ئە) ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى، داۋامى.
مابەئد ھېكايەت — ھېكايىنىڭ داۋامى.

مابەين [مابين] (ئە) ئارىسى، ئارىلىقى:
ئۆپۈپ تۇپراغىنى قىغان باشلادى،
كى مابەينگە ئۆزىنى تاشلادى.
— ئا. نىزارى.

مات [مات] (پ) ھەيرانلىق؛ يېڭىلىش.
مات قالماق — ھەيران قالماق؛ يېڭىلمەك.
مات قىلماق — ھەيران قالدۇرماق؛ يەڭمەك.

ماتە [مات] (ئە) ئۆلدى:
ئەشەددۇلئەزايى ئەزا بۇلغىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەلئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

ماتە قەددەم [ماتقدم] (ئە) ئىلگىرى ئۆتكەن ئىشلار.

ماتەم [ماتم] (پ) ئۆلگەن كىشى ئۈچۈن قايغۇرۇش، مۇسىبەت، ھازا:
كېيىپ كاشغەرغە تۇرۇپ غەم بىلە،
يارانلار ئۈچۈن بەلكى ماتەم بىلە.
— ئا. نىزارى.

ماتەم تۇتماق — ھازا تۇتماق، قايغۇرماق:
ۋۇجۇدىغە ئالىپ مۇسىبەت غەمىن،
ئەزىز گەۋھەرىنىڭ تۇتۇپ ماتەمىن.
— ئا. نىزارى.

ماتەم زەدە [ماتم زدە] (پ) ماتەملىك، قايغۇلۇق، ھازىدار.

ماتەم زەدەلىغ [ماتم زدەلىغ] ھازىدارلىق.

ماتەم سەرا [ماتم سرا] (پ) ماتەم ئۆيى.

ماتەم كەدە [ماتم كدە] (پ) ماتەم، قايغۇ ئۆيى، غەمخانا.

ماتەملىك [ماتم ليك] مۇسىبەتلىك، ھازىدار.

ماتەمىي [ماتمى] (پ) ماتەم تۇتقان، ھازىدار.

ماتەمىي زال — يولدىن ئاداشقان ھازىدار:
سۇرۇشى خەبەر بەردى بىر ھالدىن،
كى دىۋانەگە ماتەمى زالدىن.
— ئا. نىزارى.

ماجەرا [ماجرى] (ئە) 1) ئاققان نەرسە، ئېقىن.
2) يۈز بەرگەن ئەھۋال، جاڭجال، ماجىرا:
كېلىپ شەيخ كۆردى بۇرەڭ ماجەرا،
چۇ فەھم ئەيلەدى ئول كېلىپ خەلق ئارا.
— ئا. نىزارى.

ماجەرا سالماق — ماجىرا قىلماق:
ياپۇشسە، ئول ئوتدىن مۆلۈ خۇشك ئارا،
ئۆچۈرمەك نەمۇمكىن سالۇر ماجەرا.
— ئا. نىزارى.

ماجەرا قىلماق — 1) ئاقماق، ئېقىن بويلاپ يۈرمەك:
دېدىكىم: «تۇشەرمەنكى دەريا ئارا،
خىتا جانىبىغە قىلىپ ماجەرا.
كى تەييار ئەيلەڭ نەچە چوڭ كېمە،
ئالاي ئانچە لازىم ئېرۇر ھەر نېمە.»
— ئا. نىزارى.
2) جاڭجال قىلماق، غەلۋە چىقارماق.

ماجىد [ماجد] (ئە) شان-شەرەپكە ئىگە، ئۇلۇغ، مەشھۇر.

ماچ [ماچ] (پ) ئۆپۈش، سۆيۈش.
ماچ ئالماق — سۆيمەك

ماچە [ماچە] (پ) چىشى، مادا.

ماچىن [ماچين] ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە خوتەن رايونى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئەي زەلىلى گۈلشەنى ماچىنغە رەنگو بۇ بېرۇر،
نەستەرەنزارى گۈلىستاندىن سەمەن كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

ماخەلە قەللاھ [ماخلق‌الله] (ئە) ئاللا ياراتقان نەرسە-لەر.

ماخور [ماخور] (پ) قاۋاقخانا؛ قىمارخانا.

ماخۇليا [ماخوليا] (پ) سەۋدايى؛ روھى كېسەللىك:

بىرى دەپ: *بولۇپدۇركى ماخۇليا،*
بىرى دەپ: *جۇنۇندىن تېگىپدۇر ھەۋا.*
— ئا. نىزارى.

مادار [مدار] (ئە) «مەدار» غا قارالسۇن:
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدە پەيدا ئېرۇر،
بى تەكەللۇف ئاخلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.

مادام [مادام] (ئە) ھەمىشە:
مېنىڭكى مۇرادىم ئېرۇر سۇبھى ـ شام،
بەھەم بولسا، خىزمەتتە تۇرسام مادام.
— مۇللا شاكىر.

مادامۇل ھايات — ئۆمۈرۋايەت، ئۆمۈر بويى.

مادامكى [مادام كە] (ئە + پ) چۈنكى.

مادە [مادە] (پ) مادا، چىشى:
مۇنى يوق قىلىڭ يا ساتىڭ، ئەي ۋەزىر،
كى ئىنسان ئەمەس، سىزگە بۇ مادە شىر.
— ئا. نىزارى.

مادەر [مادر] (پ) ئانا:
سۇبھى سادىقدىن بۇرۇن مادەرلىرى،
تۇشلەرىدە ئەيدىلەر: «كەل ـ كەل، بېرى».
— زەلىلى.

مادەرى ئىبلىس — شەيتانىڭ ئانىسى:
باشتىن ئايىق قامەتى تەلبىس ئېرۇر،
بەلكى ئۆزى مادەرى ئىبلىس ئېرۇر.
— ئەھمەدى.

مادە ـ نەر [مادەنر] (پ) ئەركەك ـ چىشى:
قەترەئى ياپاك سۇدىن سۇرەتىمىزنى خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبھ رەڭگىدە قىلسۇن نە ئىلاج.
— شەۋقى.

مادەۋۇنەر [مادەونر] (پ) ئەركەك ـ چىشى:
ئۇچسە ئۇچقاي ئېردىلەر تاكىم قاناتسىڭ زوردىن،
ھالى مەكيانۇ خۇرۇسىڭ مادەۋۇنەردىن ئەمەس.
— ئەرشى.

مادىھ [مادح] (ئە) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

مار [مار] (پ) يىلان:
تولغانىپ ئىردىمكى بولۇپ مارەك،
يەتتىم ئوشۇل كۈندە چۇ ئەئيار بەگ.
— زەلىلى.

مار ئولماق — يىلانەك تولغانماق:
ئەژدەھايى گۆشەگىرى گەنجى مەئنى بولمادىم،
پىچتابىمدىن ئەگەرچە سىياقى مار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

ماري پىچان — تولغانغان يىلان.:
قارا زۇلفى ئوشۇل جانانەڭكىم ماري پىچاندۇر،
كۆرەرمەن كۆپ كىشىلەرنى ئانىڭ مەكزىنده بىجاندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مار بىجان — جانسىز يىلان:
كۆيۈپ ئىشق ئوتىغە نىستان كەبى،
بۇ ئوتدا بولۇپ مار بىجان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماربار [ماربار] (پ) يىلان ئوينىتقۇچى، سېھىرگەر:
كىتابى ماربازى ئىشقىدىن ئەفسۇنى ئۆرگەتكىل،
ۋەگەر نە ئەيلەگەي ئوتى جەھاننى ئەژدەھا ئاخىر.
— زەلىلى.

مازاغ [مازاغ] (ئە) ئۇ توغرا يولدىن تايمىدى (پەيغەمبەرنى مەدھىيىلىگەن ئايەت)؛ توغرىلىق، ئازماسلىق:
سەۋادى سۇرمەئى مازاغ ئالۇرغە خاكپايىدىن،
غەزالانى خوتەننىڭ كۆڭلىدە پۇرئىزتىراپ ئەردى.
— زەلىلى.

مازاغۇل بەسەر [مازاغ البصر] (ئە) ئۇنىڭ كۆزى قاماشمىدى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆزى مەدھىيىلەنگەن ئايەت)؛ تالمايدىغان، نۇرلۇق كۆز:
سۇرمە سابى شەرھى مازاغۇل بەسەردىن دەرس ئوقۇپ،
تۇفراغىدىن كۆزلەرنگە تۇتىيا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

مازەندەران [مازندران] (پ) ئىراندىكى بىر ئۆلكىنىڭ نامى:
قامەتىڭ سەرۇبن ئەگەر شەمشاد مىسكىن كۆرمەسە،
تۇتماغاي ئېردى ئۇياتسىن بېشەئى مازەندەران.
— ئاتايى.

مازى [ماضى] (ئە) ئۆتۈپ كەتكەن، ئۆتكەن.

مازىيە [ماضيه] (ئە) «مازى» گە قارالسۇن.

مازىھ [مازح] (ئە) چاقچاقچى، ھەزىلچى.

ماسەبەق [ماسبق] (ئە) ئۆتكەن، ئالدىدىكى؛ ئۆتكەن ئىشلار.

ماسەدەقە [ماصدق] (ئە) راست ئېيتىلغان سۆز؛ ئىسپات.

ماسۇا [ماسوا] (ئە) 1) ... دىن باشقا؛ پەقەتلا:
سەدايى ئېيتمدۇر ئەمدى كېچىپ بۇ مالنو مۇلكىدىن،
ساڭا ھېچ بارمۇكىن مەندەك كى بولغان ماسۇا يالغۇز.
— سادايى.

2) باشقىلار، ئۆزگىلەر:
ماسۇادىن خوجە فارىغ ئەردىلەر،

ھۇجره خالى بار ئەردى بەردىلەر.
— زەلىلى.

ماسۇايى قەتئ — باشقىلاردىن كەچتۇرۇش:
لائىلاھە يەئنى ئىللەللاھۇدىن ئالغىل خەبەر،
ماسۇايى قەتئ ئۇچۇندۇر زۇلفىقارى ئاشقان.
— زەلىلى.

ماسۇاللاھ [ماسواالله] (ئە) ئاللادىن باشقا.

ماشا ئاللاھ [ماشاء الله] (ئە) ئاللا خالىغان، ئىرادە قىلغان نەرسە؛ ئاجايىپ، قالتىس.

ماشى [ماشى] (ئە) پىيادە يۈرگۈچى.

مافات [مافات] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن؛ يوقالغان، قولدىن كەتكەن.

مافەۋق [مافوق] (ئە) ئۈستىدىكى، يۇقىرىدىكى؛ يۇقىرىدا ئېيتىلغان.

مافىزەمىر [مافى الضمير] (ئە) كۆڭۈلدىكى.

مافىھا [مافيها] (ئە) ئۇنىڭ ئىچىدىكى، ئۇنىڭدىكى:
سەر بەرەھنە سەير ئىقلىمى جۇنۇن ئاتىڭ نە ئەيىب،
تەركى بۇ دۇنياۋۇ مافىھا كۆلاھىڭدۇر سېنىڭ.
— زەلىلى.

ماقەبل [ماقبل] (ئە) ئىلگىرىكى، ئالدىدىكى.

مال [مال] (ئە) 1) بايلىق، دۇنيا، مال ـ مۈلۈك. 2) چارۋا.

مال ئەھۋال ـ خىلمۇ خىل مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
تۇشۇردى ھەمە مال ـ ئەھۋالىنى،
ئاناسى سورايدۇ تا ھالىنى.
— ئا. نىزارى.

مالۇ مەنال — مال ـ مۈلۈك، بايلىق:
شەھەردىن شەھەرگە قىلىپ ئىنتىقال،
كى ھاسىل قىلىپ ئانچە مالۇمەنال.
— ئا. نىزارى.

مالۇ مۈلك — مال ـ مۈلۈك، دۇنيا، بايلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئې،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىنىدىن جامى مالامالنى.
— ئاتابى.

مالامال [مالامال] (ئە) تولا، كۆپ؛ لىق، لىپمۇلىق:
كۆزگە ئىلماس مالۇمۈلكۇ دۇنيانىڭ ئازادەئې،
كىم ئىچەر مەھبۇب ئېلىنىدىن جامى مالامالنى.
— ئاتابى.

مالاكەلام [مالاكلام] (ئە) سۆزسىز.

مالايۇتاق [مالايطاق (ئە) تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان.

مالەش [مالش] (پ) ئىشقىلاش، سۈركەش:
كى مالەش بېرىپ چەرىي بادامغە،
تەلا ئەيلەدى ھەفت ئەندامىغە.
— ئا. نىزارى.

مالىك [مالك] (ئە) ئىگە، ساھىب، خوجايىن.

مالكى تاجىر — سودىگەر خوجايىن:
مۇسەخخەردۇر ھەمە ئالەم ساڭا ئېي مالىكى تاجىر،
مېنى بازارى مېسرىدە غۇلامكىم ببىاھا دەرلەر.
— ساداىي.

مامەزا [مامضى] (ئە) ئۆتكەنكى.

مانەند [مانند] (پ) ئوخشاش:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭدىن فەرۋان،
كەۋاكىبلەرنى مانەند چىراغان.
— زەلىلى.

مانەندە [مانىنده] (پ) ئوخشايدىغان:
بۆلەندىڭ فىغانى مىسلى شەيتانىنىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مانەندە خەنناسى ھەمە ئىللەتدە سەنناسى.
— موللا نىياز.

مانى [مانى] ئەپسانىۋى رەسسام، نەققاش:
بىرى ئىسمى ئۇستادبانى ئىدى،
بىرى ئاتى نەققاش مانى ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مانىئ [مانع] (ئە) مەنئى قىلغۇچى، توسقۇچى؛ توسالغۇ، كاشىلا:
بىلمەي ئەگەر سەنا دېسە مانىئى زىكر بولماغاي،
ھېچ مەلامەت ئەيلەمە بولسا بەلى زەبان كەچ.
— زەلىلى.

ماھ [ماه] (پ) 1) ئاي، قەمەر:
قىلمادىم دوستدىن ئۆزگەگە ئىگاھ،
چۇن كۆرۈندى ماڭا ئول مېھر ئىلە ماھ.
— ھاپىز خارەزمى.

2) بىر ئاي، 30 كۈن:
ئەخىرىغە يەتكۈنچە ئول ماھنىڭ،
تەمام ئولدى ئەفسانىسى شاھنىڭ.
— ئا. نىزارى.

3) ئاي يۈزلۈك، سۆيۈملۈك، گۈزەل:
مېنى ئەۋارە قىلغان يارىكەند شەھرىدە ماھىمدۇر،
قارائۇغۇ ئەيلەگەن ئالەمنى گويا دۇدى ئاھىمدۇر.
— زەلىلى.

ماھ پارە — ئاينىڭ بىر پارسى؛ گۈزەل، چىرايلىق:
ئاچۇق سۆزلۈك ئۇچۇن ھەم خۇش ستارە،
دەر ئىبردى بىر ئاتىنى «ماھ پارە».
— ماللا سابىر.

ماھ پەيكەر — ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل:
دېدى ماھ پەيكەر «سۆزۈم بۇ ئىدى» ،
غەزەب قىلدى شەھ: «قەتل قىلغىل» دېدى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تاب — تاۋلانغان ئاي، ئايدىك:
نە كۈندۈز شەرتدۇر مەي ئىچكەلى شۇربى مۇداممدىن،
قەدەھ تۇت ساقىئى سىيمىن بە دەنكىم ماھى تاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

ماھى تابان — پارلاق، نۇرلۇق ئاي:
ئانىڭ جەبھەسى ماھى تابان كەبى،
ۋۇجۇدىكى مېھرى دەرەخشان كەبى.
— ئا. نىزارى.

ماھى تەمام — تولغان ئاي:
ئېرۇر ماھى تەمام ئول سەرۋ قەد دىلدارىنىڭ يۈزى،
بۇ ھافىز ھەم ئانى كۆرۈپ سۆزىن ئەمدى تەمام ئەيلەر.
ھاپىز خارەزمى.

ماھ تاماھ — ئايمۇ ئاي:
بىر ئوق فەرياد بىرلە ئۇردى بىر ئاھ،
تۇتاشتى ئوت جەھانغە ماھ تاماھ.
— موللا پازىل.

ماھى تەلئەت — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق:
نە كۆردىكى بىرماھى تەلئەت جوۋان،
بالىق قارىندىن كۆزگە بولدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

ماھى جەھان — دۇنيانى كەزگۈچى ئاي.

ماھى جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
سىزگە بەھەم يەتمىگەي ئول نازىنىن،
سۈرتەي ئاياغىغا بۇ ماھى جەبىن.
— زەلىلى.

ماھ رەمزان — رامزان ئېيى.

ماھ رۇخ — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
ئاتايى ماھ رۇخلەر ئارزۇسىندە،
فەلەكتېك ئەسرۇ سەرگەردان بولۇپتۇر.
— ئاتايى.

ماھ رۇخسار — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
كى مەسئۇدغە ئەيدى بۇ گۇفتارنى،
كى بەرمەك ئۇچۇن ماھ رۇخسارنى.
— ئا. نىزارى.

ماھۇ سال — ئاي ۋە يىل:
تابەنى بار ئەردىلەر بۇ ئەھلى ھال،
تەۋق ئەيلەر ئەردىلەر ھەر ماھۇ سال.
— زەلىلى.

ماھى سەۋم — روزا ئېيى:
بۇ مۇددەتدە ئۆتتى ئاڭا نەچچە يەۋم،
يېتىپ كەلدى كۈنلەر ئارا ماھى سەۋم.
— ئا. نىزارى.

ماھى شەرىف — شەرەپلىك، ئۇلۇغ ئاي:
مۇسائىد زەمان ئېردى ماھى شەرىف،
چۇ مەھكۇم ئولۇپ زار ئەبدۇل زەئىف.
— ئا. نىزارى.

ماھى نەۋ — يېڭى ئاي:
جۇن سىپېھرى ئۆزرە رىجالۇللاھ گۈلخەن ئولتۇرۇپ،
ماھى نەۋدىن ئەيلەدىلەر گۈل سەفايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

ماھى ئاشۇر — ئوشۇر ئېيى، مۇھەررەم ئېيى:
يىلى مار ئەردى ماھى ئۇشۇر،
دېدى ئەمدى پەيمانە تولسا تاشۇر.
— مولا شاكىر.

ماھتەك [ماھ تەك] ئايدەك، چىرايلىق:
فەقر تونىن قەدرىگە لايىق تېلەر بولسائ مۇدام،
ئافتابۇ ماھتەك ئۆزۈڭنى ئۇريان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

ماھ ـ ماھ [ماھماھ] (پ) ئايمۇ ئاي:
ئول ھىلالى قاشلەرىنغە ئوخشاتاي دەپ ئۆزىنى،
بەدر ئوزىن كۆرگىل نې يېرگە يېتكۇرۇر ھەر ماھـماھ.
— ئاتايى.

ماھۇەش [ماھۇش] (پ) ئايغا ئوخشايدىغان، گۈزەل:
بىر كېچە كۈلبەم يارۇپ، بۇ شەمئى ۋەسل مەھۇەش،
بەلكى يۈزىن يۈز تەجەللى ئاشكار ئەتكەن يىگىت.
— ئەرشى.

ماھەزەر [ماحضر] (ئە) ھازىرلانغان، تەييار نەرسە:
رىزقى ئۇچۇن دەربەدەر كەزمە يۈرۈپ بىخەتەر،
بىس ساڭا خۇنى جىگەر، ماھەزەرى بولمىسا.
— زەلىلى.

ماھەزەر ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مېھمان ئەگەر كەلسە زەلىلى يىمەگىل غەم،
خۇنى جىگەرىم جەمئ قىلىپ ماھەزەر ئەتتىم.
— زەلىلى.

ماھۇۋەل ۋاقىئە [ماھوالواقعە] (ئە) بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار، ۋەقەلەر:
تەۋاتۇر بىلە سۆزنى قىلدىم بەيان،
بارى ماھۇۋەل‌ۋاقىئەنى ئايان.
— ئا. نىزارى.

ماھى [ماھى] (پ) بېلىق.
ماھى گىر — بېلىقچى:

بۇ دەريا قىراغىدا بىر ماھىگى،
بار ئىردى، ئوغۇل يوق ئىدى بىنەزىر.
— ئا. نىزارى.

ماھىيەت [ماهيت] (ئە) ھەرنەرسىنىڭ ئەسلى، ھەقىقەتى:
لۇتپى يۈزى ماھىيەتنى رەۋشەن ئېتىپكەم،
سەن دەۋرى قەمەر ئىچرە سۇخەنۋەر يېتىلىپسەن.
— لۇتپى.

ماۋەراۋ [ماوراء] (ئە) كەينىدىكى، ئۇتەرىپىدىكى.

ماۋەرا ئۇننەھر [ماوراء النهر] (ئە) ئامۇ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جايلار.

ماۋۇمەن [ماومن] ماختانچاقلىق، چوڭچىلىق:
غۇرۇرى تاڭەتىڭدىن زاھىدا مەنزىلگە يەتمەس سەن،
مەقامى ماۋۇمەندىن ئۆتمەيىن كىم بىر قەدەم تەنها.
— زەلىلى.

ماۋى [ماوى] (ئە) كۆك، ھاۋارەڭ.

ماۋ [ماء] (ئە) سۇ.
ماۋ جارى — ئاقار سۇ.
ماۋى مەئىن — تازا ئىچمەن سۇ:
سەلسەبىلۇ كەۋسەرۇ ماۋى مەئىن كېلتۇرسەلەر،
جامى مەي مەجلىسىدە بارچەدىن مۇقەددەمدۇر بۇكۇن.
— ئاتايى.

مائى [مائى] (ئە) سۇيۇق.

مائىدە [مائده] (ئە) داستىخان.

مايەشاۋ [مايشاء] (ئە) خالىغان، ئارزۇ قىلغان نەرسە:
ئىرادەت ئانىڭ ئېتىلىدۇر مايەشاۋ،
ئىرادە بىلەن تۇزدى ئەرزۇ سەماۋ.
— ئا. نىزارى.

مايىل [مايل] (ئە) مەيلى، رىغبىتى بار، ئىنتىلگۈچى، مايىل.
مايىل ئەتمەك — مايىل قىلماق، قاراتماق:
لىسانىمنى زىكرىڭ بىلە قايىل ئەت،
كۆڭۈلنى ئۆزۈڭگە بەسى مايىل ئەت.
— ئا. نىزارى.
مايىل بولماق — ئارزۇ قىلماق، خالىماق:
كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇركىم سۇرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئېھسانىم.
— فىراقى.

مەئاب [ماب] (ئە) 1) قايتىدىغان، بارىدىغان جاي؛ پاناھ جاي. 2) ... كەبى، ...دەك:
سىكەندەر مەئابۇ فەرىدۇن ھەسەب،
خىرەدمەند دانايى ئالىمي نەسەب.
— ئا. نىزارى.

3) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئىگە، ساھىب» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ:
كىم ئول شەيخ سەئدى مۇھەببەت شىئار،
تەرىقەت مەئابى ھەقىقەت شۇمار.
— ئا. نىزارى.

مەئابىد [معابد] (ئە) «مەئبەد» نىڭ كۆپلۈكى — ئىبادەتخانىلار.

مەئابىر [معابر] (ئە) «مەئبەر» نىڭ كۆپلۈكى — ئۆتۈش يوللىرى، يول ئېغىزلىرى.

مەئاجىن [معاجين] (ئە) «مەئجۇن» نىڭ كۆپلۈكى — خېمىر دورىلار.

مەئاد [معاد] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ ئۇ دۇنيا.

مەئادىن [معادن] (ئە) «مەئدەن» نىڭ كۆپلۈكى — كانلار، خەزىنىلەر.

مەئارىف [معارف] (ئە) ئىلىم ـ پەن، مەرىپەت، بىلىم:
ھەقايىق پەناھ، مەئرىفەت دەستىگاھ،
دەقايىق دىسارۇ مەئارىف پەناھ.
— ئا. نىزارى.

مەئاز [معاز] (ئە) پاناھ جاي.

مەئازەللاھ [معاذالله] (ئە) خۇدا پاناھ بەرسۇن، خۇدا ساقلىسۇن.

مەئاسى [معاصى] (ئە) «مەئسىيەت» نىڭ كۆپلۈكى — گۇناھلار.
ۋەجھى مەئاش قىلغالى ئول يۈز نەزارەنسىن،
ھەيران دۇرۇر خەلايىق ئاتايى مەئاسىدە.
— ئاتايى.

مەئاش [معاش] (ئە) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، مەئىشەت.

مەئاف [معاف] (ئە) ئەپۇ، كەچۈرۈم.
مەئاف ئەيلەمەك — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانىدە ئەيىب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىرگۈناھ ئەيلەر شەرىئەتتە مەئاف.
— زەلىلى.
مەئاف قىلماق — ئەپۇ قىلماق، كەچۈرمەك:
كى ئۇممەت گۇناھىنى قىلغىل مەئاف،
قىلىپ بەندىلەر جۇرمىغە ئىئتىراف.
— ئا. نىزارى.

مەئال [مال] (ئە) نەتىجە؛ ئاقىۋەت، ئاخىر.

مەئالەن [مالاً] (ئە) ئاخىرى، ئاخىرىدا.

مەئانى [معانى] (ئە) «مەئنا» نىڭ كۆپلۈكى — مەنىلەر.

مەئانى بىشەسى — پىكىر ـ خىيال جائگىلى:
مەئانى بىشەسىدە شىر ـ ئەژدەھالار بار،
پەلەك جەڭگەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
— زەلىلى.

مەئانى تاپماق — تاپماق، چۇشەنمەك:
جەۋاھىر خانەئى كۇنجى مەئانى تاپمادىم ئايا،
كۆزۇم توفانى بىرلە خاتىرىم ۋەيرانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەئانى دۇرلىرى — پىكىر ئۇنچىلىرى:
ساچار ئېردى مەئانى دۇرلىرىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلىكىم ھەم لەتافەت مۇلكىدە سىيما.
— موللا نىياز.

مەئانى گۇلى — ئارزۇ ـ غايە ئىزھارى:
مەئانى گۇلىن ئەيلەگىل تازە روي،
خىرەد غۇنچەسىغە بېرىپ رەڭگۇ بوي.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋنزە [معاوضە] (ئە) «مۇئاۋنزە» گە قارالسۇن:
مەئاۋنزە قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتاڭ،
سەنەم بەيئى بىرلە تاپىپ ئىنتىقاڭ.
— ئا. نىزارى.

مەئاۋى [ماوى] (ئە) «مەئۋا» نىڭ كۆپلۇكى — تۇرار جايلار، پاناھ جايلار:
ئاندىن ئۆتۈپ تۇرفە تاماشا بىلەن،
مەنزىلى مەئاۋى مۇكۇلىيا بىلەن.
— زەلىلى.

مەئايىب [معايب] (ئە) ئەيىبلەر، كەمچىلىكلەر.

مەئە [مع] (ئە) بىلەن، بىرگە.

مەئەل قىسسە [مع القصە] (ئە) شۇنىڭ بىلەن بىرگە، سۆزنىڭ قىسقىسى:
مەئەل قىسسە، ئەتمەي كۇيەۋ كامى دىل،
كى ئەفسۇس ئەيلەپ بولۇپ مۇنفەئىل.
— ئا. نىزارى.

مەبادى [مبادى] (ئە) «مەبدەئ» نىڭ كۆپلۇكى — مەنبەلەر، سەۋەبلەر؛ قائىدىلەر، پرىنسىپلار.

مەباھىس [مباحث] (ئە) «مەبھەس» نىڭ كۆپلۇكى — مۇنازىرىلەر، سۆھبەتلەر؛ ماۋزۇلار.

مەبدەئ [مبدأ] (ئە) باشلىنىش، مەنبە، سەۋەب ئاساس.

مەبرەز [مبرز] (ئە) خالا جاي.

مەبسۇت [مبسوط] (ئە) يېيىلغان، كەڭ؛ چۇشەندۇرۇلگەن.

مەبلەغ [مبلغ] (ئە) نەق پۇل، راسخوت.

مەبھەس [مبحث] (ئە) مۇنازىرە، سۆھبەت؛ ماۋزۇ.

مەبھۇت [مبهوت] (ئە) ھەيران قىلغان، ھەيران.

مەبھۇت بولماق — ھەيران قالماق.

مەبھۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەبئۇس [مبعوث] (ئە) ئەۋەتىلگەن؛ ۋەكىل قىلىنغان، ئەلچى.

مەبئۇس بولماق — ۋەكىل قىلىنماق، ئەلچى بولماق.

مەتاڭ [متاع] (ئە) (1) مال، ماتا (رەخت)، نەرسە ـ كېرەك:
ئەيا مۇسلىمى نەقدىنەڭ قىممەتىن،
دېگىل كى مەتائىڭ بارى بىيەقىن.
— ئا. نىزارى.

2) بايلىق، دۆلەت:
ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجىب،
گۆرده نىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەرمەتاڭ:
— زەلىلى.

3) مەززىلىك يېمەكلىك، مەئىشەت:
بۇ دەۋران ئېلى ئىككى يۇزلۇك دۇرۇر،
خىيانەت ماتەئغە كۆزلۇك دۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

ماتائى تائەت — تائەت ـ ئىبادەتنىڭ دۆلىتى، ئىبادەتتىن ئېرىشكەن نەتىجە:
رىيايى خەنقاھىدە ئەربەئىين ئولتۇرمادىم ھەرگىز،
مەتائى تائەتىمنى شەيخلەر دائىم غۇرۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەتائى دۇن — ئەرزىمەس نەرسە:
ئەي زەبۇن ھىممەت، مەتائى دۇننى دەپ بولما زەلىل،
پەست ھىممەتلىك زەبۇنلۇقغە ئېرۇر روشەن دەلىل.
— ناقىس.

مەتائى ھەرىر — يىپەك رەخت:
كى ئالتۇن ـ كۇمۇشدىن قويۇپ ئانچە بار،
مەتائى ھەرىرى ئالىب بىشۇمار.
— ئا. نىزارى.

جۇز مەتاڭ — رەخت پارچىسى، كىچىككىنە نەرسە.

مەتابىخ [مطابخ] (ئە) «مەتبەخ» نىڭ كۆپلۇكى — ئاشخانىلار.

مەتاف [مطاف] (ئە) تاۋاپ قىلىنىدىغان جاي، زىيارەتگاھ.

مەتالىب [مطالب] (ئە) «مەتلەب» نىڭ كۆپلۇكى — تىلەكلەر.

مەتالىئ [مطالع] (ئە) «مەتلەئ» نىڭ كۆپلۇكى — چىقىدىغان ئورۇنلار.

مەتانەت [متانت] (ئە) پۇختىلىق، قاتتىقلىق؛ چىدام، تاقەت.

مەتبەئە [مطبعه] (ئە) باسمىخانا.

مەتبەخ [مطبخ] (ئە) ئاشخانا، تاماقخانا:
مەتبەخى جۇرۇئىدىن ئېتىپ رىزق خار،
ئادەمۇ ھەيۋانۇ جىنۇ مۇرۇ مار
— زەلىلى.

مەتبەخ ئەھلى — ئاشپەزلەر.

مەتبەخي [مطبخى] (ئە) ئاشپەز.

مەتبۇخ [مطبوخ] (ئە) پىشۇرۇلغان.

مەتبۇئ [مطبوع] (ئە) 1) بېسىلغان. 2) تەۋە بولغان، قاراشلىق. 3) كىشىنىڭ تەبىئىتىگە مۇۋاپىق، لايىق كېلىدىغان.

مەتجەر [متجر] (ئە) سودا بازىرى؛ دۇكان.

مەتروۇد [مطرود] (ئە) قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:
خۇدا ساقلا بىز مۆمىنلەنى ئىمان زەۋالىدىن،
كېتەر بولساق جەھاندىن دەرگاھىڭدىن قىلماغىل مەتروۇد.
— شەۋقى.

مەتروك [متروك] (ئە) تەرك قىلىنغان، تاشلانغان.

مەتئون [مطعون] (ئە) تەنە قىلىنغان، مالامەتكە قالغان.

مەتىر [مطير] (ئە) يامغۇرلۇق.

مەتىن [متين] (ئە) مۇستەھكەم، قاتتىق.

مەتلەب [مطلب] (ئە) تەلەپ قىلىنغان ئىش، مەسىلە؛ مەقسەت، مۇددىئا:
بۇدۇر مەتلەب ماڭا، ئەي مەھۇشى شوخى پەرىزادىم،
رەقىبمنى قىيناپ زۇلمۇ تەئەددى بىرلە ئۆلتۈرسەم.
— قەلەندەر.

مەتلەئ [مطلع] (ئە) 1) باشلانما، مۇقەددىمە؛ ئاۋۋال:
ھەببى خۇدا ئىشقىنىڭ مەتلەئى،
مۇھەببەت گۈلىستانىنىڭ مەنبەئى.
— ئا. نىزارى.
2) (كۈن، ئاي) چىقىدىغان، تۇغىدىغان جاي؛ چىقىش ۋاقتى:
تۇلۇئ ئەتمەككە ھۆسنى سۇبھى سادىق،
تەقازا ئەيلىدى مەتلەئ مۇۋاپىق.
— ناقىس.
3) دەسلەپكى ئىككى مىسرا شېئىر:
خەتتى لەۋھى ھۆسنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى توغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەتلۇب [مطلوب] (ئە) 1) تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان نەرسە:
تەلىبە زەلىلى سەير ئېتەر، كۆڭلىدە مەتلۇبى سەفەر،
يۇرسە جەھاندا دەربەدەر، مەنزىلىدۇر خوتەن ھۇنۇز.
— زەلىلى.
2) مەقسەت، خاھىش:
سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئۇتروسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇندۇر مەتلۇب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەد.
— ئەرشى.

مەتن [متن] (ئە) كىتابنىڭ ئەسلى تېكىستى؛ شەرھ ۋە ھاشىيەدىن باشقا ئەسلى مەزمۇن.

مەجاز [مجاز] (ئە) 1) ئەسلى مەنىدىن باشقىچە ئىپادىلەنگەن مەنە. 2) ھەقىقىي ئەمەس، ياسىما:
نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۆسنى مەجاز،
تەھەققۇق ساری ئەيلەگەن ئىمتىياز.
— ئا. نىزارى.
3) كۆرۈش، قىياپەت:
مەجازىداكىم بولسا چۇن پاكىرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.

مەجاز ئەھلى — زاھىلىق قىلغۇچىلار:
ھەقىقەت جىلۋەگەردۇر دەرھەقىقەت ياشۇرۇپ بولماس،
مەجاز ئەھلى زەلىلى تەلىبەگە مۇنداغ قەباب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

مەجازەن [مجازاً] (ئە) كۆرۈنۈشتە، شەكىلدە؛ كىنايە بىلەن:
قىلۇر ئېردى دىلدا ھەمىشە تەلەب،
مەجازەن قىلۇر ئېردى ئانچە سەبەب.
— ئا. نىزارى.

مەجازي [مجازي] (ئە) 1) كۆچمە مەنىدىكى، كىنايىلىك. 2) ھەقىقىي بولمىغان، ياسىما:
ئەگەر سەن ئاشىق ئېرسەڭ بىلھەقىقەت،
ھەقىقەت ئىشق بولماسدۇر مەجازي.
— ھاپىز خارەزمى.
3) كۆرۈنۈشتىكى، شەكلى:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربەئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۆھبەتى ئۆجبۇرىيا ئاخىر.
— زەلىلى.

مەجال [مجال] (ئە) 1) كۈچ، قۇۋۋەت، ماغدۇر:
كى مەدھىڭنى قىلماقغە مەندە يوق ھال،
ئانىڭ ئىشقىدىن تەندە قالماي مەجال.
— ئا. نىزارى.
2) ئىمكان، مادار؛ ھەرىكەت:

سېنى ئىزدەپ تاپارغا يوقتۇر ھالىم،
قاۋاردى قالمىدى مەندە مەجالىم.
— موللا پازىل.

مەجالىس [مجالس] (ئە) «مەجلىس» نىڭ كۆپلۈكى — مەجلىسلەر، يىغىنلار.

مەجانىن [مجانين] (ئە) «مەجنۇن» نىڭ كۆپلۈكى — مەجنۇنلار.

مەجرا [مجرى] (ئە) سۇ ئاققان يەر، ئېقىن.

مەجرۇھ [مجروح] (ئە) 1) يارىلانغان، يارىدار:
ئەشكىنىڭ تۆپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىپالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

2) دەردلىك، خەستە:
قەلبىڭ ئىشق مەجرۇھ ئانىڭ جانىنى،
تۆكۈپ كۆزلەردىن قىزىل قانىنى.
— ئا. نىزارى.

مەجزۇب [مجذوب] (ئە) 1) تارتىلغان، ئۆزىگە قارىتىلىغان:
ئۇلارىكىم ئېردى پەيغەمبەرگە ساھىب،
بولۇپ مەجزۇبى نۇرۇللاھ جازىب.
— ناقىس.

2) جەزب قىلىنغان مەجنۇن:
زەۋق قىغانۇ نالەدۇر مەھبۇب ئەھلى دىل،
كور بولدى كۆزۇ يىغلادى يەقۇب ئەھلى دىل،
سەبرى ئەتتى، ئاھ چەكمەدى ئەييۇب ئەھلى دىل،
پەرۋاز ئېتەر دە يىغلادى مەجزۇب ئەھلى دىل،
شاخى دەرەخ تۇبى ئۆزە ئاشىيا نەدۇر.
— زەلىلى.

مەجلىس [مجلس] (ئە) 1) يىغىن، مەجلىس:
ئوشۇل مەجلىسەكى ئەل كۇن بەيەكبار،
كۆتەردىلەر بۇ سۆزدىن نالەئى زار.
— ئا. نىزارى.

2) بەزمە، ئولتۇرۇش:
ساقى سۇراھى شىشە بىلەن سەرنىگون بۇگۇن،
مەجلىسدە بەس كى نالەئى نەي ئاشقانەدۇر.
— زەلىلى.

مەجمەئ [مجمع] (ئە) 1) يىغىلغان جاي، يىغىن، مەجلىس. 2) گۇرۇھ، توپ، جامائەت:
ياقا چاك ئېتىپ ئول زەمان ئەسمەئى،
قىغان ئەيلەدى ئاندا كى مەجمەئى.
— ئا. نىزارى.

مەجمەئول بەھرەين — ئىككى دەريانىڭ قوشۇلغان جايى:
ئەي سەبۇك بارانە ساھىل بىھۇدە قىلماڭ نىدا،
قۇلزۇمى ئاۋارەلىكدە قىلدى سەرگەردان خۇدا؛
تەختە بەندى كىشتىئى تەن بولدى بىر ـ بىردىن جۇدا،
زەۋرەقى سەبرىم نەزەردە جىلۋەگەر قىل ناخۇدا،
مەجمە ئۇل بەھرەين ياڭلىغ كۆزلەرىم دەريا سى بار.
— زەلىلى.

مەجمۇئ [مجموع] (ئە) ھەممە، بارلىق؛ جەمئىي:
ئىشق سارى كۆرۈنۇر مەجمۇئ مەۋجۇداتدا،
ئىشقنى قۇدرەت بىلە مەئنايى ئەشيا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مەجمۇئى كۇھۇدەر — بارلىق تاغ ئېغىزلىرى:
كېزىپ پەيۋەستە بەھرۇبەر ئىچىندە،
يۇرۇپ مەجمۇئى كۇھۇدەر ئىچىندە.
— ئا. نىزارى.

مەجمۇئە [مجموعه] (ئە) توپلام.

مەجنۇن [مجنون] (ئە) 1) لەيلىنىڭ ئاشىقى (كىشى ئىسمى):
خۇسرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۇنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۇپ.
— ئەرشى.

2) ئەقىلدىن ئازغان؛ سارىڭ:
كى سەرگەشتەمىز چەرخى گەردۇن كەبى،
نەگەردۇن كەبى بەلكى مەجنۇن كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) مەشۇق، مەھبۇب:
نىدىن تەنھا دېگەيلەر خەلقىم مەجنۇن ئاشىقى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.
— زەلىلى.

مەجنۇن قىلماق1) — مەجنۇن، سارىڭ قىلماق؛ ئەقلىدىن ئازدۇرماق:
ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىسارىڭ،
دەرد بىرلە سىنە پىرخون قىلمىسارىڭ.
— خەراباتى.

2) بىھوش قىلماق:
كى يەڭگۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۇسۇپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەجنۇنلۇغ [مجنون لۇغ] سەۋدايىلىق، بىھوشلۇق، مەجنۇنلۇق:
كى مەجنۇنلۇغ ئاشۇبىنى باشلاغاي،
ئۆزىن ئول كەمەردىن قوبى تاشلاغاي.
— ئا. نىزارى.

مەجنۇنۇار [مجنون وار] (ئە+ پ) مەجنۇندەك.
مەجنۇنۇەش [مجنون وش] (ئە + پ) مەجنۇنغا ئوخشاش.
مەجھۇل [مجهول] (ئە) ئېنىقسىز، نامەلۇم:
ئانىڭدىن سوڭ يەنە مەشغۇل بولدۇم،
ئۆزۈمنى يوق قىلىپ مەجھۇل بولدۇم.
— ناقىس.
مەجۇس [مجوس] (ئە) ئاتەشپەرەس.
مەجۇسىي [مجوسى] (ئە) ئاتەشپەرەس، ئاتەشپەرەسلىك:
بۇ ئوتغە بولۇبدۇركى ئاھىم شەمال،
مەجۇسىي ئوتىدەك تاپىپدۇر كەمال.
— ئا. نىزارى.
مەخ [مخ] (پ) تۇك، مويى.
مەخادىم [مخاديم] (ئە) «مەخدۇم» نىڭ كۆپلۈكى — خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، ئۇلۇغ زاتلار:
گۇمان ئەتتى تۇرغان مەخادىملىرى،
دېدى دۇشمەنلىرى مۇلازىملىرى.
— ئا. نىزارى.
مەخازىن [مخازن] (ئە) «مەخزەن» نىڭ كۆپلۈكى — خەزىنىلەر.
مەخافەت [مخافت] (ئە) خەۋپ، خەتەر.
مەخدۇم [مخدوم] (ئە) خىزمىتىنى قىلىدىغان كىشى، ئۇلۇغ زات:
يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.
— ئا. نىزارى.
مەخدۇمى پاكبازى — ھالال خىزمەت قىلغۇچى:
مەخدۇمى پاكبازى، پەرۋازى شەھبازى،
ساھىبى خۇرۇچ غازى، چۇن ئارسلان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.
مەخدۇمزادە [مخدوم زاده] (ئە + پ) ئۇستاز ۋە ئۇلۇغلارنىڭ پەرزەنتى.
مەخرەج [مخرج] (ئە) 1) چىقىش ئورنى 2) تاۋۇشنىڭ تەلەپپۇز ئورنى.
مەخزەن [مخزن] (ئە) 1) خەزىنە:
ئىشقىڭغە ئەگەر تالىب ئېسەم ئەيىب ئەمەسكىم،
دىن مەخزەنىدە جەۋھەرى ئىمانىنى سەۋەرمەن.
— ھاپىز خارەزمى.
2) بايلىق، دەپىنە:
ۋەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرىب جەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.
3) ساقلانغان سىر، ئەسرار:
زەبان سەيقەل گەرى ئايىنەئى ئىقلىمى مەئنىدۇر،
ئەيان ئەيلەرگە باتىن مەخزەنىنى لاجەرەم تەنھا.
— زەلىلى.
مەخزۇن [مخزون] (ئە) خەزىنىدە ساقلانغان نەرسە.
مەخسۇس [مخصوص] (ئە) خاس بولغان، ئايرىم.
مەخفى [مخفى] (ئە) يوشۇرۇن.
مەخفى ئەتمەك — يوشۇرماق:
بارچە ھۇش ئەھلى قىلىپدۇر بىزگە تەجرىد ئىختىيار،
پەردەئى فەقر ئىچرە كۇنجىن مەخفى ئەتكەن پەردەدار.
— ئەرشى.
مەخفىيەت [مخفيت] (ئە) يوشۇرۇن نەرسە، سىرلىق ئىش.
مەخلەس [مخلص] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش.
مەخلەس تاپماق — قۇتۇلماق، خالاس بولماق.
مەخلۇت [مخلوط] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
جەۋاھىرغا مەخلۇت ئېتىپ شىشەنى،
ھۇنەردە قىلىپ تۇرپە ئەندىشەنى.
— غەربى.
مەخلۇت قىلماق — ئارىلاشتۇرماق.
مەخلۇق [مخلوق] (ئە) 1) يارىتىلغان نەرسە، مەۋجۇدات.
2) ئادەم، ئىنسان.
كى ئىنسافغە ئۆزنى قىلغىل رىزا،
كى مەخلۇقتىن كۆرمە ئەمر قەزا.
— ئا. نىزارى.
3) كۆرۈمسىز، غەلىتە:
ياشى ئوتتۇرا، چىرايى قوخلۇق ئېردى،
ھەمە خاتۇنلار ئىچرە مەخلۇق ئېردى.
— مۇللا پازىل.
مەخلۇق ئولماق — يارىتىلماق.
مەخلۇق ئەيلەمەك — ياراتماق.
مەخلۇقات [مخلوقات] (ئە) «مەخلۇق» نىڭ كۆپلۈكى — يارىتىلغان نەرسىلەر، مەخلۇقلار.
مەخمۇر [مخمور] (ئە) 1) مەست، شىركەيپ:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەيئى ئەرغەۋان،
سۇلتانى ساتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.
2) خۇمار:

ۋسالىك ئارزۇ ئەتكەچ تەرەننۇم ئەيلەگەي بۇلبۇل،
نىھاتۇ ئاشكاراگۇل يۇزۇك شەۋقىدىن ئول مەخمۇر.
— شەۋقى.

3) مەست مەيخۇمار كىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋابى بۇلبۇل.
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.

مەدار [مدار] (ئە) 1) دائىرە، ئايلانما؛ ئايلىنىش ئوقى:
سەرھەلقەۋۇ سەركەشان جەلالى،
دەغى قويادۇر مەدارى ئۆزرە.
— زەلىلى.

2) كۆچ، قۇۋۋەت، مەجال.

مەدارا [مدارا] (ئە) چىقىشىش، كېلىشىش؛ مادارا:
كېتەر ئەيلەمەي مەدارا، نەسكەندەرۇ دارا،
بىرىن ئەيلەپ ئاشكارا، بىرىنى نىھان قىلۇرسەن.
— زەلىلى.

مەدارىس [مدارس] (ئە) «مەدرەسە» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر، مەدرىسلەر:
مەدارىس ئارا ئىلىم تەكرار ئېتىپ،
سەبەق ئالغالى تىلنى ئىقرار ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

مەداين [مداين] (ئە) «مەدىنە» نىڭ كۆپلۈكى — شەھەرلەر.

مەدايە [مدايح] (ئە) «مەدھ» نىڭ كۆپلۈكى — مەدھىيىلەر.

مەدەد [مدد] (ئە) ياردەم، مەدەت:
بۇلار روھىدىن يەتكۈسى كۆپ مەدەد،
تاپار ئىستىئانەت ھەم ئەھلى بەلەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئەيلەمەك — ياردەم بەرمەك، مەدەت قىلماق:
كى بىزگە خەبدارلىق ئەيلەدى،
مەدەد ئەيلەبان يارلىق ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەدەد قىلماق — ياردەم قىلماق، مەدەت بەرمەك:
بىھەمدۇللا بىزلەرگە قىلدى مەدەد،
بۇلار تۇربەتى بىزگە بولدى سەنەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەد ئولماق — ياردەم كۆرسىتىلمەك، ياردەمى بولماق:
كى جامىي ۋەفاينىدىن ئولسە مەدەد،
چۈكەۋنەين ئارا تاپغۇم ئۆمرى ئەبەد.
— ئا. نىزارى.

مەدەدخۇاھ [مددخواه] (ئە + پ) ياردەم سورىغۇچى:
خىتا ھاكىمى بىزدىن ئاگاھ ئولۇپ،
قىلىپ لۇتف بىزگە مەدەد خۇاھ ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەدەدكار [مددكار] (ئە + پ) مەدەت قىلغۇچى، ياردەم بەرگۈچى.

مەدەدكارلىق [مددكارليق] مەدەتكارلارغا خاس ياردەم:
ئىجابەت قىلىپ ئەيلىدى يارلىق،
كى يەتكۈردى بىزگە مەدەتكارلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدخەل [مدخل] (ئە) كىرىدىغان جاي، ئېغىز، ئىشىك.

مەدخەن [مدخن] (ئە) تۇرخۇن.

مەدداھ [مداح] (ئە) 1) مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى:
ھەببىلىك نە ئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كىشىلەرنى يىغىپ رىۋايەت، قىسسىلەرنى سۆزلىگۈچى.

مەدداھلىق [مداح ليق] مەدھىيىچىلىك:
قۇرۇق ساغەرىم بولسۇنۇ راھلىق،
قىلاي كەينىدە ساڭا مەدداھلىق.
— ئا. نىزارى.

مەدرەسە [مدرسه] (ئە) مەكتەپ، مەدرىسە:
مەدرەسە ئىچرە ئالىمان بىھۇدە ئىلىم سەرف ئېتەر،
دەرسى مۇھەببەت ئەيلەسەك ئىشقىدىن ئىبتىدا كېرەك.
— زەلىلى.

مەدفەن [مدفن] (ئە) 1) دەپنە قىلىنىدىغان جاي، گۆر:
جەھان ئەھلى چۇن بولدى دۇشمەن ئاڭا،
ياغاچ جىسمىنى قىلدى مەدفەن ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

2) قەبرىگاھ:
گورىستانى ئاندا مۇئەييەن ئىدى،
كى مەي ئەھلىغە جايى مەدفەن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدفەن قىلماق — يوشۇرماق:
كى بىر پاك جايىنى نىشمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەدفون [مدفون] (ئە) كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان:
قىيا باقىشلەرىڭدىن ئەي سەنەم ھەر كوشەدە خۇندۇر،
بەسى قۇربانلىك ئولغان تىيرەئى خاك ئىچرە مەدفۇندۇر.
— زەلىلى.

مەدھ [مدح] (ئە) ماختاش، مەدھىيە:

ئۆزۈڭ مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشىنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى يارەببەنا.
— ئا. نىزارى.

مەدھى نەبۇۋۆەت — پەيغەمبەرلىك مەدھىيىسى:
ئىشق ئوتىدىن ئاشقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرق دىن مەدھى نەبۇۋۆەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

مەدھىساز [مدح ساز] (ئە + پ) ماختىغۇچى، مەدھىيەلىگۈچى.

مەدھۇش [مدھوش] (ئە) 1) ھوشىدىن كەتكەن، بەھوش:
ھەم ئول يەردە يېقىلدى زار مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەتەر ماھى قەسەبپۇش.
— ئا. نىزارى.

2) پەرىشان؛ ھەيران:
گەھى ھۇشىدا، گاھى بىھۇش ئىدى،
گەھى يىغلابان گاھى مەدھۇش ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇش بولماق — ھوشىدىن كەتمەك، بىھوش بولماق:
كى مەدھۇش بولماقغە بولدى يېقىن،
ئۆزىن توختاتىپ تۇردى بىردەم كېيىن.
— ئا. نىزارى.

مەدھۇشلۇق [مدھوش لوق] ھەيرانلىق، پەرىشانلىق:
ئوشۇل دەم بېرىپ رەۋىكى بىھۇشلۇق،
ئىشىتكەنگە ھەم يەتتى مەدھۇشلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەددىدە [مديده] (ئە) سوزۇلغان، ئۇزۇن.

مەدىنە [مدينه] (ئە) 1) شەھەر. 2) سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھەرلىرىدىن بىرى:
يا رەسۇلىللاھ مەدىنە كىشۋەرىغە يەتمىسەم،
رەۋزەئى پاكىڭغە تۆھفە مىڭ دۇرۇدۇ مىڭ سەنا.
— زەلىلى.

مەرابىز [مرابض] (ئە) «مەربەز» نىڭ كۆپلۈكى — قوتانلار.

مەراتىب [مراتب] (ئە) «مەرتەبە» نىڭ كۆپلۈكى — دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر؛ تېگىشلىك ئورۇنلار:
بۇ سۆز «خەمسە»دە ئانچە تەتۋىل ئېرۇر،
مەراتىب بىلە ئانچە تەفسىل ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

ئۇچ مەراتىب — ئۇچ قېتىم:
ئەي زەلىلى نالە بىرلە ئۇچ مەراتىب ئەيلەدىم
مەشھەدى سۇلتان ساتۇقى بۇغرا خانىنى تەۋاف.
— زەلىلى.

مەراتىب — ساقىيلىق مەنسەپ:
سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساقى ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلە تاتەھتى فەرش.
— زەلىلى.

مەراسىد [مراصد] (ئە) «مەرسەد» نىڭ كۆپلۈكى — رەسەتخانىلار.

مەراھىل [مراحل] (ئە) «مەرھەلە» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
ئۇبۇر ئەيلەدىم نەچچە مەنزىل بىلە،
كېزىپ تەي قىلىپمەن مەراھىل بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەراھىلنى تەي قىلماق — كۆپ يول باسماق:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىڭ پەي.
— ئا. نىزارى.

مەرايا [مرايا] (ئە) «مىرئات» نىڭ كۆپلۈكى — ئەينەكلەر.

مەرئا [مرعى] (ئە) ئوتلاق.

مەرەز [مرض] (ئە) كېسەللىك، دەرد، ئەلەم.

مەرەق [مرق] (ئە) شورپا.

مەربەز [مربض] (ئە) قوتان.

مەربۇت [مربوط] (ئە) باغلانغان، باغلىق.

مەرتەبە [مرتبه] (ئە) 1) دەرىجە، ئورۇن، مەنسەپ.
2) ئابرۇي، ئىناۋەت، مەرتىۋە:
سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتەبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.
— ئۇبەيدى.

3) قېتىم، مەررە.

مەرتەبەئى ساقى — ساقىيلىق مەنسەپ:
سەندىن ئېرۇر مەرتەبەئى ساقى ئەرش،
سەندىن ئېرۇر غۇلغۇلە تاتەھتى فەرش.
— زەلىلى.

مەرتۇب [مرطوب] (ئە) ھۆل، نەم.

مەرج [مرج] (ئە) چىمەنزار.

مەرجان [مرجان] (ئە) مارجان.

مەرجۇ [مرجو] (ئە) ئۈمىد قىلىنغان، كۈتۈلگەن.

مەرجۇئ [مرجوع] (ئە) قايتۇرۇلغان، قايتقان.

مەرجىئ [مرجع] (ئە) قايتىدىغان جاي؛ مەنبە.

مەرد [مرد] (پ) 1) ئەر. 2) جەسۇر، باتۇر:
ئۇلارغا دېدى: «مەنكى تۇججار ئىدىم،
بۇ ئالەم ئارا مەرد سەييار ئىدىم».
— ئا. نىزارى.

3) سېخىي، ھىممەتلىك:
كى بىر مەرد جەررراھنىك خانەسى،
فەرەڭى ھەكسىم بەيت ـ كاشانەسى.
— ئا. نىزارى.

مەردى كەلان — ياشانغان ئەر:
ھەرنە ئول مەردى كەلان ئەيدى ساڭا،
ئاڭلاغىل گويا كى جان ئەيدى ساڭا.
— زەلىلى.

مەردى مەردان — ناھايىتى باتۇر، جەسۇر، مەرد:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

مەردان [مردان] (پ) «مەرد» نىڭ كۆپلۈكى — ئەرلەر؛ باتۇرلار.

مەردانى ھەق — ھەقىقىي مەردلەر:
شەيئۇللاھ چەكتىلەر مەردانى ھەق،
فەيزگە پۇر بولدى تاھەفتەم تەبەق.
— زەلىلى.

مەردانە [مردانە] (پ) 1) مەرد، باتۇر. 2) مەردلەرچە، باتۇرلارچە.

مەردانەۋار [مردانەوار] (پ) مەردلەرچە:
كى توختات ئۆزۈڭ قىلماغىل ئاھ ـ زار،
تەھەممۇل قىلىپ بولكى مەردانەۋار.
— ئا. نىزارى.

مەردانەلىك [مردانەلىك] باتۇرلۇق، مەردلىك:
كى مەردانەلىكنى كېتۈردى بەجا،
جەۋانلىقدا تۈتتى زەمىن ئىچرەجا.
— ئا. نىزارى.

مەردەك [مردك] (پ) ئەرزىمەس، پەسكەش ئادەم.

مەردەم [مردم] (پ) «مەردۇم» غا قارالسۇن.

مەردەمان [مردمان] (پ) «مەردۇم» نىڭ كۆپلۈكى — ئادەملەر، كىشىلەر:
قىلىپ ۋەھمە ئاندىن ھەمە مەردەمان،
قاچىبان دەۋرۈدام، شىرى ژىيان.
— ئا. نىزارى.

مەردۇد [مردود] (ئە) رەت قىلىنغان؛ قوغلانغان، ھەيدەلگەن؛ قوغلاندى:
ئۇمىد ئەيلەپ يۈزۈم سۈرتۈپ كېلىپ مەن ئاستانىڭگە،
خۇدايا ئاسىي قۇلىنى دەرگەھىڭدىن قىلماغىل مەردۇد.
— شەۋقى.

مەردۇزەن [مردوزن] (پ) ئەر ـ ئايال.

مەردۇم [مردم] (پ) 1) ئادەم، كىشى، خەلق. 2) كۆز قارىچۇقى:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەرئەتتىم ئېنئىتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مەردۇمان [مردمان] (پ) كىشىلەر، ئادەملەر.

مەردۇمدار [مردم دار] (پ) ئادەمگەرچىلىكى بار، ئەدەپلىك:
كۆزى ھافىز كۆزىنگە خوش كۆرۈنۈر،
چۈن ئېرۈر بارچە مەردۇمدار ياخشى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەردۇمكۇش [مردم كش] (پ) قاتىل، جاللات.

مەردۇملۇق [مردم لوق] ئادەمگەرچىلىك، ئىنسانىيلىق:
ھۈمەردۇملۇق ئەقۋالى بايان ئولۇپ،
رەۋان چەكمەكى جان نەمايان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەردۇمى [مردمى] (پ) ئادەمگەرلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك.

مەررات [مرات] (ئە) «مەررە» نىڭ كۆپلۈكى — قېتىملار، بىرنەچچە قېتىم.

مەررە [مرە] (ئە) قېتىم:
دىلرەبالار گەرچە ئەتمىش غەمزەدىن كۆڭلۈم فىگار،
مىڭ كۆڭۈلنى سەيد ئېتەرسەن ئەيلەگەنىڭ مەررەسى.
— ناقىس.

مەرسەد [مرصد] (ئە) رەسەتخانا.

مەرسىيە [مرثيه] (ئە) تەزىيە شېئىرى.

مەرغ [مرغ] (پ) ئوت ـ چۆپ، چىمەن.

مەرغزار [مرغزار] (پ) ئوتلاق، يايلاق؛ چىمەنزار:
چارباغى جەننەتۇل مەئۋاغە سالمايمەن نەزەر،
مەرغزارى ھۆسن ئۈچۈن يارەب خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

مەرغۇب [مرغوب] (ئە) 1) سۆيۈملۈك، يېقىملىق؛ مەقبۇل:
قىلىپ جەمئى نەزم ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبىئەتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

2) خۇش چىراي:
بەلەند پەريادۇ ئۈرماي ئول پەرىغە يوق ئۈچۈن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۈدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

مەرغۇل [مرغول] (ئە) چىرمالغان؛ چىگگىلەك چاچ.

مەرقەد [مرقد] (ئە) گۆر، قەبرە:
پەردە داری ھەزرەتی ھەق بولغانلىق مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدلىق تۇری تەجەللی جىلۋەسی نۇری ھۇدا.
— زەلىلی.

مەرقۇم [مرقوم] (ئە) يېزىلغان، سىزىلغان.
مەرقۇم قىلماق — يازماق.
مەركەب [مركب] (ئە) مىنىدىغان ھايۋان، ئۇلاغ:
مىنىدىلەر مەركەب ئۆزە «ياھۇ» دېيان،
سەير ئېتىپ دەشتۇ بەيابانۇ يابان.
— زەلىلی.

مەرگ [مرگ] (پ) ئۆلۈم، ئەجەل:
ھەسىبی ھال ئاچقايمىكىنلەر دەپ زەلىلی بەندە مەرگ،
ئەيلەدىم تۇغرايی دېۋانىم بېنامی ئاشىقان.
— زەلىلی.

مەرگ ئەيلەمەك — يوقاتماق، ئۆلتۈرمەك:
دەرەخت ئۆمری دائىم سەبزەدۇر دەپ ئېيتىماد ئەتمەڭ،
نەسىيمی مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلی.

مەرگ تەخۋىفی — ئۆلۈم خەۋپی.
مەرگ ۋەھمی — ئۆلۈم ۋەھىمىسی.
مەرھەبا [مرحبا] (ئە) 1) خۇش كېلىپسىز:
ئاتاسی دېدی: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئۇقۇپ رۇقئەنی ئاندا چەكتىڭ نەۋا».
— ئا. نىزاری.

2) مەرھەمەت، ئىلتىپات:
ھەمە بەندەنىڭ ھاجەتىنی رەۋا —
قىلىپ، ئەيلەگىل لۇتف ئىلە مەرھەبا.
— ئا. نىزاری.

مەرھەبا ئەيلەمەك — 1) قارشی ئالماق، تەبرىكلىمەك:
باری يەر ئۆپۈپ قىلدی قۇللۇق ئەدا،
ھەمە شاھغە ئەيلەدی مەرھەبا.
— ئا. نىزاری.

2) تەقدىم قىلماق، تەكلىپ قىلماق:
چۇ رەھمەت مەيدىن ئەتا ئەيلەگىل،
كەرەم ئەيلەبان مەرھەبا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزاری.

مەرھەبا قىلماق — مەرھەبا ئەيلىمەك:
لىسانی غەيبىگە سەن پەيرەۋی قىلالماس سەن،
زەلىلی شوخلۇقۇڭ تۇتتی، مەرھەبا قىلايىن.
— زەلىلی.

مەرھەلە [مرحلە] (ئە) 1) مەنزىل، ئۆتەڭ:
جەزرەبە ئاتىغا ئىشتىقىدىن بىر نەفەسی سۇۋادە بول،
مەرھەلە كۆپ يىراق ئىرۇر، كىرمە بۇ يولغاسەن يايىغ.
— زەلىلی.

2) بىر كۈنلۈك مۇساپە.
مەرھەلەئی فەنا — دۇنيانىڭ بىر كۈنلۈك مۇساپىسی:
مەرھەلەئی فەناغە كىم ئەھلی بەقا نەزەر قىلىڭ،
جەزبە ئېلی سۇۋارەدۇر زاھىد خۇدنەما يايىق.
— زەلىلی.

مەرھەم [مرھم] (ئە) چاپلىنىدىغان دورا، مەلھەم:
ئەشكىڭ تۇپراقی مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمی بولدی بىساتی پەرتەيان كېلدی.
— سەككاكی.

مەرھەم تاپماق — دەۋا، شىپا تاپماق، ساقايماق:
چۇ دەرنگە مەرھەم تاپا ئالمايىن،
ستەمگەر جەھاندىن ۋەفا ئالمايىن.
— ئا. نىزاری.

مەرھەم ياقماق — دەرد ۋە ئازابتىن چىقارماق:
غەمزەڭ ئوقی ھەر نېچە كىم قىلسە جانمىدە يارا،
ئول يارا غە لەئلی سەككەر بارىڭىز مەرھەم ياقار.
— ھافىز خارەزمی.

مەرھەمەت [مرحمت] (ئە) رەھىمدىللىق، شەپقەت، ئىلتىپات:
بەيان ئەيلەسە مەسئەلە مەرىپەت،
خەبەردار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.
— غەربی.

مەرھۇب [مرھوب] (ئە) قورقۇنچلۇق.
مەرھۇم [مرحوم] (ئە) 1) رەھىم قىلىنغۇچی، ئەپۇ قىلىنغۇچی. 2) ئۆلگەن كىشی ھەققىدە ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنی بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان سۆز.
مەرھۇن [مرھون] (ئە) گۆرۈگە قويۇلغان، رەھنگە بېرىلگەن.
مەرىز [مريض] (ئە) كېسەل:
چۇ ھىكمەت ئېلی كۆپ مەھارەت قىلىپ،
كەم ئولماي مەرىزی مەرارەت قىلىپ.
— ئا. نىزاری.

مەزاج [مزاج] (ئە) «مىزاج» غا قارالسۇن.
كوشايانی تىلسىمی گەنجىنی ئەسرار،
شىناسان مەزاجی نەبزی ئەسمار.
— ناقىس.

مەزار [مزار] (ئە) زىيارەتگاھ؛ قەبرىگاھ، مازار،
يەنە ھەم مەزاری ئەمىری جەھان،
كی شاھەنشەھی مىر تۆمۇر كورگان.
— ئا. نىزاری.

مەزارات [مـزارات] (ئە) «مـەزار» نـىڭ كۆپلۈكى — مازارلار، قەبرىگاھلار:
بولۇبدۇر مەزارات ئالى نىشان،
ئىمانە بىلە تا قىيامەت ئەيان.
— ئا. نىزارى.

مەزارىستان [مزارستان] (ئە + پ) زىيارەتگاھ، قەبرەگاھ.

مەزاردىڭ [مزارع] (ئە) «مەزرەئە» نىڭ كۆپلۈكى — ئېكىنزارلار.

مەزاق [مذاق] (ئە) 1) تەم، لەززەت. 2) تېتىش ئەزالىرى:
سالسىپ مۆھرىنى ئاغزىغا دەرمەھەل،
كى قىلسىڭ سۈيىنى مەزاقىڭدا ھەل.
— ئا. نىزارى.

مەزالىم [مظالم] (ئە) «مەزلەمە» نىڭ كۆپلۈكى — زۇلۇم ـ ستەملەر.

مەزاھ [مزاح] (ئە) ھەزىل، مازاق.

مەزاھىب [مذاهب] (ئە) «مەزھەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەزھەبلەر.

مەزاھىر [مظاهر] (ئە) «مەزھەر» نىڭ كۆپلۈكى — كۆرۈنۈشلەر.

مەزەللەت [مذلت] (ئە) خورلۇق؛ بىچارىلىك:
تۇتار چەرخ ئۇزرە قەمەردەك مەكان،
مەزەللەت غۇبارى ئارا ئول نىھان.
— ئا. نىزارى.

مەزەممەت [مذمت] (ئە) ئەيىبلەش، قارىلاش:
تەفەررۇس بىرلە بىلمەك بولدى لازىم،
ئەگەرچە بۇ مەزەممەت كۆپكە شامىل.
— ناقىس.

مەزەننە [مظنه] (ئە) شەك ـ شۇبھە، گۇمان.

مەزبەلە [مزبله] (ئە) ئەخلەتخانا.

مەزبۇت [مضبوط] (ئە) مەھكەم، مۇستەھكەم.

مەزرەئە [مزرعه] (ئە) «مەزرەئ» گە قارالىڭ.

مەزرەئ [مزرع] (ئە) تېرىلغۇ يەر، ئېكىنزارلىق:
ئاخىرەتنىڭ مەزرەئىدۇر ئەسلى بىلسەڭ بۇ جەھان،
قوللۇغۇڭنى سابىت ئەيلەپ يۇرمەگىل ئۆمرۈڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

مەزكۇر [مذكور] (ئە) تىلغا ئېلىنغان، سۆزلەنگەن.

مەزلۇم [مظلوم] (ئە) 1) زۇلۇم كۆرگەن، زۇلۇمغا ئۇچرىغان. 2) ئاجىز، بىچارە:
كى ئەركان دەۋلەتكە بەردى خەبەر،
كى مەزلۇم ئىدىم، چۇن يېتىپ كەلدى ئەر.
— ئا. نىزارى.

3) ئايال كىشى:
ھارام ئىرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باغى ئاۋازى،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۇھبەتى ھەمرازى ـ ھەمرازى.
— موللا نىياز.

مەزلەمە [مظلمه] (ئە) زۇلۇم ـ ستەم، ئازاب.

مەزمۇم [مذموم] (ئە) ئەيىبلەنگەن؛ نەپرەتلىك.

مەزمۇن [مضمون] (ئە) 1) مەزمۇن، مەنە:
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىرلە ساق قىل،
كى مەزمۇن قۇلۇبىغە كەششاق قىل.
— ئا. نىزارى.

2) كاپالەت، ۋەدە:
دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل، نابكار،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار».
— ئا. نىزارى.

مەزنۇن [مظنون] (ئە) شەك كەلتۈرۈلگەن، گۇمانلىق.

مەزھەب [مذهب] (ئە) 1) يول، تەلىم، مەسلەك:
سەراسەر مەزھەبى قارۇن ئىرۇر دۇنيانى يىغماغلىق،
كى شىرىن جانىغە يەئنى زەھر ئەژدەرھانى يىغماغلىق.
— زەلىلى.

2) دىندىكى بىر ئېقىم:
سۇرەتى ئادەم، ۋەلى سىيرەتدە يوق،
ھېچ قايسى مەزھەبۇ مىللەتدە يوق.
— زەلىلى.

مەزھەر [مظهر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش؛ نەمۇنە، نىشانە:
دەھر دەيرى ئىچرە مۇنداق قايدا بىر زىبا سەنەم،
گويىيا بۇ ھۇسنۇ خەللاقىغە مەزھەردۇر ئەتەم.
— ئەرشى.

2) شولا، ئىپادە:
ماڭا نەلازىم ئىرۇر ماسۇاغە سۆز سۇرمەك،
كۆڭۈلنى ئاينەئى مەزھەرى خۇدا قىلايىن.
— زەلىلى.

مەزىد [مزيد] (ئە) ئارتۇق، زىيادە:
كىمە بولدى دەريا ئارا پەدىد،
قىلىپ تەجرىبە، بولدى سىدقى مەزىد.
— ئا. نىزارى.

مەساۋ [مساء] (ئە) كەچقۇرۇن، كەچ، ئاخشام: سەباۋدا
مۇرغى سۇلايمان كەبى سەبا يۇرگىل،
مەساۋدا مەتلۇبى جانە ئەينى مۇددەئا ئۇچرار.
— شەۋقى.

مەسابە [مثابە] (ئە) دەرىجە، مەرتىۋە.

مەسابىھ [مصابيح] (ئە) «مىسباھ»نىڭ كۆپلۇكى — چىراغلار.

مەساجىد [مساجد] (ئە) «مەسجىد» نىڭ كۆپلۇكى — مەسچىتلار:

مەساجىدخانەقەھ بىرلە سەۋامىئ،
ياسانغان ھەر تەرەفتە تۇرفە رامىئ.

— ناقىس.

مەسادىر [مصادر] (ئە) «مەسدەر» نىڭ كۆپلۇكى — مەنبەلەر.

مەساق [مصاق] (ئە) جەڭگاھ:

شەيخان رىپايىغە ۋەقتىكى مەساق ئەتتىم،
كۆڭلۈمگە غۇبار ئولماي ئايىنە ساق ئەتتىم.

— زەلىلى.

مەسافەت [مسافت] (ئە) مۇساپە، ئارىلىق، ئۇزۇنلۇق:

كىرىپ يولغە ئول دەم ئاتاۋۇ ئوغۇل،
يۈرۈپ بىرمەسافەت كېيىپ ئىككى يول.

— ئا. نىزارى.

مەساكىن I [مساكن] (ئە) «مەسكەن» نىڭ كۆپلۈكى — تۇرار جايلار.

مەساكىن II [مساكين] (ئە) «مىسكىن» نىڭ كۆپلۈكى — مىسكىنلەر:

فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسرۇفى ئۇشرە زەكات
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.

— شەۋقى.

مەسالىك [مسالك] (ئە) «مەسلەك»نىڭ كۆپلۈكى — مەسلەكلەر.

مەسەل [مثل (ئە) 1) مىسال، مەسىلەن:

ئەگەر تىغى قازا ھەلقىڭغە يەتسە مەسەل، ئەيتماماغىل،
خەلىل ئاسا تۇتۇپ فەرماننى مەردۇ خۇدا بولماق.

— زەلىلى.

2) ماقال ـ تەمسىل.

مەسەللىك [مثل ليك] ئوخشاش، ئوخشىغان.

كۆزى خۇن مەسەللىك بولۇر دەمبەدەم،
كى قاياناپ تۇرار مىسلى ئايى بەقەم.

— ئا. نىزارى.

مەسىلە [مسئلە] (ئە) سوئال ـ جاۋاب، مەسىلە:

بەيان ئەيلەسە مەسىلە مەرىپەت،
خەبەردار بولۇپ قىلمادىڭ مەرھەمەت.

— غەربىي.

مەسەلسەل [مسلسل] (ئە) «مۇسەلسەل»گە قارالسۇن.

ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۇزماڭ پىچ-پىچ،
سورماساڭ ھەردەم بوقۇلنى بارى سورغىل كېچ-كېچ.

— ئاتايى.

مەست [مست] (ئە) 1) مەست، كەيپ بولغان:

ۋەلايەت ھەمەكافىرۇ بۇت پەرەست،
بۇلار كۇفر تۇغيان مەيى بىرلەمەست.

— ئا. نىزارى.

2) بىھوش، خۇدىنى يوقاتقان:

ئەجەل خەنجەرىغە قىلاي ئۆزنى مەست،
ياتاي سۇبھى مەھشەرغەچە يەئنى مەست.

— ئا. نىزارى.

مەست بولماق — كەيپىدىن ھوشىنى يوقاتماق:

زەلىلى سۇبھى سادىق ساغەرىدىن مەست بولغايسەن،
فەلەككە ئىلتەدۇر كەيفى سەھەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

— زەلىلى.

مەستانە [مستانە] (پ) مەستلەردەك، مەستلەرچە:

شەرابى ئەرغەۋانى شىشەئى گۇلگۇنگە تولدۇرمىش،
مېنى شاراب ئېتەرگە ساقىئى مەستانە بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەستلىك [مست لك] كەيپلىك، بىھوشلۇق:

نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدەدۇر،
مەستلىكىدىن ئەندەكى مەجلىستە ھۇشيار ئولمىشەم.

— زەلىلى.

مەستۇر I [مستور] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يوشۇرۇنغان؛ ئىپپەتلىك:

زەر قىزى كەيفىيەتى سەندەكلەردىن مەستۇردۇر،
بىلمەي ئەسرارىن نېچۈك نەفي قىلغۇك زاھىدا.

— ئەرشى.

2) پىنھان، كۆزدىن خالي:

مەككەتۇللاھدە بۇ سۆز مەشھۇر ئىدى،
لىك خوجە خەلقدىن مەستۇر ئىدى.

— زەلىلى.

مەستۇر بولماق — يوشۇرۇلماق، مەخپي تۇتۇلماق:

تەمەننادۇر شەفائەت ئەيلەسەڭ ئەرزىم شۇئۇد ئەتكەي،
جەنابى ھەق سارىغە ئەرزى ھالىم بولمىغاي مەستۇر.

— شەۋقى.

مەستۇر II [مسطور] (ئە) يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن.

مەسجۇد [مسجود] (ئە) سەجدە قىلىنغۇچى، تەڭرى:

ئىبادەت قىلىپ تۇردى مەئبۇدغە،
كېچەلەر قىلىپ سەجدە مەسجۇدغە.

— ئا. نىزارى.

مەسجىد [مسجد] (ئە) ئىبادەتخانا، مەسچىت:

تاپىپ جابى مەسجىدنى قىلدى مەكان،
سەفەر مېھنەتىدىن تاپىپ چۈن ئەمان.
— ئا. نىزارى.

مەسدۇد [مسدود] (ئە) توسۇلغان، چەكلەنگەن.

مەسدۇد قىلماق — توسماق:
بىھەققى ھۆرمەتى «تاھا» ۋە «ياسىن» ھەزرەتى ئەھمەد،
غەرىب ئاجىز قولۇڭغە راي ھەقنى قىلماغىل مەسدۇد.
— شەۋقى.

مەسرۇر [مسرور] (ئە) خۇرسەن، شاد، خۇشال:
سۇرگەلى قەتلىم فۇسۇنى كۆز بىلەن مەسرۇرمەن،
كىم فۇشايمان ئولماغاي، يارەبكى ئول قاتىل يىگىت.
— ئەرشى.

بەسى مەسرۇر — زور شادلىق:
كەرەم ئەيلەپ غەرىب ئۇممەتكە لۇتفۇڭدىن نەۋا بەرسەڭ،
مۇيەسسەر ئولغۇسىدۇر جانۇ دىللارغا بەسى مەسرۇر.
— شەۋقى.

مەسرۇر شاد — شات ـ خۇرام:
نەچە ئىشنى فەرمان قىلىپ خەيرباد،
ئېتىپ، ياندى شەھرىگە مەسرۇرشاد،
— ئا. نىزارى.

مەسرۇر ھال — خۇشال:
چىقىپ كەلدى فەرھاد مەسرۇرھال،
بىرى بىرسى بىرلە كۆرۈشتى جەمال.
— ئا. نىزارى.

مەسرۇرلۇق [مسرورلوق] خۇشاللىق، شادلىق:
كى لەيلىگە ھەم يەتتى مەسرۇرلۇق،
كۆرۈپ يارنى، كەتتى رەنجۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەسرۇف [مصروف] (ئە) سەرپ قىلىنغان پۇل، چىقىم:
فۇقەرا بىرلە مەساكىن مەسۇرفى ئۆشرە زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

مەسروق [مسروق] (ئە) ئوغرىلانغان، يوقالغان.

مەسرىف [مصرف] (ئە) خىراجەت، چىقىم.

مەسساھ [مساح] (ئە) يەر ئۆلچىگۈچى، تانابچى:
سۇ ئىچرە قىلىپ كېمە بىرلە شىتاب،
بۇ نەۋئ ئانى مەسساھ چەككەي تاناب.
— نەۋائى.

مەسقۇت [مسقوط] (ئە) تاشلانغان، چىقىرۋېتىلگەن.

مەسقۇل [مصقول] (ئە) يالتىرىتىلغان، سىلىقلانغان.

مەسكەن [مسكن] (ئە) 1) تۇرار جاي، مەنزىل، ئۆي:
ھاي ـ ھۇي كىرداري ئاشقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۇستۇندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكەنى مەگەس.
— زەلىلى.

2) ئىستىقامەت ئورنى، مەقام:
بۇلار مەسكەندە تۇرۇپ ئىككى ئاي،
ئىبادەت قىلىپ ئەزبىرايى خۇداي.
— ئا. نىزارى.

مەسكەنەت [مسكنت] (ئە) بىچارىلىك، مىسكىنلىك.

مەسكۇن [مسكون] (ئە) كىشىلەر ياشاپ تۇرغان جاي، يەر يۈزى.

زۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزى، قۇرۇقلۇق.
كىم ئېرمىش ئىشق مەيدانى بەسى كەڭ،
بولالماس رۇبئى مەسكۇن سۇلسىغەتەڭ.
— ناقىس.

مەسلەك [مسلك] (ئە) 1) مەلۇم ئەقىدىگە مەنسۇپ يول.
2) غايە، ئەقىدە.

مەسلەھەت [مصلحت] (ئە) كېڭىشىش، مەسلىھەت:
ئەسەر قىلدى فەرھاد مەھجۇرغە،
تۇرۇپ مەسلەھەت قىلدى شافۇرغە.
— ئا. نىزارى.

مەسلەھەت ئەيلەمەك — مەسلىھەتلەشمەك:
ئەمەلدارلار ئەيلەدى مەسلەھەت،
چىقارماقىا بىزنى قىلىپ مەشۋەرەت.
— ئا. نىزارى.

مەسلۇب [مسلوب] (ئە) ئاجرىتىۋېتىلگەن؛ ئېتىبارسىز.

مەسلۇخ [مسلوخ] (ئە) تېرىسى شىلىنغان.

مەسلۇك [مسلوك] (ئە) مېڭىلغان، تۇتۇلغان يول:
ۋەفا تەرىقىدە ئۇلكىم تىلەركى، قىلسا سۇلۇك،
كېرەككى، تۇتسا ۋەفا ئەھلى شېۋەسىن مەسلۇك.
— نەۋائى.

مەسنەد [مسند] (ئە) 1) تايانچ، يۆلەنچۈك:
مەسنەددۇر پايتەخت ـ يارىكەند،
نېكى نامۇ نېكى بەخت يارىكەند.
— زەلىلى.

2) يۇقىرى ئورۇن، دەرىجە:
مۇستەفادىن سوڭ خەلىفەكىم ئىدى ئەيغىل ۋىلا،
مەسنەد ئەۋجى خەلافەتدە ئەبۇ بەكرى ئەۋۋەلا.
— زەلىلى.

3) تەخت:
تەختەئى تابۇت ئېرۇر ئاقىل كۆزنگە تەختۇتاج،
كىم گەدالىق بورياسى مەسنەدى بى ئېھتىياج.
— زەلىلى.

مەسنەدنىشىن [مسندنشين] (ئە + پ) 1) تۆردە ئولتۇرغۇچى، تەختتە ئولتۇرغۇچى:
زەلىلى فەقىرنىڭ مەيخانىسىدە سەلتەنەت كۆرگەچ،
تىكىپ تۇغۇ ئەلەم مەسنەدنىشىن بارگاھىمدۇر.
— زەلىلى.
2) ئەمەلدار، ئورۇن باسار:
بەسىرەت ئېلىپ يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزگە تەخت ئۆزە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

مەسنەۋى [مثنوى] (ئە) 1) ھەر ئىككى مىسراسى قاپىيىداش بولغان شىئېرىي ئەسەر. 2) جەلالىدىن رۇمىيغا مەنسۇپ ئەسەر.

مەسنۇن [مسنون] (ئە) سۈننەت قىلىنغان، ئادەت بولغان.

مەسنۇئات [مصنوعات] (ئە) ياساپ، ئىشلەپ چىقىرىلغان نەرسىلەر.

مەسنۇئ [مصنوع] (ئە) ياسالغان، يارىتىلغان؛ سۈنئىي.

مەسۇخ [مسوخ] (ئە) بىمەزە، بىمەنە؛ پەسكەش.

مەسئۇد [مسعود] (ئە) سائادەتلىك، بەختلىك:
مەي ۋەھدەت ئەگەرساقى ئەزەلدىن جامى دىل ئىچرە،
يېتىشسە ئول كىشىنىڭ بولغۇسىدۇر تالىئى مەسئۇد.
— شەۋقى.

مەسۇن [مصون] (ئە) ساقلانغان، مۇھاپىزەت قىلىنغان.

مەسىر [مسير] (ئە) سەير قىلىدىغان جاي، سەيلىگاھ.

مەسىھ [مسيح] (ئە) 1) ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى:
يە ئۆزرە پەيدا ئەمەس، خىزر، فەلەك ئۆزر مەسىھ،
بولدىلار پىنھان ئىكەۋ لەئلى دۇرەخشانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.
2) مەشۇق:
مەھۋەشىم رۇخساردىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزىر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

مەسىھا [مسيحا] (ئە) «مەسىھ» گە قارالسۇن.
ۋەفا ھەرفىنى سورغاندا ماڭاسەن تازەجان بەردىڭ،
مەسىھا لەبلەرىڭ ئەجازىدىن گويا جەۋاب ئەيلەپ.
— زەلىلى.

مەسىھۇللاھ [مسيح الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى ئىيسا:
تىرگۈزۈپ ئۆلگەن كۆڭۈلنى رۇھپەرەر دەككىنە،
گەرمەسىھۇللاھ دەمىدىن تەنگە جان كىرگەنچە بار.
— موللا سالىھ.

مەشام [مشام] (ئە) پۇراش ئەزاسى، بۇرۇن؛ دىماغ:
مەشامىغە يەتتى سەھەر گۈل ئىسى،
كى ئەقلىغە كەلتۈردى سۇنبۇل ئىسى.
— ئا. نىزارى.

مەشائىل [مشاعل] (ئە) «مەشئەل» نىڭ كۆپلۈكى — مەشئەللەر:
تەفەررۇج گاھى سۇنئۇڭ قىلغالى بىلدىم كەۋاكىبدىن،
مەشائىل ياندۇرۇپ تۇن ـ كېچەلەردە گۇنبەزى خەزرا.
— زەلىلى.

مەشايىخ [مشايخ] (ئە) «شەيخ» نىڭ كۆپلۈكى — شەيخلەر؛ ئۇلۇغ كىشىلەر:
مۇئەييەنكى سۇلتان سۇتۇق مەنزەرى،
جەمئى مەشايىخ ئېرۇر سەرۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەشايىخان [مشايخان] (ئە + پ) پېشۋالار، مەشايىخلار:
سىلسىلەئى مەشايىخان سۇننەتى نەۋق ئەۋلىيا،
شەيخ رىيابى قول ئاچار كۆرسە نەيەردە بىر تېرەك.
— زەلىلى.

مەشئەل [مشعل] (ئە) 1) مەشئەل، چىراغ:
شەبى يەلدا بولۇپدۇر نۇرى مەشئەلدىن فەراغىم بار،
سەۋاد ئاھ دىن كىم شۇئلەدىن دايىم چىراغىم بار.
— زەلىلى.
2) يورۇقلۇق، روشەنلىك:
سەمەرقەند بىلادى — جەھان سەيقەلى،
نەسەيقەلكى پەرتەۋ فىشان مەشئەلى.
— ئا. نىزارى.

مەشئەلى ئەيش — ھاياتلىق مەشئىلى:
كۇندۇزۇمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

مەشئەلى ستارە — يۇلتۇز يورۇقى، نۇرى:
ھەم بارگاھ سەلتەنەتىڭ يەتتە ئاسمان،
مەشئەلى ستارە ھەربىرى بىر شەمىيانەدۇر.
— زەلىلى.

مەشرەب [مشرب] (ئە) 1) خۇلق، خاراكتېر، ئادەت:
ئېتتىراز ئىقلىمى سارى بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى ھەفتاد دۇ مىللەتكە كىرگىل كەڭدۇر.
— زەلىلى.
2) ئىچىملىك ئىچىلىدىغان جاي.

مەشرۇئات [مشروعات] (ئە) «مەشرۇئ» نىڭ كۆپلۈكى — شەرئىتكە مۇخالىپ ئىشلار:

پۇرقۇسۇر نۇقسانسىمە ئىقرار ئولۇپ خەزم ئەيلەدىم،
غەيرى مەشرۇئاتۇ، مەشرۇئانلار نەزم ئەيلەدىم.
— ئابدۇقادىر داموللا.

مەشرۇب [مشروب] (ئە) ئىچىلىدىغان نەرسە، ئىچىملىك.

مەشرۇبات [مشروبات] (ئە) «مەشرۇب» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچىملىكلەر.

مەشرۇت [مشروط] (ئە) شەرتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، شەرت قىلىنغان.

مەشرۇھ [مشروح] (ئە) شەرھلەنگەن؛ ئىزاھ، بايان.

مەشرۇئ [مشروئ] (ئە) شەرئىتكە ئۇيغۇن؛ قانۇنىي.

مەشرىق [مشرق] (ئە) شەرق، كۈنچىقىش:
جانىبى مەشرىقتە ئىكەن كىرە ھەم،
يۈرتى خىتا بىلەن ئىكەندۇر بەھەم.
— زەلىلى.

مەشرىق ساری — كۈنچىقىش تەرەپ:
تۇغمىش ئىبردى ئىلگەرى مەشرىق ساريدىن ئافتاب،
بول ئەجەب پاتتىماق سەن ئول ساری، مەنى ئەيلەب كەباب.
— ئەرشى.

مەششاتە [مشاطە] (ئە) 1) چاچ تارىغۇچى:
يۈزىنىڭ ئۆزرە رۇلفىنى مەششاتەكىم، شانە قىلۇر،
بازارى ھۆسنىندە ئانىڭ يۈز تۇرلى غەۋغا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

2) زىنەت بەرگۈچى، پەردازچى:
سەھايىف يۈزىنى قىلىپ تازەئى،
كى مەششاتە ئەيلەپ سۇرۇپ غەزەئى.
— زەلىلى.

مەششاتەئى رەڭ — زىنەت بەرگۈچى رەڭ:
زەبان ئارالىقمىدىن مەشق بەس مەششاتەئى رەڭدۇر،
زەلىلىنىڭ سۆزى زۇلفى سەنەمگە شانە بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەشغۇف [مشغوف] (ئە) بىر ئىشقا بېرىلگەن، قىزىققان؛ ئىشقى بار.

مەشغۇل [مشغول] (ئە) بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانغان، بەند:
ئولتۇرۇپ زىكرىغە مەشغۇل ئەردىلەر،
چار يارانۇ سەھابە سەربەسەر.
— زەلىلى.

مەشغۇل بولماق — شۇغۇللانماق:
كى مەشغۇل بول ئىلمى رەببانغە،
نەزەر ئەيلەگىل تەگرى قۇرئانغە.
— ئا. نىزارى.

مەشق [مشق] (ئە) ئىقتىدارنى يېتىلدۇرىدىغان ئىش:
جانىڭنى كەباب ئەتتى زەلىلى ئەسەرى دەرد،
مىن بەندە غەزەل مەشق قىلۇرسەن نەمەكىن قىل.
— زەلىلى.

مەشقى جۇنۇن — سارائىلارچە ھەرىكەت ـ قىلىق:
تەلبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى نالەسوز لەب شەكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

مەشكۇر [مشكور] (ئە) شۇكۇر ۋە رەھمەت ئېيتىشقا لايىق؛ رەھمەت ئېيتىلغۇچى:
ۋۇجۇدى زاتى پاكىڭ رەھمەتەن لىل ئالەمىن دۇرلار،
بۇ نېئمەت بىزگە بەستۇر شاكىر ئولغىل دائىما مەشكۇر.
— شەۋقى.

سەئيى مەشكۇر — رەھمەت ئېيتىشقا لايىق ئىش:
ئەمان ئىستەپ قىلىپ كۆپ سەئيى مەشكۇر،
قىلىپ شەھ خىزمەتىن ئىمكانى مەقدۇر.
— ناقىس.

مەشكۇك [مشكوك] (ئە) شۇبھىلىك، گۇمانلىق.

مەشمۇل [مشمول] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئېلىنغان، قورشالغان:
نېچۈك ئەمر ئەيلەسە مەشمۇلى شامىل،
ئەساكىر بارچەسى ئەمرىگە شاغىل.
— ناقىس.

مەشمۇم [مشموم] (ئە) يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي.

مەشمۇمات [مشمومات] (ئە) خۇشبۇي نەرسىلەر.

مەشھەد [مشهد] (ئە) 1) گۇۋاھلىق بېرىلگەن جاي. 2) گۇۋاھ بولغۇچى كۆمۈلگەن جاي. 3) ئاتۇشتىكى بىر يېزىنىڭ نامى:
كاشغەر زەمىنى ئىچرە ئەيلەسەڭ سەفەر يارا،
بارغالى زىھى مەشھەد، تۇرغالى تېجەن ياخشى.
— زەلىلى.

مەشھۇد [مشهود] (ئە) كۆزگە كۆرۈنگەن؛ ئاشكارا.

مەشھۇر [مشهور] (ئە) 1) ھەممىگە مەلۇم بولغان، تونۇلغان:
غەنىيلىق بىلە ئانچە مەشھۇر ئىدى،
دىرەملەر بىلە بەيتى مەئمۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) نامى چىققان، داڭلىق، ئاتاقلىق:
خوجەستە ئاتى ھەر مەجلىسدە مەزكۇر،
لىۋايى نۇسرەتى ئالەمگە مەشھۇر.
— زەلىلى.

مەشھۇرات [مشهورات] (ئە) ھەممىگە تونۇلغان، داڭلىق

ئىشلار:
تەمەئ قىلۇر كىشى تويماس چۇنانچە ھەرفى تەمەئ،
قانائەت ئەھلى غەنىي ژەسفى بىرلە مەشھۇرات.
— شەۋقى.

مەشھۇن [مشحون] (ئە) تولغان، لىق، تولۇق.

مەشئۇف [مشعوف] (ئە) 1) بېرىلگەن، مەپتۇن، شەيدا.
2) خۇشال، شاد ـ خۇرام:
نىگارىنىڭ سەفەر ئىچرە مەشئۇفدۇر،
كى ھەمرەھلىغىنىڭ ئاڭا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەشئۇم [مشئوم] (ئە) شۇم، كۆڭۈلسىز.

مەشۋەرەت [مشورت] (ئە) كېڭەش، مەسلىھەت:
قىلىپ خاتۇنى بىرلە ئول مەشۋەرەت،
كى تۇججارلىقغە نىدۇر مەسلەھەت.
— ئا. نىزارى.

مەشۋەرەت ئەيلەمەك — «مەشۋەرەت قىلماق» قا قارالىڭ:
ھەمە ئەھلى ھىكمەت قىلىپ مەسلەھەت،
بولۇپ مۇتتەفىق ئەيلەبان مەشۋەرەت.
— ئا. نىزارى.

مەشۋەرەت قىلماق — كېڭەشمەك، مەسلىھەتلەشمەك:
قىلىپ مەشۋەرەت ئەيلەدۈك ئىتتىپاق،
گىرىفتار ئېتىپمىز بەجايى قازاق.
— ئا. نىزارى.

مەشى [مشى] (ئە) ياياق مېڭىش، يۈرۈش.

مەشىيەت [مشيت] (ئە) تىلەك، ئارزۇ؛ ئىرادە.

مەغارە [مغاره] (ئە) غار، ئويۇلغان جاي.

مەغاك [مغاك] (ئە) چوڭقۇر، قېزىلغان يەر:
چۇ دەفن ئەتكەلى يەرنى چاك ئەيلەدى،
لەھەد ھۆكمىدە بىر مەغاك ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مەغبۇن [مغبون] (ئە) ئالدانغان، زىيان تارتقان.

مەغبۇنلۇق [مغبون لوق] ئالدىنىش، زىيان تارتىش.

مەغرۇر [مغرور] (ئە) غۇرۇرى بار، مەغرۇر:
دىلرەبالەر قەسىدىن ئەيلەپ بولماغىل مەغرۇرىكىم،
شاھىدى دەۋران ساڭا گەر كۆرسە تۇربادى بۇرۇت.
— ئەرشى.

مەغرىب [مغرب] (ئە) كۈنپېتىش، غەرب:
ئۆتەر ئەردىم بى بال ئەفسانەئى ئەتقابى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايى بەست ئولدۇم.
— زەلىلى.

مەغرىب ساری — غەرب تەرەپ:
چۇ خۇرشىدىنىڭ ئەۋجى قىلدى زەۋال،
كى مەغرىب ساری ئەيلەدى ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى.

مەغز [مغز] (پ) مېڭە؛ ئەقىل.

مەغزابە [مغزابه] (پ) سوپۇنلۇق سۇ، ماغزاپ.

مەغزۇب [مغضوب] (ئە) غەزەپ قىلىنغان، غەزەپكە يولۇققان.

مەغسەل [مغسل] (ئە) غۇسۇل قىلىدىغان، يۇيۇنىدىغان جاي.

مەغفۇر [مغفور] (ئە) گۇناھى مەغپىرەت قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن:
يەنە شاھ بەھرامۇ شافۇر ھەم،
جەنابى ئىلاھىدە مەغفۇر ھەم.
— ئا. نىزارى.

مەغفۇر ئولماق — گۇناھى مەغپىرەت قىلماق:
زىھى دەۋلەت قىلىپ بىزلەرنى ئۇممەت زاتى، پاكىتىغە،
ئەجەب ئېرمەس تۇفەيلىڭدىن ئۇممەت ئولسىلەر مەغفۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت [مغفرت] (ئە) گۇناھىنى كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش:
تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل قىلغان گۇناھىڭ بىھىساب،
مەغفىرەتكە ۋەئدە بەرگەن مېھرىبان غەففاردۇر.
— شەۋقى.

مەغفىرەت تاپماق — گۇناھى كەچۈرۈلمەك، مەغفىرەتكە ئېرىشمەك:
ئىككى پاك ئاشق تۇفەيلى بىلە،
بۇلار مەغفىرەت تاپتى زەيلى بىلە.
— ئا. نىزارى.

مەغفىرەت قىلماق — گۇناھىنى كەچۈرمەك:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەغلۇب [مغلوب] (ئە) يېڭىلگەن:
دېدى ئول كەنىز: «بار مېنىڭ ھاجەتىم،
كى مەغلۇبمەن، ئول ئېرۇر غالىبىم».
— ئا. نىزارى.

مەغلۇت [مغلوط] (ئە) خاتا، غەلەت قىلىنغان؛ خاتا.

مەغلۇل [مغلول] (ئە) بوينىغا تاقاق، زەنجىر سېلىنغان.

مەغمۇم [مغموم] (ئە) غەملىك، غەم باسقان.

مەفاتىھ [مفاتيح] (ئە) «مىفتاھ» نىڭ كۆپلۈكى —

ئاچقۇچلار.

مەفاخىر [مفاخر] (ئە) «مەفخەرە» نىڭ كۆپلۈكى — پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفاسىل [مفاصل] (ئە) بوغۇملار.

مەفاسىل مەرەزى — بوغۇم ئاغرىقى كېسىلى.

مەفەر [مفر] (ئە) قاچىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەفتون [مفتون] (ئە) بېرىلگەن، شەيدا بولغان؛ ئاشىق.

مەفتۇن بولماق — بېرىلمەك، ئاشىق بولماق.

مەفتۇھ [مفتوح] (ئە) پەتھ قىلىنغان، ئىشغال قىلىنغان.

مەفخەر [مفخر] (ئە) شان، شۆھرەت؛ پەخىرلىنىش.

مەفخەرە [مفخره] (ئە) پەخىرلىنەرلىك ئىش.

مەفرەش [مفرش] (ئە) يەرگە سېلىنغان گىلەم، كىگىز.

مەفرۇز [مفروض] (ئە) پەرز قىلىنغان، بۇيرۇلغان.

مەفرۇش [مفروش] (ئە) تۆشەك سېلىنغان، جابدۇلغان.

مەفسەقە [مفسقه] (ئە) بۇزۇقچىلىق قىلىدىغان جاي.

مەفسۇخ [مفسوخ] (ئە) بۇزۇلغان، بىكار قىلىنغان.

مەفقۇد [مفقود] (ئە) يوقالغان.

مەفھۇم [مفهوم] (ئە) چۈشىنىشلىك، روشەن.

چۈ فىھرەستدە بارچە مەئلۇم ئېرۇر،
خىرەد ئەھلىغە داغى مەفھۇم ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مەفھۇم بولماق — چۈشىنەرلىك، روشەن بولماق:

بۇ ئىش ھىكمەتىن قىلدى مەئلۇم ئاڭا،
كۆڭۈل بىزەنى بولدى مەفھۇم ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

مەقابىر [مقابر] (ئە) «مەقبەرە» نىڭ كۆپلۈكى — قەبرىلەر، مەقبەرىلەر.

مەقاسىد [مقاصد] (ئە) «مەقسەد» نىڭ كۆپلۈكى — مەقسەتلەر، مۇددىئالار.

مەقال [مقال] (ئە) سۆز، نۇتۇق.

مەقال ئەيلەمەك — سۆزلىمەك:

تۇمەن دەرد ئىلە ئەرزى ھال ئەيلەدىم،
كۆڭۈل ھەسىب ھالىن مەقال ئەيلەدىم.

— ئا. نىزارى.

مەقالات [مقالات] (ئە) «مەقالەت» نىڭ كۆپلۈكى — سۆزلەر، نۇتۇقلار، ماقالىلەر، بابلار.

مەقالە [مقاله] (ئە) سۆز، نۇتۇق؛ ماقالە؛ باب.

مەقالەت [مقالت] (ئە) «مەقالە» گە قارالسۇن.

مەقام [مقام] (ئە) 1) ئورۇن، جاي، ماكان:

چۇ تەختىمدە ئولتۇرسە قايىم مەقام،
ئىتائەت ئاڭا قىلسەلەر خاسۇ ئام.

— ئا. نىزارى.

2) دەرىجە، مەرتىۋە:

دۇنيا قىلدى ئول پىر ئالى مەقام،
تىرىلدىيۇ باغ ساڭى قىلدى خىرام.

— ئا. نىزارى.

3) يۇقىرى پەللە؛ يول:

تەفەككۇر مەقامىدا قىل سەر بەلەند،
تەخەييۇل دىيارىدا قىل ئەرجۇمەند.

— ئا. نىزارى.

4) مۇزىكا ئەسىرىگە ئاساس بولىدىغان تەدرىجىي ئۆزگىگە چىقىدىغان ياكى پەسىيىدىغان كۈي، ئاھاڭلار قاتارى.

مەقام ئەتمەك — بىر جايغا ئورۇنلاشماق، ياشىماق:

كۆڭۈل مۇلكىنى شاھەنشاھى ئىشقىڭ چۇن مەقام ئەتتى،
ئاچىپ يۇز پەنجىگە نەققارەسىن ئورغىلكى فەرزانە.

— ناقىس.

مەقام ئەيلەمەك — مەنزىل قىلماق، ئورۇنلاشماق؛ ياشىماق:

دەرياۋۇ كۇھ دەشتى جۇنۇن ئەيلەگەي مەقام،
ئاۋارەكى ھەمدەمى چاڭ ـ چەغانەدۇر.

— زەلىلى.

مەقام تاپماق — «مەقام تۇتماق» قا قارالسۇن.

مەقام تۇتماق — يۇكسەك ئورۇنغا ئېرىشمەك، ئورۇنلاشماق:

ئىمام ھەسەن زاتى قىلدى خىرام،
كى فىرىدۇسى ئەئلادا تۇتتى مەقام.

— ئا. نىزارى.

مەقامغا يەتمەك — دەرىجە، مەرتىۋىگە ئېرىشمەك.

مەقامى خىلۋەت — خىلۋەت جاي.

مەقامى دىلنەۋاز — كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىملىق كۈي:

راستىي ئۇششاقى ببەرگۇ نەۋاغە لۇتف ئېتىپ،
بۇ مەقام ئىچرە مەقامى دىلنەۋاز ئاغاز قىل.

— ھاپىز خارەزمى.

مەقامى نەۋھە — يېغا كۈيى، ماتەم كۈيى.

شەھادەت مەقامى — شېھىتلىق مەرتىۋىسى:

بەقا شەھرىدىن ئىستەدى نۇرىنى،
شەھادەت مەقامىدەكى پۇرىنى.

— ئا. نىزارى.

مەقامات [مقامات] (ئە) «مەقام» نىڭ كۆپلۈكى: 1) ئورۇنلار، جايلار:

بارچەسى غەيرەت ئوتى بىرلە كۆيۈپ،
بەھەسۇ مەقاماتكە جاندىن تويۈپ.
— ئەھمەدى.
2) دەرىجىلەر، مەرتىۋىلەر:
يەنە ھەم ئەزىرلەر تولا باردۇر،
مەقامات ئەھلى مۇندا بىسياردۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقەر [مقر] (ئە) قارار تاپقان جاي، تۇرار جاي؛ قارارگاھ:
كافىرىستان ئەردى لېكىن سەربەسەر،
باۋۇجۇدى قىلدىلەر ئاندا مەقەر.
— زەلىلى.

مەقەر تاپماق — ئورۇن، مەنزىل تاپماق؛ قارار تاپماق.
مەقەر تۇتماق — ئورۇن تۇتماق، جاي ئالماق.
مەقەر قىلماق — مەنزىل قىلماق:
يۈرۈپ كاشغەردىن چۇ ئەيلەپ گۇزەر،
كى يول تەي قىلىپ ئوشنى قىلدىم مەقەر.
— ئا. نىزارى.

مەقبەرە [مقبره] (ئە) قەبرە، مازار.
مەقبۇز [مقبوض] (ئە) قولغا چۈشۈرۈلگەن، تۇتۇلغان.
مەقبۇل [مقبول] (ئە) قوبۇل قىلىنغان، ماقۇل كۆرۈلگەن:
خىزمەتى شايەستە قىلغىل ھىممەتىڭ تۇتغىل بەلەند،
بىر كىفايەت جۇملىدىن مەقبۇلى جەببەرىل غىياس.
— شەۋقى.

مەقبۇل ئەتمەك — قوبۇل قىلماق.
مەقبۇل بولماق — ياقماق، ياخشى كۆرۈلمەك.
مەقبۇل تۇتماق — لايىق كۆرمەك، قوبۇل قىلماق:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەئقۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەقبۇل تۇشمەك — ياقماق، خۇش كەلمەك.
مەقتەل [مقتل] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن جاي.
مەقتەئ [مقطع] (ئە) شېئىرىي ئەسەرنىڭ ئاخىرقى بېيىتى، تۇگەللىمە؛ بوغۇم.
مەقتۇل [مقتول] (ئە) قەتل قىلىنغان، ئۆلتۈرۈلگەن:
ئايا لەيلى، ئۆزۈڭنى ئەيلەگىل ئول يار مەقتۇلى،
ساڭا بۇ سەئب ھالەتتىن ئول ئىشلار ئانچە ئاساندۇر.
— ئا. نىزارى.

مەقتۇل بولماق — ئۆلتۈرۈلمەك:
ھېچ كىشى مەندەك ساڭا، ئەي شوخ، مەقبۇل ئولمادى،
بولمادى ھەرگىز شەھىدكىم ساڭا مەقتۇل بولمادى.
— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

مەقتۇئ [مقطوع] (ئە) كېسىلگەن، كېسىك.
مەقدەم [مقدم] (ئە) 1) قەدەم باسقان جاي، ۋاقىت:
دەبىستانغە زىينەت بېرىپ مەقدەمى،
ئانىڭ ھۆسنىدىن قوزغالىپ ئالەمى.
— ئا. نىزارى.
2) قەدەم بېسىش، قەدەم تەشرىپ قىلىش، كېلىش:
زىيافەت ئىشىدىن فەراغەت تاپىپ،
ۋەزىر مەقدەمىدىن شەرافەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.
3) قەدەم:
شۇ جائۇ ئادىلۇ ھەي ـ ھەي بەھادۇر،
مۇبارەك مەقدەمىدىن مۇلكى مەئمۇر.
— زەلىلى.

غۇبارى مەقدەم — قەدەم باسقان تۇپراق:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىگىدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىگىدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

مەقدۇر [مقدور] (ئە) 1) تەقدىرىدە بەلگىلەنگەن؛ تەقدىر.
2) قۇدرەت، ئىمكانىيىتى يېتىدىغان، قۇدرەت، ئىمكانىيەت:
شەفائەت ئەيلەبان تۇتغىل قولۇمنى يارەسۇلۇللاھ،
ھىدايەت مەنزىلىغە ئانچىنانكىم قالمادى مەقدۇر.
— شەۋقى.

مەقرۇن [مقرون] (ئە) يېقىنلاشقان، يېقىن:
كىچىك ـ چوڭ كەلامىدا مەجنۇن ئىدى،
مەلامەت نىشانىغە مەقرۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەقرۇن بولماق — يېقىنلاشماق، قوشۇلماق.
مەقسەد [مقصد] (ئە) نىيەت، ئارزۇ، مۇراد:
شەھەر تىلىسمىدۇر بەدەن قۇفلى ئانىڭكى ناپەدىد،
مەقسەد ئەگەر كۇشايىش ھىممەتى ئەۋلىيا كېرەك.
— زەلىلى.

مەقسۇد [مقصود] (ئە) مەقسەت، ئارزۇ، مۇراد:
كېرەك مەقسۇد ئۇچۇن كۆپ سەبر قىلماق،
ياراشماس ئۇشبۇ يولدا سەبر ئازى.
— ھاپىز خارەزمى.

قىبلەئى مەقسۇد — ئارزۇ ـ ئۇمىد قىبلىگاھى:
كۆڭۈل مېھرابىنى ۋەسل ئەھلى ئەتمىش قىبلەئى مەقسۇد،
دىلى ۋەيران ئاراكەنجى ھەقىقي ئىزدەسەك مەۋجۇد.
— شەۋقى.

مەقسۇر [مقصور] (ئە) قىسقارتىلغان، قىسقا.
مەقسۇم [مقسوم] (ئە) تەقسىملەنگەن، بۆلۈنگەن.
مەقلۇب [مقلوب] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن، ئاغدۇرۇلغان؛ تەتۇر.
مەقلۇئ [مقلوع] (ئە) قومۇرۇلغان، ئېلىپ تاشلانغان.
مەقھۇر [مقهور] (ئە) قەھر ـ غەزەپكە ئۇچرىغان.
مەقئەد [مقعد] (ئە) 1) ئولتۇرىدىغان جاي؛ ئورۇندۇق. 2) چوڭ تەرەت يولى:
سۇ كەينىدىن توشۇپ جامپاسىدىن پۇتۇن،
ئانىڭ ئاغزىدىن ئوت مەقئەدىدىن تۇتۇن.
— موللا شاكىر.

مەكاتىب I [مكاتب] (ئە) «مەكتەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتەپلەر.
مەكاتىب II [مكاتيب] (ئە) «مەكتۇپ» نىڭ كۆپلۈكى — مەكتۇپلار، خەتلەر.
مەكارىم [مكارم] (ئە) «مەكرۇمەت» نىڭ كۆپلۈكى — ياخشىلار، گۈزەللەر.
مەكارىم ئەخلاق — گۈزەل خۇلقلار.
مەكان [مكان] (ئە) جاي، ئورۇن، يەر. 2) تۇرار جاي:
ياتىپدۇركى ئاندا نەبىيۇ ۋەلى،
مەكان ئەيلەبان نەچچە ساھىب دىلى.
— ئا. نىزارى.

مەكانۇ زەمان — ئورۇن ۋە ۋاقىت:
ئەگەر ئىشق ئېسىدىن بوي ئالسە دىماغ،
مەكانۇ زەماندىن تاپار ئول فەراغ.
— ئا. نىزارى.

مەكتەب [مكتب] (ئە) يازىدىغان جاي؛ مەكتەب:
كى مەكتەپ ئارا قىلماغىل ئىختىيار،
مېنى ھەم ئۆزۈڭنى كى قىلمە فىگار.
— ئا. نىزارى.

مەكتۇب [مكتوب] (ئە) يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:
مەكتۇبى جۇنۇن سەر بەسەرى مىسرەئى رەنگىن،
كۆرگۈزدى زەلىلگە گۈلىستان فەساھەت.
— زەلىلى.

مەكتۇب ئەيلەمەك — خەت پۈتمەك، يازماق.
مەكتۇبات [مكتوبات] (ئە) خەتلەر، مەكتۇپلار.
مەكتۇم [مكتوم] (ئە) مەخپىي تۇتۇلغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي:
ھەۋا ئۆزرە كەبۇتەر بالىدىن كاغەز نەمايەندۇر،
دەرىغا تۇشمە دامىمغا چۇن مەكتۇم بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مەكر [مكر] (ئە) ئالداش؛ ھىيلە، مىكىر.
مەكرۇمەت [مكرمت] (ئە) 1) ھۆرمەت، شەرەپ، ئىززەت. 2) سېخىيلىق، مەردلىك.
مەكرۇھ [مكروه] (ئە) 1) كۆڭۈلگە ياقمايدىغان، يېقىمسىز، يىرگىنىچلىك. 2) ئىستېمال قىلىشقا بولمايدىغان.
مەكرۇھ تۇتماق — يېقىمسىز، ياماق بىلمەك.
مەكس [مكث] (ئە) تۇرۇپ قېلىش، توختاش.
مەكس ئەتمەك — تۇرۇپ قالماق، توختىماق.
مەكسەب [مكسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن نەرسە، پايدا.
مەكشۇف [مكشوف] (ئە) ئېچىلغان، ئوچۇق، مەلۇم.
مەكشوف ئولماق — مەلۇم بولماق، ئاشكارا بولماق:
خوجەئى بۇزۇرگۋار داۋۇرغە كېلىپ، بىر ئەللامەنىڭ ھالى
مەكشۇف ئولۇپ، مازاراتىنى تەئمىر قىلىپ ئەلگە نىشان
بەرگۈنچە، بىر تۇل خاتۇن يېرىمنى بۇزماغىل دەپ ماجرا
قىلىپ فەرياد قىلغانى.
— زەلىلى.

مەكفۇف [مكفوف] (ئە) تاشلانغان، تەرك ئېتىلگەن.
مەككار [مكار] (ئە) ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.
مەككارە [مكاره] (ئە) «مەككار» غا قارالسۇن:
كېچە چىقتى مەككارەئى بەدنىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

مەككە [مكه] (ئە) سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى، بەيتۇللا ئورۇنلاشقان ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس شەھىرى:
ھەم شەرىفى مەككە بولدى بېقەرار،
تاغ ئۇستىنىدە تۇرۇپ ئۇشتۇر سۇۋار.
— زەلىلى.

مەككە تۇللاھ — ئاللانىڭ شەھىرى، مەككە:
مەككە تۇللاھدىن مەدىنە خۇش سەۋاد،
ھەم ھەبىبۇللاھۇ دەپ خەيرۇل بىلاد.
— زەلىلى.

مەككەئى مۇئەززەم — ئۇلۇغ مەككە شەھىرى:
دەرى مەككەئى مۇئەززەم بىلە رەۋزەئى پەيەمبەر.
سەلەۋات بى نەھايەت ئىبەرىپ دۇرۇد ئەكبەر.
— زەلىلى.

مەككى [مكي] (ئە) مەككىلىك؛ مەككىگە مەنسۇپ.
مەكمەن [مكمن] (ئە) خىلۋەت جاي، يوشۇرۇنىدىغان جاي.
مەكنۇز [مكنوز] (ئە) كۆمۈپ ساقلانغان، كۆمۈلگەن.
مەكنۇن [مكنون] (ئە) يوشۇرۇلغان، مەخپىي.

مەكنۇن ئەيلەمەك — يوشۇرماق.
بىر كۈن ئول ھۇسن ئېلىنىڭ سۇلتانى تۈتقاي دەپ قۇلاق،
ئىشق لۇتفىنىڭ سۆزىنى دۇررى مەكنۇن ئەيلىدى.
— لۇتفى.

مەكسن [مكين] (ئە) جايلاشقۇچى، ئورۇن ئالغۇچى.
مەكنۇ مەكان — 1) ئورۇن ۋە جاينىڭ ئىگىسى:
خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەندجان،
خۇداۋەند مۇلكۇ مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.
2) بىرجايدا تۇرۇپ قېلىش:
گۈمان قىلدى شەھزادە كۆرگەن زەمان،
مەگەر سابىت ئولغاي مەكنۇ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مەگەر [مگر] (پ) 1) ئەمما، بىراق، پەقەت:
بەسى دەرد سۇزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.
2) مۇبادا:
قىلۇر ئېردى ئىشۋە بۇزەكلىگى بەچە،
مەگەر ئۇچرادىكىم ئىنتىقۇ كېچە.
— ئا. نىزارى.
3) ئېھتىمال:
پەرىشان ھەرتەرەپ زۇلفى سىياھىڭ ئەنبەر ئەفشاندۇر،
سەرى زۇلفۇڭ مەگەركىم ھەلقەئى بەندى جۇنۇن ئولغاي.
— گۇمنام.
4) ... مىكىن:
يوقتۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ ھۇسنۇ جەمال،
دەرمەبۇ شەكلى شەمايىلدىن پەرىشتەھ دۇرمەگەر.
— ئەرشى.

مەگەركى [مگركى] (پ) ئېھتىمال ئۇ، ئەمما ئۇ...،
فەيزى ئىشكىن ئاچتىلەر كېچە مەگەركى قەدرىدىن،
خەلى كەبۇتەرى مەلەك قىلدىلەر ھەرتەرەپ سەلام.
— زەلىلى.

مەگەس [مگس] (پ) چۈنۈن:
ھاي ـ ھاي كىرداری ئاشقان قىلماڭ گۇمان،
قەند ئۇستۇندە ھۇجۇم غۇلغۇلى مەسكىنى مەگەس.
— زەلىلى.

مەڭ [منک] يەم، دان.

مەڭنز [منگيز] ئېڭەك، چىراي:
ئەگەر خاھىش ئەتسەڭ تاپاي ياخشى قىز،
بەشەر ئىچرە باردۇر تۆلا گۇل مەڭنز.
— ئا. نىزارى.

مەڭزلىك [منگزليك] چىرايلىق، گۈزەل:
قات ـ قات يۇرەكىم باغلادى قان، غۇنچە مەڭزلىك،
بۇ دەردى دىلىمنى گۇلى خەندانىمە ئەيتىڭ.
— لۇتفى.

مەلا [ملا] (ئە) تولۇق، تولا. 2) ئاشكارا:
تاپاينكى باغدا مەكانى خەلا،
بۇ سۆز بولماغاي ھېچ كىشىگە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مەلاز [ملاذ] (ئە) پاناھ جاي؛ پاناھ:
دېمەگىل كۆيىنى بىنامۇ نىشانلارغا مەلاز،
كىم ئەرۇر تاجدىھۇ مۇلك ستانلارغە مەلاز.
— نەۋايى.

مەلال [ملال] (ئە) 1) زېرىكىش، ھارغىنلىق، چارچاش:
مىڭدىن بىرنى دېدىم ئەل بولماسۇنلار دەپ مەلال،
شەرھ ئەگەر قىلسام، مۇسۇلمانلار، قىيامەت بۇ كېچە.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.
2) ئەنسىرەش، غەم، ئەندىشە:
زەمانكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

مەلال بولماق — ئەنسىرىمەك، خاترجەمسىزلەنمەك:
كېلىپ كۆردى مەجنۇننى بولدى مەلال،
ئانىڭ ھالىغە رەھم ئېيتىپ بولدى لال.
— ئا. نىزارى.

مەلال ئولماق — مەلال بولماق:
غەمۇ غۇسسە بىرلە مەلال ئولدىلار،
ئەلەم بىرلە سەرگەشتە ھال ئولدىلار.
— ئا. نىزارى.

مەلالەت [ملالت] (ئە) 1) ھارغىنلىق، ھاردۇق:
مەلالەت بىلە ئاندا ھەم باردۇق،
ياتىپ نەچچە كۈن دەمفئ ئولۇپ ھاردۇق.
— ئا. نىزارى.
2) غەم ـ ئەندىشە، مالاللىق:
بەيابانى مەلالەتدە ئانىڭ دەردى بىلە قالدىم،
پەيامىمنى سەبا يەتكۇر مېنىڭ شىرىن زەبانىمغە.
— ئا. نىزارى.

مەلامەت [ملامت] (ئە) ئەيىبلەش؛ دەشنەم، تەنە:
كى يەتكەن ئۆمرى ئانىڭ ئاخىرىغە،
مەلامەت كۆپ ئىدى بۇ قاسىرىغە.
— موللا پازىل.

مەلامەت ئاتەشى — ئەيىبلەش ۋە يامان كۆرۈش ئۆچى:
بۇكۈن تەبلى تەھەننا قاقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن،

مەلامەت ئاتەشگە ياقماغىل ئەي زاھىدى خۇدبىن.
— زەلىلى.

مەلامەت ئەھلى — ئەيبلىگۈچىلەر، يامان كۆرگۈچىلەر:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۆسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

مەلامەت ئەيلەمەك — ئەيبلىمەك، يامان كۆرمەك.

مەلامەتكەش [ملامت كش] (ئە + پ) مەلامەت چەككۈچى.

مەلاھەت [ملاحت] (ئە) 1) گۈزەللىك، چىراي، ھۆسن:
مەلاھەتتە جەھان خوبانلارنىكىم خوشەچىنىگدۇر،
نەسىمى روھپەرۋەردىن ئاچىلغان خىرمەنى گۈلشەن.
— زەلىلى.
2) تۈزى تەڭشەلگەن، تەملىك، مەززىلىك:
لەبلەك مەلاھەتى غەۋغا قۇپاردى ئالەمدە،
شەكەرنى بويلە كىشى قايدە كۆردى شۇ رەڭىز.
— نەۋايى.
3) ئۆزنىگە تارتىش، جازىبە:
بەرگەلى گۈلى باغدىن يار - چۈرۈپۈش ئىبرۇر،
مۇنچە مەلاھەت بىلە چەكتى نىقاب غەلىز.
— زەلىلى.

مەلائىك [ملائك] (ئە) «مەلائىكە» گە قارالسۇن.

مەلائىك خەيىل — پەرىشتىلەر توپى:
رىكابىڭدا مەلائىك خەيلىدىن ھەرسارى يۈزمىڭ سەف،
سالىپ ھەرسەف شەياتىن مۇلكىگە تاراج ئىلە يەغما.
— شەۋقى.

مەلائىكە [ملائكە] (ئە) «مەلەك» نىڭ كۆپلۈكى — پەرىشتىلەر:
شەرفەئى ھەر مەلائىكە يەر بىلەن ئاسماندا پۇر،
پۇبەئى غەپلەت ئالمايىن ھەرگىز ئىشتىمەگەي قۇلاق.
— زەلىلى.

مەلەك [ملك] (ئە) 1) پەرىشتە:
داغى سەير ئەيلەگىل توققۇز قەلەكنى،
نېچۈك خەلق ئەيلەمىشدۇرمەن مەلەكنى.
— ناقىس.
2) گۈزەل مەھبۇبە:
مەلەك تەسلىمى شەيتان كىبىرىدەكتۇر بۇكى ئەقل ئۆزىن،
قىلىپ مەئمۇرى ئەمر، ئىستەر ئىمارەت نەفسى ئەمارە.
— نەۋايى.

مەلەك خەيل — پەرىشتىلەر توپى:
مەلەك خەيلىگە ئەمر قىلغاي خۇدا،
سەفىنەنى بىزگە قىلىپ ناخۇدا.
— ئا. نىزارى.

مەلەكۇل مەۋت — جاننى ئالغۇچى پەرىشتە:
سورسا مەلەكۇل مەۋت: «سەڭا ھور كېرەك» دەپ،
يوق، يوق، مەنگە دىلخاھ دېگۈمدۇر داغى ئولگۈم.
— لۇتفى.

مەلەكۇت [ملكوت] (ئە) 1) پادىشاھلىق. 2) ئىگىلىك، ھۆكۈمرانلىق. 3) پەرىشتىلەر دۇنياسى.

مەلەكۈەش [ملكوش] (ئە + پ) پەرىشتە سۈپەت:
مەلەكۈەش كېلىپدۇر سفاتى ئانىڭ،
پەرى چېچرە بارى ھەياتى ئانىڭ.
— ئا. نىزارى.

مەلەك [ملنک] (پ) مەست.

مەلبۇسات [ملبوسات] (ئە) كىيىم - كېچەكلەر.

مەلجا [ملجا] (ئە) پاناھلىنىدىغان جاي، پاناھ جاي.

مەلزۇم [ملزوم] (ئە) لازىم بولغان؛ لازىملىق نەرسە.

مەلسا [ملسا] (ئە) تەكشى، سىلىق.

مەلفۇز [ملفوظ] (ئە) سۆزلەنگەن، تىلغا ئېلىنغان.

مەللاھ [ملاح] (ئە) كېمىچى:
كى مەللاھلار قىلدى ئەففان بەسى،
چۇ كۆز يولىدىن ئاقىزىپ قان بەسى.
— ئا. نىزارى.

مەلول [ملول] (ئە) مالال بولغان؛ غەمكىن، خاپا؛ قايغۇلۇق:
يار ئەگەر جەفا قىلۇر، بولما ئايا كۆڭۈل مەلۇم،
خالى خەتتى سىپاھىدىن خەتتى چۇ لەشكەر موغۇل.
— زەلىلى.

مەلۇل بولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق.
ئۇياتتىن سالىپ باشنى يەرگە ئول،
ھەيا ئەيلەبان ئانچە مەلۇل.
— ئا. نىزارى.

مەلۇل ئولماق — غەمكىن بولماق، قايغۇرماق:
ئەي گۈرىستان ئەھلى بىر - بىر تۇتۇڭىز راھى ئەدەم،
كىم مەلۇل ئولماڭ بۇگۈن تاڭلا قىيامەت ئەنقەرىب.
— زەلىلى.

بىھەد مەلۇل — ناھايىتى غەمكىن، خاپا:
خۇدا بەرمەپ ئىبردى ئاڭا بىر ئوغۇل،
بالا دەرددە ئىبردى بىھەد مەلۇل.
— ئا. نىزارى.

مەلۇم [ملوم] (ئە) مالامەت ۋەئەلەم چەككەن، دەردىلىك.
مەلئۇن [ملعون] (ئە) لەنەتكە ئۇچرىغان، لەنەتى:
مۇنىڭدەك بولدى ئول مەلئۇن غەزەبناك،
كى بولسە بىشىرھەم قىلماس ئىدى باك.
— ناقىس.
مەلىك [ملك] (ئە) پادىشاھ:
تىيغالى ھۆكۈم ئەيلەدى مىرزايى مەلىك،
تاكى قىلغايلەر كېلىپ ئەھيابى مەلەك.
— زەلىلى.
مەلىكە [ملكە] (ئە) ئايال پادىشاھ؛ پادىشاھنىڭ خوتۇنى.
مەلىھ [مليح] (ئە) 1) شېرىن لەززەتلىك، مەززىلىك:
لەبلەرى كۈلگەچ، تۆكەر تۇز بىرلە شەككەر تەڭ ـ تەڭ،
ئاللاھ ئاللاھ بولۇر ئېرمىش مۇنچە ھەم كۈلگۈ مەلىھ.
— نەۋائى.
2) گۈزەل، چىرايلىق:
كى ھەمراھ چىقتى نەچە دوختەرى،
سەبھۇ مەلىھۇ چۇ ھورۇ پەرى.
— ئا. نىزارى.
3) دىلكەش، خۇش سۆھبەت:
رەئىف ئولدى جىسمى، يۈزى كەھرەبا،
بىلىپ، لىك سىررىن مەلىھ دىلرەبا.
— ئا. نىزارى.
مەمات [ممات] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات:
ئانىڭ يادىدا بولسە ھەر كىم مەمات،
كى ئېرمەس ئۆلۈم جاۋىدانى ھەيات.
— ئا. نىزارى.
مەمالىك [ممالك] (ئە) «مەملەكەت» نىڭ كۆپلۈكى، مەملىكەتلەر.
مەمەر [ممر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتەر يول.
مەمدۇد [ممدود] (ئە) ئۇزارتىلغان، سوزۇلغان.
مەمدۇھ [ممدوح] (ئە) ماختالغان، مەدھىيىلەنگەن.
مەمزۇج [ممزوج] (ئە) ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاش.
مەمزۇج ئەتمەك — ئارىلاشتۇرماق.
مەملەكەت [مملكت] (ئە) 1) دۆلەت، مەملىكەت. 2) پادىشاھلىق:
فەلەك ئەيلەدى ۋالىئى مەملەكەت،
رەئاياغە بولمىش داغى ئەمنىيەت.
— ئا. نىزارى.
مەملۇ [مملو] (ئە) تولغان، لىق؛ تولۇق.
مەملۇ ئەيلەمەك — تولدۇرۇماق.
مەملۇك [مملوك] (ئە) قۇل.

مەمنۇن [ممنون] (ئە) مىننەتدار، خۇرسەن؛ رازى:
ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيم ـ زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.
— ئا. نىزارى.
مەمنۇن ئەيلەمەك — خۇرسەن قىلماق، رازى قىلماق:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇئەمەل سەفھەسىدە قىل ھەرەكات.
— شەۋقى.
مەمنۇن قىلماق — «مەمنۇن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۈرۈي، جانان،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۇمىدۋارىمنى.
— ئەرشى.
مەمنۇئ [ممنوع] (ئە) مەنئى قىلىنغان.
مەن [من] (ئە) كىم، كىمكى.
مەناب [مناب] (ئە) ئورۇنباسارلىق.
مەنات [منات] (ئە) ئەرەبلەرنىڭ ئىسلامىيەتكىچە بولغان مەشھۇر بۇتلىرىدىن بىرىنىڭ نامى:
كۇفر ئېلىگە كۆرگۈزۈبان مۇئجىزات.
سىندۇرۇپ لاتۇمەناتۇ سۇمىنات.
— زەلىلى.
مەنازىل [منازل] (ئە) «مەنزىل» نىڭ كۆپلۈكى — مەنزىللەر:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقىم،
قەتئى مەنزىل ئەتكەلى جۇززەھى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.
مەنازىل كەزمەك — كۆپ يول باسماق:
مەنازىل كېزىپ بولدى يولغە رەۋان،
نىشان بەردى چۇن مۇلكى ھىندۇستان.
— ئا. نىزارى.
مەناسىب [مناصب] (ئە) «مەنسەب» نىڭ كۆپلۈكى — مەنسەپلەر، ئەمەللەر.
مەنافىئ [منافع] (ئە) «مەنپەئەت» نىڭ كۆپلۈكى — مەنپەئەتلەر، پايدىلار.
مەنال [منال] (ئە) مال، دۇنيا، بايلىق.
ئەھلى مەنال — مالدار، دۆلەتمەن.
مالۇ مەنال — مال ـ مۇلۇك، بايلىق.
مەنبەئ [منبع] (ئە) بۇلاق، مەنبە، ئاساس:
قىلىپ فەھم مۇزتەر لېكىن ماھىنىڭ،
كى ئاغزى بولۇپ مەنبەئى ئاھىنىڭ.
— ئا. نىزارى.
مەنتۇق [منطوق] (ئە) سۆزلەنگەن، ئېيتىلغان؛ نۇتۇق،

سۆز.

مەنتىق [منطق] (ئە) 1) سۆز، ئىپادە، نۇتۇق. 2) مەنتىق ئىلمى، لوگىكا. 3) ئەلشىر نەۋايىنىڭ «مەنتىقۇت-تەير» ناملىق ئەسىرىنىڭ قىسقارتىلىپ ئاتىلىشى:

چۇ مەنتىق كىتابىدا تەھرىردۇر،
نەۋايى كەلامىدا تەقرىردۇر.

— ئا. نىزارى.

مەنزەر [منظر] (ئە) 1) كۆرۈنۈش، شەكىل:

يەمەن خانى رەفىئ فەرروخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.

— لۇتفى.

2) كۆزنىدىغان، نەزەر سالىدىغان جاي، بالكۇن:

سەراۋۇ باغۇ ئايۋان بىرلە مەنزەر،
ئىمارەتىكى جەننەتكە بەرابەر.

— زەلىلى.

مەنزەرە [منظره] (ئە) كۆرۈنۈش، قىياپەت.

مەنزۇر [منظور] (ئە) كۆرۈلگەن؛ كۆرۈنۈشلۈك، كۆركەم.

مەنزۇم [منظوم] (ئە) 1) تىزىلغان، تەرتىپكە سېلىنغان. 2) نەزم ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن:

سەنۇبەردىن قەدى رەئنايى دىلبەر چۇنكى نازۇكدۇر،
ئانىڭدەك مىسرەئى بەرجەستەئى مەنزۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

مەنزۇمە [منظومه] (ئە) شېئىرىي ئەسەر.

مەنزىل [منزل] (ئە) 1) تۇرار جاي، تۇرالغۇ، ئۆي:

قايدا بولسا مۇنى سانچىپ قويۇڭ،
سەبزە بولغان يەر ئۆزە مەنزىل ئۆيۈڭ.

— زەلىلى.

2) ئۆتەڭ؛ مۇساپە، يول:

يۈرۈپ نەچچە مەنزىل قەدەم رەنج ئېتىمپ،
رىيازەتدە جاننى ئەلەم سەنج ئېتىمپ.

— ئا. نىزارى.

مەنزىل ئەتمەك — ئورۇنلاشماق، جايلاشماق.

مەنزىل مەقام — تۇرار جاي:

چىللەنىشىن شەيخلەر سەۋمئەدىن چىقماق بەلى،
تەئرى چۇ لامەكان ئېرۇر يوق ئاڭا مەنزىل مەقام.

— زەلىلى.

مەنزىلگاھ [منزل گاه] (ئە + پ) تۇرار جاي، ماكان.

مەنسەب [منصب] (ئە) مەرتىۋە، دەرىجە، ئەمەل.

مەنسۇب [منسوب] (ئە) قاراشلىق، تەۋە؛ تېگىشلىك.

مەنسۇج [منسوج] (ئە) توقۇلغان، توقۇلما.

مەنسۇخ [منسوخ] (ئە) ئەمەلدىن قالغان، بىكار قىلىنغان.

مەنسۇر [منصور] (ئە) نۇسرەتكە ئېرىشكەن، غالىب:

ئىئانەت ئەيلەگەيسەن ئەھمەدا بىزئاسىي ئۇممەتكە،
خۇدادىن ئۆزگە سەندىن ئۆزگە يوقتۇر ناسىرى مەنسۇر.

— شەۋقى.

مەيى مەنسۇر — كەيپى كۇچلۇك مەي:

مەيى مەنسۇرى تۇنقىل ساقىيا سىر ئاشكار ئەيلە،
ئەگەرچە لالە ياڭلىغ خۇن ھەسرەتدىن ئاياغىم بار.

— زەلىلى.

مەنسۇرۋار [منصور وار] (ئە + پ) غالىبلاردەك:

بۇ دارى فانىدىنكىم كەچىدىم بەقا يۇزىنگە،
ھافىز، ئۆزۇمنى ئولدۈم مەنسۇرۋار كۆردۇم.

— ھاپىز خارەزمى.

مەنشۇر [منشور] (ئە) تارقىتىلغان؛ نەشر قىلىنغان.

مەنفەئەت [منفعت] (ئە) پايدا، مەنپەئەت.

چۇ تەدبىرگە ئەيلەڭىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەڭىش مەنفەئەت.

— ئا. نىزارى.

مەنفى [منفى] (ئە) يوق قىلىنغان، ئىنكار قىلىنغان، سەلبىي.

مەنقەبەت [منقبت] (ئە) ياخشى خىسلەت، پەزىلەت؛ ماختاش:

ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.

— زەلىلى.

مەنقەل [منقل] (ئە) ئاتەشدان:

قىلىپ خۇرشىدنى گويا كى مەشئەل،
تالۇن ئاينى فەلەك سەھىندە مەنقەل.

— زەلىلى.

مەنقۇت [منقوت] (ئە) چېكىت قويۇلغان، چېكىتلىك.

مەنقۇش [منقوش] (ئە) نەقىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مەنقۇل [منقول] (ئە) نەقىل قىلىنغان، كۆچۈرۈلگەن، كۆچۈرمە.

مەنكۇب [منكوب] (ئە) يامان ئەھۋالغا يولۇققان، بەختسىز.

مەنكۇھە [منكوحه] (ئە) نىكاھلانغان ئايال، نىكاھلىق.

مەنھى [منهى] (ئە) مەنئى قىلىنغان، چەكلەنگەن ئىش.

مەنىش [منش] (ئە) يۈرۈش - تۇرۇش؛ خاراكتېر.

مەنئ [منع] (ئە) توسۇش، چەكلەش، مەنئى.

مەنئ ئەيلەمەك — توسماق، توختاتماق:
بارىپ سەنەمكەدەگە سەجدە ئاشىقانە قىلاي،
كى مەنئ ئەيلەسە زاھىد، مەن ئانى يانە قىلاي.
— ئەرشى.

مەنئ قىلماق — «مەنئ ئەيلەمەك» كە قارالغ.
چۇنان مەنئ قىلدى، قەبۇل ئولمادى،
كى بارماقدىن ئۆزگە ھۇسۇل ئولمادى.
— ئا. نىزارى.

مەھ [مە] (پ) 1) ئاي. 2) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل يار:
كۆڭۈل يادىدا خۇرسەندۇر، خيالى بىرلەجان خۇشتۇر.
نەھاجەت بولماسا ئول مەھ قاشىمدا ھەر زەمان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھى ئەنۋەر — ناھايىتى نۇرلۇق، پارلاق ئاي:
سەفا گۈلشەنىنىڭ گۈلى ئەھمەرى،
ۋەفا ئالەمنىڭ مەھى ئەنۋەرى.
— ئا. نىزارى.

مەھى تابان — تولغان، يورۇق ئاي:
ئولتۇرۇپ ئىردىم كى كىردى بىرمەھى تابان يىگىت،
قامەتى سەرۋى سىمى، رۇخسارى نۇر ئەفشان يىگىت.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەھى فەرد — يالغۇز ئاي.

مەھى دۇھەفتە — ئون تۆت كۈنلۈك ئاي.

مەھابەت [مەھابت] (ئە) 1) ھەيۋەت، سۆلەت:
مەھابەت بولۇپدۇر سەلابەت ئانا،
سەلابەت بولۇپدۇر مەھابەت ئانا.
— ئا. نىزارى.

2) ۋەھىمە، قورقۇنچ:
بولۇپ جىسمى لەرزان مەھابەتدىن،
ۋەلى قالماي ئەسلا مۇناجاتدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھابىس [محابس] (ئە) «مەھبەس» نىڭ كۆپلۈكى — قاماقخانىلار.

مەھار [مھار] (پ) ئارغامچا:
ئالىپ پالتۇ بىرلە ئۇزۇن بىر مەھار،
ئوتۇن توشۇماقنى قىلىپ ئىختىيار.
— ئا. نىزارى.

مەھارىب [محاريب] (ئە) «مىھراب» نىڭ كۆپلۈكى — مىھراپلار.

مەھارەم [محارم] (ئە) «مەھرەم» نىڭ كۆپلۈكى — سىرداشلار.

مەھازىر [محاضر] (ئە) «مەھزەر» نىڭ كۆپلۈكى — يىغىلىدىغان جايلار:
ھازىر فەراۋان قىلىپ ئالىدا،
نەچە خادىمان تۇردى دۇنبالىدا.
— ئا. نىزارى.

مەھاسىن [محاسن] (ئە) 1) «ھۇسن» نىڭ كۆپلۈكى — گۈزەللىكلەر، خۇش مۇئامىلىلەر. 2) ساقال — بۇرۇت.

مەھافە [محافە] (ئە) ئەسلىسى «مىھەففە». ئات — تۆگىلەرگە ئارتىلىدىغان ئەترايى يۆگەلگەن كاجۇۋا، تەختىرا — ژان:
ھەشەم بىرلە ئاندا يېتىپ كەلدى شاھ،
مەھافە بىلە ماھ زەررىن كۈلاھ.
— ئا. نىزارى.

مەھافە ھىجابى — مەپىنىڭ توسۇق پەردىسى:
بۇ سائەتدە چىقتى شامالى شەددىد،
مەھافە ھىجابىنى قىلدى دەررىد.
— ئا. نىزارى.

مەھافىل [محافل] (ئە) «مەھفىل» نىڭ كۆپلۈكى — سورۇنلار.

مەھال I [محال] (ئە) قىيىن، مۇشكۈل:
چۇ شەھزادە ئەيدى: «بۇ ئىشدۇر مەھال،
ۋە ياتۇش دۇرۇر بۇكى ياخۇد خيال.
— ئا. نىزارى.

مەھال II [محال] (ئە) «مەھەل» نىڭ كۆپلۈكى — جايلار، ئورۇنلار:
زىنھار گۇمان قىلماڭ قۇربىغە بېتەر ئاخىر،
ھەركىمكى رىيازەتنى بىر نەچچە مەھال ئەيلەر.
— زەلىلى.

2) ۋاقىت، پۇرسەت:
دېدىمكى، «سەرەندىبنى قىلسام خىيال،
بارىپ كەلمە كىمگە ئىبرۇرمۇ مەھال؟»
— ئا. نىزارى.

مەھەك [محك] (ئە) كۈمۈش ۋە ئالتۇنغا سۇرتۇپ ئۇنىڭ ساپ ياكى ساپ ئەمەسلىكىنى ئايرىيدىغان تاش:
گەر ماڭا ئىشق ئەھلى شىركەت دەڤۇسىن قىلسە نې غەم،
غەيرەتى ئىشق ئىلغامىش چۇنكىم ئىبرۇر ئەسلى مەھەك.
— ئەرشى.

مەھەل [محل] (ئە) 1) جاي، ئورۇن. 2) ۋاقىت، زامان، پۇرسەت:
پەيكەرىم ئول يولدا بولۇپ بەندى بەند،
چاش مەھەلىدە يېتىپ تەختى بەند.
— زەلىلى.

مەھەللات [محلات] (ئە) «مەھەللە» نىڭ كۆپلۈكى —

مەھەللىلەر.

مەھەللە [محله] (ئە) تۇرار جاي، كوچا، مەھەللە.
قەبىلە قىراغىغە يەتتى يەقىن،
مەھەللە نەۋاھىدا تۇتتى كەمىن.
— ئا. نىزارى.

مەھبەس [محبس] (ئە) قاماقخانا، زىندان.

مەھبۇب [محبوب] (ئە) سۆيۈملۈك؛ دوست:
كى مەھبۇب فەرزەند دىلبەند ئىدى
ھەمىشە ئانىڭ بىرلە خۇرسەند ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇب پىرايەسى — مەشۇقنىڭ بېزىكى:
كى ئۇششاق سەرمايەسى ئىشقدۇر،
كى مەھبۇب پىرايەسى ئىشقدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەبۇبى ھەق — ئاللانىڭ سۆيۈملۈك كىشىسى:
رەسۇلى خۇدا بەلكى مەھبۇبى ھەق،
ھەببى خۇدا بەلكى مەتلۇبى ھەق.
— ئا. نىزارى.

مەھبۇبە [محبوبه] (ئە) سۆيۈملۈك يار.

مەھبۇس [محبوس] (ئە) قامالغان، زىندانغا سېلىنغان كىشى.

مەھبۇسلۇق [محبوس لوق] (ئە) تۇتقۇنلۇق، مەھبۇسلۇق:
ماڭا نەچچە كۈن يەتتى مەھبۇسلۇق،
ئەزىز جاندىن ئولدىكى مەئيۇسلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھپارە [مەپارە] (پ) ئاينىڭ پارىسى؛ گۈزەل.

مەھپەيكەر [مەپيكر] (پ) ئاي سۈرەتلىك، ئايدەك گۈزەل.

مەھتاب [مەتاب] (پ) تولۇن ئاي؛ ئايدىڭ:
ئافاق ئىچىگە ھىجر تۇنىدە نەزەر ئەيلەدىڭ،
مەھتاب ئەمەس شۆئلە ئاھىم يارۇتۇپدۇر.
— زەلىلى.

مەھجەبىن [مەجبين] (پ + ئە) پېشانىسى نۇرلۇق؛ گۈزەل:
مۇمكىن ئىرمەس مەھجەبىنلەرغە بۇرەڭ ھۇسن جەمال،
بۇ جەھەتتىن ئۆزى ئۆز ھۇسنىگە دۇر شەيدا يىگىت.
— ئەرشى.

مەھجۇب [محجوب] (ئە) 1) پەردىلەنگەن، يېپىلغان:
كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.
2) ئۇيالغان، ئۇياتلىق:
ھەقىقەت ئەھلىغە سەن تەئنە قىلماغىل ھەرگىز،
جەھان ـ جەھان غەم ئارا قالسا گەر ئۇلەر مەھجۇب.
— زەلىلى.

مەھجۇر [مهجور] (ئە) ئايرىلىپ قالغان، ھىجراندا قالغان؛ جۇدالىق:
ئەرشىئى مەھجۇردىن ئۆتتى نەچۈك تەقسىرلەر،
ۋەسلىگە ئەي شاھى خۇبان بىر زەمان مەھرەم ئەمەس.
— ئەرشى.

مەھجۇر بولماق — ئايرىلماق، جۇدا بولماق:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغىل تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.

مەھجۇر قىلماق — ئايرىماق، يىراقلاشتۇرماق:
ۋىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.
— شەۋقى.

مەھجۇرلۇق [مهجورلوق] ئايرىلىش، جۇدالىق:
بالا دەردىدە يەتتى رەنجۇرلۇق،
فەلەكنىڭ جەفاسىدە مەھجۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەھد [مهد] بۆشۈك:
يەتكۈزدىلەر ئانى مەھد ئىچىندە،
گۈل ياپراغى تۆشتى شەھد ئىچىندە.
— نەۋائى.
2) كاجۇۋا؛ تاۋۇت:
چۇ قانلىغ بەدەننى سالىپ مەھدىگە،
ئالىپ يۈردى ئول يار ھەم ئەھدىگە.
— ئا. نىزارى.

مەھدۇد [محدود] (ئە) چېگرىلانغان، چېكى بەلگىلەنگەن:

مەھر [مهر] (ئە) يىگىت تەرىپىدىن نىكاھلىنىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان نەق پۇل، مال؛ مەھر ھەققى.

مەھرەم [محرم] (ئە) (1) سىرداش، ئۇلپەت، ھەمدەم:
كۆڭۈل قايسى، خەيالىم قايسىدۇر ھەم،
ئىرۇر سۆزلەتكۈچى سورىغە مەھرەم.
— ناقىس.
2) خاس خىزمەتچى، ئىچكى خىزمەتچى:
ئەي زەلىلى مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىڭ.
— زەلىلى.

مەھرەم سارا — خاس ئائىلە كىشىلىرىلا تۇرىدىغان ئىچكى ساراي:
جانىبى مەھرەم سەراغە يەتتىلەر،
ئىككى شەھزادە ئۆزىدىن كەتتىلەر.
— زەلىلى.

مەھرەمى ئەسرار — سىرداش دوست:
ئاسرامايىن نەگ جەفاڭۇ جەۋر ئېتەر،
ھەرزەمان ئۆز مەھرەمى ئەسرارىنە.
— ھاپىز خارەزمى.

مەھرەمى راز — سەممىي دوست، سىرداش:
ئەيدىلەر: بىز مەھرەمى راز ئەيلەدۇك،
سەئۇەنى گويياكى شەھباز ئەيلەدۇك.
— زەلىلى.

مەھرەمانە [محرمانه] (ئە + ب) دوستلارچە، قېرىنداشلارچە.

مەھرەملىق [محرملیق] (ئە) سىرداشلىق، ھەمدەملىك.

مەھرەمۇەش [محرم وش] (ئە + پ) قېرىنداشتەك.

مەھرۇ [مەرو] (پ) ئاي يۈزلۈك، گۈزەل:
بۇگۈنكى ساقىئى مەھرۇغە روبىرو بولدۇم،
گەھى چۈششەئى گۈلگۈن گەھى سەبۇ بولدۇم.
— زەلىلى.

مەھرۇر [محرور] (ئە) ھارارەتلىك، قىزىتمىسى بار:
ئەمەس ھەجرىڭ كۆيۈك كۆكسۇم ئىلاجى،
كى بولماس شۇئىلەدىن مەھرۇر مەھزۇز.
— نەۋايى.

مەھرۇر بولماق — قىزىشماق، كۆيمەك.
مەھرۇر ئەتمەك — كۆيدۈرمەك.

مەھرۇق [محروق] (ئە) كۆيگەن، يانغان:
چۈن رەقەم قىلدى ئاشقۇ مەئشۇق،
بولدى ئىشق ئەھلى ئۆزىدىن مەھرۇق.
— نەۋايى.

مەھرۇم [محروم] (ئە) ئېرىشەلمىگەن، ئايرىلىپ قالغان:
كۆتەرسە چىراغنى بىرەۋ جەمئىدىن،
كى پەرۋانە مەھرۇم ئېسە شەمئىدىن.
— ئا. نىزارى.

مەھرۇم ئەيلەمەك — ئېرىشتۈرمەي قويماق، ئايرىۋەتمەك:
كەرىم سائىلنى مەھرۇم ئەيلەمەسلەر دەپ ئۇمىد بىرلەن،
كېلىپمەن دەرگەھىڭغە سەن ئەزىزنى ئىختىيار ئەيلەپ.
— شەۋقى.

مەھرۇم [مهزل] (ئە) ھەزىل، مەسخىرە.
مەھزەل بولماق — مەسخىرە، كۈلكە بولماق:
شەيخ مەھزەل بولدى دەير ئەتفالىغە،
كىم كۈلۈرلەر ئەردى ئانىڭ ھالىغە.
— نەۋايى.

مەھزۇف [محذوف] (ئە) ئۆچۈرۈلگەن؛ چۈشۈپ قالغان.

مەھزۇن [محزون] (ئە) 1) غەمكىن، قايغۇلۇق، خاپا:
ئول ئىشىدا ۋەلىي ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئالىمدەك قەددى غەم بىلە نۇن ئىدى.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق:
نىقاب ئاچماقنى بۇ مەھزۇنغە بىر ياد ئەتمەدىڭ ھەرگىز،
مەنى ئۆرتەب ئول ئوتقە كۈلنى بەرباد ئەتمەدىڭ ھەرگىز.
— گۇمنام.

3) كىشى ئىسمى:
كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،
بالا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇن بولماق — غەمگە مۇپتىلا بولماق، قايغۇرماق.
مەھزۇن ئەتمەك — غەمگە مۇپتىلا قىلماق، قايغۇرتماق:

يادى ۋەسلىگىدىن ئېتىپ مەھزۇن كۆڭۈل سەرمايەسىن،
لەئلىڭ ئارمانىن قىلاي مەرجان كەبى جانسىغە قۇت.
— ئەرشى.

مەھزۇن قىلماق — «مەھزۇن ئەتمەك» كە قارالسۇن.

كى يەتقۇبنى زار مەھزۇن قىلىپ،
چۇ يۈسۈپ فىراقىدا مەجنۇن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مەھزۇنلۇغ [محزون لوغ] غەمكىنلىك، خاپىلىق.

مەھسۇب [محسوب] (ئە) ھېساب ئېلىنغان، تەكشۈرۈلگەن.

مەھسۇر [محصور] (ئە) قورشالغان.

مەھسۇس [محسوس] (ئە) ھېس قىلىنغان، سېزىلگەن.

مەھسۇل [محصول] (ئە) ھاسىل بولغان ئېرىشىلگەن؛ نەتىجە، مېۋە؛ مەھسۇلات.

مەھشەر [محشر] (ئە) 1) توپلانغان جاي؛ مالىمان:

ھەمە ئىنزتىراب ئەتتى مۇزتەر بولۇپ،
فىغان بىرلە گويياكى مەھشەر بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

2) قىيامەت:

كى مەھشەر ئارا قىلمە رەسۋا مېنى،
جەھان زىبىغە قىلمە شەيدا مېنى.
— ئا. نىزارى.

رۇزى مەھشەر — قىيامەت كۈنى:

رۇزى مەھشەر زىلزىلە تۇشكەندە ئالەم ئەھلىغە،
كۆز تۇتارسەندىن شەفائەت ئەنبىياۋۇ ئەۋلىيا.
— زەلىلى.

مەھفۇز [محفوظ] (ئە) مۇھاپىزەت قىلىنغان، ساقلانغان.

مەھفىل [محفل] (ئە) 1) يىغىلىش، ئولتۇرۇش:

كىمىكى بۇ مەھفىل ئىچىدە قىلدى دىلبەردىن ھەرىس،
گوييا كەلتۇردى بولغايكىم پەيمبەردىن ھەدىس.
— زەلىلى.

2) سورۇن، بەزمە:

چۇ ئول ۋەقت مەھفىلگە تەگدى سەبا،
چۇگەردۇن ھىجابىنى قىلدى رەھا.
— ئا. نىزارى.

مەھفىل ئارا — بەزمىنىڭ كۆركى، سورۇن پەيزى:

ئول ۋەقتىكىم، ئول بۇتى دىلئارا،
گۈلشەن ساری بولدى مەھفىل ئارا.
— نەۋايى.

مەھكەم [محكم] (ئە) پۇختا، مۇستەھكەم، چىڭ.

مەھكۇم [محكوم] (ئە) ھۆكۈم قىلىنغان، ھۆكۈم ئاستىغا ئېلىنغان.

مەھل [مهل] (ئە) ۋاقىت، پۇرسەت.

مەھلەكە [مهلكه] (ئە) 1) خەۋپ ـ خەتەرلىك جاي.
2) خەۋپ ـ خەتەر، ھالاكەت.

مەھلۇل [محلول] (ئە) ئېرىتىلگەن.

مەھلۇل ئەتمەك — ئېرىتمەك:

گەج ئورنىغە مەھلۇل ئەتىپ ھەفتىجۇش،
قويۇپ يەرگە سەنئەتگەرى سەختكۇش.
— نەۋايى.

مەھلىقا [مەلقا] (پ + ئە) ئاي يۈزلۈك:

جان ئەزەلدىن مىھر ئىلە بىر مەھلىقاغا ئۇچرىدى،
ئول كۆز ئالدۇرغان بىلە مۇنداق بالاغا ئۇچرىدى.
— لۇتفى.

مەھمىل [محمل] (ئە) مەپە، تەختىراۋان؛ كاجۇۋا:

ئانى كەلتۇرۇپ ئۇشبۇ مەھمىل ئارا،
تۇشۇردىكى مەجنۇننى مەنزىل ئارا.
— ئا. نىزارى.

مەھۇ [محو] (ئە) يوقىلىش، يوقىتىش:

مەھۇ مۇتلەق بولسە ئانداغ بادە زوربىدىن ئېرىپ،
قايدا قالسۇن بۇ كۆڭۈل جامىدا نەقشى مائەدا.
— ئەرشى.

مەھۇ ئەتمەك — يوق قىلماق، ئۆچۈرمەك:

ئەي خۇدايا رۇز مەھشەردە قىلمە رەسۋا خەلق ئارا،
شەۋقى ئەيبىن مەھۇ ئېتەرگە سەن كەبى سەتتاردۇر.
— شەۋقى.

مەھۇ ئەيلەمەك — يوق قىلماق، يوقاتماق:

بارەكاللاھ تىيرەئى كۇففارنى مەھۇ ئەيلەبان،
رەۋشەنايى تىغى ئەدلىگدىن تاپپىدۇر دىن زىيا.
— زەلىلى.

مەھۇ ئولماق — يوق بولماق، تۇگىمەك:

فەلەك ئۇستىدە مېھرۇ يەر ئۆزە مەھۇشلەر مەھۇ ئولمىش،
سەمەندىن سەكرەتىپ ئول شوخ بولسە ناگەھان پەيدا.
— ئەرشى.

مەھۇەش [مهوش] (پ) ئايغا ئوخشاش، ئايدەك؛ گۈزەل:

بۇ مەھۇەشكىم كۆرۈپدۇرسەن ھۇۋەيدا،
ئېرۇر كۆڭلۇم ئىچىدە بىر سۇۋەيدا.
— ناقىس.

مەھىن [مهين] (پ) ئاي كەبى:

كەلدى كۇنى تەۋفكە بىر نازىنىن،
ئارەزى جەننەت گۈلىدىن ھەم مەھىن.
— زەلىلى.

مەۋاد [مواد] (ئە) «ماددە» نىڭ كۆپلۈكى — ماددىلار.

مەۋارىس [مواريث] (ئە) «مىراس» نىڭ كۆپلۈكى — مىراسلار.

مەۋازىئ [مواضع] (ئە) «مەۋزىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ئورۇنلار، جايلار:
چىرە چۈنان مەۋازىئ نىكۇ سىرشىت،
ياد بېرۇر ئابى ھەۋاسى بەھىشت.
— زەلىلى.

مەۋاشى [مواشى] (ئە) ئات ـ ئۇلاغلار:
مەۋاشىنى ئەلتۈرگە يەكسەر سۈرۈپ،
ۋەتەنگەھلەرنگە دېگىن يەتكۈزۈپ.
— نەۋائى.

مەۋاقىئ [مواقع] (ئە) «مەۋقىئ» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەقەلەر، ھادىسىلەر.

مەۋاكىب [مواكب] (ئە) «مەۋكىب» نىڭ كۆپلۈكى — قۇيرۇقچىلار، مۇلازىملار.

مەۋالى [موالى] (ئە) «مەۋلا» نىڭ كۆپلۈكى — دوستلار، ئىگىلەر.

مەۋالىد [موالید] (ئە) «مەۋلۇد» نىڭ كۆپلۈكى — تۇغۇلغانلار، پەرزەنتلەر.

مەۋانىئ [موانع] (ئە) «مانىئ» نىڭ كۆپلۈكى — توسۇقلار.

مەۋائىز [مواعظ] (ئە) «مەۋئىزە» نىڭ كۆپلۈكى — ۋەز ـ نەسىھەتلەر:
ھەببىڭ نەۋئۇتىغە مەدداھ قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.
— ئا. نىزارى.

مەۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق، مېھرىبانلىق؛ مۇھەببەت.

مەۋت [موت] (ئە) ئۆلۈم، ۋاپات بولۇش:
ئەگەر يېتىشسە ئەجەل بىرنەفەس ئەمان بەرمەس،
خىتاب زائىقە تۇل مەۋت ئىلە لەبىل مىرساد.
— شەۋقى.

مەۋج [موج] (ئە) 1) دولقۇن:
كېلىپ چۈن قىراغە نەزەر ئەيلەدى،
كۆرۈپ مەۋجنى ئانداغ ھەزەر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاش، جىلۋە:
سۇلەيمان ھەشمەت، دارا تەجەممۇل شاھى ئالەم سەن،
زېھنى شەمشىر ئەدلىڭ مەۋجىنى ئابى رەۋان ئەيلەر.
— زەلىلى.

مەۋج ئۇرماق — دولقۇنلىماق، تاشماق:
بۇ ھىندى يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەھاندا رىيا بەھرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.

مەۋجى بەلا — يۇقىرى كۆتۈرىلگەن دولقۇن:
تاپمادى ۋەسلى گەۋھەرىن مەۋجى بەلادە مۇبتەلا،
بولۇپ كۆزۈمنىڭ ياشىدىن ھەر قەترە دەريا بولغۇسى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەۋجى ھەزار — مىڭلاپ دولقۇن:
كەسرەت ئېلى ئاتار يا، ۋەھدانىيەتكە ئايا،
بىردۇر ۋۇجۇدى دەريا، مەۋجى ھەزار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مەۋجدار [موجدار] (ئە + پ) 1) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:
كى ياندا دەريا ئاتى: تەلبەچۆك،
بەسى مەۋجدارۇ سۇبى كۆپ چۇچۇك.
— ئا. نىزارى.

2) جىمىرلاپ جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان، جىلۋىلىك:
ئۇزۇلۇپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كاندىن چىقماس بۇ دۇردەك مەۋجدار ئەمدى.
— موللا نىياز.

مەۋجزەن [موج زن] (ئە + پ) «مەۋجۇەر» گە قارالسۇن.

مەۋجۇەر [موج ور] (ئە + پ) مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلىغۇچى:
چۈن تاپىپ تەسكىن بۇ بەھرى مەۋجۇەر،
قالمايىن ئول مەۋجلەردىن ھېچ ئەسەر.
— نەۋائى.

مەۋجۇد [موجود] (ئە) 1) بار، مەۋجۇت:
گۇزەردە كۆرۈشكەن ساڭا سۇت ئەمەس،
ئۆتەر يول ئارا ۋە سىل مەۋجۇد ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

2) ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن، يارىتىلغان:
ھەمە مەۋجۇد ئىبرۇر بىر قەترەسىدىن،
قىزىل گۇلدۇر خىجىل گۇلچېھرەسىدىن.
— موللا پازىل.

مەۋجۇدات [موجودات] (ئە) بارلىقلار، تىرىك جانلار.

مەۋرىد [مورد] (ئە) كېلىپ چىققان جاي؛ مەنبە.

مەۋرۇس [موروث] (ئە) مىراس قىلىنغان نەرسە.

مەۋزۇن [موزون] (ئە) 1) كېلىشكەن، قاملاشقان:
نەرگىسى بادام كۆزۈڭنىڭ رەشكىدىن قان يۇتتىلار،
ئول ئەلىفدەك قامەتىڭە سەرۋى مەۋزۇن ئوخشاماس.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

2) زىلۋا، خۇش پېچىم:

قامەتى مەۋزۇنۇڭ ئۆزرە ئارەزىڭ گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى ھەمراھ ئەمەس.
— ئەرشى.

3) ۋەزىنكە توشقان، ئۆلچەملىك:
ۋەزنى ئوبدان نىھايەتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۈ.
— موللا قۇربان.

مەۋزۇن بولماق — تەرتىپلىك بولماق:
ھەر ئىشكى ئۇلۇس ئالدىدا مەۋزۇن بولغاي،
قىلغان ئانى ھەر بەخت ھۇمايۇن بولغاي.
— نەۋائى.

مەۋزۇئ [موضوع] (ئە) 1) قويۇلغان؛ تۇزۇلگەن، 2) تېما.

مەۋزىئ [موضع] (ئە) جاي، ئورۇن، ماكان:
بۇ مەۋزىئ ئارا پىرى سەيياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستادمەن.
— ئا. نىزارى.

مەۋسۇف [موصوف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مەۋسۇل [موصول] (ئە) تۇتاشقان، ئۇلاشقان.

مەۋسۇم [موسوم] (ئە) ئاتالغان، نام ئالغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئەل كۆزىدىن نىھان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئىچرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.
— زەلىلى.

مەۋسۇم بولماق — ئات قويۇلماق، ئاتالماق.

مەۋسۇم قىلماق — ئاتىماق.

مەۋسىم [موسم] (ئە) پەسىل، مەۋسۇم، ۋاقىت:
بىس ھەۋاگەرم ئولدى مەۋسىمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.
— زەلىلى.

مەۋسىمى نەۋ بەھار — باش ئەتىياز ۋاقتى:
قەبر ئىچىدە تابەكەي غۇنچە بولۇر سەھى قەدان،
مەۋسىمى نەۋ بەھار ئىچرۇر خەبچە نەۋ نىھال ئاچىلىڭ.

مەۋفۇر [موفور] (ئە) مول، كۆپ؛ پاراۋان، يېتەرلىك.

مەۋقۇف [موقوف] (ئە) توختىغان، توختىتىلغان؛ باغلىنىق:
نىگارىڭ سەفەر ئىچرە مەسئۇفدۇر،
كى ھەمراھلىغىڭ ئانا مەۋقۇفدۇر.
— ئا. نىزارى.

مەۋقۇف ئەتمەك — توختاتماق؛ قارىتىپ قويماق.

مەۋقۇف بولماق — توختىماق؛ باغلىق بولماق.

مەۋقىف [موقف] (ئە) توختاش جايى؛ بېكەت.

مەۋقىئ [موقع] (ئە) ئورۇن، جاي:
چۇ تۆر تۇنچ ئىقلىم ئىدى مەۋقىئى،
بىس ئولدى قۇياش ساھىبى تالىئى.
— نەۋائى.

مەۋكىب [موكب] (ئە) ئۇلۇغلار بىلەن بىللە يۈرگۈچى قۇيرۇقچى، مۇلازىم.

مەۋلا [مولى] (ئە) خوجا، ئىگە؛ ھامىي؛ دوست؛ ئۇستاز:
قۇتبى قەلەندەرلەر تەماشە قىلىپ،
رۇيى تەۋەككۈلنى بەمەۋلا قىلىپ.
— زەلىلى.

مەۋلانا [مولانا] (ئە) ئۇلۇغ، خوجا، ئۇستاز (ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ ھۆرمەت نامى):
فەساھەتدە بەيانى چۈنكى مەۋلانايى رۇم ئەتكەچ،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن مەست ئۇلۇبان ئافەرىن دەرلەر.
— زەلىلى.

مەۋلەۋى [مولوى] (ئە) ئىگە، ساھىب؛ دامولا:
شەرھ قىلىپ دەبدەبەئى مەسنەۋى،
مەسنەۋى مەئنەۋىيۇ مەۋلەۋى.
— زەلىلى.

مەۋلۇد [مولود] (ئە) تۇغۇلغان، پەرزەنت.

مەۋئۇد [موعود] (ئە) ۋەدە قىلىنغان، سۆز بېرىلگەن؛ ۋەدە:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئىي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەۋئىد [موعد] (ئە) ۋەدە قىلىنغان ۋاقىت؛ ئورۇن.

مەۋئىزە [موعظە] (ئە) ۋەز ـ نەسىھەت:
ۋائىز ئەقل ئەيلەگەچ مەۋئىزە مەجازىدىن،
سەندەلى ئىشق كەلتۇرۇڭ تۇتتى مېنى ئەجەب سۇداۋ.
— زەلىلى.

مەئىشەت [معيشت] (ئە) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، 2) يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش ۋاستىسى:
يېتىلۇر بەس لەتىق ئەنۋائى نىئمەت،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۇرلۇك مەئىشەت.

مەئىن [معين] (ئە) ئاقىدىغان، ئاقار.

مائى مەئىن — ئاقارسۇ:
بولۇپ گۈلرەڭ مەي مائى مەئىندەك،
ساف روگو رەنگى لەئلى ئاتەشىندەك.
— نەۋائى.

مەي [مى] (پ) ئىچىملىك، شاراب.

نۇش قىلىپ جامى مەي لالەگۇن،
بەندە قىلاي پەرەڭى بىزۇر جۇنۇن.
— زەلىلى.

مەيى ئالۇد — مەي ئارىلاش.
مەيى ئەسفەر — سارغۇچ مەي.
مەيى ئەھمەر — قىزىل مەي.
مەيى بەتتى — ئۆردەك شەكلىدىكى مەي ئىچىشى.
مەيى خۇش لىقا — خۇشال ئۇچرىشىش مەبى:
ئەيا ساقىيا بول ماڭا رەھنەما،
كەرەم بىرلە بەخش ئەت مەبى خۇش لىقا.
— ئا. نىزارى.

مەي خۇمارى — مەي، شاراب كەيپى:
غەم غۇبارى مەي خۇماربىدىن كۆڭۈل كۆزگۇسىدە،
ساقىيا بىر جۇرئە تۇت ئاناداغكى يوقتۇر غەمزەدە.
— ئەرشى.

مەيى مەئرىفەت — تونۇشۇش مەبى:
يەنە ھەرخى «مىم» مەبى مەئرىفەت،
داغى «دال» ئولۇپ دىن ئارا ئەمىنيەت.
— ئا. نىزارى.

مەيى مەدىھ — ماختاش، مەدھىيىلەش شارابى.
مەيى مۇفەررىھ — شادلاندۇرغۇچى مەي:
ئىچسۇن مەبى مۇفەررىھى گۇلرەڭى غەمزۇ داي،
بۇ دەۋردە كىم ئىستەسە خاتىر فەراغىنى.
— ئاتابى.

مەي ناب — تىنىق، تازا مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلبان مەبى نابىنى.
— ئا. نىزارى.

مەيئاشام [مى آشام] (پ) مەيخور.
مەيپالا [مى پالا] (پ) مەي سۇزگۇچ.
مەيپەرەست [مى پرست] (پ) ئىچكۈلۈككە بېرىلگەن، مەيخور.
مەيپەرەستان [مى پرستان] (پ) «مەيپەرەست» نىڭ كۆپلۈكى — ئىچكۈلۈككە بېرىلگەنلەر، مەيخورلار:
سۇراھى سەربەلەندۇ مەيپەرەستان مەستى لايەقئەل،
ئەلىف لامى قەدسىياقىنى مەجلىستە نىگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

مەيخارە [مى خوارە] (پ) كۆپ مەي ئىچكۈچى، مەيخور:
كى مەيخارەلەردەك بولۇپ سەرگىران،
قىلىپ سەۋتى نالە مەۋلامەت نىشان.
— ئا. نىزارى.

مەيخارەلىك [مى خوارەلىك] مەيخورلۇق:
قۇرۇپ بەزم شاھانە مەسرۇر ھال،
كى مەيخارەلىككە قىلىپ ئىشتىغال.
— ئا. نىزارى.

مەيخانە [ميخانه] (پ) بىرلىشىپ مەي ئىچىدىغان جاي، ئۆي:
چىقمىسام ھەرگىز ئۇ شول مەيخانىدىن،
بولمىسا ئىلكىم جۇدا پەيمانىدىن.
— خەراباتى.

مەيخۇش [ميخوش] (پ) ئاچچىق ـ چۇچۇك.
مەيدان [ميدان] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ.
مەيسەرە [ميسره] (ئە) سول تەرەپ:
ئايا، مەيسەرە دەريا دىلۇ نامدار،
زىيادە ئەيلەگەي دەۋلەتلىك كىردىگار.
— زەلىلى.

مەيسەرە ـ مەيمەنە — ئوڭ ـ سول تەرەپ:
تەۋەججۇھ بىلە سالدى تورنى يەنە،
سۇزۇپ بىر زەمان مەيسەرە ـ مەيمەنە.
— ئا. نىزارى.

مەيسۇر [ميسور] (ئە) يەڭگىللەشكەن، ئوڭاي، ئاسان.
مەيفۇرۇش [مى فروش] (پ) مەي ساتقۇچى:
تەئزىم ئېتەر ئاتايىغە چۇن پىرى مەيفۇرۇش،
نې غەم ئەگەر ھەقارەت ئىلە پارسا باقار.
— ئاتايى.

مەيكەدە [ميكده] (پ) مەيخانا، شاراپخانا:
شىشە تۇبى سۇندۇرۇپ كەلدى سۇراھى بويلۇغۇم،
مەيكەدە جاي ئاشقان مەنزىلى پارسا ئەمەس.
— زەلىلى.

مەيگۇن [ميگون] (پ) مەي رەڭلىك، قىزىل رەڭلىك.
مەيل [ميل] (ئە) خاھىش، ھەۋەس، مەيل:
مەيل ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك:
يەنە ئەزم قىلماقغە مەيل ئەيلەدىم،
غەربىلىقدە ئەشكىمنى سەيل ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مەيل قىلماق — «مەيل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
چۇ لەيلى قىلىپ ئېردى مەكتەبغە مەيل،
مۇنەۋۋەر قىلىپ نۇرنى ئاناداغ سۇھەيل.
— ئا. نىزارى.

مەيمەنچى [ميمنچي] سودىگەر:
بۇ دۇشمەن كۇچادىن خەبەر ئاڭلاشىپ،
بۇزىخۇيۇ مەيمەنچى كەتتى قاچىپ.
— موللا شاكىر.

مەيمۇن [ميمون] (ئە) بەختيار، بەختلىك:
كېلىپ ھەر بىرى كېچە ئاناداقكى بۇم،
مۇڭانىققە مەيمۇن، مۇخالىققە مۇش.
— نەۋايى.

مەينۇش [مينوش] (پ) مەي ئىچكۈچى:
ھاي ـ ھۇيى بۇ كېچە مەيخانەدىن كەم بولمادى،
بىر تەرەف پىر مۇغاتۇ بىر تەرەف مەينۇشلەر.
— زەلىلى.

مەئنا [معاز] (ئە) قويچى:
ئىزتىراب ئەيلەپ كىرىپ كەلدى مەئنا،
ئەيدى: «يا پەيغەمبەرى دانايى راز.
— زەلىلى.

مەئبەد [معبد] (ئە) ئىبادەت قىلىدىغان جاي، ئىبادەتخانا.

مەئبەر [معبر] (ئە) ئۆتىدىغان جاي، ئۆتۈش يولى.

مەئبۇد [معبود] (ئە) ئىبادەت قىلىنغۇچى، تەڭرى:
يېتىشتى قەزا خاجە مەسئۇدغە،
بويۇن سۇندى ئول ھۆكمى مەئبۇدغە.
— ئا. نىزارى.

مەئتەل [معطل] (ئە) توختىتىلغان، توختاپ قالغان.
مەئتەل ئەتمەك — توختاتماق.
مەئتەل ئولماق — توختاپ قالماق.

مەئتۇف [معطوف] (ئە) ياندىشىپ كەلگەن، باغلانغان.

مەئجەر [معجر] (ئە) پەنجىرە؛ نىقاب.

مەئجۇن [معجون] (ئە) خېمىر قىلىنغان؛ خېمىر دورا؛
كەيپ قىلغۇچى بىر خىل خېمىر دورا.

مەئخەز [ماٴخذ] (ئە) بىرەر نەرسە ئېلىنغان جاي؛ مەنبە.

مەئخۇز [ماٴخوز] (ئە) ئېلىنغان:
ژۇجۇدۇك گەۋھەرى دەريايى رەھمەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز،
سۇجۇدۇك جەۋھەرى ئەئلايى ئۇلفەتىدىن ئېرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

مەئدەلەت [معدلت] (ئە) ئادالەت، ئىنساپ.

مەئدەن [معدن] (ئە) 1) يەر ئاستى بايلىقى، كان. 2)
ھەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى جايى:
ژەفا مەئدەنىنىڭ ئېرۇر گەۋھەرى،
سەفا مەخزەنىنىڭ غەرى جەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

مەئدۇد [معدود] (ئە) سانالغان، ساناقلىق.

مەئدۇم [معدوم] (ئە) يوق بولغان، يوق:
كى ئول كېچە ئۇچۇن ئىلمىدە مەئلۇم،
قىلىپ رۇھۇل ـ ئەمىندىن سەلبى مەئدۇم.
— ناقىس.

مەئرەز [معرض] (ئە) نەرسىلەرنى كۆرسىتىشكە قويۇلغان جاي، كۆرگەزمىخانا.

مەئرۇز [معروض] (ئە) كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلغان؛ ئەرز.

مەئرەكە [معركە] (ئە) مەيدان؛ جەڭگاھ؛ مۇراسىم.

مەئرۇف [معروف] (ئە) تونۇلغان، مەشھۇر.

مەئرىفەت [معرفت] (ئە) بىلىش؛ بىلىم، ئىلىم:
ماڭا خەيلى جۇنۇندىن قاسىدى يەئنى خەبەر بەردى،
تەنىگنى ئەيلەدىلەر مەئرىفەتتىن تەختەبەر بەردى.
— زەلىلى.

مەئزۇر [معذور] (ئە) ئۆزرە ئېيتىلغان، ئۆزرلىك:
ئەقلىمنى جۇنۇن ئالدى زەنجىرۇ غول ئەئزا ھەم،
ھوشيار بولالماي مەئزۇركى لاف ئەتتىم.
— زەلىلى.

مەئزۇرلۇق [معذورلوق] كەچۈرۈم سورايدىغان ئىش:
فەلەكتىن ماڭا يەتتى رەنجۇرلۇق،
بالادىن ساڭا يەتتى مەئزۇرلۇق.
— ئا. نىزارى.

مەئسۇم [معصوم] (ئە) پاك، گۇناھسىز.

مەئسىيەت [معصيت] (ئە) ئاسىيلىق، گۇناھ:
مەئسىيەت ئەھلىدە چىقاردىم ئەلەم،
روسىيەڭۇ زەرد بولۇپ چۇن قەلەم.
— زەلىلى.

مەئشەر [معشر] (ئە) ئادەملەر توپى، جامائەت.
بىل يەنە تۆرتۇنچى رۇسۇل مەئشەرى،
ھەر بىرى بىر بەھرى سافى گەۋھەرى.
— نەۋايى.

مەئشۇق [معشوق] (ئە) سۆيۈملۈك يار، مەھبۇبە:
نېچەكىم ئۆلتۈرۈر مەئشۇق نازى،
تەقى ئارتار ئاشقىنىڭ نيازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مەئفۇ [معفو] (ئە) ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن.

مەئقۇل [معقول] (ئە) ئەقلىغا مۇۋاپىق، قوبۇل قىلارلىق، دۇرۇس:
دېدى ئول شەيخ: «ئەي دانايى مەئقۇل،
نىيازىڭ ھەق قاتىدا بولدى مەقبۇل.
— موللا پازىل.

مەئقۇل تۇشمەك — ئەقلىغا مۇۋاپىق كەلمەك:
چۇ مەھزۇن يانىپ ئۆيگە، مەقۇل تۇشۇپ،
كى ئۇستادى سۆزىنى مەقبۇل تۇتۇپ.
— ئا. نىزارى.

مەئقۇل كۆرمەك — مۇۋاپىق، لايىق كۆرمەك:
چۇ خاقان سۆزىدىن كۆردى مەئقۇل ۋەزىر،
بۇ ئىشدا بولۇپ شاھغە دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

مەئكۇس [معكوس] (ئە) ئەكسىچە قىلىنغان، ئەكسى.

مەئكۇل [ماكول] (ئا) يېيىلىدىغان نەرسە، يېمەكلىك.

مەئكۇلات [ماكولات] (ئە) «مەئكۇل» نىڭ كۆپ-لۇكى — يېمەكلىكلەر.

مەئلۇل [معلول] (ئە) ئىللەتلىك، كېسەل:
ئانىڭ تەبئىدە سەرۋ مەئلۇل ئىدى،
تەبئىتى فەرەھلىككە مەشغۇل ئىدى.
— ئا. نىزارى.

مەئلۇم [معلوم] (ئە) ئېنىق، ئاشكارا، روشەن:
بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئمەن [مائمن] (ئە) 1) تىنچ، خاتىرجەم جاي؛ پاناھ-گاھ.
ئىزىنى تاپىپ بىرنىشىمەن ئارا،
قاراسىن ئالىپ ئەسكى مەئمەن ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ماكان، ۋەتەن:
كى ئول پاك مەئمەندە ئەيلەپ تۇزۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر I [مامور] (ئە) ئەمر قىلىنغان؛ ئىتائەتچان:
سېنىڭ قايسى سىفاتىڭنى دەي ئەي شوخى پەرىزادىم،
جەھانىڭ مەھۋەشى مەئمۇرىسەنسەن بارچەگە ئامىر.
— ئۇبەيدى غەزەللىرى.

مەئمۇر ئولماق — بويسۇنماق، ئىتائەتچان بولماق:
كى مەئمۇر ئولۇپمەن قىلىپمەن زەدۇر،
كى باشىدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئمۇر II [معمور] (ئە) گۈللەنگەن، ئاۋات:
خانىقاھى فەقر سەندىن بارھا مەئمۇردۇر،
ئەي شەھى كەۋنەين مەمنۇن ئەيلەگىل كەلمىش گەدا.
— زەلىلى.

مەئمۇر قىلماق — ئاۋات، بایاشات قىلماق:
ئىلاھا! سەرايىنى مەئمۇر قىل،
قۇبۇرىنى رەھمەت بىلە نۇر قىل.
— ئا. نىزارى.

مەئنا [معنى] (ئە) «مەئنى» گە قارالسۇن.

مەئنەۋى [معنوى] (ئە) مەنە جەھەتتىكى، مەنىۋى.

مەئنۇس [مائنوس] (ئە) ئۆگىتىلگەن، كۆنگەن؛ ئۇلۇپەت.

مەئنى [معنى] (ئە) چۈشەنچە، مەزمۇن، مەنە:
تەمامى ئىلىمنىڭ فەننىگە ئىبرىدى ئاخۇنۇم ھامىل،
خافالىغ مەئنىنى سۆز رىشتىسىغە كىم تىزار ئەمدى.
— موللا قۇربان.

مەئنى دۇر — پىكىر ئۇنچىلىرى:
بۇ نەزم تارىخە مەئنى دۇرىن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەنسارالە يۇزىن مىسلى كەھرە باقىلايىن.
— ئەرشى.

مەئنى ھۇسۇل — ئىپادىلەنگەن مەنە:
دېدى شاھغە شەيخ ئالىيجەناب،
بۇ مەئنى ھۇسۇلىغە بەرگۈم جەۋاب.
— ئا. نىزارى.

مەئۋا [مائوى] (ئە) 1) تۇرار جاي، ماكان:
بىر ئەزىزى بار ئىدىلەر ئاشكار،
مەنزىلۇ مەئۋالەرى ئەردى بۇخار.
— زەلىلى.

2) پاناھ جاي:
كىرىپ غارغە باستى نەچچە قەدەم،
چۇ سوقرات مەئۋاسى بولدى بەھەم.
— ئا. نىزارى.

3) سەككىز جەننەتنىڭ بىرى:
كىرمەگەيمەن جەننەتۇل مەئۋاغە دىلبەر بولماسا،
شىشە پۇشى تۇشمەگەي دەرياغا گەۋھەر بولماسا.
— زەلىلى.

مەئيۇب [معيوب] (ئە) ئەيىبلىك:
كى ئەقل ـ خىرەد سەندە مەئيۇب ئولۇر،
نەزەردىن پەرى چېھرە مەھجۇب ئولۇر.
— ئا. نىزارى.

مەئيۇس [مائيوس] (ئە) ئۈمىدسىزلەنگەن، نائۈمىد.

مۇ [مو] بۇ (كۆرسىتىش ئالماش):
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇرفەندىن نەھاسىل.
— لۇتفى.

مۇئاتەب [معاتب] (ئە) تاپا ـ تەنىگە ئۇچرىغان، ئەيىبلەنگەن:
بىراۋ بولسا شەھ ئالىنىدە مۇئاتەب،

مېنى قىلماسا ئول ئىشدە مۇخاتەب.
— نەۋايى.

مۇئاخەزە [مۇآخذە] (ئە) جازا، دەشنەم؛ كەينىگە چۈشۈش، سۈرۈشتۈرۈش.

مۇئارەزە [معارضە] (ئە) مۇنازىرىلىشىش، تارتىشىش، تالىشىش.

مۇئاسىر [معا صر] (ئە) زاماناداش، ئەسىرداش.

مۇئاسىي [معاصى] (ئە) گۇناھكار، جىنايەتچى.

مۇئاشىر [معاشر] (ئە) دوست، ھەمسۆھبەت؛ ھەمراھ.

مۇئالەجە [معالجە] (ئە) چارە، ئىلاج قىلماق؛ داۋالىماق.

مۇئالىج [معالج] (ئە) چارە، ئىلاج قىلغۇچى، داۋالىغۇچى، تېۋىپ، دوختۇر.

مۇئامەلات [مەعمىلات] (ئە) «مۇئامىلە» نىڭ كۆپلۈكى — مۇئامىلىلەر.

مۇئامەلە [معاملە] (ئە) 1) مۇئامىلە، مۇناسىۋەت ئورنىتىش، ئالاقە باغلاش. 2) سودا ـ سېتىق.

مۇئامەلات [معاملات] (ئە) «مۇئامەلە» گە قارالسۇن.

مۇئامەلەپەرداز [معاملەپرداز] (ئە + پ) مۇناسىپ، ياخشى مۇئامىلە.

مۇئاۋەزە [معاوضە] (ئە) ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش، تېگىشىش:
شەھەر ئەھلىدە يوق زىرا ئۇ ئېكسىن،
مۇئاۋەزە قىلۇر بۇتخە ئاشۇ ئىكسىن.
— ئا. نىزارى.

مۇئايەنە [معاينە] (ئە) كۆزدىن كەچۈرۈش، قاراش:
ئەيلەدىم سەرپۇشى خۇمى خۇسرەۋانى ئۆزدەمەن،
گەۋھەرى گەنجى مۇئايەنە خەرىدار ئولماسا.
— زەلىلى.

مۇئەببەد [مۇبد] (ئە) ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىم:
تەمەننا ئەيلەسەڭ بىر نەۋئى ئىقبال،
كى بولغاي ھەم مۇخەللەد، ھەم مۇئەببەد.
— نەۋايى.

مۇئەببىر [معبر] (ئە) چۈش ئۆرۈگۈچى، چۈشكە تەبىر بەرگۈچى.

مۇئەتتەر [معطر] (ئە) خۇشبۇي، خۇش پۇراق، ئەتىر پۇراقلىق:
گەر شانە قىلساڭ زۇلفۇڭ خەيالىن،
مۇشك ئىلە بولغاي ئالەم مۇئەتتەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەتتەر ئەيلەمەك — خۇشبۇي قىلماق:
دەر ئىبرىدى لەيلى: «ئەي دۇررى خۇشاھىم،
مۇئەتتەر ئەيلەگەي ئالەم كۇلاھىم».
— موللا پازىل.

مۇئەتتەر بولماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق بولماق:
مەرغىزار ھەمە شامىمە مۇئەتتەر بولغاي،
تۇررەئى زۇلفۇڭ ئەگەر ئەيلەسە مۇشكى ئەفشانى.
— زەلىلى.

مۇئەتتەر ئولماق — «مۇئەتتەر بولماق» قا قارالسۇن.
بەنا ئەيلەسە ياخشى بىر چارباغ،
كى بۇ يەردىن ئولسە مۇئەتتەر دىماغ.
— ئا. نىزارى.

مۇئەتتەر قىلماق — خۇشبۇي، خۇش پۇراق قىلماق:
مۇئەتتەر قىلدى گۇللەرنى ئەنبەرى زۇلفۇڭ،
ھۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كا كۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ.
— زەلىلى.

مۇئەتتەل [معطل] (ئە) بىكار، بىھۇدە؛ ئىشسىز، بوش:
ئىبرۇرمەن قادىر ئەندازى مۇكەممەل،
نە ئوق ئاتسام تېگەر بولماي مۇئەتتەل.
— ناقىس.

مۇئەججەب [معجب] (ئە) ھەيران قالارلىق، تەئەججۇپلىنەرلىك:
مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بەيان قىلسە مۇئەججەب.
— ناقىس.

مۇئەججەل I [معجل] (ئە) مۆھلەتسىز، ھازىر قىلىشقا تېگىشلىك، نەق:
مەھرى مۇئەججەل تىلەبان جان ئالسىب،
سوئرە مۇئەججەل تىلەب ئىمان ئالسىب.
— نەۋايى.

مۇئەججەل II [موجل] (ئە) كېچىكتۇرۇلگەن، ۋاقتى ئارقىغا سۈرۈلگەن، نەسىي:
مەھرى مۇئەججەل بۇدەم ئەرجان بولۇپ،
تاڭلا مۇئەججەل ئاڭا ئىمان بولۇپ.
— نەۋايى.

مۇئەخخەر [مؤخر] (ئە) ئارقىدا قالدۇرۇلغان، ئاياغدىكى.

مۇئەخخىر [مؤخر] (ئە) ئارقىغا سۈرگۈچى.

مۇئەدد [معد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار، ھازىر.

مۇئەددا [مؤدى] (ئە) ئادا قىلىنغان.

مۇئەددەب [مؤدب] (ئە) ئەدەپلىك، خۇش مۇئامىلە،

خۇش پېئىل.

مۇئەررا [معرا] (ئە) خالىي، يالىڭاچ، بوش، ئازاد:
مۇئەررا ئېرۇر شايىبە لەھۇدىن،
مۇبەردا ئېرۇر غەررەئى سەھۇدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەرىخ [مۇئرخ] (ئە) تارىخچى، تارىخشۇناس.

مۇئەرىخانە [مۇئرىخانە] (ئە + پ) تارىخچىلارغا خاس، تارىخچىلارغا مەنسۇپ.

مۇئەرىف [معرف] (ئە) تەرىپ قىلغۇچى، تونۇتقۇچى، بىلدۇرگۈچى:

مۇئەززەز [معزز] (ئە) ئىززەتلىك، ھۆرمەتلىك:
جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دائىم مۇئەززەز ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇئەززەم [معظم] (ئە) بۇيۇك، ئۇلۇغ، ھۆرمەتلىك؛ مۇھىم:
دىل كەئبەئى مۇئەززەم، ئاغرىتماغىل بەرادەر،
يوقتۇر تەرىقەت ئىچرە مۇندىن ياماں گۇناھى.
— زەلىلى.

مۇئەززىن [مۇئذن] (ئە) ئەزان ئېيتقۇچى، مەزىن.

مۇئەززىي [مۇئزى] (ئە) ئازابلىغۇچى.
كىمكى قەتئ ئېتسە تەۋەككۇل قەدەم بىرلە تەرىق،
يەغنىۇ سەل ئاڭا مۇئەززىي ئەمەسمۇ بەرقى ھەرىت.
— نەۋابى.

مۇئەسسەر [مۇئثر] (ئە) تەسىرلەنگۈچى، تەسىرگە ئىگە بولغۇچى:
تىل ئەيلەر ئانى ئايتىپ ئاشكارا،
ئانىڭدىندۇر مۇئەسسەر سەئگى خارا.
— ناقىس.

مۇئەسسىر [مۇئثر] (ئە) تەسىر قىلغۇچى، تەسىرچان، يېقىملىق:
ئەگەر بولماسە ئول مۇيەسسەر ماڭا،
كى ھىجران ئۆتىدۇر مۇئەسسىر ماڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇئەسسىر بولماق — تەسىرلەنمەك.

مۇئەسسىر تۇشمەك — تەسىر قىلماق:
تۇشتى گويا بۇلبۇل ئەفغانى مۇئەسسىر گۇلغەكىم،
چاك-چاك ئەتتى گىرىبانىنى دامانىغەچە.
— نەۋابى.

مۇئەسسىرانە [مۇئثرانە] (ئە + پ) تەسىرلىك؛ يېقىملىق.

مۇئەسكەر [معسكر] (ئە) ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي، ئەسكەرگاھ.

مۇئەككەد [مۇئكد] (ئە) تەكىتلەنگەن؛ مۇستەھكەم، قەتئىي.

مۇئەككەل [مۇئكل] (ئە) ۋەكىل قىلىنغان، بىرەر ئىش ياكى ۋەزىپە تاپشۇرۇلغان كىشى:
مۇئەككەل قىلدىلار شاھى جەھانغە،
ئەمىس شاھى جەھان، مەھبۇبى جانغە.
— ناقىس.

مۇئەللا [معلا] (ئە) يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئېگىزلىتىلگەن؛ يۇكسەك، ئېگىز.

مۇئەللەق [معلق] (ئە) ئېسىلغان، ئېسىپ قويۇلغان:
زەمىننى ئەيلەبان سەنبىرى سەفالات،
مۇئەللەق تۇرغۇزۇپ سەبئى سەماۋات.
— زەلىلى.

مۇئەللەق ئاتماق — چاقپەلەكتەك ئايلانماق، موللاق ئاتماق:
ئاتساڭ كەبۇتەر تەنىنە ئوقنى،
ئاتقاي مۇئەللەق ئولدەم كەبۇتەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇئەللەق ئۇرماق — «مۇئەللەق ئاتماق» قا قارالسۇن.
ئەجەب تايىردۇرۇر چەرخى مۇتەببەق،
ئىشى ئۇرماق كەبۇتەردەك مۇئەللەق.
— نەۋايى.

مۇئەللەم [معلم] (ئە) تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇغان.

مۇئەللىف [مۇئلف] (ئە) ئاپتور، يازغۇچى.

مۇئەللىم [معلم] (ئە) ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز:
مۇئەللىمغە تافشۇردى ئاداب ئۇچۇن،
سەبەب قىلدى ھىكمەتدە بىخاب ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇئەللىمى ئەۋۋەل — بىرىنچى ئۇستاز؛ بۇيۇك ئالىم.

مۇئەللىمى سانى — ئىككىنچى ئۇستاز.

مۇئەمما [معمى // معما] (ئە) تېپىشماق، ئەدەبىياتتا شېئىرىي يول بىلەن يېزىلغان تېپىشماق.:
كەمەر بەندىنى كۆردۇم رىشتەئى جانىمغە نازۇكدۇر،
رۇمۇزى لەبلەرىدىن بىلمەدىم شەكلى مۇئەممايى.
— زەلىلى.

مۇئەنبەر [معنبر] (ئە) ئەنبەر بىلەن خۇش پۇراق قىلىنغان؛ خۇشبۇي:
سەرۇى نازىم باشىدە تا كۆردى مۇشكىن كاكىلىن،
شەمئ ئەيلەبتۇر مۇئەنبەر دۇرىدىن كاكىل ھەۋىس.
— نەۋابى.

مۇئەننەس [موئنث] (ئە) ئايال جىنس.
نەچە ئەپسب سىلەردە پەيدا دۇرۇر،
كى سىزگە مۇئەننەس خەبەرداردۇر
— غەربى.

مۇئەييەن [معيىن] (ئە) ئېنىق، مەلۇم؛ روشەن؛ ئاشكارا؛ مەخسۇس، خاس:
كۆرۈپ شاھ ئۇشبۇ كەرامەتنى،
مۇئەييەن كۆرۈپ بۇ ئەلامەتنى.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن بولماق — ئېنىق بولماق، ئېنىقلانماق:
بۇ ھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخ ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇئەييەن قىلماق — تەيىنلىمەك، بەلگىلىمەك:
چۇ پاكىزە گۈلشەن مۇئەييەن قىلىپ،
جەۋانىبلارىنى مۇزەييەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇبادەلە [مبادلە] (ئە) ئالماشتۇرماق، تېگىشمەك.

مۇبارەك [مبارك] (ئە) قۇتلۇق، تەۋەررۈك:
بۇسە سوئالىن ئەتسەم خامۇش ئولۇركى گويا،
زەئىمدەدۇر «نەئەم» شۇم ئانداغى «لا» مۇبارەك.
— تەجەللى.

مۇبارەك بولماق — قۇتلۇق، ئەزىز، تەۋەررۈك بولماق:
ئانداقكى خۇراسانده مۇبارەك بولدى،
مەشرىقدىن مەغرىبغە مۇبارەك بولسۇن.
— نەۋائى.

مۇبارەكباد [مبارکباد] (ئە + پ) تەبرىك، قۇتلۇقلاش:
تا كۆڭۈل ئىقلىمىنى ئالغالى بىر بېيادى،
غەم كەلىپ كۆندە قىلۇر بىزنى مۇبارەكبادى.
— زەلىلى.

مۇبارىز [مبارز] (ئە) جەڭچى؛ باتۇر، پالۋان.
بۇ سەۋتۇ ساداسى پەلەكتىن ئاشىپ،
مۇبارىز ئىرانلار پىغانى تاشىپ.
— مۇللا شاكىر.

مۇباشەرەت [مباشرت] (ئە) يېقىملىق، جىنسىي ئالاقە؛ مەشغۇلات.

مۇباشىر [مباشر] (ئە) باشقۇرغۇچى، باشلىق.

مۇباھ [مباح] (ئە) رۇخسەت قىلىنغان ئىش، راۋا؛ قىلسا ساۋاب، قىلمىسا يامان بولمايدىغان ئىش.

مۇباھات [مباهات] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار؛ ماختانماق، كۆز ـ كۆز قىلماق:
ئەتلەسنى زەلىلى قىلما مۇباھات،
پەشمىنە كۆلاھ بىلە بۇ خىرقەسى مەسدۇر.
— زەلىلى.

مۇباھات ئەيلەمەك — پەخىرلەنمەك، قۇۋانماق:
ھەزل ئېتىپ دىن ئەھلى ئايىنى بىلە،
كۆپ مۇباھات ئەيلەپ ئۆز دىنى بىلە.
— نەۋائى.

مۇباھاتگۇنە [مباهات گونه] (ئە + پ) پەخىرلىنىش، قۇۋۇنىش.

مۇباھەسە [مباحسه] (ئە) بەس ـ مۇنازىرە، تالاش ـ تارتىش.

مۇبەددەل [مبدل] (ئە) ئالماشتۇرۇلغان، تېگىشلىگەن، ئايراش قىلىنغان:
مۇبەددەل بولۇر كۇنگە ھەم ئۇشبۇ تۇن،
شۇئائى يۇزۇئدىن كى بەيزا، ئىشت.
— بىلال نازىم.

مۇبەددەل بولماق — ئالماشماق، ئۆزگەرمەك:
قىلىپ بەزل شاھانە فەرھادغە،
غەمى چۇن مۇبەددەل بولۇپ شادغە.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررا [مبرا// مبرى] (ئە) ئازاد، ئەركىن، خالىي:
مۇئەررا ئىرۇر شايىبە لەھۇدىن،
مۇبەررا ئىرۇر غەررەئى سەھۇدىن.
— ئا. نىزارى.

مۇبەررات [مبرات] (ئە) سەدىقىلەر، خەير ـ ئېھسانلار؛ ياخشىلىقلار.

مۇبەرھەن [مبرهن] (ئە) ئېنىق، روشەن، ئوچۇق، ئىسپاتلانغان:
يەنە ھەر بۇرجىدا بىر تۇرفە گۈلشەن،
كى ھەر گۈلشەندە يۇزمىڭ گۈل مۇبەرھەن.

مۇبەرھەن ئەيلەمەك — دەلىللەر بىلەن تولۇق ئىسپاتلاماق، ئېنىقلىماق، روشەنلەشتۇرمەك:
بەيان ئەتسە ئانى ئەيلەپ مۇبەرھەن،
ئىشىتسە شاھزادە ئانى رەۋشەن.
— ناقىس.

مۇبەرھەن قىلماق — «مۇبەرھەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
نەدۇر ۋاقىئە ماڭا رەشەن قىلىڭ،
كى ئەسرارنى سىز مۇبەرھەن قىلىڭ.
— ئا. نىزارى.

مۇبەسسىر [مبصر] (ئە) قارىغۇچى، كۆرگۈچى؛ مۇتەخەسسىس:
ئولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،

ۋەسىقى ئىچرە تىلى مۇقەسسەردۇر.
— نەۋايى.

مۇبەمۇ [موبەمو] بىرمۇبىر، ئىنچىكىلەپ:
تەجەللىدىن كىشىكىم مۇبەمۇ ئەئزانى نۇرغەيلەر،
يىدۇ پەيزا چىقارىپ ئاقىبەت كۆڭلىنى تۇر ئەيلەر.
— زەلىلى.

مۇبەمۇي [موبەموی] بىر ـ بىرلەپ، بىرمۇبىر، ئىنچىكىلىك بىلەن:
ئىبەرگىل ماڭا ئەمدى ئەفسانە كۇي،
دېگەي سەرگۇزەشتە ماڭا مۇبەمۇي.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەدەل [مبتدل] (ئە) ئۆزگىرىش، باشقا ھالەتكە ئۆتۈش.

مۇبتەدىئ [مبتدع] (ئە) بىدئەتچى، دىندا يېڭىلىق يارىتقۇچى:
ئەي نەۋائى، قىل فەنا ئىلمىنىياخشى كەسبكىم،
ئەيلەگەيسەن دەفئ ئەگەر تەقۋي بۇيۇرسە مۇبتەدىئ.
— نەۋايى.

مۇبتەدىي [مبتدی] (ئە) بىر ئىشنى يېڭىدىن باشلىغۇچى؛ خام، تەجرىبىسىز.

مۇبتەلا [مبتلی// مبتلا] (ئە) دۇچار، گىرىپتار، ئۇچرىغان، يولۇققان؛ ئاشىق، شەيدا:
چۇ «دال» ئولدى چەكمەككە دەرد ـ بەلا،
كى ئاتىداكى تۇكتەگە مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

مۇبتەلا بولماق — 1) گىرىپتار، دۇچار بولماق، تۇتۇلماق:
بالاسىغە يەتتى فەلەكدىن بەلا،
بالا دەردىگە بولدى ئول مۇبتەلا.
— ئا. نىزارى.

2) ئاشىق، شەيدا بولماق:
قاچانكىم ئاي يۇزۇڭنى كۆردۇم ئېرسە، مۇبتەلا بولدۇم،
فىراقىڭ ھەسرەتىدە ئۆرتەنسەم يانسەم ئادا بولدۇم.
— بىلال نازىم.

مۇبتەلا قىلماق — گىرىپتار، دۇچار قىلماق.

مۇبتەلائى دام ئولماق — تۇزاققا چۈشمەك، ئىلىنماق:
بۇ قۇشكىم مۇبتەلائى دام ئولۇبتۇر،
بۇ گۇلشەندە ئاڭا ئارام ئولۇبتۇر.
— نەۋايى.

مۇبتەھىج [مبتهج] (ئە) خۇشال، شادىمان.

مۇبھەم [مبهم] (ئە) ناچىنىق، چۈشىنىپ بولمايدىغان؛ يوشۇرۇن، پىنھان.

تۇزۇپ بەزم ئىشرەت قىلىپ قىزنى ئەقد،
كى مۇبھەم مۇرادىن تاپىپ شاھ نەقد.
— ئا. نىزارى.

مۇتابىئەت [متابعت] (ئە) بىراۋنىڭ كەينىدىن ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق:
ھەم رەسۇلغە مۇتابىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرىنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇتابىق [مطابق] (ئە) مۇۋاپىق، ئويغۇن، ماس.

مۇتالەئە [مطالعه] (ئە) دىققەت بىلەن ئوقۇش، ئوقۇپ بىلىش:
يۈزۈڭ مۇتالەئەسىن ھىجر كېچىسى قىلسام،
فەلەكنى خىيمە قىلىپ مەسئەلىم ستاره قىلاي.
— زەلىلى.

مۇتايەبە [مطايبه] (ئە) ھەزىل، چاقچاق.

مۇتايىب [مطايب] (ئە) ھەزىلكەش، چاقچاقچى.

مۇتەئاقىب [متعاقب] (ئە) كەينى ـ كەينىدىن، ئارقىمۇئارقا.

مۇتەئاقىد [متعاقد] (ئە) ئەھدىلەشكەن، توختاملاشقان؛ شەرتنامە تۈزگۈچى.

مۇتەئەججىب [متعجب] (ئە) ھەيران بولغۇچى، تەئەججۇپلەنگۈچى.

مۇتەئەخخىر [متاخر] (ئە) كېيىنكى، كېيىن كەلگەن؛ ئاخىرقى.

مۇتەئەددىد [متعدد] (ئە) بىرقانچە، نۇرغۇن، كۆپ.

مۇتەئەررىز [متعرض] (ئە) دۇشمەنلىك قىلغۇچى، ئېتىراز بىلدۈرگۈچى.

مۇتەئەززىر [متعذر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسۇف [متأسف] (ئە) ئەپسۇسلىنىش، تەئەسسۇپ.

مۇتەئەسسىر I [متعسر] (ئە) قىيىن، تەس، مۇشكۇل.

مۇتەئەسسىر II [متأثر] (ئە) تەسىرلىك.

مۇتەئەللا [متعلی] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز.

مۇتەئەللەق [متعلق] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، ئائىت.

مۇتەئەممەل [متأمل] (ئە) دىققەت بىلەن قاراش؛ پىكىر قىلىش.

مۇتەئەننىي [متأنی] (ئە) سەۋرلىك، ئىھتىياتچان، ئالدىراقسان ئەمەس.

مۇتەئەھھىد [متعهد] (ئە) بىرەر ئىشنى ئۆز ئۈستىگە

ئالغۇچى، ۋەدە بەرگۈچى.

مۇتەئەھمەل [متاءهل] (ئە) ئائىلىلىك، بالا ـ چاقىلىق، ئۆيلەنگەن.

مۇتەبائىد [متباعد] (ئە) ئۇزاقلىشىش، بىر ـ بىرىدىن ئايرىلىش.

مۇتەبەررەك [متبرك] (ئە) مۇبارەك؛ مۇقەددەس، تەۋەررۈك. ئەزىز.

مۇتەبەسسىم [متبسم] (ئە) تەبەسسۇم قىلغۇچى.

مۇتەبەھھىر [متبحر] (ئە) چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، ئالىم.

مۇتەجائىز [متجائز] (ئە) تاجاۋۇز قىلغۇچى.

مۇتەجەللى [متجلى] (ئە) روشەن، ئېنىق، پارلاق؛ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان.

مۇتەدارىك [متدارك] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. لۇغەت مەنىسى يېتىشكۈچى، ئارقىدىن كېلىپ قوشۇلغۇچى. بۇ بەھر كېيىن تېپىلىپ، ئەسلىدىكى 15 بەھرىگە 16 ـ بولۇپ قوشۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇتەرەددىد [مۇتەرەدد] (ئە) ئىككىلەنگۈچى، شەكلەنگۈچى؛ قارارسىز.

مۇتەرەننىم [مترنم] (ئە) سايرىغۇچى، كۈيلىگۈچى، ناخشا ئېيتقۇچى.

مۇتەرجىم [مترجم] (ئە) تەرجىمان.

مۇتەررا [مطرى // مطرا] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز، تازىلانغان:

ئىشىكدە مەرغىزارى تۇرنە زىيبا،
بېھىشتىنىڭ ساھەق ياڭلىغ مۇتەررا.

— ناقىس.

مۇتەررەز [مطرز] (ئە) گۈل تىكىلگەن؛ زىننەتلەنگەن:

ئەي جەمالۇ رەھمەتىڭدىن گەر زەلىلۇ گەر مۇئەززەز،
سەفھەن كەۋنەيىن ئولۇپ ئاتىڭ تىرازىدىن مۇتەررەز.

— نەۋابى.

مۇتەزائىد [متزائد] (ئە) كۆپەيگەن، زىيادە.

مۇتەزەررىر [متضرر] (ئە) زەرەرلەنگەن، زىيان تارتقان.

مۇتەزەممىن [متضمن] (ئە) ئۆز ئۈستىگە، زىممىسىگە ئالغان.

مۇتەسەددى [متصدى] (ئە) بىرەر ئىشنى باشلىغۇچى، بىرەر ئىشقا كىرىشكۈچى، تەشەببۇسكار.

مۇتەسەررىف [متصرف] (ئە) تەسەررۇپ قىلغۇچى، باشقۇرغۇچى، ئىگە، خوجا.

مۇتەسەۋۋىر [متصور] (ئە) تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كۆزدە تۇتۇلغان، نىيەت قىلىنغان، پەرەز قىلىنغان.

مۇتەشەررىئ [متشرع] (ئە) شەرىئەتكە ئەمەل قىلغۇچى.

مۇتەشەككىل [متشكل] (ئە) شەكىللەنگەن، تەشكىللەنگەن.

مۇتەغەللىبە [متغلبه] (ئە) زوراۋانلار، زالىملار.

مۇتەغەييىر [متغير] (ئە) ئۆزگەرگەن، ئۆزگەرگۈچى؛ ئۆزگىچە باشقا ـ باشقا.

مۇتەفاۋىت [متفاوت] (ئە) بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدىغان، پەرقلىق، ھەر خىل.

مۇتەفەررىق [متفرق] (ئە) پاراكەندە، تارقاق، چېچىلغان؛ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق.

مۇتەفەررىئ [متفرع] (ئە) تارماقلارغا بۆلۈنگەن، شاخلانغان.

مۇتەفەككىر [متفكر] (ئە) تەپەككۇر قىلغۇچى، كەڭ پىكىرلىك.

مۇتەقارىب [متقارب] (ئە) ئارۇز ۋەزنىدىكى بەھرىلەردىن بىرى. لۇغەت مەنىسى: يېقىنلاشقۇچى.

مۇتەقازى [متقاضى] (ئە) قانىتىق تۇرۇپ تەلەپ قىلغۇچى، تەقەززا بولغۇچى.

مۇتەقائىد [متقاعد] (ئە) رەت قىلغۇچى.

مۇتەقائىد بولماق — رەت قىلماق.

مۇتەكاسىر [متكاثر] (ئە) كۆپەيگەن، ئارتقان، پاراۋان.

مۇتەكەببىر [متكبر] (ئە) مەنمەنچى، كىبىرلىك؛ مەغرۇر.

مۇتەكەففىل [متكفل] (ئە) كېپىل بولغان، كېپىللىكىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

مۇتەكەللىف [متكلف] (ئە) تەكەللۇپلۇق؛ دەققەت بىلەن ئىشلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇتەكەللىم [متكلم] (ئە) سۆزلىگۈچى، ناتىق.

مۇتەلاتتىم [متلاطم] (ئە) دولقۇنلىنىۋاتقان، مەۋج ئۇرۇۋاتقان.

مۇتەلالا [مطلالا] (ئە) يالتىراپ تۇرغان، يورۇق، روشەن.

مۇتەلەۋۋىن [متلون] (ئە) رەڭگارەڭ، رەڭمۇرەڭ.

مۇتەللا [مطلى] (ئە) تىللا سۈبى بىلەن سۈغۇرۇلغان، ئالتۇن سۈيىگە چىلانغان.

مۇتەمەتتەئ [متمتع] (ئە) لەززەتلەنگۈچى؛ بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

مۇتەمەسسىل [متمثل] تەقلىد قىلغۇچى، ئۆزىنى باشقا نەرسىگە ئوخشاتقۇچى.

مۇتەمەككىن [متمكن] (ئە) بىر جايدا تۇرغۇچى، مۇقىم.

مۇتەمەييىز [متميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ ئاجرىتىلغان، پەرق ئېتىلگەن.

مۇتەنەببىھ [متنبه] (ئە) ئاگاھ، خەۋەردار، ھوشيار.

مۇتەنەففىر [متنفر] (ئە) نەپرەتلەنگۈچى، يىرگەنگۈچى، بىزار.

مۇتەنەۋۋىئ [متنوع] (ئە) ھەر خىل، تۈرلۈك، خىلمۇ خىل.

مۇتەھەتتىك [متهتك] (ئە) رەسۋا، ئابرۇيسىزلانغان.

مۇتەھەررىك [متحرك] (ئە) ھەرىكەتلىك.

مۇتەھەممىل [متحمل] (ئە) بەرداشلىق بەرگۈچى، تاقەت قىلغۇچى.

مۇتەھەييىر [متحير] (ئە) ھەيران قالغان، ھەيران بولغان.

مۇتەھھەر [مطهر] (ئە) تازا، پاك، پاكىز.

مۇتەۋاتىر [متواتر] (ئە) يوشۇرۇن، سۇقۇنغان، پىنھان.

مۇتەۋازىئ [متواضع] (ئە) كىبىرى يوق، كىچىك پېئىل؛ ئەدەپلىك.

مۇتەۋەتتىن [متوطن] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن، بىرەر يەرنى ئۆزىگە يۇرت قىلىپ تۇتقان، ماكانلاشقان.

مۇتەۋەججىھ [متوجه] (ئە) 1) يۈزلىنىش، قاراش. 2) ئۆزىنى بىلدۇرۇش، خاتىرىسىگە سىلىش.

مۇتەۋەررىئ [متورع] (ئە) ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن ساقلىغۇچى، خۇدا ۋە دىن يولىدىن چىقمايدىغان، خۇداغا ئىشىنىدىغان.

مۇتەۋەففا [متوفى] (ئە) ۋاپات بولغان، ئۆلگەن.

مۇتەۋەللى [متولى] (ئە) مەدرىسە، مەسچىت، ۋەخپىنى (يەر ـ مۈلۈكنى) ئىدارە قىلغۇچى، كىرىم ـ چىقىمنى باشقۇرغۇچى.

مۇتەۋەللىد [متولد] (ئە) تۇغۇلۇش.

مۇتەۋەھھىم [متوهم] (ئە) ۋەھىمە قىلغۇچى.

مۇتەۋۋىل [مطول] (ئە) ئۇزۇن، چوڭقۇر:
چۈ سۆزنى قىلىپ مۇندا مۇجمەل بايان،
نەۋائى قىلىپدۇر مۇتەۋۋىل بەيان.
— ئا. نىزارى.

مۇتەسسىف [متصف] (ئە) سۈپەتلەنگەن، ماختالغان.

مۇتەسسىل [متصل] (ئە) 1) ئۈزلۈكسىز، كەينى ـ كەينىدىن، توختاۋسىز:
خوجە ئۇچ كۈن مۇتتەسىل ئەيلەپ ئىغان،
ئولتۇرۇپ تاشلىقتە تاغاي ئابۇنان.
— زەلىلى.

2) تۇتاش؛
سەۋاد ئاھىم ئىلە ئاي يۈزىنى قارە قىلاي،
سىرشىك قىرمىزىدىن مۇتتەسىل فەۋۋارە قىلاي.
— زەلىلى.

مۇتەففەق [متفق] (ئە) ئىتتىپاقلاشقان، كېلىشىلگەن.

مۇتەفىق [متفق] (ئە) بىرلەشكەن، ئىتتىپاقلاشقان، دوست؛ پىكىرداش:
قىلمىغىن بۇ يولدا نەفسىڭنى رەفىق،
بولما ھەرگىز نەفسى بىلەن مۇتتەفىق.
— خارابائى.

مۇتتەفىق بولماق — كېلىشمەك، بىرلەشمەك، ئىتتىپاق بولماق:
ئىشق ئىلە سەۋدا بولۇبان مۇتتەفىق،
ئەيلەدىلەر دەھر ئارا رەسۋا مېنى.
— نەۋائى.

مۇتەقى [متقى] (ئە) تەقۋادار، پەرىز تۇتقان، ھارامدىن ساقلانغان:
بەد گۇمانلىق قىلىپ ۋەللەرغە،
ئالىمۇ زاھىدۇ مۇتتەقىلەرغە.
— ن. زىيائى.

مۇتەكا [متكى] (ئە) يۆلىنىدىغان، تايىنىدىغان نەرسە، يۆلەنچۈك؛ ياستۇق، تەكىيە:
يارەسۇلۇللاھ بىشارەت بىرلە سىز بەرگەن ئەسا،
سايەبانى مەرقۇد ئولدى مۇتتەكايى يەتتە تەن.
— زەلىلى.

مۇتەلىئ [مطلع] (ئە) خەۋەردار، ئاگاھ.

مۇتتەلىئ بولماق — خەۋەردار، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق:
ئىستەسەك دەيرى فەنا سىررىغە تاپماق ئىتتىلاڭ،
مەستىلىغىدىن بولماغىل دەۋران ئىشىغە مۇتتەلىئ.
— نەۋائى.

مۇتەھھەم [متهم] (ئە) تۆھمەتكە قالغان؛ ئەيىبلەنگەن، گۇناھكار دەپ ھېسابلانغان.

مۇتتەھىد [متحد] (ئە) بىرلىشىش.

مۇترەبا [مطربا] (ئە) سازلىنىپ؛ شادلىنىپ، خۇشال:
زەلىلى تۇربەتىدە مۇترەبا بىردەم تەرەننۇم قىل،
تىرىكلىك نەشئىسىدە ھەمدەمى چاقنۇ رەباب ئەردى.
— زەلىلى.

مۇترىب [مطرب] (ئە) سازەندە ۋە ناخشىچى:
زاھىرى فەقىرنەما باتىندە ئار ئولسە،
قىلمە مۇترىبى كۆڭۈل ئويغاتقالى ئۇچتار ھەۋەس.
— ناقىس.

مۇترىبى خۇش لەھجە — خۇش ئاۋاز ناخشىچى:
بەزم ئارا خۇشتۇر قەدەھ كەۋكەب ۋەلى ئىرمەس تەمام،
مۇترىبى خۇش لەھجەئى خۇرشىد سىيما بولماسا.
— نەۋايى.

مۇتلەق [مطلق] (ئە) 1) كامىل، ئەڭ يېتىلگەن:
كىم ئالىم ئىسە نۇقتەدە بەرھەق دە ئانى،
گەر بەزم تۇزەر بىھىشتى مۇتلەق دە ئانى.
— نەۋايى.

2) ھېچ، ئەسلا، زادى؛ پۈتۈنلەي:
دېدىلەر بىزگە ئول ھەببى ھەق:
ئۇلەما كەلدى ئۇچ گۇرۇھ مۇتلەق.
— ن. زىيائى.

مۇتلەقا [مطلقا] (ئە) ئومۇمەن، پۈتۈنلەي، تامامەن.

مۇتلەقەن [مطلقاً] (ئە) قەتئىي، پەقەت، پۈتۈنلەي:
ئۆزى زاتىدىن مۇتلەقەن يوق خەبەر،
ئۆزىدىن يەنە ئۆزلۈكىدىن ئەسەر،
— ئا. نىزارى.

مۇتمەئىن [مطمئن] (ئە) تىنچلانغان، كۆڭلى ئىمىن تاپقان، شەك ـ شۈبھىسى قالمىغان:
يېدى شەيخ دورا نەسىنىڭ غەمىن،
زەمانى دىلى بولمادى مۇتمەئىن.
— ئا. نىزارى.

مۇجادەلە [مجادلە] (ئە) جېدەل، غوۋغا؛ بەسلىشىش.

مۇجالەسەت [مجالست] (ئە) ھەمسۆھبەتلىك، ئۇلپەتلىك.

مۇجاھەدە [مجاھدە] (ئە) غەيرەت، تىرىشچانلىق؛ نەپسىنى يېغىش يولىدا كۈرىشىش.

مۇجاھىد [مجاھد] (ئە) غازى.

مۇجاھىد بولماق — نەپسىنى يېغىپ، ئىسلامنىڭ پاكلىقى ئۈچۈن كۈرەشمەك.

مۇجاھىداد [مجاھدات] (ئە) غەيرەتلەر، كۈرەشلەر، بەسلىشىشلەر.

مۇجاۋىر [مجاور] (ئە) مۇقىم، تۇرغۇن؛ قوشنا.

مۇجاۋىرلىق [مجاورليق] مۇقىملىق.

مۇجاۋىرلىق قىلماق — ئىستىقامەت قىلماق، ياشىماق.

مۇجەدۋەل [مجدول] (ئە) جەدۋەل تارتىلغان، جەدۋەل قويۇپ سىزىلغان.

مۇجەررا [مجرا] (ئە) تۇگىمەيدىغان، تۇگىمەس:
مۇجەررا بولۇپ نەھرى ئەينۇلھەيات،
قۇيۇلدى كېلىپ ھەۋزى بەھرۇننەجات.
— ئا. نىزارى.

مۇجەررەد [مجرد] (ئە) يەككە، يالغۇز، تەنھا، ئۆيلەنمىگەن، بويتاق:
تائەت بىلە تا بولماسا ئەيسابى مۇجەررەد،
قويماس قەدەمىن كۇنگىرەئى تاتى زەبەرجەد.
— زەلىلى.

مۇجەسسەم [مجسم] (ئە) گەۋدىلەنگەن؛ تەسۋىرلەنگەن:
ھەم روھى مۇسەۋۋەر سەنۇ ھەم روھى مۇجەسسەم،
بۇلۇتق ئىلە سەن فتنەئى دەۋران يېتىلىبسەن.
— لۇتفى.

مۇجەللا [مجلا] (ئە) جۇلالانغان، يالتىرىغان.

مۇجەللەد [مجلد] (ئە) جىلد، توپلام قىلىنغان.

مۇجتەبا [مجتبى // مجتبا] (ئە) تاللاپ، خىللاپ ئېلىنغان:
بەئدە ھەمدى خالىقى نەئتى رەسۇلى مۇجتەبا،
جانىشىنى زارى پەيەمبەر چەھار يارىم كېلۇر.
— نەۋبەتى.

مۇجتەمەئ [مجتمع] (ئە) توپلانغان، جەم بولغان، يىغىلغان كىشىلەر توپى:
بۇ ئەفسانىنى ئاڭلاڭىز مۇستەمەئ،
تەڭجۇپ قىلىڭ ئاڭلاغان مۇجتەمەئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەمەئ قىلماق — توپلىماق، جەم قىلماق:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمەئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفەئ.
— ئا. نىزارى.

مۇجتەنىب [مجتنب] (ئە) پەرىز تۇتقۇچى، نەپرەتلەنگۈچى؛ ھەزەر ئەيلىگۈچى.

مۇجتەنىب ئولماق — ھەزەر قىلماق، ھەزەر ئەيلەمەك:
گەر مۇجتەنىب بولسە دەۋر ئارا نۇقساندىن،
جۇرئىغە كەمالى ئۆزر بىلغىل ئاندىن.
— نەۋايى.

مۇجتەھىد [مجتهد] (ئە) ئىنتايىن تىرىشچان، بەك

ئىجتىهاتلىق، قالتىس غەيرەتلىك؛ دىن ئۆلىماسى:
ھەم رەسۇلغە مۇتەبىئەت قىلسە،
مۇجتەھىد سۆزلەرنى ھەق بىلسە.
— ن. زىيائى.

مۇجرىم [مجرم] (ئە) گوناھكار، جىنايەتچى، ئەيىبدار:
مۇجرىمى سادىق ئىپرۇر ئۆزر بىلە قابىلى فەيز،
مۇئجىبى زىندىقە بولماس مۇتەجەللى فەييا‌ز.
— نەۋائى.

مۇجمەل [مجمل] (ئە) چۈشەنگىلى بولمايدىغان، نائېنىق:
كى مۇجمەل بايان ئەيلەدۈك قەدرى ھال،
نەزەر سالغان ئەل بولماسۇن دەپ مەلال.
— ئا. نىزارى.

مۇجىب [مجب] (ئە) 1) سەۋەب، ئاساس. 2) لازىم، كېرەك:
ھاسىل ئەتمەك مۇندا ئەخلاقى ھەسەن مۇجىبدۇرۇر،
فەزل ئىلە تاپماقغە ھۇسىن ئەمرى ئۇقبادىن نىشان.
— ناقىس.

مۇجىبى بەست بولماق — خۇشاللىققا، خۇرسەنچىلىك كە سەۋەب بولماق.
مۇجىبى تەرەددۇد — شۇبھە، ئىككىلىنىش سەۋەبى.
مۇجىبى تەبزىھ — رەسۋالىق، بىمەنىلىك سەۋەبى.
مۇجىبى تەنەففۇر — نەپرەتلىنىش سەۋەبى.
مۇجىبى تەنبىھ — تەنبىھكە لايىق.

مۇجىد (د) [مجد] (ئە) تىرىشقاق، تىرىشچان، جىددىي ھەرىكەت قىلغۇچى:
خۇبلەر بەزمىدە جەمئ ئولماققە بار ئول ئاي مۇجىد،
ھۇسنىن ئىزھار ئەيلەمەككە ئىستەر ئەترافىدە زىد.
— نەۋائى.

مۇخ [مخ] (ئە) مېڭە، زېھىن، ئەقىل.

مۇخاتەب [مخاطب] (ئە) مۇراجىئەت قىلىنغان، خىتاب قىلىنغان شەخس.

مۇخاتەرە [مخاطره] (ئە) خەۋپ، خەۋپ - خەتەر.

مۇخاسەمەت [مخاصمت] (ئە) ئاداۋەت، خۇسۇمەت، دۈشمەنلىك، نىزا.

مۇخالىف [مخالف] (ئە) قارشى، زىت، مۇۋاپىق ئەمەس؛ دۈشمەن:
گۈلۈ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بۇۋۇ ھۇم،
بىناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

مۇخالىف گۈزار [مخالف گذار] (ئە + پ) ئىشنى تەتۇر بېجىرىش، تەتۇر چۈشىنىش.

مۇخالىف پېشە [مخالف پشه] (ئە + پ) تەتۇرلۈككە ئادەتلەنگەن.

مۇخەففەف [مخفف] (ئە) كىچىكلىتىلگەن، يەڭگىلىتىلگەن، قىسقارتىلغان.

مۇخەففەفە [مخففه] (ئە) «مۇخەففەف» كە قارالسۇن.

مۇخەممەس [مخمس] (ئە) بەشلىك، شېئىرىيەتتە بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان بىر كۈپلىت ۋە شۇ شەكىل يېزىلغان شېئىر.

مۇخەننەس [مخنث] (ئە) ئىككى جىنسلىق.

مۇخبىر [مخبر] (ئە) خەۋەر قىلغۇچى، خەۋەر يازغۇچى.

مۇختار [مختار] (ئە) تاللانغان، سايلاپ ئېلىنغان، ھەممىگە ماقۇل كېلىدىغان:
بىھەققى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھار يار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم ئولماس.
— شەۋقى.

مۇختەرەئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلىنغان، ئويلاپ تېپىلغان.

مۇختەردئ [مخترع] (ئە) ئىختىرا قىلغۇچى، كەشىپ قىلغۇچى، كەشپىياتچى.

مۇختەسەر [مختصر] (ئە) قىسقا، قىسقارتىلغان، ئىخچام:
ئەگەر زىكىر قىلسام بۇلارنى تەمام،
بۇلار مۇختەسەر سۆز تەۋىلۇلكەلام.
— ئا. نىزارى.

مۇختەسەر قىلماق — قىسقا، ئىخچام قىلماق:
ئاغزى سىررىنگە كىم نەزەر قىلدىم،
جۇملە سۆزۈمنى مۇختەسەر قىلدىم.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇختەلىت [مختلط] (ئە) ئارىلاشقان، بىرلەشكەن:
بىر - بىرى بىرلە بولۇبان مۇختەلىت،
شاھ سەۋال ئەتتى بولۇپ مۇنبەست.
— نەۋائى.

مۇختەلىت بولماق — ئارىلاشماق، بىللە بولماق.

مۇختەلىف [مختلف] (ئە) ھەر تۈرلۈك، خىلمۇ خىل تۈرلۈك - تۈمەن، ياڭزىمۇ ياڭزا.

مۇختەلىف بولماق — خىلمۇ خىل بولماق، ئۆزگەرمەك.

مۇخلىس [مخلص] ئىخلاس قىلغۇچى؛ سەممىي، سادىق:
خاس ئۆز قولىنغە لۇتف ئېتىپ رەھىم قىلسە يار،

مۇخلىس قەدىمىي قۇل ئاڭا ئابدۇررەھىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇخلىس ئولماق — چىن يۈرەكتىن بېرىلمەك، ئەگەشمەك:
زېھى مۇخلىس ئولمىش خەلايىق ساڭا،
خەلاپەت سەرۋېپايى لايىق ساڭا.
— زەلىلى.

مۇخىل [مخل] (ئە) بۇزغۇچى، ئازار بەرگۈچى:
پەششەكى ئەل بوينىغا بولدى مۇخىل،
بولدى تاپانچە بىلە ئوق مۇز مۇھىل.
— نەۋائى.

مۇداخىلە [مداخلە] (ئە) ئارىلىشىش، ئارىغا كىرىش، قىستىلىش.

مۇدارا [مدارى] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، چىقىشىش، كېلىشىش.

مۇدام I [مدام] (ئە) دائىم، ھەردائىم، داۋاملىق، ھەمىشە:
كۆڭۈلكىم، سادە كۆزۈڭگەي، مۇدام ئازادە كۆرۈڭگەي،
مۇسەففا بادە كۆرۈڭگەي، ئەگە قىلساڭ تاڭ جامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدام II [مدام] (پ) ھاراق، شاراب، مەي:
فەسلى بەھار گۈلدۇر ھەريان شۇكۇفە سەۋسەن،
بەس، ئاشقانۇ بېدىل شۇربى قىلماڭ مۇدامى.
— زەلىلى.

مۇداۋا [مداوا] (ئە) داۋالاش:
دەرد ئېرۇر ئەسلى دەرمان تېپىۋ ھەر دەرماندەغە،
دەردى جانپەرەۋەر بىلە تۇرلۇ مۇداۋا قىلدىلار.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇدەررىس [مدرس] (ئە) دەرس بەرگۈچى، مەدرىسە مۇئەللىمى:
بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.
— ن. زىيائى.

مۇدەسسىر [مدثر] (ئە) كىيىمگە پۈركۈنۈۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 74 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد پەيغەمبەرنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يامۇدەسسىر يامۇزەممىل قۇم،
بىمېئراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
—شەۋقى.

مۇدەققىق [مدقق] (ئە) تەنقىقات قىلغۇچى، ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگۈچى.

مۇدەۋۋەر [مدور] (ئە) يۇمىلاق، چاق شەكىللىك:
ھالە ئول يۈزگە مۇدەۋۋەر كۆزگۈ،
يۈزىنىڭ ئەكسىدۇر ئول كۆزگۈدە ماھ.
— نەۋائى.

مۇدەۋۋىن [مدون] (ئە) دىۋان تۈزگۈچى، توپلام قىلغۇچى.

مۇدبىر [مدبر] (ئە) ئىشى ئارقىغا كەتكەن، بەختسىز.

مۇددەئا [مدعا] (ئە) دەۋا قىلىنغان نەرسە؛ تەلەپ، خاھىش، مەقسەت:
كى ئېردى بۇ كۆڭۈلنىڭ مۇددەئاسى،
ئەرۇسى سۆزگە كىيدۈرمەك لىباسى.
— ناقىس.

مۇددەئا ئەيلەمەك — خالىماق، مەقسەت قىلماق:
ئاغالار داغى مۇددەئا ئەيلەدى،
بەھاسىز دەرەمگە بەھا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

مۇددەت [مدت] (ئە) ۋاقىت؛ ۋاقىت ۋە زامانىنىڭ مەلۇم بىر قىسمى:
زەلىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىدىن بولدى نا پەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چارباغىدىن سوراغىم بار.
— زەلىلى.

مۇددەئىي [مدعى] (ئە) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر؛ رەقىب:
يارەب، جەزايى مۇددەئىنى سەن ھەمىشە بەر،
ھەر كىم يامانلىق ئەيلەسە بوينىغە شىشە بەر.
— زەلىلى.

مۇدرەك [مدرك] (ئە) چۈشىنىلگەن، ئىدراك قىلىنغان، مەلۇم.

مۇدىر [مدير] (ئە) 1) ئايلاندۇرغۇچى، ئايلاندۇرۇپ يۈرگۈزگۈچى؛ ئىدارە قىلغۇچى:
غەم تۈنى سەرگەشتە باشىم ھەم سىپىھرىدۇر مۇدىر،
ئاندا كەۋكەب زاھىر ئولغان يۈز ئۆزە ھەر قەترە ياش.
— نەۋائى.

2) دەۋر:
ۋۇ بىر قەرى دەۋر ئەتتى چەرخى مۇدىر،
چىقاردى بۇ ئەجۇبەن دىلپەزىر.
— نەۋائى.

مۇدىق (ق) [مدق] (ئە) دىققەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، پەملىك.

مۇدمىن [مدمن] (ئە) بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ئادەتلەنگۈچى، قاتتىق بېرىلگۈچى.

مۇدھىش [مدهش] (ئە) دەھشەتلىك، قەبىھ.

مۇر I [مر] (ئە) تەمسىز، ئاچچىق.

مۇر II [مر] (پ) چۈمۈلە؛ ئۇششاق ھاشارەت:
مۇر بولسە بولۇر ئۇلۇغ ئەزدەر،
قادادى گويا باشىغە ئەفسەر.
— ن. زىيائى.

مۇرۇمار — چۈمۈلە ۋە يىلان:
ئادەم ئارامىدا بەلكى مۇرۇمار،
يۇرت ئەمنىيەت مەھەللى نەۋبەھار.
— زەلىلى.

مۇرئات [مرعات] (ئە) بىرەر نەرسىگە رىئايە قىلىش، ھۆرمەت - ئېھتىرام.

مۇراد [مراد] (ئە) تىلەك، مەقسەت، ئارزۇ:
مۇراد ھۇسۇلى كېرەك تاشلا گىردى راھەتدىن،
مۇراد چۆرەسىدىن ئۇشلا ئانادۇر سەمەرات.
— شەۋقى.

مۇرات تاپماق — مۇرادى ھاسىل بولماق، مۇراد - مەقسىتىگە يەتمەك:
مۇرادىن تاپار ئاندا ھەرزى نەفەس،
كى ئول ئەھلى ھاجەتكە فەرياد رەس.
— ئا. نىزارى.

مۇرادى ھەق — ئاللانىڭ ئىستىكى، ھەقىقەت:
ئولكىم تۇنۇكۇن كۆڭلى مۇرادى ھەقدۇر،
ھەرغۇسسەدە ئارامى فۇئادى ھەقدۇر.
— نەۋايى.

مۇرادات [مرادات] (ئە) مۇرادلار، ئارزۇلار.

مۇراجەئەت [مراجعت] (ئە) 1) قايتىش، جۆنەش. 2) بىراۋغا چاقىرىق ياكى ئىلتىماس قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنغان سۆز.

مۇربەئ [مربع] (ئە) تۆتلۈك، تۆت بۇرجەكلىك، كۋادرات، تۆت مىسرالىق شېئىر.

مۇربىي [مربى] (ئە) تەربىيىلىگۈچى، تەربىيىچى:
مۇئەززەز مۇربىي ئاتادىن كېچىپ،
داغى مېھرىبانراق ئانادىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.

مۇرتەب [مرتب] (ئە) تەرتىپكە سېلىنغان؛ كامىل، مۇكەممەل:
ياساپ ئېردى مەكتەپ ئاتاسى ئاڭا،
قىلىپ ئۆي مۇرەتتەپ ئاناسى ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

مۇرەزا [مرضاء] (ئە) كېسەللەر.

مۇرەسسەئ [مرصع] (ئە) قىممەت باھا تاشلار بىلەن بېزەلگەن:
ھەشقى مۇرەسسەئ ئەيلەبان شېئىرنى خۇش لىباس قىل،
مەئرىفەت ئەھلىدىن گەھى لۇتف كەلامى ھەم كېرەك.
— زەلىلى.

مۇرەسسەئ ئەفسەر — گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن تاج:
ھىجرىدىن دىۋانەلەردەك دەربەدەر بولسام گادا،
ئەيب ئىماستۇر تۇشتى باشىمدىن مۇرەسسەئ ئەفسەرىم.
— مەھزۇن.

مۇرەسسەئ پۇش [مرصع پوش] (ئە + پ) قىممەت باھا كىيىملەرگە ئورالغان:
ئانچە خادىم ئېدى مۇرەسسەئ پۇش،
كى ئىدىلەر ئەخىنە خىزمەتكۇش.
— نەۋايى.

مۇرەغغىب [مرغب] (ئە) رىغبەتلەندۈرگۈچى، زوقلاندۇرغۇچى.

مۇرەففەھ [مرفه] (ئە) تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم؛ ئارام؛ خۇرسەن.

مۇرەققەئ I [مرقع] (ئە) دەرۋىشلەر كىيىدىغان قۇراق تون.

مۇرەققەئ II [مرقع] (ئە) يامالغان.

مۇرەققەئ ياسىماق — يامىماق، بىر - بىرىگە ئۇلىماق.

مۇرەققەس [مرقص] (ئە) ئۇسسۇلچى:
چىقىپ يۈردى ئانداق ئالالا بىلە،
مۇغەننى، مۇرەققەس، تىلالا بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇرەككەب [مركب] (ئە) تەركىب تاپقان، تۈزۈلگەن؛ قوشۇلغان، مۇرەككەپ.

مۇرەۋۋەق [مروق] (ئە) تىنىق، سۈزۈك؛ ساپ، تازا:
مۇرەۋۋەق بادەيى سافى تولۇن ئايغا قىلۇر تەئنە،
كىم ئول جەم جامىدا رەخشەندە چۈن خۇرشىدى تاباندۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇرەۋۋى [مروى] (ئە) رىۋايەتچى:
مۇرەۋۋى زامانى چېكىب تۇرپە رەنج،
بۇ ياڭلىغ دىمىشلەر، ساچىپ ئەلگە گەنج.
— ئا. نىزارى.

مۇرتاز [مرتاض] (ئە) رىيازەت بىلەن نەپسىنى يېڭقان، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان:
بىراۋكىم ئەمر خىلافىدىن ئەيلەگەي ئېئىراز،
ئەگەر ئۇلۇس شاھىدۇر يوق ئانىڭ كەبى مۇرتاز.
— نەۋايى.

مۇرتەد (د) [مرتد] (ئە) دىندىن ئازغان، دىندىن

قايتقان.

مۇرتەزا [مرتضى] (ئە) 1) تاللانغان، خىللانغان؛ سايلانغان:
مۇرتەزا سەرھەلقەئى مەردان راھ ھەق ئۈچۈن،
ئال ئەۋلادىن تاماشا قىل شەھىدى كەر بەلا.
— زەلىلى.
2) ئەلنىڭ لەقىمى.

مۇرتەفىئ [مرتفع] (ئە) يۇقىرى، يۈكسەك:
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.
— ئا. نىزارى.

مۇرجەئ [مرجع] (ئە) قايتۇرغۇچى؛ مۇراجىئەت قىلغۇچى.

مۇردار [مردار] (پ) ئۆلۈمتۇك؛ ھارام بولغان، ناپاك.
گۈھەر ئورنىغە قالدىلار سەفال شەيخ،
تەنى مۇردار، كۆزى ئەھۋال شىغال شەيخ.
— شەۋقى.

مۇردە [مردە] (پ) ئۆلۈك، جەسەت، جىنازا:
چۈ مۇردە باشىغە ئانى كەلتۇرۈپ،
ئىشارەت بىلە لەبگە سۆيدۈرۈپ.
— ئا. نىزارى.

مۇردەتەن — ئۆلۈك تەن، ئادەمنىڭ جەسىتى:
كېتىپ جان بەدەندىن، قالىپ مۇردەتەن،
ئىكى جان مەكانى ئىدى بىر بەدەن.
— ئا. نىزارى.

مۇردەۋار [مردەوار] (پ) ئۆلۈكتەك، جەسەتكە ئوخشاش:
ھەمانا يىقىلدى بولۇپ مۇردەۋار،
زەمىنىدە ياتىپ جىسمى ئەفسۇر دەۋار.
— ئا. نىزارى.

مۇرسەل [مرسل] (ئە) ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن، ئەلچى، روسۇل:
بەھەققى ھۆرمەتى تۇغى ـ لىۋايى ئەھمەدى مۇرسەل،
زەلىلى يولدىن ئازمىش يولغە سال گۈمراھ دەپ كەلدىم.
— زەلىلى.

مۇرسەلىن [مرسلين] (ئە) پەيغەمبەرلەر، روسۇللار.

مۇرسەئ [مرصع] (ئە) ئالتۇن تاج.

مۇرشىد [مرشد] (ئە) يول باشلىغۇچى، رەھبەر؛ پىر، ئۇستاز:
پىرى مۇرشىدنىڭ قاشىغە بارماغان،
نەپسى شەيتانىنىڭ قولىنى قارماغان.
— زەلىلى.

مۇرشىدى ئاگاھ — ھەممە تەرەپتىن خەۋەردار يولباشچى:
بىلگەچ ئانى مۇرشىدى ئاگاھىدىن،
ھۆكمى جۇلۇس ئولدى ئاڭا شاھىدىن.
— نەۋائى.

مۇرشىدى راھىدىن — دىن يولىغا باشلىغۇچى:
مۇبارەك ئاتى مەۋلەۋى ئەرشىدىن،
ئۆزى قۇتبىدۇر مۇرشىدى راھىدىن.
— موللا مۇھەممەد نىيازى.

مۇرشىد كامىل — تەرىقەت پىرى:
زەلىلى جەففەرى سادىقنى دەيدۇ مۇرشىدى كامىل،
كى بۇرھان كەلامىم جەئفەرى تەييار بولغايمۇ؟
— زەلىلى.

مۇرشىدى مۇفتەدا — پېشۋا، توغرا يولغا باشلىغۇچى.

مۇرشىدى مۇكەممەل — كامالەتكە يەتكەن، ئۇلۇغ شەيخ.

مۇرشىدى ھادى — توغرا يول كۆرسەتكۈچى رەھبەر:
چۈن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھارىنى قىلغىل ئىنتىجاب.
— زەلىلى.

مۇرغ [مرغ] (پ) قۇش، قۇشلار:
قاراغىل شامۇ سەھەر پەرسىز ئۇچارلار شەب پەرەڭ،
جۇملەسى مۇرغى ھەۋانىڭ ئۇچماغى پەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

مۇرغى كول — سۇ قۇشى، ئۆردەك:
شەھەر ئىچىگە كىردىمۇ قىلدىم نۇزۇل،
دانەئى ئابىغا بولۇپ مۇرغى كول.
— زەلىلى.

مۇرغابى [مرغابى] (پ) ئۆردەك.

مۇرغان [مرغان] (پ) قۇشلار:
بۇلبۇلى ئول باغى گۈلىستان بولۇپ،
ھەمدەمى مۇرغان غەزەلخان بولۇپ.
— زەلىلى.

مۇرغزار [مرغ زار] (پ) يېشىللىق، چىمەنزار:
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈب.
— ئەرشى.

مۇرۇر [مرور] (ئە) يۇرۇش، ئۆتۈش، كېچىش:
بۇدەۋران مۇرۇرى ئىبرۇر ۋاژگۇن،
ئۆزىدەك قىلۇر راستنى سەرنىگۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت [مروت] (ئە) ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق،

مەردلىك؛ ئېھسان؛ ئىنساپ:
رەئىيەغە قىلمىش مۇرۇۋۋەت بەسى،
بەرايەغە ئەيلەپ خۇتۇۋۋەت بەسى.
— ئا. نىزارى.

مۇرۇۋۋەت قىلماق — سېخىيلىق، مەردلىك قىلماق؛ ئىنساپ قىلماق:
كى بىزدىن ئەرزە بولسۇن ئول مەھى نامېھرىبانمغا،
مۇرۇۋۋەت قىلماغان ئوتلار ياقسېپ بۇخەستە جانمغا.
— بىلال نازىم.

مۇرىد [مريد] (ئە) تالىپ، خالىغۇچى؛ بىرەر ئادەمگە ئەگەشكۈچى؛ بىرەر شەيخقە قول بەرگۈچى:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پۇشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

مۇرىق (ق) [مرق] (ئە) يۇمشاقۇچى، ئېرىتكۈچى (كۆكۈلنى):
چۇن نەۋائى رىققەت ئەيلەپ، نەزم ئېتەر شەرھى فىراق،
فۇرقەت ئەھلىغە تاك ئېرمەس بولسە ئەشئارى مۇرىق.
— نەۋايى.

مۇزائەف [مضاعف] (ئە) ئىككى مەرتە ئارتتۇرۇلغان، ئىككىگە كۆپەيتىلگەن؛ ئىككى قات، قەۋەتلەنگەن.

مۇزاب [مذاب] (ئە) 1) ئېرىتىلگەن:
فەلەك ساچتى خان باشىغە سىيمى ناب،
بىزنىك شاھ ئاياغىغە لەئلى مۇزاب.
— نەۋائى.

2) قىزىل مەي:
ئېتەر خارەنى مېھر لەئلى مۇزاب،
قىلۇر قەترەنى بەھ دۇررى خۇشاب.
— نەۋايى.

مۇزاد [مزاد] (ئە) زىيادە.

مۇزاردئ [مضارع] (ئە) ئوخشاش؛ ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇزاف [مضاف] (ئە) قوشۇلغان، ئىككىنچى بىرسىگە قوشۇپ كەلتۈرۈلگەن؛ تەۋە، مەنسۇپ.

مۇزافات [مضافات] (ئە) قوشۇمچە ئىشلار ۋە باشقا ئىشلار:
شەھەرنى ئىھاتە قىلىپ تۇشتى ئول،
مۇزافاتلارغە داغى قويدى قول.
— ئا. نىزارى.

مۇزاھىر [مظاهر] (ئە) ياردەمچى، قوللىغۇچى.

مۇزاھىم [مزاحم] (ئە) تەڭلىك پەيدا قىلغۇچى، مۇشەققەتكە دۇچار قىلغۇچى.

مۇزايەقە [مضايقه] (ئە) قىستىلىش، سىقىلىش؛ قىينىلىش، تىنچسىزلىق، مۇشكۈللۈك؛ قىستىلاڭ.

مۇزەففەر [مظفر] (ئە) غەلىبە قىلغۇچى، غالىب.

مۇزەككىر [مذكر] (ئە) ئەسلەتكۈچى، يادىغا چۈشۈرگۈچى؛ ۋائىز.

مۇزەممەت [مذمت] (ئە) يامان سۆز، ئاھانەت:
مۇزەممەتلەر بىلەن ئەيلەپ مۇرەككەب،
ھىكايەتلەر بايان قىلسە مۇئەججەب.
— ناقىس.

مۇزەممىل [مزمل] (ئە) كىيىمگە يۆگىنىۋالغۇچى (قۇرئاندىكى 13 ـ سۈرە، 1 ـ ئايەتتىكى خىتاب بويىچە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆرسىتىدۇ.)
يېتىشكەچ ئىلتىپاتى يا مۇدەسسىرى يا مۇزەممىل قۇم،
بېمېئىراجى ۋۇجۇدەش نەسسى سۇبھانەللەزى ئەسرا.
— شەۋقى.

مۇزەھھەب [مذهب] (ئە) ئالتۇن سۇيى بېرىلگەن، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن:
شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۈڭ شۇئلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھەرەئى شۇدرىن.
— موللا نىياز.

مۇزەئپەر [مزعفر] (ئە) زەپەر قوشۇلغان، زەپەرلىك، سېرىق:
ئاچار نەرگىس مۇزەئپەر تاسى چەندان،
بولۇر ئول زەئفەراندىن غۇنچە خەندان.
— نەۋايى.

مۇزەييەل [مذيل] (ئە) قوشۇمچە قىلىنغان، ئىلاۋە قىلىنغان.

مۇزەييەن [مزين] (ئە) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، چىرايلىق:
ئىدى سۇنبۇل بىلە گۇل دۇممۇ يالى،
مۇزەييەن ھۇردەك دىلكەش جەمالى.
— ناقىس.

مۇزەييەن بولماق — زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك:
بۇھەنگام ئارا سۆز مۇزەييەن بولۇپ،
كى تارىخى ھىجرەت مۇئەييەن بولۇپ.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييەن قىلماق — زىننەتلىمەك، بېزىمەك:
مۇزەييەن قىلىپ قەسرنى شاھۇار،
نەچە تاج بەخشۇ نەچە تاجدار.
— ئا. نىزارى.

مۇزەييىن [مزين] (ئە) زىننەتلىگۈچى، بېزىگۈچى.

مۇزتەر (ر) [مضطر] (ئە) مەجبۇر بولغان؛ چارسىز، ئىلاجسىز، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان:
مۇسافىرمەن خوتەن ئىقلىمى ئىچرە ئاجىزۇ مۇزتەر،
ئىمامۇ جەئفەرۇ سادىق ئاتىغە بەندەڭۇ چاكەر.
— زەلىلى.

مۇزتەرىب [مضطرب] (ئە) قاتتىق ھاياجانلانغان، تىنچسىزلانغان، پەرىشان، بىتاقەت، قارارسىز:
بۇ يەڭلىغ مۇزتەرىب، دىۋانە ئىبرىدى،
كى بارچە ئاشنا بىگانە ئىبرىدى.
— ناقىس.

مۇز تەرىب بولماق — ھاياجانلانماق، تىنچسىزلانماق، پەرىشان بولماق، تاقەتسىزلەنمەك:
چۇ فەھم ئەيلەدى لەيلى بۇھالنى،
ئىكەڭ مۇز تەرىب بولغان ئەھۋالنى.
— ئا. نىزارى.

مۇزد [مزد] (ئە) ئىش ھەققى، ئەمگەك ھەققى.

مۇزدپەرۋەد [مزدپرود] (ئە + پ) ئىش ھەققى بېرىشنى نازارەت قىلغۇچى.

مۇزدۇر [مزدور] (پ) مەدىكار، يالالانما ئىشچى.

مۇزمەر [مضمر] (ئە) يوشۇرۇلغان، بېكىتىلگەن؛ دىلدا ساقلانغان؛ مەخپىي، پىنھان:
يارىنىمنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدەجان،
ئىسە ئەجزى مەگەر مۇزمەردۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

مۇزمەر ئەتمەك — دىلدا ساقلىماق، مەخپىي تۇتماق:
مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئىبتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مۇزمەھىل [مضمحل] (ئە) يوق بولۇپ كەتكۈچى، ئۆزىنى يوقاتقۇچى؛ ھالاك بولغان، يوقالغان؛ ئىرىپ كەتكەن:
ئول يىگىت ئۇستاددىن بولدى خىجىل،
كۆرگەچ ئانى ئۇستادى مۇزمەھىل.
— نەۋائى.

مۇزمەھىل ئەيلەمەك — ئۆزىنى ھالاك قىلماق، يوقاتماق، ئىرىپ كەتمەك:
بېخىللىق بىلە قىلماغىل مۇشتەمىل،
سەخا بەھرىدە ئەيلەگىل مۇزمەھىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزمەھىل بولماق — يوق بولماق، ئۆزىنى يوقاتماق:
تەفەككۈردە خاقان بولۇپ مۇزمەھىل،
تەھەييۇر ئارا بولدى ئەفسۇردە دىل.
— ئا. نىزارى.

مۇزنەبىن [مذنبين] (ئە) گۇناھكارلار:
ئاسىلار پۇشتى پەناھى ياشەفىئەل مۇزنەبىن،
ھەددىن ئارتۇق ئاسى ئۇممەت ئۆزرىگە قىلدىڭ لەجاج.
— شەۋقى.

مۇزىر (ر) [مضر] (ئە) زىيان يەتكۈزگۈچى؛ زىيانلىق نەرسە:
چۇ تەھقىق ئەيلەدىڭ ھىكمەت مۇسىردۇر،
مۇڭا كىم نې مۇفىدۇ نې مۇزىردۇر.
— نەۋائى.

مۇزىي [موزى] (ئە) قىينىغۇچى، قىينىچىلىق پەيدا قىلغۇچى.

مۇژە [مژه] (پ) «مىژە» گە قارالسۇن.

مۇژدە [مژده] (پ) خۇش خەۋەر، سۆيۈنچىلىك خەۋەر:
كى بۇ مۇژدەنى تاپتىلار شەيخ سەئد،
تەلەبدە چۇنان قىلدىلار جەددۇ جەھد.
— ئا. نىزارى.

مۇژدە بەرمەك — خۇش خەۋەر يەتكۈزمەك:
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجىدارۇ ھۇد ـ ھۇدى پەيكى سەبا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

مۇژدەئى جان — ناھايىتى يېقىملىق خۇش خەۋەر:
نامەڭكى ماڭا مۇژدەئى جانىي ئىبردى،
ھىجران غەمىدىن خەتتى ئەمانىي ئىبردى.
— نەۋائى.

مۇژدەئى ۋەسل — ۋەسل، دىدار خۇش خەۋىرى:
بۇيى نەسىم گۈل ئالىپ تەرەفى چېمەن بىلەن سەبا،
مۇژدەئى ۋەسلى كەلتۇرۇر ھىجر سىپاھى بول يىراق.
— زەلىلى.

مۇژگان [مژگان] (پ) كىرپىكلەر:
چۇ مۇژگانىم غەمىدىن چىقسا خۇيۇڭ،
بولۇرمۇ بىر تىكەن ھەر تارى مۇيۇڭ.
— نەۋائى.

مۇسادەقەت [مصادقت] (ئە) سەمىمىيەت، سەمىمىي دوستلۇق، سادىقلىق.

مۇسافەت [مسافت] (ئە) ئىككى جاي ئارىسىدىكى ئارىلىق، يىراقلىق:
مۇسافەت يۇرۇپ كەلدى بىر بىشەگە،
تەرەددۇت بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.
— ئا. نىزارى.

مۇسافەرەت [مسافرت] (ئە) سەپەر قىلىش، سەپەرگە

چىقىش، سەپەر.

مۇسافەھە [مصافحه] (ئە) قول ئېلىپ كۆرۈشۈش.

مۇسافىر [مسافر] (ئە) سەپەر قىلغۇچى، سەير قىلغۇچى، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغان، بىر يەردە ۋاقىتلىق تۇرغان كىشى.

بۇ غەمكەش مۇسافىرنى ھەم ياد قىل،
كى ياد ئەيلەبان خەستەنى شاد قىل.

— ئا. نىزارى.

مۇسافىران [مسافران] (ئە + پ) مۇساپىرنىڭ:

زەلىلدىن سەرۇ سامان خىتا ئېلى سورما،
مۇسافىران خوتەن بىرلە خىرقە پۇش ئەردىم.

— زەلىلى.

مۇساھەبەت [مصاحبت] (ئە) ھەمراھلىق، دەرداشلىق، سۆھبەتداشلىق.

مۇساھىب [مصاحب] (ئە) سۆھبەتداش، ئۇلپەت:

بولۇپ تۇتى بىلە ھەمدەم مۇساھىب،
ئانىڭدىن ئۆزگەنى دەر ئېردى غايىب.

— ناقىس.

مۇساۋى [مساوى] (ئە) تەڭ، باراۋەر، ئوخشاش.

مۇسائىد [مساعد] (ئە) ياردەم قىلغۇچى؛ مۇۋاپىق، ئۇيغۇن:

مۇسائىد زەماندا خۇرۇج ئەيلەدى،
ئەمارى ئارا قەيسىنى پەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

مۇسەببىب [مسبب] (ئە) سەۋەبچى، سەۋەب قىلغۇچى؛ ئاللاھ:

گويىيا ئانى سەببەب قىلدى مۇسەببىب نې ئۇچۇن،
كى ئاڭا بۇ قىلماغىدىن نې زىياندۇر، نې ئاسىغ.

— نەۋايى.

مۇسەتتەھ [مستح] (ئە) تەكشى، تۈز، سىلىق.

مۇسەججەل [مسجل] (ئە) مۆھۈرلەنگەن، قارار قىلىنغان؛ قەيت ئېتىلگەن.

مۇسەخخەر [مسخر] (ئە) بوسۇندۇرۇلغان، كۆندۈرۈلگەن، بېقىندۇرۇلغان:

بار ئېردىكى شاھى بەسى نامدار،
شەھەرلەر مۇسەخخەر ئىدى بىشومار.

— ئا. نىزارى.

مۇسەخخىن [مسخن] (ئە) ئىسسىتقۇچى، قىزىتقۇچى؛ سېخىي.

مۇسەففا [مصفى] (ئە) تازا، سۈزۈك، پاكىز؛ يېقىملىق.

مۇسەققەل [مصقل] (ئە) پارقىرىتىلغان، پارقىراق:

رىيازەت بۇتەسىن ئىچرە جەسەت زەڭگىنى مەھۇ ئەتكىل،
مۇسەققەل نۇرى ئىمان بىرلە جىسمىڭ ششەدار ئەيلەب.

— شەۋقى.

مۇسەلسەل [مسلسل] (ئە) بىر ـ بىرىگە زەنجىرەڭ ئۇلانغان، زەنجىر شەكلىدە:

دەۋر ئۇراردا ھەر تەرەف تۇشكەن مۇسەلسەل زۇلفىدىن،
زايىل ئولغاچ ئەقلۇ ھۇشۇم بەس پەرىشان مەن بۇگۈن.

— مەھزۇن.

مۇسەللا [مصلا ‖ مصلى] (ئە) 1) ناماز ئوقۇيدىغان جاي، مەسچىت:

كۆرەرمەن دەپ يۇزۈڭنى چۇن مۇسەللا سارىغا چىقتىم،
رەقىبلەر ئۇچرادى يولدا ئەجەب بىر ئەكسى فال ئولدى.

— ناقىس.

2) جاينامаз:

مىيلى ئۇستىدە مۇسەللا سالدىلەر،
كۆز ياشى بىرلە تەھارەت ئالدىلەر.

— زەلىلى.

مۇسەللەت [مسلط] (ئە) ئۇستۇن، ئۇستۇنلۇك، غالىب ھۆكۈمران:

غەپلەتى خابى گراندىن ھېچ بىدار ئولمادى،
ئادەم ئوغلىغە مۇسەللەتدۇر فەرامۇشى كېچە.

— زەلىلى.

مۇسەللەم [مسلم] (ئە) تەۋە بولغان، تەسلىم بولغان، بويسۇندۇرۇلغان:

بەلكى شەھلەرغە رۇكنى ئەڭزەمدۇر،
چۇنكى ئول نې دىسە مۇسەللەمدۇر.

— ن. زىيائى.

مۇسەللەم بولماق — تەسلىم بولماق، بويسۇنماق.

مۇسەللەم تۇتماق — بويسۇندۇرماق، تەسلىم قىلماق:

تا تەڭرى ئېرۇر باقىيۇ ئالەم فانى،
تەڭرى تۇتسۇن ساڭا مۇسەللەم ئانى.

— نەۋايى.

مۇسەللەس I [مثلث] (ئە) مەي، شاراب، ئۇزۇمدىن ئىشلەنگەن ئىچىملىك.

مۇسەللەس II [مثلث] (ئە) ئۈچلىك، ئۈچ بۇلۇڭ؛ ئۈچ مىسرالىق شېئىر.

مۇسەللەھ [مسلح] (ئە) قوراللانغان، سوقۇش قورالى ئاسقان:

مۇكەممەل مۇسەللەھ بىلەپ شاھزاد،
قىلىپ قەۋم خەيلى بىلە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

مۇسەممما [مسما] (ئە) ئىسمى، نامى ئاتالغان:
كى مۇدان داغى ساھىب ئىھسان ئىبرۇر،
مۇسەممما ئاتا مىر قۇربان ئىبرۇر.
— ئا. نىزارى.

مۇسەممەم [مصمم] (ئە) بىرەر ئىشقا قەتئىي قارار قىلىنغان.

مۇسەممەن I [مثمن] (ئە) قىممەت باھا:
ۋەزئى ئول تەختىنىڭ مۇسەممەن ئولۇپ،
ئورتەسىدە بىراۋگە مەسكەن ئولۇپ.
— نەۋابى.

مۇسەممەن II [مثمن] سەككىزلىك، سەككىز قىرلىق؛ سەككىز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر.

مۇسەممەنى مەھزۇف — ئاروز بەھرىلىرىدىن بىرى.

مۇسەننىف [مصنف] (ئە) كىتاب يازغۇچى، مۇئەللىپ، ئاپتور:
مۇسەننىف نۇسخەسىنى ئەيلەپ ھازىر،
بولۇپ بىر خەتكە بەش - ئون مەررە نازىر.
— ناقىس.

مۇسەۋۋەدە [مسوده] (ئە) يازغان نەرسىنىڭ دەسلەپكى، بىرىنچى نۇسخىسى، ئورنىنال.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) تەسۋىرلەنگەن، گەۋدىلەنگەن؛ نامايان:
جان مۇسەۋۋىر بولغانىن كۆرمەك تىلەرسەن ئەي رەفىق،
جىلۋەئى قاش - كۆز ئىلە ئول قامەتى زىبانى كۆر.
— ئەرشى.

مۇسەۋۋىر [مصور] (ئە) سۈرەتچى، رەسسام، نەققاش، تەسۋىرلەنگۈچى:
تەنمۇدۇر نازۇك تەنى ياخۇد مۇسەۋۋىر جانمۇدۇر،
بەرگى گۈلمۇدۇر ئوشۇل تەن ئۆزرە ياخۇد پىرەھەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇسبەت [مثبت] (ئە) ئىسپاتلانغان، ھەقىقىتىگە چىقىقان، دەلىل كۆرسىتىلگەن:
مۇقەددەرگە ھەرگىز قىلماسۇن،
مۇسبەت بىلەن خەستەجان بولماسۇن.
— ئا. نىزارى.

مۇسبەتخانە [مثبت خانه] (ئە + پ) ئىسپاتلاش ئۆيى، تەجرىبىخانا:
رەگى گۈل سىيمگۈندۇر شىشەئى شەبنەمنى نۇش ئەتكەچ،
چىمەن گويا مۇسبەتخانەدۇر بۇلبۇل خۇرۇش ئەتكەچ.
— زەلىلى.

مۇستەئەد [مستعد] (ئە) تەييارلانغان، تەييار:
مۇستەئەد تىرۇر ئەردى،
بىلمەسمەن نەۋقىت ئەردى،
مەنسۇر تۇشۇمكا كىردى،
گۈلدەك سۇنۇپ بەردىيا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

مۇستەتاب [مستطاب] (ئە) يېقىملىق، ياقىدىغان؛ يۇقىرى دەرىجىلىك:
بولسە ئامىل كۆرۈپ كىتاب ئىچرە،
نەھىي ئىلە ئەمرى مۇستەتاب ئىچرە.
— ن. زىيائى.

مۇستەجاب [مستجاب] (ئە) تىلىگەن نەرسىسى قوبۇل بولۇش:
مۇددەئا چۇن بارى سەۋاب ئىبردى،
ھەر دۇئا قىلسە، مۇستەجاب ئىبردى.
— نەۋابى.

مۇستەجاب ئەتمەك — قوبۇل قىلماق (دۇئا، تەلەپلەرنى):
دۇئالەركىم قىلۇرمەن پادشاھا مۇستەجاب ئەتكىل،
بەھەققى ھۆرمەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان كەلدىم.
— زەلىلى.

مۇستەجاب قىلماق — قوبۇل قىلماق:
قىل كەرەمىڭ بىرلە دۇئا مۇستەجاب،
خاھى خەتا بولسۇنۇ خاھى سەۋاب.
— زەلىلى.

مۇستەجاب ئولماق — قوبۇل بولماق، قوبۇل قىلىنماق:
تۇرفەتۇل ئەين ئىچرە رو بولدى بەلا،
ئارى - ئارى مۇستەجاب بولدى دۇئا.
— زەلىلى.

مۇستەخرەج [مستخرج] (ئە) چىقىرىلغان، چىقىرىۋېلىنغان، خارىج قىلىنغان، ھاسىل قىلىنغان.

مۇستەخلەس [مستخلص] (ئە) خالاس بولغان، قۇتۇلغان.

مۇستەدىر [مستدير] (ئە) ئايلانغان، چەمبەرسىمان، يۇمىلاق:
بولۇپ سابىت ئانىڭ قاشىدا ۋەزىر،
كى پەرۋانە ياڭلىغ ئىدى مۇستەدىر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەراھ [مستراح] (ئە) ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

مۇستەزھەر [مستظهر] (ئە) ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىبىرلىك.

مۇستەسنا [مستثنا] (ئە) تاشقىرى، خالىي، سىرتىدا.

مۇستەغرەق [مستغرق] (ئە) غەرق بولغان، چۆككەن:
نۇش ئېتىپ بولسە مەستۇ مۇستەغرەق،
بىلمەسە ئۆز ۋۇجۇدىنى مۇتلەق.
— زەلىلى.

مۇستەفا [مصطفى] 1) تاللانغان، خىللانغان:
ئەھلى تەرىقەت ئېيدىلەر شەرئى سىراتى مۇستەقى،
قەتئى مەنازىل ئەتكەلى جۇزرەئى مۇستەفا غەلەت.
— زەلىلى.

2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپىتى:
ھۇكىم قىلماس خۇدا بويۇرغاندەك،
شەرئىدە مۇستەفا بويۇرغاندەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەفىد [مستفيد] (ئە) پايدا ئالغۇچى، بەھرىمەن بولغۇچى.

مۇستەقەر [مستقر] (ئە) بىر جايغا قارار تاپقان، ئورۇنلاشقان:
كېلىپ تۇشتى ئاندا بولۇپ مۇستەقەر،
يەمەن شاھى تاپتى بۇلاردىن خەۋەر.
— ئا. نىزارى.

مۇستەقبەل [مستقبل] (ئە) كېلەر زامان، كېلەر ۋاقىت:
مازىيۇ مۇستەقبەلنىڭغە بويلەھال،
ھالىنىڭغە ھەم نېچە خەيالى مۇھال.
— نەۋايى.

مۇستەقى [مستقى] (ئە) ساقىي، قۇيغۇچى، تەشنا، چاڭقاق.

مۇستەقىم [مستقيم] (ئە) 1) توغرا، باراۋەر؛ راست:
يەئنى تەرىقەت يولى تۇرفە رەھى مۇستەقىم،
ئاندا قەدەم راست قويكىم نەتەرى بولماسا.
— زەلىلى.

2) پاك، ھالال:
كۆڭلۈم تىلەر ھەمىشە ئوشۇل سەرۋ قەددىنى،
دائىم كۆڭۈل تەبئىتى چۇن مۇستەقىم ئېرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇستەكرە [مستكره] (ئە) خونۇك، يېقىمسىز، كۆڭۈل يارىتمىغان.

مۇستەمەند [مستمند] (ئە) موھتاج، ھاجەتمەن؛ بىچارە:
بولمىشەم، ئەي دوست، ھاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىد قۇمۇلى.

مۇستەمىئ [مستمع] (ئە) تىڭشىغۇچى، ئاڭلىغۇچى:
بولدى تۇركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمە سەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.
— زەلىلى.

مۇستەنىر [مستنير] (ئە) نۇرلۇق، پارلاق، يورۇق:
گەرچە شەھلەرغە خۇد ۋەزىر، كېرەك،
لىك ئول كۆڭلى مۇستەنىر كېرەك.
— ن. زىيائى.

مۇستەھزاد [مستهزاد] (ئە) مىسراسى 16 بوغۇمدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىرى ئۇزۇن، بىرى قىسقا ئىككى مىسرا قىلىپ يېزىلغان بىر خىل شېئىر شەكلى. بۇ سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى: ئارتتۇرۇلغان.

مۇستەھەب [مستحب] (ئە) دوست تۇتۇش؛ ماقۇل كېلىدىغان؛ قىلسا ياخشى، قىلمىسا گۇناھ بولمايدىغان ئىش:
ئەي نەۋائى ئالما يار ئالىدە يۇز تۇپراغىدىن،
كىم بۇ شەرئ ئىچرە مۇھەببەت شۇۋسىدۇر مۇستەھەب.
— نەۋايى.

مۇستەھەببات [مستحبات] (ئە) ياخشى چارىلەر، ئامال-لار.

مۇستەھسەن [مستحسن] (ئە) ماقۇللانغان، ماقۇل كۆرۈلگەن.

مۇستەھلەك [مستهلك] (ئە) ئىشلىتىلىپ تۈگىگەن؛ ھالاك بولغان.

مۇستەھىق [مستحق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ:
تەگمىيە گاھ زاھىدان گەر بولسا تەسبىھۇ نەماز،
مۇستەھىقغە لۇتف ئەيلەبدۇر خۇدايى ئاشىقان.
— زەلىلى.

مۇسلىم [مسلم] (ئە) ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى، مۇسۇلمان.

مۇسھەف [مصحف] (ئە) 1) قۇرئان، كىتاب:
خالى خەتتىڭ مۇسھەفى ئاياتى ھەق،
نۇقتەئىدە يوقدۇرۇر ھەرگىز گۇمان.
— زەلىلى.

2) يولىورۇق:
شۇئلە كەلتۈردىلەر ئاتەشگاھدىن،
مۇسھەف ئىستەپ مۇرشىدى ئاگاھدىن.
— نەۋايى.

مۇسھەفنەۋىس [مصحف نويس] (ئە + پ) كىتاب، مەجمۇئە كۆچۈرگۈچى كاتىپ.

مۇسھىل [مسهل] (ئە) ئىچنى بوشىتىدىغان دورا (سۈرگە).

مۇسىبەت [مصيبت] (ئە) قايغۇ، ماتەم، غەم.

مۇسر [مصر] (ئە) ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈشكە تىرىشىدىغان، بىرەر ئىشتا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان.

مۇسىقا [موسيقا] (پ) مۇزىكا.

مۇسىقار [موسيقار] (پ) مۇزىكا ئەسۋابى؛ خۇش ئاۋازلىق ئەپسانىۋى قۇش.

مۇسىن [مسن] (ئە) ياشانغان، قېرى.

مۇشائىرە [مشاعره] (ئە) شېئىر ئېيتىشىش.

مۇشابەھەت [مشابهت] (ئە) ئوخشىشىش، ماسلىق.

مۇشابىھ [مشابه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشارەكەت [مشاركت] (ئە) شېرىكلىك.

مۇشارىك [مشارك] (ئە) شېرىك.

مۇشار ئىلەيھ [مشاراليه] (ئە) كۆرسىتىلگەن، نامى ئاتالغان، ئىشارە قىلىنغان:

مۇشار ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇشاكىل [مشاكل] (ئە) ئارۇز ۋەزىندىكى 19 بەھرىنىڭ بىرى. لۇغەت مەنىسى: شەكىلداش. قەرىب بەھرى بىلەن شەكىلداش بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان.

مۇشاھىدە [مشاهده] 1) كۆرۈش، كۆزىتىش، كۆزدىن كەچۈرۈش؛ تاماشا قىلىش. 2) كۆرۈپ ئېنىقلاش.

مۇشاھىد [مشاهد] (ئە) شاھىد، گۇۋاھ.

مۇشەببەھ [مشبه] (ئە) ئوخشاش، ماس.

مۇشەددەد [مشدد] (ئە) شىددەتلىك، قاتتىق قىلىنغان، تاشىدىلىق.

مۇشەررەف [مشرف] (ئە) شەرەپلىك، شەرەپلەنگەن؛ بىرەر تەلىپىگە ئېرىشكەن.

مۇشەررەف بولماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ شەرەپ تاپماق.

مۇشەففەئ [مشفع] (ئە) شەپقەت ـ شاپائەت؛ شەپقەتلىك، شاپائەتلىك:

بىر كۈن ئايدى مۇشەففەئى ئۇممەت،
ئەيلەبان تۆرت فىرقەغە شەفقەت.

— ن. زىيائى.

مۇشەممەئ [مشمع] (ئە) يامغۇر ۋە سۇ ئۆتمەيدىغان پەردە.

مۇشەۋۋەش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان، پەرىشان:

كۆرۈپ شەھزادە مۇنداغ باغنى دىلكەش،
بولۇپ شەيدا كۆڭۈل بولدى مۇشەۋۋەش.

— ناقىس.

مۇشەۋۋەشلىغ [مشوش ليغ] پەرىشانلىق، تەشۋىشلىنىش، بىسەرەمجانلىق:

يار ھەر بەزم ئىچرە، مەن خارىج مۇشەۋۋەشلىغ بىلە،
ۋەھكى، داخىل ھەم بولا ئالمان سابۇكەشلىغ بىلە.

— نەۋائى.

مۇشەۋۋەش [مشوش] (ئە) تەشۋىشلەندۈرگۈچى، خىيالىنى پەرىشان قىلغۇچى.

مۇشەئىبد [مشعبد] (ئە) نەيرەڭۋاز، كۆز بويامچى:

دېدى شاھى مەيمۇن: «ۋاقاسىز فەلەك،
ستەمگەر مۇشەئىبد ھەياسىز فەلەك.»

— ئا. نىزارى.

مۇشتاق [مشتاق] (ئە) ئارزۇمەند، ھەۋەسمەن، ئىنتىزار، ئىشتىياق باغلىغان:

دەھر ئارا چۈنكى ئەھل مۇشتاقى،
گۈيا لەب تەشنەلەرگە دۇر ساقى.

— ن. زىيائى.

مۇشتاقى دىدار — دىدارىغا ئىنتىزار:

مېنى مەنئ ئەتمە ئەي زاھىد، قۇۋانمە زىكرە، ئەي سۇفى،
كى سەن مەغرۇر سەن زىكرە، مەنەم مۇشتاقى دىدار.

— نەسىمى.

مۇشتاقانە [مشتاقانه] (ئە + پ) ئاشىقلارچە، ئىشتىياق باغلىغانلارغا ئوخشاش.

مۇشتەرەك [مشترك] (ئە) ئومۇمىي، ئوتتۇرىدىكى، شېرىكچىلىكتىكى.

مۇشتەرى [مشترى] (ئە) 1) سېتىۋالغۇچى، خېرىدار:

كى تەئرىف ئەيلەدىڭ كۆپ باغ ئارا غۇنچە كۆرۈپ ئۇنى،
سەھەر بېگى ئىچىلغان غۇنچىلەرگە مۇشتەرىدۇر مەن.

— بىلال نازىم.

2) ئوڭاي يۇلتۇزى (يۇپىتېر):

ئاتارىد، مۇشتەرى، جەۋزاۋۇ بەھرام،
زۇھەل، سەرتان بىلە زۇھرايى خۇش فام.

— ناقىس.

مۇشتەغىل [مشتغل] (ئە) شۇغۇللانغان، مەشغۇل:

كىرىپ باغ ئىچىگە ئىككى خەستە دىل،
مەي ئىچمەككە ئۆزنى قىلىپ مۇشتەغىل.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەق [مشتق] (ئە) باشقا نەرسىدىن كەلتۈرۈپ چىقىرىلغان، ياسالغان:

ۋەفا مەۋجۇد ئەمەس جىنسىي بەشەردىن مەن گۇمان قىلسام،
سەرىشتىدۇر تاغافۇل لايىدىن مۇشتەق ئېرۇر نىسيان.

— ئا. نىزارى.

مۇشتەمىل [مشتمل] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغان:

قىلىپمەن ھىكايالار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزىگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇشتەھى [مشتهى] (ئە) 1) ئىشتىھانى ئاچقۇچى؛ ئىشتىھالىق:
بىمارى مۇشتەھىغە سەلامەت نىشاندۇر،
چۈن تەندۇرۇست مۇستەھى ئېرمەس، زىيانىدۇر.
— نەۋائى.

2) ھەۋەس قىلغۇچى، ئارزۇ قىلغۇچى:
ئاندە تۇزۇب مەسنەدى شاھەنشەھى،
ئەيشۇ تەرەب جامى ئۇچۇن مۇشتەھى.
— نەۋائى.

مۇشتەئىل [مشتعل] (ئە) شولا چاچقۇچى، يارقىن، نۇرلۇق.

مۇشرىك [مشرك] (ئە) ئاللاغا شېرىك قوشقۇچى، ئاللانىڭ تەڭدىشى بار دېگۈچى؛ دىنسىز:
جەھاندىن يوق ئەيلەپ چۇ خۇنخارنى،
كى مۇشرىك ئىلە بارچە ئەغيارنى.
— ئا. نىزارى.

مۇشفىق [مشفق] (ئە) شەپقەتلىك، مېھرىبان، مەرھەمەتلىك:
رەھىم ئېتەر ھالىڭغە شايەد مېھرىباندۇر مېھرىبان،
مېھرىبان ئۇستازدىن، مۇشفىق ئاتادىن ھەم ئانا.
— شەۋقى.

مۇشفىقانە [مشفقانه] (ئە + پ) مۇشفىقلەرچە، مېھرىبانلاردەك:
ئەيا دوستلار بۇ فەسانە ئىشت،
بۇ چەندى دۇرۇر مۇشفىقانە ئىشت.
— ئا. نىزارى.

مۇشك [مشك] (پ) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراقلىق ماددا، ئىپار:
قاچانكىم زۇلف مۇشكىڭنى سەن ھەر تاب ئەيلەرسەن،
يۈرەكلەر تاش ئەگەر بولسۇن ئانى سىماب ئەيلەرسەن.
— قەلەندەر.

مۇشكى ئەبىر — خۇشبۇي پۇراقلىق ئىپار.
كىمكى بولۇر مۇندا نەسىھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
— زەلىلى.

مۇشكى تاتار — ئەلا، تازا، ساپ مۇشك:
رەھىم قىلماسلار غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر ئۇدۇ ئەنبەر مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.

مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارى:
سەۋۇ رەختى بىرلە تىكتىلەر كەفەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
— زەلىلى.

مۇشكۇ كۇلاپ — مۇشك ۋە ئەتىر؛ ئىپار ۋە ئەتىرگۈلىنىڭ سۇيى:
سۇنبۇلى زۇلفى بىلە گۇل يۇزىدىن،
بولدى خىجالەتزەدە مۇشكۇ گۇلاب.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشك ناب — ساپ ئىپار:
كى مەئدۇم بولدى، ئىندى مۇشك ناب،
ئاچىپ كۆك ئەرۇسى يۇزىدىن نىقاب.
— ئا. نىزارى.

مۇشكات [مشكات] (پ) چىراغپاي، چىراغ تەكچىسى؛ ئاساس، دەستەك:
يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل،
ئوڭلانمادى فىرئەۋن نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.
— زەلىلى.

مۇشك ئەفشان [مشك افشان] (پ) مۇشك، خۇشبۇي ھىد تارقاتقۇچى.

مۇشكبار [مشك بار] (پ) مۇشك ياغدۇرغۇچى؛ مۇشكدەك (ئىپاردەك) خۇشبۇي:
فەيزى نەسىم كاكۇلۇڭ قىلدى چېمەننى مۇشكبار،
گۇلنى شۇكۇفە ئەيلەگەن خاسىيەتى سەبا غەلەت.
— زەلىلى.

مۇشكبۇ [مشكبو] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
ئەي غىزالى مۇشكبۇ، كەلكىم قۇيۇندەك قالمادى،
مەگەركى زاغ ياشۇنمىش بىنەپشەزار ئىچرە.
— نەۋائى.

مۇشكبىز [مشك بيز] (پ) يېقىملىق، خۇشبۇي پۇراق چاچقۇچى.

مۇشكبىد [مشك بيد] (پ) مۇشك دەرىخى، گۈلى خۇشبۇي دەرەخ.

مۇشكىل [مشكل] (ئە) قىيىن، ئېغىر، تەس؛ مۇشكۈل:
ماڭا مۇشكىل، سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۈتكۈرمەسەڭ مەندە نە ئىمكان.
— موللا پازىل.
ئاشقى سادىق ئىسەڭ جانان ئۈچۈن جان ئويناغىل،
نېچە مۇشكىل بولسا جان ئويناماق ئاسان ئويناغىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇشكىل ئەيلەمەك — قىينىچىلىق، مۇشەققەت پەيدا قىلماق:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۈن چاغى يەكدا كەبى،
روزىگار ئېلتۈرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يېگىت.
— ئەرشى.

مۇشكىلات [مشكلات] (ئە) قىينىچىلىقلار، ئېغىرچىلىقلار.

مۇشكىل كۈشا (ي) [مشكل كشا // مشكل كشاى] (ئە + پ) قىينىچىلىق، مۇشكۈللۈكلەرنى ئاسان قىلغۇچى:
بۇ مەخفى نۇكتەنىڭ مۇشكىل كۈشايى،
بۇ يەئلىغ بولدى مەئنى رەھنەمايى.
— نەۋايى.

مۇشكىن [مشكين] (پ) مۇشك ھىدلىق، خۇشبۇي:
كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۈشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ژەزنە ئالەمى خەراب.
— زەلىلى.

مۇشكىن سەھاب — كېچە قاراڭغۇسى:
زۇلفىنى قىلدى پەرىشان يۈزىگە ئول ھۇرژەش،
يا قۇياش يۈزىنى ياپىپدۇر ئىكىن مۇشكىن سەھاب.
— قەلەندەر.

مۇشكىن ھىلال — تۇم قاراقاش، قارامائلاي چاچ:
ئەنبەرى تەر ئىستەمان يۈز ئۆزرە خالىڭ باردا،
كەم كۆرۈنۇر يەئنى ئاي مۇشكىن ھىلالىڭ باردا.
— نەۋايى.

مۇشكىنبۇ [مشكين بۇ] (پ) ياخشى، يېقىملىق ھىد، خۇشبۇي:
دەشت ئۆزرە غەزالى مۇشكىنبۇ،
لالەئى سەبزە ئۆزرە قىلغان خۇ.
— نەۋايى.

مۇغ [مغ] (پ) مەجۇسى، ئاتەشپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى؛ مەيپۇروش:
بۇنداغ ئاۋازى سۇراھى ئىلكىدە مۇغ چىقسەكىم،
بۇ مۇغەننى ئەرغەنۇندىن ھەممە ئەلجاندىن لەزىز.
— خۇشھال غەربى.

مۇغان [مغان] (پ) 1) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار، ئاتەشپەرەسلەر. 2) كۆچمە م: مەيپۇروش، مەي ساتقۇچى:
مەخمۇر ئىدى دىلۇجان، قۇيدى مەينى ئەرغەۋان،
سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان پىرى مۇغان، ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مۇغانە [مغانه] (پ) مەيپۇروشلارچە، ھاراقكەشتەك:
دەير ئىچىگە قوي قەدەم مەستى مەي مۇغانە بول،
خىزر سۇيىنى ئىستەمە تاپقۇچە روزگار ئۆتەر.
— زەلىلى.

مۇغايىر [مغاير] (پ) ئەكسىچە، قارىمۇ قارشى، ئۆزئارا قوشۇلمايدىغان، ئوخشاش ئەمەس:
رىشۋە بىرلە رىيادىن ھەم خالى،
بولماغاي ھېچ مۇغايىر ئەھۋالى.
— ن. زىيائى.

مۇغەننى [مغنى] (ئە) مۇزىكانت، سازەندە؛ ناخشىچى:
فەرەھ ئىستەب مۇغەننى مىننەتىن چەككەن ئېرۇر نادان،
ھۇزۇرى دىل بىلە چىققان نەفەسدىن زىرۇ بەم كەمۇ؟
— ناقىس.

مۇغەييەر [مغير] (ئە) ئۆزگەرتىلگەن؛ قارىمۇ قارشى، غەيرىي:
چۇ يەئقۇبغە سۆزنى سەراسەر دېدى،
پەرىز ئەتمەيىن سۆز مۇغەييەر دېدى.
— ئا. نىزارى.

مۇغبەچە [مغبچه] (پ) 1) مۇجۇسى بالا:
مەست ئەگەر ئولسام ئاساغە باغلابان زۇننارنى،
قىل ئەلەم كۇيىڭ ئارا ئەيلەپ مەزار، ئەي مۇغبەچە.
— نەۋايى.
2) مەي توشۇغۇچى؛ مەئشۇقە، سۆيۈملۈك:
مۇغبەچە دىلخەستە خەت كەلگەن بۇگۈن پەيمانە تۇت،
تولدۇرۇپ پەيمانەنى ھەم بادەئى جانانە تۇت.
— بىلال نازىم.

مۇغتەنەم [مغتنم] (ئە) قۇلايلىق، پايدىلىق، غەنىيمەتلىك پەيت، پۇرسەت:
سۆيۈندى مەلىكە بويۇن قىلدى خەم،
بۇ سائەتنى گويا بىلىپ مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى.

مۇغلان [موغلان] (ئە) چولدە ئۆسىدىغان تىكەنلىك چاتقال:
خەيالىڭ كەلسە كۆڭلۈمغە بولۇر ئازۇردە مۇژگاندىن،
ھەرەمغە ئەزم قىلغان ئويلەكىم خارى مۇغلاندىن.
— نەۋايى.

مۇفاخەرەت [مفاخرت] (ئە) پەخىرلىنىش، ئىپتىخار، خۇشاللىنىش.

مۇفارەقەت [مفارقت] (ئە) ئايرىلىشماق، ئۇزاقلاشماق، جۇدالىق.

مۇفەررەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە.

مۇفەررەھ [مفرح] (ئە) خۇرسەنلىك كەلتۈرگۈچى، شادلىق بېغىشلىغۇچى.

مۇفەسسىر [مفسر] (ئە) شەرھلىگۈچى، شەرھ

قىلغۇچى.

مۇفەسسەل [مفصل] (ئە) شەرھلەنگەن، ئىزاھ بېرىلگەن.

مۇفەسسەل بەيان ئەتسە بولماس تەمام،
بولۇر سەفھە ئىچرە تەۋىلۇل كەلام.

— ئا. نىزارى.

مۇفتى [مفتى] (ئە) شەرىئەت ئىشلىرىدا پەتىۋا چىقارغۇچى، پەتىۋا بەرگۈچى، شەرىئەت ئىشلىرىنىڭ باشلىقى، مۇفتى:

بولسە مۇفتى مۇدەررىس ئەئلەم،
دىن زەۋالىدىن ھېچ يېمەسلەر غەم.

— ن. زىيائى.

مۇفرەد [مفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا، يەككە.

مۇفرىت [مفرط] (ئە) 1) ھەددىدىن ئارتۇق، چېگرىدىن چىقىپ كەتكەن، ھاياسىز. 2) ئېغىر.

مۇفسىد [مفسد] (ئە) نىيىتى يامان، پىتنە ـ پاساتچى، ئارىنى بۇزغۇچى.

مۇفلىس [مفلس] (ئە) يوقسۇل، كەمبەغەل، بىچارە، سىنغان:

باقما ھاقارەت بىلەن مۇفلىس ئۇچۇن ئەغنىيا،
سەرۋ سەھى باغ ئارا قايدا سەمەر ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

مۇقابىلە [مقابله] (ئە) بىر ـ بىرىگە قارشى كەلمەك، ئۇدۇل، روبرو تۇرماق، قارشىلاشماق.

مۇقابىل [مقابل] (ئە) قارشى تۇرغۇچى، قارشى، زىت:

دەۋران ئېلىگە كىمكى ۋەفا نۆشى ئەرز ئېتسەڭ،
ئول ھەم مۇقابىلىدە جەفا نېشى ئۆتكۈرۈب.

— نەۋائى.

مۇقارەنە [مقارنه] (ئە) يېقىنلىشىش، يانمۇيان تۇرۇش.

مۇقارىن [مقارن] (ئە) يېقىن تۇرغان، يانمۇ يان تۇرغان.

مۇقامىر [مقامر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقامىرشېۋە [مقامر شيوه] (ئە + پ) قىمارۋازلارچە، قىمارۋازغا ئوخشاش.

مۇقامىرۋەش [مقامروش] (ئە + پ) قىمارۋازغا ئوخشاش، قىمارۋازدەك.

مۇقاۋەمەت [مقاومت] (ئە) باراۋەر كېلىش، تاقابىل تۇرۇش.

مۇقەتتەئات [مقطعات] (ئە) قىتئەلەر.

مۇقەددەر [مقدر] (ئە) تەقدىردە پۈتۈلگەن، تەقدىردىكى، قىسمەت:

بۇرەڭ تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەر قىلماق — تەقدىرده شۇنداق پۈتۈلمەك:

مۇقەددەر قىلىپدۇر خۇدايىم ئاڭا،
نەچارە ئېرۇر كىم ساڭا ۋە ماڭا.

— ئا. نىزارى.

مۇقەددەس [مقدس] (ئە) پاك، تازا؛ ئەيىب ۋە نۇقساندىن خالىي؛

ئەي مۇقەددەس رۇھ ياردىم، مەن ساڭا گۇفتار ئېتەي،
بۇ نىھان سىررىمنى ئالەم خەلقىغە ئىزھار ئېتەي.

— بىلال نازىم.

مۇقەددەم [مقدم] (ئە) قەدىمكى، بۇرۇنقى، ئىلگىرى، ئالدىن:

بۇرنە ئۆتكەن ھەمە مۇقەددەملەر،
ئۇلەما، مەشايىخ ئەكرەملەر.

— ن. زىيائى.

مۇقەددىمات [مقدمات] (ئە) مۇقەددەملەر، كىرىش سۆزلەر، باش سەھىپىلەر.

مۇقەددىمە [مقدمه] (ئە) باش سۆز، كىرىش سۆز.

مۇقەررەب [مقرب] (ئە) يېقىن، دوست، ھەمسۆھبەت:

ھەركىشى بولدى قۇلۇڭ، ئول كىشىدۇر ئالەم ئارا شەھ،
قۇللەرىڭ قۇربىنىكىم تاپسە ئېرۇر شەھغە مۇقەررەب.

— نەۋائى.

مۇقەررەبىن [مقربين] (ئە) يېقىنلار، دوستلار، دائىم ھەمسۆھبەت بولغۇچىلار.

مۇقەررەر [مقرر] (ئە) قارار قىلىنغان، بولۇشى ئالدىن ئېنىقلاپ قارار قىلىنغان؛ بەر قارار؛ ئېنىق، سۆزسىز:

بۇرەڭ تەشمىلەكىم مۇقەررەر ئىكەن،
خۇدادىن يېتىشكەن مۇقەددەر ئىكەن.

— ئا. نىزارى.

مۇقەررەر بولماق — تايىن تاپماق، قارار قىلىنماق:

مۇقەررەر بولۇپ بىزگە تار بۇغتاي،
نەمايەن بولۇپ بىزگە ئاندا خىتاي.

— ئا. نىزارى.

مۇقەرنەس [مقرنس] (ئە) نەقىش چىقىرىلغان، نەقىشلىق ئېگىز بىنا.

مۇقەسسىر [مقصر] (ئە) كەمچىلىكى بار، نۇقسانلىق، ئەيىبلىك، گۇناھكار:

ئولكى سۆز نەقدىغە مۇبەسسىردۇر،
ۋەسفى ئىچرە تىلى مۇقەسسىردۇر.

— نەۋائى.

مۇقەففەل [مقفل] (ئە) قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلاپ قويۇلغان.

مۇقەللىد [مقلد] (ئە) تەقلىد قىلغۇچى.

مۇقەممەر [مقمر] (ئە) قىمارۋاز.

مۇقەممەرشۇە [مقمرشوه] (ئە + پ) قىمارۋازلاردەك، قىمارۋازلارچە.

مۇقەننەد [مقند] (ئە) قەنت سېلىنغان؛ مەززىلىك، شېرىن.

مۇقەنئەد [مقنع] (ئە) نىقابلانغان، پەردىلەنگەن؛ نىقاب، پەردە.

مۇقەييەد [مقيد] (ئە) باغلانغان، بەند قىلىنغان، كىشەنلەنگەن، گىرىپتار، بىر ـ بىرىگە باغلىق:

دىۋانە قىلىپ مۇغبەچىلەر دەير ئىشكىندە،
زەنجىرسىرى زۇلفۇڭ ئىلە قىلدى مۇقەييەد.

— زەلىلى.

مۇقەييەدات [مقيدات] (ئە) قەيدلەر، يېزىقلار.

مۇقبىل [مقبل] (ئە) بەختلىك، ئىقباللىق؛ شەخس نامى:

چۈ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى،
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەرگەردەسى.

— ئا. نىزارى.

مۇقتەدا [مقتدا] (ئە) ئەگەشتۇرگۈچى، يولباشچى، ئىمام.

مۇقتەزا [مقتضى] (ئە) مەقسەت قىلىنغان، ئىستەلگەن، كېرەك ۋە لازىم قىلىنغان؛ زۆرۈرىيەت، تەلەپ:

نە چۈنكىم شاھلىقنىڭ مۇقتەزاسى،
بۇ ئىشدۇركىم ئېرۇر ئانىڭ رىزاسى.

— ناقىس.

مۇقتەزەب [مقتضب] (ئە) ئارۇز ۋەزنى بەھرىلىرىدىن بىرى. «مۇقتەزەب» سۆزىنىڭ لۇغەت مەنىسى — كېسىلىش، بۇ «مۇنسەرىھ» بەھرىدىن كېسىۋېلىنغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان.

مۇقرى [مقرى] (ئە) قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

مۇقىر (ر) [مقر] (ئە) ئىقرار بولغان، بوينىغا ئالغان.

مۇقىم [مقيم] (ئە) تۇرغۇن، دائىمىي، مۇقىم:

بولغالى كويۇڭدا قويمايدۇر قەدەم ناری، مۇقىم،
ئاستانەڭ ئالدىدا گويا كى دەرباندۇر كۆڭۈل.

— ناقىس.

مۇكابىرە [مكابره] (ئە) كىبىرلىنىش، تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق.

مۇكاتىبەت [مكاتبت] (ئە) ئۆزئارا خەت يېزىشىش.

مۇكاشەفە [مكاشفه] (ئە) كەشىپ قىلىنماق.

مۇكاشىف [مكاشف] (ئە) كەشىپ قىلغۇچى، كەشىپىياتچى.

مۇكافات [مكافات] (ئە) ئېرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەت، قىلغان نەتىجىلىك خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەپ بېرىلگەن نەرسە، مۇكاپات:

سەبەب بولدى ئالەم خەراباتىغە،
كى ئۇچراپ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇكالەمە [مكالمه] (ئە) ئۆزئارا سۆزلىشىش، سۆھبەت، مۇزاكىرە.

مۇكەددەر [مكدر] (ئە) كىر، بۇلغانغان؛ خاپا، غەمكىن:

يارەب، ماڭا بىر ھادى يولۇمغە بەرگىل،
مۇشكاتى مۇھەممەدى قولۇمغە بەرگىل.
ئوڭلانمادى فىرقەڭ نەفسى مۇكەددەر،
مۇسانىڭ ئەساسىنى سولۇمغە بەرگىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر [مكرر] (ئە) تەكرارلانغان، قايتا ـ قايتا قىلىنغان، كۆپ قېتىم:

دۇنيا ئىشكىن ياستانىبان بولما مۇكەررەر،
ئىقلىمى قەنائەت سەرىغە تازا سەفەر قىل.

— زەلىلى.

مۇكەررەر بولماق — قايتىلانماق، تەكرارلانماق:

مۇكەررەر بولۇر سۆزنى قىلسام بەيان،
ھەمە سۆز بولۇپ ئەۋۋەل ئاخىر ئەيان.

— ئا. نىزارى.

مۇكەررەر قىلماق — قايتىلىماق، تەكرارلىماق.

مۇكەررەم [مكرم] (ئە) ھۆرمەتلىك، مۆھتەرەم، ئەزىز، قەدىرلىك:

سالام ئەتكەچ دۇئا قىلدى ئوشۇل دەم،
كۆرۈشتى پادىشاھ بولدى مۇكەررەم.

— ناقىس.

مۇكەممەل [مكمل] (ئە) كامالەتكە يەتكەن، تولۇق، كەم يېرى يوق.

مۇكەننەس [مكنس] (ئە) پاك، تازا؛ خالىي.

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇكەھھەل [مكحل] (ئە) سۈرمىلەنگەن، سۈرمە

قويۇلغان.

مۇكەممەل كۆز — سۈرمە قويۇلغان كۆز.

ئول كۆز ئالىدا مۇكەممەل كۆزلەرى ھۆسىن ئەھلىنىڭ،
كۈلگە بۇلغانغان سۈرۈك دىۋانەلەردۇر گۈلخانى.

— نەۋايى.

مۇكتەسەب [مكتسب] (ئە) كەسىپ قىلىپ تاپقان، قولغا كىرگۈزۈلگەن.

مۇكتەسىب [مكتسب] (ئە) كەسىپدار، ئىشلەپ تاپقۇچى.

مۇكرىم [مكرم] (ئە) ساخاۋەت قىلغۇچى، سېخىي.

مۇكىنەت [مكنت] (ئە) قۇدرەت، قۇۋۋەت؛ بايلىق.

مۇل [مل] (پ) مەي، شاراب:

بۇلبۇلى بىچارە بىلگەي قەدرى گۈل،
ئاشقى مەيخارە بىلگەي قەدرى مۇل.

— زەلىلى.

مۇلازىم [ملازم] (ئە) خىزمەتكار، خىزمەتچى؛ ھەمراھ:

ئوشۇل ۋاقىت ئىدى ئىككى خادىم كېلىپ،
ئانىڭ كەينىدىن كۆپ مۇلازىم كېلىپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلازەمەت [ملازمت] (ئە) سۆھبەتداشلىق، ھەمراھلىق؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش؛ يېقىنلىق.

مۇلاسىق [ملاصق] (ئە) يېپىشقان، تۇتاشقان، يانمۇيان.

مۇلاقات [ملاقت] (ئە) ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش:

يوق بادەن ۋەسل ئابى ھەيۋان ئول ئېمىش،
ئەھباب مۇلاقاتى دېمە جان ئول ئېمىش.

— نەۋايى.

مۇلاقى [ملاقى] (ئە) ئۇچراشقان، يولۇققۇچى.

مۇلاھەزە [ملاحظە] (ئە) ئوي، پىكىر؛ ئويلاش، مۇلاھەزە.

مۇلاھىز [ملاحظ] (ئە) مۇلاھىزە قىلغۇچى، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.

مۇلائىب [ملاعب] (ئە) ئويىنغۇچى؛ نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر.

مۇلايىم [ملايم] (ئە) يۇمشاق تەبىئەتلىك، ياۋاش؛ يېقىملىق:

چۇ ئەۋرەڭگى شەھلىغدا قايىم بولۇپ،
ھۆكۈمەتدە ئەلگە مۇلايىم بولۇپ.

— ئا. نىزارى.

مۇلەببەس [ملبس] (ئە) كىيىلگەن، كىيگەن (كىيىم ھەققىدە):

لىباسى پاكلىغ بىرلە مۇلەببەس،
ۋۇجۇدى خىلتى نۇقساندىن مۇكەننەس.

— ناقىس.

مۇلەخخەس [ملخص] (ئە) قىسقارتىلغان؛ خۇلاسىلەنگەن؛ خۇلاسە.

مۇلەززەز [ملذذ] (ئە) لەززەتلىك:

جەھان ئەيشى قانچە مۇلەززەز ئېرۇر،
غۇرۇر ئىچرە دائىم مۇئەززەز ئېرۇر.

— ئا. نىزارى.

مۇلەۋۋەس [ملوث] (ئە) ئىپلاس، بۇلغانغان.

مۇلەۋۋەن [ملون] (ئە) رەڭ بېرىلگەن، رەڭلىك، رەڭمۇرەڭ:

زىھى تۇرلۇك نەۋا قۇشلار تىلىدىن ھەمدىڭ ئاياتى،
مۇلەۋۋەن باغ ئارا گۈل يافراغىدەك سۇنئۇك ئىسباتى.

— شەۋقى.

مۇلتەز [ملتذ] (ئە) لەززەتلەنگەن، بەھرى ئالغان؛ راھەتلەنگەن.

مۇلتەمەس [ملتمس] (ئە) ئىلتىماس قىلىنغان نەرسە، سورالغان:

كى فىلھال ئىبەردى سەرەندىغە كەس،
بۇلارنى ئويىگە قىلىپ مۇلتەمەس.

— ئا. نىزارى.

مۇلزەم [ملزم] (ئە) سۆزدە يېڭىلىپ ئۇيىلىپ قالغان؛ مات بولغان، خىجالەتتە قالغان:

بېرىپ بىر ـ بىرىگە جەۋابى بەلىغ،
قىلىپ ئانى مۇلزەم چىرايى سەرىغ.

— ئا. نىزارى.

مۇلك [ملك] (ئە) 1) مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت، پادىشاھلىق، ۋىلايەت:

خوتەن مۇلكىدە شاھلىق ئەيلەدى،
ئىبادەتتە ئاگاھلىق ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

2) مال ـ مۇلۇك، بايلىق:

ئېمەس جۇنۇندىن ئەگەر تاغلەردە بولسە قەرارىم،
كى قالدى بەھرى سىرىشكىم تۆبىدە مۇلكۇ دىيارىم.

— نەۋايى.

مۇلك ئەئيان — يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرى، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى:

چۇ فەرمان قىلىپ شاھ ئەبىركانىغە،
قىلىپ يارلىغ مۇلك ئەئيانىغە.

— ئا. نىزارى.

مۇلكۇ مەكىنو مەكان — يۇرت، ئاھالە ۋە ماكان:

خۇداۋەند ئىنسۇ خۇداۋەند جان،

خۇداۋەند مۇلكۈ مەكىنۈ مەكان.
— ئا. نىزارى.

مۇلكى تۈركىستان — تۈركىستان يۇرتى.

مۇلكى سۇلەيمان — سۇلايمان يۇرتى:
بىنەۋائى ئىشق بولۇپ، ئۆز مۇرادىغىدىن كېچىپ،
فەقر بىرلە فەخر ئېتىپ مۇلكى سۇلەيمان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇلكى كەنئان — كەنئان مەملىكىتى:
ئارزۇ قىلدىم سېنى، لېكىن بەدەخشان بارمىدىم،
كۆپ ئۇمىد قىلغان جەھەتدىن مولكى كەنئان بارمىدىم.
— بىلال نازىم.

مۇلكئارا (ي) [ملك آرای] (ئە + پ) مەملىكەتكە زىننەت بەرگۈچى، دۆلەتنى بېزىگۈچى:
ۋەزىرى ئانىك مۇلكئارايى چىن،
ئانىك ئەقلىدە زىب ئەفزايى چىن.
— ئا. نىزارى.

مۇلكەت [ملكت] (ئە) پادىشاھلىق:
قايۇ بىزنىك ئولغاچ ئەيان نەۋبەتى،
ساغىنىدىكى، جاۋىد ئېرۇر مۇلكەتى.
— نەۋايى.

مۇلك پەناھ [ملك پناه] (ئە + پ) پادىشاھ.

مۇلكىيەت [ملكيت] (ئە) مۇلۈككە ئىگە بولۇش.

مۇلۇك [ملوك] (ئە) پادىشاھلار:
ئېرۇر شاھىمىز ئىسمى تاجۇل مۇلۇك،
ئۆزى فەقىر پەرۋەر تۇرۇر خۇش سۇلۇك.
— ئا. نىزارى.

مۇلۇكانە [ملوكانه] (ئە + پ) پادىشاھلارچە، پادىشاھلارغا خاس.

مۇلھەق [ملحق] (ئە) ھەمراھ بولغان.

مۇلھەم [ملهم] (ئە) ئىلھاملانغان، رىغبەتلەنگەن.

مۇماس [مماس] (ئە) توقۇنۇشقان، دۇچ كەلگەن؛ تەگكەن؛ زىچ.

مۇمەييىز [مميز] (ئە) ئىمتىيازلىق؛ پەرقلىق؛ پارا-سەتلىك، زېرەك:
توشۇپ سەفھەمى كىلىك رەفتارغە،
مۇمەييىز بولۇپ تۇرفە ئەسرارغە.
— ئا. نىزارى.

مۇمتاز [ممتاز] (ئە) تاللانغان، باشقىلاردىن ئۈستۈن بولغان؛ ئىمتىيازلىق، پەرقلەنگەن.

مۇمتەد (د) [ممتد] (ئە) داۋاملىق؛ ئۇزۇن، سوزۇلما، ئۇزاق.

مۇمتەل [ممتل] (ئە) تولۇق، تولغان، لىپمۇلىپ.

مۇمتەنئ [ممتنع] (ئە) توختىتىپ قويۇلغان، مەنئى قىلىنغان.

مۇمتەھەن [ممتحن] (ئە) ئىمتىھان قىلىنغان، سىنالغان.

مۇمكىنات [ممكنات] (ئە) ھەممە مەۋجۇدات.

مۇناجات [مناجات] (ئە) يالۋۇرۇش، يېلىنىش؛ خۇداغا يالۋۇرۇپ خىتاب قىلىش:
كەل، ئەي ساقى، تەمام بولدى مۇناجات،
دېيىلدى ھەرنەكىم بار ئېردى ھاجات.
— ناقىس.

مۇناجات ئەتمەك — يالۋۇرماق، يېلىنماق:
يۇزىن كەلتۇردى دەرگاھى ئەھەدكە،
مۇناجات ئەتتى ئەلاھى سەمەدكە.
— ناقىس.

مۇناجات ئەيلەمەك — «مۇناجات ئەتمەك» كە قارالسۇن:
بۇ ئاندا نەچچە كۈن قىلىپ ئىئتىكاف،
مۇناجات ئەيلەپ، قىلىپ دىلنى ساف.
— ئا. نىزارى.

مۇنادى [منادى] (ئە) خەۋەر بەرگۈچى، خەۋەرچى، جارچى:
يەنە ئالەمدە شەھرۇ تاغۇ ۋادى،
كېزىپ ئىشق ئەھلىغە قىلغىل مۇنادى.
— نەۋايى.

مۇنازەئەت [منازعت] (ئە) نىزا، خۇسۇمەت، ئۇرۇش، جاڭجال.

مۇنازەرە [مناظره] (ئە) مۇنازىرە، بەس.

مۇناسىب [مناسب] (ئە) مۇۋاپىق، لايىق، توغرا كېلىدىغان:
ۋۇجۇدۇڭ قەددىگە كۆرمىش مۇناسىب قىلىئەتى لەۋلاك،
ئەلەم نەشرەھ سىفاتلىغ سىينەئى پاكىڭنى قىلمىش چاك.
— شەۋقى.

مۇنافى [منافى] (ئە) رەت قىلغۇچى؛ قارىمۇ قارشى، زىت، بىر ـ بىرىگە تەتۇر كېلىدىغان، مۇخالىپ.

مۇنافىق [منافق] (ئە) ئىككى يۈزلىمچى.

مۇنافىقۇەش [منافق وش] (ئە + پ) مۇناپىقلىققا ئىككى يۈزلىمچىلىككە ئادەتلەنگەن.

مۇنەججىم [منجم] (ئە) يۇلتۇزشۇناس، يۇلتۇزنى تەتقىق قىلغۇچى:
زار بولسا بۇ جەھان خەلقى مۇنەججىم ئەھلىسىز،

تۆھمەت ئەتمە سەن زۇھەلگە ئول پەرىشتەك رۇيدۇر.
— بىلال نازىم.

مۇنەززەھ [منزه] (ئە) پاك، تازا، پاكىز.

مۇنەققەش [منقش] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، نەقىشلىك:
خىلىئەتى جانغا مۇنەققەش بولدى جانان سۇرەتى،
بولدى جانان سۇرەتى بۇ جىسىم ئارا جان سۇرەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنەققەھ [منقح] (ئە) ساپ، تازا؛ توغرا، چوڭقۇر.

مۇنەۋۋەر [منور] (ئە) نۇرلۇق، روشەن، پارلاق، يورۇق:
يانىپ سەئدىن ئاندىن قىلىپ كۆپ فىغان،
بولۇپ شام گويا مۇنەۋۋەر جەھان.
— ئا. نىزارى.

مۇنەۋۋەر بولماق — نۇرلانماق، پارلىماق، يورۇماق:
بولدى يۇزۇڭدىن ئالەم مۇنەۋۋەر،
قەنى سېنىڭتەك رۇھى مۇسەۋۋەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنەۋۋەر قىلماق — يورۇتماق، نۇرلانماق، پارلاتماق:
ۋۇجۇدى ئانىڭ تەڭرىنىڭ رەھمەتى،
جەھاننى مۇنەۋۋەر قىلىپ خىلقەتى.
— ئا. نىزارى.

مۇنئەتىف [منعطف] (ئە) قايرىلغان، بۇرۇلغان.

مۇنتەبىق [منطبق] (ئە) بىر ـ بىرىگە مۇۋاپىق، ماس:
دەفئە ـ دەفئە دۇرى ئاھىم ھەدسىز ئۇچقۇن بىرلە كۆر،
غەم تۇنىدەك بىر ـ بىر ئۆزرە چەرخۇ ئەنجۇم مۇنتەبىق.
— نەۋائى.

مۇنتەخەب [منتخب] (ئە) تاللانغان، خىللانغان.

مۇنتەزىر [منتظر] (ئە) ئىنتىزار بولغۇچى، كۈتكۈچى، ساقلاپ تۇرغۇچى:
مۇنتەزىر قۇللۇغىدا تۇرغايلار،
ھەر زەماندا خۇش ئامىد ئۇرغايلار.
— ن. زىيائى.

مۇنتەسىب [منتسب] (ئە) ئالاقىدار، تېگىشلىك؛ نىسبەتەنلىك.

مۇنتەشىر [منتشر] (ئە) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان:
مىسرەئى خەرمەن سۇخەن ئىلە زەلىلى مۇنتەشىر،
ھاسىل ئالالماغاي كىشى يەر ئۆزە ساچمايىن ئۇرۇغ.
— زەلىلى.

مۇنتەفىئ [منتفع] (ئە) پايدىلانغۇچى، بەھرە ئالغۇچى:
لەبلەرنىڭدىن ھەر زەمان جاننى تىلەرمەن مۇنتەفىئ،
مۇنقەتىئ بولماي نەفىس بولماس ئۇمىدىم مۇنقەتىئ.
— نەۋائى.

مۇنتەقىل [منتقل] (ئە) بىرىدىن بىرىگە ئۆتكۈچى، كۆچكۈچى.

مۇنتەقىم [منتقم] (ئە) ئىنتىقام ئالغۇچى، قىساسكار.

مۇنتەھا [منتها] (ئە) ئاخىر، ئاخىرقى چەك، بىرىپ توختىلىدىغان يەر:
قىسمەت تەقدىرىغە چېچەك كەلدى باھانە قىلدىلار،
شۇم بەشەرم قۇلىغىنە يۇزىنى قارە قىلدىلار،
رەڭگى رۇيلارىن بۇزۇپ پارە ـ پارە قىلدىلار،
ئۇچتىلار، بەھرى ئەزرائىل ئالدى، شىكارە قىلدىلار،
تاپشۇرۇبانكى جانلارىن سىر ئەتمە مۇنتەھا چېچەك.
— مۇللا سالىھ.

مۇنچاغ [مونچاغ] مۇنچاق.

مۇندا [موندا] بۇندا:
جاۋانىبغە چاچسۇن بەسارەت ئېلى،
يىتۇرسۇنكى مۇندا ۋىزارەت ئېلى.
— ن. زىيائى.

مۇندايىن [مونداين] مۇنداق، مۇنچىلا:
ئول قارا كۆز ئاشنا ئىركەن رەۋان يۇگۇرۇپ قاچار،
مۇندايىن ۋەھشى ئەمەسدۇر ھېچ ئاھۇبى خوتەن.
— ھاپىز خارەزمى.

مۇنسەرىف [منصرف] (ئە) ئۆزگىرىش، ئاينىش.

مۇنسىف [منصف] (ئە) ئىنساپلىق، ئادىل، ھەققانىي.

مۇنشا [منشى] يېزىلغان، پۈتۈلگەن:
ئىسىم ئولۇپ ئول ھۇجرەدە مۇنشا ئاڭا،
رىشتەئى دۇرخەت بىلە ئىنشا ئاڭا.
— نەۋائى.

مۇنشات [منشات] (ئە) ئىنشالار، مەكتۇپلار، خەتلەر.

مۇنشى [منشى] (ئە) 1) كاتىپ، خەتتات:
كېلىپ ئول زەمان مۇنشىئى خۇش رەقەم،
كى ئىنشا قىلىپ سۆزنى زەررىن قەلەم.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەرىد [منفرد] (ئە) يالغۇز، يېگانە، تەنھا.

مۇنفەسىل [منفصل] (ئە) ئايرىلغان، بىر ـ بىرىگە قوشۇلمىغان:
قىلىپ مەن ھىكايانلار مۇنفەسىل،
كى ئازادە بەخت سۆزنگە مۇشتەمىل.
— ئا. نىزارى.

مۇنفەئىل [منفعل] (ئە) تەسىرلەنگەن، ھاياجانلانغان؛

خىجالەتتە قالغان، ئۇيالغان، ئىزا تارتقان، خىجىل:
خوجە بۇ ئەۋازدىن بولدى خىجىل،
ياندىلەر باينىڭ ئۆيىگە مۇنفەئىل.
— زەلىلى.

مۇنفەئىللىك [منفعل ليك] ئۇيالغانلىق، خىجىللىق:
دەھرىنىڭ مۇنفەئىللىكى بىردەم،
بولسە كۆپ ئابرۇ كېتەر بەرھەم.
— ن. زىيائى.

مۇنفەك (ك) [منفك] (ئە) ئايرىم ـ ئايرىم قىلىنغان، ئاجرىتىلغان:
جۇزۇ ـ جۇزۇمنى فىغانكىم، مۇنفەك ئەتتى تىغى ھەجر،
بىر ـ بىرىدىن لېك ئۇزۇندۇر جۇزۇى لايەنفەك ماڭا.
— نەۋائى.

مۇنقاد [منقاد] (ئە) بويۇن ئەگكۈچى، بويسۇنغۇچى، ئىتائەت قىلغۇچى.

مۇنقەتتەئ [منقطع] (ئە) ئايرىلغان، ئاجرالغان، يىراقلاشقان (دوستلاردىن).

مۇنقەسەم [منقسم] (ئە) بۆلۈنگەن، تەقسىملەنگەن، بۆلەك ـ بۆلەك بولغان.

مۇنقەسىم [منقسم] (ئە) بۆلگۈچى، تەقسىم قىلغۇچى.

مۇنكىر [منكر] (ئە) ئىنكار قىلغۇچى، رەت قىلغۇچى، تانغۇچى:
ئول زەماندا بىر ئىدى مۇنكىر بەسى،
يەتتە ئەھمەد دەر ئىدىلەر بەئىسى.
— زەلىلى.

مۇنكىر بولماق — ئىنكار قىلماق، رەت قىلماق:
باشىن يەرگە سالدى خىجالەت بىلە،
بولۇپ مۇنكىر ئول ھەم جەھالەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇنكىر ـ نەكىر [منكرنكير] (ئە) گۆرده مۇرىدىدىن سوئال سورايدىغان ئىككى پەرىشتىنىڭ نامى:
ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئوقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

مۇنھەت [منحط] (ئە) پەس، تۆۋەن.

مۇنھەدىم [منهدم] (ئە) ۋەيران، خاراب بولغان:
قىلىچدا پۈتۈكلۈك ئىدى ئىسىملار،
ئانىڭ زەربىدىن مۇنھەدىم جىسىملار.
— ئا. نىزارى.

مۇنھەرىف [منحرف] (ئە) يولدىن ئازغان، ئاداشقان؛ قۇتۇلۇش:
دېدى ھۇدھۇدكىم: ئېرۇرسەن مۇتەرىف،
كى ئىشىڭ بولمىش گۇناھدىن مۇنھەرىف.
— نەۋائى.

مۇنھەزىم [منهزم] (ئە) قاچقان، جاراھەتلەنگەن، يېڭىلگەن، مەغلۇپ.

مۇنھەسىر [منحصر] (ئە) قاراشلىق، باغلىق، مەنسۇپ؛ ھەر تەرەپتىن قورشالغان، قامالغان.

مۇنھەنى [منحنى] (ئە) ئەگرى، قىيسىق، تۈز ئەمەس، ئېگىلگەن.

مۇنىر [منير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، روشەنلەشتۈرگۈچى؛ پارلاق، نۇرلۇق:
كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەردى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈرۈپ بىزگە بول دەستىگىر.
— ئا. نىزارى.

مۇنىس [مونس] (ئە) يېقىن دوست، ھەمدەم، ئۇلپەت:
چۇ مەجنۇن دېدى: «ئەي ئەرەب سەرۋەرى،
بۇ مۇنسىلارىم كەتتى مەندىن نارى.»
— ئا. نىزارى.

مۇھاجەرەت [مهاجرت] (ئە) چەتكە كۆچمەك، ئۆز يۇرتىدىن كەتمەك.

مۇھاجىر [مهاجر] (ئە) ئۆز يۇرتىدىن كۆچۈپ كەتكۈچى، ماكانىدىن ئايرىلغان، كۆچكۈچى، مۇھاجىر.

مۇھار [محار] (ئە) نۇقتا.

مۇھارىب [محارب] (ئە) جەڭچى.

مۇھازى [محاذى] (ئە) قارشى، قارىمۇ قارشى، مۇقابىل.

مۇھاسەرە [محاصره] (ئە) قامال قىلىش، قورشۇۋېلىش.

مۇھاسىب [محاسب] (ئە) ھېسابلىغۇچى، ھېسابچى.

مۇھافەزەت [محافظت] (ئە) ساقلاش، ئاسراش، مۇھاپىزەتچى.

مۇھافىز [محافظ] (ئە) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەتچى.

مۇھاكەمە [محاكمه] (ئە) پىكىر يۈرگۈزۈش، مەسلەھەت، مۇھاكىمە.

مۇھاۋەرات [محاورات] (ئە) سۆھبەتلەر.

مۇھاۋەرە [محاوره] (ئە) بەس، سۆھبەت، سوئال ـ جاۋاب.

مۇھەببەت [محبت] (ئە) 1) سۆيگۈ، ئىشق:
مەرھەبا ئەيلەپ كۈلۈپ ئۆتتى يېنىمدىن ئول پەرى،
ھەم مۇھەببەتىڭ مەيىدىن ئول زەمان قىلدۇردى نۇش.
— بىلال نازىم.

2) يېقىنلىق، دوستلۇق:
نېكى مەن دېدىم مۇھەببەتدىن ئىدى،
بارچە ئىخلاسۇ مۇڭدەشتىن ئىدى.
— نەزىرى.

مۇھەببەت ئەھلى — ئىشق ئەھلى، سۆيۈشكەنلەر:
قايانكىم مەيل ئېتەر جانان مۇھەببەت ئەھلى رىز ئەيلەپ،
كۆڭۈل ئىچرە نىھانراق ئانى جاندىن ئاسراغىل، يارەب.
— ئەرشى.

مۇھەببەتنامە [محبت نامه] (ئە + پ) مۇھەببەت ھەققىدە يېزىلغان خەت، مەكتۇپ:
جۇملە ئالەملەر ئارا ئەئلامە،
دەفتەرى ئىشق مۇھەببەتنامە.
— زەلىلى.

مۇھەددەب [محدب] (ئە) پۇكۈلگەن، ئېگىلگەن؛ بۆرتۈپ چىققان:
قايۇ يەڭكى گەردۇنغە سالسە ئانى،
مۇھەددەب يۇزىن ئەيلەگەي مۇنھەنى.
— نەزىرى.

مۇھەددىس [محدث] (ئە) قىسسىچى، ھەدىس سۆزلىگۈچى.

مۇھەررا [مهرا] (ئە) قاتتىق پىشقان، مەلەخ ـ مەلەخ بولۇپ پىشقان.

مۇھەررەر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلىنغان، يېزىلغان.

مۇھەررەم [محـرم] (ئە) قەمەرىيـە يىل ھېسـابىدىكى 1 ـ ئاينىڭ نامى:
مۇسەيىن داغى ئۇچۇن كىيدى بەھرى بەر گۈلگۈن،
مۇھەررەم ئايى بارىپ خاكى كەربەلاغە باقىڭ.
— زەلىلى.

مۇھەررىر [محرر] (ئە) تەھرىر قىلغۇچى، يازغۇچى، مۇئەللىپ.

مۇھەررىك [محرك] (ئە) ھەرىكەتلەندۈرگۈچى، مەدىر-لاتقۇچى.

مۇھەققەر [محقر] (ئە) 1) ھاقارەتلەنگەن، تەھقىرلەنگەن:
ھال تارتىپ كىمسەنى كۆرمەس مۇھەققەر ئەھلى ھال،
گەرچە فەرق ئەتمىش كىچىكۇ چوڭنى شەرئەن ئەھلى قال.
— ناقىس.

2) ئەرزىمەس، كەم، ئازغىنا؛ كىچىك:
ئەي نەۋائى، سەن كۆڭۈل باغىن ئىمارەت قىلكى بار،
سەككىز ئۇچماق جەنىدە ئانىڭ مۇھەققەر باغچە.
— نەۋائى.

3) پەس؛ كىچىككىنە:
خۇدايى تاجى قەدرىڭغە گەۋھەر قۇياش،
نە گەۋھەر سەدەفدىن مۇھەققەر قۇياش.
— نەۋائى.

مۇھەققەق [محقق] (ئە) ھەقىقەت، توغرىلىق.

مۇھەققىق [محقق] (ئە) تەھقىق قىلغۇچى، ئېنىقلىغۇچى.

مۇھەندىس [مهندس] (ئە) ھەندەسە (گېئومېتىرىيە) نى ياخشى بىلگۈچى، بىناكارلىق مۇتەخەسسىسى؛ ئىنژې-نېر:
كى چىن مۇلكىدە بار ئىدى زاد،
بۇلەر ئەھلى سەنئەت، مۇھەندىس نىھاد.
— ئا. نىزارى.

مۇھەۋۋەتە [محوطه] (ئە) قورۇ ـ جاي.

مۇھەۋۋەلات [محولات] (ئە) ئەتراپلار.

مۇھەييا [مهيا] (ئە) تەييار، ھازىر، ھازىرلانغان؛ مەۋجۇت:
گەر گۇل مېھر نۇزۇل ئەتمەكنى ھەر يەرگە خىيال ئەتسە،
مۇھەييا ساغەرى گۇلفام مىيناخانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

مۇھەييا قىلماق — تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلە تويغازىپ ناسىنى.
— ئا. نىزارى.

مۇھەييالانماق [مهيالانماق] تەييارلانماق، ھازىرلا-نماق:
خوپ ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۇلپەت مۇھەييالانمىسۇن.
— ئارەزى.

مۇھتاج [محتاج] (ئە) ئېھتىياجلىق، ھاجەتمەن:
بولدىلەر بىر ۋەزىرغە مۇھتاج،
گەرچە ئېردى كۆڭۈللەرى مىنھاج.
— ن. زىيائى.

مۇھتەرەم [محترم] (ئە) ھۆرمەتلىك، ئەزىز:
شامۇ دېھلە نېچەكىم مۇھتەرەمدۇر،
خوتەن شەھرىنىڭ ئالدىدا ئەدەمدۇر.
— قەلەندەر.

مۇھتەرەم تۇتماق — ھۆرمەت قىلماق:
قاشىڭدىن كەمتەرىن قۇل كەلسە ئەرشى مۇھتەرەم تۇتمىش،
گەھى جەمشىد، گەھى خۇسرەۋ، گەھى شاھى قۇباد ئەيلەب.
— ئەرشى.

مۇھتەسەب [محتسب] (ئە) شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلارنى

تەكشۈرگۈچى؛ بازاردىكى جىلىك، تارازا ۋە باھانى نازارەت قىلغۇچى؛ مەكتەپلەردە سىنىپ باشلىقى:
زۇلۇم بىرلە مۇھتەسىب قىلدى پەرىشەندىن جۇدا،
چۈنكى بۇلبۇل گۈل كۆرۈپ بولغايمۇ گۈلزاردىن خالاس.
— بىلال نازىم.

مۇھتەشەم [محتشم] (ئە) ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك:
بىھەقكى سەييىد كەۋنەيىن ئەھمەدى مۇختار،
چەھايار كەبى مۇھتەشەم ئۇممەم بولماس.
— شەۋقى.

مۇھتەمەل [محتمل] (ئە) مۇمكىن، ئېھتىمال، چېچى:
كەلسە ئىككى كىشى جەدەل بىرلە،
ۋەلىۋەلە جەڭگۇ مۇھتەمەل بىرلە.
— ن. زىيائى.

مۇھر [مهر] (ئە) مۆھۈر، تامغا، ئۇزۇك تامغا:
ھەر ئاشقىكى كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۇھرىنگىنى يوق.
— زەلىلى.

مۇھرى سۇكۇت — خاموشلۇق، سۆزلىمەسلىك، گەپ قىلماسلىق:
ھەر نېكىم دەپ ئول سۆزى جانلارغە قۇت،
سالىب ئاغزىغە ئالار مۇھرى سۇكۇت.
— نەۋايى.

مۇھلەت [مهلت] (ئە) بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن ئېنىق ۋاقىت بۆلىكى؛ پۇرسەت، مۆھلەت:
تۇرۇپ نەچچە كۈن ئاندا مۇھلەت بىلە،
نە مۇھلەتكى، مېھنەت ـ مۇشەققەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇھلەتفزاي [مهلت فزای] (ئە + پ) ئۇزاق مۇددەت، ئۇزاق ۋاقىت.

مۇھلەتفزاي بولماق — ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلماق:
ۋەلى ئەمدى ئەزمىم بۇدۇركى خۇداي،
ئەگەر بولسە ئۇمرۇمغە مۇھلەتفزاي.
— نەۋايى.

مۇھلىك [مهلك] (ئە) ئۆلتۈرگۈچى، ھالاك قىلغۇچى؛ ھالاكەتلىك:
يەنە ئەسمەئى چەكتى مۇھلىك جەۋاب،
كۆچۈپ يولغە كىردى قىلىبان شىتاب.
— ئا. نىزارى.

مۇھىب [محب] (ئە) ئاشىق؛ دوست:
نە خۇش ئېردى، ئەي مۇھىبلەر، يار ئەگەر قىلسا قەتل،
بىلسەڭىز ئۇشبۇ قەتل ئەينى شەھادەتدۇر ماڭا.
— بىلال نازىم.

مۇھىت [محيط] (ئە) 1) ئوكيان، دېڭىز:
ئافەرىنشىنى ئىھاتە ئەيلەبان ئانداق ۋۇجۇدۇڭ،
كى مۇھىت ئول دائىرە كۆڭ نۇقتەدەك كىم بولسە مەركەز.
— نەۋايى.
2) دائىرە.

مۇھىق [محق] (ئە) ھەقلىق، لايىق، مۇناسىپ.

مۇۋازەبەت [مواظبت] (ئە) داۋاملىق ئىشلەش، كىرىشىش.

مۇۋازەنە [موازنه] (ئە) ئىككى نەرسىنى تەڭلەشتۇرۇش، باراۋەرلەشتۇرۇش.

مۇۋازى [موازی] (ئە) ياندىش، باراۋەر، تەڭ.

مۇۋاسا [مواسا] (ئە) مۇرەسسە قىلىش، كېلىشىش:
مۇۋاسا قىلىپ مېھرىبانلىق بىلە،
مۇھەببەت قىلىپ قەدىردانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

مۇۋاسەلەت [مواصلت] (ئە) بىرەر نەرسىگە يېتىشمەك، ئېرىشمەك؛ ۋەسل.

مۇۋافەقەت [موافقت] (ئە) كېلىشىش؛ پىكىرداشلىق، رازىلىقنى ئېلىش، ماسلىشىش:
ئۇچماق ئۇچۇن ئۇچار ئىدىم، شىفتەيۇ نىگار ئىدىم،
قىلماپ ئىدى مۇۋافەقەت بەلكى بۇ جان ـ تەن ھۇزۇر.
— زەلىلى.

مۇۋافىق [موافق] (ئە) ماس، لايىق، كېلىشكەن؛ رازى:
خۇداغە بەندەلىك قىلغان كىشىكىم دوست سادىقدۇر،
ئانىڭ قىلغان ئىشى كۇللى شەرىئەتكە مۇۋاپىقدۇر.
— نۆبىتى.

مۇۋاپىق تارتماق — ماس، لايىق كەلمەك.
چۈن مۇۋافىق تارتىب ئول سازۇ نەۋا،
زۇھرۇ بۇرجىدىن قىلىپ ئەتمەك نەۋا.
— نەۋايى.

مۇۋەججەھ [موجه] (ئە) ماقۇل؛ يېقىملىق، ياخشى.

مۇۋەددەت [مودت] (ئە) دوستلۇق:
يېتىپ ئاڭا كەۋنەيىن ئارا شاھلىق،
مۇۋەددەت سەرىرىدە ئاگاھلىق.
— ئا. نىزارى.

مۇۋەززەف [موظف] (ئە) ۋەزىپىسى بەلگىلەنگەن؛ تەمىنلەنگەن.

مۇۋەززەئ [موزع] (ئە) تەقسىم قىلىنغان.

مۇۋەسۋەس [موسوس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى.

مۇۋەششەھ [موشه] (ئە) مىسرالار ئارىسىغا يوشۇرۇن

غان سۆز؛ شېئىرنىڭ بىر خىل شەكلى. شائىر ئۆز پىكرىنىڭ يېغىنچاقلانغان مەزمۇنىنى ياكى شېئىر مىسرالىرىغا يۈرۈپ ئىپادىلەيدىغان بىر خىل شەكىل. ھەر بىر بەيىتنىڭ تاق مىسراسىنىڭ باش ھەرپىنى ئېلىپ بىر ـ بىرىگە قوشسا شۇ مەنە كېلىپ چىقىدۇ.

مۇئبەد [معبد] (ئە) ئاتەشپەرەسلەرنىڭ رەئىسى.

مۇئتاد [معتاد] (ئە) ئادەت؛ ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن: *پەرىلەرگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بېۋەفا بولماق، ماڭا مۇئتاددۇر كويىدا ئانىڭ بىنەۋا بولماق.*

— ئەرشى.

مۇئتاد ئەيلەمەك — ئۆگەتمەك: *ئون بولۇرى قۇلنى ئازاد ئەيلەبان، قويىدىلەر خىزمەتكە مۇئتاد ئەيلەبان.*

— زەلىلى.

مۇئتاد ئەتمەك — ئۆگەتمەك، ئادەت قىلماق: *شەيخ ئەگەر مەسجىدقە، مەن مەيخانەغە بارسام، نې تاڭ، ئەي نەۋائى، ھەر كىشىگە چارە يوق مۇئتادەدىن.*

— نەۋايى.

مۇئتادلىق [معتادليق] ئۆگەنگەنلىك، ئادەتكە ئايلانغانلىق: *ئۇلۇس ئىچرە بولدى بەسى شادلىق، يەنە بولماغاي توي بۇ مۇئتادلىق.*

— ئا. نىزارى.

مۇئتەبەر [معتبر] (ئە) ئەتىۋارلىق، ئابرۇيلۇق، ئىشەنچلىك: *گۈڭ ئەۋرەڭنىرب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر، كى تۈججار ئېلىدا بىلىپ مۇئتەبەر.*

— ئا. نىزارى.

مۇئتەدىل [معتدل] (ئە) ئوتتۇرىچە، مۆتىدىل.

مۇئتەرىز [معترض] (ئە) ئېتىراز قىلغۇچى.

مۇئتەرىف [معترف] (ئە) تەن ئالغان، ئىقرار قىلغان.

مۇئتەزا [معتزى] (ئە) يېقىنلىق، تۇغقانلىق: *ئاباسىدىن ئانىڭ خاتىر ھەۋاسى، بۇ مەتلەب كەشف بولدى مۇئتەزاسى.*

— ناقىس.

مۇئتەقىد [معتقد] (ئە) ئېتىقاد قىلغۇچى، ئېتىقادلىق، ئىخلاسمەن: *كىمكى مۇرىدى دەير ئۇلۇپ مۇئتەقىد سەنەم ئىمىش، ئىشقى بەرەھمەنى بولۇپ خاتىر جامى جەم ئىمىش.*

— زەلىلى.

مۇئتەكىف [معتكف] (ئە) ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەت جايغا كىرىۋالغان؛ كىشىلەردىن يىراقلاشقان؛ تەنھا: *ناۋەكىڭ تاكىم ئېرۇر كۆڭلىگە مۇئتەكىف، ئۆرتەگەن يا سەبت قىلغان داغ ئارا بولمىش ئەلىف.*

— نەۋايى.

مۇئتەكىف خانەقەھ — ئىبادەت ئۈچۈن خانىقا (مەسچىت) دا تۇرغان.

مۇئتەمەد [معتمد] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىخلاسمەن.

مۇئتەمەن [موٴتمن] (ئە) ئىشەنچلىك، ئىشىنىلگەن.

مۇئجىب [معجب] (ئە) تەكەببۇر، يوغانچى، كىبىرلىك.

مۇئجىزات [معجزات] (ئە) مۆجىزىلەر («مۇئجىزە» نىڭ كۆپلۈكى):
بەرگۈزىدە قىلدى ھەق بارچە نەبىلەردىن سېنى، مۇئجىزاتىڭدىن بىرى چۆللەر گۈلىستاندۇر ساڭا.

— نەۋەتى.

مۇئجىزە [معجزه] (ئە) ئادەتتىن تاشقىرى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ھادىسە؛ كارامەت:
بۇ كىنىك نافەسىن دېدى پەيمبەر، مېنىڭدۇر مۇئجىزەم، ئاندىن مۇنەۋۋەر.

— قەلەندەر.

مۇئجىزە پەرداز [معجزه پرداز] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى؛ مۆجىزىنى مۆجىزە بىلەن بېزىگۈچى.

مۇئجىزەتىراز [معجزه طراز] (ئە) نەقىشلەنگەن، زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

مۇئجىزەنەماي [معجزەنماى] (ئە + پ) مۆجىزە كۆرسەتكۈچى.

مۇئلىم [موٴلم] (ئە) ئاغرىتقۇچى، ئەلەم قىلغۇچى.

مۇئمىن [موٴمن] (ئە) ئىمانى بار، دىندار، مۇسۇلمان:
ئاتاغان ئۆز ئاتلارىنى ھەم ئىمامەل مەھدى دەپ، بارچە مۇئمىنلار ئاتاسى ئول سۈلەيمانىم كېلۈر.

— بىلال نازىم.

مۇيەسسەر [ميسر] (ئە) ئېرىشىش، ئېرىشكەن؛ ئىگە بولۇش، ئىگە بولغان:
فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خيالى گەر مۇيەسسەردۇر، پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەپ.

— ئەرشى.

مۇيەسسەر ئەيلەمەك — ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك؛ يېتىشمەك، ئىگە بولماق:
پەرىدۇن پادىشاھ يەتتە ئىقلىم ئەردى، لېكىن ئول، مۇيەسسەر ئەيلەدى تاجۇ كەمەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

— زەلىلى.

مۇيەسسەر بولماق — ئىگە بولماق، ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك:

مۇيەسسەر بولسا ئۇمرۇمغە ئەگەر كىم بىر يۇزىن كۆرسەم،
تەسەددۇق ئەيلەسەم ئول سەرۋىگە بۇ تەندە جانىمنى.
— قەلەندەر.

مۇيەسسەر ئولماق — «مۇيەسسەر بولماق» قا قارالسۇن.

مۇيەسسەر ئولماسا گەر ئىتلارلىك ئىزىن ئۆپمەك،
ئۆپۈپ كۆزۈمگە غۇبارىنى تۇتىيا قىلايىن.
— ئەرشى.

مۇيسەفىد [موی سفد] (پ) چاچ ـ ساقىلى ئاقارغان، ياشانغان:
ئۆزى داغى ئول پىر مۇيسەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەرنائۇمىد.

مېھر I [مهر] (پ) 1) ئىشق، مۇھەببەت:
تۇتۇپ كىن، كۆرگۈرۇر بولسالىك يۇزۈڭنى،
كۆرۈنگەي ئاندا مېھرىلىك كىن ئىچىندە.
— ھاپىز خارەزمى.

2) يورۇق، نۇر:
يۇز ئەنۋارىنىلىك مېھر ئولۇپ بەندىسى،
قۇياشۇ قەمەر بەلكى شەرمەندىسى.
— ئا. نىزارى.

مېھر ئەھلى — ئاشىقلار.
مېھرى ئالەمگىر — نۇر تارقاتقۇچى.
مېھرى جاۋىد — ئەبەدىي مۇھەببەت.
ئول ھەجر تۇنىگە سۇبھى ئومىد،
نە سۇبھى ئۇمىد مېھرى جەۋىد.
— نەۋائى.

مېھرى شەمئى — مۇھەببەت چىرىغى.
مېھرۇ مۇھەببەت — دوستلۇق ـ يارۇ بۇرادەرلىك.
مېھرى ئىقبال — مۇھەببەت ئارزۇسى.

مېھر II [مهر] (پ) 1) قۇياش:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۋارىندا ئول چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

2) ئىشق ئوتى:
دۇررى يەكتا تاپماس ئىپردىكىم سەدەف ئىچرە ۋۇجۇد،
كۆزلەرىم ئەبرى ئەگەر مېھرىڭدە گىريان بولماسا.
— ئەرشى.

مېھرى ئارەز — قۇياش يۇزلۈك.
مېھرى ئالەمتاب — ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ گۈزەل سۆيۈملۈك:
چەشمەسى بىرلە مېھرى ئالەمتاب،
قىلدى كۆك سەبزەزارىنى سىيراب.
— نەۋائى.

مېھرى ئەنۋە ر — ئەك نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى جەھانتاب — جەھانغا نۇر چاچقۇچى قۇياش.
مېھرى دەرەخشان — پارلاق قۇياش:
زەررە يەكلىغ سەن ھەۋايى ئىشقدە رەقسان بولۇپ،
باش ـ ئاداقدىن بىلمەيىن مېھرى دەرەخشان ئىزدەگىل.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرى رەخشان — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن.
مېھرى رەخشەندە — «مېھرى دەرەخشان» غا قارالسۇن:
يۇزى چۇن مېھرى رەخشەندە، لەبى ھەم رۇھ بەخشەندە،
قىلۇر شەككەرنى شەرمەندە، تىلىنىلىك ئاچچى دۇشنامى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرۇ مەھ — كۇن ۋە ئاي:
يانىپ كەلگۈنچە ناگەھ سەيد گەھدىن،
كۆرۈندى باغى دىلكەش مېھرۇ مەھدىن.
— موللا سابىر.

مېھرى مۇنىر — نۇرلۇق قۇياش.
مېھرى نەبۇۋەت — پەيغەمبەرلىك نۇرى:
كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۇلىرى ئەنبەر فىشان.
— زەلىلى.

مېھر يەكلىغ — قۇياشتەك:
كى شەھزادە خانلىقغە لايىق خۇجام،
ئىرۇر مېھر يەكلىغ چىرايلىق خۇجام.
— ئا. نىزارى.

مېھراب [محراب] (ئە) 1) مەسچىتنىلىك ئىمام تۇرىدىغان تۆپسى ئەگمە جاي، مېھراب.

مېھراب يەكلىغ — مېھرابنىلىك ئەگمىسىدەك:
كى ئول مېھراب يەكلىغ سەبزەگى پەيۋەستە قاشىكىغە،
ھەمىشە سەجدە ئەيلەپ ئاستانەڭنى ئامان كۆرگەچ.
— نەۋبەتى.

2) گۈزەللەر قېشىنىلىك ئەگمىسى:
قاشىلىك مېھرابىنە قارشۇ تىلەرمەن،
سۇجۇد ئەتسەم تەقى قىلسام نەمازى.
— ھاپىز خارەزمى.

مېھرابۋەش [محراب وش] (ئە + پ) مېھرابقا ئوخشاش قايرىلما.

مېھر ئەفرۇز [مهرافروز] (پ) قۇياشتەك يورۇتقۇچى، نۇر چاچقۇچى.

مېھرەين [مهرين] (پ) ئاي ۋە كۇن.

مېھرپەرتەۋ [مهرپرتو] (پ) قۇياشتەك نۇر چاچقۇچى.

مېھرتاب [مهرتاب] (پ) ئىسسىق، ھارارەتلىك:
چۇ لەيلى ئۇزارىن قىلسىپ مېھرتاب،

بۇ ئوت بىرلە مەجنۇننى ئەيلەپ كەباب.
— ئا. نىزارى.

مېهر خۇ [مهرخو] (پ) نۇر تەبىئەتلىك:
نىگارى مېهرخۇ كويىدا ناقىس بولدى سەرگەردان،
ئۇمىد ئەيلەر مەگەر بىر زەررە ئاندىن زەرەفشانلىقنى
— ناقىس.

مېهرۋەفا [مهروفا] (پ + ئە) دوستلۇق ۋە ۋاپادارلىق:
مېهرۇ ۋەفا نېچە تىلەسەڭ مەندە بارى بار،
جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگەسى بىر زەررە سەندە يوق.
— هاپىز خارەزمى.

مېهرۋەش [مهروش] (پ) قۇياشقا ئوخشاش.
ئەنجۇم ئولسە مېهر ئۆزە، ئانچە كۆرۈنمەس لۇتف ئارا،
كىم گەھى تەرقەترەسىن ئول مېهرۋەش رۇخسارغا.
— نەۋايى.

مېهربان [مهربان] (پ) جان كۆيەر، شەپقەتلىك:
زاھىد پاكبار ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئېئتىراز،
قورقما سۇراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مېهربان قەدەھ.
— زەلىلى.

مېهمان [مهمان] (پ) قونۇق، مېهمان:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېهمان،
بولۇپ لۇتف بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مېهمانپەرەست [مهمان پرست] (پ) مېهماندوست.

مېهمانسەرا [مهمان سرا] (پ) مېهمانخانا:
كى مېهمانسەراغا كىرىپ يىغلاشىپ،
چۇ مەجنۇن لەيلى بىلەن خوبلاشىپ.
— ئا. نىزارى.

مېهنە [مهنه] (پ) خىزمەتچى، خادىم:
مېهنە شەيخكىم بۇ يولنى قىلدى سەير،
يار ۋەسلىدىن نەسىبى بولدى خەير.
— نەۋايى.

مېهنەت [محنت] (ئە) 1) مۇسىبەت، بالا ـ قازا:
زەمانكى مېهنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئابۇ نەمەڭ ئۆيرۈلۈپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

2) غەم، دەرد:
ساڭا بولدى شامى ھەجرىڭ ئاقىبەت سۇبھى ۋىسال،
گەرچە تارتتىڭ، ئەي قەلەندەر رەنجۇ مېهنەت بۇ كېچە.
— ئۇبەيدى غەزەللىرىدىن.

3) مۇشەققەت، قىيىنچىلىق:
ئانىڭ مېهنەتىدىن جىسمىدىن زارلىغ،
بولۇپ ئاشكار ئاندا بىمارلىغ.
— ئا. نىزارى.

مېئىدە [معده] (ئە) ئاشقازان.

مېئراج [معراج] (ئە) 1) شوتا، 2) يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈش:
باشىغە قويۇپ ھىدايەت تاجىنى،
قىسمەتى ئەيلەپ شەرەف مېئراجىنى.
— نەۋايى.

3) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىدىن قۇددۇسقا بېرىشى ۋە قۇددۇستىن ئاسمان ۋە ئەرشىئەلاغا چىقىشى:
يەتتە ئەفلاك ئۆز رەكىم مېئراج ئۇچۇن قويدۇڭ قەدەم،
گەردى نەئلىيىڭنى قىلمىشلەر مەلائىك تۇتىيا.
— زەلىلى.

مېئزەنە [مئذنه] (ئە) ئەزان ئوقۇيدىغان جاي، ئەزانخانا.

مېئمار [معمار] (ئە) ئىمارەت قۇرغۇچى ئۇستا، بىناكار:
چېكىپ خامەئى سەھھە مېئمارىغە،
رەقەم سۇردى چۇن تەرھى دىۋارىغە.
— ئا. نىزارى.

مېئمارى ئەزەل — ھەممىدىن بۇرۇنقى ھەم دائىمىي بىناكار، قۇرغۇچى:
باغلامايدۇر ھۆسن ئېلىنىدە تاق مېئمارى ئەزەل،
قۇشلەرنىڭدېك تا بىنايى توققۇز ئايۋان قىلغالى.
— ئاتايى.

مېئيار [معيار] (ئە) ئۆلچەم، تارازا.

مېئاد [ميعاد] (ئە) 1) ۋەدىلەشكەن جاي. 2) ۋەدىلەشكەن ۋاقىت. 3) بەلگىلىك مۇددەت، چەك:
ئەي نەۋايى كەسىب ئايىنى فەنا قىل، ئويلەكىم،
ئومرىنىڭ مېئادى يەتكەندە كېرەك بولساڭ مۇئاد.
— نەۋايى.

مېبەرەد [ميبرد] (پ) (كەلگۈسى زامان پېئىلى) خالايدۇ:
چەھار چىزكى دىل مىبەرەد بەۋەقتى بەھار،
شەرابى سەبزەئى ئابى رەۋان روبى نىگار.
— ئا. نىزارى.

مىتھەرە [مطهره] (ئە) ئاپتۇۋا، ئۇرۇق.

مىجرە [مجره] (ئە) ساندۇقچە، قۇتا.

مىجمەر [مجمر] (ئە) ئىسرىقدان؛ ئوتدان:
نې تۇرفە ھافىز كۆيسە ھەمىشە،
ئوت ئېرۇر ئاھى، سىنە چۇ مىجمەر.
— ھاپىز خارەزمى.

مىداد [مداد] (ئە) سىياھ، رەڭ:

مۇھەببەتنامە يازدىم قانلىغ ئەشكىمدىن مىداد ئەيلەپ،
ئاڭا كۆز مەردۇمىن بەل مۇزمەر ئەتتىم ئىنتىقاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

مىدھەت [مدحت] (ئە) ماختاش، مەدھىيىلەش:
مەدھ ئىلە چۇن مۇمكىن ئەمەس مىدھەتىڭ،
ئۆزگە جىھەتدىن قىلمايىن خىدمەتىڭ.
— نەۋايى.

مىر [مير] (ئە) ئەمىر سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
ئەيا ساقىيا، مىرى رەۋشەن، زەمىر،
نەۋائى لەقەب، نام مىر ئەلىشىر.
— ئا. نىزارى.

مىر غەزەب — جاللاد، كاللا كېسەر:
شەھەرگە پۇر بولدىلەر فەۋجى سىپاھ،
مىر غەزەبلەرگە ئىشارەت قىلدى شاھ.
— زەلىلى.

مىرئات [مرآت] (پ) 1) ئەينەك، كۆزگۈ:
كىرەي راھ بەزمىگە ئاھات ئارا،
كۆرەي يار ئەكسىنى مىرئات ئارا.
— ئا. نىزارى.

2) ساپلىق، پاكلىق:
كۆزلەرنىڭ ياشىنى ئال ئەيلەگىل،
كۆڭۈلنى مىرئاتى جەمال ئەيلەگىل.
— زەلىلى.

مىرئاتى ھۆسن — ھۆسن ئەينىكى.

مىراخور [ميراخور] (پ) ئاتباقارلار باشلىقى:
مىراخور بەكاۋۇل بۇرچى ئويچىسى،
يانا ناغرا كاناي سۇرنايچىسى.
— مۇللا شاكىر.

مىرار [مرار] (ئە) كېتىش، بېرىش:
چۇ مەسئۇدغە قىلدى بۇ يەرنى قارار،
ئۆزى بولدى شەھبال سارىغە مەرار.
— ئا. نىزارى.

مىراس [ميراث] (ئە) مىراسخورلارغا قالدۇرۇلغان مال ـ دۇنيا، مىراس:
كى مىراس دۇنياسى بەھەد تولا،
بارى جىنس ئەشيا خەلا ۋە مەلا.
— ئا. نىزارى.

مىرەك [ميرك] (پ) بالا ئەمىر؛ ئەمىرزادە:
مىرەكىم، تىلەكىم چۇ سەن ئولدۇڭۇ بەس،
نە قىلەي يەنەلەر كۆرەرنى ھەۋەس.
— نەۋايى.

مىرزا [ميرزا] (ئە + پ) «ئەمىر زادە» نىڭ قىسقارتىلىپ ئېيتىلىشى، ئەمىرزادە، شاھزادە:
ئاڭلابان بۇ سۆزنى مىرزايى كىبار،
ھەم پۇشايمان بولدىيۇ ھەم شەرمسار.
— زەلىلى.

2) تېمۇرىي شاھزادىلىرىنىڭ ئاتىلىشى.
3) كاتىپ، مۇنشى:
گەرنەۋائى ئۆلدى ئىشقى تىيغىدىن زىنھاركىم،
قويغەسىز تۇفراققە يۈز ھالىن دېبان مىرزاسىغە.
— نەۋايى.

مىرزادە [ميرزاده] (ئە + پ) ئەمىرزادە.

مىرزبان [مرزبان] (پ) چېگرىغا قارىغۇچى، چېگرا قاراۋۇلى:
تۇرۇپ نەچچە كۈندىن كېيىن مىرزبان،
قارار يەتتى بولدى بەقاغا رەۋان.
— ئا. نىزارى.

مىزاج [مزاج] (ئە) 1) كىشىنىڭ تەبئىتى، مىجەز:
چۇ تەدبىر ئەيلەگىز مەسلەھەت،
مىزاجىغە قىلغاي نەئىش مەنفەئەت.
— ئا. نىزارى.

2) ئەھۋال، ھالەت:
مىزاجىمغە يەتكەي داغى ئىئتىدال،
كى خۇسرەۋ مېنىڭ بىرلە تاپسۇن ۋىسال.
— ئا. نىزارى.

مىزان [ميزان] (ئە) 1) ئۆلچىگۈچ، تارازا. 2) ئون ئىككى بۇرجنىڭ يەتتىنچىسى:
چۇن مەھلدىن بېردى ئايىنى بەھار،
بولدى تەڭ مىزاندا لەيلۇ نەھار.
— نەۋايى.

مىزبان [ميزبان] (پ) مېھمان كۈتكۈچى، ئۆي ئىگىسى، ساھىبخانا:
بۇرەڭ خىلۋەتكى نې تاڭ بەلكى ئادەت ۋە دۇرۇر بولغاچ،
كى تالىب مىزبان مەتلۇب بولغاي مېھمان ئاندا.
— ئەرشى.

مىزبان بولماق — كۈتۈش خىزمىتىنى قىلماق، ساھىبخانا بولماق:
ئۇمىد ئىلە بولدۇم ئاڭا مېھمان،
بولۇپ لۇتف بىرلە ماڭا مىزبان.
— ئا. نىزارى.

مىزبانلىق [ميزبان ليق] مېھماندارچىلىق:
ئانىڭ كويىداكى ئىتلارغە قىلسام ئاشنالىق بەس،
بېرىپ كۆڭلۇمنى قىلسام مىزبانلىق مېھمانىمغە.
— ئا. نىزارى.

مىزراب [مضراب] (ئە) 1) تەمبۇرنى چالىدىغان تىرناق؛

زەخمەك. 2) ئابا مۇسلىم داستانىدىكى مەشھۇر باتۇرلارنىڭ نامى:
نىشاندۇر بۇ مىزراب خارەزمىدىن،
خوجام ئارقاسىدىن سەيدۇالىدىن.
— موللا شاكىر.

مىژە [مژە] (پ) كىرپىك:
كەمەر باغلاب چىقىپدۇر ئەلنى قەتل ئەيلەرگە خۇنرىزى،
بەلى، شەھلا كۆزىدىن ھەر مىژە بىر خەنجىرى تېزى.
— زەلىلى.

مىژە ناۋەك — كىرپىك ئوقيالىرى:
مىژەڭ ناۋەكلىرى ھەرقايسىدۇر كۆڭلۈمگە بىر ئافەت،
جانىم كۆيدۈرگەلى بەرقى نىگاھىڭدەك بەلا يوقتۇر.
— ئەرشى.

مىژدە [مژدە] (پ) خۇش خەۋەر.

مىژگان [مژگان] (پ) «مىژە» نىڭ كۆپلۈكى — كىرپىكلەر:
قاشلەرىڭ پەيۋەستە مىژگانىڭ بىلە،
قەتل ئاشىقلارغا چۇن تەيرۇ كەمان.
— زەلىلى.

مىساس [مساس] (ئە) سۈركەش، سىلاش.

مىساق [ميثاق] (ئە) ئەھدە، ۋەدە.

مىسال [مثال] (ئە) 1) ئوخشاش، كەبى:
كى ئىنسان ئارا ھۆسن ئىلە بەر كەمال،
بۇ رەڭ ھۆسن ئىلە ھۆرى جەننەت مىسال.
— ئا. نىزارى.

2) ئىبرەت؛ ئۈلگە، نەمۇنە:
مىسال ئۇشبۇ قەدەر پىرە زال دۇنيانىڭ،
تەمام ئۆزگەسى غەفلەتدە ئەھلى ھەق ئويغاق.
— شەۋقى.

مىسال ئەيلەمەك — نەمۇنە، ئۆرنەك قىلىپ كۆرسەتمەك:
نەچە شاھلارنى مىسال ئەيلەدىم،
ئۇلار كارۇ بارىن خىيال ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى.

مىسال ئولماق — ئۆرنەك، نەمۇنە بولماق:
چۇ ئولسە ئەگەر ئىشق ئېلىدىن مىسال،
كى يەتمىش ئاڭا ھەر زەمان ئۆزگە ھال.
— ئا. نىزارى.

مىساھەت [مساحت] (ئە) كۆلەم، مەيدان.

مىسباھ [مصباح] (ئە) چىراغ.

مىستەر [مسطر] (ئە) سىزغۇچ.

مىسر [مصر] (ئە) 1) توسۇق، چېگرا، پاسىل. 2) شەھەر:
ساتىپ مىسر بازاردا بەندەۋار،
بولۇبدۇر بەسى بەندەلىك بىرلە خار.
— ئا. نىزارى.

2) مىسر:
ھەزرەتى يەئقۇب نابېناچە سەبر ئەتكىل بۇگۈن،
مىسر شەھرىدىن نە خۇش بۇ پۇرھەن كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

مىسرائ [مصراع] (ئە) 1) ئىشكىنىڭ بىر قانىتى. 2) بىر قۇر شېئىر:
خاھ فەقىر ئەھلى ژۇ خاھى شاھ بول،
نەچچە مىسرائ ئەيتەيىن ئاگاھ بول.
— زەلىلى.

مىسرەئ [مصرع] (ئە) «مىسرائ» غا قارالسۇن.

مىسرەئۇار [مصرع وار] (ئە + پ) مىسرا كەبى، قۇردەك:
ساچى سەر فىتنەئى دەۋرانلىقنى ئەيلەدى ئىنزھار،
قارا قاشىنى كۆردۈم سەفھەئى ھۆسنىدە مىسرەئۇار.
— زەلىلى.

مىسقال [مثقال] (ئە) 1) ئېغىرلىق ئۆلچىمى بولۇپ، تەخمىنەن 4.68 گرامغا تەڭ. 2) ئەڭ يەڭگىل، ئەرزىمەس نەرسە:
كەففەدۇر گەردۇنى ھەم ھەجرىم يۇكىنى چەكسەلەر،
ئەرز جىرمى ئۇل تەرازۇ ئىچرە بىر مىسقال ئېكىن.
— نەۋائى.

مىسقەل [مصقل] (ئە) ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملىرىنى سۈرتۈپ پارقىرىتىدىغان ئەسۋاب:
پۇتۇن كارىمىز بارچە زەرھەل بىلە،
كى پەرداز ئېتىپ زەرنى مىسقەل بىلە.
— غەربى.

مىسكىن [مسكين] (ئە) بىچارە؛ پېقىر:
قاچىپ ئول دىلبەر جەفاسىندىن خەيالى ئېتەدۇر،
ھافىزى مىسكىن بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقىبەت.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسكىنلىك [مسكين ليك] بىچارىلىك، ئىلاجسىزلىق:
ئەجرۇ مىسكىنلىك ئاڭا كەلتۇرسەم،
ئەجەب ئېرمەس، چۇن گەدامەن، ئول شاھ.
— ھاپىز خارەزمى.

مىسىل [مثل] (ئە) ئوخشاش، ... دەك:

باشمغه تاپلسه تاقىيىڭ نەۋ،
بلسەم ئانى مسلى تاجى خۇسرەۋ.
— موللا نىياز.

مسمار [مسمار] (ئە) مىخ، قوزۇق:
مۇندىنمۇ كەچكىل هەم ئاندىن، ئىختىيار ئەتسەڭ جەمال،
ئۇشبۇ پەندىمنى قۇلاغىڭدا ئېلىپ مسمار تۇت.
— مەھزۇن.

مسۋاك [مسواك] (ئە) ئېغىزنى چايقىغاندا چىشنى تازىلايدىغان ئەۋاب، چىش تازىلىغۇچ:
شەيخان رىيايىكى سەھەر خىز ئېرۇر،
مسۋاك ئىلە دەندان تەمەڭ تېز ئېرۇر.
هەر سوفى سەفا تاپماغۇنچە سەۋمەئە ئىچرە،
شەيتان لەئىنچە فىتنە ئەنگىز ئېرۇر.
— زەلىلى.

مىغ [ميغ] (پ) قارا بۇلۇت؛ نەم:
چۇ باشمغه چاپماسىدا ئول دەرد تىغ،
بۇ بەزمى نەشاتىمدا قىل كۆزنى مىغ.
— ئا. نىزارى.

مفتاه [مفتاح] (ئە) ئاچقۇچ.

مىقات [ميقات] (ئە) بەلگىلەنگەن ۋاقىت، ئورۇن.

مىقراز [مقراض] (ئە) قايچا:
چۇ مىقراز ئېتىمپ موي لەب ئالغالى،
ياساپ قۇلپا دەرۋازەغه سالغالى.
— غەربى.

مىقنەئ [مقنع] (ئە) ئاياللار يۇزىنى يۆگەپ يۇرىدىغان پەردە، لىچەك:
تەھەرمۇز تارۇ پۇدى بىرله مىقنەئ،
تەلەۋۇەن جىنس جىنسدىن مۇرەققەئ.
— نەۋايى.

مىكر [مكر] (ئە) «مەكر» گە قارالسۇن:
سىياۋۇشغه فىتنه ئاغاز ئېتىمپ،
ئانىڭ هەققىده مىكرلەر ساز ئېتىمپ.
— ئا. نىزارى.

مىل [ميل] (ئە) 1) سۇرمە سۇرگۈچ، پەلكۈچ:
چەكتى شەيتان خەيلىنىڭ ئەينىغه مىل،
هەم ئىنانىده يۇرۇپدۇر جەبرەئىل.
— زەلىلى.

2) قەبرىدىكى خادا، تۇغ؛ ئۇچلۇق قۇببه:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاهىدغه مىلى مىنبەر،
هاجى هەرەمنى ئىستەر هەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

3) بەلگە، مۇنار:
تۇرفه تەل ئەينىده كىشتىنى شامال،
مىلى ئىسكەندەرگه يەتكۈزدى نەهال.
— زەلىلى.

ميلاد [ميلاد] (ئە) تۇغۇلۇش؛ تۇغۇلغان ۋاقىت.

ميلەل [ملل] (ئە) «مىللەت» نىڭ كۆپلۈكى — 1) مىللەتلەر، خەلقلەر. 2) دىنلار، مەزھەبلەر:
كى، بۇ بابدا بارچه ئەھلى مىلەل،
كۆپ ئەيلەبدۇرۇرلەر تەرقى جەدەل.
— نەۋايى.

ميلك [ملك] (ئە) ئىگە بولۇش، ئىگىلىك.

مىللەت [ملت] (ئە) 1) خەلق، مىللەت:
سېنىڭ مىللەتىڭدىن چۇ تاپمىپ شەرەف،
سەئادەت لىباسى كىيىب ئەشقىيا.
— نەۋايى.

2) دىن، مەزھەب:
ئېيتىراز ئىقلىمى ساری بارماغىل كىم تەڭدۇر،
مەشرەبى هەفتاد دۇ مىللەتكه كىرگىل كەڭدۇر.
— زەلىلى.

مىم [ميم] (ئە) 1) «م» هەرپىنىڭ نامى:
كى «مىم» مۇهەممەد مۇهەببەت ئېرۇر،
چۇكىم «هە» سى جانغه هەلاۋەت ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

2) «م» دەك يۇمىلاق:
سورغالى ئاغزىنى چېكەدۇرمەن مەلامەتىن،
چۇن مۇسهەفى جەمالده تار ئاغزى مىم ئېرۇر.
— هاپىز خارەزمى.

من [من] (ئە) «... دىن» مەنىسىدىكى ئەرەبچە سۆز ئالدى قوشۇمچىسى.

مىنا [مينا] (پ) كۆك، هاۋارەڭ؛ ئاسمان.
مىنايى شىشه — كۆكۈش شىشه.

مىناكار [ميناكار] (پ) شىشىدىن ئىشلەنگەن:
چېكىپ بۇ قەسرى مىناكار تەرهىن،
كىشى ئانداقكى بىر دىۋار تەرهىن.
— نەۋايى.

مىنبەر [منبر] (ئە) مەسچىتلەردىكى خېتىبلەر خۇتبه ئوقۇيدىغان پەلەمپەيلىك ۋە كىچىك قۇببىلىق سۇپا:
ئاشىق مۇرادى دىلبەر، زاهىدغه مىلى مىنبەر،
هاجى هەرەمنى ئىستەر، هەق لامەكان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنبەئد [من بعد] (ئە) بۇنىڭدىن كېيىن.

مىنتەقە [منطقه] (ئە) كەمەر، بەلۋاغ؛ رايون.

مىنەل ئىشتىياق [من الاشتياق] (ئە) سېغىنىش

سەۋەبىدىن:
ئەشەددۇلئەزابى ئەزابۇل فىراق،
فەقەد ماتە قەلبى مىنەل ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

مىندىل [مندىل] (ئە) قولياغلىق، ياغلىق، رومال:
قىلسام ياقامنى ياره، ھىجران تۇنى نەچاره،
مىندىل كىيىپ سەتاره، ئەبلەق سۇۋار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

مىنفەخ [منفخ] (ئە) كۆرەك.
مىنقاد [منقاد] (ئە) ئىتائەت قىلغۇچى، ئىتائەتچان.
مىنقار [منقار] (ئە) قۇشنىڭ تۇمشۇقى.
مىننەت [منت] (ئە) قىلغان ياخشىلىقنى پەش قىلىش:
ئەتاھەم تۇرفە ئىشتۇر تۇر فەراق بىل،
ئەگەر يوقتۇر ئانىڭ يانىدا مىننەت.
— نەۋائى.

مىنھاج [منهاج] (ئە) يورۇق ۋە داغدام يول.
مىنۋال [منوال] (ئە) قائىدە، ئۇسۇل، تەرتىپ، تەرىز.
مىھاد [مهاد] (ئە) ئورۇن ـ كۆرپە.
مىھار [مهار] (ئە) تىزگىن:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى فەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

مىھان [مهان] (ئە) ئۇلۇغلار، مەرتىۋىلىك كىشىلەر.

مىھەن [محن] (ئە) «مىھنەت» نىڭ كۆپلۈكى — مىھنەتلەر.
مىھتەر [مهتر] (پ) ئۇلۇغ، مەرتىۋىلىك:
قاچانكىم بۇلارنىڭ كېتەر سەرۋەرى،
ئۆزىدىن قويالماس ئىكەن مىھتەرى.
— ئا. نىزارى.

مىھۋەر [محور] (ئە) مەركەز، ئوق.
مىۋە [ميوه] (پ) مىۋە:
ئالتە كۈندە، يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتۇرۇبان مىۋەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەلىلى.

مىيان [ميان] (پ) ئوتتۇرا، بەل.
مىيان بەستە — بەل باغلىغان:
يامان ئىبرىمس ئۇل ھەمكى ئازادەئى،
مىيان بەستە يولغا ئامادەئى.
— نەۋائى.

مىيان گىر [ميان كير] (پ) قاتناشقۇچى، ئىشتىراك قىلغۇچى.
مىيانچى [ميانچى] ۋاستىچى، ئوتتۇرىدا تۇرغۇچى:
مىيانچى كېلىپ تۇشتى مەۋئۇدغە،
كى سەئي ئەيلەدى ئاندا مەقسۇدغە.
— ئا. نىزارى.

ن

نا [نا] (پ) ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىدىغان «... سىز» ، «كەم ...» مەنىسىدىكى بولۇشسىز سۆزپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە.
مەسىلەن: نا ئۈمىد، ناپاك، نامەرد، نامەلۇم.

نائاباد [ناۋاباد] (پ) ئاۋات بولمىغان؛ چۆل.

نائا راست [ناۋاراست] (پ) رەتسىز، چېچىلاڭغۇ.

نائارام [ناۋارام] (پ) ئارامسىز، بىئارام.

نائاشنا [ناۋاشنا] (پ) 1) ناتونۇش، يات:
دەرىغا كىم، مېنى تاشلاپ بۇ كۈن ئول دىلرەبا كەتتى،
قالىپدۇرلار نەچە نائاشنا ئول ئاشنا كەتتى.
— ئەرشى.
2) نادان، بىلىمسىز:
كۆڭلى ياد نائاشناغا ئۇچرادىم،
بىلمەدىم ئەمدى پۇر جەفاغا ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نائەمىن [نا امن] (پ + ئە) تىنچسىز، خاتىرجەمسىز.

نا ئەمىنلىق [نا امنلىق] تىنچسىزلىق، خاتىرجەمسىزلىك:
نائەمىنلىق ئولدى خەلق فەرسۇدەلىغى،
ئەمىن ئىچرە بولۇر مەئاش ئاسۇ دەلىغى.
— نەۋايى.

نائەھل [ناۋاھل] (پ + ئە) 1) ئۆز ئەھلىدىن ئەمەس، يات:
ئولكى نا ئەھلىغە باقىب سۆلتان،
نەزەرىن سالسە ئول زەلىل ئىنسان.
— زىيائى.
2) ناچار، پەس.

ناب I [ناب] (پ) ساپ، تازا.

مەيى ناب — ساپ مەي:
مۇھەييا قىلىپ سۆزنىڭ ئەسبابىنى،
كى ھازىر قىلىبان نابىنى.
— ئا. نىزارى.

ناب II [ناب] (ئە) ئۇنتۇر چىش، چىش:
لەئلى نابىڭ ھەۋەسىدىن چىكەرىم خۇن بولدى،
ئاھ، قان بولدى ياشىم، قىلمادى ئىزھار ساڭا.
— غەربىي.

نابا [ناباب] (پ) لايىق ئەمەس، ناباب.

نابالىغ [نابالغ] (پ + ئە) بالاغەتكە يەتمىگەن.

نابەختىيار [نابختيار] (پ) بەختىيار ئەمەس، بەختسىز.

نابكار [نابكار] (پ) 1) مۇتتەھەم، ھارامزادە:
چۇ پەيدا بولۇپ بىر نەچە نابكار،
قىلىپ دەھرنى قان بىلە لالەزار.
— ئا. نىزارى.

زالىمى نابكار — مۇتتەھەم زالىم:
دېدىكىم، ئايا زالىمى نابكار،
باشىڭغە بۇ تاشىم ئېرۇر ئىنتىزار.
— ئا. نىزارى.
2) يارىماس:
دېدى: «بىر زەمان سەبر قىل نابكار» ،
كى مەزمۇن بىلە ئەيلەيىن ۋەسفى يار.
— ئا. نىزارى.

نابۇد [نابود] (پ) يوق بولۇش، يوقلىش.

نابۇد بولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق:
چۇ نابۇد بولۇپ بارچە ئەشكاللار،
نەمايان بولۇپ جايىدا ماللار.
— ئا. نىزارى.

نابۇدلۇق [نابودلوق] يوقلۇق، نابۇتلۇق.

نابىنا [نابينا] (پ) كۆرمەيدىغان، كور:
بەلكى ئول مۇردەدۇركى نابىنا،
بىتەۋھەۋم قويار بۇ قەيلىغە پا.
— زىيائى.

ناپاك [ناپاك] (پ) پاك ئەمەس، ناپاك؛ ئىپلاس:
قەترەئى ناپاك سۇدىن سۇرەتىمىزنى خەلق ئېتىپ،
مادە ـ نەر ھۇسنۇ قەبھ رەڭگىدە قىلسۇن نەئىلاج.
— شەۋقى.

ناپايدار [ناپايدار] (پ) ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئۆتكۈنچى:
ۋەفا قىلمادى دەھر ناپايدار،
جەھاندىن كېتىپ تەشنەلەپ خار ـ خار.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىد [ناپديد] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، يوقالغان؛ مەخپىي، غايىب:
سەفىنە چۆكۈپ بولغۇسى ناپەدىد،

كى بۇ كىمەلەردىن ئۇزۇلگەي ئۇمىد.
— ئا. نىزارى.

ناپەدىد بولماق — يوقالماق، غايىب بولماق:
كى ھەينىك قاراسى بولۇپ ناپەدىد،
ئۇرۇپ باشغە ئاھى چېكىبان شەدىد.
— ئا. نىزارى.

ناپەددار [ناپديدار] (پ) كۆرۈنمەيدىغان، سېزىلمەيدىغان؛ يوق.

ناپەددار ئەيلەمەك — كۆرۈنمەيدىغان قىلماق، يوقاتماق.

ناپەيدا [ناپيدا] (پ) كۆرۈنمەيدىغان؛ يوق، غايىب:
قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۆھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.
— ئەرشى.

ناپەيدا بولماق — يوقالماق:
زەلىلى مۇددەتىدۇر ئەل كۆزىدىن بولدى ناپەيدا،
ئىمامانى خوتەننىڭ چار باغىدىن سوراغىم بار.
— زەلىلى.

ناپەيدالىغ [ناپيداليغ] يوقلۇق، غايىبلىق.

ناتەمام [ناتمام] (پ + ئە) 1) تۈگىمىگەن، پۈتمىگەن:
ھاجىلەر ھەيرەتدەۋۇ ئىش ناتەمام،
كۈن قىزاردىيۇ يېتىشتى ۋەقتى شام.
— زەلىلى.

ناتەمام كەتمەك — ۋاقتىسىز كەتمەك، بۇرۇن كەتمەك:
دەرىغا، جەھاندىن كېتىپ ناتەمام،
تىرىكلىكنى بىزلەرگە قىلدى ھەرام.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋان [ناتوان] (پ) 1) كۈچسىز، ئاجىز:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زائىفۇ ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

2) بىتاقەت، بىتاپ؛ كېسەل:
بىرەۋنى قىلىپ ئىشق ئىلە ناتەۋان،
بىرەۋنى قىلىپ ۋەسل ئىلە كامىران.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋانلىق [ناتوانليق] كۈچسىزلىك، زەئىپلىك:
تەۋاف ئەتمەدىڭ قەدرداىلىق بىلە،
كى ئەجز ئەتمەدىڭ ناتەۋانلىق بىلە.
— ئا. نىزارى.

ناتەۋانى [ناتوانى] (پ) كۈچسىز، ئاجىز، زەئىپ (كىشى):
ئەي، ھەمدەمى خەيل ناتەۋانى،
ئەي، خۇسرەۋ ئىلى كامىرانى.
— مولا نىياز.

ناتىق [ناطق] (ئە) نۇتۇق سۆزلىگۈچى؛ سۆزمەن، ناتىق:
داغى ھەيرەتدە مەن ناتىقنى بىلمەي،
ئاياغى فىكرىدىن ئىشكەل ئاچىلمەي.
— ناقىس.

ناجايىز [ناجايز] (پ + ئە) رۇخسەت قىلىنمىغان؛ قانۇنسىز.

ناجى [ناجى] (ئە) قۇتقۇزغۇچى، نىجاتچى.

ناجىنس [ناجنس] (پ + ئە) شەرمەندە، پەسكەش.

ناجىھ [ناجح] (ئە) نەتىجە قازانغۇچى؛ نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك.

ناچار [ناچار] (پ) چارىسىز، ئامالسىز؛ يارامسىز، يامان.

ناخاھ [ناخواه] (پ) مەيلسىز؛ خالىماي:
كېتەرسەن خاھ ـ ناخاھ چارە يوقتۇر،
پۇشايمانلىغ كۈنۈڭ ياد ئالمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

ناخۇدا I [ناخدا] (پ) دېڭىغا ئىشەنمەيدىغان، خۇداسىز.

ناخۇدا II [ناخدا] (پ) كېمە باشلىقى:
نەھەڭى قولزۇمى ۋەھدانىيەتتىن غەرق بولدىلەر،
نەكىشتى قالدىيۇ نەكىشتىبانۇ ناخۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

ناخۇش [ناخوش] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خۇشال ئەمەس، خاپا.

ناخۇن [ناخن] (پ) تىرناق:
بۇ غەم بىرلە ئىندىم مەن زارى غەمناك،
بۇ ھەسرەت ناخۇنى كۆكسۈم قىلىپ چاك.
— خىرقەتى.

ناخۇشنۇد [ناخوشنود] (پ) يېقىمسىز، يامان؛ خاپا.

ناخىرەد [ناخرد] (پ) ئەقىلسىز:
قايۇ ناخىرەد بولسا مۇنكىر ئاڭا،
كى رەشك ئەيلەبان بەرسە تەغىير ئاڭا.
— ئا. نىزارى.

ناخىرەدمەند [ناخردمند] (پ) ئەقىلسىز، ئەخمەق.

ناخىرەدمەندلىق [ناخردمندليق] ئەقىلسىزلىق.

نادان [نادان] (پ) بىلىمسىز، نادان.

نادانلىق [نادانليق] بىلىمسىزلىك، نادانلىق.

نادەردمەند [نادردمند] (پ) دەرد تارتمىغان، دەردى يوق:

ئەگەر بوينۇمغە زەنجىر قولۇمغە يۈز كەمەند بولغاي،
بەناگاھ دەردىمەندغە تەرەق نادەردمەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نادىر [نادر] (ئە) تېپىلمايدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، نادىر:
بۇ قاشۇ يۈزۇ كۆزۈڭ سەنئەتى سۈنئى ئىلاھىدۇر،
سېنىڭدەك كۆرمىگەن ھېچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.
— قەلەندەر.

نادىر دەۋران — شۇ دەۋردە تەڭدىشى يوق بېگانە كىشى.
سەن غەم يېمە ئەي نادىرى دەۋرانىم،
بۇ ھۈسنۇ جەمالىڭ سېنى تاباندە دۇرۇر.
— قەلەندەر.

نادىم [نادم] (ئە) پۇشايمان قىلغۇچى، ئەپسۇسلانغۇچى:
كى مەھزۇنغە ئاندا دىدى خادىمى،
ھەمىشە قاشىدا ئىدى نادىمى.
— ئا. نىزارى.

نار I [نار] (ئە) 1) ئوت:
دانەسىكىم ئۇنۇپ دىيار ئىچرە،
قالسە ئەل زۇلم بىرلە نار ئىچرە.
— زىيائى.

2) ئىشق ئوتى:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقۇ باريم نىياز ئېتىپ،
جانۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇئەنى خوش ئەداسىنە.
— ئەرشى.

3) دوزاخ:
يىغىشتۇر داغى ھەرز گۇفتارنى،
خەيال ئەيلە ئاخىرەكى نارنى.
— ئا. نىزارى.

نار ئەتمەك — قىزدۇرماق، كۆيدۇرمەك:
ئوقۇپ ئىشق ھەرفىنى تەكرار ئېتىپ،
كۆڭۈلنى مۇھەببەت بىلەر نار ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

نارى فىراق — ئايرىلىش ئوتى.
نارى ئىشق — ئىشق ئوتى:
نىھان ئىچردى كۆڭلىدە ئەسرارى ئىشق،
كى شۇئلە ئۇرۇپ، ئاغزىدىن نارى ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نارى ئىشق تەگمەك — ئىشق ئوتى تەگمەك:
تەننى قىلىپ كۇل تېگىپ نارى ئىشق،
يېمەك ـ ئىچمەكى ھەم بولۇر زار ئىشق.
— ئا. نىزارى.

نار II [نار] (پ) ئانار (قىسقارغان شەكلى):
باغ ئارا شافتالۇ ئۈزمەكلىككە كىردىم ئالما دەر،
باغبانى ناتەۋان بىن بەردى ئاخىر ناردىن.
— زەلىلى.

نارى خەندان — ئېچىلغان ئانار گۈلى:
لەئلى شەۋقىدىن دەمادەم قان يۇتار كۆڭلۇم مېنىڭ،
گويىيا جەننەتدە ئۆسكەن نارى خەندانۇر ماڭا.
— ناقىس.

دانەئى نارەك — ئانارنىڭ دانىسىدەك:
كۆزى ئاق ئەگەر بولسا قارەك،
قىزىل بولسا تا دانەئى نارەك.
— قۇشچى.

نارازى [ناراضى] (پ + ئە) نارازى.

ناراست [ناراست] (پ) ناتوغرا، ئەگرى:
ناراستقا كۆپ ئۇيات ئېرۇر تۈزلۈكدىن،
لېك ئەر كىشىگە نەجات ئېرۇر تۈزلۈكدىن.
— نەۋايى.

ناراستلىغ [ناراست لىغ] ناتوغرىلىق، ئەگرىلىك.

نارەسا [نارسا] (پ) كەمچىل، كەم ـ كۇتە:
تەلبە زەلىلى بارھا مىسرەئى شوخ ئېيتەدۇر،
گەرچە ئىبارەتى سۇخەن قافىيەئى نارەسا غەلەت.
— زەلىلى.

نارسىدە [نارسىدە] (پ) يېتىلمىگەن؛ بويىغا يەتمىگەن:
شىشە سىندۇردۇم سەھەر مەيخانەدە ئەيب ئەتمەگىل،
نارەسىدە بىر گۇناھ ئەيلەر شەرئىتدە ماڭاق.
— زەلىلى.

نارەنج [نارنج] (پ) 1) ئاپېلسىننىڭ بىر تۈرى. 2) سېرىق تۈس.

نارەنجۇەش [نارنج وش] (پ) ئاپېلسىن رەڭگى.

نارەنجى [نارنجى] (پ) سېرىق رەڭلىك؛ سېرىق تۈس-لۈك:
كىيىدى نارەنجى ئېگىننى ئېگىنگە ئول گۈلئۇزار،
قىلغالى ئالەم ئېلكە جەۋرۇ زۇلمىنى ئاشكار.
— قەلەندەر.

نارەنجى پۇش — سېرىق كىيىم:
قىرمىزى كۆڭلەكدە كۆرۈپ ئەھلى ھۇش،
بىھۇش ئولۇپ بولدى چۇ نارەنجى پۇش.
— زەلىلى.

نارەۋا [ناروا] (پ) دۇرۇس ئەمەس، نالايىق:
ھەرامدۇر ئۇشبۇ فىئلى نارەۋالار،
شەرئىەت ھۆكمىدە چەندان ۋە بالا شەيخ.
— شەۋقى.

ناردان [ناردان] (پ) ئانارنىڭ دانىسى:

بۇ مەئنى بىرلە بىلسەك رەمىزانكىم، رەمزىدىن مۇشتەق،
گۈنەھ تاغىنى كۆيدۈرمەككە ياخشى ناردان كەلمىش.
— شەۋقى.

نارکەند [نارکند] (پ) ئانارلىق.

نارکۆك [نارکوك] (پ) كۆكنار، ئەپيۇن.

ناری [ناری] يىراق، نېرى:
بۇلئەجەب قىلماسسەن ئانداغ جىلۋە قىلغاچ تەركى ھۇش،
ئەي كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى مەن بېرىيۇ سەن ناری.
— ئەرشى.

ناز [ناز] (پ) ئەركىلىك؛ يۇز، قاش، كۆز جىلۋىسى:
ئېتىپ شەكلىنى يۈز تۈمەن ناز ئىلە،
تۇرۇپ كۈھكەن ئۆزرە ئاغاز ئىلە.
— ئا. نىزارى.

ناز قىلماق — ئەركىلىمەك، نازلىق قىلماق؛ نازلانماق:
بۇ سۈرەتتە قۇش بولسە ئەي شاھباز،
كى ئالغىل ئانى يامبۇغە قىلمە ناز.
— قۇشچى.

نازەنىن [نازنين] (پ) 1) كېلىشكەن، گۈزەل يار، مەھبۇبە:
سېنى ئەي نازەنىن تا ئۆلگۈچە تەڭرىمگە تاپشۇردۇم،
مېنى مۇنداغ مۇسافىر ئەيلەدى دەۋرى قەمەر تەنها.
— زەلىلى.
خىيالى شۇئلەئى رەڭگىن قۇياشىم قىبلەگاھىمدۇر،
دەمى فىكرى ھىلالى نازەنىنىم سەجدەگاھىمدۇر.
— ئەرشى.

2) چىرايلىق، جىلۋەگەر:
قىلىپ ئەقد مەجنۇنغە نەۋفەل قىزىن،
ھەمۇل ئېردى گۈلچېھرەئى نازەنىن.
— ئا. نىزارى.

نازغىبان [نازغيبان] نازلىق قىلىپ، نازلىق بىلە:
كۆرمەگۈر سېنى دېمىشلەر، كەل، گۈلى رەئنانى كۆر،
نازغىبان جەۋلانغا كىرگەن بۇ ئىككى رەئنانى كۆر.
— ئەرشى.

نازلىق [نازليق] ناز ۋە ئەركىلىك بىلەن قىلىنغان ھەرەكەت:
كىمسە ھەرگىز كۆرمەگەي بۇ تەرز ئىلە بىر نازلىق،
ناز شىرىن پەردەسىدە قىلغاي ئول تەننازلىق.
— ئەرشى.

ناز ـ نازان [ناز نازان] (پ) نازلىنىپ، نازلىق بىلەن:
ناز ـ نازان كەلمەگەي ئالەمگە سەندەك نازەنىن،
گۈلشەنى فىردەۋس ھۇسنۇڭ خىرمەنىدىن خۇشەچىن،
مېھر ئايىن، ھۇرتەلئەت، سەرۋ قامەت، مەھجەبىن،
ئەرزىمەس بىر كاكۇلۇڭ چىنغە يۈز ئەقسايى چىن،
غۇنچەئى سىرابسەنمۇ يا گۈلى خەندانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

نازۇك [نازك] (پ) نەپىس، نازۇك:
كۆرمەدىم بىردەم جەھاننىڭ راھەتىن،
تاكى ئول نازۇك ئەداغە ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

نازۇك بەدەن — قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل:
چېكىپ ئول زەمان ئاھنى تېز ـ تېز،
كى نازۇك بەدەنگە سالىپ رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى.

نازۇك خىيال — ئىنچىكە ئويلايدىغان، زېرەك:
چۇ خۇسرەۋ بۇ سۆز ئاڭلابان بولدى لال،
مۇنىڭ فىكرىدە قىلدى نازۇك خىيال
— ئا. نىزارى.

نازۇك دىل — كۆڭلى ئىنچىكە.

نازۇك نىھال — نازۇك بېخ؛ زەئىپ، نىمجان:
قىلىپ ئول زەمان ئەلچىغە قىلۇقال،
پەرىۋەش داغى ئانچە نازۇك نىھال.
— ئا. نىزارى.

نازۇئىستىغنائ [نازواستغناء] (پ + ئە) ناز ۋە ئەركىلىك:
بىرۋەۋنى مەسنەد ئىززەتدە نازۇ ئىستىغنا،
بىرىنى قىلدى گەداۋۇ بىرىنى سۇلتان چەرخ.
— شەۋقى.

نازىر [ناظر] (ئە) قارىغۇچى، نەزەر سالغۇچى:
كۆكەرگەچ كۆز ئاچىپ ئول بولدى نازىر،
قارايدۇركىم جەمالى تۇرفە ھازىر.
— ناقىس.

نازىر بولماق — كۆرۈنىدىغان بولماق، كۆرۈنمەك:
ياريم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كېچە تۇشۇمدە ئۇيلە ھازىر.
— موللا سالىھ.

نازىر قىلماق — كۆرۈدىغان قىلماق؛ روشەنلەشتۈرمەك:
مۇسافىرنى ئالدىغا ھازىر قىلىپ،
كى باقتى ئاڭا كۆزنى نازىر قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نازىش [نازش] (پ) نازلىنىش، ئەركىلەش؛ يالۋۇرۇش.

نازىش ئەتمەك — نازلانماق، ئەركىلىمەك؛ يالۋۇرماق:
نازىش ئەتمە ئەي كۆڭۈل ئىشقىدا ئول گۈلرۇيىنىڭ،
ھەر تەرەپتە يۈز سېنىڭدەك بولبۇلى شەيداسى بار.
— ئەرشى.

مەزاھىرده ئاتىم، لېكىن نېگە بىر نازىش ئەتمەسمىز،
قۇياش نۇرىدىن ئولسە زەردەلەرنىڭ كۆپ مۇباھاتى.
— ئەرشى.

نازىل [نازل] (ئە) چۈشكەن، ئەۋەتىلگەن:
ئانىڭ فەزلىدىن نۇر ھاسىلدۇر،
ئاڭا فەيزى ھەق كۆندە نازىلدۇر.
— ئا. نىزارى.

نازىل ئەتمەك — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك:
خاكسارىن ئول قۇياش يۈزلى پەرى مەۋجۇت دېمىش،
تەڭرى بىزگە ئاسماندىن نازىل ئەتمىش بۇ لەقەب.
— نەۋايى.

نازىل بولماق — چۈشمەك، ئەۋەتىلمەك:
ئالىپ يەرنىڭ يۈزىگە بولدى نازىل،
قىلىپ يەر ئۈستىدە سەيرى مەنازىل.
— ناقىس.

نازىل قىلماق — چۈشۈرمەك، ئەۋەتمەك.

نازىم [ناظم] (ئە) تەرتىپكە سالغۇچى، تۈزگۈچى؛ شائىر:
گەھى سايىب، گەھى نازىم، گەھى خاك،
گەھى ھافىز، گەھى تەنزىمى ئەفلاك.
— ناقىس.

ناس [ناس] (ئە) كىشىلەر، ئىنسان؛ خەلق:
مۇھەييا قىلىپ رەسم ئىجلاسىنى،
كى ئېھسان بىلەن تويغازىپ ناسىنى.
— ناقىس.

ناسابىر [ناصابر] (پ + ئە) سەۋرسىز، چىدامسىز.

ناساز [ناساز] (پ) ساز ئەمەس، قاملاشمىغان.

ناسازگار [ناسازگار] (پ) مۇۋاپىق كەلمەيدىغان، زىيان كەلتۈرىدىغان.

ناسازۋار [ناسازوار] (پ) مۇۋاپىق ئەمەس، ياراشمايدىغان:
چۇ بىداد ئېتىپ چەرخى ناسازۋار،
بەلا ياغدۇرۇپ مىسلى ئەبرى بەھار.
— ئا. نىزارى.

ناسەزا [ناسزا] (پ) مۇناسىپ كەلمەيدىغان، نالايىق.

ناسەزاكار [ناسزاكار] (پ) پەسكەش، يامان ئىش قىلغۇچى:
يا قىمارباز ۋ زىناكار ۋ لەۋەند،
ناسەزاكار ۋ ھورۇنۇ خۇد پەسەند.
— زەلىلى.

ناسەزالىق [ناسزاليق] مۇناسىپسىزلىق، لايىقسىزلىق.

ناسەۋاب [ناصواب] (پ + ئە) ناتوغرا.

ناسىب [ناصب] (ئە) تىكلىگۈچى، بەرپا قىلغۇچى.

ناسىخ [ناسخ] (ئە) مەنسۇخ قىلغۇچى؛ كۆچۈرگۈچى.

ناسىر [ناصر] (ئە) ياردەم بەرگۈچى، ياردەمچى.

ناسىھ [ناصح] (ئە) نەسىھەت قىلغۇچى:
چۇ يازدى مۇنى ناسىھى رەھىمسىز،
كى ئاشىق ھەلاكىدىن ئول ۋەھىمسىز.
— ئا. نىزارى.

ناسىھ بولماق — نەسىھەت قىلماق:
ئوقۇدۇق سۆزۈمنى ھەدىسمۇ كىتاب،
بولدى ناسىھ قىلىپ فەقىرغە خىتاب.
— زىيائى.

ناسىھا [ناصحا] (ئە) ئەي نەسىھەت قىلغۇچى:
بۇ مەي مەئىندىن ناسىھا قىلما پەند،
كۆڭۈلنى ئانىڭ كەيفىدە ئەيلە بەند.
— ئا. نىزارى.

ناسىيە [ناصيه] (ئە) پېشانە.

ناشاد [ناشاد] (پ) شاد ئەمەس، غەمكىن، خاپا:
كى ھازىر قىلىڭ بولسە ھەد دادلار،
چۇخۇررەم بولۇڭ ئەمدى ناشادلار.
— ئا. نىزارى.

بۇ ئالەم مۇلكىدۇر يەر ئۆزرە بەدباد،
كېتەر ئاندىن بارى بىردەمدە ناشاد.
— ئەرشى.

ناشاد ئەيلەمەك — خاپا قىلماق، قايغۇغا سالماق:
چەرخ زالىن كۆركى، يۈز زەڭ مىكر بۇنياد ئەيلەمىش،
يۈز جەھان شاد ئەھلىنى بىردەمدە ناشاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ناشاد بولماق — خاپا بولماق، قايغۇرماق:
ساڭا بېرىپ كۆڭۈل ئەي شوخ تەنناز،
شاد ئىدىم دەھرئارا ناشاد بولدۇم.
— قەلەندەر.

ناشەرئ [ناشرع] (پ + ئە) شەرىئەتتىن تاشقىرى؛ ناتوغرا.

ناشۇگۇفت [ناشگفت] (پ) ئېچىلمىغان.

ناشۇكر [ناشكر] (پ + ئە) شۇكۇر قىلمايدىغان، مىننەتدار ئەمەس.

ناشى I [ناشى] (پ) بىلىمسىز، تەجرىبىسىز.

ناشى II [ناشى] (ئە) پەيدا بولغۇچى؛ ئۆسكۈچى، يېتىلگۈچى.

ناشىناس [ناشناس] (پ) تونۇلمىغان؛ تونۇمىغۇچى، تەن

ئالمىغۇچى.

ناغافىل [ناغافل] (پ + ئە) كۈتمىگەندە، تۇيۇقسىز.

ناف [ناف] (پ) كىندىك؛ مەركەز، ئوتتۇرىسى.

نافە [نافه] (پ) ئىپار، مۇشك؛ كىندىك:

نافەئى ئاھۇ — كىيىكنىڭ كىندىكى:

مۆئجىزەئى مۇسادا قىلىپ نىلنى خۇشك،
نافەئى ئاھۇدە قىلىپ خۇننى مۇشك.

— زەلىلى.

نافەئى مۇشك — ئىپار:

سۈرمەئى سۈنبۈل نەھاجەتدۇر خىتا سەھراسىدىن،
نافەئى مۇشكىن غەزلانى خوتەن كەلتۇرمىشەم.

— زەلىلى.

نافەرمان [نافرمان] (پ) پەرمانغا بويسۇنمايدىغان، ئىتائەتسىز.

نافىئ [نافع] (ئە) مەنپەئەتلىك، پايدىلىق:

بىل بۇ يەئلىغ ئىشارەنى نافىئ،
كەلدى مۇنداغ دەلىلكىم ساتىئ.

— زىيائى.

ناقە [ناقه] (ئە) چىشى تۆگە.

ناقابىل [ناقابل] (پ + ئە) قابىلىيىتى يوق، قابىلىيەتسىز.

ناقىس [ناقص] (پ) تولۇق ئەمەس، كەم؛ كەمچىلىكى بار:

تىلىم قاسىر دىلىم ناقىس سۆزۈڭگە،
بۇ غەم ئىچرە ھەزىن جانغا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ناقىسلىغ [ناقص ليغ] كەملىك؛ كەمچىلىك:

ۋەگەر نە سۆز قىلۇر ھەددىم قايانداۇر،
كى ناقىسلىغ دېگەن سۆزدىن ئەيانداۇر.

— ناقىس.

ناقىل [ناقل] (ئە) نەقىل قىلغۇچى، ئېيتقۇچى؛ يەتكۈزگۈچى:

فەسانە دېمەكلىككە ئاقىل كېرەك،
بەيان ئەتكىلى ئەمدى ناقىل كېرەك.

— ئا. نىزارى.

قىلدى بۇ مەشۇەرەتنى ئول ئاقىل،
«بەدرىدىن» دېدى ئىسمىنى ناقىل.

— زىيائى.

ناك I [ناك] (پ) سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ مەلۇم خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىنى بىلدۈرىدىغان سۈپەت ياسايدۇ: غەمناك — غەملىك.

ناك II [ناك] (پ) موھتاجلىق؛ ئازاب ـ ئوقۇبەت:

قايدا دۇر يابىۋەئى يادەردى ناك،
ياستەم ئىلكىدە بولغاي سىنە چاك.

— زەلىلى.

ناكار [ناكار] (پ) ئىشقا يارىمايدىغان؛ كۈچسىز، يارامسىز.

ناكام [ناكام] (پ) 1) مەقسىتىگە يېتەلمىگەن، بەختسىز:

مېنى ئەل دائىما فەرھاد بىرلە تەۋ ئەمان كۆرگەچ،
فەلەك بىداردىدىن ناكام كەتكەن بىنەۋا دەرلەر.

— ئەرشى.

2) نائىلاج، چارىسىز:

بىھۇدە غەۋۋاس ناكام ئۇرماغىل لافۇكەزاب،
كىرسە غەرق ئولماي قالۇرمۇ ئىشقىنىڭ دەرياسىغە.

— موللا سالىھ.

ناكاملىق [ناكام ليق] بەختسىزلىك:

قويۇپ ئىشق ۋادى ئاراچۇن قەدەم،
كى ناكاملىقدا بولۇپدۇر ئەدەم.

— ئا. نىزارى.

ناكەس [ناكس] (پ) پەس، پەسكەش؛ بېخىل.

ناگاھ [ناگاه] (پ) 1) تۇيۇقسىز، تاسادىپىي:

چۇ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى ندا.

— ئا. نىزارى.

2) ۋاقىت ئۆتمەي، شول ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە:

ئۆزىن كۆردى كېلىپ ئەر ھالەتىگە،
تەئەججۇب ئەيلەدى ناگاھ پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

ئوتقە تۇشسە نەھۇ ئولماي نېتكۈسى ناگاھ قىل،
قايدا قالسۇن سوزىشى ئىشق ئىچرە بۇ جاندىن رەمەق.

— ئەرشى.

ناگاھ ـ ناگاھ [ناگاه ناگاه] (پ) بەزى ـ بەزى، ھەمىشە.

ناگەھ [ناگه] (پ) «ناگاھ» قا قاراڭ:

چېمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىڭدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.

— زەلىلى.

قىلدى ماڭا ئول جىلۋەئى ناگەھ باقا قىلدىم،
دۇنيا بىلە ئوقبانى جويغە ساتا قىلدىم.

— ئەرشى.

ناگەھان [ناگهان] (پ) 1) توساتتىن، تۇيۇقسىز:

نەزەر قىلدى ئوغلۇم ئاڭا ناگەھان،
بۇ سوقراتنىڭ غارى بولدى ئەيان.

— ئا. نىزارى.

بەلايى ناگەھان — تۇيۇقسىز بالا ـ قازا:
كۇندە يۇز ئۆلگۈنچە فۇرقەت ئىچرە، ئۆلتۇر بىر يولى،
ئەرشىنى ئەمدى بەلايى ناگەھانىم قايداسەن.
— ئەرشى.

2) ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقىتسىز؛ شۇ چاغ:
بەلاكەش چىقىپ خانەدىن ناگەھان،
بەيابان ئارا بولدى بىخۇد رەۋان.
— ئا. نىزارى.

3) بىخەۋەر:
شۇكرىللالا چىقتىم ئۆيدىن ناگەھان،
مەھۋەشى شىرىن لىقاغا ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

ناگۇزىر [ناگزير] (پ) ئىلاجسىز، چارىسىز، قۇتۇلالماستىن.

ناگىھان [ناگهان] «ناگەھان» غا قارالسۇن:
نىگارىم ئىلتىپاتىدىن تۇمەن تۇرلۈك ئۇمىد ئەتكەچ،
يېتەر دەپ ئوك قولۇمدىن تۇرفە خوشلۇق ناگىھان كاغەز.
— شەۋقى.

نال [نال] (پ) 1) قومۇش قەلەم، قومۇش. 2) زەئىپ، ئاجىز:
فىراقىلىك ئەيلەدى ئانداغ زەلىلۇ ناتەۋان گويا،
يۇزۇم ھەم رەڭگى نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.
— ئەرشى.

نالان [نالان] (پ) 1) ناله قىلغۇچى؛ ناله ـ پىغانلار:
ئەرشىنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايراغاچ،
بۇلبۇلى نالانمۇ بۇ يامۇرغى خۇشخانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

2) ناله قىلغان ھالدا:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا، يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نالايىق [نالايق] (پ + ئە) نالايىق، مۇناسىپ ئەمەس، لايىق كەلمەيدىغان.

ناله [ناله] (پ) زارلىنىش، ئەپغان، پەرياد:
رىزائى ئىشق ئوتىدا مەستۇ شەيدا ۋالەۋۇ ھەيران،
كى قىلسام نالەلەر ھەردەم ماڭا سەندىن ۋەفا يوقتۇر.
— رىزائى.

ناله ـ ئەفغان — پىغان بىلەن قىلىنغان نالە، زارلىنىش:
كېلىپ تاغنىڭ دامەنىغە كېچە،
قىلىپ ناله ئەفغانىنى ئۆزگەچە.
— ئا. نىزارى.

ناله چەكمەك — «ناله قىلماق» قا قارالسۇن.

ناله سوز — ناله قىلغۇچى:
تەلبە زەلىلى ھۇنۇز، مەشقى جۇنۇنۇ رۇمۇز،
تۇتى كەبى ناله سوز لەب شېكەرى بولماسا.
— زەلىلى.

ناله ـ پەرياد — پەرياد چېكىپ قىلىنغان ناله:
قەزاغە كىشى ناله ـ فەرياد ئېتەر،
بۇ شۇم لەفزىدىن كۆپ خەسارەت يېتەر.
— ئا. نىزارى.

ناله قىلماق — ناله ـ پىغان بىلەن ئاھ ئۇرماق، يىغلىماق:
ئۇشۇل ھەيندا شەخسى قىلىپ ناله‌ئى،
قىلىپ يۇزنى پەرگاله ـ پەرگاله‌ئى.
— ئا. نىزارى.

ناله‌ۇ ئاھ — ئاھ ئۇرۇپ قىلىنغان ناله:
سەھەردە ناله‌ۇ ئاھىم سەمۇمى ئىشق بىلدىلەر،
سىپاھى ئەقل دەرخاھ ئەردىلەر ئەزبەسكى ئويغاتتىم.
— زەلىلى.

ناله‌ئى ئاھۇزار — ئاھۇ زار چېكىپ قىلىنغان ناله:
بالا دەردىدە بولدىلار سۇگۇار،
قىلىپ دەم ـ بەدەم ناله‌ئى ئاھۇزار.
— ئا. نىزارى.

ناله‌ئى ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
ناله‌ئى ئەفغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار ـ زار،
گەر مۇيەسسەر قىلماساڭ ئول گۈلرۇخى دىبلەر نەسب.
— قەلەندەر.

ناله‌ئى زار — زارلىنىپ قىلىنغان ناله:
چۇيۇق ئىشق ئاتەشى بىر شۇئلە چەكسە تاقەتىڭ ئەي نەي،
باش ئاغرىتمە، دەمى ئىشق ئورماغىل، كۆپ ناله‌ئى زار ئەت.
— غەربى.

ناله‌يۇ ئەفغان — «ناله ـ ئەفغان» غا قارالسۇن:
ناله‌يۇ ئەفغاندىن ئەمدى چارە يوق،
كافىرى قاشى قاراغە ئۇچرادىم.
— قەلەندەر.

ناله‌يۇزار — «ناله‌ئى زار» غا قارالسۇن:
بولۇپ بۇلبۇل كەبى ئاھۇ فىغانۇ، ناله‌يۇ زارى.
تەرەھھۇم ئەيلەگىل، ئەي گۈلشەنۇ گۈلزار يىغلاتمە.
— قەلەندەر.

نالىش [نالش] (پ) ناله قىلىش، ئاھ ـ پەرياد:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇپ،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىدىن ئەندەك سادا قىلدىم.
— ئەرشى.

نام [نام] (پ) 1) ئاتاق، شۆھرەت. 2) نام، ئىسىم:

يەنە ھەم ئەزىزى مەقام ئەيلەمىش،
ئۇلار نامىنى خاجە مۇقبىل دېمىش.
— ئا. نىزارى.

نامۇ نىشان — خەۋەر، دېرەك:
تاپالماي قىزىدىن كى نامۇ نىشان،
غەم ئەندۇھ بىرلە يۇتار ئېردى قان.
— ئا. نىزارى.

نامە [نامە] (پ) 1) خەت، مەكتۇپ:
ئىلتىپات ئەيلەپ يىبەرسۇن نامەئى ئول دىلرەبا،
دىمە نامە دىگىل ئانى تاج ئىلە ئەفسەر ماڭا.
— قەلەندەر.

2) قىلغان ئىش ۋە ئەمەللىرى يېزىلغان خەت:
تەلبە زەلىلى كۇنەھى بېھىساب،
نامەسىدە زەررىچە يوقدۇر سەۋاب.
— زەلىلى.

نامە ئەئمال — «نامەئى ئەئمال» غا قارالسۇن.

نامەئى دىلپەزىر — كۆڭۈلگە ياقىدىغان خەت:
دىدى شاھ ئول دەمكى: «كەلسۇن دەبىر،
رەقەم ئەيلەسۇن نامەئى دىلپەزىر».
— ئا. نىزارى.

نامەئى ئىقبال — مېھرىبانلىق خېتى.

نامەئارا [نامەآرا] (پ) خۇشخەت:
بۇ سۆزنى نوكتەگۇيى نامەئارا،
بۇ يەڭلىغ ئەيلەدى ھەنگامە ئارا.
— نەۋائى.

نامەبەر [نامەبر] (پ) خەت توشۇغۇچى.

نامەربۇت [نامر بوط] (پ + ئە) باغلانمىغان.

نامەردۇم [نامردم] (پ) ئادەمگەرچىلىكى يوق، نامەرد.

نامەسمۇئ [نامسموع] (پ + ئە) ئاڭلانمىغان، ئاڭلاشقا لايىق بولمىغان.

نامەشرۇئ [نامشروع] (پ + ئە) شەرىئەت قائىدىسىگە خىلاپ.

نامەقتۇل [نامقتول] (پ + ئە) ئۆلتۈرۈلمىگەن، ئۆلمىگەن.

نامەھرەم [نامحرم] (پ + ئە) 1) يېقىن تۇغقان ئەمەس، يات:
يوق ئىكەندۇك مۇندا بىر ھەمدەم ماڭا،
بۇ يىغىلغان خەلق نامەھرەم ماڭا.
— زەلىلى.

2) يېقىن توغقانچىلىقى بولمىغانلىقتىن بىر ـ بىرىگە كۆرۈنۈش مەنئى قىلىنغان:
ئىرانلار بىرلە نامەھرەم خاتۇنلار،
ئانى جەمئى ئەيلەمىش ئەھمەق قوپال شەيخ.
— شەۋقى.

نامەئدۇد [نامعدود] (پ + ئە) ساناقسىز، كۆپ.

نامەئلۇم [نامعلوم] (پ + ئە) مەلۇم ئەمەس، نامەلۇم.

نامجۇ [نامجو] (پ) شۆھرەتپەرەس.

نامدار [نام دار] (پ) مەشھۇر، داڭلىق:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بىي نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

ئاتام بار ئىدى دەھرده نامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

نامزەد [نامزد] (پ) ئالدىن بەلگىلەنگەن، ئىسمى كۆرسىتىلگەن، نامزات:
كى ئەفرىدۇن ئولدى ئاڭا نامزەد،
فۇزۇن ئۆمر بەرگەي خۇدايى ئەھەد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد [نامراد] (پ) 1) مۇرادىغا يېتەلمىگەن، بەختسىز:
بابا بىرلە قىلدى بۇلار خەير باد،
چۇ يىغلاپ قالىپ بۇ فەقىر نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

2) مۇرادسىز، ئۈمىدسىز:
ھەمە خەلق بىرلە قىلىپ خەيرباد،
تۇشۇپ دەشتىغە بۇ ئىكى نامۇراد.
— ئا. نىزارى.

نامۇراد ئەيلەمەك — ئۈمىدسىز قىلماق، ئۈمىد ئۈزدۈرمەك:
جەھان ئەيشىدىن ئەيلەگىل نامۇراد،

مۇرادىم ھوسۇلىغە بەرگىل كۆشاد.
— ئا. نىزارى.

نامۇس [ناموس] (ئە) ئار، نومۇس، ئۇيات.
نامۇسى ئەكبەر — جىبرئىل:
دېدى جىبرىلغە: «ئەي نامۇسى ئەكبەر،
مۇزەييەن قىل ئۆزۈڭگە بالۇ شەھپەر».
— ناقىس.

نا مۇسۇلمان [نامسلمان] (پ + ئە) 1) مۇسۇلمان ئەمەس، غەيرىي دىنىدىكى؛ دىنسىز:
چۇ سۆز بىرلە ئازدۇردى شەيتان قەرى،
كى ئاشىقنى ئول نامۇسۇلمان قەرى.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: ئىنساپسىز:
سەۋادا ئىشقىدىن ئاندىغ قارا كۈنلەرگە سالدى نار،
يۈرۈرلەر سايىدەك يانمداۋۇ باشمدا ماتەمۋار،
قوتۇلغايمەن مەگەر كويىدا سالغاچ بوينۇمە زۇننار،
جەفالارکى مېنىڭ جانىمغە قىلدى، قىلمىغان كۈففار،
ئەجايىپ كۆڭلى قاتتىغ تاش باغىرلىغ نامۇسۇلماندۇر.
— ئەرشى.

نامۇلايىم [ناملايم] (پ + ئە) نامۇۋاپىق، ئۇيغۇن ئەمەس؛ قوپال، يېقىمسىز.

نامۇمكىن [ناممكن] (پ + ئە) مۇمكىن ئەمەس.

نامۇناسىب [نامناسب] (پ + ئە) مۇناسىپ بولمىغان، لايىق ئەمەس:
قەدرىنى نامۇناسىب ئەل بىلمەس،
ئەھلى مەشرەب غىزاسىدۇر كۆك چاي.
— ئەرشى.

نامېھرىبان [نامهربان] (پ) مېھرسىز، رەھىم — شەپقەتسىز:
غەمىڭدىن ئۆلدۈم، ئەي نامېھرىبان، بىرگىنە سۆيمەسسەن،
جەفاڭۇ، جەۋر — زۇلۇم ئەتمەكىدىن، ئەي كۈلچېھرە تويماسسەن.
— قەلەندەر.

مەھى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈزەل جانان:
فۇرقەتىڭدىن ئەي مەھى نا مېھرىبان،
ئەرغەۋان ياڭلىغ يۇزۇمدۇر زەففەران.
— زەلىلى.

گۈلچېھرەئى نامېھرىبان — رەھىمسىز گۈل يۈزلۈك جانان:
شۈكر لىللاھكىم، ئوشۇل گۈلچېھرەئى نامېھرىبان.
فۇرقەتىدە جان بېرۈرنى بىزگە ئاسان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.

نامېھرىبان ھادىس — رەھىمسىز ۋەقە ـ ھادىسە:
مەئىشەت كەئىرۈلىكدىن دەۋرى قىلغاي ئەھلى فەرزەندلىك،
ئەگەر تەك كەلسە ھالىك باقماغاي نامېھرىبان ھادىس.
— شەۋقى.

نان [نان] (پ) نان:
ھەمە بۇتلارنى ئېلىپ كارۋان،
ئانلىك سەئىگە بەرگۈسى ئاشۇ نان.
— ئا. نىزارى.

نانۇ نەمەك — نان ۋە تۇز:
ئالتە كۈندە ـ يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتۇرۇبان مۇھەۋۇ نانۇ نەمەك.
— زەلىلى.

ناھەق [ناحق] (پ + ئە) ناتوغرا، ناھەق:
يا سەفەردە يولدىن ئازغان كارۋان،
يا زەبەر دەستكى ناھەق تۆكسە قان.
— زەلىلى.

ناھەمۋار [ناھموار] (پ) تەكشى ئەمەس، ئېگىز ـ پەس؛ يات:
دەۋر ئەگەر سۈرسەك سۈلەيماندىن سەن، ئەي ئالى گۆھەر،
قىلدۇرۇر ئاخىر سېنى بۇ چەرخى ناھەمۋار.
— قەلەندەر.

نائۈمىد [ناامید] (پ) ئۈمىدسىز، نائۈمىد:
ئۆزى داغى ئول پىر مۇيى سەفىد،
ئانىڭدىن تاپار بەھرە ھەر نائۈمىد.
— ئا. نىزارى.

نائۈمىد ئەيلەمەك — ئۈمىدىنى ئۈزدۈرمەك، ئۈمىدسىزلەندۈرمەك:
ئاڭا رەھىم قىلماي شەھىد ئەيلەدى،
ئەزىز جانىدىن نائۈمىد ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

ناۋاجىب [ناواجب] (پ + ئە) ۋاجىب بولمىغان، زۆرۈر ئەمەس.

ناۋەرد [ناورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

ناۋەك [ناوك] (پ) ئوق، يا ئوقى:
تېنىمدە ناۋەكى زەخمىن نىھايەتىن سورما،
زىبەسكى بىھەد ئېرۇر دەپ شۇمارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى خۇنرىز — قان تۆككۈچى ئوق:
ئاتار بولسا كىشىگە ناۋەكى خۇنرىز دىلدۇزىن،
ئەگەر فۇلادى جەۋشەن كىيسەكىم سۈدەك گۈزەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

ناۋەكى جان — جاننى ئالىدىغان ئوق:

مىژەك چۈن ناۋەكى جاندۇر، داغى تەك غۇنچەدىن ئاغزىلىك،
بېلىك چۈن خىنچەئى گۈلدۇر، قەدىلىك سەرۋى خىرامانىم.
— ئەرشى.

ناۋەكى ئىشق — ئىشق ئوقى:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىلىك نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نىھانىمدۇر.
— ئەرشى.

ناۋدان [ناودان] (پ) تاشلاندۇق ئېرىق، ئورەك:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئېتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.

ناۋلاج [ناعلاج] (پ + ئە) ئىلاجسىز، نائىلاج:
چۇبانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ ناۋلاج،
كى شىرىنغە گۈل دەم بولۇپ ئىمتىزاج.
— ئا. نىزارى.

نائىتتىبار [نااعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، ئەتىۋارى يوق:
بولۇپمەن جەۋابى ئۈچۈن ئىنتىزار،
بۇ سۆز مۇئتەبەر ياكى نائىتتىبار.
— ئا. نىزارى.

ناي [ناي] (پ) قومۇش؛ نەي:
يەتتى بۇگۈن مۇژدە ماڭا نايىدىن،
بادە ئەگەر بولماسا بەرلايىدىن.
— زەلىلى.

نايۇ كوس — نەي ـ ناغرا.

نايىاب [نايىاب] (پ) ئاز ئۇچرايدىغان، تېپىلماس، ئەتىۋار:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتقىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈك نايىاب ئىش ئىستەپ ئۆز بوھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نايابلىق [نايابلىق] ئەتىۋارلىق، نادىرلىق، باھاسىزلىق:
يېتىپ جىسمىغە ئانچە بىتابلىق،
يېتىپ جانۇ كۆڭلىگە نايابلىق.
— ئا. نىزارى.

نايىب [نايىب] (ئە) ئورۇنباسار، مۇئاۋىن:
بولسە نايىب ئەگەرچە شەۋكەتلىك،
ئوردا ئىچرە نەچە ھۆكۈمەتلىك.
— زىيائى.

نايىب مەناب — ئورۇنباسار.

نايىبى بەرھەق — ھەقىقىي، ھەققانىي ئورۇنباسار:
ھەزرەتى ئەبۇبەكرى سىددىقۇ ئۇمەر،
نايىبى بەرھەق ۋەلىييۇ بەھرۇبەر.
— زەلىلى.

نايىم [نايم] (ئە) ئۇخلىغان، ئۇيقۇلۇق.
نايىم بولماق — ئۇخلىماق.

نە I [نە] 1) نېمە، قانداق:
بۇ يەرگە تۇشتى نە بائىس بىلە،
سەپەر ئەيلەدى قايسى ھادىس بىلە؟
— ئا. نىزارى.

ئىشقىدا كېتەر باشىم، لەئلىك غەمى يولداشىم،
ئول شوخى قارا قاشىم مەندىن نەگۈمان ئەتمىش.
— ۋەفائى.

پادىشاھ، ھاكىم، ۋەزىر ھەم ئەغنىيادا بارمەن،
نە ئۈچۈنكىم ناتەۋان موھتاجغە دەركارمەن.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) «نېمىدېگەن» دېگەن مەنىدە ھېس ـ تۇيغۇنى بىلدۈرىدۇ:
مېۋەلەر سۆزلەتمەكىمدىنكىم ئېرۇرلەر بۇ غەرەز،
نەئەجەب دىل سەختى ھاسىد بىر كەبى ئالسە غەرەز.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەلەيلى زار ئەيلەيدۇر خەيالى،
نە ياخشى ئېردى بىر كۆرسەم ۋىسالى.
— موللا فازىل.

نە II [نە] (پ) 1) بەزى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئۇنىڭ بولۇشسىز مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نەھاجەت نالەئى نەي، يا رەبابۇ بەربەتۇ قانۇن،
سۇرۇدى، ئەرغەنۇندىن شۇرشى پەيمانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

2) ئارتۇق تەكرارلانغان بەزى جۈملە بۆلەكلىرى بىلەن كېلىپ، ئۇنى ئەسلى بۆلەككە ئىنكار مەنىدە باغلايدۇ:
يىغىلدى ھەممە خەلق ئەنجۇم كەبى،
نە ئەنجۇم كەبى، بىل ئانى قۇم كەبى.
— ئا. نىزارى.

تۆكۈپ ياشىنى قەيىس باران كەبى،
نەبارانكى، دەريايى ئۇممان كەبى.
— ئا. نىزارى.

3) پېئىللار بىلەن ئۇنىڭ ئىنكار مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
چېبىمەن سارىغە ناگەھ تۇند بادى يەتسە قەھرىگدىن،
نە قالغاي لالەئى ئەھمەر نە قالغاي سۇنبۇلى رەئنا.
— زەلىلى.

4) پېئىللار بىلەن ئىستىسنا قوشۇمچىسى رولىدا كېلىپ، مۇستەسناسىز بولۇشسىز جۈملە ھاسىل قىلىدۇ. بۇ چاغدا چەكلىگۈچى تەكىت قوشۇمچە «پەقەت، پەقەتلا» مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
نە كۆردىكى ئول ھۇسنىدە بەركامال،
مۇڭا قۇل دۇرۇر بارچە نازۇك نىھال.
— ئا. نىزارى.

نە كۆردى، تۇرۇپدۇر ئاتا ۋە ئانا،
ئانى مەھۇ قىلدى ئوشۇلدەم ھەيا.
— ئا. نىزارى.

نەئەم [نعم] (ئە) ھەئە، شۇنداق، خوپ.

نەبات I [نبات] (ئە) ئۆسۈملۈك، گىياھ:
نە تاغ يوقكى، ناباتنغە يازمادىك كاكۇل،
نە باغ يوقكى، ئەدۇسنغە ئاچمادىك رۇخسارى.
— ئابدۇجىلىل دامۇللا ھاجى.

نەبات II [نبات] (پ) 1) ناۋات:
ئەي فەئالەت خۇشكۆزارۇ پۇر شەكەر قەندۇ نەبات،
شاخى ئەرئەر مىدەمەر گۈلگۈنەئى شىرىن ھەيات.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) ناھايىتى تاتلىق:
كى شەھزادەئى پاك زاتىم خوجەم،
كى جاندىن چۇچۇكرەك نەباتىم خوجەم.
— ئا. نىزارى.

نەباتات [نباتات] (ئە) ئۆسۈملۈكلەر، گىياھلار، بىرلىكى نەبات.

نەبائ [نباء] (ئە) خەۋەر.

نەبەرد [نبرد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
قىلىپ ئانچە ھىجران ھۇجۇمى نەبەرد،
كىشىگە دىمەي سۆز مەگەر ئاھى سەرد.
— ئا. نىزارى.

نەبل [نبل] (ئە) 1) ئوق. 2) ئۇلۇغ، ئېسىل:
كۆرمەيدۇ مەردى ئەھۋال، تەڭرى تەجەللى نەبل،
روبى زەمىنگە مەشئەل خۇرشىد ماھ ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

نەبۇد [نبود] (پ) بولمىغان، يوق:
ئۆتۈپدۇر باشىڭدىن چۇ قىل ئاز مۇد،
كى ئىنساف ئىلە ئۆزنى قىلغىل نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد ئەيلەمەك — يوق قىلماق:
ئانىڭ كەينىدىن بولدى پەيدا جۇنۇد،
ئېتىپ كورد كەۋزەننى ئەيلەپ نەبۇد.
— ئا. نىزارى.

نەبۇد بولماق — يوق بولماق.

نەبۇد قىلماق — يوق قىلماق.

نەبۇۋەت [نبوت] (ئە) 1) «نۇبۇۋەت» كە قارالسۇن:
ئىشق ئوتىدىن ئاشىقى پاك ئۆرتەنۇر،
بەرقەدىن مەدھى نەبۇۋەت مۇنبەرى.
— سەبۇرى.

كۆرگۈزۈپ مېھرى نەبۇۋەتدىن نىشان،
تارى ھەر كىسۋلەرى ئەنبەر فىشان.
— زەلىلى.

2) ئالدىن بىلەرلىك، دانىشمەنلىك:
كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نەبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەبى [نبي] (ئە) پەيغەمبەر:
ئەدەدى نەچچە مىڭ بار ئەردى.
بارچەسى بۇ نەبىغە يار ئەردى.
— زىيائى.

بىھەققى ئالى نەبى ھۇرمەتى سەھابە كىبار،
رەسۇلغە ئوخشە يەنە ساھىبۇل ئەلەم بولماس.
— شەۋقى.

شەرئى نەبى — پەيغەمبەر شەرئىتى، يولىورۇقى:
فەقىرنى شەرئى نەبى ئىچرە كان قىل ئەي ھافىز،
ھەقىرنى سەۋرى سەھى باغىبان قىل ئەي ھافىز.
— شەۋقى.

نەبىۋى [نبوي] (ئە) پەيغەمبەرگە مەنسۇپ بولغان، پەيغەمبەرنىڭ:
ئەگەرچە مەزھەبى ھەرتايىغە ئۇلىستاندۇر،
شەرئىتت نەبۇندىن تاپىڭ ـ لەبۇبى ئىلاھ.
— زەلىلى.

شەفائەتى نەبۇى — پەيغەمبەرنىڭ شاپائەت قىلىشى، قوللىشى:
شەفائەتى نەبۇيىدىن ئەگەر ئۇمىد ئەتسەڭ،
دۇرۇدنى زەۋق ئىلە ئەيتقىل كى مۇستەفا ئۇچرار.
— شەۋقى.

نەبىيۇلخاتىمە [نبي الخاتمه] (ئە) ئەڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
يارەسۇلىللا نەبىيۇلخاتىمە،
تەگدى ئاغرىق ياتارلەر فاتىمە.
— زەلىلى.

نەبىيۇللا [نبي الله] (ئە) ئاللانىڭ پەيغەمبىرى، مۇھەممەد پەيغەمبەر:
لەبك، ئورنىدىن قوپۇبان بىرلەرى،
ئەيدى: كەل، كەل يا نەبىيۇللا بېرى.
— زەلىلى.

نەپەس [نفس] (ئە) «نەفەس» گە قارالسۇن:
ئوت سالىپ كۆزدىن نەپەس تىرگۈزگەلى لەبدىن سورار،
ئۆرتەگەچ جانلار بالاسى ياكى جانانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.

نەتائىج [نتائج] (ئە) «نەتىجە» نىڭ كۆپلۈكى،

نەتىجىلەر.

نەتىجە [نتيجه] (ئە) ئۇنۇم، نەتىجە.

نەجات [نجات] (ئە) قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش، نىجات:
گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشىدىن ئىستىغپار،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.
— شەۋقى.

نەجات تاپماق — قۇتۇلماق:
بۇ جەھان تەختىگە مەغرۇر ئولماغىل ئول بىسە بات،
فەقىر كويىدا مۇقىم ئولغىلكى تاپقايسەن نەجات.
— غەربى.

نەجاسەت [نجاست] (ئە) بۇلغىنىش، مەينەت، پاسكىنىلىق.

نەجەس [نجس] (ئە) ناپاك، مەينەت، پاسكىنا؛ ئىپلاس:
ئۆزى پەرۋەرىش ئەيلەگەن بىر خەس،
زەھى بەدتەرىن ئىسمى مۇلجەم نەجەس.
— ئا. نىزارى.

نەججار [نجار] (ئە) ياغاچچى.

نەججارلىق [نجارليق] ياغاچچىلىق:
بىراۋ ئىختىيار ئەتتى نەججارلىق،
قىلىپ چۇن ئىمارەتكە ئىمارلىق.
— غەربى.

نەجد [نجد] (ئە) نەجد (ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى بىر ئېگىزلىك):
بارىپ نەجد تاغىن مەكان ئەيلەدى،
سىرىشكى بىلەن تاغنى كان ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نەجم [نجم] (ئە) يۇلتۇز:
سۇنئىلىك ئەتتى بۇ يەتتى كوھى رەفىئ،
نەجم گەۋھەرلىرى بىلە تەرسىئ.
— نەۋايى.

نەجمى سابىت — تۇرغۇن يۇلتۇز:
تەلئەتىگدۇر نەجمى سابىت بىرلە سەيدى ئەنجۇمەن،
بادى تەسنىم مىشكى مەختۇم فەسا يۇرگۈزگىلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەجمى ساقىپ — ئاقار يۇلتۇز، يورۇق يۇلتۇز.

نەچە [نچه] 1) قانچە، نەچچە:
نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ژالەئى شەيدا تۇشۇپ سەن شاھى خۇبانىم.
— فىراقى.

2) بىرقانچە، بىرنەچچە:
نەچە كۇن سۇرۇپ كېمەنى ناخۇدا،
كى پات چىقمايىن تۆتمە بولدى ئادا.
— ئا. نىزارى.
بۇدۇرمۇ ھۇسن ئىلىنىك مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ژەئدە قىلدىك بىرنگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.

نەچەند [نەچند] (پ) كۆپ ئەمەس، بىرقانچە:
تېگىپ ئەرگە تاپىپ بىرنەچچە فەرزەند،
نەچەند يىل ئۆي بولۇپ ئانىا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

نەچۇك [نچوك] «نىچۇك» كە قارالسۇن:
مەن نەچۇك ئايتاي مۇسۇلمانلار ئۆزۇمنى، مەن تىرىك،
بىردەمى ئولتۇرمادىم ئول راھەتى جانىم بىلە.
— قەلەندەر.
بۇ ئىكەۋدە بار نەچۇككىم خاسىيەت مەندىن چىقار،
يۇسۇفى يەئلىغ مۇسەللەس شىرەسى مەندىن چىقار.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەچۇن [نچون] «نىچۇن» گە قارالسۇن:
قاچىپ بولماس ئىكەن ھەرگىز سېنىڭ قىلغان جەفايىڭە،
نەچۇنكىم باغلانىپ ئېركەن كۆڭۈل پەندى قەبايىڭە.
— قەلەندەر.

نەخ I [نخ] (پ) يىپ، تالا.

نەخ II [نخ] (ئە) «نەقد» گە قارالسۇن: دەرھال، ئۇدۇل:
ئايرىلىپ بىر يىلدا كەلدىم ئۆز يۇرتۇمنىڭ ئۇستىگە،
نەخ كېلىپ مەن ئول مەھەل ئاغرىغ ـ سىلاغنىڭ ئۇستىگە،
ئىككى ئاي ئۆتمەي تۇرۇپ تەگدى كېسەل مەن خەستەگە،
ياكى ئۆلمەي، يا تىرىلمەي يىغلاغانىم سەن ئىشىت.
— موللا توختى غەربى.

نەخچىر [نخچير] (پ) 1) ئوۋ، شىكار. 2) ئوۋ ھايۋىنى؛ كېيىك:
نىدىن تەنھا دىگەيلەر خەلقىكىم مەجنۇن ئاشىقنى،
ئېرۇر ھامۇن ئىچىدە بارھا ھەمرايى نەخچىرى.
— زەلىلى.

نەخل [نخل] (ئە) 1) خورما دەرىخى. 2) كۆچەت، ياش دەرەخ:
ئەي بۇ چاغلىق قامەتىڭ نەخلىغە رەپتار ئولسە بەس،
پۇر شەكەر لەئلى لەبىڭگە مۇنچە گۇپتار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

نەخل ئەسمار — ياش كۆچەتنىڭ مېۋىلىرى:
بۇ ئاخشام ئانىڭ بىرلە ئەمدى ياتاي،
كى بۇ نەخل ئەسماربدن بىر تاتاي.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ھەيات — ھاياتلىق كۆچىتى:
كى نەخلى ھەياتىغە يەتتى خەزان،
ئەجەل قىلغۇدەكدۇر ئانى بىنىشان.
— ئا. نىزارى.

نەخلى ئۇمىر — ئۆمۈر ۋە ھاياتلىق كۆچىتى:
مېنىڭدۇر كېچەۋۇ كۈندۈز مۇرادىم، ئەي پەرى پەيكەر،
كى قەددىڭ نەخلى ئۇمرۇڭ مىۋەسىدىن يارۋەر بولغاي.
— قەلەندەر.

نەخوب [نەخوب] نېمىدېگەن ياخشى:
كەلسەلەر دەۋلەت بىلە بەدكارەلەر يەرگە باقار،
دۇشمەنىن شەرمەندە قىلماق مەردى مەردانغە نەخوب.
— قەلەندەر.

نەخوب ئېردى — نېمىدېگەن ياخشى ئىدى:
نەخوب ئېردىكى تەندىن چىقسە جانىم،
قۇتۇلغاي ئېردى بۇ خەيلى خىيالىم.
— موللا فازىل.

نەخۇد [نخود] (پ) نوقۇت.

نەخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى؛ ئالدى بىلەن.

نەخۇستىن [نخستين] (پ) بىرىنچى، ئالدىدىكى:
لائىلاھە ھەرفى ئىللەللاھۇنى كۆرمەك ئۇچۇن،
بىر نەھەئى دۇر نەخۇستىن شەكلى لا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نەخۇەت [نخوت] (پ) تەكەببۇرلۇق، ھاكاۋۇرلۇق:
كىمكى ھەقنىڭ ئەمرىنى تەرك ئەيلەبان بولسە ھۇرۇن،
كىبىر، نەخۇەت ئەيلەسە مەھشەر كۈنى بولغاي زەبۇن،
ھەسرەتۇ ئەرمان بىلەن يىغلاپ بولۇرلەر قەددى نۇن،
نەچچە مىڭ تۇرلۇك ئەزاپ مەھشەردە چەندان ئاقىۋەت.
— موللا توختى غەربى.

نەدا [ندا] (ئە) «نىدا» غا قارالسۇن.

نەداھايى سەخت — قوپال ئاۋازلار، ۋارقىراشلار:
شۇر ـ شۇرى دەرياۋۇ سەدايى دەرەخت،
نالەئى مۇرغان، نەداھايى سەخت.
— زەلىلى.

نەدامات [ندامت] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇسلىنىش:
كۆڭلۈمدە تولا ئېرۇر نەدامەت،
چىقماس بۇ فىراق تاكى قىيامەت.
— موللا سالىھ.

نەدامەت ئەيلەمەك — پۇشايمان قىلماق:
كۆرۈپ ئول لەھزە ئاندا بۇ ئەلامەت،
تۆكۈپ ياش كۆزىدىن ئەيلەپ نەدامەت.
— ناقىس

نەدامەتتە قالماق — پۇشايماندا قالماق:
بەناگاھ مىسلى ئىسكەندەر كېلىپ ئولتۇرۇڭ ئول تەختە،
قامۇغ دۇشمەنلىرىڭ قالدى نەدامەت بىرلە ھەسرەتدە،
خۇدا بولغاي ھەۋادارىڭ مۇدام بولغايكى دەۋلەتدە،
شەھىنشەھلەر شەھى سەن ئەي شەھىنشاھىم ئەسالەتدە،
ياماڭ كۆزدىن يىراق تۇتقاي سېنى يالغۇز نىھالى سەن.
— قەرارى.

نەدامەت قىلماق — پۇشايمان قىلماق:
خەلايىق بۇ ئىشغە نەدامەت قىلىپ،
ھەمە يىغلادىلەر قىيامەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەدامەتسىز [ندامتسيز] پۇشايمانسىز؛ پۇشايمان قىلماستىن:
قىلىپ مەن كائىنات ئەسبابىنىڭ بارى تەماشاسىن،
نەدامەتسىز تەنەئۇم يوق تەسەررۇپسىز تەماشادەك.
— غەربى.

نەدەم [ندم] (ئە) پۇشايمان، ئەپسۇس، ھەسرەت.
ساھىب نەدەم — پۇشايمان قىلغۇچى، توۋا قىلغۇچى:
دېسە ئول غەم نەدۇرئول، كەم نەدۇرئول،
نەمازۇ، رۇزەدەپ ساھىب نەدەم بول.
— ناقىس.

نەدىم [نديم] (ئە) 1) خىزمەتكار، مەھرەم. 2) يېقىن دوست:
بۇ شۇەنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمائى ئەزىم.
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەييى قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

خەبەر تابغاي ھېچكىم ئانىڭ ھالىدىن،
ۋەزىرۇ نەدىم ھەم بۇ ئەھۋالىدىن.
— ئا. نىزارى.

نەر [نر] (پ) ھەر نەرسىنىڭ ئەركىكى.
شىرى نەر — ئەركەك شىر؛ باتۇر، پالۋان:
ئۇرۇش ۋەقتىدە ئېردى ئول شىرى نەر،
جەھان كۆزى كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ ئەر.
— ئا. نىزارى.

نەرد [نرد] (پ) شاھمانقا ئوخشاش بىر خىل ئويۇن ۋە مۇشۇ ئويۇننى ئويناىدىغان كاتەكچە تاختا:
كىمكى ئول گۈلنى كۆرۈپدۇر لالەزارى باغ ئارا،

قالدى جىسمى كەئىبەتەينى نەرد ئوخشە داغ ئارا،
بارتەنى ئەز بەس نەزاكەتدىن لەتىف بۇ چاغ ئارا،
تاش يۈرەكى كۆرەنۇر ئول شوخنىڭ قورساغ ئارا،
دەردى ئىشقى بىر تىكەندەك باردۇرۇر تىرناغ ئارا.
— قەلەندەر.

نەردبان [نردبان] (پ) شوتا، پەلەمپەي:
نە ئابدالەر ئىبادەت ئەيلەپ ئاخىر بۇتپەرەست ئولدى،
تەكەببۇر نەردبانى كۆپ بەلەند ئەردىيۇ پەست ئولدى.
— زەلىلى.

نەرراد [نراد] (پ) نەرد ئوينىغۇچى.

نەررە [نرە] (پ) ئەركەك.
نەررەشىر — ئەركەك شىر؛ پالۋان:
تەقابىل بولۇپ ئەھرەمەنگە دەلىر،
باشىغە يېتىپ زەرب ئۇرۇپ نەررەشىر.
— ئا. نىزارى.

نەرگىس [نرگس] (پ) نەرگىس گۈلى؛ بوتاكۆز، كۆز:
لەبلەرىڭنىڭ ئالىدا گويا مەسھادۇر ئۆلۈك،
قەتل ئېتەرگە باردۇرۇر ئول نەرگىسى بىمارخوب.
— قەلەندەر.

نەرگىسى جادۇ — سېھىرلىك كۆز:
نەرگىسى جادۇيى دىلبەر بەس خۇمار ئالۇدە دۇر،
مەستلىكدىن ئەندەكى مەجلىسدە ھۇشيار ئولمىشەم.
— زەلىلى.

نەرگىسى شەھلا — چىرايلىق ۋە قاراكۆز.
دېمە كويىدا ھەر ساری ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەرگىسى مەست — خۇمار كۆز.
نەرگىسى مەئشۇق — مەشۇقنىڭ شەھلا كۆزى:
ماڭا يالەپدۇرۇر كىرفىك ئوقىن بىر نەرگىسى مەئشۇق،
دەيمەن دەۋلەت قۇشى كېلۇر بولۇرغە كۆڭلۇمە مەقرۇن.
— قەلەندەر.

نەرگىسى نىم خاب — چالا ئۇيقۇدىكى كۆز.

نەرگىسزار [نرگس زار] (پ) نەرگىس گۈلزارى:
ۋەھ، نەخۇشتۇر خۇش نىگاھىم باقسە نەرگىسزارىدىن،
ئىشۋە بىرلە ھال سورسا ئاشىقى بىماريدىن.
— ئەرشى.

نەرم [نرم] (پ) يۇمشاق، مۇلايىم؛ يۇمشاقلىق:
بىھەيادۇركىم بۇلار زاتىدا ئەسلا شەرمى يوق،
قەتئ رەھىم دىلخەستەكىم كۆڭلىدە زەررە نەرمى يوق،
ھەم خۇنۇكدۇر بارچە ئەفئالى ساۋۇقكىم گەرمى يوق،
ياخشى سۆزنى تىڭلاماس، ھەرگىز يۈزىنىڭ چەرمى يوق،
زەبتە يوقلۇقتىن يامانلارنىڭ بولۇپدۇر بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەرم ئولماق — يۇمشاق:
ۋەھ، نەخۇش لەفزى سۇچۇك شاتۇتى يەڭلىغ قارىلار،
خالىسەن لىللاھ ئوقۇر بولسە يېتىپ ئاسارىلار،
سەخت دىللار نەرم ئولۇپ قىلسا فىغانۇ زارلار،
كەلسەلەر پەرۋان ئولۇپ مۇرغانى خۇش گۈفتارىلار،
ھەممەگە بېھتەرۇ مېھتەر بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەرم قىلماق — يۇمشاتماق:
ۋە ياكىم قىلۇرمۇ سۆز ئەيتۇرمۇ شەرم،
قىلاي ئەمدى كۆڭلىن سۆزۈم بىرلە نەرم.
— ئا. نىزارى.

نەرمۇنەرم [نرم نرم] (پ) ناھايىتى يۇمشاق؛ ئاستا:
نەغمەئى باتىننى قىلىپ گەرمۇ گەرم،
ساقى قۇلاقىغە دېدى نەرمۇ نەرم.
— زەلىلى.

نەزارە [نظارە] (ئە) 1) قاراش، كۆرۈش:
بەقالىق يار ھۇسنىن كۆرە ئالماي،
كى زار ئولغۇك ئاڭا قىلساڭ نەزارە.
— ئەرشى.

2) نەزەر:
نەزارەم ھەرزامان مەھرەم ئوشۇل روخساريدىن يانمىش،
ئېرۇر گۈل تەرگۈچىدەككىم قۇرۇق گۈلزاريدىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەزارە ئەيلەمەك — كۆرمەك:
ئۇزارى ئۆزرە نىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نەزارە قىلماق — نەزەر سالماق، كۆرمەك:
چۇ فەرھاد ئاندا نەزارە قىلىپ،
كى رەھىم ئەيلەدى ئەلگە چارە قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نەزارەت [نظارت] (ئە) نەزەر سېلىش، كۆزىتىش.

نەزاكەت [نزاكت] (پ) نازۇكلۇق، گۈزەللىك، ئىللىق-لىق:
لەبلەرى رەشكى لەئل ئولۇپ، لالە داغى ئېرۇر خىجىل،
سۆزلىرىدىن چۇ دۇر تامار، كۆپدۇر ئانىڭ نەزاكەتى.
— ئەرشى.

نەزاكەتلىك [نزاكت ليك] نازۇك، گۈزەل، ئىللىق:
مەلاھەتدە لەبىگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،

نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قۇيالماس خان قىزى، خانىم.
— فىراقى.

نەزاھەت [نزاهت] (ئە) ساپلىق، پاكلىق.

نەزەر [نظر] (ئە) 1) كۆرۈش، قاراش:
ئۇزارى ئۆزرە ئىقابىن نەزارە ئەيلەمەدىم،
نەزەردە پەردەئى غەيرىڭنى پارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

2) پىكىر، خىيال:
بەسىردۇر، كۆرەرگە ئاڭا يوق ھىجاب،
ئەدەمدۇر نەزەردە مىلك نۇر تاب.
— ئا. نىزارى.

3) ئېتىبار، مەرھەمەت، ئىلتىپات:
دەرگەھىغە بارىپ يۇزۇڭنى سۈر،
نەزەرىن تاپ بەقادا ئىززەت كۆر.
— زىيائى.

نەزەر ئەتمەك — قارىماق، نەزەر تاشلىماق:
گۈڭ ئەۋرەڭزىب ئەتمىش ئاڭا كۆپ نەزەر،
كى تۇججار ئېلىدا بىلىپ مۆئتەبەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر ئەيلەمەك — ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلماق:
ئېرۇر سەئد ۋەققاس ساھىب ھۇنەر،
ئاڭا ھەم رەسۇل ئەيلەگەندۇر نەزەر.
— ئا. نىزارى.

نەزەر تاپماق — ئىلتىپات ۋە ئېتىبارغا ئېرىشمەك:
خان بىلەن بۇزۇرگۋارى باخەبەر،
سەلتەنەت سۈلتانىدىن تاپقان نەزەر.
— زەلىلى.

نەزەر سالماق — 1) قارىماق:
لۇتق ئېتىپ مىسكىن رىزائى ھالىغە رەھم ئەيلەگىل،
بىر نەزەر سالساڭ ماڭا ھېچ يوقتۇر ئارمانىم مېنىڭ.
— رىزائى.

2) كۆڭۈل بەرمەك:
كۆزلىمەي ھۆسنۈڭ زۇھۇرىن بارچە ئەشيا ئىچرەكىم،
غەيرىگە سالغان نەزەر قىلغىل نىگاھىمنى كەرەم.
— ئەرشى.

نەزەر قىلماق — 1) قارىماق، نەزەر سالماق:
نەزەر قىلدى ئايىنەگە شاھزاد،
جەھان سەنئەتى ئاندا بولدى كۈشاد.
— ئا. نىزارى.

2) مەرھەمەت قىلماق، ئىلتىپات قىلماق:
بارى ئەلىنىڭ تىلىنىڭ زىكرى ئول گۈلچېھرە بولۇپدۇر،
مەگەركىم ئول پەرىغە خىزر، پەيغەمبەر نەزەر قىلدى.
— قەلەندەر.

بەندە ئاجىز يىغلاماقدىن ئۆزگە يوقتۇر چارەسى،
رەھىم ئېتىپ ھالىم نەزەر قىل چەشمە خۇنباريمغە ئەرز.
— شەۋقى.

نەزەرباز [نظرباز] (ئە + پ) ناز بىلەن قارىغۇچى.

نەزەركەردە [نظركرده] (ئە + پ) نەزەر، ئىلتىپات بىلەن پاناھىغا ئېلىنغان كىشى:
چۇ مۇقبىل قۇلى بەندەئى بەردەسى.
رەسۇلى خۇدانىڭ نەزەركەردەسى.
— ئا. نىزارى.

نەزەرگاھ [نظرگاه] (ئە + پ) نەزەر تاشلايدىغان، كۆرىدىغان جاي:
دەلىل ئەتكەن بىلە كۆڭلۈم جەھانغا ھەرگىز ئوخشارمۇ،
نەزەرگاھى خۇدايى لامەكاندۇر بۇ قاچان كۆڭلۈم.
— زەلىلى.

نەزد [نزد] (پ) ئالدى، ھۇزۇرى، قېشى:
شەھىد ئولسە كىم ئۆلمەگەن ھۆكمىدە،
ھەيات ئولغۇسى ئول خۇدا نەزدىدە.
— ئا. نىزارى.

ھەببىغە ھەق ئۆز ـ ئۆزى ئىلتىپات،
يىبەردى رەسۇل نەزدىگە قانچە ئات.
— قۇشچى.

نەزر [نذر] (ئە) خۇدا يولىدا بىر نەرسىنى بېرىش، سەدىقە قىلىش.

نەزر ئەيلەمەك — نەزىر قىلماق ، سەدىقە قىلماق:
يىغىپ بارچە ئەسباب ئالاتنى،
كى نەزر ئەيلەگىز قان قىلىپ شاتنى.
— ئا. نىزارى.

نەزرۇ نىياز — خەيرلىك ئىش ۋە سەدىقە:
بېرىبان خەلايىقغە نەزرۇ نىياز،
كى ئېھسان ئىلە ئەيلەبان سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

نەزراللاھ — ئاللا يولىدا قىلىنغان نەزىر، سەدىقە:
ۋەلېكىن رەھمى شەفقەت بىرلە خالىس دۇئا ئەيلەپ،
قىلىڭلار خەتمە قۇرئان باز نەزراللاھ بېرىڭلار ئاش.
— شەۋقى.

نەزرەت [نضرت] (ئە) كۆركەملىك، گۈزەللىك؛ كۆركەم، گۈزەل:
بولسام كەرەك نەزرەت ۋۇجۇھ، نەززارەغە ئەينى سۇ جۇھ،
ئول ۋەقتىدە خۇررەم بولۇپ دېسەم بۇدۇر فەرخۇندە باب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارە [نظاره] (ئە) 1) كۆزەينەك. 2) كۆركۈچى، نەزەر سالغۇچى:

ھەۋىس قىلدى ئايىنە نەززارەسىن،
ئانىڭدا تاپارغا كۆڭۈل چارەسىن.
— ئا. نىزارى.

2) كۆرۈپ تاماشا قىلغۇچى:
نېچۈك مەن نەزەرە چەكمەي ھەم قىغانۇھاي ـ ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەنانىنىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

3) كۆزەتكۈچى:
دېمە كويىدا ھەرسارى ئاچىلغان نەرگىسى شەھلا،
سەرا ـ سەر رەھ گۈزارىن لەشكەرى نەززارە ياسانمىش.
— ئەرشى.

نەززارە قىلماق — كۆزەتمەك، قارىماق:
قاچالماي ھەر تەرەف نەززارە قىلدى.
باشىن يەرگە ئۇرۇپ يۈز پارە قىلدى.
— ناقىس.

4) نۇر.
نەززارەئى خۇرشىد — كۈن نۇرى:
نەززارەئى خۇرشىدغە باقماقغە يوقدۇر تاقەتى،
رەھى رەۋاندەك تىترەشۇر بۇرجى مەدارىج ماھتاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەززارەلىغ [نظارەلىغ] كۆركەم، چىرايلىق:
كۆزلىرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
پۇر شۇكۇھ ھەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەزم [نظم] (ئە) 1) تەرتىپكە سېلىش، تىزىش. 2) تەرتىپ، تۈزۈم. 3) شېئىرىي ئەسەر، شېئىرىيەت:
بائىس ئول بولدى ماڭا ئەي، ئەھلى بەزم،
ئەيلەدىم تەزكىرەئى چىلتەننى نەزم.
— زەلىلى.

نەزم ئەلفازى — سۆزلەرنىڭ شېئىر شەكلىگە كېلىشى:
زەمانىكى ئول شەھغە كەچمىش خەيال،
قىلۇر نەزم ئەلفازى دەفئى مەلال.
— ئا. نىزارى.

نەزم ئەيلەمەك — شېئىر تۈزمەك، يازماق:
قىلىپ جەمئى ئەيلەسە خوبدۇر،
كەلامى تەبئەتكە مەرغۇبدۇر.
— ئا. نىزارى.

نەزم قىلماق — «نەزم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
نەزم قىلماقغە ئەيلەدىم ئاغاز،
مەۋزۇنە سەترەغە بولۇپ ھەمراز.
— زىيائى.

نەزمە [نظمە] (ئە) «نەزم» گە قارالسۇن:
مۇقەددەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئاياغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۈنان تارىخ.
— شەۋقى.

نەزىر [نظير] (ئە) ئوخشاش، تەڭ:
سەلتەنەت مەيدانى ئىچرە نامدار،
ئەدل بىرلەن بې نەزىرى روزگار.
— زەلىلى.

نەزئ [نزع] (ئە) جان چىقىش ۋاقتىدىكى ھالەت.
نەزئى جان — جان تالىشىش:
نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەزمەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.
— موللا شاكىر.

نەژەند [نژند] (پ) خار، پەس:
كىشى بەرسە كۆڭۈل بىر مەھۋەشى نا مېھرىبانغە،
تاڭ ئېرمەستۇر مېنىڭدەك ئەلگە گەر خارۇ نەژەند ئولغاي.
— قەلەندەر.

نەس [نص] (ئە) 1) تېكست. 2) دەلىل؛ ھۆكۈم.
نەسسى قاتئ — كەسكىن ھۆكۈم.

نەسائىم [نسائم] (ئە) «نەسىم» نىڭ كۆپلۈكى: ئىللىق شامالار.

نەسايىھ [نصايح] (ئە) «نەسىھەت» نىڭ كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر:
كى چىزى ساڭا ئەرز ئىزھار دۇر،
نەسايىھ سۇخەن بىر سۆزۈم باردۇر.
— ئا. نىزارى.

نەسەب [نسب] (ئە) ئۇرۇق ـ ئەۋلاد، نەسىل:
قالمادى ئەسلا تەنابى بولدى ئالەم بىنىزام،
يوق ئۇچۇن بىر ھاكىمى مەزبۇتكىم ئالىي كىرام،
ھەربىرى ئۆز بەگ بولۇپ رەئىيى ئىلە ئەيلەر خىرام،
ياتتىلار ئەئلا نەسەب ئەسفەل قويۇپ تاپتى قارام،
بىگۇمان بۇ ئىش ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نەسب [نصب] (پ) تىكلەش، بىرەر مەنسەپكە تەينىلەش.
نەسب ئەتمەك — تىكلىمەك، تەينىلىمەك:
كى ئەمر ئەيلەدى كاشغەر ساربغە،
يەنە نەسب ئېتىپ دەھر ئازاربغە.
— ئا. نىزارى.

نەستەر [نستر] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
ھۇللەچىنى تۇگمەسىگە غۇنچەنى تەر ئەيلەدى،
سەبزەدىن گۇل ئاستىغە سەبزىيە نەستەر ئەيلەدى.
— ئەرشى.

نەستەرەن [نسترن] (پ) ئاق ئېچىلىدىغان بىر خىل

گۈل، نەسرىن گۈلى:
ئەرتە خىرام ئەيلەدى يار بەسوبى چىمەن،
فەرشى رەھى بولدىلەر بەرگى گۈلى نەستەرەن.
— زەلىلى.

نەستەرىن [نسترن] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گەھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

نەسخ [نسخ] (ئە) 1) يوق قىلىش، بىكار قىلىش، ئەمەلدىن قالدۇرۇش. 2) كۆچۈرۈش، نۇسخا ئېلىش. 3) خەتتاتلىقتىكى بىر خىل يېزىش شەكلى.

نەسخە [نسخه] (ئە) «نۇسخە» گە قارالسۇن:
غەرقەئى دەريايى شور ئولغاندا ھەرگىز قورقماغىل،
نەسخەئى مەردۇ خۇدادىن نا خۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

نەسر I [نثر] (ئە) 1) تىزىلمىغان، تارقاق. 2) نەسرىي ئەسەر، پروزا:
تېرىپ نەسر دەرياسىدىن جەۋھەرى،
تىزىپ رىشتەغە ئەيلەگىز گەۋھەرى.
— ئا. نىزارى.

نەسر II [نصر] (ئە) قۇرغۇي.

نەسر III [نصر] (ئە) ياردەم؛ زەپەر، غەلىبە.

نەسرىن [نسرين] (پ) «نەستەرەن» گە قارالسۇن:
ئارەزى نەسرىن، ساچى سۇنبۇل قاشى مىھرابۇ تاق،
ھەر تۇنى يۈز يىلچە بار يادىمدا تارتقان ئىشتىياق،
ھەر زەمان قان يىغلابان كۆزدىن داغى سىزدى قاراق،
ئاخىرى ئۆلتۈرگىدەك فۇرقەت بىلە دەردى فىراق،
كۆرمەسەم بىردەم بۇ تەن جاندىن جۇدا بولغانچە بار.
— موللا سالىھ.

نەساج [نساج] (ئە) توقۇمچى، باپكار.

نەساجلىق [نساجليق] توقۇمچىلىق، باپكارلىق:
بىراۋ قىلدى نەساجلىق ئىختىيار،
يازىپ ئەبرەشىم ئەيلەدى تار ـ تار.
— غەربى.

نەساخ [نساخ] (ئە) كۆچۈرگۈچى.

نەسل [نسل] (ئە) ئۇرۇق، ئەۋلاد، نەسەب:
ھەم ئول بۇلبۇشەر بارچە ئىنسانغا ئەسل،
ھەمە خەيل ئىنسان ئىرۇر ئاخا نەسل.
— ئا. نىزارى.

بەشەر نەسلى — ئادەم ئەۋلادى:
بەشەر نەسلى بىرلە تۇزەلدى جاھان،
ھەمە كەسپلەر بولدى بىر ـ بىر ئايان.
— غەربى.

نەسۇد [نسود] (پ) نېمە پايدا:
يىقىلدىكى بىھۇش ئولۇپ ئول جۇھۇت،
كېتىپ تەڭگە ئەمدى، پۇشايمان نەسۇد.
— ئا. نىزارى.

نەسىب [نصيب] (ئە) بەھرە، ئۆلۈش، ھەسسە:
ئەيلەگىل يارەب، ماڭا ئول شوخ سەمەنبەر نەسىب،
تۇتىئى بىچارەغە قىل شەھد ئىلە شەككەر نەسىب.
— قەلەندەر.

نەسىب ئەتمەك — مۇيەسسەر قىلماق:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.

نەسىب ئەيلەمەك — بەرمەك، ئاتا قىلماق، ئىنئام قىلماق:
ئىلاھا نىزارىنى قىل مەغفىرەت،
نەسىب ئەيلە ئاخىر نەفس خەيرىيەت.
— ئا. نىزارى.

مەنى قىلمە دۇنيادا ئىسيان سىرىشت،
نەسىب ئەيلەگىل مۇرغىزارى بېھىشت.
— ئا. نىزارى.

نەسىب بولماق — مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك:
شەك ئېرمەس خۇدا ئۆزگە قىلسە قەرىب،
چىراكىم بولۇپدۇر شەھادەت نەسىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب قىلماق — «نەسىب ئەتمەك» كە قارالسۇن:
نىزارىغا ۋەھدەتنى قىلغىل نەسىب،
ھەقىقى جەمالىغە بولسۇن قەرىب.
— ئا. نىزارى.

نەسىب ئولماق — «نەسىب بولماق» قا قارالسۇن:
كېلىپ مەن دەرگەھىگە خىيرە چەشمىم رەۋشەن ئولغاي دەپ.
نەسىب ئولغايمىكىن شايەد كۆزۈمگە سۇرمەئى مازاغ.
— شەۋقى.

نەسىج [نسيج] (ئە) توقۇلما؛ ماتا.

نەسىم [نسيم] (ئە) مەيىن شامال، ئىللىق شامال:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە ھەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى بارۇ بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.

نەسىم ئەسمەك — ئىللىق شامال چىقماق:
نەسىم ئەسكەچ فەنا ئالەم ۋۇجۇدىن،

ساۋۇرمىش گەردنى چۇن بادى سەرسەر.
— ئەرشى.

نەسىمى ئافەرىنىش — پەيدا قىلغۇچى مەيىن شامال:
ئەۋۋەلكى نەسىمى ئافەرىنىش،
كىم قىلدى ۋۇجۇد ساڭا جۇنبىش.
— نەۋائى.

نەسىمى سەبا — تاڭ سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سەھەر — سەھەردىكى مەيىن شامال.

نەسىمى سۇبھ — تاڭ سەھەردە چىققان مەيىن شامال.

نەسىمى شەبگىر — كېچىدىكى مەيىن شامال.

نەسىمى مەرگ — كۆز شاملى؛ ئەجەل شاملى:
دەرەخت ئۆمرى دائىم سەبزەدۇر دەپ ئىشتىماد ئەتمەڭ،
نەسىمى مەرگ ئەيلەر بەند ـ بەندىدىن جۇدا ئاخىر.
— زەلىلى.

نەسىمى نەفەس — مەشۇقنىڭ نەپىس ـ ھىدىنى ئېلىپ كەلگۈچى مەيىن شامال:
يىغىدىن كېيلۇر ئېرىدى دەرد ـ فىراق،
نەسىمى نەفەسدىن تۇمەن ئىشتىياق.
— ئا. نىزارى.

نەسىمى ئىلتىپات — مەشۇقنىڭ مەرھەمىتى، ئىلتىپاتى، خەۋىرى:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئولغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۆمرى شۇبھى شام ئارا زۇلمەتدە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

بويى نەسىم — ئىللىق شامال ئېلىپ كەلگەن ھىد ـ بۇي:
ئالمايىن بويى نەسىمى خىلئەتىڭ ئەنۋاردىن،
ھاشە لىللاھ بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نەسىھەت [نصيحت] (ئە) ياخشىلىققا چاقىرىش، نەسىھەت:
چىقاردى كىشى: «دەرمەھەل ياندۇرۇڭ،
نەسىھەت بىلە ئىشقدىن تاندۇرۇڭ.»
— ئا. نىزارى.

نەسىھەت ئامىز [نصيحت آميز] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى.

نەسىھەت شۇنەۋ [نصيحت شنو] (ئە + پ) نەسىھەت ئاڭلىغۇچى.

نەشات [نشاط] (ئە) شادلىق، خۇرسەنلىك:
كېلىپ ئۆيگە سالدى مۇزەييەن بىسات،
بۇزۇق كۆلبەسى بولدى جايى نەشات.
— ئا. نىزارى.

نەشات تاپماق — شادلانماق، خۇرسەن بولماق.

نەشاتى سۇرۇر — شاد ـ خۇراملىق:
دىماغىڭنى ئەستى ھەۋايى غۇرۇر،
كى غەفلەتدە سۇردۇڭ نەشاتى سۇرۇر.
— ئا. نىزارى.

نەشات ئەفزا [نشاط افزا] (ئە + پ) شادلىق پەيدا قىلغۇچى.

نەشات ئەنگىز [نشاط انگيز] (ئە + پ) شادلىق بېغىشلىغۇچى.

نەشتەر [نشتر] (پ) يىلان قاتارلىقلارنىڭ زەھىرى ياكى چاقماندا سانجىيدىغان ئەزاسى، نەشتەر:
كىرپىكلەرى سەف تۇزۇپ سىنانەڭ،
ھەرقايسىسى بىر جانمغە نەشتەر.
— موللا سالىھ.

نەشئە [نشئه] (ئە) كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت:
تا قىيامەت ئۇزمە كۆڭلۈڭ، ئەرشىيا، بۇ نەشئەدىن،
بەسكى ئالەم ئىچرە ئۆمرى جاۋانمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.
بۇ فەسل نەشئەسىدىن رەڭ ـ بەرەڭ تەماشالار،
جەھاننى سەفھەسىگە كەلتۇرۇپ نەمايەن چەرخ.
— شەۋقى.

نەشئەئى مەستانە — مەستلىك كەيپى:
جەھان مەيخانەسىنىڭ مەيپۇرۇشى بادەسىن نەتسۇن،
زەلىلى مىسرەئىدىن نەشئەئى مەستانەدۇر پەيدا.
— زەلىلى.

نەشئەئى ياب — مەي كەيپى:
زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە (ئول) لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

نەشئەئى سەھبا — قىزىل مەي كەيپى:
ئارەزىن جانان ئاچىبدۇر مىھرى نۇر ئەفزا ئەمەس،
خۇش نىگاھى گەرم قىلدى نەشئەئى سەھبا ئەمەس.
— ئەرشى.

نەشەست [نشست] (پ) ئولتۇرۇش، يىغىن.
نەشەست ئەتمەك — ئولتۇرماق:
سۇمۇردى ئەمارى تەن ئولدى شىكەست،
قاراڭغۇ ئۆيى ئىچرە ئول ئەتتى نەشەست.
— ئا. نىزارى.

نەشئۇنەما [نشؤونما] (ئە + پ) ئۆسۈپ ـ يېتىلىش؛ ئۆسۈش:
تاپىپ كەۋكىبىدىن تەربىيەت فەۋاسىلەر،

ھەزار نەشئۇنەما لالەزار بوستان چەرخ.
— شەۋقى.

نەشۇ [نشو] (ئە) ئۆسۈش؛ پەيدا بولۇش.
نەشۇۋنەما — «نەشئۇنەما» غا قاراڭ.

نەغەم [نغم] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى: نەغمىلەر، ناۋالار، كۈيلەر:
نۇكتە پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دىباچەگى مەئنى نەغەم كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نەغەمات [نغمات] (ئە) «نەغمە» نىڭ كۆپلۈكى، «نەغەم» گە قاراڭ.

نەغز [نغز] (پ) چىرايلىق، گۈزەل؛ سىپايە.
نەغز ئەيلەمەك — گۈزەللەشتۈرمەك؛ بەدئىيلەشتۈرمەك:
قاي سۆڭەكدۈركى ئانچە ئەيلەپ نەغز،
قويمادى تا سۈمۈرمەيىن ئول مەغز.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نەغزى [نغزى] (پ) گۈزەللىك، سىپايىلىق؛ بەدئىيلىك:
دېگىل سۆزنى ئىچىندە مەغزى بولسە،
قايۇ مەغزىكى، سۆزلەر نەغزى بولسە.
— ناقىس.

نەغمە [نغمە] (ئە) ئاھاڭ، كۈي، مۇزىكا:
ئەرەنلەر ئىشى قارچۇغە قۇشلاماق،
سەخاۋەت قىلىپ نەغمەنى خۇشلاماق.
— قۇشچى.
نەغمەئى خەيرباد — ياخشى، خەيرلىك كۈي، مۇزىكا.
نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى — ناخشىچىلار ئاۋازىنىڭ كۈبى:
نەغمەئى سەۋتى مۇغەننى چۇ دىلگىر ئەيلەدى،
تا ۋۇجۇدۇمنىڭ مەقامىدىن خەبەردار ئولمىشەم.
— زەلىلى.
نەغمەئى قەقنۇس — رىۋايەتتىكى قەقنۇس قۇشىنىڭ تۇمشۇقىدىكى نۇرغۇنلىغان تۆشۈكلەردىن ھەرخىل مۇزىكا كەبى چىققان كۈي:
نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەك ئولسە ئاۋازى جەرس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئىرور گەر ھەمنەفەس،
تۇتىئى تەبئىمگە بولسا ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بولبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۇم ئەيب ئەمەس،
بار دىماغى گۈلشەنى ماچىندە بىپەرۋاسى بار.
— ئەرشى.
نەغمەئى ئەرغۇنۇن — ئەفلاتۇن ئىجاد قىلغان پىتاننو-

غا ئوخشاش بىر خىل سازنىڭ كۈيى:
چالدى مەگەر مۇغەننىلەر نەغمەئى ئەرغەنۇنى ئىشق،
پىرمۇغان ئىشكىدىن كەلدى سەدايى زىرۇبەم.
— زەلىلى.

نەغمە ساز [نغمە ساز] (ئە + پ) سازەندە.

نەغمە سەنج [نغمەسەنج] (ئە + پ) نەغمىچى، سازەندە:
بولدى تۈركىستان زەمىن ئىچرە زەلىلى نەغمەسەنج،
مۇستەمىئدۇركىم گۈلىستان قۇشلەرى ئەمدى كېلىپ.
— زەلىلى.

نەغمەكار [نغمەكار] (ئە + پ) نەغمە قىلغۇچى، نەغمەچى.

نەغمەكەش [نەغمەكەش] (ئە + پ) ساز چالغۇچى، سازەندە.

نەفائىس [نفائس] (ئە) نەپىس، قىممەتلىك نەرسىلەر.

نەفەس [نفس] (ئە) 1) دەم، نەپىس:
غەزەبدىن يانىپ ئول زەمان پادىشاھ،
پۇشايمان قىلىپ ھەرنەفەس چەكتى ئاھ.
— ئا. نىزارى.
2) جان:
بىلدىم نەفەسىنىڭ ھەلاۋەتىنى،
قويدۇم بەرىنىڭ ئەداۋەتىنى.
— نەۋائى.
نەفەس سالماق — چوڭ ـ چوڭ نەپىس ئالماق:
نەفەس سالغانى گويا ھەر تەرەپكە تىير ئەژدەرھا،
تەلەبىم تەننى سىندۇرماق ئىچۇن تەدبىر ئەژدەرھا؛
بەتەھقىق ئاڭلادىم ئەفسۇن ئەمەس زەنجىر ئەژدەرھا،
مەراھىل تەي قىلۇرمەن قويماسا گەر شىر ـ ئەژدەرھا؛
دەمى تىغى زەبانىم ئول مەھەلدە زۇلفىقارىمدۇر.
— زەلىلى.
زارۇ نەفەس — ئاھۇزار:
مېنى تۇتۇپ ئۇلار سالدى قەفەسغە،
بۇ نە قالدىم يەنە زارۇ نەفەسغە.
— مەجلىسى.
قەتئى نەفەس — نەپىس ئۇزۇلۇش:
دېدىم يانە: «ھەر كىم كەبۇتەرنى بەس
يوق ئەتسە بولۇرسىزمۇ قەتئى نەفەس؟»
— ئا. نىزارى.

نەفس [نفس] (ئە) 1) يېيىش ـ ئىچىشكە، مال ـ دۇنياغا، شەھۋانىيلىققا بولغان مەيل، قىزىقىش:
ۋاي ئول قارىغە، قۇرئان نە غەرەزدىن ياد ئېتەر،
ئۇشبۇ دۇنيادا بەش ـ ئون كۈن ۋەقتىنى ئاباد ئېتەر،
بولسە ھەر يەردە تەمەئ بىرلە سەمەن ئىجاد ئېتەر،

تون كىيىپ، ئۇستۇن باقىپ نەفسىنى داۋىم شاد ئېتەر،
بۇ كەبىلەرغە خۇدا تەۋفىق بەرگەي ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

2) جان، روھ:
كىشىنىڭ بۇ ۋەقت ئىككىدۇر ھالەتى،
ئېرۇر ئەقلى يا نەفسىنىڭ قۇۋۋەتى.
— نەۋائى.

نەفسى ئەمارە — قاتتىق بېرىلىش، كۆچلۈك مەيل؛ نەپسى ياماناتلىق:
بەلا كويىغا سالمىش شەۋقىنى بۇ نەفسى ئەمارە،
قۇتولماغلىق بەسى مۇشكۈل ئانىڭدىن سىكۆە كەلتۈرمىش.
— شەۋقى.

نەفسى دانى — نەپسى بۇزۇقلۇق.

نەفسى شەررى — ياماناتلىققا باشلايدىغان نەپس:
نەفسى شەررىدىن بولۇڭ ئەمدى ئەمىن،
بەردىلەر ئىلكىگە بىر قۇرسۇ جەۋىن.
— زەلىلى.

نەفسى شەيتان — كىشىنى ئازدۇرىدىغان نەپس:
پىرى مۇرشىدىڭ قاشىغە بارمەغان،
نەفسى شەيتانىڭ قولىنى قارمەغان.
— زەلىلى.

نەفسى شۇم — يامان يولغا باشلايدىغان نەپس، شۇم نەپس:
سالىپ بۇ بەلاغە سېنى نەفسى شۇم،
قىلىپ باشىغە نەفس ھەۋايىڭ ھۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

نەفسانىيەت [نفسانيت] (ئە) ئۆز نەپسىگە بېرىلىش.

نەفسپەرۋەر [نفس پرور] (ئە + پ) نەپس بەندىسى، ئاچ كۆز.

نەفسپەرۋەرلىك [نفس پرورليك] نەپسانىيەتچىلىك:
قاچانغە نەفسپەرۋەرلىك قىلۇرسەن،
جەھان مۇلكىنى ئارقە سالمادىڭ ھېچ.
— شەۋقى.

نەفى [نفى] (ئە) رەت قىلىش، ئىنكار.

نەفى ئەتمەك — «نەفى ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

نەفى ئەيلەمەك — رەت قىلماق، ئىنكار قىلماق:
تەرك ئەيلەدىم بۇ جاننى، نەفى ئەيلەدىم جەھاننى،
كۆز كۆرمەس ئاسماننى، گەردۇ غۇبار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نەفىر [نفير] (ئە) 1) كاناي. 2) ناله، پەريات:
نە ئۇمىد ئولدى ھەمە بەرناۋۇپىر،
كۆككە يەتتى ئاھۇ ئەفغانۇ نەفىر.
— زەلىلى.

نەفىرۇ فىغان — ئاھۇ ئەپغان، ناله ـ پەريات:
چىققاي ئوشۇل لەھزە نەفىرۇفىغان،
ياشلەرى گويياكى چۇ ئابى رەۋان.
— زەلىلى.

فىغانۇ نەفىر — «نەفىرۇ فىغان» غا قارالسۇن:
بولۇپ بەندگە زار مەجنۇن ئەسىر،
چېكەر ئېردى ھەردەم فىغانۇ نەفىر.
— ئا. نىزارى.

نەفس [نفيس] (ئە) نازۇك؛ لەتىپ.

نەفئ [نفع] (ئە) پايدا، مەنپەئەت:
قىلىڭ ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نەفئ قىلماق — پايدا بەرمەك، پايدا قىلماق:
ئىلىم ھاسىل ئەيلەسەڭ ھەقدىن بۆلەك ئەغرازئىلە،
نەفئ قىلماس ئاخىرەتدە بارچە ئەھۋالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

نەفئى رەئىيە قىلماق — پۇقرالارغا مەنپەئەت يەتكۈزمەك:
ۋەھ، نەخۇب مۇنسىف ئېسە تۇتچىلە يەئنى تەرجىمان،
بولسەلەر ھەر ۋەجھىدىن مۇئمىنلەغە نەفئى رەسان،
قايسى ئىش نەفئى رەئىيە قىلسە جەھرەن خاھ نىھان،
ئىككى ئالەم دەۋلەتى گويياكى كەلمىش بىگۇمان،
ئىززۇ ئىقبالى زىيادە بولغۇسىدۇر ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى ئام — ئاما ئۇچۇن مەنپەئەتلىك:
قىلسە يۇرت كارىنى ئاخۇند، بەگلەگە ۋالى خىتاب،
شەرئىدىن چىقماي قىلىڭلار ئىش، نە بۇيرۇپدۇر كىتاپ،
ئالسە شەيخۇ ـ ئىسلام، رەئىس مەجمۇئ ئىشلاردىن ھىساب،
تاپسە قەلبىن ھەر ئىشىدىن قىلسە قاتتىق ئېھتىساب،
نەفئى ئام ئولماق ئىلە ياخشى بولۇر ئېردى زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئى رەسان — پايدا يەتكۈزگۈچى:
بار كۆمۈلمەك ھەم ئاچىلماقدا ئىكەۋلەن تەۋئەمان،
لېك بەسى بىنەفئىمەندۇر، مە بەسى نەفئى رەسان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەفئىلىق [نفع ليق] پايدىلىق.

نەقارە [نقاره] (ئە) «نەققارە» گە قارالسۇن:
مەن ئۆز دەۋرىمدە كۈسى نەزم ئۇردۇم،
سۆز ئەھلى بارچە چالمىشلار نەقارە.
— ئەرشى.

نەقب [نقب] (ئە) «نەقبە» گە قارالسۇن.

نەقبە [نقبە] (ئە) لەخمە.

نەقد [نقد] (ئە) 1) پۇل، ئاقچا، قىممەت باھالىق نەرسە-لەر:

كەلدى خىرەد بىرلە گەنج ئاچتىلار،
چۇ سۆز نەقدىنى فاش ئېتىپ ساچتىلار.

— ئا. نىزارى.

2) تەييار، نەق:

فەرىدۇن فەزايىن قىلىپ ئاندا نەقد،
كى تىلسىم بىلە قىلدى ئەژدەرنى ئەقد.

— ئا. نىزارى.

3) دەرھال:

زىھى مەزاھىر ھۇسنۇڭكى گەنج ئولۇپ ئىزھار،
گۆھەرنى كانىدە كۆرسەتتى نەقد خىزمەتكار.

— ئىسمائىل ھاجى.

4) جان؛ تىرىكلىك:

تۇت ئەي ساقى، جام جەھانبىن ماڭا،
قىلايكىم بۇ جان نەقدىنى رەھن ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

نەقد تاراج — بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىش:

غەمزە كافىر كۆزلەرنىڭ نەقد تاراجى ئۈچۈن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن بىر ـ بىرىنى ماراشۇر.

— ئەرشى.

نەقد جان تاراج — جان پىدا قىلىپ:

نەقد جان تاراج غەمدىن ئاسراماق دىشۋار ئېرۇر،
ئىشق تاسەڭگى مەلامەتدىن ھىسار ئەتمەس ماڭا.

— غەربى.

نەقدى جان — جان پىدالىق:

سەبزە رەڭ، ئاقۇ قىزىل، ئەسۋەد لىباسىن كۆرسەتىپ،
غەفلەت ئەيلەپ نەقدى جان ئىلتىپ فۇنۇنىن ئويناتىپ.

— ئابدۇقادىر داموللام.

نەقد نىسار — قىممەتلىك چاچقۇ:

ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسار ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەبا بولماق.

— ئەرشى.

نەقدىنە [نقدينە] (پ) نەق پۇل؛ غەنىيمەت:

ھىسارى تەندە تەخت پادىشاھى ناتەۋان كۆڭلۈم،
تاماشا ئەيلەدىم نەقدىنەئى ئىككى جەھان كۆڭلۈم.

— زەلىلى.

نەقش [نقش] (ئە) 1) بېزەك، زىننەت، نەقىش:

ئىتلارنىڭ نەقشىن سەپالىن گەر نەسىبىم ئەيلەسەڭ،
تەشنەلىكدىن قانىن ئاناغ نەقشى بىرلە سىپقاراي.

— ئەرشى.

2) رەسىم، سۈرەت:

ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.

— ئا. نىزارى.

3) مۇراد، مەقسەت:

بۇ ئەسرارلارنىڭ نەقشىنى بىلدى ئول،
ئاڭا بارغالى چارەسىن قىلدى ئول.

— ئا. نىزارى.

4) تەسىر، ئىز:

خاھلاسا ئول ئارىقىكىم بىر نەزەردە مەھۇ ئېتەر،
بولسە كىمنىڭ كۆڭلىدە يۈز نەقش يوقۇ بارىدىن.

— ئەرشى.

نەقش قىلماق — يازماق، سىزماق؛ تەسۋىرلىمەك:

چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.

— ئا. نىزارى.

نەقش نىگار — سىزىلغان سۈرەت؛ گۈزەل مەھبۇبە:

خالى خەتتى، زۇلفى چۈن نەقش نىگار،
مۇرغى كۆكۈللەرنى قىلۇرلەر شىكار.

— زەلىلى.

ئەرىقنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش نىگار.

— ئا. نىزارى.

نەقشى مۇھەببەت — سۆيگۈ سىماسى، مەھبۇبەنىڭ سە-يالقى:

ئىنايەت تەكرىدىن پىرىم چۇ ھىممەت،
مۇيەسسەر بولدىيۇ نەقشى مۇھەببەت.

— مەجلىسى.

نەقشبەند [نقش بند] (ئە + پ) نەقش سالغۇچى، نەققاش.

2) خوجا بەھاۋەددىننىڭ لەقىمى:

بەندە ئاجىزغە مەدەد كۆرگۈزسە شەھى نەقشبەند،
ئەۋلىياۋۇ مۇجتەھىدلەردىن مەدەد خاھىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نەقشبەندىلەر [نقش بندىيلەر] خوجا بەھاۋەددىن نەقش-بەند تەرەپدارلىرى:

نەقشبەندىلەركى نەقشى بوريايى دۇرۇر،
ئەتلەسى گەردۇن ئەگەر بالىنى بىستەر بولماسا.

— زەلىلى.

نەقشساز [نقش ساز] (ئە + پ) نەققاش.

نەققاب [نقاب] (ئە) لەخمە كولىغۇچى.

نەققاد [نقاد] (ئە) تەنقىدچى.

نەققارە [نقارە] (ئە) ناغرا:

يۈگۈردى قەلئەنى بىردەمدە ئالدى،
ئۆزىنىڭ ئاتىغه نەققاره چالدى.
— ناقىس.

نەققاره قىلماق — ناغرا چالماق:
سىپاهى ئىشق كۆڭلۈ شەهرىنى قىلۇر تاراج،
بىهايى هاي ئەجەب جەڭ ئىله نەققاره قىلاي.
— زەلىلى.

نەققاره خانه [نقاره خانه] (ئە + پ) ناغرا چالىدىغان مەخسۇس ئورۇن:
تۈزۈپ ئورداۋۇ مىرزا خانه،
سالىپ ئاتخانەۋۇ نەققارەخانه.
— ناقىس.

نەققاش [نقاش] (ئە) سۈرەتچى، نەققاش:
رىۋايەت نەققاشى چەكتى رەقەم،
كى چىن سەفەسىگه سۈرۈپدۇر قەلەم.
— ئا. نىزارى.

نەققاشى سۇنئ — يارانقۇچى، خۇدا.

نەققاشلىق [نقاش ليق] 1) نەقىشلەنگەن. 2) رەسسامىلىق، نەققاش.

نەقل [نقل] (ئە) يۆتكەش، كۆچۈرۈش؛ بايان قىلىش؛ رىۋايەت.

نەقل قىلماق — 1) يۆتكىمەك، كۆچۈرمەك. 2) رىۋايەت قىلماق:
قىلىپ ئول كېچه نەقل ئەسهاب كەهف،
داغى مەدهۇل يار ئەهباب كەهف.
— ئا. نىزارى.

نەقل تەتۈبل — ئۇزۇن بايان:
كىشى ئىستەسه نەقل تەتۈبلنى،
تاپار «خەمسه» دە كۇللى تەفسىلنى.
— ئا. نىزارى.

نەقلى ئاسار — هېكايه سۆزلىگۈچى:
كېلىپ كۆرسەلەر بارچه تۈججارلار،
بىرى بىرسىدىن نەقلى ئاسارلار.
— ئا. نىزارى.

نەقلى مەيى مەجلىسى — مەي سورۇنىنىڭ قىزغىچىسى:
نام مۇبارەكلىرى ساقى ئىدى،
نەقلى مەيى مەجلىسى باقى ئىدى.
— زەلىلى.

نەقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
دەرىغ دەردكه ئەۋۋەل نەچەشم گۇش ئەردىم،
يوق ئەردى گىردۇ ئەناسىر چۈبى نەقۇش ئەردىم.
— زەلىلى.

نەقۇلات [نقولات] (ئە) «نەقل» نىڭ كۆپلۈكى: رىۋايەتلەر، هېكايىلەر:
چۇ سەفهىگه چەكتىيۇ چابۇك رەقەم،
نەقۇلات سەتىرده چاپتى قەلەم.
— ئا. نىزارى.

نەقى [نقي] (ئە) پاك، تازا، ساپ:
هۇجۇم ئەتكەندە فەۋجى كاكۇلۇڭ يا لەشكەرى زۇلفۇڭ،
كى نەقى لائىلاهه سەۋتى ئىللەللاه هىساربمدۇر.
— زەلىلى.

نەقىر [نقير] (ئە) پارچە ـ پۇرات نەرسە.

نەقىز [نقيض] قارشى، زىت، ئەكسى.

نەكال [نكال] (ئە) جازا، ئازاب:
تەمەئدە رەزالەت ۋە نەكال،
كەلدى مەئمۇرىغه ئوممىدى ۋىسال.
— نەۋايى.

نەكبەت [نكبت] (پ) بەختسىزلىك، پالاكەت.

نەكهەت [نكهت] (ئە) خۇشبۇي هىد، خۇش پۇراق:
سەبا گۇلزار ئىچىدىن نەكهەتى زۇلفۇڭنى كەلتۇردى،
دېماغ ئاشۇفتەلىكدىن بوي ئالۇرنى شامه بىلمەيدۇر.
— زەلىلى.

نەكىم [نەكم] 1) نېمەدۇر، نېمىنى:
قايان باقسه نەقدىنه بىسياردۇر،
نەكىم ئىستەسه ئاندا ئول باردۇر.
— ئا. نىزارى.

2) هەرقانداق بىر:
نې شەهنى قويار نەكىم گەدانى،
نه مۇفلىس بىۋه بىنەۋانى.
— موللا سالىھ.

نەگىن [نگين] قىممەت باهالىق تاش؛ ئەڭگۈشتەر:
تىلسىمى مەكانىغه يەتتى يېقىن،
بارى خەيلى بىرله چۇ ساهىب نەگىن.
— ئا. نىزارى.

نەڭ I [ننگ] (پ) ئار، نومۇس، ئۇيات:
گەر ئاشىق ئولۇپسەن نەڭدىن كەچ،
بۇ كوي ئىچىده هەيا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

نەڭۇ نامۇس — ئار ۋە نومۇس:
نەدامەت چېكىپ قىلدى ئەفسۇسلار،
يوق ئەتتى ۋەر نەڭۇ نامۇسلار.
— ئا. نىزارى.

نەڭۇ نام — شۆھرەت، ئار ـ نومۇس.
نەڭى نابۇد — يوقلۇق نومۇسى.

نەڭ II [ننگ] نەرسە، شەيئى.
تۇرفە نەڭ — ئاجايىپ، قىزىق نەرسە:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن تۇرفە نەڭ،
سۇلھى قىلغىل قىلماغىل ھەققىددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەلىلى.

نەم [نم] (پ) نەم، ھۆل:
ئۇچالماس جانۋەر تاكىم نەمى بار،
قاناتۇ قۇيرۇغى يوقدەك غەمى بار.
— ناقىس.

نەما I [نما] (پ) باشقا سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ: 1) «بىلدۇرگۈچى، كۆرسەتكۈچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
ئوقۇلمىش قەسىدە مۇرادى ئۇچۇن،
ۋەسىيەت نەما يار يادى ئۇچۇن.
— ئا. نىزارى.

2) «قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
كۆڭۈل ئالۇردا نە مۇئجىزە نەما ئىمىشدۇكسەن،
كۆڭۈل بىرۇردە كۆڭۈلگە جىلا ئىمىشدۇكسەن.
— ئەرشى.

3) «... گە ئوخشاش» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ:
ئەجەب دىلفەزا جايى جەننەت نەما،
ئىچىنى قىلىپ بارچە سۇرەت نەما.
— زەلىلى.

نەما II [نما] (پ) قىياپەت، كۆرۈنۈش:
ئۇششاق ئاراسىدا شاھ ئەرشى،
سۇلتانۇ گەدا نەما نېدىندۇر.
— ئەرشى.

نەماز [نماز] (پ) ئىبادەت، ناماز:
بۇتاش ئۆزرە قىلدى مۇھەممەد نەماز،
كى ئانچە بولۇپ تەختى سەڭ سەر فەراز.
— ئا. نىزارى.

نەماز دىگەر — دىگەر نامىزى، ئەسىر؛ دىگەر ۋاقتى:
نەماز دىگەر ئېردى ئوشۇل سائەتى،
ئانا دېدى: «فەرزەند كۆڭۈل راھەتى.»
— ئا. نىزارى.

نەماز شام — شاما نامىزى؛ شام ۋاقتى:
مۇغبەچەكى دەيردى چىقسا نەماز شام ئەگەر،
سەجدە قىلۇرمە قاشىغە كاكۇل زۇلفىدىن قەسەم.
— زەلىلى.

نەماساز [نماساز] (پ) كۆرۈنۈش، قىياپەتنى تۇزەشتۇر-گۈچى:
ئەلقىسسە، بولۇپ ماڭا فوسۇنساز،
ھەردەم مەنى ئەيلەدى نەماساز.
— ئەرشى.

نەمايان [نمايان] (پ) كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئېنىق، روشەن، ئاشكارا:
بولۇپدۇر مەنزىلىم ئۇنداغ بەيابان،
كىم ئاندا ھېچ سۇ بولماس نەمايان.
— ناقىس.

نەمايان كۆرۈپ بىستۇن كۇھنى،
ئاڭا ئىشلەگەن خەيلى ئەنبۇھنى.
— ئا. نىزارى.

نەمايان بولماق — ئېنىق كۆرۈنمەك:
قاش سۇرەتىدە بولۇپ نەمايان،
ئەل كۆڭلىن ئېتەر بەسى ھەراسان.
— ئەرشى.

نەمەك [نمك] (پ) تۇز:
زەمانكى مېھنەت ياغىپ دەھرغە،
كى ئابۇ نەمەك ئۆيرۈلۇپ زەھرغە.
— ئا. نىزارى.

نەمەكۇ دانە — ئاش ـ تۇز:
يىغىپ ئازۇقۇ كۇللى مېۋىلەردىن،
چىغارىپدۇر نەمەكۇ دانىلەردىن.
— مەجلىسى.

نەمرۇد [نمرود] (ئە) ئىبراھىم پەيغەمبەرنى ئوتقا سالغان پادىشاھ:
ئۆزۈڭ قىلغان ئىمارەت بۇزماغايسەن لۇتف ئىلە شايەد،
خەلىل يەڭلىغ ئانىكىم ساقلاغايسەن ئەتەشى نەمرۇد.
— شەۋقى.

نەمناك [نمناك] (پ) ھۆل بولغان، نەملەشكەن، نەم:
ئاھ، بىلىمەن نەيلەيىم جانىمدە راھەت قالمادى،
كۆزلەرىم نەمناك، سىنەم چاك، كۆڭلۇم دەردناك.
— غەربى.

نەمناك ئەتمەك — نەم قىلماق، نەملىمەك:
كىرپىكنى سەبزە ئىلە نەمناك ئېتىپ،
غۇنچە ھەيا پەردەسىنى چاك ئېتىپ.
— زەلىلى.

نەمۇد [نمود] (پ) كۆرۈنۈش، سىما، مەنزىرە:
چۇ ئىشق ئوتىدىن گۇلغە بەردى نەمۇد،
ئانىڭ تابىدىن بۇلبۇل ئۆرتەپ ۋۇجۇد.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار [نمودار] (پ) ئاشكارا، زاھىر، نامايان:
نەمۇدارۇ نەمايان بولسە گەرزەم،

بولۇر بىنىش كۆرۈنگەچ مەنىي مۇبھەم.
— ناقىس.

نەمۇدار ئەتمەك — كۆرسەتمەك، ئىزھار قىلماق، بىلدۈرمەك:
نەمۇدار ئېتىپ ئىشقىنىڭ گەۋھەرىن،
سالىپ دىلغە ئاندىن ... جەۋھەرىن.
— ئا. نىزارى.

نەمۇدار ئەيلەمەك — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
ئاتەسىن لەئلىكىم ئوت لەبدىن نەمۇدار ئەيلەمەك،
بۇلئەجەبكىم ئوتدىن ئوت ئىزھارى ئازار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نەمۇدار بولماق — كۆرۈنمەك، ئىزھار بولماق، بىلدۈرمەك:
يۇزىدىن بەھرئۆھر بولغاچ نەمۇدار،
ئېھرۇر ئاشىق ئاڭا شاھى جەھاندار.
— ناقىس.

نەمۇدار قىلماق — «نەمۇدار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
سالدى مېنى بۇ غەم ئىچرە ناچار،
غەم خەيلى ئارا قىلىپ نەمۇدار.
— ئەرشى.

نەمۇدار ئولماق — «نەمۇدار بولماق» قا قارالسۇن:
قاراسى كۆرۈندى بېجىن شەھرىنىڭ،
سەفاسى نەمۇدار ئولۇپ بەھرىنىڭ.
— ئا. نىزارى.

نەھاد [نهاد] (پ) «نىھاد» غا قارالسۇن:
چۇ شەھبال بولدى بۇ سۆزلەغە شاد،
كۆلۈپ لەپز ئەيلەپ ھەمۇل خوش نەھاد.
— ئا. نىزارى.

نەھار [نهار] (ئە) كۈندۈز:
زۇلفۇ يۈزۈڭنى ئەي پەرى لەيلى نەھار ئوقۇپ،
شەھلا كۆزۈڭنى ئاھۇبى مەردۇم شىكار ئوقۇپ.
— زەلىلى.

خۇرشىدى نەھار — كۈندۈز ئاپتىپى:
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

نەھەد [نەحد] (پ + ئە) چېكى يوق، ئۇزۇن:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىڭ بوينى تانابىدىن ئالاي زۇننار ئۇچۇن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

نەھەڭ [نهنك] (پ) چوڭ يىرتقۇچ بېلىق، لەھەڭ:
تېنىڭنىزگە كىردىلەر بۇ ئىككى ماھى،
نەھەڭنى كۆيدۈرۈپ بولارنىڭ ئاھى.
— مەجلىسى.

نەھب [نهب] (ئە) تالاش، ئوغرىلاش.
نەھبۇ ياغمو — تالان ـ تاراج:
بۇ مۇلك ئەھلى ئول ئەلگە زارۇ ئەسىر،
بولۇپ نەھبۇ ياغمو قەلىلۇكەسىر.
— نەۋائى.

نەھر [نهر] (ئە) دەريا:
كۆڭۈل تاغىدىن بەھر جارى قىلاي،
چۇ كۆز يولىدىن نەھر جارى قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەھرى نىل — نىل دەرياسى.
نەھرى ئەزىم — ئۇلۇغ، چوڭ دەريا.
نەھرۇل ھەيات — ھاياتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا.
نەھرۇن نەجات — نىجاتلىق بەخش ئەتكۈچى دەريا:
ئەرىقنى دېبان ئىسمى «نەھرۇن نەجات»
سەر شارىنىڭ ئاتى «ئەينۇل ھەيات».
— ئا. نىزارى.

نەھس [نحس] (ئە) بەختسىزلىك، شۇملۇق.
نەھل [نحل] (ئە) ھەسەل ھەرىسى.
نەھنۇ [نحن] (ئە) بىز.
نەھىف [نهيف] (ئە) 1) ئورۇق:
تولا يىغلادى بىبەسىر ئولدى كۆز،
فىراق ئىچرە دائىم نەھىف ئولدى ئۆز.
— ئا. نىزارى.

2) ئاجىز، نىمجان:
بەرسە قۇۋۋەت فەقىر زەئىفلەرگە،
ھەم ئەسىرۇ يەتىم نەھىفلەرگە.
— زىيائى.

نەھىي [نهى] (ئە) 1) مەنئى قىلىش، توسۇش.
نەھىي مۇنكەر — يامان ئىش قىلىشتىن توسۇش.
ئەمرى مەئرۇف نەھىي مۇنكەرنى بەجە كەلتۇرمەيىن،
جەھد ئەيلەپ پىشە قىلغان ياخشى ئەئمالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئەمرۇ نەھىي — ياخشى ئىشقا بۇيرۇش، يامان ئىشتىن توسۇش. 2) مەنئى قىلىنغان، قىلماسلىق بەلگىلەنگەن:
نەفس دەر: «فىكر ئەھلىغە كەيف ئىلە يۇرمەكلىك رەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «ئەھلى كەيف ئۇمر ئىچرە تاپماسلار نەۋا،»
نەفسى ئايتۇر: «مەشرەب ئويناپ، ئاڭلاغىل نەغمە ـ نەۋا،»
ئەقل ئايتۇر: «نەھىيدۇر بۇ، ئىستەمە ھىرسۇ ھەۋا،»
نەھىي ئىشلاردىن پەناھ بەرگىل، خۇدايا، بۇ زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەئۇت [نعوت] (ئە) «نۇئۇت» قا قارالسۇن.

مەببىلىك نەئۇتىغە مەددا قىل،
مەۋائىز ئۇمۇرىغە ئىسلاھ قىل.

— ئا. نىزارى.

نەۋ [نو] (پ) يېڭى.

نەۋ ئەرۇس — يېڭى كېلىن، كېلىنچەك:

چۇ گەردۇن بىزاھىر ئېرۇر نەۋ ئەرۇس،
بەسى زىينىپ بىرلە قىلىپدۇر جۇلۇس.

— ئا. نىزارى.

نەۋ بەھار — 1) ئەتىياز، كۆكلەم:

تا يۇزىڭلىك خەيالى سەھنى كۆڭۈلگە تۇشدى،
بىر قىشىڭلىك ئىچرە كۆرگىل يۇز نەۋبەھار كۆردۇم.

— ھاپىز خارەزمى.

2) ئىللىق چىراي، مېھرىبان:

بۇدۇرۇر گەردۇنى دونۇ چەرخى ۋاژۇنى ئىشى،
مەن خازان بولغان چاغىمدا نەۋ بەھارىم ئۇچرادى.

— قەلەندەر.

نەۋ جەۋان — ياش يىگىت، يىگىت:

ساچىپ نەۋ جەۋان باشىدىن سىيىم - زەر،
چۇ مەمنۇن ئولۇپ ئاندا بارغان ھەشەر.

— ئا. نىزارى.

نەۋ جەۋان ئەتمەك — ياشلىقنى، جۇشقۇنلۇقنى ئۇرغۇتماق:

سېنىڭلىك ھۇسنۇڭ قارىنى نەۋجەۋانى ئەتسە ئەجەب ئېرمەس،
ئېرۇر مەشھۇر جەھاندا كىمىيا مىسنى قىلۇر ئالتۇن.

— قەلەندەر.

نەۋ جەۋانلىق — ياشلىق، يىگىتلىك؛ جۇشقۇنلۇق:

كى يوتقان زامان تاپغۇنسۇز سوھبەتى،
يېتىمىپ نەۋ جەۋانلىق بەدەن قۇۋۋىتى.

— ئا. نىزارى.

نەۋا [نوا] (پ) نەغمە، ئاھاڭ، كۈي:

چەك ئەمدى، ئەرشىيا تۇرلۇك نەۋانى،
نەۋائى سەۋتىدە چەكسەڭ نەۋا بەس.

— ئەرشى.

نەۋا تاپماق — بەھرلەنمەك:

بۇ ۋادى ئارا بولغۇمىز رەھنەما،
چۇ رەھبەرلىكىمدە تاپارسەن نەۋا.

— ئا. نىزارى.

نەۋا چەكمەك — كۈيلىمەك؛ سايرىماق:

ئاتاسى دېدى: «ئەي قىزىم مەرھەبا،
ئوقۇپ رۇقئەنى ئاندا چەكتىڭ نەۋا.»

— ئا. نىزارى.

چۇ بۇلبۇل چېكىپ ئاشقانە نەۋا،
گۈل ئىشقىدا گۈلشەندە ئەيلەپ ھەۋا.

— ئا. نىزارى.

نەۋا قىلماق — «نەۋا چەكمەك» كە قارالسۇن:

ئەگەر رىغئەتلىكىم ۋەسلىن تىلەپ ھەرچەند ھەۋا قىلدىم،
كۆرۈپ بىر تازە گۈل زەۋقىدە بۇلبۇلدەك نەۋا قىلدىم.

— ئەرشى.

نەۋا نەقشى — نەۋا كۈيى، قوشاق كۈيى:

نەۋا نەقشى بىرلە تەكەللۇم قىلىپ،
كېلۇر ئېردى يىغلاپ تەرەننۇم قىلىپ.

— ئا. نىزارى.

نەۋا يەتكۈزمەك — بەھرىلەندۈرمەك:

كۆڭۈل ئارەزىن ئەيلە بەدرى مۇنىر،
نەۋا يەتكۈزۈپ بىزگە بول دەستىگىر.

— ئا. نىزارى.

خۇش نەۋا — خۇش ئاۋاز؛ يېقىملىق كۈي.

نەۋا بەخش [نوابخش] (پ) ھاجەتتىن چىقىرىش؛ غەمخور.

نەۋادىر [نوادر] (ئە) نادىر نەرسىلەر.

نەۋاگاھ [نواگاه] (پ) ناۋا قىلىدىغان، سايرايدىغان جاي:

ئەگەر سىدرە شاخى نەۋاگاھ ئولۇب،
مۇگەر رەۋزە باغى چەراگاھ ئولۇب.

— نەۋايى.

نەۋاگۇ [نواگو] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋاز [نواز] (پ) سۆزلەردىن كېيىن «- پەرۋەر» مەنىسىدە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ:

كەرەم ئەيلەگىل شاھ بەندە نەۋاز،
مۇھەببەت تەرىقىدە قىل سەرفەراز.

— ئا. نىزارى.

نەۋازەندە [نوازنده] (پ) كۈيچى، سازەندە.

نەۋازىش [نوازش] (پ) خۇش مۇئامىلە، مېھرىبانلىق:

دۇچار ئولدى ئاخىر بۇ ئىككى گۈرۇھ،
كۆرۈشتى نەۋازىش بىلەن پۈرشۇگوھ.

— ئا. نىزارى.

نەۋازىش ئەيلەمەك — مېھرىبانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلماق، ھۆرمەتلىمەك:

مېھمانىنۇ ئەيلەپ نەۋازىش ئاڭا،
كى فەرزەندىدەك قىلدى سازىش ئاڭا.

— ئا. نىزارى.

نەۋازىش قىلماق — «نەۋازىش ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

بارىنى قىلىپ كۈل گۈدازىش قىلۇر،
قايۇ بەندە ئانى نەۋازىش قىلۇر.

— ئا. نىزارى.

نەۋاساز [نواساز] (پ) 1) دادىغا يەتكۈچى؛ غەمخور.
2) كۈيچى سازەندە:
سالىھى قالغان كۆڭۈللەر دەردىن ئاغاز ئەيلەدى،
دوستۇ يارىغە مۇھەببەت بىرلە ھەمراز ئەيلەدى،
ھەم گۈلىستاندىن جۇدا بولغاچ نەۋاز ئەيلەدى،
يا ھۇ يامەنھۇ ۋە ئەللاھ دەپ ئاۋاز ئەيلەدى،
يار يادىدا ئۆزىنى مەستۇ ھەيران ئەيلەدى.
— مۇللا سالىھ.

نەۋاسازلىق [نواسازلىق] كۈيلەش، ناخشا ئېيتىش:
نەۋا سازلىق ئەيلەدى ئول زەمان،
قەسايىد بىلەن نەقشى قىلدى ئەيان.
— ئا. نىزارى.

نەۋال [نوال] (پ) سوۋغا، ئىلتىپات:
جانىمنى قويۇپ باشىم يۇزىدە،
ياشىمنى قىلاي ساڭا رەۋانە.
ۋەھھاب ساڭا مۇيەسسەر ئەتتى،
ئەنۋاڭ كەرەم نەۋال خانە.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋ ئامۇز [نوآموز] (پ) يېڭى ئۆگەنگۈچى.

نەۋاھى I [نواھى] (ئە) مەنئى قىلىنغان نەرسىلەر.

نەۋاھى II [نواحى] (ئە) ئەتراپلار:
كى تۈرپان نەۋاھى سەئادەت يېرى،
سەئادەت بىلە ھەم سىيادەت يېرى.
— ئا. نىزارى.

نەۋايى [نواى] (پ) «نەۋا» غا قارالسۇن.
نەۋايى ئەرغۇنۇن — ئەرغۇنۇن سازىنىڭ كۈيى:
نەۋايى ئەرغەنۇنى ئىشق ياڭلىغ نالە ئەيلەرسەن،
خەمۇش ئولغىل زەلىلى دەشتى ھامۇن نەۋ بەھار ئەرمەس.
— زەلىلى.
نەۋايى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى، سايرىشى:
سۇبھى دەمىدە بولدى، چەكتى نەۋايى بۇلبۇل،
ئەي پىرى دەير بەرگىل مەخمۇرلەرغە جامى.
— زەلىلى.
نەۋايى نالەئى نەي — نەينىڭ مۇڭلۇق ساداسى:
نەۋايى نالەئى نەي بىرلە بىردەم ھەم سۇرۇد ئولدۇم،
كى تۇفان سەرشىگىم چەشمە ـ چەشمە بولدى رۇد ئولدۇم.
— زەلىلى.

نەۋايىب I [نوايب] (ئە) ئورۇنباسارلار؛ ۋەكىللەر.
نەۋايىب II [نوايب] (ئە) مۇسىبەتلەر، قايغۇلار:
بەسى دەرد سۇزۇ ئەجايىب سۇخەن،
مەگەر لەيلى ـ مەجنۇن نەۋايىب سۇخەن.
— ئا. نىزارى.

نەۋئە [نوع] (ئە) «نەۋئ» گە قارالسۇن:
دەشت ئارا نەۋئە بالالار چېكىپ،
جەۋرى ستەم بىرلە بالالار چېكىپ.
— زەلىلى.

نەۋەرد I [نورد] (پ) بەزى سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «ئۆتكۈچى» «كەزگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ:
رەھ نەۋەرد — يول يۈرگۈچى، يولۇچى.
دەريا نەۋەرد — دەريادىن ئۆتكۈچى.
سەھرا نەۋەرد — سەھرانى كەزگۈچى:
ئىشتىتىمكى، مەجنۇن سەھرا نەۋەرد،
كى باشىدىن ئاياغى ئىدى سۇزى دەرد.
— ئا. نىزارى.

نەۋەرد II [نورد] (پ) ئۇرۇش، جەڭ:
ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئەتبائى ئەيلەپ جەزەڭ،
نەۋەردىدە بولدى بىساتى فەزەڭ.
— نەۋايى.

نەۋبەت [نوبت] (ئە) 1) قېتىم، نۆۋەت:
كى قەتل ئەيلەدى يەتتە نەۋبەت ئانى،
قىلىپ زۇلۇم بىرلە ئۇقۇبەت ئانى.
— ئا. نىزارى.
2) كۈتكەن ۋاقىت، پۇرسەت:
ئىشق دەۋرانى ماڭا تاپشۇردى مەجنۇن نەۋبەتىن،
ئىشق ئارا خالى ئەمەس ئەھلى ۋەفادىن بۇبىسات.
— غەربىي.
نەۋبەت ـ بەنەۋبەت — نۆۋەت بىلەن، ئارقا ـ ئارقىدىن:
كەتتىلەر ئادەم سەفىدىن تامۇھەممەد مۇستەفا،
بارغۇمىز نەۋبەت ـ بەنەۋبەت يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

نەۋبەر [نوبر] (پ) يېڭى، ياش كۆچەت، يېڭى مېۋە:
كۇھەن سال ئولۇپ ئۆمرىنىڭ ئەشجەرى،
يوق ئېردى ياندا چۇ نىر نەۋبەرى.
— ئا. نىزارى.
نەۋبەرى قىپچە — ياش نوتا:
سەئادەت گۈلىغە كېلىپ غۇنچە ئول،
شەرەف باغىدا نەۋبەرى قىپچە ئول.
— ئا. نىزارى.

نەۋدە [نوده] (پ) پەرزەنت:
قىلدى ئەھلى خىرەد شەجەرنى شۇمار،
ئەدەدى ئېردىكىم نەۋدە نۇھ ھەزار.
— زىيائى.

نەۋرەس [نورس] (پ) ئۆسۈۋاتقان، ياش.

نەۋرەس نىھال — ياش كۆچەت:
قەدى گۈلشەن ئىچرە چۈ نەۋرەس نىھال،
نۇقەت يەڭلىغ ئېردى ئۇزاردا خال.
— ئا. نىزارى.

نەۋرەستە [نورستە] (پ) ياش نوتا، ياش:
دېدى شەيخ: «قىل جەمئى نەۋرەستەنى.
ئارادىن تاي بىدىلۇ خەستەنى.»
— ئا. نىزارى.

نەۋرەسىدە [نورسيدە] (پ) يېڭى كەلگەن، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقان؛ يېڭى كەلگۈچى، دۇنياغا يېڭى كۆز ئاچقۇچى:
نەچە نەۋرەسىدە كېلىپ دەرمەھەل،
تۇرۇپ شاھ ئەتراپىدا نەچچە ئەل.
— ئا. نىزارى.

نەۋرۇز [نوروز] (پ) شەمسىيە يىلى ھېسابىدا يېڭى يىلنىڭ بىرىنچى كۈنى، يەنى مارتنىڭ 21 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ؛ باھار ۋاقتى:
بەلا ئالدىڭدا دۇرلەر شادلىقنى پېشە ئەيلەرسەن،
نېچۈككىم بولماغايلار پۇلسىراتدىن ئوتمەيىن نەۋرۇز.
— شەۋقى.

نەۋرۇزى [نوروزي] (پ) باش باھارغا تەئەللۇق بولغان، باھار:
بۇ چەرخى ستەمكاره سالدىڭ مېنى،
ئەلەمدە يوق ئەيلەپ ستەم نەۋرۇزى.
— ئىسمائىل ھاجى.

نەۋسەفەر [نوسفر] (پ + ئە) يېڭى سەپەرگە چىققۇچى.

نەۋك [نوك] (پ) 1) قۇشنىڭ تۇمشۇقى. 2) ئوقيانىڭ ئوقى. 3) ئۇچ:
قەلەم نەۋكى بىرلە رىۋايەت قىلاي،
بۇرۇنقى زەماندىن ھېكايەت قىلاي.
— ئا. نىزارى.

نەۋكى قەلەم — قەلەم ئۇچى:
خەيال ئەتتىمكى بۇ يازغان رەقەمدىن،
تەرەششۇھ ئەيلەمىش نەۋكى قەلەمدىن.
— ناقىس.

نەۋكى مىژگان — كىرپىك ئوقى:
نەۋكى مىژگان نىش نۇشى ئەرشى گەر قىلدى ھەۋەس،
باۋەر ئەتمە چىن دەبان قىلدى چۇ ئويناب ئارزۇ.
— ئەرشى.

نەۋكەر [نوكر] (پ) 1) مۇلازىم، خىزمەتچى. 2) ئەسكەر.

نەۋمىد [نوميد] (پ) نا ئۈمىد، ئۈمىدسىز:
كويىدىن مەھرومۇ نەۋمىد ياندىم، ھەسرەتىم باردۇر،
ھەۋەسلىك مۇفلىسىدەككىم قۇرۇق بازاردىن يانمىش.
— قەلەندەر.

نەۋمىد بولماق — ئۈمىدسىزلەنمەك، ئۈمىد ئۈزمەك:
بولۇپدۇر ھالەتى نې غەم، مەدەد قىل تالىئىم كىرگەي،
بىرەر جانانغە جانىمنى ئەجەل نەۋمىد بولۇپ يانسۇن.
— قەلەندەر.

نەۋمىد ئولماق — «نەۋمىد بولماق» قا قارالسۇن:
چۇ نەۋمىد ئولۇپ ياندى بارغان رەسۇل،
دېدى سۆزنى: «قىلماس بۇ ھالنى قەبۇل.»
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىغ [نوميدليغ] ئۈمىدسىزلىك:
ئاتاغا يېتىپ ئانچە نەۋمىدلىغ،
تۇشۇپ تەلبە باشىغە تەجرىدلىغ.
— ئا. نىزارى.

نەۋمىدلىق [نوميدليق] «نەۋمىدلىغ» قا قارالسۇن:
تاپالماي ئانى يەتتى نەۋمىدلىق،
كى ئول چۇجەگە يەتتى تەجرىدلىق.
— ئا. نىزارى.

نەۋم [نوم] (ئە) ئۇيقۇ:
كىرىپ كۆرسە خىمە ئارا نەچچە قەۋم،
سىكمىن ماڭدى، قىلدى دىلئارا غە نەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋم قىلماق — ئۇخلىماق؛ ئۇيقۇ كەلمەك:
كى مەسئۇد قىلاي دەپ ئىدى مۇندە نەۋم،
ئەدەددىن فۇزۇنراق يېتىپ كەلدى قەۋم.
— ئا. نىزارى.

نەۋنىھال [نونهال] (پ) 1) ياش كۆچەت:
سەر بەسەر سۇرئەتدىن ئول ئارەز ئۆزە تەم ـ تەم ئەرەق،
نەۋنىھال ئۇستىدە قۇدرەت يىلىدىن شىرىن سەمەر.
— ئەرشى.

2) ياشلىق:
سەرسەرى ھىجران قۇرۇتمىش نەۋنىھالىم گۈللارىن،
ئەرغۇۋان چېھرەمنى ئول دەم زەئفىران قىلغان فەلەك.
— ئا. نىزارى.

نەۋھە [نوحه] (ئە) ئۇن سېلىپ يىغلاش، ناله:
بۇگۈن باغى جۇنۇننىڭ بۇلبۇلىدىن ناله كەلمەيدۇ،
گۈلىستان خالىئى گۈل پەردەدە نەۋھە ئەلەم تەنھا.
— زەلىلى.

نەۋھە قىلماق — ئۇن سېلىپ يىغلىماق:
قىلىپ نەۋھەلەر كۆپ ئاتا ۋە بالا،
نەزەردە ئۆلۈكدەك ياتىپدۇر بالا.
— ئا. نىزارى.

نەۋھى تەرەننۇم — مۇڭلۇق كۈي:

گەھى تەييار ئېتىپ جىنسى تەنەئتۇم،
گەھى پەيدا قىلىپ نەۋھى تەرەننۇم.
— ناقىس.

نەۋۋاب [نواب] (ئە) ئورۇنباسار، ۋەكىل؛ نۆۋەتچى.

نەۋىد [نويد] (پ) خۇش خەۋەر:
ھەر نەۋىدكىم جۇنۇندىن رەقىس ئېتەر ئەيب ئەتمەئىز،
جىلۋەئى ساقى خەرابات ئىچرە مەدھۇش ئەيلەمىش.
— زەلىلى.

نەۋىد بەرمەك — خەۋەر بەرمەك، خەۋەرلەندۇرمەك:
قىلىپ ئىشقىنى ئەۋۋەلى ئافەرىد،
ھەمە شەيئىگە بەردى ئاندىن نەۋىد.
— ئا. نىزارى.

نەۋىس [نويس] (پ) سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ «يازغۇچى، كۆچۈرگۈچى» دېگەن مەنىلەر يۈكلەنگەن سۆز بىرىكمىسى ھاسىل قىلىدۇ.

خۇش نەۋىس — چىرايلىق يازغۇچى:
خەتتى زىبىا ئىلىم ئەھلىغە ئەجەب نۇر ئۆزرە نۇر،
كاتىبىكىم خۇش نەۋىس ھەم راست نەۋىس نۇر ئۆزرە نۇر،
خەتتى ئەئلانىسق ئىلىم مۇفتاھ رەزىق نۇر ئۆزرە نۇر،
جىلۋەلەر ئەيلەپ تەبەسسۇم تۇرغانى تۇر ئۆزرە نۇر،
ھەق ئەزىز ئەتكەي بۇ يەئلىغ كاتىبنى ھەر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نەۋئ [نوع] (ئە) تۇر، خىل.

بۇ نەۋئ — بۇنىڭغا ئوخشاش:
كى بۇ نەۋئ ئۇلارنى ئەسىرى فىراق،
كۆرەر ھەجر بىدادىدىن ياخشىراق.
— ئا. نىزارى.

بۇ نەۋئى دەۋران — بۇنىڭغا ئوخشاش دەۋر، زامان:
بىلمەيىن بىخەبەر دۇرۇر ئاندىن،
كەتكۈسىدۇر بۇ نەۋئى دەۋراندىن.
— زىيائى.

بۇ نەۋئى گۇفتار — بۇنىڭغا ئوخشاش سۆز:
دېدى: «قىلدىڭ بۇ نەۋئى گۇفتارى،
چىق، كۆرۈنمە بۇ ئوردادىن نارى.»
— زىيائى.

ئول نەۋئىكىم — شۇنىڭغا ئوخشايدۇكى:
دەيچۇ كويۇڭدا تاپىپ ئىشقىم كەمال ئول نەۋئىكىم،
ئالغامەن ۋەقتى سۇجۇد ئەر كەئبەۋۇ بۇتخانەدۇر.
— ئەرشى.

ئول نەۋئى — ئۇنىڭغا ئوخشاش:
كۆڭۈل ئەھلىنى ھەرگىز سالماغىل فۇرقەت ئارا، يارەب،
شەھىدى ئىشقىغە ئول ـ نەۋئى دەشتى كەربالا يوقتۇر.
— ئەرشى.

نەئىم [نعيم] (ئە) نېمەتلەر:
سايە بېرىپ ئەرشى بەلەندى ئەزىم،
جىلۋە بېرىپ جەننەت ئىچرە نەئىم.
— زەلىلى.

نەئت [نعت] (پ) سۈپەتلەش، مەدھىيىلەش؛ سۈپەت، تەرىپ.
مىسرەئى بەرجەستەۋۇ نەئتىڭ زەلىلى ئەيتۇدۇر،
سەن كەرەم بىرلە كەچۈرگەيسەن سۆزى بولسا خەتا.
— زەلىلى.

نەئتومەنقەبەت — سۈپەت ۋە پەزىلەت:
ساھىبى مىئراجى نەئتۇ مەنقەبەت،
ئافتابى ئاسمانۇ مەئرىفەت.
— زەلىلى.

نەئرە [نعره] (ئە) لەرزىگە سالىدىغان ھەيۋەتلىك ۋارقىراش؛ پەرياد:
ئەژدەھايى بېشەنى ھەيبەتدە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۆزرە نەئرەئى ئاۋازى ھەيدەر بولماسا.
— زەلىلى.

نەئرە چەكمەك — لەرزىگە كەلتۈرىدىغان ھالدا ۋارقىراق؛ پەرياد قىلماق:
نېچۈك مەن نەئرە چەكمەي ھەم فىغانۇ ھاي ـ ھۇي ئەتمەي،
سېنى باغى جەنانىڭ بىر گۈلى نەززارەسى دەرلەر.
— زەلىلى.

نەئش [نعش] (ئە) جىنازا، تاۋۇت:
ياپىپ نەئش ئۈزە چۇ زىبا مەتاۋ،
بەسى رەڭگى خۇش ئېردى دىبا مەتاۋ.
— ئا. نىزارى.

نەئل [نعل] (ئە) 1) نال، تاقا. 2) كەش:
ئەرشى ئەزەم گەردى نەئلىگدىن باشىغە قىلدى تاج،
ئارزۇ ئەتكەچ غۇبارى مەقدەمىگدىن ئول رەۋاج.
— شەۋقى.

نەئلەين [نعلين] (ئە) بىر جۈپ كەش:
ئايا ئەھمەد، ئاياغدىن ئالمە نەئلەين،
ئاڭا دۇر خاكى نەئلىڭ سۈرمەئى ئەين.
— ناقىس.

نەئماۋ [نعماء] (ئە) نېمەت، ئىنئام:
خەستە ئۇششاق ئەھلىنى تاراج ئېتەرگە ئول زەمان،
بۇ كۆڭۈل مۇلكى جەۋاب بەرسۇن قاچان نەئماسىغە.
— موللا سالىھ.

نەي [ني] (پ) 1) نەي. 2) قومۇش:

دەفتەرى جانىم ئۆرتەدى شۇئلەئى جىلۋە سۇخەن،
ھەرفى زەبان نەغمە سەنج تىغى، نەي قەلەم ئىمىش.
— زەلىلى.

نەيرەڭ [نيرنگ] (پ) ھىيلە، مىكىر؛ ئالداش:
كىلىپ تۇشتىلەر ئول خەزايىن ئارا،
كى ئول جايى نەيرەڭ ئايىن ئارا.
— ئا. نىزارى.

نەيلەسۇن [نيلاسون] قانداق قىلسۇن، نېمە قىلسۇن:
نەيلەسۇن ئەرشكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنئ ئېتىپ ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.
— ئەرشى.

نەيلەمەك [نيلامك] قانداق قىلماق، نېمە قىلماق:
ئەرشى ئول دامەن نەھەد تۇتغىل نەۋائى دامەنىن،
نەيلەگۈڭ نايابا ئىش ئىستەپ ئۆز بۇھتان ئەيلەبان.
— ئەرشى.

نەيلەي [نيلاي] قانداق قىلاي، نېمە قىلاي:
بۇل ئەجەب يار ئالدىدا مەھرەم بولۇپ نەچچە رەقىب،
ئاھ نەيلەي، كەلمەگىل دەپ مېنى دائىم قاۋلاشۇر.
— ئەرشى.

نەيلەيىن [نيلايين] قانداق قىلاي:
ئىشق ئوتى كۆيدۈردى ئانداغ يوقۇ باريم نەيلەيىن،
ئالدى ئىلكىمدىن ئىنانى ئىختىياريم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نەيىستان [نيستان] (پ) قومۇشلۇق:
ئاتى خۇج مۇھەممەد شەرىف پىردۇر،
ئول نەيستانى جەھاندا شىردۇر.
— زەلىلى.

نەييىر [نير] (ئە) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق.
نەييىرى ئەئزەم — قۇياش:
نەردبان ئولغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخ كىم،
پايەلەردى پايە ئەردى نەييىرى ئەئزەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نۇبۇۋۋەت [نبوت] (ئە) پەيغەمبەرلىك؛ ئەلچىلىك:
نۇبۇۋۋەت سىلاھىدىن ئول كىيدى تاج،
چۇنان تاج لەۋلاك تاپتى رەۋاج.
— قۇشچى.

نۇتق [نطق] (ئە) گەپ قىلىش، سۆزلەش؛ گەپ، سۆز.
پايى بەندەم ئولدۇم سەرى زۇلفى پەرىشانىڭ كۆرۇپ،
نۇتقدىن قالدىم لەبى لەئلى دۇر ئەفشانىڭ كۆرۇپ.
— غەربى.

نۇجۇم [نجوم] (ئە) «نەجم» نىڭ كۆپلۇكى: يۇلتۇزلار:
چۇ مەسئۇدغە ئەتتى بۇ ۋەھمى ھۇجۇم،
تۇشۇپ كۇن زىمىنغە، كۆرۇندى نۇجۇم.
— ئا. نىزارى.

سەما سەتھىدە چەرخ ئەختەر فىشان،
نۇجۇم بىرلە كۆكنى قىلىپ گۇلىستان.
— ئا. نىزارى.

نۇجۇمۇ خىرمەن — يۇلتۇزلار توپى:
داغى مىڭدىن بىرى پايانغا يەتمەس،
نۇجۇمى خىرمەنىدىن دانغە يەتمەس.
— ناقىس.

نۇخۇد [نخود] (پ) «نەخۇد» قا قارالڭ:
بىساتلاردا ئەنجۇمەڭ ساچىلغان،
نۇخۇددۇر گەر ئۇچۇندۇر گۇشۇارە.
— ئەرشى.

نۇخۇست [نخست] (پ) بىرىنچى، ئىلگىرى؛ ئالدىن:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇبەكرى سىددىق يار نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

«فى» كى نۇخۇستىن كۆرمەن فاقەدۇر،
تالىبى سادىقغە دەم نەفخە سۇر.
— زەلىلى.

نۇر [نور] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق:
خۇداۋەند نۇرۇ خۇداۋەند نار،
خۇداۋەند مۇرۇ خۇداۋەند مار.
— ئا. نىزارى.

نۇرى ئەين — 1) كۆز نۇرى. 2) پەرزەنت:
كى بەستەين نۇرەين بىل نۇرى ئەين،
ئىمام ھەسەن ھەم ئىمام ھۇسەين.
— ئا. نىزارى.

نۇر تاماق — نۇرسىزلانماق:
چۇدەرلەركىم ئۇلەر ھۆرى سمادۇر،
مۇنىڭدەڭ سارغارىپ نۇر تامادۇر.
— مەجلىسى.

نۇرى ھۇدا — ياخشى يولغا يېتەكلىگۈچى نۇر، نىشان:
پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانىڭ مەئلۇم ئۇچۇن،
مەرقەدىڭ نۇرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
— زەلىلى.

نۇرى ھىدايەت — «نۇرى ھۇدا» غا قارالڭ:
چۇ يەتتى بۇ نىدايى با شەرافەت،
كەفش ئالماسدىن ئول نۇرى ھىدايەت.
— ناقىس.

نۇرى ئىمان — ئىمان بىلەن دىلنى يورۇتقۇچى نۇر:
قەلەندەرغە بېرىپسەن ئىلمۇ فەزلى دەۋلەت ئەي راھىم،

ئاتا قىلغىل يەنە ئاخىر دەمىدە نۇرى ئىمان ھەم.
— قەلەندەر.

نۇرئامىز [نورآميز] (پ) نۇرلۇق.

نۇرانى [نورانى] (ئە + پ) نۇرلىنىپ تۇرىدىغان، نۇرلۇق:
فەلەك دېدىكى: «مەن نۇرانىدۇرمەن»
دېدى يەر: «مەن جەۋھەركانىدۇرمەن».
— ناقىس.

نۇر ئەفشان [نورافشان] (ئە + پ) نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق:
نۇر ئەفشان ئولدىلەركىم ھەر تەرەف،
زۇلمەتى يەلدانى قىلىپ بەر تەرەف.
— زەلىلى.

نۇرتاب [نورتاب] (ئە + پ) نۇرلىنىش، نۇرانىلىق:
چىراكىم كۆڭۈل مۇلكى ئانچە خەراب،
خىرەد يۇزىدە يوقتۇرۇر نۇرتاب.
— ئا. نىزارى.

نۇردىدە [نوردىده] (ئە + پ) كۆز نۇرى:
دېدىكىم: «فەقىر ئەھلى تۇججار ئىدىم،
كى نۇردىدەئى مەردى سەييار ئىدىم.»
— ئا. نىزارى.

نۇرۇلھۇدا [نورالهدى] (ئە) «نۇرى ھۇدا» غا قارالسۇن:
زەھى شاھى لەۋلاك نۇرۇلھۇدا،
شەھەنشاھى كەۋنەيىن بەدرۇددۇجا.
— ئا. نىزارى.

نۇزۇل [نزول] (ئە) چۈشۈش.
نۇزۇل ئەتمەك — 1) چۈشمەك:
نۇزۇل ئەت ئاسماندىن يەر تەرەفكە،
يېتەرسەن بۇ كېچە ئانداغ شەرەفكە.
— ناقىس.

2) مېھمان بولۇپ كەلمەك، قونماق:
بۇ كۆڭۈل ئۆيىگە زەيف بولدى سەفاۋۇ سىدقىدىن،
كىم نۇزۇل ئەتسەك نە بولغاي دىلكۈشا كاشانەدۇر.
— ئەرشى.

نۇزۇل ئەيلەمەك — «نۇزۇل ئەتمەك» كە قارالسۇن:
چۇ فەرھاد قىلىپ بىر بىيىك بارگاھ،
نۇزۇل ئەيلەدى ئاندا شەھ بىرلە ماھ.
— ئا. نىزارى.

كى ئول مەئمەندە ئەيلەپ نۇزۇل،
فەنادىن بەقا ساربغە تاپتى يول.
— ئا. نىزارى.

نۇسخە [نسخه] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى، يېزىق:
يۇزۇم سۇنئى ئىلاھى دەفتەرىدىن نۇسخەدۇر گويا،
تۇشۇپدۇر مىسرەئى بەرجەستەلەردەك سۇرەتى قاشىم.
— زەلىلى.

نۇسخەئى تۇمار — دۇئا يېزىلغان، يۆگەلگەن ئۇزۇن قەغەز:
نۇسخەئى تۇمارى غەم بەرسەك پەرنزادىم ماڭا،
تەۋق ئېتىپ جان پەردەسىگە يۇرگەگەي ئەردىم بۇگۇن.
— زەلىلى.

نۇسرەت [نصرت] (ئە) 1) غەلىبە، زەپەر:
ئەيلەبان بىر - بىر بۇ سۆزلەرنى بەيان،
فەتھى نۇسرەتلەر بىلەن ئاتلاندى خان.
— زەلىلى.

2) يارەدەم، مەدەت:
قويۇب تۇفراققا يۈز، ئەيلەب تەزەررۇئ،
خۇدايىدىن قىلىپ نۇسرەت تەۋەققۇئ.
— نەۋايى.

نۇسرەت شىھاب — غەلىبە نۇرى پارلىغان، غەلىبە كۆزگە كۆرۈنگەن:
ئەييامى ئۇمرۇڭ شاد بول بىغەم سەلىم ئاباد يول،
ئىسلام ئارا ئاماد بول فەتھۇ زەفەر نۇسرەت شىھاب.
— ئىسمائىل ھاجى.

نۇسرەت قەرىن — غەلىبىگە ئېرىشكەن.
نۇسرەت تاپماق — غەلىبە قازانماق:
ياكى جەڭ قىلسە ئۆزىنىكىم بەھادر چاغلابان،
شاھى ئەتلەسلەر كىيىپ زەررىن كەمەرلەر باغلابان،
ھەر كۈنى ياغلىق فەلاۋ بىرلە قوساقنى ياغلابان،
بۇ غەرەزدىن قىلسە جەڭ گەرچە يۈرەكنى داغلابان،
بولمايىن مەقبۇل نۇسرەت تاپمايىن قوغلار زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نۇسۇس [نصوص] (ئە) دەلىللەر، ھۆججەتلەر.

نۇش [نوش] (پ) 1) تاتلىق، شېرىن:
دىلى ئوت ياقماغۇنچە جۇش بولماس،
جەفانى چەكمەگۈنچە نۇش بولماس.
— مەجلىسى.

2) ئىچىش؛ ئىچكەن، تېتىغان؛ تەم:
قايسى ھەلقۇمدۇركى ياخشى نۇش،
ئاقىبەت قىلمادىكى زەھر ئاغۇش.
— نورۇز ئاخۇن زىيائى.

نۇش ئەتمەك — ئىچمەك:
شەھادەت مەينى بېگىم نۇش ئېتىپ،
ئۆزىنى شاد ئېتىپ بىزنى خاموش ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

نۇش ئەيلەمەك — «نۇش ئەتمەك» كە قارالسۇن.

كى نۇش ئەيلەبان راهنى شاد ئولاي،
ئانىڭ كەيفىدىن غەمدىن ئازاد ئولاي.

— ئا. نىزارى.

نۇش خەندە — شېرىن كۈلكە:

جەفاڭۇ جەۋرۇ مېھنەت بىرلە ئۇمرى خىزمەتىن قىلسام،
نې بولغاي ئىلتىپاتىدىن ماڭا بىر نۇش خەندە ئولغاي.

— قەلەندەر.

نۇش لەب — شېرىن لەۋ:

بىرى نۇش لەب بىلە گەر دىسە كامى جان بىرەي،
رەشكىدىن ئۆلتۈرمىش ئول بىر تىيرى باران ئەيلەبان.

— ئەرشى.

نۇشادىر [نوشادر] (پ) نۆشۈدۇر.

نۇشدارۇ [نوشدارو] (پ) زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا، تېرياك:

شاھا نەسىھەتىمدۇر گويا كى نۇشدارۇ،
ئاھىستە سۈرت تەكاۋۇر ھەر كوشە دادخاھى.

— زەلىلى.

نۇشىدەر [نشدر] (پ) «نوشادىر» غا قارالسۇن:

ۋەلى يۇمشاغاندا قاراغى ئانىڭ،
دغى ئورنىغە ھەم نۇشىدەر سالىڭ.

— قۇشچى.

نۇشىروان [نوشيروان] (پ) ئىرانىنىڭ ئادالەتلىك مەشھۇر شاھى:

سىپاھى ئىشق زۇلۈم ئەتسە، ئەجەب ھالىمنى بىر سورماس،
مۇھەببەت كىشۋەرنىغە گەرچە ئول نۇشىروانمدۇر.

— ئەرشى.

نۇقات [نقاط] (ئە) «نۇقەت» كە قارالسۇن:

كۆرمەمىش چەشمى سىپىھرى سەن كەبى خۇرشىدنى،
شەمئىدەك رۇخسارە بەدرى ماھى شەئباندىن نۇقات.

— ئىسمائىل ھاجى.

نۇقەت [نقط] (ئە) 1) چېكىتلەر:

قەدى گۈلشەن ئىچرە چۇ نەۋرەس نىھال،
نۇقەت يەڭلىغ ئىردى ئۇزاردا خال.

— ئا. نىزارى.

2) كۆز يېشى:

ئول ئەشك چېكىپ بۇ يۈزدە خەتلەر،
قەترە كەبى ھەر سەرى نۇقەتلەر.

— نەۋايى.

نۇقەبا [نقباء] (ئە) باشلىقلار، ئۇلۇغلار.

نۇقتە [نقطه] (ئە) 1) چېكىت. 2) تامچە. 3) خال. 4) ئونتۇرىسى، مەركىزى:

كۆز ئىكى خۇنرىز كافىر يانىكى ئاھۇ بەرە،
يا ئىكى جان نۇقتەسى يا نەرگىسى شەھلامۇدۇر.

— ئەرشى.

نۇقتەئى خال — چېكىلگەن قارا خال:

جۇنۇن قاناتىن ئاچىپ، بەسكى ئەيلەبان پەرۋاز،
لەبىڭدە نۇقتەئى خالىڭنى خۇب نەزارە قىلاي.

— زەلىلى.

نۇقتەئى خەت — چېكىلگەن خال:

قەلەم لەبىڭدەكى خالىڭنى نۇقتەئى خەت دەر،
كى ئىككى تىللىغدىن تەلئەتى گۇۋاھ قارا.

— زەلىلى.

نۇقتەئى مەۋھۇم — خىيالىي نۇقتا:

نۇقتەئى مەۋھۇم ئېرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق ساري ئىمامۇدۇر.

— ئەرشى.

نۇقتەئى مۇشكىن — قارا خال.

نۇقتەئى مېھر — قۇياش.

نۇقرە [نقره] (پ) كۈمۈش:

ھاسىلى خەرمەن ئەمەل ئالمادى ئادەمى ئۇجب،
گۆرده نىچۇك ئاسىغ ئېتەر نۇقره بىلەن زەرمەتاڭ.

— زەلىلى.

نۇقرەئى خام — ساپ كۈمۈش:

ئۇريان قىلغان پۈتۈڭنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەئى خام.

— ئەرشى.

زەرۇ نۇقره — ئالتۇن ـ كۈمۈش:

بۇ تۆرتىنى ھەر نەرسە بېرىپ ئال،
زەرۇ نۇقرەسىن بەلكى جان بېرىپ ئال.

— قۇشچى.

زەھەبۇ نۇقره — ئالتۇن ـ كۈمۈش:

زەھەبۇ نۇقره ئەيلەدى ئىنئام،
ھەددىدىن بىشۇمارراق ئىكرام.

— زىيائى.

نۇقره فام [نقرەفام] (پ) كۈمۈش رەڭ:

كىرىپ نەقب ئارا ئانچه قىلدى خىرام،
كى ئېردى ئىككى لەۋھەئى نۇقرەفام.

— نەۋايى.

نۇقس [نقص] (ئە) كەملىك، نۇقسان:

مۇقەررەر ئەيلەدى تەھرىر نەزمە تارىخىن،
ئاياغى كامىل ئەمەس نۇقس ئىلە چۇنان تارىخ.

— شەۋقى.

نۇقسۇ كەمال — كەملىك ـ تولۇقلۇق، كەم ـ ئارتۇق.

لۇق:
بەيان ئەتكۇم يەنە بىرمۇنچە ھالىم،
ئەگەرچە بولسىمۇ نوقسۇ كەمالىم.
— ناقس.

نۇقسان [نقصان] (ئە) كەمچىلىك، ئەيىب؛ خاتا:
تەۋەككۈلغە نۇقسان يېتىپ قەۋلىدىن،
كى فىكر ئەتمەدىڭ ئاخىرى ھەۋلىدىن.
— ئا. نىزارى.

نۇقسانلىق [نقصان ليق] ئەيىب، نۇقسان بولىدىغان ئىش، ئالامەت:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرگە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نۇقساندار [نقصان دار] (ئە + پ) ئەيىب، نۇقسىنى بار.

نۇقل [نقل] (ئە) مەيدىن كېيىن يېيىلىدىغان مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەك:
تۇتى گە نۇقل شەككەردىن ئېرۇر شىرىن دەھەن،
كىم بۇ جانگە مەي خۇش ئولمىش لەئلى شەككەر خاسىدىن.
— ئەرشى.

نۇقۇد [نقود] (ئە) «نەقد» نىڭ كۆپلۈكى: پۇللار، قىممەت باھا نەرسىلەر؛ بايلىقلار:
جان نۇقۇدىنى نىسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شۇھلەر بۇ شوخ شەكك مايىل بولۇبان ھەر سارى.
— ئەرشى.

نۇقۇش [نقوش] (ئە) «نەقش» نىڭ كۆپلۈكى: نەقىشلەر:
گۇناھدۇر ئوتۇن تەۋبە ئوت بىرلە ياغ،
يوق ئەيلەر گۇنەھ سەفھەسىدىن نۇقۇش.
— شەۋقى.

نۇك [نوك] (پ) «نەۋك» كە قارالسۇن:
قەلەم نۇكى بىرلە بولاي مۇشكبىز،
سۇرۇپ ئىشق ھەرفىن سالاي رۇستەخىز.
— ئا. نىزارى.

نۇكات [نوكات] (ئە) «نۇكته» نىڭ كۆپلۈكى: ئىنچىكە مەنىلىك سۆزلەر:
ئاڭا قالمادى ئۇرگە تۇرگە نۇكات،
مۇئەللىم ئۇلۇمىنى ياد ئالدى پات.
— ئا. نىزارى.

نۇكته [نكته] (ئە) 1) ئىنچىكە مەنىلىك سۆز، قىزىق، مەنىسى چوڭقۇر سۆز:
رەيا ھەين ۋەرد ئىچرە بىر چەشمە سۇ،
كى ھەيۋان سۇيىدىن ئېرۇر نۇكته بۇ.
— ئا. نىزارى.

2) ھېكمەت؛ سىر:
ئىشىت ئەمدى يەنە بىر نۇكته سامىئ،
كى بولدى بۇ رىساله ئىسمى لامىئ.
— ناقس.

نۇكته پەرداز — چوڭقۇر مەنىلىك چىرايلىق سۆز ئېيتقۇچى:
نۇكته پەردازى سۇخەن ئىقلىمى ئىچرە قالمادى،
دەفتەرى دېباچەئى مەئنى نەغمە كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

نۇكته پەرۋەر — «نۇكته پەرداز» غا قارالسۇن.

نۇكته پەرۋەردە — ئاجايىپ ۋە ئىنچىكە مەنىلىك.

نۇكته پەيۋەند — ھېكايىچى، سۆزلىگۈچى.

نۇكته سۇرمەك — چىرايلىق گەپ قىلماق:
ئەمىس ھەر بەندىگە ئۆزىچە كەلمەك،
بۇ يەڭلىغ بارگەھدە نۇكته سۇرمەك.
— ناقس.

نۇكته ئى تەرىقەت — تەرىقەتنىڭ ھېكمىتى؛ سىرى:
مەفھۇم ئېتەلمەگەندىن بىر نۇكتەئى تەرىقەت،
ئەللامەلەرغە تۇشتى يۇز نەۋئى ماجرايى.
— زەلىلى.

نۇكته ئى تەۋھىد — تەۋھىد ھەققىدىكى مەنىلىك سۆزلەر.

نۇكته ئى خۇپ — ياخشى ھېكمەتلەر:
ئىشىت سامىئ بۇ يەردە نۇكتەئى خۇب،
ئەجايىب نۇكتەكىم شىرىنتۇ مەرغۇب.
— ناقس.

نۇكته ئى زائىدە — ئارتۇقچە سۆز:
سكەندەرگە چۇن يەتتى فايىدە،
سەۋال ئەتمەدى نۇكتەئى زائىدە.
— نەۋايى.

نۇكته ئى شەھرىيار — بۇيۇك پادىشاھنىڭ سۆزى:
بۇلاردىن سوراپ نۇكتەئى شەھرىيار،
جەۋابىدا قىلدى بارىن شەرمىسار.
— ئا. نىزارى.

نۇكته ئى مەزمۇم — يامان سۆز.

نۇكته ئى مەۋزۇن — كېلىشكەن سۆز.

نۇكته ئى ۋەھدەت — يالغۇزلۇقنىڭ سىرى:
يېڭى ئاي رەشكىن تۇتۇپدۇر ھەلقە ئۇرغان غەبغەبىڭ،
نۇكتەئى ۋەھدەتدۇر، ئايا، يۇز ئۇزە خالۇ خەتىڭ،
يۇزدە بۇ تەم ـ تەم ئەرەق كۆر، ئەي فەلەك تۆك كەۋكەبىڭ،
قامەتىڭ روھى رەۋان بارامتەردۇر كۆزلەرىڭ،
لالەئى ھەمرامۇسەن يا ئەختەرى رەخشانمۇسەن؟
— ئەرشى.

نۇكتەئارا [نكتەآرا] (ئە + پ) مەنىلىك سۆزلەرنى ئېيتقۇچى.

نۇكتەدان [نكتە دان] (ئە + پ) سۆزنىڭ ئىنچىكە مەنىسىنى چۈشەنگۈچى:

«مىم» مەلائىكىلەر مېنىڭ ھالىمغە ھەيران ھەركېچە،
مىھرىبانىم، نۇكتەدانىم، غەمگۇزارىم سەنمۇسەن؟

— مولا سالىھ.

چۇ بىر نۇكتە ئىنشا قىلىپ نۇكتەدان،
سۇرۇپ ئىشقى ھەرفى بىلەن داستان.

— ئا. نىزارى.

نۇكتەدانلىق [نكتە دانلىق] زېھنى ئۆتكۈرلۈك:

بۇ يەتكىلىغ ئەيلەمىشدۇر نۇكتەدانلىغ،
دېمەيكىم نۇكتەدانلىغ، پۇرپىشانلىغ.

— ناقىس.

نۇكتەرەس [نكتەرس] (ئە + پ) چىرايلىق سۆزلىگۈچى:

ۋەلى بۇ تۇرفەدۇر، ئەي نۇكتەرەسلەر،
دىكاكەت تەبئىلىغ نازۇك نەفەسلەر.

— ناقىس.

نۇكرە [نكرە] (ئە) بىلىمسىز؛ مۇنكىر:

نەئىمامى شەھر بولدۇم، نەمۇئەززىنان چەغرە،
نەسۇفىئى رىيابى نەقەلەندەران نۇكرە.

— زەلىلى.

نۇن [نون] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ن» ھەرپىنىڭ نامى. بۇ يەردە قەدىنىڭ پۇكۇلۇشى «ن» غا ئوخشىتىلغان:

ئول ئىشىدا ۋەلى ئانچە مەھزۇن ئىدى،
ئەلىفدەك قەدى غەم بىلە نۇن ئىدى.

— ئا. نىزارى.

نۇن بولماق — پۇكۇلمەك، ئېگىلمەك:

مېنى ئەيلىدى ئۇسرۇزار زەبۇن،
ئەلىفدەك قەدىم غەم بىلە بولدى نۇن.

— ئا. نىزارى.

نۇھ I [نە] (پ) توققۇز:

رۇبى زەمىنگە بولماسا ھائىل ئەگەرچە نۇھ فەلەك،
رەۋزەدىن ئۆرۈلۇر ئىدى مىسلى كەبۇتەران مەلەك.

— زەلىلى.

نۇھ II [نوح] (ئە) نۇھ پەيغەمبەر:

يەھيا ۋە نۇھ ئادەم سەفى داۋۇد سۇلەيمان يېغلادى،
دوستۇك مۇھەممەدنى شەفىئ ئەيلەپ ئىجابەتدىن سۇراغ.

— شەۋقى.

نۇھۇسەت [نحوست] (ئە) شۇملۇق؛ بەختسىزلىك.

نۇھۇفت [نهفت] (پ) «نۇھۇفتە» گە قارالسۇن.

نۇھۇفەت ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىرلىق تۇتماق:

داغى مېھر ئۆزنى نۇھۇفت ئەيلەدى،
فەلەك ئىچرە ئەنجۇم شۇ كۇفت ئەيلەدى.

— ئا. نىزارى.

نۇھۇفتە [نهفته] (پ) يوشۇرۇنغان؛ يوشۇرۇن، مەخپىي سىر.

نۇئمان [نعمان] (ئە) قان؛ قان رەڭگىدىكى:

بەندە ئاجىزغە شەفىئ شايەدكى ئەسھابى رەسۇل،
تابىئىنلەر سەرۋەرى ئول شاھ نۇئمانىمغە ئەرز.

— شەۋقى.

نۇكەر [نوكر] (پ) «نەۋكەر» گە قارالسۇن:

ئىتتىفاق ئەيلەپ ھەممە قول بەردىلەر،
قالمادى قول بەرمىگەن بەگۇ نۇكەر.

— زەلىلى.

نې I [ني] نېمە، قانداق:

نې قىلىپدۇرمەن، دېگىل ئەي شۇخ سىيمىنبەر سائا،
قولۇمغا باردۇر مېنىڭ قەتلىم ئۈچۈن خەنجەر سائا.

— قەلەندەر.

قانچە قىلسام نالەيۇ ئەفغان، قەلەندەر، سۇرى يوق،
نې غەمى باردۇر ئانىڭ بۇ ئاھۇ ئەفغانىم بىلە.

— قەلەندەر.

نې II [ني] «نە I» گە قارالسۇن:

يۇزىنى كۆرەردە نې كۆرۈنسۇن كۆزۈمە زۇلف،
مۇئمىن قاشىدە كافىرى خەيبەرگە نې ساندۇر.

— ھاپىز خارەزمى.

نېتاڭ [نى تانك] 1) ئەجەب ئەمەس، ھېچقىسى يوق:

نېتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۇم بارىن غارەت،
نېچۇككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچىرە سېنىڭدەك بىۋەفا يوقتۇر.

— ئەرشى.

2) نېمىشقىدۇر؛ قانداقتۇر:

دۇنيا بىرلە ياد ئەتسە ھەر دەردمەند،
ئەگەر بولسا ئاندىن نېتاڭ بەھرە مەند.

— ئا. نىزارى.

نېتەك [نيتنك] نېچۈك:

سۇبھى سادىقدەك ياقامنى ياكى ئەيلەرمەن نېتەك،
غەيرەتىم كەلدى قەمەرنى نالە ئاغۇش ئەيلەمىش.

— زەلىلى.

نېتەي [نيتاي] نېمە قىلاي:

دىلرەبا ۋەسلىڭنى ئىزدەپ بىنەۋا بولدۇم نېتەي،
بۇ كۆڭۈل ئاخىر فىراقىڭدا گەدا بولدۇم نېتەي.

— مولا سالىھ.

نېتەي ئەۋۋارە بولماي بىر سېنىڭدەك غەمگۇزارىم يوق،

كۆيۈپ فۇرقەت ئوتىدا مۇبتەلائى لامەكان بولدۇم.
— فىراقى.

نېتەيىن [نيتايين] نېمە قىلارمەن:
نېتەيىن نەيلەيىن بىچارە دۇرمەن،
ئۆزۈمنىڭ ئېلىندىن ئەۋۋارە دۇرمەن.
— مەجلىسى.

نېچەكىم [نيچەكيم] قانچە كۆپ:
بىر كۆرۈندۈردى قاراسىن قاراسام ھەر نېچەكىم،
بىقەرارىم ئەيلەدى ئالغاچ قەرارىم نەيلەيىن.
— ئەرشى.

نېچۈك [نيچوك] نېمە ئۈچۈن:
دېدى: «ئەي ئەنجۇر، نېچۈك لاف ئۇرغاسەن تاق شاخۇشاق، »
كىمكى يەر بولسە ئۇرار ئەۋۋەل يۈزۈڭگە پاق - پاق.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نېچۈككىم [نيچوك كيم] گويا كى، ھەتتا كى:
نېچۈككىم بولماسۇن ئالەم مۇئەتتەر چىقسالڭ ئۆيۈڭدىن،
ئىپارۇ، ئۇدۇ ئەنبەر، سۇنبۇلۇ مۇشكى خوتەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېچۈن [نيچون] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبدىن:
دەۋزەخىي سوزان دېسەم، غۇربەت نېچۈن ھەم ئاز ئېرۇر،
ياقۇتۇ فىرۇزەنى ھەم قىلماغىل كاندىن جۇدا.
— قەلەندەر.

نېدۇرۇر [نيدرور] نېمەدۇر؛ نېمە ئۈچۈنكى:
قىلغۇدەكمەن يۇرەكىمنى بۇ سەبەبدىن چاك - چاك،
نېدۇرۇر بىلمەم گۇناھىم قىلدى ئول ئەييارە رەد.
— قەلەندەر.

نېدىن [نيدين] نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن:
قەلەندەر كۆيمەسۇن نېدىن ئانىڭ رەشك ئوتىدا ھەر دەم،
رەقىبنى شاد ئېتەر ھەردەم، ئانى خۇنى جىگەر قىلمىش.
— قەلەندەر.

نېدىندۇر [نيدين‌دور] نېمە ئۈچۈندۇر:
بىلمەدىم ۋەجھىن نېدىندۇر ئەيلەبان قەتئىنەزەر،
زار كۆڭلۈم زار ئەيلەپ زار ئۆزرە زار ئەيلەمەك.
— ئەرشى.

نېدىنكىم [نيدين كيم] نېمە ئۈچۈنكى، نېمە سەۋەبدىنكى:
تاڭ ئېرمەسمۇ قەلەندەر رەشكىدىن پەرۋانەدەك كۆيسە،
نېدىنكىم دەھرنىڭ بەزمىدە شەمئى ئەنجۇمەن سەنسەن.
— قەلەندەر.

نېرۇ [نيرو] (پ) كۈچ، قۇۋۋەت:
يېتىپ غەيبدىن چۇن بۇ نېرۇ ماڭا،
بولۇپ سۆز دېمەك مەيلى ئەسرۇ ماڭا.
— نەۋائى.

نېز [نيز] (پ) يەنە، ھەم:
نەزەر سالمايدۇ ئاشىق جىلۋە قىلسە دەھ ھەزاران ھۇر،
گۈلى باغى بېھىشتى دىلرەبا نېز سۆرەتى زەينۇر.
— زەلىلى.

نېش [نيش] (پ) نەشتەر.

نېك [نيك] (پ) «نىك» كە قارالسۇن.

نېكە [نيگه] نېمىگە، نېمە ئۈچۈن:
دېدى بىر ساھىب خىرەدكىم «نېكە ئىستەرسەن ئانى؟» ،
كىم تاپىپدۇر بۇ جەھان ئىچىندە جاننى ئىستەشىب.
— قەلەندەر.

نېلەر [نيلەر] قانداق نەرسىلەر، نېمىلەر:
دېمەگىل، ئەي كۆڭۈل، قىلدى جەمالى خەيرىنى شەيدا،
قىلىپدۇر مىلك سېنىڭدەككىم نېلەرنى ئول شەمايىل كۆپ.
— ۋەفائى.

نېمەرسە [نيمرسه] قانداقتۇر بىر نەرسە:
كى تەخت ئۆزرە ياتىپدۇر بىر نېمەرسە،
كى شەھ كۆرگەن ئەمەس مۇنداق كىمەرسە.
— مەجلىسى.

نېئمەت [نعمت] (ئە) 1) يېمەكلىك، نازۇ - نېمەت.
2) ياخشى ئىش، ئېھسان:
بۇ شۇھنى مەئزۇر تۇت، نەدىم،
كۆرگىل بۇ نەچە نېئمەت ئەزمايى ئەزىم،
قىسمەت ئاڭا ئەيلەپ ئېرمىش ئول ھەيىي قەدىم،
چىنى بىلەن چاي، چايجۇش چىلىم.
— ئەرشى.

نېئمەتى ئەسرار — سىرلارنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتى:
تۆكۈپ ئالدىغە نېئمەتى ئەسرار،
مۇھەببەت شۇھسىنى قىلدى ئىزھار.
— ناقىس.

نېئمەتى دىدار — يۈز كۆرۈشۈشنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋەتى:
ئىشق ئەھلى ئىختىيار ئەتمەس بۇ ئالەم راھەتىن،
مۇددە ئاۋۇ ئارزۇيىش نېئمەتى دىدارىدۇر.
— شەۋقى.

نېئمەتى ئىمان — ئىشىنىش، ئىمان ئىنئام قىلغان نەرسىلەر:
نېئمەتى ئىمان زەۋالىدىن بەسى شەۋقى ھەزىن،
ئىلتىپاتىڭ بەس ئېرۇر ئاخىر نەفەس قىلساڭ نىگاھ.
— شەۋقى.

نىئەم [نعم] (ئە) «نېئمەت» نىڭ كۆپلۈكى: نېمەتلەر:

نېئەمكىم سەۋە ھەق نىساب ئەيلەمىش،
ئەگەرچى ئانى بېھىساب ئەيلەمىش.
— نەۋائى.

نىتاڭ [نتانك] «نېتاڭ» غا قارالسۇن:
نىتاڭ چۈ بەزمىدە ئەرشىنى يوقلاسە مەھۋەش،
زىبەس چۈ كويىدىن ئانىڭ كەنارە ئەيلەمەدىم.
— ئەرشى.

نىجات [نجات] (ئە) «نەجات» كە قارالسۇن:
دەرىغا جەھان كاربدۇر بىسەبات،
فەنا دامىدىن كىمسە ئېرمەس نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىجات تاپماق — قۇتۇلماق:
غازىلاركىم فىسە بىللالاھ قىلۇر جەڭۈ غەزات،
ئىككى ئالەم دەۋلەتىغە يەتتىلەر تاپتى نىجات،
مەست ئولۇپ ھەق يادىدا جانىن بېرىپ بولسە مەمات،
ۋەھ نەخۇش ئەئلا شەھىددۇركىم ئېرۇر گويا ھەيات،
ئەقرەبا ھەم پەدەرۇ مادەرنى قولدار ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نىجات قىلماق — قۇتۇلدۇرماق:
مۇرۇۋۋەت بىلە ئەيلەدى ئىلتىفات،
قىلىپ غۇسسە بىرلە ئەلەمدىن نىجات.
— ئا. نىزارى.

نىچۈك [نيچوك] «نېچۈك» كە قارالسۇن.

نىچۈك ئەيلەيىن — قانداق قىلاي:
ئىرادە بۇ ئېركەن نىچۈك ئەيلەيىن،
قەزاۋۇ قەدەرنىڭ ئىشىن بىلمەيىن.
— ئا. نىزارى.

ھەر نىچۈك — ھەرقانداق قىلىپ:
ئەجەب جاي ياكى بولەند خۇش ھەۋا،
تاپار فەيزى ھەق ھەر نىچۈك بىنەۋا.
— ئا. نىزارى.

نىدا [ندا] (ئە) چاقىرىق، خىتاب، ئاۋاز، ئۇندەش:
كۆرمەك ئىستەپ تاپتى كۆرمەسلىك نىداسىنى كەلىم،
مائەدەفناك ئېردى چۈنكىم سىررىغە مۇلھەم ئەمەس.
— ئەرشى.

نىدا ئەتمەك — چاقىرماق.
نىدا ئەيلەمەك — چاقىرماق:
تۇرۇپ تاغ تۇبىدە سەدا ئەيلەدى،
كى ئول كۆھ يەڭلىغ نىدا ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىدا سالماق — ئۇنلۇ ئاۋاز بىلەن ئېلان قىلماق، خىتاب قىلماق:
كاشغەرنى سەيقەلى ئاينەئى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىگدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.
— زەلىلى.

نىدا قىلماق — چاقىرماق.
نىدا كەلمەك — ئاۋاز كەلمەك، ئاڭلانماق:
كەلمىش نىدايى: «لەنتەرانى لاكىننىزۇر بەدبەجەل»
نۇرى تەجەللى ئەيلەمىش تۇر ئۇستىگە كۇل بولدى تاغ.
— شەۋقى.

نىدا ئولماق — «نىدا كەلمەك» كە قارالسۇن:
چۈ ئول پىردىن چىقتى ناگاھ سەدا،
ئانىڭدەك سۇرۇشىدىن ئولدى نىدا.
— ئا. نىزارى.

نىدۇرھەد [نيدرحد] نېمە ھەددىك:
دېدى شاھى شەھبال، كى «ئەي بىخىرەد،
بۇ ئىشلەرنى قىلماق ساڭا نىدۇر ھەد؟»
— ئا. نىزارى.

نىران [نيران] (ئە) ئوت؛ دوزاخ.
نىرانى جەھىم — جەھەننەم ئوتى.
نىرانى فىراق — پىراق ئوتى.

نىزام [نظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام، تۇزۇم:
بۇ زەمان رەۋنەقىنىڭ ھېچ ئافتابى قالمادى،
بۇزدى ئەۋۋەلقى نىزاملارنى، تەنابى قالمادى،
بىغەرەز ئىش يوق ئۇچۇن ئانىڭ سەۋابى قالمادى،
دىل پەراكەندە بولۇپ ھېچ كامىيابى قالمادى،
ئۇشبۇ ئىشلار ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر دامۇللام.

نىزامى مەملەكەت — پادىشاھلىق تۇزۇمى:
نىزامى مەملەكەتنى تۇزدى باشدىن،
كېچىكىپ ئەيشۇ فەراغەت بىرلە ئاشدىن.
— ناقىس.

نىزاڭ [نزاع] (ئە) جېدەل، ئىختىلاپ؛ ئۇرۇش:
چىقىپ شەيخ ئول كۇن ۋىداڭ ئەيلەدى،
جەھان خەلقى بىرلە نىزاڭ ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىژاد [نژاد] (پ) ئىرق، نەسەب:
ئانىڭ زاتى ئېردى كىيانى نىژاد،
نەچە شەھر ئاڭا ئەيلەگەن، ئىنقىياد.
— ئا. نىزارى.

يەنە ھەزرەتى پاك مەخدۇم زاد،
كى سەيد شەھەنشاھى ئالى نىژاد.
— ئا. نىزارى.

نىسا [نسا] (ئە) ئاياللار، خوتۇنلار.

نىساب [نصاب] (ئە) ئاساس، نېگىز؛ مىقدار، ھەسسە.

نىسار [نثار] (ئە) 1) چېچىش، چاچقۇ:
نىسار باشىدىن تا يەۋمى مەھشەر،
ھەببى ھەقغەكىم، بەرق پەيمبەر.
— ناقىس.

ياغىلدى قارى بەھار ئۇستىخان ئۇستىگە،
يايىلدى فەيزى نىسار دوستىخان ئۇستىگە.
— ئىسمائىل ھاجى.

2) پىدالىق، پىداكارلىق:
تۇمەنمىك سەلام، بەلكى قۇللۇق نىسار،
چىراكىم قالىپ ياخشىدىن يادكار.
— ئا. نىزارى.

نىسار ئەتمەك — پىدا قىلماق؛ چاچماق:
لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە، نىسار ئەتكۈم بۇ جان،
چۈن نىسار ئەتسە بۇ جان جانان ئىلە قىلمىش قىران.
— ئەرشى.

جان نۇقۇدۇنى نىسار ئەتمەي نېتەي، گەر ئەيلەسە،
شۇھلەر بۇ شوخ شەك مايىل بولۇبان ھەرسارى.
— ئەرشى.

نىسار ئەيلەمەك — «نىسار ئەتمەك» كە قارالغا:
چۈنان ئەۋزارەيۇ سەرگەشتەدۇرلەر ۋامىقۇ پەرھاد،
نىسار ئەيلەپ جانىن ھەددۇ ئەجەب شىرىن ئەجەب ئۇزرا.
— شەۋقى.

نىسار قىلماق — «نىسار ئەتمەك» كە قارالغا:
مەبادا كېلىپ جانىنى قىلسە نىسار،
كى ياتسا ئۇلۇك جىسمى زارۇنىزار.
— ئا. نىزارى.

نىسار ئولماق — پىدا بولماق؛ چېچىلماق:
تېنىمدىن چىققالى يەتتى جۇدالىق جېھىتىدىن جانىم،
نىسار ئولغاي ماڭا جانۇ جەھانىم بەلكى ئىمانىم.
— فىراقى.

كۆزۈم گەۋھەرلەرى خالىڭغە بىر ـ بىردىن نىسار ئولمىش،
نىھالى قەددىگە ھەر دەم فىدا روھى رەۋانمدۇر.
— ئەرشى.

نىسان [نيسان] (پ) باھار يامغۇرى:
ئەگەر شاھۇ گەدالەر فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۇزىگە لۇتق نسانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.
— ئەرشى.

نىسبەت [نسبت] (ئە) مۇناسىۋەت، مەنسۇپلۇق؛ نەسەب، نەسىل:
ھەقىقەتدە قۇتلۇغ قاراخان ئاتى،
كى شىرى خۇداغە يېتەر نىسبەتى.
— ئا. نىزارى.

نىست [نيست] (پ) يوق، ئەمەس:
بۇلاي كەيفىدىن ئانچە دىدار مەست،
كى دۇنيا سەرەنجامىنى نىست ھەست.
— ئا. نىزارى.

نىسف [نصف] (ئە) يېرىم:
نىسفى بولۇپ ئەردى مەگەر چاشتىگاھ،
بولدى زىيادە ھەمەدە دەردۇ ئاھ.
— زەلىلى.

نىسفى جان — يېرىم جان، نىمجان:
بېگىم بولدى ئالەم ئىشىدىن ئامان،
ئانىڭسىز ماڭا زىندەلىك نىسفى جان.
— ئا. نىزارى.

نىسفى روز — يېرىم كۈن، چۈش:
بىس ھەۋا گەرم ئولدى مەۋسۇمى تومۇز،
ئامىن ـ ئامىن بىرلە بولدى نىسفى رۇز.
— زەلىلى.

نىسيان [نسيان] (ئە) ئەستىن چىقىرىش، ئۇنتۇش:
بۇھفا دۇنيا ئىچىدە تۇرمايىن،
غەفلەتۇ نىسيان بىلە ئولتۇرمايىن.
— زەلىلى.

نىش [نيش] (پ) «نېش» گە قارالغا:
بۇلار ئەيلەدى كېچەگە سەرزەنىش،
قۇياش تىغىدىن يەتتى جانىغە نىش.
— ئا. نىزارى.

نىشات [نشاط] (ئە) «نەشات» قا قارالغا:
قىلىمك ھەر دەۋا ئەيلەبان ئېھتىيات،
دەۋا نەفئىدىن بولغايسىز ھەم نىشات.
— قۇشچى.

نىشان [نشان] (پ) 1) بەلگە، ئالامەت:
بۇ جەھان ئىچىندە ھەرگىز بولماغاي گەۋھەرنىشان،
ئول كۆڭۈل ئىشقىمك بىلەن دۇنيادا مەشغۇل ئولمادى.
— قەلەندەر.

2) دېرەك، خەۋەر:
بەر قەلەندەرغە ئىلاھا قۇندۇزى جەننەت نىشان،
يۇسۇفى كەنئانغە قىلغىل شەھرى دەۋراننى نەسىب.
— قەلەندەر.

نىشان ئەيلەمەك — نىشانلىماق، قارىغا ئالماق:
نىشان ئەيلەدى ئىشق ھۆسنى مەجاز،

تەھەققۇق ساری ئەيلەگەن ئىمتىياز.
— ئا. نىزارى.

نىشان بەرمەك — خەۋەر بەرمەك:
باش ـ ئاياغىمدىن نىشان بەرمەككە گەر تارتىلسە خەت،
ئول خەتنى مەرھۇمدەك باشىدىن ـ ئاياغ بولغاي غەلەت.
— ئەرشى.

نىشان تارتماق — نىشانلاپ يول ئالماق، قارارلىماق:
چېكىپ خامەسىن، نەقش قىلدى ئەيان،
كى ئەرمەن دىيارىغە تارتىپ نىشان.
— ئا. نىزارى.

نىشانە [نىشانە] (پ) 1) بەلگە، نىشان:
كى سۈرئەت بىلە ئول تەرەف يۈردى ئول،
نىشانە ساری زەۋرەقىن سۈردى ئول.
— ئا. نىزارى.

2) قارا:
كۆڭۈل ئۆيىن غەم شوخىغە ئەيلەبان مەئۋا،
كۆزۈم قاراغىن ئاتاڭ ئوقىغە نىشانە قىلاي.
— ئەرشى.

3) ئەسەر، ئىز؛ يادنامە:
ئىنشا قىلۇرەم فەسانەئى ئىشق،
ئول نەۋئ دەبان نىشانەئى ئىشق.
— ئەرشى.

نىشانگاھ [نىشانگاھ] (پ) قارىغا ئېلىنىدىغان جاي.

نىشئە [نىشئە] (ئە) «نەشئە» گە قاراڭ:
يار كۆزى كۆزۈم بىلە بولماغۇچە چۈ رۇبەرۇ،
نىشئە بەرمەدى ماڭا بادەئى ساغەرسەبۇ.
— زەلىلى.

نىشىمەن [نىشىمن] (پ) ئۇۋا؛ ماكان:
گۈشەئى ۋەيرانە دە يۈرسەم نىشىمەن نې ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر چۈنكىم ئولۇس غەۋغاسىدىن.
— ئا. نىزارى.

نىشىمەن قىلماق — ماكان قىلماق:
كى بىر پاك جاينى نىشىمەن قىلىپ،
مۇبارەك ۋۇجۇدىنى مەدفەن قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

نىشىن [نىشين] (پ) سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ «ئولتۇرغۇچى» دېگەن مەنىنى يۈكلەيدۇ:

خاتىر نىشىن — ئەسلەپ ئولتۇرغۇچى:
ئەي قەلەندەر دىلكەشۇ خاتىرنىشىن، شىرىن كەلام،
دىلبەرىمنىڭ ۋەسفىدەك بىر داستانى كۆرمەدىم.
— قەلەندەر.

مەسنەدنىشىن — يۆلىنىپ ئولتۇرغۇچى:
بەسىرەت ئېلىن يىغدى خاقانى چىن،
ئۆزى تەخت ئۆزرە بارچە مەسنەدنىشىن.
— ئا. نىزارى.

ھەجرنىشىن — يالغۇزچىلىق:
ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان پەلەك،
ھەجرنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇرده جان قىلغان پەلەك.
— ئا. نىزارى.

گۈشەنىشىنان — بۇلۇڭدا ئولتۇرغۇچىلار:
گۈشەنىشىنان دۇنيا گۈيلەرى،
سۈمئە داران رىزا جۈيلەرى.
— زەلىلى.

نىفاق [نفاق] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، ئىختىلاپ، ئاداۋەت:
رەھمۇ شەفقەت ھېچكىمدە قالمادى ھەم ئىشتىياق،
مېھرىبانلىق قەدىردانلىق ئورنىغا تۈشتى نىفاق،
ئىككى رەڭ بولدى ھەمە تىلدا ۋىفاق دىلدا نىفاق،
ھەممەكىم بۇ ئىش مۈكافاتىدا تۈشسە ئىفتىراق،
ۋاي بۇكىم ھەم ئەلاماتى ئېرۇر ئاخىر زەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىقاب [نقاب] (ئە) يۈزگە تارتىلىدىغان پەردە:
زەمانى ئۆتۈپ كەلدى بىر ماھۋەش،
نىقابى يۈزىدە ئېرۇر شاھۋەش.
— ئا. نىزارى.

نىقاب ئەيلەمەك — نىقاب تارتماق، نىقابلىماق:
ھەۋادىس يۈزىگە نىقاب ئەيلەدى،
چۈ سەددى سىكەندەر ھىجاب ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى.

نىقار [نقار] (ئە) ئاداۋەت، دۈشمەنلىك:
دۇنيادا بى مەدارا، تۇرماس كىشىدە يارا،
ئىسكەندەرۇ نەدارا ئۆتتى نىقار ئىچىدە.
— زەلىلى.

نىك [نيك] (پ) ياخشى، گۈزەل:
تەھسىلمىنى توختاتىپ مەن نىك ـ بەدنى بىلمەدىم،
ياخشى ئىشغە تاشلامالىق دېگەن ئەھەدنى بىلمەدىم،
تابىئى شەيتان بولۇپ مەن فېئلى بەدنى بىلمەدىم،
دۇرى گەۋھەرنى يۈتۇرۇپ تاپمەغانىم سەن ئىشىت.
— مۇللا توختى غەربى.

نىكان [نيكان] (ئە) ياخشىلار.

نىكاھ [نكاح] (ئە) تويلىشىشنىڭ رەسىم ـ يوسۇن بويىچە ئادا قىلىنىشى، تويلىشىش ئەقىدىسى:
چۈ مەھزۇن دېدى: «بۇ ئىش ئېرمەس سەلاھ،
رەۋادۇر مۇسۇلمانغە ئەقدى نىكاھ».
— ئا. نىزارى.

نىكاھ قىلماق — نىكاھ خۇتبىسىنى ئوقۇپ نىكاھ ئەقىدىسىنى تۈرغۇزماق، نىكاھ ئوقۇماق:
بېرىپ توي خىراجىن قىلالى نىكاھ،
تىرىك قىلسا تەڭرىم بارالى سەباھ.
— ئا. نىزارى.

نىك ئەختەر [نيك اختر] (پ) بەختلىك.

نىك ئەندىش [نيك انديش] (پ) ياخشى نىيەت، خەيرخاھلىق:
بۇ ئوغۇلغە دەر ئېردى ھارۇن نام،
نىك ئەندىش مەخازىنى ئىسلام.
— زىيائى.

نىك بەخت [نيك بخت] (پ) بەختلىك، بەختىيار:
ئەجەم مۇلكىدە باردۇرۇر سەڭ تەخت،
كى جا قىلدى پەيغەمبەر نىك بەخت.
— ئا. نىزارى.

نىك پەي [نيك پى] (پ) خۇش قەدەم:
قىلىپ دەشت ۋادى، مەراھىلنى تەي،
يۈرۈپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

نىك خاھ [نيك خواه] (پ) ياخشى نىيەتلىك؛ خەيرخاھ:
قىلىپ ئىشق تۇغيان، چېكىپ ئوتلۇق ئاھ،
ئوقۇپ بەيىننى دىلبەرى نىك خاھ.
— ئا. نىزارى.

نىك خۇي [نيك خوي] (پ) خۇش پېئىل:
دېدىكىم ھەقە تە ئاتا «ئەي نىك خۇي،
يىمە ئۇممەت غېمىن تاشلاپ ماڭا قوي».
— ناقىس.

نىك دىل [نيك دل] (پ) كۆڭلى ياخشى، ياخشى نىيەتلىك.

نىك راي [نيك راي] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك:
كۆرۈپ تىغنى مەسئۇد دېدى: «ھاي ـ ھاي،
مېنى قىلماغىل تەڭ سەن ئەي نىك راي».
— ئا. نىزارى.

نىك رۇ [نيك رو] (پ) چىرايلىق، گۈزەل.

نىك رۇز [نيك روز] (پ) بەختلىك، پاراۋان.

نىك سىرىشت [نيك سرشت] (پ) گۈزەل يارىتىلغان، تەبىئي گۈزەل:
چىرە چۈنان مەۋازى نىك سىرىشت،
ياد بىرۇر ئابى ھاۋاسى بېھىشت.
— زەلىلى.

نىك نام [نيك نام] (پ) ياخشى نام ئالغان، ئاتاقلىق، داڭلىق:
بەيان ئەيلەمىشلەر بىل ئەھلى كىرام،
خىرەد بابىدا تاپقاي ئول نىك نام.
— قۇشچى.

نىكۇ [نيكو] (پ) ياخشى، گۈزەل.

نىكۇ خىيال — ياخشى نىيەت.

نىكۇكار — ياخشى قىلىق، ياخشى ئىش:
كاتىبىكىم مېھنەت ئەيلەپ بىر كىتابىنى يازار،
بەئزى جا بولسە غەلەت راست ئەيلەمەكدۇر نىكۇكار،
قەسدئىلە ھەرگىز خەتا قىلما ۋەلى تەبئى ئازار،
ۋەرنەكىم راستى ئەقىل بولسە غەلەتلەر بىشۇمار،
قىلغايۇ خانەندەلەر دۇشنام ھەقارەت ھەرزەمان.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇكىردار — «نىكۇكار» غا قارالسۇن:
بەلەند قىلدى فەلەكنىڭ سانىئى قەدرى سىياقىنى،
ئۇلۇغلۇق جادەسىدە بەرقەرار ئولغىل نىكۇكىردار.
— ئىسمائىل ھاجى.

نىكۇ نام — «نىك نام» غا قارالسۇن:
ئۇشبۇ يەڭلىغ خۇش سەئادەت شەھ چىقارسە نىكۇنام،
رازىدۇر ئەللاھ كەرىم، لۇتف ئەيلەگەي خەيرۇل ـ ئەنام.
— ئابدۇقادىر داموللام.

نىكۇ ھال — شاد ـ خۇرام، خۇش كەيپىيات:
بىرى بۇدۇر ئولاردىن، ئەي نىكۇھال،
كى شەھبازىكى تۇتسە گەر پەرۇبال.
— ناقىس.

نىكۇەت [نيك ود] (پ + ئە) ياخشى دوست:
دېدى موسا: «داغى يانساڭ ئېدى خوب،
ئىبادەت نىكۇەتى ئۇممەتكە مەرغۇب».
— ناقىس.

نىگار [نگار] (پ) 1) رەسىم، سۇرەت، تەسۋىر:
تەماشا قىلىپ باغۇ قەسرى ئەمار،
جەۋاھىر نىگارۇ بارى زەرنىگار.
— ئا. نىزارى.

شىئارى كافىرىستان بولسە جادى،
مەساجىدلاردا بۇتلارنىڭ نىگارى.
— ناقىس.

2) گۈزەل مەھبۇب، يار:
ئول كىمسەگە كىم يار ئاڭا چىندۇر،
يوق چىنكى بىر نىگار چىندۇر.
گۈلشەن ئارا بەزم ئېتەرگە ئول ئەيلەسە ئەزم،
مەرغۇب ئاڭا چاي بىلە چىندۇر.
— ئەرشى.

دەۋلەتى ئۇزمما ئىكەن ۋەسلىڭ نىگارىم بىلمەدىم،

ۋەسلىگە شۇكۇر ئەتمەدىم، ئەي گۈلئۇزارىم بىلمەدىم.
— قەلەندەر.

نىگار ئەتمەك — تەسۋىرلىمەك؛ يازماق.

مەھ نىگار — ئاي يۈزلۈك يار:
سۇرۇپ ئاينى ئەبرى قىلىپ ئاشكار،
جەمالىنى كۆرسەتتى گۇل مەھ نىگار.
— ئا. نىزارى.

نىگارى نازەنىن — گۈزەل يارنىڭ سۈرىتى:
بىردەمى راھەت يۈزىنى كۆرمەدىم، ئەي دوستلار،
تاكى باغرىمنى نىگارى نازەنىن قان ئەيلەدى.
— قەلەندەر.

نىگارا [نىگارا] (پ) ئەي گۈزەل:
نىگارا ئىشتىياقىڭدا زەئىفو ناتەۋان بولدۇم،
ھەمىشە دەربەدەر ئالەم ئارا بىخانىمان بولدۇم.
— فىراقى.

نىگارەندە [نىگارندە] (پ) رەسسام: يازغۇچى.

نىگارخانە [نىگارخانە] (پ) رەسىمخانا.

نىگاھ [نىگاھ] (پ) قاراش، بېقىش:
يۈز نىگاھى لۇتف ئىلە ئەغيارنى سەرشار ئېتىپ،
گۈلشەنى لۇتفۇڭنى مەندىن نېچەكىم كەم قىلغاسەن.
— ئەرشى.

نىگاھ ئەتمەك — قارىماق، باقماق:
ئەرشىنى مەھجۇرنى مۇنچە نەزەردىن سالماغىل،
لۇتف ئىلە جانان نىگاھ ئەتسە نىسار ئەتكۈم بۇجان.
— ئەرشى.

نىگاھ قىلماق — «نىگاھ ئەتمەك» كە قارالسۇن:
كۈلۈمسۈپ باقىپ يار قىلدى نىگاھ،
كى بىچارە بىدىل چېكىپ قاتىغ ئاھ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبان [نىگا ھبان] (پ) قارىغۇچى، كۆزەتكۈچى؛ پاسىبان:
دېدىكىم كۆزكە: «سەن بولغىل نىگاھبان،
بولۇر دۈشمەن تۇغى ئاندىن نەمايان».
— ناقىس.

نىگاھبانى جەھان — پۈتكۈل ئالەمنىڭ پاسىبانى:
خۇدايى لامەكان، مەئبۇدى ئالەم،
نىگاھبانى جەھان مەسجۇدى ئادەم.
— ناقىس.

نىگاھبان قويماق — قاراۋۇل قويماق:
كېتىپ ئېردى قىزلار نىگەھبان قويۇپ،
كى ساقلاپ ئانى قالمىپ ئېردى تۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

نىگاھبانلىق ئەتمەك — كۆزەتمەك، قاراۋۇللۇق قىلماق:
تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى تەنگە جەند، باشغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن نىگەھبان ئەيلەدىڭ.
— قەلەندەر.

نىگاھبانلىق [نىگاھبانلىق] قاراۋۇللۇق، پاسىبانلىق:
ئەيلەسۇن نەچچە ئەل نىگەھبانلىق،
يەتمەسۇن بۇ شەجەرغە نۇقسانلىق.
— زىيائى.

نىگاھبانلىق ئەتمەك — قوغدىماق، ساقلىماق:
دېدى بىر كىشىگە: «ئالىپ بار مۇنى،
قاچۇرماي نىگەھبانلىق ئەت ھەركۇنى.»
— ئا. نىزارى.

نىگاھدار [نىگاھدار] (پ) قوغدىغۇچى، پاسىبان:
زابىتەئى دىنغە نىگەھدار ئۇچۇن،
ئاجىزۇ ھەيرانغە مەددكار ئۇچۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن [نگون] (پ) 1) ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن:
سۇراھى سەربەلەند مەيپەرەستان مەستى لايەقتەل،
ئەلىف لامى قەد سىياقىنى مەجلىسىدە نىگۇن كەلتۇر.
— زەلىلى.

2) تۆۋەن، پەس؛ يىقىلغان:
قىلىپ قانى ئۇل چەشمەنى لالەگۇن،
كى چەشمە باشىدا ياتىپدۇر نىگۇن.
— ئا. نىزارى.

3) تەتۇر:
تۇدە ـ تۇدە ئەيلەبان قويغىل بۇگۇن،
قۇنتارۇرغە نەچچە يۈز بەختى نىگۇن.
— زەلىلى.

نىگۇن ئەتمەك — ئەگمەك، تۆۋەن سالماق:
قەلەم جۇرئەت ئەيلەپ نىگۇن ئەتتى باش،
رەقەم چەكتى مۇنداق قىلىپ ئەشك ياش.
— ئا. نىزارى.

نىگۇن بولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك:
قىلمامىش كۆڭلۇمدە قىرقىلماق مەئاش سەبردىن،
ھەجرىدە بولغان نىگۇن قەددىم ئاڭادۇر ھۇكىم راس.
— ئەرشى.

نىگۇن قەد — قەددى ئېگىلگەن:
كەمالى رىفئەتىڭ ئانداغكى بولسە،
ئاياغىڭ ئۆپكەلى گەردۇن نىگۇن قەد.
— ئەرشى.

سەر نىگۇن — 1) بېشى تۆۋەن، يىقىلغان:
چۇ مەسئۇدنى خەيلى غەم ئەتتى زەبۇن،
تۇزۇك قەددى كۆكىدىن بولۇپ سەرنىگۇن.

— ئا. نىزارى.

2) ئاستىن ـ ئۈستۈن، تەتۈر:

تالەئىم دۇر سەرنىگۇن بەختىم زەبۇن دەردىم فۇزۇن،
نى ئەجەب دىۋانىلەردەك ئەيلەسەم جۇش خىرۇش.

— سەبۇرى.

نىگۇنسار [نگون سار] (پ) تۆۋەن چۈشكەن، يىقىلغان:

ئاڭا رابىئە ھەم خەبەردار ئىدى،
كى ھىجران يۈكىدىن نىگۇنسار ئىدى.

— ئا. نىزارى.

نىگىن [نگين] (پ) 1) ئۈزۈك:

ئەگەر بولسا سۈلەيمان ھىكمەتىدىن،
ۋەيا بولسە نىگىنى ھۆرمەتىدىن.

— مەجلىسى.

2) مۆھۈر:

ھەر ئاشىقى كى كۆڭلىدە بىر نازەنىنى يوق،
شاھى دۇرۇركى ئىلكىدە مۆھرى ـ نىگىنى يوق.

— زەلىلى.

زىرى نىگىن — بەند قىلىنغان، كونترول قىلىنغان:

ئەي ۋۇجۇدۇڭ شەئنى كەلدى رەھمەتەن لىلئالەمىن،
ئاندىن ئولدى بەھرۇبەر ھۈكمۈڭ بىلەن زىرى نىگىن.

— ئەرشى.

نىگىندار [نگين دار] (پ) مۆھۈردار:

نىگىندار بولسۇن سۈلەيمان سۈفەت،
فەرىدۇن، جەمشىد خاقان سۈفەت.

— ئا. نىزارى.

نىل I [نيل] (ئە) نىل دەرياسى.

نىل II [نيل] (پ) كۆك:

ئاياغى بولۇر گويىيا نىل رەڭ،
ۋەلىكىن مۇنى ئالسە شۇئقار دەڭ.

— قۇشچى.

نىلگۇن [نيلگون] (پ) نىل رەڭ، كۆك رەڭ:

بولمادى مەئلۇم ھىكمەت ئەھلىغە سەيرى قەمەر،
ئەسمانى نىلگۇنى سەھنىدە ئەختەر بولماسا.

— زەلىلى.

نىلىن [نيلن] (پ) نىل رەڭلىك، كۆك:

يار مەلەك خەيلىغە گەردۇن زەۋرەقى نىلىن ئىبرۇر،
ھەجرىدىن تا كۆككە تەگرۇ سىلى ئەشكىم بولدى سەت.

— ئەرشى.

نىلۇفەر [نيلوفر] (پ) نىلۇپەر، سۇدا ئۆسۈدىغان كۆكۇش ياكى سېرىق رەڭلىك بىر خىل گۈل:

چۇ قىلدى كۇن يۈزى ئالەمنى رەۋشەن،
ئىدىكىم نىلۇفەرمەن، ئاشىقىمەن.

— نائقىس.

نىم [نيم] (پ) يېرىم.

نىم دەۋر — يېرىم دائىرە.

نىمى نىگاھ — قىيا بېقىش:

جان مۇلكىنى سەئىد ئىلە نە ھاجەت ئاڭا بۇزماق،
بىرنىمى نىگاھى بىلەكىم ئەيلەدى بەرباد.

— ئەرشى.

نىم باز [نيم باز] (پ) يېرىم ئېچىلغان.

نىمبىسمىل [نيم بسمل] (پ) چالا سويۇلغان.

نىمجان [نيم جان] (پ) چالا ئۆلۈك، يېرىم جان:

نەچەسى ئۆلۈبدۇر، نەچە نىمجان،
ۋە بەئزەن ياتار، بەزىسى نەزئى جان.

— موللا شاكىر.

نىمچە [نيمچه] (پ) قىسقا تاش كىيىم:

نىمچە نارەنجى، قىزىل كۆڭلەك، باشىدا قەرقارا،
سۇنبۇلى بەشىدىن ئۆرۈلگەن تال چىبىق بۆركلۈككىنە.

— ئەرشى.

نىم خاب [نيم خواب] (پ) چالا ئۇيقۇلۇق.

نىمخىز [نيم خيز] (پ) ئولتۇرۇش بىلەن ئۆرە تۇرۇش ئارىلىقىدىكى ھالەت، يېرىم تۇرۇش:

كى نەچچە ياتۇر نەچچەسى نىم خىز،
قوپاي دەپ قوپالماي بولۇپ رەستەخىز.

— موللا شاكىر.

نىمرۇز [نيم روز] (پ) يېرىم كۇن، چۈش:

شەۋق بىلەن زەۋق بىلەن نىمرۇز،
قۇشدەك ئۇچۇبان يېتىپ تار بوغۇز.

— زەلىلى.

نىم شەب [نيم شب] (پ) يېرىم كېچە:

تاڭ ئاتقۇچە ياتارسەن، غەفلەتدە ئۆمرۇڭ ئۆتتى،
بىر نىمشەب چىقارغىل دەرد ئىلە دۇدى ئاھى.

— زەلىلى.

نىمكار [نيمكار] (پ) شاگىرت، بالا ئىشچى.

نىھاد [نهاد] (پ) تەبىئەت، خاراكتېر، مىجەز:

ساچ سۇنبۇلغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نىھادىدىن ئۇر.

ئەژدەر نىھاد — ئەجدىھارغا ئوخشاش؛ قورقماس:

رەھا ئەيلەگىل ئوقنى فەرھادۋار،
كى ئەژدەر نىھادىدىن ئۆرلەت دەمار.

— ئا. نىزارى.

بەد نىھاد — يامان مىجەز:

كېچە چىقتى مەككارەئى بەد نىھاد،
قىلىپ ئول زەمان شاھغە خەيرباد.

— ئا. نىزارى.

نەمال [نهال] (پ) 1) كۆچەت، نوتا:
دېمە قىلماسدۇر ماڭا ئول مەھۇشى ياش ئىلتىپات،
مىۋە بەرمەسدۇر شەجەر تاباردۇر ھالى نەمال.

— قەلەندەر.

2) ياشلىق، ياش:
تاكى، ئەي زالىم، ماڭا جەۋرۇستەم كەم قىلغاسەن،
بۇ نەمالى قامەتىم غەم بىرلە كەم قىلغاسەن.

— ئەرشى.

نەمالى شەمشاد — شەمشاد دەرىخىنىڭ نوتىسى:
قەددىڭدۇر مىسالى سەرۋى ئازاد،
گۈلدەستەئى يا نەمالى شەمشاد.

— ئەرشى.

نەمان [نهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ يوشۇرۇنغان:
ساقى سەھەردە كەلتۇرۇڭ ئەل كۆزىدىن نەمان قەدەھ،
فەسلى بەھار گۈل ئېرۇر مەۋسۇمى ئەرغەۋان قەدەھ.

— زەلىلى.

ۋەلايەتدە بىر تاغ باردۇر ئەيان،
ھەكىمكى ئاندا بار ئېرمىش نەمان.

— ئا. نىزارى.

نەمان ئەتمەك — يوشۇرماق:
جانمدە ئەلىف يەڭلىغ ئول سەرۋى مەكان ئەتمىش،
جىسم نۇقتەسىدە داغىن جانمدە نەمان ئەتمىش.

— ۋەفائى.

نەمان بولماق — يوشۇرۇنماق:
زېرىكتى بۇلار زۇلمىدىن ئول زەمان.
كى روھى بەقا ئىچرە بولدى نەمان.

— ئا. نىزارى.

نەمان قىلماق — يوشۇرماق:
نەسىم جان ساربدىن ئەي سەبا خەبەر كەلتۇر،
ئىلاج زەڭنى مەشامىم نەمان قىل ئەي ھافىز.

— شەۋقى.

زەخمى نەمان — يوشۇرۇن جاراھەت:
ھەزىن كۆڭلۈمنى ئەزبەس ناۋەكى ئىشقىڭ نىشان ئەتكەچ،
كۆزۈم ياشىنى گۈلگۈن ئەيلەگەن زەخمى نەھانمدۇر.

— ئەرشى.

نەمانە [نهانه] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە؛ مەخپىيلىك:
چىقىپ مەھۇشى ھەم بەھانە بىلەن،
ئاتاۋۇ ئانادىن نەمانە بىلەن.

— ئا. نىزارى.

نەمانكار [نهان‌كار] (پ) يوشۇرۇن خىزمەتچى.

نەمانى [نهانى] (پ) مەخپىي، يوشۇرۇنچە.

نەمايەت [نهايت] (ئە) ئاخىر، چەك، ئاقىۋەت:
كى مۇنداق تۇشكەنىڭدىن قىل ھىكايەت،
فەلەكنىڭ جەۋرىغە يوقتۇر نەھايەت.

— مەجلىسى.

نەمايەتسىز [نهايتسيز] ئاخىرى يوق، چەكسىز:
نەھايەتسىز سۆيۈندۈم مەھۇشى شوخ پەرى پەيكەر،
مىنى قۇل ئەتكەلى ئۆزىگە ئەمدى مۇختەسەر قىلمىش.

— قەلەندەر.

نەمۇفتە [نهفته] (پ) كۆرۈنمەس، يوشۇرۇنغان:
كى بولماس غۇنچەدەك ئاغزىم شۇگۈفتە،
لەبىم لەئلۇ تىشىم دۇرۇر نەمۇفتە.

— مەجلىسى.

نېئمەت [نعمت] (ئە) «نېئمەت» كە قارالسۇن:
چۇ كاشغەر زەمىن ئېردى جەننەت نىشان،
كى مەئمۇر ئىدى بەلكى نېئمەت فىشان.

— ئا. نىزارى.

نىيابەت [نيابت] (ئە) ۋەكىللىك.

نىياز [نياز] (پ) 1) ئېھتىياج، ھاجەت. 2) ئىلتىجا. 3) تۆھپە، سەدىقە:
«نۇن» نىيازىمدۇر مېنىڭ جانمدىن ئۆزگە يوق نىياز،
شەمئىسەن، پەرۋانەدۇرمەن، جان نىسارىم سەنمۇسەن؟

— موللا سالىھ.

نىياز ئەتمەك — تۆھپە قىلماق، سەدىقە قىلماق:
رەمزى رەمۇزى نارىغە يوقتۇ بارىم نىياز ئېتىپ،
جانتۇ كۆڭۈل گەرەۋ قىلاي شۇۋەئى خۇش ئەداسىنە.

— ئەرشى.

نىياز كۆرگۈزمەك — ھاجىتىنى ئىپادىلىمەك، بىلدۈرمەك:
بۇلار روھىغە كۆرگۈزۈپمەن نىياز،
فەقىر ناتەۋانغە بولۇپ چارەساز.

— ئا. نىزارى.

نىيازۇ نەزر — «نەزرۇ نىياز» غا قارالسۇن:
ھەر نىيازۇ نەزر كەلسە ئالدىلەر،
خەرج ئېتىبان خانىقاھى سالدىلەر.

— زەلىلى.

ئەرزۇ نىياز — تەلەپ ۋە ئىلتىجا:
كۆڭۈل مۇددەئاسىنى راز ئەيلەبان،

کی قۇللۇغدا ئەرزۇ نیاز ئەیلەبان.
— ئا. نىزارى.

نیام [نیام] (پ) غىلاپ، قىن:
کی ساچراپ قوپۇپ ئورنىدىن گۈلنىسا،
پىچاقىن نیامىدىن ئەیلەپ جۇدا.
— ئا. نىزارى.

تېغى زەبانىڭنى نیام ئىچرە تۇت،
جەۋھەرى مەئنىنى كەلام ئىچرە تۇت.
— زەلىلى.

نیەت [نیت] (ئە) كۆڭۈلدىكى مەقسەت، ئارزۇ، ئۇمىد:
کی ھەج قىلماق ئولدى ئانىڭ نیەتى،
كۆپ ئېردى جەھا ئىچرە خەيرىيەتى.
— ئا. نىزارى.

ھ

ها [حا] (ئە) ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى «ح» ھەرپىنىڭ نامى.

هاتەم [حاتم] (ئە) سېخىي، سېخىيلىق بىلەن نام چىقارغان كىشى (هاتەم):
بىرىنى ئەيلەدى رۇستەم، بىرىنى نۇشرۋان،
بىرىنى ئەيلەدى هاتەم، بىرىنى لۇقمان چەرخ.
— شەۋقى.

هاتەمى ئىشق — ئىشق سېخىيسى، ئىشق ساھەسىدىكى سېخىي:
گۇمنامىگىزنى كۆزلەرى هاتەمى ئىشق ئەيلەدى،
مەخزەنى كۆڭلىدە ئانىڭ تىلەر ئېرسە بارى بار.
— گۇمنام.

هاتەملىغ [حاتم ليغ] (ئە) سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق.

هاتىف [هاتف] (ئە) غايىبتىن ئاۋاز بەرگۈچى، چاقىرغۇچى، ئاۋاز چىقارغۇچى.

هاتىفى فەرخۇندە نەفەس — قۇتلۇق ئاۋاز، غايىبتىن كەلگەن خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى ئاۋاز.

هاج [حاج] (ئە) هاجەت:
كۆڭۈلدۇر قىبلەئى تەھقىق نېچۇن سەن ئول ئۆيى ئىچرە،
بۇ تەن سەنگى سىيەھدۇر سەدقەدىن ئۆپمەككە هاجىم.
— گۇمنام.

هاجات [حاجات] (ئە) «هاجەت» نىڭ كۆپلۈكى، هاجەتلەر، ئېھتىياجلار.

ئەهلى هاجەت — موهتاجلار، هاجەتمەنلەر.

هاجەت [حاجت] (ئە) ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت؛ تىلەك، مەقسەت:
مەنى غەم ئۆيىدىن رەها ئەيلەگىل،
بارى هاجەتىمنى رەۋا ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هاجەت ئەهلى — موهتاجلار، هاجەتمەنلەر.

هاجەت ئەيلەمەك — سورىماق، تەلەپ قىلماق.

هاجەت قەدەرى — هاجەتكە قاراپ، زۆرۈرىيەتكە قاراپ.

هاجەتى تەۋزىھ — ئىزاھ، شەرھ قىلىشقا ئېھتىياجلىق.

هاجەتمەند [حاجتمند] (ئە + پ) موهتاج، هاجەتلىك، ئېھتىياجلىق:
بولمىشەم، ئەي دوست، هاجەتمەندۇ زارۇ مۇستەمەند،
يوق ئەمەل ساھىب كەرەمگە خەيرۇ ئېھساندىن لەزىز.
— ئابىت.

هاجەتمەند قىلماق — موهتاج قىلماق.

هاجى [حاجى] (ئە) هەج قىلغان، كەبىنى تاۋاپ قىلغان، ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرىنى ئادا ئەتكەن كىشى:
هاجىلاركى يۇرگۈسىدۇر هەجنى ساتىپ،
يەنىكى «هاجى مەن» دەپ ئانى ئەلگە ئاڭلاتىپ.
— سەبۇرى.

هاجىب [حاجب] (ئە) 1) توسۇق، قاش. 2) توسۇپ تۇرغۇچى؛ دەرۋازىۋەن، ئىشىك قاراۋۇلى، ئىشىك ئاغىسى؛ پەردىدار:
قۇياش نۇرى ناگاھ ئەسەر ئەيلەدى،
كى هاجىب بۇ يەڭلىغ خەبەر ئەيلەدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هاجىب ئولماق — توسۇق بولماق.

هاجىبۇل ـ هۇججاب — دەرۋازىۋەنلەر باشلىقى، ئىشىك ئاغىسى.

هادى [هادى] (ئە) يول باشلىغۇچى، توغرا يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى، رەھبەر؛ پىر، مۇرشىد:
چۇن تەرىقەت يولىغە كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى هادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.
— زەلىلى.

هادىس [حادث] (ئە) سادىر بولغان، يۈز بەرگەن؛ يېڭىدىن پەيدا بولغان:
ئۇمىد ئولدۇركى ساھىبخانەدىن ئەئزاز كۆرگەيمىز،
چەرا تەئزىمى مېھمان رەسمى ئادەت خۇبى شان هادىس.
— شەۋقى.

هادىس ئەتمەك — يېڭىدىن پەيدا بولماق.

هادىس بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، پەيدا بولماق.

هادىس ئولماق — «هادىس بولماق» قا قارالسۇن.

هادىسات [حادثات] (ئە) «هادىسە» نىڭ كۆپلۈكى، هادىسىلەر، ۋەقەلەر، ئۆزگىرىشلەر.

هادىساتى روزگار — تۇرمۇش هادىسىلىرى.

هادىسە [حادثە] (ئە) هادىسە، ۋەقە؛ ئۆزگىرىش:
ۋەزىر پۇر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ هادىسە يۈز كەلتۈرگەـ

نىنى ئاڭلاپ، فەرھاڭ ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەر-
دانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۇچۇن ئۆز شەھرىدىن خۇرا-
سانغە ئەزىم ئەتكەنى...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھادىم [ھادم] (ئە) بۇزغۇچى؛ بۇزغۇنچى؛ بەتبەشىرە:
بار ئىركەن قاشىدا نەچە خادىمى،
ئانىڭ ھەر بىرسى بەشەر ھادىمى.
— ئا. نىزارى.

ھادىي [ھادى] (ئە) «ھادى» غا قاراڭ.
ھادىي سۇبۇل — توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى.
ھادىي كامىل — ماھارەتلىك يول باشلىغۇچى، تەجرىبە-
لىك رەھبەر.

ھار [حار] (ئە) ئىسسىق، ھارارەتلىك؛ قىزىتما:
ئارەزى بولدى خەزاندەك ئول پەرىنىڭ زەئفىدىن،
بۇ كەسەلنى سەن كۆتەرگىل، يا رەب، ئانىڭ ھارىنى.
— قەلەندەر.

ھارۇ يابىس — ئىسسىق ۋە قۇرۇق.

ھارر [حار] (ئە) «ھار» غا قاراڭ.
ھارىرۇ رۇتەب — ئىسسىق ۋە ھۆل.
ھارىرى يابىس — قۇرۇق ئىسسىق.

ھارۇت [ھاروت] (ئە) كۈفە زېمىنىدىكى بابىل شەھىرىگە
كىشىلەرنى سىناش يۈزىسىدىن، سېھىر تەلىم بېرىش ئۈچۈن
ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئىككى پەرىشتىنىڭ بىرى (يەنە
بىرى ماروت).

ھارۇن [ھارون] 1) ئىمرانىنىڭ ئوغلى، مۇسا ئەلەيھىسسا-
لامنىڭ ئاكىسى، نەسەبى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇتىشى-
دۇ. 2) ھىجرىيە 148 ـ 198 (مىلادى 765 ـ 808) ـ
يىللىرى ياشىغان باغدات خەلىپىسى ھارۇن رەشىد
(ھارۇنئۇر ـ رەشىد).

ھارۇنئۇر ـ رەشىد [ھارون الرشيد] «ھارۇن» غا
قاراڭ.

ھارىس I [حارث] (ئە) 1) دېھقان، تېرىقچىلىق قىلغۇ-
چى:
نەۋائىي، ئەمەل خىرمەنى ئىچرە ئوت سال،
كى بولماق كېرەكمەس بۇ مەزرەئدە ھارىس.
— نەۋائى.

ھارىس II [حارس] (ئە) ساقچى.
يۈزۈڭ گەنجىنى پاس ئەتمەككە ھارىس ھاجەت ئىرمەستۇر،
كۆزۈڭ جەللادى يانى ئۇزرەدۇر شەمشىرۇ خەنجەر ھەم.
— گۇمنام.

ھازەلقىياس [ھذاالقياس] (ئە) شۇ يوسۇندا، شۇنداق
قىلىپ:
چىقىپ يار باشىغە ھەمە ئامۇ خاس،
شەھەردە كىشى قالماس ھازەلقىياس.
— مۇللا شاكىر.
كۆزۈ لەئلى بەر سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلا ھازەلقىياس.
— ئەرشى.

ھازىر [حاضر] (ئە) 1) شۇ پەيت، شۇ ۋاقىت:
بۇ مەجلىسدە ھازىر بار ئىدى ۋەزىر،
كى قىلماي بۇ ئايغان سۆزۈمنى پەزىر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەييار:
مۇلازىمغە دېدىم چاپىپ ئاندا يەت،
ئوشۇل يات كىشىنى ماڭا ھازىر ئەت.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) مەۋجۇت، پەيدا:
كۆزۈمدىن غايىبۇ كۆڭلۈمدە ھازىر ياد ئەيلەرمەن،
ئانىڭ يادى بىلە خۇرشىد كۆڭلىنى شاد ئەيلەرمەن.
— مۇللا سالىھ.

ھازىر باش — ھازىر بول! ھوشيار بول!
ھازىر بولماق — كەلمەك، ئىشتىراك قىلماق؛ تەييار
بولماق.

ھازىق [حاذق] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇززاق] بىلەرمەن،
ماھىر، ماھارەتلىك، ئۇستا؛ ياخشى بىلگۈچى، ئۆز ھۇنىرىنى
ئەڭ ياخشى ئۆزلەشتۈرگەن ئادەم.

ھازىق تەبىب — ماھىر، ئۇستا تېۋىپ:
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز تەببى ھازىق ئالەمدە،
چۇ بەردىڭ دەرد ئۆزۈڭ، ئەمدى ماڭا بەرگىل يەنە دەردە.
— قەلەندەر.

ھازىم [ھاضم] (ئە) ھەزىم قىلغۇچى، تاماق (يېمەكلىك)
سىڭدۈرۈشكە ياردەم بەرگۈچى:
ساغىنما بارچە پىشىغ سوزنى تەئب ئېتەر ئاشام،
بولۇر مۇقەييىنۇ ھازىم چۇ ئىككىسى مەتبۇھ.
— نەۋائى.

ھاسىد [حاسد] (ئە) ھەسەت قىلغۇچى، ھەسەتچى، كۆرەل-
مەس:
ئوتقا تۇتقان قىل مەسەللىك يۈز قارا ھاسىدلەرنىڭ،
قارا كۈنلەر ئىچرە غەمدىن تولغانۇپ بولسۇن نىزار.
— تەجەللى.

ھاسىد بولماق — ھەسەت قىلماق.

ھاسىل [حاصل] (ئە) 1) مېۋە، مەھسۇلات؛ پايدا؛
نەتىجە:

ئىچىپ يۈز زەھرنى ئەيلەپ پۈشەيمان،
ياقاڭ چاك ئەتسەڭ ئەمدى نە هاسىل.

— ئەرشى.

2) ئايان، ئېنىق، روشەن. 3) نېسىۋىسىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىستىكى، ئىستەك:
رەقىبىڭ ئولماسۇن مەقسۇدى هاسىل،
ئەلىفدەك قەددىمى ئول سالدى داله.

— نەسىمي.

هاسىل ئەتمەك — 1) ئېرىشمەك. 2) رازىلىقىنى ئالماق.

هاسىل ئەيلەمەك — 1) ئېرىشمەك، قولغا كىرگۈزمەك. 2) پەيدا قىلماق، هاسىل قىلماق.

هاسىل بولماق — پەيدا بولماق.

هاسىل رام ئولماق — مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۈزمەك.

هاسىل ئولماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هاسىلى كەلام — سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسە، نەتىجە.

سۆز هاسىلى — سۆز خۇلاسىسى، نەتىجىسى.

كام هاسىل قىلماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك، ئىستەكنى قاندۇرماق.

هاسىلا [حاصلا] (ئە) «هاسىلەن» گە قارالسۇن:
ربيا ئىچىندە نەكىم هاسىل ئەتتىڭ، ئەي زاهىد،
دېسەڭ خەلاس ئۆلەي ئەت رەهنۇ، هاسىلا قەدەھ ئىچ.

— نەۋابى.

هاسىلەن [حاصلاً] (ئە) مەلۇم بولۇشچە، نەتىجىدە، قىسقىسى؛ خۇلاسە:
هاسىلەن شاھ تاپتى چۈن كامىن،
دېمەگىل كامكىن، دىلئارامىن.

— نەۋابى.

هاشا [حاشا] (ئە) ئەلۋەتتە؛ ھېچ، ھېچبىر، ھېچقاچان، ھېچ ۋاقىت:
مۇمكىن ئېرمەس دەھر ئارا بۇ شەكىل ئىلە بىر كافىرى،
بۇ كەبى ھەيئەت ئارا ھەم يوقتۇرۇر هاشا يىگىت.

— ئەرشى.

هاشه [حاشه] (ئە) «هاشا» غا قارالسۇن.

هاشه لىللاه — خۇدا ساقلىسۇن.
ئالمايىن بۇيى نەسىمى خىلئەتلىك ئەنۋاردىن،
هاشه لىللاه بىر گۈلى بۇ باغ ئارا خۇررەم ئەمەس.

— ئەرشى.

هاشىيه [حاشيه] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەۋاشى] بىرەر نەرسىنىڭ چېتى، ئايلانمىسى، ئەتراپى.

ۋەرەق هاشىيەسى — ۋاراقنىڭ چېتى، هاشىيەسى.

هافى [حافى] (ئە) 1) يامانلىقتىن ساقلانغۇچى. 2) كەمبەغەل، قولى قىسقا.

هافىز [حافظ] (ئە) 1) ساقلىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى. 2) يادقا بىلگۈچى، قۇرئاننى يادقا بىلگۈچى، قارىي. 3) قوشاق، بەيىت ئېيتقۇچى، هاپىز:
جەمال شاهى جەهان ۋەسلىدىن ئۈمىد ئەتسەڭ،
مۇدام زىكرى زەبان دانه دان قىل ئەي هافىز.

— شەۋقى.

هافىزى مۇجەۋۋىد — قۇرئاننى توغرا (خاتاسىز)، تەجۋىد قائىدىسىگە مۇۋاپىق قىرائەت قىلغۇچى، قارىي.

هافىزى ۋۇسقا — قۇرئاننى يادلىغان.

خۇشخان هافىز — چىرايلىق ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغۇچى.

هافىزه [حافظه] (ئە) يادلاش، يادىدا ساقلاش؛ يادلاش ماھارىتى، يادلاش ئىقتىدارى، ئېسىدە ساقلاش ئىقتىدارى.

هاكىم [حاكم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۆككام] ھۆكۈم قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى، باشلىق:
تەنىن تاشلاغاندىن كېيىن بەھرىغە،
داغى هاكىم ئولسۇن ئانىڭ شەھرىغە.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هاكىي [حاكى] (ئە) ھېكايە قىلغۇچى، قىسسە ئېيتقۇچى:
بۇ نامەغە نۇسخە زاتى پاكى،
تەگرى سۆزىدىن ئولۇسقا هاكىي.

— نەۋابى.

هال [حال] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھۋال] 1) هال، ئەھۋال، كەيپىيات. 2) خۇسۇسىيەت، مەنە. 3) پەيت، ۋاقىت، پۇرسەت. 4) ئىختىيار، ئىرادە. 5) هوش، ئۆزىگە كېلىش، هوشىغا كېلىش:
كېتىپ هالىدىن، بولۇپ ئەفتالۇ خەزان،
قاناتى چۆرگۈلۈپ چۈن بەرگ سەبزان.

— خىرقەتى.

هالا [حالا] 1) هازىر، شۇ مەھەلدە، شۇ پەيتتە. 2) هازىرغىچە، شۇ پەيتكىچە.

هالات [حالات] (ئە) [بىرلىكى: هالەت] ئەھۋاللار، كەيپىياتلار؛ «هالەت» گە قارالسۇن:
.....
زىيائى مەشئەلى نۇرى نەبۇۋۇەت ئېردى كۇن ئاتىڭ،
ھەمىشە تائەتۇ تەقۋىيۇ تەسبىھ ئېردى هالاتىڭ.

— ئەرشى.

هالات ئەداسى — ئەھۋاللارنى شەرھلەش، ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئېيتىپ بېرىش.

هالات كەيفىياتى — ئەھۋاللارنىڭ تەپسىلاتى.

هاله [هاله] (ئە) ئاي ۋە قۇياش ئەتراپىدىكى ئايلانما توسۇق؛ ئاي ياكى قۇياشنىڭ گەردىشى، قوتانلىنىشى:
خەنجەئى قەد ئۇزرە كۈل يەڭلىغ يۇرۇڭ،
مىھرى ئالەم تابدەك بى ھالەدۇر.
— گۇمنام.
غەبغەب ئول سىيمىن زەقەن دەۋرىدە ئانداغكىم ئېرۇر،
ھاله ئۆز جىرمىدىن ئول دەۋرىگە قىلغاندەك كەمەر.
— ئەرشى.

هالەت [حالت] (ئە) [كۆپلۈكى؛ هالات] 1) ھال، ئەھۋال؛ هالەت. 2) ۋاقىت، پەيت:
خاجەنى رايى ئەگزەم پادشاھ دارغا ئاسقالى بۇيرۇغان هالەتدە
پادشاھغە كىسەل ئارىز بولۇپ، مەھبۇسلارنى قويا بەرگەلى
بۇيرۇغانى؛...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) كۆرۈنۈش، قىياپەت. 4) يۈز بەرگەن ھادىسە.

زەۋقۇ هالەت — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق پەيتلىرى.

هالى [حالي] (ئە) دەرھال، تېزدىن، شۇ ھامان:
سەبا زۇلفۇڭنى تاغتىنى مەگەر هالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئورالدى ئەھرەمەن بولدى.
— سەككاكى.

هالىيا [حاليا] (ئە) ھازىر، شۇ تاپتا، شۇ پەيتتە، «ھالا» غا قارالسۇن:
بەغايەت كۆڭلۈم ئىچرە ئاشىناسەن،
دېگىل قايدىن كېلۈرسەن هالىيا سەن.
— لۇتفى.

هامۇن [هامون] (ئە) دەشت، سەھرا، چۆل؛ تۈزلەڭلىك:
گەھى مەسكەن ئېردى يېقىلغان سەراي،
گەھى دەشت ـ هامۇن ئىدى گاھى ساي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هامۇن ئەتمەك — تەكشىلىمەك، تۈزلىمەك.

هامىل [حامل] (ئە) كۆتۈرگۈچى، كۆتۈرۈپ يۈرگۈچى.

رۇقئە هامىلى — خەت ئېلىپ بارغۇچى.

سۆز هامىلى — خەت توشۇغۇچى.

هامىلى زار — سىر ساقلىغۇچى.

هامىلە [حامله] (ئە) 1) هامىلدار، ئىككى قات ئايال. 2) هامىلە؛ تۆرەلمە، قورساقتىكى بالا:
بولۇپ ئېردىڭ ئەۋۋەل نەدەپ هامىلە،
قىلىپ غەمگە مۇنداغ مېنى شامىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هامىلە بولماق — هامىلدار بولماق، بويىدا قالماق، ئىككى قات بولۇپ قالماق.

هامىلە ھەمل قويماق — تۇغماق.

هامىي [حامى] (ئە) ھىمايىچى، ساقلىغۇچى، قوراللىغۇچى؛ ھاكىم، پادىشاھ.

هانىس [حانث] (ئە) ئانت (قەسەم) نى بۇزغان، قەسەمدىن قايتقان (يېنىۋالغان).

هانىس بولماق — قەسەمنى بۇزماسلىق.

هاۋ [هاو] خوپ، ماقۇل؛ ھە، شۇنداق (باشقىلارنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن ئېيتىلغان ئۇندەش سۆز).

هاۋىي [حاوى] (ئە) ئۆز ئىچىگە ئالغۇچى، ئۆزىدە ساقلىغۇچى.

ئاسار هاۋىيەرى — كۆپ نەرسىنى يادقا بىلگۈچىلەر، قىسسەچىلەر، تارىخچىلار.

هائىل I [حائل] (ئە) توسۇق؛ توسقۇچى:
قۇياشدىن سايە قاچماقلىققا مائىل،
ئارادە ئەيلەبان شەخسىنى هائىل.
— نەۋايى.

هائىل II [هائل] (ئە) دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك:
ئۇلۇغلار سەھمناكۇ ئويله هائىل،
كى ئەيلەپ كۆرگۈچى ھۇشىنى زائىل.
— نەۋايى.

هايىل I [حايل] (ئە) «هائىل I» گە قارالسۇن:
ئىلكىدە كۆزگۈ بولۇپ هايىل كۆرەلمەن يۈزىنى،
كىم قۇياش نەززارەسىن مەنئ ئەيلەگەندەك كۆزدە ياش.
— ئەرشى.

هايىل قىلماق — توسماق، ياپماق؛ پەردە تۇتماق.

هايىل II [هايل] (ئە) «هائىل I» گە قارالسۇن:
ئۆز ئۆزى بىرلە كۆڭلى بولدى مايىل،
ۋەلى ئولدەم ئۇياتدىن بولدى هايىل.
— لۇتفى.

هايىلە [هايله] (ئە) «هايىل I» گە قارالسۇن.

هەب [حب] (ئە) 1) دانە، دان. 2) يۇمىلاق دورا (تابلىتكا).

هەبا [هبا] (ئە) 1) چاڭ، توزاڭ، غۇبار. 2) بىھۇدە، بىكار.

هەبائەن مەنسۇرەن بولماق — چاڭ ـ توزاڭ كەبى توزۇپ، يوق بولۇپ كەتمەك.

هەبا ئەيلەمەك — 1) خار قىلماق، كەمسىتمەك. 2) توزۇتماق، سورىماق، سورۇۋەتمەك؛ يوق قىلماق، بىكارغا كەتكۈزمەك.

هەبا قىلماق — «هەبا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

هەبەش [حبش] (ئە) هەبەشىستان، هەبەشستان خەلقى:
كەئبەۋۇ رۇم ئېتەي نىسار ئارەزىنىڭ خەتاسىنە،
ھىندۇ ھەبەش باغىشلايىن كۆزلەرنىڭ قەراسىنە.
— ئەرشى.

هەبەشىي [حبشى] (ئە) هەبەشىستانلىق، قارا، نېگىر:
ئايدۇر سېنىڭ ئالىڭدە بۇ كۇن بىر هەبەشىي قۇل،
تانسا يۇزىدە زاهىر ئولۇر داغ نىشانى.
— سەككاكى.

هەبب [حب] (ئە) «هەب» كە قارالسۇن.

هەببى نەبات — ناۋات، ناۋات دۇرلىرى.

هەببە [حبە] (ئە) 1) دان، دانە. 2) ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى. 3) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەئزى هەببە هەم دەپتۇرلەر،
قالقان هەم دەپتۇرلەركىم، ئول ياسادى.
— نەۋابى.

هەببەزا [حبذا] (ئە) قانداق ياخشى، نەقەدەر گۇزەل:
هەببەزا، ئىشقكى كىرياسى فەزاسىدۇر ئانىڭ،
بارچە بىمەنزىلۇ مەئۋايۇ مەكانلارغە مەلاز.
— نەۋابى.

هەبس [حبس] (ئە) قاماق؛ قاماقخانا، قەپەس، زىندان؛ قاماش، قولغا ئېلىش؛ «هبس» گە قارالسۇن:
قىلىڭ نەچچە كۇنلەركى زىندانغە هەبس،
كىشى بىلمەگەيلەر غىزا بىرلە لەبس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبس قىلماق — قامماق، قاماققا ئالماق:
ۋە بىر كۇنى خاجە سەياھەتكە چىقىپ، بۇرادەرلەرنى كۆرۇپ ئەمەلدار قىلغانىدا، بۇلار بىۋەفالىق قىلىپ، خاجە تۆمۇر قەفەسدە هەبس قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەبل [حبل] (ئە) يىپ، باغ؛ ئارقان، ئارغامچا.

هەبلۇل - ۋەرىد — بويۇن تومۇرى.

هەبلى رەھىل — كۆچۈش، كېتىش يىپى؛ ئەجەل، ئۆلۈم.

هەبلى مەتىن — 1) مەھكەم، پۇختا، ئۇزۇلمەس يىپ. 2) كۇچلۇك دەلىل.

هەبىب [حبيب] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەھباب / ئەھببا] قەدىردان، دوست؛ مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيگىنى:
ئالىپ كەلدىم ئاندىن بۇ يەرگە سېنى،
ئەدۇ بىلمەگىل كىم، هەبىب بىل مېنى.
— ئا. نىزارى.
كۆز يۇمۇلماستىن بۇرۇن كۆرسەت جەمالىڭ، ئەي هەبىب،
ئاق ساقالىم قار كۆرۈنۈپ قۇرۇتۇر قىلماقغە ھۇت.
— ئەرشى.

هەبىب كۆيى — ئاشقلىق، مۇبتىلالىق.

هەبىبۇللا [حبيب الله] (ئە) ئاللانىڭ دوستى (ئىبراھىم ۋە مۇھەممەد پەيغەمبەرلەرگە بېرىلگەن سۇپەت).

هەج [حج] (ئە) ئىسلامدا بەش پەرھىزدىن بىرى (مەككىگە بېرىپ كەبىنى، يەنى «كەئبەتۇللاھ» نى زىيارەت قىلىش.)

هەج سەفەرى — هەجگە بېرىش.

هەج قىلماق — مەككىگە بېرىپ بەيتۇللا مەسچىتىنى زىيارەت قىلماق.

هەج يولى — مەككىگە بېرىشتىكى يول، مۇساپە.

هەجەر [حجر] (ئە) [كۆپلۇكى: ئەھجار] تاش:
قارا بەختىم ئوشۇل مەھبۇب جاندىن لەززەت ئالمايدۇر،
دىلىم ھەرگىز ئېرىمايدۇر قەساۋەتدىن هەجەر يەئلىغ.
— شەۋقى.

هەجەر كوب — تاش پارچىلىغۇچى.

هەجەرۇل - ئەسۋەد [حجرالاسود] (ئە) قارا تاش (كەئبىدە ھاجىلار تاۋاپ قىلىدىغان، تەۋەررۇك دەپ قارىلىدىغان قارا تاش).

هەججە [حج] (ئە) «هەج» گە قارالسۇن.

هەججى ئەكبەر — ئۇلۇغ هەج، ئۇلۇغ جاينى هەج قىلىش:
نە ھاجەت هەججى ئەكبەر، كاشقەر ئىچرە مەزارىم بار،
زىيايى چەشمىپە خاكى دەربىدىن سۇرمە زارىم بار.
— گۇمنام.

هەججام [حجام] (ئە) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپ.

هەججامۋەش [حجام وش] (ئە + پ) تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپتەك، تومۇردىن قان ئالغۇچى تېۋىپقا ئوخشاش:
رەگزەن ئولۇپ مۇتربىي هەججامۋەش،
رەگلەر ئارا قان يۇقىدىن نالەكەش.
— نەۋابى.

هەجر [هجر] (ئە) ئايرىلىش، جۇدالىق، يېتىشەلمەسلىك:
چەكسەم ئول رەشكى پەرى ھەجرىدە تۇرلۇك نالەلەر،
قاندىن ئەتكەي بۇلبۇلى بىخانمان دەمسازلىق.
— ئەرشى.

هەجر تارى — ئايرىلىش يىپى، جۇدالىق تارىسى.

هەجر زەھرى — جۇدالىق زۇقۇمى، ئايرىلىش ئوغىسى (زەھىرى)؛

هەجر سەھراسى — ئايرىلىش دەشتى، جۇدالىق ئازابى:

هەجر سەھراسىنى كەزمىش نەچچە يىل سەيفۇلمەلىك،
شاھ پەرىنغە ۋەسل ئولۇپ مەقسەد ئارا دىلداردۇر.
— شەۋقى.

هەجر شامى — پىراق، ئايرىلىش كېچىسى.

هەجر ئوتى — ئايرىلىش، يىراقلىق، جۇدالىق ئازابى:
كۆيدۈرەي دەپ ئاتەشىن مەي بىرلە ئول بۇت مەستكىم،
هەجر ئوتى يانمدا جىسمىم خارۇ خاشەك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

هەجرۇ فۇرقەت — ئايرىلىش ۋە جۇدالىق.
رەھم ئېتىپ باقغىل بىرەر ھالىمغە سەن تەڭرى ئۈچۈن،
هەجرۇ فۇرقەتدىن بولۇپدۇر قامەتىم ئانداغكى دال.
— قەلەندەر.

هەجرى ئەھباب — ئۇزاقلىق، يىراقلىق كەيپىياتى.

هەجرى غەم — ئايرىلىش، جۇدالىق غېمى:
هەجرى غەم ئەندۇھ فىراق ئەيلەپ زەئىفى ناتەۋان،
نەچچە زار ئولسامكى كەلتۈرمەس داغى پەرۋاسغە.
— موللا سالىھ.

هەجرى فىراق — جۇدالىق ئازابى:
«زال» زەبۇن ئەيلەپ مېنى هەجرى فىراقىك، ۋايكىم،
زابىل ئەتكەن ئەقلىمە شېرىن زەبانىم سەنمۇسەن؟
—موللا سالىھ.

هەجرى قەرابەت — يېقىن كىشىنىك جۇدالىقى، ئايرىلىشى.

هەجلە [حجلە] (ئە) چېدىر، چىملىدىق.

هەجلەئى ناز — ناز پەردىسى؛ ئەركىلىنىش.

هەجلەنىشىن [حجلەنشين] (ئە + پ) چېدىردا، پەردە ئىچىدە ئولتۇرغۇچى؛ ھايالىق، نومۇسلۇق.

هەجۋ [هجو] (ئە) هەجۋ، كۈلكە؛ مەسخىرە.

هەجۋ ئارا — هەجۋ قىلغۇچى، مەسخىرە قىلغۇچى.

هەجۋغە مۇبەددەل بولماق — هەجۋنگە ئايلىنىپ كەتمەك، يامانلاشقا ئۆتۈپ كەتمەك.

هەجۋ قىلماق — مەسخىرە قىلماق.

هەد [حد] (ئە) 1) چەك، چېگرا. 2) سان، ساناق. 3) هەق، هوقۇق؛ ئىختىيار؛ هەد:
نە هەد مەهجۇر ئەرشىگە ۋىسالىك ئىددىئا قىلماق،
سۈلۈك ئىچرە ۋەلي ئەھبەتە ئەن ئەئرەف پەناھىمدۇر.
— ئەرشى.
4) مەرتىۋە، دەرىجە، مىقدار. 5) كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
نە ئەتسەم، نە قىلسام مۇھەببا ئېرۇر،
زەرۇ سىيم ھەدسىز مۇتەررا ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەددىن ئاشماق — هەددىدىن ئاشماق؛ ئىمكانىيەتتىن چەتكە چىقماق، چەكتىن ئېشىپ كەتمەك:

هەددىن سۇك — هەددىدىن ئارتۇق.

هەددىن ئۆتە — «هەددىن سۇك» غا قارالسۇن.

هەددىن ئۆتمەك — «هەددىن ئاشماق» قا قارالسۇن.

نەهەد — قانداق ئىمكانىيەت.

هەداسەت [حداثت] (ئە) يېڭىلىق؛ ياشلىق، نەۋ قىرانلىق.

سىننى هەداسەت — ياشلىق چېغى.

هەدائىق [حدائق] (ئە) باغلار، گۈلزارلار.

هەدائىقى نامۇتە ناھىي — چەكسىز باغلار؛ ئاخىرى، چېكى كۆرۈنمەيدىغان باغلار.

هەدايا [هدايا] (ئە) [بىرلىكى: هەدىيە] هەدىيىلەر، تارتۇقلار؛ سوۋغىلار:
كېلىبان ئوترۇ ئەشرافى رەئايا،
چېكىپ مەقدۇرىچە هەركىم هەدايا.
— نەۋائى.

هەدايىق [حدايق] (ئە) «هەدائىق» قا قارالسۇن.

هەدەر [هدر] (ئە) ئەرزىمەي قېلىش، بىكارغا چىقىش، بىكارغا قان تۆكۈش:
بولدى يۈز مىك تىغلىنىك قانى هەدەر،
تا كەلىمۇللاھ بولدى تاجۋەر.
— نەۋائى.

هەدەس [حدث] ئىپلاسلىق.

هەدەس قىلماق — ئىپلاس قىلماق، بۇلغىماق.

هەدەف [هدف] (ئە) نىشان، نىشان جاي؛ يۆنىلىش نۇقتىسى، ئاماج، قارا:
هەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىك يەردە ئوق،
بىر هەدەفنىك خەستە كۆڭلۈمدە يارامسى بارمىكىن.
— گۈمنام.

هەدەف تاپماق — مەقسەتكە ئېرىشمەك.

هەدەقە [حدقه] (ئە) قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى:
فەزلۇ كەمال هەدەقەسىنىك مەردۇمەكى بىيناسى تەكەللۇم ۋە مەقال هەدىقەسىنىك بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى... ئەبۇلغازى سۇلتان ھۈسەينى بەھادىرخان.
— نەۋائى.

هەدد [حد] (ئە) «هەد» كە قارالسۇن:
قۇنار گاھى كېلىپ شاخىغە گۈلنىك،
ئۇچار - ئۇچماس يوق ئېردى هەددى قۇلنىك.
— خىرقەتى.

هەددۇ ئەد — چەك، چېگرا؛ ساناق.

هەددی جەنۇبي — جەنۇبي چېگرا، جەنۇب تەرەپ.
هەددی غەربي — غەربي چېگرا، غەرب تەرەپ.
هەددىن فۇزۇن — هەددىدن ئارتۇق:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گەر هەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.
هەددى ۋەسەت — ئوتتۇرىچە، ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىچىسى؛ ئوتتۇرا ھال مىقدار، ئوتتۇرا دەرىجە:
سەجدە قىلىپ قاشلارنىڭ ئوتۇرۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلۇب ئېرمىشىدۇر ماڭا هەددى ۋەسەت.
— ئەرشى.
هەداد [حداد] (ئە) تۆمۇرچى:
تۆمۇرچى بىلەن پۇتتى كارىڭ سېنىڭ،
كى هەداد هەر ئىشىدا يارىڭ سېنىڭ.
— غەربى.
هەدىد [حديد] (ئە) تۆمۇر.
هەدىس [حديث] (ئە) 1) سۆز، كالام:
بەلادۇر ماڭا هەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، هەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.
2) پەيغەمبەر ئەيلەيھىسسالامنىڭ سۆزى. 3) ھېكايە، نەقل.
هەدىسى پېچا ـ پېچ — چىگىش، چىگىش سۆزلەر؛ بىر ـ بىرىگە باغلانمىغان بايانلار.
هەدىسى جانبەخش — جان كىرگۈزگۈچى، جان بېغىشلىغۇچى سۆز.
هەدىسى داستان — مەشھۇر، مەشھۇر سۆز (ھېكايە).
هەدىسى قەۋي — كۆچلۈك، دەلىللىك سۆز.
هەدىسى ئىجازەتى ھاسىل قىلماق — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرىنى توپلاش ھوقۇقىنى ئالماق، ئۇ ھەقتە ئېيتىلغان سۆزلەرنى جەملەشكە رۇخسەت ئالماق.
سەۋم هەدىسى — روزا توغرىسىدا ئېيتىلغان سۆز.
هەدىقە [حديقه] (ئە) [كۆپلۈكى: ھەدايىق] باغ، گۈلزار:
ماڭا ئېردى ئاندا هەدىقە ۋە تەن،
كىرىپ دەرمەھەل باغقە ئول سىيمىتەن.
— ئا. نىزارى. ن. زىيائى.
هەدىقە مەھسۇلى — باغ مەھسۇلى، باغدىن بولغان دارامەت.
هەدىقەئى پۇرگۈل — گۈلگە تولغان (پۇركەنگەن) باغ، گۈلزار.
هەدىي [هدى] (ئە) توغرا يول، توغرا يولدىن يۈرۈش، ئاداشماستىن توغرا يولدا ئېلىپ يۈرۈش.
هەدىيە [هديه] (ئە) سوۋغا، تارتۇق، ئىنئام.
هەدىيە دەستۇرى — هەدىيە تەرىقىسىدە، هەدىيە دەپ.
هەدىيەئى كىرام — ياخشى، قىممەتلىك تۆھپىلەر.
هەدىيە [هديه] (ئە) «هەدىيە» گە قارالسۇن.
كى هەدىيە بەرەھمەن ئاناسىغە ھەم،
ئىبەردىم بىلىپ ۋەقتىنى مۇغتەنەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەر [هر] (پ) هەر، هەربىر.
هەر چەند — هەرقانچە:
مەنۇ زاھىد چېكەرمىز ئاھۇ ۋەھ بۇ دەھر ئارا هەر چەند،
كى بىر باغ ئىچرە گويا ناله بۇلبۇل، چۇغز ئۇرار قەھ ـ قەھ.
— ئەرشى.
هەردەم — هەرۋاقىت.
ئوتلۇق ئاھىمدىن يۈزۈم كۆيمەسلىكىنى بىلمەدىم،
ئەرشى هەردەم سېلى ئەشكىم ئوتغە ئۇرغاچمۇ ئىكىن.
— ئەرشى.
هەرگاھ — هەرىەر:
هەۋاغە دۇدى ئاھىم تۇتراتۇر ئىشق ئەھلى غەيرەتىدىن؛
سەبا تەھرىكىدىن هەرگاھ فەرشان بولسا پەرچەملەر.
— بابىر.
هەرگەھ — هەردائىم.
قويار ئېردى هەرگەھ ئاياغىمغە باش،
ئىتىمغە خەلايىق ئاتار ئېردى تاش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەرلەھزە — هەرۋاقىت.
هەر لەھزە رەقىبلەر ساڑى باقىپ يۈز ئاچار،
مەن خەستەنى كۆر، بۇ ئىشقا ئارىم كېلەدۇر.
— گۈمنام.
هەرنە — هەرنېمە:
بۇ بارىم بىرلە پاك ئىشكىنجىدە گەر مۇمكىن ئەمەس سىغماق،
بارى تاباغاي ئېردىم هەرنە بارىمنى بېباد ئەيلەپ.
— ئەرشى.
هەرنەچە — هەرقانچە:
رەھمىسى كەلسە شادمەن، قەھرىغە هەم ئىلاج يوق،
هەر نەچە قىلسە زۇلمۇ جەۋر هەممەسىگە رىزا بولاي.
هەريان — هەر تەرەپ:
گۈل ئارا ئەيلەپ نەسىمىن قىلسە هەريان زەۋقى گۈل،
بولسە ئول چاغ ۋەسلى يارۇ، بولماسە ئەغيارەلەر.
— ئەرشى.
هەرارەت [حرارت] (ئە) 1) ئىسسىقلىق، ھارارەت،

ئىسىستما:
... ئۇزراغىدار ئوتى هەرارەتىدىن ۋاموق جىسمىن ئەشك گىر-
دابىدا غەرق قىلغاندەك...
— مۆجىزى.

2) چاققىغان؛ تەشنالىق:
ماڭا تەشنە ئانچە بېرىپ ئېردى دەست،
سۇمۇردۇم هەرارەت ئىشى بولدى پەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) ئىشق، مۇهەببەت، دەرد، ئەلەم:
يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاهىم ئەگەر چىقىپ نېتاك،
چۈنكى تۇشۇپدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىك هەرارەتى.
— ئەرشى.

هەرارەت ئوتى — ئىسىستقلىق هارارىتى.
هەرارەت ئۆرتەمەك — ئىسىستقلىقى ئېشىپ (هارارىتى ئۆرلەپ) قىزدۇرماق.
هەرارەتئامىز [حرارت آميز] (ئە + پ) قىزغىن، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.
هەرارەتپەزىر [حرارت پذير] (ئە + پ) هارارەتلىك، ئوتلۇق، يالقۇنلۇق.
هەرارەتفزاي [حرارت فزای] (ئە + پ) هارارەتنى ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى.
هەراس [هراس] (پ) قورقۇنچ؛ قورقۇش:
ئاشىقى شوربەدىن قورقۇپ قاچار ئەهلى ژەرەڭ،
شىير كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۇلكەگە بولسە هەراس.
— ئەرشى.

هەراس قىلماق — قورقماق.
هەراسان [هراسان] (پ) قورققان، ژەهىمگە چۈشكەن:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىك كۆزلەرنگدە ناگەهان كۆرگەچ،
هەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

هەراسان بولماق — قورقماق.
هەراسەت [حراست] (ئە) هەيۋەت.
هەرام [حرام] (ئە) پايدىلىنىش، ئىشلىتىش، ئىستېمال قىلىش شەرئىەت بويىچە مەنئى قىلىنغان نەرسە، هارام:
كۆڭلى تىلەركى دەهرىدە بار پۇلنى ئالسا ئول،
بولسا ئاڭا نەسىپ بۇ ئالەمدە بارچە هەرام.
— سەبۇرى.

هەرام ئەيلەمەك — 1) بۇزماق، مەهرۇم قىلماق. 2) تەرك قىلماق، مەنئى قىلماق، ژاز كەچمەك.
هەرامخور [حرام خور] (ئە + پ) هارامنى يېگۈچى، هارام نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلغۇچى؛ هارامغا ئىنتىلگۈچى:
كورلار دەريادە زەۋرەق تاپماغاي،
كىم هەرامخور بولسە رەۋنەق تاپماغاي.
— خەراباتى.

هەرامزادە [حرام زادە] (ئە + پ) هارامدىن تۇغۇلغان، هارامزادە:
هەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

هەرامنەمەك [حرام نمک] (ئە + پ) تۇزكور، ناشۇكۇر، ياخشىلىقنى بىلمىگۈچى.
هەرامى [حرامي] (ئە) 1) باشقىلارنىڭ مېلىغا، هارام نەرسىگە قول ئۇزاتقۇچى. 2) ئوغرى، بۇلاڭچى، يول توسار. 3) ئالدامچى، ساختىپەز.
هەرئايىنە [هرايينه] (پ) هەرقانداق، قانداقلا بولسۇن؛ هەر هالدا، مۇبادا.
هەرەج [حرج] (ئە) قىيىنچىلىق، مۇشكۇللۇك، قاتتىقلىق، قاتتىقچىلىق.
هەركات [حركات] (ئە) «هەرەكەت» كە قارالسۇن:
دىلىڭنى يادى خۇدا بىرلە ئەيلەگىل مەمنۇن،
تىلىڭنى ئىلمۇ ئەمەل سەفھەسىدە قىل هەركات.
— شەۋقى.

هەركات ۋە سەكەنات — يۈرۈش - تۇرۇش، بىرەر نەرسىنى ئوقۇشتا (قەسىدە، بەيىت، قۇرئان قاتارلىقلارغا ئوخشاش) قوشۇپ ئوقۇش ۋە توختاش قائىدىلىرى.
هەرەكەت [حركت] (ئە) [كۆپلۈكى: هەرەكات] 1) قىمىرلاش، هەركەت. 2) ئەرەب تىلىدا سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، هەرپلەرنىڭ ئاستى - ئۈستىگە قويۇلىدىغان ئالامەتلەر، دېئاكرىتىك بەلگىلەر.
هەرەكەتتىن ئارى ئولماق — قىمىرلاشتىن، هەركەتتىن توختىماق، ئۆلمەك.
هەرەم [حرم] (ئە) 1) مەسلەك، يول، مەقسەت تاپقان:
بۇ دەريادە كىرگەن گەۋهەر مەقسۇد تىلەسە دەم ئاسراماق
كېرەك ۋە بۇ هەرەمغە يول تاپقان مەهرەملىك تىلەسە دەم
ئۇرماماق كېرەك.
— نەۋايى.

2) خاس ئۆي، خاس جاي؛ باشقىلار (غەيرىي كىشىلەر) كىرگۈزۈلمەيدىغان جاي:
سۆيۈر مەهبۇبى بار ئېردى هەرەمدە،
كى دايىم كۆڭلى ئېردى ئول سەنەمدە.
— لۇتفى.

3) خوتۇن، ئايال:
ۋە تۆرت هەرەمى بار ئېردى.
— نەۋايى.

4) يار، دوست، ئۇلپەت:
هەرەم بولسا، يانە پەرى بىرلە هۇر،
بولۇر ئاقىبەت هەم ئاڭا جاي گور.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
5) مەككە شەھىرى، هەرەم، مەككە شەھىرىدىكى ئەڭ بۇيۇك مەسچىت:
هەرەم خەلقىغە بەردى رۇخسەتنى هەم،
دېدى بەزم قىلسۇن چىقىپ شاهى جەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەرەمى خاس — 1) ئالاهىدە هەرەم، خاس هەرەم. 2) سۆيگىنى؛ خاس خوتۇنى.

هەرەمىغە بار تاپماق — دەرگاهىغا يول تاپماق.

هەرەمى ئىشىق — مەشۇقىنىڭ خاس ئۆيى:
ئىستەر هەرەمى ئىشقىنى مەجنۇن كەبى مەھدى،
بۇ ئەقل ئىلە گۇمراھ ئۇلانلار قاچان ئىستەر.
— تەجەللى.

كۆڭۈل هەرەمى — كۆڭۈلنىڭ ئەڭ نازۇك جايلىرى.

هەرەمەين [حرمين] (ئە) ئىككى هەرەم (مەككە ۋە مەدىنە).

هەرەمەين شەرىفەين — ئىككى مۇقەددەس شەھەر.

هەرەمسارای [حرم سراى] (ئە + پ) «هەرەمسەرا» غا قاراڭ.

هەرەمسەرا [حرم سرا] (ئە + پ) پادىشاھ ۋە دۆلەتمەن كىشىلەر ساربىيدىكى ئايالىلار ئۈچۈن قىلىنغان مەخسۇس ئىچكى ھويلا، ئوردا.

هەرب [حرب] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇروۇب] ئۇروش، جەڭ.
ئالىپ قوللارنىڭكى ئەسباب هەرب،
كى قوپلىغە قاتتىق قىلىپ ئىبردى زەرب.
— ئا. نىزارى.

هەرب ئەتمەك — جەڭ قىلماق.

هەرب ئەھلى — جەڭ قىلغۇچىلار، ئەسكەرلەر، قوشۇن.

هەرب كوسى — جەڭ پەيتىدە چېلىنىدىغان ناغرا.

هەربە [حربه] (ئە) نەيزە:
سىنان ۋە هەربە ۋە پىچاق، بەئزى هەببە هەم دەپتۇرلار،
قالقان هەم دەپتۇرلاركىم، ئول (جەمشىد) ياسادى.
— نەۋائى.

هەراز [حراز] (ئە) ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، قورۇقلىغۇچى.

هەرز [حرز] (ئە) كۆز تۇمارى، تۇمار:
كەرەكمەس هەرز جانىڭ ھىفزىنە جانا يامان كۆزدىن،
سىپەند ئورنىغە يۇز ئوستىدە خالىڭ ياندا غۇل هەم.
— گۇمنام.

هەرزە [هرزه] (ئە) پايدىسىز، بىھۇدە، بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ؛ بىلجىرلاش، ۋالاقلاش، ۋايساش، بىمەنە، بىھۇدە:
ئايتتى گۇل: قويۇڭ بۇ هەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغقا ئۆزنى.
— لۇتفى.

هەرزە پەيۋەند — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، سەپسەتىچى.

هەرزە خەيال — بىھۇدە خىيال، پايدىسىز خىيال.

هەرزە خەيالات — بىھۇدە خىياللار، بىمەنە ئويلار.

هەرزە دېمەك — بىھۇدە، مەنىسىز سۆزلىمەك.

هەرزەكار — بىھۇدە ئىش قىلغۇچى.

هەرزە كەزمەك — بىھۇدە يۈرمەك، پايدىسىز ئايلانماق.

هەرزە كەش — بىھۇدە گەپلەرنى قىلغۇچى، سەپسەتىچى.

هەرزە گەرد — پايدىسىز ئايلانغۇچى؛ بىھۇدە كەزگۈچى.

هەرزە گوي — بىمەنە، بىھۇدە گەپ قىلغۇچى.

هەرزە گۇفتار — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، گەپ سانقۇچى، بىمەنە گەپلەرنى قىلغۇچى.

هەرزە مەقال — بىھۇدە سۆزلىگۈچى، بىلجىرلىغۇچى.

هەرزە ناۋەرد — بىھۇدە يۈگۈرگۈچى، پايدىسىز ئىش قىلغۇچى.

هەرف [حرف] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇروۇف/هۇروۇفات] 1) هەرپ، بەلگە، ئالامەت:
بىلىڭ تۆرت هەرف ئىبرۇر لەفزى مۇھەببەت،
ئانىڭ هەر هەرفنى ئەتتىم هەفته قىسمەت.
— خىرقەتى.
2) سۆز، نۇتۇق:
زەھى تاپىپ نىشان ئاندا، ئەمەس مەھرەم نىشان ئاندا،
سىغىب ئانداكى سىغماس نۇكتەئى هەرفى بەيان ئاندا.
— ئەرشى.

هەرف سۈرمەك — سۆزلىمەك.

هەرف هەرفىغە يەتمەك — مەزمۇنلىرىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىۋالماق، هەقىقي بىلمەك.

هەرفى نامۇلايىم — قوپال سۆز، يېقىمسىز سۆز، نۇتۇق.

هەرفى نىدا — ئۇندەش سۆز.

هەرق [حرق] (ئە) كۆيۈش؛ «هەرىق» كە قاراڭ.

هەرق ئەيلەمەك — كۆيدۈرمەك.

هەرۇن [حرون] (ئە) قەيسەر؛ قەيسەرلىك، جۈرئەت، جاسارەت؛ باشلامچى:

تەۋسەن ئېردىم، ئىشقدىن بولدۇم زەبۇن،
ئاجىز ئولدۇم گەرچى بار ئېردىم ھەرۇن.
— نەۋابى.

هەری [حرى] (ئە) مۇۋاپىق، مۇناسىپ، لايىق؛ چىدام، تاقەت، بەرداش:
جۇنۇنۇم كويىدا بىر تاش زەخمىغە ھەرى بەرمەس،
نەچە فەرھاد سەۋدا تاغىدە مەجنۇن مىسال ئولغاي.
— نەۋابى.

هەرىر [حرير] (ئە) يىپەك، يىپەك رەخت، يۇپقا ۋە نازۇك رەخت (ماتا):
...
قەددىدىن سەرۋ، لەبىدىن لەئلى شەككەر خاسى بار،
ئەگىندە كۆكلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار.
— ئەرشى.

هەرىرۇ دىبان — شايى ـ مەخمەل.
هەرىرى رەيھانىي — كۆك رەڭلىك يىپەك.
هەرىرى گۇلنار — قىزىل شايى.

هەرىس [حريص] (ئە) ھېرىس؛ ھېرىسلىك؛ خالاش؛ خالىغۇچى؛ بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلگەن. 2) ئاچ كۆز، تويماس، تەمەگەر.

هەرىسە [هريسه] (پ) يىمەكلىك، تاتام.

هەرىش [هريش] قاتتىق، قوپال:
يىيىر ـ ئىچەردە بارچە ھەرامۇ ھەرىش،
بۇ يىمەك ـ ئىچمەكدىن ئاڭا پەرۋەرىش.
— نەۋايى.

هەرىف [حريف] (ئە) 1) ئورتاق؛ ئۇلپەت، شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى، كەسىپداش:
ھەمدەمىم ئېرۇر دەفۇنەي، ھەرنەفىم سۇراھۇ جام،
نە قىلاي كۆزۈمنى يۇمماي سېنى كۆرمەسەم دىلئارام.
— مەشرەب.
2) قارشى، مۇقابىل، ئاداۋەتلىك؛ دۇشمەن، رەقىب:
ئۆز سۇزىگە بۇرراۋەردى ھەرىف،
شەياتىن ئاڭا كۈن ئالۇر يالبارىف.
— موللا شاكىر.
3) نازۇك، تەبئەت، ھوشيار:
سەير ئېتىپ كۆردۈم جەھاننىڭ بىر بىرىن باشدىن ئايىاق،
كۆرمەدىم سەندەك يەنە بىر دىلبەرى رەئنا ھەرىف.
— قەلەندەر.

هەرىف كۆرمەك — تەڭ دەپ سانماق، تەڭ دەپ بىلمەك.

هەرىفانە [حريفانه] (ئە + پ) دوستلارچە؛ شېرىكچىلىك، ئۇلپەتچىلىك.

هەريق [حريق] (ئە) كۆيگۈچى، يانغۇچى، كۆيدۇرگۈچى، ياندۇرغۇچى.
هەرىق ئەتمەك — كۆيدۇرمەك.
هەرىق بولماق — كۆيمەك.
هەرىق قىلماق — كۆيدۇرمەك، ياندۇرماق.

هەرىم [حريم] (ئە) 1) ئاشىق، مەپتۇن، ئاشىقى، مەشۇقى:
بەھار ئېردى ئول ۋەقت قىزىق ئافتاب،
ئالىمپ باغدا يۇزدىن ھەرىمىم نىقاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) خاس جاي، ئوردا.
هەرىمى ۋەھدەت — يېگانىلىق، تەنھالىق ئۆيى، يېگانىلىق، تەنھالىق جايى.

هەز [حظ] (ئە) ھۇزۇر، ھالاۋەت، لەززەت، بەھرە؛ شادلىق.
هەز تاپماق — لەززەتلەنمەك، بەھرىلەنمەك؛ ھۇزۇرلانماق.

هەزار I [هزار] (ئە) بۇلبۇل.

هەزار II [هزار] (پ) مىڭ (سان):
ئەگەر قاشىمدە ئوشال گۈلئۆزار بولسا ئىدى،
غەمى يوق ئېردى غەمىم گەر ھەزار بولسا ئىدى.
— سەككاكى.

هەزار ـ هەزار — كۆپ، مىڭ ـ مىڭ، مىڭلىغان.
هەزارۇ هەزار — مىڭلاپ ـ مىڭلاپ:
يىغىلدى بۇ لەشكەر ھەزارۇ ھەزار،
بۇلار جەمئى بولۇپ يۇردى شۇي مەزار.
— موللا شاكىر.

هەزاران [هزاران] (پ) نەچچە مىڭلىغان:
ئاتام بار ئىدى دەھرەدەنامدار،
كى دۇنياسى ئېردى ھەزاران ـ ھەزار.
— ئا. نىزارى.

هەزارە [هزاره] (ئە) ھەزار قەبىللىرىدىن بىرى (ئافغان قەبىللىرىدىن بىرى) گە مەنسۇپ گۇزەل.

هەزاربار [هزاربار] (پ) مىڭ مەرتە؛ ناھايىتى كۆپ:
مۇنەججىملەر دېگەن بىلەكىم، ساڭا زابىلىستان ھەكىمدىن
ھەزار بار تىلەپ، گۇناھسىز ئۆلتۈرۈردىن ئىجتىناب قىلىپ، قولنى كەستى ۋە رىئايەت قىلاي دېدى.
— نەۋايى.

هەزاردەستان [هزاردستان] (ئە) بۇلبۇل:
غافىلكى، قۇرۇدى چۇن گۇلىستان،
گۇلباڭ ئەتمەس ھەزار دەستان.
— نەۋايى.

هەزاقەت [حذاقت] (ئە) تېۋىپلىق؛ ماھىرلىق، بىلىمداڭلىق:
خەستە جانىڭنىڭ ئەي كۆڭۈل ئىستەر ئىسەڭ دەۋاسىن ئەر،
چارە قىلۇرغە لۇتف ئىلە باردۇر ئانىڭ هەزاقەتى.
— ئەرشى.
تەنىم بولدى سالىم، كېتىپ بارچە دەرد،
تەبىب هەم هەزاقەت ئارا خۇش نەۋەرد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزەج [حزج] (ئە) شېئىر بەھرىلىرىدىن بىرى.
هەزەجى مۇرەببەئ — ئارۇز تېرمىنلىرىدىن بىرى.

هەزەر I [حذر] (ئە) ساقلىنىش، ئېھتىيات قىلىش؛ چەكلىنىش؛ ئېھتىياتچانلىق؛ ئۆزىنى تارتىش:
بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
هەزەر قىل گەر ئېرۇرسەن مەردى ئاقىل.
— ئەرشى.

هەزەر ئەيلەمەك — 1) ساقلانماق، ئۆزىنى تارتماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق:
خىيانەت ئىشىدىن هەزەر ئەيلەڭىز،
بېرەي دەستمايە سەفەر ئەيلەڭىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يىرگەنمەك. 3) قورقماق:
هەزەر ئەيلەر توقۇز ئەفلاك ئاھىم بەرقىدىن، ئەزبەس،
جەھاننى كۆيدۈرۈپ كۇل ئەيلەگەن ئوتلۇغ قىغانىمدۇر.
— ئەرشى.

هەزەر II [حضر] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش؛ تۇرغۇنلۇق.
هەزەرۇل ـ مەۋت — ئۆلۈم ئالدى، ئۆلۈش پەيتى، ئۆلۈم ھالىتى.

هەزەرات [حضرات] (ئە) [بىرلىكى: هەزرەت] هەزرەتلەر، ئۇلۇغلار؛ كاتتىلار.
هەزەراتى ئالىيات — يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئۇلۇغلار.

هەزەن [حزن] (ئە) خاپا بولۇش، قايغۇرۇش:
كۆڭلۈم ئېتەر ئول هەلقەئى گىسۇنى تەسەۋۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل ـ هەزەن ئىستەر.
— تەجەللى.

هەزەيان [هذيان] (ئە) بىھۇدە سۆز ئېيتىش، مەنىسى يوق، مەنىسىز سۆزلەرنى قىلىش؛ بىمەنە سۆز.

هەزەيانات [هذيانات] (ئە) «هەزەيان» غا قارالسۇن:
ئول جۇملەدىن بىرى بۇكىم، ئالارغە مۇنكىر ئېرىدى ۋە هەزەيانات كۆپ ئايتۇر ئىدى.
— نەۋايى.

هەزرەت [حضرت] (ئە) ئۇلۇغ، مۆتىۋەر زات، جاناب، ھۆرمەتلىك.

هەزىمەت — ھۇزۇرىدا، ئالدىدا، نەزىرىدە.
هەزرەتى شەيخ — ئۇلۇغ شەيخ.
هەزرەتى ۋالا — يۇقىرى مەرتىۋىلىك.
هەزرەتى ھەق — ئۇلۇغ ھەقىقەت (پاك ۋە بۇيۇك ئاللاھ).

هەزز [حظ] (ئە) «هەز» گە قارالسۇن:
بەشىنچىدۇر خىيالى هەززدىن خۇش،
نىچۇك قىلغاي ۋىسالى جامىدىن نۇش.
— خىرقەتى.

هەززى شافىي — كۆپ لەززەت، بەھرە؛ يېتەرلىك دەرىجىدىكى ھۇزۇر، ھالاۋەت.

هەززال [هزال] (ئە) مازاقچى، قىزىقچى، هەزىلكەش، هەزىل قىلغۇچى.
هەززال تەبئ — تەبىئىي هەزىلگە مايىل كىشى، هەزىلكەش تەبىئەتلىك.

هەزل [هزل] (ئە) هەزىل، مەسخىرە، چاقچاق:
باقار ئېردى گۈلرۇخ ماڭا بەزل ئىلە،
ئۆتۈپ كېچە ئانداغ ئويۇن هەزل ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل ئامىز — هەزىل ئارىلاش؛
هەزل ئەتمەك — ئورۇنسىز، مەسخىرە ئارىلاش سۆزلەمەك.
هەزل ئەيلەمەك — ئويناشماق، چاقچاقلاشماق.
گەھى هەزل ئەيلەر ئىدىكى ئىتاب،
تۇشۇپ جىسمى ئىچرە بەسى ئىزتىراب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەزل قىلىغى بولماق — هەزىل (ئۇنىڭ) ئادىتى بولماق؛ هەزىلگە ئادەتلىنىپ قالماق.

هەزم I [حزم] (ئە) مۇستەھكەملىك؛ قاتتىق قارار قىلىنغان؛ جىددىيلىك؛ ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزم ئايىنى — ھوشيارلىق، ئېھتىياتچانلىق.
هەزمۇ ئازەرم — پىكىر، ئەندىشە.

هەزم II [هضم] (ئە) ئاش، تائام، يېمەكلىكنىڭ هەزىم بولۇشى؛ هەزىم.
هەزم ئەتمەك — هەزىم قىلماق، سىڭدۈرمەك.

هەزىرە [حظيره] (ئە) 1) ئەتراپى ئورالغان، ئىھاتىلەنگەن جاي. 2) قەبرىستان:
هافىز ئەلى جامىي ... قەبرى شەيخ بەھائۇددىن ئۆمەر (قۇددىسە سىررۇھۇ) نىڭ هەزىرەسىدەدۇر.
— نەۋايى.

هەزىز [حضيض] (ئە) 1) پەسلىك، پەس خاراكتېرلىك.

2) تۆپراق.

هەزىزى ئەرز — يەرنىڭ تېگى، يەرنىڭ ئەڭ پەس جايى.

هەزىمەت [هزيمت] (ئە) قايتىش؛ قېچىش، چېكىنىش، يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش:

ئىسفەندىيارى رۇم چېقىپ تىكتىسە ئەلەم،
بولدى كۆرۈپ هەزىمەت ئانى شام لەشكەرى.

— سەيفى سەرايى.

هەزىمەت ئەتمەك — «هەزىمەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن.

هەزىمەت ئېيلەمەك — يېڭىلمەك، مەغلۇب بولماق؛ چېكىنمەك، قاچماق؛

هەزىمەت قىلماق — «هەزىمەت ئېيلەمەك» كە قارالسۇن:

چۇ بادى سۇبھە بۇنياد ئەتتى پەرۋاز،
قارا قۇزغۇن هەزىمەت قىلدى ئاغاز.

— لۇتفى.

هەزىن [حزين] (ئە) غەمكىن، خاپا، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، هەسرەتلىك:

كۆندە مىڭ دەرد ئوقىن ئاتتى هەزىن جانىمغە،
بىرىگە ئېيلەمەدى لەبلەرىدىن دەرمان قىنز.

— گۇمنام.

هەزىن ئېيلەمەك — خاپا قىلماق، غەمگە سالماق، قايغۇ كەلتۈرمەك.

هەزىن تەرانە — مۇڭلۇق كۈي.

هەزىن جان — جانغا قايغۇ، ئازاب سالغۇچى:

ئۆزى خاھىشچە ئالىپ نانىنى،
كېلۇر ئېردى ئىستەپ هەزىن جانىنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەزىن دىل — كۆڭلى مەيۇس، دىلى سۇنۇق، غەملىك:

بۇ مەنزىلى پىرىنىڭ مەكانى ئىدى،
ئاڭا بۇ هەزىن دىل چۇ هالىن دېدى.

— ئا. نىزارى.

هەزىن كۆڭۈل — «هەزىن دىل» غا قارالسۇن.

سەلامەت يەتكەچ ئوق لۇتف ئېيلەبان شىرىن پايامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىنبەرسەڭ بۇ هەزىن كۆڭلۇمنى شاد ئېيلەپ.

— ئەرشى.

هەزىن نالىش — قايغۇلۇق ناله ـ زار.

بەلەند پەرياد ئۇرماي پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
هەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىن ئەندەڭ سەدا قىلدىم.

— ئەرشى.

ئاهى هەزىن — مۇڭلۇق ئاه، مۇڭلۇق ناله، قايغۇ ـ هەسرەتلىك ناله (ئاه).

هەزيان [هذيان] (ئە) «هەزەيان» غا قارالسۇن.

هەسەب [حسب] (ئە) داڭق، شۆھرەت، ئابرۇي، شەرەپ:

ناگەه هارۇ بىلە مەريەمنىڭ خىياللارىغە كەچتىكىم، نەسەب
ۋە هەسەبدە بىز مۇسادىن كەم ئەمەس بىز.

— نەۋايى.

هەسەد [حسد] (ئە) هەسەت، يامان قاراش، كۆرەلمەسلىك، ئىچى تارلىق، قىزغىنىش:

مېنىڭ يۇرگەنىمگە هەسەد ئېيلەدى،
شەياتىن ئىشىغە مەدەد ئېيلەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەسەد بەند — هەسەت قىلغۇچى، ئىچى تار، هەسەتخور.

هەسەد بەند قىلماق — هەسەت قىلماق، رەشك قىلماق.

هەسەد يېمەك — قانائەت هاسىل قىلماق؛ بىتەمە بولماق.

هەسەدكار [حسدكار] (ئە + پ) هەسەتچى، كۆرەلمىگۇچى، ئىچى تار.

هەسەدگەر [حسدگر] (ئە + پ) «هەسەدكار» غا قارالسۇن.

هەسەن [حسن] (ئە) چىرايلىق، گۈزەل؛ ياخشى.

ۋەجهى هەسەن — گۈزەل يۈز.

هەسەنە [حسنه] (ئە) ياخشىلىق، ياخشى ئىش، ساۋابلىق ئىش، ساۋاب:

ۋە بەئزىنىكىم، جەمئى مەئۇنەت ۋە بارچە تەكلىفاتدىن
ئارتتى ـ بىقائى خەير بىنا قىلدىم ۋە بۇ مەزكۇر جەمئى
خەيرات ۋە مۇبەررائىڭ هەسەنە ۋە سەۋابىنى ئول هەزرەتنىڭ
نىسارى ۋە تۇفەيلى قىلدىم.

— نەۋايى.

هەسەب [حسب] (ئە) قەدىر، تۇرمۇش، كۇن كەچۈرۈش دەرىجىسى؛ هال ـ ئەهۋالى.

هەسەبى هال — 1) ئۆز ئەهۋالىنى بايان قىلىپ پىكىر سوراش، ئۆز ئەهۋالىنى بىلدۈرۈش، تونۇشتۇرۇش. 2) تۇرمۇش، كۇن كەچۈرۈش دەرىجىسى، هال ـ ئەهۋالى:

ئىشتەي دىلبەرىڭنىڭ هەسبى هالىن،
ماڭا كۆرسەت ئانىڭ هۇسنى جەمالىن.

— خىرقەتى.

هەسبى هالىچە — كۇچى يەتكەنچە، كۇچى يېتىشىچە، ئىمكانىيىتى بارىچە.

هەسبەتەن [حسبتة] (ئە) ... خاتىرە ئۇچۇن.

هەسبەتەن لىللاھ — خۇدا ئۇچۇن؛ خۇدا هەققى ـ هۆرمىتى ئۇچۇن.

هەست [هست] (پ) بار، مەۋجۇت، بارلىق:

رازى بولدۇم قەزاغە، ئاتتىم مەشرەب دېدىلەر،
هەستىم كۆيدى بۇ ئوتغە، خۇبلار ئۇشلاپ دېدىلەر.

— مەشرەب.

هەستلىغ [هست ليغ] بارلىق، مەۋجۇتلۇق، ئۆزىنى بار دەپ بىلىش، بار ھېسابلاش (سوپىيلىقتا).

هەستلىغ رەنجۇرلۇغى — مەۋجۇتلۇقتىكى قىينىلىش، ھاياتتىكى قىيىنچىلىق.

هەسر [حصر] (ئە) 1) چەكلەش، چېگرالاش؛ بىر يەرگە توپلاش، يىغىش، ئەتراپىنى ئوراش؛ چېگرا، چەك. 2) قەلئە، شەھەر:

رەۋان بولدى ئاندىن چىقىپ بەسرىغە،
كېلىپ تۇشتى بىر ئاي ئۆتۈپ ھەسرىغە.

— ئا. نىزارى.

ھەسر بولماق — سقىلماق، چەكلەنمەك.

هەسرەت [حسرت] (ئە) غەم ـ غۇسسە، دەرد ـ ئەلەم؛ نادامەت، پۇشايمان، ئارمان، ھەسرەت؛ ئىشتىياق، ئىشق ئوتىدا يېنىش، زارىقىپ كۆيۈش؛ سېغىنىش، مۇھەببەت، سۆيگۈ:

سارغايرىپ خۇرشىد كۆكتە، يەردە گۈل يېپ ھەسرەتىك،
مۇنچە ھەم بولمىش ساڭا ھۇسن ئىچرە ئەي شەھبازلىق.

— ئەرشى.

هەسرەت ئاۋۇچىن قاقماق — غەم، قايغۇ ـ ئەلەم چەكمەك.

هەسرەتا [حسرتا] (ئە) «ھەسرەت» سۆزىنىڭ ئەرەبچە چۈشۈم كېلىشتىكى ھالىتى؛ «ھەسرەت» كە قارالسۇن:

تۇرار ئىردىم ئولدەم دېيان ھەسرەتا،
بۇ ئۆتكەن كۈنۈمگە يېيان ھەسرەتا.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋاھەسرەتا — ۋاي ئىسىت! ۋاي قانداق ھەسرەت!

هەسۇد [حسود] (ئە) 1) ھەسەت، كۆرەلمەسلىك:

جەھانسازلىقدىن تەكەللۇم تۇزۇپ،
ھەسۇد بىرلە يانە تەزەللۇم تۇزۇپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ھەسەتچى، ھەسەت قىلغۇچى، كۆرەلمىگۈچى:

تېگىپ تىيرى ئىشقى قىلىپ يارەئى،
تاپالماي ھەسۇدلار ئاڭا چارەئى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەسىر [حصير] (ئە) بورا؛ چىپتە:

ھەسىرىي لىباس — بورىغا ئوخشاش؛ قۇراق تون.

هەسىرباف [حصيرباف] (ئە + پ) بورا توقۇغۇچى، بورىچى.

هەسىن I [حسين] (ئە) مەقبۇل، قوبۇل، ماقۇل.

هەسىن II [حصين] (ئە) ئۆتكىلى بولمايدىغان، مۇستەھكەم، قورغان.

توققۇزىنچى ھەسىن — ئاسمان.

هەشەر [حشر] (ئە) يىغىن، توپ، گۈرۈھ؛ توپلىنىش، يىغىلىش:

سەھەر ياشىل ئەلەمدىن لىۋاك ئۈزە شۇققە،
مەلەك قەلىن ھەشەردىن سىپاھىگە ئەفۋاج.

— نەۋايى.

هەشەرات [حشرات] (ئە) ھاشاراتلار، قۇرت ـ قوڭغۇزلار.

ھەشاراتۇل ـ ئەرز — يەر ھاشارىتى، يەردە يۈرىدىغان ھاشاراتلار.

هەشەف [حشف] (ئە) تۆۋەن دەرىجىلىك خورما، سۈپەتسىز خورما:

گۈھەردىن چۇ خالى بولۇر سەدەف،
ئىبرۇر تەك ئول بىر قۇرۇغان ھەشەف.

— نەۋايى.

هەشەم [حشم] (ئە) 1) ئەتراپتىكىلەر، يېقىنلار، دائىم بىرگە بولغۇچىلار، يېقىن كىشى. 2) ئەل، قەبىلە، ئۇرۇق ـ ئايماق. 3) شان ـ شەۋكەتلىك، داغدۇغا، ھەشەم؛ مەرتىۋە؛ دەرىجە:

بەگلەركى بولسا مەنسەبى ئالى ۋە ھەشەم،
ساندۇقىدا پۇر ئولسا زەر، سىيم ئىلە دىرەم.

— سەبۇرى.

هەشەمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، ئۇلۇغلۇق، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇك ئىتىبار، ھۆرمەت:

موغۇلىستان ئىچرە يوقتۇر ھەم تەك،
فەرىدۇن ھەشەمىتۇ جەمشىد ئۈرەك.

— زەلىلى.

هەشت [هشت] (پ) سەككىز.

هەشر [حشر] (ئە) توپلىنىش، يىغىلىش:

نەكىم بولماسا ھەشردە تەشنەلەب،
يىراق بولسا گۆردە شىكەنجۇ تەئەب.

— ئا. نىزارى، ن. نىيازى.

ھەشر سۇبھى — تىرىلىش كۈنى، توپلىنىش كۈنى، قىيامەت كۈنى.

هەشرگاه [حشركاه] (ئە + پ) قىيامەتتىكى ھۆكۈم چىقىرىش ئورنى؛ يىغىلىش مەيدانى:

قىيامەت ھەشرگاھىدە سورالغاي بارچە كىردارىم،
يەقامنى چاك ئېتىپ ۋەللاھ بۇگۈن داد ئايتقانىم بېھراق.

— مەشرەب.

هەشمەت [حشمت] (ئە) دەبدەبە، سەلتەنەت، شانۇ ـ شەۋكەت، بۇيۇكلۇك؛ ھۆرمەت؛ ئىززەت، ئېتىبار؛ «ھەشەمەت» كە قارالسۇن:

سۇلەيمان هەشمەتى، دارا تەجەممۇل شاهى ئالەم سەن،
زىھى شەمشىر ئەدلىك مەۋجىنى ئابى رەۋان دەرلەر.
— زەلىلى.

هەشمەت تاپماق — دۆلەتمەن بولماق؛ هۆرمەت، ئىز-زەت تاپماق.

هەشمەت مەتا — شاهانە مال ـ دۇنيالار؛ رەختلەر.

هەشمەتران [حشمت ران] (ئە + پ) هەشەمەتنى، دەبدەبىنى خۇش كۆرگۈچى:
جۇملەئى ئالەم ئىچرە هەشمەتران،
ئەل ئانى دەرلەر ئىبردى جەسرەتخان.
— نەۋايى.

هەشۇ [حشو] (ئە) 1) ئارتۇقچە سۆز، قوشۇمچە، بىھۇدە ئېيتىلغان سۆز، ئورۇنسىز سۆز، تېمىدىن چەتنەپ ئېيتىلغان گەپ. 2) ئارۇز بەھرىلىرىدىن بىرى.

هەفت [هفت] (پ) يەتتە.

هەفتۇم سەقەر — يەتتىنچى دوزاخ:
بۇ مەنچىك ئىشتىدى بۇ يەڭلىغ خەبەر،
يىقىلدى باشىغە بۇ هەفتۇم سەقەر.
— موللا شاكىر.

هەفتاد [هفتاد] (پ) يەتمىش.

هەفتاددۇ [هفتاددۇ] (پ) يەتمىش ئىككى:
تۇتماغىل ئالەمنى ئەي دانا ئۆزۈڭدىن ئەتۇرفە نەڭ،
سۇلھ قىلغىل قىلماغىل هەفتاددۇ مىللەتكە جەڭ.
— زەلىلى.

هەفتە [هفته] (پ) هەپتە (يەتتە كۈن):
بارمىسام هەفتە ئايانغىم گەردى كۆزگە تۇتىيا،
گاهىدا ئىزدەپ كېلۇر ئىبردى قايان مېھرى گىيا.
— موللا سالىھ.

هەفتە بەهەفتە — هەر هەپتىدە.

هەفتە سەد — يەتتە يۈز:
يىغىلغان خەلايىقنى قىلدى ئەدەد،
سەككىز تۇمەن ئالتە لەك هەفتە سەد.
— موللا شاكىر.

هەفت ئەۋرەڭ [هفت اورنک] (پ) يەتتە تەخت؛ ئەسەر نامى (ئابدۇراخمان جامىي ئەسىرىنىڭ نامى):
گەردۇنى هەفت ئەۋرەڭ، شىنگەرفى ئۇ تۆمۇر رەڭ،
يامىسمۇ نۇفرەۋۇ دەڭ، يا كۈھسار ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

هەفتجوش [هفت جوش] (پ) يەتتە خىل مەدەن ئارىلاشـ-مىسىدىن بارلىققا كەلگەن مېتال قېتىشمىسى؛ ئىبرىتىلگەن پولات.

هەفتخان [هفت خوان] (پ) رۇستەم ئۆتكەن (ئەپسانـ-ۋى) دەھشەتلىك، خەۋپ ـ خەتەرلىك مەنزىل، ئەڭ قىيىن يول.

هەفت رەڭ [هفت رنک] (ئە) يەتتە رەڭ:
خۇمار ئالۇد تاۋۇسلار بىرلە نەرگىس،
تۇزۇپ هەفت رەڭ بىرلە توريە مەجلىس.
— زەلىلى.

هەفر [حفر] (ئە) قېزىش، ئويۇش؛ بۇرغىلاش:
چىقىپ يولغا كىردىم ئەجر ئەيلەدىم،
چاقىپ پۇشتەلەرنى هەفر ئەيلەدىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەق [حق] (ئە) [كۆپلۈكى: هوقۇق] 1) هەقىقىي، ئەسلى؛ هەقىقەت، راست، توغرا:
رىشۋە بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلەر،
باشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى، هەققىن قاچارلەر.
— تەۋفىق.
2) هەسسە، ئۈلۈش، نېسىۋە، هەق. 3) هوقۇق، يولىيـ-رۇق. 4) ئادىل، ئادالەت؛ ئادالەتلىك. 5) هەق، باھا. 6) لاياقەت. 7) خۇدا، تەڭرى:
ياراتتى هەق بۇ تەننى جان ئىچىدە،
ئۇ جانىڭ بولسا خوپ جانان ئىچىدە.
— خىرقەتى.

هەق ئەمرى — خۇدا، تەڭرى بۇيرۇقى.

هەق بىن — هەقنى كۆرگۈچى.
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەئى هەق بىن كەتتى.
— گۈمنام.

هەق ۋەھمى — كېيىننى ئويلاپ ئىش قىلىش؛ ناتوغرا ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇش.

هەقارەت [حقارت] (ئە) هاقارەت، هاقارەتلەش؛ پەسـ-لىك، تۆۋەنلىك، پەس كۆرۈش، سۆكۈش، خورلۇق:
گەدالىقدۇر بۇ يولنىڭ ئىبتىداسى،
هەقارەت كەسب ئېتەر ئىشق ئىنتىهاسى.
— خىرقەتى.

هەقايىق [حقايق] (ئە) [بىرلىكى: هەقىقەت] هەقىقەتلەر، ئاساسلار:
لەبنىڭ گويالىغىن گۈھەرشۇناس ئەۋۋەلىنى ئاخىر،
هەقايىق قۇلزۇمىندىن بىنەهايەت دۇرفىشان دەرلەر.
— زەلىلى.

هەقايىق ئاسار — هەقىقەتچىلەر.

هەقشۇناس [حق شناس] (ئە + پ) هەقپەرۋەر، هەقنى سۆيگۈچى؛ كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەقدىرلىگۈچى؛ بىراۋـ-نىڭ هەققىنى بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان:

خانقەھ شەيخى ئۇماچىن ئىچمەكىم يوق ئەمدى سۇد،
ساقى ئەمدى جامى مەي ئىچ، بول ھەم ئولدەم ھەقشۇناس.
— ئەرشى.

ھەققا [حقا] (ئە) ھەقىقەتتە، ھەقىقەتەن:
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشكىنگدىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.

ھەققۇللاھ [حق الله] (ئە) خۇدا ھەققى (سېلىقىنىڭ بىر تۇرى)، سېلىق.

ھەققۇناس [حق الناس] (ئە) كىشى ھەققى، باشقا كىشىگە تېگىشلىك نەرسە.

ھەقگو [حق گو] (ئە + پ) «ھەقگوي» غا قارالا:
جانۇ كۆڭلۇم نالەسىدىن ئىككى ھەقگو قۇش كەبى،
كېچە ئول ئاي كويىدا ئەفغان ئېرۇر ئەفغان ئۇزە.
— نەۋايى.

ھەقگوي [حق گوى] (ئە + پ) راستچىل، توغرا سۆز، راست سۆزلىگۈچى، توغرا سۆزلىگۈچى:
توغرى سۆزلىك، ئەي كۆڭۈل، ھەقگويلار نۇتقىدە دۇر،
ھەر دىلى ئەگرىدە يوقدۇر ئارى، گۇفتار ئىستەمە.
— نەسىمي.

ھەقىر [حقير] (ئە) تۆۋەن، پەس، قەدىرسىز، ئېتىبارسىز؛ كۇچسىز، خار، ھالسىزلانغان، كۇچسىزلەنگەن، چارسىز؛ كىچىك، ئەرزىمەس؛ بىچارە:
كى تۇججارلارنىڭ ئەسرى بولۇپ،
كىراكەشلەرنىڭ ھەقىرى بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئۇشبۇ تەكەللۇمنى ئىشتىپ فەقىر،
ئاجىزۇ ھەيرانۇ فەقىرۇ ھەقىر.
— زەلىلى.

ھەقىر جان — ھالسىز، زەئىپ تەن، مادارسىز جىسىم.
ھەقىر جۇسسەلىك — كىچىك گەۋدىلىك، پاكار، پاكىنەك.
ھەقىرى دىلخەستە — ئېتىبارسىز، ئاجىز، دىلى سۇنغان.
ھەقىرى ناتەۋان — كۇچسىز ۋە ئاجىز.

ھەقىقەت [حقيقت] (ئە) ھەقىقەت، ئەسلى، ماھىيىتى، كېلىپ چىقىشى.
ھەقىقەت ئەسرارى — ھەقىقەت، ۋەقەلىك.
ھەقىقەت جەمالى — يېتىشىش ھەقىقىتى.
ھەقىقەت تەرىقى — ھەقىقەت يولى.

ھەقىقەتبىن [حقيقت بين] (ئە + پ) ھەقىقەتنى كۆرگۈچى، ھەقىقەتچى.

ھەقىقەتمەئاب [حقيقت مآب] (ئە + پ) ھەقىقەت مەنبەسى، ھەقىقەتچى.

ھەك [حك] (ئە) قىرىش، تاراشلاش؛ تەھرىرلەش، تەكشىلەش، سىلىقلاش:
لەبىكدە ئاستىن ـ ئۇستۇن ئىككى خالىلىك جانغە ئىككى داغ،
نە ئىمكان بولغاي ئول سەئىيى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.
— ئەرشى.

ھەكەم [حكم] (ئە) ئۇرۇش، جېدەل، ماجىرا، دەۋا، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا ھۆكۈم چىقارغۇچى ئادەم؛ شېئىرىي قەسىدە ياكى يېزىلغان ئەسەرنى ماقۇللىغۇچى ئادەم؛ ھۆكۈم قىلغۇچى، رېپىر:
سۇرەن سالدى ئانداغ ئۇرۇپ باشىغە،
ئالىپ باردى ھەيدەپ ھەكەم قاشىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەككاك [حكاك] (ئە) قىممەتلىك تاش ۋە مەدەنلەرنى يونۇپ، تاراشلاپ پەردازلىغۇچى؛ ئۇلارغا خەت، گۈل ئويغۇچى؛ تاشتاراش.
ھەككاكى قەزا — ئالدىن يېزىلغان، تەقدىرده پۈتۈلگەن.

ھەككە [حكه] (ئە) تاتىلاش، قاشلاش، تىرمىلاش؛ قىچىشقاق كېسىلىگە دۇچار بولغان.
ھەككەئى شەنئەت — شەرمەندىلىك ئىشقىلاش، تاتىلاش، تىرمىلاش.

ھەكىم [حكيم] (ئە) [كۆپلۈكى: ھۇكەما] دانىشمەن، ئالىم؛ پەيلاسوپ؛ تېۋىپ:
بۇ ئۆلۈم دەردىگە دەرمان تاپمايىن لۇقمان ھەكىم،
ھىيلە ئەيلەپ ھەم فىلاتۇن جانغە ھىكمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ھەكىمۇ خىرەدمەند — ئەقىللىق، ھوشيار ئالىم.
ھەكىمى ئەزەل — ئەزەلىي دانىشمەن.
ھەكىمى بىدەرد — نادان، خەۋەرسىز تېۋىپ.
ھەكىمى خىرەد — زور ئالىم؛ دانا.
ھەكىمى دانا — دانىشمەن، پەيلاسوپ.
ھەكىمى دەريا دىل — باغرى، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ دانىشمەن.
ھەكىمى غارنىشىن — غاردا ياشىغۇچى دانىشمەن.
ھەكىمى كائىناتپەيۋەند — مەشھۇر دانىشمەن، پەيلاسوپ.
ھەكىمى ئىلاھىي — ئاللا، تەڭرى.

ھەكىمانە [حكيمانه] (ئە + پ) ھەكىملەرچە، دانىشمەنلەرچە، پەيلاسوپلارچە.

هەكمۇەش [حكيم وش] (ئە + پ) هەكىم سۇپەت، هەكىمگە ئوخشاش.

هەكىمى [حكيمي] (ئە) هەكىملەرچە، «هەكىمانە» گە قاراڭ.

هەل I [حل] (ئە) ئېچىش، هەل قىلىش؛ بىرەر مۇشكۇل مەسىلىنى يېشىش:

بىر فىكر ئىلە مۇتالىئە قىلسا هەمە كىتاب،
بىر نۇقتە بىرلە بولسا جەهان مۇشكۇلىنى هەل.

— سەبۇرى.

هەل قىلماق — بىر تەرەپ قىلماق، ئاسانلاشتۇرماق.

هەل II [حل] (ئە) ئارىلاشتۇرۇش، كىرىشتۇرۇش، قوشۇش؛ ئېرىتىش، سۇيۇلدۇرۇش، ئېزىش:

ۋەسل سۇرخ ئەتكەن يۇزۇمگە هەجر زەهرىن قىلدى هەل،
شىرەۋۇ ئەنگۇرنى فاسىق ئۇچۇن قىلمە جەدەل.

— گۇمنام.

هەل ئەيلەمەك — ئارىلاشتۇرماق، كىرىشتۇرمەك، قوشماق؛ ئېرىتمەك، سۇيۇلدۇرماق.

هەلاك [هـلاك] (ئـە) نابـۇت بولـۇش، ئۆلـۇش، هالاك.

هەلاك ئەيلەمەك — ئۆلتۇرمەك، قەتل قىلماق:

كى فەرياد ئەيلەپ ئالسپ قولغە تىغ،
هەلاك ئەيلەمىشتۇر ئۆزىن بىدەرىغ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەلاك ئولماق — يوق بولماق، نابۇت بولماق.

هەلاكى جان — ئۆلتۇرگۇچى، هالاك قىلغۇچى.

هەلاكئەنگىز [هلاک انكيز] (ئە + پ) هالاك قىلغۇچى، هالاكەت كەلتۇرگۇچى.

هالال I [حلال] (ئە) «هەللال» غا قاراڭ.

هەلال II [حلال] (ئە) هالال، رۇخسەت ئېتىلگەن، قىلسا بولىدىغان (هارامنىڭ ئەكسى):

خىلاف هەققە يەكسەر بولما بىھۇش،
هەلال ئولسا شىكار ئەهلى سالۇر قۇش.

— خىرقەتى.

هەلال بولماق — رۇخسەت ئېتىلمەك، بولماق.

هەلال لۇقمە — هالال رىزق، توغرا يول بىلەن كەسىپ قىلىنغان رىزق.

هەلال ئېرمەس — رۇخسەت ئەمەس، جائىز ئەمەس، دۇرۇس ئەمەس.

هەلاهىل [هلاهل] (پ) ئۆتكۇر، تەسىرچان؛ هالاك قىلغۇچى، ئۆلتۇرگۇچى؛ ئاز كۆرۈلىدىغان، تېز ئۆلتۇرىدىغان:

كەۋسەر سۇيىدىن تاتماق ئىشقىڭدا خىيال ئەتمەم،
دەردىمگە دەۋا ئېرمەس، بىر زەهرى هەلاهىلدۇر.

— گۇمنام.

هەلاهىل زەهرى — ئۆلتۇرگۇچى زەهەر؛ ئۆتكۇر زەهەر:

ئەما بۇ ئەتۋارنىڭ ئەكسىدە بولسە ئاتەشدۇركى، جەزىرەدەكى
نەباتاتغە ئوت تۇتاشقاندەك، مەملەكەتنى كۆيدۇرۇپ، ۋۇجۇدىن
كۇل قىلۇر؛ سۇمۇمىدۇركى، كۆزگە كۆرۇنمەي ئىنسان ۋۇ-
جۇدىنى زەهرى هەلاهىلدەك هەيات نەسىمىدىن ئىنتىراق ئەيـ
لەر.

— ن. زىيائى.

هەلاۋە [حلاوه] (ئە) هالۋا؛ «هەلاۋەت» كە قاراڭ:

هەلاۋەنى تەئرىف ئېتەي رەڭ ـ رەڭ،
پىشۇرماققە شەككەر ئېزىپ تەڭ ـ تەڭ.

— نەۋائى.

هەلاۋەت [حلاوت] (ئە) لەززەت، زوق، چۇچۇكلۇك، مەززىلىك، شىرىنلىك:

هەر نەچچە ئىشتىمەسەم مەلامەت،
جانىمغە يېتەر تۇمەن هەلاۋەت.

— ئەرشى.

هەلاۋەت تاپماق — لەززەتلەنمەك.

هەلەب [حلب] (ئە) «هەلەبى» گە قاراڭ:

چىن ـ ماچىن، تۇرك، تاجىكۇ خۇراسان تا هەلەب،
بارچە ئالەم ئىچرە ئىشقىڭ سالدى يۇز شورۇ تەئەب.

— ئەرشى.

هەلەبى [حلبي] (ئە) هەلەب شەهىرىگە مەنسۇپ، هەلەبلىك.

هەلەكە [هلكه] (ئە) هالاك، هالاك بولدى.

هەلەكەل ـ مەسقۇلۇن — يۇكى ئېغىرلار (گۇناهى كۆپلەر) هالاك بولدى.

هەلق [حلق] (ئە) تاماق، بوغۇز.

هەلقە [حلقه] (ئە) 1) تۇگۇن، چىگىش، هالقا. 2) تۇتقا، هالقا (ئىشىك هالقىسى)، زەنجىر. 3) دائىرە، تەۋەلىك:

چەشىم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خىيال،
هەلقەئى گىردابغە تۇشكەن پەرى كەهدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

هەلقە ئەيلەمەك — 1) ئەگمەك، پۇكمەك، ئەزمەك. 2) دام سالماق، تۇزاق قۇرماق.

هەلقە بەگوش — پەرمانبەردار؛ سادىق، سەمىمى.

هەلقە ئۇرماق — ئەتراپىدا ئولتۇرماق، ئورنۇالماق.

هەلقە ـ هەلقە — تۇگۇن ـ تۇگۇن:

هەلقە ـ هەلقە زۇلفىنى بوينىغا باغلاپ ئۇ كەمەند،

ئاقىبەت بىخانۇمان ئەيلەپ گەدا ئۆلتۈرگىدەك.
— نەۋبەتى.

هەلقەئى دەرس — دەرسنىڭ قىيىن مەسىلىلىرى، چەگىش نۇقتىلىرى.

هەلقەئى زۇلف — چاچنىڭ چىگىشلىكى، بۇدۇرلىكى.

هەلقەئى زىكر — تەسەۋۋۇپ تەرىقىدىكىلەرنىڭ زىكر ئۇچۇن دائىرە ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشى.

هەلقەئى سەئادەت — بەخت دائىرىسى.

هەلقەئى مو — تۇزاق.

هەلقەۋار [حلقەوار] (ئە + پ) ھالقىسىمان، ھالقىغا ئوخشاش.

هەلقۇم [حلقوم] (ئە) «ھەلق» گە قاراڭ.
نېچۈك ئەيلەي بۇرادەرلەر بولۇپ مەن دەرد ئىلە ھەيران،
يېتىپدۇر ھەلقۇمە جانىم، ماڭا يوق مېھرىبان ئەمدى.
— مەشرەب.

هەللاج [حلاج] (ئە) پاختىنى چىغرىقتىن چىقىرىپ، چىگىتتىن ئاجراتقۇچى:
ئەۋۋەل هەللاج ئەمەس ئىبردى... بەرماغى بىلە ئىشارەت قىلىدى: ماموغ چىگىتدىن ئايرىلدى. ئاڭا بۇ جەھەتدىن هەللاج ئات قويدىلەر.
— نەۋايى.

هەللال [حلال] (ئە) ئاچقۇچى، ھەل قىلغۇچى، ئاسانلاشتۇرغۇچى:
ياراتتى ھەر خەبەردارغا دەللال،
تۆرەتتى جۇملە مۇشكۈللەرگە ھەللال.
— خىرقەتى.

هەلۋا [حلوا] (ئە) ھالۋا، شىرنىلىك، «ھەلاۋە» گە قاراڭ:
دەرىغا جانۇ دىل تاپغاي ئىدىلەر ئۇمرى ئارا لەززەت،
دەرەختى نەۋ بەھارىم ئىچرە ھەلۋا نىشكەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

هەلۋاچى [حلواچى] ھالۋىچى، پادىشاھ ۋە ئەمىرلەر سارىيىدىكى شىرنىپەزلىك مەنسىپى.

هەلۋافۇرۇش [حلوافروش] (ئە + پ) ھالۋا ساتقۇچى، شىرنىلىك ساتقۇچى.

هەلۋاگەرلىك [حلواگرلیک] ھالۋا پىشۇرۇش كەسپى، ھۇنىرى.

هەلۋىيات [حلویات] (ئە) ھالۋىلار، شىرنىلىكلەر:
ۋە ئەشربە ۋە فەۋاكىھ ۋە هەلۋىيات هەمۇل ئەتئىمەغە يارەشا مۇقەررەر ئىبردىكسەم، تارتىلۇر ئىبردى.
— نەۋايى.

هەلىم [حليم] (ئە) 1) يۇمشاق، مۇلايىم:
ئىلم ئىلىكە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە هەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.
2) گۆش ۋە بۇغدايدىن ئۇزاق قاينىتىپ پىشۇرۇلىدىغان تائام، هەلىم.

هەلىم قىلماق — هەلىم پىشۇرماق.

هەم I [هم] (ئە) [كۆپلۈكى: هۇمۇم] غەم، قايغۇ، مۇشكۈللۈك، مۇشكۈل ئىش.

هەم II [هم] (پ) باغلىغۇچى سۆز؛ ھەم، يەنە، تېخى:
سورۇندا بولسا ئورنى ھەمەدىن يۇقارىراق،
ھەم قازى بولسا، ئىلكىدە نەچە ئەمەل.
— سەبۇرى.

هەمئاشيان [هم آشیان] (پ) بىر ئۇۋدا، بىر ئۆيدە ياشىغۇچى، بىرگە ھايات كەچۈرگۈچى.

هەمئاغۇش [هم آغوش] (پ) قۇچاقلاشقان، باغرىغا ئالغان:
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانۇيۇ ھەمدۇش،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەمئاغۇش.
— لۇتفى.

هەمئاغۇش ئەيلەمەك — قۇچاقلاشماق، بىرلىشىپ كەتمەك.

هەماقەت [حماقت] (ئە) ئەخمەقلىق؛ ھاماقەت.

هەمامە [حمامه] (ئە) كەپتەر:
يۇقارىدىن ئىنىدى ئىككى بۇركۈت،
قىلدىلەر ئىككى هەمامەنى قۇت.
— نەۋابى.

هەمان [همان] (پ) باراۋەر، تەڭ، ئوخشاش، خۇددى، خۇددى ئۆزى؛ ھامان، بىلەن:
بۇ خىلۋەت بەزمىدە مەھجۇر بولماغلىق تەرىقىدە،
بەنى بولغاي ھەمان ئاندا، ۋەلى بولغاي ھەمان ئاندا.
— ئەرشى.

هەمان ئاندا — ھېلىغىچە ئاشۇ يەردە.

تۇگەتمەك ھەمان — تۇگىتىش بىلەن.

هەمانا [همانا] (پ) 1) گويا، بەلكى،... گە ئوخشايدۇ. 2) شۇبھىسىز ئەلۋەتتە. 3) مادامىكى، قاچانكى.

هەمانچە [همانچه] شۇنچە، شۇنچىلىك.

هەمئاۋەرد [هم اورد] (پ) 1) كۈرەشتە، جەڭدە بىر - بىرى بىلەن ئېلىشقۇچى، جەڭ قىلغۇچى. 2) تەڭ، باراۋەر.

هەمئاۋەرد بولماق — ئېلىشماق، قارشىلاشماق،

ئۇرۇشماق.

ھەمئاۋەرد ئولماق — «ھەمئاۋەرد بولماق» قا قارالسۇن.

ھەمئاۋەردلىق [هم اوردليق] رەقىبلىك.

ھەمايىل [حمايل] (ئە) كۆتۈرۈپ يۈرۈلىدىغان نەرسە، بويۇنغا ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسە؛ ئېسىپ يۈرۈلىدىغان نەرسىنىڭ بېغى؛ قىلىچ ياكى كىتاب جىلتىلىرىنىڭ بېغى:

جۇنۇنۇم ئارتتى بوينۇمغە ھەمايىل بولغالى زۇلفۇڭ،
ئەجايىبدۇر بولۇر دەۋزەخ جۇنۇن سالسە سالاسىل كۆپ.

— ۋەفائى.

كۆزۈڭ كەبى ئالەمدە نې يەردە قاراقچى بار،
ئىككى قىلىچى دايىم ئۇستىدە ھەمايىلدۇر.

— گۇمنام.

ھەمايىل ئەتمەك — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

قولنى ھەمايىل قىلماق — «قولى ھەمايىل بولماق» قا قارالسۇن.

قولى ھەمايىل بولماق — قۇچماق، قۇچاقلىماق.

ھەمە [همه] (پ) ھەممە، بارلىق، پۈتۈن:

ساڭا ئاشكارا ئېرۇر ھالىمىز،
گۇنەھ بىرلە ئۆتتى ھەمە سالىمىز.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمەل [حمل] (ئە) قۇياش يىلى ھېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى (مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ):

بىشارەت تاپىپ ئىردى ۋەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.

— مۇللا شاكىر.

ھەمەل ئەيۋانى — ھەمەل بۇرجى.

ھەمەل بۇرجى — قەدىمكى ئاستىرونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجنىڭ بىرىنچىسى:

ئەتارۇدقا زۇھەل شەمشەرىنى ھەيبەت بىلەن تەڭلەر،
ھەمەل بۇرجىغا لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېغماقلىق.

— زەلىلى.

ھەمەل ئوتلاغى — باھار، كۆكلەم.

ھەمەلۇ سەۋر — باھار ئايلىرى (مارت ـ ئاپرېل).

ھەمئەھد [هم عهد] (پ + ئە) ھەمپىكىر، پىكىرداش؛ زامانداش.

ھەمبەر [همبر] (پ) تەڭ، باراۋەر:

قىراغىدە دەرەختى كۆككە ھەمبەر،
بۇ ھەيۋان سۇبى، ئول خىزرى پەيەمبەر.

— نەۋائى.

ھەمپا [همپا] (پ) «ھەمپاي» غا قارالسۇن.

ھەمپا بولماق — دائىم بىرگە بولماق.

ھەمپاي [همپای] (پ) ھەمراھ، يولداش.

ھەمپەر [همپر] (ئە) جۈپ بولۇش، بىرگە بولۇش؛ بىرگە ئۇچۇش.

ھەمپىشە [هم پيشه] (پ) ھەمكەسىپ، كەسىپداش.

ھەمتا [همتا] (پ) تەڭ، شېرىك، دوست:

ھەلاك نېشى ئانىڭ غەمزىسىغە يوق ھەمتا،
ھەياتجەۋھەرى لەئلى لەبىغە يوق ھەمنەڭ.

— نەۋائى.

ھەمتەبەق [هم طبق] (پ + ئە) ھەمتاۋاق، ھەمداستەخان، بىر تاۋاق، بىر داستىخاندىن تاماق يېگەنلەر.

ھەمتەرىق [هم طريق] (پ + ئە) ھەمراھ، يولداش.

ھەمتەك [هم تک] (پ) بىرگە يۈرگۈچى، باراۋەر يۈگۈرگۈچى، تەڭلەشكۈچى، تەڭ يۈگۈرگۈچى.

ھەمتەكلىك ئەتمەك — بىرگە بارماق.

ھەمچۇ [همچو] (پ) ئوخشاش؛

دەر بەدەر شەھر بەشەھر ئىزدەكى مەئشۇق سوراغىن،
ھەمچۇ سەبىيارە سەفەرگەشتە غەربىان يەڭلىغ.

— شەۋقى.

ھەمخاب [هم خواب] (پ) ئەر ـ خوتۇن، بىر ياستۇقتا باش قويغۇچىلار، ياستۇقداش.

ھەمخابە [هم خوابه] (پ) «ھەمخاب» قا قارالسۇن:

كۆڭۈلدىن شۇئلەلىق ئاھى چىقاردى،
كۆزى ھەمخابەدەك ئۇيقۇغە باردى.

— نەۋائى.

ھەمخانە [هم خانه] (پ) بىر ئۆيدە تۇرغۇچى، دوست، ئۇلپەت.

ھەمد [حمد] (ئە) ماختاش، مەدھىيە، ھەمد؛ شۈكۈر، تەشەككۇر، رەھمەت:

نە جانىم بۇلبۇلى ھەمدىڭغە يۈزمىڭ تىل بىلە گويا،
گۈلى سۇنئۇڭ تەماشاسىغە بەررى بەھرىدۇر جويا.

— زەلىلى.

ھەمدۇ سەنا — ماختاش ۋە سانا (تەشەككۇر، رەھمەت) ئېيتىش:

بىلمەگەي ھۇسنى جەمالىڭ مەدھىنى زاغۇ زەغەن،
باغدا گۈل ھەمدۇ سەناسىن بۇلبۇلى گويا بىلۇر.

— گۇمنام.

ھەمداستان [هم داستان] (پ) شېرىك، پىكىرداش.

ھەمداستانە [هم داستانه] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

ھەمدەرد [همدرد] (پ) جان كۆيەر دوست، ھەمدەرد:

ھەمدەرد ئىلە ھالىمنى دەيىنكىم، تۆشە باۋەر،
ئول دەمكى يولۇقسە ماڭا مەھشەر كۈنى فەرھاد.

— لۇتفى.

هەمدەرد بولماق — دوستلاشماق، همراه بولماق.

هەمدەردانە [همدردانه] (پ) هەمدەردلەردەك، جان كۆيەر دوستلارچە.

هەمدەرس [همدرس] (پ + ئە) مەكتەپداش، ساۋاقداش.

هەمدەست [هم دست] (پ) قولداش، بىرگە ئىشلىگۈچى، ياردەم بەرگۈچى:

ئانىڭ كەيفى بىرلە بولاي مەستمەن،
نىگارىم بىلە بەلكى هەمدەستمەن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمدەست بولماق — قولداش بولماق، دوست بولماق، بىرگە بولماق.

هەمدەستلىغ [هم دست ليغ] «هەمدەستلىق» قا قارا.

هەمدەستلىق [هم دست ليق] قولداشلىق، ئورتاقلىق.

هەمدەم [همدم] (پ) سۆھبەتداش، ئۇلپەت، بىرگە يۈرگۈچى، دوست:

سەر بەسەھرا ئۇرغۇمۇ جاندىن داغى كەچكۈمدۇرۇر،
بۇ جەھان ئىچرە ماڭا جانان ئەگەر هەمدەم ئەمەس.

— ئەرشى.

هەمدەم بولماق — دوست بولماق؛ دائىم بىرگە بولماق.

هەمدەمى رۇھۇل ـ ئەمىن — جىبرەئىل؛ ئۇلپىتى، دوستى.

هەمدۇنە [حمدونه] (پ) مايمۇن:

كى هەيرەتدە قالدى بۇ هەمدۇنەلەر،
تۇرۇپ چۆرەسىدە قەبھ گۇنەهلەر.

— ئا. نىزارى.

هەمرا [حمرا] (ئە) «هۇمرا» غا قارالسۇن:

قامەتى مەۋزۇنۇك ئۆزرە ئارەزىك گۈلگۈنەسى،
سەرۋى باشىدا ئاچىلغان بىر گۈلى هەمرا ئەمەس.

— ئەرشى.

هەمراز [همراز] (پ) سىرداش، سىرداش دوست، يېقىن دوست؛ ئۇلپەت:

ئانىڭ ۋەسلىگە خارى بولسا هەمراز،
قىيا باقماي ساڭا ئول قىلسا كۆپ ناز.

— خىرقەتى.

هەمرازلىق [همرازليق] سىرداشلىق؛ ئۇلپەتچىلىك؛ دوستلۇق:

چەرخ ئۆزە خۇرشىد دەك بار مەن جەهان ئىچرە غەرىب،
دەردمەندى تاپمادىم قىلغاي ماڭا هەمرازلىق.

— ئەرشى.

هەمراه [همراه] (پ) «هەمرەه» كە قارالسۇن:

پۈتۈپ ئاز مەهەلدە سەفەرنىڭ ئىشى،
بارۇر بولدى هەمراه نەچە يۈز كىشى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەمراه چەكمەك — دوست قىلىۋالماق، ئۇلپەت قىلماق.

هەمرەك [همرنک] (پ) رەڭداش، بىرخىل رەڭدىكى:

قىراقنىڭ ئەيلەدى ئاندىغ زەلىلىۋ ناتەۋان گويا،
يۈزۈم هەمرەڭكى نەبى، نال جىسمى ناتەۋانمدۇر.

— ئەرشى.

هەمرەه [همره] (پ) هەمراه، يولداش، سىرداش:

تەلەبدە هەمرەه خىزرى ئىسكەندەر ئابىھەيات،
بۇ يەڭلىغ بولسە كىشى دەۋلەتى بەقا ئۇچرار.

— شەۋقى.

هەمزەبان [هم زبان] (پ) سۆھبەتداش، سىرداش، تىلى بىر، بىر ـ بىرىنى ياخشى چۈشەنگۈچى:

ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ هەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر دائىم فىغانىمدۇر چىلىم.

— ئەرشى.

هەمزاد [هم زاد] (پ) قېرىنداش، ئىلىمداش، بۇرادەر، ئاكا ـ ئۇكا:

يانە بەهرام مۇلكىئارافە، فەرزەند،
گۈزىن فەرهادغە هەمزادۇ دىلبەند.

— نەۋايى.

هەمزانۇ [همزانو] (پ) دوست، يانمۇيان، يانداش، بىرگە، هەمدەم.

هەمزە [همزه] (ئە) ئەرەب يېزىقىدىكى بەلگىلەردىن بىرىنىڭ نامى، هەمزە.

هەمسايە [همسايه] (پ) قوشنا، هەقەمسايە.

هەمسەبەق [هم سبق] (پ + ئە) ساۋاقداش، مەكتەپداش، سىنىپداش.

هەمسەدا [هم صدا] (پ + ئە) ئاھاڭداش، هەمسادا.

هەمسەر [هم سر] (پ) باراۋەر، تەڭ.

هەمسەرلىق [هم سرليق] باراۋەرلىك، تەڭلىك.

هەمسەفەر [هم سفر] (پ + ئە) يولداش، سەپەرداش، سەپەردە بىللە بولغۇچى.

هەمسەڭ [هم سنک] (پ) باراۋەر، تەڭ؛ ئىغىرلىقى، ۋەزنى ئوخشاش:

بەهرامىغە ئىبرەمەس ئىبردى هەمسەڭ،
قانى بىلە تۇتامىش ئىدى رەڭ.

— نەۋايى.

هەمسەير [هم سير] (پ + ئە) بىرگە كەزگۈچى، بىرگە

سەير قىلغۇچى، بىرگە ئايلانغۇچى.

ھەمسىن [هم سين] تەڭداش:

باۋۇجۇدى ئىمام مۇھەممەد ۋە ئىمام ئەبۇ - يۈسۈف ۋە ئالار ئەبنائىي جنسى ۋە ھەمسىلەرى.

— نەۋائى.

ھەمشۇرب [هم شرب] (ئە + پ) ئۇلپەت، دوست.

ھەمفەن [هم فن] (پ + ئە) كەسىپداش.

ھەمقا [حمقا] (ئە) كەم ئەقىل (ئايال).

بەقلى ھەمقا — سېمىز ئوت:

رېۋۇرەڭ ئەھلى مۇرىدى بولماغىلكىم، خىزر ئەمس،
خىرقەسىن ھەر ئەھمەق ئەتسە بەقلى ھەمقادەك ياشىل.

— نەۋائى.

ھەمقەد [هم قد] (پ + ئە) بويداش، تەڭداش، بويى تەڭ.

ھەمقەدەم [هم قدم] (پ + ئە) بىرگە يۈرگۈچى، دوست، ئۇلپەت.

ھەمقەدەم بولماق — بىرگە يۈرمەك.

ھەمقەدەملىق [هم قدم ليق] ھەمراھلىق، يولداشلىق.

ھەمكار [همكار] (پ) شېرىك، بىرگە ئىشلىگۈچى.

ھەمكارە [همكاره] (پ) «ھەمكار» غا قارالسۇن.

ھەمكاسە [همكاسه] (پ) شېرىك، ئۇلپەت، ھەمتاۋاق.

ھەمكسۇەت [هم كسوت] (پ + ئە) بىر خىل كىيىنگەن.

ھەمگام [هم كام] (پ) ھەمقەدەم، ھەمراھ.

ھەمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەمال] 1) ئويلاش، گۇمان قىلىش؛ تەبىر؛ كۆتۈرۈش، چىداش، بەرداشلىق بېرىش؛ يۈكى ئېغىرلىق:

غەم مەنىڭ زاتىمغا ۋاجىب بولدى، بولماس مۇمتەنئ،
ئۆزگە ھەمل ئەتمە، جەفا كۆتۈرگە ئىمكان قالمادى.

— سەككاكى.

2) قۇرساقتىكى بالا؛ تۆرەلمە.

ھەمل ئەتمەك — تەبىر بەرمەك.

ھەمل ئەيلەمەك — «ھەمل ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ھەمل ئەييامى — تۇغۇش، كۆزى يۇرۇش كۈنلىرى.

ھەمل قويماق — تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ھەمل قىلماق — 1) گۇمان قىلماق؛ 2) تۇغماق، قورساقتىكى يۈكنى بوشاتماق.

ھەملە [حمله] (ئە) قىسقا ھۇجۇم، تاشلىنىش، ئېتىلىش، ئىنتىلىش.

ھەملە قىلماق — تاشلانماق؛ «ھەملە كۆرگۈزمەك» كە قارالسۇن.

ھەمۇل I [همول] (ئە) شۇنداق، خۇددى ئۆزى، ئاشۇ،

قارالسۇن:

تەرىد ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى،
بۇلۇتدەك گۈكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.

— لۇتفى.

ھەملە كۆرگۈزمەك — ھۇجۇم قىلماق، ئېتىلماق.

ھەممال [حمال] (ئە) ھاممال، يۈك توشۇغۇچى.

ھەممالۇەش [حمال وش] (ئە + پ) ھاممالغا ئوخشاش، ھاممالدەك.

ھەممام [حمام] (ئە) ھاممام.

ھەممام ئاسايىشى — ھاممام تىنچلىقى.

ھەممەساق [هم مصاف] (پ + ئە) بىرگە جەڭ قىلغۇچى، جەڭدە بىللە بولغۇچى، ئۇرۇشداش.

ھەممەشرەب [هم مشرب] (پ + ئە) تەبىئىتى، پېئىل - ئەتىۋارى بىر خىل.

ھەممەھد [هم مهد] تاۋۇتداش، تاۋۇتتا، يەرلىكتە بىرگە يېتىۋچى.

ھەممەھمىل [هم مهمل] (پ + ئە) ئۇلپەت، دائىم بىرگە بولىدىغان.

ھەمنەبەرد [هم نبرد] (پ) «ھەممە ساق» قا قارالسۇن.

ھەمنەفەس [هم نفس] (پ + ئە) ئورتاق، دوست:

نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئاۋازى جەرەس،
سۇر ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئېرۇر گەر ھەمنەفەس.

— ئەرشى.

ھەمنەڭ [هم ننک] (پ) باشقىلارنىڭ قەدىر - قىممىتىگە باراۋەرلىشىش، ئورتاقلىشىش.

ھەمنەۋا [هم نوا] (پ) پىكىرداش، بىر پىكىردىكى:

كى دايەسىنى ھەمنەۋا بىلمەدى،
بىللە يۇرمەكىنى رەۋا بىلمەدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشان [هم نشان] (پ) ئالاقىدار، ئوخشاش.

ھەمنىشەست [هم نشست] (پ) ھەمسۆھبەت، سۆھبەتداش، بىرگە ئولتۇرغۇچى، ئۇلپەت:

يامان بىرلە ھەركىم بولۇر ھەمنىشەست،
ئاتار قولدا بولسا كەمان تىرى شەست.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن [هم نشين] (پ) «ھەمنىشەست» كە قارالسۇن:

ئۇلار بىرلە ئۇلفەت ئولۇپ روزۇ شەب،
قىلىپ ھەمنىشىنلىق بولۇپ ھەم تەرەپ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەمنىشىن بولماق — سۆھبەتداش بولماق.

ھەمۇل I [همول] (ئە) شۇنداق، خۇددى ئۆزى، ئاشۇ،

ئاشۇنداق، دەرھال؛ شۇئان:
بۇگۈن كېچەئۆزنى خاس ئەيلەگىل،
هەمۇل ئاشقىنىڭنى خەلاس ئەيلەگىل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەمۇل سەگپەرەست كىم خۇراساندادۇر،
نېتاك كىم كەتۇرسەن ئەگەر ئاندادۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەمۇل سۆز ئايتماق — ئاشۇ سۆزنى، شۇنداق سۆزنى ئېيتماق.
هەمۇل قۇش — شۇنداق قۇش، خۇددى شۇنداق قۇش.
هەمۇل كۈنلەرى — ئاشۇ كۈنلەر.
هەمۇل II [حمول] (ئە) چىداملىق، سەۋرلىك، سەۋر، چىدام:
تەكەللۇفلار ئەيلەپ يىدۇردى ماڭا،
هەمۇل شەربەتىدىن ئىچۈردى ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەمۇل ئەتمەك — چىدام، چىداشلىق بەرمەك، سەۋر قىلماق.
هەمۇن [همون] دەشت، چۆل:
كى مەئمۇرەيۇ تاغۇ هەمۇن ئېرۇر،
كى ئاتى ئانىڭ رۇبئى مەسكۇن ئېرۇر.
— نەۋايى.
هەمۋار [همموار] (پ) باراۋەر، تەكشى، تەپتەكشى؛ تەك:
تۆكمەسۇن دېسەڭ باشمغە چەرخ خۇناب ياشىنى،
بولما تاغ يەڭلىغ ئۆزۈڭنى يەر بىلەن هەمۋار تۇت.
— مەھزۇن.
هەمۋار ئايتماق — سىلىق ئېيتماق، مەنىلىك يازماق.
هەمۋارە [همواره] (پ) ھەمىشە، دائىم، مۇنتەسىل، «هەمۋار» غا قارالسۇن.
نېتەي يۇز ئاھ چەككەن بىرلە يەردىن ئۆرلىمەس هەرگىز،
مەلامەت تاشىدىن تۇپراق بىلەن هەمۋارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.
هەمۇساق [هم وثاق] (پ + ئە) بىر ئۆيدە، بىر خانىدا ياشىغۇچى، ئىستىقامەت قىلغۇچى، «هەمخانە» گە قارالسۇن.
هەمىدە [حميده] (ئە) ماختىلىدىغان، ماختاشقا لايىق، ياخشى.
هەمىدە ئەتۋار — ياخشى خۇلۇق، يۈرۈش - تۇرۇش، ياخشى ھەرىكەت.
هەمىدە ئەخلاق — ماختاشقا لايىق، ياخشى خۇلقلار، ياخشى ئەخلاقلار.
هەمىدە ئەفئال — چىرايلىق قىلىق؛ ياخشى خىسلەتلەر.
هەمىدە خىسال — چىرايلىق، ياخشى خىسلەتلەر.

هەمىدۇن [همیدون] (پ) ھازىر، شۇ زامان.
هەمىم [حميم] (ئە) ئىسسىق، قايناق.
دەشتى هەمىم — چۆل - جەزىرە.
هەمىمۋار [هميم وار] (ئە + پ) ئىسسىقتەك، قايناقلا ئوخشاش جۇشقۇن.
هەمىن [همين] (پ) شۇ، ئۇشبۇ، مانا شۇ:
هەمىن ساڭەت ئىچرە بولۇپ توبرە پۇر،
كى ياقۇت، زەبەرجەد بىلە ئۇنچە دۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هەنجار [هنجار] (پ) يول، قائىدە، تەرتىپ، رەۋىش، يوسۇن.
هەنجەر [حنجر] (ئە) تاماق، ھەلقۇم، بوغۇز.
هەندەسە ئايىن [هندسەآيين] (ئە + پ) ئىنژېنېرلىقنى كەسىپ قىلغان.
هەنزەل [حنظل] (ئە) ئىتقوغۇنى:
كىشى هەنزەل ئېكسە ئاچچىغ بەر تاپار،
ۋەگەر نەيشەكەر ئېكسە شەكەر تاپار.
— نەۋايى.
هەنگام [هنگام] (پ) پەيت؛ پۇرسەت؛ غەنىيمەت ۋاقىت، قۇلاي پۇرسەت.
هەنگام تۇتماق — سۆھبەتلەشمەك.
هەنگامە [هنگامه] (پ) 1) ھادىسە، ۋەقە:
ياساۋۇلغا بەردى تۇتۇپ نامەنى،
مۇھىبلەر يۇبەرگەي بۇ هەنگامەنى.
— موللا يۇسۇپ.
2) يىغىن؛ تاماشا، بەزمە:
بېرىپ ئات، قىمەت باها جامەلەر،
كى دىۋان ئارا تۇزدى هەنگامەلەر.
3) گەپ، گەپ - سۆز.
زەرقىزى هەنگامەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كۆزلەرىم شەكلى مۇھىتى مەردۇمى ئوينارغە بەت.
— ئەرشى.

ھەنگامە ئارا — يىغىننى، سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
ھەنگامە تۇتماق — «ھەنگامە تۇزمەك» كە قارالسۇن.
ھەنگامە تۇزمەك — يىغلىش قىلماق، توپلىنىشماق، توپلىنىپ گۇرۇڭلاشماق، سۆھبەتلەشمەك.
ھەنگامە قۇرۇز — سۆھبەتنى قىزىتقۇچى.
ھەنگامەئى دەرد — ئىشق غوۋغاسى، ئىشق ماجراسى.
ھەنگامەئى شەۋق — قىزىقارلىق سۆھبەت، تاماشا.

ھەنۇز [هنوز] (پ) ھېلىغىچە، تا شۇ ۋاقىتقىچە:
ياراتتى قويدى، يارانمىش ئۆزۈڭدە ئەي شەۋقى،
ئەجەب ئەمەس كەرەمىدىن قەبۇل دۇئاسى ھەنۇز.
— شەۋقى.

ھەنۇز خام ئىپتىدا — ھېلى خام ئىدى.

ھەۋا I [هوا] (ئە) ھاۋا، ئىقلىم:
ھەۋا سافى بولدى بەغايەت ئىسسىغ،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئىپتىدا ئارىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋا II [هوا] (ئە) يۇقىرىلىق، يۇكسەكلىك؛ ئاسمان:
نەچە بىرەھىم ئىلكىگە بولۇپمەن مۇبتەلا ئاخىر،
ساۋۇرمىشلار ھەۋاغە ھەر كۇنى غەمكىن غۇبارىمنى.
— ئەرشى.

ساخاۋەت ھەۋاسى — ساخاۋەت ئاسمىنى.

ھەۋا III [هوا] (ئە) ئارزۇ، مەيل، ئىستەك، خاھىش، ھەۋەس:
نە ھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۇفر ئىستەبان كۇنلەر،
ئىتىلىك بوينى تەنابىدىن ئالاي زۇننار ئۆچۈن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

ھەۋايى خۇرشىد — مەنمەنلىك، ئۆزنى يۇقىرى تۇتۇش.

ھەۋا IV [هوا] (پ) پەرۋاز قىلىش، ئۇچۇش:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلمىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.
— شەۋقى.

ئاياقچى ماڭا راھ قىلغىل ئەتا،
ئىچىپ ئانى ھەر ساري ئەيلەي ھەۋا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋا ئەيلەمەك — ئۇچماق، پەرۋاز قىلماق.
ھەۋا تۇتماق — «ھەۋا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ھەۋا V [هوا] (ئە) ئىشق، مۇھەببەت؛
دىماغىم ئىسسىتتى ھەۋانىڭ يېلى،
كى ئىشرەت قىلۇرغە بولۇپ مايىلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ھەۋادار [هوادار] (ئە + پ) تەرەپدار؛ خەيرىخاھ، مۇخلىس؛ ئاشىق، ھەۋەسكار.

ھەۋادارلىغ [هوادارليغ] تەرەپدارلىق، مەدەتكارلىق.

ھەۋادىس [هوادث] (ئە) [بىرلىكى: ھادىسە] ھادىسىلەر، ۋەقەلەر؛ ئۆزگىرىشلەر:
غۇبار ئەيلەپ ئۆچۈرغاندىن ھەۋادىس سەر ـ سەرى ھەريان،
بەلا تاشى ئارا مەجنۇن كەبى ئەۋارەدۇر كۆڭلۇم.
— مەھزۇن.

ھەۋادىس راھى — يول ھادىسىلىرى:
ھەۋادىس راھىغە ئەل نۇشى ئۇچۇن،
فەلەكنى تاس ئەيلەپ، مېھرىنى كاس.
— ئەرشى.

ھەۋادىس قۇدۇرەتى — كۆڭۈل غەشلىك ھادىسىسى.
ھەۋادىسى ئەفلاك — زامان ھادىسىلىرى.
ھەۋادىسى ئەييام — كۇندىلىك ھادىسىلەر، ئۆزگىرىشلەر، زامان ئۆزگىرىشلىرى.

ھەۋارىيون [حواريون] (ئە) ئىسا پەيغەمبەرنىڭ ئون ئىككى شاگىرتى.

ھەۋاس [حواس] (ئە) [بىرلىكى: ھاسسە] ھېسلار، سەزگۈلەر:
كۆزۈ قاشى، يۇزۇ زۇلفى، لەئلىدىن ئول بەس بولۇپ،
ئالدى مەندىن جىلۋەلەر ئەيلەپ بۇ بەس ھۇسن ھەۋاس.
— ئەرشى.

ھەۋاسسىز [حواس] (ئە) «ھەۋاس» قا قارالسۇن.
ھەۋاسسىي خەمسە — بەش سەزگۈ ئەزالىرى.

ھەۋاشى [حواشى] (ئە) [بىرلىكى: ھاشىيە] ھاشىيىلەر، بىرەر نەرسىنىڭ چەت ۋە قىرغىقى، كىتابتىكى ئەسلى تېكىستكە يېزىلغان شەرھگە قىلىنغان شەرھ ۋە ئىزاھلار (بۇنداق شەرھلەر ئادەتتە كىتاب چېتىگە يېزىلىدۇ).

ھەۋاشىي [حواشى] (ئە) «ھەۋاشى» غا قارالسۇن.

ھەۋالانماق [هوالانماق] ھاۋادا پەرۋاز قىلماق، ھاۋادا ئۇچۇپ يۇرمەك، يۇقىرىغا كۆتۈرۈلمەك.

ھەۋالە [حواله] (ئە) «ھەۋالەت» كە قارالسۇن:
ئاغزىنە روبەروي قىلۇر لۇتفىغە مېنى،
يوق يەردە نېچە بولغاي ئول ئاينىڭ ھەۋالەسى.
— لۇتفى.

ھەۋالە بولماق — ئۇزىتىلماق، تەقدىم قىلىنماق.
ھەۋالە قىلماق — 1) ئورنۇالماق، مۇھاسىرە قىلماق. 2) ھاۋالە قىلماق، تەقدىم قىلماق، تاپشۇرماق.
ئىشق ھەۋالەسى — سۆيگۈ ئىزھارى.

ھەۋالەت [حوالت] (ئە) ھاۋالە، تاپشۇرۇق؛ تاپشۇرۇش، تەقدىم قىلىش.

هەۋان [هوان] (ئە) خارلىق، تۆۋەنلىك:
ئىشتتىمكى، بار ئىدى بىر ناتەۋان،
فەلەك زۇلمىدىن قىسمى رەنجۇ ھەۋان.
— نەۋابى.

هەۋائىج [حوائج] (ئە) «ھەۋايىج» كە قارالسۇن.

هەۋائىي [هوائى] (ئە) «ھەۋابى» غا قارالسۇن:
قۇلاق تۇتقىل رىۋايەت قىلسا راۋىي،
ئىشتكىل بۇ غەزەلنى دەر ھەۋائىي.
— سەيىد ئەھمەد.

هەۋابى [هوابى] (ئە) ئاشىق، بىقارار، سەرگەردان:
ھەۋابى سۇنبۇلى ئەزبەس كۆڭۈل كويىغە بەند ئولمىش،
نەھاجەت سەنەمنىڭ تارى زۇلفىدىن رىدا بولماق.
— ئەرشى.

هەۋايىج [حوايج] (ئە) [بىرلىكى: ھاجەت] ھاجەتلەر، زۆرۈرىيەتلەر، ئېھتىياجلار:
ھەمە ئەيىبلەردىن مۇبەررا ئىرۇر،
ھەۋايىج ئىشىدىن مۇئەررا ئىرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەۋەس [هوس] (ئە) ئارزۇ، ھەۋەس؛ خام خىيال:
ئەيلەمىشمەن ئاڭلاماي قادىرلىغىم ۋەسفىن ھەۋەس،
كىم قاچان ئەيلەر قارىنى بەزمىگە داخىل يىگىت.
— ئەرشى.

ھەۋەس ئەھلى — ئارزۇ، ھەۋەس قىلغۇچىلار.
جەۋانۇ قىز دۇرەخشان بولسا چۇن ماھ،
ھەۋەس ئەھلى ئۇرار ئاھ ئۇستىگە ئاھ.
— خىرقەتى.

ھەۋەس ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق، ئىستىمەك.

ھەۋەس قىلماق — «ھەۋەس ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ھەۋەسى كائىنات — كائىناتقا بولغان ھەۋەس، قىزىقىش:
چىقتى كۆڭۈلدىن ھەۋەسى كائىنات،
فارىغ ئولۇپ قائىدەئى شەش جەھات.
— زەلىلى.

كۇشادى ھەۋەس — ئارزۇنىڭ ئەملگە ئېشىشى.

مۇرادى ھەۋەس — ئارزۇغا يېتىشىش؛ مۇرات ـ مەقسەتكە يېتىشىش ئارزۇسى.

هەۋەسكېش [هوس كيش] (ئە + پ) ھەۋەسكار، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋەسناك [هوسناک] (ئە + پ) ھەۋەسكار، بىرەر ئىشقا ئىشتىياق باغلىغۇچى: مايىل.

ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، خامتەمە، ھەۋەسكە بېرىلگەن.

هەۋدەج [هودج] (ئە) [كۆپلۇكى: ھەۋادىج] كاجۇۋا:
ئول مەھى مەھمىلنىشىن مەۋدەجدە كۆڭلۇم تاشقارى،
نې ئەجەب گەر تىنماي ئەفغان چەكسە ئانداقكىم جەرىس.
— نەۋابى.

هەۋر [هور] (ئە) قىزىشىش، غەزەپ.

هەۋرا [حورا] (ئە) ھۆرلەر، گۈزەللەر؛ «ھۇر I » گە قارالسۇن.

ھەۋرا جەبىن — ئاي يۈزلۈك، گۈزەل.

ھەۋرا نەجاد — گۈزەللەر نەسلىدىن، ھۆر سۈپەتلىكلەر.

هەۋز I [حوز] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ ئىچى، ئىچكى دائىرىسى؛ زېمىن، دائىرە.

هەۋز II [حوض] (ئە) كۆل.

ھەۋزى كەۋسەر — كەۋسەر سۈبى.

هەۋزە [حوضه] (ئە) «ھەۋز I » گە قارالسۇن.

هەۋسەلە [حوصله] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جىددىي كىرىشىش، تىرىشچانلىق. 2) ئىدىش؛ خۇرجۇن، خالتا. 3) تاقەت، چىدام.

هەۋل [هول] (ئە) دەھشەت، قورقۇنچ، قورقۇش:
گۈمانسىز دەر ئىچىردىم بۇدۇر راست قەۋل،
دېسەم قەۋل ئىچرەس ئىكەن جانغە ھەۋل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ساچار، باران، ئاچار گۈل يەر يۈزىدە،
بۇ يەڭلىغ جانۇ ھەيات ھەۋل كۆزىدە.
— خىرقەتى.

هەۋلناك [هولناک] (ئە + پ) قورقۇنچلۇق، دەھشەتلىك.

هەۋلى [هولى] (ئە) ھويلا؛ قورۇ:
كىرەلمەي دەفئەتەن ئارام ئالدى،
يىراقتىن كۆزىنى ھەۋلىغە سالدى.
— ناقىس.

هەۋىلى [هويلى] (ئە) «ھەۋلى» گە قارالسۇن.

هەي [حى I] (ئە) 1) ئەرەب قەبىلىلىرىنىڭ تۇرىدىغان جايى، قىشلاق، مەھەللە:
تۇرۇپ ئاندا ھەر ساري مەنزۇر ئىدى،
كى ھەي ساريدىن كۆزىگە نۇر ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئەرەب قەبىلىلىرىدىن بىرى:
كى ھەي ئەھلىنىڭ تىفلى بىھەد ئىدى،
ئاراسىدا بىر سەرۋ گۈلخەد ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەي II [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.

هەي ـ لايمۇت — زادى ئۆلمەيدىغان.

هەيا [حيا] (ئە) ئۇيات، ئار، نومۇس، شەرم، هايا، ئەدەپ:
ئۇچىنچىدۇر هەيا مۇلكىنى ئالماق،
ئۇ يۇزىدىن ئۆزگە يۇزدىن كۆزنى ئالماق.
— خىرقەتى.

هەيا ئەهلى — هايالىقلار؛ شەرم، هايا ئەهلى.

هەيا ئەيلەمەك — ئۇيالماق.

هەيا بەهرى — هايالىق، ئەدەپلىك.

هەيا پەردەسىن چاك ئەتمەك — هاياسىزلىق قىلماق، ئەدەپسىزلىك قىلماق.

هەياۋۇ ئەدەپ — شەرم (هايا) ۋە ئەدەپ.

هەيئات [هيات] (ئە) شەكىللەر، كۆرۈنۈشلەر؛ بۆلەك ـ بۆلەك نەرسىلەر.

هەيات [حيات] (ئە) 1) تىرىكلىك، هايات:
بىھەمدۇللاھ كۆردۇم سېنى مەن هەيات،
ئۇمىد ئولكى ئەكنۇن تاپارمىز نەجات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قۇۋۋەت، روھ، جان:
هەياتى تازە ئىستەپ لەئلىك ئارمانىن نەچە چەكتىم،
نە ئۇمرى قۇتى جان تاپتىم، دەردىمگە داۋا قىلدىم.
— ئەرشى.

هەيات ئەهلى بىلمەك — روھ، جان دەپ بىلمەك.

هەيات بەزمى — بار بولۇشلۇق، تىرىكلىك.

هەيات چىراغى — هاياتلىق بەختى.
ئەگەر بولسە لەهزە قاشىدىن بەئىد،
هەيات چىراغى بولۇپ ناپەدىد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەيات سۇيى — ئابىھايات، هاياتلىق، ئۆلمەسلىك سۇيى.

هەيات قۇشى — جان، روھ.

هەيات گۈلى — ياشلىق، بالىلىق دەۋر.

هەيات مۇلكى — دۇنيا.

هەيات ئۆيى — تىرىكلىك ئۆيى، تىرىكلىك بىناسى.

هەياتى ئەبەد — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈلۈك.

هەياتى جان — تىرىكلىك.

هەياتى جاۋىدان — ئەبەدىي هايات:
خەدەڭگىك تەئىنەسىگە، ئەرشىيا، كۆكسۈڭ نىشان ئەتكىل،
دەمى پەيكانى ئەزبەسكىم هەياتى جاۋىدانىمدۇر.
— ئەرشى.

هەياتى جاۋىدانىي — ئەبەدىي تىرىكلىك، مەڭگۈ هايات.

هەياتى يۈز ياشۇرماق — ئۆلمەك، هالاك بولماق.

هەياتئەفزا [حيات افزا] (ئە + پ) هاياتنى ئۇزارتقۇچى.

هەياتبەخش [حيات بخش] (ئە + پ) هايات بېغىشلىغۇچى.

هەيال [حيال] (ئە) كېچىكىش، ئالدىرىماسلىق؛ بېپەرۋالىق، سۈسلۇق:
هەيال بىرلە كەلسە ئىدى كاشكى،
جانى چىققاي ئىردى دېدى كاشكى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هەيئەت [هيئت/هيات] / (ئە) 1) شەكىل، كۆرۈنۈش، سۈرەت. 2) ئاستىرونومىيە ئىلمى، ئاستىرونومىيە.

هەيئەتى تۇلانىي — ئۇزۇنچاق شەكىل، كۆرۈنۈش (سانىيولى كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

هەيئەتى مەخرۇت — سىلىقلانغان شەكىل (مۇنارلارغا ئىشارە).

هەيئەتى مۇستەدىر — يەر شارى.

هەيئەتپەزىر [هيات پذير] (ئە + پ) شەكىللەنگۈچى، بىرەر شەكىلگە كىرگۈچى.

هەيئەفشان [حي افشان] (ئە + پ) تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى.

هەيبەت [هيبت] (ئە) قورقۇنچ، خەۋپ، هەيۋەت:
ئەژدىھايى پىشەنى هەيبەتتە كىم قىلغاي خەراب،
دۇلدۇل ئۇزرە نەئرەئى ئاۋازى هەيدەر بولماسا.
— زەلىلى.

هەيبەتلىغ [هيبتليغ] قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، هەيۋەتلىك:
كۆزلەرىم نەززارەلىغ قەددى جەمالىڭ كۆرگەلى،
پۇرشۇكۈھ هەيبەتلىغ ئىسلام ئىلە بىللە يۈرگەلى.
— ئىسمائىل هاجى.

هەيجا [هيجا] (ئە) ئۇرۇش، جەڭ، كۈرەش.

هەيجا ئالەتى — جەڭ ئەسلىھەلىرى، قورال ـ ياراغلىرى.

هەيرەت [حيرت] (ئە) هەيرانلىق، داڭ قېلىش، بىرەر نەرسىگە ئەقلىنىڭ يەتمەسلىكى؛ ئىككىلىنىش، شۇبھىلىنىش:
ئۇزارىڭ شەۋقىدە تۇنلەر ماڭا هەيرەت بولۇپ ئەفزۇن،
نەۋالار ئەيلەگەنچە ئەيلەي ـ ئەيلەي تا سەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

هەيرەت ئەيلەمەك — ئەجەبلەنمەك، هەيران بولماق، داڭ قالماق.

هەيرەت غالىب بولماق — زىيادە هەيران بولماق، ناھايىتى هەيران بولماق.

هەيرەت قىلماق — «هەيرەت ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
هەيرەت ئوتى سالماق — ئىشق يالقۇنىنى ئۆرتەتمەك؛ لال قالدۇرماق، ئىشققا مۇپتىلا قىلماق.
هەيرەتى ئەبرار — ياخشى كىشىلەرنىڭ هەيرانلىقى.
هەيرەتئاباد [حيرت آباد] (ئە + پ) هەيرەت مۇلكى:
هەرنە سەندىن ئۆزگەدۇر هەيران ساڭا،
هەيرەتئاباد ئىچرە سەرگەردان ساڭا.
— نەۋايى.
هەيرەتئەنگىز [حيرت انكيز] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، تاڭ قالدۇرغۇچى؛ هەيرانلىقتا قالدۇرغۇچى.
هەيرەتفزاي [حيرت فيزاى] (ئە + پ) هەيرەتكە سالغۇچى، هەيران قالدۇرغۇچى.
هەيرەتۇل - فۇقەها [حيرت الفقها] (ئە) دىنىي هوقۇق؛ فىقهى بىلىمدانلىرىنىڭ هەيرانلىقى.
هەيزە [هيضه] (ئە) ژابا.
هەيسىيەت [حيثيت] (ئە) نىشان، بەلگە؛ سەۋەب، ژاستە، ئېتىبار، لاياقەت.
هەيسىييەت [حيثيت] (ئە) «هەيسىيەت» كە قارالسۇن.
هەيف [حيف] (ئە) ئەپسۇس، ئەتتەڭ:
ئولكى تەۋڭابۇن رەهمدۇر تەۋبە قىلغىل يىغلاغىل،
ژادەرنغا بۇ مۇلەۋڭمس پاك دامانىڭغە هەيف.
— شەۋقى.
هەيف ئەتمەك — «هەيف دېمەك» كە قارالسۇن.
هەيف دېمەك — ئېچىنماق، ئەپسۇسلانماق.
هەيكەل [هيكل] (ئە) 1) شەكىل، جىسىم، گەۋدە؛ كۆرۈنۈش. 2) تۇمار. 3) ئىمارەت، بۇتخانا؛ ئىبادەتخانا.
هەيلىغ [حى ليغ] تىرىكلىك:
سەندەدۇر هەم بىرلىگۇ هەم بارلىغ،
هەيلىغۇ قادىرلىغۇ غەففارلىغ.
— نەۋايى.
هەين [حين] (ئە) ۋاقىت، پەيت، پۇرسەت، چاغ:
بۇ هەينده قارىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ،
تۆكۈپ سۇنى ناگاه كوزەسىن يارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بۇ هەينده يامانلار ئىشى تۇتتى ئەۋج،
كى ئۇردى جەهاندا ربيا بەهرى مەۋج.
— ئا. نىزارى.
هەيهات [هيهات] (ئە) «ۋادەرىخا، دەرىغ، ۋاھ» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلىگۈچى ئۇندەش سۆز:
كۆڭۈللەر يۇسۇفسىن هەردەم ئەسىر ئەتمەك ئۈچۈن، هەيهات،
زەنەخدانى ئارا نۇن چەشمەسىدەك كۈلكۇ قازمىش چەھ.
— ئەرشى.

هەيولا [هيولا] (ئە) هەربىر نەرسىنىڭ ئەسلى ۋە ماهىيىتى.
هەيون [هيون] (ئە) 1) قامەت، تاشقى كۆرۈنۈش. 2) ئات ياكى تۆگە.
هەيۋان [حيوان] (ئە) [كۆپلۈكى: هەيۋانات] 1) هەربىر جانلىق نەرسە، تىرىك مەخلۇق، هايۋان. 2) تىرىكلىك، دائىم بارلىق:
نۇش لەب بىرلە ئاغىز شەھدىنمۇ دەي شىرىن شەكەر،
يا مەگەر هەيۋان سۆيىدۇر ئانى زەمزەم بىرلە زەم.
— ئەرشى.
هەيۋان چەشمەسى — تىرىكلىك بۇلىقى، «چەشمەئى هەيۋان» غا قارالسۇن.
هەيۋان سۆيى — تىرىكلىك سۆيى (ئەپسانۋى سۇ)، هاياتلىق سۆيى:
جەننەت گۈلى غەمىن كەسەر ئەي گۈل تەبەسسۇمۇڭ،
هەيۋان سۆيىغە جان بېرۈر ئانى تەكەللۇمۇڭ.
— گۈمنام.
چەشمەئى هەيۋان — تىرىكلىك سۆيى، ئىچكەن ئادەم ئەبەدىي ياشايدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان سۇ.
سايىر هەيۋان — باشقا هايۋان، باشقا تىرىك نەرسىلەر.
هەيۋانات [حيوانات] (ئە) «هايۋان» غا قارالسۇن، هايۋانلار.
هايۋانات تەسخىرى — هايۋانلارنىڭ بويسۇنۇشى، هايۋانلارنىڭ ئىتائەت قىلىشى.
هەيۋانۇەش [حيوان وش] (ئە + پ) 1) تىرىلدۇرگۈچى، هايات بەرگۈچى كەبى. 2) هايۋانغا ئوخشاش.
هەيۋانۇەش چەشمە — تىرىكلىك بۇلىقى.
هەيۋانىي [حيوانى] (ئە) هايۋانغا مەنسۇپ.
هەيۋانىي تەئام — هايۋان گۆشىدىن تەييارلانغان تائام؛ گۆشلۈك يېمەكلىك.
هەيۋانىيەت [حيوانيت] (ئە) هايۋانلىق، هايۋانىيەت.
هەييى [حى] (ئە) تىرىك، جانلىق.
هەييۇتەۋانا — خۇدانىڭ سۆيىتى.
بىرى ئايتۇركى: ئەي هەييۇ تەۋانا،
ئېرۈرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
— لۇتفى.
هەييى دادگەر — ئەرز - دادىغا يەتكۈچى؛ ئادالەتلىك؛ تىرىك ئادىل (ئاللانىڭ سۆيىتى).
هەييى قەدىر — قۇدرەتلىك، هەمىشە تىرىك (ئاللانىڭ سۆيىتى)؛
هەييى قەدىم — ئەزەلدىن تىرىك (ئاللانىڭ سۆيىتى):

بەر ئامانلىق ماڭا بۇ دۇنيادا ئەي هەيبى قەدىم،
ئاخىر دەمدە ماڭا قىل نۇرى ئىماننى نەسىب.
— قەلەندەر.

هەيبى لايەزەل — ئەبەدىي تىرىك (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەيبى لايەمۇت — ئۆلمەسلىك، دائىمىي، ئۆلمەس (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەيبى مۇجىب — سەۋەبچى؛ ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەيبى ۋۇجۇد — تىرىك، بار مەنىسىدە (ئاللانىڭ سۈپىتى).

هەيبىز [حيز] (ئە) ئىچكى دائىرە؛ مەۋقە؛ جاي، ماكان؛ چېگرا.

هەيبىزى ئىمكان — ئىمكان دائىرىسىدە؛ مۇمكىن بولغانغا قەدەر.

هۇباب [حباب] (ئە) 1) كۆپۈك، سۇ يۈزىدە پەيدا بولىدىغان كۆپۈكچىلەر:
دېمەلىك ئەبرۇلەرنىڭ تاقىنى ياد ئەتكەن زەمان،
ئاقار ئاندا‌غكسم ياشسم ئۈستىدە گەردۇدە هۇباب.
— ئەرشى.
2) ئاسمان گۈمبىزى.

هۇباب ئۆيى — كۆپۈك، كۆپۈكچە؛ پانىي دۇنيا، بۇ ئالەم.

يەتتى هۇباب — ئاسمان.

هۇبابئاسا [حباب آسا] (ئە) كۆپۈك كەبى، سۇ يۈزىدىكى كۆپۈكتەك.

هۇبـــب [حب] (ئە) سۆيۈش، ياخشى كۆرۈش، مۇھەببەت.

هۇببۇل ـ ۋەتەن — ۋەتەن مۇھەببىتى، ۋەتەننى سۆيۈش:
ئۆزۈم سابىت قەدەم هۇببۇل ـ ۋەتەن مەزمۇنىدىن ۋاقىف،
دىلىم سەيرى تەماننايى فەنا دەشتىدە مەھزۇنلۇق.
— شەۋقى.

هۇبۇبات [حبوبات] (ئە) دانلار، ئۇرۇقلار.

هۇبۇت [هبوط] (ئە) چۈشۈش، قونۇش، جايلىشىش:
رۇھ ئول دۇرۇركىم، هەق ئاڭا بەرمىش ئەۋج،
نەفس زۇلمەتقە قالىپ، قىلمىش ئاڭا پايە هۇبۇت.
— نەۋائى.

هۇت [حوت] (ئە) 1) كونا ئاستىرونومىيىدە ئون ئىككى بۇرجنىڭ ئون ئىككىنچىسى؛ شەمسىيە (قۇياش) يىلى هېسابىدىكى ئاي نامى (فېۋرال ـ مارت ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ). 2) بېلىق:
بالىغلار بولۇپ دەي نەھەڭگە قۇت،
تاڭ ئىرمەس نەھەڭكى، قۇت ئەتسە هۇت.
— نەۋائى.

هۇجاج [حجاج] (ئە) «هۇججاج» قا قارالسۇن.

سېنىڭ لۇتفۇڭغە زارۇ غەمگە يارۇ خاكسار ئولدۇم،
قەدەم قويساڭ قاياندىن ئىتلارنىڭ قىلغان هۇجاجىم بار.
— گۈمنام.

هۇجەج [حجج] (ئە) [بىرلىكى: هۇججەت] هۇججەتلەر، دەلىللەر، ئىسپاتلار.

هۇججاج [حجاج] (ئە) هاجىلار، مەككە ۋە مەدىنىگە بارغان زىيارەتچىلەر؛ كەبىنى زىيارەت قىلغۇچىلار.

هۇججەت [حجت] (ئە) هۇججەت، دەلىل، ئىسپات.

هۇججەتۇل ـ ئىسلام — مەشھۇر ئىمام غەززالىيىنىڭ سۈپىتى.

هۇجرە [حجره] (ئە) هۇجرا، خانا:
كېلۈرمۇ جان ئېلىگە گەھ دەبان جانانە ئاندىن كۆپ،
ياساپ مەن هۇجرەلەر كۆپ ـ كۆپ، ئۇلۇغ كاشانە ئاندىن كۆپ.
— ئەرشى.

هۇجرە ئەزمى ئەيلەمەك — تەنها بولماق.

هۇجلە [حجله] (ئە) «هەجلە» گە قارالسۇن.

هۇد [هود] (ئە) 1) مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرى (زەمانىڭ زامانىدا) ئۆتكەن هۇد پەيغەمبەرنىڭ نامى. 2) قۇرئاندىكى 114 سۈرىدىن ئون بىرىنچى سۈرىنىڭ نامى.

هۇدا [هدا] (ئە) توغرا يول، راست؛ دىنى هەق، دىنى ئىسلام:
ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل كەئسى ئەنۋارۇل ـ هۇدا،
يار ئەكسىن مەيدەكۆر، دەپ جامدىن چىقتى سەدا.
— نەۋائى.

هۇدهۇد [هدهد] (ئە) هۆپۈپ:
«هې» هىدايەت، لۇتفۇ تەۋفىقىن هەم ئۇممىدۋار،
هۇدهۇدىغە سەير ئېتەر باغۇ بەهارىم سەنمۇ سەن؟
— مولا سالېھ.

هۇدۇد [حدود] (ئە) [بىرلىكى: هەد] چېگرالار.

هۇدۇدى باختەردىن تا بەخاۋەر — غەربتىن شەرققىچە.

هۇدۇسىي [حدوثى] (ئە) پەيدا بولىدىغان.

هۇدىي [حدى] (ئە) تۆگىچىلەر قوشىقى، غەزىلى.

هۇدىي چەكمەك — قوشاق (غەزەل) ئېيتماق.

هۇر I [حر] (ئە) ... ئازاد، ئەركىن، هۆر. 2) پاك، پاكىز.

هۇر II [حور] (ئە) شەھلا كۆز، گۈزەل، گۈزەل قىزلار؛

جەننەت قىزلىرى، هۆر، هۆر - پەرى:
يا پەرى، يا هۇرى يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

هۇر سىفەت — «هۇر مىسال» غا قارالسۇن.

هۇر مىسال — هۆر (پەرى) كەبى، هۆر سۈپەت، گۈزەل.

هۇرى بەھىشت — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، جەننەت قىزلىرى، هۆرلىرى.

هۇرى بەھىشت ئايىن — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلارغا ئوخشاش.

هۇرى چىگىل — چىگىل قەبىلىسىنىڭ گۈزىلى.

هۇرى دەۋران — دەۋرنىڭ ئەڭ گۈزەللى:
سەنىڭدەك تاپماسام دىلبەر ئەگەر، ئەي هۇرى دەۋرانىم،
خوتەننىڭ تاشلاپ ئۆز شەھرىمغە يانىپ بارماقىم لازىم.
— قەلەندەر.

هۇرى رىزۋان — «هۇرى بەھىشت» كە قارالسۇن:
جەننەتى فىردەۋس ئارا گەر هۇرى رىزۋان ئىزدەسەم،
تاپماغايمەن بىر سەنىڭدەك ساھىب ئەسرارى يەنە.
— ئەرشى.

هۇرى زەمان — «هۇرى دەۋران» غا قارالسۇن.
كىمگە قىلساڭ شەفقەتىڭنى قىلماغىل هۇرى زەمان،
دەردىڭ ئۆلتۈردى مېنى، ئەي شوخ، دەرمانىڭ تىلەپ.
— قەلەندەر.

هۇرى غىلمان — جەننەت قىزلىرى، جەننەتتىكى خىزمەتكار هۆرلەر:
ئاشىقى سادىق قىيا باقماس پەرىلەر هۇسنىگە،
تەرك ئېتىپ جەننەتى رىزۋان هۇرى غىلماندىن كېچەر.
— گۇمنام.

هۇرى ئىين — ئاق يۈزلۈك، قارا چاچلىق، قارا كۆزلۈك گۈزەل قىز.

هۇرا [حورا] (ئە) «هۇر I » نىڭ بىرلىكى، «هۇر I » گە قارالسۇن.

هۇرا جەبىن — هۆر يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل.

هۇرەتمەك [هوراتماك] ئۇزاقلاشتۇرماق، يىراقلاشتۇرماق، قاچۇرماق، ئۇركۈتمەك.

هۇرزاد [حورزاد] (ئە + پ) هۆر (پەرى) دىن تۇغۇلغان، گۈزەل، گۈزەللەر نەسلى.

هۇرمەت [حرمت] (ئە) 1) هۆرمەت، ئېھتىرام:
نەچە كۈندۇركى بىر شوخى ستەمگەر ئىشقى زوربىدىن،
كېچىپمەن هۇرمەتىمدىن گەرچە هۇرمەتدارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

2) هارام نەرسە، شۇبھىلىك نەرسە:
قەرداشىڭنىڭ هەرەمى هالىدىن ژاقىق بول ۋە مۇھافىزەت
قىلكى، هەمل ئەيىامىدە لۇقمەئىكى، ئاندا هۇرمەت يا شۇبھە
بولغاي، يېمەگەي.
— نەۋايى.

هۇرمەت شىئارلىق — هەممىنى هۆرمەت قىلىدىغان، هۆرمەتنى ئادەت قىلىۋالغان.

هۇرنەجاد [حورنجاد] (ئە) هۆر نەسلىدىن، هۆر نەسەبلىك.

هۇرۇف [حروف] (ئە) [بىرلىكى: هەرف] هەرپلەر؛ سۆزلەر، ئىبارىلەر:
ۋەسفىنى قىلسام سىفەت هەرگىز تۈگەنمەس ئايۇ يىل،
يىل هۇرۇفىنى تەمام قىلماي مەگەر لال ئولدى تىل.
— موللا سالىھ.

هۇرۇفى ئىللەت — ئەرەب گراماتىكىسىدا «ا، و، ى» هەرپلىرى «هۇرۇفى ئىللەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

هۇرۇەش [حوروش] (ئە + پ) هۆر - پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
سىزنىڭتەك هۇرۇەش ئادەم تاپىلماس،
پەرى يۈزلۈك مەسىھادەم تاپىلماس.
— ئاتايى.

هۇرۇەش مەھبۇب — هۆر - پەرىگە ئوخشاش گۈزەل يار.

هۇرىزاد [حور زاد] (ئە + پ) « هۇرزاد » قا قارالسۇن.

هۇرىزادە [حور زادە] (ئە) «هۇرزاد» قا قارالسۇن.

هۇرىلقا [حورلقا] (ئە) «هۇر I » گە قارالسۇن:
نېتەي جەننەتدە بولسە يۈز تۈمەن هۇر،
جەھان باغىدە بىر هۇرىلقا بەس.
— ئەرشى.

هۇرىۋەش [حور وش] (ئە + پ) «هۇرۇەش» كە قارالسۇن.

هۇرىي [حورى] (ئە) گۈزەل، شەھلا كۆز، «هۇر I » گە قارالسۇن.

هۇززار [حضار] (ئە) [بىرلىكى: هازىر] مەۋجۇتلار، هازىر بولغانلار؛ هازىر بولغان كىشىلەر؛ ئىشتىراكچىلار.

هۇززارۇل - مەجلىس — مەجلىس ئىشتىراكچىلىرى، مەجلىسكە هازىر بولغانلار.

هۇزن [حزن] (ئە) [بىرلىكى: ئەھزان] غەم، قايغۇ،

هەسرەت، خاپلىق، غەمكىنلىك.
هۇزن ئەهلى — دەردمەنلەر.
هۇزنى جاۋىد ئولماق — دائىمىي قايغۇدا بولماق.
هۇزۇر [حضور] (ئە) 1) هۇزۇر، راهەت، زەۋق؛ پاراغەت، هالاۋەت، ئاسايىش.
بۇلارنىڭ هەر هۇزۇرى شەمئىدىندۇر،
قاچان ئۆيى ئىچرە بولغان جەمئىدىندۇر.
— خىرقەتى.
2) ئالدى، هۇزۇر، هۇزۇرى، ئىختىيارى، هازىر بولۇش، كۆنۈش:
... چۈن ئاخىرلەرنغە يەتتى، بىر كۈن ئۇستاد هۇزۇرىدا جەمئى ئەئىممە بىلە ئولتۇرۇپ «شەرھىس - سۇننە» ئوقۇر ئىدى.
— نەۋائى.
ئۆز هۇزۇرۇمغە مېنى قويماس دەمى،
كەلتۈرۈر كۆڭلۈمە هەردەم ئەلەمى.
— نەۋائى.
هۇزۇر ئەتمەك — راهەتلەنمەك.
هۇزۇر قىلماق — راهەتلەنمەك، لەززەتلەنمەك، زوقلانماق.
هۇزۇرى قەلب قىلماق — قەلب (كۆڭۈل) ئارام ئالماق، هۇزۇرلانماق.
هۇزۇز [حظوظ] (ئە) [بىرلىكى: هەز] لەززەتلەر، راهەتلەر، بەهرىلەر.
هۇسام [حسام] (ئە) قىلىچ، شەمشەر.
هۇسن [حسن] (ئە) [كۆپلۈكى: مەهاسىن] گۈزەل چىراي، هۆسن، كۆرك:
گەر دېسەڭكىم، باق مېنىڭدەككە، كۆزۈڭ يىغ ئۆزگەدىن،
قىيمەتى هۇسنۇڭگە مەندەك هەم خەريدار ئولسە بەس.
— ئەرشى.
هۇسن ئەهلى — گۈزەللەر.
نەچچە هۇسن ئەهلى كېلىپ ياندىشسا ئانداغ بەلگۈرۈر،
بىر تىزىغ خەرمۇهرە ئىچرە گويىيا بىر گەۋهەرى.
— ئەرشى.
هۇسن بۇرجى — گۈزەللىك ئاسمىنى.
هۇسن خلقىي — تەبئىي چىراي، هۆسن.
هۇسن قۇياشى — گۈزەللىك نۇرى، پارلاقلىقى.
هۇسن گەنجى — 1) گۈزەللەر خەزىنىسى. 2) سۆيگىنى.
هۇسن هەقىقىي — ئىلاهىي گۈزەللىك.
هۇسنۇ جەمال — گۈزەللىك ۋە چىرايلىقلىق:
يوقتۇرۇر فەرزەندى ئادەمدە بۇ رەڭ هۇسنۇ جەمال،
دەرمە بۇ شەكلى شەمايىلدىن فەرشتەھ دۇر مەگەر.
— ئەرشى.
هۇسنۇ لەتافەت — گۈزەللىك ۋە نازۇكلۇق.
هۇسنۇل - مەئاب — «هۇسنى مەئاب» قا قارالسۇن.
دىلىڭ چەشمى بىدار ئېسە كۆزدە خاب،
زەهى دىل، زەهى چەشم «هۇسنۇل - مەئاب».
— غەربى.
هۇسن ئېىلى — گۈزەللەر، هۆسندارلار:
بۇ دۇرمۇ هۇسن ئېىلىنىڭ مەزهەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.
هۇسنى ئەدا — گۈزەل ئىپادە، ياخشى ئۇسلۇب.
هۇسنى تالېئ — بەختلىك، ياخشى تەلەي.
هۇسنى تەكەللۇم — ياخشى ۋە مۇلايىم سۆز.
هۇسنى زېب — چىرايلىقلىق.
هۇسنى سەۋت — چىرايلىق ئاۋاز، يېقىملىق ئاۋاز.
هۇسنى شامە — هىد (پۇراق) بىلىش، هىدنى ياخشى سېزىش قۇۋۋىتى.
هۇسنى مەئاب — قايتىپ بېرىشقا تېگىشلىك ياخشى جاي؛ هۆسندار؛ گۈزەل.
هۇسۇل [حصول] (ئە) هاسىل بولۇش، قولغا كىرىش، ئېرىشىش.
هۇسۇل بولماق — مۇرادىغا يەتمەك.
هۇسۇل تاپماق — قولغا كىرگۈزمەك.
هۇش [هوش] (پ) هۇش، ئەس، سەزگۈ، ئاڭ، ئەقىل:
هېچ مەجالىم يوق ئۇ كۈن ياتتىم كىرىپ گۈلشەن ئارا،
گاهى مەستۇ گاهى بىھۇش گاهى هۇشۇمغە كېلىپ.
— مولا سالېھ.
هۇش ئەهلى — هوشيارلار، ئەقىللىقلەر؛ ئەس - هوشى جايىدا كىشىلەر.
هۇشۇ خىرەد — ئەس (هوش) ۋە ئەقىل.
هۇشى ئازماق — هوشىدىن كەتمەك، ئۆزىنى يوقاتماق.
هۇشى بارماق — ئۆزىنى يوقاتماق، هوشسىز بولماق.
هۇشى يوق — دىۋانە، مەجنۇن؛ مەست.
هۇشەڭ [هوشنگ] (ئە) ئىرانىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 2 - پادىشاهى.
هۇشبەر [هوش بر] (پ) مەست قىلغۇچى، هوشىنى ئالغۇچى.
هۇشرەباي [هوش ربای] (پ) هوشىنى ئالغۇچى، هوشسىزلاندۇرغۇچى.
هۇشكىردار [هوش كردار] (پ) هوشيار، هوشلۇق،

ئەقىللىق.

هۇشلۇق [هوشلۇق] هوشيار، هوشى، سەزگۈسى بار، ئېسى (هوشى) جايىدا.

هۇشمەند [هوشمند] (پ) هوشيار، ئەقىللىق؛ زېرەك:
يوقتۇرۇر دۇنيا ئىچىنده بىر سېنىڭدەك هۇشمەند،
هەم مېنىڭدەك يوقتۇرۇر هەم دىلفىگارى دەردمەند.
— قەلەندەر.

هۇشمەندانه [هوشمندانه] (پ) ئاقىلانه، دانالارچه؛ هوشيارلىق بىلەن.

هۇشمەندانه سۆز — ئاقىلانه، دانالارچه ئېيتىلغان سۆز، هوشيارلىق بىلەن دېيىلگەن سۆز.

هۇفره [حفره] (ئە) قۇدۇق، چوڭقۇرلۇق، ئازگال:
ئىچىنده نەمۇدار ئانداق تىلسىم،
كىم ئول هۇفره كۇنجىده بىر روي جىسىم.
— نەۋايى.

هۇففاز [حفاظ] (ئە) [بىرلىكى: هافىز] قارىيلار، هافىزلار.

هۇققه [حقه] (ئە) 1) قۇتىچه، قىممەت باهالىق تاشلار سېلىنىدىغان يۇمۇلاق قۇتا، قىممەت باهالىق نەرسىلەر ساقلىنىدىغان ساندۇق:
بىر باغدا ئاچىلغان يوق دەھر ئىچره سېنىڭدەك گۇل،
هەم غۇنچه ئېرۇر لەئلىك هەم هۇققه ئىچىده مۇل.
— گۇمنام.
2) مەشۇقەنىڭ ئاغزى:
بۇ بۇلبۇل مەست ئېردى ئۆزگه كەلدى،
ئاچىپ لەب هۇققەسىنى سۆزگه كەلدى.
— خىرقەتى.

هۇققەئى دۇردان — جاۋاھىرلار (قىممەت باها تاشلار) سېلىنىدىغان قۇتىچه.

هۇققەئى لەبالەب — ئىچى لىق تولغان قۇتىچه.

هۇققۇئى لەئل — قىزىل لەۋ، يارنىڭ لېۋى.

هۇققه باز [حقەباز] (ئە + پ) نەيرەڭۋاز.

هۇكەما [حكما] (ئە) [بىرلىك: هەكىم] ئالىملار، پەيلاسوپلار؛ دانالار، دانىشمەنلەر. 2) تېۋىپلار، هەكىملەر.

هۇككام [حكام] (ئە) [بىرلىكى: هاكىم] هاكىملار، ھۆكۈمرانلار، ھۆكۈم قىلغۇچىلار؛ پادىشاهلار.

هۇكم [حكم] (ئە) 1) ھۆكۈم، بۇيرۇق، پەرمان. 2) خاهىش.

هۇكم ئەتمەك — بۇيرۇق قىلماق.

هۇكم فەرما — ھۆكۈم سۈرگۈچى.

هۇكمى جۇلۇس — ئۆلتۇرۇش بۇيرۇقى، تەكلىپى.

هۇكمى سىياسەت — سىياسەت تەقەززاسى، يولىيورۇقى، سىياسەتكە مۇۋاپىق؛ ئۆلۈم جازاسى.

هۇكمى شاهى تاپماق — دۇنيا شاهلىقىنى ئىگىلىمەك.

هۇكمى قەزا — تەقدىر، تەقدىر ھۆكمى.

هۇكمى كۇل — ياخشى نەتىجىلىك، هەممىگە ماقۇل بولىدىغان.

هۇكمران [حكمران] (ئە + پ) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ھۆكۈمران؛ پادىشاه:
ئانامغا كېلىپدۇر بۇ نەۋئ هۇكمران،
ئانىڭ خەۋفى بىرله بولۇپ ياشى قان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇكمران زەمان — زامان شاهى، بېگى.

هۇكۇمەت [حكومت] (ئە) ھۆكۈمرانلىق، هاكىملىق: ھۆكۈمەت.

هۆكۈمەت قىلماق — ھۆكۈمرانلىق قىلماق، ئىداره قىلماق.

هۇلەل [حلال] (ئە) [بىرلىكى: هۇللە] زىننەتلىك كىيىملەر، يېڭى كىيىملەر، «هۇللە» گە قارالسۇن.

هۇلقۇم [حلقوم] (ئە) هەلقۇم، كېكىردەك، «هەلق» گە قارالسۇن.

هۇللە [حله] (ئە) بېزەكلىك (زىننەتلىك) كىيىم، نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم:
ئاغاز كىتاب مۇهەببەتنامه ۋە مېهنەتكامه ۋە هۇللەئى بەستەدام
ۋە شىكەستەئى جام.
— خىرقەتى.

هۇللەئى ئال — قىزىل رەڭلىك نەپىس كىيىم.

هۇللەئى چىن — چىن شايىسى، يىپەكلىك كىيىمى.

هۇللەئى كافۇرگۇن — ئاق رەڭلىك بېزەك (زىننەت) كىيىمى.

هۇللەئى ماۋىي — كۆك رەڭلىك كىيىم.

هۇللەئى نۇر يايماق — نۇر تارقاتماق؛ قۇياش چىقماق.

بىهىشت هۇللەسى — ئۇستىباش، ئەڭ چىرايلىق، زىننەتلىك كىيىم.

هۇللەباف [حلەباف] (ئە + پ) يىپەكلىك شايى توقۇمىچى (يايغۇچى).

هۇللەپوش [حلەپوش] (ئە + پ) نەپىس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كىيگەن، يىپەك كىيىملەرگە ئورالغان:
لال ئولۇپ ۋەسفىگده ئەرشى بولدى بۇ دەم گەر خەمۇش،
فەخرىنى لۇتفۇڭدىن ئانى بولسه هەم قىل هۇللەپوش.
— ئەرشى.

هۇللەسان [حلەسان] (ئە + پ) نەپىس يىپەككە ئوخ-

شاش، نەپس رەختتىن تىكىلگەن كىيىم كەبى.

هۇللەۋار [حلەوار] (ئە + پ) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن.

هۇللەۋار ئەتمەك — زىننەتلىمەك، بېزىمەك.

هۇلۇل [حلول] (ئە) كىرىش، داخىل بولۇش، قاتنىشىش، بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە كىرىش.

هۇلۇل قىلماق — كىرمەك، كىرىپ جايلاشماق؛ ئورناشماق، سىڭمەك، سىڭىشمەك.

هۇلۇۋ [حلو] (ئە) شېرىن، تاتلىق، لەززەتلىك.

هۇلىيە [حلیه] (ئە) كىيىم، بېزەك، زىننەت، تاشقى كۆرۈنۈش؛ تاشقى بەلگىلەر.

ئەقل هۇلىيەسى — ئەقىل بېزىكى.

بىلىك هۇلىيەسى — بىلىم زىننىتى.

هۇما [هما] (پ) ئەپسانىۋى قۇش، دۆلەت قۇشى، كىمنىڭ بېشىغا قونسا (سايىسى چۈشسە) بەختلىك بولىدۇ، دەپ ئېتىقاد قىلىنىدىغان قۇش؛

هۇما گەر ئۇستىخانىم كۆرسە كىرپىك تارى دەپ باقماس،
قاچان ئالەمدە مۇنداغ ئېردى جىسمى ناتەۋان پەيدا.

— ئەرشى.

هۇماي [همای] (پ) «هۇما» غا قارالسۇن:

سەن بىر هۇمايى مەن بىر گەدايىلىك،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.

— مۇللا بىلال.

هۇماي مىسال — دۆلەت قۇشىغا ئوخشاش، بەخت قۇشىدەك.

هۇمايۇن [همايون] (پ) قۇتلۇق، مۇبارەك، شەرەپلىك؛ قۇۋۋەتلىك:

هۇمايۇن ئېردىم ئەما دام ئىشقىڭغە بولۇپمەن قەيد،
چىگىلمىش رىشتەسى جانغە قۇتۇلماغلىق ئەمەس ئاسان.

— ئا. نىزارى.

هۇمايۇن ئەلقاب — ساغادەتلىك نام، قۇتلۇق ئىسىم.

هۇمايۇن جەمال — ئۇلۇغ، كۆركەم يۈزلۈك؛ بەختلىك.

هۇمايۇن فال — كىچىكى قۇتلۇق، بەختلىك، بەختىيار؛ ئامەتلىك، ئامىتى كەلگەن.

هۇمايۇن قۇش — بەخت قۇشى، دۆلەت قۇشى.

هۇمايۇنفەر [همایون فر] (پ) ئەگ يۈكسەك، ئالىي دەرىجىدىكى شان ـ شەۋكەت.

هۇمايۇنۇەش [همایون وش] (پ) بەختلىك، خۇش ۋاقىت.

هۇمايۇنۇرۇد [همایون ورود] (پ + ئە) بەخت كەلتۈرگۈچى، بەختىيار قىلغۇچى؛ ئامەتلىك.

هۇمرا [حمرا] (ئە) قىزىل:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەئنا ئېرۇر بىر گۈنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باغى سۈنئۇك ئىچرە تۈرلۈك لالەئى هۇمرا.

— مەشھۇرى.

بادەئى هۇمرا — قىزىل مەي.

هۇمرەت [حمرت] (ئە) قىزىللىق:

خۇنفىشان كۆزنى يوبان ئاق ئەتتى ئەشكىم كەسرەتى،
گەرچە كەتمەس لالەنىڭ سۇۋدىن سەۋادۇ هۇمرەتى.

— نەۋائى.

هۇمما [حما/حمی] / (ئە) [كۆپلۈكى: هۇممىيات] ئىسسىتما كېسەللىكى، بەزگەك؛

هۇمما ئوتى — ئىسسىتما، ھارارەت.

هۇمۇل [حمول] (ئە) يۈك، يۈكلىنىش؛ ئارتتۇرۇش؛ زىيادە قىلىش، كۆپەيتىش.

هۇمۇم [هموم] (ئە) [بىرلىكى: هەم] مۇشەققەت، قىينىچىلىق، تەشۋىش، غەم، قايغۇ.

هۇمۇمى زائىد — ئارتۇقچە تەشۋىش.

هۇنە [هونه] كېيىكىنىڭ ئەركىكى، ئەركەك كېيىك.

هۇنەر [هنر] (پ) هۇنەر، ماھارەت؛ ماھىرلىق:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ هۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

هۇنەر ئەتۋارى — هۇنەر يولى، هۇنەر تەرتىپى.

هۇنەر بىلمەك — ئىش بىلمەك، ئىش بىلىدىغان بولماق.

هۇنەر كەلمەك — قولىدىن ئىش كەلمەك.

هۇنەرپەرۋەر [هنرپرور] (پ) هۇنەرنى سۆيگۈچى، هۇنەرۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرغۇچى.

هۇنەركار [هنرکار] (پ) هۇنەرۋەن، سەنئەتكار.

هۇنەرمەند [هنرمند] (پ) هۇنەرۋەن، ئىش بىلىدىغان.

هۇنەرۋەر [هنرور] (پ) هۇنەرۋەن، پەزىلەتلىك ئادەم، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان كىشى:

يېتىپ كەلدى بارچە هۇنەرۋەرلەرى،
بار ئىردى ئۆيىدە كۆمۈش زەرلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇنەرىي [هنری] (پ) هۇنەرگە ئائىت، هۇنەرگە مەنسۇپ.

هۇنىل ـ ئەمەك [هونی لاماک] 1) ئوقيانى تەييارلىماق، يا (كامان) كىرىچىگە ئوقنى بېكىتمەك؛ ئوق ئۇزۇشكە ھازىرلانماق. 2) ۋىژىلدىماق (ئوق ئاۋازى ھەققىدە).

هۇۋەيدا [هویدا] (ئە) ئايان، روشەن، ئاشكارا، ئېنىق:

قۇياشتەك يۈز گۈلى رەئنا ئېرۇر بىر گۈنەئى ئاندىن،
ئاچىلمىش باغى سۈنئۇك ئىچرە تۈرلۈك لالەئى هۇمرا.

— مەشھۇرى.

بادەئى هۇمرا — قىزىل مەي.

هۇمرەت [حمرت] (ئە) قىزىللىق:

خۇنفىشان كۆزنى يوبان ئاق ئەتتى ئەشكىم كەسرەتى،
گەرچە كەتمەس لالەنىڭ سۇۋدىن سەۋادۇ هۇمرەتى.

— نەۋائى.

هۇمما [حما/حمی] / (ئە) [كۆپلۈكى: هۇممىيات] ئىسسىتما كېسەللىكى، بەزگەك؛

هۇمما ئوتى — ئىسسىتما، ھارارەت.

هۇمۇل [حمول] (ئە) يۈك، يۈكلىنىش؛ ئارتتۇرۇش؛ زىيادە قىلىش، كۆپەيتىش.

هۇمۇم [هموم] (ئە) [بىرلىكى: هەم] مۇشەققەت، قىينىچىلىق، تەشۋىش، غەم، قايغۇ.

هۇمۇمى زائىد — ئارتۇقچە تەشۋىش.

هۇنە [هونه] كېيىكىنىڭ ئەركىكى، ئەركەك كېيىك.

هۇنەر [هنر] (پ) هۇنەر، ماھارەت؛ ماھىرلىق:

مەئرىفەتدۇر خالىس ئالتۇن تەمغەسى فەزلۇ هۇنەر،
ئالتىنى تانى دەغەلدىن، ئارى دىنار ئىستەمە.

— نەسىمى.

هۇنەر ئەتۋارى — هۇنەر يولى، هۇنەر تەرتىپى.

هۇنەر بىلمەك — ئىش بىلمەك، ئىش بىلىدىغان بولماق.

هۇنەر كەلمەك — قولىدىن ئىش كەلمەك.

هۇنەرپەرۋەر [هنرپرور] (پ) هۇنەرنى سۆيگۈچى، هۇنەرۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرغۇچى.

هۇنەركار [هنرکار] (پ) هۇنەرۋەن، سەنئەتكار.

هۇنەرمەند [هنرمند] (پ) هۇنەرۋەن، ئىش بىلىدىغان.

هۇنەرۋەر [هنرور] (پ) هۇنەرۋەن، پەزىلەتلىك ئادەم، قولىدىن كۆپ ئىش كېلىدىغان كىشى:

يېتىپ كەلدى بارچە هۇنەرۋەرلەرى،
بار ئىردى ئۆيىدە كۆمۈش زەرلەرى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

هۇنەرىي [هنری] (پ) هۇنەرگە ئائىت، هۇنەرگە مەنسۇپ.

هۇنىل ـ ئەمەك [هونی لاماک] 1) ئوقيانى تەييارلىماق، يا (كامان) كىرىچىگە ئوقنى بېكىتمەك؛ ئوق ئۇزۇشكە ھازىرلانماق. 2) ۋىژىلدىماق (ئوق ئاۋازى ھەققىدە).

هۇۋەيدا [هویدا] (ئە) ئايان، روشەن، ئاشكارا، ئېنىق:

لا مەكانىنىڭ شەھرىدە ئاشقىنى شەيدا قىلدى ئىشق،
ئەنبىيائى ئەۋلىيالارنى ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.
— مەشرەب.

ھۇۋىيەت [ھويت] (ئە) ماھىيەت، ھەقىقەت:
«ھا» سى ھۇۋىيەتنى قىلىپ جىلۋە گاھ،
«لامى» بىلە قايىل «ئەل ـ مۇلكۇ لاھ.»
— نەۋايى.

ھۇي [ھوى] 1) خۇرسەنلىكتىن ئىھتىلىدىغان سادا. 2) داد، ۋاي، ئاھ ـ ئاھ:
بۇگۈن باغى گۈلستان گۈللەرى خۇش بەرگ رېز ئولدى،
سەھەر ھوي چېكەردە سەرسەرى ئاھىم خەزان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

ھۇي چەكمەك — ھۇي تارتىپ (ئاھ ـ ۋاھ چېكىپ) ناله قىلماق.

ھىبە [ھبە] (ئە) ھەدىيە، سوۋغا، تارتۇق؛ سەدىقە:
نە ماڭىشدۇركى، تەنلەر ھىبەسى ئانىڭ،
نە باقىشدۇركى، جانلەر فىداسى ئانىڭ.
— نەۋايى.

ھىبس [حبس] (ئە) قاماش، ھەپسىگە (تۇرمىگە) سېلىش؛ قاماقخانا؛ تۇرمە، ھەپسە، زىندان.

ھىبس بۇيۇرماق — قاماشقا بۇيرۇماق، قاماققا ھۆكۈم قىلماق.

ھىجا [ھجا] (ئە) 1) مەسخىرە، ھەجۋ، ھەجۋي سۆزلەر. 2) ھەرپلەرنى ئايرىم ـ ئايرىم ئوقۇش. 3) بوغۇم، سۆز بوغۇمى.

ھىجا تۇمارى — بىمەنە، تۇرلۇك ھەرپلەردىن تۇزۇلگەن تۇمار؛ ھەجۋنامە.

ھىجاب [حجاب] (ئە) 1) يېپىنچا، پەردە، توسۇق:
ئاڭا ئەيلەدىم مەن بۇ يەڭلىغ خىتاب،
كى شەيتان بولۇپدۇر يولۇڭغە ھىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

قويمە يۈزۈڭنى نىقاب ئىچىنىدە،
رەڧ ئولدى ئادەم ھىجاب ئىچىندە.
— نەسىمى.

2) ئۇيات، ئۇيلىش:
ھەر چەند سەڭى ئەيلەپ بەزمەڭگە تاپمادىم يول،
دەرداۋۇ يۈز دەرىغا، بولدۇم ئۆزۈم ھىجابى.

ھىجاب بولماق — توسۇماق.

ھىجاب دەڧئ بولماق — پەردە كۆتۈرۈلمەك، توسۇپ تۇرغان نەرسە يوق بولماق.

ھىجاب ئوتتىغە سۇۋ ئۇرماق — ئارىدىكى ئۇيلىش، ئەيمىنىشنى يوق قىلماق.

ھىجابى پىنھانى — يوشۇرۇن پەردە.

ھىجابلىغ [حجاب ليغ] پەردىلىك.

ھىجار [حجار] (ئە) [بىرلىكى: ھەجەر] تاشلار، «ھەجەر» گە قارالسۇن.

ھىجاز [حجاز] (ئە) 1) مۇزىكىدا بىر مۇقام نامى. 2) ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىنىڭ قىزىل دېڭىز بويىدىكى غەربىي قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان قىسمى.

ھىجران [ھجران] (ئە) ئايرىلىش، پىراق، جۇدالىق:
ئەھمەد ئىتتەرمەن بولماغۇم ئۆلگۈنچە ھىجراندىن خەلاس،
ھەجرىدە شامۇ سەھەر يۇز ئاھۇ ئەفغاندىن خەلاس.
— ئەرشى.

ھىجران سۆزى — ئايرىلىشنىڭ كۆيدۈرۈشى، جۇدالىق سۆزلىرى.

ھىجران غەمى — ئايرىلىش غېمى.

ھىجران ئوتى — ئايرىلىشتىن كۆيۈش:
ئاھكىم، ھىجران ئوتى ئاخىر مېنى قىلدى كەباب،
ھەجرۇ فۇرقەتدە كۆيۈپ ئەمدى ئەدا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.

ھىجرەت [ھجرت] (ئە) ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاينى تاشلاپ باشقا بىر جايغا كۆچۈش؛ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مەككىدىن مەدىنىگە كۆچۈشى (ئىسلامدا شۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ بېكىتكەن، شۇڭا مۇسۇلمان يىلى ھېسابى «ھىجرىي» يىلى دەپ ئاتالغان. ھىجرىيە يىلى مىلادىيە يىلى بويىچە 662 ـ يىلى 16 ـ ئىيۇلدىن باشلانغان):
كىشىكى دىلرەبادىن تاپسا ھىجرەت،
ئىچەر بىر كۈن ئۇسالى بىرلە شەربەت.
— خىرقەتى.

تارىخ سەككىز يۈز تۆرت ئېردى ھىجرەت،
كى نەقىش ئەتتىم بۇ مەنزۇرى مۇھەببەت.
— لۇتفى.

ھىجرىي [ھجرى] (ئە) ھىجرىيەت، ھىجرىيەگە مەنسۇپ:
مىڭ يۇز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەسنىفى بولدى ۋە ئەسسالام.
— نەۋبەتى.

ھىدايەت [ھدايت] (ئە) يول باشلاش، توغرا يول كۆرسىتىش، توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش:
يولۇمغە رەھبەرلىك ئەھلى ئىنايەت،
ئۇسالىڭ بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.
— گۈمنام.

ھىدايەت ئەيلەمەك — توغرا يول كۆرسەتمەك، يولغا سالماق.

ھىدايەت بۇلۇتى — توغرا يول بەرىكەتلىرى؛ توغرا يولدا

يۈرۈشتىكى بەرىكەتلەر.
هىدايەت زىلالى — زىلال (شېرىن) سۈدەك كۆڭۈلگە تەسكىن بەرگۈچى توغرا يول.
هىدايەت شەجەرەسىنىڭ سەمەرەسى — توغرا يولدا يۈرۈشتىكى كېلىدىغان ياخشى ئاقىۋەتلەر.
هىدايەت قاسىدى — توغرا يولغا سالغۇچى، توغرا يولغا سېلىشنى خالىغۇچى.
هىدايەت ئېلى — ياخشىلىققا ئېرىشىشكە مۇيەسسەر بولۇش.
هىددەت [حدت] (ئە) 1) ئۆتكۈرلۈك، كەسكىنلىك، ئۆتكۈر، تېز؛ تېزلىك. 2) غەزەپ، قىزغىنلىق.
هىراسەت I [حراثت] (ئە) دېھقانچىلىق، زىرائەتچىلىك، تېرىقچىلىق.
هىراسەت II [حراست] (ئە) ھىمايە قىلىش، قوغۇقلاش.
هىراۋۇل [هراول] (ئە) قوشۇننىڭ ئىلغار، ئاۋانگارت قىسمى، رازۋېدكىچى.
هىرەف [حرف] (ئە) [بىرلىكى: هىرفە] هۈنەر، سەنئەت؛ كەسىپ.
هىرز [حرز] (ئە) 1) ساقلايدىغان، ئاسرايدىغان؛ ساقلىنىش، ئامان بولۇش، ئامانلىق جاي، ساقلىنىش جايى. 2) تۇمار:
قىلىپ ھەقغە ھەردەم مۇناجاتلار،
ئوقۇپ ھىرزلار بەلكى ئاياتلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھىرزى ئەمانىي — سېھىر ۋە جادۇنى قايتۇرغۇچى تۇمار، دۇئا.
ھىرزى جان — جاننى ساقلاش تۇمارى.
ھىرس [حرص] (ئە) ئاچ كۆزلۈك، بىرەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش:
ھەم ئۇمۇرنىڭ بەقاسى يوقلۇغىدىن بېرىپ نىشان،
ئەھل ھىرس غەفلەتىدىن ئېتەرمەن شىكايەتى.
— سەبۇرى.
ھىرسىدىن كەچمەك — تەمەدىن ساقلانماق، قانائەت قىلماق.
ھىرسۇ شەيدالىغ — ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلگەن؛ مەپتۇن.
ھىرسۇ ھەۋا — بىرەر نەرسىگە قانىتىق بېرىلىش، ھەۋەس.
ھىرسۇ ھەۋا غەلەبەسى — ئاچ كۆزلۈك ۋە ھاۋايى نەپسىنى يېڭىش.

ھىرسكەش [حرص كيش] (ئە + پ) ئاچ كۆز:
دېدى ھۇدھۇد: «كى ئەي زەبۇنى ھىرسكەش،
نەفس زۇلمى ئەيلەگەن كۆڭلىڭنى رەش.»
— نەۋايى.
ھىرفە [حرفە] (ئە) [كۆپلۈكى: ھىرەف] ھۈنەر ـ كەسىپ، تەدبىر:
بۇ ھىرفە ئارا ھەم سەلاھۇ فەساد،
كى پېئىلى ئېرۇر ھەم بەيازۇ سەۋاد.
— غەربىي.
ھىرفە ئەھلى — ھۈنەرۋەنلەر، بىرەر كەسىپ بىلەن مەشغۇل كىشىلەر.
ھىرفەت [حرفت] (ئە) «ھىرفە» گە قارالسۇن:
يەنە ھىرفەت ئەھلى تۈتۈپ گوشەئى،
مەئاشى ئۈچۈن ئىستەسە توشەئى.
— نەۋايى.
ھىرفەگەر [حرفەكر] (ئە) «ھىرفەۋەر» گە قارالسۇن:
قىلىپ ھىرفەگەرلەر تۆمۈردىن قەفەس،
دېدىم: *ئالدىمە قوي كۆرەي ھەر نەفەس.*
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھىرفەۋەر [حرفەور] (ئە + پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ:
خانە قاھغە سالدى ئوت كىرگەچ نەۋائىي دەير ئارا،
ھىرفەۋەردەك گەنجكىم تاپتى، دوكانىن ئۆرتەدى.
— نەۋايى.
ھىرقەت [حرقت] (ئە) 1) شولا، كۆلەڭگە. 2) غەم، قايغۇ. 3) كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش؛ كۆيۈش، يېنىش؛ ئوت:
ئىچىم لەئىل ئولدى فۇرقەتدىن، كۆزۈم دۇر يىغدى ھەيرەتدىن،
ئاياغ، باش شۇئلە ھىرقەتدىن بۇ يەڭلىغ تەختۇ تاجىم بار.
— گۈمنام.
ئېرۇر نىئمەت ئەگەر مىھنەت ئىچىدە،
بىلىك زەر ساپ ئولۇر ھىرقەت ئىچىدە.
— خىرقەتى.
4) كۆيۈنۈش.
ھىرمان [حرمان] (ئە) مەھرۇملۇق، بەھرە ئالالماسلىق، بەھرىمەن بولالماسلىق، يېتىشمەسلىك، ئۈمىدسىزلىك؛ ئاجراپ قالغان؛ چەكلەنگەن، مەنئى قىلىنغان:
ئەي گۈمناما نەۋبەتى ھىرمان كەتتى،
ۋەسل ئولدۇم ئاڭا نەۋبەتى ھىجران كەتتى.
زۇلف ھەلقەسىنى كەمەند ئېتىپ سەيد ئەيلەپ،
يا قاشى بىلە ئوقلارى مۇژگان كەتتى.
— گۈمنام.

هىرمان ئوقى — مەھرۇملۇق ئوقى.
داغى هىرمان — مەھرۇملۇق، ئۇمىدسىزلىك دېغى.
هىزەبر [هزبر] (پ) شىر، ئارسلان، جەسۇر، باتۇر.
هىزەبرشىكار [هزبرشكار] (پ) ئارسلان ئوۋلىغۇچى، پالۋان، باھادىر.
هىس [حس] (ئە) سەزگۈ، هېس ـ تۇيغۇ.
هىساب [حساب] (ئە) ئېتىبار، قەدىر، قەدىر ـ قىممەت. 2) سان، ئەدەد. 3) ئوي، پىكىر. 4) قاتار، توپ. 5) سوراق، تەقدىر.
هىساب ئالماق — تەكشۈرمەك، هېساب ئالماق؛ ئىبرەت ئالماق.
هىساب ئەسرەمەك — هېسابنى ساقلىماق، هېسابقا ئالماق.
هىساب ئەيلەمەك — سانماق، هېسابلىماق.
هىساب ۋەقتى — ساناش، نەتىجە چىقىرىش ۋاقتى.
هىسار [حصار] (ئە) 1) قەلئە، قورغان، ئىستېھكام:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى هىسارغە سولاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، هىساردا ئىكەۋلەن تاپشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سەپلىنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.....
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) كۆك، ئاسمان:
ئۇيلەكى كەيۋانى نۇھۇ سەتتىئار،
كىم ئېرىدۇر گۇنبەدى نىلىي هىسار.
— نەۋايى.
هىسار دەۋرى — قەلئە ئەتراپى.
هىسارنىشىن [حصارنشين] (ئە + پ) قەلئەدە ئولتۇرغۇچى.
هىسارىي [حصارى] (ئە) ئورالغان، قامالدا، قورشاۋدا قالغان، قورغان ئىچىدە قالغان.
هىسسەمەك [حساماك] (ئە) هېس قىلماق، سەزمەك.
هىسن [حصن] (ئە) قورغان، قەلئە، ئىستېھكام.
هىسنى فەلەك — پەلەك قورغىنى، ئاسمان.
هىسنى هەسىن — مۇستەھكەم ئورالغان قورغان، قەلئە.
هىسىز [حفظ] (ئە) 1) ساقلاش، مۇھاپىزەت قىلىش. 2) تەربىيەت. 3) ئەسته تۇتۇش.
هىسىز ئەتمەك — يادلىماق، ئېسىدە (ئەسته) قالدۇرماق، ئەسته تۇتماق؛ هىمايە قىلماق؛ ساقلىماق.
هىسىز ئەيلەمەك — ساقلىماق، ئاسرىماق؛ هىمايە قىلماق.
هىكايات [حكايات] (ئە) ھېكايىلەر، قىسسىلەر:
ئىشتىكىل خەستە بۇلبۇلدىن هىكايات،
كېچە ـ كۈندۈز قىلۇر ئېردى مۇناجات.
— خىرقەتى.
هىكايەت [حكايت] (ئە) ھېكايە، مەلۇمات:
ئەمدى قىلاي بۇ دەھرى فەنادىن هىكايەتى،
هەمە ئالەم ئەھلىدىن ئەيلەي رىۋايەتى.
— سەبۇرى.
هىكايەت قىلماق — نەقىل قىلماق، رىۋايەت ئېيتماق.
هىكايەت گۈزار — ئۆتكەن ۋەقەلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىش، سۆزلەش:
نەكىسم ئۆتكەن ئاخشامدا ئىككى كىشى،
هىكايەت گۈزارلىق ئىدى ۋەرزىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
هىككە [حكه] (ئە) 1) قىنچىقاق، قوتۇر، تەمرەتكە. 2) كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق.
هىكمەت [حكمت] (ئە) [كۆپلۈكى: هىكەم] 1) دانىشمەنلىك، دانالىق. 2) ئىلىم، مەرىپەت. 3) تەدبىر، چارە؛ پايدىلىق ئىش. 4) پەلسەپە. 5) سىر، مەخپىيەتلىك، يوشۇرۇن سەۋەب. 6) مەسەل، مەسەل قىلىش.
هىكمەت ئايتماق — هېكمەت سۆزلىمەك؛ نازۇك؛ چوڭقۇر مەنىلىك پىكىر بايان قىلماق.
هىكمەت شۇ كۆھى — بىلىم شۆھرىتى، مەشھۇرلۇقى.
هىكمەتۇ ئەقل — ئىلىم ۋە ئەقىل.
هىكمەتى ئىلاهىي — خۇدانىڭ خاھىشى، ئىرادىسى.
هىكمەت ئىلمى — پەلسەپە ئىلمى.
هىكمەتئاباد [حكمت اباد] (ئە + پ) هېكمەتكە تولغان جاي، هېكمەت ماكانى.
هىكمەتئاسا [حكمت اسا] (ئە + پ) هېكمەتلىك، سىرلىق.
هىكمەتئامىز [حكمت اميز] (ئە + پ) هېكمەتلىك، هېكمەتكە تولغان.
هىكمەتئايىن [حكمت ايين] (ئە + پ) بىلىملىك، بىلىمدان، دانىشمەن.
هىكمەتپەرەست [حكمت پرست] (ئە + پ) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ.

ھىكمەتپەناھ [حكمت پناه] (ئە + پ) بىلىملىكلەر، بىلىمدانلار ھامىيسى.

ھىكمەتپىشە [حكمت پيشه] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجو [حكمت جو] (ئە + پ) «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتجوي [حكمت جوى] (ئە+ پ) دانىشمەن، دانا، «ھىكمەتجو» غا قارالسۇن.

ھىكمەتساز [حكمت ساز] (ئە + پ) دانا، دانىشمەن، پەيلاسوپ، «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتسىرىشت [حكمت سرشت] (ئە + پ) ھېكمەتلىك، سىرلىق، يوشۇرۇن.

ھىكمەتقىسىم [حكمت قسم] (ئە) دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ؛ «ھىكمەتپەرەست» كە قارالسۇن.

ھىكمەتقىياس [حكمت قياس] (ئە) بىلىملىك، بىلىمدان، دانا سەزگۈر.

ھىكمەتكەرد [حكمت كرد] (ئە + پ) دانىشمەن، ئىلىم - ھېكمەت ئىگىسى.

ھىكمەتمەئاب [حكمت ماب] (ئە) پەيلاسوپ، ئالىم، ھەكىم.

ھىلاج [حلاج] (ئە) ئۆمۈر بۇلىقى.

ھىلال [هلال] (ئە) 1) يېڭى ئاي، يېڭى كۆرۈنگەن ئاي. 2) گۈزەللەرنىڭ يېرىم ئاي شەكلىدىكى چىرايلىق قېشى، قىياقتەك قاش:

قاشلارى فەررۇخ ھىلالى تىشلارى دۇررى گۈھەر،
لالە يەڭلىغ لەبلەرىنىڭ لەئلى ناپەيداسى بار.

— ئەرشى.

ھىلال ئولماق — ئېگىلمەك؛ ئىنچىكىرىمەك.

ھىلالى جام — يېرىم ئاي شەكلىدىكى مەي كاسىسى.

ھىلالى دۇرەخشەندە — پارلاپ تۇرغۇچى، يالتىراپ تۇرغۇچى ئاي.

ھىلالئايىن [هلال ايين] (ئە + پ) يېڭى كۆرۈنگەن ئاي كەبى، يېڭى چىققان ئايغا ئوخشاش، ئەگمە.

ھىلالي [هلالى] (ئە) ھىلالغا (يېڭى چىققان ئايغا) ئوخشاش، ئاي شەكلىدىكى.

ھىلالي جام — ھىلالغا ئوخشاش ئەگمە قەدەھ.

ھىلالي قاش — ئىنچىكە، چىرايلىق، ئەگمە قاش.

ھىللىيەت [حليت] (ئە) ھاياللىق، پاكلىق:

بىر - بىرى بىلە بەيئەت قىلدىلەركىم، نىمە يېمەگەيلەر تا ھىللىيەتى ئالارغا سابىت بولماغاي.

— نەۋائى.

ھىلم [حلم] (ئە) مۇلايىملىق، يۇمشاقلىق؛ ياۋاشلىق، يۇمشاق تەبىئەتلىك؛ سەۋر ۋە تاقەت، سەۋرلىك:

كى مەكتەبكە بەردى ئانى ئىلم ئۈچۈن،
تەئەددۇب، تەۋازۇئ بىلە ھىلم ئۈچۈن.

— ئا. نىزارى.

ھىلم مەئدەنى — مۇلايىملىق كانى، خەزىنىسى.

ھىلمۇ ھەيا ئەھلى — يۇمشاق تەبىئەتلىك ۋە ھايالىقلار.

ھىلۇ [حلو] (ئە) يېقىملىق، شېرىن.

نۇكتە ھىلۇى — سۆز شېرىنلىكى، شېرىنسۇخەنلىك.

ھىمار [حمار] (ئە) ئېشەك.

سەۋتۇل - ھىمار — ئېشەك ئاۋازى.

ھىممەم [همم] (ئە) [بىرلىكى: ھىممەت] «ھىممەت» كە قارالسۇن.

ھىمل [حمل] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھمال] (دۇمبىگە ئارتىلغان) يۇك.

ھىممەت [همت] (ئە) 1) بىرەر ئىشقا جان - دىلى بىلەن ئۇرۇنۇش، غەيرەت بىلەن كىرىشىش. 2) ساخاۋەت، ئالىيجانابلىق. 3) بەختىيارلىق.

ھىممەت ئەھلى — ھىممەتلىكلەر، سېخىيلار.

ھىممەت تۇتماق — ھىممەت دەپ سانىماق، ھىممەت دەپ بىلمەك.

ھىممەت ئېتەگىن سىلكىمەك — مال - دۇنيادىن ۋاز كەچمەك.

ھىممەتۋەر [همت ور] (ئە + پ) تىرىشقاق، زور ئىرادىلىك؛ مەرد؛ سېخىي:

كى بارسەن خىرەد مەندۇ رەۋشەن رەۋان،
جۇۋان مەردۇ ھىممەتۋەرۇ پەھلەۋان.

— نەۋائى.

ھىن [حين] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەھيان] ۋاقىت، پەيت، زامان:

كى دەۋزەخ يىغلاپ ئايتۇر، ئال بۇ قۇلنى ئۇشبۇ ھىن يارەب،
كى بىزدە قالمادى تاقەت، بۇ ئاشىق ئوتىدىن ئەسلا.

— مەشرەب.

ھىنا [حنا] (ئە) خېنە:

مېنى بەسكىم شەھىد ئەتكەچ ئېرۇر قانىم بىلەن كۈلگۈن،
ۋەگەر نە ئول سەنەم تىرغاندا رەڭگى ھىنا يوقتۇر.

— ئەرشى.

ھىنا باغلاماق — «ھىنا ياقماق» قا قارالسۇن.

ھىنا رەڭ — قىزىل، خېنە رەڭلىك:

ھىنا رەڭگى ئەمەس ئىلكىدە قاندۇر،

قاراتماغلىق ئۇچۇندۇر كۆزى قاره.
— ئەرشى.

هىنا ياقماق — خېنه قويماق.

هىند [هند] هىندى:
سوداسى بولسا مۇلك ئەرەب هەم ئەجەمده پۇر،
هىند، پەرەڭ، چىن تا سەرهەدى خوتەن.
— سەبۇرى.

هىندى ئەهلى — هىندىستانلىقلار.

هىند سەۋادى — هىندىستان ئەتراپى.

هىندزاد [هندزاد] هىندى ئەۋلادى، هىندىلىق.

هىندۇ [هندو] 1) هىندىستانلىق؛ هىندى، هىندىستان:
بارىپ هىندۇ ساری تولا ئىستەدۇك،
قاچىپ ئالدىمىزدا مۇڭا يەتمەدۇك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) قارا تۇسلۇك، قارا، گۇزەل مەهبۇبه:
كى قانلىق كۆڭۈلكى، خال مۇشكى نېتەڭ تەسەۋۋۇرىدىن،
گۈلى ئەۋراقىغه بۇلبۇل تىكتى كۆز يا ئوت ئارا هىندۇ.
— سەبۇرى.
3) قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت.

هىندۇ بولماق — قۇل بولماق.

هىندۇ نەجاد — هىندى نەسەبلىك، هىنددىن چىققان.

هىندۇ ئولماق — قارايماق، قارا يۇزلۇك بولماق.

هىندۇيى چابۇكسۇۋار — چەۋاندار هىندى.

هىندۇيى ريخته — مۇزىكا كۇيلىرىدىن بىرى.

هىندۇيى شام — كېچه قاراڭغۇلۇقى.

هىندۇئاسا [هندواسا] هىندىچه.

هىندۇ ئاسا لەئب — هىندىچه ئويۇنغا ئوخشاش.

هىندۇچه [هندوچه] هىندىچه، «هىندۇ ئاسا» غا قاراڭ.

هىندۇچه ئەشئار — هىندى تىلىدا پۈتۈلگەن شېئىرلار.

هىندۇۋي [هندو وى] هىندىستانلىق؛ هىندىلارنىڭ دىنىغا مەنسۇپ:
قاشلارىڭدۇر گويى ئىككى هىندۇۋي ئاتەشپەرەست،
مەيل قىلغان سەجدەغه ئوتلۇق ئۇزارىڭ ياندا.
— نەۋايى.

هىندۇۋي زاد — هىندى ئەۋلادى، هىندى.

هىندۇئىي [هندوئى] «هىندۇۋي» غا قاراڭ:
جۇنەئى مېهر چۇن ئۇزار ئاچتى،
هىندۇئىي شام ئەسكەرى قاچتى.
— نەۋايى.

هىندي [هندى] هىندىستانغا مەنسۇپ (تىل، ئادەم، نەرسە).

هىننا [حنا] (ئە) «هىنا» غا قاراڭ.

هىيەل [حيل] (ئە) [برلىكى: هىيله] هىيلىلەر، ئالدامچىلار.

هىيەل ئىشىگىن ئاچماق — هىيله قىلىشقا كىرىشمەك، ئالداش يولىغا كىرمەك.

هىيته [حيطه] (ئە) ئىهاته قىلىنغان، ئەتراپى ئورالغان جاي؛ دائىره، هۆكۈم دائىرىسى.

هىيتەئى تەسەررۇف — تەسەررۇپ دائىرىسى.

هىيتەئى تەسەررۇفىغه كىيۈرمەك — تەسەررۇپ دائىرىسىگه كىرگۈزمەك.

هىيله [حيله] (ئە) 1) مىكر، ئالدام، هىيله. 2) تەدبىر.

هىيله ئەندېش — هىيله قوزغاتقۇچى، هىيله پەيدا قىلغۇچى.

هىيله ئەنگىز — «هىيلەتئەنگىز» گه قاراڭ.

هىيله پەرداز — هىيله ئىشلەتكۈچى، هىيله قىلغۇچى.

هىيله پەيۋەند — هىيلىگەر، هىيله ئىشلەتكۈچى.

هىيله پېشه — هىيلىگەر، هىيله قىلغۇچى.

هىيله قىلماق — هىيله، مىكر ئىشلەتمەك، ئالدىماق.

هىيلەئى شۇۇم — شۇم هىيله، هالاكەتكه، بەختسىزلىككه ئېلىپ كەلگۈچى هىيله.

هىيلەت [حيلت] (ئە) «هىيله» گه قاراڭ:
تەۋقى لەئنەت دېسەلەر بوينىنده تەسبېهىن نې تاڭ،
مەكرۇ هىيلەت بىرله شەيخ ئال بىرله قىلسا ئىختىلات.
— نەۋايى.

هىيلەتئەنگىز [حيلت انكيز] (ئە + پ) هىيلىگەر، هىيله قوزغاتقۇچى.

هىيلەتساز [حيلت ساز] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەتسىگال [حيلت سكال] (ئە + پ) مەككار، هىيلىگەر.

هىيلەساز [حيلەساز] (ئە + پ) هىيلىگەر، مەككار، هىيله ئىشلەتكۈچى.

هىيله سىگال [حيلەسگال] (ئە + پ) «هىيلەساز» غا قاراڭ.

هىيلەكار [حيلەكار] (ئە + پ) هىيله ئىشلەتكۈچى، ئالدامچى.

هىيلەگەر [حيلەكر] (ئە + پ) ئالدامچى، هىيلىگەر.

هىيمه [هيمه] (پ) ئوتۇن، تۇتۇرۇق:
ئاي ـ كۇن ساڭا ئىككى مەشئەل ئولسۇن،
هىيمەڭ بارى ئۇدۇ سەندەل ئولسۇن.
— نەۋايى.

هىيمەۋار [هيمەوار] (پ) ئوتۇندەك، تۇتۇرۇققا ئوخشاش.

ئو

ئوپچىن [اوپچين] ساۋۇت (ئۇرۇشتا ئوق، نەيزە قاتارلىق-لاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىمنىڭ ئۈستىدىن كىيىدىغان پولات كىيىم) :

ۋە لېكىن ئۇشبۇ پەيكەر پاي تا فەرق،
بولۇپ ئوتدەك تېمۇر ئوپچىن ئەراغەرق.

— نەۋائى.

ئوتاغە [اوتاغه] ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىمىگە تاقىلىدىغان مەنسەپ بەلگىسى، ئوتۇغات:

دۇدىكى فەلەككە چىقادۇر ھەر كېچە ئاھىم،
رىندان سەھەر خىزغە گويا كى ئوتاغە.

— زەلىلى.

ئوتەغە [اوتەغه] «ئوتاغە» گە قارالسۇن.

ئوترۇ [اوترو] قارشى، مۇقابىل، روبىرو:

سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالمان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلەب ئېرمىشدۇر ماڭا ھەددى ۋەسەت.

— ئەرشى.

ئوتررودىن چىقماق — روبىروسىدىن، قارشىسىدىن چىقماق.

ئوترو كەلمەك — قارشى ئېلىشقا چىقماق.

ئوترو يىبەرمەك — قارشى قويماق.

ئوتروغ [اوتروغ] ئارال؛ قونالغۇ.

ئوتقاچ [اوتقاج] ئوت، يالقۇن:

كۆزى، ئاياكۆز قان ئىچمەككە بىر ئاچمۇئىكىن،
جان ئالاجۇقىنە ئوت ياغماققە ئوتقاچمۇ ئىكىن.

— ئەرشى.

ئوتلاغ [اوتلاغ] ئوت كۆپ ئۆسىدىغان يەر، ئوتلاق.

ئوتلى [ئوتلى] ئوتلۇق:

يوق ئىدى مەئلۇم گۈل رەڭگى قىزاردى ئول زەمان،
ئوتلى كۆڭلۈم ئوردى تاكىم ئاھى ئاتەشپارەلەر.

— ئەرشى.

ئوخشە [اوخشه] ئوخشاش:

كۆزىدۇر گاھى نەرگىس، گاھى بادام،
كىيىككە ئوخشە يوق بىر يەردە ئارام.

— قەلەندەر.

ئودغۇچ [اودغوچ] ئوت، يالقۇن، ئوتقاچ.

ئودۇغ [اودوغ] ئويغاق، سەگەك.

ئورۇق [اوراق] زىرائەت ۋە ئوت - چۆپ ئوردىغان ئورغاق.

ئوراقچى [اوراقچى] ئورمىچى.

ئوردۇ [ئوردو] (پ) ئەسكەر، قوشۇن چۈشىدىغان لاگىر، قارارگاھ:

ئول مەھى خىرگەھنىشىنىڭ ئاستانىن مەندىن ئۆپ،
ئەي نەۋائى، ھەر قەچان مەيل ئەيلەسەڭ ئوردۇ ساڑى.

— نەۋائى.

ئورتا [اورتا] ئوتتۇرا، ئارا.

ئورناغ [اورناغ] تۇرار جاي، ئادرەس.

ئوزان [اوزان] ساز چېلىپ ناخشا ۋە ھېكايە ئېيتىدىغان كىشى.

ئوزاغۇكۇن [اوزاغوكون] ئالدىنقى كۈن، ئۇلۇشكۈن.

ئوزماق [اوزماق] بىر خىل كۈي، ئاھاڭ.

ئوشۇل [اوشول] ئاشۇ، شۇ:

تۇغۇلدى ئانادىن ئول ئافەتى جان،
خوتەن بولدى پەرىخانە ئوشۇل ئان.

— قەلەندەر.

ئوغان [اوغان] قۇدرەت، قۇدرەتلىك؛ تەڭرى، خۇدا، ئاللا.

ئوغراغ [اوغراغ] ئىزادە، قارا؛ مەنزىل، نىشان.

ئوغراماق [اوغراماق] بەل باغلىماق، قارار قىلماق، ئىراده باغلىماق:

بابا ئوغرادى دەرمەھەل ئوشۇقۇپ،
يۈگۈردى شەھەرگە يېقىلىپ - قوپۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئوغۇر [اوغور] سەۋەب، باھانە؛ مەزگىل، قېتىم.

سۇۋاغو ئوغۇر — سۇغىرىش مەزگىلى.

ئوغۇز [اوغوز] باش سۈت، ئوغۇز سۈتى.

ئوغرى [اوغرى] يوشۇرۇن، يوشۇرۇنغان.

ئوغلان [اوغلان] ئوغۇل:

ھەزرەتى يەئقۇب ئەلەيھىسسالام،
باشلادى ئوغلانلارى بىرلە كەلام.

— دۇربېك.

ئوغۇش [اوغوش] مىللەت، قەبىلە، ئورۇق، ئايماق.

ئوق [اوق] دەل، خۇددى:
ئەزەلدىن ئوق كۆڭۈل نەقدى نىسارى ئىشق ئولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىشى ئولدى دىلرەبا بولماق.
— ئەرشى.

ئوقۇبان [اوقوبان] ئوقۇپ:
ھەر تەرەف تىيرى كەرامەت ئاتتىلەر،
شامۇ خۇفتەننى ئوقۇبان ياتتىلەر.
— زەلىلى.

ئوڭالماق [اونكالماق] تۇزەلمەك، ساقايماق:
ساقايماق مۇڭا ئەسلە ئىمكان ئەمەس،
ئوڭالماقمۇ ھەم داغى ئاسان ئەمەس.
— ئا. نىزارى.

ئول [اول] ئۇ، شۇ، ئاشۇ:
داغى سەير ئەيلەدى ئول ئاسمانلار،
ھەمە قۇددۇسىيان، سۇببۇھىيانلار.
— ناقىس.

ئولجار [اولجار] ھەربىي يۇرۇشتە قوشۇنغا بېرىلىدىغان پەرمان، بۇيرۇق، خەۋەر:
چىرىككە ئەيلەبان مىئادۇ بولجار،
تەۋاچى ھەر تەرەف يەتكۈزدى ئولجار.
— نەۋايى.

ئولچە [اولچە] ئۇ قەدەر، شۇنچە، بارىچە:
رىئايەت قىلاي ئولچە ئىمكاندۇر،
ئانىڭدەك سەرافزارلەر شاندۇر.
— نەۋايى.

ئولغاچ [اولغاچ] بولغاچقا:
جەھانغە نۇر تابانى جەمالى جىلۋەگەر ئولغاچ،
ئانىڭكى پەرتەۋىدىن ئەھلى ئالەم شادمان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئولغامەن [اولغامن] بولمەن:
قىيامەتدە قايداغ باراي قاشىڭا،
كى غەرق ئولغامەن ئاندا كۆز ياشىڭا.
— ئا. نىزارى.

ئولغۇسى [اولغوسى] بولغۇسى:
بەندە كەسب ئەيلەب سەبەبكار ئولغۇسى،
فەزلى قىلغاي بەند قىلغاندىن لەجاج.
— شەۋقى.

ئولماغلىغ [اول ماغليغ] بولماقلىق.

ئولماق [اولماق] بولماق:
كى مەغمۇر ئولۇپمەن، قىلىپمەن زەرۇر،
كى باشىدىن ئاياغ بارچە ئەيبۇ قۇسۇر.
— ئا. نىزارى.

ئولمىش [اولمش] بولمىش:
سەھەر ئالتۇن ئەلەم بىرلەن جەھان ئەفرۇز رەۋان ئولمىش،
سىبباھىپۇشلار قاچىپ شەب پەردەدىن رەۋشەن جەھان ئولمىش.
— شەۋقى.

ئونغاي [اونغاى] ئوڭاي، ئاسان، ئەرزان؛ يەڭگىل:
ئەلگەن زىيان ئانىڭ سۇدى، ئونغاي ئالىپ، ئاغىرساتماق
ئانىڭ مەقسۇدى.
— نەۋايى.

ئويانماق [اويانماق] ئويغانماق:
يۇسۇنى سىددىق ئويانىپ مەگەر،
قىلدى ئاغالارنغە تۇشدىن خەبەر.
— دۇربېك.

ئۇ

ئۇبەيدە [عبيده] (ئە) كىچىك قۇل:
رۇزى مەھشەردە ئۇبەيدەم دەپ قىچىرغىل ئەي خۇدا،
باشىمە دەريايى رەھمەتدىن ساچارغىل ئەي خۇدا.
— شەۋقى.

ئۇبباد [عباد] (ئە) خۇداغا قاتتىق ئىشەنگۈچى، ئىبادەت قىلغۇچى.

ئۇببە [ابه] (ئە) قەبىلە، ئۇرۇق، كۆچمەن، چارۋىچى قەبىلىلەرنىڭ ئورۇنلاشقان جايى.

ئۇببەھەت [ابهت] (ئە) ئۇلۇغلۇق؛ شان ـ شەرەپ:
شەھ ئۇببەھەتۇ ھەشمەتىدۇر ئەدلى بىلە،
ئىقبال دەغى شەۋكەت ئىبرۇر ئەدلى بىلە.
— نەۋايى.

ئۇبدان [اوبدان] ئوبدان، ياخشى، بەلەن:
ئەگەر ئۇبدان ئولسە قاراقۇش ئەيان،
ئانىڭ سۇرەتىدە بولۇر بۇ نىشان.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۇبۇدىيەت [غبوديت] (ئە) قۇللۇق، بەندىلىك؛ بويسۇنماقلىق، بېقىنماقلىق.

ئۇبۇر [عبور] (ئە) ئۆتۈش، كېچىپ ئۆتۈش (دەريادىن):
ئىبرۇر بارچە تەقدىر بىرلەن زەرۇر،
بۇ ئىقلىمدىن ئۆزگە ساری ئۇبۇر.
— نەۋايى.

ئۇبۇر ئەيلەمەك — «ئۇبۇر قىلماق» قا قارالسۇن.
ئۇبۇر قىلماق — 1) ئارىلاشماق. 2) ئۆتمەك، كەچمەك (دەريادىن).

ئۇتارىد [عطارد] (ئە) مىركۇرى (ئارزۇ يۇلتۇزى):
ئۇتارىدغە زۇھەل شەمشىرىنى ھەيبەت بىلە تەگىلەر،
مەھەل بۇرچىغە لازىمدۇر بۇگۈن جەۋزانى يېقماغلىق.
— زەلىلى.

ئۇجماغ [اوجماغ] جەننەت.

ئۇجىب [عجب] (ئە) مەنمەنلىك، شۆھرەتپەرەسلىك، مەغرۇرلۇق:
زەلىلى خانىقاھى كۆڭلۈڭ ئىچرە ئەربە ئەين ئولتۇر،
مەجازى شەيخلەرنىڭ سۇھبەتى ئۇجبۇرىيا ئاخىر.
— زەلىلى.

ئۇچماق [اوچماق] «ئوجماغ» قا قارالسۇن.

ئۇد I [اود] ئۇي، كالا، ئۇي يىلى.

ئۇد II [عود] (ئە) كۆيدۈرسە خۇش پۇراق چىقىدىغان بىر خىل دەرەخ:
ساچ سۇمبۇلىغە گەھى سەبەب ئۇد،
ئۆرلەتكەلى ئەل نەھانىدىن دۇد.
— ئەرشى.

ئۇد ئەنبەر — ئۇد ۋە ئەنبەر دەرەخلىرى:
رەھمە قىلماسلەر غەرىب بىچارەنىڭ ئەھۋالىغە،
سەرۇى ئەر ـ ئەر، ئۇدۇ ئەنبەر، مۇشكى تاتارىل غىياس.
— شەۋقى.

ئۇدى مىجمەر قىلماق — خۇشبۇي ھىد تارقاتماق:
پەلەك ئۇدى سۆزىدە ئەخگەر قىلىپ،
مەلائىك ئانى ئۇدى مىجمەر قىلىپ.
— نەۋايى.

ئۇد III [عود] (ئە) بىر خىل تارلىق چالغۇ ئەسۋابى:
بەلەند پەريادكى ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلە جان ئۇدىدىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئۇدابا [ادبا] (ئە) ئەدىبلەر، يازغۇچىلار، مۇھەررىرلەر.

ئۇدسۇز [عودسوز] (ئە + پ) خۇشبۇي نەرسىلەرنى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرگۈچى:
ۋە نەچە يۈز خادىم ئۇدسۇزلار بىلە بۇخۇرات كۆيدۈرۈپ، ئەل تەرىپىدىن ئەترافىدە ئالىپ يۈرۈرلەر ئىدى.
— نەۋايى.

ئۇدۇل [عدول] (ئە) قايتىش، چېكىنىش، چەتكە چىقىش.
ئۇدۇل قىلماق — قايتماق، چېكىنمەك:
مېھرى خاۋەر نۇرىدىن قىلغان ئۇدۇل،
شەمئى شەمئەل پەرتەۋىن ئەتكەن قەبۇل.
— نەۋايى.

ئۇرۇج [عروج] (ئە) يۇكسىلىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش، كۆككە ئۆرلەش:
قۇياشكىم مېھر ئەمەس ناز ئەۋجىدە زۇئىكىم تىنماس،
دەمى ئەيسا بىلەن ئاھىم ئۇرۇجى گەر تۇتاش ئولسۇن.
— ئەرشى.

ئۇرۇج ئەتمەك — ئۆرلىمەك، يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك:

تىلەپ مەقسۇد ئۇرۇج ئەتتى سەماغە،
ھەرەمدىن مەسجىدى ئەقسا پەرى رۇخ.
— شەۋقى.

ئۇرۇج ئەيلەمەك — ئېگىز كۆتۈرۈلمەك، يۇقىرى ئۆرلىمەك:
بۇركۈتى زۇلىم بەسكى بەلەند ئەيلەدى ئۇرۇج،
يەتكەيمۇ تىيرى گۈشەنشىنلەر دۇئاسىدىن.
— زەلىلى.

ئۇريان [عريان] (ئە) كىيىمسىز، يالىڭاچ:
كۆرۈب ئۇريان تەنمنى دامەنى سەھرايى غەم ئىچرە،
خىرەد ئەھلى جۇنۇندىن ساھىبى دەلقى گەران دەرلەر.
— زەلىلى.

ئۇريان ئەتمەك — «ئوريان قىلماق» قا قارالغ.

ئۇريان قىلماق — يالىڭاچ قىلماق، يالىڭاچلىماق:
ئۇريان قىلغان پۇتۇڭنى ھەرشام،
فەرز ئەيلەدىم ئانى نۇقرەگى خام.
— موللا سالىھ.

ئۇريانلىق [عريانلق] يالىڭاچلىق، كىيىم كىيمەسلىك:
كۇنگەكى ئۇريانلىق ئېرۇر زىينەتى،
تىيرە بولۇر بولسا بۇلۇت خىلئەتى.
— نەۋايى.

ئۇز [اوز] چىرايلىق، ياخشى، نەپىس:
خوتەندەك يوقتۇرۇر ھېچيەردە تاربۇز،
سىفاتىن قانچە قىلسام كۆرۈنۇر ئۇز.
— قەلەندەر.

ئۇزار [عزار] (ئە) يۇز، چىراي، بەت:
ئۇزارىم گۈلشەنى يادىدادۇر كۆڭلۇم بەسى نالان،
ئىكى نەركىسلەرنىڭ شەۋقىدە كۆڭلۇم كۆزگۈسى ھەيران.
— ئەرشى.

ئۇزارلىق [عذارليق] يۇزلۇك، چېھىرلىك:
باغ ئىچرە قىلىپ چەمەن ئۇزارلىق،
ئول گۈلشەن ئاران جان فەزارلىق.
— موللا سالىھ.

ئۇزالماق [اوزالماق] 1) يەرگە ئۇزۇن قىلىپ سالماق:
خۇش ئولكى تاغ ئېتەگىن تۇتسا خەلقدىن قاچىبان،
ئۇزالسا ئاستىدە خارا ئاڭا فاراش ئولسا.
— نەۋايى.

2) ئۇزارماق، سوزۇلماق؛ سوزۇلۇپ ياتماق:
ياشىم تارىن ئۇزاتتىك كىم، سېنىڭ ھەم
ئۇزالغاي ئەينى ئىلە، يا رەبكى، ياشىڭ.
— نەۋايى.

ئۇزر [عذر] (ئە) 1) كەچۈرۈم:
ئەي نەۋائى يار ئىتتى، ئۇزرۇمنى قەبۇل ئەتكى، تەنىمدە ئەت
تاپمادىڭۇ ئەسكى سۆڭەكلەرنى كۆمۈردىڭ.
— نەۋايى.

2) ئەيىب، نۇقسان، كەمچىلىك:
ئۇزر بولماي ئەھلى مەنسەپكە تەمەللۇق قىلماغىل،
گەر قۇلۇڭدىن كەلسە قىلغىل ئەھلى بەدخاھغە غەلىز.
— شەۋقى.

3) ئورۇنلۇق سەۋەب:
ۋەسلىڭگە كەچرەك يېتىشسەم لۇتف ئېتىپ ئۇزرۇمگە باق،
كىم، قەدەم ئورنىن سۈپۈرمەي كۆز بىلە قويماي ئاياق.
— نەۋايى.

ئۇزر ئەتمەك — كەچۈرۈم سورىماق.
ئۇزر قىلماق — «ئۇزر ئەتمەك» كە قارالغ.
ئۇزر ئېيتماق — كەچۈرۈم سورىماق.
ئۇزرى مافات — ئۆتكەن ئىشلار ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراش.

ئۇزرا [اوزرا] ئۇنسۇرىنىڭ «ۋامىق ۋە ئۇزرا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى:
چۈ ئۇزرا جەمالىن ھۇۋەيدا قىلىپ،
كى بىچارە ۋامىقنى شەيدا قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

ئۇزرخاھ [عذرخواه] (ئە + پ) ئۆزرە ئېيتقۇچى، كەچۈرۈم، ئەپۇ سورىغۇچى.
ئۇزرخاھلىق [عذرخواەليق] كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش.
ئۇزگۇن [اوزگون] دولقۇن، تاشقىن:
دەرد كەچۈرۈم، ئىستەسە كەلمەك غەمىم سورىماققا يار،
رازى ئېرمانكىم، سىرىشكىم سەيلىنىڭ بار ئۇزگۇنى.
— نەۋايى.

ئۇزلەت [عزلت] (ئە) بىر تەرەپكە چېكىنىش، كىشىلەردىن چەتتە تۇرۇش، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش:
ئەي زەلىلى گۈشەئى ئۇزلەت ئىچىدىن چىقماغىل،
خەلق كۆزدىن ۋەلى دەرۋىشلەر پىنھان كېرەك.
— زەلىلى.

ئۇزلەتئايىن [عزلت ايين] (ئە + پ) يالغۇزلۇقتا كۇن كەچۈرگۈچى.
ئۇزلەتگۇزىن [عزلت گزين] (ئە + پ) كىشىلەردىن چەتلىشىپ، يەككىلىك، يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلغۇچى ئادەم.
ئۇزلەتگىر [عزلتگير] (ئە + پ) ئۆزىنى دالدىغا ئالغان، كىشىلەردىن چەتلەشكەن.

ئۇزما [عظمى] (ئە) ئۇلۇغ، بۇيۇك، زور:
قايسى بىلقىس، سارەئى ئۇزما،

قايسى ساره، خەدىچەئى كۆبرا.
— نەۋايى.

ئۇزۇى [عضو] (ئە) ئەزا، ئادەم بەدىنىنىڭ بىر ئەزاسى:
تەۋبە تانابىده دەغى باغلابان،
ئۇزۇىلەردىن قول ـ ئاياغىن ھەمان.
— زەلىلى.

ئۇسارە [عصاره] (ئە) يېمىش سۈبى، شەربەت.

ئۇساۋ [عصاء] (ئە) تاياق، ھاسا.

ئۇستاد [استاد] (پ) ئىلىم ـ پەن، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەتكۈچى مۇئەللىم، ئۇستاز:
ئىشقى مەكتەبخانەسىده ئىزتىرابى قىلماسام،
ئۇستادى ئەسفىھانۇ رومۇراي ئەردىم بۇگۈن.
— زەلىلى.

ئۇستادزاده [استادزاده] (پ) ئۇستازنىڭ ئوغلى.

ئۇستۇۋار [استوار] (پ) مەھكەم، چىڭ؛ كۈچلۈك، بەقۇۋۋەت؛ لاياقەتلىك:
مۇللا سادىقنى قىلىپ شەيخى مازار،
شەيخ، جارۇپكەشنى ئەيلەپ ئۇستۇۋار.
— زەلىلى.

ئۇستۇۋار ئەيلەمەك — مەھكەملىمەك، چىڭىتماق.

ئۇسۇر [عسر] (ئە) ئېغىر ئەھۋال، قىيىنچىلىق، مۇشكۈلـ لۈك.

ئۇسرۇ [اسرو] نەھايەت، بەك، كۆپ:
نەۋائى ئۇسرۇ بۇزۇلمىش باقىب نەھايەت ئىلە،
ئانىڭ بۇزۇغلۇغىنى بىر كۆز ئۇچۇن بىرلە ياسا.
— نەۋايى.

ئۇسرۇ بىمار — قاتتىق كېسەل، چىڭ ئاغرىق:
كەرەم قىل خۇداۋەندا مەن زارغە،
كى ئەفتادەئى ئۇسرۇ بىمارغە.
— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇ مەلال — بەك ئاۋارە:
جەنابىڭدە فىكرو خىيالىم بۇدۇر،
فىراقىڭدە ئۇسرۇ مەلالىم بۇدۇر.
— ئا. نىزارى.

ئۇسرۇك [اسروك] مەست.

ئۇسلۇب [اسلوب] (ئە) ئادەت، رەۋىش؛ يول، ئىستىل، ئۇسۇل.

ئۇسۇر [عصور] (ئە) «ئەسىر» نىڭ كۆپلۈكى، ئەسىرلەر، زامانلار.

ئۇشال [اوشال] ئاشۇ، شۇ، مۇشۇ:
بەندەغە دېدىلەر ئالاركىم بۇدەم،
بولغىل ئۇشال قەۋلىڭە ساھىب قەدەم.
— دۇربېك.

ئۇشالدەم [اوشالدەم] شۇ ۋاقىت، شۇ چاغ، شۇ پەيت:
خىلۋەتى خاس ئىچرەى ئۇشالدەم سەراي،
ھېچ ئەھەد يوق ئىدى غەير ئەز خۇداي.
— دۇربېك.

ئۇشبۇ [اوشبو] شۇ، بۇ، مەزكۇر:
مۇلكۈڭ ئون سەككىز مىڭدىن ئۇشبۇ ئالەم بىر كېلىپ،
ئول بىر ئۆيلۈك قول ساڭا ئادەم ئاتا، ھەۋۋا ئانا.
— شەۋقى.

ئۇشتۇر [اوشتور] (پ) تۆگە:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتىل ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەننىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.

ئۇشتۇران [اشتوران] (پ) تۆگە بىلەن، تۆگىلىك:
قاراساي ئىمامۇ جەئفەرى سادىق مەزاردىن،
زەلىلى ئۇشتۇرانى ھەزرەتى ۋەيس قىران كەلدىم.
— زەلىلى.

ئۇشتۇربان [اشتوربان] (پ) تۆگىچى.

ئۇشتۇلۇم [اشتلم] (ئە) زوراۋانلىق؛ جەبر، جاپا، زۇلۇم.

ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك — جەبر سالماق، زوراۋانلىق، زۇلۇم قىلماق:
شۇكر قىلىپ ئەيلەمەسىڭ ئۇشتۇلۇم،
دەبدۇر تۆزىكىم «لەئەزىدەننەكۇم»
— نەۋايى.

ئۇشتۇلۇم قىلماق — «ئۇشتۇلۇم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:
ئول قىلىبان ئۇشتۇلۇم خەيلى رېۋ،
خەيلى شەياتىن، تۆزى ئورتاده دېۋ.
— نەۋايى.

ئۇشر [عشر] (ئە) يىلدا بىر قېتىم ئېلىنىدىغان زىرائەت ھوسۇلىدىن ئوندىن بىرىنى بېرىدىغان سېلىق، تۆشرە:
فۇقەرا بىرلە مەساكىش مەسرۇفى ئۇشرە ـ زەكات،
جايىغە سەرف ئەتمەسەڭ ئول خەير قىلغانىڭ غەلەت.
— شەۋقى.

ئۇششاق I [اوشاق] ئۇششاق، مەيدە، كىچىك بالا:
ۋۇجۇدۇڭ بەلا خەيلىغە قەھرىمان،
كى ئۇششاقلارغە بولۇپ ھۆكمران.
— ئا. نىزارى.

ئۇششاق II [عشاق] (ئە) 1) ئاشىقلار.
2) ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ بىرى:
مەن نەۋائى نالەئى نەيدىن ھۇزۇرى تاپمادىم،

ئەرغەنۇنى مەجلىسى ئۇششاق خۇش ئاھەڭدۇر.
— زەلىلى.

ئۇششاقسۇز [عشاق سوز] (ئە + پ) ئاشىقلارنى كۆيدۈرگۈچى.

ئۇشلاماق [اوشلاماق] تۇتماق:
ئۇمىد رىشتەسىدىن شەۋقى ئۇشلاغىل مەھكەم،
پۇتۇلدى مۇئجىزە قۇرئاندا «فەقەدىس تەمشەك».
— شەۋقى.

ئۇشمۇنداق [اوشموناق] مانا شۇنداق، شۇنداق:
ئول ئالىب ئىچكەندىن سوڭرە بۇيۇردىكىم، ياغ بولغان ئىلىك-
نى بۇ خىرقەڭغە سۈرت ۋە دائىم ئۇشمۇنداق قىل.
— نەۋايى.

ئۇشمۇنچە [اوشمونچه] شۇنچىلىك، شۇ قەدەر:
خىزر ئەلەيھىسسەلام دىدىكى، بىزنىڭ ئارامىزدە مۇساھەبەتلىغ
ئۇشمۇنچە بولغاي.
— نەۋايى.

ئۇغرۇغ [اغرغ] تاغ ياكى سايىنىڭ تۆگىگەن يېرى.

ئۇفۇق [افق] (ئە) ئاسمانىنىڭ يەرگە قاراپ ئېگىلگەندەك،
يەر بىلەن قوشۇلغاندەك كۆرۈنگەن سىزىقى، ئۇپۇق:
كىرگەچ ئول كافۇر پەردە جىلۋە كۆلگۈن ئەيلەمىش،
كۈن ياشۇنغاچ جەمئ ئولغاندەك ئۇفۇق بىرلە شەفەق.
— ئەرشى.

ئۇفۇن [عفن] (ئە) سېسىق، يامان ھىد.

ئۇفۇنەت [عفونت] (ئە) سېسىقلىق، بەتبۇيلۇق:
ئاھى مۇھلىكدۇر، نەۋايى كۆڭلى زەخمى ئىسلانىب،
ئەل ئۇلار، تاپسە ھەۋاغا چۈن ئۇفۇنەت ئىمتىزاج.
— نەۋايى.

ئۇقاب [عقاب] (ئە) بۇركۈت:
ئول شەھى چابۇكسەۋار ئالسە ئۇقابىن ئىلكىگە،
ئىشق ئېلىن سۆدرەتمە ئەيلەب خەستە جىسمىن سۆدرەتۇر.
— ئەرشى.

ئۇقار [اوقار] تۇرنا.

ئۇقەلا [عقلا] (ئە) ئەقىللىقلار، ئاقىل ئادەملەر:
گەر مېھر ئانىڭ مىسلى دىگەيلەر ئۇقەلا،
مېھر ئاللىدە زەددە يەڭلىغ ئولغاي مەسلا.
— نەۋايى.

ئۇقبا [عقبا] (ئە) ئاخىرەت، ئۇ دۇنيا، قىيامەت:
خالىسالىڭ دۇنيا بىلەن ئۇقبانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇقتەلۇ [اقتلو] (ئە) ئۆلتۈرۈڭلار:
تەرەھھۇم ئايەتىن ئەيلەپ فەرامۇش،
نىدايى ئۇقتەلۇ بولمىش ئاڭا ياد.
— ئەرشى.

ئۇقدە [عقده] (ئە) بەند، تۇگۇن، چىگىكلىك:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئېسى مۇشكى خوتەن،
مېھرى رەخشان يا تەجەللى يامەھى تابانمۇسەن.
— ئەرشى.

ئۇقۇبەت [عقوبت] (ئە) جازا، ئازاب؛ قىيناش، ئازابلاش:
ھەق تەرەفدىن گور ئارا مۇنكىر ـ نەكىر ئەتكەي سوئال،
تا جەۋابىن بەرمەسەڭ چەندان ئۇقۇبەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.

ئۇقۇبەت چەكمەك — ئازابلانماق، قىينالماق:
نەچە يىل چەكسەڭ ھىجران ئىچرەكسىم رەنج ئوقۇبەتنى،
كۆرۈبمەن مىلك ئوقۇبەت ئاھكىم ھەجرىڭ ئارا پىنھان.
— ئا. نىزارى.

ئۇقۇد [عقود] (ئە) ئەقىدىلەر، قارارلار.

ئۇقۇل [عقول] (ئە) ئەقىللەر:
بۇ سەئىد ئول غەرقى دەريائى ۋۇ سۇل —
كىم ئانىڭ ۋەسفىدە ئاجىزدۇر ئۇقۇل.
— نەۋايى.

ئۇلا I [علا] (ئە) «ئەلا» غا قارالسۇن.

ئۇلا II [اولا] يول بەلگىسى، بەلگە.

ئۇلاقماق [اولاقماق] يولىنى يوقىتىپ قويماق، ئاداشماق، يېڭىلىشمەك.

ئۇلەرچاغ [اولارچاغ] ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرىدىن بىرى.

ئۇلەما [علما] (ئە) «ئالىم» نىڭ كۆپلۈكى — ئالىملار:
ياكى ئۆتسە جەھاندىن ھەر ئۇلەما،
ئامىيلارغا ئېرۈركى راھى نەما.
— نورۇزاخون كاتىب زىيائى.

ئۇلفەت [الفت] (ئە) ساياھەت، زىيارەت قاتارلىقلاردا بىرگە بولغان كىشى، ئۇلفەت؛ دوست، ھەمسۆھبەت؛ دوستلۇق، يېقىنلىق:
ۋۇجۇدۇڭ گەۋھەرى دەريايى رەھمەتدىن ئېرۇر مەئخور،
سۇجۇدۇڭ جەۋھەرى ئەئلاي ئۇلفەتدىن ئېرۇر مەئخۇر.
— شەۋقى.

ئۇلفەت تۇتماق — ئۆزىنى يېقىن تۇتماق، دوستلاشماق:
تاپىب ئۆز ھالەتىن بۇ ناتەۋانده،
ماڭا ئۇلفەت تۇتۇب ئول ئاستانده.
— نەۋايى.

ئۇلۇس [اولوس] خەلق، ئەل، مىللەت، ئامما:
گۈشەئى ۋەيرانەدە يۇرسەم نىشىمەن نى ئەجەب،
خاتىرىم ئاشۇنداقدۇر چۈنكىم ئۇلۇس غەۋغاسىدىن.
— ئەرشى.

ئۇلۇغ [اولوغ] 1) چوڭ، كاتتا، بۈيۈك (ئورۇن، مەرتىۋە، دائىرە جەھەتتىن):
ئۇلۇغ دائىيەلەرى بىر ئۇلۇغ چال،
دۇرۇست ئەندىشەلەر بىرلە سۆچۈك قال.
— ناقىس.

2) چوڭ (ياش جەھەتتىن):
ئۇلۇغۇ ھەم كىچىك خەلقى خۇدا جۈي،
قىلىپدۇرلار تەۋازىئۇ ئەدەپ خۇي.
— قەلەندەر.

ئۇلۇفە [علوفە] (ئە) ئەسكەر ۋە ئەمەلدارلارغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە ئوزۇق ـ تۇلۇك.

ئۇلۇل ئەزم [اولوالعزم] (ئە) بۈيۈك ئىرادە، زور غەيرەت ئىگىلىرى، ھىممەتلىك ئادەملەر؛ ئۇلۇغلار:
كىيمەدىلەر ئۆزگە ئۇلۇل ـ ئەزملەر،
بەردىلەر ئۆز جۇرىلەرىدىن خەبەر.
— زەلىلى.

ئۇلۇم [علوم] (ئە) ئىلىملەر، ئىلىم ـ پەنلەر:
خالىساڭ دۇنيا بىلەن ئوقيانى ئەي شەۋقى ھەزىن،
دىن ئۇلۇمىن ھاسىل ئەتكىل يۇرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۇلۇۋ (ۋ) [علو] (ئە) ئېگىزلىك، يۇقىرىلىق؛ ئالىي، يۇقىرى، يۇكسەك:
ئەفلاك خاتىبدىنكىم ئالەم ئۇلۇۋۋى ئېدى ئانىڭ ھۇمايۇن
يۇزىدىن كەسبى سەئادەت قىلۇرلار بۇندا ئېشتىلدى.
— نەۋايى.

ئۇلۇۋۋى دەرگەھ — ئەڭ ئالىي ئورۇن:
ئۇلۇۋۋى دەرگەھىڭە تىكلەنىپ بىردەم باقا ئالماي،
ئىتىڭ سىنغان سەفالىدىن ياساپمەن كۆزۈمە ئەينەك.
— ئەرشى.

ئۇلۇي [علوى] (ئە) ئالىي، يۇكسەك، يۇقىرى.

ئۇليا [عليا] (ئە) ئەڭ ئالىي، ئەڭ يۇكسەك:
ھەمۇل رەۋشەنەك مەھدى ئۇليا ئولۇپ،
شەبىستانىندە مەجلىس ئارا بولۇپ.
— نەۋايى.

ئۇم (م) [ام] (ئە) ئانا.

ئۇمەرا [امرا] (ئە) ئەمىرلەر.
ئۇمەرائى زەۋىل — ئىقتىدارلىق، قۇدرەتلىك ئەمىرلەر.

ئۇممەم [امم] (ئە) ئۇممەتلەر، بىر تىلدا سۆزلەشكۈچى ئىنسانلار؛ بىر پەيغەمبەرگە تەۋە كىشىلەر:
مەشرەبى ئالى ئۇممەمنىڭ شېئىرى شەكەر باريدىن،
دانە ـ دانە ئەنگۈبىمنى نى جۇدا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

ئۇمدە [عمدە] (ئە) تايىنىدىغان نەرسە، ئەڭ مۇھىم ئاساس.

ئۇمر [عمر] (ئە) 1) ياشاش، ھايات كەچۈرۈش؛ ھايات، ئۆمۈر:
نەسىمى ئىلتىپاتىڭدىن نەسىب ئۇلغايمۇ شەۋقىغە،
يېتىشكەچ ئۇمرى سۇبھى شام ئارا زۇلمەتتە ۋاشەۋقا.
— شەۋقى.

2) ياشاش مۇددىتى، ھايات مۇددىتى:
كەچ كەلمەكىدىن ئولسام ئېمەس تاڭكىم،
ئول ئۇمر دەرەڭ ئەيلەر، بۇ ئۇمر شىتاب ئەيلەر.
— نەۋايى.

ئۇمر ئەساسى — سالامەتلىك.
ئۇمر ئەۋسەتى — ھايات ئوتتۇرىسى.
ئۇمر بادەسى — ھاياتلىق كەيپىياتى.
ئۇمر گۈلزارى — ياشلىق، تىرىكلىك گۈلزارى.
ئۇمر نەقدى — ئۆمۈرنىڭ ھەممىسى.
ئۇمرۇ جان — تىرىكلىك.
ئۇمرۇ دەۋلەت — ھايات ۋە بايلىق.
ئۇمرۇ تەبئىي — ياشاش، ھايات مۇددىتى.
ئۇمرى گەرانمايە — قىممەتلىك، بىباھا ئۆمۈر.

ئۇمران [عمران] (ئە) گۈللىنىش؛ ئاۋات، ئاۋاتلاشماق، تەرەققىي قىلماق:
تەلەبدە مۇسىبى ئۇمران كەبى تەجەللىدىن،
نىشانە تۇرجۇدۇڭغە رەۋشەنا ئۇچرار.
— شەۋقى.

ئۇمرفەرسا [عمرفرسا] (ئە + پ) جان ئازابى؛ ھاياتنى نابۇت قىلغۇچى.

ئۇمق [عمق] (ئە) چوقۇرلۇق؛ تۇۋ (تۇۋى).

ئۇممال [عمال] (ئە) خەلقە سېلىق سالغۇچى، خەلقتىن نەپ ئۇندۇرۇۋالغۇچى ئەمەلدار.

ئۇممان [عمان] (ئە) دېڭىز، ئوكيان:
مەن كېتىپ قالسە نەبرەم ئېبردى كۆپ راھەت ماڭا،
كەتتى تاشلاپ كۆز ياشىمنى بەھرىنى ئۇممان قىلىپ.
— مۇللا سالىھ.

ئۇممانىي [عمانى] (ئە) ئۇممانغا خاس.

ئۇممەت [امت] (ئە) پەيغەمبەر يولىدا ماڭغانلار، خەلق،

تائىپە:
ئۇممەتىمدىن بولسە ھاجەتمەند ئەگەر،
ئاغرىقنىڭ يا گىرىپتارى سەپەر.
— زەلىلى.

ئۇممەھات [امهات] (ئە) 1) ئانىلار. 2) تۆت ئۇنسۇر (قۇياش، ھاۋا، سۇ، تۇپراق):
ئاباجۇ بۇلەرغە ئات بولدى،
ئول تۆرت ھەم ئۇممەھات بولدى.
— نەۋايى.

ئۇممەد [امید] (پ) «ئۇمىد» كە قارالسۇن.

ئۇممەدۋار [امیدوار] (پ) «ئۇمىدۋار» غا قارالسۇن:
جەمالىڭدىن نېچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۇرۇي، جانا،
ۋىسالىڭ بىرلە مەمنۇن قىل دىلى ئۇممىدۋارىمنى.
— ئەرشى.

ئۇمۇر [امور] (ئە) ئىشلار، نەرسىلەر، ھادىسىلەر:
چۈلەيلى ئاتاسى بىلىپ بۇ ئۇمۇر،
بەدەندە غەزەپنىڭ ئوتى قىلدى زور.
— ئا. نىزارى.

ئۇمىد [امید] (پ) ئارزۇ، ئىستەك، تىلەك، ئۇممىد:
جەھان رەئنالارى مەئشۇق ۋەسلىدىن ئۇمىد ئەتكەچ،
قىزىلگۈل ئەشكى خۇندىن سەفھە رۇخسارىغە قان پەيدا.
— شەۋقى.

ئۇمىد كۆزىنى يارۇتماق — ئۇمىدلەنمەك، ياخشىلىق كۈتمەك.

ئۇمىدۋېيىم — ئۇمىد ۋە قورقۇش:
يۇزىنىدە يۇز سەفا تەقى زۇلفىنىدە تىيدە ھال،
كۆرگەلى خەستەجان ئىشى ئۇمىدۋېيىم ئىرۇر.
— ھاپىز خارەزمى.

ئۇمىدى جاۋىد — دائىملىق، ئۆچمەس ئۇمىد.

ئۇمىدىدىن پەرەستىش قىلماق — جەننەتكە كىرىش ئارزۇسىدا ئىبادەت قىلماق.

ئۇمىدى رەستىگارلىق — قۇتۇلۇش، خالاس بولۇش ئۇمىدى.

ئۇمىدى ھۇسۇل — يېتىشىش ئۇمىدى.

ئۇمىدى ۋىسال — ۋىسالغا يېتىش ئۇمىدى.

ئۇمىدۋار [امیدوار] (پ) ئۇمىد، ئارزۇ ئىپادىلىگۈچى، ئۇمىدلىك؛ تەشنا، ئىنتىزار:
كۆزۈ يۇزۈڭگە ئۇمىدۋار ئىردى،
جاندە يۇز داغ ـ ئىنتىزار ئىردى.
— نەۋايى.

ئۇمىنچ [اومینچ] ئۇمىد.

ئۇندۇر [اوندور] (ئە) يۇكسەك، ئېگىز، يۇقىرى.

ئۇنىس [انس] (ئە) ئۇلپەت، يېقىن دوست.

ئۇنسۇر [عنصر] (ئە) ئېلېمېنت، ئاساسىي ماددا، ئۇنسۇر:
مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئۇنسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر ـ بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.

ئۇنسىيەت [انسیت] (ئە) دوستلۇق، ئۇلپەتلىك.

ئۇنقۇچ [اونقوچ] قەرز، بېرىم:
جەۋرۇ بېدادىڭ تۆگەنمەي قالغان ئېرسە جانىمە،
چەرخدىن ھەم ئۇنقۇچ ئالسا ئىڭ، ئال دىمان، قالغانچە قىل.
— نەۋايى.

ئۇننات [عنات] (ئە) چىلان.

ئۇنۋان [عنوان] (ئە) ئاتاق، نام؛ سەرلەۋھە.

ئۇيا [اویا] قېرىنداش، تۇغقان.

ئۇيلە [اویله] ئۇنداق:
يارىم بولۇبان كۆزۈمدە نازىر،
ھەر كېچە چۈشۈمدە ئۇيلە ھازىر.
— موللا سالىھ.

ئۇيۇب [عیوب] (ئە) «ئەيب» نىڭ كۆپلۈكى — ئەيبلەر، كەمچىلىكلەر، نۇقسانلار.

ئۇيۇتماق [اویوتماق] ئۇخلاتماق.

ئۇيۇرماق [اویورماق] ئايلاندۇرماق، ئاغدۇرماق، ۋاراقلىماق.

ئۇيۇقلاماق [اویوقلاماق] ئۇخلىماق:
قىرىق يىل ئۇيۇقلادىڭ سەن غەفلەت بىلە زەلىلى،
ئىبرەتدىن ئاچ كۆزۈڭنى بىر سۇبھىدەمدە بارى.
— زەلىلى.

ئۇيۇماق [اویوماق] ئۇخلىماق.

ئۆ

ئۆپمەك [اوپماك] لەۋنى بىر نەرسىگە تەككۈزمەك، سۆيەمەك:
كەلگىن، سەنەما، قۇچۇپ دۇداغىنىڭغە ئۆپەي،
مەڭزىڭنى شۇرۇب ـ شۇرۇب قاپاغىنىڭغە ئۆپەي.
ئىسلەپ داغى سەقاغىنىڭغە ئۆپەي،
بەس ئەمدى دېسەك تۇشۇپ ئاياغىنىڭغە ئۆپەي.
— ئەرشى.

ئۆت [اوت] ئۆگۈت، نەسىھەت.

ئۆتە [اوته] بەك، ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆتكەرمەك [اوتكرمك] ئۆتكۈزمەك:
پىشكەش ـ سوغاتنى بۇ ئىككى بەگ،
ئۆتكەرىپ قويدىلەر ئاندا رەگ بە رەگ.
— زەلىلى.

ئۆتكەسەن [اوتكەسن] ئۆتىسەن:
ئۆتكەسەن ئاخىر جەھاندىن يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس،
كار قىلغىل، خەير قىلغىل يۈرمەگىل ئۇمرۇڭ ئەبەس.
— شەۋقى.

ئۆچەشمەك [اوچاشماك] ئۆچەكەشمەك، ئىيتىشماق:
نەچە ئۆچەشىب بۇ نەفسى خۇمكامە ساڭا،
نامە قارا بولغاي ئۆيلەكسىم خامە ساڭا.
— نەۋايى.

ئۆچكۇ [اوچكو] ئۆچكە.

ئۆچۈك [اوچوك] ئۆچكەن، ئۆچۈپ قالغان:
كۈندۈزۈمدۇر كېچە ئول خۇرشىدى تاباندىن جۇدا،
مەشئەلى ئەيشىم ئۆچۈك ئول ماھى تاباندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆر [اور] يۇقىرىلىق، ئېگىزلىك.

ئۆرت [اورت] ئوت، يالقۇن، ئەلەڭگە:
كۆزىدە سۇ ۋە لېكىن جانىدا ئۆرت،
بولۇب ھەر ساری باقماقدىن كۆزى تۆرت.
— نەۋايى.

ئۆرت سالماق — ئوت قويماق، كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق.

ئۆرتەمەك [اورتاماك] كۆيدۈرمەك، ياندۇرماق:
يەتتە فەلەكنى ئۆرتەسە ئاھىم ئەگەر چىقىپ نېتاڭ،
چۈنكى تۇشۇبدۇر كۆڭلۈمە ئىشق ئوتىنىڭ ھەرارەتى.
— شەۋقى.

ئۆرتەمەكلىك [اورتاماك ليک] كۆيدۈرمەكلىك، ياندۇرماقلىق:
كۆزۈ لەئلى بەرق سىررىن بىلمەك ئەتسەڭ ئىلتىماس،
ئۆرتەمەكلىكدۇر جەھان ئەھلىن ئەلاھازەلقىياس.
— ئەرشى.

ئۆرتەنمەك [اورتانماك] كۆيمەك، يانماق:
لەيلىجاننىڭ بادەسىدىن ئىشقى مەجنۇن ئۆرتەنسە،
بىيد مەجنۇندەك ھەمىشە تولغانۇرغە زاردۇر.
— شەۋقى.

ئۆرتۇگۇن [اورتوگون] خامان.
ئۆرتۇگۇن تەپمەك — خامان تەپمەك.

ئۆرگەتمەك [اورگاتماک] تەلىم بەرمەك، ئۆگەتمەك:
شەيخ دەر، ئىشقنى تەرك ئەت ساڭا ئەقىل ئۆرگەتەيىن،
ئەي نەۋائى، كىشى بولغايمۇ بۇ نادان ياڭلىغ.
— نەۋايى.

ئۆرگەچى [اورگمچى] ئۆگەنگۈچى، تەلىم ئالغۇچى، شاگىرت.

ئۆرگەنمەك [اورگانماک] تەلىم ئالماق، ئۆگەنمەك:
تا ئۇلاردىن ئۇلۇم ئۆرگەنگەي،
ئىلىمنىڭ ھەسرەتىگە ئۆرتەنگەي.
— نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى.

ئۆزە [اوزه] «ئۆزرە» گە قاراڭ:
چىراكىم ئاڭا دەرد ئولۇپ دەرد ئۆزە،
تۆكۈپ قان قاشىب چېھرەئى زەرد ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

ئۆزرە [اوزره] ئۇستىدە، تۆپسىدە؛ ھەققىدە:
جۆملە جان پەرۋانەدۇر ۋەسلىڭ چىراغى ئۆزرە كۆر،
شۆئلە گۈلگۈن پوش ئېرۇر سىينەمدە داغى ئۆزرە كۆر.
سەرۋى ئەرئەر قامەتىنى چار باغى ئۆزرە كۆر،
زەئفەران مەندىن قىزىل بەخمەل تۇماغى ئۆزرە كۆر،
زەرنىگارا قۇببەئى شاھەندە ئىستىغناسى بار.
— زەلىلى

ئۆزگە [اوزگه] باشقا، غەيرىي، يات:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇپراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

ئۆزگەچە [اوزگەچە] باشقىچە:
ئىلتىپات ئەتتى بۇ كۈن مەن قۇلغە ئول شاھ ئۆزگەچە،
ئۆزگەچە ئاڭلاب مەن ئۆز ھالىمنى بىللاھ ئۆزگەچە.
— نەۋايى.

ئۆزلۈك [اوزلوك] ئۆز خۇسۇسىيىتى، ئۆز پايدىسى؛ خۇسۇسىيەت:
خەلايىق ئارزۇيى جەننەتۇل مەئۋا ئۈچۈن كۆيسە،
زەلىلى ئۆزلۈكىنى فى سەبىلىلاھ كۆيدۈردى.
— زەلىلى.

ئۆك [اوك] جىق، تولا.

ئۆكسۈك [اوكسوك] كەم، ئاز، قىس.

ئۆكسۈمەك [اوكسوماك] كېمەيمەك، ئازايماق:
ھەدىگ خىرامىدە ئېلىگ جەفاسى ئۆكسۈمەدى،
غەرىب نەخلىكى دائىم ئاڭا بېرۇر بىر شاھ.
— نەۋايى.

ئۆكۈرمەك [اوكورماك] ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن توۋلىماق، ۋارقىرىماق.

ئۆكۈش [اوكوش] كۆپ، جىق، تولا.

ئۆگمەك [اوگمك] ماختىماق، مەدھىيىلىمەك.

ئۆگۈرۈلمەك [اوگورولماك] بىر تەرەپكە قارىماق، ئۆرۈلمەك.

ئۆگۈن [اوگون] باشقا، غەيرى، ئۆزگە:
ئاتلەرى دەريا ئۆزە ئويناپ ئۆگۈن،
سويلار ئەردى ئەبرى ياڭلىغ يا تۇتۇن.
— زەلىلى.

ئۆلەڭ I [اولانگ] ئوت، گىياھ، چىمەن.

ئۆلەڭ II [اولانگ] ناخشا، غەزەل.

ئۆلگۈدەك [اولگوديك] ناھايىتى، ئىنتايىن.

ئۆلچەك [اولچاك] ئۆلچەم، ئۆلچەش:
نەھەد زۇلفۇڭ ھەۋاسىن قىلغامەن كۈفر ئىستەبان كۈنلەر،
ئىتىڭ بوينى تەنابىدىن ئالاي زۇننار ئۈچۈن ئۆلچەك.
— ئەرشى.

ئۆلمەلىك [اولمەليك] جان تالاشقان، نەزىجان، ئۆلۈمتۈك:
ئەرشى ئاغنار ئۆلمەلىك قۇشدەك نېچۈككىم يارسىز،
بولماسۇن پەرۋانە، يارەب، شەمئى رەخشاندىن جۇدا.
— ئەرشى.

ئۆلۈكسە [اولوكسه] ئۆلۈمتۈك، نەزىجان:
چىبىنلەر جىسمىنى مەجرۇھ ئېتەر چاغ،
ئۆلۈكسە ئۆزرە ئاندىغكىم سۇرۇك زاغ.
— نەۋايى.

ئۆلۈمتۈك [اولومتوك] ئۆلۈشكە ئاز قالغان، يېرىم جان، جان تالاشقان:
ئىكى بۇ نەۋئ غالىب خەسم ئۆلۈمتۈك مور قەتلىغە،
چۇ جازىم بولسالەر، ھايھات مىسكىن مورنىڭ قانى.
— نەۋايى.

ئۆلۈمسە [اولومسه] «ئۆلۈكسە» گە قارالسۇن.

ئۆلۈملۈك [اولوملوك] 1) ئۆلتۈرۈلۈشى لازىم بولغان، ئۆلۈشى مۇقەررەر بولغان (كىشى). 2) دەپنە چىقىملىرى.

ئۆيرۈلمەك [اويرولماك] ئۆرۈلمەك:
يىغىلدى بارى ئول كۈيەۋ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۈلۈپ باشىغە.
— ئا. نىزارى.

ئۇ

ئۇچاۋ [اوچاۋ] ئۇچىلىسى.

ئۇچاۋلا [اوچاولا] ئۇچى، ئۇچەيلەن:
چىقىپ شەھزادى بىرلە شاھ ئىكەۋلا،
ۋەزىرى كاردان بىرلە ئۇچاۋلا.
— نەۋايى.

ئۇچەلە [اوچالا] ئۇچى، ئۇچىلىسى.

ئۇزۇك I [اوزوك] ئۇزۈلگەن.

ئۇزۇك II [اوزوك] قولغا سالىدىغان ئۇزۈك؛ بارماقتا ئۇزۈككە ئوخشاش تاقاپ يۈرىدىغان مۆھۈر:
خاتەمى لەئلىك ئەگەر ئاغزىمغە بېتكەچ تىشلەگۈم،
مۆھر ئېتەردە مۇم ياپىشقان كەبى باسقاچ ئۇزۈك.
— نەۋايى.

ئۇگۈت [اوگوت] نەسىھەت.

ئۇلۇش [اولوش] نېسىۋە:
دەۋلەتۇ نۇسرەت ئۇشبۇ تۇش،
تەگرى ئەزەلدىن ساڭا بەرگەن ئۇلۇش.
— دۇربېك.

ئۇلۇشلۇگ [اولوشلوك] نېسىۋە.

ئۇم [اوم] ئىشتان، شىم.

ئۇنچە [اونچە] ئۇنچە، مەرۋايىت:
ئول ھۇققەئى لەئلى ياقۇت ئىچرە،
ھەربىر تېشى ئۇنچىگە بارابەر.
— موللا سالىھ.

ئۇنچۇ [اونچو] ئۇنچە، مەرۋايىت.

ئۇيمەك [اويمك] تىترىمەك، لىغىلدىماق:
مەۋجى رەفتارى قەدىڭنى كۆرمەسەم ئەي سىيمبەر،
جۇشۇشى سىمابەدەك كىم ئۇيمەگەي ئەردىم بۇگۈن.
— زەلىلى.

ۋ

ۋابەست [وابست] (پ) «ۋابەستە» گە قارالسۇن.

ۋابەستە [وابستە] (پ) مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، باغلىنىش؛ ئېرىشىش:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكدىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ۋابەستە بولماق — باغلانماق، مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار بولماق:
تەلەپ دەردى بىلە ۋابەستە بولماق،
فەقىرۇ ئاجىزۇ دىلخەستە بولماق.
— خىرقەتى.

ۋابەستە قىلماق — باغلىماق، مۇناسىۋەتلىك قىلماق.

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە باغلىق، ئالاقىدار.

ۋابەستەلىك [وابستەلىك] ئالاقىدارلىق، باغلىنىشلىق؛ نەچچە ئۆزلۈك رىشتەسىگە قىلغانىن ۋابەستەلىك،
ئال ئاچىغ مەيلىك قەدەھ سىپقار دەمى ئ ى ئۇنۇت.
— ئەرشى.

ۋاپەس [واپس] (پ) ئارقىدا، كەينىدە، تۆۋەن.

ۋاجىب [واجب] (ئە) 1) ۋاجىپ، پەرھىز، بېجىرىلىش مەجبۇرىي بولغان زۆرۈرىي شەرت:
دېدىم: ھەقدىن ئولدى ئىنايەت ئىشى،
ماڭا ۋاجىب ئولدى ئىبادەت ئىشى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) خۇدا، تەڭرى:
كۆرمىشەم ۋاجىب بەقاسىن رەۋشەن ئانداقكىم قۇياش،
تاكى ئىمكان سايە يەتكىنغ كۆزدە فانىيدۇر ماڭا.
— نەۋابى.

ۋاجىب بولماق — بېجىرىلىش زۆرۈر بولماق.

ۋاجىب بىلمەك — بېجىرىلىش زۆرۈر دەپ بىلمەك.

ۋاجىبۇر ـ رىئايە — رىئايە، ئەندىشە قىلىنىشى لازىم ۋە ۇر؛ ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىش زۆرۈر.

ۋاجىبۇل ـ ئىتتىباۋ — تەۋە بولۇشى، بويسۇنۇشى لازىم.

ۋاجىبۇل ئىجتىناب — ئۆزاقلىشىش، يىراقلىشىش لازىم بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىزئان — بويسۇنۇشى مەجبۇرىي.

ۋاجىبۇل ـ ئىمتىسال — پەرمانبەردارلىق؛ بويسۇنۇش مەجبۇرىي بولغان.

ۋاجىبۇل ـ ئىھتىرام — ھۆرمەت قىلىش لازىم، ھۆرمەت قىلىشى زۆرۈر بولغان.

ۋاجىبى بىززات — ھەقىقەتەن، ھېچقانداق گەپ ـ سۆزسىز؛ خۇدا.

ۋاجىبات [واجبات] (ئە) زۆرۈرىي بولغان نەرسىلەر، دىنىي مەجبۇرىيەتلەر:
..... *خاتىرىمغە تۇشتى، بۇ ئەمرى ۋاجىبات تەركىن قىلۇرغە چارە تاپالمادىم.*
— مۆجىزى.

ۋاجىد [واجد] (ئە) ۋۇجۇدقا كەلتۈرگۈچى، بار قىلغۇچى، ياراتقۇچى:
ئەگەر ۋاجىدۇ مەجىد ئەت ئېتتىبار؛
ئەگەر ھەييۇ قەييۇم بىر ھۆكمى بار.
— نەۋابى.

ۋادە [وادە] ئۈرۈق، نەسەب؛ بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلى.

ۋادىرىغ [وادىرىغ] (پ) «ۋادەرىغا» غا قارالسۇن:
گۈلدىن ئايرىلغان كەبى بۇلبۇل مەسەللىك ئۇن چېكىپ،
ۋادىرىغ، مەن يار ۋەسلىدىن جۇدا بولدۇم نېتەي.
— موللا سالىھ.

ۋادەرىغا [وادىرىغا] (پ) «ۋاي ئىسىت» مەنىسىدىكى ئەپسۇس ۋە پۇشايمانىنى بىلدۈرىدىغان ئۇندەش سۆز:
ۋادەرىغا، ئالەم ئىچرە ئاشنايى تاپمادىم،
بىر باقسىپ كۆڭلۈم ئالۇرغە دىلرەبايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

ۋادى [وادى] (ئە) «ۋادىي» گە قارالسۇن:
بۇ تەلەب ۋادىسىدە ھەر كىمگە بىر مەقسۇد بىل،
زاھىدا، سالۇسىغە جەننەت، ماڭا جانانەدۇر.
— ئەرشى.

ۋادىئى گۈفتار — سۆز ۋادىسى:
ۋادىئى گۈفتارغە مەشھۇرىنى كەلتۈردى ئىشق،
سازدىن چىقماس سەدا مۇتەرەفدىن ئەلھان بولماسا.
— مەشھۇرى.

ۋادىئى ھەيرەت — ھەيرانلىق ۋادىسى:

ژادىئى ھەيرەتدە ئەزبەسكى ھەرارەت چەكمىشەم،
سايە بەخش ئولغىل مېنىڭ باشىمغە كويياكى ھۇما.
— زەلىلى.

ژادىي [وادى] (ئە) ژادا، جىلغا، ساي، دالا، چۆل - جەزىرە:
قىلىپ دەشت ژادىي، مەراھىلنى تەي،
يۇرۇپ نەچچە كۈن راغ ئارا نىك پەي.
— نىزارى.

ژادىي نەژرەد — دەشت كېزەر، چۆل كېزەر.
ژادىي تەلەپ — تەلەپ ژادىسى.
ژادىي تەژھىد — يەككە - يېگانىلىق ژادىسى؛ تەژھىد (بىرىكىش) ئالىمى.
ژادىي تۈز — توغرىلىق ژادىسى.
ژادىي سۈئۈبەت — قىينىچىلىق، مۇشەققەت ژادىسى.
ژادىي فەقرۇ فەنا — پېقىرلىق ۋە پانىيلىق ئالىمى.
ژادىي فەنا — پانا ژادىسى.
ژادىي قەتئى ئەتمەك — كەزمەك، كېسىپ ئۆتمەك.
ژادىي مەخافەت — خەۋپ - خەتەر يولى، قورقۇنچلۇق ژادا.
ژادىي ھەسرەت — ھەسرەت، نادامەت ژادىسى.
ژادىي ھەمىم — قىزىغان، ئىسسىق ژادا.
ژادىي ھەيرەت — ھەيرەت ژادىسى.
ژادىي ئىستىغنا — ئىستىغنا ژادىسى.
ژادىي ئىشق — ئىشق ژادىسى، ئىشق ئالىمى.

ژادىيە [وادي] (ئە) «ژادىي» غا قارالسۇن:
كۆرۈندىكى ئاندىن ئەجەب بادىيە،
سەمەرلىك يەر ئېردى ئوشۇل ژادىيە.
— ئا. نىزارى.

ژار [وار] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كەبى، ئوخشاش، ... لارچە» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
دۇشمەنژار — دۇشمەنلەرچە، دۇشمەنگە ئوخشاش.

ژارەستە [وارستە] (پ) 1) قۇتۇلغان، خالاس بولغان، ئازاد، بوش. 2) بالاغەتكە يەتكەن.
ژارەستە بولماق — قۇتۇلماق، ئازاد بولماق.
ژارەستە كۆڭۈل — ئازاد، تەشۋىشسىز كۆڭۈل.

ژاردىن [وارد] (ئە) كەلگەن، كېلىدىغان؛ ئېرىشكەن؛ نەقل قىلغان.
ژاردىن بولماق — نەقل قىلماق؛ كەلمەك؛ ئۇچرىماق، دۇچ كەلمەك؛ يۈز تۇتماق.

ژاردىنات [واردات] (ئە) 1) كېلىشى لازىم بولغان نەرسە-لەر، خاتىرىگە كەلگەن نەرسىلەر، ئەقلىي چۈشەنچىلەر. 2) دارامەتلەر، كىرىملەر.

ژارس [وارث] (ئە) مىراس ئالغۇچى، مىراسخور، ژارىس.
ژارسى بەرھەق — ھەقلىق مىراسخور، ژارىسلىققا ھەقلىق.
ژارسى تەختى جەم — بۈيۈك پادىشاھ؛ جەمشىد تەختىنىڭ مىراسخورى.

ژازبە [واضح] (ئە) ئوچۇق، ئاشكارا، روشەن:
رىئايەتسىزنى ئەۋلادمانەند، بەلكى ئەكباد پەيۋەند مەرئىي تۇتما-غىم شاھ ۋە گەدا ئاللىدە ژازبە ۋە ياخشى - ياماننى قاشىندە لايىھ بولدى.
— نەۋابى.

ژازبەئ [واضح] (ئە) تۇزگۈچى، ياسىغۇچى؛ بېجىرگۈچى؛ ئىجادكار:
بۇ ئەلنەر ژازبەئى ئەزىزلەرغە جايى تەسلىم ۋە تەھسىندۇركى بەغايەت خوپ قىلىپدۇرلەر.
— نەۋابى.

ژاژگۇن [واژكون] (پ) دۇم، دۇم بولغان؛ تەتۇر؛ پەس، پەسكەش:
ئىشق جامىن ئىچكەلى شامۇ سەھەر بېھۇش مەن،
ژاژگۇن جامىم بىلە ئاشۇفتە دەستارىمغە باق.
— گۇمنام.
بۇ نە تالېئىدۇر، مۇسۇلمانلار، نە بەختۇ ژاژگۇن،
ھىممەت ئەھلىن بەند ئېتىمپ، دونلارنى ئازاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ژاژگۇنە [واژكونه] (پ) «ژاژگۇن» غا قارالسۇن.

ژاژۇن [واژون] (پ) «ژاژگۇن» غا قارالسۇن:
بۇ دۇرۇر گەردۇنى دۇنۇ چەرخى ژاژۇنى ئىشى،
مەن خەزان بولغان چاغىمدا نەۋبەھارىم ئۇچرادى.
— قەلەندەر.

ژاسىت [واسط] (ئە) ئوتتۇرا، ئوتتۇرىدىكى، ئوتتۇرا-ھال.

ژاستە [واسطه] (ئە) ژاستە؛ ئارقىلىق، سەۋەبلىك، تۇپەيلىدىن؛ چارە، سەۋەب:
قىلىپ زۇھۇر داغى مەندە پەرتەۋى سىدقى،
بۇ ژاستە بىلە بولدۇم بۇ زۇمرەگە داخىل.
— ئابىد.

ژاستە ئەيلەمەك — ژاستە قىلماق.
ژاستە شەمئىن ئۆچۈرمەك — ژاستە - سەۋەبلەرنى مەھۇ (بىكار) قىلماق، يوق قىلماق.
ژاستە قىلماق — ئوتتۇرىغا قويماق، ئارىغا چۈشۈرمەك، ژاستە قىلماق.

ژاسىل [واصل] (ئە) يېتىشكۈچى، ئېرىشكۈچى؛ ئېرىش-

كەن، يېتىشكەن؛ ئۇلاشماق، ئېرىشمەك:
قىلىپ تەي نەچچە كۈن مەنزىل - مەراھىل،
دىيارى بەھرەۋەرگە بولدى ژاسىل.
— ناقىس.
ژاسىل ئەيلەمەك — يېتىشمەك، ئېرىشمەك، قوشۇلماق.
ژاسىل بولماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژاسىل قىلماق — «ژاسىل ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژاسىلى دەرگاھ — ئاللاغا، ئاللانىڭ دەرگاھىغا يېتىشىش.
ژاسىلى ھەق — ھەققە يەتكەن، خۇداغا يېتىشكەن.
ژاسىئ [واسع] (ئە) كەڭ، پايانسىز.
ژافىر [وافر] (ئە) 1) مول، كۆپ، چەكسىز، ھېسابسىز:
كامىل ھەمد ۋە ژافىر شۈكر ئول سانىئغەكىم، ئىنسان خىلقەتى بەيتىنىڭ نەزمىن ئەناسىر تۆرت رۈكنى بىلە تۈزدى.
— نەژايى.
2) ئارۇز ۋەزىنگە تېگىشلىك بىر بەھر:
ئالاردىن بىرى كامىل بەھرىدۇر ۋە بىرى ژافىر بەھرىكىم، مۈسەممەنى سالىمدە ئاز شېئىر ژاقىي بولۇپدۇر.
— نەژايى.
ژافىي [وافى] (ئە) 1) سۆزىدە تۇرغۇچى، ژاپادار. 2) تولۇق، تۈگەل، يېتەرلىك؛ كامىل:
تەئەممۇل بىرلە رايى تاپتى شافىي،
كى بار ئېردى ئانىڭ فىكرىگە ژافىي.
— نەژايى.
ژاقىئ [واقع] (ئە) يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان، ۋەقە:
بۇ ژاقىئنى كۆرگەچ دېدىم ئەلھەزەر،
مۇرۇۋۋەتدىن ئولمىش خاجە بىخەبەر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ژاقىئ بولماق — يۈز بەرمەك، سادىر بولماق، روي بەرمەك، پەيدا بولماق.
ژاقىئ ئولماق — «ژاقىئ بولماق» قا قارالسۇن.
ژاقىئات [واقعات] (ئە) [بىرلىكى: ژاقىئە] ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، «ژاقىئە» گە قارالسۇن:
ئول تۈنكىم ئىككىنچىسى دەرۋىش باشىدىن ئۆتكەن ژاقىئاتنى بىر - بىر تەقرىر قىلىپ ئىتمامىغە يەتكەندە، پادىشاھ ئازادە بەخت ئۆز قەسرىگە يانىپ كېلىپ ... ئۇلارنى دەئۋەت قىلغالى كىشى ئىبەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ژاقىئە [واقعە] (ئە) [كۆپۈكى: ژاقىئات/ۋە قايېئ] / 1) ۋەقە، ھادىسە؛ ھەقىقەت؛ يۈز بەرگەن ئەھۋال؛ ئۇرۇش، جەڭ؛ جاڭجال:
خاجە مەلىكەنى ئىستەپ شاھى بەندەرنىڭ باغى ئىچىگە كىرىپ قىز بىلەن كۆرۈشكەنى ۋە قىز شاھى بەندەر بىلە ئارادە ئۆتكەن ژاقىئەلەرنى بىر - بىر بەيان قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) چۈش، چۈش كۆرۈش:
بىر كېچە ئالارنى ژاقىئەدە كۆرگەندۇركىم، ئانىڭ ساری باقىپ ئايتىپدۇرلەر ...
— نەژايى.
ژاقىئە تەئبىرى — چۈش تەبىرى، چۈشكە تەبىر بېرىش.
ژاقىئەئى فىراق — ئاجرىلىش، پىراق ھادىسىسى، ئايرىلىش ۋەقەسى.
ژاقىئەگو [واقعەگو] (ئە + پ) 1) كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى ئېيتىپ بەرگۈچى، ھېكايە قىلغۇچى، ھېكايېچى. 2) چۈشكە تەبىر بەرگۈچى، تەبىرچى.
ژاقىئەن [واقعًا] (ئە) ھەقىقەتەن، دەرۋەقە، دەر ھەقىقەت:
ژاقىئەن ئىشى قىلىپدۇركى، نەزم ئەھلى ئانىڭ تەئەممۇلىدا ھەيران ۋە تەھەممۇلىدا سەرگەردانىدۇرلەر.
— نەژايى.
ژاقىف [واقف] (ئە) 1) خەۋەردار، بىلگۈچى:
ئادەمزادىكى ئېرۇر گەنجى ئىشق،
ژاقىف ئەمەس چەكمەگۈچە رەنجى ئىشق.
— زەلىلى.
2) ۋەخپە قىلغان، ۋەخپە ئىگىسى (مەسچىت، مەدرىسە، خانىقاھ قاتارلىقلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن يەر ۋە باشقا مۈلۈكلەرنى بېغىشلىغان كىشى).
ژاقىف ئەسرارى پىنھان — مەخپىي سىرلارنى بىلگۈچى، مەخپىيەتلىكنى بىلگۈچى.
ژاقىف ئەيلەمەك — خەۋەردار قىلماق، ئاگاھلاتماق.
ژاقىف بولماق — خەۋەردار بولماق، ئاگاھ بولماق، خەۋەر تاپماق، بىلمەك.
ژاقىف ئولماق — «ژاقىف بولماق» قا قارالسۇن.
ژاقىفى ئەسرار — سىرلاردىن خەۋەردار.
ژالا [والا] (پ) 1) ئالىي سۈپەتلىك، قىممەت باھا يىپەكتىن توقۇلغان يۇپقا ماتا، رەخت. 2) يۇقىرى، ئۈستۈن، ئېگىز؛ ئۇلۇغ، كاتتا؛ قەدىرلىك:
ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خۇر - مىھر، بۇ بىر گەۋھەرى ژالا يېگىت.
— ئەرشى.
ژالا بىنەفش — بىنەپشە رەڭ كىيىم.
ژالايى ماۋىي — ماۋىي رەڭلىك كىيىم.
ژاله [واله] (ئە) مەپتۇن، شەيدا، بېرىلىش؛ ئاشىق:

يۈزىدۈر بىر مەھى تابان، لەبدۈر لەئل يا مارجان،
بولۇپمەن ژالەئى ھەيران سۆزى شىرىنۈ خۇشگۇفتار.
— نەۋبەتى.

ژاله ئەتمەك — «ژاله ئەيلەمەك» كه قارالڭ.

ژاله ئەيلەمەك — مەپتۇن قىلماق، شەيدا قىلماق.

ژاله قىلماق — «ژاله ئەيلەمەك» كه قارالڭ.

ژاله ئولماق — مەپتۇن بولماق، شەيدا بولماق؛ ھەيران قالماق.

ژالەژۇ شەيدا — قاتتىق بېرىلگەن؛ مەپتۇن ژه شەيدا بولغان.

ژالمد [والد] (ئه) ئاتا، پەدەر:
تىرىك ئىردى ژالمد بىله ژالمده،
يۈرۈر ئىردى بىر ئىت ئۇلار ئالمده.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژالمده [والده] (ئه) ئانا:
بەرھەمەنغه بار ئىردى بىر ژالمده،
نسارا شەھى قۇل ئىدى ئالمده.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژالمدەيىن [والدين] (ئه) ئاتا ـ ئانا:
بۇ مەجمۇئ بىرلو يۈرۈر بولدى جەزم،
قىلىپ ژالمدەين بۇلار بىرله ئەزم.
— ئا. نىزارى.

ژالمه [واله] (ئه) شەيدا، ئەسىر، گىرىپتار، مۇپتىلا؛ بېرىلگەن:
چۇن ئىرۇر پەرژانه شەمئى مەجلىس ئارا ژالمهى،
نەيلەسۇن ئۇل مەشئەلى مېھرى جەھان ئارايىنى.
— نەژابى.

ژالمي [والى] (ئه) ھاكىم؛ ژىلايەت ھۆكۈمدارى؛ باشلىق، ھۆكۈمدار؛ پادىشاھ:
ھەم خەيلى بەنى ئەسەدغه ژالمي،
يۈز خەيلى بەنى ئەسەدچه مالى.
— نەژابى.

ژام [وام] (پ) قەرز: بۇرچ.

ژام ئەيلەمەك — قەرز ئالماق.

ژام بەرمەك — قەرز بەرمەك.

ژامخاه [وام خواه] (پ) قەرز قىستىغۇچى، قەرز سۈيلەگۈچى:
كۆرمەكلىك ژامخاهنى ماتەمىدۇر،
ئەلقىسسەكى بۇرج ئادەمىينىڭ غەمىدۇر.
— نەژابى.

ژامق [وامق] (ئه) ئاشىق، ئىشققا گىرىپتار؛ «ژامق ژه ئۇزرا» قىسسەسىده ئۇزراغا ئاشىق بولغان شەخس:
... ئۇزراغىدار ئۇتى ھەرارەتىدن ژامق جىسمىن ئەشك گىر-
دابىدا غەرق قىلغاندەك ...
— مۆجىزى.

ئول ئاي مانەندى شىرىندۇركى ئارى مەن ئاڭا پەرھاد،
تەقى ئەيله مېنى ژامق، ئول ئاينى ھەم قىلىپ ئۇزرا.
— موللا بىلال.

ژاھ [واه] (ئه) پۇشايمان، ئەپسۇسنى بىلدۇرىدىغان سۆز — ھەتتىگىنەي، خەپ، دەرىغ.

ژاھه [واهه] (ئه) ئۇرۇش، جەڭ ئەسۋابى، قورالى.

ژاھەسرەتا [واحسرتا] (پ + ئه) ئاھ، ژاھ (قاتتىق قايغۇرۇش، ئەلەم تارتىش، ھەسرەت چېكىش قاتارلىق مەنىلەرده ئېيتىلىدىغان ئۇندەش سۆز)؛
تەبەسسۇم ئەيلەبان تاكى نەزەر قىلساڭ گورۇستانغه،
قوپۇپ گوردىن بارى مۇرده ھەمه ژاھەسرەتا دەرلەر.
— زەلىلى.

ژاھىد [واحد] (ئه) بىردىنبىر، يەككه، يېگانه:
سىددىقىم تەشنىيه كەتتى قالدى ژاھىد داغىده،
گۇل كېتىپ، بۇلبۇل مەسەل سايىراپ يۈرۈيدۇر باغىده.
— موللا سالىھ.

ژاھىدى دانا — يېگانه بىلەرمەن، بىردىنبىر دانا، يېگانه ئاقىل.

ژاھىمه [واهمه] (ئه) ژەھىمه، قورقۇنچ، ھەرخىل خىيالغا بېرىلىش:
تۇتۇپ دۇرجىنى سالدى چۇن كېمەگه،
كى ھەيرەت بىله قالدى ژاھىمەگه.
— ئا. نىزارى.

ژاۋ [واو] (ئه) «و» ھەرپىنىڭ نامى:
«ژاۋ» ژاھىكىم، قۇتۇلماس ھەجر ئوتىدىن ئۆلمەيىن،
ژايكىم ئارامى جان ياجان گۇزارىم سەنمۇسەن.
— موللا سالىھ.

ژاۋەيلا [واويلا] (ئه) ئەپسۇس ژه قايغۇرۇشنى، ھەسرەت ژه نادامەتنى بىلدۇرگۈچى ئۇندەش سۆز؛ ئەي ـ ژاي، ئەپسۇس، ئەتتەڭ:
ئاھۇ ژاۋەيلا، بۇ فۇرقەتده بەسى بولدۇم خەراب.
ئالدۇرۇپدۇرمەن كۆڭۈلنى ئول قەدى زىباسىغه.
— موللا سالىھ.

ژائمز [واعظ] (ئه) ژەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:
كۆنمەدى ئارىف سۆزىگه ژائمزنىڭ،
دېۋه موتېئ ئۆلمەدى ئىنسانمىز.
— نەسىمى.

ژائىزى ئەبلەھ — نادان ژائىز.

ژائىزگوي [واعظگوى] (ئە + پ) نەسىھەت قىلغۇچى، ژەز ئېيتقۇچى، پەند ـ نەسىھەت قىلغۇچى:
كەل ئەي ژائىزگوي ئەيلەگىل راژىيان،
قىلىپ ئاقسۇدىن ئەمدى بىر داستان.
— موللا شاكىر.

ژاي [واى] ئاھ، ژاي؛ مۇسىبەت، غەم، غۇسسە:
خەت ئۆزرە بولۇپ گەھى سىمەن ساي،
ماتەملىك ئېتەرگە ئىشق ئېلىن، ژاي.
— ئەرشى.
ئىشتىسىك ژە كۆرسىك ئىچىك ئاغرىغاي،
كېيىن فايدە بەرمەس نەدامەتكە ژاي.
— ئا. نىزارى، ن، زىيائى.

ژاي تارتماق — ئاھۇ پەرياد چەكمەك، قايغۇرماق.
ژاي چەكمەك — «ژاي تارتماق» قا قارالسۇن.

ژايە [وايە] (پ) 1) ھەسسە، ئۇلۇش، نېسىۋە؛ پايدا، بەھرە. 2) ئىستەك، تىلەك. 3) ئېھتىيات. 4) ئادەت. 5) مەنىۋى ئوزۇق، روھىي ئوزۇق.

ژايە تاپماق — ھاجىتى چىقماق، ھاجەتتىن چىقماق.

ژە [و] (ئە) ژە (باغلىغۇچى):
ئاغاز كىتاب مۇھەببەتنامە ژە مېھنەتكامە ژە ھۇللەئى بەستەدام
ژە شىكەستەئى جام.
— خىرقەتى.

ژەبا [وبا] (ئە) 1) ژابا، يۇقۇملۇق كېسەل؛ ئاپەت، بالا:
ئىشقۇ سۇھبەت خەيلىغە تۇشكەچ نەسىمىدىن ژەبا،
قايدا سالسام زەخم ئىسلانغان يۇرەكنىك مەرھەمىن.
— نەژايى.

2) زەرەر، زىيان يەتكۇزگۇچى:
گۇل ئىسى گەر جۇئەل بەلاسىدۇر،
ھەم ئول ئىس ـ ئوق ئانىك ژەباسىدۇر.
— نەژايى.

ژەبال [وبال] (ئە) 1) ئۇژال، ئەيىب، گۇناھ:
غەمىكىدىن ئۆزگەنىك دەفئىن تىلەر بۇ خەستە گۇمنامىك،
سېنىك ئىشقىكدا جانا تۇرفە رىند لا ژەبالىدۇر.
— گۇمنام.
2) ئازابلىنىش، ئاياغ ئاستى بولۇش، پايمال بولۇش.

ژەبال ئولماق — گۇناھ بولماق، ئەيىب بولماق؛ ئۇژال بولماق.
ژەبالى جان بولماق — جانغا ئۇژال، زىيان يەتمەك.

ژەتەد [وتد] (ئە) ئارۇز ژەزىنىنىك ئۆلچەملىرىدىن بىرى (ئارۇزدا ئۇچ ھەرپ ئارقىلىق تەشكىل تاپقان نەزمە).

ژەتەدى مەجمۇئ — ئىككى ھەرىكەتلىك ھەرپ بىلەن بىر ھەرىكەتسىز ھەرپتىن تەشكىل تاپقان بوغۇم، سۆز، كەلىمە.

ژەتەن [وطن] (ئە) 1) ئانا يۇرت، ژەتەن:
يامان كۆرمەك مېنى دوستلار ئىگەمنىك بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ژەتەننىك گەژھەرىدۇرمەن.
— موللا بىلال.
2) ئورۇن، جاي، ماكان؛ ئۆي، ئولتۇراق جاي:
ئالىپ قوللارىمغە بۇ مەبلەغنى مەن،
ساتىپ ئالغان ئېردىم ئۆزۇمگە ژەتەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يولۇمغە مېنىك كىم ئۆنۇپدۇر تىكەن،
بۇ تاغدا ژەتەن ئەيلەمىش كۇھكەن.
— ئا. نىزارى.

ژەتەن ئەتمەك — «ژەتەن ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژەتەن ئەيلەمەك — جايلاشماق، ئورناشماق، بىرەر جاينى ئىختىيار قىلماق.
ژەتەن ئەزمى قىلماق — مەنزىلگە، ژەتەنگە قايتىشنى نىيەت قىلماق.

ژەتەنساز [وطن ساز] (ئە + پ) ماكان، جاي، ئۆي.
ژەتەنساز قىلماق — ئۆي قۇرماق، جاي قىلماق.

ژەتەنگاھ [وطنگاھ] (ئە + پ) تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جاي، ماكان، مەنزىل:
ئەي دەشتىنى ئەيلەگەن ژەتەنگاھ،
بول ئەزمى شەم، ئول زەمانى ئاگاھ.
— نەژايى.

ژەتىرە [وتيره] (ئە) يولىورۇق؛ رەژىش:
كېلىپدۇر سىفەت بۇ ژەتىرە ئاڭا،
جىھەت بۇكى بولماس جەزىرە ئاڭا.
— نەژايى.

ژەجەب [وجب] (پ) غېرىچ، ئۆلچەم بىرلىكى.
ژەجەب بەرژەجەب — غېرىچمۇ غېرىچ.

ژەجەد [وجع] (ئە) دەرد، ئەلەم، ئاغرىق، ئازاب:
نە ئۇچۇنكىم تا تىرىكدۇرۇر ئول زالىمى لەئىن،
كۆڭلۇڭگەدۇر ھەلاكەتۇ جانىڭغەدۇر ژەجەد.
— نەژايى.

ژەجد [وجد] (ئە) مۇھەببەت، سۆيگۇ؛ خۇرسەنلىك، ھاياجان؛ زوق ـ شوق؛ ھاياجانلىنىش:
ئىشق كىتابىدىن ماڭا مىسرەئى ھەسب ھال ئاچىك،
خانىقاھ كۆڭۇل ئارا رەژزەنى ژەجدۇ ھال ئاچىك.
— زەلىلى.

ژەجدۇرەقس ئەيلەمەك — ھاياجانلاندۇرماق.
ژەجدۇ سەرىر — ھاياجانلىق ئاژاز.
ژەجدۇ سەئقە — ھاياجانلىق ئاژاز؛ چاقىرىق.

ژەجدۇ ھال — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت.
ژەجدۇ ھالەت — زوق ـ شوققا تولغان ھالەت، ھاياجانلىق ھالەت.
ژەجدۇھال ئەيان ئەتمەك — بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك؛ ھاياجانلىنىش، جەزبە قىلىش سەۋەبىدىن ئۆزىنى يوقاتماق.
ژەجدۇھال ئەيلەمەك — ئەھۋالنى بىلمەك، خەۋەردار بولماق؛ ھال ـ ئەھۋالىنى بايان قىلماق؛ بىھوش بولماق، ئۆزىدىن كەتمەك.
ژەجدۇھال بەرمەك — زوق ـ شوق ئاتا قىلماق؛ ھاياجانلاندۇرماق.
ژەجدۇھال قىلماق — «ژەجدۇ ھال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژەجھ I [وجھ] (ئە) 1) سەۋەب، ۋاستە، ۋەج؛ باھانە، يوق:
بۇ ژەجھدىن ئەيلەدىم نەچە ئەرز،
بولدى ماڭا ئەرز ئەتمەكسىم فەرز.
— ئەرشى.

2) يۈز، بەت، چىھرە.
ژەجھى ئەكمەل — يېتەرلىك سەۋەب، يول.
ژەجھى تەسمىيە — ئات (ئىسىم) قويۇش سەۋەبى.
ژەجھى ھەسەن — 1) گۈزەل چىھرە، چىراي. 2) ئابرۇي، ئېتىبار سەۋەبلىرى؛ ياخشى باھانە.
ژەجھ II [وجھ] (ئە) 1) مەبلەغ، پۇل، مال، بايلىق.
2) ئابرۇي، ئىززەت، ھۆرمەت:
كۆرەي نىچۈك ئېرۇر تۇرفە سىياقى،
بىلەي، قىلسا ئىنايەت ژەجھى باقى.
— خىرقەتى.

3) نەرخ، قىممەت، باھا، ژەج.
ژەجھى مەئاش — خىزمەت ھەققى، تىرىكچىلىك ۋاستىسى.
ژەجھى مەي — مەي ھەققى، مەي بەدىلى، مەيگە بېرىلىدىغان مەبلەغ.
ژەجھ [وجيە] (ئە) «ژەجھە» گە قارالسۇن.
ژەجھە [وجيھ] (ئە) كۆركەم، سۆلەتلىك، كېلىشكەن؛ شەرەپلىك، ھۆرمەتلىك:
سەييىد سەسەن ئەردەشىر ئۆزلەرى داغى فەقىر ژە فەنا تەرىقى
ئەكمەل ژەجھە بىلە زاھىر ئېردى.
— نەژايى.

ژەخامەت [وخامت] (ئە) قورقۇنچ، ژەھىمە، خەۋپ:
نې تەن ئارا بولدى زەخامەت ئاڭا،
نې بۇ زەخامەتدە ژەخامەت ئاڭا.
— نەژايى.

ژەداد [وداد] (ئە) دوستلۇق:
ماڭا كىم، ژەدادىڭە خۇرسەندەمەن،
جەنابىڭە شاگىردى فەرزەندەمەن.
— نەژايى.

ژەدائ [وداع] (ئە) ژىدا، ژىدالىشىش، خەيرلىشىش.
ژەدايېئ [ودايع] (ئە) ئامانەتلەر؛ «ژەدىئەت» كە قارالسۇن:
سۇڭرە رەئىييەتنى ژەدايېئ دېدى،
خۇررەم ئانى بىلكى بۇ غەمنى يېدى.
— نەژايى.

ژەدېئ [وديع] (ئە) «ژەدىئەت» كە قارالسۇن.
ژەدىئە [وديعە] (ئە) «ژەدىئەت» كە قارالسۇن.
ژەدىئەت [وديعت] (ئە) [كۆپلۈكى: ژەدايېئ] ئامانەت؛ روھ، جان:
ژەدىئەت قويۇپ ئاندا ئەسرارىنى،
سالىپ چۈن مۇھەببەتنىڭ ئەنۋارىنى.
— ئا. نىزارى.

ژەدىئەتنى تاپشۇردى ھەسرەت بىلە،
بالا دەردىدە داغى كۈلفەت بىلە.
— ئا. نىزارى.

ژەر I [ور] (پ) ئەگەر، «ژە ئەگەر» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى:
يەئنى ھەۋا گەرم ھەرارەت فۇزۇن،
ئىككى ھەرارەتدە جۇنۇن ژەر جۇنۇن.
— زەلىلى.

ژەر II [ور] (پ) بىرەر نەرسىگە ئىگىلىكىنى، ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۇرگۈچى قوشۇمچە:
بەھرەژەر — بەھرە ئالغۇچى.
پېشەژەر — ھۈنەر ئىگىسى، ھۈنەرژەن.
تاجژەر — تاجدار، پادىشاھ.

ژەرەق [ورق] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەژراق] 1) قەغەز؛ ۋاراق، سەھىپە:
ژەرەقغە كىتاب ئىشى بولدى سەبت،
ھەزار دۇسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. نىزارى.

2) ياپراق، يوپۇرماق، بەرگ:
ژەرەق ھۈسن ئەھلى زىبىغە تازۇتقان گۈلئۇزارىمدۇر،
ئەمەس كىرپىك كۆزۈم ئەترافى ئۇزرە رەشكى خارىمدۇر.
— گۈمنام.

3) يۈز، بەشىرە، چىراي. 4) يېزىق، يېزىق بەتلىرى.
ژەرەق تاژەرەق — ۋاراقتىن ۋاراققىچە.

ژەرەق گۈلشەنى — يېزىق گۈلزارى:
چۇ سۆز ناقىلىغە قەلەم بولدى قۇل،
ژەرەق گۈلشەنىدە ئاچىلدۇردى گۈل.
— ئا. نىزارى.
ژەرەق نىگار — 1) رەسىم سىزىلغان ژاراق. 2) ژاراقنى يېزىگۇچى، زىننەتلىگۇچى.
ژەرەق - ژەرەق — بىرمۇبىر، ژاراقمۇ ژاراق.
ژەرەقۇل - خەيال — كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىلغان ئوي - خىياللار.
ژەرەقى ئۈزمەك — ژاراق يىرتماق.
ژەرەقى ئاسمان — قەۋەت، قاتلام؛ تەبەقە؛
ژەرەقى زەرفىشان — زەر بىلەن بويالغان، زىننەتلەنگەن سەھىپە.
ژەرەقى ماۋي — ھاۋا رەڭ قەغەز.
ژەرەقنەژەرد [ورق نورد] (ئە + پ) 1) ژاراقلىغۇچى، ژاراققا كۆز يۈگۈرتكۈچى. 2) خەت پۈتكۈچى، كاتىپ. 3) يازغۇچى، مۇئەللىپ.
ژەرەم [ورم] (ئە) قاپارچۇق، قاپارتماق.
ژەرەم ھەيئەتى — قاپارتما شەكلى؛ ئىششىپ، قاپىرىپ چىققان.
ژەرەئ [ورع] (ئە) تەقۋا؛ پەرھىزكارلىق، خۇداگۈيلۇق:
ئەگەر ئىشق ئافەتىن كۆرمەي دېسەڭ ئەھلى ژەرەئ بىلكىم،
تىلىڭغە ئىشق ئاتىن كەلتۈرمەگىل زىنھار مەن يەڭلىغ.
— گۇمنام.
ژەرەئ ئەھلى — تەقۋادارلار:
ئاشىقى شورىدەدىن قورقۇپ قاچار ئەھلى ژەرەئ،
شىر كۆرگەچ يوق ئەجەب گەر تۈلكەگە بولسە ھەراس.
— ئەرشى.
ژەرەئ مۇلكى — پەرھىزكارلىق مەقامى (جاي).
ژەرەئۇ زۇھد — پەرھىز ژە تەقۋا.
ژەرەئكەش [ورع كش] (ئە + پ) پەرھىزكار، تەقۋادار:
قەدەھكەشكە خەرابەت بولدى مەرقۇم،
ژەرەئكەشغە مۇناجات بولدى مەقسۇم.
— نەۋابى.
ژەرەئكىش [ورع كيش] (ئە + پ) «ژەرەئكەش» كە قاراڭ.
ژەرتە [ورطە] (ئە) قىينىچىلىق، مۇشكۈل، ئېغىر ئەھۋال؛ ھالاكەت گىردابى؛ ھالاكەتلىك ھالەت.
مۇھلىك ژەرتە — ھالاك قىلىدىغان، ھالاكەتكە يۈزلەندۈرىدىغان قىينىچىلىق.
ژەرد [ورد] (پ) ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل:
مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى،
كۆزىن ياشىدىن يەر يۈزى ژەردى ياسىمەن بولدى.
— سەككاكى.
ژەرد تەرمەك — گۈل تەرمەك؛ پايدىلانماق، يۈزىنى تاماشا قىلماق.
ژەرد ئولماق — سۆيۈملۈك بولماق.
ژەرزىش [ورزش] (پ) ئادەت؛ مەشىق، كۆنۈكمە؛ ئىش، ھەرىكەت؛ مەشغۇلات:
گەرچە بارمەن، ئەل ئارا گۈمناملىقدۇر ژەرزىشىم،
باقماغىل گۈلدەك يۈزۈمگە، جىسىم ئارا خارمغە باق.
— گۈمنام.
كېلۈر ئاندا ھەربىر تەرەپدىن كىشى،
كى تۈججارلىقدۇر ئۇلار ژەرزىشى.
— ئا. نىزاى.
ژەرزىش ئەتمەك — ئادەت قىلماق، كۆنۈكمە ھاسىل قىلماق.
ژەرزىش ئەيلەمەك — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ قوللانماق.
ژەرزىش بەرمەك — ئۆگەتمەك، كۆنۈكتۈرمەك.
ژەرزىش قىلماق — شۇغۇللانماق، مەشغۇل بولماق؛ ئۆگەنمەك.
ژەرنە [ورنە] (پ) چۈنكى باشقىچە، ئەكسىچە؛ ھەر ھالدا؛ ھەربىر، ھەرقانداق:
خالى خەتتىڭ سىپاھىدىن جەھانگىر ئولدى يار،
ژەرنە شاھ ئىقلىمىنى ئالغايمۇ لەشكەر بولماسا.
— زەلىلى.
ژەرىد [وريد] (ئە) تومۇر.
ھەبلۇل - ژەرىد — بوينىدىكى يوغان قان تومۇر:
سۇ تۈشۈپ ئول شاھدىن بىھەد بەئىد،
ئول يېقىنراق سىزگە مىن ھەبلىل ژەرىد.
— نەۋابى.
ژەزارەت [وزارت] (ئە) ژەزىرلىك.
ژەزارەت زەيلۇچەسى — ژەزىرلىك ئورنى.
ژەزارەت ئىياب — ژەزىرلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.
ژەزان [وزان] (پ) پۇلەنگەن؛ چىققان (شامال)؛ شامالنىڭ ئىسسىشى؛ ئىسسىپ تۇرغان (شامال):
بۇ مەي بويىكىم بولماسا گەر ژەزان،
تاپار ئېردى مەيخانە كىمدىن نىشان.
— مەشھۇرى.
ژەزايىف [وظايف] (ئە) [بىرلىكى: ژەزىفە] «ژەزىفە» گە قاراڭ:
بۇ ئىككى بۇقئەنىڭ ئىمارەتى ژە سەكەنەسىنىڭ ژەزايىفى بىلە

بارچە مەئۇنەتى ئاندىن ھاسىل بولۇپ، شەرت قىلغان دەستۇر بىلە سەرف بولغاي.
— نەژايى.

ژەززان [وزان] (ئە) ئۆلچىگۈچى، تارازىژەن:
ئەمما بۇ ھىساب خىرەدى دۇربىن ژەززانى بىلە ژە ئەقلى دۇرئەندىش مىزانى بىلە راست ئېرمىش.
— نەژايى.

ژەزن [وزن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەژزان] 1) ئېغىرلىق، ژەزىن، ئۆلچەم:
كى يۈز تىشە ژەزنى بىلە پۈتتى ئول،
كى مىتىن سوقۇپ كارىغە ئۇردى قول.
— ئا. نىزارى.
2) شېئىرىي ئۆلچەم، شېئىر ژەزنى. 3) مۇزىكا، كۈي، ئاھاڭ پەدىلىرى. 4) مىقدار، قەدىر، قىممەت، ئەھمىيەت.
ژەزن كەففەسى — تارازا پەللىسى.

ژەزىئ [وضيع] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەژزائ] 1) پېئىل؛ ئەھۋال، ھال، ھالەت، شەكىل، تۇزۇلۇش؛ رەۋىش، ئۇسۇل، تەرتىپ؛ ئادەت:
كۆرۈپ نەۋرۇز ئانىڭ ژەزئىنى ناخۇش،
كېلىپ رەھمى، بولۇپ ژەقتى مۇشەۋۋەش.
— لۇتفى.
2) ئورنىغا قويۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش. 3) پېچىم، يارىتىلىش، ئادەت:
ماڭادۇر سادەۋەشلىك ژەزئ، مەيدىن سەرنىگۇنلۇق خۇي،
ئاچۇق ئەئزا، يارۇق تەن، خەلق ئارا ژەيرانە مەشرەب مەن.
— مەشرەب.
ژەزئ قىلماق — 1) تەرتىپكە سالماق، تۇزىمەك. 2) ئىختىرا قىلماق، ياراتماق.
ژەزئۇ تەۋر — تۇزۇلۇش ۋە كۆرۈنۈش.
ژەزئۇ ھەيئەت — تۇزۇلۇش سۈرىتى، كۆرۈنۈشى.
ژەزئۇ ئىرفان — مەرىپەتلىك بولۇش، خۇش پېئىل بولۇش.
ژەزئى بەھۇدانە — پەسكەشلىك ھالىتى.
ژەزئى كارگاھ — دۇنيا تۇزۇلۇشى.
ژەزئى ھەمل قىلماق — پەيدا بولماق؛ تۇغماق، كۆزى يورۇماق.

ژەزىر [وزير] (ئە) ژەزىر.
ژەزىرى راست گام — دادىل قەدەم، توغرا يۈرگۈچى ژەزىر.

ژەزىرزادە [وزيرزاده] (ئە + پ) ژەزىرنىڭ ئوغلى، ژەزىرنىڭ پەرزەنتى:
مەۋلانا ياري ژەزىرزادە ئېردى.
— نەژايى.

ژەزىفە [وظيفه] (ئە) [كۆپلۈكى: ژەزائىف/ژەزايىف]/ 1) ژەزىپە، تاپشۇرۇق. 2) مائاش، ئايلىق، نەپەقە؛ خىراج:
ھەر ئايدا بولسا ھەرنەچە يامبۇ ژەزىفەسى،
شاھ ئىلتىفاتى يېتسىپ ئاڭا كۆندە دەم ـ بەدەم.
— سەبۇرى.

ژەزئ [وظيع] (ئە) كىچىك؛ پەس، تۆۋەن؛ ئاۋام، ئاددىي:
چۇ يەكسەر يىغىلدى شەرىفۇ ژەزئ،
ساز قىلدى ئاغاز بىھەد بەددئ.
— نەژايى.

ژەسائىل [وسائل] (ئە)[بىرلىكى: ژەسىلە] «ژەسىلە» گە قارالسۇن.

ژەسايىل [وسايل] (ئە)[بىرلىكى: ژەسىلە] «ژەسىلە» گە قارالسۇن.

ژەسەت [وسط] (ئە) ئوتتۇرا، مەركەز:
سەجدە ئەيلەپ قاشلارىڭ ئوترۇسىدىن ئالغان باشىم،
نې ئۇچۇن مەتلۇب ئېرمىشسەن ماڭا ھەددى ژەسەت.
— ئەرشى.

ژەسەت بولماق — ئوتتۇرىدا بولماق.
ژەسەتى سىن — ئوتتۇرا ياش.
ھەددى ژەسەت — ئوتتۇرىچە مىقدار.

ژەسەتلىق [وسطليق] ھەر ئىشتا ئوتتۇرىچە بولۇش؛ ئوتتۇراھاللىق:
كىم ئەتسە ژەسەتلىق يولىنىدە زۇھۇر،
ئاڭا تۇزسە ئايىنى خەيرۇل ـ ئۇمۇر.
— نەژايى.

ژەسسادە [وساده] (ئە) ياستۇق، تەكىيە.

ژەسساف [وصاف] (ئە) تەرىپلىگۈچى، مەدھىيىلىگۈچى، ماختىغۇچى.

ژەسسەلام [والسلام] (ئە) تامام، ئاخىر، تۈگەش؛ ژەسسالام:
مىڭ يۈز ئاتمىشدە ئېردىكىم ھىجرىي سىنە،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەشفى بولدى ژەسسەلام.
— نەۋبەتى.
ژەسسەلام قىلماق — تامام قىلماق، ئاخىرلاشتۇرماق.

ژەسف [وصف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەژساف] تەرىپلەش، ماختاش، سۈپەتلەش:
جەمالىڭ ژەسفىنى قىلدىم چەمەندە،
قىزاردى گۈل ئۇياتتىن ئەنجۇمەندە.
— ئاتايى.
ژەسف ئەتمەك — «ژەسف ئەيلەمەك» كە قارالسۇن؛
ژەسف ئېتەي دەپ گەر ئاتسىن تۇتسام زەبانىم ئۆرتەنۇر،

يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.
— ئەرشى.

ۋەسف ئەيلەمەك — تەرىپلىمەك، سۈپەتلىمەك، ماختاماق:
قايسى بىر ئۇبدانلىقتىن ۋەسف ئەيلەيىن، ئەي دوستلار،
خاتىرىمنىڭ خۇشلۇقى ھەم دەردىمە دەرمان يىگىت.
— قەلەندەر.

ۋەسف قىلماق — «ۋەسف ئەيلەمەك» كە قارالغا.

ۋەسىل [وصل] (ئە) ئۇچرىشىش، قوشۇلۇش، يېتىشىش؛ كۆرۈشۈش، يارغا، يار ۋەسلىگە يېتىش؛ يەتكۈزۈش:
مەسەل ئىبرىدىكى ئادەمگە پەرى ۋەسلى ئەمەس مۇمكىن،
ۋەلى بولدى ماڭا يۈز ئانچە مۇشكىل ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسىل،
كى خۇنابە يۇتقان ئاناسىغە ۋەسىل.
— ئا. نىزارى.

ۋەسىل ئارزۇسى — ۋىسالىغا يېتىشىش ئارزۇسى.
ۋەسىل ئاشكارا بولماق — ئۇچرىشىدىغىنى ئېنىق بولماق، مەقسەتكە ئىرىشمەك.
ۋەسىل ئەييامى — بىر ـ بىرىگە يېتىشىش، قوشۇلۇش كۈنلىرى.
ۋەسىل باغى — يېتىشىش، ئۇچرىشىش بېغى:
ۋەسىل باغىدا نىگارىم ئەيلەگەچ كۆپ ئىلتىفات،
سۆزنى جۇشى كۆڭلۈمە دەريايى جەيھۇندۇر بۇگۈن.
— قەلەندەر.

ۋەسىل بەزمى — يېتىشىش بەزمىسى؛ ئىرىشىش خۇرسەنچىلىكى.
ۋەسىل جامى — يېتىشىش، كۆرۈشۈش قەدەھى.
ۋەسىل چاغى — ئىرىشىش پەيتى؛ مەقسەتكە يەتكەن ۋاقىت، پەيت.
ۋەسىل دەۋرانى — يېتىشكەن پەيتلىرى، ئىرىشىش دەۋرلىرى.
ۋەسىل سەھابى — ۋىسال بۇلۇتى.
ۋەسىل شەمئى ياقىلماق — يار بىلەن ئۇچراشماق، يارغا يېتىشمەك.
ۋەسىل قىلماق — باغلىماق، قوشماق.
ۋەسىل كامى — دوستلار سۆھبىتىگە مۇيەسسەر بولۇش؛ ۋىسال بەختى.
ۋەسىل كويى — يېتىشىش كوچىسى، ئىرىشىش يولى.
ۋەسىل مېئراجى — يېتىشىشنىڭ يۇقىرى جايى، مەقامى.
ۋەسىل نۇرى — يېتىشىش شولىسى.

ۋەسىل ھەۋاسى — ۋەسلىگە زوق پەيدا قىلىش، ۋىسالىغا ئىشتىياق باغلاش.
ۋەسىل ئۈمىدى — يېتىشىش ئارزۇسى، نىيىتى.
ۋەسىلى جانفىزا — يېتىشىش پەيتىدىكى جان راھىتى، ھالاۋىتى.
ۋەسىلى خەيالى — «ۋەسىل ئۈمىدى» گە قارالغا:
ھەر زەمان ۋەسلى خەيالى يۈرەكىم قان ئەيلەمىش،
كۆزلەرىمنى دەمبەدەم لەئلى بەدەخشان ئەيلەمىش.
— قەلەندەر.

ۋەسىل ئىشى — ئىرىشىش چېغى؛ يېتىشىش ھەرىكىتى.
ۋەسلە [وصلە] (ئە) پارچە، ياماق؛ ياماقلىق تون:
تېگىپ خىرقەلەر ئىگنىگە ئەھلى راز،
ئانىڭ كاتانى ۋەسلەسىدىن تەراز.
— نەۋائى.

ۋەسلە ـ ۋەسلە — پارچە ـ پارچە.
زەرق ۋەسلەسى — ياماق پارچىسى.

ۋەسۋاس [وسواس] (ئە) ۋەسۋەسىگە سالغۇچى، بىقارار قىلغۇچى؛ ئىككىلەندۇرگۈچى، يولدىن ئازدۇرغۇچى؛ ۋەسۋەسە:
ۋەفا ئاندىن ئۈمىد ئەتمەك نە يەئنى،
ئانىڭدەك سۈد ئېلى كۆڭلىدە ۋەسۋاس.
— ئەرشى.

ۋەسۋاس پەيدا بولماق — كۆڭۈلدە تىنچسىزلىق پەيدا بولماق.
ۋەسۋاس قويماق — قورقۇنچ، ۋەھىمىنى تەرك قىلماق.

ۋەسۋەسە [وسوسە] (ئە) توغرا يولدىن ئازدۇرۇش؛ ئىككىلەندۇرۇش؛ ۋەسۋەسە:
ئىمان تاپقان كىشىگە ھەق رەھمەتىدىن،
غەم يوق شايتان ۋەسۋەسەيۇ زەھمەتىدىن.
— نەۋائى.

ۋەسۋەسىي [وسوسى] (ئە) ۋەسۋەسىگە چۈشكەن:
سودا ۋەسۋەسىيدە كۈندۈز تىنالماس ئول،
ئەيلەر كېچە تاڭ ئاتقۇنچە فىكر زەر ـ سىيمەن.
— سەبۇرى.

ۋەسۋەسىي تەبئ — ھەربىر نەرسىنى ئويلاپ خىيالى قاچىدىغان كۆڭۈل، ۋەسۋەسىگە چۈشكەن ھالەت.

ۋەسىقە [وثيقه] (ئە) ئىشەنچلىك نەرسە، ئاساسلىنىدىغان نەرسە، نەق دەلىل؛ كاپالەت، ھۆججەت؛ كاپالەتنامە.

ۋەسىقەت [وثيقت] (ئە) ئەھدىنامە، خەت؛ «ۋەسىقە» غە قارالغا:
فەھىم قىلماي بۇلار ھەقىقەتىنى،

تاپمايىن فىكر ئىلە ۋەسىقەتىنى.
— نەۋايى.

ۋەسىلە [وسيلە] (ئە) [كۆپلۈكى: ۋەسايىل] 1) يول، ۋاستە، ۋەسىلە؛ سەۋەب، باھانە:
مۇھىم ئىشلاردا ۋەسىلە قىلمىپ،
كى بەيئۇ شىرادا دەلىلە قىلمىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تۆھپە؛ سوۋغا:
خاقانى سەئىد شاھرۇھ مىرزا ..... ئۇستاد قىيامىددىن .....
يىل باشىدا تەقۋىم ئىستىخراج قىلمىپ بۇ ۋەسىلە بىلە شايەد
مىرزانىڭ مۇبارەك دىيدارىن كۆرە ئالغايمەن.
— نەۋايى.

ۋەسىلە بولماق — سەۋەب، باھانە بولماق.
ۋەسىلە ھىجابىن قىلماق — ئارزۇغا يەتمەك، ئارزۇ توسۇقلىرىنى بىر تەرەپ قىلماق.
ۋەسىلە ئىستەمەك — يول ئىزدىمەك، سەۋەب ئىزدىمەك.

ۋەسىئ [وسيع] (ئە) كەڭ، بىپايان؛ كاتتا، ئۇلۇغ:
بار ئىبرىدىكى زىندان ئىچى كۆپ ۋەسىئ،
تەھى ھەم ئەمىقۇ شىكافى رەفىئ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەسىئ ئولماق — كەڭ بولماق؛ كېڭەيمەك.

ۋەسىيەت [وصيت] (ئە) ۋەسىيەت، پەند ـ نەسىھەت؛
ۋەسىيەت قىلماق — نەسىھەت قىلماق.

ۋەسىيەتنامە [وصيت نامە] (ئە + پ) ئۆلۈم ئالدىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەسىيەت خېتى، ۋەسىيەتنامە:
ئانىڭ سايىر سۇلتانلەر ئۈچۈن ۋەسىيەتنامەسى باركىم، نەـ
دەستۇر بىلە سەلتەنەت قىلغايلەر.
— نەۋايى.

ۋەش [وش] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى، دەك» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
قەمەرۋەش — ئايغا ئوخشاش، ئايدەك.
مەلەكۋەش — گۈزەل، چىرايلىق.

ۋەشىرەبۇ [واشربوا] (ئە) ئىچىملار.
كۈلۈ ۋەشىرەبۇ ۋەلا تۈسرىنۇ — يەكلار، ئىچىملار، لېكىن ئىسراپ قىلماكلار.

ۋەغا [وغا] (ئە) ئۇرۇش، توقۇنۇش؛ غوۋغا؛ جەڭ؛ جاڭجال:
تۈشۈپ چۈن ۋەغا ئالەمىغە دەمى،
دەمى سەئىي ئېتىمپ فەتھ ئولۇپ ئالەمى.
— نەۋايى.

ۋەفا [وفا] (ئە) 1) ئەھد، ساداقەت، ۋەدىدە تۇرۇش، ۋاپا:
مەن ۋەفا قىلغانسارى ئارتار جەفاسى يارىنىڭ،
دەردىمە نۇشى لەبىدىن بىردەۋاى تاپمادىم.
— ئەرشى.

2) دائىمىيلىق، ئەبەدىيلىك:
قىلمادى جەمشىدۇ ئىسكەندەرگە بۇ دۇنيا ۋەفا،
چالغىل، ئەي مۇترىب، رەبابۇ قانۇنۇ سەتارىنى.
— قەلەندەر.

3) ئىشەنچ:
چۇ بەندەر سەرىرىن ئاڭا تاشلادىم،
ئىتىغە ۋەفالىق ئىشىن باشلادىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەفا ئايىن — ۋاپانى ئادەت قىلغان، ۋاپادار:
نېگە بەس قىلدىڭ جەفا رەسمىن ۋەفا ئايىن ئولۇپ،
مەن قاچان دېدىم: قوي ئەمدى مۇنچە ئازار ئولسە بەس.
— ئەرشى.

ۋەفا ئايىندىن مەئزۇر تۇتماق — ۋاپاسىزلىق قىلماق، ئەھدىدىن، ۋەدىسىدىن قايتماق.
ۋەفا ئەھلى — ۋاپادارلار، ئەھدىدە تۇرغۇچىلار.
ۋەفا ئەيلەمەك — ساداقەت كۆرسەتمەك، ۋاپا قىلماق.
ۋەفا جامى — ياردىن ۋاپا كۆرۈش؛ ساداقەت جامى.
ۋەفا قىلماق — ئەھدىدە تۇرماق، ۋاپا قىلماق.
ۋەفا كارگاھى — ۋاپا قىلىدىغان جاي، ۋاپا ئورنى:
سەفا بارگاھىدا سۇلتان ئولۇپ،
ۋەفا كارگاھىدا بۇرھان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

ۋەفا كۆرگۈزمەك — ۋاپا قىلماق، ياخشىلىق قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق.
ۋەفا گۈلى — ئەھدىدە تۇرۇش، سۆزىگە ئەمەل قىلىش.
ۋەفا گۈلى ئاچماق — ۋاپالىق بولماق، ۋاپا قىلماق، لەۋزىدە تۇرماق، سۆزىگە ئەمەل قىلماق، ئەھد ـ پەيماندا تۇرماق.

ۋەفا ئامىز [وفاميز] (ئە + پ) ۋاپالىق، ساداقەتلىك؛ ۋاپادار:
ئانى ئىستەپ يەنە قاشىغە دائىم،
ۋەفا ئامىز سۆزلەر دەپ مۇلايىم.
— نەۋايى.

ۋەفات [وفات] (ئە) ئۆلۈم، قازا، ۋاپات.
ۋەفاجوي [وفاجوى] (ئە + پ) ۋاپا ئىزدىگۈچى.
ۋەفادار [وفادار] (ئە + پ) ۋاپادار، ۋاپادار كىشى، دائىمىي دوست، ۋەدىسىنى ئەمەلدە كۆرسەتكۈچى، ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى، ساداقەتلىك (يار):
نەدەپ ئىتىغە قىلدىڭ ۋەفادارلىق،

قارىنداشلارىڭغە جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژەفاداش [وفاداش] (ئە + پ) ژاپا قىلغۇچى؛ ياخشىلىق كەلتۈرگۈچى.

ژەفاسىز [وفاسيز] 1) بىژاپا، ژاپاسىز، ئەھدىنى بۇزغۇچى، ئەھدىگە ئەمەل قىلمىغۇچى؛ ساداقەتسىز:
قايسى ھەسرەت بىرلە ئەرمانسىز ژەفاسىز ژەسلىنىڭ،
قايسى مېھنەت بىرلە رەنجىن فۇرقەتى خۇنخارىنىڭ.
— بابىر.
2) ژاقتىنچە، ژاقىتلىق؛ ئۆتكۈنچى:
ژەفاسىز جەھاندىن يېتىپ ئافەتى،
تەكەللۈمغە يوقدۇر دەمى تاقەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژەفاكېش [وفاكيش] (ئە + پ) ژاپادار، ژاپا قىلغۇچى، سۆزىدە، ئەھدىسىدە تۇرغۇچى:
كىم ياندى چۇ نەژەلى ژەفاكېش،
لەيلى ئېلى بولدى فىكرەت ئەندېش.
— نەژابى.

ژەقايە [وقايه] (ئە) ھىمايە، قوغدايدىغان؛ قوغداش، ھىمايە قىلىش؛ مۇداپىئە:
گۈلىستانى ژەقايەدىن بۇي ئالىبان تەرك ئېتىپ دۇنيا،
بەيادى شاھى ئالەم ھەزرەتى ساھىبقىران كەلدىم.
— زەلىلى.

ژەقايېئ [وقايع] (ئە) [بىرلىكى: ژاقىئە] ژەقەلەر، «ژاقىئە» گە قارالسۇن.

ژەقت [وقت] (ئە) ژاقىت؛ زامان؛ دەۋر؛ پەيت، پۇرسەت؛ پەسىل، مەۋسۇم؛ ئۆمۇر.
ژەقت بەھارى — باھار پەسلى، باھار ژاقتى، باھار مەزگىلى، باھار مەۋسۇمى:
كېتىپ قىش، بولسا گەر ژەقت بەھارى،
كىشىنىڭ بولسا ياري گۈلئۇزارى.
— خىرقەتى.
ژەقتى سەھەر — سەھەر ژاقتى، سەھەر مەزگىلى، تاڭ سەھەر:
سەبا ئول دەمدە گۈلدىن رۇخسەت ئالدى،
قوپۇپ ژەقتى سەھەردە يولنى ئالدى.
— خىرقەتى.
ژەقتى ھەمەل — مارت ئېيى:
بىشارەت تاپىپ ئېردى ژەقتى ھەمەل،
بۇ بەش يۈز كىشىنى ئالىپ دەر مەھەل.
— موللا شاكىر.
ژەقت ئىچرە — ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە، پادىشاھلىق پەيتىدە.

ژەقف [وقف] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋقاف] 1) ژەخپە (مەسچىت، مەدرىسىلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن بەلگىلىنىپ قويۇلغان دارامەتلىك يەر، دۇكان، ساراي ژە باشقا مال ـ مۈلۈكلەر). 2) تۇرۇش، توختاش (ئوقۇش، سۆزلەش قاتارلىقلاردا). 3) ئاروز قائىدىلىرىدىن بىرى.
ژەقف ئەتمەك — نەزىر قىلماق، بېغىشلىماق.
ژەقف قىلماق — ئاتماق، بېغىشلىماق؛ تەيىنلىمەك.
ژەقفى سەھىھى شەرئىي قىلماق — دىن ئۈچۈن نەزىر، ئىنئام ھەدىيە قىلماق.

ژەققە [وقفه] (ئە) ژەخپە؛ توختاش؛ قۇربان قىلىش پەيتى؛ قۇربان ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى (ئالدىنقى كۈنى):
شەيخ كەمال تۇربەتتي ..... فەقىر ئانى كۆرەرگە كۆپ ئارزۇم بار ئېردى، ئاشنالىغ بۇ نەۋئ ژاقېئ بولدىكىم، مەشھەددە غەرىب ژە خەستە بىر بۇقئەدە يېقىلىپ ئېردىم، قۇربان ژەققەسى بولدى.
— نەژابى.

ژەققي [وقفى] (ئە) ژەخپە ھۆكۈمرانلىرى، ئەمەلدارلىرى؛ ژەخپىدىن دارامەت ئالغۇچىلار:
ژەققىيدىن فەرھىز قىلغىل ئەي ھەقىر،
ياخشىراقدۇر ژەققىيدىن ئىچكەن چەغىر.
— خەراباتى.

ژەققىيە [وققيه] (ئە) 1) ژەخپىنامە، ژەخپە ژەسىقىسى، مۈلۈكنىڭ ژەخپىگە ئايلانغانلىقى ھەققىدىكى ھۆججەت. 2) ئەسەر نامى.

ژەققىيەت [وققيت] (ئە) «ژەققىيە» گە قارالسۇن:
قۇزاتى ئىزام مۇرافەن شەرئي زىمىنىدە ژەققىيەت ھۆكمى قىلىپ، بۇ مەھدۇداتنى ئۆز سىجىللاتى بىلە مۇژەششەھ ..... قىلدىلەر.
— نەژابى.

ژەكالەت [وكالت] (ئە) ژەكىللىك، گۇۋاھلىق.

ژەگەر [وكر] (پ) 1) ئەگەر؛ «ژە» بىلەن «ئەگەر» دىن تۇزۇلگەن سۆز، يەنى «ژە ئەگەر» نىڭ قىسقارغان شەكلى. 2) خاھ، ياكى، يا:
ئەگەر شاھ بولسۇن ژەگەر ئول گەدا،
بىرۇرلەر قىزىنى ئاڭا بىئەيا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ژەگەرنە [وكرنه] (پ) ناژادا، ئۇنداق بولمىغاندا:
مۇنىڭ ئىشلارىنى ژەسەنگە قويۇڭ،

ۋەگەرنە يوق ئېرسە ئىزىنى ئويۇڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ۋەگەرنە قۇتۇلماس ئۇلاردىن جانىڭ،
بۇ چۆللەردە قالغاي مالىڭ ھەم تەنىڭ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلاتۇسرىنفۇ [ولاتسرفوا] (ئە) ئىسراپ قىلماڭلار!

ۋەلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلۇش، دۇنياغا كېلىش:
ئۆزىڭگە شەرەف بىلدى دانا مۇنى،
كى ئول ۋاقىف ئېردى ۋەلادەت كۇنى.
— نەۋايى.

ۋەلايەت [ولايت] (ئە) ۋەلىيلىك، ئەۋلىيالىق؛ ئەزىزلىك؛ ھاكىملىق؛ ھۆكۈمرانلىق:
ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن زىيائى.

ۋەلايەت ئاسار — ھۆكۈمرانلىق نىشانىسى.
ۋەلايەت ئەھلى — ۋەلىيلەر، ئەۋلىيالار، كارامەت كۆرسەتكۈچىلەر.
ۋەلايەت دەستگاھ — ھۆكۈمران؛ مۆتىۋەر.
ۋەلايەت سىپىھرى — ۋەلىيلىك چوققىسى، ئەۋجى.
ۋەلايەت شىئار — ۋەلىي، نىشانلىق.

ۋەلەد [ولد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋلاد] پەرزەنت، ئوغۇل، بالا:
بۇ دەۋلەت بىلە يوق ماڭا بىر ۋەلەد،
قارىلىقدا قىلغاي ئىشىمغە مەدەد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلەھـۇ [وله] (ئە) ۋە ئۇنىڭغـا («ۋە» بىلـەن «لەھۇ» — ئۇنىڭغا سۆزىنىڭ قوشۇلمىسى) :
ئەي نەۋائىي، ئاڭاكىم بار ئېسە بۇ راھ نەسىب،
رەۋۋەخەھۇل ـ لاھۇ تەئالا ۋەلەھۇ ھۇسنى مەئاب.
— نەۋايى.

ۋەللاھ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
غەيرىڭ كۆڭۈل ئىچرە يوقدۇرۇ، ۋاھ،
بىلكىم يادىڭدا بولسە ۋەللاھ.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ [والله] (ئە) ئاللا، خۇدا، تەڭرى:
تولادىن ئۆز كۆڭۈلنى، بىرگە بەرگىل،
ئەگەر بىردۇر ۋەلىي ۋەللاھۇ ئەكبەر.
— ئەرشى.

ۋەللاھۇ ئەئلەم — خۇدا بىلگۈچىدۇر، خۇدا ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.
ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب — توغرىسىنى ئاللا ياخشىراق بىلىدۇ، ئاللا ئەڭ توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر.
ۋەللاھۇ بىللاھ — خۇدا ھەققى، خۇدا ئۈچۈن:
كۆرە بىلمەن سېنىڭ دەردىڭنى، ئەي ماھ،
چىن ئايتۇرمەن مۇنى «ۋەللاھۇ بىللاھ.»
— لۇتفى.

ۋەللەيل [والليل] (ئە) قۇرئان سۈرىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى (مەنىسى: تۈن قاراڭغۇسى بىلەن قەسەم ئىچىمەن) ؛ بىرەر نەرسىنىڭ قارىلىقىنى تەرىپلەشتە «سۈرەئى ۋەللەيل» (تۈن قاراڭغۇسى) غا ئوخشىتىلىدۇ:
«ۋەششەمسى» يۈزۈڭ فەسانەسىدۇر،
«ۋەللەيلى» ساچىڭ نىشانەسىدۇر.
— ئەرشى.

ۋەلمۇتەخەللىق [والمتخلق] (ئە) خۇلقلۇق.
ۋەلمۇتەخەللىقۇ بىئەخلاقىللاھ — خۇش خۇلقلۇق، ئەدەپلىك؛ تەربىيىلىك؛ تەڭرى ئېيتقان خۇلق بىلەن خۇلقلانغان.

ۋەلۋەلە [ولوله] (پ) داد ـ ۋاي، توپىلاڭ؛ پىغان، ناله، پەرياد، شاۋقۇن ـ سۈرەن:
تۇرار ئېردى مۇنداغ يامان سۆز بىلە،
ئۇلۇس جەمئى بولدى قىلىپ ۋەلۋەلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەلى [ولى] (پ) لېكىن، ئەمما، بەلكى، بىراق:
ئەگەرچە بىنىشان بولماق ماڭا مەتلۇبدۇر، ئەرشى،
ۋەلى مەرغۇبدۇر مەھرويلەرغە ئاشنا بولماق.
— ئەرشى.

ۋەلىك [وليک] (ئە) لېكىن، ئەمما، بىراق، بەلكى:
ۋەلىك ئول ئاي ئۈزارىن ئاھ تابى،
نەزەردە قىلمىش ئېردى ماھ تابى.
— نەۋايى.

ۋەلى [ولى] (ئە) ئەۋلىيا، ئەزىز؛ ئىگە، ساھىب:
ۋەلى ـ غوجا دەپ قىلدىلەر ئىھتىيات،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.
— مۇللا بىلال.
لۇتفۇڭ خەفى سۇنئۇڭ جەلى ئىزدەپ تاپالماس ھەردىلى،
سەن لامەكان سەن يا ۋەلى يۇرگەي ھەمە سالىپ سوراغ.
— شەۋقى.

ۋەلىي مۇتلەق — ھەقىقىي ئەۋلىيا.
ۋەلىئەھد [ولى عهد] (ئە) ۋەلىئەھد، پادىشاھ مىراسخورى، تاجۇ تەخت مىراسخورى، ۋارىسى.
ۋەلىئەھد بولماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى بولماق.
ۋەلىئەھد قىلماق — تاجۇ تەخت مىراسخورى قىلماق.
ۋەلىنئىمەت [ولى نعمت] (ئە) 1) ساھىبى ئېھسان،

ئې

ئېتەك [ايتاك] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى):
ئېتەك ساری چېرىككه بەردىلەر مەيل،
كی تۇتمىش ئېردی سەھرانی قىزىل سەيل.
— نەۋايى.
2) ئېتەك (كىيىم ئېتىكى):
ئالىپ فىراقىڭ ئوتی جاننی، قان ئاقىپ كۆزدىن،
بۇ لەئۇ مارجان بىلە دەمبەدەم تولار ئېتەكىم.
— گۈمنام.

ئېر [ایر] «ئېرەن» گە قارالسۇن.

ئېرەن [ایران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:
ھەركىمكی ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئەبتەر بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زېۋەر بىل.
— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليك] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:
ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانی بىنەسىب،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.
— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:
ۋە ھىندىستان مۇلكىدە بىر ـ بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.
— نەۋايى.

ئېرتەكی [ايرتەكی] قەدىمكی، ئىلگىرىكی، ئاۋۋالقی؛ كونا:
ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بېۋەفا،
دېمەدىكىم، نەيلەر ئول ئۇششاق ئىچىندە ئېرتەكىم.
— نەۋايى.

ئېرتىقاۋ [ارتفاع] (ئە) يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:
قىزى كەلگەنىنی قىلىپ ئىستىماۋ،
بولۇپ غەم تاغی كۆڭلىدىن ئېرتىقاۋ.
— زەلىلی.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:
بارچە ئېردەملەردە ھۇسنىغە يارىشا ئېردی.
— نەۋايى.

ئېردی [ايردی] ئىدی (يارەمچی پېئىل):
بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيی سارىغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە نارىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائی.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنی ئىپادىلىگۈچی يارەمچی سۆز)؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن:
كۇنخان بەسی ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدی. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدی. ئېرسە، ئىنىسی ئاي خان تەختىغە ئولتۇردی ۋە يۇرتنی ۋەسىئ، خەلقنی مەئـمۇر قىلدی.
— موللا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (يارەمچی پېئىل):
فىتنەئی ئاشۇبی ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايی خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەننی بىلمەدىم.
— گۈمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (يارەمچی پېئىل):
نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە گەر بولساڭ،
فىراقی ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنی دەۋا قىلسام.
— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چېدىرنىڭ ئىشكی

ئېرگەنە ياساماق — چېدىرنىڭ ئىشكىنی ياسىماق، تۇزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:
ئاستانىڭ تەكيەگاھىمدۇركی، تەختی جاھ ئېرۇر،
لېك دەربانىڭ مەداراسىغە ئېرمان مۇستەنىد.
— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:
ماڭا بەس گۈشەئی خاتىر ئېرۇر ئول شاھی خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلی بولسە بەندە فەرماننم.
— ئەرشی.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (يارەمچی پېئىل):
ھەرىمكىم نە مىھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمی ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئی جانادىن ئۆزگە ھېچ ئاندا.
— ئەرشی.

ئېرن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرىن» گە قارالسۇن:

ئانىڭ ساڭا سالدى گەجەكلىك سۆتۈن.
— نەۋايى.

ۋەھشي [وحشى] (ئە) 1) ۋەھشي، ياۋايى، يىرتقۇچ:
قىلىپ قانى تاغ دامەنىن لالەزار،
ھەمە ۋەھشىيلەر يىغلادى زار ـ زار.
— ئا. نىزارى.
2) جاھىل، نادان، نادان ئادەم.

ۋەھشي غازال — ياۋا كىيىك:
سەييادلىق پەنىمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازالەرنى قويۇپمەنكى دامىلەر.
— مەشھۇرى.

ۋەھشي سەھرانى سەيد قىلماق — سەھرادا ياشىغۇچى ھايۋانلارنى ئوۋ قىلماق؛ يالغۇزلۇقنى ئىختىيار قىلىپ سەھراغا كەتمەك.

ۋەھشي فىئال — ياۋايى پېئىللىق، ياۋايى خۇلقلۇق.

ۋەھشي فىكەن — ياۋايى ھايۋانلارنى قولغا چۈشۈرگۈچى، ئوۋلىغۇچى.

ۋەھكى [وهكى] (پ) تەئەججۇپ، تەئەسسۇپ:
ۋەھكى، ھەجرىڭ ئوتى جىسمى ناتەۋانىم ئۆرتەدى،
ناتەۋان جانىمغە تۇشكەن شۇئلە جانىم ئۆرتەدى.
— نەۋايى.

ۋەھكىم [وهكيم] (پ) «ۋەھكى» گە قارالسۇن:
سۇجۇدى دەرگەھىدىن باش كۆتەرمە، ئەرشىيا، ۋەھكىم،
جەھاندا بولمادى مۇنداغكى شاھى خۇرەدان پەيدا.
— ئەرشى.

ۋەھم [وهم] (ئە) «ۋەھىم» گە قارالسۇن:
ۋەھمدىن ئۆرتەندى جانىم قانلار ئۆزرە داغكىم،
قويغانمدىن نەچچەيۈزدە خال ئەمىس بەلگۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ۋەھھاب [وهاب] (ئە) ساخاۋەتلىك؛ ئالىي ھىممەت؛ كۆپ ھەدىيە بەرگۈچى؛ سېخىي (خۇدانىڭ سۈپىتى):
سىفاتىڭ كېلىپدۇر غەفۇرۇر ـ رەھىم،
كى سەتتارۇ ۋەھھاب شاھى كەرىم.
— ئا. نىزارى.

ۋەھھابلىغ [وهاب ليغ] ئالىي ھىممەتلىك، ساخاۋەتلىك:
ئەما نېچۈككى ۋەھھابلىغ تەقازايى بۇ نەۋئ مەۋھەبەت ۋە جەما-
لىيەت قىلدى.
— نەۋايى.

ۋەھ ـ ۋەھ [وهوه] (پ) ۋاي ـ ۋۇي، ۋاھ ـ ۋاھ، («ئەجەب، ئەجەبا، تەئەججۇپ، ئەجەبلىنىش، پۇشايمان» قاتارلىق مەنىلەرنى ئاڭلاتقۇچى ئۇندەش سۆز):
ئېتىپ غەم رەختىنى جان ئۆزرە تەھ ـ تەھ،
قىلىپ ھەر لەھزەدە يۇز نەۋئى ۋەھ ـ ۋەھ.
— خىرقەتى.

ۋەھىد [وحيد] (ئە) يالغۇز، يەككە، يېگانە، «ۋەھدەت» كە قارالسۇن.

ۋەھدى زەمان — دەۋرنىڭ، زامانىنىڭ يېگانىسى.

ۋەھىم [وهيم] (ئە) 1) قورقۇنچ، ۋەھىمە؛ ھاياجان؛ قورققان. 2) خەۋپ، خەتەر. 3) خىيال، گۇمان، ئوي، پىكىر.

ۋەھىم ئەتمەك — «ۋەھىم ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ۋەھىم ئەيلەمەك — ساقلانماق؛ قورقماق.

ۋەھىمناك [وهيم ناک] (ئە + پ) قورقۇنچ بىلەن، ۋەھىمە بىلەن:
كى بىر ـ بىر باسىپ كەلدىلەر ۋەھىمناك،
بۇ ئۇچ جىڭغا جىسەكچى ئۇرار تاك ـ تاك.
— موللا شاكىر.

ۋەھىي [وحى] (ئە) خەۋەر، يولىيورۇق (ئاللانىڭ).

ۋەھىي ئەسەرلىق — تەسىرلىك، كۆچلۈك سۆز.

ۋەھىي نازىل بولماق — ئاللانىڭ سۆزى، يولىيورۇقى نازىل بولماق، چۈشمەك.

ۋەھىي يوھا — كەلتۇرۇلگەن خەۋەر.

ۋەئدە [وعده] (ئە) ۋەدە، ئەھدە ـ پەيمان؛ ئىشەندۈرۈش:
بۇ دۇرمۇ ھۇسن ئېلىنىڭ مەزھەبى، ئەي دىلبەرى رەئنا،
نەچەلەر ۋەئدە قىلدىڭ بىرىگە، ئەي يار، تۇرمايسەن.
— قەلەندەر.

ۋەئدە قىلماق — ۋەدە قىلماق، سۆز بەرمەك.

ۋەئدە گاھ — ۋەدىلەشكەن جاي؛ ۋەدىلىشىش جايى.

ۋەئدەئى سۇبھى ۋىسال ئەيلەمەك — سەھەردە ئۇچرىشىش ئۈچۈن ۋەدە قىلماق؛ سۆز بېرىشمەك.

ۋەئدەئى ۋەسىل ئەتمەك — ئۇچرىشىپ سۆھبەتلىشىش كە ۋەدە بەرمەك.

ۋەئدەئى ۋەسىل ئەيلەمەك — ئۇچرىشىشقا ۋەدە بەرمەك.

ۋەئز [وعظ] (ئە) پەند، نەسىھەت، ۋەز؛ نۇتۇق:
سەرۇپا بەرەھنەلەرنى كۆرۈپ ۋەئز ئايتادۇر،
زاھىد غۇرۇرى غەفلەت ئىلە گىرۇدار ئوقۇپ.
— زەلىلى.

ۋەئز جەشنى — نەسىھەت سۆزلىرى، ۋەز (نۇتۇق) سۆزلىنىدىغان يىغىلىش، مەجلىس.

ۋەئزى رەببانىي — پەندى ـ نەسىھەت خۇداغا مەنسۇپ. ئىشىت مەشھۇرى نەزمىنى ئىستەر ئېسىڭ سەن ۋەئزى رەببانى،

كى ھەر رەڭگىن سەدالەر ساربدىن گۈلباغچىلىق ۋەھدەتدۇر.
— مەشھۇرى.

ۋەئىد [وعيد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش، ئاگاھلاندۇرۇش:
دېدى مېھمانىڭ بولۇپ يۇز جەۋر ئىلە ئەيلەي ھەلاك،
ۋەھكى بار ئول شوخىنىڭ ھەر ۋەئدەسىدە يۇز ۋەئىد.
— نەۋائى.

ۋەئىللا [والا] (ئە) بولمىسا، ئەمما.

ۋەيا [ويا] ۋەيا، ۋە لېكىن، بەلكى؛ يا، ياكى:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىھا، ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋەيران [ويران] (پ) 1) خاراب، ۋەيران؛ بۇزۇق:
سەيد بىپەرۋا يۇرۇر گەر شەھبازى بولماسا،
مەملىكەت ۋەيران بولۇر شەھنىڭ ئەيازى بولماسا.
— زەلىلى.

2) مەنزىل:
ئۇرۇپ گام ئاندا گورىستانغەچە،
چېكىپ ئاھ، يەتكۈنچە ۋەيرانغەچە.
— ئا. نىزارى.

2) راھەتسىز؛ تىنچسىز؛ قىينىلىش؛ يامان كەيپىيات، غەمكىنلىك:
بارچە تەشۋىشى زەمانە چۈغز بىلكىم ئاشيان،
قىلماس ئېردى گەر بۇ كۆڭلۈم ئۆيي ۋەيران بولماسا.
— ئەرشى.

ۋەيران ئەتمەك — بۇزماق، يىمىرمەك.
ۋەيران ئەيلەمەك — بۇزماق، يىقىتماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق.
ۋەيران بولماق — خاراب بولماق، بۇزۇلماق؛ جاپا كۆرمەك.
ۋەيران تاپماق — بۇزۇق ۋە خارابە ھالەتتە كۆرمەك.
ۋەيران قىلماق — 1) خاراب قىلماق، بۇزماق، خارابىگە ئايلاندۇرماق. 2) خاپا قىلماق، ئازار بەرمەك.
ۋەيران كۆڭۈل كىشىۋەرىن ۋەيران قىلماق — كۆپ جاپا ۋە ئەلەم كۆرگەن كۆڭۈل ۋە جاراھەتلىك دىلنى خاراب قىلماق.

ۋەيرانە [ويرانه] (پ) 1) خارابە، بۇزۇلغان جاي، يىقىلغان بىنا، تاشلاندۇق ماكان، ئۆي. 2) جەبىر تارتقان، ئازاب چەككەن، جاراھەتلەنگەن كۆڭۈل:
فەقر دەردىگە چۈنان سەبر ئەيلەگىل،
پادىشاھ ۋەيرانەدىن ئالماس خىراج.
— شەۋقى.

خەستە كۆڭلۈمگە نۇزۇل ئەتسەڭ خىرام ئەيلەپ نېتالىڭ،
نەڭ ئەمەس خۇرشىدغە تۇشمەك ئەگەر ۋەيرانەدۇر.
— ئەرشى.

ۋەيرانە سوز — ۋەيرانىنى، خارابىنى كۆيدۇرۇش.

ۋەيرانىشىن [ويرانشين] (پ) ۋەيرانىدە، خارابىلىقتا ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى:
بار ئېردىم مەن چۈغزە ۋەيرانىشىن،
ھەمىشە ئولۇم ئەھلىغە ھەمنىشىن.
— غەربى.

ۋەيس [ويس] (ئە): ۋەيسى قەرەن ـ زامان دەرۋىشى، ئەسىر تەلەپكارى؛ خۇدا ۋە رەسۇلغا جان پىدا ئەۋلىيا:
كى مەقامىم دەيرى ئەيلەرمەن گەھى بەيتۇل ـ ھەزەن،
ئۇشتۇرى ۋەيسى قەرەنىڭ گەر مىھارى بولماسا.
— زەلىلى.
زۇلفۇڭ خۇمىدىن كەلدى ماڭا بۇيى مۇھەببەت،
جان ئەھمەدىگە تامۇنى ۋەيسى قەرەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

ۋەيل [ويل] (ئە) دوزاخ، دوزاخ نامى:
شەيخ ئەگەر دۇنياغە ئەندەك قىلسە مەيل،
كىرگۈسى دەۋزەخقە ئول دەۋزەخكى ۋەيل.
— خەراباتى.

ۋەيل ئەۋى — دوزاخ.
ۋەيلا [ويلا] (ئە) داد، پەرياد.
ۋەيلا چەكمەك — پەرياد قىلماق، پىغان چەكمەك.

ۋۇجۇد [وجود] (ئە) بارلىق، مەۋجۇتلۇق؛ ھايات؛ تەن، جىسىم، گەۋدە:
بىنا ئەتمىش ۋۇجۇدۇڭ ئۇرۇشىنى نۇر ئەۋۋەلدىن،
ئاڭا سالمىش كۆزۈڭ كىم رىشتەئى لەۋلاكىدىن ئارقاغ.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد ئايىنى — بارلىق، ھاياتلىق قانۇنى.
ۋۇجۇد ئەنجۇمەنى — بارلىق، مەۋجۇتلۇق يىغىنى.
ۋۇجۇد بەزمگاھى — بارلىق، ھايات بەزمگاھى.
ۋۇجۇد تەختگاھى — بارلىق، مەۋجۇدات.
ۋۇجۇد تۇتماق — مەۋجۇت بولماق، پەيدا بولماق؛ تەكرارلانماق، يۇز بەرمەك؛ يول قويۇلماق؛ گەۋدىلەنمەك.
ۋۇجۇد جىلۋەگاھى — تۇغۇلۇش.
ۋۇجۇد رەختى — تەن، بەدەن:
بېخىللىك ئەيلەمەگىل ئول ئەجەب يامان خىسلەت،
ۋۇجۇد رەختىنى دەۋزەخدە قىلماغىل شالتاق.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد سالماق — گەۋدىلەنمەك، ئۆزىنى كۆرسەتمەك؛ كۆرۈنمەك.

ۋۇجۇد سەفھەسى — ھايات سەھىپسى:
باشىم كېتىپ بارادۇر يانماغاي بۇ سەۋدادىن،
ۋۇجۇد سەفھەسگە ئىشقىدىن رەقەم بولماس.
— شەۋقى.

ۋۇجۇد شەھرى — مەۋجۇت ئالەم، بارلىق ئالىمى.

ۋۇجۇدقە كەلمەك — روي بەرمەك، يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق.

ۋۇجۇد گۈلشەنى — تۇغۇلۇش؛ يورۇق دۇنيا.

ۋۇجۇد گۈلىستانى — بارلىق، مەۋجۇت دۇنيا؛ مەۋجۇدات.

ۋۇجۇد مۇلكى — بارلىق مۇلكى.

ۋۇجۇدى ئەدەم بولماق — ھاياتىدىن ئايرىلماق، ئۆلمەك:
مۇنى ئاڭلابان يار شىرىن سەنەم،
چېكىپ ئاھ، بولمىش ۋۇجۇدى ئەدەم.
— ئا. نىزارى.

ۋۇجۇد ئىقلىمى — ھاياتلىق بار جاي، مەملىكەت، قىتئە:
ۋۇجۇد ئىقلىمى ئىچرە شەھسۇۋارىكىم ئات ئويناتمىش،
فەنا تابۇتىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ ئاخىر سۇۋارى يوق.
— مەشھۇرى.

ۋۇجۇدى مۇتلەق — ئەبەدىي بارلىق، مەۋجۇدات؛ ئاللا، خۇدا.

ۋۇجۇدى ھەقىقىي — سوپىزىم تىرمىنى؛ بارلىق سۈپەتىنى يوقاتقان، روھانىيلاشقان.

ۋۇجۇھ [وجوه] (ئە) [بىرلىكى: ۋەجھ] «ۋەجھ» گە قارالسۇن.

ۋۇرد [ورد] (ئە) كېلىش، يېتىش، يېتىشىش:
مەكان تۇتتى چۇن تەخت ئۆزە يازدىجۇرد،
تەئەددىيۇ زۇلم ئەيلەدى ئەلگە ۋۇرد.
— نەۋايى.

ۋۇرۇد [ورود] (ئە) «ۋۇرد» گە قارالسۇن.

ۋۇزەرا [وزرا] (ئە) [بىرلىكى: ۋەزىر] ۋەزىرلەر:
سۇلتان ۋۇزەرا ـ ئۇمەرا، لەشكەرلەرى بىلەن پايتەخت يارـ
كەندىن ئاتلانىپ تارىم دەرياسىنى بويلاپ، تەرك مەكان دەشتـ
گە شىكارغە يۈزلەندىلەر.
— مۆجىزى.

ۋۇزۇھ [وضوح] (ئە) روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك؛ ئېنىقلىق، روشەنلىك؛ بايان، ئىزاھ.
ۋۇزۇھ بەرمەك — ئىزاھ بەرمەك.
ۋۇزۇھ تاپماق — ھەقىقەت تاپماق.

ۋۇزۇئ [وضوء] (ئە) تەرەت؛ نامازغا ئۇچۇن يۇز، قول ۋە پۇتلارنى تەرتىپ بىلەن يۇيۇش:
گەر ۋۇزۇئ ئۇستۇن ۋۇزۇئ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۇستۇن نۇرلۇق بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ۋۇزۇئ ئىبرىقى — تەرەت ئۇچۇرىقى، تەرەت ئېلىش ئۈچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچۇرىق، چۆگۈن.

ۋۇسئەت [وسعت] (ئە) كەڭلىك، كاتتىلىق، بىپايان؛ مۇساپە:
بۇلارنىڭ ھىسابى ئەدەددىن فۇزۇن،
شەھەر ۋۇسئىتى ئىچرە ھەددىن فۇزۇن.
— ئا. نىزارى.

ۋۇسئەتى مەشرەب — يولىورۇقنىڭ كەڭلىكى، كۆپلۈكى.

ۋۇسلە [وصله] (ئە) «ۋۇسلەت» گە قارالسۇن:
خىرقەسىدە ۋۇسلەلەر ئىچرە ئەرەب،
رەڭلەر ئاندا قىزىل، ياشىل، سەرەڭ.
— نەۋايى.

ۋۇسلەت [وصلت] (ئە) يېتىشىش، ئىرىشىش، قوشۇلۇش؛ ئالاقە؛
ۋۇسلەت بەشارەتى — يېتىشىش خىيالى، قوشۇلۇش، ئالاقە ئۇچۇرى، بېشارىتى.
ۋۇسلەت قىلماق — يېتىشمەك، قوشۇلماق.

ۋۇسمە [وسمه] (پ) ئالامەت، نىشان، بەلگە؛ ئوسما:
ئەگىنىدە كۆڭلەك ھەرىرى جامە تەتىللاسى بار،
نىمچە نارەنجى سەنەمنىڭ ۋۇسمەدىن قاش ياسى بار.
— ئەرشى.

ۋۇسمە چەكمەك — ئوسما قويماق؛ قېشىنى قارا قىلماق.

ۋۇسۇل [وصول] (ئە) يېتىشىش، ئىرىشىش، مۇشەررەپ بولۇش:
ھەمۇلدەم قاشىمغە بولۇپ ھازىر ئۇل،
دېدى: پادىشاھا مۇرادىڭ ۋۇسۇل.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ۋۇسۇل ئەھلى — ئىرىشكەنلەر، قوشۇلۇشقانلار، تېپىشقانلار.

ۋۇسۇل تاپماق — ئىرىشمەك، يېتىشمەك؛ تېپىشماق؛ «ۋۇسلەت» گە قارالسۇن.

ۋۇسۇل تەرىقى — ئىرىشىش يولى، تەرىقى.

ۋۇسۇل ھەرىمىدە ئېئتىكاف قىلماق — چەتنىمەك، خىلۋەتكە ئۆزىنى ئالماق.

ۋۇسئ [وسع] (ئە) كۆچ، قۇدرەت، ئىمكانىيەت.

ۋۇقۇف [وقوف] (ئە) ۋاقىپ، خەۋەردار، ئاگاھ؛ خەۋەر-

دارلىق.
ژۇقۇف ئەھلى — خەۋەردار كىشىلەر، خەۋەردارلار.
ژۇقۇف بەرمەك — خەۋەردار قىلماق.
ژۇقۇف تاپماق — خەۋەردار بولماق.
ژۇقۇۋ [وقوع] (ئە) يۈز بېرىش، ۋەقە سادىر بولۇش، ۋەقە بولۇش، پەيدا بولۇش.
ژۇقۇۋ بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.
ژۇقۇۋ تاپماق — ۋەقە بولماق؛ پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.
كەسرۇل ژۇقۇۋ — كۆپ ۋەقە بولىدىغان، تېز - تېز يۈز بېرىدىغان.
ژۇۋ [وه] (پ) ئىھ، ژاھ، «ۋەھ» كە قارالسۇن:
شەغالى تارتىبان ئەفغانى ئەندۇھ،
چېكىپ كىرگەن كىشىنىڭ ھالىغە ژۇھ.
— نەژابى.
ژۇھۇش [وحوش] (ئە) [بىرلىكى: ۋەھش] ۋەھشىي، ۋەھشىي ھايۋانلار، ياۋابى ھايۋانلار، «ۋەھش» كە قارالسۇن:
زىمىنىڭ يۈزىدىن قىلدى جەننەت مىسال،
ژۇھۇشۇ تۈيۇر تاپتى ئاندىن نەژال.
— غەربىي.
ژىداد [وداد] (ئە) 1) مۇھەببەت، دوستلۇق. 2) ئۇمىد باغلاش؛ خاھىش.
ژىداد ئەھلى — مۇھەببەت (دوستلۇق) ئەھلى.
ژىداۋ [وداع] (ئە) خەيرلىشىش، ئاجرىلىش؛ تاشلاپ كېتىش؛ خەير - خوش؛ «ژىداۋ» قا قارالسۇن:
باش ئالىپ كېتەرگە قىلىبان شۇجاۋ،
سەمەرقەند دىيارىغە قىلدىم ژىداۋ.
— ئا. نىزارى.
ژىداۋ ئەتمەك — «ژىداۋ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژىداۋ ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ژىدالاشماق؛ ژاپات بولماق.
.....
كۆزىن ئاچتى، دېدى: كۆردۈم ئۆزۈمنى مەن بېھىشت ئىچرە،
دىماغىم پۇر مۇئەتتەر بولدىيۇ ئەنبەر سىرىشت ئىچرە،
ژىداۋ ئەيلەپ كۆزىن يۈمدى، ئۇچۇپ قۇشتەك رەۋان كەتتى.
— مولا سالىھ.
ژىداۋ قىلماق — «ژىداۋ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ژىدائى دارى غۇرۇر — مەغرۇرلۇق ئۆيىدىن كېتىش، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈش.
ژىرد [ورد] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋراد] دۇئا؛ ۋەزىپە، ئادەت؛ دائىمىي مەشغۇلات:
بۇلبۇلى ئەللاھۇ يەكفىنى گۇلىن ژىرد ئەيلەگىل،
بارچەغە ئەللاھۇ يەشفىنى شىفا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.
ژىرد قىلماق — بىر ئىشنى قايتا - قايتا قىلماق؛ ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق.
ژىردى زەبان ئەيلەمەك — ئۈزلۈكسىز دۇئا قىلماق، دۇئا قىلماق، ياخشىلىق تىلىمەك؛ ئۈزلۈكسىز شۈكۈر ئېيتماق.
ژىردى زەبان بولماق — دائىم تىلغا ئېلىپ تۇرماق؛ تىلىدىن چۈشۈرمەسلىك.
ژىزارەت [وزارت] (ئە) ۋەزىرلىك؛ «ۋەزارەت» كە قارالسۇن:
سۇخرانى ژىزارەت مەنسەبىغە تەئىين قىلدى.
— نەژابى.
ژىزر [وزر] (ئە) گۇناھ؛ يۈك، ئېغىرلىق؛ ۋەزن؛ مېھنەت، زەھمەت:
ۋەزىر ژىزردىن مۇشتەقدۇر ۋە بۇ فېئىل ئانىڭ زاتىغە ئەھەقق ۋە ئەلياقدۇر.
— نەژابى.
ژىسار [وسار] (ئە) يۈمشاق، مۇلايىم:
ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ژىسال.
— ئا. نىزارى.
ژىساق [وثاق] (ئە) ئۆي، خانا، ماكان؛ ھويلا؛ مەنزىل؛ ۋەدىلەشكەن جاي:
پىيادە بولۇپ شاھ، شەھزادە ھەم،
سۇھەيلا ژىساقىغە قويدى قەدەم.
— ئا. نىزارى.
ژىسال [وصال] (ئە) 1) ئۇچرىشىش، بىرلىشىش، ئېرىشىش، يېقىنلىشىش، يېتىشىش:
فىغان ھەجرىدە چەكسەم، ۋەسلىدە ئاندىنمۇ ھەم ئارتار،
نېچۇككىم گۇل ژىسالىن تاپسە بۇلبۇل كۆپ چېكەر چەھ - ھەھ.
— ئەرشى.
2) يۈز، چىراي، جامال:
ژىسالىڭ دەۋلەتىدىن قىلماغايسەن بىزلەرنى مەھرۇم،
جەمالىڭ ئافتابى پەرتەۋىدىن قىلماغىل مەھجۇر.
— شەۋقى.
ژىسال بادەسى — ئۇچرىشىش شارابى:
تەرەھھۇم ئەتمەدىڭ ئەي گۇل مەن شىكەستەگە زىنھار،
ژىسال بادەسىدىن ئەل چەكتى، مەن غەمىڭگە سەزاۋار.
— سەبۇرى.

ۋىسال تاپماق — يېتىشمەك، ئېرىشمەك.
ۋىسال دەۋلەتى — ئېرىشىش، ئۇچرىشىش بەختى، راھەتى:
شەھىدى ئىشق بولۇپ باش بېرىپ چۇ يەھيادەك،
ۋىسال دەۋلەتىدىن نېئمەتى لىقا ئۇچرار.
— شەۋقى.
ۋىسال شەھدى — يېتىشىش، ئېرىشىش، ئۇچرىشىش زوقى، ۋىسال لەززىتى؛
ۋىسال كامى — يېتىشىش مەقسىتى.
ۋىسالى بېھىشت — بېھىشتكە ئېرىشىش:
ئۇلار رۇھى پاكىغە بولمىش نىھان،
ۋىسالى بېھىشت مۇلكىدە جاۋدان.
— ئا. نىزارى.
ۋىسالى لەززەت — بەختلىك، لەززەتلىك ئۇچرىشىش:
ۋىسالى لەززەتىدىن رۇھ تاپماقلىق ئېرۇر دۇشۋار،
فىراقى شىددەتىدە يوقسە جان بەرمەكلىك ئاساندۇر.
— بابىر.
ۋىسال ئىستەمەك — يېتىشىشنى ئىستىمەك؛ يارىغا يېتىشىشنى خالىماق؛
ۋىسال ئىقبالى — يېتىشىش ئىقبالى.
ۋىسال مەسكەن — ۋىسال مەسكىنى (ماكانى)، ئۇچرىشىش جايى.
ۋىسالى ھەجر — ئايرىلىش، ھىجران:
ۋىسالى ھەجرىدىن نالان كۆرەرمەن جانى زارىمنى،
ماڭا يارەب، نەسىب ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارىمنى.
— ئەرشى.
ۋىسالى ھەرەم — ھەرەمگە يېتىش ئارزۇسى:
فەقىر ھەم ئانىڭ ئارقاسىدىن كېتەي،
ۋىسالى ھەرەمغە پاتراق يېتەي.
— ئا. نىزارى.

ۋىغا [وغا] (ئە) «ۋەغا» گە قارالسۇن.
ۋىفاق [وفاق] (ئە) مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق، ھەمدەملىك؛ بىرلىشىش:
مەن ئۇنۇتتۇم ئەيلەبان ھازىر ۋىفاق،
سەن داغى ئانى ئۇنۇتساڭ ياخشىراق.
— نەۋايى.
ۋىقار [وقار] (ئە) ئېغىرلىق، چىدام، تەمكىن؛ ۋەزمىنلىك؛ ئۇلۇغۋارلىق؛ سەۋرلىك، بەرداشلىق.
شەفائەت سەرىرىدە ئول تاجدار،
ھىدايەت تەرىقىدە ساھىب ۋىقار.
— ئا. نىزارى.
ۋىقار شەمئىن ئۇچىرماق — مەغرۇرلۇقنى يىمىرمەك.
ۋىلادەت [ولادت] (ئە) تۇغۇلماق، دۇنياغا كەلمەك.
ۋىلادەتگاھ — تۇغۇلغان يەر.
ۋىلايەت [ولايت] (ئو) ۋىلايەت؛ ئۆلكە؛ مەملىكەت:
ئەيا قۇتب ساھىبقىرانى ۋىلايەت،
شەھىنشاھ مالىك دىقابى دۇ ئالەم.
— تەجەللى.
ۋىلايەت دەرياسى — ئىلىم خەزىنىسى، ئىجاد خەزىنىسى.
ۋىلايەت دەستگاھ — ۋىلايەت ئۇلۇغى، ئىگىسى؛ مۆتىۋەر.

ئې

ئېتەك [ايتاک] 1) ئېتەك (تاغ ئېتىكى):
ئېتەك ساری چېرىككە بەردىلەر مەيل،
كى تۆتمىش ئېردى سەھرانى قىزىل سەيل.
— نەۋايى.
2) ئېتەك (كىيىم ئېتىكى):
ئالسىپ فىراقىڭ ئوتى جاننى، قان ئاقىپ كۆزدىن،
بۇ لەئنۇ مارجان بىلە دەمبەدەم تولار ئېتەكىم.
— گۈمنام.

ئېر [اير] «ئېرەن» گە قارالسۇن:
رىزا بولساڭ ئېر سېنى فەرزەند ئېتەي،
كى جان رىشتەسى بىرلە پەيۋەند ئېتەي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرەن [ايران] ئەر، ئەرلەر؛ مەرد، ئەزىمەت:
ھەركىمكى ئەدەبسىزدۇر، ئىشىن ئەبتەر بىل،
ئەلقىسسە ئېرەنلەرغە ئەدەب زېۋەر بىل.
— نەۋايى.

ئېرەنلىك [ايرانليک] ئەرلىك، مەردلىك، باتۇرلۇق:
ئاڭلا ئېرەنلىكدىن ئانى بىنەسسب،
نې دېسە نامەرد ئەمەستۇر غەرىب.
— نەۋايى.

ئېرتە [ايرته] 1) ئەتە؛ 2) ئىلگىرى، ئاۋۋال:
ۋە ھىندىستان مۈلكىدە بىر - بىردىن ئېرتە تۇشتىلەر.
— نەۋايى.

ئېرتەكى [ايرتەكى] قەدىمكى، ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى؛ كونا:
ئەي نەۋايى، ھەجرىدىن يىللەر كۆيۈپ، ئول بىۋەفا،
دېمەدىكسىم، نەيلەر ئول ئۇششاق ئىچىندە ئېرتەكسىم.
— نەۋايى.

ئېرتىفائ [ارتفاع] (ئە) يۇقىرى؛ كۆتۈرۈلۈش:
قىزى كەلگەنىنى قىلىپ ئىستىمائ،
بولۇپ غەم تاغى كۆڭلىدىن ئېرتىفائ.
— زەلىلى.

ئېردەم [ايردم] پەزىلەت؛ قۇدرەت:
بارچە ئېردەملەردە ھۈسنىغە يارىشا ئېردى.
— نەۋايى.

ئېردى [ايردى] ئىدى (يارەمچى پېئىل):
بارۇر بولدۇم ئانىڭ ئۆيى ساربغە،
ماڭىپ ئېردىم ئەندەككىنە ناربغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرسە [ايرسا] بولسا (شەرت مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى يارەمچى سۆز)؛ شۇنداق قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن:
كۈنخان بەسى ئادىل ۋە دىلاۋەر خان ئىدى. يەتمىش يىل خانلىق قىلىپ، دۇنيادىن سەفەر قىلدى. ئېرسە، ئىنىسى ئاي خان تەختىغە ئولتۇردى ۋە يۇرتنى ۋەسىئ، خەلقنى مەئمۇر قىلدى.
— موللا مىر سالىھ.

ئېركەن [ايركان] ئىكەن (يارەمچى پېئىل):
فىتنەئى ئاشۇبى ئالەم بىلمەدىم كىم ئېركەنىن،
كىم بەلايى خەلق ئول خۇشخۇ ئىكەننى بىلمەدىم.
— گۈمنام.

ئېركىن [ايركين] ئىكىن، ئىكەن (يارەمچى پېئىل):
نە بولغاي ئېركىن ئەي دىلبەر مۇسۇلمانزادە گەر بولساڭ،
فىراقى ھەجرىمە جانا ۋىسالىڭنى دەۋا قىلسام.
— قەلەندەر.

ئېرگەنە [ايركنه] چىدىرنىڭ ئىشكى
ئېرگەنە ياساماق — چىدىرنىڭ ئىشكىنى ياسىماق، تۇزىمەك.

ئېرمان [ايرمان] ئەمەسمەن:
ئاستانىڭ تەكىيەگاھىمدۇركى، تەختى جاھ ئېرۇر،
لېبك دەربانىڭ مەداراسىغە ئېرمان مۇستەنىد.
— نەۋايى.

ئېرمەس [ايرماس] ئەمەس:
ماڭا بەس گۈشەئى خاتىر ئېرۇر ئول شاھى خوباندىن،
ئەجەب ئېرمەس ئەگەر ئىشق ئەھلى بولسە بەندە فەرمانىم.
— ئەرشى.

ئېرمىش [ايرميش] ئىمىش (يارەمچى پېئىل):
ھەرىمىكىم نە مىھر ئولغاي ئانىڭ يا ھەمدەمى ئەيسا،
يوق ئېرمىش جىلۋەئى جانادىن ئۆزگە ھېچ ئاندا.
— ئەرشى.

ئېرن [ايرن] لەۋ، كالپۇك، «ئىرىن» گە قارالسۇن:

گۈل يۈزۈڭنى ئارزۇلاپ يۈز، كۆزنى گۈلزار ئەيلەدى،
شەككەر ئېرنىڭنى تىلەپ جان تەننى ئەفگار ئەيلەدى.
— سەككاكى.

ئېرۇر [ايرور] تەستىق ـ ھۆكۈم (ـ دۇر / تۇر)
مەنىسىنى ئىپادىلىگۈچى يارىدەچى پېئىل:
دېدى قىز: *نە بولسە مۇقەددەر ئېرۇر،*
مۇقەددەرغە تەدبىر مۇغەييىر ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېرىك [ايرك] يېقىمسىز:
كاش، ھەرگىز بولماغاي ئېردىم تىرىك،
ئۇمرنى كۆرگۈنچە بۇ يەڭلىغ ئېرىك.
— نەۋائى.

ئېرىكمەك [ايرك ماك] خىيالغا چۆممەك، خىيالغا پاتماق؛ زېرىكمەك، ئىچى پۇشماق:
بۇ يەتمەستىن بۇرۇن نەۋرۇزى مىسكىن،
ئېرىكىپ ھۇجرەسىندىن چىقتى غەمكىن.
— لۇتفى.

ئېزىد [ايزد] خۇدا، تەڭرى:
ئاشىقغە بەسدۇر ئېزىد، غەيرى خۇدا ھەممە زىد،
مەقسۇدى شەيخى زاھىد، غۇلمانۇ ھۇر ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.

ئېسە [ايسە] بولسا؛ شۇنداق بولسا:
پەنجەڭنى كۆرەر ئېسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خىيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.

ۋەھدەتى زاتىڭ مۇيەسسەر سۇ بىلە تۇفراغدەك،
كىم بىلۇر بۇ ئىش ئېسە سەندىن مەنى ئاجراتماغىم.
— گۇمنام.

ئېسكەرمەك [ايسكارماك] خىيال قىلماق، ئويلىماق، ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك:
كېچە كۈلبەمغە كەلسەڭ، مۇددەئى مەنئىدىن ئېسكەرمە،
تۇلۇن ئاي سەير ئېتەردە ئىت ھۇرارىدىن قايدا پەرۋايى.
— نەۋائى.

ئېسىركەمەك [ايسركاماك] كەيپ بولماق، مەست بولماق:
ئەجەب سەفسەدۇر ئارەزىڭكىم، ئېسىركەپ،
ئانى خەت بىلە قىلمادى تىيرە كاتىپ.
— نەۋائى.

ئېسىز [ايسيز] ئىست، ئەپسۇس:
ئېسىز، ئۇمرۇم ئۆتتۇپ كەتتى دەرىغا باد پەر يەڭلىغ،
يېمەك ـ ئىچمەك بىلەن ئەيشۇ فەراغەتدە بەقەر يەڭلىغ.
— شەۋقى.

ئېشىك [ايشيك] 1) ئىشىك، دەرۋازا. 2) ئۆي، دالان، ساراي. 3) ھويلا، ئەتراپ.
ئېشىك ئاغاسى — قاراۋۇللار باشلىقى.
ئېشىك ئەھلى — قاراۋۇل، دەرۋازىۋەن.
ئېشىك ئېلى — ھۆكۈمدار، پادىشاھ سارىيىدا ھەرخىل ئىشلارنى قىلغۇچى كىشىلەر.

ئېكمەك [ايكماك] تىكمەك؛ تېرىماق؛ چاچماق؛ كۆپەيتمەك:
يېغار دا ئەل ئۈچۈن شۇندىن ئېكىنچى،
ئېرۇر بار ئېكمەكىندۇر ئېلىنچى.
— سەيفى سەرايى.

ئېكىن [ايكين] ئېكىن، زىرائەت.
ئېكىن سۇۋارماق — زىرائەت سۇغارماق.

ئېگەچى [ايكاجى] ئېگىچە، ئاچا.
ئېگەچى ـ سىڭىل — ئېگىچە ـ سىڭىل، ئاچا ـ سىڭىل.

ئېگەرمەك [ايكارماك] ئايلانماق، قايرىلماق، قايتماق، بۇرۇلماق؛ ئايلاندۇرۇش:
ئېگەرمىس كۆك ھىسارى دەۋرىغە تۇركى فەلەك كۆرگەرچ،
ئېۋۈرمەك ئەشھەبىن بىر خىشت ئۆزە چاپۇكسۇۋارمىدىن.
— نەۋائى.

ئېگىرمەك [ايكيرماك] قامىماق، قورشىماق، ئورىۋالماق؛ «ئېگەرمەك» كە قارالسۇن:
خىسرەۋ قورغاننى قەبەب تۇشۇپ دەۋرىدە يەنە قورغان ئېگىرگەنى.
— نەۋائى.

ئېگىلمەك [ايكيل ماك] تەزىم قىلماق، ئېڭىشمەك، ئېگىلمەك؛ ئەپۇ سورىماق:
كىچىك ـ چوڭ بارىسى قىلۇرلار سۇجۇد،
كىرىپ بىرلە سەن ھەم ئېگىل ئاندا زۇد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېگىن [ايكن] 1) بويۇن؛ يەلكە، گەۋدە؛ تەن، بەدەن. 2) كىيىم ـ كېچەك.
ئېگىنغە رىزا كىسۈەتمەك — تەلەپنى (تەلەپنى) بېجىرىپ خۇرسەن قىلماق، ياخشىلىق سۇيىتىنى ئالماق، ياخشىلىق سۇيىتىگە ئېرىشمەك.
بولمەسە ئېردى ئەگەر نارەنجى ئېگىن دىلپىسەند،
قىلماس ئېردى ئېگىنىنى نارەنجى خۇرشىدى نەھار.
— قەلەندەر.

ئېل [ايل] ئەل، خەلق:
غەمزە بىرلەن باغلادى ئېل ئۇيقۇسىن ساھىر كۆزۈڭ،

بىخۇد ئەتكەن ھەم مېنى ئۇشبۇ ئانىڭ ئەرباغدۇر.
— تەجەللى.
دېدى پىر: شەھەرنىڭ ئېلى بۇتپەرەست،
كى شەيتان لەئىنغە ئېرۇر پايى بەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېلەك [ايلاک] ئەلگەك، ئۇن تاسقايدىغان سايمان:
گەردى بەلا باشىمغە ياغار ئانچەكىم، مەگەر،
چەمبەرلەردىن ئەيلەدى گەردۇن ئېلەكلەرىم.
— نەۋائى.

ئېلتمەك [ايلتماک] 1) كەتكۈزمەك، يوق قىلماق؛ ئېلىپ بارماق، ئېلىپ كەلمەك، ئېلىپ بېرىش:
ئىگىردى رىشتەئى نەئىتكىنى شەۋقى كۆز ئۇچى بىرلەن،
ئاڭا شايەد ئاسىلغاي دەۋزەخ ئىچرە سۆدرەپ ئېلتۇرچاغ.
— شەۋقى.
ئەي كۆڭۈل جاننى خىيالى ئالدىدا قىل پىشكەش،
ھەر نېمە بولسا ئەزىز، ئېلتۇر كىشى مېھمان ساری.
— لۇتفى.
2) كىرگۈزمەك، ئەسلى ھالىنغا (ھالىتىگە) كەلتۈرمەك:
نەدىملەر بۇلارنى يۇدۇپ ئالدىلار،
كى ئېلتىپ ياراغە دەۋا سالدىلار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سەبەق ئېلتمەك — ئىلگىرىلىمەك؛ ئىلگىرىلەتمەك.
گۇمان ئېلتمەك — گۇمان قىلماق.

ئېيم [ايم] ئالدىن، ئەۋۋەل؛ بىردىن:
چاك ئېتىپ كۆڭلۈمنى ئاچىلسۇن دېمەك ئىمكان ئەمەس،
غۇنچەنى ئېمدىن ئاچىپ، گۇل ئەيلەمەك ئاسان ئەمەس.
— نەۋائى.

ئېماك [ايمانک] ئەمەسسەن، سەن ئەمەس («ئەمەس» نىڭ ئىككىنچى شەخس بىرلىكىنىڭ بولۇشسىز فورمىسى).

ئېھتىمال [احتمال] (ئە) ئېھتىمال، مۇمكىن، مۇمكىنچىلىك:
دەھر ھەرچەند كۇلسە، ئەرشى، سەن ساری بىل زەھرخەند،
بارمۇ جان قەسدىن قىلۇردىن ئېھتىمالى ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

ئېھتىمام [اهتمام] (ئە) ئەھمىيەت بېرىش، دىققەت قىلىش؛ تىرىشىش:
بۇ سۆزنى ئىشىتىپ تامام خاسۇ ئام،
تېپىپ خالى ئۆينى، قىلىپ ئېھتىمام.
— موللا بىلال.
يۇۋۇپ مىر سالىھ قىلىپ ئېھتىمام،
يەمەن شەھرى ساری قىلىبان خرام.
— ئا. نىزارى.

ئېھتىمام ئەتمەك — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېھتىمام ئەيلەمەك — ئەھمىيەت بەرمەك، غەيرەت قىلماق، تىرىشماق؛ دىققەت قىلماق.
ئېھتىمام قىلماق — «ئېھتىمام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېھتىمامى مالاكەلام — سۆزسىز كۆپ ئېتىبار بېرىش.

ئېھتىيات [احتياط] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش، ئېھتىيات:
سالىپدۇركى ئاندا بەرىشەم بىسات،
كىشى باسماس ئاندا قىلىپ ئېھتىيات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئېھتىيات ئەيلەمەك — ئېھتىيات قىلماق، ئاۋايلىماق.
ئېھتىيات قىلماق — «ئېھتىيات ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئېھتىياج [احتياج] (ئە) موھتاجلىق، ھاجەتمەنلىك، ئېھتىياج، زۆرۇرىيەت:
قوپۇپ يولغە كىردىم بولۇپ نا ئىلاج،
كى بىر پارە نانغە بولۇپ ئېھتىياج.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
دىلبەرنىڭ كىم تاپىپدۇر، ئەي قەلەندەر، سەلتەنەت،
جەننەتى كويۇنىڭغە باردۇر ھۇرۇ غىلمان ئېھتىياج.
— قەلەندەر.

ئېھتىياج چەكمەك — موھتاج بولماق.

ئېھداد [اهداد] (ئە) قورقۇتۇش، تەھدىت سېلىش:
ئوغرى تونىن سويغان ئەمەس ئېردى بەس،
قالغانىنى ئېھدادغە ئالىپ ئەسەس.
— نەۋائى.

ئېھداس [احداث] (ئە) پەيدا قىلىش، يارىتىش؛ جانلاندۇرۇش.
ئېھداس ئەيلەمەك — پەيدا قىلماق، يارىتماق؛ جانلاندۇرماق.

ئېھرام [احرام] (ئە) ھەجگە بارغۇچىلار كىيىمى؛ بىرەر يەرگە بېرىشنى نىيەت قىلىش.
ئېھرام باغلاماق — بەل باغلىماق، قەتئىيەت (قەتئىيلىك) بىلەن كىرىشمەك.

ئېھزار [احضار] (ئە) ھازىرلاش، ھازىر قىلىش؛ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈش.
ئېھزار ئەيلەمەك — ھازىرلىماق، تەييارلىماق؛ ئالدىغا، ھۇزۇرىغا كەلتۈرمەك.
ئېھزار قىلماق — «ئېھزار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئېھساس [احساس] (ئە) ھېس قىلىش، بىلىش، سېزىش، ئېنىقلاش.
ئېھساس ئەتمەك — ھېس قىلماق، سەزمەك، بىلمەك؛

ئېھساس ئەيلەمەك — «ئېھساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېھساس قىلماق — «ئېھساس ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېھسان [احسان] (ئە) ياخشىلىق قىلىش، ئىنئام قىلىش، بېغىشلاش، ھەدىيە قىلىش؛ ھەدىيە، ئىنئام:
فەرھاد شاھى ئېھسان قىلىپ كۆپ مەتاد،
بۇ ئىككى ئوغۇلغە دېدى: ئەلۋىداد.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئەلگە كۆپ ئىنئام ئېتەرسەن، دەمبەدەم دۇشنامنى،
قەدر بىلمەسلەرگە ئاخىر، مۇنچە ئېھسان قىلماغىل.
— لۇتفى.
ئېھسان ئەيلەمەك — ياخشىلىق قىلماق، ئىنئام قىلماق.
ئېھسان قىلماق — «ئېھسان ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېھلاك [اهلاک] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش؛
خۇدايا غەرق ئىسيان رەھمەتىڭدىن ھەم شەفائەتدىن،
ئۈمىد ئەيلەر بۇ قۇلنى رۇزى مەھشەر قىلماغىل ئېھلاك.
— شەۋقى.
ئېھمال [اهمال] (ئە) بىپەرۋالىق، سۇسلۇق؛ خۇشياقماسلىق.
ئېھمال ئەيلەمەك — بىپەرۋالىق قىلماق، سۇسلۇق قىلماق.
ئېھمال قىلماق — «ئېھمال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېھيا [احيا] (ئە 1) ئويغاقلىق. 2) تىرىلدۈرۈش، جانلاندۇرۇش.
ئېھيا ئەيلەمەك — تىرىلدۈرمەك، جانلاندۇرماق.
ئېھيايى ئەمۋات — ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈش.
ئېۋ [ايو] ئۆي، خانا؛
كۆز ئېۋى — كۆز كاسىسى.
ئېئجاز [اعجاز] (ئە) مۆجىزە كۆرسىتىش، مۆجىزە يارىتىش.
ئېئجاز ئەھلى — مۆجىزە كۆرسەتكۈچىلەر، پەيغەمبەرلەر.
ئېئجاز سەرھەدى — ئەڭ يېتۈكلۈك دەرىجىسىگە يېقىنلىشىش.
ئېئدام [اعدام] (ئە) يوق قىلىش، يوقىتىش، ئۆلتۈرۈش.
جەزايى ئېئدام — ئۆلۈم جازاسى:
ئەگەر مەۋجۇدۇ مەئدۇم ئولسا ئالەم،
ئاڭا ئىجادۇ ئېئدامى مۇسەللەم.
— نەۋايى.
ئېئراز [اعراض] (ئە) قېچىش، ئۇزاقلىشىش، ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، ئۆزىنى يىراق تۇتۇش؛ يۈز ئۆرۈش.
ئېئراز ئەيلەمەك — يۈز ئۆرۈمەك؛ قايتماق، يېنىۋالماق.
ئېئراز قىلماق — «ئېئراز ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئېئزاز [اعزاز] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئېكرام؛ قەدىرلەش.
ئېئزاز ئەتمەك — ئىززەتلىمەك، ھۆرمەتلىمەك.
ئېئزاز تاپماق — ھۆرمەتكە ئېرىشمەك، مەرتىۋە، ئىززەت تاپماق.
ئېئزاز قىلماق — «ئېئزاز ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئېئلا [اعلا] (ئە) كۆتۈرۈش، يۇقىرى كۆتۈرۈش؛ ئۆرلەتىش؛ ئۆرلەش؛ كاتتا؛ يۇقىرى، يۇقىرىدىكى:
كىچىك ـ چوڭ بۇ يەرگە كېلۇر دەمبەدەم،
نە ئېئلاسى قالغاي، نە ئەدناسى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئېئلام [اعلام] (ئە) ئېلان، ئېلان قىلىش، بىلدۈرۈش، مەلۇم قىلىش:
گاھى چىھرەم ئۆزرە ياش ئول شەرى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلەگەيمەن ئەرزى ھالىمنى نېچۈك ئېئلام ئىلە.
— ئەرشى.
ئېئلام ئەيلەمەك — ئېلان قىلماق، مەلۇم قىلماق، بىلدۈرمەك.
ئېئلام بەرمەك — ئاگاھلاندۇرماق، خەۋەر بەرمەك.
ئېئلامگەر [اعلام كر] (ئە + پ) خەۋەر بەرگۈچى؛ چارلىغۇچى؛ جارچى:
مەگەر ئورتادە ئېردى پەيغامگەر،
بىتىپ ھالىن بولدى ئېئلامگەر.
— نەۋايى.
ئېئلان [اعلان] (ئە) ئىزھار، خەۋەر قىلىش؛ «ئېئلام» غا قارالسۇن؛
ئېئلان قىلماق — ئىزھار قىلماق، ئاشكارا قىلماق، بىلدۈرمەك، مەلۇم قىلماق.

ئى

ئىئادە [اعاده] (ئە) قايتۇرۇش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش، تەكرارلاش.
ئىئادە قىلماق — ئەسلىگە كەلتۈرمەك، قايتۇرماق، تەكرارلىماق.
ئىئادەت [اعادت] (ئە) «ئىئادە» گە قارالسۇن.
ئىئانە [اعانه] (ئە) «ئىئانەت» گە قارالسۇن.
ئىئانەت [اعانت] (ئە) ياردەم، ماددىي ياردەم، مەدەت؛ ئىئانە:
بۇ بىچارىلەرغە ئىئانەت كېرەك،
بۇ ئەۋزارىلەرگە زىيافەت كېرەك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبا [ابا] (ئە) ئەندىشىلىك، كۆنمەسلىك، تارتىنىش؛ رازى بولماسلىق؛ تارتىنماق، قورۇنماق؛ رەت قىلماق:
تەۋاف بارگاھى مەئرىفەتكە بى ئىبا كەلگىل،
تەرىقەت ئەھلىنىڭ دەرۋازىسىدىن پاسىبان ئولماس.
— زەلىلى.
ئىبا ئەتمەك — تارتىنماق، كۆنەلمەسلىك؛ ئونىماسلىق، رازى بولماسلىق؛ رەت قىلماق.
ئىبا قىلماق — «ئىبا ئەتمەك» گە قارالسۇن:
كۆرمەدىم جەۋرۇ جەفادىن ئۆزگە ھەرگىز دەھرى ئارا،
لۇتف ئىتەردىن ماڭا كۆياكسىم ئىبا قىلدى فەلەك.
— قەلەندەر.
ئىباد [عباد] (ئە) [بىرلىكى: ئەبد] قۇللار؛ بەندىلەر؛ ئىبادەت قىلغۇچىلار.
مۇبارىزۇل ـ ئىباد — قۇللار پالۋانى، كۈرەشچىسى.
ئىبادەت [عبادت] (ئە) ئىبادەت، ئىبادەت قىلىش، تەۋدىنىش، قۇللۇق قىلىش؛ نامار:
شەۋقى دائىم يىغلاغىل تائەت ـ ئىبادەت پىشە قىل،
جۇملە نېئىمەتدىن ئۇلۇغ دىدارى نېئىمەت بىر تەرەف.
— شەۋقى.
ئىبادەت ئەيلەمەك — سېغىنماق.
ئىبادەت خەيلى — ئىبادەتكە بېرىلگەنلەر، نامازخانلار، تەقۋادارلار.
ئىبادەت قىلماق — «ئىبادەت ئەيلەمەك» گە قارالسۇن:
كىرىپ خالى يەرگە تەھارەت قىلىپ،
ياتار كېردىم ھەر تۈن ئىبادەت قىلىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبادەت ۋىسار — تەڭرىگە مۇلايىملىق بىلەن تەۋىنىش، ئىبادەت قىلىش:
ئەدەب بىرلە بولغىل شەرىئەت شىئار،
ئەمەل بىرلە بولغىل ئىبادەت ۋىسار.
— ئا. نىزارى.
ئىبادەتگاھ [عبادت كاه] (ئە + پ) ئىبادەت قىلىنىدىغان جاي، ئىبادەتخانا؛ مەسچىت، نامازگاھ ئوقۇلىدىغان جاي:
قوبۇر تەۋفى نەمازۇ نىياز بائىسىدۇر،
بۇ ۋەجھدىنكى مەزارات ئولۇر ئىبادەتگاھ.
— نەۋايى.
ئىبادۇللاھ [عباداللە] (ئە) ئادەملەر، ئاللانىڭ بەندىلىرى:
ئادىل ۋە ئاقىل پادىشاھ ئىبادۇللاھغە زىللى ئىلاھ .....
— نەۋايى.
ئىبارات [عبارات] (ئە) سۆزلەر، ئىبارىلەر، تېكىستلەر. (بىرلىكى: ئىبارەت)
ئاندىقى، ھەر مەھەلدە ھەر نەۋئ مۇناسىب نەزمىلەردىن شىرىن ئىبارات ۋە تەكەللۇم بىلە ۋە بەزى مەھەلدە رەنگىن ئەلھان ۋە تەرەننۇم بىلە ئانداق ئەدا قىلۇر ئىدى.
— نەۋايى.
ئىبارەت [عبارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىبارات] ئىبارە، سۆز؛ بايان، تەلقىن، ئىپادە؛ بايان قىلىش، ئىپادىلەش؛ ئىبارەت:
مۇكەررەر مىسرائكىم، زىيبى دىۋانى مەلاھەتدۇر،
ئىكى فەرخۇندە بىسمىللاھ قاشىڭدىن ئىبارەتدۇر.
— مەشھۇرى.
ئىباھەت [اباحت] (ئە) مۇمكىنلىك، ئىمكانىيەت؛ يول قويۇلىدىغان، رۇخسەت قىلىنىدىغان:
ئول زەرافەت ۋە ئىباھەتدۇر ئاندىنكى ئۆتتى سەفاھەت.
— نەۋايى.
ئىبەرمەك [ايبارماك] ئەۋەتمەك، يوللىماق:
خۇدايا لەشكەرى ئىشقىڭ ئىبەرگىل شەۋقى ساربغە،
مۇھەببەت تىغ ئىلە دىل پەردەسى سىينەمنى قىلسۇن چاك.
— شەۋقى.
ئىبتىدا [ابتدا] (ئە) باشلىنىش، باشلاش؛ باش، بېشى،

ئاۋۋال:
قارى ھەم ماڭا ئەزبەرايى خۇدا،
سۇ كەلتۈرمەكنگە قىلىپ ئىبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىبتىدادا بۇ ۋۇجۇد ئەتمىش قارالتقدىن زۇھۇر،
ئاپى ھەيۋان چەشمەسى تاپمىش قارالتقدا قارار.
— تەجەللى.

ئىبتىدا قىلماق — باشلىماق.
ئىبتىدايى ئەھۋال — باشلىنىش، ئاۋۋالقى، دەسلەپكى ئەھۋال.

ئىبتىلا [ابتلا] (ئە) مۇپتىلالىق، بالاغا گىرىپتار بولۇش، بالاغا قېلىش، جەبر ۋە زۇلۇمغا دۇچار بولۇش، جاپا - مۇشەققەتكە ئۇچراش؛ چۈشكۈنلۈك:
جەھان ئىبتىلاسى قىلىپدۇركى مەست،
پىسەندىدە بىلدىم دېسە سەگىپەرەست.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
كىشى ۋەسلىدە قىلما شۈكر ئۆزە شۈكر،
ئاڭا يۈز ھەسرەت ئىچرە ئىبتىلا بەس.
— ئەرشى.

ئىبتىھاج [ابتهاج] (ئە) خۇرسەنچىلىك، شادلىق:
... ۋە مۇستەقىم زېھنى مەۋزىدى فەيزى سۇبھانىي، كەلام ئەھلىغە تەرغىب ۋە ئىبتىھاجلەر ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رىۋاجلەر دەست بەردى.
— نەۋائى.

ئىبتىھال [ابتهال] (ئە) تەلەپ، ئىلتىماس؛ ئۆتۈنۈش، ئىلتىجا:
كى سۇلتانى قىلدى ۋەزىردىن سوئال،
بۇ كىمدۇركى قىلغان ساڭا ئىبتىھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرا [ابرا] (ئە) داۋالاش، ساقايتىش؛ تۈزىتىش؛ شىپا.
ئىبرا قىلماق — تۈزەتمەك؛ داۋالىماق.

ئىبرام [ابرام] (ئە) قىستاش، زورلاش، مەجبۇرلاش؛ جېنىغا تېگىش.
ئىبرام ئەيلەمەك — قىستىماق، زورلىماق؛ قاتتىق تەلەپ قويماق؛ جېنىغا تەگمەك.

ئىبرە [عبره] (ئە) خەزىنە كىرىمى؛ دارامەت؛ سېلىق:
بىر بولۇر ھەمكى، شەھ قۇلاققا سالۇر،
قىيمەتى مۇلك، ئىبرەسى ئەمۋال.
— نەۋائى.

ئىبرەت [عبرت] (ئە) ئىبرەت، ساۋاق؛ نەسىھەت؛ ئۆرنەك:
خەلايىق سېنىڭدىن ئالىپ ئىبرەتى،
تەنىڭنى كىچىك - چوڭ ئوقۇر زەجرەتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىبرەت ئالماق — ساۋاق ئالماق؛ خۇلاسە چىقارماق.
ئىبرەت ئاينەكى — ئىبرەت ئەينىكى؛ تەسىرلىنىش، ئىبرەت ئېلىش.

ئىبرىق [ابريق] (ئە) ئىۋرىق، ئاپتۇۋا، چۆگۈن؛ قاپاق؛ كوزا؛ ئىدىش.
ئىبرىقى شىگەرف — تاتلىق، شېرىن سۇ قويۇلىدىغان ئىدىش.
ئىبرىقى مەي — مەي ئىدىشى؛ مەي كوزىسى.
ئىبرىقى ۋۇزۇ — تەرەت چۆگۈنى، تەرەت قاپىقى.

ئىبرى [عبرى] (ئە) يەھۇدىي، ئىبرانىي:
... ۋە ئاسىيا ئاكا مۇسا ئات قويدىكىم، ئىبرىي تىلى بىلە مەئنىسى سەرۇ دەرەختدۇر.
— نەۋائى.

ئىبلاغ [ابلاغ] (ئە) يەتكۈزۈش، خەۋەر قىلىش، دېرەك بېرىش:
كىتابىكى ئۆزگە كۆتۈبدىكى باردۇرۇر ئەبلاغ،
بەلاغەتىگە مۇناسىپ ھەق ئەيلەمىش ئىبلاغ.
— نەۋائى.

ئىبلىس [ابليس] (ئە) شەيتان؛ ھىيلىگەر، ئالدامچى:
بۇ يول ئازغۇرغۇچى كۆرگۈزسە تەلبىس،
ئەجەب يوقدۇركى يولدىن ئازسا ئىبلىس.
— لۇتفى.

ئىبلىس شىئار — شەيتان سۈپەت؛ ھىيلىگەر.
ئىبلىسى لەئىن — لەنەتكە ئۇچرىغان؛ لەنىتى شەيتان.

ئىبن [ابن] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەبنا] ئوغۇل، پەرزەنت:
ئاجۇندە تا ئانىڭتەك شاھ بولغاي،
دۇئاگو ئىبنى مىرانشاھ بولغاي.
— سەيىد ئەھمەد.

ئىبنۇل - ئەجۇز — كەمپىرنىڭ ئوغلى:
ۋە ئول ئۆلۈككىم ئىسا ئەلەيھىسسەلام تىرگۈزدى.
ئىبنۇل - ئەجۇز ئېردى.
— نەۋائى.

ئىبنۇل - ۋەقت — زامانە ئوغلانى، زامانىۋى، زامانغا ماس، زامان، ۋاقىتقا قاراپ ئۆزگىرىپ، ماسلىشىپ تۇرغۇچى.
ئىبنى سۇلتان ھۇسەين — سۇلتان ھۇسەيىن ئوغلى.

ئىبھام [ابهام] (ئە) نا ئېنىقلىق، شۈبھە، گۇمان؛ پىكىرنىڭ مۇجمەللىكى.

ئىتائەت [اطاعت] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت:

ئەگەرچە لازىم ئىسە دەۋلەتنى ۋىسالىدىن،
ئىتائەت ئەيلە كىچە ـ كۈندۈز ئىلە يازۇ قىش.
— شەۋقى.

ئىتائەت ئەتمەك — بويسۇنماق؛
ئىتائەتى ئەمر — ئەمرىگە، بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىتاب [عتاب] (ئە) مالامەت؛ تەنە؛ قەھر، غەزەپ، قىيناق:
بەلادۇر ماڭا ھەجرىڭ، دەۋادۇر ماڭا ۋەسلىڭ،
ئىتابىڭ ماڭا ئافەت، ھەدىسىڭ ماڭا دەرمان.
— بابىر.

ئىتابى شوخدا كۆردۈم بەسى لۇتفۇ مۇھەببەتلەر،
نەدەي ئەمدىكى لۇتف مىھرىباندىن ئاسراغىل، يا رەب.
— ئەرشى.

ئىتاب ئالۇد — مالامەتلىك، تەنىلىك، قەھرلىك، غەزەپلىك، «ئىتاب ئامىز» غا قارالسۇن.
ئىتاب ئامىز — قەھر بىلەن، غەزەپ ئارىلاش.
ئىتاب قىلماق — قەھر، غەزەپ كۆرسەتمەك؛ غەزەپلەندۈرمەك.

ئىتابە [عتابه] (ئە) «ئىتاب» قا قارالسۇن:
بۇ تەلبەۋۇ مەدھۇشۇ دىلۇ جانغە نې خۇشدۇر،
گەھ قەھرۇ ئىتابە بىلە، گەھ ئىشۋەيۇ نازى.
— بابىر.

ئىتتىساف [اتصاف] (ئە) تەرىپ، بايان؛ سۈپەت؛ تەرىپلەش، سۈپەتلەش.
ئىتتىساف ئولماق — سۈپەتلىمەك؛ بايان قىلماق، تەرىپلىمەك.

ئىتتىسال [اتصال] (ئە) يېپىشىش، بىرلىشىش؛ جىپسىلىشىش، قوشۇلۇش؛ باغلىنىشلىق؛ مۇناسىۋەت، ئالاقە:
تۇرۇپ تەخت ئۇزرە ئۇچەۋ ئىتتىسال،
مېنى بىكەسىدىن ئۇلار سوردى ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىسام [اتسام] (ئە) بەلگىلىنىش، نىشانلىنىش؛ ناملىنىش.
ئىتتىسام تاپماق — نامغا ئىگە بولماق، نامغا ئېرىشمەك:
ۋە تۆرتۇنچى دېۋانكىم، شۇيۇخەت سىننىداغى فايدەلەردۇر،
«فەۋائىدۇل ـ كىبەر» ئىتتىسام تاپتى.
— نەۋائى.

ئىتتىفاق [اتفاق] (ئە) 1) كېلىشىش، بىرلىشىش، ماسلىشىش؛ بىر پىكىرگە كېلىش:
پادىشاھ ئازادە بەخت خاجەنى ئالىپ كەلگەن ۋەزىرنىڭ قىزدىن سۆز سوراپ، ئانىڭ خاتۇن ئىكەنى ئاشكارا بولغان ۋە پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ئىتتىفاقى بىرلە ئانى خاجە سەگبەرەستكە نىكاھ بىرلە ئالىپ بەرگەنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) تاسادىپ، كۈتۈلمىگەن ۋەقە.

ئىتتىفاق قىلماق — كېلىشمەك.
ئىتتىفاقى ھەسەنە — كۆڭۈلدىكىدەك ۋەقە، كۆڭۈللۈك ۋەقە.

ئىتتىفاقا [اتفاقا] (ئە) تاسادىپ، تاسادىپەن، كۈتۈلمىگەندە:
ئىتتىفاقا شەھر نەۋاھىسىغە يەتكەن مەھەلدە تەۋاچى نىشان كەلتۈرۈپ، ئوردۇ ساری قايتاردى.
— نەۋائى.

ئىتتىفاقەن [اتفاقا] (ئە) «ئىتتىفاقا» غا قارالسۇن:
مەۋلانا قابىلىي ... ئىتتىفاقەن بۇ شېئىرى بىلە ئۆزىن ھەجۋ ھەم قىلىپدۇر.
— نەۋائى.

ئىتتىفاقىي [اتفاقى] (ئە) تاسادىپىي:
ئۇلار كۈلۈپ دېدىلەركىم، مۇنداق ئىتتىفاقىي ئىش ئاز ۋاقىئ بولمىش بولغاي.
— نەۋائى.

ئىتتىك [ايتيک] «ئىتىك» كە قارالسۇن:
چىقىپ كەلدىم ئۇتروۇ ئانىڭ قاشىغە،
ئىتتىك تىغ ئۇردۇم كېلىپ باشىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ [اطلاع] (ئە) خەۋەر تېپىش؛ خەۋاردارلىق، ئاگاھلىق:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىماۋ،
ياماں ـ ياخشى ئىشدىن تاپىپ ئىتتىلائ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىتتىلائ تاپماق — خەۋەردار بولماق، چۈشەنمەك، بىلمەك.

ئىتتىھاد [اتحاد] (ئە) بىرلىك؛ بىرلىشىش، قوشۇلۇش؛ ئىتتىپاق:
فىراقىڭ تۈنلەرى ۋەسلىڭ خىيالى گەر مۇيەسسەردۇر،
پەرى گەر مۇمكىن ئېرمىشدۇر نە ئەيلەي ئىتتىھاد ئەيلەب.
— ئەرشى.

ئىتتىھاد قىلماق — بىرلەشمەك، دوستلاشماق، ئىتتىپاقلاشماق.

ئىتلاف [اتلاف] (ئە) تالاپەت؛ يوق قىلىش، يوقىتىش، بەربات قىلىش.
ئىتلاف خو — يوق قىلىش ئادىتى:
كۆردى ئىسە مۇنئىمى ئىتلاف خو،
ئەيلەر ئانىڭ شېۋەسىنى ئارزۇ.
— نەۋائى.

ئىتلاق [اطلاق] (ئە) 1) بوشىتىش، قويۇپ بېرىش، تالاق قىلىش. 2) ئاتاش، تەئەللۇق دەپ بىلىش.
ئىتلاق قىلماق — ئاتىماق، تەئەللۇق دەپ بىلمەك؛ قوللىماق.
ئىتلاقى مۇھال — قويۇپ بەرمەك، تالاق قىلماق.
ئىتمام [اتمام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش، تۈگەللىنىش، تاماملىنىش، تامام بولۇش:
گۈلۈ بۇلبۇل سۆزى ھەم تاپتى ئىتمام،
بارى ئىشق ئېردى ئاغاز ئىلە ئەنجام.
— خىرقەتى.
ئىتمام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تامام قىلماق، تۈگەتمەك، پۈتتۈرمەك.
ئىتمام تاپماق — تامام بولماق، تۈگىمەك، ئاخىرىغا يەتمەك.
ئىتمام يەتكۈزمەك — تاماملىماق، ئاخىرىغا يەتكۈزمەك.
ئىتمەك [ايتماك] 1) يېتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:
بەئزى ئىتسە، بەئزى قالغايلار ئىدى،
ئۆزنى ئەترافىغە سالغايلار ئىدى.
— نەۋايى.
2) ئاتماق، تاشلىماق:
گەرچى بار دوزەخچە ئىشقىڭ شۇئلەسى،
بىزنى ئۆز ئىلگىڭ بىلە ئول ساری ئىت.
— نەۋايى.
ئىتمەكچى [ايتماكچى] ناۋاي، نان ياققۇچى:
ئىتمەكچى تونۇرى ئاندىن قىزىق، ئەللاق بازارى ئاندىن ئىسسىق.
— نەۋايى.
ئىتمىنان [اطمينان] (ئە) تىنچىش، ئارام ئېلىش؛ خاترجەملىك؛ تولۇق ئىشەنچ؛ راھەت، ئارام؛
ئىتمىنان بولماق — خاترجەم بولماق، تىنچىماق.
ئىتمىنان تاپماق — «ئىتمىنان بولماق» قا قارالغا.
ئىتناب [اطناب] (ئە) تەپسىلاتى بىلەن ئېيتىش، يېپىدىن ـ يېڭىسىغچە سۆزلەش، گەپنى سوزۇش.
ئىتناب قىلماق — (گەپنى) سوزماق، ئۇزارتماق.
ئىتۈرمەك [ايترماک] يوقاتماق، يوق قىلماق، يېتتۈرمەك؛ كەتكۈزمەك.
بۇ خۇسرانزەدىلىقدىن نادىم بولۇپ، تەۋبە قىلىپ مەشايىخ خىزمەتىغە بارىپ، ئۆز دەردىن ئايتىپ، ئىتۈرگەنىنىڭ ئىلاجىن تىلەمىش.
— نەۋايى.
ئىتۈردۇم ئاھ ئىلە ئەغيارنى ئول يۈز ھەۋادىسىن،
ئانىڭدەككىم، كىشى سودىن كېتەرگەي خەسنى دەم بىرلە.
— نەۋايى.
ئىتىرمەك [ايتيرماک] يوقاتماق، يوق قىلماق؛ يېتتۈرمەك؛ «ئىتۈرمەك» كە قارالغا:
سۈڭرە ساڭا داغى قەھر سۈرگۈم،
خەيلىڭنى بۇ دەشتدىن ئىتىرگۈم.
— نەۋايى.
ئىتىك [ايتيک] ئىتتىك، ئۆتكۈر:
بىرسى چوڭ ئاغامدۇر بىرسى كىچىك،
ستەمكارلىقدا قىلىچدىن ئىتىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىتىك داس — ئۆتكۈر ئورغاق.
ئىتىك يەل — تېز شامال.
ئىجاب I [اجاب] (ئە) تەستىقلاش، رازىلىق بىلدۈرۈش؛ رۇخسەت قىلىش.
ئىجابسىز [اجاب سيز] رۇخسەتسىز:
چۈن زات ۋە كۆڭۈللەرى ۋە تىنىنەتلەرى ئەرىغلىقغە مەشھۇر ۋە مۇقەررەر ئېرمىش، زەماننىڭ ئېسىل مىرزازادىلەرى تەۋەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئۇلار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.
ئىجاب II [ايجاب] (ئە) تەلەپ، تەلەپ قىلىش؛ مەجبۇرىي؛ مەجبۇرلاش:
بولۇپ رەخنە ئەندەك سەغىرە شىكاب،
كى مىھنەتدە بولدۇم زىيادە ئىجاب.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجابەت [اجابت] (ئە) قوبۇل قىلىش، ماقۇللاش، رازى بولۇش:
دۇئايىمنى قىلدى ئىجابەت خۇدا،
ئو شۇل سائەتىدە ئىشىتتىم سەدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجابەت ئەيلەمەك — رازى بولماق، ماقۇللىماق.
ئىجاد [ايجاد] (ئە) يارىتىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، پەيدا قىلىش، ئىجاد.
ئىجاد ئەتمەك — ياراتماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك.
ئىجاد قىلماق — «ئىجاد ئەتمەك» كە قارالغا.
ئىجازەت [اجازت] (ئە) رۇخسەت، ئىجازەت:
بېرىپ ئېردى كىسر دەپ ئىجازەت ماڭا،
تۆكۈپ ياش بۇلۇتدەك قارادىم ئاڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىجازەت بەرمەك — رۇخسەت بەرمەك، يول قويماق.
ئىجازەت تىلىمەك — رۇخسەت سورىماق.

ئىجتىباۋ [اجتباء] (ئە) تاللاش، تاللىماق؛ تاللانغان:
.....
خەتىم ئولۇپ ئاستىدا ھېلىمۇ ھەم شەرىئەت پەرۋەرى،
مەجمەئۇل ـ بەھرەين رەھمەت ئېردى ئول بى ئىجتىباۋ.
— ئەرشى.

ئىجتىماۋ [اجتماع] (ئە) يىغىندى، قوشۇلما، بىرىكمە، جەمئىي؛ توپلىنىش، يىغىلىش:
قىلىپ پارە ـ پارە قەرىنى سىباۋ،
ھەمە ۋەھشىلەر بىلدى چۈن ئىجتىماۋ.
— ئا. نىزارى.

ئىجتىماۋ ئەتمەك — توپلانماق، يىغىلىشماق.

ئىجتىناب [اجتناب] (ئە) تارتىنىش؛ يىراقلىشىش، ئۇزاقلىشىش، چەتلىشىش؛ ساقلىنىش؛ چېكىنىش، قېچىش:
دەۋلەتى ۋەسلىك بىلە بىر نەچچە كۆڭلۈم ئېردى خۇش،
فۇرقەت ئىچرە خەستە ئەيلەپ نېگە قىلدىك ئىجتىناب.
— ئەرشى.

ئىجتىناب ئەتمەك — «ئىجتىناب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىجتىناب ئەيلەمەك — تارتىنماق، ساقلانماق، چەتلەشمەك، يىراقلاشماق.

ئىجتىھاد [اجتهاد] (ئە) تىرىشىش، ھەرىكەت قىلىش، غەيرەت كۆرسىتىش؛ ھەرىكەت؛ ئىجتىھاد:
مۇسائىد زەمانى تاپىپ شاھزاد،
كى ئايىنەگە ئەيلەدى ئىجتىھاد.
— ئا. نىزارى.

ئىجتىھاد ئەيلەمەك — تىرىشماق، يېگىلىق يارىتىشقا ئىنتىلمەك.

ئىجرائ [اجرا ء] (ئە) بېجىرىش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش؛ ئورۇنلاش، جارى قىلىش، ئىجرا.

ئىجرا قىلماق — بېجىرمەك، ئەمەلگە ئاشۇرماق.

ئىجرايى ئەھكام — ھۆكۈملەر ئىجراسى.

ئىجلاس [اجلاس] (ئە) مەجلىس، كېڭەش، يىغىلىش.

ئىجلاس قىلماق — يىغىلىش، كېڭەش ئۆتكۈزمەك.

ئىجمال [اجمال] (ئە) قىسقا، قىسقىلىق، خۇلاسە قىلىش:
ئادەم ئەسرارنىڭ ئىجمالىنە قىلدىك تەفسىل،
مۇندىن ئېركىنكى دېدىك ئەلۋەلەدۇ سىنۇۋ ئەببە.
— ئەۋايى.

ۋە ئانىڭ بەئزى ھالاتى يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام قىسسەسىدە ئىجمال تەرىقى بىلە ئىنشائاللاھ مەزكۇر بولغاي.
— ئەۋايى.

ئىچتەكى [ايچتاكي] ئىچىدىكى؛ ئىچىمدىكى:
غەير تاش زەخمىدىن دەردىمنى ئىزھار ئەتمەدىم،
ئىچتەكى پىنھان غەمىم تاشدى نەمۇدار ئەتمەدىم.
— بابىر.

ئىچقىنماق [ايچقينماق] ھەيران بولماق:
ئىلكىدىن ئىچقىنىپ بالىقنى سالدى،
تاڭىرقاپ بارماغىن تىشلەدى قالدى.
— لۇتفى.

ئىچكەرى [ايچكرى] «ئىچكى» گە قارالسۇن:
ئەي زەلىلى، مەھرەم ئولدۇڭ ئىچكەرى،
مۇددەئىنى تاش كۆرۈپ خوپ چاقىشىڭ.
— زەلىلى.

ئىچكۇ [ايچكو] ئىچكۈلۈك، مەي، شاراب:
ئايىنى تەرەبغە قويدىلەر يۈز،
ئىچكۇ ئىدى نەچە كېچە ـ كۈندۈز.
— نەۋايى.

ئىچكى [ايچكى] پادىشاھ سارىيىدىكى خاس ئەمەلدار؛ خىزمەتچى، مەھرەم:
پادىشاھ ئىشىكىدە ئەركانى دەۋلەتدىن ئالىيشان بېكلەر ۋە ئالىي مەكان ئىچكىلەر ۋە سۇدۇر ۋە سايىر ...
— نەۋايى.

ئىچىن ـ ئارا [ايچىن ارا] ئۆزئارا:
ئۇچ يۈز ئالتمىش يىلغەچە ئۇلار ئىچىن ـ ئارا نىزائ قىلىپ،
رۇمغە ھېچ قايسىنىڭ زەرەرى يەتمەدى.
— نەۋايى.

ئىخبار [اخبار] (ئە) خەۋەر بېرىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۈرۈش.

ئىخبار ئەيلەمەك — خەۋەر بەرمەك، بىلدۈرمەك.

ئىختىتام [اختتام] (ئە) تاماملاش، تۈگىتىش؛ تامام بولۇش، تۈگەش، تۈگەللىنىش.

ئىختىتام ئەيلەمەك — تاماملىماق، تۈگەتمەك.

ئىختىتام ئولماق — تامام بولماق، تۈگىمەك.

ئىختىراائات [اختراعات] (ئە) «ئىختىرا» غا قارالسۇن؛ يېگىلىقلار، كەشپىياتلار:
ئىشرەت ئەنگىز ناملىغ بىر مۇقام ھەم بۇ مەلىكەنىڭ ئىختىرا-ئاتلارى ئېردى.
— مۆجىزى.

ئىختىراۋ [اختراع] (ئە) يارىتىش، كەشپ قىلىش، ئىجاد قىلىش، ئىختىرا:
ئەجەم دېگەن بىر مۇقامنى، ئانىڭ ئىككىلە مەرغۇلەلارىنى ئىختىرا قىلىپ ئېردىلار.
— مۆجىزى.

ئىختىرا ئەيلەمەك — يېگىلىق يارىتماق، كەشپ قىلـ

ماق، ئىجاد قىلماق؛
ئىختىرا قىلماق — «ئىختىرا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىختىسار [اختصار] (ئە) قىسقارتىش؛ قىسقىلىق.
ئىختىسار ئەيلەمەك — قىسقارتماق، قىسقا قىلماق.
ئىختىسار قىلماق — «ئىختىسار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىختىساس [اختصاص] (ئە) خاس بولۇش، بىرەر نەرسىگە (ئىلىم ـ پەن ياكى ھۈنەر، كەسىپ قاتارلىق) خاسلىشىش، مەنسۇپ بولۇش، مۇتەخەسسىس بولۇش؛
ئىچىپ ئاندىن ئەيلەي ئۆزۈمنى خەلاس،
كى شاھى جەھانغە تاپاي ئىختىساس.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىساس تاپماق — خاسلاشماق، مەنسۇپ بولماق.
ئىختىفا [اختفا] (ئە) مەخپىي، يوشۇرۇن:
ئۆزۈمنى تۇتۇپ خەلقدىن ئىختىفا،
كىشى تۇيسە ناگاھ قىلۇر دەپ جەفا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىختىفا پەردەسىغە قاچماق — بىكىنمەك، يوشۇرۇنماق.
ئىختىلات [اختلاط] (ئە) ئارىلىشىش، ئۆزئارا مۇناسىۋەتتە بولۇش، باردى ـ كەلدى قىلىش؛ ئالاقە.
ئىختىلات قىلماق — ئارىلاشماق، باردى ـ كەلدى قىلىشماق، ئالاقە قىلماق.
ئىختىلاف [اختلاف] (ئە) كېلىشەلمەسلىك، قارىمۇ قارشىلىق.
ئىختىلافى جۇزۇ ئىلە كۇل — زور قارىمۇقارشىلىقلار، كېلىشەلمەسلىكلەر؛ پارچىلىنىش بىلەن پۈتۈنلۈك ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ.
ئىختىلال [اختلال] (ئە) بۇزۇلۇش؛ زىتلىشىش؛
ئىختىلال تاپماق — بۇزۇلماق، زىتلەشمەك؛ زەخمىلەنمەك، شىكەستىلەنمەك:
ھەسرەت ئاھىدىن فەلەككە ئوت سالۇرمەن ھەر نەفەس،
نە ئىكىن ھىكمەت بۇ كىم تاپماس ئەساسى ئىختىلال.
— نەۋائى.
ئىخراج [اخراج] (ئە) چىقىرىش، ھەيدەش، سۈرگۈن قىلىش؛ يىراقلاشتۇرۇش:
ھەمە پۇل مالىنى تاراج ئېتىلگ،
ھەمە ئەھل ئەيالىنى ئىخراج ئېتىلگ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىخراج ئەيلەمەك — چىقارماق، ھەيدەمەك، سۈرگۈن قىلماق.
ئىخراج تاپماق — چىقماق؛ ئۇزاقلاشماق، يىراقلاشماق.
ئىخراج قىلماق — ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق؛ يىراقلاشتۇرماق.
ئىخراجى ئولماق — ھەيدەلمەك، سۈرگۈن بولماق؛ يىراقلاشماق.
ئىخراجى مەۋاد — سۈرگۈن؛ سۈرگۈن قىلماق، ئىچىدىكى ھەممە نەرسىلەرنى چىقارماق.
ئىخفا [اخفا] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش؛ سىر تۇتۇش.
ئىخفا ئەيلەمەك — يوشۇرماق، سىر تۇتماق:
ماڭا نې ئول بولۇپ، ئەلقىسسە مۇيەسسەرنې بۇ،
گاھ ئانى زاھىر ئېتىپ، گاھ مۇنى ئىخفا ئەيلەپ.
— نەۋائى.
ئىخۋان [اخوان] (ئە) [بىرلىكى: ئەخ] بۇرادەرلەر، قېرىنداشلار، دوستلار.
ئىدد [ايد] ھىد، بۇي:
بۇ سۆزدە ئاشنالىقنىڭ ئىدى بار،
ئاڭا ئىرشاد قىلغان مۇرشىد بار.
— لۇتفى.
ئىدبار [ادبار] (ئە) بەختسىزلىك، چۈشكۈنلۈك؛ ئىشى راۋاج تاپمايدىغان، ئالغا باسمايدىغان:
مۇقبىللەر ئىشىدە كۆپ لەتافەت بىلگىل،
ئىدبارىدە ئول ئېل ئارا مەسافەت بىلگىل.
— نەۋائى.
ئىددەت [عدت] (ئە) ئىددەت، بەلگىلىك ۋاقىت، مۇددەت:
ۋە داۋۇد ئەلەيھىسسەلام ئول زەئىفەنىڭ ئىددەتى ئۆتكەندىن سۆڭرە نىكاھ قىلماق بولدى.
— نەۋائى.
ئىددىئا [ادعا] (ئە) مۇددىئا، مەقسەت، ئارزۇ، تەلەپ، ئىستەك:
يازۇقلارغە كى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.
— ئەرشى.
ئىدراك [ادراک] (ئە) ئەقل، ئاڭ، پەم، سېزىم، چۈشەنچە، ئىدراك:
چۇ سەھبا بىلە ئەقلنى پاك ئېتەي،
كۆڭۈل مەقسەدىن فەھم ـ ئىدراك ئېتەي.
— ئا. نىزارى.
ئىدراك ئەتمەك — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىدراك ئەيلەمەك — بىلمەك، سەزمەك، پەملىمەك، چۈشەنمەك.
ئىدراك قىلماق — «ئىدراك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىدغام [ادغام] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش، ئاسسىمىلياتسىيە؛ (ئەرەب تىلىدا بىر ھەرپنى تەكرار تەلەپپۇز قىلىش) :

ئەگەر ھەرف ئولسا مۇدغام، ۋەھكى خالىڭ نۇقتە ئىدغامسىز،
ئەيان قىلدى كۆزۈمنىڭ مەردۇمى ئىچرە مەقام ئەيلەپ.

— نەۋايى.

ئىدمان [ادمان] (ئە) مەشىق، تەكرار، مەلۇم بىر ئىشنى دائىم بېجىرىپ، قايتىلاپ تۇرۇش:

ئىشنى ئىدمانغا ئەيلەدى مەنسۇب.

— نەۋايى.

ئىر [ایر] جىر، ناخشا، كۈي، «يىر» گە قارالسۇن: تۇركانە ئىر ئىرلاغۇنچە ئانىڭ، كۆيدۇردى مېنى يالاي بۇلاسى.

— سەككاكى.

ئىراد [ایراد] (ئە) بايان قىلىش، قەيت قىلىش؛ كەلتۈرۈش.

ئىراد ئەتمەك — «ئىراد قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىراد قىلماق — قەيت قىلماق، بايان قىلماق، كەلتۈرمەك؛ ئېيتماق، ئىجاد قىلماق.

ئىرادە [اراده] (ئە) «ئىرادەت» كە قارالسۇن:

ھەركۈن بۇ فىراق بولۇپ زىيادە،
بۇ جەۋرۇ جەفا ماڭا ئىرادە.

— موللا سالىھ.

ئىرادە ئەيلەمەك — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت [ارادت] (ئە) 1) ئىستەك، خاھىش؛ ئىختىيار. 2) ئىرادە، تەقدىر. 3) ئىخلاس، ئېتىقاد، نىيەت.

ئىرادەت ئەھلى — مۇرتىلار، ئىخلاسمەنلەر.

ئىرادەت قىلماق — خالىماق، ئىستىمەك، بىرەر مەقسەتنى كۆزلىمەك.

ئىرادەت ئىلكى بەرمەك — مۇرتىلىققا قول بەرمەك، مۇرىت بولماق.

ئىرادە تۇللاھ [ارادت الله] (ئە) ئاللانىڭ ئىختىيارى، ئاللانىڭ ئەمرى، خاھىشى، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى:

... چۇن ئىرادە تۇللاھ مۇڭا جار بولۇپ ئېردىكىم، ئالەم يۈزىن ئادەم ئەۋلادى تۇنقاي.

— نەۋايى.

ئىراق I [ایراق] يىراق، ئۇزاق.

ئىراق سالماق — يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق:

شاھغە تا دەۋلەت بار دۇشمەن ئېرۇر خارۇ خاكسار، دەۋلەتغە يەتكۈرگۈچى تەڭرى، ھەم ئالغۇچى، ھەم بەرگۈچى ھەم تەڭرى، ئىل بەرسە كىشى ئالا ئالماس، ئول بىتكۈرسە كىشى ئىراق سالا ئالماس.

— نەۋايى.

ئىراق II [عراق] (ئە) ئىراق، مۇزىكىدا كۈي نامى:

ساقى، بول مەي تۇتغىلۇ ئەي گۈلدۇخان رۇمۇ ئىراق،
بەزم ئەيلەپ تۇزگىلۇ يۇزمىڭ ئەجايىپ تۇمتەراق.

— موللا سالىھ.

ئىرەم [ارم] (ئە) ئەپسانىۋى گۈزەل، خۇش ھاۋا بىر باغنىڭ نامى:

ئاھىم ئوتىدىن كۆيسە بۇ ئالەم ئەجەب ئېرمەس،
ئوت كەتكۈسىدۇر باغى گۈلىستان ئىرەمىمگە.

— موللا سالىھ.

ئىرەم ئاسا — «ئىرەمۋش» كە قارالسۇن.

ئىرەم ئايىن — جەننەتكە ئوخشاش، جەننەتكە لايىق.

رەۋزەئى ئىرەم — ئىرەم بېغى.

ئىرەمۋش [ارم وش] (ئە + پ) ئىرەم بېغىغا ئوخشاش:

سكەندەر چۇ بۇ مۇلكى دىلكەش كۆرۈپ،
فەزاۋۇ ھەۋاسىن ئىرەمۋش كۆرۈپ.

— نەۋايى.

ئىرتىباط [ارتباط] (ئە) باغلىنىش، ئۇلىنىش؛ ئالاقىدار بولۇش:

گەر پەرى سەندەك دېدىم يازغۇرماكىم،
تەلبە ئەلفازىدە بولماس ئىرتىباط.

— نەۋايى.

ئىرتىفائ [ارتفاع] (ئە) كۆتۈرۈلۈش، يۇكسىلىش؛ ئېگىزلىك:

مەسكەنىڭ ئاخىر چۇ تۇفراغدۇر نە ئۆتكەرمەكدۇرۇر،
مەدفەنىڭ ئەيۋانىغە كۆك گۇنبەزىدىن ئىرتىفائ.

— نەۋايى.

ئىرتىكاب [ارتكاب] (ئە) بىرەر ئىشقا كىرىشىش، مەشغۇل بولۇش؛ ھەرىكەت:

ھەر نە ئەمر ئەتسە قىلۇر زاھىر خىلاف،
ئىرتىكابىدىن تۇتار ئۆزنى مەئاب.

— نەۋايى.

ئىرتىكاب قىلماق — مەشغۇل بولماق، بىرەر ئىشقا كىرىشمەك.

ئىرز [عرض] (ئە) نومۇس، ئىپپەت، پاكلىق؛ شەرەپ، ئابرۇي:

شەبىستانىم ئارا ئارام قىلغاي،
شەمانە سۇبھى ئىرزىم شام قىلغاي.

— نەۋايى.

ئىرس [ارث] (ئە) مىراس؛ ۋارىسلىق:

ئۇلۇسقە ئىرس بىرلە ھۆكمران ئول،
ئاتادىن تا ئاتا خىسرەۋنىشىن ئول.
— نەۋايى.

ئىرسال [ارسال] (ئە) ئەۋەتىش، يەتكۈزۈش:
مىھىنبانۇغە ئەلچى ئىرسال ئېتىپ،
كى بىر نامەدە ئەرزى ئەھۋال ئېتىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىرسال ئەتمەك — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىرسال ئەيلەمەك — ئەۋەتمەك، يەتكۈزمەك؛ ئېرىشتۈرمەك.
ئىرسال قىلماق — «ئىرسال ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىرشاد [ارشاد] (ئە) توغرا يول كۆرسىتىش، رەھبەرلىك قىلىش:
سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پۈشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
مۇرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئىرشاد قىلغايمۇ؟
— زەلىلى.

ئىرشاد ئايىن — پېشۋا يوسۇنلۇق، يولباشچى كەبى.
ئىرشاد ئەتمەك — «ئىرشاد قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىرشاد ئەھلى — يول كۆرسەتكۈچىلەر.
ئىرشاد ئەيلەمەك — «ئىرشاد قىلماق» قارالسۇن.
ئىرشاد پەناھ — توغرا يول كۆرسىتىش ھامىيسى.
ئىرشاد قىلماق — توغرا يول كۆرسەتمەك.
ئىرشاد مەئاب — پېشۋا، يولباشچى، ھىدايەت قىلغۇچى.
ئىرشاد مەسنەدى — رەھبەرلىك ئورنى.
ئىرشادگەر [ارشادكر] (ئە + پ) توغرا يول كۆرسەتكۈچى، پىر:
كىم ئايا ئىسلام ئېلىگە راھبەر،
دىنۇ ئىسلام ئەھلىغە ئىرشادگەر.
— نەۋايى.

ئىرشاد مەند [ارشادمند] (ئە + پ) توغرا يولغا چۈشكەن؛ يول تاپقان.
ئىرفان [عرفان] (ئە) بىلىش، تونۇش؛ مەرىپەت:
ئەلەم نەشرى رىسالەت نۇر ئىلە سىينەگىنى يازمىشكىم،
خەزىنە بەھرى رەھمەت گەنجى ئىرفان پۇر قىلىپ سەدرا.
— شەۋقى.

ئىرفان ئەھلى — مەرىپەتپەرۋەرلەر، بىلىملىكلەر، ئالىملار.
ئىرفان بەھرى — بىلىم دەريا‌سى؛ بىلىش ـ تونۇش دائىرىسى، كەڭلىكى.
ئىرفان پەناھ — ئالىم، دانىشمەن، مۇتەپەككۇر؛ بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ھامىيسى.
ئىرفان مەخزەنى — بىلىم خەزىنىسى، بىلىم مەنبەسى.

ئىرق [عرق] (ئە) يىلتىز، تومۇر:
چۈن رىيائىي سوفىلەر شەيخىنىڭ ئىلتىفاتىن بۇ مەرتەبەدە ئانىڭ جانىبى كۆردىلەر، ھەسەد ئىرقلەرى ھەرەكەتغە كېلىپ، ۋەقت پادىشاھىغە يەتكۈردىلەر.
— نەۋايى.

ئىرىك [ايريك] 1) يىرىك، قوپال. 2) كاتتا، يوغان. 3) ئېغىر، مۇشەققەتلىك؛ قىيىن؛ قاتتىق.
ئىرىك پەشمىنە — قوپال، ئېغىر تون.

ئىرىن [ايرن / ايرىن] / لەۋ، كالپۇك.

ئىز [ايز] ئىز، نىشان:
كۆرۈپدۈركى مۇندا ۋەزىرنىڭ قىزىن،
ئاڭا ئاشىق ئولمىش ئۆپەدۇر ئىزىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىزا [ايذا] ئازار، ئازاب؛ رەنج، ئىزا:
بازىئى تىغلانە بولدۇم دەردى ھىجرىڭدە سېنىڭ،
تاش ئاتۇر ئارقامدىن، ئەيلەرگە ئىزا بىرلە جەفا.
— موللا بىلال.

ئىزا ئەتمەك — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك؛
ئىزا قىلماق — ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك، ئازابلىماق، قىينىماق؛
ئىزا كۆرمەك — ئازار، ئەزىيەت كۆرمەك، خورلانماق.

ئىزارە [ازاره] (ئە) ئارىلىق، ئۆي تېمىنىڭ يەر بىلەن تەكچە ئارىسىدىكى قىسمى:
ئۆي ئىچرە ھەم كىتابە ھەم ئىزارە،
زەرۇرەتدۇر تۇگەنگەن چاغدا قىلماغ.
— نەۋايى.

ئىزافە [اضافه] (ئە) «ئىزافەت» كە قارالسۇن.
ئىزافە ئەتمەك — «ئىزافە قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىزافە قىلماق — قوشماق.

ئىزافەت [اضافت] (ئە) قوشۇش، تىركەش، باغلاش؛ باغلىنىش؛ قوشۇمچە: ئىككى سۆزنىڭ بىر ـ بىرىگە مەلۇم تەرتىپ ئاساسىدا باغلىنىشى.
ئىزافەت ئەتمەك — قوشماق، تىركىمەك.
ئىزافەت بولماق — قوشۇلماق، تىركەلمەك.

ئىزام I [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزىم] كاتتىلار، ئۇلۇغلار:
يەنە ئول ئېيردىكىم، ئۇلۇس ئارا ئەكابىرى ئىزامدىن سايىر ئەۋامغەچە ... كىشى ئاز تاپىلغايكىم، بۇ ناتەۋان بىلە ئىشى

تۇشمەمىش بولغاي.

— نەۋابى.

ئىزام II [عظام] (ئە) [بىرلىكى: ئەزم] سۆڭەك، ئۇستىخان.

ئىزامى رەمىم — چىرىگەن سۆڭەكلەر.

ئىزئان [اذعان] (ئە) بويسۇنۇش.

ۋاجىبۇل ـ ئىزئان — بويسۇنۇش لازىم بولغان.

ئىزاھ [ايضاح] (ئە) چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ.

ئىزاھ قىلماق — بايان قىلماق، چۈشەندۈرمەك، ئىزاھلىماق.

ئىزتىراب [اضطراب] (ئە) 1) ھاياجان، تاقەتسىزلىك، سەۋرسىزلىك، قارارسىزلىق؛ تېپىرلاش، تىت ـ تىت بولۇش:

نېدىن سادىق ئەمەس گۈمنام ئىشقىڭ بىلە ئۆلمەككە،
ئانى ئۆلتۈرگەلى مەيداندا بىھەد ئىزتىراب ئەتتىڭ.

— گۈمنام.

2) پەرىشانلىق، خاتىرجەمسىزلىك، تىنچسىزلىق، قىينىلىش؛ تەشۋىش:

قالىپ ھەيرەت ئىچرە دېيەلمەي جەۋاب،
ۋۇجۇدۇمغە ئانچە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

3) چاڭ ـ توزان:

سىنانى قاچان كۆرگۈزۈپ پېچۇ تاب،
سىپىھر ئەجدەرىغە تۈشۈپ ئىزتىراب.

— نەۋابى.

ئىزتىراب ئەتمەك — قارارسىزلانماق، تاقەتسىزلەنمەك، تىنچسىزلانماق.

ئىزتىراب ئەيلەمەك — بىتاقەت بولماق، تىت ـ تىت بولماق، تەشۋىشلەنمەك، ھاياجانلانماق:

چىقىپ كەتتى تۇنى قاشىدىن قۇياشىم ئىزتىراب ئەيلەپ،
ئانىڭدەك دەيكى، جان چىقمىش بۇ جىسمىدىن شىتاب ئەيلەپ.

— ئەرشى.

ئىزتىراب تۇشمەك — ھاياجان، خاتىرجەمسىزلىك، بىتاقەتلىك پەيدا بولماق.

ئىزتىراب قىلماق — «ئىزتىراب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن:

يۈرۈپ ئول سەبادەك قىلىپ ئىزتىراب،
دېدى سەرۋى قەدغە كى ئەي ماھىتاب.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

ئىزتىرابۇ ئىزتىرار — بىتاقەتلىك ۋە بىقارارلىق.

ئىزتىرابسىز [اضطراب سيز] تىنچ، بىمالال، بىغەم:

... زەماننىڭ ئەساس مىرزازادەلەرى تەرەددۇد ۋە ئىجابسىز ۋە تەھاشىي ۋە ئىزتىرابسىز ئالار بىلە مۇساھىب بولۇر ئېرمىشلەر.

— نەۋابى.

ئىزتىرار [اضطرار] (ئە) چارىسىزلىق، نائىلاجلىق، موھتاجلىق؛ مەجبۇرىيەت، زۆرۈرىيەت، مۇشكۈل ھالەت؛ تىنىرەك:

زۇلفىدىن بۇيى تېگىپ تا ئالدى كۆڭلۈمدىن قەرار،
باد گۈلشەن ئىچرە كىرگەچ گۈلگە تۇشتى ئىزتىرار.

— گۈمنام.

ئىزتىرار تۇشمەك — نا ئىلاجلىقتا قالماق؛ تىنىرەك باسماق.

ئىزتىرار يۈزلەنمەك — چارىسىزلىق، ئامالسىزلىق، مۇشكۈل ھالەت يۈز بەرمەك.

ئىزتىراري [اضطرارى] (ئە) ئىختىيارسىزلىق، چارىسىزلىق:

تىلەمەك خۇد گەدا شىئارىدۇر،
لېك بۇ يەردە ئىزتىرارىيدۇر.

— نەۋابى.

ئىزدىھام [ازدحام] (ئە) توپ، كىشىلەر توپى؛ توپلاش، يىغىش، يىغىلىش:

خەلايىقغە تۇشمىش ئىدى ئىزدىھام،
كېتىپ بارۇر ئېرىدى خاسۇ ئەۋام.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

زىلەيخا پادىشاھنىڭ دەرگاھىغە يۈزلەنىپ، ئىزدىھامنىڭ سەبەبىنى سورغانى ۋە يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنىڭ جەمالى با كەمالىلارىنى كۆرۈپ ۋە ئانى تونۇپ، فەريادى بىخۇدانە تارتىپ، بىھۇش يىقىلغانى.

— موللا يۇنۇس.

ئىزدىھام ئەيلەمەك — يىغىلماق، توپلانماق:

چۇ بەرنا دۇكانغە خىرام ئەيلەدى،
بارۇرغە بەسى ئىزدىھام ئەيلەدى.

— ئا. ئىزارى، ن. زىيائى.

ئىزدىۋاج [ازدواج] (ئە) ئۆيلىنىش، ئەر ـ خوتۇن بولۇش، نىكاھلىنىش:

يەتكۈرۈر بىللاھ مەقامى فەقرىگە تەجرىدلىك،
بولماغىل ھۇرانى جەننەت بىرلە ھەرگىز ئىزدىۋاج.

— زەلىلى.

ئىزدىياد [ازدياد] (ئە) ئارتىش، كۆپىيىش:

بىس ئول تۇن نەچە كىم تاپار ئىمتىداد،
يارۇغلۇققەدۇر مۇجىبى ئىزدىياد.

— نەۋابى.

ئىزز [عز] (ئە) كۈچ، قۇدرەت؛ ئىززەت، ھۆرمەت،

قەدىر ـ قىممەت:
زۇھۇر ئولدى مۇھەممەد ھۇرمەتىدىن جۇملەئى ئالەم،
ئەزەلدىن تا ئەبەدكە سەلتەنەت دىن ئىززۇ جاھىدۇر.
— زەلىلى.

ئىززۇ ئەلا — ئىززەت ۋە ئالىيلىق:
تەمەننادۇر خەرابات ئەھلى ئىچرە خاكسار ئولماق،
كېرەكمەس دەھر ئەھلىنىڭ بەزمىدە ئىززۇ ئەلا بىزگە.
— لۇتفى.

ئىززۇ تەمكىن — ئىززەت ۋە ھەيۋەت.

ئىززۇجاھ — ئىززەت ۋە مەرتىۋە:
ئىشق ئەھلىغە دەرد ئاھ ئاندىن،
ئىشۇقغە ئىززۇ جاھ ئاندىن.
— ئەرشى.

ئىززۇ جاھۇ ئىستىغنا — ئىززەت، مەرتىۋە ۋە تارتىنىش.

ئىززۇ جەلال — بۇيۇكلۇك ۋە ئەزىزلىك.
دېدىم: *ئەي خۇداۋەندە ئىززۇ جەلال،*
ساڭا ئاشكارا ئىرۇر سىررۇ ھال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىززۇ جەلل — شەرەپ ۋە ئۇلۇغلۇق.

ئىززۇ رۇتبە — «ئىززۇ جاھ» قا قارالسۇن.

ئىززۇ رىفئەت — ئىززەت ۋە يۇكسىلىش.

ئىززۇ شەرەف — ئىززەت ۋە شەرەپ.

ئىززۇ غۇرۇر — ئىززەت ۋە مەغرۇرلۇق:
بۇ سەبۇرى ئىستەمەس ئىززۇ غۇرۇر ھەشمەت جەلال،
گۈلخەلۇ فەقر ئىچرە ئۆرتەنگەي گەدايى جەندە پۇش.
— سەبۇرى.

ئىززۇ نەزاھەت — ئىززەت ۋە پاكلىق.

ئىززۇ ئۇلا — «ئىززۇ ئەلا» غا قارالسۇن.

ئىززۇ ئىقبال — ئىززەت ۋە بەخت:
چۇ تاپتى دايە مۇنداغ ئىززۇ ئىقبال،
ھۇما يەئلىغ يازىپ ھەردەم پەرۇ بال.
— ناقىس.

ئىززى جاھ — يۇقىرى ئورۇن، يۇقىرى مەرتىۋە:
ئىتىڭ باسقان ئىزىدۇر سەجدەگاھىم،
ئانىڭكى قۇللۇغىدۇر ئىززى جاھىم.
— گۈمنام.

ئىززەت [عزت] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام؛ ئەزىزلىك:
خەيرۇ شەررۇ رىزقۇ ئۆمرۇ خارۇ ئىززەت جۇملەسى،
شەۋقى بىلسەڭ ھەقدىن ئۆزگە ھېچ رەھبەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

ئىززەت ئەھلى — ئىززەتكە سازاۋەرلەر، ھۆرمەتلىكلەر.

ئىززەت مەسنەدى — ئالىي ئورۇن، ئالىي مەنسەپ.

ئىزلال I [اذلال] (ئە) خارلاش، پەس كۆرۈش.

ئىزلال قىلماق — خارلىماق، پەس كۆرمەك:
... ۋە بەئزى شەرىكىدۇر، دەپ ئىزلال قىلدى ۋە ئۆزىن خىلۋەتدە زىبھ قىلدى.
— نەۋائى.

ئىزلال II [اضلال] (ئە) ئاداشتۇرۇش، يولدىن ئازدۇرۇش.

ئىزلال ئەتمەك — ئاداشتۇرماق، يولدىن ئازدۇرماق.

ئىزلال قىلماق — يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.

ئىزلال ۋە ئىفساد — ئادىشىش ۋە يامانلىق.

ئىزھار [اظهار] (ئە) ئاشكارا بولۇش، مەلۇم بولۇش؛ كۆرۈنۈش؛ كۆرسىتىش:
نەچە سۆزلەركى يازدىڭ بىخۇدانە،
جەھان فانىلىغىنى ئەيلەپ ئىزھار.
— ئەرشى.

ئىزھار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، بىلدۇرمەك، بايان قىلماق.

ئىزھار قىلماق — «ئىزھار ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىزھار قىلماق — ئېيتىلماق، دېيىلمەك، بىلدۇرۇلمەك؛ مەلۇم قىلىنماق.

ئىزھارى ئەجز — ئاجىزلىق ئىزھار قىلىش، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۇرۇش.

ئىزھارى ئەجزۇ ناتەۋانلىق — ئاجىزلىق ۋە بىچارىلىكنى بىلدۇرۇش، مەلۇم قىلىش.

ئىزھارى خۇشھاللىق ۋە سۇرۇر قىلماق — خۇرسەنچىلىك ۋە شادلىق ئىزھار قىلماق.

ئىزھارى نىياز قىلماق — يالۋۇرۇش، ئۆتۈنۈشنى بايان قىلماق، ئىپادىلىمەك.

ئىزھارى ئىرادەت ۋە ئىخلاس قىلماق — مۇخلىسلىق ئىرادەت ۋە ئىخلاسنى بىلدۇرمەك.

ئىزھارى ئىستىئىداد قىلماق — ئىستىداتنى، قابىلىيىتىنى، ئىقتىدارىنى كۆرسەتمەك.

ئىس [ايس] ئىس؛ ھىد، بۇي:
كىرىپ ئىستەپ يۇرۇپ ھەر قايىسىنى،
ئىبەردى ھەر تەرەپ گۈللەر ئىسىنى.
— خىرقەتى.

كى ئەقلىڭغە نۇقسان يېتىپدۇر بەسى،
دىماغىڭنى بۇزمىش تەكەببۇر ئىسى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىس مۇشكى خوتەن — خوتەن ئىپارنىڭ ھىدى:
كاكۇلۇڭ جان ئۇقدەسىدۇر ھەم ئىسى مۇشكى خوتەن،
مەھرى رەخشان يا تەجەللى يا مەھى تابانمۇسەن؟
— ئەرشى.

ئىس يەتمەك — خەۋەر كەلمەك.

ئىسا [عيسى] (ئە) ئىسا پەيغەمبەر:
كەلدى تىرگۈزگەلى زەئفىم كۆرۈپ ئول ئىسادەم،
كەلگەنى ھەم ئۆز ئىشىن قىلدى، ۋەلې كەتگەنى ھەم.
— نەۋايى.

ئىسا ئاسا مەقال — ئىسادەك جان بېغىشلىغۇچى سۆز.

ئىسار [ايثار] (ئە) چېچىش، بېغىشلاش، ئىنئام:
مۇسۇلمان ئەمەس نامەردكە سەن كۆز ياشىڭ تۆكسەڭ،
غەمىڭنى گەۋھەرىن ئول كىمسەگە ئىسار ئېتىپ بولماس.
— گۇمنام.

ئىسار ئەتمەك — بېغىشلىماق، ئىنئام قىلماق.

ئىسار ئەيلەمەك — «ئىسار ئەتمەك» كە قارالسۇن:
نۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۆيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

ئىسار قىلماق — تەقدىم قىلماق، بېغىشلىماق.

ئىسەۋي [عيسوى] (ئە) ئىساغا خاس؛ ئۆلۈكنى تىرىلدۈرگۈچى:
قىرائەت گۈلشەنىنىڭ ئىسەۋي نەفەس ئەندەلىبى خۇش ئەلھانلەرى ...
— نەۋايى.

ئىسبات [اثبات] (ئە) دەلىل، ئىسپات (دەلىل بىلەن تەستىقلاش، بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقىغا شاھىد كەلتۈرۈش):
قاراپ كۆرگىل تەمام ئۇنمەككە بىر ئۇندۇرگۈچى لازىم،
ۋۇجۇدى دانەئى گەندۇمغە ئىسباتى سەمان پەيدا.
— شەۋقى.

ئىسبات ئەيلەمەك — ئىسپاتلىماق، تەستىقلىماق، دەلىللىمەك.

ئىسبەئ [اصبع] (ئە) بارماق، قول بارمىقى.

ئىسبەئنى مىسۋاك قىلماق — بىرەر ئىشتىن ھەيران بولۇپ بارماقنى چىشلىمەك.

ئىسپەند [اسپند] (پ) ئىسرىق:
نې سائەت كى يۈزلەنسە كامۇ مۇراد،
ساچىپ ئوتقا ئىسپەند، ئوقۇڭ «ئىن يەكاد».
— نەۋايى.

ئىستار [استار] (پ) «ئەستەر» گە قارالسۇن؛ ئەستەر، پەردە، توسۇق؛ مەخپىي تۇتۇش:
مەستۇر ئەمر ئىزھارى ۋە زاھىر ئەمر ئىستارى ۋە دۇئا ئىستىجابەتى ...
— نەۋايى.

ئىستەمان [ايستامان] ئىزدىمەيمەن؛ «ئىستەمەم» گە قارالسۇن.

ئىستەماك [ايستاماك] خالىماق، سورىماق، تىلىمەك؛ ئىستىمەك، ئىزدىمەك، ئاختۇرماق؛ چاقىرماق:
تىرگۈزمەك ئەگەر ئىستەسەڭ ئىكرامىڭدىن،
بىر جۇرئە ھەۋالە ئەيلەگىل جامىڭدىن.
— نەۋايى.
ۋەفا ئىستەر ئىسەڭ جۇز زاتى ۋاھىد،
فەلانى ئىستەمە، دېمە فەلانى.
— ئەرشى.

ئىستەمەم [ايستامام] ئىزدىمەيمەن، خالىمايمەن؛ ئىستەمەيمەن:
زۇلفى خىيالىدىن بۆلەك كۆڭلۈمە ئىستەمەم ھۇزۇر،
ئۇشبۇ قارارسىز كۆڭۈل تاكى ئانىڭ قارارىدۇر.
— گۇمنام.

ئىستەنمەك [ايستانماك] تىرىشماق، ئىزدەنمەك:
بۇلبۇلى بىچارە كۆڭلۈم گۇل يۈزۈڭنىڭ شەۋقىدىن،
زار يىغلاپ ئىستەنۇرمەن بىر گۈلى پەيدا ئەمەس.
— نەۋەبتى.

ئىستېئداد [استعداد] (ئە) قابىلىيەت، تالانت، ئىقتىدار:
ئاخىر قۇدرەتىمگە لايىق، ئىستېئدادىمغا مۇۋاپىق بۇ رىسالەنى پۈتتۈم، ئالەم ئەھلىغە سۆزۇغا تۇتتۇم.
— مۆجىزى.
دېمە ئەي بىخەبەر، ئەرشىنى كەمگوي كەم ئىستېئداد،
سەدەف بىر قەترەگە قانېئ بولۇپ تاپتى دۇرى يەكتا.
— ئەرشى.

ئىستىفا [استيفا] (ئە) ئىستىپا، چېكىنىش، بوشاش، (بىرەر ۋەزىپىدىن) ئۆزىنى چەتكە ئېلىش؛ كەچۈرۈم، ئۆزرە، ئەپۇ سوراش:
بۇ زەئىف خورغە گۈيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم ئىشتىفالىغە قۇۋۋەت، نە ئۇزرە ئىستېئفاغە قۇدرەت! ...
— مۆجىزى.

ئىستېئفا قىلماق — بىرەر ۋەزىپىدىن چېكىنمەك، ئۆزىنى چەتكە ئالماق، ئىستىپا بەرمەك؛ كەچۈرۈم سورىماق، ئۆزرە ئېيتماق.

ئىستېئمال [استعمال] (ئە) ئىشلىتىش، ئىستېمال:
ئاخىرقى ئۈمرىلارىدە ئەفيوننى كۆپ ئىستېئمال قىلغان سەبەبدىن ئەقلىدىن ئازى بولۇپ ۋەفات بولدىلار.
— مۆجىزى.

ئىستىئارە [استعاره] (ئە) ئامانەت:
كۆڭۈل ئالەم ئۆيىگە باغلاما كۆپ،
كى بەيتمدۇر ساڭا ئول ئىستىئارە.
— نەۋايى.

ئىستىئانەت [استعانت] (ئە) ياردەم سوراش، ياردەم تىلەش؛ ياردەم:
مەزاراتدىن ئىستىئانەت تىلە،
كى ئەرۋاھلاردىن ئىئانەت تىلە.
— ئا. نىزارى.

ئىستىتائەت [استطاعت] (ئە) كۈچ، قۇدرەت، ئىقتىدار:
فەلاكەت ئەييامىدىن زاھىر يۈزىدىن تەئەييۇن ۋە ئىستىتائەت زەمانىغەچە كۆپرەك ئەۋقات بىلە ئىكەندۇر.
— نەۋايى.

ئىستىجاب [استجاب] (ئە) قوبۇل بولۇش، ماقۇل بولۇش، مۇناسىپ بولۇش؛ ئەملگە ئېشىش:
ئۇشبۇ مەھەل نالە بولۇپ ئىستىجاب،
چىرغە كىم يەتتىم، ئايدىن ۋاقتى خاب.
— زەلىلى.

ئىستىجازە [استجازه] (ئە) ئىجازەت، رۇخسەت سوراش.
ئىستىجازە قىلماق — ئىجازەت، رۇخسەت سورىماق:
بىزنى شەيخ ئەبدۇللاھ تاقىيغە ئېلتىپ، ئاندىن ئىستىجازە قىلىپ ئالارنى ئانىڭ قاشىغە ئېلتتىم.
— نەۋايى.

ئىستىخارە [استخاره] (ئە) چۈش ئارقىلىق كەلگۈسىنى ئالدىن بىلىش؛ پال ئېچىش؛ كەلگۈسىنى چۈش ئارقىلىق بىلىشنى مەقسەت قىلىپ ئۇخلاش:
كۆزىن يۇمسە گەھى يوق ئۇيقۇ زەيلى،
جەھان شورىغە ئوقدۇر ئىستىخارە.
— ئەرشى.

ئىستىخارە قىلماق — پال ئاچماق، پال ئارقىلىق مەقسەتنى بىلىشنى ئارزۇ قىلماق.

ئىستىخراج [استخراج] (ئە) چىقىرىش، ئاجرىتىش، تاللاش، چىقىرىۋېلىش، ئاجرىتىۋېلىش.
ئىستىخراج قىلماق — چىقارماق، ئاجرىتىۋالماق، چىقىرىۋالماق، تاللىۋالماق.

ئىستىخفاف [استخفاف] (ئە) كەمسىتىش، پەس كۆرۈش؛ ھۆرمەتسىزلىك قىلىش:
خەلق جانىبىدىن بىھۆرمەتلىك ئىشىگىن باغلار ۋە كىشىنى ھەزل ئىستىخفافدىن ساقلار.
— نەۋايى.

ئىستىخلاس [استخلاص] (ئە) خالاس قىلىش، ئازاد قىلىش؛ قۇتقۇزۇش:
ۋە مۇسا ئەلەيھىسسەلام ئۆز ئۇبۇ - دىيەتى ئەجزىن زاھىر قىلىپ، ... بەنى ئىسرائىل ئىستىخلاسىغە مەئمۇر بولدى.
— نەۋايى.

ئىستىدئا [استدعا] (ئە) ئىلتىماس، سوراش، يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا ئەتمەك — «ئىستىدئا ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىستىدئا ئەيلەمەك — ئىلتىماس قىلماق، يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا قىلماق — يالۋۇرۇپ سورىماق.
ئىستىدئا كۆرگۈزمەك — ئۈمىد بىلدۈرمەك.

ئىستىدامەت [استدامت] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ داۋاملىشىنى، داۋاملىق بولۇشىنى ئىزدەش؛ داۋامەت.

ئىستىدلال [استدلال] (ئە) ئىسپات، دەلىل؛ دەلىلەش، دەلىل كەلتۈرۈش؛ بىرەر بەلگە ئارقىلىق بىرەر نەرسىنى بىلىش:
ھەكىم ئول ئىشدا قالىپ لال ھەردەم،
قىلىپ ئاندىن يۈز ئىستىدلال ھەر دەم.
— نەۋايى.

ئىستىراھەت [استراحت] دەم ئېلىش، ئارام ئېلىش، ئىستىراھەت:
زەمانىكى خاقان فەراغەت تاپىپ،
بەلا دەفئ ئېتىپ، ئىستىراھەت تاپىپ.
— ئا. نىزارى.

ئىستىرزا [استرضا] (ئە) رازىلىق سوراش.
ئىستىرزا قىلماق — رازىلىق سورىماق.

ئىستىزھار [استظهار] (ئە) ھامىيلىقنى تەلەپ قىلىش، ياردەم سوراش.
ئىستىزھار ئەيلەمەك — ھامىيلىقنى تەلەپ قىلماق، ياردەم سورىماق.

ئىستىسقا [استسقا] (ئە) يېغىن، يامغۇر تىلەش؛ يېغىن، يامغۇر تىلەپ دۇئا قىلىش.

ئىستىشمام [استشمام] (ئە) ھىدلاش، پۇراش؛ ھېس قىلىش.
ئىستىشمام قىلماق — ھىدلىماق، پۇرىماق؛ ھېس قىلماق.

ئىستىشھاد [استشهاد] (ئە) شاھىد، دەلىل؛ ئىسپات سۈپىتىدە مىسال كەلتۈرۈش، دەلىللەش:
يەنە مەشايىخ ۋە ئەئىممە ۋە ئەۋلىيا ئۇللاھدىن ھەم كۆپ ئەزىمۇش - شەئىن ئېلىنىڭ نەزمى، بەلكى دېۋانى ۋە مەسنەۋىي

تەرىقى بىلە كىتابلەرى بارىكىم، ئىستىشھادىغە ھاجەت ئىر-مەس.

— نەۋابى.

ئىستىغاسە [استغاثە] (ئە) مەدەت تىلەش، ياردەم سو-راش.

ئىستىغراق [استغراق] (ئە) خىيالغا پېتىش، چۆمۈش، غەرق بولۇش؛ بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن تاشقىرى بېرىلىش؛ ئۆزلۈكسىز ئۇنتۇش:

... باشى تۆۋەن يېقىلىپ تۇشۇپ، ئىستىغراق ئەھۋاللار يۈز-لەندى، ئوندىن ئارتۇق كىشى بىھۇش بولدى.

— مۆجىزى.

ئىستىغفار [استغفار] (ئە) كەچۈرۈم، ئەپۇ سوراش؛ تاۋاپ قىلىش:

گۇناھ باشىغە قوشۇپ تۇتكى باشدىن ئىستىغفار،
ئۇلانسىلەر دۇرى رەھمەتكە ئولدىلاركى نەجات.

— شەۋقى.

ئىستىغفار ئەتمەك — تاۋاپ قىلماق، ئەپۇ سورىماق.

ئىستىغفار قىلماق — ئەپۇ سورىماق؛ تاۋاپ قىلماق.

ئىستىغنا [استغنا] (ئە) 1) موھتاج بولماسلىق، موھتاج ئەمەسلىك، ئېھتىياجسىزلىق؛ دۆلەتمەنلىك:

شەھىنشاھلىك ئېرۇر دىلبەر كويىدا بەس گەدا بولماق،
سالىپ كەۋن ئىچرە ئىستىغنايى گويا كى ھۇما بولماق.

— زەلىلى.

2) ئۆز ئىززەت ـ ئابرۇيىدا تۇرۇش، ئىززەت ـ ئابرۇيىنى چۈشۈرمەسلىك؛ ئىززەت ـ ئابرۇي تۆيغۇسى؛ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، تەكەببۇرلۇق؛ غۇرۇر:

زىلەيخا يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامدىن ۋىسال كامىنى تەلەب قىلغا-نى، يۈسۈف ئەلەيھىسسەلام ئىبا ۋە ئىمتىناۋ ئېھتىمامىدا ئىس-تىغنا كۆرگۈزگەنى.

— موللا يۇنۇس.

نەچچە بىپەرۋا ئېسىلىك گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېرىدىك گاھى ـ گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.

— ئەرشى.

3) ناز، كەرەشمە:

يۈز ۋەفا مەندىن، ئانىڭدىن مىلك جەفا جەۋرى ستەم،
مىلك نىيازىم بار ئانىلك بىر ناز ئىستىغناسىغە.

— موللا سالىھ.

ئىستىغنا قىلماق — 1) تارتىنماق، ناز قىلماق. 2) تەكەببۇرلۇق قىلماق.

ئىستىفادە [استفادە] (ئە) پايدىلىنىش؛ ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش:

... بۇ فەقىر ئالار خىزمەتىدە تەئلىم ۋە ئىستىفادە يۈزىدىن ئوقۇپمەن.

— نەۋابى.

ئىستىفادەت [استفادت] (ئە) «ئىستىفادە» گە قارالسۇن.

ئىستىفادەت ئەتمەك — پايدىلانماق؛ ئۆگەنمەك، بىلىم ئالماق.

ئىستىفتاھ [استفتاح] (ئە) بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى؛ باشلاش، كىرىشىش.

ئىستىفتاھ كۈنى — باشلىنىش كۈنى، باشلاش كۈنى.

ئىستىفسار [استفسار] (ئە) (ئىزاھ) سوراش، (ئى-زاھ) تەلەپ قىلىش؛ سوراپ بىلىش.

ئىستىفسار قىلماق — سورىماق، سوراپ بىلمەك؛ ئىزاھ، چۈشەندۈرۈش تەلەپ قىلماق.

ئىستىقامەت [استقامت] (ئە) تۈرغۇنلۇق؛ توغرىلىق؛ چىداملىق؛ ئىستىقامەت:

دىلۇ جانىڭنى رەۋشەن ئەيلەگەيسەن يادى ھەق بىرلەن،
ھەمىشە قۇتب يەتكىلىغ ئىستىقامەتدىن بولۇپ مەركۇز.

— شەۋقى.

ئىستىقامەت تاپماق — مەنزىل تۇتماق، تۇرغۇنلاشماق، جايلاشماق؛ قارار تاپماق.

ئىستىقامەت بولماق — توغرا بولماق.

ئىستىقامەتى سەرمەدىي — ئەبەدىي تۇرغۇنلۇق.

ئىستىقبال [استقبال] (ئە) قارشى ئېلىش، كۈتۈۋې-لىش:

ھەزرەتى يۈسۈف ئەلەيھىسسەلامنى مالىك مىسرى ھەدىغە يەت-كۈزگەنى ۋە پادىشاھى مىسر خەبەر تاپىپ، ئەزىز مىسرنى ئىستىقبالىغە ئىبەرگەنى.

— موللا يۇنۇس.

ئىستىقبال قىلماق — قارشى ئالماق، كۈتۈۋالماق.

ئىستىقسا [استقصا] (ئە) تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىشكە، چوڭقۇر تەكشۈ-رۈپ ئېنىقلاشقا ئورۇنۇش.

ئىستىقسا قىلماق — تېگى ـ تەكتىگە يەتمەك، چوڭقۇر تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق.

ئىستىقساس [استقصاص] (ئە) قىساس، قىساسكار-لىق؛ «ئىستىقسا» غا قارالسۇن:

فارسىي ئىبارەتىغە مۇناسىبەتتىم ئازراق ئۆچۈن ئىنكار ۋە نەف-يىغە ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن كۆپرەك قىلماي-دۇر.

— نەۋابى.

ئىستىقلال [استقلال] (ئە) مۇستەقىللىق؛ ئۆز ئىختىيا-رىدىكى:

مەنمۇ ئېردىم، يا رەب، ئول ئىقبال ئىلە،

ۋەسل بەزمىدە ئول ئىستىقلال ئىلە.
— نەۋايى.

ئىستىكمال [استكمال] (ئە) تولۇقلۇق، مۇكەممەللىك.

ئىستىكمالى مەئنەۋي — مەنىۋى مۇكەممەللىك؛ مەنىۋى جەھەتتىكى تولۇقلۇق.

ئىستىلا [استيلا] (ئە) قولغا ئېلىش، ئىگىلەش، بېسىۋېلىش.

ئىستىلا تاپماق — ئىگىلىمەك، بېسىۋالماق.

ئىستىلاھ [اصطلاح] (ئە) 1) شەرتلىشىلگەن، شەرتلىك ئىبارە، تېرمىن، ئاتالغۇ. 2) ئادەت، رەسمىيەت.

ئىستىلاھ بىلمەك — سۆلھى تۈزۈشنى بىلمەك؛ شەرتلىك ئىبارە، تېرمىنلارنى بىلمەك.

ئىستىلاھات [اصطلاحات] (ئە) ئاتالغۇلار، تېرمىنلار، شەرتلىك ئىبارىلەر:
مەۋلانا مۇقىمىي ... سوفىيىيە ئىستىلاھاتىدىن ھەم ۋۇقۇفى بار ئېردى.
— نەۋايى.

ئىستىماۋ [استماع] (ئە) ئىشىتىش، قۇلاق سېلىش، ئاڭلاش، تىڭشاش:
ئۇلارنىڭ سۆزىنى قىلىپ ئىستىماۋ،
ياماندىن ـ ياخشى ئىشىدىن تاپىپ ئىتتىماۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىستىماۋ ئەتمەك — «ئىستىماۋ قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىستىماۋ تۇشمەك — ئاڭلانماق، ئىشىتىلمەك.

ئىستىماۋ قىلماق — ئىشىتمەك، قۇلاق سالماق، ئاڭلىماق، تىڭشىماق.

ئىستىمالەت [استمالت] (ئە) مايىل قىلىش، ئۆزىگە تارتىش؛ تەسەللى بېرىش، ئاۋۇتۇش.

ئىستىمالەت بەرمەك — مايىل قىلماق؛ تەسەللى بەرمەك.

ئىستىمداد [استمداد] (ئە) ياردەم سوراش، مەدەت تىلەش:
... ۋىلايەت ئەزىزلەردىن سۇبھى ـ شام، بەلكى ئەلەد ـ دەۋام ئىستىمداد تەلەپ قىلىپ، ...
— ئا. نىزارى.

ئىستىمداد ئەتمەك — «ئىستىمداد قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىستىمداد قىلماق — مەدەت تىلىمەك، ياردەم سورىماق.

ئىستىمزاج [استمذاج] (ئە) بىراۋنىڭ رايى، مىجەز ـ خۇلقى قاتارلىقلارنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن تىرىشىش.

ئىستىناد [استناد] (ئە) تايانچ: دەلىل، ئىسپات.

ئىستىناد تاپماق — تايانماق؛ دەلىللىمەك، ئىسپاتلىماق.

ئىستىنجا [استنجا] (ئە) پاكلانماق، تازىلانماق:
تاكى ئىستىنجا ساری ئەيلەپ شۇرۇڭ،
سوڭرە قىلغايمەن تەھارەتكە رۇجۇڭ.
— نەۋايى.

ئىستىھزا [استهزا] (ئە) مەسخىرە قىلىش، مازاق قىلىش، كۈلكە قىلىش:
قارۇن مۇسا ئەلەيھىسسەلامغا ئىھانەت ۋە ئىستىھزا بۇنياد قىلىپ، بىر زەئىفەغە كۆپ مال بېرىپ بۇيۇردى.
— نەۋايى.

ئىستىھزار [استهضار] (ئە) تەييارلىق، ھازىرلىق؛ تەييارلاش، ھازىرلاش:
ئەمما مەسئەلە ئىلقاسىدىن سوڭرە داغى بارى ئۇلۇمغە مەھارەت ۋە ئىستىھزار ئول مەرتەبەدە ئېردىكىم، ھەرگىز چېچ كىتابغە باقماققە ئېھتىياج بولمادى.
— نەۋايى.

ئىستىھسان [استحسان] (ئە) ماقۇللاش؛ ماختاش، بىراۋ ئۈچۈن ياخشى گەپ قىلىش:
ۋەر ھەركىمگە مەكتۇبى يا رۇقئە بىتسەلەر ئېرمىش، ئالارغە بۇيۇرۇرلەر ئېرمىش ۋە ئىستىھسان قىلىپ دەر ئېرمىشلەر.
— نەۋايى.

ئىستىھقاق [استحقاق] (ئە) ھەق، ھوقۇق؛ ھەقلىق بولۇش:
مەۋلانا ئەبدۇللاھ ... ھۇنەر ۋە قابىلىيەت ھەم يوق ۋە مۇنداق كىشى شېئىرى ۋە ئىستىھقاق ۋە تەئرىف قىلا ئالغايمىز.
— نەۋايى.

ئىستىھكام [استحكام] (ئە) قۇۋۋەت؛ مەھكەملەنگەن، مۇستەھكەملەنگەن.

ئىستىھكام تاپماق — مۇستەھكەملەنمەك؛ قۇۋۋەتلەنمەك.

ئىستىھلاك [استهلاک] (ئە) ھالاك بولۇش، يوق بولۇش، يوقىلىش؛ ئۆلۈم؛ ھالاك قىلىش، يوق قىلىش، يوقىتىش:
... شۇھۇدلەرى ئىستىغراقغە يەتكەن ۋە ئول ئىستىغراقدىن ئىستىھلاك مەقامىن ھاسىل ئەتكەن. — نەۋايى.

ئىستىھلال [استحلال] (ئە) بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشنى ئىزدەش.

ئىستىھلال ئەيلەمەك — بىرەر نەرسىنىڭ بولۇشنى ئىزدىمەك خالىماق.

ئىستىۋا [استوا] (ئە) چۈش ۋاقتى، چۈش پەيتى؛ قىيام

ۋاقتى؛ باراۋەرلىك، تەڭلىك.

ئىسرا [اسرا] (ئە) كېچىسى ماڭدۇرۇش، تۇندە سەير قىلدۇرۇش؛ ئەۋەتىش، يوللاش.

ئىسرار [اصرار] (ئە) قاتتىق كىرىشىش؛ ئىزچىللىق كۆرسىتىش؛ ئۆز سۆزىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىش؛ جاھىللىق:

ۋە فارىسىي ئىبارەتنى مۇناسىۋەتسىز ئازراق ئۈچۈن ئىنكار ۋە نەفىينى ئىسرار كۆرگۈزۈرمەنكىم، فارىسىي ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن كىشى مەندىن ياخشىراق بىلمەيدۇر ئىركىن.

— نەۋابى.

ئىسراف [اسراف] (ئە) ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلىش، ئىسراپ.

ئىسراف ئەتمەك — «ئىسراف قىلماق» قا قارالسۇن.

ئىسراف قىلماق — ئېھتىياجدىن ئارتۇق سەرپ قىلماق، ئىسراپ قىلماق.

ئىسسىغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق، ھارارەت؛ ئوتلۇق.

ئىسسىغ دەم — ئوتلۇق ئاھ، يىغا، ھەسرەت.

ئىسسىغ ساۋۇق — ھەر خىل ھالەتلەر.

ئىسسىغ نەفەس — خۇش مۇئامىلە، يېقىملىق سۆز؛ «ئىسسىغ دەم» گە قارالسۇن.

ئىسغا [اصغا] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، تىڭشاش.

ئىسغا قىلماق — ئىشىتمەك، تىڭشىماق، ئاڭلىماق.

ئىسقات [اسقاط] (ئە) ئېلىپ تاشلاش، يوق قىلىش، ساقىت قىلىش؛ چۈشۈرۈش؛ ئىسقات.

ئىسقات ئەتمەك — يوق قىلماق، ئېلىپ تاشلىماق؛ چۈشۈرمەك.

ئىسقات قىلماق — «ئىسقات ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئىسلام [اسلام] (ئە) مۇسۇلمانلار دىنى؛ ئىسلام؛ خۇداغا ئىتائەتكارلىق:

ئاڭا تەئلىم ئەتتىم ئىبارەت ئىشىن،
كى ئىمانى ئىسلام دىيانەت ئىشىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسلام ئايىن — مۇسۇلمانلىققا (ئىسلام دىنى قائىدە-قانۇنىيەتلىرىگە) رىئايە قىلغۇچى، ئىسلام دىنى قائىدە-قانۇنىيەتلىرىگە بويسۇنغۇچى.

ئىسلام پەناھ — ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى.

ئېسلاماق [ايسلاماق] ئىسلىماق؛ پۈرىماق، ھىدلىماق:

بەزمىدىن بولسە نەسىبىم بىر سۆڭەك، تا ئۇمر بار،
ئىسلاغايمەن، يوقكى، ئىت يەڭلىغ كۆمۈرگەيمەن ئانى.

— نەۋابى.

ئىسلاھ [اصلاح] (ئە) تۈزىتىش، توغرىلاش، ياخشىلاش.

ئىسلاھ تاپماق — تۈزىتىلمەك، توغرىلانماق؛ تۈزەلمەك.

ئىسلاھ قىلماق — تۈزەتمەك، توغرىلماق، ياخشىلىماق.

ئىسلاھپەزىر [اصلاح پذير] (ئە + پ) تۈزەتسە، توغرىلسا، ياخشىلسا بولىدىغان.

ئىسلاھپەزىر بولماق — تۈزەلمەك، تۈزىلىشكە، ياخشىلىنىشقا ماسلاشماق.

ئىسىم [اسم] (ئە) ئات، نام، ئىسىم:

جامۇ مەي ئىسمىن جۇدا زىكر ئەيلەمەك مەرغۇب ئەمەس،
زىكرىنى ئەيلەر كىشى بىر ھەرف ئىلە قىلغاي ئەدا.

— ئەرشى.

ئىسمى ئەئزەم — ئەڭ ئۇلۇغ ئىسىم (ئاللانىڭ ئىسمى):

ئۆتۈپ ئەھرەمەن جانىبىغە يۈرۈپ،
ئانىڭ شەررىگە ئىسمى ئەئزەم ھۇرۇپ.

— ئا. نىزارى.

ئىسمى زات — ئاتاقلىق، مەشھۇر نام، ئىسىملار.

ئىسمى سىفەت — سۈپەت ئىسىملار.

ئىسمائ [اسماع] (ئە) ئىشىتىش، ئاڭلاش، قۇلاق سېلىش؛

ئىستىمائ ئەتمەك — ئاڭلىماق، ئىشىتمەك.

ئىستىمائ ئەيلەمەك — «ئىستىمائ ئەتمەك» كە قارالسۇن.

ئىسمائى راز — سىرنى (مەخپىيەتنى) ئاڭلاش.

ئىسمەت [عصمت] (ئە) پاكلىق، ساپلىق، گۇناھسىزلىق؛ مەسۇم؛ مەسۇملۇك:

پەرى رويكى ئىسمەت پەردەسىدە خوب ناز ئەيلەر،
كۆڭۈل دىۋانەسىدۇر مۇددەتى مەئلۇم بولغايمۇ؟

— زەلىلى.

ئىسمەت پەناھ — نومۇسلۇق، ئىپپەتلىك.

ئىسمەتۈد ـ دۇنيا — دۇنيانىڭ پاكىزلىكى، مەسۇمى.

ئىسنا [اسنا] (ئە) ئىككى.

ئىسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئە — سەككىز يۈز.

ئەللىك ئىككىنچى يىلى:
مەۋلانا يەھيا سېپەك ... سەنە ئىسنا ۋە خەمسىنە ۋە سەمانە مىئەدە ئالەمدىن ئۆتتى.

— نەۋابى.

ئىسناد [اسناد] (ئە) ئاساس، دەلىل، پاكىت، ھۆججەت؛ ئىسپات بېرىش، گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈش:

چۇ تەئرىپ ئېتىپ ئۆنى ھەددادلار،
تۇرۇپ باغلادى تۇرپە ئىسنادلار.
— غەربىي.

ئىسناد ئەيلەمەك — ئىسپات بەرمەك.
ئىسناد تاپماق — تەئەللۇقاتلىق بولۇش، تېگىشلىك بولۇش.
ئىسناد قىلماق — «ئىسناد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىسنەين [اثنين] (ئە) ئىككى (سان).

ئىسنەينەت [اثنينت] (ئە) ئىككىلىك، جۈپلۈك:
ئىشقىدا مەندە ئەسەر يوق، كىمگە بولسە مۇلتەفىت،
تاكى ئىسنەينەت ئولماس، مۇمكىن ئېرمەس ئىتتىھاد.
— نەۋايى.

ئىسنەينىيەت [اثنينيت] (ئە) «ئىسنەينەت» كە قارالسۇن.

ئىسۇرمەك [اسورماك] ھوشسىزلانماق:
كىينەتتە پەردەدىن يۈز كۆرگۈزۈپ گۈل،
ئىسۇردى كۆرگەچ ئول نەۋرۇزنى بىمۇل.
— لۇتفى.

ئىستما [ايسيتما] قىزىتما، ھارارەت؛ ساقسىزلىق.
ئىستما شۇئلەسى — قىزىتما ھارارىتى.

ئىسرغا [ايسيرغا] سىرغا، زىرە، ھالقا.

ئىسرغاندۇرماق [ايسيرغاندورماق] تويدۇرماق، تويغۇزماق:
ئېلىپ كەلدى ئانى ئۆز مەسنەدىنە،
ئىسرغاندۇردى لۇتفى بىھەدىنە.
— لۇتفى.

ئىسىغ [ايسيغ] ئىسسىق، قىزىق:
ھەۋا ساق بولدى بەغايەت ئىسىغ،
كىشى چۆمگەلى ھەم يوق ئېردى ئارىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىسىي [عيسى] (ئە) «ئىسا» غا قارالسۇن؛
ئىسىيى رۇھۇللاھ — ئىسا پەيغەمبەر.
ئىسىيى مەريەم — مەريەمنىڭ بالىسى ئىسا.

ئىسيان [عصيان] (ئە) ئىتائەتسىزلىك، بويسۇنماسلىق؛ قوزغىلاڭ، ئىسيان:
ئاتاپ ئاتىنى ئىسيان ئەھلى كۆڭلى ئەرسەسىدەكىم،
يازۇقلار سەفلەردىن سىندۇرغالى ساھىبقىران ئاندا.
— ئەرشى.

ئىسيان سىرىشت — گۇناھلىق ئىشلارغا بېرىلگەن، ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى.
ئىسيان قىلماق — باش كۆتۈرمەك، قوزغالماق.
ئىسيانى سەخت — قاتتىق گۇناھ.

ئىش [ايش] 1) ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە؛ مەشغۇلات، پائالىيەت، قىلمىش:
نەكىم مەخفى تۇتقان ئىدىم دىن ئىشىن،
فەرەڭ بىلمەگەي دەپ دىن ئايىن ئىشىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) تەشۋىش؛ ۋەقە، ھادىسە:
كۆككە ماتەمزادەلەر نەۋھەسى گەر ياۋۇشتى،
مېنى ماتەمزەدەگە لېك قاتىغ ئىش تۇشتى.
— نەۋايى.

3) جەڭ. 4) ھالەت، ھال ـ ئەھۋال:
مېنىڭ دايىم ئىشىمدۇر ئاھۇ ئەفغان.
بۇ يەڭلىغ دەرد بىرلە چىقماغان جان.
— خىرقەتى.

5) ئەمەل:
گەر ۋۇزۇدۇ ئۇستۇن ۋۇزۇدۇ قىلسە كىشى،
نۇرى ئۇستۇن نۇرلۇغ بولغاي ئىشى.
— خەراباتى.

ئىش تۇشمەك — تەشۋىشلەنمەك.
ئىش كۇنى — جەڭ كۇنى، قىيامەت كۇنى،

ئىشا [عشا] (ئە) نۇر، يورۇقلۇق؛ قۇياش:
تۇتۇپ مېھر سەيرى ئۇچۇن ئىرتىفا،
تۇشۇپ سۇقبەدىن سۇقبە سەرى ئىشا.
— نەۋايى.

ئىشئار [اشعار] (ئە) خەۋەردار قىلىش، مەلۇم قىلىش، بىلدۇرۇش.

ئىشارەت [اشارت] (ئە) كۆرسەتمە؛ ئەمر، پەرمان؛ ئىشارەت، ئىما، بەلگە:
چىقىڭ تۇشۇكىدىن بىشارەت بۇدۇر،
ساڭا فەزلى ھەقدىن ئىشارەت بۇدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشارەت ئەھلى — پىكىرنى ئىشارەت ئارقىلىق ئىپادە قىلغۇچىلار.

ئىشباڭ [اشباع] (ئە) تولدۇرۇش، قوشۇش؛ تولغان:
... ۋە ھەر ھەرفكى لەفزدە كەلگەي، ئەرگەرچى كىتابەتدە بولماغاي، تەقتىئدە ھىسابغە كىرگەي، نېچۇككىم، مۇشەددەد ھۇرۇف ۋە ئەلىفدەككى، «ھەمزە» ئىشبائىدىن ھاسىل بولۇر.
— نەۋايى.

ئىشتىئال [اشتعال] (ئە) يېنىش، جۇلالىنىش، شولا تاشلاش؛ شولا:
... خۇسۇسەنكىم، بۇ زەئىفنىڭ مىزاجى نەچە كۇن مەي ئوتى ئىشتىئالىغە مۇشتەئىل ئۇچۇن ھالا ئول ئىشتىئال ئەسەرى

تەبىئەتتە مۇشتەئىل بولۇپدۇر.

— نەۋابى.

ئىشتىباھ [اشتباه] (ئە) 1) ماس، مۇناسىپ؛

جەھاندارلارغە سىپھر ئىشتىباھ،
ۋەلىي ئەھلى فەقر ئالىدە خاكى راھ.

— نەۋابى.

2) شۇبھە، گۇمان، شەك:

نە ئىش بولدى ۋاقىئە ساڭا پادىشاھ،
نىمە سالدى كۆڭلۈڭگە ئارا ئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىداد [اشتداد] (ئە) كۈچىيىش، زورىيىش؛ شىدەت.

ئىشتىداد تاپماق — زورايماق، كۈچەيمەك.

ئىشتىراك [اشتراك] (ئە) بىرلىشىش، قاتنىشىش، بىرلىك، شېرىكلىك، ئورتاقلىق:

دۇشمەنى خاكسار جاھىل كىم،
ھەققە دەئۋايۇ ئىشتىراك ئەتتى.

— نەۋابى.

ئىشتىغال [اشتغال] (ئە) مەشغۇلات؛ مەشغۇل بولۇش، شۇغۇللىنىش:

بۇ زەئىف خورغە گۇيا ئاسمان يىقىلدى، نە بۇ ئەمرى ئەزىم
ئىشتىغالىغە قۇۋۋەت، نە ئۇزرە ئىستىئىفافە قۇدرەت! ...

— مۆجىزى.

ئىمارەت ئىشىغە قىلىپ ئىشتىغال،
ئانىڭ تەرھىدە بارچەنىڭ ئەقلى لال.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىغال كۆرگۈزمەك — مەشغۇل بولماق، شۇغۇللانماق.

ئىشتىلمەك [ايشتيلماك] ئاڭلانماق، تىڭشالماق، ئىشتىلمەك.

ئىشتىھار [اشتهار] (ئە) مەشھۇرلۇق، شۆھرەت:

سىپاھىكى ئاتى ئىدى ئىختىيار،
ئۇلۇغلۇقدا تاپقان بەسى ئىشتىھار.

— ئا. نىزارى.

ئىشتىھار بەرمەك — مەشھۇر بولماق، شۆھرەت تاپماق.

ئىشتىھار تاپماق — «ئىشتىھار بەرمەك» كە قارالسۇن.

ئىشتىياق [اشتياق] (ئە) كۈچلۈك ئىستەك، ئىنتىلىش؛ شەۋق، زوق:

قارا زۇلفۇڭ فراقىدە پەرىشان رۇزغارىم بار،
يۈزۈڭنۇڭ ئىشتىياقىدە نې سەبرۇ نې قەرارىم بار.

ئىشراق [اشراق] (ئە) پارلاش، يالتىراش؛ يورۇش؛ يورۇتۇش.

مەھرى ئىشراق — پارلىغان قۇياش.

ئىشرەت [عشرت] (ئە) ۋاقىتنى خۇرسەنلىك، خۇشاللىق بىلەن ئۆتكۈزۈش، دىلخۇشلۇق، ئىشرەت.

خۇش ئول كىشىكىم مەشرەبىدۇر شاھانە،
ئوردىسى بولۇپ لايىق ئاڭا مەيخانە.
مەي ئورنىدا چاي ئولسە پەيمانە چىنى،
نې بولغۇسى بۇندىن ئۆزگە ئىشرەت يانە.

— ئەرشى.

ئىشرەت ئاباد — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەفزاي — «ئىشرەت فىزاي» غا قارالسۇن.

ئىشرەت ئەندۇز — «ئىشرەت ئەنگىز» گە قارالسۇن.

ئىشرەت ئەنگىز — شادلىق قوزغىغۇچى، ئىشرەت قوزغىغۇچى:

بولۇپ نەچچە كۈن ئىشرەت ئەنگىزلىق،
فىداسىغە ئەيلەپ دىرەمرىزلىق.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشرەت ئەياغى — شادلىق، خۇرسەنلىك قەدەھى.

ئىشرەت خىيالى — ۋاقىتنى خۇشاللىق، خۇرسەنچىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسى:

قىزىلكۈل تۇرسا نە بار بۇ چەمەندە،
ئەگەر ئىشرەت خىيالى بولسە تەندە.

— خىرقەتى.

ئىشرەت سەرا — «ئىشرەتگاھ» قا قارالسۇن.

ئىشرەت فەزا — ئىشرەت يۈكسەلگەن، ئىشرەت ئەۋج ئالغان:

كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۈمنامىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۈشا، ئىشرەت فەزا ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

— گۈمنام.

ئىشرەت فىزاي — ئەيش ـ ئىشرەتنى ۋايىغا يەتكۈزىدىغان.

ئىشرەت مەيى — خۇشاللىق، خۇرسەنلىك ئۈچۈن ئىچىلىدىغان مەي:

ئىشتىپ تاۋۇشىن بۇلبۇل بولۇپ خۇش،
يەنە باشتىن قىلىپ ئىشرەت مەيى جۇش.

— خىرقەتى.

ئىشرەت ھىين — ئەيش ـ ئىشرەت چېغى، مەئىشەت ۋاقتى.

ئىشرەتى جەننەت — جەننەتتىكى خۇشاللىق، خۇرسەنلىك:

ئىشرەتى جەننەت تىلەپ زاھىد چېكەر مىڭ دەردۇ رەنج،
كۆزلەرىن ئازۇرده قىلغان دادىخاھى ئۆزگەدۇر.

— گۈمنام.

ئىشرەتگاھ [عشرت گاه] (ئە + پ) مەئىشەتخانا، ئىشرەتخانا، كەيپ ـ ساپا ئۆبى:
بىر كېچە ئىشرەتگاھىدىن چىقتى شاھ،
خەلق شاھ كارىغە ئەيلەي دەپ نىگاھ.
— نەۋايى.

ئىشرەتگەھ [عشرت گه] (ئە + پ) «ئىشرەتگاھ» قا قارالغ:
يېتىپ ئىشرەتگەھىڭ غەمخانەلەرغە،
قۇلاق سالۇر ئىدىم ئەفسانەلەرغە.
— نەۋايى.

ئىشغال [اشغال] (ئە) تاجاۋۇزچىلىق؛ ئىگىلەش، بويسۇندۇرۇش، ئىشغال:
بۇ ئىشغال بىرلە ئۆتۈپ ئول تۇنى،
تۈزۈپ بەزم شاھى ئىككىنچى كۈنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشفاق [اشفاق] (ئە) شەپقەت، مېھرىبانلىق، خەيرخاھلىق.
ئىشفاق ئەتمەك — شەپقەت قىلماق، مېھرىبانلىق قىلماق.

ئىشق [عشق] (ئە) سۆيگۈ، ئاشىقلىق، مۇھەببەت:
ئەي، كۆزلەرى نەرگىس، خەتى رەيھان، قەدى شەمشاد،
بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا ئىشىم نالەۋۇ پەرياد.
— ئەرشى.

ئىشق ئافەتى — ئىشقتىكى ئوڭۇشسىزلىق؛ ئىشق كەلتۈرگەن بالا ـ قازا:
گىرىفتار ئەيلەدى ئىشق ئافەتىغە خەستە كۆڭلۈمنى،
كى ئاقتارسام ئىچىدە غۇنچە يەڭلىغ تەھ ـ بەتەھ قاندۇر.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئالەمى — سۆيگۈ دۇنياسى:
دېدىم: *ئىشق ئالەمى خوب جىلۋەلى بىر ئالەمدە،*
دېدى: *مەن بولمەسەم ئىشق ئالەمى بىر رۇئىيادۇر.*
— نەسىمى.

ئىشق ئەجدەھاسى — مۇپتىلالىق بالاسى، ئاپىتى.
ئىشق ئەسرارى — سۆيگۈ سىرلىرى:
ئىشق ئەسراردىن ئىشتىمەك ئىستەمەك ئەي، ئەھلى دەرد،
نۇكتەئى دۇر ھەيرەت ئەفزا قىسسەئى توپان خەرۇش.
— سەبۇرى.

ئىشق ئەھلى — ئاشىقلار:
ئىشق ئىلە دېۋانەلىكىدە بولمىشەم ساھىب كەمال،
ئىشق ئەھلى ئەمدى بابىرنى دېگەيسىز زۇفۇنۇن.
— بابىر.

ئىشق باغى — ئاشىقلىق بېغى، سۆيگۈ، مۇھەببەت بېغى:
بۇنىڭدىن بەھر ئالسىڭ جانۇ دىماغى،
گۈلىنى تازە ئەيلەڭ ئىشق باغى.
— خىرقەتى.

ئىشق بىباك — ھېيىقماس، قورقماس سۆيگۈ، مۇھەببەت.
ئىشق پىرى — سۆيگۈ يولىغا ئەڭ بۇرۇن كىرگەن، بۇ ھەقتە جىق ئىشنى باشتىن كەچۈرگەن كىشى، بۇ جەھەتتىكى ئۇستاز:
نەيلەسۇن ئەرشىكى قىلماي دەمبە دەم تەكرار ئىشق،
ئىشق پىرى مەنئ ئېتىپ، ئۆزگەنى مۇنى ئۆرگەتۇر.
— ئەرشى.

ئىشق تارى — سۆيگۈ، مۇھەببەت رىشتىسى:
سەييادلىق پەنمدۇر مېنىڭ ئىشق تارىدىن،
ۋەھشي غازالىرىغە قويۇپمەنكى دامىلەر.
— مەشھۇرى.

ئىشق تىغى — سۆيگۈ، مۇھەببەت پىچىقى:
ئىشق تىغى بىرلە جانىم، دەرمە، قۇربان ئەيلەسە،
بولسە يۈزجان، بولماسۇن ھەر كۈندە قۇرباندىن خەلاس.
— ئەرشى.

ئىشق جامى — سۆيگۈ شارابى ئىچىلىدىغان قەدەھ:
ئىشق جامىدىن ئاچىلغان مەست ـ بىخۇد بولغان ئەل،
ئەرشى، گە ھەددىن فۇزۇن سەندەك ۋەلي رەسۋا ئەمەس.
— ئەرشى.

ئىشق خارى — مۇھەببەت تىكىنى:
نەكىم ئىشق خارى تاقالغان ئىدى،
ئانىڭ سەدرىگە ھەم قادالغان ئىدى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشق دامى — سۆيگۈ، مۇھەببەت تۇزىقى:
دانەئى ھۇسنىن كۆرۈپ، ئەي ئەرشىئى ئاشۇفتە دىل،
ئىشق دامىغە سېنىڭدەك مۇبتەلايى تاپمادىم.
— ئەرشى.

ئىشق دەردى — سۆيگۈ يولىدىكى دەرد ـ ئەلەم:
خۇدا خەزىنەسىدىن ئىشق دەردى كەم بولماس،
خۇدادىن ئۆزگە ئانىڭ جانۇ دىلدە غەم بولماس.
— شەۋقى.

ئىشق دەشتى — سۆيگۈ، مۇھەببەتتىكى مۇڭۇپپەقىيەتسىزلىك:
ئۇمر ئىچى باشۇ ئاياغ پويەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسەرۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى.

ئىشق دەئۋاسى — مۇھەببەت يولىدىكى تالاش ـ تارتىش؛ سۆيگۈ تەلىپى:
بىئەدەبلىك ھەددىن ئاشتى ئىشق دەئۋاسىن قىلىپ،

ئۇشبۇ يالغان بىرلە بارسام خالىقى جەببارداۋۇر.
— شەۋقى.

ئىشق زاتى — شەخسىي ئىشق:
بار مەلەك نىشاندۇرلار ئىشق زاتىدىن تەمام،
ئەرشىيا، كەل، جامى مەي ئىچكىل مۇھەببەت ساربدىن.
— ئەرشى.

ئىشق زۇننارى — ئاشىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بويىنىغا ئاسقان زەنجىر؛
رىداغە تارتىنى بەرمەم كۆرۈپ تەننازى تەرسانى،
ئاسىپتۇر ئىشق زۇننارى بويۇنغە شەيخى سەنئانىم.
— مەشھۇرى.

ئىشق سەۋداسى — سۆيگۈ يولىدىكى جۇنۇنلۇق:
كىشىگە يەتسەلەر جانان ساربدىن ئىشق سەۋداسى،
مۇنىك ئەسلىنى بىل دىدارى نېئىمەتدىن ئىبرۇر مەئخۇز.
— شەۋقى.

ئىشق سەۋدايى — ئىشق يولىدا ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان، ئىشق يولىدىكى مەجنۇن:
كېچەلەر بىدار ئەمەس سەن ئىشق دەئۋايىك غەلەت،
رەڭگى زەردۇ چەشم تەر يوق ئىشق سەۋدايىك غەلەت.
— شەۋقى.

ئىشق غۇلامى — ئاشىق يىگىت:
مۇنچە مەلامەت ئەيلەمەك ياخشىمۇ روسىيەھ رەقىب،
ئىشق غۇلامى مەن بۇگۈن بەندەئى زەرخەرىد ئەمەس.
— زەلىلى.

ئىشق قۇللابى — ياسالما، يالغانچى ئىشق:
ئىلاھا، ئىشق قۇللابىغە كۆڭلۇمنى گىرىفتار ئەت،
ئانىك يولىدىكى مېھنەتلەرىن كەم قىلما، بىسيار ئەت.
— ئا. نىزارى.

ئىشق كوي — ئىشق يولى، ئىشق كوچىسى:
ئەي ئىشق كويىغە تۇشمە ھەرگىز،
جانۇ جىگەرىك يارا نېدىندۇر.
— ئەرشى.

ئىشق مەيى — ئاشىقلار ئىچىدىغان مەي:
مەيگۇن لەبىدىن ئىشق مەيىن ئىبلگە سۇنۇپ،
ئۆز مەسلىگىدىن كۆزى خۇماربم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەقدى — ئىشق بايلىقى، ئىشق ئاقچىسى:
زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۇنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.
— گۇمنام.

ئىشق نەيرەڭى — سۆيگۈ ھىيلە ـ مىكرىسى:
قىلىپ بىتاب جىسمىمنى نېتەي كىم ئىشق نەيرەڭى،
جەھاندە بارمۇدۇر مەندەك بەلا دەشتى ئارا قالغان.
— ئا. نىزارى.

ئىشق ئوتى — سۆيگۈ ئوتى، سۆيگۈ تەشنالىقى:
ئىشق ئوتى باشىمدا يانغاچ ھەمزەبانىمدۇر چىلىم،
نالەلەر تۇرلۇك چېكەر دائىم ئىغانىمدۇر چىلىم.
— ئەرشى.

ئىشق ئېلى — سۆيگۈگە بېرىلگەنلەر، ئاشىقلار:
«سات» سەبر ئەتمەكدىن ئۆزگە ئىشق ئېلىگە چارە يوق،
سەبرسىزمەن بىقەرار، سەبرۇ قەراربم سەنمۇ سەن؟
— موللا سالىھ.

ئىشقى بىھاسىل — نەتىجە، ئۇنۇم بەرمەيدىغان ئىشق:
نېچۈك سەن بۇ ئۆزۇن يول ئەمگەكسىندىن،
بۇ ئەمسىز ئىشقى بىھاسىل ـ ئېلىندىن.
— لۇتفى.

ئىشقى مۇھەببەت — سۆيگۈگە قاتتىق بېرىلىش، يارغا بولغان تەشنالىق:
بادەئى ئىشقى مۇھەببەت نوش ئەيلەپ كېچەلەر،
ئىشق رەيھاندەك بولۇپ تالدەك بويىغا چىرماشىپ.
— نەۋبەتى.

ئىشقباز [عشق باز] (ئە + پ) ئىشققا بېرىلگەن، ئاشىق؛ ئاشىقلىق، مۇھەببەتلىك:
ھەر ئىكىگە شۆھە ئىشقبازى،
نازىيۇ ئەگەر بىرى نىيازى.
— ئەرشى.

ئىشقپىچان [عشق پیچان] (ئە + پ) ھەشقپىچەك، ھەشقپىچەككۇل:
ئاڭا چىرمانىپ ئىشقپىچان كەبى،
كى سىمت ئەيلىگەن لەئلى مەرجان كەبى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىشقپىچەك [عشق پیچاک] (ئە + پ) «ئىشقپىچان» غا قارالسۇن:
دەرىغ كۆرسەم ئىدى دىلبەرىم جەمالىدىن،
لەبىگە سۆيسەم ئىدى چىرماشىپ چۇ ئىشقپىچەك.
— شەۋقى.

ئىشكال [اشکال] (ئە) مۇشكۈللۈك، قىينىچىلىق:
جەمئ ئېتىپ كۆڭلىن بارى ئىشكالىدىن،
قۇتقارىپ ھەر نەۋئ مۇشكىل ھالىدىن.
— نەۋائى.

ئىشكەنج [اشکنج] (پ) «ئىشكەنجە» گە قارالسۇن:
نەچە يىل چېكىپ سەن ئۇچۇن رەنجىنى.
زەماندىن كۆرۈپ تۇرپە ئىشكەنجىنى.
— ئا. نىزارى.

ئىشكەنجە [اشکنجه] (پ) قىيناق، ئازاب، ئىسكەنجە.
ئىشكەنجە ئەيلەمەك — قىينىماق، ئازابلىماق، ئىسـ

كەنجىگە ئالماق:
بۇ زىنداندىنكى، جىسمىن رەنجە ئەيلەپ،
چىقاردىڭ يۈز تۈمەن ئىشكەنجە ئەيلەپ.
— نەۋائى.

ئىش ـ كۆچ [ايش كوچ] مەشغۇلات، خىزمەت:
ئىنايەت قىلىپدۇرسىزكىم، مېنىڭ ئىش ـ كۆچۈم ساڭا ئوخشىدۇر.
— نەۋائى.

ئىشنەمەك [اشناماک] يالتىرماق، پارلىماق.
ئىشنەمەك قۇرت — يالتىراق قۇرت.

ئىشۋە [عشوه] (ئە) ناز ـ كەرەشمە، خۇلق، مەپتۇن قىلغۇچى ھەركەت، قىلىق:
نېتاڭ گەر ئىشۋە بىرلە ئەيلەسەڭ كۆڭلۈم بارىن غارەت،
نېچۈككىم سەن كەبى بۇ ئالەم ئىچرە دىلرەبا يوقتۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋە پەرداز — ئىشقبا بېرىلگۈچى، ئىشقىۋاز:
ئە كۆزلەرى ساھىرى فۇسۇنساز،
ئەي باشدىن ئايىغ ئىشۋە پەرداز.
— مەشھۇرى.

ئىشۋە ساز — «ئىشۋەگەر» گە قارالسۇن.
ئىشۋە ئوقى — ناز ـ كەرەشمە ئوقى؛ جەلپ قىلغۇچى قىلىق:
ئىشۋە ئوقىنى جانىمغە ئاتماي،
بولماي ئاڭا مۇبتەلا بېدىندۇر.
— ئەرشى.

ئىشۋەگەر [عشوەگر] (ئە + پ) ناز ـ كەرەشمە قىلغۇچى، چىرايلىق قىلىق ۋە ھەركەت ئارقىلىق مەپتۇن قىلغۇچى، كۆڭۈلنى ئوغرىلىغۇچى، جەلپ قىلغۇچى؛ مەھبۇبە:
ئەدا فەھم ئىشۋەگەر، ساھىب كەرەشمە،
ئارىغ سۇرەت، رەساقەد، شەرمى چەشمە.
— ناقىس.

ئىشتىمەك [ايشيتماک] ئاڭلىماق، تىڭشىماق، قۇلاق سالماق، ئىشتىمەك:
سالىھ قىلىبان بۇ سۆزنى بۇنياد،
دوستلار ئىشتىپ مېنى قىلىڭ ياد.
— مۇللا سالىھ.

ئىشىق [ايشيق] نۇر، يورۇقلۇق، روشەنلىك:
مەلاھەت ئەۋجى بىرلە ھۇسن بۇرقىدە ئىشىق ئىبرىمەس،
يۈزۈڭدۈن شۇئلەسى ھەر يان ئاچىلمىش تەلئەتىڭ ماھى.
— نەۋائى.

ئىغاغ [ايغاغ] پايدىسىز، مەنىسىز:
نادانغە سۇد دېمەك ئىغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى بورتاغدۇر.
— نەۋائى.

ئىغتىنام [اغتنام] (ئە) چىڭ تۇتۇش؛ پايدىلىنىش؛ قەدىرلەش، ئەزىزلەش:
قىلىپ مەسلەھەتلەر دېدى چوڭ ئاغام،
كۆڭۈل ئۆز دىيارىن بىلۇر ئىغتىنام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىغماز [اغماض] (ئە) يوشۇرۇش، بېكىتىش.
ئىغماز ئەتمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.
ئىغماز ئەيلەمەك — يوشۇرماق، بېكىتمەك.

ئىفادە [افاده] (ئە) دەرس بېرىش، ئوقۇتۇش، ئۆگىتىش؛ پايدا ئېلىش، پايدا بېرىش، يارەملىشىش:
قەچانكىم قاچارغە ئىرادە قىلۇر،
ئەجايىب مەرىزى ئىفادە قىلۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفادەت [افادت] (ئە) «ئىفادە» گە قارالسۇن:
كىشىكىم يۈرۈسە تىجارەت ئۈچۈن،
نە مىھنەتنى تارتىپ ئىفادەت ئۈچۈن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىفتار [افطار] (ئە) ئېغىز ئېچىش (كەچكى ئىپتار)، روزىنى بۇزۇش، ئىپتار.
ئىفتار قىلماق — ئېغىز ئاچماق، ئىپتار قىلماق.

ئىفتىئال [افتعال] (ئە) 1) پەيدا قىلىش، خىيالەن تەسۋىرلەش، يېڭىلىق يارىتىش. 2) سەممىي، سادىق بولۇش:
بولماسە تائەتدە ھەركىم ئىفتىئال،
بولغاي ئانىڭ ئاغزىغە سەنگۈ ساپال.
— خەراباتى.

ئىفتىتاھ [افتتاح] (ئە) باشلاش، كىرىشىش، ئېچىش.
ئىفتىتاھ ئەتمەك — «ئىفتىتاھ ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ئىفتىتاھ ئەيلەمەك — باشلىماق، كىرىشمەك، ئاچماق.

ئىفتىخار [افتخار] (ئە) پەخىر؛ پەخىرلىنىش، ماختىنىش، ئىپتىخار:
ئىزىڭىز گەردى تاجى ئىفتىخارىم،
نې قىلماققە مېنىڭ نې ئىختىيارىم.
— نەۋائى.

ئىفترا [افترا] (ئە) بۆھتان، تۆھمەت.

ئىفتىقار [افتقار] (ئە) پېقىرلىق، موھتاجلىق، بىچارىلىك.

ئىفرات [افراط] (ئە) ھەددىدىن ئېشىش، چەكتىن چىقىش؛ ئاشۇرۇش، ئاشۇرۇۋېتىش، ھەددىدىن زىيادە.

ئىفرات كۆرگۈزمەك — ھەددىدىن ئاشماق.
ئىفراتى جەمال — ھەددىدىن زىيادە چىرايلىق، ناھايىتى چىرايلىق.
ئىفراتى ھىلىم — كۆڭۈل يۇمشاقلىقىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى.
ئىفرىت [عفريت] (ئە) دېۋە، شەيتان:
تاۋۇش چۈن ئاڭلادى ئىفرىتى قەتتال،
چىقاردى باشكى، فەھم ئەتكەي نېدۇر ھال.
— نەۋايى.
ئىفساد [افساد] (ئە) بۇزۇش؛ بۇزۇلۇش، بۇزۇقچىلىق:
ۋە كەيخسراۋنىڭ خاتىرى ئەفراسىياب ئىفساددىدىن جەمئ بولغاندىن سوڭرە ...
— نەۋايى.
ئىفشا [افشا] (ئە) پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارا قىلىش:
رەئىيى ئەئزەم پادىشاھنىڭ قىزى خەجەنىڭ فەسانەسىنى ئاڭلاغاندىن كېيىن مەلىكەگە ئەسەر قىلىپ، خاجەغە ئۆز ۋاقىئاتىنى ئىفشا قىلۇرغە تەكەللۇم تۈزگەنى ۋە ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىففەت [عفت] (ئە) پاكلىق، پاكىزلىك، مەسۇملۇق؛ ئىپپەت، نومۇس.
ئىففەت پەناھ — «ئىففەت مەئاب» قا قارالسۇن.
ئىففەت مەئاب — ئىپپەتلىك، نومۇسلۇق.
ئىفلاس [افلاس] (ئە) پۇلسىزلىق، موھتاجلىق، بېچارىلىك؛ ئىپلاس:
بۇ زۈھرە بىرلە يۇزمەك گەنجى قارۇن،
كېلۇر قانچە كىشىگە ئانچە ئىفلاس.
— ئەرشى.
ئىفلاس ئايىن — موھتاجلىقتا كۈن كەچۈرگۈچى.
ئىفنا [افنا] (ئە) يوقىتىش، يوق قىلىش، ھالاك قىلىش؛ يوقىلىش، ھالاك بولۇش.
ئىفنايى مەۋجۇد — بارلىقنىڭ (مەۋجۇت نەرسىلەرنىڭ) يوقىلىشى.
ئىقاب [عقاب] (ئە) جازا، ئازاب، قىيناق.
ئىقالە [اقاله] (ئە) ئاينىش، سوددىدىن قايتىش، سودىنى بۇزۇش:
گەۋھەرى بەيئىن ئىقالە ئەيلەدى،
تۈتتىيۇ ۋەجھىن ھەۋالە ئەيلەدى.
— نەۋايى.
ئىقامەت [اقامت] (ئە) بىر جايدا تۇرۇش، مۇقىم بولۇش؛ ياشاش؛ ئىستىقامەت قىلىش:
ئىقامەت چۈنكى قىلدىڭ، بابىرا، ئول ھۇر كويىدا،
مەقامىڭ رەۋزەدىن ئەۋلا، ئۆزۈڭ رىزۋاندىن ئارتۇقسەن.
— بابىر.
ئىقامەت ئەتمەك — «ئىقامەت قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىقامەت ئەيلەمەك — تۇرۇپ قالماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت خەيلى — تۇرغۇن كىشىلەر.
ئىقامەت قىلماق — ياشىماق، ئىستىقامەت قىلماق.
ئىقامەت مەنزىلى — تۇرار جاي.
ئىقبال [اقبال] (ئە) بەخت، ئامەت؛ دۆلەت، بايلىق؛ مۇۋەپپەقىيەت:
ئالىمپ كەلدى قويدى مېنىڭ ئالىمە،
فەلەك رەشك قىلغاي بۇ ئىقبالىمە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھال ـ ئەھۋال:
رىشۋەلەر يەپ ھۆكمى قازى مۇفتى بولغاندىن دېسەڭ،
ئەين ئىقبالىم بەلەنددۇر ئۇشبۇ ئىقبالىڭ غەلەت.
— شەۋقى.
ئىقبال ئاسا — بەخت كەلتۈرگۈچى، قۇتلۇق.
ئىقبال قىلماق — كۈتۈۋالماق، قوبۇل قىلماق.
ئىقبال نىشانى — خۇش خەۋەر بەرگۈچى خەت، خۇرسەنلىك خېتى.
ئىقبالى جاۋىد — ئەبەدىي بەخت.
ئىقبالى ۋىسال — ئۇچرىشىش خۇشاللىقى، بەختى.
ئىقتار [اقطار] (ئە) قاتارلار، سەپلەر.
ئىقتائ [اقطاع] (ئە) مۇكاپات تەرىقىسىدە ئاجرىتىپ بېرىلگەن يەر ـ سۇ.
نې ئىقتائ ئالارغە كى دارا قىلىپ،
سكەندەر ھەم ئانداغ مەدارا قىلىپ.
— نەۋايى.
ئىقتائ قىلماق — يەر ئاجرىتىپ بەرمەك.
ئىقتىباس [اقتباس] (ئە) ئېلىش، ئارىيەت ئېلىش؛ ئوخشىتىش، تەقلىد قىلىش.
ئىقتىباس ئەيلەمەك — ئالماق، كۆچۈرۈۋالماق، ئوخشىتىۋالماق.
ئىقتىدا [اقتدا] (ئە) تەقلىد قىلىش؛ ئەگىشىش:
ئەتلەئەت مىن جەبھەتۈس ـ ساقى تەجەللىيۈل ـ ھۇدا،
مۇرشىدى ئەھلى ھەقىقەت ۋەجھىئەيلەر ئىقتىدا.
— ئەرشى.
ئىقتىدا ئەيلەمەك — ئەگەشمەك.
ئىقتىدا قىلماق — تەقلىد قىلماق؛ ئەگەشمەك.

ئىقتىدار [اقتدار] (ئە) ئىقتىدار، كۈچ، قۇدرەت:
بولۇپ ھېكمەتتە مۇنچە ئىقتىدارىڭ،
فىلاتۇن گەر ئوقۇر ئالدىڭدا ئەبجەد.
— ئەرشى.

ئىقتىدار تاپماق — قۇدرەت تاپماق؛ قادىر بولماق؛ قۇدرەتلىك سېزىم.

ئىقتىران [اقتران] (ئە) يېقىنلاش، يېقىن كېلىش، يولۇقۇش، ئۇچرىشىش.

ئىقتىزا [اقتضا] (ئە) تەقەززا؛ زۆرۈرىيەت؛ تەلەپ، ئىستەك، ئېھتىياج:
شۇكۇر ئەيلەمەس بۇ دۆلەتكە قانىمىڭ بولماس،
مۇندىن زىيادىلىك قىلۇر نەفسى ئىقتىزا.
— سەبۇرى.

ئىقتىزا ئەيلەمەك — تەقەززا قىلماق.

ئىقتىسار [اقتصار] (ئە) قىسقارتىش، چەك قويۇش، چېگرالاش، سوزماسلىق.
ئىقتىسار ئېتىلمەك — قىسقارتىلماق.

ئىقتىنا [اقتنا] (ئە) ئىگە بولۇش، ئېرىشىش، قولغا كەلتۈرۈش، ئىگىلەش، باردى ـ كەلدى قىلىش، ئالاقىدە بولۇش:
بار ئېردىكى بىزگە بىراۋ ئاشىنا،
قىلۇر ئېردىم ئانىڭ بىلە ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) يېغىش، جۇغلاش، مال ـ دۇنيا، بايلىق توپلاش:
بەلادى ئېرۇركىم ئەجەب خۇشنەما،
زەنۇ ئەر دۇكاندا قىلۇر ئىقتىنا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىقد [عقد] (ئە) تۈگۈن، چىگىش؛ قىممەت باھا مۇنچاق (مەرۋايىت) ئۆتكۈزۈلگەن يىپ، ئۇنچە (مەرۋايىت) تىزىقى:
نەۋائىي، ئاڭلا يەقىنكىم، ھەيات رىشتەسىدۇر،
قولۇڭغە كىرسە ئانىڭ ئىقدى زۇلفىدىن ھەر شاھ.
— نەۋابى.

ئىقدام [اقدام] (ئە) قەدەم قويۇش، مېڭىش، يۈرۈش؛ تىرىشىش، ئۇرۇنۇش.
ئىقدام قىلماق — تىرىشماق، كىرىشمەك.

ئىقلىم [اقليم] (ئە) ۋىلايەت، ئۆلكە، مەملىكەت، ئىقلىم، قىتئە:
كۆڭۈل ئىقلىمىنى تاراج ئېتەرمەن بولماسۇن غافىل،
جۇنۇندىن پارە بولغان خىرقەنىڭ تارى سىپاھىمدۇر.
— زەلىلى.
ئىت كەبى تەلمۈرۈبان خاك رەھىڭ باش قويۇبان،
شەھى ئىقلىم ھەمە مۇھتاجۇ گەدايان يېڭلىغ.
— شەۋقى.

ئىقلىمگىر [اقليم كير] (ئە + پ) جاھانگىر.

ئىكاۋ [ايكاو] 1) ئىككى، ئىككىسى. 2) رەپىق، يولداش:
خوبلەر ئىچرە بىراۋ كۆڭلۇمنى ئالمىشكىم، ئانى.
مەندىن ئۆزگە كىمسە بىرلە قىلماغىل، يارەب، ئىكاۋ.
— نەۋابى.

ئىكاۋلان [ايكاولان] «ئىكەۋلەن» گە قارالسۇن.

ئىكاۋلاش [ايكاولاش] ئىككىلەن، ھەر ئىككىسى:
سەبا نەغمە قىلىپ، بۇلبۇل غەزەلخان،
ئىكاۋلاش قەي قىلىپ دەشتى بەيابان.
— خىرقەتى.

ئىكەلەسى [ايكالاسى] ئىككىلىسى، ھەر ئىككىسى:
ئەگەر ئىكەلەسى تىل بىلە ئايتۇر قابىلىيەتلەرى بولسە، ئۆز تىللەرى بىلە كۆپرەك ئايتسەلەر ئېردى.
— نەۋابى.

ئىكەۋ [ايكاو] «ئىكاۋ» غا قارالسۇن:
يېشىپ ئالدى دەرھال بۇلارنى بىرەۋ،
تۇرار ئېردى زىندان ئۇزە ئول ئىكەۋ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكەۋلەن [ايكاولان] ئىككىلەن، ھەر ئىككىسى:
... ۋە نەچچە مۇددەتدىن كېيىن خاتۇنى ئۆلۈپ، تاجىرنى ھىسارغە سۈلاغاندا، يەنە بىر فەرەڭنىڭ خاتۇنىنى كەلتۈرۈپ، ھىساردا ئىكەۋلەن تاپشىپ، ئانچە مۇشەققەتلەر بىلە سەفىلنى تېشىپ، بىر مۇنچە جەۋاھىرلار ئالىپ، ئىكەۋلەن قاچىپ چىققانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكتىساب [اكتساب] (ئە) ئۆگىنىش، كەسىپ قىلىش؛ قولغا كەلتۈرۈش:
چۇ قارۇن دېدى: «شاھ ئالىيجەناب،
سەھىل ئىشمۇدۇر، ئەيلەگىل ئىكتىساب» .
— ئا. نىزارى.
ئىكتىساب ئەيلەمەك — ئالماق؛ ھاسىل قىلماق.
ئىكتىساب قىلماق — «ئىكتىساب ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىكتىفا [اكتفا] (ئە) قانائەتلىنىش، كۇپايىلىنىش:
بۇلار ژاقىئاتى تەۋىلۇ تولا،
قىلىپ مۇختەسەر ئەيلەدۇك ئىكتىفا.
— ئا. نىزارى.
ئىكتىفا بولماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن.
ئىكتىفا قىلماق — قانائەتلەنمەك؛ كۇپايە قىلماق.
ئىكتىفا قىلىلماق — «ئىكتىفا قىلماق» قا قارالسۇن:
بىز زەرۇرەت غايىبانە دۇئا بىلە ئىكتىفا قىلىلىپدۇر.
— نەۋابى.

ئىكتىھال [اكتحال] (ئە) كۆزگە سۈرمە تارتىش:
ئېلىنى تېز ئەيلەبكى، ئوتدىن سۇۋ چىقاردىڭ ـ تۈرفەدۇر،
لېك تۈفراغى ئانىڭ كۆزلەرگە بەردى ئىكتىھال.
— نەۋايى.

ئىكرام [اكرام] (ئە) ئىززەت، ھۆرمەت، ئىكرام، ئىلتىپات:
كۆرۈپ شاھ ئەيلەپ كۆپ ئىكراملار،
قىلىپ لۇتف ـ ئېھسان ئىنئاملار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىكرام ئەيلەمەك — ھۆرمەتلىمەك، ئىلتىپات كۆرسەتمەك.

ئىكرام قىلماق — «ئىكرام ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ئىكراھ [اكراه] (ئە) يىرگىنىش، يامان كۆرۈش، ياقتۇرماسلىق؛ زورلاش.

خاتىرنى ئىكراھقا سالماق — كۆڭۈلنى يىرگەندۈرمەك.

ئىكراھلىق [اكراەليق] يىرگىنىشلىك، خاپىلىق؛ نەپرەتلىنىش.

ئىكراھلىق ئولماق — يىرگەنمەك، نەپرەتلەنمەك.

ئىكسۈن [اكسون] (پ) يىپەك رەخت؛ يىپەك كىيىم، ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسۈن دېبا — يىپەك، نەپس ۋە ھەشەمەتلىك كىيىم.

ئىكسىر [اكسير] (ئە) ئابى ھايات؛ ئەپسانىۋى تاش ـ ھېكمەت تېشى:
تىيرە بولدى بەدەنى خاك، ئايا پىر مۇغان،
دۇردى مەينى قوي ئاڭا زەررەئى ئىكسىر كېرەك.
— زەلىلى.

ئىككى [ايكى] «ئىكى» گە قارالسۇن:
كۆرۈڭ ئىككى ۋەفالىق ئىشقىنىڭ دېھقانىنىڭ ھالىن،
مۇھەببەت دانەسىن ئىككى كۆڭۈللەرگە تېرىشىپدۇر.
— قەلەندەر.

ئىككى بۇكەنمەك — مۇكچەيمەك.

ئىككى سەرا — «ئىككى كەۋن» گە قارالسۇن.

ئىككى كەۋن — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىككى لەئل — ئىككى لەۋ.

ئىككىرەر [ايكى رار] «ئىكىرەر» گە قارالسۇن:
بەئزى يەردە بېرەر ـ ئىككىرەر، بەلكى ئارتۇق ئەبيات ھەم
تەرك قىلىپ تۇرۇر.
— نەۋايى.

ئىككىلىك [ايكى ليک] شۇبھە، ئىككىلىنىش؛
بىزنى داغى ئاندا كۆرگەي بىر تۇفەيل،
قىلماغاي كۆڭلى ئىككىلىك ساري مەيل.
— نەۋايى.

ئىكمال [اكمال] (ئە) كامالغا يەتكۈزۈش، مۇكەممەللەشتۈرۈش؛ تامامىلاش، تۈگەللەش.

ئىكى [ايكى] ئىككى:
نە سۇد ئەمدى ئەگەرچە بولسە چۇن خەرمۇھرەلەر پەيدا،
نېتەي ئەمدى ئىكى ئالەمنى، دۇررى ببەھا كەتتى.
— ئەرشى.

ئىكى سەرا — ئىككى دۇنيا، ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيا.

ئىكىسى — ئىككىلىسى، ئىككىيلەن.

ئىكى كەۋن — «ئىكى سەرا» غا قارالسۇن.

ئىكى مىڭ — 1) ئىككى مىڭ (سان). 2) كۆپ، نۇرغۇن.

ئىكىرەر [ايكي رار] ئىككىدىن، ئىككىلەپ؛ ئىككى مەرتە:
قويىن سۇۋدىن ئۆتكەرەدۇر ئېرىدى، سۇۋ ئۇلۇغراق جىھەتىدىن
قويلارنى ئىكىرەر ـ ئىكىرەر كۆتەرىپ ئۆتكەرۇر ئېرىدى.
— نەۋايى.

ئىگە [ايكا] 1) ئىگە، ساھىب؛ تەكرى:
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئېرىدى بىر پىر،
كى دەريادىن چىقارۇر ئېرىدى تەۋفىر.
— لۇتفى.
يامان كۆرمەك مېنى دوستلار ئىگەمنىڭ بىر قۇلىدۇرمەن،
كىشى قەدرىمنى بىلمەيدۇ، ۋەتەننىڭ گەۋھەرىدۇرمەن.
— موللا بىلال.
2) پادىشاھ، ھۆكۈمدار:
... گۈياكى مۇلك ئىگەسىز قالدىكىم، ئول زالىم ۋە نادان كىشى ئېرىدى.
— نەۋايى.

ئىگەرمەك [ايكارماک] ئايلاندۇرماق؛ ئات ئويناتماق:
كۆك ئەبلەقىن ئىگەرىپ، ئەي قۇياش، سىنان تارتىپ، مەگەر
بۇ زەررەغە قىلدىڭ ئەيان نەبەردىڭنى.
— نەۋايى.

ئىگەلەمەك [ايكالاماک] ئىگە بولماق، ئىگىلىمەك.

ئىگرەمەك [ايكراماک] ئىگرىماق، ۋايسىماق.

ئىگرەنمەك [ايكرانماک] «ئىگرەمەك» كە قارالسۇن.

ئىگرىم [ايكريم] قاينام، گىرداب:
مەدەد قىلدى ئىنايەت بادبانى،
يىراق تاشلادى ئول ئىگرىمدىن ئانى.
— لۇتفى.

ئىگلەنمەك [ايكلانماک] كېسەل بولماق، زەئىپلەشمەك:

ئانداغكى: قۇۋارماق ۋە قۇرۇقشاماق ... ۋە ئىگلەنمەك ...
— نەۋايى.

ئىگنە [ايگنە] يېڭنە:
قىتنە ئەھكامسىن سۆرۈركە دانەئى ئەنجۇم ساچىپ،
ئىگنەسىن غەم خىرقەسىن تىكمەككە قۇلاد ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

ئىگىرمەك [ايگيرماک] ئېگىرمەك، يىپ ئېگىرمەك، يىپ پىششىقلىماق؛ ئورىماق، ئايلاندۇرماق:
كۆز ئۇچى بىرلەن ئىگىردى شەۋقى نەئتىك رىشتەسىن،
جامە تەقۋا سەنسىزىن پۇتمەس بۇ دۇركىم ئېھتىياج.
— شەۋقى.

ئىڭىراماق [اينكراماق] ئىڭىرىماق، دەردلىك يىغلىماق.

ئىڭىرەمەك [اينكراماک] «ئىڭىراماق» قا قارالسۇن.

ئىل [ايل] يىل:
سەخاۋەش دانەسىن دەستەسى گەردۇن،
مىڭ ئىل دەۋر ئەتسە بولماي تارتماق ئۇن.
— نەۋايى.

ئىلا [الى] (ئە) ... گەچە، ... گە؛ غەچە، ...، ئەرەبچە «گە» قوشۇمچىسى.
ئىلا ئاخىر — «ئىلا غايە» گە قارالسۇن.
ئىلا غايە — ئاخىرىغىچە.
ئىلا يەۋمىدىن — قىيامەتكىچە.
ئىلا يەۋمىل ـ قىيام — قىيامەتكىچە، قىيامەت كۈنىگىچە:
كۆرمەدىم ئالەمدە سەندەك بىر مەھى شىرىن كەلام،
ھېچ تاپىلماس ئىستەسەم مىسلىك ئىلايەۋمىل ـ قىيام، ...
— قەلەندەر.

ئىلاج [علاج] (ئە) داۋا، شىپا؛ چارە، تەدبىر:
نې ئىلاج ئەيلەيكى، قەدرىمنى نىگارىم بىلمەدى،
فۇرقەتۇ دەردۇ غەمىمنى گۈلئۇزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىلاج پەزىر — تۇزۇلمىغان، نەتىجە بېرىمىغان.
ئىلاج قىلماق — داۋالماق؛ چارە كۆرمەك، چارە تاپماق؛ تەدبىر قىلماق.
ئىلاج يېتىشمەك — داۋا تېپىلماق؛ شىپا تاپماق.
ئىلاج يەتكۈرمەك — داۋالماق، شىپا يەتكۈزمەك.

ئىلام [علام] (ئە) بەلگە، نىشان؛ خەۋەر، بايان؛ «ئىلامەت» كە قارالسۇن:
خاجە بەندەرگە پادىشاھ بولغاندا، دەريانىڭ يانىدا فىلال بىنا قىلدۇرۇپ، بىر كۈنى تەماشا قىلماق ئۈچۈن فىلالغە چىقىپ، بىر تاجىر بەچچەنى كۆرگەنى، ئول تاجىر بەچچە خاجەغە ئۆز سەرگۈزەشتىن ئىلام قىلغانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىلاھ [اله / الاه /] (ئە) خۇدا، ئاللا، تەڭرى:
قاچان ۋابەستە ئولغۇم رىشتەئى ئىشقىڭغە ئۆزلۈكسىن،
ماڭا لېكىن ئەسىر ئولماق چۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.
— ئەرشى.

ئىلاھا [الاهى] (ئە) ئەي مېنىڭ پەرۋەردىگارىم:
ئىلاھا، بارچە جۇرمىمنى ئەفۇ ئېتىپ ئۇل شەفىئ ئولغاچ،
فەرامۇش ئولماسۇن ئەرشى قۇلۇڭ ھەم ناگەھان ئاندا.
— ئەرشى.

ئىلاھى [الهى] (ئە) ئەي خۇدا، يا ئاللا:
ھەرنە كەلسە باشىڭغە تارتماسغە، سالىھ چارە يوق،
بۇ مەگەر تەقدىر ئىلاھى قۇدرەتۇل ـ جەببار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلاھىي [الهى] (ئە) خۇداغا تېگىشلىك؛ دىنىي.
ئىلاھىي رۇمۇز — ئىلاھىي ئىشارىلەر؛ تەڭرىگە ئىشارە قىلىنغان نەرسىلەر.

ئىلاي [ايلاى] «ئىلەي» گە قارالسۇن.
ئىلايىدە — «ئىلايىندە» گە قارالسۇن.
ئىلايىندە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.

ئىلە [ايله] بىلەن:
خەلقى ئالەم كۆرسە ئەيب ئەتمەس جۇنۇنۇمنى كۆرۈپ،
لەيلى ئىلە مەجنۇندەك ھەم ئۆلتۈر سەمەندى ئار ئىشق.
— موللا سالىھ.

ئىلەن [ايلان] «ئىلە» گە قارالسۇن:
بەلەند پەرياد ئۇرماي ئول پەرىغە يوق ئۇچۇن مەرغۇب،
ھەزىن نالىش ئىلەن جان ئۇددىن ئەندەك سەدا قىلدىم.
— ئەرشى.

ئىلەي [ايلەى] ئالد، ئالدى، ھۇزۇر، ھۇزۇرى.
ئىلەيدىن قوپماق — بىر تەرەپ بولماق؛ يوقالماق.
ئىلەيگە تۇشمەك — «ئىلەيگە كەلمەك» كە قارالسۇن.
ئىلەيگە كەلمەك — يولۇقماق؛ دۇچ كەلمەك، پەيدا بولماق.
ئىلەيدە — ئالدىدا، ھۇزۇرىدا، قېشىدا.
ئېل ئىلەيدە — خەلق ئالدىدا، خەلق ھۇزۇرىدا.

ئىلباس [الباس] (ئە) كىيىندۈرۈش.

ئىلباسۇن [ايلباسون] ئۆردەك؛ ئوۋ قۇشى:
ۋە كەلدۈك قۇشقاكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆردەكدۇر.
— نەۋايى.

ئىلتىجا [التجا] (ئە) يېلىنىش، يالۋۇرۇش، پاناھ تە-

لەش؛ ئىلتىجا:
رەسۇلى خۇداغە قىلىپ ئىلتىجا،
دۇرۇدۇ سەلام بىرلە ئەيلە دۇئا.
— ئا. نىزارى.

ئىلتىجا قىلماق — پاناھ تىلىمەك، يېلىنماق؛ سېغىنماق.
ئىلتىجا كەلتۈرمەك — پاناھ تىلىمەك، پاناھلىق سورماق.

ئىلتىزاز [التذاذ] (ئە) لەززەتلىنىش؛ لەززەت:
جان چۈنكى لەززەت ئەيلەر ئانىڭ لەئلى يادىدىن،
بەرسە نې تاڭ ھەلاۋەتى جانانغە ئىلتىزاز.
— نەۋائى.

ئىلتىزام [التزام] (ئە) بىرەر ئىشنى قىلىشنى ئۆزىگە زۆرۈر دەپ بىلىش، ئۆز زىممىسىگە ئېلىش؛ مەجبۇرىيەت.
ئىلتىزام ئەيلەمەك — ئۆز ئۈستىگە ئالماق، زىممىسىگە ئالماق.
ئىلتىزام قىلماق — لازىم، زۆرۈر دەپ بىلمەك، بىرەر ئىشنى بېجىرىشنى زىممىسىگە ئالماق.

ئىلتىفات [التفات] (ئە) كۆڭۈل بۆلۈش، كۆيۈنۈش؛ دىققەت؛ ئىلتىپات:
ماڭا گەر قىلساڭ سەن، ئەي خۇرشىد تابان ئىلتىفات،
گەر تىرىك بولسام سېنىڭ ۋەسفىڭدە يۈز دەفتەر قىلاي.
— قەلەندەر.

ئىلتىيام [التيام] (ئە) تۇزۇلۇش، ساقىيىش، پۈتۈش، بىرىكىش:
... ئول شەرىف قەۋمغە ھەزرەتى خاجە ۋە ئالارنىڭ شەرىف ۋۇجۇدلەرى بەرەكەتىدىن بۇ شەرىف سىلسىلەنىڭ ئىلتىيام ۋە ئىنتىزامى ئىلا يەۋمىل ـ قىيام ئىمتىداد تاپقاي.
— نەۋائى.

ئىلدام [ايلدام] 1) تېز، دەرھال، چاپسان. 2) ئۇرۇش، شاپىلاقلاش؛ زەخمەت؛
ئىلدام ئەيلەمەك — تېزلەتمەك.
تىل ئىلدامى — تىل زەخمىتى:
تىل ئىلدامىدىن بولۇر غەرامەت ھاسىل،
يۈز نەۋئ نەدامەتۇ مەلامەت ھاسىل.
— نەۋائى.

ئىلدەي [ايلداى] ئالد، ئالدى.
ئىلدەيلەرنگە — ئالدىلىرىغا.
ئىلدەيدە — ئالدىدا، ئالدىدىن.

ئىلدىرىم [ايلديريم] چاقماق، چېقىن:
تۈركلەر دەمنى چاقىنغە، ئاھنى ئىلدىرىمغە نىسبەت بېرىپ دەپدۇرلەركىم:
قىراقلىڭ ئىچرە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە، ئەي ماھىم،
چاقىن دۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىم دۇرۇر ئاھىم.
— نەۋائى.

ئىلزام [الزام] (ئە) يېڭىلىش، مەغلۇپ بولۇش؛ قارشى چىقالماسلىق.
ئىلزام بولماق — يېڭىلمەك، مەغلۇپ بولماق.
ئىلزام قىلماق — مەغلۇپ قىلماق، يەڭمەك؛ جىمىقتۇرماق، بېسىقتۇرماق.

ئىلغەماق [ايلغاماق] تېزلىكتە بارماق، تېز يۈرمەك؛ ھۇجۇم قىلماق، ھۇجۇم قىلىپ بارماق:
ئاز كىشى بىرلە بىر تەرەف كەتمىش،
خەسىم باشىغە ئىلغەبان يەتمىش.
— نەۋائى.

ئىلغى [ايلغى] «ئىلقى» غا قارالسۇن:
ئات ئاڭا تارتارکى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۈركى، يۈز ئىلغىسى بار.
— نەۋائى.

ئىلقا [القا] تاشلاش، قوزغىتىش، تەرك.
ئىلقا قىلماق — ئوتتۇرىغا تاشلىماق، قوزغاتماق.

ئىلقى [ايلقى] ئات، يىلقى، ئاتلار توپى:
ئات ئاڭا تارتارکى، يۈز ئىلقىسى بار،
سىيم ئاڭا بېرۈركى، يۈز ئىلغىسى بار.
— نەۋائى.

ئىلكى [ايلكى] «ئىلىك» كە قارالسۇن؛
سېنىڭ ھەدسىز غەمىڭ ئالدى ئاراغە خەستە جانىمنى،
نېدىن بىگانە غەملەر ئىلكى تەگمەسكە ھىسارىمدۇر.
— گۈمنام.

ئەساسى ئىلكىدە سېھر ئافەرىندۇر،
ئەمىس مۇئجىز كۆڭۈل قىلماقغە پارە.
— ئەرشى.

ئىلگى I [ايلكى] «ئىلىك» كە قارالسۇن:
پەرىدەك دىلرەبالار باشىدە گۈل،
قىزارىپ ئوت مەسەللىك ئىلگىدە مۇل.
— خىرقەتى.

ئىلگى II [ايلكى] قۇل، قۇلى، خىزمەتكار:
قاچان تاپقانىنى ئىلگىدىن ئىبەرگەي،
خۇمار ئالۇدە مەي ئىچكەي، تىرىلگەي.
— خىرقەتى.

ئىللا [الا] (ئە) مەگەر، بىراق، ئەمما، ... دىن باشقا:
ۋەلېكىن بىراۋكىم مەئىيىەتنى بىلمەگەي، ئىللا جىسىم مەئىيىەتنى جىسىم بىلە يا ئەرەز مەئىيىەتنى ئەرەز بىلە ...
— نەۋائى.

ئىللەت [علت] (ئە) كېسەل، كېسەللىك، بىمارلىق؛ سەۋەب؛ ئىللەت، نۇقسان، ئەيىب:
ئاللاھ، ئاللاھ دەپ گۈناھ دەرىدىك دەۋاسىن ئىزدەگىل،
زىكرى مۇھىبۇب بارچە ئىللەتكە دەۋا بولدى دەرىغ.
— شەۋقى.

گىنە داغى سىنەدە ئىللەت دۇرۇر،
دەفئ بىلىك تازە تەھارەت دۇرۇر.
— زەلىلى.

ئىللەللاھ [الاالله] (ئە) بىر خۇدادىن باشقا.
لائىلاھە ئىللەللاھ — بر خۇدادىن باشقا ھېچبىر ئىبادەت قىلىنىشقا لايىق زات يوق:
خەتى لەۋھى مەۋسىنىڭ دەفتەرىدە مەتلەئى تۇغرا،
كەلامى «لائىلاھە» سەر «ئىللەللاھ» ئەيان دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىللىيىن [عليين] (ئە) يۇكسەك ئاسمان، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان.

ئىلىم [علم] (ئە) بىلىم، پەن، ئىلىم؛ مەرىپەت:
ئىلمدىن، ئەئمالدىن بولغاي تېقىن،
ئىلمسىز، ئەئمالسىز بولغاي لەئىن.
— خەراباتى.

ئىلىم ئەھلى — ئالىملار، بىلىملىكلەر.
ئىلىم تەلەبەسى — ئوقۇغۇچىلار؛ ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار.
ئىلمۇ ئەمەل — ئىلىمگە ئېتىقاد قىلماق.
ئىلمۇ فەزل — ئىلىم ۋە پەزىلەت.
ئىلمۇل ـ يەقىن — ھەر نەرسىنىڭ ماھىيەت ۋە كەيپىياتىنى بىلىش، ئېچىش؛ ئېنىقلىق ئىلمى، مۇقەررەرلىك ئىلمى:
سېنى ئەل ساھىبى سەججادە ئىسلامدىن دەرلەر،
ئىنابەت ئەيلەمەككە مۇرشىدىم ئىلمۇل ـ يەقىن دەرلەر.
— زەلىلى.

ئىلىم ئېلى — «ئىلىم ئەھلى» گە قارالسۇن.
ئىلىم ئېلىگە مېھرىبان بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز،
ئەھلى دەرۋىشكە ھەلىم بول ئەھلى دۇنياغە غەلىز.
— شەۋقى.

ئىلمى غەيب — غايىبنى بىلىش، كىلەچەكتىن خەۋەر بېرىش.
ئىلمى ـ لارەيب — شەكسىز توغرا ئىلىم، دىنىي ئىلىم.
ئىلمى لەدۇن — ئىلىمنىڭ سىرى:
نۇش قىلىپ جامى مەيۇ لالەگۇن،
مەۋجى نۇرۇپ كۆڭلىدە ئىلمى لەدۇن.
— زەلىلى.

ئىلمى مۇسقىي — مۇزىكا ئىلمى، مۇزىكا نەزەرىيىسى.
ئىلمى ھېكمەت — ئىلىمنىڭ سىرىنى بىلىش:
ئۇلۇمى فەيزى رەببانى ئەتا قىلمىش خۇدا سانسىز.
ۋۇجۇدۇڭ ئېردىلەركىم، ئىلمى ھېكمەت بابىدىن يەنبۇڭ.
— شەۋقى.

ئىلمەك [ايلماك /ايلمک] ئىلمەك، ئىلغاق؛ تۇزاق:
مۇھەببەت غەيرەتى گۇلگۇن ھەرىرىن قىلمىش ئانداغ رەفئ،
تۇن ئاقشام تۆكمەئى جەيبىغە گەر مەھكەم ئېرۇر ئىلمەك.
— ئەرشى.

ئىلھاد [الحاد] (ئە) دىنسىزلىق، خۇداغا ئىشەنمەسلىك:
شەيخۇل ـ ئىسلام دەبدۇركى، ھەيرەت ئىككىدۇر: بىرى ئام ھەيرەتى ۋە ئول ئىلھاد ۋە زەلالەت ھەيرەتىدۇر ۋە يەنە بىرى خاس ھەيرەتىدۇر.
— نەۋايى.

ئىلھاق [الحاق] (ئە) قوشۇش، بىرىكتۈرۈش.
ئىلھاق قىلماق — قوشماق، بىرىكتۈرمەك، ئارتتۇرماق.

ئىلھام [الهام] (ئە) ئىلھام، روھىي سەزگۈ، ئىنتىلىش:
تاپىپ مۇژدە ئىلھام ھاتىف بولۇپ،
كى دىلداردىن ئاندا ۋاقىف بولۇپ.
— ئا. نىزارى.
ئىلھامى غەيب — غايىبتىن (كىشى ئۆزى ئويلىمىغان ئەھۋالدا) بولغان ئىلھام، روھىي سەزگۈ.

ئىلھان [الحان] (ئە) كۈيلەش، خۇش ئاۋاز كۈيلەر، ئاۋازلار، «ئەلھان» غا قارالسۇن.
ئىلھانى ئۇششاقسۇز — ئاشقىلار باغرىنى ئۆرتىگۈچى ئاۋاز.

ئىلھاھ [الحاح] (ئە) زورلاش، قىستاش، مەجبۇرلاش؛ زورلۇق.
ئىلھاھ ئەتمەك — قىستىماق؛ زورلىماق، مەجبۇرلىماق.

ئىلىغ [ايليغ] ئىللىق، ئىسسىق:
ھۇسىندىن مېھر غەرەزدۇر، گەي ئىشق،
بۇ مەسەلدۇر: «سىلىغىگدىن ئىلىغلىك».
— نەۋايى.

ئىلىك [ايليک] 1) قول. 2) ئىلىك. 3) ئۆزلۈك، شەخسىيەت. 4) ياخشى ئەمەل. 5) بۇيرۇق. 6) بىسات. 7) ئىختىيار.
ئىلىك ئاچماق — قول ئۈزارتماق.
ئىلىك تارتماق — چېكىنمەك، ۋاز كەچمەك.

ئىلىك تەبرەتمەك — قول قىمىرلاتماق، بىرەر ئىشقا مەشغۇل بولماق.
ئىلىك تۇتماق — قوللىماق، ياردەم بەرمەك.
ئىلىك تىشلەمەك — ھەيرانلىقتىن بارماقنى چىشلىگەن ھالدا تۇرماق؛ بارمىقىنى چىشلىمەك، نادامەت قىلماق، ئەپسۇس قىلماق.
ئىلىك چەكمەك — قول تارتماق؛ قول يىغماق.
ئىلىكىدىن بارماق — قولدىن چىقماق، ئىختىيارىدىن كەتمەك؛ چارىسىز بولۇپ قالماق.
ئىلىكىدىن كەتمەك — «ئىلىكىدىن بارماق» قا قارالغا؛
ئىلىكىدىن كەلمەك — قولدىن كەلمەك، ھۆددىسىدىن چىقماق.
ئىلىك سۇنماق — قول ئۇزارتماق، قول سۇنماق، ياردەم قىلماق.
ئىلىك قويماق — قول قويماق، ئىمزالماق، مۆھۈر باسماق.
ئىلىككە كىيۈرمەك — قولغا كىرگۈزمەك، ئىگىلدىمەك.
ئىلىك ئىشقە ئىلىك ئۇرماق — ئىشقا كىرىشمەك.
ئىلىك يەتمەك — تەسىرىنى يەتكۈزمەك، بۇيرۇقىنى، ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەك:
ئاتابى سەن كىمۇ ئول سەرۋ قامەت،
ئىلىك يەتمەس نە ھاسىل قولنى سۇنماق.
— ئاتابى.
ئىلىك يۇۋماق — ئۇمىدىنى ئۈزمەك، ۋاز كەچمەك:
گەر دامەنى ۋەسلى سارى قول سۇنساڭ ئاتابى،
باغرىڭنى سۇ ئەيلە داغى جانىڭنى ئىلىك يۇۋ.
— ئاتابى.
ئىلىك يىغىشتىرماق — قول تارتماق.
ئىلىكلەمەك [ايليك لاماك] قولغا كىرگۈزمەك، ئالماق، ئىگىلىمەك:
... گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەنىش زەرەبىدىن نەزم خەيلى گۈلدەستە بەندلەرى بۇ گۈلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۈل ئىلىكلەي ئالماي يول تۈتۈپتۈرلەر.
— نەۋايى.
ئىلىگ [ايليك] «ئىلىك» كە قارالغا؛
ئىلىگى [ايليكى] قولى، «ئىلگى» گە قارالغا.
ئىلىنماق [ايلينماق] ئىلىنماق، تورغا چۈشمەك، قولغا چۈشمەك:
كىرىپ سۆز ئىشىتتىم بۇ شەھ داربغە،
خىيالىم ئىلىنسەم ئانىڭ تاربغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىما [ايما] ئىما، ئىشارەت؛ ئىشارەت قىلىش؛ بەلگە:
نۇقتەئى مەۋھۇم ئىبرۇر يامىمى فەم يا ئەينى ئىشق،
يا ئاغىز يا غۇنچە يا يوقلۇق ساڭا ئىمانۇدۇر.
— ئەرشى.
سۈرەئى «تاھا» نى زاتىدىن بىر ئىما ئاڭلادىم،
ئايەتى «ۋەللەيلى» شەرھىن زۇلفى يەلدا ئاڭلادىم.
.....
— ئەرشى.
ئىمار [عمار] (ئە) «ئىمارەت» كە قارالغا:
ئەرىقىنىڭ ئاياغىدا قىلدى ئىمار،
قىلىپ ئاندا شافۇر نەقش ـ نىگار.
— ئا. نىزارى.
ئىمارات [عمارات] (ئە) ئىمارەتلەر، «ئىمارەت» كە قارالغا:
سارايۇ باغۇ ئەيۋان بىرلە مەنزەر،
ئىماراتى كى جەننەتكە بەرابەر.
— زەلىلى.
ئىمارەت [عمارت] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىمارات] ئىمارەت؛ قۇرۇلۇش؛ بىنا:
ئىمارەتنى سۇ دەۋر ئىبتىپ ئايلانىپ،
كېلىپ ناۋدانغە نەچە تولغانىپ.
— ئا. نىزارى.
ئىمام [امام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەئىممە] ئىمام، پېشۋا (نامازغا يېتەكچىلىك قىلغۇچى):
ياد ئىبتىپ دائىم سەھەرلەر ئەيلەسە ئاھۇ فىغان.
تەۋق ئىبتىپ يۈرمىش ئىماملارنى كۆڭلۈم ھەر زەمان.
— موللا سالىھ.
ئىمامى ئەئزەم — ئۇلۇغ پېشۋا، يولباشچى.
ئىمامان [امامان] (ئە) «ئىمام» غا قارالغا:
كەلدى زەلىلى تەلبە تەۋق ئەتكەلى ئىمامان،
سەرھەدى چىنۇماچىن دارۇل ـ ئەمان ئەمەسمۇ؟
— زەلىلى.
ئىمامەت [امامت] (ئە) ئىمامىلىق، ئىمامىلىق مەنسىپى.
ئىمامەت قىلماق — ئىمامىلىق ۋەزىپىسى ئۆتىمەك، ئىمام بولماق، ئىمامىلىق قىلماق.
ئىمامزادە [امام زاده] (ئە + پ) ئىمامنىڭ ئوغلى: مەنقۇلدۇركى، ھەججاجى يۈسۇف قەتلىدىن ئىمامزادەلەردىن بىرى قاچىپ ئىبردى ۋە كېينچە جەمئى قاۋۇب كېلۈر ئىبرىدىلەر.
— نەۋايى.
ئىمان [ايمان] (ئە) ئىبتىقاد، ئىشەنچ، ئىمان:
شەۋقى غەمكىن بولماغىل شايەدكى ئىمانىڭ قەبۇل،

نېئمەتى ئمان جەزاسى باغ رىزۋانىمغە ئەرز.
— شەۋقى.

ئمان ئەرز قىلماق — بويسۇنماق، ئىشەنچ بىلدۇرمەك.

ئمان قىلماق — جەزم قىلماق.

ئمان كەلتۇرمەك — «ئمان كېتۇرمەك» كە قارالسۇن.

ئمان كېتۇرمەك — 1) ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماق، مۇسۇلمان بولماق. 2) ئىشەنمەك، تەستىق قىلماق.

ئمان نىشانى — ئمان بەلگىسى، ئېتىقاد نىشانى.

ئمانى ھەقىقىي — توغرا، يېگانە ئېتىقاد.

ئمانسوز [ايمان سوز] (ئە + پ) ئىشەنچىنى يوق قىلغۇچى:
ئىشق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۆڤرۇ ئمانسوز ھەم.
— نەۋايى.

ئمەنمەك [ايماناك] ھېيقماق، تارتىنماق، ئەيمەنمەك:
ئىتلارىڭنىڭ چۈن كەفى ـ لايىن ئويلارمەن ئمەنىپ.
— نەۋايى.

ئمتداد [امتداد] (ئە) سوزۇلۇش، ئۇزىراش؛ داۋاملىشىش.

ئمتىداد تاپماق — ئۇزاق داۋالاشماق، سوزۇلماق.

ئمتىزاج [امتزاج] (ئە) ئارىلىشىش، قوشۇلۇش:
چۇ بانۇ بۇ سۆزدىن بولۇپ نا ئىلاج،
كى شىرىنغە ئول دەم بولۇپ ئمتىزاج.
— ئا. نىزارى.

ئمتىزاج تاپماق — ئارىلاشماق، قوشۇلماق.

ئمتىسال [امتثال] (ئە) بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش؛ نەمۇنە ئېلىش، تەقلىد قىلىش:
بۇ ئەمرىغە مەن ئمتىسال ئەيلەدىم،
جەۋامئ شىرىن مەقال ئەيلەدىم.
— مۆجىزى.

ئمتىلا [امتلا] (ئە) تولۇش؛ تويۇش، تويۇنۇش.

ئمتىلا قىلماق — تولدۇرماق.

ئمتىلا مەرەزى — قارنى يامانلىق كېسىلى، ئاچ كۆزلۈك.

ئمتىناۇ [امتناع] (ئە) قوبۇل قىلماسلىق، ئۇنىماسلىق، رەت قىلىش؛ تارتىنىش؛ چېكىنىش.

ئمتىناۇ قىلماق — رەت قىلماق.

ئمتىھان [امتحان] (ئە) سىناش، تەكشۈرۈش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش، ئمتىھان:
بۇلبۇل گۈلىنىڭ مۇھەببەتىنى ئمتىھان قىلماق ئۈچۈن
تىكەنىنى بەھانە قىلىپ كەتكەنى، گۈل خىزمەتىنى تەرك ئەتكەنى.
— خىرقەتى.

ئمتىھان ئەيلەمەك — سىنىماق.

ئمتىياز [امتياز] (ئە) ئمتىياز؛ پەرق، ئارتۇقلۇق؛ ئارتۇقچە ھوقۇق؛ ئايرىش، پەرق ئېتىش، تونۇش، چۈشىنىش:
چۇن بىلۈرسەن قارەدىن ئاقنى قىلۇرمەن ئمتىياز،
بولماغىل كۆڭلى قارالاردەك مۇكەددەر زىنھار.
— تەجەللى.

ئمتىياز ئەيلەمەك — ئمتىيازلىق قىلماق، ئارتۇقچە ئەھمىيەت بەرمەك، باشقىلاردىن پەرقلەندۈرمەك.

ئمتىياز بەرمەك — ئۇلۇغۋارلىق؛ ئمتىياز بەرمەك.

ئمتىياز تاپماق — ئۈستۈنلۈك قازانماق.

ئمداد [امداد] (ئە) 1) ياردەم، مەدەت، قوللاش:
گۈلنى كۆرسەم بىخۇد ئولسام ئىشق زوربىدىن داغى،
ھەم بېرىپ لەئلىڭ گۈلابىدىن كى ئمداد ئەيلەگىل.
— موللا بىلال.

2) ئىلتىجا، يېلىنىش؛ ئىلتىماس:
ساقا چۈن بار ئانىڭ مۇرادى ـ مۇراد،
مەن مۇرادىغە ئەيلەسەم ئمداد.
— نەۋايى.

ئمداد ئەتمەك — مەدەت بەرمەك، ياردەم قىلماق.

ئمداد ئەھلى — مەدەتكارلار، قوللىغۇچىلار.

ئمداد قىلماق — ياردەم بەرمەك، ياردەملەشمەك؛ قوللىماق.

ئمداد يەتكۈرمەك — ياردەم بەرمەك، قوللىماق.

ئمزا [امضا] (ئە) ھۆكۈم، ھۆكۈم يۈرگۈزۈش؛ تەستىق، ئمزا، قول قويۇش.

ئمساك [امساک] (ئە) ساقلاش؛ ساقلىنىش؛ پەرھىز، بېخىللىق؛ ئەدەپ، قائىدە:
قانىئ ئولغىل دەردىغە كىم، ئەرشىيا، گەر پىرى دەير،
جۈرئەتى غەم سافىدىن بەرمەككە ئمساك ئەيلەمىش.
— ئەرشى.

نەزەر مەندىن ئايار غەمزەڭ ئەجەبدۇر،
كىم، ئۆسرۈكلەردە بولماس رەسم ئمساك.
— لۇتفى.

ئمكان [امكان] (ئە) 1) مۇمكىنلىك، مۇمكىنچىلىك، ئمكانىيەت؛ ئېھتىمال:
لەبىڭدە ئاستىن ـ ئۇستۈن ئىككى خالىڭ جانغە ئىككى داغ،
نە ئمكان بولغاي ئول سەبىئى ئىلە ئىككى نۇقتەسىدەك ھەك.
— ئەرشى.

2) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، تاقەت:
دوستلار يەتتى دىلىمغە ھەر زەمان يۈزمىڭ شىكەست،
قالمادى شەرم يۈزۈمدە، تەندە ئىمكانىم مېنىڭ.
— مولا بىلال.
ئىمكان بولماق — مۇمكىن بولماق.
ئىملا [املا] (ئە) يېزىش، يازدۇرۇش؛ ئىملا، يېزىق؛ بەلگە.
ئىملا بىتمەك — ئىملا، يېزىق ئۆگەنمەك.
ئىملا قىلماق — يازماق، يازدۇرماق.
ئىمىن [ايمن] (ئە) تىنچ، ئامان، خەۋپسىز:
كۆرۈنمەي كىشىگە ئەدۇۋ ۋەھىمدىن،
ئىمىن بولغامىز دەپ ئانىڭ زەخمىدىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىمىن [عين] ئىن، ئۇۋا؛ غىلاپ:
فۇسۇنغە ئايتىبان يالغانۇ چىندىن،
چېكەر ئەقلىنى ئەفسۇن بىرلە ئىندىن.
— نەۋايى.
ئىنا [انا] (ئە) ئىدىش، كوزا، قەدەھ:
ئۈيلە ئىشقىڭ مەيى لەب تەشنەسىمەنكىم، ئىچمان،
ئاز دېيان بادەم ئۇچۇن بولسە فەلەك جامى ئىنا.
— نەۋايى.
ئىناد [عناد] (ئە) قىيىقلىق، بوينى قاتتىقلىق:
نەفسىغە ئانىڭ يېتىپ مۇنداق ئىناد،
نەچە كۇن بۇ ئىش چۇ تاپتى ئىمتىداد.
— نەۋايى.
ئىناس [اناث] (ئە) [بىرلىكى: ئۇنسا] ئاياللار، خوتۇنلار:
ۋە ئىناسنى زۇكۇردىن ئايىردى ۋە دۇرج ئىنچىندە دېدىكىم،
ياقۇتى ناسۇفتەدۇر.
— نەۋايى.
ئىنئام [انعام] (ئە) [كۆپلۈكى: ئىنئامات] ئىنئام، ھەدىيە، تارتۇق، سەدىقە:
خۇش ئامەدكە ئەيلەپ كۆپ ئىنئامنى،
كى ئىنئام بىرلە قويۇپ دامنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىنئام ئەيلەمەك — ھەدىيە قىلماق، تارتۇقلىماق.
ئىنان I [عنان] (ئە) ئالدى، ھۇزۇر، ئىختىيار، تىزگىن، يۈگەن:
مىنمەپ ئاتى سەبا رەفتارى گۇلگۇن،
ئىنانىن ئەتفى سەھرا قىلدى ئول كۇن.
— ناقىس.
بۇراقۇ بەرق ئانداغ دەفتەرى ئۇمرۇمنى تەي ئەيلەر،
ئىنانىن توختاتۇرغە تاپمادىم، ئەي دوست تەدبىرى.
— زەلىلى.
ئىنان ئەزمىنى قىلماق — قايرىلماق، بۇرۇلماق.
ئىنان تاب — تىزگىننى بۇرىغۇچى، قايرىغۇچى، يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتكۈچى.
ئىنان تاب ئولماق — يۈز ئۆرۈمەك.
ئىنان تارتماق — تىزگىننى تارتماق.
ئىنانى ئىختىيار — ئىختىيار تىزگىنى، ئىشەنچ.
ئىنانى ئىختىيار ئەسرەمەك — ئۆزىنى تۇتۇۋالماق؛ ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن ئىش كۆرمەك.
ئىنان II [اينان] (پ) ئىشەنچ، ئېتىقاد.
ئىنانكەش [عنان كش] (ئە + پ) يېتەكلىگۈچى، باشقۇرغۇچى، تىزگىننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.
ئىنانگىر [عنان كير] (ئە + پ) تىزگىننى، يۈگەننى تارتقۇچى، توختاتقۇچى.
ئىنانماق [اينانماق] ئىشەنمەك:
ئىنانساڭ بەرەھمەن سۆزى راستدۇر،
دېمەيكىم سۆزى ھەم ئۆزى راستدۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ھەققاكى قىلىچ كەلسە باشىمغە ئىشسىكىنگەندىن،
يوقتۇر گۇزەرىم، خاھ ئىنان، خاھ ئىنانما.
— لۇتفى.
ئىنانمان [اينانمان] ئىشەنمەيمەن:
ئىنانمان تالىئىمدىن بۇ نەزەرنى،
كى بەرمەدى مۇنەججىم بۇ خەبەرنى.
— لۇتفى.
ئىنايات [عنايات] (ئە) «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
ئىناياتى ھەقدىن مۇسۇلمان بولۇپ،
ياران ئىشلارىدىن پۇشايمان بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ئىنايە [عنايه] (ئە) ئىنايەت، مېھرىبانلىق، مەرھەمەت، ئىلتىپات، «ئىنايەت» كە قارالسۇن:
لەھزە ۋەسلۇ لەھزە ھەجرىڭ رەنجىنى گۇمنامغە ـ
تاشلادىڭ، بىچارەدۇر، ئول ھەم ئىنايەڭدۇر سېنىڭ.
— گۇمنام.
ئىنايەت [عنايت] (ئە) ئېھسانلار، ياخشىلىقلار، مېھرىبانلىقلار، غەمخورلۇق، ئىلتىپات، ياردەم:
بولۇپ بۇلبۇلغە تەگرىدىن ئىنايەت،
قىزىلگۇل ۋەسلىگە تاپتى ھىدايەت.
— خىرقەتى.
يۇلۇمغە رەھبەرلىك ئەھلى ئىنايەت،

ۋسالىك بەزمىغە قىلسۇن ھىدايەت.
— گۇمنام.

ئىنايەت ئەتمەك — «ئىنايەت قىلماق» قا قارالغ.

ئىنايەت ئەيلەمەك — ئىلتىپات قىلماق، مەرھەمەت قىلماق، ياردەم قىلماق.

ئىنايەت بەھرى — رەھمەت دېگىنى:
ھىجرى دەشتىدە سۇسىز جان لەبگە يەتكەن چاغدا بىر،
رەھىم ئېتىپ بىر قەترە سۇ يارەب ئىنايەت بەھرىدىن.
— مەھزۇن.

ئىنايەت قىلماق — «ئىنايەت ئەيلەمەك» كە قارالغ.

ئىنايەتى پىنھان — يوشۇرۇن ئىلتىپات.

ئىنايەتنامە [عناعت نامه] (ئە + پ) ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت مەكتۇپى:
شاتىر فەلانىي فەلان ئاي كېچەسىدە فەلان كۈن كېلىپ،
ئىنايەتنامەكىم، بۇ بەندەنى ياد قىلىپ ئېردىنگىز كەلتۈردى.

ئىنەك [اينک] ئەمدى، ئەندى، كېيىن، ئارقىدىن (ياردەمچى سۆز):
ئول دېدىكى، ئەۋۋەل كۆڭلۈڭنى سەھۋ ۋە غەفلەتدىن مۇجەررەد قىل ۋە ھەۋادىن نەفسىڭنى ۋە لەغۋدىن تىلىڭنى، ئىنەك تەجەررۇد ھاسىل بولدى.
— نەۋايى.

ئىنەلمەك [اينالماک] يېلىنماق، يالۋۇرماق:
ۋەسلىن ئىستەپ كۆپ ئىنەلدىم قاۋدى كويىدىن مېنى،
بولسە مۇيۇرىم شېۋە، ئەلبەتتە، گەدا مەردۇد ئېرۇر.
— نەۋايى.

ئىنبىسات [انبساط] (ئە) يېيىلىش، يېزىلىش؛ شادلىق، خۇرسەنلىك؛ ياشناش، كۆڭلى ئېچىلىش:
كى ئاندا قىلۇر خەلق ئەيشۇ نەشات،
جەھاننىڭ غەمىدىن تاپىپ ئىنبىسات.
— غەربى.

ئىنبىسات ئەيلەمەك — شادلاندۇرماق، خۇرسەن قىلماق.

ئىنبىسات قىلماق — «ئىنبىسات ئەيلەمەك» كە قارالغ.

ئىنبىسات ئولماق — ياشنىماق، ئېچىلماق؛ خۇرسەن بولماق، شادلانماق.

ئىنتىباھ [انتباه] (ئە) تەنبىھ؛ ئويغىتىش؛ ھوشيارلىق، ئاگاھلىق:
كى نۇكتە سۇرەرگە تۇرۇپ پادىشاھ،
غەربىلەر بۇ سۆزگە بولۇپ ئىنتىباھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىباھ قىلماق — تەنبىھ قىلماق، ئاگاھلاندۇرماق.

ئىنتىخاب [انتخاب] (ئە) سايلاش، تاللاش، ئىلغاش:
چۈن تەرىقەت يولىغا كىرمەكنى قىلدىڭ ئىختىيار،
ئەۋۋەلا بىر مۇرشىدى ھادىنى قىلغىل ئىنتىخاب.
— زەلىلى.

ئىنتىخاب ئەيلەمەك — سايلىماق، تاللىماق.

ئىنتىزار [انتظار] (ئە) كۈتۈش، زارىقىپ كۈتۈش؛ كۈتكۈچى، ئىنتىزار:
يوقتۇرۇر بىرەھىم، زالىم بىر ئانىڭدەك دەھر ئارا،
يولىدا ئاقاردى كۆزۈم ئىنتىزارىم بىلمەدى.
— قەلەندەر.

ئىنتىزار تارتماق — كۈتمەك، ئىنتىزار بولماق.

ئىنتىزار چەكمەك — «ئىنتىزار تارتماق» قا قارالغ.

ئىنتىزام [انتظام] (ئە) تەرتىپ، ئىنتىزام:
ۋەلايەت ئىشىغە بېرىپ ئىنتىزام،
سىپەھلەرغە بەردىم ئەمەل ۋەسسەلام.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىزام تاپماق — مۇكەممەل بولماق؛ تۈزەلمەك.

ئىنتىساب [انتساب] (ئە) نىسبەت؛ تېگىشلىك؛ بىرەر مەسلەككە مەنسۇپلۇق.

ئىنتىساب تاپماق — نىسبەت (ئۇلۇش) تاپماق، يېتىشمەك.

ئىنتىشار [انتشار] (ئە) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىشار تاپماق — يېيىلماق، تارقالماق.

ئىنتىفا [انطفا] (ئە) ئۆچۈش، سۇنۇش؛ يوق بولۇش، يوقىلىش.

ئىنتىفا تاپماق — ئۆچمەك، سۇنماق.

ئىنتىفائ [انتفاع] (ئە) نەپ، بەھرىمەنلىك؛ پايدىلىنىش، مەنپەئەتلىنىش:
مەئاۋۇنز قىلىپ بۇتغە ئاشۇ مەتائ،
سەنەم بەيئى بىرلە تاپىپ ئىنتىفائ.
— ئا. نىزارى.

ئىنتىقاد [انتقاد] (ئە) ئاجرىتىش؛ تەنقىد:
مەسەلەن: قەۋائىد ئەۋۋەلىدە ئىنتىقاد قائىدەسىن ئەدا قىلۇردا ئىتتىھادغە مۇئەممالكىم، كەلتۈرۈپدۇرلەر، ئەگەرچى ئىنتىقاد ھەم مۇئەددا بولۇپتۇر، ئەما تەركىب يا تەھمىل يا غەيرىھىكىم مۇبتەدىنىڭ ئالارغە ھەنۇز شۇئۇرى يوقتۇر.
— نەۋايى.

ئىنتىقاش [انتقاش] (ئە) نەقىشلەنگەن؛ نەقىشلىنىش:
تەبئى ئول مەنزىلدە كۆرگەچ ئىنتىقاش،
كۆردى چەشمە باشىدە بىر تەختە تاش.
— نەۋايى.

ئىنتىقال [انتقال] (ئە) كۆچۈش، بىر جايدىن ئىككىنچى جايغا ئۆتۈش (يۆتكىلىش) ؛ ۋاپات بولۇش، ئۆلۈش:
چۇ دەۋلەت كۈنگە يېتىشتى زەۋال،
بەقا ساڕى قىلدى پەدەر ئىنتىقال.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنتىقال ئەتمەك — كۆچمەك؛ ئۆلمەك، ۋاپات بولماق.
ئىنتىقال تاپماق — ئۆتمەك، كۆچمەك.
ئىنتىقال قىلماق — «ئىنتىقال ئەتمەك» كە قارالسۇن.
ئىنتىقال ئولماق — كۆچمەك؛ ۋاپات بولماق.

ئىنتىقام [انتقام] (ئە) ئۆچ ئېلىش، قىساس، ئىنتىقام.
ئىنتىقام تاپماق — جازالانماق.
ئىنتىقام تارتماق — ئازابلانماق؛ جازالانماق.
ئىنتىقام تۈزمەك — ئۆچ ئالماق، قىساس ئالماق.

ئىنتىها [انتها] (ئە) ئاخىر، سۈڭ:
ئانىڭ ئەۋۋەلى يوق ۋەيا ئىنتىها،
ئانىڭ ئاخىرى يوق ۋەيا ئېبتىدا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنجۇ [اينجو] 1) ئۇنچە، مەرۋايىت، دۇر:
تىشىڭ ئىنجۇسىنى تا كۆردى لۇتفى،
تاپىلماس تاشىدەك بىردۇر ئەدەندە.
— لۇتفى.

2) كۆز يېشى:
يار فىراقىدىن ياشۇ قان تۆكمەك كۆزىنىڭ فەنى بولغانىنى بۇ جىھەتدىن ئول بەھرۇ كان ئىنجۇ ۋە لەئل مەخزەنى بولغانىنى غەرىب سۇرەتدە نەزم قىلۇر.
— نەۋايى.

ئىنجىتمەك [اينجعتماک] رەنجىتمەك، خاپا قىلماق:
ئەلەدى يۇز قەتلە سۇۋ بىر قەتلە قان كۆڭلۇنكىم،
ئۇرمادى بر تىغ ئانى يۇز قەتلە تا ئىنجىتمەدى.
— نەۋايى.

ئىنجىمەك [اينجيماک] رەنجىمەك، خاپا بولماق:
ئەي نەۋائىي، گەر دېسەڭ كۆپ ئىنجىمەي دەۋر ئەھلىدىن،
ھەرنې دەرلەر يا قىلۇرلەر، قىلماغىل پەرۋا بەسى.
— نەۋايى.

ئىنچەك [اينچاک] ئىنچىكە، نازۇك.
قىلىچدىن تېز، قىلدىن ئىنچەك.
— نەۋايى.

ئىنچكە [اينچكه] «ئىنچەك» كە قارالسۇن:
... ۋە ئول ئىنچكە ئۇن بىلە يىغلاماقدۇر.
— نەۋايى.

ئىنخىرات [انخراط] (ئە) تىزىلىش؛ تىزىش؛ تاراشلىنىش؛ ئىنىش؛ تېرىلىش، بىرەر گۇرۇھ ئىچىگە كىرىش.
ئىنخىرات تاپماق — تىزىلماق، بىرەر گۇرۇھنىڭ ئىچىگە كىرمەك.

ئىندەمەك [ايندماک] چاقىرماق، چىللىماق، تەكلىپ قىلماق، ئۇندىمەك:
ناگەھان تۇشتى قولۇمغە، ئۇچتى بەختىمنىڭ قۇشى،
ئىندەسەم ئىلكىمگە كەلمەس باغرى قاتتىق تاش تۆلەك.
— گۇمنام.

ئىندەللاھ [عندالله] (ئە) خۇدانىڭ نەزىرىدە:
ۋاڭزا ۋەئزىنى «ئىندەللاھ» دېگىل،
كىم ئىشىتىپ قىلسە ئەبدۇللاھ دېگىل.
— خەراباتى.

ئىندەناس [عندالناس] (ئە) ئادەملەر ئالدىدا.

ئىندۇرمەك [ايندورماک] چۇشۇرمەك؛ ئەگمەك، پەس قىلماق، تۆۋەنلەتمەك:
جىلۋەگەر ئول تەب ھىلالى كۆركىچ ئوق باش ئىندۇرۇڭ،
كەئبەدە گەر سەيرگاھدۇر شەيخ مېھراب ئارزۇ.
— ئەرشى.

باش ئىندۇرمەك — باش ئەگدۇرمەك، باش ئېگىشتۇرمەك؛ تەزىم قىلماق.
بوينىنغە ئىندۇرمەك — بوينىغا ئالدۇرماق؛ گەدىنىگە قويماق.

ئىندىراج [اندراج] (ئە) بىرەر نەرسە دائىرىسىگە، تەركىبىگە قېتىلىش، قوشۇلۇش.
ئىندىراج تاپماق — بىرەر نەرسە دائىرىسىگە كىرمەك، قوشۇلماق.

ئىنزىئاج [انزعاج] (ئە) بىئارام بولماق، ئەنسىرىمەك، تەشۋىشلەنمەك، چۆچۈمەك، ھودۇقماق؛ قورقماق:
ئانى زەبت قىلماقغە يوقتۇر ئىلاج،
قويۇپ بەردى ئول ئەيلەدى ئىنزىئاج.
— ئا. نىزارى.

ئىنزىۋا [انزوا] (ئە) چەتلىشىش، دۇنيا ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىش، خىلۋەتتە ياشاش؛ تەنھالىق.
ئىنزىۋا بولماق — خىلۋەتنى ئىختىيار قىلماق.
ئىنزىۋا قىلماق — چەتكە ئالماق، يوشۇرماق.

ئىنس [انس] (ئە) ئادەملەر، ئادەم جىنىس:
ئەي مەلىك سورغىل رەئىيەت ھالىنى،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىرلە بەرھەم دادىنى.
— خەراباتى.

ئىنسۇجان — «ئىنسۇجىن» غا قارالسۇن:
ئىشىتكەن زەمان ئول ئىنسۇجان، داۋۇد زەبۇرىدىن ھەمان،
بېھۇش يىقىلىش ھەر زەمان مۇرغى ھەۋالار بىرلە زاغ.

— شەۋقى.

ئىنسۇ جىن — ئىنسانلار ۋە جىنلار؛ بارچە جانۋارلار.

ئىنساف [انصاف] (ئە) ئادىللىق، ئادالەت؛ ئىنساپ:
قايان كەتتى ئىنساف، قايان كەتتى بەزل،
ئىشلىك كۆپ خەتەردۇر مەگەر بولما ئەزل.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنساف بەرمەك — ھەقنەتكە رىئايە قىلماق، ھەقنەتنى سۆزلىمەك.

ئىنسان [انسان] (ئە) ئادەم، ئادەم جىنس، ئىنسان:
قىلماغىل ئۇمرۇڭنى زايېئ ئىشقىدىن غافىل بولۇپ،
بىخەبەر بولماق بۇ يولدا پىشەئى ئىنسان ئەمەس.

— ئابىت.

ئىنسانىي [انسانى] (ئە) كامالەتلىك، يېتۈكلۈك:
ئانى بەشەر خەيلىنىك ئىنسانىي بىلە،
ئادەمىيلەر ئادەمىيسىن ئانى بىلە.

— نەۋائى.

ئىنشا [انشا] (ئە) 1) باشلاش، يارىتىش، ئىجاد قىلىش، پەيدا قىلىش:
قىلىپ ئېردىم ئىنشا بۇ ئەبياتنى،
قەبۇل قىلدى تەڭرىم مۇناجاتنى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يېزىق، خەت؛ يازماق:
رەمۇزى ئىشقى ئىنشا ئەيلەدىم مەن خامە بىلمەيدۇر،
سەراپا ئوت تۇتاشتى خەت يۈزىگە نامە بىلمەيدۇر.

— زەلىلى.

ئىنشا ئەيلەمەك — ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك، يازماق، پۈتمەك.

ئىنشا قىلماق — ئىجاد قىلماق، يازماق.

ئىنشايى ھۆكۈم ئەتمەك — ھۆكۈمنامە يازماق، پەرمان چىقارماق.

ئىنشائاللاھ [انشاء الله] (ئە) خۇدا خالىسا، خۇدا بۇيرۇسا؛ بەلكى، بەلكىم:
ھىممەتىن كاش رەۋان ئەيلەسە شاھ،
كەلگەلى ئول ئىكەۋ، ئىنشائاللاھ.

— نەۋائى.

ئىنفئال [انفعال] (ئە) ھاياجانلىنىش؛ تەسىرلىنىش؛ خىجالەت، خىجالەت تارتىش، ئۈيلىش:
سارغارىپ گاھى قىزارىپ مىھرۇ مەھ بىر ھال ئەمەس،
ئەيلەمىش ئانى ئۇزاردى ئىنفئالى ئۆزگەچە.

— ئەرشى.

ئىنقىتائ [انقطاع] (ئە) كېسىلىش، ئۈزۈلۈش، توگەش؛ توختاپ قېلىش:
ئاقىپ ياش كۆزىدىن دېدى ئەلۋىداۋ،
مەگەر بولماغايكىم بۇ جان ئىنقىتاۋ.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ئىنقىراز [انقراض] (ئە) تۈگەللىنىش، تامام بولۇش، پۈتۈش:
ئۇقۇل ئافەرىنىشىدىن ئىنقىرازغە دېگىنچە ئەھۋالىكى ۋاقىئ بولۇبدۇر.

— نەۋائى.

ئىنقىلاب [انقلاب] (ئە) ئۆزگەرتىش؛ ئۆزگىرىش:
فەلەك سەيرى ئىزتىرابىدىن ۋە زەمان ھەۋادىسى ئىنقىلابىدىن بۇ ئەۋراق ھەم نابۇد بولغاي.

— نەۋائى.

ئىنقىياد [انقياد] (ئە) بويسۇنۇش، تەۋە بولۇش:
ۋەلى «غۇجا» دەپ، قىلدىلەر ئېھتىياد،
كى ئىخلاس قىلىپ ئەيلەدى ئىنقىياد.

— موللا بىلال.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنقىيادى ئەمر — بۇيرۇققا بويسۇنۇش.

ئىنقىياد قىلماق — ئەمەل قىلماق، بېجىرمەك، بويسۇنماق.

ئىنكار [انكار] (ئە) رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق، ئىنكار؛ قايتىش، تېنىش:
ئىنكار ئېلىدىن كۆزۈڭنى يۇم، باقما ئاڭا،
كىم باقتى ئاڭا دىدەئى ھەق بىن كەتتى.

— گۈمنام.

ئىنكار ئەتمەك — تانماق، قايتماق (سۆزدىن).

ئىنكار قىلماق — رەت قىلماق، تانماق.

ئىنكىسار [انكسار] (ئە) سۇنۇش؛ سۇنۇق، شىكەستەلىك، ئاجىزلىق؛ كەمتەرلىك:
ئەگەر زەڭگىيۇ رەنجى بولسە تارى،
ۋەگەر يەتسە قەرىلىق ئىنكىسارى.

— نەۋائى.

ئىنمەك [اينماک] ئېگىلمەك؛ چۈشمەك، پەسكە چۈشمەك:
بىرەر يىغلاپ ئۇلۇغ تىنسا كۈچەنىپ،
دىماغىنىدىن كېلۈر قان بىرلە ئىنىپ.

— لۈتفى.

ئىۋىرغۇل [ايويرغول] قۇمۇلنىڭ قەدىمكى نامى.

ي

يا I [يا] (پ) يا، ياكى (ئايرىغۇچى باغلىغۇچى):
يا پەرى ياھۇر يا باغى گىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇتتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
— گۇمنام.

يا II [يا] (ئە) ئەي، ھەي (ئۇندەش):
مۇناجات قىلدىم دېدىم: يا ئەللاھ،
سەن ئوق سەن جەمئى شەھەنشەھغە شاھ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارەب — ئەي خۇدا، ئەي ئاللا:
نېچۈك بىر بۇۋفا بىر شوخ زالىم شوخ ئىدى، يا رەب،
تۇمەن دەرد ئىلە بەس ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا كەتتى.
— ئەرشى.

يا رەببا — ئەي پەرۋەردىگار، ئەي تەڭدىم:
يا رەببا، ھەركىم مۇنافىق بولماغاي،
راھى راست بەرگىكلى فاسىق بولماغاي.
— خەراباتى.

يا رەببەنا — ئەي، بىزنى تەربىيىلىگۈچى ئاللا:
ئۆزۈڭ مەدھىگە ئەيلەگىل ئاشنا،
قىلىپ پەرۋەرىش بىزنى، يا رەببەنا.
— ئا. نىزارى.

يا رەسۇلىللاھ — ئەي رەسۇلىللاھ (ئەي خۇدانىڭ ئەلچىسى).

يا ھەي — ئەي تىرىكلەر.

يا ھەيىۋ — «يا ھەي» گە قارالسۇن.

يامۇغەننىيا — ئەي مۇغەننىي.

نەۋائىيىا — ئەي نەۋائى.

يا III [يا] 1) «ياي» نىڭ قىسقارتىلمىسى، كامان:
قاچان ئالسا ئاتاق ئۇچۇن قولىغە يا،
قويۇر رەخش ئۆزرە ركابىغە پا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) ئەگمە، قايرىلما (قاش):
ئەلىف تىمسالىكىم جانلار ئارا قاش ياسىدىن ئالغان،
خەدەڭگى تارى مژگان پارەسىدۇر دېمەڭكىز ناۋەك.
— ئەرشى.

يا قىلماق — ئەگمەك، بۇكمەك.

ياب [ياب] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاپقۇچى، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:
زەر قىزىنىڭ ھەسرەتىدە تەشنە كەلدىم ساقىيا،
نەشئەئى ياب ئىلە ئول لەئلى لەبى ئەفزاسىدىن.
— ئەرشى.

بەھرە ياب — بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى.

يابان [يابان] (پ) چۆل، دەشت؛ دالا:
يېتىپ كەلدى سەبا دەشتى ـ يابانىدىن،
كېلىپ گۈلشەنگە ئول سەيرى جەھانىدىن.
— خىرقەتى.

يابەندە [يابندە] (پ) تاپقۇچى، تېپىۋالغۇچى، تاپىندىغان:
دېدىكىم دەشت ئارا شىتابەندە،
بەلكى جويەندە كەلدى يابەندە.
— نەۋائى.

يابىس [يابس] (ئە) قۇرۇق، قۇرۇغان؛ قۇرۇتىندىغان؛ قۇرغاق، ئىسسىق:
يەمەن مۇلكى قاچانكىم بولسا يابىس،
بولۇر ئەئرافتەك دۇنيادا تەگسىز.
— لۇتفى.

يابىس ئولماق — قۇرۇق بولماق؛ ئىسسىق بولماق.

ياپماق [ياپماق] 1) ياپماق، بېكىتمەك، قاپلىماق، يوشۇرماق:
تۇرار فەرش ئۆزرە ئەجەب سەندەلى،
ياپىغلىق ئانىڭغە ياشىل بەخمەلى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

2) يايماق، سالماق:
گەھى سەر بەرەھنە گەھى ياپىبان،
گەھى يېغماق ئېردى گەھى چاپىنان.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

3) توسماق؛ باسماق:
يۇزۈڭ ئاللىدە ھەر نەفەس تۇتما كۆزگۈ،
قۇياشنى قەمەر ياپماق ئېرمەس مۇناسىپ.
— نەۋائى.

4) قىلماق، ياسماق، ياراتماق:
ياپتى قەۋۋاسى قەزا بىر ـ بىرىگە مۇشكىن قەۋس،
ئاتقالى كىرپىك ئوقىن جان بىلە كۆڭلۈم سارى ۋاي.
— نەۋائى.

5) يوق قىلماق، تۈگەتمەك:

قېنى سۇلتانۇ شاهىدۇ خەيلى،
بارچەسىن ياپتى ئەجەلنىڭ زەيلى.
— نەۋايى.

ياپۇرغاق [ياپورغاق] يوپۇرماق، ياپراق، بەرگ:
ئاھ ئوتى ئۇچقۇنلارىكىم، چەرخ ئۇرۇپ،
لالە ياپۇرغاقىنى يەل ساۋۇرۇپ.
— نەۋايى.

ياپۇرماغ [ياپورماغ] «ياپۇرغاق» قا قارالسۇن:
ياپۇرماغى ئارا ئەنگۇر شاهى،
سىپەر تارتىپ يۇزىگە چۇن سىپاهى.
— زەلىلى.

ياپۇشماق [ياپۇشماق] يېپىشماق، چاپلاشماق؛ ئەگەشمەك؛ پېيىغا چۈشمەك:
يۇزۇڭ ھەجرىغە سەير ئەتمەي ئوت ئۆزرە مۇشك چۇشكەندەك،
ئېرمەس خالىڭ ياپۇشقان مەردۇمى چەشمى سىياھىدۇر.
— گۇمنام.

ھەرامزادە سىيەھ بەختۇ تىبەھكار،
ياپۇشتى ئارقاسىغە دانەئى كار.
— ناقىس.

يات [يات] يات، ناتونۇش:
كېچەش ئەيلەدى ئولتۇرۇپ ئۆز ئۆ يات،
ھەرەم تەۋقىغە بارسە، تاپقاي نەجات.
— ئا. نىزارى.

ياتماق [ياتماق] ياتماق، جايلاشماق، ئورۇنلاشماق، ئورناشماق؛ ئۇخلىماق:
يەنە مىنگەلى ھەم بېرىپ ياخشى ئات،
غىزا بەردى ئاندىن دېدى: مۇندا يات.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياتا قىلماق — ياتماق، يېتىپ قالماق.
غەمزە ئوقى بىرلە ئاتىپ ئېردى يۇرەكىمگە،
بەرداشت قىلالماي ئىشكىدە ياتا قالدىم.
— ئەرشى.

ياتۇغان [ياتوغان] چالغۇ ئەسۋابى.

ياتۇغانچى [ياتوغانجى] «ياتۇغان» چالغۇچى، مۇزىكىچى، سازەندە.

ياتۇق [ياتوق] سۇدان (ئەسكەرلەر يانلىرىدا ئېلىپ يۇرىدىغان سۇ قاچىسى).

ياتىش [ياتيش] 1) يېتىش، دەم ئېلىش؛ تۇنەش. 2) قاراۋۇلخانا؛ پوست.
ياتىش تەۋاچىسى — ساقچىلارنى نازارەت قىلغۇچى، نازارەتچى.
ياتىش ئېلى — پاسبانلار، كېچە ساقچىلىرى.
ياتىش ئىشى — ساقچىلىق، قاراۋۇللۇق خىزمىتى.

ياخۇد [ياخود] ياكى:
ئىكەۋ بولدى ھەيرەتدە ئاندىغكى لال،
دېدىلەر ئىكەۋ: تۇشمۇ ياخۇد خىيال؟
— ئا. نىزارى.

ياد [ياد] (پ) خاتىرە، ئەسلەش قابىلىيىتى، ئوي، خىيال:
شىرىن لەبىنىڭ يادىدا بىر لەيلىۋەشىنىڭ،
قان يۇتقان ئەمەس مەن كەبى مەجنۇن ئىلە فەرھاد.
— ئەرشى.

ياد ئەتمەك — «ياد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.
ياد ئەيلەمەك — ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك، خىيالغا كەلتۈرمەك، ئېسىگە چۈشۈرمەك، يادلىماق.
ياد بەرمەك — ئۇنۇتقۇزماق.
ياد بىلمەك — يادقا بىلمەك، ئەسلىمەك، خاتىرىلىمەك.
ياد قىلماق — «ياد ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

يادەماق [ياداماق] يادىماق، ئورۇقلىماق، كۈچسىزلەنمەك، بوشاشماق، زەئىپلەشمەك.

يادەمان [يادامان / يادمان] كۈچسىزلەنمەيمەن، بوشاشمايمەن.

يادكار [يادكار] (پ) «يادگار» غا قارالسۇن:
بېرىپ خەنجەرنىڭنى ماڭا يادكار،
كۆڭۈلنى سەرەنجام ئېتىپ بول سەۋار.
— ئا. نىزارى.

يادكارى ھەيات — ھايات يادكارلىقلىرى، ھايات خاتىرىلىرى:
چىقارسە كىشى ياخشىلىق بىرلە ئات،
قالۇر دەھر ئارا يادكارى ھەيات.
— ئا. نىزارى.

يادگار [يادكار] (پ) 1) خاس ئىسىم (كىشى ئىسمى). 2) خاتىرە، ئەستىلىك:
كەتسەم ھەيات بەھارى بولۇپ خەزان،
قالغاي يادگار جەھان ئىچرە جاۋىدان.
— سەبۇرى.

يادنامە [يادنامە] (پ) يادنامە، ئەسلىمە، خاتىرە:
تارەئى مويىنى كەلتۇر ئەيلەيىن تەئۇنزگە باغ،
يا ئۆزۇڭ بىلگۈنچە بىر يادنامە كەلتۇرگىل ماڭا.
— موللا بىلال.

يار [يار] (پ) يار، دوست، ھەمراھ؛ مەھبۇبە، سۆيگىنى:
يار ئەمەس دەرماندە بولغان چاغ ساڭا يار ئولماسا،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ مەدەتكار ئولماسا.
— زەلىلى.

يار ئەكسىن ئەرشىدە كۆرگەچمۇ بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گاھى قىزارىپ نەستەرىن شەرمەندەسى.
— ئەرشى.

يار بولماق — دوست بولماق، مەدەتكار بولماق.
يار بىلمەك — دوست تۇتماق، دوست دەپ بىلمەك.
يار ئولماق — «يار بولماق» قا قارالا.
يارى ئەزىز — ھۆرمەتلىك دوست، ئەزىز بۇرادەر.
يارى دۇرۇست — دۇرۇس، ياخشى دوست:
كى باردۇر ئاڭا تۆرت يارى دۇرۇست،
ئەبۇ بەكرى سىددىق يار نۇخۇست.
— ئا. نىزارى.

يارى سادىق — سادىق، ۋاپادار يار:
كۆردۈم نۇرىنىكىم زار ئاشىق،
بولدۇم ئاڭا مەنكى يارى سادىق.
— مۇللا سالىھ.

يارى غار — ئاجرالماس يولداش، ھەمراھ؛ ئەك ۋاپادار، سادىق يار:
غەمىڭگە دىلبەرا جاندەك نەچۈكدىن مېھرىبان بولماي،
خىيالىڭ گوشەسىغە بارغانمدا يارى غارىمدۇر.
— گۇمنام.

يار قابىل — قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق دوست:
كىنزىپ ئىستەپ جەھاندا يارى قابىل،
بەنەگاھ بولدى بۇلبۇلغە مۇقابىل.
— خىرقەتى.

يارى ئۇششاق — كۆڭلى يېقىن يار ـ دوستلار.
يارى ۋەفادار — ۋاپادار يار؛ ۋەدىسىدىن يانماس، ئەھدىدە، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان يار، دوست.

يارا [يارا] (پ) (1) كۈچ، قۇۋۋەت، مادار؛ ئىلاج؛ تاقەت، ياردەم:
بۇ ئوتدىن سۇۋ بولۇپ خاراسى ئانىڭ،
ۋەلىي يوق سورغالى يارا‌سى ئانىڭ.
— نەۋائى.

2) «يەرا» غا قارالا:
ھەر نەزەر قىلغاندا تەگدى كۆڭلۈمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدەك يارا‌سى بارمىكىن.
— گۇمنام.

كىمگە ئايتاي بۇ ماجەرانى،
كۆڭلۈمداغى دام يارانى.
— ئەرشى.

ياراد [ياراد] چالغۇ ئەسۋابى:
ۋائىزكى، دەستيارسىز ئولماس سۇخەنگۇزار،
ئاڭا يارادۇ مۇڭا ئەيالغۇچى ھۇكمى بار.
— نەۋائى.

ياران [ياران] (پ) دوستلار:
ئۆلمەيمۇ بۇ دەرتلەرگە مەن، ئەي يارى ـ يارانلار،
بىر لەھزەدە مىڭ جانىم ئالارىم كېلەدۇر.
— گۇمنام.

يارانە [يارانە] (پ) دوستانە، دوستلارچە.

ياره [ياره] (پ) يارا، جاراھەت؛ خەستە، كېسەل، «يەرا» غا قارالا:
سىغاھىيلار قىلالماي قالدى چارە،
فەقەت قالدۇردى بۇ غەم دىلدا ياره.
— سەيفى سەرايى.

يارەلىغ [ياره‌لىغ] يارىسى بار، جاراھەتلىك، دەردلىك:
دەرىغ، ئول كۆڭلۈم ئىچرە ياره قىلغان يارەلىغ بىلمەس،
ئۆكۈپ جانىم ئارا بارچە غەمىن ئەفكارەلىغ بىلمەس.
— ئەرشى.

يارەلىق [ياره‌لىق] «ياره‌لىغ» قا قارالا.
ئاڭا بىر ئاۋۇچ زەر بېرىپ ئارەلىق،
دېدىم قىلمائىزلار مېنى يارەلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارغاغ [يارغاغ] 1) تېرە، تۇكى چۇشۇپ كەتكەن تېرە.
2) خام تېرىدىن ئىشلەنگەن ھەميان؛ خالتا.

يارغۇ [يارغو] 1) قوبۇل، ھىمايە؛ ماقۇللۇق:
بۇ كەلمەكدىن ئېردى غەرەز بۇ ماڭا،
كى بولغاي جەنابىڭدە يارغۇ ماڭا.
— نەۋائى.

2) قارشىلىق؛ جازالاش، ئۇرۇشۇش؛ ھۆكۈم، قارار.
يارغۇ ئەيلەمەك — ھىمايە قىلماق.

يارغۇچاق [يارغۇجاق] يارغۇنچاق (قول تۇگمىنى):
كى ئۇن تارتماقىغە بېرىڭ يارغۇچاق،
چۇ تەئتىل قىلسا ئۇرۇڭلار تاياق.
— ئا. نىزارى.

يارقۇ [يارقو] گەپ ـ سۆز، غوۋغا؛ بەسلىشىش:
ھەلقەئى دەرس ئىچرە غەۋغادىن دىماغىم تاپتى زەئف،
مەي تۇتۇپ، ساقىي، دەمى قۇتقار مېنى بۇ يارقۇدىن.
— نەۋائى.

يارلىغ [يارلىغ] «يارلىق» قا قارالا:
ئاياغىنى قۇچتۇم قىلىپ زارلىغ،
دېدى: سەرۋى نازىم ئېتىپ يارلىغ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يارلىق [يارلىق] 1) ئەمر، پەرمان. 2) ھېرسىمەنلىك؛ دوستلۇق، ھەمكارلىق؛ ياردەم:
ئەگەر ھاجەت ئەھلى قىلىپ زارلىق،

تەزەررۇ بىلە ئىستەسە يارلىق.
— ئا. نىزارى.

يارلىقاماق [يارلىيقاماق] كەچۈرمەك، مەرھەمەت قىلماق، ئەپۇ قىلماق، گۇناھىدىن كەچمەك (ئۆتمەك):
بارچەنىڭ قىلغان گۇناھىن ئەفۇ قىل،
يارلىقاپ، لۇتف ئەيلەپ ئازاد ئەيلەگىل.
— نەۋايى.

يارماشماق [يارماشماق] تىرماشماق، چىرماشماق، ياماشماق.

يارماق [يارماق] پۇل، تەڭگە؛ ئاقچا، ئالتۇن.

يارمانماق [يارمانماق] «يارماشماق» قا قارالسۇن.

يارۇتماق [يارۇتماق] يورۇتماق، روشەن قىلماق؛ ياخشىلىماق، ياخشىلىققا يۈزلەندۈرمەك؛ كۈچەيتمەك، ئەۋجىگە چىقارماق:
تەكاۋۇر سۇرۇپ مېھر گەردۇن كەبى،
جەھان يارۇتۇپ كەلدى ئول كۈن كەبى.
— ئا. نىزارى.
ۋۇجۇدۇڭ شەمئىنى كۆيدۈرمەك ئاخىر،
يارۇتماغلىق ئۈچۈن قۇيسە ئەگەر ياغ.
— ئەرشى.

يارۇغ [ياروغ] 1) «يارۇق» قا قارالسۇن. 2) يېرىق، يېرىلغان؛ جاراھەتلەنگەن:
دەستار يىرتۇغلۇغىدىن غەم يېمە، باشى يارۇغلارغە باقمىپ
تەڭرى ھەمدىدىن ئۆزگە دېمە.
— نەۋايى.

يارۇق [يوروق] يورۇق، روشەن؛ بەخت؛ ساپ، پاكىز، تازا:
زۇلفىدىن ئولدى كۈن كېچە، ھۇسنىدىن ئولدى تۈن يارۇق،
زۇلفۇ يۈزى مەگەر ئانىڭ لەيل بىلە نەھاريدۇر.
— گۈمنام.

يارۇق ئالەم — تىرىكلىك، ھايات.
يارۇق كۆڭۈللۈك — خۇش تەبىئەت، ساپ دىل، سەمىمىي.

يارۇماق [ياروماق] ياشىنماق، پارلىماق، چاقنىماق؛ يورۇماق، يورۇقلۇق پەيدا قىلماق.

يارىشماق [يارشماق] يۈگۈرۈشمەك، بەسلەشمەك؛ مۇسابىقە.

يارىم [ياريم] يېرىم، پۈتۈننىڭ ئىككىدىن بىرى:
زەھرە يارىلۇر دەردى فىراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.
— ئاتابى.

يازغۇرماق [يازغورماق] ئەيىبلىمەك، گۇناھكار قىلماق؛ ئازدۇرماق؛ خاتالاشتۇرماق:
مەن بۇ يولدىن يانماغۇم، يۈزلەنسە ھەر تۈرلۈك بەلا،
قىلماغىل ھەرگىز خىيال، ئەي زاھىدا يازغۇرماغىم.
— گۈمنام.

يازماق [يازماق] 1) يازماق، پۈتمەك؛ سىزماق، كۆچۈرمەك:
نامە يازماق پىكرى كەچسە خاتىرەڭگە ھەرقاچان،
بىر قارا داغ يىغىلۇر گويا باشىڭغە يار يار.
— تەجەللى.
2) تارقاتماق، كەتكۈزمەك؛ ھەل قىلماق (چىگىش مەسىلىنى)؛ يايماق:
ئاچىلىپ غۇنچەلەر يازدى ۋەرەقلەر،
ئېرۇر ھەر شاخ ئۈزە لەئل تەبەقلەر.
— خىرقەتى.
3) خاتالاشماق، گۇناھ قىلماق:
نە يازدىم، نە يېڭىلدىم دەرگاھىڭدىن،
ئىلاھا گەر دېدىم شۈكرى سەنانى.
— خىرقەتى.

يازمەندانە [يازمندانە] يېزىشقا مەنسۇپ، ياخشى:
ئۆز نىيازى ۋە بەدخۇي يارى نەزى شەرھىدە بۇ نازەنىن مەتلەئى
يازمەندانە ۋاقىئ بولۇپدۇر.
— نەۋايى.

يازۇق [يازوق] گۇناھ، ئەيىب:
نار يانىڭاقىڭ ئارزۇسىدا جاننى بىمار ئەيلەمە،
ھېچ يوق ئېركەن يازۇقۇم، مېنى گىرىفتار ئەيلەمە.
— سەككاكى.
يازۇقلارغەكى ئەفۇ ئىشكىن ئاچۇرماق ئىددىئاسىدىن،
لەۋايىھ مەرھەمەت باشقە چېكىپ شاھى جەھان ئاندا.
— ئەرشى.

يازۇقسىز [يازوقسىز] گۇناھسىز، ئەيىبسىز، بىگۇناھ:
ئەگەر ئەندىشە قىلماسسەن ئۆزۈڭدىن،
يازۇقسىز بىزنى ئۆلتۈرتۈرمۇ سەن ـ سەن.
— لۇتفى.

يازى [يازى] دەشت، چۆل؛ سەھرا:
كۆرۈپ ناگاھ گۈلنۇ نەۋرۇز ئىزىنى،
ياسانىپ ئىزدەدى يازى يۈزىنى.
— لۇتفى.

يازىغ [يازيغ] يېزىق، خەت، پۈتۈك، مەكتۇپ.

يازىغلىغ [يازيغليغ] 1) يېزىلغان، پۈتۈلگەن، نەقىشلەنگەن. 2) تەقدىر:
بىراۋ تاپتى مەشرىقدە گەنجى شىگەرف،

يازغلىغ ئىشگىدە بۇ تۈرگە مەرگ.

— نەۋايى.

يازغلىق [يازيغليق] «يازغلىغ» قا قارالسۇن.

يازىلماق [يازيلماق] 1) يېزىلماق، پۈتۈلمەك: *سەبرۇ تاقەت بىرلە بول مەھزۇن قەزاغە چارە يوق، لەۋھى مەھپۇزدا يازىلغاندۇر بۇ يەڭلىغ دەفتەرىم.*

— مەھزۇن.

2) ھەل بولماق، يېشىلمەك، بىر تەرەپ بولماق؛ تارقالماق، كەتمەك؛ يېيىلماق؛ چېچىلماق، ئېچىلماق: *گىرەلىك غۇنچە مىسلى لەئلى مارجان، يازىلغان گۈل كەبى مەئشۇقى خەندان.*

— خىرقەتى.

سەھەر بولسا ۋەرەقلەرى يازىلۇر، كەرەشمە، ناز ئىلە ھەريان ئېگىلۇر.

— خىرقەتى.

يازىن [يازين] ئوچۇق، روشەن، چۈشىنىشلىك؛ **يازىن قەلەمىي قىلماق** — خەتنى روشەن، ئوچۇق قەلەمگە يازماق.

ياساغلىغ [ياساغليغ] ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، ئەمەلدار: *... ياساغلىغ ئارا بايلىق مەرغزارى ئىچرە ھەر سۈرۈك قويدىن يىلدا ھەمەددەك مالك قوزىغە قانۇن بولماغاندىن يوقسىزلىق شىرائىلەردە قوي كۈتۈپ ...*

— نەۋايى.

ياساق [ياساق] 1) قارار، تەرتىپ، قانۇن؛ سەپ، ھەربىي ئىنتىزام، جەڭگىۋار تەرتىپ. 2) جازا، سىلىق: *تۈشتى سىپاھى بىرسىنى چاپقالى، شاھ ياساقىدىن ئەمان تاپقالى.*

— نەۋايى.

ياساماق [ياساماق] قۇرماق، بىنا قىلماق، ياسىماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك؛ تەرتىپ بەرمەك، بېزىمەك، زىننەتلەمەك، يېغىشتۇرۇپ ئازادە قىلماق؛ ئوڭشىماق، تۈزەتمەك، ئىسلاھ قىلماق؛ ھازىرلىماق، تەييارلىماق: *بى بىگە دېدى گۈل ھەرەمگە كىرىپ: «ھېلى گۈلىنسانى ياساڭ قىچقىرىپ.»*

— ئا. نىزارى.

ياساپ ساچلارىمنى ساچمىنى يۇدى، ئالىپ تىرناقىمنى، تەنىمنى يۇدى.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياسەمەن [ياسمين] (پ) «ياسمەن» گە قارالسۇن: *تىكەندىن يوقكى، سەرۋۇ ياسەمەنغە، تەمۇغدىن بەلكى فىردەۋسى بارىنغە.*

— نەۋايى.

ياسامان [ياسامان] (پ) «ياسامان» قا قارالسۇن: *ئەي نەۋائىي، دەير ئارا بولساڭ گەدالىغ بىرلە مەست، باش قويار بولساڭ، سەفالىگنى باشىڭغە ياستاغىل.*

— نەۋايى.

ياستاماق [ياستاماق] «ياستانماق» قا قارالسۇن:

— قەلەندەر.

ئەي پەرىزادى زەمانۇ ھۇرى دەۋرانىم مېنىڭ، ئىشىكىڭنى ياستانىپ مەن پاسىبانلىقدۇر ساڭا.

— قەلەندەر.

ياسمىن [ياسمين] (پ) 1) خۇش پۇراق، ئاقۇش سېرىق رەڭلىك گۈل، ياسىمەن. 2) سارغايغان يۇز، ھالى خاراب كىشى.

ياسۇمەن [ياسمن] (پ) «ياسمىن» گە قارالسۇن: *بەھارى ئەرەزنىڭ تاپتى تەراۋەت ئەمدى خەت چىقسۇن، بەرەڭگى ئەرغۇۋانى ياسۇمەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.*

— زەلىلى.

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋرۇزى، كۆزىن ياشدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسۇمەن بولدى.

— سەككاكى.

ياسىمەن [ياسيمن] (پ) «ياسمەن» گە قارالسۇن:

ئەبرۇ ئەنبەرۇ رەنايۇ سەۋسەن، خوخا گۈل، ياسمەن ھەم مىسلى گۈلشەن.

— خىرقەتى.

لەبلەرىڭدۇر لەئلۇ تىشىڭ گەۋھەرۇ دۇررى ئەدەن، كۆزلەرىڭدۇر نەرگىسۇ بادام، زۇلفۇڭ ياسمەن.

— قەلەندەر.

ياش I [ياش] 1) ياش، ئۆمۈر: *قارىلىقدا بولدى فەناغە ياۋۇق، ۋەلى مۇنچە ياشدا كى فەرزەندى يوق.*

— ئا. نىزارى.

2) ياش يىگىت، نەۋقىران: *گەرچە ياش نادانلاردەك قەدرىمنى ھەر كۇن بىلمەدىڭ، بىلگەلى قەدرىمنى ئەمدى قەدرىدانىم قايدا سەن؟*

— ئەرشى.

ياش پايانىغە يەتمەك — ئۇلغايماق؛ قېرىماق، ياشاناماق، يېشى پايانىغا يەتمەك.

ياش II [ياش] كۆز يېشى: *كى ئوترانجىسى ھەم قىلىپ ئاھى سەرد،*

چىقىپ ياش كۆزىدىن قىلىپ چىقىرە زەرد.
— ئا. نىزارى.

ياش ئۇلغايماق — قېرىماق، ياشانماق.

ياش تۆكمەك — يىغلىماق.

ياش ئۇرماق — ياش تۆكمەك، كۆز يېشى قىلماق، يىغلىماق:
بۇلار خاك دەرگاھىغە باش ئۇرۇپ،
تەزەررۇ بىلە دىيدەدىن ياش ئۇرۇپ.
— ئا. نىزارى.

ياشار [ياشار] ياش، ياشلىق:
دۇكاندا مەتائى ئېرۇر بىشۇمار،
گۇمان بىرلە سالى ئېرۇر قىرق ياشار.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياشارتماق [ياشارتماق] 1) پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا كەلتۇرمەك؛ ساقلىماق؛ ياشارتماق. 2) كۆزنىگە ياش ئالماق.

ياشارماق [ياشارماق] 1) كۆزنىگە ياش كەلمەك، يىغا تۇتماق. 2) ياشىماق، ئۆمۇر كۆرمەك.

ياشلىغ [ياشلىغ] 1) ياشلىق، يىغلىق؛ ياش تۆكمەكلىك؛ كۆزى ياشقا تولغان، يىغا تۇتقان. 2) ياشلىق، بالىلىق، يەتكىللىك؛ تەنتەكلىك:
كۆزدۇر ئول تىفل ئورنىغۇ ئىستەر يۇگۇرمەك ئەشك ئىلە،
گويىياكىم بار ئاڭا بائىس بۇ ئىشغە ياشلىغ.
— نەۋائى.

ياشۇرماق [ياشورماق] يوشۇرماق، بېكىتمەك؛ سىر تۇتماق، پىنھان ساقلىماق:
جانا، فىراقىڭ خەلق ئارا كۆڭلۇمنى رەسۋا قىلغۇسى،
جاندا ياشۇرغان رازنى ياشىم ھۇۋەيدا قىلغۇسى.
— لۇتفى.

ياشۇنماق [ياشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق؛ پىنھان بولماق:
قاراقچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە ياشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مىژگانلەرىڭ ياسەرۇى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

ياشىل [ياشيل] يېشىل، يېشىل رەڭ؛ ياراشقان، يارىشىملىق؛ گۈزەل:
تەقى تۇرلۇك سۇچۇك ھەم ئەرغەۋانى،
ياشىلۇ ئالۇ ئاقۇ زەئفەرانى.
— خىرقەتى.

بەناگاھ گۈلشەن ئىچرە گۈل ئاچىلدى،
ياشىل بەرگ ئۆزرە گويا قان ساچىلدى.
— خىرقەتى.

ياشىل كىسۋەتلىغلەر — يېشىل كىيىنگەنلەر، يېشىل كىيىملىكلەر.

ياغاچ [ياغاج] دەرەخ؛ ياغاچ:
قولۇمغە ئۇرۇندى مىسالى ياغاچ،
قارىسام يۇرۇيدۇر ئېتىپ ئىت غۇلاچ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياغدۇ [ياغدو] نۇر، زىيا؛ روشەنلىك، يورۇقلۇق:
شەۋقى ئارەز تۇشكەن ئول گۈلگۈن مەئمز ياد ئەيلەمىش،
ئەرشى ئاي رۇخسارىدىن گۈلبەرگ ئۆزە ياغدۇ كۆرۈپ.
— ئەرشى.

ياغلاماق [ياغلاماق] داغ قىلماق، داغلىماق؛ ياغلىماق.

ياغى [ياغى] ئىتائەتسىز، بويسۇنمىغۇچى؛ دۇشمەن، ياۋ:
ئايتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە سۆزنى،
زەبۇن ئەتمەك نېدۇر ياغىغا ئۆزنى.
— لۇتفى.

ياغمقماق [ياغيقماق] دۇشمەنلەشمەك، قارشىلاشماق.

ياغمن [ياغين] يېغمن (قار، يامغۇر قاتارلىق)؛
نە ئاندا ئىختىيار ئولغاي ماڭا جان ئەيلەمەك قۇربان،
قۇيۇبان ئەشك ياغمن ھەر زەمان ئوتلۇغ ئۇزارىمغە.
— ئا. نىزارى.

ياغمن تۇتماق — يېغمن ياغماق؛ سەل كەلمەك.

ياغمن تۇرماق — يېغمن توختىماق.

ياغمي [ياغى] «ياغى» غا قارالسۇن:
دوستلەر، قەتلىمغە ئانداق قىلدى ئول سۇلتانى ھۇسن،
كىم سەلاتىن قويماغايلەر قەتل ئۇچۇن ياغمىغە يۇز.
— نەۋائى.

يافراغ [يافراغ] «يافراق» قا قارالسۇن:
قۇچالماسدىن مېنى قۇچقان لەبى بولغايمۇ دەپ گۈلبەرگ،
قىزىلگۈل يافراغىن پەيۋەندلەر ئەيلەپ قەبا قىلدىم.
— ئەرشى.

يافراق [يافراق] 1) ياپراق، بەرگ. 2) يۈز، چىراي.

ياقا [يقا / ياقا] 1) ياقا، كىيىم ياقىسى:
مۇيەسسەر بولماغاي ۋەسفىڭ ماڭا، ئەي دىلبەرى زالىم،
فىراقىڭدىن ياقامنى ھەر زەمانى چاك ئەيلەرمەن.
— قەلەندەر.

2) قىرغاق، چەت، ياقا؛
ئەسمەئىي ئول سۇۋ ياقاسىدە دەمى،
ئولتۇرۇپ يۇۋدى زەمىرىدىن غەمى.
— نەۋائى.

ياقا چاك ئەتمەك — «ياقا چاك ئەيلەمەك» كە قارالسۇن.

ياقا چاك ئەيلەمەك — زار ـ زار يىغلىماق، ئاچچىق

يىغلىماق.

ياقۇت [ياقوت] (پ) قىزىل؛ قىممەت باھا تاش، ياقۇت:
خىلىمۇ-خىل زەربەفت كۆرگەچ ئەكىنده، كۆڭلۈمگە ھۇسن،
بولدى ئاندا ئىكسم زەرۇ ياقۇتغه خارا لىباس.
— ئەرشى.

ياقۇتى ئابدار — تازا، ساپ، پارلاق ياقۇت.

ياقۇتى ئەھمەر — 1) قىزىل ياقۇت:
تىشلىك گويا دۇرى گەۋھەر، لەبلىك ياقۇتى ئەھمەردۇر،
ساچلىك چۈن سۇنبۇلى سارا، يۇزۇكىدۇر ماھى تابانىم.
— ئەرشى.

2) مەي، شاراب:
زەخملىك كۆڭلۈم لەبلىك شەۋقىده بولمىش قانارا،
لەئلى رۇمانىي ئىلە ياقۇتى ئەھمەر كۆڭلىدەك.
— نەۋايى.

ياقۇتى ئەھمەر سۇيى — قىزىل مەي، شاراب.

ياقۇتى رۇمانىي — ئانار دانىلىرىغا ئوخشاش قىپقىزىل ياقۇت، ئەك ئېسىل ياقۇت.

ياقۇتى سەراب — 1) تىنىق، تازا ياقۇت. 2) تىنىق، سۇزۇك، غۇبارسىز مەي.

ياقۇتى مەھلۇل — ئېرىتىلگەن ياقۇت.

ياقۇتى مۇزاب — 1) ئېرىگەن ياقۇت. 2) قىزىل مەي. 3) كۆز يېشى، قانلىق كۆز ياش.

ياقۇتى مۇفەررەھ — كەيپ قىلغۇچى مەي، خۇرسەن قىلغۇچى مەي.

ياقۇتى ناب — 1) قىزىل ياقۇت؛ 2) قىزىل مەي.

ياقۇتقام [ياقوت فام] (پ) «ياقۇتىي» غا قارالسۇن.

ياقۇتكۇن [ياقوت كون] (پ) ياقۇت رەڭلىك، قىزىل:
كېتۇر ساقىي، گۇل جامى ياقۇتكۇن،
كى ئېل تەبئىده ئىشرەت گەتكەي فۇزۇن.
— نەۋايى.

ياقۇتىي [ياقوتى] (پ) «ياقۇتكۇن» غا قارالسۇن.

ياقىن [ياقين] يېقىن؛ «يەقىن I » گە قارالسۇن:
دېدىم: مۇمكىن ئېرمەس خەلاس گۇلماقىلىك،
ياقىندۇركى يەرگە غەۋۋاس گۇلماقىلىك.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياك [يانك] يېڭى، قايتا؛
ياك باشتىن — يېڭىدىن، يېڭىۋاشتىن، قايتىدىن.

ياڭشاماغ [يانكشاماغ] ۋايسىماق؛ ئەزمىلىك قىلماق؛ سايرىماق:
ھەقگوي قۇشىنىك تەمكىن بىلە زىكر ئايتۇرى قاشىده،
قارلۇغاچىنىك بىمەھەل ياڭشاماغى مەلالەت كەلتۇرۇر.
— نەۋايى.

ياڭشاماق [يانكشاماق] «ياڭشاماغ» قا قارالسۇن.

ياڭى [يانكى] يېڭى؛ قايتا؛ «ياك» غا قارالسۇن:
ياڭى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەددىد.
— ئا. نىزارى.

ياڭىلماق [يانكيلماق] يېڭىلمەك، ئاداشماق، خاتا قىلماق.

يالاڭ [يالانك] «يالىڭ» غا قارالسۇن:
مەگەركىم كويىده يالاڭ ئاياغ ئول ئاي خىرام ئەتمىش،
نەۋائىي كۆزلەرىغه سۇرمه بولمىش ئول قارا تۇفراغ.
— نەۋايى.

يالاماق [يالاماق] 1) يالىماق. 2) ئوقنى ياي (كامالەك، كامان) غا ئورناتماق، ئېتىشقا، ئوق ئۇزۇشكه ھازىرلانماق:
جانىمه پەيۋەستە ناۋەك ئاتقالى،
غەمزە ئوقىن قاشىغه يالاپدۇرۇر.
— نەۋايى.

يالاۋ [يالاو] «يەلاۋ» غا قارالسۇن.

يالبارماق [يالبارماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، يېلىنىپ سورىماق، ئۆتۈنمەك:
يۇزى بولدى زەئفەر كەبى سارغارىپ،
بۇ ئىككى ئوغۇلغه تولا يالبارىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يالبارۇ [يالبارو] 1) يالۋۇر، يېلىن (بۇيرۇق پېئىل). 2) يالۋۇرۇپ، يېلىنىپ (رەۋىشداش).

يالغۇز [يالغوز] يەككە ـ يېگانە، تەنھا، تەكىدىشى يوق، يالغۇز؛ پەقەت:
قارائىغۇ گور ئانا بىر كۇن كىرەر مۇڭلۇغ باشىك يالغۇز،
خەراب گەيلەپ ۋۇجۇدۇك شەھرىنى سۇلتانى دىل ئەفروز.
— شەۋقى.

يالغۇزۇ بېكەس — تەنھا ۋە يالغۇز؛ چارسىز.

يالغۇزۇن [يالغوزون] يالغۇز، يەككە ـ يېگانە.

يالقىتماق [يالقيتماق] زېرىكتۈرمەك، بىزار قىلماق، مالال كەلتۈرمەك؛ چارچاتماق:
رەك يوقتۇر چۈن قىزىلگۈلدىن ساڭا، گەي ئەندەلىب،
ئېل قۇلاغىن گەسرۇ كۆپ يالقىتما فەريادىك بىلە.
— نەۋايى.

يالقىماق [يالقيماق] 1) بىزار بولماق، زېرىكمەك. 2) خورىماق، ھارماق، چارچىماق:
كارۋان يالقىبان ئۇراردىن گام،
تاپمىش ئېردى ھەم گول زەمان ئارام.
— نەۋايى.

يالىتماق [ياليتماق] يالتىراتماق، پارقىراتماق.
يالىقماق [ياليقماق] «يالتىماق» قا قارالسۇن:
ۋىسال شامى دېئالمان لەبىگنى يالقىسام،
ۋەلي تەبانىڭغە كۆز سۈرتۈبان مۇچەكلەر ئىلە.
— نەۋايى.
يالىڭ [يالىنك] يېلىڭ؛ يالىڭاچ:
قول يالىڭ ئەيلەمەك — بىلەكنى يالىڭاچلىماق، بىلەكنى تۈرمەك.
يالىن [ياليىن] يالقۇن؛ چوغ، ئۇچقۇن:
بۇ ئەفسانە ئىشىتتى ئېرسە نەۋرۇز،
يالىنتەك ئوردى بىر ئاھى جىگەر سۇز.
— لۇتفى.
يالىنماق [ياليىنماق] يالۋۇرماق، يېلىنماق، «يالبارماق» قا قارالسۇن:
نە ئىتنى ئول بۇتى بىگانەۋەش ئىتتىكى ساغىنىدىم،
ئاشناغە يالىنغان كەبى ئول ئىتقا يالىنىدىم.
— نەۋايى.
يان [يان] يان تەرەپ؛ بېقىن، يانپاش:
سۆيۈپ ماڭلايىغە خۇش ئامەد قىلىپ،
كى ئولتۇردى قىلقال يانىغە ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يانى يەرگە يەتمەك — كۆزنىگە ئۇيقۇ كەلمەك.
يانە [يانە] يەنە؛ ئۆزگە، باشقا:
كۆڭلۈمە قالماپدۇرۇر دۇنيادە ھەرگىز ئارزۇ،
يانە بىر كۆرسەم ئەگەر ئول غۇنچەئى خەندانىنى.
— قەلەندەر.
ئانى دەرمەھەل كەلتۈرۈپ خانەگە،
ئۆزى كۆردى، كۆرسەتمەيىن يانەگە.
— ئا. نىزارى.
يانقاۋۇل [ياتقاول] مەنسەپ، دەرىجە نامى:
ئانداغكى ھىراۋۇل، قاراۋۇل ۋە چىڭداۋۇل ۋە ياتقاۋۇل ...
ۋە داقاۋۇلكىم، ئالار مۇندىن ئۇلۇيدۇرلەر.
— نەۋايى.
ياۋە [ياوە] (پ) بىھۇدە، بىھۇدە سۆز؛ يالغان؛ ياۋا.
ياۋە دېمەك — يالغان ئېيتماق، ئالدىماق، بىھۇدە سۆزلەمەك.
ياۋە قۇش — ياۋا قۇش:
ئۇلاپ كۇننى كۇنگە ئۇرۇپ پىچۇ تاب،
قىلۇر ئېردى چۇن ياۋە قۇشدەك شىتاب.
— ئا. نىزارى.
ياۋەر [ياور] (پ) ياردەمچى، مەدەتكار، قوللايدىغان، ھەمكارلىشىدىغان؛ دوست، بۇرادەر:
بۇ غەملىك كۇندە بولۇپ ياۋىم،
دېمەي ياۋەرىم كىم بولۇپ داۋەرىم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

ياۋەر بولماق — مەدەتكار بولماق، ھەمكارلاشماق.
ياۋەر ئولماق — «ياۋەر بولماق» قا قارالسۇن:
دېدىمكى: نە جان سەن ماڭا بىر قارا،
ماڭا ياۋەر ئولساڭ بۇ زىندان ئارا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياۋغان [ياوغان] ياغسىز:
مۇباھات قىلماس يەمەكدىن كۇلاچ،
غەمىن بىلمەس ئەر تاپسە ياۋغان ئۇماچ.
— نەۋايى.
ياۋۇم [ياوم] (ئە) كۇن، كۇندۇز، «يەۋم» گە قارالسۇن؛
ياۋمى دىن — قىيامەت كۇن.
ياۋمۇ لەيل — كېچە ۋە كۇندۇز، كېچەيۇ كۇندۇز.
ياۋۇتماق [ياووتماق] يېقىنلاشتۇرماق؛ ئۇچراتماق:
كىشى تا بىرنى قويماي بىزنى تۇتقاي،
بۇ بىرسى قاشىغە قايدىن ياۋۇتقاي.
— خىرقەتى.
ياۋۇشماق [ياووشماق] يېقىنلاشماق، قوشۇلماق؛ يېقىن كەلمەك، يېتىشمەك:
قۇلاقىمغە يەتتىكى ئولدەم تاۋۇش،
دېدى: ئەي مۇسافىر تەنابغە ياۋۇش.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
بىيىكبارە جانغە ياۋۇشتى ئوتى،
مەگەركىم قامىشغە ياپۇشتى ئوتى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياۋۇق [ياووق] يېقىن؛
ياۋۇق كەلمەك — يېقىن كەلمەك، يېقىنلاشماق:
ياۋۇق كەلدى دېدى ماڭا: ئەي ئەزىز،
قىلۇرسىز بۇ ئۆيدە نە ئىشلارنى سىز.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
ياۋۇماق [ياووماق] يېقىنلاشماق، يېقىن كەلمەك؛ يېتىشمەك:
بولۇپ ئول نەۋئ ئەترافىدە ساكىن،
كى بولماي ئېل ياۋۇماق ئاندە مۇمكىن.
— نەۋايى.
ياي [يای] 1) ياي، كامان، كامالەك.
2) پۇكۇلگەن، ئېگىلگەن:
باقىپ چۇن كۆردى قەددىن ئۇيلەكىم ياي،

دېگەيسەن، كۆردى دېۋانە ياڭى ئاي.
— نەۋايى.

ياياغ [ياياغ] «ياياق» قا قارالڭ.

ياياق [ياياق] ياياق، پىيادە.
ياياق چېرىك — پىيادە ئەسكەر.

يايقالماق [يايقالماق] چايقالماق؛ يېيىلماق:
ۋەھكى، *مەجرىندە جەھان بولدى كۆزۈمگە زۇلۇمات،*
كىم بارۇر يايقالىبۇ قايتماس ئول ئابى ھەيات.
— نەۋايى.

يايقاماق [يايقاماق] چايقىماق، يايماق:
تەگمەسە بەزمىگدە مەي، بەسدۇرۇر ئول سۇۋ ماڭا،
كىم سەن ئىچەر جامنى سۇۋچى ئالىپ يايقامىش.
— نەۋايى.

يايماق [يايماق] يايماق، چاچماق؛ ئاشكارا قىلماق، مەلۇم قىلماق؛ يەشمەك، چۇۋۇماق (چاچ ئۆرۈملىرىنى):
سەن بىر ھۇمايى مەن بىر گەدايىڭ،
يايغىل باشىمغە چەترى سەئادەت.
— موللا بىلال.

يايىپ بەرگىنى چۇن زۇلفى ئەرۇسان،
چىقىپتۇر ئاتەشىن تاجۇ خۇرۇسان.
— زەلىلى.

يەباب [يباب] (ئە) خاراب؛ كەمبەغەل، نامرات.
ياباۋ خەراب — نامرات ۋە خاراب، يوقسۇل؛ ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەيران بولغان، ئۇزۇل ـ كېسىل بەربات بولغان.

يەبان [يبان] (پ) چۆل، باياۋان، «يابان» غا قارالڭ.

يەتاقچى [يتاق چى] ياتاق باشقۇرغۇچى، ياتاققا قارىغۇچى؛ قونالغۇ نۆۋەتچىسى، قونالغۇ (ياتاق) خىزمەتچىسى:
قىلىپ ھەملە دەرھال سەگ ھۇشمەندە،
يەتاقچى بۇلارنى تۇتۇپ قىلدى بەند.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتتى [يېتى] يەتتە (سان).
يەتتى كەۋكەب — يەتتە يۇلتۇز، قۇتۇپ يۇلتۇز.

يەتكەزمەك [يېتكازماك] كۆرسەتمەك، خىزمەت كۆرسەتمەك؛ يەتكۇزمەك:
ئانىڭ ساری خىدمەت يەتكەزىپ فاش،
كىم بولغاي ئانىڭ ئىشىغە پاداش.
— نەۋايى.

يەتكۇرمەك [يتكورماك/يېتكورماك] يەتكۇزمەك، ئۇلاشتۇرماق، ئېرىشتۇرمەك، كەلتۇرمەك؛ كۆرسەتمەك؛ ئېيتماق، خەۋەر بەرمەك، خەۋەر قىلماق:
سەبا بۇ ئەرزى ئەرشىنىكىم ئول يارىمغە يەتكۇرگىل،
كى يالغۇزلۇق بەلاسى ئۆرتەگەن زارىمغە يەتكۇرگىل،
فىراقى ئىچرە ئول مەجنۇنى بىمارىمغە يەتكۇرگىل،
كى ئاندىن سەۋتى دىلكەش بۇ مېنىڭ تارىمغە يەتكۇرگىل،
نەۋا تۇرلۇك چېكەي شەمئى شەبىستانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

يەتمەك [يېتماك] يەتمەك، بارماق؛ ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ ئېرىشمەك، كەلمەك؛ يېتەرلىك بولماق؛ ھاسىل بولماق؛ كۇپايە قىلماق؛ ئاڭلىماق، ئاڭلانماق؛ چۇشەنمەك.

يەتۇرمەك [يتورماك/يېتورماك] يەتكۇزمەك، ئەۋەتمەك؛ ئاپارماق، كەلتۇرمەك، «يەتۇزمەك» كە قارالڭ:
دېدىكىم: *پىيالە كەتۇرگىل ماڭا،*
لەبالەب قۇيۇپ مەي يەتۇرگىل ماڭا.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

سالىپ گەردەنىمغە قارا رىشتەنى،
بۇتىنىڭ قاشىغە يەتۇردى مېنى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەتۇرمەمەك [يېتورماماك] يەتكۇزمەسلىك، ئەۋەتمەسلىك:
...
جەھان خاكى ئېرۇر بىر كىسەك، ۋەلى ناپاك،
ئېتەك يەتۇرمەمەك ئەلا مۇلەۋۋەس ئولسە گۇلۇخ.
— ئا. نىزارى.

يەتۇزمەك [يتوزماك] يەتكۇزمەك:
يەتۇز ئاھىم گوقىن ئانقان ھەدەفكە،
چۆكۇر دەريا ئارا دۇربار سەدەفكە.
— گۇمنام.

يەتۇشمەك [يېتوشماك] يېتىشمەك، يېتىلمەك.
يەتۇشگەن ئېل — يېتىلگەن ئادەملەر، يېتۇك كىشىلەر.

يەتىشمەك [يېتيشماك] 1) مۇيەسسەر بولماق، قولغا كىرگۇزمەك، يەتمەك، يېتىشمەك. 2) پۇتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك. 3) ئاڭلىماق، ئىشتىمەك.

يەتىم [يتيم] (ئە) 1) يېتىم؛ ئاتا ـ ئانىسىز:
ئاھ نەيلەي، مەن يەتىمنىڭ قەدرى يوق يار ئالدىدا،
ئاي يۇزىنىڭ شەۋقىدىن بولدۇم گىرىفتار ئالدىدا.
— نەۋەتى.

2) خىزمەتكار:
ئايدى يەتىم: «ئەي، ئەرەبى راھۋار،
ئۆزگە شۇتۇرنىڭكى ئاياغلەرى بار.»
— زەلىلى.

3) يېگانە، تەنھا، تەكدىشى يوق:
سەن كەبى چىقماس نەبۇۋۋەت بەھرىدىن دۇررى يەتىم،

توغرا بولماس ئىككى ئالەمنىڭ خىراجىدىن خىراج.
— شەۋقى.

يەتمانە [يتيمانە] (ئە + پ) يېتىملارچە، «يەتىم» گە قارالسۇن.

يەخ [يخ] (پ) مۇز:
نەۋائىي ئاھىنى زاھىد كەم ئەتمەدى سۆز ئىلە،
نېدىنكى دۇد ئولۇر ئەفزۇن، قاتىلسە ئوت ئىلە يەخ.
— نەۋائى.

يەد [يد] (ئە) قول؛ زور، كۈچ، قۇدرەت.
يەدى بەيزا — ئاق قول، ئاپئاق قول، پارقىراق قول، مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قولىغا ئوخشاش قول؛ كۈچ، قۇدرەت:
ئايۇ كۈن بىلكىم يەدى بەيزاغە پەرتەۋ سالدى بۇ،
كىم كۆرۈپتۇر بۇ كەبى دەھر ئىچرە دىيدارى يەنە.
— ئەرشى.
يەدى تۇلا — قولى ئۇزۇن، قولى ھەر نەرسىگە يېتىدىغان.
يەدا [يدا] (ئە) «يەد» كە قارالسۇن:
يەنە بىر مىسال: ئاندىغكى، «يەدا» لەفزىنى «سەدا» بىلە قافىيە قىلسە بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسە بولۇر.
— نەۋائى.

يەدۇللاھ [يدالله] (ئە) ئاللانىڭ قۇدرەتلىك قولى، قۇدرەت، كۈچ:
غەزۋدە نەرون يەدۇللاھ ئاڭا،
ھەق لەقەب ئەيلەپ ئەسەدۇللاھ ئاڭا.
— نەۋائى.

يەر [ير] يەر، زېمىن، تۇپراق:
ئەگەر يۈز يىل ئەمرى سەلتەنەت ئەۋجىگە يەتكەندە،
ۋۇجۇدۇم فانى ئەيلەپ، يەر يۈتۈپ قىلغاي ئانى مەھكەم.
— ئەرشى.
2) ئورۇن، جاي، ماكان. 3) دەرىجە، مەرتىۋە. 4) يەر يۈزى، ئالەم، دۇنيا؛ مەملىكەت، ۋەتەن.
يەر بەرمەك — جاي بەرمەك، ئورۇن بەرمەك، جايلاشتۇرماق.
يەر بىرلە ھەمۋار ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمستىمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — خورلىماق، كەمستىمەك؛ ئېزىپ تاشلىماق؛ يوق قىلماق.
يەر بىرلە تەڭ قىلماق — خورلىماق، كەمستىمەك؛ مەغلۇپ قىلماق.
يەر تاپماق — ۋۇجۇدقا كەلمەك.
يەر تۇبى — كۆرۈنمەس جاي.
يەر تۇتماق — جايلاشماق، ئورناشماق.
يەر سالماق — جاي ھازىرلىماق.
يەرگە تۇشمەك — ئېگىلىپ تەزىم قىلماق.
يەرگە كۆز تىكمەك — خىجىل بولماق، خىجالەت بولماق؛ خىجىللىق تارتماق.
يەرگە كىرمەك — خورلانماق؛ خىجىللىقتا پاتماق.
يەرگە يۈز قويماق — سەجدە قىلماق، تەزىم قىلماق.
يەر ئۈزار بولماق — گۇللەنمەك، ياشنىماق.
يەرۇ كۆك — ھەممە جاي، پۈتۈن ئالەم.
يەر ئۆپمەك — ئۆزرە سورىماق.
يەر ئۆزرە كەلمەك — دۇنياغا كەلمەك، تۇغۇلماق.
يەر ئېلى — يەر يۈزىدە ياشىغۇچى خەلق.
يەر يىرتماك — يەر ھەيدىمەك، يەر ئاغدۇرماق.

يەرا [يرا] ياراڭ، جاراھەت.
يەراسىغە تۇز سەپمەك — يارىسىغا تۇز سەپمەك، گەپ ياكى بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت بىلەن دەردىنى كۆچەيتمەك.
يەراغە مەرھەم ياقماق — يارىغا مەلھەم قويماق.
يەرا يېمەك — يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك.

يەراغ [يراغ] 1) قورال ـ ياراغ؛ زۆرۈر ئەسۋاب ـ جابدۇق:
كى مەغرىب ساربىدىن قاراقچى كېلىپ،
يەراغۇ ئىگىن ھەم ئوزۇقنى ئالىپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ھازىرلىق، تەييارلىق:
يۈزۈڭ ئالىدە ئۆلمەكتۇر يەراغىم،
دۇئاگۇيمەن ساڭا تا جان بارىنچە.
— سەيىد ئەھمەد.
يەراغ ئەتمەك — تەييارلىماق، ھازىرلىماق.
يەراغ ئەيلەمەك — ھازىرلىق كۆرمەك.
يەراغ قىلماق — ھازىرلىماق، تەييارلىماق.
يول يەراغىن ئەيلەمەك — يول ھازىرلىقىنى كۆرمەك.

يەراغلاماق [يراغلاماق] تەييارلىماق، ھازىرلىماق:
يەنە چۇن «سەبئەئى سەييار» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپدۇر،
ئەشرەف «ھەفت پەيكەر» نىڭ يەتتى ھۇرۇشىن يېشكەشمىغە يەراغلاپدۇر.
— نەۋائى.

يەرەقان [يرقان] (ئە) سېرىق كېسەللىكى:
يەرەقان بولدۇمۇ دېھقانى قەزا،
زەئفەران ئەكتى ياشىم ئارىغىغە.
— نەۋائى.

يەرغاغ [يرغاغ] كاسسا، خالتا، ھەميان:
سۇنبۇلۇڭغە بىر خىتائىي بەندەدۇر مۇشكى خوتەن،

گەر دەللل ئىستەر ئېسەڭ، باردۇر لىباسى يەرغاغى.
— نەۋايى.

يەزە [يزە] ئاۋۇال، ئالدىن، ئالدىن بارغۇچى.

يەزەك [يزك] (پ) كېچە قاراۋۇلى، لەشكەرگاھنى قوروۋقلىغۇچى (كۆزەتكۈچى) ئاتلىقلار، قوروۋقچى:
يەزەك قىلسە تۈتۈپ ئول ئەۋج بارە،
كېچە خەندەك سۇيى ساري نەزارە.
— نەۋايى.

يەزەكدار [يزك دار] (پ) كېچە قاراۋۇللىرى باشلىقى، قوروۋقچىلار باشلىقى:
چەمەنلەر رەڭگىنىڭ شاھىغە بالىن بولدى خەمرى گۈل،
يەزەكدار ئولدى ئول دەرگەھدە بۈلبۈل ئۆزى ئەيلەپ قۇل.
— ئا. نىزارى.

يەزدان [يزدان] (پ) خۇدا، تەڭرى.
يەزدانى پاك — پاك خۇدا، پاك، يېگانە تەڭرى:
ئايتايىن ھەمدىگنى، ئەي يەزدانى پاك،
ئىچتىلەر خۇنى جىگەر مەرانى پاك.
— خەراباتى.

يەزدانپەرەست [يزدان پرست] (پ) خۇدا پەرەس، خۇداغا چوقۇنغۇچى:
ئوشۇل ھەين ئارا ئېردى يەزدانپەرەست،
خەلايىق ئىدى بارچە شەيتانپەرەست.
— ئا. نىزارى.

يەزدانىي [يزدانى] (پ) خۇداغا ئائىت، ئاللاغا تېگىشلىك، ئاللاغا مەنسۇپ:
شۇكرىكىم يەتتى لۇتفى يەزدانىي،
قالمادى زۇلمى نەفسى زۇلمانىي.
— نەۋايى.

يەسار [يسار] (ئە) چەپ، چەپ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ چەپ تەرىپى:
بالۇ پەرى مەئىنىنى يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۈرۈپ سەيرى ھەمە رويى زەمىن قىل.
— زەللى.

قەبۇل تۇشسە شەھغە بېرۇرمىز سەمەن،
بۇ فەرماننى بىلسۇن يەساري يەمەن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساغ [يساغ] «ياساق» قا قارالسۇن.
يەساغ تارتماق — جازاغا تارتماق، جازالانماق.

يەساغلىغ [يساغليغ] «يەساغلىق» قا قارالسۇن.
يەساغلىغ ئىشى — ئەسكىرىي ئىشلار، تەرتىپ ـ ئىنتىزام يوللىرى.

يەساغلىق [يساغليق] 1) سەپتىكى ئەسكەر:
يەساغلىق دېگەن قارا چېرىك، يەئجۇج ۋە مەئجۇج خەيلىغە شېرىك.
— نەۋايى.

2) ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، پەرمان بەرگۈچى.

يەساق [يساق] «ياساق» قا قارالسۇن:
ياقىن بىلكى شەيتان توزاقى ئېرۇر،
يەنە دېۋەلەرنىڭ يەساقى ئېرۇر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەساق تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
شاھ يەساقى — پادىشاھ جازاسى، سىلىقى.

يەساقي [يساقى] ئەسكەر، چېرىك:
سالماق ئوت بەرلاسۇ تەرخان ئارەزى نې سۇدكىم،
بىزنى كۆيگەن چېھرە بىرلە بىر يەساقي كۆيدۈرۈر.
— نەۋايى.

يەسال [يسال] سەپ، قاتار؛ جەڭگىۋار تەرتىپ.
يەسال تارتماق — سەپ تارتماق، سەپ تۈزمەك.
يەسال تۈزمەك — «يەسال تارتماق» قا قارالسۇن.

يەساۋۇل [يساول] ئىنتىزام، تەرتىپ ساقلىغۇچى، ياساۋۇل:
يەساۋۇلغە بەردى تۈتۈپ نامەنى،
مۇھىملەر يۇ بەرگەي بۇ ھەنگامەنى.
— موللا يۈسۈپ.

يەسرىب [يثرب] (ئە) مەدىنە شەھىرىنىڭ قەدىمىي نامى.

يەسىر [يسير] (ئە) ئوڭاي، ئاسان؛ قۇلايلىق:
كىشىنى يوق ئەتمەك ئەگەرچە يەسىر،
ۋەلى زىندە قىلماق ئېرۇر كۆپ بەسىر.
— ئا. نىزارى.

يەشىم [يشم] (ئە) يېشىل رەڭلىك قىممەت باھا تاش؛ يېشىل رەڭلىك تاش:
ئەيكى، ئىستەرسەن چاقىن دەفئىغە يەشىم،
ئۆزگە تەگمەككە بېرىپ ئىمكانغە يول.
— نەۋايى.

يەشۇنماق [يشونماق] بېكىنمەك، يوشۇرۇنماق:
يەشۇندى بەرگى گۈل تۇفراغ ئىچىندە،
نىھان ئولدى شەجەر يەفراغ ئىچىندە.
— نەۋايى.

يەغما I [يغما] (پ) تالان ـ تاراج، بۇزغۇنچىلىق:
داغلىغ كۆڭلۇم تالاشقان قاش ئىلە كۆزلەرگە باق،
پۇللۇق ئۆي ئۆزرە بۇ كۈلگەن لەشكەرى يەغمانى كۆر.
— ئەرشى.

يەغما ئەيلەمەك — تالان ـ تاراج قىلماق، بۇلاپ ـ

تالىماق، ھۇجۇم قىلماق، ۋەيران قىلماق، بۇزغۇنچىلىق قىلماق.

يەغما چەكمەك — تالانغا ئۇچرىماق، بۇلانماق.

يەغما سالماق — سوقۇشتۇرماق، ئاداۋەت پەيدا قىلماق، ئاداۋەت ساقلىماق.

يەغما قىلماق — بۇلىماق، تالىماق، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماق.

يەغما Ⅱ [يغما] ياغما (قەبىلە نامى):

چىگىل بىرلە يەغمانى ئەيلەپ ئۇبۇر،
(چىگىل ۋە ياغما يۇرتلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ.)

— نەۋائى.

يەغماگەر [يغماكر] (پ) تالان ـ تاراج قىلغۇچى، بۇلاڭچى، بۇزغۇنچى:

ۋەھكى، دىنىم كىشۋەرىن تاراج قىلدى كافەرى،
كۇفر ئېلىغە ھامىيى دىن ئەھلىغە يەغماگەرى.

— نەۋائى.

يەغمايى [يغماى] ياغما قەبىلىسىدىن:

ناز بىرلە نىگارى يەغمايى،
شاھغە تۇتتى جامى مىينايى.

— نەۋائى.

يەفراغ [يفراغ] 1) ياپراق، بەرگ؛ «يافراق» قا قارالسۇن:

خەزان يېلى ئۇچۇرماقدۇر نەسىبى،
شەجەرلەر ئۆزرە كۆپدۇر گەرچە يەفراغ.

— ئەرشى.

2) دەردەمەن ئاشىق:

خەزانىي باغ ئارا ئول ئاي تەنۇ چېھرەمنى كۆرگەن چاغى،
دېگەيكىم، بىر قۇرۇق شاھ ئۆزرە قالمىش بىر سارىغ يەفراغ.

— نەۋائى.

سىيم ئاڭا چۇن ساقى سۇمەنسا بولۇپ،
يەفراغى تەھنۇقرەئى مىينا بولۇپ.

— نەۋائى.

يەقىن I [يقين] يېقىن، تەخمىنىي:

ئىشتىتى فەسانە بەرەھمەن لەئىن،
دېدى: شەھ قاشىغە بارالى يەقىن.

— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەقىن ئەيلەمەك — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن تۇتماق — يېقىنلاشتۇرماق.

يەقىن Ⅱ [يقين] (ئە) ئېنىق؛ ئىشەنچلىك؛ مۇقەررەر.

يەقىن ئەھلى — ئۆلىيالار.

يەقىنىي [يقينى] (ئە) ھەقىقەتكە توغرا كېلىدىغان، ئۆزلەشتۇرگەن، ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە بولغان.

ئۇلۇمى دىنىيەدىن كۆڭلى مۇلكى مەئمۇر كېرەك ۋە يەقىنىي فەراسەتدىن خاتىرى جەمئىيەت بىغۇتۇر.

— نەۋائى.

يەك I [يک] (پ) بىر، يەككە، يېگانە.

يەكايەك — بىرمۇ بىر، بىردىن ـ بىردىن، يەككىمۇ يەككە.

يەك ـ بەيەك — بىرمۇ بىر؛ تامامەن، پۈتۈنلەي:

بەناگاھ تۇشۇپ تورغە بىر چوڭ سەمەك،
تۇتۇپ ئول زەمان ئۇچ بالىق يەك ـ بەيەك.

— ئا. نىزارى.

يەك Ⅱ [يک] يامان، خۇنۇك، پەس؛ قوپال مۇئامىلە.

يەكە [يكه] ئاتنىڭ بىر تۇرى.

يەكبار [يكبار] (پ) «يەكبارە» گە قارالسۇن:

نەچە كەزگىل سۇرەييانى، سەرانى تارت مىڭ مېھنەت،
تاپالماسسەن، ئىلىك يېغ بارچەدىن يەكبار مەن يەڭلىغ.

— گۇمنام.

يەكبارە [يكباره] (پ) بىر يولى، بىر يولىلا، بىراقلا:

قەلەندەرلىك قەنائەت ئىقلىمىنى ئىختىيار ئەتمەك،
زەلىلى ھىرسى دۇنيا تەركىنى يەكبارە ئەيلەرمەن.

— زەلىلى.

يەكبەند [يكبند] (پ) بىر يولىلا، باشتىن ـ ئاياغ:

سەھرانى تۇتۇپ تېۋەسى يەكبەند،
ھەيكەل ئارا بارچە كۇھ مانەند.

— نەۋائى.

يەكپارە [يكپاره] (پ) بىر پۈتۈن، پۈتۈنلەي، «يەكبارە» گە قارالسۇن.

يەكتا [يكتا] (پ) يەككە، يېگانە، تەڭداشسىز:

تۇشۇپ مەزمۇن رەڭگىنكىم، بۇ گۇل كۆڭلىگە سالغاچ بەرق،
گۇلىستانى سۇخەن ئىچرە بولۇر بىر نەۋئى گۇل يەكتا.

— ئەرشى.

يەكجىھەت [يك جهت] (پ + ئە)، بىر تەرەپلىمە؛ بىرگە، ئاجرالماس؛ بىر ئېغىزدىن، ھەممىسى بىردەك:

چۇ دەفن ئەيلەمەكنى قىلىپ مەسلىھەت،
ھەمە ئولتۇرۇپ بولدىلار يەكجىھەت.

— ئا. نىزارى.

يەكجىھەتلىغ [يكجهت ليغ] بىرلىك، ئاجرالماسلىق، ئىتتىپاقلىق.

يەكجىھەتلىغ ئەيلەمەك — بىرلەشمەك، ئىتتىپاقلاشماق؛ يان باسماق.

يەكدانە [يک دانه] (پ) يېگانە، تەڭداشسىز؛ بىردىنبىر:

زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدانەدۇر،
چۇنكى ئىنسان ئىشق نەقدىغە تۇزەتكەن خانەدۇر.

— گۇمنام.

يەكدەست [يک داست] (پ) 1) ماهىر، چاققان؛ ھۇنەر-ۋەن؛ ھەممىباب:
زەمىل مۇشۇك ئوۋنى ئەبر كافۇرىبىز،
جەھان ئوۋنى يەكدەست كافۇر رىز.
— نەۋايى.
2) ئۇلۇغ، كاتتا:
ھەر كىشى ئوقۇسە بىلۇركى «دەريائى ئەبرار» دىن يەكدەستە-راق ۋە رەھمەتراق.
— نەۋايى.

يەكدىگەر [يکدىكەر] (پ) ئۆزئارا، بىر - بىرىگە، بىر - بىرلەپ:
كۇفرىدىندۇر زىددى يەكدىگەر نە مەئلۇم ئەيلەيىن،
بەس بۇ مەزمۇنى سۇخەندە ماجرا كەلتۇرمىشەم.
— زەلىلى.

يەكدىل [يک دل] (پ) پىكرى، مەقسىتى بىر، ئىناق، ئىتتىپاق:
نېچە مىلك كىشى يەكدىلۇ يەكجەھەت،
جەلادەت كېلىپ بارچەسىغە سىفەت.
— نەۋايى.

يەكران [يکران] (پ) ئالا - چىپار ئات، چاپقۇر ئات، ياخشى نەسىللىك ئات.
يەكرانى تازىي — ياخشى نەسىللىك ئەرەب ئېتى؛ ئارغامىاق.

يەكرەڭ [يەک رنک] (پ) بىر خىل، بىر تۇسلۇك، بىر رەڭلىك؛ بىر تۇردىكى؛ ئۆزگەرمەيدىغان، توغرا، تىل ۋە دىلى بىر، ۋاپادار:
تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نې گۇلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.
— نەۋايى.

يەكروي [يکروي] (پ) توغرا سۆزلۇك، بىر سۆزلۇك:
خاجە ھۇسەين ... ئۆزى مۇجىد ۋە سۇلب ۋە يەكروي كىشى-دۇر.
— نەۋايى.

يەكزەبان [يک زبان] (پ) بىر سۆزلۇك؛ ۋاپادار:
تانماغۇڭ بۇ باغ ئارا يەكرەڭ بىرلە يەكزەبان،
نى گۇلى رەئناسىدىن، نې سەۋسەنى ئازادىدىن.
— نەۋايى.

يەكسان [يکسان] (پ) باراۋەر، تەڭ، پەرقسىز، بىر خىل:
تەكيەگاھى خەلق گۆرىستاندۇر،
شاھۇ گەدا قەبرە يەكساندۇر.
— زەلىلى.

يەكسان ئەيلەمەك — «يەكسان قىلماق» قا قارالسۇن.
ئەي ئەجەل، ئاھىستەرەۋ، زۇلىم نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا بىر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

يەكسان بولماق — بىر خىل بولماق، تەڭ بولماق.

يەكسان قىلماق — باراۋەر قىلماق، تەڭ قىلماق.

يەر بىرلە يەكسان ئەيلەمەك — ھالاك قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يەكسەر [يکسر] (پ) 1) تەنھا، يەككە:
خىلاف ھەقغە يەكسەر بولما بىھۇش،
ھەلال ئولسا شىكار ئەھلى سالۇر قۇش.
— خىرقەتى.
2) بىردىن، بىر باشتىن، بىردىنلا، بىراقلا؛ پۈتۈنلەي؛ بىۋاستە:
ساچايىن ئىشق ئىلى ئالىغە يەكسەر،
ئانىڭدىن كىم تەلەپ قىلغاندىن ئەكسەر.
— خىرقەتى.

يەكسو [يکسو] (پ) بىر تەرەپ، بىر تامان:
ئانغەچەكى بۇ خەيل يەكسو بولۇپ،
ئۇلۇس باغرى ئول ۋەھمدىن سۇۋ بولۇپ.
— نەۋايى.

يەكفەن [يکفن] (پ + ئە) ماھىر، يېگانە؛ ئىختىساسلىق؛ ئۆز ھۇنىرىدە يېگانە:
تۆكەرسەن قان كۆزۈڭ بىرلە، بېرۇرسەن جان سۆزۈڭ بىرلە،
ئەجايىپ زۇفۇنۇنى سەنكى، ھەرفەن ئىچرەسەن يەكفەن.
— نەۋايى.

يەكقەلەم [يک قلم] (پ + ئە) 1) بىر يولى، بىراقلا، پۈتۈنلەي. 2) تەقدىردىن پۈتۈلگىنى، بىردىنبىر ئۆزگەرمەس. 3) بىرلىشىش، تەڭلىشىش.
يەكقەلەم ئەيلەمەك — بىرلەشتۈرمەك، بىرىكتۈرمەك.

يەكقەلەمە [يک قلمە] (پ + ئە) پۈتۈنلەي؛ بىردىنبىر؛ داڭدار:
خاجە خۇرد سەمەرقەند تەختىنىڭ يەكقەلەمە قازىسى ۋە «ئۇلۇغ بېك مىرزا» مەدرەسەسىنىڭ مۇدەررىسىدۇر.
— نەۋايى.

يەكنەفەر [يک نفر] (پ + ئە) يەككە، يالغۇز.
يەكنەفەر قىلماق — يالغۇز قالدۇرماق، ئايرىۋەتمەك.

يەكي [يکى] (پ) بىرى:
دەر ھەقىقەت لۇتفۇ قەھرى ھەر يەكي ھەقدىن ھەمان،
ئۇشبۇ يەڭلىغ مىلك ئەجايىب ھېچ ئەردىن ئەمەس.
— شەۋقى.

سەد يەكپ — يۈزدىن بىرى.

يەڭشەماغ [ينكشماغ] سايرىماق:
ھەقگوي قۇشنىڭ تەمكىن بىلە زىكر ئېتىۋرى قاشىدە قارلۇ-
غاچنىڭ بىمالال يەڭشەماغ مەلالەت كەلتۈرۈر.
— نەۋايى.

يەڭلىغ [ينكليغ] دەك، تەك؛ ئوخشاش:
قەددى سەرۋى يەڭلىغ يۈزى گۈل ئېرۈر،
ھەمە ھۈسن ئەھلى ئاڭا قۇل ئېرۈر.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەل I [يل/ييل] 1) شامال؛ يەل:
قورقار ئىدۈك خەزان يەلىدىن،
پىنھان بۇلۇبان جەھان ئېلىدىن.
— مولا سالىھ.

2) ئۇچقۇر ئات، دۇلدۇل:
چۇ چىقتى يەلگە گۈلبەرگى تەردەك،
فەلەك رەخشىغە مېھرى خاۋەردەك.
— نەۋايى.

يەل ئاسا — يەل كەبى، يەلدەك.
يەل سۈئۈبەتى — شامال تەشۋىشى، قىينچىلىقى.
يەل قويماق — شامال چىقماق:
مۇخالىف يەل قويۇپ، چايقالدى دەريا،
قىيامەتدىن قاتىغ كۈن بولدى پەيدا.
— لۇتفى.

يەلگە بارماق — ئۇچماق، ئۇچۇپ كەتمەك.
يەلگە بەرمەك — ھالاك قىلماق، يوقاتماق؛ سورۇماق، سورۇۋەتمەك.

يەل II [يل] (پ) قەھرىمان، پالۋان، باتۇر:
كۆڭۈل مىژگان خەدەڭگىڭ كۆزلەرىڭدە ناگەھان كۆرگەچ،
ھەراسان يەلدەك ئولمىش كافىر ئىلكىدە سىنان كۆرگەچ.
— ئەرشى.

يەلى خەسمىبەند — دۈشمەننى ئەسىر قىلغۇچى پالۋان، باتۇر.

يەلاغ [يلاغ] ئىتقا يېمەكلىك تۆكۈپ بېرىدىغان ئىدىش، يالاق:
ماڭا مەي ئولمادى روزى تەرەب ئەياغىندە،
تەرەبدۇرۇر ئىچە ئالسام ئانىڭ يەلاغىندە.
— نەۋايى.

يەلاڭ [يلانك] يالاڭ، يالىڭاچ؛ كەمبەغەل، يوقسۇل، نامرات.
يەلاڭ ئەيلەمەك — يالىڭاچلىماق.

يەلاۋ [يلاو] 1) بايراق، تۇغ، ئالەم:
تامۇغ شۇئلەسى بارچە رەنگىن يەلاۋ،
بىلىنىپ يەلاۋ جىلۋەسىدىن قىلاۋ.
— نەۋايى.

2) پارلاق، يالتىراق، جىلۋىلىك. 3) قالپاقتا ئورىلىدىغان يىپەك لېنتا:
داۋۇلغاندا چىنىي يەلاۋ دىلپەزىر،
يەنە جەۋشەن ئۈستىگە چىنىي ھەرىر.
— نەۋايى.

يەلە [يلە] (پ) قۇۋۋەتلىك، شىجائەتلىك؛ «يەل I» گە قاراڭ؛
شېرى يەلە — شىجائەتلىك شىر.
ھەمزەبرى يەلە — شىجائەتلىك شىر، ئارسلان، باھادىر.

يەلەك [يلك] (پ) لېچەك؛ ئاياللار بوينىغا ئاسىدىغان ئاق رەخت:
ۋە مەئمۇدىي ئەلىبسەدىن مىسلى: دەستار ۋە قالپاق ۋە نەۋرۇ-
زىي ۋە تونىنى ۋە شىرداغ ۋە دەكلە ۋە يەلەك ۋە ياغلىغ ۋە
تەرلىك ۋە قۇر يوسۇنلۇغ نىمەلەرنى بارسىن تۈرك تىلى بىلە
ئايتۇرلەر.
— نەۋايى.

يەلپاڭ [يلپانك] يالپاڭ، ياپىلاق:
كۆرۈنۈر يۈزى كۆزگۈ ئىچرە بۇزۇق،
ئۇزۇن، يوقسە يەلپاڭ، كىچىك يا ئۇلۇغ.
— نەۋايى.

يەلپىمەك [يلپى ماك] يەلپۈمەك:
سەرۋى نازىم گۈل چاغى گۈلشەنغە كىردى، ئەي نەسىم،
ھەم ئانى يەلپىيۇ ھەم گۈل يەفراغىن باشىغە ساچ.
— نەۋايى.

يەلدا [يلدا] (پ) قارا قىش، قىش كېچىسى:
كۆرگۈزۈپ ئارەزدە خالى كۈن چاغى يەلدا كەبى،
روزىگار ئېلتۈرنى بىزگە ئەيلەدى مۇشكىل يىگىت.
— ئەرشى.

يەلدا تۈنى — قىشنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ ۋە ئەڭ ئۇزۇن كېچىسى:
زۇلفى ئۆلتۈرمەككە يۈز تىرگۈزگەلى قىلمىش جەدەل،
چۈن قىلۇر يەلدا تۈنى خۇرشىدى تابان بىرلە بەھس.
— ئەرشى.

يەللەنمەك [ييل لاناك/يىل لاناك] 1) ھاۋالانماق. 2) مەغرۇرلانماق.

يەلمەك [يل ماك/ييل ماك] يۈگۈرمەك، چاپماق:
فىراق دەشتىدە ئىتتىگەن كۆڭۈل يەلىپ چىقا ئالماس،
ئانىڭ بۇ ۋادى ئاراغۇل رەھنەمۇنىمۇ ئېركىن؟
— نەۋايى.

يەم I [يم] يەم، يەمچۈك:

كۆرسەت جەمالىڭ ئەي پەرى، قىلمە جانىمغە كۆپ ستەم،
تاشلاپ بۇ ھىجران دەشتىغە غەم قۇشلارىغە قىلما يەم،
— موللا سالىھ.

يەم Ⅱ [يم] (ئە) دەريا، دېڭىز:
«يا» بىلە «مىم» ئى قىلىپ ئىزھار يەم،
ئەيلەگەلى غەرقەئى بەھرى كەرەم.
— نەۋايى.

يەماغ [يماغ] ياماق:
رىشتە تابى ساڭا قەيد ئولسە، نې سۇد، ئەي زاھىد،
گەر مەسىھ ئىگنەسى بىرلە ئېسە خىرقەڭ يەماغى.
— نەۋايى.

يەمەك [يماك/ييماك] يەم؛ يېمەكلىك، تاتام، نان:
يەمەك لازىم ئولسە تىلەرمەن ئانى،
ئەگەر بەرسەڭىزلەر كىيەرمەن ئانى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يەمخانە [يمخانە] يەمخانا؛ ئەلچى ۋە چاپارمەنلەرنىڭ ئات ئالماشتۇرۇش جايى، ئات ساقلىنىدىغان جاي (ئالماشتۇرۇپ مىنىش ئۈچۈن).

يەمىن [يمين] (ئە) ئوڭ، ئوڭ قول، ئوڭ تەرەپ؛ قوشۇننىڭ ئوڭ قانىتى:
بالۇ پەرى مەئىنىي يەسار ئىلە يەمىن قىل،
بىر يەردە تۇرۇپ سەيرى ھەمە روبى زەمىن قىل.
— زەلىلى.

يەنگىل [ييڭىل] بەدىنى يېنىك؛ يەڭگىل، چاققان؛
فەقر ۋادىيسىغە كىرگەن تاشلاسۇن ئۆزلۈك يۈكىن،
كىم قىلۇر يول قەتئىن ئاسانراق نەچە بولغان يەنگىل.
— نەۋايى.

يەۋاقىت [يواقيت] (ئە) [بىرلىكى: ياقۇت] «ياقۇت» قا قارالڭ.

يەۋغان [يوغان] ياغسىز، مايسىز:
تېنىچ كۆڭۈل بىلە يەۋغان ئۇماچ ياخشىراقكىم،
تەكەللۇف ۋە مەشەققەت بىلە قەندي كۈلاچ.
— نەۋايى.

يەۋم [يوم] (ئە) [كۆپلۈكى: ئەييام] كۈن، كۈندۈز، ۋاقىت:
مۇھەررەم يەۋمى ئاشۇرا بىلەن ساھىبقىران كەلمىش،
سەفەر غەمدىن رەبىيەل - ئەۋۋەل ئاخىر شادمان كەلمىش.
— شەۋقى.

يەۋمۇ لەيل — كۈندۈز ۋە كېچە.
يەۋمۇ فەيەۋم — كۈنمۇ كۈن، كۈنسېرى:
ئول تەرەپغە يۈردىلەر مۇساۋۇ قەۋم،
سۇبھۇ شام، شەببۇشەب، يەۋمۇ فەيەۋم.
— خەراباتى.

يەۋمىدىن [يوم التناد] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت، «يەۋمۇتتەناد»غا قارالڭ:
بۇلارغە بولۇپ زور يەۋمۇتتەناد،
قىلىپ ئاندا بىر - بىر بىلە خەيرباد.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇل - ئەزاب [يوم العذاب] (ئە) ئازاب كۈنى، قىيامەت:
كەلدى بەشىنچى ئاڭا يەۋمۇل - ھىساب،
دېمە ھىساب، ئايتىكى يەۋمۇل - ئەزاب.
— نەۋايى.

يەۋمۇل - قىيام [يوم القيام] (ئە) «يەۋمۇتتەناد»قا قارالڭ.

يەۋمۇل - ھىساب [يوم الحساب] (ئە) ھېساب - كىتاب كۈنى، قىيامەت كۈنى:
مە ئەلقىسسە ئول زاتى ئالىيجەناب،
شەفىئول - ئۈمەر شاھى يەۋمۇل - ھىساب.
— ئا. نىزارى.

يەۋمۇن - نۇشۇر [يوم النشور] (ئە) قىيامەت، ئاخىرەت.

يەئجۇج [ياعجوج] (ئە) ئەپسانىۋى بەتبەشىرە، ھەيۋەتلىك، ئادەمخور مەخلۇق.

يەئجۇج سەددى — يەجۇج - مەجۇجلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين تەرىپىدىن سوقۇلغان سېپىل؛ توسۇق تام.

يەئس [ياءس] (ئە) مەيۈسلۈك، ئۈمىدسىزلىك، قايغۇ.
يەئسۇ بىدىللىق — غەمكىنلىك، خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك.
يەئسۇ ھىرمان — مەيۈسلۈك، ئۈمىدسىزلىك.

يەئنى [يعنى] (ئە) يەنى؛ گويا كى، ئېنىقراقى:
كۆرۈپ قاتىللىغىن بولماق نە يەئنى،
ئۈمىد ئورنىغە ئاندىن كىمسەگە پاس.
— ئەرشى.

يەياغ [ييماغ] «يەياق» قا قارالڭ:
ئەيش - ئىشرەت بىلە راھەتدۇركى تاغنىڭ يولىدە،
گاھى - گاھى ماڭسام باشىم بىرلەن گەھى ماڭسام يەياغ.
— قەلەندەر.

يەياق [ييماق] پىيادە، ياياق:
مەۋلانا خۇررەمىي ... ئەنبىيا ۋە مەشايىخ مەزاراتىن يەياق
بارىپ زىيارەت قىلدى.
— نەۋايى.

يورتاغ [يورتاغ] «يورتاق» قا قارالڭ:

نادانغه سۆز دېمەك ئەيغاغدۇر ۋە كۆپ دېمەگى يورتاغدۇر.
— نەۋايى.

يورتاق [يورتاق] سوكسوك، قىرچاڭغۇ ئات؛ ئەزمىلىك، سۈسلۈق؛ مۇجمەل:
يۈزدىن بىرىكى مەئرەكەگە يېتىپ، يورتاق چاپىش بىلەن ئۆزىنى زاييەتكە ئېتىپ.
— نەۋايى.

يورغەچى [يورغەجى] ئەمەل، كەسىپ نامى؛ يورغەچى:
ھۈنەر ۋە پېشەدە ئاندىغكى، قۇشچى ۋە بارسچى ۋە قورۇقچى ۋە تامغاچى ۋە جىببەچى ۋە يورغەچى.
— نەۋايى.

يورماق [يورماق] تەرىپلىمەك؛ تەبىر بەرمەك، چۈشەندۈرمەك:
ئويغاغلىغدە نې ئالىنغە كەلسە قەزادىن كۆر، ئۇيقۇدە ھەر نې تۇشۇنغە كىرسە ياخشى يور.
— نەۋايى.

يوشۇنماق [يوشۇنماق] يوشۇرۇنماق، بېكىنمەك:
قاراغچىدۇر كۆزۈڭ باغى جەمال ئىچرە يوشۇنۇپدۇر،
ئاتارغە ئوق ئېرۇر مىژگانلارڭ يا سەرۋى بوستاندۇر.
— گۇمنام.

يول [يول] 1) يول. 2) چارە، ئۇسۇل. 3) مەزھەپ، ئېتىقاد.
يول ئازىقماق — يول ئاداشماق.
يول ئەھلى — سوپىيلىق يولى.
يول تۇتماق — يولغا چۈشمەك، يۈرۈشكە باشلىماق.
يول ئۈرماق — توسماق، يولدىن چىقارماق.

يولاماق [يولاماق] يېقىنلاپ بارماق، يېقىنلاشماق، يولىماق.

يولداماق [يولداماق] يوللىماق، يولغا سالماق؛ يېتەكلەمەك، قوللىماق:
كەرەم ئەيلەپ ئىككى قولۇم، قولداڭنز،
سۆز ئىقلىمى ساری مېنى يولداڭنز.
— نەۋايى.

يونماق [يونماق] 1) يونۇماق، تاراشلىماق. 2) كىرىشمەك، يېزىشقا باشلىماق:
ئالتمىشكە ئۇمر قويغاندا قەدەم،
قۇش تىلىن شەرھ ئەتگەلى يوندىم قەلەم.
— نەۋايى.

يوبارماق [يوبارماق] 1) ئەۋەتمەك، يولغا سالماق، يوللىماق. 2) چۈشۈرمەك، پەسكە قارىتىپ قويۇپ بەرمەك.

يوبس [يبس] (ئە) قۇرۇق.

يوبس تاماق — زېرىكمەك؛ زەئىپلەشمەك؛ قۇرۇماق: ئەياقچى، *تولا ئەيلە جامى فەراغ،*
كى كۆپ فىكردىن يوبس تاپمىش دىماغ.
— نەۋايى.

يوبوسەت [يبوست] (ئە) قۇرۇقلۇق، قۇرۇغانلىق؛ زەئىپلىك.
يوبوسەت تاپماق — زەئىپلەشمەك، قۇرۇماق.

يوتماق [يوتماق] 1) يوتماق، ئىچمەك؛ غەم يېمەك؛ ئازابلانماق:
بۇ قىزنى قىلالى ئاتاسىغە ۋەسل،
كى خۇنابە يوتقان ئاناسىغە ۋەسل.
— ئا. نىزارى.
2) يوشۇرماق؛ ئېگىلمەك؛ يوق قىلماق، ئۆلتۈرمەك.

يورتاچى [يورتاجى] يېتەكچى:
خاد سۈنغۇردىن بېيىك تۇتتى مەقام،
يورتاچى تاۋۇس ئۆزە قىلدى خىرام.
— نەۋايى.

يورتچى [يورتجى] «يورتاچى» غا قارالسۇن: چىقىش ئالدىدا مەنزىل، چۈشكۈن تەييارلىغۇچى شەخس؛ قوشۇنغا قارارگاھ ھازىرلىغۇچى مەنسەپدار.

يورۇتماق [يوروتماق] يورگۈزمەك، ئىشلەتمەك، ئىشقا سالماق:
جانۇ نالان كۆڭۈل بىلە نې ئەجەب،
پاسبانلىق كېچە يورۇتسە جەرەس.
— نەۋايى.

يورۇماق [يوروماق] 1) يورۇش قىلماق. 2) ئەمەل قىلماق، يولغا قويماق. 3) كەسمەك؛ ئۆتمەك:
ۋە تىغ يورۇماس بولدى. مۇسا ئەلەيھىسسەلام بويۇردىكىم، قەتلدىن ئىلىك تارتتىلەر.
— نەۋايى.

يورۇن [يرون] ياماق، پارچە؛
يورۇننى تۇز تىكمەك — (كىيىمگە) ياماق سېلىش؛ ياماقلىق كىيىم كىيىش.

يورۇنچقا [يورونچقا] بىر خىل ئۆسۈملۈك؛ بېدە؛
يەنە ئانى دېمە سەبزەكىم، يول يورۇنچقادۇرۇر،
كى نېچە ياخشىراق ئورغان سابى چىقار كۆپرەك.
— نەۋايى.

يوسۇر [يسر] (ئە) ئاسانلىق، قولايلىق؛ راھەت.

يوگۇرماق [يوكورماق] چاپماق، يۈگۈرمەك؛ ھەرىكەت قىلماق، ئۇرۇنماق، ئۆزىنى ھەر ئىشقا ئۇرماق:
يۈگۈرماقدىن سەبا رەفتارى خۇش سۇم،
ئەرەقدىن يەرگە تۆكتى دۇررى ئەنجۇم.
— ناقىس.

يۇماق [يوماق] يۇماق، «يۇڤاق» قا قارالسۇن.
دەر ئىبرىدىكى: *ئەي جان يېمە ئەسلە غەم،*
يۇما غەم سۇيىدە ئۇزارتقىنى ھەم.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

جاندىن ئىلىك يۇماق — جاندىن ئۇمىد ئۇزمەك؛ جاندىن كەچمەك؛ (جاندىن، ئۆمرىدىن) قول تارتماق، ۋاز كەچمەك.

يۇمدەك [يومديک] يۇمغاندەك، يۇمغان كەبى:
مەن ئىچرە چۇنكى ساقىي ئەكسى مۇھلىكدۇر، بۇ ساغەرنى
كىشكىم ئىچسە، ئۇممىدى ھەياتىدىن كۆزىدىن يۇمدەك.
— نەۋائى.

يۇمرۇغ [يومروغ] «يۇمرۇق» قا قارالسۇن.

يۇمرۇق [يومروق] مۇشت، مۇشتۇم.
يۇمرۇق تاشلاماق — مۇشتلىماق، مۇشت بىلەن ئۇرماق.
يۇمرۇق چەكمەك — دوق قىلماق، مۇشت كۆتۈرمەك.

يۇمرۇلماق [يومرولماق] 1) سانچىلماق. 2) يىمىرىلمەك، ئاغدۇرۇلماق.

يۇمشاتماق [يومشاتماق] مايىل قىلماق، ياخشىلىققا يۇزلەندۇرمەك، قايىل قىلماق؛ يۇمشاتماق.

يۇمشاغ [يومشاغ] «يۇمشاق» قا قارالسۇن.

يۇمشاق [يومشاق] مۇلايىم، يېقىملىق، يۇمشاق.

يۇمشاماق [يومشاماق] يۇمشىماق، بوشىماق:
تۇرۇپ سۆزلەرمىنى پەرى ئاڭلادى،
كى قاتىلنىڭ ئەندەك دىلى يۇمشادى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.

يۇمكىن [يمكن] (ئە) مۇمكىن، ئىمكانى بار، ئىمكانقەدەر، مۇمكىنلىك:
يۇمكىنكى، قاچان بۇ زار ئىشتىگەچ،
بۇ قىسسەئى جانگۇداز ئىشتىگەچ.
— نەۋائى.

يۇمۇماق [يوماق] 1) يۇمماق (كۆز يۇمماق)؛ بىپەرۋالىق قىلماق؛ كۆرمەسلىككە سالماق، ئۆزىنى بىپەرۋا قىلىپ كۆرسەتمەك. 2) توسماق، يوقاتماق. 3) كەچمەك، ۋاز كەچمەك.

يۇمىن [يمن] (ئە) ياخشىلىق، بەرىكەت، شاراپەت:
ۋە ئۇمىدىم ئولدۇركى، ئۇشبۇ رابىتە يۇمنىدىن ئالارنىڭ
مۇھىبلەرى ۋە مۇخلىسلەرى زۇمرەسىدە مەشھۇر بولغايمەن.
— نەۋائى.

يۇمۇرماق [يومورماق] بۇزۇلماق، يىمىرىلمەك.

يۇھ [يوح] (ئە) قۇياش.

يۇھيى [يحيى] (ئە) تىرىلدۇرىدۇ.
يۇھيىل ئىزام — سۆڭەكلەرنى تىرىلدۇرىدۇ.

يۇڭاشماق [يواشماق] ياۋاشلانماق، يۇمشىماق.

يۇڭاماق [يوماق] 1) يۇماق، تازىلىماق، پاكىزلىمەك؛ غەشلىكنى كەتكۈزمەك؛ خاتانى تۈزەتمەك. 2) زىننەتلىمەك، زىننەت بەرمەك. 3) سۇغا سالماق، سۇغا تاشلىماق، سۇغا پاتۇرماق، غەرق قىلماق 4) ئۇمىد ئۇزمەك.

يۇڭۇنكار [يونكار] تەشۋىش، خاتىرجەمسىز.

يۇيماق [يويماق] «يۇڤاق» قا قارالسۇن.

يۇيەمەك [يوداماک] ئىنچىكىرىمەك، جۇدىمەك، ئورۇقلاماق، ھالسىزلانماق:
ئەگەرچە رەنجۇ مېھنەتتىن يۇدەدىلىك،
يارانقان ئاقىبەت بەرگەي مۇرادىلىك.
— لۇتفى.

يۇز [يۇز] 1) ئەپت، بەت، يۇز، چېھرە، چىراي:
يۇزىدىن پەردە ئالىپ چىقسە ئول ماھى دۇرەفشانىم،
پەلەك ئەختەرلەردەك خوبلار ھەريان قاراشىپدۇر.
— گۇمنام.
2) بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستى تەرىپى، يۈزى؛ سىرت:
تۇتۇپ دۇدى ئاھىم فەلەكنىڭ يۇزىن،
تۇتۇپ پەردە يەئلىغ سەمەكنىڭ يۇزىن.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
3) سەۋەب، ۋەج. 4) يۇز (سان)؛ كۆپ، سان ـ ساناقسىز.
يۇز پارە بولماق — ئېزىلمەك، پارچە ـ پارچە بولماق.
يۇز دەرز — كۆپ دەز، جاراھەت.
يۇز ساری — يۇز ئەتراپىدا.
يۇز قارا بولماق — ئۇياتقا قالماق، شەرمەندە بولماق.
يۇز قايتارماق — چېكىنمەك، قايتماق.
يۇز قەرالبغ — گۇناھكارلىق.
يۇز قويماق — 1) كەلمەك، كىرمەك، پەيدا بولماق؛ بارماق، خالىماق. 2) كەتمەك. 3) قەست قىلماق.
يۇز قىزىللىق — ئۇيالغان، ئۇيلىدىغان، شەرم ـ ھايالىق.
يۇز كەلتۈرمەك — يۇز بەرمەك، پەيدا بولماق:
ۋەزىر پۇر تەبىرنىڭ قىزى ئاتاسىغە بۇ ھادىسە يۇز كەلتۈرگەنىنى ئاڭلاپ، فەرەڭ ئەلچىسى بىرلە تاپشىپ، لىباسى مەردانە كىيىپ خاجە سەگ پەرەست ئۇچۇن ئۆز شەھرىدىن خۇراسانغە ئەزم ئەتكەنى ...
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يۇز كۆرگۈزمەك — كۆرۈنمەك، نامايان بولماق؛ يۇزىنى

نى كۆرسەتمەك.
يۇز كۆرمەك — يۈزنگە قارىماق، رىئايە قىلماق.
يۇز كېتۈرمەك — 1) ئىلەشمەك، پەيدا بولماق، يۇزلەنمەك. 2) قەدەم قويماق. 3) قارغىماق.
يۇزگە چىن سالماق — يۈز پۈرۈشتۈرمەك، ئاچچىقلانماق.
يۇزگە زەئفەران ئاچماق — رەڭگى سارغايماق.
يۇزلەرنگە ئەجەل نىقابى چەكمەك — يوقاتماق.
يۇز ئۇرماق — 1) كەلمەك، كۆرمەك؛ قەدەم باسماق؛ قەدەم تەشرىپ قىلماق. 2) ئۇرۇنماق، ئىنتىلمەك.
يۇز ئۈيۈرماق — يۈز ئۆرۈمەك.
يۇزى ئاچىلماق — شادلانماق، خۇشال بولماق؛ يۇزىدىن ـ تۇپەيلىدىن، سەۋەبىدىن، يۇزىسىدىن:
مەي سۈندىكى ئەغيارغە ئول، رەشك يۇزىدىن،
دەرھال قوپۇبان مەينى قولىدىن ئالا قالدىم.
— ئەرشى.
يۇزى قىزىل ئەيلەمەك — ئىتىبارلىق قىلماق، ئەزىز قىلماق، ئەزىزلىمەك.
يۇزىگە كەلتۈرمەك — يۈزنگە ئىيتماق، يۈزنگە سالماق.
يۇزىگە ئۇرماق — يۈزنگە ئىيتماق، يۈزنگە سالماق، ئەيىبىنى پاش قىلماق.
يۇزلەنمەك [يوزلانماك] 1) كەتمەك، ئاتلانماق، يوللانماق. 2) كەلمەك، بارماق؛ پەيدا بولماق؛ كۆرۈنمەك؛ توغرا كەلمەك، دۇچ كەلمەك؛ يېقىنلاشماق؛ يۇزلەنمەك:
جەۋانلىق كېتىپ يۇزلەنىپ پىرلىق،
بولۇپ مىسلى رۇباھ كېتىپ شىرلىق.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يۇك [يوك] 1) يۈك، ئېغىرلىق، زورلۇق:
بولۇپ خەم قامەتىڭ مىننەت يۈكىدىن،
قىلۇرسەن بەندەلىك، يوق زەرق تاۋات.
— ئابىت.
2) مېۋە؛ مال ـ دۇنيا:
نەزەر سالمايىن ئەل يۈكۈ مالىغە،
تەمەللۇقغە چىقتى ئەۋان ئالىغە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يۇك تارتماق — ئېغىرلىق، قاتتىقچىلىق كۆرمەك، قەينچىلىق كۆرمەك، مۇشەققەت تارتماق.
يۇك چەكمەك — كۆتۈرمەك.
يۇككە كىيۈرمەك — يۈكلىمەك، ئارتماق.
يۇكلەنمەن [يوكلانماك] 1) يۈكلەنمەك، بوينىغا (ئۈستىگە) ئارتىلماق؛ ئىقرار قىلماق، بوينىغا ئالماق؛ . 2) ھامىلدار بولماق:
سەئادەت بىرلە يۈكلەندى ئۇجۇدى،
يېتىلگەچ هەددى هەملىنىڭ ھۇدۇدى.
— لۇتفى.
يېگۈلۈك [ييكولوك] يېيىشكە لايىق نەرسە؛ ئوزۇق ـ تۈلۈك، تائام، يېمەكلىك.
يىبارماق [ييبارماق] ئەۋەتمەك، ماڭدۇرماق.
يىبەرمەك [ييبارماك] «يىبارماق» قا قارالسۇن:
قىلىپ گۈلنى يىگىتلەر بەستە ـ بەستە،
يىبەرۈر مەئشۇقىغە دەستە ـ دەستە.
— خىرقەتى.
يىتەرمەك [ييتارماك] «يېتۈرمەك» كە قارالسۇن:
كۆيدۈرۈپ ئوتەكى مېنى ئوتەكى ئۆزىن كۆزدىن يىتەر،
ئافەتى دەۋرانمۇ بۇ يا تەبئى ئىرانمۇ دەيىن.
— ئەرشى.
يىتمەك [ييتماك] يىتمەك، يوقالماق، يوق بولماق:
بىلىك ئەييۇھەننىاس يىتتى بالام،
ئانى بەرسە ئورنىغە بەرگۈم غۇلام.
— ئا. نىزارى.
يىتۈرمەك [ييتورماك] يىتتۈرمەك، يوق قىلماق:
يىتۈردۈم جانۇ كۆڭلۈم، بىگۈمان، سەندىن گۈمان ئەتتىم،
سۈيۈنگەندەك تاپىپ گۈھەر، شەكەر خەندىك گۈۋاھمدۇر.
— گۈمنام.
يىر [يير] ناخشا؛ قوشاق، جىر.
يىراقماق [ييراقماق] يىراق قىلماق، يىراقلاشتۇرماق، ئۇزاقلاشتۇرماق، چەتلەشتۈرمەك.
يىراۋ [ييراو] باخشى؛ داستان ئېيتقۇچى، ھېكايىچى؛ قوشاقچى:
ئەي يىراۋ، سەن ھەم ئىشكىنى كۆرگۈز،
يا توغان بىرلە ئۇلۇغ ئىرنى تۇز.
— نەۋائى.
يىرلاغۇچى [ييرلاغوجى] جىرلىغۇچى، كۈيلىگۈچى؛ قوشاق قاتقۇچى.
يىرلاماق [ييرلاماق] جىرلىماق، كۈيلىمەك؛ قوشاق قاتماق.
يىغاچ [يىغاچ] 1) دەرەخ؛ ياغاچ:
يىغاچ سەندەل ئۆزە چىقىپدۇر ئۆزى،
شەھەنشاھلاردەك ئەدالىق سۆزى.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
2) ئۆلچەم، مۇساپە ئۆلچىمى، ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.
بىر يىغاچ مەسافە — ئون ئىككى مىڭ قەرن (بىر قەرن

تەخمىنەن بىر مېتىرغا باراۋەر)؛
يىغاچ مەراكىب — ياغاچ كېمىلەر.
يىغلامسىنماق [ييغلامسينماق] يىغلامسىرماق، يىغلىغاندەك بولماق.
يىغى [ييغى] يىغا، يىغا ـ زار:
ئالىمپ كەلدى مۇردە بۇ ئەتۋار ئىلە،
كى بىر قىزنى ئانچە يىغى زار ئىلە.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يىغىنلىق [ييغينليق] توپلىنىش، جەمئىيەت.
يىقماق [ييقماق] يىقىلماق، غۇلىماق؛ غۇلاتماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق:
بىر ئوق بىرلە رۇستەمنى ئاتتىن يىقار،
نېچە ئاتسا قىلماس خەتا كۆزلەرلىك.
— سەيفى سەرابى.
يىقۇغ [ييقوغ] «يىقۇق» قا قارالسۇن.
بېرىپ غەم نەقدى، ئەيلەپ دىلرە بالىغ، ۋەئدە قىلدىلىك ۋەسل،
كەرەم قىلدىلىك، يىقۇغ كۆڭلۇمنى ئالدىلىك، لۇتف كۆرگۈزدۈك.
— نەۋائى.
يىقۇق [ييقوق] يىقىق، يىقىلغان، ئاغدۇرۇلغان:
سەراسىمەلىكدە ئۆتۈپ ئىككى ئاي،
تاپىلسا يىقۇق تام بىلىپ خوش سەراي.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يىقىلغۇر [ييقيلغور] يىقىلىدىغان، يىقىلىشقا يېقىنلاشقان:
كۆلبەم ئەيۋانىن فەلەك يىققانى سور ئول زاردىن،
كىم ئانىسى يوق، يىقىلغۇر كۆلبەسى ئەيۋانىدە.
— نەۋائى.
يېگانە [يكانه] (پ) تەكسىز، تەكداشسىز؛ يەككە، يېگانە، تەنها:
بۇ مەجمۇئ بىرلە رەۋانە بولۇپ،
ۋەلى دىندا ئانداغ يېگانە بولۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يېگانەئى ئافاق — دۇنيادا تەكدىشى يوق، ئەك ياخشى.
يېگانەئى ئەسر — زامانىنك تەكدى يوق يېگانىسى؛
يېگانەئى دەۋر — دەۋر تەكدىشى يوق يېگانىسى.
يېگانەئى دەۋران — دەۋرنىك تەكدىشى يوق يېگانىسى:
ۋاقتىكى، بۇ ئەزىز شېئىرىي مۇئەممانا فەنىدە يېگانەئى دەۋران، نادىرى زەمان ئېردى.
— مۆجىزى.
يېگانەئى زەمانە — دەۋر يېگانىسى، زامانىنك يەككە ـ يېگانىسى.
يېگانەئى مۇفلىس — مەشھۇر، تەكداشسىز.
يېگىرمى [ييكيرمى] يىگىرمە (سان).
يىلان [ييلان] يىلان:
قۇش بالاسى ئاشىيان ئۆزرە يىلان كۆرگەچ كەبى،
خاتىرى شەيداۋۇ زۇلفى تابىدىن غەۋغانى كۆر.
— ئەرشى.
يىلان مۇھرە — نەشتەر، يىلاننىك زەھەرلىك نەشتىرى.
يىلەك [ييلاک] يەكسىز، نېپىز ئوست كىيىم، نىمچە:
كۆكلەك ئورنىغە يىلەك كىيدىلىك ھەمانا، ئەي قۇياش،
كىم يادى بەيزاغە مانىدۇ بولماغاي ھەر سارى يەك.
— نەۋائى.
يىلچىلەي [ييلجى لاى] يىللارچە:
ئايۇ يىل دېۋانەيۇ مەست ئولماغىنكدىن تويمادىلىك،
يىلچىلەي ئول ئاي بارۇر، بىر لەھزە ئايىل، ئەي كۆكۈل.
— نەۋائى.
يىلدام [ييلدام] تېز، ئىلدام، چاپسان، دەرھال:
ئالىمپ باردى يىلدام قولۇمدىن تۇتۇپ،
بەسى ياخشى سۆزلەپ كۆكۈل ئاۋۇتۇپ.
— ئا. نىزارى، ن. زىيائى.
يىلىك [ييليک] يىلىك (سۆكەك يىلىكى).
يىمرۇلماق [ييمرولماق] كولانماق؛ يىمرىلمەك، يىمرىلىپ چۈشمەك.
يىمۇرماق [ييمورماق] يىمرماق، كولىماق، ئاغدۇرماق، يىقىتماق.
يىينماق [ييينماق] يىغماق، توپلانماق.